Stephen Kotkin

STALİN

İktidar Paradoksları (1878-1928)

CİLT 1

ÇEVİREN
Ali Selman

"Ateşli Marksist düşünceler ve büyük güç hissiyatı, sosyopatik eğilimler ve benzersiz dikkat ve azmin tuhaf karışımıyla ön plana çıkan bir liderin doğuşu..."

STEPHEN KOTKIN

STEPHEN KOTKIN 1959'da doğdu. Tarih öğrenimi gördü, Rus ve Sovyet tarihinde uzmanlaştı. Önce Sovyet, sonra Rus Bilimler Akademisi'nde defalarca konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 1989'dan itibaren Princeton Üniversitesi'nde çalışıyor.

Stalin. Paradoxes of Power, 1878-1928

İletişim Yayınları 2663 • Biyografi Dizisi 30
ISBN-13: 978-975-05-2468-4 • ISBN-13: 978-975-05-2467-7 (Tk. No.)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Taylan Koç
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

STEPHEN KOTKIN

Stalin

İktidar Paradoksları
(1878-1928)

CİLT 1

Stalin
Paradoxes of Power, 1878-1928

ÇEVİREN *Ali Selman*

Onu anlayanlar birbirlerine gülümsüyor
ve kafalarını sallıyorlardı.
Fakat ben hiçbir şey anlamıyordum.

– SHAKESPEARE, *Julius Caesar* (1599)

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Teşekkür

Üç ciltlik *Stalin*, Sovyetler Birliği'ne dönüşüm sürecinde Rusya'nın dünyadaki gücünü ve Stalin'in Rusya'daki gücünü bize anlatıyor. Birçok bakımdan, dünya tarihini Stalin'in makam odasından bakışla inşa ediyor (en azından yazarken hissedilen duygu bu). Daha önce, Stalin devrini vaka araştırması olarak, bir sınaî şehrin genel tarihi formunda ve sokak düzeyinden yazdım. Makam odasının bakış açısı, kaçınılmaz olarak, toplumun daha genel kapsamda incelenmesi bakımından daha az pürüzlü bir yüzey sağlıyor –yaşam alanının küçük taktikleri– fakat bizzat rejimin kendisi de bir tür toplum oluşturuyor. Ayrıca, daha önceki kitabım iktidarla, nereden geldiğiyle ve hangi yollardan, hangi sonuçları üreterek deneyimlendiğine odaklanıyordu, bu kitabım da öyle. Hikâye Stalin'in makam odasında doğuyor ancak onun bakış açısından değil. Avrasya boyunca ve ötesinde iktidarın direksiyonunu kendi elinde tutma arayışındaki Stalin'i gözlemlerken aklımızda tutmamız gereken şey, Rus devlet çarkını ondan önce de elinde tutanlar olduğu, Sovyetler Birliği'nin imparatorluk Rusya'sı ile aynı zor coğrafyada bulunduğu ve aynı komşu büyük-güçlerle boğuştuğudur. Gerçi jeopolitik olarak, bazı eski çarlık bölgelerinin bağımsız düşman devletler olarak kopmuş olması nedeniyle, SSCB daha fazla tehdit altındaydı. Aynı zamanda, selefi olan çarlığa kıyasla Sovyet devletinin daha modern ve ideolojik anlamda donanımlı otoriter kurumsal bir kurgusu vardı ve Stalin'in kimliğinde, Ateşli Marksist düşünceler ve büyük-güç hissiyatı, sosyopatik eğilimler ve benzersiz dikkat ve azmin tuhaf karışımıyla ön plana çıkan bir lideri vardı. 1928'de fark edilir hale gelen bu önemli karakterin ortaya çıkış zamanlaması ve sebeplerinin saptanması görevlerden bir tanesi. Diğer bir görev, tarihin olağanüstü hızda

akışı sırasında tek bir bireyin rolünün tanımlanmasının gerekliliği – bu kişi Stalin dahi olsa.

Bütünsel strateji araştırmaları, büyük ölçekli yapıları ön plana çıkarıp durumsallıkları ya da olguları yeterince hesaba katmama, biyografiler ise, kişisel iradeyi ön plana çıkarıp zaman zaman oyundaki büyük güçlere açıklama getirememe eğilimindedirler. Tabii ki bir biyografi-tarih evliliği her ikisini de geliştirecektir. Bu kitap, önemli ya da önemsiz her bireyin, diğer bireylere göreceli olarak nasıl hem etkin hale geldiklerini ve hem de sınırlandırıldıklarını; yerli kurumların doğasını; düşüncelerin etkileşimini; tarihsel konjonktürü (savaş ya da barış, kriz ya da yükseliş) ve diğerlerinin edim ya da atıllığını detaylarıyla göstermeye çalışacaktır. Stalin gibi diktatörler bile sınırlı bir seçenekler yelpazesiyle karşı karşıyadır. Tarih rastlantılarla doludur; istenmedik sonuçlar ve ters akıbetler kuraldır. Tarihsel uzamların tanzimi çoğu zaman orada kısa süreliğine ya da uzun bir dönem boyunca hüküm sürmeyi başaranların girişimiyle değil, tam da fırsatları değerlendirme yeteneğine sahip olduğu için ön plana çıkan kişiler tarafından gerçekleştirilir. Otuz bir yıl boyunca, önce Prusya ve sonra Alman genelkurmayının başı olan Feldmareşal Helmuth Karl Bernhard von Moltke (1800-91), son derece isabetle stratejiyi "hedefe giden yolu bulma yöntemi" ya da uydurma yöntemi olarak görmüştür, yani başkalarının yol açtığı beklenmedik gelişmeleri ya da rastlantıları kendi yararına kullanabilme yeteneği olarak. Stalin'i, belirli durumların vaat ediyor göründüğünden daha fazlasını, kurnazlık ve becerisiyle defalarca nasıl elde ettiğini göreceğiz. Ancak Stalin hükümranlığı, aynı zamanda, son derece nadir durumlarda, tek bir bireyin kararlarının bütün bir ülkenin siyasal ve sosyoekonomik kurumlarını, küresel yansımalara yol açarak, nasıl radikal bir biçimde değiştirdiğini de göz önüne serer.

Bu çalışma, hem bir sentez, hem de Rusya'daki birçok tarih arşivi ve kütüphanenin yanı sıra Birleşik Devletler'deki konuyla ilgili çok önemli kaynaklarla uzun yıllar süren özgün araştırmaların ürünüdür. Rusya'da araştırma yapmak son derece yararlı olabileceği gibi Gogol eserlerini de anımsatabilir: Bazı arşivler araştırmacılara tümüyle "kapalı" olsa da, onlara ait materyaller ortalıkta dolaşır; aynı araştırmacının daha önce başvurduğu ya da araştırmacıların taratıp paylaştığı dosyalarda ulaşılabilir olan materyallere erişim aniden yasaklanır. Arşiv dışındaki arşiv materyalleri üzerinde çalışmak genellikle daha verimli olacaktır. Bu kitap da arşiv materyallerinin taratılmış kopyalarına ve mikrofilmlerine ve yayınlanmış birincil belgelere dayandırılmıştır ki bunlar, Stalin dönemi için, bir bireyin araştırma kapasitesinin üzerinde bir hızla çoğalmaktadır. Son olarak, kitap, geniş uluslararası akademik literatürden yararlanmıştır. Mesela, Aleksandr Ostrovski'nin genç Stalin üzerine titiz çalışması olmadan Bölüm 1'in neye benzeyeceğini hayal etmek

güçtür ya da Valentin Sakharov'un, Vladimir Lenin'in sözde vasiyeti ile ilgili yaygın kanıya ikna edici karşı çıkışı olmadan Bölüm 3'ün. 8. Bölüm'de dillendirdiğim bulgular, daha Rusya iç savaşı sırasında Trotsky'nin politik anlamda zayıf olduğunu öngörüyle ortaya koyan Francesco Benvenuti'ye aittir; Stalin ve Lenin'i de içine alan 1920'lerin başındaki Gürcistan meselesinin düğümünü sonunda çözen Jeremy Smith'tir ve okur 11. Bölüm'de benim bulgularımla harmanlandığını görecektir. Sayısız bilim insanı ayrı ayrı anılmayı hak ediyor; yukarıda sözünü ettiklerim gibi onlara da sonnotlarda değiniliyor. (Atıfta bulunduğum çoğu bilim insanı tartışmalarını arşivlere ve diğer birincil belgelere dayandırıyor. Onların çalışmalarını okumadan önce ya da sonra, ben de belge asıllarına başvurdum.) Başkarakterimize gelince, o karakterinin ve karar verme süreçlerinin derinliklerine inmemize fazlaca yardımcı olmuyor.

Stalin için esin kaynağı olan yayın temsilcim Andrew Wylie'nin vizyonu tam anlamıyla harikaydı. Penguin Press'teki editörüm Scott Moyers, tüm elyazması metni özenle gözden geçirirken harikulade bir ustalık sergiledi ve kitaplar hakkında bana çok şey öğretti. Birleşik Krallık'taki editörüm Simon Winder keskin sorular sordu ve parlak önerilerde bulundu. Meslektaşlarım –tek tek teşekkür edemeyeceğim kadar çoklar– cömertçe sert eleştirilerde bulunarak metnin iyileştirilmesine büyük katkıda bulundular. Araştırmam ve kitabım bir dizi önemli kurum tarafından desteklendi. 1989'dan beri ders verme ayrıcalığını yaşadığım ve sayısız ücretli izin (*sabbatical*) kullanmamı sağlayan Princeton Üniversitesi'nden, birkaç on yıl boyunca hazinelerine girdiğim ve bünyesindeki Jean Strouse yönetimindeki Cullman Akademisyenler ve Yazarlar Merkezi'nden bir yıl boyunca özel olarak yararlanmamı sağlayan New York Public Library'e kadar. American Council of Learned Societies, National Endowement for the Humanities ve John Simon Guggenheim Memorial Foundation'un da aralarında bulunduğu kurumların burslarından yararlanma şansına sahip oldum. En büyük desteği ise Stanford Üniversitesi Hoover Enstitüsü'nden aldım. Stanford Üniversitesi'ne ziyaretçi lisans öğrencisi olarak Berkeley California Üniversitesi'nden gelerek girdim ve sonunda Paul Gregory yıllık Sovyet arşivleri seminerinde Ulusal Burs ile ziyaretçi akademisyen oldum, şimdi ise Araştırma Görevlisiyim. Hoover'in, şimdi Eric Wakin tarafından ustaca yönetilen kapsamlı arşivi ve nadir eserler kütüphanesi, Rus-Sovyet 20. yüzyılı araştırmaları için, Moskova dışarıda bırakılacak olursa, emsalsizdir.

KISIM 1

ÇİFT BAŞLI KARTAL

Tüm heybetiyle Avrupa'nın ve Asya'nın, geçmişin ve geleceğin üzerinde yükseliyor. O dünyanın en ünlü ve aynı zamanda en az bilinen insanı.

– HENRI BARBUSSE, *Stalin* (1935)

Rusya'nın çift başlı kartalı, daha önce ve bugüne kadar hiçbir ülkenin sahip olamadığı büyüklükte bir alanı mesken tutmuştu. Bu diyar, sadece St. Petersburg'un saraylarını ve Moskova'nın altın kubbelerini değil, ama aynı zamanda Lehçe ve İbranice konuşulan Wilna ve Varşova'yı, Almanların kurduğu Riga ve Reval Baltık limanlarını, Farsça ve Türkçe vahaları olan Buhara ve (Timurlenk'in mezarının bulunduğu) Semerkand'ı ve Pasifik Okyanusu yakınında Aynuların yaşadığı Sahalin Adası'nı da kapsıyordu. "Rusya", olağanüstü bereketli Ukrayna'nın şelalelerini ve Kazak yerleşimlerini, Sibirya'nın bataklıklarını ve kürk avcılığını da bünyesinde barındırıyordu. Kuzey Kutbu'na ve Tuna Nehri'ne, Moğol platolarına ve Almanya'ya sınırı vardı. Kafkas Dağları'nın oluşturduğu engelin de aşılmasıyla Rusya, Karadeniz ve Hazar Denizi'ne inmiş, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'na komşu olmuştu. imparatorluk Rusya'sı, Ortodoks Kiliseleri, camiler, sinagoglar, Kadim Mümin-ler ibadethaneleri, Katolik Katedraller, Ermeni Patrikhanesi, Budist tapınaklar ve Şaman totemlerinin yarattığı çeşitlilikle bir dinler kaleydoskobuna benziyordu. İmparatorluğun engin toprakları, steplerdeki köle pazarları ve daha sonraları Volga vadisinde önemli noktalara kurulan pazarlarla örneklenebilecek bir ticaret cennetiydi. Osmanlı İmparatorluğu üç kıtaya (Avrupa, Asya, Afrika) yayılırken, 20. yüzyıl başının bazı gözlemcileri iki kıtalı Rusya egemenliğini, Avrupa ve Asya değil ama kendi başına üçüncü bir oluşum,

Avrasya olarak değerlendiriyorlardı. Her ne olursa olsun, bir zamanlar Venedikli bir Bâb-ı Âli elçisinin (Agosto Nani) Osmanlı diyarı için söylediği –"bir ülkeden ziyade bir dünya"– Rusya için de geçerliydi. Bu dünyada Stalin iktidarı devasa bir değişim, umut ve felaket yaratacaktı.

Kafkas pazarı ve zanaatkâr şehri Gori'de Stalin'in geçmişi fazlasıyla mütevazıdır – babası ayakkabı tamircisi, annesi ise çamaşırcı ve terzidir. 1894 yılında Kafkaslar'ın en büyük şehri olan Tiflis'teki bir Doğu Ortodoks teoloji okuluna girerek papazlık eğitimi almıştır. Eğer aynı yıl Rus İmparatorluğu'nun herhangi bir ferdi uykuya dalsa ve otuz yıl sonra uyansa birden fazla şokla karşı karşıya kalırdı. 1924 yılında telefon adı verilen bir cihaz çok uzak mesafeler arasında iletişimi mümkün kıldı. Arabalar atlar olmaksızın yol almaya başladı. İnsanlar gökyüzünde uçuyordu. Röntgen sayesinde insanların içi görülebiliyordu. Atomların içinde görülemeyen elektronların yanı sıra atomun radyoaktif parçalanmasını tahayyül eden yeni bir fizik ortaya çıktı ve bir kurama göre uzam ve zaman birbiriyle bağlantılıydı ve bükülebilirdi. Aralarında bilim insanları da olan bazı kadınlar yeni türemiş saç kesimleri ve elbiselerle arzı endam ediyorlardı ve buna moda deniyordu. Romanlar hayali bir bilinç akışı formunda yazılıyorlardı ve bazı insanlar sadece şekil ve renklerden oluşan resimlere övgüler düzüyorlardı.[1] Büyük Savaş'ın (1914-1918) sonucunda her şeye kadir Alman Kayzeri azledildi ve Rusya'nın iki büyük düşman komşusu Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları yok oldu. Rusya kendi bütünlüğünü korudu, fakat artık imparatorluğun sınır bölgelerinden gelen mütevazı bir kişi tarafından yönetiliyordu.[2] 1924 tarihinde bıraktığımız, otuz yıl uyuyan Rip Van Winkle'ımız için bu durum –Çar gömleği giymiş Gürcü bir pleb– şokların en büyüğünü yaratabilirdi. Stalin'in imparatorluk periferisinden gelip en üst noktaya ulaşması alışıldık olmasa da benzersiz değildi. Napoléone di Buonaparte 1769 yılında sekiz kardeşin ikincisi olarak Korsika'da, Fransızlar tarafından daha bir yıl önce ilhak edilmiş küçük bir Akdeniz adasında doğmuştu; (Ceneviz Cumhuriyeti'nden) ilhak sayesinde bu alçak gönüllü genç adam Fransız askerî okullarına devam etme ayrıcalığına sahip oldu. Napoléon (Fransızca yazılışıyla) Korsika aksanını hiçbir zaman kaybetmese de sadece bir Fransız generali olmakla kalmayıp, henüz otuz beş yaşındayken Fransa imparatoru oldu. Plep olan Adolf Hitler, egemenlik süreceği ülkenin dışında doğmuştu: 1871 tarihli Alman birliğinin dışında tutulmuş olan Habsburg sınır bölgesinden geliyordu. 1913 yılında 24 yaşında Avusturya-Macaristan'dan Münih'e gelmesi, Büyük Savaş için Alman Ordusu'na yazılmak açısından çok uygun bir zamandı. 1923 yılında Hitler, Birahane Darbesi olarak bilinen girişim nedeniy-

1 Kern, *Culture of Time and Space.*

2 Rieber, "Stalin: Man of the Borderlands."

le vatana ihanetle suçlandı, fakat Alman milliyetçisi hâkim, ilgili yasayı uygulamadı ve Alman vatandaşı olmayan Hitler'i sınır dışı etmekten kaçındı. İki yıl sonra Hitler Avusturya vatandaşlığından feragat ederek vatansız oldu. Alman vatandaşlığına hak kazanması ise bulunan bir bahaneyle (Nazi partisinin güçlü olduğu Braunschweig'de "kadastrocu" olarak atanmasıyla) ancak 1932 yılında mümkün oldu. Bir yıl sonra Hitler, Alman şansölyesiydi ve diktatörlük yolunda ilerliyordu. Hitler'in ya da Napoléon'un durumuna kıyasla Stalin tartışmasız biçimde imparatorluk mensubuydu, zira Rusya, Stalin'in doğumundan yetmiş sene önce Gürcistan'ın büyük bölümünü ilhak etmişti. Yine de bu güçsüz periferiden yaptığı sıçrama inanılmazdı.

Stalin'in diktatörlük rejiminin sergilediği bazı özelliklerin açıklanması çok zordur. On bir saat diliminde yaşayan her bir bireyin –savaş öncesi nüfus zirvesi 200 milyondan fazladır– üzerinde Stalin'in sahip olduğu olağanüstü iktidar, Çarlık Rusya'sının en önemli otokratlarının sahip olduğundan çok daha güçlüdür. Genç Soso Cugaşvili'nin biyografisinde böylesi bir gücün keşfi mümkün değildir. Stalin diktatörlüğü, ileride göreceğimiz gibi, büyük yapısal güçlerin bir eseridir: Rusya'daki otokrat siyasal sistemin gelişimi; Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'yı fethi; çarlık rejiminin gizli polise yönelmesi ve terörizm ile iç içe geçmesi; Avrupa'nın hayali sosyalizm projesi; Bolşevizm'in komplocu niteliği (baskıcı çarlık rejiminin bire bir yansıması); tüm bileşenlerin mevcudiyetine rağmen Rus aşırı sağının faşizmde birleşememesi; küresel süper-güç rekabetleri ve yıkıcı dünya savaşı. Tüm bunlar olmadan, Stalin'in iktidara yaklaşması bile asla söz konusu olamazdı. Bu büyük ölçekli unsurlara ek olarak Çar II. Nikolay'ın savaş sırasında tahttan çekilmesi, Alexander Kerensky'nin (1917'de çarın yerini alan Geçici Hükümet'in başkanı) yanlış hesapları, Bolşevizm'in soldaki rakiplerinin fiilleri ve özellikle de fiilsizlikleri, Lenin'in ardı ardına geçirdiği felçler, 1924 yılının Ocak ayındaki erken ölümü ve Stalin'in Bolşevik rakiplerinin kofluğu ve beceriksizliği gibi öngörülemeyecek durumlar da söz konusuydu.

Ayrıca, genç Cugaşvili'nin de birçok komşusu gibi çiçek hastalığından pekâlâ ölmüş olabileceği ya da sosyalist devrim için propaganda yaptığı Batum ve Bakü'nün kenar mahallelerindeki ölümcül salgın hastalıklarla hayatını kaybetmiş olabileceği unutulmamalıdır. Polisin ustaca yürüttüğü faaliyetlerin sonucunda, birçok devrimcinin erken ölümle tanıştığı gümüş madenlerinde zorunlu çalışmaya da (*katorga*) mahkûm olabilirdi. 1905 Devrimi'ni takip eden baskı döneminin yargısız infazlarında yetkililerce 1906-7'de asılmış olabilirdi (1905-6 yıllarında 1.100'ün üzerinde insan asıldı).[3] Tümüyle bunların dışında, aldattığı sayısız yoldaşlarından biri tarafından öldürülebilirdi. Eğer Stalin çocukluğunda ya da gençliğinde ölmüş olsaydı, bu du-

3 "Polozhenie o voenno-polevykh sudakh"; Rawson, "The Death Penalty in Tsarist Russia."

rum savaşı, devrimi, kargaşayı durdurmazdı; benzer biçimde, Romanov sonrası Rusya'da yeniden hayat bulan otoriter rejim biçimini de durdurmazdı. Ancak yine de özünde mütevazı bu genç adamın bir şey olmak için gösterdiği kararlılık, kurnazlık, örgütçü yeteneklerini keskinleştirmesi, 1917 Bolşevik Devrimi'nin ilk yıllarının tüm yapısal zemininin dönüşümünü etkilemiştir. Bolşevik diktatörlük içinde Stalin, vahşice, ustaca, kararlılıkla kişisel bir diktatörlük kurmuştur. Daha sonra, eski imparatorluğun tümünde kanlı bir sosyalizm inşasına girişmiş, insanlık tarihinin en büyük savaşındaki zaferi yönetmiş ve Sovyetler Birliği'ni küresel meselelerin merkezine taşımıştır. Stalin biyografisi, göreceğimiz gibi, tüm tarihsel figürlerle, hatta Gandi ya da Churchill ile dahi kıyaslansa, bir dünya tarihini en fazla yansıtan biyografi olacaktır.

Dünya tarihinin yönünü belirleyen jeopolitiktir. Büyük güçler arasında, modern zamanlarda dünyayı şekillendiren tüm devletlerden ziyade Britanya İmparatorluğu'dur. 1688-1815 yılları arasında küresel egemenlik için Britanya ile mücadele eden Fransa'dır. Fransa'nın daha büyük toprak ve nüfusuna rağmen, daha üstün, zinde, mali-askerî devleti sayesinde bu savaşı kazanan Britanya olmuştur.[4] Bir koalisyon marifetiyle Napolyon'un nihai olarak yenilgiye uğratılması sayesinde, Britanya egemen dünya gücü haline geldi. Ayrıca bu yükseliş, Qing Hanedanı hâkimiyetindeki Çin'in gerilemesiyle aynı döneme denk gelince, Britanya egemenliği –siyasal, askerî, sınai, kültürel, mali– gerçek anlamıyla küreselleşti. Daha eski İspanya İmparatorluğu'nun toprak büyüklüğünü betimlemek için son derece isabetle kullanılan "üzerinde güneş batmayan" ifadesi, Britanya İmparatorluğu için kullanılmaya başlandı ve öyle de kaldı. Ancak 1870'li yıllarda Britanya egemenliğindeki dünyada iki çatlak oluştu: Savaş meydanında Helmuth Karl Bernhard von Moltke'nin başarısı ile Prens Otto von Bismarck'ın Almanya'nın bütünlüğünü sağlaması ki Avrupa Kıtası'nda aniden emsalsiz bir yeni gücün doğmasına yol açmıştır; Japonya'da Meiji restorasyonu ki Doğu Asya'da olağanüstü bir yeni güç hamlesinin habercisidir. Aniden, imparatorluk Rusya'sı hareketli Batı sınırında dünyanın en dinamik yeni gücüyle, nüfusu az Doğu sınırında da Asya'nın en dinamik gücüyle karşı karşıya kaldı. Rusya artık yepyeni bir dünyadadır ve Stalin'in içine doğduğu dünya budur.

Modernite olarak adlandırdığımız nitelikler paketi bile özsel sosyolojik süreçlerin değil ama şiddetli bir jeopolitik rekabetin sonucudur ki bu rekabet içinde ülkeler ya çelik üretiminde, askerî modernleşmede ve modern, kitle tabanlı siyasal bir sistemde diğer büyük güçleri yakalamak ya da ezil-

4 Brewer, *Sinews of Power.*

mek ve sömürgeleştirilmek durumunda kalacaktı.[5] Özellikle muhafazakâr yapıların yüz yüze geldikleri zorluklar bunlardı. Bilindiği gibi, radikal Alman gazeteci ve filozofu Karl Marx, hiçbir yere olmadığı ölçüde imparatorluk Rusya'sı üzerine odaklanmıştı. Ancak Stalin'in yaşadığı dönem boyunca imparatorluk Rusya'sı üzerine odaklanan diğer bir Alman, muhafazakâr Otto von Bismarck idi. Doğu Brandenburglu, Protestan Junker bir aileden gelen bir toprak ağası olan, Göttingen Üniversitesi'ne devam etmiş, öğrenci birliğine katılmış, sıkı içkiciliği ve kadınlara düşkünlüğü ile bilinen Bismarck, Rusya ve Fransa büyükelçiliği yapmış olsa da 1862 yılına kadar hiçbir idari makama sahip olamamıştı. Ancak on yıldan kısa bir sürede Demir Şansölye oldu ve Prusya'yı üs olarak kullanıp muazzam bir yeni ülke yarattı. "Ulusunu arayan ordu" olmakla dillere destan Prusya bir ulus bulmuştu. Aynı zamanda, sağcı Alman şansölyesi her yerde, daha geniş bir siyasal zemin kazanarak, ağır sanayi geliştirerek, sosyal yardımlar sunarak ve diğer hırslı büyük güçlerle gerek ittifaklar kurarak gerek karşılarına geçerek, modern devlet iktidarının nasıl idame ettirileceğinden örnekler sergiliyordu.

Bismarck tecrübeli bir devlet adamıydı. Hem Alman eyaletlerinin içindeki hem de dışarıdaki muhalif grupları alt etti ve önce Danimarka'yı sonra Avusturya'yı ve ardından Fransa'yı ezmek üzere üç hızlı, kararlı ama sınırlı savaş başlattı. Bu arada, güç dengelerini korumak için Tuna üzerindeki Avusturya-Macaristan Devleti'ne dokunmadı. Hâkim olduğu durumlarda saldırmak için bahaneler yaratıyordu ya da diğer ülkeleri, diplomatik olarak tecrit ettikten sonra savaş çıkarmaya kışkırtıyordu. Farklı seçenekleri sağlama alıyor ve karşı karşıya getiriyordu. Bununla beraber, Alman birliği için bir temel planı yoktu – teşebbüsleri, kısmen iç siyasal hususlardan (liberalleri Prusya Parlamentosu'nda yatıştırmak) kaynaklı doğaçlamalardı. Fakat yapısal sınırları aşarak ve sahada yeni gerçeklikler yaratarak koşulları ve şansını büyük avantajlara çeviriyordu. "Siyaset bir bilimden ziyade sanattır," diyordu. "Öğretilebilecek bir konu değildir, yetenek gerektirir. En iyi öneri bile, eğer doğru uygulanamaz ise hiçbir işe yaramaz."[6] Daha da ileri giderek siyaseti, kâğıt, zar ve diğer şans oyunlarının terimleriyle ifade ediyordu. Bismarck, Danimarka'ya karşı kendisinin körüklediği savaşın zaferle bitmesinin ardından, "insan bu dünyada cin gibi olabilir ve yine de herhangi bir anda çocuk gibi karanlığa yürüyebilir," tespitini yapıyordu.[7] Bu "nankör bir meslek... Bir dizi imkân ve imkânsızlıklar olduğu varsayılır ve bu varsayıma göre planlar ya-

5 Kotkin, "Modern Times."

6 Pflanze, *Bismarck*, I: 82. Bismarck'ın Meyer von Woldeck'e 11 Ağustos 1867'de söylediği farz edilen ünlü "politika mümkün olanın sanatıdır," ifadesinin doğrudan bir kaynağı yoktur. (Amelung, *Bismarck-Worte* çalışmasından aktarılmıştır. Aynı zamanda bkz. Keyes, *Quote Verifier*.) Ancak kavram Bismarck'ın kayıt altındaki düşüncelerinde içkindir.

7 Pflanze, *Bismarck*, I: 242.

pılır," diye yakınıyordu. Bismarck'ın istediği erdem değil iktidar ve çıkarlardır. Daha sonraları, bu tür yönetim tarzı reel-politik –1848'in bir yapıya doğru yönlendirilememesinden dolayı hayal kırıklığı yaşayan Alman Milli Liberal August von Rochau'nun (1810-73) türettiği bir terim– olarak adlandırıldı. Özü itibarı ile reel-politik, idealist hedeflere ulaşmayı gözeten etkin pratik politikaları ifade ediyordu. Bismarck'ın tarzı daha çok *raison d'état* kavramına yakındı: çıkarcı, ahlâk-dışı devlet aklı. Burada söz konusu olan, ilkeler yerine hedeflerdir, ahlâk yerine araçlardır.[8] Son derece parlak başarılar elde edene kadar Bismarck, nefret edilen biriydi. Daha sonra, Fransa'yı ezdiği, Avusturya'yı vasallaştırdığı ve Almanya'nın birliğini sağladığı için kahraman addedildi.

Bismarck, Avusturya-Macaristan ve İtalya ile Üçlü İttifak kurmak için harekete geçti (1882), daha sonra Fransa ve Rusya ile iki cephede savaşın önüne geçmek ve yeni Almanya'nın kıtadaki egemenliğini güçlendirmek üzere, herhangi bir çatışma durumunda tarafsız kalınacağını sağlama almak için Rusya'yla gizli bir anlaşma yaptı (1888). Onun asıl yetenekleri özel iç meselelerdeydi. Güçlü bir sesi ya da hatip olarak özgüveni yoktu ve halk arasında fazla vakit geçirmiyordu. Ayrıca, hükmeden de kendisi değildi: Kral (daha sonra Kaiser) I. Wilhelm'e hizmet ediyordu. Bu çok önemli ilişkide Bismarck psikolojik beceri ve kararlılık gösterdi, aralıksız ve etkili bir biçimde I. Wilhelm'i yönlendirirken her türlü aktörlük davranışını sergiliyordu. I. Wilhelm'e gelince, Bismarck politikalarına boyun eğerek ve Demir Şansölye'nin birçok sinir bozucu yönüne eşlik ederek, gayretli, düşünceli ve akıllı bir monark olduğunu gösterdi.[9] Bismarck'ın stratejisi, işlerin nasıl yürüdüğünü sadece kendisinin bileceği şekilde her şeyi olabildiğince karmaşık hale getirerek vazgeçilmez olmaktı (bu taktik giderek onunla özdeşleştirildi). Her zaman havada çok sayıda topu çeviriyordu ve herhangi birinin düşmemesi için sürekli çabalaması gerekiyordu, sonuçta toplar daha da yükseğe çıksa dahi. Ayrıca unutmamalıyız ki Bismarck, döneminin en iyi kara ordusuna (ve en iyi ikinci deniz kuvvetlerine) sahip olma ayrıcalığından yararlanıyordu.

Avrupa'nın diğer sözde devlet adamları Bismarck'ın "sanat olarak politika" örneğinin eğitimini alıyorlardı.[10] Hukukun üstünlüğünü sağlam bir biçimde yapılandırmış olan Londra'nın bakış açısından Bismarck bir tehditti. Sol aşırıcılığa karşı mücadelenin siper bulduğu St. Petersburg'un bakış açısından

8 Pflanze, *Bismarck*, I: 81-5; Steinberg, *Bismarck*, s. 130-2.

9 Steinberg, *Bismarck*, s. 198.

10 Bismarck'ın sadece zaferin tadını çıkararak doyuma ulaşmaktan aciz olması tuhaftı ve tatminsizliği onu sıklıkla gereksiz belalara sürüklüyordu, zira bitmek bilmez taktik hamleleri kendi manevra alanını daraltıyordu. En büyük zorluğu Alman Katoliklerine karşı giriştiği gereksiz savaşla (*Kulturkampf*) yarattı. Bu, sonucu kestirilemeyecek bir girişimdi. Waller, *Bismarck at the Crossroads*.

ise bir kurtuluş. Stratejik bir değerlendirme yapılacak olursa, Bismarck'ın Almanya'nın birliği aracılığıyla Prusya'yı yükseltmesi –kitle desteği olmadan, önemli bir geçmiş devlet deneyimi olmadan ve zorlu bir çıkarlar yelpazesine karşı– son iki yüzyıl liderlerinin sergilediği en büyük diplomatik başarılar arasında sayılmalıdır.[11] Dahası, alt ettiği bir hükümdara, Fransa'nın III. Napoléon'una dolaylı yönden saygı göstererek, yetişkin erkeklerin oy vermesi ile ilgili evrensel ilkeyi getirmiş, parlamentonun hâkimiyetini sağlamak için muhafazakârların Alman milliyetçisi köylüler karşısında sahip olduğu ayrıcalıklara set çekmişti. Almanya'nın arkadan hançerlenen liberallerine ait bir gazete "Mefisto kürsüye çıkıp İncil okusa bu duadan hiç kimse ilham alır mı?" diyerek homurdanmaktaydı. Bunun da ötesinde, Bismarck Almanya'nın muhafazakârlarını daha geniş sosyal yardımlar konusunda zorlamış, böylelikle sosyalistlere karşı da üstünlük sağlamıştı. Bismarck'ın birlik başarısını daha önemli kılan, birleşik Almanya'nın kısa süre sonra yaşadığı ekonomik dalgalanmanın çok düşük seviyede kalmış olmasıdır. Adeta göz açıp kapayıncaya kadar, çelik ve kimyasallar gibi kilit modern sanayi alanlarında Almanya dünyanın bir numaralı gücü Büyük Britanya'yı geride bırakmış görünüyordu. Britanya (görece) gerilemesiyle kendini tüketirken yeni Bismarckçı Reich dünya düzenini farklı bir sıralamaya zorluyordu. Bir Rus gözlemcinin dediği gibi Almanya "büyük bir buhar kazanı gibiydi, yüksek hızda, bir tahliye kanalı gerektirecek seviyede aşırı buhar üretiyordu."[12] İleride göreceğimiz gibi, Rusya'nın egemen çevreleri –en azından daha güçlü unsurları– Bismarck'ı saplantı haline getirdiler. Sadece bir değil iki Alman, Bismarck ve Marx, imparatorluk Rusya'sının diğer çift başlı kartalıydı.

Görünüşe göre Stalin'i iyi tanıyoruz. Şu eski imge –babasının onu dövdüğü; Ortodoks okulunda ezildiği; akıl hocasını aşma isteğiyle bir "Lenin saplantısı" geliştirdiği ve Korkunç İvan üzerine çalışmalar yaptığı; tüm bunların milyonlarca insanın katline yol açtığı– uzun süredir inandırıcılığını kaybetti. Hatta Rus siyasal kültürü ile kişiliği birlikte çözümleyen daha sofistike sürümler için de bu durum geçerli.[13] Aşağılanma genellikle acımasızlı-

11 Steinberg, Bismarck, s. 184-241 (*Kölnische Zeitung*'dan alıntı).

12 Prens S. N. Trubetskoy. Aktarıldığı kaynak, Riabushinskii, *Velikaia*, I: 96.

13 Tucker, *Stalin as Revolutionary*. Eleştirel bir çalışma olarak bkz. Suny, "Beyond Psychohistory." Sarhoş Beso'nun oğluna indirdiği darbeler ile ilgili ana kaynak, Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*. Iremashvili de Gori'dendi, Stalin'le birlikte Tiflis'teki okula gitmişti, Menşevik olmuştu ve 1921 Ekim'inde altmıştan fazla kişiyle birlikte Almanya'ya sürüldü. Eseri, Stalin'in çocukluğunu ele alan ilk anı kitabıydı ve geleceğin diktatörünün psikolojik çözümlemesini yapıyordu. Tucker'ın kitabının ilk cildinde, kaynak materyallerin yokluğunu telafi etmek üzere, psikolojiye başvurması anlaşılır bir durumdu. İkinci cilt, Stalin'i paranoid kişilikli bir hükümdar olarak tasvir ediyordu. Onu diğer paranoid liderlerle, özellikle de Korkunç İvan ile özdeşleştiriyordu

ğın değirmenine su taşısa da, genellikle atfedildiği gibi, Stalin'in sürekli travmatik bir çocukluk yaşadığı o kadar belirgin değildir. Kusurlu bir beden ve çeşitli hastalıklara rağmen, güçlü bir idrak, kendisini geliştirme konusunda açlık ve liderlik hünerleri sergiliyordu. Haylaz olduğu doğruydu. Arkadaşı Grigory Elisabedashvili'nin de sonradan anlattığı gibi "küçük Soso çok yaramazdı. Sapanını, ev yapımı ok ve yayını çok seviyordu. Bir keresinde, çoban hayvanlarını ahıra götürürken Sosa dışarı atladı ve sapanıyla hayvanlardan birini başından vurdu. Öküz çılgına döndü, sürü kaçışmaya başladı ve çobanın kovalamaya başlamasıyla Soso ortadan kayboldu."[14] Stalin'in gençliğini bilen kuzenleri ölümüne kadar onunla görüşmeyi sürdürdüler.[15] Birçok öğretmeni anılarını yazacak kadar yaşadı.[16] Ayrıca, eğer pek çoklarının tek taraflı anlatımında olduğu gibi çocukluğu tamamıyla sefalet içinde geçseydi dahi, bu durum geleceğin Stalin'i hakkında çok az şey anlatırdı. Lev Troçki'nin Stalin'i sadece bürokrasinin bir ürünü, "önde gelen bir *komitetchik* (parti yetkilisi)" olarak reddetmesinde de fazla bir şey bulamayız – yani, gerek bir proleter gerekse de gerçek bir aydın (bilinen adıyla Troçki gibi) sıfatıyla güya daha değersiz olması meselesi.[17] Stalin'in hem annesi hem de babası serf olarak doğmuş ve hiç resmi eğitim görmemişlerdi, fakat kötü anılan babasının da içinde yer aldığı mücadeleci bir ailesi vardı. Stalin'in memleketi, durağanlığıyla alay konusu olan Gori, ona ciddi bir eğitim imkânı sundu. Yakın bir tarihte ulaşılır hale gelen çağdaş kaynak materyallere (1930'larda Lavrenti Beria tarafından ısrarla kovalanan ve şekillendirilen anılar da dahil) dayandırılan daha yeni genç Stalin imgesi, kabiliyetli öğrenciyi ve yeteneklerini yeniden keşfetti. Gerçi bu anılar aynı zamanda inanılması güç bir kabadayı tiplemesini ve renkli oryantalist türden bir çapkını, bir maço eşkıyayı resmetmek için de kullanıldı.[18] Bu heyecan verici okuma, bazı değerli açıklamalar da içeriyor. Fakat bu yeni imge de inandırıcı olmaktan uzak. Genç Stalin, sahip olduğu penisi kullanıyordu ancak özel bir ka-

---

ve Rus siyasal kültürünün paranoid hükmetme tarzına ait unsurlarını seçiyordu. Tucker, *Stalin in Power*. Tucker, planladığı üçüncü ve son cildi tamamlayamadan 2010 yılında öldü.

14 RGASPI, f. [file: dosya] 558, op. [opus: konu başlığı/koleksiyon] 4, d. [dossier: dosya] 665, l. [line: sıra] 14; Stalin Museum, 1955, 146, I-II (Elisabedashvili); Dawrichewy, *Ah: ce qu'on*, 82-4. Stalin daha sonra geri dönecekti – on milyonlarca hayvanı kamulaştırmak için.

15 Bir araştırmacı, "yaşlılığında onlara ve bazı okul arkadaşlarına bolca para gönderdi," diyordu Stalin'le ilgili olarak. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*.

16 1931 Eylül'ünde, o sırada yetmiş üç yaşında olan eski tarih öğretmeni Nikolai Makhatadze'nin Tiflis'teki Metekhi hapishanesinde tutsak olduğunu öğrenen Stalin, onun serbest bırakılması için Beria'ya talimat verdi. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 113.

17 Troçki, *Stalin*, s. 61-2. Hem Stalin'in hem de Troçki'nin biyografilerini yazan Isaac Deutscher, Troçki'yi izleyerek, Stalin'i "yarı-göçebe, alt tabakadan özentiler" arasına, yani gerçek bir *kültür* seviyesinin aşağısına yerleştiriyordu. Deutscher, *Stalin*, s. 24-6.

18 Montefiore, *Young Stalin*, Montefiore'nin kitabı roman gibidir.

dın avcısı değildi. Hem Marx'ın hem de Engels'in gayrimeşru çocukları vardı –Marx'ın temizlikçi kadından doğan çocuğunun babalığını Engels kabullenerek onu korumuştu– ama yine de açıktır ki Marx'ı tarihsel bir figür yapan bu değildi.[19] Genç Saddam Hüseyin de şiir yazıyordu ama Bağdat'ta bir diktatör olmadan on yıllar önce gerçek bir katildi. Genç Stalin de şairdi ancak katil değildi.[20] Beria'nın Stalin'i göklere çıkaran tasvirinde olduğu gibi Kafkasya'da bir mafya babası da değildi. Genç Stalin'i farklı zamanlarda küçük yandaş gruplar takip etmişse de bu asla süreklilik kazanmadı. Aslında, Stalin'in devrimci gizli faaliyetleri ile ilgili başta gelen gerçek şudur ki Kafkasya'da hiçbir zaman siyasal bir taban oluşturmadı. Stalin, Saddam Hüseyin'in "Tikrit Çetesi"ne eşdeğer bir grubu beraberinde başkente taşımadı.[21] Akla yakın bir değerlendirmeyle, Stalin'in kanna başarısı, yasadışı matbaacılık, grev kışkırtıcılığı ve parasal gasp planlamalarını birleştirmesiydi. Tiflis'te 1907'de güpegündüz gerçekleşen olağanüstü soygunun arkasındaki rolü –Miklós Kun'un kanıtladığı ve Simon Sebag Montefiore'nin harika bir biçimde resmettiği olay– genç Stalin'in amaca ulaşmak için her şeyi yapabileceğini gösteriyordu.[22] Ancak soygun kendi içinde bir amaç değildi. Bir *nedeni* vardı: Kendi yükselme projesinin yanı sıra sosyalizm ve sosyal adalet. Hiçbir şey –genç kızlar, şiddet, dostluklar– hayat misyonundan onu saptırmadı.

Bu kitap spekülatif sıçramalardan ya da Stalin'in yaşamının kaydedilmesinde oluşan boşlukları doldurma çabasından kaçınacak.[23] İnandırıcı ama yine de kuşkulu hikâyeler arasında gezinmeye çalışacağız. Stalin'in Kafkasya'daki gizli devrimci faaliyetleri, rejimin yalanlarıyla, muhaliflerin iftiralarıyla ve belge eksikliğiyle kafa karıştırıcı hale geldi.[24] Yine de, onun yoldaşlarına ihanet konusunda özellikle güvenilmez olduğu vurgusunun, Sosyal Demokrat saflarda olup bitenler bağlamında ele alındığında, komik kaçtığını kesinlikle söyleyebiliriz. Stalin buyurgandı (Lenin ve Troçki kadar) ve asabiydi (Lenin ve Troçki kadar). Fark ettiği saygısızlıkları unutmazdı, bu nitelik kan davacı Kafkas kültürüne ilişkin bir klişe olmanın yanı sıra narsistler (çoğu profesyonel devrimci için kullanılabilir) arasında da yaygındı. Genç

19 Wheen, *Karl Marx*.

20 Montefiore, *Young Stalin*, s. 10.

21 Sadece Lavrenti Beria'nın daha sonra Moskova'ya göç etmesi tamamıyla Stalin'e bağlıydı fakat Beria, Stalin'den farklı olarak, devasa bir Kafkas aygıtı oluşturdu ve yine Stalin'den farklı olarak bu aygıtı beraberinde Moskova'ya götürerek Sovyet devleti içinde dağıttı.

22 Kun, *Unknown Portrait*, s. 74-5; Montefiore, *Young Stalin*, s. 3-16. Stalin ile yaptığı 1931 tarihli mülakat metninde Emil Ludwig, soygunla ilgili soruya Stalin'in yanıtına değinir: Stalin'in "cevap vermeyeceği yegâne soru buydu – geçiştirmekle yetindi." "Iz besedy", *Bol'shevik*, s. 42-3.

23 Biyografi sanatının en başarılı mensupları boşlukların doldurulmasını bir zorunluluk olarak görürler. *Virginia Woolf's Nose*'da Hermione Lee'nin düşünceleri buna örnektir.

24 Gürcü Sosyal Demokrasi Arşivi kayıptır. Van Ree, "The Stalinist Self", s. 263, n 18 (Stephen Jones'in kişisel iletişimine atıf, Ağustos 2006).

Stalin'in, görevi ve başarıları ne olursa olsun, liderlik iddiasını öne sürerek görevdaşlarını sürekli düşmanlaştırdığı doğruydu; daha sonra, şaşmaz bir biçimde, kendisini haksızlığa uğrayan taraf olarak görürdü. Stalin genellikle topluluk halinde olmayı severdi ama aynı zamanda huysuz ve mesafeliydi, bu da onun kuşku uyandırmasına yol açardı. Genellikle kendisi gibi insanlara yönelirdi: Sıradan bir geçmişi olan sonradan görme aydınlara. (Hasımlarından biri, daha sonraları, "çevresini tümüyle kendisine koşulsuz saygı gösteren ve her konuda boyun eğen insanlarla doldurmuştu," diye yazacaktı.)[25] 1905-8 vahşi devrimci yıllar bir kenara bırakılırsa, genç Stalin gerçekte küçük ölçekli yayıncılığın uzmanıydı. Fakat bu yayınlar yasadışıydı ve o da sürekli kaçıyordu. Peşinde polis, Tiflis, Batum, Chiatura, Bakü ve Kafkasya'nın diğer şehirleri; Tammersfors (Rus Finlandiya'sı), Londra, Stockholm, Berlin, Viyana ve Avrupa'nın diğer şehirleri; Kuzey Rusya'nın Avrupa kesiminde Vologda ve Doğu Sibirya'da Turunkhanks arasında mekik dokuyordu.[26] Geleceğin Stalin'inin asla göç etme arayışında olmaması ne kadar garipse yaşamının erken dönemleri de –ki bu 1901-1917 yılları arasında Sibirya sürgünü ve hapiste geçen toplam yedi yılın yanı sıra kısa yurtdışı görevleri kapsar– gizli devrimci faaliyetler açısından oldukça tipikti. Özellikle 1908 sonrasında yokluk içinde bir hayat yaşamış, herkesten para dilenmiş, öfke biriktirmiş ve diğer tutuklu ve sürgünler gibi zamanının büyük bölümünü fena halde sıkılarak geçirmişti.

Daha sonra Stalin olacak adam, babasının ayakkabı imal etmek üzere Gori'ye taşınmasına sebep olan Gürcistan'daki Rus imparatorluk garnizonlarının ve Ruslaştırma yaptırımlarıyla eğitim almasını sağlayan imparatorluk yetkilileri ile kilise görevlilerinin eseri olsa da, aynı zamanda, farkında olmadan, kendisini fazlasıyla etkileyen 19. yüzyıl sonu Gürcü milli uyanışına da ses oldu.[27] Daha sonraları, Stalin'in küçük oğlu büyük ablasına sırrını ifşa edecek, babalarının gençliğinde Gürcü olduğunu söyleyecekti – ve bu doğruydu. Erken döneminde yazdığı romantik Gürcü şiirlerinin birinde ("Sabah") on yedi yaşındaki Cugaşvili, "Çiçeğe dur, Sevgili yurdum, Neşeyle dol, İveryalıların ülkesi, Ve sen Gürcü, Çalışarak, Şenlendir anavatanını,"

---

25 Arsenidze, "Iz vospominaniia o Staline", s. 219. Aynı zamanda bkz. Sibirya sürgünlerinden Boris Ivanov, Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 160-1.

26 Ukrayna Komünist Partisi'nin Mart 1920 tarihli dördüncü kongresinde doldurduğu anket formunda Stalin, 1902-1913 yılları arasında sekiz tutuklama, yedi sürgün ve altı kaçış vakasından söz eder. Aynı yılın daha ileri bir tarihinde İsveç Sosyal Demokrat bir dergide ise yedi tutuklama, altı sürgün ve beş kaçış vakasından bahsetmektedir. Resmî biyografilerindeki karışıklığın kaynağı budur. Ostrovski, *Kto Stoial*, s. 7. Bu baskı (2004) daha öncekinden (2002) biraz farklıdır.

27 Genç Stalin'in okul yılları III. Aleksandr'ın iktidarıyla (1881-94) çakışır. İmparatorluğun tüm ilkokulları, eğitimde Ortodoks Kilisesi'nin etkisini artırmak için (ki zaten fazlasıyla etkilidir) Kutsal Sinod denetimine bırakılmıştı. *Istoricheskii ocherk razvitia tserkovnykh.*

diyordu.[28] Yaşamının ilk yirmi dokuz yılında sadece Gürcü dilinde metinler yayınladı. Onu 1900 yılından tanıyan birinin ifadesine göre, "Gürcüceyi son derece kusursuz konuşuyordu. Diksiyonu temizdi ve konuşması hayat dolu bir mizah anlayışını yansıtıyordu."[29] Şurası muhakkak ki Stalin biraz kötü bir Gürcü'ydü, en azından kalıplaşmış yargılar bakımından: Çok onurlu değildi, arkadaşlarına ve ailesine tam bir bağlılık göstermiyordu, eski borçlarını umursamazdı.[30] Ayrıca, Gürcistan farklılıklar barındıran bir yerdi ve geleceğin Stalin'i kulaktan dolma gündelik Ermenice öğrendi. Esperanto (uluslararası kurgusal dil) öğrenmeye heves etti, hiçbir zaman çok geliştiremese de Almanca (Sol'un ana lisanı) çalıştı ve Platon'u Yunancadan anlamaya çalıştı. Tüm bunların ötesinde, imparatorluk dili Rusçayı akıcı bir şekilde kullanmaya başladı. Sonuçta, Gürcü şair Shota Rustaveli'nin aforizmalarından ("yakın bir dostun düşmanlığı bir hasmın düşmanlığından çok daha tehlikelidir")[31] ama aynı zamanda Anton Çehov'un tarifsiz melankolik çalışmalarından –ki onun "Vişne Bahçesi" (1903) küçük bir asilzadenin ağaçlarının bir tüccar tarafından kesilmesini (mülk ve köşk bir kapitaliste satılır) tasvir eder– keyif alan bir genç adamdı. Stalin hem imparatorluk Rusya'sının hem de Gürcistan'ın tarihine kendisini kaptırdı.

Rus devrimci çevrelerinde Gürcü kökeni dışında genç Stalin'i farklı kılan kendisini geliştirmek konusunda olağanüstü adanmışlığıydı. Kitapları yalayıp yutuyordu zira bir Marksist olarak dünyayı değiştirmek istiyordu. Aşırı politik sekterlik belki de en ön plandaki vasfıydı (üçte bir hizipçi olan dinen Doğu Ortodoks bir kültürde bile). Gençlik yılları Leninist bir Marksist olduğu yıllardı ve sadece Çarlıkla değil diğer devrimci hiziplerle de savaştı.[32] Gerçi nihai olarak Stalin'in ve sonraki iktidarının şekillenmesinde en önemli faktör –daha sonra kapsamlı olarak ele alacağız– gençliğinde sadece kısmen karşılaştığı bir durumdu: Yani, imparatorluk Rusya'sı devlet ve otokrasisinin iç işleyişi, olmazsa olmazları ve başarısızlıkları. Bu tarihin enginliği Stalin'in erken dönemini doğru bir perspektife oturtacaktır. Ama onun müteakip etkisinin devasa boyutuna zemin hazırlayan da aynı tarihtir.

28 Rayfield, "Stalin as Poet."

29 De Lon, "Stalin and Social Democracy", s. 169.

30 Service, *Stalin*, s. 27; King, *Ghost of Freedom*, s. 183-4.

31 Pokhlebkin, *Velikii psevdonim*, s. 76; Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 18.

32 Ostrovskii, *Kto Stoial*; RGASPI, f. 71, op. 10, d. 273 (Vladimir Kaminskii, "An Outline of the Years of Childhood and Youth of Stalin"); Rieber, "Stalin as Georgian: The Formative Years", s. 18-44; Jones, *Socialism*. Stalin'in mahlas ve diğer takma adlarının listelendiği bir kaynak olarak, Smith, *Young Stalin*, s. 453-4. Tüm "kızların" listesinin –1918 yılı itibarıyla, iki karısı dışında kalan on kız– bulunabileceği kaynak, Montefiore, *Young Stalin*, s. xxviii.

BÖLÜM 1

İmparatorluğun Çocuğu

Annem ve babam eğitimsiz insanlardı ama beni çok da kötü yetiştirmediler.
– STALİN, Aralık 1931, Alman gazeteci Emil Ludwig ile söyleşi[1]

Dört yüzyıldan uzun bir dönem boyunca, Korkunç İvan döneminden beri Rusya, *günde* ortalama olarak elli mil kare genişledi. Devlet, iki okyanus ve üç denizle çevrili devasa bir bölgeyi doyurmak zorunda kaldı: Pasifik ve Kuzey Buz Denizi; Baltık, Karadeniz ve Hazar Denizi. Rusya tüm diğer ülkelerden daha uzun kıyı şeridine sahip hale geldi ve Rus donanması, Kronstadt, Sivastopol ve nihayet Vladivostok'ta demir attı.[2] Ormanları Rusya'yı Avrupa'ya bağlarken, dört bin mil genişliğindeki stepler Asya'ya uzanıyor ve keşfedilecek bir "yeni dünya" sunuyordu.

Buna karşın, Rus İmparatorluğu neredeyse olası her tür zor koşulla karşı karşıya geliyordu: Kıtasal iklimi sertti, uzun ve açık sınırların (sınırsız stepler, hesapsız ormanlar) savunması ya da idaresi pahalıydı.[3] Bunun da ötesinde, imparatorluğun büyük bir bölümü uzak Kuzey'e konumlanmıştı. (Kanada tarımı genel olarak Kiev ile aynı hizada, Moskova ve St. Petersburg'u çevreleyen çiftliklerin çok aşağısındaydı.) Toprak verimli olduğu halde onu işleyecek yeterli sayıda insan yok gibiydi. Giderek artan bir biçimde, otokrasi köylüleri serflik olarak bilinen yaptırımlarla bulundukları yere bağlıyordu.

1 Ludwig, profesyonel devrimci olmasının çocukluğunda gördüğü kötü muameleden mi kaynaklandığını diktatöre sordu. Stalin'in, devrime bağlılığının çocukluk kırgınlıklarıyla ilişkili olduğunu itiraf etmesi beklenemezdi ama ne olursa olsun, bunu reddedişi doğru gibi görünüyor. "Iz besedy", *Bol'shevik*, 1932, no. 8, yeniden basım, *Sochineniia*, XIII: 104-23 (113'te).

2 Mitchell, *Maritime History*.

3 Lieven, *Empire*, s. 204.

Köylü mobilitesi hiçbir zaman tamamıyla durdurulamadı –serfler kaçmayı deniyorlardı ve eğer hayatta kalabilirlerse, gittikleri yerde, işgücü kıtlığı nedeniyle kabul görüyorlardı– fakat serflik, 1861 yılında başlayan özgürleşmeye kadar zorla uygulandı.[4]

Rusya'nın, önemli bir direnci kıran dışa ilerleyişi, etnik ve dini çehresini değiştirdi. 1719 yılına kadar Rusya'nın muhtemelen % 70'i etnik Büyük Rus idi (ve bunların % 85'ten fazlası Slav'dı) ancak izleyen yüzyılın sonunda Ruslar nüfusun % 44'üydü (% 73'ü Slav); diğer bir deyişle, nüfusun çoğunluğu Büyük Rusya kökenli değildi. Diğer Slavlar arasında Küçük Rusya kökenliler (ya da Ukraynalılar) % 18, Polonyalılar % 6 ve Beyaz Ruslar (Belaruslular) % 5 oranında bir nüfusa sahiptiler. Daha az sayıda Litvanyalı, Letonyalı, Estonyalı, Finli, Alman, Gürcü, Ermeni, Tatar, Kalmuk ve Sibirya yerlisi vardı. 1719'da, Rusya'da Yahudi yoktu, fakat 18. yüzyılda imparatorluğun Polonya'yı yutmasıyla Yahudiler nüfusun yaklaşık % 4'ünü oluşturdular. Zaten yaşadıkları ilhak edilmiş bölgelerde –eski Polonya-Litvanya ve Batı Ukrayna'nın bazı bölgeleri Yahudiler için belirlenen topraklardı– sıkışıp kaldılar.[5] Toprak sahibi olmalarının yasaklanması, geri kalan Rus nüfusuna kıyasla onları daha fazla şehirli ve meslek sahibi yaptı. Her ne kadar tarihsel ilgi Rusya'nın 5 milyon Yahudi'sinin üzerinde yoğunlaşsa da, imparatorluğun Doğu Ortodoks Hıristiyanlarından sonraki en büyük ikinci dini grubu, varlıkları eski Moskova Dukalığı'na kadar uzanan Rusya Müslümanlarıydı. imparatorluk Rusya'sı Müslümanları, bölgenin en yüksek doğum oranına sahiptiler ve nüfusları 18 milyonu bularak toplam nüfusun % 10'unu geçti. imparatorluk Rusya'sındaki bazı Müslümanlar, Farsçanın bir lehçesini konuşuyordu fakat çoğunluğun dili Türkçeydi. Bu da, "Türk" Osmanlı İmparatorluğu ile kıyaslandığında, Rusya'da birkaç milyon daha fazla insanın Türkçe konuşması demekti.

Rusya topraklarının genişlemesi, Kafkasya'nın fethinde de olduğu gibi, genellikle Osmanlı'nın kaybınaydı. Karadeniz ve Hazar Denizi arasına sıkışmış olan bu heybetli dağ zirveleri, Alpler'den yüksekti ama zincirin her iki tarafında, deniz kenarına kavuştuğu noktalarda, dar, kolayca aşılabilecek alçaltılar vardı – fethe giden yol. Kafkasya'nın Batı bölgelerinde, Osmanlı egemenliğinin yansıması olarak Türkçe uzun süre geçerli dil oldu; Doğu bölgelerindeyse İran egemenliğini yansıtan Farsça geçerli dildi. Rus çarına bağlı askerî birlikler önce 1556 yılında Hazar Denizi'ne ulaştı –Korkunç İvan bir süre için Türk bir Kafkasya prensesini eş olarak aldı– ancak Rus İmparatorluğu, 1922'ye kadar en önemli Hazar yerleşimi olan Bakü'yü Pers şahından alamadı.[6] Rus-

---

4 Blum, *Lord and Peasent*; Raef, *Understanding Imperial Russia*; Hoch, *Serfdom and Social Control*.

5 de Madariaga, *Russia in the Age*; Klier, *Russia Gathers Her Jews*.

6 Bushkovitch, "Princes Cherkasskii."

ya'nın hizmetindeki generallerin dağlık bölgelerde tamamen hâkimiyet kurması ise 1860'lı yılları buldu. Diğer bir deyişle, Kafkasya'da Rus ilerleyişi dikey biçimde gelişirken, esas itibarıyla yandan büyük bir kuşatma manevrasının ardından dağlara doğru gidiş 150 yıldan uzun bir süreye ve sayısız ölüme mal oldu.[7] Britanya Hindistanı'nın kuzeybatı sınırındaki kabile topluluklarını andıran Dağıstan'da (dağlık topraklar), Rus kontrgerilla birlikleri tüm köylerde katliam yaparak onları isyancıları teslim etmeye zorladılar; isyancılar ise, kendi açılarından, Ruslarla işbirliği yapmakla itham ettikleri yerli Müslümanlara karşı da kan davası yürüttüler. Yalçın ama verimli vadilere yerleşerek, isyancılar için kritik öneme sahip ormanları ekin ekmek için kesen Slav köylü yerleşimciler de çok kıyıcıydı. 1860'larda ve 1870'lerde son hamleyi yaparak fethi tamamlarken, yarım milyon Çerkez'in yaklaşık dört yüz bini Osmanlı sınırından sürüldüler ya da kaçtılar.[8] Bu sürgün ve katliamlar, Slav köylülerin çiftçilikleriyle birlikte, Kafkasya'nın asimilasyonunu kolaylaştırdı. Geleceğin Stalin'inin Rus vatandaşı olarak doğması böylelikle mümkün oldu.

Tüm bu *ad hoc* imparatorluk oluşumu –ki zaten başka türlüsü mümkün değildir– bir çelişkiler yumağı yarattı. Reform Kiliseleri'ni ya da Rusya Devleti'ni tanımayı reddeden ve "uzak" Kafkasya'ya sürgün edilen ya da kaçan Doğu Ortodoks Hıristiyanları, nam-ı diğer Kadim Müminler, ancak "Antichrist"e, yani Rus İmparatorluk Ordusu'na hizmet sunarak varlıklarını sürdürebileceklerini anladılar. Hal böyleyken, Kazak hücum kıtaları, artık otokrasinin şövalyeleri haline gelen, bir zamanların özgür ve vahşi sınır sakinleri, sürekli yetersiz destek alıyorlardı ve silah satın alabilmek için bir zamanlar boyun eğdirmeye çalıştıkları dağlılara katıldılar. Bunun ardından, renkli Çerkez giysileriyle –uzun yün paltolar ve göğüs üzerinde çapraz tüfek kartuşları– imparatorluk karşıtı dağlılar St. Petersburg'daki çarın maiyetine seçiliyorlardı.[9] Belki de en büyük çelişki, Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'da büyük ölçüde davetle yerleşmiş olmasıydı. Gürcistan'ın Hıristiyan egemenleri hem Müslüman Osmanlılara hem de Müslüman Safevilere karşı savaşıyorlardı ve Hıristiyan Rusya'nın korumasını talep ettiler. Bu "koruma" pratikte, meseleyle ilgili fırsatçı imparatorluk unsurları tarafından yönlendirildi ve kısa süre sonra ilhak biçimini aldı.[10] Rusya, Gürcü Bagratlı Hanedanı'na son vererek daha önceki bağımsız Gürcü Ortodoks Kilisesi pisko-

---

7 Baddeley, *Russian Conquest*; Allen, "Caucasian Borderland", s. 230; Gammer, *Muslim Resistance*.

8 Bazıları sınırı geçmek yerine Kuzey Kafkasya'nın alçak bölgelerine yerleştiler. Degoev, *Kavkaz i velikie*; Barrett, *Edge of Empire*; Breyfogle, *Heretics and Colonizer*; Jersild, *Oriantalism and Empire*.

9 King, *Ghost of Freedom*, s. 140. "Dağlar kontrol dışı insanlarla dolu" diye şikâyet eden ünlü Rus Kafkas İmparatorluk Valisi General Aleksei Ermolov (1771-1861) yerel kıyafetlerle dolaşıyor, Kafkas silahları kuşanıyordu.

10 Avalon, *Prisoedinenie Gruzii k Rossii*; Gvosdev, *Imperial Policies*. Aynı zamanda bkz. Allen, *History of the Georgian People*; ayrıca, Atkin, "Russian Expansion", s. 139-87.

posunun yerine Rus Ortodoks Kilisesi metropolitini getirdi. Bu şartlarda, diğer bir çelişkinin sonucu olarak, "Rus" yönetimi Hıristiyan oldukları için kayırılan Gürcülerle dolduruldu. Rus yönetimi sayesinde Gürcü seçkinler daha alt tabakalara ve Kafkasya'daki diğer milletlere karşı kendi iradelerini dayatmanın daha güçlü araçlarına kavuştular. İmparatorluklar böyledir: Bir dizi pazarlık, daha hırslı olanı yetki sahibi yapar.

Rus İmparatorluğu içinde, Gürcistan ayrı bir emperyal projeydi.[11] 19. yüzyıl verilerine göre Kafkasya'da yaşayan 8,5 milyon kişinin üçte biri Müslüman, yarısı da Doğu Ortodoks'tu. Söz konusu Doğu Ortodoksların sadece 1,35 milyonu Gürcü kökenliydi (dil bakımından). Ruslar sayesinde bu azınlık tarihte görülmedik ölçüde iktidar sahibi oldu. Tabii ki Rus hükümranlığı altında her şey Gürcülerin hoşlanacağı türden değildi. 1840 yılında St. Petersburg imparatorluk yetkilileri Kafkasya'daki resmi işlerde sadece Rusça kullanılmasını karara bağladı. Bu, Gürcü monarşisinin yeniden tesisi amacıyla 1832 yılında gerçekleştirilen bir komplonun (bazı Gürcü soyluları, yerel Rus görevlileri bir baloya davet ederek orada katletmeyi planlamışlardı) ardından geldi. Komplocuların çoğu Rusya İmparatorluğu topraklarında başka bölgelere sürülseler de kısa süre sonra dönmelerine izin verildi ve Rus devlet hizmetinde kariyerlerini sürdürdüler: İmparatorluğun onlara ihtiyacı vardı. Gürcü seçkinlerin çoğu, büyük ölçüde Rus-yandaşı oldular ve öyle de kaldılar.[12] Aynı zamanda, yeni altyapı Rusya ile daha sıkı bütünleşmenin önündeki engellerin kalkmasına yardımcı oldu. 1811-1864 yılları arasında, alçak Vladikavkas (Kafkasların hâkimi) yerleşiminden, yalçın dağları aşarak –dipsiz uçurumlar arasından– başkent Tiflis'e giden bir askerî güney yolu açıldı. Yüzyıl bitmeden, Trans-Kafkasya Demiryolları, Karadeniz ile Hazar Denizi'ni birbirine bağladı. Daha da önemlisi, kariyer fırsatları birçok Gürcü'yü Rusçalarını geliştirmek konusunda teşvik etti ki bu, emperyal altyapının en önemli unsuruydu. Gürcüler, Rus fethi karşısında Gürcistan'ın destansı direnişine ilişkin anı ve hikâyeler anlatıyorlardı ama eğer bir yolunu bulurlarsa, seçkin Ruslarla evlilik yapıyor, Rus operalarının keyfini çıkarıyor, imparatorluk üniformalarının, unvanlarının, madalyalarının ve bunların yanı sıra ferah apartman dairelerinin, seyahat izinlerinin ve nakit para "ödüllerinin" gösterişine gıpta ediyorlardı.[13] Seçkinler için geçerli olan, alt katmanlar için de daha küçük ölçekte ulaşılır hale geliyor, onlar da Rus Ortodoks Kilisesi'nin desteğiyle

11 Bir bilim adamı, "Gürcülerin Rus egemenliğine müteşekkir olmak için nedenleri vardı," diyordu. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 3. 1915 yılına gelindiğinde yerel nüfus 11,5 milyona ulaşmıştı, bu rakama hem Güney Kafkasya (Trans-Kafkasya) hem de Kuzey Kafkasya dahildi.

12 Lang, *Last Years*; Jones, "Russian Imperial Administration." Aynı zamanda bkz. Suny, *Georgian Nation*, s. 70-3.

13 Zubov, *Kartina Kavkazskogo*, I: 151. Dönemin bir yabancı gözlemcisi Tiflis'e "ikinci St. Petersburg" ismini takmıştı. Van Halen, *Memoirs*, II: 167.

Kafkasya'da açılan Rus dili okullarına gitme fırsatından yararlanıyorlardı. Bu da Geleceğin Stalin'inin tırmanacağı imparatorluk iskelesiydi – Gürcü işbirliği sayesinde fetih, Ortodoks Kilisesi üzerinden Ruslaştırma.[14]

Kasaba rüyası

Geleceğin Stalin'inin memleketi, Doğu Gürcistan'daki Mitkvari Nehri (Rusça, Kura Nehri) vadisinin yüksek düzlüklerinde yuvalanmış Gori ("tepe"), yüzyıllar boyunca üç yolun kesiştiği bir kervan durağıydı: Bu yollardan biri Batı'da Karadeniz'e, biri Doğu'da Hazar Denizi'ne, diğeri de Kuzey'de Tshinvali geçidinden steplere gidiyordu.[15] Diğer bir deyişle, Gori geri kalmış bir bölge değildi. Şehrin kalbinde, en yüksek tepesinin zirvesinde, 13. yüzyıldan kalma bir hisarın sarı mazgallı duvarları vardı. Gori'nin Gürcü devleti Kartli'nin başkenti olduğu 17. yüzyıldan kalma diğer harabeler ve zenginlerin bahçeleri şehrin dışında kalıyordu. Borcomi'nin meşhur kaynak suları da pek uzak değildi ve burada, Kafkasya'nın genel valisi II. Aleksandr'ın kardeşinin inşa ettirdiği yazlık rezidans yer alıyordu. Gori'nin merkezinde, eski hisar kalıntılarının tam altında Eski Şehir vardı. Diğer bir semt olan Merkez Mahalle sayısız Ermeni ve Gürcü kilisesine ev sahipliği yapıyordu. İmparatorluk garnizonu kışlalarının bulunduğu üçüncü mahalle ise Rus Mahallesi adıyla biliniyordu.[16] 1871'de, bu yol kavşağı, Kafkasya başkenti Tiflis ile bir Karadeniz liman şehri olan Poti (1828 yılında Osmanlılar'dan alınmıştı) arasında açılan Rus imparatorluk demiryolunun birleşme noktası oldu. 1870'li yıllarda Gori'nin dar, kıvrımlı ve pis sokakları yaklaşık 7 bin insana ev sahipliği yaparken, nüfusun az bir farkla çoğunluğu Ermeni, geri kalanı ise Gürcü idi. Ayrıca birkaç yüz Rus'un yanı sıra yakın köylerden göç etmiş olan Abhaz ve Osetler vardı. Gorili tüccarlar, İran, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa ile ticaret yapıyorlardı. Bu güçlü ticaret ve Ortodoks Kilisesi sayesinde Gori'de bulunan dört okulun ikisi, Gürcistan'ın Rus İmparatorluğu'na katılmasından kısa bir süre sonra, 1818'de kilise yetkilileri tarafından kurulmuş sağlam, iki katlı kilise okullarıydı.[17] Kısacası, Tiflis'te şehir sakinlerinin on beşte biri okula devam edebilirken –tüm Kafkasya için bu oran otuzda birdi– Gori'de on şehir sakininden biri okula gidiyordu.[18] Bu "tepe"de doğan erkek

14 Stalin'i imparatorluk sınır bölgelerinin insanı kılan alışkanlıklar konusunda bkz. Rieber, "Stalin: Man of the Borderlands."

15 *Kavkaz: spravochnaia kniga storozhila*, s. 60; Azhavakov, "Gorod Gori"; Sidorov, *Po Rossii*, s. 460-77; Gorkii, "Prazdnik shiitov"; Bukhnikashvili, *Gori.*

16 Mgaloblishvili, *Vospominaniia*, s. 11, 14.

17 Gogokhiia, "Na vsiu zhizn' zapomnilis' eti dni", s. 7.

18 Şehir, Şubat 1928 depremiyle yıkıldı. 1927 tarihli, dört yüzden fazla sayfalı Kafkasya rehber kitabında Gori'nin kapladığı yer bir sayfadan biraz fazlaydı, şehrin harabeleri ve ünlü şeftalisini

çocuklar için kapılar geleceğe açılabilirdi.

Geleceğin Stalin'inin babası Besarion Cugaşvili (1850-1909) –Rusçada Vissarion, adının kısaltmasıyla Beso olarak biliniyordu– Gorili değildi. Serf olan onun baba tarafından dedesi (Zaza) bir keresinde, köylü ayaklanmasına karıştığı için tutuklanmıştı ve muhtemelen bir Oset kabile köyünde yaşamıştı; Beso'nun babası Vano da serfti ve Didi Lilo ("Büyük Lilo") isimli bir köyde üzüm işiyle meşguldü. Beso, 500'den az nüfuslu bu köyde doğmuştu. Vano, üzümlerini yaklaşık on mil uzaklıktaki Tiflis'e taşıyordu, ancak daha elli yaşına varamadan öldü. Kısa bir süre sonra eşkıyalar Vano'nun oğlu, hancı Giorgi'yi öldürdüler. Beso, Didi Lilo'yu terk ederek iş aramak için Tiflis'e gitti ve orada, bir Ermeni'nin dükkânında kunduracılık zanaatını öğrendi. Beso biraz Ermenice, Azeri Türkçesi ve Rusça biliyordu, ancak anadili olan Gürcüce okur-yazarlığı net değildir. Yaklaşık 1870 yılında, yirmi yaşındayken, diğer bir Ermeni girişimci olan Baramyants'ın (Yosif Baramov ismiyle Ruslaştırılmıştı) davetiyle Gori'ye yerleşti. Baramyants'ın Gori'deki imparatorluk garnizonu için üretim yetkisi olan bir ayakkabı atölyesi vardı.[19] Rus İmparatorluğu'nun garnizonları çok yaygındı. 1870 yılında tüm Sibirya'nın güvenliğini sağlayan asker sayısı 18 bin iken, Kharkov, Odessa ve Kiev'de 193 bin asker vardı; Varşova'da ise 126 bin. Britanya Hindistan'ında 60 bin asker ve bin polis olduğu bir dönemde, Kafkasya'da 128 bin imparatorluk askeri vardı. Bu da postal ihtiyacı olan çok sayıda ayak demekti. Baramyants, aralarında Beso'nun da bulunduğu usta zanaatkârlar çalıştırıyordu ve görünen o ki Beso başarıyı seviyordu ve hırslıydı. Gorili üzüm üreticisi ve meyhane (*dukhan*) sahibi, güreş şampiyonu "Prens" Yakobi "Yakov" Egnatashvili'nin maddi desteğiyle Beso, kısa sürede kunduracı dükkânı açarak kendi namına çalışan bir zanaatkâr haline geldi.[20]

Beso, söylendiğine göre narin, kestane rengi saçlı ve kocaman gözlü genç ve güzel Ketevan "Keke" Geladze'yi kazanmak için bir çöpçatan yolladı.[21] Keke'nin ailesi de serfti ve çok çalışıyorlardı. Soyadları, Güney Osetya'da

---

ön plana çıkarıyordu, ancak Stalin'in doğduğu yer olduğundan söz etmiyordu. *Batenina, Kavkaz*, s. 395-6.

19 Kun, *Unknown Portrait*, s. 19, n 30.

20 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 24-5.

21 Montefiore, *Young Stalin*, s. 19 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1. I, 143-6: M K. Abramidze-Takhitatrishvili). Resmî evlilik tarihi (nişan iddiasına karşın) zaman zaman Mayıs 1872 olarak verilir ve Montefiore de bunu kullanmaktadır. (Atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 5, d. 213 [sayfa yok] ve RGASPI, f. 558, op. 4, d. 1. I. 1. Ancak eğer 1872'de evlendilerse neden "14 Şubat 1875 tarihinde evlenmelerinden hemen dokuz ay sonra," demektedir (22). Stalin'in annesinin doğum günü de Sovyet kaynaklarına göre farklılık gösterir ve bazen 1860 olarak verilir. En azından iki yaş daha büyük olmalıdır ve ölüm ilanlarına göre dört yaş daha büyüktür (1856 doğumlu) ki bu da onun evlenirken daha büyük yaşta olduğunu gösterir: (1872'de evlendiyse) 16 ya da (1874'te evlendiyse) 18. *Zaria vostoka*, 8 Haziran 1937.

yaygın olduğundan, Oset kanı taşıdığına dair söylentiler çıkıyordu, fakat tıpkı Beso gibi onun da anadili Gürcüce idi. Varlıklı bir Ermeni'nin yanında bahçe işiyle uğraşan, duvar ustası ve serf olan babası, Gori dışında bir köyde yaşıyordu. Kendisi gibi bir serfle evlendi, ama Keke doğmadan (ya da doğar doğmaz) öldüğü anlaşılıyor. Alışılmadık bir biçimde, annesi Keke'nin okuma-yazma öğrenmesini sağladı; o dönemde çok az sayıda Gürcü kadın okuryazardı. Fakat Keke'nin annesi de ölünce, onu annesinin erkek kardeşi (o da serfti) yetiştirdi. Gürcistan'da serflik, karmakarışık imparatorluk Rusya'sının standartları ölçü alınsa bile, olağandışıydı: Önde gelen Gürcü soyluları daha küçük soyluların yanı sıra papazlara da sahip olabilirken, papazlar da daha küçük soylulara sahip olabiliyorlardı. Bunun nedeni, bir ölçüde, çarlık devletinin yaygın Gürcü soylularına –Gürcistan nüfusunun % 5,6'sını oluşturuyorlardı, buna karşılık tüm imparatorlukta soyluların oranı % 1,4 idi– hatırı sayılır ölçüde saygı gösteriyor olmalarıydı. Serfliğin Gürcistan'da ortadan kaldırılışı, imparatorluğun geri kalanından üç yıl sonra, Ekim 1864'te başladı. Bu tarih yaklaşık olarak Keke'nin ailesinin köyden Gori'ye taşınmasıyla çakışıyordu. Hayatının daha ileriki bir döneminde mülakat verirken bu göçü, "ne keyifli bir seyahatti," diye anacaktı. "Gori bir bayram yeri gibi donatılmıştı, kalabalık deniz gibi dalgalanıyordu."[22] Geladzeler artık özgürdü, ama yeni bir hayat kurma mücadelesiyle karşı karşıyaydılar.

Keke'nin 1874 Mayıs ayında Gori'deki Assumption Katedrali'ndeki Beso'yla evlilik töreni Gürcü usulü bir şaşaa içinde yapılırken, şamatalı, gösterişli düğün alayı tüm şehri gezdi.[23] Beso'nun velinimeti Yakov Egnatashvili sağdıçlarından biriydi. Diğer bir aile dostu Peder Kristopore Charkviani törende öylesine güzel okudu ki Prens Yakov papaza 10 ruble bahşiş verme cömertliğini gösterdi. Beso –cahil ya da okur-yazar– tüm Gürcüler gibi, Shota Rustaveli'nin 12. yüzyıl eseri olan ve evlenmeye zorlanan bir genç kızı kurtaran üç cesur arkadaşı anlatan destanın bölümlerini ezberden aktarabiliyordu. Şalvarın üzerine, deri bir kemerle sıkılan, uzun, siyah Çerkez paltosu giymeyi seviyordu. Şalvarın paçalarını da deri çizmelerin içine sokuyordu – Kafkas erkekliğinin alametifarikası. Ayakkabı kazancının bir kısmını içkiye yatırdığı doğruydu; üstelik yerel âdetler gereği müşterileri sık sık ev yapımı şarapla ödeme yapıyordu. Tüm bu kendine özgü hatalarına rağmen Keke bu zanaatkârı yükseklerde görüyordu. Daha sonra, "Arkadaşlarım arasında

22 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 24-5 (Elisabedashvili); Montefiore, *Young Stalin*, s. 21 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, d. 15 l. 2-15: Keke'nin yayınlanmamış "anıları"). Keke'nin anıları, seksen yaşına yaklaştığı Ağustos 1935'te L. Kasradze tarafından kaleme alındı. Montefiore'ye göre, "yeni keşfedilen anılara" yetmiş yıl boyunca "dokunulmamıştı." Ostrovskii, *Kto stoial*'in 2002 baskısında, Keke ile yapılan, Mayıs 1935 tarihini verdiği bir "görüşmeyi" kullanmaktadır.

23 Gori düğünleri konusunda, Suliashvili, *Uchenicheskie gody*, s. 24-8.

çok popüler bir gençti ve hepsi onunla evlenmeyi hayal ediyordu," diye anlatacaktı mülakatçısına. "Arkadaşlarım kıskançlıktan çatlıyordu. Beso imrenilecek bir damat, gerçek bir Gürcü şövalyesiydi, harika bıyıkları ve güzel giyimiyle – şehirlilere özgü ince zevke sahipti." Beso, diye ekliyordu Keke, "sıra dışı, tuhaf ve somurtkandı" ama aynı zamanda "akıllı ve gururluydu." Keke, "arkadaşlarım arasında arzulanan ve güzel bulunan kız ben oldum," sonucuna varıyordu.[24]

Aralık 1878'de, evliliğin dördüncü yılında, Keke yirmi ve Beso yirmi sekiz yaşlarındayken, çiftin Ioseb –geleceğin Stalin'i– isminde bir erkek çocuğu oldu.[25] Ioseb aslında Keke ve Beso'nun üçüncü çocuklarıydı ve bu Gürcü ve Doğu Ortodoks geleneğine göre tanrının bir lütfu olarak görülürdü. Fakat önceki çocukları yaşamamıştı. Beso ve Keke'nin ilk bebekleri Mikheil 1876 yılı başında iki aylıkken öldü; ikinci çocuk (Giorgi) yaklaşık altı aylıkken Haziran 1877'de öldü.[26] İsminin Gürcüce kısaltması Soso (ya da Soselo) olan Ioseb tek çocuk olarak büyüdü ve kardeşlerinin ölümünü daha sonra öğrendi. Üç kişilik aile, Osetyalı bir zanaatkâra ait, ağaç ve tuğladan inşa edilmiş küçük, tek odalı bir ev kiraladı. Ev Gori'nin Rus mahallesinde, Beso'nun ayakkabılarını imal ettiği imparatorluk askerî kışlasının yakınındaydı. Sadece yirmi yedi metrekare olan odada bir masa ile dört sandalye, bir tahta yatak, semaver, sandık ve bir gaz lambası vardı. Giysiler ve diğer eşyalar açık raflarda duruyordu. Ama döner merdivenle inilen bir bodrum da vardı ve Beso'nun aletlerini bulundurduğu, atölyesini kurduğu, Keke'nin Soso için çocuk odası olarak kullandığı yer burasıydı.[27] Diğer bir deyişle, Stalin'in hayatı bu bodrumda başladı.

Bu mütevazı koşullar bir kenara bırakılırsa, Cugaşvili ailesinin hikâyesi bir kasaba rüyası olma potansiyeline sahipti: Zanaatkâr, güzel eşi ve hayatta kalmayı başarmış bir çocuk. Keke'nin çocuğunu gözünün önünden hiç ayırmadığı söyleniyordu.[28] Soso iki yaşlarındayken olağan çocuk hastalıklarına (kızamık, kızıl) yakalandığında, bir çocuk daha kaybetmekten korkan Keke

---

24 Montefiore, *Young Stalin*, s. 19-20 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, d. 15, l. 2-15: Keke'nin yayınlanmamış "anıları").

25 Daha sonra Stalin doğum yılını 1878'den 1879'a yükseltti. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 61, l. 1. 1920 yılının sonuna kadar doğum günü olarak hâlâ 6 Aralık 1878 tarihini veriyordu, fakat 1922 yılında asistanlarından birinin 21 Aralık 1879 tarihini ifade eden bir "düzeltme" yayınlamasıyla resmi doğum tarihi değişti. *Izvestiia*, TsK KPSS, 1990, no. 11: 134 (Tovstukha). Stalin'in neden hem farklı bir yıl ve hem de farklı bir gün seçtiği bilinmiyor. Stalin'in doğum yılına ilişkin diğer tartışmalar için bkz. Kun, *Unknown Portrait*, s. 8-10, 60; Rieber, *Stalin, Man of the Borderlands*, 1: 659.

26 1875 tarihinde bir kız çocuğunun doğduğu ve bir hafta yaşadığı söylentileri olsa da bunu doğrulayacak bir bulgu yoktur.

27 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 27-8.

28 Zhukov, *Vospominaniia*, III: 215.

dua etmek için sık sık kiliseye gitmeye başladı. Anne'nin sütü de az olduğundan, Soso'yu komşular emziriyordu: Bayan Egnatashvili ve komşuları Masho Abramidze-Tsikhitatrishvili. Masho, "inatçı bir çocuktu," diyordu o günleri anarken. "Annesi ona seslendiğinde ve canı cevap vermek istemediğinde oyun oynamaya devam ederdi."[29]

Jeopolitik kopuş, aile desteğinin yerini alıyor

Gürcistan'ın dağ yerleşiminde küçük Soso sokaklarda koşuştururken dış dünyadan habersizdi, ama onun doğduğu yıllarda Almanya, Fransa Güneş Kralı XIV. Louis'in bir zamanlar küçük Alman prenslerini kabul ettiği Versailles'in Aynalı Salon'unda, İkinci Alman Reich'ının –birincisi Kutsal Roma İmparatorluğu'ydu– kuruluşunu gösterişli bir biçimde ilan etti. Alman birliğinin ve ardından gelen hızlı sanayileşmenin yarattığı jeopolitik kopuş, Rusya'nın jeopolitik uzamını radikal bir biçimde değiştirdi. 1868 Japonya'sında, daha az gösterişli bir dizi ayaklanma benzer sonuçlar doğurarak, Edo'da (Tokyo) Tokugawa Şogunluğu'nu devirdi ve ayaklanmalarına meşruiyet kazandırmak için, Meiji (Aydınlanmış Yönetim) adını alan uykudaki imparatoru "göreve iade etti." Bu süreç pürüzsüz değildi, zira büyük bölgeler isyan ediyordu. Ancak 1872-73 yıllarına gelindiğinde, yeni Japon lider kadrosunun hemen hemen her bir önemli mensubu Avrupa ve Amerika'ya seyahat etmişti ve sadece gelişmiş dünyanın nimetlerini kendi gözleriyle görmekle kalmamış aynı zamanda gelişmiş dünyanın yekpare olmadığını da anlamışlardı. Japonya'nın yeni liderleri, her bir ülkenin unsurlarını ayrı ayrı alarak azami fayda elde etmeye karar verdiler: Fransa'nın merkezi eğitim sistemi onlara Amerika'nın gevşek sisteminden daha fazla hitap ediyordu ama Fransa ordusu yerine, nihai olarak Almanya'nın profesyonel subay ve genel karargâh sistemini seçtiler, diğer yandan Britanya tarzı donanmayı tercih ettiler. "Bilgi," diyordu İmparator Meiji, "tüm dünyada aranmalıdır ve imparatorluk politikasının temelleri onunla güçlendirilmelidir." Bu beyan, asırlar süren büyük güçler egemenliğinin tüm sırlarını ihtiva ediyordu. Aslında, yeni okullara ve diğer ithal unsurlara karşı genellikle bir direniş gösterildi: Dönüşümü zorlamak için devlet gücü gerekti. Dahası, Japonya'nın izlemeye dayalı sanayileşmesi Almanya'nın düzeyini yakalayamadı. Bununla beraber, Japon ekonomisi de sıçrama yaptı ve Rusya'nın diğer yanında filizlenen yeni bir güç olarak, Asya'nın güçler dengesini önemli ölçüde değiştirdi.

Yine geleceğin Stalin'inin doğduğu yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın en büyük birleşik ulusal ekonomisi haline geldi. Birleşik Devletler'de henüz bir iç savaş yaşanmış, 32 milyonluk nüfusun 1 milyonu yaralan-

29 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 665 (Abramidze-Tsikhitatrishvili).

mış ve bunların 600 bini ölmüştü. Bu arada, zırhlı gemi, hava keşif balonu, siper harbi ve uzun menzilli silahlar devreye girmişti. (Bu savaş, Alman gazeteci Karl Marx'ın, artık Avrupa işlerine eskisi kadar ilgi göstermeyen *New York Tribune*'den kazandığı paranın kesilmesine yol açmıştı.) Kuzey'in işlikleri, Konfederasyon hayalleri kuran Güney'in ham pamuk üretimine bağımlı değildi (açık Mısır ve Hindistan üreticilerinden kapatılabilirdi). Aralarında William Gladstone'un da bulunduğu bazı Britanyalı devlet adamları, Birleşik Devletler gücünü eksiltmek umuduyla Güney'i yüreklendirdiler, fakat Britanya hükümeti Konfederasyon'un bağımsızlığını hiçbir zaman kabul etmedi. Eğer Birleşik Devletler'in güneyinde bağımsız bir tarım toplumunun zaferi ve yerleşikleşmesi –modern dünyanın en büyük köle sistemlerinden biri– söz konusu olsaydı, Britanya, 20. yüzyılda buna mecbur olurdu ve tüm dünya olaylarının yönü keskin biçimde değişmiş olurdu. 1860 yılında, Güney kölelerinin değeri imalata ya da demiryollarına yapılan yatırımın üç misliydi ve bu da toprak dışındaki Amerikan varlıklarının herhangi birinden daha fazla sermayeyi ifade ediyordu. Fakat köleye dayalı pamuk üretimi yapan Güney değil, sınaî Kuzey kazandı. 1870-1890 yılları arasında, yeniden bütünleşen Birleşik Devletler ekonomisi üç kat büyüdü (İngilizce konuşmayan, Protestan olmayan toplumlardan kitlesel göçlerin de desteğiyle) ve bu durumun yarattığı olağanüstü yükseliş, Almanya ve Japonya'yı da geride bırakırken, Birleşik Devletler'in küresel üretimdeki payı yaklaşık % 30'a tırmandı. Bu devasa Amerikan ekonomisi, Amerika'nın Filipinler ve Küba'daki sömürge savaşlarına rağmen hâlâ dünya politikasından ayrıydı. Yine de, Birleşik Devletler egemenliği, dünya üzerinde belirmeye başlamıştı ve giderek belirleyici olacaktı.

Stalin'in doğumuna ve ilk çocukluğuna eşlik eden bu devasa jeopolitik olgular –birleşen sınaî Almanya, yerleşik sınaî Japonya, dünya tarihinde eşi benzeri görülmemiş gücüyle Amerika– çarlık rejimini iliklerine kadar sarstı, bir gün Stalin de bununla yüz yüze gelecekti. Genç Soso Cugaşvili, dünyasını şekillendirmekte olan jeopolitik süreçleri elbette kestiremezdi. Bu sırada, 1880'lerin Gori'sinde, orta halli bir başarının işareti olarak, gururlu yeni baba Beso Cugaşvili iki zanaatkârı yanına çırak olarak aldı. Bir tanesinin hatırladığına göre Cugaşvililerin masasında her zaman tereyağı oluyordu, oysa aile mütevazı bir hayat yaşıyor gibiydi, çoğu zaman *lobbio* ve *lavash* (kırmızı barbunya ve lavaş ekmeği) ya da patates ve *badrijani nigvzit* (ceviz ezmesiyle doldurulmuş patlıcan) yiyorlardı.[30] Soso'dan sadece bir yaş küçük

---

30 Ostrovskii, *Kto stoial* 93 (atıfta bulunduğu kaynak, Dato Gasitashvili, GF IML, f.8, op. 2, ch. 2, d. 8. l. 196, 200); Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 30 (Elisabedashvili). Aynı zamanda bkz. GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 10, l. 23-47 (Goglichidze); ve Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 8-10.

olan diğer çırak Vano Khutsishvili bir süre sütkardeş gibiydi.[31] Ev müzikle doluyor, Keke, Gürcü folk şarkılarının çoksesli harmonisiyle Soso'ya serenat söylüyordu. Birçok Gürcü erkeği gibi Beso, çift kamışlı *duduk* gibi geleneksel çalgılar çalabiliyordu (düğün törenlerinde de çalmıştı). Bununla birlikte, Beso'nun derin düşüncelere dalan biri olduğu da anlaşılıyor. Beso'ya dair az sayıda birinci ağızdan tasvir bugüne de ulaştı. Bir tanesi onu şöyle betimliyor: "Ortalamadan uzun, zayıf bir adamdı. Uzun bir yüzü, uzun bir burnu ve boynu vardı. Bıyıklı ve sakallıydı, saçları simsiyahtı." Daha sonraları, diğer bazı adamların Stalin'in gerçek babası olduğu öne sürüldü. Ancak onları bizzat görmüş iki kişi, Soso'nun Beso'ya tıpatıp benzediğini ifade ediyordu.[32]

Beso'nun baba olarak rolü ve Keke ile evlenirken başta verdiği söz ne olursa olsun, evlilik bozuldu. Keke'nin anlattıklarını izleyen çoğu biyografi yazarı, ayrılığı Beso'nun alkol düşkünlüğüne ve ruhsal kötülüklerine bağlarken, ya Beso'nun olağan bir ayyaş olduğunu ya da ilk oğlunun ölümü sonrası yaşadığı acıyla içkiye başladığını ve hiç durmadığını vurguladılar.[33] Bu erken dönem trajedisinin ardından ve özellikle Soso'nun doğumundan sonra Beso'nun atölyesi bir süre iyi çalışmış olsa da, bu doğru olabilir. İmal etmekte olduğu Gürcü tarzı ayakkabıların, yeni Avrupa stili ayakkabılarla rekabet edememiş olması olasılığını da unutmamak gerekir.[34] Bununla beraber, hâlâ genç ve güzel olan Keke'nin evli erkeklerle flört etmesi belki de sorunların nedenidir: Yakov Egnatashvili, Gori'de bir meyhane sahibi ve güreş şampiyonu; Damian Davrishevi, Gori'de polis memuru; Kristopere Charkviani Gori'de rahip – hepsiyle ilgili Stalin'in babası olduklarına dair söylentiler çıkmıştı. Keke'nin önüne gelenle yatıp kalkmak bir yana cilvebaz olduğu da kesin değildir. Zanaatkâr Beso ile evlenme konusunda çok istekli davranmıştır, daha sonra daha saygın erkeklere yönelmiş olabilir. Belki de adamlar *onu* hedeflemişlerdir.[35] Geleceğin Stalin'inin annesinin muhtemel ilişkileri ile ilgili kanıt yoktur. Her ne olursa olsun, Gori'de Keke'nin

---

31 Khutsishvili 1939'da Stalin'e yazmıştır: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 722, l. 51.

32 Lobanov, *Stalin v vospominaniakh*, s. 13-4 (D. Papiashvili); GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 53 (Aleksandr Tsikhitatrishvili); Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 26; Ostrovskii, "Predki Stalin." "Besarion çok garip bir adamdı," diye anlatıyor diğer bir dönem tanığı. "Orta boyluydu, esmerdi, gür siyah bıyıkları ve uzun kaşları vardı, ifadesi sertti ve ortalıkta dolaşırken sıkıntılı bir görünüşü vardı." RGASPI, f. 8, op. 2, d. 1, l. 48 (N. Tlashadze). Gori'deki Stalin müzesinde bulunan tek Beso fotoğrafı yaşlılığına aittir ve o olup olmadığı da kesin değildir.

33 Montefiore, *Young Stalin*, s. 25-8. Montefiore her ne kadar "anılarına" (mülakat) atıfta bulunarak, Beso'nun uçarı davranışlarına dair Keke'nin anlattığı hikâyeyi izlese de, Keke'nin tek taraflı anlatımıyla çelişen kendi dünyevi haylazlıklarına dair bulgulara da yer verir.

34 Dawrichewy, *Ah: ce qu'on*, s. 26-7. (Davrishevi, Gori'li bir polisin oğludur.)

35 Güvenilmez Sergo Beria'ya (Lavrenti'nin oğlu) göre, Keke bir keresinde Sergo'nun büyükannesine şöyle demiş: "Gençliğimde evlere temizliğe gidiyordum ve yakışıklı bir oğlan gördüğümde fırsatı kaçırmıyordum." Beria, *Beria was My Father*, s. 21.

hafifmeşrepliği ile ilgili dedikodular dolaşmıştır. Beso oğluna "Keke'nin küçük piçi," demeyi alışkanlık haline getirmiş ve bir keresinde, "orospu" (oldukça yaygın bir hakaret) diye bağırarak karısını boğmaya kalkışmıştır.[36] Beso'nun, Egnatashvili'nin sahibi olduğu meyhaneyi kırıp döktüğü ve polis şefi Davrishevi'ye saldırdığı da düşünülmektedir. Bunun sonucunda polis şefi, Beso'nun Gori'yi terk etmesini istemiş olabilir. 1884 civarında Beso, Gori'den ayrılarak Tiflis'e gider ve sahibi Ermeni olan Adelkhanov Tabakhanesi'nde iş bulur.

Kim suçlu olursa olsun aile dağıldı.[37] 1883 yılında Keke ve küçük Soso avare bir hayat yaşamaya başladılar, takip eden on yıl içinde dokuz ev değiştirdiler. Küçük oğlanın tek talihsizliği bu değildi. Aynı yıl babası onları terk etti, birçok Gori hanesini kasıp kavuran salgın sırasında küçük Soso çiçek hastalığına yakalandı. Komşuları Egnatashvililerin altı çocuklarından üçü öldü. Keke bir inanç şifacısına başvurdu. Soso ateşli hastalığı atlattı, ancak yüzünde izler kaldı. Ona, "Çiçekli" (Chopura) diye lakap takıldı. Muhtemelen aynı yıllarda (1884), altı yaşındayken, Soso'nun sol dirseği ve omuzu anormal gelişmeye başladı ve sol kolunu tam olarak kullanamaz hale geldi. Bu durum için çeşitli gerekçeler öne sürüldü: Kızak ya da güreş kazası; atların çektiği bir paytonla kaza ile çarpışma ve mikrop kapan yaradan kan zehirlenmesi.[38] Aslında, Gori Katolik Katedrali yakınlarında o ve diğer çocuklar, paytonun dingiline tutunmaya çalıştıkları bir "korkak tavuk oyunu" oynarken, Soso'ya payton çarpmıştı.[39] Yine de, uzvunu giderek kullanamaz hale gelmesinin genetik bir sebebi olabilir. Öyle veya böyle, zaman geçtikçe omuzu kötüleşti. Keke ise son derece becerikliydi. Yaşamlarını kolaylaştırmak için başkalarının giysilerini yıkıyor ve onarıyor, evlerini temizliyordu. Bu evlerden biri de Egnatashvililerinki idi ve Soso akşam yemeklerini sıklıkla burada yiyordu. 1886 yılında o ve Soso, Beso'nun eski içki arkadaşlarından Peder Charkviani'nin üst katına taşındılar. Bu taşınma, muhtemelen yoksulluğun dayattığı bir durumdu, ancak hesaplanmış gibi de görünüyordu: Keke, 1886 sonbaharında sekiz yaşına basacak olan Soso'nun Gori'deki kilise okuluna gidebilmesi için Charkviani'ye dil döküyordu. Bunda başarılı olamayınca, Charkviani'nin ergenlik çağındaki oğullarının kendi kız kardeşlerine verdikleri Rusça derslerine Soso'yu da kabul etmeleri için papaza yalvardı. Bu kız Soso'nun ilk aşkı olacaktı.

---

36 Dawrichewy, *Ah: ce qu'on*, s. 30-5.

37 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 88-9; Service, *Stalin*, s. 17. Stalin hiçbir zaman ağır içici olmadı ve genç bir yetişkin olarak rastgele ilişkiler yaşasa da aşırı ahlâkçı bir dil geliştirdi.

38 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 89 (atıfta bulunduğu kaynak, "Detskie i shkol'nye gody Iosifa Vissarionovicha Dzhugashvili [Stalina"]; GF IML, f. 8, op. 6, d. 306, l. 13; Gori. D. 287/1, l. 2).

39 Suliashvili, *Uchenicheskie gody*, s. 9-16.

Keke'nin çevirdiği dolaplar işe yaradı, tabii ki Soso'nun kendi hırsı da. Biyografi yazarları, geleceğin Stalin'inin Gori'de "sokak çetesi" lideri olduğunu genellikle ön plana çıkardılar, sanki Kafkasya ya da başka yerlerde, sokaklarda koşuşturmak erkek çocuklar için aykırı bir durummuş gibi.[40] Aksine, asıl göze çarpan kitap kurdu olması ve kendi kendini yetiştirme eğilimiydi ki onu ileriye iten de buydu. Eylül 1888'de, on yaşına girmek üzereyken, hepsi yedi-sekiz yaşlarında olan ve Gürcü erkek çocuklar için zorunlu kilise hazırlık okuluna giden yüz elli kadar çocuğa katıldı. Bu iki yıllık bir programdı, fakat kendi kendine geliştirdiği Rusçası, bir yılda programı tamamlamasını sağlayacak kadar iyiydi. 1889 kışında dört yıllık müfredat programına başladı. Burada hem gayreti hem de güzel alto sesi ödüllendirilecekti – bu durum çocuk için bir gurur vesilesi oldu. Nihayet, en azından günün bir bölümünde, anne gözetiminin dışında kalabiliyordu. Ancak 6 Ocak 1890'da, Epifani Yortusu'nda –Ortodoks Kilisesi'nin İsa'nın Ürdün Nehri'nde vaftiz edilişini kutladığı bayram– kontrolden çıkan bir payton izleyiciler arasına, kilise okulu öğrenci korosunun durduğu yere daldı. İkinci kez çarpılıyordu! "Soso yolun karşısına kaçmak istedi ama geç kaldı," diyordu okul korosu şefi Simon Goglichidze. "Paytonun bağlantı direği yanağına çarptı."[41] Soso bilincini kaybetti ve eve taşındı. O sırada on bir yaşında olan geleceğin Stalin'i ölüme ne kadar yaklaştı hiçbir zaman bilemeyeceğiz.[42] Sürücü bir ay hapse mahkûm oldu. Goglichidze, "iyi ki," diyordu, "tekerlekler çocuğun sadece bacakları üzerinden geçti," kafasından değil.[43] Bu kaza geleceğin Stalin'inin yürüyüşünde kalıcı bozukluk yaratırken ikinci aşağılayıcı lakaba da yol açtı – "Kıvrık" (Geza).

Anlaşılan Beso gelmiş ve yaralanan çocuğunu tedavi için Tiflis'e götürmüştü; Keke de onlara eşlik etmiş ve Soso'nun iyileşme sürecinde başkentte kalmış olmalı.[44] Oğlunun okula devam etmesine kararlı bir şekilde karşı çıktığı için Beso'nun Soso'yu "kaçırdığı" hikâyesi de bu olay üzerine çıkmış olmalıdır.[45] İşin gerçeği ise biraz bulanık. Beso'nun, Soso'yu okuldan al-

40 Sverdlov'un karısının sonradan anlattığına göre, "Yakov bir oğlan çocuğu gibi haşarı ve hareketliydi, sokakta bütün çocuklar için oyunlar düzenlerdi." Sverdlova, *Iakov Mikhailovich Sverdlov* [1976], s. 60.

41 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 99 (atıfta bulunduğu kaynak GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 10, l. 57); Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 37(Goglichidze).

42 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 37 (Elisabedashvili).

43 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 93-4 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 10, l. 57: S. Goglichidze); "Detskie i shkol'nye gody Iossifa Vissarionovicha Dzhugashvili", s. GF IML, f. 8, op. 6, d. 306, l. 13.

44 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 101 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 48, l. 14-5: E. K. Cugaşvili, Mayıs 1935). Goglichidze'nin anılarına göre Soso, iki hafta içinde okula dönmüştü ki bu açıkça yanlıştır. Aynı sınıfı tekrar okuması için hiçbir neden yoktur.

45 *Pravda*, 27 Ekim 1935. Beso'nun Soso'yu okuldan ne zaman aldığına dair anılar çelişkili. Mesela, Soso'nun sütannesi ve komşuları Masho Abramidze, Beso'nun Soso'yu okuldan alma tehdidinin ikinci sınıftayken olduğunu hatırlıyor ki bu da 1891-2 yılına karşılık geliyor. Kocası ve

ma *arzusunu* belki de bir yıl önce, 1889'da seslendirdiği anlaşılıyor ve bundan vazgeçirilmiş olmalı (ya da çocuğu çabucak geri getirmiş olabilir). Ancak "kaçırma" sadece 1890'da olanlara, yani Soso iyileşince, Beso'nun onu Tiflis'te tutması ve Adelkhanov Tabakhanesi'ne çırak olarak vermesine atıf olabilir. Bu devasa işletme Beso henüz Gori'de yaşarken, 1875 yılında, Ermeni işadamı Grigory Adelkhanov tarafından kurulmuştu. Adelkhanov, Tiflis'e 1870'lerde gelmiş ve Ermeni hâkimiyetindeki kredi kurumuna başkan olmuştu. Adelkhanov tesisi makinelerle teçhiz edilmişti ve 1885'ten sonra yılda 50 bin çift ayakkabının yanı sıra imparatorluk askerlerine 100 bin keçe gocuk üretebiliyordu. 1 milyon Ruble'nin üzerinde olan yıllık geliri, o günlerde yerel ölçekte çok yüksek bir yekûndu.[46] Beso ve oğlu Tiflis'in eski bir mahallesinde (Havlabar) ucuz bir odaya yerleştiler ve her gün Kura Nehri üzerinde kurulu demir köprünün üzerinden, Rus İmparatorluğu'nun hapishane olarak yeniden inşa ettiği yüksek kayaların tepesindeki Ortaçağ'dan kalma Metekhi Kilisesi'nin yanından geçerek işe gidiyorlardı.[47] Adelkhanov işçilerinin çoğu Soso gibi küçük yaştaydı ve genellikle yetişkin işçilerin çocuklarıydı. Babalarının kazancına katkıda bulunmaya çalışıyorlardı ve bu, Tiflis fabrikalarında yaygın bir durumdu.[48] Diğer bir deyişle, Beso'nun isteği, her ne kadar bencilce olsa da, oğlunun kendi izinden gitmesi ve mesleğini öğrenmesiydi, izlediği yol buydu.[49]

Babası sayesinde, dünya proletaryasının gelecekteki lideri, berbat fabrika hayatıyla erken yaşta tanışıyordu. Adelkhanov işletmesindeki sağlık birimi, Tiflis'teki diğer deri işleme tesislerinin sahip olmadığı bir imkândı, fakat iş günleri uzun, ücretler düşük ve güvenlik yetersizdi. Beso gibi bağımsız zanaatkârların altını oyan makineleşme, zaman içinde fabrika işgücü içindeki kimi unsurları da gereksiz hale getirdi. Ayrıca, Adelkhanov'un yetişkin ayakkabıcıları kaba saba bir topluluktu ve gençleri de rahatsız ediyorlardı. Soso bir çırak olarak sadece yetişkinlerin getir-götür işlerini yapmış ve hatta ayakka-

---

Yakov Egnatashvili, Beso'yu vazgeçirmek için onunla konuşmaya çalışmışlar. Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 43-5.

46 *Novoe obozrenie*, 6 Ocak 1891; Khoshtaria-Brose, *Ocherki sotsial'noekonomicheskoi*, s. 46-7.

47 Metekhi Hisarı 5. yüzyıldan kalmaydı ancak, Pers şahı tarafından 1790'larda yapılan da dahil olmak üzere birçok kez yıkıldı ve bundan sonra 1819 yılında Rus İmparatorluğu tarafından hapishane olarak yeniden inşa edildi. 1934 yılında Gürcü Sanat Müzesi (ve daha sonra bilim enstitüsü) haline gelene kadar Sovyet denetiminde bir hapishane olarak kaldı. Metekhi Hisarı 1959 yılında yıkıldı.

48 Makharadze ve Khachapuridze, *Ocherki*, s. 143-4.

49 Adı genellikle "kaçırma" olayıyla ilgili olarak geçen ve Soso'yu daha sonra okuması için geri götüren koro şefi Goglichidze, Beso'nun, oğlunun okumasını hazmedemediğinin görülmesini sağlıyordu: "Oğlunun okula gidiyor ve meslek öğrenmiyor olması düşüncesi babasının huzurunu kaçırıyordu. Güzel bir günde Vissarion Gori'ye vardı ve Soso'yu alıp Adelkhanov fabrikasına teslim etti." Lobanov, *Stalin v vospominaniakh*, s. 20.

bı yapmayı öğrenmemiş de olabilir. Rutubetli bodrumda kokuşmuş ham derinin hasta eden iğrenç kokusuna maruz kaldığı bellidir, bu bodrum annesinin onu doğurmaya çalıştığı (ve başaramadığı) bodrumdan bariz biçimde daha berbattır. Eğer Soso Cugaşvili Adelkhanov'da stajını sürdüren bir proleter olarak kalsaydı ya da kaçıp sokak çocuğu olsaydı geleceğin Stalin'i olamazdı. Bunun yerine –tüm biyografi yazarlarının da ileri sürdüğü gibi– Keke, sevgili çocuğunu kurtarmak için kilise ile sıkı bağlantılarını zorladı. Oğlu Adolf'un papaz olmasını hayal eden dindar Katolik Klara Hitler gibi, Keke Gladze de oğlu Soso'nun yazgısının Ortodoks papazlık olduğuna inanıyordu, bu yol aynı mütevazı geçmişe sahip çocukların önünde serfliğin yasaklanmasıyla açılan bir yoldu.[50] Disiplinli çalışma ve kendini geliştirme yönünde onu yükseltecek bu yola geri dönüşünü annesinin kararlılığına borçluydu.

Keke'nin uzlaşmaya tahammülü yoktu. Tiflis kilise yetkililerinin, Soso'nun kilise okulu korosunda kalmasına izin vermesi ve bu arada çocuğun babasıyla kalması yönündeki tekliflerini reddetti. Soso'nun Gori'ye dönmesi ve Eylül 1890'da yeni eğitim yılına başlaması dışında hiçbir şey kabul etmedi.[51] Böylesine ataerkil bir toplumda kocasına karşı kazandığı bu zafer, hem aile dostlarının hem de bizzat oğlunun desteğiyle mümkün oldu: Papaz (okul) ya da ayakkabıcı olmak konusunda ebeveynleri arasındaki mücadelede, Soso, okulu, dolayısıyla da annesini seçti. Beso'dan farklı olarak, Keke oğlunun sırtında giysi olmasını ve giderlerinin ödenmesini sağlamak için her şeyi yapardı. Geleceğin Stalin'iyle kilise okulunun oyun alanında güreş tutarak tanışan Ioseb "Soso" Iremashvili o günleri anarken, arkadaşının "sadece bir kişiye –annesine– bağlılık gösterdiğini," söylüyordu.[52] Karşılık olarak Keke de ona bağlıydı. Yine de Keke'yi idealize etmemeliyiz. Otoriter bir kadındı. Daha sonraları diktatörün koruma timi içinde alt-düzeyde görev alacak olan (şarap ve gıda sorumlusu) Gori'den diğer bir arkadaşı, "Stalin katılığını annesinden almış," diyordu. "Annesi Ekaterina Geladze katı bir kadın ve genelde zor bir insandı."[53] Beso'nun, karısının ve oğlunun arkasından Gori'ye döndüğü anlaşılıyor. Eğer öyleyse, bu Keke ile barışmak için ilk yalvar-

---

50 Trotsky, *Stalin*, s. 9.

51 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 45 (Goglichidze).

52 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 5-6. Stalin'in ikinci eşi Svetlana'dan olan ve çocukken Beso'yu olmasa da Keke'yi gören kızı, daha sonraları Stalin için, "babasından ziyade annesi gibiydi," demişti. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 204.

53 Loginov, *Teni Stalina*, s. 56 (Pavel Rusishvili'den alıntı). Rusishvili, Stalin'i ilk defa 1938 ilkbaharında, Moskova'nın hemen dışındaki Zareche yazlık evinde tanımıştı. Yanında, aralarında Data Gasitashvili ve Agnatashvililerin yanı sıra Beria'nın da bulunduğu diğer Gürcüler vardı. Stalin villaya girerken Gürcüce, "Tanrım bu evdekilere sağlık versin," demişti (Loginov, s. 60-1). Moskova'dayken Stalin tarafından kabul edilmek için uzun süre bekleyen Gasitashvili, Gori'de tek odada metal bir yatakta yaşıyordu (Bu mütevazı odanın geri kalanını oğulları kullanıyordu).

ması değildi. Sonuçta, 1890'da Soso'nun iyileşme süreci ve Tiflis'teki çıraklığı evliliğin nihai kopuşunu işaretliyor.[54] Beso, aileyi maddi olarak desteklemeyi (ne pahasına olursa olsun) reddetti ve Gori'deki okula dönen Soso, ailesi 25 ruble okul harcını ödemediği için okuldan atıldı. "Yakov amca" (Egnatashvili) devreye girdi ve borcu temizledi.

Yakov amca Soso'nun değerli vekil babası oldu.[55] Stalin'in, soylu bir Gürcü ailenin evladı olan Aleksandre Qazbegi'nin (1848-93) (dedesi, Gürcistan'ın Rusya tarafından ilhakında yer almış ve karşılığında toprakla ödüllendirilmişti) ünlü romanı *The Patricide*'a (1882) duyduğu hayranlık farklı biçimlerde kullanıldı. Qazbegi'nin eseri ile hedef alınan Rus imparatorluk yetkilileri, romanı yasaklayarak zaten var olan cazibesini artırdılar. Hikâyede, köylü çocuk Iago ile güzel kız Nunu, aileleri istemediği halde birbirlerine âşık olurlar fakat Rus İmparatorluğu ile işbirliği yapan bir Gürcü yetkili Nunu'ya tecavüz eder ve uydurma suçlamalarla Iago'yu hapse atar. Iago'nun en iyi arkadaşı, güçlü ve amansız dağlı (*mokheve*) Koba intikam yemini eder –"onların analarını ağlatacağım"– Iago için cesur bir kaçış planı hazırlar. Ancak Gürcü yetkilinin adamları Iago'yu öldürürler. Nunu da acıdan ölür. Koba intikam yemini eder ve kibirli yetkiliyi öldürür – bu ağır cezayı zorla infaz eden "benim, Koba!" Romanda hem düşmanlarından hem de arkadaşlarından daha uzun yaşayan ve hayatta kalan sadece Koba'dır.[56] Stalin'in erken dönemlerindeki onlarca sahte ismi arasında –en doğrudan olanı, Besoshvili de (Beso'nun oğlu) dahil– ileriki günlere taşınan sadece Koba'dır. Çocukluk arkadaşı Ioseb Iremashvili şöyle anlatıyordu: "O kendisine 'Koba' diyordu ve bizim de onu başka bir isimle anmamızı istemezdi. Ona Koba diye hitap ettiğimizde yüzü gurur ve zevkle ışıldardı."[57] O böyleydi diye anlatıyordu arkadaşlarından biri, "Soso'yu, sol omzunu hafif öne çıkarmış, sağ kolu biraz kıvrık ve elinde sigarasıyla sokaklarda kalabalığın arasında aceleyle yürürken görürdük." İntikamcı Koba (Türkçede boyun eğmez anlamına geliyor), Kıvrık ya da Çiçekli lakaplarına göre tabii ki daha çok gururunu okşuyordu. Soso Cugaşvili'nin vekil babası Yakov Egnatashvili'nin de Koba lakabıyla anıldığının altını çizmekte yarar var, Gürcü ismi olan Yakobi'nin kısaltması olarak.

---

54 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 94-5; RGASPI, f. 558, op. 4, d. 669 (Kapanadze); GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 48, l. 14-5 (E. Cugaşvili, Mayıs 1935).

55 Mgeladze, *Stalin*, s. 242 (atıfta bulunduğu kişi, Yakov Egnatashvili'nin torunu Guram Ratishvili).

56 Lang, *Modern History*, s. 114-5.; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 80-81; Montefiore, *Young Stalin*, s. 63.

57 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 18. Genç Stalin'in romanı ilk ne zaman okuduğu net değil. Gürcistan başkentindeki okula girmesinden bir yıl önce, 1893 yılında Qazbegi, bir Gürcü akıl hastanesinde beş parasız öldü, Chavchavadze dikkat çekici bir ölüm ilanı yazdı.

Beso'nun başarısızlıklarına çok fazla anlam yüklendi, Yakov "Koba" Egnatashvili'nin verdiği destek yeterli ilgiyi görmedi. Soso Cugaşvili'nin çocukluk döneminde çok fazla şiddet olması da fazlasıyla vurgulandı. Beso oğlunu, kızdığı için, küçük düşürmek için ya da durduk yerde dövüyordu; çocuğuna tutkun Keke de dövüyordu. (Beso Keke'ye vuruyordu ve Keke de bazen, sarhoş olduğu için Beso'yu dövüyordu.)[58] Tabii ki ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin indirdiği darbeler insancıllıktan önemli ölçüde uzaklaştırıyordu. Oysa Gori, vahşi doğu kültüründen özellikle muzdarip değildi. 1634'te Müslüman Perslerin def edilmesinin anısına düzenlenen yıllık Büyük ve Kutsal Pazartesi (Paskalya haftası) anma törenleri, elbette gece vakti patlak veren ve tüm Gori'yi saran yumruk savaşına yol açmıştı. Şehir etnik kökene göre iki takıma ayrılmış, binden fazla boksör ortaya çıkmış ve arbedeye sarhoş papazlar hakemlik etmişti. Yetişkinlerden önce çocuklar yumruklaşmayı başlatmış, Soso da katılmaktan kendini alamamıştı.[59] Ancak bu tür şiddet şenlikleri –zıpırca yumruklaşmalar ve ardından gelen yarım yamalak kucaklaşmalar– Ukrayna'nın alışveriş yerleşimlerinden Sibirya köylerine kadar, Rus İmparatorluğu'nun özelliğiydi. Gori bu listenin bir parçası değildi. Ayrıca genç Stalin'e atfedilen şiddet fiillerine, diğer erkek çocuklarında neredeyse hiç rastlanmıyordu. Gori'de güreş turnuvaları düzenleniyordu, oyun alanındaki okul arkadaşlarının arasında ince uzun ve güçlü Soso'nun, hileli de olsa iyi dövüştüğü, zayıf sol koluna rağmen oldukça güçlü göründüğü söyleniyordu. En güçlü rakiplerle güreş tutmaktan kaçınmadığı için bazen budalaca yenildiğinden söz ediliyordu. Aslında Soso, belli ki ünlü vekil babasının izinden gitmeye çalışıyordu – aile reisleri tarafından yönetilen Egnatashvili grubu mensupları Gori'nin güreş şampiyonlarıydı. Polisin oğlu Yosif "Soso" Davrishevi, "küçük Stalin boks ve güreşte başarılıydı," diyordu.[60]

Beso'nun izlediği yol ise tersine, yokuş aşağı gidiyordu. Oğlunu yeniden oraya yerleştirme konusunda başarısız olmasından kısa bir süre sonra Beso'nun Adelkhanov Tabakhanesi'nden ayrıldığı anlaşılıyor. Daha sonra Tiflis'te Ermeni pazarında ayakkabı tamirciliğinde şansını denese de başarıya ulaşamadı. Bu noktadan itibaren varlığını nasıl sürdürdüğü konusunda güvenilir bir bilgi yok; bazı kaynaklar, Beso'nun sonunda evsiz barksız bir ser-

---

58 Iremashvili, *Stalin und dieTragödie*, s. 14; Alliluyeva, *Only One Year*, s. 360 ("Anne çocuğu dövüyordu kocası da onu"); Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 153-4, 204.

59 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 49-50; Stalin'in katılımıyla ilgili olarak, RGASPI, f. 71, op. 10, d. 273, l. 86-8.

60 Dawrichevy, *Ah: ce qu'on*, s. 82; Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 5; Kaminskii ve Vereshchagin, s. 29-32, 48-50 (B. Ivanter, A. Khakanov). Söylendiğine göre geleceğin Stalin'i, "Egnatashvililer öylesine ünlü güreşçilerdi ki Kartli'nin her yerinde tanınırlardı," demişti. "Fakat en iyi ve güçlü olanı Yakov'du." Montefiore, *Young Stalin*, s. 38-9 (atıfta bulunduğu kaynak, Candide Charviani, "Memoirs" [yayınlanmamış elyazmaları], 3). Gori sokak kültürü konusunda bkz. Suliashvili, *Uchenicheskie gody*, s. 41-6.

seri olduğunu söylüyor fakat mesleğine devam ettiğine dair emareler de var, muhtemelen bir giysi onarımı dükkânında.[61] İleride, geleceğin Stalin'i, babasının sosyal gerilemesinden kaynaklı kendi "proleter" kökenini alaya alıyordu. "Benim babam doğuştan işçi değildi, bir atölyesi ve çırakları vardı, sömürücüydü," diye anlatıyordu 1938 Mart'ında Kızıl Ordu komutanlarına. "Pek kötü yaşamıyorduk. O battığında [*razorilsia*] ve proleter olduğunda ben on yaşındaydım. Proletaryaya katılmaktan memnun olduğunu söyleyemem. Her zaman proleter olmasına yol açan şanssızlığına lanet ederdi. Ama onu şanssız yapan koşullar, onun batması, benim başarılı [*zasluga*] olmamı sağladı. Gerçekten öyle, bu komik bir durum (kahkahalar)."[62] Aslına bakılırsa, Beso hiçbir zaman Didi Lilo'daki köyünün komün kayıtlarından çıkmamıştı ve dolayısıyla köy mülkünün bir mensubu olarak kaldı – bu, Beso'nun oğluna aktardığı bir hukuki statüydü (Stalin'in 1917'ye kadar kullandığı Çarlık dâhili pasaportlarında kayıtlı olduğu gibi). Ancak her ne kadar geleceğin Sovyet lideri hukuken köylü ve fiilen işçi çocuğu olsa da, Keke'nin ve Yakov "Amca"nın desteği sayesinde yarı-aydın statüsüne yükseliyordu.

Tanrı inancı

1890-91 akademik yılı için okula döndüğünde Soso'nun, payton kazası nedeniyle aynı sınıfı tekrarlaması istendi ve o da daha büyük bağlılıkla derslerine sarıldı. Hiçbir derse geç kalmadığı ve tüm boş zamanlarını kitapların içinde geçirdiği söyleniyordu – sonradan ifade edilen bu hatıralar doğru görünüyor.[63] Eski bir okul arkadaşı, "çok yetenekli bir çocuktu, sınıfında hep birinciydi," diyor ve ekliyordu, "tüm oyunlarda ve diğer faaliyetlerde de hep birinciydi." Bazı sınıf arkadaşları, Gürcü çocuklar kendi anadillerini konuştukları için ceza köşesine gönderildikleri zaman da Soso'nun cüretkâr davrandığını hatırlıyorlardı; diğer öğrenciler adına, okul üniforması (altın rengi düğmeleri olan ceketler) dayatan öğretmenle konuşmaya gitmekten çekinmediğini söyleyenler de vardı. Soso'nun diğer çocuklar adına öğretmenle konuşmaya gitmiş olması muhtemel, zira Rus dili öğretmeni tarafından disiplin sağlamak üzere sınıf gözlemcisi seçilmişti – ona "jandarma" adı-

61 Smith, *Young Stalin*, s. 28-9 (atıfta bulunduğu kaynak, Hoover Institutions Archives'de bulunan Ağustos 1909 tarihli bir Rus polis raporu); Montefiore, *Young Stalin*, s. 57, 70. Tiflis'te Maidan yakınlarındaki Ermeni pazarı konusunda bkz. Nadezhdin, *Kavkazskii krai*, s. 318-9.

62 Stalin şöyle devam ediyordu: "Hatırlıyorum, on yaşındaydım ve babamın her şeyi kaybetmesine üzülmüştüm, bunun bana kırk yıl sonra artı yazacağını bilmiyordum. Ama bu artı, tümüyle benim kazandığım bir şey değildi." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1121, l. 49-50; yeniden basım, *Istochnik*, 2001, sayı 2: 54-5.

63 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 96 (atıf yapılan kaynak GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 1, l. 228-9, 236-9: Pyotr Adamishvili).

nı takmıştı. Aracı olarak nasıl bir rol oynamış olursa olsun, Gürcüler de dahil tüm öğretmenleri Soso'nun kendilerine başvurma konusunda sergilediği heves ve gayreti takdir ediyordu.[64] Tchaikovsky şarkılarının yanı sıra Rus ve Gürcü halk şarkıları söylüyordu; Kilise Slavcası ve Yunanca öğreniyordu; kilisede ayinleri seslendirmek ve ilahileri söylemek için seçilmişti. Okul ona Davut'un Mezmurları'nı hediye ederken şu not düşülmüştü: "Yosif Cugaşvili'ye... Harika gelişimi, davranışları ve Mezmurları mükemmel okuduğu için."[65] Bir okul arkadaşı, Soso ve diğer koro mensuplarını hayranlıkla anlatıyordu: "Üzerlerinde cüppeleri, diz çökmüş, başlar dik, melek gibi sesleriyle Akşam Duası'nı okurlarken, diğer çocuklar bu dünyaya ait olmayan bir coşkuyla secde ediyorlardı."[66]

Durumun sıkıcı bir yanı da vardı: İki yakasını bir araya getirebilmek için Keke okulu temizliyordu (ayda on ruble karşılığında). Okul müdürünün evinde hizmetçi olarak çalışmış da olabilir ancak bir noktada, Keke yerel bir "lüks" giyim mağazasında terzi olarak sürekli bir iş buldu ve nihayet bir eve yerleştiler (Gori'nin Katedral Caddesi'nde).[67] Kısa süre sonra, örnek akademik performansı sayesinde Soso'nun okul harcı kaldırıldığı gibi ayda üç ruble almaya başladı. Daha sonra bu miktar önce üç buçuk ve sonra yedi rubleye yükseltildi. Dağılan bir aile çocuğunun Gori'nin en iyi öğrencileri arasına tırmanışına belki de en iyi kanıt buydu.[68] 1894 baharında, on beş buçuk yaşında mezun olduğunda bir adım daha atarak Gori Öğretmen Okulu'na devam edebilirdi. Daha iyi bir seçenek de vardı: Koro şefi Simon Goglichidze Tiflis'teki Çar Aleksandr Öğretmen Eğitim Okulu'na gidiyordu ve Gori'deki yıldız öğrencisini herkesin göz koyduğu tam devlet bursuyla götürebileceğini söyledi. Yoksul bir aile için bu önemsiz görülecek bir konu değildi. Ancak bunun yerine, Soso papaz olabilmek için, Tiflis'teki Teoloji Okulu'nun giriş sınavına katıldı. Hemen her dalda –İncil çalışmaları, Kilise Slavcası, Rusça, ilmihal, Yunanca, coğrafya, yazı yazma (gerçi matematik bunların arasında değildi)– üstün başarı gösterdi ve okula kabul edildi. Bir rüya gerçek oldu. Rus imparatorluk yönetiminin üniversiteye onay vermediği Kafkasya'da, Tiflis okulu – zengin erkek ve kız çocukları için kurulmuş seküler lisenin (seçkin lise) yanı

---

64 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 36 (Elisabedashvili), s. 41 (Goglichidze); "Neopublikovannye materialy iz biografii tov. Stalina", *Antireligioznik* (Khabelashvili). Genç Stalin'in dil öğretmeni Vladimir Lavrov'du.

65 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 41-2; Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 7-8.

66 GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 10, l. 23-47 (Goglichidze), d. 54, l. 202-15 (Kote Charkviani); Montefiore, *Young Stalin*, s. 43-4.

67 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 34 (Elisabedashvili).

68 Bu sadece Stalin dönemine dair anılarda değil, aynı zamanda göçmen Iremashvili'nin kitabında da yer alıyor, Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 8. Aynı zamanda bkz. Suliashvili, *Uchenicheskie gody*, s. 13.

sıra– eğitim merdiveninin en üst basamağını temsil ediyordu. Okulun altı yıllık eğitimi (genellikle on dört yaşında başlanıyordu), en azından cemaati olan bir kilisede papazlık ya da Gürcistan'ın kırsal bölgelerinde öğretmenlik sağlıyordu, ama daha fazlasına istekli olanlara imparatorluğun herhangi bir yerindeki üniversitelere ulaşmak için sıçrama tahtası vazifesi görüyordu.

Biyografilerde, travmatik çocukluğun mecazen kullanılması –Freudculuğun yaygınlaşmasının bir sonucu olarak– genellikle çok büyük bir rol oynamaya başladı.[69] Bu durum, gerçekten travmatik bir çocukluk geçirmiş olanlar için bile fazlasıyla basmakalıp. Geleceğin Stalin'inin çocukluğu tabii ki kolay değildi: Hastalıklar ve kazalar, zorunlu ev değiştirmeler, zor koşullar, bitik bir baba, orospu olduğuna dair dedikodular olan sevgi dolu ama sert bir anne. Ancak yetişkinliğinde, çoğu devrimci çalışma arkadaşının kaderini belirleyecek diktatörce bir öfkeye düşkünlük gösterirken dahi, ne ebeveynleri ne de küçük yaşlarda yaşadıklarına yönelik bir kızgınlığı dillendirdi. Geleceğin Kremlin lideri, ne Korkunç İvan ne de Büyük Petro'nun (ki her ikisiyle de sıklıkla kıyaslanacaktır) tehlikeye açık çocukluklarının kanlı entrikalarına benzer durumlar yaşadı. İvan üç yaşındayken babası bir çıban nedeniyle öldü; yedi yaşındayken annesi suikaste kurban gitti. Öksüz kalan Çar Korkunç İvan, kendi naipleri tarafından yemeğini dilenir duruma getirildi ve seçkinlerin onun adını kullanarak sürdürdükleri kanlı iktidar mücadelesine tanıklık ederken kendi kanlı sonundan korkuyordu. Genç İvan kuşların kanatlarını koparmaktan, kedileri ve köpekleri binaların tepesinden atmaktan hoşlanıyordu. Büyük Petro [Deli Petro olarak da bilinir – ç.n.] babası öldüğünde dört yaşındaydı. Sonrasında, babasının iki dul eşine bağlı iki saray grubu arasındaki mücadele nedeniyle hayatı sürekli tehlike altındaydı. Peter on yaşında çar ilan edildiğinde, kaybeden grup isyan çıkardı ve Peter annesinin akraba ve arkadaşlarının mızrakların üzerine atıldıklarına tanıklık etti. Şu bir gerçek ki, bazı analistler İvan ve Peter'in çocukluklarındaki dehşeti abarttılar, çoğu zaman acımasızca sürdürdükleri saltanatlarına sözde-psikolojik gerekçeler sundular. Sonuçta, genç Cugaşvili hakkında en fazla söylenebilecek olan şey, sadece bir kez, babasının annesini bıçakla kovaladığına tanıklık etmiş olabileceğidir.

İvan ve Peter'in yaşadığı çocukluğun yanında geleceğin Stalin'inin çocukluk çilesi nedir ki? Bunun da ötesinde, daha sonra Kirov devrimci ismiyle tanınacak ve Stalin'in en yakın arkadaşı olacak Sergei Kostrikov'un çocukluk yıllarına bakalım. Orta Rusya'da Vyatka eyaletinin küçük bir yerleşiminde, 1886 yılında doğan Kirov, Stalinist partinin en bilinen liderleri arasında gö-

---

69 Rank, *Trauma of Birth*; Horney, *Neurotic Personality*; Horney, *Neurosis and Human Growth*; Erikson, *Young Man Luther*; Tucker, "Mistaken Identity"; Tucker, "A Stalin Biography's Memoir", s. 63-81.

rülüyordu. Ancak çocukluğu zordu: Kirov'un yedi kardeşi bebekken öldü, ailesini terk eden babası ayyaştı ve daha yedi yaşındayken annesi veremden öldü. Kirov yetimhanede büyüdü.[70] Stalin'in yakın çevresine mensup bir diğer kişinin, Grigol "Sergo" Orjonikidze'nin kaderi de benzerdi. Annesini bebekken, babasını ise on yaşında kaybetti. Buna karşın, döneme ilişkin çok sayıda çarpıcı hatıratın da gösterdiği gibi, Stalin'in kendisine düşkün bir annesi ve birçok önemli rehberi vardı. Erkek kardeşi Geo ve çocukları da dahil Keke'nin çok sayıda akrabası yakında yaşıyordu (Keke'nin diğer erkek kardeşi Sandala, çarlık polisi tarafından vuruldu). Beso'nun ailesi (kız kardeşi ve onun çocukları), 1890 yılında Beso velayet restleşmesini kaybettikten sonra dahi temasta kalmaya devam ettiler.[71] Gürcü toplumunun çimentosu aileydi ve Soso Cugaşvili, sadece kan bağı olan akrabalara değil Egnatashvililerin (ve Davrishevilerin) sunduğu vekil akrabalara da sahipti. Küçük bir yerleşim olan Gori, sıkı toplumsal bağlar kurarak kendisini koruyordu.

Geniş aile çevresi ve Gori tedrisatına (yukarıya tırmanmanın anahtarı) ek olarak, geleceğin Stalin'inin çocukluğunda hayati bir kurtarıcı daha vardı: Tanrı inancı. Yoksul ailesi Ortodoks okulunun yıllık harcını (40 ruble), oda ve yemek ücretini (100 ruble) ve okul cübbesinin parasını bulmak zorundaydı. On altı yaşındaki Cugaşvili, burs için başvurdu ve kısmi bir burs kazandı: Ücretsiz oda ve yemek.[72] Burs için Keke, Soso'nun vekil babası Koba Egnatashvili'den ricada bulundu. Büyük Koba'nın hayatta kalan iki oğlunu Moskova'daki liseye gönderecek gücü vardı ve küçük Koba'yı da (Soso) hayal kırıklığına uğratmadı. Ancak zengin Egnatashvili ya da diğerleri, Soso'yu desteklemekten imtina etselerdi veya okulun Rus papazı kısmi devlet bursunu kesseydi Cugaşvili'nin eğitimi tehlikeye girerdi. Koro şefi Goglichidze'nin ayarladığı seküler öğretmen eğitim okulunun tam destek bursunu reddederek büyük bir risk almıştı. Bunun sebebi sadece Keke'nin değil, ama oğlunun da dindar olmasıydı. Sovyet döneminde yayınlanan bir hatırata göre, "okulun ilk yıllarında Stalin son derece dindardı. Tüm ayinlere gidiyor, kilise korosunda yer alıyordu. ... Tüm dini ibadetleri yerine getiriyor ve herkese hatırlatıyordu."[73] Okuldaki rahipler arasında eğitimini sürdürürken Stalin kendisi de papaz olmayı düşünmüş olabilir. Ancak Rus İmparatorluğu'nda ve daha geniş dünya ölçeğinde yaşanan değişimler onu farklı bir yola yönlendirdi.[74]

---

70 *Tovarishch Kirov*; Kostrikova ve Kostrikova, *Eto bylo*; Sinel'nikov, *Kirov*.

71 Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 8.

72 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 109. Gürcistan'da üç papaz okulu vardı, üçüncüsü Kutaisi'deydi.

73 "Neopublikovannye materialy iz biografii tov. Stalina", *Antireligioznik* (Grigory Glurdzhidze).

74 Dawrichevy, *Ah ce qu'on*, s. 47-60. Davrishevi'nin polis memuru olan babası onu Tiflis'teki 1 numaralı Klasik Lise'ye göndermişti.

BÖLÜM 2

Lado'nun Öğrencisi

Onlar bizim emeğimizle yaşıyorlar; kanımızı emiyorlar; gördüğümüz zulüm karşısında, karılarımızın, çocuklarımızın ve akrabalarımızın döktüğü gözyaşları onların susuzluğunu dindiriyor.

– YOSIF CUGAŞVILI'nin dağıttığı
Gürcüce ve Ermenice broşürden, 1902[1]

Tiflis'in yaydığı unutulmaz, sihirli büyü. 5. yüzyılda iki dağ arasında bir geçide kurulan, 6. yüzyılda Gürcü krallara ev sahipliği yapan Tiflis –Rusçada da kullanılan Farsça isim– bırakınız sonradan çıkan Moskova ve St. Petersburg'u, antik Kiev'den bile yüzyıllarca yaşlıdır. Muhtemelen sıcak bahar ayları masalı nedeniyle, Gürcücede Tblisi ("sıcak yer") olarak adlandırılmıştır. (19. yüzyılda şehre hayran kalan bir ziyaretçi, "şunu da belirtmeyi ihmal etmemek gerekir, buradaki hamamlarla Konstantinopolis hamamları bile yarışamaz," diyordu.)[2] Rusya'nın Doğu Gürcistan'ı ilhak ettiği 1801'de Tiflis'in nüfusu 20 bin idi ve üç mahallesi tümüyle Ermeni'ydi. Yüzyıl sonunda nüfus 160 bine yükselirken, çoğunluğu teşkil eden Ermenileri (% 38) Rus ve Gürcüler izliyordu ve çok az Pers ile Türk vardı.[3] Şehrin Ermeni, Gürcü ve Acem mahalleleri dağlara doğru tırmanıyor, Osmanlı Balkanları'nı ya da Selanik'i

1 Ostrovskii, *Kto stoial*, (2002), s. 197.

2 Cameron, *Personal Adventures*, I: 83. Aynı zamanda bkz. Wagner, *Travels in Persia*, II: 119.

3 Badriashvili, *Tiflis*; Chkhetia, *Tblisi*. 1897 sayımı kayıtlarında nüfus 159.590 görünüyordu. Bunların 47 bini Ermeniydi fakat 1910 yılına gelindiğinde, toplam 303 bin nüfusun içinde Ermeniler 120 bini geçmişti ki bu da %40'tan fazlaydı. *Pervaia vseobschaia perepis' naseleniia Rossiiskoi imperii*, s. xi-xiv; *Kavkaz: Opisanie kraia*; Suny, "Tiflis", s. 249-82. Şehirde Gürcüler 1970 yılında ağırlık kazandı.

anımsatan tarzda, setler biçiminde dizili evlerinin balkonları birbiri üzerinde yükseliyordu. Bunun aksine düz Rus mahallesinde göze çarpan geniş bulvar üzerinde, heybetli Genel Vali Sarayı, Opera, 1. Klasik Lise, Rus Ortodoks Katedrali, Rus yetkililerin (*chinovniki*) ve Ermeni *yüksek burjuvazisinin* evlerini görmek mümkündü. imparatorluk Rusya'sının 1860 Büyük Reformları, yerel idari birimlerin seçiminde sınırlı oy hakkı getirmişti ve Tiflis yerel yönetim seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olanlar içinde ezici çoğunluğu varlıklı Ermeniler oluşturuyordu, bu sebeple Şehir Duma'sı Ermeni tüccarlar tarafından denetleniyordu. Ancak, devlet kurumları aracılığıyla zenginleşen Gürcü soylulara sırtını yaslayan atanmış Ruslar, Alman kökenliler ve Polonyalıların yönettiği, imparatorluk idari kadrosu üzerinde bir etkileri yoktu.[4] Yine de, Gürcüler –kentsel nüfusun dörtte birinden fazla değillerdi– kendi başkentlerinde bir ölçüde hor görülüyorlardı.

Kentsel güç dağılımı göze batıyordu. Bir Rus generalin adını taşıyan üç şeritli Golovin Caddesi'ndeki dükkânların Fransızca, Almanca, Farsça, Ermenice ve Rusça tabelaları vardı. Satılan eşyalar arasında, statü simgesi Paris giysileri ve Buhara ipeklerinin yanı sıra içsel mekânları süslemek üzere, yakındaki İran'dan (Tebriz) halılar vardı. Bunun aksine, Pers hisar kalıntılarının altında, şehrin labirenti andıran Ermeni ve Acem pazarlarında, "herkes yıkanıyor, sakal tıraşı oluyor, saçlarını kestiriyor ve adeta yatak odalarındaymışçasına soyunup giyiniyorlardı." Bu tasvir, gümüşçülerin ve kebap ile ucuz şarap satan yemek tezgâhlarının bulunduğu çarşıda Rusça rehberlik yapan birine aitti.[5] Yeşil ve beyaz türbanları içinde Tatar (Azeri) mollalara rastlamak mümkündü. Acemler ise kaftanları ve siyah kürk kalpakları, kırmızıya boyanmış saç ve tırnaklarıyla dolaşıyorlardı.[6] Günün gözlemcilerinden biri, Soso Cugaşvili'nin de 1890 yılında kısa bir süre babasıyla birlikte yakınında ikamet ettikleri karakteristik bir meydanı, "insanların ve hayvanların, koyun postundan kalpakların ve kazıtılmış kafaların, feslerin ve siperli şapkaların oluşturduğu bir çorba gibi," diye anlatıyor ve ekliyordu, "hepsi birlikte bağırıyor, şamata yapıyor, gülüyor, küfrediyor, itişip kakışıyor, şarkı söylüyor, çalışıyor, çeşitli dil ve seslerle dalgalanıyorlardı."[7] Ancak, sokakların –rehber kitap yazarlarını şaşkına çeviren– Oryantal şamatasının ötesin-

---

4 Tiflis'te Ermenice altı, Rusça beş, Gürcüce dört gazete yayınlanıyordu. Bagilev, *Putevoditel' po Tiflisu*. İmparatorluktaki kent idari seçimleri konusunda bkz. Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 662-3.

5 Moskvich, *Putevoditel' po Kavkazu*, s. 246. Narikala Hisarı'nın 4. yüzyıldaki Pers egemenliği döneminden kaldığı söylenmektedir ancak isim Türkçedir ve Moğol döneminden kalmadır (13. yüzyıl); hisar 1827 yılındaki depremle yıkılmıştır.

6 Baedeker, *Russia: A Handbook*, s. 465-71.

7 Anchabadze ve Volkova, *Stary Tblisi*, s. 98-9. Tiflis'teki söylentiye göre, "bir Yunanlı üç Yahudi'yi dolandırırken, bir Ermeni üç Yunanlıyı dolandırırmış."

de, 1870'lerden 1890'lara kadar, demiryolu ve diğer sanayileşme biçimlerinin gelişiminin, ayrıca periyodik yayınların çoğalmasının ve modern seyahat bağlantılarının artmasının önünü açtığı Gürcü milli uyanışı, toplumda önemli bir dönüşümü mümkün kıldı. 1900 yılına gelindiğinde Tiflis'te küçük ama önemli bir aydın sınıfı ve giderek büyüyen sınai işçi sınıfı vardı.[8]

1894'te Tiflis'e dönerek papaz okuluna giren ve reşit olduğunda papaz değil ama Marksist ve devrimci olan Cugaşvili'nin içinde bulunduğu modernleşen kentsel ortam buydu.[9] 1880'lerde Gürcistan'a ithal edilen Marksizm, bir kesinlikler dünyası sunuyordu. Cugaşvili Marksizm'i kendişi keşfetmedi. Yirmili yaşlarında dik başlı bir militan, Vladimir "Lado" Ketskhoveli (1876 doğumlu), geleceğin Stalin'ine devrimci akıl hocalığı yaptı. Daha sonra Stalin, geçmişe bakarken, kendisini Lado'nun öğrencisi diye tanımlayacaktı.[10] Lado, Gori'nin hemen dışındaki bir köy papazının altı çocuğunun beşincisiydi. Gori kilise okulunda ve daha sonra Tiflis Din Okulu'nda Cugaşvili'nin üç yıl önünden giden Lado'nun öğrenciler üzerinde muazzam bir otoritesi vardı. Lado'nun etkisi altında, zaten kendi kendini geliştirme konusunda istekli genç Cugaşvili yaşam boyu sürdüreceği görevini bulmuştu; bir ajitatör ve öğretmen olmak, karanlıkta kalmış kitlelerin toplumsal adaletsizlik ile ilgili ışığı görmesini sağlamak ve güya her derde çare olacak devayı bulmalarına yardım etmek.

Kültürel milliyetçi Gürcü

Küçük bir şehir olan Gori ile kıyaslandığında, Kafkas başkenti henüz başlamakta olan modernitenin büyük dramasını sergiliyordu ancak Cugaşvili, şehrin bütününü göremiyordu, en azından başlangıçta. Yakın dünyası olan din okulu, neoklasik cepheli dört katlı bir binaydı. Yerel eğitim hiyerarşisinde klasik lise zirvede ise –yoksul gençlik için daha ulaşılabilir olan– papaz okulu da çok gerisinde sayılmazdı. Yerevan Meydanı'nda, Golovin Caddesi'nin güney ucunda bulunan bina, papaz okulunun yeni binası olarak kullanılmak üzere, bir şeker zengininden (Constantine Zubalashvili) 1873 yılında Ortodoks Kilisesi tarafından satın alınmıştı. En üst katta açık tarz bir yatakhanede kalan yüzlerce öğrencinin günlük programı sabah 07.00'den akşam 22.00'ye kadar sürüyordu. Çalan zille sabah duası için toplanıyorlardı, ardından çay (kahvaltı), saat 14.00'e kadar ders, 15.00'te gün ortası ana yemek, duvarların dışında yaklaşık bir saat, 17.00'de yoklama, akşam duası,

8 Makharadze ve Khachapuridze, *Ocherki*, s. 66, 114-7; Khachapuridze, "Gruziia vo vtoroi", s. 46-66; Suny, *Georgian Nation*, s. 124-43.

9 Rieber, "Stalin as Georgian: The Formative Years."

10 Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 89-90.

20.00'de çay (hafif bir akşam yemeği), ödevler, ışıkların sönmesi geliyordu. Tıpkı genç Stalin gibi Gori'deki kilise okulundan papaz okuluna gelmiş diğer bir Gorili "Soso" Ioseb Iremashvili, "gece ve gündüz kışla duvarları arasında çalıştırılıyorduk ve mahkûmlar gibi hissediyorduk," diyordu.[11] Nadiren doğdukları köye ya da şehre gitmek üzere çıkmalarına izin vardı fakat bunun dışında, sadece Pazar günleri biraz boş vakit söz konusuydu – ama Ortodoks Kilisesi ayininden sonra ki bunun anlamı üç-dört saat taş zeminde ayakta durmaktı. Tiyatro ya da diğer dine aykırı yerlere gitmek yasaktı. Yine de, mum ışığında yasak kitapları okuyanların ya da mastürbasyon yapanların yakalanması için gece yapılan yatakhane kontrollerine rağmen, bazı öğrenciler akşam yoklamasının ardından şehre kaçmaya cesaret edebiliyorlardı.

Hoşgörülü ailelere ve sokaklarda özgürce oynamaya alışkın ergen öğrencilerin disiplin altına alınması moral bozucuydu ancak papaz okulu, yaşamın anlamı ya da kendi gelecekleri hakkında diğer öğrencilerle hararetli tartışmalara girme konusunda, ayrıca kitapların keşfedilmesi ve öğrenme konusunda sonsuz olanaklar sağlıyordu. Tabii ki ağırlık kutsal metinlerde ve Kilise Slavcası ile imparatorluk Rusya'sı tarihindeydi. Ioseb "Soso" Cugaşvili, Rusçalaştırılmış adıyla Yosif, yabancılık çekmiyordu ve iyi bir performans sergiliyordu. Okul korosunun baş tenoru oldu. Oğlanların kilisede ve kiliseye hazırlanmak için harcadıkları zaman göz önüne alındığında bu yüksek bir başarıydı. Aynı zamanda, düşünce ve görüşleri not ettiği bir defter tutmaya başlayan hırslı bir okura dönüştü. Sınıfta çoğu notu 4'tü (B), dini şarkı söylemede 5 (A) alıyordu ve operada zaman zaman şarkı söyleyerek 5 ruble kazanıyordu. İlk yılında 3 (C) aldığı dersler sadece kompozisyon ve Yunancaydı. Davranışta en yüksek notu (5) almıştı. Birinci sınıf öğrencisi olarak Cugaşvili yirmi dokuz kişi arasında sekizinciydi, ikinci sınıfta ise beşinciliğe yükseldi. Ancak üçüncü yılında (1896-97), on altıncılığa geriledi (yirmi dört kişi arasında) ve beşinci yılında yirminciydi (yirmi üç kişi arasında) ve kutsal kitap dersinden kalmıştı.[12] Sınıfta oturma düzeni akademik başarıya göre olduğundan oturduğu sıra giderek öğretmenden uzaklaşıyordu. Çok sevdiği koro bile ilgisini çekmemeye başlamıştı. Bunun bir nedeni, nükseden akciğer sorunuydu (kronik zatürre).[13] Fakat ilgi ve performansındaki düşüşün asıl sebebi, modernleştirici güçlerin ve siyasal tepkilerin yol açtığı kültürel çatışmaydı.

Cugaşvili doğduktan bir yıl sonra, 1879'da iki Gürcü soylusu, yazarlar Prens Ilya Chavchavadze (doğum 1837) ve Prens Akaki Tsereteli (doğum

11 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 16-7. Aynı zamanda bkz. Gogokhiia, "Na vsiu zhizn' zapomnilis' eti dni", s. 14-5.

12 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 21, d. 29, d. 665. Bu durumun etraflıca ele alındığı kaynak, Kun, *Unknown Portrait*, 26.

13 Kun, *Unknown Portrait*, s. 27 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4327: Dilekçe tarihi 3 Haziran 1898).

1840), Gürcülerin Okur-Yazarlığını Yaygınlaştırma Cemiyeti'ni kurdular. Gürcüler, ortak dilleri olan farklı gruplardan –Kahetililer, İmeretililer, Megreller– oluşuyordu ve Chavchavadze ile Tsereteli, okullar, kütüphaneler, kitapçılar aracılığıyla bir birleşik Gürcü kültürünün doğuşunu ateşlemeyi umdular. Muhafazakâr popülist kültür programları imparatorluğa sadakatsizliği hedeflemiyordu.[14] Ancak, idari anlamda Rus İmparatorluğu'nda "Gürcistan" diye bir yer yoktu, olan sadece Tiflis ve Kutaisi yönetim birimleriydi (*gubernias*). İmparatorluk yetkililerinin katı tutumları da bu yöndeydi ve sansürcüler Rusçada "Gürcistan" (*Gruziya*) ifadesinin yayınlarda yer almasını yasaklıyordu. Biraz da sansürcülerin Gürcüceyi –ne Kiril ne de Latin alfabesiyle yazılıyordu– bilmemeleri sayesinde Gürcüce yayınlara daha hoşgörülüydüler ve bu sayede Gürcüce süreli yayınlara geniş bir alan açılıyordu. Fakat Tiflis Papaz Okulu'nda, Ruslaştırmayı dayatabilmek maksadıyla, Gürcü dili eğitimi 1872 yılında kaldırıldı. (Gürcistan'da Ortodoks ayinleri Kilise Slavcası ile yapılıyordu ve bu nedenle inananlar için genellikle anlaşılmazdı, imparatorluğun ağırlıkla Rus kökenli eyaletlerinde de olduğu gibi.) 1875'ten itibaren Gürcistan başkentindeki papaz okulunda Gürcistan tarihi öğretimi kaldırıldı. Papaz okulunun, resmen hepsi Rus genel valisi tarafından atanmış iki düzine öğretmeninin birkaçı Gürcü, diğerleri Rus papazlardı ve bu Rus papazların özellikle Gürcistan'a atanma nedenleri güçlü Rus milliyetçisi görüşleriydi. (Bazıları daha sonra radikal sağ hareketlere katıldılar.) Ek olarak, papaz okulu, öğrencileri "sabit ve sürekli denetim" altında tutmak için –öğrencilerin serbest zamanlarında bile– iki denetçiyi tam gün çalıştırırken, bir yandan da daha dikkatli izleyebilmek için muhbirler seçiyordu.[15]

"Güvenilmezlik" nedeniyle kovulmanın olağan hale gelmiş olması okulun eğitimsel amaçlarını boşa çıkarıyordu. Bu baskı karşısında, papaz okulu öğrencileri –çoğu Ortodoks papazların çocuklarıydı– (1870'lerde) illegal bültenler çıkarmaya ve gizli tartışma "grupları" oluşturmaya başladılar. 1884 yılında, Tiflis Papaz Okulu'ndaki böyle bir grubun mensubu olan Silibistro "Silva" Jibladze (papaz okulundaki sınıfında isyan çıkmasına yol açmıştı), Gürcüceye "köpek havlaması" diyerek hakaret eden Rus rektörün suratına yumruğu indirdi. Tüm çocukların gayet iyi bildiği gibi Gürcistan Krallığı, Hıristiyan inancına Ruslardan beş yüzyıl, Romalılardan yüz yıl önce geçmişti. Jibladze bir ceza taburunda üç yıl cezaya çarptırıldı. Daha sonra 1886'da, kovulan diğer bir öğrencinin Tiflis Papaz Okulu rektörünü geleneksel Kafkas hançeriyle (*kinjal*) öldürmesi imparatorluk ölçeğinde kötü bir ün kaza-

14 Parsons, "Emergence and Development", s. 268-9. Chavchavadze 1907 yılında cinayete kurban gitti ve bu cinayet çözülemedi.

15 Jones, *Socialism*, s. 52; "Gruzinskii ekzarkhat," IV: 197-209; Kirion, *Kratkii ocherk*; Agursky, "Stalin's Ecclesiastical Background", s. 4.

nılmasına yol açtı.[16] Altmıştan fazla öğrenci kovuldu. Gürcistan piskoposu, St. Petersburg'daki Kilise Meclisi'ne gönderdiği raporda "bazıları cinayeti hoş görecek kadar ileri gitti" diyordu. "Hepsi içtenlikle onaylıyor."[17] 1890'lı yıllar papaz okulu öğrencilerinin boykotlarına sahne oldu. Kasım 1893'teki bir ders boykotunda talepleri daha iyi yemek (özellikle Büyük Perhiz'de), acımasız denetim düzenine son verilmesi, Gürcü dili bölümünün açılması ve ilahilerin Gürcüce okunmasıydı.[18] Ruslaştırmacı din adamlarının tepkisi seksen dokuz öğrencinin –boykotun on yedi yaşındaki lideri Lado Ketskhoveli de dahil– kovulması ve Aralık 1893'te okulu kapatmak oldu.[19] Papaz okulu, 1894 güzünde sadece iki alt sınıfla yeniden açıldı. 1893 ve 1894 girişlilerin ikincisinde Yosif Cugaşvili vardı.

Geleceğin Stalin'i papaz okuluna başladığında sert disiplin mekanizması varlığını koruyordu, ancak verilen ödünle Gürcü edebiyatı ve tarihi yeniden programa alınmıştı. 1895 yazında, okulda ikinci yılında ve o sırada on altı buçuk yaşında olan Cugaşvili, kendi Gürcü dilinde yazdığı dizelerini yayıncı, soylu Ilya Chavchavadze'ye bizzat götürürken papaz okulundan izin almadı. Chavchavadze'nin gazetesi *Iveria*'nın (Doğu Gürcistan için kullanılan bir terim) editörü, Gürcü ismi Ioseb/Iosif [Yosif] için yaygın olarak kullanılan Soselo takma adıyla Cugaşvili'nin beş şiirini yayınladı.[20] Dizeler, diğer birçok temanın yanı sıra, şiddet (doğada ve insanda) ile suhulet (kuşlarda ve müzikte) arasındaki zıtlık ile kendi halkı tarafından zehirlenen gezgin bir şairi betimliyordu. Diğer bir şiir, genç Stalin'in en sevdiği şair olan Gürcü soylusu Prens Rapiel Eristavi'nin ellinci yıldönümüne katkıydı.[21] Eristavi'nin dizeleri hakkında, diktatör ileriki yıllarda "çok güzel, duygusal ve müzikal," diyor ve prensin haklı olarak Gürcistan'ın bülbülü adıyla anıldığını ekliyordu – bu Cugaşvili'nin kendisi için arzulayabileceği bir roldü. 1896 yılında diğer bir Tsereteli'nin, Giorgi'nin (doğum 1842) *Kvali* (*İz*) dergisinde yayınlanan Cugaşvili'nin sevgi dolu altıncı şiiri "Yaşlı Ninika", "çocuklarının çocuklarına geçmişi" anlatan bir kahraman bilgeyi karakterize ediyordu. Sözün kısası, Cugaşvili yüzyıl dönümündeki Gürcü uyanışının yarattığı duygusal dalganın akıntısına kapılmıştı.

16 Manuil (Lemeshchevskii), *Die Russischen Ortodoxhen Bischöfe*, II: 197-207 (203'te); Makharadze, *Ocherki revoliutsionnogo dvizheniia*, s. 57-8; Lang, *Modern History*, s. 109. 1890'da bir hafta süren bir boykotun liderliğini yapan Pelipe (Filipp) Makharadze'nin okula devam etmesine izin verilirken Jibladze kovuldu. Cinayeti işleyen öğrencinin adı Ioseb Lagiashvili, rektörün adı Pavel Chudetsky idi.

17 Aktarıldığı kaynak, Souvarine, *Stalin*, s. 14-5.

18 Zhordania, *Moia zhizn'*, s. 11-15; Uratadze, *Vospominaniia*, s. 58-9.

19 "Iz zaiavleniiia", s. 174-5; Makharadze, *Ocherki revoliutsionnogo dvizheniia*, s. 57-8.

20 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 112 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, d. 52, l. 198-9: I. Tsintsadze).

21 Rayfield, "Stalin as Poet"; *Sochineniia*, XVII: 1-6.

Genç Cugaşvili'yi etkileyen zamanın ruhu, kaybolan aşk ve kaybolan milli ruh hakkındaki "Suliko" (1895) ya da "Küçük Ruh" şiirinde yakalanabilir. Gürcü Cemiyeti kurucularından Akaki Tsereteli'nin yazdığı "Suliko" bestelenmiş ve popüler bir marş haline gelmişti:

Sevgilimin mezarını boş yere arıyorum;
Çaresizlik beni derin kederlere gark ediyor.
Hıçkırıklarla boğularak haykırıyorum:
"Neredesin Sulikom?"

Dikenli bir çalının üzerinde tek başına
Güzel bir gül açıyor;
Hüzünlü gözlerle bakarak usulca soruyorum:
"Bu sen misin, Ah Suliko?"

Çiçek kabul ederek titreşiyor
Güzelim başını öne eğiyor;
Kırmızı yanaklarında parlayan
Gökyüzünün sabah döktüğü gözyaşları.[22]

Stalin diktatör olarak "Suliko"yu, Gürcüce ve Rusça çevirisi (bu biçimiyle Sovyet radyosunda duygusal bir eser haline geldi) ile sıklıkla söylüyordu. Ancak 1895-96'da, Gürcü dilinde kendi şiirlerini yayınlatma başarısını papaz okulunun Ruslaştırmacı yetkililerinden gizlemek zorundaydı.

Çağa damgasını vuran tabii ki milliyetçilikti. 1889'da Avusturya-Macaristan, Brannau am Inn yakınlarında doğan Adolf Hitler, daha çocuk yaşta, Bismarck'ın Alman Reich'ının parıltısından etkilenmişti. Hitler'in Avusturya doğumlu tutkulu Alman milliyetçisi babası Alois, Avusturya tarafındaki bir sınır yerleşiminde gümrük memuruydu; beş çocuğunun hayatta kalan ikisinden biri olan Adolf'un üzerine titreyen annesi Klara babasının üçüncü karısıydı. Üç yaşındayken ailesiyle birlikte sınırı geçerek Almanya, Passau'ya taşınan Hitler, orada Aşağı Bavyera aksanıyla Almanca konuşmayı öğrendi. Aile 1894 yılında Avusturya'ya (Linz yakınlarına) döndü fakat Hitler, Habsburg İmparatorluğu'nda doğduğu ve gelişim yıllarını geçirdiği halde, Alman dilinin özgün Avusturya tarzını hiçbir zaman konuşamadı. Çok dilli Avusturya-Macaristan'ı küçümsüyordu ve Avusturya Almancası konuşan arkadaşlarıyla Alman "Deutschland über Alles" marşını söylüyordu; çocuklar birbirlerini Avusturyalılar gibi "Servus" ile değil "Heil" diyerek selamlıyorlardı. Hitler kiliseye gidiyor, koroda şarkı söylüyor ve annesinin etkisi altında Katolik papazı olacağından söz ediyordu, fakat gelişim döneminin çoğu zamanı sanatçı olmayı hayal ederek geçti. Ağabeyinin on altı yaşında kızamıktan ölmesi (1900)

22 Rayfield, *Literature of Georgia*, üçüncü baskı, s. 182-3.

Hitler'i fazlasıyla etkiledi ve daha karamsar, içine kapalı ve ağırkanlı olmasına yol açtı. Kendi izinden gidip gümrük memuru olmasını isteyen babası, istemediği halde onu Linz'deki teknik okula gönderdi ve burada Hitler, öğretmenleriyle uyumsuzluk yaşadı. Babasının Ocak 1903'te aniden ölmesinin ardından Hitler'in okul performansı kötüye gitti ve annesi başka okula gitmesine izin verdi. Hitler (güç belâ) mezun olduktan sonra, 1905 yılında gittiği Viyana'da sanat okuluna giremeyince bohem bir hayat yaşamaya başladı, işsizdi, suluboya resimler satıyordu ve küçük mirasını harcamaya başladı. Ancak Alman milliyetçiliği kalıcı oldu. Hitler'in aksine geleceğin Stalin'i milliyetçiliğini değiştirecekti, küçük Gürcü milletinden daha geniş ufuklara.

Öğrenci siyaseti

Cugaşvili'nin eski, yakın sınıf arkadaşlarından biri olan Peti Kapanadze, "eğer bir şey hoşuna gittiyse, parmaklarını şaklatır, yüksek sesle bağırır ve tek bacağının üzerinde sağa sola sekmeye başlardı," diye anlatıyordu.[23] Üçüncü yılının sonbaharında (1896), notları düşmeye başladığı sırada, üst sınıftan Seid Devdariani'nin liderlik ettiği bir gizli öğrenci "grubu"na katıldı. Gizli planları biraz da şansla devam ediyordu: Sağlık sorunu olan diğer öğrencilerle birlikte Cugaşvili ana yatakhanenin dışında, ayrı bir yatak odasına yerleştirilmişti ve anlaşılan Devdariani'yi orada tanımıştı.[24] Gruplarının, birkaçı Gorili yaklaşık on mensubu vardı ve edebiyat gibi, doğa bilimleri gibi din-dışı kitaplar okuyorlardı – bu kitaplar Rus yetkililerce bile yasaklanmamıştı ancak papaz okulunda yasaktı, öğretim programının dışında bırakılan kitaplar arasında Tolstoy'un, Lermontov'un, Çehov'un, Gogol'un ve hatta bir nevi kutsallık atfedilen Dostoyevski'nin kitapları vardı.[25] Çocuklar seküler kitapları ya Chavchavadze'nin Gürcü Okur-Yazar Cemiyeti tarafından işletilen Ucuz Kütüphane'den ya da sahibi Gürcü olan bir ikinci-el kitapçıdan tedarik ediyorlardı. Cugaşvili bu tür kitapları, yine Chavchavadze'nin cemiyetine mensup birinin Gori'de işlettiği tezgâhtan da edinebiliyordu. (Stalin sonradan bu kitapçıyı şöyle anlatıyordu: "çok şakacıydı, papaz okulu yaşamına dair komik hikâyeler anlatırdı.")[26] Rus İmparatorluğu'nun he-

23 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 655 (Kapanadze).

24 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 125 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 12, l. 176: (Devdariani); RGASPI, f. 558, op. 4, d. 665, l. 128 (Parkadze); Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 17; Iremashvili de Devdariani grubuna dahildi. Felsefeci olan Devdariani 1937 yılında Beria'nın adamları tarafından vuruldu. Onun eseri olan "History of Georgian Thought" ["Gürcü Düşünce Tarihi"] elyazmaları açıkça yok edildi. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 49.

25 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 16-7. Aynı zamanda bkz. Darlington, *Education in Russia*, s. 286-8.

26 De Lon, "Stalin and Social Democracy", s. 170. 1870'li yıllarda Tiflis papaz okulundan mezun olup Gori'ye dönen Sofrom Mgaloblishvili'nin yanında getirdiği Gürcü-dili kitapları fiilen bir

men her okulunda olduğu gibi, komplocu öğrenciler geceleri okunmak üzere gizlice içeri soktukları kitapları gündüzleri saklıyorlardı. Kasım 1896'da papaz okulu müfettişi, Cugaşvili'de yakaladığı Victor Hugo'nun *Deniz İşçileri* kitabının çevirisine el koydu. Daha önce de onu Victor Hugo'nun *Doksan Üç İhtilali* kitabıyla (Fransa'daki karşı-devrimle ilgili) yakalamıştı. Cugaşvili aynı zamanda, Rusça çevirilerinden Zola, Balzac ve Thackeray'ı ve ayrıca birçok Gürcü yazarı da okuyordu. Mart 1897'de bir kez daha yasak kitapla yakalandı: Fransız bir Darwincinin Ortodoks teolojisi ile çelişen çalışmasının tercümesi.[27]

Çoğu Rus Ortodoks papazın aksine okuldaki papazlar bekâr yaşıyorlardı, et yemiyorlardı, sürekli dua ediyorlardı ve bu dünyanın günahlarından sakınmak için mücadele ediyorlardı. Kişisel fedakârlıkları, adanmışlıkları ya da akademik dereceleri ne olursa olsun, Gürcü öğrencilerin gözünde "despot, kaprisli, egoist ve sadece kendi gelecek beklentilerini düşünen kişilerdi" – özellikle piskoposluğa (Ortodoks geleneğinde havarilerle bağlantılı bir statü) yükselme beklentilerinin. Cugaşvili, kendi adına kutsal meselelere olan ilgisini doğal akış içinde kaybetmişti fakat papaz okulunun politikaları ve papazların davranışları, inancını yitirme sürecini hızlandırırken ona direnme konusunda kararlılık da kazandırdı. Papaz okulu müfettişliğine yeni terfi eden ve öğrenciler tarafından "Kara Şişko" (*cherneo piatno*) diye dalga geçilen Hieromonk Dmitry kancayı ona takmış görünüyordu. Tombul, siyah kıyafetli Dmitry, 1898 yılında müfettiş olmadan önce papaz okulunun kutsal metinler öğretmeniydi (1896). Din-dışı adıyla David Abashidze (1867-1943) bir Gürcü soylusu olsa da kendisini, Rus kökenli şovenist rahiplerden daha fazla Gürcü-fobik gösteriyordu. Abashidze, yasaklı kitaplar bulunduran Cugaşvili ile karşı karşıya geldiğinde, papaz okulunun gözetim sistemine karşı çıkan ve ona Kara Şişko diyen Cugaşvili beş saat karanlık "hücre" cezası aldı.[28] Hayatının daha ileriki döneminde, diktatörlüğü sırasında Stalin, papaz okulundaki "ispiyonculuk, insan ruhuna sızma, aşağılamayı," tüm canlılı-

kütüphane haline gelmişti. O ve diğerlerinin oluşturduğu bir Halkçı gruba, kaçınılmaz olarak polis sızdı; 1878'de tutuklamalar yaptılar. (Aktivistlerin keşfettiği diğer bir önemli nokta, köylülerin kentlilere karşı tepkisiz kaldıklarıydı.) Mgaloblishvili, *Vospominanii*, s. 120. Gori'de, St. Petersburg'daki Halk İradesi ile gevşek ilişkilere sahip bir askeri-komplo örgütü de polis tarafından kapatıldı. Toprak ve Özgürlük'ten esinlenen daha az abartılı bir "papaz okulu grubu" 1890'lara kadar varlığını sürdürdü. Üyeleri arasında kasabadaki soyluların çocukları ve köylü kökenli Arsen Kalanadze vardı. Kalanadze, kilise okulundan ve papaz okulundan gelen öğrencileri kabul eden kitap tezgâhını işletiyordu. G. Glurdzhidze, "Pamiatnye gody", s. 18.

27 Kaminskii ve Vereshcagin, "Detstvo", s. 71.

28 1898 sonbaharında müfettiş Abashidze şu kaydı düşmüştü: "Bazı beşinci sınıf öğrencilerinin eşyalarının araştırıldığı sırada Cugaşvili, Yosif (V. I) birkaç kez yüksek sesle müfettişlere konuşarak, yapılan araştırma ile ilgili memnuniyetsizliğini dile getirmiştir..." Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 65, 84. Aynı zamanda bkz. "Neopublikovannye materialy iz biografii tov. Stalina", s. *Antireligioznik* (Razmadze).

ğıyla hatırlıyordu. "Sabah 09.00'da çay zili çaldığında," diyordu, "yemek salonuna gidiyor ve sonra odalarımıza geri dönüyorduk, meğer bu arada birisi bavullarımızı boşaltıp karıştırıyormuş."[29]

Uzaklaşma süreci yavaş ilerliyordu ve hiçbir zaman bütünsel bir boyuta varmadı ancak Cugaşvili'nin girebilmek için o kadar çaba harcadığı papaz okulu onu yabancılaştırıyordu. Onun da mensubu olduğu okuma grubu başlangıçta niyet olarak devrimci değildi. Hal böyleyken, iyi edebiyat ve modern bilimle ilgili öğrenci merakı konusunda uzlaştırıcı ve yatıştırıcı bir yol izlemek yerine, teologlar adeta korktukları bir şey varmış gibi, engelleme ve zulümle karşılık verdiler. Diğer bir deyişle, istemeden de olsa radikalizmi teşvik eden öğrenci grubundan ziyade papaz okulunun kendisiydi. Yazdığı Stalin biyografisinde Troçki, Rus papaz okullarının "geleneklerindeki vahşiliğin korkutuculuğuyla, Ortaçağ pedagojisiyle, yumruk kuralıyla nam yaptığını" renkli bir dille anlatıyordu.[30] Oldukça doğru, fakat fazlasıyla basmakalıp. Birçok, belki de çoğu Rus Ortodoks papaz okulu mezunları papaz oldular. Ancak bu arada Gürcü Sosyal Demokratların etkili önderlerinin neredeyse tamamı da Tiflis Papaz Okulu'ndan çıktı – Yahudi İşçi Federasyonu'nun (Bund) çoğu radikal mensubunun da Wilno'daki ünlü Haham ve Öğretmen Okulu'ndan çıkması gibi. Bunun nedeni, kısmen de olsa, bu tür yerlerde verilen eğitim ve yüksek öz-disiplindir.[31] imparatorluk Rusya'sının bilim insanı kademeleri papaz okulu öğrencileriyle doluydu (mesela köpek refleksi ile ünlenen fizyolog Ivan Pavlov) ve papazların çocukları ve torunları da bilim insanı oluyorlardı (mesela periyodik cetvelin mucidi Dimitri Mendeleev gibi). Ortodoks papazlar, hem evlatları ve hem de verdikleri eğitimle Rus İmparatorluğu'na aydın sınıfının büyük bölümünü kazandırmıştır. Papazlar, aktardıkları değerlerle, çocuklarının ve öğrencilerinin dünyevileşmelerinin devamını sağlamıştır: Açıklayacak olursak, çok çalışmak, onurlu yoksulluk, başkaları için fedakârlık ve her şeyden önemlisi yüksek ahlâk anlayışı.[32]

Cugaşvili'nin İncil'deki tutarsızlıkları keşfetmesi, Ernest Renan'ın ateist kitabı *Life of Jesus*'un [*İsa'nın Hayatı*] çevirisine gömülmesi, papazlık sevdasını terk etmesi, onun otomatikman devrimci olacağı anlamına gelmiyordu. Devrim olağan bir durum değildi. Büyük bir adım daha gerektiriyordu. 1897 yaz tatilini yakın arkadaşı Mikheil "Mikho" Davitashvili'nin köyünde,

29 "Iz besedy", yeniden basım (gözden geçirilmiş), *Sochineniia*, XIII: 104-23 (113'te). Eşyaların araştırılmasıyla ilgili olarak aynı zamanda bkz. Glurdzhidze, "Pamiatnye gody", s. 20; Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 66 (Vano Ketskhoveli).

30 Troçki, *Stalin* [1946], s. 10.

31 Jones, *Socialism*, s. 51, 309, n 11. Aynı zamanda bkz. Chelidze, *Iz revoliutsionnogo*.

32 Manchester, *Holy Fathers*. Papaz çocukları (*popovichi*) imparatorluk nüfusunun % 1'ini oluşturuyordu.

"köylülerin hayatını öğreneceği yerde" geçirdi.[33] Rus İmparatorluğu'nun başka yerlerinde olduğu gibi Gürcistan'da da iyi işlemeyen serflikten kurtuluş sürecinden yarar görmeyen köylüler, kendilerini toprak "itfa" bedeli ödemek zorunda kaldıkları eski efendileri ve dağlardaki tabyalarından zorla haraç almak üzere inen yeni gözü pek haydutlar arasında sıkışmış buldular.[34] Kurtuluş süreci, artık yönetecekleri serfleri olmadığı için mülklerini terk ederek şehre giden ve köylü gençlerle yan yana köylülüğün davasını benimseyen soylu çocuklarını özgürleştirdi.[35] Cugaşvili'nin Gürcü uyanışı, Gürcü toprak sahiplerinin Gürcü köylüleri ezdiğinin farkına varması yönünde bir seyir izledi: Bir papaz olmayı istemiş çocuk artık "bir köylü sözcüsü olmak istiyordu" ya da köylü önderi.[36] Ancak sosyal adaletin ihlaline ilişkin düşüncesi, liderlik tutkusuyla bağlantılıymış gibiydi. Papaz okulundaki gizli grupta, Cugaşvili ve lider Devdariani yakın arkadaştılar ama aynı zamanda en üst mevki için rakiptiler.[37] Devdariani Mayıs 1898'de mezun olup Rus İmparatorluğu'nun Baltık kıyısındaki Dorpat (Yurev) Üniversitesi'ne gidince, Cugaşvili grubu devralıp daha kılgısal (siyasal) bir yola sokarak amacına ulaştı.[38]

Yosif Iremashvili'nin –papaz okulundaki diğer "Soso"– hatırladığına göre, "çocukluğunda ve gençliğinde o (Cugaşvili), eğer buyurgan iradesine boyun eğilirse iyi arkadaş oluyordu."[39] Hal böyleyken, "buyurgan" Cugaşvili tam da bu dönemde yol gösterici bir akıl hocasıyla –Lado Ketskhoveli ile– arkadaş oldu. 1893 yılındaki öğrenci boykotuna liderlik ettiği için okuldan atıldıktan sonra, Lado kurtuluş-sonrası köylülerin sırtına binen yük konusunda memleketi Gori bölgesinden Chavchavadze'nin *Iveria* gazetesine haber yazarak yaz aylarını geçirdi; bunun ardından, kurallar gereği, 1894 Eylül ayında Lado'nun diğer bir papaz okuluna (Kiev) kaydolmasına –ki oldu– izin verildi. Ancak 1896'da, yasak kitap bulundurmaktan tutuklanan Lado, Kiev papaz okulundan da atıldı ve daha sonra, polis gözetiminde, doğduğu köye gönderildi. 1897 sonbaharında Lado, Tiflis'e dönerek bir Gürcü Marksistler grubuna katıldı ve daktilo yazmayı öğrenip devrimci broşürler hazırlayabil-

33 RGASPI, f. 71, op. 10, d. 273, l. 185; Rieber, "Stalin as Georgian", s. 34. Davitashvili Leipzig'e göç etti.

34 Gori'de, Tarasei Mgalobishvili'nin köylüleri savunmak için gruplar örgütlediği söyleniyordu. Mgalobishvili, *Vospominaniia*, s. 35-6, 37-9.

35 Jones, *Socialism*, s. 22-6.

36 RGASPI, f. 71, op. 10, d. 273, l. 201-2 (Elisabedashvili). Genç Stalin, 1898 yaz sınavlarına hazırlanırken Elisabedashvili'ye yardım etmişti.

37 Stalin dönemine ilişkin hatırat rolleri tersine çeviriyor: "Neopublikovannye materialy iz biografii tov. Stalina", *Antireligioznik* (Razmadze).

38 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 139 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 12, l: 181: S. Devdariani); RGASPI, f. 558, op. 1, d. 665; Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 21.

39 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 5-6.

mek amacıyla bir matbaada işe girdi.[40] Ayrıca papaz okulu öğrencileriyle yeniden bağ kurdu. Ketskhoveli'nin öğrenciler üzerinde otoritesi vardı: Papaz okulu öğrencisi Cugaşvili'nin odasında fotoğrafı asılıydı (Mikho Davitashvili ve Peti Kapanadze fotoğraflarının yanında).[41] Her ne kadar Chavchavadze'nin Gürcü Okur-Yazar Cemiyeti, Ucuz Kitapçı'sında aralarında Marx'ın bizzat yazdığı tek kitabı (*A Critique of Political Economy* [*Politik Ekonomi'nin Eleştirisi*], *Kapital* üçlemesinin bir bölümü) ve az sayıda Marksist kitap bulunsa bile, kitap-meraklısı Tiflis ile Varşova arasında dağlar kadar fark vardı.[42] 1898'den itibaren Lado, genç Stalin'in Popülizm olarak bilinen sosyal adaletçilikten Marksizm'e geçişinin ana kaynağı oldu.[43]

Marksizm ve Rusya

Hali vakti yerinde orta sınıf bir ailede doğan Karl Marx (1818-83) hiçbir suretle ilk modern sosyalist değildi. "Sosyalizm" (yeni bir kavram olarak) 1830'larda ortaya çıkmıştı ve "liberalizm", "muhafazakârlık", "feminizm" ve diğer birçok "izm" ile yaklaşık aynı tarihlerde, 1789'da başlayan Fransız Devrimi'nin ve eşzamanlı olarak pazarların yaygınlaşmasının ardından belirmişti. Açıkça sosyalistliğini ilk ilan edenlerden birisi pamuk zengini işadamı Robert Owen'dı (1771-1858) ve kendi çalışanları için, yüksek ücret ödeyerek, çalışma saatlerini azaltarak, okul ve şirket evleri inşa ederek, kötü alışkanlıkları ve sarhoşluğu iyileştirerek –"kendi" işçilerine babacan bir yaklaşım–, bir model topluluk yaratmak istiyordu. Diğer erken dönem sosyalistleri, özellikle Fransız olanlar, tümüyle yeni bir toplum hayal ediyorlardı, sadece sosyal koşulların düzeltilmesini değil. Soylu Kont Henri de Saint-Simon ve takipçileri, Platon'un *Devlet*'inin güncellenmiş bir biçimiyle, özel değil kamusal mülkiyet aracılığıyla toplumu kusursuzlaştırmak, kardeş, ussal ve adil hale getirmek için toplum mühendisliği istiyorlardı. Charles Fourier (1772-1837) diğer bir yönde ilerleyerek varlığın merkezinde emek olduğunu ve insanlık dışı olmaktan çıkarılıp yükseltilmesi gerektiğini savunuyordu; bu hedef doğrultusunda, Fourier de merkezi olarak düzenlenen bir toplum tasavvur etmişti.[44] Ancak tüm radikaller merkezi otoriteyi benimsemiyordu: Pi-

---

40 Üçüncü Grup'a 1895 yılında katılmış olan Aleksandr Tsulukidze, Lado'yu da götürmüş olabilir. Beriia ve Broido, *Lado Ketskhoveli*, 9-10; Khachapuridze, "Gruziia vo vtoroi", s. 66; V. Ketskhoveli, "Druz'ia i soratniki tovarishcha Stalina", s. 75-86.

41 RGASPI, f. 71, op. 10, d. 272, l. 67.

42 *Katalog Tiflisskoi Deshevoi biblioteki*, s. 15, 17. Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 71, op. 10, d. 273, l. 179 (Ignatii Nonoshvili).

43 RGASPI, f. 71, op. 10, d. 273, l. 85 (Parkadze); Uratadze, *Vospominaniia*, s. 15. Lado'nun Stalin'i nasıl yeraltı hayatına sürüklediği konusunda bkz. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 89-90.

44 Riasanovsky, *Teaching of Charles Fourier*.

erre-Joseph Proudhon (1809-95), büyük bankerlerin küçük mülk sahiplerine ya da yoksullara kredi vermeyi reddettiğini öne sürerek bankacılık sistemine saldırıyor ve bunun yerine, devleti gereksiz hale getirmek üzere, işbirliği (karşılıklılık) temelinde örgütlenmiş bir toplumu savunuyordu. Küçük ölçekli ve işbirliğine dayalı yaklaşımına anarşizm adını vermişti. Ancak Marx, varlıklı bir Alman pamuk imalatçısının oğlu ve Manchester'daki pamuk tarlalarının ortağı olan yakın çalışma arkadaşı Friedrich Engels (1820-1895) ile birlikte, sosyalizmin bir tercih değil, bilimsel yasalarla işleyen daha büyük bir tarihsel mücadelenin "zorunlu sonucu" olduğunu ve bu nedenle de, beğenilsin ya da beğenilmesin, yaşanılan çağın kaçınılmaz olduğunu öne sürüyordu.

Birçok muhafazakârlık taraftarı da pazarın kötülüklerini ilan ediyordu, ancak yeni ekonomik düzenin hasımları arasında Marx'ı öne çıkaran, kapitalizmin ve modern sanayinin gücünü göklere çıkarmasıydı. Adam Smith'in kapsamlı İskoç Aydınlanması kitabı *Wealth of Nations* [*Ulusların Zenginliği*] (1776), rekabet, uzmanlaşma (iş bölümü) ve toplumsal gelişimi artırmada kişisel çıkarın gücü konularında etkili savlar ortaya koyuyordu. Ancak, o sırada yirmi dokuz yaşında olan Marx'ın canlı bir dille yazdığı *Communist Manifesto* [*Komünist Manifesto*] (1848), nasıl "buhar ve makinenin sanayi üretimini kökten değiştirdiğini" ve nasıl "ürünleri için sürekli genişleyen bir pazara ihtiyaç duyan burjuvazinin dünya ölçeğinde arayışa girdiğini" anlatışı şiirseldi.[45] 1848'de Marx tarafından kaçınılmaz olgular biçiminde betimlenen "devasa modern sanayi" ve küreselleşmedeki bu atılımlar, Marx'ın Alman çocukluğunda sanayi dönüşümünü yaşayan Britanya'da bile on yıllarca uzakta görünüyordu. Ancak Marx bunu öngörmüştü. Bariz bir biçimde geleceğe bakarken Marx, Smith'den farklı olarak, küresel kapitalizmin dinamizmini kaybedeceğini öngörüyordu. 1867 yılında, Britanyalı ekonomi politikçi David Ricardo'nun yanı sıra Smith'e yanıt olarak, üç ciltlik *Kapital*'i oluşturacak üçlemenin ilk cildini yayınladı. Marx, tüm değerin insan emeği tarafından üretildiği ve üretim araçlarına sahip olanların, emekçilerin "artık değerine" el koyduğu tespitini yapıyordu. Diğer bir deyişle, "kapital" [sermaye] başkasının el konulmuş emeğiydi. Marx, mülk sahiplerinin haksız artık değerlerini (sermaye) emekten tasarruf ettirecek makinelere yatırdığını, böylelikle üretimi ve genel refahı artırdığını fakat aynı zamanda, ücretleri düşürdüğünü ya da işçi çıkardığını öne sürüyordu; Marx'a göre, emekçiler yoksulluğa hapsoldukça, sermaye giderek daha az elde toplanma eğilimi gösteriyor, daha fazla gelişmeye set çekiyordu. Daha fazla ekonomik ve sosyal gelişme için Marx, özel mülkiyetin, pazarın, kârın ve paranın ortadan kaldırılmasını öneriyordu.

---

45 Marx ve Engels, *Communist Manifesto*, s. 64-5, 67.

Marx'ın Fransız sosyalist düşüncesi (Fourier, Saint-Simon) ve Britanya ekonomi politiği (Ricardo, Smith) ile ilgili revizyonunun temelinde, Alman idealist felsefeci Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in adlandırmasıyla, diyalektik vardı: Yani, varsayılan çelişkiler mantığına göre biçimler kendi zıtlarıyla çatışır, böylelikle olumsuzlama ve aşkınlık (*Aufhebung*) sayesinde tarihsel gelişim sağlanırdı. Mesela kapitalizm, doğasında olan çelişkiler nedeniyle, diyalektik olarak, yerini sosyalizme bırakacaktır. Daha açık söylersek tarih aşamalı olarak ilerler –feodalizm, kapitalizm, sosyalizm ve komünizm (her şeyin bol olacağı zaman)– ve bu sürecin belirleyici motoru sınıflardır; burjuvazinin feodalizm ve feodal lordları bir kenara ittiği gibi, proletarya da kapitalizmi bir kenara itecektir. Marx'ta proletarya, Hegel'in evrensel Akıl'ının taşıyıcısıdır, "evrensel sınıf" addedilir "zira çektiği çile evrenseldir" – diğer bir deyişle, aslında fabrikalarda çalıştığı için değil, proletarya bir kurban, kurtarıcıya dönüşen bir kurban olduğu için.

Marx kendi toplum çözümlemesinin, onu değiştirme çabasına rehberlik etmesini istemişti. 1864 yılında, Uluslararası Emekçiler Birliği (1864-76) adı altında dünya işçilerini ve radikallerini birleştiren bir örgüt kurmak üzere, Londra'da anarşistlerin de dahil olduğu farklı kesimler barındıran, etkili bir gruba katıldı. 1870'li yıllarda sol muhalifler, Marx'ın örgütlenme görüşünün –"tüm üretim araçlarının devletin, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde toplanması"– otoriter olduğu, karşılıklı suçlamalara ve bölünmelere sebep olduğu yönünde saldırılarda bulundular. 1883 yılında Marx'ın Londra'da ölümünden sonra (oraya da gömülmüştür), çeşitli sosyalist ve emekçi partiler 1889 yılında Paris'te "İkinci Enternasyonal"i kurdular. 1789 Fransız Devrimi'nin "burjuva-cumhuriyetçi" "Marseillaise"nin yerine, İkinci Enternasyonal sosyalist marş olarak "L'Internationale"i benimsedi – ilk kıtası şöyle başlıyordu: "Uyan artık uykudan uyan/Uyan esirler dünyası." Fransa'da Bourbon hanedanının ve yıkılmasının ardından monarşiyi yeniden canlandırmak isteyen karşı devrimcilerin beyaz bayrağına karşı, Fransa'da ortaya çıkan kızıl bayrağı da benimsedi. Ancak Fransız marşına ve sembolizmine rağmen İkinci Enternasyonal'e Alman Sosyal Demokratlar –merhum Marx'ın hayranları– hâkim oldu. Çoğu Avrupa'da sürgünde olan Rus İmparatorluğu tebaası İkinci Enternasyonal'de Almanların en önemli rakipleri oldular.

imparatorluk Rusya'sında sosyalizm *düşüncesinin* köklenmesi proletaryanın belirmesinden yaklaşık yarım yüzyıl önce oldu ve olağanüstü yaygınlığını kendini aydın olarak tanımlayan kesimin iç-gözlemine borçluydu. Aydınlar [entelijansiya] –kelimenin gerçek anlamıyla, dönemin aklı– köken olarak soylu, eğitimli ancak hayal kırıklığına uğramış bir kesimdi ve zaman içinde, lise ve üniversitelere girişine izin verilmiş sıradan insanlar arasından da çık-

tı. Rus aydın sınıfı da Marx gibi Alman idealist felsefesini özümsemişti ancak Britanya ekonomi-politiğinden kaynaklı ağır materyalizmden uzaktılar. Küçük topluluklar (Rusça *kruzhok*, Almanca *Kreis*) biçiminde örgütlenen Rus sosyalistler, kendi çiğnenen itibarlarını genelleştirerek, herkesin itibarını savunuyorlardı. 19. yüzyıl ortasında, iki önemli imtiyazlı kişinin çocukları olan ve birbirlerini tanıyan Alexander Herzen ve Mikhail Bakunin yolu açtılar. Her ikisi de, köy komünlerinin yerleşikliği nedeniyle, köylülüğün Rusya'da sosyalizmin temeli olabileceğine inanıyorlardı.[46] Komün, toprak tahsis edilmiş (ayrı şeritler halinde) aileler arasında periyodik olarak gerçekleşen yeniden dağıtım ve diğer araçlar sayesinde, don, kuraklık ve diğer zorluklara karşı kolektif bir tampon sağlıyordu.[47] Serfliğin olmadığı yerlerde, özellikle doğuda (Sibirya) ve ayrıca batı ve güneyde (Ukrayna) birçok köylü komün bünyesinde yaşamıyordu. Ancak Rus İmparatorluğu'nun orta kesimlerinde, 1860'larda serflerin özgürleşmesiyle köy komünleri güçlendi.[48] Komün bünyesindeki köylüler birey olarak özel mülk sahibi olmadıkları için –ne özgürleşme öncesinde ne de sonrasında– Herzen ve Bakunin gibi düşünürler imparatorluk köylülerinin kendiliğinden sosyalist olduklarını tahayyül ediyorlardı ve dolayısıyla da Rus sosyalizminin esasen kapitalizmden *önce* ortaya çıkabileceğini öne sürüyorlardı. 1860'lardaki serf özgürleşmesinin ardından, sadece bu tür düşüncelerle donanmış, kendi tanımlarıyla Popülistler (*narodniki/halkın dostları*), köylüleri geri kalmışlıktan çıkarmak üzere Rusya köylerine üşüştüler. Popülistlerin acelesi vardı: Kapitalizm yayılmaya başlamıştı ve Popülistler serflerin ücretli kölelere dönüşmesinden ve sömürgeci kapitalistlerin serf sahiplerinin yerini almasından korkuyorlardı. Aynı zamanda, fazlasıyla ülküleştirilen köy hayatı eşitlikçiliğinin, kulakların ya da zengin köylülerin ortaya çıkışının tehdidi altında olduğu düşünülüyordu.[49] Fakat yoksul köylüler bile bu sözde vasileri düşmanca karşıladılar. Popülistlerin kitlesel köylü ayaklanmaları yaratmak üzere yürürlüğe koydukları kışkırtma

---

46 Malia, *Alexander Herzen*. Aynı zamanda bkz. Randolph, *House in the Garden*.

47 Rusya'da köylüler üç kurumsal biçimde varlıklarını sürdürüyordu: Soylu toprak sahiplerinin mülkiyetindeki topraklarda yaşayanlar (yaklaşık % 42), devlete ait kiralanan topraklarda ikamet eden devlet köylüleri (yaklaşık % 53), serf ve devlet köylüsü arası bir statüye sahip, doğrudan imparatorluk idaresine ait saray köylüleri (yaklaşık % 5). Kabuzan, *Izmenenie v razmeshchenii*. Aynı zamanda bkz. Crisp, "State Peasants"; Deal, *Serf and Peasant Agriculture*.

48 Köylülere tanınan toprak hakkı komünal hisseler biçimindeydi ve komün, talep edilen itfa bedelini soylulara kolektif olarak ödemek durumundaydı. Bu arada, orman (yakacak) ve mera hakları (hayvan otlatma) soyluların denetiminde kalıyordu ve bu da köylüler arasında sürekli bir öfke sebebiydi. Yine de, özgürleşmenin eşit ekilebilir arazi sahipliği konusunda uzun vadede ne kadar değişikliğe yol açtığı tartışmaya açık. Gershchenkron, "Agrarian Policies"; Hoch, *Serfdom and Social Control*; Gatrell, *Government, Industry, and Rearmament*; Mironov, *Gosudari i gosudarevy liudi*. 1865 tarihli devlet köylüleri toprak sahipliği reformu onlara aynı toprağı daha ucuz fiyata dağıtıyordu.

49 Wortman, *Crisis of Russian Populism*.

taktiği başarısız olunca, bazıları şehirlerde kitlesel ayaklanma başlatmak için siyasal teröre yöneldi (o da başarısız olacaktı). Fakat diğer radikaller, umutlarını köylülerden henüz filizlenmeye başlayan proletaryaya çevirdi – Rusya'da giderek artan Marx etkisi sayesinde. Rusya'daki Marksizm'in babası sayılan Georgi Plekhanov (doğum 1857), Rusya'nın, sosyalizm yönünde güya kendine has yönsemesi (köylü komünü) sayesinde kapitalizmin önünü alabileceği yönündeki Popülist teze saldırdı. Plekhanov 1880'de Avrupa'ya sürgüne gitti (otuz yedi yıl sürecekti) ama 1880'li yıllardaki çalışmaları –*Socialism and Political Struggle* (1883) ve *Our Differences* (1885)– Rusya'ya sızdı ve tarihsel evrelerin neden atlanamayacağını ortaya koydu: Sosyalizm'i sadece kapitalizm mümkün kılardı ve bu nedenle Rusya'da, burjuva devriminin hayata geçirilmesi için burjuvaziye proletaryanın destek olması gerekse dahi, sosyalist devrimden önce "burjuva devrimi" yaşanmalıydı.[50] Bu Marx'ın söylediğiydi. Gerçi daha sonraları Marx, genelleme yaptığı İngiltere deneyiminin evrensel olmayabileceğini kabul eder gibiydi; burjuvazi ilerleme (tarihsel bağlamda) açısından biricik olmayabilirdi; Rusya'da tam anlamıyla gelişmiş bir kapitalist evre zorunlu olmayabilirdi.[51] Bu açık sapma, kendisini Rusya üzerine kitaplarla besleyen ve sırdaşı olan Rus ekonomist Nikolai F. Danelson'a Marx'ın duyduğu güvenden kaynaklanıyordu. Yine de Marx'ın yarı-popülist görüşleri Rusya'da yaygın olarak bilinmiyordu (Aralık 1924 tarihine kadar Rusça yayınlanmadı). Plekhanov'un Marksist Popülizm eleştirisi hâkim entelektüel yaklaşım olarak kaldı.

Marx'ın üç ciltlik büyük eseri *Das Kapital*'in Rusça bir çevirisine yaslanarak bizzat Danielson da bu hâkim yaklaşıma destek verdi. Rusça *Das Kapital* 1890'larda yayınlandı ve kayda değer bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekti – aralarında geleceğin Stalin'i de vardı. 1896 yılında üçüncü cilt yayınlandı ve kuşkucu Rus sansürü nihayet kitabı bir "bilimsel" çalışma olarak kabul edince kütüphanelerde bulunması ve satışı mümkün hale geldi.[52] O zamana kadar Marksist ekonomi-politik, bazı Rus üniversitelerinde akademik bir konu olarak görülüyordu ve hatta Moskova'da bulunan imparatorluğun en büyük tekstil tesislerinden birinin direktörü, geniş bir Marksçı koleksiyon toplamıştı.[53] O sırada Rusya 1 milyon proleter ve 80 milyondan fazla köylünün yaşadığı bir ülkeydi ama Marksizm "çözüm" olarak Popülizm'in yerini aldı.

---

50 Baron, *Plekhanov*; Baron, "Between Marx and Lenin"; von Laue, "The Fate of Capitalism in Russia."

51 Marx ve Engels, *Selected Correspondence* [1944], s. 354-5. Aynı zamanda bkz. Shanin, *Late Marx*.

52 "Tsensura."

53 Liadov, "Zarozhdenia legal'nogo", s. 107 ve devamı.

Yine 1880'lerden başlayarak Marksizm Rusya denetimindeki Kafkasya'da da yayılmaya başladı. Bu akım kısmen Avrupa'daki solcu hareketlerden ve Rusya üzerinden geliyordu ama aynı zamanda Rusya Polonya'sındaki çalkalanmadan kaynaklanıyordu. Bu Polonya etkisinin Gürcistan'a ulaşması, çarlık Polonya'sında eğitim görmüş Polonyalıların Kafkasya ya da Gürcistan'a sürgüne gitmeleri ile mümkün oluyordu. Gürcü Marksizm'i de belli bir kuşağın başkaldırısı ile şekilleniyordu. Noe Jordania Kafkasya'nın Plekhanov'u olarak ortaya çıktı. 1869'da Batı Gürcistanlı soylu bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, Tiflis Papaz Okulu'na gitmişti ve 1884 yılında Rus okul müdürüne tokat atan Silva Jibladze gibi diğer bazı öğrencilerle birlikte, 1892 yılında Üçüncü Grup'u (Mesame Dasi) kurmuştu. Amaçları açıkça ilan ettikleri Marksist birliklerini, Ilya Chavchavadze'nin muhafazakâr Popülizm'inin (Birinci Grup) ve Giorgi Tsereteli'nin liberalizminin (İkinci Grup) karşısına dikmekti. Avrupa'da seyahat etmiş olan Jordania, hem Prag doğumlu Alman sosyal demokrat Kautsky'den haberdardı hem de Plekhanov'u biliyordu. 1898'de, Giorgi Tsereteli'nin davetiyle *Kvali* dergisinin editörlüğünü devraldı.[54] Onun yönetiminde *Kvali* Rus İmparatorluğu'nun ilk yasal Marksist dergisi olurken, öz-yönetim, gelişme ve Rus sınırları içinde Gürcü kültürel özerkliğini (çokuluslu Habsburg dönemindeki Avusturya Sosyal Demokratları gibi) ön plana çıkarıyordu. Çok geçmeden Marksist literatür –Rusçadan Gürcüceye tercüme edilmiş *Komünist Manifesto*'nun yüz adet teksir edilmiş kopyası da dahil– gizlice Tiflis'e sokuldu ve giderek genişleyen, aralarında Cugaşvili'nin de bulunduğu, genç Kafkas radikal çevresini cesaretlendirdi.[55]

Tiflis onlar için bir örgütlenme laboratuvarı oldu. Hareketli bir kırsal bölgeyle çevrili bu küçük tüccar ve zanaatkârlar şehrinde dokuz bin kayıtlı usta ve çoğunun yanında bir-iki çalışan vardı. "Fabrikalarının" yaklaşık yüzde doksan beşi, on işçiden az işçi çalıştıran atölyelerdi. Ancak, büyük demiryolu istasyonu ve atölyelerin (1883'te açıldı) yanı sıra birkaç tütün fabrikası ve Adelkhanov Tabakhanesi toplamda en az 3 bin proleter barındırıyordu (bu sayı tüm eyalette 12.500'e varıyordu). Tiflis demiryolu işçileri 1887 ve 1889'da greve gittiler, 1898 Aralık ortalarında da beş günlük bir greve çıkmışlardı – bu büyük grevi Lado Ketskhoveli ve diğer işçiler örgütlemişti. Pazartesi-Cumartesi iş haftası boyunca süren eylem sırasında Cugaşvili okuldaydı.[56] Ancak Ketskhoveli sayesinde, Cugaşvili'nin papaz okulu öğrenci grubu –Mayıs 1898'de daha yeni başına geçmişti– Tiflis demiryolu istasyonu

---

54 Zhordonia, *Moia zhizn'*, s. 8-9, 13, 25, 27.

55 Gorgiladze, "Rasprostranenie marksizma v Gruzii", V: 472.

56 Makharadze, *Ocherki revoliutsionnogo dvizheniia*, s. 53, 72-3; Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 141 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 124, op. 7, d. 144, l. 1-6).

ve atölyelerinden yarım düzine kadar proleteri aralarına katmıştı. Genellikle Pazar günleri, kaldırım, sokak ışıklandırması, kanalizasyon ya da şebeke suyu olmayan Tiflis'in Nakhalovka (Nadzaladevi) mahallesinde toplanıyorlardı.[57] Cugaşvili işçilere "kapitalist sistemin işleyişini" ve "işçilerin durumunu iyileştirmek için siyasal mücadeleye katılma gerekliliğini" anlatıyordu.[58] Lado aracılığıyla tanıdığı delifişek Silva Jibladze, işçilere nasıl ajitasyon yapacağını Cugaşvili'ye öğretmiş ve yeni "çevrelere" girmesi için onu görevlendirmiş görünüyordu.[59] Cugaşvili'yi Noe Jordania ile tanıştıranın da Jibladze olması muhtemeldir.

1898 yılının bir günü Cugaşvili, Jordania'yı ziyaret etmek üzere *Kvali*'ye gitti, tıpkı bir keresinde aristokrat Chavchavadze'yi Jveria'da ziyaret ettiği gibi (bu ziyaretten sonra şiirleri basılmıştı). Kibar ve aydın edalı aristokrat Jordania hiçbir destekleme ifadesi takınmamıştı ve daha sonraları genç atılgan ziyaretçisinin, "işçiler arasında sizin görüşlerinizin propagandasını yapmak için papaz okulundan ayrılacağım," dediğini hatırlıyordu. Jordania'nın iddiasına göre, genç Cugaşvili'yi siyaset ve toplum konusunda sorguya çekmiş, papaz okuluna dönmesini ve biraz daha Marksizm çalışmasını önermişti. Cugaşvili'nin "bunu düşüneceğim," diye yanıtladığını söylüyordu.[60] Ağustos 1898'de Cugaşvili, Lado Ketskhoveli'nin izinden giderek Gürcü Marksistlerin üçüncü grubuna katıldı.

Üçüncü grup, teknik olarak bir siyasi parti değildi –çarlık Rusya'sında siyasi partiler yasal değildi– ama Mart 1898'de, imparatorluğun Yahudi yerleşimi olan küçük şehri Minsk'in kenar mahallelerindeki özel bir ahşap evde, Marksist yönelimli, Alman taklidi Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDRP) –Sovyetler Birliği'nin gelecekteki egemen partisi– kuruluş "kongresi" gerçekleşti. Bu ikinci denemeydi (daha önce Kiev'de parti kurma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı). Beş ay önce kurulmuş olan Yahudi Emek Birliği (ya da Federasyonu) Minsk toplantısına lojistik destek sağladı. Sadece dokuz katılımcı ve sadece bir işçi vardı (bu nedenle partinin planlanan ismine ["İşçi"] karşı çıkanlar oldu.[61] 1898 Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'sunun ellinci yıldönümüydü ve üç gün süren toplantıda delegeler "burjuvazinin" çürümekte olduğunu ifşa ettikleri kendi manifestolarını hazırladılar.

---

57 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 130-1; *Sochineniia*, VIII: 173-4.

58 RGASPI, f. 71, op. 10, d. 273, l. 195-7. Stalin'in gelecekteki kayınpederi, onun işçilerle ilk karşılaşma tarihinin 1898 olduğunu doğru biçimde saptıyor. Sergei Alliluev, "Vstrechi s tovarishchem Stalinym", s. 154.

59 *Sochineniia*, VIII: 174; Rieber, "Stalin as Georgian", s. 35-9; Jones, *Socialism*, s. 71-5.

60 Jordania, "Staline, L'Écho de la lutte"; Vakar, "Stalin."

61 Boris Eidelman (asli örgütleyici), Stepan Radchenko, Aaron Kramer, Aleksandr Vannovsky, Abram Mutnik, Kazimir Petrusevich, Pavel Tuchapsky, Natan Vigdorchik ve Shmuel Kats (yegâne işçi).

Dağıtılabilmesi için bu manifestonun yeniden ele alınmasında karar kılarak bu görevi Perm valisinin oğlu, imparatorluk hukuk fakültesi öğrencisi Pyotr Struve'a verdiler.[62] (Struve daha sonra, "otokrasi, eğitimli Rusların ruhlarında, düşüncelerinde ve alışkanlıklarında devletten uzaklaşma psikolojisi ve geleneği yaratmıştı," diyerek duruma açıklık getiriyordu.)[63] Çarlık siyasi polisinin Minsk toplantısıyla ilgili hiçbir malumatı yoktu, fakat katılımcılar zaten izlenenler listesindeydiler ve çok geçmeden çoğu tutuklandı.[64] Vladimir Ulyanov, bilinen adıyla Lenin, devrimci bildiriler dağıtmak ve çara suikast hazırlamak suçlarından dolayı aldığı on beş aylık hapis cezasının ardından, üç yıllık iç sürgün cezası ile gönderildiği Doğu Sibirya'dayken 1898 Minsk kongresini öğrendi. Minsk, Rus imparatorluk topraklarında devrim öncesi yapılmış tek RSDRP kongresi olarak kaldı.[65] Ancak kısa süre sonra, aralarında Plekhanov, iki takipçisi Pinchas Borutsch (diğer adıyla Pavel Axelrod) ve Vera Zasulich'in yanı sıra yeni ortaya çıkan Julius "Yuly" Tsederbaum (diğer adıyla Martov) ve ayrıca Lenin'in bulunduğu bir grup sosyalist sürgün, Aralık 1900'de öncelikle Stuttgart'ta Rusça bir gazete çıkardılar. Rus devrimcileri Marksist bir program etrafında birleştirmek üzere çıkardıkları yayının adını, "bir kıvılcımdan yangın çıkar" ifadesindeki anlama istinaden, *Iskra* (*Kıvılcım*) koydular.[66]

Ajitatör, öğretmen

Geleceğin Stalin'i, parti üyeliğini (Lenin gibi) 1898 olarak tarihliyordu. Papaz okuluna döndüğünde, 1898-99 sonbahar ve kış döneminde suçları çoğaldı: sabah dualarına geç kalma; ayinlerde disiplin ihlali (açıkça erken ayrılmak, uzun süre ayakta kaldığı için bacak ağrılarından şikâyet etmek); gittiği Gori'den üç gün geç dönmek; bir öğretmeni selamlamamak (eski Müfettiş Murrakhovsky); kilisede gülmek; bir teftişi ihbar etmek; akşam duasını terk etmek. Cugaşvili kınama cezası aldı ve okulun ceza hücresinde hapsedildi. 18 Ocak 1899'da, tabii ki çok sayıda yasak kitap yakalattığı için, okul-

---

62 Struve, daha sonra siyasal partilerin kuruluşu yasal hale geldiğinde, 1905 yılında, Anayasal Demokrasi Partisi'nin (Kadetler) kurucularından biri oldu.

63 Struve, "Istoricheskii smysl russkoi revoliutsii natsional'nye zadachi."

64 Dokuz katılımcının biri 1911'de öldü; beşi 1917 devriminin hemen ardından Rusya'yı terk etti; biri 1922'de ülkeden ayrıldı; ikisi (Eidelman da dahil) Stalin'in tasfiyeleri sırasında infaz edildi. Medish, "First Party Congress."

65 Dört yıl sonra Bialystok'da –Rusya Polonya'sı– ikinci "kurucu" kongre girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

66 Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 6-7; *Vsesoiuznaia Kommunisticheskaia Partiia (b) v revoliutsiiakh* (6. Baskı), I: 7-10. Lenin'in Sibirya'daki sürgün süresi Ocak 1900'de sona erdikten sonra o ve genç karısı Nadezhda Krupskaya –Temmuz 1898'de evlendiler– Pskov'a yerleştiler fakat birkaç ay içinde dış sürgüne Almanya'ya gittiler. Service, *Lenin*, I: 80-1; Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 3.

dan ayrılması ve şehre gitmesi bir ay süre ile yasaklandı. (Yakalanan diğer bir öğrenci okuldan atıldı.)[67] Daha da önemlisi, Paskalya tatilinin ardından, Cugaşvili yıl sonu sınavlarına giremedi. 29 Mayis 1899 tarihli bir resmi Gürcü piskoposluk belgesinde Cugaşvili'yle ilgili şöyle bir not yer alıyordu: "Bilinmeyen sebeplerle sınava girmediği için okuldan atılmıştır (*uvolniaetsia*).[68] "Bilinmeyen sebepler" gizemli ifadesiyle kovulmuş olması çeşitli yorumlara konu oldu. Bizzat Stalin'in daha sonra "Ortodoks papaz okulundan Marksist propaganda nedeniyle kovuldum," böbürlenmesi de bu yorumlardan biriydi.[69] Oysa muktedir olmadan önce, birden fazla yerde, kendisinden aniden bir harç talep edildiğini ve bunu ödeyemediğini ve son yılına girerken kısmi devlet bursunu kaybettiğini ifade etmişti. Ancak her seferinde devlet bursunun neden kesildiğini belirtmekten kaçınmıştı.[70] Maddi destek için Egnatashvili ya da başka bir destekçiden talepte bulunduğuna dair günümüze ulaşmış bir kanıt da yok. Resmi atılma kararında ödeme yapılmadığıyla ilgili bir kayda da rastlanmıyor. Yine de, zor mali şartları iyi biliniyordu (Cugaşvili birçok kez mali destek için okul müdüründen ricada bulunmuştu) ve muhtemeldir ki Müfettiş Abashidze'nin yönlendirdiği disiplin kurulu Cugaşvili'den kurtulmak için onun yoksulluğunu kullanmıştı.[71]

1899 yılında Cugaşvili'nin okuldan atılmasından dört yıl sonra, Abashidze terfi etti – piskopos olarak atanması çalışmalarının onaylandığının açık bir göstergesiydi.[72] Aslına bakılırsa, papaz okulunun Ruslaştırma politikası ba-

67 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 53, l. 2, 157 ve numaralandırılmamış diğerleri; d. 60, l. 1-4; Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 84-5 (Talakvadze); Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 140-1 (atılan öğrenci Vasily Kelbakiani idi).

68 GIAG, f. 440, op. 2, d. 64, l. 7ob; *Dukhovnyi vestnik gruzinskogo ekzarkhata* (15 Temmuz-1 Ağustos 1899), sayı 12-13: 8; Kaminskii ve Vereshchagin, "Detsvo", s. 86.

69 Stalin bu iddiayı 1932 tarihli bir parti anket formunda dile getirdi ve böylelikle parti külliyatına girmiş oldu. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4349, l. 1; Aleksandrov, *Iosif Vissarionovich Stalin*, s. 10; Yaroslavsky, *O Tovarishche Staline*, s. 14; *Istoricheskie mesta Tblisi*, s. 29; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 91. Daha sonra Stalin'in annesi, tüberküloz olduğu için okuldan aldığını söyleyerek suçu üstlenmeye çalışmıştır. Aslında Keke atılmış olmasına kızgındır. Smith, *Young Stalin*, s. 54 (Keke'nin *New York Evening Post*'tan H. R. Knickerbocker'e verdiği 1 Aralık 1930 tarihli mülakata atfen); GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 32, l. 258-9 (Mariia Kublidze).

70 Bu ifadeler 1902 (Batum Hapishanesi), 1910 (Bakü) ve 1913 yıllarındandır. Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 142-3 (atıfta bulunduğu kaynak, GIAG, f. 153, op. 1, d. 3431, l. 275; RGASPI, f. 558, op. 4, 214, l. 9ob); Montefiore, *Young Stalin*, s. 73 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 1, d. 635 ve f. 71, op. 10, d. 275).

71 Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 84; Montefiore, *Young Stalin*, s. 70-3. Abashidze'nin 1898 sonbaharında Cugaşvili'nin atılmasına çalıştığı ancak başarılı olamadığı anlaşılıyor. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 665, l. 211-2 (Vaso Kakhanishvili); GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 10, l. 141 (Gogokhiia); *Zaria vostoka*, 12 Ağustos 1936 (Gogokhiia); GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 47, l. 126-7 (Talakvadze).

72 Rusya yanlısı aşırılığı nedeniyle Abashidze, 1905 yılında Gürcistan'dan geri çağrıldı. Ukrayna (Podolia), Türkistan ve Karadeniz Filosu'nda din subayı göreviyle 1914 yılında donanmaya katıldığı Kırım'da çalıştı. 1918 yılında Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının iadesine karşı çıktı. İç

şansız olmuştu. Daha 1897-1898 yılında, Kafkas yetkililer Tiflis Papaz Okulu'nun Rusya'nın çıkarlarına zarar verdiği ve kapatılması gerektiği sonucuna varmıştı (bir öğretmenin anılarına göre). Fakat doğrudan kapatmak yerine, din adamları Gürcü kökenli öğrencilerin uzaklaştırılmasının sağlanmasına karar verdiler.[73] Okul, kurallarını çiğneyen öğrencilerin listesini jandarmaya ulaştırdı.[74] Eylül 1899'da 40-45 kadar öğrenci "kendi istekleriyle" uzaklaştırıldı. Kısa sürede Gürcü öğrenciler papaz okulundan tümüyle silindiler. (Papaz okulu 1907 yılında tümüyle kepenkleri kapattı.)[75] Cugaşvili, 1899 sonbaharında büyük bir grupla birlikte okuldan atılabilirdi. Bunun yerine, neden gruptan ayrı olarak atıldığı Abashidze'nin kan davası ile açıklanabilir. Öyle bile olsa, Cugaşvili'nin sınavlara girememesine hiçbir gerekçe gösterilmemesinin ve onun da bütünleme sınavı için girişimde bulunmamasının tuhaflığıyla baş başa kalıyoruz. Olası ipuçlarından biri: Cugaşvili papaz okulundan ayrıldığı yıl bir kız çocuk babası olmuş olabilir – ileriki yaşlarında ona çok benzeyecek olan Praskovya "Pasha" Georgievna Mikhailovskaya.[76] Cugaşvili'nin içinde bulunduğu öğrenci grubu, gizli toplantıları için Tiflis'te, kutsal Mtatsminda Dağı eteğinde bir kulübe kiralıyordu, genç adam burayı buluşma yeri olarak kullanmış olabilir.[77] Daha sonra Stalin babalıkla ilgili aldığı bir mektubu arşivine ekleyecekti. Eğer böylesi ikincil bulgular doğru kabul edilirse Cugaşvili'nin devlet bursunu kaybetmesi, bütünleme sı-

savaşta Beyazları ve General Wrangel'in ordusunu destekledi, 1919'da göç etti. 1920'lerin sonunda, yıllar önce (1896) Teoloji Akademisi'nden mezun olduğu Kiev'de ortaya çıktı, rahip-keşiş olarak manastırda Antoni adını aldı. Ukrayna'da ruhban sınıfını yok eden temizlik harekâtını bir şekilde atlattıktan sonra Nazi işgalinde de sağ kaldı ve Kızıl Ordu'nun Kiev'i geri almasından kısa bir süre sonra Aralık 1943'te eceliyle öldü. Kiev Mağaralar Manastırı'nda mermer taşlı bir mezara defnedildi. Manuil (Lemeshchevskii), *Die Russischen Orthodoxen Bischöfe*, III: 27-8; Agursky, "Stalin's Ecclesiastical Background", s. 10.

73 Agursky, "Stalin's Ecclesiastical Background", s. 6 (atıfta bulunduğu kaynak, İsimsiz, *Iz vospominanii russkogo uchitelia pravoslavnoi gruzinskoi dukhovnoi seminarii* [Moskova, 1907]); Durnovo, *Sud'ba gruzinskoi tserkvi*.

74 Kun, *Unknown Portrait*, s. 30.

75 RGASPI, f. 71, op. 10, d. 73, l. 153-4; Kaminskii ve Vereshchagin, "Detstvo", s. 62-6. 1900 yılında üç yüz öğrenciden sadece ellisinin Gürcü olduğu söyleniyordu ve 1905'te mezun olan Gürcü sayısı sadece dörttü. Kutaisi Papaz Okulu 1905'te kapandı.

76 1938'de Pasha'nın kocasının teyzesi yeğeni hakkında Stalin'e bir mektup yazdı; mektup NKVD (V. Ivanov) üzerinden, 16 Nisan 1938 tarihinde Poskryobyshev'e ulaştı. Mektup, çocuğun varlığından Stalin'in annesinin haberdar olduğuna ve kara-gözlü Pasha'nın, kocasının, çocuğunun ve annesinin ölümünün ardından yapayalnız kaldığına işaret ediyordu. Pasha, Mart 1938'de Stalin'i ziyaret etmeye çalıştı, sekreterine fotoğraflar ve yıllar boyunca ona yazdığı mektupların kopyalarını bıraktı. Saratov eyaletinde yaşıyordu ama Moskova'da ortadan kayboldu – hiç şüphesiz tutuklanmıştı. Ilizarov, *Tainaia zhizn'*, s. 284-7 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 775, l. 9-13). Stalin, Pasha'nın kocasının teyzesi tarafından yazılan mektubu arşivinde sakladı. Grigory Elisabedashvili, "yoldaş Soso gençliğinde belli bir kişiye karşı yakınlık hissetti ama bu uzun sürmedi," diyerek durumu sonradan dolaylı olarak anlatacaktı. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 655.

77 Gogokhiia, "Na vsiu zhizn' zapomnilos' eti dni", s. 13; Montefiore, *Young Stalin*, s. 72-3.

navına girmek için ya da devlet bursunun yeniden bağlanması için girişimde bulunmaması açıklanabilir.[78]

Ancak biyografi yazarları başka tuhaflıklara da değiniyorlar. Atıldığı sırada, papazlığa hak kazanamadığı için devlete 600 Ruble borcu vardı –büyük bir meblağ– ya da bu borca karşılık olarak Ortodoks Kilisesi'ne hizmet edecekti (en azından okulda öğretmen olarak). Rektörlük yazdığı mektupla daha alt düzey bir kilise okulunda öğretmen olmasını önerdi ama Cugaşvili bu teklifi kabul etmedi; yine de papaz okulu mali yükümlülüklerini yerine getirmesi konusunda baskı yapması için din-dışı mercilere başvurmamış görünüyor.[79] Bir de şu var: Ekim 1899'da, borçlu olduğu parayı ödemediği halde, Cugaşvili dört yıllık eğitimini tamamladığına dair papaz okulundan resmi bir belge talep etti ve aldı (zira beşinci yılı tamamlamamıştı). Kovulmuş öğrencinin davranış notu "pekiyi" (5) idi.[80] Bu tuhaflıklar ki normalde bir sus payı kuşkusu uyandıracaktır, anlamlı olabilir ya da olmayabilir. Sonuç olarak, dönem arkadaşlarından iki yaş büyük olan ve Lado'nun devrimci faaliyetlerine derinden kapılmış olan geleceğin Stalin'i, papaz okulunu bırakmıştı. Cugaşvili papaz olmayacaktı ve papaz okulunun eğitimine üniversitede devam etme önerisi olabilir görünmüyordu. Cugaşvili bir okul arkadaşına, sözüm ona, kovulmasının bir "şok" olduğunu söylemişti ama bu doğru olsa bile, kalmak için hiç mücadele etmedi.[81]

Cugaşvili bir kitap kurdu olmayı sürdürdü ve kendisini sıklıkla bir öğretmen olarak hayal etmeye başladı. 1899 yazını Gori'de değil yine Tsromi köyünde, bir papazın oğlu olan arkadaşı Mikho Davitashvili ile geçirdi. Lado Ketskhoveli onları ziyarete geldi. Polis Davitashvililerin evinde arama yaptı ama aileye önceden haber verildiği için bu aramadan bir sonuç çıkmadı. Mikho, Eylül 1899'da "kendi istekleriyle" papaz okuluna devam etmeyen büyük grubun içindeydi.[82] Cugaşvili, okuldan yeni atılan birçok çocuğu kendi eğitim çalışması grubuna kattı.[83] İşçilerle buluşmaya ve eğitim ver-

78 Bir anı anlatısına göre, Cugaşvili Paskalya tatilinin ardından okul açıldığında, henüz daha sınavlar başlamadan önce papaz okulunda değildi, memleketi Gori'ye dönmüştü. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 665, l. 381 (Talakvadze); GF, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 47, l. 126-7.

79 Kun, *Unknown Portrait*, s. 32-3; Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 146-7 (atıfta bulunduğu kaynak, GIAG, f. 440, op. 2, d. 82, l. 59; RGASPI, f. 558, op. 4, d. 65, l. 3-3ob).

80 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 65, l. 1-4; Vano Ketskhoveli, "Na zare sozdanii partii rabochego klassa", s. *Zaria vostoka*, 17 Temmuz 1939: 3.

81 Dawrichevy, *Ah: ce qu'on*, s. 67. Iremashvili, okuldan ayrılmasından dolayı Cugaşvili ile konuşmaya çalıştığını, zira bunun üniversite şansını kaybetmek anlamına geldiğini ama Cugaşvili'nin yetkililerin üniversiteye devam etmesine izin vermeyeceklerini düşündüğünü ve zaten devrimciliğe bir meslek olarak bağlandığını söylediğini öne sürüyor. Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 23-4.

82 GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 48, l. 164 (Elisabedashvili); d. 12, l. 28-9 (P. Davitashvili).

83 Montefiero, *Young Stalin*, s. 79; van Ree, "The Stalinist Self", s. 266, atıfta bulunduğu kaynak, G. Elisabedashvili, I. V. Stalin State House Gori-Museum Fund, f. 3, op. 1, d. 1955/146, l. 1-11, 20-31 (Gürcüce).

meye de devam etti. Daha sonra, Aralık 1899'da, papaz okulundan dört yıllık eğitim resmi belgesini aldıktan –iş bulmak amacıyla bu belgenin peşine düşmüş olabilir– kısa bir süre sonra, devlet kurumu olan Tiflis Meteoroloji İstasyonu'nda ücretli bir iş buldu. Kafasına talih kuşu konmuştu ama Ketskhovelilerle ahbaplığının da bu iş konusunda rolü vardı: Lado'nun küçük erkek kardeşi Vano Ketskhoveli istasyonda çalışıyordu ve Cugaşvili zaten Ekim 1899'da Vano ile birlikte eve çıkmıştı; kısa bir süre sonra, altı çalışandan birinin ayrılması işi kolaylaştırdı.[84] Cugaşvili görece iyi para alıyordu: Ayda 20-25 Ruble (Kafkasya'da nitelikli işçiye ortalama 14-24 Ruble, niteliksiz işçiye 10-13 Ruble ödendiği bir dönemde).[85] Kışın kar küremenin, yazın toz süpürmenin yanı sıra saatlik hava sıcaklığını ve barometrik basınçları kaydediyordu. Geleceğin Stalin'i, aynı zamanda zamanının büyük bölümünü okuyarak geçiriyordu ve kararlı bir ajitatör olmuştu. Gece vardiyasında çalıştığı günlerde, gündüzleri Marksizm üzerine okuyor ve mutlak tutkusu haline gelen işçi gruplarına ders verme işini sürdürüyordu.

Sosyalizmin tesisi sorgulanırken daha parlak fikirler ortaya çıkacaktı. Zaman zaman geceleri istasyonda gizlenen Lado Ketskhoveli ile dayanışma halindeki Cugaşvili, Jordania'nın *Kvali*'sine kuşkuyla bakıyordu. Yasal bir yayın olarak sansürden geçmek ve kendini dizginlemek zorunda olan *Kvali*, genç radikallere lanetli görünen bir "sulandırılmış Marksizm" öneriyordu. Ketskhoveli ve Cugaşvili, *Kvali*'de yayınlanan yazıların gerçek işçiler için "hiçbir işe yaramadığını" iddia ediyorlardı. Lado kendi illegal dergisini yayınlamayı ve Cugaşvili gibi çok sayıda genç propagandacı toplamayı hayal ediyordu.[86] Jordania ve destekçileri, kendi yasal dergilerine gölge düşüreceğinden korktukları için yasadışı bir yayına karşı çıkıyorlardı. Cugaşvili, *Kvali*'nin uysal ve atıl görünüşüne yönelik bir eleştiri kaleme aldığında, Jordania ve editörleri bunu yayınlamayı reddettiler. Cugaşvili'nin *Kvali* aleyhinde arkalarından propaganda yaptığı Jibladze ve Jordania'nın kulağına gitmişti.[87] Kişisel düşmanlıklar bir yana, söz konusu olan taktik bir farklılıktı: Geleceğin Stalin'i, Lado ile uyum halinde, Marksist hareketin eğitim çalışmasından doğrudan eyleme kaydığı konusunda ısrar ediyordu. Lado, şehrin atlı tramvay sürücülerinin 1 Ocak 1900'de greve çıkışlarını örgütleyerek yolu gösterdi. Sürücüler, on üç saatlik işgünü karşılığında 90 kapik alıyorlardı ve bunun bir kısmı da kuşkulu işyeri "cezaları" ile geri alınıyordu. Grev sermayeyi bir süreliğine durdur-

---

84 GF IML, f. 8, op. 5, d. 429, l. 170 (Vano Ketskhoveli), "Na zare sozdaniia partii rabochego klassa"; "K istorii fabrik i zavodov Tblisi"; Berdzenishvili, "Iz vospominanii"; RGASPI, f. 558, op. 4, d. 951, l. 50-3.

85 Jones, *Socialism*, s. 91.

86 V. Ketskhoveli, "Druz'ia i soratniki tovarishcha Stalina", s. 75-86; Jones, *Socialism*, s. 71-2.

87 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 22; Vakar, "Stalin"; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 87-8.

du ve ücret arttırmaya zorladı. *Bu güçtü*. Ancak Jibladze ve Jordania'nın değindiği gibi riskleri de vardı. Tramvay işçilerinden biri Lado'yu ihbar etmişti ve 1900 yılı Ocak ayı ortalarında Lado, Tiflis jandarmasından son anda kaçarak Bakü'ye gitmişti.[88] Aynı ay içinde Cugaşvili tutuklandı – ilk kez. Birkaç ay önce yirmi bir yaşına girmiş, yasal sorumluluk kazanmıştı.

Kâğıt üstündeki suçlama, babası Beso'nun Didi Lilo'daki vergi borçlarıydı. Beso orayı terk edeli otuz yıldan fazla olmuştu fakat çıkışını köy siciline resmen kaydettirmemişti. Cugaşvili, on bir yaşındayken bir zamanlar babasıyla birlikte Adelkhanov Tabakhanesi'ne giderken önünden geçtikleri, tepedeki Metekhi Hapishanesi'ne hapsedildi. Görünen o ki Mikho Davitashvili ve diğer arkadaşları para toplayıp Beso'nun köydeki ödenmemiş borcunu kapattılar ve Cugaşvili serbest bırakıldı. Keke, Gori'den geldi ve bir süre, istasyondaki odasında onunla birlikte kalma konusunda ısrar etti – bu çok utanç verici olmalıdır. Uzaktan akraba ve komşu Maria Kitiashvili, Keke'nin "oğluyla ilgili sürekli bir kaygı hali yaşadığını" hatırlıyordu. "Bizim evimize gelip sevgili oğlu Soso ile ilgili nasıl ağladığını –şimdi nerede, jandarmalar onu tutuklamış mıdır?– çok iyi hatırlıyorum."[89] Kısa süre sonra, Keke de polis tarafından izlendi ve zaman zaman sorguya çağrıldı. Jandarmaların neden Tiflis'te yaşayan Beso'yu (Yosif'e bazen babasından el yapımı çizmeler geliyordu) tutuklamadıkları bilinmezliğini koruyor.[90] Cugaşvili'nin papaz okulu bursu nedeniyle devlete olan kendi borcu yüzünden neden tutuklanmadığını da bilmiyoruz. Polisin ehil olmadığını göz ardı etmemek gerek. Ancak Beso'nun borçlarını gerekçe göstererek tutuklama bir bahane gibi görünüyor, genç bir radikale uyarı ya da onu fişlemek için bir manevra: Zira polis arşivi için Cugaşvili'nin fotoğrafları çekilmişti. İstasyondaki işine geri döndü ama gizli siyasal eğitim faaliyetine devam etti, gözetim altında tutulması da sürecekti. Polis kayıtlarında, "ajanların topladığı istihbarata göre Cugaşvili Sosyal Demokratlar ve işçilerle toplantılar düzenliyor" notu yer alıyordu. "Takibat sonucunda, çok tedbirli davrandığı, yürürken sürekli arkasına baktığı saptandı."[91]

Yeraltı faaliyetleri

Kafkasya'daki horoz dövüşü, eşkıyalık ve fuhuşun ortasında, gizli sosyalist ajitasyon güçlükle göze çarpıyordu, en azından başlangıçta. 1900 yılına ka-

88 RGASPI, f. 71, op. 10, d. 273, l. 240; Vano Ketskhoveli, "Iz vospominanii o Lado Ketskhoveli", s. *Zaria vostoka*, 17 Ağustos 1939: 3; *Lado Ketskhoveli*, s. 76, 109-10.

89 "Neopublikovannye materialy iz biografii tov. Stalina", *Antireligioznik* (Kitiashvili).

90 Montefiore, Young *Stalin*, s. 70 (Keke'nin kuzeni Anna Galadze'ye dayanılarak).

91 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 72, l. 5; Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 160; Rieber,"Stalin as Georgian", s. 39; Galoian, *Rabochee dvizhenie natsional'nyi vopros v Zakavkaz'e*, s. 10-2.

dar Tiflis sakinleri arasında polis gözetimine en fazla maruz kalanlar büyük çoğunlukla Ermenilerdi. İzlenmelerinin nedeni, sınırın ötesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Ermeni kökenlilerle aralarındaki bağların yarattığı korkuydu. Fakat sadece birkaç yıl sonra, polis dosyalarına giren "siyasi" şüphelilerin çoğu Gürcüler ve Sosyal Demokratlardı – Cugaşvili de dahil 238 dosya.[92] 21 Mart 1901'de polis Tiflis İstasyonu tesislerine baskın yaptı. Her ne kadar onun ve diğer çalışanların kişisel eşyaları aranırken Cugaşvili orada olmasa da –yakınlarda bir yerden gözetliyor olmalıdır– artık yeri saptanmış ve araştırılmaya başlanmıştı.[93] Buna rağmen tutuklanmadı, belki de diğerlerine ulaşabilmek için bir süre daha takibat altında tutmaya karar vermişlerdi. Ne olursa olsun, geleceğin Stalin'inin meteoroloji kariyeri sona ermişti. Artık tümüyle yeraltındaydı. Artık Cugaşvili, özel ders karşılığı alacağı para ve arkadaşlarından, sevgililerinden, önderlik etmek istediği işçilerden koparacakları dışında, tamamen desteksiz kalmıştı. Güvenli evler bulmak, yasadışı basımevleri açmak, grevlere ve 1 Mayıs yürüyüşlerinin örgütlenmesine yardım etmek gibi komplo faaliyetlerine girişti. 1886 yılında Chicago'da, sekiz saatlik işgünü için gösteri yapanların üzerine polisin ateş açtığı Haymarket ayaklanmasının anısına, 1 Mayıs her yerde sosyalistlerce bayram ilan edilmişti. Tiflis'te kızıl bayraklarla 1 Mayıs yürüyüşleri 1898'de demiryolu işçileri tarafından başlatıldı. Şehrin dışında yapılan gösterilerin ilk üç yılının birincisine 25 kişi (1898), ikincisine 75 kişi (1899), üçüncüsüne 400 kişi (1900) katılmıştı. 1901 1 Mayıs gösterisi için, Golovin Caddesi'nden şehrin tam kalbine giden cüretkâr, riskli yürüyüşü planlayanlar arasında Cugaşvili de vardı. İşçilerin en yoğun olduğu Tiflis Demiryolu Onarım Atölyeleri'nde ajitasyon çalışmalarına katıldı. Çarlık polisi ön almak için tutuklamalar yaptı, kılıç ve kırbaçlarla teçhiz edilmiş atlı Kazakları safa dizdi ancak 2 bin işçi ve izleyici, "kahrolsun otokrasi!" sloganlarıyla onlara karşı koydu. Göğüs göğüse çatışmaların yaşandığı kırk beş dakikalık bir kargaşanın sonunda Kafkas başkenti kana bulanmıştı.[94]

Rus Sosyal Demokratlar devrimci faaliyetleri nedeniyle çarlık polisi tarafından Kafkasya'ya sürgüne gönderiliyorlardı –orada tabii ki devrimci faaliyetleri teşvik ediyorlardı– ve Cugaşvili, birçok başkalarının yanı sıra Mikhail Kalinin ile tanışmıştı.[95] Yine de yirmi altı yaşındaki militan Ketskhoveli, Cugaşvili için, Rus Sosyal Demokratlarla temel bağlantı noktası ve rol

92 Jones, *Socialism*, s. 70, 99.

93 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 161 (aufta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 15, l. 245: N. L. Dombrovskii).

94 *Lado Ketskhoveli*, s. 24; Jones, *Socialism*, s. 100-1; Tutaev, *Alliluyev Memoirs*, s. 49-51.

95 Diğer kilit figürlerden biri Stalin'in 1900'de Tiflis'te tanıdığı, o sırada 32 yaşında olan Viktor Kurnatovsky idi. Kurnatovsky Lenin'le karşılaşmıştı. Medvedev, *Let History Judge*, s. 30.

modeli olarak kalmaya devam etti. Lado Bakü'de gizlenirken, *Kvali*'ye Gürcüce bir rakip olan *Brdzola*'yı (*Mücadele*) çıkarmaya başladı. Bu keskin dilli dergi, Eylül 1901'de faaliyete geçti. *Brdzola*'nın Kasım-Aralık 1901 sayısındaki imzasız bir yazı, Tiflis'teki kanlı 1 Mayıs çatışmalarına atıfla, "sokak gösterilerinde bugün kurban verdiklerimizin yeri misliyle dolacaktır," diye meydan okuyarak onaylıyor ve ekliyordu: "Kavgada düşen ya da saflarımızdan koparılan [tutuklamalarla] her bir militanın yerini yüzlerce yeni savaşçı alacaktır."[96] Ketskhoveli'nin Avel Yenukidze, Leonid Krasin ve diğer Sosyal Demokratlarla birlikte Bakü'de kurduğu yasadışı basımevi şehrin Müslüman mahallesine gizlenmişti ve "Nina" kod adıyla anılıyordu – Nino'nun (Gürcistan'ın kadın koruyucu azizi) Rusçası. Aynı zamanda, yeni kurulmuş olan ve orijinal baskıları Orta Avrupa'dan Bakü'ye at sırtında ve Tebriz (İran) üzerinden kaçak olarak getirilen Rusça Marksist göçmen dergisi *Iskra*'nın eş-baskılarını da yayınlıyordu.[97] Nina kısa sürede tüm Rus İmparatorluğu'nun en büyük Sosyal Demokrat yer altı basımevi haline geldi ve çarlık polisini şaşkına çevirdi (1901'den 1907'ye kadar).[98] Genç Cugaşvili'nin, 1901 sonunda çıkan *Iskra*'nın on üç sayısında isimsiz başyazıları yayımlanan Lenin'den haberdar olması, Lado'nun *Brdzola*'sının yanı sıra, Nina basımevi sayesindeydi.[99]

Ketskhoveli, Jordania'nın dediklerini geçersiz kılacak şekilde, Cugaşvili'nin bilgili bir Marksist ve militan ajitatör olmasına destek olarak, Rus Sosyal Demokrasisinin nabzını doğrudan tutmasının yolunu açtı. Bu ikinci kişilik, Cugaşvili'nin zaten sahip olduğu, derinlerdeki kendini yetiştirme mizacına ve kitleleri bilinçlendirme konusundaki içten çabasına eklendi. Ancak Cugaşvili, kişisel tecrübelerinden hareketle, araştırma ve kendini geliş-

---

96 1938'de Beria, metni Stalin ve Ketskhoveli'nin birlikte yazdıklarını öne sürdü. Daha sonra Stalin, Rusçaya çevrilen metnin yazarlığını tek başına sahiplendi. Rusça, "Rossiiskaia sotsial-demokraticheskaia partiia i ee blizhaishie zadachi" başlığıyla yayınlandı. *Sochineniia*, I: 11-31 (27de); Beriia ve Broido, *Lado Ketskhoveli*, s. 17-33. Stalin aynı zamanda, *Brdzola*'nın ilk imzasız başyazısını da yalan söyleyerek sahiplenmişti. *Sochineniia*, I: 4-9; Deutscher, *Stalin*, s. 56-7; Jones, *Socialism*, s. 315.

97 "Podpol'naia tipografiia 'Iskra' v Baku (Materialy Vano Sturua)", s. 137-8; Yenukidze, *Nashi podpol'nye tipografi na Kavkaze*, s. 24; V. Ketskhoveli, "Druz'ia i soratnikitovarishcha Stalina", s. 75-86; Lelashvili, "Lado Ketskhoveli," 87-90; Jones, *Socialism*, 72-3; Çarlık siyasi polisinin devrimci matbaaların kapatılmasını ödüllendirdiği yönünde imalar vardı –ve bu da sayılarının abartılmasına yol açtı– ancak siyasi polis şeflerinden biri, on basımevi kapattığı halde hiçbir şey alamadığını iddia ediyordu. Martynov, *Moia sluzhba*, s. 100, 313-4.

98 Makeev, "Bakinskaia podpol'naia tipografiia 'Nina' (1901-1905)", s. XVII: 90-109; Arenshtein, "Tipografiia Leninskoi 'Iskry' v Baku"; Nalbandian, "'Iskra' i tipografiia 'Nina' ve Baku," XXIV: 3-30; Sarkisov, *Bakinskaia tipografiia leninskoi "Iskry."*

99 Faerman, "Transportirovka 'Iskry' iz-za granitsy i rasprostranenie ee v Rossii v 1901-1903 gg.", s. 54-92; Koroleva, "Deiatel'nost' V. I. Lenina po organizatsii dostavki 'Iskry' v Rossiiu (dekabr' 1900 g.-noibr' 1903 g.)"; *Podpol'nye tipografi Leninskoi "Iskry" v Rossii*; V. Kozhevnikova, "Gody staroi *Iskry*."

tirnenin önemini işçiler çoğu zaman kavrayamadıkları için hayıflanıyordu. Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin yeni kurulmuş Tiflis Komitesi'nin 11 Kasım 1911 tarihinde yapılan toplantısında komitenin işçi mensuplarını değil ama –kendisi ve Lado gibi– yarı-entelektüelleri destekledi. İşçileri partiye katılmaya çağırmanın "gizlilikle" uyumlu olmadığını ve üyelerin açığa çıkıp tutuklanmasına yol açacağını savundu. Lenin, *Iskra* sayfalarında bu yaklaşımın propagandasını yapmıştı. Ayrıca, *Iskra* grubundaki diğer Marksistlerin acımasız eleştirilerine (Eylül 1901'de) karşı bir öz-savunma olan *Ne Yapmalı?* başlıklı kapsamlı kitapçığı kaleme almıştı. Lenin'in entelektüel odaklı parti düşüncesi kısa sürede *Iskra* grubunu böldü.[100] Bu arada, 1901 Tiflis Komitesi toplantısında Cugaşvili'nin Leninvari çağrılarına rağmen, Kafkas Sosyal Demokratların çoğu işçilerin partiye kabulü yönünde oy kullandılar.[101] Tiflis komitesi, Cugaşvili'nin işçiler arasında ajitasyon yapması için Karadeniz limanı Batum'a gönderilmesine de karar verdi.[102]

Batum yüksek-profilli bir görevdi. İslâmi Acaristan'ın diğer bölgeleriyle birlikte, 1877-78 savaşında Osmanlılardan ele geçirilen bu liman, Osmanlı sınırına sadece on iki mil mesafedeydi ve Rus Trans-Kafkas demiryolları ile birleştikten sonra Rusya'nın Hazar petrolünün ihracı için son istasyondu. Dünyanın en uzun petrol boru hattı Bakü-Batum inşa halindeydi (1907'de açıldı) ve sponsorları –dinamitle ünlü Norveçli Nobel kardeşler, bankacılıkla ünlü Fransız Rotschild kardeşler ve Ermeni işadamı Alexander Mantashyan (doğum 1842), Ruslaştırılmış adıyla Mantashov– Birleşik Devletler Standard Oil'in Avrupa'ya kerosen tedarikinde neredeyse tekel olma duru-

---

100 Lih, *Lenin Rediscovered*; Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 11-22; Ulam, *The Bolsheviks*, s. 160-216.

101 Arkomed, *Rabochee dvizhenie*, s. 81-4 (84'te); Talakavadze, *K istorii*, I: 62; Rieber, "Stalin as Georgian", s. 39; Talakavadze, *K istorii*, s. 62-3; Jones, *Socialism*, s. 106; van Rae, "Stalinist Self", s. 267 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. 102, op. 199, d. 175, l. 93). Arkomed (gerçek adı S. A. Kardjian idi) 1901 Kasım ayında yaptığı konuşmayla, Stalin'i işçilerin kabulünü reddetmeye sevk etti. Arkomed'in kitabının ilk baskısı 1910'da göç sırasında çıktı ama 1923 baskısı (değişiklik sadece bazı notların eklenmesiydi) Sovyetler Birliği'nde çıktı ve son derece zekice, isim vermeden Stalin'i eleştiriyordu.

102 RGASPI, f. 70, op. 10, d. 273, 292. Stalin düşmanlarının ortaya attığı, Silva Jibladze aleyhinde entrikaları nedeniyle parti mahkemesi tarafından Tiflis Komitesi'nden çıkarıldığı iddiaları günümüze ulaşan polis takibat kayıtlarınca doğrulanmıyor. Bu kayıtlara göre Stalin, Tiflis Komitesi'nin 25 Kasım 1901 tarihli toplantısına katılmamışu, ancak bir ihraca değinilmiyor. Aslında Cugaşvili'nin Tiflis Komitesi'ne Kasım 1901'de seçildiği anlaşılmaktadır (dokuz kişiden biri). Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 169-73. Sözde kovulma konusunda bkz. Vakar, "Stalin"; Jordania, "Staline, L'Écho de la lutte", s. 3-4; Uratadze, *Vospominaniia*, s. 67. Silva Jibladze'nin Stalin karşıtı kindarlığı özellikle keskindir. 1921'de Bolşevik kuvvetler Kafkasya'yı yeniden ele geçirdiğinde, Jibladze yeni bir Menşevik yer altı faaliyeti örgütlemek üzere göç etmemeyi seçti. 1922 Şubat ayında sağlık sorunları nedeniyle aniden öldü; yoldaşları ölü bedenini gizlendiği evden çıkardı fakat Tiflis'teki Bolşevik gizli polisine yakalandılar. Söylendiğine göre, Beria da bu işe müdahil olmuştu (Beria o sırada Gürcü Çeka'nın [Komünist Gizli Polisi] mensubuydu ve Kasım 1922'de başkanı oldu). Jibladze'nin mezar yeri, eğer mevcutsa, bilinmiyor. Uratadze, *Vospominaniia*, s. 278.

munu kırmaya gayret ediyorlardı.[103] Cugaşvili de sol gerekçelerle bu petrol ticareti canlanmasını kullanmak istiyordu. (Kısa süre sonra *Iskra*, diğer Rus Marksist literatür ile birlikte, Marsilya'dan gemiyle gelmeye başladı.) Liman şehrinde, Üçüncü Grup'un kurucularından Nikoloz "Karlo" Chkheidze (d. 1864) ve Isidor Ramishvili'nin (d. 1859) –her ikisi de Noe Jordania'nın yakın yoldaşlarıydı– oluşturduğu işçiler için "Pazar Okulu" zaten vardı.

Daha genç olan Cugaşvili işçi ortamına daldı ve Gürcü bir düşmanının sonradan söylediğine göre "hiçbir hatip inceliği sergilemeden konuşmaya başladı." "Kelimeleri güç ve kararlılık yüklüydü. Küçümseyici, alaycı ve kaba bir dille konuşup kafa şişiriyordu," ama sonra "özür diliyor, ince bir tarzda ya da aristokrat belagatle konuşmayı öğrenmemiş proletaryanın diliyle konuştuğu açıklamasını getiriyordu."[104] Cugaşvili'nin işçilik taslaması, bir tanıdığı onun Rotschild petrol şirketinde işe alınmasını sağlayınca gerçek oldu. Orada, 25 Şubat 1902'de, azalan talep nedeniyle 389 işçinin (yaklaşık 900 işçiden) işten çıkarılması, iki gün sonraki genel greve sebep oldu.[105] Ardından toplu tutuklamalar geldi. Kafkasya askerî şefi, işçilerin korkunç çalışma ve yaşam koşulları nedeniyle Sosyal Demokrat "propagandanın" kabul gördüğü bir zeminin oluştuğunu yerel yetkililere gizlice bildirdi.[106] Ayrıca, protestocu işçilerin memleketlerine sürülmesinin tek sonucu Gürcistan kırsalında isyankâr dalgaların oluşmasıydı.[107] 9 Mart'ta, ellerinde kaldırım taşlarıyla yürüyen kalabalık bir grup, geçici hapishanede sürgün için bekleyen yoldaşlarını kurtarmaya çalıştı. Tutuklu işçilerden biri "kardeşlerim korkmayın," diye bağırıyordu, "ateş edemezler, Allah rızası için bizi kurtarın." Polis ateş açtı ve en az on dört kişi öldü.[108]

---

103 Tolf, *The Russian Rockefellers*. Manthasov Tiflis'te doğmuş, İran Tebriz'de büyümüştü. Esadze, *Istoricheskaia zapiska ob upravlenii Kavkazom*; Mostashari, *On the Religious Frontier*.

104 Arsenidze, "Iz vospominaniia o Staline", s. 220-1.

105 Çok zaman geçmeden, 1902 yılı başlarında mekanize fabrikada yangın çıktı ve ardından küçük çaplı bir grev gerçekleşti, ardından da daha büyük bir grev oldu. Rothschild'deki yangını yirmi bir yaşındaki Cugaşvili'nin çıkardığı ve daha sonra işçilerin grevini, kundaklama olaylarını azaltma karşılığında devrimci kasaya para koparmak için kullandığı dedikoduları hayal mahsulüdür. Aslında yangını Rothscild işçileri söndürmüş ancak sadece yöneticiler ek ücretle ödüllendirilmiş, bu da öfkeye neden olmuştu. Ayrıca ilk büyük grev 31 Ocak 1902'de A. I. Mantashov'da, iddiaya göre bir işçi iş sırasında mesai arkadaşlarıyla konuştuğu gerekçesiyle kesintili ücret aldığı için başlatılmıştı. 18 Şubat 1902'de, işçilerin iş koşulları ve cezalandırma rejimi konusundaki talepleri kısmen karşılanınca Mantashov yeniden faaliyete geçti.

106 Kafkasya askerî şefi işçilerin koşullarıyla ilgili bir iç araştırma emri verdi ve ortaya tarihsel kaynak niteliğinde materyaller çıktı: Makharadze ve Khachapuridze, *Ocherki*, s. 137-8 (28 Mart 1903 tarihli arşiv belgesi).

107 Mantashov işçilerinden büyük bir protestocu grup, Çoğu Guria'ya (Batı Gürcistan) olmak üzere köylerine gönderildiler. Orada, 1902-1906 arasında giderek büyüyen bir köylü hareketine sebep oldular. Jones, *Socialism*, s. 102, 129-58.

108 Grev başladıktan sonra, Kutaisi eyaleti askerî valisi işçilerin çalışmaya dönmelerini istedi, reddettiler. Sürgüne gönderilmek üzere otuz iki işçi tutuklandı. Diğerleri, devrimci marşlar söyle-

"Batum katliamı" Rus İmparatorluğu'nun her köşesinde yankılandı, Cugaşvili'ye ise –kışkırtıcı broşürler dağıttığı için– 5 Nisan 1902'de tutuklama getirdi. Polis raporu onu "ne iş yaptığı belirsiz, ikameti bilinmiyor," ama "işçilerin eğitmeni," diyerek tanıtıyordu.[109] Cugaşvili'nin işçilerin militanlaşmasındaki rolünü tam olarak bilmiyoruz fakat hakkındaki suçlama, "düzene karşı tahrik ve üst makamlara başkaldırma" idi.[110] Batum, Cugaşvili'nin Kafkas Sosyal Demokrat çevrelerinde hiç yakasını bırakmayacak olan kırgınlıkları da harekete geçirdi. Tiflis Komitesi onun yerine David "Mokheve" Khartishvili'yi gönderdi. Tiflis'te Mokheve sadece işçilerin Tiflis Komitesi'nde tam üye olması gerektiğini savunup entelektüellerin (Cugaşvili gibi) bu statüye gelmelerini reddetmişti. Batum'a geldiğinde, Mokheve o sırada hapiste bulunan Cugaşvili'yi, polisin yaptığı katliamı kasıtlı olarak kışkırtmakla suçladı.[111] Ancak, Cugaşvili hapisteyken Batum'daki yandaşları Mokheve'nin otoritesine direndiler. Bir polis raporu –muhbirlere dayanarak– "Cugaşvili'nin despotluğunun birçok kişiyi kızdırdığını ve örgütün bölündüğünü" söylüyordu.[112] Cugaşvili, Koba ("adaletsizlik intikamcısı") takma ismini bu tutukluluk sırasında düzenli olarak kullanmaya başladı.[113] Tiflis Komitesi mensupları ona kızgındılar. Eğer Geleceğin Stalin'inin Batum tutukevinde debelendiği bir yıl boyunca (1902-3) Kafkas genel valisine salıverilmek için iki kez yalvardığını –"giderek ağırlaşan öksürük ve on iki yıl önce kocası tarafından terk edilen ve hayattaki tek dayanağı olarak beni gören annemin çaresiz durumu" gerekçeleriyle– bilselerdi daha da çok

---

yerek hapishaneye yürüdüler, mesai arkadaşlarının bırakılmasını ya da herkesin tutuklanmasını talep ediyorlardı. Geçici hapishane barakalarına girdiklerinde faka bastırıldılar. Öfke büyüdü ve ölümüne bir çatışmaya yol açtı. *Batumskaia demonstratsiia*, s. 9-11, 99-103 (Teofil Gogoberidze), s. 177-202, 203-41 (207'de); Arkomed, *Rabochee dvizhenia*, s. 110-8.

109 GARF, f. 102, op. 199, d. 175, l: 47-8.

110 Bir noktada, yasadışı bir basımevi kurulmasına yardım alabilmek için Tiflis'e, arkadaşı Kamo'nun evine dönmüş olabilir. Grigori Elisabedashvili, "Kamo böyle işlerin uzmanıydı," diye hayranlıkla anlatıyordu. Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 174-80; Zhvaniia, *Bol'shevistkaia pechat' Zakavkaz'ia nakanune*, s. 70; Chulok, *Ocherki istorii batumskoi kommunisticheskoi organizatsii*, s. 39-52. Güya, demiryolu kondüktörü Mshviobadze, kondüktör kıyafeti ve fenerli şapkası ile kılık değiştiren Stalin'i Batum'dan Tiflis'e kaçırmıştı. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 655; Kun, *Unknown Portrait*, s. 4.

111 Van Ree, "The Stalinist Self", s. 270 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 124, op. 1, d. 1931, l. 11: Todriia recollections); *Batumskaia demonstratsiia*, s. 98-9 (Todriia).

112 Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 26; Kun, *Unknown Portrait*, s. 59; Alliluyeva, *Vospominaniia*, s. 37, 168.

113 Pokhlebkin, *Velikii psevdonim*, s. 47-50. Montefiore, anılardan hareketle, Cugaşvili'yi, "arkadaşlarına baskı kuran, entelektüelleri yıldıran, gardiyanları ayartan, suçlulara arkadaşça davranan, Batum hapisanesinin elebaşı" diye betimliyordu. Montefiore, *Young Stalin*, s. 103. Bunu, Uratadze'nin göç anılarıyla kıyaslamak gerekir: "Spor yapmak üzere avluya çıkarıldığımızda, her birimiz bir köşeye dağılırken Stalin yalnız kalıyor ve kısa adımlarıyla bir aşağı bir yukarı volta atıyordu. Eğer biri onunla konuşacak olsa, soğuk bir gülümsemeyle ağzını açıp birkaç kelime ediyordu." Uratadze, *Vospominaniia*, s. 65.

kızarlardı.[114] (Ocak 1903'te Keke de genel valiye ricada bulunmuştu.) Bu tür rezillikler, eğer ortaya çıksaydı, bir devrimcinin itibarını lekelerdi. Hapishane doktoru Cugaşvili'yi muayene etti fakat jandarma merhamet etmedi.[115] Tutuklanmasından on beş ay sonra, Temmuz 1903'te Koba Cugaşvili idari emirle Doğu Sibirya'nın Moğolca konuşulan Buryat bölgesine üç yıllık sürgüne gönderildi. Geleceğin Stalin'i, Kasım 1903'te sığır vagonunun parmaklıkları arasından gerçek kışı belki de ilk defa görüyordu – karın yorgan gibi örttüğü topraklar, tümüyle donmuş nehirler. Sibirya'da bir Gürcü olarak intikamcı Koba ilk kaçma girişiminde neredeyse donarak ölüyordu. Yine de, Ocak 1904'te köyün polis şefinden paçayı kurtarmayı başarmış, kırk mil ötedeki tren istasyonuna varmış ve kaçak olarak Tiflis'e kadar gitmişti.[116] Bu kaçış ile ilgili üç hikâye anlatıyordu ve bunlardan biri votkayı dayadığı bir dağıtımcıya otostop çektiğiydi. Aslında, geleceğin Stalin'inin gerçek ya da sahte bir jandarma kimlik kartı kullandığı anlaşılıyor – hızlı kaçışıyla ilgili şüpheleri artıran bir kurnazlık. (Acaba polis işbirlikçisi miydi?)[117] Tiflis'te olmadığı dönemde Güney Kafkas Sosyal Demokratlarını birleştirmek ve dokuz üyeli bir "birleşik komite" oluşturmak üzere kongre düzenlenmişti; Cugaşvili de bu komiteye dahil edilecekti.[118] Buna rağmen, eski Batum komitesi ondan uzak durdu. Oradaki katliamla ve bölünmeyle ilişkilendiriliyordu ve çabuk dönüşü nedeniyle ajan provokatör olabileceğinden şüphe duyuldu.[119] Polis tarafından arandığı için sürekli yer değiştiriyordu: Gori'ye (burada yeni sahte belgeler edinmişti), sonra Batum'a ve Tiflis'e. Zaman zaman evinde kaldığı, Batum yer altı yaşamındaki sevgilisi, o sırada yirmi iki yaşında olan Natasha Kirtava-Sikharulidze onunla birlikte Tiflis'e gitmeyi reddetti ve hakarete uğradı.[120] Kafkas başkentinde sıkı bir polis takibatı vardı ve Cugaşvili ayda en az sekiz kez ev değiştiriyordu. Bir kez daha karşılaştığı Lev Rosenfeld, daha çok bilinen adıyla Kamenev ona gizlene-

114 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 194; RGASPI, f. 558, op. 4, d. 619, l. 172, yeniden basım, *Sochineniia*, XVII: 7-8.

115 Doktor Grigor Eliava idi. 1903 yılı başlarında, o sırada yirmi beş yaşında olan Cugaşvili sürgün için beklerken çarlık ordusunda askere çağrılmış, ancak nüfuzlu bir aile dostunun araya girmesiyle muaf tutulmuş olabilir. Dawrichewy, *Ah: ce qu'on*, s. 31.

116 Alliluev, *Proidennyi put'*, s. 109.

117 Ortam daha da zehirlendi, zira onun ani dönüşü, Tiflis Sosyal Demokratlarına yönelik kitlesel tutuklamaların hemen ardına rastlamıştı. Ostrovskii, *Kto stoial*, s. s. 212-6; RGASPI, f. 558, op. 4, d. 537, l. 21 (M. Uspenskii); *Perepiska V. I. Lenina*, II: 114-5.

118 Makharadze ve Khachapuridze, *Ocherki*, s. 71; Chulok, *Ocherki istorii batumskoi kommunisticheskoi organizatsii*, s. 70-2.

119 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 214 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, d. 4, l. 53: Makharadze ve ch. 1, d. 6, l. 231: Boguchava); Arsenidze, "Iz vospominanii o Staline", s. 218.

120 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 216 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op.2, ch. 1, d. 43, l. 217: Sikharulidze); Montefiore, *Young Stalin*, s. 123 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 26, l. 22-6: Sikharulidze ve d. 26, l. 36-9: Sikharulidze).

cek yer bulma konusunda yardım etti. Bu yer, Tiflis'e gönderilmiş bir makinist olan ve demiryolu atölyelerinde çalışan, evli Sergei Alliluyev'e (Stalin'in gelecekteki ikinci kayınpederi) ait güvenli bir evdi. Tiflis'in kenar mahallesinde, Alliluyevlere ait bu aile evi Sosyal Demokratların buluşma noktası haline geldi, tutuklamadan ve sürgünden bir süreliğine kaçan ajitatörler için bir sığınak oldu.[121]

Kamenev, Machiavelli'nin Rusçaya tercüme edilmiş *Prens* (1869) kitabının bir kopyasını da Cugaşvili'ye verdi, gerçi Rus devrimcilerin İtalyan siyaset kuramcısına pek ihtiyaçları yoktu.[122] Bir serfin oğlu ve Halkın İntikamı gizli örgütünün kurucusu olan Sergei Nechayev (1847-82) 1871 yılında, "devrimi zafere götüren her şey ahlâkidir, yoluna çıkan her şey gayriahlâkidir," demişti.[123]

Lado'dan esinlenen geleceğin diktatörünün erken devrimci yılları (1898-1903) böyle geçti – ajitatörlük görevi ve işçi eğitmenliği; Tiflis'te kanlı çatışmaya yol açan 1 Mayıs stratejisi; yasal olanına rakip illegal Marksist basımevi; Batum'da polis katliamını kışkırtma ve partiyi bölme suçlamaları; Batı Gürcistan'da uzun, zor bir tutukluluk süreci; Kafkas genel valisine özel olarak gidip yaltaklanma; kısa, dondurucu Sibirya sürgünü; polis işbirlikçiliğine duyulan kuşku; kaçarak yaşanan hayat. Göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir sürede, Gorili dindar çocuk Cugaşvili, Tiflis Papaz Okulu'na gizlice Victor Hugo sokmaktan başlayıp küresel sosyalist hareketin bir parçası haline geldi – gözlerden tamamıyla uzak da olsa. Bu, Kafkasya'nın yasadışı kültürünün değil, Çarlık Rusya'sının katı adaletsizliğinin ve baskılarının sayesinde gerçekleşti. Otokrasinin uyumsuzluklarını tümüyle keşfettiklerini düşünen öfkeli gençler rejimle açıkça karşı karşıya gelmeyi isteyerek seçtiler. Ancak kısa bir süre sonra, bu çatışmacı ve riskli yaklaşıma uzun süre direnen, *Kvali*'den Jordania ve Jibladze gibi Marksist sosyalistler de bu yola girdiler. İmparatorluğun çarlık siyasal sistemi ve koşulları militanlığı teşvik etti. İmparatorluğun bütününde olduğu gibi Kafkasya'da da solcular, esas itibarıyla sendikacılık –Rusya'da, Batı Avrupa'ya kıyasla daha uzun süre yasak kaldı– propagandası evresini atlayıp doğrudan bozuk düzeni topyekûn yıkmaya yöneldiler.[124]

Bürokrasi de (iç yazışmalarında) güçlü devrim dürtüsünün farkında olduğunu gösteriyordu: Fabrika düzeni vahşiden de öteydi; toprak sahipleri ve

---

121 Alliluev, *Proidennyi put'*, s. 108-9.

122 Machiavelli, *Gosudar'*.

123 Tun, *Istoriia revoliutsionnykh dvizhenii v Rossii*.

124 Makharadze, *K tridsatiletiiu sushchestvovaniia Tiflisskoi organizatsii*, s. 29.

onları zorlayanlar, özgürleşme sonrasının köylülerine eşya gibi muamele ediyordu; bu koşulları hafifletme girişimleri vatan hainliği muamelesi görüyordu.[125] Stalin, daha sonra "ilk önce insan koşulların yanlış ve adaletsiz olduğuna ikna oluyor," diye anlatıyordu inandırıcı bir dille. "Sonra bunu düzeltmek için yapabileceğinin en iyisini yapmaya karar veriyor. Çarlık rejiminde halka gerçek anlamıyla yardım etmeye çalışırsanız yasal sınırların dışında kalırsınız. Kendinizi aranan ve izlenen bir devrimci olarak bulursunuz."[126] Çarlık rejiminde yaşamak diğer birçok genç insan gibi onu da bir sokak-savaşçısı yapsa da Cugaşvili kendisini aynı zamanda bir öğretmen olarak nitelendiriyordu – o ana kadar, sadece şifahen. Ayrıca, sadece çarlık polisine değil ama aynı zamanda Jordania yönetimindeki anlayışsız devrimci yapıya da karşı çıkan bir dışlanmış, mazlum ve geleceği parlak biri olarak.[127] Protestocu işçilere liderlik etmenin peşindeki Cugaşvili'nin başarılı ya da başarısız olduğu yönler vardı. Yine de, kendisi gibi genç adamların yer aldığı birbirine kenetlenmiş bir grup oluşturma başarısını gösterdi. Ona düşmanlık besleyen Gürcü bir göçmen, "Koba kendisini tüm diğer Bolşeviklerden ayrı tutardı," diye anlatıyordu, "tartışmasız enerji fazlasıyla, zorlu çalışma koşullarından vazgeçmezliğiyle, yenilmez iktidar tutkusuyla ve tüm bunların üstünde, örgütü bütünüyle denetimi altında tutmasını sağlayacak taraftarlar" yaratmayı hedefleyen, "olağanüstü örgütçü yeteneği sayesinde."[128]

Ancak, Cugaşvili kendi başına ortaya çıkmadan önce Lado Ketskhoveli, gözü pek bir profesyonel devrimcinin nasıl olması gerektiğinin –adaletsizliğe karşı mücadele, yer altı yaşamını akıllıca sürdürme, polise meydan okuma– örneğini ona sunmuştu.[129] Leonid Krasin, Lado'yu örgütlenme dehası olarak değerlendiriyordu. Sergei Alliluyev, Lado'yu Kafkas sosyalist hareketinin en çekici kişiliği sayıyordu. Ancak 1902 baharında, Bakü sosyal demokratlarına yönelik yoğun tutuklama dalgasının ardından, sadece dört sayı çıkarabilmiş olan *Brdzola*'nın yayını durduruldu. (Rakibi *Kvali* de kısa sü-

---

125 Jones, *Socialism*, s. 183-4.

126 Davis, "Stalin New Leader"; Davis, *Behind Soviet Power*, s. 14; Davis ile ilgili daha fazlası için bkz. Bölüm 13. Robert Tucker, yazdığı Stalin biyografisinde Stalin'in Marksist düşüncelerini doğru bir biçimde vurguluyor ancak Marksizm'e dönüşünü soyutluyor ve dramatize ediyor: "Sınıf savaşının ana teması... geçmiş ve şimdiki toplumları, iki düşman gücün –burjuvazi ve proletarya– ölümüne bir kavgaya tutuştuğu büyük savaş meydanı biçiminde görmesidir." Aslında, Stalin'in kendisinin de söylediği gibi, sadece imparatorluk Rusya'sında yaşıyor olmak çoğu genç insanı Marksist yapmıştı. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 115-21.

127 Stalin'in *Collected Works*'ünde yer alan ilk iki metnin *Brdzola*'da yayınlanma tarihi 1901'dir ancak ikisi de imzasızdır. Stalin'in, romantik şiirleri dışında ilk imzalı metni 1 Eylül 1904 tarihlidir. *Sochineniia*, I: 3-55.

128 Arsenidze, "Iz vospominaniia o Staline", s. 235-6.

129 "Kıdemli yoldaş" olarak Lado konusunda ayrıca bkz. Yenukidze, *Nashi podpol'nye tipografii na Kavkaze*, s. 5, 24; Rieber, "Stalin as Georgian, s. 36-7.

re sonra kepenk indirecekti.) Eylül 1902'de Ketskhovili tutuklandı ve Tiflis Metekhi Hapishanesi'ne atıldı. Yoldaşlarının tutuklanmasından dolayı çok endişelenen Lado, başka birinin evindeyken düzenlenen polis baskınında gerçek adını söyleyerek kendi tutukluluğuna zemin hazırlamış olabilir. Olağanüstü geniş hücre parmaklığının ardında durarak diğer tutuklu arkadaşlarına ve gelip geçenlere bağıran "isyankâr [buntar]" Lado, hapishane yönetiminin "korktuğu ve nefret ettiği" biriydi ve hapishanedeki gardiyanları her gün yemliyordu. Metekhi'den dışarı sızdırmaya çalıştığı bir not, Avel Yenukidze'nin tutuklanmasına yol açmıştı. 1903 Ağustos ayında, hücre penceresinden uzaklaşmayı reddeden Lado, uyarının ardından, bir gardiyan tarafından vurularak öldürüldü. Kilitli hücresinde pencerenin dışından açılan ateş sonucu öldürülen Lado yirmi yedi yaşındaydı.[130] Bu olayla ilgili anlatılan hikâyeye göre, Lado meydan okurcasına "kahrolsun otokrasi!" diye bağırıyordu. Anlaşılan dava uğruna ölmeye hazırdı, hatta istekliydi.

Şu ya da bu zamanda diktatörle bağlantısı olan neredeyse herkes silinip gitse de Stalin Lado'nun bağımsız devrimci başarısını ve varlığını silip atmadı.[131] (Lado'nun doğduğu ev Sovyet Gürcistan'ının tanıtım filmlerinde yer aldı.)[132] Tabii ki Lado'nun erken şehit olmasının bu durumda rolü vardı. Fakat bu vakanın göz önüne serdiği, akıl hocası gibi Cugaşvili'nin kaderinin de çarlık hapishanelerinde erken bir ölüm olabileceğiydi.

130 Alliluev, "Moi vospominaniia", s. 173-5; Boltinov, "Iz zapisnoi knizhki arkhivista", s. 271-5; Ulam, *Stalin*, s. 38. Ketshkoveli'nin vurulması, vali yardımcısının hapishaneye gelmesini gerektirdi. Ölü bedeni derhal gömülmek üzere bir Kazak müfrezesi tarafından çıkarıldı. Berii ve Broido, *Lado Ketskhoveli*, s. 201-18 (özellikle 214).

131 Berii ve Broido, *Lado Ketskhoveli*, Stalin terörü döneminde Kafkasya'da yayınlandı; Guliev, *Muzhestvennyi borets za kommunizm*.

132 RGAKFD, ed. Khr. 15421 (1937).

BÖLÜM 3

Çarlığın En Tehlikeli Düşmanı

> Rus İmparatorluğu kaynıyordu. Huzursuzluk ve endişe tüm sınıflarda hâkimdi. Bu durum işçiler, öğrenciler, saray sakinleri, sanayiciler, tüccarlar, esnaf ve daha az olmamak üzere köylüler için geçerliydi... Bu durumla başa çıkmanın kanıtlanmış yegâne yöntemi, genellikle yurtdışında önerildiği gibi, anayasa ilanıdır; eğer burada bu yapılırsa, sonuç neredeyse kesin olarak devrim olacaktır.
>
> – St. Petersburg Avusturya-Macaristan ataşesinin Viyana'ya gönderdiği yazı, 1902[1]

Rus Avrasyası – 104 milletin konuştuğu 146 dil. Bilginin kaynağı 1897 nüfus sayımıydı ve bu haliyle dünyanın en olağanüstü kaleydoskobunu oluşturuyordu, fakat aslında, imparatorluğun her köşesi çılgın bir kırkyama gibiydi.[2] Rusya'da da imparatorluğun anahtarı çokulusluluk değil siyasal sistemdi. Rus modern devlet yönetiminin doğuşu genellikle I. Petro ya da Büyük Petro'ya (1682-1725) atfedilir, oysa ona atfedilen önemli değişimlerin kökleri genellikle babasının hatta büyük babasının hükümdarlığına uzanır.[3] Petro aynı zamanda Batılılaşma ile anılır, oysa o Batı'ya güvenmemiş ve sadece araç olarak, tam ifadesiyle teknik becerilerin kaynağı olarak kullanmıştır.[4] Annesi (uzak) Tatar soyundan gelen Petro, Rusya'yı kültürel an-

1 Ascher, "The Coming Storm", s. 150. Ataşe C. Kinsky, Büyükelçi Aloys Lexa von Aehrentahl'ın (1854-1912) altında çalışıyordu.

2 Kabuzan, *Russkie v mire*.

3 Hughes, *Peter the Great*, s. 11.

4 Klyuchevsky, *Peter the Great*, s. 257, 262-5.

lamda daha da Avrupalı hale getirdi. Kurumsal anlamda, İsveç modeline dayalı bir devlet yönetimi tesis etti. Onur ve ayrıcalık rekabetini artıracak ve devlet hizmetini yeni insanlara açacak bir Mevki Tablosu'nu, özendirici bir merdiveni devreye soktu. Mevkiyi doğumla kazanılan bir hak olmaktan çıkararak –ya da diğer bir deyişle, doğumla kazanılan hakları devletin sunduğu bir ödül haline getirerek– Petro, yönetici otoritenin alanını genişletti. Ancak her şeye bizzat müdahil olarak, kendi devlet yapısının altını oydu. Bir yabancı büyükelçinin söylediği gibi, Petro "ne kan bağı olan akrabaları ne de boyarlar arasında önemli bir daireyi teslim edebileceği birinin bulunduğunu her geçen gün daha iyi görüyordu. Dolayısıyla tüm ülkenin ağır yükünü kendi başına omuzlamaya ve (sadakatsiz köpekler diye andığı) boyarları geri iterek yeni ve farklı bir devlet yönetimine yönelmeye mecbur kaldı."[5] 1721 yılında Petro, kendisini tek taraflı olarak "İmparator" ilan etti ki bu, Kutsal Roma İmparatorluğu ile denklik iddiasıydı. (Önerildiği gibi sadece "Doğu İmparatorluğu'nu" değil "Tüm Rusyaların İmparatorluğu'nu" seçmişti.) Tüm bunların ötesinde, kısmen sarayı bezdiren alışkanlıklarıyla –sefahat alemleri, sahte düğünler– kendi kişiliğini hâkim kılıyordu ve bu da bir yandan otokratın kişiliğinin merkezi konumunu güçlendiriyor ama aynı zamanda onu ulaşılabilir kılıyordu.[6] Güçlü devlet dürtüsü yoğun kişisellikle birleşiyordu.

Petro'nun devlet inşa yöntemi, Rus seçkinlerinin otokratik iktidarla etle tırnak gibi birbirine bağlı kalacağı koşulu da yaratıyordu. Rusya, en sonunda mutlakiyetin başını koparacak kendi tüzel kurumları olan tam teşekküllü bir aristokrasi yaratamadı (gerçi nihayet 1730'da bazı soylular Rusya'da bunu denediler).[7] Rus yüksek sınıfının Avusturya hatta İngiltere'deki eşdeğerleri kadar servet biriktirdikleri doğrudur. Ayrıca Avusturya ve İngiltere'den farklı olarak Rus yüksek sınıfları dünya çapında kültürel figürler çıkarmışlardır – Lermontov, Tolstoy, Turgenyev, Glinka, Tchaikovsky, Rachmaninov, Skrybin, Mussorgsky. Bunun da ötesinde, Rus yüksek sınıfı açık bir aşamaydı: Gayrimeşru çocuklar bile (Aleksandr Herzen gibi) soylu mertebesine yükselebiliyordu. Daha da büyük farklılık ise şudur: İngiltere'de aristokrasi, anayasal monarşi çerçevesinde, egemen sınıf siyasal deneyimine sahipti; Rusya'nın serf sahipleri kendi mülkleri üzerinde muktedirdi fakat son kertede bir otokratın müsamahasına bağlı olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Rusya'da seçkin sta-

5 Atıfta bulunulduğu kaynak, Bushkovitch, *Peter the Great*, s. 210; Almancadan tercümesi biraz değiştirilmiştir.

6 Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms*; Anisimov, *Reforms of Peter the Great*; Zitser, *Transfigured Kingdom*.

7 Çar'ın iktidarını sınırlamak –tahta çıkma koşullarının belirlenmesi– üzere iki soylu klanın 1730 girişiminin başarısızlığa uğrama nedeni büyük ölçüde diğer soylu klanların karşı çıkışıydı. Waters, *Autocracy and Aristocracy*.

tüsü ödül karşılığı hizmete dayalıydı ve geri alınabilirdi.[8] Devlet göreviyle *hükümdara hizmete* ek olarak, hiyerarşideki yerlerini koruyabilmek için Rus soyluları sürekli çalışmak zorundaydı. Ayrıcalıklı çoğu Rus ailesinin otokratların idaresi altında yüzyıllarca varlıklarını sürdürdükleri doğrudur ancak yine de Rusya'nın tüm seçkin kabileleri varlıklarını sürdüremedi ve müreffeh bir yaşamın devamlılığı ile sürgün ya da hapis arasındaki farkın keyfi olduğu düşünülebilirdi.[9] Rusya'nın mağrurlarının mülklerini ve bazen de bizzat kendilerini koruyabilmek için yüksek konumlu patronlara ihtiyaçları vardı.

Aralarında Marx'ın da bulunduğu birçok gözlemci, "modern Rusya, Moskova Dükalığı'nın dönüşmüş halidir," vurgusu yaptılar.[10] Yanılıyorlardı: Petro-sonrası Rus devleti ve başkenti St. Petersburg, antik Moskova Dükalığı'ndan ziyade Avrupa mutlakiyetçiliğini andırıyordu. Ancak bu üstü örtülü bir durumdu. Rusya'nın "ruhsuz" bürokratları, "beyinsiz" dalkavukları ve "ödlek" devlet nişanı sahipleri, hiçbir edebi eserde Nikolai Gogol'un *Müfettiş*'inde olduğu kadar ağır bir eleştiriye uğramadılar. Saray çevreleri de Rusya'nın bu sonradan görmeleriyle "ekselansları" diyerek dalga geçiyorlardı. Bu duruma dair anlatıların ve Gogol'un tarihçileri büyüleyen muhteşem kaleminin yanı sıra, konuyla ilgili başka sesler de yükseliyordu. Mesela, mülküne yakın yerel yönetici konseye (*zemstvo*) seçilen, daha sonra Pskov valisi olan aristokrat Prens Boris A. Vasilchikov, içine girmeden önce memur sınıfını hor gördüğünü belirtmişti. "Vekil olarak iki yıllık hizmetim süresince Petersburg memur sınıfının niteliklerine ilişkin çok olumlu görüşlere sahip oldum. Petersburg'un idari kurumlarında ve vekâletlerinde bulunan personelin bilgi, deneyim ve resmi görevleri yerine getirme açısından seviyeleri olağanüstü derecede yüksek... Bunun yanında, zor çalışma koşulları karşısındaki muazzam dirayetleri beni çok etkiledi."[11] Vasilchikov, birkaç imparatorluk Rusya'sı görevlisinin geniş ufuklu olduğunu, belli bir vizyonu olan birçok memurun risk alma konusunda çekimser olduğunu, üstlerince ifade edilmiş görüşlere karşı kendi düşüncelerini ileri sürmek istemediklerini de söylüyor.[12] Dalkavukluk hayret edilecek boyutlara ulaşabiliyordu. Memurlar, okul arkadaşlıklarına, akrabalık ve evlilik ilişkilerine, hiziplere bel bağlı-

---

8 Hellie, "Structure of Russian Imperial History." Stalin döneminde bu hizmet yükümlülüğü devlet görevlileri ve subayların ötesinde, fabrika yöneticileri, kolhoz yöneticileri, bilim insanları, yazarlar, müzisyenler ve hatta bale dansçılarını da kapsar hale geldi.

9 Raeff, "Bureaucratic Phenomenon"; Raeff, "Russian Autocracy"; Cherniavsky, *Tsar and People*, s. 82-90; Taranovski, "The Politics of Counter Reform," bölüm 5; Lieven, *Aristocracy in Europe*. LeDonne, Rusya'nın öz-bilinç sahibi yönetici seçkinler ortaya çıkarabildiğini öne sürer. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class*. Aynı zamanda bkz. Torkei, "Das Russische Beamtentum."

10 Bunun belirtildiği kaynak, Yanov, *Origins of Autocracy*, s. vii.

11 Vasil'chikov, *Vospominaniia*, s. 142-4, özellikle s. 227-8; Lieven, "Russian Senior Officialdom", s. 221.

12 Vitte, *Vospominaniia*, [1960], III: 460.

yorlardı ve tüm bunlar hata ve liyakatsizliği perdeliyordu. Her ne olursa olsun, tüm önemli amir ve hamilerin otoritesi, sadece bağlantılardan değil başarıdan kaynaklanıyordu. Olgular Gogol'un harika hikâyeleri ile yarışamaz ancak inatçı olabilir: imparatorluk Rusya'sı, rakipleri Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarıyla karşılaştırıldığında, olağanüstü kaynakları harekete geçirme becerisini göstermiş güçlü bir mali-askerî devlet geliştirmişti.[13]

1790'lara gelindiğinde, Prusya'nın –toprak bakımından Rusya'nın yüzde biri büyüklüğündedir– memur sayısı 14 bin iken Rusya'da sadece 16 bin memur, sadece birkaç onyıl geçmişi olan bir üniversite vardı, fakat 1880'li yıllarda Rus memur sınıfındaki büyüme nüfus artışına göre yedi kat fazlaydı ve 1900'lerde 385 bine ulaştı. 1850'den beri 300 bin artmıştı. Rusya'nın iftiraya uğramış vilayet valileri önemli bir idari deneyim ve başarı ortaya koysalar da, onların altında çalışan düşük-prestijli idari aygıtın liyakatli ve dürüst memur kıtlığı çekmeye devam ettiği doğrudur.[14] Ayrıca bazı bölgeler feci derecede kötü yönetiliyorlardı: Mesela çarlık Türkistan'ının en kalabalık nüfuslu bölgesi olan Ferghana Vadisi'nde, en az iki milyon bölge sakini için Rusya sadece 58 yönetici ve iki tercüman tayin etmiştir.[15] Genelde, 1900 yılında imparatorluk Almanya'sında bin nüfusa 12,6 memur düşerken, Rusya'da bu rakamın 4 olması Rusya'nın nüfus büyüklüğü nedeniyledir – Almanya'nın 50 milyonuna karşı 130 milyon.[16] Rus devleti üst düzeyde güçlü, dağınık alt düzeyde güçsüzdü.[17] Vilayet düzeyinde imparatorluk yönetimi çoğu yerde yerel topluma bırakılmıştı ancak onların yetki alanı imparatorluk yasalarıyla sınırlıydı ve örgütlülük düzeyleri birbirinden çok farklıydı.[18] Nizhny, Novgorod gibi bazı vilayetler dikkat çekecek kadar iyiydiler.[19] Tomsk gibi diğer-

13 Dickson, *Finance and Government.*

14 Robbins, "Choosing the Russian Governers", s. 542; Robbins, *Tsar's Viceroys*; Keep, "Light and Shade."

15 *Otchet po revizii Turkestankogo kraia*, s. 38, 47; Khalid, *Politics of Cultural Reform*, s. 60. Slavlar Türkistan'a genellikle ceza olarak gönderiliyorlardı ve bölge tam bir koloniye benzemeye başladı. Çarlık rejimi Taşkent şehrini yönetimlerinin vitrini yapmaya çalışıyordu, fakat 19. yüzyıl sonlarında Londra'dan Hindistan'a gitmek muhtemelen St. Petersburg'dan Taşkent'e gitmekten daha kolaydı.

16 Zaionchkovskii, *Pravitel'stvennyi apparat samoderzhavnoi Rossii v XIX v.*, s. 221-2; Troitskii, *Russkii absoliutizm i dvorianstvo v XVIII veke*, s. 212-6; Rogger, *Russia in the Age of Modernisation*, s. 49-50; Figes, *A People's Tragedy*, s. 46. Doktorlar, üniversite profesörleri, mühendisler ve diğer birçok meslek erbabı, teknik olarak, devlet memuruydu ve bu da rakamsal verilerde ve karşılaştırmalarda farklılıklara yol açıyordu. Diğer bir değerlendirmeye göre 1900'de devlet hizmetinde 524 bin kişi vardı. Freeze, "Reform and Counter-Reform", s. 170-99 (186'da). 1912'de, Rusya'da her 60 kent sakinine ve her 707 kırsal kesim sakinine 1 memur düşüyordu. Rubakin, *Rossiia v tsifrakh*, s. 64.

17 Hoetzsch, *Russland*, s. 270.

18 Häfner, *Gesellschaft als lokale Veranstaltung*. Aynı zamanda bkz. Starr, *Decentralization and Self-Government.*

19 Yevtuhov, *Portrait of a Russian Province.*

leri ise yıkıcı bir yozlaşmaya bulanmıştı. Liyakatsizlik en çok sistemin tepesindeydi. Birçok yardımcı, üstünün görevine son verilmesi için dolaplar çeviriyordu ve bu da üst makamlara vasat kişilerin atanması eğilimini güçlendiriyordu, en fazla da çarın vekil atamalarında.[20] Rusya'da devlet memurluğu sınavı –imparatorluk Almanya'sı ve Japonya'sında memur seçiminde başvurulduğu gibi– olmamasına rağmen idari gereklilikler yavaş yavaş üniversite eğitimi ve uzmanlık temelinde istihdamı zorunlu kıldı.[21] Rus memurlar tüm sosyal statülerden seçilmeye başlandı ve halk tabakasından binlerce insan devlet memurluğu sayesinde soylu oldular; bu, giderek daraltılan ancak asla kapatılmayan bir yol olarak kaldı.

Aynı zamanda, Prusya, Avusturya, Britanya ya da Fransa'nın mutlakiyetçiliğinden farklı olarak, Rus aristokrasisi modern zamanlarda da uzun süre dayandı. Prusya'nın Büyük Friedrich'i kendisini "ilk devlet hizmetkârı" diye tanımlayarak hükümdardan ayrı bir devlet varlığına işaret ediyordu. Rus çarları devlet memurlarına bir Sibirya gümüş madenini tüketecek kadar çok madalya dağıtıyorlardı, fakat otokratik ayrıcalıkları konusunda kıskançtılar ve kendilerinden bağımsız bir devleti tanımak konusunda duraksadılar. "Otokratik ilke" en beter kriz dönemlerinde bile varlığını sürdürdü. 1855 yılında ölmekte olan I. Nikolay, yerine geçecek olan oğlu II. Aleksandr'a şöyle söylüyordu: "Bütün kötülükleri ve sorunları yanımda götürüp sana düzenli, huzurlu ve mutlu bir Rusya bırakmak istiyorum."[22] Fakat I.Nikolay, Osmanlı İmparatorluğu'nun küçülmesinden yararlanmak amacıyla imparatorluğu, çok pahalıya patlayan Kırım Savaşı'na (1853-56) soktu. Britanya, St. Petersburg'a karşı bir Avrupa ittifakına önderlik etti ve II. Aleksandr kendisini, 450 bin imparatorluk Rusya'sı vatandaşını kaybetmesinin ardından, krizin bir dünya savaşına dönüşmesinin arifesinde yenilgiyi kabul etmeye zorlanırken buldu.[23] Bu felaketin ardından –Rusya'nın en son kaybettiği savaş 145 yıl önceydi– II. Aleksandr, aralarında gecikmiş serf özgürleşmesinin de yer aldığı bir dizi Büyük Reformu onaylamak zorunda kaldı. Çar, devletin onlar adına köylülerden topladığı yüksek özgürleşme vergisi ile güçlükle yatıştırılan ikna olmamış soyluları "bunun aşağıdan yukarı olmasındansa yukarıdan aşağı olması daha iyidir," diyerek uyarıyordu.[24] Fakat çarın kendi otokratik

20 Polovtsov, *Dnevnik*, I: 477; Suvorin, *Dnevnik*, s. 25, 327; Lamzdorf, *Dnevnik*, s. 310. Aynı zamanda bkz. Roger, *Russia in the Age of Modernization*, önsöz.

21 Lieven'in atıfta bulunduğu Kokovtsov'un görüşlerine bakınız, Lieven, "Russian Senior Officialdom", s. 209 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGIAL, f. 1200, op. 16/2, d. 1 ve 2, s. 749); Lieven, *Russia's Rulers*, s. 292. Soylular I. Aleksandr döneminde yürürlüğe konulan sınavlara karşı mücadele ettiler; 1834'te bu sınavlardan vazgeçildi.

22 Tatischev, *Imperator Alexandr Vtoroi*, I: 40.

23 Baumgart, *Crimean War*; Stephan, "Crimean."

24 Rieber, "Aleksandr II"; Rieber, *Politics of Autocracy*.

ayrıcalıkları dokunulmaz kaldı. II. Aleksandr, üniversitelerde, basında, mahkemelerde daha önce görülmemiş derecede bir iç özgürlüğe izin verdi fakat Rus vatandaşları bu sivil özgürlükleri kullanmaya başlayınca geri adım attı.[25] Özgürlükçü Çar –böyle anılmaya başlamıştı– bir anayasayı reddetti, zira içişleri bakanının belirttiği gibi, II. Aleksandr "bunun Rusya'ya zarar vereceğine ve dağılmasına yol açacağına gerçekten inanmıştı."[26] Fakat çar, devlet yasasının devlet memurlarına uygulanmasına dahi izin vermedi, zira bu otokratın kuralsız davranma alanını daraltacaktı.[27] Öte yandan, bazı özerklikler bahşetmek, yargıya belli bir ölçüde bağımsızlık, üniversitelere bir dereceye kadar özerklik ve bunların yanı sıra serflere özgürlük tanımak, otokratik iktidarın yeniden öne çıkarılmasını sağlayacaktı ve bu II. Aleksandr'a çok daha acil göründü. Böylelikle, Büyük Reform momentinde –1860'larda ve bir kez daha 1880'lerde– tıkanıklığı açabilecek olan parlamento oluşturma fırsatı talihsiz bir biçimde kaçırıldı.[28]

Rusya'da olmayan sadece parlamento değildi. Otokratın ayrıcalıklarını ihlal edebileceği için eşgüdümlü bir hükümet bile yoktu. II. Aleksandr idari konuları koordine edebilmek üzere bir Bakanlar Kurulu'nu elbette onaylamıştı, ancak bu girişim (1857) ölü doğmuştu. Pratikte, tek tek bakanların kolektif bir yapıyı gereksiz kılarak doğrudan ve özel olarak kendisine bilgi aktarmasının sağladığı güçten vazgeçmekten çekiniyordu; bakanlar, otokrata doğrudan ulaşmanın kazandırdığı etkiden feragat etmeyi istemediklerinden, hükümet reformunun sabote edilmesinde işbirliği yaptılar.[29] Kurul toplantıları genellikle, herhangi bir imparatorluk görüşmesi gibi, kararlarda yanlış tarafta olmanın yaratacağı sonuçlardan kaçınabilmek için "otokrat iradesini" sezme çabasından ibaretti. Sadece çok yetenekliler bazen sanki çarın görüşü imişçesine bir fikri öne sürebiliyorlardı.[30] Bu arada, saray mensupları ve "resmi olmayan" danışmanlar, bakanlıklar adına dahi politikalar üretmeye devam ediyorlardı ve Rus hükümetinin faaliyetleri eşgüdümden uzak ve

---

25 Milliukov, *Ocherki po istorii Russkoi kul'tury*, I: 145-9. Rus liberalizmi konusunda bkz. Leontovitsch, *Gesichichte des Liberalismus*; Fischer, *Russian Liberalism*; Karpovich, "Two Types of Russian Liberalism", s. 129-43; Raeff, "Some Reflections"; Pipes, *Peter Struve*; Shelokhaev, *Russkii Liberalizm*.

26 Valuev, *Dnevnik P. A. Valueva*, I: 181. Korkulardan biri parlamentonun Polonya soyluları için bir sıçrama tahtası teşkil etmesiydi.

27 Pravilova, *Zakonnost' i prava lichnosti*; Wortman, "Russian Monarchy and the Rule of Law." Bir devlet memuru sadece amirinin onayıyla suçlanabilir ya da yargılanabilirdi. Korkunov, *Russkoe gosudarstvennoe pravo*, II: 552.

28 1860'larda ve sonra bir kez daha 1880'lerde anayasa ve yasama meclisinin oluşturulmamasının uzun vadeli sonuçları konusunda bkz. George F. Kennan, "The Breakdown of the Tsarist Autocracy", Pipes, *Revolutionary Russia*, s. 1-15.

29 Makarov, *Sovet ministrov Rossiiskoi Imperii*, s. 41.

30 Dolbilov, "Rozhdenie imperatorskikh reshenii."

–bürokrasiden– gizli kalıyordu. Çarlık muzdarip olduğu güçsüzlüğü bir türlü aşamıyordu: Otokrasinin tahakkümü devleti zayıflatıyordu. Ortaya çıkan siyasal rejim için mizahi bir dille oldukça basit bir tanım yapılıyordu: Arada bir cinayetlerle pekiştirilen otokrasi. Av sezonu, II. Aleksandr'a yönelik altı girişimin birincisiyle 1866'da açıldı. Onun nihayet paramparça edilmesi 1881'de gerçekleşti. III. Aleksandr birkaç kez kılpayı kurtulurken, bir seferinde işin içinde geleceğin çarı, oğlu Nikolay da vardı. 1887 yılında III. Aleksandr'a yönelik başarısız bir komplonun ardından, Halkın İradesi gizli örgütüne mensup Aleksandr Ulyanov –ki o sırada on yedi yaşında olan Vladimir Ulyanov'un (geleceğin Lenin'i) ağabeyiydi– affedilmeyerek asıldı. Hiç esnek olmayan otokrasinin, Yosif Cugaşvili de dahil birçok düşmanı vardı. Ancak en tehlikeli düşmanı kendisiydi.

Jeopolitik bir zorunluluk olarak modernite

Yüzyıl dönümünde imparatorluk Rusya'sında en az 100 siyasi cinayet kayda geçmişti. Bunun ardından tempo arttı, zira terörist katiller dezorganizasyon dedikleri şeyin peşindeydiler – tutuklamalar yapması ve kan dökmesi için polisi kışkırtıyorlardı, bunun sonucu, tersine çevrilmiş terörist mantıkla, toplumun isyana yönelmesi olacaktı. Hedef alınan bir sonraki kraliyet ailesi mensubu, II. Aleksandr'ın küçük oğlu (II. Nikolay'ın amcası) Moskova Valisi Grandük Sergei idi ve 1905 yılında Kremlin'in içinde bombayla havaya uçuruldu. O yıla kadar Rusya'da siyaset tümüyle yasadışıydı: Siyasal partiler ve sendikalar yasaklanmıştı; sansür, devlet görevlisinin arabasına "nar" atıp gövde uzuvlarının havada uçuşlarını seyretmek dışında bazı siyasi söylem seçeneklerinin de var olduğunun göstergesiydi. (Grandük Sergei'nin parmakları yakındaki bir çatıda bulunmuştu.)[31] Buna tepki olarak çarlık yetkilileri siyasal polis örgütlenmesini yenileyerek ürkütücü bir yeni yapıyı –*Okhrannoe atdelenie*– devreye soktular. Teröristler hiç gecikmeden bu yapıya *okhranka* adını taktılar – anlamı, aşağılayıcı bir ifadeyle, "küçük güvenlik teşkilatı" idi. "Polislik faaliyetini," yani polis kurumunu toplumu yönlendirmenin aracı olarak kullanmayı, tabii ki sadece Rusya değil diğer Avrupa hanedanları da (Bourbon Fransa'sı, Habsburg Avusturya'sı) keşfetmişti; Avrupalı emsallerine kıyasla Rus siyasi polisi *özellikle* daha kötü değildi.[32] *Okhranka* gizli "kara kabinler" ile –Fransa'nın *cabinets noires* modelinden esinle–

31 Chavchavadze, *The Grand Dukes*, s. 128.

32 Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 57-74. Aynı zamanda bkz. Laporte, *Histoire de l'Okhrana*; Monas, *The Third Section*, s. 40-1; Hingley, *The Russian Secret Police*; Zuckerman, *The Tsarist Secret Police*; Ruud ve Stepanov, *Fontanka*, s. 16; Peregudova, *Politicheskii sysk Rossii*; Schlëgolëv, *Okhranniki i avantiuristy*.

posta trafiğinin yolunu kesiyordu ve ajanlar buharla zarfları açıyor, görünmez mürekkeple yazılmış metinleri okuyor, devrimcilerin şifrelerini kırıyorlardı (her nasılsa).[33] Kaçınılmaz olarak, Rus polis şefleri kendi yazışmalarının da incelemeden geçtiğini fark ettiler ve bazı çarlık görevlileri de üstlerini memnun edecek şekilde, mektupları üçüncü şahıslara göndermeyi alışkanlık haline getirdiler.[34] Rusya'nın olağan Polis Dairesi ve Özel Jandarma Birlikleri ile birlikte çalışırken bile karanlık *okhranka*, daha iyi donatılmış Fransız emsalinin toplumsal kapsayıcılık seviyesine ulaşamadı.[35] Fakat *okhranka*'nın marifetleri ulaşabildiği alanı da genişletecekti.

Birçok *okhranka* ajanı çok iyi eğitimliydi, bir tür "entelektüel polis grubu" oluşturarak, devrimcilerin düşüncelerini itibarsızlaştırma hedefiyle devrimci eserleri bir araya getiriyorlardı.[36] Londra polisinden E. R. Henry'nin parmak izi üzerine kitabı ve Alman polisinin dosyalama yöntemleri kullanılıyor, en son uluslararası casusluk teknikleri ajanlar tarafından birleştiriliyordu.[37] Yine de terörle mücadele kirli bir biçimde yürütülüyordu: *Okhranka*, polisin terör ağını olabildiğince kapsamlı izleyebilmesi için, teröristlerin cinayetleri gerçekleştirmesine izin vermek zorunda hissediyordu.[38] Daha da beteri, *okhranka* köstebekleri, iyi niyetlerini ispat edip yerlerini koruyarak takibata devam edebilmek için siyasi cinayetleri bizzat kendileri işliyordu. Çarlık polisinin diğer çarlık görevlilerini öldürmeleri berbat bir durumdu ve rakip po-

---

33 Vasilyev, *Ochrana*, s. 41, 55, 57. 1913 yılında yedi kara kabin mevcuttu. Kantor, "K istorii chernykh kabinetov", s. 93. *Okhranka* kriptolojisinin amiri daha sonra Sovyet gizli polisince istihdam edildi. Hoare, *Fourth Seal*, s. 57. Kiev *okhranka* ajanı Karl Zivert mühürü sökmeden mektubu çıkaran bir cihaz icat etti ve bu teknik KGB'ye aktarıldı. Kahn, *Codebreakers*. 1905 yılında kara kabini kısa bir süre kapatılan Tiflis'te çalışan sayısı yediydi.

34 Durnovó 1905 yılı sonunda içişleri bakanı olduğunda, kendi yazdığı ve mektuplarının okunmaması talimatının yer aldığı ancak gideceği yere varmadan açılmış bir mektubunun kopyasını buldu. Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 122. Aynı zamanda bkz. Gurko, *Features and Figures*, s. 109. Rus yasalarına göre mektupların açılıp incelenmesi teknik olarak yasaktı. Kara kabin çalışanları kendileri için kod adı kullanıyorlardı. Ancak 1908 yılında eski kıdemli ajan M. E. Bakai tarafından deşifre edildiler.

35 Daly, *Autocracy Under Siege*, s. 105. Rusya'nın en kalabalık polisi olan jandarmanın sayısı 10 bin - 15 bin arasındaydı.

36 Monas, "The Political Police", s. 164-90. Moskova *okhranka* şefi Zubatov, kayıtların güncellenmesi, antropometrik arşivler ve bunların bölgesel dallarını faaliyete geçirdi. 1917'de kendisini vurdu. Zhilinskii, *Organizatsiia i zhizn' okhrannago otdeleniia*, s. 120.

37 Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 167, n 77.

38 Vasilyev, II. Nikolay'ı öldürmek için yanında bir grupla St. Petersburg'a gelen Sletov'un hikâyesini anlatır. Sletov'un arkadaşlarından biri *okhranka* muhbiridir fakat Sletov'un planları en üst polis yetkililerine aktarıldığı halde onu tutuklamazlar. Polis bu durumu, *okhranka*'nın bilmediği başka planları olabilir diyerek açıklar. Bunun yerine polis, kimliğinin açığa çıktığı konusunda Sletov'un uyarılmasını sağlar, böylelikle tüm grubun kaçışını kolaylaştırmayı ve izlemeyi planlamaktadırlar. İmparatora yönelik yakın tehlike savuşturulmuştur ve kaçanlardan bazıları yine siyasal cinayetlere teşebbüs edecek olsa bile artık polis hepsini tanıyor olmanın güveniyle hareket edecektir. Vasilyev, *Ochrana*, s. 71-2.

lis hizipleri arasındaki içsel bölünmeyi körüklüyordu. Sonuç, kıdemli *okhranka* ajanlarının bizzat kendilerinin izlenmeleriydi, gerçi çok azı talimatların dışına çıkıyordu ve sonra da kendi dönek ajanları tarafından öldürülüyordu.[39] *Okhranka* şefiyle neredeyse hiçbir zaman görüşmeye tenezzül etmemiş olan Çar II. Nikolay'ın küçümseyici tavrı da *okhranka* için diğer bir sorundu.[40] Hal böyleyken, sarayla hemen hiçbir bağı olmayan *okhranka,* devletin toplum içinde gerçekten uzantısı olan yegâne bölümüydü. Ayrıca, mücadele etmesi gereken terörizm ile polis ajanlarının iç içe geçmişliğine ve koruması gereken rejime yabancılaşmasına rağmen *okhranka* başarı üstüne başarı kazanıyordu.[41] Polis ajanı oldukları söylentisini yayarak gerçek devrimciler üzerinde şüphe yaratıyorlar, yükselişiyle terörist örgüte zarar vereceğini düşündükleri devrimci unsurları destekliyorlardı. Gizli bir polis ajanı olduğu söylentileri Stalin'i tüm ömrü boyunca ve daha sonra takip etti (birçok düşmanının ispat edemediği bir suçlama).[42] Lev Troçki de polis işbirlikçiliği şüphesinden muzdaripti.[43] Eski bir *okhranka* şefinin böbürlenerek anlattığı gibi, "devrimciler... birbirlerinden şüpheye düşüyorlardı ve sonuçta hiçbir komplocu diğerine güvenmiyordu."[44]

Doğası gereği bölünmeye hazır devrimciler arasına nifak tohumları ekmek ve teröristleri gizlice yönetmek, yine de, çarlık düzeninin en derin kırılganlık noktasını örtemezdi. Otokrasinin temel sorunu, politik saldırının hedefi olması ya da otoriter rejimin modernite ile fiilen bağdaşmazlığı değil, Rus

39 Vasilyev, *Ochrana*, s. 71-2; Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 221; Ruud ve Stepanov, *Fontanka 16*, s. 125-51. Vasilyev bu durumu şöyle açıklıyordu: Seçilmiş ajanlar ikili bir hayat yaşadıkları için bir noktada konuşurlar, bu nedenle "polis yetkililerinin kendi hizmetlerindeki, o güne kadar güvenilirliğini kesin biçimde kanıtlamış bir ajan tarafından öldürülmeleri genellikle başvurulan bir yöntemdir" (*Ochrana*, s. 77-8).

40 Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 90-1. 1905 yılında saray için ayrı bir istihbarat örgütü (*okhrana*) oluşturuldu; daha büyük olan *Okhrannoe Otdelenia* (*Okhranka), okhrana* diye anılmıyordu. Stalin sadece polis şefleriyle değil suikastçılarıyla da karşılaşacaktı.

41 Pipes, *The Degaev Affair*. Birleşik Sosyalist Devrimci Parti'nin Rus Finlandiya'sındaki ilk resmi kongresi Aralık 1905-Ocak 1906 dönemine kadar toplanamadı. Sletov, *K Istorii vozniknoveniia partii sotsialistov revoliutsionerov*, s. 76-8.

42 Levine, *Stalin's Great Secret*; Smith, *Young Stalin*; Brackman, *Secret File*. Tüm gayretkeş çabalarına rağmen ne Nikolai Yezhov ne de Lavrenti Beria, Stalin'in sözde *okhranka* faaliyetlerine dair ikna edici belgeler bulmayı başardılar. Bu arada, Roman Malinovsky gibi bazı diğer kişiler, henüz hayattayken, *okhranka* ile bağları nedeniyle dışlandılar. Montefiore, *Young Stalin*, s. xxiii.

43 Troçki, St. Petersburg Sovyeti'ni 1905 yılında polise ihbar etmek ve 1902'ye kadar *okhranka* ajanı olmakla suçlandı. Shul'gin, *Chto nam v nikh ne nravitsia*, s. 281; Volkogonov, *Trotsky*, s. 40. Stalin –Yezhov ve Beria'nın rapor ettiği– Troçki'yi suçlayan belgeleri kullanmadı. Bunun nedeni belki de Stalin'le ilgili söylentilere çok benziyor olmasıydı. Yakov Sverdlov da zan altında kalmıştı. Lipatnikov, "Byl Li agentom okhranki Sverdlov?" Daha sonra, Kamenev de *okhranka* bağlantısı olmakla suçlandı. Troçki, *Stalin*, s. 221; Slusser, *Stalin in October*, s. 201-4.

44 Vasilyev, *Ochrana*, s. 96. Aynı zamanda bkz. Daly, *Autocracy Under Siege*, s. 117-23.

otokrasisinin tasarlanmış arkaikliği idi. Çarlık, son derece ihtiyaç duyduğu ve büyük güç yarışının içinde kalabilmek için, bir ölçüde peşinde de koştuğu moderniteyi boğuyordu.[45]

Modernite diye işaret ettiğimiz olgu doğal ve kendiliğinden bir şey değildir. Büyük güçlerin sahip olduğu bir dizi erişimi zor nitelik –seri üretim, kitle kültürü, kitle siyaseti– içerir. Bu güçler, yeri geldiğinde, diğer ülkeleri de moderniteye erişmeye ve savaşta yenilgi veya olası sömürgeci işgal gibi sonuçlara zorlarlar. Sömürgecilerin bakış açısıyla sömürgeler sadece jeopolitik mülkler değildir (çoğu durumda), bir tarihçinin sözleriyle, aynı zamanda "ulusal ölçekte bir gösterişçi tüketim biçimidir" – jeopolitik statüyü ya da yokluğunu işaretler ki devletler arası çekişmede, maruz kalan tarafın tanıklık edebileceği bir saldırganlığa sürükler.[46] Diğer bir deyişle, modernite "geleneksel" toplumdan "modern" topluma doğru bir sosyolojik süreç değil ama jeopolitik bir süreçtir: Büyük güçler arasına katılmanın gerektirdiklerine sahip olmak ya da onların kurbanı olmak meselesidir.[47]

Silah yapımında devrime yol açan ve nakliyeciliği dönüştürerek küresel ekonomiyi mümkün kılan, demirin esnek bir biçimi olan çelik üretim sistemlerinin icadını (1850'ler) ele alalım. Çelik, bir ölçüde, seri üretimi mümkün kılan elektrik motorlarının icadına (1880'ler) yol açtı: Seri üretim sayesinde, ürünlerin temel özelliklerinin standardizasyonu, üretim bandı üzerinde işin alt bölümlere ayrılması, el emeğinin yerini makinenin alması, işlikler arasındaki akışın yeniden örgütlenmesi mümkün hale geldi.[48] Bu yeni üretim süreçleri, 1870'te yarım milyon ton olan dünya çelik üretimini 1900 yılında yirmi sekiz milyon tona çıkardı. Fakat bunun on milyon tonu Birleşik Devletler'e; sekizi Almanya'ya; beşi Britanya'ya aitti; az sayıda ülke neredeyse çeliğin tamamına sahipti. Bu tabloya önemli endüstriyel kimyasallar da eklenebilir: Tarımsal ürünü artırmak için sentetik gübre, pamuk yapımında klorla ağartma ve madencilik, demiryolu inşası, suikastler için patlayıcılar (Alfred Nobel'in bulduğu dinamit, 1866). Bazı ülkelerin modern sanayide başarılı olmasıyla dünya, sanayileşmiş avantajlı ülkeler (Batı Avrupa, Kuzey Amerika) ve ham madde tedarikçisi dezavantajlı ülkeler (Afrika, Güney Amerika, Asya'nın büyük bir kısmı) olarak bölündü.

Rekabetçi modern niteliklere finans ve kredi imkânları, istikrarlı para bi-

45 Bir araştırmacının zekice özetlediği gibi, "eski rejim, modern endüstriyel ekonominin gerekleriyle asla uzlaşma noktasına gelemiyordu." Gatrell, *Government, Industry, and Rearmament*, s. 326. Çarlığın kıyaslamalı ekonomik performansı konusunda bkz. Gregory, *Russian National Income*.

46 Gann, "Western and Japanese Colonialism", s. 502.

47 Kotkin, "Modern Times."

48 Fridenson, "The Coming of the Assambly Line to Europe", s. 159-75; Hounshell, *From the American System to Mass Production*.

rimi ve anonim şirketler de dahildir.[49] Ancak birçok bakımdan, yeni dünya ekonomisi tropiklerdeki köylülere dayalıdır. Temel ürünleri (ham madde), hem bu hammaddelere ihtiyaç duyan ve hem de bu hammaddeler ile üretilen malların çoğunu tüketen sınai ülkeler için onlar arz ederler. Ticarileştirme, uzmanlaşmayı geçimlik olmaktan uzaklaştırdı –mesela Çin'de devasa geçimlik tarım arazileri İngiliz pamuk fabrikalarını beslemek üzere pamuk üretimine dönüştürüldü– ve sonuçta, pazarların yaygınlaşması üretimde büyük artışlara imkân sağladı. Fakat bu yaygınlaşma aynı zamanda (geçimlikte açık olmamasını sağlayan) ekin çeşitliliğini ve (yaşam koşullarını iyileştiren) karşılıklı sosyal ağları ortadan kaldırdı, yani pazarlar, kronik döngüsel kuraklıklarla başa çıkmanın geleneksel yöntemlerini ortadan kaldırdı. El Niño hava akımı (Pasifik Okyanusu'nun döngüsel ısınması) dünyanın çeşitli bölgelerine ısı ve nem taşırken tarım açısından istikrarsız bir iklime yol açtı: Sağanak yağmurlar, su baskınları, toprak kaymaları ve büyük yangınların yanı sıra ciddi kuraklıklar. Sonuç, Çin'de, Brezilya ve Hindistan'da 30-60 milyon insanı öldüren, kıtlık ve hastalık dalgaları oldu (1876-79, 1889-91, 1896-1900). Sadece Hindistan'da kıtlıktan 15 milyon insan öldü ve bu rakam dönemin İngiltere nüfusunun yarısına eşitti. 14. yüzyıl Veba [Kara Ölüm] salgını ya da 16. yüzyılda Yeni Dünya yerlilerini kıran hastalıktan beri böyle bir felaket yaşanmamıştı. Eğer bu sayıda ölüm Avrupa'da gerçekleşseydi –İrlanda'daki kıtlığa kıyasla otuz misli– dünya tarihinin en önemli olayı addedilirdi. Ticarileştirme ve iklimin etkilerinin yanında rol oynayan başka faktörler de vardı: Örneğin Birleşik Devletler demiryolu sektöründeki daralma, temel tropik ürünlere olan talebin aniden düşmesine neden olmuştu. Her şeyin ötesinde, sömürge yöneticileri pazar ve iklimle ilgili belirsizlikleri yersiz ve ırkçı kurallarla daha da şiddetlendiriyorlardı.[50] 1889 yılındaki kıtlık sadece Etiyopya'da sorundu; "doğal" değil sadece insan-yapımı olan kıtlıklar söz konusuydu ve büyük güçlerin egemenliğine bağlı kılınan bir dünyanın akıbeti buydu.

Modernitenin gücü kahredici derecede kötü yönetilebilir. 1870-1900 arasında Hindistan kitlesel ölçekte açlık yaşarken, Britanya'ya tahıl ihracatı artırılarak 3 milyondan 10 milyona çıkarılmıştı ve bu Britanya buğday tüketiminin beşte biriydi. 1907 yılında Britanyalı bir yetkili, "kıtlık," diyordu, "geçmişe kıyasla çok daha sık ve daha ağır."[51] Fakat bunun sorumlusu bizzat Britanyalılardı. Sömürgelerinden yararlanabilmek için en büyük dördüncü demiryolu ağını Hindistan'da inşa etmişlerdi fakat bu teknolojiyle birçok derde çare olmak yerine yiyecek götürdüler. Hindistan'daki Britanya Genel

49 Conant, *Wall Street and the Country*; Feis, *Europe, the World's Banker*.

50 Davis, *Late Victorian Holocausts*.

51 Cotton, *New India*, s. 83.

Valisi Lord Lytton, yerel görevlilerin tahıl stoklamasına karşı çıktı ya da pazar fiyatlarıyla buna engel oldu. Yiyecek için aç biilaç ve ölümüne bir çalışma talep ediyordu çünkü, fazla yiyeceğin işten kaytarmaya sebep olacağından emindi. Açlıktan kıvranan kadınlar bahçelerden çalmayı denediklerinde dağlanarak damgalanıyorlar, bazen burunları kesiliyor ya da öldürülüyorlardı. Kırsal alanda çeteler toprak ağalarına saldırıyor, tahıl ambarlarını yağmalıyorlardı. Britanyalı görevliler çaresizlikten gözü dönmüşlüğü görüyor ve ülkelerine rapor ediyorlardı. Hindistan'dan gelen raporlardan birinde, "deliren adam, kazıp çıkardığı kolera kurbanının bir kısmını yerken, diğer biri oğlunu öldürdü ve çocuğun bir kısmını yedi," ifadesi yer alıyordu. Çin'de Çing hükümranları, sömürgeci ilerlemede kullanılacağından korkarak demiryolu inşasına direndiler, bu nedenle Çin'de kıtlıkla mücadele sınırlı kaldı. Büyük köylü ayaklanmaları patlak verdi – Brezilya'da Canudos savaşı, Çin'de Boxer ayaklanması (bu ayaklanmada asılan posterlerde yer alan bir ifade: "Cennetten yağmur gelmiyor. Dünya kavruk ve kuru.") Ancak o yıllarda köylüler, resmi ya da gayriresmi emperyalizmi alaşağı edemezlerdi.

Pazarlar ve dünya ekonomisi, daha önce hayal dahi edilemeyecek bir refahı mümkün kıldı fakat dünyanın büyük bir bölümü bu faydayı değerlendirmede güçlük çekti. Yeni dünya ekonomisi elbette kapsayıcı değildi. Birçok toprak parçası bu fırsatların ve baskının dışında kaldı. Yine de dünya ekonomisi bir doğal güç gibiydi. Elektrik, bakır (tel) talebini uçurunca, Montana, Şili ve Güney Afrika dünya ekonomisinin içine çekildi. Yeni elde edilen refah açısından bu bir şanstı, ancak ülke nüfuslarını dünya mal piyasasındaki vahşi fiyat hareketliliği ile karşı karşıya bırakıyordu. Sonuçlar muazzamdı. Kıtlık dalgalarının dışında, Avusturya'da bir bankanın 1873 yılında iflas etmesi Birleşik Devletler'e kadar yayılacak bir krizi tetikleyip kitlesel işsizliğe sebep olurken, 1880'li ve 90'lı yıllarda Afrika, kıta dışındaki ekonomik durgunluk nedeniyle harap edilecekti – daha sonra da, modernitenin gücüne sahip Avrupalıların emperyalist çekişmesinde yutulacaktı.[52]

imparatorluk Rusya'sı modernitenin meydan okumasına başarıyla göğüs gerdi. Tekstil ve Avrupa'nın en büyük tarım üreticiliği sayesinde dünyanın dördüncü veya beşinci sınai gücü haline geldi. Bu, tamamıyla Rusya'nın toprak büyüklüğü ile ilgili bir başarıydı. Ancak düğüm şuradaydı: Rusya'nın kişi başına GSYİH'sı Britanya'nın yüzde yirmisi ve Almanya'nın yüzde kırkıydı.[53] St. Petersburg'da dünyanın en gösterişli sarayı vardı, fakat geleceğin Stalin'inin doğduğu günlerde Rusya'da ortalama ömür sadece otuz yıldı. Bu Britanya Hindistan'ından (yirmi üç) daha iyiydi, ancak Çin'den daha iyi değil-

52 Headrick, *Tools of Empire.*

53 Rusya'nın sınai üretimi Birleşik Devletler'in sadece yüzde onu kadardı. Gregory, *Before Command*, s. 17-22.

di, Britanya'nın (elli iki), Almanya'nın (kırk dokuz) ve Japonya'nın (elli bir) ise oldukça gerisindeydi. Okur yazarlık, Çar II. Nikolay döneminde yüzde otuz civarındaydı ve bu rakam 18. yüzyıl Britanya'sının altındaydı. Rus ileri gelenleri sıklıkla Avrupa'yı ziyaret ettikleri için bu kıyaslamaları gayet iyi biliyorlardı ve kendi ülkelerini üçüncü derece güçler –gelişmekte olan ülkeler diyebiliriz– arasında değil birinci sıra ülkeler arasında görüyorlardı. Rus seçkinleri özlemleri bakımından daha mütevazı olsalardı dahi, Almanya'nın birleşmesi ve hızlı sanayileşmesi ile Japonya'nın güçlenmesi ve sanayileşmesi göz önüne alındığında, ülkeleri 20. yüzyıl başında çok az soluklanma fırsatına sahip olacaktı. Bir büyük güç, gelişmiş askerî teknolojisi, eğitimli ve yetenekli subayları, istekli askerleri ve ülkelerinde iyi çalışan devlet kurumları ve mühendislik okullarıyla ülkenizin kapısını çaldığında, bunun "haksızlık" olduğundan şikâyet edemezsiniz. Rusya'nın sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmişlik düzeyi, en gelişmiş düşmanlarına göreli olarak tespit edilmeliydi ve öyle de yapılıyordu.[54]

Çağın devrimcileri de Rusya'nın açmazlarını görüyordu. Marx'ın *Das Kapital*'inin ünlü çevirmeni Nikolai Danielson, Rusya'nın köylü komünleri (küçük ölçekli, ademi merkeziyetçi ekonomik örgütlenme) aracılığıyla sosyalizme yumuşak ve kendiliğinden evrileceği yönündeki tercih ettiği yöntemin, uluslararası sistemin baskılarına dayanamayacağı kaygısını taşıyordu, zira Rus burjuvazisi de bu tehdit karşısında yeterli değildi. *Das Kapital*'in 1890'lardaki Rusça basımına yazdığı önsözde Danielson, "Bir taraftan, İngiltere'nin 300 yıllık yavaş ekonomik gelişme sürecine özenmek Rusya'yı dünyanın şu ya da bu büyük gücünün sömürgeci egemenliği karşısında savunmasız hale getirebilir," diyordu. "Diğer taraftan, 'Batı tarzı' serbest piyasa ve özelleştirmeye Darwinci bir acelecilikle dalmak, yoz burjuva seçkinlerinin ve yoksul kitlelerin ortaya çıkmasına yol açacak ancak üretkenlik oranlarında artış olmayacaktır." Rusya, Avrupa ülkeleri tarafından sömürgeleştirilmek ya da yeni bir eşitsizlik ve yoksulluk derinliğine sürüklenmek arasında ürkütücü bir tercihle karşı karşıya gibiydi.[55]

Çarlık rejimi için bedeller ağırdı, maliyetler de. Büyük Reformları kabul ettikten sonra dahi Rus egemenleri, uluslararası beklentileri bakımından, giderek daha fazla mali sınırlılık hissetmeye devam ettiler. Kırım Savaşı devle-

---

54 William Fuller, "Rus rejimi nasıl ve neden 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başında askerî kaynaklarını güce tahvil etmekte o denli başarılıyken daha sonra aynı konuda başarısız olmuştur?" diye sorarken Rusya'nın iç meselelerine ilişkin bir cevap aramaktadır. Ancak aslında diğer büyük güçlerin gelişimlerine atıf yapıyor da olabilir. Askerî terimlerle ifade edilecek olursa, Rusya'nın da başarı ya da başarısızlığı göreceliydi. Fuller, *Strategy and Power*, s. xiv.

55 Kingston-Mann, "Deconstructing the Romance of the Bourgeoisie." 1893'te, Danielson mahlas kullanarak yazdığı cevapta, Marx'ı Rusça yorumladı: Nikolai-on, *Ocherki nashego poreformennogo obshchestvennogo khoziaistva*.

tin mali durumunu oldukça sarstı ancak Rus-Osmanlı Savaşı'nda (1877-78) kazanılan intikam zaferi Rusya'ya daha da pahalıya patladı. 1858-1880 yılları arasında Rusya'nın bütçe açığı 1,7 milyar rubleden 4,6 milyar rubleye çıktı ki bu da çok yüksek dış borçlanmaya yol açtı – Rusya'nın jeopolitik düşmanları olan Avrupa'nın büyük güçlerine.[56] Yolsuzluk, önemli miktarda devlet parasını hesap verilemez hale getiriyordu. (Devlet gelirlerine kişisel gelir muamelesi yapılması tuhaflığı belki de en fazla Kafkasya'da görülüyordu ve imparatorluğun mali durumu açısından bir dipsiz kuyuydu.)[57] Rusya'nın, mali ve jeopolitik açıdan Avrupa'ya bağımlı hale gelen Osmanlı İmparatorluğu gibi ya da Rusya'nın genişlemesine paralel olarak Çin topraklarını iki katına çıkarıp meteliksiz kalan ve Rusya ile olanlar da dahil son derece eşitsiz bir dizi uluslararası anlaşmaya tabi tutulan Çing Hanedanı (1636-1911) gibi bir kaderden kaçınabildiği doğrudur.[58] 1900'lerin başında, şeker, kerosen, kibrit, tütün, ithal mallar ve hepsinden önemlisi votkaya konulan vergiler sayesinde Rusya devlet bütçesi artıya geçme eğilimindeydi. (Rus İmparatorluğu'nda kişi başına alkol tüketimi Avrupa'nın diğer yerlerine göre düşüktü fakat devlet tekeli vardı.)[59] Ancak aynı zamanda, Rusya'nın ordu bütçesi devletin eğitim harcamalarının on misline çıktı. Buna rağmen, savaş bakanlığı sürekli olarak yetersiz kaynaktan söz ediyordu.[60]

Büyük güçlerin rekabetçi baskısı, devlet yöneticileri, mühendisler ve doktorlar yetiştirmek isteyen Rusya'nın yüksek öğrenim sisteminde bir açılımın zorlanmasına katkı yaptı.[61] Fakat, fazlasıyla ihtiyaç duyduğu öğrencileri yıldıran bizzat otokrasiydi. Otokrasi, üniversite özerkliği için girişimleri boğmaya çalıştığında öğrenciler boykota gidiyor ve üniversite yerleşkelerinin kapıya kilit vurmasına yol açıyordu.[62] Rus İmparatorluğu'nda 1900-1905 yılları arasında tutuklananların büyük çoğunluğu otuz yaş altındaydı.[63] Ben-

---

56 *Rossiia: Entsiklopedicheskii slovar'*, s. 192-209. Aralık 1903'te Britanya Başbakanı Arthur Balfour, "Rusya'nın güçlü noktası yüksek nüfusu ve topraklarının zapt edilmez niteliğidir. Zayıf noktası ise finanstır," diyerek malumu ilam etmiştir. Neilson, *Britain and the Last Tsar*, s. 242.

57 1888 yılında Gürcistan için yıllık imparatorluk harcamasının 45 milyon ruble olduğu tahmin edilmektedir, buna karşılık gelir 18 milyondur. Kondratenko, *Kratkii ocherk ekonomicheskogo polozheniia Kavkaza po noveishim ofitsial'nym i drugim otchetam*, s. 77.

58 Hickey, "Fee-Taking"; van de Ven, "Public Finance."

59 Crisp, *Studies in the Russian Economy*, s. 26-8; Babkov, "National Finances", s. 184; Dmitriev, *Kriticheskie issledovaniia o potreblenii alkogoliia v Rossii*, s. 157.

60 Fuller, *Strategy and Power*; Pogrebinskii, *Ocherki istorii finansov dorevoliutsionnoi Rossii*, s. 176. 1913 yılında Rus hükümeti hacamalarının yüzde otuzu askerî giderlerdi. Devletin insan sermayesine (eğitime, sağlığa vb.) hemen hiç kaynak ayırmadığı 18. yüzyılın yüzde altmışından buralara düşmüştü. Gatrell, *Russia's First World War*, s. 8; Kahan, *The Plow*, s. 336.

61 Rieber, "Persistent Factors", s. 315-59; LeDonne, *Russian Empire and the World*.

62 Daly, *Autocracy Under Siege*, s. 108-10; Spiridovich, *Zapiski zhandarma*, s. 81-2.

63 Aleksander I. Spiridovich, "Pri tsarskom rezhime", Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii*, XV: 141'de. Aynı zamanda bkz.Pipes, *Russian Revolution*, s. 4.

zer bir biçimde, 1890'lardan sonra sanayileşme de hareketlenmiş, uluslararası güç olabilmek için önem arz eden modern fabrikaların Rusya'da kurulması sağlanmıştı, ancak fabrika işçileri de sekiz saatlik işgünü ve insanca yaşam koşulları için greve gidiyorlar ve sonuçta fabrikalara kilit vuruluyordu. Yasal örgütlenmelere izin vermek ve işçilerin desteğini almaya çalışmak yerine –becerikli bir Moskova *okhranka* şefi başlangıçta bunu denemişti– otokrasi, devletin olmazsa olmaz sanayileşme hamlesinin ürünü olan işçileri bastırma yoluna gitti.[64] Kırsal alan, hasat ettiği ürünle devletin en önemli ekonomik belirleyeni olmayı sürdürüyordu. Ekili alanlardan alınan verim düşük olsa da, Rus tahıl ihracatı Avrupa'nın geniş alanlarını beslerken iç yiyecek tüketimi de artıyordu.[65] 1902 baharında, güneyin verimli Poltava ve Kharkov eyaletlerinde köylüler kitlesel isyanlara yönelerek, üst tabakanın mülklerini yağmalayıp ateşe verdiler. Talepleri arazi-kiralarının düşürülmesi, ormanlara ve suya ücretsiz erişim hakkıydı ve bu konuyla ilgili harekete geçen yazar Lev Tolstoy, çara bir dilekçe yazdı.[66] Bir sonraki yıl Batı Gürcistan'ın Kutaisi eyaletinde, kırk milkarelik üzüm ve çay bağlarında, acımasız çarlık baskısından yılan köylüler isyan etti. Eyalette tek bir sanayi kuruluşu yoktu ve ayaklanma Sosyal Demokratlarda soğuk duş etkisi yaptı. Köylüler, toplanıp taleplerini dile getirdikten, liderlerini seçtikten ve ortak bağlılık yemini ettikten sonra, Gürcü Sosyal Demokratlar onlara önderlik etmenin peşine düştüler. Toprak sahiplerine ödenen kiralar düşürüldü, ifade özgürlüğü tanındı ve özerk "Gürcü Cumhuriyeti'nde" polisin yerini özel "kızıl" milisler aldı.[67]

İmparatorluk Rusya'sında, çok farklı koşullarda yaşayan yüz milyon köylü vardı. Uluslararası sistemin dayattığı modernleşme sürecine giren her ülke toplumsal gerilimler sonucu bölünmeler yaşar. Ancak Rusya'nın gerilimleri, otokrasinin –otoriter araçlara başvurarak– kitleleri siyasal sisteme dahil etmeyi reddetmesinden dolayı katlanıyordu. İşçi odaklı Marksizm için köylü odaklı Popülizmi terk eden çoğu sözde devrimci tekrar düşünmek zorundaydılar.

Asya'da büyük yenilgi

Rusya'da, coğrafi durum nedeniyle, modernitenin gereklerine ulaşabilmenin özsel jeopolitik zorunlulukları hâlâ çok maliyetliydi. Büyük Britanya'nın Rusya'yı sınırlama girişimi başarısız olmuştu: Rus topraklarındaki Kırım Savaşı yenilgisi, Rusya'nın Orta Asya'yı fethi (1860'lar-1880'ler) ile birlikte

---

64 Schneidermen, *Sergei Zubatov and Revolutionary Marxism.*

65 Gregory, "Grain Marketings and Peasent Consumption"; Goodwin ve Grennes, "Tsarist Russia."

66 Sukennikov, *Krest'ianksaia revoliutsiia na iuge Rossii.*

67 Jones, *Socialism*, s. 129-58; Shanin, *Roots of Otherness*, II: 103-7.

Çin'in Amur Nehri havzasını ele geçirmesinde (1860) sadece bir duraksamaya sebep oldu. Gasp edilen bu topraklar Rusya'nın dağınık coğrafi konum ve zor komşuluk sorunlarını derinleştirdi. Rus İmparatorluğu –dünyanın diğer kıtasal büyük gücünden farklı olarak– iki okyanus ve Kanada ve Meksika gibi zararsız iki komşu arasına güvenle konumlanmış değildi. Eş zamanlı olarak Avrupa, Yakın Doğu ve Uzak Doğu'ya bitişikti. Böylesi bir durum dış politikada temkinli olmayı gerektiriyordu. Ama Rusya tam da saldırıya karşı savunmasız olmak bahanesiyle yayılmacılığa meyletti: Çar'a bağlı güçler toprak ele geçirdikçe, olası saldırıları önceden engellediklerini düşünüyorlardı. Rusya ne zaman belli bir bölgeyi zorla zapt etse, yetkililer değişmez biçimde, kazanımlarını elde tutabilmek için bir sonraki bölgeyi de kazanmaları gerektiğinde ısrar ediyorlardı: Kafa karışıklığıyla oluşan bir kadercilik ve güvensizlik bileşimi.

Rusya Pasifik kıyılarına 17. yüzyılda ulaştı, ancak uçsuz bucaksız Asya topraklarını hiçbir zaman geliştirmedi. Uzak Doğu'yla ticaret hayalleri, emniyetli ve uygun maliyetli nakliye imkânlarının yokluğu nedeniyle gerçekleşmedi.[68] Rusya'nın imparatorluk başkentini Pasifik'e bağlayan Trans-Sibirya demiryolunu inşa etmesi çok sonraydı (1891-1903).[69] (Birleşik Devletler tüm kıtayı kat eden demiryolunu 1869'da tamamladı.) Rusya'nın demiryolu projelerinde askerî ve stratejik kaygılar doğrudan belirleyiciydi zira askerî çevreler Japonya'dan değil ama Çin'den korktukları için demiryolu konusunda yaygara ediyorlardı (demiryoluna karşı olanlar denizciliği geliştirmeyi savunuyorlardı.)[70] Bu arada bazı yetkililer Sibirya'nın ekonomik gelişimini hızlandırmanın zorlanması yönünde görüşler ileri sürdüler. (1890 yılında tüm Sibirya'daki sanayi kuruluşu sayısı 687'ydi ve bunların çoğu zanaat işiydi, ayrıca yüzde doksanı gıda işleme ve canlı hayvancılık üzerineydi.)[71] Trans-Sibirya, modern tarihin o güne kadarki en pahalı barışçıl girişimiydi; büyük miktarlarda israf, makineye dayalı olmayan efor, zorla toplanmış köylü ve mahküm emeği söz konusuydu ve tüm bunlara çağdaşı Panama Kanalı'nın inşasında da başvurulmuştu (ve Stalin'in şaşaalı Beş Yıllık Planları'nda olacakların da habercisiydi).[72] Rus mühendisleri 1880'lerde araştırma için Birleşik Devletler ve Kanada'ya gönderildiler, fakat geri döndüklerinde güçlü raylar ve sağlam çakıl zeminin gerekliliğine dair aldıkları derslerin hiçbi-

---

68 Borzunov, "Istoriia sozdaniia transsibirskoi zhelezno-dorozhnoi magistrali."

69 Westwood, *History of Russian Railways*; Westwood, *Historical Atlas*.

70 Marks, *Road to Power*, s. 35-41.

71 *Sibir'i velikaia zheleznaia doroga*, 211; Putintsev, "Statisticheskii ocherk Tomskoi gubernii", s. 83-4. Payı giderek düşüyor olsa da, 1880'lerde Sibirya, Rus altınının yüzde seksenine sahipti.

72 Marks, *Road to Power*, s. 184, 217; McCullough, *Path Between the Seas*, s. 173, 610. Erken dönem Sovyet plancıları demiryollarını ön koşul olarak görüyorlardı: Grinevetskii, *Poslevoennye perspektivy Russkoi promyshlennosti*, s. 62.

risini uygulamaya koymadılar.[73] Yine de, içerideki muhalefete ve çok az kabul edilme ihtimaline karşın demiryolu hattı inşa edildi. Bunda Maliye Bakanı Sergei Witte'nin güçlü iradesi ve akıllıca müdahalelerinin rolü büyüktü.

Witte, Ortodoksluğa geçen ve Güney sınırında Rus devletinin orta-düzey memuru olarak imparatorluğa hizmet eden İsveçli Lüteryen bir ailenin (baba tarafından) çocuğu olarak 1849 yılında Tiflis'te doğdu. Annesinin ailesi daha yüksek toplumsal statü sahibiydi. Witte liseyi Kishinev ve üniversiteyi, daha sonra kâra geçireceği Odessa demiryollarının yöneticisi olarak uzun kariyerine başlayacağı Odessa'da bitirdi. Ünlü 1891 kıtlığının hemen ardından 1892 yılında St. Petersburg'da maliye bakanı oldu. Kırk üç yaşında, başlangıçtaki düşük imparatorluk kademesine rağmen, bir tür "tüccar" (*kupets*) olması hasebiyle yaygın biçimde reddedilse de, Ukrayna aksanlı Rusçasıyla, imparatorluk Rusya'sı siyasetinde yüzyıl dönümünde Witte hâkim bir figür haline geldi ve dış siyaseti dahi kendi maliye bakanlığının kapsamına almaya çalıştı.[74]

Witte elbette tüm alana tek başına hâkim değildi. Devletin yürütme organı olması bağlamında, hem *okhranka* ve hem de polisi şemsiyesi altında toplayan içişleri bakanlığını da dikkate almak zorundaydı. Birçok bakımdan Rus hükümeti ve hatta Rus politikası iki önemli bakanlığın, içişleri ve maliyenin ve aralarındaki çekişmenin ekseni üzerine kuruluydu. Hem maliye hem de içişleri, merkezin etkisini genişletme konusunda gizli bir işbirliği içindeydiler ve kararlarını yerele iletiyorlardı.[75] 1902 yılında, ortak yüzüncü yıldönümlerinde, her ikisi de kendi tarihlerini yayınladılar. İçişleri, özellikle kırsal kesimde düzeni kabul ettirmenin ve uygulamanın hikâyesini anlatıyordu; maliye, gelir elde etmek üzere Rusya'nın doğal ve insan kaynaklarının üretken kullanımının hikâyesini.[76] Ezici birçoğunlukla köylü ülkesi olmasına rağmen Rusya, müstakil bir tarım bakanlığına sahip değildi. Yine de, gelişmekte olan görece küçük ölçekli (1905-1906'ya kadar), topraktan sorumlu bir bakanlık vardı ve devlete ya da imparatorluk sarayına bağlıydı.[77] İletişim bakanlığının (demiryolları) yanı sıra ticaret ve sanayi, güçlü maliye bakanlığının bağlı kuruluşu olarak vardılar. 1900'lerin başında maliye bakanlığının idaresindeki bütçe kaynakları, içişleri ve ona bağlı polis teşkilatının kullanabildiği kaynakların birkaç

73 Kann, "Opyt zheleznodorozhnogo stroitel'stva v Amerike i proektirovanie Transsiba", s. 114-36.

74 Kaufman, "Cherty iz zhizni gr. S. Iu. Witte"; McDonald, *United Government*, s. 11-30.

75 Yaney, "Some Aspects of the Imperial Russian Government."

76 *Ministerstvo vnutrennykh del; Ministerstvo finansov, 1802-1902.*

77 Devlet Mülkleri Bakanlığı (1837-94), Tarım ve Devlet Mülkleri Bakanlığı'na (1894-1905) dönüştü, daha sonra İskân ve Tarım Ana Dairesi'ne (1905-1915). *Sel'sko-khoziaistvennoe vedomstvo.* Resmi olarak, bağımsız bir Tarım Bakanlığı sadece savaş sırasında varoldu (1915-17).

misli idi.[78] Maliye bakanlığı, Rus İmparatorluğu içindeki büyük bürokrasi imparatorluğuydu.[79]

Witte aynı zamanda sarayla da mücadele etmek zorundaydı. Orta tabaka bir aileden geliyordu, kabaydı, Yahudi bir kadınla evliydi. Tüm bunlar saray sakinlerinin öfkesini kabartıyordu. Ancak, kısa bacaklarının üzerinde kocaman kafası ve gövdesiyle fiziksel olarak etkileyici bir görünüşe sahip Witte, imparatorluk bütçesini düzene sokmuş ve alkol tekeli sayesinde devlet kasasını doldurmuştu.[80] Ayrıca, maliye bakanlığının sanayi sektörünü kuvvetle destekleme pratiğini daha da geliştirirken, bunu Alman ve Fransızları birbirine düşürerek yabancı sermayeyi cezbetmek suretiyle gerçekleştiriyordu. Dış borçlanmayı yerli sermaye birikimini teşvik etmenin bir yolu olarak görüyordu. Devlet aygıtının da üzerine titriyordu. Hepsinden önemlisi, Witte sanayileşmenin jeopolitik şartını vurguluyordu: 1900 tarihli bir raporda, "şu ana kadar elde ettiğimiz sonuç ne denli mükemmel olursa olsun, ülkenin ihtiyaçlarına ilişkin olarak ve yabancı ülkelere kıyasla sanayimiz hâlâ çok geridir" diye yazmıştı. Çar II. Nikolay'a koruyucu vergiler koyma çağrısı yapıyordu. Witte şunu da ekliyordu: "Bir ülkenin askerî hazırlıklılık durumu dahi sadece askerî aygıtın mükemmelleştirilmesiyle değil sanayi gelişmişlik düzeyi ile belirlenir." Güçlü adımlar atılmadığı takdirde, "sanayimizin yavaş gelişimi, monarşinin büyük siyasal görevlerinin ifasını tehlikeye atar," diye de uyarıyordu. Rusya'nın düşmanları yurtdışında üstünlüğü ele geçirip doğrudan Rusya'ya ekonomik olarak ve hem de "kazandıkları zafer sayesinde siyasal olarak nüfuz" edebilirdi.[81] Daha sonra Stalin'in de yapacağı gibi Witte, hafif sanayi ve ezici çoğunluğuyla kırsal olan nüfusun refahı pahasına, ağır ve büyük ölçekli sanayiye orantısız öncelik tanıdı. Witte'nin bakanlığı, dayatılan yükü gizlemek için kasten şişirilmiş tüketim istatistikleri yayımladılar.[82] Bunlar olurken, Witte astlarına emirlerini doğrudan onların hazırladığı raporların üzerine çalakalem yazıyordu ("Bunu tekrar görüşün") ("Kısa bir özet yazın") ve gece geç vakitlere kadar çalışıyordu. Her ikisi de geleceğin Sovyet diktatörünün ayırt edici vasıflarıydı. Buna ilaveten Witte'nin bir alışkanlığı da odasında hazır bulunanlar oturmak zorundayken, kendisinin volta atmasıydı ki bu da Stalin'in daha sonra sergileyeceği bir alışkanlıktı.

Demir Şansölye'nin devleti ekonomik gelişim için kullanışından ve dış politikadaki gerçekçiliğinden ilham alan Witte, kendisini Rus Bismarck'ı

78 Yanev, "Some Aspects of the Imperial Russian Government", s. 74.

79 Kuropatkin, *Russian Army*, I: 139-40.

80 von Korostowetz, *Graf Witte*, s. 20.

81 "Dokladnaia zapiska witte Nikolaiu II"; von Laue, *Sergei Witte*, s. 1-4; von Laue, "Secret Memorandum."

82 von Laue, "High Cost."

olarak tahayyül ediyordu. Witte aynı zamanda Bismarck'ın "sosyal monarşi" olarak adlandırdığı yaklaşımı da, en azından söylemsel düzeyde, savunuyordu – sosyalizmin önünü kesmek üzere uygulanacak muhafazakâr toplumsal refah programı.[83] Witte'nin hem mükemmel idari yetenekleri vardı hem de üst düzey bir politikacıdan beklenen derin öz-saygıya sahipti.[84] Birinci sınıf St. Anne Nişanı'yla –Lenin Nişanı'nın çarlık dönemindeki öncüsü– onurlandırılmasının yanı sıra yabancı devletlerden doksanın üzerinde devlet nişanı aldı (Sovyet şartlarında düşünülemeyecek bir durum). Buna karşılık, maliye bakanlığı fonlarını kullanarak, emri altındakilere, müttefiklerine, saraydaki adamlarına ve gazetecilere (lehte yazıları için), madalyalar, lojmanlar, kır evleri, seyahat izinleri ve ikramiyeler bahşetti. Witte, maliye bakanlığının Moika Kanalı kıyısındaki binasından Kış Sarayı ve Saray Meydanı'nın görkemli manzarasının keyfini çıkarıyordu, ama aynı zamanda sürekli olarak Fontanka Kanalı kıyısında dizili soylu saraylarının salonlarını ziyaret ediyordu. Otokraside bir bakanın gerçek anlamda bağımsız bir aktör olması neredeyse imkânsızdı. Witte tam anlamıyla çarın güvenine (*doverie*) bel bağlamıştı. Witte gücün diğer bir anahtarının, hükümet içinde kasıtlı olarak bilgi paylaşımının yapılmadığı bir ortamda, iyi istihbarata sahip olmayı gerektirdiğini anlamıştı.[85] Bunun için de toplumun tüm üst katmanlarına ulaşan geniş bir istihbarat ağına ihtiyaç vardı. ("Bir bakan olarak," diyordu Witte'nin maliye bakanlığındaki halefi, "kendi dairesinin çıkarlarını ve kendi konumunu koruyabilmek için, insanın Saray'da ve Petersburg çevresinde bir rol üstlenmekten başka çaresi yok.")[86] Diğer bir deyişle, çarlık hükümetinde sonu gelmez entrikalar kişisel değil yapısaldı, Witte de bir ustaydı: *Okhranka* içindeki şaibeli tiplerle yakın bağlar kuruyor ve onları çok çeşitli amaçlarla kullanıyordu, ancak maliye bakanlığındaki astlarını da rakiplerinin konuşmalarını dinlemeleri ve kaydetmeleri için görevlendiriyordu. Witte bunları düzenleyerek çara iletiyordu. Rus devletinin tepesinde üst düzey bir güce sahip olarak geçirdiği ve rakiplerinin bitmek bilmez saldırılarına, ayrıca vergilendirme politikaları nedeniyle uğradığı acımasız toplumsal eleştirilere sahne olan on yıllık bir sürenin sonunda, 1903 yılında Çar II. Nikolay nihayet ona güvenini kaybetti ve büyük ölçüde şekli bir makama atadı (çağdaşları Witte "yukarı doğru düştü," diyordu). Ancak maliye bakanlığında on yıl süren tarihi yönetimi onu Stalin'in en önemli öncellerinden biri yaptı.

---

83 Wcislo, *Tales of Imperial Russia*, özellikle s. 104-11.

84 Gurko, *Features and Figures*, s. 56-61; Wcislo, *Tales of Imperial Russia*, s. 144-53; Urusov, *Zapiski tri goda*, s. 588. Aynı zamanda bkz. Harcave, *Count Sergei Witte*.

85 Romanov, "Rezentsiia", s. 55.

86 Lieven, *Russia's Rulers*, s. 139 (atıfta bulunduğu kaynak, *Novoe vremia*, 9 Eylül 1915: 3).

Witte sadece Bismarck'a değil, ama aynı zamanda Afrika'daki Britanyalı çağdaşı, elmas tüccarı Cecil Rhodes'a da (1853-1902) özeniyordu ve Uzak Doğu'yu kendi kişisel imparatorluk alanı olarak gördü.[87] St. Petersburg ile Vladivostok'taki ("doğunun hâkimi") kavşak noktası arasındaki rotayı kısaltmak için Trans-Sibirya'nın, Çin bölgesi Mançurya'dan geçen güney kolunu inşa etti. "Barışçıl giriş" sloganıyla o ve diğer Rus görevliler, Rusya'nın emperyalist düşmanlarının (Britanya, Almanya, Fransa) Afrika Kıtası'nda yaptıkları gibi Çin'i de paylaşmalarının önünü kestiklerini düşünüyorlardı.[88] Diğer Rus görevliler, her fethin bir diğeri tarafından takip edilmesi ile önceki kazanımın korunabileceği konusunda ısrarlarını sürdürürken bir yandan da Witte'nin Çin'e hesaplı olduğu söylenen girişini ön plana çıkararak çarın gözüne girmeye çalışıyorlardı. Savaş bakanlığı aracılığıyla, Sarı Deniz'e uzanan Çin'in stratejik yarımadası Liaotung'daki Port Artur (Lüsan) sıcak-deniz Limanı önce işgal edildi sonra da kiralandı. Ancak, Witte'nin de rol oynadığı, Rusya'nın Doğu Asya'da giderek gelişen konumuna darbe, St. Petersburg seçkinlerinin tüm dikkatini topladığı Avrupalı güçlerden değil ama saldırgan, emperyalist Japonya'dan geldi.[89]

Japonya, dünya lideri Büyük Britanya seviyesinde bir güç değildi. Japonya'nın yaşam standartları Britanya'nın belki de beşte biri kadardı ve Rusya gibi Japonya da tarım-odaklı bir ekonomiydi.[90] Japonya'da pirinç fiyatlarına göre saptanan reel ücretler 1830'larda Britanya'nın üçte biri kadardı ve bu oran 20. yüzyılın başına kadar değişmedi. Yine de, bunun anlamı, Britanya'nın sıçrama yaptığı süreçte, Japonya'daki reel ücretlerin öncü güçteki reel ücret artışı oranını yakaladığıdır.[91] Japonya Avrupa'ya hâlâ birincil ürünler ve hammaddeler (ham ipek) ihraç ediyor olsa da, Asya Kıtası içinde Japonya, tüketim malları ihraç ediyordu. Aslında Japonya'nın hızla artan ticareti, özellikle Doğu Asya'ya kaymıştı ve burada, Batı tarzı moderniteye kestirme yoldan ulaşmış bir ülke görüntüsüyle, yaygın beğeni ve kıskançlık yaratıyordu.[92] Tıpkı Almanya gibi Japonya da hızla donanmasını kurmuştu. (Döneminde, muhafazakâr modernleşmeci Bismarck, Japonya'da en popüler yabancı figürdü.)[93] Ayrıca, enformel emperyalizme tabi kılınmak yerine Britanya'nın bir müttefiki olan Japonya, Doğu Asya'da serbest ticaret –güçlünün ideolojisi– yönünde bir değişimin öncüsü oldu. Japonya, Kore Yarıma-

87 Iswolsky, *Recollections of a Foreign Minister*, s. 121; Gurko, *Features and Figures*, s. 259.

88 Romanov, *Rossiia v Man'chzhurii*, s. 11, n 2; Geyer, *Russian Imperialism*, s. 186-219.

89 Malozemof, *Russian Far Eastern Policy*. Aynı zamanda bkz. Schimmelpenninck, *Toward the Rising Sun*.

90 Williamson, "Globalization", s. 20.

91 O'Rourke ve Williamson, *Globalization and History*.

92 La Feber, *The Clash*, s. 67; Aydin, *Politics of Anti-Westernism in Asia*, s. 81.

93 Gann, "Western and Japanese Colonialism", s. 503.

dası üzerindeki savaşta Çin'i yenerek (1894-95) Tayvan'ı ele geçirdi. Daha 1890'larda Rus genelkurmayı, Japonya'nın Çin'i şaşırtıcı bir biçimde alt etmesinin ardından, Japonya ile olası savaş durumuna karşı acil durum planlamaları yapmıştı. Ancak kısmen askerî istihbarat eksikliğinden ve daha çok da ırksal önyargılar nedeniyle Rus egemen çevreleri "Asyalıları" kolay alt edilebilir görerek küçümsüyorlardı.[94] Japon genelkurmayı en iyi ihtimalle yüzde elli kazanma olasılığı hesabı yaparken, Rus egemen çevreleri eğer savaş çıkarsa kazanacaklarından emindiler.[95] Britanya denizcilik ataşesi yazdığı raporda, benzer biçimde, Japonya'nın "çökeceğine" dair Tokyo'da hâkim olan yaygın inanca değiniyordu.[96] Bunu en iyi II. Nikolay bilebilirdi. Çar adayı [Çareviç] iken, (bir Rus soylusu için) geçmişte örneği olmayan bir büyük doğu turuna çıkarak (1890-91) kendi gözleriyle görmüştü. Tur sırasında Japon bir suikastçının kılıç darbesi neredeyse müstakbel çarı öldürüyordu ve alnında kalıcı bir iz bıraktı. (Nikolay'ın grubunda yer alan bir kuzeni ikinci kılıç darbesini bastonuyla savuşturmuştu.) Ancak çar olarak Nikolay, olası bir savaş bağlamında, Japonları "makaklar" –Asya'da yaşayan kısa kuyruklu bir maymun türü– diyerek yok sayıyordu.[97]

Rus-Japon müzakereciler ganimeti paylaşarak geçici bir uzlaşmaya varmak istediler. Mançurya Rus sahası ve Kore Japon sahası olarak kabul edilecekti fakat her iki tarafın "vatanseverleri", her birini koruyabilmek için mutlaka hem Mançurya hem de Kore'ye sahip olmaları gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Avrupalı güçlerin Doğu Asya'ya birlikte el atmaları karşısında güçsüz kalacağını hisseden Japonya, eğer Rusya da istekli olsa uzlaşmaya yanaşabilirdi, fakat Rusya'nın aslında neye razı olduğu anlaşılamadı. Aleksandr Bezobrazov'un öncülük ettiği sarayın entrikacılar grubunun, alacakları ormancılık imtiyazlarıyla kendilerini de zengin edecek şekilde Kore'ye girme tasarıları Japonya'nın şüphelerini artırdı. Bezobrazov bakan konumunda değildi fakat Nikolay, "otokratik ayrıcalıkları" dayatmak üzere, Witte de dahil kendi bakanlarının uyumunu bozmak için Bezobrazov'u kullanarak saray grubunun sürekli müdahalesine olanak sağlıyordu. II. Nikolay'ın değişken ve paylaşmadığı görüşleri ve uzmanlıklarına başvurmak bir yana hükümetini bilgilendirmekten dahi imtina etmesi, Rusya'nın Uzak Doğu politikasını akıldı-

94 Sergeev, *Russian Military Intelligence*, s. 31-52; Fuller, *Strategy and Power*, s. 328-9. 1899 yılında bir Rus görevli şöyle hayıflanıyordu: "Eğer Rus hariciyecileri daha dikkatli ve girişken olsalardı, 1894-95'teki Çin-Japon savaşı sırasında Uzak Doğu'nun bölüşümü için Japonya ile gizli bir anlaşma sağlayabilirlerdi." Aktarıldığı kaynak, Lensen, "Japan and Tsarist Russia," s. 339, n 9.

95 Westwood, *Russia Against Japan*, s. 22; White, *Diplomacy of the Russo-Japenese War*, s. 142-3; Nish, *Origins of the Russo-Japenese War*, s. 241-2.

96 Ferris, "Turning Japenese," II: 129.

97 Ukhtomskii, *Puteshestvie na Vostok ego imperatorskogo vysohchestva gosudaria naslednika tsarevicha*; Shin, "The Otsu Incident."

şı ve tutarsız kılıyordu.[98] Japon egemen çevreleri, Rusya ile anlaşma müzakereleri daha bitmeden ve uzun süren iç tartışma ve anlaşmazlıklardan sonra, topyekün bir önleyici savaş başlatma kararını verdiler. Şubat 1904'te, Japonlar diplomatik ilişkileri kestiler ve Port Artur'da demirlemiş Rus gemilerine saldırdılar. Bu, hantal Rus devine karşı, muhtemelen üçüncü tarafların arabuluculuğuna meydan vermemek için ve küçümsenen cesaretlerini sergileyen hızlı bir darbeydi.[99] Rusya'nın Pasifik filosunu ele geçiren Japonlar, Mançurya'da konuşlanmış Rusların üstüne yürümek üzere Kore Yarımadası'na asker çıkarmayı da başardılar. Bu büyük bir şok yarattı. Aşırı muhafazakâr Rus gazetesi *New Times* bile, 1 Ocak 1905 sayısında "artık bu şekilde yaşamak mümkün değil" yorumunu yapıyordu. Aynı gün, Vladimir Lenin otokrasinin devasa askerî yapısını "içinden çürüyen güzel bir elma"ya benzetiyordu.[100] Rusya Baltık filosunu, dünyanın yarısını dolaştırarak, 18 bin deniz mili öteden bölgeye sevk etti. Yedi buçuk ay sonra, Mayıs 1905'te savaş alanına varır varmaz, St. Petersburg'un kalifiye işçilerince inşa edilmiş sekiz modern savaş gemisi Tsushima Muharebesi'nde büyük bir başarıyla batırıldı.[101]

Rus devleti her şeyi askerî öncelik ve gereksinimlere tabi kılıyordu ve Romanovlar imaj ve meşruiyetlerini Rusya'nın uluslararası saygınlığına bağlamıştı, dolayısıyla Tsushima şoku yıkıcı oldu.[102] Karada da Japonlar Rusya karşısında parlak zaferler kazandılar. Bu zaferlerden birisi, dünya tarihindeki en geniş askerî katılımın gerçekleştiği (toplam 624 bin), Rusya'nın sayısal üstünlüğe sahip olduğu Mukden Muharebesi'ydi.[103] Yakıcı Mukden yenilgisi II. Nikolay'ın taç giymesinin yıldönümüne rastlamıştı.[104]

Tam da otokrasinin varoluşuna –büyük güç statüsüne– meşruiyet kazandıran sahnede yaşanan bu fiyasko, sadece çarlığın siyasal hatalarını sergilemiyor ama aynı zamanda siyasal çöküş tehdidini de beraberinde getiriyordu. Savaş için silah üreten askerî fabrikalarda grevler başladı ve 8 Ocak 1905'te Rusya'nın savaş dönemi başkenti elektriksiz ve iletişimsiz (gazeteler) kaldı. 9 Ocak 1905 Pazar günü, kuşatılan Port Artur, Japon kuvvetlerinin eline geçtikten yedi gün sonra, işçi sınıfı mahallesinde, Narva ve Nevsky kapılarının ardında toplam altı noktada grevdeki binlerce işçi ve aileleri toplandı. Kış Sarayı'na yürüyecekler ve "çar-babaya" işçilerin yaşam koşullarının iyileştiril-

---

98 McDonald, *United Government*, s. 31-75; Esthus, "Nicholas II"; Gurko, *Features and Figures*, s. 264; March, *Eastern Destiny*, s. 173-84.

99 Koda, "The Russo-Japanese War."

100 *Vpered!*, 1 Ocak 1905; Pavlovich, "SSSR I vostok", s. 21-35.

101 Nikolay günlüğüne şunları yazmıştı: "Artık, iki günlük savaşta neredeyse tüm filonun yok edildiğine dair korkunç haberler teyit edildi." *Dnevnik imperatore Nikolaia II* (1923), s. 201.

102 Lieven, *Empire*, s. 159.

103 Manning, *Bayonets Before Bullets*, s. 152-99; Nish, "Clash of Two Continental Empires", I: 70.

104 *Dnevnik Imperatora Nikolaia II*, 1991, s. 315.

mesi, bir Kurucu Meclis'in toplanmasıyla hak ve onurlarının korunması için dilekçe vereceklerdi.[105] Muhafazakâr bir papaz önderliğinde yürüyorlar, Ortodoks simgeleri ve haçlar taşıyorlar, kilise çanları eşliğinde dini ilahiler ve "Tanrı Çarı Korusun"u söylüyorlardı. II. Nikolay asıl sarayına, şehir dışında, Tsarskoye Selo'daki Aleksandr Sarayı'na gitmişti ve dilekçe sahipleriyle görüşmek niyetinde değildi. Tesadüfen başkentte bulunan yetkililer şehir merkezini askerî birliklerle kapatmaya karar verdiler. Papazın grubu güneydoğudaki Narva Kapısı'na kadar gidebildi, daha fazla ilerlemeyi denediklerinde imparatorluk birlikleri ateş açtı. Onlarca cesedin ortasında papaz haykırıyordu: "Artık Tanrı yok, Çar yok!" Açılan ateşle Trinity Köprüsü, Aleksandr Bahçeleri ve diğer yerlerdeki silahsız erkek, kadın ve çocuklar da durduruldu. Panik çıktı ve bazı göstericiler diğerlerini ayakları altında çiğneyerek öldürdü. Tüm şehirde o gün, iki yüz kişi öldü ve sekiz yüz kişi yaralandı – işçiler, karıları, çocukları ve izleyenler.[106] St. Petersburg'daki "Kanlı Pazar" çok daha büyük olaylara yol açtı, içki ve silah satan dükkânlar yağmalandı, öfke her yerdeydi.

II. Nikolay'ın halkın babası imajı artık eskisi gibi olmayacaktı. (Odessa'daki Birleşik Devletler konsolosu, "tüm sınıflar, yetkilileri ve özellikle de imparatoru suçluyor," diyordu. "Mevcut hükümdar Rus halkının sevgisini kesinlikle kaybetti.")[107] Şubat 1905'te, seçilmiş bir "danışma" Duma'sı ya da meclisi kurulacağına dair verdiği net olmayan sözler muhafazakâr saflarda telaşa yol açarken, huzursuzluğun bastırılmasını sağlamadı. Takip eden ay, bütün üniversiteler (bir kez daha) kapandı.[108] Grevciler imparatorluğun demiryollarını çalışamaz hale getirince, hükümet yetkilileri şehir dışındaki sarayında bulunan çarla görüşmeye nehir teknesiyle gitmek zorunda kaldılar. 1905 Haziran ayında, Karadeniz filosunun –Pasifik ve Baltık filolarının kaybı sonrası Rusya'nın elinde kalan yegâne filoydu– bir parçası olan *Potemkin* savaş gemisini ele geçiren denizciler Odessa'yı bombaladıktan sonra Romanya'dan sığınma istediler. "Kargaşa her yeri sarmıştı," diye durumu anlatan bir polis, siyasi polisin faaliyeti "tamamıyla durma noktasına gelmişti," diye de ekliyordu.[109] Grev dalgaları Rusya Polonya'sı, Baltık-

105 Trusova, *Nachalo pervoi russkoli revoliutsii*, s. 28-30; Field, "Petition Prepared for Presentation to Nicholas II."

106 Gapon, *Story of My Life*, s. 144, 180-8; Gurko, *Features and Figures*, s. 345; Galai, *Liberation Movement in Russia*, s. 239; Pankratova, *Revoliutsiia*, IV: 103, 811, n112; Zashikhin, "O chisle zhertv krovavogo voskresen'ia"; Ol'denburg, *Istoriia tsarstvovaniia Imperatora Nikolaia II*, I: 265-6.

107 Heenan, aktarıldığı kaynak, Askew, "An American View", s. 43.

108 Savich, *Novyi gosudarstvennyi stroi Rossii*, s. 11-14; Daly, *Autocracy Under Siege*, s. 168-9; Verner, *Crisis of Russian Autocracy*, s. 182-217.

109 Martynov, *Moia sluzhba*, s. 59.

lar ve Kafkasya'yı sararken, Gürcistan Marksistlerinin lideri Jordania, Kafkasya'da "tüm idari aygıtın karmaşa içine düştüğünü" söylüyordu. "Toplanma, grev ve gösteri özgürlüğü *de facto* oluşmuştu."[110] Kafkasya'nın Kutaisi eyaleti valisi devrimcilerin tarafına geçti. Kazan ve Poltava eyaletlerinde valiler sinir krizi geçirdiler. Diğerleri panik halindeydi. Samara Valisi Ivan Blok şöyle yakınıyordu: "Hayatınızı tehlikeye atıyorsunuz, insan gibi yaşayabilsinler diye düzen tesis etmek için sinirlerinizi harap ediyorsunuz, peki her yerde ne ile karşılaşıyorsunuz? Sanki bir canavarmışsınız, insan kanı içiyormuşsunuz gibi nefret yüklü bakışlar." Çok kısa br süre sonra patlayan bir bomba Blok'un kafasını kopardı. Geleneksel bir açık tabuta yerleştirildi, çarpılmış gövdesi üniformasının içine tıkıştırılmıştı ve olmayan kafasının yerinde de bir top vardı.[111]

Sivil cephe patlamıştı. Diğer yandan, savaşın iki tarafında yer alan ülkelerde 2,5 milyon insan seferber edildi ve tarafların 40 bin-70 bin arası kayıpları oldu (20 bin sivil Çinli de ölmüştü). Aslında, Japonya kayıplarını yerine koyamadığı için, Mukden gibi büyük zaferleri Tokyo'yu yenilginin kıyısına daha çok yaklaştırmıştı.[112] Ancak, eğer II. Nikolay askerî kayıplarını telafi etmek üzere savaşı sürdürmeye niyet etseydi, bunu başaramazdı. Japonların Trans-Sibirya'ya –düşman birliklerinin ve materyallerinin nakli için en önemli taşıma aracı– neden sabotaj düzenlemediği ise hâlâ bilinmezliğini koruyor.[113] Bu arada köylüler vergi ödemeyi reddediyorlardı ve 2 binden fazla malikâneyi yıktılar ya da tahrip ettiler. Daha Mart 1905'te, içişleri bakanlığı Avrupa Rusya'sındaki elli eyaletin otuz ikisinde ayaklanmalar nedeniyle askerlik için çağrı yapmanın olanaksız hale geldiği sonucuna varmıştı.[114] Nakit akışı için Rus devletinin bel bağladığı Avrupa kredileri, taahhütlerin yerine getirilmemesine karşı bir gözdağı olarak, kesilmişti.[115] 23 Ağustos 1905'te [Batı'da 5 Eylül], Rusya ve Japonya, Birleşik Devletler Başkanı Theodore Roosevelt'in aracılığında, New Hampshire, Portsmouth'ta barış anlaşması imzaladılar. Kaybettiği şöhretini geri kazanmış olan Witte, Rusya'yı çok iyi tem-

---

110 Zhordania, *Moia zhizn'*, s. 44. Düzeni tesis etmek için askerî birlikler 1905 yılının ilk on ayı boyunca en az 2.699 kez çağrıldılar (1900 senesinde 29 kez).

111 Robbins, *The Tsar's Viceroys*, s. 230-2 (aktarıldığı kaynak, I. F. Koshko, *Vospominania gubernatora* [1905-1914 gg.]: *Novgorod, Samara, Penza* [Petrograd, 1916], s. 83-8). Temmuz 1904'te Kafkasya genel valisi Golitsyn bir terörist saldırıda yaralandı ve öldü. Yerine gelen enerjik Kont Illarion Vorontsov bir at yetiştiricisi ve petrol yatırımcısıydı, çara yakındı ve genel vali oldu (eski makamına iade edildi). 1905 yılında görevden affını istedi fakat kalmaya zorlandı (1915 yılına kadar).

112 Westwood, *Russia Against Japan*, s. 135, 153.

113 Tani Toshio'nun gizli savaş tarihi, Japon istihbaratını suçlarken Robert Valliant Rusların öz-savunmasına itibar ediyor. Valliant, "Japan and the Trans-Siberian Railroad," s. 299.

114 Fuller, *Strategy and Power*, s. 403-4; *Steinberg, All the Tsar's Men*, s. 121.

115 Geyer, *Russian Imperialism*, s. 234-6.

sil ederek içinde bulundukları kötü durumda olabileceğin en iyisini yaptı.[116] Rusya yenilgiyi kabul edecek ancak savaş tazminatı ödemeyecekti. Bu arada, Rusya'nın feragat etmesi gereken yegâne toprak parçası uzak Sahalin Adaları'nın (sürgün yeri) yarısıydı. Ne olursa olsun, yenilginin içeride yansımaları oldu (1896'da İtalyanlara karşı Etiyopya'nın kazandığı zaferden çok daha fazla). Rusya, eşit bir savaşta Asya ülkesine yenilen ilk Avrupalı büyük güçtü – ve bu dünya basınının huzurunda olmuştu. O günlerde bir gözlemci yaptığı tipik değerlendirmede, "beyaz-olmayanların beyazlara karşı kazandığı bir zafer," diyordu, hiç şüphesiz "hayatımızda gerçekleşmiş ya da gerçekleşebilecek olan en önemli olay."[117]

Sol hizipçilik

Japonya'nın Stockholm askerî ataşesi, çarlığın Avrupa sürgünündeki siyasal muhalifler yelpazesine bolca para dağıtırken, yaşadığı hayal kırıklığını da ifade ediyordu. "Tüm bu sözde muhalif partiler, gizli topluluklar olduğundan rejim düşmanlarıyla Rus ajanlarını ayırmak imkânsız," diyerek durumu üstlerine rapor eden ataşe, devrimcilerin –ya da provokatörlerin?– tümünün isimlerinin sahte olduğunu da ekliyordu. Her ne olursa olsun, *Okhranka*'nın ele geçirdiği mektubun sergilediği gibi, çalışmaları tümüyle gereksizdi.[118] Rusyalı devrimciler çok daha büyük yardımı doğrudan otokrasiden alıyordu. İmparatorluğun temel düzen gücü olan Rus ordusu sınırlarının dışına sürüklendiğinde –Çin ve Kore topraklarında Japonya ile savaşmak için– Rusyalı devrimciler savaşın dışında tutuldu. Kırk yaş üstü evli köylüler bile askere alımların hedefiyken, kalıcı bir ikametgâhı olmayan ve sabıka kaydı olanlar ülkede kalıp isyan peşinde koşmakta özgürdüler.

Bir çarlık polisi raporunda (1 Mayıs 1904 tarihli), o sırada yirmi yedi yaşında olan geleceğin Stalin'i şöyle tanımlanıyordu:

> Cugaşvili, Yosif Vissarionovich: [Yasal durumu] Tiflis idari bölgesi, Tiflis ili, Didi-Lido köyünden, köylü; doğumu 1881, dini Ortodoks, Gori Kilise Okulu ve Tiflis Papaz Okulu'na devam etmiş; bekâr. Baba adı Vissarion, bulunduğu yer belli değil. Ana adı Yeketerina, ikametgâhı Tiflis eyaleti, Gori... Eşkal: Bo-

---

116 White, *Diplomacy of the Russo-Japenese War*, s. 227 ve devamı.

117 Aydin, *Politics of Anti-Westernism*, s. 71-92 (73'te: Oxford Üniversitesi'nden Alfred Zimmern). Aynı zamanda bkz. Barraclough, *Introduction to Contemporary History*.

118 Motojiro, *Rakka ryüsui*. *Okhranka*, mektubunu ele geçirip, albayın faaliyetlerini belgeleyen bir kitapçık yayınladı: "The Seamy Side of Revolution: Japenese Funds and the Armed Uprising in Russia" (1906). *Iznanka revoliutsii: vooruzhennoe vozstanie v Rossii na iaponskie sredstva* (St. Petersburg: A. S. Suvorin, 1906), 10 kapiklik bir kitapçıktı. Akashi Almanya'dan geri çağrıldı ve Japonya'nın Kore kolonisinde askerî polis başkanı olarak atandı, burada kendisine dikte edilen baskıyı uyguladı.

yu 2 arshin, 4.5 vershki [yaklaşık 1 metre 65 santimetre], normal yapılı; sıradan bir insan görünümlü.[119]

Doğum yılı (1878) ve boyu (1,70) yanlış kayda geçmiş olsa da yanıltıcı biçimde "sıradan kişi" olarak tanımlanan bu adam, tam da siyasal eylemlerinden dolayı askerlik hizmetinden muaftı – ve sonuç olarak 1905 ayaklanmasının tam ortasında yer alabilirdi. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Gürcistan şubesi onu Chiatura'da görevlendirdi. Bu şehir, yüzlerce küçük işletmenin toplam 3 bin 700 madenci ve ayıklayıcı istihdam ederek manganez cevheri çıkardığı, Batı Gürcistan'da bir cehennem çukuruydu.

Chiatura'daki manganez madeni yataklarını 19. yüzyıl ortalarında faaliyete geçiren, Witte'nin orta seviyede bir çarlık görevlisi olan babasıydı.[120] 1905 yılına gelindiğinde, Sergei Witte'nin Rusya'yı yeni dünya ekonomisiyle bütünleştirmesi sayesinde, özel mülkiyetin elinde bulunan madenler küresel manganez üretiminin en az yüzde ellisini karşılıyordu. Çıkarılan maden cevheri dağ gibi yığılıyor, Alman ve Britanya çelik üretiminde kullanılmak üzere ihraç edilmeden önce kadın ve çocuklar tarafından yıkanmayı bekliyordu. Ortalama günlük ücret 40-80 kapik arasındaydı, kumanya manganez tozuna bulanıyordu, konutları "açık hava" idi (kışın madenin içinde uyuyorlardı) ve bir gözlemcinin sözleriyle, Chiatura "tam bir cezai çalışma sahasıydı" (*katorga*) – ancak işçiler herhangi bir nedenle mahkûm değildi.[121] Çarlık Rusya'sı standartlarında bile Chiatura'daki adaletsizlik göze batıyordu. Ancak işçiler isyan ettiğinde, rejim, imparatorluk birliklerinin yanı sıra, kendilerine Kutsal Tugaylar diyen ama Siyah Yüzler [Black Hundreds] diye anılan sağ kanat infazcıları da gönderdi. Fiziksel saldırılara karşı Cugaşvili, Sosyal Demokrat ajitasyon "çevreler"inin Kızıl Yüzler [Red Hundreds] diye anılan saldırı tugaylarına dönüştürülmesi için çalıştı.[122] 1905 yılında işçi Kızıl Yüzler, genç radikal eşkıyaların da desteğiyle Chiatura'nın kontrolünü ve dolayısıyla da küresel manganez üretiminin yarısını ele geçirdiler.

Daha bir yıl önce Cugaşvili karma-Rus (imparatorluk) Sosyal Demokratlardan ayrı özerk bir Gürcü Sosyal Demokrat İşçi Partisi için çağrı yapıyordu – bu belki de papaz okulundaki ya da genelde Gürcistan'daki Ruslaştırma mücadelelerinin kalıntısıydı. Fakat Gürcistan'daki Sosyal Demokratlar, ulu-

---

119 Roy A. Medvedev, "New Pages from the Political Biography of Stalin", Tucker, *Stalinism*, s. 199. 1 arshin, 16 vershki idi ve 28 inç'e [71,12 santimetre] tekabül ediyordu.

120 Von Laue, *Sergei Witte*, s. 40.

121 Aktarıldığı kaynak, Makharadze ve Khachapuridze, *Ocherki*, s. 135. Aynı zamanda bkz. Chakhvashvili, *Rabochee dvizhenie*, s. 63.

122 "Kızıl Yüzler"i Kafkasya'da örgütleyenler arasında Mikho Tsakakaya, Pilipe Makharadze, Mikho Bocharidze, Budu Mdivani ile Menşevik Silva Jibladze'nin yanı sıra Cugaşvili vardı. Talakavadze, *K istorii*, I: 143; Parkadze, "Boevye bol'shevistskie druzhiny v Chiature v 1905 gody", s. 46-50. Aynı zamanda bkz. Montefiore, *Young Stalin*, s. 112; van Ree, "The Stalinist Self", s. 275 6.

sal bağımsızlık için mücadeleyi reddettiler, zira bir şekilde kurtuluşu başarsalar bile, Gürcistan'ın özgürlüğü Rusya'nın özgürlüğü olmadan asla sürdürülemezdi. Gürcü yoldaşları Cugaşvili'yi "Gürcü Bundist" olmakla suçladılar ve sözünü açıkça geri almaya zorladılar. Geleceğin Stalin'i (Şubat 1904'te) inanç ilkelerini (*Credo*) kaleme alarak ayrı bir Gürcü partisi düşüncesini açıkça reddetti; bu metnin yetmiş kopyası Sosyal Demokrat çevrelere dağıtıldı.[123] Gençliğinin romantik şiirleri ve daha sonra Stalin'e atfedilen Lado'nun *Brdzola*'sına yazılmış iki isimsiz başyazı dışında *Credo*, onun ilk yayınlanmış metinlerinden biridir (daha sonra onun yazılarını derleyen parti tarihçileri bu metni hiçbir zaman bulamadılar). Bu *mea culpa*'nın ardından Eylül-Ekim 1904'te Gürcüce yazılmış "Sosyal Demokratların Ulusal Sorun Hakkındaki Yaklaşımı Nedir" başlıklı daha geniş kapsamlı metin geldi – esasen bilgelik kariyeri bu metinle başlayacaktı. Cugaşvili, Paris'te kurulmuş dergisiyle hem Rus İmparatorluğu'nda ve hem de sosyalist hareket içinde Gürcü özerkliği talep eden, yeni kurulmuş Sosyal Federalistler partisini hedef alıyordu. Ayrı "milli" sol partiler düşüncesini şiddetle reddediyor ve Gürcü milliyetçiliği ile ilgili küçümseyici ifadeler kullanıyordu.[124] Batum proletaryasına hitaben yazılmış Nisan 1905 tarihli bir kitapçıkta, "Rus sosyal demokrasisi sadece Rus proletaryasına karşı değil, barbar otokrasinin boyunduruğu altında inleyen Rusya'daki tüm halklara karşı sorumludur – tüm insanlığa, tüm çağdaş uygarlığa karşı sorumludur," diyordu.[125] Gürcistan değil Rusya. *Credo* olayı bir dönüm noktası olmuştu.

Bu arada, Chiatura'da kitlesel eylemler hazırlarken Cugaşvili kendisine uygun radikal bir ortamdaydı – neredeyse her bir madeni Sosyal Demokrat Parti hiziplilerinin savaş sahası haline getiriyor, geçmiş yeraltı yaşamından, özellikle Batum'dan kendisine sadık adamlarını getiriyordu. Bazı gözlemciler ona bağlı hizbin aşırı bağlılığına hayret ediyorlardı. Buna karşın, Chiatura işçileri kendilerine lider olarak Cugaşvili'yi değil, ince-uzun, karizmatik Gürcü genci Noe Ramishvili'yi (doğum 1881) seçtiler. Ramishvili'nin maden işçilerinin gönlünü kazanması, kısmen de olsa, mensubu olduğu Kafkas Sosyal Demokratları "Menşevik" hizbinin parti içinde işçilere üstün bir rol tanımasıyla ilgiliydi.[126] Kafkas Sosyal Demokratların "Bolşevik" hizbine

123 "Predislovie k pervomu tomu", *Sochineniia*, I: 10; XVII: 622-37 (28 Aralık 1945 tarihli Kremlin toplantısında Vasily D. Mochalov'un kaydettiği notlarda, Stalin'in kendi ifadesi); Service, *Stalin*, s. 54-5 (atıfta bulunduğu kaynak, Sergei Kavtaradze'nin yayınlanmamış Gürcüce anıları); Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 140-1.

124 "Kak ponimaet sotsial demokratiia natsional'nyi vopros?", *Sochineniia*, I: 32-55 (yer aldığı kaynak *Proletariatis Brdzola*, Eylül-Ekim 1904). Aynı zamanda bkz. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 140-1.

125 RGASPI, f. 71, op. 10, d. 183, l. 111, yer aldığı kaynak, van Ree, *Political Thought of Joseph Stalin*, s. 69.

126 Ramishvili Paris'te bir Sovyet ajanı tarafından öldürülecekti. Bkz. Chavichvili, *Patrie, prisons,*

bağlı olan Cugaşvili rakiplerini "işçi hayranı" olmakla suçluyordu.[127] Chiatura'dan, o sırada Avrupa'da sürgünde olan Bolşevik hizbi lideri Vladimir Lenin'e, yaşanan ölümüne mücadeleyle –çarlık rejimine karşı değil Menşevizm'e karşı– ilgili raporlar gönderiyordu.[128]

Bolşevik-Menşevik hizipçiliği, iki yıl önce Temmuz 1903'te Londra'da gerçekleştirilen Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi İkinci Kongresi'nde (1898'de dokuz kişinin katılımıyla Minsk'te yapılan kurucu kongreden beri ilkti) patlak vermişti. Çarlık polisinden uzakta, delegeler bir tüzük ve programı benimsediler ("toplumsal devrimin ön koşulu proletarya diktatörlüğüdür"), fakat iki güçlü kişilik Lenin ve Martov partinin yapısı konusunda fikir ayrılığına düştüler. Tartışma *Iskra*'nın yayın kurulunun altı kişiden üç kişiye (Plekhanov, Lenin, Martov) düşürülmesi için Lenin'in teklifi ile başladı. Bu akla uygun bir teklif olsa da salonda kıyamet kopmasına yol açtı (toplantı tutanakları "tehditkâr haykırışlar" ve "rezalet" çığlıklarını kayda geçirmişti). Fikir ayrılıkları giderek derinleşti. Tüm Rus Sosyal Demokratlar kapitalizmi aşılması gereken bir bela olarak görüyorlardı, fakat Marksizm tarihin aşamalarla ilerlediğini savunuyordu ve çoğu Rus Marksisti, sözüne güvenilir Plekhanov'u izleyerek, sosyalist devrimin başarıya ulaşabilmesi için önce "burjuva devriminin" gerçekleşmesi ve Rusya'da kapitalist gelişmeyi hızlandırınası gerektiği önermesine bağlı kalıyorlardı. Bu yaklaşıma göre Rus işçileri, meşruti yönetimi kurabilmesi için zayıf burjuvaziye destek verecekti ve birkaç on yıl sonra işçiler kapitalizmi aşarak sosyalizme yürüyeceklerdi. Ama eğer işçiler bu rolü oynamayı *başaramazsa* ne olacaktı? Martov meselenin püf noktasını yakalayarak şöyle diyordu: "Devrimci-demokratik ve sosyalist görevlerin uzlaştırılması –yani, burjuva devrimi ve sosyalist devrim– Rus toplumunun yaşadığı kaderin Rus sosyal demokrasisi önüne koyduğu bulmacadır."[129]

---

exil. Chavichvili (1886-1975) Sosyal Demokrat bir gazeteciydi ve göç ederek Milletler Cemiyeti ile bağlantılı bir gazeteci olarak çalıştı.

127 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 231-6 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 5, d. 320, l. 2-2ob); Troçki, *Stalin*, s. 59; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 104. Trans-Kafkas Bolşeviklerinin Kasım 1904'te Tiflis'te gerçekleştirdiği ilk konferansta Cugaşvili on iki delegeden biriydi. Ayrı bir Kafkas Bürosu oluşturuldu (Cugaşvili'nin en baştan dahil edilip edilmediği belirsizdir) ve yaklaşmakta olan Nisan 1905 Londra Bolşevik konferansı tartışıldı. Londra konferansını Troçki, "Bolşevizm Kurucu Kongresi" olarak adlandırmıştı. Londra'ya Kafkaslar'dan gelen dört (Bolşevik) delege, Kamenev, Tskhakaya, Japaridze ve Nevsky idi. Cugaşvili Chiatura'da kaldı. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 651, l. 226-7 (M. Chodrishvili); *Perepiska V. I. Lenina*, III: 215-22; Taratuta, "Kanun revoliutsii 1905 g. na Kavkaze"; Moskalev, *Bol'shevistskie organizatsii Zakavkaz'ia Pervoi russkoi revoliutsii i v gody stolypinskoi reaktsii*, s. 72; Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 223.

128 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 649, l. 361 (S. Khanoian, *Zaria vostoka*, 24 Ocak 1925); op. 1, d. 938, l. 5-8; Jones, *Socialism*, s. 122; Talakavadze, *K istorii*, s. 119-20; Bibineishvili, *Kamo*, s. 70; Chavichvili, *Patrie, prison, exil*, s. 68-9, 71-9, 88-9, 92, 113, 116-7; Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 231-6; van Ree, s. 271; *Sochineniia*, I: 99-103.

129 Getzler, *Martov*, s. 219, alıntı yaptığı kaynak Martov, *vpered' ili nazad?* (Cenevre, 1904), s. 2.

Tarihsel süreçte işçilerin rolü sorunu Alman Sosyal Demokratları çoktan bölmüştü. Almanya'da, proletaryanın devrimci değil ama sadece sendika bilinci geliştirdiği anlaşılıyordu (ve kapitalizm yıkılmıyordu). Bu durumu üzüntüyle ortaya koyan Eduard Bernstein, sosyalistlerin kapitalizmin yıkılışını sağlamak yerine iyileşme ve evrilmenin peşine düşmelerinin, kapitalizm aracılığıyla sosyalizme varmayı başarmalarının gerektiği sonucuna varıyordu. Bernstein'e muhalefet eden Karl Kautsky onu Marksist "revizyonist" olmakla itham ediyor, sosyalizm ve sonra da komünizme devrimle ulaşılacağında ısrar ediyordu. Ancak Çarlık koşulları Rusya'da bir Bernstein "revizyonist" yaklaşımına olanak tanımıyordu, gerçi Lenin'in bu eğilimde olduğu düşünülüyordu ama öyle değildi, zira sendikacılık ve meşrutiyet yasadışıydı. Lenin Kautsky'e saygı duyuyordu ancak daha da ileri giderek, komplocu yaklaşımı savundu çünkü Rusya özgürlüklerin kısıtlanmasının sertliği bakımından Almanya'dan farklıydı. *Ne Yapmalı?* (1902) kitabında Lenin, "imparatorluk güvenlik polisi kadar iyi eğitimli ve deneyimli birkaç profesyonelin örgütlemesine izin verildiği takdirde" bir devrimin mümkün olabileceğini öngörüyordu.[130] Bu yaklaşımı Marksizm-dışı olmakla itham edildi – aslında Blanquist olmakla; Fransız Louis August Blanqui (1805-1881), küçük bir grubun güce başvurduğu geçici diktatörlük üzerinden devrime ulaşmasını halk hareketlerinin etkinliğine tercih ediyordu.[131] Aslında birçok yönden, Lenin sadece Rus İmparatorluğu'ndaki yoğun işçi militanlığına tepki gösteriyordu; 1900 yılında Kharkov'daki 1 Mayıs gibi –ki bunun üzerine yazmıştı– ya da bir sonraki yıl Obukhov'da meydana gelen şiddetli işçi-polis çatışmaları gibi. Lenin'in zaman zaman Bernstein gibi, eğer işçiler kendi hallerine bırakılırsa sadece sendikacılık bilinci geliştirirler, der gibi göründüğü doğruydu. Ancak bu Lenin'i daha az değil daha çok radikal kılıyordu. Lenin, temelde, olağan örgütlü faaliyetlere aşırı-baskıcılıkla engel olabilen iyi örgütlenmiş çarlık devletini yenebilmek için bir profesyonel devrimciler partisi arayışındaydı.[132] Lenin diğerlerini ikna edemedi: 1903 kongresinde, elli bir delegenin sadece dördü gerçek işçi olsa da, Martov'un yaklaşımı –sadece "profesyonel" devrimciler değil daha geniş katılımlı bir parti örgütlenmesi– oylamayı az bir farkla kazandı (23'e 28). Lenin bu sonucu kabul etmedi ve Bol-

---

130 PSS, VI: 126-7.

131 Mussolini'nin erken dönem sosyalist gazetesi *Il popolo d'Italia*'nın künyesinde Blanqui'den bir alıntı yer alıyordu: "Silahı olanın ekmeği de olur."

132 Lih, *Lenin Rediscovered*. Lih, sayısız saldırıları arasında, Kautsky'nin 1899'da yazdıklarına atıfla, Lenin'in Kautsky'den fazla uzak olmadığını gösteriyordu: "Sosyal Demokrasi militan proletaryanın partisidir; aydınlatmaya, eğitmeye, örgütlemeye, mevcut her araçla siyasi ve ekonomik gücünü genişletmeye, ele geçirilebilecek her pozisyonu ele geçirmeye çabalar, böylelikle proletarya gerekli güç ve olgunluğa ulaşarak siyasal iktidarı ele geçirecek, burjuva düzenini alaşağı edecektir" (87-8).

şevikler (Çoğunlukçular) dediği bir hizip oluşumunu duyurdu, zira diğer tali konularda çoğunluk elde etmişti. Martov'un çoğunluğu, inanılmaz bir biçimde, Menşevikler (azınlıkçılar) olarak adlandırılmayı kabul etti.

1903 yazındaki bölünmeyle ilgili suçlamalar, karşı suçlamalar –ve yanlış anlamalar– yüzyıla yakın bir süre yankısını sürdürdü. *Okhranka*'ya göre bu durum hayra alamet değildi: Sosyal Demokratlar birbirine düşmüştü! Artık Sosyal Demokrat devrimciler için sadece Sosyalist Devrimciler gibi soldaki rakiplerle yarışırken bir yandan da tutuklanmaktan kurtulmaya çalışmak yetmeyecekti, aynı zamanda tüm imparatorluk sathında ve yurtdışındaki parti komitelerinde kendi partilerinin "diğer hizbi" ile savaşmak zorundaydılar, Bolşevik-Menşevik farklılıklarını açıkça ifade etme güçlüğü çekerken bile.[133] Tabii ki devrimciler arasında sekterlik, eşini aldatmak kadar yaygındı. Yine de, Lenin'in hizipçiliği öteden beri dostu olan Martov'u ve onun müttefiklerini kızdırmıştı, çünkü Rus Sosyal Demokrat kademelerindeki Yahudi Bund'unun gücünü frenlemek için daha yeni Lenin'le anlaşmışlardı (1903 Sosyal Demokrat kongresinde, geniş Yahudi proletaryasına rağmen sadece beş Bundist delegeye müsade edilmişti).[134] Sonuç ortadaydı – ihanet. Martov ve hizbi çeşitli aracılık girişimlerini reddettiler. Lenin'in kuramsal pozisyonu şüphesiz iktidar olma çabası içeriyordu fakat bölünme, kısmen de olsa kişisel düzeyde başladı ve öyle devam etti. İç tartışmalar karşılıklı olarak çok acımasızca sürdürüldü – yalancılık ve ihanet suçlamalarıyla.

Bölünme yaygın olarak bilinir hale geldiğinde Lenin her yönden eleştirilere maruz kaldı. 1904'te, Lenin'i daha üç yıl boyunca görmeyecek olan Polonya doğumlu devrimci Rosa Luxemburg, onun örgütlenmeye dair yaklaşımını "askerî aşırı-merkeziyetçilik" olmakla itham etti. Martov'un tarafında yer alan Troçki, Lenin'i Cizvit Katolik Abbé Emmanuel Joseph Sieyes ile kıyaslıyordu – diğer insanlara karşı kuşkuculuk, düşüncesine bağnazca bağlılık, güya her yerde görülen isyanı denetim altına alma iddiasında bulunurken diktatör olmaya çalışmak. Bir süre sonra Plekhanov Lenin'i Blanquist olarak adlandırdı. Lenin ise Cenevre'deki üssünde, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin stratejik olarak önemli ve kalabalık Kafkas kolunu kendi tarafına çekmek için özenli ve sabırlı bir çalışma yürütürken, partinin Merkez Komitesi'nin (rakipleri) "sinsi kepazeliklerine" değiniyordu. Başarıya da ulaşabilirdi: Sonuçta, Avrupa Rusya'sından, Lenin'in hizbine mensup çok sayıda

133 Ulam, *The Bolsheviks*, s. 193-4.

134 Sapir, *Fedor Il'ich Dan*, s. 50-5. Bund'a karşı Martov ile birlikte Lenin'e destek veren Fyodor Dan, aynı zamanda Lenin'in *Ne Yapmalı?* kitabının ilk kopyalarını, bavulun gizli bölmesinde Rusya'ya sokan kişidir. 1940'lı yıllarda, sürgündeki Dan, Bolşevizm ve Menşevizm'i birbirinin zıddı değil tamamlayıcısı olarak görmüştür. Bkz. Liebich, "Menshevik Origins." Polis Bund'u da takip etmiş, Haziran 1903-Temmuz 1904 arasında yaklaşık 4 bin 500 mensubunu tutuklamıştı. Minczeles, *Histoire générale du Bund*, s. 119.

kişi Bolşevik etkisini artıracakları Kafkasya'ya sürgüne gönderiliyordu. Geleceğin Stalin'i –çarlık tutukevinde bulunduğu için 1903 Londra kongresine katılamamıştı– Lenin'in hizbine sıkı sıkıya bağlı Lev Kamenev ile 1904 yılında Tiflis'te tanışmıştı. Ancak Ocak 1905'te Gürcü Marksistlerinin lideri Noe Jordania Avrupa sürgününden Gürcistan'a döndü ve Kafkas Marksistlerinin büyük çoğunluğunu Lenin'den uzaklaştırıp Menşeviklerin safına yönlendirdi. Cugaşvili, daha 1901'de, dar ve entelektüel-odaklı partiyi savunarak Jordania ile karşı karşıya gelmişti. Bolşevik hizipte kalarak bir kez daha Jordania'ya karşı çıkıyordu. Dolayısıyla, Cugaşvili için bölünme kısmen kişiseldi. Kuramsal anlamda, işçilere karşı profesyonel devrimcileri destekleyen Leninist yaklaşım da Cugaşvili'nin benliğine ve mizacına uygundu.

Cugaşvili'nin erken dönemdeki bağlılık duygusuna açıklama getirilirken kaçınılmaz olarak Lenin'in kişisel etkisine atıfta bulunulur: Geleceğin Stalin'inin Bolşevik lidere uzun süre uzaktan hayranlık beslediği söylenir. Fakat Lenin'e uzaktan bir hayranlık duymuş olsa bile ilk karşılaşma bunu köreltecekti.[135] Aralık 1905'te, Rusya yönetimindeki Finlandiya, Tammerforce'da Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Üçüncü Kongresi'nde karşılaştılar. Cugaşvili Kafkasya Bolşevik hizbinin üç delegesinden biriydi.[136] Lenin İsviçre sürgününden Rusya'ya Kasım 1905'te henüz dönmüş, o yıl gerçekleşen çoğu devrimci etkinliğe katılmamayı seçmişti. Otuz altı yaşına girmek üzereydi ve Cugaşvili'den yaklaşık on yaş büyüktü.[137] (Tüm delegelerin "en yaşlısı" olan Kafkasya'dan Mikho Tskhakaya otuz dokuz yaşındaydı.) Cugaşvili, kendisi de dahil olmak üzere eyalet delegelerinin yaşlı Lenin'in politika önerilerine nasıl saldırdığını ve Bolşevik liderin, göçmenlik nedeniyle bazı meseleleri bilmediğini söyleyerek nasıl *geri adım attığını* gözlemledi. Stalin, "partimizin dağ kartalını görmeyi umuyordum, sadece siyasal anlamda değil fiziksel olarak da büyük bir insanı, zira Lenin'i kafamda bir dev gibi resmetmiştim, heybetli bir insanlık figürü olarak," diyecekti. "Ortalamadan daha kısa, alelade fanilerden, kelimenin gerçek anlamıyla, hiçbir farkı olmayan bu sıradan

135 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 21-3; Arsenidze, "Iz vospominaniia o Staline", s. 235; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 99, 133-7. Yaşlılığında Stalin, "eğer Lenin olmasaydı," diyordu, "kilise korosunda şarkı söyleyen bir papaz okulu öğrencisi olarak kalırdım". Bu tabii ki doğru değil: Stalin Lenin'le ilgili bilgi sahibi olmadan çok önce koroyu ve papaz okulunu bırakmıştı. Mgeladze, *Stalin*, s. 82.

136 Himmer, "First Impressions Matter." Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Kafkas Birliği'nin 26-30 Kasım 1905 tarihinde Tiflis'te düzenlediği konferansta katılımcılar Bolşevikler ile Menşeviklerin birleşmesi gerektiğini tartıştılar ve yaklaşan 5. Parti Kongresi için üç delege seçtiler: Cugaşvili, Pyotor Montin ve Giorgi Telia. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 655, l. 185 (G. Parkadze). Kongrenin St. Petersburg'da başlaması planlanmıştı fakat İçişleri Bakanı Durnovó'nun 3 Aralık'ta Petersburg Sovyeti mensuplarına yönelik kitlesel tutuklamaları yer değişikliğini zorunlu kıldı. Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 242-5.

137 Ağustos 1906'da Lenin ve Krupskaya güvenli çarlık Finlandiya'sına geri döndüler ve daha sonra Aralık 1907'de yeniden Avrupa'ya sürgüne gittiler.

insanı gördüğümde hayal kırıklığı yaşadım."[138] (Stalin'in 1906-1913 yılları arasında yazdığı metinlerde Lenin'e sadece iki atıf vardı.) Sonuçta tabii ki Lenin Stalin'in vazgeçilmez akıl hocası olacaktı ama Gürcü'nün –ve soldaki diğer çoğu kişinin– Lenin'in sahip olduğu tarihi değiştiren irade gücünün değerini anlaması zaman aldı. Ne olursa olsun, Rusya'nın sözde Sosyal Demokrat devrimcileri yaklaşmakta olan devrimin niteliği (burjuva ya da sosyalist) ve partinin yapısı (kapsayıcı ya da profesyonel) ile ilgili olarak kendi içlerinde amansız bir kavgaya tutuştuklarında bile, çarlığın siyasal otoritesi çoktan hızlı bir çözülme sürecine girmişti ve bu nedenle devrim an meselesiydi.

Çözülme ve kurtuluş

8 Ekim 1905'te, Cugaşvili Chiatura'da Kızıl Yüzleri örgütlediği sırada –Rus-Japon barış anlaşmasının ardından– başlayan bir genel grev St. Petersburg'da hayatı durdurdu. İmparatorluk ölçeğinde, beş gün içinde bir milyondan fazla insanın greve çıkmasıyla telgraf ve demiryolu sistemleri çöktü. Askerî birliklerin ne savaş alanından ülkeye geri getirilmesi mümkündü –savaş durumu sona erdikten sonra, bir milyon Rus askeri hâlâ Uzak Doğu'daydı– ne de ülke içi polisiye görevlere göre konuşlandırılmaları. 13 Ekim'de, grev örgütleme komitesi olarak St. Petersburg sovyeti (ya da konseyi) kuruldu; elli gün sürdü ve bunun iki haftası boyunca liderliğini, sürgünden yeni dönmüş, üretken bir yazar ve önde gelen bir Sosyal Demokrat olan Lev Troçki yaptı.[139] 14 Ekim'de sert önlemler alınacağı uyarıları yapıldı ve ertesi gün başkentin prestijli üniversitesi o yıl için kapatıldı. Romanov ailesinin bazı uzak akrabaları da dahil düzenin ileri gelenleri II. Nikolay'a bir çağrı yaparak, siyasi tavizlerle rejimle toplum arasındaki yarılmayı kapatmasını istediler. Tüm Avrupa'da sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda, Karadağ Prensliği'nde ve Rus İmparatorluğu'nda hâlâ meclis bulunmuyordu. Otokratik ilkeleri ihlal eden değişiklikleri onaması istenen ve eşgüdümlü bir hükümet tesis eden çar, annesi Danimarka doğumlu dul imparatoriçeye yazdığı mektupta, "bakanlar kararlı davranmak yerine, korkak tavuklar gibi toplanıp tüm bakanlıkların nasıl koordine edileceğini tartışıyorlar," diyordu.[140] Portsmouth New Hampshire'dan henüz dönmüş, yıldızı yeni parlayan otokrasiyanlısı Sergei Witte harekete geçti ve çara otokrasiyi kurtarmak için iki se-

138 Stalin, "O Lenine", s. yeniden yayınlandığı kaynak, *Sochineniia*, VI: 52-64 (54'te). Aynı zamanda bkz. Souvarine, *Stalin*, s. 82; Troçki, *Stalin*, s. 69; Dawrichewy, *Ah: ce qu'on*, s. 160, 212-3.

139 Medvedev, *Let History Judge*, s. 97. 1905'te sovyetlerin kuruluş koşulları tartışmaya açık bir konudur. Voline, *Unknown Revolution;* Troçki, *1905* [1922]; Troçki, *1905*, [1971]; Aynı zamanda bkz. Samoilov, *Pervyi sovet rabochikh deputatov.*

140 Aktarıldığı kaynak, Verner, *Crisis of Russian Autocracy*, s. 234; "Perepiska Nikolaii II i Marii Federovny."

çenek önerdi: Anayasayı, sivil özgürlükleri ve hepsinin ötesinde eşgüdümlü bir hükümeti kabul et ya da göz açtırmayacak yaptırımlar uygulayacak birini bul.[141] 15 Ekim'de, II. Nikolay saraydaki en güvendiği adama, Witte'nin baş rakibi ve uzlaşmaz biri olan Dmitry Trepov'a –daha önce başkentin genel valisi olarak biliniyordu– bir sivil katliamına başvurmadan düzeni sağlayıp sağlayamayacağını sordu. 16 Ekim tarihli yanıtında Trepov, "isyanın ulaştığı seviye itibarıyla kan dökmekten kaçınmak zor görünüyor," diyordu.[142]

Çar bocaladı. Sadece danışma meclisi görevi olan bir Duma için taslak program hazırlanmasını istedi.[143] Anlaşılan, askerî bir diktatörlük ile diktatörlük yetkisi üstlenmek üzere amcası Grandük Nikolay'a da danışmıştı. Aldığı cevap, ordunun Uzak Doğu'da sürmekte olan savaş yüzünden tükendiği ve eğer çar Witte'nin siyasal taviz programına rıza göstermezse Grandük'ün kendisini vurup intihar edeceği idi.[144] 17 Ekim'de, gönülsüzce de olsa II. Nikolay, Devlet Düzeninin İyileştirilmesi Bildirgesi'ni imzaladı. Ertesi gün yayınlanan bildirge –otokratik bir üslupla– sivil özgürlüklerin yanı sıra çift meclisli bir sistemi "öngörüyordu." Daha önce Şubat ayında önerildiği gibi "danışma" meclisi olmayacaktı. Devlet Duma'sı, seçilecek "halk temsilcilerinin" yer alacağı bir alt meclis olacaktı. Gerçi seçme hakkı sınırlı tutuluyordu –mutlakiyetçi İspanya'nın 1680 yılında Yeni Dünya'daki yerleşimler için bahşettiğinden de sınırlı– ancak yasama yetkisi olacaktı. İmtiyaz, askerler ve devlet memurları hariç tutulmak üzere, yirmi beş yaşından büyük erkeklere bahşedilmişti fakat seçimler dört seçmenler kurulu aşamasından geçecekti ve komünal köylü oylarının –bireysel oylara kıyasla– ağırlığı fazlaydı.[145] Aynı zamanda, Rus Devlet Konseyi de üst meclisi oluşturacaktı – İlya Repin'in büyük ebatlı yağlıboya tablosunda resmettiği gibi, atanmış seçkinlerden oluşan büyük ölçüde biçimsel bir danışma organı. Amaç üst meclisin Duma üzerinde muhafazakâr bir fren işlevi görmesiydi. Yeni Devlet Konseyi üyelerinin yarısı, eski bakanlar, genel valiler ve diplomatlar arasından, eskiden olduğu gibi, çar tarafından seçilmeye devam edecekti. Yani, içeriden birinin betimlediği gibi, "beyaz saçlı ya da kel, cildi buruşmuş ve genellikle

141 Maksakov, "Iz arkhiva S. Iu. Vitte" ve "Doklady S. Iu. Vitte Nikolaiu II", s. 107-43, 144-58; Gurko, *Features and Figures*, s. 396; Verner, *Crisis of Russian Autocracy*, s. 228-33; Witte, *Samoderzhavie i zemtzvo*, s. 211. 1908 yılında otokrasideki siyasal değişiklikler sorulduğunda, rivayete göre Witte'nin yanıtı "aklımda bir anayasa var... fakat kalbimde..." diyerek yere tükürmek olmuştu. Pares, *My Russian Memories*, s. 184.

142 Trepov, "Vespoddaneishaia zapiska D. F. Trepova."

143 Mehlinger ve Thompson, *Count Witt*, s. 29-46.

144 Vitte, *Vospominaniia* [1923-24], III: 17, 41-2; Pilenko, *At the Court of the Last Tsar*, s. 97; "Zapiska A. F. Redigera o 1905 g.", *Krasnyi arkhiv*, 1931, no. 14: 8. Baskıdan yana olan Grandük fikir değiştirmişti. "Zapiska Vuicha", Vitte, *Vospominaniia* [1960], III: 22.

145 *Svod zakonov Rossiiskoi imperii*, I: 2; Savich, *Novyi gosudarstvennyi stroi Rossii*, s. 24-5; Ascher, *Revolution of 1905*, II: 63-71.

yaşlılıktan bükülmüş, üniforma giyen ve tüm nişanlarını üzerlerinde taşıyan saygıdeğer yaşlı adamlar." Meclisin diğer yarısı belirlenmiş kurumlarca seçiliyordu: Ortodoks Kilisesi, yerel meclisler, borsa, Bilimler Akademisi. Kıyaslama yapılacak olursa, Birleşik Devletler senatörlerin doğrudan seçilmesini sağlayan On Yedinci Yasa Değişikliği'ni 1911'de yaptı; Britanya Lordlar Kamarası'nın tüm mensupları kalıtsal statü ile oradaydı.[146]

Daha az önemli olsa da gelişmelerin doğal sonucu olarak çar –ilk kez– başbakanı olan bir birleşik kabineyi kabullenmek zorunda kaldı. Kabinenin gerekliliği ve nasıl yapılandırılacağı konusunu ana hatlarıyla saptaması istenen içişleri bakanı vekili Sergei Kryzhanovsky, Rusya bakanlıklarının "bölünmüşlüklerine" ve karşılıklı düşmanlıklarına yüklendi. Bir Duma meclisi –1789 Fransa'sındaki Estates General gibi– erk sahibi olabilirdi. Yasamayı yürütebilmek için hükümet güçlü ve birlik olmalıydı, aksi takdirde monarşi için Fransa benzeri sonuçlar ortaya çıkardı. Ancak bakanların güçlü hükümet istekleri, sadece yasamayı yürütme gerekliliğinden değildi. Witte'nin aklındaki model Prusya'daki modeldi. Bu modelde, tekil bakanlıklarla hükümdar arasındaki bağlantıyı denetleme yetkisi başbakandaydı – Bismarck tarafından etkin bir biçimde kullanılıyordu.[147]

Başbakanın koordine ettiği güçlü bir kabine herhangi bir modern devlet için açık bir gereklilik olarak görülebilir, ancak başbakanlık küresel ölçekte henüz ortaya çıkmıştı. Büyük Britanya'da başbakanlık makamını ortaya çıkaran büyük ölçüde planlanmamış koşullardı; Hanover Hanedanlığı'ndan (Alman devleti) Kral I. George (hüküm süresi, 1714-1727) İngilizce bilmiyordu ve yılın en azından yarısını Hanover'de geçiriyordu, bu nedenle kabine toplantılarına başkanlık için yeni bir makam, *baş* bakanlık, ortaya çıktı ve bu durum giderek kurumlaştı. Prusya'da başbakanlığa eşdeğerde bir makam –başvekil– ve 1849'dan 1852'ye kadar geçici bir dönem görevde kalarak, 1848 yasalarının beklenmedik ortaya çıkışıyla uğraşmak zorunda kalan bakanlar kurulu mevcuttu.[148] (Rusya'nın ölü doğan 1857 hükümetinde bir başbakan da yoktu.) Ancak, Britanya başbakanlık makamı Avam Kamarası çoğunluğu liderine verilirken, yani sahip olduğu statüyü kraliyetin keyfine değil fakat

---

146 Borodin, *Gesudarstvennyi sovet Rossii*; Iurtaeva, *Gosudarstvennyi sovet v Rossii*; Korros, *A Reluctant Parliament*; Gurko, *Features and Figures*, s. 22-3. II. Nikolay devrinin başlamasıyla birlikte Devlet Konseyi mensuplarının sayısı atanmış yaklaşık yüz kişiye (35'ten) yükseltildi. Ancak aktif rol alanların sayısı kırkın altındaydı ve çarın onlara danışmak gibi bir yükümlülüğü yoktu. II. Nikolay'ın hüküm sürdüğü dönem boyunca toplam 215 kişi Devlet Konseyi'ne atandı ve bunların üçte ikisinden fazlasının geçim kaynağı, aileden miras zenginlik değil maaşlarıydı – gerçekten bağımsız değillerdi.

147 McDonald, *United Government*, s. 83-6 (atıfta bulunduğu kaynak, RGIA, f. 1544, op. 1, d. 5, l. 3-9 [Kryzhanovskii] ve l. 270 [Witte]). Aynı zamanda bkz. Doctorow, "Introduction of Parliamentry Institutions", s. 148. Brunck, *Bismarck*, s. 36.

148 Brunck, *Bismarck*, s. 36.

seçilmiş parlamenter çoğunluğa borçluyken, Prusya başvekili hükümdar tarafından, parlamenter çoğunluğu dikkate almaksızın, atanıyor ya da görevden alınıyordu.

Rusya Britanya örneğini (gerçek parlamenter sistem) değil Prusya örneğini takip etti. Duma'nın rapor vermeleri için bakanları toplantıya çağırabileceği doğruydu, ancak bakanların atanması ya da azli, ayrıca yasaları sınırsız veto hakkı, Duma'yı azledip yeniden seçimlere gitme yetkisi, sıkıyönetim ilanı gibi konularda mutlak güç çarın elindeydi. Ayrıca, dışişleri, savaş, denizcilik ve adalet bakanlıkları başbakanın görev alanının dışındaydı. Bu koşullar –Witte'nin de kandırmasıyla– verdiği tavizlerin, taç töreninde otokrasiyi idame ettirme konusunda ettiği yemini çiğnemediğine II. Nikolay'ın ikna olmasını sağladı. Oysa durum şuydu: O sırada Rusya'da görev yapan on dört bakanın –sayılan istisnalar dışında– faaliyetleri çar dışında birisi tarafından koordine edilecekti.[149]

Bu kişi, II. Nikolay'ın ilk Rus başbakanı seçtiği Witte oldu.

II. Nikolay Ekim Manifestosu'nun taslağını Witte'nin hazırlamasını istedi fakat çarı çok iyi tanıdığı için ve muhtemelen bu belge ile arasına bir mesafe koymak üzere, taslağın hazırlanması işini, o sırada evinde kalan iş arkadaşına verdi.[150] Yine de Witte taslağı gözden geçirdi ve herkesçe metnin sahibi addedildi.[151] Hal böyleyken, iktidarın zirvesinde olduğu halde Witte kendisini boşlukta hissediyor, hiç kimse tarafından tam anlamıyla desteklenmiyordu – çoğu sınırsız otokrasiye karşı olan ve ayrıca kökeni, sertliği ve Yahudi karısı nedeniyle Witte'yi sevmeyen şaşkına dönmüş egemen çevreler desteklemiyordu; hâlâ söz verilen anayasanın hazırlanıp onanmasını bekleyen dar meşrutiyetçi kesim desteklemiyordu; birçok durumda, Duma'nın bir "burjuva" aldatmacası olacağını sanan Petersburg Sovyeti'nin seçilmiş mensupları desteklemiyordu; genel grevleri bozguna uğramış ancak hâlâ sosyal adalet arayan işçiler ve öğrenciler desteklemiyordu; Ekim Manifestosu'nu, yeni tarımsal sorunlara yol açacak biçimde toprak dağıtımının askıya alınması vaadi olarak yorumlayan isyancı köylüler desteklemiyordu.[152] Onu göreve atayan fakat aynı zamanda küstah bulan II. Nikolay tarafından bile tam anlamıyla desteklenmiyordu. Her şeye rağmen, kişiliğinden dolayı ve özellikle de bilgi sahibi olma dürtüsüyle Witte hükümetin büyük bir bölümü üzerinde koordinasyon sağlamayı başardı, bakan-

---

149 Bakanlıklar konusunda bkz. Yaney, *Systematization*, s. 286-318. Bakanlar, Devlet Duma'sı (ya da üst meclis Devlet Konseyi) oturumlarında söze başlarken, "İmparatorun rızasıyla" ifadesini kullanıyorlardı, bunun anlamı, bilgi vermenin dahi bir imparatorluk lütfu olduğuydu.

150 Taslağı hazırlayan Devlet Konseyi mensubu Alexei Obolensky idi. *Iuridicheskii vestnik*, 11/3 (1915): 39 (A. S. Alexeev).

151 Verner, *Crisis of Russian Autocracy*, s. 434; McDonald, *United Government*, s. 10.

152 Maslov, *Agrarnyi vopros v Rossii*, II: 159-60; Perrie, "Russian Peasent Movement."

ları teknik olarak başbakana rapor vermeyen dış politika ve askerî meselelerde bile.[153]

Witte'nin ne tür etkileyici yetenekleri olursa olsun, henüz vaat aşamasındaki Duma ile birlikte başbakanlık uygulaması, kamusal düzeni sağlamadı. Aksine, Ekim Manifestosu'nun ilanından sonra muhalefet daha da sertleşti. Çarlık otokrasisini kurtaran –kelimenin gerçek anlamıyla–, bir zamanlar polis yetkilerini cinsel konularda kötüye kullandığı gerekçesiyle kovulan katı muhafazakâr bir devlet görevlisi oldu. Eski bir soylu ailenin evladı olan ve denizcilik akademisi mezunu Pyotr Durnovó (doğum 1845), 1860 Büyük Reformları sırasında denizlerdeydi. Daha sonra donanmayı bırakarak uzun süre polis müdürü olarak çalıştı (1884-93). Kendi gözetimindeki "kara kabinlerden" biri, Durnovó'nun kendi eşinden Brezilya maslahatgüzarına giden bir aşk mektubunu ele geçirince kadınla diğer yazışmaları çalmak için diplomatın evine polis marifetiyle girdi. Kadın bu hırsızlıkla ilgili diplomat sevgilisine dert yandı ve o da, sarayda düzenlenen baloda Çar III. Aleksandr'a durumu bildirdi. Çar Aleksandr'ın içişleri bakanına, "bu domuzdan yirmi dört saat içinde kurtulun," dediği rivayet edidi.[154] Durnovó yurtdışına kaçtı ve görünüşe göre devlet memurluğundan sonsuza kadar uzaklaştırıldı. Lakin III. Aleksandr'ın kırk dokuz yaşında yakalandığı hastalık nedeniyle beklenmedik ölümü üzerine Durnovó görevine geri dönmeyi başardı ve içişleri bakan vekilliğine yükseldi. 23 Ekim 1905'te, liberallerin yüksek sesli karşı çıkışlarına ve Çar II. Nikolay'ın tereddütlerine rağmen Witte onu vekâleten içişleri bakanı tayin etti.[155] Üç gün içinde Baltık denizcilerinin isyanı patlak verdi. 28 Ekim'de, yüzlerce infazın emrini vererek bu kaotik isyanı ezdi. İmparatorluk ölçeğinde sert önlemler tasarlıyordu fakat Witte, Durnovó'nun (başlangıçta) Ekim Manifestosu'nun çizdiği sınırlar içinde kalmasında ısrar etti – sonuçta, çar tarafından imzalanmıştı. Yine de, bir süre sonra Durnovó daha sert yaptırımlar uygulamaya başladı ve başarısı anlaşılınca hem Ekim Manifestosu'nun imzacısı hem de diğer devlet görevlileri bu yaptırımlardan son derece memnun oldu. Üst düzey bir *okhranka* yetkilisi, "herkes çalışmaya başladı, vites arttırıldı," diyordu. "Tutuklamalar başladı."[156]

---

153 McDonald, "United Government", s. 190-211. Witte, bir başbakanın formel yetkilerine sahip olmadığı halde, gevşek yapıdaki Bakanlar Komitesi'nde (Nisan 1906'da dağıldı) güçlü kişiliğiyle bir tür hâkimiyet kurmayı başarmıştı.

154 Gerassimoff, *Der Kampf*, s. 67; Gerasimov, "Na levzii s terroristami", II: 139-342 (183-4'te); Vitte, *Vospominaniia* [2000], II: 288, III: 74-5, 619. Witte diplomattan İspanya temsilcisi olarak söz ediyor.

155 Witte, aslında Durnovó'yu içişleri bakan vekili yapmak istiyordu ancak Durnovó reddetti. Urusov, *Zapiski tri goda*, s. 589-92; Gurko, *Features and Figures*, s. 180, 406, 411-2; Vitte, *Vospominaniia*, 2000, III: 71-2; Daly, *Autocracy Under Siege*, s. 173-4.

156 Martynov, *Moia sluzhba*, s. 59. Martynov 1912-1917 yılları arasında Moskova *okhranka*'yı yönetti.

Aslında, çarın anayasa sözü vermesi (Ekim 1905) ile Temel Yasaların –II. Nikolay buna anayasa denmesini kabul etmiyordu– yürürlüğe konulması arasındaki altı ay boyunca Durnovó'nun polisi on binlerce kişiyi tutukladı (bazı tahminlere göre, 70 bin).[157] Durnovó aynı zamanda çok sayıda valiyi görevden aldı ve daha da önemlisi, geriye kalanları tüm kamusal alanı tekrar ele geçirmeleri için teşvik etti.

Durnovó *sorumluluk* alıyordu. 1905 Kasım ayı ortalarında yeni grevlerle posta ve telgraf sistemi çökünce, boşalan görevlerin başka yurttaşlarca doldurulmasını örgütleyerek grevi kırdı. 3 Aralık'ta –Petersburg Sovyeti işçilerin devlet bankalarındaki tasarruflarını çekmeleri çağrısı yaptıktan bir gün sonra– Başkan Troçki de dahil olmak üzere, 260 Sovyet temsilcisini yani mensuplarının yarısını tutukladı. Birçok yetkili bu durumun 1905 genel grevinin bir tekrarına sebep olacağı konusunda uyarıda bulundu fakat Durnovó bir güç gösterisinin siyasal dinamiğin yönünü değiştireceğini söyleyerek karşı çıktı. 7 Aralık 1905'te Moskova'da bir ayaklanmanın başlaması eleştirilerin haklı olduğunu düşündürüyordu. Fakat o rapor vermek ve talimat almak üzere, Tsarskoe Selo'da bulunan II. Nikolay'a gitti – (ismen) üstü olan ama artık ödünsüz yaklaşımı destekleme noktasına gelse de Durnovó'nun danışma zahmetine girmediği Witte yanında olmaksızın. Durnovó hükümet toplantılarında (Bakanlar Konseyi) dahi bulunmuyor hatta katılmama gerekçesini açıklamıyordu.[158] Durnovó gibi bakanların doğrudan ve özel olarak kendisine bilgi veriyor olması nedeniyle çarın 1905 öncesi pratikleri cesaretlendirdiği düşünülebilir. II. Nikolay annesi dul imparatoriçeye, "Durnovó –içişleri bakanı– müthiş işler yapıyor" diye yazmıştı.[159] Rusya'nın eski başkentindeki ayaklanmayla karşı karşıya kalan Durnovó isyanın ezilmesini emretti – 424 kişi öldürüldü ve 2 bin yaralı vardı.[160] Sert önlemler imparatorluğun her yerinde uygulanıyordu. Kiev eyaletindeki görevlilere açık talimatı şöyleydi: "Bu ve bunun gibi durumlarda, silahlı güç kullanımı ve asilerin yok edilerek evlerinin yakılması yönünde emir vermekten asla imtina etmemenizi samimiyetle istiyorum. Bu şartlarda Hükümet otoritesinin yeniden tesisi ancak bu yöntemlerle mümkün olacaktır."[161] Gürcistan'da imparatorluk birlikleri Chiatura manganez madeni yerleşimini kanlı bir biçimde geri alarak Cugaş-

157 Santoni, "P. N. Durnovo", s. 118-20; Ascher, *Revolution of 1905*, II: 22. Rusya'nın 1906 Temel Yasaları, her ikisi de gerçek parlamenter düzene yüz çeviren Prusya ve Japonya anayasalarından ilham almıştı. Miliukov ve arkadaşları, *Histoire de Russie*, III: 123-4; Doctorow, "Fundamental State Law."

158 Gerasimov, *Na lezvii*, s. 52; D. N. Liubimov, "Sobytiia i liudi (1902-1906 gg.)", RGALI, f. 1447, op. 1, d. 39, l. 464; Beletskii, "Grigorii Rasputin", no. 22: 242; Gurko, *Features and Figures*, s. 410.

159 "Nikolai II - imperatritse Marii Fedeorovne, 12 ianvaria 1906", s. 187.

160 Keep, *Rise of Social Democracy*, s. 251-2; Engelstein, *Moscow 1905*.

161 Pankratova, *Revoliutsiia*, V/ii: 76-7.

vili ve Bolşevik yandaşlarının siyasi üssünü bertaraf etti. İmparatorluk güçleri ve Siyah Yüzler, Gürcü Menşeviklerin Guria Köylü Cumhuriyeti'ni de bozguna uğrattı. Bir araştırmacının da yazdığı gibi, dünyanın Marksistler tarafından yönetilen ilk köylü cumhuriyetinin ezilmesi, "tarlalarda, dağlarda ve Asya ormanlarında" yankılanacaktı.[162] Ancak o anda, 1907 sonunda, kitlesel köylü isyanları imparatorluğun her yerinde söndürüldü.[163] Bu olağanüstü bir başarıydı.

Rus otokrasisi ölümcül bir deneyim yaşamıştı. Ülke çapındaki ayaklanmaları bastırmak için toplamda, yaklaşık 300 bin kişilik, yani Japonya ile savaşan kara ordusuna yakın sayıda bir orduya gerek duyulmuştu.[164] İsyanı bastırmak ve rejimin idamesini sağlamak üzere bu büyüklükte bir harekât, eğer Rusya'nın batısındaki düşmanları Almanya ve Avusturya-Macaristan durumdan yararlanmaya karar verselerdi, mümkün olamazdı. Bırakın gerçek bir saldırıyı, bir hareketlenme dahi çarlık rejiminin sonu olabilirdi.[165] Diğer bir kritik nokta, Rusya'nın üniforma giymiş köylülerden oluşan ve iç baskıyı uygulayan güçleri, çarlık rejimi zayıfken –ve bu nedenle– başkaldıranlarla aynı kişilerdi, rejim yeniden dişini gösterdiğinde isyancı işçi, öğrenci ve köylü emsallerine karşı devlet düzenini dayatmaya kaldıkları yerden devam ettiler.[166] Durnovó onları seferber etti. Bu, büyük ölçekli tarihsel bir yapının kaderi üzerinde, kişiliğin belirleyici olduğu anlardan biriydi: Biraz daha iddiasız bir içişleri bakanı bunu başaramazdı. Yardımcısı Vladimir Gurko'nun doğru değerlendirmesiyle, "rejim uçurumun kıyısında sendelerken kurtaran, neredeyse tamamıyla bağımsız bir politika uygulayarak ve devrimci unsurları acımasızca infaz ederek ülkede belli ölçüde düzen sağlayan Durnovó oldu."[167]

Ancak bu, aynı zamanda bir devlet adamının yetersizlikleriyle değil ama yetenekleriyle bir ülkeye zarar verdiği andı. Durnovó'nun Rusya otokrasisini kurtarmasıyla –düşmesi gerektiği bir zamanda– yol açtığı talihsiz sonuç, ülkeyi çok daha berbat bir savaş sırasında çok daha berbat bir çöküşe hazır-

162 Shanin, *Roots of Otherness*, II: 278-9.

163 Shestakov, *Krest'ianskaia revoliutsiia*, s. 50.

164 Ascher, *Revolution of 1905*, II: 157-8. Ordu'ya seçilen köylüler, esas itibarıyla, serfliğe geri dönüyorlardı: Sadece subayların zorbalığı nedeniyle değil, aynı zamanda tarım yapmaya ve kendi giysi ve donanımlarını da imal etmeye zorlandıkları için.

165 Fuller, *Strategy and Power*, s. 138-9.

166 Bushnell, *Mutiny amid Repression*. Aynı zamanda bkz. Fuller, *Civil-Military Conflict*, s. 144-55. 1906 Mayıs-Temmuz ayları arasında ayaklanmalar yeniden başladı (yine 200'den fazla) ve eski düzen ikinci kez tehlikedeydi.

167 Gurko, *Features and Figures*, s. 7. Aynı zamanda bkz. Daly, *Autocracy Under Siege*, s. 176; Lieven, *Russia's Rulers*, s. 216.

layacaktı ve radikal yeni düzene örnek teşkil etti. Tabii ki Durnovó'nun istisnai azmi ve polisiye becerileri 1905-6 yıllarında çarlığı kurtarmasaydı ne tür bir sonuç ortaya çıkardı sorusuna cevap vermek imkânsız. Yine de insan dünyanın altıda birinin ve daha da ötesinin tarihinde bu denli büyük bir felaket yaşanır ya da Stalin'in aşırı sert diktatörlüğü ortaya çıkar mıydı diye düşünmeden edemiyor. Ne olursa olsun, Durnovó'nun Rusya'ya sağladığı süre, kısa, çalkantılı ve güvensizliğin kol gezdiği bir dönemdi. "Dünya savaşından çok önce," diyordu dönemin tanıklarından biri, "siyaseten bilinçli insanlar bir volkanın üzerinde yaşar gibiydiler."[168]

168 Stepun, *Byvshee i nesbyvsheesia*, s. 304.

BÖLÜM 4

Anayasal Otokrasi

Artık her şeyden yıldık. Biz sadık insanlarız ve Hükümet'e karşı gelemeyiz ama mevcut Hükümeti de destekleyemeyiz. Bizden kenara çekilip sessiz kalmamız isteniyor. Rus hayatının trajedisi bu.

– A. I. SAVENKO, siyasal sağcı ve anti-Semit,
okhranka tarafından ele geçirilmiş özel mektup, 1914[1]

Bu alçak seviyedeki küçük kafaya bakınca, eğer bir iğne batırılırsa, bir gaz tankından sızan gaz gibi sesler çıkararak Karl Marx'ın *Kapital'*i boşalacakmış hissine kapılırsınız. Onun temel konusu Marksizm ve o noktada yenilmez görünüyor. Dünyadaki hiçbir kuvvet onu aldığı bir pozisyondan kıpırdatamaz ve her olgu için uygun bir Marksist formülasyon bulacaktır.

– Bakü hapishanesinde Genç Stalin hakkında konuşan
eski bir çarlık siyasi tutuklusu, 1908[2]

Rus devletinin yükselişi, olağanüstü derecede tehditkâr bir jeopolitik çevrede, askerî zorunluluklardan doğdu, fakat aynı zamanda, ideallerden, her şeyin ötesinde otokratik idealden, yine de Rusya'nın uzun ömürlü otokrasisi hiçbir zaman istikrarlı olmadı. Büyük Petro'nun ardından gelen Romanovların yaklaşık yarısı, tahtlarını bir darbe ya da suikastın ardından istemeden bı-

1 Loukianov, "Conservatives and 'Renewed Russia'", s. 776 (atıfta bulunduğu kaynak, A. I. Savenko'dan N. K. Savenko'ya, 28 Nisan 1914: GARF, f. 102, op. 265, d. 987, l. 608).

2 Vereshchak, "Stalin v tiur'me"; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 117. Bu anıların 1930'lu yıllara değil ama Ocak 1928'e ait olması ve resmi Sovyet yayınlarında değil bir göçmen dergisinde yer almış olması güvenilirliğini artırıyor.

raktı. Bizzat Petro, itaatsizlik gerekçesiyle en büyük oğlunu, varisini öldürtmüştü (Petro'nun iki karısından olma on beş çocuğundan on üçü kendisinden önce öldü). Petro'nun yerine, Baltık kıyısından gelme bir köylü kızı olan ve I. Katerina adını alan ikinci karısı geçti, daha sonra da büyük oğlu II. Petro. 1730 yılında II. Petro evleneceği gün çiçek hastalığından ölünce Romanovların erkek soyu sona erdi. Taht II. Petro'nun akrabalarına geçti. Önce babasının kuzeni Anna (1730-40), daha sonra da bir saray darbesiyle yarım kuzeni Elisabeth (1741-61) tahta çıktı. Her ikisi de erkek mirasçı doğurmadı. Romanov ailesinin tümüyle yok olmamasını sağlayan, Büyük Petro'nun hayatta kalan iki kızından birinin Holstein-Gottorp dükü ile evlenmesiydi. Böylelikle Romanovlar, Rus-Alman ailesi oldular. İlk Holstein-Gottorp-Romanov olan Karl Peter Ulrich –III. Petro– bir embesildi. Rus devlet görevlerinde Prusya askerî üniforması giyiyordu ve altı ay sonra karısı tarafından bir darbeyle tahttan indirildi. Bir Alman prensesi olan Sophie Auguste Frederike von Anhalt-Zerbst, II. (ya da Büyük) Katerina adıyla tahta çıktı. Kendisini aydın bir despot addediyordu ve yüksek kültürü otokrasinin yaşamına soktu (Katerina'nın Moskova'daki imparatorluk senatosunda hüküm sürerken Stalin de buna özenecekti). Alman Katerina sadece evlilikle Romanov'du ama Rus egemen ailesi kadın soyu üzerinden Petro ile bağlantılarını vurgulayarak Rusça soyadlarını kullanmayı sürdürdü. 1796 yılında Katerina'nın yerine geçen oğlu Paul 1781 yılında suikaste kurban gitti; daha sonra, Paul'un oğlu I. Aleksandr (1801-25); Aleksandr'ın kardeşi I. Nikolay (1825-55); 1881 yılında anarşist bir bombalı saldırı sonucu bacakları parçalanarak acı içinde ölen II. Aleksandr; ağabeyinin ani ölümü ile tahta çıkan ve iktidardayken, 1894'te yakalandığı böbrek hastalığı (nefrit) nedeniyle kırk dokuz yaşında hayatını kaybeden III. Aleksandr; ve nihayet II. Nikolay tahta çıktılar.[3]

Danimarkalı bir prensesle –hastalıktan ölen ağabeyinin nişanlısı– evlenen II. Aleksandr dışında Alman Katerina'dan olma tüm "Romanov" çocukları Alman kadınlarla evlendiler. Bu karşılıklı evlilikler tüm Avrupa kraliyet ailelerini akraba yaptı. II. Nikolay'ın Alman eşi –Hesse-Darmstadt Prensesi Alix Victoria Helena Louise Beatrice– İngiltere Kraliçesi Victoria'nın gözde kız torunuydu. Alix, Alman birliğinin sağlandığı 1872 yılında doğmuştu ve on bir yaşındayken, kızkardeşi Ella'nın Nikolay'ın amcasıyla evlendiği düğünde on beş yaşındaki Çareviç "Nicky" ile ilk kez karşılaşmıştı. Altı yıl sonra tekrar karşılaştıklarında birbirlerine deli gibi âşık olacaklardı. Çar III. Aleksandr ve karısı İmparatoriçe Maria Fyodorovna, vaftiz kızları olmasına rağmen, Nikolay'ın utangaç ve melankolik Alix ile evlenmesine başlangıçta karşı çıktılar. Rus monarkları, Rusya'nın Fransa ile yeni ittifakını pekiştirmek için, Fransız tahtı hak sahiplerinin kızını tercih ediyorlardı. Kraliçe Victoria, kendi adına,

3 Borges, "The New Czar."

Alix için Birleşik Krallık Galler Prensini uygun görüyordu, fakat o da yola geldi. Almanya Kayzer'i II. Wilhelm, Alix-Nicky eşleşmesini daha en başından destekliyordu ve bunun Alman-Rus bağlarını güçlendirmesini umuyordu. Ancak Alix'in Rusya'ya varışı talihsiz oldu; İmparator III. Aleksandr'ın erken ölümüne rastladı ve devlet töreninde halk onu ilk gördüğünde, "bize bir cenazenin ardından geldi" diye kayıt düştüler. "Uğursuzluk getirdi," diye düşündüler.[4] Yeni imparatoriçe bir görev duygusuyla Ortodoksluğa geçti (Luteryenlikten) ve Alexandra ismini aldı. II. Nikolay ile balayı, iki kez Ortodoks ayinine katılmak ve kayınpederinin zamansız ölümü nedeniyle taziye için gelen seçkinlerin ziyaretlerinden ibaretti. Ardı ardına dört kız çocuğu doğurarak herkesin kafasını karıştırdı, zira 1797'de, Büyük Katerina'nın oğlu I. Pavel döneminde (1796-1801) çıkan bir miras yasasıyla tahta yeniden bir kadının çıkması yasaklanmıştı. Nihayet Ağustos 1904'te, evliliğinin onuncu yılında uzun süredir beklenen erkek varisi doğurdu. II. Nikolay St. Petersburg öncesi Moskova günlerine geri giderek, hayranı olduğu erken dönem Romanov hükümdarlarından, Büyük Petro'nun babası Alexey'in adını oğluna verdi.

Nihayet bir varise kavuşan II. Nikolay, bir yıldan biraz fazla bir süre sonra, İçişleri Bakanı Durnovó'nun büyük bir azimle uygulamaya koyduğu sıkı önlemlerin keyfini sürerken Ekim Manifestosu'nu geri çekmedi. Bu nedenle, 27 Nisan 1906'da yeni oluşturulan Devlet Duma'sı Kış Sarayı'nda açıldı; hükümdar (kısa ve öz) açılış konuşmasını, Britanya geleneklerini taklit ederek, tahtında oturarak yaptı. II. Nikolay anlaşılmaz bir biçimde kuzeni Kral George'u andırıyordu. St. George salonunda toplanmış ve ayakta duran yerli ya da yabancı mevki sahiplerine, halk tabakasından seçilmiş temsilcilere karşı, bir platform üzerinde yükseltilmiş tahtında çarın yaptığı sadece 200 kelimelik konuşmanın ardından derin bir sessizlik oldu.[5] Rusya'da, daha önce hiç görülmemiş bir olay vuku buluyordu: Bu anayasal otokrasi idi ve burada "anayasa" kelimesi yasaktı.[6] Liberallik ve bağnazlıktan kaynaklı bir karmaşa söz konusuydu. Duma toplantısının yapıldığı Tauride Sarayı, otokrat Büyük Katerina tarafından Kırım'ı aldığı için 1783 yılında Prens Potyomkin'e verilmişti; onun ölümünden sonra ailesinden geri alınmış ve yakın zamana kadar imparatorluk tiyatrosunun sahne donanımları deposu olarak kullanılmıştı. Tauride'nin içerisindeki kış bahçesi yaklaşık 500 sandalyeli bir meclise dönüştürüldü ve Beyaz Salon adı verildi. Küçük Orta Asya "protektorala-

---

4 Gilliard, *Thirteen Years.*

5 Tagantsev, *Perezhitoe*, s. 35-6. Aynı zamanda bkz. Kokovtsov, *Out of My Past*, s. 129-31.

6 M. A. Taube, "Vospominaniia", s. 171, ms., Bakhmeteff Archive, Columbia Üniversitesi. Kurumsal yapıya ilişkin olarak bkz. Szeftel, *Russian Constitution*; McKean, *Russian Constitutional Monarchy*.

rı" Hive ve Buhara'nın yanı sıra (kendi meclisi olan) Finlandiya Grandüklüğü Duma'nın dışında tutulduğu halde, çoğu Rus delegesi imparatorluk temsilcilerinin olağanüstü çeşitliliği karşısında şaşkına döndüler, sanki başkentteki seçkinler imparatorluk Rusya'sının dışında yaşıyorlarmış gibi. Beyaz Salon'da, devasa bir II. Nikolay portresi altında çoğunluk meşrutiyetin avukatlığını yaparken, Anayasal Demokratlar (Kadetler) –Moskova Üniversitesi Tarih Profesörü Paul Miliukov'un önderlik ettiği bir grup– *muhalefeti* teşkil ediyordu.[7] Eğer varsa, yeni anayasal otokrasiyi kimin savunduğu meçhuldü.

Duma konusunda Çar'ı cesaretlendirmek için herkesten fazla çaba gösteren Başbakan Witte, bu başarılı açılışın ardından tükenmiş, yorgun ve aşağılanmış olarak istifa etti.[8] Rusya'nın 1890'lardaki dikkat çekici sınai yükselişinin arkasındaki adam olduğu için ya da 1905'te yaşanan derin duygusal yarılmada rejim ile toplum arasında köprü vazifesi gördüğü için özel bir ayrıcalık kazanmadı. II. Nikolay, Witte'yi sinsi ve ilkesiz addediyordu ("böylesine bukalemun bir insan hiç görmedim").[9] Çar, Witte'nin kopardığı siyasal tavizlerden dolayı hep pişmanlık duydu. Witte'nin düşüşü ile birlikte Durnovó da görevden çekilmek zorunda kaldı. Gerçi II. Nikolay Durnovó'nun yıllık 18 bin ruble maaş almaya devam etmesine izin verdi ve 200 bin ruble gibi şaşırtıcı miktarda parayla ödüllendirdi, fakat onun içişleri bakanı olarak tarihi hizmeti de sadece altı ay sürmüştü. (Witte elmas işlemeli St. Aleksandr Nevsky nişanı aldı.)[10] Durnovó görevini Saratov eyalet valisi Pyotr Stolypin'e bırakmak zorunda kaldı. Stolypin, Temmuz 1906'da başbakanlığa yükselmeyi başararak hem Durnovó'nun hem de Witte'nin yerini almış oldu.[11]

Uzun boy, mavi göz ve siyah sakalıyla –kaba saba Witte'den farklı olarak– olağanüstü bir cazibeye sahip ve görünüşe önem veren Stolypin bir yenilikti. 1862 yılında Dresden'de (annesi yurtdışındaki akrabalarını ziyaret ediyordu) köklü Rus soylusu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası ünlü yazar Mikhail Lermontov ile akrabaydı, kendi çaldığı bir Stradivarius'u var-

---

7 Maklakov, *Pervaia Gosudarstvennaia Duma*, s. 59-117; Emmons, *Formation of Political Parties*, s. 21-88.

8 Mehlinger ve Thompson, *Count Witte*, s. 313-29.

9 Fiziksel anlamda iriyarı olan Witte'nin Çar III. Aleksandr'a çok benzemesi ve çarın –Witte gibi esrarengiz bakışlı– portresinin II. Nikolay'ın çalışma odasında asılı durarak, onun babasına kıyasla yetersizliğini sürekli yüzüne vuruyor intibaı yaratmasının pek faydası yoktu. II. Nikolay yaşadığı kalpten "bayram sevincini" Witte'nin ölüm haberine (diğer bazı şeylerin yanı sıra) yormuştu. Witte, "ben monarşist doğdum ve öyle de ölmeyi umuyorum ama bir daha asla II. Nikolay gibi bir çarın gelmemesini dilerim," demişti. Anan'ich ve Ganelin, "Opyt kritiki memuarov S. Iu. Witte", s. 298-374 (299'da); Vitte, *Vospominaniia* [1960], III: 336.

10 Borodin, *Gosudarstvennyi sovet Rossii*, s. 49; Aldanov, "Durnovó", s. 39.

11 Stolypin'in başbakanlığa gelmesiyle ilişkilendirilen entrikalar belirsizliğini koruyor. *Russkie vedomosti*, 1 Temmuz 1906: 2 (Miliukov); Kokovtsov, *Out of My Past*, s. 146-56; Shipov, *Vospominaniia i dumy o perezhitom*, s. 445-8, 457; Miliukov, *Vtoraia Duma*, s. 226; Miliukov, *Vospominaniia* [2000] I: 380; Ascher, P. A. *Stolypin*, s. 110-14.

dı ve II. Aleksandr'ın yaveri ve Moskova'daki Büyük Kremlin Sarayı'nın kumandanıydı; Stolypin'in iyi eğitimli annesi, Kırım Savaşı sırasında Rus piyadelerine kumanda eden ve Çarlık Polonya'sında genel valiliğe yükselen generalin kızıydı. Çocuk, varlıklı ailesinin Çarlık Litvanya'sındaki mülklerinde, eski Lehistan-Litvanya Birliği topraklarında büyümüş ve St. Petersburg İmparatorluk Üniversitesi'nde doğa bilimleri okumuştu. (Periyodik tablonun mucidi Dimitri Mendeleev Stolypin'in hocalarından biriydi.) Stalin gibi Stolypin de gençliğinde geçirdiği meçhul bir illet nedeniyle bir kolunu kullanamaz durumdaydı; yazı yazarken sağlam sol eli ile sağ elini destekliyordu. Bu sakatlık, babası ve annesinin akrabaları gibi bir askerî kariyer yapmasına engel oldu.[12] Yine de, 1902 yılında kırk yaşında, kendi mülklerini de kapsayan Polonya-Litvanya batı sınırındaki Grodno'ya vali oldu. Rus İmparatorluğu'ndaki en genç valiydi. 1903 yılında Orta Rusya Volga vadisindeki Saratov valiliğine geçti. Buradaki köylerin, batı sınırındakilerden farklı olarak, komünleri vardı ve periyodik olarak toprak dilimlerini köylüler arasında yeniden paylaştırıyordu ("yeniden bölüşüm" komünü). Stolypin politik sertliği ile de namlıydı. Çar idari bölgeyi dolaştığı sırada, Stolypin sürekli ve yoğun bir çaba göstererek, ona hayranlık besleyen bir kitle ile çevrili olmasını sağlamıştı. 1905-6 vahşi bastırma yaptırımları boyunca Stolypin imparatorluk Rusya'sının en çalışkan valisi ve aynı zamanda cesur ve vizyon sahibi bir uygulayıcısıydı. Toplanan kalabalıklara neden yasaları uygulamak zorunda olduğunu anlatmaya hazırdı, fakat başarılı olamazsa olayları bastırmak için birliklere bizzat önderlik ediyordu. Stolypin'in performansı saray mensuplarını çok etkiledi; II. Nikolay "örnek ve etkin çalışmasından" dolayı bir tebrik telgrafı gönderdi.

II. Nikolay onu St. Petersburg'un hemen dışında bulunan Tsarkoe Selo'daki Aleksandr Sarayı'na çağırarak başkentte başbakanlık teklif edince Stolypin böylesine yüksek bir mevkiye uygun olmadığını ve başkent seçkinlerini tanımadığını söyledi. Çar, gözlerinden yaşlar boşalarak, sergilenen alçak gönüllülük ve saygı nedeniyle minnettarlıkla, her iki eliyle Stolypin'in eline sarıldı.[13] Bu el sıkışma, belki de imparatorluk Rusya'sını kurtarabilecek tarihsel fırsat olarak değerlendirilebilirdi – o günün beklentisi olmaktan çok bugünden geri bakarak. Stolypin tabii ki Rusya'da iktidar pozisyonunu eline geçiren en nüfuzlu resmi görevlilerden biriydi: Dalkavukluğun prim yaptığı bir çağda kendine güvenen bir duruşu vardı, hem iyi bir idareci hem de hatipti, ayrıca uzun erimli bir perspektif sahibi nadir devlet adamlarındandı. "Eğer devlet kötü eylemlere aynı şekilde mukabele etmez ise," diyordu atan-

12 Geçirdiği ameliyatlar bu sakatlığa çare olmadı. Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 15.

13 Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 44-6, 88-90, 94-6; Fallows, "Governor Stolypin", s. 160-90; Waldron, *Between Two Revolutions*, s. 189, n. 30 (RGIA, f. 1276, op. 3, d. 959, l. 75).

masının hemen ardından Stolypin, "devlet olmanın gerçek anlamı ortadan kalkacaktır."[14] Taşradan gelerek çarın güvenini kazanmayı başarmıştı ve büyük bir hızla tüm St. Petersburg egemen çevrelerini gölgede bıraktı.[15] Ancak önünde duran görev göz korkutucuydu. Modernitenin kilidini açacak anahtarlar üretilen çelik miktarından ya da seri üretimden ibaret değildi, aynı zamanda kitlelerin siyasal sisteme katılımını, yani kitle politikasını sağlama başarısını yakalamak gerekiyordu.

Stolypin, Witte'nin II. Nikolay'ı Ekim Manifestosu ile yarı-meşruti bir yönetim konusunda başarıyla cesaretlendirdiği br ortamda Durnovó'nun isyan bastırma marifetiyle rejime sağladığı yeni hayattan azami derecede yararlanmakta kararlıydı. Başbakanlığı boyunca (1906-1911), kendi anlayışına göre, Rus siyasal sistemini yeniden şekillendirmeye gayret etti. Fakat Rusya'nın muhafazakâr siyasal çevreleri, anayasal otokrasi yüzünden duydukları öfke ile, Stolypin'in onlar adına politika yapmanın yolunu bulma çabalarına doğrudan karşı çıktılar. Sol, farklı nedenlerle –1905 ayaklanmasının yenilgiye uğraması ve Stolypin'in bastırması nedeniyle temkinliydiler– umutsuzluğa kapılmıştı. Solcu kahramanımız Yosif "Koba" Cugaşvili elbette en namlı devrimci suçlarını Stolypin döneminde işleyecekti. Ancak bu kışkırtıcı eylemlerin bir işe yarayıp yaramadığı tartışılır. Bunun tersine, tıpkı kendisinden önceki Witte gibi Stolypin'in reform programlarının hedefleri ve hayal kırıklıkları da geleceğin Stalin rejimi hakkında çok fazla ipucu verir. Zamanında, dünyaya kanonik Marksist prizmadan bakarken, geleceğin Stalin'i, Stolypin'in ne yaşadığını kavramaktan çok uzaktı. Çarlık başbakanını Stalin hiç görmedi, fakat ileride, büyük ölçüde kendisini onun yerine koyacaktı.

Rusya'nın (ikinci) sözde Bismarck'ı

İmparatorluk Rusya'sını iki belirleyici niteliği ile tanımlayabiliriz. Birincisi, ihracat üzerinden tarımıyla hem Almanya hem de İngiltere'yi doyuruyordu, fakat bu tarım verimli olmaktan uzaktı: Rusya, Avrupa'nın en düşük hasat verimine sahipti (Sırbistan'dan düşüktü, "küçük kardeşi" addediliyordu); akre başına [4.047 metrekare] tahıl verimi Fransa'nın ve hatta Avusturya-Macaristan'ın yarısından azdı.[16] Bu durum köylülüğü üzerine eğilinmesi gereken acil bir sorun haline getiriyordu. Ayrıca, Rus siyasal hayatı kargaşa içindeydi, kendi kendisini baltalıyordu ve dengesini kaybetmişti. Birçok seçkin ve bilhassa II. Nikolay, 1906'daki ilk seçimde muhafazakâr köylü-monarşist bir Duma ortaya çıkması umudu taşıyordu. Aksine, seçim başarısı ka-

14 Sidorovnin, *Stolypin zhizn' i smert'*, s. 197; Daly, *Watchful State*, s. 34.

15 Kryzhanovskii, *Vospominaniia*, s. 209-21.

16 Robinson, *Rural Russia*, s. 130; Hindus, *Russian Peasant*, s. 91-2.

zanan Anayasal Demokratlar oldu ve bu Kadetleri bile şaşırttı. Seçim sandığı ile yetkiyi aldıktan sonra Rus klasik liberalleri otokrasi ile işbirliğine yönelmedi ve II. Nikolay da onlarla uzlaşmadı.[17] Dahası, sosyalist partiler Birinci Duma seçimlerini boykot ettikleri halde, tutumlarını değiştirdiler ve İkinci Duma seçimlerinde onlarca vekillik kazandılar (köy seçim sandıkları sayesinde). *Okhranka* doğal olarak vekilleri gözlem altında tutmak için muhbirler kullandı ve telefon görüşmelerini dinledi.[18] Ancak siyaset polisinin tüm kesimlerde hüküm süren siyasal uyuşmazlıklara karşı bir cevabı yoktu. Ayrıca, Duma'nın dipsiz yasal süreçleri de bu durumu büyük ölçüde kolaylaştırıyordu. Büyük ve küçük sorunları birbirinden ayıracak mekanizmalar yoktu, dolayısıyla hepsi birden, gündelik hükümet düzenlemeleri olarak değil yasama faaliyeti biçiminde ele alınıyordu. Ek olarak, inanması güç de olsa, Duma'nın yasama faaliyetlerinin yürütülmesine dair sabitlenmiş zaman çizelgesi yoktu; kalabalık komisyonlarda, meclise getirilmeden önce yasa tasarıları görüşülüyordu ve bazı komisyonlar tek bir yasa tasarısını on sekiz ay boyunca müzakere ediyorlardı. Yasa tasarıları bir sonraki safhaya nihayet ulaştığında, Duma genel oturumunda, zaman sınırı olmaksızın yeniden görüşülüyordu.[19] Böylesi usule ilişkin küçük ayrıntılar nedeniyle, özellikle karşıt siyasal güçler uzlaşmaktan uzak olduklarında, kurumlar işlemez hale gelebiliyordu.

Anayasal Demokratların bakış açısından, sorun Rusya'nın yapısal devriminin otokrasiyi bertaraf edememiş olmasıydı. Gerçekten de, II. Nikolay, yetkilerini kullanarak ilk Duma meclisini sadece yetmiş üç gün sonra dağıttı. Temel Kanun'un 87. maddesine göre, yasama organı tatildeyken otokratın kendi iradesiyle kanun çıkarma yetkisi vardı. (Bu tür yasaların, kuramsal olarak, yasama yeniden faaliyete geçtiğinde onaylanması ve tartışmalar devam ederken yürürlükte kalması gerekir.)[20] Hükümet karşıtı söylev platformu işlevi gören 1907 tarihli İkinci Duma'ya ise sadece doksan günden daha az bir süre müsamaha edildi. Daha sonra, 3 Haziran 1907'de, Stolypin II. Nikolay'ın 87. maddeyi kullanıp seçim şartlarını değiştirmesini sağlayarak, Duma için oy kullanma hakkını tek taraflı olarak daha da daralttı. Bu, Temel Yasaların

---

17 Mehlinger ve Thompson, *Count Witte*, s. 288-41.

18 Shchëgolëv, *Padenie*, V: 406, 411, 415 (Kryzhanovsky); Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 115-23; Ruud ve Stepanov, *Fontanka 16*, s. 111-6.

19 Waldron, *Between Two Revolutions*, s. 106-14.

20 Çar Duma'yı yılda sadece iki ay toplamakla yükümlüydü. Ayrıca, Witte'nin hemen ardından göreve gelen Başbakan Goremykin ve II. Nikolay'ın, Duma'nın halkın gözünde itibarını kaybedeceği bir süre boyunca açık kalmasını planladıklarına dair güçlü bulgular mevcuttu. Duma azledildi – Goremykin de azledildi. Verner, *Crisis of Russian Autocracy*, s. 332-4. Duma'nın kuruluşundan sonra bile II. Nikolay Alman elçisine otokrasiden söz ederken, "yarı-gelişmiş ülkelerde başka bir sistem olamaz, kalabalıklar üzerlerinde sıkı ve sert bir elin bulunmasını isterler... Burada efendi benim," diyordu. Rogger, *Russia in the Age of Modernization*, s. 19 (atıfta bulunduğu kaynak Seraphim, *Russische Porträts*, 1: 250).

açıkça yasakladığı bir adımdı.[21] Stolypin'in iki ana hedefinden biri olan Anayasal Demokratlar (diğer hedefi daha solda olanlardı) "bu bir darbe," diye ayağa kalktılar. Evet, bu bir darbeydi. Ancak Stolypin'in bakış açısıyla Kadetler de melek değildi: 1905-7 arası, otokrasiyi zayıflatmak için devlet-karşıtı terörizme göz yummuşlar, kamuya açık ifadelerinde suçlarken örtük olarak cesaretlendirmişlerdi. Birçok sıradan çarlık devlet görevlisi bu gizli anlaşma döneminde öldürülmüştü.[22] Ancak, II. Nikolay'ın kışkırttığı saray entrikacıları Duma "deneyimini" yok etmeye çalışırken, Stolypin Rusya'nın henüz oturmamış hükümetini, otokrasiyle uyumlu bir siyasal zemine oturtmak için meclis çalışması yürütüyordu. Britanya'daki Rusya araştırmalarının kurucusu Profesör Bernard Pares'e 1908'de şöyle demişti: "Biz profesörler değil, ülkede kökü olan insanlar istiyoruz, yerel seçkinler ve benzerleri."[23]

Yasaları geçirmek için çar ve halk arasında "mitsel bir birlik"ten fazlası gerektiği konusunda Stolypin haklıydı. Çok kısa ömürlü selefi Sergei Witte gibi o da kendisini Rus Bismarck'ı olarak hayal ediyordu. Demir Şansölye, "hiçbir şekilde mutlakiyetçi hükümetten yana değilim," demişti Alman Reichstag'ına. "Parlamenter *işbirliğini* –eğer doğru kullanılırsa– gerekli ve yararlı görüyorum, tıpkı parlamenter *egemenliği* zararlı ve imkânsız gördüğüm gibi."[24] Rus başbakanı da parlamentarizmi (parlamento tarafından denetlenen bir hükümet) değil ama parlamentoyu kabul ediyordu ve Duma, Alman Reichstag'ı gibi, temsiliyet vasfı olmaması için açıkça çaba gösteren temsili bir kurumdu. Kuşkusuz Alman oy kullanma hakkı çok daha kapsayıcıydı: Yirmi beş yaşını doldurmuş tüm Alman erkekler oy kullanabiliyordu. Dahası, 3 Haziran 1907 temelleri yüzünden Üçüncü Duma, istikrarsızlık kaynağı teşkil eden sürekli bir yeni darbe beklentisinin gölgesindeydi. Stolypin'in hesabına göre, tüm bunlar, ülkeyi modernleştirmenin yasal zeminini sağlamak için ödenmesi gereken bedellerdi.

Stolypin, Saratov'da, genç radikal Stalin'in Kafkasya'da şahit olduğu adaletsizliklerin aynısıyla karşılaştı: İşçiler sık kazalardan ve düşük ücret karşılığı uzun çalışma süresinden muzdariptiler, soylular çok geniş topraklara sahipken perişan köylüler küçük toprak parçalarını işliyorlardı. Başbakan ola-

---

21 Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 205-7. Yeni seçim yasasına göre, seçmenlerin (seçmenler kurulundaki) üçte ikisini seçkinler ve mülk sahibi tüccarlar oluştururken, köylüler, şehirliler ve işçiler geriye kalan üçte bire dahildi. Türkistan gibi bazı bölgelerin tamamının temsilcisi yoktu. Harper, *New Electoral Law*; Doctorow, "The Russian Gentry." II. Nikolay 3 Haziran 1907 yeni seçim yasasını denetimsiz bir otokrasiye dönüşün ilk adımı olarak düşünüyor gibiydi. Wortman, *Scenarios of Power*, II: 527.

22 Stockdale, "Politics, Morality and Violence."

23 "Memorandum by Professor Pares respecting his Conversations with M. Stolypin", Lieven, *British Documents on Foreign Affairs*, VI: 180-4 (183'te). Aynı zamanda bkz. *Between Two Revolutions*, s. 58-62.

24 Aktarıldığı kaynak, Klemm, *Was sagt Bismarck dazu?*, II: 126.

rak Stolypin geniş kapsamlı sosyal reformlara girişti. Alman sanayi işçileri, Bismarck stratejisinin ikinci ilkesi (solun sözünü çalma) sayesinde, hastalık, kaza ve yaşlılık sigortasının yanı sıra ücretsiz yemekhaneler elde etmişlerdi; Stolypin, en azından, işçiler için sosyal sigorta getirmek istiyordu.[25] Aslında esas isteği yeniden bölüşüm komünlerinden vazgeçmeleri için köylüleri teşvik etmek ve tarım topraklarını daha üretken birimler halinde birleştirmekti.

Rus seçkinleri köylü toplumunu geri ve kendilerine yabancı görme eğilimindeydi ve onları dönüştürme kararlılığında birleşiyorlardı.[26] (Aslında Rus hükümeti imparatorluğun geneline özellikle de köylü toplumuna –nüfusun büyük çoğunluğuna– yabancılaşmış *ayrı bir topluluk* olarak görülebilirdi.)[27] Bu seçkin bakışı, Rus egemen çevreleri köylülerin giderek daha fazla yoksullaştığına inanmaya başladığında, esas olarak ekonomik bir ton kazandı; az sayıda yetkili, maliye bakanlığı günlerindeki Witte gibi, Rus devletinin sanayileşmesinin ve jeopolitik gücünün aslî frenleyicisi olarak "köylülüğün kötü koşullarını" gördü.[28] Stolypin daha da ileri giderek köylülüğü rejimi belirleyen bir *siyasal* sorun ilan etti. Bu tür bir çözümleme sadece Rusya'ya özgü değildi. Prusya'da 1820'lerin reformcuları Fransız Devrimi'nin etkilerini bertaraf etmek için uğraşırken, mülk sahibi köylülerin, kanun ve nizamın ve de devletin en güvenilir savunucuları olduğunu iddia ediyorlardı.[29] Bu, aynı zamanda, tam da Stolypin'in görüşüydü. Kırsal karışıklıklar konusunda dışarıdan "devrimci kışkırtıcıları" suçlamak yerine Stolypin, kırsal yaşam koşullarının kötülüğüne parmak basıyor ve daha da ileri giderek 1905-6 ayaklanmalarının halk tarafından örgütlendiğini belirtiyordu.[30] Ayrıca, komünsüz batı sınırında edindiği deneyimler temelinde, zengin, bireyci bir köyün huzur içinde olacağı sonucuna varıyordu. Dolayısıyla, 9 Kasım 1906 tarihinde yürürlüğe giren tarım reformuyla hedeflediği, devlet kredi desteğiyle ve teknolojiyle kendi yolunu çizebilen, köylülük içinde bağımsız bir mülk sahibi sınıf yaratarak tarımsal üretkenliği yönlendirmek ve köylü ayaklanmalarının zeminini ortadan kaldırmaktı. Diğer bir deyişle, Stolypin komünal bölünmüş toprak şeritleri düzenlemesini birleşik çiftliklerle aşarak hem fiziksel kırsal araziyi hem de kırsal bölge sakinlerinin psikolojisini değiştirmek istiyordu.[31]

---

25 Steimetz, *Regulating the Social*; Beck, *Origins of the Authoritarian Welfare State*; Hennock, *Origin of the Welfare State*.

26 Kotsonis, *Making Peasants Backward*.

27 George Yaney'in fikir verici, özgün yorumu için bkz. *Systematization*.

28 Vitte, *Vospominaniia* [2000], I: 724 (çara mektup). Aynı zamanda bkz. Macey, *Government and Peasant*.

29 Gagliardo,*From Pariah to Patriot*, s. 238-42.

30 Karpov, *Krest'ianskoe dvizhenie*, s. 94-7: Frierson, *Aleksandr Nikolaevich Engelgardt's Letters*; Leroy-Beaulieu, *Empire of the Tsars*, II: 45-6; Kofod, *Ruusskoe zemleustroistvo*, s. 23.

31 Pallot, *Land Reform in Russia*, s. 31.

Stolypin'in başbakanlık dönemi, küresel anlamda, devlet iktidarlarının alan genişletme çabalarının yükseldiği bir dönemdi. Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyet'inden Rusya İmparatorluğu'na, her türden devlet, toprak ve pazarlarının bütünlüğünü sağlamak üzere kanallar, kara ve demir yolları inşa etmek gibi büyük projelerin peşinde koşuyorlardı. Aynı zamanda, devlet destekli konutlar, bataklıkların kurutulması, akarsular üzerine kurulan bentler, sulama sistemleri aracılığıyla yeni topraklara yerleşimi teşvik ediyorlardı. Bu türden devletçi dönüşümcülük –altyapı inşası, kaynakların ve nüfusun yönetimi– genellikle önce denizaşırı mülklerde (sömürgelerde) deneniyor sonra ülkede uygulanıyordu; bazen de önce ülke içinde uygulanıyor sonra dışarıya, yani emperyal periferiye taşınıyordu. Hukuk devletleri ülke dışı yönetimlerinde genellikle hukukun egemen olmadığı devletlere özgü bazı toplum mühendisliği pratiklerini uygularlar, fakat ülke içi liberal düzenlerde, kabul edilebilir ya da uygulanabilir olan pratikleriyle otoriter düzenlerden ayrılırlar.[32] Devlet güdümlü tüm toplum mühendisliklerinde ön plana çıkan, tebaanın (ulusal ya da emperyal) vatandaşa dönüştürülmesinin, bırakınız zaruri olmasını, yararlı olacağını bile sözde "teknokratların" nadiren algılamalarıdır. Teknokratlar "politika"yı genellikle etkin yönetimin ayak bağı olarak görürler. Bu bağlamda, Stolypin'in köylüleri –en azından "güçlü ve makul olan" köylüleri– diğer tebaa ile eşit şartlarda sosyo-politik düzene katma düşüncesi radikaldir. Şüphesiz, resmi bir sesten daha çok mülk sahipliğinin desteğini hedeflemiştir. Daha geniş halk kesimleri arasında siyasal destek arayışı nedeniyle başbakan danışmanlarından birisi onun için Rus sahnesinde "yeni bir fenomen" demiştir.[33]

Reform, tasarlanışı itibarıyla esnek bir deneyimdi, yıllar süren tartışma ve çabaların kaynaştırılmasıyla oluşmuştu ve uygulama sürecinde düzeltmelere açıktı.[34] Ancak, hem yeni yaratılan sadık toprak sahiplerinin siyasal desteği ve hem de Stolypin'in tahayyül ettiği tam ekonomik yükselişin elde edilmesi zordu. Tabii ki herhangi bir siyasal sistemde büyük reformlar endişe sebebidir, zira kurumlar göründüklerinden daha karmaşıktır. Rusya'nın köylü komünleri, pratikte, eleştirmenlerinin düşündüklerinden daha esnek kurumlardı.[35] Fakat komünlerin toprağı ayrı şeritler halinde bölmeleri köydeki

32 Bu nedenle, genelde "yüksek modernite" yönetim tarzından söz etmek kökünden yanlıştır. Scott, *Seeing Like a State.*

33 Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 11 (S. E. Kryzhanovsky'e atıfla).

34 Yaney, "The Concept of the Stolypin Land Reform."

35 Çağdaşları tarafından sıkça ifade edilen komünün ekonomik esnekliği konusunda bkz. Grant, "The Peasant Commune", özellikle s. 334-6; Nafziger, "Communal Institutions"; Gregory, *Before Command*, s. 48-50. Komünlerin yaklaşık yüzde sekseni "yeniden bölüşüm" komünü idi; geri kalanın çoğu Polonya-Litvanya sınırında ve mirasa dayalıydı. Kullanım hakları daha iyiydi ve bazı transfer hakları da mevcuttu. Sibirya'nın Baltık eyaletlerinde komün yoktu.

diğer insanlarla eşgüdüm gerektiriyordu ve toprağın bireyler tarafından satışını, kiralanmasını, ipotek edilmesini ya da yasal devrini imkânsız hale getirirken, elinden alınabilecek toprağa yatırım yapılmasına da engel oluyordu. Komün zor zamanlarda köylülere siper olmuştu ancak bu da kaynakların daimi ortaklaşmasına bağlı olduğundan komünlerin üye kaybına karşı direnmelerini gerektiriyordu. Reformla birlikte artık çıkış için komünün resmi onayı istenmiyordu. Çıkışlar bürokrasi (yasal işlemler) ve aynı zamanda toplumsal gerilimler nedeniyle hâlâ çetrefilliydi ama önemli bir azınlık, 13 milyon nüfuslu Avrupa Rusya'sının tahminen yüzde yirmisi, reform süresince komünlerden ayrılabildiler. Fakat bu yeni küçük toprak sahipleri, genellikle komün tarzı şeritler halinde tarımdan kurtulamadılar.[36] (Tek bir arazi parçası bazen kırk-elli şeride bölünebiliyordu.) Diğer etmenlerin yanı sıra kadastrocu sayısının yetersizliği, özelleştirmeyi sağlayan köylülerin bu durumu koruyamaması sonucunu doğuruyordu.[37] Çoğu durumda, reformların güvenli mülkiyet hakkını güçlendirmesi ile başlayan yeni toprak arayışı, göçü önemli ölçüde tetikledi ve en bağımsızlık düşkünü köylüler Sibirya'dan ayrıldılar ancak bu durum ayrıldıkları çiftliklerdeki üretkenliği düşürdü.[38] Toprak sorununun karmaşıklığı bunaltıcıydı. Yine de, özelleştirilmiş ya da özelleştirilmemiş olsun çiftlikler konsolide edildiğinde – Stolypin'in ekonomik reformlarının ana hedefi buydu– üretim önemli ölçüde artıyordu.[39]

Ancak sonunda Stolypin'in ekonomik ve diğer reformları, siyasetin uygulamaya koyduğu yapısal reformların direngen sınırlarına dayandı. Stolypin, Duma'nın tatile girdiği bir dönemde, cüretkâr tarımsal dönüşümünü Temel Yasalar'ın acil durumlara ilişkin 87. maddesine dayanarak başlatmak zorunda kaldı ve yapılan değişiklikler mülk sahibi egemen çevrelerin sert direnişine yol açtı. Diğer başka çevrelerle birlikte bu egemen kesim Stolypin'in modernleşme çabalarını engellediler.[40]

Rusya başbakanı sadece köylü topraklarının yeniden düzenlenmesi ve iş-

---

36 Atkinson, *End of the Russion Land Commune*, s. 71-100; Pallot, *Land Reform in Russia*; Dubrovskii, *Stolypinskaia zemel'naia reforma*. Aynı zamanda bkz. Blobaum, "To Market! To Market!"

37 Davydov, *Vserossiiskii rynok v kontse XIX-nachale XX vv. i zheleznodorozhnaia statistika*. Aynı zamanda bkz. Tarasiuk, *Pozemel'naia sobstvennost' poreformennoi Rossii*. Ek olarak, köylülerin çok az atı vardı: 1912 yılı için yapılan bir tahmine göre, köylü hanelerinin % 36,5'inin atı yoktu, % 40,4'ünün bir ya da iki, % 1,9'unun dört ya da daha fazla atı vardı. Jasny, *Socialized Agriculture*, s. 147-9.

38 Chernina ve arkadaşları, "Property Rights." Bazen tam tersine bizzat komünler kendi bölünmüş toprak şeritlerini aniden ortadan kaldırarak bitişik çiftlikleri güçlendiriyorlardı. Yaney, *Urge to Mobilize*.

39 Dower ve Markevich, "Do property rights in Russia Matter?"

40 Kasım 1906 tarım reformu, diğer bazı yaptırımların eklenmesiyle, 1910 Haziran ayında Duma ve Devlet Konseyi'nden resmen geçti ve çar tarafından onaylandı. *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii*, XXX/i, no. 33743: 746-53. Çar, bir işçi sigortası yasasını ancak Stolypin'in ölümünden sonra onayladı.

çilere kaza ve hastalık sigortası uygulanması için çaba göstermedi, aynı zamanda imparatorluğun Katolik batı bölgesinde yerel özerk yönetim alanını genişletmeye, Yahudiler üzerindeki yasal kısıtlamaları kaldırmaya, sivil ve dini hakları artırmaya ve genelde, işletilebilir bir merkezi hükümet ve genel politika yaratmaya çalıştı.[41] Fakat yasalara oy desteği için birçok seçilmiş muhafazakâr Duma vekiline rüşvet vermek gerekiyordu. Stolypin, anahtar yasaları için dahi oy alamadı. Sadece tarım yasaları ve sulandırılan işçi güvenliği nizamnamelere girebildi. Muhafazakârlar Stolypin'in manevra alanını kısıtladılar. Bir ölçüde kendi başarısının kurbanı olmuştu: 1905-6 devrimini boğmuş ve ertesi yıl Duma'yı birçok liberal ve sosyalistten temizleyerek, sözde-parlamento ile çarın atadığı hükümet arasında işleyen bir ilişkiyi mümkün kılmıştı ama artık bu öncelik değişmişti. Daha derin bir seviyede yanlış hesap yapmıştı. Stolypin'in Haziran 1907 tarihli yeni imtiyazları ile onun reform programlarından en çok yarar görecek toplumsal gruplar ya Duma'nın dışında bırakılmış ya da en çok kayba uğrayan ama Stolypin'in seçim darbesiyle tahkim edilmiş geleneksel çıkar grupları –toprak sahibi seçkinler– karşısında azınlık durumuna düşmüşlerdi.[42] Başka bir şekilde ifade edecek olursak, otokrasiyi en fazla kabullenen siyasal çıkar grupları, modernleşme reformlarını en az kabul edenlerdi.

Rusya'nn proto-faşizmi

Rus otokrasisinin siyasal bir zemin geliştirme konusunda ciddi zorluklar yaşadığı belirgin değildir. Sosyal Demokratların 1904'te sadece 3 bin 250 olan sayıları 1907'de tahminen 80 bine yükseldi – bu büyük bir sıçramaydı ancak göreceli olarak o kadar da etkileyici değildi. Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Ukrayna dilinde neredeyse hiç yayın yapmayarak, Ukrayna sözcüleri, özellikle de köylüler arasında çok az etkili oldular. Daha sonra Ukrayna olacak topraklar üzerinde partinin binden fazla üyesi vardı.[43] Sol eğilimli Yahudi Emek Bund'u, üyelerinin çoğunu imparatorluğun güney-batısından (Ukrayna) değil kuzey-batısından (Belarus, Çarlık Polonya'sı) devşiriyordu. Bununla birlikte, Bund eklendiğinde –ki çoğu Rus Sosyal Demokrat onlarla yakın bir ilişkiyi tercih etmezdi– ve imparatorluğun Polonya ve Letonya'daki Sosyal Demokrat muadili ayrı partilerin yanı sıra yarı-özerk Gürcistan Sos-

41 1907 seçimlerindeki meslek sahibi soylulardan (Kadetler) yerel idare *zemstvo*'lardaki toprak sahibi köylülere kayış sayesinde Stolypin'in yerel özerk yönetim alanını genişletme ve geliştirme girişimine karşı savaşmaları mümkün oldu. Wcislo, *Reforming Rural Russia*. Aynı zamanda bkz. Weissman, *Reform in Tsarist Russia*.

42 Diakin, "Stolypin i dvoriantsvo"; Waldron, *Between Two Revolutions*, s. 115-77, 182-3; Borodin, *Gusdarstvennyi sovet Rossii*.

43 Elwood, *Russian Social Democracy*.

yal Demokratları dahil edilerek, imparatorluktaki birleşik Sosyal Demokrat güç muhtemelen 150 bini geçmezdi.[44] Kıyaslarsak, klasik liberal (özel mülkiyet yanlısı, parlamento yanlısı) Anayasal Demokratlar –Rusya'da toplumsal bir tabanları olmadığı söyleniyordu– 120 bin sayısına ulaşmıştı ve (Kadetlerin hemen sağında yer alan) diğer bir meşrutiyetçi parti olan Oktobristler 25 binin üzerine çıkmıştı.[45] Tarım proletaryasını temsil etmeyi hedefleyen Sosyalist Devrimciler, kentli işçileri kendilerine çekip en az 50 bin resmi üye sayısına ulaştıkları halde, 1905-7'de kitlesel bir köylü desteği alamadılar.[46] Ancak hepsinin birden küçük görünmesinin sebebi, 1905 yılında kurulan ve Archangel Michael Riding Academy [Mikâil Binicilik Akademisi] çatısı altında, kilise korosunun "Praise God" ve "Tsar Divine" okuduğu toplantılar düzenleyen monarşist, milliyetçi-şovenist Rus Halk Birliği'nin kurulmasıydı. 1906 yılına gelindiğinde imparatorluk ölçeğinde kollarıyla –kasaba ve köyler de dahil– belki de 300 bine ulaşmıştı.[47]

Liberal meşrutiyetçiliğin ön plana çıktığı devrimci ayaklanma sırasında, sosyalizm imparatorluk ölçeğinde bir soluk olarak ortaya çıkarken, liberalizm-karşıtı Rus Halk Birliği'nin yükselişi kayda değer bir hikâyeydi. 1905'e kadar kendince vatansever unsurlar kendilerini açıkça ifade etmek konusunda yasal engellerle karşılaşıyorlardı, dini törenler, askerî zafer kutlamaları, imparatorluk cenaze ve taç giyme törenleriyle yetinmek zorundaydılar. Ayrıca, o devrimci yılda, çoğu muhafazakâr, siyasal arenaya hükmetmek bir yana, kendisini oyunun dışında buldu. Ancak Rus Halk Birliği farklıydı.[48] Rusya'daki birçok yeni türeyen sağcı örgütün en göze çarpanı olarak, Birlik, birçok saray mensubu, meslek erbabı ve din adamını –genç Stalin'in eski Tiflis Papaz Okulu'ndan da birçok kişi vardı– şehir halkı, işçiler ve köylülerle bir araya getirdi. Hoşnutsuzların ve kafası karışık olanların, ayrıca vatanseverlerin aklını çelerek Birlik, solun bir marşından çalıntıyla –"Çar, iman ve anavatan için"– toplumun alt kesimlerini ve orta katmanlarını kendisine çekmeyi başardı.[49] Duma ve Devlet Konseyi'nde sağın muhalefetiy-

---

44 Lane, *Roots of Russian Communism*, s. 11-15, 21-8; Zimmerman, *Politics of Nationality*. Tiflis Komitesi Kasım 1901'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin resmi Gürcü kolu oldu. Gereklilik nedeniyle Rus partisiyle birleşse de bağımsız duruşunu yitirmedi. Sosyal demokratların Duma temsilcileri genellikle Kafkasya'dandı – sözcüler, Tseretelli, Zurabov, Makharadze ve Ramishvili. Jones, *Socialism*, s. 223; Kazemzadeh, *Struggle for Trascaucasia*, s. 187.

45 Emmons, *Formation of Political Parties*, s. 146-7.

46 Perrie, *Agrarian Policy*, s. 186. Sosyalist Devrimciler "partinin nüfuzu altında" 350.000 kişinin olduğunu iddia ediyorlardı. Radkey, *Agrarian Foes*, s. 61-3.

47 Rawson, *Russian Rightists*, s. 59, 62; Spirin, *Krushenie pomeschchik'ikh i burzhuaznykh partii*, s. 167; *Stepanov, Chernaia sotnia*, s. 107-8.

48 Rogger, "Formation of the russian Right: 1900-1906", s. 66-94.

49 Löwe, "Political Symbols." Aynı zamanda bkz. Bohon, "Reactionary Politics in Russia"; Brock, "Theory and Practice."

le engellenen Çarlık rejimi, taşra halkını harekete geçirme seçeneğine başvurmak zorundaydı.

Rus Halk Birliği yeni tarz bir sağ-kanat politikanın –Sadece Rusya değil dünyanın büyük bir bölümü için yeni– yaratılmasına aracı oldu; bu, kitlelere, kamusal alanlara ve doğrudan eyleme odaklı bir politikaydı, henüz adı konmamış faşizmdi.[50] Birliğin üye ve liderleri, mesela Besarabyalı köy papazı Vladimir Purishkevich –"benim sağımda sadece duvar var," diye haykırmayı severdi– anti-liberal, anti-kapitalist ve anti-Semit idiler (bu üçlü onlara göre gereksizdi).[51] Rusya'nın tarihsel yörüngesinin benzersizliğini vurguluyor, bir model olarak Avrupa'yı reddediyor, Yahudi ve Katoliklere (Polonyalılar) karşı Ortodoksların önceliğini vaaz ediyor ve Rus geleneklerinin yeniden inşasını talep ediyorlardı. Birlik, Rus hükümetinin kendi güvenliği için duyduğu korkakça kaygıyı küçümsüyordu, zira bunu liberalleri (ve sosyalistleri) ezme iradesine sahip olmamalarının göstergesi sayıyordu. Birlik aynı zamanda sosyalist devrimcilerle aynı gördüğü modernleşmeci devletten de nefret ediyordu. Birlik mensupları, Duma şöyle dursun, yönetimin bürokraside değil tek başına otokratta olması gerektiğini düşünüyorlardı. Yerleşme Mıntıkası'nda [Yahudilerin zorla yerleştirildiği bölgeler – ç.n.] Yahudilere karşı gerçekleştirdikleri kıyımlarla ve isyancı köylü ve işçilerin bastırılmasında imparatorluk kuvvetlerinin yanında yer almalarıyla namlı, yasadışı sağ kanat infazcısı Siyah Yüzler ile Birlik mensupları çakışıyordu. Yavaş bir başlangıcın ardından her türden Rus sağcısını harekete geçirmeyi başardılar, Yahudilere ve Batı-tipi meşrutiyet gibi Avrupai hadsizliklere karşı otokrasi, Ortodoksluk ve milli hasletleri savunmak adına geniş ölçekte kitapçık ve gazete neşriyatı yaptılar, gösteriler düzenlediler.

İmparatorluğun sosyalistleri sağcı kabarma ile karşı karşıya gelmekten çekinmediler. Sosyalistler genellikle Rus Halk Birliği'ni, solcu karşı-gösteri tehdidiyle salon toplantılarına zorluyorlardı, daha sonra da sağcıları bombayla patlatıp paramparça edecek solcu teröristleri dışarıda tutabilmek için bilet kontrolörü bulundurmaya. Sol, Karl Marx'tan ve onun "Ezgiler Ezgisi" *Komünist Manifesto*'sundan (1848) önemli bir güç ve bütünlük devşiriyordu. Yine de, gerçek Kutsal Kitap metinlerinin ve hakikaten *gerilim yaratan* belgelerin –sağ kanat bir Rus gazetesi dünyayı sözde *Sion Önderlerinin Protokolleri* ile tanıştırmıştı– sahibi Rusya'nın sağcılarıydı. Güya bir Yahudi örgüt toplantısını betimleyen bu kurmaca belge Yahudileri, açık ama bir biçimde

50 Brunn ve Mamatey, *World in the Twentieth Century*, s. 891. Tek çağdaş eşdeğeri, 19. yüzyıl sonu / 20. yüzyıl başında Habsburg başkenti Viyana'da gerçekleşen işçi ve alt orta sınıfların sağ-kanat sokak ve seçim sandığı hareketidir. Habsburg da çok dilli bir imparatorluktur ve orada da hanedanlık ve geniş bir Yahudi nüfusu mevcuttur. Schorske, *Fin-de-Siécle Vienna*, s. 116-80.

51 Liubosh, *Russkii fashist*.

görülemeyen, küresel komplo içinde betimliyordu – bir yandan dünya egemenliği için planlar yaparken diğer yandan Hıristiyanları avlıyorlardı.[52] İlk kez dokuz günlük (28 Ağustos-7 Eylül 1903) bir seri olarak, İçişleri Bakanı Vyacheslav von Plehve'nin finanse ettiği ve anti-Semit Moldavyalı Pavalachii Cruşeveanu'nun (doğum 1860) yayınladığı *Znamya*'da (St. Petersburg) Rusça basıldı. Pavel Krushevan adıyla bilinen Moldavyalı sadece 1902-3 yıllarında metnin derlenmesine nezaret etmekle kalmadı ama aynı zamanda 1905 Kişinev (Chişinau) kıyımını kışkırttı ve 1905'te Rus Halk Birliği'nin Besarabya kolunun kurucusu oldu.[53] İster samimi ister menfaatçi olsun anti-Semitizm siyasal bir yaşam iksiri işlevi görebilirdi: Ters giden her konuda Yahudiler suçlanabilirdi, öyle de yapıldı. Yerleşme Mıntıkası'nda ve batı sınır bölgesinde (Volhinya, Besarabya, Minsk) sağcılar neredeyse tüm köylü oylarını kazandılar ve büyük kırsal huzursuzlukların yaşandığı, tarımın can damarı orta bölgelerde (Tula, Kursk, Oryol) sağcılar köylü oylarının yaklaşık yarısını aldılar.[54] Aslında, imparatorluk Rusya'sının geniş topraklarında siyasal sağ harekete geçmek için hazırdı.[55]

Otokrasi daha baştan "anayasa" (hatta "parlamento") kelimesini kullanmayı reddederken, Rus Halk "Birliği", "siyasal parti" adlandırmasına sırt çeviriyor ve kendisini, kendiliğinden bir hareket, halkın ya da ulusun (*narod*) organik birliği olarak sunuyordu. Buna rağmen, St. Petersburg'daki üst düzey görevliler hareketin sürekli varlığını kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Stolypin, hükümetin finanse ettiği birçok gazetenin arasında, sağcı örgütlere ve anti-Semit yayınlarına da el altından finansman sağlamayı sürdürüyordu, fakat 1906-1911 yılları arasında Stolypin'in içişleri bakanlığındaki vekili olan ve Rus Halk Birliği ve benzeri örgütlere ödemeleri gerçekleştiren Sergei Kryzhanovsky, aşırı sağın siyasal teknikleri ve sosyal programları –özel mülkiyetin nüfuzlu zenginlerden alınarak yoksullar arasında yeniden bölüştürülme-

---

52 St. Petersburg dergisinde yayınlanmasının ardından, protokollerin genişletilmiş bir versiyonu 1905 yılında Sergei Nilus tarafından kitap olarak yayınlandı. Nilus, hiç kimsenin onları ciddiye almadığından yakınıyordu. Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya'da kalan Nilus, sonunda protokollerin yayıncısı olarak ün kazandı. Birkaç kez tutuklandı ancak her seferinde serbest bırakıldı. 1929 yılında öldü. Cohn, *Warrant for Genocide*, s. 90-8.

53 De Michelis, *Non-Existent Manuscript*. Bu bulgu, çirkin "belge"nin, 1890'ların Dreyfus vakasının ve birinci uluslararası Siyonist Kongre'nin (Basel, 1897) tetiklemesiyle ortaya çıkan Fransız anti-Semit metinlerden derlendiği ve *okhranka* tarafından yaygınlaştırıldığı yönündeki eski savın yerine geçiyordu. Rollin, *L'apocalypse de notre temps*.

54 Rawson, *Russian Rightists*, s. 75-106, 172-224.

55 Ukrayna dili konuşan Doğu Ortodoks bir çevrede Lehçe konuşulan ve Yahudi şehri olan Kiev'de sağcılar, 1906 yılında Şehir Duma'sını ele geçirmek üzere sokak ajitasyonuna ve seçimlere yönelerek yolu gösterdiler. Güneybatıdaki Ukrayna dili konuşan köylüler, temsilcileri olarak Devlet Duma'sına büyük bir ağırlıkla Rus (Doğu Ortodoks) milliyetçilerini gönderdiler. Hillis, "Between Empire and Nation"; Meir, *Kiev*. 1912-13 yıllarındaki muhafazakâr örgütlenme çabası konusunda bkz. Diakin, *Buezhuaziia*, s. 54-55, 169-70.

si– ile sol devrimci partilerinkiler arasında hiçbir fark görmüyordu.[56] Bu kitlesel hareketleri hükümet yaratmamıştı ve onlara karşı ihtiyatı elden bırakmıyordu. Dolayısıyla, aşırı sağın toplumsal dengeleme çağrıları çoğunlukla bir kandırmaca gibi görülse de, *okhranka*'nın, sağ-kanat örgütleri diğer devrimci hareketler gibi görme politikası sürüyordu. *Okhranka* içinde bazı hizipler bu politikayı reddettiler ya da bozmaya çalıştılar. Fakat çoğu durumda, *okhranka* çalışanları, aşırı sağ liderlerini "kültürsüz" ve "güvenilmez" addediyor, haklı olarak sıkı takibat altında tutuyorlardı. Aynen radikal sol gibi Rus Halk Birliği de suikast yapılacak mevcut ve eski hükümet yetkililerinin listesini tutuyordu.[57] Hedeflerden birisi Stolypin'di.[58] Ortodoksluğa geçen eski bir rabbi olan içişleri baş danışmanı anti-Semit idi ancak başbakanın kendisi, Yahudi radikalizminin görünür nedenlerini azaltmak ve Rusya'nın dışarıdaki imajını düzeltmek için, Yahudiler üzerindeki konut, meslek ve eğitim kısıtlamalarını gevşetmek istiyordu.[59] Stolypin, katı sağı çileden çıkarmayı başardı.

Birçok sağcı hareket, aşırı derecede tahrik edici bir söylemden ya da solcu ve Yahudilerle savaşmak ve önemli şahsiyetlere suikast düzenlemek üzere yasadışı infaz "topluluklarını" silahlandırmaktan kaçındıkları için, Rus Halk Birliği'nden önemli ölçüde daha az tahripkârdılar. Hal böyle iken, II. Nikolay ve diğer yöneticiler, *taraftarlarının* büyük ölçekli kamusal toplantılarına şüpheyle yaklaşmayı sürdürdüler. Çar ve Stolypin de dahil birçok hükümet yetkilisi, siyasal mobilizasyon ile oluşan kamusal "kargaşayı" onaylamıyorlar ve siyasetin sokaklardan iktidar koridorlarına dönmesini istiyorlardı. Sokağın bu şekilde reddi, destekleyici muhafazakâr hareketlerin çoğu durumda sağ kanat bir devrimi değil ama Duma öncesi varolan arkaik otokrasinin yeniden tesisini istemelerine rağmen sürdürüldü.[60] Zaten, birçok sağ örgüt, vatansever toplumsal destek gruplarını rejim lehine harekete geçirmekten –bunu yapmalarına izin verildiği ve cesaretlendirildikleri halde– çekiniyorlardı: Sonuçta, ne tür bir *otokrasi*'nin yardıma ihtiyacı olabilirdi? Bizzat otokrasinin varlığı, bir anlamda, hem ılımlı hem radikal Rus sağının elini ayağını bağlıyordu.[61]

Çoğu sağcı lekesiz bir otokrasi –yani, hükümdar ve milletin mistik bütünlüğü– istiyordu ve istişari Duma'yı şiddetle reddediyordu, fakat Duma'yı biz-

---

56 Kryzhanovskii, *Vospominaniia*, s. 153-4.

57 Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 278-80.

58 *Krasnyi arkhiv*, 1929, no. 32: 180.

59 Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 121-7, 173-4; Ascher, "Prime Minister P. A. Stolypin"; Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 99-100.

60 Rogger, *Jewish Policies*, 232; Löwe, *Antisemitismus und reaktionäre Utopie*.

61 Rogger, "Russia", s. 443-500.

zat hükümdar yaratmıştı. Bu şartlar sağın kafasını karıştırdı ve bölünmesine yol açtı. Neredeyse tüm sağcılar otokrasinin fiilen muhalefeti gereksiz kıldığına inanıyorlardı ve bu tabii ki kendilerinin muhalefeti için de geçerliydi. Petersburg'un haftalık dergisi *Unification*'un editörü bu durumu, "Hükümetlerin seçimle geldiği Batı'da 'muhalefetin' bir anlamı olabilir: orada, 'hükümete muhalefeti' ima eder; bu açık ve mantıklıdır," diyerek açıklıyordu. "Ancak burada, hükümeti atayan ve ona güvenen hükümdardır... İmparatorluk hükümetine muhalif olmak hükümdara muhalefet anlamına gelecektir."[62] Buna rağmen, birçok sağcı sadece Duma ile yakın ilişki içinde olması nedeniyle Stolypin'i hor gördü, bu yasal olduğu ve başbakanın Duma'yı etki altına alması hükümetin zaferi sayıldığı halde. II. Nikolay da dahil bazıları için bizzat başbakanın mevcudiyeti otokrasiye bir hakaretti.[63] Ağustos 1906'da, devlete ait *dacha*'da isteklerini dinlemek üzere vatandaşları kabul ettiği sırada, resmi üniforma giymiş suikastçılar neredeyse dinamitle Stolypin'i öldürüyorlardı. Bir anda yirmi yedi kişinin öldüğü olaya tanıklık eden biri, "her yere insan eti parçacıkları ve kan saçılmıştı," diye anlatıyordu. Diğer bir tanık Stolypin'in nasıl "ceketinde kireç lekeleri ve ensesinde mürekkep lekesiyle yarı yıkılmış çalışma ofisine girdiğini" görmüştü. Yazı masasının üst tablası, çalışma odasından dokuz metre uzaklıktaki salonda gerçekleşen patlamanın şiddetiyle yerinden sökülmüş ve fırlayan hokkalık ensesine çarpmıştı. Birkaç ay sonra eski Başbakan Witte'nin evinde saatli bomba bulundu, patlamamıştı (saati durmuştu). Otokrasi yanlısı başbakanlara karşı girişilen her iki eylem de aydınlatılamadı; ikincil kanıtlar sağ kanat çevrelerin dahline işaret ediyordu.[64]

Stolypin, soğukkanlılığı ve kararlılığı sayesinde başarısız suikast girişiminden itibar kazandı, ancak ailesini, Fontanka Kanalı'ndaki resmi başbakanlık konutundan daha güvenli görülen Kış Sarayı'na (çalışma ofisinin yakınına) taşımak zorunda hissetti. Bu olaydan sonra polis, giriş-çıkış yaptığı kapıları sürekli değiştirmesi konusunda Rus başbakanını zorladı. Kış Sarayı'na giriş-çıkışın tehlikeli olması! Bu durumdan bizar birçok sağcı, en azından, Duma'yı zayıflatmak ya da derhal lağvetmek üzere Durnovó ya da taviz vermeyecek başka birinin Stolypin'in yerine geçmesini umuyordu. Bu sırada, diğer bağnaz monarşistler –seçimlere ve siyasal partilere ilke olarak karşıydılar– Duma'nın "muhalefet" amacıyla kullanılmasını (liberaller ve sosyalistler aynı gruba konuyordu) önlemek üzere reddettikleri seçimlere hazırlık içindeydiler. Ancak Duma'yı kabul eden sağcılar diğerleri tarafından lanetle-

62 Kuzmin, *Pod gnetom svobod*, I: 170.

63 Loukianov, "Conservatives and 'renewed Russia'"; Newstad, "Components of Pessimism."

64 Kokovtsov, *Out of My Past*, s. 164-5; Gurko, *Features and Figures*, s. 497-8; Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 138-42; Lauchlan, "The Accidental Terrorist."

niyordu. Modern sokak siyaseti, Rus sağını bölmüşü.[65] Parlamentoda yer alma siyaseti ve suikast siyaseti arasındaki yarık asla kapanmadı.[66]

Bir bilge

Durnovó'nun ilk şiddetli saldırısına maruz kalmalarının ardından, hizipleşmiş Sosyal Demokratlar safları sıklaştırmaya çalıştılar. İlk Duma'nın açılmasından önceki iki hafta, 10-25 Nisan 1906 tarihleri arasında, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi "birlik" sloganı altında 4. Kongresi'ni topladı. Sınırın ötesinde, göçmenlerin de katılımına imkân veren Stockholm'ün emniyetli ortamında yapılan toplantı, henüz bölünmüş olan Menşeviklerin (62 delege) ve Bolşeviklerin (46 delege) yanı sıra Letonya ve Polonya'nın bağımsız Sosyal Demokratları ile Bund'u, en azından fiziksel olarak, bir araya getirdi.[67] Rus Sosyal Demokratlardan sonra imparatorluktaki en kalabalık grup olan Kafkas Sosyal Demokratları neredeyse tam bir birlik arz ediyorlardı, zira Kafkas Bolşevikleri sayıca çok azdı.[68] Fakat politikada birliğin yakalanması pek mümkün değildi. Stockholm'de bulunan on bir Kafkas delegesi içindeki tek Bolşevik Cugaşvili idi ama can sıkıcı tarım sorunu üzerine konuşmak için kongre kürsüsüne çıktığında, Bolşevik Lenin'in toprakların tümüyle devletleştirilmesi önerisini de Rus Menşeviklerinin toprağın yerel yönetimlere bırakılması önerisini de cesaretle reddetti. Bunların yerine, gelecekte tarımın kolektifleştirilmesini sağlayacak olan Stalin, *toprağın köylülere verilmesini* öneriyordu. Cugaşvili, toprağın yeniden dağıtımının işçi-köylü ittifakını kolaylaştıracağını öne sürüyordu ki bu Gürcü Menşevik hasımlarına çaktığı selamdı. Hatta bunun da ötesinde, Cugaşvili'nin diğer bir konuşmacının değerlendirmesine birkaç kez atıfla öne sürdüğü sav, toprağın köylülere verilmesi ile köylü Sosyalist Devrimci Partisi –Sosyal Demokratların soldaki rakibi– zemininden yoksun bırakılabilirdi.[69] Bu önerilerin 4. Kongre'de nasıl

---

65 Çarlık *okhranka*'sının son şefi kıyımlardaki suç ortaklığını reddederken, Yahudi vurguncular-dan, "hayatını ticari faaliyet dışında bir meşgale ile kazanmaya alışkın olmayanlar" diye söz ediyordu. Vasilyev, *Ochrana*, s. 101.

66 Rawson, *Russian Rightists*.

67 Oy kullanan 112 delege vardı – 62 Menşevik eğilimli, 42 Bolşevik eğilimli ve geri kalanı Bund ve Polonya, Litvanya, Letonya, Ukrayna, Finlandiya Sosyal Demokratlarının temsilcisi. Gürcüler Menşevik delegelerin dörtte birini oluşturuyordu, fakat Rus Menşeviklerde gördükleri döneklik nedeniyle dikkatliydiler. Jones, *Socialism*, s. 213.

68 Önde gelen bir araştırmacı, Gürcistan'dakinin, "1917 öncesi Rus İmparatorluğu'nda mevcut en başarılı Sosyal Demokrat hareket" olduğunu söylüyordu. Jones, *Socialism*, s. xi. Jordania, Kafkasya'daki Sosyal Demokrasi'nin, imparatorluğun diğer bölgelerine kıyasla daha çok-kültürlü bir hareket olduğunu iddia ediyordu fakat bu doğru değildi. Zhordaniia, *Moia zhizn'*, s. 38-9.

69 Bu fikir Bolşevik delege S. A. Suvorin tarafından geliştirilmişti. *Chetvertyi (ob'edinitel'nyi) s'ezd RSDRP*, s. 339; Zhordaniia, *Moia zhizn'*, s. 34; Arsenidze, Nicolaevsky Collection, kutu 667,

bir izlenim yarattığı bilinmiyor.[70] Ezici bir köylü çoğunluğu barındıran Rus İmparatorluğu'nda büyük önem taşıyan toprağın köylülere yeniden dağıtımı meselesi, Rus Sosyal Demokratları arasında, o an için çözümsüz kalıyordu.

Çözümsüz bırakılamayacak olan partilerinin idamesi meselesiydi. 1905 yılında, hem Menşevik hem de Bolşevik hizipleri, öz-savunma için mücadele birlikleri kurulması konusunda hemfikirdi: Sonuçta, adaletsiz çarlık sistemi teröre başvuruyordu. Hiziplerin uzlaştığı diğer bir nokta, silah satın alabilmek ve partiye fon oluşturabilmek için, çoğunlukla yeraltı suç dünyası ile birlikte "gasp" eylemleri gerçekleştirmekti.[71] Sonuçta, sözde-anayasal bir düzene dönüştükten sonra Rus İmparatorluğu siyasal teröre daha fazla başvurur hale geldi.

Bu zamana kadar imparatorluk Rusya'sında polis sayısı çok azdı ve birbirlerinden uzak kalıyorlardı. Şehirlerde polis dağılımı genellikle seyrekti ve 1900 yılında Rus kırsal bölgelerinde yaşayan yaklaşık 100 milyon nüfusa düşen polis memuru ve komiser (*uriadniki*) sayısı 8 bin 500'den azdı. Birçok polis memuru (az sayıda komiserin desteğiyle), bin altı yüz kilometrekarelik alanda 50 bin-100 bin arası vatandaşın "gözetiminden" sorumluydu. 1903 yılında devlet muhafız (*strazhniki*) kadroları oluşturdu ve kırsal bölgelere 40 bin muhafız dağıtıldı, böylelikle devlet görevlileriyle kırsal bölge sakinleri arasındaki oran kabaca 1'e 2 bin 600 oldu. Ücretler yükselse de hâlâ düşüktü, tıpkı eğitim ve öğretim seviyesinin düşük olduğu gibi. Tacizkâr ve keyfi davranışları, rüşvet almaları, polisleri hiç sevilmeyen insanlar haline getirdi. Polis, düzenli olarak suç dosyaları oluşturuyor ya da bir suç vakası olmaksızın insanları tutukluyor ve fiziksel şiddet uyguluyordu. Buna, "önceliklinin hukuku" diyorlardı. Köylü kökenli komiserler köylülere karşı küçük tiranlar gibi davranıyor, ne kadar sert olurlarsa o kadar otoritelerinin olacağı teorisinden hareketle, iktidarlarıyla böbürleniyorlardı.[72]

---

dosya 4-5 (Arsenidze ile mülakat, Temmuz 1961); Jones, *Socialism*, s. 63-4, 69, 95-6, 124. Arsenidze 4. Kongre'nin düzenlendiği ayda, Nisan 1906'da tutuklandı.

70 Daha sonra, Cugaşvili diktatör ve Stalin olduğunda Stockholm otelindeki Rus Bolşevik oda arkadaşı Klim Voroshilov, Gürcü'nün herhangi bir politika önerisinin içeriğini değil, özel sohbetlerde, Pushkin'in yanı sıra Shakespeare, Goethe ve Whitman'ın Rusça çevirilerini seslendirirken sergilediği yeteneği hatırlıyordu. Voroshilov geleceğin Stalin'inin Stockholm'deki halini, "tıknazdı, uzun boylu değildi, benim yaşlarımdaydı ve esmer yüzünde belli belirsiz izler vardı – belki de çocukken geçirdiği çiçek hastalığının kalıntısıydı," diyerek anıyordu. Voroshilov, ister istemez, Stockholm'deki Stalin'in "belirgin biçimde ışıltılı gözleri" olduğunu ve "tümüyle enerji dolu, neşeli ve hayat dolu" olduğunu düşünüyordu. Voroshilov, *Rasskazy o zhizni*, s. 247. Voroshilov, ilk önce 1920'li yılların erken dönem olaylarına ilişkin yayınlanmamış anılarını derledi. RGASPI, f. 74, op. 2, d. 130; op.1, d. 240. Aynı zamanda bkz. Trotskii, *Stalin*, I: 112. Stalin aynı zamanda, Jordania ya da Orjonikidze'den farklı olarak, Gürcistan kırsalının soylu sınıfından olmamasıyla ön plana çıkıyordu. Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 568-72.

71 Smith, *Young Stalin*, s. 197; Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 222-5.

72 Weissman, "Regular Police." imparatorluk Rusya'sında Kırsal Denetçi (*zemskie nachal'niki*) denilen kişiler de 1889 yılında köylerde devreye sokulmuştu [yerel toprak sahipleri arasından se

1905'te başlayan kitlesel devrim, polis personeli sayısında büyük bir artışa yol açtı. Ancak 1905-1910 yılları arasında, köy polisinden bakanlara kadar, 16 binden fazla çarlık görevlisi terörist devrimciler tarafından öldürüldü ya da yaralandı (Menşeviklerin gerçekleştirdiği birçok suikast da dahil).[73] Sayısız demiryolu görevlisi ve nakliye arabası şoförü de –proleterler– öldürüldü. Üst düzey bir polis görevlisinin şikâyeti, bomba imal etme ayrıntılarının "yaygın olarak bilinmesi ve pratikte herhangi bir çocuğun bomba imal edip dadısını havaya uçurabileceği" idi.[74]

Sol siyasi terör, çarlık memur sınıfı içinde korku saldı fakat rejim vahşice karşılık verdi.[75] Stolypin, "devrimi boğazından yakaladı." Hükümeti, on binlerce kişiyi zorunlu çalışmaya ya da iç sürgüne gönderdi. Ayrıca, kurulan özel mahkemeler, suçlanan 3 binden fazla siyasi muhalifi darağacına göndermek için acil yargılamaya başvurdu. Halka açık gerçekleştirilen bu infazlar, Stolypin'in boyun bağı olarak nam salacak ibretlik infazlardı.[76] Hiçbir rejim, memurlarına yönelik yaygın suikastları yanıtsız bırakamazdı, fakat mahkemelerde sürdürülen, hukuki bir sürece benzemiyordu. Her ne olursa olsun, herkes durumun farkındaydı. Stolypin'i Rusya'nın "baş celladı" diye adlandıran Lenin ve diğer önde gelen devrimciler kaçtılar, dönmeleri 1905 yılının daha özgür (kısa bir zaman dilimi için) şartlarında mümkün olacaktı.[77] Avrupa'nın çeşitli yerlerinde koloniler halinde yerleşmiş yaklaşık 10 bin Rus sürgün, 1905 yılından başlayarak yeniden bir araya getirildi. Göçmen solcular, Rusya'nın Paris elçiliğinde üslenen *okhranka*'nın yurtdışı şubesinden 40 ajan ve 25 muhbir tarafından takip ediliyorlardı – sürgünlerin acınası çırpınışlarıyla ilgili çok sayıda etkileyici belge toplamışlardı.[78]

çiliyorlardı ve bölge valilerinin doğrudan denetimi altında çalışıyorlardı – ç.n.]; onlardan da tam anlamıyla nefret ediliyordu. Beer, *Kommentarii*.

73 Toplamda, çarlık rejiminin son yıllarında siyasal terör nedeniyle en az 17 bin kişinin öldüğü ya da yaralandığı iddia ediliyor. Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 21, 264, n 57, 58, 59; Hoover Institution Archive, Boris I. Nicoalevsky Koleksiyonu, kutu 205, dosya "Lopukhin," protokol 37: 59-66.

74 Spiridovich, *Istoriia bol'shevizma v Rossii*, s. 120.

75 Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 249.

76 Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, 245 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 102, op. 295, d. 127 ve Hoover Institution Archives, Nicolaevsky Koleksiyonu, kutu 205, dosya "Lopukhin," protokol 37: 59-66). 1825-1905 tarihleri arasında siyasal suçlardan dolayı infaz edilen insan sayısı 200'ün altındaydı. Doğuya seyahat eden köylü yeni yerleşimcilerin besi hayvanlarının ve çiftlik ekipmanlarının taşınabilmesi için hükümet özel yük vagonları tahsis etti. (Sovyetler döneminde, bu "Stolypin vagonlarına" demir parmaklıklar monte edilerek tutuklular taşınacaktı.)

77 V. I. Lenin, "Stolypin i revoliutsiia", *Sotsial Demokrat*, 18 Ekim 1911, *Sochineniia*, 2. ve 3. baskılar, XVII: 217-25.

78 *Okhranka*'nın Paris'teki yurtdışı şubesi 1884'te kurulmuştu; 1900-1905 arası Berlin temsilciliği mevcuttu. Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 103; Agafonov, *Zagranichnaia okhranka*; Patenaude, *Wealth of Ideas*. 1901 yılında Rusya'da sadece 3 bin 900 iç sürgün vardı. Ülkeye dönülmesinin ardından, 1889 yılında 221 olan takip altındaki insan sayısı 1910 yılına gelindiğinde 13

Koba Cugaşvili yurtdışına kaçma peşinde olmayan kararlı sosyalistler arasındaydı. Stockholm'de sadece hayat boyu ahbaplık edeceği Klimenty "Klim" Voroshilov'u değil ama aynı zamanda Polonyalı asilzade ve Bolşevik Felix Dzierzynski ve Rus Bolşevik Grigory Radomylsky'i de (daha çok Zinoviev ismiyle bilinir) tanımıştı. Tiflis Papaz Okulu'ndan can düşmanı Seid Devdariani ise bir Gürcü Menşevik olarak Cugaşvili'nin karşısına çıkmıştı. Cugaşvili 1906 baharında Stockholm'den Kafkasya'ya döndü. Takım elbise ve şapkayla, elindeki piposuyla tam bir Avrupalı gibiydi. Sadece pipo kalıcı oldu.

Eve döndüğünde, Stockholm kongresini değerlendirdiği Gürcüce kitapçıkta (1906) Cugaşvili, Rusya'nın ilk yasama organını keskin bir dille reddetti. "İki seçenek arasında kararsız kalanlar devrime ihanet etmektedirler," diyordu. "Bizimle olmayan bize karşıdır! Zavallı Duma ve onun zavallı Anayasal Demokratları iki seçenek arasında sıkışıp kalmıştır. Devrimle karşı-devrimi uzlaştırmak istiyorlar, böylece kurtlar ve kuzuları birlikte otlatacaklar."[79]

Bu arada Cugaşvili evlendi.[80] O sırada yirmi altı yaşında olan Ketevan "Kato" Svanidze, Tiflisli üç Svanidze kız kardeşin en genciydi ve Cugaşvili onu ya Svanidzelerin oğlu olan Bolşevik Aleksandr (bir Tiflis operası solistiyle evliydi) aracılığıyla ya da Svanidze kız kardeşlerden Sashiko ile evli olan, papaz okulundan eski arkadaşı Mikheil Monoselidze aracılığıyla tanımıştı.[81] Svanidzelerin evi Güney Kafkasya askerî bölge karargâhının tam arkasında, şehrin kalbindeydi ve bu nedenle de devrimciler için olağanüstü güvenli bir sığınaktı: Hiç kimse şüphelenmezdi. Sefalet içinde saklanırken Cugaşvili makaleler yazıyor, kitaplar ve devrim üzerine sohbetlerle kız kardeşlerle hoşça vakit geçiriyor, yüzsüzce küçük devrimci ekibinin bazı mensuplarını ağırlıyordu. Koba ve Kato, aynı zamanda, hepsi de usta kadın terzisi olan kız kardeşlerin çalıştığı Madam Hervieu'nun atölyesinde sevişmek için buluşuyorlardı. 1906 yazının bir günü Kato hamile olduğunu haber verdi. Cugaşvili de evlenmeyi kabul etti. Ancak Cugaşvili'nin belgeleri sahte olduğu ve polis tarafından arandığı için yasal bir evliliğin önünde engeller vardı. Ar-

---

bine çıkmıştı. Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 153 (atıfta bulunduğu kaynak, Hoover Institution Archives, Okhrana Koleksiyonu, kutu 157, dosya 2-6).

79 "Sovremennyi moment i ob"edinitel'nyi s"zed rabochei partii", *Sochineniia*, I: 250-76, 410, n 74 (250-1).

80 GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 43, l. 154 (Aleksandra Svanidze-Monoselidze).

81 1905 Eylül ayında döndüğünde Tiflis'te Svanidze ailesinin yanında saklandı, ancak orada daha önce de saklanmış olabilir. Kun, *Unknown Portrait*, s. 341 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f.558, op. 4, d. 651: Elisabedashvili). Svanidzelerin babası hayatını demiryolu işçisi olarak kazanıyordu, fakat aynı zamanda toprak sahibiydi ve Kato'nun annesi (Sepora) Gürcü soylularından geliyordu; eğitim için Alyoşa'yı yurtdışına, Almanya'ya göndermişlerdi ki bu da belli imkânların varlığına işaret ediyor.

tık papaz olan ve gecenin kör karanlığında (15-16 Temmuz 1906 gecesi saat 2.00'de) töreni yapmayı kabul eden eski papaz okulundan sınıf arkadaşı Kita Tkhinvaleli şansları oldu. Damadın sesini ve cazibesini sergilediği on kişilik "ziyafette" kadeh kaldırma (*tamada*) şerefine nail olan, (o sırada 39 yaşında olan) yaşça büyük eski Tiflis papaz okulu öğrencisi ve Bolşevik siyaset adamı Mikho Tskhakaya oldu. Anlaşılan Cugaşvili annesi Keke'yi çağırmamıştı, fakat yaşlı kadının genç gelinle aynı adı taşıması da –Ketevan (Rusçada Ekaterina)– dikkatlerden kaçmamıştı.[82] Aslında, tıpkı Keke gibi Kato da dindardı ve o da Cugaşvili'nin güvenliği için dua ediyordu, ama Keke'den farklı olarak Kato ağırbaşlıydı.

Güzel ve eğitimli Kato'nun –Chiatura'nın manganez tozundan çok uzaktaydı– geleceğin Stalin'inin olağan kız arkadaşlarından sınıf üstünlüğü vardı ve tabii ki Cugaşvili'nin kalbine nüfuz etti.[83] Mikheil Monoselidze, "işinde ve yoldaşlarına karşı o kadar katı olan Soso'nun karısına karşı şefkati, sevgisi ve nezaketi beni hayrete düşürüyor," diyordu.[84] Yine de, hamilelik nedeniyle gerçekleşen bu zorunlu evlilik devrime olan saplantısını değiştirmedi. Suikastlarla geçen 1906 yazındaki düğünün hemen arkasından, hamile karısını Tiflis'te bırakarak gizli bir iş için ayrıldı. Kato tedbir olarak bu evliliği, yasalar öyle gerektirse de, iç seyahat belgesine işletmedi. Buna rağmen, bir biçimde ihbar alan jandarma, devrimcileri saklamak suçlamasıyla Kato'yu tutukladı. Bu sırada dört aylık hamileydi. Kız kardeşi Sashiko, elbiselerini diktiği üst düzey bir görevlinin karısına yalvararak, bir polis şefi karısının (onun elbiselerini de Svanidze kardeşler dikmişti) gözetimi altında Kato'nun serbest kalmasını sağladı – bir buçuk aylık tutukluluğun ardından. 18 Mart 1907'de evlendikten yaklaşık sekiz ay sonra Kato bir erkek çocuk doğurdu. Belki de Cugaşvili'nin vekil babası Yakov "Koba" Egnatashvili'nin onuruna, çocuğa Yakov adını verdiler. Geleceğin Stalin'inin sevinçten havalara uçtuğu söyleniyordu. Öyle de olsa, eve nadiren uğramayı sürdürdü. Diğer devrimciler gi-

---

82 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 235 (atıfta bulunduğu kaynak, Gori, d. 287/1, l. 8-9: M. M. Monoselidze); Dawrichewy, *ah: ce qu'on*, s. 228; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 107; Alliluev, *Khronika odnoi sem'i*, s. 108.

83 Stalin'in Vologda sürgünü sırasındaki gençlik sevgilisi Palageya Onufireva'nın sözleriyle: "Bana, onu ne kadar çok sevdiğini ve onu kaybetmenin ne kadar zor olduğunu söyledi. 'O kadar çok acı çekiyordum ki yoldaşlarım silahımı aldılar,' dedi." Kun, *Unknown Portrait*, s. 117 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 558, op. 4, d. 547). Stalin'in ikinci evliliğinden olan kızı Svetlana'ya da Kato'dan söz ettiği söylenir: "Çok tatlı ve güzeldi, kalbimi eritiyordu." Montefiore, *Young Stalin*, s. 159 (atıfta bulunduğu kaynak, Rosamund Richardson'da bulunan Svetlana röportaj kayıtları).

84 Ostrovskii, *Kto stoial*, 253 (atıfta bulunduğu kaynak, Gori, d 287/1, l. 14: M. M. Monoselidze, d. 39/2, l. 49-50: Berdzenoshvili, d. 146/2, l. 61: Elisabedashvili: GIAG, f. 440, op. 2, d. 39, l. 36-7); GF IML, f. 8, op. 5, d. 213, l. 43-4; RGASPI, f. 71, op. 1, d. 275, l. 31; GF IML, f. 8, op.2, ch. 1, d. 43, l. 155: A. Svanidze-Monoselidze; Montefiore, *Young Stalin*, s. 160 (atıfta bulunduğu kaynak, GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 34, l. 317-54: Monoselidze).

bi –en azından dışarıda olanlar gibi– sürekli kaçıyor, ev değiştiriyor ve solcu rakipleriyle mücadele ediyordu. Kafkasya'da çoğu devrimci yayın, Gürcü Menşeviklerin denetimindeydi, fakat düşük tirajlı Bolşevik yayıncılıkta Cugaşvili önemli bir rol oynamaya başladı ve birer birer Gürcü Bolşevik dergilerinin editörlüğüne yükseldi. Yakov'un doğumunun arifesinde, Cugaşvili, Suren Spandaryan (doğum 1882) ve diğer bazı kişiler ile birlikte *Bakü Proletaryası* gazetesini kurdu. Bu alanda ehil olmaya istek duydu.

Ancak Stolypin'in kararlı tutuklama, infaz ve sürgün seferberliği devrimci hareketin belini büktü. Geçmiş yıllardaki büyük 1 Mayıs alaylarının, proleter güç gösterilerinin yerine solcular artık tutuklu arkadaşlarının aileleri için küçük meblağlar toplamakla ve aralarından erken ayrılanlar için "kızıl cenazeler" düzenlemekle yetinmek zorundaydılar. Mücadelede kaybedilenlerden biri de Giorgi Teliya (1880-1907) idi. Bir Gürcü köyünde doğan Teliya, birkaç yıl köy okuluna devam ettikten sonra, 1894 yılında, on dört yaşında, demiryolunda işe alınacağı Tiflis'e giderek, henüz bir yeniyetme iken, 1898 ve 1900 grevlerinin örgütlenmesinde çalıştı. İşten atıldı ve tutuklandı. Cugaşvili gibi Teliya da akciğer sorunundan muzdaripti fakat onun hastalığı çok daha ciddi bir hal aldı: Çarlık hastanesinde vereme yakalandı ve 1907'de hastalığa yenik düştü.[85] Teliya'nın doğduğu köyde yapılan cenaze merasiminde geleceğin Stalin'i, "yoldaş Teliya iyi eğitimli değildi," diyordu, ancak Tiflis demiryolu atölyelerinin "eğitiminden" geçmişti, Rusça öğrenmesi ve kitap tutkusuyla gıpta edilen işçi-*aydın*'a örnek teşkil ediyordu.[86] "Tükenmeyen bir enerji, bağımsızlık, davaya duyulan derin bağlılık, kahramanca adanmışlık ve Allah vergisi yetenek," Cugaşvili'nin mücadele içinde ölen arkadaşı için sarf ettiği sözlerdi.[87] Ayrıca, Teliya'nın "Anarşizm ve Sosyal Demokrasi" başlıklı önemli bir metin yazdığını fakat polisin eline geçtiği için yayınlanamadığını da ifşa ediyordu. Gürcü anarşistler 1905 yılı sonlarında, 1906 yılı başlarında ortaya çıktılar –hizipleşmiş solda yeni bir meydan okuma– ve nasıl bir tepki verileceği konusu fazlasıyla tartışıldı.[88] Haziran 1906-Ocak 1907

85 Gegeshidze, *Georgii Teliia*, s. 34-9.

86 "İşçiler arasında," diye yazıyordu Lenin 1899'da, "bilgi ve sosyalizm için mücadele çabası artıyor. Rezil yaşam koşullarına ve zorunlu-çalışmayı andıran fabrika rejimlerine karşın gerçek kahramanlar doğuyor, okumak, okumak, okumak için kendi içlerindeki karakter ve güçlü iradeyi keşfediyorlar, bilinçli sosyal demokrat, 'işçi-aydın' oluyorlar." Lenin, *Sochineniia*, 2. ve 3. baskı, IV: 258.

87 "Pamiati tov. G. Teliia," *Sochineniia*, II: 27-31 (Dro, 22 Mart 1907). Mikho Tskhakaya da mezar başında bir konuşma yapmıştı ve kısa süre sonra sürgüne zorlanıp Cenevre'ye gitti. Gegeshidze, *Georgii Tellia*, s. 41-2.

88 Stalin'in Teliya'nın çalışmasından neleri ödünç aldığını ya da ne kadar keskinleştirdiğini hiçbir zaman bilemeyiz. Stalin'in sonraki iddiası, "orada, matbaada, bölümler halinde dizlerimin üzerinde aceleyle yazılıp makineye verilmişlerdi," şeklindeydi. Iizarov, *Tainaia zhizn'*, s. 240-1. İlk dört bölüm, Haziran-Temmuz 1906'da, *Akhali Tskhovreba*'da (*Yeni Hayat*) yayınlanmıştı. Bu gazete kapandı ve dört makale, editörlerin "genel kabul görecek bir dille" talebine uygun ola-

arasında Cugaşvili kendi makalelerini yayınladı; neredeyse Teliya ile aynı başlık altında –"Anarşizm ya da Sosyalizm"– ve aynı Gürcü dergiler için.

"Anarşizm ve Sosyalizm" asla *Komünist Manifesto* ya da *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i* seviyesinde değildi. Bu metinleri bilge Marx (1818 doğumluydu) aynı derecede gençken yazmıştı. Bununla beraber, Cugaşvili'nin anti-anarşist yazıları haddinden fazla isme atıfta bulunuyordu: Marx'ın yanı sıra, Kropotkin, Kautsky, Proudhon, Spencer, Darwin ve Cuvier.[89] Metin, Marx'ta, kendisine ait "her şeyin teorisi"ni de bulduğunu gösteriyordu. "Marksizm sadece bir sosyalizm teorisi değildir, bütünsel bir dünya görüşüdür, felsefi bir sistemdir," diyordu. "Bu felsefi sistem diyalektik maddeciliktir."[90] Daha sonra kendisiyle anılacak soru-cevap yöntemi ile soruyordu, "maddecilik nedir?" "Basit bir örnek" diye yazıyordu: "Kendisine ait mütevazı bir işyeri olan ayakkabıcı düşünün, fakat sonra büyük işyerlerinin rekabetine dayanamayıp işyerini kapatıyor olsun ve diyelim ki Tiflis Adelkhanov Tabakhanesi'nde işe girsin." Babası Beso'nun adını vermeden, ayakkabıcının amacı, diye devam ediyordu Cugaşvili, sermaye birikimi sağlayarak işyerini yeniden açmaktır. Fakat sonunda, "küçük burjuva" ayakkabıcı hiçbir zaman sermaye birikimi sağlayamayacağını ve aslında proleter olduğunu kavrar. Cugaşvili, "ayakkabıcının bilincindeki değişim, maddi koşullarındaki değişimin ardından gelmiştir," sonucuna varıyordu.[91] Yani, Marx'ın maddecilik kavramını (toplumsal varoluş bilinci belirler) açıklamak için, geleceğin Stalin'i babasını tarihsel güçlerin kurbanı olarak tasvir ediyordu. Kılgısal hayata dönerek şöyle yazıyordu: "Proletarya gece gündüz

---

rak, Aralık 1906 ve Ocak 1907'de *Akhali Droeba*'da (*Yeni Zamanlar*) yeniden yayınlandı. Şubat 1907'de, *Chveni Tshkovreba*'da (*Bizim Hayatımız*) dört makale daha yayınlandı. Kısa bir süre sonra o da kapandı. Nisan 1907'de, *Dro*'da (*Zaman*) dört makale daha yayınlandı. *Sochineniia*, I: 294-372; ilk dört makalenin orijinal halleri ek olarak veriliyordu (373-92). *Toplu Eserler*'ine almadan önce, cilalanmamış olduklarını öne sürerek, Stalin de makaleleri "düzeltti." Bkz. Vasily Mochalov notları, 28 Aralık 1945, *Sochineniia*, XVII: 625-6. Mochalov, IMEL'de [Marx, Engels, Lenin Enstitüsü] Stalin Masası şefiydi ve IMEL direktörü ile karşı karşıya geldi. IMEL'in Gürcü bağlı kuruluşu da orijinalleri bulma ve Rusçaya çevirme konusuna dahil oldu. *Toplu Eserler* kitabı birinci cildinin dizgi tablaları, Stalin'in renkli kalemlerle işaretlediği "Anarşizm ve Sosyalizm" metni ile birlikte, Stalin'in ölümünden sonra, Kunstevo kır ikametgâhında bulundu. Stalin, editörün ve kendisinin yazdığı önsözleri *Toplu Eserler*'den çıkarmıştı. Ilizarov, *Tainaia zhizn'*, s. 228 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 911, l. 15; d. 910, l. 5ob).

89 Yaklaşık aynı zamanda, Plekhanov'un 1894 tarihli küçümseyici *Anarchizm and Socialism* broşürünün genişletilmiş ikinci baskısı yayınlandı. Plekhanov'un kitapçığı Fransızca yazılmış, Almanca, İngilizce ve Rusçaya tercüme edilmişti (ikinci baskı, Moskova: V. O. Karchagin, 1906). Cugaşvili'nin yazdığı metinlerde Plekhanov'a gönderme yoktu. Plekhanov, *Ne Yapmalı?* kitabını eleştirdikten sonra, yurtdışındaki Lenin'e yağcılık yapmak üzere yazdığı özel mektupta Cugaşvili şöyle diyordu: "Bu adam ya delirmiş ya da nefret ve düşmanlık gösteriyor." *Sochineniia*, I: 56-7. Stalin 1938 yılında Plekhanov'un *K voprosu o razvitii monisticheskogo vzgliada na istoriiu*'sunu yeniden basırmıştı; diktatörün notları metin üzerinde korunmuştu.

90 *Sochineniia*, I: 297 [değiştirilmiş], s. 375 [orijinal].

91 *Sochineniia*, I: 314-6.

çalıştığı halde yoksul kalır. Kapitalist çalışmadığı halde zenginleşmeye devam eder." Neden? Emek metalaşmıştır ve kapitalist, üretim araçlarının sahibidir. Cugaşvili, nihai olarak işçilerin kazanacağını vurguluyordu. Ancak zorlu bir savaş vermeliydiler –grevler, boykotlar, sabotajlar– ve bunun için de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne ve "proletarya diktatörlüğüne" ihtiyaç vardır.[92]

Burada, geleceğin Stalin'ine işaret eden çok belirti var: Militanlık, kendinden emin değerler, ifade yeteneği, hem dünya görüşünün hem de kılgısal politikanın kolay ulaşılabilirliği. Düşünce dünyası –Marksist maddecilik, Leninist parti– türevsel ve soru-cevap formunda ortaya çıkıyor ama yine de mantıklı ve derin kurgulanmış.

Yazı dizisi yayınlandıktan hemen sonra Cugaşvili, 30 Nisan-19 Mayıs 1907 tarihleri arasında Kuzey Londra Kardeşlik Kilisesi'nde yapılacak 5. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Kongresi'ne katılmak üzere gizlice sınırı geçti. Kongrenin önde gelen isimleri Bloomsbury'de konaklarken Stalin delege çoğunluğu ile birlikte East End'de kaldı. Bir gece, fena halde sarhoş gittiği barda sarhoş bir İngiliz ile sürtüşme yaşadı ve bar sahibi polis çağırdı. Maxim Litvinov adıyla bilinen ve iyi İngilizce konuşan Bolşevik Meir Henoch Mojsewics'in hemen araya girmesiyle tutuklanmaktan kurtuldu. Dünya kapitalizminin merkezinde geleceğin Stalin'i, Petrograd Sovyeti'nin yüksek profilli eski başkanı Lev Bornstein (bilinen adıyla Troçki) ile de karşılaştı fakat birbirleriyle ilgili izlenimlerinin ne olduğuna dair bir belge yok. Stalin kürsü konuşması yapmadı; Troçki Menşeviklere karşı dahi mesafeliydi.[93]

Jordania'ya göre, Lenin perde arkasından iş çeviriyordu: Eğer Gürcü Menşevikler, parti içindeki Rus Bolşevik-Menşevik çekişmesinde taraf olmazlarsa Lenin, Kafkas Bolşeviklerin hilafına, onlara kendi bölgelerinde tam yetki verecekti. Kafkasya'da Bolşevizm için fedakârca mücadele eden Cugaşvili'ye Lenin'in ihanet etmiş olabileceğine dair bundan başka bir kanıt yoktur.[94] Lenin, itibar etmediklerine çoğu zaman teklif sunar ya da uzlaşırdı. Buradaki durum hangisi olursa olsun, sonraki sürgünde Jordania, Stalin'i Lenin'den uzaklaştırmaya çalışmıştı. Kesin olarak bilinen ise şudur: Cugaşvili ve diğer birkaç kişinin neden resmen delege seçilmediği konusunda kongrede sesler yükseldiğinde –ki bu durum Rus Menşevik Martov'un "kim bu insanlar, nereden gelmişler?" diye bağırmasına yol açmıştı– oturumu yöneten kurnaz Lenin, Cugaşvili ve diğerlerinin "istişari" delege kabul edilmelerini sağlamıştı.

---

92 *Sochineniia*, I: 331, 344-5, 348, 368.

93 Souvarine, *Stalin*, s. 109. Troçki, Stalin'in de Londra'da olduğunu 1935 yılında Souvarine'in biyografisinden (Fransız baskısından) öğrendiğini iddia ediyor. Troçki, *Stalin*, s. 90.

94 Zhordania, *Moia zhizn'*, s. 53; Service, *Stalin*, s. 66.

Jeopolitik yönelim

Tüm diğer işlerle birlikte, Stolypin Rusya'yı dış sorunlardan uzak tutmak için dikkat ve sabırla çalışmak zorundaydı. Gerilimin özellikle yüksek olduğu Britanya önemli bir küresel güçtü. Britonlar ülke varlıklarının dörtte birini denizaşırı yatırımlara harcıyor, demiryolları, limanlar, madenler ve benzerlerini –hepsi Avrupa dışında– finanse ediyorlardı. Aslında, birçok alanda Amerikan ve Alman imalat sanayi Britanya'yı geçse de, dünya ticaret, finans ve enformasyon akışına hâlâ Britanya hâkimdi. Buharlı gemi taşımacılığında 1850'de 200 ton olan kapasitenin 1900'de 7 bin 500 tona çıktığı okyanuslarda, dünya deniz taşımacılığının yarısından fazlası Britanya'nın mülkiyetindeydi. 1900'lerin başında denizaltı kablolarının üçte ikisi Britanya'nındı ve bu da onlara global haberleşmede hâkim bir konum sağlıyordu. Uluslararası alışverişin onda dokuzunda İngiliz Sterlini kullanılıyordu.[95] Britanya ile uzlaşmak fazlasıyla Rusya'nın çıkarınaymış gibiydi, eğer böylesi bir adım Almanya'yı düşman etmeyecekse.

1905-6 Japon yenilgisinin yarattığı artçı şoklar sırasında Rusya, dış yönelim (büyük strateji diyebiliriz) konusunda güçlü bir iç tartışma yaşadı. St. Petersburg, 1892'de Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sı ile zaten bir savunma anlaşması yapmıştı, ancak Paris, Rusya'nın Asya savaşına destek olmadı. Bunun aksine, zorlu Rus-Japon savaşı sırasında Almanya tarafsız kalarak Rusya'ya yardım etti ve Almanya'nın müttefiki Avusturya-Macaristan, Güneydoğu Avrupa'da durumdan yararlanmaktan kaçındı. Demokratik Fransa'dan uzakta, "monarşi ilkesi" temelinde yeni bir ittifaka doğru muhafazakâr bir yönelim için zemin oluştu – bu, Bismarck'ın eski Üç İmparator Birliği'ne dönüş niteliğinde bir Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ittifakı demekti. Ancak bunun karşı safında, ülke içinde Rus Duma'sını güçlendirmek için, cumhuriyetçi Fransa ile ittifakın korunmasını ve Liberal Britanya ile yakınlaşmanın sağlanmasını isteyen, İngiliz hayranı Anayasal Demokratlar vardı.[96] Ağustos 1907'de, Duma için oy hakkını kısıtlayan anayasal darbesinden sadece iki ay sonra, Stolypin bir İngiliz-Rus anlaşmasını tercih etti.[97] Stolypin Alman hayranıydı ve Britanya tarzı anayasal monarşiye yakınlık duymu-

95 1865-1871 yılları arasında, Fransızların girişimiyle, Avrupa'nın tek bir merkez bankası ve "Avrupa" adıyla tek bir para birimi olması planları tartışıldı, fakat Britanya ve Almanya direndi. Tersine, Almanlar Britanya'nın altın standardına dahil oldu ki buna diğer ülkeler de katılacaktı (Japonya 1897'de katıldı.) Böylelikle konvertibilite ve istikrarlı kur oranları mümkün oldu. Elinaudi, *Money and Politics*.

96 Jablonowski, "Die Stellungnahme der russischen Parteien", 5: 60-93.

97 Britanya açısından Rusya ile uzlaşmayı kolaylaştıran unsur, Rusların Orta Asya'ya girişinden rahatsızlık duyan Victorianların (1830'larda-1840'larda doğanlar) yerini, Bismarck'ın birliği sağlamasına ve Wilhelm Almanya'sının doğuşuna tanıklık eden Edwardianların (1850'lerde-1860'larda doğanlar) almasıydı. Neilson, *Britain and the Last Tsar*, s. 48-50, 267 88.

yordu, ancak dış politikada, baş düşmanı olan Anayasal Demokratların istediği oluyordu, zira Rusya'nın dış barışı teminat altına alabilmesi için en güvenli yol Britanya ile yeniden yakınlaşmaktı. Bu arada, Stolypin'in aklında Almanya ile dostane ilişkilerin bozulmaması da vardı.[98] Bu yeterince akılcıydı. 1907 İngiliz-Rus Anlaşması yalın bir anlaşmaydı, genel olarak sadece İran ve Afganistan'da nüfuz alanlarının sınırlanması ile ilgiliydi.[99] Fakat sembolik de olsa, Almanya ile paralel bir anlaşmanın yokluğu nedeniyle bu yalın İngiliz-Rus Anlaşması tek yönlü bir hareket idi.

Aslında II. Nikolay Almanya ile bir anlaşma imzaladı: Entrikacı II. Wilhelm, 1905 yazında Baltık Denizi'nde olağan yıllık deniz seyahatini yaparken II. Nikolay'ı 6 Temmuz'da (batıda 19 Temmuz) gizli bir randevuya davet etti ve Nikolay daveti içtenlikle kabul etti. Kayzer'in amacı Almanya merkezli kıtasal bir blok oluşturmaktı. Ortak dilleri İngilizce ile yazdığı telgrafta II. Wilhelm, "toplantıdan kimsenin haberi yok," diyordu, "yatınızı gördüklerinde konuklarımın yüzlerinin alacağı şekli merak ediyorum. Eğlenceli olacak... Willy."[100] 23 Temmuz Pazar akşamı, Rusya Finlandiya'sı açığında (Vyborg yakınlarında), II. Nikolay'ın yatının yanına demir attılar. Ertesi gün kayzer gizli bir savunma anlaşması taslağı yazdı, Almanya ve Rusya'nın, üçüncü bir ülkeyle savaşa girilmesi durumunda birbirlerinin yardımına gideceği karara bağlanıyordu. Nikolay, Almanya ile böyle bir anlaşmanın Rusya'nın Fransa'yla olan anlaşmasının ihlali olacağının farkındaydı ve Wilhelm'den bu anlaşmanın önce Paris'e gösterilmesini istedi. Kayzer bu öneriyi reddetti. Yine de II. Nikolay Björkö Anlaşması olarak bilinen metni imzaladı. Hem Rus dışişleri bakanı ve hem de Sergei Witte (Portsmouth, New Hampshire'dan yeni dönmüştü) şaşkına döndüler, anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için Fransa tarafından da imzalanmasının şart olduğu konusunda direttiler. II. Nikolay yumuşadı ve 13 Kasım'da (batıda 26 Kasım) Sergei Witte'nin taslağını hazırladığı bir mektubu II. Wilhelm'e gönderilmek üzere imzaladı; Rus-Alman-Fransız ittifakı oluşana kadar Rusya Fransa'ya karşı taahhütlerini yerine getirecekti. Bu durum II. Wilhelm'i öfkelendirdi. Zaten resmen ilan edilmemiş olan Alman-Rus ittifakı sona erdi.[101]

Bu fiyasko, istemeden de olsa Rusya'nın Britanya ile imzaladığı anlaşma-

98 McDonald, *United Government*, s. 103-11.

99 Tibet gibi uzlaşılamayan bazı konular ertelendi. Churchill, *Anglo-Russian Convention*; Williams, "Great Britain and Russia", s. 133-47; Ostal'tseva, *Anglo-russkoe soglashenie 1907 goda*.

100 Bernstein, *Willy-Nicky Correspondence*, s. 107-8.

101 McDonald, *United Government*, s. 77-81. *Izvestiia* (29 Aralık 1917) daha sonra hükmü kalmayan mektubu yayınladı. Aynı zamanda bkz. Nekliudov, "Souvenirs diplomatiques"; Bompard, "Le traité de Bjoerkoe"; Fay, "The Kaiser's Secret Negotiations"; Feigina, *B'orkskoe soglashenie*; Vitte, Vospominaniia [1922], II: 476-81; Iswolsky, *Recollections of a Foreign Minister*, s. 40-3; Astaf'ev, *Russko-germanskie diplomaticheskie otnosheniia*.

nın önemini arttırdı; güçlü bir jeopolitik yönelimin işareti olmanın yanı sıra muhafazakârların ve Alman hayranlarının yenilgisine de işaret ediyordu. Dahası, Britanya ve Fransa'nın daha önce yaptığı Dostluk Anlaşması göz önüne alındığında, Rusya ve Britanya arasındaki anlaşma, üçlü bir ittifakın doğuşu demekti. Üç ülkenin her biri, diğerinin savaşa girmesi durumunda, onu desteklemenin "moral sorumluluğunu" taşıyacaktı. Almanya'nın başını çektiği, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın yer aldığı Üçlü İttifakın mevcudiyeti nedeniyle, Britanya-Fransa-Rusya arasındaki mutabakat da bir anlaşmadan ziyade ittifak izlenimi uyandırıyordu. Gelişen olaylar iki karşıt ittifak algısını daha da güçlendirdi. 1908'de Avusturya-Macaristan, Slav Bosna-Hersek eyaletini Osmanlı İmparatorluğu'ndan ilhak etti ve Avusturya 1878'den beri Bosna-Hersek'i zaten fiilen işgal etmiş durumda olsa da, kolayca öfkeye kapılmaya meyilli Rus sağcıları, resmi ilhak karşısında Rusya'nın güçlü bir tepki vermemesini kınadılar. Bu durumu "diplomatik Tsushima" (Rus Baltık filosunun Japonlar tarafından küçük düşürücü biçimde batırılmasını anımsatacak biçimde) olarak adlandırdılar.[102] Bazı sağcılar tarafından, Rusya'nın dünya ölçeğinde sahip olduğunu varsaydıkları "tarihsel misyonu" bir kenara atmakla suçlanan Stolypin, Rus resmi görevlilere, "iç koşullarımız sert bir dış politika izlememize olanak tanımıyor," diyerek sağlam durdu.[103] Ne olursa olsun, İngiliz-Alman karşıtlığı ve Avrupa'daki karşılıklı ittifak sistemi göz önüne alındığında, Rusya'nın Üçlü İtilafa dahil olması, denetimi dışındaki dünya olaylarının harekete geçireceği riskler taşıyordu.

Rusya, Asya'da olası yeni Japon saldırılarını engelleyecek bir destekten yoksun kalmaya devam ediyordu. 1902 yılında imzalanan ve 1905'te kapsamı genişletilen Britanya-Japonya ittifakı 1911'de tekrar yenilendi.[104] İki Pasifik deniz gücü, birbirlerinden çekinseler de, Kraliyet donanmalarının küresel imparatorluğu savunurken fazla dağıldığı yönündeki Britanya yaklaşımı ve Rusya'nın Asya'da, Orta Asya'da ve Mançurya'da sergilediği yayılmacılığa karşı savaşmak konusunda İngiliz-Japon ortak düşüncesi yüzünden yan yana durmak zorundaydılar. Dolayısıyla Japonlar Britanya Hindistan'ındaki yerel milliyetçilikleri desteklemeyeceği sözünü verdiği için, Japonya Kore'yi protektora ya da sömürge haline getirirken Britanya rıza gösteriyordu.

102 Bogdanovich, *Tri poslednikh samoderzhavtsa* [1924], s. 461.

103 Pashukanis, "K istorii anglo-russkogo soglasheniia", s. 32; de Taube, *La politique russe*, s. 118. Stolypin'in dış politikadaki temkinli tutumunu tümüyle destekleyen belki de yegâne önemli sağcı, iç meselelerin yüksek profilli muhafazakâr eleştirmeni Durnovó idi. Ancak 1908'de Rusya'yı yeniden talihsiz bir maceraya sürüklemekten beceriyle kurtaranın Stolypin olduğuna kani değildi – dış ya da askerî meselelerde yetki sahibi bile değildi (bunlar çarın imtiyaz alanlarıydı). McDonald, *United Government*, s. 151.

104 Nash, *The Anglo Japanese Alliance*; O'Brian, *The Anglo-Japanese Alliance*; Daniels ve arkadaşları, "Studies in the Anglo-Japanese Alliance."

Rusya'ya sınırı olan Kore bir yana, Rus-Japon savaşı sırasında Japon ordusu Mançurya'yı (Çin eyaletlerini) fethetti ve kuzeyde Çangçun'a kadar ilerledi. Birleşik Devletler, Portsmouth Anlaşması için yapılan müzakerelerde sınırlayıcı bir etki yaptı, fakat Japonya Mançurya'nın güney bölgelerinden Rusya'yı çıkardı ve Liaotung bölgesinde (Port Artur ile) hak iddia etti. Japonlar bu bölgeye Kwantung Kiralık Bölgesi adını verdiler ve Pekin'e yaklaşmanın üssü haline getirdiler. Japonlar, Rusların döşediği Çin Doğu Demiryolu'nun Çançung-Port Artur bölümünü de ele geçirerek Güney Mançurya Demiryolları adını verdiler. Kwantung Kiralık Bölgesi ve Güney Mançurya Demiryolları bölgesinde Japon sivil nüfus hızla arttı, 1910 yılında 60 bini geçmişti. Bekleneceği gibi, vatandaşlarını ve demiryolu kullanım hakkını "savunma" gereksinimi, ayrıca ekonomik ayrıcalıklar oluşturma çabası Japon askerî birliklerinin bölgeye girişini teşvik etti, kısa süre sonra da özel Kwantung ordusu kuruldu. Çin hükümeti Japon askerî birliklerinin Çin topraklarına konuşlanmasını kabule zorlanırken, varlıklarının geçici olmasını umut ediyordu. Ancak, herkesin gayet iyi bildiği gibi, Güney Mançurya'daki Japon etki alanı, Asya Kıtası'nda daha fazla yayılmanın ön adımıydı ve buna kuzey, yani Rusya yönünde yayılma da dahildi.[105]

Dolayısıyla dış politikadaki karmaşıklığın yarattığı ikilem, en az otokrasinin güvenilir bir iç siyasal tabanının olmaması kadar endişe vericiydi. Buna bağlı olarak her bir ikilem diğerini daha anlamlı kılıyordu. Rusya'nın etkin stratejik seçeneklerinin –Almanya'ya karşı Britanya ve Fransa ile yan yana gelmek ya da Fransa ve Britanya'nın gazabına uğrama riskini alıp Alman egemenliğindeki bir Avrupa'nın küçük ortaklığını kabul etmek– her biri gerçek tehlikeler barındırıyordu. Stolypin, Londra ve Berlin arasındaki zor seçimi yapmaktan kaçınırken, diğer yandan Britanya ile olan gerilimi hafifletmeye çalışmakta haklıydı, fakat zamanın zor koşullarında, bunu başaramadı. Japonya'nın tutumu Rusya'nın çıkmazını daha da zorlaştırdı. 1907'den sonra, Britanya'nın Rusya'ya karşı yükümlülüğü kalmadığında Japonların saldırganlığı arttı, fakat İngiliz-Alman husumeti kızışınca Rusya daha da zor durumda kaldı. Stolypin'in 1908 yılında takındığı Balkanlar'da müdahale-etmeme yönündeki kararlı tutum, dış sorunlara gebe stratejik gidişi değiştirmedi.

Çıkışı olmayan eşkıyalık

Mayıs 1907'de Bakü'ye dönen Cugaşvili, Bolşevik hizbinin yeraltı dergisi *Baku Proletarian*'da Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 5. Kongresi ile ilgili bir yazı yazdı. Kongreye, çoğu Yahudi olan Menşeviklerin egemen olduğu-

105 Coox, *Nomonhan*, s. 1-16.

nu söylüyordu. Raporunda, diğer bir Bolşevik kongre katılımcısının sözlerini anımsatarak, "parti içinde bir kıyım düzenlemenin biz Bolşeviklere bir zararı olmaz" diyordu.[106] Böylesi bir ifade –Rusya İmparatorluğu'nun Yerleşme Mıntıkası'ndan gelen birinin söylediği ve Cugaşvili'nin tekrar ettiği– 1905'in tükenmiş birlik umutlarına 1907'de artık düşmanlıkların ve büyük bir hayal kırıklığının eşlik ettiğini gösteriyordu. Bu metnin, geleceğin Stalin'inin Rusça yazdığı ilk imzalı makale olması önemliydi; bir daha Gürcü dilinde hiçbir yayını olmadı. Tarihsel kayıtlarda bu değişiklikle ilgili bir açıklama yer almıyor. Savlardan biri, geleceğin Stalin'inin asimile olma arzusu olabilir. Rus İmparatorluğu'nun kuzey-batısını kuşatan büyük sosyal demokrasi üçgeni –St. Petersburg'dan Moskova'ya ve Çarlık Polonya ve Letonya'sına– kültürel olarak ve dış görünüş bakımından Avrupalıydı. Aşağıda, güney-batıda (Yerleşme Mıntıkası'nın alt yarısı) sosyal demokrasi neredeyse hiç yoktu; daha da güneyde, Kafkaslar'da güçlüydüler fakat genelde Menşevik türündendi. Sonuçta, Cugaşvili ne zaman Bolşevik grubuyla birlikte büyük bir parti kongresine katılsa, tümüyle Avrupalılaşmış bir kültürle karşı karşıya geliyordu ve kendi Gürcü özellikleri ile ağır Gürcü aksanı göze batıyordu. Sosyal Demokratların Bolşevik hizbi içindeki Yahudiler genellikle fazlasıyla Ruslaşmıştı, tıpkı Polonyalılar (bazıları Yahudi idi) ve Letonyalılar gibi; ancak, fazlasıyla Ruslaşmayanlar da belirgin biçimde Avrupalıydı. Dolayısıyla, diğer Rus olmayan Bolşevikler de Rus kökenlilerden bir ölçüde ayrı duruyorlardı, fakat Cugaşvili belirgin biçimde Asyalıydı. Bu durum, 1906 Parti Kongresi'nden Avrupai kıyafetlerle dönmesini açıklayabilir. 1907 yılında aniden Gürcü dilinden vazgeçerek, bilgelik döneminde Rusçaya dönmesinde de bu durumun etkisi olabilir.

Ön plana çıkmaya çalışan Kafkasyalı Bolşevik'in göze çarpmasını sağlayan yegâne vasfı Asya kökeni değildi. 1907 yılında Menşevik egemenliğinde yapılan 5. Sosyal Demokrat İşçi Partisi Kongresi, taktik değiştirme kararı bakımından dikkate değerdi. Otokrasi, olağan yasal siyaseti yasaklamaya –çok dar seçme hakkı tanınan Duma dışında– devam ederken, Menşevikler, savaşçı birimler ve kamulaştırma stratejisinin mevcut düzeni alaşağı etmede başarısız olduğunu öne sürdüler. Bunun yerine, Duma seçimlerine katılmanın yanı sıra kültürel çalışmalara (işçi kulüpleri, halk üniversiteleri) ağırlık vermek istiyorlardı. Martov, Bismarck'ın anti-sosyalist yasaları karşısında Alman Sosyal Demokratların Reichstag ve diğer kurumlarda yasal faaliyetlere katılarak varlıklarını sürdürdüklerine dikkat çekiyordu.[107] Kafkasya'dan Duma'ya, Noe Jordania'nın da aralarında bulunduğu beş Sosyal De-

106 "Londonskii s"ezd Rossiiskoi sotsialdemokraticheskoi rabochei partii (Zapiski delegata)", *Sochineniia*, II: 46-77 (50-51'de), alındığı kaynak *Bakinskii proletarii*, 20 Haziran ve 10 Temmuz 1907.

107 Getzler, *Martov*, s. 124.

mokrat temsilci seçildi. Bu arada, beşinci kongrede "kamulaştırmanın" yasaklanması oylanarak karara bağlandı. Lenin ve otuz dört diğer Bolşevik karşı oy kullandı, ancak bu karar parti kuralı oldu. Yine de, tıpkı Martov'un kazandığı parti yapısıyla ilgili 1903 oylamasına riayet etmeyi reddettiği gibi, Lenin şimdi de mühendis ve bomba uzmanı Krasin ve Cugaşvili ile birlikte, parti politikasını ihlal ederek Kafkasya'da büyük bir kamulaştırmanın planını yapıyordu.[108]

3 Haziran 1907'de, gündüz vakti Tiflis'in orta yerinde, Yerevan Meydanı'nda, Devlet Bankası'nın Tiflis şubesine para götüren iki posta arabası en az sekiz bomba ve silahlarla saldırıya uğradı. Hırsızlar yaklaşık 250 bin ruble aldılar ve bu olağanüstü bir meblağ idi (bir yıl önce çarlığı kurtardığı için Durnovó'nun aldığı ödülden daha fazla). Bu küstahça soygun tek örnek değildi: Bir yıl önce St. Petersburg'da Sosyalist Devrimciler gümrük ofisinden hazineye giden sıkı biçimde korunan nakliye aracına yolda saldırmış ve 1906 yılının en büyük siyasi soygununu yaparak 400 bin ruble kaldırmışlardı.[109] Ne olursa olsun, 1907 Tiflis soygunu –eyalette o yıl tüm grupların yaptığı 1.732 soygundan birisiydi– görkemliydi.[110]

Koba Cugaşvili meydana bizzat gelme riskini göze almamıştı. Ancak soygunun planlanmasında yer almıştı. Soyguncular (yirmi yaş altındaydılar) arasında, Chiatura'daki çatışmalı günlerde ve bazı geçmiş olaylarda onun ekibinde yer almış olanlar vardı. O gün meydanda liderlik eden, Stalin'in Gori günlerinden tanıdığı yarı Ermeni yarı Gürcü, yirmi beş yaşındaki silah kaçakçısı Simon "Kamo" Ter-Petrosyan'dı.[111] "Kamo"nun "tümüyle Koba'nın etkisi altında olduğu" söyleniyordu.[112] 13 Haziran 1907 günü Kamo'nun "el-

---

108 Eski Tiflis Papaz Okulu öğrencisi ve Gorili bir papazın oğlu olan Soso Dawrichewy'e (*okhranka* onu uzun süre Komo ile karıştırmıştı) göre, Cugaşvili için bu tür bir faaliyet ne ilk ne de sondu. Dawrichewy, *Ah: ce qu'on*, s. 174-5, 177, 181, 213, 237-8.

109 Gerasimov, *Na levzii s terroristami*, s. 92.

110 Kafkas askeri valisinin raporuna göre, yerel olarak, 1905-1906 yıllarında eşkıyalık ve suikastler 1.239 can alınış ve bir o kadar insanın da ciddi biçimde yaralanmasına sebep olmuştu. Geifman, *Revoliutsionnyi terror*, s. 21, 34-5, 228.

111 Miklós Kun, Litvinov ile ilgili parti içi disiplin dosyasını gün yüzüne çıkardı ve Stalin'in olaya dahli kesinleşti. Kun, *Unknown Portrait*, s. 74-80. Aynı zamanda bkz. Montefiore, *Young Stalin*, s. 3-16 (birçok kaynağın yanında Sashiko Svanidze'nin (Stalin'in baldızı) yayınlanmamış anılarına atıfta bulunur, s. 178-91). Yerevan soygunu ile ilgili günümüze ulaşan *okhranka* dosyaları ayıklanmıştır. Bordiugov, *Neizvestnyi Bogdanov*, II: 120-42. Kamo, posta arabasıyla ilgili olarak, diğer bir posta memuru Gigo Kasradze'den içeriden bilgi almıştır.

112 GF IML, f. 8, op. 2, ch. 1, d. 7, l. 64-84 (G. F. Vardoyan); *Perspektivy*, 1991, no. 6: 51-7; Geifman, *Revoliutsionnyi terror*, s. 163-4; Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 257; Avtorkhanov, *Proiskhozhdenie*, I: 183-6; RGASPI, f. 332, op. 1, d. 53. Kamo üç yıl okula gitmişti. Stalin'e duyduğu hayranlık kız kardeşi Javariya Khutulushvili'nin anılarında hikâye ediliyor: Kun, *Unknown Portrait*, s. 75; *Perspektivy*, 1991, no. 6: 51-7; Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 257; Avtorkhanov, *Proiskhozhdenie*, I: 183-6; RGASPI, f. 332, op. 1, d. 53. Aynı zamanda bkz. Uratadze, *Vospominaniia*, s. 130-2, 163-7; Smith, *Young Stalin*, s. 193-211; van Ree, "The Stalinist Self", s. 275-6; van Ree, "Re-

maları" beş atlı Kazak muhafızını, eşlik eden iki banka görevlisini ve orada bulunan birçok kişiyi paramparça etti. En az otuz kişi öldü; dağılan şarapnel parçaları yaklaşık yirmi diğer insanı ağır biçimde yaraladı.[113] Kargaşa ve dumandan göz gözü görmüyordu ve bizzat Kamo kana bulanmış ganimeti gasp etti. Gürcü prensi kılığında, yeni evlendiği gelinle (soygunculardan biri) trenle (birinci sınıfta) seyahat ederek, paraları, Çarlık Finlandiya'sında saklanmakta olan Lenin'e teslim etti. (Lenin'in karısı Nadezhda Krupskaya'ya göre, Kamo ayrıca şekerlemeler ve karpuz da getirmişti.)[114] Sosyal Demokrat Parti politikasının abartılı cesareti ve meydan okuması bir yana, soygun Sosyal Demokrat hedefi sadece eşkıyalık tehdidine indirgeyen bir çaresizlik eylemi gibiydi. Rusya Devlet Bankası da tedbir almıştı: 500 ruble kâğıt paraların seri numaraları alınmıştı ve bunlar Avrupa finans kurumlarına gönderildi. Yerevan Meydanı ganimetinin Bolşevik hedefe ne kadar yararı olduğu –eğer herhangi bir yararı varsa– meçhul. Troçki, "Tiflis soygunu yararsızdı," diyecekti.[115]

Çarlık yetkililerinin gözüne girmeye çalışan ispiyoncular soygunu kimin yaptığına dair bir sürü çelişen kuramlar ortaya attılar fakat *okhranka*, doğru bir bakışla, soygunun Lenin'e uzandığından kuşku duyuyordu. Durumun ciddiyetini fark eden Lenin, Çarlık Finlandiya'sındaki sığınağını terk ederek Aralık 1907'de, anlaşılan geri dönmemek üzere Avrupa'ya gitti. Lenin'in çalıntı rubleleri parti adına kullanmakla görevlendirdiği Maxim Litvinov gibi bazı Bolşevikler tutuklandı.[116] Bu tutuklamalar Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin, yıllarca sürecek olan üç ayrı inceleme başlatmasına neden oldu. Durumu, Lenin'in liderliğine darbe fırsatı olarak gören Menşevikler soruşturmaları üstleniyorlardı. İç soruşturmalardan birini Jordania yönetiyordu. Tiflis ve Bakü günlerinden Cugaşvili'nin eski düşmanı Silva Jibladze ise bir diğerini. Menşevikler, posta arabasının sefer programına ilişkin rüşvet karşılığı içeriden haber sızdıran bir çarlık posta memurunun itiraflarına ulaştılar ve o da Cugaşvili'yi işaret ediyordu. Geleceğin Stalin'i bu nedenle geçici olarak partiden ihraç edilmiş olabilir. İleri yaşlarda, adi suçlu olduğu ve bu yüzden par-

---

luctant Terrorists?"; Montefiore, *Young Stalin*, s. 7 (atıfta bulunduğu kaynak, Candide Charkviani, "Memoirs," elyazması, s. 15).

113 Hikâye edildiğine göre, bir an için, cesetlerin arasında ve kaosun ortasında, soygun yolunda gitmedi – daha sonra Kamo, subay üniforması giyip dumanların arasından kendi arabasını sürdü, banknot çuvallarını kendisi çıkardı ve yaklaşmakta olan bir polisi yanlış yönlendirdi. Medvedeva Ter-Petrosyan, "Tovarishch Kamo", s. 130. Posta arabasında yirmi bin ruble kalmıştı; sürücülerden biri bu paranın 9 bin 500 rublesini cebe indirmeye çalışırken yakalandı.

114 Wolfe, *Three Who Made a Revolution*, 393-4; Geifman, *Revoliutsionnyi terror*, s. 164; Krupskaya, *Reminiscences of Lenin*, s. 155.

115 Troçki, *Stalin*, s. 109.

116 Martov, *Spasiteli ili uprazdniteli?*, s. 22-3.

tiden ihraç edildiği yönündeki söylentiler nedeniyle başı ağrıyacaktı.[117] Parti içi sözde disiplin davasının sonucu ne olursa olsun, Cugaşvili bir daha hiç Tiflis'te ikamet etmedi. Karısı Kato Svanidze ve küçük yaştaki oğlu Yakov ile birlikte Bakü'ye kaçtı.[118]

Bakü'de her şey yeniden Chiatura gibiydi ancak bu sefer ölçek çok daha büyüktü. Hazar Denizi'ne doğru uzanan bir yarımada üzerinde kurulu Bakü, olağanüstü bir doğal amfitiyatronun, labirenti andıran eski bir Müslüman yerleşiminin, gazinoları, varoşları, bayağı konakları –bir zengin villası oyun kâğıtlarını andırıyordu– ve petrol sondaj kuleleriyle vahşice büyümüş bir kentin bileşimiydi.[119] 1900'lerin başında Çarlık Rusya'sı küresel petrol üretiminin yarıdan fazlasını karşılıyordu ve çoğu da Bakü'dendi. Petrol fokurdadıkça ve çevreleyen deniz ışıldadıkça inanılmaz servetler kazanılıyordu. Bakü tren istasyonunun doğusunda İsveçli Nobel kardeşlerin inşa ettiği rafineriler yer alıyordu ve daha da doğuda Rotschildlerin petrol ve ticaret şirketi vardı. İşçiler on iki saatlik vardiyalarla çalışıyor, ölümcül kimyasallara maruz kalıyor, tavşan-kafesi gibi barakalarda yaşıyor ve fabrikanın verdiği yemek "kesintileri" yapılmadan önce, ayda 10-14 ruble gibi sefil bir ücret alıyorlardı. Kafkasya standartlarında, baskı altında yaşayan proleter sayısı çok yüksekti: En az 50 bin petrol işçisi vardı. Bu kitle, Cugaşvili gibi radikal Bolşevik ajitatörlerin özel ilgi odağı oldu.[120]

Cugaşvili'nin Bakü serüveni sadece propaganda ve siyasi örgütlenmeden ibaret değildi, aynı zamanda fidye için rehin alma, koruma şantajı, korsanlık ve belki de şüpheli provokatörlere ve döneklere karşı birkaç suikast siparişi faaliyetleri arasındaydı.[121] Peki bu noktada diğerlerinden ne ölçüde farklıydı? 1905-1908 yılları arasında Rus İmparatorluğu'nun vahşi şartlarında dahi, Kafkasya'da politik cinayet olağandışıydı. Bununla birlikte, Kafkas devrimci cinayetlerinin çoğu Bolşeviklerin değil Ermeni Taşnakların işiydi. Taşnaklar –Ermeni Devrimci Federasyonu– 1890'larda Tiflis'te, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yurttaşlarını özgürlüklerine kavuşturmak üzere kurul-

117 Bibineishvili, *Kamo*, s. 30-1, 371. Korkusuz Kamo'nun sonraki hayatı psikiyatri hapishanelerine girip çıkarak geçti; 1922 yılında Tiflis'te bisikletle giderken bir Sovyet yetkilisinin kullandığı araba tarafından ezildi. Sol gözü kördü (1907'de kendi attığı bomba yüzünden) ve geçirdiği kazada bunun etkisi olabilir.

118 Cugaşvili, Ağustos 1907'de (Stuttgart) ve Ocak 1908'de (İsviçre), Lenin'i görmek üzere yurtdışına gitmiş olabilir.

119 Reiss, *The Orientalist*, s. 11-3; Hone ve Dickinson, *Persia in Revolution*, s. 158-68.

120 Ordhonikidze, "Bor'ba s men'shevikami", s. 42. Mevsimlik işçilerin çoğu İran'ın kuzey bölgelerinden yasal ya da kaçak olarak mevsimlik çalışmaya gelen Azeri göçmenlerdi. Alstadt, "Muslim Workers", s. 83-91; Chaqueri, *Soviet Socialist Republic of Iran*, s. 24-25. Bu kitapta, Kuzey İran'da yirmi-kırk yaş arası erkeklerin % 20-50'sinin, en azından bir dönem sınırın karşı tarafında, özellikle de Rus Kafkasya'sında çalıştığı tahminine yer veriyor.

121 Vereshchak, "Stalin v tiur'me", s. 1306; Vereshchak, "Okonchanie", s. 1308.

muştu fakat kısa süre sonra Rus İmparatorluğu'nu da sarsmaya başladılar.[122] Anarşistlerden *okhranka* da korkuyordu. Geleceğin Stalin'inin fiilleri en etkileyici fiiller arasında sayılmasa da o Bakü'deki eşkıyalık günlerini sonradan zevkle hatırlayacaktı. 1926 yılında, "petrol sanayi işçileri arasındaki üç yıllık devrimci faaliyet beni güçlendirdi," diyordu. "Devrimci mücadele içinde ikinci kez vaftiz oldum."[123] Geleceğin diktatörü, "Stolypin boyun bağı" ile karşılaşmadığı için şanslıydı.

"Tiflis'teki kamulaştırmalar temelinde," diye yazıyordu Troçki, Lenin "Koba'ya sonuna kadar gitme ya da başkalarını götürme yeteneğine sahip biri olarak değer veriyordu." Troçki, "tepki yılları boyunca, [geleceğin Stalin'i] partiyi terk eden binlerce kişi arasında değil, her şeye rağmen bağlılık gösteren birkaç yüz kişi arasındaydı," diye de ekliyordu.[124]

Bu arada, Bakü'nün zehirli atmosferi, genç karısı Kato'nun zayıf bünyesini etkilemiş ve tifüsten ya da veremden kaynaklı bağırsak kanaması nedeniyle Aralık 1907'de korkunç bir biçimde ölmüştü.[125] Cenazede Stalin'in kendisini karısının mezarının içine atmaya çalıştığı söyleniyordu. Bir arkadaşı, yaşadığı acıyla "hayatım lanetlendi," diye haykırdığını anımsıyordu.[126] Bir süre sonra, yeni yürümeye başlayan oğlu Yakov'u Kato'nun annesi ve kız kardeşlerine bırakırken bile –ki bu on dört yıl sürecekti– karısını ihmal ettiği için kendisini suçladığı söyleniyordu.

Eğlenceli devrimci eşkıyalık meselesine dönersek, bu dönem hızla son buldu. Mart 1908'e gelindiğinde Cugaşvili yeniden Bakü çarlık hapishanesindeydi. Burada Esperanto öğrendi –tutuklu bir arkadaşı sürekli elinde kitap olduğunu anımsıyordu– ancak yine yoldaşlarına ihanet suçlamaları peşini bırakmadı (diğer devrimciler hemen onun ardından tutuklanmıştı).[127] Kasım'da bir kez daha iç sürgün için yola koyuldu. Kuzey Rusya'nın kürk ticaret merkezi, "parmaklıkları olmayan açık hava hapishanesi" Solvychegodsk'a gidiyordu.[128] Orada, St. Petersburg'un kilometrelerce kuzeyindeki

122 Çarlık rejimi Taşnakları Rus iktidarına da düşman etmişti. Bunun nedeni kısmen, 1903 yılında Ermeni Kilisesi varlıklarına el konulmasıydı (II. Nikolay 1905 yılında bu kararı iptal etti). Suny, *Transcaucasia*, s. 166-7; Suny, *Looking Toward Ararat*, s. 48-9, 92.

123 "Otvet na privetstviia rabochikh glavnykh zheleznodorozhnykh masterskikh v Tiflise", *Sochineniia* içinde, VIII: 174-5. Suny, "Journeyman for the Revolution."

124 Trotskii, *Stalin* [1985], I: 158, 163.

125 Montefiore, *Young Stalin*, s. 190-3 (atıfta bulunduğu kaynak Svanidze ailesinin anıları ve bir Svanidze kuzen ile görüşme).

126 Dawrichewy, *Ah ce qu'on*, s. 35; GDMS, f. 87, d. 1955-46, l. 51-6 (Elisabedashvili). Evlilikle ilgili ana kaynak göçmen Menşevik Iremashvili olagelmiştir ve Kato'nun cenazesine katıldığını iddia etmektedir. Kato'nun ölümünün, Stalin'i "ahlâki sınırlardan yoksun bırakan" kopuş noktası olduğuna dikkat çeker. Joseph Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 30-40.

127 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 655, l. 18.

128 Arsenidze, "Iz vospominaniia o Staline", 224; Deutscher, *Stalin*, s. 110.

tayga ormanlarında, ahşap evlerde yaşayan 500'den fazla sürgünü barındıran koloninde her tür bezdirici siyasal tartışma eğilimi ve her türden suç kariyeri mevcuttu. Ciddi bir tifüs hastalığından kıl payı kurtulan Cugaşvili, diğer bir sürgün olan Tatyana Sukhova'ya âşık oldu. Sukhova, daha sonra, Cugaşvili'nin yoksulluğunu ve gündüz vakti kitap okumak üzere yatağa girdiğini anlatacaktı. "Çok şakacıydı ve başkalarının şakalarına da çok gülerdi," diye not düşüyordu. "Yoldaş Koba zayıflıklarımıza gülmeyi severdi."[129] Aslında, yoldaş Koba'nın hayatı, 1905 sosyalist ayaklanmasının başarısızlığa uğramasından sonra hüzünlü, hatta acı dolu bir hal almıştı. Güzel, özverili karısı ölmüş, oğlu ona yabancı kalmıştı. Tüm o baş döndüren maceralı yıllar –Batum (1902), Chiatura (1905), Tiflis (1907), Bakü (1908) ve ayrıca Rus Finlandiya'sı (1905), Stockholm (1906) ve Londra (1907) Parti Kongreleri– boşa çıkmıştı. Posta arabası soygunu gibi bazı girişimler de geri tepmişti.

1909 yazında, Cugaşvili hüzünlü Solvychegodsk'tan tekneyle kaçarken Tatyana Sukhova'ya bağlılık hissediyordu. Babası Beso gibi o da biraz içine kapanık birisiydi ve giderek, gördüğü yakınlığa daha fazla sığınır olmuştu. Gürcü arkadaşını diğer herkes kadar tanıyan "Sergo" Orjonikidze, diktatör olmadan yıllar önce Stalin'in ne kadar "hassas" (*obidchivy kharakter)* olduğundan söz etmişti.[130] (Orjonikidze neden söz ettiğini biliyordu – içlerinde en hassas olan oydu.) Cugaşvili ani öfke patlamaları yaşardı ve çağdaşları onu gizemli bulurdu, hiçbirisi (o günlerde) sosyopat bulmasa da. Ancak Stalin, içine kapalı, hassas ve gizemli olsa bile hayatı özenilecek bir hayat değildi. 12 Ağustos 1909'daki kaçışının üzerinden fazlaca bir zaman geçmeden babası Beso karaciğer sirozundan öldü. Cenaze törenine, Beso'nun gözlerini de kapayan tek bir ayakkabıcı arkadaşı katılmıştı. Diktatörün babası isimsiz bir mezara gömülmüştü.[131]

Peki genç Cugaşvili kendisi neyi başarmıştı?

Akla yakın biçimde sorarsak, hayatının anlamı neydi? Yaklaşık otuz bir yaşındaydı, parası yoktu, sabit bir adresi yoktu ve bilgeliği dışında bir mesleği yoktu ki bu bilgelik de, onun tarzı ile yasa dışıydı. Bazı ikincil Marksist gazete haberleri yazmıştı. Sıradan yöntemlerle (Müslüman kadınların taktığı peçeyle) ya da daha yaratıcı yollarla gizlenme ve kaçma sanatını öğrenmişti ve bir aktör gibi, farklı kişilik ve isimler ("Tuhaf Osip", "Çiçekbozuğu Oska", "Rahip", "Koba") deniyordu.[132] Tuhaf, çiçekbozuğu ve papaz Koba için söylene-

129 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 647 (Sukhova).

130 Dubinskii-Mukhadaze, *Ordzhonikidze*, s. 92.

131 RGASPI, f. 71, op. 1, d. 275, l. 23; Smith, *Young Stalin*, s. 28-9; McNeal, *Stalin*, s. 336, n 15; Kun, *Unknown Portrait*, s. 18. Svetlana onun bir bar kavgasında bıçaklanarak öldüğünü söylüyor, fakat bu yönde bir belge yok. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 153 n. 1939 yılında Stalin, Tiflis parti örgütüne Beso hakkında tarihsel bilgi toplamaınaları talimatı verdi.

132 Sosyal Demokratlar –sözde yoldaşları– arasında Stalin, "Lenin'in sol ayağı" denilerek dışlanıyordu. Arsenidze, "Iz vospominaniia o Staline", s. 223

bilecek en doğru şey tipik bir otodidakt [kendi kendisini yetiştiren biri] olduğu, okumaktan asla vazgeçmediği idi ve bunu şüphesiz avuntu için değil kendisini ispat etmeye ve geliştirmeye kararlı olduğu için yapıyordu. Aynı zamanda cazibe yayıyordu ve küçük ekibinde ateşli bir sadakat sağlayabiliyordu. Ancak söz konusu ekip artık dağılmıştı ve bir daha hiçbirisi işe yaramayacaktı.

Yaşlı aylak Beso Cugaşvili'nin hiç fark edilmeden dünyadan göçüp gittiği gibi, oğlu firari Yosif Cugaşvili de fark edilmeden St. Petersburg'a gitti. 1909 sonbaharında, daha önce Tiflis'e sürgüne gönderilmiş ancak daha sonra başkente dönerek sıklıkla Cugaşvili'yi saklamış makinist Sergei Alliluyev'in güvenli evine sığındı. (Sergei'nin kızı Nadya daha sonra Stalin'in ikinci karısı olacaktı.) Cugaşvili kısa bir süre sonra Bakü'ye döndü ve *okhranka* tarafından –belli ki yeraltı faaliyet ağının izini sürmek üzere– aylarca takip edilmesinin ardından 1910 Mart ayında yeniden tutuklandı. Hapis, sürgün, yoksulluk: Tiflis Meteorolojik Gözlemevi'nden kaçmak zorunda kaldığı Mart 1901'den beri hayatı böyleydi ve 1917'ye kadar da böyle kalacaktı. Fakat Cugaşvili'nin marjinal yaşam tarzı kişisel bir hata değildi. İmparatorluğun tüm devrimci partilerinin, Rus işçilerinin radikalizmine ve köylülerinin değişken yapısına rağmen, ciddi bir dayanıksızlık sorunu vardı.[133] *Okhranka*, çözülmelerini sağlamak için sahte muhalif gruplar yaratarak devrimci *partileri* dizginlemeyi başarıyordu.[134] İçine sızılmış Sosyalist Devrimciler, özellikle de terörist kanat, 1909'a kadar hızla kan kaybetti. (En başarılı teröristleri elektrik mühendisi Evno Azef'in polis ajanı olduğu ortaya çıkmıştı.)[135]

Daha sonraları, geriye dönük olarak devrimci parti tarihi yeniden yazılınca ve hapiste ya da sürgünde geçirilen uzun süreler heyecan verici kahramanlık ve zafer masallarına dönüşünce, başarısızlıklar ve umutsuzluklar unutuldu. Sergei Kostrikov, diğer adıyla Krikov, nezaret ettiği Leningrad parti örgütü üzerine sonraki bir dönemde kafa yorarken, "Daha yaşlı kuşaktan olan bizler... eski yeraltı günlerinin... hâlâ yüzde doksan etkisi altındayız," diyordu. "Sadece kitaplar değil, hapiste geçen her fazladan yıl bir şeyler katıyordu: Her şeyin felsefesini yaptığımız, yirmi kez yeniden üzerinden geçtiğimiz yer orasıydı." Hal böyleyken, Kostrikov'un yaşadığı hayata ilişkin ayrıntılar yeraltı faaliyetinin en iyimser ifadeyle buruk olduğunu gösteriyordu.

---

133 İşçi sınıfı radikalizmine rağmen devrimci partilerin dayanıksızlığı konusunda bkz. McKean, *St. Petersburg*.

134 Daly, *Autocracy Under Siege*, s. 117-23.

135 Azef, Sosyalist Devrimci Mücadele Örgütü'nün şefliğine yükselmişti. Söylendiğine göre, *okhranka*'dan maaş almaya devam ettiği sırada devlet görevlilerine yönelik yirmi sekiz başarılı terör saldırısını yönetmişti; *okhranka* hiçbir zaman onun fiillerini ve sadakatini kestiremedi. 1909'da Sosyalist Devrimci Parti'yi kargaşa içinde ve yenilmişlik duygusuyla baş başa bırakarak Almanya'ya kaçtı. "Azef" tüm çarlık sistemi için bir metafor haline geldi. Nicolaevsky, *Aseff*; Schleifman, *Undercover Agents*; Geifman, *Entangled in Terror*; Daly, *Watchful State*, s. 81-109.

Polis ajanlarının parti kadrolarını delik deşik etmesi tek sorun değildi, kan davaları genellikle kişisel ilişkileri de mahvediyordu. Çoğu zaman en büyük sorun sıkıntıydı. Bir dizi tutuklanmanın ardından Kostrikov Kuzey Kafkasya'da Vladikavkas'a yerleştiğinde (1909-1917), etkileyici Kirov takma adını almıştı – belki de efsanevi eski Pers Kralı Cyrus'a (Rusçada, Kir) atfen. Liberal eğilimli yasal Rusça bir gazetede (*Terek*) geçici iş bulmayı başardı. Gazetenin sahibi polisin keseceği para cezalarını ödemeye hazır görünüyordu ve Kostrikov bir yandan Hugo, Shakespeare, Rus klasikleri ile Marksizm okurken, diğer yandan mesleki ve teknik çevrelerle ilişki kurdu. Kirov, (Sosyal Demokratlara ilk katıldığı yer olan) Tomsk'daki bir yasadışı basımevi ile ilişkileri nedeniyle 1911'de yeniden tutuklandı ama suçsuz bulundu. Daha sonra itiraf ettiğine göre, 1917 öncesinde, imparatorluğun geri kalanının entelektüel hayatına uzak hissediyordu ve korkunç bir bıkkınlık duyuyordu – ayrıca karlı soğuk yerlerde değil ılıman bir iklimdeydi, aldığı maaşın sağladığı konforu ümitsiz Cugaşvili ancak rüyasında görebilirdi.[136]

Paralel başarısızlıklar

1909-1913 yılları arası, *okhranka* sayesinde, daha önceki birkaç yılın çılgınlığına kıyasla görece sakin geçti.[137] Sosyal Demokrat Parti, 1907 yılında 150 bine tırmanan üye sayısının 1910'da 10 binin altına düşmesiyle güç kaybetti. Bolşevik kanat mensupları Avrupa ya da Sibirya sürgünlerinde dağıldılar. imparatorluk Rusya'sı topraklarında faaliyetini sürdüren sadece beş ya da altı Bolşevik komitesi kaldı.[138] Aynı zamanda, 1909 yılına gelindiğinde Rus Halk Birliği hizipleşmişti ve tüm aşırı sağ dinamizmini kaybetmişti.[139] O yıl, Stolypin açıkça Rus milliyetçileri ile saf tutmaya ve Ortodoksluğu bir tür milli kader birliği olarak öne çıkarmaya başladı. Bunu hem derin dini inançları nedeniyle hem de siyasal bir hesap ile yapıyordu. imparatorluk Rusya'sında yaklaşık 100 milyon Doğu Ortodoks vatandaş vardı ve imparatorluk nüfusunun yüzde yetmişini oluşturuyorlardı. Ancak Doğu Ortodokslar yeterli derecede bütünleşmemişti. 1910 yılında Sergei Witte günlüğünde, "on yıllardır yaptığımız hata," diyordu, "Büyük Petro ve Büyük Katerina zamanından beri Rusya diye bir şey olmadığı sadece Rus İmparatorluğu olduğu gerçeğini hâlâ kabul etmiyor olmamızdır."[140]

---

136 Biggart, "Kürov Before the Revolution"; Mostiev, *Revoliutsionnaia publitsistika Kirova*; Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*.

137 Daly, *Watchful State*, s. 110-1.

138 Shukman, *Lenin and the Russian Revolution*, s. 126.

139 Schlëgolëv, *Padenie*, VI: 176-7 (N. E. Markov).

140 Vitte, *Vospominaniia* [1960], III: 274-5; Hosking, *Russia*, s. 479.

Şu bir gerçek ki Rus-olmayan milliyetçi ve ayrılıkçı hareketler göreceli olarak güçsüz kaldı; silahlı isyan büyük ölçüde, bağımsız varoluşlarını yitiren Polonyalılar ve Kafkas dağ kabileleri ile sınırlıydı. İmparatorluğa bağlılık gücünü koruyordu ve Rusya'nın farklı etnik kökenlerden gelen seçkinleri, küresel milliyetçilik çağında bile olağanüstü bir değer teşkil ediyordu. Ancak Stolypin'in yanında saf tuttuğu seçmen grubu, Rus milliyetçileri, Rus-olmayanlara boyun eğdirerek tek bir Rus milleti yaratmayı hedeflediği için, en büyük siyasal çatlağa sebep oluyordu. İnançla (Ortodoksluk) tanımlanan tek "Rus" milleti hedeflenince –Büyük Rusları, Küçük Rusları (Ukraynalılar) ve Beyaz Rusları (Belaruslular) kapsadığını hayal ediyorlardı– milliyetçiler Ukrayna dil ve kültürüne karşı ciddi kısıtlamalar dayattılar. Tahmin edilebileceği gibi, bu sadece Ukrayna milli bilincinin daha da alevlenmesine yol açtı – ve sadakatten ziyade muhalefet biçimini aldı. Bu süreçler, tıpkı Tiflis Papaz Okulu ve başka yerlerde gördüğümüz normal şartlarda sadık ve kültürel kalacak milliyetçiliğin tutucu Ruslaştırma yanlıları tarafından çılgına döndürülmesi gibi, zarar veriyordu. Rus İmparatorluğu'nun dengesinin bozulmasına katkı yapan, Rus-olmayan milliyetçiliklerden ziyade Rus milliyetçileriydi.[141]

Reform çabaları tıkanınca Stolypin'in milliyetçilik olarak Ortodoksluğa dönüşü zayıflığın kanıtıydı ve rejimin etkin bir siyasal zemininin olmadığının göstergesiydi. Almanya'da orta ve işçi sınıflarının giderek güçlenmesine ve mensubu olduğu bir siyasal parti olmamasına rağmen Bismarck, yasamanın gündemini yirmi yıldan daha uzun bir süre yönlendirmeyi başarmıştı. Stolypin'in, kendi partisi olmadan, Bismarck tarzında parlamenter koalisyonlar kurmak için gösterdiği olağanüstü çaba başarısızlığa uğradı. Ancak eğer Stolypin'in iddialı (Rusya için) modernleşme planları Duma tarafından engellenseydi, bu süreç eninde sonunda utanç verici biçimde otokratın keyfine kalacaktı. Bismarck'ın Reichstag üzerinden gösterdiği beceri bir yana, elbette Demir Şansölye'nin eseri de nihai olarak tek bir kişi ile, I. Wilhelm ile ilişkisine bağlıydı. Ancak bir uzman psikolog olarak Bismarck, kayzeri yirmi altı yıl boyunca *kendisine* bağımlı kılmayı başardı. (Kayzer bir keresinde şaka yollu "Bismarck'ın altında kayzer olmak zor," demişti.)[142] Stolypin çok daha mutlakiyetçi bir sistem içerisinde ve daha az vasıflı bir mutlak güç –I.

141 Jones, "Non-Russian Nationalities," s. 35-63; Thaden, *Russification in the Baltic Provinces*; Weeks, *Nation and State*; Woodworth, "Civil Society"; Staliunas, *Making Russians*; Kryzhanovskii, *Vospominaniia*, s. 128. Rus milliyetçiliği ve çarlık devleti arasındaki bağdaşmazlık konusunda bkz. Kappeler, *Russian Empire*, s. 238-42. Avusturya-Macaristan İkili Monarşi'sinin kuruluşunda, 1867 "uzlaşması"nın ardından, Habsburg İmparatorluğu'nun diğer yarısında, Macaristan'ın zarar verici Macarlaştırma girişiminde de çok benzer bir durum yaşanmıştı.

142 Steinberg, *Bismarck*, s. 3 (atıfta bulunduğu kaynak, Karl Heinz Börner, *Wilhelm I, deutscher Kaiser und König von Preussen: eine Biographie* [Berlin: Akadamie, 1984], s. 221).

Wilhelm'den ziyade (Bismarck'ı azleden) II. Wilhelm'e benzeyen bir kişilik– ile çalışmak zorundaydı. II. Nikolay ve Alman karısı Alexandra, bu çok yetenekli devlet görevlisinin kendilerine mi yoksa imparatorluk Rusya'sına mı hizmet edeceği konusunda kıskançlık ediyorlardı. Çar, Stolypin'in halefine, "Sürekli Bakanlar Konseyi başkanı şunu yaptı... başkan bunu yaptı haberlerini gazeteden okumak hoşuma mı gidiyor sanıyorsunuz?" diye dokunaklı şekilde soruyordu. "Benim bir önemim yok mu? Ben yok muyum?"[143] Stolypin gittikten sonra, daha az önemli başbakanlar atayarak ve Rusya bakanlarını kendi hükümetlerini yönetme konusunda teşvik ederek, "otokrat" kendi otoritesini yeniden kurdu. Bu tür girişimler, kısmen, II. Nikolay'ın kişiliğinden kaynaklanıyordu. II. Aleksandr herhangi bir devlet yetkilisine kaybolan güvenini açıkça ifade ederdi, fakat II. Nikolay hiçbir şey demez, hoşnutsuzluğunun hedeflerine karşı gizli dolaplar çevirirdi. Kışkırttığı bakanların aralarında yaşadıkları sonu gelmez uyuşmazlıklardan sürekli kaçmaya çalışırdı. Böylesi tutumlar resmi görevlilerin sessiz, bazen de pek sessiz olmayan öfkesini uyandırırdı ve sadece kişisel olarak ona karşı değil ama aynı zamanda otokratik sisteme karşı bağlılıklarını zayıflatırdı.[144] Yine de daha derindeki örüntü kişisel değil sistematikti.

II. Nikolay, kendisi başbakan gibi davranamazdı, zira idari kadronun bir parçası bile değildi –zira otokrat, yapısal olarak, tüm kadroların üzerindeydi– ve bunun yanı sıra kendisinin adını verdiği Rusya hükümeti sahip olduğu otokratik gücün bir unsuru değil sınırlayıcısıydı. Ayrıca, II. Nikolay kurumsal ve kişisel düşmanlıkları kasıtlı olarak alevlendirmek gibi bir faaliyet içinde değildi, gayriresmi danışmanlarını (saray mensupları) resmi bakanlar gibi yetki kullanmaya teşvik etmiyordu, entrika çevirerek saray mensuplarını bakanlarla ya da resmi kurumlarla karşı karşıya getirmiyordu, yetki alanlarının üst üste binmesine çalışmıyordu.[145] Olan şuydu, birbirlerini kasıtlı olarak engellemek ve itibarsızlaştırmak üzere, bazı Rus bakanlar bir şeyi yasaklıyor diğerleri izin veriyordu. En üst düzey Rus yetkililer dahi, üçüncü ağızdan ve inanılması güç de olsa en küçük dedikodunun peşine düşüyordu. Sözde "yukarıdan" dedikoduları yayanlar en güçlü kulaklara ulaşabiliyorlardı. Herkes konuşuyordu, sonunda bakanlar hatta sözde başbakan, kim tarafından, nasıl ve tam olarak neye karar verildiğini bilmiyordu. Yetkililer "sinyalleri" okumaya çalışıyordu: Çar'ın güvenini kazanmışlar mıydı? Çar'la kimin buluştuğu söyleniyordu? Yakın gelecekte güç kazanabilirler miydi? Bu arada, üst düzey bir Rus yetkilinin söylediği gibi, bakanlar herhangi bir işi yaptırabilmek için kendi etki alanlarını diğerlerinin aleyhine olarak genişlet-

143 Kokovtsov, *Iz moego proshlogo*, I: 282-3.

144 McDonald, *United Government*, s. 10, 209, 213.

145 Rieber, *Politics of Autocracy*.

mek zorunda hissediyorlardı. "Yönetimin farklı branşlarının tepesindeki oligarklar grubu sürekli değişiyordu," diyordu aynı yetkili, "ve açıkça tanımlanmış, ayırt edilebilir bir hedef doğrultusunda faaliyetlerini yönlendirecek tek bir devlet otoritesi de yoktu."[146]

Stolypin'in, tüm ülkeye olmasa da hükümete düzen getirme yönündeki nafile çabası sürerken, Koba Cugaşvili uzun süren bir sefalet, hayal kırıklıkları ve hatta çaresizlikle geçen yıllar yaşıyordu. Parti Kongreleri ve sürgünün yol açtığı kader birliği sayesinde geleceğin Stalin'i elbette üst düzey Bolşevik devrimci kesimden neredeyse herkesi –Lenin, Kamenev, Zinoviev– ve Feliks Dzierzynski gibi diğer bazı kişileri tanımıştı. Stalin'in 1907 yılında Tiflis'teki aylaklık dönemi berbat bir şekilde dile düşmesine, örtbas etmek için büyük çaba harcamasına ve nihayet Bakü'ye sıvışmasına neden olmuştu. Orada, 1910 yılında, belli ki şehirde yasal ikamet elde edebilmek için Stefania Petrovskaya ile evlenmeye çalışmış ancak zamanında izin almaya muvaffak olamayınca yeniden kuzeye, Solvychegodsk'a iç sürgüne gönderilmişti. 1911 yılının sonlarında, son kaldığı sürgün evinin sahibesi dul Matryona Kuzakova, Konstantin adında bir erkek çocuk doğurdu, muhtemelen Cugaşvili'nin çocuğuydu.[147]

Bu sırada, geleceğin Stalin'i çoktan Solvychegodsk'tan ayrılmıştı ve yerleşmesine izin verilen kuzey eyaletinin "başkenti" Vologda'da köylü kadınları avlamaya devam ediyordu. Diğer bir ev sahibesinin boşanmış kızı Sofia Kryukova ile arkadaşlık etti ve kısa bir süre, sürgün cezası bitip gidene kadar Serafima Khoroshenina ile. Cugaşvili, genç öğrenci Pelageya Onufrieva'yla da aşk yaşadı. Bunun dışında, klasik Rus resimlerinin kartpostallarını biriktirerek vakit geçiriyordu. Solvychegodsk'tan farklı olarak Vologda'nın en azından bir halk kütüphanesi vardı ve 107 günlük zaman diliminde polis onun on yedi kez kütüphaneyi ziyaret ettiğini gördü. Büyük Rus tarihçisi Vasili Klyuchevsky'i okudu ve Sibirya'ya posta ile kendisine gönderilen bazı dergilere abone oldu.[148] Yine de, yetersiz beslenmeden zayıflayan, gözetim altında tutulan, beklenmedik araştırmalarla küçük düşürülen "Kafkasyalı"nın –Vologda polisi öyle adlandırıyordu– sefil hayatı devam ediyordu. *Okhranka*'nın marifetleri, eyalet kütüphanesinin ve ölen karısı Kato hakkında sızlandığı (1892 doğumlu) genç kızın sunduğu imkânlardan yararlanma konusunda Geleceğin Stalin'inin hayatını bir kez daha kısıtlıyordu. Genç Pelageya –*okhranka* kodlamasıyla "model" namıyla biliniyordu– aslın-

146 Gurko, *Features and Figures*, s. 30. Otuz yıl önce benzer ifadeler için bkz. Stead, *Truth About Russia*, s. 199-200.

147 "K. Kuzakov-syn I. V. Stalina", *Argumenty i fakty*, 1995, no. 39: 12. Köylü Matryona ve gayrimeşru oğlunun hikâyesi Alliluyevlere ulaştı ve onlar da Svetlana'ya anlattı. Alliluyeva, *Only One Year*, s. 330.

148 Gromov, *Stalin*, s. 34-9.

da Cugaşvili'nin Vologda'daki en yakın yoldaşı Bolşevik Pyotr Chizikov'un sevgilisiydi. Chizikov'un sürgün süresi dolmuş ancak kızla orada kalmıştı. Chizikov sadece kız arkadaşını "paylaşmakla" kalmamış ama aynı zamanda yüksek mevkidekiler tarafından, "Yoldaş Koba'nın" kaçmasına yardım etmekle görevlendirilmişti.[149] Eylül 1911'de, Chizikov'un yasal belgeleriyle, Cugaşvili Vologda'dan kaçarak St. Petersburg'un yolunu tuttu. Vologda'nın (ya da Sibirya'nın) geri kalmış topraklarında çarlık polisinin takibatı komik olabilirdi ancak St. Petersburg, Bakü ya da Tiflis gibi başkent ya da büyük şehirlerde *okhranka* ihtiyatlı ve etkindi. Başkentte *okhranka* hemen Cugaşvili'nin peşine takıldı ve geldikten üç gün sonra tutukladı.

1911 Eylül'ünde, Cugaşvili St. Petersburg'da tutuklandığı günlerde, daha güneydeki Kiev Operası'nda Nikolai Rimsky-Korsakov'un *Çar Saltan'ın Hikâyesi* adlı eseri sahnelenirken, yirmi dört yaşındaki avukat anarşist-terörist Mordekhai "Dmitry" Bogrov –*okhranka*'nın el altından maaşa bağladığı biriydi– Stolypin'e suikast düzenledi. O sırada sıkı koruma altında olan ve hakkında çok yakında Kafkasya ya da Sibirya'ya sürüleceği söylentileri dolaşan en üstteki devlet adamı, II. Aleksandr'a ithafen dikilecek bir anıt için imparatorluk ailesinin peşinden güneye gelmişti.[150] Stolypin kendisine yönelik komplo uyarılarına rağmen, zaten hiçbir zaman istemediği korumalar olmaksızın ve hatta kurşun geçirmez yelek de (o zaman kullanılan türü) giymeden yola çıkmıştı. II. Nikolay annesine yazdığı mektupta ikinci perde arasından bahsederken, "tam locadan çıkmıştık," diyordu, "sanki yere bir şey düşermiş gibi ardı ardına iki ses duyduk. Birinin kafasına opera gözlüğü düştüğünü düşündüm ve bakmak için hemen locaya döndüm." Çar aşağıya orkestraya baktığında kana bulanmış üniformasıyla dikilen başbakanı gördü. II. Nikolay'ı gören Stolypin, güvenli bir yere gitmesi için onu eliyle uyardıktan sonra haç çıkardı. Birkaç gün sonra hastanede öldü. Bu, Stolypin'in hayatına kasteden on sekizinci girişimdi. Suikastçısı Bogrov mahkûm oldu ve hapsedildiği hücrede, suikasttan on gün sonra idam edildi. Solcu terörist arkadaşlarının Bogrov'un polis işbirlikçisi olduğundan şüphelendiği ve binaya, operanın başlamasından sadece bir saat önce polisin verdiği biletle girdiği herkesin malumuydu. Bu durum, Rus aşırı sağının, her zaman lanetledikleri muhafazakâr başbakanı nihayet *okhranka* aracılığıyla hallettikleri yönün-

---

149 Stalin'in kişisel evrakları arasında Pelegeya Onufrieva ve Chizikov'un bir fotoğrafı vardı: *Izvestiia TsK KPSS*, 1998, no. 10: 190. Chizikov 1912 yılında ailesinin yanına döndükten kısa süre sonra öldü. Henüz yirmili yaşların başındaydı. Pelageya 1955'te öldü; kocası Fomin tutuklanmışu.

150 Britanya'nın St. Petersburg'da uzun süredir çalışan elçilik görevlisi Hugh O'Beirne, Haziran 1911'de Londra'ya gönderdiği raporda, Stolypin'in "moralsiz", yerinin de "sallantıda" olduğunu bildirdi. Neilson, *Britain and the Last Tsar*, s. 74. Aynı zamanda bkz. Chimielski, "Stolypin's Last Crisis."

de spekülasyonlara yol açtı. İspat edilemeyen ama yaygın olarak inanılan bu hikâye, başbakanın otokratik rejim için ulaşmaya çalıştığı muhafazakâr siyasal zemini hiçbir zaman bulamadığını doğruluyordu. Öldürülmesinin hemen öncesinde bile, kurtarmaya çalıştığı insanlar Stolypin'i hâlâ siyasal anlamda imha etmeye çalışıyordu.[151]

Stolypin'in yokluğunda çarlık hükümetinin uyumsuzluğu hızla artarken ve uzlaşmaz siyasal sağ kanat "anayasal monarşiyi" suçlamaya devam ederken, Koba Cugaşvili Aralık 1911'de tekrar iç sürgüne gönderildi.[152] Kendisini bir kez daha uzaklardaki Vologda'da buldu. En sonunda, el altından yürütülen bir parti içi harekât sayesinde Gürcü devrimci, aniden Rus Bolşevizm'inin zirvesine yükseldi. Ocak 1912'de Bolşevikler Prag'da küçük bir parti konferansı –kongre değil– topladılar ve Lenin'in hizbi yirmi delegenin on sekizini kazanmayı başardı; Menşeviklerin yanı sıra Bolşevik olmayan Sosyal Demokrat hizipler de katılmayı reddetmişlerdi. Parti Merkez Komitesi'nin "işlevini yerine getirmediği" bu kuşkulu zeminde, konferans kendisini kongre yerine koyarak yeni (ve hepsi Bolşevik) bir Merkez Komitesi tayin etti.[153] Aslında, Bolşevik hizbi tüm Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi üzerinde resmen hak iddia ediyordu. Hemen ardından, Merkez Komitesi'nin ilk oturumunda Lenin, Cugaşvili'yi (o sırada Vologda sürgünündeydi) gıyabında yeni Merkez Komite üyesi seçmeye karar verdi. Prag toplantısında, aynı zamanda, Stalin'in ısrarla istediği ve şimdi de görevlendirildiği Merkez Komitesi "Rusya Bürosu" (Rusya topraklarında yaşayanlar için) oluşturuldu. Stalin, on iki üst düzey Bolşevik üyeden ve aynı kademedeki üç Kafkas üyeden biri olmuştu.[154] Lenin'in onu bu seviyede görevlendirme gerekçelerine dair yeterli belge yok. Farklı yerlere sürülmeleri (Batı Avrupa'ya karşı Kuzey Rusya) göz önüne alınırsa, Aralık 1905'teki tanışmalarının üzerinden geçen altı tuhaf yıl boyunca birbirlerini çok az görmüşlerdi. Ancak daha 1910 yılında, Stalin, Bakü yeraltı örgütünün mensubu iken, sürgündeki Bolşevik lider kadrosu onu Merkez Komitesi'ne seçmeyi istemişti. Herhangi bir nedenle o zaman bu mümkün olmamıştı. 1911 yılında, bir zamanlar Cugaşvili ile birlikte hapis yatan Gürcü Menşevik Grigol Uru-

---

151 Pipes, *Russian Revolution*, s. 183-91; Hosking, *Russian Constitutional Experiment*, s. 136; Schlëgolëv, *Padenie*, VI: 252 (Guchkov); Ocak 1913'te, aralarında A. I. Spiridovich'in de bulunduğu, suikast ile ilişkili polis görevlilerinin davası II. Nikolay tarafından sona erdirildi.

152 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 321-47.

153 *VI (Parizhskaia) Vserossiskaia konferentsiia RSDRP*. 1912 Prag konferansının, kendi ayakları üzerinde duran bir Bolşevik parti oluşumunun başlangıcı olup olmadığı konusunda bkz. Lars Lih, "1912."

154 Prag'da Merkez Komite'ye seçilenler arasında Lenin, Zinoviev, Malinowsky (*okhranka* ajanı), Filipp Goloshchyokin, D. Schwarzman ve Stalin'in iki Kafkas arkadaşı Gürcü Orjonikidze ve Ermeni Suren Spandaryan vardı; atananlar Stalin ve Ivan Belostotsky ve kısa bir süre sonra da Grigory Petrovsky ile Yakov Sverdlov oldu.

tadze, Cugaşvili'nin yasadışı gasplarını ve geçmişte Bakü örgütünden sözümona ihracını Lenin'in kulağına fısıldadı. Söylendiğine göre Lenin, "bunun hiçbir anlamı yok!" diye bağırmıştı. "Tam da böyle kişilere ihtiyacım var!"[155] Eğer Lenin bunu söylediyse, Stalin'in dava uğruna neredeyse hiçbir sınır tanımamasını övüyordu. 1912 yılında Merkez Komitesi'ne seçilmek Stalin'in yükselişinde önemli bir dönüm noktasıydı ve artık Cenevre sürgününde Lenin'in gölgesi olan Zinoviev gibi kişilerle ve bizzat Lenin ile birlikte olacaktı.

Siyasal ayrılıkçılık ve "reformist" sosyalistlere karşı katı tutum Lenin'in yabancısı olduğu bir durum değildi.[156] Oğluna Meksikalı bir devrimcinin adını veren ve yoksullaştırılmış bir zanaatkârın çocuğu olan genç İtalyan sosyalist, radikal Benito Mussolini (doğum 1883) 1902 yılında geçici işçi olarak çalışacağı İsviçre'ye yerleşmişti ve Lenin'le karşılaşmış olabilirdi; Mussolini kesinlikle Lenin'in bazı yazılarını okumuştu.[157] Fakat Mussolini İtalyan anarko-sendikalizminin ve parlamenter sosyalizmin reddine karar verdi. 1904 yılında, işçilere önderlik edecek bir "akıl ve irade aristokrasisi" önerdi (faşizm yolunda takip ettiği bir pozisyon).[158] Bu temayı gazete yazılarında seslendirdi. Lenin kendi ayakları üzerinde duran bir Bolşevik parti oluşumunu zorladıktan birkaç ay sonra, Temmuz 1912 İtalyan Sosyalist Parti Kongresi'nde, küçük Forli şehrinin delegesi ve otuz yaşından henüz gün almamış Mussolini, ılımlı reformist sosyalistlerin ihracına öncülük ederek İtalyan Sosyalist Partisi liderliğine sıçramayı başardı (uzlaşmazlar olarak bilinen Mussolini destekçilerinin arasında Antonio Gramsci de vardı).[159] Lenin, *Pravda*'da (15 Temmuz 1912) "bölünme zor ve acılı bir hadise," diye yazarak Mussolini'nin girişimini selamlıyordu. "Ancak bazen bu zorunludur ve böylesi durumlarda gösterilecek her tür zayıflık, her tür 'duygusallık'... bir suçtur... Bir yanlışı savunmak üzere, tüm parti kararlarına ve proleter ordusu disiplinine karşı çıkan bir grup oluşturulmuşsa bölünme kaçınılmaz hale gelir. Sendikalistleri ve sağ reformistleri saflarından atarak İtalyan sosyalist proleterlerinin partisi doğru bir yol izlemiştir."[160] Abartılı radikalizm, ister Bolşevik ister başlangıç aşamasındaki faşist türden olsun, hem bir politik programdı hem de sabırsız bir sokak savaşına yatkınlıktı.

---

155 Uratadze, *Vospominaniia*, s. 234.

156 Bu noktayı, birçok referansla geliştiren, Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 248-9.

157 De Felice, *Mussolini*, 35 n; de Begnac, *Palazzo Venezia*, s. 360; Balabanoff, My Life as a Rebel, s. 44-52.

158 Gregor, *Fascist Persuasion*, s. 49.

159 Gregor, *Young Mussolini*, s. 35; Falasca-Zamponi, *Fascist Spectacle*, s. 42-3.

160 *PSS*, XXI: 409. Kasım 1914'te, savaş patladıktan sonra, Mussolini yön değiştirerek İtalyan hükümetinin savaşa katılma kararını desteklediğini açıkladı ve bu da Sosyalist Parti'den ihracına sebep oldu. Millet'in yok sayılamayacağını savunuyordu.

Stalin'in 1912 yılında, kasvetli Vologda'dan yeni ve tümüyle Bolşevik Merkez Komitesi'ne sıçraması, Lenin'in himayesi olmaksızın düşünülemezdi. Ayrıca söylemek gerekir ki Lenin, kelimenin gerçek anlamıyla herkesi kullanan bir faydacıydı, hizip çağrısına katkı yapacak Rus-olmayan Stalin de buna dahildi. Ayrıca ardı ardına gelen tutuklama dalgaları, bazı kişilerin yükselmesini kaçınılmaz kılıyordu. Ne olursa olsun, Stalin'in yükselişi sembolik bir jestin ya da fayda kovalamanın ötesindeydi. Stalin sadık olmasının yanı sıra etkiliydi: İşlerin halledilmesini sağlardı. Diğer bir önemli konu, ağırlıkla Menşevik olan Kafkas ortamında onun Bolşevikliği idi. Diğer iki Kafkasyalının, Serge Orjonikidze ve zamparalığıyla adı kötüye çıkmış (hakkında, "Bakü'de üç yaş altındaki bütün çocuklar Spandaryan'a benziyor," deniliyordu) Suren Spandaryan'ın da dönemin Bolşevik üst tabakasında yer aldığı doğruydu. Orjonikidze Rus İmparatorluğu'ndaki Bolşevikler ile ilişkisinde Lenin'in en önemli kuryesiydi ve 1912 Şubat ayı başında Koba'ya Merkez Komite üyeliğini ve aylık 50 ruble parti ödeneğini –bu meblağ memnuniyetle kabul edilse de Cugaşvili'nin otlakçılığa ve yardım dilenmeye devam etmekten vazgeçmesine yetmezdi– haber veren de o olmuştu.[161] Bununla birlikte, Stalin Orjonikidze üzerinde etki kurdu ve Spandaryan da genç yaşta öldü. Aynı dönemde Bolşevik Merkez Komitesi'ne atanan metal işçisi ve işçi sigortası memuru Ivan "Vladimir" Belostotsky'nin kısa süre sonra ortadan kaybolduğunu da unutmamak gerekir.[162] Diğer bir deyişle, daha sonraki iddiaların aksine, Stalin koşulların kazara yükselttiği bir kişi değildi. Onu çekirdek kadroya alan Lenin'di, fakat Stalin'in kendisi ilgi çekmeyi başarmıştı, dahası değerini ispat etmeyi sürdürdü. Orada kalmaya devam etti.

Tahmin edilebileceği gibi, Lenin'in sosyalist muhalifleri –Bundistler, Letonya Sosyal Demokratları, Menşevikler– gayrimeşru bir manevra olduğu gerekçesiyle Prag konferansını geçersiz saydılar. Yine tahmin edilebileceği gibi, Ağustos 1912'de kendi Parti Kongreleriyle yanıt verme çabaları, uzlaştırılamaz hiziplere bölünmeyle sonuçlandı.[163] Aynı ayın sonuna doğ-

---

161 Stalin, 1912'den sonra Bolşevik partisi kasasından aldığı ödeneğe ek olarak, ara sıra çıkardığı yayınlar karşılığında bir ücret ve Siyasal Kızıl Haç'tan [Çarlık Rusya'sında siyasal mahkûmlara yardım sağlayan bazı kuruluşların benimsediği ad – ç.n.] yardım alıyordu. Yine de, görünüşe bakılırsa tanıdığı herkese yazarak yiyecek ve giysi göndermelerini istiyordu. 1913 yılında sevgilisi Tatyana Slovatinskaya'ya, "artık söylemekten başka çarem kalmadı," diye yazıyordu. "Hiç param yok ve hatta yiyeceğim de kalmadı." Kadının gönderdiği koliye cevaben, "sana borcumu nasıl öderim bilemiyorum canım sevgilim!" Kısa süre sonra ona yine yalvaracaktı. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 5392. 1920'lerde kadına Merkez Komite'nin gizli bir departmanında makam vererek –kendi en yakın çevresinde– Stalin borcunu geri ödedi. 1937'de kızı hapse atıldı, damadı infaz edildi ve kadının kendisi (iki torunuyla birlikte) yaşadığı seçkin konut sitesinden çıkarıldı. Khlevniuk, *Stalinskoe politburo*, s. 307.

162 Kun, *Unknown Portrait*, s. 127-8; Trotskii, *Stalin* [1990], 1: 192-3.

163 *Pis'ma P. B. Akselroda-Iu. O. Martovu*, 1: 292-3.

ru Cugaşvili yine Vologda'dan kaçarak Tiflis'e döndü, 1912 yazında orada bulunan Bolşevik sayısı 100'den fazla değildi. Neredeyse tüm yetişkin yaşamı hizip çatışmalarında harcanmıştı, ama şimdi "her ne pahasına olursa olsun" Sosyal Demokratlar arasında birliği sağlamaya ve dahası, çarlığa karşı tüm güçlerle uzlaşma ve işbirliğine çalışacaktı.[164] Kafa avcılığını hedefleyen yüz seksen derecelik dönüşü, tüm sol partilerin muğlak beklentilerinin kanıtıydı. Gerçi doğruyu söylemek gerekirse, otokrasiyi sözde *destekleyen* siyasal güçler bile bir araya gelemiyordu. Daha beş yıl önce kitlesel huzursuzluk zirve yaptığında Stolypin'in Emperyal Rusya'da sol-sağ siyasal hareketliliği bitirmesi olağanüstü bir başarıydı ancak bedeli uzun vadeli bir yönetim biçiminin tesis edilememesiydi. Bununla ilgili olarak birçok gözlemci, özellikle geriye dönüp bakarken, Rusya'nın yönetim politikası yokluğunu bir millet yaratma konusundaki özsel yetersizliğine bağladı. Rus kökenliler 130 milyonluk imparatorluk halkının % 44'ünü oluşturuyordu. Her ne kadar Ortodoks sayısı yaklaşık 100 milyon olsa da Rus, Ukrayna ve Belarus dillerini konuşanlar olarak bölünmüşlerdi – ve bölgesel yoğunlaşma söz konusu değildi. Rusya'daki her bir muhtemel milliyetçi hareket, azımsanmayacak sayıdaki iç milli azınlıklarla da bir şekilde başa çıkmak zorundaydı. Ancak Stalin rejimi, yeniden yapılandırılan Rus İmparatorluğu'nun farklı dil grupları aracılığıyla ve tümünü kapsayarak bağlılık yartmanın bir yolunu bulacaktı. imparatorluk Rusya'sı için en büyük sorun millet değil otokrasiydi.

Otokrasi ne siyasal seçkinleri ne de kitleleri bütünleştirdi ve bu arada, Durnovó ve Stolypin'in ezdiği militanlık, 1912 Şubat ayı sonunda Sibirya ormanlarının derinliklerinde uzak topraklarda yeniden ortaya çıktı. Lena nehri –Sibirya sürgün günlerinden kalan Lenin takma isminin kaynağı– kıyısındaki Irkutsk'un bin mil kuzeyine ve doğusuna yayılan altın maden işçileri on beş-on altı saat günlük çalışma sürelerine, düşük ücrete (genellikle kesintilerle iyice azalıyordu), su dolu madenlere (madenciler iliklerine kadar ıslanıyordu), travmalara (bin madencinin yedi yüzü bundan muzdaripti) ve yüksek fiyatlı düşük kaliteli yemeklere karşı greve çıktı. Kokuşmuş at penislerinin firmanın mağazasında et diye satılması grevi tetikledi. Otoriteler madencilerin taleplerini reddetti ve bir çözümsüzlük durumu ortaya çıktı. Nisan ayında, grev beşinci haftasına girerken altın madeni tarafından teşvik edilen devletin askerî birlikleri geldi ve seçilmiş grev komitesi liderlerini (grevin sonlanmasını tercih eden siyasal sürgünler olması da ironik bir durumdu) tutukladı. Bu durum grevin sonlanmasına değil tutukluların salınması için kararlı bir yürüyüşe yol açtı. Yaklaşık 2 bin 500 kişilik barışçı işçi grubu ile karşı karşıya gelen doksan kadar dizilmiş asker, komutanlarının

164 Jones, *Socialism*, s. 221.

emriyle ateş açtılar ve en az 150 işçinin ölümüne ve yüz işçinin yaralanmasına yol açtılar. Çoğu kaçarken sırtından vurulmuştu. Kapitalist altını için işçi hayatlarının söndürülmesi imgesi özellikle etkili oldu; Britanyalı ve Rus ortaklar arasında bankacılık zümreleri, eski Başbakan Sergei Witte ve dul imparatoriçe vardı. Lena altın yatakları katliamı haberleri yerel gazeteler aracılığıyla yayıldı –Rusya'da, aynı günlerde batan Titanic haberlerinin önüne geçti– ve imparatorluk ölçeğinde, 1 Mayıs 1912 ve sonrasında 300 bin işçiyi kapsayan işyeri eylemlerini tetikledi.[165] Büyük grevler, hırpalanmış sosyalist partiler açısından büyük bir sürprizdi. Stalin gazete yazısında, "Lena katliamı sessizlik buzunu kırdı ve halkın öfke nehri yeniden akmaya başladı," diye yazdı. "Buz kırıldı, artık başladı!"[166] diyerek *okhranka* da aynı yönde görüş bildirdi: "Böylesine abartılı bir atmosfer uzun süredir olmamıştı... Çoğu kişi Lena'da açılan ateşin 9 Şubat [1905] katliamını [Kanlı Pazar] hatırlattığını söylüyor."[167] Muhafazakârlar hem katliam hem de şirketin Yahudi müdürü ve yabancı ortakları nedeniyle hükümete saldırdılar. Altın yatakları katliamı için kurulan Duma komisyonu, solcu Duma vekili ve avukat olan komisyon başkanı Aleksandr Kerensky'nin yazdığı renkli rapor sayesinde, halkın öfkesini daha da artırdı.

Trajik sır

Sağcılar otokrata koşulsuz itaat talep etseler de içlerinden bazıları kapalı kapılar ardında ona yönelik suikast fantezileri kurmayı alışkanlık edinmişlerdi. II. Nikolay'ın oğlu Aleksey henüz küçük bir çocuk –Rus yasaları çarın on altı yaşından büyük olmasını gerektiriyordu– olduğu halde ve çoğu sağcı, çarın erkek kardeşi Grandük Mikhail Aleksandrovich'in II. Nikolay'dan daha iyi olmadığını hatta belki de daha kötü olduğunu düşündükleri halde çarı öldürme planları yapıyorlardı.[168] 1913 yılına gelindiğinde, imparatorluk üç yüz yıllık Romanov egemenliğini olağanüstü parlak törenler-

---

165 Melancon, *The Lena Goldfields Massacre*; Haimson, "Workers' Movement After Lena."

166 Montefiore, *Young Stalin*, s. 246 (*Zvezda*'dan, atıf yok).

167 Melancon, *The Lena Goldfields Massacre*, s. 155.

168 Mintslov, *Petersburg*, s. 111, 231; Rogger, *Jewish Policies*, s. 225; Bogdanovich, *Tri poslednikh samoderzhtsa* [1990], s. 493; Podbolotov, "Monarchists Against Their Monarch." 1903 yılında Belgrad garnizonu subayları Sırp kraliyet sarayına saldırdılar ve krallarını öldürdüler – bu, Rus sağ kanadının bildiği bir durumdu. Rus Siyah Yüzler lideri ve II. Nikolay'ın sırdaşı B. V. Nikolsky günlüğüne, "sana bir sır vereyim mi?" diye soruyordu. "Sanırım Çar'ın aklını başına getirmek imkânsız. O, aptaldan da öte! O –tanrım beni affet– tümüyle bir hiç!.. Sırplar gibi bir şey yapmak lazım." Nikol'skii, "Iz dnevnikov", s. 77. Kiev'den bir sağcı profesör Moskova'daki meslektaşına, "monarşist partilerden hiçbir umudum yok," diye yazıyordu. "Erk sahibi olmak için gerçek bir monarka ihtiyaçları var, bizimki ise sefil bir *blancmange* [kibar/çıtkırıldım]." Y. A. Kulakovskii, Shevtsov, *Izdatel'skaia deiatel'nost' russkikh nesotsialisticheskikh partii*, s. 26.

le kutlarken, otokrasinin imkân tanıdığı yegâne kapsayıcı sadakat zemini zayıf imparatorluk ailesiydi. Üç yüzüncü yıl kutlamaları Peter ve Paul hisarından yapılan yirmi bir pare top atışıyla başladı – aynı top atışları tam dokuz yıl önce Çareviç Aleksey'nin doğumunu ilan etmişti. Daha sonra Kış Sarayı'ndan başlayan ve Kazan Katedrali'nde son bulan imparatorluk geçit töreni yapıldı. Toynak takırtıları, sallanan bayraklar, kilise çanları arasında, açık bir arabanın üzerinde imparator ve küçük Aleksey göründüğünde yükselen ses kulakları sağır edecek bir boyuta vardı. O akşam Kış Sarayı'nda düzenlenen baloda kadınlar antik Moskova stili elbiseler ve Ortaçağ Rusya'sında kadınların kullandığı yüksek kenarlı başlıklar, yani *kokoshnik* giymişlerdi. Ertesi akşam başkentin tarihi Mariinsky Tiyatrosu'nda, Mikhail Glinka'nın *A Life for the Tsar*'ını sahnelemek üzere, orkestra şefi Eduard Napravnik, lirik tenorlar Nikolai Figner ve Leonid Sobinov, balerinler Anna Pavlova ve Matylde Krzesinska (II. Nikolay'ın tek seferlik genç sevgilisi) bir araya geldiler.

Üç yüzüncü yıl kutlamalarına halk katılımının sınırlı tutulması dikkat çekiciydi. Ayrıca, kutlamalar devlet (*gosudarstvo*) üzerinde değil hükmeden büyük Romanov kişilikleri (*gosudar*) üzerinde odaklanıyordu. Çar ailesini parlatmak için başvurdukları asli araç ise Rusya'nın devasa boyutlarıydı. Kazan Katedrali'ndeki –Rusya tarafından ele geçirilen yüzden fazla Napolyon devlet sembolleri ile süslenmişti– Ortodoks ayinine, tüm imparatorluk kiliselerinde de okunan imparatorluk manifestosu eşlik etti. On sekizinci Romanov olan II. Nikolay, "Moskova Ruslarının yayıldığını ve artık Büyük Rus İmparatorluğu'nun dünyanın en önemli güçleri arasına girdiğini," söylüyordu.[169] Peter Karl Fabergé'in atölyesinde özel siparişle hazırlanan üç yüzüncü yıl Paskalya yumurtalarının dış yüzeyleri, çift başlı kartallar ve ayrıca on sekiz Romanov hükümdarının baklava biçimli çerçeveler içinde minyatür portreleri ile süslenmişti. Küçük yumurtanın geleneksel "sürprizi" adeta kendi içinde dönen bir dünyaya işaret etmesiydi ve sanki Rusya'nın 1613 yılındaki sınırlarıyla 1913'ün fazlasıyla genişlemiş imparatorluğunu kıyaslıyordu.[170] Romanov Sarayı'nın bu mirası savunmakta olduğu ise fazlasıyla şüpheliydi.

1913 Paskalya Bayramı sonrasında, imparatorluk ailesi, ilk Romanov Mikhail Fyodorovich'in izlediği rotayı tersine katederek, Moskova'dan eski Romanov kalıtı Kostroma'ya ve oradan da geriye, Moskova'ya zafer girişiyle on beş günlük bir kutlama düzenledi. Romanov Hanedanı'nın Kostroma'da bulunan koruyucusu St. Theodore ikonunun yüzü fena halde kararmış ve gö-

169 Nazanskii, *Krushenia velikoi Rossii*, s. 76-7.

170 Suvorov, *Trekhsotletie doma Romanovykh*; *Moskovskie vedomosti*, 23 Şubat 1913: 1; Wortman, *Scenarios of Power*, II: 439-80.

rünmez hale gelmişti; bu da kötüye alametti.[171] Fakat II. Nikolay, 17. yüzyıl köklerini canlandırarak, Duma'nın yasama yetkilerini kaldırıp, "Rus geleneklerine uygun biçimde sadece danışma meclisi haline getirerek" anayasal otokrasiye son vermek üzere yeni planlar yaparak, cesaretlendi. Ancak, hem kendisinin ve hem de çoğu muhafazakârın çılgınca istediği şeye teşebbüs etmekten çekindi.[172] Dahası, otokratizm kültünün bağrında, monarşinin en güvenilir savunucuları arasında huzursuzluk baş gösterdi. Tüm şaşaaya rağmen, Rus halkının alt ve üst katmanlarında II. Nikolay'ın makama uygunluğu kuşkuyla karşılanmaya başladı. 1902 tarihli bir günlük kaydında Rus saray mensubu General Aleksandr Kireev, "otokrasi var ama otokrat yok," diye yakınıyordu, bu duygu yıllar geçtikçe imparatorluk gölüne atılan bir taşın genişleyen dalgaları gibi her yeri sardı.[173] Kazan Katedrali'ndeki Romanov tören alayını izleyen bir imparatorluk saray çalışanı, "grubun görünüşü son derece trajikti," diyecekti.[174] Nihayetinde devasa Rus İmparatorluğu bir aile meselesiydi ve aile kaderine terk edilmişti. Aile, görev ve kadere geleneksel anlamda bağlı bir adam olarak II. Nikolay'ın, fiilen hayata geçirecek bireysel donanıma sahip olmadan "otokratik düşünceye" bağnazca bağlılık gösterdiğini söylemek fazla basitleştirmektir. Kalıtsal yolla gelen çar, maharetli bir hükümdar olsa bile, Rus Hanedanı'nın başı yine dertte olacaktı.[175] Alman Prensesi Alexandra'nın büyükannesi İngiltere Kraliçesi Victoria'dan kalıtsal yolla aldığı genetik mutasyon nedeniyle Rus Çareviç Aleksey hemofili hastalığıyla doğdu, bu, vücuttaki kanamaların durdurulamadığı devası olmayan bir hastalıktı. Çareviç'in hastalığı devlet sırrı olarak kaldı. Ancak bu gizlilik, Aleksey'nin çocuk sahibi olmadan görece erken yaşta ölebileceği gerçeğini ortadan kaldırmıyordu. Ayrıca, bir mobilyaya çarpıp iç kanamadan ölme olasılığı bulunan ve ihtimamla büyüyen çocuğun bırakınız otokratik bir hükümdar olmayı enerjik bir görev sürdürmesinin bir yolu da yoktu. II. Nikolay ve Alexandra hanedanın içinde bulunduğu büyük tehlikeyi kısmen yok sayıyorlardı. Otokrasinin derin yapısal başarısızlıklarına şanssız bir diğer et-

---

171 Syrtsov, *Skazanie o Fedorovskoi Chudotvornoi*. Siyah Bakire olarak da bilinen St. Theodoro (Fyodor) ikonu 1928 yılında Renovasyonistler tarafından devralınarak Moskova'da restore edildi. 1944 yılında Renovasyonistler (*obnovlentsy*) dağıldığında Ortodoks Kilisesi ikonu geri aldı; her ne kadar orijinal mekânı (Kostroma'da Assumption Katedrali) Bolşevikler tarafından uçurulmuş olsa da ikon Kostroma'da bulunuyor.

172 Semevslkii, *Monarkhiia pered krusheniem*; Schlëgolëv, *Padenie*, IV: 195-6.

173 Rossiiskaia Gosundarstvennia Biblioteka, otdel rukupisi (RGB OR), f. 126 (Kireevikh-Novikovikh), k. 13 (Dnevnik A. A. Kireeva, 1900-1904), l: 131. Yıllar boyunca, Kireev aynı nakaratı sürdürdü: "Hükümdar... öylesine değişken ki ona güvenmek imkânsız." RGB OR, f. 126, k. 14, l. 343ob (22 Aralık 1908). Aynı zamanda bkz. Elpatevskii, *Vospominaniia*, s. 264.

174 Wortman, *Scenarios of Power*, II: 464, 466 (Ivan Tolstoy).

175 Anan'ich ve Ganelin, "Nikolai II"; Lieven, *Nicholas II*; Mark D. Steinberg, içinde Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 1-37; Warth, *Nicholas II*.

men olarak eklenen hemofili, otokratik Rusya'nın karşı karşıya kaldığı zor seçimle yüzleşmek için bir fırsattı, ancak aslen duygusal insanlar olan II. Nikolay ve Alexandra, monarşinin idamesi için gerekli olan anayasal monarşiye geçişi kabul edecek zekice bir gerçekçilikten uzaktı.[176]

Anaysal otokrasi kendi kendini baltalıyordu. II. Nikolay sadece kendi kabul ettiği parlamentonun yoluna taş koymak için sabırla uğraşmakla kalmıyor ama aynı zamanda otokrasinin alanına müdahale olarak gördüğü yürütmenin eşgüdümünü engellemek için de elinden geleni yapıyordu. "Otokratik hükümet" bir oksimoron oluşturuyordu: Yasal idari formlar ile sınırsız bir kutsal erkin çatışması; devlet görevlileri için, otokratın "iradesine" kulak kesilmek ile yasa ve yönetmeliklerin sınırları içinde kalmak arasında süren mücadele.[177] Dolayısıyla imparatorluk Rusya'sının başarısızlığını "geri kalmışlık" ve köylülüğe yüklemek yanlış olacaktır. Stolypin'i mahveden, Rusya'nın anlayışsız seçkinlerinin yanı sıra ve öncelikle otokrasinin kendisidir. Çeşitli taktik silahlar kullandığı ve olağanüstü kişisel cesarete sahip olduğu halde, çarın, sarayın ve artık Devlet Konseyi'nde yer alan Sergei Witte de dahil olmak üzere sağcı kadroların merhametsiz direnciyle karşılaşıyordu.[178] Bu kadrolar, Stolypin'in Rusya'yı jeopolitik zorluklar karşısında güçlü ve başarılı kılacak bütünsel bir modernizasyon programını kabul ettirmesine izin vermeyecekti. Devlet Konseyi'ndeki diğer bir Stolypin düşmanı Pyotr Durnovó, 1911 yılında sağcı siyasetçilerle yapılan bir toplantıda, "Stolypin'in ölümüne gerçekten üzüldüm," diyordu, "ancak en azından şimdi reformlar son bulacak."[179] Bu doğruydu: Reformlar bitti. Aynı zamanda, her ne kadar en sonunda geniş Doğu Ortodoks "milletini" desteklemiş olsa da, Stolypin'in genellikle inatçı egemen çevrelerin arkasından iş çevirerek kitlelere yönelmediğini belirtmek gerekir. Monarşiye sadık birisi olarak, kutsal otokratik iktidar ile yasal otoriteyi, kapris ve yasayı, gelenek ve yeniliği kaynaştırmaya çalışmıştır, fakat (kendisi gibi) mülk sahibi beylerin egemen olduğu bir rejimi hedeflediği için, kasten kitlelerden uzak kurgulanmış Duma'ya sırtını dayamıştır. 1928 göçünde Rusya'dan kaçmaya mecbur kalan bir mülteci,

176 Rogger, *Russia in the Age of Modernization*, s. 22-3.

177 Remnev, *Samoderzhavnoe pravitel'stvo*, s. 6, 471.

178 Destekçileri, daha sonra haklı olarak, Witte'nin Stolypin'den önce davranarak köylülerin komünden kurtarılmasını, özel mülk ve yurttaşlık haklarına sahip olmasını önerdiğini iddia ettiler, fakat bu destekçiler, Stolypin'in önerdiği yasaya Devlet Konseyi'nde Witte'nin karşı çıktığına değinmiyorlardı. Bu iki adamın kıyaslanması konusunda bkz. Struve, "Witte und Stolypin", III: 263-73.

179 Britanyalı Profesör Bernard Pares'le 1911 yılında paylaşılan belgeler: "Papers Communicated by Professor Pares, December 23, 1911", Lieven, *British Documents on Foreign Affairs*, VI: 185-8 (187'de).

Stolypin'i Rusya'nın Mussolini'si, ilk "Doğu Ortodoks Faşist," milli toplum lideri olarak övüyordu.[180] Bu asla doğru değildi. Stolypin'in beş yıllık çelişkili başbakanlığı radikal bir ideolojiden yoksundu ve kitlelere hitap ederken dahi bir salon politikacısı olarak kaldı.

Uluslararası meselelerde Stolypin Almanya'ya karşı İngiltere ile *de facto* yan yana gelmekten kaçınamadı. Muhafazakârlar hesabına, dış meselelerde yasal yetkisi olmamasına rağmen Balkanlar üzerinde ve diğer yerlerde Rus hırsını dizginleyerek, imkânsız görünen ve önemli bir politika zaferi kazandığı doğrudur.[181] Zorlukla sağlanan bu kısıtlanma sonsuza kadar süremezdi. Stolypin'in ölümünden sadece üç yıl sonra başlayarak, Rusya'nın yabancılaşmış muhafazakârları ve Romanovların sır hemofili hastalığına ek olarak bir dünya savaşının patlaması Rusya'nın anayasal otokrasisini ve çok kısa süre sonra da tümüyle meşrutiyeti rafa kaldırdı. Bu durumda bile Rus faşizmi yönetimi ele geçiremeyecekti.[182] 1913 yılında Romanovların üç yüzüncü yıl kutlamalarında yer alan birine farklı ülkelerde faşist sağ diktatörlüklerin ve sosyalist sol kanat diktatörlüklerin iktidara geleceği söylenseydi, Sibirya ve Avrupa'ya dağılmış hizipçi Rus Sosyal Demokratlarının mı yoksa 1912 seçimlerinde Alman parlamentosunun en büyük partisi haline gelen Alman Sosyal Demokratlarının mı iktidarı ele geçirip sürdüreceğini tahmin ederdi? Tersinden sorarsak, dünyanın en kalabalık Yahudi nüfusuna ve namlı *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'ne ev sahipliği yapan imparatorluk Rusya'sının değil de Almanya'nın anti-semit faşizm geliştireceği gibi bir tahminde bulunan olur muydu?[183]

Sol devrimci faaliyetlere değil ama jeopolitik ve önemli iç siyasal devlet politikalarına odaklanmak imparatorluk Rusya'sı ile ilgili asli hakikati ortaya çıkaracaktır: Çarlık rejimi uluslararası rekabetin zorluklarını göğüsleyecek sağlam bir siyasal zeminden yoksundu. Bu durum rejimi, her tür zorluğa karşı tek can simidi olan siyaset polisine giderek daha fazla tabi kılıyordu. (Devrimden sonra çarlık polisinin dosyaları üzerinde çalışan şair Aleksandr Blok, onları Rusya'nın "tek düzgün çalışan kurumu" addediyor, "toplumun ruh halini iyi tasvir etme" kabiliyetlerine hayranlık duyuyordu.)[184] Polisin ayartıcı gücüne gösterilen bu düşkünlük *okhranka*'ya ya da polis yöntemlerine beslenen aşktan kaynaklanmıyordu, aksine çar ve diğerleri bu türden şid-

---

180 Goriachkin, *Pervyi russkii fashist.*

181 McDonald, "A Lever Without a Fulcrum", s. 268-314.

182 Faşizm Rus göçmenleri arasında gelişti. Duma mensubu iki kardeşin küçüğü, ateşli anti-semit Markov Nazi oldu.

183 Rogger, *Jewish Policies*, s. 190.

184 Daly, *Watchful State*, s. xi (atıfta bulunduğu kaynak, I. Blok, "Poslednei dni starogo rezhima", Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii*, IV: 13).

detle nefret ediyordu.[185] Aslında siyaset polisine aşırı bel bağlanmasının kaynağı otokrasi ve Anayasal Demokratlar arasındaki uzlaşmaz karşıtlık ve kendileri adına yapılabilecek sokak hareketlerine karşı besledikleri derin nefretti. Modern zamanlarda, rakiplerin hareketini durdurmak yeterli değildi, yandaşların da harekete geçirilmesi gerekiyordu. Polis ve köylü ordusu destekli, dar, ayrıcalıklı bir toplumsal tabakaya kasten sıkıştırılmış bir sistem, modern çağda bir politika bile sayılmazdı, tabii ki en güçlü devletlerle yarışan bir sözde güçlü devlet için de bu kesinlikle geçerliydi. Modern, bütünsel bir politika, bayraklardan, ikonlu ayinlerden, çok sesli ilahilerden ("Chris Is Risen") ve aslen 17. yüzyıla ait olan Moskova'ya kutsal yürüyüşün 1913 yılında yinelenmesinden fazlasını gerektirirdi. Durnovó 1905-6 yıllarında otokrasinin kurtarılmasına öncülük ederken, politik momenti değiştirebileceğini göstermişti, ancak temel yapıları dönüştüremedi. Baskıya başvurmaya aynı derecede hazır olan fakat yine de siyasal anlamda çok daha yaratıcı olan Stolypin ise çarlığın siyasal sınırlarına takılmıştı. Modernite bağlamında Rus otokrasisinin hiçbir başarısızlığı otoriter kitle politikası ile ilgili başarısızlık mertebesinde değildi.

Otokratik Rusya'nın modern kitle politikası konusunda sergilediği cesaretsizlik, kitleleri –ve Rusya'da sosyal adalet için kitleler arasında yaygınlaşan derin özlemi– solculara terk etti. Solcular, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi de dahil olmak üzere, aşırı hizipçilikle parçalanmış ve devletin acımasız baskısıyla sakatlanmıştı. Otokrasi altında sadece Rus faşizmi değil muhalif sol partiler de büyük ölçüde başarısız oldu. Hal böyleyken, Stolypin'in ardından sadece on yıl geçtiğinde, Gürcistan doğumlu bilge ve ajitatör, Rus Sosyal Demokrat Yosif "Koba" Cugaşvili zayıf Romanov mirasçılarının yerini aldı ve imparatorluk Rusya'sının otokratik çarlarının ya da Stolypin'in elinde tuttuğu etkin iktidarın çok ötesinde, fantastik bir diktatoryal otoriteye doğru yürüdü. Bu sonucu öngörülemez addetmek aşırı derecede eksik bir değerlendirme olacaktır.

---

185 Eski bir içişleri bakanı yardımcısı, rejim "istikrarsız bir durumdaydı," diye açıklayacaktı. "Normal zamanlarda hiçbir hükümet devrimcilerin başvurduğu yöntemleri kullanmaz, zira onların elinde bu tür yöntemler iki tarafı keskin bıçak haline gelecektir." Gurko, *Features and Figures*, s. 437.

KISIM 2

DURNOVÓ'NUN DEVRİMCİ SAVAŞI

Sorun, her tür felaket için hükümet suçlanmaya başladığında baş gösterecektir. Yasamayla ilgili kurumlarda hükümet aleyhtarı amansız bir kampanya başlayacak ve bunu tüm ülkeye yayılan devrimci ajitasyon izleyecektir; kitleleri uyandırma ve birleştirme gücüne sahip sosyalist sloganlarla başlayacak, toprak bölüşümünü tüm değerli şeylerin ve mülklerin bölüşümü takip edecektir. Tüm güvenilir adamlarını kaybeden, köylülerin ilkel toprak talepleriyle sürüklenen yenilgiye uğramış ordunun, yasa ve düzenin koruyucusu görevini yerine getiremeyecek kadar cesareti kırılacaktır. Yasamayla ilgili kurumlar ve entelektüel muhalefet, kendi uyandırdıkları halk dalgasını durduracak güçten yoksun olacaklardır.

– PYOTR DURNOVÓ, Almanya'ya karşı olası bir savaşın sonuçları konusunda II. Nikolay'a Şubat 1914'te sunulan rapor

1905 ve 1911 yılları arasında, Meksika, Kaçar Hanedanı İran'ı, Osmanlı İmparatorluğu, Çin ve Portekiz'in yanı sıra Rusya'da devrimler patlak verdi – bu ülkeler dünya nüfusunun dörtte birini oluşturuyorlardı. Her biri anayasaların devreye girmesine yol açtı. Birleşik Devletler, Fransa ve Karayipler'de devrimlerin patlak verdiği 1780'li yıllara birçok yönüyle benzeyen küresel bir momentti. Ancak 20. yüzyıl başındaki anayasal denemelerin tümünün hızla altı oyuldu ya da geriletildi (sadece Portekiz biraz daha uzun sürerken, 1926 askerî darbesine kadar otuz sekiz başbakan değiştirdi). Özgürlük, güçlü bir çekim oluşturuyordu fakat özgürlüğün kurumlaşması başka bir meseleydi. Meşrutiyetçilik çabası genellikle, iktidara geldiğinde geri kalmış addettiği toplumu modernleştirmek üzere devleti araç olarak kullanmanın pe-

şine düşen entelektüel tiplemesini –Rus Anayasal Demokrasi Partisi (Kadetler) lideri Paul Miliukov gibi– beraberinde getirir. Ancak entelektüel önderlik ile moderniteye klasik-liberal sıçrama rüyası, kentli emekçi nüfus ile komünal yönelimli kırsal çoğunluğun meydana getirdiği toplumsal duvara çarpar. Düş kırıklığı yaratan Britanya ve Birleşik Devletler örneklerinde, klasik liberal düzenler kitle politikasının ortaya çıkışından çok daha önce kurumsallaşmıştı.[1] 20. yüzyılın başlarında, meşrutiyetçiliğin sunulması kitleleri tatmin etmekten çok uzaktı. Meşrutiyetçiliğin kapsamındaki değişimlerin pozitif yönleri genellikle toplumsal kargaşa ile itibarsızlaştırılıyordu. (İmparatorluğun sadece Avrupa kesiminde, 1910-1914 yılları arasında Rusya'da yaklaşık 17 bin köylü ayaklanması kayda geçmişti.)[2] Ayrıca, her ne kadar özgürlükçü entelektüeller Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine hayranlık besleseler de, Avrupalı güçler, Çin, Meksika, İran ve diğer yerlerde "düzen güçlerine" yardım ederek siyasal açılımların bastırılmasına destek oldular. Osmanlı İmparatorluğu'nda sözde modernleştiriciler liberalizmden uzaklaştırıldılar. Çin'in meşrutiyet deneyimi savaş ağalığı ile neticelendi; Meksika'da iç savaş başladı.[3] Rusya'da, *de facto* iç savaş vardı (1905-7) ve düzen güçleri kazandı.

20. yüzyılın başında Rusya farklı bir görüntü sergilediyse, bunun nedeni, düzen güçlerinin kazandıkları zaferle yaşadıkları yılgınlıktı: Ortaya çıkan sonuçtan, "Anayasal Otokrasiden" nefret ediyorlardı ve etle tırnak gibi bağlı oldukları çara karşı da saygılarını yitirdiler.[4] Diğer yandan, Rusya'nın görünürdeki radikal sosyalist devrimi, belki de kaygıya sebep olan meşrutiyetten çok daha fazla kargaşaya bulanmıştı. Sosyalistler sert polis tutumu ve kendi hizipçilikleriyle dağıldılar. Daha da önemlisi, çoğu Rus sosyalisti sosyalizmden ziyade kaçınılmaz tarihsel bir evre olarak meşrutiyeti (burjuva demokrasisini) destekliyor, ama diğer yandan burjuvaziyi hor görüyordu.

Sosyalizm, somut olarak, Sibirya'da yaşanacak hayat demekti. Romanovların 1913 yılındaki üç yüzüncü yıldönümü nedeniyle ilan ettiği genel af sayesinde birçoğu iç sürgünden kurtulmuştu. Lev Rozenfeld (Kamenev), *Pravda* editörlüğünü üstlenmek üzere St. Petersburg'a döndü. Gazete, 1912 Ocak ayında Prag'da düzenlenen Bolşeviklerin egemen olduğu parti kongresinde kurulmuştu ve 22 Nisan 1912'de yayın hayatına başladı; birinci sayıda yer

---

1 Yasaların egemen olduğu Britanya'da çok sınırlı oy kullanma hakkından (sadece mülk sahibi erkekler) tüm erkeklerin genel oy kullanma hakkına geçiş 1832'den 1912'ye kadar sürdü.

2 John Channon, "The Peasantry in the Revolutions of 1917", Frankel, *Revolution in Russia* içinde, s. 117.

3 Kurzman, *Democracy Denied*.

4 Zinalda Gippius'un Ağustos/Eylül 1915 tarihli günlük notu: Sağ – hiçbir şeyden anlamıyorlar, hiçbir yönde ilerlemiyorlar ve başkasının da ilerlemesine izin vermeyi reddediyorlar. Merkez – anlıyorlar ancak hiçbir yönde ilerlemiyorlar, bekliyorlar. Sol – hiçbir şeyden anlamıyorlar, nereye ve nasıl bir nihai hedefe yöneldiklerini bilmeden bir kör gibi ilerliyorlar." *Siniaia kniga*, s. 32.

alan başmakale Koba Cugaşvili tarafından yazılmıştı ve "proleterlerin kayıtsız şartsız birleşmesi" çağrısı yapıyordu.[5] İllegal biçimde tesis edilen tümüyle Bolşevik merkez komitesinin yeni mensubu Cugaşvili, iç sürgünden kaçmasının ardından gizlice St. Petersburg'a döndü. Fakat makalesinin yayınlandığı gün, *okhranka* onu pusuya düşürdü ve Sibirya'nın uzak Kuzey bölgesinde, Narym (Hantı dilinde "bataklık") yakınlarındaki Kolpashëvo köyüne sürgüne gönderdi.[6] 1912 Eylül ayında, kış gelip çatmadan, İranlı bir tüccarın pasaportuyla ve tekneyle kaçarak Habsburg Kraków'a Lenin'in yanına gitti. Lenin kendisini milliyetçilik meselesinde partinin en üst düzey uzmanlarından biri olarak görüyordu. Ancak milliyetler üzerine çalışmasıyla Cugaşvili onu şaşırtmıştı ve Lenin Gorki'ye yazdığı mektupta, "burada harikulade bir Gürcü var; *Aydınlanma* üzerine çok önemli bir makale yazmış ve bu makale için Avusturya ve başka yerlerden birçok kaynak derlemiş," diyordu.[7] "Marksizm ve Milli Mesele" Cugaşvili'nin diğer uzun yayınlarından ("Anarşizm ya da Sosyalizm?") farklı olarak, Alman Karl Kautsky'den ödünç aldığı üç nitelik (ortak dil, toprak ve ekonomik bağlar) ve Avusturyalı Marksist Otto Bauer'den ödünç aldığı bir nitelik (ortak milli karakter) bağlamında "millet"i tanımlayan türevsel bir çalışmaydı.[8] Bu metin çok dilli Rusya İmparatorluğu'nda devrimin hayati bir yönü ile yüzleşmek bakımından önemliydi ve Avusturya Marksistleri ile onların Gürcü Menşevik taklitlerinin yaklaşımını büyük ölçüde reddediyordu. İmzası bakımından da önemliydi– Stalin (Çelik Adam).[9] Bu güçlü, etkileyici lakap Tuhaf Osip, Çiçekbozuğu Oska ya da Kafkasya'ya özgü Koba'ya göre üstün olmasının yanı sıra Ruslaştırıcı bir takma isimdi. *Enlightenment* dergisinin Mart-Mayıs 1913 sayısında metin yayınlandığında "Stalin" yeniden St. Petersburg'a dönmüştü. Orada, hırsız olmasına rağmen metal işçileri sendikası başkanlığına kadar yükselmiş bir *okhranka* ajanı olan diğer bir Bolşevik Merkez Komitesi üyesinin, Roman Malinowski'nin ihanetine uğrayarak, Dünya Kadınlar Günü yararına düzenlenen bir baloda yeniden tuzağa düşürüldü.[10] Sibirya'ya geri gönderildi, Kamenev de aynı akıbete uğradı.

Rus solunun Rusya içinde özgür kalan tek üst düzey Bolşevik yöneticisi Malinowski idi. Lenin onu tüm Rus İmparatorluğu topraklarındaki Bolşevik

5 "Nashi tseli," [imzasız], *Pravda*, 22 Nisan 1912, *Sochineniia*, II: 248-9.

6 Souvarine, *Stalin*, s. 133.

7 *PSS*, XLVIII: 162.

8 Medvedev, *Let History Judge*, s. 820-1.

9 Sonraki yıl ayrı bir kitapçık olarak yayınlandı (St. Petersburg: Priboy, 1914); fazlasıyla değiştirilmiş bir versiyonunun yayınlandığı kaynak, *Sochineniia*, II: 290-367. Aynı zamanda bkz. Fel'shtinskii, *Razgovory s Bukharinym*, s. 10.

10 1912 Nisan ayı itibarıyla sadece Moskova *okhranka* maaşlı kadrosunda yaklaşık elli beş devrimci vardı. Smirnov, *Repressirovanoe pravosudie*, s. 101-3.

faaliyeti aygıtının başına getirdi.[11] Bolşevik liderin, parti üyeliğini profesyonel devrimcilerle sınırlayan yaklaşımı –Stalin'in de desteklediği bu tutum, illegalite koşullarında kaçınılmaz olduğu sanılan bir dar görüşlülüktü– çarpıcı bir başarısızlığa uğradı. Doğruyu söylemek gerekirse, aynı aşırı komplocu Sosyalist Devrimci terör örgütünü *okhranka* da yönetiyordu.[12] Rusya'nın giderek paranoyaklaşan devrimcileri "aynaya bakıyorlardı". Bolşevik Nikolai Bukharin'in daha sonra söylediği gibi "ve kendilerinin provokatör olup olmadıklarını düşünüyorlardı."[13]

Ancak, *okhranka*'nın maharetine rağmen, otokrasi hâlâ nitrogliserin tehdidi altındaydı. Romanovların üç yüzüncü yıldönümü törenleriyle bağlantılı olarak St. Petersburg *okhranka*, kızıl bayrak taşıyan işçi gösterilerine dönüşebileceği ve çarın tıpkı dedesi II. Aleksandr gibi suikasta uğrayabileceği endişesiyle kalabalıkların bir araya gelmesini yasaklarken kendi saflarını da güçlendirdi.[14] Jandarma Birliği şefi, "şehir," diyordu, "kelimenin tam anlamıyla bir askerî kampa dönüştü." Kendi başkentinde güven içinde olmayan bir "otokrat"? Başkentteki bu yakışıksız kısıtlamalar kutlamalara gölge düşürüyordu. 1913 Romanov kutlamaları sırasında, Rus ikonlarının ilk sergilenişinin gösterişli duyurusuna rağmen, Modest Mussorgsky'nin *Boris Godunov* ve *Khovanshchina* operalarının sahneye konulması sırasında ve üç yüzüncü yıldönümü kutlamalarının Mayıs 1913'te Moskova'da yapılan gala gecesinde, seçkinler, otokratın halkın arasında dolaşamadığını net biçimde anladılar.

Almanya'nın II. Wilhelm'i –II. Nikolay'ın kuzeniydi– 1913 yılında kendi görkemli "kutlama yılı"nı başlattı. Kayzer'in elli dördüncü doğum yılı, saltanatının yirmi beşinci yıldönümü ve Napolyon'un Prusya yenilgisinin yüzüncü yıldönümüydü. Napolyon'u alt edip Paris'i işgal edenin Ruslar olması pek önemli değildi. Almanya hanedanını ve çarpıcı modernliğini vitrine çıkarmak istiyordu.[15] 1905-1906 yıllarında Romanov hanedanını kurtaran adamın kafasını en fazla meşgul eden, Almanların kıtadaki gücü ve St. Petersburg'daki terör korkusuydu.

---

11 Wolfe, "Lenin and the Agent"; Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 254; Vladimir Ilyich Lenin, "Deposition in the Case of R. V. Malinovsky: Protocols of 26 May 1917, N. A.", Pipes, *Unknown Lenin*, s. 35; Elwood, *Roman Malinovsky*.

12 Luchinskaia, *Velikii provokator Evno Azef*; Geifman, *Entangled in Terror*. 1909 yılında *okhranka* ajanı olduğu açığa çıkınca Azev Almanya'ya kaçtı. Orada 1917 yılına kadar tutuklu kaldı, bir sonraki yıl böbrek rahatsızlığından öldü.

13 "Vystuplenie N. I. Bukharina", s. 78. Britanyalı romancı G. K. Chesterton'un *The Man Who Was Thursday* (1908) adlı eserinde, her biri haftanın günlerini kod-adı olarak almış yedi anarşist, Brighton İskelesi'ni havaya uçurmayı planlarlar fakat hepsinin polis ajanı olduğu ortaya çıkar.

14 Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 194.

15 Smith, "Monarchy versus the Nation."

Pyotr Durnovó dış meseleleri polis gözüyle görüyordu.[16] 1904 yılında, "anlamsız," diyerek reddettiği Rus-Japon Savaşı'nın başlangıcında Rusya İçişleri Bakanı olan halefine şöyle söylemişti: "İç huzursuzluğun dış başarıyla halledilmesi: Naif bir düşünce!"[17] 1906 Nisan ayında içişleri bakanlığından uzaklaştırıldıktan sonra Durnovó, Rus üst meclisinde (Devlet Konseyi) sağcı blokun liderliğini üstlenmişti. Bu makamda meşrutiyet (olabildiği kadarıyla) deneyimini yıkmaya çalıştı ve Stolypin'e özellikle sorun çıkardı.[18] Durnovó, insanların hoşuna gitmeyecek görüşlerini, arkalarından değil yüzlerine söylemekle nam salmıştı – bu, çar için de geçerliydi.[19] Şubat 1914'te II. Nikolay'a ve üst seçkin kesimden yaklaşık elli kişiye göndereceği, Rus politikasına yeniden yön verilmesi arayışını yansıtan uzun bir rapor hazırladı.[20] Durnovó, sadece Rusya'nın gücünün sergilenmesinin ve İngiliz-Fransız-Rus birliğinin Almanya'yı caydıracağını iddia edenlere gülüp geçiyordu.[21] "İçinden geçtiğimiz dünya tarihi kesitinin merkezi unsuru, İngiltere ve Almanya arasındaki yarıştır," diye durumu açıklıyor ve ekliyordu, aralarında "bir ölüm kalım savaşı kaçınılmaz." Başlangıçta sadece Rusya'nın attığı bir adım olan İngiltere ile "mutabakat" (antant) zamanla resmi bir anlaşma haline geldi, ama Almanya ile karşı karşıya gelen Britanya'nın yanında yer almak için bir sebep yok, diyordu, zira Almanya ile Rusya arasında önemli bir çıkar çatışması yoktu. Ayrıca, bu eski polisin karşı karşıya geldiği ezici sınıf nefretinin çok uzağında olan dışişleri personelinden farklı olarak Durnovó, içeride savaşın yaratacağı kaosu ve hükümetin nasıl itham edileceğini vurguluyordu. Şubat 1914'te II. Nikolay'a yazdığı bir raporda, "yenilgi halinde," diyordu, "en aşırı biçimiyle sosyal devrim kaçınılmaz olacak." Durnovó, özellikle, soyluların topraklarına el konulacağını ve "Rusya'nın henüz öngörülemeyen çaresiz bir anarşiye savrulacağını" tahmin ediyordu.[22]

16 Rus dışişleri bakanlığı personelinin Durnovó'nun korktuğu sosyal öfkeyle alakası yoktu. Gurko, *Features and Figures*, s. 481-562 (başkalarının yanı sıra A. P. Izvolsky ve S. D. Sazonov hakkında yorum yapıyordu).

17 Durnovó'dan Plehve'ye, D. N. Liubimov, "Sobytiia i liudi (1902-1906 gg.)" (RGALI, f. 1447, op. 1, d. 39, l. 461).

18 *Novoe vremia*, 26 Nisan 1912; Aldanov, "Durnovó", s. 39-40; Lieven, "Bureaucratic Authoritarianism." Durnovó'nun devlet hizmeti kayıtlarının (RGIA, f. 1162, op. 6, d. 190, l. 82-109) bulunabileceği kaynak, *Al'manakh: Iz glubiny vremen*, 1995, sayı 4: 151-65. Aynı zamanda bkz. Borodin, "P. N. Durnovó"; Shikman, *Deiateli otechestvennoi istorii*; Glinka, *Odinnadtsat' let v Gosudarstvennoi Dumy*. Stolypin ve Durnovó, neredeyse 1904 yılındaki tanışmalarından beri düşmandılar. Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 48-9.

19 Yardımcısı Vladimir Gurko'ya göre, "Durnovó, engin bilgi birikimiyle, özgün düşünceleriyle, düşüncelerini ifade etme cesaretiyle ve olguları devlet adamlığı süzgecinden geçirerek değerlendirmesiyle, Witte de dahil olmak üzere, o devrin devlet adamlarından ayrılıyordu." Gurko, *Features and Figures*, s. 413-5.

20 McDonald, "The Durnovó Memorandum."

21 Lieven, *Russia and the Origins*, s. 5.

22 Durnovó ayrıca savaşın çabuk bitmeyeceğini anlamış, İtalya, Türkiye ve Balkan devletlerinin saf tutacağı kampı ve hatta Japonya ile Birleşik Devletler'in rol oynayacağını da tahmin etmişti.

Çözümleme –aşırı güçlü Almanya ile savaşın kaçınılmazlığı; Rusya'nın yenileceği; Rus seçkinlerinin düşüncesizce otokrasiye baskı yapmasının sadece aşırı sosyal devrim girdabına hizmet edeceği– kurnazca olduğu kadar açık sözlüydü. Lenin'in kaleme aldığı hiçbir metin, hatta 1917 yılında yazdığı ünlü polemiği *State and Revolution* bile, Durnovó'nun kehanetine yaklaşamıyordu. 1917 öncesi yıllar için Lenin "Çarlık muzafferdi," diye yazacaktı. "Tüm devrimci ve muhalif partiler parçalanmıştı. Keder, umutsuzluk, hizipleşme, uyumsuzluk, kaçış ve pornografi politikanın yerini aldı."[23] Devrimciler söz konusu olduğunda bu tespit özünde doğruydu. Fakat polis devrimci partileri baskı altında tutsa da işçilerin sosyalist militanlığı (1912 Lena katliamı sırasında yeniden canlanmıştı) ve özellikle de köylülerin toprak-açlık huzursuzluğu (orduyu etkiliyordu) sürekli ve daha büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bu, aşırı muhafazakâr Durnovó'nun, sözde profesyonel devrimcilerden daha iyi gördüğü bir konuydu. 1900-1917 yılları arasında, iki yıl hariç (1905-7), Lenin tümüyle yurtdışında, çoğu zaman İsviçre'de yaşamıştı. Troçki, 1902-1903 arası ve 1907'den 1917'ye kadar yurtdışı sürgünündeydi. Kamenev ve Grigory Radomylsky (Zinoviev) 1917 öncesi dönemin uzun bir bölümünü hapiste, Sibirya'da ya da Avrupa'da geçirmişlerdi. Aynı durum, Martov ve Pavel Axelrot gibi, Sosyal Demokratlar arasındaki Lenin karşıtları için de geçerliydi. Victor Chernev –Rusya'nın soldaki en kalabalık partisi olan Sosyalist Devrimci Parti'nin lideri– 1899-1917 yılları arasında kesintisiz sürgündeydi. Durnovó'nun çarlık sistemine dair bilgisi Cenevre, Paris ya da Berlin'den değil içeriden, bilhassa içişleri bakanlığının içindendi. Dışarıdan bakanlara göre ve hatta otokrasinin işlevsiz kıldığı birçok içeriden kişiye göre daha iyi anlıyordu.[24] Rus egemen çevre mensupları, aşağıdan gelen "Pugachev tarzı" yeni bir ayaklanmadan ölesiye korkarken, Durnovó'nun Rus *üst sınıflarını*, özellikle Anayasal Demokratları, otokrasi aleyhtarı siyasal hak

---

Durnovó'nun raporu Bolşevikler tarafından II. Nikolay'ın belgeleri arasında bulundu, 1922 yılında Evgeny Tarle tarafından bir versiyonu yayınlandı: "Zapiska P. N. Durnovó Nikolaiu II." Aynı zamanda bkz. Tarle, "Germanskaia orientatsiia i P. N. Durnovó." İngilizce tam tercümesi, Golder, *Documents of Russian History*, s. 3-23. Rus-Japon savaşında yaşanan askeri yenilgi konusunda Witte II. Nikolay ile kaba bir dille konuşmaktan geri kalmamıştı. Dillon, *Eclipse of Russia*, s. 294-5 (Witte'nin kendisine verdiği bir mektubun kopyasından doğrudan aktardığını iddia ediyordu).

23 Lenin, *Detskaia bolezn' "levizny" v kommunizme* (Petrograd, 1920), yeniden basım, PSS, içinde, XLI: 3-90 (10'da).

24 1913 yılında, henüz savaş çıkmadan, M. F. Von Kotten'e göre "1905'in tekrar gerçek olacağı kuruntusu" seçkinlerde yaygın bir korkuya sebep oluyordu. Korbut, "Uchet departamentom politsii opyta 1905 goda", s. 219. 1914 Nisan'ında Kont V. V. Musin-Pushkin'in kayınpederine yazdığı mektup sarayın ruh halini özetliyordu: "Burjuva çevrelerinde çoğu insan devrimci oluyor ve durum eyaletlerde, başkente kıyasla daha da kötü. Kesinlikle herkes tedirgin." Kont, "işin aptalca ve can sıkıcı yanı, bu tedirginliği gerektirecek temel bir sebep yok." Cherniavsky, *Prologue to Revolution*, s. 12-3.

talepleri nedeniyle suçlaması da aynı derecede önemliydi; militan kitlelerin çok daha ileri gitme konusunda kışkırtıcılık yapacağını ve hepsini boğacağını kendisi görüyordu ancak onlar farkında değildi.[25]

Peki, ileri görüşlü Durnovó ne öneriyordu? Otokratik Rusya'nın parlamento ile yönetilen Britanya ile "yapay ittifakı" yerine, Fransa (bir şekilde Almanya'ya ısınmıştı) ve Japonya'yı da en sonunda içine alacak bir kıtasal blokun parçası olarak, muhafazakâr monarşi ile yönetilen Almanya ile benzerlerin ittifakı çağrısı yapıyordu.[26] Peki, bu nasıl olacaktı? Alman kayzeri, Rus İmparatorluğu'nun refahını mümkün kılan tahıl ihracatının % 75'inin geçtiği Türk Boğazları'nda Alman denetimini dayatmaya kararlıydı.[27] Ayrıca, ülke içinde, Durnovó yeni bir olağanüstü hal isteğindeydi –ki bunu 1905'te de zorlamıştı– fakat raporunu hazırladığı sırada, 130 milyonluk Rus İmparatorluğu nüfusunun beşte ikisi *zaten* sıkıyönetim ya da özel yönetim ("güçlendirilmiş koruma") koşullarında yaşıyordu. Durnovó ilkelerine bağlıydı ve sağ popülizmin cazibesine kapılarak mülk yeniden-bölüşümü ile köylüleri kazanmaya çalışmayı reddediyordu. Bunun sebebi, çoğu Devlet Konseyi ya da Duma üyeleri gibi geniş toprak paylarına sahip olması değil (böyle bir durum yoktu) çıkacak kargaşadan korkmasıydı.[28] Demokrasiyi de doğrudan suçlamıyordu zira bazı ülkeler için uygun olabilirdi. Yine de, demokrasinin, "güçlü otoriteye" ihtiyaç duyulan Rusya'da parçalanmaya yol açacağını savunuyordu.[29] Ancak onun denetim altında tutma stratejisi –olabildiğince fazla merkezi güç, Duma ile işbirliğini reddetmek, gerçek bir otokratın başa geçmesini beklemek– bir durgunluk politikasıydı.[30] Bizzat kendisi can alıcı açmazı görmüştü: Süreklilik için hükümetin baskıya gereksinimi vardır, fakat baskı daha fazla insanı yabancılaştırarak rejimin toplumsal tabanını daha da daraltır, dolayısıyla daha fazla baskı gerekir. 1912'de Durnovó, "çıkmaz bir

25 M. O. Gershenzon, Shagrin ve Todd, *Landmarks*, 81; Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, III: 349-50.

26 Aslında, ne Britanya ne de Fransa Rus-Alman zıtlaşmasının devamlılık arz edeceğini düşünüyordu, zira St. Petersburg ile Berlin'i ayıracak önemde çıkarlar söz konusu değildi. Fakat Rusya'da önde gelen Almanseverler–Witte ve Durnovó– II. Nikolay'ı etkilemeye yetecek güçte bir mevkiye artık sahip değildi. St. Petersburg'da Alman-yanlısı duygunun azalması, Durnovó'nun yazdığı Şubat 1914 raporunun arka planını oluşturuyordu. Lieven, "Pro-Germans"; Bestuzhev, *Bor'ba*, s. 44-6.

27 Fischer, *War of Illusions*, 334-6.

28 Durnovó'nun eski yardımcısı, patronunun "insanların psikolojik derinliğini anlayamadığını" belirtiyordu. Gurko, *Features and Figures*, s. 415.

29 1910 yılı sonlarında Durnovó "devleti yönetmek zorlu bir iş," diye açıklama yapıyordu. "Adaletin bizzat kendisi yüksek devlet çıkarlarının gereklerine göre hareket etmeli... Çar korkunç [korku salmalı] ama merhametli olmalı, en başta korkunç ve sonra merhametli." *Gosudarstvennyi Sovet: stenograficheskiiotchet*, altıncı oturum, 17 Aralık 1910, col. 595; Lieven, "Beureaucratic Authoritarianism", s. 395, n 25.

30 Lieven, *Russia's Rulers*, s. 277-308.

sokaktayız," diye sızlanıyordu. "Hiçbirimizin, çar da dahil, buradan çıkmayı başaramayacağımızdan korkuyorum."[31]

Eğer iş Almanya ile savaşa varırsa, çarlık rejiminin yaşayan en güçlü polisi dahi otokrasiyi ikinci kez kurtaramazdı.[32] Sadece Durnovó değil Stolypin de diğer bir büyük savaşın "Rusya ve hanedan için ölümcül olacağı" yönünde uyarıda bulundu.[33] Durnovó'nun anladığı daha da önemli diğer bir husus, bir dünya savaşı *sırasındaki* çöküşün takip eden her şeyi şekillendireceğiydi.[34] Tıpkı onun kehaneti gibi, Almanya karşıtı yeni savaş, sosyalistlere yarar sağlayan ve anarşiye yol açan devrimci bir savaş oldu. Menşevik Sosyal Demokrat Fyodor Gurvich (diğer adıyla Fyodor Dan) "her ne kadar kulağa çelişkili gelse de," diyordu, "çarlık bürokrasisinin aşırı muhafazakârları, güçlerin hamlelerini ve yaklaşan devrimin toplumsal muhtevasını, Rus 'profesyonel devrimcilerinden' daha önce ve daha iyi gördüler."[35]

Çarlık Rusya'sı nostaljisi, anlaşılır olsa da yanlış bir beklentiydi: Anayasal otokrasi asla uygulanabilir değildi ve daha iyi bir şeye evrilmedi. Sivil teşekküllerin gelişimi Rusya'nın olmayan liberal siyasal kurumlarının yerini tutamazdı ya da liberal-olmayanların üstesinden gelemezdi.[36] Birdenbire bir-

---

31 "Veliahtın hastalığı, imparatoriçenin asabiliği, hükümdarın kararsızlığı, Rasputin'in boy göstermesi, genel hükümet politikasının sistematik olmaması," diyordu diğer bir sağcı Devlet Konseyi üyesi olan Aleksandr Naumov, "tüm bunlar, onurlu ve ciddi devlet memurlarını fiili gidişat konusunda enine boyuna düşünmeye ve geleceğin belirsizliğinden dolayı ihtiyatlı olmaya itti." Naumov, *Iz utselevshikh vospominanii*, II: 214-5 (Durnovó'dan alıntıyı da içeriyor).

32 Yıllar sonra, göç sırasında, anlatılan hikâyeye göre, çar Durnovó'yu başbakan olarak hükümetin dizginlerini eline almaya davet etmişti. Durnovó'nun yanıtı şöyle olmuştu: "Majesteleri, benim hükümetin başı ya da içişleri bakanı olarak uygulayacağım sistem hızlı sonuç vermeyecektir, sonuç alınması birkaç yıl alacaktır ve bu yıllar tam anlamıyla kıyamet olacaktır: Duma'nın tasfiyesi, suikastlar, infazlar ve belki de silahlı ayaklanmalar. Majesteleri, siz bu yılları kaldıramayacak ve beni azledeceksiniz; bu şartlarda benim iktidarda olmamın faydadan çok zararı olur." Durnovó'nun bir kez daha II. Nikolay'ın desteğini almaya çalışacağı ve sonra da daveti *geri çevireceği* düşüncesi hayalden de ötedir. Yine de, ona atfedilen hayali alıntı, onun ve diğerlerinin, gerçekte nasıl umutsuzluğa kapıldığını yansıtıyor. *Vospominaniia*, s. 225; Lieven, *Russia's Rulers*, s. 229-30.

33 Mal'kov, *Pervaia mirovaia voina*, s. 99.

34 Mendel, "Peasant and Workers." Mendel, etkili makalesiyle Rusya'da devrimin kaçınılmaz olduğunu zira ikili bir sosyal kutuplaşma –işçiler ile toplumun geri kalanı ve eğitimli toplum ile otokrasi arasında– olduğunu savunan Leopold Haimson üzerine yorum yapıyordu. Haimson, "Problem of Social Stability."

35 Dan, *Origins of Bolshevism*, s. 399. Göçmen Dan'ın New York'taki ölümünün arifesinde (1946) Rusça yayınlandı.

36 Hosking, *Russian Constitutional Experiment*. Güncel bir metin olarak bkz. McKean, "Constitutional Russia," ve Peter Gatrell'in cevabı (82-94). Liberal olmayan bir politik düzende sivil toplum olanaksızdır fakat araştırmacılar, çok az devlet korumasına mazhar olan ve devlet üzerinde cüzi etkisi olan kurumların varlığına odaklanarak, çarlık Rusya'sında sivil toplum hayal etmeyi sürdürüyorlar. Walkin, *Rise of Democracy*; Bradley, *Voluntary Association*; Ely, "Question

çok parti, yasadışı olarak, ortaya çıkarken, birinciliği solcular aldı: Devrimci Ermeni Federasyonu (Taşnaklar) (1890), Polonya Sosyalist Partisi (1892), Yahudi Bund (1897), Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (1898) –Bolşevikler ve Menşevikler olarak ikiye bölündü (1903)–, Yahudi Sosyal Demokrat İşçi Partisi ya da Poale-Zion (1900), Sosyalist Devrimci Parti (1901). 1905 yılında, diğerlerinin yanı sıra, Anayasal Demokratlar ya da Kadetler (klasik liberal) ve Rus Halk Birliği (proto-faşist) kuruldu.[37] Tüm bu parti örgütlenmeleri, anti-sosyalist olanlar dahil, otokrasi açısından lanetliydi ve otokrasinin uzlaşmazlığı, meşrutiyetçiler de dahil hepsini birden damgalayacaktı. Savaş zamanındaki radikalleşmenin sonucunda Rusya'nın tuhaf politik yelpazesi sola daha fazla meylederken, şiddet dozu yüksek uygulamalar çoğaldı. Bir araştırmacının zekice tespit ettiği gibi, "Bolşevik Devrim, 1914-1921 Avrupa-ötesi felaket döneminin her yerde görülen ancak geçici olan uygulamalarını Sovyet devletinin kalıcı vasfı haline getirdi." Tabii ki, bu araştırmacının eklediği gibi, söz konusu şiddet dozu yüksek uygulamaları harekete geçiren düşüncelerdi.[38] Sadece şu veya bu düşünce değil, en üstten en alta her şeyi yeniden kurma vizyonu, dünyadaki sosyalist düzen cennetine eşlik ediyordu. Sonuçta, soyut güçlü düşünceler, Stalin gibi devrim zoruyla siyaset dünyasına giren yeni insanlarca daha ileri taşındı. Küçük Gori şehrinden çıkan –Tiflis, Chiatura, Bakü ve Sibirya sürgünü üzerinden– iktidar zirvesinin yakınına tırmanan ve Marksist düşünceleri hayata geçirmeye çalışan bir Gürcü için tüm dünya yerle bir edilmeliydi. Öyle de oldu. Dönemin önemli olaylarında Stalin'in çok az rolü oldu. Fırtınalı 1905-8 yıllarından ya da Mart 1917 sonrasından farklı olarak, 1909'dan 1917'nin başlarına kadarki hayat hikâyesinde kayda değer çok az şey vardı. Çoğu kaynakta bu yıllar ya olduğundan daha dramatik hale getirilerek süslenir ya da atlanır. Ancak, Stalin'in hiçbir şey yapmadığı ya da çok az şey yaptığı bu uzun zaman dilimi, Rusya ve aslında dünya için fazlasıyla önemlidir. Ani ve çarpıcı 1917 sahnesinde Stalin'in oynadığı rolü anlamlandırabilmek için ve her şeyin ötesinde, sonra kuracağı rejimi bütünüyle anlayabilmek için, kayda değer bir etkisinin bulunmadığı bu önemli dönem, derinlemesine bir betimlemeyi ve çözümlemeyi gerektirir. Ancak Stalin iktidara yaklaştıkça, yazgısını görerek bıkmadan savaşmıştır ve özellikle Avrasya ortamına uygun devrimci yeteneklerini sergilemiştir.

Ayaklanarak kendi yazgılarını belirleme hakkını talep eden, yeni dayanışmaları ve imkânların sınırsızlığı duygusuyla kıpırdanan milyonlarla, modern devrimler olağanüstüdür, büyüleyicidir. Fakat devrimler aynı zamanda, çürümenin ve dağılmanın da işaretidir, egemen bir sistemin parçalanı-

---

of Civil", s. 225-42.

37 Shelokhaev, *Politicheskie partii Rossii*.

38 Holquist, "Violent Russia", s. 651-2.

şı ve bir diğerinin savruk kuruluşudur. Sokaklarda, barikatlarda, fabrikalarda, tarlalarda her ne olursa olsun, devrimin sonuç verdiği yer, bölgelerde ve merkezde, güç odaklarıdır. Dolayısıyla, yüksek politikayı ve kurumsal formasyonun özünü, yönetim pratiği ve yöntemlerini, iktidar aklını şekillendiren düşünme ve yaşama yollarını araştırmak gerekir. Yüksek politikayı şekillendiren, tabii ki toplumsal güçler ve geniş kitlelerin eylem ve istekleridir, fakat politik olan sosyal olana indirgenemez. Aslında, her ne kadar dünyanın en popüler devriminin ürünü olsa da, eski Rus İmparatorluğu'nda kurulan yeni rejim, halka ve hatta kendilerine anlaşılmaz gelecekti. Kitle katılımı ile oluşan devrimci süreçler, daralan bir rejim doğurabilir hatta sıklıkla böyle olacaktır ve bunun nedeni devrimin "yozlaşması" ya da samimi niyet ve iyi başlangıcın kötü niyetliler veya şanssız koşullar tarafından berbat edilmesi değil, her bir dönüm noktasında uluslararası durumun etkisi, kurumların hem eskinin kalıntılarıyla hem de yeninin her şeyi yutan açlığıyla şekillenmesidir, ayrıca düşünceler önemlidir. Devrimciler, diktatörlüğü kötülük ya da paha biçilmez bir araç olarak değerlendirebilir; insanlar yurttaş ya da maldır, dönüştürülebilir hasım ya da değişmez düşmanlardır; özel mülkiyet özgürlüğün veya köleliğin kilit taşı olarak görülebilir. Sosyal adalet için içten, samimi bir girişim –genel düşünce ve eşlik eden pratiklere bağlı olarak– en ölümcül adaletsizlikleri kurumsallaştırabilir. Başarılı bir devrim trajediye dönüşebilir. Ancak trajediler, yine de büyük jeopolitik projeler olabilir. Rus devrimi, uzun vadeli açmazlardan ve ülkenin büyük küresel güç haline geldiği yönündeki yeni tasavvurdan ayrılamaz. Bu durum da Stalin'in niteliklerini ön plana çıkaracaktır.

BÖLÜM 5

Aptallık mı İhanet mi?

Bu nedir, aptallık mı ihanet mi? (*sol*'dan bir ses: "İhanet!" [diğer biri]: "Aptallık!" Kahkahalar.)

– PAUL MILIUKOV, Anayasal Demokratların (Kadetler) lideri, Duma'daki konuşma, Kasım 1916[1]

Kural olarak, bir rejimin yok olması düşmanlarının gücünden değil taraftarlarının işe yaramazlığındandır.

– LEV TIKHOMIROV, Rus muhafazakâr kuramcı, 1911[2]

1910'da Kayzer II. Wilhelm ile buluşmasından sonra, eski Amerika başkanı Theodore Roosevelt (1901-1909), "artık kesinlikle eminim, hiçbirimizin kaçışı yok," diyerek karısına dert yanıyordu.[3] Selefi olan dedesinin (doksan bir yaşında) ölmesinin ardından deneyimsiz Kayzer II. Wilhelm, yetmiş beş yaşındaki Şansölye Otto von Bismarck'ı azletti.[4] Kibirli ve endişeli genç kayzer, Alman anayasa ve parlamentosuna karşı darbe planları yapmaya ve dış politikayı, Bismarck'ın Alman birliği ile yarattığı paradoksu alevlendirerek, tehdit etmeye başladı: Daha somut ifadesiyle, Almanya kendisinin savunma-

1 *Rech'*, 13 Aralık 1916, tercüme edilerek yeniden yayınlandığı kaynak, Golder, *Documents of Russian History*, s. 154-166 (164'te).

2 Tikhomirov, "Nuzhny li printsipy?" s. 69.

3 Morris, *Colonel Roosevelt*, s. 56.

4 Eski şansölye, "kayzer beni bir hizmetçi gibi sepetledi," diye hayıflanıyordu. Daha sonra, Bismarck mezar taşı yazısı olarak "Kayzer I. Wilhelm'in sadık hizmetkârı" ibaresini seçerek bir çeşit intikam aldı. Steinberg, *Bismarck*, s. 454-5, 463, 480. Kayzerin Bismarck'ı azletmesi II. Nikolay'ın Witte karşısındaki tutumuna benziyordu.

sız olduğu iki cephedeki komşularını tehdit eder gibiydi. II. Wilhelm –En Üst Askerî Önder olarak da anılırdı– Alman-Rus Teminat Anlaşması'nı yenilemeyi reddetti ve böylelikle istemeden Rusya'nın Fransa ile uzlaşmasını teşvik etti ve Almanya için iki cepheli bir savaş olasılığını yükseltti.[5] II. Wilhelm'in, II. Nikolay'ı Björkö Anlaşması konusunda yönlendirerek bu yanlıştan geç kalmış dönme çabası sonuçsuz kaldı. Çok geçmeden kayzerin denizcilik programı başladı. 1913 yılı itibarıyla, uluslararası ticaretin % 15'i Britanya'nın kontrolündeydi, ardından % 13'le Almanya geliyordu ve küresel ticaretin giderek bağımsızlık kazanan dünyasında, özellikle yaşamsal önem taşıyan yiyecek ithalatı için, Almanya bir deniz filosu oluşturma hakkına sahipti.[6] Ancak II. Wilhelm ve çevresi, Kuzey Denizi için altmış savaş gemisi hayali kuruyordu.[7] Bu durum Britanya'yı, Fransa –1898 yılında sömürgeler nedeniyle yaşanan Fransa-Britanya savaşına rağmen– ve hatta otokratik Rusya ile uzlaşmaya itti. Bir keresinde Bismarck "kayzer balon gibi," diyordu, "ipini sıkı tutmazsanız nereye uçacağını bilemezsiniz."[8]

Ancak mesele iki yönlüydü ve Büyük Britanya'nın savunduğu "güneş batmayan" küresel pozisyonunun bizzat kendisi saldırgandı. Britanya, Batı yarımkürede yükselmekte olan Birleşik Devletler ve Uzakdoğu'da yeni güç Japonya lehine, en azından geçici olarak ve isteksizce denizdeki üstünlüğünden feragat etti (bu şartlarda bile Kraliyet Donanması'na yapılan harcamalar devlet gelirlerinin dörtte birini tüketiyordu). Aynı zamanda, Britanya, dış politikası derhal dikkatini İran, Orta Asya ve Çin'de imparatorluk için tehdit teşkil ettiği düşünülen Rusya'ya çevirdi. Avrupa, Ortadoğu ve Uzak Doğu coğrafyasındaki konumu nedeniyle Rusya, çoğunlukla küresel Britanya İmparatorluğu'na tek küresel rakip görülüyordu.[9] Oysa Britanya açısından, 1907 İngiliz-Rus Anlaşması öncesinde bile Alman gücünün artışı, en yakın ve en patlamaya hazır vakaydı. İngiliz-Alman ekonomik ve kültürel bağları çok sıkıydı.[10] Ancak çıkar çatışması da güçlüydü ve Birleşik Devletler ve Japonya meselesinden farklı olarak Britanya, Alman gücüne alan açmaya istekli değildi. 25 Eylül 1901'de yazdığı özel mektupta Lord Curzon "benim kanaatime göre,"

---

5 Kennan, *Fateful Alliance.*

6 Offer, *Tfe First World War*, s. 324-30. Birleşik Devletler % 11 ile uluslararası ticarette üçüncüydü: Kennedy, *Over Here*, s. 298.

7 Steinberg, *Yesterday's Deterrent.*

8 Aktarıldığı kaynak, Paul Kennedy, "The Kaiser and Weltpoitik: Reflexions on Wilhelm II's Place in the Making of German Foreign Policy", Röhl ve Sombart, *Kaiser Wilhelm II*, s. 143-68 (155'te). Aynı zamanda bkz. J. G. Röhl, "Introduction" ve "The Emperor's New Clothes: A Character Sketch of Kaiser Wilhelm II," aynı cilt (1-62); Hull, *Entourage of Kaiser Wilhelm II*; Hewitson, "The Kaiserreich in Question."

9 Neilson, *Britain and the Last Tsar.*

10 McClelland, *German Historians and England*; Sontag, *Germany and England*; Conrad, *Globalisation and Nation.*

diyordu, "önümüzdeki yüzyılın ilk çeyreğinde en göze çarpan uluslararası gelişme –zaten kaçınılmaz olan– Rusya'nın yükselişi ya da –kalıtsal olan– Fransız husumeti değil ama Alman İmparatorluğu'nun, Britanya'ya rağmen yükselişi olacak; sanıyorum ki ülkesine hizmet etmek isteyen her İngiliz Dışişleri Bakanı'nın bu hususu asla aklından çıkarmaması gerekir."[11] Egemen statüko gücü ile Britanya'nın hemen kıtasal kapı eşiğinde, dünya düzeninde yerini güvence altına almaya çalışan Almanya arasındaki rekabeti yönetebilmek için, her iki tarafta da istisnai devlet adamlığına ihtiyaç vardı.[12] Bunun yerine, rekabet kışkırtılarak silahlanma yarışına ve iki düşman ittifaka (anlayışa) dönüştü: Britanya, Fransa ve Rusya Üçlü İtilaf Devletleri'ni, Almanya ve Avusturya-Macaristan İttifak Devletleri'ni oluşturuyordu.

İttifaklar kendi başlarına savaş sebebi değildir; ancak, hesaplar ve yanlış hesaplar savaş çıkarır.[13] Almanya için Britanya'ya karşı zafere giden yolun Rusya'dan geçtiği düşünülüyordu. Britanya emperyalistleri Rusya'nın Asya'daki yayılmacılığını saplantı haline getirdiklerinde, Almanya'nın üst düzey askerî yetkilileri Avrupa'daki sözde Rus "tehdidine" takılmışlardı. 1860'lardan 1914'e kadar Rusya'nın Gayri Safi Yurt İçi Hasılası Almanya'nın çok altına düşmüştü: Örneğin Rusya'nın 1914 yılı çelik üretimi Almanya'nın yüzde yirmi beşinden fazla değildi. Fakat aynı zaman diliminde, Rus ekonomisi dört kat büyüdü.[14] Ancak Alman askerî planlamacıları da –görevleri olası bir savaşa hazırlanmaktı– Rusya'nın devasa nüfusunu (65 milyonluk Alman nüfusuna karşı 165 milyon) ve 1917'de tamamlamayı planladıkları ve henüz ilan ettikleri yeniden silahlanma için Büyük Askerî Programlarını dillerine doladılar.[15] Alman ordusunun rütbelileri sanayileşen Rusya'nın ve diğer kıtasal güç –ve Rusya'nın müttefiki– Fransa'nın iki cepheden saldırmak üzere uygun zaman kollamalarına müsaade etmemek gerektiğini, ayrıca yakın-gelecek tehdidi olan Rusya'ya erken davranarak saldırılması gerektiğini savunuyorlardı. "Daha fazla beklemek," diyordu Alman Genelkurmay Başkanı Genç Helmuth von Möltke (doğum 1848), Avusturya Genelkurmay Başkanı'na 1914 Mayıs'ında sızlanırken, "şansımızı azaltacaktır; niceliksel anlamda Rusya ile yarışmak imkânsız."[16] Almanya, zayıf Rusya'ya kar-

11 Aktarıldığı kaynak, Ronaldshay, *Life of Lord Curzon*, III: 117.

12 Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism*, s. 360.

13 Genel savaş sebepleri literatürü birçok açıdan Büyük Savaş örneği üzerinden geliştirildi. Blainey, *The Causes of War*; Howard, *The Causes of Wars*. Maalesef, savaşın sebepleri üzerine siyaset bilimi literatürü bir süre önce, henüz tam olarak kurtulamadığı bir çıkmaza girdi: Fearon, "Rationalist Explanations for War." Daha işlevsel bir çalışma, Jervis, *Perception and Misperception*.

14 Gatrell, The *Tsarist Economy*, s. 31-2.

15 Stone, *The Eastern Front*, s. 42; Knox, *With the Russian Army*, I: xix.

16 Fischer, *War of Illusions*, s. 400; Berghahn, *Germany and the Approach of War*, s. 181. "Rusya büyüdükçe büyüyor," diyordu Almanya'nın sivil şansölyesi Theobald von Bethmann Hollweg. "Üzerimize bir kâbus gibi çöktü." Aynı zamanda bkz. Pollack, *Creating the Russian Peril*; Mom-

şı, henüz yenilmez hale gelmeden, sözde savunma amaçlı çatışma için can atıyordu.[17]

Britanya'nın yanlış hesapları daha uzun süredir devam ediyordu. Britanya, gerçekleştirmek için gerekli istek ve araçlara sahip olmaksızın bir küresel dünya düzeni, yani Pax Brittanica [İngiliz Barışı] önerirken, diğer yandan, Britanya'nın pek özenilen emperyalizmi, rakip emperyalizmlere ilham veriyordu ve bu durum Britanya jeopolitik hayal dünyasına korku salıyordu. "Savaşı kaçınılmaz kılan Atina'nın *yükselişi* ve bunun Sparta'da saldığı *korkuydu,*" diye yazmıştı eski Yunan tarihçisi Thucydides. Milattan Önce 5. yüzyılda iki periferik devlet, Korint ve Korfu, Atina ve Sparta güçleri arasında bir hesaplaşmanın fitilini ateşlediler, bu ikisinin de istediği ve ikisinin de pişman olacağı bir hesaplaşmaydı. Bismarck bu tür kararları "sonucunu göze alamayacağın bir işe kalkışmak" olarak görüyordu. 1914'e dönecek olursak, Britanya, oluşmasına katkıda bulunduğu rekabetin sonuçlarını tam olarak hesaplayamamıştı. Ancak, İngiliz-Alman rekabeti Büyük Savaş'ın altta yatan sebebi olduğu halde ve Rusya da durumu zorlaştıran kritik faktör iken fitili ateşleyen, solcuların ve diğerlerinin beklediği gibi Afrika sömürgeleriyle ilgili rekabet değil ama 1888 yılında Bismarck'ın "Balkanlar'da gerçekleşecek Allah'ın belası saçma bir şey," diyerek uyarıda bulunduğu Doğu Avrupa oldu.[18] Osmanlı'nın gerilemesiyle diğer büyük imparatorlukların –Avusturya-Macaristan, Rusya, Almanya– tektonik plakalar gibi üst üste bindiği bu topraklarda, küçük Sırbistan'ın oluşturduğu fay hattı bir dünya savaşına ve doğuda, Rusya İmparatorluğu'nda da devrime zemin hazırladı.

Saraybosna ve devlet prestiji

Sırbistan Osmanlı dünyasından 19. yüzyılın başlarında çıktı ve bir yüzyıl sonra, iki Balkan savaşı (1912-3) ile sınırlarını genişletirken, bu savaşlar daha geniş bir savaşa yol açmadı. Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak ederek (Osmanlı İmparatorluğu'ndan) Güney Slav (Yugoslav) nüfusunu – Sırp, Hırvat ve Bosnalı Müslümanlar– artırmıştı. Rusya'nın engel olamadığı 1908 tarihli bu ilhak, kendisini Yugoslav idealine adamış terörist bir grup olan Genç Bosna'nın Güney Slav idealine ulaşmak için çok sayıda komplo düzenlemesine sebep oldu. 1914 yılında Genç Bosna, Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'daki Avusturya valisini öldürmeye karar verdi. Ancak

bauer, *Helmuth von Moltke*. Britanya gemicilik sanayi Rusya'ya kıyasla, iki misli hızda ve yarı fiyatına savaş gemisi üretiyordu, fakat Britanya dünya deniz yollarına hâkim olmaya kendini memur etmenin bedelini ödüyordu. Gatrell, *Government, Industry and Rearmament.*

17 C. Wohlforth, "The Perception of Power"; John C. G. Röhl, "Germany", Wilson, *Decisions for War*, s. 33-8.

18 Halévy, *The World Crisis*, s. 24-5; aynı zamanda bkz. Crampton, "The Balkans", s. 66-79.

örgüt mensupları gazetede Habsburg tahtının varisi Arşidük Franz Ferdinand'ın ziyaret haberini –kesin gün ve yer belirtiliyordu– okuyunca fikir değiştirerek onu öldürmeye karar verdiler. Beklenmedik bir durum, Kayzer Franz Jozef'in yeğeni Arşidük'ü Avusturya-Macaristan tahtının ilk sıradaki varisi yapmıştı: Kayzer'in oğlu intihar etmişti. Birçoklarının beklentisi, seksen dört yaşındaki Franz Jozef'in –altmış altı yaşından beri iktidardaydı– bir noktada ruhunu teslim edeceği ve elli yaşındaki Ferdinand'ın bu toprakların iç politikasına yeni düzenleme ve istikrar getirme şansını yakalayacağıydı. Sonuç olarak, 1913 yılında, Slav (Çek) bir karısı olan arşidük Avusturya'nın üst askerî komutanını "Sırbistan'ı fethetmek için büyük bir Kargaşa Politikası uygulamakla" eleştirdi.

28 Haziran 1914 Pazar günü –çiftin evlilik yıldönümü fakat aynı zamanda Sırbistan'ın kutsal St. Vitus günü– kraliyet ailesi, daha önce ilan edildiği üzere Saraybosna'ya girdi. Yerel Habsburg valisi ziyaret için özellikle Sırbistan'ın kutsal gününü seçmişti. Sırbistan İmparatorluğu'nun sonu olan 1389 Kosova Muharebesi'nin kaybedilmesinden sonra bir Sırp'ın Osmanlı sultanını bir şekilde çadırında öldürmesini (muhafızlar suikastçının kafasını kesmişlerdi) anma günüydü.[19] Franz Ferdinand daha önce ilan edildiği gibi açık arabayla geçerken, yol boyunca belirli aralıklarla dizilmiş olan altı Genç Bosna teröristinin birincisi harekete geçemedi. İkincisi elindeki küçük bombayı arşidükün arabasına fırlatsa da seken bomba arkadaki arabanın altında patlayarak iki görevlinin yaralanmasına sebep oldu ve veliaht yoluna devam etti; diğer suikastçılar yerlerini koruyorlardı fakat harekete geçemediler. Habsburg veliahtı Saraybosna Moresk Belediye Binası'nda konuşmasını yaptı. Cüretkâr suikast planı suya düşmüştü.

Belediye binasındaki konuşma ve törenler bittiğinde, arşidük, bomba kurbanlarını hastanede ziyaret etmek için gezi programını değiştirmeye karar verdi. O gün eyleme geçemeyenlerden biri olan on dokuz yaşındaki Genç Bosna üyesi Bosnalı Sırp Gavrilo Princip durumu düzeltmek üzere, turun geri kalan kısmında Franz Ferdinand'ı yakalamak umuduyla Saraybosna Franz Jozef Caddesi üzerinde Moritz Schiller Şarküteri dükkânı yakınlarında pozisyon aldı. Hastaneye gitme planından habersiz olan arşidükün şoförü, Franz Jozef Caddesi'ne doğru yanlış bir dönüş yaptı, gelen uyarı seslerini duyarak geri geri gitmeye başladı ancak arabayı istop ettirdi – Princip'ten bir buçuk metre uzaklıkta. Princip'in sekiz kardeşinden altısı bebekken öl-

19 Fay, *The Origins of the World War*, II: 335; Albertini, *Origins of the War of 1914*, II: 74-88; Dedijer, *The Road to Sarajevo*; Vucinich, "Mlada Bosna and the First World War", s. 45-70; Zeman, *The Break-Up*, s. 24-34; Remak, *Sarajevo*; MacKenzie, *Apis*, s. 123 ve devamı. 3 Haziran 1910'da Bogdan Zerajic (22 yaşında bir Sırp) Kayzer Franz Jozef'i öldürmeye çalışmıştı; on iki gün sonra, Zerajic zamanın Bosna-Hersek Valisi General Marijian Veresanin'i öldürmeye çalıştı. Başarısız olan Zerajic intihar etti.

müştü ve kendisi de veremli ve ufak tefekti. Şair olmayı hayal ediyordu. Aniden silahını çekti ve üzeri yeşil tüylerle kaplı şapkasıyla göze çarpan Avusturya veliahtını ve karısını (valiyi vurmaya çalışırken) vurdu. İkisi de çok geçmeden öldü.

Sırbistan iki Balkan savaşını en az 40 bin ölü ile atlatmıştı ve yeni bir savaş bu ülkenin isteyeceği en son şeydi. Ancak, hepsi Avusturya-Macaristan tebaasından olan Genç Bosna teröristleri ele geçirildi ve bazıları Sırbistan askerî istihbaratı tarafından gizlice silahlandırıldıklarını ve eğitildiklerini itiraf ettiler; haydut devletin haydut failleri.[20] Sırbistan başbakanı suikast planına önayak olmamıştı fakat eylemi reddetmiyordu ve Sırbistan'ın ülke içindeki sevincini bastıramadı, bu durum Viyana'nın öfkesini artırdı. "Savaş Bakanlığı'nın önündeki geniş meydan hıncahınç doldu," diye yazıyordu o sırada Viyana'da sürgünde olan ve Kiev'deki bir gazete için muhabirlik yapan Troçki. "Ve bu 'kamu' değil, eski püskü botları ve yıpranmış elleriyle gerçek insanlardı... Siyah ve sarı bayraklar sallıyorlar, vatan şarkıları söylüyorlardı. İçlerinden biri 'Tüm Sırplar ölmeli!' diye bağırdı."[21] "Saraybosna hakaretine" karşı Kayzer Franz Jozef'in hiçbir şey yapmaması gelecekte daha fazla siyasi terörü teşvik edebilirdi. Peki ama verilecek tepkinin *seviyesi* ne olacaktı? Habsburglar 1740'ta ve daha sonra bir kez daha 1848-9'da devletlerini kaybediyorlardı; 1914 yılında, çok uluslu Rus İmparatorluğu'nun karşılaştığının da ötesinde, benzersiz bir açmaz ile karşı karşıya kaldılar: Avusturya-Macaristan'ın büyük on bir milletinin sadece beşi tümüyle imparatorluk topraklarında yaşıyordu; diğer altı milletin çoğunluğu imparatorluk sınırlarının dışındaydı.[22] Avusturya egemen çevreleri, pan-Avrupa savaşına yol açma riskini alarak Sırbistan'ı yok etmeye karar verdi, aslında bu karar, ölüm korkusuyla intiharı göze almak gibiydi. Viyana'dan bir elçi 5 Temmuz'da Berlin'e giderek Sırbistan ile hesaplaşmak için Almanya'nın desteğini istedi ve Kayzer II. Wilhelm'in tam desteğiyle döndü. Ancak bir de, Avusturya-Macaristan'ın diğer yarısının, Budapeşte'deki liderlerin rızasını alma meselesi vardı. 23 Temmuz'da, Macar liderlerle yapılan kapalı görüşmenin ardından (9 Temmuz'da gelmişlerdi) ve yoğun bir askerî hazırlık sonucunda, Viyana Belgrad'a on maddelik bir talep listesi gönderdi. Bu maddelerin arasında, Sırp topraklarında Avusturyalı görevlilerin yönetiminde oluşturulacak araştırma komisyonuna katılmaları talebi de yer alıyordu. Bu –egemenliklerine tecavüz– ve diğer bir madde dışarıda kalmak koşuluyla Sırbistan hükümeti şartlı olarak

20 Mark Cornwall, "Serbia", Wilson, *Decisions for War*, s. 55-96.

21 Trotskii, *Sochineniia*, XVII/1: 190.

22 Franz Jozef'in saldırgan tutumu bazılarının aklına on beş yıl önce Boer Savaşı'nda Britanya'nın davranışını getiriyordu: O zaman, Güney Afrika boyunca hâkimiyetini kaybetme korkusuyla, Londra toplama kamplarını icat etmiş ve Cape'deki Afrikaner nüfusun "kibrini" kırmaya çalışmıştı. Lieven, "Dilemmas of Empire", s. 187.

talepleri kabul etti. Bu noktada dahi Kayzer Franz Jozef durumu kurtaracak bir tutum takınabilirdi. Avrupa'nın en büyük ailesi Habsburgların önemli tarihçisi Jacob Burckhardt "akıldan ziyade iyi niyet, ciddiyet, tedbir; bela karşısında direnç ve itidal," diye yazıyordu.[23] Zaman doldu: Monarşinin belki de ölümcül bir düşüş içinde olduğu ve zaman kalmadığı hissiyle Viyana 28 Temmuz'da –tarihte ilk kez– telgrafla savaş ilan etti.[24]

Bu durum kendiliğinden daha geniş çaplı bir çatışmaya dönüşmedi. Gerginliği tırmandırmak –ya da tırmandırmamak– iki kişinin, kan ve evlilik bağıyla kuzen "Willy" ve "Nicky"nin elindeydi. II. Wilhelm, II. Nikolay'ı pek umursamıyordu ve Kraliçe Victoria'nın 1901 yılındaki cenazesinde Britanya dışişleri bakanına, çar "sadece bir kır evinde yaşayıp şalgam yetiştirecek kadar sağlıklı," diyordu.[25] Kayzer Rusya'nın büyük stratejisinden bihaberdi. II. Nikolay, kendi hesabına, "savaş dünya için felaket olacak ve bir kez patlarsa durdurması zor olacak" düşüncesi ile zaman kazanmaya çalışıyordu.[26] 1914'ün ilk yarısı boyunca, St. Petersburg ve Bakü petrol yatakları gibi imparatorluğun diğer bölgelerini vuran grevler 1905 yılından beri olmadığı kadar etkiliydi. 1914 Temmuz'unda işçiler, kısmen baskının yarattığı çaresizlikten, özellikle tehditkâr hale geldiler. Duma, Haziran ayı başında yaz arasına girmeden önce, hükümet bütçesinin önemli bölümlerini reddetmişti ve bunların arasında içeride baskı kurmakla görevli içişleri bakanlığının fonları da vardı. Rusya'nın askerî gücü, müttefikleri Fransa ve Britanya tarafından abartılırken, Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından küçümseniyordu – bizzat Rusların küçümsediği kadar olmasa da.[27] Dahası, Rusya ile Sırbistan arasında resmi bir anlaşma bile yoktu ve kuzen Nicky, sözde pan-Slav romantik bir saçmalık için asla savaşa girmezdi.[28] Rus yetkililer Avusturya'ya makul bir yanıt vermeleri konusunda Sırpları yönlendirdiler. Ne olursa olsun, sonuçta Rusya Alman gücünün Sırbistan'ı küçük düşürmesine müsaade etmezdi ve bunun sebebi, özellikle 1908 yılında Bosna-Hersek'in ilhakı

23 Wandruszka, *House of Habsburg*, s. 178.

24 Avusturya'nın karar verme süreci ağır bir dille yargılandı (Taylor, *The Struggle for Mastery*, s. 521; Williamson, *Austria-Hungary*, 211). Avusturya-Macaristan'ın oynadığı kumarın zekice bir savunusu olarak bkz. Schroeder, "Stealing Horses", s. 17-42. Britanya'nın 3 Ağustos 1914'teki savaş ilanını Uzak Doğu'daki Britanya komutanları telgrafla dört dakikada öğrendiler.

25 Newton, *Lord Lansdowne*, s. 199.

26 Lieven, *Russia and the Origins*, s. 77-80. II. Nikolay'ı etkileyen sadece Durnovó ve talihsiz Rus-Japon savaşı değil fakat aynı zamanda, Rus-Polonyalı banker Iwan Bloch'un geniş yankı uyandıran kitabı da olabilir, Iwan Bloch, *Budushchaia voina*, 6 cilt (St. Petersburg; Efron, 1898). Son cilt [altıncı cilt] İngilizceye şu başlıkla tercüme edildi: *The Future of War in Its Technical, Economic, and Political Relations: Is War Now Impossible?* (New York: Doubleday & McClure, 1899).

27 Ropponen, *Die Kraft Russlands;* Fuller, "The Russian Empire", s. 110-20.

28 Savaş başlar başlamaz Rusya dışişleri, Makedonya topraklarını terk etmesi için (Bulgaristan'a) Sırbistan'a baskı yaptı. Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, I: 22-23 (23 Temmuz 1914 tarihinde düştüğü not).

karşısında Avusturya'ya engel olamamasının ardından başlayan Rusya'ya yönelik tepkilerdi.[29] II. Nikolay harekete geçmiş olan Avusturya-Macaristan'ı durdurmaya kararlıydı, Sırbistan'ın değil *Rusya'nın yararına.*

Temmuz sonunda Alman liderliği son dakikada konuyu tekrar gündeme getirdi, fakat Avusturya-Macaristan reddetti – ve Almanya rıza gösterdi. II. Wilhelm geri adım atıp kendisine bağlı Avusturya-Macaristan'ı frenleseydi II. Nikolay da geri adım atardı. Ancak böyle olmadı, kuzeninin saldırganlığı, içeride seçkinlerin dik durması yönünde yaptıkları baskı ve ülkesinin huzursuzluğu karşısında çar tam seferberlik için emir verdi, sonra vazgeçti ve nihayet 31 Temmuz'da yeniden seferberlik emri verdi.[30]

Fakat Rusya masum bir kurban değildi. Çarın Duma'yı feshetmesi ya da sadece danışma meclisi rolüne geriletebilmesi için çevrilen dolaplar iyice yoğunlaşmıştı. Aslında savaş kararı, bir yandan da, hor gördüğü Duma'ya karşı II. Nikolay'ın darbesiydi. Savaş, halkla çarın aracısız mistik bütünleşmesinin geri kazanımını sağlayacaktı (önceki yıl gerçekleşen Romanovların üç yüzüncü yıldönümü kutlamalarının devamını sağlayacaktı). Çar, ölüme gönderilecek masum vatandaşları için gerçekten vicdan azabı çekiyordu, fakat otokratik idealin zarara uğratılması ve istemeden siyasal ödünler vermekten kurtuluşun muazzam duygusal rahatlığını hissediyordu. II. Nikolay, aynı zamanda, içeride vatansever bir kabarmanın düşünü kuruyordu, "tıpkı 1812 büyük savaşında olduğu gibi."[31] Bu tür hezeyanları nakleden yerel bir gazete savaşla ilgili şöyle diyordu: "Artık siyasal partiler, tartışmalar, hükümet, muhalefet yok, sadece, kanının son damlasına kadar aylarca ya da yıllarca savaşmaya hazır kenetlenmiş Rus halkı var."[32] Büyük yanılgı bu noktadaydı: Rusya'nın saygınlığını yükseltmek için girişilen ikircikli, kararsız savaş, bir iç siyasal zafer biçiminde hayal ediliyordu – Saray Meydanı'nda çarlarının önünde diz çökmüş kalabalıklar. İmparatorluğun daha fazla genişlemesi ha-

---

29 Albertini, *Origins of the War of 1914,* II: 352-62; Lieven, *Russia and the Origins*, s. 139-51; Spring, "Russia and the Coming of War", s. 57-86. Albertini, Rus kaynaklarıyla ilgili derin bilgisiyle sivriliyor.

30 Turner, "The Russian Mobilization in 1914", s. 252-66; Geyer, *Russian Emperialism*, s. 312-3; Sazonov, *Vospominaniia*, s. 248-9 (Sazonov dışişleri bakanıydı). Konuyla ilgili dokümanlar için bkz. "Nacholovoiny 1914 g.: podennaia zapis'."

31 Hans Rogger, "Russia in 1914." Nikolay'a yazdığı bir mektupta Alexandra savaşın "moralleri düzelteceği, durgun zihinleri canlandıracağı, birlik duygusu yaratacağı" hayali kuruyordu ve "ahlâki anlamda sağlıklı bir savaş" nitelemesini yapıyordu. Pares, *Letters of the Tsaritsa*, s. 9 (24 Eylül 1914). II. Nikolay'ın Kış Sarayı'nın bir balkonundan yaptığı savaş ilanı konusunda bkz. Vasilyev, *Ochrana*, s. 36.

32 Gazete ekliyordu: "İşte ikinci Büyük Vatanseverlik Savaşı başlıyor." Gatrell, *Russia's First World War*, s. 18. 1914 yılında basında savaş tamtamları hem Almanya hem Rusya'da çalıyordu, bkz. Fischer, *War of Illusions*, s. 370-88. St. Petersburglu şair Zinaida Gippius 14 Ağustos'ta günlüğüne, "neden genelde bütün savaşlar kötü de bir tek bu savaş bir nedenle iyi?" diye soruyordu. Gippius, *Siniaia kniga*, s. 12.

yalleri de canlandı: Yüz yılda bir yakalanacak Türk Boğazları'nın ve Osmanlı Anadolu'su Ermeni bölgelerinin ele geçirilmesi fırsatı; Avusturya'nın Lehçe ve Ukraynaca konuşulan topraklarının ilhakı; İran, Çin Türkistanı ve Dış Moğolistan'a doğru yayılma.[33]

Rusya'daki geleneksel savaş ve devrim hattını aniden tersine çevirme –artık nedensel değil ama bir tür önleyicilikle– konusunda II. Nikolay yalnız değildi.[34] Berlin'de de güvensizlik durumu dış yayılmacılık ve iç kenetlenme hayallerini besliyordu. Almanya'nın iki cepheli kırılganlığı savunma modeli olarak *tüm kıtanın fethini* ortaya çıkardı. Tarihte, Kont Alfred von Schlieffen'e ait olması nedeniyle Schlieffen Planı olarak biliniyordu. Önceleri, kısmen, savaşa daha fazla kaynak sağlayabilmenin cüretkâr bir rolü olarak görülen ve daha sonra Genç Helmuth von Moltke tarafından yeniden ele alınan plan, büyük askerî birliklerin devasa bir yay biçiminde Belçika üzerinden Fransa'ya hareketlenmesini ve aynı zamanda Rusya'ya saldırmaya hazırlanılmasını gerektiriyordu. Almanya'nın çok sayıda dezavantajını, taktik sürprizler, hareketlilik ve üstün eğitim ile aşması umuluyordu.[35] Karamsarlık nöbetleri geçiren Alman genelkurmayı, kısa bir savaş olacağı yönünde bazı yanılsamaları dile getirdiler fakat sonra, savaşın artık etkin bir politika aracı olmaktan çıktığını, zaman zaman fark etseler de, itiraf edemediler – onlar için savaş çoklu ülke sorunlarına kesin çözümler vaat ediyordu, siviller de karşı çıkmadılar. Böylelikle, Almanya Rusya'ya karşı Avusturya'yı desteklemek için Belçika'nın tarafsızlığını ihlal edecekti ve buradaki daha büyük hedef, Rusya'ya karşı silahlanma yarışını kaybetmekten kurtulmaktı, ancak bu aynı zamanda Britanya ile savaş anlamına geliyordu.[36]

Daha az bilinen diğer bir olgu, Alman genelkurmayının eşdeğeri olan Britanya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın, Alman finans sisteminin hızla çökeceği ve böylelikle ekonomiyi felç ederek savaşı sürdürme yeteneğini kay-

---

33 John LeDonne'un söylediği gibi, "bunlar, cesaretini kaybeden ve Alman tehdidi karşısında şaşkına dönen siyasal kadroların hedefleri değildi." Boris Nolde'nin doğru biçimde tespit ettiği gibi, aslında, Rusya'nın emperyalist savaş hedefleri savaş kararına yön vermemiş, savaş başladıktan sonra ortaya çıkmıştır. Ancak bu ortaya çıkış damdan düşer gibi olmamıştır. Geriye dönük olarak, en önemli faillerden biri, eski Rus Dışişleri Bakanı Alexandr P. Izvolsky, Rus faaliyetlerine Avrupa'da Alman egemenliğinden duyulan korkunun yön verdiğini öne sürerek, Rusya'yı aklamaya çalışmıştır. LeDonne, *Russian Empire and the World*, s. 366-7; Boris Nol'de, "Tseli i real'nost' v velikoi voine", s. 81-6; Izvolsky, *Memoirs*, s. 83.

34 "Bu kadar uzun bir süre sosyal tepkilerden korkarak savaşa direnen Rus hükümeti," diyordu bir araştırmacı, "şimdi aynı nedenlerle savaşa giriyor." McDonald, *United Government*, s. 207.

35 Zuber, *Inventing the Schlieffen Plan*. Aynı zamanda bkz. Snyder, *Ideology of the Offensive*, dördüncü ve beşinci bölümler; Sagani, "1914 Revisited."

36 Förster, "Dreams and Nightmares: German Military Leadership and the Images of Future War", s. 343-76 (özellikle 365-372); Herwig, "Germany and the 'Short War' Illusion", s. 688; Snyder, *Ideology of the Offensive*, s. 112, 122-24; Howard, *The First World War*, s. 28-9; Offer, "Going to War in 1914."

bedeceği bir savaş başlatmanın planlarını yaptığıydı – çabuk bir zaferin varsayılan en ucuz yolu buydu ve aynı zamanda Schlieffen planının Britanyalı eşdeğeriydi. Komutanlığın Almanya'yı bitirme planları, Lord Desart olarak bilinen Hamilton "Ham" Cuffe (1848-1934) başkanlığındaki, düşmanla ticaret komitesinde geliştiriliyordu. Savaşı askerî hesapların çok ötesine taşımanın yanı sıra serbest pazar ekonomisine yoğun bir müdahaleyi de öngörüyordu. Komutanlık, Britanya bayrağı taşıyan ticaret gemilerinin savaş dönemi rotalarını ve taşıdığı özel yükleri denetlemek, tüm kablolu ağlara sansür uygulamak ve Londra şehrinin finansal faaliyetlerini denetlemek istiyordu. Britanya en büyük donanmaya sahip olduğundan ve küresel ticaret sisteminin altyapısı üzerinde neredeyse monopole sahip olduğundan, Komutanlık, Britanya'nın kendi ekonomisinde oluşacak kaosun etkilerini bir biçimde yönetebileceğini hayal ediyordu. Tüm bunlar uluslararası hukuka aykırıydı. Britanya kabinesi Komutanlığın planını 1912 yılında onayladı ve hatta savaş durumunda yürürlüğe sokmak üzere önceden yetki verdi. Britanya'da savaş ile ilgili iç tartışmalar, bir yandan Almanya'yı gemi ticareti, iletişim ve kredi kaynaklarından mahrum ederken diğer yandan Britanya'nın sert askerî faaliyetlere bulaşmaktan (kıtaya askerî birlikler göndermek) sakınıp sakınamayacağı üzerinde yoğunlaşıyordu.[37]

Britanya ve Almanya uçurumun kenarından döndüler. II. Wilhelm Rusya'nın harekete geçtiği haberini alana kadar savaş emrini vermedi.[38] Kayzer seferberlik emrini 1 Ağustos 1914, saat 5.00'te imzaladı, ancak bundan tam yirmi üç dakika sonra, Londra'daki Alman büyükelçisinden bir telgraf geldi. Alman büyükelçisi, Britanya Dışişleri Bakanı "şimdi beni telefonla aradı," diyordu, "ve Rusya-Almanya arasındaki savaşta Fransa'nın tarafsız kalması durumunda Fransa'ya saldırmama güvencesi verip veremeyeceğimizi sordu."[39] Acâba bu, Pyotr Durnovó'nun II. Nikolay'a İngiliz-Alman çekişmesinden uzak durması yönündeki (önemsenmemiş) tavsiyesinin bir benzeri olarak görülebilir miydi: Yani, Londra'nın Alman gücünü doğuya, Rusya'ya yönlendirerek savaştan kaçma hayalinin ifadesi miydi? Londra'dan gelen ayrıntılar oldukça yüzeyseldi. Grey ile Alman elçisi arasındaki görüşme sadece altı dakika sürmüştü. Ancak telgraf, 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca dünya siyaseti-

37 Lambert, *Planning Armageddon*. Şimşek hızıyla zafer kazanılmasının gerekliliğiyle ilgili Schlieffen'in savlarından biri, savaşın getirdiği yeni ekonomik kısıtlılıklar karşısında bir yıpratma savaşını sürdürmenin imkânsız görünmesiydi. Albertini, *Origins of the War of 1914*, III: 369 ve devamı.

38 Clark, *Kaiser Wilhelm II*, s. 214-18.

39 Büyükelçi Prens Karl Max Lichnowsky'den Berlin'e, 1 Ağustos 1914, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, ikinci baskı, 4 cilt (Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922), III: 66; Albertini, *Origins of the War of 1914*, III: 171-8, 380-6; Berghahn, *Imperial Germany*, s. 282-3. Kayzerin telaş ve tereddütleri konusunda bkz. Stevenson, *Cataclysm*, s. 21-35.

ni yönlendirecek ve Stalin rejiminin temel açmazı olacak asli sorunu gündeme taşıyordu: Alman gücü nereye gidiyordu?

Londra'dan gelen 1 Ağustos telgrafı Alman kayzeri bahtiyar eden beklenmedik bir ödüldü: Üçlü İtilaf dağılıyordu ve bir cephe eksiliyordu. Grey'in önerisi, Almanya'nın Avusturya'yı desteklemesi ve dolayısıyla Almanya'nın Rusya ile çatışması karşısında Britanya ve hatta Fransa'nın tarafsız kalacağını söylüyor *gibiydi*. Şaşkına dönen von Moltke Almanya'nın hassas savaş planından vazgeçilerek (bir şekilde) tüm orduların batıdan doğuya kaydırılmasının taşıdığı büyük güvenlik ve kargaşa riski nedeniyle karşı çıktı –"Majesteleri, bu yapılamaz. Milyonların intikali öylece gerçekleştirilemez"–[40] fakat eğer Almanya sadece Rusya'ya saldırırsa Britanya'nın tarafsız kalacağını teyit eder görünen ikinci telgraf gelince II. Wilhelm şampanya sipariş etti. Kayzer, aynı zamanda, her ne kadar Alman birlikleri Batı'da hareket halinde olmaya devam etseler de (savunma amaçlıydı), Fransız sınırını geçmeyeceklerinin sözünü vermek üzere, diğer bir kuzene, Kral V. George'a telgraf çekti. Bu bir anlaşma gibiydi, fakat aynı akşam Britanya kralı dehşet verici bir telgrafla yanıt verdi. Taslağını Grey'in hazırladığı telgraf, Grey ve Alman elçisi arasındaki görüşmeyi "yanlış anlaşılma" olarak niteliyordu.[41] Bu Britanya'nın ihaneti miydi? Hayır, sadece aptallıktı. Paris, Almanya'nın Rusya'yı mahvetmesine asla göz yummazdı zira bu durum kıtadaki güç dengelerini Fransa'nın aleyhine ciddi biçimde değiştirirdi ve ayrıca, Fransa'nın Rusya'ya karşı resmi anlaşma yükümlülükleri vardı. Grey'in –Almanya'yı dümensiz bir savaş gemisine benzetiyordu ama kendi davranışlarının da izahı yoktu– biraz gecikmeyle belirlediği gibi, Berlin açısından savaştan kaçınmak için yapılacak bir anlaşma Rusya'ya saldırmaktan vazgeçmek anlamını da taşıyordu. Öfkeden deliye dönen II. Wilhelm, son derece rahatlamış olan von Moltke'ye Belçika'nın işgali emrini verdi. Revize edilmiş "Schlieffen Planı" işlemeye başladı.[42]

Almanya, Rusya ve Fransa'ya savaş ilan etti; Britanya, Almanya'ya savaş ilan etti.[43] Alman yetkililer akıllıca bir propagandayla, önce harekete geçen Rusya'nın "saldırganlığı" nedeniyle Almanya'nın savaş emrinin kaçınılmaz bir tepki olarak görülmesini sağladı.[44] (Daha sonra Stalin, caydırıcılık ya da

---

40 Tuchman, *Guns of August*, s. 99 (von Moltke'nin anılarından alıntı).

41 Nicolson, *King George V*, s. 328-9 (Grey'in notunu aktarıyor, Kraliyet Arşivleri); Young, "The Misunderstanding of August 1, 1914."

42 von Moltke, *Erinnerungen*, s. 21; von Zwehl, *Erich von Falkenhayn*, s. 58-9.

43 26 Ocak 1910'da yürürlüğe giren Ekim 1907 tarihli anlaşmanın ardından, uluslararası hukuk savaş başlamadan önce savaş ilanını gerektiriyordu.

44 Donanma Yönetimi [naval cabinet] başkanı günlüğüne onaylayarak şöyle yazıyordu: "Hükümet [Alman], saldırılan bizmişiz gibi göstermeyi gayet iyi başardı." Berghahn, *Germany and the Approach of War*, s. 213 ve devamı.

savunma amaçlı da olsa, herhangi bir hareketin kaçınılmaz olarak savaşa varacağı genel kanısını, mecburen kabullendi.)[45]

Her ne kadar finans grupları, ticaret sektörü ve diğer menfaat grupları büyük stratejiye hararetle karşı çıksalar da, en azından başlangıçta, Lord Desart'ın planı da işliyordu. Ancak Temmuz 1914, güven kaybı nedeniyle çarpıcı bir finansal paniğe yol açtı: Londra bankaları kısa vadeli borçları geri çağırmaya ve muazzam miktarlardaki kambiyo senetlerini boşaltmaya başladılar, Londra borsası dondu; faiz oranları fırladı. New York'ta, Avrupalı yatırımcılar Amerikan tahvillerini ucuza satarak karşılığının altınla ödenmesini talep ettiler. Savaş korkusu sigorta hadlerini öylesine yükseltti ki, küresel finans sistemi altın temelinde işlediği halde, bu metalin sevki durduruldu. 1914 sonbaharında Lazard Kardeşler firmasının yöneticisi, "Tek bir silah ateşlenmeden ve hiçbir servet kaybı söz konusu değilken, dünya ölçeğinde kredi sistemi çöktü," diyordu. "Borsa kapandı; iskonto piyasası çöktü; ... Tüm dünyada ticaret durdu; döviz kıtlığı baş gösterdi; İngiltere merkez bankası kaynakları fazlasıyla zorlandı." Tarafsız kalan Birleşik Devletler, Almanya ile çatışması nedeniyle Britanya'nın küresel ekonomik sistemi durdurmasına izin veremezdi. Britanya hükümeti kısa süre sonra Alman ekonomisini çökertme girişiminden tümüyle vazgeçti ve bunun yerine kısmi ekonomik abluka uygulamayı denedi. Bu çaba başarısızlıkla sonuçlandı. Almanya'ya, Britanya bankalarının finanse ettiği ve Britanya gemileri ile taşınan okyanus-aşırı mal ve hammadde akışı arttı.[46] Bu arada, Britanya kıtaya kara ordusu gönderdi.

Dünya savaşından dönüş yok gibiydi. On yıllar boyunca, emperyal Alman egemen çevreleri, yeni şekillenen kudretleri ile ilgili en basit tedbirlilikten yoksundular; emperyalist Britanya, Almanya'nın gücünü kabul ederek yumuşatacak öngörü ve beceriye sahip bir liderlikten yoksundu. Sırbistan'daki unsurlar, sonuçlarını umursamadan suikast planlıyordu. Veliahtından yoksun kalan Avusturya-Macaristan bir ölüm-kalım restleşmesini tercih ediyordu. Alman egemen çevreleri tek müttefikleri olan kuşatılmış Avusturya'ya destek vermeye çalışırken, her iki tarafındaki büyük güçler, özellikle de zayıf Rusya'nın artan askerî hünerleri karşısında, silahlanma yarışını kazanamayan Almanya, esas itibarıyla güvende değildi ve dolayısıyla Avrupa'nın fethini gerektiren bir savunma planı geliştirmişti.[47] Rusya her şeyi riske et-

---

45 A. J. P. Taylor, iyi bilinen "tarifeli savaş" sözünü etmiş, yanlış bir biçimde harekâtı suçlamış hatta büyük güçlerin hiçbirisinin savaşı istemediğini vurgulamıştır. Taylor, *War by Timetable.*

46 Britanya hükümeti ablukayı uygulayacak kaynaklara sahipti ancak ilgili çok sayıda Britanya kurumunun eşgüdümünü sağlayacak beceriye sahip değildi. Ekonomik savaş, Britanya büyük stratejisinin temel unsuruyken tali bir düşünce haline geldi. Lambert, *Planning Armageddon,* 189. sayfadaki alıntı (Robert Brand). Aynı zamanda bkz. Ferguson, *Pity of War*, s. 189-97; Ferguson, "Political Risk."

47 Taylor, "barışın Almanya'ya birkaç yıl içinde Avrupa'da hâkimiyet getireceğini" öne sürerken,

mişti, mesele sadece Sırbistan'daki pan-Slav çıkarları değildi, Sırbistan'ı savunurken kaybetmesi halinde Rusya'nın prestiji ile ilgili sonuçlar da ortaya çıkacaktı.[48] Son olarak, Britanya ve Almanya, Rusya'nın hilafına, son dakikada gizli bir ikili anlaşmayı denediler ancak başarısız oldular. (Düşünce baki kaldı.) Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, yaz dönemiydi: Genelkurmay Başkanı von Moltke, karaciğer rahatsızlığı nedeniyle o yaz ikinci kez kaplıca ziyaretine gittiği Karlsbad'da, 25 Temmuz'a kadar dört haftalık tatildeydi; Alman Büyük Amiral Alfred von Tirpitz İsviçre'de kaplıcadaydı; Avusturya-Macaristan genelkurmay başkanı Mareşal Baron Franz Conrad von Hötzendorf metresiyle birlikte Alplerdeydi; Almanya ve Avusturya savaş bakanları da tatildeydi.[49] Ek yapısal etmenlerin –askerî taarruz becerilerinin abartılması gibi– Kıyamet'e giden yolda önemli etkileri oldu.[50] Arşidük'ün öldürülmesinde Sırp istihbaratının suç ortaklığı ile ilgili kesin kanıtlar St. Petersburg'un elinde olsaydı, sadece Belgrad'a askerî anlamda yandaş olmayı reddettiği ölçüde çarın onuru zedelenirdi.[51] Eğer Princip, suç ortaklarıyla birlikte suikastı yüzlerine gözlerine bulaştırdıktan sonra, vazgeçip eve gitseydi ya da arşidükün şoförü hastaneye gitmek için planın değiştiğini biliyor olsaydı dünya savaşının önüne geçilebilirdi. Bununla birlikte, bir savaşın başlatılması karar vericilere bağlıdır, bu karar vericiler silahlı devlet yapılarının hem ürünü hem de belirleyicileri olsalar dahi. 1914 yılında tüm Avrupa'da, birkaç istisna dışında –kurnaz Pyotr Durnovó, beceriksiz Edward Grey– politikacılar, askerler ve özellikle de egemenler, toprak ve itibar peşinde koşuyordu, ayrıca uluslararası ve ülke içi sorunlarının tüm yönleriyle savaş tarafından çözüleceğine, egemenliklerini pekiştireceğine inanıyorlardı (ya da umuyorlardı); her birinin inancı, kendileri için uygun zamanın yakalandığıydı.[52] Diğer bir deyişle, Saraybosna'nın caddelerinden birisinde şoförün yanlış yola sapması gibi beklenmedik bir durum çok az sayıda adamı dünya savaşı ya da barışı meselesiyle yüz yüze bıraktığında, önce tereddüt etseler de savaşı seçtiler;

Ferguson, buna karşı, Britanya'nın tarafsızlığının ardından en kötü ihtimalle Fransa'yı barışa zorlayan ve gelecekte Belçika'nın bütünlüğünü sağlayacak olan ihtiyatlı bir Alman barışının geleceğini öne sürüyordu. Taylor, *The Struggle for Mastery*, s. 528; Ferguson, *Pity of War*, s. 168-73, 442-62.

48 Lieven, *Russia and the Origins*, s. 142-3.

49 Bu von Moltke'yi temize çıkarmak anlamına gelmez: Haziran 1915'te yerine Erich von Falkenhayn geçtikten sonra, megaloman von Moltke bir arkadaşı ile özel sohbetinde, "hazırladığım ve başlattığım bu savaşta etkisizlikle suçlanmam korkunç," diyordu. Bir yıl sonra öldü. Mombauer, "A Reluctant Military Leader?", s. 419.

50 Stevenson, *Armaments*; Van Evera, "The Cult of the Offensive." Aynı zamanda bkz. Dickinson, *International Anarchy*.

51 Lieven, *Russia and the Origins*, s. 139-40. Onur meselesiyle ilgili bkz. Offer, "Going to War in 1914."

52 Karar verme ile ilgili temel bir değerlendirme için bkz. Hamilton ve Herwig, *Decisions for War*.

devlet prestiji, ülkenin büyütülmesi ve rejimin yeniden canlanması faktörlerinin farklı kombinasyonlarının yüzü suyu hürmetine.[53]

Lenin'e davet

Ağustos 1914 anlaşmazlığının bir dünya savaşına doğru tırmanışı, kısmen ülkelerin zapt edilmeye müsait olmaları varsayımından kaynaklanıyordu, ama öyle olmamaları nedeniyle savaş uzun sürdü.[54] Daha 1914 sonbaharının sonuna yaklaşırken Büyük Savaş çıkmaza girmişti: Britanya ve daha az olmak kaydıyla Rusya, Almanya'nın Fransa'ya karşı ön alma amaçlı işgal girişimini engellediler. Bu noktadan itibaren –ve izleyen günler boyunca– savaşın tüm tarafları için yeni seçenek son derece keskindi: Boşu boşuna milyonlarca askerin ölüme sürüklendiğini kabul edip açmazı sonlandırmak için müzakere etmek ya da daha başka milyonları gönderirken bir türlü zemin bulamadıkları bitirici darbeyi vurmak için fırsat kollamayı sürdürmek. Savaşın tüm tarafları ikinci yolu seçti. Meseleyi başka türlü ortaya koyacak olursak, başlangıçta savaş kararı Avusturya-Macaristan'ın, daha sonra Almanya'nın, daha sonra Rusya'nın, daha sonra Britanya'nın olsa da çekilen acıların sürmesi herkesin kararıydı. Savaşa taraf olan ülkelerin parası tükendiği halde savaşta ısrar ettiler. Elli iki aylık savaş boyunca, dünyanın en eğitimli ve teknolojik olarak en gelişmiş ülkelerinin egemenleri altmış beş milyon insanı seferber ettiler. Yaklaşık 9 milyon kişi öldü, 20 milyon kişi yaralandı ve yaklaşık 8 milyon kişi esir alındı ya da kayboldu – toplamda 37 milyon kişi zarar gördü.[55]

İki yıl boyunca Britanya, genellikle Fransızların ve Rusların Alman darbelerine maruz kalmasına müsaade etti.[56] Ancak 1916 Temmuz ayında, Verdun kıyımı –Almanların açmazdan kurtulmak üzere başlattığı yeni yıpratma stratejisi kapsamında Fransa'ya kan kaybettirme çabası– sırasında, Britanya Fransa'nın uzak batısında yer alan Somme'da bir saldırı ile karşılık verdi. *İlk yirmi dört saat içinde* en az 20 bin Britanya askeri öldü ve 40 bini de yaralandı. Bu, Britanya askerî tarihinin en yüksek can kaybıydı – işçi sınıfı ve aristokrat. Verdun'da da olduğu gibi kilitlenme ile sonuçlanan Somme Muhare-

53 Anılar üzerinden devlet adamlarına odaklanmak (o zaman kapalı olan arşivler yerine), Tuchman'ın son derece etkili bir niteliğidir. Tuchman, *Guns of August*. Bkz. Strachan, *The First World War* [2004], s. 68; Strachan, *The First World War* [2003], I: 4-162; Stevenson, *Cataclysm*; Van Evera, "Why Cooperation Failed."

54 Christensen ve Snyder, "Chain Gangs", s. 66.

55 Horne, *A Companion to World War I*, s. 249. "Bugün Avrupa'nın tüm milletleri, benim basit tahminime göre, bu şekilde ifade etmek doğru mudur bilmiyorum, delirdiler," diyordu Kanada başbakanı (Wilfrid Laurier) daha savaştan birkaç yıl önce (1911). Aktarıldığı kaynak, Offer, *The First World War*, s. 268.

56 French, *British Strategy*, s. xii, 200-1.

besi'nde, 200 bin Fransız ve yaklaşık 600 bin Alman'ın yanı sıra 430 bin Britanyalı öldü ya da sakat kaldı (günde 3 bin 600 kişi).[57] Batı cephesinde, toplam 10 milyon ölümün 8 milyonu gerçekleşirken, ölümlerin kaynağı "endüstriyel katliamlar" değil eski teknolojilerdi: Hafif silahlar ve toplar.[58] Yine de, artık top atışları yirmi beş mil mesafeden insanları paramparça edebiliyordu (toprak kazanımları yarda cinsinden ifade ediliyordu). Makineli tüfekler kolayca taşınabilir hale gelmişti, dakikada altı yüz atış yapabiliyordu ve aralıksız saatlerce metalik bir ölüm yağmurunu mümkün kılıyordu.[59] Zehirli gazlar siperlerdeki askerlerin ciğerlerini kurutuyor, çoğu durumda daha sonra tersine esen rüzgârlar ölümcül bulutları kimyasal silahı kullananların üzerine taşıyordu. (Savaşan taraflar arasında, maske yetersizliği nedeniyle, klor ve biber gazından en fazla zarar gören Rus ordusu olmuştu.)[60] Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alan Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni vatandaşlar topyekûn ihanetle suçlanarak –Doğu Anadolu'yu koparmak için Rusya ile işbirliği yapmakla– zorla sınır bölgelerine yürütüldüler ve 800 bin - 1,5 milyon arası sivil Ermeni öldü. Sırbistan'da kayıp nüfusun yüzde on beşiydi ve bu pervasız bir suikast için çok çok büyük bir bedeldi; bu arada, Sırbistan'ın Habsburg bölgelerine yönelik akınları, bir Güney Slav ayaklanmasını yükseltemedi ki bu durum restleşmenin başlama nedeni olan Viyana'daki korkunun fazla abartılı olduğunu gösteriyordu.[61] Peki, kuruluşuyla Britanya'yı tahrik eden ve Avrupa'yı uçuruma sürükleyen o yere göğe sığdırılamayan Alman donanmasına ne olmuştu? Tüm Büyük Savaş boyunca, sadece bir kez, 1916 yazında, Danimarka körfezinde Britanya donanmasıyla savaşa katıldı ve Britanya donanıması daha fazla gemi kaybı yaşadı, ancak Almanlar kıymetli donanmalarını geri çekerek bir daha riske atmamayı seçtiler. Ardından gelen baştan savma Versailles Barış Antlaşması'nın değil ama savaşın korkunç etkileri onlarca yıl sürdü. Bir Britanya başbakanının torunu olan ve Cambridge Üniversitesi'nin mantık bölümünden Bertrand Russell, "cesametine kıyasla bu savaş çok saçma," diyordu. "Ulvi bir ilke söz konusu değil, her iki taraf için de büyük bir insani amaç yok... İngiliz ve Fransızlar demokrasiyi savunmak için savaştıklarını söylüyorlar fakat sözlerinin Petrograd [St. Petersburg] ve Kalküta'da duyulmasını istemiyorlar."[62] Ölüm saçan riyakârlığın ötesindeki hakikat insanların, tüm

---

57 Pearce, *Comrades in Conscience*, s. 169; Keegan, *The First World War*, s. 278-99; Ferro, *The Great War*, s. 91-2. Aynı zamada bkz. Prior ve Wilson, *The Somme*.

58 Edgerton, *TheShock of the Old*, s. 142-6.

59 Ellis, *Social History of the Machine Gun*.

60 Haber, *The Poisonous Cloud*, s. 243.

61 Gumz, *Resurrection and Collapse*.

62 Russell, *Justice in War Time*, s. 13-4.

ulusun kaderini ellerinde tutabilmeleriydi, artık Bolşeviklerin lideri olan Lenin'in de yapmakta olduğu gibi. Ancak, Avrupa'nın egemenleri ve generalleri anlaşılmaz nedenlerle bilerek milyonları ölüme gönderirken, Lenin, emperyalist savaş yüzünden hiç olmadığı kadar adil görünen sebeplerle milyonları feda etmeye amade olduğunu öne sürebiliyordu: Barış ve sosyal adalet için. *Komünist Manifesto*'da Marx, kapitalizmin olağanüstü dinamiğini övüyordu, ancak Lenin sınırsız yıkıcılığından dem vuruyordu: Ona göre savaş, bir zamanlar sahip olduğu gelişimci potansiyel ne olursa olsun, kapitalizmin geri dönülmez biçimde tükendiğini gösteriyordu. Avrupa'nın, Marksist oldukları halde savaşa karşı çıkamayan sosyal demokratları, onun gözünde, eşit derecede affedilmezdi.[63] Uluslararası sosyalistler arasında Lenin, belirgin biçimde ön plana çıkmıştı. Ocak 1917'de "Marx ve Engels'i çok seviyorum ve aşağılanmalarını soğukkanlılıkla karşılayamıyorum," diye yazıyordu Lenin Zürih'ten, sevgilisi Inessa Armand'a. "Hayır gerçekten, meselenin özü onlarda. Öğrenilmeleri gerek." Mektubunu "Kautskicileri," yani savaşın yok ettiği sosyalist İkinci Enternasyonal'in (1889-1916) çok önemli figürü, Alman Sosyal Demokrat Karl Kautsky yandaşlarını aşağılayarak bitiriyordu.[64]

Lenin, Marksist ideolojisine bir imitativ savaş teknikleri politikası eklemişti ve savaş dönemi kıyımları bu politikanın birçok yönden doğrulanmasına katkıda bulundu – savaş öncesinde bu asla mümkün olamazdı.[65] Savaş şiddetlenirken, Britanyalı John Hobson ve Avusturyalı Rudolf Hilferding'in düşüncelerini uyarladığı ve eğer kapitalizm ülke dışında sömürüye yönelmez ise sonunun geleceğini öne sürdüğü temel kitabı *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*'i [*Emperyalizm: Kapitalizm'in En Üst Aşaması*] yazdı (1916). Fakat Büyük Savaş ile sömürgeci hırs arasındaki bağlantıyı kavramak için Lenin okumaya gerek yoktu. 1876-1915 yılları arasında dünya üzerindeki devasa toprak parçaları, genellikle zora başvurularak, el değiştirdi.[66] Fransa kendi topraklarının 20 katı, Britanya 140 katı büyüklüğünde alanlarla küresel imparatorluklar kurdular ve yüz milyonlarca insanı kapsayan sömürgeler oluşturdular. Avrupa dışında sadece Japonya, Avrupa saldırılarını atlatmayı başardı ve kendi denizaşırı sömürgeleri ile Avrupa'nın açgözlülüğüyle yarıştı. Alman denetimindeki Güneybatı Afrika'da sömürgeleştirilen

63 Harding, *Leninism*, s. 8-11, 113-41.

64 *Bol'shevik*, 1949, no. 1, yeniden basım, *PSS*, XLIX: 377-9 (378'de); Lih, *Lenin*, s. 13; yazdığı metinlerle özgün bir kavrayış sergileyen Lih, maalesef Lenin'i Avrupalı ana akım bir sosyal demokrat haline getirir, aynen Nietzsche'nin İngilizce tercümanı Walter Kaufmann'ın Alman radikal düşünürü Amerikalı bir liberale dönüştürmesi gibi.

65 "Vatanseverlik zaman zaman sahne almış ve 1915 yılında neredeyse tümüyle yok olmuştur... Ruslar savaşta kime karşı mücadele ettiklerini gayet iyi biliyorlardı, fakat kimin için ve ne için savaştıklarını bilmiyorlardı." Jahn, *Patriotic Culture*, s. 134, 173. Savaş vatanseverliği bir üst sınıf hissiyatıydı: Gurko, *Features and Figures*, s. 538.

66 Lieven, *Empire*, s. 46.

Hererolar ayaklandı (1904-7) –ve neredeyse başarılı da oluyordu– bastırma girişimleri imha boyutuna tırmandı: Almanya yerlilerin yüzde yetmiş beşini yok etti.[67] Tümünün içinde en dile düşmüş olanı, minik Belçika'nın kurduğu imparatorluktu – kendi topraklarının seksen katı büyüklüğündeydi: 1914 öncesinde, kauçuk ve zafer peşinde koşarken, belki de Kongo nüfusunun yarısını, on milyon kişiyi, köleleştirdi, sakat bıraktı ve katletti.[68] Fakat bu durum Büyük Savaş için de geçerliydi: Yasaların egemen olduğu ülkelerde bile politikacılar ve generaller, kendi vatandaşlarına, sömürgedeki tebaalarından daha iyi davranmadılar, hatta genellikle daha kötü davrandılar. Somme'daki Britanya komutanı General Sir Douglas Haig için ne düşmanın ne de kendi adamlarının hayatlarının bir değeri vardı. Haig günlüğüne "böylesine büyük bir gaye için üç yıllık savaşta nüfusun onda birini kaybetmek çok büyük bir bedel değil," diye yazmıştı. Britanya'nın zayiatı az olduğunda general bunu irade kaybının göstergesi olarak görüyordu.[69] 1914 yılında demokratik Fransa'da –büyük güçler arasındaki tek cumhuriyet– silah altında olan 3,6 milyon kişiden geriye, 1917 yılında 1 milyondan az insan kalmıştı. Yaklaşık 2,7 milyon kişi öldü, yaralandı, esir alındı ya da kayboldu. Çok sayıda sivil de öldü. Hiçbir büyük Avrupa şehri harabeye dönmemişti –Büyük Savaş köylerde ve ovalarda sürdürülüyordu– ancak artık ülke "güvenliği" düşmanın kültürel anlamda yok edilmesini gerektiriyordu, tıpkı Almanya'nın daha en baştan Belçika'da yaptığı gibi: Düşman milletin cisimleştiği kütüphaneler, katedraller ve siviller bombaların ve kasıtlı açlığın hedefiydi.[70] 1915 yılında Fransa kıyımının ortasından eve mektup yazan yaralı Hintli asker, "bu savaş değil," diyordu, "dünyanın sonu."[71]

Askerler ve asker kaçakları

Stalin savaşı kaçırdı. 1914 yazında, otuz altı yaşında, Kuzeydoğu Sibirya'nın Turunkhansk şehrinde geçirdiği dört yıllık iç sürgünün ikinci yılındaydı. Bu, ardı ardına gelen sürgün dönemlerinin en uzunuydu ve Kuzey Kutbu yakınlarında 1917'ye kadar acı çekecekti. Bu sefer yetkililer kaçamaması için

67 Hull, *Absolute Destruction*, s. 5-90.

68 Hochschild, *King Leopold's Ghost*.

69 Prior ve Wilson, *The Somme*, s. 222; de Groot, *Douglas Haig*, s. 242 (atıfta bulunduğu kaynak, Haig, "Memorandum on Policy for the Press", s. 26 Mayıs 1916).

70 Kramer, *Dynamic of Destruction*. Bir tarihçi şöyle diyordu: "Müttefikler ve özellikle de Britanyalılar, vahşice ya da ahlâksızca davrandıkları için vicdan azabı çektikleri intibaını yaratmayı başarıyorlardı; Almanlar her zaman bundan keyif alır gibi görünüyorlardı." Aslında, en başta bir kışkırtma olmaksızın Belçika'da sergilenen vahşet, her ne kadar abartılsa da, gerçekti. Taylor, *The First World War*, s. 57.

71 Omissi, *The Sepoy and the Raj*, s. 117 8.

demiryollarından çok uzağa göndermişlerdi. İki nesil genç Avrupalı savaş tarafından öğütülürken onun savaşı sivrisinekler ve sıkıntıya karşıydı.

Hiçbir üst düzey Bolşevik cephede savaş görmedi. Lenin ve Troçki konforlu dış sürgündeydi. 1915 Temmuz ayında Lenin Zinoviev'e yazdığı mektupta "Koba'nın adını hatırlıyor musun?" diye soruyordu. Lenin'in kastettiği tabii ki Koba'nın gerçek adı ve soyadıydı. Zinoviev hatırlayamadı. Kasım 1915'te Lenin diğer bir yoldaşa yazıyordu, "bana bir iyilik yapar mısın? Stepko [Kiknadze] ya da Mikha'dan [Tskhakaya] 'Koba'nın soyadını (Yosif J–?) öğrenebilir misin? Unuttuk. Çok Önemli!" Lenin neyin peşindeydi bilmiyoruz.[72] Kısa süre sonra, yanlış bir biçimde, dünyanın % 85'inin ele geçirilmesini amansız ekonomik dürtülere bağlamakla meşgul olmaya başladı. Savaş sırasında bir ülkeden diğerine dolaşan Troçki, siper savaşı ve savaşın sosyopsikolojik etkileri, birçok Avrupa ülkesinin ve Birleşik Devletler'in siyasi hayatı, sosyalist hareketlerin savaşa ilişkin politikaları konularında gazete yazıları yazıyor ve savaşı sona erdirmenin bir yolu olarak "Avrupa Birleşik Devletleri" çağrısı yapıyordu.[73] Troçki'nin daha sonra söylediği gibi, uluslararası sosyalist hareketi dumura uğratan dünya tarihinin en büyük savaşı sırasında, kesinlikle önemli hiçbir metin yayınlamadı. Gelecekte tüm düşüncelerin belirleyicisi olacaktı, ancak savaşa dair herhangi bir düşünce bırakmadı, bir günlük bile.[74]

Aşırı yalıtılmışlık etmenlerden bir olabilir. Stalin, kahrolası Sibirya'dan Avrupa sürgünündeki Bolşeviklere, özellikle milli mesele üzerine daha önce istediği kitapların gönderilmesi için çok sayıda yalvaran mektup göndermişti. 1913 yılında yazdığı "Marksizm ve Milli Mesele" makalesi üzerine inşa edeceği, milli mesele üzerine yazılarını derleyeceği bir kitap tasarlıyordu. Savaş başlamadan önce, 1914 yılı başlarında Stalin "Kültürel Özerklik Üzerine" başlıklı uzun bir makale yazıp gönderdi ancak bu metin kayboldu (ve hiçbir zaman bulunamadı).[75] Kamenev'e, "Tarihsel Gelişimi İçinde Milli Hareket" ve "Savaş ve Milli Hareket" başlıklı iki metin üzerinde çalıştığını bildiren ve içeriklerini özetleyen bir mektup yazdı (Şubat 1916). Amacı, emperyalist savaş ile milliyetçilik ve devlet biçimleri arasındaki ilişkiyi çözmek ve büyük ölçekli çok milletli devletlere bir açıklama getirmekti.

72 PSS, XLIX: 101, 161.

73 Thatcher, *Leon Troçki*, s. 212. Aynı zamanda bkz. Martynov, "Ot abstraktsii k konkretnoi deiatel'nosti"; Thatcher, "Trotskii, Lenin, and the Bolsheviks."

74 *Biulleten oppozitsii*, Ağustos 1930, sayı 14: 8; Troçki, *Stalin School of Falsification*, s. 184-5. Stalin *Toplu Eserler* II. Cilt'teki son girişin tarihi Ocak-Şubat 1913'tür ve III. Cilt'teki ilk metin Mart 1917 tarihlidir. Medvedev, *Let History Judge*, s. 37.

75 Van Ree, "Stalin and the National Question", s. 224, 237, n 64 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 30, op. 1, d. 20; f. 558, op. 1, d. 57); Shveitzer, *Stalin v turukhanskoi ssylke*. Stalin toplu eserlerini hazırlarken bile, el yazısıyla iki müsvedde defterini doldurduğu iddia edilen kayıp makale bulunamadı. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 62, l. 308 ve devamı, s. 424.

Siyasal bir ifade olarak emperyalizm [...] "Eski Milli devlet" çerçevelerinin yetersizliği. Bu çerçevelerin parçalanması ve çok milletli devletler kurma eğilimi. Buna bağlı olarak ilhak ve savaş eğilimi. [...] Buna bağlı olarak milli özgürleşme inancı. İlhak ilkesini dengeleyecek biçimde, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesinin popülerlik kazanması. Küçük devletlerin bariz zayıflığı (ekonomik ve diğer)... Küçük ve orta büyüklükte devletlerin tam bağımsız varoluşunun yetersizliği ve milli ayrılık düşüncesinin bozgunu. [...] Bir yanda, devletlerin birliğinde genişleme ve derinleşme, diğer yanda devlet içinde özerk milli bölgeler. [...] Kendisini, Birleşik Avrupa Devletleri mücadelesinde çok milletli devletler içinde özerk milli bölgelerin ilanı biçiminde ifade edecek.[76]

Bu düşünceler, Lenin'in *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* kitabının yayınlanmasından önceydi ve bir biçimde Troçki'nin Birleşik Avrupa Devletleri yazılarıyla (Lenin'in saldırdığı) uyum içindeydi. Ancak Stalin'in Kamenev'e "neredeyse hazır" olduğunu bildirdiği savaş dönemi makaleleri hiç ortaya çıkmadı.

Tek açıklama aşırı yalıtılmışlık olamaz. Sibirya sürgününde Stalin, daha sonra rakibi olacak Yankel "Yakov" Sverdlov (doğum 1885) ile tanıştı. Yakov, Nizny Novgorodlu bir Yahudi oymacının oğluydu ve dört yıllık lise eğitimi vardı. Sverdlov, tıpkı Stalin gibi, 1912 yılındaki Prag parti toplantısının ardından, gıyabında Bolşevik Merkez Komitesi'ne seçilmişti. Her ikisi de Bolşevik kadrolar içinde yer alan aynı *okhranka* ajanının, Malinowski'nin ihanetine uğradı ve belki de sadece otuz-kırk kişinin yaşadığı uzak Keruika'da geçirdikleri dönem de dahil olmak üzere, birkaç yıl için Turukhanks'da yolları kesişti. Savaş sırasında uzak Sibirya'da Sverdlov *Mass Exile, 1906-1916* başlıklı bir kitapçığı ve birkaç makaleyi tamamlamayı başardı: "Essays on the History of the International Worker Movement" ["Uluslararası İşçi Hareketi Tarihi Üzerine Yazılar"], "Essays on Turukhanks Region" ["Turukhanks Bölgesi Üzerine Yazılar"], "The Downfall of Capitalism" [Kapitalizmin Çöküşü"], "The Schism in German Social Democracy" ["Alman Sosyal Demokrasisinde Hizipleşme"], "The War in Siberia" ["Sibirya'da Savaş"].[77] Stalin ile yaşadığı rekabeti ortaya çıkaran mektuplar da yazdı. 12 Mart 1914'te Paris'e postalanan bir mektupta, "arkadaşım [Stalin] ve ben birçok konuda ayrılıyoruz," diyordu. "Son derece yaşam dolu birisi ve kırk yaşına rağmen türlü türlü olaylar karşısında neşeyle tepki verme yeteneğini koruyor. Birçok durumda, benim artık ikna olduğum konularda yepyeni sorular soruyor. Bu

76 Van Ree, "Stalin and the National Question", s. 225 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 1, d. 54, d. 56).

77 Sverdlov, *Izbrannye proizvedennye*, I: 386-90.

anlamda benden daha zinde. Bundan, onu kendimden üstün gördüğüm anlamı çıkmasın. Hayır, ben ondan üstünüm [*krupnee*] ve o da bunun farkında... Bahse girdik ve satranç oynadık, onu mat ettim, gece geç vakit ayrıldık. Sabah yeniden buluştuk, bu her gün böyle, Kureika'da sadece ikimiz varız." Kısa bir süre aynı evi paylaştılar. Sverdlov, tek bir odada "sadece ikimiz varız," diye yazıyordu ikinci karısı Klavdiya Novogorodtseva'ya. "eski tanıdık Gürcü Cugaşvili benimle kalıyor... İyi bir insan fakat gündelik hayat içinde çok bencil." Oldukça kısa bir süre sonra Sverdlov bu duruma dayanamadı ve taşındı. 27 Mayıs 1914'te bir devrimci mühendisin karısı olan Lidiya Besser'e yazdığı mektupta "birbirimizi çok iyi tanıyoruz," diyordu. "İşin en üzücü tarafı, sürgün ya da cezaevi koşullarında, insanların karşınızda tüm çıplaklıklarıyla kalmaları ve tüm yönleriyle görünmeleri... Artık yoldaş ve ben farklı semtlerde oturuyoruz ve birbirimizi nadiren görüyoruz."[78]

Stalin bu ıssız ortamda derin yalıtılmışlığını sevmeye başlamıştı. Sibirya sürgünündeki bir arkadaşın boğulması üzerine Stalin adamın kütüphanesine, sürgün kurallarını ihlal ederek ve ben-merkezci namını pekiştirerek, tek başına el koydu. Stalin aynı zamanda, sürgündeki devrimcinin hobisi olan köylü kızları istismar edip sonra da terk etme uğraşını sürdürdü. Ev sahiplerinden birinin on üç yaşındaki kızı Lidiya Pereprygina'yı hamile bıraktı ve polisin devreye girmesiyle evlenme sözü vermek zorunda kaldı, ancak sözünü tutmadı; Lidiya, kısa süre sonra ölecek bir oğlan çocuğu doğurdu. (Stalin daha sonraları Sibirya'daki köpeği Tishka'yı anacak, ama kadın arkadaşlarını ve gayrimeşru çocuklarını unutacaktı.) Turukhanks'ın sekiz ay süren kış mevsimi boyunca, geleceğin diktatörü donmuş ırmak üzerinde delikler açarak, beslenmek için balık tutuyordu, tıpkı etrafındaki yerel kürk kıyafetlere bürünmüş yerliler gibi. Karanlık, karla kaplı ormanda yalnız ve uzun süre ava çıkıyordu. (Daha sonraları Stalin, "kurtlar arasında yaşarsan kurt gibi davranmalısın," diyecekti.)[79] Ani, kör edici kar fırtınasında neredeyse hayatını kaybediyordu. Her zamanki ajitatör ve öğretmen kimliğiyle söylev vermeye devam ediyor, soğuk, penceresinde cam bulunmayan, sıkış tepiş odasında yerel insanları, Yakut ve Evenki'yi, beyhude yere devrimci mücadeleye kazandırmaya çalışıyordu. Dinleyicileri vardı ama doğrudan muhatabı çok azdı, yandaşı ise hiç yoktu. (Stalin'in, düzensiz yandaşların meydana getirdiği minik bir gruptan başka bir şey olmayan sözde Kafkas çetesi bir daha top-

---

78 *Krasnoiarskii rabochii*, 25 Temmuz 2003 (atıfta bulunduğu kaynak, Gosudarstvennyi arkhiv Krasnoiarskogo kraia): http://www.krasrab.com/archive/2003/07/25/16/view_article; *Pechat' i revoliutsiia*, 1924, kn. 2: 66; Sverdlov, *Izbrannye proizvedennye*, I: 276-7. Volkogonov, *Stalin: Politicheskii portret*, I: 51. Aynı zamanda bkz. Sverdlova, *Iakov Mikhailovich Sverdlov* [1985], s. s. 171-208.

79 Bu alıntının yer aldığı Ekim 1938 tarihli kaynak, *Istoricheskii arkhiv* (1994), no. 5: 13; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, l. 55. Evlilik sözü konusunda bkz. *Istochnik*, 2002, no. 4: 74.

lanmamak üzere çoktan dağılmıştı.) Ona muhafızlık yapmak için görevlendirilmiş zavallı jandarmayı kendisine tabi kılmayı başardı. Mektuplarını taşıyor, dağınık yerleşimlerde bulunan tanıdık sürgünlerle görüşmek üzere çıktığı izinsiz seyahatlerde eşlik ediyordu.[80] Sürgündeki Ermeni arkadaşı Suren Spandaryan, yanında kız arkadaşı Vera Schweitzer ile birlikte, donmuş Yenisei Nehri üzerinden kuzeye doğru uzun bir seyahatle ziyaretine gelmişlerdi. Bu arada, aşırı yoksul Stalin, tanıdığı hemen herkese yazarak para ve kitap için yalvarıyordu. Lenin'e yazdığı mektupta, "seni selamlıyorum sevgili Vladimir Ilich, sımsıcak selamlar," diyordu. "Zinoviev'e selamlar, Nadezhda'ya selamlar! Her şey yolunda mı, sağlığın nasıl? Benim hayatım her zamanki gibi. Burada paslanarak cezamın yarısını doldurdum. Sıkıcı – ancak ne yapılabilir ki?" Alliluyev kardeşlere (Petrograd) yalvarırken Stalin "yaşadığı Allah'ın belası bölgedeki inanılmaz kasvetten" yakınıyordu.[81] Bu arada Lidiya'dan ikinci çocuğu, oğlu Aleksandr doğdu ve yaşadı –yaşayan ikinci gayrimeşru çocuğuydu– ancak Solvychegodsk'daki birinci oğlu Konstantin gibi bu çocuğu da arkasında bıraktı.

1916 yılı sonunda Stalin'e askerlik celbi geldi. Fakat 1917 Ocak ayında, Turukhanks'tan yola çıkarak ve tundralar üzerinden ren geyiklerinin çektikleri kızakla, altı haftalık bir yolculuğun ardından Güney Sibirya'daki askere alma merkezi Krasnoyarsk'a varmasının ardından geleceğin diktatörü fiziksel sakatlıkları nedeniyle askerlik hizmetinden elendi.[82]

Stalin ve iç sürgündeki diğer arkadaşları gibi ayak takımını askere alarak çarlık devleti ne yapmaya çalışıyordu? Çoğu Büyük Güç gibi Rusya da 1870'lerde başlayan ve birçok ülkede uygulanan zorunlu askerliği kabul etmişti. Belli bir süre sonra, ülkeler bu tür topyekün seferberlik gerçekleştirebilecek yönetim gücünü ve finansal araçları kullanmaz oldular. Fransa'da askere çağrılanların yarısı , ikinci yıllarında muharip görev verilmezken, Almanya'da askere çağrılması muhtemel olanların yarısı, genellikle saflarda yer almıyordu. Rusya'da uygun niteliklere sahip olanlar havuzunda yer alanların üçte ikisi askerlikten muaf tutuluyordu. Büyük Savaş yaklaşırken, umumi

80 Kitaplık Dubrovinsky'e aitti. 1929 yılında jandarma Mikhail Merzlyakov, çarlık polisi geçmişi nedeniyle kolhozundan atılınca Stalin'e durumu bildirdi. Stalin de köy sovyetine bir yazı yazdı: "Mikh Merzlyakov, polis şefinin verdiği görevleri kitabına uygun biçimde yerine getirmiştir fakat olağan polis şevki ile değil. Beni hiçbir zaman ispiyonlamamıştır. Sık sık ortadan kaybolmama tolerans göstermiştir. Birçok emir ve talimatları nedeniyle zaman zaman amirlerini eleştirmiştir. Bu bilgiyi size aktarmayı görev bilirim. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 662.

81 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, 21 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 53, l. 1-3: 27 Şubat 1915); Allilueva, *Vospominaniia*, s. 118. Anne, Sergei Alliluyev'in diğer bir kızıydı. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 662. Stalin 1914-1916 arası Kureika'daydı ve daha sonra bölgenin çocuklarına şöyle söyleyecekti: "Hercai bir hayatım vardı, zaman zaman ağlıyordum, zor ve sert bir yaşamdı." TsKhIDNI Krasnoiarskogo Kraia, f. 42, op. 1, d. 356, l. 22.

82 Ostrovskii, *Kto Stoial*, s. 414-8. Sverdlov da Yahudi olduğu için savaştan kaçmıştı.

askerlik çağrısını yerine getirme zorunluluğu artsa da, ülkelerin kaynakları hâlâ yetersizdi.[83] Buna rağmen, savaş patladığında, Rusya dünyanın en büyük askerî gücünü, 1,4 milyon üniformalı barındırıyordu. Britanya ve Fransa, müttefiklerinin kitlesel askerî gücünü "silindir" olarak adlandırıyordu. Ayrıca, asker alımlarının yarattığı isyana rağmen, sadece 1914 yılının ikinci yarısında 5 milyon Rus vatandaşı daha askere çağrıldı.[84] Fakat savaş nasıl 1914 subay sınıfının tümüyle ölümüne ya da yaralanmasına sebep olduysa, askere alınanları da yok etti. En az 2 milyon Rus askeri, savaş sırasında ölümle tanıştı.[85] Çarlık yetkilileri daha da derine inmeye zorlanıyordu.[86] Rusya'nın, 1914 yılı itibarıyla tahminen 178 milyon olan nüfusunun 18 milyonu askerlik hizmeti için aranan niteliklere sahipti ve bunların 15 milyonu askere çağrıldı. Bu çok büyük bir rakamdı, fakat oransal olarak Fransa (40 milyonun 8 milyonu) ya da Almanya (65 milyonun 13 milyonu) kadar değil. Savaş sırasında Rusya çiftliklerinde istihdam edilen işçi sayısı neredeyse üçte iki oranında düştü ve Rus fabrikaları çoğunlukla nitelikli emekten mahrum kaldı. Asker alımları Rus ilkokul öğretmenlerinin yarısını alıp götürdü (zaten sayıca çok değillerdi). Hal böyleyken, Rus rakamlarının görece sınırlılığı, çarlık rejiminin devasa imparatorluk topraklarına ulaşma konusunda karşılaştığı sınırlılığın göstergesiydi. Rusya, Alman üst komutasını ürküten durumdan yeterince yararlanamıyordu: Yani dev nüfustan.[87]

Ne olursa olsun, Rus birlikleri ve yüksek rütbeli subaylar savaş meydanına çıktıklarında, daha baştan karşı karşıya kaldıkları silah, top, mermi, üniforma ve postal açığına rağmen, –savaşa katılan diğer ülkelerden daha büyük

83 Best, "The Militarization of European Society", s. 13-29.

84 Rus ordusu, askerleri 8 milyon mil karelik bir alana yayıldıkları halde, savaşa genellikle yürüyerek, atların ve öküzlerin çektiği arabalar eşliğinde gidiyordu. 1914 yılında her askere çağrılan Rus, harekât alanına varana kadar, Alman, Avusturya-Macaristan ve Fransız askerlerinden ortalama üç misli fazla seyahat ediyordu. Knox, *With the Russian Army*, I: xxxiii; Dobrorolski, *Die Mobilmachung der ruusischen Armee*, s. 28; Golovin, *Voennye usiliia Rossii*, I: 51, 61, II: 69-71; Brusilov, *Moi vospominaniia*, s. 76; Danilov, *Rossiia v mirovoi voine*, s. 191-2; Rostunov, *Russkii front*, s. 100-1.

85 Birçoğu, gerideki çok uzak hastanelere gitmeye çalışırken, "hiçbir tıbbi bakım olmaksızın, nakil arabalarının zemininde yığılı vaziyette" öldüler. Hastanelere yatan beş milyon Rus askerinin yarısı savaştan kaynaklı yaralanmalar nedeniyle oradaydı; diğerleri hastaydı –tifüs, tifo, kolera, dizanteri– ya da çoğu durumda organın kesilmesine yol açan donmadan mustaripti. Viroubova, *Memories of the Russian Court*, s. 109. Aynı zamanda bkz. Miliukov, *Vospominaniia*, II: 199; Rodzianko, *Reign of Rasputin*, s. 115-7.

86 1916 yılında, çarlık Türkistan'ında, geç de olsa zorunlu askerliğin başlatılması –orduya pazar fiyatının altında at ve canlı hayvan sağlama zorunluluğu ile birlikte– büyük ölçekli isyanların fitilini ateşledi. Belki de 2 bin 500 Rus askerinin ölümüne yol açan çatışmalarda 300 bin bozkır göçebesi yerinden edildi ve sınırı geçerek Çin'e kaçtılar. Piaskovskii, *Vosstanie 1916 goda*; Kendirbai, "The Alash Movement," V: 855'te; Pipes, *Formation of the Soviet Union*, s. 84. Britanyalılar da, imparatorlukları içinde, Hindistan, İrlanda, Mısır ve diğer bazı yerlerde isyanlarla karşılaştılar.

87 Stone, *The Eastern Front*, s. 215.

bir açık söz konusuydu– yüzlerinin akıyla işlerini yaptılar.[88] 1914 Ağustos-Aralık ayları arasında, Rus orduları Almanya'nın doğu kanadına yüklendiler ve zaman içinde Avusturya-Macaristan'a girmeyi başardılar. Osmanlı ordularına karşı Britanyalılardan daha iyiydiler ve 1914-15 kışında Osmanlıların Rusya'ya girmesinin ardından zafer kazandılar. Osmanlılar, Rus Müslümanlarını harekete geçirebileceklerine dair yanlış bir hesap yapmıştı. Ancak sorun Almanların toparlanması ve Rusları daha önce girdiği bölgelerde geriletmesi, Tannenberg'de (Danzig'in güneydoğusu) Rus birliklerini kuşatarak 300 mil geri çekilmeye zorlaması oldu.[89] 1915 sonunda, Almanların önderlik ettiği kuvvetler, sadece Rusları bir yıl önce fethettikleri Habsburg Galiçya'dan geri çevirmekle kalmadı ama aynı zamanda, zengin sanayi ve kömür ocaklarına sahip Rus Polonya'sını; Belarus'un büyük bölümünü; Kurlandiya'yı (Baltık kıyısında) istila ederek Petrograd'ı tehdit eder hale geldi. Ne olursa olsun, 1914-1916 yılları arasında Rus ordusu doğu cephesinde yüzden fazla İttifak Devletleri birliğini hareketsiz hale getirdi; 1917 yılına kadar Ruslar, Britanya ve Fransa'nın toplamından daha fazla Alman esir aldılar.[90]

Otokrasi bir devrim hazırlıyor

Rusya, otokrasi açısından bağlayıcılığı olmayan bir anayasa ile savaşa girmişti ve Duma-otokrasi zıtlaşmasında her iki taraf da birbirine anlayış göstermiyor ve birbirini desteklemiyordu.[91] II. Nikolay, kendisine özel bir sevinç yaşatmasa da otokrasiye yapıştı ve rolünün gereğini yerine getiremedi.[92] Bununla birlikte, çar çoğu durumda meşrutiyetçileri köşeye sıkıştırmayı başarıyordu: Duma nadiren toplanabiliyordu. 26 Temmuz 1914'te bir gün savaş kredilerini onaylamak (formalite) için ve 26-29 Ocak 1915'te üç gün toplandı.[93] Alman-

---

88 Showalter, *Tannenberg*.

89 Golovine, *The Russian Army*, s. 220-1. Aynı zamanda bkz. Polivanov, *Iz dnevnikov i vospominanii*, s. 186.

90 Stone, *The Eastern Front*, s. 12, 93. 1912 yılında kurulan Rus hava kuvvetlerinin 1914 yılında yaklaşık 360 uçağı ve 16 hava gemisi vardı –dünyanın en büyük hava gücü– fakat yedek parça yokluğundan havalanamıyorlardı ve Almanların hareketleri izlenemiyordu.

91 Ol'denburg, *Gosudar' Imperator Nikolai II Aleksandrovich*; daha sonra genişletildi, Ol'denburg, *Istoriia tsarstvovanie Imperatora Nikolai II*; ve tercüme edildi, Ol'denburg, *Last Tsar*. Sadece Duma değildi. Savaş sırasında Tarım Bakanı Aleksandr Krivoshein, "emperyal otorite ile sivil halk arasındaki zıtlık siyasal hayatımızın en büyük belasıdır," diye hayıflanıyordu. "Hükümet ve toplum birbirini iki düşman kamp olarak görmeye devam ettiği sürece Rusya'nın geleceği belirsiz olacaktır." Aktarıldığı kaynak, Paléologue, *La Russie*, I: 289. Şubat 1914'te Krivoshein sağlık sorunlarını gerekçe göstererek başbakanlığı reddetti.

92 Gurko, *Features and Figures*, s. 19; Mamontov, *Na Gosudarevoi sluzhbe*, s. 144-5, 151-3; Masolov, *Pri dvore imperatora*, s. 11-12; Lieven, *Nicholas II*, s. 117; Figes, *A People's Tragedy*, s. 15-24.

93 Duma, Temmuz-Ağustos 1915'te, savaşın birinci yıl dönümünde; Şubat-Mayıs 1916'da; Kasım 1916-Şubat 1917'de tekrar toplandı.

ların düzenine hayran kaldıkları ve bozmaya çalıştıkları 1915 geri çekilişinin ardından ki feci bir bozgun olarak görülüyordu, II. Nikolay Duma'yı toplantıya çağırdı ve Ağustos 1915'te Anayasal Demokrat Parti başkanı Paul Miliakov altı partili İlerlemeci Blok'un lideri olarak ortaya çıktı. Bu Blok Duma temsilcilerinin yaklaşık üçte ikisinden oluşuyordu ve hedefleri, bir güven hükümetiyle (temsilciler böyle adlandırıyordu) savaş girişimini güçlendirmekti.[94] Bunun, bir dereceye kadar, yan anlamı Duma'nın pozitif yaklaştığı ve çarın atadığı bir kabine idi. Meşrutiyetçilerin aslında gerçek bir parlamenter düzen –seçim çoğunluğunu yansıtan bir hükümet– arayışında olmalarından şüphelenen İçişleri Bakanı, Duma başkanı Mikhail Rodzyanko'yu "aptal ve gösterişçi" ilan etti ve ekledi: "Bir araya gelmek ve çeşitli taleplerde bulunmak istiyorsunuz: Duma'ya karşı sorumlu bakanlar ve belki de devrim."[95] Bu sırada Rusya'nın muhafazakârları İlerlemeci Blok'a karşı Muhafazakâr Blok'la karşılık vermek istiyordu, fakat 1915 Ağustos ayında sağcılar en önemli liderlerinden birini, Pyotr Durnovó'yu kaybettiler. Beyin kanaması geçirmiş, komaya girmiş ve ölmüştü.[96]

Bu kayıptan da önemlisi, II. Nikolay'ın sağ siyasal partilerin onun adına örgütlenmelerini otokratik imtiyazlarına "müdahale" girişimi olarak görüp vazgeçirme çabasını sürdürmesiydi.[97] Son derece kapsamlı sorumluluklarının düzene kavuşması için gerekli bir özel sekreteri dahi reddediyordu zira sekreterin yönlendirmesi altında olmaktan korkuyordu; dolayısıyla "otokrat" tüm yazışmalarını kendisi açıyordu. Sonradan Troçki, zayıf otokrasinin hak ettiği mecalsiz bırakılmış otokrata sahip olduğunu söyleyecekti. Bu bir noktaya kadar doğruydu. Çok özlenen III. Aleksandr, istek ve otoriteyi birlikte tasarlayabiliyordu; eğer hastalığı nedeniyle erken ölmüş olmasa 1914 yılında altmış sekiz yaşında olacaktı; yine de, hükümranlığına dair her şey, onun da otokrasi ve uyuşmazlığına sarılacağını gösteriyordu. Otokrat, bakan atama ayrıcalığını, parlamentonun öneri ve onayı olmaksızın, elinde tutmayı sürdürmek istiyordu ve eğer çar sadakati ve hangi soydan gelindiğini liyakatin önüne koymak istiyorsa yapacak bir şey yoktu. Temmuz 1914-Şubat 1917 arasında Rusya dört farklı başbakan ve altı içişleri bakanının geçit tö-

94 Gurko, *Features and Figures*, s. 576. Milliyetçi Parti'den Vasily Shulgin, "Hükümette hainler bulunduğu için savaşmak zorundayız," diyordu. "Ancak barikatlara yönelmeye niyetimiz olmadığına göre başkalarını da cesaretlendiremeyiz." Lapin, "Progessivnyi blok v 1915-1917 gg.", s. 114.

95 Schëgolëv, *Padenie*, VII: 116-75 (Rodzianko, Maklakov üzerine), s. 124'te. Aynı zamanda bkz. Gurko, *Features and Figures*, s. 521-2. Schëgolëv kitapları, "Çarlık Rejimi Bakan ve diğer Sorumlu Görevlilerinin Yasa Dışı Faaliyetlerinin Tespiti İçin Araştırma Komisyonu" çalışmalarının ürünüydü. Geçici Hükümet tarafından kuruldu ancak Bolşevikler tarafından sürdürülmedi fakat onlar da materyalleri kısmen yayınladılar (şair Aleksandr Blok tarafından yayına hazırlanmıştı).

96 Devlet Durnovó'nun cenazesi için 4 bin ruble ödedi.

97 Kir'ianov, *Pravye partii*.

renine sahne oldu ve hepsi de alay konusu oldu.[98] (Yetenekli devlet görevlileri, çoğu durumda, daha mesafeli durmayı seçiyorlardı.) 1915 savaş krizi karşısında bakanların ilk tepkisi depresyon oldu. Bu arada, II. Nikolay'ın atadığı generaller kendi yarattıkları sorunlar için günah keçileri yaratıyorlardı.[99] II. Nikolay'ın, tahmin edilebileceği gibi, 1915 krizine tepkisi lanetlediği Duma'yı dağıtmak oldu. Aynı zamanda, çar kendisini başkomutan ilan ederek, askerî birlikleri ve daha genelde de halkı canlandırabileceğini hayal ediyordu.[100] Eylül 1915'te genelkurmayın bulunduğu Mogilyov şehrine yerleşerek, aile çevrelerinde Nikolasha –ve halk arasında III. Nikolay– olarak bilinen güçlü kuzeni Grandük Nikolay'ın yerine geçti.

Rus egemen çevrelerinde sözü geçen hemen herkes bu hamlenin yapılmaması yönünde tavsiyede bulundu. Bunların arasında, zayıflayan savaş hamlesinin monark ve monarşiyi doğrudan lekeleyeceğinden korkan çarın *resmi yazı ile atadığı* on iki bakanı –ve şifahen kabul ettiği iki bakanı– vardı. Yalvarmaları boşunaydı: Devlet üst yönetiminin büyük çoğunluğu da otokratın iradesini doğruya sevk etme gücüne sahip değildi. Otokratın (nadiren) kendiliğinden çark etmesi dışında çarlık sistemi ıslah edici yöntemlere sahip değildi.

Çarın bildik kişisel yetersizlikleri tümüyle ve vahim biçimde sergileniyordu. Rusya'nın can sıkıcı başkentinden 490 mil uzaktaki Mogilyov'da II. Nikolay, çok istediği ulaşması zor dünyaya kavuşmuştu: "Siyasal parti yok, tartışma yok, Hükümet yok, muhalefet yok... sadece kanlarının son damlasına kadar aylarca ve hatta yıllarca savaşmaya hazır, bütünleşmiş Rus halkı." St. Petersburg'dan Kırım'a uzun kaçışlarını hatırlayan II. Nikolay, İngiliz seterleriyle uzun gezintilere çıkıyor, Rolls-Royce'u ile kırlara seyahat ediyor, müzik dinliyor, domino ve solitaire oynuyor ve film izliyordu. Çar zaman zaman Aleksey'i de Mogilyov'a getiriyordu ve veliaht, "tüfeği ile ortalıkta dolaşarak ve yüksek sesle şarkılar söyleyerek" savaş konseyinin çalışmalarını aksatıyordu. Işıltılı askerlik serüvenini seven II. Nikolay'ın strateji ve taktikler hakkında hiçbir şey bilmediği doğruydu, fakat öte yandan ne Genelkurmay Akademisi mezunu Nikolasha ne de Alman İmparatoru II. Wilhelm bu konuda fikir sahibiydi. Ancak II. Nikolay, Genelkurmay Başkanlığı'na, göre-

---

98 Kaynaktaki tabloya bkz. Eroshkin, *Ocherki istorii*, s. 310.

99 Gal'perina, *Sovet ministrov Rossiiskoiimperii*; Cherniavsky, *Prologue to Revolution*. Cepheye yakın Batı bölgelerinde Rus başkomutanlığı, sivil hükümeti fiilen bir kenara itiyordu, ancak idari anlamda askerler de daha iyi değildi. Graf, "Military Rule Behind the Russian Front."

100 Jones, "Nicholas II"; Ol'denburg, *Last Tsar*, IV: 38-42; Brusilov, *Soldier's Note-book*, s. 267-8; Gurko, *Features and Figures*, s. 567-71; Golder, *Documents of Russian History*, s. 210-1; II. Nikolay ile ilgili olarak Witte'nin de belirttiği gibi, "baktığı her şeyi farklılaştıran, kendi işlev ve kişiliğini abartan gizemli ince bir sis perdesi." Dillon, *Ecclipse of Russia*, s. 327 (Witte ile bir görüşmeden aktarıldığı iddia ediliyor).

ce ufak tefek bir adam olsa da "devasa bir askerî güç" olan yetenekli General Mikhail Alekseyev'i atamıştı.[101] Aynı zamanda, savaşa yönelik iç hareketlenmeye ve iç politikaya dikkat göstermek gerekiyordu, fakat II. Nikolay'ın Mogilyov'a kaçması, sonuç olarak, savaş dönemi imparatorluk başkentinde sorumluluğun Witte ya da Stolypin gibi güçlü siyasal kişiliklere değil, karısına kalmasına yol açtı.[102] Fransız elçisi tarafından "sürekli hüzün, anlaşılmaz özlem, coşku ve bitkinlik arasında gelgitler... safdillik ve batıl inanç," sözleriyle tarif edilen Alexandra, personel ve politika önerileri yapmaktan ve "otokrat" kocasını oldubittiye getirmekten çekinmiyordu.[103] "Geride bıraktıkların için endişelenme," diye yazıyordu. "Yaşlı budala karına gülme, idareyi ele aldı."[104] Anavatanın korunması için çok büyük bir savaş vermekte olan Rusya'nın devlet bürokrasisi ve subayları için, savaş dönemi rejimiyle ilgili şahit oldukları ya da duydukları şeyler kalbe saplanan bir hançer gibiydi.

II. Nikolay'ın kişisel yetersizliklerinin boyutu ne ise, Alexandra'nın durumu ondan birkaç misli aşağıdaydı. Üstelik Alman'dı. Alman tınılı St. Petersburg ismi Petrograd olarak değiştirilmişti, ancak ajan-saplantısı Rusya'da çoktan zincirlerinden boşanmıştı. Aralarında uzun dönem hizmet etmiş Savaş Bakanı General Vladimir Sukhomlinov'un da bulunduğu yüzlerce kişiyi tutuklamış olan askerî savcı, "toplumun hiçbir katmanı yok ki ajan ve hainlerden arınmış olsun," diye bağırıyordu. Sukhomlinov vatana ihanet etme konusunda masumdu ancak açık yargılanması, derindeki çürüme ve acziyet konusunda kötü sonuçlar doğuracak ifşaatlara sahne oldu ki bu ifşaatlar isyan çağrısı olabilecek nitelikteydi (Bolşevizm'in iktidardaki tutumunu da önceden resmeden, tehlikeli kafa karıştırıcı durumlar).[105] Alexandra da sürekli olarak Nikolay'a "hain-bakanlar", "hain-generaller" hakkında yazıyordu. Ancak kısa süre sonra, "karanlık güçler" söylentileri bumerang gibi kendisine ve aralarında Grigory Rasputin'in (Novykh) bulunduğu arkadaş çevresine yöneldi. 1869 yılında Batı Sibirya'da yoksul bir köylünün oğlu olarak doğan, eğitimsiz, düzgün Rusça yazamayan ve çariçe ve çar tarafından "arkadaş" olarak görülen Rasputin, kendisine papaz süsü veren mutaassıp bir gezgin olarak iktidarın kalbine kadar girdi. Teke gibi koktuğu (yıkanmadığı için) ve aynı zamanda teke gibi cinsel ilişkiye girdiği söyleniyordu. Mutluluk telkin eden ya da "günah işleyerek günahtan arınılacağını" telkin eden yasadışı Khlistiler tarikatına mensuptu; Rasputin takipçilerine günaha özel-

---

101 Gourko, *War and Revolution*, s. 10-1; Mikhail Lemke, *250 dnei*, s. 149; Fuller, *Civil-Military Conflict*, s. 41.

102 Jones, "Nicholas II."

103 Maurice Paléologue'un sözleri, aktarıldığı kaynak, V. Kantorovich, *Byloe*, 1923, no. 22: 208-9.

104 *Letters of the Tsaritsa*, s. 114, 116 (22 Ağustos 1915).

105 Fuller, *Foe Within*; Shatsillo, "Delo polkovnika Miasoedova"; Knox, "General V. A. Sukhomlinov."

likle de bedensel günaha teslim olmalarını tavsiye ediyor ve soruyordu, "eğer önce günah işlemezsek nasıl tövbe ederiz?"[106] Çıplak Alexandra'nın memelerinde Rasputin'in manipülatif ellerinin resmedildiği karikatürlerle aktarılan saray haremi masalları yayıldı. Bu bir uydurmaydı. Yine de, *okhranka* tarafından aktarıldığı gibi, herkesin içinde, bir lokantada yaklaşıp konuşmaya başladığı kadın şarkıcılara erkeklik organını göstermişti. Sahte "Kutsal Adam" saraydaki etkisinden yararlanmak isteyen soylu kadınların cinsel lütuflarını kabul ediyor ve üst düzey bakanlara politika önerileri dayatıyordu. Devlet görevlileri onun öfkesini çekmekten korkar oldular –hiçbir saygısızlığı unutmuyordu– ve ona düzenli olarak maddi hediyeler vermeye başladılar, fakat birkaç kişi karşı koydu. Arkasında sarayın güçlü kişilerinin bulunduğu rakip bir din adamına bağlı, kadın olduğu iddia edilen bir suikastçı, 29 Haziran 1914'te –Arşidük Franz Ferdiand'ın Saraybosna'da öldürülmesinden bir gün sonra– bu esrarengiz adamı karnından bıçakladı, fakat Rasputin, bağırsakları dışarı sarksa da, yaşamaya devam etti.[107]

Savaş boyunca, üst düzey Rus bakanları "Sibirya serserisini" başkentten uzaklaştırmaya çalıştılar ama başaramadılar. Alexandra çok kararlıydı.[108] Acaba neden bu böyle idi? Neden Alman ajanı olduğu da rivayet edilen bu sefih sahtekârın, iktidarın kalbinde bulunmasına izin veriyordu? Bunun cevabı iki yönlüdür. Birincisi, Rasputin'in Alexandra üzerinden devlet işlerini yürüttüğü konuşulduğu halde, aslında sözde rahibi kullanan çariçe idi. Bunu, kendi personel ve politika tercihlerini onun ağzından "Tanrı'nın takdiri" gibi sunarak ve böylelikle tercihlerini dindar II. Nikolay için daha makbul kılarak yapıyordu. Rasputin'in hâkimiyeti Alexandra'nin bir görüşü olmadığı noktada başlıyordu ancak onun da belirgin, sürekliliği olan, kendisine ait bir siyasal yaklaşımı yoktu.[109] İkincisi, hemofili hastalığının eklemlerde, kaslarda ya da yumuşak dokuda yol açabileceği kanama riski nedeniyle veliahtın hayatı her gün tehlike altındaydı ve bir devası yoktu, ancak Rasputin "yavrucağın" hastalık belirtilerini bir biçimde bastırıyordu.

II. Nikolay ailesinin yaşamı zor görünüyordu. İlk erkek kardeşi (ve bir sonraki veliaht) Aleksandr daha çocukken menenjitten öldü (1870). Bir sonraki erkek kardeşi, II. Nikolay'ın çocukluktaki oyun arkadaşı Grandük Georgy 1899 yılında, daha yirmi sekiz yaşındayken öldü (çar, Georgy'nin ağzından duyup bizzat kaleme aldığı fıkraları saklıyordu ve sarayda zaman za-

---

106 Fülöp-Miller, *Rasputin*, s. 215; Radzinsky, *Rasputin File*, s. 40.

107 Saray Rasputin'in cinsel ahlâksızlığını reddetti. Viroubova, *Souvenirs de ma vie*, s. 115. Saraybosna suikastı Batı takvimine göre 28 Haziran'da ve Rus takvimine göre 15 Haziran'da gerçekleşti; Rasputin'in hayatına kastedilmesi Batı takvimine göre 29 Haziran ve Rus takvimine göre 16 Haziran tarihindeydi. Suikastçı Çariçin'den [şimdi Volgograd – ç.n.] Khionia Guseva idi.

108 Kokovtsov, *Iz moego proshlogo*, II: 40; Beletskii, *Grigorii Rasputin*, s. 32-6.

109 Kilcoyne, "The Political Influence of Rasputin."

man kendi kendine kahkahalarla güldüğü duyuluyordu). Bu durumda, 1904 yılında Aleksey'in doğumuyla ikinci sıraya düşene kadar II. Nikolay'ın küçük kardeşi Mihail veliaht oldu ve eğer Aleksey reşit olmadan (1920) II. Nikolay ölürse de kral naibi olacaktı. Bu arada, tedavisi olmayan hemofili teşhisi kondu. 1912 sonbaharında çarlık Varşova'sının hemen yakınındaki imparatorluk avlanma sahasında, o sırada sekiz yaşında olan Aleksey bir tekneye çıkarken kalçasını çarpmıştı. Bu sıradan olay büyük bir iç kanamaya ve kasığına yakın bir yerde, iltihaplanarak 40 dereceye varan yüksek ateşe sebebiyet veren kanlı bir tümöre sebep olmuştu. Ölüm an meselesi gibiydi ve ameliyat mümkün değildi: Ameliyat kaynaklı kanama durdurulamayabilirdi. Nikolay ve Alexandra en saygı duydukları azizlere dua ediyorlardı. Aynı zamanda Rasputin'e de başvurdular. Sibirya'dan hareket eden Rasputin yoldan çektiği telgrafta "Tanrı gözyaşlarınızı gördü ve dualarınızı duydu, Yavrucak ölmeyecek," diyordu. Telgrafın ardından, mucizevi bir biçimde kanama durdu, ateş düştü ve tümör yok oldu.[110] Doktorlar şaşkına dönmüştü; kraliyet ailesi, sihirli Kutsal Adam'a sarsılmaz bir biçimde yeniden bağlandı. Nikolay ve Alexandra'yı Rasputin'e yaklaştırmak için Grandük Mihail de üzerine düşeni yaptı. Çareviç Aleksey'in son nefesini vermek üzere olduğuna dair söylentilerin yayıldığı 1912 sonbaharında, ikinci veliaht Mihail *okhranka*'yı atlatarak sevgilisi Natalya Wulfert ile Viyana'ya kaçıp evlendi. Natalya asil değildi ve boşanmıştı, bu nedenle de taht hakkını açık bir biçimde kaybediyordu. Bu durumda, sağlık durumu belirsiz çocuk dışında hiç varis kalmıyordu.[111] Aleksey'in hayatını tehdit eden kazalar sürdü –sandalyeden düştü, sert bir biçimde hapşırdı– ve her seferinde Rasputin'in afaki konuşmaları oğlanı (ve annesini) yatıştırdı ve kanamayı durdurdu.

Rus ayrıcalıklı sınıflarında mistisizm ve büyü yaygındı –tüm Avrupa aristokrat çevrelerinde de olduğu gibi– fakat Nikolay ve Alexandra'nın hanedanın geleceği ile ilgili duydukları kaygı tümüyle meşruydu. Diğer yandan, Avrupa monarşileri arasında saray meselelerinde gizlilik esastı ve Rus kraliyet ailesi de devlet sırrını ifşa etmeyi reddediyordu – ve bu durum halk tarafından anlayışla karşılanıyordu. Üst düzey generaller ya da bakanlar dahi Aleksey hakkındaki gerçeği bilmiyordu. Ortaya çıkan enformasyon boşluğunda, sözde rahip ile Alexandra ve onun kötü niyetli saray çevresinin sefahatine ilişkin alem anlatıları boy gösterdi. Bu hikâyeler, yaygın biçimde yayınlandı ve monarşiyi tüm ajan olduğu iddia edilenlerden (Sukhomlinov gibi) da-

---

110 Massie, *Nicholas and Alexandra*, s. 199-202; Fuhrmann, *Rasputin*, s. 93-8; Radzinsky, *Rasputin File*, s. 187, Aleksey'in sol bacak sinirleri körelmişti ve bu nedenle 1913 yazı boyunca dayanılmaz acılar çekti, ancak 1912'deki ölümcül tehlike atlatılmıştı. Aleksey'in öğretmeni Gilliard'a hastalığın sebebi söylenmemişti.

111 Crawford ve Crawford, *Michael and Natasha*, s. 122-46.

ha fazla baltaladı. Sokak tezgâhlarında dağıtılan ve 20 bin-50 bin arası basılan *Secrets of the Romanovs* [*Romanovların Sırları*] ve *The Life and Adventures of Grigory Rasputin* [*Grigori Rasputin'in Hayatı ve Maceraları*] gibi kitapçıklarla Romanovları simgesel anlamda ateşe atıyorlardı. Okur-yazar olmayanlar için, resimli kartpostallar, iğnelemeler, kolay akılda kalacak dizeler ve espriler monarşinin ahlâki çöküş ve ihanet hikâyelerini yayıyordu.[112] Cephedeki askerler, "eğer Almanlar yönetimi ele geçirdiyse ben neden savaşıyorum ki?" diye soruyordu.[113]

En büyük paradoks, her şeye rağmen, devlet kurumlarıyla iç içe geçen kendiliğinden örgütlenmiş toplumsal kuruluşların desteğiyle, 1916 yılı itibarıyla, Rusya devletinin savaş dönemi ekonomisini son derece geliştirmiş olmasıydı.[114] O yıla kadar Rusya, silahlarının büyük bir bölümünü dışarıdan satın almak zorundaydı ve Rus askerleri güçlükle askerî teçhizatlarına –eski Rus Berdan silahlarının yanı sıra, Japon Arisaka, Amerikan Winchester, İngiliz Lee-Enfield– uyum sağlıyordu.[115] Cephedeki birlikler, mermi kıtlığı, tüfek kıtlığı, üniforma ve postal kıtlığı içindeydiler (ordu, *haftada* iki yüz elli bin postala ihtiyaç duyuyordu).[116] Ancak iki yıllık savaşın sonunda Rusya yeterli sayıda tüfek, mühimmat, telsiz alıcısı ve uçak üretmeye başlamıştı.[117] 1916 yılında Rus ekonomisi güçlüydü: İstihdam, fabrika kârları ve borsa yükselişteydi. İmalattaki artıştan yararlanarak ve düşman pozisyonlarının havadan keşfinin artık mümkün olması sayesinde General Aleksey Brusilov Haziran 1916'da cüretkâr bir saldırı başlattı. Aslında yapılan, teknik anlamda, Fransa ve Britanya (Verdun katliamında batağa saplanmışlardı) üzerindeki baskıyı hafifletmek üzere Almanya'ya karşı Rus saldırısının bir parçası olarak Avusturya-Macaristan'a karşı yan destek hareketiydi. Ancak birkaç hafta içinde, Brusilov, geniş bir cephe saldırısı sırasında gelişmiş bir tekniğin basit bir biçimini uygulayarak –piyadelerin ve ağır silahların birlikte kullanımı– Avusturya-Macaristan savunmasını yardı ve savunma gerisini tahrip etti. Avusturya-Macaristan doğu cephesi ordusunun yaklaşık üçte ikisini yok

112 Figes ve Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution*, 10; RGIA, f. 1278, op. 10, d. 11, l. 332; Maylunas ve Mironenko, *A Lifelong Passion*, s. 529.

113 Grave, *Burzhuaziia nakanune fevral'skoi revoliutsii*, s. 78. Aynı zamanda bkz. Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, 1: 156.

114 Savaş dönemi Rusya'sı toplumsal örgütlerinde "devlet denetimi kompleksi" olarak adlandırdığı durumla ilgili olarak bkz. Holquist, *Making War*, s. 4. Lewis Siegelbaum, diğer güçlere kıyasla, "daha önce dışarıda olan toplumsal çıkar ve gruplarla ve hatta devlet aygıtına düşman olanlarla" işbirliğinin "savaş dönemi Rusya'sında çok daha zayıf olduğuna işaret eder. Ancak muhtemelen bu 1916 yılı için geçerli değildir. Siegelbaum, *Politics of Industrial Mobilization*, s. xi.

115 Lincoln, *Passage Through Armageddon*, s. 61.

116 Zagorsky, *State Control of Industry*, s. 46; Paléologue, *La Russie*, 1: 231-2.

117 Stone, *The Eastern Front*, s. 227; Pogrebinskii, "Voenno-promyshlennye komitety"; Gronsky ve Astrov, *The War and the Russian Government*.

etmişti: 600 bin düşman ölmüş ya da yaralanmış ve 400 bini esir alınmıştı.[118] Bitkin Avusturya genelkurmay başkanı "kısa süre içinde barış yapılmalı, aksi takdirde yok edilmesek de ölümcül bir yara alırız," diye uyarıyordu.[119] Bunun yerine, Habsburg askerî güçlerine doğrudan komuta etmek üzere Alman Mareşali Paul von Hindenburg gönderildi – general, durumla ilgili olarak, "doğu cephesinin gördüğü en büyük kriz," diyordu.[120]

Rusya dışişleri bakanı "savaşı kazandık," diye böbürleniyor ve ekliyordu, "çatışmalar birkaç yıl daha sürecek."[121] Sonunda, bizzat Rus generalleri Brusilov'un kuyusunu kazdı. Hatta isyankâr bir general, seçkin İmparatorluk Muhafızları'nı –"fiziksel anlamda Avrupa'nın en sağlıklı insan bedenleri"– bataklıklara yürüttü ve onları Alman uçakları için kolay bir hedef haline getirdi.[122] Buna ek olarak, demiryollarının da ihanetine uğrayan Brusilov ikmal maddeleri sıkıntısı çekmeye başladı. Brusilov 1,4 milyon Rus'un ölümüne, yaralanmasına ve kaybolmasına yol açtı ve yedek kuvveti de kalmadı. Son onur kırıcı durum, Brusilov'un başarıları nedeniyle İtilaf'a katılan, ancak korkunç durumdaki ordusu savaşa girince kurtarılması gereken Romanya meselesinde ortaya çıktı. Ne olursa olsun, tüm savaş boyunca İtilaf'ın tek mükemmel performansını Brusilov sergiledi ve Rusya'nın iyimserleri 1917'yi askerî zaferin gerçekleşeceği yıl olarak görüyordu. Ancak siyasal açıdan durum giderek daha güvenilmez hale geliyordu. 1916 yılında eski adalet bakanlarından biri, "monarşimizde sadece bir avuç monarşist var," diyordu.[123]

Çok kısa süre sonra, zaferin değil siyasal iç patlama olasılığının daha yüksek olduğu görüldü. 1916 sonbaharında, her yerde askerî isyanlar patlak verdi. Bazı yerlerde isyan, Petrograd'ın eteklerindeki destek birliklerinde olduğu gibi, yeni askere alınan işçilere dost, eğitimsiz askerlerle çoğalarak, tüm askerî birliği kapsar duruma geliyordu.[124] II. Nikolay hainlikle suçlanan Sukhomlinov'u –Alexandra tarafından savunulduğuna inanılıyordu– hapis-

---

118 Alekseyev, Brusilov'un "geniş cephe" yaklaşımına karşı çıkarak on iki millik dar bir cephede saldırı önerdi fakat Brusilov planına sadık kaldı ve onun öngördüğü gibi, düşman, yedek askerleri nerede savaşa sokacağına karar veremeyecekti. Brusilov, *Soldier's Note-book*, s. 204-75; Brusilov, *Moi vospominaniia*, s. 237; Hart, *The Real War*, s. 224-7; Knox, *With the Russian Army*, II: 432-82; Rostunov, *Russkii front*, s. 321-3; Rostunov, *General Brusilov*, s. 154-5; Dowling, *The Brusilov Offensive*.

119 Stone, *The Eastern Front*, s. 243.

120 Fakat aynı zamanda şunu da söylüyordu: "Bazen Ruslarla savaşlarımızda düşman cesetlerinden oluşan yığınları siperlerimizin önünden temizlemek zorunda kalıyorduk ki yeni saldırı dalgalarına ateş açacak saha açılsın." Von Hindenburg, *Out of My Life*, I: 193; II: 69. Aynı zamanda bkz. Asprey, *German High Command*.

121 Aktarıldığı kaynak, McRaynolds, "Mobilizing Petrograd's Lower Classes", s. 171.

122 Knox, *With the Russian Army*, II:462-9; Lyons, *Diary*, s. 103-10.

123 Daly, *Watchful State*, s. 180 (I. G. Shcheglovitov).

124 Fleer, *Rabochee dvizhenie*, s. 309.

haneden çıkarıp ev hapsine alarak, hanedanın yanmakta olan imajına benzin döktü. 1 Kasım 1916'da Duma kürsüsünden konuşan itibarlı Paul Miliukov hükümete saldırıyor, savaşı yönetemediğine dair suçlamasını sarsıcı bir ifadeyle noktalıyordu: "Bu nedir, aptallık mı, ihanet mi?" Birçok temsilci "aptallık" diğer bazıları "ihanet" diye bağırıyordu ve azımsanmayacak sayıda kişi "Her ikisi de! Her ikisi de!" diye haykırıyordu. Miliukov coşkuyla alkışlandı.[125] Bu kışkırtıcı konuşmanın yayınlanması yasaklandı fakat Duma'nın gözü açılmış monarşisti, Rus Halk Birliği'nin önde gelen mensuplarından Vladimir Purishkevich, konuşmanın binlerce kopyasını gizlice cephede dağıttı. Bizzat Purishkevich, Duma'da, hükümetin bakanlarını "Rasputin'in kuklaları" olmakla suçladı. Duma'nın tatile girmesinden birkaç saat önce Purishkevich'in yardımıyla, Prens Felix Yusupov'un yönettiği ve çarın kuzeni Grandük Dmitri Pavlovich'in yanı sıra Britanya istihbarat görevlilerinin rol aldığı bir suikast ile Rasputin öldürüldü. Sakatlanmış ve delik deşik edilmiş ceset, birkaç gün sonra, 19 Aralık 1916'da başkentin buzlu nehrinde su yüzüne çıkmış vaziyette bulundu.[126] II. Nikolay hem rahatlamıştı ve hem de isyan ediyordu.[127] "İçimizdeki Alman"ın sansasyonel ölümüne sevinen egemen çevrelere mensup birçok kişi, yine de uyarılarına devam ettiler. Grandük Aleksandr Mikhailovich, Rasputin'in öldürülmesinden sonra kuzeni çara yazdığı mektupta, "Nicky, bu, kulağa çok tuhaf gelebilir ama hükümetin desteklediği bir devrime tanıklık ediyoruz," diyordu.[128]

Savaş döneminde tuhaf da olsa başkentte bulunmayan otokrat, otokratın yokluğunda sarayda anlaşılmaz biçimde cirit atan bir sahte papaz, ne idüğü belirsiz hükümet bakanlarının nedensiz yere sürekli değişmesi, her gazetenin ön sayfasında, her sokak köşesinde ve Duma'da ihanet masalları – otok-

---

125 Rezanov, *Shturmovoi signal P. N. Miliukova*, s. 43-61; Ol'denburg, *The Last Tsar*, IV: 99-104; Bohn, "Dummheit oder Verrat'?"; Lyandres, "Progressive Bloc Politics." Miliukov, daha sonra, desteklediği yalanları gerekçelendirmeye çalıştı: Miliukov, *Vospominaniia*, II: 276-7; Diakin, *Russkaia burzhuaziia*, s. 243. Aynı zamanda bkz. Riha, *A Russian European* ve Stockdale, *Paul Miliukov*.

126 Pipes, *Russian Revolution*, 261-6; Golder, *Documents of Russian History*, s. 166-75. Purishkevich zaten II. Nikolay'ı devirmek istemekle açıkça suçlanıyordu. "Sovremennoe pavosudie", *Dym otechestva*, 1914, no. 22: 1-2. Britanya Büyükelçisi George Buchanan, Alman ajanları söylentilerini Rus sarayına taşımıştı ve Britanya gizli istihbarat servisinin bir casusu, Rusya'nın Almanya ile ayrı bir barış anlaşması olasılığı korkusu nedeniyle, suikastte görev almıştı: Yusupov'un Oxford'da görevdeyken tanıdığı Teğmen Oswald Rayner'in cinayet sırasında orada olduğu kesindi ve ertesi gün Yusupov ile akşam yemeği yediler. Rayner'in St. Petersburg'daki üstleriyle yaptığı bir görüşme de olası dahlini gösteriyor. Cook, *To Kill Rasputin*.

127 Voeikov, *S tsarem*, s. 178; Pipes, *Russian Revolution*, s. 266-7. Suikastçılar hiçbir zaman yargı önüne çıkarılmadı.

128 V. Mikhailovich, *Kniga vospominaniia*, s. 186; A. Mikhailovich, *Once a Grand Duke*, s. 184. Aleksandr Mikhailovich, II. Nikolay'ın dedesi Çar II. Aleksandr'ın kardeşinin (Grandük Mikhail Nikolaevich) oğluydu. Rasputin'in katillerinden biri olan Prens Yusupov, Grandük Aleksandr Mikhailovich'in damadıydı.

rasinin imajı tamiri imkânsız biçimde zedeleniyordu. Rusya'nın en yakın müttefiki Fransa'nın büyükelçisi Maurice Paléologue, 1917 Ocak ayında Paris'e çektiği telgrafta, "Rus İmparatorluğu'nun şu anda deliler tarafından yönetildiğini bildirmek zorundayım," diyordu.[129] Yaklaşmakta olan saray darbesinde II. Nikolay ve Alexandra'nın birlikte mi öldürülecekleri yoksa sadece Alexandra'nın mı öldürüleceğine dair spekülatif dedikodular alenen devam ediyordu.[130] Askerî karargâhta General Alekseyev ve diğer yüksek rütbeli subaylar Brusilov saldırısını nasıl başardıklarını tartışıyor ve bir zamanlar düşünülemez olanı düşünmeye başlıyorlardı: II. Nikolay'a karşı darbe ya önce soldan gelirse ne olacaktı?

Bardağı taşıran en son damla

Devrimler depremler gibidir: Her zaman öngörülebilirler ve bir gün gelirler. 1916 yılı boyunca ve 1917 başlarında *okhranka*'nın hemen her kolu yaklaşan devrim konusunda uyarıyordu (anti-Yahudi kıyımlar konusunda da).[131] Üst düzey devrimci liderlerin hiçbirisi Rusya'da değildi –Lenin, Martov, Chernov, Troçki, hepsi yurtdışındaydı– ve *okhranka* Petrograd'da ikamet eden ikinci derece liderlerin çoğunu etkisiz hale getirmişti, eğer tabii yaptıkları siyasal hatalar nedeniyle kendileri etkisiz hale gelmedilerse.[132] Kanlı Pazar'ın on ikinci yıldönümünde, 9 Şubat 1917'de, "Kahrolsun Hainler Hükümeti!" ve "Kahrolsun Savaş!" diye bağıran 170 bin grevci başkentte toplandı, ancak çok sayıda tutuklamanın yapıldığı o gün devrim olmaksızın atlatıldı. 14 Şubat 1917'de, başkentte 90 bin işçi greve gitti ve polis yine kitlesel tutuklamalar yaptı.[133] Grevciler direndiler; 22 Şubat tarihli Putilow Fabrikası lokavtıyla binlerce insan sokağa döküldü.[134] Bazı fabrikaların yakıt yokluğundan faaliyetlerini durdurmalarının sonucunda daha fazla işçi boşta kaldı. Buz gibi bir Ocak ayının ardından Petrograd'da hava, tesadüf eseri olarak mevsim nor-

129 Lincoln, *Passage Through Armageddon*, s. 312 (atıfta bulunduğu kaynak, "Télégramme secret de M. Paléologue au Ministère des Affaires Etrangères", s. AdAE, Guerre 1914-1918, Russie, Dosier Générale no. 646: 78-9).

130 Buchanan, *My Mission to Russia*, II: 41.

131 Moskova'daki *okhranka* şefi Martynov, kitlelerin dışarıdan ajitatörler nedeniyle değil hükümetin hataları, çarın prestij kaybı ve saray skandalları nedeniyle radikalleştiğini söylüyordu. "Tsarskaia okhrana o politicheskom polozhenii v strane v kontse1916 g.", *Istoricheskiii arkhiv*, 1960, no. 1: 204-9; Pokrovskii, ve Gelis, "Politicheskoe polozhenie Rossii nakanune fevral'skoi revoliutsii v zhandarmskom osveshcheniii", alıntılandığı kaynak, Daniels, *Russian Revolution*, s. 9-12.

132 "Fevral'skaia revoliutsiia i okhrannoe otdelenie." Partilerin hiçbirinde sözü geçen bir lider yoktu. Hepsi sürgünde, hapiste ya da yurtdışındaydı." Sukhanov, *Russian Revolution*, I: 21.

133 Burdzhalov, *Vtoraia russkaia revoliutsiia*, s. 90-1, 107-8.

134 David Longley, "Iakovlev's Question, or the Historiography of the Problem of Spontaneity and Leadership in the Russian Revolution of February 1917", Frankel, *Revolution in Russia*, s. 365-87.

mallerinin ötesinde yumuşadı. 23 Şubat Dünya Kadınlar Günü'nde –Batı takvimiyle 8 Mart– Petrograd'ın dokuma fabrikalarından çıkarak yürüyüşe geçen yaklaşık 7 bin düşük ücretli kadın işçi sadece "Kahrolsun Çar!" ve "Kahrolsun Savaş!" diye değil ama aynı zamanda "Ekmek!" diye de bağırıyorlardı. Dünya Kadınlar Günü'nde yürüyüşçüler neden ekmek talep ediyorlardı? Konuyla ilgili masalların aksine, çarlık devleti savaşın çoğu aciliyetiyle başa çıkmayı başarmıştı, tıpkı Brusilov'un iyi ikmal edilen saldırısının da gösterdiği gibi (1917 yılı sonunda mermi stoğu 18 milyona ulaşmıştı).[135] Ancak çarlık devleti yiyecek ikmalinin organizasyonunu becerememişti.[136] Devletin yiyecek ikmali konusunda yaşadığı acil durum bardağı taşıran son damla oldu.

Savaş öncesi Rusya, dünya buğday ihracatının % 42'sini gerçekleştiriyor ve hem Almanya hem de İngiltere'yi doyuruyordu. İmparatorluk, savaş dış ticareti bitirene kadar, hasat edilen ürünleri silolardan demiryollarına ve oradan da çok büyük miktarlarda çok uzak pazarlara taşıyan devasa bir tahıl-ihracatı makinesi gibi çalışıyordu. Dış ticaretin bitmesi Rusya'nın iç tüketimi için (ki standartları çok düşüktü) daha fazla yiyecek anlamına geliyordu.[137] Köylülerin cepheye ve büyük şehirlere gitmesiyle, batı bölgelerinin yabancı işgali altında olmasıyla ekilen arazilerin biraz azaldığı doğruydu. Dahası, orduyu oluşturan ve daha önce tahıl üreten insanlar şimdi tüketiyordu – 1916 yılında ülkenin pazarlanabilir tahıl miktarının yarısını.[138] Ancak asıl mesele bu değildi. Sorun, *esas olarak*, neredeyse herkesin günah keçisi haline getirdiği nakliye sistemi de değildi. Demiryolu ağının imparatorluk *içindeki* pazarlara tahıl taşımak üzere düzenlenmediği de doğruydu. Daha da önemlisi, birçok köylü, köylülerin ihtiyaç duyduğu sınai ürün (örneğin tırpan) fiyatları hızla yükselirken tahıla verilen düşük fiyatlar nedeniyle devlete satış yapmayı reddediyordu.[139] Belki bundan da önemlisi, savaş dönemi devlet denetiminin, anti-ticari karakteri ile, kötülenen ancak gerekli olan aracıları (küçük tahıl-tüccarları) devreden çıkarması ve doğan boşluğu yeterince dolduramaması ve böylelikle de iç tahıl pazarını altüst etmesiydi.[140] Yani, Rusya her ne kadar 1917 Ocak ayı sonunda yiyecek stokuna sahip olsa da, güneydeki tahıl üretim bölgelerinden kuzeydeki başkente tahıl sevki, en az günlük-tüketim seviyesinin altıda birine dahi ulaşmıyordu.[141] Devlet uzun sü-

135 Manikovskii, *Boevoe snabzhenie russkoi armii* [1923].

136 Matsuzato, "Sōryokusensōto chihōtōchi."

137 Anstiferov, *Russian Agriculture*.

138 Kitanina, *Voina, khleb i revoliutsiia*, s. 70-1.

139 Kondrat'ev, *Rynok khlebov*, s. 137-8; Holquist, *Makng War*, s. 31-2.

140 Lih, *Bread and Authority*; Holquist, *Making War*, s. 44-6. Savaştan önce Rus tahıl üretiminin sadece üçte biri pazara ulaşıyordu ve bunun yarısı ihraç ediliyordu.

141 Kondrat'ev, *Rynok khlebov*, s. 127; Struve, *Food Supply in Russia*, s. 128; Zhitkov, "Prodfurazhnoe snabzhenie russkikh armii"; Pavel Volobuev, *Ekonomicheskaia politika Vremmenogo Pra-*

re karneye bağlamaya direndi, zira karneye bağlamanın duyurulmasıyla karşılanamaz bir arz beklentisi doğabileceğinden korkuyordu. Nihayet 19 Şubat'ta hükümet, gecikerek, karnenin 1 Mart'ta yürürlüğe gireceğini duyurdu. Durumu yatıştırmaya yönelik bu girişim panikle rafların yağmalanmasına sebep oldu. Fırınların camları kırıldı. Fırın çalışanlarının, muhtemelen spekülatif satış amacıyla, ürünleri taşıdıkları görüldü. Petrograd'da yaşayanların dedikodulardan öğrendiğine göre, her ne kadar un yokluğu nedeniyle fırınlar günde sadece birkaç saat açık kalsa da pahalı yemek tesislerinde taze beyaz ekmek hiç eksik olmuyordu.[142] Bir *okhranka* ajanı, "gizli devrimci partilerin bir devrim hazırlığı" yaptıklarından şüpheleniyordu, "ama bu devrim, eğer gerçekleşirse, kendiliğinden ve büyük olasılıkla bir açlık ayaklanması biçiminde" olacaktı.[143]

Kadınların ekmek için Petrograd'da yaptığı yürüyüş, çarlık hükümetinin karne uygulamasının yakında başlayacağını duyurmasından sadece dört gün sonraydı; yürüyüşten yedi gün sonra yüzlerce yıllık Rus aristokrasisi dağıldı.

1917 kışında Rusya, hâlâ herkesin hafızasında yer alan ve siyasal rejimin alaşağı edilmesine yol açmayan 1891 ya da 1902 yıllarındaki gibi bir kıtlıkla karşı karşıya değildi (1891-1892 kıtlığı en az 400 bin cana mal olmuştu).[144] Büyük Savaş sırasında Almanya'daki yiyecek kıtlığı –kısmen, halkı aç bırakmak ve Almanya'nın iradesini kırmak üzere tasarlanmış Britanya blokajı nedeniyleydi– daha 1915 sonbaharında büyük kentsel ayaklanmalara yol açmıştı ve bu tür ayaklanmalar her yıl tekrar etti, fakat 1918 yılında Alman rejimi savaşı kaybedene kadar Alman devleti dayandı. Ne yiyecek yürüyüşleri ne de genel grevler devrime zemin hazırladı. Sosyalist ajitatörlerin fabrikalara ve kışlalara üşüştükleri ve yeniliklere açık dinleyicilerle karşılaştıkları doğruydu.[145] Devrimci şarkılar –her 1 Mayıs'ta Stalin'in Tiflis'te söylediği türden– yeni hitap biçimleri ("yurttaş" ya da "kadın yurttaş") ve hepsinden önemlisi, savaş zamanının anlamsız kıyıcılığına ve siyasal yozlaşmaya dair etkileyici hikâyeler başkentin her köşesini sarmıştı. Tüm bunlar çarlıkta açı-

---

vitel'stva, s. 384-7; Yaney, *Urge to Mobilize*, s. 408-19; Kitanina, *Voina, khleb i revoliutsiia*, s. 217-8.

142 Lih, *Bread and Authority*, s. 12; "Gibel' tsarskogo Petrograda", s. 7-72. Moskova belediye başkanı "yakıtı olmayan un değirmenlerinde tahıllarımız var," diyordu, "nakliye aracı olmayan yerde unumuz, taşıyacak mal olmayan yerde nakliye araçlarımız var." Aktarıldığı kaynak, Diakin, *Russkaia burzhuaziia*, s. 314.

143 Ajan, "sürekli olarak kuyruğun sonunda beklemekten tükenmiş anneler yarı aç ve hastalıklı çocuklarını izlerken muhtemelen Miliukov ve yanındaki beylere –yani Duma'daki Yenilikçi Blok'a– kıyasla devrime daha yakındırlar." Ancak bu tahmin Miliukov'u eksik değerlendirmektedir. Hasegawa, *February Revolution*, s. 201 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. POO, op. 5, d. 669 [1917], l. 25-33); Schëgolëv, *Padenie*, I: 184 (Khabalov).

144 Gatrell, *Russia's First World War*, s. 170.

145 Mil'chik, "Fevral'skie dni."

lan sembolik gediği dolduruyor ve halka dayanışma gücü kazandırıyordu.[146] Petrograd'daki bazı göstericiler yağma ve içkiyi alışkanlık edinse de, diğerleri Kazak süvarilerinin kırbaç darbelerini göğüsleyebilmek için ceketlerinin altına havlular, bezler ve eski battaniyeler sarıyorlardı. 1917 Şubat ayı sonunda Petrograd sokaklarını ele geçiren gürültülü kalabalıklar cesur ve kararlıydı. Yine de, protestocu kalabalıklar genellikle azimli ve cüretkâr olsalar da devrimin gerçekleşmesi nadirattandır. Devrimler sokaktaki kararlı kalabalıklardan değil seçkinlerin mevcut siyasal düzeni terk etmeleri nedeniyle gerçekleşir. Yiyecek gösterileri ve grevler, otokratik rejimin zaten içinin boşaldığını *açığa çıkarmıştı.* Onu neredeyse hiç kimse savunmayacaktı.

Asıl tehlike, tek sorunun sokakta yürüyüş yapan kadınlar olmamasıydı: General Brusilov ordunun en fazla on günlük yiyecek stoğu kaldığı konusunda uyarıyordu – ve şüphe yok ki o ve diğer yüksek rütbeli subaylar otokrasiyi suçluyordu. Bir çarlık yetkilisi, "her devrim yukarıdan başlar," diye yazmıştı. "Ve bizim hükümetimiz ülkenin en sadık unsurlarını muhaliflere dönüştürmeyi başardı."[147] Çarı devirmek için, Romanov grandükleri de dahil, üst düzey komplo girişimleri arttı. Daha 1916 yılı sonunda, eski Duma başkanlarından Aleksandr Guchkov, Duma başkan yardımcısıyla da işbirliği yaparak, II. Nikolay'ı (bir biçimde) Aleksey lehine –Grandük Mikhail Alexandrovich'in naipliği altında– tahtı terk etmeye zorlamak ve Duma'ya karşı sorumlu bir hükümet atamak üzere üst düzey yetkililerle görüşmelere başlamıştı (Guchkov'un düşüncelerinden biri "çarın treninin ele geçirilmesi" idi). Buna paralel diğer bir komploda, Kurmay Başkanı General Alekseyev ve Prens Georgy Lvov, Alexandra'nın tutuklanmasını ve II. Nikolay buna karşı çıktığında onu Grandük Nikolasha (o sırada Tiflis'te idi) lehine çekilmeye zorlamayı konuşuyorlardı. Daha da tehlikeli olan, Ocak 1917'de, yiyecek yürüyüşlerinden ve grevlerden önce Korgeneral Aleksandr Krymov'un (birçok kahramanlık nişanı taşıyordu) Duma Başkanı Mikhail Rodzyanko'yu ve bazı seçilmiş temsilcileri toplantıya çağırması ve onlara şu konuşmayı yapmasıydı: "Ordudaki ruh hali bir darbe haberini memnuniyetle karşılayacaklarını gösteriyor. Yapılmalı... sizi destekleyeceğiz."[148] Eğer işçi-

---

146 Kolonitskii, *Symvoly vlasti i bor'ba za vlast'*, s. 14-37. Richard Wortman, "II. Nikolay'ın sembolik olarak çekilmesinin, Şubat 1917'de tahtı fiilen terk etmesinden çok önce gerçekleştiğini" ileri sürer. Wortman, "Nicholas II", s. 127. Aynı zamanda bkz. Steinberg, "Revolution", s. 39-65; Figes, *A People's Tragedy*, s. 307-53.

147 Gurko, *Features and Figures*, s. 546. Aynı zamanda bkz. Kir'ianov, *Pravye partii*, II: 604-46; Sadikov, "K istorii poslednikh dnei tsarskogo rezhima", s. 241-2.

148 Diakin, "Leadership Crisis"; Diakin, *Russkaia burzhuaziia*, s. 300-2; Golder, *Documents of Russian History*, s. 116; *Sovremennye zapiski*, 1928, no. 34: 279 (Maklakov); "Aleksandr Ivanovich Guchkov rasskazyvaet", *Voprosy istorii*, 1991, no. 7-8: 205'te; Rodzyanko, *Reign of Rasputin*, s. 244-5, 253-4; Gleason, "Alexandr Guchkov"; Pares, *Fall of the Russian Monarch*, s. 427-9; Katkov, *Russia, 1917*, s. 215; Hasegawa, *February Revolution*, s. 187. Pipes komploların boş laf ol-

ler greve çıkmasalardı, II. Nikolay'a karşı saray darbesi planlarından herhangi biri gerçekleşir miydi artık bunu bilmemize imkân yok. Ancak kitlelerin başkent sokaklarını ele geçirmesiyle seçkinler de otokratı terk etme fırsatını ele geçirmişti.

Sert önlemler ve terk ediliş

Kadınların ekmek yürüyüşünün arifesinde II. Nikolay, başkent yakınlarındaki Tsarskoe Selo'daki Aleksandr Sarayı'na kısa bir ziyaret gerçekleştirdi, fakat 22 Şubat'ta Mogilyov sığınağına geri döndü. Orada, Julius Caesar'ın Galya'yı fethini konu alan Fransız tarihine gömüldü. 24-25 Şubat'ta Alexandra'ya yazdığı mektupta "burada zihnimin dinlendiğini hissediyorum – bakanlar ve düşünülmesi gereken huzursuzluk kaynağı sorular yok," diye yazıyordu.[149] Huzursuzluk kaynağı soruların olmadığı günlerde Petrograd işgücünün yarısı, 300 bin öfkeli insan greve gitti ve Rus başkentinin önemli kamusal alanlarını işgal etti. Huzursuzluklarla ilgili çara bilgi aktaran önemli kaynaklardan biri olarak Alexandra, grevleri "bir holigan hareketi, genç kız ve erkekler ortalıkta koşuşarak ekmekleri olmadığını haykırıyorlar," diyerek yok sayıyor ve kocasına, mevsim normallerinin üzerinde seyreden ılık havayla birlikte geçip gideceğinin sözünü veriyordu.[150] Ancak çarın başka haber kaynakları da vardı. Her ne kadar neredeyse tüm dünya II. Nikolay'ın kararsızlığıyla alay etse de, o sert önlemler alınması için net bir talimat yayınladı.

Rus-Japon savaşıyla da bağlantılı olarak başkentte vuku bulan bir önceki kitlesel ayaklanma dehşet vericiydi, ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[151] II. Nikolay'ın ciddi bir endişe duymaması, 1905-6 yıllarındaki başarılı püskürtme hamlesi nedeniyleydi.[152] Tabii ki tüm bunlar Durnovó yönetiminde, Stolypin'in zorluklarla geçen beş yorucu yılının başarısızlıkla sonuçlan-

duğunu düşünüyordu. Pipes, *Russian Revolution*, s. 269-70.

149 Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 72; Hynes, *Letters of the Tsar*, s. 315 (24 Şubat 1917); *Journal intime de Nicholas II*, s. 93.

150 Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 73 (Alexandra'nın II. Nikolay'a yazdığı 25 Şubat 1917 tarihli mektup); *Journal intime de Nicholas II*, s. 92. Khabalov'un Petrograd olaylarına dair karargâha gönderdiği ilk telgraf ayın yirmi birinde saat 18.08'de ulaştı, fakat Alekseyev çarı yirmi altısında haberdar etti. Sergeev, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 goda", s. 4-5; Martynov, *Tsarskaia armiia*, s. 80-1.

151 Başkentte bulunan ve işçilerin ruh halini iyi bilen eski Merkez Komitesi üyelerinden (1915'e kadar) önemli Bolşevik, Aleksandr Shlyapnikov, 25 Şubat 1917'de "Ne devrimi?" diye dalga geçiyordu. "İşçilere birer somun ekmek verin hareket sona ersin!" Hasegawa, *February Revolution*, s. 258 (atıfta bulunduğu kaynak, Sveshnikov, "Vyborgskii raionnyi komitet", s. 83-4). Aynı zamanda bkz. "Gibel' tsarskogo Petrograda", s. 39-41; Shchëgolëv, *Padenie*, I: 191-4 (Khabalov); II: 231-3 (Beliaev).

152 Voeikov, *S tsarem*, s. 195-200.

masından ve otokrasinin geriye kalan meşruiyet kırıntıları Rasputin felaketiyle kaybedilmeden önceydi. Bu sefer, başkentte güvenliği sağlayan Petrograd askerî bölge komutanı Tümgeneral Sergei Khabalov'du. Hiç kuşkusuz o bir masa başı generaliydi ve sahada birliklere komuta etmişliği yoktu. Khabalov'a Tümgeneral Aleksandr Balk gibi insanlar yardım ediyordu. Balk, Alman işgali sonucunda Varşova'daki görevinden olmuştu ve tüm diğer adayların başarısız olmasının ardından II. Nikolay tarafından Petrograd şehir komutanı unvanıyla atanmıştı. Alexandra ve Rasputin'in gözdesi olan Balk, İçişleri Bakanı Aleksandr Protopopov'a karşı sorumluydu ve Protopopov son üç ayda görevlendirilen beşinci içişleri bakanıydı. Tutarsız, geveze, birçok manik bozuklukla malul Protopopov, daha önce kendi tekstil işini neredeyse iflasa sürüklemişti ve şimdi de ruh çağırma seanslarıyla merhum Rasputin'in ruhunun tavsiyelerini takip ediyordu.[153] II. Nikolay'ın aklında başka düşünceler vardı ve derhal Protopopov'u azletmeyi istedi, fakat Alexandra'nın inadını kıramadı ve ona şunları yazdı: "Protopopov için üzgünüm; iyi ve dürüst bir adam ama biraz kararsız. Bugünlerde içişleri bakanlığını onun ellerine bırakmak oldukça tehlikeli. Arkadaşımızı buna sürüklememen için sana yalvarıyorum. Bu sadece benim sorumluluğum ve seçimlerimde özgür olmak istiyorum."[154]

Bunun yerine, güvenilmez İçişleri Bakanı Protopopov neredeyse diktatörlük yetkileriyle donatıldı – çar, "ne gerekirse yap, durumu kurtar," demişti. Ancak Protopopov bir Durnovó değildi. Daha sonraları, Protopopov'un atanmasındaki kayırmacılık –sadece Alexandra ve Rasputin'in değil ama aynı zamanda Rodzyanko ve diğer bazı devlet yetkililerinin de gözdesiydi– Şubat Devrimi'nin günah keçisi yapıldı.[155] Ne olursa olsun, Khabalov ve Balk sert önlemler almak üzere hazırlıklarını yapıyorlardı. Dünyada bir polis devleti olarak görülen Rusya'nın, 1917 yılı itibarıyla başkentinde sadece 6 bin polis olduğu ve kitlesel toplantıları engellemek için bu sayının çok çok az olduğu doğruydu. Ancak Rusya hem askerî hem de siyasal gayelerle, arka planda devasa askerî birlikler besliyordu: Sadece Petrograd 160 bin asker barındırıyordu ve otuz mil mesafe içinde 170 bin asker daha vardı. Bu rakamlar barış döneminin iki misliydi.[156] 1905 yılında rejimin devamı sağlandığın-

---

153 Chermenskii, *IV Gosudarstvennaia Duma*, s. 196, n 4, 201; Daly, *Watchful State*, s. 189-92; Pares, *Fall of the Russian Monarchy*, s. 378-81, 393-96, 416-19.

154 Fuhrmann, *Complete Wartime Correspondance*, s. 6. Bir de "dalkavuk" olarak bilinen Savaş Bakanı Mikhail Belyaev vardı. II. Nikolay onu, "her şeye boyun eğen aşırı zayıf biri," diye tarif ediyordu. Hasegawa, *February Revolution*, s. 160-3.

155 Daha sonra Balk, Khabalov'un yanı sıra Belyaev'i kararsızlıkla suçlayarak yolu açtı. *Poslednie novosti*, 12 Mart 1921.

156 "Gibel' tsarskogo Petrograda", s. 32; Burdzhalov, *Vtoraia Russkaia revoliutsiia*, s. 96; Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, I: 121.

da bu sayı sadece 2 bin idi.[157] 1917'nin arka planında, sayısı artan askerlerin arasında askerî öğrenciler ve yeni askere alınan acemiler vardı, ama başkent garnizonu çoğunlukla süvarilerden (Kazak) ve seçkin muhafız birliklerinden müteşekkildi. Yenilmez bir güçtü. Aslında, tahmin edilen sivil kargaşalıkları bastırmak üzere bazı birlikleri hazır tutabilmek için 1917 yılı Şubat ayı başlarında kuzey cephesinden ayırarak Petrograd askerî bölgesi oluşturulmuştu.[158] Şimdi beklenen gösteriler başlıyordu: 24 Şubat sabahı halk bir kez daha ekmek için yürüdü.

25 Şubat saat 21.00'de II. Nikolay'ın Khabalov'a çektiği telgraf şöyleydi: "Başkentteki kargaşalığı yarın derhal bastırmanızı emrediyorum. Almanya ve Avusturya ile savaş nedeniyle içinde bulunduğumuz zor koşullarda buna izin verilemez."[159] Khabalov ve Balk bazı Kazakların Petrograd'daki kalabalıklarla karşı karşıya gelme konusunda tereddüt ettiklerini fark etmişlerdi. Balk daha sonra şunları söyleyecekti: "25 Şubat'ı biz her anlamda kaybetmiştik, kalabalık, otoritenin zayıflığını hissetmişti ve cüretkârlıkları arttı."[160] Artık ellerinde çarın emri olan Khabalov ve Balk, ertesi gün uygulanacak sert tedbirlerle ilgili olarak 25-26 Şubat gece yarısına doğru bakanları toplantıya çağırdı. Hükümet toplantısının gerçekleştiği özel binada kuşku hâkimdi ve yaklaşan sert tedbirleri duyan dışişleri bakanı, "derhal Yüce İmparator'a gidelim ve Majestelerine bizi başkalarıyla değiştirmeleri ricasında bulunalım," önerisini getirdi. Bakanların çoğu Duma ile "bir uzlaşma" arama çabasından yanaydı.[161] Fakat bu kısa zaman aralığında *okhranka* harekete geçti ve bilinen 100 devrimciyi topladı ve aynı günün (26 Şubat) ilerleyen saatlerinde, boru sesleriyle birlikte imparatorluk birlikleri sivil göstericilere ateş açarken, zaman zaman da makineli tüfek kullandı. Yaklaşık elli kişi öldü ve yüzden fazla insan yaralandı (3 milyon nüfuslu bir şehirde).[162] 26 Şubat 1917 gecesi *okhranka* şefi, Petrograd şehir komutanını arayarak "etesi gün karışıklıkların yoğunluğunda azalma olacağını" beklediğini bildirdi.[163] 1906'da oldu-

157 Ascher, *Revolution of 1905*, I: 225.

158 Burdzhalov, *Russia's Second Revolution*, s. 91-3. Başkentteki sokak protestolarını bastırmak üzere yapılan durum planı cepheden birlik çağırma ihtimaline yer vermiyordu – belki de Petrograd için ayrı bir askerî bölge oluşturulduğu için. Hasegawa, *February Revolution*, s. 163.

159 II. Nikolay'ın General Khabalov'a çektiği telgraf günümüze ulaşmadı. Sadece Khabalov'un beyanını biliyoruz: Shchēgolēv, *Padenie*, I: 190-1. Karşılaştırınız, Martynov, *Tsarskaia armiia*, s. 81.

160 "Gibel' tsarskogo Petrograda", s. 38.

161 "Gibel' tsarskogo Petrograda", s. 39-41; Shchlēgolēv, *Padenie*, I: 191-4 (Khabalov), II: 231-3 (Beliaev).

162 *Kak russkii narod zavoeval svobodu*, s. 8.

163 Duma ie anlaşmaya yöneldikten birkaç sat sonra, hükümetin bakanları şimdi de çarın otoritesiyle Duma'yı tatil ettirmeye çalışıyordu! Katkov, hükümet başkanı Nikolai Golitsyn'in elinde çarın imzaladığı tarihsiz bir Duma'nın tatil edilmesi kararı olduğunu ve tarihe kendi başına ka-

ğu gibi sert tedbirler işe yaramış görünüyordu.[164]

Ancak bu güven yersizdi. *Okhranka üzerine* araştırma yapanların, 1905-6'da askerî birliklerin sadakati çarlık rejimini kurtarmıştı, tespiti yerindeydi. Ve şimdi bir *okhranka* ajanı, "her şey askerî birliklere bağlı. Eğer onlar proletarya saflarına geçmezlerse hareket kısa sürede söner," diye düşünüyordu.[165] Ancak maalesef bir seçkin muhafız alayı –Pavlovsky Muhafızları yedek kıtası– sivillerin öldürülmesini durdurmaya çalıştı. Diğer bir muhafız birliği, Volhynian, talimatları yerine getirdi.[166] Fakat bu Volhynian Muhafızları geceyi silahsız sivilleri öldürmelerini tartışarak geçirdi ve 27 Şubat'ta, kalabalık meydan okurcasına bir kez daha toplandığında, Volhynian birliği –24 bin asker– protestocuların safına geçti.[167] Aniden ayaklanan Volhynian birliği, diğer birliklere ait yakın kışlaları ziyaret ederek başkent garnizonunun geri kalanını ayaklanmaya teşvik etti. Olaylardan başı dönen isyankârlar yağmaya başladı ve *okhranka* karargâhını ateşe verdi.[168] Suçluların ve yoldaşlarının –çoğu *okhranka* operasyonuyla bir gün önce tutuklanmışlardı– bulunduğu hapishaneyi boşalttılar, cephaneliklere ve silah fabrikalarına girdiler. Silahlı adamlar, kamyon ve zırhlı araçlara el koydu ve çılgınca rastgele ateş ederek Petrograd'da hızla dolaşmaya başladılar.[169] Khabalov karagâha çektiği telgrafta "isyanı bastırmak için elimden gelen her şeyi yapıyorum," diyordu. Ancak aynı zamanda, "derhal cepheden güvenilir birlikler göndermeleri" için onlara yalvarıyordu. Aynı gün akşamın geç saatlerinde, "başkentin büyük bir

---

rar verip metne eklediğini düşünüyordu. Katkov, *Russia, 1917*, s. 287. Aynı zamanda bkz. Vasilyev, *Ochrana*, s. 215.

164 Sukhanov, *Zapiski*, I: 53, 59. Meselenin polis perspektifinden görünümü konusunda bkz. Daly, *Watchful State*, s. 201-6.

165 Burdzhalov, *Russia's Second Russian Revolution*, 161; Burdzhalov, *Vtoraia russkaia revoliutsiia*, s. 182. *Okhranka* silahlı kuvvetlerin güvenilirliğini denetlemeye kalktığında, onurları kırılan üst düzey askerî yetkililer direndiler. Askeriye üzerinde denetim bir fark yaratmazdı. Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, s. 333-6.

166 Bazı Pavlovsky Muhafızları mensupları hapse atıldı. Sukhanov, "çarlığın kalesinde muazzam bir gedik" diye yazdı. Sukhanov, *Russian Revolution*, I: 29. 26 Şubat'taki karşı karşıya gelişten söz ederken Balk, durumu merak eden çok sayıda polis ve devlet görevlisi tarafından odasının ziyaret edildiğini ifade ediyordu. Onlarla olaylar hakkında sohbet ederken bir devlet darbesi gerçekleşmedi. Evet kargaşa söz konusuydu fakat Rusya son yıllarda birçok kargaşalık yaşamıştı ve biz, içişleri görevlileri çılgın değildik: Her iki tarafta kurbanlardan kaçınmak mümkün değildi, ama sonunda birliklerin isyanı bastıramayacağı düşünülemezdi." "Gibel' tsarskogo Petrograda", s. 42-3.

167 General K. I. Globachev'in sözleri: Ganelin, "The Day Before the Downfall", s. 245-55; Ganelin ve arkadaşları, "Vospominaniia T. Kirpichnikova", s. 178-95. Aralık 1916'da Don bölgesinde kocası cephede olan kadınlara Kazakların ateş etmeyi reddetmesi konusunda bkz. Engel, "Not by Bread Alone", s. 712-6.

168 "Fevral'skaia revoliutsiia i okhrannoe otdelenie", *Byloe*, 29 Ocak 1918: 175-6.

169 Hasegawa, *February Revolution*, s. 233-8. Bir zırhlı araç şoförü olan Viktor Shklovsky, daha sonra, "o günler boyunca kaç çatışmaya tanık olduğumu bilmiyorum," diyordu. Shklovsky, *Sentimental Journey*, s. 16.

bölümünün isyancıların eline geçtiğini" karargâha bildirdi.[170] Khabalov Rusya'nın kendi başkentini uçaklarla bombalamasını aklından geçiriyordu.[171] Boyunu aşan işlerle uğraştığı anlaşılıyordu, fakat doğru biçimde uygulanan sert tedbirler dahi arkasındaki siyasal otorite kadar iyi olabilirdi – ve çarlığın siyasal otoritesi çoktan kaybolmuştu.[172]

Olaylar çok hızlı gelişti. Kendisi için kaygılanan ve kalabalıklardan korkan Duma Başkanı Rodzyanko acele ve telaş içinde, başkentteki "anarşinin boyutlarına" dair, Mogilyov'daki karargâha telgraf çekiyor, Duma'nın yasal olarak toplanabilmesi ve Duma'nın denetiminde bir hükümet kurulabilmesi için çarın meclis tatili kararını ertelemesini istiyordu. II. Nikolay, "bu şişman Rodzyanko yine bir sürü saçmalık yazmış, bunlara cevap vermek gereksiz," yorumunu yaptı.[173] Çar'ın yanıtını beyhude yere bekleyen Duma liderleri, yasayı hiçe sayıp kendi kararlarıyla toplanmayı reddediyorlardı. Ancak iki sosyalist Duma mensubu, 420 temsilciden 50-70'ini, Duma'nın resmi binası Tauride Sarayı'nda "özel" bir toplantı yapmak için teşvik etti, toplantı her zaman kullanılan gösterişli Beyaz Salon'da olmayacaktı. Bu temsilciler kendilerini hükümet değil ama "Düzenin Yeniden Tesisi İçin Geçici Devlet Duma'sı Komitesi" olarak adlandırdılar.[174] Yine Tauride Sarayı'nda, aynı zamanda, yüzlerce solcu –o sabah hapisten çıkan birçok kişi de dahil– 1905 Petrograd Sovyeti İşçi ve Asker Temsilcilerini yeniden yapılandırmak üzere bir araya geldiler.[175] Geçici Komite'de rekabet vardı. Hükümetin bakanları, kendi adlarına, Mogilyov karargâhına telgraf çekerek istifalarını sunsalar da çar bunu kabul etmedi, ancak zaten bakanlar kendiliklerinden ortadan kaybolmuşlar-

---

170 Sergeev, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 goda", s. 8 (Khabalov'un II. Nikolay'a 27 Şubat saat 12.10'da çektiği ve 12.20'de ulaşan telgraf), s. 15-6 (Khabalov'un Alekseyev'e 27 Şubat saat 20.00'de çektiği ve 12.55'te ulaşan telgraf).

171 Anlaşılan 27 Şubat akşamı Balk, içişleri bakanından birliklerle birlikte Tsarskoe Selo'ya çekilmek için izin istemişti. "Sen Şehir Amiri, Petrograd'dan çekilmeyi mi düşünüyorsun? Bu ne demek?", Shchlëgolëv, *Padenie*, II: 149-50 (Protopopov). Protopopov günleri karıştırıyor.

172 Çarlığın Polis Departmanı Başkanı Vasilyev, "devrimi bastırmanın bir yolu yoktu," diye yazarken haklıydı. Fakat ondan sonraki birçok kişi gibi bunu başkentte güvenilir askerî birimlerin yokluğuna bağlarken yanılıyordu. Söylediği şuydu: "Birkaç güvenilir alayla Petersburg'da düzen kolaylıkla sağlanabilirdi." Vasilyev, *Ochrana*, s. 221.

173 Shchlëgolëv, *Padenie*, V: 32-49 (38'de) (Frederiks).

174 Bublikov, *Russkaia revoliutsiia*, s. 17; Kantorovich ve Zaslavskii, *Khronika fevral'skoi revoliutsii*, s. 28-9; Skobelev, "Gibel' tsarizma"; Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, I: 41-7; Abraham, *Kerensky*, s. 131-2; Chermenskii, "Nachalo vtoroi rossiiskoi revoliutsii", s. 99'da. Aynı zamanda bkz. Lyandres, "On the Problem of 'Indecisiveness.'"

175 *Izvestiia*, 28 Şubat 1917, Golder, *Documents of Russian History*, s. 287-8; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, I: 41; A. Blok, "Poslednie dni tsarizma", *Byloe*, 1919, no. 15: 28. Kasım 1915'te, askerî-endüstriyel komite ile işçiler arasında bağlantı kurmak üzere "merkezi işçi grubu" oluşturulmuştu. Sovyet'in diğer bir kaynağı Kasım 1916'da bir araya gelmeye başlayan ve Şubat günleri öncesi ve boyunca sık sık toplanan Petrograd'daki tüm sosyalist parti liderleri grubu idi. Melancon, *Socialist Revolutionaries*, s. 256-64.

dı. Duma'nın sağcı temsilcilerinden biri, "mesele şu ki bu muazzam şehirde [Petrograd] hükümete sempati duyan birkaç yüzden fazla insan bulmak imkânsızdı," diyordu. "Aslında, kendisine ve yaptıklarına inanan tek bir bakan bile yoktu."[176] Otokrasi sadece başkent sokaklarında ya da başkent garnizonunda değil, ama aynı zamanda güç odakları seviyesinde de terk ediliyordu.

İhanet

II. Nikolay, Petrograd'daki Britanyalıların –uğruna savaşa girdiği müttefik elçiliğinin– kendisine karşı Duma'da bulunan muhalefeti desteklediğini Polis raporlarından biliyordu.[177] 27 Şubat'ta aldığı birçok acil mesaj arasında kardeşi ve yaşı tutmayan Aleksey'in naibi Grandük Mikhail'inki de vardı ve Duma temsilcilerini içeren yeni bir "Güven Hükümeti" ilan etmesini istiyordu.[178] Bunun yerine çar, Khabalov'u sert tedbirleri uygulayamamakla suçlayarak iki karar aldı: Birincisi, ertesi gün erkenden, Alexandra ve çocuklarla birlikte yaşadığı başkente dönüyordu (on dört-on altı saatlik bir tren yolculuğuyla) – aslında başkent yakınlarındaki Tsarskoe Selo'ya; ikincisi, "düzeni sağlamak" üzere General Nikolai Ivanov komutasındaki bir sefer kuvveti (800 kişilik) cepheden başkente yürüyecekti.[179] Genelkurmay Başkanı General Alekseyev birçok askerî birliğin –en az sekiz muharip birlik– Ivanov'un sefer kuvvetine katılması emrini verdi. II. Nikolay, altmış altı yaşındaki General Ivanov'u tüm bakanların üzerinde diktatör yetkileriyle donattı.[180] Ancak çar hiçbir zaman başkente dönmedi. Duma Geçici Komitesi'nden kurnaz bir temsilcinin kasıtlı olarak yaydığı dezenformasyon ile demiryollarında işçilerin çıkardığı kargaşa abartılıyordu; çarın treni güya hat değiştirerek iki gün boyunca dolaşmak zorunda kalmıştı. Çar nihayet 1 Mart akşamı Pskov'daki kuzey cephesi karargâhına indi. General Ivanov Tsarskoe Selo'ya kolayca ulaşmıştı, ancak bu arada üstü General Alekseyev fikrini de-

---

176 Shul'gin, *Dni*, s. 127. Son başbakan Prens Nikolai Golitsyn (Aralık 1916'da atanmıştı) hasta olduğunu öne sürerek II. Nikolay'a kendisini atamaması için yalvarmıştı. Shchēgolēv, *Padenie*, I: 331 (Golitsyn). Aynı zamanda bkz. Gippius, *Siniaia kniga*, s. 75-6 (25 Şubat 1917 tarihli günlük kaydı).

177 Voeikov, *S tsarem*, s. 175.

178 Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, I: 86; Lyandres, "'O Dvortsovom perevorote ia pervyi raz uslyshal posle revoliutsii...'", s. 252.

179 II. Nikolay, "korkakça ifadeler" olduğuna dikkat çekiyordu, ama aynı zamanda Alekseyev'in düzeni tesis etmek üzere sorumluluk alabilecek "enerjik bir adam" istediğine de değiniyordu. Steinberg ve Khrustalēv, *Fall of the Romanovs*, s. 83. Aynı zamanda bkz. Beckendroff, *Last Days*, s. 2-3.

180 Martynov, *Tsarskaia armiia*, s. 114-5; Spiridovich, *Velikaia voina i fevral'skaia revoliutsiia*, III: 240 ve devamı; Shchēgolēv, *Padenie*, V: 317-8 (Ivanov); Katkov, *Russia, 1917*, s. 315-6; Hasegawa, *February Revolution*, s. 461-4.

ğiştirmişti ve Ivanov'a çektiği telgrafla başkentte harekete geçmemesini istedi. Duma Geçici Komitesi'nin oluşumu ve Petrograd'da anarşinin azalmasına ilişkin haberlerle birlikte, artık Alekseyev Duma denetiminde bir hükümet için II. Nikolay'a baskı yapmaya başladı.

Pskov Kuzey cephesi komutanı General Ruzsky'nin, Alekseyev'den çok daha önce Duma denetiminde bir hükümetten yana olduğu anlaşılıyordu; şimdi Alekseyev'in baskı yapmaya başlamasıyla birlikte, Ruzsky de beklenmedik misafirine –hükümdara– bu düşünceyi dayattı.[181] II. Nikolay Duma Başkanı Rodzyanko'nun bir hükümet oluşturmasına izin vermeyi kabul etti, ancak oluşacak hükümetin Duma'ya değil kendisine karşı sorumlu olmasında ısrar etti. Daha sonra, Alekseyev'den gelen yeni telgrafların ardından çar nihayet Duma'ya karşı sorumlu bir hükümeti onayladı. II. Nikolay, Alekseyev'in ricası üzerine kişisel olarak Ivanov'a talimat verdi –"lütfen hiçbir girişimde bulunmayın" (şimdilik)– ve ardından II. Nikolay yataklı vagonuna çekildi.[182] Onca yıl inatla direnmenin ardından gerçek bir anayasal monarşi ve parlamenter rejimi kabullenen çar üzüntüden uyuyamıyordu.[183] Uyuyamayan II. Nikolay'dan bihaber Ruzsky, gece 3.30'da başlayarak dört saat boyunca, aşırı yavaş kablolu hattan ya da Hughes cihazıyla (saate 1.400 kelime aktarabiliyordu), başkentteki Rodzyanko ile iletişim halindeydi. Rodzyanko, başkentteki radikalizmden hareketle artık anayasal monarşi için, en azından II. Nikolay için, artık çok geç olduğunu haber vererek generali şaşkına çevirdi.[184]

Ruzsky tarafından bilgilendirilen Alekseyev tüm cephe komutanlarıyla görüşme işini bizzat üstlendi ve onları, "orduyu kurtarmak için" II. Nikolay'ın tahttan vazgeçmesini desteklemelerini istedi. Her bir komutan –kurmay sınıfı ekip ruhunu paylaşan– Nikolay'ın tahttan inmesi taleplerini doğrudan çekecekleri telgraflarla Pskov'a bildirecek, birer kopyasını da Alek-

---

181 Hasegawa, *February Revolution*, s. 473-92.

182 Martynov, *Tsarskaia armiia*, s. 145; Sergeev, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 goda", s. 31; S. N. Vil'chkovskii, "Prebyvanie Gosudaria Imperatora v Pskove 1 i 2 Mart 1917 goda, po razskazu general-ad' iutanta N. V. Ruzskogo", *Russkaia letopis'*, 1922, no. 3: 169. Alekseyev zaten kendi başına, Ivanov'a vazgeçmesi için emir vermişti. Sergeev, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 goda", s. 31'de.

183 Şubat 1916'da, II. Nikolay tenezzül edip Duma temsilcileriyle görüşmeyi kabul ettiği nadir durumlardan birinde, âdet olduğu üzere onları kış sarayına çağırmadı, kendisi Duma'nın Tauride Sarayı'na gitti. Çar konuştu (sözlerini birçokları işitmiyordu), kendiliğinden Rusya milli marşı "Tanrı Çarı Korusun" söylenmeye başlamıştı. II. Nikolay'ın yaptığı jestin yarattığı olumlu duygular hızla dağıldı. Radzyanko bir kez daha "sorumlu bir hükümet" talebinde bulundu. Çıktıktan sonra, II. Nikolay bunu düşüneceği yanıtını verdi. Rodzianko, *Krushenie imperii*, s. 149-50; Dubenskii, *Ego imperatorskoe Velichestvo Gosudar' Imperator Nikolai Aleksandrovich*, IV: 221. Aynı zamanda bkz. Paléologue, *La Russie*, II: 196; Miliukov, *Vospominaniia*, II: 226.

184 Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 103-5; Sergeev, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 goda", s. 55 9.

seyev'e göndereceklerdi. Daha sonra, 2 Mart 1917 sabahı General Ruzsky, Alekseyev'in talimatıyla, Çareviç Aleksey ve naip Grandük Mikhail lehine tahttan çekilme çağrısının yer aldığı Rodzyanko ile görüşme kayıtlarını çarın imparatorluk trenine götürdü.[185] II. Nikolay okudu, vagonun penceresine doğru yürüyerek sessizliğe büründü ve "eğer Rusya'nın refahı için gerekliyse tahttan çekilmeye hazırım," dedi. Hiçbir karar alınmadı. Ancak saat 2.00 gibi cephe komutanlarının tahttan çekilmesi için çağrı yapan telgrafları geldi – Brusilov, tüm diğerleri ve Alekseyev; Ruzsky telgrafları götürünce çar haç çıkardı ve kısa bir süre sonra karargâhtan tahttan ayrılma manifestosu hazırlamalarını istedi. II. Nikolay eğer Tsarkoe Selo'ya ve Alexandra'nın kollarına dönseydi kutsal unvanından feragat eder miydi bilemeyiz (2 Mart'ta Yaşlı Kancığı çektiği telgrafta "ve sen yapayalnızsın, arkanda ordu yok, bir fare gibi kapana kısıldın, ne yapabilirsin?" diyordu).[186] Her zamanki gibi itidalli davranarak ızdırabını sessizce yaşıyordu. II. Nikolay günlüğüne sırlarını dökerken, "tüm çevremde," diyordu, "ihanetten, korkaklıktan ve yalandan başka bir şey yok!"[187] Günlükler, generallerinin çağrısı üzerine çarın tahttan çekilmeye ikna olduğunu gösteriyor.[188]

Yurtseverlik maskesi altında, en sonunda ihanete varılmıştı.

Yeminlerini –çara olan yeminlerini– ihlal ederken üst düzey komutanlar orduyu kurtarmakta olduklarını düşünebilirlerdi. Firarlar ayda 10 binden 200 bine doğru tırmanıyor, bu durum protestocu kalabalıkların ve suç çetelerinin sayısını artırıyor ve kritik demiryolu istasyonlarında yığılmalara sebep oluyordu.[189] Ayrıca, Şubat isyanı Petrograd'dan Moskova ve Baltık filosuna doğru yayılarak cepheyi tehdit eder hale geldi.[190] Daha Rus-Japon savaşı döneminin karışıklıkları sırasında Alekseyev'in vardığı sonuç, "yu-

185 Sergeev, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 goda", s. 72-3.

186 Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 93. Başlangıçta II. Nikolay tahtı bıraktığını Aleksandra'ya söylemedi, bildiği II. Nikolay'ın bazı ödünler verdiğiydi. Fuhrmann, *Complete Wartime Correspondance*, s. 699-701. "Bir imparator olduğunu ve öyle kalman gerektiğini asla unutma," diyerek onu yüreklendiriyordu. Hynes, *The Letters of the Tsar*, s. 105.

187 Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 107; *Journal intime de Nicholas II*, s. 93; Katkov'un makul bir biçimde ortaya koyduğu gibi, otokratik ilkeyi ihlal ederek parlamenter hükümeti kabullendiğinde II. Nikolay'ın zaten beli bükülmüştü, tahtın terk edilmesi zannedildiğinin aksine daha önemsiz bir adımdı. Katkov, *Russia, 1917*, s. 323.

188 Ol'denburg, *Gosudar' Imperator Nikolai II Aleksandrovich*, 29-31; Ol'denburg, *Last Tsar*, IV: 152-61: Voeikov, *S tsarem*, s. 207-19; Russky, "An Account of the Tsar's Abdication"; Danilov, "Moi vospominaniia", s. 223-4; Danilov, "How the Tsar Abdicated"; Bark, "Last Days of the Russian Monarchy." Bir araştırmacının özetlediği gibi, "aslında ordu sadece desteklemeyerek eski rejimi yok etmişti". Mayzel, *Generals and Revolutionaries*, s. 49.

189 1917 sonbaharında Rusya'nın toplam 1 milyon asker kaçağı vardı. Frenkin, *Russkaia armiia*, s. 197.

190 Danilov, "Moi vospominaniia", s. 221; Sergeev, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 goda", s. 37-40; Wildman, *End of he Russian Emperial Army*, I: 120.

karıdan gelen devrimin aşağıdan olana kıyasla daha az acılı" olduğuydu.[191] Fakat "askerî diktatörlük" her ne kadar birçok sivil seçkinin ağzını mühürlese de ve çağdaş örnekler bulunsa da –Almanya'da, *de facto*, General Ludendorff; Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türkler– Alekseyev ve Rusya askerî kadroları, iktidar iddiasından kaçındılar.[192] Bunun nedeni Rus generallerin sivil meseleleri yönetmek konusunda kendi becerilerine güvensizlikleri olamazdı (savaşı sürdürebilmek için sivil operasyonel otoriteyi zaten devralmışlardı). Ayrıca, Alekseyev Rus sivil liderlerin yetersizlikleri ve yalanları hakkında genelkurmaydan ve deniz kuvvetlerinden gayet iyi malumat alıyordu. Subaylar, yedek polis gücü gibi hizmet vermeyi ve iç isyanı bastırmayı kapsayan kirli görevden –bu görev ordunun askerî işlevini hiçe sayıyor ve topluma karşı lekeli duruma düşürüyordu– nefret ediyorlardı. Ayrıca, askerî kurmay ahlâkına tümüyle gömülmüş olmaları nedeniyle geniş bir siyasal ufuk da geliştirememişlerdi.[193] Bu şartlar altında, savaş döneminde başkenti yutan kargaşayı bastırmak, orduyu ve savaş girişimini kurtarmak için Alekseyev'in bulduğu (ya da hayal ettiği) çözüm, göstermelik yeni bir çarın, sevimli çocuk Aleksey'in destekleyeceği Duma Geçici Komitesi çerçevesinde bir çözümdü.[194] Yaptıkları hesaplar altüst olmaya mahkûmdu.

RUSYA gerçekten büyük güçtü, fakat talihsiz bir kusuru vardı. Daha iyi bir sistemin ortaya çıkabilmesi için gaddar ve köhne otokrasisinin etkisizleştirilmesi gerekiyordu. İngiliz-Alman çatışması, Sırp milliyetçiliğinin patırtısı, Kraliçe Victoria'dan miras hemofili, Romanov sarayının patolojisi, Rus hükümetinin savaş dönemi yiyecek tedarikini yönetememesi, kadın ve erkeklerin ekmek ve adalet için kararlı yürüyüşü, başkent garnizonunun isyanı ve Rus başkomutanlığının ihaneti ile oluşan girdabın içinde, otokrasi sadece pratikte değil ilkesel düzeyde de hak edilmiş bir ölümle karşı karşıya kaldı. Ancak Büyük Savaş işleyen bir otokratik sistemi yıkmamıştı; zaten yıkılmış bir sisteme sert bir darbe indirmişti.

Yüksek rütbeli subayların II. Nikolay'a tahtı terk etmesi için yaptığı başarılı baskıdan habersiz olan Duma'nın kendinden menkul Geçici Komite'si, aynı işi yapmak üzere Pskov'a iki temsilci gönderdi. Temsilcilerin ikisi de monarşist ve saray darbesi müptelası komploculardı: Aleksandr Guchkov ve Vasily Shulgin. İkisi de tıraşsızdı; özellikle Shulgin'in bir mahkûma benzedi-

---

191 Airapetov, "Revolution and Revolt", s. 94-118 (114'te).

192 Alekseyev'in II. Nikolay'a karşı hamlesinin de fiili bir darbeye vardığı yönünde bir argüman için bkz. Lohr, "War and revolution", II: 658, 664-5. Askerlerin iktidar gaspları konusunda bkz. Trimberger, *Revolution from Above*.

193 Fuller, *Civil-Military Conflict*, s. 228, 262.

194 Mayzel, *Generals and Revolutionaries*, s. 78-9; Shulgin, *Days*, s. 180-3; Fuller, *Civil-Military Conflict*, s. 259-63. Aynı zamanda bkz. Steinberg, *All the Tsar's Men*.

ği söyleniyordu.[195] İki temsilciye II. Nikolay "tahtı terk etmeye razı olduğumu varsayalım, bu durumun Rusya'nın geri kalanı üzerinde nasıl bir izlenim bırakacağını göz önüne aldığınızdan emin olmak isterim," dedi. "Bunun tehlikeli sonuçları olmayacak mı?"[196] Sonuçları olacaktı.

1917 Şubat ayında, Durnovó bir buçuk yıldır mezarında yatıyordu ama onun 1914 Şubat kehanetleri gerçekleşmek üzereydi: Meşrutiyetçilerin otokrasi karşıtı isyanı kitlesel sosyal devrimi hızlandırıyordu. Lenin –o sırada– Rusya dışında, Alman hattının ötesindeki tarafsız İsviçre'de yaşıyordu. Stalin Sibirya'nın ücra bir köşesinde, iç siyasal sürgünlerle dolu Achinsk'de kısılıp kalmıştı. Rus İmparatorluğu'nun her köşesine olduğu gibi (yurdu Gürcistan da dahil) oraya da Şubat Devrimi telgrafla ulaştı ("her şey halkın elinde"). 3 Mart'ta bir yerel sovyet, bölge merkezi Krasnoyarks şehrinde yönetimi ele geçirdi ve yerel çarlık görevlilerini tutuklamaya başladı. Stalin –yaklaşık on yedi yıldır ilk defa aniden özgür bir insan olmuştu– Petrograd'a gitmek üzere Trans-Sibirya trenine bindi. 3 bin millik bir yoldu. Bolşevik sürgün Lev Kamenev ve son kız arkadaşı, Bolşevik Merkez Komitesi üyesi Suren Spandaryan'dan dul kalmış Vera Schweitzer ile birlikte yolculuk yapıyordu. Spandaryan, Stalin'in sürgün yeri olan ıssız Sibirya Turukhansk'da, otuz dört yaşında akciğer rahatsızlığından ölmüştü. Geleceğin diktatörü imparatorluk başkentine 12 Mart'ta vardı, Sibirya'ya özgü '*valenki*' giymişti (keçe botlar), yanında daktilo ve birkaç parça eşyası vardı.[197]

---

195 Schegolev, *Padenie*, VI: 263-6 (Guchkov); de Basily, *Memoirs*, s. 127-31. Shulgin, "kim onun yanında duracak?" diyerek II. Nikolay ile ilgili umutsuzluğunu dillendiriyordu, "hiç kimsesi yok, hiç kimsesi." Shul'gin, *Gody*, s. 459.

196 Steinberg ve Khrustalev, *Fall of the Romanovs*, s. 96-100 (98'de).

197 Chamberlin, *Russian Revolution*, I: 85; Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 418-23; Shveitzer, "V achinskoi ssylke"; Shveitzer, *Stalin v Turukhanskoi ssylke*; RGASPI, f. 558, op.4, d. 662, l. 275 (Shveitzer); Baikalov, "Moi vstrechi s Osipom Dzhugashvili", s. 118; Baikaloff, *I knew Stalin*, s. 27-30; Tutaev, *Alliluyev Memoirs*, s. 189-90; Shliapnikov, *Kanun semnadtsatogo goda*, II: 444-6; Montefiore, *Young Stalin*, s. 301.

BÖLÜM 6

Kalmuk Kurtarıcı

Bazı yoldaşlar, bizde kapitalizm zayıf bir gelişme gösterdiği için sosyalist devrim meselesini açmanın ütopik olduğunu söylüyor. Eğer savaş olmasaydı haklı olurlardı. Eğer çözülme olmasaydı, ekonominin temelleri çatırdamasaydı.

– YOSİF STALİN, Bolşevik Parti Kongresi, 1917 Temmuz sonu[1]

Rusya'yı kurtarın, minnettar halk sizi ödüllendirecektir.

– Bir Anayasal Demokratın Başkomutan General Lavr Kornilov'a haykırışı, Ağustos 1917[2]

"Bu çok şaşırtıcı," diyordu sürgündeki bir devrimci, Rusya monarşisinin Şubat çöküşüne dair gazete haberlerinde. "Bu inanılmaz derecede beklenmedik bir durum!"[3] Bu sürgün, kırk yedi yaşındaki Vladimir Ulyanov'du, ya da bilinen adıyla Lenin. Neredeyse on yedi yıldır kesintisiz yurtdışında yaşıyordu. Çarlığın baskıcı ve yoz yönetiminin, dar ayrıcalıkların ve yaygın sefaletin ve her şeyden önemlisi, insanlık onurunu insafsızca yok saymasının ardından, yeni ufuklara dair beklentilerin artması anlaşılır bir durumdu. Savaş sırasında tüm imparatorluk, her sonucun beklenebileceği devasa, kesintisiz

1 *VI s"ezd*, s. 111-2, 114.

2 Troçki, *History of the Russian Revolution*, II: 150 (Kadet Merkez Komitesi üyesi, Duma temsilcisi Fyodor I. Rodichev'den alıntı yaparak).

3 Karpinskii, "Vladimir Il'ich za granitsei", II: 105-6; Figes, *A People's Tragedy*, s. 385. Sabırsız Lenin bir önceki ay İsviçreli sosyalistlere yaptığı bir konuşmada şöyle yakınıyordu: "Biz yaşlılar, yaklaşan devrimin nihai savaşlarını görecek kadar yaşamayacağız." *PSS*, XXX: 328; Tucker, *Lenin Anthology*, s. 292.

bir siyasal miting alanına dönüşmüştü.[4] Büyük savaş sırasında çarın ve hanedanın uzaklaştırılmaları, sonuçta, çözülmesi gereken neredeyse tüm yönetsel sorunları daha da ağırlaştıracaktı. Herhangi bir otoriter rejimin yıkılışı tabii ki kendiliğinden demokrasiyi üretmeyecektir. Kitlelerin sadakatini kazanıp koruyarak ve etkin yönetim araçlarını oluşturarak anayasal bir düzen yaratılmalı ve sürdürülmelidir. Çarın yerini alan Geçici Hükümet bunların hiçbirini başaramadı.

Savaşın mahvettiği ülkede hem anarşi hem de umut birlikte yeşerdiği için yeni ve dönüşmüş kitle örgütleri hızla çoğaldı.[5] Bunların arasında sadece Bolşevikler ve benzerleri gibi devrimci hareketler yoktu, sadece halk sovyetleri ve asker komiteleri yoktu ama belki daha da önemli olan ordu ve donanma vardı. 1914'te 178 milyonluk imparatorluk Rusya'sı nüfusu, 8,5 milyon mil karelik bir alana yayılmıştı ancak savaş 15 milyon imparatorluk tebaasını kitle örgütlerinde –Rus "silindiri"– bir araya getirdi. Bu beklenmedik toplaşma, çarın yok olmasıyla, başka türlü mümkün olamayacak bir siyasal faaliyet derecesine ulaşılmasını mümkün kıldı; cephede dahi seçilmiş temsilciler tam teşekküllü kongreler yapıyordu. 1917 yılında cephelerde 6 milyon asker vardı. Bunlara ek olarak, imparatorluğun neredeyse her şehrinde bulunan yaygın geri garnizonlarında 2,3 milyon tamamıyla politize olmuş asker bulunuyordu.[6] Bu milyonlar için Şubat Devrimi, "barış" –sonsuza kadar sürecekmiş gibi görünen Büyük Savaş'ın sonu– ve yeni bir çağın başlangıcı anlamına geliyordu.

1917'den çok önce, sıradan insanlar emek ve sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişki düşüncesini kolayca kabul etmişti fakat başlı başına sınıflardan söz etmek yerine, aydınlığa karşı karanlıktan, onura karşı aşağılamadan dem vurmaya eğilimliydiler. Efendileri ile mücadeleyi acı, kurtuluş ve selamet yörüngesi içinde anlamlandırıyorlardı; sermaye birikimi, artı-değer ve diğer Marksist kategorilerle değil.[7] Çiftlik ve fabrikalarından ordusuna, donanmasına ve güç odaklarına, devrimci Rusya'nın yazılı ve sözel tüm kamusal söylemine sınıf dili hâkim olmaya başlayınca bu durum değişti. Sınıflar üstü (ya da sınıf dışı) olmak için savaşan klasik liberal Anayasal Demokratlar bile Şubat'ın "burjuva" devrimi olarak tanımlanmasını kabullenmekten kaçamadılar.[8] Bu adım, örtük olarak, Şubat'ın kendi içinde bir son değil, liberal meşrutiyetin ötesinde bir nihai yeni devrime giden yolda ara istasyon olduğunun

---

4 Kornakov, "Znamena Fevral'skoi revoliutsii", s. 12-26; Kornakov, "Opyt privlecheniia veksillologicheskikh pamiatnikov dlia resheniia geral' dicheskikh problem."

5 Keep, *Russian Revolution*, s. ix. Ekim 1917 öncesinde dokuz köyün sadece birinde sovyet vardı.

6 White, "1917 in the Rear Garrisons", s. 152-68 (152-3'te).

7 Steinberg, *Moral Communities*; Steinberg, "Workers and the Cross."

8 Rosenberg, "Representing Workers."

kabulüydü. 1917'de asker ve denizcilerin kitlesel olarak siyasete girmeleri ile devasa bir örgütlenme sağlandıktan sonra, Rus ordusu Almanya'yı değil kendi siyasal sistemlerini silindir gibi ezmişti.

Ordunun 1905-6'da rejimi kurtarmak için oynadığı rol göz önüne alındığında ve eğer aynı rol verilirse yine oynamak zorunda kalacağı öngörülürken, çar üstesinden gelemeyeceği bir işe kalkışarak kitlelerin vatanseverliği üzerine bir kumar oynamıştı. Çarlık rejiminin ölümcül kusuru, kitleleri politikaya sokma konusunda sergilediği yetersizlikti, ancak savaş nedeniyle kitlelerin yaygın biçimde politize olmalarından çıkarılacak anlam, 1917 meşrutiyet deneyiminin –eğer varlığını sürdürmek için herhangi bir şansı olsaydı– sadece kitleleri değil harekete geçmiş asker ve denizcileri de bünyesine çekmesi gerekeceğiydi. Ancak Büyük Savaş'ın, 1917'den önce sosyalist yaklaşımları popüler kılan sosyal adalet akımlarını derinleştirerek siyasal alanı yeniden yapılandırması durumunda Geçici Hükümet'in bu zorluğun üstesinden gelmesi mümkün olamazdı. Dayanıksız yönetsel yapılarının yanı sıra tümüyle sembolik evreni korkunç bir biçimde yıkıldı; devletin sembolü olarak çarlık armasından tacın çıkarılmasından, Glinka melodisiyle "Tanrı Çar'ı Korusun" yerine yeni milli marş olarak "Tanrı Halkı Korusun" söylenmesi gibi. Geçici Hükümet karikatürlerine popüler kitapçıklar, şarkılar ve jestler eşlik ediyordu ve tüm bunlar, eğitimlilere, kibar kıyafetlilere, kültürlülere para babası ve üçkâğıtçı diye saldırarak burjuva olan her şeyi itibarsızlaştırıyordu – Rusya'nın *Stock Market Gazette*'si [*Borsa Gazetesi*] bile burjuvalarla dalga geçiyordu.[9] Aynı dönemde, 1917 yılında, 1905-6'dan çok daha dengeli olan Rusya'nın yapısal devrimi, çağrışımcı jest ve imgelerle sahnelenen çok cepheli sol devrimci *kültür* ile boğuluyordu: "Enternasyonal," kızıl bayraklar ve kızıl sloganlar ve muğlak ama ikna edici halk iktidarı programı: "Tüm İktidar Sovyetlere." Etkili orak-çekiç sembolü (Bolşevik darbeden epey önce) 1917 ilkbaharında ortaya çıkmıştı ve kentlilik amaçları ile kırsal kültürün amaçları arasındaki bağlantıyı –ya da hasretle beklenen bağlantıyı– sağladı, sosyal adalet (sosyalizm) imkânlarını birleştirdi. Dönemin tanığı birinin, doğru biçimde ifade ettiği gibi, 1917 siyasal ruh halini niteleyen, "çok fazla sayıda Rus'un kendilerini, ne olursa olsun, koşulsuz sosyalist ilan etmeleriydi."[10]

"Sosyalizm"in nasıl Bolşevizm olduğu ve Bolşeviklerin nasıl Leninist olduğu ise farklı meselelerdir. Savaşın ve sonra da Şubat devriminin fazladan itici güç sağladığı Avrupa sosyalizminin, uzun bir süreçte geliştirilen sembolik repertuvarını Rusya'da keşfeden ya da yaygın bir tanınırlık kazanmasını sağlayan Lenin ve Bolşevikler değildi. Ancak Rus İmparatorluğu, Ekim

9 Kolonitskii, "Anti-Bourgeois Propaganda."

10 Kizevetter, "Moda na Sotsializm."

1917 Bolşevik darbesinden çok daha önce, düşünsel ve tinsel bir sosyalist kitle devrimi –kent sokaklarında ve köylerde, cephede ve garnizonlarda, sınır bölgelerinde ve hatta sınırın hemen ötesinde– yaşamış olsa da, 1917 yılında (ve sonrasında) Bolşevikler sosyalist devrimci repertuvarı sahiplenmeyi başardılar, aslında, görece hızlı bir şekilde neredeyse tekellerine aldılar. "Devrim" Lenin'in önüne geldi ve Bolşevik çekirdek kadrosunun çoğunun karşıtlığına rağmen, o da bu fırsatı değerlendirmeye hazır olduğunu gösterdi.

Stalin'in 1917'deki rolü her zaman tartışma konusu oldu. Sosyalist Devrimci Parti üyesi olan, devrimci olayların hazır ve nazır tarihçisi, Nikolai Sukhanov (Himmer) –karısı Bolşevik idi–, 1917 yılında Stalin hakkında "arada belli belirsiz görünen, iz bırakmayan, silik bulanık bir adam." Gerçekten hakkında daha fazla söylenecek bir şey yok," diyerek tartışmalara son veriyordu.[11] Sukhanov'un 1920'lerin başında yayınlanan bu nitelemesi tümüyle yanlıştı. Stalin, Bolşevik liderliğin çekirdek grubunun tüm tartışma ve faaliyetleriyle derinden meşgul oluyordu ve darbe yaklaşırken ve gerçekleşirken olayların tam ortasında bulunuyordu. Gürcistanlı bir Sosyal Demokrat olan David Sagirashvili (doğum 1887), "daha önce onu hiç böyle görmemiştim!" diyordu. "Böylesi acele ve heyecan verici işler onun için alışılmadık bir durum, zira normal olarak, ne yapıyor olursa olsun o soğukkanlı biri."[12] Her şey bir yana, Stalin Bolşevik propagandanın güçlü bir sesiydi. (1905-8 vahşi yılları boyunca gerçekleştirilen gasplara katılımıyla ilgili, çoğu olumsuz söylentilere rağmen Stalin, en başından beri yeraltı faaliyetlerinde gerçek bir ajitatör ve propagandacı olmuştu.) 1917 1 Mayıs'ında, "savaşan ülkelerin açgözlü burjuvaları dünyayı kanlı bir mezbahaya çevirmeye başlayalı neredeyse üç yıl oldu," diye yazıyordu – tipik kışkırtıcı başyazılarından biri.[13] Parti çevrelerine ve halktan dinleyicilere ardı ardına konuşmalar yapıyordu ve bunların birçoğu basında yer alıyordu. Stalin genellikle en önemli Bolşevik gazetesine yazarken, çok daha fazlasının yayına hazırlanmasını ve düzenlemesini yapıyordu.[14] Ağustos-Ekim ayları arasında –kritik aylar– *Pravda* ve geçici alternatifleri *Proletariat* ya da *Path*'da yaklaşık kırk önemli makalesi

11 Sukhanov, *Zapiski*, II: 265-6. Polis tarafından aranan Sukhanov başkentte gerçek adıyla (Himmer) yasadışı bir hayat sürüyordu ve bu isimle, Türkistan'daki irigasyonda (sulama) uzmanlık için tarım bakanlığında bir mevki elde etmeye çalışıyordu.

12 De Lon, "Stalin and Social Democracy", s. 198.

13 *Pravda*, 18 Nisan 1917 (Rus takviminde 1 Mayıs), *Sochineniia*, II: 37-8.

14 Lenin'in 1917 Temmuz-Ekim ayları arasında yazdığı çok sayıda yazıda (*PSS*, cilt XXXIV) Stalin adı sadece bir kez geçer. McNeal, *Stalin's Works*, s. 51-7. Stalin, Kurucu Meclis seçimleri için hazırlık yapan Bolşevik komisyonunda da yer aldı ve aday listesinde adı vardı. (Adı geçen seçim bölgelerinden biri –Stavropol– aday kayıt kurallarına uygunluk için, Stalin'e gerçek adı, adresi, mesleği gibi sorular sormak zorunda kaldı.) McNeal, *Stalin*, s. 35-6 (atıfta bulunduğu kaynak, *Perepiska Sekretariata TsK RSDRP (b)*, I: 378.

yayınlandı.[15] Ardı ardına dökülen bu makalelerde Sovyetler adına iktidarın ele geçirilmesinin gerekliliğini vurguluyordu, Lenin için bunun anlamı iktidarın Bolşeviklerin eline geçmesiydi.

Olağanüstü büyüklükte bir boşluğu doldurmak üzere işlevsel kurumların ve yeni bir otoritenin yeniden tesisi sarsıcı bir görevdi ve savaş siyasal seçenekleri daraltarak zorluğu daha da büyütüyordu. Tüm bunlar, yeni bir diktatörlüğün başlangıcını beklenen bir son haline getirebilirdi. Ancak ülkelerin diktatörlüğe *düşmelerinin* olasılığı demokrasiye yönelmelerinden daha fazla değildir. Diktatörlüğün de yaratılması ve sürdürülmesi gerekir. Modern diktatörlükler –çoğunluk adına azınlığın hükümdarlığı– sadece kitlelerin politikaya katılmalarını gerektirmez, aynı zamanda güçlü bir sembolik repertuvar ve inanç sisteminin yanı sıra, etkin yönetim araçlarına ve doğru yönlendirilmiş baskıya ihtiyaç gösterir.[16] 1917'de Rusya'da yaşanan türde bir devlet yıkılışının, azgın bir kaosun içinden güçlü, modern bir diktatörlük yaratılacağı düşüncesi –ya da korkusu– ancak inanılması güç bir hayal olurdu. Ancak, Bolşevik iktidara açılan kapının bir anahtarı, Rus egemen çevrelerin bitmek bilmez kurtarıcı arayışlarındadır. Bolşevizm'in zaferini engellemek için başvurulan çeşitli yöntemler, özellikle de Başkomutan Lavr Kornilov merkezli olanlar, tersine etki yaparak Bolşevizmi güçlendirmeye yaradı. Şubat 1917 sonrası kitlesel katılım sürecinin akıbeti savaşa ve askerlerin temel ruh haline bağlı kalmaya devam etti, ama aynı zamanda 1789 sonrasında Fransız Devrimi ile mukayese edilen karşı-devrim hayaletine de bağlıydı. Bolşevikler için karşı-devrim düşüncesi bir ödüldü.

Özgürlüğe karşı otorite

Rusya anayasal devriminin ikinci bir şansı vardı ama bu kez, 1905-6'dan farklı olarak, otokrat yoktu. Fakat bu kez talihsizlikler ve kanunsuzluklar Geçici Hükümet'e daha en baştan gölge düşürdü. II. Nikolay on üç yaşındaki oğlu Aleksey lehine tahttan çekilmeyi ve kardeşi Grandük Mikhail'i naip ilan etmeyi kabul etti. Başkomutanlık ve Duma Başkanı Rodzyanko –hepsi monarşistti– melek yüzlü Aleksey'in ülkeyi düzene sokarken kendilerine sınırsız yetki vereceğini bekliyorlardı. Bir kez daha saray doktoru ile konuşan çar, hemofilinin tedavisi olmadığını öğrendi ve kırılgan çocuk taç taktığında Nikolay ondan ayrılmak ve sürgüne gitmek zorundaydı, bu durum-

15 Kapatılmasına yönelik girişimler nedeniyle parti organının adı 1917 yılı içinde birkaç kez değiştirildi: *Rabochii i soldat* (23 Temmuz-9 Ağustos), *Proletarii* (13-24 Ağustos), *Rabochii* (25 Ağustos-2 Eylül), *Rabochii put'* (3 Eylül-26 Ekim).

16 "Başlangıç biçimi (Otoritarizmin), azınlık adına azınlık egemenliğiydi; modern otoritarizm çoğunluk adına azınlık egemenliğidir." Perlmutter, *Modern Authoritarianism*, s. 2.

da babacan çar aceleyle Aleksey'nin tahttan feragat ettiğini ve Mikhail'i atadığını duyurdu.[17] Fakat 1797 miras yasasına göre, ancak meşru varis çarın yerini alabilirdi ki bu durumda II. Nikolay'ın ilk erkek çocuğu hak sahibiydi ve Aleksey gibi reşit olmamış birisi tahtını devredemezdi.[18] Grandük Mikhail'i atamanın yasadışılığı bir yana, hiç kimse ona danışma zahmetine de girmedi; 3 Mart'ta Petrograd'da onunla acele bir görüşme yapıldı. Anayasal Demokratların (Kadetler) lideri Paul Miliukov, monarşinin sürdürülmesini savunuyor, geleneği ve devletin korunmasını vurguluyordu; o sırada solun Duma temsilcisi olan Aleksandr Kerensky, halkın ruh halinden söz ederek Mikhail'e vazgeçme çağrısı yaptı.[19] Mikhail dinledi, düşünüp taşındı ve oluşmakta olan Kurucu Meclis (ya da kurucu kongre) kendisini tahta davet edene kadar kabul etmemeye karar verdi.[20] Böylelikle, generallerin başladığını –II. Nikolay'ın tahtı bırakması– politikacılar tamamladı: Yani, Rusya'nın fiilen cumhuriyete dönüşünü. İki hukukçu, Mikhail'in "tüm iktidarı" Geçici Hükümet'e devrettiğini belirten bir "feragat" manifestosunu aceleyle kaleme adılar, oysa grandükün böyle bir devir yetkisi yoktu. Rejim değişikliği kargaşasının ortasında, seçimle gelmemiş Geçici Hükümet'i destekleyen yegâne "yasa" Çar-olmayan Mikhail Romanov'un "feragat" manifestosuydu.[21]

Devrim, tanımı gereği yasal ayrıntıların ihlalini gerektirir. Ancak bu durumda, on bir adam –Dışişleri Bakanlığı'nı almış olan elli sekiz yaşındaki Miliukov tarafından özenle seçilmişlerdi– sadece içi boşalmış otokrasinin değil fakat aynı zamanda içinden çıktıkları Duma'nın da yerini alıyordu.[22] Bu-

---

17 *Sobranie uzakonenii i rasporiazhenii pravitel'stva*, 6 Mart 1917, no. 54, s. 344; Golder, *Documents of Russian History*, s. 297-8; Schëgolëv, *Otrechenie Nikolaia II*; Martynov, *Tsarskaia armiia*, s. 160; *Last Days at Tsarskoe Selo*, s. 46-7. Nikolay, Shulgin ve Guchkov'a, Aleksey ile ilgili olarak, "ben ondan ayrılamam," demişti. Mel'gunov, *Martovskie dni*, s. 192 (Pskov toplantısının steno ile tutulmuş kaydına atıfla); Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 96-100.

18 De Basily, *Memoirs*, s. 119-20.

19 Mel'gunov, *Martovskie dni*, s. 226-7; Miliukov, "From Nicholas II to Stalin." Kerensky daha sonra grandükü uydurma ihanet suçlamalarıyla dört ay hapse attı; grandük 12 Haziran 1918'de infaz edildi.

20 Rodzyanko, Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii* içinde, VI: 62; Shul'gin, *Dni*, s. 295-307; Martynov, *Tsarskaia armiia*, s. 181; Miliukov, *Istoriia vtoroi*, I: 53-5; Miliukov, *Vospominaniia*, I: 316-8.

21 İki hukukçu Vladimir Nabokov ve Boris Nolde idi. Nabokov, "Vremennoe pravitel'stvo", s. 17-22; Boris Nol'de, "V. D. Nabokov v 1917 g.", Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii*, VII: 5-14 (6-8'de); Medlin ve Powers, *V. D. Nabokov*, s. 17-28, 49-55; Mel'gunov, *Martovskie dni*, s. 356-7; Katkov, *Russia, 1917*, s. 409-15; Holquist, "Dilemmas." Duma'nın da devlet iktidarını Geçici Hükümet'e devretmesi yasal değildi: 1906 Temel Yasaları Duma'ya yasama için tam yetki de vermiyordu ve zaten II. Nikolay meclisi tatil etmişti.

22 Miliukov, *Vospominaniia*, II: 299; Shul'gin, *Dni*, s. 182; Nabokov, *Vremennoe pravitelstvo*, s. 67-8. Miliukov'un Geçici Hükümet'i Duma çatısı altında tutmamaya kendi başına karar vermesinin nedeni, kısmen, Duma başkanı Mikhail Rodzyanko'yu devre dışı bırakmaktı. Bu aynı zamanda Stolypin'in 1907 seçim "darbesini" yaptığı ve Kadetlerin açıkça suçladığı Duma'ydı. 1920 yılında Miliukov, önemsiz biri olan Prens Lvov lehine Rodzyanko'yu devre dışı bırakma kararından

nun nedeni Duma'nın meşruiyetini kaybetmesi değildi. Mart 1917 itibarıyla Duma'ya çoğu cephe askeri, güven duymasa da, rıza göstermeye devam ediyordu.[23] Duma, tüm kusurlarına rağmen, yıllar boyunca otokrasi ile çatışarak bazı beceriler kazanmıştı. Tatil edildikten sonra bazı mensupları çarı hiçe sayarak toplandı. Ancak Geçici Hükümet'in ilk toplantısının (2 Mart) tutanak metni, toplantıya katılan grubun Çarlık Temel Yasaları'nın parlamentosuz yönetimle ilgili ünlü 87. maddesine başvurmayı tasarladığını gösteriyordu. Bu hamle konusunda meşrutiyetçiler şiddetle Stolypin'i suçluyorlardı. İlk toplantı tutanakları, aynı zamanda şunu da saptıyordu: "Monark'a ait tüm iktidar Devlet Duma'sına değil, Geçici Hükümet'e aktarılacaktır."[24] Aslında, Geçici Hükümet hem yasamanın hem yürütmenin yetkilerine sahip çıkıyordu: Eski Duma'nın (alt meclis) ve aynı zamanda Devlet Konseyi'nin (üst meclis, hükümet kararnamesiyle dağıtılmıştı); eski Bakanlar Konseyi'nin (yürütme, II. Nikolay'ın tahttan çekilme kararıyla azledilmişti) ve kısa süre sonra da tahttan çekilen çarın. Geçici Hükümet başlangıçta Duma'nın kullandığı Tauride Sarayı'nda toplandı ama hızla İçişleri Bakanlığı'na geçti ve sonra da Bakanlar Konseyi ve Devlet Konseyi'nin daha önce resmi toplantılarını gerçekleştirdiği imparatorluğun yaldızlı Mariinsky Sarayı'na yerleşti. Çok az katılım sağlanan Duma'nın "özel" toplantıları (hâlâ Mikhail Rodzyanko başkandı) 20 Ağustos 1917'ye kadar sürdü ve zaman zaman, Geçici Hükümet'in bakanları Tauride'ye gidiyor, artık bir hedefi kalmamış Duma'nın üyeleriyle özel görüşmeler yapıyorlardı. Artık yasama meclisi yoktu. Duma mensupları meclisin hukuki olarak eski durumuna getirilmesi için istekte bulundular, ancak Miliukov ve diğer Geçici Hükümet mensupları reddetti.[25]

Ne oluyordu? Geçici Hükümet iyi niyetle kurulmamış, talihsiz bir gruptu ve benzeri görülmemiş bir ekonomik çöküş ve Bolşevik ayaklanmayla perişan olacaktı. Eski rejimin isyankâr mensupları uzun süre "sorumlu hükümeti" olan –ki bununla parlamenter çoğunluğa dayalı bir hükümet kastediyorlardı– bir anayasal monarşi istediklerini iddia etmişler ama o tarihsel an geldiğinde, derhal havada asılı farklı bir merkezi hükümet kurmuşlardı. Miliu-

---

pişman oldu. 1920 yılında Rodzyanko, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin yeni Krallığına göç etti. Dört yıl sonra, altmış dört yaşında yokluk içinde öldü.

23 Kakurin, *Razlozhenie armii*, s. 25-7; Burdzhalov, *Russia's Second Revolution*, s. 179.

24 Storozhev, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 g"; Nabokov, *Vremennoe previtelstvo*, s. 39-40; Startsev, *Vnutrenniaia politika*, s. 114-6. Bir Kurucu Meclis'in toplanabilme ihtimaline karşı, Geçici Hükümet açıkça kaldırılmamış ya da değiştirilmemiş tüm çarlık yasalarını muhafaza etti.

25 Devlet, Duma "resmi kararlarının" yüz binlerce kopya basılmasına maddi kaynak aktardı. Haziran 1917'de gerçekleştirilen bir Sovyetler Kongresi'nde Duma'nın "feshi" oylandı; aslında, gazetelerde duyurulduğu gibi, Geçici Hükümet Duma'yı 7 Ekim'de resmen feshetti. Vladimirova, *Kontrrevoliutsiia*, s. 72; Drezen, *Burzhuaziia i pomeshchiki 1917 goda*, s. 4-5; Gal'perina, "Chastnye soveshchanii gosudarstvennoi dumy", s. 111-7.

kov, Tauride Sarayı'nın sütunlu Catherine Salonu'nda, 2 Mart'ta Geçici Hükümet'in üyelerini ilan ettiğinde, birisi araya girerek sordu: "Sizi kim seçti?" Miliukov, "bizi Rus devrimi seçti," diye yanıtladı ve geri adım atmadı, "halkın özgürce seçtiği şu anki temsilciler bizim yerimizi güvenlerini daha fazla kazanmış başkalarına vermek istiyor."[26] Onları hiç kimse seçmemişti ve hiç kimseye pozisyonlarını geri alma fırsatı tabii ki verilmeyecekti. Şüphesiz kendinden menkul hükümet bir söz vermişti: "Ülkenin hükümet biçimini ve anayasasını belirleyecek olan Kurucu Meclis'in, evrensel, eşit, doğrudan ve gizli oylama temelinde toplanabilmesi için hazırlıklara derhal başlanacaktır." Hükümet, "askerî durumu reform ve tedbirlerin gerçekleştirilmesini geciktirmek için kullanmak yönünde hiçbir niyet taşımadıklarını" da ekliyordu. Böyle genel oy hakkına dayalı bir Kurucu Meclis'in –ki bu hükümetleri "geçici" yapan şeydi– Duma'yı gereksiz kıldığı düşünülebilir.[27] Ancak Geçici Hükümet, mevcudiyetinin üzerinden sekiz ay geçtikten sonra, dört girişimin (Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül) ardından, bir anayasa uzlaşısı ortaya çıkaramadı. (1848'de Fransa'nın Temmuz Monarşisi yıkıldığında Kurucu Meclis dört ay içinde toplanmıştı.) Savaş yorgunu askerlerin ve denizcilerin –köylülerin lafını bile etmeye gerek yok– vereceği oylardan özel olarak korkan Miliukov ve Kadetler, bunun yerine, kasıtlı olarak Kurucu Meclis seçimlerini geciktirdiler.[28] Anayasası olmayan anayasacılar sandıktan kaçıyorlardı. Şubat Devrimi liberal bir darbeydi.

Tüm savaş boyunca, hem Petrograd ve hem de Moskova'daki bazı klasik liberaller iktidarı kendileri devralmak için çırpınıyorlardı – ve şimdi bu gerçekleşmişti ya da öyle görünüyordu.[29] İlk Geçici Hükümet'te yer alan tek sosyalist, otuz altı yaşındaki Kerensky –adalet bakanı, daha sonra savaş bakanı ve nihayet başbakan olarak hizmet etti, 1917 öncesinde önemli hiçbir idari görevi olmamıştı– daha sonra, "imparatorun tahttan çekilmesiyle Hükümet aygıtının tüm motorları bozuldu," diye yazacaktı.[30] Bu doğruydu fa-

26 Miliukov, *Istoriia vtoroi*, I/i: 51; *The Russian Revolution*, I: 36.

27 Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, I: 135-6.

28 Kochan, "Kadet Policy in 1917." Aynı zamanda bkz. Miliukov, *Istoriia vtoroi*, I/i: 51; Miliukov, *The Russian Revolution*, I: 36.

29 Gaida, *Liberal'naia oppozitsiia*. Savaş dönemi liberallerinin daha eski bir tasviri, onları iktidardüşkünü ve korkak olarak resmetmiyordu. Pearson, *The Russian Moderates*.

30 Hoover Institution Archives, Aleksandr F. Kerensky papers, 1. Kutu, dosya 18. "The February Revolution reconsidered", 12 Mart 1957, Leonard Schapiro ile birlikte (üzerinde karalamalar olan bir daktilo metni); Schapiro Kerensky'e hayrandı. Aynı zamanda bkz. Rogger, *Russia in the Age of Modernization*, s. 25. Son *okhranka* şefi, kurumunun Kerensky'i takip ettiğini itiraf etti fakat "maalesef" hedefleri "Duma mensubu olmanın dokunulmazlığıyla korunuyordu"; Vasilyev, Kerensky'nin dokunulmazlığının kaldırılması için çarlık adalet bakanına yazdı – ancak yanıt gelmeden Kerensky kendisi adalet bakanı oldu ve Vasilyev'in talebini okudu. "Şimdiki [yeni] görevinde," diye ekliyordu Vasilyev, Kerensky "onun özgürlüğünü kısıtlamak için yaptığım öneriden haberdar olmuştu." Vasilyev, *Ochrana*, s. 213-4. Vasilyev 1928 yılında Fransa'da öldü.

kat, monarşiyi sonlandırma taraftarlarının arasında en keskinlerden birisi Kerensky idi. Ayrıca, Geçici Hükümet kasıtlı olarak Rus devletinin parçalanmasına destek olmuştu. Geçici Hükümet, 4 Mart 1917'de, dağılmakta olan çarlık polis örgütünden bir polis gücü devşirmek yerine, başkentteki ofisleri yağmalanmış olan Polis Departmanı'nı ve *okhranka*'yı feshederken, Özel Jandarma Birlikleri subaylarını yeniden orduya atadı. Ancak, polislerin yerini alması umulan, yeni oluşturulmuş "yurttaş milisleri" fena halde başarısız oldu: Yağmacılık ve sosyal çöküntü artınca, zenginler kadar yoksullar da zarar gördü ve demokrasi hedefi lekelendi.[31] (Bazı milis gruplarının başında, tahmin edilebileceği gibi, kaos sırasında hapisten kaçmış ya da salınmış eski hükümlüler vardı.) 5 Mart 1917'de Geçici Hükümet, "ayrıcalıkları" ortadan kaldırmak ve "karşı-devrimin" önünü almak üzere, hepsi de kalıtsal olarak soylu olan tüm vali ve vali yardımcılarının görevlerine son verdi. Bu bölgesel yöneticilerin bazıları gönüllü olarak kendileri ayrıldılar bazıları da bölgelerinde tutuklandılar. Yine de, fiilen hain ilan edilmemek için çoğu vali, yeni Geçici Hükümet'in kuruluş törenlerine katıldı.[32] Geçici Hükümet hiçbir zaman yerel şubeler oluşturmadı ve yerel idari birimlere gönderdiği "komiserlerin" de bir önemi yoktu. Bu yerel birimlerin düzgün işlemesi zaman aldı ve daha sonra da ekonomik ve yönetsel kaosa yenik düştüler. "Eski rejim"in varlığını sürdüren önemli kurumları bakanlık bürokrasileri ve ordu oldu. Ancak merkezi devlet görevlilerinin etkisi yok oldu ve Kerensky'nin yönetiminde, Geçici Hükümet büyük önem taşıyan orduyu da felakete sürükledi.[33]

Yeni Rusya'nın yok sayılamayacak ve kapanın elinde kalacak bir düzenleyici ilkesi vardı: "Devrimin" yol göstericiliği. Miliukov'un hükümeti Duma'ya dayandırmama kararı, seçilmiş Petrograd Sovyeti'nin bu önemli parlamenter rolü icra etmesine davetiye çıkardı. Yeniden ortaya çıkışıyla Geçici Hükümet'in varoluş sebebi olan Sovyet, çarlık karşıtı muhalefetin ve seçilmiş temsilcilerin simgesi haline gelen Tauride Sarayı'nda giderek daha fazla odayı işgal eder hale geldi.[34] Temsili ve doğrudan demokrasinin harmanı olan (Jakoben Kulübü gibi) Sovyet –3 binden fazla üyesiyle– büyük bir gayretle ama ileride göreceğimiz gibi başarısızlıkla sonuçlanan bir mü-

31 Zviagintseva, "Organizatsiia i deiatel 'nost' miltsii Vremmenogo pravitel'stva Rossii"; Hasegawa, "Crime, Police and Mob Justice", s. 241-71. En az bir *okhranka* kriptocu-analist Britanya'ya kaçtı ve 1920'li yıllar boyunca Sovyet kodlarının çözülmesinde Londra'ya yardım etti.

32 Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, I: 73; Medlin ve Powers, *V. D. Nabokov*, s. 62-3, 83-4; Dubentsov ve Kulikov, "Sotsial'naia evoliutsiia vysshei tsarskoi biurokratii", s. 75-84; Orlovsky, "Reform During Revolution", s. 100-25; Rosenberg, *Liberals*, s. 59. Eyaletlerde Şubat Devrimi konusunda bkz. Ferro, *La révolution de 1917*, s. 126-31. Moskova için bkz. Burdzhalov, "Revolution in Moscow." Türkistan için, Khalid, "Tashkent 1917."

33 Kolikov, "Vremennoe pravitel'stvo", s. 81-3; Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, I: 3. Siyasal kriz ve devrim koşullarındaki ordular konusunda bkz. Finer, *Man on Horseback*.

34 Melancon, "From the Head of Zeus."

cadele vererek, her zamankinden daha radikal hale gelen beklentilerin ortasında, vekâlet yetkilerine uygun davrandı.[35] Aslında, daha Geçici Hükümet'in kuruluşu ilan edilmeden, Duma'nın Askerî Komisyonu garnizon askerlerine kışlalarına dönmeleri ve disipline uymaları talimatı verdiğinde, 1 Mart 1917'de askerler bir Sovyet toplantısına dalmışlar ve taleplerini dile getirmişlerdi. Öfkeli askerler sorunlarını önce Duma'ya aktarmak istemişler fakat reddedilmişlerdi.[36] O gün, Petrograd Sovyeti'nin asker temsilcilerinden birisi askerî otoriteden şikâyet ederken, "kimi muhatap alacağımı, kimi dinleyeceğimi şaşırdım," diyordu. "Her şey belirsiz. Biraz berrak olmak gerek."[37] Talimat 1, askerler ve komutanları arasındaki ilişkileri karara bağlamak için "düşük rütbelilerden seçilecek bir temsilciler komitesine" izin vererek, ordudaki resmi disiplini etkin bir biçimde sınırlıyordu. İsyankâr garnizonda bu şartlar zaten fiilen [*de facto*] elde edilmişti ama, şimdi hukuken [*de jure*] cephede bulunan asker ve denizciler, subaylarının ve Geçici Hükümet'in emirlerine, bu emirler Sovyet kararnameleri ile çelişkili addedilmediği "ölçüde" itaat ediyorlardı.[38] 9 Mart'ta, II. Nikolay'ın tahttan çekilmesini sağlamak üzere gönderilen iki monarşist Duma temsilcisinden biri olan yeni Savaş Bakanı Aleksandr Guchkov'a çar, çekilmesinin sonuçlarının olup olmayacağını sormuştu. Guchkov, ordunun Talimat 1'ini ancak şimdi yayınlanınca öğreniyordu. Cephe karargâhına General Alekseyev'e telgraf çekerek, "Geçici Hükümet'in hiçbir gerçek gücü olmadığını ve talimatlarının Sovyet'in izin verdiği oranda yerine getirildiğini" bildirdi. Sovyet, "askerî birlikleri, demiryollarını, posta ve telgraf sistemini" kontrolü altında tutuyordu. Guchkov, otoritesi olmadığını kabul ederek hükümetin topyekûn istifa etmesini öneriyordu.[39]

Geçici Hükümet sadece 237 gün sürdü ve bunun 65 günü kabine kurma çabasıyla geçti (ki bu süre, dört farklı kabinesinin aldığı sürelerden fazlaydı). Bir pürüz daha vardı: Sovyet'in otorite *etkinliği* yaygın olarak abartılıyordu. Asker komiteleri kendilerini Sovyet'e tabi görmüyorlardı. 5 Mart'ta Geçici Hükümet ve Sovyet ortak bir bildiri yayınlayarak, subayları seçme hakkı söylentilerini açıkça reddettiler ve askerî disiplinin önemini vurguladılar

35 Chernov, *Great Russian Revolution*, s. 103. Sovyet'in parti örgütlenmesi ile örtüşmemesi sadece Chernov'u hayal kırıklığına uğratmıyordu.

36 Boyd, "Origins of Order Number 1"; Shlyapnikov, *Semnatsadtyi god*, I: 170; Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, I: 189.

37 Hasegawa, *February Revolution*, s. 396.

38 *Izveztiia*, 2 Mart 1917; Golder, *Documents of Russian History*, s. 386-7; Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, II: 848-9; Shliapnikov, *Semnatsadtyi god*, I: 212-3; Zlokazov, *Petrogradskii Sovet rabochikh*, s. 58-62; Miller, *Soldatskie komitety russkoi arm*, s. 25-30. Aynı zamanda, biraz değiştirilmiş bir versiyonu için bkz. *Pravda*, 9 Mart 1917.

39 Medlin ve Powers, *V. D. Nabokov*, s. 88; Shliapnikov, *Semnadtsatyi god*, II: 236; Gapoenko, *Revoliutsionnoe dvizhenie*, s. 429-30. Guchkov, kendisi de Mayıs'ta gidecekti.

– ama boşunaydı.[40] Troçki durumu "ikili iktidar" olarak adlandırdı fakat görünen daha çok "ikili iktidar iddiası" gibiydi: Yasaması ve etkin yönetsel kurumları olmayan Geçici Hükümet ve olduğu haliyle yasal olarak kabul görmeyen, idaresi güç bir yarı-meclisin ifadesi olan Petrograd Sovyeti.

Üçüncü bir grup da vardı: Başarısız otokrasinin yerine gıpta edilecek bir biçimde Geçici Hükümet'in geçmesini başlangıçta kabul eden, ancak hem korku içinde hem de umutla yaşayan siyasal sağ.[41] "Eski rejim"in yaklaşık 4 bin görevlisi Şubat Devrimi sırasında tutuklandı, birçokları firari durumuna düştü ve kalabalıklar tarafından parçalandı. Aslında dökülen kan görece azdı: Yaklaşık bin 300 yaralı ve 169 ölü vardı, bunların çoğu Kronstadt ve Helsinki deniz üslerindeydi, askerler subayları linç etmişlerdi (ihanet ettiklerine dair söylentiler yüzünden). Yine de Şubat-sonrası, basın, sağ örgütleri yermeye hız verdi ve devrimciler en namlı aşırı sağ grubun, Siyah Yüzlerin ofislerine saldırdı. (Petrograd Sovyeti kendi kullanımı için sağcı basımevlerini ele geçirdi.) II. Nikolay'ın tahttan çekilmesinden sonraki birkaç hafta içinde, Vladimir Purishkevich –1905 sağ-kanat Rus Halk Birliği kurucularından ve Rasputin suikastçılarından biri– daktilo edilmiş kopyaları yaygın biçimde dağıtıma sokulan bir kitapçıkta, "eski rejimin yeniden canlandırılamayacağını" itiraf ediyordu.[42] Ancak 1917 Temmuz'una gelindiğinde aşırı sağ yeniden taban kazandı ve Purishkevich açıkça Rus devrimci Yahudilerin gerçek adlarıyla listesini yayınlıyor ve hem Petrograd Sovyeti'nin dağıtılmasını ve hem de "korkak" Geçici Hükümet'in "yeniden örgütlenmesini" talep ediyordu.[43] Daha az radikal sağ konusunda, birçoklarının, II. Nikolay'ın düşüşünde önemli bir rol oynadıklarını ve yeni düzende bir yerleri olması gerektiğini düşünmeleri nedensiz değildi, fakat soyluların ve toprak sahiplerinin çeşitli birlikleri, iş adamları, kilise yetkilileri, çarlık devlet görevlileri, sağcı subaylar ve kendinden menkul vatanseverlikleriyle her kesimden insan Şubat 1917 sonrasının yeni düzeninde pek kabul görmediler. Aksine, sadece yasal örgütlenme haklarını kullandıkları için, geleneksel muhafazakârlar "karşı devrim" suçlamalarıyla karşı karşıya kaldılar.[44] Çoğu Şubat Devrimi'ni

40 Golder, *Documents of Russian History*, s. 386-90; Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, II: 851-4. Talimat 2, ana Sovyet organında yayınlanmadı. Yayınlanan Talimat 3, subayların seçilmesi yasağını yineliyordu. *Izvestiia*, 8 Mart 1917.

41 Bir Kadet mensubu Prens E. N. Trubetskoi, "devrimde herkes yer aldı, devrim hep birlikte yapıldı: Proleterler, askerler, burjuvazi ve hatta soylular," diye yazarakseçkinlerin umutlarına tercüman oluyordu. *Rech'*, 5 Mart 1917. Seçkinlerin korkularıyla ilgili olarak bkz. Pipes, *Russian Revolution*, s. 289.

42 Purishkevich, *Bez zabrala*, s. 3-4. Moskova ve Mogilov'da da basılmıştı ve daktilo edilmiş kopyaları orduda ve donanmada dağıtılmıştı.

43 Purishkevich, *Vpered!*; *Moskovskie vedmoosti*, 23 Temmuz 1917: 1-3. Aynı zamanda bkz. P. Sh. Chkhartishvili, "Chernosotentsy v 1917 godu", *Voprosy istorii*, 1997, no. 8: 133-43.

44 Rendle, *Defenders of the Motherland*

desteklemeye devam etmek isteyen ama esas itibarıyla bunu yapmasına izin verilmeyen kadrolara yöneltilen bu suçlamalar, kendi kendini gerçekleştiren kehanete dönüşecekti.

Bir de imparatorluk vardı. Çarın çokuluslu kurumlarının yok edilmesinin ardından, imparatorluk sınır bölgelerinde, birçokları kendilerini "özgür Rusya'da özerkliğe sahip" milli birim (eyalet değil) ilan ettiler ancak başkentteki Geçici Hükümet'e gönderdikleri sayısız acil telgrafa genellikle yanıt alamadılar ve sınır bölgeleri –Finlandiya, Polonya, Ukrayna, Kafkasya– fiilen bağımsızlığa yönelmeye başladılar. Haziran 1917'de Maksim Gorki "Rus devleti dikiş yerlerinden baştan başa sökülüyor ve parçalanıyor, tıpkı akıntıya kapılmış eski bir gemi gibi," diyordu.[45]

Tabii ki birçok halk için bu zayıflama özgürleştiriciydi. 1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında, feshedilmiş Duma'nın Müslüman ileri gelenleri ilk Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'ni topladı. Bu, dini ve komünal dayanışma toplantısına ülkenin ve siyasal yelpazenin her kesiminden 900 kişi (beklenenin iki katı) katıldı – sadece çok az sayıda Bolşevik Müslüman aktivist katılmayı reddetmişti. Toplantı Kur'an'dan bir ayet okunarak açıldı ve ardından, Geçici Hükümet içişleri bakanlığının yabancı dinler şubesi başkanı Profesör S. A. Kotlarevsky'nin vicdan özgürlüğü ve milli eğitimin geliştirileceğini vaat ettiği, aynı zamanda, etno-bölgesel birimlere dayalı bir federalizm yerine tek, birleşik bir ülke çağrısı yaptığı konuşması geldi. Birçok Müslüman delege hayal kırıklıklarını ifade ettiler. Bazıları, özellikle Tatarlar, tüm Türk halkları için tek bir devleti savundular (Tatar egemenliği altında); birkaç pan-Türk delege, tüm delegelerin anlayabileceği tek Türk dili olmadığı halde, Rusça konuşmayı reddettiler. Devlet örgütlenmesine ilişkin nihai karar bir uzlaşma ortaya koyuyordu: "Rusya'nın Müslüman halkının çıkarına hizmet edebilecek en uygun yönetim yapısı, bölgesel özerkliğe dayalı birleşik (federal) cumhuriyettir. Toprak talebi öne sürmeyen Müslüman halklar için milli, kültürel özerkliğe dayalı bir halk cumhuriyeti güvence altına alınmalıdır." Her ne kadar 200'den fazla delege, kadınlara eşit miras hakkı ve çok eşlilik karşıtlığı önerilerini protesto eden bir dilekçe imzalamış olsa da, öneri geçti – böylelikle Rusya, bunu gerçekleştiren kalabalık bir Müslüman nüfusa sahip ilk ülke oldu.[46]

Tabii ki özgürlüğün sarhoş eden bir etkisi vardı.[47] imparatorluk Rusya'sında yaşayan tüm tebaa, toplumsal konumdan bağımsız, daha önce benzeri gö-

45 *Novaia zhizn'*, 29 Haziran 1917. Gorki bir gemide çalışmıştı.

46 Daulet, "The First All-Muslim Congress of Russia"; Devletshin, *Sovetskii Tatarstan*, s. 64-5; Rorlich, *Volga Tatars*, s. 127-9; Dimanshtein, *Revoliutsiia i natsional'nyi vopros*, III: 294-5.

47 "6 Mart 1917'de Geçici Hükümet "büyük görev yerine getirildi" açıklamasını yaptı. "Yeni, özgür Rusya doğdu." *Vestnik vremmenogo pravitel'stva*, 7 Mart 1917, Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government* I: 158; *Rech'*, 8 Mart 1917: 5; Stepun, *Byvshee i nebyvsheesia*, II: 48-9.

rülmemiş sivil özgürlükler kazanıyorlardı: Örgütlenme ve basın özgürlüğü, yasalar karşısında eşitlik, yerel organlara genel seçim hakkı; avukatların ve aydınların egemen olduğu Geçici Hükümet'in takıntılı bir yasal detaycılıkla tespit ettiği haklar.[48] Kerensky mutluluk içinde Rusya'yı "dünyanın en özgür ülkesi" ilan ediyordu –Avrupa'nın son otokrasisi "en demokratik yönetime" dönüşmüştü– ve haklıydı.[49] Ancak, etkin yönetsel kurumların yokluğunda özgürlük, eninde sonunda, süreklilik kazanamazdı. Her türden maceracı ve sözde kurtarıcıya davetiye çıkarırdı.[50] Şubat'ın özgürlük çılgınlığı, sadece birkaç ay içinde, müthiş bir "sıkı otorite" özlemine dönüştü.[51] 1917 yazında birçok öndegelen klasik liberal Anayasal Demokrat, hem geleneksel sağdan ve hem de radikal sağdan insanı, Rus ordusu Başkomutanı General Lavr Kornilov'u bir kurtarıcı olarak görme konusunda bir araya getirdi.

1917 yılında kırk yedi yaşında olan, kısa, zayıf, Moğol yüz hatlarına sahip Kornilov'un, orta boylu, tıknaz ve otuz dokuz yaşında olan Cugaşvili-Stalin ile birçok ortak yönü vardı. Kornilov da pleb idi –Lenin ve Kerensky gibi küçük-soyluların tersine– ve o da İmparatorluk periferisinde, Obi'nin kolu olan İrtiş Nehri kenarında Öskemen (Ust-Kamenogorsk) şehrinde doğmuştu. Babası Kazak, annesi Kazak ya da Altay Kalmuklarındandı (Moğol derebeylerinin ele geçirdiği Türk, Moğol ve diğer kabilelerin karışımı); İmparatorluğun Kazak steplerindeki göçebe çobanlar tarafından Ortodoks Hıristiyan olarak yetiştirilmişti. Ancak, Stalin katıksız Gürcülüğünü önemsemeyip Rus çevresine karışmaya çalışırken, yarı Rus olan Kornilov yabancılığını ön plana çıkarmış, etrafını uzun kürk kalpaklar giyen, eğri kılıçlar taşıyan ve liderlerini Türk dili ile (Kornilov bu dili kusursuz konuşuyordu) Büyük Boyar diye anan, kırmızı giysili Türkmen muhafızlarla doldurmuştu. Yine Stalin'den farklı olarak, Kornilov Rus İmparatorluğu'nun askerî okullarında eğitim görmüştü. O da çok iyi bir öğrenciydi ve Afganistan sınırındaki görevden –buradan Afganistan, Çin Türkistanı ve İran'a seyahatler yapmıştı– sonra Kornilov, St. Petersburg'daki Askerî Akademi'den mezun ol-

48 Leonard Schapiro, "The Political Thought of the First Provisional Government", Pipes, *Revolutionary Russia* içinde, s. 97-113; White, "Civil Rights", s. 287-312.

49 *Rechi A. F. Kerenskogo* (Kiev, 1917), 8. Nisan 1917'de Kerensky cephe askerlerine şöyle diyordu: "Eğer diğer milletlerin de bizim yolumuzu izlemesini sağlayabilirsek dünya tarihinde çok büyük bir rol oynayabiliriz." *A. F. Kerenskii ob armii i voine* (Odessa, 1917), s. 10, 32; *Rech' A. F. Kerenskogo, voennogo i morskogo ministra, tovarishcha predsedatelia Petrogradskogo Soveta rabochikh i sol- datskikh deputatov, proiznesennaia im 29 aprelia, v soveshchanii delegatov fronta* (Moskova, 1917), s. 3; Pitcher, *Witnesses*, s. 61. Sovyet lideri Irakli Tsereteli, "ülke içinde ve sınırların ötesinde demokrasinin nihai zaferi"ni tahayyül ediyordu. Tsereteli, *Vospominaniia*, I: 147.

50 Önemli bilim insanı ve Kadet siyasetçisi Vladimir Vernadsky, Mayıs 1917'de, "şu anda toplumsal örgütlenmesi olmayan bir demokrasimiz var," diyordu. Holquist, *Making War*, s. 49 (atıfta bulunduğu kaynak, *Rech'*, 3 Mayıs 1917).

51 Klasik liberaller de "devlet bilincinin" (*gosudarstvennost*) önemini hızla yeniden keşfettiler. Rosenberg, *Liberals*, s. 134 169; Holquist, *Making War*, s. 49 51.

du. 1903-4 yıllarında Stalin Kafkas hapishanelerine girip çıkarken ve Sibirya sürgünündeyken, Kornilov dil eğitimi kılıfı altında gönderildiği Britanya Hindistan'ında Britanya sömürge askerî birlikleri hakkında keskin-görüşlü istihbarat raporları hazırlıyordu. Rus-Japon Savaşı sırasında, Stalin, Gürcistan manganez madenlerinde başını belaya sokarken Kornilov Mançurya'daki kara savaşında sergilediği kahramanlıktan dolayı madalya alıyor, ardından Çin'de Rus askerî ataşesi olarak hizmet veriyordu (1907-11). Orada da, genellikle at sırtında, çok sayıda keşif gezisi yaptı ve genç Çinli subay Jiang Jieshi'yle, bilinen adıyla Çan Kay Şek ile tanıştı. Jiang, daha sonra, başarısız bir anayasal devrimin ertesinde Çin'i birleştirmeyi başaracak ve yaklaşık yirmi yıl boyunca hüküm sürecekti. Akıllı ve cesur Kornilov, Çan Kay Şek ile aynı kumaştandı. Büyük Savaş sırasında Kornilov, bir piyade tümenine komuta etmesinin ardından tümgeneralliğe terfi etti. Brusilov'un 1915 yenilgisini telafi etmeye çalışırken Avusturya-Macaristan kuvvetlerine esir düşse de 1916 Temmuz'unda kaçmayı başararak Rusya'ya dönmesi sevinçle karşılandı ve çar tarafından kabul edildi. Brusilov, savaş meydanındaki astı için, "o her zaman en öndeydi," diyordu "bu sayedede onu çok seven askerlerini kendisine bağladı."[52]

Kornilov'un yıldızı, Kerensky'ninkine kıyasla ters yönde parladı. Kerensky'nin ailesi Orta Rusya'dan, Ulyanov ailesinin de geldiği Simbirsk'dendi. Lenin ile "aynı gökyüzü altında doğdum," diye yazıyordu Kerensky. "Volga'nın yüksek kıyısından aynı sonsuz ufka." Kerensky'nin babası öğretmendi ve Lenin ile kardeşi Aleksandr'ın devam ettiği okulda kısa bir süre müdürlük yapmıştı; buna karşılık, Lenin'in babası eyaletin okul müfettişiydi ve Kerensky'nin babasını, Kerenskyler Taşkent'e taşınmadan önce tanımıştı.[53] Fakat Lenin babasının izinden giderek devlet memuru olmak için başladığı hukuk tahsilini (Kazan Üniversitesi) yaparken okuldan ayrıldı. Lenin'den on bir yaş küçük olan Kerensky ise hukuk fakültesini (St. Petersburg) bitirerek gerçek bir meslek sahibi oldu. 1905 yılında Sosyalist Devrimci Parti'ye katılarak çarlık baskısı kurbanlarının hukuk danışmanı oldu. Geçici Hükümet'te, kitlelerden korkmamak konusunda Kerensky neredeyse yalnızdı. Kendisiyle ilgili "halkın lideri" [*vozhd' naroda*] olarak, monarşistçağrışımlı bir kült oluşturmuştu, bir nevi halk kralıydı. Victor Chernov, "ye-

52 Habsburg Galiçya'da Kornilov ile omuz omuza savaşan Anton Denikin'e göre, "en zor ve hatta açıkça başarısızlığa mahkûm operasyonları yönetmekte son derece yürekliydi. Kişisel cesareti benzersizdi ve bu da askerlerini fazlasıyla etkiliyor ve onların gözünde Kornilov'u yüceltiyordu." Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, s. 145-6. Aynı zamanda bkz. Kerensky, *The Catastrophe*, s. 297.

53 Kerensky, "Lenin's Youth - and My Own", s. 69. Daha sonra Kerensky daha da ileri giderek, "yaşlı Ulianoff öldükten sonra, babam, Ulianoff ailesiyle yakın ilişkileri nedeniyle ailenin koruyucusu oldu," iddiasında bulunuyordu. Kerensky, *The Catastrophe*, s. 79.

ri geldiğinde kalabalığa müthiş bir moral-akım şoku aktarabilirdi," diye yazıyordu. "Güldürebilir, ağlatabilir, diz çöktürebilir ve havalara uçurabilirdi, zira kendisi de anın duygularına teslim olurdu."[54] Diz çöken askerler ve diğerleri Kerensky'nin giysilerini öper, ağlar ve dua ederlerdi.[55] Yarı-askerî kıyafetler giymekten hoşlanırdı –Troçki ve Stalin'in de başvurduğu bir tarz– ancak Kerensky kendisini Napoléon'dan ziyade Fransız Devrimi sırasında bir orta yol arayan hatip Comte de Mirabeau'ya benzetirdi. (Mirabeau 1791'de hastalanıp öldü ve cenazesi Pantheon'un açılışı oldu; fakat 1794'te cenazesi oradan çıkarıldı ve yerine Jean-Paul Marat gömüldü.) Rusya anarşiye battıkça Kerensky de "sıkı otorite" ihtiyacından söz eder oldu. Onun yönetiminde Geçici Hükümet sivil özgürlükleri geri aldı ve tutuklu birçok çarlık içişleri görevlisini serbest bırakıp görevlerine iade etti, ancak "sıkı otorite" anlaşılmazlığını korudu.[56] Herkesin konuştuğu "at sırtındaki adam", Rus Devrimi'nin Napolyon'u, Kalmuk kurtarıcıya işaret ediyordu.[57] Sonuçta, askerî "karşı-devrim" *düşüncesi* –bir yandan umudun diğer yandan korkunun ifadesi– fiili olabilirliğinden çok daha etkiliydi.

Lenin'in yoldaşları

Lenin'in Bolşevik fraksiyonu, düzensiz ama sert bir sokak-savaşı grubu olarak 1917 yılında kendisini gösterdi.[58] Artık Bolşevikler yaklaşık 25 bin üyeleri olduğunu öne sürüyordu, fakat bu iddianın doğruluğunu saptamak olanaksızdı (üyelik genellikle resmiyete dökülmüyordu) ancak çekirdek aktivist sayısı bin kadardı ve lider kadrolar (eğer sürgünde ya da hapiste değillerse) bir konferans masasının etrafına sığacak kadardı. Ne olursa olsun, Şubat Devrimi ertesinde Bolşevizm başkentte kitlesel bir olay haline geldi: Petrograd'da Neva Nehri kıyısı boyunca dizili silah ve motor fabrikalarında, devasa Fransız-Rus tersanelerinde, büyüyen Putilov Fabrikası'nda, Petrograd'ın Vyborg mahallesi olarak bilinen kesiminde yoğunlaşan sanayi işçisi nüfusu vardı ve Bolşevik ajitasyon yağmuruna tutulmuşlardı. Diğer bir deyişle, işçilerin radikal ruh hali Bolşevik Parti'nin radikal tutumuna tabi olmuştu. Bunun sonucunda, özellikle Vyborg mahallesi özerk bir Bolşevik komünü haline geldi.[59]

---

54 Chernov, *Great Russian Revolution*, s. 174.

55 Kolinitskii, "Kerensky", s. 138-49; Kolinitskii, "'Democracy' in the Consciousness of the February Revolution"; Stankevich, *Vospominaniia*, s. 65.

56 Lauchlan, *Russian-Hide-and-Seek*, s. 48; White, "Civil Rights", s. 295.

57 General Denikin, "Dürüstü ve sahtekârı, samimisi ve düzenbazı, siyasi liderler, askerî liderler, maceracılar, herkes ona geliyordu," diye yazmıştı, "ve tek bir ses olup haykırıyorlardı: Bizi kurtar!" Troçki, *History of the Russian Revolution* [1961], s. 463.

58 Fitzpatrick, "The Civil War", s. 57-76 (74'te).

59 Daniels, *Red October*, s. 12-3.

Stalin'in de kapandığı Bolşevik Partisi karargâhı başlangıçta, bir *art nouveau* köşk "talebine" uygun olarak inşa edilmişti, avizeli iç mekânları ve harika garajları vardı ve mükemmel bir konumdaydı – sadece Vyborg mahallesine yakın değildi, aynı zamanda Kış Sarayı'nın da tam karşısındaydı. Bina, Rus Mariinsky İmparatorluk Tiyatrosu baş balerini Polonya doğumlu Matylda Krzesinska'dan el konularak alınmıştı. Balerinin bu mülke sahip olması ise sevgilileri II. Nikolay (evlenmeden önce) ve daha sonra eşzamanlı olarak, iki Romanov Grandükü sayesindeydi.[60] (Daha sonra Matylda, köşkün bahçesinde Bolşevik Alexandra Kollontai'yi orada bıraktığı kakım manto ile gördüğünü iddia edecekti.)[61] Bu tür el koymalar yasadışıydı, fakat polissiz Geçici Hükümet tarafından geri alınması güçtü. Hapishaneden doğan Anarşist-Komünist Federasyonu, merhum Durnovó'nun Vyborg mahallesi fabrikalarına bitişik harika bir park içerisinde bulunan eski villasına el koymuştu.[62] Vyborg dışında, Bolşevizm, Petrograd yakınlarında bulunan ve Bolşevik (ve ayrıca anarşist-sendikalist) ajitatörler için ulaşılabilir olan Helisinki ve Kronstadt'ta konuşlanmış Baltık filosu içinde güçleniyordu. Bolşevik ajitatörlerin ulaşamadığı yerlerde –Ukrayna'daki fabrikalar, Karadeniz Filosu– sosyalist eğilimli kitleler parti ile özdeşleşmedi. Uçsuz bucaksız kırsal kesimde, 1917 yılı boyunca Bolşevizm fazla varlık gösteremedi (bin delegenin katıldığı Birinci Rusya Köylü Temsilcileri Kongresi'nde en fazla 20 kişinin Bolşevik olduğu söylenebilirdi).[63] Yine 1917'de, tüm Rusya'da bir-iki düzine Müslüman Bolşevik vardı.[64] Ne olursa olsun, Bolşevik kaleleri stratejik öneme sahipti – başkent, başkent garnizonu ve başkente yakın cephe.

Bolşevikler konumlarını korumak zorundaydı ve bunu başardılar. Stalin ve diğerlerinin bıkmaksızın propagandasını yaptıkları mesajı duyacak mesafede olanlar için Bolşevizm'in emsalsiz yandaş kazanma araçları vardı: Kesin olarak nefret edilen savaş ve zenginlik ve fakirliğin sınıfsal sömürü ile çok yönlü

---

60 Sigler, "Kshesinskaia's Mansion"; Hall, *Imperial Dancer*; Troçki, *History of the Russian Revolution*, III: 58-61. Silahlı çeteler Mart 1917'de mülke el koydular. Krzesinska'nın avukatı durumun düzeltilmesi için Geçici Hükümet'e başvursa da nafileydi, fakat mahkemelerden lehte bir karar çıkmasını sağladı (Bolşeviklerin tahliye talimatı Haziran'a kadar gelmedi ve hemen boşaltmaya zorlanmadı).

61 Kshesinskaia, *Vospominaniia*, s. 191.

62 Evin bir sefahat yuvasına, fesat merkezine, silah yığınağına döndüğü yönünde söylentiler sonucunda polis, Petrograd Sovyeti'nin de olurunu alarak işgalcileri tahliye etti. Kendisi de çirkin söylentilere maruz kalan Karşı-İstihbarat Bürosu'nun başkanı Boris Nikitin, "yaklaşık yüz kişi kadardılar, Petrograd'ın varoşlarından, insanlığın en alt tabakasındandılar, paçavralar içinde ve kötü görünen yüzleriyle ahlâksızlığın ve kötü alışkanlıkların her tür belirtisini taşıyorlardı," diye anlatıyordu ve sonra da ekliyordu: "Çoğunun yıllardan beri su ve sabun kullanmadıkları çok açıktı. ... Yaklaşık otuz kişi olan hükümlülerden, kıyafetlerine bakılırsa, bir kısmı kadındı." Nikitin, *Fatal Years*, s. 82-98; Sukhanov, *Russian Revolution*, II: 386-8.

63 *Vestnik istorii*, 1957, no. 4: 26.

64 Bennigsen ve Wimbush, *Muslim National Communism*, s. 16.

izahatı en çılgınca hayallerin bile ötesinde yankılanıyordu. Buna rağmen, savaş kaçınılmaz biçimde Bolşevik zaferi getirmedi. Geçici Hükümet, göreceğimiz gibi, sadece savaşın içinde kalmaya karar vermedi, 1917 Haziran'ında felaketle sonuçlanan bir saldırı başlattı.[65] Bu karar, en radikal olanlar için bir fırsattı ve Lenin Bolşevik Parti'yi bundan yararlanacak biçimde harekete geçirdi.

Zürih'te, bir sosis fabrikasına yakın tek odalı bir evde sürgün hayatı yaşayan Lenin, savaşta kendi ülkesinin yenilgisini istiyordu, ama bunun kendisi açısından hukuki sonuçları yoktu. Aksine, Geçici Hükümet'in Mart 1917'de ilan ettiği çarlık kurbanları için genel af kapsamına giriyordu. Ancak geri dönmek için resmi izni yoktu ve Alman hatlarının ötesinde sıkışıp kalmıştı.[66] Rusya'ya geri dönebilmek için aracılar üzerinden sessizce Almanya'nın yardımını talep etti ve böylelikle Alman ajanı suçlamalarına maruz kalmanın riskini üstlenmiş oldu – çarlık otoritesini ölümcül biçimde yaralayan yıkıcı itham.[67] Berlin, Rus radikalleri, özellikle Sosyalist Devrimcileri paraya boğuyor, böylelikle Geçici Hükümet'i devirmeye ve Rusya'yı savaş dışına itmeye çalışıyordu, fanatik Rus lidere –"Lenin adında bir Tatar" olarak bahsi geçiyordu– yardım etmeyi de memnuniyetle kabul etti.[68] Ancak her iki taraf da düşman Almanlara hizmet etme suçlaması ihtimalini azaltmak amacındaydı ve Lenin, Alman hatları üzerinden Rusya'ya mühürlü tren ile gitti – yani, vagonu kilitliydi ve yol boyunca Alman yetkililerle her tür teması İsviçreli aracılar sağladı. Tren Zürih'ten 27 Mart 1917 tarihinde (Rus takvimine göre) Berlin ve sonra da Baltık kıyısına doğru yola çıktı. Otuz iki Rus göçmen taşıyordu ve bunların on dokuzu Bolşevik'ti (aralarında Lenin, karısı Nadzehda Krupskaya, eski Fransız sevgilisi Inessa Armand, karısı ve çocuklarıyla Zinoviev vardı), başka radikaller de vardı.[69] Menşevik Sosyal De-

65 Wade, "Why October?"

66 Mart ayında Geçici Hükümet, eğer dönerse Lenin'i ülkeye sokup sokmamayı tartışmıştı. Medlin ve Powers, *V. D. Nabokov*, s. 143.

67 Lenin'in cephe hatlarından seyahatini ayarlayan, Ganetsky takma adlı, Avusturya-Polonyalı Jacob Fürstenberg idi ve kaçakçılık işinde çalışıyordu. Patronu, Parvus adıyla bilinen Aleksandr Helphand idi, Minsk doğumlu Yahudi bir Sosyal Demokrat'tı, doktoralıydı ve savaş zenginiydi. Geçici Hükümet'in karşı-istihbaratıyla Temmuz 1917'de tutuklanan Yevgeniya Sumonsen, hepsi Ganetsky'nin emriyle olmak üzere 2 milyon rubleden fazla para taşıdığını kabul etti. Söylendiğine göre Şubat 1917 sonrasında Lenin'in yazışmaları arasında, Garetsky ile olanları sayıca geçen, sadece Inessa Armand ile olanlardı. Shub, *Lenin*, s. 182; Mel'gunov, "*Zolotoi nemetskii klyuchik*", s. 157; Hahlweg, *Lenins Rückkehr nach Russland*, s. 15-6; *PSS*, XLIX: 406; Krupskaya, *Memories of Lenin*, II: 200-12. Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra da Garetsky Lenin'in mali getir-götür işlerini yapmayı sürdürdü, fakat 1937 yılında Polonya-Alman ajanı ve Troçkist olduğu için tutuklandı, işkence gördü ve infaz edildi; aslında, Stalin Eylül 1933'te Garetsky'i bir Lenin arşivini geri alması için Polonya'ya göndermişti. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 127-8. Almanlara yakınlaşmayı ilk düşünen Martov olmalıdır.

68 Scheideman, *Memoiren Enies Sozialdemokraten*, s. 427-8; Freund, *Unholy Alliance*, s. 1.

69 Alman sınırında yolcular iki vagonlu bir trene geçtiler (birinde Ruslar, diğerinde Alman eskortları vardı), Baltık kıyısına seyahat ederken, İsveç'i geçmek için İsveç buharlı trenine bindiler,

mokratlar Martov ve Axelrod, Geçici Hükümet'in izni olmaksızın Almanlarla anlaşarak hain suçlaması riskini almak istemediler (Menşevikler daha sonraki bir trenle yola çıktılar).[70] Görüşmeler sırasında Lenin'in üstlendiği tek yükümlülük, Rusya'da tutulan sivil Avusturyalı ve Almanların serbest bırakılması için girişimde bulunmaktı. Rusya'yı çökertmek üzere imparatorluk Almanya'sının lojistik destek ve finansman sağlayarak kendisinden yararlanmasından hiç pişmanlık duymuyordu; Savaş'ın sonucu olarak Almanya'da da devrim bekliyordu. Lenin Almanlardan para aldığını hiçbir zaman kabul etmedi, fakat Alman ajanı da değildi; kendi ayrı gündemi vardı.[71] Lenin, Geçici Hükümet'in emri ile gözaltına alınırlarsa ve sorgulanırlarsa nasıl davranacakları konusunda Bolşeviklerle konuşmuştu, bu korkuları gerçekleşmedi.[72] (Avusturya-Macaristan pasaportu taşıyan Karl Radek, düşman bir ülkenin vatandaşı olduğu için Rusya'ya sokulmadı.) Lenin'in gelişine engel olabilecek olan Dışişleri Bakanı Miliukov'u dinleyen Rusya'nın müttefiki Fransa'nın telaşlı büyükelçisi, Bolşevik liderin gelişini esaslı bir yeni tehlike olarak gördü.[73] Paskalya Pazarı'nın ertesi günü, 3 Nisan 1917 saat 23.10'da geldiği Petrograd'ın Finlandiya İstasyonu'nda (Vyborg mahallesi "Bolşevik Komünü") Lenin tutuklanmadı. Onu ilk defa gören, işçi, asker ve denizcilerin bulunduğu kalabalık bir topluluğa hitap etmek üzere özel bir biçimde ışıklandırılmış zırhlı bir aracın tepesine çıktı.

Rus İmparatorluğu'nun uçsuz bucaksız topraklarında Lenin'i çok az kişi tanıyordu.[74] Yüz binlerce köyün büyük bir bölümü Şubat Devrimi'ni Nisan'a ve buzlar çözülene kadar duymadı. Lenin'in 3 Nisan'da dönüşü Rusya'daki büyük ölçekli toprak gasplarıyla aynı döneme rastladı ki bu 1789 Fransız Devrimi sırasında yaşanan bir durum değildi. Büyük Savaş'ın arifesinde Rus köylüleri imparatorluk topraklarının, ormanlar ve meralar da dahil olmak üzere kabaca % 47'sine sahipti. Özgürleşmeden sonraki dört on yıl boyunca, özellikle de Stolypin'in 1906 reformlarını takiben köylüler genellikle kolek-

---

Finlandiya'ya yöneldiler, Finlandiya sınırını kızaklarla geçtiler ve Petrograd'a yirmi millik mesafe için tekrar trene bindiler. Platten, *Die Reise Lenins*, s. 56; Zinov'ev, *God revoliutsii*, s. 503; Hahlweg, *Lenins Rückkehr nach Russland*, s. 99-100; Shliapnikov, *Kanun semnadtsatogo goda*, II: 77-8; Karl Radek, *Living Age*, 25 Şubat 1922: 451; Senn, *Russian Revolution in Switzerland*, s. 224-8. Radek Ekim ayı boyunca Stockholm'de kaldı.

70 Martov ve Menşevik yoldaşları Rus dışişlerinin resmi iznini beklediler ve Lenin'den bir ay sonra, 9 Mayıs 1917'de Rusya'ya ayak bastılar ve Lenin'in Nisan tezleri ile meydan okumasını göğüsleme işini zaten Rusya'da bulunan Menşeviklere bırakmış oldular. Getzler, *Martov*, s. 147-50.

71 Katkov, "German Foreign Office Documents."

72 G. Ia. Sokol'nikov, "Avtobiografiia", Sokol'nikov, *Novaia finansovaia politika*, s. 39-50 (42'de).

73 Paléologue, *La Russie*, III: 305, 307-8. Çok daha sonra, Miliukov anılarında, Lenin'in "yeni" bakışı hakkında, o dönemde fikir sahibi olmadığını yazdı. Miliukov, *Vospominaniia*, I: 337.

74 Andreev, *Vospominaniia*, s. 52-5.

tif (komün) ve bazen kişisel olarak soylulardan bu toprakları satın almışlardı.[75] Ancak toprak sahibi soyluların varlıkları köylülerinki ile kabaca eşitlendiğinde, köylüler hâlâ nüfusun yüzde seksenini ve toprak sahipleri de sadece yüzde ikisini oluşturuyordu.[76] Köylülerin genel toprak dağıtımı beklentisi çok yüksekti ve savaş dönemi çarlık hükümeti, kahramanlık gösteren Rus askerlerine ve topraksız köylülere dağıtmak üzere imparatorluk Rusya'sında yaşayan Almanların topraklarına el koyarak onları teşvik ediyordu. Ordu, kendiliğinden, madalya alanlara karşılıksız toprak sözü vererek savaş sonunda tüm askerlere toprak verileceği söylentilerine sebep oldu.[77] Savaş sırasında çarlık *hükümetinin* el koyduğu tarımsal topraklar toplamı –imparatorluğun en üretken çiftçilerinden çok az ya da sıfır bedel ile el konulmuştu ve 1916'daki ciddi tahıl kıtlığına ve 1917'deki ekmek ayaklanmalarına sebep olmuştu– en az 15 milyon akre idi.[78] Şimdi köylüler, tarlalara, koşum hayvanlarına, tarım aletlerine el koyarak aynı yolu izliyor ve bunu da *Black Repartition* [Kara Bölüşüm] olarak adlandırıyorlardı. Geçici Hükümet, toprak reformu için Kurucu Meclis'in beklenmesi gerektiğini öne sürerek direnmeye çalıştı. Aslında el koymalar kitlesel bir hal aldıktan sonra ve bu durumu engelleyecek veya geri döndürecek güce asla sahip olmasa da Geçici Hükümet, köylülerin tazmin edilmeyen toprak gasplarına rıza göstermeyi reddetti.

Stolypin'in geniş, çevrili çiftliklerde bağımsız zengin çiftçiler tabakası hayalinin gerçekleşmesi için yıllar süren büyük çaba 1917-18 yılında, neredeyse bir gecede, hiçbir direnişle karşılaşmadan yıkıldı; aksine, birçok köylü kasıtlı olarak çiftliklerini küçülttü.[79] Daha küçük çevrili çiftlikler bile yeniden dağıtıma tabi oldu. Komün kendisini yeniden ön plana çıkardı.[80] Köylüler yasadışı işlere kalkıştıklarında dahi haklardan ve vatandaşlıktan söz ediyorlardı.[81] Toprak sahibi zenginlerin mülkleri asli hedefti. Büyük Savaş sırasında varlıklarını sürdürebilmiş olmalarının nedeni, 430 bin savaş esirinin emeğini kullanabilme hünerini göstermeleriydi ve köylü mantığı ile, Şu-

---

75 Pallot, *Land Reform in Russia*; Pozhigailo, *P. A. Stolypin*. Savaş arifesinde Rusya'daki toprak sorununun çözülmekte olduğunu ileri sürenler haklıydı. Frank, "The Land Question."

76 Toprak sahibi soyluların yarısından azı (belki beşte 1-2'si) 1914 yılında toprağında yaşıyordu. Becker, *Nobility and Privilege*, s. 28.

77 Bir araştırmacının söylediğine göre, "generaller devrimciler gibi konuşuyor ve davranıyordu." Yaney, *Urge to Mobilize*, s. 418.

78 Kotel'nikov ve Mueller, *Krest'inskoe dvizhenie*; Lohr, *Nationalizing the Russian Empire*; Ivan Sobolev, *Bor'ba s "nemetskim zasiliem."* Ortodoks Kilisesi'nin ve hükümdarın da (imparatorluk ailesinin) oldukça geniş toprakları vardı.

79 Shanin, *Awkward Class*, s. 145-61.

80 Keller ve Romanenko, *Pervyeitogi agrarnoi reformy*, s. 105.

81 "The Peasents Revolution", Daniels, *Russian Revolution*, s. 87-91. Köylü devriminin fazlasıyla entrika biçiminde sunulduğu kurmaca bir metin, Zamyatin, "Comrade Churygin Has the Floor", s. 193-203

bat 1917'den sonra, eğer bir mülk köylü emeğinden mahrum ve atıl kaldıysa devralınması meşru idi.[82] Aslında topraklara el konulması bir çırpıda gerçekleşmedi, köylüler toprak sahiplerinin "fazla" topraklarından ve "atıl" toprakları işlemekten söz ediyorlardı – giderek daha fazlasını almayı sürdürdüler. Fakat köylülerin çoğu, toprak gasbı ortak girişimle, köy olarak gerçekleştirildiğinden, hepsinin sorumluluğu eşitti ve hepsi paylaşılan ganimeti kendi arabalarıyla taşıyorlardı, toplanan köylüler genellikle mevcut en radikal köylüler kadar radikalleşiyordu. Şaşmaz biçimde, taşralılığın itkisi ile hep daha fazlasını götürmeye çalışıyor ve hatta işi değerli malikâneleri yakmaya kadar vardırıyorlardı. Biçerdöverler ve harman savurma makineleri taşınamayacak kadar büyük olduğundan yerinde bırakılıyor, bazen tahrip ediliyordu. Hayvanlara gelince, köylüler fırını yakıyor, koyun, kaz, ördek ve tavuk kesip kendilerine ziyafet çekiyorlardı.[83] Ancak sonunda, köylülerin çoğu kendi hayallerini gerçekleştiremedi: Devrimden, köylü komünlerinin yaklaşık yarısı hiç toprak kazanamazken çiftçiler zaten kiralamakta olduklarını "elde ettiler." Bir araştırmacının tahminine göre toprak sahibi soyluların yaklaşık % 11'i, topraklarından arda kalanları işleyerek 1920'lere kadar varlıklarını sürdürdüler.[84] Yine de, bunun anlamı büyük çoğunluğunun mülküne el konduğuydu. Köylüler büyük toprak sahiplerine ödeme yapmaya son verdi ve ortaklaşa, 50 milyon akre soylu toprağına el koydu.[85]

Bu çok büyük kalkışmaya –köylülerin kendi devrimi– kıyasla Lenin tek başına bir bireydi. Ancak yine de 1917'de oynadığı rol çok önemliydi. Marksist kurama göre tarihsel aşamalar vardı –feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, komünizm– öyle ki, sosyalizme geçmeden önce burjuva kapitalizmi aşamasının geliştirilmesi gerekirdi. Hemen hemen tüm Bolşevikler devrimin er geç sosyalizme doğru gelişeceğini bekliyorlardı, ama mesele ne zaman olacağıydı: "Burjuva" ya da "demokratik" devrim evresi tamamlandı mı yoksa sosyalist devrime giden yolun hazır hale gelmesi için devamı mı gerekiyor tartışması hararetle sürdürülüyordu. Lenin hemen sosyalizme sıçramayı önermiyordu, bunun yerine sosyalizme doğru gidiş hızlanmalıydı –buna "bir ayağın sosyalizme basması" diyordu– ve bu burjuva devrimi-

---

82 Antsiferov, *Russian Agriculture*, s. 290-6; Keep, *Russian Revolution*, s. 211-2.

83 Figes, kent kökenli ve son derece anlayışsız hükümete karşı yerelleşmiş ve yerel kökenli bir tepkiden söz ediyordu. Aynı zamanda, köylülerin soylu toprak sahiplerini topraklarına el koyarak kovduğunu, ancak geleneksel yerel idari kurumları yok etmediklerini de not ediyordu. Figes, *Peasant Russia*, s. 42, 66-7.

84 Channon, "Tsarist Landowners." 1927 yılı sonlarında RSFSR'de [Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti] 10 bin 750'nin üzerinde eski soylu toprak sahibi kendi mülkünde yaşıyordu, 4 bini topraklarını köylülerin eline bırakarak tahliye edilmişlerdi. Danilov, *Rural Russia*, s. 98.

85 Pipes, *Russian Revolution*, s. 717-8; Kim, *Istoriia Sovetskogo krest'ianstva*, s. 16; Danilov, *Pereraspredelenie zemel' nogo fonda Rossii*, s. 283-7; Atkinson, *End of the Russian Land Commune*, s. 178-80; Maliavskii, *Krest'ianskoe dvizhenie*.

nin tam gelişimini beklemekle değil, ama şimdiden siyasal iktidara el koyarak olacaktı.[86]

Petrograd'da Bolşevik Rusya Bürosu –buradaki "Rusya" dış sürgün (Lenin) karşıtı olarak kullanılıyordu– otuz iki yaşındaki Aleksandr Shlyapnikov ve yirmi yedi yaşındaki Vyacheslav Molotov tarafından idare ediliyordu ve her ikisi de (özellikle Molotov), Geçici Hükümet tarafından, karşı-devrimci görüldükleri için dikkate alınmıyorlardı. Bunun aksine, Stalin ve Kamenev "demokratik" devrime *koşullu* destekten yanaydı, bunun anlamı, demokratik devrimin tamamına varması için Geçici Hükümet'in desteklenmesiydi. 12 Mart 1917'de bu ikili Sibirya'dan Petrograd'a döndüklerinde, her ne kadar "danışmanlık görevi" önerilse de, Rusya Bürosu'na katılmaya davet edilmediler. (Stalin "kendisine özgü bazı kişisel özelliklerinden" dolayı eleştirildi, bundan Sibirya'daki sürgünde yoldaşlara karşı olumsuz kişisel davranışlarının kastedildiği anlaşılıyordu.)[87] Lenin gibi her zaman uzlaşmaz tutum takınan Molotov'a, ertesi gün işten el çektirildi ve Stalin Rusya Bürosu'nun tam üyesi, Kamenev de *Pravda* editörü oldu.[88] Kamenev ve Stalin, Geçici Hükümet'i mutlak olarak reddeden *Pravda*'yı derhal değiştirerek oportünist işbirliğine yöneltirken, bu hükümetin ölüme mahkûm olduğunu, ancak bu arada önemli bir tarihsel görevi yerine getireceğini savunuyorlardı. Bu durum uzaktan Lenin'in öfkesini çekti. İlk hiddetli yazısı *Pravda*'da çarpıtılarak yayınlandı, ikincisi ise hiç basılınadı.[89] Ancak daha sonra Lenin çıkageldi.

Lenin sınırda Kamenev'e gülümseyerek sitem edecekti: "*Pravda*'da bu yazdıklarınız nedir?"[90] O sırada bile Bolşevik yayın organı kendi liderinin tezlerini yayınlamıyordu. 6 Nisan 1917 Bolşevik Merkez Komitesi toplantısında Lenin'in tezleri açıkça reddedildi. Sonuçta, burjuva demokratik devrimi *henüz* başlamıştı, ülkenin toprak reformuna, savaştan çıkmaya, ekonomik reformlara ihtiyacı vardı, proletarya Geçici Hükümet'i devirerek tüm bunları nasıl sürdürecekti? (bir Bolşevik'in de söylediği gibi, "Demokratik devrim nasıl tamamlanmış olabilir? Köylülerin toprağı yok!")[91] Kamenev'in özellikle işaret ettiği konu, şehirlerdeki burjuva sınıfının ve görece varlıklı köylülerin burjuva demokratik devrimi tamamlayarak, sosyalist

86 Harding, *Leninism*, s. 92-5.

87 "Protokoly i rezoliutsii Biuro TsK RSDRP (b) (Mart 1917 g.)", *Vestnik istorii KPSS*, 1962, no. 3: 143; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, 163; Ulam, *Stalin*, s. 132-4.

88 *Pravda*, 15 Mart 1917. Molotov daha sonra, Kamenev ve Stalin "beni kovdular çünkü daha fazla otoriteye sahiptiler ve benden on yaş büyüktüler," diyecekti. Chuev, *Molotov Remembers*, s. 91.

89 Shliapnikov, *Semnadtsatyi god*, I: 219-20; Slusser, *Stalin in October*, s. 46-8. Stalin daha sonra, Mart 1917'de başkente geldiğinde "hatalı tutumundan" dolayı özür diledi. *Sochineniia*, VI: 333.

90 Raskol'nikov, *Krosnhtadt i piter*, s. 54.

91 Lih, "The Ironic Triumph of 'Old Bolshevism.'"

devrim hesabına çok önemli bir tarihsel görevi yerine getirecekleri idi.[92] Stalin, Lenin'in tezleri ile ilgili olarak, "bir taslak, içinde olgular yok, dolayısıyla tatminkâr değil" değerlendirmesini yapıyordu.[93] En sonunda *Pravda* 7 Nisan'da on "Nisan Tezini" (yaklaşık 500 kelime) Lenin imzasıyla yayınladı ama partiyle lideri arasına mesafe koyan Kamenev'in yazısıyla birlikte.[94]

Üst düzey Bolşevikler iktidarın ele geçirilmesini zorlamaya meyilli değillerdi, bu tutum Petrograd Sovyeti için daha da geçerliydi. Lenin'in Rusya'ya dönüşünden önce, Mart ayı sonlarında, Sovyet temsilcileri Rusya merkez idari komitesine, yeni, yetmiş iki kişiyi seçmek üzere toplandı, aynı zamanda yiyecek tedariki, ekonomi, dışişleri gibi departmanlar için de seçimler yapıldı ve böylelikle Petograd Sovyeti'nin Rusya'nın tümü üzerindeki iradesi vurgulanıyordu. Sovyet, "burjuva" Geçici Hükümet'e koşullu destek vaadinde de bulundu (Bolşevik delegelerin yarısına yakını lehte oy kullandı).[95] 3 Nisan'da Finlandiya İstasyonu'nda, Petrograd Sovyeti'nin başkanlığına getirilen Gürcü Menşevik Sosyal Demokrat Nikoloz "Karlo" Chkheidze, Lenin'i bu yeni grup adına eski çarın kabul salonunda karşıladı. Dışarıda, Lenin, Petrograd Sovyeti'nin Geçici Hükümet'e desteğini açıkladıktan ve "yaşasın dünya sosyalist devrimi!" diyerek konuşmasını bitirdikten sonra zırhlı aracını Krzesinska köşkündeki Bolşevik Karargâhı'na sürdü. Orada, gece yarısından epeyce sonra, daire şeklinde oturan kendi hizbinden yaklaşık yetmiş kişiye çok öfkeli bir konuşma yaptı.[96] Ertesi gün, Tauride Sarayı'nda Petrograd Sovyeti'nin toplantısında "Nisan Tezlerini" tekrarlarken, acınası Rus burjuvazisinin tarihsel görevini yerine getirecek yeteneğe sahip olmadığını, bu nedenle Rusya'yı Burjuva-demokratik devrimden proleter-sosyalist devrime geçmeye mecbur bıraktığını savundu.[97] Bir Bolşevik söz alarak Lenin'i anarşist Bakunin'e (Marx ile keskin bir tartışma yaşamıştı) benzetti. Diğer bir konuşmacı Lenin'in tezlerinin "deli saçması" olduğunu söyle-

---

92 Kamenev, *Mezhdu dvumia revoliutsiiami.*

93 Burzdhalov, *Vestnik istorii*, 1956, no. 4: 51; Poletaev, *Revoliutsionnoe dvizhenie*, 15-6; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 168.

94 *PSS*, XXXI: 72-8; Slusser, *Stalin in October*, 60; Troçki, *History of the Russian Revolution* [1961], s. 312-3. Yayının ertesi günü, 8 Nisan'daki Bolşevik Petersburg Şehir Komitesi toplantısında Lenin'in düşüncesi 2'ye 13 oyla reddedildi. (Başkentteki Bolşevik komitesi adını Petrograd olarak değiştirmemişti.)

95 Tsapenko, *Vserossiiskoe soveshchanie soveta rabochikh*; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, I: 114, 162-3. Sürgündeyken Chkhidze'nin bir yazısını okuyan Lenin "bu ne boktan bir yazı!" diye bağırmış, Krupskaya, "Vladimir o nasıl bir dil!" diye müdahale etmişti. Lenin, "tekrar ediyorum, boktan!" diye yanıtlamıştı. Futrell, *Northern Underground*, s. 154.

96 Sukhanov, *Zapiski*, III: 26-7, VII: 44.

97 "*Şu anda* Rusya," diyordu Lenin, "dünyada savaşan ülkeler arasındaki en özgür olanı," ve devrimciler bu özgürlüğü lehlerine çevirmeliydi. *PSS*, XXXI: 113-6; Daniels, *Red October*, s. 4; Service, *Lenin*, II: 157.

di.[98] Lenin'i 1894'ten beri tanıyan karısı Nadezhda Krupskaya bile, bir arkadaşının anlattığına göre, "Lenin çıldırmış gibi görünüyor," demişti, belki de bunun nedeni artık onu genel sekreteri olarak kullanmaktan vazgeçmiş olmasıydı.[99] Diğer bir Bolşevik, "Lenin Rusya'da işlerin nasıl yürüdüğünü öğrendiğinde kendi kurgusunu kendisi reddedecektir," değerlendirmesini yapıyordu.[100] Sovyet'in merkez idari komitesi başkanı (Gürcü Menşevik) Irakli Tsereteli, zeytin dalı uzatarak, Lenin'in yaklaşımının akla yakın bir reddini ortaya koyuyordu –"Vladimir Ilich ne kadar uzlaşmaz olursa olsun ben uzlaşacağımıza inanıyorum"– Lenin trabzanın üzerinden uzanarak bağırıyordu, "Asla!"[101]

Lenin yakın çevresine sürekli gözdağı verirken diğer yandan Krzesinka köşkünün balkonundan dışarıdaki kalabalığa hitap ediyordu. Nisan 1917 sonunda bir Bolşevik parti toplantısında çoğunluk Lenin'in önerileri lehinde oy kullandı. Bu, ön plana çıkarılan, bazen daha radikal tutum takınan taşralıların konuşmaları ve liderlerini destekleyen diğer sadık partililer sayesinde oldu.[102] Ancak, Lenin'in Nisan sonundaki resmi politik zaferine rağmen, Bolşevik çekirdek kadro, burjuva demokratik devrimin tamamlanma sürecine karşı sovyet iktidarının ne zaman zorlanacağı hatta bu zorlamanın gerekip gerekmediği konusunda bölünmüşlüğünü sürdürdü. Lenin momenti yakalamak konusundaki görüşlerini dayatmaya devam ederken, Bolşevik Merkez Komitesi'nin kitlelerin gerisinde kaldığında ısrar ediyordu. (Bu doğru çıkacaktı: Harekete geçen kitleler, Bolşevik liderlik de dahil, sözde seçkinleri harekete geçirecekti.)[103] Bu arada, başta Kamenev'le müttefik olan Stalin, çok önemli bir Lenin müttefiki oldu.

Stalin, haksız yere, Ekim Devrimi'ni "kaçıran" adam olarak bir kenara itilmişti. Lenin'in Finlandiya İstasyonu'na gelişini kaçırdığı doğruydu (belki de sol-kanat Menşevikleri Bolşeviklerin saflarına çekmeye çalıştığı bir toplantı-

---

98 *Leninskii sbornik*, VII: 307-8. Ne konuşma ne de tartışmalarla ilgili belge var, sadece Lenin'in konuşma notları mevcut: *Leninskii sbornik*, XXI: 33. Aynı zamanda bkz. Raskol'nikov, *Na boevykh postakh*, s. 67.

99 Abramovitch, *Soviet Revolution*, s. 30.

100 Sukhanov, *Russian Revolution*, I: 287.

101 Uglanov, "O Vladmire Iliche Lenine." Martov'un daha 1905'teki düşüncesi, yaklaşan burjuva devriminde, eğer devrim tehlikedeyse devrimcilerin iktidara el koyabileceği yönündeydi. 1917'de Martov, iktidar (*vlast'*) için ve hükümet (pravitel'stvo) için savaşım arasında ayrım yapmaya çalışırken açmaza düştü. Getzler, *Martov*, s. 167 (atıfta bulunduğu kaynak, *Iskra*, 17 Mart 1905 ve *Rabochaia gazeta*, 22 Ağustos 1917).

102 Service, *Bolshevik Party in Revolution*, s. 53-7. Taşralıların çoğu katiyetle Leninist değildi ve Menşeviklerle yeniden birleşme arzularını bir kenara bırakmaları için gözlerini korkutmak gerekiyordu.

103 Ulricks, "The 'Crowd' in the Russian Revolution"; Troçki, *History of the Russian Revolution* [1961], s. 124-66 (özellikle 130-1).

da olduğu için).[104] Ayrıca, Stalin, Lenin'in 3 Nisan aykırı radikalizmine de karşı çıkmıştı (1924'te bunun için açıkça özür diledi).[105] Ancak Nisan sonundaki toplantıda, Stalin resmi bir Bolşevik toplantısındaki ilk siyasal bildirisini sundu ve Kamenev'den koparak Lenin'in yanında yer aldı. Nisan toplantısıyla ilgili, *Soldiers' Pravda*'da yayınlanan yazısında, "ancak birleşmiş bir parti halkı zafere götürebilir," diyordu.[106] Stalin alçaltıcı bir biçimde teslim olmadı: Lenin toprağın kamulaştırılmasını isterken, Stalin toprağı köylülerin almasında ısrar ediyordu – bu noktada kazanan taraf Stalin oldu.[107] Stalin, Lenin'in "emperyalist savaşı" bir "Avrupa iç savaşına" dönüştürme sloganına da karşı çıkıyor ve bunu, kitlelerin toprağın yanında barışa da özlem duymalarıyla açıklıyordu – ve artık Lenin de acil barış çağrısı yapıyordu.[108] Dolayısıyla Stalin, başkalarının yanı sıra kendisinin de savunduğu düşüncelere bağlı kalarak Lenin'e sadık olmayı başarmıştı. Partinin dokuz kişilik yeni Merkez Komitesi'ne Stalin'in adaylığı, onu iyi tanıdığını iddia eden Kafkas yoldaşlar tarafından eleştirildiğinde, Lenin ona kefil oldu. Oy kullanan delegelere Lenin, "yoldaş Koba'yı uzun yıllardır tanıyoruz," diyordu. "Büromuzun olduğu Krakow'da onu görüyorduk. Kafkasya'daki faaliyetleri çok önemliydi. Sorumluluk gerektiren her tür işte iyi bir görev adamı oldu."[109] Merkez Komitesi seçimlerinde Stalin aldığı 97 oyla sadece Lenin ve Zinoviev'in (her ikisi de kısa süre sonra kaçak durumuna düşecekti) arkasında kaldı. Stalin aynı zamanda Kamenev'in yerine *Pravda* editörü oldu.

Editör ve bilge olarak Stalin, karmaşık konuları kolayca anlaşılabilir özetlere dönüştürme yeteneğini sergiliyordu. Mart ayında onu arkadan vurduğu için Molotov'dan açıkça özür diledi –"başlangıçta Lenin'e herkesten yakın olan sendin"– ve daha sonra da komünal yaşam biçimlerini Molotov'un kız arkadaşını ayartmak için kullandı.[110] Kısa süre sonra, tüm dünya malları ile birlikte Alliluyevlerin evine taşındı: Sibirya'dan gelirken kullandığı ay-

---

104 *Dönemin* hiçbir kaynağı Stalin'in orada olduğunu söylemiyor. Henüz Bolşevik olmayan Troçki de yoktu. Slusser, *Stalin in October*, s. 49-52; Troçki, *Stalin*, s. 194. Stalin'in, Lenin'in trenine Fin-Rus sınırının (Beloostrov) Rus tarafında binen gruba sokulması ya da Finlandiya İstasyonu'nda karşılayanların başında gösterilmesi daha sonradır. Stalin'in sonradan dahil edilmesi konusunda bkz. Zinoviev, "O puteshestvii", *Pravda*, 16 Nisan 1924; Yaroslavsky, *Landmarks*, s. 94; Chuev, *Molotov Remembers*, s. 93. Molotov hayatının sonraki dönemlerinde belki de Lenin'i arkasında Stalin ile platforma inerken resmeden Sovyet tablosunu "hatırlıyordu."

105 "Bu çok büyük bir hataydı zira, pasifist yanılsamaları yerleştiriyor, defansizmin değirmenine su taşıyor ve kitlelerin devrimci propagandasına engel oluyordu." *Sochineniia*, VI: 333.

106 Yeniden basım, Volin, *Sed'maia*, s. ix-x.

107 Stalin, "Zemliu krest'ianam", *Pravda*, 14 Nisan 1917, yeniden basım, *Sochineniia*, III: 34-6.

108 Service, *Stalin*, s. 128; Service, *Lenin*, II: 223-8.

109 *VII aprel'skaia verossiiskkaia konferentsiia*, s. 225-8, 323.

110 Chuev, *Molotov*, s. 216-7, 297. Bu, Cheov, *Sto sorok* kitabının biraz genişletilmiş biçimidir. Cheov, *Molotov Remembers*, s. 93.

nı hasır bavulun içinde daktilosu, kitapları ve birkaç giysi. Alliluyevlerin kızı Nadya on altı yaşına girmişti ve 1917 yazı sonunda okul tatili nedeniyle eve geldi. Stalin Alliluyevleri 1900 yılından (Tiflis günleri), yani Nadya'nın doğumundan önceki yıldan beri tanıyordu. Nadya'ya kızı gibi davranırken, ona, kız kardeşi Anna'ya ve arkadaşlarına Çehov'dan hikâyeler ("Bukalemun," "Duşeçka") okuyordu.[111] Sibirya sürgününde yaşadığı sıkıntı, yalnızlık ve çaresizliği, dramatik devrimci kahramanlık hikâyelerine çevirerek kızları cezbediyordu. Ona Soso diye sesleniyorlardı ve o da kızlara takma isimlerle karşılık veriyordu. Anneleri Olga Alliluyeva Stalin'le gurur duyuyordu –bir ilişkileri olabilirdi– ama otuz sekiz yaşındaki dul adama abayı yakan genç kızıyla gurur duymayacaktı.[112] Nadya, Stalin de dahil, herkese karşı isyankâr olabilirdi, ama Stalin onun aynı zamanda ev işlerinde özenli olduğunu fark etti. On ay içinde, açıkça kur yapar hale geldi.[113] Ancak bunların hepsi daha sonra oldu. Şimdilik, Stalin önde gelen bir aparatçik ve Leninist çizginin takipçisi olmuştu. Daha sonraları Troçki bile "hizbin [Bolşevik] seçime hazırlanmasının perde arkasında Stalin çok önemliydi," diyor ve lütufta bulunarak ekliyordu, "ortalama liderleri, özellikle de taşralıları ikna etme yeteneğine sahipti."[114]

O Nisan ayında, Stalin'in yanı sıra bir Merkez Komitesi mensubu daha ortaya çıkmıştı: Otuz iki yaşındaki Yakov Sverdlov'u Lenin ilk kez 7 Nisan 1917'de tanıdı ve çeşitli görevler vermeye başladı. Sverdlov bu görevleri ustaca yerine getirdi. 1885 yılında doğan, ufak tefek, dağınık keçi sakallı ve gözlüklü Sverdlov, Rus Sosyal Demokratlara 1902'de Nizhny Novgorod'da katıldı ve 1905 olaylarında Urallar'da görev aldı. 1917 yılında Sverdlov, Stalin'den de fazla, neredeyse tamamen perde arkasında kaldı. İyi bir hatip olmasa da otoriter bas bir sesi ve sağlam bir duruşu vardı. Lenin ona 1917 parti konferansında resmen tanımlanan küçük bir "sekreterliğin" sorumluluğunu verdi.[115] Sverdlov, çarlık hapishanelerinde ve Sibirya sürgününde geçen yılları boyunca (1906-1917), dağıtılmış sürgündeki yoldaşların gerçek isimlerini, takma isimlerini, konumlarını, vasıflarını, suç teşkil edecek şekilde kâğıda dökmeden, ezberleyebildiğini kanıtladı. Stalin ile iki

111 Allilueva, *Vospominaniia*, s. 185-90.

112 Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 90-4; Tutaev, *Alliluyev Memoirs*, s. 131-45, 168-75, 211-15.

113 Vasileva, *Kremlin Wives*, s. 56-8; Allilueva, *Vospominaniia*, s. 183-91; Kun, *Unknown Portrait*, s. 211-5; Montefiore, *Young Stalin*, ch. 40.

114 Troçki, *Stalin*, s. 207-9. Diğer bir yerde Troçki, Stalin'i "güçlü ama kuramsal ve siyasal olarak ilkel bir örgütçü" olarak tanımlıyordu. Troçki, *History of the Russian Revolution*, I: 228.

115 *VII aprel'skaia vserossiiskaia konferentsiia; Petrogradskaia obshchegorodskaia konferentsiia RSDRP (bol'shevikov)*, s. 324; *Pravda*, 24 Nisan-2 Mayıs 1917. Sverdlov adı Lenin'e daha sürgündeyken ulaştı ve Bolşevik lider onunla temasa geçmeye ve çarlık Rusya'sı dışındaki parti toplantılarına katılmasını sağlamaya çalıştı, ancak 1917'ye kadar karşılaşmaları mümkün olmadı. Duvall, "The Bolshevik Secretariat", s. 47 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki, *Selected Works*, II: 292).

kez birlikte kaldılar (Narym, Kureika) ve bunun sonucu kişisel çatışmalar ve kesin bir düşmanlık oldu.[116] Fakat artık yan yana çalışıyorlardı. Aslında söylev verme işini Zinoviev gibi hatiplere bıraktıktan sonra, genç Sverdlov parti binasında Stalin'e bir tür okul oldu. Krzesinska köşkünde sadece yarım düzine kadın memur ile birlikte, Stalin'in yardımcılığını yaptığı Sverdlov, geniş bir alana dağılmış parti teşkilatının eşgüdümü için çalıştı. Bir dizi ziyaretçi kabul ediyordu ve karşılık olarak, hızla periyodik yayınlar çıkarılması ve üye kaydına başlanması için taşradaki Bolşevik komitelere temsilciler gönderiyor, becerisini taşralılara kanıtlıyordu. Sverdlov ayrıntılara takıntılıydı ve hiçbir şeyin dikkatinden kaçmamasına çalışıyordu, ancak bu arada somut eylemlere öncelik veriyordu. Tabii ki 1917'deki tüm siyasal hareketler gibi Bolşevizm de kargaşayı besliyordu. Örgütlenme, 1917 şartlarında, "totaliterlik" şöyle dursun merkeziyetçi bir partinin ortaya çıkarılmasını dahi hedeflemiyordu –ve hedefleyemezdi– bunun yerine başkentte parti temsilcilerinin yaptığı toplantılarda Lenin lehine kitleleri etkilemeye çalışıyordu. Diğer bir deyişle, kuralların manipülasyonu, ikna ve kayırmalarla nasıl sadık bir Leninist hizip örgütleneceğini Sverdlov, yardımcısı Stalin'e gösteriyordu.[117]

Bağnazlık

Lenin'in bağnazlığı hemen (ve hiç bitmeyen) bir efsaneye dönüştü ama Rusya siyaset sahnesindeki hemen herkes saplantıların sultası altında yaşıyordu. Duma'da otokrasinin savaşı kötü yönetmesine karşı dişe diş mücadele eden Miliukov, Şubat Devrimi'nin savaşın daha iyi yönetilmesine duyulan arzunun göstergesi olduğu düşüncesini inatla tekrarlıyordu. Bu nedenle, askerî zafer öncesi toprak reformuna ve bir kurucu meclis toplanmasına karşı çıkıyor ve hatta, gizli hedefleri İstanbul ve Türk Boğazları'nın, Almanya ve Avusturya Polonyası'nın ve diğer yabancı toprakların ilhakı olan çarlık emperyalist savaş politikasının değiştirilmesine imkân tanınmasını da reddediyordu. Bu bağnazlığın vereceği zarar, Mart 1917'de Duma'da ikinci plana düşmesine sebep olacak kadar ciddiydi. Sosyal Demokrat Menşevik kanadın liderleri, Devrimin "burjuva" nitelikli olduğu düşüncesine saplanıp kaldılar ve bu nedenle, sözde temsilcisi oldukları geniş kitlelerin ısrarcı teşviklerine rağmen, sosyalizm talep etmeyi reddettiler. Menşevikler kısa süre son-

---

116 "Iz perepiski Sverdlova", *Pechat'i revoliutsiia*, 1924, no. 2: 64; Troçki, *Stalin*, s. 173; Wolfe, *Three Who Made a Revolution*, s. 623; *Iakov Mikhailovich Sverdlov* (1926).

117 *Perepiska sekretariata TsK RSDRP (b)*, I: v-ix; S. Pestkovskii, "Vospominaniia o rabote v Narkomnatse", s. 126; Trotskii, *Sochineniia*, VIII: 251, XXI: 336; N. Bukharin, "Tovorishch Sverdlov", *Pravda*, 18 Mart 1919: 1.

ra, 1917'de üyelerini en çok artıran Sosyalist Devrimciler (SR) gibi, Kadet ile koalisyon yaparak Geçici Hükümet'e katıldılar. Sadece kuram onları harekete geçirmedi. Kısmen, 1905-1906'da yaşanan büyük yenilgi ılımlı sosyalistlerin üzerine kâbus gibi çökmüştü, radikal bir "karşı-devrimi" kışkırtmamak konusunda eğitici bir hikâyeydi.[118] Ancak Menşevik liderler, bir "burjuva devrimini" gerekli kılan Rus kapitalizminin tam gelişimi sağlanana kadar sosyalizmin beklemesi gerektiği yönündeki temel Marksist düşünceye bağlı kaldılar.[119] Bağnazca "burjuva devrimine" sarıldılar ve her ne kadar yaptıkları propaganda esasen "burjuvaziyi" vuruyor olsa da "burjuva" Geçici Hükümet'i desteklediler.[120]

Daha en başından beri ılımlı sosyalist çizgiyi en iyi temsil eden Rus siyasi figür Kerensky idi. Rusya'nın "burjuva" ve "proleter" devrimleri arasında bir köprü kurmaya, partilerüstü kalmaya, önce birine sonra diğerine meylederek sol ve sağ arasında denge kurmaya çalışıyordu. Her iki tarafla gerilim kaçınılmaz olduğundan, her iki tarafça lanetli görülmesi beklenen bir durumdu.[121] Bolşevik propaganda Kerensky'nin kokain ve morfin bağımlısı olduğu, kadın kıyafetleri giydiği, devlet hazinesinden zimmetine para geçirdiği söylentisini yaydı – bu karalama kampanyası giderek akla yakın görünecekti (ve Britanya Savunma Bakanlığı'nı da inandıracaktı).[122] Ancak hatırlatmak gerekir ki başlangıçta Kerensky, Romanov grandükleri ve Sovyet liderleri dahil birçok farklı çevrenin yaygın övgüsüne mazhar olmuştu.[123] Kerensky'nin 1917 yılındaki siyasal düşüşü kısmen kişisel ve kısmen de yapısaldı: Petrograd Sovyeti'ne değil Geçici Hükümet'e katılmaya karar verdi ve Geçici Hükümet'in iktidarsızlığı giderek daha net görülmeye başlayınca onun otoritesi

---

118 White, *Socialist Alternative to Bolshevik Russia*, s. 15.

119 Oskar Anweiler, "The Political Ideology of the Leaders of the Petrograd Soviet in the Spring of 1917", Pipes, *Revolutionary Russia*, s. 114-28; Anin, "The February Revolution." Koalisyon hükümeti konusunda bkz. Tsereteli, *Vospominaniia*, II: 401-17.

120 Broido, *Lenin and the Mensheviks*, s. 14-5. Leonard Schapiro, ılımlı sosyalist zayıflığı vicdan sahibi olmaları bağlamında değerlendiriyordu: *Origins of the Communist Autocracy* [1956]. Orlando Figes, burjuva devrimine sarılma stratejisini, yanlış yel değirmenine saldırıyor olmaktan ziyade, demokratik sosyalist etkinin yok olması nedeniyle yaşanan bir tahribat olarak gördü: *A People's Tragedy*, s. 331.

121 Miliukov, *Istoriia vtoroi*, I/iii: 3-6; Miliukov, *The Russian Revolution*, III: 1-4. 22 Mayıs'ta Kerensky Petrograd Sovyeti'ne şöyle söylüyordu: "Şu anda benim için partiler mevcut değil, çünkü ben Rusya'nın bakanıyım; benim için sadece halk var ve tek bir kutsal yasa var – çoğunluk iradesine itaat." Radkey, *Agrarian Foes*, s. 225. Eyaletlerde "koalisyon" sadece kısa bir süre için işledi: Kamu kuruluşlarının yerel komiteleri liberal himaye ile hayat bulurken işçileri, askerleri ve köylüleri temsil eden örgütlerin yerlerini ve bazen de üstünlüklerini kabul ettiler, fakat kısa süre sonra bu komiteler yönetime ve ekonomik kaosa yenik düştüler. Sınıf temelli kuşkuculuk serbest kaldı. Rosenberg, *Liberals*, s. 59-66; White, "Civil Rights", s. 290-3 (aufta bulunduğu kaynak, GARF, f. 1788, op. 2, d. 64).

122 Figes ve Kolinitskii, *Interpreting the Russian Revolution*, s. 102.

123 Mel'gunov, *Mortovskie dni*, s. 105-13; Anin, "The February Revolution", s. 441.

de çözüldü.[124] Dolayısıyla, herkesçe tanınan liderle pek teması olmayan korkutucu düşmanı Lenin'in alaycı ifadesiyle Kerensky, korkak ve profesyonel bir "geveze" olarak nam saldı. Lenin ve Kerensky'nin ilk ve tek karşılaşmaları, Petrograd'daki bir askerî okulda gerçekleştirilen Birinci Rusya Sovyetleri Kongresi'nde (3-24 Temmuz 1917) oldu. Kerensky Fransız Devrimi'nin büyüsü altında görünüyordu.[125] "1792 Fransa'da nasıl sona erdi? Cumhuriyet'in yıkılması ve bir diktatörün yükselişiyle," diyordu Kerensky Sovyetler Kongresi'nde Lenin'e cevaben. Buradaki atıf Robespierre'in kendi kendisini baltalayan terörüne ve Napolyon'un yükselişineydi. "Rus sosyalist partilerinin ve Rus demokrasisinin meselesi Fransa'daki gibi bir sonuçtan kaçınmaktır, mevcut devrimci kazanımlara tutunmaktır; hapishanelerden çıkan yoldaşlarımızın oraya dönmemesini sağlamaktır; yurtdışında yaşayan Lenin burada tekrar konuşabilsin, yeniden kaçmak zorunda kalmasın. Tarihsel hataların tekrar edilmemesini sağlamalıyız."[126]

Riskli adım

Kerensky kesinlikle kendisini güvende hissedebilirdi. 1917 Haziran'ında Birinci Sovyetler Kongresi seçimlerinde Bolşevikler oy hakkına sahip 777 temsilciliğin sadece 105'ini kazanırken, Sosyalist Devrimciler 285 ve Menşevikler 248 temsilci çıkardı.[127] Bolşeviklerin kaderini ancak olağanüstü dramatik bir durum tersine çevirebilirdi. Tam da böyle baş döndürücü bir geri dönüş Birinci Sovyet kongresinin ortasında gerçekleşti: Rus askerî saldırısı başladı.

1917'nin belki de en büyük muamması Geçici Hükümet'in Merkez Kuvvetlere Haziran ayında neden saldırmaya karar verdiğidir. Rus şehirleri yaralılarla doldu taştı; tarımdaki organizasyon yokluğu, çok sayıda erkeğin an-

---

124 Kerensky ilk günlerde Tauride'deki "birlik ruhunu, karşılıklı güveni ve fedakârlığı" hatırlatıyor ve "daha sonra... aramızda giderek daha fazla insan kişisel hırslarına yenildi, menfaat peşinde koştu ya da sadece maceracı oldu," diye hayıflanıyordu. Aslında, Karlo Chkheidze, Sovyet politikasını izleyip Geçici Hükümet görevini reddederken, Geçici Hükümet'e hizmet etme talebi merkez idari komite tarafından reddedilen Kerensky 2 Mart'taki Sovyet toplantısına girerek haykırmıştı: "Yoldaşlarım! Bana güveniyor musunuz?" Kendinden geçmiş gibi davranarak büyük bir alkış aldı, bu, adalet bakanlığı makamına kabul edildiğinin kutsanması gibiydi. Böylelikle Kerensky hem Sovyet'te ve hem de Geçici Hükümet'te olan tek kişi oldu. Petrograd Sovyet'i şantajcı manipülasyonları nedeniyle Kerensky'i hiçbir zaman affetmedi. *Izvestiia revoliutsionnoi nedeli*, 3 Mart 1917; Sverchkov, *Kerenskii*, s. 21; Kerensky, *The Catastrophe*, s. 21, 52-61.

125 Keep, "1917."

126 Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1305. Haziran kongresinde katılımcı çoğunluğu, Geçici Hükümet ve savaşı destekleme yönündeki Sovyet politikasını destekledi. O sırada Posta ve TelgrafBakanı olan Irakli Tsereteli, tek başına yönetme sorumluluğunu almaya hazır bir parti olmadığını söylüyordu. Lenin "var!" diyerek itiraz edecekti. Salon kahkahalara boğuldu. *PSS*, XXXI: 267; Service, *Lenin*, II: 181.

127 Chamberlin, *Russian Revolution*, I: 159; Keep, *Russian Revolution*, s. 131-2.

laşılmaz biçimde kurban edilmesi ve tahıl gereksinimi nedeniyle kırsal bölgelerde açlık baş gösterdi. Geçici Hükümet yetkililerinin, özellikle de özgürlüğe samimiyetle inanan Kadetler gibi klasik liberaller için zorunlu askerlik dayatmak üzere devlet gücü kullanmanın ve orduyu doyurmak amacıyla zorla tahıl alımının tiksindirici olacağını düşünenler olabilir.[128] Ancak bu düşünce yanlıştır. Geçici Hükümet'in, çarın düşüşünden ve "Talimat 1"den beri her alanda aralıksız sergilediği demokrasi girişimleri de askerlerin savaş-karşıtı duygularının gerekçesi olamazdı. Yine de, en azından politikacıların kendi kariyerist kişisel çıkarlarını önemsedikleri düşünülebilir. Sadece Rusya'nın savaşta "hiç kimseyi köleleştirmek ya da aşağılamak gibi bir arzusu olmadığını" ama yine de "müttefiklerine karşı sorumluluklarına tümüyle sadık kalacaklarını" ifade etmesi nedeniyle Miliukov, isim babası olduğu Geçici Hükümet'ten 2 Mayıs tarihinde ayrılmaya zorlandı (kabinede Kerensky'i rakipsiz kılarak).[129] Tüm savaşın en başarılı müttefik savunması olan Brusilov'un 1916 savunması dahi sonunda başarısızlığa uğramıştı. Ayrıca Alman başkomutanlığı 1917 yılı için doğu cephesinde yeni bir askerî harekât planlamamıştı. Aklı başında herhangi birisi Rus ordusunun 1917 yılında bir saldırı başlatabileceğini ya da başlatması gerektiğini nasıl düşünebilirdi?

Saldırının mantığına dair en ufak bir emare yoktu. 1916 Kasım ayında, Fransa'daki bir toplantıda, Batılı müttefikler bir kez daha, batı cephesindeki baskıyı hafifletmek üzere, bir saldırı başlatılması için –bu durumda, 1917 ilkbaharında– çarlık hükümetine baskı yaptı.[130] II. Nikolay bunu kabul etti ve Geçici Hükümet, değerlerini paylaştıkları ve hukukuna saygı gösterdikleri Müttefiklere verilen sözü yerine getirmeye karar verdi. Ancak artık Fran-

---

128 Sosyalistlerin barış yanlısı oluşu Rus liberallerinin barışa uzak kalmasını kolaylaştırdı. Miliukov, "enternasyonal sosyalizmin insani ve kozmopolit düşünceleri adına... savaşın en büyük ödülünden feragat etmek hem saçma olacak ve hem de suç teşkil edecektir," diyordu. Richard Stites, "Miliukov and the Russian Revolution", önsöz, Miliukov ve Stites, *The Russian Revolution*, s. xii. Clausewitz'in söylediği gibi, savaş ve klasik liberalizm pek uyumlu değildi. Von Clausewitz, *On War*, s. 85.

129 Miliukov her zamanki kendini baltalayan inatçılığını sergiledi, ancak Kerensky "meseleyi karar noktasına" getirmek konusundaki rolünü oynamayı kabul etti. Kerensky, *The Kerensky Memoirs*, s. 246. Başbakan Prens Lvov bir "koalisyon" oluşturdu, yani bazı Sovyet liderlerini (Kerensky'nin yanı sıra) Geçici Hükümet'e aldı, bu durumu protesto eden Guchkov'un istifa etmesiyle Kerensky'nin savaş görevini üstlenmesi kaçınılmaz oldu. Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1045 (*Rech'*, 28 Mart 1917: 2), III: 1098 (*Rech'*, 20 Nisan 1917: 4); Sukhanov, *Zapiski*, III: 254-443 (özellikle 304-7); Miliukov, *Istoriia vtoroi*, I/i: 91-117; Wade, *Russian Search for Peace*, s. 38-48. Prens Lvov, *Rech'*, 28 Mart 1917: 2, Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1045. *Russkie vedomosti*, 2 Mayıs 1917: 5, Browder ve Kerensky, III: 1267. Miliukov iki aylık kendi dışişleri bakanlığı dönemi ile ilgili olarak, "Kabine oturumlarında, dış politika ve genel politikada izlenecek çizgi konusunda Kerensky ile aramda geçen tartışmaların sonu yoktu," diyordu. Miliukov, "From Nicholas II to Stalin."

130 Heenan, *Russian Democracy's Fatal Blunder*, s. 11-21. Aynı zamanda bkz. Rutherford, *The Tsar's War*.

sızlar kendileri bir saldırı kabiliyetine sahip değildi: 1917 Mayıs ayı sonunda, Alman hatlarına yönelik başarısız bir saldırının ardından, Fransız ordusu büyük ölçekli bir askerî isyanla karşı karşıya kalmış, 113 piyade tümeninin 49'u bundan etkilenmişti. Yeni atanan komutan General Philippe Pétain disiplini yeniden sağladı, fakat Fransız asker ve subayların anavatanı savunmaya devam etmenin ötesinde bir şey yapmamasını kabul etti.[131]

Aykırı bir Müttefik baskısı olmamasına rağmen Kerensky'nin devam etmiş olması muhtemeldir. Fransa'daki askerî isyanlardan hemen önce Rusya başkomutanı Mikhail Alekseyev –Kerensky'i savaş bakanı yapmak için çaba harcamıştı– kendi cephesini dolaştığında disiplinin çökmüş olduğunu ve asker kaçağı sayısının 1 milyonu geçtiğini (6-7 milyon içinde) tespit etti.[132] Ancak, Müttefiklere karşı sorumluluklara dikkat çeken Alekseyev, aynı zamanda üst komutanların görüşlerini özetleyen ve kendisinin de paylaştığı bir gizli rapor hazırladı: "düzensizliğin savunmadayken Ordu'ya vereceği zarar saldırı halindeyken vereceği zarardan az olmayacaktır. Dolayısıyla, başarıdan tümüyle emin olmasak da saldırıya geçmeliyiz."[133] Her şeye karşın Kerensky "bozguncu" addettiği Alekseyev'i görevden alarak yerine 1916'nın kahramanı General Brusilov'u getirdi. Ancak, bu kez Brusilov cepheyi gezdi ve tıpatıp aynı moral çöküntüyle karşılaştı.[134] Şüphesiz umut kesmek olmazdı. Rus istihbaratı, Avusturya-Macaristan ordusunun fazlasıyla kırılgan olduğu ve Alman ordusunun bile bir kış daha dayanamayacağı tahmininde bulundu, dolayısıyla öldürücü darbe vurulabilirdi. Ve eğer durum böyle ise, barışta söz sahibi olabilmek için Rusya, Merkez Kuvvetler'in muhtemel yenilgiye uğratılma sürecinin dışında kalmak istemiyordu; savaş meydanında boy göstermesi, müttefikleri, Rusya'nın diplomatik notalarını daha fazla ciddiye almaya zorlardı.[135] Ne olursa olsun, Kerensky'nin asli motivasyonu iç politika gibi görünüyordu: O ve bazı Rus generaller bir saldırının çökmekte olan orduyu toparlayacağını ve iç isyanı bastıracağını düşünüyordu – ya da umuyordu. Diğer bir deyişle, tam da Rus ordusunun çöküşü saldırının temel gerekçesini oluşturuyordu.[136] Bir özdeyişte söylendiği gibi, "cephedeki savaş, hem

---

131 Pedroncini, *Les mutineries de 1917;* Smith, *Between Mutiny and Obedience.* Müttefikleri, Rusya'nın bir saldırı başlatması yönündeki ısrarları nedeniyle Bolşevizm ile suçlayanlar kısmen haklıdır. Wheeler-Bennet, *Forgotten Peace,* s. 51-2, 292.

132 Eylül ortalarında General Alekseyev Geçici Hükümet'i bilgilendirmek üzere cepheden döndü (toplantı hasta olan Savaş Bakanı Guchkov'un özel dairesinde gerçekleştirildi) ve ordunun anarşik halini ve disiplinin çöküşünü anlattı. Medlin ve Powers, *V. D. Nabokov,* s. 135, 140.

133 Shliapnikov, *Semnadtsatyi god,* III: 291-3 (30 Mart 1917, Guchkov'a).

134 Brusilov, *Soldier's Note-book.* Aynı zamanda bkz. "The Diary of General Boldyrev", Vulliamy, *From the Red Archives,* s. 189-26.

135 Heenan, *Russian Democracy's Fatal Blunder,* s. 51-2.

136 Anılarının bir versiyonuna göre Kerensky, 1917 yılında cepheyi ziyaretinden sonra şöyle bir hisse kapılmıştı: "Üç yıllık yoğun çilenin ardından savaş yorgunu askerler kendilerine şu soru-

geride hem de cephede barışı kazanır."[137]

Geçici Hükümet, çarın tamamen gözden düşmüş savaşını gönüllü olarak böylelikle kendi savaşına dönüştürdü. Bu sırada sadece savaş bakanı olan Kerensky tıpkı II. Nikolay'ın da yaptığı gibi orduyu cesaretlendirmek üzere cepheye hareket etti, birliklere verdiği "özgürlük" için saldırı söylevleriyle sesi kısıldı. "Eğer benim ölmem gerekiyorsa bu toprak ve özgürlükle ilgili sloganın anlamı nedir?" sorusunu soran asker sayısı az değildi. Lenin'in Bolşevik ajitatörleri yaklaşık otuz kent garnizonun yanı sıra sınırdaki alaya üşüşerek orduyu zayıflatmaya ve aynı zamanda asli hedeflerine ulaşmaya çalıştılar: Menşevik ve Sosyalist Devrimci ajitatörleri alt etmeye. Bolşevikler, zaten kabule hazır buldukları asker ve denizcileri, savaşın İngiliz ve Fransızların parası için Rus kanının feda edilmesi biçiminde tanımlayan, kolay anlaşılır radikal propaganda malzemelerine boğdular.[138] Rus cephe generallerinden birisi, "tek bir ajitatör," diyordu, "Bolşevik ideallerin propagandasıyla bütün bir alayın aklını başından alabilir."[139] Bolşevik propagandanın yetişemediği yerlere Almanlar yetişiyordu. Rusça Alman gazetesi *Russian Messenger*'dan yüksek sesle şunları okuyordu: "Her yerde çıkar kovalayan İngilizler, İngiltere'nin büyük zaferi için Rusların kanlarının son damlasını vermelerini istiyor."[140] Bolşeviklerin partilerini ülkenin en büyük kitle örgütüyle, cephedeki 6-7 milyon askerle bütünleştirmelerine, olağanüstü "siper Bolşevizmi'ni" keşfetmelerine sebep olan sadece otokrasinin çöküşünü başlatan savaşın korkunçluğu değil, ama aynı zamanda askerî saldırıydı.[141]

Tüm ülke içi suçları Kerensky'e bağlamak kolaycılık olur. İç düşmanı yenmek için dış düşmana yönelik askerî saldırı inadı, "devrimci demokratı", 1914'te katliamlara başlayan çar ve "gericilerden" daha iyi kılmadı. Ancak daha da hayret verici olan, Menşevik-Sosyalist Devrimci blokun denetiminde olan Petrograd Sovyeti'nin ve hatta seçilmiş askerî komitelerin, temsil ettiklerini iddia ettikleri asker ve denizcilerin istekleri hilafına, Haziran askerî

---

yu soruyordu: 'Evde daha özgür bir yaşamın başladığı bir anda ben neden ölmek zorundayım?'" Bazılarında "güçlü bir vatanseverlik" gördüğünü iddia ediyor ve bunu desteklemek istiyordu. Kerensky, *The Kerensky Memoirs*, s. 276-7. Ordu içinde, savaş kabiliyetini kaybetmeden, "demokrasi" yönündeki kaçınılmaz tavizleri dengelemek üzere Kerensky'nin gösterdiği çaba konusunda bkz. Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, II: 882.

137 Stankevich, *Vospominaniia*, s. 246. Aynı zamanda bkz. Heenan, *Russian Democracy's Fatal Blunder*, s. 54; Wilcox, *Russia's Ruin*, s. 196-7.

138 Pethybridge, *Spread of the Russian Revolution*, s. 154-70 (özellikle 161).

139 Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, II: 53 (Radko-Dmitriev, On İkinci Ordu Komutanı).

140 Lewis, *Eyewitness World War I*, s. 279.

141 Geçici Hükümet ordu komiseri Viktor Shklovsky, gerçeklikten "siper Sosyalizmine" doğru kaçıştan söz eder. Shklovsky, *Sentimental Journey*, s. 60. Bir tarihçinin de yazdığı gibi, "cephedeki Bolşevik başarısının boyutu gerçekten harikulade" idi. Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, II: 264. Aynı zamanda bkz. Ferro, "The Russian Soldier in 1917."

saldırısını desteklemeleriydi. "Devrimci savunmacılık" olarak adlandırdığı yaklaşımı öne sürerek Gürcü Menşevik Irakli Tsereteli Sovyet'in tepesine kadar yükseldi: Eğer Rus ordusu savaşmaya devam edecek ise, Sovyet, Müttefik ülkeleri halklarına baskı yaparak, "toprak ilhakının söz konusu olmadığı" bir müzakere edilmiş barışı (bir şekilde) organize edecekti.[142] Sosyalist Devrimcilerin lideri Victor Chernov onayladı, Sovyet'in önde gelen Menşevikleri de (gerçi şüpheci Yuly Martov onaylamamıştı). Fakat sosyalistlerin barış için Haziran 1917'de Stockholm'de uluslararası konferans düzenlenmesi önerisi başarısızlıkla sonuçlandı: Britanya ve Fransa "demokratik" bir barışla ilgili değillerdi, Almanya'nın yenilgiye uğratılmasını istiyorlardı.[143] "Barış" kısmı dışında Tsereteli'nin yaklaşımı, toprak ilhakını reddetmesine rağmen, savaşın devamı anlamına geliyordu, tıpkı Geçici Hükümet politikası gibi. *Pravda* keyifle özel teşebbüse ait fabrikaların savaş dönemi kâr dökümlerini yayınlarken, Geçici Hükümet'in yanında Sovyet'i de "kapitalist efendilerin ve bankerlerin" "idari organları" arasına yerleştiriyordu.[144] Kitleler açısından Petrograd Sovyeti'nin ve asker komitelerinin tutumu anlaşılmaz hale geldi: Savaş emperyalistti ama yine de devam mı etmeliydi?[145] En beteri, Sovyet'te çoğunluk Rusya'nın *saldırmak* zorunda olduğunu mu kabul ediyordu? Ilımlı sosyalistler "burjuva devrimiyle" yani Geçici Hükümet ve Anayasal Demokrat Parti ile işbirliği yapma ilkesine sarıldı. Ayrıca, kısmen de olsa, saldırının direngen Britanya ve Fransa karşısında pazarlık gücünü artıracağını düşünüyorlardı.[146] Bolşevik olmayan sosyalistler ölümcül bir yanılgı içindeydiler.

Müttefikler, kesin bir zaferin dışında, kıyım makinesi savaşı bitirmek üzere müzakereyi reddettiklerinden, hem Geçici Hükümet ve hem de Sovyet için stratejik savunma tutumu tek sürdürülebilir politikaydı. Eş zamanlı olarak, Rus hükümeti, Almanlarla ayrı, kabul edilebilir bir barış müzakeresi girişimi ile aşırı solu alt edebilirdi. Eğer böyle bir girişim başarısız olursa, göstermelik olarak savaşın içinde kalarak hükümet bir ölçüde meşruiyet kazanacak, Almanları suçlamak mümkün olacaktı. Ancak, Müttefiklerden koparak Almanya ile ayrı bir yakınlaşma konusunda Rus egemen çevrelerinde bir konsensüs sağlanamasa dahi, bunu yapma *tehdidi* Müttefiklere karşı pazar-

---

142 Tsareteli, *Vespominaniia*, I: 364-681. 14 Mart 1917'de Petrograd Sovyeti, emperyalist savaşı ve ilhakçı hedefleri kınadığı "dünya halklarına bir çağrı"yı onayladı. *Izvestiia*, 15 Mart 1917: 1, Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1077.

143 Fainsod, *International Socialism*; Forster, *Failures of the Peace*, s. 113-25; Wade, *Russian Search for Peace*, s. 17-25; Wade, "Argonauts of Peace"; Kirby, *War, Peace, and Revolution*; Sukhanov, *Zapiski*, II: 336-42. Sukhanov, Tsereteli'nin bir portresini sunar (*Zapiski*, III: 131-8).

144 *Pravda*, 29 Nisan 1917. Aynı zamanda bkz. Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, I: 38.

145 Sovyet, Geçici Hükümet'i başkentteki askeri birlikleri (devrimi ezmek üzere) cepheye göndermeme sözü vermeye zorladı. Brusilov, *A Soldier's Note-book*, s. 291.

146 Wade, "Why October?", s. 42-3.

lık kozu olarak kullanılabilir ve Geçici Hükümet'in, en azından açıkça ifade edilen, savaş hedeflerinin tartışılacağı ve belki de yeniden tanımlanacağı bir Müttefikler arası resmi kongre toplanması yönündeki gecikmiş istekleri Müttefiklere dayatılabilirdi.[147]

Daha Eylül-Ekim 1916'da, Brusilov saldırısının hızı tükendiğinde, çarlık Rusya'sı ile Almanya arasında İsveç, Danimarka, İsviçre ve Kovno (Alman işgali altındaki imparatorluk Rusya'sı toprağı) için ayrı bir barış anlaşması gizli olarak görüşülmüştü. Rus-Alman görüşmeleri üzerine Fransa ve Britanya, Rusya ile yeni finans anlaşmaları yapmak üzere harekete geçmiş, sonunda Rusya'nın uzun vadeli taleplerini kabul etmişti.[148] Rusya finans ve askerî malzeme konusunda Müttefik ortaklarına bağımlıydı, ancak 1917'de Rus baskısı daha da fazlaydı. Bununla birlikte, Birleşik Devletler'in Batı cephesine girişi hızlanırken, katı bir savunma tutumu, bekleyip görmek için zaman kazandırıyordu.

Bunun yerine, Kerensky-Sovyet çılgın saldırı kumarı 18 Haziran'da (Batı'da 1 Temmuz), Rus tarihinde o güne kadar görülmemiş büyüklükte bir top ateşiyle başladı: Hiç durmaksızın iki gün boyunca, Rus işçi sınıfının ürettiği devasa boyuttaki ağır silah ve mermileri kullanarak (işçi sınıfının yüzde sekseni savaş sanayinde çalışıyordu). Özellikle General Kornilov'un komuta ettiği birliklerin başlangıçta sergilediği başarıya rağmen birçok Rus birliği ilerlemeyi reddetti; bazıları komutanlarını öldürmeye çalışırken diğerleri, cehennemden nasıl kaçacaklarını tartışmak için toplantılar düzenliyorlardı.[149] Ana Rus saldırısı "yumuşak hedef" Avusturya-Macaristan'a yönelikti –1916 Brusilov saldırısından alınan ders uyarınca– ancak uyandırılan canavar Alman ordusu acımasızca karşı saldırıya geçti.[150] Rusya'nın gereksiz saldırısı Almanları Rus topraklarının çok daha içine çekerken –Almanya Ukrayna'yı ele geçirdi– Rus ordusu paramparça oldu.[151] Saldırı aynı zamanda Sovyet'in

147 Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, II: 1120-1; Getzler, *Martov*, s. 149-52. Geçici Hükümet, 3 Haziran 1917'de savaş anlaşmalarını ele almak üzere Müttefikler arası bir konferans arzusunu ilan ederken ne derece samimiydi bilmiyoruz.

148 Ignat'ev, *Russko-angliiskie otnosheniia nakanune*, s. 42, 48, 50-1; *Berner Tagwacht* [Bern], 11, 13, 14 Ekim 1916. Aynı zamanda bkz. Heenan, *Russian Democracy's Fatal Blunder*, s. 8-9. Alman tarafının Habsburg Galiçya ve Bukovina ve Türk Boğazları'ndan feragat etmeye razı görünmesi, Rus ordusunun buraları işgal etme koşulunu sağlıyordu, fakat buna karşılık Almanya, Kurlandiya'yı (Letonya) ve ağırlıkla Lehçe konuşulan topraklarda bir protektora istiyordu. Diğer yandan, Müttefiklerin Almanya karşısında zaferi çok daha fazlasını vaat ediyordu –Bukovina, Türk Boğazları, İran'ın bazı bölgeleri– ve karşılığında vermesi gereken bir şey yoktu.

149 Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, II: 967; Feldman, "The Russian General Staff." 1916'da olduğu gibi, artık başkomutan olan Brusilov, saldırıya öncülük etmek üzere "baskın birliklerini" kullandı, onları askere çağrılmış köylü yedekler takip etti.

150 Fuller, *Foe Within*, s. 237-8; Knox, *With the Russian Army*, II: 462.

151 Sir Alfred Knox Temmuz saldırısı ile ilgili, Rus ordusu "savaş örgütü olarak telafisi mümkün olmayacak biçimde yok oldu," diyordu. Knox, *With the Russian Army*, II: 648.

ılımlı sosyalist temsilcilerinin ve asker komitelerinin otoritesini sarstı.[152] Askerleri kurallara uymaya ve muharebe meydanına dönmeye razı etmeye çalışırken, aralarında Talimat 1'i hazırlayanlardan Nikolai Sokolov'un da bulunduğu Sovyet İdari Komitesi mensupları dövülerek gözaltına alındı. Bir tarihçinin isabetle belirttiği gibi, "tüm 1917, devrimi savaşı bitirmenin aracı olarak görenlerle, savaşı devrimi bitirmenin aracı olarak görenler arasındaki siyasal bir mücadele şeklinde düşünülebilir."[153]

Kerensky'nin ilk başarısız darbesi

1917 baharında Rusya'ya döndükten sonra Lenin, Kerensky'e saldırarak, Sovyet'in diğer Marksistlerini yerden yere vurarak Rus politikasının radikal kesimlerini –solun radikal kesimlerini– etkisi altına aldı, ancak Sovyet desteğiyle Kerensky tarafından başlatılan Haziran 1917 saldırısı, Lenin'in aşırıcılığını haklı çıkardı ki zaten artık aşırılık da söz konusu değildi. Yetenekli Lev Troçki'nin bile katıldığını belirtmek gerekir.

Troçki parlak bir yıldızdı. Yaklaşık olarak Stalin'in çağdaşıydı ve imparatorluğun başka bir köşesinden, Karadeniz'deki Odessa limanının 200 mil üstünde Yerleşme Mıntıkası'ndan, Güney Ukrayna'dan geliyordu. Babası David Bronstein okuma yazma bilmiyordu ama çok çalışarak öylesine başarılı bir çiftçi oldu ki, oğlu doğduğu sırada, ailenin 250 dönüm toprağı vardı ve 500 dönüm de kiralıyordu.[154] Troçki'nin çara sadık annesi Aneta kültürlü bir kadındı ve çiftçi eşi olmayı seçmiş, dört çocuğuna (doğurduğu sekiz çocuktan dördü hayatta kalmıştı) öğrenme aşkı aşılamıştı. Genç Leib (Lev'in Rusçası) Yiddish dili bilmediği halde Yahudi ilkokuluna gönderildi, fakat bir süre sonra Odessa'da Lüteriyen Kilisesi'ne bağlı bir Alman okuluna geçti. Orada, İsviçre'den gelen bir Fransızca öğretmeniyle anlaşmazlık nedeniyle bir yıl boyunca uzaklaştırılsa da sınıfının birincisiydi. Nikolayev şehrindeki bir sonraki okulunda kendisini edebiyat ve matematiğe verdi; onu tanıyanlar hiç yakın arkadaşı olmadığını söylüyordu. O zamandan beri onu tanıyan G. A. Ziv "Bronstein'in kişiliğinin temeli," diyordu "iradesini sergilemek,

---

152 Geçici Hükümet cephe komiseri Victor Shklovsky şöyle yazıyordu: "Komitelerle ilgili en kötü olan şey, kendilerini seçenlerle bağlarını hemen koparmalarıydı." Sonra ekliyordu, "Sovyet [cephe] delegeleri bir seferinde aylarca birimlerinde görünmediler. Askerler, Sovyet'te ne olduğu konusunda tümüyle bilgisiz bırakıldı." Shklovsky, *Sentimental Journey*, s. 18.

153 Figes, *A People's Tragedy*, s. 380. Britanya medya patronu Lord Beaverbrook Haziran 1931'de Kerensky'e, "ayrı bir barış yapsaydın Bolşevikleri denetimin altına alabilir miydin?" diye sordu. Kerensky'nin cevabı, "tabii ki, şu anda Moskova'da olurduk," şeklindeydi. Beaverbrook mantık gereği takip eden soruyu yöneltti, "öyleyse neden yapmadın?" Kerensky, "o zamanlar çok toyduk," diye cevap verdi. Lockhart, *British Agent*, s. 177.

154 David Bronstein'in mallarına devrim sırasında el konuldu. Troçki onu Moskova yakınlarındaki el konulmuş un değirmenine yönetici yaptı, fakat 1922'de tifüsten öldü.

her yerde ve herkesin üzerinde, her zaman birinci olmaktı."[155] On yedi yaşında Bronstein devrimci oldu. Stalin gibi, daha yeni yetmeliğinde (1898'de) tutuklanarak Sibirya'ya sürüldü. 1902 yılında gardiyanlardan birinin adını alarak Troçki oldu ve yirmi üç yaşında Londra'ya kaçarak o zamandan dostu olan Lenin ve Martov ile buluştu. Ertesi yıl Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin çok önemli 2. Kongresi'nde Troçki, parti örgütlenmesine ilişkin tartışmada Martov'un yanında yer aldı ve kısa süre sonra Lenin'i topa tutan yazılar yazdı. Yine de Troçki hiçbir zaman özellikle Menşeviklere yakınlaşmadı: Tüm gruplara mesafeli kaldı. Çok uzun süreler Avrupa'da yaşarken Alman Sosyal Demokrat dergilere katkıda bulundu, "beyaz saçlı ve neşeli küçük yaşlı adam" diye tanımladığı ve terörün gerekliliği konusunda herkesin bildiği tartışmaya girdiği ("terör, sahneyi terk etmek istemeyen gerici sınıflara karşı etkili bir silah olabilir") önde gelen Marksist Karl Kautsky ile dostluğun keyfini çıkardı.[156]

Çar devrildiğinde rastlantı eseri New York'ta bulunan Troçki, 1917 Nisan'ında Rusya'ya doğru yola çıktı, seyahati sırasında Kanada'da tutuklanıp serbest bırakıldı –zamanın dışişleri bakanı Miliukov sayesinde– ve Lenin'den 4 ay sonra, 4 Mayıs'ta Petrograd Finlandiya istasyonuna vardı.[157] Güçlü, ateşli, uzlaşmaz Troçki, kelebek gözlükleriyle hemen efsaneye dönüştü. En büyük fabrikaları da garnizon koğuşlarını da dolaşıyor, çoğu akşamı Kış Sarayı'nın önünden geçen nehrin karşısında, başkentin Modern Sirk'inde büyük kalabalıkları politik hatipliğiyle coşturarak bitiriyordu. Eski Harvard amigosu John Reed şöyle yazıyordu: "İnce bir telden sallanan beş cılız lamba ile aydınlatılan sade, kasvetli amfi-tiyatro, en alt basamaktan çatıya kadar hıncahınç doluyordu – askerler, denizciler, işçiler, kadınlar, hepsi adeta hayatları buna bağlıymışçasına dinliyordu."[158] Troçki o günleri, "her santimetrekare doluyordu, herkes son sınıra kadar birbirine yapışıyordu. Küçük oğlan çocukları babalarının omuzundaydı, bebekler annelerinin kucaklarında. ... İnsanlardan oluşan dar bir koridordan platforma doğru yürüyordum, bazen de başların üzerinde taşınıyordum," diye anlatıyordu.[159] Zamanın Sosyal Demokrat bir gözlemcisi "büyük bir devrimci geldi ve ne kadar zeki olursa olsun Lenin'in dahi Troçki'nin yanında sönük kaldığı hissi doğuyor," diyordu.[160] Aslına bakılırsa, 10 Mayıs'ta Lenin, Troçki'ye Bolşeviklere katılması-

155 Ziv, *Trotskii*, s. 12. Aynı zamanda bkz. Carr, *Socialism in one Country*, I: 163; Volkogonov, *Trotsky*, s. 5.

156 "Terorizim i kommunizm", yeniden basım, Trotskii, *Sochineniia*, XII: 59'da.

157 Buchanan, *My Mission to Russia*, II: 120-1.

158 Reed, *Ten Days* [1919], s. 21. "Troçki'nin partimizin tarihine girişi beklenmedik bir biçimde oldu ve ansızın parladı." Anatoly Lunacharsky, *Revolutionary Silhouttes*, s. 59.

159 Troçki, *My Life*, s. 295-6.

160 Moisei Uritsky, aktarıldığı kaynak, Lunacharskii, *Revoliutsionnye siluety*, s. 24.

nı teklif etti.[161] Lenin'i yıllarca acımasızca alaya alan ve savaş yıllarında entelektüel anlamda daha da uzaklaşan Troçki, 1917 yazında Leninizm'i –yani, iktidarın derhal sovyetlere devrini– benimseyerek Bolşeviklere katılmayı kabul etti.

Altta yatan yapısal değişimler hâlâ daha önemliydi. *De facto* milli orduların kurulması sonucunda –özellikle Ukrayna ve Finlandiya ama aynı zamanda, Estonya, Letonya, Gürcistan, Ermenistan, Kırım Tatarları– Rus imparatorluk ordusundan büyük ölçekli kopuşlar hızlandı, böylelikle imparatorluğun çözülüş emareleri belirdi.[162] Geçici Hükümet daha çok bir kabuktan ibaretti, Petrograd Sovyet'i ve özellikle de asker komiteleri fazlasıyla itibar kaybetti. Ancak 1917 Temmuz'unda, siyaset sahnesi Lenin'e doğru dönerken bile, Bolşevik partisi neredeyse yok oluyordu. Anyasal Demokratlar Geçici Hükümet koalisyonundan 2 Temmuz'da istifa ettiler; 3-5 Temmuz arası, başkent garnizonunun cephede konuşlandırılacağı söylentileri arasında, Petrograd'da, bir makineli tüfek birliği ile Kronstadt denizcilerinin katıldığı şaşırtıcı bir ayaklanma oldu. Radikal alt düzey Bolşeviklerle işbirliği içindeki asker ve denizciler, "tüm iktidar sovyetlere" sloganıyla başkentteki anahtar kavşakları ele geçirdiler. Yüzlercesi öldürüldü ya da yaralandı. Kerensky cephedeydi. 4 Temmuz'da Tauride Sarayı'nda toplanan büyük bir kalabalık Sovyet lideriyle görüşmek istedi; Sosyalist Devrimci Parti lideri Victor Chernov göründüğünde bir denizci bağırmaya başladı: "Aşağılık herif! İktidar size sunulduğunda alın." Chernov'un onu alıkoyan isyancıların elinden kurtarılması gerekti.[163] Ancak akşamüstü başlayan şiddetli sağanak kalabalığı dağıttı.[164] Üst düzey Bolşevikler bu durumu değerlendirmekte tereddüt etti ve Kerensky süratle karşı saldırıya geçerek onları silahlı ayaklanma ve düşman

---

161 *Leninskii sbornik*, IV: 303; Balabanoff, *Impressions of Lenin*, s. 127-8; Sukhanov, *Zapiski*, VII: 44; Raskol'nikov, "V tiur'me Kerenskogo", s. 150-2; Slusser, *Stalin in October*, s. 108-14; Liberman, *Building Lenin's Russia*, s. 76.

162 Frenkin, *Zakhvat vlasti bol'shevikami*; Stankevich, *Vospominaniia*, s. 147-8; Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, II: 127 ve devamı; Pipes, *Formation of the Soviet Union*, s. 52-6; Shankowsky, "Disintegration of the Imperial Russian Army", özellikle, s. 321-2.

163 Kalabalık Chernov'u bir araca tıkıştırıp "tutuklu" olduğunu söyledi. Troçki dışarıya fırlayıp Chernov'u serbest bıraktı. Miliukov, *Istoriia vtoroi*, I/i: 243-44; Sukhanov, *Zapiski*, IV: 444-7; Vladimirovna, "Iiul'skie dni", s. 34-5; Raskol'nikov, "V iiul'skie dni", s. 69-71; Rabinowitch, *Prelude*, s. 188. Yakındaki Tsarskoe Selo'dan Sovyet liderlerini tutuklamak için gönderilen birliğin, bunun yerine Tauride'yi korumaya karar verdiği söyleniyordu. Sukhanov, *Zapiski*, IV: 448-9.

164 Sukhanov, *Zapiski*, IV: 511-2; Nikitin, *Rokovye gody*, s. 148; Zinoviev, *Proletarskaia revoliutsiia*, 1927, no. 8-9: 62; *Pravda*, 17 Temmuz 1927: 3 (F. F. Raskol'nikov); *Krasnaia gazeta*, 16 Temmuz 1920: 2 (Mikhail Kalinin); *Petrogradskaia Pravda*, 17 Temmuz 1921: 3 (G. Veinberg); *VI s"ezd RSDRP*, s. 17 (Stalin); Troçki, *History of the Russian Revolution*, II: 13; *PSS*, XXXII: 408-9; Drachkovitch ve Lazitch, *Lenin and the Comintern*, I: 95 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki, *Bulletin Communiste*, 20 Mayıs 1920: 6); Buchanan, *Petrograd*, s. 131-46 (Buchanan Britanya büyükelçisinin kızıydı). Aynı zamanda Bkz. Rabinowitch, *Prelude*, s. 174-5.

bir ülkeden para alma nedenleriyle ihanetle suçladı. Kendi yaratmadığı bir durumu lehine çevirmek açısından harikulade bir hamleydi.

Bolşeviklerin gizli Alman fonlarını kullandıkları tartışmasızdır. Bir biçimde, parti günde 300 bin gazete baskısı yapabiliyordu; sadece *Pravda* günde 85 bin kopyayı piyasaya sürüyordu. Burjuva basını (günde 1,5 milyon) ya da birleşik Sosyalist Devrimciler-Menşevik basını (700 bin) ile kıyaslandığında Bolşevik yayınlar önemsiz görülebilir, fakat parti aynı zamanda çok sayıda broşür ve yüz binlerce kitapçık basıyordu ki bu da finansman gerektiriyordu.[165] 5 Temmuz'da Rus gazetelerinde Lenin ve diğer Bolşeviklerin Almanlardan para aldıklarına ilişkin belgeler yayınlandı. Lenin Troçki'ye "şimdi bize saldıracaklar," diyordu. "Onların en avantajlı olduğu dönemdeyiz."[166] 6 Temmuz sabahı Karşı-Casusluk Bürosu, *Pravda*'nın yazı işleri ofisini ve matbaalarını bastı. Rus birlikleri Bolşeviklerin "kalesi" Krzesinska köşkünü bastı, içeride bulunan 400 kişi silahlı olmalarına rağmen teslim oldu. Merkez Moskova'nın ulusal polis şefi –ve terör döneminde Stalin'in cellat yargıcı– Andrei Vyshinsky, Lenin de dahil üst düzey 28 Bolşevik için tutuklama kararını imzaladı.[167] Durumdan haberdar edilen Lenin, belli ki Stalin'in yardımıyla, önce Alliluyev ailesinin yanına ve oradan da Zinoviev ile birlikte Rus Finlandiya'sına kaçtı. Rivayete göre, Fin köylüsü gibi görünmesi için Lenin'in sakalını bizzat Stalin tıraş etmişti.[168] Lenin, defterlerinin kendisine ulaştırılmasını istedi ve bu sığınma sırasında *Devlet ve Devrim*'i yazdı; metni Ağustos-Eylül 1917'de tamamladı. Tüm devletlerin, bazı sınıfların diğerleri üzerindeki egemenliğinin aracı olduğunu savunuyordu, bu nedenle herhan-

---

165 7-24 Temmuz tarihleri arasında Bolşevikler Petrograd'da günlük gazetelerini yayınlayamadılar. Budnikov, *Bol'shevistskaia partiinaia*; Volkogonov, *Trotsky*, s. 197; Kolonitskii, "Anti-Bourgeous Propaganda", s. 184. Geçici Hükümet'in, Bolşevik büyük ihaneti konulu dosyasının Lenin tarafından ortadan kaldırıldığı söyleniyor, fakat ne olursa olsun, mevcut Alman belgeleri, Alman finansmanını şüpheye yer bırakmayacak biçimde kanıtlıyor. Zeman, *Germany and the Revolution in Russia*, s. 94; Latyshev, *Rassekrechennyi Lenin*; Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, I: 220-2; Hahlweg, *Lenins Rückkehr nach Russland*. Bununla birlikte, 1917 Temmuz yargılaması için Geçici Hükümet adalet bakanlığı tarafından derlenen, Petrograd ve Stockholm arasında karşılıklı gönderildiği söylenen altmış altı telgrafın sahte olduğu ispat edildi (eski *okhranka* ajanları tarafından). Semyon Lyandres, "The Bolsheviks' 'German Gold' Revisited: An Inquiry into the 1917 Accusations", Carl Beck Papers, 1995; Kennan, "The Sisson Documents"; Stone, "Another Look"; Hill, *Go Spy the Land*, s. 200-1.

166 Trotskii, *O Lenine*, s. 58; Troçki, *History of the Russian Revolution*, III: 127. Geçici Hükümet, güya en sansasyonel belgeleri açık duruşmaya saklamıştı.

167 Nikitin, *Rokovye gody*, s. 115-6, 122-3; Vaksberg, *Stalin's Prosecuter*, s. 13-27. Özel suçlamalar konusunda bkz. *Rech'*, 22 Temmuz 1917, tercüme edilerek aktarıldığı kaynak, Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1370-7.

168 Allilueva, *Vospominaniia*, s. 181-90; Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 24-6; Slusser, *Stalin in October*, s. 162-78, 139-50; Service, *Lenin*, s. 283-91; Kerensky, *The Catastrophe*, s. 229-44. Birçok Menşevik, bugün Bolşeviklere yarın tüm Sovyet'e yönelebilir gerekçesiyle, Bolşeviklerin serbest bırakılması için baskı yaptı.

gi bir yeni sınıf iktidarı (işçi sınıfı gibi), eski egemen sınıfların kalıntılarını baskı altında tutmak ve geçiş sırasında kaynakları dağıtmak için kendi devlet biçimini yaratmak zorundaydı – "proletarya diktatörlüğü."[169] Bu arada, Geçici Hükümet'in iki kurumu, Lenin ve yoldaşlarını ihanetten yargılama hazırlığı yapıyor, ciltler dolusu dava malzemesi topluyorlardı.[170]

Bu açıdan, Savaş Bakanı Kerensky'nin askerî saldırı felaketinden bağımsız olarak, 1917 Temmuz'u Kerensky'nin Bolşeviklere yönelik saldırısı nedeniyle bir dönüm noktası haline geliyordu. Zaferi son anda kazanacaktı. Toplamda, aralarında Kamenev'in de bulunduğu –ki neredeyse linç ediliyordu– yaklaşık 800 Bolşevik ve radikal hapsedilirken, Stalin yoktu (nedeni belirsizliğini koruyor).[171] 6 Temmuz'da, yaygın tutuklamaların ortasında, savaş bakanı cepheden döndü ve sözde Başbakan Prens Georgy Lvov'un istifasıyla hükümetin yönetimini ele aldı. Lvov, "ülkeyi kurtarmak için Sovyet'i dağıtmak ve halka ateş açmak gerekiyor, bunları ben yapamam ama Kerensky yapar," diyordu.[172]

Oysa, Moskova'daki bir sanatoryuma giderek ortadan kaybolan Lvov yanılıyordu: Kerensky'nin değil Lavr Kornilov'un zamanı gelmişti. 7 Temmuz'da Kerensky Kornilov'u güneybatı cephesi komutanlığına getirdi. 12 Temmuz'da Kerensky cephede disiplinsizlik için ölüm cezasını geri getirdiğini ve iki gün sonra da askerî sansürün sıkılaştırıldığını ilan etti. Bu yaptırımları kimin uygulayacağı meçhuldü, ancak 18 Temmuz'da Kerensky General Brusilov'u alarak Kornilov'un başkumandan olmasını önerdi. Kerensky'nin teklifini kabul etmeden önce Kornilov diğer generallere danıştı. Mart 1917'de, Kornilov tutuklanan Sergei Khabalov'un yerine Petrograd askerî bölgesi komutanı olduğunda, Çariçe Alexandra'yı tutuklama emrini uygulamak ona kalmıştı, fakat Nisan 1917'de, başkentteki karışıklıkları bastırmak için askerî

---

169 Polan, *Lenin and the Ed of Politics.*

170 Alman parası almakla açıkça suçlandıktan sonra ki bunun yalan olduğunu söyleyerek reddetmişti, Lenin çok daha dikkatli davranmaya başladı. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 116-21. Geçici Hükümet'te Lenin'e karşı davayı Pavel A. Aleksandrov yürütüyordu. Nisan 1939'da tutuklandı (ve Butyrka Hapishanesi'nde tutuldu). Lenin'in "devlete ihanet" ve "ispiyonculuk" davasını yürütürken, güya Kerensky ile sıkı bir işbirliği içinde çalıştıklarını itiraf etmişti. NKVD müfettişleri, Aleksandrov'un Bolşevizm karşıtı soruşturma çalışmalarının kurgu olduğunu kabul ediyorlardı ve söylendiğine göre Beria'nın adamları Aleksandrov'u çalışmalarından dolayı suçlayabilmek için Geçici Hükümet'in arşiv belgelerini yeniden karıştırmışlardı. Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 3, 16 Nisan 1939.

171 *Novaia zhizn'*, 5 Ağustos 1917 (A. S. Zarudnyi: *Zhivoe slovo*, 6 Temmuz 1917, 1; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, III: 167; Polovtsoff, *Glory and Downfall*, s. 256-8.

172 Pol'ner, *Zhiznennyi put' kniazia Georgiia Evgenevicha L'vova*, s. 258. Aynı gün Kerensky II. Nikolay ve kraliyet ailesinin gözaltında tutulmak üzere Sibirya'ya gönderilmeleri talimatını da verdi (Bu nakil 31 Temmuz'da gerçekleşti). 15 Temmuz'da Geçici Hükümet, Sovyet'in cephe birimlerine gönderdiği ve hükümetin gönderdikleriyle eşit olduğu iddia edilen "siyasal komiserler" üzerinde yetki sahibi olduğunu iddia etti.

birlikleri kullanmaya çalıştığında Sovyet onu emirlerini değiştirmeye zorlamış, garnizona komuta yetkisi konusunda hak iddia etmişti; bezgin Kornilov cephede bir komutanlığa naklini talep etti. Orada, erler subaylarından dağıtım talebinde bulunuyorlardı ve Haziran 1917'deki Avusturya hatlarındaki gedik açma başarısı, Rus birliklerinin ilerlemeyi reddetmesiyle yok olup gitti. Cephede Rus askerlerine karşı teröre başvurulması, yağmaya, sivillere yönelik vahşete ve hatta daha fazla disiplinsizliğe yol açtı.[173] Ne olursa olsun, Kornilov şimdi asker komitelerinin gücünü kırmak ve geri garnizonlarda ölüm cezasını tekrar yürürlüğe sokmak üzere bazı talepler öne sürüyordu. Kerensky, 16 Temmuz'da karargâhta yapılan genelkurmay toplantısında, ılımlıların dahi benzer taleplerini işitmişti.[174] Kornilov, bunun da ötesinde, tıpkı Almanya'da General Ludendorff'un da sahip olduğu, askerî operasyonlarda ve personele ilişkin kararlarda tam otonomi ve ayrıca sanayi için savaş harekât planı istiyordu.[175] 21 Temmuz'da, Kornilov'un ültimatom gibi şartları basına sızdı – ve siyasal sağdaki popülaritesi yükseldi.[176] Şifahen, Kerensky, Kornilov'un şartlarını kabul etti ve o da başkomutanlığı üstlendi, fakat savaş bakanlığı Kornilov'un şartlarını karşılayacak metni kaleme aldığında Kerensky imzalamayı geciktirdi, süreci Ağustos ayına uzatarak Kornilov'un öfkesini ve kuşkularını artırdı, aynı zamanda kendi yükselttiği adama karşı Kerensky'nin korkuları da artmıştı.[177]

Bolşevikler 26 Temmuz-3 Ağustos 1917 tarihleri arasında, 1907'den beri ilk kez Parti Kongresi'ni toplantıya çağırdı (1898'de Minsk'de toplanan ve Rus topraklarındaki son kongre olan, kurucu Rus Sosyal Demokrat Parti kongresi de dahil bu altıncıydı). Çoğu bölgelerden gelen 157'si oy kullanma hakkına sahip 267 katılımcı, tutuklanma tehlikesi altında, Petrograd'ın fabrikalarla dolu Vyborg mahallesinde toplandılar. Lenin ve Zinoviev ka-

173 Sanborn, "Genesis of Russian Warlordism", s. 205-6.

174 Genelkurmay konferansında, ölüm cezasının geri getirilmesi, asker komitelerinin ekonomik ve eğitimsel işlevlerle sınırlanması, siyasi komiserlerin ordu içindeki güçlerinin kısıtlanması çağrısı yapıldı. Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, II: 989-1010.

175 Denikin, *Ocherki russkoi smuti*, s. 446-7; Troçki, *History of the Russian Revolution*, II: 570; Sukhanov, *Zapiski*, IV: 469-70.

176 *Russkoe slovo*, 21 Temmuz 1917: 2.

177 Kerensky 17 Ağustos'ta nihayet kararname metinlerinin yayınlanmasına onay verdi. Martynov, *Kornilov*, s. 74-5, 100; Kerensky, *Prelude to Bolshevism*, s. 27. Kornilov 3 Ağustos ve 10 Ağustos'ta iki kere başkente gelmişti. 3 Ağustos'ta Kerensky ve Geçici Hükümet ile görüşmelerde bulundu (gazetelerden birinin yayınladığı haberde "Kerensky General Kornilov'un karşısında selam durdu," deniliyordu), ancak anlaşılan, Kornilov savaş planlarından söz etmeye başladığında, Kerensky ve Savinkov ona dikkatli olmasını fısıldamışlardı. İma edilen şey, bazı hükümet mensuplarının adeta düşman ajanı gibi Rusya'nın gizli savaş planlarını sızdıracaklarıydı. Savinkov, *K delu*, s. 12-3; Lukomskii, *Vospominaniia*, I: 227; Loukomsky, *Memoirs of the Russian Revolution*, s. 99; *Russkoe slovo*, 4 Ağustos 1917: 2. Sovyet, Kornilov'u ve başkent ziyaretini kınadı. *Izvestiia*, 4 Ağustos 1917.

çak, Kamenev ve Troçki hapisteydi ve toplantıyı Stalin'in yardımıyla Sverdlov düzenledi. Yaklaşık otuz cephe birliğinden, doksan fabrika ve garnizon biriminden, çoğu radikal temsilcileri bir araya getirmek için büyük çaba sarf etmişlerdi. En yüksek profilli görev olan açılış konuşması ve siyasi raporun okunması Stalin tarafından yerine getirildi. Orada bulunanlardan biri, "sade gri bir ceket ve çizme giymişti, alçak sesle, telaşsız ve tam bir soğukkanlılıkla konuşuyordu," dedikten sonra, Stalin'in Gürcü olmasıyla ilgili olarak, aynı sırada oturan bir yoldaşın "konuşmacı belli bir kelimeyi kendi özel aksanıyla yumuşak bir tonlamayla söyleyince yüzünde beliren gülümsemeyi engelleyemediğini," ekliyordu.[178] Stalin "zamansız" Temmuz ayaklanmasının verdiği ciddi zararı kabul ediyordu. Ancak meydan okurcasına, "Geçici Hükümet nedir?" diye soruyor ve yanıtlıyordu: "Bir kukladır, arkasında Anayasal Demokratların, askerî kliğin ve Müttefik başkentin –karşı-devrimin üç temel direğinin– bulunduğu acınası bir paravandır." Ayrıca, patlamalar olacağı öngörüsünde bulunuyordu.

Kongrenin son gününde, raporunun sonucu olan karar taslağı tartışılırken Stalin, Yevgeny Preobrazhensky'nin metinde Batı'da devrime de yer verilmesi önerisine itiraz etti. "Sosyalizme giden yolu aydınlatacak ülkenin Rusya olması ihtimali gözardı edilemez," diyerek araya girdi. "Şimdiye dek hiçbir ülke Rusya'da varolan türde özgürlüklere sahip olmadı; hiçbiri üretim üzerinde işçi denetimi sağlamayı denemedi. Ayrıca, işçi sınıfının tam anlamıyla tek başına burjuvazi ile yüz yüze olduğu Batı Avrupa'ya kıyasla bizim devrimimizin tabanı daha geniş. Burada işçiler, köylülüğün en yoksul katmanlarının desteğine sahipler. Son olarak, Almanya'da devlet iktidar aygıtı, bizim burjuvazimizin aksak aygıtından karşılaştırılamaz derecede daha iyi çalışıyor... Avrupa bize yol gösterecek şeklindeki eskimiş düşünceyi bir kenara bırakmak gerekiyor. Dogmatik ve yaratıcı Marksizmler var. Ben ikincisinden yanayım."[179]

Bu dikkate değer fikir alışverişi, neredeyse her zaman Stalin'de bulunmadığı söylenen zekâ pırıltısına bir örnek oluşturur. Konuşmasıyla, Rusya'daki sosyalist devrimin zaferinin "Batı'daki proleter devrim koşuluna bağlanması" konusunda bir ek madde konulması oylanarak reddedilmiş oldu.

Stalin'in zekice çözümlemesi ve Rusya'ya karşı beslediği yüksek saygısı sayesinde –ki Lenin bunu paylaşmıyordu– Lenin'in militanlığı kendi yokluğunda dahi yükseliyordu.[180] Lenin hâlâ yargılanma tehdidi ile karşı karşıyaydı ve Stalin kongre delegelerine, belli koşullarda Lenin ve Zinoviev'in mahkemelere rıza gösterebileceğini söyleyince sert bir tepki gördü. Ancak Bolşe-

---

178 *Voprosy istorii*, 1966, no. 2: 12-13'te (I. G. Korolev'den alıntıyla).

179 *VI s"ezd RSDRP*, s. 250.

180 *VI s"ezd RSDRP*, s. 28, 30-6; *Sochineniia*, III: 17.

viklerin davası hiçbir zaman görülmedi. Kerensky, Kornilov ile çekişmesinin Lenin ile arasındaki savaşı perdelemesine izin verdi.[181]

Kerensky'nin ikinci başarısız darbesi

Temmuz ortalarında Kerensky eski başkent Moskova'da Ağustos ortasında bir devlet konferansı düzenlenmesi için çağrı yaptı; aralarında sanayiciler, toprak sahipleri, eski Duma temsilcileri, yerel idari kadrolar, yüksek öğrenim kurumları, sovyet ve köylü örgütleri temsilcileri ve yüksek rütbeli subayların bulunduğu davetlilerden oluşan 2 bin 500 katılımcı Bolshoi Tiyatrosu'nda toplandı.[182] Salon muhteşemdi. 12 Ağustos'ta Kerensky'nin yaptığı açılış konuşması güçlü bir etki yaptı, otoritesini sağlamlaştırmış görünüyordu. Her ne kadar gazeteler Moskova'ya gelişini yarı şakayla, çarların taç giydiği şehre "kendisini taçlandırmaya geldi" diye yansıtsalar da konferansı Rus politik güçlerini "birleştirmek" niyetiyle düzenlediği anlaşılıyordu. Sovyet gazetesi sınıf işaretlerini kullanarak, yandan bağlanan [geleneksel] Rus gömleklerinin yerini jaketataylann, frakların ve kolalı gömleklerin almasından yakınıyordu.[183] Ancak Sovyet, kendisine tahsis edilen delegasyondan, kolektif Sovyet kararlarına (greve çıkıp çıkmama kararı dahil) uymayı reddettiği için Bolşevikleri dışladı. Moskova işçileri, açılış gününde bir günlük kanunsuz greve çıkarak Sovyet'e karşı koydu ve bu Bolşeviklerin hanesine yazılacaktı.[184] *Izvestiya*, "tramvaylar çalışmıyor" diye haber yaptı, "cafeler ve lokantalar kapalı" deniliyordu – buna Bolshoi'daki büfe de dahildi. Gaz işçileri de grevdeydi, şehir elektriksiz kaldı.[185]

---

181 27 Temmuz'daki Bolşevik Parti Kongresi'nde, Lenin'in hâkim karşısına olası çıkışı ile ilgili müzakereleri yürüten Gürcü Bolşevik Grigol "Sergo" Orjonikidze, St. Petersburg Sovyeti yetkililerine Geçici Hükümet'in Alman ajanı olduğu gerekçesiyle Lenin hakkında tutuklama kararı çıkarmasına ilişkin tutumlarını sordu. Menşevikler, Bolşevik müzakereciye Lenin'i ölümüne savunacaklarını söyleyip sonra ihanet ederek aldatabilir, tatlı bir intikam alabilirlerdi. Ancak Sovyet prezidyumu başkanı Gürcü Menşevik Karlo Chkheidze –Lenin Rusya'ya döndükten sonra, Nisan ayında onu açıkça aşağılamıştı– ilkeli bir kişiydi. "Bugün Lenin'i yarın beni tutuklarlar," diyordu. "Menşeviklerin ve SR'nin [Sosyalist Devrimciler] liderleri Lenin'in suçluluğuna inanmıyorlar... Lenin ve Zinoviev vakasında ısrarla araştırma istemeliydiler fakat bunu yapmadılar. Hiçbir koşulda yoldaş Lenin'i teslim etmeyiz... Adil bir yargılama garanti altına alınana kadar güvenli bir konumda olmalarını sağlarız." *VI s"ezd RSDRP*, s. 310-1.

182 Tyrkova-Williams, *From Liberty to Brest Litovsk*, s. 167; Orlovsky, "Corporatism or Democracy", s. 67-90. Moskova'da da 8-10 Ağustos tarihleri arasında, sanayici Ryabushinsky'nin girişimiyle ve Rodzyanko'nun başkanlığında tanınmış kişilerin katıldığı bir konferans düzenlendi; söylendiğine göre darbe tartışılacaktı. 400 kişi katıldı ve birçok özel yan toplantı da gerçekleştirildi. *Moskovskie vedomosti*, 11 Ağustos 1917; Sevost'ianova, *Delo Generala Kornilova*, II: 223-4 (Lvov'un itirafı); Katkov, *The Kornilov Affair*, s. 142-3 (Maklakov'dan alıntı).

183 *Izvestiia*, 13 Ağustos 1917. Tezat olarak bkz. *Russkoe slovo*, 12, 13, 14, 15 ve 17 Ağustos 1917.

184 Pokrovskii ve Iakovlev, *Gosudarstvennoe soveshchanie*, s. 335.

185 *Izvestiia*, 13 Ağustos 1917.

Kornilov 13 Ağustos Pazar günü, gün ışığında cepheden geldi. Alexandrovsky İstasyonu'nda (daha sonra Belarus İstasyonu oldu) kırmızı kıyafetli ve kılıçlarını çekmiş Türkmenler göz alıcı bir biçimde platformda dizilmişlerdi. Zeki görünüşlü askerî öğrenciler ve üç renkli Rus bayrakları denizinin ortasında, ufak tefek Kornilov üniformasıyla belirdiğinde çiçek yağmuruna tutuldu. Tıpkı bir çar gibi, bakanlar, askerler, yüksek mevki sahipleri tarafından karşılanıyordu. Ardında yirmi arabalık konvoy –general üstü açık arabadaydı– şehirde geçit töreni yaptı. Iverskaya'da Meryem Ana ikonu karşısında dua etmek için durduğunda (tüm çarlar böyle yapardı) olduğu gibi, her yerde alkışlarla karşılandı. Akşam, Rusya'nın Kalmuk kökenli başkomutanı, başka sempatizanlarının resmigeçidini kabul ediyordu – eski genelkurmay başkanı ve başkomutan General Alekseyev, Kadet lideri Miliukov, aşırı-sağın lideri Purishkevich.[186]

Bu zaman dilimi çok ilginçti: Rusya'nın yıpranmış egemen çevrelerinden oluşan devlet meclisi, kendileri Bolşevikleri dışlayan solun temsilcileri, gerçekten dış işgal tehdidiyle karşı karşıya bir anavatan ve birbirine rakip sözde kurtarıcılar.

14 Ağustos oturumunda, başkanlığı üstlenen Kerensky, başkomutanı kürsüye davet etti. Kornilov'un son derece uygun bir kişi olduğunu göstermek maksadıyla, onun Kazak bir arkadaşı sahne alarak ateşli bir konuşma yaptı.[187] Daha sonra Kalmuk kurtarıcı salona, "Galicia'yı kaybettik, Bukovina'yı kaybettik," diyor ve Almanların Rus başkentine giden yoldaki Riga'nın kapısını çaldıkları konusunda uyarıyordu. Kornilov güçlü yaptırımlar talep etti.[188] Bolshoi'da sağ-kanat sıraları çılgınca alkışlarken, sol sessiz kaldı ya da ıslıkladı. Bu, Rusya'nın kötü gidişini tersine çevirecek ve düzeni pekiştirecek bir fırsat olabilirdi: Bazı sanayiciler Devlet Konferansı'nın kalıcı bir kuruma dönüşmesini istediler. Sovyet'in düzenden ve otoriteden yana mensuplarının üye seçilmesiyle solun bölünmesi hedeflenebilirdi. Daha önce, 9 Ağustos'ta *Worker and Soldier*'a yazdığı yazıda Stalin, "karşı-devrim kendi parlamento-

186 Kornilov o akşam telefonda Kerensky ile de görüştü. *Russkoe slovo*, 15 Ağustos 1917: 3-4. Söylendiğine göre Kornilov'un düşüncesi, Kerensky'nin konferansa katılmasını istemediği yönündeydi. Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1546-54 (Lukomsky). Kerensky'nin Kornilov'u 14 Ağustos'ta oturumdan önce davet ettiği anlaşılıyor. Miliukov, *Istoriia vtoroi*, I/ii: 134-5; Miliukov, *Russian Revolution*, II: 108.

187 Holquist, *Making War*, s. 90-1(atıfta bulunduğu kaynak, N. M. Mel'nikov, "A. M. Kaledin", *Donskaia letopis'*, 3 cilt [Viyana; Donskaia istorichekaia komissiia, 1923-4], I: 24-5).

188 Kornilov şöyle bitiriyordu: "Rus halkının aklına inanıyorum, Rus halkının muhakeme yeteneğine inanıyorum ve ülkenin kurtuluşuna inanıyorum. Vatan topraklarının parlak geleceğine inanıyorum. Ordumuzun savaşma kabiliyetine ve görkemli eski günlerine döneceğine inanıyorum. Ancak söylemeliyim ki kaybedecek zamanımız yok. ... Kesin kararlılık gerekiyor ve çerçevesi çizilen yaptırımların sıkı ve kararlı takibi kaçınılmaz (alkışlar)." Pokrovskii ve Iakovlev, *Gosudarstvennoe soveshchanie*, s. 60-6; Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1474-8; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, IV: 54-5.

suna gereksinim duyar," diye uyarmıştı, bu parlamento köylü oyları olmayan bir burjuva-toprak sahibi organıydı ve amacı, henüz oluşturulmamış olan, "tüm çalışanların tek temsilcisi" Kurucu Meclis'in yerini almaktı.[189] Dört gün sonra, Moskova Devlet Konferansı'nın açılış gününde Stalin, "kurtarıcılar yaptıkları çağrının, herhangi bir karar çıkmayacak 'basit bir toplantı' gibi görünmesini sağlıyorlar, fakat bu 'basit toplantı' adım adım, önce 'devlet Toplantısına', sonra 'büyük meclise' ve nihayet 'uzun süreli parlamentoya' dönüştürülecektir."[190] Aslında Kerensky'nin Moskova Devlet Konferansı'na ilişkin olarak, üç gün nutuk çekmek dışında bir stratejisi yoktu.[191] Hiçbir kurumsal sonuç çıkmadı.

Sembolik anlamda dahi başarısız oldu. Devlet Konferansı (Miliukov'un söylediği gibi) vatansever bir birlik gösterisi yerine, "ülkenin, aralarında hiçbir uzlaşmanın olamayacak iki kampa bölündüğünü" doğrulamıştı.[192] Daha da beteri, sadece Stalin değil ama tüm sol basın –toplanan soyluların, sanayicilerin, askerlerin sergilediği görüntüden hareketle– kasıtlı olarak yaklaşan "karşı-devrim" tehdidini abartarak ikazda bulunuyordu. Toplantının arkasındaki adam olan Kerensky de aynı sonucu çıkarıyordu. "Moskova Konferansı'ndan sonra," diyordu, "emin oldum ki bir sonraki darbe girişimi soldan değil sağdan gelecekti."[193]

Kerensky, cesur çözümler –hemen önleri kesiliyordu– konusunda beklentileri yükselttiği için kendisini suçluyordu. Cephedeki bütünsel çöküş Rus devletinin varlığını tehdit ediyordu ve birçok anayasacı –Miliukov, Lvov, Rodzyanko– Kornilov'un gerçekleştireceği askerî darbeye sıcak bakmaya başladılar, kitle desteği olmamasından kaygı duydukları ve iktidarın kılgısal yönlerini görmezden geldiği halde. Düşünülen ya da hayal edilen Kornilov'un zor kullanarak, belki de bir askerî diktatörlükle düzeni ye-

189 Stalin, "Protiv moskovskogo soveshchaniia", *Rabochii i soldat*, 8 Ağustos 1917, *Sochineniia*, III: 193-5.

190 Stalin, "Kuda vedet moskovskoe soveshchane?", *Proletarii*, 13 Ağustos 1917, *Sochineniia*, III: 200-5 (201'de).

191 Başlangıçta sağcı gazete *New Times*, "Devlet Konferansı Başkomutanın taleplerinin uygulanmasında diretebilecek mi?" telaşına düşmüştü. "Yoksa her şey aynı mı kalacak?" *Novoe vremia*, 13 Ağustos 1917: 5. Aynı zamanda bkz. *Rech'*, 12 Ağustos 1917. Kornilov'un konuşmasının hemen ardından gelen basındaki tepkiler konusunda bkz. Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1515-22. 12-14 Ekim'de yine Rodzyanko'nun başkanlık yaptığı ve önemli figürlerin katıldığı ikinci bir toplantı daha yapıldı. Rodzyanko: "ülkemizin siyasal ufku giderek daha fazla kararıyor... Bize gerici diyorlar, bize Kornilovcu diyorlar." *Russkie vedomosti*, 13 Ekim 1917: 5; Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1745-7.

192 Miliukov, *Russian Revolution*, II: 100; Savich, *Vospominaniia*, s. 247, 250-1.

193 Kerensky, *Delo Kornilova*, s. 81. Kerensky daha sonra, "General Korniloff Moskova Konferansı'na büyük bir debdebe ile geldi," diye yazıyordu. "İstasyonda onu şehrin bütün seçkinleri karşıladı... Moskova sokaklarında 'Milli Kahraman Korniloff' başlıklı kitapçıklar dağıtılıyordu." Kerensky, *The Catastrophe*, s. 315. Aynı zamanda bkz. Miliukov, *Istoriia vtoroi*, II: 133; Miliukov, *Russian Revolution*, II: 107.

niden kurması ve sonra daha uygun koşullarda kurucu meclisin toplanmasıydı.[194] Düzeni zorla tesis etmekle ilgili benzer düşünceler, Kornilov ile teması olan General Alekseyev, Koramiral Aleksandr Kolchak (Haziran ayına kadar Karadeniz Filosu'nun komutanıydı) ve diğerlerinin de aklına geliyordu. Kornilov tabii ki hem Geçici Hükümet'e ve hem de olası bir Bolşevik darbeyi önlemek için Sovyet'e karşı bir darbeyi düşünüyordu, Lenin ve arkadaşları asılacak, Sovyet dağıtılacak ve kendisi, en azından kısa bir süre için iktidara gelecekti.[195] Ancak bu en kötü seçenek gibi görünüyordu. Bir askerî komplocu adayının güvenli iletişim kanalları olmazdı: Şoförler, emir erleri, telgraf operatörleri, şüpheli faaliyetleri asker komitelerine ve Sovyet'e ihbar ederdi.[196] Bu nedenle, Kornilov Geçici Hükümet ile çalıştı. Haklı olarak, Geçici Hükümet'in durumu yönetemeyeceği sonucuna varıyordu. Yine de, Kerensky Kornilov'a "güçlü otorite" istediğini söylemişti ve hükümetle çalışmak askerî birliklerin hareketlerini yasal kılıyordu. 6-7 Ağustos'ta, Kerensky'nin onayıyla Kornilov, güneybatıdaki (Romanya sınırı) birliklerini Velikie Luki'ye (Pskov eyaleti) konuşlandırması için Üçüncü Süvari Birliği Komutanı Korgeneral Aleksandr Krymov'a emir verdi. Bazıları Vahşi Tümenler olarak bilinen General Krymov'un birliklerinde, ordunun en güvenilir unsurları olarak bilinen ve cephede siyasal dayatma için kullanılan, Kuzey Kafkasya'dan Müslüman dağlılar (Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar) vardı.[197] 21 Ağustos'ta –Moskova Devlet Konferansı'nda Kornilov'un yaptığı uyarı gerçekleşti– Riga düştü ve Kerensky, başkenti koruması ve Alman ajanı addedilen Bolşeviklerin beklenen darbesinin bastırılması amacıyla cephedeki birlikleri Petrograd'a çekmesi için Kornilov'a yetki verdi. Bu girişim gizli tutuldu.

Ilımlı sosyalistler hâlâ ne o/ne bu tartışması yapıyorlardı: Ne aşırı sağ kar-

194 Dumova, "Maloizvestnye meterialy po istorii kornilovshchiny", s. 78; Savich, *Vospominaniia*, s. 246-50. Aynı zamanda bkz. Rosenberg, *Liberals*, s. 196-233. Rosenberg, Kadet partisinin, olası bir Kornilov diktatörlüğü ile ilgili işbirlikçiliğini ve bu konudaki bölünmüşlüğünü ortaya koyuyor. Kornilov'un hapsedilmesinden sonra Miliukov, tatil bahanesiyle sessizce başkenti terk etti. Editörlüğünü yaptığı *Rech'* gazetesi artık Geçici Hükümet'in sansürüne maruz kalıyordu. Daha sağdaki *Novoe vremia* tümüyle kapatıldı.

195 George Katkov, Kerensky'nin bir provakasyona karışığına dair inandırıcı kanıtlar sunuyor ancak Katkov, "hükümetin arzulanan tedbirleri almaması durumuna karşı Kornilov'un zihninde belirli planlar olduğunu düşünmeliyiz," diyordu. Sırdaşı General Lukomsky, Kornilov'un böylesi planları olduğunu kabul etti. Katkov, *Russia, 1917*. Katkov, *The Kornilov Affair*, s. 65; Lukomskii, *Vospominaniia*, I: 228-9; Loukomsky, *Memoirs of the Russian Revolution*, s. 100-1.

196 Bezgin bazı kurmay sınıfı mensuplarının, savaşı sürdürmek için pek de makbul kabul edilmeyen "demokratik" güçlerle (asker komiteleri) işbirliği yapmaktan başka çaresi olmamasının nedeni buydu. Wildman, "Officers of the General Staff and the Kornilov Movement."

197 Lukomskii, *Vospominaniia*, I: 228, 232. Vahşi Tümenler komutanı, "Centilmen" Chavachadze 1917 Haziran ayında adamlarına şöyle söylüyordu: "Bize yeni katılan genç subaylarımız çok kısa bir süre sonra savaş kariyerlerini, itici polisiye faaliyetlerle sürdürmek zorunda kalacaklar. Bunun için özür dilerim." Kournakoff, *Savage Squadrons*, s. 321.

şı-devrim ne de aşırı solun iktidarı ele geçirmesi.[198] Ancak Bolşevikler, iyi ve kaçınılmaz olduğunu düşündükleri kutuplaşmaya dört elle sarıldılar. 25 Ağustos 1917'de Stalin "Ya, ya da!" diye yazdı. "Ya toprak sahipleri ve kapitalistlerle, karşı-devrimin kesin zaferine. Ya da proletarya ve yoksul köylülerle, devrimin kesin zaferine. Uzlaşma ve koalisyon politikaları başarısızlığa mahkûmdur."[199]

Beklenen Bolşevik darbenin önünü almak ve onmaz biçimde sakatlanmış Geçici Hükümet adına siyasal otoriteyi güçlendirmek için Kerensky'nin açık onayıyla, Kornilov'un komutasında Krymov'un birliklerinin intikali, Kerensky ve Kornilov arasındaki çekişmenin bir unsuruydu. 26-31 Ağustos 1917 tarihleri arasında gerçekleşmesinden bugüne kadar analistler görünüşte zıt iki ayrı yorum arasında bölündüler.[200] Birincisi, Geçici Hükümet'i koruma kisvesi altında Kornilov'un kendi diktatörlüğü için yaptığı bir darbe olduğuydu. İkincisi, Kornilov'un ayağını kaydırarak diktatör olmak amacıyla Kerensky'nin tasarladığı büyük bir provokasyondu. Her iki yorum da doğrudur.[201]

26 Ağustos Cumartesi gece yarısına doğru –Kerensky ve Kornilov arasında bir dizi karmaşık mesaj, elçi ve düzmece mesaj trafiğinin ardından– başbakan acil kabine toplantısı çağrısı yaptı ve karşı-devrimci bir komploya karşı savaşmak için "tam yetki" [*vlast'*] istedi. Geçici Hükümet'in bakanları kabul etti.[202] Tam o sıralarda, 27 Ağustos Pazar günü saat 02.40'ta, Kornilov hükümete bir telgraf çekti: Daha önce kararlaştırıldığı üzere, başkentte beklenen Bolşevik ayaklanmasını bastırmak üzere Korgeneral Krymov birlikleri "28 Ağustos akşamına doğru Petrograd civarında toplanmaya başladı. 29 Ağustos itibarıyla Petrograd'da sıkıyönetim ilanını talep ederim."[203] Sa-

---

198 Lih, *Lenin*, s. 140.

199 *Rabochii*, 25 Ağustos 1917, *Sochineniia*, III: 251-5.

200 Genel bir değerlendirme olarak bkz. Munck, *Kornilov Revolt*. Kerensky ve yardakçıları Kornilov vakasına dair tarihsel kayıtları yönlendirdiler. Ancak araştırma komisyonu üyelerinden R. R. Raupakh, Kornilov'u korumak için tanıklardan ifade aldı. Allan K. Wildman, "Officers of the General Staff and the Kornilov Movement", Frankel, *Revolution in Russia*, s. 76-101 (101'de n 36). Kornilov bir rapor yazmayan hemen hemen tek katılımcıydı (ertesi yıl öldü); Kornilov'un Eylül 1917 ifadeleri konusunda bkz. Katkov, *Russia, 1917*, ek bölüm.

201 "Kornilov vakası bir yandan eski ordunun dağılmasına karşı bir tepkiydi, diğer yandan, aynı olmayan fakat aynı amaca odaklanmış, birbirine örülü iki entrikanın kesişme noktasını temsil ediyordu." Yani Kerensky ve Kornilov'un entrikaları. Shklovsky, *Sentimental Journey*, s. 63. Meselenin her iki tarafça da yanlış anlaşılan yönleri olduğuna dair üçüncü bir görüş vardır; bolca yanlış anlama vardır ama konu bunun ötesinde karanlıktır.

202 *Russkoe slovo*, 31 Ağustos 1917 (N. V. Nekrasov); Martynov, *Kornilov*, s. 101. Bitmek tükenmek bilmeyen Bolşevik darbe söylentilerinin ortasında, 27 Ağustos Şubat Devrimi'nin altıncı ay dönümü olarak ön plana çıkar ve Karnilov'un tarih hesaplamalarının bir parçası olabilir.

203 Avdeed, *Revoliutsiia 1917 goda*, IV: 98. Aynı zamanda bkz. Ukraintsev, "A Document on the Kornilov Affair" (Ukrintsev, Kerensky'nin oluşturduğu Araştırma Komisyonu'nun üyesidir ve Kerensky'nin hesabını boşa çıkarmıştır). Aynı zamanda bkz. Pipes, *Russian Revolution*, s. 448-64; Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 117 27.

at 04.00'te Kerensky, Kornilov'a onu azlettiğini bildiren bir telgraf çekti. Karargâh'taki kurmay heyeti emrin sahte olduğunu ya da Kerensky'nin başkentte aşırı solcular tarafından rehin alındığının bir işareti olarak değerlendirdi. Kornilov ve Krymov hızlandılar. Başkentte bazı saf şahıslar bu "yanlış anlaşılmaya" aracılık etmek istediler ancak Kerensky onları reddetti. 27-28 Ağustos'ta gazeteler özel baskı yaparak Kerensky imzalı ve başkomutanın vatan hainliği ile suçlandığı bir yazı yayınladı.[204] Deliye dönen Kornilov tüm cephe komutanlarına telgraf çekerek Kerensky'i Bolşevik baskısıyla hareket eden ve "Alman genelkurmayının planlarıyla uyum içinde" bir yalancı olarak damgalıyordu. Kamuoyuna yaptığı karşı-açıklamada Kornilov, anlamlı bir biçimde "Kazak bir köylünün oğluyum," diyor ve tek arzusunun "Büyük Rusya'yı kurtarmak" olduğunu vurguluyordu. "Düşmana karşı zafer kazanarak ülkeyi Kurucu Meclis'e taşıyacağıma söz veriyorum. Halk burada kendi kaderine karar verecek ve yeni siyasal sistemini seçecek."[205] Kerensky, "karşı-devrimi" yıkmak üzere asker toplayabilmek için yüzünü Sovyet'e çevirdi. Demiryollarından işçiler, özellikle de gönderilen Müslüman ajitatörler Krymov'un Vahşi Tümenlerini rahat bırakmıyordu. Troçki, "Kornilov'a karşı oluşan ordu Ekim Devrimi'nin ordusu olacaktı," diye yazacaktı.[206] Aslında hiç çatışma olmadı.[207] 30-31 Ağustos gecesi Kerensky'nin kişisel güvenlik garantisi altında otomobil ile Petrograd'a giren Krymov, başbakanın çağrısına icabet etti, Kerensky askerî mahkemeye gideceğini söyledi. Krymov, özel bir konuta giderek kendisini vurdu.[208]

Stalin, "karşı-devrimin patlak vermesine" çok sevinmişti fakat yenilgiye uğratılmasının henüz tamamlanmadığı uyarısını yaptı. 31 Ağustos'ta, "Toprak sahipleri ve kapitalistlere karşı, generallere ve bankerlere karşı, Rusya halklarının çıkarı için, barış için, özgürlük için, toprak için – sloganımız budur," diye yazıyordu. "İşçi ve köylülerden oluşan bir hükümetin yaratılması – görevimiz budur."[209] Esaret altındaki eski çar II. Nikolay, Kornilov'un askerî diktatörlük kurma girişiminin başarısızlığı nedeniyle hayal kırıklığına

---

204 Lukomskii, *Vospominaniia*, I: 242; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, IV: 100-1; *Novaia zhizn'*, 31 Ağustos 1917; Kerenskii, *Delo Kornilova*, s. 104-5; Abraham, *Kerensky*, s. 277; Pipes, *Russian Revolution*, s. 457-9.

205 Chugaev, *Revoliutsionoe dvizhenie*, s. 446; Golovin, *Rossiiskaia kontrrevoliutsiia*, I/ii: 37; Pipes, *Russian Revolution*, s. 460.

206 Troçki, *My Life*, s. 331.

207 Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 148-9.

208 Krymov'un "vatanı kurtarmak için son kart oynandı – daha fazla yaşamanın anlamı yok," dediği ve Kornilov'a bir intihar notu bıraktığı söyleniyordu, ancak böyle bir not ortada yok. Martynov, *Kornilov*, s. 135-42, 14-51; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, IV: 143, 343-50; Kerenskii, *Delo Kornilova*, s. 75-6; Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1586-9.

209 Stalin, "Protiv soglasheniia a burzhuaziei", *Rabochii*, 31 Ağustos 1917, *Sochineniia*, s. 236-7. Aynı zamanda bkz. Stalin, "My Trebuem", *Rabochii*, 28 Ağustos 1917, *Sochinenlia*, s. 256-60.

uğradığını ifade etti. Saray eğitmeni Pierre Gilliard, "o zaman ilk defa çarın tahtı terk etmekten pişman olduğunu söylediğini duydum."[210] Herhangi bir darbe girişiminde, içeriden olanların bile kafası karışıyor ve kararsız kalıyordu. Destek genellikle eğer darbe başarılı görünmeye başlarsa gerçekleşiyordu.[211] İtilaf devletleri 28 Ağustos'ta, ortak savaş çabalarının bir parçası olarak, Rusya'daki ülkeyi "birleştirme" girişimlerini destekleyeceğini ilan etti; Rus iş çevreleri Kornilov'un arkasında durabilirdi, fakat Kornilov neredeyse Mogilyov'daki cephe karargâhını bile hiç terk etmiyordu.[212] Kerensky'nin işbirliğine sırtını dayamış tuhaf bir askerî darbeydi ve Kerensky, daha kendisine ihanet etmeye fırsat bulamayan Kornilov'a ihanet etti.[213] Ancak Kerensky'nin Kornilov'a karşı Ağustos hamlesi, Lenin ve Bolşeviklere karşı boşa çıkan Temmuz darbesinin ardından ikinci başarısız darbesi oldu.

1917 yazında sağda, canlandırılabilecek ve sonra da birleştirilebilecek gerçek bir kitle hareketi var mıydı hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Yine de, kitlelere ilişkin bir kavrayış için, 1914 yılında kurulan ve ünlü bir Rus muhafazakâr üstadın oğlu Aleksey A. Suvarin (Poroshin) tarafından yayınlanan sağcı dergi *Little Newspaper*'ın *[Küçük Gazete]* ("küçük" ya da sıradan insanlar için) hikâyesine bakmak uygun olabilir. Halk ağzıyla ve grameri bozuk bir dil kullanan gazete, harika gerçek hayat vaka ve hikâyeleri sunuyordu. Petrograd'ın alt kesimlerinden çok sayıda okur kazandı: İşçiler, askerler, harp malulleri, işsizler, kira geliri olmayanlar, tüccarlar tarafından dolandırılanlar – kısacası, savaş dönemi başkentinin çoğu sakini. Gündelik hayata dair skeçlerle okurlarını gülmekten çatlatan ama aynı zamanda seçkinler arasında siyasal korkaklığı da iğnelemekten geri durmayan *Little Newspaper*, Rusya'nın sosyalist partilerine karşıydı ve Geçici Hükümet'in talimatı olmaksızın Lenin'in tutuklanmasını istiyordu. Geçici Hükümet'i ve Kerensky'i beceriksiz-

---

210 Gilliard, *Thirteen Years*, s. 243; Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 198.

211 Başkentteki subaylar karşılık vermeye hazırlıklı olmaları için uyarılmışlardı. (Rendle, *Defenders of the Motherland*, s. 182-3.) Subaylar çok az girişimde bulundu ya da hiç harekete geçmedi, fakat zaten o sırada atılacak bir adım da yoktu: Sahne, daha Krymov Petrograd'a ayak basmadan sona ermişti. Dolayısıyla, "etkin desteğin fazlasıyla az" olduğu doğru değildi (Allan K. Wildman, "Officers of the General Staff and the Kornilov Movement", Frankel, *Revolution in Russia*, s. 98). Ayrıca –unutulmaması gerekir ki– Kerensky birçok yalan yayıyor ve kasıtlı olarak ne olup bittiği konusunda kafa karışıklığı yaratıyor, Kornilov'un destekçileri arasında belirsizlik ve eylemsizliği yaygınlaştırmaya çalışıyordu. (Pipes, *Russian Revolution*, s. 460-1.) Kornilov ile ilgili olarak seçkinler arasında yaşanan kararsızlık konusunda bkz. Rendle, *Defenders of the Motherland*, s. 234. Bununla beraber, Kornilov'un en büyük desteği, genelkurmay akademisi mezuniyeti bağlantılarıyla en kıdemli karargâh subaylarından gördüğünü söyleyen Wildman haklıdır.

212 Günlüğünde, Kornilov kendisi sükûnetle karargâhta otururken birliklerini nasıl olup da gönderdiğini soruyordu, Zanaida Gippius o günlerde. Zamanında, Kornilov'un darbesinin değil Kerensky'nin provokasyonunun farkına varıyordu. Gippius, *Siniaia kniga*, s. 180-1 (31 Ağustos 1917).

213 Kerensky'nin Kornilov'a açık ihanetini, dönemin gazetecilerinden biri olan Yeni Zelandalı Harold Williams belirtmişti. "The Socialist Revolutionary Party", s. 153-4.

lik ve ödleklikle itham ediyor, savaş ilhaklarında daha da gözü pek olunması için atıp tutuyor ve hükümetin daha güçlü adamların (özellikle Koramiral Kolchak) eline geçmesini talep ediyordu. "Rabinovitch" gibi bildik kodlara başvurarak Sovyet'teki Yahudi oranlarını yayınlıyorlardı. Petrograd Sovyet'i *Little Newspaper*'ı pogrom-yayını addederek matbaa işçilerine gazeteyi basmama çağrısı yaptı. Ancak 1917 Haziran ayında *Little Newspaper, Pravda*'yı geçerek 109 bin dağıtım rakamına ulaştı. Başkent garnizonu, yakın deniz üsleri ve fabrikalardaki okurlarına ulaşıyordu. Bununla beraber, popülaritesinin ağzı bozuk eğlencelik neşriyattan mı yoksa yaptığı "güçlü el" çağrısından mı kaynaklandığının bilinmesine imkân yok.[214]

Kornilov olayının sönmesinden sonra gazete popülaritesini kaybetti. Ama o zamandan önce bile *Little Newspaper*, neredeyse ön-nasyonal sosyalist addedilecek şekilde ve sosyalizme ilişkin pek bir kanaatleri olmaksızın kendilerine "sosyalist" demeye başlamıştı. Bu ifade, gönülsüz bir kucaklaşma olsa da, artık sağdaki herhangi bir hedefi olan hareketin "sosyalist" olması gerektiğini gösteriyordu. Siyasal düzlemde, bir biçimiyle sosyalizm kaçınılmaz bir yapı oluşturuyordu. Yine de, siyasal sağda yer alan Kornilov ve diğerleri için Sosyalizm asli belalardan birisiydi. Savaşın, sosyalizmi neredeyse evrensel bir gaye haline getirmesi, Rus sağının seçeneklerini büyük ölçüde daralttı. Ayrıca, Kornilov'un düzeni yeniden tesis etmek için kullanmak istediği araç –ordu– artık, her zaman olduğundan daha fazla sosyalist devrimin aracı haline gelmişti.[215]

Yok eden hamle

Kerensky mutsuzdu. Merkezi otoriteyi güçlendirmenin son derece önemli olduğunu kavramakla birlikte, çift taraflı oynayarak kendisini bir dilemma ile karşı karşıya bıraktı: Ya kurmay sınıfına sarılacaktı (sol darbeyi önlemek için kaçınılmaz) ya da demokratik yollarla seçilmiş Sovyet'e (bunun zihnindeki anlamı, desteklerine hasret kaldığı kitleydi).[216] Fakat Sovyet'e sarılması ve Kornilov'u itibarsızlaştırmasıyla, egemen çevrelere mensup kişiler Geçici Hükümet'i tümüyle terk edeceklerdi; hatta bazılarında Rusya'nın kurtulu-

214 Kolonitskii, "Pravoekstremistskie sily," pt. 1: 111-24. Bu arada, Petrograd ve Moskova'da sanayici ve finansçılar arasındaki Kornilov destekçileri, aralarındaki düşmanlıklar nedeniyle ona zarar vermiş olabilirlerdi. White, "The Kornilov Affair."

215 Çoğu üst düzey subay, asker komitelerini (sovyetleri) küçümsüyor, komitelerin ortaya çıkmasıyla ordudaki dağılmanın kısmen bastırıldığını idrak edemiyorlardı. Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, 1: 246.

216 Kerensky'nin askerî başkomiseri sempatik avukat Vladas Stanka'nın [V. B. Stankevich] çözümlemesine bakılmalıdır. Her ne kadar etkisiz olsa da, sadece Kerensky'nin attığı adımların demokratik değerlerin korunması ile uyumlu olduğunu savunmaktadır. Stankevich, *Vospominaniia*, s. 215-22. Aynı zamanda bkz. Keep, *Soviet Studies*.

şu için dış müdahale beklentisi başladı.[217] Cephe karargâhından iki general Kerensky'nin kovulan Kornilov'un yerine başkasının tayini için yaptığı acil çağrıyı reddettiler. Tümüyle batan başbakan –bırakın parlamentoyu hükümeti bile onunla değildi– orduya Kornilov'un emirlerine itaat emri vermeye zorlandı. Bizzat Kornilov "vatana ihanetle suçlanan bir başkomutan" diyordu, "atanacak başka birisi olmadığından ordularına komuta etmeye devam talimatı alıyor."[218]

İçeriden bazıları Kerensky'den General Alekseyev lehine çekilmesini istedi. Otuz altı yaşındaki avukat, bunun yerine, kendisini başkomutan seçti ve General Alekseyev'i –Kerensky onu yakın zamanda bozguncu ilan ederek azletmişti– kurmay başkanı pozisyonuna getirdi. Bu, II. Nikolay zamanındaki ile aynı düzenlemeydi. Alekseyev'in Kerensky'nin isteğini kabul etmesi üç gün sonraydı; Kerensky, Alekseyev'i atadıktan dokuz gün sonra kovdu.[219] Belirsiz Geçici Hükümet'in başlangıçtaki on bir adamı bire düşmüştü. Kerensky kendisini yeni Beşli Konsey'in başına atadı. Bu konsey, aşırı sağ ve aşırı sola karşı siyasal merkezi kapsamayı hedefleyen beş kişilik Fransız Devrim Yönetimi'ni (1795-99) çağrıştırıyordu; Rusya'nın "Yönetimi" sadece birkaç hafta sürecekti.[220] Kerensky'nin 1917 Haziran'ında başlayan girişimleri, özellikle askerî saldırısı ve şimdi 1917 Ağustos'u tüm siyasal düzlemi değiştirirken, sağın dağılmasına, solun güçlenmesine yol açtı ve tüm solun daha da sola itilmesine yardımcı oldu.

Daha önce, Temmuz ayında Bolşevizm önemli ölçüde gerilemişti.[221] Yeni yıldızı parlayan Bolşevik Troçki, tıpkı Kamenev gibi hapiste, Lenin ve Zinoviev bir Fin çiftliğindeydi. Geriye Sverdlov ve Stalin kalıyordu. Bu ikilinin –gizlenen Lenin ve hapisteki Troçki olmaksızın– Bolşevik partiyi iktidara taşıyabileceği şüpheliydi. Stalin, kepenkleri indiren *Pravda*'nın yerine çıkan

217 Nielsen ve Well, *Russkaia revoliutsiia glazami Petrogradskogo chinovnika*, s. 9 (19 Eylül 1917).

218 Golovin, *Rossiiskaia kontrrevoliutsiia*, I/ii: 71, 101. Pipes, Kornilov'un motifleri konusunda son olarak Britanyalı bir görgü tanığının gözlemlerine değinir. Wilcox, *Russia's Ruin*, s. 276; Pipes, *Russian Revolution*, s. 464.

219 Alekseyev'in, Kornilov ve diğer tutuklu hainleri korumaya çalışmak maksadıyla kabul ettiği açıktı. Ivanov, *Kornilovshchina i ee razgrom*, s. 207.

220 Kerensky'nin karısı "Kerensky'nin ve Geçici Hükümet'in saygınlığı Kornilov olayıyla tamamıyla yok oldu ve Kerensky'nin neredeyse hiç destekçisi kalmadı," diye yazıyordu. Figes, *A People's Tragedy*, s. 455 (aktarıldığı kaynak, O. L. Kerenskaia, "Otryvki vospominanii", s. 8, House of Lords Arşivinde). Yönetim 25 Eylül'e kadar dayandı ve yerini Geçici Hükümet'in üçüncü koalisyonuna (ve son canlanmaya) bıraktı. Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, II: 1659-61.

221 20-28 Haziran'da sendikaların Petrograd'da gerçekleşen Üçüncü Tüm Rusya Kongresi'nde Bolşevikler 211 delegenin 73'ünü kazandı. Menşevikler, Sosyalist Devrimciler ve diğer ılımlı sosyalistler, Bolşeviklerin "burjuvazi" ile işbirliğine karşı önergesini alt edecek çoğunluğa sahipti. *Tret'ia Vserossiiskaia konferentsiia professional'nykh soiuzov* (Moskova: VTsSPS, 1917). Haziran 1917 Moskova yerel seçimlerinde Sosyalist Devrimciler zafer kazandı (% 58); Bolşevikler, Kadet ve Menşeviklerin ardından dördüncü sıradaydı. Colton, *Moscow*, s. 83.

Bolşevizm'in sözcüsü *Workers' Path*'ın yazarlığını ve editörlüğünü yaparken Sverdlov örgütü bir arada tutmaya çalışıyor, taşralılara somut parti çalışmalarından örnekler sunarak (kitapçıklar, üyelikle ilgili ayrıntılar) onları tavlamaya çalışıyor ve sonra da onlara talimatlar gönderiyordu.[222] Ancak, bir sokak ve siper meselesi olan devrimin tümüne önderlik etmek farklıydı.

Olguların siyasal yönlendirilmesiyle ilgili bir kuşku söz konusu değildi. Temmuz sonu ve Ağustos başındaki 6. Parti Kongresi başarıyla yapıldığı halde, "Tüm İktidar Sovyetlere!" sloganı rafa kaldırıldı ve sonra yok oldu: Çoktan beri beklenen "karşı-devrim" Ağustos sonunda aniden gerçekleşti.[223] "Tüm İktidar Sovyetlere!" sloganı, sınıf iktidarını değiştirme çağrısında yeniden kullanıldı. Egemen sınıfların burjuva demokratik devrimi (Sosyalizm için gerekli koşuldu) yürütmede başarısız olduğu söyleniyordu; tam tersine, şimdi onlar açıkça karşı-devrimci idi. Generaller barışı sağlamayacaktı. Bankerler ekonomik reformlar yapmayacaktı. Toprak sahipleri toprağın yeniden dağıtımını gerçekleştirmeyeceklerdi. Burjuvazinin çok zayıf olduğu anlaşılıyordu. Sınıf iktidarı ele geçirilmeliydi, yoksa tüm kazanımlar, tüm devrim süreci yitirilebilirdi. İşçiler ve köylüler devrime önderlik etmeliydi.[224] Sosyalist Devrimcilerin en sol kanadı ve hatta Menşevikler, ilk kez, bu programı kabul ediyordu. Stalin'in editörlüğünü yaptığı *Workers' Path* "Kornilov'lu günlerde," diyordu, "iktidar zaten sovyetlere geçmişti."[225]

Kerensky-Kornilov bozgunu, Bolşevik düşüşü tümüyle tersine çevirdi.[226] Daha Kornilov ve diğer üst düzey subaylar tutuklanmadan, kendi imkânlarıyla kaçmamış olan hemen tüm Bolşevikler –en önemlisi, aralarında Troçki de vardı (3 Eylül'de 3 bin ruble kefaletle bırakıldı)– serbest bırakıldı. 25 Eylül'de –Kerensky'nin saçma "Yönetim" düşüncesinin rafa kalktığı gün– Troçki, Petrograd Sovyeti başkanı oldu. Hapishaneden en popüler kurumun tepesine doğru bu yükseliş, söz konusu kurumdaki yeni, etkileyici Bolşevik çoğunluğu yansıtıyordu. (Bolşevikler aynı zamanda Moskova Sovyeti'nde de temsilci çoğunluğunu elde etmişlerdi.) Kerensky'nin, Kornilov'a direnmek için dağıtılmasını istediği 40 bin silahın çok büyük çoğunluğunun fabrika iş-

---

222 Duvall, "The Bolshevik Secretariat", s. 57; Steklov, *Bortsy za sotsializm*, II: 397-8; Ia. S. Sheynkman, "Sverdlov", *Puti revoliutsii* [Kazan], 1922, no. 1: 7; Podvoiskii, *Krasnaia gvardiia*, s. 23; Sverdlova, *Iakov Mikhailovich Sverdlov* [1957], s. 301, 336; Sverdlov, *Izbrannye proizvedennye*, II: 38, 48-9, 277; Schapiro, *Communist Party*, s. 173. Sukhanov'un karısı Galina, Sverdlov'un sekretaryasında çalışıyordu.

223 Sukhanov, *Zapiski*, I: 201.

224 Lih, "The Ironic Triumph of 'Old Bolshevism'", (atıfta bulunduğu kaynak, *Listovki Moskovskoi organizatsii bol'shevikov, 1914-1925 gg.* [Moskova: Politcheskaia literatura, 1954].

225 Mel'gunov, *Bolshevik Seizure of Power*, s. 4.

226 Kerensky, *The Catastrophe*, s. 321; Trotskii, *Istoriia russkoi revoliutsii*, II: 136-40; Chamberlin, *Russian Revolution*, I: 277; Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, II: 185; Kolonitskii, "Kerensky", s. 146.

çilerinin eline geçmesi de –bunun öncesinde işçiler genel olarak silahlı değillerdi– daha az dikkat çekici değildi ve "Kızıl Muhafızlar" artık Bolşevik saflarındaydı. 6 Eylül 1917 tarihli yazısıyla Stalin, Kerensky-Kornilov hadisesinin sunduğu armağanı açıkça onaylıyordu: "Marx, Almanya'daki 1848 devriminin zayıflığını, devrimi kamçılayacak ve savaşın ateşinde direncini artıracak güçlü bir karşı-devrimin yokluğuyla açıklıyor."[227] Stalin, karşı-devrimin Kornilov'un kimliğinde ortaya çıkmasının, "Kadetlerle nihai kopuşun," ki bunun anlamı Geçici Hükümet'tir, gerekliliğini pekiştirdiğini vurguluyordu. 16 Eylül'de yazdığı diğer bir başyazıda, ivedilikle tüm iktidarın sovyetlere aktarılması talebini güçlü bir dille seslendiriyordu. "Devrimin temel sorunu iktidar sorunudur," diyordu. "Devrimin karakterini, izlediği yol ve sonucunu tümüyle belirleyen, hangi sınıfın iktidarda olduğudur", bu nedenle sosyalistlerin, proleter sınıfı adına, Rusya devriminin gidişatını belirlemesi gerekir.[228]

Bolşeviklerin kitlesel tutuklamalara maruz kalmalarının ardından, "Temmuz Günleri"nin acı yenilgisinden sonra, çoğu kişi olası topyekûn yıkımdan korkarak her türden ayaklanmaya karşı güvensizlik hissediyordu. Ancak Lenin, saklandığı Finlandiya'dan çılgınca talimatlar göndererek acil darbe istiyor, "gerçek bir anarşi dalgası, sahip olduğumuzdan daha büyük bir güç yaratabilir," diyerek bunu savunuyordu.[229] Rus borsası çökmüştü. Asker kaçakları ve suçlular yağmacılığa başlamışlardı. Sonbaharda bir Moskova gazetesinde, "Rostov'da belediye binası dinamitlendi" haberi çıkmıştı. "Tambov eyaletinde köylü kıyımları var. Kafkasya'nın birçok yerinde katliamlar yapılıyor. Volga kıyısında, Kamyshinsk yakınlarında askerler trenleri yağmalıyor ..." deniliyordu.[230] 1917 Şubat'ında olduğu gibi, uzun ekmek kuyrukları yeniden ortaya çıktı.[231] İaşe subayları ordunun terhisini konuşuyorlardı, zira besleyemiyorlardı.[232] Kerensky, sözde yeniden hayata döndürülen Geçici Hükümet'in bakanlar kurulu ile birlikte daha güvenli bir konumda olan Kış

---

227 Stalin, "Svoim putem", *Rabochii put'*, 6 Eylül 1917, *Sochineniia*, III: 272-4.

228 Stalin, "Dve linii", *Rabochii put'*, 16 Eylül 1917, *Sochineniia*, III: 293-5.

229 V. I. Lenin, "Letter to the Bolshevik Central Committee, the Moscow and Petrograd Committees and the Bolsheviks Members of the Moscow and the Petrograd Soviets", *Selected Works*, II: 390. Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. xxxi (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 4269, I. 1): ve *PSS*, XXXIV: 435-6.

230 Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1641-2.

231 Volga vadisinde seyahat eden bir yabancı, "Rusya'da kamusal alanda yapılan her sohbet yiyecekle ilgili," diye yazıyordu. Price ve Ross, *Dispatches from the Revolution*, s. 65. 15 Ekim itibarıyla başkentte belki de 3-4 günlük yiyecek stoğu kalmıştı. *Ekonomicheskoe polozhenie*, II: 351-2. Ekim ayı başında Putilov fabrikası müdürü kömürünün tamamen bittiğini ve fabrika atölyelerinin on üçünün kapandığını bildirmişti. *Ekonomicheskoe polozhenie*, II: 163-4.

232 Kitanina, *Voina, khleb i revoliutsiia* (Leningrad, 1985), s. 332-3 (13 Ekim 1917); Golovine, *Russian Army*, s. 175-6.

Sarayı'na yerleşti. III. Aleksandr'ın eski dairelerinden birini kullanıyor, çarın yatağında uyuyor ve onun çalışma masasını kullanıyordu; yapmacık davranışları nedeniyle çok daha fazla alay konusu oluyordu ve alay edenler, onun Yahudi kökeni ve gizlice Almanlara çalıştığına dair yalan haberler yayan öfkeli sağdan ibaret değildi.[233] Kısa süre sonra, Kerensky ile II. Nikolay'ın kızlarından biri arasında ilişki olduğu yönünde, Rasputin tarzı, söylentiler de çıktı (Kerensky karısından ayrılmıştı). Tüm bunlar Lenin'i harekete geçirdi. 7 Ekim'de, "Petrograd'da, Kış Sarayı'nı, Genelkurmay binasını, telefon santralini ve tüm büyük basım evlerini *bir hamlede* ele geçirebilecek binlerce silahlı işçi ve askerimiz var," diyerek ısrarını sürdürüyordu. "Kerensky *teslim olmaya* mecbur edilecek."[234] Stalin, Lenin'in mesajını halka ulaştırırken, işçilerin, köylülerin ve askerlerin yeni bir Kerensky-Kornilov çarpışması beklemeleri gerektiği noktasına vurgu yapıyordu. Stalin, 10 Ekim'de yayınlanan makalesinde, "Karşı-devrim" diyordu, "harekete geçiyor – defetmek için hazırlıklı olun!"[235]

Ancak Merkez Komite gecikiyordu ve Lenin 3-10 Ekim tarihleri arası bir günde, Finlandiya'dan Petrograd'a gelme riskini göze aldı; ertesi gün güvenli bir özel evde, peruk ve gözlük takarak, sakalsız olarak, Temmuz'dan bu yana ilk defa Merkez Komitesi toplantısına katıldı. Yirmi bir üyeden sadece on ikisi mevcuttu. Sverdlov, ayaklanmaya yaygın bir halk desteği öngörüldüğünü belirterek raporunu sundu. Nerdeyse tüm gece süren çekişmenin ardından Lenin, derhal darbe konusunda on iki oyun onunu aldı; Kamenev ve Zinoviev karşı çıktılar. Stalin oylamada Lenin'in yanında dururken, bir okul defterinden koparılmış sayfaya kurşun kalemle "silahlı bir ayaklanma kaçınılmaz, bunun için zaman tamamıyla uygun hale geldi," diye yazmıştı. Fakat kâğıtta bir tarih yer almıyordu. (15 Ekim'de ise Kalinin "Bu ayaklanma ne zaman mümkün olur –belki de bir yıl içinde– orası belirsiz," diye not düşmüştü.)[236] 18 Ekim'de Kamenev ve Zinoviev, az sayıda basılan bir gazetede darbeye karşıtlıklarını dillendirdiler – böyle bir plan olduğunu özellikle açık ederek.[237] Lenin çok sert bir mektup yazdı, onları "grev kırıcı" diye

233 Abraham, *Kerensky*, s. 244.

234 Daniels, *Red October*, s. 61.

235 Stalin, "Kontrrevoliutsiia mobilizuetsia – gotovtes' k otporu", *Rabochii put'*, 10 Ekim 1917, *Sochineniia*, III: 361-3.

236 Trotskii, *O Lenine*, s. 70-3; Troçki, *History of the Russian Revolution* [1961], s. 148-9; Slusser, *Stalin in October*, s. 226-36; *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP* (b), s. 55; Kudelli, *Pervyi legal'nyi Peterburgskii komitet bol'shevikov*, s. 316 (Kalinin); Abrosimova, *Peterburgskii komitet RSDRP* (b), s. 508; Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 209-16.

237 *Novaia zhizn'*, 18 Ekim 1917: 3. Kamenev sözde iyi örgütlenmiş ve sadık hükümet birliklerinden, Kazaklardan ve junkerlerden (Kadetler) kaygı duyuyor ve başarısız bir darbenin partiyi sonsuza dek yok edeceği uyarısında bulunuyordu. Raskolnikov, Kamenev ile tartıştıklarını ancak birbirlerini ikna edemediklerini iddia ediyordu. F. F. Raskolnikov, "Nakanune Oktiabr'skoi

niteleyerek ihraç edilmelerini talep etti.[238] Stalin, editörlüğünü yaptığı Bolşevik gazetesinde Zinoviev'in yatıştırıcı bir yazısının yayınlanmasına izin verirken, kendisi de bir editör notu ekledi. İsimsiz yayınlanan not, "biz, kendi adımıza, Zinoviev'in açıklamasıyla... meselenin kapanmış olduğu umudumuzu ifade etmek istiyoruz," diye başlıyordu. "Lenin'in yazısının sert üslubu hepimizin temelde hemfikir olduğu gerçeğini değiştirmez."[239] Kamenev ve Zinoviev, belki de Troçki'nin yeni ortaya çıkan gücüne karşı potansiyel müttefikler olarak görülüyordu.

Her ne kadar Krupskaya, Merkez Komite'ye baskı yapmak üzere Lenin'in yazılı ve sözlü mesajlarını götürüp getiriyor olsa da, saklanmakta olduğu Madam Fofanova'nın evinde Lenin'in telefonu yoktu.[240] 10-25 Ekim tarihleri arasında Lenin, Troçki'yi sadece bir kez, 18 Ekim'de saklandığı evde görmüştü ancak bu yeterliydi; 20 Ekim tarihli Merkez Komite toplantısında Troçki, Stalin'in parti içi arabuluculuk girişimini sert bir dille suçladı ve üyeler Kamenev'in istifasının kabulü için oy kullandılar. Merkez Komite'den çok Troçki, Lenin'in iradesinin temel aracı haline gelmişti. Bu arada Kerensky Bolşevikleri Krzesinska köşkünden (Troçki'nin hoş ifadesiyle, "saray balerininin atlas yuvası") çıkardı. Soyluların kızları için görgü okulu olan Smolny Enstitüsü'ne yerleştiler ve bu bina başşehrin doğu yakasında, Tauride Sarayı'ndan da daha uzak bir konumdaydı. Tauride'den çıkarılan Sovyet de Smolny'e yerleşmişti. Orada, Sovyet idari komitesi savunmaya yönelik olarak Askerî Devrimci Komite'nin (MRC - Military Revolutionary Committee) kuruluşunu onayladı – tek oy farkla (12'ye 13)– ve 12 Ekim'de komite tüm Sovyet tarafından onaylandı.[241] Başlangıçta Menşevikler tarafından önerilen silahlı yapının amacı, garnizonu yatıştırmak ve başkenti Alman saldırısına karşı korumaktı. Ancak Lenin tarafından harekete geçirilen Troçki, Bolşevikler adına MRC'yi, Geçici Hükümet'in enkazını kenara itmek için kullanacaktı.

İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi 20 Ekim'e programlandı – bu zamanlama büyük bir şanstı, Troçki'nin kongre ile eşzamanlı bir darbe yap-

---

revoliutsii" [1921-22'de yazılmış], RGVA, f. 33 987, op. 2, d. 141, l. 463-500, Volkogonov belgeleri, konteyner 17.

238 *PSS*, XXXIV: 419-27; *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP* (b), s. 106-7. Partiyi darbeye zorlarken Lenin, Merkez Komite'den istifa ederek açıkça muhalefet edeceği tehdidinde bulunmuştu, bu, en alt düzeyden başlayarak başkalarına tanımadığı bir haktı (*Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP* (b), s. 74).

239 *Novaia zhizn'*, 18 Ekim 1917; *Protokoly tsentral'nogo komiteta RSDRP* (b), s. 106-18; Slusser, *Stalin in October*, s. 234-37.

240 M. V. Fofanova, "Poslednoe podpol'e V. I. Lenina."

241 *Izvestiia*, 14 Ekim 1917: 5; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, V: 70-1. Aynı zamanda bkz. Sukhanov, *Zapiski*, VII: 40-41; Gronsky, *The War and the Russian Government*, s. 112. Troçki MRC ile ilgili olarak Sovyet'e yaptığı konuşmada şöyle söylüyordu: "Diyorlar ki iktidarı ele geçirmek için karargâh kuruyormuşuz, biz bunu saklamıyoruz." Trotskii, *Sochineniia*, III: 15.

mak gibi parlak bir tasarısı vardı, tüm sosyalistlere bir oldubittiyi dayatırken, kritik bir meşruiyet kaynağı sağlayacaktı.[242] Birçok delege Petrograd'a zamanında varamayacak gibi görünüyordu ve 17-18 Ekim'de, ılımlı sosyalistler, Sovyet merkez idari komiteye kongreyi 25 Ekim'e ertelemesi için baskı yaptı – darbe hazırlığı için zaman kazanan Bolşevikler için bu hayati önemdeydi.[243] (Askerî Devrimci Komite ilk toplantısını 20 Ekim'de yapabildi.)[244] 21 Ekim'de Troçki, asker ve denizcilerden oluşan dinleyicilere, görgü tanığı Sukhanov'un ifadesine göre, "Sovyet hükümeti siperlerdeki sefalete son verecek," diyordu. "Toprağı verecek ve iç huzursuzluğu bitirecek. Sovyet hükümeti ülkedeki her şeyi yoksullara ve siperlerdeki birliklere verecek. Siz burjuvalar iki kürk paltonuz varsa bir tanesini askerlere verin. Sıcak tutan bir çift çizmeniz mi var? Evde kalın, o çizmelere bir işçinin ihtiyacı var." Sukhanov devam ediyordu: "Kararlılık için söz verilmesi istendi. Orada bulunanlar kanlarının son damlasına kadar işçilerin ve köylülerin amaçlarına destek olacaklardı. ... Var mısınız diye sorulduğunda binlerce dinleyici aynı anda ellerini havaya kaldırdı." Ertesi gün Cirque Moderne'de benzer sahneler tekrarlandı. Troçki kalabalıktan sadakat yemini etmelerini istedi: "Eğer bizim devrimi zafere taşıma politikamızı destekleyecekseniz, tüm gücünüzü hedefe gitmek için kullanacaksanız, eğer Petrograd Sovyeti'nin büyük hedefini duraksamaksızın destekleyecekseniz, devrime sadakatimiz için yemin edelim. Bu kutsal yemini kabul ediyorsanız ellerinizi kaldırın."[245] 23 Ekim'deki İkinci Sovyetler Kongresi'nin arifesinde Troçki'nin yönlendirdiği MRC başkent garnizonuna komuta etmeye yetkili olduğunu öne sürerek, garnizon alaylarına atadığı komiserler aracılığıyla "savaşa hazır olma" talimatı verdi.[246] Buna rağmen, MRC'nin bir sonraki hamlesi hâlâ belli değildi.

24 Ekim öğleden sonra Stalin kongre için gelen Bolşevik delege grubuna, iki olası eylem planının MRC'yi böldüğünü söyledi: Bunlardan biri "derhal bir ayaklanma başlatmak" idi; ikincisi "güçlerimizi pekiştirmeyi" öğütlüyordu. Parti Merkez Komitesi çoğunluğunun ikincisinden yana olduğunu söylüyordu ve bu da bekle ve gör anlamına geliyordu.[247] Kerensky üst düzey

242 Geçici Hükümet 12 Kasım'da Kurucu Meclis seçimleri yapılacağını nihayet duyurduğunda, Sovyet mensubu birçok kişi İkinci Sovyet Kongresi'nin iptalini istedi, fakat Bolşevikler Kurucu Meclis için yasama teklifleri hazırlama gündemiyle toplanmasını bahane ederek, toplantı planının değişmemesini sağladılar.

243 Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, V: 109; *Novaia zhizn'*, 18 Ekim 1917: 3.

244 MRC beş kişilik bir liderlik seçti (üç Bolşevik iki Sol Sosyalist Devrimci) ve garnizon üzerinde yetki iddia etti. Chugaev, *Petrogradskii voenno-revoliutsionnyi komitet*, I: 63.

245 Sukhanov, *Zapiski*, VII: 91; Volkogonov, *Trotsky*, s. 88.

246 Chugaev, *Petrogradskii voenno-revoliutsionnyi komitet*, I: 84-86; Dietrich Geyer, "The Bolshevik Insurrection in Petrograd," Pipes, *Revolutionary Russia*, s. 164-79.

247 Troçki aynı gruba konuşurken Stalin'in sunumunu destekledi ve güçleri pekiştirmenin ve savunma tutumunun kongrenin açılışını mümkün kılacağını belirtti. Muhtemelen, "tüm iktida-

Bolşeviklerin tutuklanması –Kornilov felaketi sırasında serbest bırakılmışlardı– ve iki Bolşevik gazetenin kapatılması emrini vererek bir kez daha kurtarıcı oldu: Bu iki gazete *Worker's Path* ve *Soldier* idi (dengeleme kaygısıyla iki de sağcı gazete kapatılmıştı). 24 Ekim'de, Stalin'in de bulunduğu bir sırada, bir avuç askerî öğrenci ve sivil milis yeni basılmış gazeteleri yok ettiler ve matbaayı tahrip etttiler. Ancak Stalin'in çalışanları saldırı haberiyle ve sevk edilen MRC güçleriyle birlikte Smolny'e koştular ve matbaanın yeniden çalışmasını sağladılar.[248] Devrimin savunulması için başlanan hazırlıklar saldırı hazırlığına dönüştü. Şehirde askerî birliklerin "şüpheli" intikalleri olduğu söylentilerinin –Kornilovcular!– kışkırttığı Kızıl Muhafızlar tren istasyonlarını işgal etti, köprüleri denetim altına aldı, telgrafı ele geçirdi. Hükümet Smolny'e giden telefon hattını kesince, MRC telefon santralini ele geçirdi, telefon hattını yeniden çalıştırdı ve Kış Sarayı'nın telefonunu kesti. Smolny'deki ışıklandırmada sorunlar yaşanmaya başladığında Kızıl Muhafızlar elektrik santralini ele geçirdi. Troçki'nin daha sonra alaycı bir dille söylediği gibi, "isyan etmek artık Kerensky hükümetinin kendi bileceği iş" idi.[249]

Aslında, Bolşevikler her durumda iktidara talipti – yollarına hiçbir şey çıkmadı. Tamamıyla kafaları karışsa da iktidarı ele geçirdiler, zira tıpkı kibirli otokrasinin yok olduğu gibi Geçici Hükümet de tümüyle yok olmuştu.[250]

---

rın Sovyetlere" devrini onaylayacak sayıda oy sahibi hazırdaydı. Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 252-4; Aleksandr Rabinowitch, "The Petrograd Garrison and the Bolshevik seizure of Power", Pipes, *Revolutionary Russia*, s. 172-91. Daha sonra hem Troçki ve hem de Stalin "savunma" tutumunun bir kamuflaj olduğunu iddia ettiler. Trotskii, *O Lenine*, s. 69; Mints, *Dokumenty velikoi proleterskoi revoliutsii*, I: 3 (Stalin).

248 Stalin'in toplatılan gazetedeki başyazısında, "toprak sahipleri ve kapitalistlerin mevcut hükümetinin yerini işçi ve köylülerin yeni hükümeti almalıdır" deniyordu. "Eğer bütünlüğünüzü koruyarak ve sadakatle hareket ederseniz, halkın iradesine direnmeye hiç kimse cüret edemez." *Sochineniia*, III: 390. Aynı zamanda bkz. *Rech'*, 25 Ekim 1917: 2; Kerensky, *The Catastrophe*, s. 325-6; *Izvestiia*, 25 Ekim 1917: 7.

249 Troçki, *History of the Russian Revolution*, III: 121. Aynı zamanda bkz. Stankevich, *Vospominania*, s. 258. 17 Ekim'de içişleri bakanı, herhangi bir ayaklanmayı geri püskürtecek yeterlilikte güvenilir askerî birliğin emrinde olduğunu bildiriyordu, ancak solun hemen ezilmesi için yeterli değildi. 21-22 Ekim gecesi Kerensky, "herhangi bir ayaklanma, isyan ya da benzer bir korkuya" teslim olmaksızın Mogilyov'da onunla görüşmeye gideceği konusunda Başkomutan General Dukhonin'e teminat verdi. Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1744. Ancak sinirler gerilmişti. Kerensky, İngiliz elçisi Buchanan'a, "[Bolşeviklerin] ortaya çıkması ve onları ezmek tek dileğim," diyordu. Buchanan, *My Mission to Russia*, II: 201. Sukhanov, "Petrograd Sovyeti günü" ilan edilen 22 Ekim'deki kitlesel toplantılarda, "kendinden geçmenin sınırında bir ruh halinden" söz ediyordu. Sukhanov, *Russian Revolution*, II: 584.

250 *Manchester Guardian* muhabirinin son derece isabetle söylediği gibi "M. Kerensky hükümeti Bolşevik ayaklanmalar başlamadan önce düşmüştü, zira ülkede hiç destekçileri yoktu." M. Philips Price, *Manchester Guardian*, 20 Kasım 1917, yeniden basıldığı kaynak, Price ve Ross, *Dispatches from the Revolution*, s. 88. "Kerensky'nin son koalisyon hükümetinin Lenin ve Troçki tarafından kolaylıkla alaşağı edilmesi dahili güçsüzlüğün göstergesiydi. Bu güçsüzlüğün/iktidarsızlığın derecesi, dönemin bilgi sahibi insanları için de eğlence kaynağıydı." Troçki, *History of the Russian Revolution*, III: 870 (Nabokov'dan alıntı, kaynak göstermeden).

Kızıl Muhafızlar –"süngülü silahlar taşıyan, işçi kıyafetleri giymiş gençlerden oluşan bir kalabalık" diye tarif ediliyorlardı– hiçbir direnişle karşılaşmadı ve 24 Ekim akşamında başkentin stratejik noktalarının çoğunu denetimleri altına almışlardı.[251] O gece Kerensky'nin görevden azlettiği Petrograd askerî bölge komutanı Albay Georgy Polkovnikov, bu azli yok sayarak, askerî kanallar üzerinden karargâhtaki kurmay heyetine telgraf çekti: "Petrograd'daki durumun tehditkâr olduğunu bildiririm. Sokak gösterileri ya da kargaşa yok, ancak kurumların ve tren istasyonlarının işgali ve tutuklamalar devam ediyor. Hiçbir emir uygulanmıyor. Askerî okul öğrencileri hiçbir engelle karşılaşmadan yerlerini terk ediyor... Geçici Hükümet'in ele geçirilmesi yönünde bir girişimin olmayacağına dair bir güvence yok."[252] Albay haklıydı, fakat o gece Bolşeviklerin kaç garnizon askerini ve düzensiz birliği bir araya getirdiği bilinmiyor, bu belki de 10 bin gibi az bir sayıydı.[253] General Alekseyev'in daha sonraki iddiası, Petrograd'da 15 bin subayı olduğu ve bunların üçte birinin Kış Sarayı'nı savunmaya hazır olduğu, ancak teklifinin kabul edilmediğiydi (subayların sarhoş olabileceği gerekçesiyle).[254] Petrograd garnizonu topyekün Bolşevik darbeye katılmamıştı fakat daha da önemlisi, mevcut düzeni de savunmamışlardı.[255] Karargâhına yakın bir mevkide kurulan askerî devrimci komite tarafından takip altına alınan kuzey cephesi komutanı General V. A. Cheremisov, Kış Sarayı'nı kurtarmakla yükümlü destek birliklerine daha önce verilen talimatları iptal etmişti.[256] İçi boş Geçici Hükümet'in kendisini savunabilmek için bir araya getirebildikleri kadın ve çocuklardı: yani, tümü kadınlardan oluşan (140 kişilik) "Ölüm Taburu" ve bisikletli bir birlik tarafından desteklenen birkaç yüz isteksiz genç askerî okul öğrencisi; bazı başıboş Kazaklar; takma bacakları olan bir komutana sahip 40 savaş malulü.[257]

---

251 Reed, *Ten Days* [1919], s. 73; Wade, *Red Guards and Workers' Militias*, s. 196-207.

252 Daniels, *Red October*, s. 166; "Stavka 25-26 oktiabria 1917 g."

253 Şehir merkezinde 160 bin ve yakın çevresinde 85 bin garnizon askeri vardı. Sukhanov'un tahmini bunların ancak onda birinin, "büyük ihtimalle daha azının" şehirde görev aldığıydı. Sukhanov, *Zapiski*, VII: 161; Solov'ev, "Samoderzhavie i divorianskii vopros", s. 77; Erykalov, *Oktiabr'skoe vooruzhennoe vosstanie*, s. 435.

254 Mel'gunov, *Kak bol'sheviki zakhvatili vlast'*, s. 87-9. Peter ve Paul Kalesi'nden otuz top atışı yapıldı ve iki isabet sağlandı (bir tanesi saçağa isabet etti). Bombalama sırasında ölüm bir yana, yaralanma bile olmadı. Avdeev, *Revoliutsiia 1917*, V: 189.

255 Miliukov, *Istoriia*, III: 256.

256 Lutovinov, *Likvidatsiia miatezha Kerenskogo-Krasnogo*, s. 7.

257 Erykalov, *Oktiabr'skoe vooruzhennoe vosstanie*, s. 435; Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 305. General Cheremisov 14 Ekim'de bir talimat yayınlayarak Petrograd garnizonu birimlerinin cepheye sevk edileceklerini ima etti.

Ekim 1917'de Rusya'da 1.429 sovyet vardı ve 455'inin temsilcileri köylüydü. Bu heybetli taban örgütlenmesinin kaderi büyük ölçüde iki kişinin ellerindeydi. 24 Ekim'de Lenin, saat 22.00'de –komitenin saklanma talimatını ihlal ederek– Smolny'e hareket etti. Peruk takmıştı ve yüzünde sahte bandajlar vardı. Yolda, isteyerek pejmurde bir görüntüye bürünmüş Bolşevik lider ve tek koruması, askerî öğrenci devriyeleri tarafından durduruldu, fakat sarhoş olduğunu düşünerek onu tutuklamadılar. İzni olmadığından Lenin, Smolny'e gizlice girmek zorunda kaldı; içeri girer girmez, acil darbe yapılması için bağırıp çağırmaya başladı.[258] Boşuna nefesini tüketiyordu, zira ayaklanma rayına oturmuştu. Ancak ertesi akşam İkinci Sovyetler Kongresi ertelendi ve Askerî Devrim Komitesi kuvvetleri, korumasız Kış Sarayı çevresinde hiçbir şey yapmaksızın oturuyorlardı; kongre daha fazla bekleyemezdi ve nihayet saat 22.40'ta, daha önce öğrencilerin okul tiyatrosu olarak kullandığı Smolny'in kolonlu salonu, sigara dumanından güçlükle seçilen 650-700 delege tarafından dolduruldu. Yaklaşık 300'ü Bolşevikti (en büyük blok), 100'e yakın Sol Sosyalist Devrimci de Bolşeviklere sıcak bakıyordu. 500'den fazla delege "tüm iktidar sovyetlere" için zamanın geldiğini kabul ediyordu fakat çoğu, özellikle de ılımlı sosyalistler Bolşeviklerin emrivakisi nedeniyle kızgındılar.[259] Menşeviklerin lideri çelimsiz ve uyumsuz Yuly Martov, titrek ve cızırtılı bir sesle –tüberkülozu (ya da kanser başlangıcı) nedeniyle– "barışçıl çözüm" ve kapsayıcı bir "demokratik hükümet" için derhal pazarlıklara başlanması yönünde bir çözüm önerdi. Martov'un önerisi "şiddetli alkışlar" arasında oy birliğiyle geçti.[260] Ancak daha sonra gürültücü Bolşevizm karşıtları, "Kongre'nin dışında" komplo kurarak Geçici Hükümet mensuplarını tutuklamak ve "iç savaş" kışkırtıcılığı yapmakla onları suçladı. Bunun sonucunda çoğu Menşevik ve Sosyalist Devrimci delege salonu terk ederek Bolşevikleri onaylamadıklarını göstermek istediler. Troçki arkalarından "müflisler!" diye bağırıyordu, "ait olduğunuz yere gidin – tarihin çöplüğüne."[261]

"Martov arkasına bakmadan sessizce yürüyordu – tam çıkışta durdu," diye anlatıyordu Menşevik yoldaşı Boris Nicolaevsky. Vyborg mahallesinden genç ateşli bir Bolşevik, "biz aramızda en azından Martov'un kalacağını dü-

258 Rakh'ia, "Poslednoe podpol'e Vladimira Il'icha", s. 89-90; Rakh'ia, "Moi predoktiabr'skie i posleoktiabr'skie vestrechi s Leninym", s. 35-6; Daniels, *Red October*, s. 158-61; Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 266.

259 Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiskii s"ezd sovetov*, s. 144-53.

260 Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 4, 34-5; Sukhanov, *Zapiski*, VII: 198-9; Mstislavskii, *Piat' dnei*, s. 72; Mstislavskii, *Five Days*, s. 125.

261 Sukhanov, *Zapiski*, VII: 203; Troçki, *History of the Russian Revolution*, III: 311 (Sukhanov'dan alıntı).

şünmüştük," diyerek Menşevik lideri afallatmıştı. Martov cevap verdi: "Nasıl bir suça ortaklık ettiğinizi bir gün anlayacaksınız." Ardından el sallayarak Smolny'deki salonu terk etti.[262]

Gazetelerde, kışlalarda, fabrikalarda, sokak köşelerinde, misafir salonlarında aylarca tartışıldıktan sonra tamamlanan Bolşevik darbenin gerçekleştiğinden halkın büyük çoğunluğu haberdar değildi. 25 Ekim'de Petrograd'daki tramvay ve otobüsler normal seferlerini yapıyorlardı, dükkânlar açılıyor, tiyatrolar eserlerini sahneye koyuyorlardı (Fyodor Chaliapin *Don Carlos*'u seslendiriyordu). İmparatorluğun diğer bölgelerinde, ister Kiev'de olsun ister Vladivosytok'da, halk başkentte olup bitene dair fikir sahibi değildi. Buna rağmen, iktidarın Sovyetlere akışı uzun süredir kolayca görülüyordu: En azından daha 1917 Eylül'ünde, Kronstadt deniz üssü, fiilen sovyet tarafından yönetilen bir mini cumhuriyete dönüşmüştü. Müslümanları (yerel nüfusun % 98'i) üye olarak kabul etmeyen Taşkent sovyeti, Petrograd'daki Bolşevik darbeden önce iktidarı ele geçirmişti.[263] Eylül 1917'de, en son anda, sorun hayalete dönüşmüş Geçici Hükümet'in varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği değil, başkentte yerini neyin alacağıydı. İddia sahiplerinden biri, egemen çevrelerin potansiyel (seçilmemiş) Kurucu Meclisi olan, Ağustos 1917 Moskova Devlet Konferansı'ydı, ancak olduğu kadarıyla, bu fırsat kaçırıldı. Geriye Petrograd Sovyeti kaldı. Bu bağlamda, can alıcı sorun *kimin* Sovyet'te üstün geleceğiydi. Orada, şanslı Bolşevik yükselişi olağanüstüydü. Petrograd'da, savaş döneminin büyük garnizonlara sahip çoğu diğer şehrinde olduğu gibi, Kerensky'nin intihar niteliği taşıyan Haziran saldırısı ve Ağustos ayında Kornilov'u önce cesaretlendirip sonra ihanet etmesi, Sovyet'i Bolşeviklere teslim etti. Bu son derece hızlı politik kazanım Troçki'nin önerisiyle takviye edildi; İkinci Sovyetler Kongresi'nin önüne, bir oldubitti ile Bolşeviklerin iktidara el koyması için Askerî Devrimci Komite'nin kullanılabileceği düşüncesi konulacaktı.[264] Bolşevik darbenin sosyalist muhalifleri, kongre salonunu terk ederek, farkında olmadan, işin gerisini halletmiş oldular.[265]

262 Nikolaevskii, "Stranitsy proshlogo", *Sotsialisticheskii vestnik*, Temmuz-Ağustos 1958: 150. Martov'un üzerine giden Ivan Akulov'du.

263 Park, *Bolshevism in Turkestan*, s. 12-3; Khalid, "Tashkent 1917", s. 279; Stalin, "Vsia vlast' sovetam!" *Rabochii put'*, 17 Eylül 1917, *Sochineniia*, III: 297-99; Blank, "Contested Terrain."

264 Daniels, *Red October*, s. 226; Wade, *Russian Revolution*, s. 302-3.

265 Birkaç yıl sonra Sukhanov, "nereye ve neden gittiğimizi bilmiyorduk," diye yazıyordu, "Sovyet ile bağımızı koparıyor, karşı-devrimin unsurlarıyla karışıyor, kitlelerin gözünden düşüyor ve itibarımızı kaybediyorduk. ... Dahası, ayrılarak Bolşevikleri tümüyle özgür ve durumun hâkimi kıldık." Sukhanov, *Zapiski*, VII: 219-20. Aynı zamanda bkz. Schapiro, *Origins of the Communist Autocracy* [1965], s. 66-8. Kongreden çıkanlar "Anavatanı ve Devrimi Kurtarma Komitesi" kurdular, ancak Sovyet'in büyüleyici yankılaşımına sahip değildi. 29 Ekim'de, onların denetimindeki askerî okul öğrencileri (junkers) telefon santralini, devlet bankasını ve Asteria Otel'i ele geçirdiler ve gözlerini Smolny'e diktiler, fakat Askerî Devrimci Komite bu noktaları geri aldı ve junkerleri hiç zorlanmadan dağıttı. *Novaia zhizn'*, 30 Ekim 1917: 3.

Daha sonra, özellikle Troçki tarafından, "isyan sanatı" adına daha fazlası yapıldı. Sovyetler Kongresi'nin ilk gecesi (25-26 Ekim) saat 02.00'de –kongre sırasında Petrograd Sovyeti'nde düzenlenen özel bir paralel oturumda– Troçki, Askerî Devrimci Komite'nin nihayet Geçici Hükümet bakanlarını Kış Sarayı'nda topladığını ve bir masanın etrafında oturtulan bakanların tutuklanmayı beklediğini duyurdu. (Kamenev –Bolşevik darbenin Bolşevik muhalifi– Sovyetler Kongresi'ne tutuklamaları duyurdu.) Lenin iktidarın el değiştirmesi konusunda bir bildiri kaleme aldı ("Petrograd Sovyeti Askerî Devrimci Komitesi" diye imzalanmıştı) ve bildiri, yoğun tezahüratlar arasında, Anatoly Lunacharsky tarafından tumturaklı bir dille yüksek sesle okundu. Tartışmaların ardından, salonda bulunan Sol Devrimci Sosyalistler küçük bir değişiklikle kararı desteklemeyi kabul ettiler; salona dönen Enternasyonalist Menşeviklerin bir delegesi, mümkün en geniş unsurların katılacağı bir hükümet çağrısı yapılması konusunda bir ek madde konulmasını istedi, fakat reddedildi. Salonda kalan ağırlıkla Bolşevik ve Sol Devrimci Sosyalist delegeler, saat 05.00 sıralarında, iktidar devrini ezici bir üstünlükle onayladılar: Sadece 2 red oyu ve 12 çekimser vardı.[266] Saat 06.00 gibi, açılış oturumunun yedi saat sonrasında, delegeler toplantıya son vererek dinlenmeye çekildiler. Görev başında bir hükümet yoktu. MRC Bolşevikleri, Kerensky-Kornilov olayına kadar Bolşeviklerle dolu olan Peter ve Paul Kalesi'nin rutubetli hücrelerine, kargatulumba eski bakanları tıktılar.[267] Ancak Kızıl Muhafızlar, Kış Sarayı'na asla zorla girmediler: Sonuçta, hiçbir engelle karşılaşmaksızın, açık kapı ve pencerelerden içeri girdiler ve birçoğu, vakit kaybetmeksizin, efsane haline gelmiş tarihin en zengin şarap mahzenlerine yöneldi.[268] Ortalığın karıştırılmasına engel olmak üzere gönderilen Kızıl Muhafızlar da sarhoş oldular. Olay yerindeki Bolşevik lider, "Mahzenleri suyla doldurmak istedik... fakat itfaiyeciler de sarhoş oldu," diyordu.[269]

---

266 Tam olarak kaç delegenin salonu terk ettiği hiçbir tarih çalışmasında yer almıyor. Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 53-4; Browder ve Kerensky, *Russian Provisional Government*, III: 1797-8; *Dekrety Sovetskoi vlasti*, I: 1-2. Hemen öncesinde Lunacharsky'nin, Kamenev ve Zinoviev ile birlikte ayaklanmaya karşı çıktığı basında yer almıştı.

267 Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 164-5; *Izvestiia*, 26 Ekim 1917: 5-6. 27 Ekim: 4. 28 Ekim: 4. Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 273-304; Daniels, *Red October*, s. 187-96. Birçok kitap, tutuklamaların nehir tarafına bakan kabine salonunda (Malachite Salonu) gerçekleştiğini yazsa da, hükümet mensupları, Çar II. Nikolay'ın iç avluya bakan özel yemek odasına geçmişlerdi. M. Levine, "Poslednie chasy vremennogo pravitel'stva v 1917 g", *Krasnyi arkhiv*, 1933, no. 56: 136-8 (P. I. Palchinsky notları).

268 Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 269-92; Figes, *A People's Tragedy*, s. 485-95. Kızıl Muhafızlar dışarıda beklerken, John Reed, karısı Louise Bryant ve Albert Rhys Williams, Kerensky ile röportaj yapmayı umarak doğrudan Kış Sarayı'na girdiler, içeride dolaştılar ve çıktılar; en sonunda Kızıl Muhafızlar açık kapı ve pencerelerden girdiler. Bkz. *Delo naroda*, 29 Ekim 1917: 1-2 (S. L. Maslov).

269 Troçki, *Stalin*, s. 228-34; Radzinsky, *Stalin*, s. 115-19.

Fakat burada kritik önemde olan, mağrur Kerensky'nin sözde "bakanları" ile birlikte Kış Sarayı'na yerleşerek, Geçici Hükümet'i sonsuza kadar baskıcı çarlık makamıyla ilişkilendirecek olmasıydı. Bu sembolik ilişki, Bolşevik Ekim darbesinin –Kış Sarayı'na yönelik saldırıya dair düşsel hikâyeler eşliğinde– eski rejimin alaşağı edilmesinin devamı olarak betimlenmesini ve Şubat ve Ekim devrimlerinin yüceltilmesini kolaylaştırdı.

Lenin Sovyetler Kongresi'ne henüz gelmemişti. 26 Ekim'de, ikinci (son) oturumun açılışından sonra saat 21.00 sıralarında –yoğun alkışlar arasında– nihayet göründü. Başkentten Smolny'e gelirken yakalanmamak için kullandığı pejmürde kıyafetler hâlâ üzerindeydi. (Kıyafetinin bir parçası olarak, işçi kasketi takmaya başlamıştı ve daha sonra burjuva kıyafetleri giymeyi sürdürse de kasketi hiç bırakmadı.)[270] "Lenin – büyük Lenin," diyordu John Reed. "Kısa tıknaz gövdeli, omuzlarının üzerinde kel ve çıkıntılı, kocaman kafası... hırpani kıyafetler içinde, pantolonu kendisine fazlasıyla uzun geliyor."[271] Herkes tarafından tanınmıyordu. Lenin esas olarak Rus kökenliydi, fakat Alman, Yahudi ve Kalmuk ataları da vardı. Kornilov ile aynı yıl doğan Lenin, artık iyiden iyiye orta yaşlıydı. St. Petersburglu yazar Aleksandr Kuprin'in ifadesiyle, "kısa, geniş omuzlu ve zayıf" idi. "Bakışları ne itici ve saldırgan ne de engin düşünceliydi. Çıkık elmacık kemikleri ve çekik gözleri vardı. ... Yandan çekilmiş fotoğraflarındaki kadar abartılı olmasa da alnının tepesi geniş ve çıkıntılıydı. ... Şakaklarında seyrek saçları vardı, sakal ve bıyıkları gençliğinde saçlarının ne denli kızıl olduğunu gösteriyordu. Elleri büyük ve çirkindi. ... Kendimi gözlerine bakmaktan alıkoyamıyordum... Gözleri kısıktı; bunun yanında, şüphesiz miyop olmasından kaynaklı bir alışkanlıkla gözlerini daha da kısıyordu, bu nedenle ve kaşlarının altından kaçamak bakışlarıyla şaşı gibi görünüyor hatta açıkgöz bir yüz ifadesine bürünüyordu."[272] Bolşevik Gleb Kryzanowski de Lenin'in kısa boyu ve gözlerine ilişkin benzer izlenimlerini ("alışılmadık, içe işleyen, güç ve enerji dolu, koyu, çok koyu kahverengi") not düşüyordu, fakat çehresini ürkütücü derecede farklı bulmuştu: "Biraz Asyalı, hoş, esmer bir yüz."[273] Görünüş olarak ufak tefek Kornilov kadar Asyalı değildi, sırım gibi de değildi, yine de Lenin'in yüzü kısmen Moğol'du.

270 Lenin 1917 Nisan ayında Finlandiya İstasyonu'na geldiğinde kafasında şık bir şapka vardı (yolda, Stockholm'de çekilen fotoğrafında görülüyor). Nikolai I. Podvoiskii, "V. I. Lenin v 1917", *Istoricheskii arkhiv*, 1956, no. 6: 111-32 (115'te).

271 Reed, *Ten Days* [1919], s. 125-7; Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 59, 165-6; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, V: 179-80; *Izvestiia*, 26 Ekim 1917: 7. Lenin, 25 Ekim'de Petrograd Sovyeti'nin paralel oturumuna da saat 02.35 civarında, Troçki'den sonra, katıldı.

272 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. xxxvi, (atıfta bulunduğu kaynak, *Obshchee delo* [Paris], 21 Şubat 1921).

273 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. xxxvi (atıfta bulunduğu kaynak, *Velikii Lenin* [Moskova, 1982]), s. 16-7.

Şaşırtıcı gerçek şuydu: Karşımızdaki Rusya'nın Kalmuk kurtarıcısıydı.

Bolşevik partizan, "savaşan ülkelerin halkları ve hükümetlerine yönelik" acil barış çağrısı karar metnini okurken, dalga dalga alkışlar ve "Enternasyonal" marşı ile kesiliyordu.[274] Lenin, devletin toprağı kamulaştırması yerine köylülerin özel ya da kolektif toprak işgallerinin desteklendiğini ifade eden bir karar metnini de okudu. Toprak kararının uzun süredir savunulan Bolşevik ilkelerle çeliştiği yönündeki itirazlara ve bu itirazların, artık salonda bulunmayan Sosyalist Devrimcilerden gelmesine cevaben Lenin, "kimin fikri olduğunun bir önemi yok. Demokratik bir hükümet olarak, aynı fikirde olmasak da, alt tabakaların [*narodnye nizy*] yaklaşımını yok sayamayız," diyordu.[275] Toprak kararnamesi tartışılmadan benimsendi.

Sovyet'in merkez idari komitesi başkanı Lev Kamenev, Menşevik ve Sosyalist Devrimcilerin kongrenin ilk oturumunu terk etmeleri ile ilgili Troçki'nin suçlayıcı, sert önergesini ustalıkla iptal etti. Henüz Lenin gelmeden önce, Sovyetler Kongresi'nin birinci (25-26 Ekim) ve ikinci (26-27 Ekim) oturumları arasında Kamenev, Sol Sosyalist Devrimciler ile bir koalisyon hükümeti konusunda anlaşabilmek için büyük gayret sarf etti, fakat Sosyalist Devrimciler, tüm diğer sosyalistler dışlandığı için ayak direдиler. Böylece, Sovyetler Kongresi'nin ikinci ve son oturumunun bitmesine yakın, saat 02.30 gibi (27 Ekim), Kamenev tümü Bolşeviklerden oluşan "geçici" bir hükümetin kuruluşunu duyurdu. Menşevik Enternasyonalist Boris Avilov ayağa kalkarak tümüyle Bolşevik hükümetin ne yiyecek tedariki sorununu çözebileceğini ne de savaşı sona erdirebileceğini söyledi. Bunun da ötesinde, İtilaf devletlerinin Bolşevik-tekel hükümetini tanımayacağı ve hükümetin Almanya ile ayrı ve ağır bir barış anlaşmasını kabul etmek zorunda kalacağı öngörüsünde bulundu. Avilov salonu terk eden seçilmiş Sovyet delegelerinin tekrar içeri davet edilmesini ve kapsayıcı bir sosyalist demokratik hükümet kurulmasını önerdi. Avilov'un önerisi, salonda bulunan delegelerin (600) sadece dörtte birinin (150) oyunu aldı ve reddedildi.[276] Oysa bu tutumu, bazı Bolşevikler tarafından dahi hatırı sayılır bir sempatiyle karşılanmıştı. "Hainlerle" bir anlaşmanın aleyhinde öfkeli bir konuşma yapan Troçki oldu.[277]

Troçki fazlasıyla gösterişli bir görünüme sahipti –dağınık koyu saçları ve mavi gözlerinin çarpıcılığı, entelektüel kelebek gözlükleri ve Herkül gibi geniş omuzları– fakat karizmatik gücünü Lenin'in namına kullanıyordu. Lenin'in gücü olağanüstüydü. Smolny'nin Finli bir ziyaretçisi, "devasa anavatanının kaderi üzerinde bu denli geniş bir çevreye etki edebilen bir kişinin

274 Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 15-21, 59-68.

275 Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 22.

276 Sukhanov, *Zapiski*, III: 361.

277 Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 25-30, 82-7.

–ideolojisi hakkında ne düşünülürse düşünülsün– bu denli mütevazı görünmesi karşısında şaşırdım," diyordu. Konuşması son derece sade ve doğaldı, tıpkı tavrı gibi. Onu tanımayan birinin, sahip olduğu gücü idrak etmesi asla mümkün olamazdı. ... Odası, Smolny'deki diğer odalardan farksızdı. ... Duvarlar beyazdı, tahta bir masa ve birkaç sandalye vardı."[278] Lenin'in siyasal araçları düşünceleri ve kişiliğiydi; görkemli bir mimari, bürokrasi, telefon ağı gerektirmiyordu. "Lenin'in tüm başarısı... yüz elli milyon üzerindeki hâkimiyeti," diyordu zeki bir yabancı gözlemci, "açıkça ve tümüyle, kendisiyle temas eden herkesle bağ kuran kişiliğinin büyüsündeydi."[279] 1917 yılının Lenin'i nadiren fiziksel olarak ortaya çıkıyordu. 1917 baharında Lenin döndüğü sırada Bolşevik partinin ülke içindeki lideri olan Aleksandr Shlyapnikov bir trafik kazası geçirmiş, hastaneye yatmış ve Merkez Komite'den uzak kalmıştı; o da kendisini sendika örgütlenmesine adamıştı. Savaş gemilerinde mürettebatı ya da siperlerde askerleri ziyaret etmese de Lenin'in etkisi çok daha büyüktü; birçok denizci ve asker yine de adını biliyordu. Zaman zaman –Krzesinska köşkünün balkonunda ya da Petrograd Sovyet'indeki söylevleri gibi– halka hitaben konuşmalar yapıyordu ve Mayıs ayında militan işçiler "Çok Yaşa Lenin!" yazan pankartlar taşıyorlardı. Fakat, on yedi yılın ardından 3 Nisan 1917'de Rusya'ya dönen Bolşevik lider kısa bir süre sonra çarlık Finlandiya'sına sığınmaya zorlandı.

1917 Temmuz ayı başlarında tutuklanma emri çıkmasından 24 Ekim'e kadar Lenin yeraltı hayatı yaşadı, dört ay boyunca saklandı.[280] Hayati önem taşıyan bu dönemde, bırakın halkın karşısına çıkmayı, Bolşevik çekirdek kadro ile neredeyse hiç yüz yüze görüşme yapamadı. Papa olmak üzere aniden mağaradan çıkan bir katakomp Hıristiyanı gibiydi. Baş döndürücü bir hızla tırmanmayı başaran çoğu siyasi figür, geniş koalisyonları, genellikle ihtimali az görünen aykırı görüşlerle koalisyonları sağlayarak bunu başardılar, ancak bu Lenin için geçerli değildi. O işbirliğini reddettiği ve daha fazla düşman edindiği halde başardı. Tabii ki profesyonel devrimciler sınıfından, Troçki, Sverdlov ve Stalin gibi sadık müttefikler edindi. Lenin'in tartışmacı tezler sağanağı gücünü daha da artırıyordu, önce devrimciler arasında ve sonra da onların, Lenin'in entelektüel ve siyasal duruşunu tanıtmaları sayesin-

---

278 McCauley, *Russian Revolution*, s. 282-3, çeviri, K. G. Idman, *Maame itsenäistymisen vuosilta* (Porvoo-Helsiniki, 1953), s. 216.

279 Fülöp-Miller, *Mind and Face of Bolshevism* [1927], s. 29. Robert Service, Lenin "1917'de [Rusya'da] önemsiz bir kişi değildi," diyordu, "ancak namı Rusya'nın gizli siyasal gruplarının sınırları içinde yürüyordu." Service, *Lenin*, I: 1.

280 Henüz adalet bakanı unvanını almış olan Pavel Malyantovich'in (bir Menşevik) bölge savcılarına telgrafla gönderdiği onaylanmış karar, Lenin'in tutuklanma kararının Eylül 1917'de hâlâ geçerli olduğunu gösteriyor. Malyantovich 21 Ocak 1940'ta, Lenin'in doğum yıldönümünde atış mangası tarafından kurşuna dizildi.

de kitleler arasında. Lenin yerici ve güçlü anlatımın, ayrıca devrimci gelişme ve mantıkla ilgili basit ve kapsayıcı çözümlemelerin ustası olduğunu gösteriyordu.[281] Lenin ne tür karizma ve becerilere sahip olursa olsun, gücü büyük ölçüde olayların seyrinden kaynaklanıyordu. Tekrar tekrar, çılgınca görünen yol haritasında inatla direniyordu ki, bu, daha sonra kendi avantajına olacaktı. Lenin, siyasal iradenin cisimleşmiş haliydi.

Troçki daha sonraları, öngörülen tarihsel yasalara dair tüm o Marksist ifadelerine rağmen, Lenin olmadan Ekim Devrimi'nin olamayacağını itiraf etmek durumunda kalacaktı.[282] Lenin, kendi adına, vazgeçilmez hizmetkârı Troçki için de bunun geçerli olduğunu hiçbir zaman ifade etmedi. Fakat başkaları bunu yaptı. Liberal Britanya'nın çaresiz askerî ataşesi General Alfred Knox, Amerika Kızıl Haç yetkilisine Lenin ve Troçki ile ilgili, "bu insanlarla ilgili ne yapmamız gerektiğini ben size söyleyeyim," diyordu, "onları vurmalıyız." Bu konuşma 20 Ekim'de, tahmin edilen Bolşevik darbenin arifesindeydi. Daha akıllı görünen Kızıl Haç yetkilisi, "fakat birkaç milyon kişiyle karşı karşıyasınız. General, ben bir asker değilim. Ancak askerî bir durumla karşı karşıya değilsiniz," diye yanıtladı.[283] Aslında Kızıl Haç yetkilisi yanılıyordu: Bolşeviklerin tek başına iktidara gelmesi ile, kaçınılmaz hale gelmiş olan İkinci Sovyetler Kongresi'nin iktidarı üstlenmesini birbirine karıştırıyordu. Bolşevik darbe birkaç mermi ile engellenebilirdi.

"Rus devrimi," diyordu Rosa Luxemburg, "dünya savaşının en muazzam olgusudur."[284] Eğer savaş öncesinde anayasal monarşiye geçilseydi –anayasal otokrasiden– kitleler istikrarlı bir yönetim altında birleşir miydi sorusunun cevabını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Bildiğimiz, sadece II. Nikolay'ın değil, neredeyse tüm Rus egemen çevrelerinin monarşiyi kurtarmak için otokrasinin terk edilmesi düşüncesini uzun süre ve inatla reddetmiş olmaları nedeniyle, işlevsiz otokrasi yıkılırken devlet kurumlarının çözülmesine de zemin hazırlayacaktı. Bu bağlamda, özgürlük ve devletin çökmesi eş anlamlı hale geldi ve klasik liberallere şans doğdu. Sözde otokrasiye ama gerçekte Duma'ya karşı olan Şubat 1917 liberal darbesi, sözde Geçici Hükümet'e ama gerçekte Sovyet'e karşı olan Ekim 1917 Bolşevik darbesinin habercisiydi. Her ikisi de anın egemen duygusuna önderlik ediyordu; her ikisi de yay-

---

281 "Dahi devrimci" olarak Lenin konusunda bkz. Schapiro, "Lenin After Fifty Years", s. 8.

282 1935 Mart ayı sonunda günlüğüne düştüğü notta Troçki "1917'de ben Petersburg'da olmasam da Ekim Devrimi yine gerçekleşirdi – eğer Lenin oradaysa ve komuta onda ise," diyordu. "Eğer Lenin de ben de olmasaydık Ekim Devrimi olmazdı." *Trotsky's Diary in Exile* [1963], s. 53-4.

283 *Bolshevik Propaganda: Hearings Before a Subcommittee on the Judiciary, United States Senate*, s. 790; Hard, *Raymond Robin's Own Story*, s. 52.

284 Waters, *Rosa Luxemburg Speaks*, s. 367.

gın duygunun tercih edeceğinin tersine dar grupları iktidara taşıdı. Ayrıca, yaygın duygu sabit değildi: Dünya savaşı halkın ruh halinin radikalleşmesini hızlandırdı. Şüphesiz ki, devrimler tarihi, binyılcı umutların tatminindeki kaçınılmaz başarısızlığın kitleleri radikalleştirdiğini gösteriyordu. Rusya'daki sürpriz, eğer bu bir sürpriz ise, kitlelerin radikalleşmesindeki artıştan değil, egemen çevreleri ve askerî üst kademeleri felç eden zayıflıktan kaynaklı olmasıydı.[285]

Rusya her zaman bir polis devletiydi ve polisiye faaliyetler için ağırlıkla orduya bağımlıydı, ancak Mart 1917'de Rusya sadece polisini değil ama ardından ordusunu da kaybetti. Tarihçi Adrian Lyttelton "modern bir devlette iktidarın 'zorla' ele geçirilmesi," diyordu İtalya'dan söz ederken, "eğer hükümet güçlerinin direnme iradesi yok edilmediyse, darbeyi ordu ya da polis yapmadığı sürece asla mümkün olmaz." Bu Rusya için de geçerliydi.[286] Dünya savaşı ve özellikle 1917 askerî saldırısı kitlelerin radikalleşmesine yol açmaktan fazlasını yaptı: Orduyu bir düzen gücü olarak etkisizleştirdi. Ordu ve donanmadaki savaş dönemi radikalleşmesi –Geçici Hükümet'in "kokuşmuş üçgen" diye adlandırdığı Vyborg ve Helsinki'den Pskov'a– Bolşevizm'in olmazsa olmaz basamağını oluşturdu. Bir tarihçinin de yazdığı gibi, "Ekim, başkentte bir darbe olabilir, ama cephede bir devrimdi."[287] Politize olan silahlı güçler esasen köylülerden müteşekkildi ve Ordu'ya hizmet ediyor olsunlar ya da olmasınlar, kendi devrimlerini yapıyorlardı. Anayasal Demokrat Duma temsilcisi Vasily Maklakov geriye dönük olarak, "sınırsız topraklara sahip bir ülke, kıt nüfusuyla toprak yetersizliği çekiyordu," diyecekti. "Başka yerlerde genellikle düzene kalkan olan köylü sınıfı, 1917 Rusya'sında devrimci bir mizaç sergiliyordu."[288] Fakat, asker ve denizcilerin devrimi bilinçli olarak Bolşevizm ile bağlantı kurarken, köylü devrimi Bolşevizm ile sadece çakışmıştı. Çok geçmeden, köylü devrimi ve Bolşevizm zıt düşecekti.

Petrograd darbesinin sergileniş biçiminin Bolşevik parti içinde kalıcı yansımaları oldu. Kamenev ve Zinoviev'in darbeye karşı çıkması, geriye kalan hayatları boyunca taşıyacakları bir lekeydi. Stalin'in aracılık çabaları Troçki tarafından bastırıldığında, başlangıçta Stalin'in yaşadığı küskünlük, yüksek profilli entelektüel Troçki'nin tepesini attırdı. Kırgın Stalin parti gazete-

285 Brinton, *Anatomy of Revolution*. Ancak Brinton'un radikalleşme süreci –üç aşamalı (iyimserlik, kutuplaşma, radikalleşme)– karşı-devrimle (Gevşeme) son buluyordu.

286 Lyttelton, *Seizure of Power*, s. 86.

287 Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, II: xv. Geçici Hükümet'in sekiz aylık sancılı mevcudiyeti esnasında Rusya'da binden fazla grev oldu. Bu rakam monarşinin yıkılışından önceki dönemden katbekat fazlaydı: Mart 1917'de 41 bin işçi; Temmuz'da 384 bin işçi; Eylül'de 965 bin işçi; Ekim'de 441 bin işçi greve çıktı. Orlovsky, "Russia in War and Revolution", s. 244. Ancak grevlerin Geçici Hükümet'in devrilmesindeki rolü, monarşinin alaşağı edilmesinden daha fazla değildi.

288 Maklakov, "The Agrarian Problem."

si editörlüğünden ayrılmak istediğini dile getirdi. İstifasını sunduğu gün Stalin, "Rus devrimi sadece birkaç otoriter tipi alaşağı etmedi," diye yazıyordu. "Devrimin gücü 'önemli isimlerin' önünde eğilmeyip onları göreve koşmasında ve eğer reddederlerse onları unutulmaya terk etmesindedir."[289] Merkez Komite istifayı reddetti, fakat darbenin başarılı olmasından sonra bile burukluk sürdü.[290] Daha sonra sürgündeyken Troçki Sverdlov'u "Ekim darbesinin genel sekreteri" diye anıyordu – (o sırada) genel sekreter olan Stalin'i kışkırtıyordu. Troçki, darbenin muhalifi Kamenev'i "darbede çok önemli rol oynadığı" için övüyor ve Stalin'in kayda değer bir rol oynamadığını özellikle belirtiyordu.[291] Bu açıkça yanlıştı. Şüphesiz, Troçki, Kamenev, Lenin ve Lunacharsky tarihi İkinci Sovyetler Kongresi'nde söz almış ancak Stalin konuşmamıştı. Ancak Stalin kongre toplanmadan önce, 24 Ekim'de Bolşevik delegelere bir konuşma yapmış ve darbe ile ilgili askerî ve siyasal hazırlıklar konusunda malumat sahibi olduğunu göstermişti. Ayrıca, 1917 yılı boyunca, özellikle yaz ve güz döneminde yürüttüğü eğitmenlik ve editörlük çalışmaları olağanüstüydü.[292]

Stalin'in yayınları, Sovyetler Kongresi dönemi de dahil olmak üzere, devrimi basit, anlaşılır terimlerle açıklıyordu. Nisan 1917'de başlayan sürece atıfta bulunarak, "devrimin ilk günlerinde 'Tüm İktidar Sovyetlere' sloganı alışılmadık bir yenilikti," diyordu *Pravda*'daki yazısında (26 Ekim 1917). "Ağustos ayı sonunda Kornilov isyanı ile sahne aniden değişti. ... Temmuz-Ağustos aylarında can çekişen cephedeki asker komiteleri ve gerideki Sovyetler 'aniden' canlandı ve Sibirya'da ve Kafkaslar'da, Finlandiya ve Urallar'da, Odessa ve Kharkov'da iktidarı ele aldı. ... Böylelikle, Nisan'da 'Petrograd'daki küçük bir Bolşevik grubunun' beyan ettiği 'Sovyet iktidarı' Ağustos ayı sonunda devrimci sınıfların neredeyse her yerde kabul edilmesini sağladı." Sovyet iktidarı ile sürekli değişen Geçici Hükümet'in sosyalistleri kabi-

289 "Okruzhili mia tel'tsy mnozi tuchny", *Rabochii put'*, 20 Ekim 1917, yeniden basıldığı kaynak, *Sochineniia*, III: 383-6.

290 *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP* (b), 107 (20 Ekim 1917).

291 Troçki, *History of the Russian Revolution*, III: 211. "25-26 Ekim canalıcı gecesini Askerî Devrimci Komite'nin ofisinde Kamenev ile birlikte, telefonla gelen sorulara cevap ve talimatlar vererek geçirdim." Troçki ekliyordu: "O hayati günlerde Stalin'in tam olarak görevi neydi sorusuna bir cevap bulamıyorum." Trotskii, *Stalinskaia shkola fal'sifakatsii*, s. 26. Stalin'in yakınları da kendisini daha değerli kılmıyordu. Evinde, Stalin'in kısa süreli dinlenmelerine tanıklık eden Fyodor Alliluyev, "o günlerde," diyordu, "yoldaş Stalin, kendisiyle birlikte yeraltı faaliyetlerinden gelen dar bir çevre tarafından gerçek anlamda biliniyordu." RGASPI, f. 558, op. 4, d. 668, l. 30 (F. S. Alliluyev, "V Moskve [Vstrecha s t. Stalinym]", tarihsiz daktilo metni). Ekim ayında cephede bulunan tüm kilit Bolşevikler –Raskol'nikov, Dybenko, Podvoisky, Krylenko– Stalin rejimi tarafından katledilecekti.

292 Tucker'ın dillendirdiği, "1917'nin çalkantılı kitle politikasında Stalin kendi konumundan memnun değildi" düşüncesi, Stalin'in 1905 Chiatura deneyimiyle ters düşmektedir. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 178.

neye almasını birbirinden ayırıyordu. "İktidar Sovyetlere denildiğinde kastedilen gerideki ve cephedeki her bir hükümet biriminin, baştan aşağıya, eksiksiz temizlenmesidir. ... İktidar Sovyetlere denildiğinde kastedilen, proletaryanın ve devrimci köylülüğün diktatörlüğüdür... hile, sahne gerisi çalışmaları olmaksızın herkesin gözü önünde açık, kitle diktatörlüğü; böyle bir diktatörlüğün, işsizliği artıran lokavtçı kapitalistlere merhamet göstermeyeceği gerçeğini gizlemek için hiçbir nedeni yoktur... ya da yiyecek fiyatlarını artırarak açlığa yol açan vurguncu bankerlere." Bazı sınıflar sefalete sebep oldular; diğerleri kurtuluşu sağlayacak. "'Tüm İktidar Sovyetlere' sloganının sınıfsal özü bu. İçeride ve yurtdışındaki gelişmeler, sürüncemede kalan savaş ve barış özlemi, cephede yenilgi ve başkentin savunulması, Geçici Hükümet'in çürümüşlüğü... kaos ve kıtlık, işsizlik ve tükenmişlik – tüm bunlar karşı konulmaz bir biçimde Rusya'nın devrimci sınıflarını iktidara taşıdı." "Sınıfların" iktidarı nasıl kullandığını daha sonra göreceğiz.

Gürcü hemşehrisi David Sagirashvili Stalin'i 1901'den beri tanıyordu. Sagirashvili on dört ve geleceğin Stalin'i yirmi üç yaşındaydı. Yetiştirilişi Stalin'e benziyordu –babası yoktu, Gürcü şehitlerin hikâyelerine ve milli şairlere odaklanma, imparatorluk Rusya'sı yöneticilerine ve işgalci askerlerine duyulan nefret, adalet için savaşan Gürcü kanun kaçaklarına hayranlık, devrimci çevrelere katılma– ancak o Menşevik oldu. Yine de, Sagirashvili darbeden sonra Bolşevik-hâkimiyetindeki Sovyet'i boykot etme konusunda Menşevik arkadaşlarını reddetmişti. Bunun üzerine –Sagirashvili'nin ifadesiyle– Stalin, Smolny koridorlarında "elini dostça omuzuma koyarak benimle Gürcüce konuşmaya başladı."[293] Rus İmparatorluğu periferisinden Gürcü Cugaşvili-Stalin, ayakkabı tamircisinin oğlu, jeopolitik ve Dünya Savaşı sayesinde, birçok can alıcı karar ve çok sayıda rastlantı sayesinde ama aynı zamanda kendi çabasıyla, dünyanın en büyük devletinin başkentindeki muhtemel bir yeni iktidar yapısının parçası oldu. Yeni Merkez Komite için oylanan Bolşevik adaylar listesinde Stalin'in adı hemen Sverdlov'dan önce ve Lenin, Troçki, Kamenev ve Zinoviev'den sonra, beşinci sırada yer alıyordu.[294] Daha da önemlisi, Smolny'deki Bolşevik karargâhında Lenin'in odasına girmesine izin verdiği iki kişiden biri Stalin'di, bu yakınlık ve güven çok büyük önem arz edecekti.

---

293 De Lon, "Stalin and Social Democracy", s. 204. Ocak 1918'de Kurucu Meclis dağıtılınca Sagirashvili üzgün bir halde Petrograd'dan Tiflis'e döndü.

294 Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 90, 174-5. Liste muhtemelen Kamenev tarafından düzenlenmişti.

BÖLÜM 7

1918: Dada ve Lenin

Bir kez haklı olmadığımızı düşünelim.

– SAMUEL ROSENTOCK, Tristan Tzara olarak da bilinir ("kendi ülkemde kederli"), Yahudi Romen şair, "Dada Manifestosu", 1918[1]

Lunacharsky başını, alnını pencere camına yaslamış, devasız bir çaresizlikle bekliyordu.

– Kremlin komutanı PAVEL MALKOV, 30 Ağustos 1918[2]

Birkaç sokak kutlaması Bolşevik Ekim darbesine eşlik etti ya da hemen ardından geldi. Bu durum Şubat-Mart 1917'nin baş döndüren günleriyle tezat teşkil ediyordu ancak bir hafta içinde Lenin heykel için poz vermeye başlamıştı. Yine de az sayıda insan bu çılgınca darbenin daha gerçekleşmeden sona ereceğini düşünüyordu. 1917 yaz ayları boyunca, siyasal yelpazenin hemen her kesiminden Rus basını, (Paul Miliakov'un 1918'de sözünü ettiği) düşünceyi yayıyordu: "Bolşevikler, ya tutunma umutları olmadığı için iktidara el koyma kararlarından vazgeçecekler ya da, eğer el koydular ise, çok kısa bir süre dayanabilecekler. Daha ılımlı çevrelerde, son yaşananlar, 'Rusya'yı Bolşeviklerden ebediyen kurtaracağı' için çok istenilen bir durum olarak dahi görülebiliyor."[3] Sağdan birçok kişi Bolşevik darbeyi sevinçle karşı-

1 Motherwell, *Dada Painters and Poets*, s. 78-9, 81.

2 Malkov, *Reminiscences*, s. 178.

3 Milukov, "tecrübeler, böylesine havai türden bir kendine güvenin büyük hata olduğunu göstermiştir," diye de ekliyordu. Miliukov, *Istoriia vtoroi*, I/iii: 179. John Reed, "Bolşeviklerin üç günden fazla iktidarda kalacağı –belki de Lenin, Troçki, Petersburg işçileri ve askerler hariç– hiç kimsenin aklına asla gelmemişti," diyecekti. Reed, *Ten Days* [1919], s. 117.

ladı, zira solcuların hızla kendi kuyularını kazacağını ama bunu hor görülen Geçici Hükümet'i ortadan kaldırdıktan sonra yapacağını hayal ediyorlardı.[4] Darbe olduğunda yine de şaşkınlık yarattı. Daha sonra Lenin, devleti tasfiye etmek yerine bir kabine hükümeti kurmayı tercih etti ve İkinci Sovyetler Kongresi –en azından o sırada salonda bulunanlar– tümüyle Bolşevik bir hükümete onay verdi. Kuşkusuz, Halk Komiserleri Konseyi "burjuva" bakanlardan değil "komiserlerden" oluşuyordu. Bu terim Fransızca *commissaire* ve köken olarak da Ortaçağ'a ait Latince *comissirius*'tan türetilmişti. Üst bir otoritenin temsilcisi anlamına geliyordu (bu durumda, "halk" kesiminden).[5] Peki bu sürdürülebilir miydi? Çar'ın yerini almaya cüret eden Şubat'ın "geçici" adamları (Miliukov, Kerensky) bir kenara itilmişti.[6] Lavr Kornilov ve savaş sırasında görevde en uzun kalan, en başarılı kurmay başkanı Mikhail Alekseyev (Kornilov'u tutuklamaya zorlanmıştı) gibi üst düzey ordu komutanları, kıstırılmışlık ya da çaresizlik içinde kalmıştı. Güya boşalan siyasi kadrolar doldurulurken, Victor Chernov ile sosyalist devrimciler ve Yuly Martov ile Menşevikler gibi Bolşevik-olmayan sosyalistler ayaklar altında ezilmişti. Ancak 1918'de –Şubat ayında Julyen takvimden (Doğu Ortodoks) Gregoryen (Batı) takvime geçilmesi nedeniyle Rusya'nın bin yıllık tarihinin en kısa senesiydi–[7] Bolşevikler de unutulmaya mahkûm görünüyorlardı.

Muhtemel "rejim" en tepede sadece dört kişiden oluşuyordu: Lenin, Troçki, Sverdlov ve Stalin. Her birinin siyasal saldırılar nedeniyle suç kayıtları vardı ve hiçbirinin idari deneyimi yoktu. (Halk Komiserleri Konseyi'nin on beş mensubunun çarlık hapishanelerinde geçirdikleri süreler birbirine eklendiğinde iki yüz yılı buluyordu.) Ağır havalı Smolny'nin, soyluların kız çocuklarının devam ettiği 18. yüzyıl görgü okuluna yerleşmişlerdi ve ellerinin altında birkaç masa ile köhne koltuklar vardı. Lenin'in küçük ve pis odasının aksine Halk Komiserleri Konseyi mensuplarının girip çıktığı oda daha büyüktü; başlangıçta resmi toplantı yapmıyorlardı. Odanın, sekreter için boyasız ahşap bir bölmesi (idari işler) ve telefon operatörü için küçük diğer bir odacığı (iletişim merkezi) vardı. Eski okul müdiresi hâlâ yan odayı işgal ediyordu. Sverdlov tarafından yeni Smolny komutanı olarak atanan bir denizci, kampüs çevresinde aceleyle güvenlik tedbirleri aldıktan sonra odala-

4 Bir resmi görevli, 31 Ekim 1917'de, "kuzu postunda kurt olan Kerensky yerine açık düşman Lenin'i tercih ederim," demişti. Nielsen ve Weil, *Russkaia revoliutsiia glazami Petrogradskogo chinovnika*, s. 21. Kerensky keskin bir dille, bu tiplerin "Sağ'ın Bolşevikleri" olduklarını söyledi.

5 Troçki, *On Lenin*, s. 114; Miliutin, *O Lenine*, s. 4-5; Rigby, *Lenin's Government*, s. 23.

6 Figes, "Failure of February's Men." Aynı zamanda Chernov'un keskin ifadelerine bakılmalıdır, Chernov, *Great Russian Revolution*, s. 256-7.

7 1918 yılında Julyen takvim Gregoryen takvimin on üç gün gerisindeydi; 31 Ocak 1918 Çarşamba gününü Rusya'da 14 Şubat Perşembe takip etti. Bundan sonra, "Şubat Devrimi" 13 Mart'ta kutlanırken (en azından 1927'ye kadar, bundan sonra Şubat'ın resmen anılmasına son verildi), "Ekim Devrimi" 7 Kasım'da kutlanmaya başlandı. Ortodoks Noel'i 7 Ocak'taydı.

rı teker teker boşaltmaya başladı.[8] Lenin'in ilk resmi arabası olan 1915 model muhteşem Turcat-Méry (daha önce çarındı), itfaiye ekibi memurları tarafından Smolny'den çalındı. Finlandiya'da satarak para kazanmayı düşünüyorlardı (Daha önce çarın şoförlüğünü yapmış olan ve şimdi de Lenin'in baş şoförü olan birinci sınıf oto uzmanı Stepan Gil'in başlattığı takip sonucunda araç geri getirildi).[9] Krupskaya, "o günlerde Lenin'in yüzünü hiç kimse tanımıyordu," diyecekti. "Akşamları genellikle Smolny'de dolaşmaya çıkıyorduk ve hiç kimse onu tanımıyordu, çünkü o sırada portreleri yoktu."[10] On üç komiser Smolny içinde ofisler oluşturdular ve yerine geçmeyi planladıkları bakanları ziyaret etmeye ve nüfuzlarını dayatmaya çalıştılar.[11] Milliyetler komiseri ilan edilen Stalin'in yerine geçmeyi planlayacağı bir çarlık ya da Geçici Hükümet bakanlığı yoktu.[12] Yardımcısı Stanislaw Pestkowsky'in –Ekim Devrimi sırasında telgraf merkezini ele geçiren Polonyalı Bolşevik birliğin bir parçasıydı– Smolny'de arkasında oturduğu boş masanın üzerine el ile yazdığı "Milliyetler Halk Komiserliği" tabelasını koymuştu.[13] Pestkowsky'e göre oda Lenin'inkine yakındı ve "gün boyunca" Lenin "defalarca Stalin'i çağırıyor, odamıza gelerek onu alıp götürüyordu."[14] Belki de sahne arkasında kalmak istediği için, Lenin'in Troçki'ye başkanlık teklif ettiği, ancak reddedildiği söyleniyordu.[15] Troçki, bunun yerine, "dışişleri komiseri" oldu ve üst katta, kızların kat öğretmenlerine ait odaya yerleşti. Sverdlov, Bolşevik partisinin meseleleriyle ilgilenmeye devam etti.[16]

Bu mütevazı başlangıcın kısa sürede dünyanın en güçlü diktatörlüğüne dönüşmesi fantastik ötesidir. Lenin esas olarak broşür yazarıydı. 1918 yılın-

---

8 Larin, "Ukolybeli", s. 16-7; Pestkovskii, "Ob oktiabr'skikh dniakh v Pitere", s. 99-100; Mal'kov, *Zapiski* [1967], s. 42-7; Chugaev, *Petrogradskii voenno-revoliutsionnyi komitet*, I: 485.

9 Gil', *Shest' let s V. I. Leninym*, s. 10-3. Lenin'in aynı zamanda lüks bir Delaunay-Belleville 70'i vardı, altı silindirliydi ve II. Nikolay için alınmıştı.

10 Krupskaia, "Lenin v 1917 godu", *Izvestiia*, 20 Ocak 1960, yeniden basıldığı kaynak, *O Lenine*, s. 54. İfadeler 1934 yılına aittir.

11 Iroshnikov, *Sozdenie*, s. 156-61. En iyi çağdaş bilgiler, M. Latsis, *Proleterskaia revoliutsiia*, 1925, no. 2, özellikle s. 144.

12 11 Haziran 1917'de Petrograd Sovyeti, Ukraynalı Rada (özerklik talep ediyorlardı) ile ilişkileri idare etmek için bir komisyon kurdu.

13 Milliyetler ile ilgili ilk plan tam teşekküllü bir komiserlik değil, sadece bir "komisyon" kurulması idi. Gorodetskii, *Rozhednie*, s. 158.

14 Pestkowski, yağcılık ederek, "Lenin," diyordu, "Stalin'siz tek bir gün bile geçirmezdi." Peskovskii, "Vospominaniia o rabote v narkomnaste", s. 128.

15 Trotskii, *Moia zhizn'*, II: 62-4; Sukhanov, *Zapiski*, VII: 266; Zalkind, "N. K. I. D. v semnadtsatom godu." Aynı zamanda bkz. Deutscher, *Prophet armed*, s. 325.

16 *Izvestiia, TsK KPSS*, 1989, no. 5: 155 (26 Ağustos 1918, Volodga parti komitesine mektup). Sagirashvili, Stalin'in yakın yoldaşı Orjonikidze'den kulağına geldiğini söyleyerek, Stalin'in Sverdlov'un pozisyonuna göz koyduğu tahmininde bulunuyordu. De Lon, "Stalin and Social Democracy", s. 199. Sverdlov nadiren Smolny binasında bulunuyordu, genellikle parti sekreterliği adına dışarıda toplantılara katılıyordu.

da "Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve Gazeteci" diye tanıtılıyordu ve yayınları karşılığında kazandığı para (15 bin ruble) maaşından (10 bin ruble) fazlaydı.[17] Troçki de yazardı ve oturaklı bir hatipti, ama benzer biçimde o da devlet idaresi konusunda deneyimsiz ve eğitimsizdi. Sverdlov babasının oymacılık zanaati sayesinde amatör benzeti ressamı olmuştu ve iyi bir siyasal örgütçüydü, fakat politika oluşturma konusunda deneyimli sayılmazdı. Stalin de örgütçüydü, demagogdu, kısa bir süre eğitmenlik, sonrasında öncelikle dergi yayıncısıydı – milliyetler komiserliği, Tiflis'te yeniyetme olarak meteorolojideki işinden beri ilk sürekli işiydi.

Şimdi, otokratik Rusya'nın bu dört ürünü sayısız kararname yayınlıyordu: Kanunlarda, kamuda ve mahkemelerde toplumsal hiyerarşiyi "kaldırıyorlardı"; "istisnasız tüm ücretli işçilerin yanı sıra şehir ve köy yoksulları için sosyal güvenlik" ilan ediyorlardı; Üst Ekonomi Konseyi'nin kuruluşunu, tahıl ve tarım araçlarında devlet tekeli uygulama kararlılıklarını duyuruyorlardı. Kararnameler, "üretim tarzları", "sınıf düşmanları", "dünya emperyalizmi", "proleter devrim" vb. terimlerle doluydu. Vladimir Ulyanov-Lenin adıyla –ve onun adına Stalin ve başkaları tarafından imzalanan– yayınlanan kararnamelerin "kanun gücünde" olduğu beyan ediliyordu.[18] Bu arada, rejimin parası ve personeli yoktu. Troçki dışişleri bakanlığı binasını ve personelini devralmak için yaptığı birkaç girişimde başarılı olamamıştı.[19] Oraya, Saray Meydanı, 6 veya 9 Kasım'da ilk gidişinde, alay edilerek karşılanmış ve sonra da topluca binayı terk etmişlerdi. Emrindekiler sonunda bakanın kasasında elbette az miktarda para bulmuşlardı ve Stalin, kendi "komiserliğini" finanse etmek için Pestkowski'nin Troçki'den 3 bin ruble tırtıklamasını sağlamıştı.[20] Kısa süre sonra, Londra'da biraz ekonomi tahsil ettiğini ifşa eden Pestkowski'nin "Devlet Bankası Başkanı" olması karara bağlandı.[21] Memurlar ona gülüp geçeceklerdi. Bu kararla Stalin için çalışmayı bıraktı.

İşsiz Pestkowski'yi banka yöneticisi yapan kararname ve benzer birçok resmi beyan, Dadaizm olarak bilinen yeni performans sanatının kışkırtıcılığını anımsatan absürd nitelikler ihtiva ediyordu. Bu son derece yerinde anlamsız terim, Dada, Büyük Savaş sırasında tarafsız İsviçre'de, büyük ölçü-

---

17 1918 yılında Lenin'e 24.683.33 ruble ödeme yapılmıştı: 9.683.33 Sovnarkom başkanı olarak aldığı maaş ve 15 bin ruble yayınları karşılığı ödeme; ödemeler, partinin parasını idare eden Bonch Bruevich aracılığıyla yapılıyordu. RGASPI, f. 2, op. 1, d. 11186, l. 2 (20 Eylül 1919).

18 Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 185-7; *Sobranie uzakonenii i rasporiazhenii rabochego i krest'ianskogo pravitel'stva*, 1917, no. 1: 10-1; Goikhbarg [Hoichberg], *Sotsial'noe zakonodatel'stvo sovetskoi republiki*; Goikhbarg, *A Year in Soviet Russia*; Troçki, *My Life*, s. 342.

19 Magerovsky, "The People's Commissariat", I: 29-31.

20 Pestkovskii, "Ob Oktiabr'skikh dniakh v Pitere", s. 104; Troçki, *Stalin*, s. 245.

21 *Izvestiia*, 27 Kasım 1917: 6. Pestkowski, yine yüksek mevkide bulunan diğer bir Polonyalı, Wieczyslaw Mezynski tarafından banka gorevine tayin edildi.

de Yahudi Romanyalı göçmenler arasında, Kabare Voltaire denilen mekânda ortaya çıkmıştı. Kabare Voltaire, rastlantı eseri olarak Lenin'in savaş sırasındaki sürgün konutunun (Zürih, Spiegelgasse, 14) bulunduğu sokaktaydı (Spiegelgasse 1). Dada şairi ve provokatörü Tristan Tzara ve Lenin karşılıklı satranç oynamış olabilirler.[22] Dada ve Bolşevizm aynı tarihsel konjonktürde doğmuştur. Dadaizm kurucuları, Büyük Savaş cehennemi ve sebep teşkil eden kirli çıkarların yanı sıra duygusuz ticaret anlayışıyla dalga geçmişlerdir; kolaj, montaj, eldeki objeler, kukla, sesli şiir, gürültülü müzik, tuhaf filmler ve alaya aldıkları yeni medya için sahnelenen tek seferlik oyunlar kullanarak. Dada gösterileri aynı zamanda uluslararasıydı ve Berlin'de, Köln'de, Paris'te, New York'ta, Tokyo'da Tiflis'te gelişiyordu. Dada sanatçılarının –ya da çoğunun anılmayı tercih ettiği ifade ile karşı-sanatçılarının– sözgelişi bir klozeti çeşme olarak yeniden tasarlamaları yeni ve daha iyi bir siyaset ile ilişkilendirilmiyordu.[23] Tzara, gazete makalelerinden kestiği küçük parçaları bir torbaya doldurup çalkaladıktan sonra masaya dökerek şiirler oluşturuyordu. Diğer bir Dadaistin verdiği konferanstaki her bir kelime, kasıtlı olarak tren düdüğünün sağır edici sesiyle bastırılıyordu. Bu tür taktikler titiz ve aşırı-siyasal Lenin'den çok uzaktı: O ve yeni bir dünya düzenine ilişkin kararnameleri mizahi nitelikli değildi. Ancak Bolşevik kararnamelerinin yayınlanışı, Dadaesk anarşiyi çağrıştırıyordu.

Çarlık düzeninin çöküşü bir devrim ise devrim de bir çöküştü. Çarın savaş sırasında tahttan ayrılmasıyla oluşan iktidar boşluğu, Geçici Hükümet'in kafasına inen sersemletici bir darbeydi. Bolşevik darbenin arifesinde Geçici Hükümet'in maliye görevlisi günlüğüne "General Alekseyev durumu iyi betimliyor," diye yazıyordu. "Kötülüğün özü kargaşada değil *siyasal otorite yokluğundadır* [*bezvlastii*]."[24] Ekim'den sonra geniş yetki iddia eden kurum sayısı arttı, fakat "otorite yokluğu" daha da kötü bir hal aldı. Bolşevizm de derin iç bölünmelerle, huzursuzluklarla ve firelerle çalkalanıyordu ve Lenin'in üstün siyasal yetenekleri –Rus Devrimi'nin diğer liderlerine kıyasla–, kulakları sağır eden Dadaist tren düdüğünün işlevsel eşdeğerinin, yani Bolşeviklere sözde-otorite sağlayan insan yapımı yıkım ve kaosun, üstesinden gelemedi. Bazı güçlü gruplar, özellikle tren yolu işçi sendikası, Lenin ve Troçki'nin yer almadığı bir hükümette ısrar ediyordu; Doğu cephesinin askerî anlamda galibi Almanya, Rusya'yı topyekûn fethetmenin eşiğinde görünüyordu; yeni Bolşevik siyasal polis şefi, Bolşevizm aleyhtarı sol bir darbede rehin alındı; ayrıca bir suikastçı Lenin'e iki el ateş etti. 1918 yazında rejim aleyhtarı silahlı isyan dört cephede birden açıldı. Tüm bunlara rağmen, Le-

22 Codrescu, *Posthuman Dada Guide*, s. 11.

23 Sandqvist, *Dada East*; Dickerman, *Dada*.

24 Nielson ve Boris, *Russkaia revoliutsiia glazami Petrogradskogo chinovnika*, s. 13 (22 Ekim 1917).

nin ve Troçki, Sverdlov ve Stalin'den oluşan çekirdek kadro Bolşevik bir siyasal tekel kabul ettirmeyi başardılar.

Bolşevik diktatörlük elbette tümüyle tesadüf değildi. Rusya'nın siyasal alanı, gördüğümüz gibi, kesin bir biçimde sosyalistleşmişti. Köylülüğün ağırlıklı olduğu diğer tüm ülkelere kıyasla ordunun sağ kanat kadroları Rusya'da zayıftı ve diğer her yerden farklı olarak Rusya'da sosyalist-olmayan köylü partisi yoktu, bu durum kısmen eski sağ egemen çevrelerin toprak meselesi konusundaki uyuşmazlığından ve düpedüz şaşkınlığından kaynaklıydı. Ayrıca, Rusya'nın diğer sosyalist partileri Bolşeviklerin sosyalist hedefi tekellerine alma fırsatlarına kuvvetle katkıda bulundular. Lenin siyasal koyunlar arasındaki tek kurt değildi. En büyük şehirlerde ve Rusya'nın kalbinde yerleşik geniş bir Bolşevik siyasal tabanın tepesinde bulunuyordu. Bununla beraber, Bolşevik diktatörlük otomatik olarak yükselmedi, imparatorluk Rusya'sının ismen onların nüfuzu altında olan bölümleri için bile bu geçerliydi. Diktatörlük bir yaratım faaliyetiydi. Bu yaratım, fark edilmeyen bir krize tepki değil ama tasarlanmış bir stratejiydi ve bu strateji birçok üst düzey Bolşevik'in itirazlarına karşın yürütüldü. Diktatörlük dürtüsü topyekün iç savaştan çok önce başlamıştı – aslında, diktatörlük dürtüsü silahlı çatışmanın sebebi olmuştu (çağdaşlar tarafından genel olarak değinilen bir gerçek). Ancak tüm bunlar, Bolşeviklerin etkin yönetim yapıları oluşturduğunu düşündürmemelidir. Durum tam tersidir: Bolşevik tekeli, Lenin'in aşırıcılığının alevlendirdiği idari ve toplumsal kaosla birlikte yürümüş, böylelikle daha da derinleşen krizi Lenin aşırıcılığının nedeni olarak göstermiştir. Eski dünyanın katastrofik çöküşü, her ne kadar milyonlarca insanın gücünü tüketse de, Bolşeviklerce ilerleme addedilmiştir: Enkaz ne kadar büyükse o kadar iyi.

Kopan kıyametin, mış gibi yapan hükümeti devirmeye fazlasıyla yetmiş olması gerektiği düşünülebilir. Sadece yiyecek tedariki sorunları bile otokrasinin çöküşüne zemin hazırlamış ve Geçici Hükümet'in kofluğunu ortaya çıkarmıştı. Ancak tekel ve anarşi uyumluydu, zira Bolşevik tekel, diğerlerinin kaosun yönetimindeki rolünü denetlemeyi değil inkârını gerektiriyordu.[25] Bolşevizm bir hareketti, denizcilerin ve sokak ekiplerinin, fabrika işçilerinin, yazar ve ajitatörlerin, sözde devlet görevlilerinin yaygın ve denetimsiz silahlı anarşisiydi. Bolşevizm aynı zamanda bolluk ve mutluluğun olduğu cesur yeni dünyaya dair bir bakış açısıydı, dünyadaki cennetin egemenliğine duyulan derin özlemdi, absürd kararname girişimleriyle birlikte yürüyordu. 1918 yılında dünya Dada'nın keskin fütursuzluğunun yanı sıra Bolşevikle-

25 Jan Cross'un doğru bir biçimde belirttiği gibi, "Sovyet devletinin mimarlarının erken keşfi, sadece başkalarına söylemeyerek iktidar sahibi olunabileceğiydi." Gross, "War as Social Revolution", s. 32.

rin, istemeden de olsa Dadavari hükümet etme kalkışmasına, azımsanmayacak bir izleyici katılımına sahip gösteri sanatına tanıklık ediyordu. Merkezde, Lenin olağanüstü kararlılığını sürdürüyor ve Stalin de ona sıkı bir bağlılık gösteriyordu. Stalin, Lenin'in çok-amaçlı bakanlıklarından birini üstlenmişti, her tür görevi yapmaya hazırdı.

Tekel

Marksizm'in devlet kuramı ilkeldi, Marx'ın hem övdüğü hem kötülediği Paris Komünü'nün (1870-1) ötesinde bir rehberlik sunamıyordu. Sadece yetmiş iki gün süren komün proletarya diktatörlüğüne esin kaynağı oluyordu (1891'de *Fransa'da İç Savaş* kitabına yazdığı önsözde Engels, "bu diktatörlüğün nasıl göründüğünü bilmek mi istiyorsunuz? Paris Komünü'ne bakın. Proleterya Diktatörlüğü odur," diyordu.)[26] Komün, kitle katılımı niteliğiyle de ilham kaynağı oldu. Yine de Marx, Komün mensuplarının Versailles'daki "burjuva rejimini" alaşağı etmek üzere güçlerini bir araya getirmekle meşgul olmaları gerektiği sırada demokratik seçim örgütlemeye çalışarak "kıymetli vakitlerini kaybettiklerini" ve Fransız Milli Bankası'nın kasalarını kamulaştıramadıklarını; buradaki paranın, Komün'ü dağıtan Versailles'daki orduya ödeme yapmak üzere götürüldüğünü söylüyordu.[27] Komün'ün otuz yedinci ve Marx'ın ölümünün yirmi beşinci yıldönümünde, 1908 yılında Cenevre'de gerçekleştirilen bir toplantıda Lenin, Marx'ın, Komün'ün yarı yolda durduğu ve burjuvaziyi kökünden halletmediği vurgusunu yineledi.[28] Yine de Komün'ün romantik cazibesi sürüyordu. 1917'de ve 1918 başlarında Lenin "Paris Komünü'nün prototip teşkil ettiği bir devlet" hayal ediyordu. "Aşağıdan demokrasi; memur sınıfının, polisin, daimi ordunun olmadığı bir demokrasi. Silahlanmış halkın oluşturduğu milislerin teminatı altında gönüllü sosyal hizmet" olmalıydı.[29] Bu da Dadaizm ile istemeden oluşan benzerliklerden biriydi. Nisan 1918'de Lenin artık şu çağrıyı yapıyordu: "Tüm yurttaşlar mahkeme faaliyetlerinde ve ülkenin yönetiminde yer almalıdır. Kelimenin gerçek anlamıyla tüm çalışan insanları devletin yönetimine katmak bizim için çok önemli. Bu inanılmaz derecede zor bir görev. Fakat sosyalizm bir azınlık ya da bir parti tarafından ha-

26 Marx ve Engels, *Selected Correspondance* [1965], s. 331, 338; Marx ve Engels, *Selected Works*. Bkz. Gouldner, *The Two Marxisms*, s. 350-1. Orjinal Leninist Louis Auguste Blanqui, komünün var olduğu sürenin tamamını hapiste geçirmişti.

27 McLellan, *Karl Marx: Selected Writings*, s. 592-4; Marx ve Engels, *The Civil War in France, Selected Works*, I: 473-545; Marx ve Engels, *Selected Correspondence* [1965], s. 318-20 (Kugelmann'a mektuplar, 12 ve 17 Nisan 1871).

28 *Zagranichnaia gazeta*, 23 Mart 1908.

29 Lenin, *Collected Works*, XXIV: 170, n 24.

yata geçirilemez."[30] Kuşatılmışlık duygusuna bizzat Bolşevik darbenin zemin hazırladığı belirginleşince, Lenin Komün'ü esin kaynağı bir model olarak savunmayı bıraktı ve bu hadise sadece düşmanların kesin bir biçimde bertaraf edilmesine dair bir hikâye haline geldi.[31] Ayrıca düşmanların da bir sonu yoktu.

Barış, toprak, ekmekle ilgili hoş sloganların ve Tüm İktidar Sovyetlere'nin ve makineli tüfeklerinin gerisinde, Lenin ve Bolşevizm yandaşları sürekli tehdit altında hissediyorlardı. 25 Ekim 1917 tarihli İkinci Sovyetler Kongresi sırasında gerçekleşen darbenin sabahında Aleksandr Kerensky, güya cepheden güvenilir biliklerle geri gelmek maksadıyla, birini yakındaki Amerikan Elçiliği'nin önünden "ödünç aldıkları" birkaç arabayla Petrograd'a kaçmıştı.[32] Bolşeviklerin çağrısı, "Kornilovcu Kerensky'e direnin!" şeklindeydi; aslında Kerensky cephede, Korgeneral Krymov'un –Kerensky'nin vatan hainliğiyle suçladığı Kornilov'un astı, Kerensky ile aralarında geçen bir konuşmanın ardından intihar etti– Süvari Birliği'nden birkaç yüz Kazak asker bulabilmişti.[33] 29 Ekim'de Petrograd dışında çıkan çatışmada en az 200 mensubu öldü ya da yaralandı –bu rakam hem Şubat ve hem de Ekim devrimlerinden yüksekti– fakat geriye kalan süvariler, Petrograd Askerî Devrimci Komite'nin topladığı birkaç bin kişilik Kızıl Muhafızlar ve garnizon askerlerinden oluşan karışık güce denk değildi.[34] Kerensky yakalanmaktan kılpayı kurtuldu ve yeniden yurtdışına kaçtı.[35] Diğer anti-Bolşeviklerin başkentte topladığı askerî okul öğrencileri Astoria Otel'i (üst düzey bazı Bolşevikler burada kalıyordu), Devlet Bankası'nı, telefon santralini ele geçirdiler ama öğrencilerin püskürtülmesi zor olmadı.[36] Ne olursa olsun Bolşevikler Fransız Devrimi örneğindeki "karşı-devrimden" hep korktular, özellikle de 1792 Ağustos'unda dışarıdan gelen saldırının içerideki tahribatı kolaylaştırması olgusundan.[37] David Sagirashvi-

30 Lenin, *Collected Works*, XXVII: 135.

31 Sakwa, "The Commune State in Moscow."

32 Warth, *The Allies*, s. 159. Kerensky'nin Rusya'dan kaçışı için araba bulup bulamayacakları sorulan Geçici Hükümet idari işleri, bunu araba çalmak için bir hırsızın çevirdiği dolap olarak değerlendirdi! Startsev, "Begstvo Kerenskogo"; Medlin ve Powers, *V. D. Nabokov*, s. 157-8. Kerensky Tsarskoe Selo'ya (ve kritik telsiz vericisine) ulaştı ancak daha da uzağa, II. Nikolay'ın tahttan çekildiğini açıkladığı Pskov'a (Kuzey Cephe Karargâhı) kaçması gerekti. 30 Ekim'de Petrograd yakınlarındaki Pulkova Tepeleri'nde kısa bir çatışma yaşandı, ancak anti-Bolşevik kuvvetler kolaylıkla püskürtüldü. Kerensky bir daha Petrograd'a dönmedi.

33 P. N. Krasnov, "Na vnutrennom fronte", Gessen, *Arkhiv Russkoi revoliutsii*, I: 148-51; Kerensky, *The Catastrophe*, s. 340-3; Daniels, *Red October*, s. 205-6.

34 *Novaia zhizn'*, 30 Ekim 1917: 3.

35 *Izvestiia*, 3 Kasım 1917: 5; Kerensky, *Russia and History's Turning Point*, s. 443-6.

36 *Novaia zhizn'*, 30 Ekim 1917: 3; *Delo naroda*, 30 Ekim 1917: 2, *Izvestiia*, 30 Ekim 1917: 2; Williams, *Through the Russian Revolution*, s. 119-49. Aynı zamanda bkz. Reed, *Ten Days* [1919], s. 193-207; Gindin, *Kak bol'sheviki ovladeli gosudarstvennym bankom*.

37 Malyshev, *Oborona Petrograda*.

li, "hâlâ hatırlıyorum," diyordu, "Smolny Enstitüsü koridorlarında gördüğüm Bolşevik liderlerin kaygılı suratlarını."[38] Bu kaygı derinleşmeye devam etti.

Tümüyle Bolşevik Halk Komiserleri Konseyi oluşturulmasına rağmen Rus sosyalistleri tüm sosyalistlerin yer aldığı bir hükümetin kurulmasından yanaydı, bu duygunun birçok Bolşevik için de geçerli olduğu aşikârdı. Bolşevik Merkez Komite üyesi Lev Kamenev, Sovyet Kongresi'nin yürütme organı Sovyet merkez idari komitesinin yeni başkanı oldu. Darbe sırasında Kamenev, en sol eğilimli Sosyalist Devrimcilerin ve muhtemelen diğer sosyalistlerin devrimci bir hükümete katılmasının yollarını aramıştı, sonrasında da arayışını sürdürdü, zira sadece Bolşevik bir rejimin başarısızlığa mahkûm olmasından korkuyordu. Bu öneri, Demiryolu İşçileri Sendikası'nın, etkili bir grev tehdidini de içeren, iç savaşı önleyecek tüm sosyalistlerin katıldığı bir hükümet kurulmasını talep eden 29 Ekim tarihli ültimatomuyla güç kazandı.[39] Bu olay, Kerensky'nin dönme ihtimalinden kuşku duyulduğu bir sırada gerçekleşti. 1905 yılındaki demiryolu grevi bir süreliğine çarlık yetkililerini felce uğratmıştı, Bolşeviklerin kendilerini savunma çabalarını da sekteye uğratabilirdi. Yine 29 Ekim'de, garnizon askerleri temsilcilerinin toplantısında Lenin ve Troçki o gün temsil edilen yirmi üç birimden (toplam elli iki birimin yirmi üçü) "karşı-devrim" aleyhtarı destek topladı.[40] Ancak Zinoviev'in de eşlik ettiği Kamenev, diğer üst düzey Bolşeviklerle birlikte Sosyalist Devrimcilerin ve Menşeviklerin Halk Komiserleri Konseyi'ne girmelerine resmen izin verme kararı aldılar.[41] Menşevik Merkez Komite, tüm sosyalistlerin katıldığı, içinde Bolşeviklerin de bulunduğu bir hükümet için müzakereleri tek oyla kabul ederken, demiryolu sendikası Lenin ve Troçki'nin kesin olarak dışarıda kalacağı bir hükümet için ısrar etti. Kamenev ve müttefikleri, Bolşevik Merkez Komitesi'ne Lenin'in hükümette kalmasını ancak başkanlığı, mesela Sosyalist Devrimci parti lideri Victor Chernev gibi birisine bırakmasını önerdi. Bolşevikler sadece küçük makamları ellerinde tutacaktı.[42]

Lenin parti üzerindeki etkisini kaybediyor gibiydi. 1 Kasım 1917'de, Bolşeviklerin denetimindeki gazetenin başyazısı, sosyalist solun "tüm hizipleri arasındaki anlaşmayı" duyuruyor ve "Bolşevikler" için "devrimci demokrasinin" anlamının "tek bir partinin egemenliği değil... tüm sosyalist par-

---

38 De Lon, "Stalin and Social Democracy", s. 257-8.

39 *Novaia zhizn'*, 30 Ekim 1917: 2; Keep, *Debate on Soviet Power*, s. 44-5; Vompe, *Dni oktiabrskoi revoliutsii i zheleznodorozhniki*, s. 10.

40 *Izvestiia*, 31 Ekim 1917: 7-8; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, VI: 23, 45.

41 *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)* 1958, s. 122-3. *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 127-8.

42 Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, IV: 22-3; *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, s. 271-2, n 156; Vompe, *Dni oktiabr'skoi revoliutsii i zheleznodorozhniki*. Aynı zamanda bkz. Abramovitch, *Soviet Revolution*.

tilerin koalisyonu" olduğunu da ekliyordu.[43] Kamenev, Lenin'in zihninde Ekim darbesinin meyvesi olan bu imtiyazı dağıtmaya hazırdı. Ancak Troçki, Sverdlov ve Stalin, Lenin'in bu meydan okumaya karşı koymasını sağladı. 1 Kasım'da özerk Petersburg Bolşevik Komitesi toplantısında Lenin, Kamenev'in Sosyalist Devrimciler ve Menşeviklerle ittifak girişimlerini ihanet olarak nitelerken şöyle diyordu: "Bu konu hakkında ciddi konuşmam imkânsız: Böyle bir birleşmenin imkânsız olduğunu Troçki uzun süre önce söylemişti. Troçki bunu anlamıştı ve o günden beri daha iyi bir Bolşevik çıkmadı." Lenin bir zamanlar Sosyal Demokratları bölmüştü ve şimdi de Bolşevikleri bölmekle tehdit ediyordu. "Eğer bir bölünme yaşanacaksa yaşansın," diyordu. "Eğer çoğunluğunuz varsa iktidarı alın... biz de denizcilere gideriz."[44] Troçki sadece Sosyalist Devrimcilerin ayrı bir parti kurarak ayrılma sürecinde olan sol kanadıyla müzakereyi önerdi, Bolşeviklerin küçük ortağı olabilirlerdi. "Her otorite [*Vlast'*] bir iktidardır," diye haykırıyordu Troçki. "Bizim otoritemiz halk çoğunluğunun azınlık üzerindeki iktidarıdır. Bu kaçınılmazdır, bu Marksizmdir."[45] Aynı gün Bolşevik Merkez Komite'nin takip eden toplantısında –Moskova hâlâ Bolşeviklerin elinde değilken ve Petrograd'a Kerensky'nin yönlendirdiği Kazak yürüyüşü tehdidi (aslından daha inandırıcıydı) yatışmışken– Lenin, Moskova'da iktidarı ele geçirmek üzere takviye kuvvet göndermeyi perdelemek için değil ama gerçekten koalisyon müzakeresi yaptığı için Kamenev'e patladı. Lenin müzakerelere tümüyle son verilmesini ve Bolşeviklerin doğrudan kitlelere başvurmasını istedi. Kamenev demiryolu sendikasının "büyük gücü" olduğunu söyleyerek sert bir cevap verdi. Sverdlov, taktiksel açıdan, müzakerelere son verilmesine karşı çıktı ancak demiryolu sendikası liderlerinin tutuklanmasını da önerdi.[46] (Stalin 1 Kasım toplantısına katılmadı; aynı akşam geç vakitte Sovyet merkez yürütme komitesinin gecikmeli toplantısına katıldı ve kavga orada da devam ediyordu.)[47]

Bolşevik yanlısı kuvvetler 2 Kasım 1917'de "sovyet iktidarı" adına Moskova Kremlin'i kesin olarak ele geçirince Lenin'in uzlaşmaz tutumu güçlendi. Moskova'nın merkezinde bir hafta süren silahlı çatışmalara toplam nüfusun çok küçük bir kesimi katıldı, her iki taraf da yaklaşık on beş biner kişiydi; Bolşevik tarafının kaybı 228'di ve herhangi bir yerel çatışmadaki en büyük kayıptı, hü-

---

43 *Rabochii i soldat*, 1 Kasım 1917. Aynı zamanda bkz. *Delo naroda*, 31 Ekim 1917: 2.

44 1927 yılında yayınlanan tutanaklarda Troçki'nin övüldüğü paragraf atlanmıştı: *Pervyi legal'nyi Peterburgskii komitet bol'shevikov*. Troçki, 1 Kasım 1917 tarihli Petersburg Bolşevik komitesinin toplantı tutanağının fotoğraf kopyasını çıkarmıştı. *Biulleten' oppozitsii*, 1929, no. 7: 30-2.

45 *Peterburgskii komitet RSDRP (b) v 1917 godu*, s. 546. Genç Molotov da ödünsüz kanadı destekledi (544).

46 "Zasedanie TsK 1 noiabria 1917 g.", *Protokoly tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, s. 124-30. Stalin katılımcı listesinde yer almıyordu.

47 *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, s. 272, n 162; *Protokoly zasedanii VTsIK*.

kümet yanlılarının kaybı ise bilinmiyordu. Ateşkes talep eden bildirilerinde, "Kremlin ve Moskova'nın diğer bölgelerine yönelik top atışları askerî birliklerimize bir zarar vermemekle birlikte anıtların ve kutsal mekânların yıkımına yol açmakta ve barışçı halkımıza ölüm getirmektedir," deniliyordu ve sonuçta teslim oldular.[48] Ertesi gün Petrograd'da Kamenev ve Zinoviev Sovyet merkez yürütme komitesinde, tüm sosyalistlerin katıldığı bir hükümet için müzakerelere devam edilmesini telkin etti, ancak Kerensky'i gerileten ve Moskova'yı ele geçiren Lenin; Troçki, Sverdlov, Stalin, Dzierzynski ve beş diğer kişiyle bizzat tek tek görüşerek, Bolşevik Merkez Komite içinde iktidar tekelinden feragat edilmesi yönündeki "azınlık" çabalarını "ihanet" ilan eden bir kararı onlara imzalattı.[49] Yeraltında, hapiste ve sürgünde yıllarını geçirmiş yoldaşlarını farklı politikalar nedeniyle hain ilan etmek tam anlamıyla Lenin tavrıydı.

Eğer Kamenev Lenin'in blöfünü görüp denizcilere git deseydi tarih farklı yazılabilirdi. Ancak Lenin'i Merkez Komite'de denetimi ele geçiren dengesiz bir fanatik ve kendisini, tüm sosyalistlerin katıldığı bir hükümet kurulması yönündeki çok yaygın düşünce için fabrikaları, sokakları, yerel Bolşevik parti örgütlerini ve diğer sosyalist partileri bir araya getirmeye çalışan kişi ilan etmek yerine, Kamenev Bolşevik Merkez Komite'deki yerini kaybetti. Üç kişi ile birlikte Zinoviev de istifa etti.[50] Bazı Bolşevikler Halk Komiserleri Konseyi'nden istifa ettiler ve aralarında Aleksey Rykov da (içişleri komiseri) vardı. "Tüm sosyalist partilerin katıldığı bir sosyalist hükümet kurulmasının gerekliliğine inanıyoruz," diye açıklama yaptılar. "Biliyoruz ki bunun dışında tek yol var: Tümüyle Bolşevik hükümetin siyasal teröre başvurarak korunması."[51] Böylelikle, Lenin'in Bolşevik muhalifleri iki anahtar kurumu –Merkez Komite ve hükümeti– Lenin'e teslim ettiler.

Kamenev'in başkanlık ettiği Petrograd Sovyeti merkez idari komitesi vardı ve birçok kişi tarafından yeni üst kurum olarak görülüyordu: Bizzat Lenin'in hazırladığı ve İkinci Sovyet Kongresi'nin Ekim 1917'de onayladığı karar, Halk Komiserleri Konseyi'ni Sovyet'e tabi kılıyordu.[52] Fakat 4 Kasım'da Lenin, Halk

48 *Oktiabr'skoe vosstanie v Moskve: Sbornik dokumentov* (Moskova: Gosizdat moskovskoe otdelenie, 1922), s. 97-8, yeniden yayınlandığı kaynak, Bunyan ve Fisher, *The Bolshevik Revolution*, s. 179; Pipes, *Russian Revolution*, s. 501-3; Koenker, *Moscow Workers*, s. 332-4; Pethybridge, *Spread of the Russian Revolution*, s. 198. Aynı zamanda bkz. *Sovety v Oktiabre*, s. 31-86; aynı zamanda bkz. Mel'gunov, *Kak bol'sheviki zakhvlatili vlast'*, s. 277-382; Nikolai N. Ovsiannikov (der.); Ignat'ev, *Oktiabr' 1917 goda*; Grunt, *Moskva 1917-i*, bölüm 6.

49 *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, s. 133-4; *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 138-40; *Lenin v pervye mesiatsy sovetskoi vlasti*, s. 46.

50 *Perepiska sekretariata TsK RSDRP (b)*, II: 27.

51 *Izvestiia*, 4 Kasım 1917; Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, VI: 423-4; *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, s. 133-7; *Proloetarskaia revoliutsiia*, 1927, no. 8-9: 321-51, no. 10: 246-98, no. 11: 202-14; 1928, no. 2: 132-69.

52 *Dekrety Sovetskoi vlasti*, I: 20.

Komiserleri Konseyi üzerinde yasal yetkileri olmadığını bildirmek için Sovyet merkez yürütme komitesine gitti. Konuyu karara bağlamak üzere yapılacak oylama Lenin'in aleyhine sonuçlanacak gibiydi, ancak birdenbire, kendisinin, Troçki'nin, Stalin'in ve hazır bulunan diğer halk komiserlerinin de oy kullanması konusunda ısrar etmeye başladı. Aslında kendi hükümetlerine güvenoyu anlamına gelen oylamada dört halk komiseri evet oyu kullanırken üç ılımlı Bolşevik çekimser kaldı ve Lenin'in önerisi 23'e 29 geçti.[53] Böylelikle tümü Bolşeviklerden oluşan hükümet yasal gözetimden kurtuluyordu. Lenin bununla yetinmedi: 8 Kasım'da, Bolşevik Merkez Komite toplantısında Kamenev'i Sovyet merkez yürütme komitesi başkanlığından istifaya zorladı.[54] (Aynı gün, Zinoviev vazgeçerek Bolşevik Merkez Komite'ye yeniden katıldı. Ayın sonuna gelmeden Kamenev ve Rykov da geri adım attılar fakat Lenin onları hemen geri kabul etmedi.) Lenin, Sverdlov'un yeni Sovyet başkanı seçilmesi için hızlı bir manevra yaptı; Sverdlov bu kritik makamı sadece birkaç oyla kazandı.

Sverdlov'un vazgeçilmez örgütçülüğü artık her zamankinden daha ön plandaydı. Şimdi, eşzamanlı olarak hem Bolşevik parti sekreteriydi hem de Sovyet merkez yürütme komitesi başkanıydı ve ikincisini maharetle fiilen Bolşevik bir organa dönüştürdü, bu sonuç için komitenin toplantılarını "yönlendirdi."[55] Sverdlov, Kamenev'in yapamadığını yapmıştı: Anti-Bolşevik sosyalistleri bölebilmek amacıyla, Sol Sosyalist Devrimcileri Bolşevik denetimli Halk Komiserleri Konseyi'nde azınlık rolüne ikna etti.[56] Sol Sosyalist Devrimcilerin 1917 sonu ve 1918 başlarındaki ışık hızıyla yükselişi sadece 1917 yaz ve güzünde Bolşeviklerin yükselişinin gerisinde kalmış olabilirdi. Bunun sebebi aşikârdı: Emperyalist savaş sürüyordu, en radikal solculuğa eğilim de sürüyordu. Aralık-Ocak'ta, bazı sol Bolşeviklerin Sol Sosyalist Devrimcilere katılarak yeni bir darbe yapmak, Lenin'i tutuklamak ve muhtemelen Sol Komünist Georgy "Yuri" Pyatakov liderliğinde yeni bir hükümet kurmak istediklerine dair söylentiler bile vardı. Sol Sosyalist Devrimcilerin Halk Komiserleri Konseyi'ne girmesi, demiryolu işçileri sendikasını Bolşevik tekel karşıtı birleşik cephe imkânından yoksun bırakırken tüm sosyalistlerin

---

53 Keep, *Debate on Soviet Power*, s. 86; Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 48-9. Oyların biraz farklı sayımı konusunda bkz. Pipes, *Russian Revolution*, s. 524-5.

54 *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, s. 146; *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 151-2; Bonch-Bruevich, *Na boevykh postakh*, s. 164; *Novaia zhizn'*, 9 Kasım 1917.

55 Steklov, *Bortsy za sotsialism*, II: 400-1; Paustovsky, *Story of a Life*, s. 529; Trotskii, *Sochineniia*, VIII: 254. Sverdlov'un kendi kendine karar alma yetkisi vardı, fakat yine de her zaman Lenin'e danışıyordu. Iroshnikov, *Predsedatel soveta narodnykh komissarov V. I. Ul'ianov (Lenin)*, s. 57 (Paniushkin'in anılarına atfen).

56 Georgy Pyatakov'un yeni kurulacak bir hükümetin başına getirilmesi söylentileri konusunda bkz. *Pravda*, 15 Aralık 1923, 16 Aralık 1923 ve 3 Ocak 1924; *Biulleten' oppozitsii*, Nisan 1938, no. 65. 13-4.

katıldığı bir koalisyon için ortaya koyduğu çaba da başarısızlıkla sonuçlandı. Merkezi hükümete Sosyalist Devrimcilerin katılımı da eyaletlerde Bolşeviklerin pozisyonunu güçlendirdi.[57] Bolşeviklerin, 1917 Ekim'inde Sosyalist Devrimcilerin programını benimseyene kadar aslında bir tarımsal programları yoktu; Sverdlov, lafı hiç dolandırmadan, devrimden önce Bolşeviklerin "köylüler arasında hiçbir çalışma yapmadığını" itiraf etmişti.[58] Bu bağlamda Sosyalist Devrimciler sadece doğrudan taktik bir avantaj değil, ama aynı zamanda uzun, geniş kapsamlı bir siyasal umut da kazandırmıştı.[59]

Çoğu Sosyalist Devrimci kendisini gerçek bir koalisyonun mensubu değil küçük ortağı olarak görüyordu ve büyük ölçüde Cheka'da (Rusya Karşı-Devrime ve Sabotaja Karşı Olağanüstü Komisyonu) çalışıyor ya da orduda askerî komiserlik yapıyorlardı. Bu arada, Lenin'in tekelci siyasal saldırısı, kamusal alanı hedef alarak aralıksız sürüyordu. Ekim Devrimi'nden önce sansürü "feodal" ve "Asyatik" ilan ederken, şimdi "burjuva" basınını "bombalardan ve makineli tüfeklerden daha az tehlikeli olmayan bir silah" kabul ediyordu.[60] Lenin, 1917'nin Ekim ve Kasım aylarında yaklaşık altmış gazeteyi kapanmaya zorladı. Bu kedi-fare oyununda –Isaiah Berlin'in şakayla karışık ifadesiyle– liberal gazete *Day* [*Gün*] önce kepenkleri kapattı sonra kısa bir süre, önce *Evening* [*Akşam*], sonra *Night* [*Gece*], daha sonra *Midnight* [*Gece Yarısı*] ve *Darkest Night* [*En Karanlık Gece*] isimleriyle çıktıktan sonra temelli kapandı.[61] Bilinen solcu gazeteler de hedef alındı. Çarlık döneminde kapatılmış olan Sağ Sosyalist Devrimci *People's Cause* gazetesi "tarih tekerrür ediyor," diye şikâyet ediyordu.[62] Bolşevik basın sansürü karşısındaki öfkeli şikâyetlere bazı Sol Sosyalist Devrimciler de katılıyordu. Yayınlanan Bolşevik kararnamesine göre baskılar "geçici mahiyette olup normal koşullar yeniden sağlandığında belli oranda gevşetilecek" idi fakat tabii ki "normal" koşullara hiçbir zaman dönülmedi.[63]

Vatansızlık

Troçki, "Geçici Hükümet görevden alındığı andan itibaren Lenin, küçük ya da büyük bütün meselelerde hükümet gibi davrandı," diyerek o günleri küs-

57 Raleigh, *Revolution on the Volga*, s. 319.

58 *VII ekstrennyi s"ezd RKP (b), Mart 1918 goda*, 6. Sovyet editörler Sverdlov'un doğru beyanının "kesin olmadığı" biçiminde not düştüler (359).

59 Fel'shtinskii, *Bol'sheviki i levye esery*.

60 *Dekrety Sovetskoi vlasti*, I: 24-5.

61 Berlin ve Jahanbegloo, *Conversations*, s. 4. Aynı zamanda bkz. Sorokin, *Leaves from a Russian Diary*, s. 105-6.

62 *Delo naroda*, 25 Kasım 1917: 4.

63 *Izvestiia*, 28 Ekim 1917: 2; Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 220.

tahça yad ediyordu.[64] Bu doğruydu, ancak Smolny ve Tauride Sarayı da dahil olmak üzere Lenin'in Petrograd'a yakın çevrede çılgınca bir siyasal tekel dayatmasına karşın, daha geniş alanda otorite daha da parçalanmıştı. Darbe, imparatorluğun dağılmasını hızlandırmıştı. Kasım 1917-Ocak 1918 arasında imparatorluk Rusya'sından, aysberg parçalarının birer birer denize düşmesi gibi, kopmalar başladı – Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan. Bu eski sınır eyaletlerinin kendilerini "milli cumhuriyetler" ilan etmeleriyle, budanmış "Sovyet Rusya'nın", bölgenin en gelişmiş topraklarıyla ilişkileri belirsiz hale geldi. Milliyetler komiseri olarak Stalin, bu çözülmeyi idare etmekle karşı karşıya kaldı, mesela yeni bağımsızlığını kazanan Finlandiya ile bir sınır tespiti antlaşması imzalamak gibi (sınır risk teşkil edecek kadar Petrograd'a yakındı). Rusya'nın kalbinde de eyaletler "cumhuriyet" olduklarını ilan ettiler – Kazan, Kaluga, Ryazan, Ufa, Orenburg. Bazen bu durum yukarıdan zorlanıyordu; "kendi kaderini tayin hakkı" bağlamında Alman askerî müdahalesi iddialarının önünü kesmesi umuduyla, Don Sovyet Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi.[65] Kökenleri ne olursa olsun, eyalet cumhuriyetleri kendilerine ait ilan edilen bölgelere hâkim olamıyorlardı: Vilayet ve köyler egemenliklerini ilan ediyorlardı. Neredeyse tamamlanmış olan yetki devrine rağmen, "halk komiserleri konseylerinin" taklitçileri hızla çoğaldı. Moskova'daki bir "halk komiserleri konseyi" Lenin'in Halk Komiserleri Konseyi'ne tabi olmaya niyetli değildi ve ondan fazla eyalet üzerinde hak iddia ediyorlardı. Dönemin tanıklarından biri, "paralel komiserliklere bağlı olarak, halk ve [yerel] ofisler, nereye döneceklerini bilmiyorlardı ve her iki düzeyle de eşzamanlı olarak iş yapmak zorunda kalıyorlardı," şikâyetinde bulunuyor ve ekliyordu: İstek sahipleri "düzenli olarak hem bölgesel hem de merkezi komiserliklere başvuruyor, hangisinin kararı daha kazançlıysa onu meşru kabul ediyorlardı."[66]

Temel yönetsel fonksiyonları yerel kurumlar sahiplenirken –ya da hiç sahiplenilmezken–, sözde merkezi yetkililer para avcılığı yapıyorlardı. Daha 25 Ekim'den başlayarak birçok kez, diğer bir Polonyalı Bolşevik Wiaczeyslaw Mezynski (Menzhinsky olarak Rusçalaştırılmıştı) Rus Devlet Bankası'na silahlı bir müfrezeyle gidecekti.[67] Paris'teki Crédit Lyonnais'de bir süre banka memuru olarak çalışmış olan Mezynski, yeni "*maliye bakanlığı işleri* halk komiseri" olmuştu – sanki yeni düzende daimi bir mali komiserlik olmayacak, sadece kamulaştırma yapılacakmış gibi. Mezynski'nin fiilleri maliye bakanlığı ve

64 Trotskii, *O Lenine*, s. 102.

65 Holquist, *Making War*, s. 130-1.

66 Colton, *Moscow*, s. 103 (Tikhomirov, *Izvestiia*, 30 Nisan 1918).

67 McLellan, *Karl Marx: Selected Writings*, s. 592-4. Aynı zamanda bkz. V. I. Lenin, "Lessons of the Commmune", *Zagranichnaia gazeta*, 23 Mart 1908.

Rus Devlet Bankası personelini greve gitmeye yöneltti.[68] Özel bankalar da kapılarını kapattı ve silah tehdidiyle yeniden açmaya zorlandıklarında, Bolşevik hükümetin çek ve ödeme emirlerini kabul etmediler.[69] Mezynski sonunda Devlet Bankası'nı soyarak Lenin'in Smolny'deki masasına 5 milyon ruble koydu.[70] Yaptığı bu soygun, daha fazla bankanın varlıklarına el koymak konusunda Bolşevik görevlilere –ve düzenbazlara– esin kaynağı oldu. Bu arada, değerli eşyalarına el konulacağı tehdidi altındaki depozit kasası sahipleri "envanterleri" için bankalara gelmeye zorlandılar ve anahtarlarıyla gittiklerinde, kıymetli eşyaları –döviz, altın ve gümüş, mücevher, işlenmemiş kıymetli taşlar– kamulaştırıldı.[71] 1917 sonuna gelindiğinde, bono faizi ödemeleri ve hisse senedi kâr payları tümüyle sona erdi.[72] Ocak 1918'de Bolşevikler, 63 milyar rubleyi bulan çarlık iç ve dış devlet borçlarını –44 milyar iç borç ve 19 milyar dış borçtan oluşan çok yüksek bir meblağ– reddettiler.[73] İdeolojik esip gürlemeleri nasıl olursa olsun, borç yönetme becerisine sahip değildiler.[74] İç mali sistem şok dalgalarıyla sarsıldı, ruble Avrupa pazarlarından çıkarıldı ve Rusya'nın uluslararası finans sistemi ile bağı koptu. Ülkenin finans sistemi yok oldu. Sanayi kredileri kesildi.[75] Kısa süre sonra kâğıt para "kıtlığı" ülkeyi sardı.[76]

---

68 Bir maliye görevlisi şöyle anlatıyordu: "Kurumumuzun görevlilerine karşı Smolny'deki Bolşevikler daima kibardılar ve sadece istediklerini elde edemedikleri zaman tehditlere başlıyor, eğer nakit olarak 15 milyon vermezsek Devlet Bankası'na el koyacaklarını", kasaları kırarak açıp "istedikleri kadar alacaklarını" söylüyorlardı. Maliye bakanlığı personeli (Moika nehri kıyısındaki) greve gitti. Nielsen ve Weil, *Russkaia Revoliutsiia glazami Petrogradskogo chinovnika*, s. 14-5 (25 Ekim 1917), s. 23 (6 Kasım 1917).

69 Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 225-31; *Vlast' sovetov*, 1919, no. 11: 5; Trotskii, "Vospominaniia ob oktiabr'skom perevorote"; Troçki, *My Life*, s. 293.

70 *Dnezhnoe obrashchenie i kreditnaia sistema Soiuza SSR za 20 let*, s. 1-2; Morozov, *Sozdanie i ukreplenie sovietskogo gosudarstvennogo apparata*, s. 52; *Novaia zhizn'*, 16 Kasım 1917; *Ekonomicheskaia zhizn'*, 6 Kasım 1918: 2-3 (V. Obolensky-Osinsky). Mezynski zaman zaman "geçici" ya da "vekâleten" maliye bakanlığı halk komiseri unvanıyla anılırdı. İsmen, komiser Skortsov-Stepanov idi. Bolşevikler, maliye bakanlığı görevlilerinin ve hazine başkanının (P. M. Trokhimovsky) işbirliğini sağlamışlardı. *Proletarskaia revoliutsiia*, 1922, no. 10: 62-3; Iroshnikov, s. *Sozdanie*, s. 195.

71 Larsons, *Im Sowjet-Labyrinth*, s. 61-6.

72 Nielsen ve Weil, *Russkaia revoliutsiia glazami Petrogradskogo chinovnika*, s. 40 (29 ve 31 Aralık 1917). Halk Komiserleri Konseyi, 11 Ocak 1918'de yayınladığı kararname ile bu tür ödemelerin durdurulması talimatı verdi. *Obzor finansogo zakonodatel'stva, 1917-1921, gg.* (Petrograd, 1921), s. 15.

73 Schwittau, *Revoliutsiia i narodnoe khoziaisto*, s. 337; D'iachenko, *Istoriia finansov SSSR*, s. 24-7; *Svoboda Rossii*, 19 Nisan 1918: 5; Katzenellenbaum, *Russian Currency and Banking*, s. 55-60; Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 607-9; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: Russia*, III: 32-3.

74 1909'dan 1913'e kadar yıllık borç yükü 345 milyon rubleye yükselmişti, fakat 1918 yılında, savaş döneminin olağanüstü borçları nedeniyle patladı. Dohan, "Foreign Trade", s. 218.

75 Rus Devlet Bankası para basma tekeline sahipti (1891'de). Kasım 1917'de toplam altın stoğu 1.26 milyar ruble idi. Atlas, *Ocherki, po istorii denezhnogo obrashcheniia*, s. 16-8; Carr, *Bolshevik Revolution*, II: 133-7.

76 Lenin, *Collected Works*, XLII: 64. 1918 Şubat ayında Lenin devlet zorunlu harcamasını 28 mil-

Tüm bu süre boyunca, Rusya'nın yüz milyonun üzerindeki köylü nüfusu, toprak sahiplerine, imparatorluk ailesine, Ortodoks Kilisesi'ne ve köylülerin kendilerine (Stolypin reformlarından kazanç sağlayanlar ki şimdi çoğunun mülkü kamulaştırılıyordu) ait toprakların yeniden dağıtımı ile meşguldü.[77] Dönemin Letonya doğumlu Rus iktisatçısı Boris Brutzkus, 1917-18 köylü devrimini "dünyada benzeri görülmemiş dizginsiz bir öfke ile yüklü kitle hareketi" diye değerlendiriyordu.[78] Fakat, ortalama olarak, köylüler fazladan sadece birer akre [4.047 metrekare] toprak elde ettiler. Bazıları, kendilerini eski topraklarından uzak tutan yeni arazi şeritlerini tedbirli bir kuşkuculukla karşıladılar zira eski topraklarına, yokluklarında başkası tarafından el konulabilirdi (bazen kendilerininkine ek olarak verilen yeni topraklarına gidebilmek için böylesi mesafeler gitmeleri gerekiyordu).[79] Ne olursa olsun, köylüler kira ödemiyorlardı ve köylü toprak bankasına borçları silinmişti.[80] Sonuçta, yaşanan toplumsal çalkantı, yeniden dağıtım komünlerini ve hem işçi çalıştırmayan hem de emeğini satmayan ortalama köylü katmanlarını güçlendirdi.[81] Her ne kadar Lenin Sosyalist Devrimci Toprak Kararnamesi'ni bir çare olarak öne sürmüş olsa da Bolşeviklerin bundan ne kadar itibar kazandığını bilmiyoruz. (Geçici Hükümet'te Kadetlerle koalisyon kurmuş olan Sosyalist Devrimciler, acil yeniden toprak dağıtımına desteklerinden kolaylıkla vazgeçmişlerdi.) Bolşevik tarım komiseri, Toprak Kararnamesi "kitleleri çekmek niyetiyle bir slogan niteliğinde kullanıldı," diyor ve açıklayıcı bir dille devam ediyordu: "Toprağa el konulması oldu ve bitti. Toprağın köylüden geri alınması hiçbir koşulda mümkün değil."[82] Kararname bütün gazete-

---

yar ve gelirlerini ise, vergilerin ödenmemesi nedeniyle, 8 milyar tahmin ediyordu. *PSS*, XXXV: 326-7. Çok kısa bir süre sonra Bolşevikler, kolayca ulaşılan nakit paranın karşı-devrimi finanse edebileceğinden kuşku duymaya başladılar. *Pravda*, 19 Nisan 1918. Mezynzski'nin maliye görevi kısa ömürlü oldu. 1918 Nisan'ında Çeka'daydı.

77 Owen, *Russian Peasant Movement.*

78 Brutzkus, "Die russische Agrarrevolution." On milyonlarca kişiyi besleyen önemli tahıl ambarı Ukrayna'da köylü devrimi bir kasırgaya benziyordu. Arthur Adams, "The Great Ukrainian Jacquerie", Hunczak, *The Ukraine*, s. 247-70.

79 Pipes, *Russian Revolution*, s. 718-9. Aynı zamanda bkz. Channon, "The Bolsheviks and the Peasantry."

80 Diğer taraftan, enflasyon, devlet tasarruf bankasındaki ya da kulübelerine yakın bir yerde toprağa gömdükleri paralarını eritmişti. Pipes, *Russian Revolution*, s. 719-21.

81 Atkinson, *End of the Russian Land Commune*, s. 185.

82 *Novaia zhizn'*, 31 Aralık 1917: 2 (Kolegaev). Geçici Hükümet'te yer alan liberaller için, Sosyalist Devrimci Parti başkanı ve Geçici Hükümet'in tarım bakanı Victor Chernov, topraklara el konulmasıyla yaratılan kaosun ilham kaynağı ve simgesiydi, fakat kırsal alanda Chernov ve Sosyalist Devrimci Parti, yeniden toprak dağıtımına engel olan hainler olarak görülüyordu. Yerel Sosyalist Devrimciler merkezdeki parti hiyerarklarından kopmuştu ama parti genelinde bu dikkate alınmamıştı. Chernov, köylüleri "Rus siyasal tarihinin Sfenksleri" diye adlandırıyordu, ancak bu niteleme kendisine dönecekti. Chernov, *Rozhednie revoliutsionnoi Rossii*, s. 75. Bolşevikler, Sosyalist Devrimcilerin toprak programlarından daha fazlasını aldılar. 1917 baharının Mos-

lerde ilan edildi ve kitapçık olarak basıldı (köylerine dönen askerlere kararname metinleri ile birlikte takvim dağıtılıyordu, böylelikle sigaralarını sarmak için ellerinde Toprak Kararnamesi metni dışında bir şey oluyordu).[83] Ancak Rus İmparatorluğu'nda en fazla özel arazinin bulunduğu yerler, Baltık bölgesi, batı eyaletleri, Ukrayna ve Kuzey Kafkasya bölgesiydi ve hepsi Bolşevik denetimindeki alanın dışında kalıyordu. Köylüleri Bolşevizm'e çekmek için kararname metinlerinden çok daha fazlası gerekiyordu.

Kırsal kargaşa ve şiddet, zaten savaşla ciddi biçimde altüst olmuş yiyecek tedarikini daha da beter duruma getirdi. Ana tarımsal bölgelere uzak düşen Petrograd ve hatta Moskova yiyecek istihkakına zorlandı – günde 220 gram ekmek.[84] Yakıt ve hammaddeler toptan yok olurken, işçiler fabrikalarının açık durmasına yardımcı olmak konumundan fabrikaları devralma noktasına geldiler ("işçi denetimi"), ancak bu yolla fabrikaları işler durumda tutabileceklerdi, fakat böylesi girişimlerin çoğu başarısız oldu. Tüm proletarya –belki de 3 milyonu bulmuş olan zirvesinden giderek geriliyordu– en az 6 milyon iç mülteci nedeniyle sayıca azalıyordu ve asker kaçaklarının ve savaş tutsaklarının da sayılmasıyla iç mülteci sayısı 17 milyona ulaşmış olabilirdi.[85] Bu devasa geçici nüfus, sıklıkla silahlı çetelere dönüşüyor, küçük şehirlerde ve kırsal alanda yağmacılık yapıyordu.[86] Şehirlerde düzensiz Kızıl Muhafızlar ve garnizon askerleri toplumsal kargaşayı körüklüyordu – ve Bolşeviklerin Kızıl Muhafızlar dışında polis gücü yoktu. Cephe askerleri ayda 5 ruble alırken Kızıl Muhafızlara *günde* 10 ruble ödeniyordu. Bu rakam fabrika işçilerinin günlük kazancına denkti, fakat fabrikaların çoğu kapanmıştı ve artık ücret ödemiyorlardı. Böylelikle Kızıl Muhafız safları iyice şişti – eline silah verilen ya da cephanelikleri yağmalamış olan fabrika işçileri ile.[87] Kırmızı kol bandı taşısın ya da taşımasın, yağmacılar, başkentteki sayısız konağın şarap mahzenlerini hedef alıyorlardı; "bazıları," diyordu görgü tanıklarından biri, "şarapta boğulurken," diğerleri rastgele ateş etmeyi sürdürüyordu.[88] 4 Aralık 1917'de rejim,

---

kova Bolşeviklerinden biri, "Elimizde Sosyalist Devrimcilerin yerel yönetim programlarının bir kopyası var (1905'te geliştirdiklerini sanıyorum), üzerinde çalışmaya ve kendi yerel yönetim programımızı ona benzer bir hale getirmeye başladık," diyordu. Volin, "Vokrug Moskovskoi Dumy", s. 98.

83 "Hiçbir yasanın toprak yasası kadar yaygın dağıtımı yapılmamıştı," diyordu Bonch-Bruevich, *Na boevikh postakh*, s. 115. Takvimlerle ilgili anekdot, Bonch-Bruevich anılarının önceki yıllarda yapılan ilk baskısında yer almıyor (Federatsiia, 1930), s. 125-7. Aynı zamanda bkz. Pethybridge, *Spread of the Russian Revolution*, s. 154.

84 Keep, *Russian Revolution*, s. 178.

85 Siegelbaum, "The Workers Group", s. 155.

86 Gatrell, *A Whole Empire Walking*.

87 Chugaev, *Petrogradskii voennorevoliutsionnyi komitet*, II: 111.

88 "Sızanlar mahzenlerden çıkarılarak sıralar halinde avluya diziliyorlardı." Antonov-Ovseenko, *Zapiski o grazhdanskoi voine*, I: 19-20.

eski çarlık görevlisi Bolşevik Vladimir Bonch-Bruevich'in başkanlığında, Şarap Talanı Karşıtı Komisyon'un kuruluşunu duyurdu. Bolşevik gazetesi, "şarap mahzenlerine, depolara, fabrikalara, büfelere, dükkânlara, özel konutlara zorla girenler, uyarı yapılmaksızın makineli tüfek ateşiyle dağıtılacaklardır," diyerek tehdit ediyordu – sınırsız şiddetin yalın bir göstergesi.[89]

Bu arada rejim daha büyük bir tehdidin farkına vardı: Eski rejim görevlilerinin bir "genel grev" tezgâhladıkları söylentisi dolaşıyordu. Geçmişten kalan birçok memur zaten grevdeydi; telefon santrali çalışanları, hatta eczacı ve öğretmenler: Bakanlıklarda sadece temizlik işçileri ve kapıcılar işe gelmeye devam ediyordu.[90] 7 Aralık'ta Halk Komiserleri Komisyonu ikinci bir olağanüstü kurumu, Rusça kısaltmasıyla Cheka [Çeka] olarak bilinen, Rusya Karşı-Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu'nu kurdu. Karargâhı Gorokhovaya, 2'deydi. Soylu bir Polonyalı aileden gelen Çeka Başkanı Felix Dzierzynski, Halk Komiserleri Konseyi'ne "bu bir savaş – göğüs göğüse, sonuna kadar, ölümüne," diyordu. "Karşı-devrimcilerle devrimci hesap kesimi için bir organ öneriyorum, talep ediyorum."[91] Dzierzynski (doğum 1877) çarlık hapishanelerinde ve Sibirya sürgününde on bir yıl eziyet çektikten sonra, ağzında birkaç diş, yarım gülüşlü kısmi felce uğramış bir yüz

89 *Izvestiia*, 6 Aralık 1917; Bonch-Bruevich, *Na boevykh postakh*, s. 191. Bonch-Bruevich, kılık değiştirerek, silah stoklayan ve belgelerde sahtecilik yapan düşmanlar konusunda da bilgi topluyordu. Bu bilgilerden hareketle şüpheye yer bırakmayan tutuklamalar yapıyordu. Zubov, *F. E., Dzerzhinskii*, s. 161.

90 Iroshnikov, *Sozdanie*, s. 96, 201, 214-5; Z. Serebrianskii, "Sabotazh i sozdanie novogo gosudarstvennogo apparata", s. 8-11.

91 GARF, f. 130, Op. 1, d. 1, l. 29-30, 30ob; *Izvestiia*, 10 Aralık 1917; Tsvigun, *V. I. Lenin i VChK* [1975], 34, n 1; Belov, *Iz istorii Vserossiiskoi Chrezvychainoi komissii*, s. 72-9; *Krasnyi arkhiv*, 1924, no. 5: xiv-xv; *PSS*, XXXV: 156-8; *Pogranichnye voiska SSSR 1918-1928*, s. 67; Chugaev, *Petrogradskii voennorevoliutsionnyi komitet*, III: 663-4; Latsis, *Chrezvychainye komissii*, s. 7-8; Vladimir Bonch-Bruevich, "Kak organizaovalas VChK," *Ogonek*, 1927, no. 3, yeniden yayınlandığı kaynak, *Vospominaniia o Lenine*, s. 134-9 (137'de) ve genişletilerek yayınlandığı kaynak, *Na boevykh postakh*, s. 193-203 (198-9'da); Carr, "Origins and Status." Dzierzynski'nin raporuyla ilgili Halk Komiserleri Konseyi'nin yaptığı tartışmalar daha sonra yayınlanırken bir "kararname" olarak sunuldu (ve değiştirildi): Belov, *Iz istorii Vserossiiskoi Chrezvychainoi komissii*, s. 78-9. Aynı zamanda bkz. *Proletarskaia revoliutsiia*, 1924, no. 10 (33): 5-6 (Peters) ve 1926, no. 9 (58): 82-3 (Vacietis); *Pravda*, 18 Aralık 1927: 2. Lenin'in Dzierzynski'ye notu konusunda bkz. *PSS*, XXXV: 156-8; Tsvigun, *V. I. Lenin i VChK* [1975], s. 37 ve [1987], s. 19, 22. "Proleter Jakoben" ifadesinin yer aldığı kaynak, Zubov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 162 ve "devrimci Jakoben" olarak da daha önceki bir baskıda geçiyor: *Felix Edmundovich Dzerzhinskii: kratkaia biografia*, 2nci baskı (Moskova: OGIZ, 1942), s. 53. Çeka, teknik olarak, gerçek bir güce sahip olan ve 5 Aralık 1917'de aniden yok olan MRC'nin [Askerî Devrimci Komite] yerini almıştı. Rigby, "The First Proletarian Government"; Pietsch, *Revolution und Staat*, s. 44-66. Lenin'in Çeka'yı kurmakta acele ettiği zira hükümete girmeyi kabul eden Sol Sosyalist Devrimcilerin ılımlılıkta direteceğinden çekindiği iddiaları, Lenin'in Çeka'nın idari kuruluna Sol Sosyalist Devrimcilerin de girmesine izin vermesi gerçeğiyle çelişiyor. Latsis, *Otchet VChK za chetyre goda ee deiatel'nosti, 20 dekabria 1917-20 dekabria 1921g.* Moskova: VChK, 1922, 8. I: 8; Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 81-7, 103. Karşılaştırın, Pipes, *Russian Revolution*, s. 536-7.

ve alev alev bir adalet tutkusuyla ortaya çıkmıştı.[92] İlk iki haftası içinde, Çeka otuz civarında sözde komplocuyu tutukladı, "Devlet Memurları Sendikaları Birliği'ne" mensup oldukları iddia ediliyordu. El koydukları adres defterlerini yeni tutuklamalar için kullandılar. Maaşları, evleri, yiyecek istihkakları tehlikede olan diğer devlet memurları, yeni hükümete muhalefet etmeyi tekrar düşünmek zorunda kaldılar.[93] Bolşevikler Ocak ayının çoğunu, bu "kapitalizm maşaları" ve "sabotajcıların" devletteki görevlerini sürdürmelerine izin verip vermemeyi tartışarak geçirdiler.

Rusya'nın çoğu devrimcisi hatta birçok kararlı Bolşevik yeni siyasi polisi lanetledi.[94] Aralarında suça bulaşmış kişilerin de bulunduğu birçok vicdansız tip Çeka'ya katıldı ve genellikle, sadece ya da özellikle siyasal baskı ile meşgul olmadılar. Çeka, sorumlulukları arasına "spekülasyon" ile mücadeleyi de aldı fakat kurum kendisi büyük bir spekülatör olarak ortaya çıktı.[95] Erken dönem Çeka baskınlarına tanıklık eden biri, "karşı-devrimcileri bulmaya çalışıyor ve kıymetli eşyalarını alıyorlardı," diye anlatıyordu.[96] Mal dolu depolara "devlet malı" denilerek karşılığı tazmin edilmeden zorla el konuluyor ve daha sonra memurlara ve arkadaşlara hatır için dağıtılıyor ya da satılıyordu. 1918 Mayıs ayı ortalarında, Volga kıyısında 30 bin nüfuslu, tabaklama sanayinin merkezi Bogorodsk'ta bir Çeka kuruldu. Ancak 29 Mayıs'ta düzenlenen bir saldırı ile Çeka binası yıkıldı. Bölgenin başkenti Nizhny Novgorod'dan bir ekip geldi ve infazlara başladı. Çeka, "İki yüz bin ruble değerinde altın ve gümüş eşya ve bir milyon ruble değerin-

---

92 RGASPI, f. 76, op. 2, d. 270, l. 32-33.

93 Grevin kırılmasının temel araçlarından biri, darbeden sonra varlığını sürdüren ve toparlanma noktası işlevi gören Petrograd Şehir Duması'nın kapatılmasıydı. *Dekrety Sovetskoi vlasti*, I: 91.

94 Peters, "Vospominaniia o rabote VChK", s. 10. Geçici Hükümet'in sayılı başarılarından biri, *okhranka*'nın kirli oyunları hakkındaki gizli dosyaların sistematik olarak sansasyonel biçimde sızdırılması için çalışan bir birim kurmuş olmasıdır. Osorgin, *Okhrannoe otdelenie i ego sekrety*; Avrekh, "Chrezvychainaia sledstvennaia komissiia vremennogo pravitel'stva"; Peregudova, "Deitel'nost komissii Vremennogo pravitel'stva i sovetskikh arkhivov"; Ruud ve Stepanov, *Fontanka 16*, s. 315-21. Polis arşivleri göstericiler tarafından yağmalandı ve yakıldı; bazı üst düzey *okhranka* görevlileri ofisten ayrılırken dosyalarını götürdüler ve suçlarıyla beraber birçok başka şeyi de silmiş oldular. Ne olursa olsun komisyonun –başkanlığını Muravyov yapıyordu (daha önce *okhranka*'da "Sinek" olarak biliniyordu)– çalışmaları yedi cilt olarak yayınlandı [1927], dayandırıldığı kaynak, GARF, f. 1647 (Avrekh, "Chrezvychainia sledstvennaia komissiia"); Zhilinskii, *Organizatsiia i zhizn' okhrannago otdeleniia*, s. 4-6. Paris şubesinin arşivlerini çarlığın Fransa büyükelçisinin yok ettiği düşünülüyordu, fakat 1957'de bulundu (şimdi Hoover Institution Archives'de bulunuyor).

95 "Sovyet iktidarının düşmanları," diyordu Dzierzynski, "hem siyasal muhaliflerimiz ve hem de tüm haydut, hırsız, spekülatör ve diğer suçlulardır." *Novaia zhizn'*, 9 Haziran 1918: 4.

96 Klement'ev, *V Bol'shevitskoi Moskve*, s. 53. Rus imparatorluk ordusunda topçu subayı olan Klement'ev Moskova'daki varlığını General Kornilov'a borçlu olabilir; bağlantılı olduklarını iddia edenler Kornilov'un Klement'ev ve bir albaya (Perkhurov) Moskova'da anti-Bolşevik bir kuvvet oluşturmalarını emrettiğini söylüyor, ancak Klement'ev alakasız bir konuda görüştüklerini öne sürüyor.

de koyun derisine el konuldu" haberini verdi. "Fabrika sahipleri ve burjuvalar kaçtı. Komisyon, kaçanların mallarına el konulmasına ve bu malların işçi ve köylülere satılmasına karar verdi."[97] ("İşçi ve köylüler" parti yöneticilerini ve polis yetkililerini de kapsıyordu.) Çeka ve Bolşevik yetkililer yağmacılıkla suçlandıklarında, her ne kadar Lenin "biz yağmacıları yağmalıyoruz," sloganının kullanışlılığına başvursa da, uzun inkâr metinleri yayınlıyorlardı.[98]

Çeka alavere dalavere işlerinde pek de yalnız değildi. Yeni Ekonomi Üst Konseyi'nden bir görevli, "kamulaştırmak isteyen herkes bunu gerçekleştiriyordu," diye anlatıyordu.[99] El koymaların ve spekülasyonların yarattığı kaos, birçok bakımdan, gerçek bir karşı-devrim komplosundan daha fazla istikrarsızlığa yol açtı. Bu arada güvenliğin sağlanmasında Çeka'nın rolü kuşkuluydu. Daha 1918 Ocak ayında Lenin'in arabasına arkadan ateş açılmıştı (iki mermi ön camı delip geçmişti) ve Smolny bombalanma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.[100] Şubat ayında Çeka, "karşı-devrim belasına" karşı yargısız infazın önemini ifşa etti – bu açıklama, "burjuva" özgürlüklerini küçümseme olduğu kadar bir panik görüntüsü de veriyordu.[101] 1918 yılı ortalarındaki gizli bir Çeka iç-değerlendirmesinde, "güç, yetenek ve bilgiye sahip değildik ve [Olağanüstü] Komisyon sayıca yetersizdi," deniliyordu.[102]

---

97 Bunyan *Intervention*, s. 229 (*Ezhedel'nik chrezvychainoi komissii*'nin çevirisi, 1918, no. 4: 29-30).

98 Legett, *The Cheka*, s. 56.

99 "Kamulaştırmanın" (devletin denetimi üstlenmesi değil yağmalama) gerekçeleri profesyonel hevesten –haczedenin mülkleri daha iyi yöneterek ön plana çıkma arzusu– hırsa kadar uzanıyordu ("bazen rakip fabrika sahibi milli ekonomi bölgesel konseyine özel bir ziyarette bulunup gerekli hediyeleri getiriyordu"). Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii*, VI: 310-1 (Gurovich).

100 1 Ocak 1918'de Lenin Petrograd'daki Arşangel Michael Binicilik Akademisi'nde cepheye gidecek olan karışık "sosyalist birliklere" hitaben yaptığı konuşmanın ardından Smolny'e dönmek üzere arabasına bindi. "Henüz birkaç metre gittikten sonra araç arkadan tarandı." *Pravda*'da haber bu şekilde yer almıştı. Arabada bulunan İsviçreli sosyalist Fritz Platten –Alman parasının Bolşeviklere akmasına aracılık eden ve Lenin'in mühürlü trenle Rusya'ya dönmesini organize eden kişi– Lenin'in başını aşağıya bastırmıştı; kurşunun Platten'in bir elini sıyırdığı söyleniyordu. *Pravda*, 3 Ocak 1918, 14 Ocak 1925 (yeni takvime göre olayın yıldönümü, on üç gün sonrası, 14 Ocak olmuştu), 21 Ocak 1926; Zinoviev, "Piat' let" elyazması, RGASPI, f. 324, op. 1, d. 267, l. 1-7, Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 14; Bonch-Bruevich, *Tri pokusheniie na V. I. Lenina*, s. 3-77; *Sovetskaia Rossiia*, 3 Ocak 1963; Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 229. Lenin'in o günkü konuşması yıllar sonra yayınlandı (*Pravda*, 17 Ocak 1929). Suikast girişiminin arkasında kimlerin olduğu belirsizliğini korudu. (Sağ) Sosyalist Devrimci Parti gazetesi olayı ayyuka çıkarırken Sosyalist Devrimcileri itibarsızlaştırmak için bizzat Bolşevikler tarafından düzenlendiğini ima ediyordu, fakat suikasta Sağ Sosyalist Devrimciler önayak olmuş, başkaları da beceriksizce uygulamış olabilir.

101 *Iz istorii VChK*, s. 95-6.

102 Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 97 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 130, op. 2, d. 1098, l. 8), s. 97 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB RF, f. 1, op. 2, d. 25, l: 1: Ivan Polukarov'un raporu).

Devletsiz anarşi ortamında Bolşevik tekeli şöyle işliyordu: Atıl fabrikalar, silah taşıyan sarhoşlar ve yağmacı Kızıl Muhafızlar, bilerek parçalanmış mali sistem, tükenen yiyecek stokları, Sol Sosyalist Devrimcilerin muğlak küçük ortaklığı, mülk hırsızlığı ile meşgul ve mücadele etmesi gereken spekülasyona gömülmüş etkisiz gizli polis – ve hepsinin üzerinde, feshinden hemen önce Geçici Hükümet 12 Kasım 1917'yi Kurucu Meclis seçim tarihi olarak belirlemişti.[103] Bu durum zengin bir mizaha da imkân tanımıştı: Rusya'nın Anayasal Demokratları, köylü, asker, denizci ve işçi oylarının sonucundan korktukları için demokratik bir seçime izin vermekte tereddüt etmişlerdi, ama şimdi diktatör Lenin demokratik seçimlerin yapılmasına karar verdi.[104] Anayasa uzlaşmasının askıya alınması ihtimali, Bolşevik Halk Komiserleri muhalifi ateşli sosyalistlerin bazılarının kafasını karıştırıyordu. Bu arada, üst düzey Bolşevikler arasında seçimi kazanabileceklerini düşünenlerin sayısı az değildi. Parti, elbette diğer katılımcıların propagandalarını baskı altına almaya çalıştı ve kendi basınında diğer seçeneklere yüklendi: Sosyalist Devrimcileri "koyun postu içinde kurt", Menşevik Sosyal Demokratları "karşı-devrimin yolunu temizleyen burjuvazinin köleleri", Anayasal Demokratları "kapitalist yağmacı" ilan ettiler. Sahne kitlesel sindirme ve aldatma üzerine kurulmuş gibiydi. Ancak inanılmaz bir biçimde Rusya ilk gerçek genel seçimini yaptı.

Seçimin organize edilmesi olağanüstü bir çabaya sahne olurken, yarım yüzyıl öncesinin köylü özgürleşmesinden beri belki de döneminin en büyük yurttaş girişimiydi. Süreci, gerçekten bağımsız on altı kişilik Rusya Seçim Kurulu denetlerken, yerel gözetim, bölgesel, il bazında ve komünal kurullarca gerçekleştiriliyordu. Bu bölgesel kurulları oluşturanlar, yargı ve çarlık döneminin *zemstvo*'su gibi, yerel idari kurum temsilcilerinin yanı sıra sovyet temsilcileri ve oylamaya katılan halktan kişilerdi. Şehir, ilçe ve idari seçim kurulları oy kullanacakların listelerini hazırladılar: Yirmi yaşından büyük tüm kadın ve erkekler.[105] Birbirine çok uzak yerlerde, savaş döneminde,

---

103 25 Ekim darbesinin hemen ardından Lenin'in aracısı Vladimir Bonch-Bruevich, Mariinsky Sarayı'na giderek feshedilmiş Geçici Hükümet'in idari işler başkanı, Geçici Hükümet'in kuşkulu kuruluş metninin –Mikhail Alexandrovitch'in "tahtı terk" manifestosu– yazarı Vladimir Nabokov'la (geleceğin roman yazarının babası) görüşmeye gitti. Nabokov, "beni eski bir dost gibi selamladı, dikkat çekecek kadar saygılıydı," diye yazıyordu. "Bolşevik otoritenin temelinin en az Geçici Hükümet kadar yasalara uygun olduğuna beni ikna etmeye çalışıyordu." Medlin ve Powers, *V. D. Nabokov*, s. 170-2. Aynı zamanda bkz. *Izvestiia*, 28 Ekim 1917: 2.

104 Başlangıçta Lenin oylamayı "ertelemeyi" düşündü. Troçki, *Lenin*, s. 110. Seçimi teyit eden 27 Ekim 1917 kararnamesi 12-14 Kasım tarihleri arasında yapılmasını da planladı. Bkz. *Dekrety Sovetskoi vlasti*, I: 25-6.

105 Kaluga ve Bessarabia bölgeleri, üç Uzak Doğu yerleşimi Kamachatka, Yakutsk ve Çin Doğu Demiryolu'ndan dönüş olmadı, oysa seçim yapılmıştı. Kuzey Kafkasya eyaleti Kuban-Karadeniz'de seçimler sadece başkent Yekaterinodar'da yapıldı.

yetmiş beş bölgede ve aynı zamanda cephede ve donanma filolarında (yaklaşık 5 milyon asker ve denizci oy kullandı) 44,4 milyon civarı insan gizli oylama ile oyunu kullandı. Finlandiya'da (kısa süre sonra bağımsızlıkları tanınacaktı), Alman işgali altındaki yerlerde (çarlık Polonyası, Baltık kıyılarının bir kısmı) ya da yeterince idari denetimin olmadığı Rus Türkistanı'nda oylama yapılmadı ve bazı bölgelerden gelen sonuçlar kayboldu. Meclisin esas toplantı günü olan 28 Kasım 1917'ye gelindiğinde oylama henüz tamamlanmamıştı, dolayısıyla da daha önce ilan edilen toplantı ertelendi. Bu durum Kurucu Meclis savunucularını kışkırttı ve o gün Tauride Sarayı'na yürüdüler. Lenin buna Anayasal Demokrat politikacıların "halk düşmanı" (Bolşevik karşıtlarının Lenin'in çetesi için daha önce kullandıkları bir ifade) olarak, daha koltuklarına oturamadan tutuklanmalarını öngören bir kararname ile karşılık verdi.[106] Lenin'in Kadetlerle ilgili 28 Kasım tarihli kararı, birisi hariç –Stalin– tüm Bolşevik Merkez Komite üyeleri tarafından kabul edildi.[107] Stalin'in neden karşı çıktığı belirsizdir. Ama yine de, ertesi gün Bolşevik Merkez Komitesi Lenin, Troçki, Sverdlov ve Stalin'i, "tüm acil meselelerde" karar verme yetkisi ile ödüllendirerek (tipik gizli kararname yöntemiyle) yeni siyasal düzeni resmiyete kavuşturdu.[108] Acil olmayan meselelerin neler olabileceğini ise bilmiyoruz.

Amirane güçlerin baskı ve dayatmalarına rağmen, seçim halk iradesinin ifadesiydi.[109] Tabii ki iki başkentin ötesinde tümüyle Avrasya ölçü alındığında, bir araştırmacının ileri sürdüğü gibi, 1918 ortalarında halk belirli partilerden ziyade bazı kurumlara (sovyet, asker komiteleri, fabrika komiteleri) daha fazla bağlılık gösteriyordu.[110] Ancak bu değişecekti, zira oylamada halka partiler arasında seçim seçeneği sunuluyordu. Kırsal alanda yaşayan, oy verecek sosyalist-olmayan bir çiftçi partisine de sahip olmayan nüfusun beşte dördü, oylarını büyük çoğunlukla köylü yönelimli Sosyalist Devrimcilere verdiler: Toplam oyun hemen hemen yüzde kırkını oluşturan yaklaşık 18 milyon kişi; diğer bir 3,5 milyon kişi Ukrayna Sosyalist Devrimcilerine oy verdi. Rusya Sol Sosyalist Devrimcileri 450 bin oy aldı (seçim listeleri hazırlandıktan hemen sonra ayrılmışlardı). Toplam SR oyları, katılımın beklenmedik derecede fazla olduğu en verimli tarımsal bölgelerde ve genelde tüm köylerde yüksekti: % 60-80 arası, buna karşın şehirlerde yüzde elli civarındaydı. SR en yüksek yüzdeyi, çiftçilik ve küçük sanayinin hâkim olduğu Sibirya'da yakaladı.

106 *Izvestiia*, 10 Aralık 1917: 3; *Dekrety Sovietskoi vlasti*, I: 165-6; Belov, *Iz istorii Vserossiiskoi Chrezvychainoi komissii*, s. 66-8; *PSS*, XXVI: 315; Tsvigun, *V. I. Lenin i VChK*, s. 15-7.

107 GARF, f. 130, op. 1, d. 1, l. 19-20; Volkogonov, *Trotsky*, s. 91.

108 *Protokoly Tsentral'nogo Komiteta RSDRP (b)*, s. 157 (29 Kasım 1917); *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 164; Troçki, *Stalin*, s. 240-1.

109 Radkey, *Russia Goes to the Polls*.

110 Holquist, *Making War*.

Seçimleri SR kazandı. Fakat SR partideki bölünme, radikal sosyalist yöne doğru daha da kayma eğiliminin gücünü gösteriyordu (Ukrayna SR'ı Rusya'daki benzerlerinden zaten daha soldaydı). Sosyal Demokratik oylar da tatminkâr seviyedeydi ancak bu durum Menşevik kanat için geçerli değildi; sadece Gürcü Menşevikler 660 bin oy toplayarak iyi iş çıkarmışlardı (Kafkasya'daki oyların yüzde otuzu); Rus Menşeviklerinin kazandığı 1,3 milyon oy, toplam oyun yüzde üçünden azdı. Bunun tersine Sosyal Demokrat-Bolşevikler için 10,6 milyon oy kullanılmıştı – sayılan oyların % 24'ü. Sekiz eyalette Bolşevik oyları % 50'nin üzerindeydi. Bolşevikler ve SR askerî oyları bölmüş, her ikisi de % 40 civarında oy almıştı ancak belirtmek gerekir ki, Bolşevik ajitasyonun uzağında kalan Karadeniz filosunda SR oyları Bolşevik oylarından 1'e 2 oranında daha yüksek iken, Bolşevik ajitatörlerin kolaylıkla ulaştıkları Baltık filosunda bu oran 1'e 3 Bolşevikler lehine idi. Bolşevikler Batı Ordu Grubu ve Kuzey Ordu Grubu'nun yanı sıra büyük şehir garnizonlarında ezici bir üstünlük sağladılar, Moskova ve Petrograd'da yerleşik askerler arasında % 80'e ulaştılar. Yani, Lenin'in de daha sonra kabul ettiği gibi, Bolşevikleri SR karşısında daha ağır bir yenilgiden başkent içi ve civarındaki asker ve denizci (üniformalı köylüler) oyları kurtardı.[111]

Sosyalist olmayan oy toplamı 3,5 milyondu ve bunun 2 milyonu Anayasal Demokratlara gitmişti. Böylelikle Kadetler % 5'in altında kalmıştı. Ancak Kadet oylarının neredeyse üçte birinin –yarım milyon civarı oy– Petrograd ve Moskova'da kullanılmış olması anlamlıydı. Bolşevikler iki başkentte toplam 800 bin oy toplamıştı, Kadetler ikinci sıradaydı (diğer yandan, Kadetler otuz sekiz eyalet başkentinin on birinde Bolşevikleri geçmişti). Yani, Bolşevizmin kalesi olan yerler aynı zamanda "sınıf düşmanlarının" da kalesiydi, bu da Bolşeviklerin yaşadığı yaklaşan "karşı-devrim" kaygısının kaynağıydı.[112] Belki de en önemlisi şuydu: Örgütlü sağ kanat siyaset hiçbir yerde görülmüyordu. "Devrimci demokrasi," yeniden toprak dağıtımı ve barış atmosferinin ortasında, Rusya seçmenleri ezici birçoğunlukla sosyalistlere oy verdi – her türden sosyalist parti toplamda oyların yüzde seksenini aldı.[113]

Bolşevikler, Bolşevik olmayanların beklediğinden daha iyi iş çıkarmışlardı. Bir anlamda, eski Rus İmparatorluğu'nun yaklaşık yarısı sosyalizm lehine ama Bolşevizm aleyhine oy kullandı: Seçmenlerin halk iktidarı, toprak ve barış istediği ama Bolşevik manipülasyon istemediği anlaşılıyordu. Ancak, diğer bir açıdan, Bolşevikler ülkenin stratejik merkezinin (Petrograd ve Moskova) yanı sı-

---

111 Lenin, *Sochineniia*, 2. ve 3. baskılar, XXIV: 631-49 (638'de).

112 Radkey, *Russia Goes to the Polls*, s. 16, 34-5; Znamenskii, *Vserossiiskoe Uchreditel'noe Sobranie*, s. 275, 338, 358, tablo 1 ve 2. Oylama seçmen listelerine göre nispi temsil sistemiyle yapılıyordu; beşten fazla bölgede aynı zamanda aday olunamıyordu; birden fazla bölgeden seçilenler tercih kullanıyordu.

113 Radkey, *Russia Goes to the Polls*, s. 14-23.

ra askerî seçmenler (başkent garnizonları ve Baltık denizcileri) arasında da seçim zaferi kazanmışlardı. Lenin için bu yeterliydi. Diğer partiler ve hareketler onun ve hatta daha önemlisi Bolşevizm'in kitlesel siyasal gücünü (daha 1917 yazında cephede görünür hale gelmişti) tartmakta geç kaldı. Lenin'in bir süre sonra kapatacağı, editörlüğünü yaptığı *New Life* gazetesinde Sosyalist Devrimci Nikolai Sukhalov 1917 Kasım ayında, "sahip olduğumuz 'Sovyet' rejimi değil, ama bunun yerine Lenin ve Troçki'nin diktatörlüğü ve onların diktatörlüğünün kandırdıkları asker ve silahlı işçilerin süngülerine dayandığını görmeyen yok," diye hayıflanıyordu.[114] Her ne kadar Bolşevikler bolca yalan ve aldatmacaya başvursa da esasen bir hile söz konusu değildi. Aslında Lenin'in diktatörlüğünün halk çoğunluğuyla paylaştığı unsurlar, sonrası ne olursa olsun savaşa son verilmesi, "devrimi savunmak" için şiddete başvurulmasına rıza ve yoksulların zenginlere karşı kararlı sınıf savaşı idi – bu düşünceler bölücü ama çekiciydi. Lenin, yaygın radikalizmden güç devşiriyordu.[115]

5 Ocak 1918 saat 16.00'da uzun süredir beklenen Kurucu Meclis, Duma'nın Tauride Sarayı'ndaki Beyaz Salon'da ve tehditkâr bir atmosferde toplandı. Bolşevikler sokakları silahlı yandaşları ve ağır silahlarla doldurmuştu. Elektriklerin kesileceği –Sosyalist Devrimci delegeler mumlarıyla gelmişti– ve cezaevi arabasının yolda olduğu söylentileri dolaşıyordu. İçeride, izleyicilerin bulunduğu bölüm, gürültücü denizci ve provokatörlerce doldurulmuştu. Kulakları tırmalayan soru yağmuru, silah mekanizmalarının çangırtısı ve süngü sesleri konuşmacıların sözünü kesiyordu.[116] Koltuk kazanan 800'e yakın delegenin 370-380'i Sosyalist Devrimci [SR], 168-175'i Bolşevik, diğer 39-40'ı Sol SR idi. Menşevik ve Anayasal Demokratlar 17'şer koltuk kazanmışlardı, fakat Anayasal Demokratlar yasadışı ilan edilerek katılmalarına izin verilmedi ve Menşeviklerin çoğu gelmedi.[117] Ukraynalı SR'ların uzak durması da çok önemliydi. Katılmayanlar ve tutuklamalar nedeniyle fiili katılımcı sayısı 400-500 arasındaydı.[118] Lenin eski hükümet bölmesinin perde ile ayrılmış bölümünde konuşmasını yaptı.[119] Bolşevik Kafkaslara liderlik

---

114 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 252. Sukhanov editörlüğü Maksim Gorki'den devralmıştı. *New Life* (*Novaya zhizn'*), Alman büyükelçi Kont Mirbach'ın suikaste uğramasının ardından 1918'de Bolşevikler tarafından kapatılmıştı.

115 Aslında, Kurucu Meclis gündemi ile yapılan bir Bolşevik toplantısında Lenin'in askıda asılı paltosundan bir tabanca çalınmıştı, failin toplantıya muhafızlık yapması gereken bir denizci olduğu tespit edildi. Hemen dışarıya çıkarılarak vuruldu. Iurii Fel'shtinskii, Brestskii mir, oktiabr' 1917 goda-noiabr 1918 g. (Moskova, 1992), s. 219.

116 *Pravda*, 20 Nisan 1924: 3 (Troçki).

117 Sviatiskii, *Kogo russkii narod izbral*, s. 10-1.

118 Znamenskii, *Vserossiiskoe*, s. 339; Protasov, *Vserossiiskoe Uchreditol'noe Sobranie*.

119 Kurucu Meclisi, halkın meclisi olarak ciddiye alan ılımlı Bolşeviklerin önünü kesmek için o ve Sverdlov toplantı gündemini değiştirdiler ve Kafkas Bolşeviklerin katılımını yönlendirdiler. Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 363; Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 88-92.

eden Nikolai Bukharin, John Reed tarafından isabetle tasvir ediliyordu: "Bir fanatiğin gözlerine sahip kısa kızıl sakallı bir adamdı – Lenin'den daha solda olduğu söyleniyordu."[120] Delegeler SR parti başkanı Victor Chernov'u oturum başkanı seçtiler. Bolşevikler, etkileyici sayılabilecek 153 oy alan –Chernov'dan 91 oy daha az– Sol SR, tanınmış terörist Maria Spiridonova'yı desteklediler. Bolşeviklerin Kurucu Meclis'in faaliyet alanını sınırlama çalışması başarısızlıkla sonuçlandı (237'ye 146). Lenin'e bağlı Baltık denizcilerinin lideri, Bolşevik delegelerin dışarı çıkacağını duyurdu; Spiridonova da dahil Sol SR delegeleri daha sonra salonu terk ettiler.[121] On iki saat içeride kaldıktan sonra, saat 04.00 sırlarında, Baltık filosundan bir denizci Chernov'un omuzuna hafifçe vurarak (ya da kolundan çekerek), Bolşevik donanma komiserinin "içeride bulunanların salonu boşaltmalarını istediğini," yüksek bir tonda söyledi. Chernov'un "sizin için bir sakıncası yoksa buna Kurucu Meclis karar versin," diye yanıtlamasının üzerine denizci, "size salonu terk etmenizi öneririm zira geç oldu ve muhafızlar çok yorgun," dedi.[122] Chernov hızla bazı yasaları oylamanın ardından 04.40'ta oturumu kapattı. 6 Ocak öğleden sonra delegeler yeni oturum için geldiklerinde, nöbetçiler girmelerine izin vermedi.[123] Rusya Kurucu Meclisi sadece bir günün ardından, bir daha toplanmamak üzere sona erdi. (Hatta, orijinal toplantı tutanakları Chernov'un göçmen olarak gittiği Prag'daki konutundan çalınacaktı.)[124]

Bolşevik tehditleri sır değildi.[125] Henüz açılmadan önce Troçki, Kurucu Meclis ile ilgili olarak, "iktidarı hiç kimseyle paylaşacak değiliz," diyordu. "Eğer yarı yolda durursak, o devrim olmaz, ölü çocuk doğar... yanlış bir tarihsel doğum olur."[126] Sosyalist Devrimci Parti, Güneybatı, Romanya ve Kafkasya cephelerine kararlılıkla ulaşmıştı, fakat yine de SR liderliği başkente

120 Reed, *Ten Days* [1919], s. 248.

121 Mal'chevskii, *Vserossiiskoe*, s. 217; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, V: 180-1.

122 Mal'chevskii, *Vserossiiskoe Uchreditol'noe*, s. 110.

123 Bazı araştırmacılar Kurucu Meclis'in başarısızlığından Geçici Hükümet'i sorumlu tutarlar: Eğer seçimler erken yapılsaydı "elbette bir parlamenter rejimin başarı şansı olabilirdi." Gill, *Peasents and Government*, s. 98. Aynı zamanda bkz. Jonathan Frankel, "The Problem of Alternatives", Frankel, *Revolution in Russia*, s. 3-13. Kerensky Kurucu Meclis'e katılmak istemiş olabilir, ancak delege seçilmemiş, SR partisinin Merkez Komitesi tarafından reddedilmişti. Vishniak, *Vserossiiskoe uchreditel'noe sobranie*, s. 106; Vishniak, *Dan' proshlomu*, s. 365. Vishniak (doğum 1883), Kurucu Meclis'te sekreterdi ve cesaretle tutanakları kayda geçti, Bolşevizm ile mücadele etmeye çalıştı, kendisini Kiev hapishanesinde buldu ve 1919 Nisan'ında Paris'e göç etti.

124 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 177-8 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv UNO OGPU, 17 458, cilt II: 215).

125 Moisei Uritsky, denetleme görevine geldiği "Kurucu meclis'i toplayacak mıyız?" diye soruyordu. "yoksa dağıtacak mıyız? Belki; bu koşullara bağlı." Chamberlin, *Russian Revolution*, I: 368.

126 Volkogonov, *Trotsky*, s. 121 (atıfta bulunduğu kaynak, Trotskii, *Sochineniia*, XVII/i: 201). 19 Aralık 1917'de Troçki,"Menşevizm'in belini kırmak için proleter devrimin demir silindirine başvurdu." Bunlar, Troçki'nin eski partisinden olanlarla birlikte Sosyal Demokrat yoldaşlardı. Volkogonov, *Trotsky*, s. 78.

askerî birlikler getirmede başarısız oldu, hatta Petrograd garnizonundan gelen silahlı desteği de kabul etmedi.[127] Bazı SR liderleri zor kullanımını ilkesel düzeyde reddediyordu; çoğunluk, seçilmiş meclisin korunması için gönüllü askerlerin harekete geçirilmesinin Bolşevikler için yok etme nedeni yaratacağından çekiniyordu, gerçi bu zaten yapılıyordu.[128] Kırsal alanda Kurucu Meclis'in savunulması için herhangi bir mecburiyet hissi yaşanmadı, zira bölgesel valilerden yerel polise ve toprak yöneticilerine [soylu toprak sahibi sınıf mensubu olması gereken ve devlet tarafından köylere atanan idari ve hukuki otorite – ç.n.] tüm çarlık görevlilerinin yerini köylü öz-yönetimleri almıştı.[129] Başkentte, aralarında fabrika işçilerinin de bulunduğu on binlerce protestocu Kurucu Meclis'i kurtarmak için Tauride Sarayı'na yürüdü, fakat Bolşevik yanlıları onlara ateş açtı.[130] Şubat ve Temmuz 1917'den beri ilk kez Rus şehirlerinde siviller siyasal nedenlerle vuruluyordu, ancak bu yaptıkları Bolşeviklerin yanına kâr kaldı.

Petrograd Sovyeti'nin varlığı, halkın Kurucu Meclis'e yönelebilecek ilgisini azalttı.[131] Lenin Bolşevikleştirilen Sovyet'i demokrasinin bir "üst biçi-

---

127 Radkey, SR'nin zayıflığını veri alarak, Kurucu Meclis "gücünü kaybedecek," yorumunu yapıyordu. Radkey, *Sickle Under the Hammer*, s. 466.

128 Birkaç muhafız alayı, yaklaşık 10 bin askeriyle, istek halinde silahlarıyla toplanacaklarını taahhüt ettiler, fakat Sosyalist Devrimcilerin liderliği silahlı savunma istemiyordu. SR Merkez Komitesi, Kurucu Meclis'in zora dayalı savunmasına ilişkin çabaları tespit etmek üzere komisyon kurmanın ötesine geçmedi. B. F. Sokolov, "Zashchita vserossiiskogo uchreditel'nogo sobraniia," Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii,* XIII: 5-70 (41-4'te), 50, 60-1; Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 380-4; *Istochnik*, 1995, I: 25-40; Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 95 (atıfta bulunduğu kaynak, Sokolov ve Bakhmeteff Archive, Zenzinov Collection, SR Central Committee Protocols, s. 18-9. Ancak daha sonra, Sosyalist Devrimciler, "5 Ocak'ta zor kullanma girişimi olmadı; bunun sebebi istemememiz değil gücümüzün olmamasıydı," diye iddia ettiler. *Pravda*, 15 Haziran 1922 (Likhach). Menşeviklerin de Bolşevik dayatmacılığına karşı bir cevabı yoktu. Kurucu Meclis'in açılışından kısa bir süre önce, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi-Menşevik yaklaşık 100 delegenin katılımıyla bir kongre düzenledi. Yuly Martov'un sunduğu önergede (çoğunluğun desteğini kazanmıştı) Bolşevizm, son derece yerinde bir ifadeyle "kesintisiz anarşi rejimi" olarak yaftalanıyordu. Ancak Martov'un kendi pozisyonu da savunulabilir değildi: Bolşevikler iktidarı paylaşmaya istekli olmadıkları halde ve Martov'un düşüncesine göre, verili tarihsel aşamada Rusya'da gerçek sosyalizm mümkün olmadığı halde, Menşevikleri tüm Sosyalistlerin katıldığı –Bolşeviklerle de– bir koalisyon için çaba harcamaya çağırıyordu. Süregiden, burjuva mülklerinin kamulaştırılmasına bel bağlıyor ve işçilerin, tarihin burjuva devrimi evresini sürdüreceğini düşünüyordu. Burbank, *Intelligentsia and Revolution*, s. 13-6 (atıfta bulunduğu kaynak *Novyi luch*, 3 Aralık 1917: 4); Haimson, "The Mensheviks."

129 Figes, *Peasent Russia, Civil War*, s. 40-69.

130 9 Ocak 1918'de Moskova'da 2 bin kadar gösterici yürüdü; en az otuzu ezilerek öldü ya da vuruldu. *Pravda*, 22 Ocak 1918: 3 ve 24 Ocak 1918: 3; Yarkovsky, *It Happened in Moscow*, s. 267-75; Colton, *Moscow*, s. 87 (atıfta bulunduğu kaynak, Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii Moskovy [TsAOPIM], f. 3, op. 1, d. 46, l. 296.

131 Vishniak, *Dan' proshlomu*, s. 289; Gorkii, *Nesvoevremmenye mysli i rassuzhdenii*, s. 110-1; Mal'chevskii, *Vserossiiskoe uchreditel'noe sobranie*; Radkey, *Sickle Under the Hammer*, s. 386-416; Noviatskaia, *Uchreditel'noe sobranie*; Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 123-5; Bailey, "The Russian Constituent Assambly of 1918"; Avrich, *Anarchist Portraits*, s. 107-9. Kış Sarayı

mi" diye niteliyordu; Britanya ve Fransa'da görülen yöntemsel türden, diğer bir deyişle burjuva türden değildi, bir sosyal adalet demokrasisi ve (alt sınıf) halk iktidarıydı. Lenin'in, ezici bir ağırlıkla sosyalist olan Kurucu Meclis'i "burjuva" demokrasisiyle eşitlemesini herkes kabul etmiyordu, ama onun yaklaşımı Rusya'da yaygın biçimde yankısını buldu.[132] Sovyet'in Sverdlov hâkimiyetindeki merkez yürütme komitesinin, Kurucu Meclis'in hemen ardından, 10 Ocak tarihi için önceden planladığı Üçüncü Rusya Sovyetleri Kongresi dağılacaktı.[133] Delegelerin çoğu toplantıya itirazla boykot etti, ancak katılanlar Kurucu Meclis'in zorla kapatılmasına geriye dönük olarak meşruiyet kazandırdı.[134]

Troçki'nin başarısızlığı

Barış! Tüm ülkeler, tüm halklar için derhal evrensel barış: Bolşevizm'in başarısı, diğer her şeyden önce, nefret edilen savaştan çıkma sözüyle sürdürüldü. Ancak İkinci Sovyet Kongresi'nde Lenin birdenbire ağız değiştirmeye başladı. "Yeni iktidar her şeyi yapacaktır," diye söz veriyordu, "ancak sadece süngülerimizi toprağa saplayarak savaşa son verebileceğimizi söylemiyoruz... bugünden yarına barış yapacağız demiyoruz."[135] (Söylediklerine dair gazete haberlerinde bu cümleler çıkarılmıştı.) Kongre'nin "Barış Kararnamesi" –"süregiden savaşta rol alan en büyük güçler" olarak İngiltere, Fransa ve Almanya'ya değiniyor ama Birleşik Devletler'den söz etmiyordu– tüm savaşan tarafları üç aylık bir ateşkese uymaya ve "ilhak olmaksızın, tazminat

baskınında Zhelznyakov'un da yer aldığı söyleniyordu. 1919 yılında, 24 yaşında iç savaşta Beyazların top atışıyla öldürüldü.

132 Lenin Kurucu Meclis konusunda, biri dağılmasından önce diğeri ise sonra olmak üzere iki ayrı tez kaleme aldı. GARF, f. 130, op. 1, d. 7, l. 15-6, Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 21; *Pravda,* 12 Ocak 1917, yeniden yayınlandığı kaynak, *PSS,* XXXV: 162-6. Tam da Lenin ve Sverdlov'un hesapladığı gibi, Sol Sosyalist Devrimciler, Halk Komiserleri Konseyi'nde küçük görevler almaya başladıktan sonra, Kurucu Meclis'i savunma konusunda daha az kararlılık gösterir oldular.

133 Keep, *Debate on Soviet Power*, s. 247. 1917 yılında Aralık ayının 24'ünden 27'sine kadar Lenin kısa bir süreliğine Finlandiya yakınlarına tatile gitti. (Stalin 27 Aralık'ta "Halk Komiserleri Konseyi Başkanı adına" Putilov Fabrikası'nın kamulaştırılması ile ilgili kararnameyi imzaladı; Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 14). Lenin, dinlenmek yerine yazmaya devam etti. Zaten, Kurucu Meclis'in Bolşevik vekilleri haber vermeden, Lenin'i götürmek üzere Finlandiya'ya çıkageldiler.

134 Eşzamanlı olarak iki kongre gerçekleşiyordu: Köylü vekillerinki, işçi ve asker vekillerinki; 12 Ocak 1917'de birleştiler. Sovyet Kongresi'nde, "Rusya'dan ayrılmak da dahil, tüm halkların kendi kaderlerini tayin hakkı" yeniden onaylandı. *Tret ii vseossiiskii s"ezd sovetov rabochikh, soldatskikh i krest'ianskikh deputatov* (Petrograd, 1918), s. 73.

135 Oldenbourg, *Le coup d'état bolchéviste*, s. 169-70, 73-4. Ertesi gün kongre "Barış Kararnamesi'ni" onayladığında Lenin, "savaşlar savaşmayı reddederek sona ermez, tek taraflı bitirilemez," uyarısını yineledi. Kotel'nikov, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 62.

olmaksızın, demokratik ve acil barış" görüşmelerine başlamalarını talep ediyordu. (Diğer Bolşevik bildirileri, savaşan tarafların halklarını hükümetlerini alaşağı etmeye çağırıyordu.)[136] Lenin ve Stalin Rus birliklerine savaştan vazgeçmeleri yönünde telsiz talimatları gönderdiler – hiç de gerekli değildi. Lenin Alman askerî karargâhına koşulsuz ateşkes öneren şifresiz bir mesaj gönderdi, böylelikle İtilaf devletlerinin de mesajı alacağını biliyordu (aldıklarında, onun Alman ajanı olduğu yönündeki inançlarının doğru olduğunu düşündüler). Britanya ve Fransa Bolşevik rejimi tanımayı reddetti ve ne Barış Kararnamesi'ne ne de Troçki'den gelen notlara yanıt verdiler. İtilaf devletleri Rusya'nın askerî karargâhına tebliğler gönderiyordu.[137] Bu arada, Troçki için çalışmakta olan bir denizci, Rus dışişlerinin kasalarını boşaltarak çarlığın Britanya ve Fransa ile yaptığı gizli ilhak anlaşmalarını buldu: Troçki, belgeleri yayınladı ve "emperyalistler" olarak tanımladığı İtilaf devletlerini itham etti.[138] (Müttefik ülkelerde basın, neredeyse tümüyle, ortaya saçılan belgeleri yayınlamadı.)[139] Artık iyice yaklaşmış olan Alman ordusuyla ilgili olarak ne yapılabileceği belirsizdi.

Petrograd'ın 650 kilometre güneybatısında bulunan Rusya başkomutanlığı Ekim darbesinde rol almamıştı, ancak 1917 Şubat'ında çarın tahttan çekilmesini isteyerek hızlandırdıkları devrim tarafından harap edilmişlerdi. 8 Kasım 1917'de Lenin ve Troçki, Rusya'nın kırk bir yaşındaki başkomutan vekili General Nikolai Dukhonin'e –Kornilov'un eski kurmay başkanı– Almanlar ile ayrı bir barış müzakeresine başlaması için mesaj gönderdiler. Dukhonin, Rusya'nın müttefiklerine ihanet emrine uymayı reddetti. Lenin, "karşı-devrimin" savaşın devamından yana olduğunu göstermek için yazışmayı tüm birimlere gönderdi. Aynı zamanda Dukhonin'i görevden alarak yerine otuz iki yaşındaki Nikolai Krylenko'yu getirdi. Krylenko, o güne kadar, subay sınıfının en düşük rütbesine sahipti (teğmen).[140] 20 Kasım 1917'de, Bolşevik yan-

136 Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, IV: 285-6; Kennan, *Russia Leaves the War*, s. 75-6.

137 Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 268-75.

138 *Izvestiia*, 10 Kasım 1917, tercümesinin yer aldığı kaynak, Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 242-4; Iroshnikov, *Sozdanie*, 166-7; *DVP SSSR*, I: 11-4.

139 Warth, *The Allies*, s. 168.

140 Yeni otoritenin ordu ile ilişkisinin gerçeküstü niteliği, "Genevan" olarak tanınan (devrim öncesi sürgün günlerinden) Aleksandr Ilin (doğum 1894) tarafından yakalanmıştı. Ilin yeni sovyet komiserliğine sekreter olarak atanmıştı ve St. Petesburg Moika Kanalı kıyısındaki çarlık savaş bakanlığının lüks ofislerini görme fırsatı oldu: "Lüks mobilyalar, duvar kâğıtları, kapı ve pencerelerde ipek perdeler, aynalar, oymalı avizeler ve kelimenin tam anlamıyla ayakların gömüldüğü kalın halılar." Ilin ve diğer Bolşevik idareciler, otoritelerinin "demokratik niteliğini" göstermek için, "askerlerin beslendiği kabak çorbasını" yemekte ısrar ettiler. Aynı zamanda, Ilin, otoritesi kabul edilmediğinde Krylenko'nun nasıl saldırıya geçtiğini de hatırlıyordu ("küçük gövdesinden gerçek bir güç aurası yayıyordu"). Bu amirane tavır, "demokratik" kabak çorbası diyetine rağmen, yine de Ilin'i rahatsız etmiyordu. "Yalana ve iftiraya maruz kaldığımız, otoritemizi tanımanın kısmen reddedildiği bu koşullarda," diyordu Ilin, "kararlı bir çizgi izlemek

lısı bir tren dolusu asker ve denizci ile Mogilyov'a geldi. Dukhonin usulen görevi ona devretti.[141] Kaçmayı seçmeyen Dukhonin, Kerensky'nin adamlarına teslim oldukları günden beri (Eylül 1917) manastır hapishanesinde tutulan General Kornilov ve diğer üst düzey çar yanlısı subayların kaçmasına engel olmadı. Kaçışı fark eden öfkeli asker ve denizciler Dukhonin'i vurdular ve yüzüstü yerde yatarken süngülediler, birkaç gün boyunca çıplak bedenini silah talimi için hedef olarak kullandılar.[142] Krylenko ya onlara engel olamıyordu ya da engel olmayı istemiyordu. Kendisinden önceki generaller Alekseyev ve Brusilov'dan farklı olarak teğmen tüm savaş alanlarını dolaşmadı. Ama durumu doğru okuyordu: Rus ordusunun cesareti kırılmış değildi; artık fiilen mevcut bile değildi.

Almanya'nın da uzlaşma aramak için nedenleri vardı. Doğu cephesi boyunca Alman ve Rus askerlerin kendiliklerinden müzakere ettikleri ateşkes arayışları yaygınlaşmıştı. Bazı uzmanlar, 1917-1918 kışı için Almanya'da yiyecek kıtlığı ve iç huzursuzluklar olacağını tahmin ediyorlardı, bu durum Avusturya-Macaristan için daha hayati bir tehlikeydi. Batı cephesinde Fransa ve Britanya ile şiddetli çatışmalar sürüyordu ve şimdi İtilaf devletlerine bir de Birleşik Devletler katılmıştı. Ludendorff, batı cephesinde baharda bir saldırı için tüm güçlerini birleştirmeye karar verdi – belki de doğu cephesinden kopup gelecek birlikler faydalı olabilirdi. Tüm bu düşünceler ve doğu cephesindeki muazzam kazanımları konsolide etme arzusu Merkez Güçleri, müzakerelere geçmenin başlangıcı olarak, 15 Kasım 1917'de (Batı'da 28 Kasım) Bolşeviklerin ateşkes teklifini kabul etmeye itti.[143] Bolşevikler, her ne kadar ayrı değil genel bir barıştan yana olsalar da İtilaf devletleri görüşmelere katılmayı defalarca reddettiler ve bunun üzerine Lenin ve Troçki, "Müttefik ülke burjuvazileri bizi [Merkez Güçlerle] ayrı bir barış anlaşması yapmaya zorlarsa kendileri sorumlu olurlar," açıklamasını yaptılar.[144] Görüşmeler için Bol-

---

çok önemliydi. Nihayetinde, otoritenin bu haliyle kabulü için kendi yeterliliğine inanması ve bu inanca uygun davranışla başkalarını ikna etmesi zorunluydu." Il'in-Zhenevskii, *Bol'sheviki u vlasti*; Il'in Zhenevskii, *Bolsheviks in Power*.

141 Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 232-42, 264-8; Spiridovich, *Istoriia bol'shevizma v Rossii*, s. 406-7; Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, II: 380-401.

142 *Novaia zhizn'*, 13 Aralık 1917; *Russkoe slovo*, 6 Aralık 1917; Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 267-8; Masaryk, *Making of a State*, s. 163-4. Dukhonin, öldürülmesinden sadece 17 gün önce, 3 Kasım 1917'de vekâleten başkomutanlığı devraldı.

143 Fischer, *Germany's Aims*, s. 477; Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, II: 400-1; *Sovetsko-Germanskie otnosheniia*, I: 108; Niessel, *Le triomphe des bolschéviks*, s. 187-8.

144 *Pravda*, 15 Kasım 1917: 1; Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 258-9. Aynı zamanda bkz. *Izvestiia*, 2 Aralık, 3 Aralık, 4 Aralık, 5 Aralık, 6 Aralık, 9 Aralık 1917; Kamenev, *Bor'ba za mir*. "Genel barış" olması durumunda Almanlar, Belçika, Kuzey Fransa, Sırbistan, Romanya, Polonya, Litvanya ve Kurlandiya'dan çekilmeyi taahhüt ediyor, böylelikle müttefiklerin bu bölgeleri kurtarma için savaşmaya devam etmeleri gerektiği iddialarının önünü kesmeyi hedefliyordu. Fakat bu taahhüt samimiyetsizdi. Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 136.

şevikler Rusya kontrolündeki (ve II. Nikolay'ın tahttan çekildiği) Pskov'u önerdiler ancak Almanlar, artık Alman komuta bölgesi olan çarlık toprağı Brest-Litovsk Kalesi'ni seçti.[145] 2 Aralık'ta (Batı'da 15 Aralık) ateşkes anlaşması orada hemen imzalandı. (Anlaşmayı hemen ihlal eden Almanlar altı bölüğü batı cephesine kaydırdılar.)[146] Bir hafta sonra barış görüşmeleri başladı.

Bolşevik Karl Radek –Habsburg Lemberg'de (Lwów) Karl Sobelsohn olarak doğmuştu– gelir gelmez trenin penceresinden Alman askerlerine savaş karşıtı propaganda yapmaya başlarken, onları komutanlarına başkaldırmaya çağırıyordu.[147] Masanın etrafında Alman Dışişleri devlet sekreterliğinden Baron Richard von Kühlmann, Doğu'daki Alman orduları kurmay başkanı Tümgeneral Max Hoffman vardı, Radek öne doğru eğilmiş duman tüttürüyordu. Gazinodaki açılış yemeğinde Rus delegasyonunun Sol SR'li bir mensubu, toplantının konuğu Bavyera Prensi Mareşal Leopold'e, bir çarlık valisine yönelik suikastini anlatıyordu. Bolşevik delegasyonu başkanı Adolf Joffe –Avusturya dışişleri bakanı Kont Ottokar Czernin kasıtlı bir biçimde Yahudi olduğunu söyleyince– "devrimi sizin ülkenizde de yükselteceğimizi görmeyi umuyorum," dedi.[148] Rus Yerleşme Mıntıkası'nın ve Kafkasya'nın solcu insanları, soylu Alman aristokratlarına ve dünyanın en korkunç askerî kastının komutanlarına karşı kavga pozisyonu alıyorlardı.[149] Başlangıçtaki bazı yanlış anlamaların ardından, Bolşeviklerin "tazminatsız ve ilhaksız barış" taleplerinin asla karşılanmayacağı kısa süre sonra anlaşıldı; Alman ve Avusturya delegasyonu "kendi kaderini tayin hakkını" hatırlatarak Rusların, Polonya, Litvanya, Batı Letonya'nın –ki hepsi 1914-1916'da Merkez Kuvvetlerce işgal edilmişti– bağımsızlıklarını tanımasını istediler.[150] Savaş geriliminin Almanya ve Avusturya-Macaristan'da devrime yol açmasının (eğer savaş İtilaf devletleri sivil cephelerini daha önce çökertmezse) Bolşeviklerin yegâne beklentisi olduğu anlaşılıyordu.[151] İkinci "müzakere" toplantısına, bir oyalama sahneye koymak üzere Lenin Troçki'yi gönderdi.[152] Bolşevikler, Almanları görüşmelerin açık yapılmasına ikna etti ve bu durum dışa yönelik tavır-

145 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 9, l. 23.

146 Buchan, *History of the Great War*, IV: 135. Bu birlikler batı cephesinden Riga'ya, 1917 sonlarında, henüz getirilmişti. Ludendorff, *My War Memories*, II: 34.

147 Freund, *Unholy Alliance*, s. 3. Radek Avusturya pasaportunu 1918'e kadar muhafaza etti.

148 Ottokar, *In the World War* [1920], s. 246; Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 113.

149 Troçki konuyu biraz farklı aktarıyor: *History of the Russian Revolution to Brest-Litovsk*, s. 5.

150 *Sovetsko-germanskie otnosheniia*, I: 194-6.

151 *Yaygın* (Birleşik Devletler'den alınan kredilerin yanı sıra sömürgelerine de sırtını yaslayan Fransa ve Britanya) değil ama *yoğunlaşmış* (Rus İmparatorluğu ve Almanya) mobilizasyon yaşayan toplumların en büyük kayma ve toplumsal kargaşalara sahne olduğu, Michael Geyer tarafından ikna edici biçimde anlatılıyor. Geyer, "The Militarization of Europe", s. 65-102.

152 *Izvestiia*, 2 Mart 1922 (Joffe).

lar sergilemeyi teşvik etti, Troçki Brest-Litovsk performansı ile uluslararası ün kazandı. Bolşeviklerin siyasal rakiplerine karşı baskısı konusunda Almanların uzun eleştirilerini gülümseyerek dinleyen Troçki, konuşma sırası geldiğinde içini dökecekti: "Biz grevcileri değil onlara karşı lokavt yapan kapitalistleri tutukluyoruz. Biz toprak talep eden köylüleri vurmuyoruz, toprak sahiplerini ve onları vurmaya çalışan görevlileri tutukluyoruz."[153]

Kısa süre sonra Troçki, anlaşma olmaksızın görüşmelere son verilmesini önermek üzere Lenin'e bir telgraf çekti. Lenin, "Stalin ile görüşüp yanıt vereceğim," diye karşılık verdi. Yanıtın, 1918 Ocak ayı başında bir ara verilmesi şeklinde olduğu anlaşılıyordu ve bu sırada Troçki istişarelerde bulunmak için Petrograd'a döndü.

8 Ocak'ta, Kurucu Meclis'in zorla dağıtılmasından iki gün sonra ve "orduda açlığın başlaması birkaç günlük bir mesele" uyarısının yer aldığı ve Mikhail Bonch-Bruevich'in getirdiği resmi raporun hemen ardından, Bolşevik Merkez Komitesi Almanya konusunu görüşmek üzere toplandı.[154] Lenin ısrarla darbeyi istediği günlerde Almanya'nın devrime yakın olduğu iddiasındaydı ama şimdi ağız değiştirmişti: Dünya devrimi bir hayal diyordu, ama Rus Sosyalist devrimi gerçek; ikincisinin kurtarılması için Almanların her tür şartını kabul etmeyi öneriyordu.[155] Troçki, tavize gerek olmadığını zira Almanya'nın savaşa devam etmeyeceğini söyleyerek karşı çıktı. Fakat Nikolai Bukharin'in önderlik ettiği ve aralarında Dzierzynski, Mezynski ve Radek'in de yer aldığı kendine özgü bir Bolşevik grup, *Rusya'nın* yeni bir savaş başlatmasını savunuyor, Lenin'in yaklaşımını bozguncu addediyordu. Böylelikle Merkez Komite üçe bölündü: Taviz (Lenin); zaman kazanma ve blöf (Troçki); Avrupa devrimini hızlandırabilmek için devrimci partizan savaş (Bukharin). 9 Şubat'ta toplantıda oy kullanan on altı Merkez Komite üyesinden sadece üçü –başta Stalin– Lenin'in yanında saf tuttu.

Stalin, "Troçki'nin yaklaşımı doğru değil," diyor ve ekliyordu, "Batı'da devrimci bir hareket yok, hiçbir şey yok, sadece potansiyel var ve buna güvenemeyiz. Almanların bir saldırı başlatması buradaki karşı-devrimi güçlendirir." Devam ediyordu, "Ekim'de kutsal bir savaştan söz ediyorduk, zira bize Batı'da devrimin sadece 'barış' sözcüğü ile kışkırtılabileceği söylenmişti. An-

153 *Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference*, s. 82; Troçki, *My Life*, s. 311, 319-20; Troçki, *Lenin*, s. 128.

154 Pavliuckenkov, *Krest'ianskii Brest*, s. 22 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 130, op. 2, d. 11, l. 20: Artık Kızıl genelkurmaya başkanlık eden eski çarlık subayı Mikhail Bonch-Bruevich'in Halk Komiserleri Konseyi'ne sunduğu rapor).

155 *Pravda*, 24 Şubat 1918: 2-3 (7 Ocak tarihli Lenin tezleri); Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 500-5; *PSS*, XXXV: 243-51; Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 139. Yaklaşan Sovyet Kongresi nedeniyle ülkenin her bölgesinden Bolşevik parti görevlileri şehirdeydi ve Lenin elli bölge parti başkanını, bir baskı grubu olarak kullanabilme umuduyla, Merkez Komite toplantısına dahil etti. Debo, *Revolution and Survival*, s. 72-90.

cak bu yanlıştı."[156] Bukharin, tersine, "Troçki'nin yaklaşımının" –Berlin ve Viyana'daki işçilerin greve çıkmasını beklemek– "en doğrusu olduğuna" karar veriyordu. Troçki'nin önerisi (Savaşa son ver, barış anlaşması yapma, askerî seferberliği durdur), 7'ye 9 kabul edildi.[157] Toplantıdan sonra Lenin, çoğunluğun "taktiklerde hızlı ve keskin değişiklikler yapmayı gerektiren değişen koşulları göz önüne almadığını" yazdı.[158] Lenin buydu: Rus sosyalistlerini yumuşatacak her tür tavize öfkeyle karşı çıkıyor, ama Komünistlerin Alman militaristlerine küçük düşürücü tavizler vermesini istiyordu.

10 Ocak 1918'de Üçüncü Sovyet Kongresi toplandı (18'ine kadar sürdü). Bolşevik delegeler az bir farkla fazlaydı (delegeler gelmeye devam ediyordu ve toplantı sonunda 1.647 delegenin 860'ı Bolşevik idi). Tauride Sarayı'nda yapılan toplantıda gelecekteki herhangi bir Sovyet kararnameleri kitapçığında yeni dağıtılan Kurucu Meclis'e yapılacak göndermeleri ortadan kaldıracak bir kararname geçirildi. Milliyetler komiseri olarak Stalin bir rapor sundu ve kongre, Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'ni (RSFSR) resmen ilan etti. Kurucu Meclis üzerine konuşurken Stalin, "Amerika'da genel seçimler yapılıyor ve iktidara gelenler milyarder Rockefeller'in maiyetindekiler. Bu doğru değil mi? Biz burjuva parlamentarizmini gömdük ve Martovcular bizi Şubat Devrimi dönemine geri götürmeye çalışıyor. (Kahkahalar, alkışlar.) İşçilerin temsilcileri olarak, halkın sadece oy atanlar değil yönetenler olmasına ihtiyacımız var. Otoriteyi elinde bulunduranlar, seçenler ve oy verenler değil, hükmedenlerdir."[159] Troçki Brest-Litovsk ile ilgili bilgi sundu. Britanyalı bir hayranı, "Troçki müthiş konuşmasını tamamladığında," diyordu, "muazzam Rus işçileri, askerleri ve köylüleri topluluğu ayağa kalkarak Enternasyonal'i söyledi."[160] Ancak, devrimci savaş eğilimine rağmen kongre şu ya da bu yönde bağlayıcı bir karar almaktan kaçındı. 17 Ocak'ta (Batı'da 30 Ocak) Troçki daha fazla zaman kazanabilmek için Brest-Litovsk'a döndü.

Ertesi gün Petrograd'da Bolşevik Merkez Komitesi, olası ayrı bir barışı tartışmak üzere bir parti kongresi toplayıp toplamamayı görüştü. Lenin, "ne parti kongresi?" diye patladı. Sverdlov, tam katılımlı bir parti kongresinin yeterince hızlı toplanamayacağından hareketle bölge temsilcileriyle istişare önerdi. Stalin partinin pozisyonunun yeterince belirgin olmamasından yakındı ve tutumunu değiştirerek, "ara yaklaşımın –Troçki'nin yaklaşımı– bu zor durumdan çıkış sağlayacağını," öne sürdü. Stalin, "farklı yaklaşımların

---

156 *Protokoly Tsentral'nogo Komiteta RSDRP (b)*, s. 171; *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 177.

157 *Protokoly Tsentral'nogo Komiteta RSDRP (b)*, s. 173. Aynı zamanda bkz. *VII ekstrennyi s"ezd RKP (b), mart 1918 goda*, xxvi-xxvii; Krupskaya, *Reminiscences*, s. 448.

158 *PSS*, XXXV: 253-4.

159 *Pravda*, 17 ve 18 Ocak 1918; *Sochineniia*, IV: 36-7.

160 Price, *My Reminiscences*, s. 224-5.

sözcülerine daha fazla kendilerini ifade fırsatı verilmesini ve belirgin bir pozisyona ulaşmak için yeni bir toplantı çağrısı yapılmasını," önerdi.[161] Troçki'ye göre dağılmakta olan sadece Rusya'nın savaş girişimi değildi. Merkez Kuvvetler de muazzam bir gerilim içindeydiler: Almanya'da grev dalgası bastırılmıştı, fakat Britanya ablukasının sebep olduğu kitlesel yoksunluk sürüyordu; Avusturya, Almanya ve hatta Bulgaristan'a acil yiyecek için yalvarıyordu.[162] Ancak, bu arada, Almanlar ellerindeki kozu oynadı: Merkezi Rada olarak bilinen Ukrayna hükümetinden –sosyalist fakat Bolşevik olmayan– bir delegasyon Brest-Litovsk'ta boy gösterdi. Alman sivil siyasetçilerin lideri, yirmili yaşlarında olan bu grubu "genç delikanlılar" (*Bürschchen*) diye adlandırmıştı ve 27 Ocak'ta (Batı'da 9 Şubat) Almanya tam zamanında onlarla bir anlaşma imzaladı.[163] Bunu umursamayan Rusya'nın Kızıl Muhafızları, bu noktada, Kiev'de Merkezi Rada'yı görevden aldı.[164] Merkezi Rada temsilcileri Almanya ve Avusturya'ya, Bolşevik güçlere karşı askerî destek ve Avusturya'nın Galiçya ve Bukovina bölgesinde bir Rutenya (Ukrayna) özerk bölgesinin tesisine karşılık, Ukrayna tahılları, manganez ve yumurta göndermeyi taahhüt etmişti. (Avusturyalı Czernin bunu Ekmek Barışı diye adlandırdı.)[165] Ukraynalı aydın ve siyasal figürlerin özlemleri bir yana, Almanya için bağımsız Ukrayna, Rusya'yı baskı altına almanın ve Reich'ın Batı'daki savaş girişiminin desteklenmesinin bir aracıydı.[166]

Ukrayna'yı cepte bilen Alman delegasyonu muzaffer hissediyordu. Ertesi gün (28 Ocak, Batı'da 10 Şubat) "emperyalizmi" itham eden uzun konuşmayı yapmak üzere Troçki geldi. Bu konuşma, Alman delegasyonuna göre, Bolşeviklerin şartlı teslimine lafazan bir girişti. Brest-Litovsk görüşmeleri başlayalı yaklaşık elli gün olmuştu; aslında Rus ordusu buharlaşmıştı. Bu gerçekler karşısında boyun eğmek yerine Troçki konuşmasını "ne savaş ne de barış" politikasını ilan ederek bitirdi. Yani, Rusya savaştan çekilirken anlaşma imzalamayı reddediyordu. Kısa bir sessizliğin ardından, Tannenberg'deki büyük zaferin mimarı Alman Tümgeneral Hoffmann "inanılmaz," diye homurdandı.[167] Bol-

161 *Protokoly Tsentral'nogo Komiteta RSDRP (b)*, s. 174-80; *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 185. 13 Ocak'ta hem Bolşevik ve hem de Sol SR Merkez Komiteleri birlikte toplandı ve çoğunluk Troçki'nin "savaşa son verilsin, barış anlaşması imzalanmasın" formülünü tercih etti (283).

162 Wargelin, "A High Price for Bread."

163 Von Kühlmann, *Erinnerungen*, s. 531.

164 Hoffmann'ın da açıkladığı gibi, "zorluklar geçiciydi; her zaman Rada'ya silah yardımı yapabilir ve yeniden yükseltebilirdik." Hoffmann, *War Diaries*, II: 216.

165 Fedyshyn, *Germany's Drive to the East*, s. 65-86.

166 Fischer, *Germany's Aims*.

167 *Ioffe, Mirnye peregovory v Brest-Litovske*, I: 207-8; *Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference*, s. 172-3; Hoffmann, *War Diaries*, II: 218-9; D. G. Fokke, "Ne tsene i za kulisami", s. 207; Wheeler Bennett, *Forgotten Peace*, s. 227-9; Freund, *Unholy Alliance*, 6; *PSS*, XXII: 555-8.

şevik delegasyonu trene binmek üzere çıktı. "Petrograd'a dönüş yolculuğunda," diyordu Troçki, "hepimiz Almanların bir saldırı başlatmayacağı izlenimi edinmiştik."[168] Brest'ten Sovyet başkentine gelen "barış"a dair muğlak bir telgraf, Petrograd'dan cepheye telgraf yağmasına sebep olurken, askerler barışı kutlamak üzere şarkılar söylüyor ve silahlarını ateşliyorlardı.[169] 31 Ocak 1918'de Troçki zafer kutlamaları arasında Smolny'e geldi. (Batı Gregoryen takviminin [Miladi] kabulü nedeniyle Rusya'da ertesi gün 14 Şubat olacaktı.) Kuşkucu Lenin Troçki'nin sihiryapıp yapmadığını düşünüyordu. Brest-Litovsk'tan Viyana'ya çekilen diplomatik bir telgraf, bitkin Habsburg başkentinde zafer kutlamaları için hazırlıkların başlamasına neden oldu: Caddelerde büyük kalabalıklar toplandı ve bayraklar yükselmeye başladı.[170]

Ancak Almanya'da yüksek rütbeli subaylar, eğer bir askerî işgal söz konusu olmazsa söz verilen Ukrayna tahılının asla gelmeyeceğinde ısrar ediyorlardı. 13 Şubat tarihli Alman savaş konseyinde –Troçki'nin Smolny'e döndüğü gün– Mareşal Hindenburg ateşkesin bir barış anlaşmasıyla sonuçlanmadığına ve bu nedenle de artık geçerli olmadığına işaret ediyordu; "Ruslara bir darbe indirilmesi [ve] hükümetlerinin devrilmesi" yönünde bir politika öneriyordu. Kayzer kabul etti.[171] İttifak Devletleri'ne bağlı 450 bin asker, görevden alınan Merkezi Rada'nın izniyle, Ukrayna'ya girdi. (Ukrayna'ya Galiçya'da verilen sözler ile ilgili olarak Polonya sözcüleri arasında öfkeli bir isyan baş gösterdi; Habsburg komutası altında Ukrayna'ya giren Polonya askerleri ayrılarak kendi silahlı kuvvetlerine katıldılar.)[172] Paralel bir Alman gücü (elli iki tümen), 18 Şubat'tan başlayarak –Troçki'nin beklenmedik hamlesinden sekiz gün sonra– iki hafta içinde, Kuzey Rusya topraklarında 125 millik bir mesafeyi kolayca kat edip, Minsk, Mogilyov ve Narva'yı alarak Almanların Petrograd yolunu açtılar. Hoffman, kendi harekâtı (Yıldırım Harekâtı) konusunda, "Yaşadığım en komik savaştı. Makineli tüfekleri olan birkaç piyadeyi bir top ile birlikte trene bindiriyor ve bir sonraki istasyona ilerliyordunuz. Orayı ele geçirip, Bolşevikleri tutuklayıp, diğer bir müfrezeyi trene bindirerek devam ediyordunuz."[173]

---

168 Troçki, *My Life*, s. 386. Bir araştırmacı Troçki için, "becerikliliği, kültürlülüğü ve zarafetiyle keyfi yerindeyken çekici olabiliyordu," diyor ve devam ediyordu, "fakat daha sık rastlanan kibirli öfkesiyle çok iticiydi." Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 152.

169 Il'in-Zhenevskii, *Bolsheviks in Power*, s. 21-2.

170 Ottokar, *In the World War* [1919], s. 328; Hoffmann, *War Diaries*, II: 219. Ukrayna ile yapılan ayrı anlaşma veri alındığında, Avusturya-Macaristan'ın artık Rusya ile sınırı da yoktu. (Polonyalılar Avusturya askerî saflarını terk ederek "Polonya" topraklarını geri almak üzere Ukrayna'ya yürüdüler.)

171 Fischer, *Germany's Aims*, s. 501-5; *Sovetsko,germanskie otnoshniia*, I: 328.

172 Magnes, *Russia and Germany*, s. 109-123.

173 Nowak, *Die Aufzeichnungen*, I: 187 (22 Şubat 1918 tarihli not).

Hokand katliamı

Eski Rus imparatorluk topraklarının diğer kesimlerindeki gelişmelerin dinamiği ne Almanya'ya karşı İtilaf Devletleri dinamiğinin jeopolitiği ile ne de Troçki ve Lenin'in hırçın düeti ile belirleniyordu. Ağırlıkla Slav topluluklar ve garnizon askerlerinden oluşan Taşkent'teki Sovyet, Petrograd'daki Bolşevik darbeden de önce, 23 Ekim 1917'de, ikinci denemesinde iktidarı ele geçirmişti. Kasım ayı ortasında toplanan bir yerel Sovyet Kongresi'nde hiç yerli katılımcı yoktu.[174] "Rusya'nın iç bölgelerinden oraya gönderilen askerler, halkımızın topraklarına eski rejimin yerleştirdiği köylüler, bize tepeden bakmayı alışkanlık haline getirmiş işçiler – şimdi Türkistan'ın kaderini belirleyecek olan bu insanlar," diyordu Müslüman lider Mustafa Çokay (Chokayev).[175] Taşkent Sovyet Kongresi Müslümanların idari makamlara gelmesini 17'ye 97 oyla reddetti.[176] Ulemayı oluşturan ve kitleler adına konuştuklarından emin olan Müslüman alimleri, Taşkent'in diğer bir kesiminde, eşzamanlı olarak kendi kongrelerinde bir araya geldiler. Kolonyal otoritelere dilekçe verme alışkanlığıyla, "Türkistan Müslümanlarının nüfusun % 98'ini oluşturduğunu" göz önüne alarak temsil gücü daha yüksek bir yerel siyasal kurum oluşturulması için Taşkent Sovyeti'ne dilekçe yazılması yüksek bir oyla kabul edildi.[177] Aynı günlerde, kendine özgü modernist bir diğer Müslüman grup olan Jadid [Terakkiperverler], geleneksel ulemaya üstünlük sağlama imkânı görerek, 1917 Aralık ayı başında, Ruslar tarafından sadece otuz dört yıl önce ele geçirilen surlarla çevrili Hokand'da toplandı. 150'si yakındaki yoğun nüfuslu Fergana Vadisi'nden olmak üzere yaklaşık 200 temsilcili bu kongrede, 11 Aralık'ta, "Federal Demokratik Rusya Cumhuriyeti'ne bağlı bölgesel olarak özerk Türkistan'ı" ilan etmeye karar verdi. Bu arada, "mümkün olan her yolla" Slav azınlıkları koruyacaklarına söz veriyorlardı.[178] Bir Geçici Hükümet oluşturdular ve Kurucu Meclis için bir delegasyon seçtiler, koltukların üçte birini Müslüman olmayanlara ayırmışlardı. Kongre aynı zamanda anti-Bolşevik step Kazaklarıyla bir ittifak zemini arayıp aramamayı da tartıştı. Delegeleri bölen bir öneriydi, ancak tahıl ithalatını sürdürebilmek için kaçınılmaz görünüyordu: Yerli çiftçilerin neredeyse tamamı çarlık rejimi tarafından pamuk üreticisi yapılmıştı. Özerk Hokand temsilcileri, 13 Aralık'ta, Sovyet bölgesindeki varlıklarını duyurmak üzere Taşkent'e gittiler. Günlerden Cuma'ydı

174 Khalid, "Tashkent 1917", s. 279.

175 Chokaeiv, "Turkestan and the Soviet Regime", s. 406.

176 Gordienko, *Obrazovanie Turkestanskoi ASSR*, s. 309-10.

177 Khalid, *Politics of Cultural Reform*, s. 273-4. Dönemin Türkçe gazetelerini kullanarak Safarov'un kaleme aldığı versiyonu düzeltmektedir. Safarov, *Kolonial'naia revoliutsiia*, s. 64.

178 *Pobeda oktiabr'skoi revoliutsii*, II: 27.

(Müslümanların kutsal günü) ve rastlantı eseri Hz. Muhammed'in doğum günüydü. Beyaz türbanlara sarılmış, yeşil ya da açık mavi bayraklar taşıyan on binlerce erkek şehrin Rus mahallesine doğru ilerliyordu. Tıpkı bazı ılımlı Ruslar gibi ulema bile yürüyüşe katılmıştı. Yürüyüşçüler ev aramalarına ve el koymalara son verilmesini talep ediyorlardı; hapishaneye saldırarak Taşkent Sovyeti tarafından hapse atılan tutukluları serbest bıraktılar.[179] Rus askerleri kalabalığa ateş açarak bazılarını öldürdü; daha fazlası çıkan kargaşada hayatını kaybetti.[180] Tutuklular yeniden yakalanarak infaz edildiler.

imparatorluk Rusya'sında eğitim görmüş Müslüman entelektüellerin yer aldığı Özerk Hokand liderliği, Rusya başkentinin Bolşevik yetkililerinden "Geçici Hükümet'i özerk Türkistan'ın tek hükümeti olarak kabul etmelerini" ve "kendi kaderini tayin hakkı ilkesine aykırı olarak ülkenin yerli halkına düşman yabancı unsurlardan oluşan" Taşkent Sovyeti'nin derhal dağıtılmasına izin vermelerini istediler.[181] Milliyetler komiseri olarak Stalin bir cevap yayınladı. "Sovyetler iç işlerinde özerktir ve fiili güçlerine dayanarak görevlerini ifa ederler," diyordu. "Dolayısıyla, Türkistan Halk Komiserleri Konseyi'nin dağıtılması için merkezi Sovyet yetkililerine başvurmak Türkistan'ın yerel proletaryasına yakışmaz." Şunu da ekliyordu: "Eğer Özerk Hokand, Taşkent Sovyeti'nin gitmesi gerektiğine inanıyorsa güç kullanarak kendilerinin dağıtması gerekir, eğer yerli proleterlerin ve köylülerin böylesi bir gücü varsa."[182] Burada, merkezdeki Bolşeviklerin güçsüzlüğünün ve devrimci sonuçların belirlenmesinde güç kullanımının oynadığı rolün açık kabulü vardı. Ancak, tabii ki Taşkent Sovyeti çarlık döneminden devralınan sömürge garnizonu silahlarını kullanmayı sürdürdü. Özerk Hokand, halk milisleri toplamayı denedi, ancak başarısız oldu (altmış kadar gönüllü bulabildi). Vergi koyacak imkânlara sahip değildi ve step Kazaklarına ve Buhara Emirliği'ne diplomatik misyonları verim sağlamadı. Bolşevikler Kurucu Meclis'i dağıttıktan sonra Hokand, Türkistan Kurucu Meclisi'ni –elbette büyük bir ağırlıkla Müslümanlardan oluşacaktı– toplamak için Taşkent Sovyeti'ni tatlı dille ikna etmeye çalıştı. 14 Şubat'ta Taşkent Sovyeti yerel garnizon birliklerini, diğer askerleri, Ermeni Taşnakları ve silahlı Slav işçileri, "sahte özerkliği" ezmek üzere harekete geçirdi, Hokand'ın eski şehri kuşatıldı. Dört gün içinde surları aştılar ve halkı katletmeye başladılar. Tahminen 14 bin Müslüman öldürüldü, çoğu makineli tüfeklerle vurulmuştu; şehir yağmalandı ve sonra da ateşe verildi.[183] Taşkent Sovyeti bu durumu yiyecek stoklarına

179 Park, *Bolshevism in Turkestan*, s. 15-22.

180 Khalid, *Politics of Cultural Reform*, s. 277.

181 Chokaiev, "Turkestan and the Soviet Regime", s. 408.

182 Chaikan, *K istorii Rossiikoi revoliutsii*, s. 133.

183 Alekseenkov, *Kokandskaia avtonomiia*, s. 58.

el koymak için kullandı, kıtlık baş gösterdi ve 900 bin kadar insanın yok olmasına ve aynı zamanda Çin Türkistanı'na kitlesel kaçışlara yol açtı.[184] Stalin ve Bolşevikler, onların devrimle birleşme ve anti-sömürge meselesi ile ilgili çalışmalarını fiilen kesip attı.

Teslim olma

Güvenilir hiçbir Bolşevik kuvvet, Tümgeneral Max Hoffmann'ın doğuya yürüyen Alman ordusunun yoluna çıkmadı. "Bizim için ve hem de uluslararası sosyalist bakış açısıyla, [Sovyet] cumhuriyeti korumak her şeyden önemlidir," diyordu Lenin, 18 Şubat tarihli Merkez Komite toplantısında. Aynı gün Hoffmann Alman ilerlemesini yeniden başlatmıştı.[185] Lenin için, Bolşeviklerin zaten egemen olmadığı toprakları teslim etmek –ve bu teslim, onun zihninde, geçiciydi, dünya devrimine kadar sürecekti– ödemeye değecek bir bedeldi. Fakat başlangıçta Lenin Merkez Komite çoğunluğunu yine bir araya getiremedi. Stalin bir kez daha Lenin'in yanında yer aldı. 18 Şubat'ta Stalin, Merkez Komite'ye hitaben, "açık konuşmalıyız, doğrudan meselenin özüne gitmeliyiz," diyordu. "Almanlar saldırıyor, gücümüz yok, müzakerelere yeniden başlanmalı demenin zamanı geldi."[186] Bu ifade, Troçki'nin yaklaşımının şüpheye yer bırakmayan bir reddi idi. Troçki, başından beri, esnek olan kişiydi ve yine öyle davrandı. Ocak ortalarında, Brest-Litovsk'a dönmeden bir süre önce, Lenin onunla yüz yüze özel bir görüşme yapmıştı; her iki taraf da açık bir biçimde görüşlerine sadık kalmışlardı, fakat Lenin Troçki'ye özel olarak bir soru sordu: Eğer Almanlar yeniden bir saldırı başlatırlarsa ve Almanya'da devrimci bir ayaklanma başlamazsa ne yapacaktı. Boyun eğen bir barış anlaşması imzalanmalı mıydı? Troçki, eğer böylesi koşullar oluşursa, Almanların belirleyeceği şartlarda cezai bir barışı kabul etme yönündeki Lenin'in önerisine karşı çıkmamayı kabul etmişti.[187] Ve şimdi Troçki sözünde duruyor, hayır oyunu geri çekiyordu. Böylelikle Lenin, "devrimci savaş" savunucularına karşı, derhal teslim olmak konusunda 5'e 7 çoğunluk sağladı.[188]

---

184 Etherton, *In the Heart of Asia*, s. 154.

185 *PSS*, XXXV: 245-54; Wheeler-Bennett, *Forgotton Peace*, s. 217-39.

186 *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 206; *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)* [1958], s. 171-2, 199, 202-4, 212-3, 215-7; "Deiatel'nost' Tsentral'nogo komiteta partii v dokumentakh (sobytiia i fakty"), *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 4: 142-4.

187 Troçki, *My Life*, s. 382-4; Troçki, *Lenin*, s. 106-10. Mart 1918'de yapılan 7. Parti Kongresi'nde Lenin Troçki ile anlaşmasını açıkladı: "Almanlar ültimatom verene kadar direnmesi ve sonra vazgeçmesi konusunda anlaşmıştık". *PSS*, XXXVI: 30; Debo, *Revolution and Survival*, s. 80.

188 *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, s. 204; *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 210-1; *VII ekstrennyi s"ezd RKP (b), mart 1918 goda*, s. 197-201; *PSS*, XXXV: 486-7; Deutscher, *Prophet Armed*, s. 383, 390. Lehte olanlar Lenin, Stalin, Sverd-

Başlangıç şartlarının kabul edildiğini bildiren, Lenin ve Troçki imzalı bir telgraf Almanlara gönderildi.[189] Ancak Almanlardan bir yanıt gelmedi; Tümgeneral Hoffmann yürüyüşüne devam etti. 21 Şubat'ta Alman kuvvetleri Finlandiya iç savaşına müdahale etmeye başladılar; burada, Ekim darbesi imparatorluk ordusu subaylarını bölmüştü. (Alman birlikleri, General Carl Gustav Mannerheim komutasındaki milliyetçi Finlilere yardım ederek Kızıl Muhafızları bozguna uğrattı ve Bolşevik destekli Fin Sosyalist İşçi Partisi'ni alaşağı etti.)[190] Alman koşullarının hemen kabul edilmemiş olması artık çok daha büyük bir kumar gibi görünüyordu. Ukrayna ve Güney Kazak toprakları (4,5 milyon insan) dışında, "Sovyet gücü" her yerde zafer kazanmış gibiydi fakat Berlin'in sessizliği, Almanların doğu cephesine yeni bir saldırı başlatması, 18 Şubat 1918'i Sosyalist Devrim için potansiyel bir dönüm noktası haline getirdi.[191] İnsan sayısı bakımından, bu olay savaşın en kanlı sahnelerinden birisiydi. Hiç olmadığı kadar büyük bir çaresizlik içinde, Lenin, İtilaf Devletleri'nin ağzını araması için Troçki'yi görevlendirerek, Sosyalist devrimi emperyalist Almanlardan kurtarmak için emperyalist Fransızlardan yardım almaya çalışıyordu.[192] Bukharin gözyaşları içinde "partiyi çöp yığınına çevirdik," diye Troçki'ye bağırıyordu.[193] Troçki daha sonra, "hepimizin izlenimi Almanların Sovyetleri ezmek üzere İtilaf Devletleri ile anlaştığıydı," diye anlatacaktı.[194] Bu konuda sorumluluğu Troçki ve Bukharin üstlendi.

Sonunda, 23 Şubat sabahı Bolşeviklerin teslim olmasına Almanların yanıtı bir haberci tarafından iletildi: Troçki'nin ne savaş ne de barış tavrı almadan önceki koşullardan çok daha ağırlarının yer aldığı bir ültimatom biçimindeydi. Aynı gün öğleden sonra Merkez Komite'nin yaptığı toplantı sıkıntılıydı. Sverdlov Alman koşullarının ayrıntılarını aktardı: Sovyet Rusya, tahıl ambarı Ukrayna'nın bağımsızlığını –Alman işgali altında– tanımanın yanı sıra, Hazar Denizi petrolleri, Finlandiya ve Estonya'nın stratejik Baltık limanları üzerinde Alman egemenliğini kabul edecekti. Ayrıca Bolşevikler Kızıl Muhafızları silahsızlandıracak, donanmasını hizmetten çekecek ve çok yüksek bir tazminat ödeyecekti. Diğer bir deyişle, Almanya bir yandan Bolşevizm üzerine büyük bir kumar oynamayı sürdürürken, diğer yandan onu baskı altında tutarak fayda sağlamaya çalışıyordu. Kabul etmeleri için Bolşeviklere 48 saat süre verilmişti ve bu sürenin çoğu Alman bel-

lov, Zinoviev, Sokolnikov, Smilga ve Troçki idi; aleyhte olanlar Joffe, Lomov, Bukharin, Krestinsky ve Dzierzynski idi.

189 *Pravda*, 20 Şubat 1918.

190 Upton, *Finnish Revolution*, s. 62-144.

191 *PSS*, XXXVI: 10.

192 Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 254.

193 Troçki, *My Life*, s. 333.

194 Troçki, *My Life* [1930], s. 388-9.

gesi yoldayken geçmişti. Lenin "koşullar kabul edilmeli," dedi, aksi takdirde istifa edecekti. Bu tehdidi yazılı hale getirdi (*Pravda*'da).[195] Sverdlov Lenin'in arkasında durdu. Troçki ve Dzierzynski ise red çağrısı yaptı, Bukharin de onlara katıldı. Diğer bir katı solcu bunu Lenin'in blöfü olarak niteleyerek, "Lenin'in istifa tehdidinden korkmak için bir sebep yok, V. I. [Lenin] olmadan iktidarı almalıyız," dedi. Stalin bile –Brest-Litovsk sırasında Lenin'in en güvenilir müttefiklerindendi– çekimserdi. "Barış müzakerelerine başlayarak imzalamamak mümkün," diyor ve ekliyordu, "Almanlar bizi reddetmeye zorluyor." Lenin'in iktidarını sonlandıracak, sonuç değiştirici hamlenin Stalin tarafından yapıldığı an bir dönüm noktası olabilirdi. Lenin, "Stalin yanlış düşünüyor," diyerek karşı çıktı ve Sovyet rejiminin kurtuluşu için Almanların koşullarının kabulünde ısrar etti. Stalin'in kısa yalpalaması sona erdi. Bu kısmen de Troçki'nin Lenin tarafına dönmesi nedeniyleydi. Troçki, koşullar "Kamenev ilk gittiğinde [Brest-Litovsk'a] en uygun durumdaydı ve Eğer Kamenev ve Joffe barış anlaşmasını o zaman imzalasalardı iyi olurdu," diyerek bu noktaya parmak basıyordu. Ne olursa olsun, "artık durum oldukça açık" idi. Çekimserler sayesinde –en önemlisi Troçki olmak üzere– Sverdlov ve Stalin tarafından desteklenen Lenin, Merkez Komite oylamasını 4'e 7 kazandı.[196]

Sovyet Merkez Yürütme Komitesi'nin toplantı halinde olduğu ve Bolşevik olmayanların, mesela geniş Sol SR hizbinin ve bazı Menşeviklerin de mevcut bulunduğu Tauride Sarayı'nda, tartışma akşam geç vakitlere kadar sürdü ve Alman ültimatomunun verdiği sürenin dolacağı [07.00'de kırk sekiz saat doluyordu] 24 Şubat sabahına da sarktı. Lenin kürsüye çıktığında "Hain!" sesleri yükseldi. "Bana 100 bin kişilik bir ordu verin, düşman karşısında titremeyecek bir ordu, o zaman barış anlaşmasını imzalamam," diyerek karşılık verdi. "Ordu kurabilir misiniz?" Saat 04.30'da Alman koşullarına teslim, 85'e 116 oyla kabul edildi, 26 kişi çekimser kaldı: Muhalif çoğunluğunu Sol SR oluşturuyordu.[197] Lenin, Tsarskoe Selo'daki özel telsiz vericisinden Almanlara bir not ulaştırmak için acele ediyordu.[198] Ne Troçki ne de çekirdek kadrodan bir başkası bu onur kırıcı anlaşmayı imzalamak üzere Brest-Litovsk'a gitmek istiyordu. Bu görev, açıkça Zinoviev'i önermiş olan ancak

---

195 *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, s. 211-8; *Pravda*, 24 Şubat 1918; *Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference*, s. 176-7; Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 255-7; Debo, *Revolution and Survival*, s. 142.

196 *Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b)*, 215; *The Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes*, s. 223; *Pravda*, 24 Şubat 1918; *PSS*, XXXV: 369-70, 490; Volkogonov, *Stalin: Politicheskii portret*, I: 86; Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 36. Diğer çekimserler Krestinsky, Dzierzynski ve Joffe idi. Bukharin red oyu kullandı.

197 *Pravda*, 26 Şubat 1918: 3.

198 *PSS*, XXXV: 381; Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 172-8.

sonra kendisi "gönüllü olan" Grigory Sokolnikov'a düştü.[199] Bolşevik delegasyonu Brest-Litovsk'a döndü, fakat Alman ordusu 1-2 Mart 1918'de Kiev'i ele geçirip Merkezi Rada hükümetini yeniden yerleştirirken ve Kafkaslar'da daha fazla Rus toprağından feragat gerektiren Türk taleplerini öne sürerken öylece beklemek zorundaydılar. İmzalar 3 Mart'ta atıldı. Radek, Tümgeneral Hoffmann'a keskin bir dille "gün sizin gününüz," diyordu, "ama sonunda Müttefikler size bir Brest-Litovsk anlaşması dayatacak."[200] Radek haklıydı: Büyük ölçüde Brest-Litovsk nedeniyle, Müttefikler imparatorluk Almanya'sının uzlaşma ve müzakere edilecek bir barışa yatkın olmadığına ve bu nedenle de yenilgiye uğratılması gerektiğine ikna olmuşlardı.

Troçki –sivri zekâsıyla– yanlış hesap yapmıştı ve şimdi dışişleri komiserliğinden istifa ediyordu (Lenin onu savaş komiseri olarak atayacaktı). Fakat Ekim Devrimi'nde delicesine ısrar eden Lenin iken, şimdi teslimiyetçi barış anlaşmasına karşı çıkan oydu.[201] Rusya 1,3 milyon mil kare büyüklüğünde topraktan vazgeçmeye zorlandı – Almanya yüzölçümünün iki mislinden fazlaydı ve İsveç, Polonya, Osmanlı İmparatorluğu ve diğer ülkelerden bu toprakların fethi yüzyıllar sürmüş, kan ve servet dökülmüştü. Bu kopuş Rus nüfusunun dörtte birinin (yaklaşık 50 milyon kişi), sanayinin üçte birinin ve tahıl üretiminin üçte birinden fazlasının kaybı demekti.[202] Almanya şimdi doğuda, kuzeyden Karadeniz'e kadar giden büyük bir uzantıyı yönetme unvanına sahipti. Almanya ve Avusturya-Macaristan vatandaşlarının Bolşevik kamulaştırma kararnamelerinden muaf hale gelmeleri de aynı derecede çarpıcıydı; bunun anlamı, Sovyet Rusya topraklarında özel mülkiyet sahibi olabilecekler ve ticari faaliyetlere iştirak edebileceklerdi, çarlık müsaderesi ile mülklerini kaybeden Alman uyruklular şimdi kayıplarını telafi edeceklerdi. Bolşevikler ordu ve donanmalarını hizmet dışı kılmak ve uluslararası propagandaya son vermekle yükümlüydü (Almanlar Bolşevik propagandayı Rus askerlerinden çok daha tehlikeli görüyorlardı).[203] Hiçbir Rus hükümeti bu ölçüde toprak ve egemenlikten feragat etmemişti.

Bu son, Petrograd'ın elini kolunu bağlıyordu. II. Nikolay'ın 2 Mart 1917'de tahttan çekildiği çalkantılı günlerin üzerinden bir yıl geçmişti ve o günlerde Çar, iki Duma temsilcisine "bunun sonuçları olmayacak mı?" diye özellikle sormuştu. Menşevik Enternasyonalist Boris Avilov'un, Bolşevik darbe sı-

---

199 Sokolnikov, "Uluslararası Proleter Devrim'e karşı emperyalist ve militarist olanın zaferi... kalıcı değil geçicidir," diyordu. *Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference*, s. 180.

200 Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 521-3; Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 308.

201 Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 275-6. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinin öncesinde devrimin sonuçlarını tartışmayı Lenin'in reddedişinin çözümlendiği kaynak, Kingston-Mann, "Lenin and the Beginnings of Marxist Peasent Revolution."

202 Hahlweg, *Diktatfrieden*, s. 51; *Novaia zhizn'*, 30 Nisan 1918: 2 (S. Zagorsky).

203 Pipes, *Russian Revolution*, s. 595-7.

rasında, 27 Ekim 1917'deki İkinci Sovyet Kongresi'nde ayağa kalkıp Bolşevik hükümetin ne yiyecek tedariki sorununu çözebileceği ne de savaşı bitirebileceği ve İtilaf Devletleri'nin Bolşevik tekelindeki hükümeti tanımayacağı ve Bolşeviklerin Almanlarla ayrı ve ağır bir barış anlaşması yapmak zorunda kalacağı öngörüsünde bulunmasının üzerinden beş ay geçmişti. Artık o gün gelmişti. Üstelik Rusya'nın savaş dönemi müttefikleri şimdi fiili bir ekonomik blokaj oluşturmuşlardı ve kısa süre sonra Rusya'nın yurtdışı varlıklarına el koyacaklardı.[204]

Lenin'in partisi bölündü ve cesareti kırıldı.[205] Tauride Sarayı'nda, 5-8 Mart 1918 tarihli Yedinci (olağanüstü) Parti Kongresi'ne sadece 46 delege katıldı (1917 yazındaki son Parti Kongre'sine yaklaşık 200 delege katılmıştı). Lenin'in 1917 darbesinin en güçlü destekçileri arasında bulunan kendinden menkul Sol Komünistler Brest-Litovsk'u reddettiler. Bukharin ve diğer solcu Bolşevikler, bu "iğrenç" anlaşmayı doğrudan itham etmek üzere *Communist* adında yeni bir dergi bile çıkardılar ve kongrede "devrimci savaş" çağrısı yapmak üzere söz alıp konuştular. Lenin, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) adını Rus Komünist Partisi (Bolşevik) olarak değiştirmeyi başardı ve partinin Brest-Litovsk'u kabul etmesini istedi. Karşılıklı atışmalar üç gün boyunca sürdü. Lenin, başlangıçtaki daha uygun Alman teklifini kabul etmeyerek muhaliflerinin bu felaketi yarattığına işaret etti. Oylamayı 12'ye 30 kazandı, 4 çekimser vardı (yine aralarında Troçki de vardı).[206] Oylama sonucu, birçok açıdan, sadece liderin otoritesinin onaylanmasına hizmet ediyordu: Lenin anlaşmanın kabulünde diretiyordu, ancak artık Brest-Litovsk'un bile Almanların Petrograd'a ilerleyişini durduracağına inancını kaybetmişti. 24 Şubat'ta, Lenin'in Alman koşullarının kabul edildiğine dair telgrafı çektiği gün, Tümgeneral Hoffmann, Rusya başkentinin 150 mil güneybatısında ve başkente giden demiryolu üzerinde bulunan Pskov'u zapt etti. 26 Şubat'ta Lenin Rus Devrimi başkentinin terk edilmesine ilişkin gizli bir talimatı onayladı. Bu ağır bir ironiydi. 1917 Ekim ayı başlarında Kerensky'nin Geçici Hükümeti güvenlik için Petrograd'dan Moskova'ya taşınmaya karar verdiğinde, Bolşevik gazete *Workers' Path* –editörlüğünü Stalin'in yaptığı– Kerensky'i başkenti Almanlara bıraktığı için ihanetle suçlamıştı.[207] Kerensky geri adım

204 Dohan, "Soviet Foreign Trade in the NEP Economy", s. 218.

205 Lenin'in, Sol SR gibi soldaki Bolşevik müttefiklerinden koparak benimsediği Almanya yaklaşımının diktatörlüğe geçişi sağladığı öne sürüldü, ama Almanya yaklaşımı öncelikle, Bolşevikleri yok olmanın eşiğine getirmişti. Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 345-8; Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 39-44.

206 *VII ekstrennyi s"ezd RKP (b), mart 1918 goda*, s. 11-3, 127-9, 133, 176-7; *PSS*, XXXVI: 1-77. Kin ve Sorin, *Sed'moi s'ezd*.

207 Petrograd sanayii de iç bölgelere taşındı. Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, V: 23, 30-1; *Rabochii put'*, 6 Ekim 1916; Pethybridge, *Spread of the Russian Revolution*, s. 188; Colton, *Moscow*, s. 96. Kerensky'nin planında Petrograd Sovyeti ve merkez yürütme komitesi, teknik olarak, resmi

atmıştı.[208] Fakat şimdi Lenin –yine, Lenin'i suçlayanların çok önceden öngördüğü gibi– Almanlara her şeyi vermekle kalmıyor, Rusya'nın başkentini boşaltmaya hazırlanıyordu.

Kaçış ve güvenli yerleşim

Gazetelerin ön sayfalarında aylarca yer bulan Bolşeviklerin boşaltma hazırlıkları gizlenemiyordu. 1918 Şubat ayı sonunda Amerikalı ve Japon diplomatik misyonları güvenlik amacıyla Vologda'ya yerleşirken, Fransızlar ve Britanyalılar Finlandiya üzerinden İsveç'e geçerek Rusya'yı tümüyle terk etme arayışındaydı: Sadece Britanyalılar bunu başardı; Fransızlar da Vologda'da (Stalin'in daha önce sürgünde olduğu yer) sıkışıp kaldı. Hükümetin "istihbarat operasyonlarına" Vladimir Bonch-Bruevich başkanlık ediyordu –Smolny'de bir odadan– ve Lenin'in güvenliğini sağlamak için çeşitli entrikalara başvuruyordu: "Halk Komiserleri Konseyi" damgalı bir yük vagonu merkezi yolcu istasyonunda göstere göstere yüklenirken, akşamın karanlığında, Petrograd'ın güneyinde metruk bir istasyonda, eski imparatorluk vagonlarından oluşan bir tren gizlice hazırlanıyordu. Bonch-Bruevich birbirinden habersiz iki ajan ekibini nezaret etmek üzere kullanılmayan hatta gönderiyor (*Okhranka* tarzı), çevre çayhanelerine kulak misafiri olup doktorları cepheye götürmek üzere tren hazırlandığı söylentileri yayıyorlardı. Bazı vagonlara yakacak odun, daktilo ve telefonlar yükleniyordu; otomobilleri için açık vagonlar eklenmişti. Bizzat Bonch-Bruevich iki vagonu Bolşevik Partisi literatürü ile doldurmuştu (kendi kişisel kütüphanesini dahil etmemişti).[209] 10 Mart Pazar akşamı gizli tren –Lenin'i, kız kardeşini ve karısını, şair Yefim Pridvorov'u (namı diğer Demyan Bedny), Sverdlov'u, Stalin'i, küçük bavuluyla Çeka başkanı Dzierzynski'yi ve bir muhafız birliğini taşıyordu– ışıklarını yakmadan hareket etti. Sovyet Merkez Yürütme Komitesi'ni (çoğu Bolşevik değildi) taşıyan iki tren, önlerinde ne olduğunu bilmeksizin belli bir mesafeden takip ediyordu. Büyük bir endişe hâkimdi: Petrograd'ın yetmiş beş mil güneydoğusunda Lenin'in treni, hizmet dışı bırakılan silahlı birlikleri taşıyan bir trenin beklenmedik bir biçimde yoluna çıkmasıyla gecikti. Bonch-Bruevich, Lenin'in treni Moskova'ya üç istasyon mesafedeyken Moskova Sovyeti'ne trenin gelişini haber verdi. 11 Mart saat 08.00'de Moskova'ya va-

---

kurum değil "özel" birimler olduklarından kendi başlarının çaresine bakacaklardı. Miliukov, "From Nicholas II to Stalin", s. 208.

208 9 Ekim'de Geçici Hükümet büyük başkent garnizonunun yaklaşık yarısını (200 bin kişi), korumak üzere şehrin çevresine yerleştireceğini ilan ettiğinde, bu durum, (radikalleşmiş) garnizon askerlerini cepheye göndererek devrim ateşini söndürmeye çalışma suçlamalarına da yol açtı. Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, V: 52.

209 "Iz perepiski E. D. Stasovoi."

ran Lenin'i küçük bir "işçi" topluluğu karşıladı, Moskova Sovyeti'ne hitap etti ve daha sonra lüks National Otel'e yerleşti. Otelde ona eşlik eden bir telgrafçı ekibi de konaklıyordu.[210]

Ana trenle gelen 1918 Mart'ının "devleti" idi: Lenin, bir avuç sadık yardımcı, Bolşevik düşünceler ve bu düşünceleri yaymanın bazı araçları, silahlı muhafızlar.

Silahlı muhafız özellikle garipti. 1918 yılında Brest-Litovsk görüşmeleri sürerken ve Almanlar hiçbir engelle karşılaşmaksızın doğuya ilerlerken "işçi sınıfının sınıf bilincine sahip en iyi unsurlarından" bir savunma gücü oluşturulması yönünde, 1918 Ocak ayı ortalarında çaresizce çağrı yapılmıştı, fakat bundan bir sonuç çıkmadı.[211] Devrime yeni başkent Moskova yolunda trende eşlik edenler çarlık ordusunun Letonyalı piyadeleriydi. Büyük Savaş'tan önce Rus imparatorluk ordusu milli birimlere açıkça izin vermeyi reddetmişti; sadece 1914-1915 yıllarında, Habsburg egemenliği altındaki yurttaşlarını kurtarmak için savaşmak üzere geri dönmek isteyen savaş tutsaklarından oluşan, Çekoslovak, Sırp-Hırvat ve Polonyalı gönüllü "lejyonlara" yetkililerce izin verilmişti. Finlilere bu izin çıkmamıştı fakat 1915 Ağustos'unda, Rusya tamamıyla Letonyalılardan oluşan tugaylara izin verirken, amacı Almanlarla olan düşmanlıklarından yararlanmaktı. 1916-17'de iki Letonya tugayı 18 bin askerden müteşekkildi ve Letonya şehir isimleriyle anılan sekiz alaydan (en sonunda bu sayı ona çıkacaktı) oluşuyor, Macar, Fin ve diğer etnik kökenlileri de ihtiva ediyordu. 1916-17 savaşlarındaki ağır kayıpların ardından çarlık sisteminin karşısına geçtiler. Çoğu topraksız köylü ya da küçük kiracı çiftçiydi ve büyük çoğunlukla Sosyal Demokrat eğilimliydiler. 1917 yılına gelindiğinde anavatanları Alman işgali ile Rusya'dan koptu. Bu durumda askerleri Bolşeviklerin tarafına geçiren, çarlık Kurlandiya'sından topraksız bir köylü ailesinin sekiz çocuğunun altıncısı, otoriter komutanları Albay Jukums Vācietis'in (doğum 1873) kararı oldu.[212] Lenin'in trenine muhafızlık eden Letonyalılar, Bolşevizm ile unutulup gitmek arasına sıkışıp kalmış, disiplinli ve çok yönlü yegâne kuvvetti.

Moskova'ya giden diğer trenler değerli eşyalar taşıyordu: Donanma personeli, dosyalar, haritalar, ofis ekipmanları, mobilyalar, perdeler, halılar, aynalar, küllükler, sobalar, mutfak eşyaları, tabaklar, semaverler, havlular, bat-

---

210 Daha sonra Bonch-Bruevich, Volga kıyısında bulunan Nizhny Novgorod'a yerleşilmesi ile ilgili uzayıp giden tartışmaların, SR hâkimiyetindeki demiryolları sendikasının (Vikzhel) özenle hazırlayıp sunduğu bir saçmalık olduğunu söyleyecekti. Bonch-Bruevich, *Pereezd Sovetskogo pravitel'stva*. Aynı zamanda bkz, Malinovskii, "K pereezdu TsK RKP (b)." Ryanazov, 1871 Paris Komünü mensuplarının şehirle bir tutulmalarına dair bir analoji yapıyordu.

211 Troçki, *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 105.

212 Sidorov, *Revoliutsionnoe dvizheniie*; Krastin's, *Istoriia Latyshskikh strelko*; Germanis, *Oberst Vācietis*; "Iz vospominanii glavkoma I. I. Vatsetis."

taniyeler ve kutsal ikonlar –toplamda kaydedilmiş 1.806 kalem– almışlardı.[213] Dışişleri komiserliği vagonu, imparatorluk depolarından alınma "altın kadehler, altın yaldızlı kaşıklar, bıçaklar ve benzerleri" ile yüklüydü.[214] Fakat Moskova'nın neleri sakladığı zamanla görülecekti. Zinoviev, "Slav-severlerin bitmeyen rüyası olan başkentin yeniden Moskova'ya taşınmasını, kaderin garip cilvesiyle bizim gerçekleştiriyor olmamızdan dolayı burjuva çevreleri neşe içindedir," diyordu. "Kuvvetle inanıyoruz ki başkent değişikliği uzun sürmeyecek ve bunu zorunlu kılan zor koşullar geçecek."[215] Moskova Halk Komiserleri Konseyi, Petrograd hükümetinin geldiği günü aceleyle "bağımsızlık" günü ilan ederek risk almamayı seçti. Kendi adlandırmalarıyla, paralel "Moskova Çarlığı'nı" almak üzere Lenin kendisi bir komisyon kurdu, kendisini, Stalin ve Sverdlov'u atadı.[216]

Bu arada, silah zoruyla kullanışlı mülk arayışı hepsini içine çekti. Moskova, kaba parke taşlarıyla döşenmiş, dar-kirli sokaklarıyla aşırı büyümüş bir köyü andırıyordu –barok Petrograd'ın düz ve geniş caddelerine benzemiyordu– ve idari amaçla kullanılacak büyük binalara sahip değildi.[217] Moskova sovyet merkez yürütme komitesi zaten vali konağına sahip çıkmıştı; Moskova Sovyeti, bir zamanlar büyük, şimdi köhnemiş Dresden Otel (vali konağının karşısında) için kendisi mücadele etmek zorunda kalmıştı. Sovyet merkez yürütme komitesinin bazı üyeleri National Otel'e yerleşti (Sovyet Konutu No. 1 adını aldı), fakat daha fazla üye, Moskova'nın ana arteri olan Tverskaya Caddesi üzerindeki Lux Otel'e gitti.[218] Birçok devlet kurumu kendisini geniş bir alana dağılmış buldu: Sanayideki anarko-sendikalist eğilimlere karşılık vermek üzere kurulan yeni Ekonomi Üst Konseyi'nin yerleştiği sekiz binanın hiçbiri aslında ofis binası olarak inşa edilmemişti.[219] Savaş ko-

213 Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 201 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA VMF, f. r-342, op. 1, d. 116, l. 34-56ob.).

214 Mal'kov, *Zapiski komendanta* [1967], s. 133-5.

215 *Izvestiia*, 17 Mart 1918: 2. Sovyet, başkentin "geçici" yer değiştirmesini sonradan tasdik etti. Zinoviev Moskova'ya taşınılmasına karşı çıktı; Nizhny Novgorod'u tercih ediyordu, zira burası gerçekten geçici olabilirdi.

216 "Moskova Çarlığı'na", 9 Haziran 1918'e kadar, "idareli" gidebilmek amacıyla resmen son verilmedi. Lenin, *Leninskie dekrety o Moskve*, s. 62-3; Ignat'ev, *Moskva*, s. 85-7. Lenin yerel (il) konseyini 1918 Ağustos'unda ortadan kaldırabildi ve Moskova Sovyeti'nin başkanı olarak Moskova'nın sorumluluğuna Kamenev'i getirdi.

217 *Istoriia Moskvy*, II: 127.

218 Metropole Otel, Sovyet Konutu No. 2 oldu; Moskova'nın tam ortasındaki daire içinde kalan Papaz Okulu, içinde ofislerin de bulunduğu bir yerleşim olarak Sovyet Konutu No. 3 idi. Partinin Merkez Komite organına ev sahipliği yapan Vozdvizhenka üzerindeki bina Sovyet Konutu No. 4 olarak adlandırıldı. Sovyet Konutu No. 5 Sheremetev Caddesi (adı sonradan Granovskaya Caddesi olarak değiştirildi) üzerindeki yerleşim kompleksiydi. Merkez Komite organı, Moskova'nın Dresden Oteli'nin bir kısmını da almıştı.

219 *Krasnai Moskva*, s. 347; *Izvestiia*, 25 Ocak 1921: 4; *Narodnoe khoziaistvo*, 1918, no. 11: 11-14 (V. Obolensky-Osinsky).

miserliği, yine Tverskaya Caddesi üzerinde bulunan gösterişsiz Red Fleet Oteli'ni aldı, ama ayrıca Aleksandr Askerî Okulu'nu, Kızıl Meydan'daki ticari mekânları, Kremlin yakınlarda duvarlarla çevrili tüccar semti Kitaigorod'daki önemli binaları da istedi. Sendika Konseyi Moskova Nehri kıyısında 18. yüzyıldan kalma neoklasik kimsesizler evinin yanı sıra Moskova'nın eski Soylular Kulübü'nün konforlu kabul salonuna yerleşti. Çeka iki özel sigorta şirketinin, Yakor (Çapa) ve Lloyd Rusya şubesinin Bolshaya Lubyanka'daki binalarına el koydu.[220] Tahmin edilebileceği gibi bu yağmalama arsızca yapılıyordu: Moskova parti komitesi mensupları takas usulüyle anlaşarak gittikleri binada, mutfak eşyalarının, telefon kablolarının sökülüp götürüldüğünü ve ampullerin yerinde olmadığını gördüler.

Moskova'nın en büyük oteli Metropol *art nouveau* bir mücevherdi ve aslen opera binası olarak tasarlanmıştı. Yapının inşasından sorumlu demiryolu sanayicisi ve sanat sponsoru Savva Mamontov (1841-1918) yolsuzluk suçlamasıyla hapse atılınca proje değişti ve 1905 yılında tamamlanan otele dönüştü. Savaş sırasında bina neredeyse tanınmaz hale geldi ve devrimle beraber kamulaştırıldı, İkinci Sovyet Meclisi olarak adlandırıldı ve 250 odası yeni rejim türedileri tarafından işgal edildi. Giriş muhafızlar tarafından kapatıldı ve bir geçiş sistemi başlatıldı; içerisi üst düzey görevliler, akrabaları, dostları ve sevgilileri ile kaynıyordu. Troçki'nin savaş komiserliğindeki baş yardımcısı Yefraim Sklyansky "klan"ı için farklı katlarda çeşitli dairelere el koymuştu. Bukharin burada kalıyordu, o sırada çocuk olan gelecekteki sevgilisi Anna Larina da (o dört, Bukharin yirmi dokuz yaşındayken birbirlerini tanımışlardı). Dışişleri Komiseri Georgy Chicherin ve birçok dışişleri personeli özellikle rahat bir biçimde yerleşmişti; birçoğunun binada ofisleri de vardı. Ticaret komiserliğinin iki odalı ve küvetli bir çocuk süiti vardı. Yakov Sverdlov, Sovyet merkez yürütme komitesi resmi resepsiyonlarını üst katta yaparken, komitenin resmi toplantıları kullanılmayan ziyafet salonunda gerçekleştiriliyordu. Yakıtsız kalan başkentin karanlık ve sert soğuğunda geçmişin gösterişli oteli çirkin bir harabeye dönüşmüştü. Binanın çocuk sakinleri, koridorlardaki lüks yol halılarına işerken, yetişkinler de yanan sigara izmaritlerini atıyorlardı. Tuvaletler ve büyük hamamlar özellikle berbat durumdaydı. Seçkin yerleşiminde zaman zaman dağıtılan yiyecek paketleri (*payok*) için öfkeli itiş kakışlar yaşanıyordu. Paketlerde giyecekler ve hatta çok istenen palto-

---

220 Aralık 1920'de Çeka, karargâhını Lyuyanka Meydanı no. 2'deki Russia Insurance Co. binasına nakletti. Leggett, *The Cheka*, s. 217-20 (*Spravochnik uchrezdeniia RSFSR*, 22 Ocak 1920, s. 215-28). Moskova'ya taşınmanın gerçekleştiği 1918 Mart ayına rast gelen birkaç hafta boyunca Çeka, yirmiden fazla "anarşist" odağına etkili baskınlar yaptı. Bu baskınlardan birisi, mimar Fyodor Shekhtel'in modern sanat tasarımıyla inşa edilen ünlü Ryabushinsky Köşkü'ne düzenlenmişti ve burada polis, izlemek için toplanan büyük kalabalığı dağıtmak için hiçbir girişimde bulunmadı – bırakın kitleler Çeka'yı görsün! *MChK*, s. 20; Klement'ev, *V. Bol'shevistkoi Moskve*, s. 139.

lar da bulunabiliyordu. Bu arada, İkinci Sovyet Konutu "yönetimi" sökülebilir her şeyi çalmıştı.[221] Bina, gecikerek de olsa opera salonuna dönecekti.

İktidarın merkezi başka yerde oluşturulmuştu. Halk Komiserleri Konseyi'nin yerleşmesi için değerlendirilen seçeneklerden birisi, şehrin Ortaçağ'dan kalan Kızıl Kapı'sının ya da Ortaçağ'dan kalan Kremlin'in yakınlarındaki, soylu kadınları ağırlayan konukevi idi, ancak hem fiziksel hem de siyasal nedenlerle gözardı edildi – Kızıl Meydan'a bakan Kurtarıcı Kapısı Kulesi'ndeki saat, her saat başı hâlâ "Tanrı Çar'ı Korusun" melodisini çalıyordu.[222] Kremlin'in eski Moskova Knezliği ile ilişkisine ve köhneliğine rağmen, yüksek duvarları, kilitlenebilen kapıları ve benzersiz bir merkezi konumu vardı. National Otel'de geçen bir haftanın ardından Lenin, operasyonunu Kremlin'in şaheserlerinden birine taşıdı. Büyük Katerina, Moskova'da yaşadığı günler için bir ikametgâh yaptırmıştı; ortaya çıkan neoklasik yapı, konut değil, İmparatorluk Senatosu (Rus İmparatorluğu'nun en üst adli makamı) için inşa edildi ve daha sonra, ferah, gösterişli odaları Adalet Mahkemeleri'ne devredildi. Beceriksiz hukukçu Lenin, en üst (üçüncü) kattaki eski savcılık suitini mesken tuttu.[223] Kremlin kapılarının hemen dışındaki binek ahırları –çoğu görevli, halktan zorla alınan kızak ve at arabalarını kullanıyordu– hükümet garajına dönüştü.[224] Sverdlov'un himayesindeki Smolny komutanı Pavel Malkov, yeni Kremlin'in komutanı oldu ve Kurtarıcı Kapısı'nın hemen içindeki manastır ve rahibe manastırındaki rahip ve rahibeleri boşaltmaya koyuldu. Malkov aynı zamanda Lenin'in odasını tefriş etti, rejimi giydirmek için bir terzi buldu ve yiyecek stoklamaya başladı.[225] Yaşam alanlarına gelince, Kremlin'in süvari binasında, süvari komutanının eski konutunda (şimdi bölünmüştü) Lenin'in iki odalı bir konutu vardı. Troçki ve Sverdlov da süvari binasına taşındılar. Troçki daha sonra "Lenin ve ben koridorda karşılıklı iki daire aldık ve yemek odasını paylaşıyorduk," diye yazıyor, "Lenin'le onlarca kez koridorda karşılaşıyor, birbirimizi ziyaret ederek çeşitli konuları görüşüyorduk," diyerek böbürleniyordu. (Akşam yemeklerinde, ihracatı durduğu için aniden bo-

---

221 Solomon [Isetskii], *Sredi krasnykh vozhdei*, I: 192-4. Georgy Isetskii (1868-1934), namı diğer Solomon, soylu bir ailedendi ve Lenin'e yakındı. Isetskii, komiserliğin bulunduğu Miliutin Bulvarı üzerindeki anıtsal binada (Narkomvneshtorg) yaşamaya başladığını iddia ediyordu.

222 Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti (kurulduğu yerin adıyla anılıyor) olarak bilinen savaş sonrası yönetimi, Berlin'deki 1.200 odalı Hohenzollern Sarayı'nı, monarşi ve militarist eski rejimle ilişkilendirilmemek için, boş bırakmıştı. Hitler ve Nazi rejimi de Hohenzollern Sarayı'ndan ve Prusya monarşisi çağrışımlarından uzak durdu.

223 1918 yılındaki Halk Komiserleri Konseyi toplantılarına katılan bir kişi, görkemli binada Lenin'in işgal ettiği katın altındaki iki katı sönük bulmuştu. Bortnevskii ve Varustina, "A. A. Borman," I: 115-49 (129'da).

224 Mal'kov, *Zapiskii* [1967], s. 116-20; Malkov, *Reminiscences*, s. 123-4. Petrograd'da yeni rejim görevlileri tramvay vagonlarına el koymuştu. Mal'kov, *Zapiski* [1967], s. 43.

225 Mal'kov, *Zapiski* [1967], s. 133-5.

laran havyar yiyorlardı.)[226] 1918 sonuna gelindiğinde 1.800 yeni insan (aile fertleri de dahil) Kremlin'de daire sahibi olacaktı.

Stalin de mekân mücadelesine katılıyordu. Milliyetler komiserliği için Grand Siberian Oteli'ni gözüne kestirmişti, fakat Üst Ekonomi Konseyi binaya çöktü. ("Stalin'in mağlubiyet yaşadığı nadir vakalardan biri," diye yazmıştı Petkowski nazik bir dille.)[227] Stalin bunun yerine, Çeka sigorta binalarını terk ettikten sonra, orada birkaç özel müstakil binaya yerleşti. Bu arada, başkente yerleşmeden hemen önce, Şubat sonu ya da Mart ayı başında, Tiflis ve St. Petersburg'da devrim öncesi yıllarda kendisini uzun süre saklayan nitelikli işçi Sergei Alliluyev'in on altı yaşındaki kızı Nadezhda "Nadya" Alliluyeva ile evlendiği anlaşılıyor.[228] Hâlâ bir kızdı ve dikkat çekecek derecede samimiydi. (Stalin ile evlenmeden hemen önce diğer bir Bolşevik'in karısına yazdığı mektupta, "Petrograd'da gerçek bir açlık var," diyordu, "her gün yarım kilo ekmeğin sekizde birini veriyorlar ve bir gün bize hiç vermediler. Bolşeviklere bile küfrettim.")[229] Kızın akrabaları daha evliliğin "balayı" aşamasında çiftin tartışmalarına şahit olmuşlardı.[230] Stalin ona samimi "sen" ["ty"] hitabıyla sesleniyordu; o ise resmi "siz" ["vy"] hitabını kullanıyordu. Stalin onu komiserlikte sekretaryada görevlendirdi (ertesi yıl Lenin'in sekretaryasına geçecek ve partiye katılacaktı).[231] Çift bir Kremlin dairesi edindi, fakat daire bir nedenle Lenin, Troçki ve Sverdlov ile birlikte süvari binasında değildi. Moskova Büyük Kremlin Sarayı'na ek, üç katlı mütevazı bir servis binasıydı. Hizmetçi konutlarının ikinci katındaki, Fraulein Koridoru olarak bilinen yerdeki üç ışık geçirmez penceresi olan odalarının yeni adresi Komünist Caddesi, 2 olmuştu.[232] Stalin, komünal mutfaktan ve yoldan geçen arabalardan kaynaklı gürültüyle ilgili olarak Lenin'e şikâyette bulundu ve Kremlin araçlarının, konutların bulunduğu kemerin ardında saat 23.00'ten sonra kullanılmalarının yasaklanmasını istedi (bu belki de, Stalin'in uykusuzluk hastalığına henüz yakalanmadığının göstergesiydi).[233] Sta-

226 Troçki, *My Life*, s. 351-2; Trotskii, *Portrety revoliutsionerov*, s. 54-5.

227 Stanislav Pestkovskii, "Vospominaniia o rabote v narkomnaste (1917-1919 gg.)", *Proletarskaia revoliutsiia*, 1930, no. 6: 124-31 (130'da).

228 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, V: 307-8. Resmi kaynaklar Stalin'in kesin evlenme gününü kaydetmemiş, 1918 kronolojisinin dışında bırakılmış. *Sochineniia*, IV: 445-56. Stalin geri kalan hayatı boyunca sedece üç kez daha Petrograd'a gitti: 1919 yılında, şehir Bolşevik-karşıtı güçlerin tehdidi altındayken; 1926 yılında, Zinoviev aygıtının yol açtığı tahribatı tespit etmek için; 1934 yılında, Kirov öldürüldüğünde. McNeal, *Stalin*, s. 342, n 1.

229 Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 104 (Alisa Radchenko'ya).

230 Alliluev, *Khronika adnoi sem'i*, s. 27.

231 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 668, l. 18 (F. S. Alliluev, "V Moskve [Vstrecha s t. Stalinym], tarihlenmemiş daktilo metni); Alliluyeva, *Vospominaniia*, s. 187.

232 *Moskovskii Kreml' – tsitadel' Rossii* (Moskova, 2008), s. 185.

233 Trotskii, *Portrety revoliutsionerov*, s. 54-5.

lin'in İmparatorluk Senatosu binasının içinde de, Lenin ve Sverdlov gibi bir odası vardı ama Gürcü orada nadiren görülüyordu.

En acımasız aylar: İlkbahar 1918

Brest-Litovsk'un doğu cephesinde düşmanlıkları sözde sona erdirmesinden on gün sonra Alman Ordusu, Karadeniz kıyısına giden yol üzerindeki Odessa'yı ele geçirdi. Ertesi günden, 14 Mart'tan başlayarak, anlaşmayı onaylamak üzere Dördüncü Rusya Sovyetleri Kongresi toplandı. Sovyet merkez yürütme komitesinde –"kalleşler... Alman ajanları!" bağırışları arasında– Sverdlov'un manipülasyonlarına rağmen zar zor onay yönünde oy çıktı (çekimser ve hayır oylarının toplamı çoğunluğu oluşturuyordu).[234] Kongre oylaması da endişe vericiydi. Lenin, "İki arkadaşın gece yürüyüşe çıktığını ve on kişinin saldırısına uğradıklarını düşünün," diyerek delegelere işin mantığını anlatmaya çalışıyordu. "Saldırganlar birisini yakalarsa diğeri ne yapmalı? Ona yardım edemez, eğer kaçarsa hain midir?"[235] Kavgadan kaçmak pek de ikna edici değildi. Yine de, oy kullanan 1.232 delegeden –795 Bolşevik ve 283 Sol Devrimci Sosyalist de dahil– 784'ü onay yönünde 261'i karşı oy kullandı, geriye kalan yaklaşık 175 kişi çekimser kaldı ya da oy kullanmadı.[236] Çekimser kalanlar Sol Komünistlerdi. Bolşeviklerin küçük ortağı Sol SR ise topluca hayır oyu vererek partilerini "anlaşma koşullarının bağlamadığını" ilan etti ve Halk Komiserleri Konseyi'nden ayrıldı (daha iki ay önce katılmışlardı). Ayrıca, Lenin, oylamadan önce tüm anlaşma koşullarını açıklamaya cesaret edememişti. Menşevik lider Yuly Martov, "Çoğumuzun henüz şartlarını bilmediği bir anlaşmayı onaylamamız isteniyor, en azından ne ben ne de yoldaşlarım biliyor," diyerek dert yanıyordu. "Neyi imzaladığını biliyor musun? Ben bilmiyorum... Gizli diplomasiden söz ediyorlar!"[237] Martov yarısını bile bilmiyordu: Sovyet Kongresi delegelerinden habersiz olarak Lenin, Almanlara karşı İtilaf Devletleri'nden vaatler almak üzere Troçki'ye Rusya'da bulunan Amerikalı, Britanyalı ve Fransız temsilcilerle gizli anlaşmalar yapması için yetki verdi, karşılığında Lenin, Brest-Litovsk onayını sabote etme sözü veriyordu.

Lenin ve Troçki'yi Alman ajanı olarak görmeyi sürdüren İtilaf hükümetleri öneriye yanıt vermediler.[238] Yine de, bir Britanya Donanma Filosu, ya-

---

234 Astrov, *Illustrated History*, II: 509.

235 V. I. Lenin, "Doklad o ratifikatsii mirnogo dogovora 14 marta." *Pravda*, 16/17 Mart 1918, *PSS* içinde, XXXVI: 92-111.

236 16 Mart 1918'de Kongre, sonradan, başkentin Moskova'ya taşınmasını da resmen onaylamış oldu. Delege sayıları çelişkilidir: *Izvestiia*, 17 Mart 1918: 2.

237 *Chetvertyi Vserossiikii s"ezd sovetov rabochikh*, s. 30-3; Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 532.

238 Warth, *The Allies*, s. 199-205, 235-41.

nıltıcı bir güç olarak, Rusya'nın kuzeybatısındaki (Kuzey Buz Denizi) Murmansk limanına yanaştı. Doğrudan hedef, Rusya'nın Murmansk Demiryollarının yanı sıra askerî depolarını tehdit eden Alman ve Fin güçlerine karşılık vermekti. Daha geniş anlamıyla, Britanyalılar ve Fransızlar, doğu cephesini canlandırarak Almanların doğu cephesindeki birliklerini batı cephesine kaydırmasına engel olmaya çalışıyorlardı. Merkezi devletler Ukrayna'yı işgal edip zenginliklerinden yararlanmaya başladıklarında bu istek daha da yükseldi. Diğer bir deyişle Britanyalılar, müdahale ederlerken, öncelikle Bolşevizm'i alaşağı etmeyi değil ama Merkezi Kuvvetlerin yeni savaş getirilerini azaltmayı hedefliyorlardı.[239] Fakat başlangıçta daha çok Rusya'nın askerî depolarına Almanya'nın ulaşmasına karşı bir önleyicilik amacı taşırken, zaman içinde, Hindistan'daki Britanya İmparatorluğu'na komünizmin yarattığı düşünülen tehdide karşı kısıtlı bir harekâta dönüştü.[240]

Lenin ve Troçki, kendi açılarından, İtilaf Devletleri'nin Almanya'ya karşı Rus topraklarına inmelerini memnuniyetle karşıladılar. Halk Komiserleri Konseyi'nin 2 Nisan tarihli toplantısında Stalin, Almanların Harkov'u ele geçirmek üzere olmaları konusunda, Bolşeviklerin daha iki ay önce devirdiği ve Almanların da bir ay önce yeniden göreve getirdiği Merkezi Rada ile Alman-karşıtı bir askerî koalisyon arayışına girilmesi yönünde bir politika değişikliği önerdi.[241] Stalin'in önerisi, Troçki'nin yeni bir Kızıl Ordu'nun kuruluşu ve eğitimi, ayrıca demiryolu işçileri ve ekipmanı ile ilgili olarak İtilaf Devletleri aktörleri ile müzakereye yönelmek önerilerini tamamlayan bir öneriydi. Üç gün sonra, Japon uyrukluları "koruma" bahanesiyle Japon birlikleri Vladivostok'a indi. Lenin ve Troçki şiddetle karşı çıktılar – bu onların davet etmediği bir askerî müdahaleydi.

Japonya'nın Britanya ile ittifakını kırmaya can atan Almanya, Rusya'ya Japon müdahalesini destekledi; böylece batı-doğu kanatlarından, ortak çıkara dayalı işgal olasılığı yükselecek ve Rusya kolonyal bağımlılık seviyesine gerileyecekti. Lenin, başvurduğu sınıf kategorilerinin kafa karıştırıcılığına rağmen, Alman-Japon ittifakı olasılığını gayet iyi anlamıştı, tıpkı bir yanda Almanya ve Britanya arasındaki diğer yanda Japonya ve Birleşik Devletler arasındaki uzlaşmaz devlet çıkarlarını kavradığı gibi.[242] Lenin çok uzaktaki Birleşik Devletler'i değil ama Britanya ve Fransa'yı, Almanya ve Japonya'ya karşı Rusya'nın yanında yer almaya ikna etmenin mücadelesini veriyordu. 1917

---

239 George, *War Memoirs*, II: 1542-3, 1550-1, 1891-2, 1901; Kettle, *Allies and the Russian Collapse*, s. 172-3. Rusya'ya Britanya müdahalesi Büyük Savaş'ın talihsiz Çanakkale Boğazı harekâtını hatırlatıyordu, görünüşte düşük maliyetle büyük kazanç elde etme çabasıydı.

240 Rusya topraklarındaki çoğu Britanya istihbarat ajanının geçmişte Hindistan deneyimi yaşamış olmaları rastlantı değildi. Occleshaw, *Dances in Deep Shadows*.

241 GARF, f. r-130, op. 2, d. 1 (Sovnarkom [Halk Komiserleri Konseyi] toplantısı, 2 Nisan 1918).

242 *Protokoly zasedanii Vserossiiskogo*, s. 263-70 (14 Mayıs 1918 tarihli Lenin'in konuşması).

kırılmasına rağmen Sovyet Rusya'nın stratejik pozisyonu imparatorluk Rusya'sına çok benziyordu. Geçmişle şimdi arasındaki büyük fark ise imparatorluk Rusya'sından büyük parçaların kopmuş olması ve bu parçaların düşman dış güçler tarafından Rusya'ya karşı kullanılabileceğiydi.

Stalin kaybedilen topraklarla ilgileniyordu. 19 Mart 1918'de Kafkas Bolşeviklerine gönderdiği yazıda, Bakü'nün savunmasını güçlendirmelerini istedi, bir hafta sonra *Pravda*'da yayınlanan makalesinde de Bolşevik olmayan solcuları itham ediyordu ("Sosyalist Maskeli Güney Kafkas Karşı-Devrimcileri").[243] 30 Mart'ta Taşkent Sovyeti başkanıyla Hughes cihazı üzerinden Türkistan'daki gelişmeleri konuştu. 3-4 Nisan tarihlerinde *Pravda*, üzerinde çalıştığı taslak anayasa ile ilgili onunla bir görüşme yaptı. Bu taslağın temelini federal bir yapı ve Sovyet Rusya için yeni bir isim –Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR)– oluşturuyordu.[244] 9 Nisan'da Stalin, Kazan, Ufa, Orenburg ve Taşkent sovyetlerine *Pravda*'da yayınlanan bir mesaj göndererek kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin "devrimci anlamını yitirdiğini" ve artık geçersiz sayılabileceğini bildirdi. 29 Nisan'da Halk Komiserleri Konseyi Stalin'i Ukrayna Merkezi Rada ile barış anlaşması müzakerelerini sürdürmek üzere RSFSR yetkilisi olarak atadı. Aynı gün, Almanlar anlaşma yaptıkları Ukrayna Merkezi Rada'ya ihanet ederek, Ukrayna'da General Pavlo Skoropadskyj başkanlığında kukla bir "Atamanlık" [Hetmanlık] –kasıtlı olarak bu modası geçmiş isim kullanılıyordu– tesis etti. Fakat, Avusturya-Alman işgalinin yanı sıra sergilenen kötü yönetim, köylü ayaklanmalarına ve çok taraflı silahlı çatışmalara yol açtı.[245] Bir Alman görevli, "Alman güçleri Ukrayna'ya girdiğinde mutlak bir kaos ile karşılaştılar," diyordu. "Eski toprak beylerinin toprakları için birbiriyle çarpışan, siperlerle çevrili komşu köylerle karşılaşmak nadirattan değildi."[246] Yaklaşık yarım milyon kişilik Alman işgal ordusunu cezbeden tahıl stoku sözü gerçekleşmedi.

Ukrayna topraklarında Bolşevik yanlısı faaliyetler organize etme konusunda, Stalin de daha başarılı değildi, fakat giderek daha fazla göz önünde olmasının ve artan öneminin bir göstergesi olarak –ve Yuly Martov'un Lenin ile yaşadığı hayal kırıklığı nedeniyle– Martov, 1907 Tiflis posta arabası soygununda ve 1908'deki bir buharlı gemi soygununda Stalin'in işbirliğine dair suçlamaları yeniden gündeme getiriyor, Menşevik bir dergiye, "gasp olaylarına dahli nede-

243 *Pravda*, 26 Mart, 27 Mart 1918.

244 *Pravda*, 3 Nisan, 4 Nisan 1918.

245 A. Goldenweiser, "Iz Kïevskikh vospominanii (1917-1921 gg.)", Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii* içinde, VI: 209-16; N. Mogilianskii, "Tragediia Ukrainy", Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii* içinde, IX: 84-90; Bunyan, *Intervention*, s. 6-17.

246 Bunyan, *Intervention*, s. 4; Collin Ross, "Doklad... o polozhenii del na ukraine", Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii*, I: 288-92; Fedyshyn, *Germany's Drive to the East*, s. 133-83.

niyle parti örgütü tarafından ihraç edildiğini," yazıyordu.[247] Stalin, 1 Nisan'da, Devrimci Mahkeme'de Martov'a iftira davası açtı ve *Pravda*'da suçlamaları reddederken "ben, Stalin, hiçbir parti örgütünün disiplin kuruluna çağrılmadım. Özellikle belirtmeliyim ki hiçbir zaman ihraç edilmedim," diyordu. Keskin bir ironi ile de devam ediyordu: "eğer elinde belge yoksa hiç kimsenin Martov gibi suçlamalar yapmaya hakkı yoktur. Sadece söylentilere dayanarak çamur atmak namussuzluktur."[248] Mahkeme 5 Nisan'da dolu bir salon huzurunda toplandı. Martov'un, davayı jürili hukuk mahkemesine aktarma talebi reddedildi ama o saldırılarını sürdürdü. Gizlilik gözetilerek yazılı parti kaydı bulunmadığını izah ederek, belge temini için zaman istedi. İddialarını tanıklar doğrulayabilirdi ve bu nedenle Gürcü Bolşeviklerden yazılı ifadeler getirebilirdi: Mesela, 1908'de Stalin'in buharlı gemi silahlı soygununa ve Stalin'in karanlık geçmişini bilen bir işçinin neredeyse sakat bırakacak şekilde dövülmesi olayına karışmasıyla ilgili disiplin kuruluna başkanlık eden Isidor Ramishvili gibi. Stalin tanıkları bekleyecek zaman olmadığını söyleyerek itiraz etti. Yine de, mahkeme, oturumu sadece bir hafta erteledi ve bazı iddialara göre Menşevik Boris Nicolaevsky bazı tanıklıkları derlemek üzere Kafkaslar'a gitti ve Ramishvili'nin yanı sıra Silva Jibladze ve bazı diğer kişilerin yazılı ifadeleri ile döndü. Ancak Moskova'ya döndüğünde, söylenene göre Nicolaevsky, davayla ilgili diğer tüm kayıtların yok edildiğini fark etti. Sverdlov ve Lenin –tüm farklılıklarına rağmen Martov'a hayranlık besliyorlardı– soruşturmanın kapatılmasına yardım etmişti.[249] 18 Nisan 1918'deki duruşmada mahkeme Martov'u iftira atmaktan suçlu buldu, fakat sadece kınama cezası verdi; bu karar kaldırıldığında henüz ay dolmamıştı.[250] 11 Mayıs'ta, Martov davasını perde arkasından izleyen Sverdlov, genellikle sahte haber yayınladıkları gerekçesiyle Menşevik gazetelerin kapatılmasının Sovyet Merkez Yürütme Komitesi'nde onaylanmasını sağladı.[251] Ancak Stalin'in eşkıyalık geçmişi hiçbir zaman yok olmadı.[252]

---

247 Martov, "Artilleriskaia podgotovka", *Vpered!*, 18 Mart 1918.

248 *Pravda*, 1 Nisan 1918; *Zaria Rossii*, 17 Nisan 1918.

249 RGASPI, f. 558, op. 2, d. 3, l. 1-63; op. 2, d. 42. Davada Stalin'in baş savunucularından olan *Pravda* editörü Sosnovky tasfiyeler sırasında öldürülecekti.

250 Hoover Institution Archives, Nicoaelevsky Collection, sayı 6, kutu 2, dosya 27; Grigorii Aronson, "Stalinskii protsess provit Martova", *Sotsialisticheskii vestnik*, 19/7-8 (28 Nisan 1930); *Vpered!*, 14 Nisan, 26 Nisan 1918; Wolfe, *Three Who Made a Revolution*, s. 470-1 (aufta bulunduğu kaynak, Nicolaevsky, Rafael Abramowich ve Samuel Levitas ile yapılan mülakatlar); Chavichvili, *Revoliutionnaires russes a Geneve*, s. 74-91; Troçki, *Stalin*, s. 101-10; "Delo Iu. Martova v revoliutsionnyi tribunale," *Obezrenie*, 1985, no. 15; 45-6, no. 16: 43-6; Kun, *Unknown Portrait*, s. 81-4. Daha sonra, Menşevik Nicolaevsky, Menşeviklerin hatıratına aşırı tepki göstererek, yanlış bir kanıya varacak, "Kamo grubunun faaliyetlerinde Stalin'in rolü sonradan abartıldı," diyecekti. Nikolaevskii, *Tainye strainitsy istorii*, s. 88. Nikolaevsky'nin Gürcülerden topladığı yazılı ifadelerin akıbeti bilinmiyor.

251 Okorokov, *Oktiabr' i krakh russkoi burzuazhnoi pressy*, s. 275-7.

252 Bu olay genellikle tahrif edilmiştir: Antonov-Ovseenko, *The Time of Stalin*, s. 3-7.

II. Nikolay'ın eski kurmay başkanı ve sonra başkomutan olan General Alekseyev, 1917 Şubat'ından sonra gizli bir subay ağı kurmuştu; Bolşevik darbenin ardından, onları toplayarak Novocherkassk'taki Don Kazakları arasından bir Gönüllü Ordu kurulmasını istedi.[253] Gönüllü Ordu önce 400-500 subayla başladı. Aralarında, kendisi de Kazak asıllı olan Kornilov da vardı. Mogilyov yakınlarındaki hapishaneden salıverilmesinin ardından, köylü kıyafetleri ve sahte Romanya pasaportu ile gizlenerek güneye doğru ilerledi.[254] Altmış bir yaşındaki Alekseyev kanser olduğundan, hiçbir zaman iyi geçinemeseler de, kırk sekiz yaşındaki Kornilov'u askerî komutanlığa tayin etti. Kornilov'a bağlı kuvvetler –eski çarlık subayları, Kazaklar, askerî okul öğrencileri (yeniyetmeler)– 1918 Şubat ayı ortalarından beri ağır saldırı altındaydı. Kornilov bir sığınak arayışıyla birkaç bin Gönüllü'yü, aşırı kar yağışı altında, çok az barınma imkânıyla ve yağmaladıkları dışında yiyecek olmaksızın kıraç stepler boyunca güneydeki Kuban'a doğru yürüttü. Esir alınan Gönüllülerin gözleri oyuluyordu, onlar da aynı biçimde karşılık verdiler. (Kornilov, "daha fazla terör daha fazla zafer!" diyerek onları cesaretlendiriyordu.)[255] Sekiz günde 700 mil mesafe kat ettikleri korku dolu "buz yürüyüşü"nün ardından Kuban'ın başkenti Yekaterinodar'a bitap vaziyette varabilenler şehre Kazakların değil çok sayıda Kızılın hâkim olduğunu gördüler. Generallerden biri (Kaledin) kendisini vurdu. 12 Nisan 1918'de karargâh kurduğu çiftlik evine isabet eden top Kornilov'un ölümüne ve çöken çatının altına gömülmesine yol açtı. Bir karargâh subayı Kornilov'un odasından, "beyaz bir toz bulutu yükseliyordu," diye anlatacaktı; Generali çevirdiklerinde şakağına bir şarapnelin saplandığını gördüler.[256] Beyazlar hızla kaçtılar, Bolşevik yanlısı birlikler tanınmayacak haldeki bedenini yıkıntılardan çıkararak Yekaterinodar meydanına kadar sürüklediler ve bir çöp yığınının üzerinde yaktılar.[257] Sevinç içindeki Lenin, "Kesinlikle söyleyebiliriz ki, genel anlamda, iç savaş sona ermiştir," diye böbürleniyordu.[258] Oysa Rusya iç savaşı henüz başlıyordu.

---

253 N. Rutych (der.), "Dnevniki zapisi, pis'ma generala Alekseeva i vospominaniia ob otsc V. M. Alrkseevoi-Borel", *Grani*, no. 125, 1982: 175-85.

254 Lincoln, *Red Victory*, s. 48 (atıfta bulunduğu kaynak, K. N: Nikolaev, "Moi zhiznennyi put", s. 150-1, Bakhmeteff Archive, Columbia University, K. N. Nikolaev Collection).

255 S. M. Paul, "S Kornilovym" *Beloe delo*, 7 cilt. (Berlin: Miednyi vsadnik, 1926-1933), III: 67, 69.

256 Lincoln, *Red Victory*, s. 88 (atıfta bulunduğu kaynak, A. Bogaevskii, "Pervyi kubanskii pokhhod [Ledianoi pokhod]," 82, Bakhmeteff Archive, Columbia University); Khadziev, *Velikii boiar*, s. 369, 396.

257 Denikin, *Ocherki russkoi smuti*, II: 301.

258 "Rech' v Moskokskom sovete... 23 aprelia 1918 g.", *Pravda*, 24 Nisan 1919; *Izvestiia*, 24 Nisan 1919, *PSS*, XXXVI: 232-7.

O ayın kayda değer yegâne ölümü Kornilov değildi: Gavrilo Princip, Avusturya veliahtını öldürmek suçundan 20 yıl hükümle yattığı Habsburg'daki Terezin Kalesi hapishanesinde (geleceğin Nazi Theresienstadt'ı) dünyaya gözlerini kapamıştı. Yetersiz beslenme, hastalık ve kesik kolundan kan kaybı yüzünden iyice zayıf düşen veremli Princip, kırk kiloydu ve 23 yaşındaydı. 700 yıllık Habsburg İmparatorluğu onu fazladan birkaç ay yaşatmıştı.[259]

Rus iç savaşı tamamen beklenmeyen odaklarca başlatıldı. Büyük Savaş'ta Rusya, Merkezi Devletlerden, çoğu Avusturya-Macaristanlı yaklaşık 2 milyon kişiyi tutsak etmişti.[260] Büyük Savaş'ın sonraki evresinde, İtilaf Devletleri'nin zaferine bağlı olarak yeni bir Çekoslovak vatanı kazanma öngörüsüyle 40 bin savaş esirinin yanı sıra asker kaçaklarından oluşan Çekoslovak Lejyonu Çar'a hizmet etti ve Kerensky'nin 1917 Haziran saldırısına katıldı. Aralık 1917'de Fransız komutasına verildiler.[261] Troçki, lejyonerleri (sosyal demokrat eğilimliydiler) yeni bir Kızıl Ordu'nun çekirdeği olarak düşünüyordu, fakat Fransızlar, batı cephesine, Fransa'ya nakledilmelerinde ısrar etti.[262] Rusya'ya en yakın batı limanı Arkhangelsk (Petrograd'ın 750 mil [1.200 km] kuzeyinde) Mart ayında buzlarla kaplıydı ve bu nedenle de askerî birlikler Vladivostok'a Sibirya üzerinden gönderilecekti, oradan Fransa'ya deniz yoluyla gitmeleri planlanıyordu.[263] Ancak Almanlar Bolşeviklerin Çekoslovak Lejyonu'nu durdurmasını ve silahsızlandırmasını istedi, bu Brest-Litovsk'a dahil edilmiş bir yükümlülüktü. İtilaf Devletleri'nin istekleri ise Batı Sibirya'da Omsk'a henüz varmamış olan askerî birliklerin geriye döndürülerek kuzeybatıda Murmansk ve Arkhangelsk'e gönderilmeleri, orada yakında bulunan Almanları püskürtmeleriydi. Japonlar ani bir kararla Lejyonerlerin Vladivostok'tan deniz yoluyla batıya nakline engel olarak Almanlara yardımda bulundular ve Sibirya'yı kendileri için tuttular. Lejyonerler ise, kendi hesaplarına göre, sadece Avusturyalılar ve Almanlar ile savaşmak istiyorlar ve anlaşılır bir biçimde, tüm bu git-gellere ihtiyatla yaklaşıyorlardı. Bu güvensizlik ortamında kıyamet Chelyabinsk'te (Doğu Urallar) koptu. 14 Mayıs 1918'de, Macar kökenli savaş tutsaklarıyla dolu bir Rus treni, içinde Çekoslovak Lejyonerlerinin bulunduğu trenin yanına çekilince, hakaretler havada uçuşmaya başladı. Bir Macar'ın fırlattığı metal, bir Çek'in yaralanmasına se-

---

259 Jaszi, *Dissolution.*

260 *Rossiia v mirovoi voine 1914-1918*, s. 41.

261 Klante, *Von der Wolga zum Amur*, s. 318; Bradley, *Allied Intervention*, s. 65-105.

262 Fic, *The Bolsheviks and thre Czechoslovak Legion*, s. 206, 242, 262, 307-8, 313. Lejyonerler genellikle Ukrayna'da yerleşiktiler, 1918 Şubat ayında Alman ve Avusturya ordusu zorla Ukrayna'ya girince Çekoslovak Lejyonu Sovyet Rusya'ya çekildi.

263 Mart 1918'de, Omsk Sovyeti, karşı-devrimci bir güç addettiği Çekoslovak Lejyonu'nu istemediğini bildirdi: Stalin 26 Mart 1918'de çektiği telgrafta, bunun Halk Komiserleri Konseyi'nin kararı olduğunu ifade etti. Bunyan, *Intervention*, s. 81-2.

bep oldu; Çekler diğer trene saldırarak Macar saldırganı ipe çektiler. Chelyabinsk Sovyeti bazı Çek ve Slovakları soruşturma için gözaltına aldı. 25 Mayıs'ta Troçki bir telgraf çekti: "Demiryolu üzerindeki silahlı her Çekoslovak görüldüğü yerde öldürülecektir."[264] Bu aptalca talimat asla uygulanamazdı. Yine de, Bolşeviklerin kendilerini Almanlara teslim edeceğinden şüphelenen Çekoslovak Lejyonu, Chelyabinsk'i ele geçirdi ve sonra da sırayla diğer şehirleri: Penza (29 Mayıs), Omsk (7 Haziran), Samara (8 Haziran), Ufa (5 Temmuz), Simbirsk (22 Temmuz). Tüm Trans-Sibirya demiryollarının yanı sıra Volga vadisi ele geçirilene kadar bu böyle devam etti. Ele geçirilen alan eski Rus İmparatorluğu'nun üçte ikisiydi.[265] Büyük Savaş'ta herhangi bir gücün ele geçirdiğinden daha fazla toprak fethetmişlerdi.[266]

Çekoslovak Lejyonu Bolşeviklerle savaşmak ya da onları alaşağı etmek gibi bir niyet beslemiyorlardı, fakat öz savunma fetihlerinin yarattığı boşlukta, ondan fazla Bolşevik karşıtı hareket, Mayıs 1918 sonlarından başlayarak Haziran ayı boyunca, Volga bölgesi ve Sibirya'daki varlıklarını ilan ettiler.[267] Çarlık topraklarında Alman işgali altındaki bölgelerde ve Britanya'nın petrol yataklarına yakın bir bölgesine seferi birlikler indirdiği Kafkasya gibi Alman işgali altında olmayan bölgelerde yeni yönetimler filizlendi. Almanların Ukrayna'ya; Çekoslovakların Batı Sibirya'ya; Kazakların Don'a; Gönüllü Ordu'nun Kuban'a hâkim olduğu bu durumda, Bolşeviklerin yerleştiği Rusya'nın kalbinde yiyecek kıtlığı baş gösterdi – sonbahar hasadı da çok uzaktı. Halk Komiserleri Konseyi 29 Temmuz'da, açlık çeken başkentler Moskova ve Petrograd'a yiyecek temini için Stalin'i Güney Rusya'ya tam yetkiyle gönderdi. Pestkowski, "bir trenin tamamını donattı," diye anlatıyordu. "Yanına Hughes cihazı, nakit para, küçük bir askerî müfreze ve bazı uzmanları aldı. İstasyona kadar ona eşlik ettim. Neşeliydi ve zaferden emindi."[268] Stalin 6 Haziran'da Volga üzerindeki Tsaritsyn'e vardı. Eğer Bolşevik karşıtı güçler Tsaritsyn'i ele geçirseydi, tüm yiyeceği kesebilir, Ukrayna'dan Urallar ve Sibirya'ya birleşik cephe oluşturabilirdi.[269] Bu görev, Stalin'in çeşitli Rus-ol-

---

264 Maksakov ve Turunov, *Khronika grazhdanskoi voiny*, s. 168. Troçki, Çekoslovak Lejyonerler arasında bulunan Sırp subay Georgy Vukmanovic ile ilgili Çeka'dan bir telgraf aldı: "Bu birliklerin örgütlenmesinin karşı-devrimci bir nitelik taşıdığına kani oldum. Özellikle Fransa'ya gönderilmek üzere oluşturulmuşlar, fakat aynı zamanda... birliklerini Sibirya tren istasyonları boyunca yoğunlaştırmaya çalışıyorlar ve bir Japon saldırısı söz konusu olursa, tüm demiryollarını ellerine alacaklar." Dzierzynsky'nin onay imzasıyla birlikte, Sırp subay ve sözde Bolşevikliğinden şüphe duyduğunu ancak tamamen yok sayılmaması gerektiğini belirten el yazısıyla bir not vardı. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 13, l.1.

265 Bunyan, *Intervention*, s. 86-92.

266 Bullock, *Russian Civil War*, s. 46.

267 Bunyan, *Intervention*, s. 277, n 1.

268 Pestkovskii, "Vospominaniia o rabote v narkomnaste", s. 130.

269 Stalin, "O iuge Rossii", *Pravda*, 30 Ekim 1918. 9 Haziran'da yaptığı bir konuşmada Troçki,

mayan milletlerden yöneticilerle bağlantılarında önemli bir genişleme sağladı ve Bolşevik rejim içindeki rolünü dönüştürdü. Fakat bu arada, Çekoslovak Lejyonu'nun isyanı ve gerçek bir Bolşevik ordusunun yokluğu ile rejimin idamesi daha da şüpheli hale geldi.

Darbesiz

Büyük güçler arasından sadece Almanya Bolşevik rejimi tanıdı ve Moskova'da, Arbat yakınlarında sakin bir yol üzerinde, daha önce bir Alman şeker tüccarına ait olan lüks özel konutta gerçek bir elçilik açtı. 23 Nisan 1918'de, daha önce Petrograd'da esir değişimi müzakerelerine katılan ve çarlık döneminde elçilikte çalışmış olan kırk yedi yaşındaki Kont Wilhelm Mirbach (doğum 1871) Moskova'ya elçi olarak geri döndü. Görevi, Rusya ile İtilaf Devletleri arasında bir uzlaşı olmamasını sağlamaktı. Mirbach, Bolşevik rejimin "uzun sürmeyeceği" ve Estonya üzerinden gönderilecek Alman kuvvetlerinin "hafif askerî baskısıyla" silinip süpürüleceği yönünde raporlar gönderiyordu. Kont, sanki Moskova zaten Alman işgali altındaymış gibi, Bolşeviklerin yerini alacak olan monarşist gruplarla flört ediyordu.[270] Birçok Bolşevik de benzer biçimde karşılık veriyordu. *Pravda*, Alman elçisinin "dost bir halkın çalışan sınıflarının değil, her ülkede sınırsız bir küstahlıkla öldüren, tecavüz eden ve yağmalayan bir askerî çetenin temsilcisi olarak" geldiğini yazıyordu.[271] 1 Mayıs İşçi Bayramı gününde Alman birlikleri Karadeniz filosu karargâhı olan Kırım'daki deniz üssüne ulaştı. 8 Mayıs'ta Almanlar Don Nehri havzasındaki Rostov'u ele geçirerek Bolşevik karşıtı güçlerin toparlanmasına önayak oldular. Bolşevik yanlısı kuvvetler kaçmak zorunda kaldı; kaçarken, Moskova'ya üç ahşap sandık, bir metal kasa ve altı deri kese dolusu el konulmuş altın, mücevher ve kıymetli eşyayı götürmeyi başardılar.[272] İki gün sonra, sadece altı-yedi üyenin katıldığı Merkez Komite toplantısında, Brest-Litovsk imzacısı Grigory Sokolnikov, Almanya'nın Brest sonrası saldırılarının anlaşmayı ihlal ettiğini öne sürerek İngiltere-Fransa ile yeni bir resmi anlaşma çağrısı yaptı.[273]

Almanya on yedi eski çarlık eyaletinin yanı sıra çarlık Polonya'sını da işgal etti. Brest-Litovsk'un gizli maddeleri olduğu ve Sovyet hükümet politikaları-

"karşımıza çıkan tüm güçlükler arasında en acili... yiyecek sorunuydu," diyor, açlık ve tifüs ile ilgili sayısız telgrafı kaynak gösteriyordu. Bunyan, *Intervention*, s. 468; Trotskii, *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 74-86 (74'te).

270 Israelin, "Neopravdavshiisia prognoz graf Mirbakha."

271 *Pravda*, 27 Nisan 1918. Radek, "Moskova'daki her bir emekçinin bugün Alman başkenti temsilcisini nefretle selamladığına" değiniyordu. *Izvestiia*, 28 Nisan 1918.

272 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 4, l. 10.

273 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 4: 143-4.

nı Almanların dikte ettiği söylentileri arasında, gazeteler Moskova ve Petrograd'ın çok yakında Almanlar tarafından ele geçirilebileceği uyarısı yapıyordu. Aslında Alman başkomutanlığı iki başkente dar bir koridor açmayı uygun görüyordu. Fakat bu noktada, 1918 Mayıs ayı ortasında, Petrograd'a 160 kilometre (Narva'dan) ve Moskova'ya 480 kilometre (Mogilyov'dan) mesafede iken Almanlar ilerlemeyi durdurdu.[274] Bunun nedeni ne olabilirdi? Lenin'in tavizlerini sürdürüyor olmasının bir rolü vardı. Alman egemen çevrelerinin işgali gereksiz bulması da aynı derecede önemliydi: Bolşevizmin sonu gelmiş görünüyordu. Lenin tarafından 16 Mayıs'ta Kremlin'de kabul edilen Mirbach, aynı gün Berlin'e Bolşevik liderin "bitmek bilmez iyimserliğini korumayı sürdürdüğünü" haber veriyor ve ekliyordu: Lenin, "rejimi hâlâ bütünlüğünü korusa da düşmanlarının artmakta olduğunu kabul ediyor. ... Öz güvenini, diğer partiler sadece mevcut rejimi reddetmekte birleşirken, iktidar partisinin örgütlü bir güç sergileyebilmesine dayandırıyor." Mirbach'ın 16 Mayıs tarihli Lenin'in karşı karşıya kaldığı zorluklarla ilgili raporunun üstüne Kayzer II. Wilhelm "o artık bitti" diye yazdı.[275]

Bu bağlamda Yakov Sverdlov, giderek zayıflıyor gibi görünen Komünist partinin canlanması için bir itici güç arayışındaydı. 18 Mayıs 1918'de "çalışmamızın ağırlık merkezini bir şekilde partinin güçlendirilmesine kaydırmalıyız," çağrısını yaptığı ve "tüm parti üyeleri, uğraşları ya da pozisyonları ne olursa olsun, parti organizasyonunda doğrudan yer almakla yükümlüdürler ve ilgili parti merkezinin yayınladığı parti talimatlarından sapmamalıdır," şartını koştuğu bir önerge yayınladı.[276] Merkeze itaat şartına ulaşmak zordu. Bu arada, Lenin'in stratejisi Berlin üzerine bir maliyet-fayda analizi dayatmaktı. Berlin'in yeni Sovyet elçisi Adolf Joffe'ye, "eğer Almanlar-tüccarlar, savaş üzerinden bizden hiçbir şey alamayacaklarını, bizim her şeyi yakacağımızı idrak ederek, ekonomik fırsatlardan yararlanırlarsa, o zaman politikanız başarılı olmuş demektir," diye talimat veriyordu. "Hammadde sağlayabiliriz."[277] Ancak, zaten Ukrayna tahıl ambarına sahip çıkan Alman hükümeti için büyük ödül Paris idi. Moskova'daki Alman elçiliği, 4 Haziran'da, Bolşeviklerin Brest-Litovsk'u yırtıp atabilecekleri yönünde Berlin'i uyardı ("bu insanların adımlarını öngörmek tam anlamıyla imkânsız, özel-

274 *Nashe slovo*, 15 Mayıs 1918: 2.

275 Drabkina,"Dokumenty germanskogo polsa v Moskve Mirbakha", s. 124; Pipes, *Russian Revolution*, s. 617 (atıfta bulunduğu kaynak, Winfried Baumgart, *Vierteljahreshefte für Zietgeschichte*, 16/1 [1968]: 80).

276 Sverdlov bu noktayı güçlendirmek için, aynı ay içinde, tüm parti örgütüne yönelik ek genelgeler yayınlamayı sürdürdü. *Pravda*, 19 Mayıs, 22 Mayıs, 29 Mayıs 1918; *Perepiska sekretariata TsK RKP (b)*, III: 64, 72-4, 81-3; Sakwa, "The Commune State in Moscow", s. 443-7; Hegelsen, "The Origins of the Party-State Monolith."

277 *PSS*, L: 88.

likle de çaresiz olduklarında"), hatta elçiliğin ana mesajı Bolşevizm'in ipinin sonuna kadar gerildiğiydi ("kıtlık bizi zorluyor... Yakıt rezervleri tükeniyor... Bolşevikler inanılmaz derecede sinirli, belki de sonlarının yaklaştığını hissediyorlar ve bu nedenle fareler batan gemiyi terk etmeye başladı... Nizhny Novgorod ya da Yekaterinburg'a kaçabilirler...").[278] Alman diplomatlar yeniden yapılanma için hem çarlık rejiminin ve hem de Geçici Hükümet'in artık hükmü kalmamış politikacılarıyla temas halindeydi.[279] Berlin'e 25 Haziran'da gönderilen bir diğer notta Mirbach, yine Bolşevizm'in pek yakında yok olacağı tahmininde bulunuyordu.[280]

Bu arada, Mirbach'ın Moskova'daki despot tuhaf davranışları karşılığını Berlin'deki Moskovalılarla buluyordu. Brest-Litovsk sayesinde, Unter den Linden 7'deki eski çarlık elçiliğinde orak-çekiç dalgalanıyordu. Zengin bir tüccarın oğlu olan ateşli Sol Komünist Joffe, kayzere güven mektubu sunmayı reddetti, elçilik sınırları içinde Spartakistlere ve diğer Alman solcularına akşam yemekleri düzenledi ve açıkça Alman imparatorluk rejimini devirmek amacı güderek Alman Sosyal Demokratlara para akıttı. Sovyet elçiliğinde, aralarında Alman sosyalist örgütlerin toplantılarına katılan ataşe unvanlı ajitatörlerin de bulunduğu birkaç yüz personel barınıyordu. Joffe, genellikle diplomatik kargo ile getirttiği silahları da dağıtıyordu.[281] 28 Haziran'da General Ludendorff bir kez daha Rusya'nın Bolşeviklerden temizlenmesi ve Almanya'nın bir kukla hükümet kurması çağrısını yineledi. Almanların Batı cephesi için dahi rezervinin olmaması umursanmıyordu. Daha aklı başında davranan Alman dışişleri böylesi aptalca önerilere karşı çıktı: Bolşevikler zaten Brest-Litovsk'u desteklemişti, Berlin daha ne istiyordu? Dışişleri personeli, Rusya içindeki Bolşevik karşıtı güçlerin İtilaf Devletleri'ne yönelik sempatilerini gizlemediklerini de ekliyordu. Ludendorff'un Bolşeviklerin yerini alacak Alman yanlısı grup için önerisi neydi? Kayzer, Ludendorff'un isteklerini geri çevirdi ve hatta Bolşeviklerin, iç düşmanlarına karşı Letonyalı birçok silahlı adamını Volga vadisinde Doğu'ya kaydırmasına izin verdi.[282] Lenin'in

278 Nicolaevskii, *Tainy stanitsy istorii*, s. 384-6 (Kurt Riezler'in sözleri).

279 Ludendorff, *My War Memoirs*, II: 658; Bunyan, *Intervention*, s. 177-9; Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, III: 82-3. Ludendorff, 9 Haziran 1918'de imparatorluk şansölyesine uzun bir rapor gönderdi.

280 Altı aydan daha kısa bir süre içinde *kaput* olan [yok olan] II. Wilhelm oldu. Zeman, *Germany and the Revolution in Russia*, s. 126-7, 137-9. Almanya dışişleri, 18 Mayıs 1918'de Moskova'daki Alman elçisi Kont Mirbach'a "lütfen daha yüksek meblağlar kullanın," diye yazıyordu. "zira Bolşeviklerin varlıklarını sürdürmesi genel olarak bizim yararımıza." Sonra ekliyordu: "Eğer daha fazla para lazım olursa miktarı telgrafla bildirin. Eğer Bolşevikler düşerse hangi eğilimin desteklenmesi gerektiğine buradan karar vermek çok zor." Zeman, *Germany and the Revolution in Russia*, s. 128-9.

281 Wheeler-Bennet, *Forgotten Peace*, s. 348-55.

282 Baumgart, *Deutsche Ostpolitik*, 1918, s. 84.

Alman sadakati sonuç vermişti.[283] Ancak Moskova'daki insanlar, Kayzer'in Bolşevizm'i bitirecek bir işgali reddederek Ludendorff'u tersledigi konusunda hiçbir şey bilmiyordu. Moskova'daki insanların gördüğü, Alman militarizmiyle yapılan iğrenç ortaklığın fiziksel simgesi olan zorba Mirbach'tı – bu koşullar Sol Sosyalist Devrimcileri eyleme sevk ediyordu.

Sol SR Brest-Litovsk'un ardından Halk Komiserleri Konseyi'nden ayrılmıştı fakat Çeka'daki makamlarından ya da Sovyet Merkez Yürütme Komitesi'nden ayrılmamışlardı. 14 Haziran 1918'de Bolşevikler Merkez Yürütme Komitesi'ndeki bir avuç seçilmiş Menşevik ve Sol Sosyalist Devrimci'yi ihraç etti ve gazetelerini kapattı. Bolşevik bir görgü şahidi, "Martov, hasta, veremli sesiyle 'diktatörlere', 'Bonapartistlere', 'zorbalara' ve 'gaspçılara' sövüp sayarak, paltosunu öfkeyle kapıp giymeye çalışsa da titreyen elleri paltonun kollarını bulamıyordu," diye anlatıyordu. "Bembeyaz kesilen Lenin ayakta durmuş Martov'a bakıyordu." Bir Sol SR kahkahayla gülmeye başlamıştı.[284] Ayrılan hizip üye sayısının kabaca 100 binin üstünde olduğunu iddia ediyordu.[285] Bu sayı, 300 binden fazla olan Bolşevik üyeye kıyasla oldukça azdı; 140 milyonluk bir ülke için ikisi de mikroskobik ölçekteydi. Ancak Bolşeviklerin sayısal avantajına rağmen, Sol SR'nin 28 Haziran'da başlaması düşünülen Beşinci Sovyet Kongresi'ne seçilecek delegelerin çoğunluğuna söz geçirebilme ihtimali birçok kişiyi umutlandırıyor ya da korkutuyordu – Brest-Litovsk karşıtı tavırlarının giderek artan bir yankı bulmasına bağlı olarak. Radikal sosyalist solda Bolşevikler dışında bir seçenek var mıydı?

Sol SR Merkez Komitesi, kongrede Brest-Litovsk'un geçersizliğini ilan eden ve Alman işgaline karşı Ukrayna'da sürdürüldüğü şekilde (hayalci) bir partizan savaşı çağrısı yapan bir önerge sunma kararı aldı.[286] 24 Haziran'da Sverdlov kongrenin açılışını Temmuz başına ertelerken bir yandan da daha fazla Bolşevik delege yaratmaya çalışıyordu. (Bir bahaneyle Sverdlov, Sovyet Merkez Yürütme Komitesi'ndeki tüm Menşevikleri ve Sağ SR'leri ihraç etmişti.) Sol SR, 28 Haziran-1 Temmuz 1918 tarihleri arasında Üçüncü Parti Kongresi'ni toplayarak Alman emperyalizmine karşı ve Sovyet yürütme komitesinin hükümet edebilmesi amacıyla Halk Komiserleri Konseyi'ni berta-

---

283 Her ne kadar Almanya, Brest-Litovsk Anlaşması'nı imzalamış olmasına rağmen, eski çarlık topraklarını (Ukrayna) işgal etmeye devam etse de, Lenin denetlenemeyen Kızıl Birliklere karşı Alman imparatorluk ordusunun aracılığına başvuruyordu(!). I. I. Vatsetis, *Pamiat'*, 1979, no. 2: 44.

284 N. Rozhkov, "Iskliuchenie oppozitsii iz TsIK", *Novaia zhizn'*, 18 Haziran 1918; Drabkina, "Moskva 1918."

285 Häfner, *Die Partei der linken Sozialrevoliutonäre*; Leont'ev, *Partiia levykh sotsialstov-revoliutsionerov*. Sol SR bağımsız bir parti olarak mevcudiyetini Kasım 1917'den beri sürdürüyordu.

286 Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, II: 129-30; Gusev, *Krakh partii levykh eserov*, s. 193-4. Çeka önergeyi kısa süre sonra piyasadan kaldırdı; perestroika sırasında yeniden yayınlandı (Moskova: Politizdat, 1989).

raf ederek Sovyet iktidarını ele geçirmek için savaşma kararı aldı.[287] Bu arada, merkez yürütme komitesi başkanı Sverdlov, zaten köylülere (Sol SR seçmeni) kıyasla işçi seçmenine sağlanan ekstra ağırlığın yanı sıra yüzlerce şüpheli sovyet delegesi ortaya sürdü. 4 Temmuz akşamı Moskova Bolshoi Tiyatrosu'nda kongre açıldığında, 678 Komünist, 269 Sol SR ve çoğunluğu bağımsız 88 kişi ile, 1.035 oy hakkına sahip katılımcı mevcuttu.[288] (Sol SR ve Komünistlerden oy kullanma hakkı olmayan iki yüzer delege ile birlikte toplam sayı 1.425 idi ve bunların üçte ikisi yirmi-otuz yaş aralığındaydı; toplamda, katılımcılar siyasi nedenlerle hapiste 1.195 yıl geçirmişlerdi.)[289] Bolşevik karşıtı öfkenin yegâne kaynağı aşikâr hileleri değildi: Ukrayna, Letonya ve Güney Kafkasya'dan delegeler, Alman emperyalizminin işgal ile yarattığı terörü ve kaynaklarının nasıl sömürüldüğünü anlattılar. Alman elçisi onur konuğu olarak locadaki yerini aldığında Sol SR delegelerinden "Kahrolsun Mirbach!", "Kahrolsun Brest!" sesleri yükseldi. Troçki, provokatif bir biçimde, Almanya ile yeniden savaşı kışkırtan "emperyalizm ajanları görüldükleri yerde vurulacaklar," diyerek karşılık veriyordu.[290]

Sol SR partinin en yüksek profilli lideri Maria Spiridonova, her zaman Bolşeviklerle koalisyonun güçlü bir savunucusu olagelmişti, ancak Haziran 1918'de Bolşeviklerin köylere tahıla "el koymak" üzere silahlı müfrezeler göndermesi, onun için bardağı taşıran son damla oldu. Bolşevik politikaları eleştirmek üzere ayağa kalktı.[291] Lenin aceleyle, "26 Ekim [1917] tarihli yasamızda [kararname] sizin toprağı kamulaştırma teklifinize yer verdiğimiz için galiba hata ettik," dedi.[292] Sahtekârlıkla sayıları artırılmış Bolşevik ço-

---

287 Litvin, *Levye eseri i VChK*, s. 69-73 (TsA FSB, d. N-2, t. 2, l. 10). Bu belge koleksiyonu Makintsian'ı destekliyor, Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*.

288 *V Vserossiiskii s"ezd sovietov*, s. 5-37; Rabinowitch, "Maria Spiridonova's Last Testament", s. 426; Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 288 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA SPb, f. 143, op. 1, d. 224, l. 75.

289 Bunyan, *Intervention*, s. 198, n 57.

290 *V vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 22-3; Bunyan, *Intervention*, s, 200.

291 *V vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 50-61; *Izvestiia*, 5 Temmuz 1918: 5; Bunyan, *Intervention*, s. 207-9. Ölüm cezasının yeniden gündeme gelmesi de Sol SR mensuplarını öfkelendirmişti, özellikle de aşikâr bir heroizmin söz konusu olduğu koşullarda. Henüz bütünlüğünü koruyan Baltık Filosu, Helsingfors (Helsinki) ana üssünde bulunuyordu fakat Alman birliklerinin Mart 1918'de Finlandiya'nın güneybatısına inmesi hem filoyu hem de Petrograd'ı tehlikeye atıyordu. Almanların Baltık Filosu'nu ele geçirmesinden çekinen Britanya, Troçki ile gemileri batırmak için gizli planlar yapıyordu. Mart-Nisan 1918'de komutan Aleksey Schastny, bir mucizeyi gerçekleştirerek, buz kırıcıların açtığı yoldan filoyu güvenli Kronstadt'a getirmeyi başardı. Fakat Troçki, Schnasty'nin filonun imhaya hazırlanılması yönündeki emirlerini yerine getirmekte tereddüt ettiğinden haksız bir şüphe duyuyordu. Schastny Mayıs'ta istifa etti. Bundan tatmin olmayan Troçki kendisi bir duruşma düzenleyerek Petrograd hükümetini düşürmeye teşebbüs düzmece iddiasıyla onu infaz etti. Tanıklık etmesine izin verilen yegâne kişi Troçki idi. Rabinowitch, "Dos'e Schastnogo."

292 *V vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 73; Bunyan, *Intervention*, s. 210.

ğunluk, Sol SR'nin imparatorluk Almanya'sıyla yapılan anlaşmadan vazgeçilmesi için verdiği önergeyi oylamayla reddettiğinde, Lenin Sol SR'yi sözleriyle kışkırtıyordu: "Eğer bu insanlar Kongre'den çekip giderlerse beladan kurtulmuş oluruz."[293] Ancak bir sürprizle karşılaşacaklardı: Sol SR liderliği Brest-karşıtı önergenin reddedileceğini bilerek, kitleleri ayağa kaldırmaya ve "Alman emperyalizminin yüksek profilli bir temsilcisine yönelik" bir terör eylemiyle Alman-Sovyet ilişkilerinde gedik açmaya karar vermişti.[294] Böylelikle, tıpkı İkinci Kongre'nin Bolşevik darbeye motivasyon kaynağı olması gibi, Beşinci Sovyet Kongresi de Sol SR eylemi için aynı işlevi gördü.

4 Temmuz akşamı Spiridonova yirmi yaşındaki Yakov Blyumkin'i Alman büyükelçi Kont Mirbach'a suikast için görevlendirdi.[295] Odessa'da bir mücevher dükkânı çalışanının oğlu olan Blyumkin, Moskova'ya 1918 Nisan ayında gelmişti ve çoğu Sol SR gibi, Çeka'nın o dönemdeki 120 çalışanından (aralarında şoför ve kuryeler de vardı) biri oldu.[296] Karşı-istihbaratta çalışıyordu ve sorumlu olduğu yerler arasında Alman elçiliği de vardı. 5 Temmuz'da Spiridonova Bolshoi'de sahne alarak Bolşevikleri devrimi katletmekle itham etti ve arkasında Lenin işitilebilecek şekilde gülerken, çarlık döneminde olduğu gibi "yine tabanca ve el bombası kuşanacağına" yemin etti.[297] Birden bir gürültü koptu! Bolshoi'nin üst katlarında bir bomba patlamıştı fakat oturuma başkanlık eden Sverdlov salondakilerin panik halinde kapılara yığılmasının önüne geçti.[298]

Sovyet kongresinin öğleden sonra daha geç bir saatte toplanmasının kararlaştırıldığı ertesi gün, yanında fotoğrafçı Nikolai Andreyev ile birlikte Blyumkin, kendilerine büyükelçiyle acil görüşme izni verildiğine dair Felix Dzierzynski imzalı referans belgeleriyle, Alman elçiliğine geldiler. Tanınmış bir felsefeci ve aynı zamanda diplomat olan Birinci Sekreter Kurt Riezler elçilikte onları karşıladı ve büyükelçi adına kendisinin görüşeceğini söyledi. (Riezler, Lenin'in 1917'de mühürlü tren ile Rusya'ya gönderilmesine ilişkin gizli görüşmeleri sürdüren Alman dışişleri görevlilerinden biriydi.)[299] Ancak ikili ile görüşmek üzere Mirbach da aşağıya indi; çantasından bir Browning çıkaran Blyumkin üç el ateş etti fakat isabet kaydedemedi. Mirbach kaçarken fotoğrafçı onu arkasından vurdu, kafasının arkasına isabet ettirmişti. Bl-

---

293 *V vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 63, 69; Gogolevskii, *Dekrety sovetskoi vlasti o Petrograde*, s. 171.

294 Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, I: 185.

295 Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, I: 201-6 (Blyumin), II: 224-33. Aynı zamanda bkz. *Neizvestnaia Rossiia: XX vek* (Moskova, 1992), II: 55.

296 Latsis, *Proletarskaia revoliutsiia*, 1926, no. 9: 90.

297 Sadoul, *Notes sur la révolution bolchevique*, s. 305; Lockhart, *British Agent*, s. 295. Sadooul ve Lockhart görgü şahidi idiler.

298 RGASPI, f. 4, op. 2, d. 527, I. 13 (Danishevsky'nin anıları).

299 Strauss, "Kurt Riezler, 1882-1955"; Thompson, *Eye of the Storm*.

yumkin bir bomba fırlattı ve bu arada iki suikastçı pencereden dışarı fırlayarak arabayla kaçtı. Mirbach 15.15 civarı öldü.[300]

Spiridonova ve Sol SR, siyasi cinayetin Alman askerî yanıtına yol açacağına ve böylelikle Bolşeviklerin yeniden savaşa zorlanacağına bel bağlamıştı. Saat 16.00'da kongre başlayacaktı ve Lenin, Troçki ve Sverdlov ile birlikte strateji belirlemeye çalışıyordu, o sırada Kremlin'in telefonu çaldı. Alman elçiliğine yönelik saldırı haberini Bonch-Bruevich iletti; Lenin ona olay yerine gitmesi talimatı verdi.[301] Radek, yeni dışişleri komiseri Georgy Chicherin ve Dzierzynski de gitti. Almanlar Lenin'i istedi. Saat 17.00 civarı, Sverdlov ile birlikte Bolşevik lider de geldi, cinayetin ayrıntılarıyla ilgili bilgi aldı ve başsağlığı diledi. Alman askerî ataşesi Lenin'in korkmuş göründüğünü düşünüyordu.[302] Acaba Almanya askerî bir saldırıyla karşılık verir miydi?

Lenin, Bolşevik Devrimi korumak üzere kurulmuş olan örgütün, Çeka'nın kendilerine karşı bir komploya karıştığını öğrenmişti. Blyumkin geride kimlik bilgilerini bırakmıştı. Dzierzynski yanına koruma ekibi de almadan, Blyumkin'in en son görüldüğü yer olan Grand Three-Holies Lane'deki Çeka askerî kışlasına doğru yola çıktı. Çeka liderinin orada karşılaştığı Sol SR liderleri, Blyumkin'in kendi emirlerine göre hareket ettiğini anlattılar. Dzierzynski'ye "bir oldubitti ile karşı karşıya olduklarını" anlattılar. "Brest Anlaşması yürürlükten kalktı; Almanlar ile savaş kaçınılmaz. ... Ukrayna'da olduğu gibi yeraltına ineceğiz. İktidarda kalabilirsiniz ancak Mirbach'ın uşaklığını yapmaya son vermelisiniz."[303] Bolşevik Merkez Komitesi'nde Brest-Litovsk'a karşı çıkmış olsa da Dzierzynski hepsinin tutuklanmasını emretti; bunun yerine, onlar tarafından rehin alındı.[304]

Bonch-Bruevich'e göre, Çeka başkanının ele geçirildiği haberini alan Lenin, "olaylar tehlikeli, beklenmedik bir çehreye büründüğünde öfke ya da

---

300 Erdmann, *Kurt Riezler*, s. 713-4 (1952'de verilen bir ifade); Von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau*, s. 72-78; Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, I: 196-7; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 5-6, 8-9; Jarausch, "Cooperation or Intervention?" Andreyev 1919'da tifüsten öldü. Onların kimlikleri de Çeka sekreteri Ksenofontov'un imzasını taşıyordu.

301 Alman askerî ataşesi Bothmer dışişleri komiserliğine, Metropole Otel'e koşmuş, komiser yardımcısı Lev Karakhan Lenin'e telefon açmıştı. Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, V: 606.

302 Erdmann, *Kurt Riezler*, s. 715; Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 228, n 71; Chicherin, *Two Years of Soviet Foreign Policy*; Sadoul, *Notes sur la révolution bolchevique*, s. 405. Bazı tanıklıklar Lenin'in başsağlığı defterini imzaladığını da gösteriyor.

303 *Pravda*, 8 Temmuz 1918, yeniden yayınlandığı kaynak, Dzierzynski, *Izbrannye proizvedeniia*, s. 111-6 (114'te). Alıntı sonraki baskılarda da yer aldı: (Moskova, 1967), I: 265; (Moskova, 1977), I: 176-9.

304 Bir Bolşevik Parti toplantısında Dziersynski'nin şöyle dediği kayda geçmişti: "Kamenev ve Zinoviev'in Ekim'de yaptığının aynısını Lenin şimdi gizlice yapıyor diye düşünüyor." "Biz proletaryanın partisiyiz, eğer barış anlaşmasını imzalarsak proletaryanın bizim arkamızdan gelmeyeceğini net bir biçimde görmemiz gerekir." *VII ekstrennyi s"ezd RKP (b): mart 1918 goda*, s. 245.

şaşkınlıktan bembeyaz kesilirdi ve şimdi de öyle olmuştu."[305] Lenin, Dzierzynski'nin yerine Çeka'dan Martins Lacis'i, yani otuz üç yaşındaki Letonya doğumlu Janis Sudraps'ı getirdi.[306] Lacis, Çeka'nın ana karargâhı Bolshaya Lubyanka'da –her zaman olduğu gibi Sol SR denetimindeki Çeka Muharip Müfrezesi tarafından korunuyordu– boy gösterdiğinde denizciler onu vurmak istediler. Alexandrovich adıyla bilinen ve Dzierzynski'nin yardımcısı olan Sol SR Pyotr Alexandrovich Dmitrievsky'nin çabasıyla Lacis'in hayatı kurtuldu.[307] Eğer Lacis ve Dzierzynski "hemen öldürülseydi –iki gün öncesi ile ilgili olarak Troçki böyle patlamıştı– Bolşevik rejim dağılabilirdi." Durum böyle olunca, Lenin ve Sverdlov Kremlin'i terk etmeyi tasarladılar.[308]

Spiridonova, Rusya'nın "Mirbach'tan kurtulduğunu" ilan etmek üzere Beşinci Sovyet Kongresi'nin akşam oturumuna gitti. Siyah giysiler içindeydi, göğsünde kızıl bir karanfil taşıyordu ve elinde de küçük çelik bir Browning tabanca taşıyordu.[309] Ancak, toplantı ertelendi ve kargaşa başladı. Akşam (6 Ağustos) saat 20.00'de, misafirleri de dahil 400 kişiden fazla olan tüm Sol SR hizbi, silahlı Letonyalı muhafızlar tarafından Bolshoi'nin sarıldığı söylentileri arasında, durumu görüşmek üzere üst katta toplandı. Bolşevikler diğer bölümlere çekildiler (bir kısmı tiyatro dışına çıkmış da olabilirdi).[310] Bukharin, bir Sol SR mensubuna, "gelip bizi tutuklamanız için odalarımızda bekliyorduk," diyordu, "siz yapmayınca biz sizi tutuklamaya karar verdik."[311] Çeka içindeki Sol SR'nin, Bolşevikleri rehin almak üzere sokaklara saldıkları denizciler gelip geçen otomobillerden yirmiden fazla kişiyi yakaladılar ve Dzierzynski ile Lacis de hâlâ ellerindeydi. Lenin, Moskova garnizonunun Bolşevikleri savunmayacağını anlamıştı: Çoğu asker ya tarafsız kaldı ya da Alman karşıtı Sol SR'nin yanında saf tuttu. Lenin, Tsaritsyn'deki Stalin'e telgrafla "bugün saat 15.00 civarında Sol SR Mirbach'ı bombayla öldürdü" haberini verdi. "Suikast açık bir biçimde monarşistlerin ya da İngiliz-Fransız kapitalistlerin çıkarına uygundur. Sol SR mensupları... Dzierzynski ve Lacis'i tutukladılar ve bize karşı isyan başlattılar. Bu akşam onları tasfiye etmek üzereyiz ve halka tüm gerçekleri anlatacağız: [Almanya ile] Savaşa ra-

---

305 Bonch-Bruevich, *Ubiistvo germanskogo posla Mirbakha i vosstanie levykh eserov*, s. 27. Aynı zamanda bkz. Spirin, *Krakh odnoi aventiury*, s. 38. Abram Belenky de Dzierzynski ile birlikte rehin alınmıştı.

306 Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, II: 194.

307 Litvin, *Levye esery i VChK*, 97 (Lâcis: TsA FSB, d. N-8, t. 9, l. 8); Vladimirova, "Levye esery", s. 121.

308 Steinberg, "The Events of July 1918", s. 122.

309 Paustovskii, *Povest' o zhizni*, I: 422-24; Lockhart, *British Agent*, s. 294-300.

310 Litvin, *Levye esery i VChK*, s. 211-33 (Shliapnikov, *Za zemliu i voliu*, 16-19 Temmuz 1918).

311 Steinberg, "The Events of July 1918", s. 20.

mak kaldı."[312] Stalin ertesi gün gönderdiği cevapta Sol Sosyalist Devrimcilerin "histerik" olduğunu yazıyordu."[313] Haklıydı.

Ancak karşı saldırı garanti altında değildi. Az sayıdaki güvenilir Kızıl birlik Çek ayaklanmasına karşılık vermek üzere Doğu'ya gönderilmişti. 6-7 Temmuz akşamı gece yarısına doğru Lenin Letonyalı bodur üst komutan, Albay Jukums Vācietis'i çağırdı. Vācietis daha sonra, "Kremlin karanlık ve ıssızdı," diye anlattığı gecede, Halk Komiserleri Konseyi toplantı odasına nihayet gelen Lenin "yoldaş, sabaha kadar direnebilecek miyiz?" diye sormuştu. "Soruyu sorduktan sonra gözlerini bana dikti."[314] Vācietis şaşırmıştı. Sol SR'ye sempati duyuyordu ve en azından tarafsız kalmaya karar verebilir, böylelikle belki de Bolşeviklerin sonunu getirebilirdi. Fakat 1916 Noel'i sırasında Almanlara karşı kişisel olarak içinde bulunduğu savaş korkunç kayıplara yol açmıştı ve savaşı sürdürmek ona cazip gelmiyordu. (Zaten bunu yapacak bir Rus ordusu da yoktu.) Ayrıca, tıpkı Rusya'da olduğu gibi, savaşın imparatorluk Almanya'sı rejimini çökerteceğini düşünüyordu, öyleyse bir hiç uğruna neden insanlar kurban edilsindi? Vācietis'in o sırada bilmediği ise Lenin'in ona da güvenmediğiydi: O akşam Vācietis'i kabul etmeden yarım saat önce, Letonyalılarla ilgili iki siyasi komiseri çağırarak Vācietis'in sadakatini sorgulamıştı.

Ek olarak, Letonyalı askerlerin Bolşevikler için savaşacağı da kesin değildi. Sol SR 6 Temmuz'da, Letonya Silahlı Birliği'nin diğer bir komutanı, militan Sol SR taraftarı Rus kökenli Yarbay Mikhail Muravyov'un (doğum 1880) gelmesini bekliyordu fakat komutan başkentte boy gösteremedi.[315] Bu ara-

---

312 *PSS*, L: 114.

313 "Pis'mo V. I. Leninu," *Sochineniia*, IV: 118-9; *Pravda*, 21 Aralık 1929; Voroshilov, *Lenin, Stalin, i krasnaia armiia*, s. 43; *Bolshevik*, 1936, no. 2: 74.

314 Vatsetis, "Grazhdanskaia voina: 1918 god", s. 26-7.

315 Muravyov kariyerine 1917'de Petrograd'da güvenlik şefi olarak başladı. Ukrayna'daki Rada'yı ezmeye gitti, ardından Besarabya'ya gönderildi. Nisan ayında Dzierzynski, yağmacılık, yargısız infaz, Sovyet iktidarının saygınlığını zedelemek ve Moskova'daki anarşistlerle komplo kurmak suçlamalarıyla Muravyov'u tutukladı. Ancak 13 Haziran 1918'de, baş kumandanlık, korkusuz, kural tanımaz Muravyov'u kilit öneme sahip Volga cephesindeki Bolşevik yanlısı kuvvetlere başkomutan atadı. Bu arada, Moskova'daki Alman elçilik görevlisi Kurt Riezler Çekoslovak Lejyonu isyanına karşı savaşması için Muravyov'a rüşvet akıtıyordu ve bu durum Çeka tarafından öğrenildi. Moskova'daki Sol SR isyanının bastırılmasının ardından 10 Temmuz'da Muravyov, "dünya emperyalizminin elebaşı" Almanya'ya karşı savaşmak üzere saf değiştirdiğini ilan ederken, birkaç gün önce düşman olduğu Çekoslovakları da kendisine katılmaya davet etti. Döneminin en büyük ve sağlam Kızıl kuvvetine komuta ediyordu ve ihaneti, Bolşeviklerin stratejik öneme sahip Volga vadisinden ve yiyecek kaynağından tümüyle uzaklaştırılması tehdidini oluşturuyordu – bu potansiyel bir dönüm noktasıydı. Simbirsk şehrinde Litvanyalı Bolşevik bir işçi, Jonava Vareikis, Muravyov'u tuzağa düşürerek günü kurtardı. 11 Temmuz'da Muravyov süngülenerek öldürüldü. (Olayı çözümlemek için Vācietis doğuya gönderildi.) Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 25 (aslta bulunduğu kaynak, *Izvestiia*, 2 Kasım 1917); Savchenko, *Avantiuristy grazhdanskoi voiny*, s. 44-64 (56'da); Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 227; Erdmann, *Kurt Riezler*, s. 474, 711; Alfons Paquet, Baumgart, *Von Brest-Litovsk*, s. 76; Pipes, *Russian Revolution*, s.

da, Vācietis'in Sol SR'ye yönelik karşı saldırısının Lenin ile görüşmesinden birkaç saat sonra, karanlıktan yararlanabilmek için 7 Temmuz sabaha karşı başlaması planlanmıştı. Fakat o gün Letonya milli bayramı Aziz John Baptist Günü'ydü ve askerler Moskova'nın eteklerindeki Khodynka Field'e giderek kutlama yapmaya karar verdiler.[316] Letonyalılar, Kızıl Muhafızlar ya da ilgili hiç kimse kendi saldırı başlangıç noktasında bulunmuyordu.[317] Bu nedenle saldırı gün ışığını beklemek zorundaydı. Çeka askerî birimleri, eski Baltık denizcisi Sol Sosyalist Devrimci Dmitri Popov'un komutası altındaydı; Moskova'da iç duvarlarla çevrili Kitaigorod'da bulunan çoğu denizci 600-800 kişiden oluşuyordu. Onlara karşı, Vācietis'in daha sonraki iddasına göre, yaklaşık 3.300 adam toplanmıştı (aralarındaki Rus sayısı 500'den azdı).[318] Letonyalılara göre Popov'un birlikleri, ağır silahlar, çok sayıda makineli tüfek ve dört zırhlı araç ile kendilerinden daha iyi silahlanmıştı. Vācietis, "Popov'un adamları bir sıra binayı ele geçirdiler ve tahkimat yaptılar," diye anlatıyordu. Birliklerinde çok sayıda Finlinin yanı sıra denizcileri de barındıran Popov, aslında, kendi tarafına daha çok savaşçı çekmenin çabası içindeydi ve Bolşeviklerin müzakereye başlamasını umuyordu. Bunun yerine Vācietis –Dzierzynski içeride olduğu halde– Popov-Çeka yerleşimini moloz yığınına çevirebilmek için 152 mm'lik bir howitzer getirilmesini emretti.[319] Hedef bina ve ek yapıları yerle bir etmek üzere bombardıman başladığında Popov ve adamları kaçmaya başladı (Dzierzynski'yi geride bırakarak). Çarpışmanın süresiyle ilgili olarak kaynaklar birbiriyle çelişiyor (saatlerce de sürmüş olabilir kırk dakika da). Her iki taraftan yaklaşık on kayıp ve elli yaralı vardı. Yüzlerce Sol SR gözaltına alındı.[320] Spiridonova da dahil on üç kişi Kremlin'deki hapishane hücrelerine aktarıldılar. Saat 16.00'da Halk Komiserleri Konseyi, güvenle "ayaklanmanın... bastırıldığını" ilan etti.[321]

Çeka, Bolşevik tekeli güçlendirmek üzere, Sol SR'ye karşı derhal bir karşı-

631; *Dekrety sovetskoi vlasti*, III: 9-10; Vladimirova, "Levye esery", s. 120, 131; Lappo, *Josif Vareikis*, s. 13-4; *Spirin Klassy i partii*, s. 193-194; Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 56-7.

316 Vatsetis, "Grazhdanskaia voina: 1918 god", s. 16. Birçok Letonya birliği Volga vadisine gönderilmişti.

317 Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 294 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. 130, op. 2, d. 1098, l. 2).

318 Vatsetis, "Grazhdanskaia voina: 1918 god", s. 40-1. Çatışmanın, sabah saat 05.00'ten öğlene kadar yedi saat sürdüğünü iddia ediyor ancak bu pek mümkün değil. Aynı zamanda bkz. Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, I: 201-4 (Sablin).

319 Valdis Berzins, "Pervyi glavkom i ego rukopis," *Daugava*, 1980, no. 2-5 (Vācietis'in 1919 anıları); "V. D. Bonch-Bruevich – I. V. Stalinu," *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 4: 199-201.

320 Leggett, *The Cheka*, s. 70-83; Steinberg, "The Events of July 1918", s. 21-2 (Lacis'e atıf); Steinberg, *Spiridonova*, s. 216.

321 *Izvestiia*, 8 Temmuz 1918. O anda bile, orada bulunan Letonyalı bir komutan, birçok vatandaşının Bolşeviklerin günlerinin sayılı olduğunu düşündüğünü söylüyordu. Swain, "Vācietis", s. 77 (atıfta bulunduğu kaynak Letonya Devlet Arşivi, f. 45, op. 3, d. 11, l. 3).

darbe başlattı.[322] Çeka Bolşevik olmayan dergileri bastı ve matbaaları tahrip etti.[323] Blyumkin Ukrayna'ya kaçtı. Ancak Bolşeviklerin gözaltında tuttuğu, aralarında Alexandrovich'in de –Lacis'in kurtarıcısı– bulunduğu çoğu Sol SR, yargılanmadan hemen infaz edildi; Bolşevikler iki yüz kişinin vurulduğunu duyurdu.[324] Ülke çapında, çoğu Sol SR mensubu hemen Bolşevik Parti'ye geçti. Bu arada, 9 Temmuz'da Sovyet Kongresi Sol SR delegelerin yokluğunda toplandı ve Troçki delegeleri "Ayaklanmanın" ayrıntılarıyla doyurdu.[325] Aslına bakılırsa, Sol Sosyalist Devrimci Prosh Proshyan 6 Temmuz gece yarısı Merkez Telgraf Ofisi'ne gitmiş ve "Mirbach'ı öldürdük, Halk Komiserleri Konseyi tutuklandı" duyurusu yapmıştı. Proshyan –kısa bir süre posta ve telgraf komiserliği yapmıştı– ülkenin çeşitli yerlerine kafa karıştırıcı bir dizi telgraf gönderdi. Bunlardan birinde, Sol SR "şu anda iktidar partisi" deniliyordu.[326] Bu kişisel inisiyatif bir kenara bırakılırsa, ortada bir Sol SR darbesi yoktu. Sol SR liderleri, olaylardan önce ve olaylar sırasında birçok kez iktidarı ele geçirmeye değil, güç kullanarak kendilerini savunmaya hazırlıklı olduklarını açıkça ifade etmişlerdi. Yaptıkları, Sovyet iktidarı adına "emperyalistlere karşı" (Almanya) bir ayaklanmaydı, Bolşeviklere karşı değil.[327]

322 Chudaev, "Bor'ba Komunisticheskoi partii za uprochnenie Sovetskoi vlasti", s. 177-226. Dzierzynski kurtarıldığı gün (7 Temmuz) Çeka başkanlığından istifa etti. Alışılmadık biçimde, istifa bütün gazetelerde duyuruldu ve başkentin her yerinde ilan edildi. Yerine, en azından resmi olarak, Çeka'nın kurucu üyesi Letonya kökenli Jecabs Peterss getirildi. Peterss, aynı zamanda, Sol SR denetimindeki Muharip Birliğin ele geçirdiği Lubyanka karargâhını kurtaran adamdı. (Kısa bir süre sonra Peterss bir gazetede böbürleniyordu: "İnsanların düşündüğü gibi ben kana susamış biri değilim.") Dzierzynski yaz boyunca Moskova'da kaldı ancak aslında yetkisinin ne kadarını devretmiş olduğunu bilmiyoruz. 22 Ağustos'ta resmen Çeka başkanlığı görevine iade edildi. Tsvigun, *V. I. Lenin i VChK*, s. 69, 83; Bonch-Bruevich, *Vospominaniia o Lenine* [1969], s. 316; *Utro Moskvy*, 4 Kasım 1918. Aynı zamanda bkz. Peters, "Vospominaniia o rabote v VChK." *MChK*, s. 77-79; Leggett, *The Cheka*, s. 251. Dzierzynski'nin istifa sahnesini nahoş biçimde tasvir eden kaynak, Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*. 1919 Haziran'ı gibi geç bir tarihte, Sol SR partinin çöküşünden yaklaşık bir yıl sonra, Moskova Şehir Çeka'sı iki eski Sol Sosyalist Devrimci'yi, en yüksek karar mercileri olan konseye kabul etti.

323 Blium, *Za kulisami "ministerstva pravdy"*, s. 34.

324 Erdmann, *Kurt Riezler*, s. 715; *Izvestiia*, 14 Temmuz 1918: 4. Popov gıyabında ölüme mahkûm edildi; ancak 1921'de yakalanabildi. Litvin, *Levye esery i VChK*, s. 145-56 (Popov: TsA FSB, d. N-963, 1. 50-5).

325 *V Vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 108-28; Trotskii, *Sochineniia*, XVII/i: 451-76; Trotskii, *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 266-74. Aynı zamanda bkz. Zinoviev ve Trotskii, *O miatezhe levykh s.r.*; Erde, "Azef i Azefshchina", *Izvestiia*, 9 Temmuz 1918. Vācietis de Sol SR'nin darbeye teşebbüs ettiğini ancak kararlı davranamadığını söylüyordu: "Grazhdanskaia voina: 1918 god", s. 19.

326 Litvin, *Levyeesery i VChK*, s. 99 (Efretov: TsA FSB, D. n-8, t. 1, I. 177); Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 294, 443, n 48 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, no. N-8, cilt Ia: 58, RGALI SPb, f. 63, op. 1, d. 4, 1. 155 [Proshyan]); Vladimirova, "Levye esery", s. 122-3; *PSS*, XXIII: 554-6; Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, II: 148-55. Proshyan yakalanmadı ama sahte pasaportla, bir eyalet hastanesinde tifüsten öldü. Lenin ona bir anma yazısı yazdı! Litvin, *Levye esery i VChK*, s. 14; *PSS*, XXXVVII: 385.

327 Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, II: 129-30, 186; Häfner, "The Assasination of Count Mirbach", *Piatyi vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 132, 208; *Pravda*, 9 Temmuz 1918: 1, 3; *Izvestiia*, 10

Sol SR olayı, yedi ay önce, Ekim 1917'de gerçekleşen Lenin darbesini tümüyle belirgin hale getirdi. Tıpkı 1917'de olduğu gibi 1918 yazında da iktidar ele geçirilmeye hazırdı: Sol SR'nin Lenin'e ve Bolşeviklere karşı başarı şansı, Lenin'in Kerensky'e karşı başarı şansından az değildi. Sol SR Çeka içinde çalışıyordu ve denetimi tümüyle ele geçirmişti, garnizon çoğunluğunu ajitasyonla kendi saflarına çekmişti ve Lenin'in ofisinin yer aldığı İmparatorluk Senatosu da dahil, Kremlin'in bütün girişlerini ellerinde tutuyorlardı.[328] Ancak Sol SR kritik önemde bir şeye sahip değildi: İrade. Lenin iktidarı ele geçirmeye ve korumaya yönelik ölçüsüz bir tutkuya sahipti ve iradesi Bolşevik darbede belirleyici olmuştu, tıpkı böylesi bir irade yokluğunun Sol SR'nin olmayan-darbesinde belirleyici olması gibi.

Lenin bıkmadan usanmadan kişisel iktidar peşinde koşmuştu fakat bunu sadece iktidar aşkıyla yapmadı: onu da harekete geçiren, devrim üzerinden sosyal adalet rüyasını gerçekleştirmekti, aynı zamanda, her ne kadar birçok çağdaşı tarafından deli olarak görülse de, haklılığının bilimsel olduğu söylenen kanıtına (Marksizm) duyduğu samimi inançtı.[329] Ancak en başından beri Lenin sosyalist rakipler konusunda şanslıydı: Kurucu Meclis'i korumak üzere güç kullanmayı teklif eden başkent garnizonunu reddeden, kalabalık Sağ SR'den Victor Chernov; ortada burjuva yokken tarihin "burjuva evresine" takılıp kalan Menşevik Yuly Martov; Bolşevik darbeye karşı çıkan ve Bolşevik tekel yerine tüm sosyalistlerin katıldığı koalisyon hükümetinin kurulması için çaba sarf eden, daha sonra da Bolşevik Merkez Komite'ye yeniden kabul edilmek için yalvaran Lev Kamenev. Şimdi de, yine Lenin'in dengi olmayan Maria Spiridonova.[330] 1918 yılında daha otuz dört yaşında olan fakat Sol SR'nin bilinen tek lideri Spiridonova, 1917-18 yıllarındaki tüm siyasal güçler içindeki yegâne kadın liderdi ve bu nedenle de sürekli küçümseniyordu (bir Alman gazeteci "kelebek gözlüklü yorulmak bilmez histerik, Athena karikatürü," diyordu).[331] Fakat o kesinlikle girişkenlik ve cesaretten yoksun değildi. 1906 yılında yirmi iki yaşındayken, 1905 köylü ayaklanmasını bastırdığı için bir çarlık polis şefini vurdu ve bu suçtan Doğu Sibirya'da ömür boyu çalışma cezası aldı. Hapishanede ve nakledilirken dayak ve cinsel saldırıya maruz kaldı ki bunların en hafifi çıplak göğüslerinde sigara söndü-

---

Temmuz 1918: 5. Sol SR Almanların Ukrayna'daki başkomutanını da öldürdü (30 Temmuz 1918'de).

328 *V Vserossiiskii s"ezd sovetov*, s. 109.

329 Schapiro, *Origins of the Communist Autocracy* (1977), s. x.

330 Troçki, *History of the Russian Revolution*, III: 305. Spiridonova bozgun konusunda kendisini suçladı. Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*, s. 308 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, no. N-685, cilt 6, l. 35ob) (Spiridonova'nın Sol SR 4. Parti Kongresi'ne cezaevinden yazdığı mektup); Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, s. 200-1.

331 Paquet, *Im kommunistischen Russland*, s. 26. Aynı zamanda bkz. Erdmann, *Kurt Riezler*, s. 467.

rülmesiydi. Cesurdu. Siyasi anlamda keskin görüşlü olabiliyordu: Sol SR'nin büyük çoğunluğunun aksine ve kendinden menkul Sol Bolşeviklerden farklı olarak, Spiridonova Brest-Litovsk'u desteklemişti. "Bu barış anlaşmasını imzalayan... Bolşevikler değil," diye zekice bir açıklama yapıyordu, "yorgun düşmüş halkın savaşa karşı isteksizliği, çektiği açlık ve barış isteğidir."[332] Fakat Lenin ve Sverdlov onun samimiyetini defalarca kullandılar. Şimdi, 1918 Temmuz'unda, Spiridonova beklenmedik bir biçimde onları avucunun içine almıştı, fakat baştaki stratejisini geliştiremedi ve fırsatı değerlendiremedi.

Bu arada, Sol SR'ye karşı Bolşevik karşı saldırısı partiye karşı gizli "yargılama" ile neticelendi, Spiridonova sadece bir yıl cezaya çarptırıldı ve sonra da affedildi.[333] Böylelikle güçlü bir politik hareket iğdiş edildi.[334] Sol SR'siz Sovyetler Kongresi, son gününde (10 Temmuz), "tüm merkezi ve yerel iktidarların Sovyetlere ait olduğunu" ilan eden ve "toplumların sınıflara bölünmesinin tümüyle ortadan kaldırılması, sömürenlerin acımasızca bastırılması, toplumda sosyalist örgütlenmenin ve tüm ülkelerde sosyalist zaferin tesis edilmesi" çağrısı yapan bir kararnameyi onayladı.

Suikast ve teğet geçen suikast

Romanovlar hâlâ hayattaydı – Bolşevikler açısından yargılanması gereken, Bolşevik karşıtları açısından ise kurtarılması gereken potansiyel bir odak noktası teşkil ediyorlardı. Nikolay'ın erkek kardeşi Grandük Mihail, Kerensky tarafından tutuklandı ve daha sonra Bolşevikler tarafından Urallar'da bir hapishaneye (Perm) sürüldü. Orada, 13 Temmuz 1918 gecesinin karanlığında, çarlık cezaevlerinde hapis yatmış eski bir teröristin önderlik ettiği beş silahlı Çeka mensubu Grandük için bir kaçış planı sahnelediler ve amaçları da onu infaz etmekti. Mihail'in mermi ile delik deşik bedeni döküm fırı-

332 *Znamia truda*, 19 Nisan 1918. Spiridonova, Haziran 1918'de, 3. Sol SR Parti Kongresi'nde "biz savaşa karşıyız ve savaşı sürdürmek için milleti kışkırtmıyoruz," demişti. "Barış Anlaşması'nın yırtılıp atılmasını talep ediyoruz." Alıntılandığı kaynak, Vladimirova, "Levye esery", s. 113.

333 Sol SR kargaşası sürerken, Kurt Riezler Berlin'e çektiği telgrafta şu öngörüye yer veriyordu: "Acımasız acil bir girişim ve iyi organizasyonla Bolşevikler yeniden üstünlük kuracaklar ve kendi askerî birlikleri hata yapmazsa bir kez daha başarıya ulaşacaklar." Jarausch, "Cooperation or intervention?", s. 388. Stalin döneminde, 1937 yılında Ufa'da Spiridonova on diğer Sol SR ile birlikte, sürgündeyken bir kez daha tutuklandı. 1941 Eylül ayında Wehrmacht [Nazi Almanyası silahlı kuvvetleri] ilerlerken, Oryol Hapishanesi yakınlarında bir ormanlık alanda kalabalık bir grup içinde NKVD [İçişleri Halk Komiserliği] tarafından vuruldu.

334 Eski Bundist, Bolşevik S. M. Nakhimson Temmuz 1918'de parti sekreterliğine "tüm sovyetlerin ve diğer kurumların parti için sadece yardımcı kurumlar olduğunu," yazıyordu (Sol SR ayaklanması sırasında Yaroslavl'da öldürülmeden bir ay önce). Nakhimson, Nisan 1918'de Yaroslavl'da Menşeviklere ve SR'ye karşı yapılan "duruşmaya" başkanlık etmişti. D. B. Pavlov, *Bol'shevistskaia diktatura*, s. 3 (aufta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 4, d. 91, l. 24); I. Rybal'skii, "Iaroslavskii proletaroiat na slam'e podsudimykh," *Vpered!*, 25 Nisan 1918; G. B. Rabinovich, "Kto sudit iaroslavskikh rabochikh (otkrytoe pis'mo)", *Vpered!*, 27 Nisan 1918.

nında yakıldı. Bolşevikler infazı itiraf etmekten çekindiler ve Mihail'in monarşistler tarafından kurtarıldığı ve ortadan kaybolduğu söylentisini yaydılar.[335] Nikolay'a gelince, Geçici Hükümet onu ve ailesini sürgüne göndermeye karar verdi, fakat Sovyet buna karşı çıktı, zaten Britanya Kralı V. George –hem Nikolay hem de Alexandra'nın kuzeniydi– ona sığınma hakkı vermeyecekti.[336] Bu durumda Kerensky kraliyet ailesini ev hapsinde tutulmak üzere Tobolsk vali konağına gönderdi (Nikolay'ın treni Japon bayrağı taşıyordu ve "Kızıl Haç çalışması" yapıyor görünüyordu).[337] Sibirya sürgünü sembolizmi yankılanıyordu. Eski çarın refah içinde yaşadığı ve monarşistlerin onu kurtarma planı yaptığı söylentileri yayılınca Urallar Sovyeti Nikolay'ı Yekaterinburg'a getirme kararı aldı. Fakat, Nisan 1918'de Sverdlov, onu Tobolsk'tan Moskova'ya getirmesi için güvenilir bir ajanını gönderdi. Eski çarın treni Yekaterinburg'dan geçerken Ural Bolşevikleri onu kaçırdılar. Emekli mühendis Nikolai Ipatyev'in el konulan konağına yerleştirdiler ve konağın çevresini çitle çevirip çok sayıda muhafız yerleştirdiler. Moskova'da, Lenin'in adamlarının Nikolay'ı yargılamak üzere materyal topladıklarına dair haberler basında yer aldı, fakat duruşma sürekli "ertelendi."[338] Troçki, az kişinin katılımıyla yapılan duruşma tartışmaları sırasında, "Lenin oldukça karamsardı," diyecekti.[339]

1918 Temmuz ayında Çekoslovak Lejyonu Yekaterinburg'a doğru ilerlerken Urallar'ın Bolşevik askerî komiseri, Urallar'ın savunmasını ve muhtemelen Nikolay ve ailesinin durumunu konuşmak üzere Moskova'ya gitti. 2 Temmuz'da, Halk Komiserleri Konseyi Romanov ailesinin mülklerinin kamulaştırılması ile ilgili bir kararname hazırlamak üzere komisyon atadı. İki gün sonra, yeni oluşturulan Yekaterinburg Çeka, kraliyet ailesinin muhafızlığını Sovyet'ten devraldı. Nikolay bariz bir kafa karışıklığı yaşıyordu; Rusya'da sahte biçimde üretilmiş, küresel Yahudi komplosu hakkındaki ünlü anti-semit metin *Sion Protokolleri*'ni keşfetmişti ve şimdi Alman ka-

---

335 Bykov, *Poslednie dni Romanovykh*, s. 121; Sokolov, *Ubiistvo tsarskoi sem'i*, s. 266; Smirnoff, *Autour de l'Assassinat des Grand-Ducs*; Crawford ve Crawford, *Michael and Natasha*, s. 356-61; Ioffe, *Revoliutsiia i sud'ba Romanovykh*, bölüm 8. Suikastte başı çeken Gavriil Myasnikov 1921 yılında Komünist Parti'den ihraç edilecek ve partinin işçi muhalefetine mensup olmaktan 1923 yılında tutuklanacaktı. Mihail Romanov'un oğlu Georgy (Kont Brasov) Rusya dışına kaçırıldı; 1931 yılında, yirmi birinci yaşgünü arifesinde araba kazası geçirerek öldü. Mihail'in karısı Natalia Brasova, 1952 yılında Paris'te bir gureba hastanesinde yoksulluk içinde öldü.

336 V. George Britanya'da mevkiini kaybetmiş otokratların mevcudiyeti ile Windsor Hanedanı'nın itibar kaybetmesinden çekiniyordu. Rose, *King George V*, s. 211-5.

337 Pipes, *Russian Revolution*, s. 745-88; Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, 169-376.

338 Steinberg, *Spiridonova*, s. 195; *Vechernii chas*, 12 Ocak 1918; *Nashe slovo*, 13 Nisan 1918; *Sovetskaia Rossiia*, 12 Temmuz 1987, s. 4 (G. Ioffe).

339 Pipes, *Russian Revolution*, s. 763 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki'nin günlüğü [9 Nisan 1935], Troçki arşivi, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, bMS/Russ 13, T-3731, s. 110.

rısı ile kızlarına sesli olarak bu metni okuyordu; acaba komünizm bir Yahudi komplosu muydu?[340] Kısa bir süre sonra Çeka'nın yazdığı, çarın kurtarılmasına ve göreve dönmesine dair bir komplo olduğunu iddia ettiği sahte Fransızca monarşist mektup acemiceydi. Bu kapsamda, 16-17 Temmuz gecesinin karanlığında, duruşma bir yana resmi bir suçlama dahi olmaksızın, Nikolay, Alexandra, oğulları Aleksey (on üç yaşındaydı), dört kızları (on yedi-yirmi iki yaşları arasındaydılar), aile doktoru ve üç hizmetçilerinin ölüm "kararları" bir ölüm mangası tarafından gerçekleştirildi. On bir kişilik infaz timine liderlik eden Yakov Yurovsky, Yahudi bir terzi kadın ile camcı kocasının on çocuğunun sekizincisiydi (hırsızlık şüphelisiydi). Tabancalarıyla kurşun yağdırmaya başladıklarında giriş katının tuğla duvarlarından seken mermiler infazcıları aydınlatıyordu (bazıları sağır oldu). Yaylım ateşten sağ çıkan Aleksey –bir inilti çıkarmıştı– yukarıya çıkan Yurovsky tarafından yakından vuruldu. Kızların bazılarının üzerinde gizledikleri mücevherler mermileri geri püskürtse de süngülerle delik deşik edildiler. Yurovsky timi cesetleri Yekaterinburg'un on iki mil kuzeyinde bir köyün (Koptyaki) toprak yolu kenarına gömdüler. Cesetler üzerine, tanınmayacak hale getirebilmek için sülfürik asit döktüler ve ateşe verdiler. Aleksey'in ve Alexandra niyetine kızlardan birinin cesetlerini ayrı ayrı gömdüler. Aynı gün, 19 Temmuz'da, Yurovsky rapor vermek için Moskova'ya gitmek üzere yola çıktı.[341] Merkezi Bolşevik hükümeti kendi sorumluluğunu hiçbir zaman kabul etmedi ve eylem Urallar Bolşeviklerine atfedildi.[342] Bolşevik hükümeti çarın ölümüyle ilgili duyuruyu –Aleksey ve Alexandra'nın kurtulduğu şeklinde yalan bir haber de eklemişlerdi– yayınladığı gün, Romanov ailesine ait mülklerin kamulaştırılmasına ilişkin kararnameyi de yayınladılar (aslında, altı gün önce onaylanmıştı).[343] Duyurunun yapıldığı gün Petrograd tramvayı ile yolculuk yapan eski çarlık başbakanı Vladimir Kokovtsov, "insanların yüzünde acı ya

340 Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, 257 n (atıfta bulunduğu kaynak, *Chicago Daily News*, 23 Haziran 1920: 2 [İmparatoriçe Alexandra'nın günlüğünden alıntılayarak]). Kitap, Alexandra'nın Yekateriburg'daki eşyaları arasında bulundu: Sokolov, *Ubiistvo tsarskoi sem'i*, s. 281.

341 Orijinal belgenin çözümlemesi ile birlikte yer aldığı kaynak, Steinberg ve Khrustalëv, *Fall of the Romanovs*, s. 287-93, 310-5, 351-66.

342 Lenin'in ya da Sverdlov'un ölüm emri verdiğine dair bir bilgi ortaya çıkmadı. En güçlüsü Troçki'nin günlük notları olmak üzere, ikinci el haberler, ölüm emirlerini Lenin ve Sverdlov'un verdiğini gösteriyor. Pipes, *Russian Revolution*, s. 770 (atıfta bulunduğu kaynak Troçki'nin günlüğü [9 Nisan 1935], Troçki arşivi, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, bMS/Russ 13, T-3731, s. iii). Sverdlov'un Halk Komiserleri Konseyi'ne mülklerle ilgili rapor sunduğu gün, II. Nikolay'ın öldürülmesi talimatı da yerel düzeyde verilmişti. GARF, f. R-130, op. 2, d. 2 (Sovnarkom [Halk Komiserleri Konseyi] toplantısı, 17 Temmuz 1918). Avrupa basınında eski çarın öldürülmesi ile ilgili ilk haberler çıkmaya başladığında Lenin İngilizce bir telgraf çekti: "Söylentiler doğru değil, eski çar güvende, tüm söylentiler kapitalist basının yalanı, Lenin." Bir-iki saat sonra Nikolay öldürüldü. Pipes, *Unknown Lenin*, s. 47.

343 *Izvestiia*, 19 Temmuz 1918; *Pravda*, 19 Temmuz 1918; *Dekrety*, III: 22.

da sevinç yok," diyordu. "Çar'ın ölüm haberi yapmacık kahkahalar, dalga geçmeler ve adice yorumlar arasında yüksek sesle okunuyordu." Bazı yolcular "geç bile kalındı!" diyorlardı.[344]

Romanovların yargısız infazı ve açık bir yargılama yapılamamış olması çaresizliğin göstergesiydi. Bolşeviklerin gerçek bir muharip gücü yoktu ve bir biçimde, ordu kurmak da boşa kürek çekmekti, zira askerler yiyecek arayışı içinde dağılıyor, hırsız çetelerine dönüşüyorlardı. Güvenilir Letonya askerleri bile başka seçenekler arıyordu. Letonyalı kumandan Vãcietis, 1918 yazında, "o zamanlar, merkez Rusya'nın yıkıcı bir savaşa sahne olacağına ve Bolşeviklerin iktidarı elinde tutamayacağına inanılıyordu," demişti. "Letonya Askerleri'nin tümüyle imhasından" korktuğu için, merhum Mirbach'ın yerine geçici olarak maslahatgüzar olarak görev yapan ele avuca sığmaz Riezler ile gizli görüşmeler yapmaya başladı. Bolşeviklerin düşeceğinden ve yerine İtilaf yanlısı bir rejim geçeceğinden korkan Riezler, elçiliği "korumak" üzere bomba uzmanı bir tabur asker getirmeye çalışırken, Moskova'da Berlin'e aynı derecede dost bir hükümet kurmak üzere gizlice darbe kışkırtıcılığı yaptı.[345] Lenin Alman askerlerinin gelmesine izin vermedi (küçük gruplar halinde üniformasız Alman askerlerinin gelmesini kabul ediyordu).[346] Hal böyleyken, Riezler'in Berlin'deki Alman dışişlerinde bulunan üstleri, Rusya'yı kötürüm hale getiren ve Almanya'ya sadık kalan Lenin'i terk etmek için bir sebep görmüyordu.[347] Her şeye rağmen Riezler, bir kısım güçleriyle Kremlin'e muhafızlık yapan Letonya Askerleri'nin ihanetini sağlayarak Bolşevikleri yıkmayı umuyordu ve Alman işgali altındaki ülkelerine geri dönmeye hevesli, anlayışlı bir grupla karşılaştı. Vãcietis, eğer Letonyalılar yurtlarına geri gönderilirse, Alman-Bolşevik hesaplaşmasında tarafsız kalacaklarına söz veriyordu.[348] Ancak Riezler'in pazarlıkları, General Ludendorff tarafından kesildi; Letonyalı askerlerin ülkelerine geri gönderilmesi ile Letonya Bolşevik propaganda ile kirlenir, iddiasındaydı. Alman İmparatorluk Ordusu bir kez daha Bolşevizm'i kurtarıyordu.

---

344 Kokovtsov, *Out of My Past*, s. 522. Kendisini Kislovodsk'da bulan eski çarlık başbakanı Kokovtsov, "düzen yeniden sağlanmalıydı ve bu fantastik sosyalist düşüncelerin defteri dürülmeliydi" diye düşünüyordu. "Gönüllü ordu kuruluyordu ve ülkenin Bolşevik baskıdan kurtarılacağı söylentileri sürekli yineleniyordu... Kesin hiçbir şey bilinmiyor ve herkes, Almanların Kislovodsk'u kurtarmaya gelmekte oldukları gibi, inanılmaz tahminlerde bulunuyordu. Grandüşes Maria Pavlovna'nın" –II. Aleksandr'ın üçüncü oğlunun karısı– "büyük bir ciddiyetle bana söylediği, kendisini Petrograd'a götürecek bir trenin gelmesini beklediğiydi, orada eski düzenin yeniden tesisi için her şey hazırdı." Kokovtsov, *Out of My Past*, s. 496.

345 Pipes, *Russian Revolution*, s. 654-5.

346 Chicherin, *Two Years of Soviet Foreign Policy*, s. 15-7.

347 Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 244; Freund, *Unholly Allience*, s. 252-3; Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 42-3.

348 *Pamiat'*, 1979, no. 2: 43-4; Erdmann; *Kurt Riezler*, s. 112-3.

Nikolay'ın oraya gömülmesinin üzerinden bir hafta bile geçmeden, Çekoslovak Lejyonu ve Bolşevik karşıtı güçler, 25 Temmuz 1918'de Yekaterinburg'u ele geçirdi.[349] Lenin ertesi gün Alman devrimci Klara Zetkin'e, "İtilaf Devletleri Çekoslovakları satın aldı, ayaklanma her yerde şiddetleniyor, burjuvazi bizi yok etmek için tüm gücünü kullanıyor," diye yazıyordu.[350] Ağustos 1918'de Britanyalılar, Bolşeviklerin isteği hilafına, Murmansk'tan (oraya inmeleri Bolşeviklerin davetiyleydi), daha iyi bir operasyon üssü olan Arkhangelsk'in geniş limanlarına geçtiler. Burada, Çekoslovak Lejyonu ile birleşerek doğu cephesini yeniden kurmayı umut ediyorlardı. İtilaf güçlerinin bin 200 kilometre güneydeki Moskova'ya yürüyeceği söylentileri vardı.[351] Kötü malzemeden inşa edilmiş kuzey demiryolunda panik baş gösterdi. Kendisini ticaret komiseri yardımcılığına tayin ettirmeyi başarmış bir ajan (eski çarlık generali Mikhail Alekseyev tarafından Moskova'ya gönderilmişti), "aramızda Bolşeviklerin sonunun geldiği düşüncesinden kuşku duyan hiç kimse yoktu," diye yazıyordu. "Sovyet iktidarının çevresinde bir halka oluştu ve Bolşeviklerin bundan kaçma şansları yok."[352] Kuzeyde Britanyalılar vardı ve kısa süre sonra (farklı bir planla) Amerikalılar gelecekti; Doğu'da Çekoslovak Lejyonu ve diğer Bolşevik karşıtı güçler vardı, Kazan'ı ele geçirmişlerdi (7 Ağustos); Güney'de Almanların yardım ettiği, Tsaritsyn'e doğru ilerleyen Bolşevik karşıtı güçlerin hedefi, Doğu'daki Bolşevik karşıtı güçlerle bağlantı kurmaktı. Batı'da, Polonya, Ukrayna ve Baltık kıyısını ele geçiren ve kendi hükümetlerinin isteğiyle Finlandiya'da askerî birlik bulunduran Almanlar vardı. Lenin ve yakın çevresi Moskova'yı terk ederek daha içlere, Nizhny Novgorod'a çekilmeyi tasarlıyorlardı.[353] Bolşevik görevliler de aileleri için diplomatik pasaport ve Almanya'ya seyahat belgeleri talep ediyorlardı; paralar İsviçre bankalarına aktarılmıştı.[354]

Lenin geldiği yere döner miydi? Yeni Alman Büyükelçisi Karl Helfferich (Riezler'e üst olarak atanmıştı), "Bolşevikler açıkça, günlerimiz sayılı diyor-

349 Yaklaşık altı ay sonra kararlı bir araştırma başlatıldı: Beyazlar eski muhafızlardan birini ele geçirdi ve saray ailesine ait birçok kalıntı çıkardılar. Araştırma şefleri Nikolai Sokolov, kriptologların da yardımıyla, tüm gerçeği ve tüm kraliyet ailesine yönelen benzersiz vahşeti ortaya koydu. Sokolov, *Ubiistvo tsarskoi sem'i*, s. 247-53. Aynı zamanda bkz. Bulygin, *Murder of the Romanovs*; Mel'gunov, *Sud'ba Imperatora Nikolaia II*; Bruce Lockhart, *British Agent*, s. 303-4; Radzinsky, *Ubiistvo tsarskoi sem'i*; Rappaport, *Last Days of the Romanovs*.

350 Lenin, Zetkin'e güvence verirken şöyle diyordu: "Ne olursa olsun, gerçekten inanıyoruz ki devrimin 'olağan' akışından (1794'te ve 1849'da olanlardan) kaçınacağız ve burjuvaziye karşı zafer kazanacağız." *Leninskii sbornik*, XXI: 249 (26 Temmuz 1918).

351 Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 49-52. Aynı zamanda bkz. Fischer, *Soviets in World Affairs*, I: 128 (Chicherin ile yapılan konuşmaya atıfla).

352 Viktor Bortnevski, "White Intelligence and Counter-intelligence", s. 16-7; Makintsian, *Krasnaia kniga VChK*, II: 120; Bortnevskii ve Varustina, "A. A. Borman", I: 115-49 (139'da).

353 Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 237-8; Pipes, *Russian Revolution*, s. 656.

354 Paquet, *Im kommunistischen Russland*, s. 54.

lar," haberini geçiyordu. Büyükelçi, Berlin'in sonu gelen Bolşeviklerle ilişkisini kesmesini istiyor ve kendisi de güvenlik gerekçesiyle, Moskova'daki konutundan çıkmıyordu.[355]

Oysa Lenin, en gözü pek ve çaresiz manevrasını henüz yapıyordu. Britanyalıların yurtdışı sefer gücünü Arkhangelsk'e indirdiği gün –ki orada yerel bir darbeyle Bolşevik olmayan bir kişi başa geçirilmişti– Lenin, dışişleri komiserini Alman elçiliğine göndererek, gerçekleşmesinden en çok korktuğu şeyi Almanların yapmasını talep etti – Rus imparatorluk başkenti Petrograd'ın Almanlar tarafından işgalini. Georgy Chicherin, Helfferich'e, "kamuoyu göz önüne alındığında Almanya ile açık bir askerî ittifak mümkün görünmüyor, fakat paralel girişim mümkün," diyordu. Halk komiseri Almanlardan Petrograd'ı işgal etmelerini değil ama, İtilaf kuvvetlerine karşı Murmansk ve Arkhangelsk'e yürüyerek *savunmalarını* talep ediyordu. Dahası, Chicherin güneyde Almanların Bolşevik karşıtı güçleri desteklemeyi bırakıp, onlara yönelik bir saldırı başlatmak üzere asker sevk etmesini talep ediyordu. Helfferich'in Berlin'e gönderdiği rapora göre, "Chicherin, Kuzey'de ve Güney'de Alman askerleri talebinin Lenin'den geldiğini açık biçimde belirtti."[356] Almanların Petrograd'ı işgal edip etmeyeceği konusunda sonuca bağlanmamış tartışma bir yana, Berlin'de 27 Ağustos 1918'de imzalanan Brest-Litovsk'u "tamamlayan" yeni anlaşma, çok daha baskıcı bir nitelik taşıyordu. Lenin, Estonya ve Livonia'dan (Litvanya) vazgeçmeyi kabul ediyordu; Bakü petrol yataklarının % 25'ini Almanlara satıyordu; Karadeniz filosunu Almanların kullanımına sunuyordu ve yarısı altın rezerviyle olmak üzere, 6 milyar Alman Markı tazminat veriyordu. Almanya, kömür, silah, mermi, makineli tüfek göndermeyi ve Belarus'u boşaltmayı taahhüt etti. Tükenmiş Almanya için bu taahhütler, üzerine yazıldıkları kâğıt kadar değersizdi.[357] Anlaşmanın üç gizli maddesi –kapitalistlerin "gizli diplomasisine" yönelik Bolşevik ithamları önemsememeliyiz– Almanların, kuzeyde ve güneyde, Rus toprakları üzerinde Müttefik Kuvvetler'e karşı girişimi için ve Britanyalıları Bakü'den çıkarmak için, bu göreve bağlı olarak Almanlar bölgeye çıkarma hakkı elde ediyordu.[358]

---

355 Hoover Institution Archives, Nicoalevsky Koleksiyonu, no. 28, kutu 1, dosya 9; Karl Helfferich, "Moia Moskovskaia missiia", s. 17; Jarausch, "Cooperation or Intervention?", s. 392-4; Brovkin, *Mensheviks After October*, s. 272. Helfferlich, dışişleri bakanlığı tarafından geri çağrılana kadar Moskova'da toplam dokuz gün geçirdi.

356 Pipes, *Russian Revolution*, s. 660-1; Helfferich, *Der Weltkrieg*, III: 653; PSS, L: 134-5; Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 108-10; Erdmann, *Kurt Riezler*, 472 n; G. Chicherin, "Lenin i vneshniaia politika," *Mirovaia politika v 1924 godu* (Moskova, 1925), s. 5; Freund, *Unholly Alliance*, s. 23-4.

357 Chicherin, *Vneshniaia politika Sovetskoi Rossi za dva goda*, s. 5; Pearce, *How Haig Saved Lenin*, s. 71; Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*, s. 436.

358 *Dokumenty vneshnei politiki*, I: 467; "Geheimzusatze zum Brest-Litowsker Vertrag", *Europäische Gespräche*, 4 (1926): 148-53; Pipes, *Russian Revolution*, s. 664-5.

Lenin imparatorluk Almanya'sına sıkı bir biçimde yapışmıştı. 1914-17 yılları arasındaki yoğun dedikodularda hayal edilen çarlık sarayının Almanlarla ilgili ihaneti ne kadar gerçek dışı ise, 1918 yılında, Bolşeviklerin Almanlarla utanç verici ihaneti de o derece gerçekti. 27 Ağustos anlaşması Brest-Litovsk'tan da beter bir kapitülasyondu ve Lenin gönüllü olarak bu anlaşmanın peşinden koşmuştu. Hem Almanlar tarafından alaşağı edilmekten kurtulmak için kendi yöntemiyle rüşvet veriyordu hem de İtilaf Devletleri'nin kendisini alaşağı etme girişimine karşı Almanlardan yardım isteme hakkını kullanıyordu. Lenin, İsveç'teki Bolşevik elçisine, kendi el yazısıyla –sekreterlerden sakınmak için– "çıkarlarımız ortaktı," diye yazıyordu, "bunu kullanmamamız aptallık olurdu."[359] Alınanların da kötü niyeti ve kararlılığı daha az değildi, dışişleri sekreterinin belirttiği gibi, "Bolşeviklerle çalışmak, yük onların sırtında olduğu sürece, bizim çıkarımıza olacaktır."[360] Bolşeviklerin taahhüt etikleri ilk taksit, 120 milyon altın ruble Ağustos'ta gönderildi (Eylül'de daha fazlası ödenecekti.)

Letonyalı kumandan Albay Vācietis, Kızıl kargaşanın önüne geçilmesine yardımcı olmak ve durumu kurtarmak üzere Kazan'a gönderildi. 30 Ağustos 1918'de, Lenin Troçki'ye, eğer Kazan şehri geri alınamazsa Vācietis'in vurulması gerektiğini yazıyordu.[361] Aynı akşamın (Cuma) geç vaktinde Bolşevik lider, Moskova'nın işçi-yoğun mahallesinin merkezindeki Mikhelson Makine Fabrikası'na bir konuşma yapmaya gitti. Moskova'da Cuma günleri "parti günü" idi ve görevliler akşamları şehre dağılarak işçi ve asker toplantılarında konuşmalar yapıyorlardı. Lenin, Moskova ve yakın çevresinde, geldiği tarih olan Mart ayı ile Ağustos arasında bu tür 140 konuşma yapmıştı.[362] O günkü ikinci konuşmasına, Mikhelson'a yanında bir koruma ekibi olmaksızın, sadece şoförüyle (o da arabanın yanında kalmıştı) gitti. Üst düzey Bolşeviklere suikast düzenleme düşüncesi birçoklarının aklından geçiyordu. 1918 yılında Britanya Gizli Servisi, Rusya doğumlu bir Britanya ajanından, Stalin ile röportaj için bir bahane bulmasını ve içeri girer girmez onu öldürmesini açıkça istemişti (Britanyalılar bu talebin reddedildiğini iddia ediyorlardı).[363] O sabah 30 Ağustos'ta, Petrograd Çeka şefi

359 21 Ağustos 1918 tarihli, İsveç'teki Vatslav Voronsky'e yazılan mektupta Lenin gerçek olmayan bir bilgiyi de ekliyordu: "Hiç kimse Almanlardan yardım istemedi ancak Almanların Marınansk ve General Alexeev'e saldırma planlarını *ne zaman* ve *nasıl* yürürlüğe sokabileceklerine dair görüşmeler söz konusuydu." Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, xxxiii; RGASPI, f. 2, op. 2, d. 122, l. 1.

360 Jaruasch, "Cooperation or Intervention?", s. 394.

361 Meijer, *Trotsky Papers*, I: 117. Kızıllar, 1918 Eylül ayı başında Kazan'ı geri aldı.

362 Savel'ev, *V pervyi god velikogo oktiabria*, s. 109.

363 Service, *Spies and Commissars*, bölüm 9 (yazara Andrew Cook tarafından verilen ve Stephen Alley tarafından yazılan bir memoranduma atıfta bulunuyor). Rusya'daki bir Britanya ajanı olan Alley Mart 1918'de Britanya'ya döndü ve orada zaman içinde MI5'e transfer oldu. Rasputin'in

Moisei Uritsky –kapağı Bolşeviklerin yanına atmış eski bir Menşevik– Saray Meydanı'nda bulunan eski çarlık genelkurmay karargâhında suikaste uğradı (bunun üzerine meydanın adı değişecekti). Olayın araştırılmasına nezaret etmek üzere Dzierzynski Moskova'dan yola çıktı.[364] Mikhelson'da Lenin daha önce dört kez konuşmuştu. O akşam el bombası atölyesi soyulmuştu. Ancak Lenin çok geç kalmıştı ve planlanan konuşma saatinden iki saat sonra, kalabalığa hitap etmesi için başka bir konuşmacı gönderildi. Yaklaşık kırk beş dakika sonra Lenin'in arabası yaklaştı ve hemen kürsüye çıktı. "Yoldaşlar, çok uzun konuşmayacağım, Halk Komiserleri Konseyi toplantımız var," diye başladıktan sonra, "Burjuva Diktatörlüğüne karşı Proletarya Diktatörlüğü" teması üzerine bir saatlik uzun ve sert bir konuşma yaptı. Dinleyicilerin birçok zorlu sorusu vardı (âdet olduğu üzere yazılı soru alınıyordu) ancak Lenin yanıtlayacak vaktinin olmadığını söyledi. Devrimi savunmak için silahlanmaları çağrısı yaptı ve "tek bir kararımız var," diyerek toparladı, "Ya Zafer Ya Ölüm!"[365]

Lenin dışarı çıktı, fakat onu bekleyen arabasına binmeden, göğsünden ve kolundan vurularak yere düştü (mermi omuzunu delip geçmişti). Şoförü Stepan Gil ve fabrika komitesinin bazı görevlileri onu arabasının arka koltuğuna yerleştirdiler. Yapılan turnikeye rağmen Lenin bembeyaz kesilmişti; iç kanaması da vardı.[366] Arabayı Kremlin'e sürdüler. Kremlin'e haber geldiğinde, Kumandan Malkov Büyük Kremlin Sarayı'nda bulunan çara ait yastık koleksiyonundan bazılarını alarak yaralı liderin getirildiği İmparatorluk Senatosu binasındaki Lenin'in dairesine götürdü. Hiç kimse kanı durdurmayı bilmediğinden, Lenin kan kaybı ve acıdan bayıldı.[367] Kremlin garajı şefi oksijen tüpü bulmak üzere fırlayıp çıktı: Yakındaki Tverskaya Caddesi'nde bulunan A. Bloch ve H. Freiman'a ait eczaneden 80 ruble karşılığında ve diğer bir eczaneden de 55 ruble karşılığında birer tüp kiralandı. (Otomobil departmanı başkanı raporunda, "kendi cebimden ödediğim paranın bana iadesini talep ediyorum," diye yazıyordu.)[368] Bitkin Lenin'in ilk sorduğu kişi eski sevgilisi Inessa Armand olmuştu; o da kızıyla gelmişti.[369] Bonch-Bruevich Kremlin güvenliğine yüksek alarm talimatı verdi.[370] Sverdlov ünlü bir doktoru çağır-

---

öldürülmesinde de yer aldığından şüpheleniliyordu. Kafkasya bağlantısı vardı: 1917 devriminden önce Karadeniz petrol boru hattının yapımında çalışmıştı.

364 Zubov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 187.

365 *PSS*, XXXVII: 83-5 (*Izvestiia*, 1 Eylül 1918); Bonch-Bruevich, *Pokushenie na Lenina*.

366 Kostin, *Vystrel v serdtse revoliutsii*, s. 84. Lenin'in yerine gönderilen konuşmacı, Brest-Litovsk'a muhalif, solcu V. Osinsky [Obolensky] idi.

367 Bonch-Bruevich, *Izbrannye sochinenii*, III: 275-90.

368 RGASPI, f. 4, op. 1, d. 91, l. 1-3 (makbuzlar da var).

369 McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 209.

370 Bonch-Bruevich, *Tri pokusheniie na V. I. Lenina*, s. 79-80.

dı; bu arada, Bonch-Bruevich'in doktor karısı Vera, Lenin'in nabzını ölçtü ve morfin iğnesi yaptı.[371]

Mikhelson'a dönersek, yakındaki bir tren istasyonunda, Feiga Roidman (namı diğer Fanya Kaplan), tetikçi olduğu şüphesiyle, kaçarken yakalandı.[372] Yirmi sekiz yaşındaki Sağ Sosyalist Devrimci ilk sorgusunda suçunu itiraf etti ve neredeyse körlük derecesinde az gördüğü ve Lenin vurulduğunda hava karanlık olduğu halde, yanında başka kimse olmadığı konusunda ısrar etti (asıl suikastçı, Anarşist Sosyalist Devrimci ve Kaplan'ın çekiştiği Lidiya Konopleva ya da başka birisi olabilirdi).[373] Sverdlov, Sovyet merkez yürütme komitesi adına, Sağ SR'yi ve "Britanya ve Fransız uşaklarını" suçladı.[374] Bonch-Bruevich, Lenin'in ateş, nabız ve solunum bilgileriyle ilgili olarak Troçki'ye telgraflar gönderiyordu. (Troçki o sırada, güneydoğu cephesinde, Sviyazhsk'ta idi).[375] Troçki alelacele Moskova'ya döndü. 2 Eylül 1918'de Sovyet merkez yürütme komitesinde yaptığı konuşmada Lenin'in sadece "yeni çağın lideri" olmadığını ama aynı zamanda "devrimci çağımızın en büyük insanı" olduğunu ilan etti ve bir yandan, Marksistlerin bireylere değil sınıflara inandığını itiraf ederken, diğer yandan Lenin'in kaybının yıkıcı olacağını kabul ediyordu. Troçki'nin konuşması basında yer aldı ve kitapçık olarak yaygın biçimde dağıtıldı.[376] Aynı gün, Troçki'nin başkanlığında Devrimci Askerî Cumhuriyet Konseyi'nin oluşturulduğu ilan edildi. Ertesi gün Sverdlov Kremlin komutanı Malkov'a Kaplan'ın infaz edilmesi emrini verdi. Bu emir yerine getirildi, ceset Kremlin'in Aleksandr Bahçesi'nde metal bir fıçı içinde yakıldı.[377] 4 Eylül'de Vācietis, bir idam mangasının karşısına geçmek yerine Kızılların baş komutanlığına getirildi. Letonya Askerleri, Bolşeviklerin diktatörce tutumları karşısında giderek daha fazla hayal kırıklığına uğruyordu.[378] Vācietis, bir kez daha adamlarının Letonya'ya geri gönderilmesi için Almanlara başvurdu fakat yine reddedildi.[379]

371 Gil', *Shest' let s V. I. Leninym*, s. 23-4.

372 Golinkov, *Krushenie antisovetskogo podpol'ia v SSSR*, 1: 188-90.

373 Orlov, "Mif o Fanni Kaplan", s. 70-1; *Fanni Kaplan*; Leskov, *Okhota na vozhdei*, s. 75. Kaplan, Peterss'in sorgulaması sırasında itirafta bulundu. Konopleva karıştırılmadı ve 1921'de Komünist Parti'ye katıldı; 1937'de öldürüldü.

374 *Izvestiia*, 31 Ağustos 1918: 1.

375 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 18, l. 3-5 (ve cephe komutanlarına: l. 6-13).

376 Trotskii, "O ranenom", *O Lenine*, s. 151-6.

377 *Izvestiia*, 4 Eylül 1918; Malkov, *Reminiscences*, s. 177-80; Malkov, *Zapiski* [1959], s. 160; Fischer, *Life of Lenin*, s. 282. Sadece *Zapiski komendanta Moskovskog Kremlia*'nın 1959 yılı baskısında Kaplan'ın yakılışının ayrıntıları yer alıyordu. *Istochnik*, 1993, no. 2: 73.

378 Sovyet Rusya'daki deneyimleri nedeniyle Letonya Askerleri ülkelerine geri gönderildikten sonra, Ocak 1919'da kurulan ve Mayıs'ta devrilen Letonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni savunmaktan kaçındı. Swain, "The Disillusioning."

379 Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 315-6; Pipes, *Russian Revolution*, s. 662.

• • •

Daha başlangıçtan, hatta yeni rejim, çarlık sembollerini sökerken ve eski heykelleri indirirken –Kremlin içindeki II. Aleksandr ve Kurtarıcı İsa Katedrali dışındaki III. Aleksandr heykelleri gibi– bile Bolşevizm çılgınlığının varlığını sürdüreceği şüpheliydi. Lenin ve diğerleri ipler kullanarak, Moskova genel valisi olan ve 1905 yılında öldürülen Grandük Sergei (Romanov) için Kremlin içine asılmış olan büyük Ortodoks haçını törenle indirdiler.[380] Bunların yerine, Darwin, Danton, Aleksandr Radischevic ve solun diğer kahramalarının heykelleri yükseldi. Vurulmasından kısa bir süre sonra, 12 Eylül 1918'de Lenin, aydınlanma komiseri Anatoly Lunacharsky'e "çok derinden kırıldım," diye yazıyordu. "Marx'ın dış mekânda hiç büstü yok... Suç teşkil eden bu ihmal konusunda seni suçluyorum."[381]

Bolşevikler Moskova caddelerinin isimlerini değiştirmeye başladılar: Diriliş Meydanı'nın adı değişti ve Devrim Meydanı oldu; Eski Basmannaya Caddesi, Karl Marx Caddesi'ne; Prechistenka, Kropotkin Caddesi'ne; Grand Nikita Caddesi, Aleksandr Herzen Caddesi'ne dönüştü.[382] 1918 yılında, Moskova'nın ana arteri Tverskaya üzerinde, Bolshoi ile Maly Gnezdnikov Caddesi arasındaki kesişme noktasında bulunan Cafe Bim Bom çılgınca uğulduyordu. Cafe, Bim ve Bom palyaço ikilisini kuran Iwan Radunski'ye aitti (bir zamanlar Mieczyslaw Staniewski (Bom) ile ikili oluşturuyorlardı). Geçmişi 1891'e kadar uzanan ünlü ikili müzik eşliğinde keskin hicivler konusunda uzmanlaşmıştı. Yeni Bolşevik başkentinde Bom'un cafe'si, siyasilerden (Menşevik lider Yuly Martov'dan genç Sol SR Yakov Blyumkin'e) sanatçılara (yazar Olya Ehrenburg'dan palyaço Vladimir Durov'a) her tür insanın geldiği cıvıl cıvıl bir karınca yuvası gibiydi. Cafe'nin Moskova'daki suç odaklarını da cezbetmesi kaçınılmazdı; aralarında, cafe ile aynı sokakta bulunan Moskova genel valisi konağının gelirini, mülkün kendisine ait olduğunu iddia ederek cebe indiren bir kişi de bulunuyordu. Ancak, hiciv sanatçıları yeni Bolşevik rejimle alay etmeye başlayınca, izleyiciler arasında bulunan Letonya Askerleri aniden ortaya çıkarak Bim ve Bom'u kovalamaya başladılar. Bunu da oyunun bir parçası sanan izleyiciler gülüyorlardı. Palyaçolar tutuklandı.[383]

---

380 Bonch-Bruevich, *Vospominaniia o Lenine* [1965], s. 376-81.

381 *PSS*, L: 182; Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 67. Karl Marx'ın ilk taş heykeli 1 Mayıs 1920'de dikildi. *Krasnaia Moskva*, s. 568-9.

382 1922 yılına gelindiğinde 200 cadde ismi değiştirilmişti. Pegov, *Imena moskovskikh ulits*.

383 Lev Nikulin, Beliaev, *Mikhail Kol'tsov*, s. 162; Dimitriev, *Sovetskii tsirk*, s. 29; Von Goldern, *Bolshevik Festivals*, s. 114; *Tsirk*. 1920 yılında Staniewski, memleketi Polonya'ya dönmüştü (artık bağımsız bir ülkeydi). Bir süre sonra Radunski de peşinden gitti, fakat 1925 yılında Sovyetler Birliği'ne dönerek, yeni bir Bim ile Bim-Bom'u yeniden oluşturdu.

Böylesi tepkisel baskıcı uygulamalara ve göz alıcı planlamalara rağmen 1918 yılında rejim, fiiliyatta dibi görecekti. Moskova'da Lenin'in öldüğü ve gizlice gömüldüğü söylentileri dolaşıyordu. Zinoviev 6 Eylül 1918'de yaptığı konuşmada Lenin ile ilgili olarak "insanlığın gördüğü en büyük lider, sosyalist devrimin havarisi," diyordu ve Lenin'in *Ne Yapmalı?* kitabını Hıristiyanlığın Esasları ile mukayese ederek kutsallık atfetmesi, kasıtlı olsun ya da olmasın, kaygı uyandırıyordu.[384] Bonch-Bruevich –Lenin istemediği halde– alelacele, onun hayatta olduğunu kanıtlamak üzere, Kremlin'in bahçesinde ilk ve tek dokümanter filmini çekmeye hazırlandı.[385] Bu arada Bolşevikler "karşıdevrim belasını ezmek için" dehşet saçmaya başladı.[386] Zinoviev Petrograd'da 500 "rehine"nin ibret olması için öldürüldüğünü açıkladı, hapisteki eski çarlık görevlileri kamuya açık alanlarda infaz edilmişti.[387] 1918 Kızıl Terörü sırasında –iki ay içinde– en az 6 bin 185 kişi yargısız infaz edilmişti. Rus mahkemelerinin 1825-1917 yılları arasında verdiği ölüm cezası kararlarının sayısı ise 6 bin 321'di ve hepsi yerine getirilmemişti. Çarlık Rusya'sındaki infaz sayılarının hesaplanması elbette kolay değil: Örneğin 1830 Polonya ayaklanmasının bastırılması ağırlıklı olarak yargı sisteminin dışında gerçekleşti; 1905-6 askerî mahkemeleri, genellikle "normal" istatistiklerde yer almıyordu. Yine de, Kızıl Terör'ün boyutları şüpheye yer bırakmıyordu.[388] Kapsamıyla açıkça övünülmesi ise etkisini pekiştirmek üzere tasarlanmıştı. Çeka başkanvekili Jēkabs Peterss, *Izvestiya* sayfalarında, "Sosyalist Devrimcilerin, Beyaz Muhafızların ve diğer sözde-sosyalistlerin suç teşkil eden maceracı tutumları, işçi sınıfı düşmanlarının suç komplolarına karşı bizi kitlesel teröre başvurmak zorunda bıraktı," diye kükrüyordu. Aynı konu, Stalin'in "burjuvaziye karşı açık, kitlesel ve sistematik terör" çağrısı yaptığı bir telgrafın da sebebiydi.[389]

Bolşevizmin kapitalizm ve sınıf savaşı hakkındaki asli düşüncesi öylesine yadsınamaz kabul ediliyordu ki, yalan ve yargısız infaz dahil, başvurulan tüm araçlar sadece bir önlem olarak değil ama aynı zamanda ahlâken gerekli görülüyordu. Tıpkı geçmiş Fransız örneğinde olduğu gibi, Kızıl terör hem düşmanları ve hem de yeni oluşan Bolşevik destekçileri üzerinde benzer izler bıraktı.[390] Yok edilme tehlikesiyle yüz yüze kalınca Bolşevikler "karşı-

---

384 Zinov'ev, *N. Lenin*, s. 64.

385 Gil', *Shest'let s V. I. Leninym*, s. 27-8; Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 90.

386 *Dekrety Sovetskoi vlasti*, III: 291-2 (5 Eylül 1918); Bunyan, *Intervention*, s. 239.

387 *Izvestiia*, 7 Eylül 1918: 3.

388 Berberova, *Zheleznaia zhenshchina*, s. 93. Bir talimatta içişleri komiseri (Petrovski), "Beyaz Muhafızlar arasındaki en ufak bir direniş, en ufak bir kıpırtı toptan infaz ile karşılık bulmalı," diyordu. "Yerel şehir yürütme komiteleri inisiyatif almalı ve örnek teşkil etmeli." *Ezhendel'nik chrezvychainykh komissii po bor'be s kontrrevoliutsiei i spekulatsiei*, 22 Eylül 1918: 11.

389 *Izvestiia*, 3 Eylül 1918: 1. Aynı zamanda bkz. *Krasnaia gazeta*, 1 Eylül 1918.

390 Vatlin, "Panika", s. 78-81.

devrim" hayaletine sarıldılar ve gerçek bir devlet kurabilmek için, halk yığınlarının "devrimi" karşı-devrimden korumak üzere hayatlarını tehlikeye atmaya gönüllü olmalarını kullandılar. 1918 yılının yaz ve sonbaharında tüm dünyada siyasal Dadaizm gibi görünse de, kısa süre sonra dayanıklı ve iddialı bir diktatörlüğe dönüşecekti.[391]

391 Chamberlain, *Russian Revolution*, II: 453; Daniels, "The Bolshevik Gamble", s. 334, 339.

BÖLÜM 8

Sınıf Savaşı ve Parti-devlet

Ateşkes ile birlikte dünya savaşı resmen sona erdi... ama aslında, o andan bugüne ve şu an yaşadıklarımız dünya savaşının bir devamı ve başkalaşmış hali.

– PYOTR STRUVE, *Rostov-na Donu (Beyazların elinde)*, Kasım 1919[1]

Her bir askerî uzmanın sağında ve solunda, ellerinde tabancalarıyla, birer komiser olmalı.

– LEV TROÇKI, Savaş Komiseri, 1918[2]

1917-18 Siyasi tekelinin ardından, Bolşevikler 1918-20 yıllarında bir devlet yarattılar. İkisi arasındaki ayrım genellikle görülmüyor. Başkalarının yönetme hakkının zorla engellenmesi, yönetmek ve kaynakları kontrol etmekle aynı anlama gelmez. Yeni devlet, saldırganlık, kamulaştırma ve maddi şeylerin (tahıl, bina, değerli eşya) yeniden dağıtımı aracılığıyla olduğu kadar, devrimci sınıf savaşı kavramlarıyla yönlendirilen halkın sindirilmesiyle de şekillendi. Bir araştırmacının söylediği gibi, ortaya çıkan rejim, "kaçınılmaz olarak, aynı zamanda, yeni el konulan mülklerin yönetilmesi ve eski sahiplerinin mülksüzleştirilmeleri için ihtiyaç duyulan, yeni filizlenen bir bürokrasi de demekti."[3]

1 Petr Struve, "Razmyshleniia o russkoi revoliutsii", *Russkaia mysl'*, 1921, no. 1-2: 6 (Kasım 1919).

2 Protokoly zasedanii Vserossiiskogo, 80. Aynı zamanda bkz. Trotskii, "O voennykh kommissarakh" [sonbahar, 1918], *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 183-4.

3 Goulder, "Stalinism." Devletin kuruluşu, uzun süredir, Rusya iç savaşının asli sonucu olarak kabul edilmektedir, fakat o devletin özgünlüğü aynı netlikte anlaşılamamaktadır. Moshe Lewin, "The Civil War: Dynamics and Legacy," Koenker, *Party State, and Society*, s. 399-423; Moshe Lewin, "The Social Background of Stalinism", Tucker, *Stalinism*, s. 111-36 (116'da).

Birçok durumda bürokratlar, kendileri önceki dönemden kalmamış olsalar bile, çarlık rejiminin ve Geçici Hükümet'in antetli kâğıtlarını kullanmaya devam ettiler. Bununla beraber, ortaya çıkan çok kendine özgü bir devletti: Suçlu haydutları andıran siyasi polisiyle; bürokratik büyüme mücadelesinde sayısız rakibini dize getiren, yiyecek tedarik komiserliğiyle; ganimetleri dağıtım amacıyla oluşturulmuş olan ve kendisi de bu kaynaktan beslenen bir dağıtım aygıtıyla; asker kaçaklarından muzdarip devasa bir Kızıl Ordu'yla; etkin çalışmasa da –aciliyet atmosferi sayesinde– personel alımları ile sürekli şişen, giderek daha fazla hiyerarşik bir yapıya bürünen çok başlı partiyle; gazeteleri, posterleri, parodileri, filmleri, ajitasyon çalışmalarını denetimi altında tutan ve daha 1918 yılında tahminen 50 bin aktivist barındıran propaganda makinesiyle – her ne kadar şehirlerde ve ordunun içinde sıkışıp kalmış olsa da.[4] Sovyetler'in ve devrimci mahkemelerin varlığına rağmen, söz konusu olan tümüyle bir yürütme-organı devletiydi, fakat idari hak iddia eden rakiplerin varlığı nedeniyle bir bulanıklık söz konusuydu; ulusal ve yerel düzeyde, atanan ve kendinden menkul olan "komiserler" karşı karşıya geliyordu. Her şeyden önce, çoğu devlette olduğu gibi, yeni devlet, varlığını iç savaşa borçluydu, ama barış zamanında bir karşı-isyan aygıtı olarak kaldı.[5] İç savaş Bolşevikleri bozan değil oluşturan bir unsur oldu ve aslında onları Dada'dan ve 1918 yılında neredeyse unutulup gitmekten kurtardı.[6] Şurası muhakkak ki daha iç savaş tam anlamıyla başlamamışken bile, Bolşevikler kamulaştırma ve terör konularında pek de çekingen değillerdi. Ancak iç savaş onlara, "sömürücü sınıflara" ve "düşmanlara" (iç ve dış) karşı savaşı güçlendirme ve meşruiyet kazandırma, böylelikle talana dayalı yöntemlere haklılık, kaçınılmazlık ve ahlâki şevk atfetme imkânını sağladı.[7] Lenin'in ifade ettiği gibi "egemen sınıf, iktidarını hiçbir zaman ezilen sınıflara bırakmaz," idi.[8] Dolayısıyla iktidar, bir kereye mahsus değil kesintisiz ve zora dayalı bir mücadele ile alınmalıydı. "İktidarın ele geçirilmesi" her gün yeniden sahnelenmeli idi.[9]

4 Propagandalarının etkisizliğinden ve şehirlere sıkışıp kalmasından bizzat Bolşevikler şikâyet ediyordu. Kenez, *Birth of the Propagnda State*, s. 44-9, 53-6.

5 Tilly, Coercion, *Capital, and European States*; Tilly, "War Making and State Making as Organised Crime", s. 169-91.

6 Bir araştırmacı, "iç savaş yeni rejime zorlu bir ilk deneyim yaşattı. Ancak böyle bir deneyimin Bolşevikler ve Lenin tarafından da istendiği anlaşılıyor," diyerek doğru bir tespitte bulunuyordu. Fitzpatrick, "The Civil War", s. 57-76 (74'te).

7 Fitzpatrick, "The Civil War", s. 57-76.

8 *PSS*, XXXVIII: 137-8.

9 Bir araştırmacının doğru bir biçimde belirttiği gibi, Petrograd darbesi "ancak iç savaş yılları sürecinde ülke çapında bir devrime dönüştü." Pethybridge, *Spread of the Russian Revolution*, s. 176-80. Diğer bir araştırmacı, "[devrimler sırasında] iktidarı kullanmanın özgün biçim ve yöntemleri 'normal' zamanlara kıyasla çok farklı olacaktır," derken haklıydı ancak Rus Devrimi'nde kaçınılmazlık ilkesi sürekli olarak kurumsallaştırıldı. Kolonitskii, "Anti-Bourgeois Propaganda."

Lenin gibi Stalin'in de devlet olmanın debdebesine hayran biri olarak görülmesi haklıdır fakat başlangıçtaki Bolşevik devlet kurma girişimine devlet tapınınası yön vermemişti.[10] Dünya savaşının ve devrimin tahripkâr koşulları da asli unsur değildi. Daha çok, düşüncelerin ya da düşünme biçimlerinin, özellikle pazara, burjuva olan her şeye ve ayrıca devrim metotlarının kuralsızlığına karşı duyulan derin antipatinin bir bileşimi, giderek güç kazanan felaket döngüsünü alevlendirdi.[11] Aciliyet koşullarını öne sürerek sıkıyönetime, yargısız infazlara, tutuklamalara ve kamulaştırmalara meşruiyet kazandıran birçok rejim vardır ancak bunlar, ilke olarak, özel girişimi tümüyle yasadışı saymaz, sanayinin devletleştirildiğini ilan etmez, yiyecek paylarını sınıflara göre saptamaz (işçilere karşı emek-dışı unsurlar), "yoksul köylüler" ve işçilerin "kulakların" mülklerine el koymalarını istemez ve kapitalist (emperyalist) oldukları için büyük dünya güçlerini yıkmaya çalışmazlar. Bolşevik devlet inşası, geçmişten miras kalan ve giderek ağırlaşan kentsel yiyecek kıtlığına karşı çaresiz yaptırımlar ile başladı fakat her karşı çıkış, herhangi biri tarafından ve herhangi bir yerde karşı-devrim meselesi olarak görüldü. "Devrimi karşı-devrimden kurtarmak adına": Dönemin birçok belgesi böyle başlıyor ve un, petrol, silah, araç, insan "talep eden" talimatlarla devam ediyordu.[12] Eski bir çarlık görevlisi "bugün Devrimin birinci yıl dönümü," diyordu (Şubat Devrimi'ni kastederek). "Bir yıl önce herkes devrimci olmuştu; şimdi de karşı-devrimci."[13] Karşı-devrim düşüncesi sürekli kullanılabilecek bir arınağandı.

Lenin felsefesinin odağını amansız bir sınıf savaşı oluşturuyordu –ona göre Büyük Savaş, kapitalizmin varlığını sürdürme hakkını geri dönüşü olmayacak biçimde kaybettiğinin ispatıydı– ancak Sovyet devleti tümüyle Lenin'in zihninin eseri değildi. Geniş halk yığınları arasında, karşı-devrime karşı savaşmak ve devrimi savunmak üzere topyekûn bir hareketlenmeyi hem teşvik edecek ve hem de meşruiyet kazandıracak bir sezgisel anti-burjuva kültür –sömürenlere karşı sömürülenler, zenginlere karşı yoksullar– yaygındı. Volga kıyısında, hızarlarıyla, yeldeğirmenleriyle ve karpuzuyla bilinen tüccar şehri Kamışin'de 1918 yaz sonunda meydana gelen devrimci hadise-

10 Holquist, *Making War*. Savaş, devrim ve iç savaşın çok iyi kısa bir değerlendirmesini yaparken Holquist, yerel kolonyal imparatorluk koşulları sayesinde Rusya'nın, önce 1905-7 şiddet ortamında ve daha sonra dünya savaşı konjonktüründe kendisini gösteren, kontrgerilla yönetsel yöntemleri geliştirebildiği şeklinde anlamlı bir tez geliştiriyor. Ayrıca, Marksist düşüncelerin kritik rolüyle ilgili sofistike bir açıklama da ekliyor. Holquist, "Violent Russia."

11 Reginald E. Zelnik, "Commentary: Circumstance and Political Will in the Russia Civil War", Koenker, *Party, State and Society*, s. 374-81 (379'da).

12 Mesela, Troçki'nin 29 Ekim 1917 tarihli Sovyet merkez yürütme komitesi adına yayınlanan kararnamesi gibi: RGASPI, f. 17, op. 109, d. 1, l. 3.

13 "Her gün 20-35 tifüs vakasına da rastlanıyordu," diye de ekliyordu. Nielsen ve Weil, *Russkaia revoliutsiia glazami Petrogradskogo chinovnika*, 46 (12 Mart 1918).

yi ele alalım. Kendilerini yerel siyasi polis addeden bir grup, "Çeka, tüm büyük burjuvazinin kaydını çıkardı ve şu anda bir mavnada tutuluyorlar," diye gururla duyuruyordu. "Gün boyunca [mahkûmlar] şehirde çalışıyorlar." Devrimin bu yerel savunucularına "burjuvaların" kim olduğunu ya da neden düşman olduklarını kimsenin anlatması gerekmiyordu. Kamışin'de mavnada tutulan "burjuvalar" aniden hastalanmaya başladığında Çeka, yakındaki Saratov'dan bir doktorun muayene etmesine izin verdi. Doktor, daha fazla yiyecek ve zorunlu çalışmadan muafiyet önerince şüphelenen Çeka mensupları doktorun geçmişini araştırmaya karar verdiler ve onun bir sahtekâr olduğunu keşfettiler. Araştırma işini yürüten görevli, "şimdi o da mavnada," diyerek sevincini gösteriyordu.[14] Volga boyunca "sınıf karşıtları" için benzer hapishane mavnaları görülmeye başlarken –hiçbiri Stalin yönetimindeki Tsaritsyn'den daha etkileyici değildi– mavnaya eşdeğer farklı yöntemler de eski Rus İmparatorluğu'nun her köşesinde bulunuyordu.[15] Mavnaları ortaya çıkaran ideolojik pratikler, binlerce yörede on binlerce yeni insanın, yeni ve hesapsız bir iktidar kurmasına olanak tanıdı.[16] (Apolitik gangsterler ve vurguncular da "burjuvaziyi" soymak üzere harekete geçti.) Sosyalist mantığın gereği olarak, "karşı-devrime" yönelen şiddetli fiiller de öfkeyi artırdı. 1918 sonbaharında öfkeli bir komiserlik görevlisi "eyaletlerde iktidar kime ait?" diye soruyordu. "Sovyetlere ve yürütme komitelerine mi Çeka mensuplarına mı?"[17] Yanıt son derece yalındı: Samara Eyaleti'ndeki köylüler, aynı zamanda Volga vadisindekiler, yerel Çeka liderliği için yeni bir seçim yapmak istediklerini ifade ettiklerinde Çeka mensupları silaha sarıldılar. Korkan bir köylü kaçarken on altı yaşında bir Çeka mensubu tarafından sırtından vuruldu. Köylülerden biri, "bu olana dikkat edin, gazetelerinizde yazın," diyordu, "burada canı her kimi istiyorsa öldürebilecek insanlar var."[18]

Meselenin aniden çözüldüğü nokta tam da burasıydı: En aşağıdan en yukarıya ve tüm ara kademelerde, devrimci sınıf savaşının düşünce ve pratikleri Sovyet devletini üretmişti. Marx kurtuluş ve özgürlük üzerine yazmıştı

---

14 Gerson, *The Secret Police*, s. 147-8 (atıfta bulunduğu kaynak, *Ezhedel'nik VCheka*, 13 Ekim 1918: 25).

15 Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War*, s. 262 ve devamı.

16 Dmitry Oskin (doğum 1892) vakasına bakılabilir. Moskova'nın hemen güneyindeki fabrika şehri Tula yakınlarından bir köylü olan Oskin, 1913 yılında çarlık ordusuna gönüllü yazıldı. Cephedeki cesaretinden dolayı dört St. George haçı kazandı. Üstleri öldükçe ve sakat bırakan yaralar aldıkça ordu içinde yükseldi. Oskin kendisi de bir bacağını kaybetmişti. 1917 yılı boyunca, halk çoğunluğu gibi, sola kaydı ve 1918 yılında Tula'da "komiser" oldu. Ne pahasına olursa olsun, karşı-devrime karşı devrimi savundu. Anti-Bolşevik kuvvetler şehri kuşattığında memnuniyetle sıkıyönetim uyguladı, halkı siper kazmaya zorladı ve bir despot gibi davrandı. Figes, *A People's Tragedy*, s. 264-5; Os'kin, *Zapiski soldata*. Oskin üst askerî bir göreve yükseldi.

17 *Pravda*, 18 Ekim 1918: Dukhovskii, içişleri bakanlığı ya da Çeka'dan ayrı NKVD görevlisi.

18 Gerson, *The Secret Police*, s. 195.

– fakat sınıf savaşı üzerine de yazmıştı. Devrimin başarısı için, insanlığın özgürleşmesi ve gelişmesi için "burjuvaziyle" ve kapitalizmle bağlantılı her şey paramparça edilmeliydi. Burjuvazi ve kapitalizmin imhasını engelleyen her unsur, diğer sosyalistler de dahil, temizlenmeliydi. Elbette herkes bu suçun içinde değildi. Nüfusun büyük çoğunluğu, yiyecek peşinde koşarak, hileye başvurarak hayatta kalmanın peşindeydi. Aynı zamanda, azımsanmayacak sayıda insan, komün örgütlenmeleriyle, kreşler kurarak, bilim kurgu yazarak, zamanında ve yerinde devrimi *yaşamaya* da çalışıyordu. Isaac Steinberg, "yaşamın her yönü –ekonomik, siyasal, ruhsal, ahlâki, ailevi– insan eliyle, amaca yönelik biçimlendirmeye açılıyordu," diyecekti. "Her yerde itici unsur yeni bir şey yaratma arzusu, "eski dünya" ile gerçek bir farklılık yaratma çabasıydı."[19] Fakat, bu ütopya bağlamında özellikle tartışılmaz olan sınıf ilkesiydi. İnsanlığa hizmet inancıyla dolup taşan birçok Bolşevik, çekilen çileye son vermek ve toplumsal hiyerarşiyi ortadan kaldırmak için ortaya koydukları kararlı çabanın tam tersi bir sonuç doğurduğunu görmeye başladılar. Bu kavrayış bazıları için yıkıcı oldu, ama birçoğu açısından devrimci kariyer merdiveninde bir basamak işlevi gördü.[20] Gerçek inançlılarla oportünistler, çileci devrimcilerle üçkâğıtçılar birbirine karışmıştı ve hep birlikte, sosyal adalet ve bolluk içinde bir yeni dünya adına, ahmaklığa, yozluğa sürüklenirken, çarlık Rusya'sında bile görülmemiş zirvelere savruldular.[21]

Bolşevizme karşı savaşan köylü partizan orduları kendi denetimleri altındaki köylerden zorla tahıl toplarken diğer yandan pazarın adaletsizliğinden dem vuruyorlardı. Ayrıca, sivil halka karşı konumlanacak birimlerin oluşturulması ve itaat sağlamak amacıyla komiserler kullanmak da dahil, Kızıl Ordu'ya benzer bir örgütlenme kurdular. Bolşevik-karşıtı Beyazlar da, sivillerin hayıflanmasına yol açarak, iç-düzen müfrezelerine, zorla tahıl alımına, siyasal komiserlere ve teröre başvurdu.[22] Fakat Bolşevikler, düşmanlarından farklı olarak, her şeye kapsayıcı ve bilimsel bir cevapları olmasıyla övünüyorlardı ve ideolojilerini yaymak için hatırı sayılır miktarda kaynak harcıyorlardı. Parti görüşü Bolşevizmi tarihsel bir akım kabul ediyor, bu sebeple tüm eleştirilerini karşı-devrimcilere yöneltiyordu, sosyalist olsalar bile. Bu

---

19 Alıntılandığı kaynak, Stites, *Revolutionary Dreams*, s. 39. 1919 yılında Bolşevik hapishanesinde tamamladığı kitabında Isaac Steinberg, devrimi "hem kahramanın hem de kurbanın halk olduğu büyük bir trajedi," diye nitelendiriyor. *Ot fevralia po oktiabr'* 1917 g., s. 128-9.

20 McAuley, *Bread and Justice*, s. 3-6, 427-8.

21 Bir yazar günlüğünde şöyle söylüyordu: "en iyi ve en akıllı insanlar hatta biliminsanları, sanki dışarıda avluda bir kuduz köpek varmış gibi davranıyorlardı." Prishvin, *Dnevniki*, II: 169 (Eylül 1918).

22 Holquist, "Information Is the Alpha and Omega"; Brovkin, *Behind the Front Lines*, s. 5-8, 104-5, 149-55. Aynı zamanda Voronovich'in doküman koleksiyonuna bakılmalıdır, Voronovich, *Zelenaia kniga*. Sovyet devletindeki uzmanlar, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki el koyma pratiklerinden haberdardılar. Viz. Vishnevskii, *Printsipy*, s. 65.

arada, sanayi, ulaşım, yakıt, yiyecek, konut, eğitim ve kültürü, bir savaş ve yıkım ortamında, aynı anda yönetmeye kalktıklarında kendi ehliyetsizlikleriyle yüz yüze geldiler ve yaşadıkları zorlukların çözümü onları ideolojik bir korkuyla baş başa bıraktı: Çarlık döneminden miras kalan, sosyalizmden genellikle nefret eden ama harap olmuş ülkenin yeniden inşasına katkıda bulunmak isteyen sınıf düşmanlarını –"burjuva uzmanlar"– çalıştırmaları gerekecekti. Çarlık generali ve Geçici Hükümet'in savaş bakanı Aleksandr Verkhovsky, Bolşevikler ile ilgili olarak, "bu insanlar," diyordu Ekim Devrimi'nin hemen ardından, "verdikleri sözlerin hiçbirini gerçekleştirmeyecekler – barış yerine iç savaş; ekmek yerine kıtlık; özgürlük yerine soygun, anarşi ve cinayet."[23] Ancak kısa süre sonra Verkhovsky Kızıl Ordu'ya katıldı. Bu durum, Weimar Cumhuriyeti'yle işbirliği yapma konusunda eski rejimden kalma hemen hemen tüm görevlilerin yaşadığı aşırı tereddüt ile çarpıcı bir tezat oluşturuyor. Ancak, işbirliği yapan çarlık uzmanlarına, sadakat göstersel dahi, "burjuva" oldukları gerekçesiyle güvenilmiyordu. Sınıf düşmanı olarak görülen insanlara bağımlılık, Sovyet politikasını ve kurumlarını şekillendirmişti ya da çarpıtmıştı. Siyasal açıdan güven duyulmayan ama teknik beceri sahibi olanlar ile siyasal açıdan sadık ancak teknik beceriden yoksun olanlar eşleştirildiler. Bu uygulama ordudan başladı ve giderek, demiryollarından okullara, tüm kurumlara yayıldı.[24] İstemeden oluşan bu durum –her bir "burjuva uzmanı" izleyen komünist bekçiler– Kızıllar eğitilip uzmanlaştıktan sonra da varlığını sürdürerek kalıcı düalist bir "parti-devlet" yarattı.

Devrimci devlet eğreti ve kaotik niteliğinin üstesinden asla gelmemesine rağmen her zamankinden daha güçlüydü. Denetim, plansız ve süreklilik arz etmeyen bir yapıdaydı. 1918 yılının kısa ömürlü koalisyon hükümetinde adalet komiserliği görevini yürüten Sol Sosyalist Devrimci Steinberg, Karşı-Devrim, Sabotaj ve Spekülasyonla Mücadele Komisyonu'nun keyfi gücünü frenlemeye, dizginlemeye çalışsa da başarılı olamadı. Yine de bürokratik iç çekişmeler Steinberg'i geriletemedi. Mart 1918'de başkent Moskova'ya taşındığında merkez Çeka'nın sadece 131 çalışanı vardı. Bunların 35'i er, 10'u şoför ve diğer birçokları sekreter ya da kuryeydi, geriye kalan ajan sayısı 55'ten fazla değildi.[25] "Bütçeyi" ceplerinde ve keselerinde taşıyorlardı. Ayrıca, Moskova için ayrı bir Çeka oluşturulması merkezi aygıtın zararınaydı. 1918 Ağustos ayında, Sol SR mensuplarının Çeka'dan ihracı sonrasın-

---

23 *Novaia zhizn'*, 2 Kasım 1917, yeniden basıldığı kaynak, Lelevich, *Oktiabr' v stavke*, s. 147-8.

24 Lenin, (7 Nisan'da sunulan ve üç hafta sonra basılan) The İmmidiate *Tasks of the Soviet Government*'ta [*Sovyet Hükümeti'nin Acil Görevleri*], her alanda "burjuva uzmanlardan yararlanılmasını" öneriyordu. PSS, XXXVI: 178. Troçki, trenlerin çalışması için demiryollarında parti hücreleri yerine "siyasal departmanların" devreye sokulmasını önerdi, ancak bu öneri gerçekleşmedi. Ancak kısa süre sonra parti hücreleri, atanmış siyasal departmanlara benzemeye başladı.

25 *Otchet VChK za chetyre gody ee deiatel'nosti*, s. 82, 274.

da, başkentteki siyasi polis sayısının 683'e yükseldiği doğrudur.[26] Bundan da önemlisi, 1918 yazı sonunda –*Izvestiya*'nın haberine göre– 38 eyalet ve daha alt seviye olan 75 vilayet (*uezd*) düzeyinde yerel Çeka'ların mevcudiyetidir.[27] Aynı zamanda, yaygın demiryolu ağında "karşı-devrim" ile mücadele edebilmek üzere ayrı bir Demiryolu Çeka'sı oluşturuldu ve Kızıl Ordu içindeki güvenlik açısından Çeka "özel departmanları" kuruldu. Siyasi polis hiç kimse tarafından koordine edilmiyor ve denetlenmiyordu. Yerel Çekalar ve muhtelif paralel Çekalar büyük ölçüde kendi inisiyatifleri ile kuruldu. Buna bir örnek Kamyshinsk mavnası bir diğeri ise Yekaterinburg Çeka'sıdır ki burası, orada çalışan bir ajana göre, "Pushkin caddesi 7 numarada yerleşikti; pek de büyük olmayan iki katlı bir binaydı ve tutukluların doldurulduğu bir de bodrumu vardı." "Beyaz Subaylar ve papazlar, tahıllarını saklayan köylülerle beraber konserve balık gibi tıkıştırılmışlardı. Her akşam 'parazitleri tasfiye' ediyorduk" – yani tutuklular zindandan yukarı çıkarılıyor, avluyu geçtikten sonra vuruluyorlardı. Aynı ajanın söylediğine göre, "burjuvaların" mallarına el konulması sonucunda, "çeşitli eşyalardan bir yığın oluşuyordu: Mücevher, para, incik boncuk, giysi, erzak. Hepsini bir araya getiriyor ve bölüşüyorduk."[28] Sonuçta siyasal polis tam bir intizamsızlık sergiliyordu, yozdu ve farklı amaçları vardı.[29] Ama "Çeka" sadece resmi devlet organı değildi; aynı zamanda ölümcül bir zihniyet, sınıf düşmanlarının mevcudiyeti ile ilişkilendirilen bir gereklilik ve onların yok edilmeleri için tüm araçların seferber edilmesinin görev bilinmesiydi.[30] Siyasal polisin Steinberg gibi sosyalist eleştirmenlerine sürekli olarak yargısız infazların "geçici" ol-

26 Iu. M. Shaskov, "Model' chislennosti levykh eserov v tsentral'nom apparate Vchk v 1918 g.", *Aktuel'nye problem politicheskoi istorii Rossii: tezisy dokladovi soobshchenii* (Briansk, 1992), II: 70.

27 *Iz istorii VChK*, s. 174.

28 Çeka'nın "nasıl votka rezervlerini tükettiğini ve sırası geldiğinde çenelerinin düştüğünü" de ekliyordu. Agabekov, *OGPU*, 3, s. 6-7, 10.

29 25 Temmuz 1918'de Vologda'daki "olağanüstü devrim karargâhı" başkanı (Vetoshkin) Lenin'e şikâyette bulunuyordu: "Yoldaşlar sıklıkla ellerinde Olağanüstü Komisyon (Çeka) imzalı ve kendilerine alışılmadık genişlikte yetkiler bahşeden belgelerle geliyorlar. Bu durum yerel Çeka'nın çalışmalarını aksatıyor ve Çeka'yı, yürütme komitesinin üzerinde bir lider siyasal organ haline getirmeye yönelik eğilimi ortaya çıkarıyor. Mali entrikalar ve yollarına çıkan herkesi tutuklamak gibi, Sovyet iktidarını riske atacağı düşünülen faaliyetlerde bulunuyorlar." Ve vardığı sonuç da şöyleydi: "Tanrı bizi böylesi kurnaz devrimci arkadaşlardan korusun, biz düşmanlarımızla kendimiz başa çıkarız." RGASPI, f. 17, op. 109, d. 13, l. 24-5.

30 Rus göçmen çocuğu olarak Belçika'da doğan ve Victor Serge adıyla bilinen Victor Khibalchick, "Bu 'iç savunma' görevine kendilerini gönülden ve ısrarla adayanlar, kuşkucu, hayata küskün, haşin ve sadist tiplerdi," diyerek, 1919 yılında Petrograd'da gözlemlediği gizli polis ajanlarının psikolojilerini yorumluyordu. "Uzun süredir yaşadıkları aşağılık duygusu ve çarlık hapishanelerinde yaşadıkları aşağılanma ve çileye dair anılar onları dik başlı yapmıştı. Ayrıca profesyonel yozlaşmanın hızla etkili olması nedeniyle Çeka kadroları, kaçınılmaz olarak, her yerde komplo görme eğiliminde olan ve kendileri de kesintisiz bir komplo içinde yaşayan sapkın kişilerden oluşuyordu." Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, s. 80; Leggett, *The Cheka*, s. 189.

duğu, söyleniyordu; sınıf savaşı kazanıldığında ya da dünya devrimi gerçekleştiğinde ya da ufukta görünen herhangi bir noktaya ulaşıldığında sona erecekti. Bu arada Çekacılar tarihin biraz fazla acımasızlığı affedeceğini ama fazla zayıflığı affetmeyeceğini söylüyorlardı. Linç hukuku ve kendi çıkarını gözetme –diğer yandan sınıf savaşı olarak tarif ediliyordu– eş zamanlı olarak, davayı itibarsızlaştırıyor ve militanları ateşliyordu. Vahşi kaos, aşkla sarılınan bir vizyonun "yönetme" biçimiydi.

imparatorluk Rusya'sı jeopolitik uzamının parçalanmasının yanı sıra, Avrasya'nın bir ucundan diğerine, vuku bulan birçok iç savaş gelişiminin eşzamanlılığı, hikâyenin anlatılışını zorlaştırıyor. (Einstein bir keresinde "zamanın hikmeti her şeyin bir anda olmamasıdır," demişti.) Aşağıda, Stalin Tsaritsyn'de (1918), Komünist Enternasyonal'in kuruluşu (1919), Almanya, Macaristan ve İtalya'da sol devrimler veya devrime yaklaşılan durumlar (1919) ve Kızıllar ile Beyazlar arasındaki değişken mücadele başlıklarını ele alacağız. Gelecek bölümde, iç savaşı hikâye etmeye devam ederken, Sovyet-Polonya savaşını (1919-20), Doğu Halkları Kongresi'ni (1920), Türkistan'ın yeniden fethini (1920), Tambow ve diğer yerlerdeki kitlesel köylü ayaklanmalarını (1920-21), Kronstadt denizci isyanını (1921) ve Moğolistan'da ilk Sovyet uydu devletini inceleyeceğiz. Tüm bunlar bile –çok geniş bir panorama– ortaya çıkan durumun kapsamlı bir açıklamasını sunmaktan uzak. Tek bir Rusya'nın artık yok olması ve yerini artan sayıda devletin almasıyla birçok muhtemel hükümetin yükseliş ve düşüşleri başladı (Kiev on dokuz kere el değiştirdi). Bu parçalanmış toprakları bir arada tutan, devlet otoritesinin yeniden tesisiydi; Ruslaştırmanın ve fikriyatın yanı sıra entrikalar ve kişisel ağların geçmişten kalan derin etkileriydi. Bu noktada, rejimin hâkim gücü olarak öne çıkan Stalin'in sadece Lenin'in gerisinde kaldığını görüyoruz. Daha sonra Troçki, "hiç şüphe yok ki," diyordu, "diğer birçokları gibi Stalin de, daha sonra kendisinin kişisel bir diktatörlük kurmasını sağlayacak olan tüm grupla birlikte, çevrenin ve iç savaş deneyiminin kalıbında şekillendi... ve koca bir işçi-köylü tabakası komutan ve yönetici statüsüne yükseltildi."[31] Rusya iç savaşı, insanlarda, kurumlarda, ilişkilerde ve radikalizmde bir yükselme yarattı. Stalin'in gelecekteki kişisel diktatörlüğünün imkânları bu hortumun içinde ayırt edilebilir.

Beyazlar ve Kızıllar, subaylar ve tahıl

General Lavr Kornilov'un Nisan 1918'de ölmesinin ardından, eski cezaevi arkadaşı Korgeneral Anton Denikin (doğum 1872) Gönüllü Ordu'nun askerî komutanlığını üstlendi. Polonya asıllı bir terzi ile Rus kökenli bir serfin oğlu olan ve askerlik hizmeti (yirmi beş yıl) sayesinde özgürlüğünü ka-

31 Troçki, *Stalin*, [1968], s. 385.

zanan Denikin, sırasıyla, Alekseyev, Brusilov ve nihayet Kornilov'a kurmay başkanı olarak hizmet etmişti. Başlangıçta, kitlesel firarlardan çekinerek, karizmatik Kornilov'un vefatını gönüllülerden saklamaya çalıştı.[32] Ancak Denikin'in emrindeki, sayısı artık 10 binin üzerine çıkmış olan kuvvetler birliklerini korudular ve Kuban Nehri'nin güney havzasını üs tuttular. Kanserli Alekseyev de ölünce (8 Ekim 1918) Denikin, aynı zamanda, siyasal kumandayı ele geçirdi. Onun güneydeki bu yükselişinin benzerini kuzeybatıda General Nikolai Yudenich yaşıyordu. Alt düzey bir mahkeme görevlisinin oğlu olan Yudenich, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşan Rus kuvvetlerinin eski komutanıydı ve "1,57 metre boyu ve 127 kilo ağırlığıyla gövdesi, bacakları fark edilmeyen bir küp gibiydi."[33] Özerk Estonya'ya sığınmanın avantajıyla Yudenich, ikinci, daha küçük bir Bolşevik-karşıtı üs kurdu. Son olarak, topçu sınıfından bir tümgeneralin oğlu olmakla beraber kendisi de Rusya tarihinin en genç koramirali olan (1916'da koramiralliğe terfi etmişti) Aleksandr Kolchak (doğum 1874) vardı. Kolchak, en beğendiği kitabın *Siyon Liderlerinin Protokolleri* olduğu söylenen ve kahramanlığı ve vatanseverliği ile bilinen biriydi.[34] 1918'de, anlamsız bir görevle gittiği Birleşik Devletler'den, Vladivostok üzerinden geri geldi fakat güneydeki Gönüllü Ordu'ya katılmak üzere yolda olduğu sırada, 16 Kasım'da Omsk'ta (Batı Sibirya) gerçekleşen bir darbe Sosyalist Devrimcileri iktidara taşıdı. İki gün sonra Sibirya Kazakları sosyalistleri tutukladı ve Rusya "Yüksek Hükümdarı" olması için Kolchak'ı davet etti. Yeni görevini "çile" olarak nitelendiren Kolchak davete icabet etti, ancak bu arada kendisini oramiralliğe yükseltti – en yakın limandan 3 bin 500 mil uzaktaydı ve filosu yoktu.[35]

Kolchak (doğu), Denikin (güney) ve Yudenich (kuzeybatı) üç ayrı Bolşevik-karşıtı gruba önderlik ediyorlardı ve "komiserleri" Alman ajanlığıyla, Yahudileri kutsallığı kirletmekle suçluyorlardı ki tüm bunlar, Rus vatanseverleri için ve Ortodoks inancından olanlar için sempati ile karşılanıyordu. Buna karşılık Bolşevikler düşmanlarını, 1789 sonrası Fransa'da devrime karşı monarşinin restorasyonunu savunanları hatırlatacak şekilde, "Beyazlar" diyerek teşhir ediyordu. "Beyaz" liderlerin hiçbirisi monarşinin restorasyonu peşinde değildi.[36] Ama sosyalist devrime geri dönülmesini istiyorlardı.

---

32 Brinkley, *Volunteer Army*; Kenez, *Civil War in South Russia*; Lehovich, *White Against Red*.

33 Drujina, "History of the North-West Army", s. 133.

34 Guins, *Sibir'*, II: 368.

35 Kvakin, *Okrest Kolchaka*, s. 124, 167-8. Aynı zamanda bkz. Berk, "The Coup d'Etat of Admiral Kolchak." *Izvestiya*'da, "söyle bakalım sürüngen sana bunun için kaç para ödediler?" diyen edebe aykırı bir makale yayınlandı. Yazarı Ivan Bunin günlüğünde, "sevinç gözyaşları dökerek istavroz çıkardım," diyordu. Bunin, *Cursed Days*, s. 177 (17 Haziran 1919).

36 Restorasyon, politik pratikler açısından imkânsızdı. Bazı Beyaz-hareket subaylarının monarşist eğilimleri vardı. Ward, *With the "Die-Hards" in Siberia*, s. 160.

Beyaz liderlerin ordu kurma çabaları ulaşılabilir bir hedef gibi görünüyordu fakat kendilerine hiç benzemeyen subayları cezbetmeleri gerekiyordu. 1914 Büyük Savaş'ına girildiğinde Rus ordusu, Genelkurmay Akademisi mezunlarının (Alekseyev, Kornilov, Denikin gibi) yanı sıra seçkin İmparatorluk Muhafızlarının egemenliği altındaydı. Generallerin % 87,5'i, kurmay subayların % 71,5'i soylu ailelerden gelmeydi (gerçi çoğu mülk sahibi değildi).[37] Büyük Savaş'ın sadece ilk iki yılında Rusya 60 binden fazla subayını kaybetmişti. Aynı zamanda, önce imparatorluk Rusya'sı ve sonra da Geçici Hükümet dönemindeki artışlarla subay sınıfı çeyrek milyon rakamına ulaştı. Eskilerin yerini dolduranların ve yeni alınanların ezici çoğunluğu köylülerden ya da şehirli alt sınıflardandı.[38] (Yahudiler hariç, asgari bir resmi eğitimden geçmiş ve askerlik yaşına gelmiş neredeyse her erkek Rusya'da subay olabiliyordu.)[39] Bu alt seviyeden gelme çarlık subaylarının çoğu küçük tiranlara dönüştüler ve sıradan askerlere karşı üst-sınıf askerlerden çok daha kötü davranıyorlardı.[40] Ancak toplumsal kökenleri, anti-sosyalist bir yönelime olağandışı bir isteklilik göstermemeleri anlamını da taşıyordu. Diğer bir deyişle, Büyük Savaş felaketi, imkânsız görünen Bolşevik darbeyi mümkün kılmakla kalmamış fakat Bolşevizm karşıtı muhafazakâr silahlı direnişi de daha zorlaştırmıştı. Bu arada, Beyazlar köylülerin topraklara el koymasını kabullenmeyerek zaten zor olan hedeflerini daha da içinden çıkılmaz hale getirdiler ve böylelikle olası kitle tabanlarını kendilerinden uzaklaştırdılar. Yurtları olan Don ve Kuban topraklarının ötesinde savaşmaya istekli olmayan ama sonunda Denikin'e destek veren Kazaklar olmasaydı; eve geri dönmek dışında Urallar'ı ve Sibirya'yı terk etmeye niyeti olmayan Çekoslovak Lejyonerleri zaman zaman Kolchak'ın yanında savaşmasalardı; İtilaf Devletleri'nin askerî desteği olmasaydı bir Beyaz hareketi doğmazdı.

Kızıl Ordu'nun doğuş koşulları da çok zordu.[41] Bolşevikler, güvenmedikleri bir sınıf olan köylülerden asker alınmasını istemiyorlardı ve başlangıçta sadece işçileri askere aldılar, bu bir süre sonra vazgeçilecek bir fanteziydi.[42] Ek olarak, Bolşeviklerin büyük çoğunluğu eski çarlık subaylarının rol almasını da istemiyorlardı: Devrim, asker ve denizcilerin otoriteye başkaldırma-

---

37 Kavtaradze, *Voennye spetsialisty*, s. 21-4.

38 Kavtaradze, *Voennye spetsialisty*, s. 176-7.

39 Golovine, *Russian Army*, s. 278; Kenez, "Changes in the Social Composition of the Officer Corps"; Bushnell, "Tsarist Officer Corps." 1917 yılında Rus ordusu bünyesinde bulunan erlerin içindeki belki de yegâne eğitimli kesim Yahudilerdi ve asker sovyetleri kurulurken, eğitimleri sayesinde ön plana çıktılar. Shklovsky, *Sentimental Journey*, s. 66-7.

40 Shklovsky, *Sentimental Journey*, s. 8.

41 John Erickson, "The Origins of the Red Army", Pipes, *Revolutionary Russia*, s. 224-58. Kızıl Ordu'nun resmi kuruluş günü 23 Şubat 1918 olacaktı, aslında bu başarısız bir girişimdi.

42 Gorodetskii, *Rozhdenie*, s. 399-401; *Dekrety Sovetskoi vlasti*, II: 334-5.

larıyla başlamıştı. Aslında, Komünist Parti'deki solcular ve Menşevik muhalifler, sovyetlere sadık demokratik milis isteyen bir "Bonaparte" önderliğindeki daimi orduyu kabul etmiyorlardı.[43] Ancak Troçki –yeni savaş ve donanma komiseri tayin edilmişti ve askerlik üzerine özel bir eğitimi yoktu (hiç askerlik hizmeti de yapmamıştı)– güçlü bir biçimde, gerçek askerler tarafından yönetilen profesyonel orduyu savundu.[44] "Şubat Devrimi'nin elle tutulur tek belgesi" addettiği 1917 yılının 1 numaralı demokratikleşme Talimatnamesi'ni kabul eden Troçki, Kızıl Ordu'da demokrasiye müsamaha etmeyecekti.[45] Çar'ı deviren asker komiteleri 1918 Mart ayında resmen dağıtıldı.[46] Troçki aynı zamanda çarlık subaylarına ve hatta generallere bir hizmet çağrısı yayınladı (27 Mart) ve ertesi gün bir gazetede yayınlanan bir röportajda şöyle diyordu: "Çarlıktan kalan miras ve derinleşen ekonomik karmaşa insanların sorumluluk duygusunu yok etti. ... Bu sona ermeli. Orduda ve donanmada disiplin disiplin gibi olmalıdır, askerler asker olmalıdır, denizciler denizci ve emir emirdir."[47] Ayrıca, "savaş bilimi hakkında fikir sahibi olan öğretmenlerimiz olmalı" düşüncesinde de ısrar ediyordu.[48] Stalin, bu "askerî uzmanları" reddedenlerin en etkililerindendi. Fakat Lenin, Troçki'nin uzmanlığın gerekliliği yönündeki düşüncesini paylaşıyordu ve bunu resmi politika haline getirdi.[49] Yine de, Stalin gibi burjuva uzmanlığı karşıtları mücadelelerini sürdürdüler.[50]

Dolayısıyla, Kızıl zafer olasılığının kilit oyuncuları –askerî uzmanlar ve köylü askerler– ihanet kuşkusunun hedefi olarak kaldılar. Sonuçta, köylü devrimi birçok açıdan tüm iç savaşı şekillendirirken, eski çarlık subaylarının endişe verici katılımı tüm Sovyet devletini şekillendirdi.

---

43 Trotskii, "Krasnaia armiia", *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 101-22 (22 Nisan 1918: 117-8'de). Daha 1911'de Fransız sosyalist Jean Jaurès, demokratik bir ordunun muharip etkinliğe tamamıyla uygun olacağını öne sürmüştü. Jaurès, *L'Organisation socialiste*.

44 *Dekrety Sovetskoi vlasti*, II: 63-70.

45 Troçki, *History of the Russian Revolution*, I: 289.

46 Golub, "Kogda zhe byl uchrezhden institut voennykh kommissarov Krasnoi Armi?", s. 157.

47 "Rabochaia i Krest'ianskaia krasnaia armiia i flot", 27 Mart 1918; *Pravda*, 28 Mart 1918. Benvenuti (*Bolsheviks and the Red Army*, s. 29-30), Troçki'nin bu röportajı genel külliyatı *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*'ya [*Devrim Nasıl Silahlandı*] dahil etmediğine işaret ediyor.

48 Trotskii, "Vnutrennie i vneshnie zadachi Sovetskoi vlasti", *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 46-67 (21 Nisan 1918: 63-4'te).

49 V. I. Lenin, "Uderzhat li bol'sheviki gosudarstvennuiu vlast'?", *PSS*, XXXIV: 289-309 (303-11'de); Rigby, "Birth of the Central Soviet Bureaucracy." Lenin devrim öncesinde, devleti yok etme konusunda yoğun bir istek duyduğu sırada bile, "burjuva" devletinin işçiler tarafından ele geçirilip olduğu haliyle işletilmesi görüşünü "oportünistlikle" suçladığı *Devlet ve Devrim*'de [1903] olduğu gibi, Bolşeviklerin değerli "burjuva" uzmanlığını elinde tutmaya çalışması gerektiğini açıkça ifade ediyordu.

50 Denikin, "Sovyet hükümeti, Rus general ve subayların iradelerini ve beyinlerini ele geçirmede ve onları gönülsüz ama itaatkâr araçlara dönüştürmede gösterdiği maharetle gurur duyuyor olmalılar," diyerek acı içinde yakınıyordu. Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, III: 146.

İç savaşta yer alan çoğu eski çarlık subayı Bolşevik-karşıtı kuvvetlere meylettiler – yaklaşık 60 bini Denikin'e, 30 bini Kolchak'a ve 10 bini de diğer komutanlara.[51] Ancak savaşın sonunda yaklaşık 75 bini Kızıl Ordu'ya hizmet ediyordu ve bu rakam Bolşeviklerin 130 bin kişilik subay sınıfının yarısından fazlaydı. Daha da çarpıcı olan, çarlık genelkurmayının 775 general ve 1.726 subayı, şu veya bu dönemde Kızıl Ordu'ya hizmet etmişti.[52] Onları buna iten sebepler çeşitliydi: Vatanseverlikten askerî düzenin korunmasına, cömert ücret ve tayından rehin olarak tutulan aile fertleri ile ilgili endişeye kadar. Sadık kalacaklar mıydı? Bu soru, bir karşı devrimden sakınabilmek için Geçici Hükümet'i, çarlık döneminden miras aldığı subay sınıfının yanında "komiserleri" devreye sokmak zorunda bıraktı ve Bolşevikler de bu uygulamayı genişletti.[53] Her düzeydeki her komutan en az bir komiserle eşleştirilecekti, ayrıca yazışma ve propaganda faaliyetleri için, onlara bağlı atanmış "siyasal departman" vardı.[54] Bolşevik siyasal komiserlerin yetkileri arasında "nereden gelirse gelsin her tür karşı-devrim hareketinin engellenmesi" ve "devrimci düzeni ihlal edenleri" tutuklamak vardı.[55] Tüm operasyonel kararları subaylar alacaktı, fakat pratikte bu kararların geçerlilik kazanması hem komutanın hem de komiserin imzasını gerektiriyordu ki bu durum, tümüyle askerî konulara komiserlerin dahil olmasının yolunu açıyordu.[56] Siyasal ve askerî gerilimler yerleşik hale geldi.[57]

Bu durumda tuhaf bir iç savaş yaşanacaktı: Beyazlar köylüleri uzaklaştırıyor ve sosyalistlerle savaşmak için alt sınıflardan subayları saflarına katmaya

51 *Istoriia grazhdanskoi voiny*, III: 226.

52 Kavtaradze, *Voennye spetsialisty*, s. 175-8, 183-96. Kaç generalin ve subayın Beyazlara yöneldiği ya da vazgeçerek göç ettiği bilinmiyor. Tümü düşünüldüğünde, çarlık subay sınıfının (250 bin) yüzde yetmişi ya Kızılların (75 bin) ya da Beyazların (100 bin) saflarına geçti.

53 İktidara el konduğunun ilan edildiği Ekim 1917 tarihli İkinci Kongre'de yeni komiserliklerin gerekliliği gündeme gelmişti. Von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship*, s. 27. Bolşevik siyasal komiserler partiye (henüz bir bürokrasisi yoktu) değil, Halk Komiserleri Konseyi bünyesindeki Tüm-Rusya Askerî Komiserler Bürosu'na bağlıydı.

54 Siyasal departman, daha Ocak 1919'da ordudaki parti hücrelerinin yerini almıştı; seçilmiş değil atanmışlardı ve askerî uzmanların altında çalışıyorlardı. Benvenuti, Bolsheviks and the Red *Army*, s. 52-64 (atıfta bulunduğu kaynak, *Pravda*, 10 Ocak 1919); Petrov, *Partiinoe stroitel'stvo*, s. 58-9.

55 *Voenno-revoliutsionnye komitety deistviiu.shchei armii*, s. 30-1, 75-6. Aynı zamanda bkz. Kolesnichenko ve Lunin, "Kogda zhe byl uchrezden institut voennykh kommissarov Krasnoi Armi?", s. 123-6.

56 Troçki, komiserlerin yetkilerini netleştirmek üzere sadece kendisinin imzaladığı çok önemli talimatlardan birisinde, "komiser, tümüyle askerî, operasyonel ya da muharebeye ilişkin talimatlardan sorumlu değildir," diye yazıyordu (6 Nisan 1918). Sadece "karşı-devrimci niyetlerin" tespiti bir komiserin komutanın askerî talimatlarına uymamasına sebep olabilir. Izvestiia, 6 Nisan 1918, yeniden basım, Savko, *Ocherki po istorii partiinykh organiizatsii*, s. 73-4.

57 Bir araştırmacının açıkladığı gibi, "ordudaki karışıklık ve çelişki potansiyeli, neredeyse tüm komuta konularına, ortak imza ve denetleme yetkileri üzerinden resmi müdahale hakkı olan parti çalışanları tarafından artırılıyordu." Colton, "Military Councils", s. 37, 56.

çalışıyordu; Kızıllar komutayı çarlık subaylarına bırakırken yanlarına silahlı muhafız dikiyor ve köylüleri gönülsüzce saflarına kabul ediyorlardı. Eğer Beyazlar köylü ayaklanmasını kucaklasalar ya da Kızılların güdümüne giren tüm eski çarlık subaylarını bünyelerine kabul etselerdi, Lenin, Troçki ve Stalin tekrar sürgüne gönderilir ya da sokak lambalarından sallandırılırlardı.

Bu gerilen siyasal ortamda Rusya iç savaşı, birçok yönüyle, bir şehrin ülkeye karşı savaşıydı, tahıl için kapışmaydı (un, çavdar, yulaf, arpa).[58] Ancak ne yiyecek tedarikinde başarısızlık ne de ürüne denk değer üzerinden el konulması Bolşevizm ile başladı. Çarlık tarım bakanlığı, daha 1916 sonbaharında tahıl kota sistemini *(prodrazverstka)* yürürlüğe koymuştu ve bu sistemde sabit fiyatlı kotalar eyalet yetkilileri üzerinden denetleniyordu, buna karşılık onlar da vilayet yetkililerini ve aşağı doğru köy yetkililerini denetliyordu. Tahmin edileceği gibi bu yöntem çalışmadı. Çar'ın düşüşünü de hızlandıran ekmek yürüyüşlerinin ardından, Mart 1917'de Geçici Hükümet sadece yiyecek tedariki için bir bakanlık kurdu ve tahıl dağıtımında, sabit bir miktar üreticiye kalmak koşuluyla, devlet "tahıl tekeli" ilan etti ancak enflasyon köylülere teklif edilen para miktarını eritirken, eyalet ve bölge tedarik komiteleri tahılı toplayamadılar (diğer yandan, satın alınabilecek tüketim malları da genelikle bulunmuyordu).[59] Petrograd'ın az da olsa beslenmesi, tekeli delen çantacılar sayesinde oluyordu. Köylerden satış için yiyecek getirmek için nehir limanlarını, karayollarını ve demiryollarını dolduruyor, vagonların tepesinde tehlikeli bir biçimde seyahat etmek zorunda kalıyorlardı. 1917 yılı Ağustos ayı sonunda, Kerensky-Kornilov hesaplaşması sırasında Geçici Hükümet devlet kurumlarının tahıl için köylülere ödediği fiyatı aniden iki katına çıkardı –bu taviz "tam bir teslimiyet" olmakla içeriden eleştirildi– ancak nakit para arzı ve tabii ki nakliye vagonları yetersizdi. Geçici Hükümet şehirleri ve orduyu doyurabilmek için kendisini köylülerin işbirliğine muhtaç bir durumda buldu, ama toprak meselesiyle ilgili köylü isteklerini yerine getirme konusunda gönülsüz davrandı.[60] 16 Ekim 1917'de, normal olarak hasadın ardından gelen bolluk ayı içinde, Geçici Hükümet'in (son) yiyecek tedariki bakanı çaresizlik içinde, "ikna etme çabalarımıza son vermeliyiz... şu anda baskıya başvurmak gerçekten kaçınılmaz," diyordu.[61] Savaş ve devletin yiyecek tedariki yönetiminin bu girişimi, el koyma ve dağıtım biçiminde daha beceriksizce devlet yaptırımlarını gündeme getiriyordu.[62]

---

58 Argenbright, "Bolsheviks, Baggers and Railroaders."

59 Gill, *Peasants and Government.*

60 Lih, *Bread and Authority*, s. 95-6, 106-8. Ağustos'un başında, Geçici Hükümet devletin tahıl tedariki için ödediği fiyatın artırılmayacağını bildirmişti. Pethybridge, *Spread of the Russian Revolution*, s. 99 (atıfta bulunduğu kaynak, *Vestnik vremennogo praveitel'stva*, 5 Ağustos 1917).

61 Sergei Prokopovich, alıntılandığı kaynak Holquist, *Making War*, s. 81.

62 Carr, *Bolshevik Revolution*, II: 227-44; Malle, *Economic Organization of War Communism*, s. 322-6; Perrie, "Food Supply."

Özel ticarete karşı daha da az hoşgörü gösteren Bolşevikler, Geçici Hükümet'in başarısız tahıl tekelini uygulamaya karar verdiler, bu arada tahıl silolarının kuruluşunda "yoksul" köylülerin yardımını istiyorlardı. Yoksul köylüler bu çağrılara kanmadılar, fakat Bolşeviklerin zora başvurma kabiliyetleri çok daha etkiliydi.[63] Ne olursa olsun, mevcut olmayan sanayi malları karşılığında yapay olarak saptanmış fiyatla teslimat kotası belirleme politikası şehirleri ve orduyu doyurmayacaktı. Kızıl Ordu 1918 yılı başlarında yoktan var olarak, aynı yılın Aralık ayında 600 bin asker gibi sarsıcı bir rakama ulaşmıştı, en azından talep edilen tayın bazında; atıl durumdaki bu insanlar açtı.[64] Yiyecek vaadi asker alımlarını kolaylaştırdı, ama söz verdiğini dağıtmak ayrı bir konuydu. Sonuçta birçok asker ve çoğu sıradan asker yiyebiliyordu çünkü nüfusun büyük çoğunluğu yasadışı özel ticarete yönelmişti (çoğu durumda istemeden).[65] Alaycı bir dille "çok çeşitli komitelerin yüz binlerce mensubunun doyurulması gerektiğine" değinen Bolşevik olmayan bir gazete mantıklı bir çözüm öneriyordu: Serbest ticaretin yasal olarak yeniden tesisi ve tahılda serbest fiyat.[66] Aslında çözüm bu olabilirdi, fakat aykırı bir düşünceydi.

Lenin, Rus tarımı, toprak kullanımı, göçmen işçiler ya da köylü komününün diğer fiili operasyonları hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyordu, tabii ki pazar teşvikleri konusunda da. 1918 Ocak ayı sonunda, kısa ömürlü olan Yiyecek ve Taşımacılık Özel Komisyonu'nun başına Troçki'yi atadı; fazla bir süre geçmeden de yiyecek komiserliği kuruldu ve 25 Şubat'ta, tarım akademisi mezunu Aleksandr Tsyurupa komiser olarak atandı. Lenin tüm köylülerin, ismen tahıl vermeye zorlanmasını ve buna uymayanların derhal öldürülmesini önerdi. Tsyurupa ve hatta Troçki duraksadılar.[67] Lenin, "tahılı olan ve bunu uygun biçimde belirlenmiş tren istasyonu ya da nakliyat noktalarına teslim etmeyenler" hakkında esip gürlemeye devam ediyor (9 Mayıs 1918), onları "halkın düşmanı" ilan ediyordu.[68] Aynı ay içinde rejim "yiyecek diktatörlüğü" ve "savaş sırasında şişman ve zengin" hale gelen ve "şimdi de aç insanlara ekmek vermeyi reddeden spekülatörlere, kulaklara, kan emicilere, bozguncülara, rüşvetçilere karşı büyük seferberlik" ilan etti.[69] Dzierzynski ve Lunacharsky, bu saldırı ile Bolşeviklerin köylülerle ilişkisinin tehlikeye gire-

---

63 Holquist, *Making War*, s. 108-9 (atıfta bulunduğu kaynak, Kondrat'ev, *Rynok khlebov*, s. 222).

64 *Nash vek*, 10 Temmuz 1918: 4.

65 Mary McAuley, "Bread Without the Bourgeoise", Koenker, *Party, State, and Society*, s. 158-79.

66 *Svoboda Rossii*, 18 Nisan 1918: 5; Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 666-8.

67 Pavliuchenkov, *Krest'ianskii Brest*, s. 26-9 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 158, op. 1, d. 1, l. 10). Tsyurupa, Özel Komisyonu sona eren Troçki'yi köşeye sıkıştırmıştı.

68 "O razrabotke V. I. Leninym prodovol'stvennoi politiki 1918 g.", s. 77.

69 Gulevich ve Gassanova, "Iz istorii bor'by prodovol'stvennykh otriadov rabochikh za khleb", s. 104'te; Lih, *Bread and Authority*, s. 126-37; Malle, *Economic Organizaton of War Communism*, s. 359-61.

ceği uyarısını yaptılar, fakat Lenin onların karşı çıkışını dikkate almadı.[70] Kış geldiğinde, iç savaş tüm hızıyla devam ederken, Bolşevikler kulaklara ve spekülatörlere karşı savaşı öngören *resmi* politikalarından geri adım atacak ve sanayi malları karşılığı olarak sabit fiyattan zorunlu yiyecek kotası uygulamasına geçecekti.[71] Yine de, pratikte, özel ticareti durduracak engelleme timleri istihdam etmeye ve sınıf savaşı adı altında silah tehdidiyle yiyecek talep etmeye devam ettiler; bu, tam da Stalin'i güçlendirecek bir düzlemdi.[72]

Bir mavnadan daha fazlası: Stalin Tsaritsyn'de (1918)

İç savaşta hiçbir bölge, en önemli yiyecek ve asker kaynağı olan ve iki Beyaz Ordu –Kolchak (Ural-Sibirya) ve Denikin (Don-Kuban)– arasında stratejik bir engel teşkil eden Volga vadisi kadar belirleyici olmadı.[73] Hiçbir yer, sınıf savaşının devrimci dinamiğini Volga ve Tsaritsa nehirlerinin kesiştiği noktadaki Tsaritsyn kadar kapsamadı. Şehir, Rusya'nın güneybatısındaki en büyük sanayi merkezi haline gelmişti (nüfus 150 bin) ve devrimi iç içe geçen hızlı bir süreç olarak yaşadı, Bolşevik yokluğundan (Şubat 1917), daha Petrograd darbesi dahi gerçekleşmeden Bolşevik egemenliğine (Eylül 1917).[74] Kızıl Tsaritsyn, tahıl ve hammadde açısından çok önemli bir tren yolu kavşağındaydı ve Kafkasya ile Moskova'yı birbirine bağlıyordu, fakat geniş Don ve Kuban vadilerinin, Beyaz Gönüllü Ordu'nun güneyde üslendiği Kazak topraklarının hemen doğusundaydı.[75] Kızıl Tsaritsyn'i çevreleyen askerî koşullar giderek tehlikeli bir hal alsa da, Moskova ve Petrograd'daki işçiler günaşırı sadece 115 gram ekmek alırken, tahıl üretilen bölgelerin ortasında yer alan Tsaritsyn, bir kurtuluş gibi görünüyordu. Lenin, güneyde bir yiyecek keşfine liderlik etmesi için, sert bir Bolşevik işçiyi, işçi komiseri Aleksandr Shlyapnikov'u seçti. Lenin ile yakınlaşan Tsyurupa Stalin'in de birlikte gönderilmesini önerdi. Sonuçta, Shlyapnikov Moskova'da sıkışıp kalınca Stalin on-

---

70 *Protokoly zasedanii VsTsIK*, s. 47-8.

71 Bir araştırmacının iddiası şöyle: "askerî zorunluluk ile ideolojik radikalizm arasındaki fiili ilişki varsayılan zincirin tersi yönde işliyor: İç savaşın patlaması ideolojik tutkulardan bilinçli olarak geri adım atılmasına neden oldu." Bu iddia retorik olarak doğru görünebilir ancak pratikte durum tam da böyle değildir. Lih, "Bolshevik *Razvesrtka*", s. 684-5.

72 "Sadece bir tek çözüm kaldı," diyordu Lenin 1918 ilkbaharında: "Tahıl üreticilerinin aç insanlara yöneltliği zorbalığını tahıl üreticilerine yöneltmek." Strizhkov, *Prodovol'stvennye otriady*, s. 56. "Toprak beylerinin elinden toprağı... silah zoruyla aptal Çar'ın kafasındaki tacı koparıp almakta hiç tereddüt etmedik," diye kükrüyordu Troçki. "Şimdi kulaklardan tahılı almakta neden tereddüt edelim." Trotskii, *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 81-2. Aynı zamanda bkz. Iziumov, *Khleb i revoliutsiia*.

73 Figes, *Peasent Russia*.

74 Vodolagin, *Krasnyi Tsaritsyn*, s. 10; Raleigh, "Revolutionary Politics."

75 Kakurin, *Kak srazhalas'*, I: 261.

suz gitmek durumunda kaldı. 4 Haziran 1918'de yanında 460 silahlı adamla Moskova'dan ayrıldı ve 2 gün sonra Tsaritsyn tren istasyonuna vardı.[76] Esas itibarıyla görevi, kuzey başkentini doyurmak için güneyde Bolşevik eşkıya şefliği yapmaktı. Zaten merkezi hükümetin (ya da Halk Komiserleri Konseyi'nin) üst kademesinde yer alan Stalin, aynı zamanda "Güney Rusya yiyecek işleri direktörü" oldu. Yiyecek krizi ve bunu çözmek üzere, Stalin'in tesadüf eseri silahlı bir keşif yolculuğunun başına atanması, onun Batum (1902), Chiatura (1905) ve Bakü'deki (1907) istismarlarını tekrarlamasına yol açacaktı, fakat bu kez daha önemli sonuçları olacaktı.

Lenin zaten Tsaritsyn'e başka bir üst askerî komutan atamıştı: Geçici Hükümet döneminde korgeneralliğe yükselen ve gönüllü olarak Kızıllara katılan çarlık ordusu kurmay subayı Andrei Snesarev'i (doğum 1865). Lenin'in imzaladığı, yeni oluşturulan Kuzey Kafkasya Askerî Komiserliği'ne atanmasına ilişkin Halk Komiserleri Konseyi yetki belgesiyle, Snesarev 27 Mayıs 1918'de Tsaritsyn'e geldi. Kızıl kuvvetlerin giderek azalmasıyla Snesarev, çoğu Reichswehr'in ilerlemesi nedeniyle Ukrayna'dan yeni çekilen kuvvetlerde yer almış olan ve daha çok gezgin eşkıyaları andıran yerel muharip partizan birimlerinden gerçek bir ordu yaratmak için kolları sıvadı. Merkeze gönderdiği ilk rapor (29 Mayıs) daha fazla çarlık askerî uzmanına acil ihtiyaç duyulduğunu gösteriyordu.[77] 2 Haziran'da, Tsaritsyn'den bir siyasi komiserin Moskova'ya gönderdiği bilgi mesajına göre, yereller "Kızıl Ordu'nun oluşturulmasından bihaberdi. ... Burada birçok karargâhımız ve asli olanından özel olanına ve üst komutan olanına kadar çok sayıda amirimiz var."[78] Stalin'in gelişi dört gün sonraydı.

Stalin yöredeki Hotel France'da değil fakat park halindeki bir tren vagonuna karargâh kurdu. Bir komutan gibi yakasız ceket giyiyordu –Kerensky tarafından moda haline getirilen yarı askerî bir kıyafet– ve yerel bir kunduracıya bir çift yüksek siyah çizme ısmarladı.[79] Stalin'in yanında genç karısı Nadya vardı; o da askerî bir gömlek giyiyor ve Stalin'in seyahat sekretaryasında çalışıyordu. Daha ilk çalışma gününde, 7 Haziran'da, bereketli bölgeyi "sağdığını" ve tahılla dolu sekiz ekspres tren yollayacağını söyleyerek böbürle-

76 RGASPI, f. 2, op. 1, d. 6157; Iudin, *Lenin pisal v Tsaritsyn*, s. 3-12; *Pravda*, 31 Mayıs 1918; Genkina, *Tsaritsyn v 1918*, s. 73 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 1235, op. 53, d. 1, l. 106), 75; Troçki, *Stalin*, s. 283. Stalin'in atanması, Menşevik lider Yuly Martov'a karşı Nisan 1918 tarihli iftira davasını kazanmasından birkaç hafta sonraydı.

77 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 5-10 (Snesarev ve Nosovich'in hazırladığı 29 Mayıs 1918 tarihli etkileyici rapor), yeniden basım –Nosovich'in adı anılmaksızın–, Goncharov, *Vozvyshenie Stalina*, s. 361-7 (365'te). Bu, ekte başka belgelere de yer veren Melikov'un yeniden yayınlanan çalışmasıydı, Melikov, *Geroicheskaia oborona Tsaritsyna*. Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 17-20 (30 Haziran 1918 tarihli Snesarev raporu); Dobrynin, *Bor'ba s bol'shevizmom na iuge Rossii*, s. 111.

78 *Iz istorii grazhdanskoi voiny v SSSR*, 1: 563-4 (K. Ia. Zedin'den alıntı).

79 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 668, l: 35-9 (F. S. Alliluev, "Vstrechi s Stalinym").

niyor ve ekliyordu: "Hiç şüpheniz olmasın, elimiz titremeyecek." Stalin aynı zamanda şöyle yakınıyordu: "Eğer askerî 'uzmanlarımız' (beceriksizler!) uyumasalar ya da avarelik etmeselerdi tren yolu kesilmezdi ve eğer yol yeniden açılırsa onların sayesinde değil onlara rağmen olacak."[80] 10 Haziran'da Lenin, "tüm işçilere" yiyecek yardımının yolda olduğunu duyuran bir bildiri yayınladı: "Tsaritsyn'de bulunan ve Don ve Kuban'dan tüm yiyecek tedarikini yöneten Halk Komiseri Stalin, yakın zamanda kuzeye yollamayı umduğu devasa tahıl rezervleri ile ilgili bir telgraf gönderdi."[81] Aslında, birkaç hafta içinde tahılla dolu ilk treni kuzeye gönderdi. Trende 90 bin ton tahıl olduğu söyleniyordu ancak Stalin'in toplamda kuzeye ne kadar tahıl gönderebildiği bilinmiyor. Ne olursa olsun, hiçbir şeyden ve hiç kimseden sakınmadı. Lenin'e sıklıkla telgraf çekerek daha fazla yiyecek göndereceğini taahhüt ediyor ve kendisine paralel bir çalışma yürüten, sabotajcı olarak nitelendirdiği, diğer rejim görevlileri hakkında düşmanca bilgi sızdırıyordu.[82]

Bu kasıntı ayakkabıcı oğlunun temel araçlarından birisi, 1918 Mayıs'ında Volga'ya bakan iki katlı bir köşke yerleştikten sonra varlığını ilan eden Tsaritsyn Çeka'sı idi. Üst kat, ofisler ve yaşam alanları olarak düzenlenmişti ve hücrelere bölünen alt kat kısa süre sonra "itiraf" almak için bayıltılana kadar dövülen tutuklularla dolduruldu. Hedefler arasında, Kızıl Ordu'ya katılma yönünde yerel düzeyde yapılan çağrıya tepki gösteren "burjuvazi", rahipler, aydınlar, çarlık görevlileri vardı. Keyfi tutuklamalara tepki gösteren ya da tepki gösterdiği söylenen işçi ve köylüler de karşı-devrimcilik suçlamasıyla tutuklanıyordu.[83] Çeka'yı gizemli kılan unsurlardan birisi de vahşet söylentileriydi; Kharkov Çeka'sının kurbanların kafa derisini yüzdüğü, Yekaterinoslav Çeka'sının çarmıha gerdiği, Kremenchuk Çeka'sının kazığa oturttuğu söyleniyordu.[84] Tsaritsyn'de Çeka'nın insan kemiklerini el testeresi ile kestiği söylentileri vardı.[85] Tsaritsyn'in Çeka patronu olarak ortaya

80 *Pravda*, 21 Aralık 1929; Voroshilov, Lenin, *Stalin, i krasnaia armiia*, s. 43; "Pis'mo V. I. Leninu", *Sochineniia*, IV: 118-9.

81 *Pravda*, 11 Haziran 1918.

82 *Pravda*, 3 Ocak 1935; Genkina, *Tsaritsyn v 1918*, s. 87-8. Mayıs 1918'de, Rostov'dan henüz kaçmış olan Kafkasyalı Bolşevik Sergo Orjonikidze Tsaritsyn'de anarşist bir isyanın bastırılmasına yardım etti; Lenin'e çektiği telgrafta, "çok kararlı adımlar atılması şart, fakat buradaki yoldaşlar çok zayıf ve her yardım önerisi yerel meselelere müdahale olarak anlaşılıyor," diyordu. Stalin, tam tersine, kendi iradesini dayattı. GARF, f. 130, op. 2, d. 26, l. 12; Sergo Ordzhonikidze; *Genkina, Tsaritsyn v 1918*, s. 59-64. Tsaritsyn'deki en üst Bolşevik Sergei Minin de Stalin'in müdahalesinden korkmuştu, fakat onun iradesiyle ve otoritesiyle baş edemedi. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 668, l. 57 (F. S. Alliluev, "Obed u Minina").

83 Gerson, *The Secret Police*, s. 139-43 (atıfta bulunduğu kaynak, Denikin Komisyonu raporları, U.S. National Archives, Washington, D.C., RG 59, roll 36, frames 0248-0250).

84 Bullock, *Russian Civil War*, s. 36.

85 Gerson, *The Secret Police*, s. 142-3 (atıfta bulunduğu kaynak, U. S. National Archives, Washington, D. C., RG59, roll 36, frames 0248-0250).

çıkan Aleksandr I. Cheryakov (doğum 1890) bir tiran gibi davranıyordu ve deri giyimli eşkıyalarıyla birlikte kendi hesaplarına çalışıyorlardı, fakat artık Stalin'e uyacaklardı.[86] Dostoyevski karakterlerinden Raskolnikov'un adını almış olan görgü tanığı Bolşevik Fyodor Ilin, "Tsaritsyn'de Stalin her şeydi," diyordu – bölgesel Çeka'nın ve kısa bir süre sonra bölgesel Kızıl Ordu'nun fiili patronu oldu.[87]

Snesarev 20 bin kişilik bir yerel Kızıl Ordu kurdu ve çatışmalar Traritsyn-Yekaterinodar tren yolu boyunda yoğunlaştığından Tsaritsyn çevresinde savunma hattı oluşturdu.[88] Fakat Stalin eski çarlık subayını yerinden etmek için fırsat kolluyordu. 10 Temmuz'da Lenin'e çektiği telgrafta, "güneyde çok tahıl var fakat bu tahılı alabilmek için [askerî] üst kademelerin, komutanların ve benzerlerinin çıkardığı engellere takılmayacak işleyen bir aygıta gerek var." Dolayısıyla diyordu Stalin, "hedefe ulaşmak için askerî güçlere ihtiyacım var. Bu konuda daha önce de yazdım ancak cevap alamadım. Pekâlâ. Bu durumda, formalitelere bakmaksızın bizzat ben amacı baltalayan komutan ve komiserleri kovacağım... Troçki'den bir belge gelmemesi beni durdurmayacak."[89] Burada, savaş komiserinin otoritesine küstahça bir isyan vardı ve Troçki bu durumu beklenmedik bir hoşgörü ile karşıladı. 17 Temmuz'da Stalin'e telgraf çekerek Snesarev'in komutanlığı (*voenruk*) sürdürmesi gerektiğini belirtiyordu fakat "eğer Snesarev'in askerî komiser olarak kalması senin için uygun değilse bana haber ver görevden alayım," diyordu.[90]

86 Cheryakov, çarlık rejimi döneminde siyasal faaliyetlerinden dolayı St. Petersburg'daki askerî tıp akademisinden atılmıştı ancak Moskova Üniversitesi hukuk fakültesini bitirerek doğduğu şehir olan, Donetsk havzasındaki Lugansk Ticaret Okulu'nda müfettiş olarak görev yaptı. 1918'de, ilerleyen Reichswehr'den Ukrayna'nın doğusuna kaçarak kendisini Tsaritsyn'de buldu. Lugansk'tan birlikte geldiği yakın arkadaşı da yerel Çeka "dedektifi" oldu. http://rakurs.myftp.org/61410.html; Argenbright, "Red Tsaritsyn", s. 171. Tsaritsyn Çeka başkanı Alfred Karlovich Borman, Cheryakov'un arkadaşı Ivanov'u tutuklayınca Cheryakov, Borman'ı tutukladı ve Ivanov'u serbest bıraktı. *Nevskii, Doklad ot narodnogo komissara putei soobshcheniia*, s. 28.

87 Raskol'nikov, *Rasskazy michmana Il'ina*, s. 31-3. Aynı zamanda bkz. Genkina, "Priezd tov. Stalina v Tsaritsyn", s. 82.

88 10 Temmuz tarihli bir raporda, "düşman, Kornilov ordusunun kalıntılarını, Kazakları ve diğer karşı-devrimci birimleri ve belki de Alman askerlerini ihtiva ediyor," deniliyordu: RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 23-5 (Z. Shostak, Kuzey Kafkasya askerî müfettişi).

89 "Pis'mo V. I. Leninu", *Sochineniia*, IV: 120-1. Stalin, kopyası da Lenin'e giden Troçki'ye çektiği telgrafta (11 Temmuz 1918) Snesarev'i "zayıf bir askerî lider" olarak tanımlıyor ve soruyordu, "başka adayınız yok mu?" Kvaskonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 42-4 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 1812, l. 1-3). Stalin, Snesarev'in cepheye giderken tutuklanmaktan son anda kurtulduğunu Lenin ve Troçki'ye aktararak (22 Temmuz 1918) sanki onun iyiliğini istermiş gibi davranıyordu, ancak asıl amacı onunla ilgili şüphe yaratmaktı. *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 40-41 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5404, l. 3). Aynı zamanda bkz. Kliuev, *Bor'ba za Tsaritsyn*.

90 Troçki, daha da ileri giderek, askerî operasyonların komutasının yeni bir askerî konseye aktarılabileceğini de söylüyordu. RGASPI, f. 17, op. 109, d.3, l. 44. 18 Temmuz'da Stalin Moskova'ya çektiği telgrafta Snesarev'in görevden alınmasını istedi. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 258, l. 1; Vodolagin, *Krasnyi Tsaritsyn*, s. 80 (RGVA, f. 6, op. 3, d. 11, l. 92, 17 Temmuz 1918, Tsaritsyn'de çözüm).

Stalin bu öneriyi hemen kabul etti. 19 Temmuz'da, Kuzey Kafkasya'da Snesarev ve Askerî Komiserliği'nin yerini üç kişiden oluşan yerel Devrimci Askerî Konsey'in alacağına dair onay geldi: Stalin; bir papazın oğlu ve Stalin gibi eski bir papaz okulu öğrencisi olan, Tsaritsyn'deki en üst düzey Bolşevik Sergei Minin ve diğer bir yerel görevli. Moskova'dan gelen talimat şu notu taşıyordu: "Bu telgraf Lenin'in onayıyla gönderilmiştir."[91] Lenin yiyecek istiyordu.[92] Stalin ise Troçki'den bağımsız çalışabilmeyi.

Stalin şimdi Snesarev'in operasyon departmanını kamulaştırıyordu. 22 Temmuz tarihli envanterde şu malzemeler yer alıyordu: Daktilo (Remington), 1; telefon (şehir hattı), 1; telefon (Tsaritsyn karargâh hattı), 1; masa, 4; hasır sandalye, 7; tükenmez kalem, 3; kurşun kalem, 5; dosya, 1; çöp kovası, 1.[93] Stalin, Troçki'nin adamı olarak gördüğü Snesarev'i, iki orduyu Klim Voroshilov komutasında birleştirmeye zorladı.[94] Donets Havzası kömür madenleri bölgesinde, Tsaritsyn Çeka'dan Aleksandr Chervyakov'un da memleketi olan Lugansk'ta doğan Voroshilov, Stalin'i 1906 4. Parti Kongresi'nde tanımıştı (aynı odayı paylaşmışlardı). Onun da sıradan bir ailesi vardı: Çamaşırcı bir anne ile madende ve demiryollarında çalışan işçi bir babanın oğluydu. Voroshilov sekiz yaşında resmi eğitimini bırakmış, hayvanlara ilgi duymuş ve çilingirlik öğrenmişti. Ağustos 1917'de Lugansk Şehir Duma'sını Chervyakov'dan devraldı ve Almanların Ukrayna'yı istilaya başladığı Şubat 1918'e kadar yönetti. Daha sora partizan savaşına başladı ki bu onun ilk as-

---

91 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, V: 645-6. Asıl bileşim, Stalin, Minin ve "Halk Komiseri Stalin ile Askerî Komiser Minin'in önerileriyle belirlenecek bir askerî lider" idi. Bu kişi, başlangıçta, A. N. Kovalevsky idi fakat 5 Ağustos'tan sonra Voroshilov oldu. Kovalevsky tutuklandı. Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniiai*, s. 74-5 (RGVA, f. 3, op. 1, d. 90, l. 268-9); RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 14; Goncharov, *Vozvyshenie Stalina*, s. 391-2 (RGVA, f. 6, op.4, d. 947, l. 71-71a); Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 40-41 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5404, l. 3: 22 Temmuz 1918); Karaeva, *Direktivy komandovaniia frontov*, I: 289-90 (RGVA, f. 6, op. 4, d. 947, l. 71-71a). Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi'nin talimat (telgraf ile) tarihi 24 Temmuz'du ve Kızıl Ordu müfettişliği başkanı Nikolai Podvoisky'nin yaptığı yerinde inceleme ile bağlantılı olarak hazırlandığı anlaşılıyordu.

92 24 Temmuz'da Lenin Moskova'dan Hughes cihazı aracılığıyla Stalin'e şöyle söylüyordu: "Ne Piter'de ne de Moskova'da ekmek dağıtıldığını söylemeliyim. Durum berbat. Olağanüstü tedbirler alıp alamayacağını bize bildir, zira senden gelmez ise yiyecek bulabileceğimiz başka bir kaynak yok." Ancak Stalin gönderme konusunda baskı altındaydı. Beyazlar durumu giderek zorlaştırıyorlardı. Stalin, demiryolu onarımlarını tetkik etmek üzere zırhlı vagonla bizzat yolculuk yaptı. RGASPI, f. 558, op.4, d. 668, l. 90 (F. S. Alliluev, "T. Stalin na bronepoezde"). 26 Temmuz 1918'de, Kuban'a yapılan bir keşfin ardından ("şimdiye kadar sadece ispata muhtaç söylentiler vardı ama şimdi gerçekler söz konusu"), Stalin durumun kritik olduğunu gördü ("tüm Kuzey Kafkasya, satın alınmış tahıl, gümrük vergileri, insanüstü bir gayretle kurulan ordu geri dönüşsüz bir biçimde kaybedilecek") ve derhal bir tümen gönderilmesini istedi (Bakü'ye tahsis edilmiş olan). "cevabınızı bekliyorum. Stalin." RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 35. Moskova'dan tümen gönderilene kadar Bonch-Bruevich Voronezh'den bazı birlikleri gönderecekti. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 37-8.

93 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 47. Envanter kâğıdına el yazısıyla bir Remington daha eklenmişti.

94 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 41, n 2; Genkina, *Tsaritsyn v 1918*, s. 121.

kerî deneyimiydi.[95] Diğer Kızıl Muhafızlarla birlikte Ukrayna'dan Tsaritsyn'e çekildi. İyi at binici ve keskin nişancı, ayrıca gerçek bir proleter olan ve bu sayede askerler arasında popülaritesi artan Voroshilov bir stratejist değildi. Temmuz 1918'de Snesarev Troçki'ye yazarak "askerî bir şef için gerekli nitelikleri Voroshilov kişisel anlamda yeterince taşımıyor," diyor ve ekliyordu: "Birliklere komuta etmenin temel kurallarına uymuyor."[96] Ancak Stalin, Voroshilov ile birlikte, Tsaritsyn'in kuzey savunmasındaki bazı birliklerin saldırı için güney ve batı yönlerine kaydırılmasını gerektiren bir savunma planı için uğraşıyorlardı. Plan 1 Ağustos'ta gereğine uygun biçimde başlatıldı. Üç gün içinde Tsaritsyn Moskova ile olan bağlantısını kaybetti; birliklerin yeniden şehrin kuzeyine nakli gerekti. Stalin Lenin'e yazarak (4 Ağustos) Snesarev'den aldığı "mirası" suçladı.[97]

Stalin Snesarev ve bazı çarlık dönemi askerî personelini tutukladı; bu, bölgedeki tüm yerel topçu birlikleri yönetimi –yazıcısına kadar– dahil, mevcut "askerî uzmanları" temizleme hamlesinin bir bölümüydü.[98] Çeka karargâhı önünde, nehirde demirlemiş bir mavnada tutuluyorlardı. Troçki araştırma için bir yardımcısını, Sibiryalı Aleksey Okulov'u göndererek Snesarev'i kurtarırken (başka bir yere atandı) bir yandan da Stalin ve Voroshilov'u eleştiriyordu. Troçki ayrıca, çarlık görevlilerinin işlerini yapmaya devam etmesine izin verilmesi için Tsaritsyn'e bir telgraf çekti ama Stalin telgrafın üzerine "dikkate almayın" notunu düştü.[99] Mavnaya tıkıştırılan yaklaşık 400 tutuklunun çoğu açlıktan ya da enselerine sıkılan kurşun nedeniyle 1918 yazında öldü.

Stalin, buna paralel olarak, üst düzey bir petrol keşif heyetine karşı da son derece başarılı bir kumpas yürütüyordu. Moskova'da yakıt da kıttı ve Lenin, Ekonomi Üst Konseyi'nden Bolşevik K. E. Makhrovsky'i, petrol alması için 10 milyon ruble nakitle, Kuzey Kafkasya Grozny rafinerisine bir sefer düzenlemekle görevlendirdi. Ulaştırma komiserliğinden komünist olmayan teknik uzman N. P. Alekseev'in yanı sıra Terek (Kuzey Kafkasya) eyalet sovyeti başkanı Sergei Kirov ile birlikte yola çıkan Makhrovsky'nin özel tanker treni, Grozny'ye giderken 23 Temmuz'da Tsaritsyn'e vardı. Stalin, güneyde-

95 K. E. Voroshilov, "Avtobiografiia", Gambarov, *Entsiklopedicheskii slovar'*, XLI/i: 96.

96 V. Pariiskii ve G. Zhavaronkov, "V. nemilost' vpavshii", *Sovetskaia kul'tura*, 23 Şubat 1989.

97 *Leninskii sbornik*, XVIII: 197-99; *Sochineniia*, IV: 122-6.

98 Colton, "Military Councils", s. 41-50.

99 Chernomortsev [Albay Nosovich], "Krasnyi Tsaritsyn." Bu telgrafın günü belirlenmemiş. Khmel'kov, *K. E. Voroshilov na Tsaritsynskom fronte*, s. 64 (3 Ekim, Stalin ve Voroshilov, Lenin, Sverdlov ve Troçki'ye). Okulov, Tsaritsyn'de Güney Cephesi Devrimci Askerî Konseyi üyesi oldu (Ekim-Aralık 1918); Lenin, "Voroshilov ile Okulov arasındaki aşırı derecede keskinleşen ilişkiyi göz önüne alarak" onu Moskova'ya geri çağırdı. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/i: 94 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 1, d. 486).

ki demiryollarının asi Çeçenlerin ve Terek Kazaklarının eline geçtiğini onlara haber verdi. Makhrovsky, Tsaritsyn'de belirlediği petrol ikmal noktalarından da sonuç alamayınca, kilitli bir bavulun içinde bulunan 10 milyon rubleyi karısı ve parti dışından uzman Alekseev ile orada bırakarak rapor vermek üzere Moskova'ya döndü. 13 Ağustos'ta Kirov, Makhrovsky'nin karısına yaklaşarak Stalin adına paraları istedi. Kadın bunu reddetti ve Alekseev ile paraları farklı yerde saklamak için özel bir görüşme yaptı. Makhrovsky 15 Ağustos'ta Tsaritsyn'e geri döndü. 10 milyon ve diğer ilgili konulardaki çekişmelerin ardından, 17-18 Ağustos gecesi Stalin Alexseev'i tutuklatarak, Makhrovsky'nin eşliğinde, Çeka'ya götürülmesini sağladı. Karşı karşıya kaldığı suçlama, iktidarı ele geçirme amaçlı büyük bir komployu yönetmekti. İş birliği yaptığı iddia edilen diğer komplocular çok çeşitliydi; eski çarlık görevlileri, Sırp subaylar, Sosyalist Devrimciler, sendikacılar, Troçki'nin bir "generali", eski Geçici Hükümet yetkilileri.[100] Çeka şefi Chervyakov'un "tüm uzmanlar burjuva ve çoğu karşı-devrimci," dediği söyleniyordu.[101]

Makhrovsky de tutuklandı. Tsaritsyn Çeka, ounla ilgili Lenin imzalı yetki belgesini tanımıyordu. Makhrovsky'nin verdiği bilgiye (Lenin'e gönderilen) göre sorgucu Ivanov kendisine şöyle demişti: "Yoldaş, merkezden ve yerellerin itaat etmesi gerektiğinden söz etmeyi bırak. Moskova işlerini kendi yöntemiyle yürütür, burada da biz kendi yöntemimizle yeniden başlarız. ... Merkez bize hiçbir şey dikte edemez. Biz irademizi merkeze dayatırız çünkü yerelde iktidar biziz."[102] Aynı ay ilerleyen günlerde yerel sovyet, Tsaritsyn Çeka'nın temelsiz tutuklama ve yargısız infazlarını araştırmak istediğinde, kendilerini savunmak için talimatların merkezden geldiğini söylediler. Aslında Stalin'in talimatlarını yerine getiriyorlardı. Stalin sonunda Makhrovsky'nin gitmesine izin verdi ama istediğini almıştı: Tüm parayı, araçları ve diğer eşyaları.[103]

---

100 Argenbright, "Red Tsaritsyn"; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, V: 630, 640; *Iz istorii grazhdanskoi voiny v SSSR*, I: 290; *Iudin, Lenin pisal v Tsaritsyn*, s. 61-2; *Sochineniia*, IV: 116-7; *Leninskii sbornik*, XXXVIII: 212.

101 Argenbright, "Red Tsaritsyn", s. 165.

102 Argenbright, "Red Tsaritsyn", s. 166 (atıfta bulunduğu kaynak Nevskii, *Doklad od narodnogo komissara putei soobshcheniia*, s. 17-8). Makhrovsky'nin raporu, Halk Ulaştırma Komiseri'nin (V. I. Nevskii) raporuna iliştirilerek Lenin'e sunuldu.

103 27 Ağustos 1918'de –Berlin'de Almanya ile Ek Anlaşma'nın imzalandığı gün– Lenin Makhrovsky ve partili olmayan uzman Alexseev'in serbest bırakılması için yerel Çeka'ya talimat verdi ancak Çeka ikincisinin [Alexseev'in] öldürüldüğü yanıtını verdi. 4 Eylül'de Sverdlov Makhrovsky'nin serbest bırakılması talimatını yineledi; 21 Eylül'de, merkez akaryakıt tedarik departmanında çalışan eski bir Bakü Çeka mensubu tarafından kurtarıldı. Argenbright, "Red Tsaritsyn", s. 175-6 (atıfta bulunduğu kaynak, Sal'ko, "Kratkii otchet o deiatel'nosti Glavnogo Neftianogo Komiteta"). Mayıs 1921'de Maskhrovsky akaryakıt sanayiinde yolsuzlukla sınandı ve sonuçta ölüme mahkûm edildi, bu hüküm beş yıl hapis cezasına çevrildi. Karısı da (Burtseva) hapis cezası aldı. Gudok, 20 Mayıs 1921.

Yerel emsalleri gibi Stalin'in de Volga'da mavna hapishanesi vardı ama o mavnadan fazlasına sahipti. Stalin denetimindeki Tsaritsyn Çeka, büyük bir gösterişle, karşı-devrimi finanse etme amaçlı milyonlarca rublenin bulunduğunu ilan etti; ardından kitlesel tutuklamalar geldi ve "Sağ Sosyalist Devrimciler ile Siyah Yüzler görevlilerinin katıldığı, Alexseev'in karşı-devrimci Beyaz Muhafızlar komplosunun" yirmi üç lideri infaz edildi.[104] Hiçbir yargılama yapılmamıştı. Alexseev feci şekilde dövüldükten sonra iki oğluyla birlikte (biri daha çocuktu) vurularak öldürüldü. Diğer hapiste tutulanlar şu veya bu gerekçeyle ya da tamamen gerekçesiz olarak "komplo"ya dahil edildi. Yerel *News of the North Caucasus Military District* gazetesini, *Soldiers of the Revolution* ismiyle kitle-odaklı bir yayın haline getirdikten sonra (7 Ağustos'ta) Stalin basını etkili biçimde kullanmaya başladı; Alexseev "komplosunun" engellenmesi 21 Ağustos 1918 tarihli "özel" sayıyla gerektiği gibi duyuruldu. Eski çarlık subayı ve Tsaritsyn Kızıl Ordu komuta kademesinde yer alan Albay Anatoly Nosovich, "Stalin'in ajitasyondan beklentisi çok yüksekti," diye yazıyordu. "Askerlik sanatı üzerine tartışmalarda sıklıkla fikir beyan ederdi zira askerlik sanatının gerekliliği ile ilgili söylenecek her şey iyiydi, ancak dünyanın en yetenekli komutanı da olsa, eğer ajitasyonla hazır hale getirilmiş siyasi bilince sahip askerleri yoksa, inanın, sayıca az ama iyi motive olmuş devrimciler karşısında hiçbir şey yapamaz."[105]

Büyük "Alexseev komplosu" haberi patladığında, Don Kazaklarının yeni seçilmiş atamanı General Pyotr Krasnov ve ordusu Tsaritsyn'i kuşattı fakat Stalin'in infazları panikten kaynaklı değildi.[106] Birçokları Kazakların Kızıl şehre girme olasılığı nedeniyle panikliyordu fakat Stalin, "karşı-devrim" hayaletini kullanarak işçileri ateşlemeyi ve Bolşevik-karşıtı olabileceklerin gözünü korkutmayı hedefleyen bir strateji sahneliyordu. Siyasal bir gösteriyle Çeka "burjuvaları" şehrin çevresine savunma siperleri kazmaya zorluyor, tutukluları dikkat çekecek bir biçimde "mavnalardan" hapishaneye karga tulumba götürürken, ölümlerine götürüldükleri fısıltısı dolaşıyordu. Her yerde muhbirlerin olduğu söyleniyordu.[107] Her şeyden önemlisi, Stalin yönetimindeki Çeka tarafından "düşmanların" imhasına güçlü bir propaganda mesajı yükleniyordu: Krasnov'un Beyaz kuvvetleri Tsaritsyn'i kuşattığında,

104 Tsaritsyn Çeka'sı kendi bülteninde "yaklaşık üç bin Kızıl Ordu mensubunun" tutuklandığını iddia ediyordu ancak sadece yirmi üç lider infaz edildi: *Izvestiia Tsaritsynskoi gubernskoi chrezvychainoi komissii*, Ekim 1918: 16-22 ve Kasım 1918: 36, Hoover Institution Archives, Nicolaevsky Collection içinde, no. 89, kutu 143, dosya 11.

105 Megidov, "Kak ia stal redaktorom 'Soldat revoliutsii'", s. 30.

106 Meijer, *Trotsky Papers*, I: 134-7; Troçki, *Stalin*, s. 288-9.

107 Eğer şehir Kazakların eline geçerse mavna patlatılarak batırılacaktı – belli ki sonra ortaya çıkan Stalin'in kasıtlı olarak tutukluları boğmak için batırması söylentisinin kaynağı buydu. Chernomortsev (Albay Nosovich), "Krasnyi Tsaritsyn"; Khrushchev, *Memoirs*, II: 141, n 2. *Izvestii KPSS*, 1989, no 11: 157, 161-2.

içerideki devrim düşmanlarının, Kazakların şehri ele geçirmesini sağlayacak bir ayaklanma planladıkları söylentisi yayılıyordu.[108] (Daha sonraları bu durum beşinci kol olarak adlandırılacaktı.) Burada, 1937-38'de doruk noktasına ulaşacak olan 1920'lerin ve 1930'ların sayısız uydurma davasının minik bir örneği sergileniyordu.

Stalin'in sınıf-odaklı hareket tarzı öylesine kemikleşmişti ki demiryollarını eski haline getirmek için uğraşırken, demiryolundan anlayan birkaç uzmanı, özünde sınıf düşmanı ya da sabotajcı addederek tutukluyor ya da yargısız infaz ediyordu. Hiç kuşkusuz tüm eski çarlık görevlilerine karşı olacak kadar ihtiyatsız değildi.[109] Ancak o türedilere, kendisi gibi "halktan" çıkanlara güveniyordu, ona sadık kaldıkları sürece. Proleter Voroshilov (doğum 1881), Stalin'e rağmen kendi özlemlerinin peşinde koşmak gibi bir eğilim sergilememişti. Stalin'in faaliyetlerini "demir bir el ile arka planın acımasızca temizlenmesi" addediyordu – bu, Bolşevikler arasında bulunamayacak bir destekti.

Aynı günlerde (Ağustos 1918), Kazan Beyazların eline geçtikten sonra, Troçki, Kazan yakınlarındaki Sviyazhsk'a gitti. Orada, Kızıl Ordu üst komutanlığına (bu makam o sırada boştu) yükselteceği eski çarlık albayı, Letonyalı kumandan, Jukums Väcietis ile tanıştı.[110] Troçki aynı zamanda Volga Filotillası komutanı Fyodor Raskolnikov'u ve iki komiseri, İvan Smirnov ("Sibirya Lenin'i") ve Arkady Rozengolts'u tanıdı. Bu Kazan muharip grubu, Stalin'in Tsaritsyn'de sahip olduğunun benzerini Troçki için kuracaklardı.[111] Düşmekte olan cepheyi kurtarabilmek için Troçki şu emri verdi: "Eğer herhangi bir birim gönüllü olarak geri çekilirse ilk vurulacak olan komiser ve sonra da komutan olacak... korkaklar, benciller ve hainler mermilerden kurtulamayacak."[112] Yani, Troçki'nin Stalin'e itirazı acımasızlığı değil ama

108 *Izvestiia Tsaritsynskoi gubernskoi chrezvychainoi komissii*, Kasım 1918: 16, Hoover Institution Archives, Nicolaevsky Collection içinde, no 89, kutu 143, dosya 11; Genkina, *Tsaritsyn v 1918*, s. 126, 154.

109 Dönemin bir gazetesindeki röportajda Stalin "iki sevindirici gelişmeyi" övüyordu. "Birincisi, yöneticilerin ardında işçiler ortaya çıkıyor ve onlar sovyet iktidarı için ajitasyon yapmanın yanı sıra komünist temeller üzerinde yeni bir devlet kurma yeteneğine de sahipler ve ikincisi, alt kademelerden yükselen subaylardan oluşan yeni bir komutan sınıfı ortaya çıkıyor, onların da emperyalist savaş deneyimleri var ve Kızıl Ordu askeri olmanın güvenini taşıyorlar." *Izvestiia*, 21 Eylül 1918; *Sochineniia*, IV: 131.

110 6 Eylül 1918 tarihli atama, komutanın birleştirilmesinin gerekliliğine dair Aleksandr Yogorov'un yazdığı 23 Ağustos 1918 tarihli bir rapora dayanıyordu. Krasnov ve Daines, *Neizvestnyi Trotskii*, s. 72-5.

111 Deutscher, *Prophet Armed*, s. 420. Eski çarlık ordusu deniz subayı Nikolai Krylenko, daimi ordu kurulması kararının ardından Kızıl Ordu üst komutanlığından ayrıldı; adalet komiserliğine geçti.

112 Troçki'nin bir diğer kararnamesine göre, ele geçirilen Beyaz Ordu mensupları Kızıllara taahhütname imzalasalar dahi, eğer aile fertleri rehin olarak tutuluyorsa savaş alanına gönderileceklerdi. Izvestiia, 11 Ağustos 1918; Trotskii, "Prikaz" [8 Ağustos 1932], Kak *vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 232-3. Volga'da tahıl taşıyan mavnaların batırılmamaları için Kızıl Haç bayrağı taşıması önerisi

askerî acemiliği ve itaatsizliğiydi. Stalin, kendi adına, uzaktan gelen emirlere sinirleniyordu, zira ona göre bu emirler "yerel koşulları" hesaba katmıyordu. Gizlice, daha Güney'deki Kafkas cephesi için Moskova'dan gelen ikmal malzemelerini başka yerlere yönlendiriyor, askerî uzmanları kilit altında tutuyor ve öldürüyor, Kızıl Muhafızlar tarzına uygun biçimde silahlı işçilerin şehri tutmasını hedefliyordu.

Tsaritsyn'de Stalin kendisini fazlasıyla ele verdi: Sınıf düşüncesi konusunda ve kendi kendini yetiştirenler lehine bağnazcasına taraflıydı; dik başlı ve asabiydi; siyasi derslere karşı dikkatli ancak askerî anlamda bilgisizdi. Troçki, sadece, askerî amatörlüğünün, inatçılığının ve asabiliğinin farkındaydı. Stalin'i Voroshilov gibi her yönüyle anlayabilen çok az kişi vardı. Stalin'i "yakalayan" kişilerden birisi de, soylu bir aileden gelen, 1918'de Kızıllara katılan ve Stalin'in sınıf karşıtlarına ve muhaliflere yönelen giyotininden Beyazların saflarına kaçarak kurtulan –askerî uzmanlar konusunda Stalin'in yaklaşımını sağlamlaştıran bir eylem– eski çarlık subayı Nosovich (doğum 1878) idi.[113] Nosovich (B. Kara Deniz İnsanı mahlasıyla yazdığı), Kızıl kampı gerçek zamanlı olarak teşhir ettiği yazıda, "Stalin hedeflerini gerçekleştirmek için herhangi bir yolu seçmekte tereddüt etmez," diyordu. "Becerikli, akıllı, eğitimli ve aşırı derecede güvenilmez birisi olan Stalin, Tsaritsyn'in ve sakinlerinin kötü ruhudur. Her tür el koyma, bina tahliyesi, utanmazca hırsızlıkların eşlik ettiği aramalar, tutuklamalar ve sivillere yönelik diğer şiddet biçimleri Tsaritsyn yaşamında olağan hale gelmiştir." Nosovich, Gürcü'nün atanmasının gerçek nedenini –ne pahasına olursa olsun tahıl– ve Kızıl Tsaritsyn'in yüz yüze olduğu gerçek tehlikeleri doğru bir biçimde açıklıyordu. Stalin'in sadece mutlak iktidara açlığını değil ama aynı zamanda davaya mutlak adanmışlığını da görüyordu: Stalin kendi (Kızıl) tarafından 10 milyon rubleyi ve bir araç filosunu kendi kişisel lüksü için değil devrimin müdafaası için çalmıştı; "karşı-devrimcileri" kanıtsız ve yargısız olarak infaz etmesi sadizm ya da panik nedeniyle değildi, siyasal stratejisinin, kitleleri ateşlemenin gereğiydi. "Dürüst olmak gerekirse," diyordu Nosovich, "Stalin'in enerjisi tüm eski yöneticileri kıskandırabilir ve koşullar ne olursa olsun her tür meseleyi halledebilme yeteneği görülecek cinstendi."[114] Ne olursa olsun, Tsaritsyn pamuk ipliğine bağlıydı.

---

karşısında Troçki küplere bindi. Lenin'e çektiği telgrafta, "şarlatanlar ve aptallar," diyordu, "tahıl teslimatına, bir uzlaşma şansının olduğu ve iç savaşın şart olmadığı anlamını yükleyecekler-dir." Volkogonov, *Trotsky*, s. 125 (aufta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 14, d. 7, l. 79).

113 Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 40.

114 Chernomortsev [Karadeniz İnsanı], "Krasny Tsaritsyn", yeniden basım, Nosovich, *Krasnyi Tsaritsyn*. Karadeniz İnsanı'nı "General [metinde böyle] Nosovich" olarak teşhis eden Voroshilov'du. Voroshilov, *Lenin, Stalin, i krasnaia armiia*, s. 45-7. Nosovich, uzman Alexseev'in gerçekten Sırp subaylarla komplo kurduğunu ancak iki tarafın birbirini pek iyi anlamadığını vur-

Stalin'in geri çağrılması ve güçlükle kurtulması

30 Ağustos 1918'de Lenin Moskova Mikhelson fabrikasında vurulduğunda, Stalin liderinin durumunun belirsizliği ile ilgili olarak Sverdlov ile telgraflaştı.[115] Stalin ve Troçki Moskova'da olmadığı için Sverdlov idareyi ele almıştı; fiziksel olarak çelimsiz olsa da güçlü bariton sesiyle bir toplantı salonunda otoriter bir duruş sergiliyordu, fakat Lenin'in itibarına sahip değildi. Lenin'den sonra en yüksek profile sahip olan Troçki idi ve Stalin yükselişteydi, ama her ikisi de karşılıklı husumet besliyorlardı; Sverdlov ne onların farklılıklarını giderebiliyor ne de ikisinden birinin seviyesini aşabiliyordu. Her üçü de Lenin'in iyileşmesine dua etmek durumundaydı: Bolşeviklerin bekası buna bağlıydı.

Lenin iyileşirken Troçki ve Stalin düşmanlıklarını derinleştirdiler. 11 Eylül 1918'de Kuzey Kafkasya askerî bölgesinin yerini "güney cephesi" aldı ve Sverdlov Stalin'i Moskova'ya çağırdı; Stalin 14 Eylül'de geldi ve ertesi gün Sverdlov ve Lenin ile toplantısı vardı. 17 Eylül'de, Stalin'in de katıldığı Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi toplantısında Troçki, eski çarlık ordusu tümgenerali Pavel Sytin'i, Voroshilov'un üstü olarak, güney cephesi komutanlığına atadı (sadece bir bölge değil ama bir ordu grubu).[116] Stalin 24 Eylül'de Tsaritsyn'e döndü; üç gün sonra, Tsaritsyn'de hiç askerî mühimmat bulunmadığı ve Moskova'dan hiçbir şey gelmediği konusunda Lenin'e şikâyette bulunuyordu ("bu bir cezai ihmal, açık bir ihanet. Eğer bu böyle devam ederse güneyde savaşı kaybedeceğiz.")[117] Aynı gün, Stalin askeriyeden

guluyordu. Nosovich'in Kızılların tarafında gönüllü bir işbirlikçi değil ama bir ajan olduğu iddiası gerçeği yansıtmıyordu (Beyazlar ondan şüphe duymaya devam etti). Yalancı da olsa, dünya tarihinin en önemli figürlerinden birisinin ilk doğru portresini çizen kişi olarak tarihe geçti. Beyazların Nosovich'ten kuşku duyması konusunda bkz. Meijer, *Trotsky Papers*, l: 178-9. Sovyet çalışmaları Nosovich'in iddialarını olduğu gibi kabul etti: Genkina, *Tsaritsyn v 1918*, s. 126-7 (atıfta bulunduğu kaynak, Aralık 1918'de Nosovich'in Denikin'e gönderdiği rapor); *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 11: 177, no. 20. Nosovich kısa süre sonra Fransa'ya göçtü, uzun bir ömür sürdü ve Nice'te öldü (1968). Nosovich, *Zapiski vakhmistra Nosovicha*.

115 Stalin'in o anki duygusal durumuna dair bugüne kalmış bir belge yok. O, Minin ve Voroshilov Tsaritsyn'de bir asayiş talimatı yayınladılar: "Beyazlardan kaçanlar eğer silahlarını gönüllü olarak teslim ederlerse infaz edilmeyecekler ve kötü muameleye maruz kalmayacaklardır" – bu rejim politikasıydı fakat tabii ki Tsaritsyn'deki uygulama değildi. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 114; *Soldat revoliutsii* (1 Eylül 1918).

116 Denikin'in daha sonra yazdığına göre, 1917 yılında Sytin ona ve diğer generallere yanaşarak, savaşan köylülere karşılıksız toprak vererek –toprak sahiplerini, devletin ya da kilisenin topraklarından– Rusya'nın kurtarılmasını önerdi. 1918 yılı başlarında kendisini vurarak öldüren General Kaledin'in şöyle yanıtladığı söyleniyordu "Tam bir demagoji!" Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, I: 93.

117 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 51 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5412, l. 2); Khmel'kov, *Stalin v Tsaritsyne*, s. 50-1; Lipitskii, *Voennaia deiatel'nost TsK RKP (b)*, s. 126-9. Bu ardı kesilmeyen taleplere –sadece teçhizat değil ama aynı zamanda silahlar, zırhlı araçlar, uçaklar, pilotlar– Troçki'nin değişmez yanıtı, materyallerin tüketimindeki savurganlığa değinmek oluyordu;

bir sürü silah ve 100 bin tam takım üniforma (yerel asker sayısından fazla) talep etti ve kırmızı mürekkeple şu tehdidi savurdu: "Eğer taleplerimiz (Güney Cephesi asker sayısı göz önüne alınırsa bu asgari düzeyde bir taleptir) en hızlı şekilde karşılanmaz ise askerî operasyona son vermek, Volga'nın sol yakasına çekilmek zorunda kalacağız."[118]

Tümgeneral Sytin 29 Eylül 1918'de Tsaritsyn'e geldi; komutanları görevlendirme ve operasyonel talimatlar yayınlama yetkisi Stalin ve Minin tarafından hemen engellendi ve Moskova ile bağlantıyı sağlama alabilmek için karargâhı Tsaritsyn dışına taşıma planına da karşı çıktılar.[119] 1 Ekim'de Stalin, Sytin'in yerine Voroshilov'un getirilmesini resmen talep etti.[120] Aynı gün Sverdlov sert bir telgraf çekti: "Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi'nin tüm kararları" –Troçki– "cephedeki Devrimci Askerî Konseyler için bağlayıcıdır."[121] Troçki, Sverdlov'a şikâyette bulundu (2 Ekim) ve askerî meselelere müdahale etmemeleri için Stalin ve Voroshilov'a doğrudan talimat gönderdi (3 Ekim).[122] Aynı gün, Stalin rakibini ağır biçimde suçladığı uzunca bir yazı yazarak Lenin'e gönderdi. "Mesele şu ki Troçki genel anlamda rahatsız edici jestlere başvurmadan hareket etmeyi beceremiyor," diye yazıyordu Stalin. "Brest-Litovsk'ta, zorlama 'sol' jestleriyle davaya bir darbe vurdu. Çekoslovaklar meselesinde de rahatsız edici diplomatik davranışlarıyla yine davaya zarar verdi. ... Şimdi de disiplinle alakalı jestleriyle bir darbe vuruyor ve sonuçta, Troçkici disiplinin ifade ettiği, savaşın en önde gelen liderlerinin, karşı-devrimci 'parti-dışı' kamptan askerî uzmanların arkasında belli belirsiz görünmeleri."[123] Aslında Troçki devrimin, söylem dahil her şeyi kökten değiştireceğini öne sürse de, devrimin savaşı değiştirmediğinde ısrar ediyordu: Aynı operasyonel taktikler, lojistik, temel askerî örgütlenme sürüyor.[124] Askerî konularda solcu olan Stalin'di, davranışları nasıl olursa olsun eski çarlık subaylarına karşı acımasız bir savaş açmıştı. Stalin 3 Ekim tarihli Lenin'e gönderdiği telgrafı, samimiyetsiz bir dille şu şekilde bitiriyordu: "Huzursuzluk ve skandal meraklısı değilim," ve "şu anda, çok geç olmadan, Troçki'nin dizginlenmesi, yola getirilmesi gerekiyor." Sverdlov diplomasi tavsiye etse de, 4 Ekim'de Troçki güneyde başka bir yerden Sverdlov'a çek-

---

bu doğru olsa da acil ihtiyaçlara çözüm değildi. Meijer, *Trotsky Papers*, I: 162; Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 89-90; *Velikii pokhod K. E. Voroshilova*, s. 175.

118 Volkogonov, *Trotsky*, s. 262 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 2, d. 19, l. 16-7).

119 Karaeva, *Direktivy komandovaniia frontov*, I: 345-8 (RGVA, f. 10, op. 1, d. 123, l. 29-30); Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/i: 91.

120 Kolesnichenko, "K voprosu o konflikte", s. 44.

121 Sverdlov, *Izbrannye porizvedennye*, III: 28.

122 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 4, l. 60.

123 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 52-3 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5413, l. 1-2).

124 Knei-Paz, *Social and Political Social Thought*.

tiği ve bir kopyası da Lenin'e giden telgrafta, "Stalin'in koşulsuz olarak geri çağrılmasında ısrar ediyorum," diyordu.[125]

Çatışma mantıksal sonucuna varmıştı: Hem Troçki hem de Stalin, Lenin'den diğerinin azledilmesini talep ediyordu.

Kuşkucu hiddetiyle Troçki, Kızılların güney cephesinde Beyazları sayıca üçe katladığına ancak yine de Tsaritsyn'in büyük bir tehlike altında olduğuna işaret ediyordu.[126] Stalin'in geri çağrılmasını talep ettiği 4 Ekim tarihli telgrafta Troçki, "Voroshilov bir alaya komuta edebilir ama 50 bin kişilik bir orduya edemez," diyordu. "Yine de, eğer [genel] Güney Cephesi Komutanı Sytin'e itaat ederse onu [Voroshilov] Tsaritsyn Onuncu Ordu komutanı olarak tutmak istiyorum." Troçki, "Eğer bu talimat yarın itibarıyla uygulanmaz ise Voroshilov ve Minin'i askerî mahkemeye göndereceğim ve bunu da bir talimatla orduya ilan edeceğim. ... Artık diplomasi zamanı değil. Tsaritsyn ya talimatlara uyacak ya da gidecek," diyerek tehdit ediyordu.[127] 5 Ekim'de Sverdlov, Troçki'nin talimatlarını yerine getirmeleri için Stalin, Minin ve Voroshilov'a direktif verdi.[128]

Lenin, Troçki'den gelen Stalin'in geri çağrılması talebini kabul etti –Tsaritsyn kaybedilemezdi– fakat cezalandırılmasını reddetti. Sverdlov 5 Ekim'de Troçki'ye çektiği telgrafta "Stalin'in Tsaritsyn'den ayrılarak Moskova'ya gideceği sözünü aldım," diyordu. "Tsaritsyn'dekileri düşünerek, şu anda azami ihtiyat gerektiğini düşünüyorum. Orada birçok eski yoldaş var. İlkelerden de taviz vermemek koşuluyla, çatışmadan kaçınmak için her şey yapılmalı. Sadece şahsi görüşlerimi paylaştığımı söylememe gerek yok sanırım."[129] Sverd-

---

125 Meijer, *Trotsky Papers*, I: 134-6; Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 54, n 2 (RGASPI, f. 5, op. 1, d. 2433, I. 33); Troçki, *My Life*, s. 443. Troçki'nin hayal kırıklığı sadece Stalin ile ilgili değildi (1918 yılında cepheden Lenin'e çektiği telgrafta "bana itaat etmeyi bilen komünistler gönderin," diyordu). Schapiro, *Communist Party*, s. 262.

126 Kenez, *Civil War in South Russia*, I: 76. Kazak lider Krasnov, Almanların hemen tanıdığı ancak Denikin'in bölücülük addettiği bir "Don Cumhuriyeti" kurmuştu. Almanya'nın Kasım 1918'de teslim olmasının ardından Krasnov'un ordusu dağıldı; Krasnov Denikin'e itaate zorlandı ama o güneye kaçarak, Yudenich'in Estonya'nın dışında faaliyet gösteren kuzey kuvvetlerine katıldı. 1920'de Batı'ya göçtü ve Nazilerle işbirliği yaptı.

127 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 4, I. 64; Volkogonov, *Troçki*, 132 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 2, d. 40, l. 29); Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 54 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5414, l. 2-4: 5 Ekim 1918); Meijer, *Troçki Papers*, I: 134-6. Aynı zamanda bkz. Trotskii, "Prikaz" [4 Kasım 1918], *Kak vooruzhalas' revoliutsiia* içinde, I: 350-1. Troçki daha sonra şöyle yazıyordu: "İdari kargaşası, gerillaların Merkez'e güvensizliği... askerî uzmanlara yönelik kışkırtıcı kabalığı ile Tsaritsyn tabii ki, askerî uzmanların iyi niyetini kazanmaya ve rejimin itaatkâr hizmetkârları olmalarını sağlamaya hizmet etmiyordu." Troçki, *Stalin*, s. 273, 280-1, 288-9.

128 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 4, l. 68. Troçki, 5 Ekim 1918'de Sverdlov'a verdiği raporda, "dün direkt hattan Voroshilov ile konuştum ve Tsaritsyn Ordusu'nun komuta sorumluluğunu verdim. Minin 10. Tsaritsyn Ordusu Askerî Sovyeti'nde. Stalin meselesine girmedim," diyordu. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 4, l. 67.

129 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, I. 46-7. Aynı zamanda bkz. Sverdlov'un Lenin'e gönderdiği not (5 Ekim 1918): Sverdlov, *Izbrannye proizvedenniia*, III: 36.

lov, incelikle, Stalin hakkındaki değerlendirmesini ortaya koyarken Troçki'ye de bazı sınırlar dayatıyordu. 6 Ekim'de Moskova'ya gitmek üzere yola çıkan Stalin sekizinde Lenin'le görüştü.[130] 7 Ekim'de, Tsaritsyn'de elliden fazla yerel parti, sovyet ve sendika aktivistinin katıldığı ve Minin'in başkanlık ettiği toplantıda, eski çarlık üst düzey subaylarının istihdam edilmesiyle ilişkili olarak, "merkezin politikasını yeniden görüşmek ve değerlendirmek için ulusal kongre düzenlenmesini" öneren karar onaylandı. Bu davranış –eyaletlerin, politikasını değiştirmesi için Merkez Komite'ye çağrı yapması– hem 1918'de iktidarın merkezi niteliğini kaybettiğini hem de yerelin Stalin'in kişiliğinde bir "çatı"ya (ya da koruyucuya) sahip olmanın güvenini taşıdığını gösteriyordu.[131] Ancak Moskova'da Stalin istediğini elde edemedi: Güney cephesindeki görevinden alındı ve belli ki onu yatıştırmak için, merkez Cumhuriyet Askerî Konseyi üyeliğine atandı.[132] Stalin, "Askerî Konsey Üyesi Stalin" imzasıyla "Askerî Konsey Başkanına" hitaben telgraf yazdığından Troçki ile iletişim kurması gerekmiyordu.[133]

Stalin 11 Ekim'e yakın bir tarihte Sverdlov ile birlikte Tsaritsyn'e geri döndü. Sverdlov, birbiriyle kanlı bıçaklı olan Kızıl kamp mensupları arasında yerel diplomatik bir çözüm dayatmayı hedefliyordu.[134] 15 Ekim 1918'de Beyazlar Tsaritsyn'in kenar mahallelerine dayandı; durum, üst askerî komutan Vacietis'in Voroshilov'a yazdığı ve birer kopyası da Sytin ve Troçki'ye gönderilen telgrafında, "felaket" olarak tarif ediliyordu; Vacietis, üstü Sytin ile işbirliği yapmayan Voroshilov'u suçluyordu.[135] Stalin 19-20 Ekim'de, nihai savaşın kızıştığı sırada, geri dönmemek üzere Tsaritsyn'den ayrıldı. Onun yerine, şehir savunmasını kurtarmak üzere Troçki geldi.[136]

---

130 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, VI: 156; Genkina, *Tsaritsyn v 1918*, s. 183. Stalin o gün (8 Ekim 1918) Voroshilov ve Minin'e çektiği telgrafta her şeyin "gürültüsüzce" halledilebileceğini söylüyordu. Kolesnichenko, "K voprosu o konflikte", s. 45-6. Lenin, paranın Stalin'den gizlenmesinin uygun olmadığı yorumunu yapıyordu: "L. A. Fotievoi i L. V. Krasinu," PSS, L: 187 (9 Ekim 1918).

131 Danilevskii, *V. I. Lenin i voprosy voennogo stroitel'stva*, s. 37-8.

132 *Dekrety Sovetskoi vlasti*, V: 663; Troçki, *Stalin*, s. 291-2; A. L. Litvin ve arkadaşları, "Grazhdanskaia voina: lomka starykh dogm i stereotypov," *Istoriki sporiat* içinde (Moskova, 1969), s. 63; Iuzhnyi front, 19.

133 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 1, l. 20 (16 Ekim 1919).

134 Meijer, *Trotsky Papers*, I: 158-64, 196.

135 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 4, l. 71; Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 84-5.

136 Trotskii, "Prikaz" [5 Ekim 1918], *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 347-8. Bazı ikmal maddelerini –özellikle askerî teçhizat– geri getirebilmek için Moskova'ya bir konvoy gitti. 24 Ekim'de Moskova'dan gelen Kızıl Ordu birliği iki fabrikanın işçilerinden oluşuyordu. Ertesi gün Moskova'da Merkez Komite Stalin'den gelen mektuptaki talepleri görüşüyordu. Stalin, Güney Cephesi Komutanı'nın (Sytin) ve diğerlerinin (Okulov), Tsaritsyn'deki Onuncu Ordu ikmalini sabote ettikleri gerekçesiyle yargılanmalarını istiyordu; Sverdlov bu talebi reddetti. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 4, l. 71, 79, 82; Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/i: 101. Moskova'da, 23 Ekim'de Lenin Stalin'i kabul etti ve belli ki bir uzlaşmaya aracılık etti; bu durum Sverdlov'un Lenin adına çek-

Tsaritsyn'in kurtuluşu –kıl payı– Troçki'nin değil Dmitry Zhloba'nın sayesinde mümkün oldu. Zhloba'nın 15 bin kişilik "Çelik Tümen"i Kafkas cephesinden ayrılarak ve on altı gün içinde 800 kilometre yol kat edip yetişerek Beyazların savunmasız olan gerisini afallattı.[137] 25 Ekim'de Çelik Tümen, Beyazları Don nehrinin gerisine itti.[138] Dört gün sonra Stalin, Moskova Sovyeti genel toplantısında atlatılan durumun ne denli kritik olduğunu anlattı.[139] Aslında, 1918 sonbaharında Tsaritsyn düşmüş olsaydı, kalıcı itibar kaybının yanı sıra hem hükümet soruşturmasıyla ve hem de disiplin cezasıyla karşı karşıya kalabilirdi.[140]

Değişen dünya (Kasım 1918 - Ocak 1919)

Yegâne büyük kumarbaz Lenin değildi. Almanya üst komutası birbiri ardına büyük kumarlar oynuyordu: Harekât savaşını kazanmak için Schlieffen Planı (1914); yeni bir yıpratma stratejisiyle düşmanın para kaynaklarını kesmek için Verdun (1916); Britanya donanmasının blokajını kırabilmek için denizaltı savaşı (1917); Lenin'i ülkesine göndererek kaos yaratmaya ve Rus-

---

tiği telgrafla Troçki'ye bildirildi. Meijer, *Trotsky Papers*, I: 158-60; *Leninskii sbornik*, XXXVII: 106.

137 D. P. Zhloba, "Ot nevinnomyskoi do Tsaritsyna", Bubnov, *Grazhdanskaia voina*, I: 28-34, 32-4; Azovtsev, *Grazhdanskaia voina v SSSR*, I: 229; V. Shtyrliaev, "Geroi grazhdanskoi voiny Dimitrii Zhloba", *Voennoistoricheskii zhurnal*, 1965, no. 2: 44-6; Sukhorukhov, *XI Armiia*, s. 81, 83-95. Askerî durum konusunda Vacietis'in Lenin'e yazdığı rapora bakılmalıdır (13 Ağustos 1918): RGASPI, f. 17, op. 109, d. 8, l. 51-66.

138 P. N. Krasnov, "Velikoe voiski donskoe", Gessen, *Arkhiv russkoi revoliutsii*, V: 190-320 (244-5'te).

139 *Izvestiia*, 30 Ekim 1918; *Sochineniia*, IV: 146-7. Stalin'in tercih ettiği tipte köylü, alaylı bir komutan olan Zhloba (doğum 1887) Tsaritsyn diktatörüyle korkmadan tartışabilecek nadir insanlardan biriydi – bu, Stalin için, Zhloba'nın kısa süre sonra anlaşılan askerî bir lider olarak yetersizliğinden daha büyük bir suçtu. Nosovich, *Krasnyi Tsaritsyn*, s. 60-1. 1918 yılı sonuna varmadan, Zhloba'nın Çelik Tümen'i Boris Dumenko'nun komuta ettiği süvari birliği içinde dağıtıldı. Zhloba ona kumpas kurdu ve yerine geçti. (Dumenko, kurmaca olduğu açıkça belli bir cinayet ithamı nedeniyle kendi yandaşları tarafından infaz edildi.) 1920'de Vrangel'e karşı Kırım'da savaşırken Zhloba'nın Kızıl süvarileri kuşatıldı. 1922'de Kızıl Ordu'dan ayrıldı. 1938 yılında Stalin Zhloba'yı infaz ettirdi.

140 Neredeyse eşzamanlı olarak, Bolşevik saflardaki *Okhranka* ajanı Malinowski, ihanet suçlamalarıyla 1918 Ekim ayında devrim mahkemesince yargılandı. İddia seksen sekiz devrimciyi çarlık makamlarına teslim ettiğiydi, fakat sanık sadece ikisi için pişmanlık duyduğunu söyleyecekti; "en iyi arkadaşlarım Sverdlov ve Koba. Benim gerçek iki suçum budur." Altı yargıç Malinowski'yi ölüme mahkûm etti ve 6 Kasım sabahının erken saatlerinde, iktidarın ele geçirilişinin birinci yıldönümüne bir gün kala, atış mangası tarafından vurularak öldürüldü. Bolşevik saflardaki ilk haindi. Halfin, *Intimate Enemies*, s. 7-17 (atıfta bulunduğu kaynak, *Delo provokatora Malinovskogo* [Moskova: Resuplika, 1992], s. 159, 216, 108). Minin (*Pravda*, 11 Ocak 1919), 1918 yılında Tsaritsyn'in neredeyse acemice kaybedilmesinin hikâyesini eşsiz bir Kızıl zafer olarak anlatmaya başladı, bu anlatı ancak Stalin'in iktidarında güç kazanacaktı. Voroshilov, *Lenin, Stalin, i krasnaia armiia*, s. 42-8; Melikov, *Geroicheskaia oborona Tsaritsyna*, s. 138-9; Genkina, "Bor'ba za Tsaritsyn v 1918 godu."

ya'yı savaş dışında tutmaya çalışmak; doğu cephesinde kazanılan zaferin ardından batı cephesinde 21 Mart 1918'de topyekûn bir saldırı başlatmak.[141] Haziran ayına gelindiğinde batıdaki Alman ordusu Paris'e 60 kilometre mesafedeydi ve Şişman Berthalarla [Alman ağır topları] başkenti vurmak mümkündü. Fakat Reichswehr, bir milyon kayıp verdi ve Paris'i alamadı.[142] Alman denizaltılarının savaşa girmeye kışkırttığı Amerika'nın Fransa'ya asker sevkiyatı hızı ayda 120 bin idi (1917 yılı başında savaşa girdiğinde Birleşik Devletler'in silah altındaki asker sayısı *toplam* 150 bin kişiydi). Bu arada Kanada, Avusturya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'nın, Britanya'ya destek olarak savaşa soktuğu asker sayısı Amerika'dan fazlaydı ve 1918 Ağustos ayında, güçlenen Müttefikler karşı-saldırıya geçti. Brest-Litovsk sayesinde –ya da Almanların kendi anlaşma koşullarını/yasaklarını ihlal etmesi nedeniyle– Almanlar yarım milyon askeri batı cephesine kaydırmış ve böylelikle oradaki tümen sayısını 150'den 192'ye çıkarmıştı.[143] Ancak 28 Eylül 1918'de, batı saldırısından sorumlu Genelkurmay Başkan Yardımcısı Erich Ludendorff, Reich'ın savaşı kazanma olasılığının bulunmadığını üstü Mareşal Paul von Hindenburg'a bildirdi: Almanların savaşa sürecek yedekleri yoktu. Ludendorff'un batı saldırısı boyunca söylemediği şey ise doğunun plansız işgalinde yaklaşık bir milyon Reichswehr askerinin batağa saplandığı ve kaynak elde etmek yerine kaynak tükettiği idi.[144] (Almanya, Ukrayna'da demiryollarına yeniden başlamak için 80 bin ton kömür ithal etmek zorundaydı.) Ludendorff, Bolşevizm'i günah keçisi ilan ederken Alman askerlerine de "hastalık bulaştırdıklarını" söylüyor ve yakınıyordu, "bu devrimle [Rus Devrimi] ilgili olarak hep bizim savaşımızın yükünü hafifleteceğini hayal etmiştim, fakat bugün bu hayal hiç beklenmedik bir biçimde gerçekleşti."[145] An-

141 Almanların askerî anlamda yüksek-riskli kumar alışkanlığı hakkında bkz. Hull, *Absolute Destruction*, s. 291 ve devamı.

142 Deist ve Feuchtwanger, "Military Collapse of the German Empire."

143 Lieven, "Russia, Europe, and World War I", s. 7-47; Jones, "Imperial Russia's Forces", I; Pearce, *How Haig Saved Lenin*, s. 7.

144 Koehl, "Prelude to Hitler's Greater Germany", s. 65. Aynı zamanda bkz. Liulevicius, *War Land on the Eastern Front*; Kitchen, *Silent Dictatorship*; Lee, *The Warlords*; Ludendorff, *My War Memories*. 1915 yılında Rus ordusunun Galiçya'yı işgali ile kıyaslanmalı: Von Hagen, *War in a European Borderland*.

145 Alıntılandığı kaynak Denikin, *Ocherki Russkoi smuty*, I: 48-9. Almanya'nın donanma kurmay başkanı Amiral Georg von Müller, döneme ait günlüğünde Hindenburg ve Ludendorff'tan yakınıyordu: "Ardı ardına hatalar yapıldı ve her şeyden önemlisi, Rusya ile barışın yönetilmesindeki plansızlık; bu noktada yaşanan sıkıntı bizim için paha biçilmez bir rahatlık kaynağıydı ve askerlerin batıya nakli için bundan yararlanmak gerekirdi. Ama biz bunun yerine Letonya ve Estonya'yı fethettik ve Finlandiya'yı karıştırdık – fazla megalomaninin sonuçları." Von Müller, *The Kaiser and His Court*, s. 398 (29 Eylül 1918). Benzer biçimde, Tümgeneral Hofman, Batı'da fazlasıyla ihtiyaç duyulan askerî kuvvetlerin Doğu'da kalmasından şikâyetçiydi; "Doğu Cephesineki muzaffer askerlerimiz Bolşevizm ile çürüdü," diyordu. Wheeler-Bennet, *Forgotten Peace*, s. 352 (atıfta bulunduğu kaynak, *Chicago Daily News*, 13 Mart 1919).

cak bir araştırmacının söylediği gibi, "Asker Ludondorff'u yenilgiye uğratan adam, Marshal Foch'dan [Müttefik Üst Komutan] ziyade siyasetçi Ludendorff idi."[146]

Bu arada, geri çekilmekte olan Reichswehr'i –Fransa'dan Ukrayna'ya her yerde yabancı topraklardaydı– kurtarmak için, kolu kanadı kırılmış Ludendorff derhal bir ateşkes ilanı için Müttefiklere baskı yapılmasını önerdi, fakat yeni Alman hükümetindeki siviller bunu reddederken bir yandan da, son çare olarak tüm sivil halkın seferberliğini tasarlıyordu.[147] Ludendorff kısa bir süre sonra ateşkes dilenme fikrinden vazgeçti ve istifa etti; hükümet sivil seferberliği hiçbir zaman gerçekleştiremedi.

9 Kasım'da, neoklasik Bolshoi Tiyatrosu'nda Lenin, Altıncı Rusya Sovyet Kongresi temsilcilerine "enternasyonal proleter devrime hiçbir zaman şimdi olduğu kadar yaklaşmamıştık," diye böbürleniyordu."[148] Aynı gün, sadık monarşist Hindenburg ve diğer bazı Alman yüksek komutası mensupları, Lenin'i göndererek Rusya'da teşvik ettikleri türden bir devrimin içeride de olması ihtimalinden korkarak kayzeri çekilmeye zorladılar. II. Wilhelm, imparatorluk treni ile Hollanda sınırını geçti ve böylelikle kişisel güvenliğini sağladıktan sonra resmi çekilme belgesini imzaladı.[149] (İnfaz edilen kuzeni Nicky'den farklı olarak Willy uzun bir hayat yaşadı ve sürgünde huzur içinde öldü.) Ardından, 11 Kasım 1918'de, Fransa'nın ormanlık bir alanında cephe hattına yakın bir noktada bulunan Mareşal Foch'un demiryolu vagonunda ateşkes imzalandı. Ateşkes Alman askerlerinin, eski Rusya İmparatorluğu toprakları hariç her yerde derhal geri çekilmesini gerektiriyordu. İtilaf Devletleri'nin talimatına kadar Almanlar, Rusya topraklarında kalacaklardı.[150] İki gün sonra Moskova, hem Brest-Litovsk anlaşmasını ve hem de Ağustos 1918 tarihli Ek Anlaşmayı tek taraflı olarak feshetti (6 milyar rublelik tazminatın bir kısmı ödenmişti).[151] (Muzaffer Müttefikler kısa süre sonra Almanları Brest-Litovsk'tan feragat etmeye zorladılar.) Elli iki aylık korkunç

146 Wheeler-Bennet, *Forgotten Peace*, s. 327; Wheeler-Bennet, "The Meaning of Brest-Litovsk Today."

147 Geyer, "Insurrectionary Warfare."

148 *PSS*, XXXV II: 150, 164. 7 Kasım 1918'de, Ekim Devrimi'nin birinci yıldönümünde Lenin Çeka kulübünü (Lubyanka 13) ziyaret etmeyi ihmal etmedi. Ziyareti beklenmiyordu ve çılgınca alkışlarla karşılandı. Lenin ertesi gün geri dönerek iki saat boyunca soruları yanıtladı. *Izvestiia*, 9 Kasım 1918; Vinogradov, *Arkhiv VChK*, s. 92-3 (iç yayınlara aufta bulunuyor); Latsis, *Otchet Vserossiiskoi chrevzyvhanoi kommissi*, s. 81; *V. I. Lenin v vospominaniiakh chekistov*, s. 111-2. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 18 Aralık 1927; PSS, XXXVII: 174.

149 18 Kasım 1918'de imparatorluk şansölyesi Baden Prensi Max, kayzerin dokuz gün önce tahttan çekildiğini duyurdu. Wilhelm rahat Hollanda sürgününde yaşamını sürdürdü ve Nazi Almanyası'nın Hollanda'yı işgalinden sonra, 1941 yılında, doğal sebeplerle öldü. Hull, *Entourage of Kaiser Wilhelm II*; Clark, *Kaiser Wilhelm II.*

150 Stevenson, *Cataclysm*, s. 379-406.

151 Wheeler-Bennet, *Forgotten Peace*, s. 370-1, 450-3.

bir dönemin ardından Büyük Savaş sona erdi. Lenin öylesine iyi bir ruh halindeydi ki, 30 Kasım 1918'de Bolşevik-olmayan tutuklu sosyalistleri serbest bıraktı ve Menşevik Parti'ye yeniden yasallık tanıdı.[152]

Savaşın etkileri korkunç ve kalıcıydı. Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ta savaş döneminde GSYİH yükselirken, Avusturya, Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da % 30-40 arasında düştü.[153] Büyük Savaş, savaşa katılan ülkelerde, benzeri görülmemiş derecede yüksek vergileri ve ekonomide devlet kontrolünü zorunlu kılmıştı ve bunların büyük bir kısmı geri çekilmedi.[154] Savaşta ölen 8,5 milyon kişinin ötesinde, 8 milyon kişi hapsedilmişti ya da kayıptı, grip salgını küresel olarak 500 milyon insanı etkilemiş ve en az 50 milyon kişinin ölümüne yol açmıştı, bu rakam dünya nüfusunun yüzde üçüydü (100 milyona kadar çıkan farklı tahminler vardı).[155] 20 milyon kişi evine bir biçimde sakat döndü. Bir buçuk milyon Britanyalı sakat kaldı (bu sakatlar tazminat alıyordu: Sağ kolunu kaybedenler haftada 16 şilin, sağ el ve ön kolunu kaybedenler 11 şilin 6 peni, sol kolunu kaybedenler 10 şilin alıyordu, yüzdeki şekil bozuklukları için hiçbir şey yoktu). Almanya'da yaklaşık 2,7 milyon kişi savaş kaynaklı sakatlıklarla döndüler, ayrıca yarım milyon savaş dulu ve 1,2 milyon yetim vardı. Kamu düzenini sağlamak için, tazminat ödemek bir yana, askerler ve dullara savaş malullüğü ve dulluğu maaşı bağlandı. Savaşın tetiklediği diğer sosyal politikalar arasında, gönülsüzce de olsa, kalıcı hükümet düzenlemesi gerektiren acil iskân kararnameleri vardı. İşsizlik sigortası, nakit hastalık tazminatları, doğum ve cenaze ödenekleriyle, savaşın tetiklediği bir proto-refah devletine doğru gelişim söz konusuydu. Rus İmparatorluğu'nun kaybı 2 milyon ölüm ve 2,5 milyon yaralıydı.[156] 2,4 milyon Rus vatandaşının hastalandığı ve 3,9 milyonunun esir alındığı tahmin ediliyordu ki bu rakam savaşa katılan diğer tüm ülkelerin savaş esiri sayısı toplamına eşitti.[157] Troçki'nin, "insan yaşamının kutsallığına dair Kato-

152 Lenin, "proleter devrimimiz ile Menşevik ve Sosyalist Devrimci demokrasi arasında keskin ayrışmaların vuku bulduğu bir dönemin yaşanması tarihsel bir zorunluluktu," diye yazıyor ve ekliyordu: "Olayların akışı onları bize yönelmeye zorladığında, küçük burjuva demokrasisine karşı sadece baskı altına alma taktikleri ve terörde ısrar etmek akıl dışıdır." *Pravda*, 21 Kasım 1918. Aynı zamanda bkz. PSS, XXXVII: 207-33 (27 Kasım 1918 konuşması).

153 Broadberry ve Harrison, *Economics of World War I*.

154 Bond, *War and Society in Europe*, s. 83-4.

155 Knobler, *Threat of Pandemic Influenza*, s. 60-1. Rusya'dan 15 milyon, Almanya'dan 13,1 milyon, Fransa'dan 8 milyon (savaş öncesi nüfusun yaklaşık yüzde sekseni 15-49 yaş aralığındaydı), Britanya'dan 5,25 milyona (savaş öncesi erkek nüfusun yaklaşık yarısı 15-49 yaş aralığındaydı) ek olarak imparatorluktan 3,7 milyon, Avusturya-Macaristan'dan 7,8 milyon, İtalya'dan 5,6 milyon, Birleşik Devletler'den 4,3 milyon, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 2,9 milyon, Romanya'dan 750 bin ve Bulgaristan'dan 1,2 milyon kişiye bu tahminlerde yer veriliyordu.

156 Çatışmalarda ölen sayısı 775 bin civarında olmalıydı ve 2,6 milyon yaralı vardı. Bunların 970 bini öldü.

157 Yaklaşık 182 bin Rus savaş esiri öldü. Peter Gatrell, *Russia's First World War*, s. 255, 259; *Ros-*

lik-Quakerci safsatayı bir kenara bırakmalıyız," diyerek tepeden bakmacı bir yaklaşım sergilemesi bu bağlamdaydı. Lenin de onaylayarak Machiavelli'ye atıfta bulunuyordu: "Şiddet ancak şiddetle karşılanır."[158]

Lenin'in büyük kumarları –imparatorluk Almanya'sının Rusya'ya geri dönüşü için yaptığı yardımı kabul etmesi; Petrograd darbesi; Almanya ile itaatkâr ayrı bir barış anlaşması yapılması– semeresini verdi. Savaşın iki tarafında yer alan Rusya ve Almanya birlikte bozguna uğramışlardı ve bu durum aydınlatıcı bir çelişki oluşturuyordu. Lenin, "savaş bize çok şey öğretti, sadece insanların çektiği acıları değil ama aynı zamanda en iyi teknolojiye, disipline ve ekipmana sahip olanların üstte kaldığını da" diyerek bir itirafta bulunuyordu.[159] Çağdaşları, Ludendorff (doğum 1865) ve Lenin'in (doğum 1870) metotları arasındaki benzerliklere sıklıkla dikkat çekiyordu. Alman ve Bolşevik politikalar için de genel anlamıyla benzerlikten söz ediyorlardı.[160] Doğu Avrupa'yı işgal eden Alman ordusu, yerel nüfusu kayıt altına almak, mülklere el koymak, zorunlu hizmet, her konuda talimatnameler yayınlamak gibi yöntemlere başvurdu. Ancak, Bolşeviklerden farklı olarak, savaş döneminde Doğu Avrupa'da hüküm süren Almanlar yerel halkı siyasal ve kültürel olarak örgütlemediler. Yerli toplulukları kapsayacak ve şekillendirecek, yerel dilde gazeteler ya da yerel dilde okullar kurulmadı. Bunun yerine, Almanlar kendi kadrolarının yerlileşmemesi için onları kendilerine ait *Kültür* içinde tutmayı saplantı haline getirdiler. Yiddish konuşan ve tercüman olarak Almancaya hızla uyum sağlayan yerli Yahudiler olmasaydı Alman savaş beyleri iletişim dahi kuramazlardı.[161] Kitle katılımını sağlayacak bir kapsayıcı amaç anlatısı ortaya koymadılar ve kitle örgütleri kurmadılar. Almanya'nın Doğu Avrupa deneyimi, Bolşeviklerin Büyük Savaş'a nasıl borçlu olduklarını göz önüne sermekle kalmıyor ama aynı zamanda Bolşevizm'in askerî tarzda bir işgalden

---

siia v mirovoivoine 1914-1918 goda, s. 4 ve 4 n; Krivosheev, *Rossiia i SSSR*, s. 101-96. Britanya, Fransa ve Almanya'nın verdiği esir sayısı toplamda 1,3 milyon kişiydi; Avusturya-Macaristan'ın savaş esiri sayısı 2,2 milyon kişiydi.

158 *PSS*, XXXVII: 260.

159 *PSS*, XXVI: 16 (15 Mart 1918).

160 1918 yılında Berlin'de Alman ekonomik müzakerecilerinden biri, Zürih'ten ekonomi doktoralı Polonyalı Bolşevik Mieczyslaw Bronski'ye, "sizin demek istediğinizi biz zaten yapıyoruz, sizin 'Komünizm' dediğinize biz 'devlet denetimi' diyoruz," demişti (Bronsky, Almanların sağladığı mühürlü trenle İsviçre'den Rusya'ya giderken Lenin'e eşlik etmişti). *Trudy i Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Norodnogo Khoziiastva*, s. 157. (1882 yılında Lodz'da doğan Bronski, Wolfgang Leonhard'ın babasıydı.) Ludendorff "Topyekûn Savaş" ifadesini ortaya atmıştı. Honig, "The Idea of Total War", s. 29-41; Chickering, "Sore Loser", özellikle s. 176-7.

161 Aslen Vilnalı olan ve imparatorluk Rusya'sında yaşayan bir Yahudi, "Almanlar," diyordu, "yerel halka karşı, efendilerinin işine yarayan ve kendi hakları olmayan hayvanlar gibi davranıyorlardı." Bu sadece Yahudilere yönelik değildi. Rus egemenliğinde, Büyük Savaş sırasında ve hemen sonrasında kıyım çok daha yaygın hale geldi. Abramowics, *Profiles of a Lost World*, s. 199; Roshwald, *Ethnic Nationalism*, s. 122-4.

fazlasıyla üstün olduğunu da gösteriyordu.[162] Ayrıca, Ludendorff'un Litvanya, Batı Belarus ve Letonya'daki özel krallığı Stalin'in Tsaritsyn'i ile kıyaslanırsa, Stalin'in Ludendorff'un tam aksi yönünde beceriler sergilediğini görürüz: Askerî amatörlük ama siyasal kurnazlık.

Stalin'in himayesindeki Voroshilov, Tsaritsyn'deki Onuncu Ordu'nun komutanlığını sürdürüyordu.[163] Başlangıçta Başkomutan Vacietis onun kovulmasını istedi ancak Troçki, Minin'in derhal azlinde ısrar ederken, yanına ehil birinin atanması koşuluyla Voroshilov'un görevine devam etmesine izin verdi.[164] Ancak kısa bir süre sonra Troçki Sverdlov'a telgraf çekerek onun da görevden alınmasını istedi ("inisiyatif gösteremiyordu, sıradan ve yeteneksizdi").[165] Bu arada Vacietis yumuşamıştı ve Voroshilov'un Ukrayna Kızıl Ordu komutanlığına atanmasına karşı olmadığını ifade etti (bu makam için başka bir adayı olmayabilirdi).[166] Troçki küplere bindi. "Uzlaşmak iyidir ama rezilce olanı değil," diyerek Troçki Lenin'e durumu açıklıyordu. "Öncelikli olarak tüm Tsaritsyn ekibi Kharkov'da toplandı. ... Ben, Stalin'in Tsaritsyn eğilimini korumasını, askerî uzmanların ihanetinden de daha beter, tehlikeli bir ülser olarak görüyorum. ... Voroshilov'un yanı sıra Ukrayna partizan savaşçılığı, kültürsüzlük, demagoji – bu hiçbir koşulda bize uygun değil."[167]

Voroshilov ile Troçki arasındaki husumet Stalin için Voroshilov'u çok daha değerli kılıyordu. Voroshilov, Minin ve astları intikam için Troçki hakkında bir iftira kampanyası başlatarak, savaş komiserinin çarlık generalleriyle gizli işler çevirdiği ve komünistleri atış mangalarının hedefi haline getirdiği yönünde söylentiler yaydılar – ihanet şüphesi yaratmak üzere.[168] (Stalin,

162 Holquist, *Making War*, s. 205, 285-7.

163 Genkina, *Tsaritsyn v 1918*, s. 202. Onuncu Ordu güney cephesinde bulunan birçok Kızıl kuvvetten sadece biriydi. *Nadia, O nekotorykh voprosakh istorii grazhdanskoi voiny*, s. 106-11.

164 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 4, l. 93. Troçki, 8. Parti kongresinde Minin'in ifade ettiğine göre, "Voroshilov'a ve bana, sizi Moskova'ya kadar konvoyla götüreceğim," demişti. *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 9: 153. Minin bir süre sonra İçişleri Komiserliği'ne nakledildi (Aralık 1918). Sytin Moskova'ya gönderildi (Kasım ayı ortasında).

165 RGASPI, f. 17, op. 109, d.4, l. 117 (12 Aralık 1918).

166 RGASPI, f. 17, op. 109, d.14, l.65 ve RGVA, f. 33987, op. 2, d. 96, l. 10. Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 17 (Kursk'da bulunan Pyatakov'dan Kremlin'deki Stalin'e ve birer kopyası Lenin ve Sverdlov'a gönderilen telgraf); Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 75 (RGASPI, f. 17, op. 109, d. 12, l. 70: 4 Ocak 1919).

167 Ukrayna için Troçki diğer herhangi birini, hatta (yine hiç ciddiye almadığı) Moisei Rukhimovich'i bile öneriyordu. Sonunda hem Voroshilov hem de Rukhimovich Ukrayna'ya atandı. Deutscher'in iddiasına göre Troçki, arkasından entrika çeviren muhaliflerine, özellikle de Voroshilov'a karşı daha sert davranmadığı için hayıflanıyordu ama aslında Troçki daha sert davranmaya çalışmıştı. Deutscher, *Prophet Armed*, s. 431-2 (herhangi bir atıf yok). Fyodor Sergeyev ("Artyom"), Ukrayna'da Pyatakov'un yerine hükümet başkanlığına getirildi. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 14, l. 78. Fyodor Sergeyev 1906 yılında Stalin'le tanışmıştı; Tsaritsyn'de Stalin (ve Nadya) ile aynı vagonda kalmışlardı. Tsaritsyn Onuncu Ordu'yu Aleksandr Yogorov devraldı.

168 Deutscher, *Prophet Armed*, s. 425-6.

Troçki-karşıtı zehrini doğrudan Lenin'in kulağına boşaltabiliyordu.) *Pravda* editörü Nikolai Bukharin gibi Sol Komünistler, askerî kurumları "demokratikleştirmek" için sürdürdükleri Troçki karşıtı kampanyalarını güçlendirmek için Tsaritsyn ekibini kullandılar.[169] Karşılık vermeye mecbur hisseden Troçki 1919 yılı başlarında, işinin ehli olanı kıskandığı, öğrenmeye niyeti olmadığı, kendi yetersizliklerine günah keçisi aradığı için "işinden endişe duyan yeni Sovyet bürokratı" diyerek alay ediyordu. "Komünist devrim hedefinin başındaki gerçek bela budur... karşı-devrimin gerçek suç ortakları."[170] Troçki'nin gelecekteki Stalin eleştirisinin özü buydu. Her ne kadar Tsaritsyn'den apar topar uzaklaştırmış olsa da Lenin himayesi altındaki Gürcü'ye güvenmeyi sürdürüyordu ve 1919 Ocak ayında onu, Perm ve çevresinin neden Amiral Kolchak'ın eline düştüğünü araştırması için, diğer bir sıcak noktaya, Urallar'ın batısındaki Vyatka'ya gönderdi.[171] Stalin Çeka'dan Dzierzynski ile seyahat ediyordu ve onlara Stalin'in eşi Nadya, ve baldızı Anna Alliluyeva'nın yanı sıra Dzierzynski'nin özel sekreteri Stanislav Redens (doğum 1892) eşlik ediyordu. Redens de Polonyalıydı ve bir süre sonra Stalin'in baldızına âşık olarak onunla evlendi. Perm'deki Kızıl fiyaskoya gelince, Stalin ve Dzierzynski üç ayrı rapor yazarak, Kızılların acınası örgütsüzlüğüne ve yerel halkın rejime düşmanlığına (yiyeceklere el konulması nedeniyle) değindiler. Fakat suçu her seferinde önce Troçki'ye sonra da Vacietis'e atıyorlardı. Raporlarında kasıtlı olarak, Kızıllardan Beyazların safına geçen eski çarlık görevlilerinin listesine yer verdiler. Bolşevik rejimin, çarlık dönemi komutanlarına denetmen olarak "çok genç" yoldaşları ya da parti "demagoglarını" atamaktan kaçınması gerektiğini düşünüyorlardı; bu Stalin'in daha önceki katı tutumundan küçük bir geri adımdı, belki de Lenin'in müdahalesinin kanıtıydı.[172] Bu arada, 19 Ocak Pazar günü Lenin, Moskova dışında temiz orman havası almak için Krupskaya ile buluşmaya giderken, üç silahlı adam Rolls-Royce arabasını kaçırdılar. Devrimin lideri, kız kardeşi, şoförü (Stepan Gil) ve bir koruması yolun geri kalanını bitap düşerek yürüdüler.[173]

169 *Pravda*, 25 Aralık 1918.

170 Trotskii, "Po nauke ili koe-kak?" [10 Ocak 1919], *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 169-73 (170-2'de).

171 Robert McNeal'in anladığına göre, savaş belirsizliğini koruduğu sırada Stalin bir miktar tahıl tedariki sağladığı için, Troçki'nin ısrarına rağmen Lenin Stalin'i görevden uzaklaştırmakta tereddüt ediyor ve onu başka kritik görevlerde kullanmayı sürdürüyordu. McNeal, *Stalin*, s. 55-8. Buna karşın, Robert Conquest sadece Stalin'in isyankârlığını ve egoistliğini suçluyordu. Conquest, *Stalin*, s. 81-85.

172 Benvenuti, *Bolsheviks and the Red Army*, s. 89-91. 1 Ocak, 13 Ocak ve 31 Ocak 1919 tarihli üç raporun bulanabileceği kaynak, *Sochineniia*, IV: 197-224; *Perepiska sekretariata TsK RKP (b)*, V: 182-3.

173 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 230 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 2, op. 1, d. 26388, l. 1-2); Ul'ianova, *O Lenine i sem'e Ul'ianovykh*, s. 113-7; Gil', *Shest' let s V. I. Leninym*,

Versailles 1919: Bir garabet

Tarihte, benimsenmeme konusunda Versailles ile yarışabilecek çok az barış antlaşması vardır. Görüşmeler 18 Ocak 1919'da, Almanya'nın birleşme yıldönümünde, Paris'te başladı ve –Alman Reich'ının ilan edildiği– Versailles'ın Aynalı Salon'unda, Arşidük Franz Ferdinand'ın suikaste uğramasından beş yıl sonra, 28 Haziran 1919'da sonuca varıldı. Otuz yedi ülke temsilci göndermişti (bazılarının birden fazla temsilcisi vardı); çok sayıda uzman komisyon etnik ve bölgesel talepler üzerinde çalıştı; 500 gazeteci gelişmeleri haberleştirdi, fakat sonucu belirleyen sadece üç kişiydi: Savid Lloyd George (Britanya), Georges Clemenceau (Fransa) ve eski bir Princeton profesörü olan ve Avrupa'ya seyahat eden ilk görevdeki Amerika Başkanı Woodrow Wilson (Birleşik Devletler). Yetmiş sekiz yaşındaki Clemenceau'nun hedefi Almanya'nın üstün ekonomik güç ve nüfuzunun etkisini sınırlamaktı; Lloyd George Almanya'nın aleyhine olacak şekilde Britanya'yı kolonyal ve denizciliğe ilişkin amaçlarına ulaştırmaya çalışıyordu ve Wilson, her ne kadar Almanya'nın cezalandırılması için Fransa'nın dayatmasına suç ortaklığı yapıyor olsa da, kalıcı bir barışın tesisini hayal ediyordu. Nihai metin 440 maddeden oluşuyordu, bunların ilk 26'sı yeni bir Milletler Cemiyeti ile ilgiliydi. Geri kalan 414 madde sadece Almanya'nın sözde savaş suçlarını kapsıyordu. Almanya'nın 100 binden fazla asker ya da herhangi bir savaş uçağı bulundurması yasaktı ve Fransa'ya geçen Alsace-Lorraine ile dış sömürgeler de dahil topraklarının yüzde on üçünü ve ticari filosunu kaybediyordu. Fransa, Renanya'yı da koparmak istedi ancak Lloyd George karşı çıktı; bunun yerine Renanya askersizleştirildi. Yeniden kurulan Polonya, Alman Batı Prusya'sının büyük bir bölümü ile ödüllendirilirken, ağırlıkla Alman kökenlilerin yaşadığı Danzig "serbest şehir" ilan edildi ve Alman bölgeleri arasında Polonya koridoru oluşturularak Alman Doğu Prusya izole edildi. Fransa ve Belçika'yı

---

s. 28-34; Malkov, *Reminiscences*, s. 190-2; "Kak grabili Lenina." Çok daha yaratıcı bir türünün bulunabileceği kaynak, Radzinsky, *The Last Tsar*, s. 247 (atıfta bulunulan bir kaynak yok. Lenin'in Rolls Royce arabası Moskova Kurtarıcı İsa Kilisesi yakınlarında bir duvara çarpmış vaziyette bulununca olay çözüldü. Çeka ajanları arabadan uzaklaşan ve donmuş Moskova Nehri'ni aşan kar üzerindeki ayak izlerini takip ederek çete lideri Yashka Koshelkov'un barikat kurduğu binaya vardılar. Koshelkov'un çetesi, devrimden bu yana yirmiden fazla polis ve Çeka mensubu öldürmüştü. Kremlin komutanı Malkov "çaresizce direniyordu," diye anlatıyordu, "Mavzeri boşalıp mermisi kalmayınca ele geçirilebildi." Mal'kov, *Zapiski*, s. 159. Ağustos 1918'de Lenin'e yönelik suikast girişiminin ardından, dönüşümlü olarak görev yapacak on yedi kişiden oluşan bir yakın koruma ekibi görevlendirilmişti, fakat Lenin korumalardan pek hoşlanmadığından o gün yanında sadece biri vardı. Suikast girişiminin ardından yapılan soruşturmada görev alan Abram Belenky, Lenin'in baş koruması olmuştu (Ekim 1918'den sonra) fakat o gün yanında değildi. On Üçüncü Ordu siyasal departmanının hazırladığı Kasım 1919 tarihli rapora göre, sözümona o gün Lenin'i öldürmek için on iki ajan gönderilmişti: GARF, f. 3, op. 22, d. 306, l. 4, Hoover Institution Archives, Volkogonov Belgeleri, konteyner 21.

yeniden inşa etmek ve Britanya'nın Birleşik Devletler'e savaş borçlanmasını karşılamak için Almanya 132 milyar goldmark –31,4 milyar dolar ya da 6,6 milyar pound karşılığı (2013 rakamlarıyla, yaklaşık 440 milyar dolar)– ödemeye mahkûm edilmişti.[174]

Almanya'nın Rusya'ya Brest-Litovsk'u zorla kabul ettirmesi, açıkça cezalandırma amacı taşıyan Versailles'in altta yatan gerekçelerinden biridir – tam da küstah Bolşevik Karl Radek'in Alman Brest müzakerecileri ile yaptığı konuşmada öngördüğü gibi. Bu arada, Versailles'in şartları Batı'da dahi sert eleştirilere maruz kaldı. Fransa'dan Marshall Foch, "bu barış değil; yirmi yıllık bir ateşkes," diyordu.[175] Her ne olursa olsun, Brest-Litovsk'a mahkûm olan imparatorluk Rusya'sından farklı olarak, Almanya parçalanmamıştı. (Almanya konusunda Lloyd George "onu hem sakat bırakıp hem de ödeme yapmasını bekleyemeyiz," diyordu.) Ayrıca, yenilgiye uğrayan diğer ülkeler ile yapılan antlaşmalar –Avusturya ile St. Germain (10 Eylül 1919), Bulgaristan'la Neuilly (27 Kasım 1919), Macaristan'la Trianon (4 Haziran 1920), Türkiye'yle Sevr (10 Ağustos 1920)– çok daha katıydı. (Sadece Türkler silaha sarılarak antlaşma maddelerinin yeniden ele alınmasını sağlayabildiler.) Muzafferlerin Versailles Barış Antlaşması'nın, savaşın tüm suçunu Almanya'ya yüklemek dışında da bariz çatlakları vardı. Bölgesel revizyonları desteklerken, ulus ve kendi kaderini tayin hakkını benimsiyordu: Versailles ek antlaşmalar ile 60 milyon insanı kendine ait bir ülkeye sahip olmakla ödüllendirirken, 25 milyon insanı milli azınlık haline getirdi. (Vatansız insan sayısında da artış oldu.) Her ne kadar ikisi de kaybeden Avusturya tarafında savaşıyor olsalar da, Edward Benes ve Tomas Masaryk yeni Çekoslovakya için Macaristan aleyhine toprak koparmayı başardılar. Romanya, Macarların aleyhine olarak, hatırı sayılır genişlikte etnik çeşitlilik gösteren toprak elde etmişti. Ancak, ulusal kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde Macaristan, Macarların meşru anavatanı ise neden onca Macar başka topraklarda sıkışıp kalmıştı? Yahudilerin kendilerine ait bir vatanı yoktu ve her ülkede azınlık durumuna düşmüşlerdi. Kendi kaderini tayin hakkı, her ikisi de genişleyen Britanya ve Fransa imparatorluklarının egemenliğindeki sömürge halkları için geçerli değildi: 1919 yılında Britanya İmparatorluğu dünya topraklarının dörtte birini kaplıyordu. Çoğu savaş kârı kolonyal nitelikliydi: Afrika'da yeni zengin maden yataklarının, Ortadoğu'da yeni petrol yatakları-

174 1919 yılındaki 132 milyar goldmark'ın 2013 yılındaki değeri, kabaca 442 milyar dolardır. Almanlar, 1924 ve 1929 yıllarında iki kez bu miktarı düşürmeyi başardı. 1933 yılında Hitler ödemeleri tek taraflı olarak askıya aldı. Almanya bu yükü nihayet 2010 yılında ödemeyi tamamladı. Toplamda, enflasyon da göz önüne alınırsa, Almanya'nın Britanya ve Fransa'ya ödediği miktar, Fransa-Prusya savaşını (1870-71) kaybettikten sonra Fransızların Almanya'ya ödediğinden azdı.

175 MacMillan, *Paris*, 1919. Harold Nicolson, *Peacemaking*'de, boyunu aşan işlere kalkışan bir grup yaşlı adam tasvir eder (son bölümün başlığı "Başarısızlık"tır).

nın kazanılması gibi. Yeni Çekoslovakya'nın ilk başkanı Masaryk, Versailles Barış Konferansı'nı, "devasa bir mezarlığın üstüne inşa edilmiş bir laboratuvar," diye tanımlıyordu.

Versailles'in altta yatan ilkesel çatlakları ne olursa olsun, güç politikaları bağlamında, antlaşma bütünüyle başarısızdı: Amerika evine dönecek, Britanya geri çekilecek ve Fransa –Almanya ile karasal sınırı vardı– antlaşma hükümlerini dayatmanın yükünü kaldıramayacaktı.[176] Cezalandırıcı bir barış antlaşmasının cezalandırıcı olması için, hükümlerin dayatılması konusunda bir irade birliği olması gerekir ve bu yoktu. Tüm bunlar kaçınılmazdı ama zaten güçler daha Versailles'den ayrılmadan, mesele geçici bir aykırılık üzerine inşa ediliyordu: Alman ve Rus erklerinin parçalanması. Bu durum sonsuza kadar süremezdi, öyle de oldu.

Büyük Savaş'ta (1917 itibarıyla) Müttefik girişimine Rusya'nın yaptığı katkı kabul ediliyor. Britanya, Almanya'nın yenilgiye uğratılması için, savaşın büyük kısmını Rus "silindirinin" yanı sıra Fransa'nın yapacağını, Britanya'ya ise tedarik ve finans kısmının kalacağını hayal ediyordu, fakat Ruslara Britanya'nın paralı askerleri ve ölmeye hazır önemsiz ordu muamelesi yapmaya son vermek gerekiyordu, zira kalıcı bir nefrete yol açıyordu.[177] Aynı zamanda, Britanya, kendisini garip bir biçimde müttefiklerinin stratejik şartlarına bağımlı buldu ve savaş sonrasında, uzun süreli tercihlerinin (başkalarını savaştırmak) ve önceliklerinin (imparatorluk) yanı sıra Büyük Savaş deneyiminden ileri gelen, mesafeli durmaya dayalı bir genel strateji geliştirdi.[178] Bolşevik Rusya konusunda ise Müttefikler fiilen şaşkına dönmüşlerdi. Foch önleyici savaştan yana tavır alırken, Clemenceau bir çevreleme politikasını savunuyordu (güvenlik kuşağı); Lloyd George ticaretle Bolşevizm'i yumuşatmayı hayal ederken diğer Britanyalı siyasal figürler sol tehdidi bertaraf etmek istiyorlardı.[179] Bazı emperyalist Britanyalılar, kendi adlarına, Rusların Kafkasya'daki egemenliklerini terke zorlanmalarından memnuniyet duyuyor ve Ludendorff'un Doğu'daki imparatorluktan kopma politikasını pekiştirmeyi umuyorlardı, fakat bazı diğer Britanyalılar, Almanya'ya karşı temkinli bir yaklaşımla, karşı-güç olarak Rusya'nın yeniden bütünleşmesini tercih ediyorlardı. Sonunda, "Bolşevik basili"nin olası yayılmasına dair onca konuşmanın ardından, Versailles Rusya ile, Almanya'ya kıyasla, çok daha az ilgili görünüyordu. Ne olursa olsun, ikisinin birbirinden ayrılamayacağı an-

---

176 Steiner, *The Lights That Failed*, s. 772.

177 Britanya'nın Fransa büyükelçisi, Nisan 1916'da günlüğüne yazdığı fazlasıyla tipik pasajda, "her ne kadar Rusların her bir Alman için iki can kaybetmeleri ihtimali olsa da Rusya'nın bu orantısız kayba tahammül etmesini sağlayacak sayıda insanı var," diyordu. Alıntılandığı kaynak Karliner, "Angliia i Petrogradskaia konferentsiia Antanty 1917 goda", s. 329.

178 Neilson, *Strategy and Supply*.

179 Thompson, *Russia, Bolshevism and the Versailles Peace*, s. 398.

laşıldı.[180] Alman siyaset sınıfının çoğunluğu Versailles hükümlerini kabullenmeyi reddetti; Sovyet Rusya'nın Barış Konferansı'ndan dışlanması –Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Ukrayna'dan delegasyonlar kabul edilmişti– Moskova'nın sonuçları meşru saymaması için daha sağlam bir zemin sağladı. Almanya karşıtlığı ve Rusya'yı umursamaması ile Versailles, bu iki paryayı birbirinin kollarına itti, zira ikisi de dünya gücü olma durumlarını geri kazanmaya çalışıyorlardı; böylelikle Stalin dünyasının kuruluş temelleri atıldı.[181]

Paratoner komiser

Bolşevikler derhal Versailles'e karşılık vermeyi denediler. 24 Ocak 1919'da tüm dünyaya telgrafla bir davet gönderildi ve 2 Mart'ta elli Komünist ya da diğer solcunun katılımıyla Moskova'da yarı-uluslararası bir toplantı, Üçüncü (Komünist) Enternasyonal ya da Komintern düzenlendi. Kremlin İmparatorluk Senatosu'nun abartılı halılarla kaplı, pencerelerinde harika perdeler asılı uzun ve dar Mitrofanov Salonu'nda, soğuk havaya rağmen, yakıt bulunmadığı için sobalar yanmıyordu. Moskova parti örgütünden yaklaşık elli davetli bir tür yüksek sahnede oturuyorlardı. Bir Fransız komünist, "delegeler, bir cafeden ödünç alındığı besbelli olan derme çatma sandalye ve köhne masalara oturtuldu," diye anlatıyordu. "Duvarlarda fotoğraflar vardı: Birinci Enternasyonal'in kurucusu Marx ve Engels; çoğu artık aramızda olmayan, İkinci Enternasyonal'in onurlu liderleri."[182] Müttefiklerin ablukası ve iç savaşın yarattığı aksaklıklar nedeniyle Sovyet Rusya'da seyahat etmek çok zordu; yurtdışından sadece dokuz delege gelmişti. Bazı sol partiler, zaten Moskova'da ikamet eden kişilere "yetki" verdi. Buna rağmen, yirmi ülkeden (çoğu eski çarlık Rusya'sının parçasıydı) katılanlar arasında sadece otuz dört kişinin Komünist parti ya da Komünist'e yakın parti temsil belgesi vardı. Lenin, Troçki, Stalin, Chicherin, Bukharin ve Zinoviev oy yetkisine sahip dele-

180 Thompson, *Russia, Bolshevism and the Versailles Peace*, s. 395.

181 John Maynard Keynes'in Versailles karşıtı argümanlarından birisi, parya durumuna düşen Almanya'nın ve parya durumuna düşen Rusya'nın birbirine sarılacağıydı; Lenin bu yaklaşımı olumlayan bir not düşecekti. Keynes, Almanya'nın solculaşabileceği uyarısını da yapmıştı. Keynes, *Economic Consequences*, s. 288-9; *PSS*, XLII: 67, 69, XLIV: 294-5.

182 Sadoul, "en baştan en sona kadar tüm delegeler heyecanlarını korudular," diyerek durumu parlatmanın ardından, "Lenin'in omuzlarını sarsan ve göbeğini hoplatan bitmez tükenmez çınlayan kahkahasını – Danton ya da Jaurès'nin gür ve görkemli kahkahası; Troçki'nin keskin alaycılığını; Bukharin'in haince şakalarını; Chicherin'in alaycı mizacını" ayrıca ifade ediyordu. "Rus eğlencesinin bu küçük farklılıkları, biracıların –[Fritz] Platten, [Hugo] Eberlein, Gruber [Karl Steinhardt]– şamatacı neşeleriyle ve [Krastyol] Rakovski'nin, Romenlikten ziyade Parisli zekice nüktedanlığıyla iç içe geçmişti." (Rakovski Bulgar'dı.) Sadoul, "La Foundation de la Troisiéme international", s. 180'de. Aynı zamanda bkz. Britanyalı gazeteci Ransome, *Russia in 1919*, s. 215, 217.

geydi (altı kişi beş oyu paylaşıyordu: Yetki belgelerini Stalin imzalamıştı).[183] "Daha önceki İkinci Enternasyonal Kongresi'ne katılan herhangi biri," diyordu *Pravda*'da bir Rus Komünist, "fazlasıyla hayal kırıklığına uğrardı."[184] Daha fazla katılımcı boy göstermeye başlayınca, toplantı cüretkârca kurucu Komintern Kongresi ilan edildi. Troçki yazdığıyla aşırı sevincini göz önüne seriyordu: Komintern Kongresi'nin kapandığı gün (6 Mart), "Çarların ve papazların, yani Moskova'da Kremlin'in eski egemenlerinin, sarayın gri duvarlarının içinde modern insanlığın en devrimci kesiminin temsilcilerinin toplanacağını asla öngörmediklerini biliyoruz," diye yazıyor ve ekliyordu, "dünya tarihinin en önemli olaylarından birinin tanığı ve parçasıyız."[185] Lenin toplantıyı alenen Berlin'de yapmak istemişti ama Alman Sosyal Demokratlar düşmandı.[186] Lenin, Zinoviev'i (biraz Almanca konuşuyordu) bir icra komitesinin başkanı yaptı; aynı komitede Alman ve İsviçre üniversitelerinde eğitim görmüş olan Radek de vardı. Radek, Rosa Luxemburg'a muhalif olmasının öncesinde ondan etkilenmişti ve daha sonra yeniden onun yanında yer alarak Alman Komünist Partisi'nin kuruluşuna yardım etmişti.[187] Delegeler, "burjuva demokrasisi"ni itham eden ve "proletarya diktatörlüğü"nü –bu tam da Alman Sosyal Demokratlarla çatışma noktasıydı– savunan Lenin tezlerini onayladılar. Solda, böylelikle kurumlaşan bu çatlak bir daha asla onarılamayacaktı.[188]

8. Rus Komünist Partisi Kongresi'nin, Komintern toplantısının hemen ardından, 16 Mart akşamı yapılacak kısa oturumla başlaması planlanmıştı. Böylelikle delegeler 1871 Paris Komünü anısına yapılacak törene katılabilecekti. Ancak, Sverdlov Oryol'a yaptığı geziden 8 Mart'ta Moskova'ya yüksek ateşle döndü; sonra da iyileşemedi. Dışarıda soğukta işçilere konuşma yaparken soğuk aldığı ya da fabrikada bir işçinin kafasına ağır bir cisimle vurduğu –Bolşevik döneminin yoksunluk ve baskısının intikamı için– şeklinde çelişen söylentiler dolaşıyordu. Aslında Sverdlov tifüs ve grip nedeniyle ölmüştü.[189] Troçki'ye göre, Lenin 16 Mart'ta Kremlin'deki dairesinden savaş komiserliğine telefon açmıştı: "O gitti, o gitti, o gitti." "Bir süre, karşı tarafın ses-

183 Vatlin, *Komintern*, s. 57 (RGASPI, f. 488, op. 1, d. 13, l. 13-9).

184 "Rozhdenie tret'ego internatsionala", *Pravda*, 7 Mart 1919 (Osinsky).

185 *Pravda*, 6 Mart 1919, yeniden basıldığı kaynak, Troçki, *Piat' let Kominterna*, II: 28-30.

186 Riddell, *Founding the Communist International*, s. 8.

187 Schurer, "Radek and the German Revolution."

188 Delegeler, Troçki'nin kapitalizmin çöküşü ve Komünizmin ilerleyişini hikâye eden manifestosunu da onayladı. *Pervyi Kongress Kominterna*, özellikle s. 250-1 (delege listesi); Riddell, *Founding the Communist International*, özellikle s. 18-9; Carr, *Russian Revolution*, s. 14.

189 Arkadii Vaksberg kafaya alınan darbeden kaynaklı travma tezinin bir türevini öne sürüyor ancak buna Sverdlov'un Yahudiliğinin sebep olduğunu iddia ediyordu. Vaksberg, *Iz ada* (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op.1, d. 2159, l. 36-7.

sizliğini hissederek her ikimiz de ahizeler elimizde öylece kaldık, sonra da kapattık. Söylenecek başka bir şey yoktu."[190]

Sverdlov, Kremlin duvarı yakınında Kızıl Meydan'da yapılan ilk Bolşevik devlet cenaze töreni ile defnedildi. Ölümü Paris Komünü anmasının iptaline ve Parti Kongresi'nin iki gün ertelenmesine neden oldu. Kongre 18 Mart'ta cenazeden sonra, İmparatorluk Senatosu'nun yuvarlak Catherine Salonu'nda (adı Sverdlov'un anısına değiştirilecekti) açıldı. Troçki de yoktu, "aşırı hassas" durum nedeniyle ve Merkez Komite'nin izniyle cepheye dönmüştü. Troçki, Kızıl Ordu delegelerinin de cepheye dönmesini istemişti fakat askerler buna karşı çıktılar ve kendi kararlarını vermelerine izin verildi; çoğu Kongre'de kaldı.[191] Lenin açış konuşmasında "parti bütünlüğü içindeki en önemli örgütçü" olarak Sverdlov'u selamlıyordu. Herkes ayağa kalktı.[192] Sverdlov'un becerisi ama aynı zamanda Kızıl Ordu'nun kurulması sayesinde parti bir önceki yıl yapılan kongreden bu yana iki misli büyümüştü. Katılanlar arasında, davetli misafirler, 301 oy hakkına sahip delege, 102 oy hakkı olmayan delege vardı ve 313.766 parti üyesini temsil ediyorlardı; Sovyet Rusya (220.495) ve Sovyet egemenliği altında olmayan Finlandiya, Litvanya, Letonya, Belarus ve Polonya'dan[193] 500'den fazla katılımcı üzerinde yapılan bir araştırma % 17'sinin Yahudi ve % 63'ünün Rus olduğunu gösteriyordu – bu bulgular algıyı pek de değiştirmeyecekti.[194] Beyazlar ve diğer Bolşevik karşıtları, rejimi "Yahudi" Kızıl Ordu'su (Troçki) olan "Yahudi Bolşevikler" diyerek karalıyordu.[195]

Kongrenin ana gündem maddeleri arasında çarlık subaylarının yaygın biçimde istihdam edilmeleri vardı. Troçki'nin tanımladığı bu çelişkili politi-

---

190 Troçki, 13 Mart 1925, *Fourth International*, 7/11 (1946): 327-30. Lenin, M. T. Yelizarov'un cenazesi için, 11 Mart'ta trenle Petrograd'a gitti ve 14 Mart'ta döndü.

191 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 8: 164.

192 *VIII s"ezd RKP (b)*, 18-23 Marta 1919g., *PSS*, XXXVIII: 127-215 (Lenin Kongre'de on kez müdahalede bulundu). İki yıl sonra, Mart 1921'deki 10. Parti Kongresi'nde Krestinsky Sverdlov'un önemini hatırlatan bir konuşma yaparken tüm delegeler ayağa kalktı. *X s"ezd* [1921], s. 267-70; *X s"ezd* [1933], s. 499-504.

193 Sovyet Rusya'da, yaklaşık kırk eyalet parti teşkilatında örgütlenmiş 8 bin kadar parti komitesi vardı ve toplam üye sayısı 220.495 idi. Kızıl Ordu içindeki parti örgütü de, ayrıca 29.706 üyesi olduğu iddiasındaydı. Finlandiya, Litvanya, Letonya, Belarus ve Polonya parti örgütlerinin 63.565 üyesi olduğu söyleniyordu. *VIII s"ezd RKP (b)* [1959], s. 274. Aynı zamanda bkz. *Istoriia grazhdanskoi voiny*, III: 312-3 (Stasova).

194 Ek olarak, % 7'si Letonyalı, % 4'ü Ukraynalı ve % 3'ü Polonyalı idi, *VIII s"ezd RKP (b)* [1959], s. 451. Bu rakamlar 1920 9. Parti Kongresi'nde pek değişmeyecekti; sadece, 500'den fazla katılımcı arasında, Rusların oranı % 70'e yükselmiş ve Yahudilerin oranı % 14,5'e düşmüştü: *IX s"ezd RKP (b)*, s. 551. Yahudi meselesi konusunda bkz. Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 99-114.

195 *The Times*, Londra (5 Mart 1919), Yahudilerin kilit pozisyonların % 75'ini elinde bulundurduğunu iddia ediyordu. Medvedev, *Let History Judge*, s. 560; Troçki, *History of the Russian Revolution*, I: 225-6.

kayı, yokluğunda Lenin savunmak zorunda kaldı. Tartışma uzadı ve kızıştı (20-21 Mart).[196] Lenin konuyu açılış gününde izah etmişti. 18 Mart'ta, "Askerî örgütlenme tamamıyla yeni ve daha önce teorik olarak dahi ortaya atılmadı," demiş ve Bolşeviklerin deneyim kazanmakta olduğunu "silahlı savunma olmadan sosyalist cumhuriyetin yaşayamayacağını" eklemişti.[197] Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın düzenli, disiplinli bir orduya ve bilgi sahibi askerî uzmanlara gereksinimi vardı. Lenin, sınıf ideolojilerini paylaştığı ancak kendisinden çok daha az esnekliğe sahip bir salon dolusu komünisti etkileyeceğini biliyordu. Bu sebeple, Bolşevik lider bir kişiye kongreye rapor sunması için talimat verdi; cephedeki durumu açıklamak için "endişe verici [*grozno*]" sözcüğünü kullanacak ve tüm salondan görülecek büyük renkli bir harita üzerinde gösterecek ve gayriresmi partizan savaşı taktiklerini suçlayacaktı.[198] Ne olursa olsun, sonuçta tartışma Kızıl saflara kabul edilmiş eski çarlık subaylarının ihanetleri üzerineydi (on binlerce hizmet eden görevli arasında bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda vaka).[199]

Bunun dışında, Troçki eski çarlık yetkililerinin kullanılmasına dair çeşitli savunmalar yayınlamıştı fakat katı akıl yürütmeleri nedeniyle siyasal anlamda sağır bir duvara çarpıyor ve ayrıca muhalifleri öfkelendiriyordu. ("Peki bana on tümen komutanı, elli alay komutanı, iki ordu komutanı ve bir cephe komutanı bulabilir misiniz? – bugün? Hepsi Komünist olacak?")[200] Troçki kongrenin hemen öncesinde askerî politikayı savunan "tezler" de yayınlamıştı ve şimdi bunları savunma yükü Grigory Sokolnikov'un omuzlarındaydı; Sol Komünist Vladimir Smirnov karşı iddiaları dillendirdi.[201] Sokolnikov tehlikenin eski çarlık görevlilerinde değil köylülükte olduğunu öne sürmek istedi. "Askerî muhalefet" adıyla anılan karşıtlar,

---

196 Toplantı tutanaklarının bir versiyonu üç kez yayınlandı (1919, 1933, 1959) fakat hiçbiri tam değildi; hepsi 20-21 Mart tarihli özel askerî oturumu dışarıda bırakıyordu. Ancak Lenin'in 21 Mart gizli oturumunda yaptığı konuşma yayınlanmıştı (*Leninskii sbornik*, XXXVII: 135-40). Stalin'in konuşmasından bazı bölümler daha sonra yayınlandı (*Sochineniia*, IV: 249-50). Aynı zamanda bkz. Benvenuti, *Bolsheviks and the Red Army*, s. 106. Askerî tartışmalar nihayet glasnost sırasında yayınlandı: *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 9: 134-90, no. 10: 171-89, no.11: 144-78.

197 *PSS*, XXXVIII: 137-8.

198 Aralov, *Lenin vel nas k pobede*, s. 96-7. Aralov, Devrimci Askerî Konsey üyesiydi.

199 Troçki, kongrenin hemen öncesinde, çarlık subaylarının ihanetine ilişkin söylenti yağmuru altında, Kızıl saflarda en az 30 bin eski çarlık subayının hizmet ettiğini ve bu nedenle de ihanet vakalarının çok küçük bir oranda olduğundan Lenin'i haberdar ettiğini yazıyordu. Söylendiğine göre Lenin şaşkınlığını ifade etmişti. (Şaşırmış gibi de yapmış olabilirdi). Deutscher, *Prophet Armed*, s. 429-30. Lenin, *Sobranie sochinenii* [1920-26], XVI: 73.

200 Trotskii, *Sochineniia*, XVII/i: 362.

201 *Pravda* ve *Izvestiia*, 25 Şubat 1919, yeniden basım, *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no 9: 175-81. Askerî muhalefette, Georgy Safarov (Voldin), Georgy "Yuri" Pyatakov, Andrei Bubnov, Emelyan Yaroslavsky, V. G. Sorin, Voroshilov, Sergei Minin, Filippr Goloshchyočkin, Aleksandr Myasnikov, N. G. Tolmachëv, R. S. Samoilova (Zemlyachks) ve başkaları yer alıyordu.

komuta pozisyonundaki eski çarlık subaylarının yerine geçebilecek –Voroshilov dışında– çok az proleter ismi verebildiler ve bunun yerine, Kızıl Ordu içinde komiserlerin ve Komünist Parti'nin rolünü güçlendirmeyi önerdiler; Troçki, Sokolnikov aracılığıyla, bunu kabul edecekti. Dolayısıyla politika meselesi, incelikle, güçlü komiserlerin sadece daha fazla siyasal denetim anlamına mı geleceği yoksa Smirnov'un dediği gibi "orduların yönetilmesinde daha büyük pay sahibi olmaya" mı işaret ettiği sorusuna dönüştürüldü.[202] Anlaşmazlık alanının daralmasına rağmen, ilkeler üzerine ateşli konuşmalar ("askerî uzman" kullanımının lehine ya da aleyhine) oturumlara egemen olmaya devam etti.[203]

Stalin, Tsaritsyn'e dair eleştirilerin Voroshilov'un sırtına yüklenmesine izin verdi ve sonra söz alarak, Avrupa'nın gerçek ordulara sahip olduğunu ve "onlara ancak disiplinli ordularla direnilebileceğini" ve aynı zamanda "siyasal departmanı güçlü, bilinçli bir ordu" gerektiğini öne sürdü. Daha kısa bir süre önce, Ağustos 1917'de Moskova Devlet Konferansı'nda Rusya'yı harap halinden kurtaracak olanın "sadece çelik disiplinle kaynaşmış bir ordu" olabileceğinde ısrar ederek alkış alan Kornilov'dan başkası değildi.[204] Sonra Stalin köylülüğe karşı düşmanca bir tutum takınarak, "söylemeliyim ki orduda çoğunluğu teşkil eden işçi olmayan unsurlar, köylüler, sosyalizm için savaşmayacaklardır, savaşmazlar! Gönüllü olarak savaşmazlar," diyerek devam etti.[205] Disiplini vurgulayarak ve köylüleri yok sayarak, Troçki'ye yakın bir tutum takınıyordu. Ancak Stalin ismen onu anmadı.[206]

Lenin 21 Mart 1919'da tekrar söz aldı. Görgü tanıklarından biri, "bazen izleyicilere doğru birkaç adım atıyor sonra geri geliyordu, zaman zaman masada duran notlarına bakıyordu. En önemli noktayı vurgularken ya da askerî muhalefetin tutumunun kabul edilemezliğini ifade ederken elini kaldırıyordu."[207] Lenin, "Stalin Tsaritsyn'de insanların vurulmasını sağladığında bunun bir hata olduğunu düşünmüştüm," diyerek itirafta bulunuyor-

---

202 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no 8: 171-3.

203 Bazıları genç Kızıl komutanların çözüm getireceğini söylüyordu ama Tsaritsyn'den Sergei Minin, "Beyaz Denetimciliğin" –Kızılların hizmetindeki eski çarlık subayları– genç proleter komutanların yükselmesinin önünü tıkadığını söyleyerek buna yanıt verdi. Moskova'daki Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi'nin üyesi olan Semyon Aralov, tam tersini savunuyordu: "Hangi alanda olursa olsun, tedarik, teknoloji, iletişim, ağır silahlar; askerî uzmanlara ihtiyacımız var ve buna sahip değiliz." *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 9: 153, 1989, no. 10: 183-9, 1989, no. 11: 156-9, 159-66; Danilevskii, *V. I. Lenin i voprosy voennogo stroitel'stva*, s. 76.

204 Pokrovskii ve Iakovlev, *Gusdarstvennoe soveshchanie*, s. 61-6.

205 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 11: 162-4.

206 Köylülüğün, çıkarlarını güvence altına alır almaz, ihanet edeceğine Troçki de inanıyordu. Meyer, *Leninism*, s. 142. Rus Sosyal Demokratlarının neredeyse tamamının köylülüğe düşmanlık beslemeleri konusunda bkz. Deutscher, *Unfinished Revolution*, s. 17.

207 Aralov, *Lenin vel nas k pobede*, s. 101-2.

du. Bu anlamlı bir ifadeydi – bir suç değil hata.[208] Ama şimdi, daha fazla bilgi sahibi olduktan sonra, Lenin, Stalin'in Tsaritsyn infazlarını hatalı bulmuyordu. Yine de, savaş komiserliğinin Voroshilov'a eziyet ettiği yönündeki Stalin'in imalarını Lenin reddetti ve Stalin'in himayesindeki Voroshilov'u ismen eleştirdi: "Yoldaş Voroshilov eski partizan savaşından [*partizanshchina*] vazgeçmeyi reddettiği için suçlu."[209] Lenin'in saldırısı "askerî muhalefetin" savunmasını dağıttı ve belki de oylama düğümünü çözdü. 21 Mart'ta Merkez Komite tezine (Troçki'nin hazırladığı ve Lenin'in desteklediği) 174, askerî muhalefet tezine 95 oy çıktı, üç çekimser vardı.[210] Oylamadan sonra, zafer kesinleşince, Lenin beş kişilik bir uzlaşma komitesi kurdu –3 kazanan taraftan, 2 kaybeden taraftan– ve bu komite 23 Mart'ta Troçki'nin tezlerinden bazı bölümlerin çıkarılmasını onayladı.[211]

Stalin Lenin ile aynı yönde oy kullandı.[212] Stalin aynı zamanda Troçki'ye tezlerinin onaylandığını haber veren telgrafı da (22-23 Mart) imzaladı, bu şüphesiz Lenin'in ikisini uzlaştırma çabalarının göstergesiydi.[213] Bu uzlaşma, Nizhny Novgorod'dan bir parti yetkilisi olan Lazar Kaganovich'in yerel gazeteye yazdığı ve *Pravda*'da özetlenen makalesiyle önceden duyurulmuştu. Makalede, askerî uzmanların eleştirilmesine karşı çıkılıyor ancak onlara "fazla bel bağlanmaması" konusunda uyarı yapılıyor ve parti tarafından yakından izlenmesi öneriliyordu.[214] Başlangıçta Troçki hayranı olan Kaganovich kısa süre sonra Stalin'in en önemli yardımcılarından biri olacaktı.

Askerî anlaşmazlık kongrede diğer bir önemli konuyu perdeledi: Yakıt ve yiyecek yokluğunu. Muhalifler Bolşevizmin haydutluk olduğunu söyleyerek ve "sefalet ve açlık sosyalizmi" diye tanımlayarak dalga geçiyorlardı. Çeka konseyine henüz seçilmiş olan Suren Martirosyan (Varlaam Avanesov adıyla bilinir) delegelere, "artık geniş kitleler... bizden ekmekle ilgili ajitasyon

208 Ağustos 1919'da Lenin, Türkistan cephesi komutanı Mikhail Frunze'ye, "eğer petrolü ateşe verirlerse tüm Kazakları öldürün," talimatı vermişti. Pipes, *Unknown Lenin*, s. 69. Lenin'in sertliği konusunda, aynı zamanda bkz. *Proletarskaia revoliutsiia*, 1924, no. 3: 168-9; Pipes, *Unknown Lenin*, s. 50.

209 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no.11: 170; *Leninskii sbornik*, XXX: 138-9.

210 Danilevskii, *V. I. Lenin i voprosy voennogo stroitel'stva*, s. 88. Troçki/Sokolnikov yaklaşımını destekleyen bazı delegeler Grigory Yevdokimov'un konuşmasından sonra dışarı çıktı.

211 *VIII s"ezd RKP (b)*, s. 273, 339-40, 412-23.

212 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 9: 173.

213 Kongre konuşmasında Troçki'yi eleştiren Zinoviev'di –kendi profilini yükseltmesinde kullanabileceği büyük ve davetkâr bir hedefti– ve şimdi de ona telgraf çekerek askerî muhalefete tavizler verildiğini bildiriyor, bunu bir "uyarı" kabul etmesini istiyordu. 29 Mart 1919'da, nezaret ettiği bir Leningrad parti örgütü toplantısında yaptığı konuşmada Zinoviev, orduda partinin daha büyük bir role sahip olması gerektiği zira "askerî uzmanlara" güvenilemeyeceği mesajını Troçki'nin hazmetmesi gerektiğini söylüyordu. *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 8: 185-98 (192-5'te).

214 *Pravda*, 1 Mart 1919; Benvenuti, *Bolsheviks and the Red Army*, s. 72-4.

yapmamızı değil ekmek bulmamızı istiyorlar," diyordu.[215] Radikal biçimde daralan bir ekonomiden sökülüp alınan yiyecek genellikle iki "ordu"ya gidiyordu: Sahadakiler ve masa başındakiler.[216] Karneler, sınıf bazında, belli miktarda yiyecek hakkı taahhüt ediyordu fakat karşılığı genellikle bulunmuyordu. Bolşevik yiyecek komiserliği, 1916-1917'de çarlık devletinin temin ettiği yiyecek miktarına ulaşamadı.[217] Devlet yetkilileri daha fazla yiyecek temin etse de harabeye dönen demiryolları ile şehirlere nakliyat imkânsızdı, gönderilen tahılın yüklenmesi için yeterli personel yoktu ve çok az sayıda faal değirmen mevcuttu. Aynı zamanda, devlet adına el konulan tahılın yüzde sekseni karaborsada pazarlıkla satılıyordu.[218] Moskova'nın Büyük Savaş sırasında 2 milyona yükselen nüfusu, varlığını sürdürebilmek için göç eden nüfus nedeniyle 1 milyonun altına düştü.[219] Buna rağmen şehirlerdeki yiyecek kıtlığı sürdü.[220] Geriye kalan şehir sakinlerinin, şehri bloke eden birlikleri aşarak kırsal alana gidip yiyecek satın alıp getirmekten başka çaresi yoktu ve bu girişim "çantacılık" adıyla biliniyordu (Moskova Rumyantsev Müzesi'nde memur olan –daha sonra da Lenin Kütüphanesi'nde– tarihçi Yuri Gothier, 1919 yılında bir dizi konferans için gittiği Tver'den döndüğünde günlüğüne "seyahatin bilançosu 13,5 kilo tereyağı" diye yazmıştı.)[221]

Yasadışı küçük ölçekli özel ticaret ülkeyi ayakta tutuyordu fakat bürokratların görevlerini kendi çıkarları için kullanmaları da tersine bir etki yapıyordu. Merkez Komite üyesi olan Viktor Nogin, Kongre delegelerinin dikkatini "bazı parti mensuplarının içine düştüğü ayyaşlık, ahlâksızlık, yozlaşma, hırsızlık ve sorumsuz davranışlarıyla ilgili, insanın tüylerini diken diken eden korkunç gerçeklere" çekmeye çalıştı.[222] Kongre, devlet kontrolü için yeni bir komiserlik izni verdi (işçi ve köylü müfettişliği olarak isimlendirildi); Kong-

---

215 *VIII s"ezd RKP (b)* [1959], s. 177. Yiyecek kıtlığı konusunda aynı zamanda bkz. Brovkin, "Workers' Unrest."

216 Ordu'nun aldığı pay (tüm unun % 25'i, hayvan yeminin % 40'ı) konusunda bkz. Osinskii, "Glavnyi nedostatok", s. 236.

217 *Piat' let vlasti Sovetov*, s. 377; Malle, *Economic Organization of War Communism*, s. 407, 425.

218 Scheibert, *Lenin an der Macht*.

219 *Krasnaia Moskova*, s. 54. Geçici Hükümetin başlattığı karneye bağlama uygulaması sınıf temeline oturtuldu: Ağır fiziksel işlerde çalışan işçiler en üst kategoriydi, onları fiziksel işlerde çalışmayan işçiler (bu kategoriye subaylar da dahildi) takip ediyordu. Son sırada emek dışı unsurlar ya da sömürgeciler, başkalarının emeği üzerinden geçinenler (örneğin burjuvazi) vardı. Son kategori sayıca azdı fakat simgesel anlamda çarpıcıydı. Bireyler kategorilerini yükseltebilmek için gizlice işbirliği yapıyorlardı. İç savaş henüz bitmeden "sınıfsal karne" uygulaması yerini "emeğe göre karne" uygulamasına ya da alıcının son dönemdeki emek performansının ölçüt alınmasına bıraktı.

220 Borrero, *Hungry Moscow*. Hükümetin tekel ilan etmediği yegâne temel mahsul patatesti (1919 sonu itibarıyla).

221 Emmons, *Time of Troubles*, s. 237 (31 Ocak 1919), s. 392 (6 Aralık 1920).

222 *VIII s"ezd RKP (b)* [1933], s. 170.

re'den birkaç hafta sonra, milliyetler komiserliğinin yanı sıra bu komiserliğe de Stalin atandı ve merkezi ve yerel devlet yönetimini denetlemek üzere geniş tahkikat yetkileriyle donatıldı.

Partinin en üst statüye sahip organı Kongre, partinin Kongreler arasındaki yürütmesi olan yeni bir Merkez Komite de seçti. Yeni Merkez Komite on dokuz üyeden –Lenin'in adı en başa yazılmış ve diğerleri alfabetik biçimde sıralanmıştı– oluşuyordu ve sekiz yedek üye vardı. Kongre yeni bir parti tüzüğü belirledi (bu tüzük 1961 yılına kadar geçerliliğini korudu). Troçki'nin Merkez Komite'de yer almasının aleyhine tamı tamına elli oy çıktı ve bu rakam, diğer adayların aldığı aleyhte oyların katbekat üzerindeydi.[223] En yakınındaki sadık adamlarından Adolf Joffe yeniden seçilemedi (ve bir daha hiçbir zaman Merkez Komite'de olmayacaktı). Troçki bir paratoner gibiydi ve buyurgan idareciliğine duyulan düşmanlık salondaki delegelerden çok daha fazlasına uzanıyor, önemli parti örgütlerindeki tartışmalarda beklenmedik bir anda ortaya çıkabiliyordu.[224]

Kongre, yakın zamanda kurulmuş daha geniş kapsamlı bir "örgüt büro"nun (orgbüro) yanı sıra, küçük bir "politik büro" (politbüro) ve parti sekreterliğinin mevcudiyetine resmiyet kazandırdı. Lenin'in de izah ettiği gibi, "orgbüro güçleri [personel] dağıtırken, politbüro politikalara karar veriyordu."[225] Politbüronun beş oy verme hakkına sahip üyesi –Lenin, Troçki, Stalin, Lev Kamenev, Nikolai Krestinsky– ve üç yedek üyesi (oy verme yetkisi olmayan) –Zinoviev, Kalinin, Bukharin– vardı.[226] Krestinsky parti sekreteri olarak Sverdlov'un yerini almıştı. Bu arada, Sverdlov'un yangına dayanıklı kasası Kremlin komutanlığı deposuna kilitli olarak teslim edilmişti. İçinde 108.525 ruble tutarında altın para, altın eşyalar, kıymetli mücevherler (toplam 705 kalem) ayrıca, adeta Bolşeviklerin Beyazlardan kaçmak zorunda kalma ihtimalinden korktuklarını gösteren, biri Sverdlov'un adına olmak üzere, dokuz pasaport vardı.[227]

---

223 *Istoriia grazhdanskoi voiny*, IV: 46.

224 Francesco Benvenuti Troçki'ye yönelik husumetin derinliğini ve yaygınlığını, "Sovyet silahlı kuvvetlerinin yaratılmasına yaptığı katkıların karşılığı olarak Troçki, birçok partili yoldaşının güvensizlik ve nefretiyle ödüllendirilmiştir," diyerek tespit ediyordu. Benvenuti, *Bolsheviks and the Red Army*, s. 216.

225 Schapiro, *Communist Party* (atıfta bulunduğu kaynak, Lenin, *Sochineniia*, XXV: 112).

226 Politik büro zaten 1918 Aralık ayından beri faaliyetteydi; Örgütsel büronun faaliyet başlangıç tarihi ise Ocak 1919 idi. Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, VI: 284, 319, 328, 435, 577, 588.

227 Sverdlov'un 1935 yılına kadar açılmayan kasası, usulünce Stalin'e rapor edilmişti: "'Kuda khotel bezhat' Sverdlov?," *Istochnik*, 1994, no. 1: 3-4. 1919 yılında Bolşeviklerin, her an kaçma ihtimallerine uygun olarak, yurtdışına para ve altın transfer ettikleri söylentileri çıkmıştı. Stasova, *Stranitsy zhizny i bor'by*, s. 103. Boris Bazhanov, iç savaş sırasında el konulan değerli taşların her ihtimale karşı biriktirildiğini, Sverdlov'un dul karısı Klavdiya Novgorodtseva'nın kilit altında tutulan mücevherlerden sorumlu kişilerden biri olduğunu ve bu mücevherler arasında

Tüm Versailles kakofonisi sürecinde, dünya başkahramanların –Fransa, Britanya ve Birleşik Devletler– elinden kayıp gidecek şekilde değişiyordu ve değişmeye de devam edecekti. 1919 yılıyla birlikte, savaşın tetiklediği enflasyon orta sınıfın tüm tasarruflarını silip süpürürken, birçoklarını evdeki mobilyalarını, piyanolarını, un ya da patates çuvallarıyla takas etmeye zorladı. Savaş gazileri bile lokanta önlerinde artıklar için dolaşıyorlardı. Berlin'de, Orta Avrupa'nın diğer onlarca şehrinde kurulan "konseyler" (sovyetler) esas olarak düzenin yeniden tesisini, yiyecek ve su dağıtımını hedefliyordu ancak havada devrim kokusu da vardı.[228] Halkın tek hayali boş midelerine bir şeyler indirmek değil, ama aynı zamanda militarizmin, savaşın, polis jopunun ve siyasal baskının, refah ve yoksulluğun vardığı tiksindirici ekstremlerin son bulmasıydı. Alman Komünist Partisi, Çarlık Rusyası'nda doğmuş Polonyalı Yahudi devrimci Rosa Luxemburg'un önderlik ettiği Spartakist hareketin devamı olarak, Aralık 1918'de kuruldu.[229] Rosa Luxemburg Almanya'nın Breslau Hapishanesi'nden, salıverilmeden hemen önce, Lenin ve Bolşevizm'i eleştirirken şöyle yazıyordu: "Sadece hükümet yandaşlarına ya da parti üyelerine –sayıları kaç olursa olsun– özgürlük, asla özgürlük değildir. Özgürlük her zaman ve yalnızca, farklı düşünenlerin özgürlüğüdür."[230] Fakat Luxemburg, daha büyük bir şevkle, Alman Sosyal Demokrat reformizminin peşini kovaladı.[231] Özgürlüğe söylemsel bağlılığının, Sosyalist devrimin sonucu olarak pratikte nasıl işleyeceğini gösterme fırsatını hiçbir zaman bulamadı. Alman komünistlerinin birleştirdiği işçi eylemleri, Ocak 1919'da genel greve dönüştü –beş yüz bin kişi Berlin'e yürüdü– ve sonrasında da sert tedbirlerin yolunu açan tartışmalı bir silahlı kalkışmaya dönüştü. Silahlı ayaklanmaya önayak olan Karl Liebknecht ve karşı çıkan Rosa Luxemburg katledildiler. Bu, 1917 yılında katledilmeyen Lenin ve Troçki'nin durumunu hatırlatıyor. Önde gelen bu iki komünisti infaz edenler, kayzer-sonrası güçsüz hükümetin solculara karşı göreve çağırdığı, Freikorps olarak bilinen ve cepheden dönen askerlerin oluşturduğu sağ kanat milliyetçi milislerdi. Toplamda yüz kişi öldürülmüştü; ölen Freikorps mensubu sayısı ise 17 idi.

Münih'te ise, bu durumun tersine, Yahudi kökenli Alman gazeteci Kurt Eisner yeni yerel konseyleri/sovyetleri Kerensky tarzı bir parlamentarizm

---

Devlet Elmas Fonu'ndan alındığı belli olan büyük elmasların bulunduğunu, iddia ediyordu. Bazhanov, *Vospominaniia* [1990], s. 96.

228 Carsten, *Revolution in Central Europe*.

229 Nettl, *Rosa Luxemburg*.

230 Luxemburg, *Die russische Revolution*, s. 109.

231 Weits, *Creating German Communism*, s. 93.

ile bağdaştırmayı denedi ancak o da başarısız oldu. Bunun yerine, 7 Nisan 1919'da, Sosyal Demokratlardan kopan ve anarşist grupların katıldığı yeni bir parti Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etti. Altı gün sonra Alman Komünistler yönetimi devralarak, hapishaneleri boşalttı, bir Kızıl Ordu kurmaya girişti (işsizleri askere alarak) ve Moskova'ya zafer telgrafları gönderildi. 27 Nisan'da Lenin tebrik ve öneriler ile yanıt verdi: "İşçiler silahlandırıldı mı? Burjuvazi silahsızlandırıldı mı?... Kapitalist fabrikalara, Münih'deki servete, kapitalist çiftliklere ve çevresine el konuldu mu? Küçük köylülerin ipotek ve kira ödemeleri iptal edildi mi? Tüm kâğıt stoklarına ve matbaalara el konuldu mu? Tüm bankaları devraldınız mı? Burjuva saflarından kişileri rehin aldınız mı?"[232] Fakat çok hızlı bir şekilde, 1 Mayıs 1919'dan başlayarak, 30 bin Freikorps mensubu ve 9 bin Alman askeri Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'ni yıktı.[233] Sert çatışmalarda binden fazla solcu öldürüldü. (Eisner azılı bir sağ kanat mensubu tarafından katledildi.) Bolşevik tarzı aşırı sol bir devrim yerine, Almanya Weimar'da Kurucu Meclis topladı (Şubat-Ağustos 1919) ve merkez-sol bir parlamenter cumhuriyet ortaya çıktı. Anti-liberal sağcı güçler seferberliklerini sürdürüyorlardı.[234]

Her ne kadar savaştan sözde muzaffer çıksa da, askere alınan 5 milyon kişinin 700 binini kaybeden ve bütçesi 12 milyar lira açık veren, benzer bir senaryonun gözlendiği İtalya'da kitlesel grevler, fabrika işgalleri yaşanırken, kuzey şehirlerinde yaşanan bazı vakalarda siyasi kontrol de ele geçirildi. Bu durum, sağın yeni gelişmekte olan ve faşizm diye adlandırılan hareketinin ivme kazanmasına yol açtı – sosyalist tehdide karşı milleti savunmak üzere sıkı dokunmuş bir mücadele birliği. Ciddi bölgesel budanmalardan arda kalan Macaristan'da, 21 Mart 1919'da, daha önce Rusya'da savaş esiri olarak bulunan ve Lenin ile tanışan Komünist Béla Kun [Kohn] önderliğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Kun ve Macar partisinin çekirdek kadroları daha birkaç ay önce bir Moskova otelinde bir araya getirilmişlerdi fakat Macaristan'a döner dönmez Kun ve diğer liderler hapse atıldı. Macaristan'ın Sosyal Demokratları, 1918-öncesi imparatorluk sınırlarına yeniden dönebilmek için Rusya'dan askerî yardım alma umuduyla Komünistlerle birleşme kararı aldılar. Bir gözlemci, Kun "hapishane hücresinden doğrudan bakanlık makamına yükseldi," diye yazıyordu. "Hapiste fena halde dövülmüştü, aldığı darbelerin izlerini yüzünde taşıyordu ve intikam hırsıyla yanıp tutuşuyordu."[235] Lenin Macar devrimini selamladı ve 1919 1 Ma-

232 *Pravda*, 22 Nisan 1930.

233 Mitchell, *Revolution in Bavaria*; Waite, *Vanguard of Nasizm*.

234 Weitz, *Weimar Germany*; Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 15.

235 Hoover Institution Archives, Thomas T. C. Gregory Belgeleri, kutu 2: Macar Siyasi Dosyası, cilt 1: Alonzo Taylor'dan Herbert Hoover'e, 26 Mart 1919.

yıs'ında Bolşevikler, "yıl bitmeden tüm Avrupa Sovyet olacak" sözünü verdiler.[236] Budapeşte hükümeti bir kararnameler kargaşası içinde, sanayi, ticari kurum, konut, ulaşım, banka ve kırk hektardan büyük toprakları devletleştirdi ya da kamulaştırdı. Kiliseler ve papazlar, köşkler ve seçkinler saldırıya maruz kaldılar. Komünistlerin, Mátyás Rákosi komutasında oluşturdukları Kızıl Muhafızlar polis ve jandarmayla birleşti ve Kun Viyana'da bir darbe girişiminde bulundu (paralı askerleri Avusturya parlamentosunu ateşe vermeyi başardılar). Ancak Kun, Moskova ve Kızıl Ordu askerleriyle resmi bir ittifak arayışına girdiğinde, Troçki böyle bir tahsisatın mümkün olmadığı yanıtını verdi.[237] Bu durumu önemsemedi: Kun Kızıl Muhafızlarla Çekoslovakya'yı fethederek Slovakya üzerinde ve Romanya'yı fethederek Transilvanya üzerinde yeniden hak iddia edecekti. Yabancı bir muhabirin kaydettiği gibi, "[Kun] kalabalıklara hitap yeteneği sayesinde halkı her seferinde harekete geçirebiliyordu."[238] Ancak "devrimci saldırı" başarısızlıkla sonuçlandı ve Komünistler 1 Ağustos 1919'da çekildiler. Kun Viyana'ya kaçtı. 133 günlük Komünist cumhuriyet sona erdi. (Kaçmadan hemen önce Kun, "en insanlık dışı ve en acımasız burjuva diktatörlüğü ile bu proletaryanın devrimci olması mümkün olur," diye yakınıyordu.) 3-4 Ağustos'ta Romanya kuvvetleri Budapeşte'ye girdi. Tuğamiral Miklós Horthy, bir kara ülkesi olan Macaristan'da (tıpkı Sibirya'daki "Amiral" Kolchak gibi) Milli Ordu kurdu ve bu ordunun birlikleri solculara ve Yahudilere karşı estirdikleri Beyaz Terör ile en az 6 bin kişiyi acımasızca öldürdüler. Geri çekilirken Romenler, şekerden una, lokomotiften daktiloya her şeyi alıp götürdüğünden, bir süre sonra Horthy kendisini "Macaristan Kral Naibi" ilan etti ve bir sağ-kanat diktatörlük kurdu.[239]

1919 Beyaz saldırısı - Troçki'nin düşüşü ve yükselişi

Rusya'nın sözde düzen kuvvetleri, Beyazların doğu, güney ve kuzeybatıdaki üç farklı ordusuyla üstünkörü bir mücadele sürdürüyorlardı. Tıpkı Bolşevikler gibi (ya da öncesindeki *okhranka* gibi), Beyazlar da gizli ajanlar –göçmenler, aktörler, demiryolu çalışanları, ebeler– kullanarak mevcut siyasal iklime dair raporlar hazırlamak üzere "istihbarat departmanları" kurdu-

---

236 Degras, *The Communist International*, I: 52.

237 Kun'un 2 Şubat ve 19 Nisan 1919 tarihli telgrafları: RGASPI, f. 17, op. 109, d. 46, I. 1-2; Troçki'nin Kh. G. Rakovski, N. I. Podvoiski ve V. A. Antonov-Ovseenko'ya mesajı: RGASPI, f. 325, op. 1, d. 404, I. 86 (18 Nisan 1919); Lenin'in S. I. Aralov ve J. Vācietis'e telgrafları: I. 92 (21 Nisan 1919); J. Vacietis ve I. Aralov'un V. A. Antonov-Ovseenko'ya telgrafları, op. 109, d. 46, I. 3-5 (23 Nisan 1919).

238 Mitchell, *1919: Red Mirage*, s. 221 (alıntılandığı kaynak, *Manchester Guardian* muhabiri).

239 Tokés, Béla Kun; Janos ve Slottman, *Revolution in Perspective*.

lar fakat elde ettikleri bilgileri etkin biçimde kullanamadılar.[240] Beyaz siyasal aktivistlerden biri, "toplumsal sorunları hem anlamıyorlardı hem de ilgi göstermiyorlardı," diyerek yakınıyordu. "Tüm ilgileri askerî güç üzerineydi ve tüm umutları askerî zafere odaklıydı."[241] Beyazlar, "Tek ve Bölünmez Rusya" sloganı altında, topraklarında faaliyet gösterdikleri milli azınlıkların isteklerini onaylamayı reddediyor ve Ukraynalı ya da başka Bolşevik karşıtı güçlerle ittifaka olanak tanımıyorlardı.[242] Denikin'in ordusu ve özellikle de Ukraynalı Bolşevik karşıtı askerî birliklerin faili olduğu anti-Semit zulüm, Beyaz hareketin alametifarikası idi.[243] 1918-1920 arasında, sadece Ukrayna'da gerçekleşen 1.500 kıyım 125 bin Yahudi'nin ölümüyle sonuçlandı. Bu Yahudiler "yollarda, tarlalarda, trenlerde öldürüldüler; bazen tüm aile yok ediliyordu ve geride başlarına geleni kaleme alacak kimse de kalmıyordu."[244] Beyazlar, Britanyalı ve Fransız patronlarına karşı tepeden bakan bir tarzda davranıyorlardı ve Almanya'ya düşmanlıkları asla azalmadı.[245] Ayrıca, Beyazlar merkezin dışında 8 bin kilometrelik bir dairede –Urallar'dan Sibirya'ya, güney steplerinden Petrograd'a kadar– kesintili bir dağılımdaydılar ve bu da çok büyük lojistik ve iletişimsel engeller doğuruyordu. İki ana cephe, Denikin'in güney cephesi ve Kolchak'ın doğu cephesi asla kavuşamadı.[246] Denikin ve Kolchak hiç karşılaşmadılar.

Ne olursa olsun, birlikten, ittifaklardan, halk desteğinden yoksun olmalarına rağmen Beyazlar, 1919 yılında, Moskova merkezindeki Bolşevik hâkimiyetini tehdit eden bir saldırı başlattılar.[247] Saldırı üç ayrı aşamada gerçekleşti: 1919 baharında doğudan Moskova yönünde Kolchak'ın saldırısı; ilkbahar-yaz 1919'da yine Moskova yönünde güneyden Denikin'in saldırısı; 1919 sonbaharında Petrograd yönünde kuzeyden Yudenich'in saldırısı. Her bir girişim, bir öncekinin tükenmesinin ardından başlatıldı.

---

240 Bortnevskii, "White Intelligence and Counter-Intelligence"; Kenez, *Civil War in South Russia*, I. 65-78; Holquist, "Anti-Soviet Svodki."

241 Bortnevskii, "White Administration", s. 360 (atıfta bulunduğu kaynak, N. M. Melnikov, "Pochemu belye na Iuge Rossiin e pobedili krasnykh?," 29, N. M. Melnikov Koleksiyonu, Bakhmetev Archives, Columbia Üniversitesi.

242 Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 275-81.

243 Baron, *The Russian Jew*, s. 219.

244 Alıntı ve istatistikler, Budnitskii, *Rossiiskie evrei mezhdukrasnymi*, s. 275-6. Anti-Semitizm, hem taraftar çekerek (özellikle Ukrayna'da) hem de iterek iki yönlü işliyordu. Kenez, "The Ideology of the White Movement", s. 83.

245 Kenez, *Civil War in South Russia*, I: 281-4; Filat'ev, *Katastrofa Belogo dvizheniia*, s. 144.

246 Denikin ile Kolchak arasındaki haberleşmenin süresi bir ayı bulabiliyordu. Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, V: 85-90.

247 Kenez, *Civil War in South Russia*, II: xiii. Eski çarlık diplomatları hâlâ Müttefik başkentlerinde ikamet ediyorlardı –Sergei Sazanov (Paris), Boris Bakhmeteff (Washington), Vasily Maklakov (Londra)– ve Bolşevik karşıtlarını beceriksiz buldukları halde, Geçici Hükümet'in eski hesaplarından Beyaz ordulara kaynak aktarıyorlardı.

Kolchak yaklaşık 100 bin kişiye komuta ediyordu ve amiralin kara operasyonlarına aşinalığı olmadığı halde, kuvvetleri batıya doğru ilerlemeyi başardı, Mart 1919'da Kızılları şaşırtarak Ufa'yı ele geçirdi, Bolşeviklerin Doğu hattını kesti ve Orta Volga'daki Kazan ve Samara'yı tehdit eder hale geldi. (Troçki'nin 8. Parti Kongresi'nden ayrılıp cepheye dönmek için izin istemesi bu yüzdendi.) Kolchak'ın ilerleyişi Mayıs 1919'da durduruldu. Ancak bunu mümkün kılan, disiplini yeniden tesis eden ve bir karşı-saldırıyı yöneten, değirmen işçiliğinden komutanlığa yükselmiş otuz dört yaşındaki Mikhail Frunze oldu.[248] Fakat tam o sırada, İtilaf Devletleri tarafından teçhiz edilen Gönüllü Ordu'su –artık Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri adı verilmişti– Kazakların ve askere alınan Ukraynalı köylülerin katılımıyla 150 bin kişiye çıkan Denikin hamlesini yaptı.[249] Bir karargâh subayı olarak Denikin sahada büyük bir orduya hiçbir zaman komuta etmemişti ancak dişli bir asker olduğunu gösterdi. 12 Haziran 1919'da birlikleri Ukrayna'da Kharkov'u ele geçirdi. 30 Haziran'da Tsaritsyn'i aldılar. (*Pravda*, "sürüler tarafından kuşatıldı," diye feryat ediyordu [1 Temmuz 1919]. "İngiliz ve Fransız tankları işçi kalesini ele geçirdi. Tsaritsyn düştü. Çok yaşa Tsaritsyn.")[250] Sonuçta, 1919 yılında Denikin, kötü yönetilen, teçhizatı yetersiz ve çoğu aç askerlerden oluşan yaklaşık 200 bin kişilik Kızıl Ordu'yu imha etti. Denikin, Tsaritsyn'e muzaffer girişinin ve Ortodoks Katedrali'ndeki ayinlere katılmasının ardından, 3 Temmuz'da, "silahlı kuvvetlere Moskova'ya ilerleme emrini verdi."[251] Troçki, her zaman olduğu gibi, Volga'dan Ukrayna steplerine uzanan hatta bir Bolşevik karşıtı cephe oluşmasından Kızıl partizan savaşını sorumlu tuttu. Haklı olduğu bir nokta vardı. Voroshilov'un bir orduya yeniden komuta etmemesine dair bir kararname yayınladığı halde, Haziran 1919'da Voroshilov On Dördüncü Ordu'nun komutasını almıştı – ve derhal Kharkov'u Denikin'in birliklerine teslim etmişti. Bu durumda Voroshilov yeniden devrim mahkemesine gönderildi ve mahkeme üst komutanlığa uygun olmadığına karar verdi. (Ukrayna'da askerî komiser ve Voroshilov'un arkadaşı olan Moisei Rukhimovich, "hepimiz Klim'i biliyoruz," diyordu, "cesur biri fakat bir orduya komuta etmeye gelince, en fazla bir bölük olabilir.")[252] Ele geçirilen

---

248 Erickson, *Soviet High Command*, s. 59-63.

249 Kenez, *Civil War in South Russia*, I: 90.

250 Smilga'nın, Tsaritsyn cephesinin kurtarılması konusunda Lenin ve Troçki'ye gönderdiği Ekim 1919 tarihli telgraflara da bakılmalıdır. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 3, l. 48-50.

251 Lincoln, *Red Victory*, s. 217 (atıfta bulunduğu kaynak, "Rech' generala Denikina v Tsaritsyne, 20 iiunia 1919 g.", Bakhmetev Archive, Denikin Koleksiyonu, kutu 20); Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, V: 108-9; Piontkowski, *Grazhdanskaia voina v Rossii*, s. 515-6. Beyazlar Bolşevik kararnamesi ile Miladi takvime geçilmesini reddettiler ve on üç gün gerideydiler.

252 Suvernirov, *Tragediiv*, RKKA 1937-1938; Medvedev, *Oni okruzhali Stalina*, s. 229-30; Rapoport ve Geller, *Izmena rodine*, s. 385.

Tsaritsyn'e dönecek olursak, Voroshilov'un yakın tarihli bir önceki komutanlığı buradaydı. Beyazlara karşı çifte yenilgi sadece Voroshilov hizbini –yani Troçki'nin Bolşevik düşmanlarını– cesaretlendirecekti.

Kiev tıp fakültesi mezunu ve sigara tiryakisi olan, hâlâ yirmili yaşlarındaki Yefraim Sklyansky tarafından yönetilen savaş komiserliğinde Troçki nadiren görülüyordu. Sklyansky becerikli bir yönetici olduğunu kanıtlamıştı ve Hughes cihazı üzerinden cepheyle sürekli temas halindeydi.[253] (Troçki'nin yazdığına göre, "gecenin 2'sinde ya da 3'ünde aradığınızda onu masa başında bulabilirdiniz.")[254] Troçki zırhlı treninde yaşıyordu. Bu tren 1918 Ağustos'unda hızla Sviyazhsk'a gitmesi gerektiğinde hazırlanmıştı.[255] İki motor gerektiriyordu ve silahlar, üniformalar, keçe çizmeler, cesur askerler için ödüller –saatler, dürbünler, teleskoplar, Fin bıçakları, kalemler, su geçirmez gocuklar, sigara kutuları– ile doldurulmuştu. Trenin, matbaası (ekipmanları iki vagonu dolduruyordu), telgraf istasyonu, radyo istasyonu, elektrik güç santrali, kütüphanesi, ajitasyon ekibi, kamyonlarıyla bir garajı, petrol tankları, kamyon tamir atölyesi, hamamı ve sekretaryası vardı. On iki kişiden oluşan ve yiyecek (av eti, tereyağı, kuşkonmaz) bulup getiren bir koruma ekibi de vardı. Troçki'nin uzun ve konforlu konut-vagonu daha önce imparatorluk demiryolu bakanına aitti. Konferanslar yemek vagonunda gerçekleşiyordu.[256] Herkes tepeden tırnağa deri kıyafetler içindeydi. O zamanlar, simsiyah saçları ve mavi gözleriyle Troçki, yakasız askerî tarzda bir ceket giyiyordu (*vozhdevka* olarak biliniyor). Trende olduğu süre zarfında 12 bin kararname ve çoğunluğu tren gazetesi (*En Route*) için olmak üzere sayısız makale yayınladı.[257] Stalin de iç savaş boyunca neredeyse sürekli hareket halindeydi ve onun da bir treni vardı ancak aşçıları, stenografları, matbaası yoktu. Troçki'nin treni, seferber etmek, disiplin sağlamak ve moral yükseltmek üzere 104 bin kilometre yol katetmişti.[258] Aynı zamanda bağımsız bir askerî birime de dönüşerek (on üç çarpışmada yer aldı) mitsel bir nitelik kazandı. "Trenin gelişinin haberi," diyordu Troçki, "düşman hatlarına da ulaşıyor."[259] Ancak Troçki'nin gelişi, aynı zamanda, yerel Kızıl komutanlara danışmak bir yana haber bile vermeden yayınlanacak ardı ardına talimat-

---

253 Trotskii, *Sochineniia*, VIII: 272-81.

254 Troçki, *My Life*, s. 359.

255 Argenbright, "Documents from Trotsky's Train", belgeler arasında Troçki'nin tren personeline veda mektubu da bulunuyordu (15 Temmuz 1924).

256 Troçki, *My Life*, s. 411-22 (özellikle 413); Volkogonov, *Trotsky*, s. 164 (aufta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op.1, d. 25, l. 16-44). Mürettebatın çoğunluğu Letonyalıydı ve başlarında Rudolf Peterson bulunuyordu. Sonunda, Troçki'nin treninin ikiye bölünmesi gerekti.

257 Tarkhova, "Trotsky's Train", s. 27-40.

258 Lunacharsky, *Revolutionary Silhouettes*, s. 68.

259 Argenbright, "Honour Among Communists", s. 50-1.

lar anlamına da geliyordu.[260] Troçki ile çatışan, hiçbir zaman sadece Voroshilov olmadı.[261]

Denikin'in Moskova'ya yürüme talimatını yayınladığı gün, 3 Temmuz 1919'da tüm üyelerin katılımıyla yapılan sert Merkez Komite toplantısı bir dönüm noktası oldu.[262] Stalin, Troçki ile yakınlaşan Kızıl başkomutan Jukums Vacietis'in kovulması için uğraşıyordu. 1919 yılı Mayıs sonu ve Haziran başında, Stalin Petrograd cephesindeki askerî uzmanların bir "komplosunu" ortaya çıkarmıştı, Temmuz toplantısının düzenlenmesi girişimi bu iddia ile mümkün oldu.[263] Vacietis, kendi adına, kendisi gibi eski çarlık subaylarının sabotajcı olduğu yönündeki ardı arkası kesilmeyen suçlamalara kızıyordu fakat o da diğer bir eski çarlık albayıyla, kişisel hırsları olan Sergei Kamenev (Lev'le hiçbir ilişkisi yok) ile çatışıyordu. Kamenev, Doğu Cephesi'nin Kızıl kumandanı olarak, geri çekilmekte olan Kolchak'ı Sibirya'ya kadar kovalamak isterken, Troçki'nin desteklediği Kamenev'in üstü Vācietis bir tuzağa sürüklenmekten korkuyordu. Troçki Kamenev'i Doğu Cephesi komutanlığından aldı fakat onun yerini alan eski çarlık generali on gün içinde ana saldırı yönünü beş kez değiştirince Troçki Kamenev'i görevine iade etmeyi kabul etti.[264] (Genel stratejik çerçevede, Kamenev'in haklı olduğunu Troçki daha sonra kabul edecekti.) Şimdi, makamını kaybeden Vācietis'ti. Troçki onun yerine Mikhail Bonch-Bruevich'i önerdi fakat oylamada kaybetti. Sergei Kamenev yeni başkomutan oldu.[265] Letonyalı Vācietis'ten farklı olarak Kamenev, Rus kökenliydi ve sekiz yaş daha gençti. Lenin, Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi'ni de tek taraflı olarak revizyondan geçirdi ve keskin bir değişiklikle üye sayısını on beşten altıya düşürdü, karargâhını Serpukhov'dan (başkentin 96 kilometre güneyinde) Moskova'ya taşıdı. Böylelikle daha fazla denetim mümkün olacaktı ve ateşli Troçki taraftarları kovulacaktı. Stalin de uzaklaştırıldı. Troçki başkan olarak ve Sklyansky ise başkan yardımcısı olarak görevlerine devam edeceklerdi; yeni katılanlar Sergei

260 *Vospominaniia o Vladimire Il'iche Lenine* [1979], III: 446 (K. Danilevsky).

261 Benvenuti, *Bolsheviks and the Red Army*, s. 123-8. Troçki 17 Mayıs 1919'da Lenin'e gönderdiği acil telgrafla, Antonov, Podvoisky ve Bubnov'un Ukrayna'daki askerî girişimleri denetleme görevinden uzaklaştırılmalarını istedi. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 12, l. 17 (Lenin'e Sklyansky aracılığıyla gönderilmişti).

262 Meijer, *Trotsky Papers*, I: 578-80 (3 Temmuz toplantısı tutanakları).

263 *Sochineniia*, IV: 273; Kornatovskii, *Stalin – rukovoditel' oborony Petrograda*; Kornatovskii, *Razgom kontrrevoliutsionnykh zagovorov*. Stalin toplantının hemen Haziran ayında yapılmasını istedi. Naida, *O nekotorykh voprosakh*, s. 183-5. Petrograd konusunda Stalin bir kez daha Aleksey Okulov ile çatıştı ve Lenin ikinci kez Okulov'u geri çağırdı (birincisi Tsaritsyn ile ilgiliydi). Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/i: 94-5.

264 Erickson, *Soviet High Command*, s. 63. Aynı zamanda bkz. yanlış bir seçimle kısa süreli olarak göreve gelen Samoilo'nun anılarına bakılmalıdır, Samoilo, *Dve zhizni*, s. 250 ve devamı.

265 Troçki, *Stalin*, s. 313-4. Kolchak'ın Urallar'a sürülmesinin, Ural fabrika işçilerinin katılımıyla Kızıl safların güçlenmesi gibi beklenmedik bir artısı da olacaktı.

Kamenev; başlangıçta Stalin'e düşmanlık besleyen Kamenev'in adamı, Sergei Gusev olarak bilinen Yakov Drabkin; Ivar Smilga (diğer bir Letonyalı) ve Lenin'in temsilcisi Aleksey Rykov idi.[266] Başkomutanlıkla ilgili mücadeleyi kaybeden ve başkanlığındaki kurumda kendisine danışılmadan temizlik yapılan Troçki, sahip olduğu tüm askerî ve parti makamlarından istifa etti. 5 Temmuz'da, Merkez Komite bu istifayı reddetti.[267]

Sergei Kamenev'in atanması 8 Temmuz 1919'da yürürlüğe girdi.[268] Ertesi gün, artık cepheye (Voronezh) dönmüş olan Troçki'ye Vācietis'in tutuklandığı haber verildi – Letonyalı, Bolşevik rejimi Sosyalist Devrimcilerden kurtarmasından yaklaşık bir yıl sonra tutuklanıyordu. Stalin'in vekili Voroshilov, Kharkov'u teslim etmek nedeniyle disiplin cezası alırken, Troçki'nin vekili Vācietis, Beyaz Muhafızlar ile ilişki gibi utanç verici bir suçlamayla tutuklanıyordu. Vācietis bir süre sonra serbest bırakıldı –tepeden birisi Stalin'in entrikasına engel oldu– fakat Troçki'ye yönelik uyarı anlaşılmıştı.[269] Yapılan alışılmadık derecede küçük düşürücüydü.[270]

Troçki, sanki Bolşevik rejim siyaseti sürekli kötüleme ve çamur atmayı içermiyormuş gibi, kendisini tüm bunların üzerinde resmetmeyi severdi. Üst düzey bir Çeka görevlisi olan Wiaczeslaw Mezynski, Troçki'nin zırhlı trenini ziyaret ettiğinde, Stalin "Lenin'e ve diğer bazı kişilere, etrafınızda özellikle Lenin'e düşman adamları topladığınızı ima eden sözler söylüyor," diyerek gizlice uyarmıştı. Troçki, bu güçlü ve sevimli Çeka mensubunu derhal kendi yanına almak yerine –Stalin olsa böyle yapardı– terslediğini iddia ediyordu.[271] Bununla birlikte, eski çarlık subaylarının Kızıl Ordu'yu terk ettiğine ve yanlarında askerlerini de götürdüklerine işaret ederek Troçki'yi yerden yere vuran yegâne entrikacı Stalin değildi. Kişisel kibrinin ve askerî karar alma süreçlerinde çarlık subaylarının önceliğini rahatsız edici biçimde savunmasının –sınıfsal bakıştan yoksun olduğunun göstergesi olarak– kışkırtıcılığı yüzünden savaş komiserine yönelen ihbarlar Moskova'ya uçtu.[272] Troçki,

---

266 Görevden alınan sıkı Troçki destekçileri, Ivan Smirnoff ve Arkady Rosengoltz idi: Troçki'nin diğer bir adamı Fyodor Raskolnikov zaten Mayıs 1919'da uzaklaştırılmıştı. Diğer görevden alınanlar, Konstantin Mekhonoshin, Semyon Aralov, Nikolai Podvoisky, Konstantin Yurenev, Aleksey Okulov idi. Stalin 18 Mayıs 1920'de göreve iade edildi. Bonch-Bruevich'in Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi'nin genişletilmiş oturumunu anlatışı büyük ölçüde gerçekten uzaktır. Bonch-Bruevich, *Vsia vlast' sovetam*, s. 351-2. Bonch-Bruevich ve Vācietis kırgındılar (*a.g.e.*, s. 334-5).

267 Meijer, *Trotsky Papers*, I: 590-3; Troçki, *My Life*, s. 453.

268 Kamenev'in doğu cephesi komutanlığı Mikhail Frunze tarafından üstlenildi.

269 *Izvestiia*, 8 ve 10 Temmuz 1919; Troçki, *My Life*, s. 398, 452.

270 Troçki'nin ordunun başı olarak görevi sürdürmeyi reddettiğine ve geri dönmesi için dil döküldüğüne dair işaretler var. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 705 (8 Eylül 1927, politbüro stenogramı).

271 Bu bilginin, Troçki'nin söylediği gibi şaşırtıcı olması pek de mümkün değildir. Troçki, *My Life*, s. 448-9.

272 *PSS*, XXXVII: 525-7; Bubnov, *Grazhdanskaia voina*, I: 246-9.

avukatlıklarını yapmakla suçlandığı çarlık subaylarını kendisi ile kıyaslayarak, prosedüralizm ve entelektüel ufuk darlığı nedeniyle küçümseyince, onların bile öfkesini çekmeyi başarmıştı.[273] 1919 yazındaki harp meydanı başarısızlığı, daha dört ay önce 8. Parti Kongresi'nde yenilgiye uğrayan Troçki karşıtlarının, Lenin sayesinde, geri gelmesini sağladı; gecikmeli olarak Lenin, askeri partiye tabi kılamasa da, devrimin özel bir kazanımı olan parti-asker ikili komutasını göstermek üzere Merkez Komite'yi aldı.[274] Yine de, savaş komiserinin kendisini dev aynasında gördüğünü hissettiyse dahi, Bolşevik lider Troçki'nin vazgeçilmez olduğunu birçok vesileyle gösterdi. Mesela, 1919 yılında kuşkucu Maksim Gorki'yi ikna etmeye çalışırken Lenin, "bir yıl içinde örnek bir ordu kuracak ve askerî uzmanların saygısını kazanacak tek bir kişi daha söyle. Elimizde böyle birisi var," diyordu.[275] Lenin Temmuz 1919'da Stalin'in Troçki'ye karşı tam bir zafer kazanmasına izin vermiş olsaydı, diğer savaşın –Beyazlara karşı sürdürülen iç savaş– sonucu farklı olabilirdi.[276]

İmparatorluk Genelkurmay Akademisi mezunu Sergei Kamenev, Don boyunca Tsaritsyn'e doğru bir karşı saldırı başlatıp düşmanı yandan çevirerek Denikin'in ana üssü ile bağlantısını koparmak üzere bir plan geliştirince Troçki, apar topar sendelemekte olan güney cephesine koştu. Troçki'nin desteklediği Vācietis, Kızıl bir saldırının halkı Bolşevizm'e karşı harekete geçireceği Kazak topraklarından ziyade, daha dost bir bölge olan Donetsk kömür havzasından (demiryollarının yanı sıra çok sayıda işçi bulunuyordu) ilerlemeyi savunuyordu. Stalin de dahil politbüro Kamenev'in planını destekledi. Sonuç, Denikin'in Kiev'i ele geçirmesi ve neredeyse Ukrayna'nın tamamını işgal etmekle yetinmeyip Kızıl Ordu'nun Moskova'daki zayıflamış merkezine ilerleyişi oldu. 13 Ekim'de Denikin kuvvetleri başkente 385 kilometre uzaklıktaki Oryol'u ele geçirdi (Alman sınırı ile Paris arasındaki uzaklık kadar, Rusya'daki mesafeler konusunda bir fikir verebilir). 15 Ekim'de politbüro çark ederek Vācietis ve Troçki'nin ilk savaş planını gecikmeli olarak onayladı; Stalin de artık Troçki'nin haklılığını kabul ediyordu.[277] Oryol'un kuzeyinde tüm güçleri toplayan Troçki, sayıca iki kat da-

273 Deutscher, *Prophet Armed*, s. 413.

274 Benvenuti, *Bolsheviks and the Red Army*, s. 143-61, 216-7.

275 Gorki, *Lénine et la paysan russe*, s. 95-6. Bu pasaj Gorki metinlerinin sonraki Sovyet baskılarından çıkarıldı.

276 1919 baharında Lenin çarlık subayları için küçük düşürücü sözler söyledi ("esas itibarıyla kapitalistlerin şımarık ve ahlâksız çocuklarından oluşturulan eski komuta heyeti") ve parti görevlilerinden Mikhail Lashevich'i başkomutan yapmayı tasarladı fakat Troçki'nin gerçek askerî uzmanlar talep etmesine rıza gösterdi; yine de, şimdi Lenin Troçki'nin çatıştığı Kamenev'i destekliyordu. Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 178-9.

277 Stalin kısa süre sonra daha önceki muhalefetini örtbas edecekti. Stalin, "Novyi pokhod Antanty na Rossiiu", *Pravda*, 26 Mayıs 1920, *Sochineniia*, IV: 275-7. Stalinist tarihyazımı, Tsaritsyn'in

ha kalabalık olan Kızıl kuvvetleri harekete geçirdi ve Beyazların aşırı yayılmış olmasından ve diğer zayıflıklarından yararlanmaya başladı. Tam bu sırada 17 bin askeriyle Yudanech kuvvetleri, Britanya'nın sağladığı altı tank eşliğinde Estonya'dan Petrograd'a ilerledi ve 16-17 Ekim'de Gatchina'yı ve daha sonra da Petrograd yakınındaki Tsarskoe Selo'yu ele geçirdi. Buz kesmiş ve aç şehrin nüfusu 2,3 milyondan 1,5 milyona düşmüştü, zira işçiler atıl fabrikaları terk ederek köylere kaçmıştı.[278] Ünlü işçi sınıfı mahallesi Vyborg, 1917'nin "Bolşevik komünü", 69 bin kişiden 5 bin kişiye düşmüştü.[279] Bir görgü tanığı 1919 Petrograd'ını anlatırken, "tüfekleri omuzlarından iplerle sarkan perişan askerî gruplar, birliklerinin kızıl bayrakları altında ağır ağır yürüyorlardı," demişti. "Burası, Soğuğun, Açlığın, Nefretin ve Tahammülün başkentiydi."[280] Lenin eski başkentin terk edilmesini önerdi, böylelikle Kızıl kuvvetler Moskova'nın savunmasına kaydırılabilirdi; onu Petrograd'ın parti lideri Zinoviev destekledi. Troçki, Stalin ile birlikte, "devrimin beşiği"nin sonuna kadar, gerekirse sokaklarında göğüs göğüse savaşılarak savunulması gerektiğinde ısrar etti.[281]

Beyazların "en üstteki hâkimi" Amiral Kolchak'ın Finlandiya'nın bağımsızlığını reddetmesi ve bu nedenle Fin lideri Karl Mannerheim'ın asker göndermeyi ya da Yudenich'in saldırısında Finlandiya'nın harekât üssü olarak kullanılmasını reddetmesi kritik önemdeydi, bu arada İtilaf Devletleri de desteklerini çekmişlerdi.[282] Troçki, ardında takviye birliklerle kuzeybatıya koştu –Yudenich kuvvetleri demiryolunu ele geçirememişlerdi– ve Beyazların saldırısını durdurdu. Önde gelen siyasi komiserlerden Mikhail Lashevich (doğum 1884), "Troçki'nin oradaki mevcudiyeti hemen kendini belli etti: Disiplin uygun biçimde sağlandı, askerî ve idari birimler göreve odaklandılar," diyerek durumu izah ediyordu. "Troçki'nin, kimseyi sakınmayan, herkesten en fazla gayretin titizlikle gösterilmesini ve savaş talimatlarının hızla tatbikini isteyen açık ve kesin komutları kararlı bir elin yönlendiriciliğini hemen hissettiriyordu... Troçki işin her bir unsuruna öfkesini, sonsuz enerjisini ve inanılmaz azmini yansıtarak, her bir ayrıntıya nüfuz ediyordu."[283]

---

düşmesinden duyulan utancı hafifletmek için Troçki'nin dost topraklar-düşman topraklar teorisini Troçki'ye atıfta bulunmadan kullanacaktı. Genkina, *Tsaritsyn v 1918*.

278 *Nash vek*, 10 Temmuz 1918: 4.

279 Williams, *The Russian Revolution*, s. 63.

280 "Fransa'dan getirdiğimiz ufak tefek eşyaları takas etmemizi sağlayan karaborsanın kirli manipülasyonları olmasaydı, Hükümet görevlisi olarak sahip olduğum özel tayına rağmen, açlıktan ölebilirdim," diye ekliyordu. Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, s. 70-1, 79.

281 Deutscher, *Prophet Armed*, s. 442-3.

282 Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 93-5.

283 Zinov'ev, *Bor'ba za Petrograd*, s. 52-3. Deutscher, *Prophet Armed*, s. 445. 1925'te Lasevich ordu ve donanma komiser yardımcısı oldu. O yıl Zinoviev'in yanında ve 1926 yılında da Birleşik muhalefetin (Zinov'ev ve Troçki) yanında yer aldı; Stalin onu Sovyetler'in denetimindeki Çin

Yudenich yenilgiye uğradı, askerleri silahsız ve enterne edilmiş olarak Estonya'ya geri sürüldüler. Kendisi Fransa sahillerine göç etti.[284] 99 bin kişilik muharip kuvvete sahip olsa da Denikin Moskova'ya saldırıyı başlatırken sadece 20 bin askeri bir araya getirebildi ve cephenin uzaklaşmasıyla –Kuban'daki üslerinden 1.120 kilometre– birlikleri ilerledikçe geride büyük gedikler açıldı.[285] Denikin'in, Moskova'ya yönelik aşırı uzatılmış ve tüm gücünü tüketerek giriştiği savaş da Oryol yakınlarında yenilgiye uğradı.[286] 7 Kasım 1919'da, devrimin ikinci yıldönümünde, henüz kırk yaşına giren Troçki birdenbire parlak bir zaferin sahibi haline geldi. Meslektaşları hem zırhlı trenini hem de şahsını, Sovyet Rusya'nın en büyük devlet ödülü olan Kızıl Bayrak Nişanı ile karşıladılar. Troçki'nin söylediğine göre Kamenev aynı payenin Stalin'e de verilmesini önermişti. Yine Troçki'ye göre, Mikhail Kalinin "ne için?" diyerek karşı çıkmıştı. Toplantının ardından Bukharin Kalinin'i bir kenara çekerek, "anlamıyor musun? Bu Lenin'in fikri. Başkasının sahip olduğuna Stalin kendisi de sahip olmadan yaşayamaz," demişti. Stalin Bolshoi'deki seremoniye katılmadı ve onun Kızıl Bayrak ödülü anons edildiğinde neredeyse hiç kimse alkışlamadı. Troçki coşkuyla alkışlandı.[287]

Beyazların yenilgileri

Petrograd ve Moskova kaybedilmedi. Kolchak Irkutsk'ta (Doğu Sibirya) tutsak edildi ve yargılanmadan, 7 Şubat 1920 saat 04.00'te bir atış mangası tarafından infaz edildi. Cesedi, Angara'nın bir kolu olan buzla kaplı Ushakovka Irmağı'nda açılan bir delikten atıldı ve ırmağın derin suları amiralin mezarı oldu.[288] Kolchak ile birlikte imparatorluk altınları da yok oldu. Büyük Savaş öncesinde Çarlık Rusya'sının 800 ton altını vardı ve dünyanın en büyük rezervlerinden biriydi. 1915 yılından başlayarak Devlet Bankası kasalarından alınan bu altınlar, koruma altına almak maksadıyla, Kazan ve diğer bazı yerlere gönderildi ancak büyük bir bölüm 1918 yılında Çekoslovak Lejyonu'nun eline geçti. (Troçki, Kazan'ı ve imparatorluk altınlarını teslim eden Kızıl komutanı ve komiseri hiç vakit kaybetmeden vurarak öldürdü.) Sonuç olarak, bu gizli hazine Kolchak'ın denetimine geçti – on dört eyaletten gelen

---

Doğu Demiryolu temsilcisi olarak Harbin'e gönderdi (1926-8). 1927 5. Parti Kongresi'nde ihraç edildi. Bir yıl sonra esrarengiz bir biçimde Çin, Herbin'de öldü.

284 Yudenich 1933 yılında Fransız kıyılarında, sürgünde öldü. Rutych, *Belyi front generala Iudenicha.*

285 Trotskii, *Sochineniia*, XVII/i: 196-7.

286 Kakurin, *Kak srazhalas'*, II: 242-5, 306.

287 Troçki, *My Life*, s. 432-3; Trotskii, *Sochineniia*, XVII/i: 310. Troçki, Kasım 1919 Kızıl Bayrak Nişanı olayı konusundaki tek kaynaktır; iç savaş anlatımı ise her yerde bulunabilir ve başka belgelerle doğrulanabilir.

288 Kvakin, *Okrest Kolchaka*, s. 175-6.

650 milyon ruble değerinde 480 ton külçe altın ve altın para, otuz altı yük vagonuyla Sibirya, Omsk'a nakledildi. Hazinenin Baykal gölüne gömüldüğü ya da Japon hükümetince ele geçirildiği söylentileri vardı.[289] Aslında, Kolchak, harekâtı sırasında 200 milyon ruble karşılığı altını düzensiz bir biçimde kullandı, geri kalan miktarın büyük bölümü Vladivostok üzerinden Shanghai Bankası'na kaçırılarak göç sırasında kullanılacaktı.[290] Denikin, Kolchak'ı kurtarmak için hiçbir hamle yapmadı. Kendi birlikleri, Oryol'un kuzeyinde bozguna uğradıktan sonra sürekli güneye doğru kaçtı ve Mart 1920'de Kırım yarımadasına dağıldılar. Geriye kalan asker sayısı yaklaşık 30 bindi. Komutayı Korgeneral Baron Pyotr Wrangel'e bırakmak zorunda kalan Denikin Paris'e kaçtı. Alman kökenli bir aileden gelen Baron, yakın zamana kadar sadece bir süvari tümenine komuta etmişti. Uzun ve zayıf bedenine, abartılı biçimde, dışı fişekliklerle bezeli siyah ve uzun Kuzey Kafkas kaftanı *cherkeska* giyiyordu. Lider değişimine ve (geçici bir süre) Kırım'a geri çekilinmiş olmasına rağmen Beyazlar tükenmişti.

Beyaz hareketin bu son tutunma noktasına dair Stalin, "Wrangelci subay grubunun topyekûn imhası" için bir talimatname yayınlanacağını Troçki'ye bildirdi. Talimatname yayınlandı ve uygulandı. Bir Kızıl komutan "Kırım yarımadasını Beyaz subaylarından ve geride bırakılan karşı-istihbarat ajanlarından temizlediği, 30 vali, 50 general, 300'den fazla albay ve sayısız karşı-istihbarat ajanının da aralarında bulunduğu 12 bine yakın Beyaz unsuru ortadan kaldırdığı" için Kızıl Bayrak Nişanı ile ödüllendirildi.[291] Kızıl-Beyaz çatışmalarındaki kayıplara dair güvenilir, kapsamlı bir kayıt bulunmuyor. Kızıl kayıpların yaklaşık 701 bin olduğu tahmin ediliyor; Beyaz kayıplara ilişkin tahminler 130 binden başlayarak bunun katbekat fazlasına kadar gidiyor.[292] Bizzat güvenilir rakamların olmaması karşıtların niteliğine dair bir fikir veriyor; sadece insan hayatına verdikleri değerin azlığını değil ama aynı zamanda, her iki tarafın yönetme becerilerindeki ciddi sınırlılığı gösteriyor.

Kızıl askerî zaferi çarpıcı stratejiye atfetmek mümkün değildir, zira birçok hata yapılmıştı.[293] Savaşı kazandıran istihbarat da değildi.[294] Zafer sivil cephenin bir ürünü de değildi. Askerî sanayi ve tedarikte bir canlanma sağlamak

289 *New York Times*, 30 Eylül 1919.

290 Budnitskii, *Den'gi russkoi emigratsii*.

291 Litvin, *Krasnyi i belyi terror*, s. 55-6; Holquist, "State Violance", s. 19-45 (27'de), atıfta bulunduğu kaynak, Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 150.

292 Krivosheev, *Grif sekretnosti sniat*, s. 54.

293 Troçki, "her bir muharebeyi, savaşı, seferberliği çok uzun süre üstleniyoruz," itirafında bulunmuştu. Trotskii, "Rech" [2 Kasım 1921], *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, III/i: 57-71 (60'ta).

294 Beyazların dinlediği Kızıllara ait telsiz konuşmaları hâlâ kayıp; her iki taraf da karşı kampta ajan bulunduruyordu fakat yine her iki taraf da, eğer varsa, çift taraflı oynayan ajanları tespit etmekte güçlük çekiyordu.

için Bolşeviklerin kurduğu sayısız "merkezi komisyon" sürekli farklı bir yeniden yapılanmaya yöneldiğinden yıkım daha da derinleşiyordu.[295] Çarlığın tedarik sorunlarıyla alay etmişlerdi fakat çarlık devleti, Kızıl Ordu'ya göre on kat daha büyük bir askerî gücü donatmıştı – ve çarlık devleti Kızıl Ordu'yu da besliyordu. Eski rejimin 11 milyon tüfek, 76 bin makineli tüfek ve 17 bin topunun % 20-60 arasında bir kısmı Büyük Savaş sonrasına kalmıştı –bu paha biçilmez bir mirastı– ve bunların neredeyse tamamı Kızılların eline geçti.[296] 1919 yılında Sovyet Rusya 460 bin tüfek (1916'da çarlık Rusya'sında 1,3 milyon), 152 top (1916'da 8.200) ve 185 bin bomba (1916'da 33 milyon) imal etti.[297] 1919 yılında Kızıl Ordu'nun elinde muhtemelen çalışır vaziyette 600 bin tüfek, 8 bin makineli tüfek ve 1.700 top vardı. Tula imalathanesinde (Büyük Petro tarafından kurulmuştu) ayda 20 milyon civarı mühimmat üretilirken, Kızıl kuvvetlerin kullandığı miktar 70-90 milyon arasındaydı.[298] Sovyetler'deki gelişmeleri takip eden Polonyalı keskin gözlemci Jósef Pilsudski'nin (onunla bir sonraki bölümde yine karşılaşacağız), 1919 yılındaki büyük Kızıl-Beyaz çatışmasından önce Britanya elçisine son derece doğru bir biçimde ifade ettiği gibi, her iki taraf da eşit derecede düşük nitelikliydi, fakat Kızıllar yine de Beyazları Karadeniz yönünde geriletmişlerdi.[299]

Kritik olan nokta Kızılların sadece durumu muhafaza etmek, Beyazların ise onları yerinden etmek zorunda olmalarıydı.[300] Demiryolu kesişme noktaları, depolar, kışlalar ve çarlık ordusunun merkezi idari çekirdeği, Kızılların elinde tuttuğu başkentlerde ve merkez bölgelerdeydi.[301] Ayrıca, Beyazlar 300 bin askeri sahaya sürerken (güneyde 160 bin, kuzeyde 20 binden az ve doğuda yaklaşık 100 bin) Kızıl savaşçıların ulaştığı sayı 800 bin idi. Sovyet Rusya'da seferberlik için uygun kayıtlı nüfusun –işçi ordularındaki 400 bin kişi de dahil 5,5 milyon– yarısının, 1918-1920 arasında ortalıkta görülmediği ya da asker kaçağı olduğu doğrudur, ancak kaçan askerler karşı tarafa geç-

---

295 Troçki, daha Eylül 1918'de, yeni ve potansiyel olarak uzun bir savaş ufukta göründüğü için Bolşeviklerin orduyu donatma, mevcut askerî fabrikaları üretime uygun hale getirme ve askerî gereksinimler için toplumu seferber etme planları yapmak zorunda olduğunu savunuyordu. (RGASPI, f. 17, op. 109, d. 6, l. 10.) Bazen yereller yeniden üretime başlanmasını sağlayabiliyorlardı. Sokolov, *Ot voenproma k VPK*, s. 8-28.

296 Manikovskii, *Boevoe snabzhenie russkoi armii* [1930], II: 332-5.

297 Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 184-5.

298 Çarlık stoklarına rağmen Kızıllar güçlükle operasyona girişebiliyorlardı. Bu stokların bir kısmının 1928 yılında hâlâ Kızılların kullanımında olduğu söyleniyordu: A. Volpe, Bubnov, *Grazhdanskaia voina* içinde, II: 373.

299 Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 89-90.

300 Mel'gunov, *Tragediia Admirala Kolchaka*, III/i: 69-70; Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 214. Pipes, Beyazların yükünü "başa çıkılmaz" buluyordu. Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 10.

301 Kakurin, *Kak srazahals'*, I: 135.

miyor sadece savaştan kaçıyorlardı (özellikle hasat zamanında).[302] Dahası, Kızıl Ordu kendisini yenileyebilirdi zira merkez bölgeleri elinde tutmak çoğu Rus kökenli 60 milyon insandan yararlanabilmek demekti (dönemin tüm Avrupa ülkelerinden daha büyük bir nüfus). İmparatorluğun sınır bölgelerinde bulunan Beyazlar, çoğu Rus olmayan yaklaşık 10 milyon nüfusu topraklarında barındırıyordu.[303] Britanya, Fransa ve Birleşik Devletler'in müdahalelerine gelirsek, Bolşevizm'i devirecek kadar asker göndermediler, ancak asker göndermiş olmaları Bolşevizm açısından bir propaganda lütfu idi.[304]

Kızılların geri hatları da yerli yerindeydi. Birçok kişi rejimi devirmek için güçlü girişimlerin olacağını bekliyordu, özellikle de bizzat rejimin içinden. 1919 yazında, muhbirler ve geniş bir araştırmanın sonucunda Çeka, Moskova ve St. Petersburg'da Denikin adına komplolar planlayan eski politikacıların yanında çarlık görevlilerini kapsayan ve Milli Merkez olarak bilinen yapının yeraltı ağını gecikmeli olarak ortaya çıkardı.[305] Milli Merkez'in tespit edildiği bilgisini alan Lenin, Dzierzynski'ye "hızlı, etkili ve *yaygın* biçimde [şüphelilerin] ele geçirilmesi" talimatını verdi.[306] 23 Eylül 1919'da Çeka 67 ajan ve sabotajcının infaz edildiğini duyurdu.[307] İki gün sonra, Moskova parti karargâhı olarak kullanılan Leontyev Lane'deki iki katlı köşkün balo salonu penceresinden iki bomba atıldı. Köşk eski Kontes Uvarova'ya aitti ve Bolşevikler tarafından 1918 yılındaki başarısız sözde darbelerinin ardından Sol SR'den alınmıştı. Şehrin çeşitli bölgelerinden gelen 120 Komünist parti aktivisti ve ajitatör, Milli Merkez'in maskesinin düşürülmesi konulu bir konferans için toplanmışlardı. Bazı iddialara göre Lenin de gelecekti (gelmedi). Aralarında Moskova parti sekreteri Vladimir Zagorsky'nin de bulunduğu 12 kişi öldü ve 55 kişi yaralandı (Bukharin yaralılar arasındaydı). Çeka önce Beyaz Muhafızların intikamından şüphelendi ve 27 Eylül'de "Beyaz Muhafızların komplosu" ile bağlantılı infazları duyurdu. Çeka kısa bir süre sonra bomba zanlısının bir anarşist olduğunu tespit etti (binanın yabancısı olmayan bir Sosyalist Devrimciden yardım almıştı). Anarşistleri, başkentin her yerinde, saklandıkları yerlerden söküp çıkarmak için geniş çaplı bir arama başlatılır-

---

302 Von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship*, s. 69-79; Schapiro, "The Birth of the Red Army", s. 24-32.

303 Gaponenko ve Kabuzan, "Materialy sel'sko-khoziastvennykh perepisei 1916-1917 gg", s. 102-3.

304 Bolşevikler, Baltık ülkelerindeki ve Finlandiya'daki iç savaşı kazanmak için yeterince asker gönderdiler ama asker göndermiş olmaları Kızılların merkez bölgesindeki savunmayı zaafa uğrattı. Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 123.

305 Chamberlin, *Russian Revolution*, II: 268-9; Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 119-21.

306 *Leninskii sbornik*, XXXVII: 167.

307 *Pravda*, 23 Eylül 1919; *Izvestiia*, 27 Eylül, 5 Ekim ve 12 Ekim 1919. Aynı zamanda bkz. Dzerzhinskii, *Izbrannye proizvedennye*, I: 197-8 (24 Eylül 1919 tarihli Moskova parti komitesine hitaben konuşma); Fomin, *Zapiski starogo chekista*, s. 108.

ken işçi sınıfına uyanık olınası telkin ediliyordu.[308] Kitlesel bir iç-yıkım hiç gerçekleşmedi.

Karmaşık bir yoldan da olsa, Kızıl liderliğin de katkısı oldu. Lenin cepheyi bir kere bile ziyaret etmedi. İç savaşı, haritalar, telgraf ve telefon üzerinden İmparatorluk Senatosu binasından takip etti.[309] Başkomutan unvanını üstlenmekten kaçındı ve genellikle operasyonel planlamadan uzak durdu, yine de çok büyük bazı hataların ortağı ya da destekçisi oldu. Zaferi hiç kimse ona atfetmedi. Ancak Lenin'in Beyazlara karşı savaştaki kritik liderliği, üç önemli anda görülebilir: 1918 başından itibaren, yüksek rütbeliler de dahil eski çarlık subaylarının Troçki tarafından göreve çağrılmasını desteklemesi; Ekim 1918'de Troçki'nin Stalin'i kesin olarak yok etmesine engel olması; her şeyden önemlisi, Temmuz 1919'da Stalin'in Troçki'yi kesin bir bozguna uğratmasına izin vermemesi.[310] Troçki'ye gelince, onun katkısı da iki yönlüydü. Operasyonel sorunlara müdahale ettiğinde hatalar yapıyordu ve işgüzarlıkları birçok komiser ve komutanın öfkesini çekiyordu fakat aynı zamanda, savaşan yığınları örgütlemiş, disiplin altına almış ve canlandırmıştı.[311] Troçki ajitasyonda sivriliyordu ve bu alanda önemli ağırlığı vardı, bu durum içeridekiler açısından bir kızgınlık sebebi haline gelse de rejime olağanüstü güç kazandırıyordu.[312] Stalin'in rolü ise tartışmaya açık. Tsaritsyn rezaletine rağmen Lenin onu kritik sorun çözme görevlerine gönderiyordu (Urallar, Petrograd, Minsk, Smolensk, güney). Gerçek yetersizlikler ve darboğazlar vardı ancak Stalin'in raporlarında gerçekleri abartılardan ya da uydurmalardan ayırmak imkânsızdı. Her seferinde anti-Sovyet "komploları" aydınlatıyordu: her seferinde Moskova'dan gelen doğrudan talimatlara itaatsizlik ediyordu; her seferinde kendini kurtarmak üzere başkalarını eleştiriyordu ve yanlış anlaşılan ya da iftiraya uğrayanın kendisi olduğunu gösterecek şekilde sorunları besliyordu. Bununla beraber, Troçki, Güney Cephesi Devrimci Askerî Konseyi'nde bir diğer Merkez Komitesi üyesine Stalin'siz idare edip edemeyeceklerini sorduğunu hatırlıyordu. Cevap, "hayır" olmuştu, "ben Stalin gibi

308 Makintsian, *Krasnai kniga VChK*, s. 315-6; *Iz istorii VChK*, s. 325-6, 349-54 (28 Aralık 1919 tarihli Çeka dahili raporu).

309 11 Aralık 1919'dan bir süre sonra, Lenin haber vermeden gece 2.00'de Başkomutan Sergei Kamenev'in ofisine giderek sorular sordu, direkt hattan Kharkov ile konuştu ve Kremlin'e döndü.

310 Hayat hikâyesine [Hagiography] bakılırsa, iç savaşa dair hiçbir önemli karar Lenin olmaksızın alınmamıştır. Aralov, *Lenin i krasnaia Armiia*, s. 32.

311 Volkogonov Troçki'nin "amatör" asker olduğuna hükmediyordu. Volkogonov, *Trotskii*, I: 254. Troçki'ye yakın eski çarlık subayı Mikhail Bonch-Bruevich, liderinin askerlik sanatının teknik yönüne ilgi duymadığını ama etkin, yüksek profilli bir askerî sözcü olduğunu düşünüyordu. Bonch-Bruevich, *Vsia vlast' sovetam*, s. 269-71.

312 Troçki ile Kolchak arasındaki zıtlık daha keskin olamazdı. Bir görgü tanığı Kolchak ile ilgili olarak, "halkla, askerlerle birlikte olabilmek için deliriyordu ama onlarla karşı karşıya geldiğinde ne diyeceğini bilmiyordu." Guins, *Sibir'*, II: 367.

baskı kuramam."[313] Troçki, "baskı kurma yeteneği Lenin'in Stalin'de çok değer verdiği şeydi" sonucunu çıkarıyordu – iğneleyici ama doğru bir övgü.[314]

Her şey sona erdiğinde Beyazların siyasal hataları korkunçtu.[315] Beyazlar hiçbir zaman anarşik bir militarizm seviyesinin üzerine çıkamadı, General Ludendorff'un işgalinden de beter bir durum yaratıldı.[316] Beyazların zihinsel dünyasında "politikacılar" Kerensky gibilerdi: Beceriksizler, hainler.[317] Kolchak'ın kurduğu "askerî diktatörlük" çarlık devlet borçlarını ve çarlık yasalarını yeniden yürürlüğe koydu, "ayrılıkçılığı" mahkûm etti ve fabrikaların sahiplerine, toprakların soylulara iadesini emretti.[318] Ancak ortada askerî ya da başka tür bir hükümet yoktu, zira asker ve politikacı hizipleri siyasal cinayetlerin ve çıkarlarının peşine düşmüştü.[319] Bir gözlemci Kolchak'ın 1919 saldırısına ilişkin olarak, "orduda örgütsüzlük; Başkomutanlık Karargâhında bilgisizlik ve ahmakça planlar; Hükümette ahlâki çürümüşlük, uyumsuzluk, açgözlülüğün ve egoizmin egemenliği; toplumda, panik, bencillik, yolsuzluk ve her tür rezillik," diye yazıyordu.[320] Yudanech ise ancak neden sonra ve yoğun Britanya baskısıyla kuzeybatıda hükümet kurarak, monarşist ve sosyalistlerden (birbirine güven duymayan Menşevik ve Sosyalist Devrimciler) bir ideolojik Frankeştayn yarattı. Denikin'in siyasal yaklaşımı, siyasetin üzerinde "geçici" bir askerî egemenliği gerektiriyordu; 1917, Rusya'da demokrasinin anarşiyle denk olduğuna onu ikna etmişti ("Kurucu Meclis" diyordu, "toplu cinnet günlerinde" ortaya çıkmıştı).[321] Britanya elçiliği –Deni-

---

313 Troçki, "Hatred of Stalin?", *Writings of Leon Trotsky*, 67-71; Medvedev, *Let History Judge*, s. 64-5 (çevirmenin notu, 72).

314 Troçki, *Stalin*, s. 243-270 (Leonid Serebryakov'dan alıntı).

315 Kenez, *Civil War in South Russia*, II: 61. E. H. Carr'ın sert değerlendirmesi hâlâ geçerlidir: "Aklıbaşında hiç kimsenin, Kolchak, Yudenich, Denikin ve Wrangel'in harekâtlarının devasa bir trajik yanılgı olduğu dışında bir şey söylemesi artık olası değildir. Düşünsel düzeyde ahmaklık ve uygulama düzeyinde beceriksizlik abidesidirler; doğrudan ya da dolaylı olarak yüz binlerce cana mal olmuşlardır; onları gönülsüzce destekleyen 'Beyaz' Ruslara ve Müttefiklere karşı Sovyet egemenlerinin öfkesini artırmış olmaları da bir dereceye kadar mümkündür, tarihin akışını değiştirmeyi kıl payı kaçırmışlardır." Carr, keşke Bolşevizm konusunda da bu kadar keskin görüşlü olabilseydi. Davies, "Carr's Changing Views", s. 95.

316 Çin'den dönen Sovyet yetkililer paralellikler görüyordu. Karakhan Deklarasyonu (25 Temmuz 1919) Kolchak'ı "Rusya'da kendi pozisyonunu güçlendirmek için askerî kudrete ve yabancı başkentlere sırtını dayayan karşı-devrimci bir tiran" olarak niteliyordu. Waldron, "The Warlord." Aynı zamanda bkz. Sanborn, "Genesis of Russian Warlordism."

317 Hayattan bezdirilen Alexeyev, 1918 yılında Britanyalı ajan Bruce Lockhart'a, Kerensky ile işbirliği yapacağına Lenin ve Troçki'yle yapacağını söylemişti. Lockhart, *British Agent*, s. 288. İç Savaş boyunca, Sovyet polisindeki kod adı "soytarı" olan Kerensky Rusya içinde ya da komşu Finlandiya'da saklandı. 1922 yılında temelli Berlin'e ve sonra da Paris'e gitti.

318 Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 99.

319 Pereira, *White Siberia*.

320 Budberg, "Dnevnik", s. 269; Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 155.

321 Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, III: 262-3, IV: 45-8.

kin'in hamisi– Şubat 1920'de ona şöyle söylüyordu: "Eğer Moskova'ya varsaydın bu tam bir yıkım olurdu zira arkanda işgal edilmiş ama sağlama alınamayacak bir alan bırakacaktın."[322] Sadece Wrangler, çok geç kaldıktan sonra, gerçek sivil bakanlar atadı, yerel öz-yönetimleri destekledi, eski İmparatorluk Rusyası topraklarındaki ayrılıkçı hükümetleri resmen tanıdı ve köylülerin toprak sahibi olmasını kabul etti – fakat toprak kararnamesi (25 Mayıs 1920), çiftçilerin zaten denetimleri altında bulunan topraklar için onun hükümetine ödeme yapmasını gerektiriyordu.[323]

Hükümet aygıtı yokluğunun yol açtığı zayıflık, Beyazların fikirler dünyasındaki başarısızlığıyla daha da arttı. Etkin Kızıl propaganda Beyazları askerî maceracılar, dış güçlerin maşası ve restorasyonist olmakla damgalıyordu. Beyazlar, kendi propagandalarını, askerî törenlerini yapıyor, Ortodoks rahiplerce kutsanan asker dergilerini çıkarıyorlardı. 1917 öncesi Rusya'nın renkleri olan Kırmızı, beyaz ve mavi bayrakları üzerinde genellikle Ortodoks azizlerinin imgeleri yer alıyordu; diğer bazılarında ise kurukafa resimleri vardı. Beyazlar, Bolşeviklerin ajitasyon trenlerini taklit ediyordu. Ancak sloganları –"Tek bir Rus halkı olalım"– ikna edici değildi.[324] Başka yerlerde, sol devrimler ya da mini-devrimler patlak verdiğinde –Katolik Bavyera, Macaristan, İtalya– kısmen Bolşevik hayaletinin korkusuyla harekete geçiliyor ve bu ilkelerde sağa doğru bir kayma söz konusu oluyordu. Aslında, tüm Avrupa'da, Komünizme karşı Sosyal Demokratlar da dahil olmak üzere düzen güçleri etkindi. Açıkçası, siyasal sonuçların anahtarı, savaşın tahribatı, monarşilerin yıkılışı, askerî isyanlar, grevler, yerel sovyetlerin kuruluşu ya da solun iktidarı ele geçirmek için doğrudan harekete geçmesi değil ama örgütlü sağ hareketlerin güç veya zayıflığı ile güvenilir bir köylü ordusuydu. Sayıca az olan Beyazlar, köylüleri tümüyle uzaklaştırmalarının yanı sıra ayaklanan halkın kendilerine katılmasına bel bağlamıştı.[325] İtalya, Almanya ve Macaristan'dan farklı olarak, Beyazlar sağ-kanat popülizmi temelinde sol-karşıtı bir hareketin yeniden oluşturulması için dahi çaba göstermediler ve aralarından bir Horthy çıkma-

---

322 Mawdsley, *Russian Civil War*, s. 215 (atıfta bulunduğu kaynak, "Final Report of the British Military Mission, South Russia" [Mart 1920], PRO, WO 33/971: 29.

323 Ushakov, *Belyi iug; Slashchov-Krymskii, Belyi Krym*, s. 185-93. Wrangel'in sivil bakanları arasında, Pyotr Struve ve 1910 yılında Sibirya sürgününde Stolypin'e eşlik etmiş olan, tarım ve iskân başkanı Aleksandr Krivoshein yer alıyordu.

324 Lazarski, "White Propaganda Efforts." Hâlâ Washington büyükelçiliğinde bulunan Geçici Hükümet'in Birleşik Devletler elçisi Boris Bakhmeteff, 19 Ocak 1920'de, Vasily Makhlakov'a, Bolşevik-karşıtı hareketin ikna edici bir karşı-ideolojiye sahip olmadığı için yenildiğini yazıyordu. Bakhmeteff, özel mülkiyet, gerçek halk egemenliği, demokrasi, vatanseverlik ve ademi merkezi siyasal sistem temelinde bir "milli demokratik uyanış platformu" için yanıp tutuşuyordu. Başarısızlığın klasik liberal izahı böyleydi. Budnitskii, "Sovershenno lichno i doveritel'no!", I: 160-5 (161'de).

325 Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, V: 118.

dı. Pyotr Struve'a göre, "Psikolojik olarak, Beyazlar, etraflarındaki tüm dünya çökerken hiçbir şey olmamış gibi davranıyorlardı. Başka hiçbir şey, psikolojik olarak geçmiş koşullarda –ki bu koşullar artık değişmişti– donup kalma durumunun 'Beyaz' harekete verdiği kadar zarar vermedi... bir devrim sürecinde sadece devrimciler yollarını bulabilirlerdi."[326]

Dünya memurlara miras kalacak

Lenin, yapamayacağı bir konuşma için hazırladığı notlarda iç savaşı sahipleniyordu: "İç savaş bizim için öğretici oldu ve bizi güçlendirdi (Denikin ve diğerleri iyi *öğretmenlerdi;* ciddiyetle öğrettiler; tüm en iyi memurlarımız [*rabotniki*] ordudaydı)."[327] Lenin haklıydı. Ayrıca otoriterlik bir yan ürün değildi. Fabrika komitelerinin, köklü sovyetlerin, köylü komitelerinin, sendikaların ve kitle devriminin diğer yapılarının üzücü akıbetleri pek de anlaşılmaz değildir. Bolşevikler, köklü örgütleri güçlü bir *Gleichschhaltung* [Nazilerin kurumları denetimleri altına alarak kendi ideolojileri doğrultusunda yeniden yapılandırma politikaları, uyumlandırma – ç.n.] ile ele geçirmek ya da ezmek için büyük gayret gösterdiler (bir tarihçi, erken dönem Bolşevik devlet inşası sürecini, daha sonraki Nazi rejimi ile kıyaslayarak bu doğru ifade ile tanımlamıştı).[328] Sovyetlere seçilen birçok temsilci dahi seçilmiş taban örgütlenmelerini yönetmenin önündeki engel olarak görüyordu.[329] Ancak köklü kurumların ve bağımsız siyasal ifade biçimlerinin hedef alınması asli düşüncelerinden kaynaklıydı. Lenin rejiminin belirlediği varoluş sebebi özgürlüklerin değil ama üretimin azami seviyeye çıkarılmasıydı. "Proletarya

326 Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 14 (atıfta bulunduğu kaynak, *Russkaia mysl'*, Mayıs-Temmuz 1921: 214). Kolchak ölümünden hemen önceki Bolşevik sorgusunda "ülkenin ne pahasına olursa olsun zafere ihtiyacı vardı ve bunun sağlanması için her tür çaba gösterilmeliydi," der. "Kesinlikle hiçbir siyasi hedefim yoktu." Askerî savaş, tabii ki ancak başarılı politika ile kazanılabilirdi. Varneck, *Testimony of Kolchak*, s. 187. Benzer biçimde, Denikin de daha sonra ne yapmaya çalıştığını şöyle anlatıyordu: "kendimizi ve orduyu hiddet yüklü ve savaşçı siyasal tutkulardan arındırmak ve ideolojiyi basit, itiraz edilemez milli sembollere dayandırmak. Bu inanılmaz derecede zordu. 'Siyaset' işimizi boğdu." Denikin, *Ocherki russkoi smuty*, III: 129.

327 Aralık 1922'de yapılması planlanan Onuncu Sovyet Kongresi konuşması için hazırlanmış notlar: Getzler, "Lenin's Conception"; "Za derev'iami ne vidiat lesa", *PSS*, XXXIV: 79-85 (80'de); "Tretii vserossiiskii s"ezd sovetov rabochikh, soldatskikh i krest'ianskikh deputatov", *PSS*, XXXV: 261-79 (268'de); "I vserossiiskii s"ezd po vneshkol'nomy obrazovaniiu", *PSSS*, XXXVIII: 329-72 (339'da); "Konspekt rechina X vserossiiskom s"ezde sovetov", *PSS*, XLV: 440-1 (440). Genel olarak, araştırmacılar Lenin'in "bürokratik deformasyondan" ve sosyalizmin ortaya çıkardığı aygıttaki tıkaç vazifesi gören niteliklerden şikâyetlerine ilişkin alıntılar yaparlar fakat bu şikâyetler hastalığı sırasında ve iş yapamaz duruma geldikten sonradır. İç savaş sırasında Lenin'in devlet kuruculuğuna dair görüşleri militancadır. İç savaş sırasındaki idari aygıttan, "müthiş ve heyecan verici bir çalışmaydı", diyerek hayranlıkla söz etmiştir. *PSS*, XLIV: 106.

328 Keep, *Russian Revolution*, s. ix-x, 471.

329 McAuley, *Bread and Justice*.

diktatörlüğü", Troçki'nin gür bir sesle dillendirdiği gibi, "üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasında ifadesini bulur" – sanayinin ya da başka katılımcı karar verme süreçlerinin işçilerin kontrolüne geçmesinde değil.[330] Rusçaya geçmiş Fransızca bir sözcük olan kontrolün anlamı, fabrika işleyişinde işçilerin spontan kontrolünden, fabrikalar ve işçiler üzerinde bürokratik kontrole kaymıştır.[331] İtici düşünce kapitalizmin aşılması ve sosyalizmin inşasıdır; başvurulan benzersiz araç ise merkezi devlet gücüdür.

İdari aygıt kaostan yaratıldı ve karşılık olarak kaos yarattı. Hiyerarşi için çaba göstermek, büyük ölçüde, düzen ve öngörülebilirlik arzusundan kaynaklanıyordu. Rejim, sadece yönetim açısından değil ama aynı zamanda kendini dizginleme konusunda zor bir dönem geçiriyordu. Ekim 1920 tarihli tek bir soygunda finans komiserliğinde 287 milyon rublenin üzerinde bir para yok oldu, içeriden görevlilerin yardımıyla bu soygun gerçekleştirilmişti.[332] Zor alıma başvurarak yaratılmış bir rejim şimdi kendisine yönelik olarak zor alıma başvuruyordu ve hiçbir zaman durmayacaktı. İç savaş sona erdiğinde yayınlan el kitapçığı *Red Moscow*'un [*Kızıl Moskova*'nın] yazarları, "her devrim, geçici de olsa, kendine özgü çirkinlikleri yaşar: Her tür dolandırıcı, düzenbaz, maceracı, ve adi suçlu iktidara tutunarak, şu veya bu türden suç teşkil eden bir hedefe ulaşmak maksadıyla sahne alır. Devrim için yarattıkları tehlike çok büyüktür," diyorlardı.[333] Fakat idealizm ile oportünizm arasındaki çizgi çok inceydi. Devrim toplumsal bir depremdi ve açılan yarıktan her türden yeni insanın yükselmesi ve makam sahibi olması mümkün hale geldi ki aksi takdirde, bu insanlar söz konusu makamlar için on yıllarca bekleyebilir ya da hiç ulaşamayabilirlerdi. Bu durumda, devrimci görev kendi kaderleriyle ilgili algılarıyla örtüştü.

Devlet iktidarının işleyişinin yeniden sağlanması Bolşevik darbeden sonraki birincil görev haline geldi. Ancak, ne iş yaptığından bağımsız olarak odaklandıkları nokta imkânlardan yararlanmaktı ve böylelikle devlet bütçesinin hatırı sayılır bir kısmını tüketiyorlardı. Yaklaşık 5 bin Bolşevik ve aile üyeleri Kremlin'de ve Moskova'nın merkezindeki en iyi otellerde ikamet ediyordu. Toplu olarak, çok sayıda servis personeli çalıştırıyorlardı ve iç savaş boyunca hatırı sayılır miktarda kaynak tükettiler. Evleri –sadece Lenin'in değil– yakıt bulmak zor olduğu halde ocaklarla ısıtılıyordu. Kremlin'in içinde, çocuk bakımevi, kulüp ve hamamın yanı sıra "dışa kapalı" yiyecek ve giyecek dağıtım merkezlerinden yararlanıyorlardı. (Troçki'nin iddiasına göre, 1919 yılında

---

330 Troçki, *Terrorism and Communism*, s. 162.

331 Thomas F. Remington, "The Rationalization of State Control", Koenker, *Party, State, and Society*, s. 210-31.

332 *MChK*, s. 247; Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 136.

333 *Krasnaia Moskva*, s. 631.

Halk Komiserleri Konseyi "kooperatifinde" Kafkas şarapları bulmuş ve teknik olarak içki satışı yasak olduğundan, Stalin'in yanında, oradan kaldırılmaları gerektiğini Lenin'e söylemişti fakat, yine iddiasına göre Stalin Kafkas yoldaşların şarapsız yapamayacaklarını söyleyerek işi yokuşa sürmüştü.)[334] Çarlık kraliyet sarayı ve yüksek soylular ile kıyaslandığında Bolşevik seçkinlerin yan kazançları pek de savurganca sayılmazdı –bir ev, yazlık, araba, kumanya– ama enkazın ve yoksulluğun ortasında bu türden çıkarlar anlamlıydı ve göze batıyordu.[335] Memurların ayrıcalıkları merkezi rejimin ötesinde bir zaaf noktası haline geldi. Temmuz 1919'da Lenin'e yazdığı mektupta Tulalı bir Bolşevik, "kitlelerle bağımızı kopardık ve onları çekmemiz zorlaştı," diyordu. "Partinin eski yoldaşlık ruhu tümüyle yok oldu. Onun yerini, parti patronunun her şeyi yönettiği yeni bir tek adam egemenliği aldı. Rüşvet her yere yayıldı: Komünist kadrolarımız onsuz yaşayamaz hale geldiler."[336]

Aygıt içinde bolca idealizm de vardı fakat "bürokratizm" devrimcileri şaşkına çeviriyordu. Birdenbire her yer bürokrat dolmuştu: Hoyrat, kindar, kaçamak cevaplar veren, zimmetine para geçiren, rakipleri ezme konusunda takıntılı ve kibirliydiler.[337] Birçok devrimci paradokstan birisi de şuydu: Tüm toplumsal güçler –ister düşman (burjuva, kulak, küçük burjuva) ister dost (işçiler ve bazen de köylüler) olsun– sınıfsal terimlerle anlaşılırken, bunun dışında kalan tek kesim iktidarda olandı.

Sembolik anlamda Kızıl-Beyaz ikiliği –yani Bolşeviklerin karşısında, Şubat Devrimi'ni yapanlar ve Bolşevik olmayan sosyalistler de dahil herkes– yeni rejimi tanımlıyordu. Bu durum, devrimin üçüncü yıldönümünde (7 Kasım 1920) Petrograd'da sergilenen "Kış Sarayı baskını" gösterisine dramatik bir

---

334 Troçki, *My Life*, s. 477.

335 Özel bir mektubunda Menşevik Martov kasten eski rejimin toplumsal dilini kullanarak, "komiserlerin mülkleri ele alınacak olursa, yüksek yaşam standartları gün gibi ortada," diyordu. Brovkin, *Dear Comrades*, s. 210 (Martov'dan David Schupak'a, 20 Haziran 1920). Lenin algılar konusuna duyarlıydı; Molotov'a yazdığı bir mektupta (4 Mayıs 1921), açıkça Halk Komiserleri Konseyi adına bir tatil yerinin (dom otdykha) varlığını fark ettiğini belirttikten sonra, "bunun şikâyetlere yol açmasından korkuyorum," diyordu. Tesisin adı Rekreasyon Binası No. 9 olarak değiştirildi ve güya tarım komiserliğiyle ortaklaşa kullanılacaktı. RGASPI, f. 2, op. 1, d. 18552, l. 1-2.

336 Benzer bir biçimde, Mayıs 1920'de Adolf Joffe Troçki'ye gönderdiği gizli mektupta, "korkunç bir eşitsizlik var, kişilerin maddi durumu partideki makamına bağlı: Bunun tehlikeli bir durum olduğunu kabul edersiniz sanırım," diyordu. Joffe devam ediyor ve iktidardaki Komünistlerle ilgili olarak, "eski parti ruhu kayboldu, devrimciliğin bencillikten uzak ruhu ve yoldaşça adanmışlık!" diyordu. Tulalı Bolşevik ve Joffe'nin alıntılandığı kaynak, Figes, *A People's Tragedy*, s. 695-6 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5972, op. 1, d. 245, l. 397-8; RGVA, f. 33987, op. 3, d. 46, l. 143.

337 *PSS*, XVL: 14-15; Rykov, *Izbrannye proizvedenniia*, s. 10; Iroshnikov, "K voprosu o slome burzhuaznoi gosudarstvennoi mashiny v Rossii."

biçimde yansıyacaktı. Gösteriye katılım olayın orijinalinden daha fazlaydı – 6-8 bin arası katılımcı ve 10 bin izleyici. Gösteri sırasında, dünyanın en büyük meydanlarından biri olan barok yapı önündeki devasa alana birbirlerine kemerli bir köprü ile bağlanmış iki büyük sahne (kırmızı ve beyaz) yerleştirilmişti. Akşam 10.00'da çalan trompetler gösterinin başladığını duyurdu ve belki de 500 kişiden oluşan bir orkestra, "Robespierre" isimli senfonik bir kompozisyonu seslendirmeye başladı ve ara vermeden "La Marseillaise" çaldılar. Projektörlerin önce aydınlattığı sağ platformda Geçici Hükümet, bir tahtta (!) oturan Kerensky ve bazı bakanlar, Beyaz generaller ve kalantor kapitalistler belirdi. Kerensky el kol hareketleriyle boş bir konuşma yapıyor ve kese kese para alıyordu. Projektörler aniden sol platforma dönerek fabrikada çalışmaktan tükenmiş, birçoğu savaş yüzünden sakat kalmış kitleleri aydınlattı. Kargaşa içindeydiler fakat "Lenin" bağırışları "Enternasyonal" melodisi eşliğinde Kızıl bir bayrak etrafında toplanarak disiplinli Kızıl Muhafızlar birimlerine dönüştüler. Birleştirici köprü üzerinde, kızılların üstün çıkacağı bir savaş başladı. Kerensky bir arabanın içinde eski rejimin kalesi Kışlık Saray'a doğru kaçıyordu ancak Kızıl Muhafızlar –ve izleyiciler– tarafından kovalandı. Kadın kıyafetiyle kaçmayı başardı fakat kitleler Kışlık Saray'ı "bastı." Kış Sarayı'nı aydınlatan 150 güçlü projektörün ışığında, sarayın devasa pencerelerinde görülen savaş canlandırmalarının ardından, her bir pencerededeki ışık kızıl renkte parladı.[338] Bu kızıl parlamanın herhangi bir yönünü sorgulayan herkes, tıpkı Kerensky ve ılımlı sosyalistler gibi, kendilerini giderek genişleyen Beyaz kampta bulabilirlerdi.

Kurumsal anlamda Bolşevik tekel rejimi sadece bir devlet kurmadı fakat aynı zamanda, eski çarlık subaylarının kitlesel katılımıyla, bir parti-devleti haline geldi. Kızıl Ordu'da "komiserlerin kurumsallaşması," diyordu Troçki siyasal gözlemcileri açıklarken, "yapı iskelesi vazifesi görüyor... yavaş yavaş bu iskeleyi sökmemiz mümkün olacak."[339] Bu sökme işlemi hiçbir zaman gerçekleşmedi ancak her nasılsa, genellikle komiserler kendilerinin görevden alınmasını sıklıkla talep etti.[340] Bunun tersine, kısa süre sonra merkezi aparatçik Vyacheslav Molotov, yönetme görevinin Sovyet Komünist Parti'yi

338 Annekov, *Dnevnikh moikh vstrech*, II: 120-8; Fülöp-Miller, *Mind and Face of Bolshevism* [1928], s. 136. Aynı zamanda bkz. Piotrovskii, *Za sovetskii teatr!*; Nikulin, *Zapiski sputnika*; Evreinoff, *Histoire du Théatre Russe*; Petrov, *50 i 500*. Kızıl Ordu Siyasi Yönetimi'nin sponsoru olduğu gösterinin koreografisi Bolşevik olmayan Nikolai Yevreinov'a aitti. Yevreinov'un emirler yağdırmaktan sesi kısıldı ama bir kürk (tilki) paltoyla ödüllendirildi: Diğerlerine tütün ya da donmuş elma verdiler. Savaş gemisi Aurara, Kronstadt'tan özel olarak getirilmişti; üç atış yapacak sonra orkestra zafer müziği çalacaktı fakat teknisyenler top atışını durdurmak için düğmeye bassa da atış devam ediyordu. Yevreinov gülmekten kırılıyordu.

339 Troçki, *Stalin*, s. 279.

340 1919 yılı sonlarında, ordudaki siyasi görevlilerin bir toplantısında Ivar Smilga, "artık komiserlik kurumunu nasıl ilga edeceğimizi düşünmeye başlamalıyız," diyordu. Önerisi desteklenmedi. *Pravda*, 13 Aralık 1919; *Benvenuti, Bolsheviks and the Red Army*, s. 155-7

nasıl farklı kıldığı konusunda övgüler düzen bir kitapçık yayınlayacaktı. Diğer birçok yeniliğin arasında teknik uzmanların yanına siyasal komiserlerin yerleştirilmesini ayrı tutuyordu – üstelik sadece Kızıl Ordu'da değil ekonomik ve idari aygıtta da.[341] Çarlık Rusya'sında böylesi bir parti-devlet yoktu. Kızıl-uzman ikiliği, devlet görevlilerinin, ordudaki subayların ya da öğretmenlerin büyük birçoğunluğu parti üyesi olduktan sonra bile varlığını sürdürerek bürokrasinin yaygınlaşmasına ve israfa katkıda bulundu.

Geleneksel düşünce, Ekim Devrimi'nden de daha fazla olmak üzere, Rusya iç savaşını Troçki'nin zamanı addeder. Halkın tahayyülünde Troçki her yerde hazır ve nazır olandır ve treni Kızıl Ordu ve zaferinin odağıdır. Ancak olgular, Troçki'nin Stalin'den çok daha güçlü bir konumda olduğuna ilişkin süregiden düşünceyi desteklemiyor.[342] Hem Stalin ve hem de Troçki sapına kadar radikaldi fakat eski çarlık subayları meselesinde Stalin "proleter" bir çizgiyi savunarak Troçki'yi çileden çıkarmıştı (Troçki'nin hiddeti Stalin'e esin kaynağıydı). Aslına bakılırsa Stalin tüm askerî uzmanları değil sadece "sınıf düşmanlarını" reddetmişti ve bunların arasında soylular ve 1917 öncesinde yüksek rütbeye ulaşanlar vardı. Buna karşılık Troçki, acemi yedeklerin ve ayrıca eski astsubayların da eğitilmesini savundu.[343] Bu çerçevede, Troçki, 1918 yılında eski çarlık subaylarının, Kızıl komuta ve idari kadrolarının dörtte üçünü, iç savaşın bitiminde ise sadece üçte birini oluşturduğunu iddia ediyordu.[344] Troçki hakkındaki olumsuz yaklaşımlar, sanılandan da önce, daha iç savaş başarılarını kazandığı sırada başlamıştı. Kesin rakamlar ne olursa olsun, eski çarlık subaylarının ve "burjuva" uzmanların başka alanlarda görev alması da, zafere taşıdığı rejim içinde okların pek sevilmeyen Troçki üzerinde odaklanmasına –bir paratoner işlevi görüyordu– katkıda bulundu. Aynı zamanda, Troçki'nin de kabul ettiği gibi, Stalin'in iç savaştaki rolü –kafaları tokuşturmak– önemliydi.[345] Kızıllar ve kişisel olarak Stalin için va-

341 Molotov, *Na shestoi god.*

342 Tucker, "Troçki [iç] savaştan büyük bir zafer ve az bir güçle, Stalin ise az bir zafer ve büyük bir güçle çıktı," diye yazarak bu önemli noktaya yaklaşıyordu, fakat Tucker Troçki'ye yönelen olumsuz yaklaşımı azımsıyordu. Tucker ayrıca muhtemelen yanlış bir standarda başvuruyordu: "Her ne kadar Stalin iç savaşta değerli askerî deneyimler kazansa da buradan, parti içinde, birinci sınıf bir askerî deha sahibi namıyla çıkamadı." Bunu kim başarmıştı ki? Lenin? Zinoviev? Kamenev? Hatta Troçki? Gerçi Tucker, Stalin'in "savaş döneminde yaptığı hizmetlerle kendisini, karmaşık durumları hızla değerlendirip kararlı adımlar atan güçlü bir lider olarak beğendirdiğinin" altını çiziyordu. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 206, 209.

343 1918 sonbaharında yeni alt düzey komutanlara "yarın," diyordu, "müfrezelerin, bölüklerin, taburların, alayların başında olacaksınız ve yeni kurulan bir ordunun sembolleri olarak bilineceksiniz." Trotskii, "Unter-ofitsery" [Sonbahar 1918], *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, I: 176-80.

344 Troçki, *Stalin*, s. 279. Askerî uzmanların süregiden ağırlığına dair diğer tahminler daha yüksektir. Bubnov, *Grazhdanskaia voina*, II: 95; Erickson, *Soviet High Command*, s. 33.

345 McNeal, Stalin'in "Kızıl zafere katkısının sadece Troçki'nin gerisinde kalacağını" düşünüyor. McNeal, *Stalin*, s. 50. Moshe Lewin'in iddiası, İç savaş sırasında "Stalin zafere götüren politika-

him bir durum yaratan 1918 Tsaritsyn olayı, Stalin'in "düşman" komplolarını afişe etme yönteminin ve disiplini sağlamak ve siyasal destek kazanmak üzere giriştiği yargısız infazların bir fragmanı gibiydi.

Troçki Yahudi'ydi ama Rus İmparatorluğu'ndaki neredeyse diğer tüm aydın ve devrimciler gibi Rus kültürü içinde asimile olmuştu ve üstelik, çarpıcı mavi gözlere ve çıkıntılı olmayan bir burna sahip olduğu halde Yahudiliğini siyasal bir kısıtlılık gibi hissettiğini iddia ediyordu. Köylüler elbette onun Yahudi olduğunu biliyorlardı.[346] Amerika'nın Rusya'daki Kızıl Haç başkanı, Troçki'yi "İsa'dan sonraki en önemli Yahudi" diye tarif ediyordu. Beyaz Muhafızların dergileri, Troçki liderliğindeki "Kike-Bolşevik komiserler" ve "Kike Kızıl Ordu" [kike: Yahudiler için kullanılan aşağılayıcı bir sözcük – ç.n.] hatırlatmalarıyla ortalığı bulandırıyorlardı.[347] 1919 yılında Rus Komünist Partisi'nin Koreli bir üyesi Troçki'ye yazdığı mektupta şu tür söylentilerden söz ediyordu: "Anavatan Yid [Yiddish kökenli/Yahudi anlamında – ç.n.] komiserlerin istilası altında. Ülkenin yaşadığı tüm felaketlerin suçu Yahudilere yükleniyor. Komünist rejimin Yahudi beyinler, Letonyalı askerler ve Rus geri zekâlılar tarafından desteklendiği söyleniyor."[348] *London Times* (5 Mart 1919), Sovyet Rusya'daki önemli makamların dörtte üçünün (!) Yahudilerin elinde olduğunu iddia ediyordu. Bizzat bazı Sovyet Komünistlerinin, Smolny yerine Shmolny (Yahudi "sh" kullanımıyla) ya da presidium yerine preshidium (Yahudilerin -sidium yerine kullandıkları ifade) dedikleri duyuluyordu.[349] Troçki, Alfred Rosenberg'in önsöz yazdığı 1921 tarihli ve Alman basımı olan, tüm Yahudi Bolşeviklerin çizimlerinin yer aldığı kitabın bir kopyasını, dosyasında tutuyordu.[350] Köylüler de onun Yahudi olduğunu biliyordu.[351] Geriye dönük olarak neden 1917'de Lenin'in önerdi-

ların sırrına en ürkütücü koşullarda vakıf olmuştu. Başarının sırrı Devlet baskısıydı; mobilizasyon, propaganda, askerî güç ve terör iktidarın harcıydı." Bu dersi tabii ki tüm Bolşevikler öğrenmişti, bir kısmı daha önce Büyük Savaş'ta. Moshe Lewin, "Stalin in the Mirror of the Other", Lewin, *Russia/USSR/Russia*, s. 214.

346 Valentinov, *Novaia ekonomicheskaia politika*, s. 88.

347 Amerika'nın Rusya'daki Kızıl Haç başkanının Troçki'yi "İsa'dan sonraki en önemli Yahudi" diye tanımlaması kasıtlıydı. Lockhart, *Memoirs of a British Agent*, s. 225.

348 Volkogonov, *Trotsky*, s. 23 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 1, d. 21, l. 35-41). Kore kökenli Nigay, "güçlü bir Yahudi ordusu kurulması ve tepeden tırnağa silahlandırılması" önerisini getiriyordu.

349 Kartevskii, *Iazyk, voina i revoliutsiia*, s. 36.

350 RGVA, f. 33987, op. 3, d. 13s, Hoover Institution Archives, Volkogonov Belgeleri, konteyner 19 (Otto von Kurfell). Nazi Akfred Rosenberg bir kitapçıkta, "başlangıcından beri Bolşevizm bir Yahudi girişimidir," diyordu. "Şaşkın, bitap ve yarı aç halkın üzerinde kurulan proletarya diktatörlüğü Londra, New York ve Berlin'in Yahudi mahallelerinde geliştirilmiştir." Rosenberg, *Der jüdische Bolschewismus*. Aynı zamanda bkz. *Bazhanov, Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 144.

351 Valentinov, *Novaia ekonomicheskaia politika*, s. 88.

ği içişleri komiserliğini (diğer bir deyişle rejim polisliğini) kabul etmediğini anlatırken Yahudi olarak kendisiyle ilgili algıyı gerekçe gösterecekti.[352] Yine de diğer yüksek profilli görevleri kabul etmişti ve Yahudiliğinin gerçekte ne dereceye kadar bir engel teşkil ettiği pek de belirgin değil. Üst düzeyde sadece Stalin'in kısmi Yahudiliği söz konusu değildi. Lenin'in anne tarafından büyükannesinin Yahudiliği o sırada bilinmiyordu fakat diğer liderlerin Yahudiliği gayet iyi biliniyordu ve bu durum onları kısıtlamadı: Zinoviev, Ovsei-Gershon Radomylsky adıyla doğmuştu ve annesinin soyadını –Apfelbaum– kullanıyordu; Lev Rozenfeld ismiyle dünyaya gelen Kamenev'in babası Yahudi idi; her ikisinin eşleri de Yahudiydi.[353] Troçki-Bronstein sadece Yahudiliği ile değil her yönden paratoner olmayı başarıyordu.

Troçki'den farklı olarak Stalin, mesela Brest-Litovsk gibi önemli tartışmalarda, Lenin'in eşitiymiş gibi davranarak hiddetini üzerine çekecek şekilde ona karşı çıkma cesaretini gösteremiyordu. Stalin'in sıklıkla karışıklığa yol açan siyasal fesatlıklara giriştiği doğruydu.[354] Ancak, Stalin'in düşmanları caydırmak ve işçi tabanı bir araya getirmek üzere tasarlanmış ayrım gözetmeyen terör uygulamasıyla Lenin'i etkilemesi mümkün değildi zira siyasal ders verme konusunda "önce vur sonra sor" yönteminin asli öncüsü oydu. (Lenin, Troçki'nin asker kaçaklarının, parti mensubu olsalar dahi, vurulmasına ilişkin katı yaptırımlarına arka çıkmıştı.) Lenin saf da değildi: Stalin'in ben-merkezci, entrikaya meyilli kişiliğini görebiliyordu fakat Stalin'deki sarsılmaz devrimci inanç ve iş becerme tarzına değer veriyordu, bu devrimci sınıf savaşına uygun bir beceri donanımıydı. Lenin için Stalin'e biçtiği rol rejimin iç gruplaşmalarında görülebilirdi. Bir ticaret komiser yardımcısı olan Arkady Borman, "yüksek makamları işgal eden tüm Bolşevikler," diyordu, "iki kategoriye ayrılabilir: Lenin'in şahsen himaye ettikleri ve diğerleri. İlk kategori, iç çatışmalarda sağlam ve güvende hissediyor ve her zaman üstün geliyordu."[355] Stalin hem Lenin'in gruplandırmasındaki en üst düzeydeki kişiydi hem de gecikmeli olarak kendi kişisel hizbini kurmuştu, bu hizip

352 Carr, *Socialism in One Country*, I: 157.

353 Ulyanov ailesinin Yahudi geçmişi Lenin'in kız kardeşi Anna Ulyanova (1864-1935) tarafından keşfedilmişti. Lenin'in dörtte bir Yahudi olduğunu ifşa etmenin ne denli yararlı olacağını vurguladığı 1932 tarihli mektubunda bu durumu Stalin'e aktarmıştı. Stalin bu konudan bahsedilmesini yasakladı. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 9. 1972 yılında, Lenin'in kökenine dair tüm mevcut belgeler "özel dosyaya" aktarıldı.

354 Volkogonov, *Stalin: Triumph and Strategy*, s. 44-5.

355 Bortnevskii ve Varustina, "A. A.Borman". I: 115-49 (119'da). Borman Finlandiya üzerinden kaçtı. (Daha sonraları, Çeka mensupları "genellikle suçsuz insanların tutuklanmasıyla meşgul olurken, gerçek düşmanları komiserlerin trenlerinde seyahat ediyor, halk komiserliklerinde ve askeri kademelerde önemli mevkileri işgal ediyorlardı, diye atıp tutacaktı.) Bortnevskii, "White Intelligence and Counter-Intelligence", s. 16; GARF, f. 5881, op. 1, d. 81 (Borman, "V stane vragov: vospominaniia o Sovetskoi strane v period 1918 goda"). I. 42.

Lenin'inki ile örtüşüyordu. Buna paralel Troçki hizbi Lenin'inki ile örtüşmüyor ve Bolşevik liderin hedefi haline geliyordu. (Hırslı Zinoviev de Petrograd'da kendi grubunu kurmuştu.) Lenin'in desteğini alan Stalin, iç savaş sırasında, Devrimci Askerî Konsey'in başı olduğu halde Troçki'nin astı olmaktan kaçınayı başardı. İlerleyen dönemde, daha sonra göreceğimiz gibi, parti içinde Stalin'e tabi olmaktan kaçabilmek için Troçki kendisini Lenin'den destek ister vaziyette bulacaktı. Stalin'in itibarı zaten yüksekti ama bu daha başlangıçtı.

BÖLÜM 9

Keşif Yolculukları

Rusya'yı çok az biliyorum, Simbirsk, Kazan, Petersburg, sürgün, hepsi bu!

– LENIN, Capri Adası, Rus köyleri hakkında konuşan birine verdiği cevap, tahminen 1908, Maksim Gorki hatıratından[1]

Ayrı ayrı Sovyet cumhuriyetlerinin mevcudiyeti, kapitalist devletlerin bu mevcudiyet için yarattığı tehdit göz önüne alındığında, kararsız ve kalımsız olacaktır. Sovyet cumhuriyetlerinin müdafaa edilmesi ile ilgili genel menfaat bir tarafta, savaşın yok ettiği üretici güçlerin yeniden canlandırılması diğer tarafta ve bunlara ek olarak yiyecek üreten Sovyet cumhuriyetlerinin tahılsız olanlara yardım etmesinin gerekliliği; tüm bu zorunluluklar, emperyalist boyunduruk ve milli zulümden kurtulmanın yegâne yolu olarak, ayrı ayrı Sovyet cumhuriyetlerinin bir devlet altında toplanmalarını zorunlu kılacaktır...

– Stalin'in raporu temelinde hazırlanan 10. Parti Kongresi kararı, 15 Mart 1921[2]

Devrim ve İç Savaş'ın patlak verdiği Rus İmparatorluğu, iki kıtaya –Avrupa ve Asya– yayılan şaşırtıcı derecede heterojen bir devletti. Bununla birlikte, milliyetçilik açısından, bu ülke topraklarında özel bir yönetim zorluğu yaşanmıyordu. imparatorluk Rusya'sında Gürcistan ya da Ukrayna "cumhuri-

1 Gor'kii, "V. I. Lenin" [1924, 1930], *Sobranie sochinenii*, XVII: 5-46, yeniden basım, Bialika, *V. I. Lenin i A. M. Gor'kii*, 238-78 (262'de). Gorki 1907'den 1913'e kadar Capri'de yaşadı; 1908 yılında Lenin onun yanında kaldı. Lenin onu 1910'da da ziyaret etti.

2 *X s"ezd* [1933], s. 573-83; *Vsesoiuznaia Kommunisticheskaia Partiia (b) v rezoliutsiiakh* [5. baskı], I: 393.

yetleri" yoktu; hatta Ukraynalılar mevcut bile değildi (onlar "Küçük Ruslardı"). imparatorluk Rusya'sının iki protektoraya (Buhara, Hiva) onay verdiği ve Finlandiya'da da özerklik olduğu doğrudur fakat imparatorluğun geri kalanı valiliklere (guberniya) bölünmüştü. Daha sonra, Alman askerî işgali ve iç savaş Finlandiya, Polonya, Letonya ve Estonya'nın bağımsızlıklarına yol açtı ve Kızıl Ordu hiçbirisini yeniden fethedemedi. Dünya savaşı, işgaller ve iç savaş, Ukrayna, Belarus, Ermenistan ve Azerbaycan'ın doğuşuna da yardımcı oldu ancak hepsi Kızıl Ordu tarafından yeniden fethedildi. Yine de, Kızıl kuvvetlerin eline geçtikten sonra dahi, milli cumhuriyetler devlet olma vasıflarını korudu. Millet nosyonu aniden merkezi bir konum kazanmıştı.

Büyük Savaş, siyasal manzarayı geri dönülmeyecek şekilde değiştirmiş, üç büyük kıta imparatorluğunun çözülmesine yol açmıştı ancak Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarından farklı olarak Rusya, tümüyle ve aynı biçimde olmasa da, yeniden canlandırılmıştı. Rusya'yı farklı kılan ve eski Rus İmparatorluğu topraklarını geri kazanma konusunda iç savaşı kısmen başarılı bir savaşa dönüştüren ise bir araçlar ve düşünceler bileşimiydi: Komünist Parti, Lenin'in liderliği (fiili ve sembolik), Bolşeviklerin geç de olsa federalizm aygıtını keşfetmesi, dünya devrimi vizyonu –sadece, "kendi kaderini tayin hakkını" esnek bir kavram haline getiren Rus devrimi değil– ve Stalin'in entrikaları. Sağdaki çarlık devlet adamı Pyotr Stolypin ve diğerlerinden, soldaki Stalin ve diğerlerine, arada kalan Anayasal Demokratlara kadar imparatorluk Rusya'sının fazlasıyla geniş siyasal figürler yelpazesi, yerel-milli özerklik biçimlerinin kaçınılmazlığında buluşmuşlardı ama bu güçlü bir devletin kalkanı altında olmalıydı (*gosudarstvennost'*).[3] Stalin'in bu noktaya nasıl vardığı, onun iç savaş serüveninin pek de bilin-

3 Stolypin, düzenli olarak fikir alışverişinde bulunduğu bir yerel öz-yönetimler finans uzmanının söylediğine göre, suikaste uğramasından dört ay önce, Mayıs 1911'de, devlet reorganizasyonu konusunda bazı düşüncelerini kâğıda dökmüştü. Bu belge devlet arşivinde bulunamadı ve iddia sahibinin konuyla ilgili görüşmeye dair tuttuğu notlar saklanmamışu; elimizdeki yegâne belge, iddia sahibinin anıları. Stolypin, bu açıklamalara göre, yerelde öz-yönetimlerin yayılmasını ve güçlenmesini, merkezi bakanlık sisteminin de genişlemesini ve reorganizasyonunu –bir dizi yeni bakanlığın kuruluşu da dahil olmak üzere: Emek, sosyal güvenlik, doğal kaynaklar, din ve en alışılmadık olanı, milliyetler– öngörüyordu. İkincisi ile ilgili olarak Stolypin'in iddia edilen öngörüsü, "milliyeti ve dini inançlarından bağımsız olarak Rusya'da ikamet eden herkesin tümüyle eşit vatandaşlar olması gerektiğiydi" ve ayrıca yeni milliyetler bakanlığı, "her bir milletin kültürel ve dini isteklerinin, mümkün olduğu ölçüde, bütünüyle yerine getirilmesinin koşullarını yaratacaktı." Fakat aynı zamanda bazı azınlıkların, mesela komşu ülkelerde ırkdaşları bulunan Polonyalıların ve Ukraynalıların, özel bir tehdit oluşturduğunu da düşünüyordu. Dolayısıyla yeni bakanlık, "Rusya'yı parçalamak için çaba gösteren iç ve dış düşmanları yok saymamalıdır. Rusya düşmanlarının propagandasından etkilenen milletlere karşı Hükümetin en ufak bir tereddüt ya da duraksamasının Devlet'te komplikasyonları olacaktır." Aleksandr V. Zen'kovskii *Pravda o Stolypine* (New York: Vseslovianskoe, 1956), s. 79-8, yetersiz çevirisi, *Stolypin, Russia's Last Great Reformer* (Princeton, N.J., Kingston Press, 1986), s. 33-4. Kiev Zemstvo'da, 1903'ten 1919'a kadar, Zen'kovskii baş mali uzman olarak çalıştı.

meyen bir yönüdür; aynı zamanda da Bolşevik devlet inşasının olağanüstü başarılarından biridir.

Kasım 1918'de Lenin, "Ekim devriminin en başından beri, dış politika ve uluslararası ilişkiler önümüzde duran ana konuydu," görüşünü ortaya koymuştu.[4] Bolşevizm sadece bir devlet inşası girişimi değil ama aynı zamanda alternatif bir dünya düzeniydi. Bolşeviklerin federe devlete yönelmesiyle Sovyet Avrasya'da bağımsız halkların ardı ardına ortaya çıkışı resmen tanınmış oldu ve bu, dünyanın her yerindeki sömürge halklara güçlü bir kalk borusuydu.[5] Devlet yapısı, iç azınlık politikası, sömürge politikası ve dış politika birbirinden ayırt edilemez hale geldi.

Rusya'nın eski düşmanı Almanya yeni Sovyet devletini tanıdı ama daha sonra çöktü. Bu arada, Rusya'nın eski müttefikleri Fransa ve Britanya artık hasım olmuştu: Sovyet Rusya'yı tanımadan, bağımsız Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerini tanıdılar. Versailles Antlaşması'nın en büyük kazananları Büyük Polonya ve Büyük Romanya, Batı yönündeki en yakın Sovyet karşıtları oldular. Diğer yönde, eski Rusya'nın Uzak Doğusu Japon askerlerinin işgaline uğradı. Bu durum, kısmen, Woodrow Wilson'un, planlanan on bir ülkeye asker gönderilmesi, Çekoslovak Lejyonu'nu kurtarmak ve Sibirya'daki askerî depoları güvenlik altına almak için 25 bin askerin sevk edilmesi yönünde Japonya'ya yaptığı talebin sonucuydu. Başlangıçta Japonya Rusya'ya askerî müdahaleyi reddetti ama 1918'de, tarihsel toprak kayıplarını telafi etme ve Komünizm karşıtlığı dürtüsüyle talep edilenden de fazla asker gönderdi. Sovyet Uzak Doğusu'nu işgal eden Japon askerlerin sayısı 70 binden fazlaydı; birçok düşmanla karşı karşıya gelirken, içeride de anlaşmazlıklara yol açmışlar ve yüksek bedel ödemişlerdi – 12 bin ölü ve 1 milyar yen. Ne olursa olsun, 1920'de Amerikalılar Vladivostok'u terk ettikten sonra Japonlar kaldı.[6] Kısacası, göreceğimiz gibi, her ne kadar Sovyet devrimleri, Güney Kafkasya'nın yeniden kazanılması sayesinde kısa bir süre için İran'da ve kalıcı olarak Moğolistan'da uzantılar oluşturmuş olsa da, Japonya, Polonya, Romanya ve Britanya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin çevresinde bir çeşit çember oluşturmak üzere birleşmişlerdi.

1921 yılına gelindiğinde, toprakların geri kazanılması savaşları az çok netleştikten sonra Sovyet cumhuriyetlerinin nüfusu yaklaşık 140 milyon olmuştu ve bu nüfusun 75 milyonu Rus, 65 milyonu Rus olmayanlardı – Rus olmayanların 30 milyonunun dili Türkçe ve Farsça idi. Sovyet toprakları bü-

---

4 PSS, XXXVII: 153; Debo, *Revolution and Survival*, s. 408 (6.Tüm-Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Lenin'den alıntı).

5 Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 231-7.

6 White, *Siberian Intervention;* Teruyuki, *Shibberia shuppei*; Stephen, *Russian Far east*, s. 132, 142-5; Coox, *Nomonhan*, s. 9.

tününde yaklaşık 112 milyon köylü yaşıyordu. Milli mesele aynı zamanda, fiilen köylü meselesiydi: Rus Avrasya'sında bulunan tüm milletlerin nüfusları büyük çoğunlukla köylüydü.

Beyazlara karşı Kızıl zaferi destekleyenler sadece köylü değil ama Komünist partinin üyeleriydi.[7] 1919'da yapılan bir temizlikte partinin kâğıt üstündeki üyelerinin neredeyse yarısı üyelikten atıldı; 1920'de yeni bir temizlikte ihraç edilenler dörtte birden fazlaydı fakat parti büyümeye devam etti.[8] Parti, 340 binden (Mart 1918), iç savaş sonu itibarıyla 700 bin üyeye yükselmişti, bu arada Kızıl Ordu içindeki parti mensubu sayısı 45 binden 300 bine çıktı. Ancak köylüler belirleyici olmasalardı bile, yine de ve genellikle gönülsüz olarak, herhangi bir dönemdeki Kızıl Ordu askerlerinin dörtte üçünü oluşturuyorlardı. Köylü askerler genellikle asker tüfekleriyle birlikte firar ediyorlardı. Av tüfekleri ve ev yapımı silahlar da kullanıyorlardı. 1920-21'de, Ukrayna, Volga, Don ve Kuban vadilerinde, Tambov ve Voronezh eyaletlerinde ve özellikle Batı Sibirya'da en az 200 bin köylü Bolşevik kötü yönetime karşı silaha sarıldı, bu ayaklanmayı besleyen Eylül 1920'de başlayan Kızıl Ordu terhisleriydi. Rejim kayda değer bir acımasızlıkla fakat aynı zamanda büyük tavizlerle yanıt verdi. 1921'de zor alımlara son vermesi için köylüler Lenin'e baskı yaptılar ve o da karşılık olarak, 10. Parti Kongresi'ne Yeni Ekonomik Politika'yı (NEP) dayattı. NEP, köylülerin ürettiklerinin çoğunu satmasına izin veriyordu. Kamulaştırma girişimleri son bulmadı: Sınıf savaşı düşünce ve pratikleri üzerine bina edilmiş bir devletin NEP'e uydurulması zaman aldı. Ancak Avrasya'nın çoğu bölgesinde iç savaşın ortaya çıkardığı sonuç –Bolşevik tekelinde bir parti-devletin yaratılması– milli kimliği tanıyan bir federasyon anlayışıyla ve paralel köylü devrimini tanıyan yasal pazarlarla birlikte yol aldı.

Özellikle 1920-21'de, değişim Avrasya iç savaşının hâkim unsuru değildi. Avrasya'yı coğrafi olarak anlamak gerekir. Rusçada ve aynı zamanda İngilizce ve Almancada "Avrasya" terimi 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve Avrupa + Asya'yı ifade eder ama 20. yüzyılın başlarında anlamı her ikisinden de farklı, mistik bir yöne kaymıştır.[9] Devrimin yurtdışına savurduğu, Ukrayna-Polonya-Litvanya kökenli küçük bir grup yaratıcı aydın, dağılan Rus İmparatorluğu'nun coğrafi ve etnik kompozisyonunun, Doğu Hıristiyanlığı ile bozkır etkilerini harmanladığını ve aşkın bir yeni sentez ortaya çıkardığını ilan ettiler.

---

7 Pyotr Struve'nin "Kızıllarla Beyazlar arasındaki iç savaşı, nüfusun şaşırtıcı tepkisizliğine karşın, görece önemsiz azınlıklar sürdürüyordu" değerlendirmesi Pipes tarafından da kabul edilir: *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 136-8 (atıfta bulunduğu kaynak, *Russkaia mysl*, Mayıs-Haziran 1921: 211). Bunun tersine, Figes "köylüler beyazlardan korktuğu sürece, Bolşeviklerin talepleri karşısında ayak sürüyerek, birlikte devam edeceklerdir... Yani, Bolşevik diktatörlük köylü devriminin sırtında yükselmiştir," düşüncesini öne sürer. Figes, *Peasant Russia*, s. 354.

8 Adelman, "Development of the Soviet Party Apparat", s. 97.

9 Laruelle, *L'Idéologie eurasiste russe*; Widerkehr, "Forging a Concept."

Batıya doğru kaçan sürgünler yazdıkları *Exodus to the East* (1921) başlıklı manifestoda, "Ruslar ve 'Rus dünyasına' ait halklar Ne Avrupalı ne de Asyalıdır," diyorlardı. Bizi çevreleyen yerel kültür ve yaşam unsurlarıyla bütünleşmiş olarak, kendimizi *Avrasyalı* olarak tanımlamaktan utanmıyoruz."[10] Moskova'dan yönetilen, ekonomik anlamda kendine yeten ve siyasal olarak demotik (halka ait ama demokratik değil) Avrasyalar, söylediklerine göre bir çeşit senfonik uyum içindeydi.[11] Hiçbir şey gerçeklikten bu kadar uzak olamazdı, ileride göreceğimiz ve Stalin'in de tümüyle farkında olduğu gibi; zira farklılıkları bizzat kendisi yönetiyordu. Büyük Rus milletine ve Rus işçi sınıfına duyduğu hayranlığa rağmen ve milli çıkarlar üzerinde merkezi otoriteyi ve parti egemenliğini (sınıf) tercih etmesine rağmen, farklı milletleri uzlaştıracak çağrı ve kurumların biçimlendirilmesinin gerekliliğini kabul ediyordu.[12] Başlangıçta, milli mesele ile ilgili görüşlerinin merkezine dilsel eşitlik ve yönetimin yerlileşmesini yerleştirdi.[13] Rus Komünist Partisi'nin milli devletleri de bünyesine katarak yerli halkların bağlılığını sağlama girişiminde madalyonun tabii ki bir de diğer tarafı vardı; o devletlerdeki milli eğilimleri olan Komünistler, onların büyük hedefleri doğrultusunda aygıtları ele geçiriyorlardı. Göçmenlerin kurduğu hayaldeki gibi gerçekten bir "Avrasyalı" sentezi olsaydı Stalin'in hayatı çok daha kolay olurdu.

Her ne kadar kâşifler, Christopher Columbus ya da Vasco da Gama gibi kelimenin gerçek anlamıyla okyanusları aşmamış olsalar da, Rus iç savaşı bir nevi "keşif yolculuğu" gibidir. Hayret uyandıracak karakterler bu sahnede boy göstermiştir: Polonyalı Mareşal Józef Pilsudszki ve Polonyalı Bolşevik Józef Unszlicht; Kızıl Kazakların gür bıyıklı lideri Semyon Budyonny ve Mikhail Tukhachevsky'nin yan taarruzunu gerçekleştiren ve Gai Dmitrievich Gai adıyla bilinen Ermeni süvari Haik Bzhishkyan; birbirini öldürmek isteyen iki Tatar Müslüman Komünist Sahib Garei Said-Galiev ve Mirsaid Sultangaliyev ile Sultangaliyev'in Tatar emperyalizmini engelleyen, Komünist olmayan Başkurt Zeki Velidi Togan; birbirlerine bıçak çekene kadar işbirliği içinde olan

---

10 *Iskhod k vostoku*, s. vii.

11 Riasanovsky, "The Emergence of Eurasianism", s. 57. Aynı zamanda bkz. Glebov, "The Challenge of the Modern." Kendini Avrasyacı ilan edenlerin politikaları farklı farklıydı – milli Bolşevizm'den (Petr Savitskii) Troçkizm'e (Petr Suvchinskii), Sovyet-karşıtlığına (Prens Nikolai Trubetskoi) kadar.

12 McNeal, "Stalin's Conception." Rusçulukla ilgili olarak Stalin: Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 102.

13 *Pravda*'da, "Sovyet iktidarı, Rusya'nın sınır bölgesindeki kitleler için de kıymetli ve yakın olmalı" diye yazıyordu (10 Ekim 1920). "Ama onu kıymetli kılabilmek, her şeyden önce Sovyet iktidarının onlar için anlaşılır olmasıyla mümkün olacaktır. Dolayısıyla, sınır bölgelerindeki Sovyet organlarının, mahkemelerin, yönetimin, ekonomi organlarının, doğrudan yönetim organlarının (ve parti organlarının), mümkün olduğu oranda yerel halktan oluşması şarttır; yerel halkın gündelik hayatını, âdetlerini, geleneklerini ve dillerini bilen onlardır." "Politika sovetskoi vlasti po natsional'nomu voprosu v Rossii", *Sochineniia*, IV: 351-63 (358-60'ta).

iki Moğol milliyetçisi Danzan ve Sükhbaatar; dış etkilere karşı İran'ın sözde kurtarıcısı ılımlı Mirza Kuçik Han ve Tahran'daki sağcı darbenin merhametsiz lideri Rıza Pehlevi; Türkistan'da komiser olan ve Safarov adıyla bilinen Belaruslu Yahudi Georgy Voldin ve büyük proleter komutan Mikhail Frunze'nin kariyerini bitirmesine ramak kalan, Türkistan'daki eski ekol Çekacılardan Letonyalı Jekabs Peterss; köylü isyanlarının lideri Aleksandr Antonov ve ürkütücü Bolşevik düşmanı Vladimir Antonov-Ovseyenko Kış Sarayı'nı basarak Geçici Hükümet'i tutuklamış ama Tambov köylü öfkesini dindirememişti; işçi sınıfı politikalarını destekleyen, Komünist parti içindeki muhalefete önderlik eden Bolşevikler, Aleksandr Shlyapnikov ve Aleksandr Kollontai; milliyetçiliğe meyilli Ukraynalı Komünist Mykola Skrypnyk ve yine milliyetçiliğe meyilli Gürcü Komünistler Pilipe Makharadze ve Budu Mdivani; Kotlin adasındaki Kronstadt kalesinin az hatırlanan eski çarlık tümgenerali Aleksandr Kozlovsky ve unutulmaz çarlık Kazak subayı, Cengiz Han'ın izinden giden Baltık-Alman Baron Roman von Ungern-Sternberg. Ayrıca, Lenin'den bile daha önemli bir karakter vardı ve milli çerçevede Stolypin'in Gürcü reenkarnasyonu idi. Hem görünüşte hem de gerçekte sınır bölgelerinden gelmenin tüm vasıflarını taşısa da, Stalin milli farklılıklara alan açan büyük üniter bir devletin sürdürülmesi ile bölücülüğe karşı zor kullanımını birleştirmeyi amaçlayan devletçi bir hedefin peşinde koşuyordu.[14]

İç savaş sırasında milli meselenin beklenmedik derecede önem kazanması, Stalin'in güçlenmesini ve Lenin'e yakın çalışma imkânı bulmasını mümkün kılan diğer bir konudur. İkisi, hem milliyetçiliğe her türlü karşı çıkan tavizsiz Bolşeviklerin ve hem de merkeziyetçiliğe karşı çıkan milliyetçi Bolşeviklerin düşmanlığına karşın, Marksist ilkelerle, yerel gelişmelerle ve jeopolitikle bağdaşan uygulanabilir bir federalizm arayışına girdiler.[15]

Rastlantısal federalistler

1917 darbesine dört düstur eşlik etti: Barış, toprak, ekmek ve aynı zamanda milli kendi kaderini tayin hakkı, ancak bu sonuncusu solu uzun süre tedirgin etmişti. Erken döneminde, "işçinin milliyeti Fransız, İngiliz ya da Alman değil emektir," diye yazmıştı Marx. "Hükümeti Fransız, İngiliz ya da Alman değil sermayedir. Soluduğu hava Fransız, İngiliz ya da Alman değil fabrika havasıdır."[16] Ancak İrlanda sorununun ardından, hayatının son-

14 Rieber, "Stalin: Man of the Borderlands."

15 Stalin'in sömürge sorunu ve milliyetçilik sorunu üzerine yazıları Lenin'den öncedir: Boersner, *The Bolshevik*, s. 32-58.

16 Gellner, *Encounters with Nationalism*, s. 13, alıntı yaptığı kaynak, "Draft of an Article on Friedrich List's Book: *Das nationalische System der politischen Ökonomie*" (1845).

raki döneminde Marx bu fikrini değiştirdi: Kendi kaderini tayin hakkı Birinci Enternasyonal programına alındı.[17] Karl Kautsky'nin "Modern Nationality" (1887) metni, kapitalist meta ilişkilerinin milletleri ortaya çıkardığı –ve muhtemelen kapitalizm ile birlikte yok olacaktır– şeklindeki ortodoks yaklaşımı ayrıntılandıran ilk önemli Marksist çalışmadır (metin 1903 yılında Rusçaya tercüme edilmiştir). Milletler meselesi üzerine ödünsüz Marksist yaklaşımın çerçevesi, 1908-9 yıllarında Rosa Luxemburg tarafından çizildi ve o da uluslararası proletaryayı milli egemen sınıflara bağlayarak bölen kapitalizmin milliyetçiliği ürettiğini savundu fakat sömürülen işçi sınıfını istisna tutarak, kendi kaderini tayin hakkını reddetti ve bu yaklaşım çok dilli Doğu Avrupa'nın sınıf-odaklı solcularına cazip geldi.[18] Daha sonra, Avusturya-Macaristan'da karşıt bir Marksist bakış zuhur etti; Otto Bauer ve diğerleri, millet ve sınıfı bağdaştırmak için, topraktan/ülkeden bağımsız olarak, ayrıntılı bir "milli kültürel özerklik" programını savundu.[19] Stalin'in "National Question and Social Democracy" (1913) metni, "burjuva" tabiyetinin (kültür) yerine sınıf savaşını koymak (Luxemburgculuk) olarak tarif ettiği Avusturya-Marksist yaklaşımını reddederken, örneğin, Müslüman bey ve mollalara Müslüman emekçiler adına konuşma yetkisini kimin verdiğini sorgulayarak, birçok "kültürel" pratiğin (din, kız kaçırma, tesettür) kökünün kazınması gerektiğini belirttti. Stalin, özellikle Avusturya-Marksist "milli kültürel özerklik" çizgisinin Kafkas yansımasını (Jordania ve Gürcü Menşevikler) hedef aldı ve özerkliğin bölgesel olmasında ısrar etti (başka bir deyişle, anavatanı dışındaki yurttaşları kapsamamasında). Yine de, milliyetçilik, milliyetçi çağrılara duyarlı işçileri kazanarak dünya ölçeğinde proletaryanın kurtuluşuna hizmet edebilirdi.[20] Lenin –yanlış bir biçimde, Avusturya-Marksist yaklaşımı reddetmesi için Stalin'i görevlendirdiği düşünülüyordu– 1914 yılında Cenevre'de yayınlanan bir Rus göçmen dergisine yazdığı bir yazıda, Luxemburg'un milliyetçiliği hafife almasını hedef almıştı.[21] Ezen ulus milliyetçiliği

17 Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 9.

18 Luxemburg, Krakow merkezli bir dergi olan *Przeglad socialdemokratyczny* altı makalelik bir dizi yazmıştı. Bunların beşinin çevirisine ulaşmak mümkündür: http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1909/national-question/.

19 Bauer, "The Nationalities Question."

20 Rieber, "Stalin, Man of the Borderlands," n. 113. Gürcü Pilipe Makharadze, kültürel özerklik üzerine Avusturya yaklaşımına benzer bir eleştiri geliştirmişti. Jones, *Socialism*, s. 228. Stalin'in çalışması Hollandalı sosyal demokrat Anton Pannekok'un çalışmasını hatırlatıyor. Van Ree, *Political Thought of Joseph Stalin*, s. 67.

21 Stalin'in metni, kısa bir süreliğine Krakow'a gelmeden önce, 1913 Ocak ayı başında, taslak halinde mevcuttu; Viyana'da da sadece kısa bir süre kaldı. Van Ree, "Stalin and the National Question", s. 220-1'de. Lenin özel mektuplarında Stalin'in 1913 metnini "çok iyi" diye değerlendiriyordu fakat kendi metninde buna değinmeyi uygun görmedi. *PSS*, XLVIII: 169 (25 Şubat 1913), 173 (29 Mart 1913). Milli mesele üzerine Lenin'in bir yıl sonra yazdıklarında da Stalin'e ya da çalışmasına bir atıf yoktu. "O prave natsii na samoopredeleniia", Lenin, *Sochinentia*, 2. ve

ile ezilen ulus milliyetçiliği arasında ayrım yapıyor (Marx'ı etkileyen İrlanda ülküsü) ve kendi kaderini tayin hakkını kısmen kabul etmesini sadece taktik nedenlere değil ama aynı zamanda ahlâki siyasal gerekçelere dayandırıyordu: Ezilen millet emekçilerinin kurtuluşu.[22] Lenin'in zihninde, hem sosyalizmden hem emperyalizmden (büyük bir devletin milli baskısı) yana olunamazdı. Öyleyse, Marksist eğilimli külliyat birbirlerine karşı polemiklerden oluşuyordu – ortodoks Kautsky (çoğunlukçu Almanya vatandaşı), tavizsiz Luxemburg (Almanlaşan Polonyalı) ve ılımlı Bauer'e (çokulusluluk yanlısı Avusturya-Macaristanlı) karşı Stalin (imparatorluk Rusya'sına asimile olmuş bir Gürcü), Lenin (çoğunlukçu Rus vatandaşı). Bu düşünceler, Rusya iç savaşının gerçek bağlamında daha büyük bir çatışma zemini haline geldi.

Bolşevik kademeler imparatorluk Rusya'sının çılgın çokuluslu karakterini bünyesinde barındırıyordu (bu kitapta orijinal haliyle aktarılan isimlerin de göstereceği gibi) fakat Bolşevikler de tümüyle Ruslaşmıştı (isimlerinin daha umumi yazımında görüldüğü gibi). Ne olursa olsun, etnik Rusya ile imparatorluk Rusya'sı arasındaki farkın bilincindeydiler. Ruslaşmış Yahudi Troçki, Rusya'yı son derece olumsuz kültürel terimlerle resmediyor ve "halkın Asyacılıktan, 17. yüzyıldan, kutsal Rusya'dan, ikonlardan ve hamam böceklerinden nihai kopuşunu" talep ediyordu.[23] Büyük Rusya şovenizmini, "başka milletleri ezmeyi ve bu utancı iki yüzlü ve sözde vatansever ifadelerle örtmeyi öğreterek [emekçi kitleleri] ahlâksızlaştıran, alçaltan, onurunu lekeleyen ve kötüye kullanan" bir kötülük kaynağı olarak şiddetle eleştiren Lenin, yine de Rus kökenliler arasında bir halkçı milliyetçiliğin yükselebileceğini kabul ediyordu.[24] Stalin bir zamanlar ateşli bir Ruslaştırma karşıtıydı. *Brdzola*'ya Gürcüce yazdığı bir makalede (Kasım-Aralık 1901), "Boyunduruk altında inleyenler ezilen halklar ve dini toplumlardır, aralarında anayurtlarından koparılan Polonyalılar... tarihin bahşettiği hak ve özgürlükleri otokrasi tarafından küstahça çiğnenen Finliler vardır," diyordu. "Boyunduruk altında inleyenler, Rusya'nın diğer vatandaşlarının yararlandığı acınası birkaç haktan –ülkenin, seçtikleri herhangi bir noktasında yaşama hakkı, okula git-

---

3. baskı, XVII: 427-74. Stalin'in metninin yayınlanmasının ardından Lenin, 1906 yılında yazdığı uzun makaleyle Güney Kafkasya'daki federalizme saldıran Stepan Shaumyan'a bir mektup yazdı: "Kafkasya'daki milli mesele üzerine makaleler yazabilecek Kafkas yoldaşları arayıp bulmayı ihmal etme... Milli mesele üzerine genel bir broşür şart." Stalin'in metni eğer bir "genel broşür" değil ise nedir diye düşünmemek elde değil. Lenin, *Sochineniia*, XVII: 91.

22 V. I. Lenin, "O natsional'noi gordosti Velikorossov", *Sotsial-Demokrat*, 2 Aralık 1924, *PSS*, XXVI: 106-10. Aynı zamanda bkz. Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 7-28. Yıllar geçtikçe, Lenin'in millet üzerine yazılarının esası üzerinde birçok değişiklik yapıldı, özellikle de 1915-18 arasında; bazen *PSS*'den ziyade çalışmalarının eski baskılarını kullanmak kaçınılmaz oluyor.

23 Trotskii, *Literatura i revoliutsiia*, s. 68.

24 *PSS*, XXVI: 109.

me hakkı, devlet hizmetinde istihdam edilme hakkı vb.– dahi yoksun olan daima zulümle ve aşağılanmayla karşı karşıya kalmış Yahudilerdir. İnleyenler, kendi okullarına sahip olma ve devlet dairelerinde istihdam edilme haklarından mahrum bırakılmış ve utanç verici, baskıcı *Ruslaştırma* politikasına boyun eğmeye zorlanan Gürcüler, Ermeniler ve diğer milletlerdir."[25] Ancak Stalin, Eylül 1904'te *Proletariatis Brdzola*'da milli niteliklerin ya da milli ruhun varlığını reddederek, bu türden Gürcü milliyetçiliğinden vazgeçti.[26] 1906 yılına gelindiğinde yine Gürcüce yazarak, milli özerklik "ülkemizi [Gürcistan] Rusya'dan koparacak ve Asya barbarlığına bağlayacaktır," görüşünü savundu.[27] Dolayısıyla, Lenin Rus şovenizminden dert yanarken, Stalin Rus-olmayan kesimin geri kalmışlığından kaygı duyarak Rus vesayetini diğer milletleri yükseltecek bir kaldıraç olarak görme noktasına gelmişti – bu belki de Rus Ortodoks okullarında yaşadığı kişisel deneyimin bir yansımasıydı.[28] Bu farklılık önemliydi.

Gürcü kökeni ve 1913 metni nedeniyle partinin en iç halkasında milli mesele konusunda uzman kabul edilen Stalin, Sovyet devletinin yapısının belirlenmesinde en önemli figür oldu. İlk Bolşevik hükümette milliyetler komiserliğinin bulunması ve Stalin'in de komiser olması rastlantı değildi.[29] Rus İmparatorluğu'nun savaş ve devrimle dağılması, çok az ya da hiç proleteri olmayan Rus Avrasya'sının uçsuz bucaksız topraklarındaki koşullara bağlı olarak, devrimin varlığını sürdürmesini kaçınılmaz hale getirdi. "Dünya emperyalizmi" ve "karşı-devrim" karşıtı müttefik arayışı içindeki parti, bazı bölgelerde –özellikle sanayi olmayan bölgelerde ama aynı zamanda proletaryası olan bölgelerde de– "burjuva" milliyetçilerle taktik ittifaklar peşinde koşmaya başladı. Bu bağlamda ilk girişim Lehçe konuşulan topraklardaydı: Daha Kasım 1917'de milliyetler komiserliği, Polonyalı Komünistleri kazanmak ve

---

25 "Rossiiskaia Sotsial-demokraticheskaia partiia i ee blizhaishie zadachi", *Sochineniia*, I: 11-31 (11, 22'de).

26 *Sochineniia*, I: 32-55; RGASPI, f. 558, op. 1, d. 7 (taslaklar).

27 Van Ree, "Stalin and the National Question", s. 218 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 71, op. 10, d 183, l. 106-7).

28 Smith, "Stalin as Commissar for Nationality Affairs", s. 54. Zaman zaman Stalin Büyük Rusya şovenizmini destekler gibi sözler sarf ediyordu. Ancak daha tipik olan, 1 Ocak 1921'de Türk Komünistlerine yaptığı bir konuşmada, milliyetçilikten uzak Büyük Rusları egemen millet olarak tanımlamasıydı. Fakat Türk Komünistleri, "ezilen halkların çocukları", "ülkemizin doğusunda komünizmin kristalize olması karşısında bir fren işlevi gören milliyetçi duygulara karşı" tetikte olmalıydılar. *Pravda*, 12 Ocak 1921, *Sochineniia*, V: 1-3.

29 Lenin'in Ekim öncesi birçok yazısının yanı sıra Lev Karakhan'ın da Bolşevik planlarına dair John Reed'e yaptığı açıklamalarda milliyetler için özel bir kurumdan söz edilmemesi nedeniyle, bu durum, ne olup bittiğini tam anlamıyla kavrayamayan insanlar tarafından gelişmeler karşısında olağan bir tepki olarak görülmemiş ve muamma addedilmiştir. Blank, *Sorcerer as Apprentice;* Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 181. Aynı zamanda bkz. Rigby, *Lenin's Government*, s. 5; Reed, *Ten Days* [1960], s. 77.

Polonya'yı Sovyet Rusya uzamının parçası kılmak üzere Polonya'da yan-organını kurdu. Bu sırada rejimin kontrolünde hiç Polonya toprağı olmaması ve çekişme halindeki Büyük Savaş katılımcılarının seri söylemsel vaatleri ile sürekli olarak bağımsız bir Polonya için el artırması umursanmıyordu. Stalin'in Polonya kökenli komiser yardımcısı Stanislaw Pestkowski Polonya'nın Sovyetleştirilmesi planlarına nezaret ediyordu ve onun bağnaz Luxemburgculuğu, Polonya solundaki çatlakları derinleştirmekten ve yerel Sovyetler'le etnik Polonyalı yerel-şubeler arasındaki uyuşmazlıkları artırmaktan fazlasına yol açıyordu.[30] Gelişmeler Polonya'nın sadece bir millet değil ama bağımsız bir jeopolitik unsur olduğunu gösterecekti. Milliyetler komiserliğinde benzer yan-organlar Litvanya, Ermenistan, Yahudiler, Belarus için de oluşturulmuştu fakat komiserliğin ve Stalin'in ilgisini özellikle çeken, Rus Avrasya'sının Müslüman bölgeleri ve kolay kontrol edilebilir Müslüman işbirlikçilerin bulunmasıydı. Bir Müslüman yan-organ kuruldu ancak liderleri kendi gündemlerini kovalıyorlardı: Eski çarlık Rusya'sının neredeyse tüm Müslümanlarını kuşatan bir "özerk" Tataristan'ı. Stalin başlangıçta, Mayıs 1918'de, belli bir siyasal denetim sağlayabilmenin bir yöntemi olarak Büyük Tataristan'ı destekledi fakat çok kısa bir süre sonra bunun Bolşevik tekele aykırı tehlikeli bir araç ve Tatar olmayan Müslümanların bağlılığını kazanmaya bir engel olduğunu düşünerek altını oymaya çalıştı.[31] Avrasya'ya derin aşinalığına rağmen Stalin'in de bir öğrenme eğrisi vardı.

Stalin'in temel aracı olan federalizm, Bolşevikler arasında çok az destekle yola koyuldu. Amerikan Devrimi'nde federalistler güçlü bir merkezi devleti savunurken, Fransız Devrimi'nde, mutlakiyetçi devlete karşı olduklarından merkezi iktidarı zayıflatmak istiyorlardı. Federalizmi reddeden Marx'ı etkileyen Fransız anlayışıydı. (Gevşekliği, ademi merkeziyetçiliği, federalizmi destekleyenler anarşistlerdi.)[32] Lenin, "ekonomik bağı zayıflattığı ve tekil devlet için uygun olmadığı" gerekçesiyle "federasyona ilkesel olarak karşı çıktığı" 1913 tarihli özel mektubunda, "Marksistler tabii ki federasyon ve ademi merkeziyetçiliğe karşı olacaklar," diyordu.[33] Stalin, Mart 1917'de yayınladığı "Federalizm'e Karşı" yazısında, "Rusya'da federalizm milli meseleyi çözmüyor ve çözemez [ancak] tarihin tekerleğini geri çevirmek üzere hayalperest hırslarla daha karışık ve zor hale getirir," diyordu.[34] Ancak teker dönüyordu ve hızlıydı. 1918 yılında iktidardayken Stalin federalizmi –çar-

30 Blank, *Sorcerer as Apprentice*, s. 13-6; Pestkovskii, "ob ktiabr'skie dniakh v Pitere", s. 101-5; Pestkovskii, "Vospominaniia o rabote v Narkmonatse", s. 124-31; *Istoriia natsional'nogosudarstvennogo stroitel'stva*, I: 48; Manusevich, "Pol'skie sotsial-demokraticheskie", s. 131-33.

31 *Pravda*, 19 Mayıs 1918; *Sochineniia*, IV: 88 ve devamı.

32 Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 135-6.

33 Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 137.

34 "Protiv federalizma", *Pravda*, 28 Mart 1917, *Sochineniia*, III:23-8 (27'de).

lık egemenliğindeki gibi– "zora dayalı birleşme değil ama tüm Rus milletleri ve halkları çalışan kitlelerinin gönüllü ve kardeşçe birliği" –zorunlu ama geçici bir çare olarak– sosyalizm yolunda "geçiş" evresi olarak, uygun bulacaktı.[35] 1 Nisan 1918'de Sovyet Rusya için alelacele bir anayasa komisyonu oluşturulurken, aynı zamanda Halk Komiserleri Konseyi'nin de mensubu olan yegâne kişi Stalin'di: Merkez komitenin onayı için 3 Temmuz'da yayınlanan taslak belgeye temel teşkil eden tezler Stalin tarafından yazıldı. Anayasa, 4-10 Temmuz tarihleri arasında toplanan Sovyetler kongresinde resmen benimsendi – kongre Sol SR'nin Moskova'daki sözde darbesi sırasında toplanmıştı.[36] Sovyet Rusya, resmen Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti [RSFSR] oldu.[37] "Federasyon" terimi anayasanın başlığında ve ilk maddesinde yer alıyordu ancak yönetsel aygıtı, yani uygulamada federasyonu tanımlayan bölümde yoktu.[38] Her şeye rağmen, RSFSR'yi oluşturan "öz-yönetim" ile idare edilen her bir birim hızla Beyaz orduların işgaline uğrarken dahi Sovyet Rusya federasyon olarak kaldı.

Bolşevik federalizminin temellerini ortaya koyan Stalin'di ve onun tanımına göre, birçok halkı tek entegre bir devlete bağlama yöntemi olarak kaçınılmazdı. "Sovyet iktidarı, halkın iktidarı olmayı, kültürel anlamda geri unsurların yaşadığı sınır bölgeler düzeyinde gerçekleştirmeyi henüz başaramadı," diye yazıyordu *Pravda*'da (9 Nisan 1918). Kitleleri burjuva milliyetçilerden koparmak için "emekçi kitlelerin kendi dillerini kullandıkları okulların, mahkemelerin, idari unsurların, iktidar organlarının ve toplumsal, siyasal ve kültürel kurumların" desteklenmesini Bolşeviklerin görevi olarak görüyordu.[39] Diğer bir deyişle, Stalin'in düşüncesi rehberlik etmenin ötesine geçiyordu: Büyük Rusya her ne kadar muhtelif halklara el uzatan daha üst bir kültür ise de bu halkların hâlâ kendi ana dillerinde eğitim ve propagandaya ve kendi meselelerinin çözümüne katılmaya ihtiyaçları vardı. Rus Ortodoks misyonerlerin imparatorluğun uzak bölgelerinde yaptıkları keşfin Komünist versiyonu buydu: Tam ifadesiyle, Hıristiyan-olmayanların okuyup din değiştirmesi için İncil'in imparatorluğun yerel dillerinde öğretilmesi gerekiyordu. Komünizm için de durum buydu. Mesele Bolşevizm üzerinde Ortodoks misyonerliğinin doğrudan etkisi değildi, yapısal anlamda benzer koşul-

---

35 *Sochineniia*, IV: 32-3, IV: 66-73, 79-80; Gurvich, *Istoriia sovetskoi konstitutsii*, s. 147-8 (Stalin'in taslağı).

36 Gurvich, *Istoriia sovetskoi konstitutsii*, s. 33, 146-7 (Stalin'in tezleri).

37 Hardy, "The Russian Soviet Federated Socialist Republic"; Chistiakov, "Obrazovanie Rossiiskoi Federatsii, 1917-1920 gg."; Chistiakov, "Formirovanie RSFSR kak federativnoe gosudarstvo."

38 Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 124-50, özellikle s. 139.

39 "Odna iz ocherednikh zadach", *Pravda*, 9 Nisan 1918, *Sochineniia*, IV: 74-8. Aynı zamanda bkz. "Organizatsiia Rossiiskoi federativnoi respubliki", *Pravda*, 3 ve 4 Nisan 1918, *Sochineniia*, IV: 66-73. Stalin, *Works*, IV: 372.

lar benzer yaklaşımlara yol açıyordu.[40] Misyoner olarak Stalin, *de facto* olarak ön plana çıkmıştı.

Milli mesele üzerine ilk kapsamlı tartışma Mart 1919'daki 8. Parti Kongresi'nde oldu. Bu aynı zamanda, varlıklarıyla siyasi komiserleri gerekli kılan eski çarlık subaylarının kullanımının yeniden onaylandığı kongreydi, böylelikle düalist parti-devletin temel yapısı pekişecekti. Milli mesele üzerine Bukharin, Pyatakov ve kongredeki diğer sol Komünistler katı bir Luxemburgcu tutum (milletler için kendi kaderini tayin hakkı sloganına son vermek) talep etti.[41] Sonuçta federalizm Menşeviklerin, Yahudi Bund'un, Ermeni Taşnakların ve sosyalist olmayan Ukraynalı milliyetçilerin görüşüydü. Lenin'in yanıtı, milletlerin "nesnel" mevcudiyeti ve "ortada olanı tanımamanın imkânsız olduğu" idi.[42] Milliyetçiliği "kaçınılmaz kötülük" olarak onaylayan oylamada o üstün geldi. Kongre kendi kaderini tayin hakkı ilkesini Komünist parti programına dahi yazdı ama Stalin'in formülasyonunu ("işçi kitleler için kendi kaderini tayin hakkı") reddedip "tarihsel sınıf yaklaşımıyla" kendi kaderini tayin hakkını benimsedikten sonra. Aslında Stalin, eğer bir toplum burjuva demokrasisinden sovyet demokrasisine geçiyorsa kendi kaderini tayin hakkı kazananın proletarya olacağı ama feodalizmden burjuva demokrasisine geçiliyorsa "burjuva" milliyetçilerin koalisyona önayak olacağı anlamına gelen bu formülasyonu kabul edebilirdi.[43] Ancak, 8. Kongre ile ilgili en kayda değer konu, partinin kesinlikle federal olmayan niteliğini tespit eden karardı. Bu kararda, "Rus Komünist Partisi'nin tüm kararları, milli bileşimi ne olursa olsun partinin bütün kollarını bağlar," deniliyordu. "Bölgesel parti komiteleri kurma hakkına sahip Ukrayna, Letonya, Litvanya Komünist partileri tümüyle Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne bağlıdır."[44] Dolayısıyla 8. Kongre, bir yandan federal devleti elde tutarken diğer yandan federal olmayan bir partiyi onaylıyordu. Diğer bir deyişle federalizm "proletaryaya" tabi bir pozisyonda tutulmalıydı.

---

40 Tespitin sahibi Isabella Kriendler'dir ve bu düşünce ve uygulamayı yanlış bir biçimde Lenin'e atfeder. Kreindler, "A Neglacted Source of Lenin's Nationality Policy."

41 *VIII s"ezd RKP (b)* [1959], s. 46-48, 77-81. Aynı zamanda bkz. Nenarokov, *K edinstvu ravnykh*, s. 91-2 (Latsis), s. 92-3 (Joffe); Slezkine, "USSR as a Communal Apartment", s. 420-1. 1917'den önce birçok liberal de federasyon düşüncesini bir ütopya olarak görüyordu. Baltık Alman bir baba ve Ukraynalı bir annenin çocuğu olan, 1907'den 1917'ye kadar devlet politikasının formülasyonunda ve uygulanmasında katkısı bulunan Baron E. Nolde'nin savlarına bakılabilir: Holquist, "Dilemmas", s. 241-73. Milli kendi kaderini tayin hakkı sloganının "sosyalizm ilkelerine tabi kılınması" gerektiğini savlayarak milletin sınıfa bağlı olması çağrısını defalarca yineleyerek Stalin bir ortak zemin bulmaya çalışıyordu. *Sochineniia*, IV: 158.

42 *VIII s"ezd RKP (b)* [1959], s. 55.

43 *VIII s"ezd RKP (b)* [1919], s. 343-4.

44 *VIII s"ezd RKP (b)* [1959], s. 425; *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 8: 177.

1795-1918 yılları arasında Polonya mevcut değildi. Soylu bir aileden gelen Józef Pilsudski, Felix Dzierzynski ile aynı Wilno lisesinden mezundu, Polonya'nın bağımsızlığı için çarlığa karşı gelen eski bir siyasal teröristti, Büyük Savaş'ta İttifak Devletleri'nin yanında yer alsa da Almanya için bağlılık yemini etmeyi reddettiği için hapse atılmıştı. 8 Kasım 1918'de, ateşkesten üç gün önce, Almanlar tarafından serbest bırakıldı; bir yıl önce Lenin'in Petrograd'a dönüşünden pek de farklı olmayan bir biçimde trenle Varşova'ya döndü. Paylaşımdan 123 yıl sonra Polonya haritadaki yerini yeniden alırken sınırları tespit edilmemişti. Varlığı sona ermiş üç imparatorluk (Avusturya, Almanya, Rusya) bürokratlarına ilaveten altı değersiz para dolaşımdaydı; suç, açlık ve tifüs yayılıyordu.[45] Yeni devlet başkanı Pilsudski Varşova'daki Alman garnizonu ile birlikte Ludendorff'un Ober Ost krallığındaki diğer Alman birliklerinin de tahliyesini sağladı (çoğu silahlarını Polonyalılara bıraktı). Aynı zamanda Polonya Askerî Örgütü adı altında bir ispiyon-sabotaj birimi oluşturdu ve Fransızların yardımıyla bir ordu kurmaya girişti. Alman esir kampından yeni çıkmış olan Fransız eğitmen Charles de Gaulle, "kelimenin gerçek anlamıyla her şey baştan aşağıya yeniden inşa edilmeli," diye yazıyordu.[46] 1919'dan başlayarak, hem yayılmacı zihniyetli Bolşevikleri ve hem de yerel milliyetçileri karşısına alarak, Pilsudski yönetimindeki derme çatma Polonya lejyonları çarlık Belarus'unun, Litvanya'nın ve Ukrayna'nın bazı bölgelerini fethetti. Fethedilen yerler arasında Galiçya'nın petrol yatakları da vardı.[47] 1919 sonbaharında Polonyalılar, 500 bin kişilik bir orduyla ve günde 600 bin-1 milyon pound karşılığında, İngilizler için Moskova'yı almayı önerdiler; hiç kimse bu parayı ödemeye gönüllü değildi (Britanyalılar hâlâ Denikin'i destekliyorlardı).[48] Aralık 1919'da Pilsudski, Bolşevizm'e karşı büyük bir Polonya saldırısına destek için Paris'in ağzını aradı; Fransa, Polonya'yı Versaillles Düzeni'nin doğudaki kalesi olarak görüyordu fakat sadece muğlak bir yanıt verdi.[49] Sovyetler de Fransa'nın yardımını talep etmişlerdi ve aynı zamanda Ludendorff çevresinden, Polonya'ya karşı askerî Alman yardımı hayali kurmuşlardı.[50] Sonun-

45 Davies, *White Eagle, Red Star*, s. 23.

46 De Gaulle, *Lettres*, II: 27-8 (23 Mayıs 1919, annesine).

47 1918 sonlarında kurulan Bolşevik "Batı Cephesi" asker sayısı 10 binden azdı. Kakurin, *Russko-pol'skaia kampaniia 1918-1920*, s. 14. Aşağı yukarı aynı günlerde bir Alman general Letonya'da darbe yaptı; Finlandiya, Karelya için Rusya'ya savaş ilan etti.

48 Debo, *Survival and Consolidation*, s. 191-212 (özellikle 202), 191 (atıfta bulunduğu kaynak DBFP, I: 694, 696-8, 710-5); Davies, *White Eagle, Red Star*, s. 91; *Dokumenty i materialy po istorii sovetko-pol'skikh otnoshenii*, II: 339-43.

49 Carley, "The Politics of Anti-Bolshevism."

50 Debo, *Survival and Consolidation*, s. 191-212 (özellikle 202), 404, 406. Aynı zamanda bkz. Korbel, *Poland Between East and West*, s. 79-93.

da, Polonya ve Sovyet Rusya aralarındaki savaşta büyük ölçüde kendi başlarına kaldılar.

1919-20 Polonya-Sovyet savaşının yansıması, başka yerlerde küçük sınır çatışmaları yaşanması oldu – Transilvanya için Romanya ve Macaristan, Rijeka/Fiume için İtalya ve Yugoslavya, Poznan/Pomerania için Polonya ve Almanya, Silezya için Polonya ve Çekoslovakya. Özellikle Büyük Romanya, zarar görmemiş monarşisi ile Güneybatı Sovyet sınırında yeni bir güç olarak ortaya çıktı. Ancak Varşova-Moskova çatışması daha büyüktü; Doğu Avrupa'da üstünlük kurmak için sürdürülen kapsamlı savaş iki savaş arası dönemi şekillendirecekti.[51] Aynı zamanda Bolşevik iç politikayı da.

Lenin ve Pilsudski, Çarlık Rusya'sının sürgünleri olarak, aynı dönemde Habsburg Krakow'da aynı caddede ikamet etmişlerdi. Hatta Pilsudski, Lenin'in kardeşinin infazına yol açan III. Aleksandr'a suikast komplosunda tutuklanmıştı. Bir zamanlar Avrupa'nın en büyük devleti olan Lehistan-Litvanya Birliği'nin ve dünya tarihinin en büyük devleti olan Rus İmparatorluğu'nun çakışan coğrafi konumları, yarışan iki imparatorluğa ilham vermişti.[52] İktidardaki Lenin ve Pilsudski, birbirlerine genellikle samimiyetsiz barış önerileri sundular ve çok büyük hırsları olduğu halde, karşılıklı olarak askerî girişimlerinin savunma amaçlı olduğunu iddia ettiler. Lenin Polonya'yı Versailles Düzeni'ne karşı devrimin temel savaş alanı olarak görüyordu: Ya İtilaf Devletleri'nin sosyalist Rusya'ya müdahalesi için sıçrama tahtası olacaktı –ki bundan sakınmak gerekiyordu– ya da Bolşeviklerin Almanya devrimini kışkırtabilmesi için potansiyel bir koridor.[53] Artık mareşal unvanını da alan Sosyal Demokrat ve Polonya milliyetçisi Pilsudski, budanmış bir

---

51 Borzecki, *Soviet-Polish Treaty of 1921*; Wandycz, *Soviet-Polish Relations*. Aynı zamanda bkz. D'Abernon, *The Eighteenth Decisive Battle of the World*. Polonya askerleri 1918-1922 yılları arasında aynı anda altı savaşa girdi: Pogonowski, *Historical Atlas of Poland*.

52 Baedeker'in Rus İmparatorluğu rehberinde (1914), "Batı eyaletleri (eski Polonya krallığı), Baltık eyaletleri ve Finlandiya, hepsi milli hususiyetlerini koruyorlar," diyor ve ekliyordu, "gerçek Rusya, St. Petersburg'dan başlayarak Smolensk ve Kiev üzerinden Besarabya'ya çekilecek bir çizgiden başlıyor." Bu tespitin öngörülü olduğu ortaya çıkacaktı. Baedeker, *Russia with Teheran*, s. xv.

53 V. I. Lenin, "Telegramma L. D. Trotskomu", s. *PSS*, LI: 145-6, 27 Şubat 1919; Davies, *White Eagle, Red Star*, s. 98. Kostiushko, *Pol'sko-Sovetskaia voina*, I: 40, 43, 47; Blank, "Soviet Nationality Policy." 17 Mart 1920'de, muhafazakâr monarşist Wolfgang Kapp'ın önderliğinde, Freikorps ve diğer paramiliter zalimlerin oluşturduğu bir karma Almanya'da darbe girişiminde bulundu; Lenin Stalin'e çektiği telgrafta, "Almanya'daki iç savaşın Komünistlere yardım için bizi batıya yönelmek zorunda bırakabileceği göz önüne alınırsa, elimizi tümüyle rahatlatmak için" Kırım'daki Beyazları temizleme işinin hızlandırılmasını istiyordu. Kapp'ın darbe girişimi başarısız oldu ve Lenin'e göre bu Kornilov Darbesi'nin bir tekrarı gibiydi ve devrim yönünde kesin bir yönelimin habercisiydi. Lenin, *V. I. Lenin*, s. 330-1 (17 Mart 1920); Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b)—VKP (b) i Komintern*, s. 39; *PSS*, XL: 235-6 (9. Parti Kongresi konuşması, 29 Mart 1920), XL: 332 (29 Nisan 1920). Aynı zamanda bkz. Balabanoff, *Impressions of Lenin*, s. 109-12; Buber-Neumann, *Von Potsdam nach Moskau*, s. 8.

Rusya ve "federasyon" formunda Büyük Polonya peşindeydi. Bu federasyon küçük bağımsız bir Ukrayna ile ittifak halinde olacaktı ve Belarus ve Litvanya ile birlikte Polonya egemenliğinde kurulacaktı.[54]

Tarihsel Ukrayna –farklı dönemlerde ve biçimlerde hem Polonya-Litvanya'nın hem de imparatorluk Rusya'sının parçası olmuştu– kendi çıkışını 1918 yılında üç büyük imparatorluğun çözülüşünde görüyordu ama yine de, Polonya'dan farklı olarak Versailles Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımadı. Almanya, Bolşevik Rusya ve Polonya'nın kukla hükümetleri, ilaveten General Denikin, yükseliş ve düşüşler yaşamıştı ancak hak iddiasında bulunan karşıt güçlere rağmen, sözde egemenlerin taşrayı yönetmesi mümkün olamıyordu. Nisan 1920'de, kendinden menkul Direktörlüğü ile Ukrayna'nın çok küçük bir bölümünü denetimi altında tutan ve kendisi de Varşova'da sığınmacı durumunda olan, görevinden uzaklaştırılmış Ukraynalı milliyetçi lider Symon Petliura, Pilsudski ile Varşova Antlaşması adıyla bilinen bir askerî ittifak imzaladı. Ukrayna'nın bağımsızlığı için Bolşeviklere karşı savaşta Polonya'nın yardımına karşılık Petliura Doğu Galiçya (merkezi Lwow/Lviv) üzerinde hak iddia etmekten vazgeçti ve burada yaşayan, Ukrayna dili konuşan çoğunluk tarafından ağır bir dille suçlandı. Pilsudski, Ukrayna'nın varlığına bile karşı olan Polonyalı milliyetçilerin yoğun itirazlarıyla karşı karşıya kaldı ama o Polonya kuvvetlerinin geniş Ukrayna topraklarının tümünü koruyamayacağını ve Rus emperyalizminin tarihi göz önüne alındığında, "bağımsız bir Ukrayna olmadan bağımsız bir Polonya da olamayacağını" öne sürdü. Aynı zamanda, Polonya adına, Ukrayna dili konuşan büyük nüfusa sahip topraklarda hak iddia etti.[55] Onun memleketi olan Wilno/Vilna/Vilnius şehrini de kapsayan bu toprakların peşinde Litvanya ve Belarus da koşuyordu. Polonyalıların, ek olarak, ele geçirdikleri Minsk'in de peşinde Belarus ve hatta bazı Litvanyalılar vardı. (en geniş haliyle Belarus, imparatorluk Rusya'sının Grodno, Vilna, Minsk, Mogilyov ve Vitebsk eyaletlerini kapsıyordu; Brest-Litovsk Grodno eyaletindeydi.)

Bu ağır sorunların ortasında, 22 Nisan 1920 tarihinde Moskova'da yapılması planlanan Polonya karşıtı gösteri ertelendi, böylelikle Sovyet Rusya Lenin'in ellinci yaşgününü kutlayabilecekti. Rejimin iki önemli yerel gazetesi neredeyse tüm sayfalarını Bolşevik lidere ayırmıştı ve Lenin'in nasıl düşmanın kökünü kazıdığını anlatan Troçki, Zinoviev, Bukharin ve Stalin'in övgü-

---

54 Chamberlin, *Russian Revolution*, II: 301; Wandycz, *Soviet-Polish Relations*, s. 94-100; Borzecki, *Soviet-Polish Treaty of 1921*, s. 27-9. Aynı zamanda bkz. Dziewanowski, *Joseph Pilsudski*. Polonyalılar, sınır bölgelerine dair hak iddialarını ön plana taşımakta hızlıydılar ve 1918 yazında Bolşevikler, Polonya'nın paylaşılmasını yasallaştıranlar da dahil olmak üzere imparatorluk Rusya'sının tüm antlaşmalarını reddetti. Horak, *Poland's International Affair*, belge 223.

55 Reshetar, *The Ukranian Revolution*, s. 301-2; Wandycz, *Soviet-Polish Relations*, s. 191-2; Palij, *The Ukranian-Polish Defensive Alliance*.

lerine yer vermişti.[56] Ancak 23 Nisan tarihli rejim toplantısında Stalin, taleplerini yüksek sesle dillendirmesi de dahil olmak üzere Lenin'in siyasal yanlışlarını hatırlatmaktan geri durmadı ve yüksek sesle dillendirdiği halde karşılık bulmayan Ekim Devrimi'nin Sovyet Kongresi'nden önce de gerçekleştirilebilirliğine ilişkin talebini hatırlattı. Stalin'in ifadesiyle, "gülümseyerek ve kurnazca bize baktı ve dedi ki, 'evet belki de haklıydınız.'" Lenin hatalarını kabul etmekten çekinmezdi.[57]

Aynı gün, Lenin tüm Belarus'tan ve Ukrayna'nın büyük bir bölümünden feragat ettiğini belirttiği bir barış önerisini Polonya'ya sundu.[58] Bu öneri, Polonya ordusunun daha da doğuya ilerlemesini gereksiz bir saldırganlık gibi gösterdi. Eğer mareşal, Lenin'in teklifini kabul ederek Bolşevik blöfünü görseydi, hem önerilen şartlar yerine getirilmediği takdirde Bolşeviklerin sahtekârlığı ortaya çıkacaktı hem de hiç savaşmadan Polonya'nın sınırını çok daha doğuya taşıyacaktı. Bunun yerine, 25 Nisan'da, sözde Bolşevik saldırısını boşa çıkarma hedefini öne sürerek Pilsudski 50 bin Polonya askerini eski Ukrayna topraklarına göndererek risk aldı.[59] Ukraynalı milliyetçi güçlerin desteğiyle 7 Mayıs 1920'de Kiev'i ele geçirerek Ukrayna'nın Rusya'dan kurtarıldığını ilan etti. Aslında, Bolşevikler doğu Slavların ana şehrini hiç savaşmadan terk etmişlerdi ve amaçları Polonya karşıtı Rus hissiyatını ateşlemek ve kuzeye yönelen Kızıl Ordu'yu korumaktı.

Lenin Pilsudski'nin doğu yürüyüşünde kutsal bir Polonya milliyetçiliği dürtüsünden ziyade dünya emperyalizminin tertibini görüyordu ve bu durum Bolşevik propaganda açısından bir sınıf çatışmasıydı. "İşçiler dinleyin, köylüler dinleyin, Kızıl Ordu askerleri dinleyin," diyordu Troçki, "Polonya *szlachta* (seçkinleri) ve burjuvazisi bir savaşta bize saldırdı... Polonya burjuvazisine ölüm. Cesetleri üzerinde işçi-köylü Polonya ile ittifak kurulacak."[60] Ancak bizzat Troçki, Polonya işçilerinden bir destek başkaldırısı beklenmemesi konusunda özel olarak uyarıda bulunuyordu.[61] Milliyetçiliğin gücüne

56 *Pravda*, 23 Nisan 1920. Moskova toplantısındaki konuşmacılardan, uzun zamandır Lenin hayranı olan Mikhail Olminsky [Vitimsky], devrimden önce Lenin'e yönelen düşmanlığı hatırlattı. "O zaman (18 sene önce) Lenin iktidara âşık, diktatörlük için çabalayan, sosyal demokrat hareketin eski liderlerini reddeden, herkesi eleştiren ve herkesle kavgalı birisi olarak biliniyordu," diyor ve Lenin, "demokrasi-dışı örgütlenme ilkesini ve askerî örgütlenme ilkesini desteklemekte haklıydı," diye de ekliyordu. Velikanova, *Making of an Idol*, s. 34 (atıfta bulunduğu kaynak, Bukov, *Nedorisovannyi portret, 1920*). Aynı zamanda bkz. Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 103.

57 Velikanova, *Making of an Idol*, s. 34 (atıfta bulunduğu kaynak, Bukov *Nedorisovannyi portret, 1920*).

58 RGASPI, f. 44, op. 1, d. 5, l. 11 (Lenin, 9. Parti Konferansına siyasi rapor).

59 Borzecki, *Soviet-Polish Treaty of 1921*, s. 63-8.

60 Trotskii, "Smert' pol'skoi burzhuazii" [29 Nisan 1920], *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, II: 91. Aynı zamanda bkz. aynı gün Tüm-Rusya cam işçileri kongresinde Lenin'in yaptığı konuşma: *PSS*, XL: 331-2.

61 Troçki, *Stalin*, s. 328. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 6 Mayıs 1920.

her zaman daha duyarlı olan Stalin de kuşkusunu dile getirdi. *Pravda*'da (25 ve 26 Mayıs 1920), Denikin ve Kolchak'ın gerisinde "kendilerine ait bir güçleri" olmadığını söylüyordu, "Polonya ordusunun gerisinin homojen ve milli birlik içinde olduğu anlaşılıyor... Sınıfsal anlamda tabii ki Polonyalıların gerisi de homojen değil, [fakat] sınıf çatışmaları milli birlik duygusuna zarar verecek yoğunlukta değil." Polonyalılar arasında milli duygu sınıfı gölgede bırakıyordu: Aykırı bir durum ama gerçek. Gerçi Stalin bir konuda Lenin ile aynı fikirde idi: O da Polonya'nın arkasında İtilaf'ın elini görüyordu.[62] Aslında, Pilsudski'nin aşırı kayıtsızlığı, var olduğu düşünülen bu elin ilk bakışta görünen kanıtı gibiydi. Ayrıca, Britanya Savaş Dairesi sonunda Pilsudski'ye tüfek ve top gönderecekti; bu silahların gönderilmesi önceki yıllar için anlaşmaya bağlanmıştı fakat bu yeni şartlarda Britanya, Polonya "saldırganlığını" destekliyor gibiydi. Aslında, Britanyalılar ve aynı zamanda Fransızlar 1920 baharında Pilsudski'nin doğuya yönelen saldırısından tedirgin olmuşlardı.

Çarpışmanın milli ve uluslararası boyutuna karşılık sınıf boyutu ne olursa olsun sonuçta bu Büyük Savaş artığı bir askerî çarpışmaydı. Büyük Savaş'ta belki de 8 milyon Polonyalı Merkezi Kuvvetler için savaşmıştı; 2 milyon da çarlık ordusunda savaşmıştı.[63] Şimdi Polonyalılar hâlâ Avusturya ya da Alman kıyafetindeydiler ama üzerine bir beyaz kartal iliştirmişlerdi. Batı'da savaş esiri olan birçok Polonyalı Fransız üniforması içindeydi. Kızıl birlikler, birçok yerde, çarlık üniforması giyiyorlardı ama üzerlerine kızıl şerit iliştirmişlerdi ve şapkalarında kızıl yıldız vardı. Bazı Polonyalılar da eski çarlık Rusya'sı üniformalarını kullanıyorlardı.

Savaş alanına gelirsek, bir ucu batıda Varşova'da, diğeri kuzeyde Smolensk'de ve bir diğeri güneyde Kharkov'da olmak üzere bir üçgeni andırıyordu. Üçgenin ortasında Pripet Bataklıkları vardı ve bunun anlamı batı yönünde ilerlemenin ancak ormanlık bataklığın üstünden ya da altından mümkün olacağıydı: Kuzeyde Smolensk-Wilno-Grodno-Varşova ekseninden (Napolyon güzergâhının ters yönü); ya da güneyde Kiev-Rivne/Róvne-Lublin-Varşova ekseninden (Sovyetler'in belirlediği Güneybatı Cephesi). Bu iki hat sonunda birleşiyordu ancak gerisinde tek bir üs ya da tek bir karargâh yoktu ve bu da Kızıl askerî harekâtı karmaşık hale getiriyordu.[64] Fakat Polonyalılar da Kiev'e hızlı ilerleyişleri nedeniyle ülkeden uzak, aşırı genişlemiş ve karşı saldırılara açık hale gelmişlerdi. Savaş alanındaki yenilik, 1919 yılında Kazaklara karşı kurulan Birinci Süvari Ordusu'nun Ruslar tarafından sa-

---

62 Stalin, "Novyi pokhod Antanty na Rossiiu", *Pravda*, 25 ve 26 Mayıs 1920; *Sochineniia*, IV: 319. Stalin için Polonya milliyetçiliği konusunda, aynı zamanda bkz. *Pravda*, 14 Mart 1923, *Sochineniia*, IV: 167.

63 Tiander, *Das Erwachen Osteuropas*, s. 137.

64 Zamoyski, *Warsaw 1920*, s. 25-6.

haya sürülmesiydi. Kızıl Kazaklar eşdeğeri bu yapının lideri, uzun boylu, iri kemikli, müthiş binici Semyon Budyonny idi ve çarlık ordusunda başçavuşken St. George Kahramanlık Madalyası almıştı. Voroshilov Birinci Süvari Ordusu'nun siyasi komiseriydi ve bunun anlamı da daha yukarıdaki patronun Stalin olduğu idi. 18 bin savaşçı sayısına ulaştılar –eski Kazaklar, partizanlar, haydutlar– ve saflarında Georgy Zhukov (doğum 1896) ve Semyon Timoshenko (doğum 1895) gibi genç komutanlar vardı. Troçki, alışılageldiği üzere küçümseyiciydi: Süvari birliğini ziyaretinden sonra, savaş komiseri onları, "bir Ataman çete başı tarafından yönetilen sürü" diye niteleyecek ve ekleyecekti, "çeteyi nereye götürürse oraya giderler: Bugün Kızıllara, yarın Beyazlara."[65] Fakat Budyonny ve Beyazların etkileyici Kazak süvarilerine karşılık olarak oluşturulan ordusu, Şubat 1920'de Denikin'in kuvvetlerini güneydoğuda, Novorossiysk'de denize doğru geriletti. Taktikleri, azami hareketliliğin toplu düzenle birleştirilmesiydi: Düşmanın zayıf noktasını tespit ediyor ve tüm güçlerini o noktaya seferber ederek delip geçiyor, düşmanın gerisini altüst ederek ve böylelikle panik halinde kaçmalarını sağlayıp vahşice saldırarak bozguna uğratıyorlardı. Novorossiysk'den güneybatı cephesine varmak için Kızılların Birinci Süvari Ordusu at sırtında 1.200 kilometre yol katettiler.[66] 1920 Mayıs ayı sonlarında Polonya istihbaratı, bir uçaktan, Kızıl süvari atlarının kaldırdığı toz bulutunu saptamıştı.[67]

Kızıl süvariler Ukrayna'yı boydan boya süpürmeden önce, 29 Nisan 1920'de, Kızıl başkomutan Sergei Kamenev, Lenin'e yazdığı mektupla Polonya seferberliğinde ordunun genel sorumluluğunun Mikhail Tukhachevsky'e verilmesini istedi.[68] Tukhachevsky sadece aristokrat değildi; aile geçmişinin izini 12. yüzyılda Kiev Knezliği prensesine hizmet eden Kutsal Roma İmparatorluğu soylu klanına kadar sürebiliyordu. Annesi bir köylüydü. 1914'te Aleksandr Askerî Okulu'nu sınıf birincisi olarak bitirmiş ve imparatorluğun en eski ve prestijli iki alayından biri olan ve saraya hizmet eden Semenov Muhafızlarını seçmişti. Bir arkadaşının anlattığına göre, "Boylu poslu genç bir adamdı, oldukça mağrurdu, büyük işler başarmak için doğduğunu düşünüyordu."[69] Diğer bir sınıf arkadaşı Tukhachevsky'nin alt sınıflara karşı gaddarca davrandığını ve "korktukları için herkesin ondan sakındığını" söylüyordu (onun yetiştirdiği üç askerî öğrencinin intihar ettiği söylentisi vardı.)[70] Büyük Savaş sı-

65 Budennyi, *Proidennyi put'*, 1: s. 245.

66 Kuz'min, *Krushenie poslednego pokhoda Antanty*, s. 133-5; Yiulenev, *Sovetskaia kavaleriia v boiakh za Rodinu*, s. 169-74.

67 Davies, *White Eagle, Red Star*, s. 120.

68 *Dirketivy glavnogo komandovaniia Krasnoi Armii*, s. 735.

69 Kantor, *Voina i mir*, s. 13-36.

70 Rubtsov, *Marshaly Stalina*, s. 72-3 (Beyazlara katılacak olan V. N. Postoronkin'in hatıraları).

rasında, Haziran 1915'te Tukhachevsky Almanlar tarafından tutsak edildi ve savaş esiri olarak tutulan 5.391 Rus subayından biri oldu. Kısa süre içerisinde kaçan General Lavr Kornilov'dan farklı olarak Tukhachevsky, Münih yakınlarındaki Ingolstadt kampında (De Gaulle'in de hapsedildiği yer) iki buçuk yıl tüketti. Bolşevikler iktidarı ele geçirmeden birkaç gün önce Rusya'ya döndü, hemen Kızıl Ordu'ya gönüllü olarak katıldı ve hatta partiye üye oldu (Nisan 1918).[71] 1918 yazında Beyaz kuvvetler tarafından Simbirsk'te yakalandı ama genç Bolşevik eylemci Jonava Vareikis onu kurtardı.[72] 1918 sonbaharında Tukhachevsky Simbirsk'te (Lenin'in memleketi) Beyazları dağıttı ve 1919'da Ural dağlık bölgesinde zafer kazanırken, Kolchak'ın ordusunu, daha sonra imha edileceği Sibirya'ya doğru sürdü.[73] 1919 Aralık ayında Genelkurmay Akademisi'nde "devrimci savaş" kuramını anlattığı günlerde en üst Kızıl komutan kabul ediliyordu. 1920 baharında, Kafkas cephesinde Denikin'in ordularının dağıtılmasına yaptığı katkı nedeniyle yıldızı daha da parladı. 1920 yılında yirmi yedi yaşındaydı, tıpkı idolü Napolyon'un efsanevi İtalya seferi sırasında olduğu gibi. Kiev'in Polonyalıların eline geçtiği hafta Smolensk'teki batı cephesi karargâhına gelerek kuzeybatıya yapılacak büyük saldırı için kuvvet toplamaya başladı.

Diğer bir çarlık subayı, Aleksandr Yegorov (doğum 1883) –Tsaritsyn'i Voroshilov'dan alan ve sonra kaybeden, daha sonra Denikin'e Oryol'u kaybeden fakat sonra göz kamaştırıcı bir başarıyla karşı saldırı başlatan metal işçisi ve teğmen– güneybatı cephe komutanı ilan edilmişti. Burası, Stalin'in kısa süre önce komiser olarak atandığı yerdi. Güneybatının görevleri arasında Wrangel'in Kırım'daki Beyaz kalıntılarını temizlemek ama aynı zamanda, artık, Polonya'ya karşı-saldırının ikinci kısmını üstlenmek vardı. 3 Haziran 1920'de Lenin'e çektiği telgrafta Stalin, ya Wrangel ile derhal bir ateşkes yapılmasını ya da onu kısa sürede bitirecek kapsamlı bir saldırı başlatılmasını istiyordu. Lenin şaşkınlık içinde Troçki'ye yazdı ("bunun gerçekleşemeyeceği açık"). Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi başkanı olarak, Stalin'in doğrudan Lenin'e gitmesiyle yok sayılan Troçki'nin otoritesi ayaklar altına alınıyordu. "Muhtemelen işin içinde bir fesatlık var," diyerek Lenin durumu kabul ediyordu. "Ancak meselenin aciliyetle görüşülmesi gerekiyordu."[74] Wrangel ile ilgili acil bir karar çıkmadı. 5 Haziran'da, Ukrayna'da Budyonny'nin süvarileri Polonya hatlarını yardı. 12 Haziran'da Troçki sevinçle "Ki-

71 Hatıralarını aktaranlardan birisi, Sovyet'in Merkez Yürütme Komitesi üyesi Avel Yenukidze idi. V. O. Daines, "Mikhail Tukhachevskii", *Voprosy istorii*, 1989, n. 10: 41. gün; Volkov, *Tragedia russkogo ofitserstva*, s. 314.

72 Easter, *Reconstructing the State*, s. 98, atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 124, op. 1, d. 302, l. 4.

73 Gul', *Krasnye marshaly*, s. 23. Kolchak'ın Sibirya'da yok edilmesini sağlayan Ivan Smirnov'du.

74 PSS, LI: 206-8.

ev'i aldık," diyor ve ekliyordu, "kaçan Polonyalılar yolcu ve nakliye istasyonlarını, elektrik santrallerini, su şebekelerini ve Vladimir Katedrali'ni tahrip ettiler." Polonyalıların kaçarken altyapıya daha fazla zarar vermesine engel olmak üzere uluslararası baskı oluşturabilmesi için bu hikâyelerin duyurulmasını öneriyordu.[75] Bu arada, ilerleyen Kızıllar yollarına çıkan ne varsa yağmalıyor ve her tür kutsala hakaret ediyorlardı: Kiliseler, dükkânlar, evler. Bir yazarın anlattığı gibi, "Kızıl askerlerin ziyaretlerinde bıraktıkları kartvizitleri boktu – mobilyaların, tabloların, yatakların, halıların, kitapların üzerine, çekmecelere, tabaklara."[76]

24 Haziran 1920'de, Harkov'daki bir güneybatı karargâhında bulunduğu sırada Stalin Polonya harekâtındaki hedef sapmasından duyduğu kaygıyı bir gazeteye yaptığı açıklamayla duyurdu. Tukhachevsky'i hedef aldığı aşikâr olan sözlerle, "bazıları cephedeki başarıyla yetinmiyor ve bağırıyorlar 'Varşova'ya yürüyelim'" diyordu. "Diğerleri düşman saldırılarına karşı cumhuriyetimizi savunmamızla yetinmiyor ve gururla, sadece 'kızıl Sovyet Varşova' ile barış yapacaklarını ilan ediyorlar."[77] Ancak bu tür kaygılar savaş alanındaki başarının yarattığı aşırı iyimserlik ortamında kayboluyordu. 2 Temmuz'da Smolensk'teki batı cephesi karargâhının yayınladığı ve batı cephesi komiserleri Ivar Smilga ve Jósef Unszlicht'in de imzaladığı talimatta Tukhachevsky, "işçi devriminin askerleri! intikam zamanı geldi. Askerlerimiz cephe boyunca saldırıya geçiyor. ... Aralarında Kolchak'ı, Denikin'i, Yudenich'i yerle bir edenler de var. ... Emperyalist Savaş'ın harap ettiği topraklar, eski dünya ve uşaklarıyla devrimin kanlı hesaplaşmasına tanıklık etsin. ... Dünya devriminin kaderi Batı'da belirlenecek. Dünyanın alev alev yanmasına giden yol Beyaz Polonya'nın cesedi üzerinden geçiyor. Süngülerimizin ucunda emekçi insanlığa mutluluk ve barış taşıyacağız. Vilna'ya, Minsk'e, Varşova'ya – ileri!"[78]

Sekiz gün sonra güneyde Bodyonny, Polonya kuvvetlerini tümüyle püskürttükten sonra, daha önce Pilsudski'nin Ukrayna harekâtının başlangıç noktası olan karargâhını, Rivne şehrinin fazlasıyla sembolik Versailles Oteli'ni işgal etti.[79] (Lenin, Polonya'yı Versailles'ın "gayrimeşru çocuğu" diyerek kınamayı seviyordu.) Kızıl Ordu artık çoğunlukla Lehçe konuşulan toprakları çoğunlukla Ukraynaca konuşulan topraklardan kabaca ayıran Bug Nehri üzerinde yol alıyordu.[80] Her ne kadar Tukhachevsky Varşova'ya yürüme

75 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 74, l. 28.

76 Zamoyski, *Warsaw, 1920*, s. 60.

77 *Sochineniia*, IV: 336-41; Mikhutina, *Pol'sko-Sovetskaia voina*, s. 182-3.

78 Skvortsov-Stepanov'un kitabına ek olarak yeniden yayınlanmıştır; Skvortsov-Stepanov, *S Krasnoi Armiei*, s. 78.

79 Budennyi, *Proidennyi put'*, II: 168-210.

80 L. D. Troçki'den S. S. Kamenev'e (birer kopyası da E. M. Sklyanskii, Lenin ve Merkez Komite'ye gönderilmişti), 17 Temmuz 1920; Krasnov ve Daines, *Neizvestnyi Trotskii*, s. 307.

çağrısı yapmış olsa da Kızıl cephenin stratejisi karara bağlanmamıştı. Troçki, Stalin, Dzierzynski ve Radek –bir yıl Berlin hapishanesinde yattıktan sonra yeni dönmüştü ve Polonya meselesi üzerine bilgili addediliyordu– Polonya işçi sınıfının başkaldırısı olmadan Varşova'ya yönelik bir saldırının asla başarılı olamayacağını savunuyorlardı ve bu da uzak bir ihtimaldi.[81] *Pravda*'da yayınlanan açık uyarısında Stalin şunu da ekliyordu: "Wrangel tehlikesi bertaraf edilinceye kadar, 'Varşova'ya yürümek' ya da daha geniş anlamda başarılarımızın kalıcılığından söz etmek, komik kaçacaktır."[82] Ancak tam da o gün Minsk, Tukhachevsky'nin önderliğindeki kuvvetlerin eline geçti. Polonya hükümeti yeniden Müttefiklere başvurdu. Pilsudski'nin pervasızlığına öfkesi hâlâ geçmemiş olan Fransız hükümeti, yine de, Bolşevik-karşıtı bir operasyon önerdi; 11 Temmuz'da Britanya hükümetinin Bolşeviklere gönderdiği Dışişleri Bakanı Curzon tarafından imzalanan notada, batı bölgesinde Sovyet Rusya lehine bir ateşkes, Wrangel ile ateşkes ve Kırım'da (Wrangel'in sığınağı) tarafsız bölge öneriliyor ve "etnografik" Polonya topraklarına geçilmemesi konusunda sert bir uyarı yapılıyordu. Notanın, Bug'un seksen kilometre doğusunda bir Polonya-Sovyet sınırı öngördüğü anlaşılıyordu (aslında bu 1797 Prusya-İmparatorluk Rusyası sınırıydı); bu hat Curzon Sınırı olarak bilinir hale gelecekti.[83] Polonyalılar şaşkındı: Britanyalılar, Polonyalıların "tarihsel" miras addettikleri (1920 itibarıyla orada kim yaşıyor olursa olsun) doğu topraklarını bırakıyordu.[84] Lenin'e göre Britanya'nın istediği, Cebelitarık tarzında, Kırım yarımadasını ilhak etmek ve Kızıllara, Beyaz Polonya gibi, bir hançer saplamaktı; 12-13 Temmuz'da, "Polonya'ya karşı saldırının azami derecede hızlandırılmasını" istedi.[85]

Savaş alanındaki momentum Lenin'in dileklerini yerine getirmesine yardımcı oldu: Birinci Süvari Ordusu zaten etnik Polonya topraklarına girmişti. Budyonny'nin tümenlerinden birine katılan Odessalı genç Isaac Babel (doğum 1894) tuttuğu günlüğü daha sonra *Kızıl Süvariler* başlığı altında top-

81 Radek, *Voina pol'skikh belogvardeitsev protiv sovetskoi Rossii*, s. 17; Karl Radek, "Pol'skii vopros i internatsional," *Kommunisticeskii internatsional*, 1990, no 1: 2173-88; Zetkin, *Reminiscences of Lenin* (Londra: Modern Books, 1929), s. 20 (sonraki baskılardan çıkarılmıştır); Lerner, *Karl Radek*, s. 100-1; Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 321. Geriye dönük olarak Radek farklılıkları örterek kendisini Lenin ile aynı çizgiye getirir: "Session of the Zentrale with the Representative of the Executive Committee for Germany, Friday, January 28, 1921," Drachkovitch ve Lazitch, *The Comintern*, s. 285. Aynı zamanda bkz Radek, *Vneshniaia politika sovetskoi Rossii*, s. 62.

82 *Pravda*, 11 Temmuz 1920; *Sochineniia*, IV: 324, 333, 336-41. Aynı zamanda bkz. Ullman, *Anglo-Soviet Accord*, s. 166.

83 Hookor, "Lord Curzon and the 'Curzon Line'", s. 137.

84 Borzecki, *Soviet-Polish Treaty of 1921*, s. 79-82; Wandycz, *Soviet-Polish Relations*.

85 Meijer, *Trotsky Papers*, II: 228-31; Troçki, *My Life*, s. 455,7. Lenin 12-13 Temmuz'da gönderdiği mesajda Stalin'in Curzon Notası hakkındaki fikrini soruyor ve şu yorumu yapıyordu: "Sanırım Kırım'ın ilhakına yönelik tam bir kapkaç ve Nota'da da küstahça ifade ediliyor. Hırsızlık vaatlerinin araçlarını çekip almak için zafer istiyoruz." PSS, LI: 237-8.

ladığı kısa hikâyelere dönüştürmüş, vahşetlerinden şiirsellik yaratmıştır.[86] Tukhachevsky'nin kuzeydeki paralel ilerleyişi de bir süvari önderliğinde gerçekleşmiş, Üçüncü Süvari Birliği'ne Haik Bzhishkyan komuta etmişti. İran Tebriz'de doğmuştu ve Gai Dmitrievich Gai (doğum 1887) adıyla biliniyordu. Kafkaslar'dan göç eden ama 1901 yılında Tiflis'e dönen Ermeni bir baba ve İranlı bir anadan doğmaydı; Büyük Savaş'ta Gai, Rusya için savaştı. Her ne kadar model aldığı Birinci Süvari Ordusu'nun yarısı büyüklüğünde olsa da ve maceralarını ölümsüzleştirecek bir Babel'i olmasa da Üçüncü Süvari Birliği Budyonny'nin süvarilerinden iki misli hızla iki misli yol katederken, karşılarında, defalarca gedikler açmayı başardıkları Polonya'nın odaklandığı hatlar vardı. Gai kişisel olarak binicilik konusunda Budyonny'e rakip olamazdı ama terör taktikleri açısından yarışabilirdi, dahası süvarileri piyadeye öncü koşmayı biliyordu.[87] (Burada, Avrupa tarihinde son kez süvarilere bel bağlanıyordu.) Lenin, bu sırada Litvanyalı milliyetçilerle bir antlaşmayı (12 Temmuz'da imzalandı) müzakere etmekte olan dışişleri komiseri Georgy Chicherin'e aceleyle şu talimatı verdi: "Tüm bu ödünler önemsiz... İşgal etmeli ve Sovyetleştirmeliyiz... Önce Litvanya'yı Sovyetleştirmeyi garanti altına almalı ve daha sonra Litvanyalılara iade etmeliyiz."[88] Aslında, Gai Polonyalıları Wilno/Vilna'dan sürmüş ve 14 Temmuz'da Litvanyalı milliyetçilerin önünde şehre girmişti.[89] Gai, ertesi gün ikinci Kızıl Bayrak Nişanı'nı aldı.[90]

14 Temmuz'da Sergei Kamenev, rejim Curzon Notası ile ilgili nasıl bir tutum belirlerse belirlesin, Polonyalılar geri çekilirken, "muharebe operasyonlarını durdurmadan barış görüşmelerine başlanması daha arzu edilir bir durumdur," diyerek savaş komiseri Troçki'ye öneride bulundu.[91] İki gün sonra, başka konularla birlikte Curzon Notası'nı da görüşmek üzere Merkez Komite toplandı; Harkov'da, güneybatı cephesi karargâhında bulunduğu için toplantıya katılamayan tek politbüro mensubu Stalin idi. Troçki, Kızıl Ordu ve ülkenin savaştan tükendiğini öne sürerek müzakere önerdi.[92] Ancak çoğunluk, İtilaf Devletleri'nin aracılığını reddederek askerî harekâtın devamını isteyen Lenin'i izledi.[93] 17 Temmuz'da Lenin iki üst cephe komiserine, Stalin ve Smilga'ya (batı cephesi) çektiği telgrafta kazandığı politika za-

---

86 Babel, *1920 Diary*; Babel, *Konarmiia*.

87 Airapetian, *Legendarnyi Gai*, s. 51.

88 Pipes, *Unknown Lenin*, s. 85-8. Antlaşma 12 Temmuz 1920'de imzalandı: Gerutis, *Lithuania*, s. 164-5; Debo, *Survival and Consolidation*, s. 222-3.

89 Senn, "Lithuania's Fight for Independence."

90 Airapetian, *Legendarnyi Gai*, s. 124.

91 Mikhutina, *Pol'sko-Sovetskaia voina*, s. 303-5 (AVP RF, f. 04, op. 32, d. 25, pap. 205, l. 30-1).

92 Meijer, *Trotsky Papers*, II: 228-31; Deutscher, *Prophet Armed*, s. 463-7.

93 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 2: 117; *Dokumenty vneshnei politiki*, III: 47-53; Mikhutina, *Pol'sko-Sovetskaia voina*, I: 143, n 1, 142-3.

feri ile övünüyor ve "lütfen azami derecede yoğun saldırı emrinin uygulanmasını hızlandırın," talimatını veriyordu.[94] 19 Temmuz'da Gai'nin birlikleri Grodno'yu ele geçirdi. Durumu incelemek üzere Kızıl Başkomutan Sergei Kamenev Minsk'teki yeni batı cephe karargâhına geldi; 22-3 Temmuz gece yarısında Tukhachevsky'e 12 Ağustos'a kadar Varşova'nın alınmasını emretti, bu tarih Kızıl Ordu harekâtının başlamasından sadece altı hafta sonrasına denk geliyordu.[95]

Lenin "emperyalist" savaşı suçlayarak iktidara yürümüştü. Eğer barışın tesisine temel olarak Curzon Notası'nı kabul etseydi –kendi iradesiyle ya da bir imkânsızın gerçekleşmesi ve Troçki ile Stalin'in sağlam temellere dayanan kuşkularını politbüroya dayatmak üzere işbirliği yapmalarıyla– Polonyalılar da gönülsüzce Curzon Notası'nı kabule zorlanmış olurdu. Böylelikle Ukrayna, Belarus'un büyük bir bölümü ve Litvanya Sovyetler'in eline geçerdi. Bunun yerine Lenin pan-Avrupa devrimci ateşini yakmayı hayal etti. Büyük bir risk aldı.

Lenin'in hayali

23 Temmuz'da Moskova, aralarında Çeka mensubu Dzierzynski ve Unszlicht'in de bulunduğu bir avuç Polonyalı Bolşevik ile "Polonya Devrimci Komitesi'ni" kurdu. Aynı gün, Stalin'in güneybatı cephesi, kuvvetlerinin yönünü Lublin-Varşova güney ucundan Galiçya'nın doğu başkenti Lwów/Lviv'e çevirdi.[96] Bu kısmen kuzey uç bölgeye yönelik saldırının çok iyi gidiyor olması nedeniyleydi. Ayrıca, Macar Sovyet Cumhuriyeti'ni parçalayan Güneydoğu Avrupa'daki güç Büyük Romanya, çarlık Besarabya'sını işgal etmiş ve Sovyet birlikleriyle çatışmıştı; Stalin Romanya kuvvetlerine engel olmak istiyordu.[97] Kızıl Ordu'nun Curzon Hattı'nı geçmesiyle Romanya'nın saldırıya geçme ihtimalinden Troçki de kaygı duyuyordu. Dolayısıyla Lwów/Lviv'in işgal edilmesi Sovyetler'in yan cephesinin Romanya'ya karşı sağlama alın-

94 *PSS*, LI: 240. Lenin Minsk'teki Unszlicht'e telgraf çekerek (15 Temmuz 1920) "Polonya'da bir sovyet iktidarının mümkün olup olmadığı" konusunda ne düşündüğünü sordu. Unszlicht'in verdiği cevap göze girme amaçlıydı ve "Polonya'da sovyetin iktidarı ele geçirmesinin, birliklerimizin en kısa zamanda sınıra ilerlemesine bağlı olarak mümkün olacağını düşünüyorum," diyor ama Polonya'da ayaklanmanın ne zaman olacağından emin olamadığını itiraf ediyordu. Mikhutina, *Pol'sko-Sovetskaia voina*, s. 173-4; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, IX: 102. Bolşevik propaganda ısrarla bunun bir işgal olmadığını öne sürüyordu. *Red Army Man* gazetesi istilacı askerlere, "batıya ilerlerken ana hedefimiz Polonya, Almanya, Fransa'yı fethetmek değil ama Polonyalı, Alman, Fransız işçilerle birleşmektir," diyerek durumu açıklıyordu. "Bu nedenle, proleter Polonya'nın tesisi için Beyaz Polonya yok edilmelidir ve Varşova üzerinde kızıl bayrak dalgalanmalıdır." Alıntıya yer veren kaynak, Wyszcelski, *Varshava, 1920*, s. 67.

95 Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 643-4.

96 *Iz istorii grazhdanskoi voiny v SSSR*, III: 326; Karaeva, *Direktivy komandovaniia frontov*, III: 225-6.

97 Karaeva, *Direktivy komandovaniia frontov*, III: belgeler 260, 227.

masını sağlayabilir ve Lenin'in peşinde koştuğu Orta Avrupa'ya devrimi taşıyacak askerî saldırı için bir üs olabilirdi. Sovyetler Birliği'nin tanınması için Britanyalılarla Londra'da görüşmeler yapan Lev Kamenev, Lenin'e Lwów/Lviv'in ele geçirilmesinin aciliyetini yazmıştı zira Curzon şehri Rusya'ya ait addediyordu ve burası Macaristan'a geçiş kapısıydı.[98] 23 Temmuz'da sersemlemiş vaziyetteki Lenin İtalya yarımadasına kadar uzanacak Sovyetleştirme taarruzu konusunda Stalin'e yazıyordu: "Zinoviev, Bukharin ve ben İtalya'da devrimin acilen teşvik edilmesi gerektiğini düşünüyoruz... Macaristan Sovyetleştirilmelidir ve hatta Çek toprakları ve Romanya da." Stalin, Lenin'i memnun etmek üzere, ertesi gün Harkov'dan yanıt veriyor, aslında "İtalya'da devrimi teşvik etmemek büyük bir hata olur," diyordu. "Demir almalı ve emperyalizm bozulan aracını yavaş yavaş onarmadan... ve kendi nihai saldırısını başlatmadan yol almalıyız." Stalin, aynı zamanda, Polonya'nın aslında zaten "yenilgiye uğratıldığını" düşünüyordu.[99]

Tam yol ileri: Smolensk-Varşova kuzey ekseninde, Polonya Devrimci Komitesi 30 Temmuz'da, çoğunluğun Yiddish konuştuğu Bialystok/Belostok kentine yukarıdan bakan el konulmuş bir soylu sarayında karargâh kurdu.[100] Burada, bir avuç dışarıdan gelme Polonyalı Bolşevik kendilerini sosyalist Polonya'nın "geçici" hükümeti ilan etti.[101] Yerel hükümet ve toplumsal örgütler dağıtıldı. Fabrikaların, toprak beylerinin mülkleri ve ormanların "kamulaştırıldığı" ilan edildi. Mağazalar ve depolar (çoğu Yahudi mülkü idi) yağmalandı.[102] Polonya Devrimci Komitesi'nin manifestosunda "sizin ve bizim özgürlüğümüz için!" deniliyordu.[103] 1 Ağustos'ta, Polonya hat-

98 Borzecki, *Soviet-Polish Treaty of 1921*, s. 87 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 2, op. 1, d. 14673: Kamenev, 13 Temmuz). Troçki'nin Romanya notu: 17 Temmuz 1920.

99 Pipes, *Unknown Lenin*, s. 90-1; Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 148. Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 388 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 2, op. 1, d. 348); Service, *Lenin*, III: 120.

100 1921 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfusu 79.792 olan şehrin Yahudi nüfusu 39.602 idi (ya da % 51,6'sı). Bunun önceki yıllara göre bir azalma olduğu düşünülüyordu. Polonyalıların oranı 46,6, Almanların 1,9, Rusların 1,8 ve Belarusluların 0,8'di. Bender, *Jews of Bialiystok*, s. 18.

101 Şehrin dışarıdan gelen Devrimci Komite başkanı Julian Marchlewski, 80 üyesi bulunan Polonya Komünist Partisi ile bağlantı kuramadı. Mikhutina, *Pol'sko-Sovetskaia voina*, s. 190.

102 Lerner, "Attempting a Revolution"; Kostiushko, *Pol'skoe biuro TsK RKP (b); Materialy "Osoboi papki" Politbiuro TsK RKP (b)*; Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 109.

103 Skvortsov-Stepanov, *S Krasnoi Armiei*, s. 92-5. Düşüncelerini günü gününe kaydeden görgü tanığı Skvortsov yerel anti-Semitizm'den söz ediyordu: "Alman işgali sırasında Yahudiler demiryollarında çalışıyorlardı. Şimdi, Belostok Bağlantısının Polonyalı demiryolu işçileri onları kabul etmiyorlar" (*S Krasnoi Armiei*, s. 29). Kızılların gelişinden önce (ya da sırasında) yaşanan Yahudi göçünden, Polonya işletmelerinin ve mülklerinin gasp edilmesi ve yağmalanmasından, Çeka'nın Yahudi yerel örgütlerini dağıtmasından ise söz etmiyordu. Bender, *Jews of Bialystok*, s. 20 (atıfta bulunduğu kaynak, Heschel Farbstein, *Invazja Bolszewicka a Zydzi: Zbior dokumentow* [Varşova, 1921], I: 13-5).

larını delik deşik eden Tukhachevsky'nin orduları sembolik anlamı çok büyük ve Varşova'ya mesafesi sadece 195 kilometre olan Brest-Litovsk'u ele geçirdi. Tukhachevsky, hem askerî ve hem de psikolojik baskı oluşturmaya yönelik şok saldırılarla düşmanı kuşatırken, Gai kaçan Polonya askerlerini imha etmek üzere hızla sağ cenahı tutuyordu. Kısa süre sonra Gai'nin süvarileri Varşova'nın kuzeybatısına doğru ilerleyerek, Berlin'e sadece 240 kilometre mesafede olan Torun'a saldırdı fakat Almanya sınırını geçmemek üzere emir almıştı.[104] Bu arada, hayatını kendi imkânlarıyla sürdürmek zorunda bırakılan Kızıl Ordu'nun asker sayısı giderek düşüyordu. Bir gözlemcinin ifadesine göre, "bazıları yalınayaktı, bazıları sak liflerinden, diğerleri de bir çeşit kauçuktan tozluklar giymişlerdi." Bir Polonya şehrinde, pek de Sovyet yanlısı olmayan bir kilise papazı Kızıl Ordu istilacılarına ilişkin olarak şöyle diyordu: "Bu aç ve hırpani güruhu görünce insanın içi sızlıyor."[105] Dahası, inatçı Tukhachevsky aceleci saldırısının sol kanadını ne kadar savunmasız bıraktığını kabul ettiğinde, o ve Sergei Kamenev gecikmeli olarak, Yogorov ve Stalin'in güneybatı kuvvetlerini kuzeye kaydırmayı ve Tukhachevsky'nin komutasına vermeyi tasarlayarak aceleyle durumu düzeltmeye niyetlendiler.[106] Ancak güneybatı cephesinden batıdaki Polonya cephesine yapılması tasarlanan bu kaydırma ve komuta değişikliği hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Bolşevikler, muharebe alanı hızla yer değiştirirken devam edip etmeme konusunda bölündüler. Britanya hükümeti askerî müdahale ile ya da Bolşeviklere yaptırımlar uygulamakla tehdit etti ve 2 Ağustos'ta politbüro (Stalin'in yokluğunda) "burjuva Polonya" ile barış antlaşması ihtimalini tartıştı. Fakat Lenin için hem Polonya hem de Kırım aynıydı – zirvesinde Londra'nın bulunduğunu düşündüğü, dünya emperyalizminin iki ayağı. Ve sonunda savaşa devam kararı verildi ama güneybatı cephesi bölünecek, bir kısmı güney cephesine (Wrangel'e karşı) yönlendirilecek, geri kalanı Tukhachevsky'nin batı cephesine gidecekti. Fakat Stalin ve Yeganov direndi. 3 Ağustos'ta Lenin Stalin'e yazıyor, "cephelerin bölünmesinden neden memnun kalmadığını tam olarak anlayamıyorum, nedenlerini bana yaz," diyordu. Lenin, "Wrangel'in hızla yok edilmesi" konusunu yineleyerek bitiriyordu.[107] Ertesi gün Lenin Stalin'in değerlendirmesini istedi. Stalin (4 Ağustos'ta) hoşnutsuz bir dille "doğrusunu istersen fikrime neden ihtiyacın olduğunu bilmiyorum," diyor ve "Polonya zayıf düştü ve nefes alacak bir alana ihtiyacı var," diye de ekliyordu, barış görüşmeleriyle bu onlara sağlanmamalıydı. Polonya saldırı-

---

104 Davies, "Izaak Babel's 'Konarmiya' Stories", s. 847; Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 643-4, 649.

105 Zamoyski, *Warsaw 1920*, s. 64, 69. Aynı zamanda bkz. Putna, *K Visle i obratno*, s. 31.

106 Erickson, *Soviet High Command* [1962], s. 101.

107 *PSS*, LI: 248.

sı, onun düşüncesi olmasa da yürürlükteydi.[108] 5 Ağustos'ta Merkez Komitesi toplandı ve politbüronun askerî operasyonlara devam kararını yeniden onayladı; Sergei Kamenev emirleri iletti.[109]

Kuzeye yönelme emri alan Stalin'in denetimindeki kilit güçler, artık savaş bezgini olan Budyonny'nin Birinci Süvari Ordusu, Varşova'dan çok uzakta Lwów/Lviv yakınlarında kuşatıldı. 6 Ağustos'ta kurtuldular fakat "yorgunluktan tükenmiş ve hareket edemez durumda oldukları" söyleniyordu, yaralarını sarmak için birkaç gün dinlenmeye ihtiyaçları vardı. Bununla birlikte, Budyonny Lwów/Lviv kuşatmasını sürdürmek ve fethi tamamlamak niyetindeydi.[110] Ek olarak, Wrangel ile savaşması gereken Yegorov ve Stalin, aslında ödüllü süvarilerini Tukhachevsky'e kaptırmak istemiyorlardı.[111] 7 Ağustos'ta Lenin Stalin'e çektiği telgrafta, Polonya'ya karşı süregiden askerî harekâta ilişkin "Merkez komite içindeki tereddütlerin giderilmesi Wrangel'e karşı başarınız ile giderilebilir," diyor ve ekliyordu, "ancak çoğu şey Varşova'ya ve kaderine bağlı.[112] Zaten 10 Ağustos'ta Tukhachevsky'nin güçleri Varşova eteklerine ilerlemişti.[113] Budyonny'nin Tukhachevsky'e katılması zaruriyeti azalmış görünüyordu. Ertesi gün Lenin Stalin'e bir telgraf daha çekti: "Zaferimiz büyük ve eğer Wrangel'i yenilgiye uğratırsak daha da büyük olacak. ... Ne pahasına olursa olsun acil bir saldırıyla tüm Kırım'ın alınması için her tür çabayı göstermelisiniz. Her şey buna bağlı."[114] 11 ve 12 Ağustos tarihlerinde Kamenev Lwów/Lviv'deki güneybatı cephe birliklerinin Lublin'e yönlendirilmesi emrini yineledi.[115] Stalin hem Sergei Kamenev'in emirlerini (Lublin ile ilgili) hem de Lenin'in talimatlarını (Wrangel hakkında), apaçık bir itaatsizlikle yok saydı.[116]

---

108 *Iz istorii grazhdanskoi voiny v SSSR*, III: 338-9; Karaeva, *Direktivy komandovaniia frontov*, III: 244-5; Naida, *O nekotorykh voprosakh*, s. 224.

109 Mikhutina, *Pol'sko-Sovetskaia voina*, s. 196; *Iz istorii grazhdanskoi voiny v SSSR*, III: 336. *Leninskii sbornik*, XXXVI: 115-6.

110 Budennyi, *Proidennyi put'*, II: 281.

111 Wrangel'e karşı savaşmak üzere Kırım'a yeniden gönderilen Yegorov, Budyonny'nin süvarilerini yanına almak istedi. Budyonny, Voroshilov ve Minin, Troçki'ye çektikleri telgrafta (10 Ağustos) mazeretler öne sürüyor, kendilerini batı cephesinde ikincil konuma düşüren talimatı geri çevirmek için ricada bulunuyorlardı (tedarik sorunlarının ağırlaşmasına atıfta bulunuyorlardı). Kamenev ve Tukhachevsky arasındaki direkt hattan yapılan bir görüşmede Tukhachevsky sağlam durdu: Birinci Süvari Ordusu'nu istiyordu. Kakurin ve Melikov, *Voina s belopoliakami*, s. 504-6; Kuzmin, "Ob odnoi ne vypolnenoi direktive Glavkoma", s. 62.

112 Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 707-8.

113 9-10 Ağustos gece yarısı civarı direkt hattan görüşen Tukhachevsky ve Kamenev, Polonya kuvvetleri ana gövdesinin konumu konusunda anlaşamadılar: Bug'ın kuzeyinde (Tukhachevsky) ya da güneyinde (Kamenev). Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 650-2.

114 Brown, "Lenin, Stalin and the Failure."

115 Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 709-10; Karaeva, *Direktivy komandovaniia frontov*, III: 258-9 (direkt hattan Yegorov-Kamenev görüşmesi, 18 Ağustos gece yarısından hemen sonra).

116 Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 205.

Stalin ne düşünüyordu? Troçki'nin kurgusuna göre, Tukhachevsky Varşova'yı alacağı için Stalin de hiç değilse Lwów/Lviv'i istiyordu ve bu nedenle "kendi kişisel savaşını sürdürüyordu."[117] Ancak, Stalin ne tür bir kibre kapılmış olursa olsun, o sırada Lwów/Lviv'in alınmaması aptalca görünüyordu. Sovyet raporları, batı cephesi Varşova yürüyüşü tutanaklarını kendi içinde ele alırken, güneybatı cephesine transfer talimatları anlamsız addediliyordu zira Budyonny ve diğerlerinin zamanında yol katedip Varşova'ya yaklaşarak bir etki yaratmaları imkânsızdı (artık, Kızılların öngörüsü Polonya başkentinin 16 Ağustos ya da civarında ele geçirileceğiydi).[118] Ayrıca Lenin başlangıçta, devrimci bir sıçrama tahtası edinmek gayesiyle, Stalin'in Lwów/Lviv'i ele geçirmesine onay vermişti. Yine de, 13 Ağustos'ta, Sergei Kamenev transfer talimatını yineledi.[119] Stalin ve Yegorov, birliklerinin Lwów/Lviv için yoğun bir savaşın içinde bulundukları ve savaş görevlerinin değiştirilmesinin "neredeyse imkânsız" olduğu cevabını verdiler.[120] 14 Ağustos'ta, bu ihtilafı yüz yüze çözmek için Stalin Moskova'ya çağrıldı. (Budyonny nihayet 20 Ağustos'ta, gönülsüzce Lwów/Lviv kuşatmasına son verdi – bir gün o yönde ertesi gün diğer yönde değiştirilen stratejik bir hata.)[121]

Ancak en fazla ilgi uyandıracak durum şuydu: Tukhachevsky'e Varşova'ya doğrudan saldırmaması –kısmen, İtilaf Devletleri'nin Danzig ve Polonya Koridoru üzerinden Polonyalıları desteklememesi için ama daha çok bu bölgeleri Almanya'ya teslim etmek için– kuzeybatıdan kuşatması talimatı verilmişti. Almanya, siyasal anlamda, Komünizm'den nefret etmekle Polonya'ya karşı uluslararası destek aramak arasında bocalıyordu. Bir Polonya yetkilisine göre, Alman hükümeti, "Polonya'yı yok etmeyi isteyen dış politikası ile büyük ölçüde Spartakist devrim korkusunun yön verdiği iç politikasını uzlaştırmayı imkânsız görüyordu."[122] Aslında, Alman hükümeti revizyonizme sınır koymaya kararlıydı ancak sadece barışçıl araçlarla; Kızıl Ordu, her tür

117 Troçki, *Stalin*, s. 329. Literatür bu konuya değiniyor: Seaton, *Stalin as Military Commander*, 72.

118 Budennyi, *Proidennyi put'*, II: 204, s. 294.

119 Egorov, *L'vov-Varshava*, s. 97; Naida, *O nekotorykh voprosakh*, s. 226. 12 Ağustos'ta Sklyanssky'e yazan Lenin durumun farkında olduğunu gösteriyordu: "*İstisnasız* her yetişkin erkeğin askere alınmasının (hasattan sonra) zorunlu olduğu konusunda Smilga'yı yönlendirmenin zamanı gelmedi mi? Geldi. Budyonny Güney'de olduğuna göre Kuzey'i *güçlendirmek* şart." Naida, *O nekotorykh voprosakh*, s. 228; Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 615. Sonunda, Yegorov başkomutanın ısrarına teslim oldu fakat Stalin, komiser, Yegorov'un imzaladığı Birinci Süvari Ordusu'nun transfer talimatına imza koymayı reddetti, Budyonny de bunu yok saymayı tercih etti.

120 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/i: 103 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 104, op. 4, d. 484, l. 11).

121 Davies, *White Eagle Red Star*, s. 217; Budennyi, *Proidennyi put'*, II: 191-339; Egorov, *L'vov-Varshava*, s. 26-7. Bkz. Gerasimov'un 1935 tarihli Birinci Süvari Ordusu tablosu, cilt 1, s. 288-9.

122 Alıntılandığı kaynak, von Riekhoff, *German-Polish Relations*, s. 30.

araçla, gönüllü olarak Almanya'ya 1914 sınırlarını iade edecekti – Versailles kurallarına öldürücü bir darbe indirmek maksadıyla. Kızıl cephe komutanları Alman gözlemcilere Almanya ile birlikte Fransa üzerine yürümeye hazır olduklarını dahi söylüyorlardı.[123]

Lenin ne düşünüyordu? Polonya'daki operasyonlara ilişkin tüm karar verme süreçlerinde, 19 Temmuz-7 Ağustos 1920 tarihleri arasında, Lenin büyük bir istekle İkinci Komünist Enternasyonal Kongresi'ne odaklanmıştı. Kongreye katılanların sayısı 200'ün üstündeydi ve bu rakam, Mart 1919 tarihli üzücü kurucu kongrenin çok üstündeydi.[124] Sosyalist atılımın ilk başladığı yer olan Petrograd'a geldiklerinde Smolny'nin Büyük Salonu'nda onlara mükellef bir yemek ikram edildi, işçilerle bir yürüyüşe katıldılar ve daha sonra, eski borsa binasında, *Spectacle of the Two Worlds* isimli bir drama izlediler. Açılış konuşmasında Lenin Versailles Antlaşması'nın akıbetinin de Brest-Litovsk gibi olacağı kehanetinde bulundu.[125] Delegeler, devam etmek üzere, Moskova'ya gittiğinde, kendi iddialarına göre Bolşevik yetkililer onları karşılamak üzere Kızıl Meydan'da 250 bin işçi toplamışlardı (işçilere katılmaları karşılığı fazla mesai ücreti ve kantinlerden yemek verildi).[126] Toplantılar, Kremlin'in Ortaçağ'daki taht odası olan Vladimir Salonu'nda yapıldı. (Delegeler, eski bir Moskova tüccar oteli olan Delovoi Dvor'da konaklıyorlardı.) Lenin'in 1920'de yazdığı ve neredeyse Bolşevik olmayan tüm sosyalistleri eleştiren *"Left-Wing" Communism: An Infantile Disorder* [*Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*] kitabı Haziran'da Rusça ve Temmuz'da Almanca, İngilizce, Fransızca yayınlandı; her delegeye birer kopyası verildi. Kongre oturumları, büyük bir Polonya haritasının bulunduğu bir ortamda gerçekleşiyordu ve her sıcak gelişme haberinde Kızıl Ordu'nun ilerleyişi harita üzerinde işaretleniyordu. Lenin'in, Polonya'nın ötesine geçmekle ilgili olarak Stalin'e 23 Temmuz'da çektiği telgrafla, "Komintern'de durum harika," diyerek sevincini göstermesi böyle bir bağlamda oluyordu.[127]

Komintern Kongresi, Kore ve Çin'deki sömürgecilik karşıtı kitle gösterilerinin hemen ertesinde düzenlenmişti ve her ne kadar Rus olmayan en geniş delegasyonlar Almanya, İtalya ve Fransa'dan gelmiş olsa da, Asya'nın birkaç Çinli ve Koreli göçmen tarafından cılız bir biçimde temsil edildiği Birin-

---

123 Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, 655; RGASPI, f. 5, op. 1, d. 2136 (Victor Kopp'dan Lenin'e, 19 Ağustos 1920); Borzecki, *Soviet-Polish Treaty of 1921*, s. 86; Himmer, "Soviet Policy", s. 672; Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 189-90.

124 36 ülkeden, 169'u oy verme hakkına sahip 217 delege: Riddell, *Workers of the World*, I: 11.

125 *PSS*, XLI: 219.

126 *Kommunisticheskii trud*, 29 Temmuz 1920; Farbman, *Bolshrvism in Retreat*, s. 137. İkinci Komintern Kongresi'ne romantik bir yaklaşım olarak bkz. Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 196.

127 Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 177; Degras, *Communist International* [Londra], I: 111-13.

ci Komintern Kongresi ile kıyaslandığında, İkinci Kongre'de en az 30 Asyalı delege vardı. Lenin, "artık dünya çok sayıda ezilen millet ve askerî anlamda olağanüstü zengin ve güç sahibi az sayıda ezen milletten oluşuyor," vurgusu yaptıktan sonra, bu mücadeleye Sovyet Rusya'nın önderlik ettiğini söylüyordu. Komintern Kongresi'nde açıkça söylemediği ise –1917 yılına kadar müttefiki olan– Almanya'nın dünya emperyalizmi ve Versailles'e güçlü bir darbe indireceği beklentisiydi.

Tukhachevsky'nin Danzig'i ve Polonya Koridorunu geri kazanmak için yaptığı aptalca askerî manevranın kaynağı buradaydı. Lenin'in teşvikiyle Tukhachevsky'nin birlikleri Varşova'nın kuzeyinde bir boşluğa girdiler, yedek ikmal maddeleri yoktu, sol kanatları (Varşova'ya en yakın yanları) hâlâ tümüyle savunmasızdı. Kaçmakta olan Pilsudski'nin yeniden toparlanamamasını varsayınak ya da ummak zorundaydı. Pilsudski tüm güçlerini Varşova sınırlarına çekerek Tukhachevsky'nin güçlü ilerlemesini kolaylaştırdı ama zaman da kazandı. Ne olursa olsun, 1914 öncesi siyasi partisinin bölünmesine, Büyük Savaş'ta lejyonunun enterne edilmesine ve Ukrayna'yı işgal ederek Polonya'nın işgaline yol açmış biri olarak, Polonyalı mareşalin pek de prestiji yoktu. İtilaf Devletleri, siyasal ve askerî bir mevta olarak ondan umutlarını kesmişti – Lenin ve Tukhachevsky'nin de yaptığı gibi. Ancak, tam da Bolşeviklerin Varşova'nın düşeceğini umdukları günün (16 Ağustos) sabahında, Pilsudski karşı saldırıya geçti: 5 bölük Tukhachevsky'nin sol kanadındaki yaklaşık 160 kilometrelik boşluğa yöneldi ve Kızıl Ordu ile hiç karşılaşmadan, 24 saat içinde 60 kilometre ilerledi. Bunun bir tuzak olabileceğinden kuşkulanan Pilsudski arabasıyla cepheyi dolaşarak düşmanı arıyordu. Karanlık çöktüğünde, Tukhachevsky'nin gerisine dolaşmış Polonyalılar, Varşova'yı dövmek üzere getirilmekte olan Sovyet ağır silahlarını ele geçirdiler.

Bu bir şok yarattı! 17 Ağustos'ta bile, her şeyden bihaber *Pravda* hâlâ "Polonya beyaz kuvvetlerinin, İşçi-Köylü yumruğunun darbeleriyle geri kaçmakta olduğu" haberini veriyordu. Aynı gün, Kharkov'dan geri çağrıldığı için Moskova'da bulunan Stalin, tüm askerî görevlerden affını istedi. Minsk'teki karargâhında bulunan Tukhachevsky geç de olsa sol kanadında Polonyalıların açtığı gediği fark ederek geri çekilme emrini verdi. O günleri yaşayan bir gözlemcinin söylediğine göre "daha sonra Tukhachevky, o gün on yıl yaşlandığını," ifade emişti.[128] 18-19 Ağustos gece yarısından hemen sonra Minsk'i arayan Sergei Kamenev, konuyla ilgili derin bilgisizliğini göstererek, Polonyalıların nasıl olup da sürpriz bir saldırı yapabildiğini öğrenmek istiyordu.[129] Lenin, 19 Ağustos'ta, Varşova'da yerleşmeye hazırlanan

---

128 F. Isserson, "Sud'ba polkovodtsa", *Druzhba naorodov*, 1988, no. 5: 184, 187.

129 Golubev, *Direktivy glavnogo komandovaniia*, s. 662.

Polonya Devrimci Komitesi "hükümetine" yeni eklenen Radek'e çaresizlik içinde şöyle diyordu: "Doğrudan Dzierzinsky'e git ve soyluların ve kulakların acımasızca, daha hızlı ve güçlü bir biçimde yok edilmeleri konusunda" ve "köylülerin toprak ve ormanlara el koymalarına etkin biçimde yardımcı olunmasında ısrarcı ol."[130] Ancak hemen ertesi gün, Lenin Londra'da bulunan Kamenev'e, "kısa sürede Varşova'yı almamız zor görünüyor," haberini veriyordu.[131] *Pravda* (21 Ağustos) yas tutuyordu: "Daha bir hafta önce Polonya cephesinden harika haberler veriyorduk." Kamenev tepkisini, "süngü siyaseti, genellikle olduğu gibi, öngörülemez koşullar nedeniyle çöktü," diyerek gösteriyordu – bu yalın bir Lenin eleştirisiydi.[132]

Pilsudski, "Vistula mucizesi" ile muazzam bir zafer kazandı. Ardından gelen kaçış sırasında Tukhachevsky beş ordusundan üçünü kaybetti. Orduların biri yok olurken diğer ikisi firarlarla dağıldı; geriye kalan ikisi ise ciddi derecede hasar gördü.[133] Bu şok eden bir yenilgiydi ve benzerleri genellikle askerî kariyerlerin sona ermesine yol açmıştı. Gai, ünlü süvarileriyle Alman Doğu Prusya'ya kaçtı ve orada silahsızlandırılarak tutuklandılar.[134] Suçlamalar kaçınılmazdı. Varşova'ya son saldırıda Kızıl Ordu'nun toplam gücü 137 bin askerden oluşurken, Kırım ve Lwów/Lviv'e yönelik Kızıl operasyonlarda yer alan toplam asker sayısı 148 bindi ve bu askerler belirleyici eksik unsur kabul ediliyordu. Yegorov ve Stalin de onları gönderememişti.[135] Budyonny'nin süvarilerinin zamanında nakledilmesinin kolay bir iş olmaması hiç kimsenin umurunda değildi. Bir karar verildi. 1 Eylül 1920'de Politbüro Stalin'in askerî görevlerinden istifasını kabul etti.[136] İtaatsizlikle ilgili günah keçisi haline getirilmesinin yolu açılmıştı. Bu arada, Pilsudski'nin ordusu doğu yürüyüşünü sürdürüyordu.

---

130 *PSS*, LI: 264.

131 *PSS*, LI: 266-7; Meijer, *Trotsky Papers*, II: 260-1.

132 Debo, *Survival and Consolidation*, s. 243 (atıfta bulunduğu kaynak, Lloyd George Papers, F/203/1/9, F/203/1/10, 24 Ağustos).

133 Putna, *K Visle obratno*, s. 242. İstifasını (2 kere) meslektaşlarının reddetmesinin ardından Polonyalı mareşalin kurtarılmış olması, Kızıl Ordu'nun kritik avantajlı durumunu korurken radyo bağlantısını geçici olarak kaybetmesi ve Tukhachevsky'nin kovulması da Pilsudsky'nin savaş planlarının bir kopyasının Polonyalı savaş tutsağında çıkması kadar saçmaydı.

134 Borzecki, *Soviet-Polish Treaty of 1921*, s. 95.

135 Brown, "Lenin, Stalin and the Failure", s. 43; Karaeva, *Direktivy komandovaniia frontov*, IV: 180-2; Meijer, *Trotsky Papers*, II: 240; Melikov, *Srazhenie na Visle*, s. 125-7. Komutanlardan biri, "cephedeki facianın çok önceden hazırlandığını" Troçki'ye bildirdi. "Bu operasyonda (Varşova) Polonya kuvvetleri bizimkilerin üç mislinden fazlaydı hatta bazı yerlerde altı katıydı." Simonova, "Mir i schast'e na shtykakh", s. 63 (N. Muranov'dan alıntı).

136 *Kratkaia istoriia grazhdanskoi voiny v SSSR*, s. 444. Güneybatı Cephesi Askerî Konseyi komiserliğine Stalin'in yerine Sergei Gusev getirildi.

Güney Kafkasya'da (Rusya'da Transkafkasya olarak bilinen), Osmanlı ve Rus imparatorluklarının eşzamanlı parçalanmalarının ardından (ve Ermenistan örneğinde, Osmanlılarla askerî çatışmaların ardından), Doğu Ermenistan, Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan bağımsız devlet oldular. Ancak 27 Nisan 1920'de, hiçbir çatışma yaşanmaksızın, Kızıl Ordu, bayrağında Türki uygarlık için maviyi, İslâm için yeşili ve Avrupa sosyalizmi için kırmızıyı birleştiren Müsavat ya da milliyetçi Azerbaycan hükümetinin başkenti Bakü'yü ele geçirdi. Azeriler 30 bin kişilik ordularının 20 bin askerini ihtilaflı Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermeni-Azeri çatışmalarına göndermeye karar verince, Gürcü Bolşevik Grigol "Sergo" Orjonikidze (baş siyasi komiser) ve tabii ki Tukhachevsky (askerî komutan), saldırmak için uygun bir zemin buldular.[137] Ek olarak, Bakü –tüm Müslüman ağırlıklı toplumlardan farklılık gösteriyor– hatırı sayılır bir sanayi işçisi nüfusu barındırıyordu ve bu işçilerin bir kısmı Bolşevik partisi mensubu olduklarından Kızıl işgali memnuniyetle karşıladı. Aslında Bakü, Troçki ve Stalin'in nadiren anlaştığı anlardan birinde, sıçrama tahtası oluyordu. 18 Mayıs 1920 şafak vakti, Sovyet denizcilerini, Sovyet Azerbaycan piyadelerini ve süvarilerini ve Bakü'deki İranlı liman işçilerini bir araya getiren yaklaşık on üç hücumbotluk Sovyet deniz gücü, daha önce Beyaz askerî lider Denikin'in kontrolünde olan ve artık İran'ı işgal eden Britanya askerî kuvvetlerinin eline geçen Rus gemilerinin ve askerî teçhizatının peşini kovalayarak İran'ı zapt etti.[138]

Çıkarma Fyodor Raskolnikov ve Britanyalıların gemileri teçhiz ederek Kızıllara karşı yeniden savaşa sokabileceğini düşünen Orjonikidze tarafından idare ediliyordu. Ancak şimdi Britanya askerleri her şeyi bırakarak iç kesimlere, Tahran'a doğru çekiliyorlardı. Stalin, Raskolnikov ile evli olan Sovyet gazeteci Larissa Reisner'e, "İngiliz sömürge politikaları Anzali'de gerçek İşçi Devleti güçleriyle karşı karşıya geldiler ve yenilgiye uğradılar," diye yazıyordu.[139] 24 Mayıs'ta, uzun süredir Kuzey İran Gilan ormanlarında varlığını sürdüren, hem Rus ve hem de Britanya müdahalesine karşı çıkan sömürgecilik karşıtı meşrutiyetçi hareketin lideri Mirza Küçük Han (doğum 1880), Kızıl saldırıdan yararlanma konusunda ikna edildi ve Bolşeviklerin anti-emperyalist savlarını öne sürerek, kendisini Gilan eyaletinde İran Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkanı ilan etti.[140] İşgal kuvvetlerine eşlik eden dışiş-

137 Sumbadze, *Sotsial'no-ekonomicheskie predposylki pobedy Sovetskoi vlasti*, s. 211 (Mikoyan'dan Lenin'e), s. 212 (yerel temsilciden Stalin'e); *Grazhdanskaia voina v SSSR*, II: 330.

138 Meijer, *Trotsky Papers*, II: 147 (Troçki'den Lenin ve Chicherin'e, 20 Nisan 1920).

139 Reissner, *Oktober*, s. 163-5. Orjonikidze, Kuzey İran'daki 1906-11 Tebriz isyanlarına katılmıştı.

140 Sovyetler Küçük Han'ın Komünist değil milliyetçi olduğunu anlamışlardı. *Izvestiia*, 16 Haziran, 1920 (Vozhnesensky); *Krasnaia gazeta*, 20 Haziran 1920 (Sultangaliyev).

leri görevlisi Lev Karakhan Moskova'ya çektiği telgrafta, "emekçiler ile burjuva demokratların İran'ın özgürlüğü adına birleşmesi sağlanmalı ve Britanyalılara karşı ayaklanarak onları ülkeden defetmeleri teşvik edilmelidir," diyor, fakat azgelişmişlikleri göz önüne alınarak tam Sovyetleşmeye karşı uyarıda da bulunuyordu.[141] Dışişleri komiseri Georgy Chicherin ise olayı "Stalin'in Gilan cumhuriyeti" diye niteleyerek Lenin'e şikâyette bulunuyordu.[142]

Küçük Han'ın koalisyonu –aşırı solcular ve meşrutiyetçiler, anarşistler ve Kürt aşiret reisleri– istikrarsızdı ve o da Lenin tarzı bir otokrat rolüne döndü; aslında, 1920 Temmuz ayında eyalet başkentini (Resht) terk ederek ormana dönmüş, böylelikle Sovyet görevliler ile İranlı komünistlerin yönetimi devralmasına imkân tanımıştı.[143] İranlı Bolşevikler, her türden adamın bulunduğu 1.500 kişilik gerillalarını İranlı orman partizanları, sınırın her iki tarafından Azeriler, Kürtler ve Ermeniler ile birleştirerek, Kızıl Ordu takviyesi ile Tahran'a yürümeyi düşündüler. İranlı karşı kuvvetler nedeniyle bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Ancak Kuzey İran'daki başarı ile coşan Orjonikidze bir plan önerdi; 1920 Temmuz sonunda başlamak üzere, Bakü'de ve bir hafta sürecek bir Doğu Halkları Kongresi yapılacaktı, bu da Moskova'nın Müslümanlara yönelik çağrısının Hazar'daki vitriniydi.[144]

Komintern himayesindeki en geniş katılımlı toplantı olan Doğu Halkları Kongresi, 1 Eylül 1920 günü, Bolşeviklerin batıda Polonya karşısında yaşadığı bozgundan çok kısa bir süre sonra başladı. Komintern toplantı ile Türk, Ermeni ve İran'ın "köleleştirilmiş kitlelerini" hedefliyordu ve 20 Ağustos 1920 tarihinde İtilaf Devletleri'nin yenilgiye uğramış Osmanlı İmparatorluğu'na dayattığı Sevr Antlaşması, Britanya ve Fransa'nın Yakın Doğu'da kurmak istediği diktaya tam zamanında gerçekleşen bir örnek teşkil ediyordu: İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarındaki petrol ve ticari imtiyazları teyit edildi, Alman mülkleri İtilaf Devletleri'nin eline geçti, manda ve protektoraların ilanıyla Osmanlı topraklarının paylaşımı –İtilaf Devletleri'nin gizli savaş hedeflerinden biri buydu– başladı. Bu sırada Bakü'de, 60'ı kadın olmak üzere, yaklaşık 1.900 delege toplandı; Türki ve İranlı sözcüler en büyük grupları oluştururken onları Ermeni ve Ruslar, ardından da Gürcüler iz-

141 Zabih, *Communist Movement in Iran*, s. 18; Lenczowski, *Russia and the West in Iran*, s. 9-10, 52-9; *Komintern i Vostok*, s. 75; Chaquèri, *The Soviet Socialist Republic of Iran*, s. 166-213. Sultangaliyev, kendi ayakları üzerinde duran bir Doğu Komintern'i ve Müslüman Kızıl Ordu istiyor ve devrimin yayılmasında Azerbaycan'ı sıçrama tahtası olarak kabul ediyordu. Ermeni Komünistler de İran'ın Sovyetleşmesini istiyordu. Azerbaycan parti lideri Nariman Narimanov, İranlı solcuları zayıf gördüğü için buna karşı çıktı ve burjuva milliyetçiler ile bir anti-emperyalist koalisyonu savundu.

142 Volodarskii, *Sovety i ikh iuzhnye sosedi Iran i Afganistan*, s. 67-72.

143 Chaquèri, *The Soviet Socialist Republic of Iran*, s. 214-75.

144 Orjonikidze ve Stasova kongre organizasyonuna katkıda bulundu. Gafurov, *Lenin i natsional'no-osvoboditel'noe dvizhenie*, s. 77.

liyordu. Hindistan'dan (15) ve Çin'den (8) katılımcı da vardı. Önemli sayıda insan, belki de katılımcı çoğunluğu, Komünist değil radikal milliyetçiydi.[145] Kongre'nin manifestosu, "tüm insanlığın kapitalist ve emperyalist köleliğin boyunduruğundan kurtarılması" çağrısı yapıyordu.[146] Rusça konuşmalar eşzamanlı olarak Azeri Türkçesi ve Farsçaya tercüme ediliyordu. Karl Radek, Macar sürgün Bela Kun ve Amerikalı John Reed konuşma yaptı ancak öne çıkan konuşmacı Komintern başkanı Zinoviev'di. "Kardeşlerim," diyerek kükrüyordu, "sizi kutsal bir savaş için topladık, öncelikle Britanya emperyalizmine karşı!" (*coşkulu alkışlar, uzun süre kesilmeyen* "Çok Yaşa" *bağırışları. Kongre mensupları, silahlarını sallayarak ayağa kalktılar. Konuşmacı bir süre konuşmasına devam edemedi. Tüm katılımcılar ayağa kalkarak alkışladılar.* "Yemin ederiz" *bağırışları.*)[147]

Aslında, sömürgeci dünya konusunda Komintern politikası tartışmalıydı. Lenin sömürge proletaryalarının sınırlı sayıları göz önüne alındığında, oradaki Komünist partilerin, sömürge halklarını emperyalist güçlerden kurtarabilmek için burjuva milliyetçileri ile işbirliğine gitmeleri gerektiğini savunuyordu. Ancak diğerleri, mesela Bengal'den Manaberanda Nath Roy, sömürgelerdeki Komünistlerin iktidarı ele geçirmek üzere bizzat hazırlık yapmaları gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Bazı delegeler, birinci stratejinin uygun zamanda ikinciye geçilmesini dışlamadığını düşünüyorlardı.[148] Fakat Roy, "Zinoviev'in sirki" diyerek reddettiği Bakü kongresine katılmamıştı.[149]

Stalin Bakü'ye katılmadı –Polonya savaşı hâlâ devam ediyordu– fakat milliyetler komiseri olması sayesinde Sovyet Rusya azınlıklarının Komünistleriyle, diğer üst düzey Bolşeviklere kıyasla, daha fazla teması vardı.[150] Lakin milli temsilciler arasındaki, sonsuz dert ve sınırsız hak iddialarını besleyen sonu gelmez tartışmalardan da hoşlanmıyordu. Yardımcısı Stanislaw Pestkowsky komiserlik günlerini şöyle anlatıyordu: Stalin "aniden kayboluyordu ve bunu büyük bir beceri ile gerçekleştiriyordu: 'Sadece bir daki-

145 Zinoviev, başka bir yerde, katılımcı çoğunluğunun parti dışından olduğunu itiraf ediyordu. Carr, *Bolshevik Revolution,* III: 261, n 1 (atıfta bulunduğu kaynak, *Kommunisticheskii internatsional,* 6 Kasım 1920. Aynı zamanda bkz. Fischer,*Soviets in World Affairs,* I: 283-4.

146 Riddell, *To See the Dawn,* s. 45-52, 231-2.

147 *Congress of the Peoples of the East. Baku, September 1920: Stenographic Report,* s. 21-3.

148 Bakü'de bir Türk delege "Mustafa Kemal hareketi bir milli kurtuluş hareketidir," diyordu. "Bu hareketi destekliyoruz fakat emperyalizm ile mücadelesi sona erdiği anda, inanıyoruz ki sosyal devrimlere geçeceklerdir." *Pervyi s"ezd narodov vostoka,* s. 159.

149 Zinoviev'in Britanya emperyalizmine karşı pervasız kutsal savaş çağrıları geri tepebilir ve Bolşevikleri, kendilerine ait gündemleri olan pan-Türkçü milletlere hareket alanı sağlayan, Moskova'nın kontrol edemediği Müslüman cihatçılar yüzünden büyük bir savaşa sürükleyebilirdi. Blank, "Soviet Politics", s. 187.

150 Smith, "Stalin as Commissar for Nationality Affairs", s. 58; Smith, *Bolsheviks and the National Question,* s. 32-4.

ka için' odadan kayboluyor ve önceleri Smolny'nin ve daha sonraları Kremlin'in kuytu bir köşesinde saklanıyordu. Onu bulmak imkânsızdı. Sonunda toplantıya ara verirdik."[151] Daha sonraları, iç savaş sırasında, Stalin hemen her zaman uzakta cephedeydi.[152] Komiserlikte görüldüğü zamanlarda bile, personelin bir politika geliştirme sürecini hayata geçirme girişimlerine set çekerdi (istişari olmayan karar alma tarzı nedeniyle onu Merkez Komite'ye şikâyet etmeye itiliyorlardı).[153] Tümü, yeniden Sovyetleştirildiklerinde dahi, resmen Sovyet Rusya'dan bağımsız olan Azerbaycan, Belarus ve Ukrayna, komiserliğin yetki sınırları içinde değildi. Komiserliğin kapsamı Sovyet Rusya'nın tüm nüfusu da değildi; sadece RSFSR [Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti] içindeki % 22'lik milli azınlıklarla ilgileniyordu. Fakat bu çerçevede Stalin, şaka yollu "Sovyet şeriatçıları" diye adlandırdığı, başta Başkurt Zeki Velidi Togan (doğum 1890) ve Tatar Mirsaid Sultangaliyev (doğum 1892) olmak üzere, bir grup radikal Müslümanı kendisine bağlamıştı.

Hazar Gölü'nün kuzeyinde yaşayan –ve dünyanın en kuzeydeki Müslümanları olan– Tatarlar ve Başkurtlar Türkçe konuşan halklardı ancak Tatarlar yerleşik ve daha kalabalık iken Başkurtlar yarı-göçebeydi. Birbirleriyle karışmışlardı. Bir *maktaba* öğretmeninin oğlu olan Tatar Sultangaliyev Ufa yakınlarında küçük bir köyde dünyaya gelmişti ve orada, kendine özgü Müslüman modernleşmeci İsmail Gaspıralı'nın "yeni yöntemi" (Jadid) ile eğitim görmüştü. Ayrıca, Tatarca ve Arapçanın yanı sıra, Sultangaliyev babasından Rusça da öğrenmişti ve bu sayede Kazan'daki Pedagoji Okulu'na girdi. Bu okul, çoğu Tatar Bolşevik de dahil, Tatar seçkinlerini yetiştiren bir kuluçka makinesi gibiydi.[154] 1917'de, Bolşeviklerle işbirliği yaptığı için Müslümanlar tarafından ihanetle suçlanan Sultangaliyev verdiği yanıtta, "Hindistan, Mısır, Afganistan, İran ve Arabistan'ı tahakküm altına alan İngiliz emperyalizmine

151 Troçki, *Stalin* [1968], s. 255-62.

152 1921 yılında, diğer bir yetkiliye, Adolf Joffe'ye yazdığı mektupta Lenin "kader üç buçuk yıl boyunca Stalin'in ya denetleme komiseri ya da milliyetler komiseri olarak görev yapmasına hiç fırsat tanımadı," diyordu. *PSS*, LII: 99-101. Her ne kadar eşit seviyede kaynakları olan diğer komiserliklerin faaliyetleriyle bir kıyaslama yapmasa da, Stephen Blank'e göre, Stalin, milli azınlık Komünistlerine kendi gündemlerini kovalayabilecekleri güçlü bir araç sağlamamak hesabıyla, milliyetler komiserliğini başarısız kılmak istiyordu. Blank, *Sorcerer as Apprentice*, s. 53, 64, 223-4.

153 Filomonov, *Obrazovanie i razvitie RSFSR*, s. 163. Temmuz 1919'da komiserliğin yönetim kurulu kendi ilgasını dahi teklif etti ancak Halk Komiserleri Konseyi, kendi kendini feshetme önerisini reddetti. Aynı zamanda, bazı eyalet sovyetleri bölgelerindeki milliyetler komiserliği şubelerini zaten kapatmıştı. Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 33 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 1318, op. 1, d. 2, l. 104). Aynı zamanda bkz. Makarova, *Narodnyi Komissariat*. Stalin, Lenin ile kulis yapmaya devam ediyordu: "Fesihte ısrar ediyorum (Cumhuriyetler Birliğinin milliyetler halk komiserliklerini istememelerinden sonra)", fakat Lenin, Stalin'in notunun üstüne, "milliyetler halk komiserlikleri milletlerin [milli azınlıkların] tatmin edilmesi için gerekli" yazmıştı. APRF, f. 3, op. 22, d. 97, l.136-7, 137ob., Hoover Institution Archive, Volkogonov Papers, konteyner 23.

154 Gizzatullin ve Sharafutdinov, *Mirsaid Sultan-Galiev*, s. 386.

de savaş ilan ettiler. Fas, Cezayir ve Afrika'nın diğer Arap devletlerini köleleştiren Fransız emperyalizmine karşı başkaldıranlar da onlar. Nasıl onlara yönelmeyeyim?" diyordu.[155] Kazan'ın Beyazlara karşı savunmasına katkıda bulundu ve hırsları Kazan'dan İran ve Afganistan'a, Türkiye ve Arabistan'a uzanan bir pan-Turancı, Rusya içinde bir Tatar emperyalisti olduğu halde, Stalin Sultangaliyev'i Doğu Halkları Komünist Örgütü Merkez Bürosu başkanlığına atayarak Rusya'daki en üst düzey Müslüman figür haline getirdi. Gayriresmi olarak Müslüman Komünist Parti başkanı olarak biliniyordu oysa böyle bir kurumlaşma mevcut değildi. Başkurt Zeki Velidi'ye gelecek olursak; Türkolog idi, Komünist değil ılımlı Sosyalist olmanın yanında Stalin'in himayesine farklı yoldan giren bir Başkurt vatanseveriydi: Kolchak'a karşı iç savaşın karanlık günlerinde Velidi 6.500 Başkurt askerini Beyazların yanında Kızıllara karşı yöneltmekten vazgeçmeyi ve silahlarını Amirale çevirmeyi teklif etti. Stalin, Moskova'da Velidi ile yapılan görüşmelere paralel olarak *Pravda*'da "Doğu'daki Görevlerimiz" (2 Mart 1919) başlıklı övgü dolu bir yazı kaleme aldı: Sovyet Rusya'daki 30 milyonluk Türkçe –ve Farsça– konuşan yerleşik nüfus "kültürel anlamda geri kalmış, Ortaçağ'a saplanmış ya da kapitalist gelişme dünyasına yeni adım atmış çok çeşitli halklardan oluşuyor. ... Tek bir hamle ile çözülmesi mümkün olmayan kültürel sınırlılıkları ve geri kalmışlıkları, onların Doğu'da Sovyet iktidarı kurma meselesinin içinde oldukları hissiyatını mümkün kılıyor (ve böyle hissedilmesini sağlamaya da devam edeceklerdir)." Bu, önem arz eden bir konuydu.[156]

Stalin-Başkurt görüşmeleri, Birinci Komintern Kongresi ve 8. Parti Kongresi'yle çakışmıştı ve Moskova'da Velidi, tanıdığı kararlı anti-milliyetçi Luxemburgculara kıyasla "Lenin ve Stalin'in son derece pozitif görünen insanlar" olduklarını keşfetmişti. Velidi, Troçki ile de tanışmış ve Stalin ile Troçki'nin birbirlerinden nefret ettiklerini fark etmişti (ve beğenisini kazanmak için yarıştıklarını). Ayrıca Stalin'in bir provokatör olduğunu da keşfetmişti. Velidi, kısa bir süre sonra, Stalin'in Ukrayna'da kendisini çarlık döneminden kalma vagondan dönüştürülmüş iç savaş trenine davet ettiğini de hatırlıyordu. "Gürcü şarapları içtik ve ızgara tavuk yedik," diye yazıyordu Velidi. "Stalin sevecen davranıyordu. Ruhumu okşamak üzere Doğulu oldu-

---

155 Gizzatullin ve Sharafutdinov, *Mirsaid Sultan-Galiev*, s. 52.

156 Togan, *Vospominaniia*, s. 197. Stalin iç savaş sırasında milli mesele üzerine başka makaleler de yazdı ve bunların dili genellikle kışkırtıcıydı. Mesela *Izvestiya*'da, Lenin'in iki kamplı dünya hayalini tekrar ediyordu; "emperyalizm kampı ve sosyalist kamp"ın birincisine, "Birleşik Devletler ve Britanya, Fransa ve Japonya'yı" ikincisine ise "Sovyet Rusya ile yeni Sovyet cumhuriyetlerini ve Avrupa ülkelerinde yükselen proleter devrimleri" yerleştiriyordu. Stalin, emperyalizmin "kaçınılmaz sonuna gitmekte olduğundan" emin olduğunu iddia ediyor ve en yüksek başarı ihtimaline Avrupa devrimlerini uygun görüyordu fakat sosyalist devrim "gümbürtüsünün, ezilen Doğu ülkelerinde de duyulabileceğini" not düşüyordu. Yeniden basıldığı kaynak, Eudin ve North, *Soviet Russia and the East*, s. 45-6.

ğunu, sadece biz doğu halkları için, küçük ve ezilmiş milletlerin temsilcileri için çalıştığını söyledi. Talihsizliğimizin tek sebebi, Yahudi bir enternasyonalist diye nitelediği Troçki idi. O [Stalin] bizi çok iyi anlıyordu zira Gürcü bir yazarın oğluydu ve milliyetçi bir çevrede büyümüştü. Rus şovenizmini suçluyor ve lanetliyordu. Lenin gibi o da tüm Rusya için çalışacağını ve küçük milletlerin idaresine karışmayacağını söylüyordu: Tüm milletler, kademeli olarak haklar elde edeceklerdi."[157] Bu, Stalin'in, neredeyse hiç kimsenin görmediği Asyalı tavrıydı.[158]

Velidi için, Beyazların planlı bahar saldırısı arifesinde Kolchak'a ihanet etmesinin ödülü, 20 Mart 1919 tarihinde –8. Parti Kongresi'nin üçüncü günü (Lenin antlaşmayı kongrede örnek olarak göstermek için acele ediyordu)– imzalanan antlaşma ile Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması oldu. Daha önce Beyaz Muhafızların arasında yer alan Başkurt askerî komutanları birdenbire Başkurt Devrimci Komitesi mensubu haline geldiler – bu, her iki tarafın da güvenle bakmadığı bir taraf değiştirmeydi.[159] (Velidi, Sovyet yetkilileriyle yaptığı görüşmeleri adamlarından sakladığını kabul ediyordu.)[160] imparatorluk Rusya'sında Başkurtlar hiçbir dönemde serf değillerdi, kendi ordularını kurabilmişlerdi ve Urallar'ın güneybatı yamaçlarına dağılmış yaklaşık 2 milyon nüfusları vardı. Özerklik haritalarını bizzat hazırlayan Velidi, toprak miktarını değil etnik nüfus yoğunluğunu azami seviyeye çıkardı, böylelikle Rus sömürgecilerin dahli asgari seviyeye inecekti. Sonuçta, toprak bakımından Küçük Başkurtistan ortaya çıktı.[161] Ne olursa olsun, Tatar milliyetçileri büyük bir öfke içindeydiler: Başkurtistan'ı da kapsayacak Büyük Tataristan hayalleri ölümcül bir darbe almıştı.[162]

Stalin'in 1919 yılında Başkurtistan'ı tesis etmesi –tıpkı daha önce başarısızlıkla sonuçlanan Tatar-Başkurt girişimi gibi– milli bir böl ve yönet stratejik düşüncesinin ürünü değildi; daha çok, Bolşevik karşıtı güçleri bölmeyi

---

157 Togan, *Vospominaniia*, s. 199, 229-30, 256.

158 Başkanlığını Sultangaliyev'in yaptığı Doğu Halkları Komünist Örgütü Merkez Bürosu Troçki'ye 2 Ocak 1920 tarihinde bir dilekçe göndererek Stalin'in iç savaş cephesinden geri çağrılmasını istedi, böylelikle "iç milli politikaya ve Sovyet iktidarının dış Doğu politikasına doğrudan nezaret ederek" hoşnutsuzlukları yatıştırabilir ve kaosu aşabilirdi. Cugaşvili, diyorlardı, Kafkasyalı biri olarak doğulular arasında "çok büyük otoriteye" sahip ve milli mesele konusunda da uzman. RGASPI, f. 17, op. 109, d. 76, I. 1-1ob.

159 Schafer, "Local Politics", birçok yerde. Aynı zamanda bkz. Pipes, "First Experiment"; Zenkovsky, "The Tataro-Bashkir Feud"; Zenkovsky, *Pan-Turkism*, s. 161-9; Blank, "Struggle for Soviet Bashkiria."

160 Togan, *Vospominaniia*, s. 193.

161 Başkurtlar konusunda bkz. Steinwedel, "Invisible Threads of Empire."

162 1918 yılında Stalin Büyük Tataristan'ın kuruluşunu engellemeseydi bile iç savaşın zorlayıcılığını aşamaz ve Başkurtistan'ın boyun eğmesini sağlayamazlardı. Birleşik Tatar-Başkurt cumhuriyeti çağrısı yapan Mart 1918 tarihli kararname ancak 1919 Aralık ayında kaldırıldı. Iuldashbaev, *Obrazovanie Bashkirskoi Avtonomnoi Sovetskoi Socialisticheskoi Respubliki*, s. 423.

hedefleyen geçici bir önlemdi.[163] Ancak olay mahallinde bir felaket yaşandı. Çok sayıda Rus ve diğer Başkurt olmayan Komünist bölgeye girerek, doğrudan ya da dolaylı olarak özerkliği sabote ettiler: Komünist dünya yaratmak için savaşıyorlardı, bazı küçük milletlerin "hakları" için değil. Bu arada, yerel Kızıl Ordu subayları antlaşmayı bir teslim olma biçiminde yorumladılar ve Başkurt savaşçıları silahsızlandırıp hapse atmak üzere harekete geçerek isyanı kışkırttılar. Dahası, Kızıl süvari sürüsü yağma, cinayet ve tecavüzlere başladılar. Baş komutanları, yani süvari Gai, disiplinsizliği nafile yere dizginlemeye çalıştı (daha sonra, Müslüman karşıtı faaliyetleri planlı olabilecek bir Ermeni olmakla suçlandı).[164] Gai, Velidi'nin Başkurt birliklerinin bütünlüğünün bozulmaması için ricalarını geri çevirdi, fakat sonuç Başkurt Birinci Süvari Alayı'nın kendini yeniden yapılandırmayı başarması oldu – Kolchak tarafında. Velidi çaresizlik içinde Stalin'e yanlış anlaşılmalar ve sürdürülen vahşet konusunda telgraf çekti. (Çok uzakta, Moskova'da bulunan Stalin konuyu görüşmek üzere Velidi'yi davet etti.)[165] Kızıl Ordu'nun şiddet çılgınlığı ancak Beyazların ilerlemesiyle son buldu fakat Beyazlar yeniden geri çekilmeye zorlandıktan sonra Kızıllar Başkurtlardan "intikam almaya" giriştiler. Kan dökülmesi ve karşılıklı sert ithamlar ulusal seviyede tartışmalara sebep oldu ve politbüronun, Nisan 1920'de Stalin başkanlığında bir Başkurtistan komisyonu kurmasına yol açtı. Velidi Moskova'ya çağrıldı ve kendisine orada ihtiyaç duyulduğu bildirildi, amaç açıkça onu Başkurtistan'daki üssünden uzaklaştırmaktı. Stalin ona kendisini Moskova'da alıkoyma kararını verenin Troçki olduğunu, Troçki ve Dzierzynski'nin, Velidi'nin doğu eyaletlerinde giderek artan otoritesinden telaşa kapıldıklarını söyledi.[166] Velidi Başkurtistan "komisyonu" ile bir araya geldi ve Kamenev ona Ufa ile daha önce Rus nüfusun çoğunluk teşkil ettiği diğer bazı bölgeleri kapsayacak şekilde Başkurtistan'ın genişleyeceğini söyledi.[167] 19 Mayıs 1920'de, Başkurtistan'ın özerkliğine ciddi sınırlamalar getirildi: Başkurtistan'ın asker, ikmal, finans ve diğer birçok yetkisi doğrudan RSFSR'ye tabi kılındı.[168] Politbüro, Başkurt Özerk Cumhuriyeti'nin "tesadüfi ya da geçici bir olgu olmadığı... ama RSFSR'nin organik, özerk bir parçası olduğu" şeklinde bir açıkla-

---

163 Schafer, "Local Politics", s. 165-90.

164 Schafer, "Local Politics", s. 176 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. 1318, op. 1, d. 45, l. 9, 44; RGASPI, f. 17, op. 65, d. 22, l. 218); Togan, *Vospominaniia*, s. 293; Sultan-Galiev, *Stat'i vtystupleniia, dokumenty*, s. 437.

165 Schafer, "Local Politics", s. 176; Kul'sharipov, Z. *Validov*, s. 128-39 (Validi'den Stalin'e, 3 Mayıs 1919); Murtazin, *Bashkiriia i bashkirskie voiska*, s. 207-11; Togan, *Vospominaniia*, s. 292-5.

166 Togan,*Vospominaniia*, s. 250-1.

167 Togan, *Vospominaniia*, s. 251.

168 *Izvestiia*, 20ve29 Mayıs 1920; *Pravda*, 29 Mayıs 1920; *Politika Sovetskoi vlasti*, s. 101-2; Batsell, *Soviet Rule in Russia*, s. 142.

ma yapmak zorunda kaldı – bu durum, tüm taraflarda şüphe duyan kişilerin varlığına delalet ediyordu.[169]

Başkurtistan'ın sınırlandırılmış "özerkliği" bir model haline geldi. 1920-1923 yılları arasında RSFSR, kendi toprakları üzerinde, on yedi özerk milli cumhuriyet ve eyalet tesis etti.[170] Başkurtistan'ın hemen ardından gelen Tataristan oldu. Başkurtistan olmasa da (şimdilik), Sultangaliyev Lenin'e büyük Türki devlet Tataristan'ı kabul ettirmeye çalıştı; bu devlet, Tatarların liderliğinde Türkistan'dan Kazak steplerine uzanacaktı. Bu, Pilsudski'nin hayal ettiği Polonya önderliğinde, Belarus ve Litvanya'yı kapsayan federasyonu anımsatıyordu. 27 Mayıs 1920'de, tasarlanan değil ama küçük Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Rusya'daki 4,2 milyon Tatarın 1,5 milyonunu kapsıyordu (ülke Tatarlarının dörtte üçü dışarıda bırakılmakla kalmamış Tatarlar Başkurtistan'da çoğunluk haline getirilmişti).[171] Ayrıca, Tatar hükümetinin başına Sahib Garei Said-Galiev'i getiren Sultangaliyev değil Stalin oldu. Said-Galiev'in Tataristan dışındaki Müslümanlar arasında çok az takipçisi vardı, daha az milliyetçiydi, daha itaatkârdı ve Sultangaliyev'in kararlı bir düşmanıydı. Kısa bir süre sonra Sultangaliyev'i suikast planlamakla itham etti; Sultangaliyev bu sözde suikastın kendisini itibarsızlaştırmak için kurgulandığını söyleyerek cevap verdi; Moskova'nın yaptığı soruşturma sonuçsuz kalırken, tek ortaya çıkan Said-Galiev'in hiçbir iş yapmadan oturup çay içtiği ve etrafıyla didiştiği idi.[172] Sultangaliyev, yandaşlarıyla birlikte, Kazan'ı Doğu'nun Müslüman başkenti yapmak için emrindeki tüm araçları kullanmaya kararlıydı.[173] Bunun tersine, Velidi ve destekçileri, gizlice resmi görevlerinden ayrılmayı ve Sovyet rejimine karşı silahla direnmeyi planlıyorlardı. 1920 Haziran ayında yeraltına geçerek Türkistan'daki Basmacı Hareketi'ne katıldılar. (Türkçe *basmacı* sıfatı, Kazaklarla benzer biçimde, sınırlarda yağmacılık ve haydutluk eden yan anlamını taşıyordu; Rusça dilinde genellikle Bolşevik rejimine karşı partizan savaşı için ya da direniş yürüten tüm Müslümanlar için kullanılıyordu.) Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki öfkeli Rus Komünistler –karşı-devrimcilerin kaçmasına izin verenler– geride kalan Başkurt kökenli yetkilileri temizlediler ve ye-

169 Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 47-8 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 68, l. 4.

170 Magerovskii, *Soiuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik*, 16 n; Pipes, *Formation of the Soviet Union*, s. 247.

171 Rorlich, *Volga Tatars*, s. 137-8, 146-9.

172 *TsK RKP (b) – VKP (b) i natsional'nyi vopros*, 42-3 (RGASPI, f. 17, op. 112, d. 100, l. 83-83ob, 4).

173 1919 yılında Stalin yardımcısı Semyon Dimanshtein'e güya şöyle söylemiş: "Sultangaliyev uzun süredir bize kuşkuyla bakıyordu ancak son zamanlarda biraz yumuşadı." Bank, "Struggle for Soviet Bashkiria."

ni bir anti-Başkurt terör başlattılar.[174] Bu firarların yarattığı skandal Stalin'e siyasal anlamda zarar verme potansiyeli taşıyordu: Sonuçta, Velidi onun koruması altında görülüyordu.

Eylül 1920'de, Bakü Doğu Halkları Kongresi açıldığında, Mirsaid Sultangaliyev –ilk taraftarlarından biriydi ve konuşmacı olarak davetliydi– ortalıkta yoktu; Stalin katılmasına dahi engel olmuştu. Fakat, Çeka'nın insan avından sıyrılan Velidi, Türkistan'dan onca mesafeyi demiryolu ve diğer araçlarla kat ederek, siyasal polis Bakü'nün her yerinde onu aradığı halde, gelmiş ve Doğu Halkları Kongresi'ne katılmıştı.[175] 12 Eylül'de Lenin, Stalin, Troçki ve Rykov'a yazdığı mektupta Velidi, Sovyet milli azınlık politikasını çarlığın sömürge pratikleri ile aynı olmakla suçluyor ve Stalin'in kendisini kandırdığını söylüyordu. Gürcüyü [Stalin'i] "insanlarla oynayan, samimiyetsiz, maskeli bir diktatör" addediyordu. Stalin'in, "Sultangaliyev'den ne kadar daha akıllı ve enerjik" ve ne kadar "olağanüstü, karakter sahibi, iradesi sağlam ve iş bitirici bir kişilik" olduğundan söz eden bir mesaj göndererek Velidi'yi Moskova'ya çekmeye çalıştığı iddia ediliyordu. Velidi hiçbir zaman yakalanmayacaktı.[176]

Orta Asya'da bir kale

Eski çarlık Türkistan'ında birçok sözde otorite odağı türemişti. Türkmenler arasındaki Bolşevik yönetim, sert bir yön değiştirme ile 1918'de yıkıldı ve yerine, büyük ölçüde proleter anti-Bolşevik Trans-Hazar hükümeti kuruldu fakat tahıla duyulan çaresiz ihtiyaç aynı zamanda isyanın da kıvılcımı oldu. Trans-Hazar "hükümetinin" varlığı şehirlerde tamamen silikleşti. Onları bir kenara iten, Sibirya'da Kolchak'a karşı savaşan Kızıl Ordu birlikleriydi. Önce Merv ve Aşkabat'ı (Temmuz 1919), Kizil Arvat'ı [Serdar] (Ekim 1919) ve son olarak Türkmen başkenti Krasnovodsk'u [Türkmenbaşı] (Şubat 1920) fethetti. Daha iç bölgelerde, diğer bir önemli iktidar merkezi olan Taşkent, Slavların hâkim olduğu yerel Sovyet tarafından kontrol ediliyordu ve daha önce gördüğümüz gibi, Şubat 1918'de Kokand Cumhuriyeti Müslümanlarını katletmişlerdi. Taşkent Sovyeti, kendi savaş komiserinin Ocak 1919'da kalkıştığı iç darbeyi atlatmayı başardı – on dört üst düzey yerel Ko-

174 Dakhshleriger, *V. I. Lenin*, s. 186-7; Murtazin, *Bashkiria i Bashkirskie voiska*, s. 187-8; *Proletarskaia Revoliutsiia*, 1926, no. 12: 205-7; Zenkovsky, *Pan-Turkism*, s. 205-6.

175 Togan, *Vospominaniia*, s. 265-7.

176 Togan, *Vospominaniia*, s. 267-9. Velidi 1922 yılı sonlarında af isteyen bir mektup yazdı; Rudzutaks konuyu Stalin'e aktardı ve o da, Velidi'nin vazgeçtiğini açıklaması ve Basmacılara silahlarını bırakma çağrısı yapması koşuluyla bunu kabul etti. İddiaya göre, Velidi'den bir daha ses çıkmadı. *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, s. 93. Velidi yıllarca Sovyetler'le savaştıktan sonra İran'a oradan da Togan soyadını alacağı Türkiye'ye kaçtı.

münisti öldürdükten sonra, Britanyalı bir görgü tanığının anlattığına göre, "içip sarhoş olmuşlardı" ve oradan geçmekte olan bir Macar savaş tutsakları müfrezesi tarafından perişan edilmişlerdi.[177] Yiyecek kıtlığının yol açtığı ölümlerin üzerine, tahminen 4 bin kişi de Kızıl Terör'ün kurbanı oldu. Oysa Stalin, 12 Şubat 1919'da Taşkent Sovyeti'ne, "çalışan kitlelerin kültür seviyelerinin yükseltilmesi ve sosyalist bir anlayışla yetiştirilmeleri, yerel dillerde edebiyatın teşvik edilmesi, proletarya ile en güçlü bağa sahip bölge sakinlerinin Sovyet örgütlerine atanması ve bölge yönetimi çalışmalarına katılımlarının sağlanması" talimatı vermişti.[178] Mikhail Frunze'nin komuta ettiği dışarıdan gelen Kızıl Ordu askerleri Taşkent'e girdiler. Rus bir annenin ve çarlık Türkistan'ında –Frunze burada doğmuştu– görev yapan ordu hasta bakıcısı bir babanın çocuğu olan Frunze'nin özel bir askerî eğitimi yoktu fakat Kasım 1919'da, Basmacı direnişine karşı-ayaklanmayı güçlendirmeye koyuldu.[179] Türkistan'dan geriye kalan son otorite merkezleri olan iki küçük "emirlik" Hive ve Buhara, çarlık Rusyası döneminde özel statüye sahipti ve 1917 sonrasında Kızılların kontrolüne girmemişti. Hırsızların karşısında zayıf bir camla korunan parlak mücevher gibiydiler.

İç Asya Müslüman dünyasında Buhara, geleneksel İslâm eğitiminin ve Sufi üstadların merkezi olarak simgesel bir konuma sahipti. Bu nedenle içeriden bazı Bolşevikler, zora dayalı ele geçirilmesinin sonuçlarına dair uyarılarda bulundular.[180] Türkistan Komisyonu dışişleri temsilcisi Gersh Broido 1920 baharında Lenin'e, "bence, askerî anlamda, ordularını ezmek zor olmayacak," diye yazıyordu. "Ancak bu, savaşın uzayacağı bir durum yaratacak ve uzayan savaşta Kızıl Ordu kurtarıcı değil işgalci konumunda, Buhara partizan savaşçıları da savunucu pozisyonunda olacak. ... Gericiler bu durumu kullanacak." Askerî anlamda yönetimin ele geçirilmesi, Sovyet rejimine karşı Müslüman ve Türki halkların daha geniş birliğine yol açabilir diye de uyarıyordu.[181] Ancak Frunze engellenmedi. Önce Hiva alındı ve ardından da, 24 Temmuz 1920'de Harezm Sovyet Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Daha sonra, 24 Temmuz 1920'de Frunze Lenin'e yazarak, Buhara'da içeriden bir devrim beklentisinin sonsuza dek süreceğini anlatıyor ve bunun yerine "dışarıdan devrim" önerisinde bulunuyordu.[182] Buhara'ya saldırı hazırlıkları Kızıl Ordu'nun nihai Varşova ilerleyişi ile aynı zamana denk geldi. 30 Ağustos 1920'den başlayarak, küçük bir Türk Komünist grubun ayaklan-

177 Bailey, *Mission to Tashkent*, s. 119-21. Savaş komiseri Osipov İran'a kaçtı.

178 *Zhizn' natsional'nostei*, 2 Mart 1919; *Sochineniia*, IV: 230-1.

179 Marshall, "Turkfront."

180 Frank, *Bukhara*.

181 *Dokumenty vneshnei politiki*, II: 657 (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 14345, l. 13).

182 Eleuov, *Inostrannaia voennaia interventsiia*, II: 513 (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 14884, l. 1).

ma başlatarak "yardım" istemesinin ardından, Kızıl Ordu yaklaşık 15 bin asker ile Buhara emirliğine saldırdı. Buharalıların sayısı bunun en az iki katıydı fakat Kızılların silahları daha üstündü ve on bir uçakları vardı. Eski şehrin tarihi camilerini, minarelerini, kervansaraylarını, türbelerini ve mezarlarını bombaladılar. 2 Eylül'de Kızıllar emirin heybetli Buhara Kalesi'ni ele geçirdiler ve ardından büyük ölçekli yangınlar ve yaygın yağmacılık –ipek kaftanlar, mücevherler ve hatta taşlar– baş gösterdi. Haremin akıbeti ise meçhuldü. 4 Eylül'de, talanı durdurmak için Frunze bir talimat yayınlayarak askerleri idamla tehdit etti ama kendisi için güzel kılıçlar ve başka ganimetler topluyordu. Söylendiğine göre en büyük vurgun, hanedanın yüzyıllardır biriktirdiği ve tahminen 15 milyon ruble değerinde altından oluşan emire ait hazineydi; hazine Taşkent'e "transfer" edilmek üzere yüklendi. Emir ise Afganistan'a kaçtı, giderken yanında hazinesinin bir kısmını da götürmüş olabilirdi.[183] 12. yüzyılda yaşamış Moğol Cengiz Han'ın dünyada hüküm süren son doğrudan varisiydi.

Frunze, bir süre sonra Baron Wrangel'in Beyaz ordusunu defedecek, Beyaz direnişe kesin olarak son verecek ve kendisine üstün askerî onur nişanları kazandıracak operasyonları yönetmek üzere Kırım'a gönderilecekti. Ancak Frunze'nin Türkistan'dan gönderilmesi, askerlerinin utanç verici yağmalarının ve sebepsiz yere Buhara'nın harap edilmesinin Moskova'ya rapor edilmesiyle gölgelendi.[184] Altının yağmalanması söylentisi tüm Doğu'da yayılarak Sovyetler'in itibarını lekeledi.[185] Çeka'nın Türkistan'daki yetkilisi Jekabs Peterss, Frunze'nin arkasından, Dzierzyinsky ve Lenin'e yazarak askerin disiplinsiz davranışlarını rapor etti. Kızıllar, tüm Avrasya'da, savaş yağmacılığı ve hesapsız iktidarın getirileri için aralarında savaşıyorlardı – polislere karşı askerler, parti aparatçiklerine karşı polis, merkezi temsilcilere karşı yerel yetkililer. Moskova'ya ihbarlar yağıyordu; "Uygunsuz" kişiler itibarlarını yitiriyor ya da doğrudan öldürülüyorlardı. Bu hesaplaşma çok az yerde Türkistan'daki seviyeye ulaştı ve çok az yerde yüce ilkeler ile hareket ediliyor gibiydi.

Baltık Denizi bölgesinden, ülkenin uzak kuzeybatısından gelen Letonya kökenli Peterss (doğum 1886), Karadeniz bölgesinden, ülkenin güneybatısından gelen Moldova kökenli ve doğunun derinliklerinde, Pamir Dağı eteklerindeki Bişkek'te doğan (1885) Frunze ile karşı karşıya geldi. Peterss yağlı direğin en tepesine çıkmaya çalışan çıkarcı bir kariyer düşkünü değildi: Za-

---

183 Litvak ve Kuznetsov, "The Last Emir of Noble Bukhara and His Money." Aynı zamanda bkz. Becker, *Russia's Protectorates*, s. 273-95.

184 Genis, "*S Bukharoi nado konchat*", s. 39-44, 49-56. Frunze: *Istochnik*, 1994, no.5: 38-48.

185 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstva*, s. 245, n 2 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 315, l. 83: Chicherin'den Molotov'a).

ten tam tepedeydi ve Çeka kurucusu olma ayrıcalığına sahipti; hatta kısa süreliğine, Dzierzynski'nin yerine Çeka başkanlığına da getirilmişti (Dzierzynski'nin rehin alındığı Sol SR fiyaskosu sırasında). Peterss'in de gerçeklikten biraz saptığı doğruydu; örneğin parti otobiyografisinde yoksul bir köylünün oğlu olduğunu söylüyordu ama Amerikalı bir gazeteciye daha önce verdiği röportajda babasının çok toprağı olduğunu ve işçi çalıştırdığını ifşa etmişti ama bunu herkes yapıyordu. ("Taranmamış kıvırcık saçları, şüpheli bir yüz ifadesi yaratan kalkık burnu, şefkatli mavi gözleri ile bu sinirli genç adamı kadınların etkileyici ve anlayışlı bulmaları normaldi".)[186] Devrimin ve sınıf savaşının uygulamaları konusunda da pek hassas sayılmazdı: 1919 Petrograd'ında, telefon rehberinden izlerini bulduğu ve kapılarına adam gönderdiği eski rejimin adamlarının infazını yürütmüştü. Gerçi yolsuzluğa tahammülü yoktu: Eski kafalıydı. Buhara'nın yağmalanmasından sonra, çuval dolusu altın, gümüş ve paraya sahip olduğu anlaşılan Kızıl komutan Belov'u tutuklamıştı.[187] Aynı sebeple Peterss, Çeka mensupları aracılığıyla Frunze'nin trenini durdurup çembere aldı. Frunze 21 Eylül 1920'de büyük bir öfkeyle Taşkent'e yazıyor, "dün akşam," diyordu, "ben ve [Gleb] Boki hariç tüm birlik aramaya tabi tutularak astlarımın gözünde itibarım sarsılmıştır."

Frunze, Buhara'da el koyduğu ve trene yüklediği değerli eşyaların listesinin Taşkent'teki yetkililerde bulunduğu ve Peterss'te de bir kopyasının olduğu konusunda ısrar ediyordu. Peterss'in topladığı devrim mahkemesini etkisiz hale getirerek konuyu partinin Merkez Kontrol Komisyonu'nda örtbas etmek Moskova parti sekreteri Vyacheslav Molotov'un becerisiydi. Yine de, Dzierzynski en güvendiği ajanlarından birine, "gizlice, hiç kimseyi ayağa kaldırmadan, Buhara emirinin altınlarının nerede ve nasıl (kime ve ne kadar) dağıtıldığının dökümünü çıkar," talimatı verdi.[188] Sonucun ne olduğu bilinmiyor.

24 Eylül 1920'de Türkistan "Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" resmen ilan edildi.[189] Ardından, 8 Ekim'de Harezm ile birlikte Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti geldi. Türkistan'daki bu gelişmelerde Stalin'in rolü yoktu – fakat kısa süre sonra girişimleri ile Orta Asya'nın kaderini belirleyecekti. Bu arada, gelecekteki kişisel diktatörlüğünde yüksek görevler üstlenecek bazı kişiler Türkistan zaferleri ile kariyerlerine başladılar ve yükseldiler. Örneğin,

---

186 *Gvardeitsy Oktiabtia*, s. 269 (RGASPI, f. 124, op. 1, d. 1474, l. 3-5: 1928 otobiyografi); Beatty, *Red Heart oj Russia*, s. 134-5. Peterss'in karısı İngiliz'di ve Londra aksanıyla konuşuyordu.

187 Peterss Moskova'ya şöyle yazmıştı: "Kanaatime göre bir soruşturma başlatılmalı ve bu büyük ayıba engel olacak tedbirleri almayanlardan hesabı sorulmalıdır." Genis, "*S Bukharoi nado konchat*", s. 49.

188 Genis, "*S Bukharoi nado konchat*", s. 39-49 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 76, op. 3, d. 234, l. 5; d. 357, l. 1). Plekhanov ve Plekhanov, *F. E. Dzerzhinskii*, 596 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 357, l. 1: Zinovy Katznelson'a, 14 Mart 1925).

189 Urazaev, *Turkestanskaia ASSR*.

gelecekte Stalin döneminin parti Kontrol Komitesi başkanlığını yürütecek olan Valerian Kuibyshev, 1920 ilkbahar ve yaz aylarında Türkistan komisyonunun başkanlığını üstlenerek Bolşevik hâkimiyetinin yerleşmesi için çalıştı ve emirliklerin fethini planladı. Stalin döneminde gizli şifreleme departmanı başkanlığı yapacak olan Boki, Frunze'nin yanında görev yapıyordu. Türkistan Ordusu'nun siyasal yönetiminde adı bilinmeyen genç bir görevli kayıt-enformasyon departmanının başkanlığını yapıyordu – Stalin'in gelecekteki sağ kolu Aleksandr Poskryobyshev, onlarca yıl diktatörlüğün iç işleyişini idare etti. Diğer bir genç komünist görevli, Lazar Kaganovich, üst düzey parti aparatçiki olarak Eylül 1920'de Türkistan'a gönderildi.[190] Aynı ay içinde, Grigory Sokolnikov (namı diğer Girsh Briliant) Türkistan cephesinin ve Komünist Parti Türkistan bürosunun liderliğini Frunze'den devraldı. Sokolnikov Taşkent'te yerel mali bir reformla değersiz yerel para biriminden kurtularak, gelecekte Stalin döneminin Moskova'daki mali komiseri olarak yapacağı ülke çapındaki mali reformun ilk adımını attı. Sokolnikov Türkistan'da ayni vergi talebini de yürürlükten kaldırdı – bu adım Moskova'da Yeni Ekonomi Politikası olarak adlandırıldı. Türkistan bir politika laboratuvarı ve Bolşevik kariyer Kalesi'ydi.

Övünç kaynağı değil

Kaybedilen savaşlara her zaman dalgalı siyasal sistemler eşlik eder. Polonya savaşındaki yenilginin yarası henüz kapanmamışken, Lenin 22 Eylül 1920 tarihinde Moskova'da başlayan 9. Parti Kongresi'nin açılışında 241 delegeye (116'sının oy hakkı vardı) yaptığı açılış konuşmasında bu konuyla ilgili karmaşık bir rapor ortaya koydu. Kızıllar, İtilaf Devletleri'nin yardakçısı Beyaz orduları yendiklerini ifade ederek, "dünya emperyalizmi ile savaşın savunma evresi sona erdi, askerî durumu kullanarak saldırgan bir savaşı başlatabiliriz ve bu bizim görevimiz," görüşünü savunuyordu. "Uluslararası emperyalizmin işleyen sisteminin merkezi" Polonya'da ve aynı zamanda Almanya'da devrimin olgunluk derecesini görmek için "süngüyle yoklamaya" niyet ediliyordu fakat aslında "yeterince olgunluk yoktu." Ne olursa olsun, Lenin'in sevinçle vardığı sonuç şuydu: "Zaten Versailles Antlaşması'nı sarstık ve ilk uygun fırsatta da paramparça edeceğiz," zira, "başlangıçtaki başarısızlığımıza, ilk yenilgimize rağmen, savunmacı politikadan atak politikaya geçmeyi sürekli deneyeceğiz, onları tümüyle bitirene kadar."[191] Lenin'in siyasal raporu oylanmadı bile (iktidar ele geçirildiğinden beri bu ilk kez olu-

190 Schapiro, "General Department."

191 *Istoricheskii arkhiv*, 1 (1992): 14-29, tercüme edildiği kaynak, Pipes, *Unknown Lenin*, s. 94-115 (Pipes'in verdiği gün yanlıştır). Aynı zamanda bkz. Westad, *Global Cold War*, s. 46. Lenin'in konuşması, 1972'de yayınlanan 9. Parti Kongresi'nin stenografik kayıtlarından çıkarılmıştır.

yordu) ve Lenin kapanış oturumuna (25 Eylül) katılmaya da gerek duymadı.[192] *Pravda*, Lenin'in 22 Eylül konuşmasını ele alırken "atak savaşı" ya da "Polonya'nın Sovyetleştirilmesi" sözlerini görmezden geliyor, "felaket", "büyük" ve "işitilmemiş yenilgi" de hiç söz konusu edilmiyordu.[193] Kongre tartışmasında Radek, Lenin'i, diğerlerini de aynı şeyi yapmaya teşvik etmekle açıkça suçlamıştı. Merkez Komitesi'nin devrimciliğini savunmak Stalin'e düştü. Troçki aniden Stalin'e yüklenerek Merkez Komite'yi yanlış yönlendirmekle –kaçmakta olan Polonya ordusunun tüm savaş yeteneğini kaybettiği yönündeki raporuyla– ve asker sevkiyatı talimatlarını yerine getirmediği için harekâtı baltalamakla suçladı. Lenin, koruması altındaki Gürcüye acımasızca saldırarak durumu daha da ağırlaştırdı.

İkinci gün Stalin, Troçki ve Lenin'e yanıt vermeyi sürdürdü ve Polonya harekâtına dair şüphelerini dillendirdiğini kongreye ifşa etti.[194] Gerçekte, Varşova yürüyüşü Tukhachevsky ve Kamenev'in işiydi. Fakat bozgunun arkasındaki asli güç tabii ki Lenin'di ve şimdi de Stalin'den desteğini çekiyor, devrimci durumla ilgili kendi fazla iyimser okumasının suçunu askerî ilerlemenin aşırı hızına yüklüyordu.[195] Aslında, eğer Tukhachevsky Varşova hamlesini üç gün önce yapsaydı, çılgınca planıyla Polonya tarafını hazırlıksız yakalayabilirdi.[196] Evet ama Varşova'nın ele geçirilmesi ne getirecekti?[197] Tukhachevsky'nin Varşova'da tutunma umudu, Pilsudski'nin Kiev'de yaşadığından daha fazla değildi. Kızıl Ordu tüm bu topraklara asker yerleştiremeyeceğini önceden biliyordu ve buna niyetlenmedi de fakat Lenin'in savaş için ileri sürdüğü gerekçe –Polonya işçi ayaklanmasını ateşlemek– boş çıktı.[198] Kı-

---

192 Service, *Lenin*, III: 140-5.

193 *Pravda*, 29 Eylül 1920.

194 *IX konferentsiia RKP (b)*, s. 34-6 (Radek), s. 60-2 (Stalin), s. 75-9 (Troçki), s. 82 (Stalin), s. 372-3, n 18. Aynı zamanda bkz. Troçki, *Stalin*, s. 327-8; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 203.

195 Lenin özel bir görüşmede Alman Komünist Klara Zetkin'e, "bizim zaferden emin gözü kara öncü birliğimiz," diyordu, "hiç takviye kuvvet ya da mühimmat olmadığı halde ve hatta kuru ekmek bile bulamazken, Kızıl Ordu mensuplarını kardeş ya da kurtarıcı değil ama düşman olarak gören Polonya köylü ve kentlilerini" sıkıştırmaları için askerlerini teşvik etti. Zetkin, *Vospominaniia o Lenine*, s. 18-9; Zetkin, *Reminiscences of Lenin*, s. 20. Zetkin bu anıları ilk kez 1924 yılında yayınladı. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 9 ve 10 Ekim 1920. Kısa bir süre sonra Lenin 10. Parti Kongresi'ne şöyle sesleniyordu: "Taarruzumuz sırasında hızlı hareket ettik –neredeyse Varşova'ya kadar; bu şüphesiz bir hataydı. Bu hatanın stratejik mi yoksa siyasi mi olduğunun tahlilini şimdi yapmayacağım– bu beni konu başlığımdan çok uzaklaştırır. Sanırım bu geleceğin tarihçilerinin işi olmalıdır." V. I. Lenin, "Otchet o politicheskoi deiatel'nosti TsK RKP" [8 Mart 1921], *PSS*, XLIII: 11.

196 Davies, *White Eagle, Red Star*, s. 208-10.

197 Polonyalılar Tukhachevsky'i, Pilsudski'nin Kiev'den çıkarıldığı gibi, Varşova'dan çıkarmasalardı dahi, Britanya ve Fransa bir kenarda durup Polonya'nın Sovyetleştirilmesi girişimine izin verir miydi?

198 Sovyet ajitatörlerinden "kurtarıcı" olduklarını duyan Kızıl Ordu askerleri, Polonyalı işçiler tarafından öfke ile karşılandı. Putna, *K Visle i obratno*, s. 137-8; Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 215, n 2; Mikhutina, *Pol'skaia-Sovetskaia voina*, s. 191-5.

zıllar çok az Polonyalıyı kendi saflarına çekebildiler; Ukrayna ve Belarus kökenlilerden Kızıl saflara geçiş de sayıca fazla değildi. Polonya Komünist Partisi'ne gelince, üye sayısı son derece kısıtlıydı ve işçilerin bağlılığını sağlamak için Yahudi Bund, Poale Zion, Sosyal Demokratlar ve Polonya'nın bağımsız güçlü sendikacılık hareketiyle yarışmak zorundaydı – çoğunluğu teşkil eden köylülerle ittifak konusunda da.[199] Halk arasında Polonya Devrimci Komiteleri sadece Bialystok/Belostok bölgesinde kuruldu ve ömrü bir aydan daha kısa oldu.[200] Bialystok/Belostok'daki merkez Polonya Devrimci Komitesi'nin lideri dahi, milli birlik göz önüne alındığında, Polonya'da bir işçi devrimi kışkırtma umudunun boş olduğu konusunda uyarıyordu.[201] Lenin uyarıları duymazdan geldi.

En azından kişisel olarak Lenin pişmanlık gösterebildi.[202] Ancak Tukhachevsky'nin tavrı yıllar sonra da değişmedi.[203] Savaşla ilgili konferanslarda "kapitalist Polonya ve Sovyet proleter devrimi arasındaki mücadele Avrupa ölçeğinde gelişiyordu," diyordu ve konferansın alt başlıklarından biri "Dışarıdan Devrim" idi. "Polonya işçi sınıfında yaşanan milli uyanışın saldırılarımızdan kaynaklandığına ilişkin laf kalabalığı sadece yenilgiye uğramamız nedeniyledir... Devrim ihracı bir olasılıktı. Kapitalist Avrupa temellerine kadar sarsıldı ve eğer stratejik hatalarımız olmasaydı ve savaşı kaybetmeseydik, Polonya Savaşı 1917 Ekim Devrimi ve Batı Avrupa devrimi arasında bir bağlantı sağlayabilirdi."[204] Tukhachevsky ismen Stalin'i suçlamaktan kaçınıyordu.[205] Fakat diğerleri, özellikle Boris Shaposhnikov –kısa süre sonra

199 "1920'de ve kısmen de 1921'de," diyordu adı bilinmeyen Polonyalı bir Komünist, parti "devrimin gelişim temposuna dair bir yanılsama içinde" çalışıyordu. Dziewanowski, *Communist Party of Poland*, s. 95 (atıfta bulunduğu kaynak, K., "Poland", *Communist International*, 1924, no. 1.

200 Bialystok/Belostok'ta Bolşevikler 28 Temmuz'dan 22 Ağustos 1920'ye kadar varlıklarını sürdürdüler. Dönemin meraklı bir görgü tanığının o günlerde kaydettiği gibi, "Polonya Devrimci Komitesi çok dar bir kadroyla (*rabotnikov*) gelmişti. Kızıl Polonya, zaman içinde, kuruluş sürecinde, bu kadroları oluşturacaktı." Skvortsov-Stepanov, *S Krasnoi Armiei*, s. 47.

201 Lerner, "Poland in 1920", s. 410 (Julian Marchlewski). Aynı zamanda Suslov'un çözümlemesine de bakılmalıdır, Suslov, *Politichesko obespechenie sovetsko-pol'skoi kampanii*.

202 Lenin, Alman Komünist Klara Zetkin ile 1920 sonbaharında yaptığı bir sohbette şu itirafta bulunuyordu: "Polonya'da olanlar belki de olmak zorundaydı... Pilsudski taraftarlarının ve [Başbakan Yardımcısı Ignacy] Daszynski'nin kandırdığı köylüler ve işçiler sınıf düşmanlarını savunarak bizim cesur Kızıl Ordu askerlerimizi aç bıraktılar, pusuya düşürerek öldürdüler." Zetkin, *Vospominaniia o Lenine*, s. 18-9; Zetkin, *Reminiscences of Lenin*, s. 20. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 9 ve 10 Ekim 1920.

203 Lerner, "Poland in 1920." Lerner, Tukhachevsky'nin Varşova'ya yürüme konusunda açık bir talimat almadığı tahmininde bulunuyor. Tabii ki aldı: Mel'tiukhov, *Sovtesko-pol'skie voiny*, s. 74.

204 Tukhachevskii, *Pokhod za Vislu*, bölüm 3, tercüme edildiği kaynak, Pilsudski, *Year 1920* (New York: Pilsudski Institute of New York, 1972), s. 242-4'te. "Dışarıdan Devrim" bölümü sonraki baskılardan çıkarılmıştır.

205 Dolaylı bir biçimde, "bir dizi beklenmedik sebepten dolayı, başkomutanlığın Lublin çıkıntısında bulunan Güneybatı Cephesi kuvvetlerinin ana gövdesini bir araya getirme çabası başarısızlıkla sonuçlandı," diyordu. Tukhachevskii, *Izbrannye proizvedennye*, I: 154.

Kızıl kurmay başkanı olan eski çarlık subayı– "iki cephenin mütekabiliyetine" karşı çıktıkları için açıkça güneybatı cephesini –Yegorov ve Stalin– suçluyordu.[206]

Durum şuydu: Lenin büyük bir hesap hatası yapmıştı; çarlık aristokratı Tukhachevsky, Sovyet Rusya'yı, "dışarıdan devrim" ateşini yakmak üzere savaşa girilmesine çanak tutarak büyük bir hataya sürüklemişti ve yıllar sonra hâlâ bunun bir hata olmadığını iddia ediyordu; böylesi bir maceracılık konusunda uyarıda bulunmuş olan proleter Stalin itaatsizlik nedeniyle günah keçisi yapılmıştı.[207]

Savaş alanında Sovyetler şanslıydı. 7 Ekim 1920'de Polonya kuvvetleri Pilsudski'nin memleketi olan Vilnius'u geri aldı ama Tukhachevsky Kızılların geri çekilişini Büyük Savaş siperlerinin bulunduğu bölgede durdurmayı başardı (Daha sonraları "Varşova'ya saldırırken Minsk'e çekildim," diye anlatacaktı).[208] Bitap düşmüş taraflar 12 Ekim 1920'de Riga'da ateşkes antlaşması imzaladılar (on sekizinde yürürlüğe girmek üzere) ve sınır Curzon Hattı'nın 200 kilometre doğusunda olacaktı. Aynı gün, Komintern başkanı Zinoviev, Bağımsız Sosyal Demokrat Parti Kongresi'ne katılmak üzere Almanya'nın Halle şehrindeydi ve amacı partiyi bölerek sol kanadını küçük bir parti olan Alman Komünistleri ile birleştirmekti. Bu sırada Reichstag'da 278 Sosyal Demokrat ve 2 Komüniste karşılık 103 Bağımsız Sosyal Demokrat bulunuyordu. Zinoviev, Rudolf Hilferding ve Lenin'in eski Menşevik rakibi Martov tarafından sert bir dille reddedilse de, Sovyet amblemleriyle donatılmış salonda oylama Moskova'nın lehineydi.[209] "Parayı tamamen ortadan kaldıracağız," diyordu Zinoviev. "Maaşları mal ile ödüyoruz. Tramvaylar bedava oluyor. Okullar parasız ve şimdilik yetersiz de olsa yemek bedava, konuta kira ödenmeyecek, elektriğe de. Tüm bunları çok zor koşullarda yavaş yavaş gerçekleştiriyoruz. Durmaksızın mücadele etmek zorundayız ama bir çıkış yolumuz, bir planımız var."[210] Alman otoriteleri, inanılması zor da olsa Zinoviev'e vize vermişlerdi ve şimdi onu acilen sınır dışı ediyorlardı. Ancak Aralık ayına gelindiğinde, 890 bin Bağımsız Sosyal Demokratın 300 bini Alman Komünistlerine katılarak onların sayısını 350 bine yük-

---

206 Shaposhnikov, *Na Visle*. Daha fazla ayrıntı için bkz. McCann, "Beyond the Bug."

207 Birçok biyografi yazarı Stalin'in itaatsizliği çizgisini takip etti. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 203-5. Erken dönemdeki bir istisna Ulam'dır; Ulam, s. *Stalin*, s. 188-9. Lenin müritleri, Stalin'i harcama pahasına, onun itibarını korudular. Bonch-Bruevich'e göre, Lenin güya "dünyada kim Lvov üzerinden Varşova'ya gider ki!" demişti, bu açıkça düzmece bir alıntıydı: *Na boevykh postakh*, s. 283.

208 Kantor, *Voina i mir*, s. 206, Tukhachevsky'nin polis dosyasındaki "zapiski o zhizni"sine (9 Eylül 1921) atıfla: TsA FSB, ASD no. R-9000.

209 Lewis ve Lih, *Zinoviev and Martov*.

210 Fischer, *Stalin and German Communism*, s. 146 (atıfta bulunduğu kaynak, Zinoviev, *Zfölf Tage*, s. 74).

seltmişlerdi.[211] Birdenbire Avrupa'nın kalbinde güçlü bir Komünist partisi türemişti.[212] Aynı zamanda, Alman Sosyal Demokrasisi son derece zayıflamıştı ve bunun sonuçları olacaktı.

Romanya'da artık doğrudan askerî çatışmalar yoktu fakat 28 Ekim 1920'de, Bükreş'te, İtilaf Devletleri Büyük Romanya'nın Besarabya'yı ilhakını tanıdı; Sovyet Rusya antlaşmayı reddederek referanduma gidilmesini önerdi ama bu öneri gözardı edildi.[213]

Polonyalılar karşısında Kızılların 25 bin ölü ve ağır yaralısı vardı; Polonyalılar yaklaşık 4.500 ölü vermişlerdi, 22 bin yaralıları ve 10 bin kayıpları vardı.[214] Kızıl Ordu'nun 146 bin askeri Polonya ve Almanya'da esir düşmüştü; ne kadarının Polonya esareti altında öldüğü konusunda bir uzlaşma yok, 16 bin-18 bin arasında olabilir (bin kişi dönmeyi reddetmişti). Sovyet Rusya'da tutsak olan 60 bin Polonyalı savaş esirinin yaklaşık yarısı hayatta kalarak ülkelerine döndü (2 bin kişi dönmeyi reddetmişti).[215] Lenin, "tek kesin zafer addettiğimiz enternasyonal zaferi kazanmadan, kapitalist güçlerle yan yana varolma kabiliyetini kazandık," iddiası ile teselli bulmaya çalışıyordu.[216] Tabii ki böyle bir kazanım yoktu. Pilsudski'ye gelince –onca kurbandan sonra, kabaca, Ukrayna'yı istila etmeden önceki noktaya dönmüştü–, "bir tür çocukça çekişme içerisinde" ölen ve sakat kalan on binlerce insana mal olan harekâta son verdi.[217]

Bu sırada Kızıl Ordu ilkbaharı beklemeden, sayıca büyük birliklerini, Wrangel'in üstüne yürümek üzere Polonya cephesinden güneye kaydırdı. 7 Kasım 1920'de, devrimin üçüncü yıldönümünde, Mikhail Frunze'nin yönettiği 135 bin asker karmaşık bir manevra ile Kırım yarımadasına saldırdı. Bolshoi'deki yıldönümü kutlamasında Lenin, "bugün zaferimizi kutlayabiliriz," diyordu.[218] Aslında kısa bir süre sonra Wrangel, Türk Boğazları'na ve İstanbul'a doğru bir boşaltma talimatı verdi. 13-16 Kasım tarihleri arasında Sivastopol, Yalta ve diğer Kırım limanlarından kalkan 126 gemi, 150 bin asker, onların aileleri ve diğer sivillerle Rusya'yı terk etti. Wrangel, *General*

211 Angress, *Stillborn Revolution*, s. 71-2; Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 217-20; Debo, *Survival and Consolidation and Survival*, s. 308-9; Weitz, *Creating German Communism*, s. 98.

212 Broué, *German Revolution*, s. 502.

213 Sovyetler Besarabya'yı Romanya işgalindeki Sovyet toprakları addediyordu. Birleşik Devletler ve Japonya antlaşmayı onaylamadılar. 1924'te, buna karşılık olarak, SSCB Ukrayna'da Dinyester Irmağı'nın sol kıyısında Moldova Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurdu.

214 Wyszczelski, *Varshava 1920*, s. 256.

215 Mel'tiukhov, *Sovtesko-pol'skie voiny*, s. 104-5.

216 Lenin, "Nashe vneshnee i vnutrennee polozhenie i zadachi partii", *PSS*, XLII: 17-38 (22'de: Moskova parti toplantısında konuşma, 21 Kasım 1920).

217 Pilsudski, *Year 1920*, s. 222.

218 *Pravda*, 7 Kasım.

Kornilov gemisi ile gitti.[219] Çeka geride kalanlara saldırdı ve kadınlar da dahil binlerce kişiyi infaz etti.[220] Böylece, "Beyaz" Polonya'nın Doğu Avrupa'da büyük güç olan Sovyet Rusya'nın yerine geçme hırsı sınandıktan kısa bir süre sonra, Rusya içindeki Beyazlar kesin bir bozguna uğradılar. Bu Stalin için bir övünç kaynağı değildi: Başlangıçta Wrangel'in yok edilmesiyle görevlendirilmişti ama Polonya harekâtı sonrası askerî görevlerinden istifa etmişti.

Tedirgin kış (1920-21)

Beyazlar, köylüleri daha da yabancılaştırarak, birçok bakımdan ve farkında olmadan Bolşeviklerin hizmetçiliğini yapmış oldular ama 1920 yılında Beyazlar savaş alanında bir tehdit olmaktan çıkınca Bolşevikler halkın kızgın çoğunluğu ile karşı karşıya kaldılar. Bir tarihçinin söylediği gibi, paradoksal bir biçimde, "Polonya ile barış yapılması ve Wrangel'in elimine edilmesi, Komünistler açısından psikolojik olarak dezavantajdı."[221] Bu gelişmeler doğrudan tehdidi ortadan kaldırıyor ama rejimin saldırgan yetersizliğini de göz önüne seriyordu. Nitekim, 1918 krizi iç savaş seferberliği ile aşılırken ve 1919-20 savaş krizi Beyazların siyasal başarısızlıkları ile geçilirken, yeni ve birçok bakımdan daha derin bir kriz 1920-21 sonbahar-kış aylarında patlak verdi: Sovyet Rusya halkı sadece donuyor, açlık ve hastalıktan kırılıyor değildi, aynı zamanda hayata küsmüştü. Her aşırı şiddet, savaş ve özellikle iç savaş bireysel tercih ve davranışları değiştirir, öyle ki barış zamanında benimsenen siyasal "destek" eğilimlerini sürdürmek o kadar da kolay olmaz.[222] Öyle ki, yoksunluk ve bir ölçüye kadar yaşanan hayal kırıklığı, dört yıl önce, Şubat Devrimi arifesindeki II. Nikolay döneminden de beter olabilirdi.

Köylüler her yönden saldırıya uğruyor ve taraf seçmeye zorlanıyorlardı, en azından ordular yoluna devam edinceye kadar. Yazar Viktor Shklovsky'nin şiirsel bir dille özetlediği gibi, "Beyazlar gelip gidiyordu ve Kızıllar, sonra birçok renksiz."[223] Köylüler, Beyazların eski baronları geri getirmeye çalıştığını ve milli farklılıkları inkâr ettiklerini pekâlâ anlıyordu ama köylüler aynı zamanda Bolşevizmin zorunlu askerliğinden ve tahıla zorla el koymasından da nefret ediyordu. Daha 1918 yılı ortalarında tüm Avrasya'da, Bolşeviklerin tahıla el koymasına karşı köylü direnişi büyük bir öl-

219 Davatts ve L'vov, *Russkaia armiia na chuzhbine*, s. 7. Wrangel'in iddiası 160 bin idi: Hoover Institution Archives, Maria Dmitrevna Vrangel Collection, kutu 145, dosya 28.

220 Zarubin, *Bez pobeditelei*; A. L. Litvin, "VChK v sovremennoi istoricheskoi literatury", Vinogradov, *Arkhiv VChK*, s. 51-70 (59'da). Yefim Yevdokimov güney cephesinde özel bir departmanın başkanıydı.

221 Chamberlain, *Russian Revolution*, II: 431.

222 Kalyvas, *Logic of Violence*, s. 389.

223 Shklovsky, *Sentimental Journey*, s. 208.

çekte başlamıştı.[224] Tahıla el koyacak müfrezeler sadece tüfek değil makineli tüfek ve bazen top kullanmaya başladılar. Köylüler yine de karşı koyuyordu. Gazetenin birinde, "artık çoğu köy son derece iyi silahlanmış durumda ve herhangi bir tahıl seferi nadiren kurban vermeden sona eriyor," haberini geçiyordu. 1918 yılında *Pravda* Ufa'da "bir aç 'partizanlar' çetesinin yiyecek trenine saldırdığı" haberini yayınladı. "Önce vagonları tahrip edip sonra tren muhafızlarına ateş açtılar."[225] Besbelli diğer seçenek ise, köylülerin sabit vergi verip ağır işçiliklerinin kârını kendilerine saklayarak yiyecek sorununu çözmeye teşvik edildikleri bir pazar-odaklı sisteme izin vermekti. Ancak köylüler serbest ticaret talep ettiklerinde, Bolşevik unsurların gördüğü şey koyu bir cehalet oluyordu.[226] Ne olursa olsun, köylüler kendi devrimlerini yaptıklarını herkese hatırlatmayı sürdürdüler.

1920 Ağustos'unda –Lenin'in, Polonya'yı fethederek tüm Versailles Düzeni'ni tersine çevirme hayali kurduğu ve Tukhachevsky'nin ordusunu Varşova'nın kuzeyindeki bir boşlukta kaybettiği sırada– Moskova'nın 560 kilometre güneydoğusunda bulunan Tambov'da bir köylü isyanı baş gösterdi. El koyma timlerinin bazı mensuplarının öldürülmesiyle başlayan birkaç isyan daha sonra Bolşevik misilleme girişimlerinin püskürtülmesine dönüştü; 1920 sonbaharında yerel isyancıların sayısı 8 bine yükselmişti. Liderleri Aleksandr Antonov (doğum 1889), devrim öncesi dönemde Sosyalist Devrimci Parti'ye para sağlamak için gasp faaliyetleri yürütmüş biriydi (yakalanarak Sibirya'da ağır çalışma cezası aldı); Bolşevik zorbalık döneminde yeraltı terör faaliyetlerine döndü. İsyancı köylülerin çoğu çarlık ordusunda ya da Kızıl Ordu'da hizmet etmiş ve sonra da kaçmıştı. İsyancılar, Çalışan Köylüler Birliği adını verdikleri köyler-arası bir ağ kurmuşlar, Tambov Çeka'ya sızmışlardı, zaman zaman Kızıl Ordu üniformaları giyerek rejim personel ve tesislerine karşı gerilla taktikleri uyguluyorlardı. Gizli oylamayla seçtikleri kişilerin çalıştığı bir operasyon karargâhı kurmuşlardı ve bu karargâhın müthiş bir keşif ve güçlü bir ajitasyon departmanı vardı. Tambov isyancıları düzenledikleri kongrede Bolşevik otoriteyi hükümsüz ilan ederek, köylülerin serbestçe toprak sahibi olacağı bir "gerçek sosyalist devrim için zafer" çağrısı yaptı.[227] Tambov

---

224 Osipova, *Klassovaia bor'ba v derevene*, s. 315, 317, 321; Abramovitch, *Soviet Revolution*, s. 143-5; Iarov, "Krest'ianskoe vol'nenie na Severo-Zapade Sovetskoi Rossii", s. 134-59; Arthur Adams, "The Great Ukranian Jacquerie", Hunczak, *The Ukraine*, s. 247-70; Graziosi, *Bol'shevikii i krest'iane na Ukraine*; Arshinov, *Istoriia makhnovskogo dvizheniia*; Danilov, *Nestor Makhno*; Aleshkin ve Vasil'ev, *Krest'ianskie vosstaniia*; Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War*.

225 *Novaia zhizn'*, 26 Mart 1918: 4 ve 19 Nisan 1918: 4, Bunyan ve Fisher, *Bolshevik Revolution*, s. 664; *Pravda*, 17 Mart 1918.

226 Graziosi, "State and Peasents", s. 65-117 (76-7 ve 87'de).

227 Landis, *Bandits and Partisans*; Danilov, *Krest'anskoe vosstanie*. Daha önceki çalışmalar, Singleton, "The Tambov Revolt"; Radkey, *Unknown Civil War*; Delano DuGarm, "Local Politics and the Struggle for Grain in Tambov, 1918-1921", Raleigh, *Provincial Landscape*, s. 59 81.

köylülerinin talepleri arasındaki yegâne ilginç boyut, "sınıftan bağımsız olarak herkese siyasal eşitlik" talebiydi.[228] Rejim, olan biteni kısmen anlayabiliyordu. Başkomutan Sergei Kamenev, Tambov'un yanı sıra Voronezh ve Saratov eyaletlerinde binlerce aç köylünün, tahıl toplama istasyonlarındaki tahıl için yerel yetkilileri sıkıştırdığını hükümete rapor ediyordu. Bazı vakalarda, Kamenev "kalabalığa makineli tüfekle ateş açıldığını" bildiriyordu.[229] Kamenev'in sergilediği anlamaya çalışma tutumundan bağımsız olarak, kırsal kargaşanın boyutu, Moskova'daki sınıf savaşı saplantısı ile gölgeleniyordu ve rejim refleks olarak, köylülerin meşru yakınmalarını "kulakların, haydutların, asker kaçaklarının ayaklanması" diye niteliyordu.

Demoralize olan Çeka'yı kontrol etmek ve köylü ordusunu çevirerek imha etme çabalarını yoğunlaştırmak maksadıyla gönderilen yetkili, Vladimir Antonov-Ovseyenko –1917 yılında Kış Sarayı saldırısını yönetmişti– Şubat 1921'de bölgeye geldi ama sadece baskı, durumu kurtarmaya yetmeyecekti. Hasat zayıftı ve siyasal karışıklıklar zaten yiyecek komiserliğini on üç eyalette yiyecek tedariğini "askıya almak" zorunda bırakmıştı.[230] 9 Şubat'ta kırsal Sibirya'dan diğer bir büyük silahlı ayaklanma haberi daha geldi, demiryolu ulaşımı kesilmiş ve yiyecek nakli durmuştu.[231] Dört gün sonra, bir Çeka ekibi Tambov'a ilişkin olarak, "fiili köylü ayaklanması öncekilerden siyasal bir programı, örgütlenmesi ve planı olmasıyla ayrılıyor," değerlendirmesini yaptı.[232] 1921 yılı başında Tambov'a gönderilmiş olan amansız Devrim Mahkemesi yekilisi Vasily Ulrich, nefret edilen tahıl tedarik timleri konusunda Moskova'ya gönderdiği raporda, "nefreti artırmak ve daha fazla isyan patlamasına yol açmak dışında başarabilecekleri bir şey yok," diyordu. Pek yufka yürekli olmayan Ulrich, yine de, "Sovyet iktidarının sadece köylülerden aldığını iddia eden Sosyalist Devrimci ajitatörleri susturmak için," Sovyet rejimine bağlılık gösteren köylülerin ödüllendirilmesini öneriyordu.[233] Sonuçta, 1921 Şubat ayında, Tambov'da sabit fiyatlı zorunlu tahıl kotasının yerine, köylülerin tahılın çoğunu satış için kendilerine saklayabildikleri ayni vergi uygulaması getirildi – tek bir eyalette olsa da bu önemli bir tavizdi.[234]

228 Baranov, *Krest'ianskoe vosstanie*, s. 79.

229 Aptekar', "Kresl'ianskaia voina", s. 50-55 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 6, op. 12, d. 194; f. 235, op. 2, d. 56, l. 6: Shikunov).

230 *X s"ezd* [1921], s. 231.

231 Shishkin, *Sibirskaia Vondeia*, II: 128.

232 Litvin, *Krasnyi i belyi terror*, s. 379 (13 Şubat 1921).

233 Landis, *Bandits and Partisans*, s. 165-6.

234 24 Şubat 1921'de Lenin Moskova parti örgütüne şöyle sesleniyordu: "Hem içeride ve hem de uluslararası düzeyde kötüleşen mevcut durumun üstesinden gelmek zorundayız. Polonya ile henüz bir sonuca [resmi bir barış antlaşmasına] varılamadı ve içeride eşkıyalık ve kulak ayak-

"Partisiz sovyetler"

Kırsal isyanlara önemli kentsel grevler eşlik etti.[235] Mağazalarda bulunan tüketim malları 1913 yılına kıyasla beşte bir oranındaydı. Petrograd'da kalan işçiler zorla toplanarak ücretsiz ekstra "işlerde" (*povinnost*) çalıştırılıyorlardı. Daha sonra, 12 Şubat 1921'de yetkililer, yakıt yokluğu nedeniyle aralarında ünlü Putilov İşletmeleri'nin de bulunduğu 93 fabrikanın geçici olarak kapatıldığını duyurdular. Böylelikle yaklaşık 30 bin işçi işsizlik ve tayınlarını (yetersiz de olsa) kaybetme tehdidi ile karşı karşıya kaldılar.[236] On gün sonra birçok tesisin yeniden açılmasıyla birlikte, açıkça Komünist diktatörlüğün sona ermesini ve gerçek serbest seçimli sovyetlere geri dönülmesini talep eden işçi kolektifleri greve çıktı.[237] Menşevik ve Sosyalist Devrimci gruplar kendi anti-Bolşevik bildirgelerini yayınladılar. Çeka, sanki işçiler kendiliklerinden rejimin baskıcı politikalarına ve başarısızlıklarına karşı çıkamazlarmış gibi, yanlış bir biçimde, grev kışkırtıcılığı nedeniyle Bolşevik olmayan sosyalistleri suçladı. 24 Şubat'ta, birkaç bin kişilik kalabalıklar sokaklarda görülmeye başladığı sırada, Petrograd parti şefi Grigory Zinoviev ve Petrograd Çeka, Bolşevik olmayan sosyalistleri topluca tutukladı (yaklaşık 300 Menşevik ve Sosyalist Devrimci), havaya uyarı ateşi açarak gösterileri dağıtmaları için genç askerî okul öğrencilerini gönderdi ve sıkıyönetim ilan etti – dört yıl önce, aynı şehirde, neredeyse aynı günde, II. Nikolay döneminde General Khabalov'un yaptığı gibi. Greve çıkan işçiler işten çıkarıldılar. Ancak eşzamanlı olarak, şehirdeki tayınlar birdenbire artırıldı, kırsal alandan yiyecek tedariki için gidiş ve gelişlere engel olan müfrezeler kaldırıldı. Yine de, katliam söylentilerinin üzerine gelen sıkıyönetim haberleri, Petrograd'a 32 kilometre uzaklıkta ve Finlandiya Körfezi'ndeki bir adada bulunan ve aynı zamanda Baltık Filosu'nun ana üssü olan Kronstadt kalesine ulaştı.[238]

---

lanmaları artıyor. Yiyecek ve yakıta gelince, durum kötüden de beter." Suçu Sosyalist Devrimcilerin etkisine atıyordu. "Asli güçleri yurtdışında; her baharda Sovyet iktidarını alaşağı etmenin rüyasını görüyorlar." Lenin, *Collected Works*, 42: 272-3.

235 Maslov, *Rossiia posle chetyrekh let revoliutsii*, II: 133.

236 *Pravda*, 12 Şubat 1921.

237 Baltık Fabrikası'nın dokuz maddelik metninin bir nüshası da Lenin'e geldi. "1. Rus Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti emekçi halklarının isteklerini yerine getirmediği için kahrolsun komünizm ve Rusya Sosyalist Cumhuriyeti'nin Komünist hükümeti. 2. Yaşasın Rus Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti emekçi halklarının isteklerini yerine getirecek olan Sovyet iktidarı." Maddeler bu şekilde devam ediyordu. İşçiler kan dökmeyen bir devlet talep ediyordu ve hazırladıkları metin şu haykırışla sona eriyordu: "Yaşasın hakikat, yaşasın özgür Sosyalist Cumhuriyet'in ifade özgürlüğü ve basını." RGASPI, f. 2, op. 2, d. 561, l. 40.

238 "Doklad nachal'nika 1-go spetsial'nogo otdela VChK Fel'dmana v osobyi otdel VChK [10 Aralık 1920]", Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 19-23. 28 Şubat'ta Moskova'daki politbüro Kronstadt ile ilgili katı bir tutum takınırken, Çeka başkan yardımcısı Kesnofontov, "hayatın zor koşulları nedeniyle işçilerin yaşadığı doğal tatminsizliği kullanan Sosyalist Devrimciler ve Menşevikler,

1917 yılında, Geçici Hükümet döneminde Kronstadt'ta, adadaki kale sosyalist bir küçük-devlet haline gelirken sadece sovyetler vardı, "ikili iktidar" yoktu. 1921 yılında ada garnizonunda 18 bin denizci ve askerin yanı sıra 30 bin de sivil vardı ve 1 Mart'ta, bunların 15 bini Kronstadt Anchor Meydanı'nda toplandılar ve on beş maddelik bir önergeyi büyük çoğunlukla onayladılar. Önerge, ticaret özgürlüğünün yanı sıra "tüm işçi ve köylüler, anarşistler ve sol sosyalist partiler için ifade ve basın özgürlüğü" taahhüt ediyordu – yani burjuvazi ya da sağ sosyalistler için değil. Denizcilerin diğer bir talebi, "tüm iktidar Sovyetlere, partilere değil," idi.[239] Sadece orada bulunan iki Bolşevik önergeye karşı oy kullanırken, denizcilere konuşma yapmak üzere gelmiş bulunan –Tüm-Rusya Sovyeti Başkanı (devlet başkanı)– Mikhail Kalinin susturuldu ve devam edebilmesi için yapılan oylamayı kaybetti. Sosyalist rejim, silahlı kuvvetleri içinden yükselen kararlı bir sosyalist isyanla karşı karşıyaydı.

O 1 Mart akşamı geç saatlerde denizciler, adada düzene nezaret etmesi ve Kronstadt Sovyeti için özgür ve adil, çok adaylı gizli oylamalı seçim hazırlıklarını yapması için bir Geçici Devrimci Komite kurdular. Ertesi gün House of Enlightenment (eski mühendislik okulu) binasında, *Petropavlovsk* savaş gemisi kâtibi olan ve Komünist olduğu halde "kayıt" sırasında parti üyeliğini kaybetmiş bulunan Stepen Petrichenko (doğum 1892), 202 delegenin katıldığı ve presidiumunda sadece parti-dışı kişilerin yer aldığı bir toplantı oturumunu açtı. Kaledeki Komünistler 250 adet tüfek bombası istemek üzere parti merkezine geldiler ama o akşam, çoğu parti mensubu ve Çeka görevlisi donmuş buzlar üzerinden anakaraya geçerek adayı boşaltmışlardı – Devrimci Komite hiç kan dökülmeden iktidara geldi. Ertesi gün Moskova'da rejim Lenin ve Troçki tarafından imzalanan bir demeç yayınlayarak isyanı Fransız istihbaratının kışkırttığı, "Sosyalist Devrimci-Siyah Yüzler" ilkelerini benimseyen "Beyaz Muhafızlar komplosu" olmakla itham etti.[240] Bazı Çeka ajanla-

---

Sovyet iktidarına ve Rus Komünist Partisi'ne karşı bir grev hareketi yaratmaya, buna örgütlü ve tüm Rusya'yı kapsayacak bir nitelik kazandırmaya çalışıyor," diyordu. Prikaz VChK, "Ob usilenii bor'by s konterrevoliutsiie", Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 36-7.

239 *Izvestiya Vremennogo revoliutsionnogo komiteta matrosov, krasnoarmeitsev i rabochikh*, 3 Mart 1921; Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 50-1; *Kronstadtskaia tragediia*, s. 114-5; Getzler, *Kronstadt*, s. 205-45 (özellikle 213-4). Çeka da dahil birçok kurum ve yayından oluşan 300 cildin üzerinde Kronstadt ile ilgili arşiv belgesinin FSB arşivlerinde bulunduğu söyleniyor: *Kronstadtskaia tragediia*, I: 30. Paris'te Paul Miliakov, denizcilere karşı Sovyet propagandası niteliği taşıyan ve sıklıkla tekrar edilen "Komünistsiz Sovyet" sloganını dillendirmişti. *Poslednie novosti*, 11 Mart 1921.

240 *Pravda*, 3 Mart 1921; *Kronstadtskaia tragediia*, I: 130-1. Troçki 1 Mart'ta Kronstadt olaylarıyla ilgili somut bilgi alamamaktan yakınıyordu. Ertesi gün Zinoviev, Kalinin ve Lashevich, Troçki'nin asistanı Grushin'e telefon açtılar: "Kronstadt'taki olayların bir ayaklanma başlangıcı olduğundan artık eminiz... Yardımınız gerekiyor." Zırhlı araçlar ve güvenilir askerler (gönderilen telgraf metninde üstü çizilmiş bir ifade) talep ediyorlardı. Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 59. On beş

rı denizcilerin "basın özgürlüğü, engelleyici müfrezelerin kaldırılması, serbest ticaret, genel ve gizli oyla sovyet seçimleri" taleplerini doğru bir biçimde rapor ediyordu.[241] Ancak Bolşevik siyasi polisi denizcilerin eş ve çocuklarını yakalayarak Petrograd'da rehin tuttu, adayı ablukaya alarak tüm iletişim kanallarını kesti ve uçaktan bildiriler attı: "Her yönden kuşatıldınız. ...Kronstadt'ın yiyecek ve yakıtı yok." "Size Petrograd'ın arkanızda olduğuna dair masal anlatıyorlar..."[242] Denizciler, 1917 yılından farklı olarak, başkaldırılarına ilişkin gerçekleri anlatabilecekleri araçlara sahip değillerdi. Rejim elinde bulundurduğu basın tekelini isyanları karalamak için ve devrimi savunmak gibi yüce proleter gayeler adına proleter denizci ve askerlerin bastırılması konusunda parti yandaşlarını harekete geçirmek için kullanıyordu. Ayrıca, yine 1917'den farklı olarak otoritenin elinde güvenilir bir baskı aygıtı –Çeka– vardı.

Kronstadt cumhuriyetinin içinde, adanın savunma parametrelerini genişletmek için anakarada güneye doğru Oranienbaum'un ve kuzeye doğru Sestroretsk'in ele geçirilmesine yönelik bir saldırı başlatıp başlatmamak konusunda hararetli tartışmalar yaşanıyordu; Devrimci Komite bu önerileri reddetti. İdeallerine uygun bir biçimde denizciler şeffaf davranarak Sovyet hükümetinin neredeyse tüm tebligatlarını Kronstadt gazetelerinde eksiksiz yayınladılar (1917 Kronstadt Sovyeti başkanının editörlüğünde) ve müzakere için Petrograd'a temsilci gönderdiler; Bolşevik yetkililer müzakerecileri tutukladı (infaz edileceklerdi), saldırgan bir karalama kampanyası başlattı ve teslim olmaları için bir ültimatom yayınladı – denizcilerin de işaret ettiği gibi, bu baskıcı çarlık rejiminin tutumuyla aynıydı.[243] 5 Mart 1921'de politbüro ayaklanmanın bastırılması için gizlice Tukhachevsky'i görevlendirdi ve 10. Parti Kongresi'nin açılışına rastlayan 8 Mart'ı saldırı günü olarak belirledi (önce 6 Mart saptanmış sonra ertelenmişti). 5 Mart öğleden sonra Troçki zırhlı treniyle, daha birkaç ay önce Yudenich'i bozguna uğrattığı Petrograd'a geldi; savaş komiserine Tukhachevsky'nin yanı sıra Sergei Kamenev de eşlik ediyordu.[244] 7 Mart gecesi topçu atışıyla Kronstadt vuruldu ve sabaha karşı saat 5.00'te, Kızıl Ordu piyadeleri (çoğu beyaz çarşaflara sarınmıştı) donmuş

üyeli Devrimci Komite'de hiç eski çarlık subayı yoktu fakat Kronstadt savunma planlarının hazırlanmasına yardım etmeleri için bazıları çağrılmıştı.

241 Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 60, 68.

242 *Kronstadtskaia tragediia*, I: 215; Brovkin, *Behind the Front Lines*, s. 396-7. Rehin alınanlar arasında Koslovsky ile akrabalık bağı olanların (karısı ve çocukları dahil yirmi yedi kişi) yanı sıra Petrichenko'nun akrabaları da vardı (aralarında akrabalık bağı olmayıp aynı ismi taşıyanlar da vardı).

243 Trotskii, *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, III/i: 202; Berkman, *Kronstadt*, s. 31-2. Gazete editörü A. Lamanov infaz edilenler arasındaydı. Kronstadt'ta 2.680 Komünist parti üye veya üye namzedinin 900'ü partiden ayrıldı ve birçoğu istifalarının gazetede yayınlanmasını istedi.

244 Krasnov ve Daines, *Neizvestnyi Trotskii*, s. 339-41.

Finlandiya Körfezi'ni geçtiğinde çok yönlü kuşatma da başlamış oldu. Fakat buz üzerinde birkaç millik cephe boyunca girişilen ağır saldırı püskürtüldü. Tukhachevsky, "denizciler pozisyonlarını savunuyorlar ve top atışlarına onlar da ateş açarak yanıt verdi," diyerek mahcup bir dille durumu Kamenev'e bildirdi.[245] Troçki bir açıklama istemek üzere telefon açtı.[246] Haberler sarsıcıydı: Özel olarak seçilmiş, en güvenilir Kızıl Ordu birimleri sendelemişti.[247] Aynı günün sabahında, 8 Mart'ta 700 binden fazla parti üyesini temsil eden yaklaşık 900 delege (694'ü oy kullanma hakkına sahip) Moskova'daki 10. Parti Kongresi için, "proletaryanın" zaferini ilan eden kızıl bayrakların altında toplandı.[248] Bolshoi Tiyatrosu'nun pahalı sıraları ve beş sıra locası hıncahınç dolmuştu. Beyazlar darmadağın edilmişti –sahada, hapiste ve sürgünde– ama büyük ölçekli sanayi 1913'ten bu yana % 84 gerilemişti, kömür üretimi 1913 seviyesinin dörtte biri ve elektrik üçte biri kadardı.[249] Polonya ile savaş Kızıl Ordu ekonomik temelinin sınırlarını açıkça göstermiş, yeniden kuruluşu bir biçimde zaman almıştı.[250] Siyasal açıdan, tarım-dışı emek gücü, Ekim darbesinden bu yana 3,6 milyondan 1,5 milyona düşmüştü ve bunun üçte biri zanaatkâr olduğundan geriye, işçi devletinde, 950 bin sanayi işçisi kalıyordu.[251] Yaklaşık 2,4 milyon memurla kıyaslandığında bu bir çelişkiydi. Petrograd ve başka yerlerdeki işçilerin yanı sıra Baltık Filosu'nun denizcileri, 1917'de Bolşevik ajitatörler tarafından ortaya konulan programın aynısını talep ediyorlardı –"Tüm İktidar Sovyetlere!"– ama bu kez kesinlikle Bolşevik parti mensupları olmaksızın. Köylüler de gerçek halk iktidarı adına silahlanmışlardı. Dünya devrimi gerçekleşmedi, aksine Sovyet Rusya'yı çevreleyen devrim girişimleri bastırıldı. Tüm bunların üstüne bir de Lenin parti çevreleri içindeki örgütlü muhalefet ile karşı karşıya kaldı. Lenin'e karşı par-

---

245 *Kronstadtskaia tragediia*, I: s. 287.

246 Krasnov ve Daines, *Neizvestnyi Trotskii*, s. 345.

247 Saldırı için özel olarak seçilip Sibirya'dan getirilen ve en güvenilir addedilen piyade tümeninin, denizcileri öldürmeyi reddetmesinin ortaya çıkması Tukhachevsky'i şaşkına çevirmişti. 14 Mart'ta bir rejim subayı, "bunu eğer 27. Tümen yapmadıysa," diyordu, "hiç kimse yapmaz." 15 Mart'ta devrim mahkemesi itaat etmeyen askerlerin çoğunu ölüme mahkûm etti ve durum gazetelerde duyuruldu. Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 188 (V. Nasonov); Minakov, *Sovetskaia voennaia elita*, s. 269.

248 *X s"ezd*, s. 750-65.

249 *Sotsialistickeskoe stroitel'stvo SSSR*, s. 2-3; Gladkov, *Sovetskoe narodnoe khoziaistvo*, s. 151, 316, 357; *Klepikov, Statisticheskii spravochnik po narodnomu khoziaistvu*, s. 26 (tablo 8); S. G. Wheatcroft, "Agriculture", Davies, *From Tsarism to the New Economic Policy*, s. 94.

250 RGASPI, f. 17, op. 109, d. 6, l. 80.

251 Gimpel'son, *Sovetskii rabochii klass*, s. 80-2; Selunskaia, *Izmeneniia sotsial'noi struktury sovetskogo obshchestva*, s. 258. Diane Koenker, "Bolşevik parti liderleri desteğin kayıp gittiğini gördüklerinde, tutumlarını değiştirmek yerine destekçilerinin fiziki yok oluşlarını suçluyordu," diyerek espri yapıyordu. Diane Koenker, "Introduction: Social and Demographic Change in the Civil War", Koenker, *Party, State and Society*, s. 51'de.

ti içi muhalefet tabii ki her zaman vardı: Yeraltı günlerinde Martov ve Menşevikler Lenin'in parti anlayışına ve taktiklerine karşı çıkıyorlardı; 1917'de Zinoviev ve Kamenev iktidarın ele geçirilmesine karşı çıktılar; 1918'de Bukharin ve Sol Komünistler Brest-Litovsk'a karşı çıktılar; 1919'da asker muhalifler çarlık subaylarına karşı çıktılar. Fakat şimdi, iki yürekli Bolşevik Aleksandr Shlyapnikov ve Alexandra Kollontai'nin önderlik ettiği kendine özgü bir işçi muhalefeti, işçi haklarını savunmak için "parti içi demokrasi" ve gerçek sendikalar talep ediyordu.

İşçi muhalefeti Lenin'i çileden çıkarmıştı fakat sonuç olarak eleştirilerini dillendirebilecekleri geniş imkânları onlara tanıyan kendisiydi. Merkez Komite kararıyla, parti basınında, Kasım-Aralık 1920'den beri sendikalar ile ilgili ciddi bir polemik sürüyordu.[252] Parti toplantı salonlarının ötesinde sürdürülen bu alışılmadık *açık* tartışma, Troçki'nin pek hoşa gitmeyen vidaları sıkma yaklaşımını ilan ederek kendi itibarını sarsması için Lenin'in bir provokasyonu olabilirdi. Troçki sendikaların devletin bir uzantısı olmasını istiyordu. Troçki'yi önce tuzağa düşürüp sonra karşı saldırıya geçmek konusunda Lenin Zinoviev ile işbirliği yapmış gibi görünüyordu (bu arada Zinoviev Troçki'yi hor görüyordu); Troçki'ye karşı Stalin de karşı saldırıya geçti.[253] Kongrede politika savaşını Lenin kazandı: Sendikalar ne devletin içinde kaybolacaktı (Troçki) ne de özerklik kazanacaktı (Shlyapnikov). Bu durumda kazanan Lenin'di.[254] Açılış konuşmasında Lenin "yoldaşlarım," diyordu, "parti içinde kendimizi tartışma ve müzakerenin konforuna kaptırdık."[255] Buradaki ima bu "konforun" sona ereceğiydi. Lenin, eleştirisine uygun yanıtın silah olması gerektiğini söyleyerek Shlyapnikov'a yönelik öfkesini de gösterdi.[256] Her ne kadar Shlyapnikov'dan farklı olarak Troçki, destekçilerinin kongre için resmi bir grup oluşturma çağrılarını reddetmiş olsa da, Lenin onun sergilediği tutumu hoş karşılamadı. Lenin 14 Mart'ta, daha hafif patlamalarının birinde delegelere, "yoldaşlarım, bugün yoldaş Troçki benimle özellikle saygılı bir tartışmaya girdi ve aşırı ihtiyatlılıkla itham etti ya da tanımladı," diyordu. "İltifatı için kendisine teşekkür etmeliyim ve bunu iade edecek fırsata sahip olmadığım için üzüntümü ifade etmeliyim."[257]

252 Chamberlain, *Russian Revolution*, II: 431-6; Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 197-200.

253 *XX s"ezd*, s. 98 (Rafail); Pavliuchenkov, "*Orden mechenostsev*": 37-48.

254 Lenin, *Collected Works*, 32: 41, 43, 52, 86. "bu anlaşmazlıkları geniş parti toplantılarında ya da kongrede gündeme getirmek büyük bir hataydı," diye açıklıyordu çünkü tartışma "partinin hasta olduğunu" ortaya çıkarırdı. Harding, "Socialist, Society, and the Organic Labour State", s. 33.

255 *X s"ezd* [1921], 1; *X s"ezd* [1933], s. 4. İşçi muhalefeti değerlendirmeye sunulmak üzere kendi önergesini hazırladı (aygıt dışından biri tarafından son kez önerge sunuluyordu) ancak oylamaya sunulmadı.

256 Lenin, *Collected Works*, 32: 206.

257 *X s"ezd* [1921], s. 207; *X s"ezd* [1933], s. 380-1. Aynı konuşmanın, bağlamından bağımsız olarak sıklıkla alıntılanan diğer bir bölümünde, Troçki'nin işçi ordusunun mobilizasyonu vurgusu-

10. Parti Kongresi'nde Stalin'e düşen sorumluluk, tahmin edilebileceği gibi, milli mesele idi. 1919-20'de Denikin'e ve diğer Beyazlara karşı sürdürülen savaş Kızıl Ordu'nun Sovyet iktidarı adına Ukrayna'yı yeniden fethetmesini mümkün kıldı fakat Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti, 28 Aralık 1920'de Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile –tıpkı farklı Sovyet cumhuriyetleri ile imzalanan diğer antlaşmalar gibi– bir birlik antlaşması imzalamaya mecbur hissetti.[258] Antlaşmanın başlığına rağmen RSFSR ve Ukrayna SSR kapsayıcı bir birlik vatandaşlığı ya da üye ülkelerin üzerinde yönetsel üst organlar tesis etmiyordu. Uluslararası ilişkilerde ayrı ayrı faaliyet göstermeyi sürdürdüler. Sovyet Rusya gibi Sovyet Ukrayna da 1921 yılı sonlarına kadar çok sayıda devletler arası antlaşma –Polonya, Avusturya, Litvanya, Letonya ve Estonya ile– imzalamaya devam etti.[259] Ukrayna, Prag, Berlin, Varşova ve Viyana'da yurtdışı misyonlarını korudu ve bu misyonlar çoğunlukla RSFSR misyonları ile aynı binada yer alıyordu; Ukrayna'nın Moskova'da da temsilciliği vardı.[260] Parti Kongresi arifesinde Stalin, entegre olmayan Sovyet cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler konusunda tezler yayınladı. Henüz başlamış olan antlaşma yaklaşımının "tükendiğini" ve yeni bir yaklaşıma gerek olduğunu iddia ediyordu. "Tek başına bir Sovyet cumhuriyeti kendisini ekonomik tükenmeye ve dünya emperyalizmi tarafından askerî yenilgiye uğratılmaya karşı muaf sayamaz," diyordu. "Dolayısıyla, farklı Sovyet cumhuriyetlerinin yalıtılmış biçimde varoluşunun, kapitalist devletlerin varlıkları için oluşturdukları tehdit bağlamında, sağlam bir temeli yoktur. ... Yerli ve yabancı burjuvaziden kendilerini kurtarmış olan milli Sovyet cumhuriyetlerinin varlıklarını müdafaa edebilmeleri ve emperyalizmin birleşik güçleri ile baş edebilmeleri ancak sağlam bir siyasal birliğe katılmaları ile mümkün olacaktır."[261] Fakat böyle entegre bir devlet, Uk-

---

na atıfla Lenin şu eklemeyi yapıyordu: "Önce ikna etmeli sonra mecbur bırakmalıyız [*prinudit'*]. Geniş kitleleri ikna etmeye muvaffak olamadık." *X s"ezd* [1921], s. 208; *X s"ezd* [1933], s. 382.

258 Antlaşmayı bizzat Lenin imzalamıştı. Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 386; Arthur Adams, "The Great Ukrainian Jacquerie", Hunczak, *The Ukraine*, s. 247-70 (260'ta).

259 Borys, *Sovietisation of the Ukraine*. Aynı zamanda bkz. Wolfe, "The Influence of Early Military Decisions."

260 Magerovsky, "The People's Comisseriat", I: 179-84.

261 "Ob ocherednykh zadachakh partii v natsional'nom voprose: tezisy k X s"ezdu RKP (b)", *Pravda*, 10 Şubat 1921, *Sochineniia*,V: 15-29 (21-22'de). Dışişleri komiseri Georgy Chicherin Stalin'in tezlerine karşı çıkarak, milli ve çokuluslu devletler arasında bir dikotomi öngören Stalin'in yaklaşımının çağdışı kaldığını vurguluyordu, zira artık, emperyalizm ve küresel finans kuruluşlarının mevcudiyeti sayesinde uluslar-üstü devletler ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla mücadele güçlü ya da zayıf, bağımsız ya da sömürge devletler arasında değil devrimci işçi sınıfıyla uluslar-üstü kapitalist tröstler arasındaydı. Chicherin, "Protiv tezisov Stalina", *Pravda*, 6, 8, 9 Mart 1921.

rayna gibi Rus olmayan cumhuriyetlerin önemli tavizler vermesini gerektirecekti.[262]

10 Mart tarihli bir rapor ile Parti Kongresi'nde bu tezleri dile getiren Stalin, "Sovyet cumhuriyetleri federasyonu" çağrısı yaptı ve RSFSR'yi, bir model olarak adres gösterdi. "Ukrayna, Azerbaycan, Türkistan ve diğer sınır bölgelerde devlet olma vasfını" öven ama geçmişin milli baskılarında kök bulan ve benimsenecek geleceğe dönük bir program olmaktan ziyade bir "sapma" addettiği pan-İslâm ve pan-Türkçülük konularında uyarıda bulunan, yeni rakip dışişleri komiseri Chicherin'i eleştirdi.[263] Stalin'in konuşmasının fazlaca ilgi uyandırmadığı anlaşılıyor. Troçki ve Zinoviev Kronstadt isyanı ile meşgul olmak üzere Petrograd'da bulundukları için katılmamışlardı. Gürcü, aksanlı ve yumuşak ses tonuyla kürsüde ağır ağır konuşuyordu – henüz mikrofon yoktu. Kibar alkışların ardından, oturumu yöneten Stalin'e bağlı Klim Voroshilov bir ara verirken delegeleri de uyarıyordu: "Kaynaşmayı, gazete okumayı ve başka saygısız fiiller sergilemeyi burada kesin bir biçimde yasaklamalıyız."

Voroshilov, Kronstadt meselesi ile ilgili program değişikliğini duyurdu ve delegelerin akşam serbest olduğunu, Bolshoi Tiyatrosu'na gidebileceklerini ekledi. "Bugün Bolshoi'de 'Boris Gudonov' sahneleniyor ama Chaliapin yok" diye de bilgi verdi. Voroshilov bu bölümü kendisi de seslendirebilirdi ama kısa bir süre sonra Kronstadt'a hareket etmesi gerekiyordu.

Türkistan heyetinden oldukları anlaşılan kırk delege, Safarov adıyla bilinen Georgy Voldin'in (doğum 1891) hazırladığı milliyetler üzerine ortak-raporun sunulmasını talep eden dilekçe imzalamışlardı. Dönüşümlü olarak İngiliz tarzı kolonyal şapka ve işçi şapkası kullanan, St. Petersburg doğumlu yarı Ermeni yarı Polonyalı Safarov Türkistan'a Frunze ile birlikte gitmişti ve kısa süre sonra Türkistan parti bürosuna atandı. Şimdi, "sınır bölgelerinde [doğu] güçlü bir devrimci harekete sahip değiliz," ve "Türkistan'da Komünist Parti ancak Ekim Devrimi'nden sonra kuruldu" gibi itirafların yer aldığı, konudan konuya atlayan bir ortak-rapor sunuyordu ve kendine özgü bu anlatım biçimiyle birçok ipsiz sapsızın partide yer aldığını ima ediyordu.[264] Safarov Stalin'in tezlerinde "düzeltme" istiyordu. Tartışmalar sırasında söz alanlardan biri de Azerbaycan'da parti görevlisi olan Ermeni asıllı Anastasy Mikoyan'dı. O da Stalin'e itiraz ediyor, "yoldaş Stalin tezlerinde sınır bölgelerinde sınıflara nasıl yaklaşacağımız, bu milletlerin sınıf yapılarını nasıl doğru bir biçimde tespit edeceğimiz konusunda hiçbir şey söylemiyor," diyordu.[265] Mikoyan

262 Borys, *Sovietisation of the Ukraine*, s. 343.

263 *X s"ezd* [1933], s. 184-91, *Sochineniia*, V: 33-44.

264 *X s"ezd* [1933], s. 191-2; *X s"ezd* [1963], s. 187.

265 *X s"ezd* [1933], s. 192-205; *X s"ezd* [1921], s. 189-96. Bu keskin tespit –Türkistan'da partinin devrimi yaratmadığı, tam tersi olduğu– aynı yıl yayınladığı kitap uzunluğunda bir değerlendir-

gibi, yerel koşullarla uyum çağrısı yapan insanlar karşısında dahi Bolşeviklerin sürekli takındıkları tavır ideoloji üzerinden düşünmek ve eylemekti.[266]

Tartışmalar birdenbire kesildiğinde, Stalin'den altı yaş küçük olan Ukraynalı Komünist Mykola Skrypnyk (doğum 1872) oturduğu yerden araya girerek, "milli mesele önemli ve sancılı; yoldaş Stalin raporunda bu sorunu hiçbir şekilde çözmüyor," dedi.[267] Ancak Stalin'in sert eleştirmeni Skrypnyk'e söz verilmedi. Safarov'un son bir söz söylemesine de müsaade edilmedi. Son söz Stalin'in oldu ve dillendirilen bir dizi itiraza yükleniyordu. "Elimde, biz Komünistlerin kasıtlı bir biçimde, yapay olarak Belarus milletini yükseltmeye çalıştığımıza dair yazılı bir not var," diyordu. "Bu doğru değil zira Belarus milleti var, Rusçadan farklı kendi dili var ve Belarus halkının kültürü ancak kendi dili ile yükselecektir. Benzer konuşmalar beş yıl önce Ukrayna ile ilgili olarak Ukrayna halkı için de yapılıyordu. ... Şüphesiz Ukrayna milleti vardır ve onun kültürünü geliştirmek Komünistlerin görevidir. Tarihe karşı çıkılamaz."[268]

Kongre, Stalin'in tezlerinin bütünüyle benimsenmesini ve yapılması gerekenlerle ilgili olarak on yedi kişilik bir komisyon oluşturulmasını onayladı. Stalin'in temel tespiti –yani, "milli Sovyet cumhuriyetlerinin ... varlıklarını müdafaa edebilmeleri ve emperyalizmin birleşik güçleri ile baş edebilmeleri ancak sağlam bir siyasal birliğe katılmaları ile mümkün olacaktır"–, kararlı adımlar atılacağına işaret ediyordu.[269] Parti Kongresi'nden kısa bir süre sonra, 11 Nisan 1921'de Stalin, Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti tarafından ilhak edilmesini sağladı.

"Köylü Brest-Litovsk'u", partinin "birliği"

Sendikalar ve milli meselenin ardından 10. Parti Kongresi harap olmuş ve kaynayan kırsal kesim sorununa döndü. Delegelerden birinin anlattığı gibi, Sibirya delegasyonu Moskova'ya doğru yola çıkarken "tepeden tırnağa"

menin temelini oluşturuyordu. Safarov, *Kolonial'naia revoliutsiia*, önce *Kommunisticheskii Internatsional*'de kısa bir metin olarak yayınlandı, 1920, no. 14: 2759-2768. Safarov, mühürlü trende Lenin ile birlikte seyahat etmiş olma ayrıcalığına sahipti ve Eylül 1919'da Loventyov Sokağı'ndaki Moskova parti örgütünün teröristlerce bombalanması sırasında yararlanan kurbanlar arasındaydı. Türkistan parti bürosu başkanı Tomsky ile bir sürtüşmesinin sonucunda hem Safarov hem de Tomsky geri çağrıldı.

266 *X s"ezd* [1933], s. 210. 10. Parti Kongresi'nde Mikoyan, "yerel koşulları göz önüne almak ve uyum sağlamaya çalışmak... gerekir," diyordu. Massell, *Surrogate Proletariat*, s. 44.

267 *X s"ezd* [1933], s. 214.

268 *X s"ezd* [1933], s. 214-7; *Sochineniia*, V: 45-9.

269 *X s"ezd* [1933], s. 573-83, 749; *Vsesoiuznaia Kommunisticheskaia Partiia (b) v rezoliutsiiakh* [5. baskı], I: 393.

silahlanmıştı çünkü ilkel silahları olan isyancı köylülerle dolu topraklardan geçmek zorundaydı.[270] Lenin'in girişimiyle, 15 Mart sabahı, yeni Merkez Komite seçimleri yapıldıktan sonra, kongre bir ayni vergi kararnamesini sadece Tambov için değil tüm Sovyet Rusya için kabul etti. Vergi, en son zorunlu kotadan daha düşük olacaktı ve vergilerini ödedikten sonra ellerinde ne kadar tahıl kalmış olursa olsun, köylüler bunu pazar fiyatı üzerinden satabileceklerdi – ki böylelikle serbest ticaretin meşruiyeti kabul edilmiş oluyordu.[271] "Bu revizyonun nedenleri hakkında benim ince ayrıntılara girmeme gerek yok," diyordu Lenin kongrede ve ekliyordu, "nüfusunun ezici birçoğunluğu küçük toprak sahibi üreticilerden oluşan bir toplumda sosyalist devrim, hiç şüphe yok ki ancak, gelişmiş kapitalist bir ülkede ihtiyaç duyulmayacak bir sürü geçiş tedbirleri üzerinden mümkün olacaktır."[272]

Yasadışı serbest ticaret zaten tahıl satışlarının % 70'ini oluşturuyordu. Fakat yasallaştırma karşıtı muhalefet sürdü. Zorunlu kotanın göreceli getirisine karşı vergilendirme ve serbest ticaret 1918 yılından beri tartışılıyordu ve neredeyse her zaman proletaryanın köylülüğe "önderlik etmesi" gerektiğinin tasdik edilmesiyle sonuçlanıyordu (bunun anlamı, şehirlerin doyurulması için tahıla el konulmasıydı).[273] Şubat 1920'de Troçki, daha fazla ekime teşvik edecek bir ayni vergi önerdi, başarılı çiftçiler (kulaklar) cezalandırılmayacaklardı fakat bunun beraberinde gelen serbest ticaretten hiç söz etmiyor, bunun yerine, "takas" (*tovaroobmen)* ve "iş yükümlülüğü" (*povinnost*) kavramlarını kullanıyordu. Bu *güdümcü* tezi reddedildi.[274] Tambov ayaklanmasından sonra, öfkeli solcu Bukharin'in dahi bazı ödünlerin gerektiğine inanmaya başladığı doğruydu.[275] Ancak salonda bulunanların çoğu için Le-

---

270 RGASPI, f. 4, op. 2, d. 527, l. 38 (Danishevsky), f. 17, op. 84, d. 200, l. 18; Pavliuchenkov, *Krest'ianskii Brest*, s. 261.

271 *X s"ezd* [1921], s. 327; *X s"ezd* [1933], s. 856-7; *Izvestiia*, 23 Mart 1921.

272 *X s"ezd* [1921], s. 222; *X s"ezd* [1933], s. 406.

273 Malle, *Economic Organization of War Communism*, s. 446-7 (Osinsky).

274 Sakharov, *Na Rasput'e*, s. 12-3. 10. Parti Kongresi'nde Troçki, kendisinin zaten bir yıl önce bu tedbirleri önerdiğini ve Merkez Komite'de reddedildiğini hatırlattı (*X s"ezd*, s. 349-50). "Ekonomik çöküşü" durdurmak için önerisi, "ihtiyaç fazlasına el konulması yerine sabit oran ya da ayni vergi" idi, "böylelikle, en iyi tarım ya da hasat hâlâ bir kârlılık anlamına gelecekti." Diğer bir önerisi "köylülere dağıtılan sınai mal miktarının, ekilen tahıl miktarı ile daha sıkı ilişkisinin sağlanması" idi. Diğer bir deyişle, ürün miktarını yükseltmek için köylülere teşvik ve daha iyi teklif verilmeliydi. Troçki'nin önerisi, "Fundamental Questions of Industrial and Agricultural Policy", 1926 yılında yayınlandı. Trotskii, *Sochineniia*, XVII/i: 543-4; Trotskii, *Moia zhizn'*, II: 199. Aynı zamanda bkz. Pavliuchenkov, *Krest'ianskii Brest*, s. 158-9. Kıyaslayın, Danilov, "We Are Starting to Learn About Troçki."

275 Baranov, *Krest'ianskoe vosstanie*, s. 14-5. Haziran-Temmuz 1920 Yiyecek Tedariki Kongresi'nde bazı yetkililer ayni vergiyi gündeme getirmişlerdi. Lenin, ayni vergiyi ve aynı zamanda vergiden sonra geriye kalan ihtiyaç fazlasının yasal serbest ticareti gerekli kılacağı sonucunu incelemek üzere bir hükümet komisyonu oluşturdu. Konu *Pravda*'da tartışıldı (17 ve 26 Şubat 1921). Genkina, "V. I. Lenin i perekhod k novoi ekonomicheskoi politike", s. 11.

nin'in önerisi çarpıcı bir darbeydi zira Troçki'den farklı olarak Lenin, 1920 yılında, verginin yürürlüğe konulmasının serbest ticareti zorunlu kılacağını itiraf etmişti.[276]

Yeni bir politikanın kaçınılmaz olduğu aşikârdı fakat yine de moral bozucuydu. Lenin delegelerin huzurunda, "Komünist bir parti için serbest ticareti ve serbest ticarete geçişi benimsemek nasıl mümkün oluyor?" diye kendi kendine soruyordu. "Burada uzlaşmaz çelişkiler yok mu?" Soruya yanıt vermiyor sadece bu soruların "fazlasıyla zor" olduğunu belirtiyordu.[277] Yine de, kuramsal açmaz ne olursa olsun, savaşın mahvettiği ülkenin mutlaka bir nebze soluklanabilmesi gerektiği konusunda Lenin geç de olsa kararlılık gösteriyordu. Yaratılmasında pay sahibi olduğunun kırılmasındaki liderliği önemliydi: Şöyle ki, militan, saldırgan, zorla el koyma gruplarının vasıtasıyla şehirlere kıt miktarda tahıl sevk ediliyordu ve bu da daha fazla silah zoruyla el koymaya sebep olurken, sonuç daha az tahıldı.[278] Saygın Marksist kuramcı David Ryazanov'un ayni vergi ve serbest ticarete geçişi "köylü Brest-Litovsk'u" diyerek isabetle tanımladığı aynı günün (15 Mart) akşamında Lenin ara verdi.[279] Almanya ile yapılan Brest-Litovsk Antlaşması parti içinde elbette geniş bir muhalefetle karşılaşmıştı ama kısa sürede Lenin'in haklılığı ortaya çıkmıştı. Lenin bir kez daha istediğini yaptıracaktı.

Lenin'in köylü Brest-Litovsk'u, siyasal eleştiriye kesin bir ödünsüzlükle at başı gidiyordu. 10. Parti Kongresi'nin son günü olan 16 Mart'ta, yasal serbest ticarete geçilmesinden daha önemsiz addedilemeyecek bir sürpriz yaşandı: Lenin tekrar söz alarak "partinin birliği" önergesini destekleyen bir konuşma yaptı. Partiden kovulma pahasına farklı platformları destekleyen grupların derhal dağıtılmasını şart koşuyordu. (Sendika sorununun açık tartışılmasına ve kongre delegelerinin "platform" temelinde seçilmesine izin verilmesiyle işçi muhalefetinin ortaya çıkmış olması da ironikti.) Diğer bir deyişle, baş-hizipçi Lenin şimdi tüm hiziplere son vermek istiyordu (kendisininki dışında). Birlik önergesini tanıtırken –ki aslında önerge "muhalefeti" kanunsuz hale getiriyordu–, samimiyetsizce, "bu konuda fazla bir şey söylememe

---

276 Konu Bolşeviklerin ötesindeydi: Menşevik Fyodor Dan, Aralık 1920'de bir yiyecek tedarik vergisi önerdi fakat aynı zamada serbest ticaret de istediği iddiasını reddetti. Lih, *Bread and Authority*, s. 220.

277 *X s"ezd* [1921], s. 223-4; *X s"ezd* [1933], s. 409.

278 Orlando Figgs, "iç savaş kazanıldıktan sonra ve açlık sıkıntısı hâlâ sürerken, 1920 sonbaharı ve 1921 ilkbaharında neden yiyeceğe el konulması uygulamasının sürmesine izin veriliyordu?" sorusunu soruyor. Yanıtı ise şöyle: Yerel olarak, el koyma görevlileri ya merkezi politikanın sorgulamayan uygulayıcılarıydı ya da kendileri, yeni rejimin korunması için gerekli gördükleri her şeyi yapmaya hazır fanatiklerdi. Figes, *Peasent Russia*, s. 271-2. Aynı zamanda bkz. Chamberlin, *Russian Revolution*, II: 375.

279 *X s"ezd*, s. 224, 468; *PSS*, XLIII: 69-70. Kasım 1917'de Ryazonov, tümü sosyalist koalisyon hükümeti kurulması çalışmalarında Kamenev'e yardım etmişti.

gerek olduğunu sanmıyorum," diyordu.[280] Kongre delegeleri 413 lehte ve 25 aleyhte oy kullandılar, iki kişi oylamaya katılmamıştı.[281] Karl Radek kendine özgü çocuksu bilgeliği ile "bu önergeyi oylarken, bunun bize karşı kullanılabileceğini hissediyorum," diyordu. Yine de, "madem gerekli görülüyor, bırakalım Merkez Komite bir tehlike anında, en iyi parti yoldaşlarına karşı sert tedbirler alsın," diyerek "parti birliğini" destekledi.[282]

10. Parti Kongresi kapsamlılığıyla çok büyük önem taşıyordu ve içerdiği öğelerden birisi de Stalin'in itibarının yükseldiğine dair emarelerdi. Parti Kongresi'nde Troçki'nin sergilediği yüksek profili yakalamayı umamazdı ama parti huzurunda, en önemli konulara çözüm yolu buldu –Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki muğlak ilişkiler– ve daha entegre bir yapıya yönelik ilişkileri zorlamaya hazır olduğunu gösterdi. Stalin aynı zamanda, büyük önem arz eden sendikalar konusunda, siyaseten Lenin'e yakın durdu ve örgütsel anlamda rakibi Troçki'nin önüne geçti. Lenin yeni Merkez Komite için aday listesini yazdığında, bazı Troçki yandaşlarının yeniden seçilmek üzere aday olmasına karşı çıktı: Ivan Smirnov, Nikolai Krestinsky, Leonid Serebryakov, Yevgeny Preobrazhensky. Onların yerini Molotov, Voroshilov, Orjonikidze, Yemelyan Yaroslavsky, Hryhory "Grigory" Petrovsky aldı – hepsi Lenin'e uygun insanlardı ama aynı zamanda Stalin'e çok yakındılar. Benzer biçimde Stalin'e yakın olan Sergei Kirov, Valerian Kuibyshev ve Vlas Chubar Merkez Komite'nin yeni aday üyeleri oldular. Merkez Komite, kongrenin hemen ardından toplanarak, politbüroya Lenin, Stalin, Troçki, Zinoviev ve Kamenev'i seçerken, Molotov artık "yetkili sekreter" sıfatıyla listede yer alıyordu ki bu da potansiyel bir kilit görev demekti.[283] Troçki'nin polemik ve kızdırmaya yönelik sınırsız arzusu yüzünden, Lenin iktidarın zirvesinde Troçki karşıtı bir hizip oluşumuna destek veriyordu ve bu hizip Sta-

---

280 *X s'ezd* [1921], s. 281; *X s"ezd* [1933], s. 523-4.

281 *X s"ezd* [1933], s. 736. Sadece işçi muhalefeti mensupları –serbest ticaret uygulanması da zaten hoşlarına gitmemişti– "parti birliği" konusuna muhalefet ettiler. Luganskh –Voroshilov ile aynı kömür madeni şehrinden– bir metal işçisi ve sendikacı olan işçi muhalefetinin kilit liderlerinden Yuri Lutovinov (doğum 1887), bürokrasinin her yeri sarması ve Yeni Ekonomi Politikası (NEP) yüzünden 1924 yılında intihar etti. Yeni Lenin Mozolesi ilk defa onun için kullanıldı (10 Mayıs 1924) ve lider kadrolar tahta merdivenlerden çıkarak yüksek platform üzerinden kalabalığa hitaben konuşma yaptılar. *Izvestiia*, 11 Mayıs 1924. Stalin kısa bir süre sonra intihar edenlere bu tür anma törenleri yapılmasını yasakladı.

282 *X s"ezd* [1921], s. 289; *X s"ezd* [1933], s. 540; *X s"ezd*, s. 533-4. Barmine'ye göre, ki sonra çark etmiştir, Radek 1921 yılı başlarında Moskova Harp Akademisi'nden bir grup öğrenciye, işçilerin aç ve tükenmiş olduklarını, daha fazla fedakârlık yapmak istemediklerini fakat (fiili) işçi taleplerine boyun eğmektense partinin kararlılıkla zafere yürümesi gerektiğini söylüyordu. Öğrenciler karşı-devrime karşı savaşa katılmak üzere silah kuşanmışlardı fakat bunun anlamı rejimin mevcudiyetinin sebebi olan işçilere karşı çarpışmaktı – büyük bir bağlılık sınaması. Barmine, *One Who Survived*, s. 94.

283 Zinov'ev, *Sochineniia*, VI: 626.

lin'in eline düşecekti. Rejimin üst katmanlarında yer alanlar, "Troçki hizbi" (*trotskisty*) karşısında "Stalin hizbi" (*stalinisty*) ifadesini kullanıyorlardı.[284]

Beyaz Muhafızlar, emperyalistler, sosyalist devrimciler

Tüm bu olanlar Kronstadt denizcilerinin çok uzağındaydı. Parti Kongresi'nin sonuna yaklaşılırken, parti-dışı "Kronstadt cumhuriyeti" on beş gününü doldurmuştu. Rejim çeşitli eyaletlerden yaklaşık bin Komünisti silahlandırarak harekete geçirdi ve Moskova'dan kalkan özel bir trenle, Voroshilov liderliğinde 200 Parti Kongre delegesini gönderdi; bunlar, isyana karşı koyacak 24 bin kişilik bir kuvvetin parçalarıydı.[285] Hareket halindeki delegelerin kulağına gelen söylentilere göre kaleye saldırmaya çalışan yüzlerce askerî okul öğrencisi buzların üzerinde can vermişti. Korku vardı.[286] "Parti birliği" önergesinin geçtiği gün, 16 Mart'ta, Tukhachevsky top atışlarıyla yeni bir saldırı başlattı ve bunu güçlü bir piyade saldırısı izledi. Yoğun sokak çatışmalarının ardından, 18 Mart sabahı şehir rejim güçlerinin eline geçti. Birkaç gün önce, denizcilerin liderliği Finlandiya hükümetinden sığınma talebinde bulunmuş ve –Helsinki'ye yönelik, Chicherin tarafından iletilen Troçki'nin uyarısına rağmen– 8 bin isyancı denizcinin gemilerle kaçmasına olanak tanıyan, çabuk ve müsbet bir cevap almıştı.[287] Çatışmalarda kaç Kronstadtlının öldüğü bilinmiyor.[288] Kızıl Ordu 1.200 mensubunu kaybetmişti; 2 kongre delegesi ölmüş ve 23'ü yaralanmıştı.[289] Fin ve Sovyet hükümetleri Finlandiya Körfezi'nin buzla kaplı yüzeyindeki cesetleri toplama sorumluluğunu paylaştılar. Kronstadt'la ilgili devrim mahkemesi 2.013 ölüm cezası verdi ve 6.459 denizci çalışma kamplarına gönderildi.

---

284 Pavlova, *Stalinism*, s. 47-8 (atıfta bulunduğu kaynak, PANO, f. 1, op. 2, d. 12a, l. 14, 18, 20: K.Danishevsky'den, o sırada Sibirya parti şefi olan Ivan Smirnov'a).

285 Krasnov ve Daines, *Niezvestnyi Trotskii*, s. 346; Voroshilov, "Iz istorii podavleniia Kronstadtskogo miatezha", s. 22. Rejimin yaymaya çalıştığı iftira, 1917'nin "bilinçli" denizcilerinden farklı olarak şimdiki asilerin köyden yeni gelmiş genç çocuklar oldukları, aralarında Karadeniz Filosu'ndan nakledilen "Ukraynalı" köylüler bulunduğu (milli iftira) idi. Dolayısıyla gerçek bir sosyalist onları boğazlarken herhangi bir kaygı duymamalıydı. Bu tür bir suçlama 1917'de Bolşevizm'i destekleyen işçiler konusunda lafı dolandıran Menşevikler tarafından da kullanılmıştı. Service, *Bolshevik Party in Revolution*, s. 44. Aynı zamanda bkz. Figes, *A People's Tragedy*, s. 830.

286 Mlechin, *Russkaia armiia mezhdu Trotskim*, s. 194. Zinoviev rapor vermek üzere Moskova'ya dönerken Parti Kongre delegeleri ile yolda karşılaştığında, korkunç bir Kronstadt tablosu çizmişti.

287 Devrimci Komite'nin on beş üyesinden sadece üçü ele geçirildi: Petr Mikhailovic Perepelkin (1890-1921), Sergei Stepanovich Vershinin (1886-1921) ve Vladislav Antonovich Val'k (1883-1921). Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 179. Sürgünlerin büyük çoğunluğu af ile geri dönecekti.

288 Getzler, "*The Communist Leaders' Role*", s. 35-7.

289 Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 252-6 (APRF, f. 26, op. 1, d. 80, l. 26-34).

18 Mart'ta Moskova'daki Bolşevikler Paris Komünü'nün ellinci yıldönümünü kutluyorlardı – bastırılması 30 bin kişinin derhal infazına yol açmıştı. Bu ironiye değinen olup olmadığını bilmiyoruz.[290]

Birkaç gün sonrasındaki bir politbüro oturumunda Lenin ve Troçki arasında, doymak bilmez bir yakıt ve gıda tüketicisi ve gelecek için potansiyel bir siyasal baş ağrısı kaynağı olan Baltık Filosu'nun dağıtılması konusunda not trafiği yaşandı; Troçki deniz kuvvetlerine ihtiyaç olduğunu savundu.[291]

Tam da Kronstadt'ın imhasına başlandığı gün (16 Mart 1921), uzun süren müzakerelerin ardından, Sovyet Rusya ve Britanya bir ticaret antlaşması imzaladılar.[292] Sovyetler güçlü bir diplomasi sergilemişti. İran'da, 21 Şubat 1921'de Beyaz Kazak askerlerinin desteği ve Britanya'nın yardımıyla Tahran'da iktidarı ele geçirmiş olan Rıza Pehlevi, mevcut İngiliz-İran Antlaşması'nı feshederek, hem Sovyet hem de İngiliz askerlerinin ülkeden çıkmasını öngören bir Sovyet-İran Dostluk Antlaşması imzaladı.Uzayan Britanya işgaline karşı bir güvence olarak, bağımsız Afganistan Sovyet Rusya ile bir antlaşma imzaladı. Atatürk Türkiye'si de Sovyetler'le görüşmelere başladı ve üç hafta sonra bu görüşmeler bir pakt ile sonuçlandı.[293] Üç antlaşmanın her birinde –İran (26 Şubat), Afganistan (28 Şubat) ve Türkiye (16 Mart)– Sovyet Rusya'nın diplomatik olarak tanınması yer alıyordu. Britanya istihbaratı çarlık Rusya'sının önde gelen kripto analiz uzmanlarından birini istihdam etmişti ve Moskova'nın şifrelerini çözebiliyordu, dolayısıyla Chicherin İran'a Sovyet müdahalesini reddettiğinde, Britanya onun yalan söylediğinin farkındaydı. Lenin'in, "o domuz Lloyd George kalleşlik ederken en ufak bir utanma duygusu taşımıyor..." dediği gizli dinlemede öğrenilmişti.[294] Yine de, Mart ayı ortalarında Britanya kabinesi, "Rusya'daki gelişmelere rağmen" –Kronstadt, Tambov– "Sovyet hükümetinin durumu kesinlikle sağlam ve istikrarlı," sonucuna vardı.[295] Moskova, ön ticaret antlaşmasını önde gelen ülkelerin fiili siyasal tanıması biçiminde değerlendirdi. Britanya malları da Sovyet Rusya köylülerinin tahıllarını satmasında itici bir unsurdu (en azından satın alacak bir şeyler vardı).[296]

---

290 Parti Kongresi baskın timi Moskova'ya döndüğünde, 21 Mart'te Lenin onları kabul ederek hatıra fotoğrafı çektirdi. Madalyalar verildi. 1930'lu yıllarda isyanın ezilmesine önderlik edenler infaz edildi. Voroshilov, "Iz istorii podavleniia Kronshtadtskego miatezha."

291 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 55-6; Trotskii, *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, III/1: 81.

292 *DVP SSSR*, III: 607-14; *Izvestiia*, 7 Mayıs 1921 (Krasin); Krasin, *Voprosy vneshnei torgovli*, s. 286-8. Aynı zamanda bkz. Shishkin, *Stanovlenie vneshnei politiki postrevliutsionnoi Rossii i kapitalisticheskii mir*, s. 101-16.

293 Glenny, "The Anglo-Soviet Trade Agreement." Debo'nun iddiasına göre, Litvinov ile James O'Grady arasında 1920'de Kopenhag'da varılan antlaşma, "çok daha kapsamlı müzakerelerin başlamasının yolunu açmıştı." Debo, "Lloyd George and the Copenhagen Conference."

294 Andrew, *Her Majesty's Secret Service*, s. 262-73; Andrew ve Gordievsky, *KGB*, s. 76-9.

295 *Documents on British Foreign Policy*, VIII: 886-9.

296 "Nereden mal alacağız? Serbest ticaret mal gerektirir ve köylüler son derece akıllı insanlardır ve aşırı derecede alaycıdırlar." *X s"ezd* [1921], s. 227; *X s"ezd* [1933], s. 413.

Britanya ile ticaret antlaşmasının ardından, 18 Mart'ta Sovyetler nihayet Polonya ile Riga'da, diplomatik tanımayı da şarta bağlayan bir barış antlaşması imzaladılar.[297] Ancak Riga Antlaşması tarihsel ya da yakın tarihli Rusya-Polonya ihtilaflarını çözmüyor, Doğu Avrupa'ya ilişkin özlemlerinde bir değişiklik yaratmıyordu.[298]

Uluslararası devletler sisteminde Sovyet Rusya'yı tanıyan ülke sayısı artık sekize çıkmıştı: İran, Afganistan, Türkiye, Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya. RSFSR'nin, aynı zamanda, Ukrayna gibi diğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ile de antlaşma temelinde ilişkileri vardı. Kısa süre sonra Almanya diplomatik olarak tanıdı fakat bu arada, Komintern adına Almanya'da ikamet eden Macar Bela Kun tarafından kışkırtılan Zinoviev ve Bukharin ateşle oynamaya karar verdiler: 21 Mart 1921'de Alman Komünistler iktidarı ele geçirme çılgınlığına girişmek üzere kışkırtıldılar.[299] İsyan bastırıldı.[300] Yeni oluşturulan özel mahkemeler 400 mahkümiyet kararı verdi. Alman Komünist Partisi üye sayısı yarı yarıya azalarak 180 bine düştü. Moskova'daki Bolşevikler bu fiyasko için "karşı-devrimcileri" suçladılar. Bu karşı-devrimcilerin arasında Alman Sosyal Demokrat Hilferding de vardı. Aylar önce Zinoviev, Bağımsız Sosyal Demokratların Alman Komünistlere katılması çağrısı yaptığında, Hilferding çaresizlik içinde direnenler arasındaydı.[301] Komintern Kongresi 12 Temmuz'da verdiği kararla (ve şimdilik

297 Polonya, Batı Belarus ve Batı Ukrayna'nın denetimini eline geçirdi, bu ek 83.700 kilometrekare toprak ve yüzde otuz azınlık (5 milyon Ukraynalı, 1,5 milyon Belaruslu, 1 milyon Alman ve 3 milyon Yahudi) demekti – potansiyel bir iç istikrarsızlık kaynağı. Büyük güçler başlangıçta Polonya'nın yeni doğu sınırlarını kabul etmediler. İtilaf Devletleri 1923 Mart ayında, gönülsüz de olsa Polonya'nın doğu sınırını onayladılar; Almanya bunu yapmayı reddetti. Wandycz, *Soviet-Polish Relations*, s. 250-90.

298 Sovyetler'le aralarındaki diplomatik manevra ile, tıpkı Estonya ve Letonya gibi Polonya ve Litvanya'nın da bağımsızlıkları teyit edilmiş oldu. Sovyet Rusya, çoğunluğun Lehçe konuştuğu Wilno/Vilnius'u, Litvanya devletinin altını oyacak Makyavelist bir araç olarak, Litvanya'ya vermeyi tasarlıyordu fakat sonunda, anlaşmazlık konusu şehirle ilgili Polonya-Litvanya çekişmesine karışmama kararı alarak fiili Polonya denetimini kesinleştirmiş oldu. Borezcki, *Soviet-Polish Treaty of 1921*, s. 220-1. 1923 yılında Moskova, üzerinde uzlaşılan iadeleri durdurdu; ek olarak, 1 milyondan fazla Polonyalı mültecinin USSR'den ayrılmasına izin vermedi. İki taraf, çarlık Rusyası altın rezervlerinde Polonya'nın payı konusunda sert bir mücadele verdi; üzerinde anlaştıkları 30 milyon altın rubleyi Moskova hiçbir zaman ödemedi (300 milyonluk hak iddiasından bu rakama düşülmüştü). 1927'de, iki büyük parti değerli taşlarla yapılan ödemenin ardından Polonya esas miktarı almaktan vazgeçti ve bunun yerine Polonya kültürel hazinelerinin iadesine razı oldu.

299 Gruber, *International Communism*, s. 316; Angress, *Stillborn Revolution*, s. 109-10.

300 Angress, *Stillborn Revolution*, s. 163 (atıfta bulunduğu kaynak, *Rote Fahne*, 4 Nisan 1921).

301 25 Haziran 1921'de Zinoviev'in Moskova'daki 3. Komintern Kongresi'ne sunduğu özet raporun ardından günlerce tartışma yaşanırken, o, Bukharin ve Radek Almanya'daki "Mart Girişimi'ni" savundu; Lenin, Troçki ve Kamenev ise mahkûm ettiler. Stalin yoktu ve Alman katılımcılardan birisi, daha sonradan yaptığı açıklamada, "1921 yılında onun varlığından haberdar olmadan altı ay geçirmeniz mümkündü," diyecekti. Sonra da ekliyordu: "Lenin ile ilgili çarpıcı, etkileyici hiçbir şey yoktu... Ama tartışırken–geniş katılımlı bir toplantıda sahnedeki küçük bir grubun

kaydıyla) zayıflatılmış Alman Komünist Partisi'ni tümüyle Rusya Komünist Partisi'ne bağladı.[302]

Düşmanlar meselesi Bolşevikler için giderek daha fazla saplantı haline geldi. 10. Parti Kongresi'nde Lenin Kronstadt ayaklanmasının Beyaz generaller ve Sosyalist Devrimciler tarafından yönetildiğini söylüyor ve "küçük-burjuva karşı-devrimciler, Denikin, Yudenich ve Kolchak'ın toplamından hiç şüphesiz daha tehlikelidirler zira mücadele verdiğimiz ülkede proletarya azınlıktadır," diyordu.[303] Denizcilerle ilgili karşı-devrim suçlamalarının ana hedefi, adada bulunan eski çarlık generali Aleksandr Kozlovsky olmaya başladı. Kozlovsky, Kızıllara hizmet eden seçkin bir kurmay subay ve ağır silahlar uzmanıydı ve ayrıca "Yudenich'e karşı savaşta gösterdiği cesaret ve kahramanlığından dolayı" Baltık Filosu komutanı Fyodor Raskolnikov tarafından bir saatle ödüllendirilmişti.[304] Çeka son derece doğru bir biçimde Tümgeneral Kozlovsky'nin Kronstadt Devrimci Komite üyesi olmadığını rapor ederken, saçma da olsa, "hareketin asıl liderinin" o olduğu konusunda ısrar ediyordu.[305] Kozlovsky Finlandiya'ya kaçtı (orada, Vyborg'da Rusça öğretmeni oldu). Lenin, kısa bir süre sonra, Avrupa'da 700 bin Rus mülteci bulunduğu ve "Beyaz Muhafızlar unsurlarının bulunmadığı hiçbir ülke kalmadığı" uyarısını yapıyordu.[306] Oysa kadrolarında, aralarında yüzlerce çarlık genera-

---

tartışmasında– konuyu ortaya koyuş biçimiyle, sesinin tonuyla, onu sonuca götüren tespitlerin mantıklı akışıyla müthiş derecede ikna ediciydi." Reichenbach, "Moscow 1921", s. 16-17.

302 Angress, *Stillborn Revolution*, s. 137-196.

303 *X s"ezd* [1933], s. 35; *PSS*, XLIII: 24.

304 Markina ve Federovna, *Baltiskie moriaki*, s. 322-3; Getzler, *Kronstadt*, s. 219. Aynı zamanda bkz. Getzler, "The Communist Leaders' Role."

305 Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 138-9 (5 Mart). Kozlovsky'nin rolüyle ilgili kanıt yokluğunun üstü örtülüyordu: 25 Mart'ta, Kronstadt ile ilgili olarak politbüronun kurduğu komisyon, eski bir SR ve Çeka ajanı olan ve Yakov Agranov adıyla bilinen Semyon Sorenson (doğum 1893) başkanlığında toplandı. Onun sunduğu iç raporda, "isyanın hızla bastırılması Beyaz Muhafız unsurlarının ve sloganların ortaya çıkmasına kesinlikle imkân vermemiştir," deniliyordu. *Kronstadtskaia tragediia*, II: 33-43, 42-3'te (TsA FSB RF, d. 114 728, t. 1A); Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 230-42. Çeka aynı zamanda, Finlandiya üzerinden 8 Mart'ta Kronstadt'a gelen ve yüz çuval un ile bazı tıbbi malzemeler getirmeyi başaran Rus Kızıl Haçı üzerinde de durdu. Heyette, Finlandiya'ya göçmüş olan eski Sivastopol komutanı Baron Pavel Viktorovich Vilken de vardı. Denizciler, yiyecek ve ilaç konusundaki çaresizliklerine rağmen Kızıl Haçı kabul etmekte tereddüt ettiler. Kızıl Haç heyeti geldiğinin ertesi günü geri döndü; Vilken kaldı fakat denizciler onun sekiz yüz silahlı adam gönderme önerisini, kendisinin monarşist olduğunu bildiklerinden, kabul etmediler.

306 *PSS*, LXIII: 130-43 (nakliye işçilerine konuşma, 27 Mart 1921). Lenin, Kornstadt denizcilerinin aslında Beyaz Muhafızlar olmadıklarını anlamıştı. 15 Mart'ta 10. Kongre delegelerine, "bilinçli bir köylü anlamalı ki," diyordu, "geriye doğru her adım çarlık hükümetine dönüş anlamına gelir. Kronstadt tecrübesi bunu gösteriyor. Orada, Beyaz Muhafızları istemiyorlar ama başka bir otorite de yok, bizim devlet gücümüzü istemiyorlar, bulundukları konum bizim için ve yeni hükümete karşı en büyük ajitasyon." Diğer bir deyişle, iddiaya göre Bolşevizm ve Beyaz Muhafızların restorasyonu arasında başka bir siyasal olasılık yok ama yine de Kornstadt denizcileri Beyaz Muhafızların parçası değildi. *X s"ezd* [1921], s. 227-8; *Z s"ezd* [1933], s. 414.

linin de yer aldığı 75 bin eski Çarlık görevlisini barındıran ve kapitalist serbest ticareti geri getiren Bolşeviklerdi. Çeka, Kronstadt ile ilgili olarak Sosyalist Devrimciler ve "İtilaf devlet ajanları" için görkemli bir yargılama gösterisi düzenlemeyi başaramadı.[307] Her şeye karşın, gizli bir iç değerlendirme sırasında Dzierzynski, "Sovyet Rusya, kapitalist kuşatma altında yalıtılmış bir komünist devrim yuvası olarak kaldıkça, Beyaz Muhafızların çılgınlıklarını bastırmak için sert tedbirlere başvurmak zorunda kalacak," diyordu.[308]

Lenin ile birlikte ilk Rus göçmen gazetesi *Spark*'ı çıkarmış olan Menşevik lider Yuly Martov Ekim 1920'de Alman solcularının önemli Halle konferansına katılmak üzere Rusya'dan ayrıldı ve bir daha dönmesine izin verilmedi; ölümcül derecede hastaydı ve kısa süre sonra tedavi olmak için Kara Orman'da bulunan bir sanatoryuma yattı ama 1921'de yayınlamaya başladığı diğer bir göçmen gazetesi olan *Socialist Herald*'da güçlü eleştirilerini sürdürdü. Martov, Lenin'in çılgın Polonya'yı Sovyetleştirme teşebbüsü ile, "Rus emekçi sınıflarının çıkarları hilafına, nasıl Polonya'ya ait olmayan toprakları Polonya emperyalizmine teslim ettiğinin" altını çiziyordu.[309] Kronstadt meselesinde de Lenin'e saldırıyordu.[310] Daha da önemlisi, Menşeviklerin başından beri haklı olduğuna işaret ediyordu – Lenin'in hatalarının, siyasal baskıya başvurulmasının ve köylülük ile ilgili politika değişikliklerinin de gösterdiği gibi Rusya'da sosyalist devrim erken doğmuştu.[311] Hal böyle iken, Martov yine sürgündeydi ve Lenin Kremlin'deydi. Nisan 1921'de, *Ayni Vergi Üzerine* kitapçığında Lenin, "Parlamentarizmle, Kurucu Meclislerle, parti-dışı konferanslarla vakit harcamak isteyenler yurtdışına Martov'un yanına gidebilirler," diye tehdit ediyordu. "Menşevikleri ve Sosyalist Devrimcileri –hem gizlenmeyenleri hem de 'parti-dışı' görünenleri– hapiste tutmaya devam edeceğiz.[312]

307 Çeka, bunun yerine sansasyonel bir metin yayınladı: "Petrograd'da Sovyet iktidarı karşıtı bir komplonun ortaya çıkarılmasına ilişkin bir bildiri." Profesör V. N. Tagantsev'in önderlik ettiği bir Petrograd Muharip Örgütü'nden söz ediliyordu (profesör Mayıs 1921'de tutuklandı). *Izvestiia*, 31 Ağustos 1921.

308 Dzierzyinski Sosyalist Devrimci lider Victor Chernov'a takıntılı gibiydi, sürgünde bulunduğu Revel'den yayınladığı metinleri Beyazlarla işbirliği yaptığına kanıt gösteriyordu. Dzerzhinskii, "Doklad o vserossiiskoi chrezvychainoi komissii o raskrytykh i likvidorovannykh na territorii RSFSR zagorovakh protiv sovetskoi vlasti v period maia-iiunia 1921 goda", TsA FSB, f. 1, op. 5, d. 10, l. 1-20, Vinogradov, *Arkhiv VChK*, s. 593-612. Chernov'un Kronstadt'ta bir dahli yoktu: Estonya'dan Kronstadt Devrimci Komitesi'ne kurye ile gönderdiği notta (dağıtılmış) Kurucu Meclis'in başkanı olarak adaya gelip yeniden inşa mücadelesine liderlik edeceğini belirtiyordu fakat 12 Mart'ta yapılan bir toplantıda sadece bir denizci bu düşünceyi destekledi ve bu konu rafa kalktı. 13 Mart'ta Petrichenko bir teşekkür notu gönderdi. *Kronstadtskaia tragediia 1921*, I: 403; Avrich, *Kronstadt, 1921*, s. 124-5.

309 *Sotsialisticheskii vestnik*, 18 Mart 1921: 6.

310 Martov, "Kronshtadt", *Sotsialisticheskii vestnik*, 21 Nisan, no.5: 5; Burgin, *Sotsial-demokraticheskaia menshevistskaia literatura*, s. 297.

311 Getzler, *Martov*, s. 204-17; Burbank, *Intelligentsia and Revolution*, s. 59.

312 *PSS*, XLIII: 241-2.

Tambov'da, ayni vergi tavizi verildikten sonra bile köylü isyanları bitmemişti. Bir yandan zorunlu askerlik uygulayıp, komşu eyaletlere (Saratov, Voronezh) geçerek yeni taraftarlar toplarken diğer yandan silah depolarını basıyorlardı. Tahıl ve çiftlik hayvanlarına el koyuyor insan topluyorlardı; sayıları 20 bini geçti.[313] Nisan 1921'de, güçlenen partizanlar birkaç savaşta Kızıl Ordu'yu mağlup etti. Tam yetkili Antonov-Ovseyenko, gönderdiği raporlarda, Moskova'dan daha fazla asker istiyordu. 26 Nisan'da Yefraim Sklyansky, Lenin'e "Tambov isyanını bastırmak üzere Tukachevsky'i göndermeyi" önerdi; Lenin kabul etti.[314] Varşova'yı ele geçirememiş olmak Tukhachevsky'i geriletmemişti.[315] Politbüro, Tambov isyanını "yok etmesi" için ona bir ay süre verdi.[316] 6 Mayıs'ta Tambov'un hemen dışındaki barut fabrikasında karargâh kurdu ve "şok saldırı" ile bölgeyi temizleyip ele geçirmek, çevik vurucu kuvvetlerle asileri yok etmek, gizlenmelerine engel olmak üzere, temizlenmiş köylere piyadeleri yerleştirmek için hazırlıklara başlanması talimatını verdi. Çoğu kentli 10 bin Kızıl Ordu askeri ile birlikte özel Çeka müfrezeleri bölgede mevzilendi. Açık infazlar, rehin almalar, köylerin topyekûn toplama kamplarına gönderilmesinin ardından, Haziran'ın üçüncü haftasında geriye sadece çok az sayıda, dağılmış isyancı kalmıştı.[317] Tukachevsky asi artıklarını ormandan temizliyor, "saklananların hepsini öldürmek" için toplar, makineli tüfekler ve klor gazı kullanıyordu.[318] Mayıs-Temmuz ayları arasında en az 11 bin köylü öldürüldü; Kızılların kaybı 2 bindi. On binlerce insan sürgün edildi ya da hapsedildi. Kamp şefi, "Haydutlar Sovyet iktidarının ne anlama geldiğini anladılar," diyordu eğitim programında.[319] Lenin'in yardımcısı Aleksey

---

313 Esikov ve Kanishev, "Antonovskii NEP", s. 60-72.

314 "Zapiska E. M. Sklianskogo 26 Aprelia 1921 g.", Lenin, *V. I. Lenin*, s. 428-9, 459-60. Lenin Tukhachevsky ile 19 Aralık 1920'den önceki bir tarihte görüşmüştü ve güney cephesini konuştular, Lenin rapor istedi (Sklyansky'e gönderilmek üzere). Lenin onu 1921 Nisan ayı sonlarında, Tambov'a atandığı sırada, bir kez daha kabul etti. Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, VIII: 130.

315 *Kronstadskaia tragediia*, I: 291 (Zinoviev).

316 Baranov, *Krest'ianskoe vosstanie*, s. 147-8; Meijer, *Trotsky Papers*, II: 460-2 (Troçki geriye dönük olarak yanlış bir Haziran günü tespit ediyor; Tukhachevsky'nin randevusu politbüro tarafından 28 Nisan 1921'de onaylanıyor).

317 Landis, *Bandits and Partisans*, s. 209-41.

318 Aptekar', "Khimchistka po-Tambovskii", s. 56 (RGVA, f. 190, op. 3, d. 514; I.73; f. 34228, op1, d. 383, I. 172-4; f. 7, op. 2, d. 511, I. 140, 151; 140, f. 235, op. 2, d. 82, I. 38; op. 3, d. 34, I. 1ob.); Baranov, *Krest'ianskoe vosstaniie*, s. 179. Kullanılan klor gazı miktarı tespitinin zorluklarına ilişkin olarak bkz. Landis, *Bandits and Partisans*, s. 265-9.

319 "Sfotografirovannye rechi': govoriat uchastniki likvidatsii antonovshchiny", *Otechestvennye atrkhivy*, 1996, no. 2: 65'te (Tambov'daki kamp şefine göre kampta 2 bin kişi vardı); Werth, "A State Against Its People", s. 110-17. Bir süre sonra Tukhachevsky ayaklanmaya karşı düzenlediği harekâttan alınan dersleri kaleme aldı: "Eğer sürgün hızla organize edilemeseydi çok sayıda toplama kampı inşa edilmesi gerekecekti." Mikhail Tukhachevskii, "Bor'ba s kontrerevolutsionnymi vosstaniiami", *Voina i revoliutsiia*, 1926, no. 6: 6-9, no 7: 11-13. Hapishane olarak kullanılan bazı mekânlar Büyük Savaş'ın toplama kamplarıydı.

Rykov, Tambov'da komünistlerin yürüttüğü vahşi harekât konusunda uyarıyor ve köylülerin yabancılaştırılmalarına mahal vermemek üzere Tukhachevsky'nin dizginlenmesi için çaba gösteriyordu fakat Kamenev sonuna kadar gitmek istiyordu: "Neticede, yoldaş Tukhachevsky Tambov komutanlığına atandığından beri, alınan tüm tedbirler kesinlikle uygun ve etkindir."[320]

İsyanın lideri Aleksandr Antonov kaçtı. Onun Sağ ve Sol Sosyalist Devrimciler ile Anayasal Demokratları birleştirme hayalinin farkında olan Çeka, tüm Bolşevik karşıtı hareketlerin katılacağı bir kongre lafı ortaya attı. Kongre 28 Haziran 1921'de Moskova'da toplandı. İkisi Çeka ajanı olan üç SR delegesi Antonov'un da kongreye katılmasında ısrar etti. O gelmese de hileli kongre birçok Antonovcunun tutuklanmasını mümkün kıldı (Bataklık bir ormanda yaklaşık bir yıl saklanan Antonov, bir eczacının verdiği ipucu sayesinde bulundu ve Haziran 1922'de bir köyde çıkan silahlı çatışmada öldürüldü; yerel bir Çeka karagâhında gömüldü – Tambov manastırında).[321]

Gürcü milliyetçiliğinin hazmedilmesi

Doğu Halkları Kongresi'nden iki ay sonra, Kasım 1920'de Stalin Bakü'ye geldi ve ayın sekizinde Lenin'e bir telgraf çekti: "Bir konuda hiçbir şüpheye mahal yok. Yerevan'a girmek için acilen Ermenistan sınırına asker sevk etmeliyiz. Bunun için Orjonikidze gerekli hazırlıkları yapıyor." Bu, Orjonikidze'nin Moskova'dan harekât izni almasından önceydi.[322] 1920 sonbaharında Türk askerleri, Taşnak olarak bilinen milliyetçi Ermeniler tarafından yönetilen eski çarlık Ermenistan'ını fethetmişlerdi fakat bunun sonucu yarım milyon mülteci, salgın hastalıklar ve açlık olmuştu.[323] 28 Kasım'da, Orjonikidze ve Stalin Rus sınırından Ermenistan'a asker göndermeyi, bir "ayaklanma" tezgâhlayarak Ermeni Sovyet Cumhuriyeti ilan etmeyi planladılar ("Ermeni emekçi çoğunluğun iradesiyle"). Azerbaycan'daki Musavat gibi Taşnaklar da teslim oldu.[324] Ermenistan'ın Sovyetler tarafından fethi neredeyse Türklerle bir savaşa sebep oluyordu fakat Ermenistan'ın geri alınmasının en doğrudan sonucu Gürcistan'da hissedildi.

---

320 Baranov, *Krest'ianskoe vosstannie*, s. 223-4, 226-7. Mart-Eylül 1922 tarihleri arasında Tambov'da partiden gönüllü olarak ayrılmış 217 kişi varken yeni üye sayısı sadece 29'du ve bunların neredeyse hiçbirisi işçi sınıfından değildi. Pavliuchenkov, "*Orden Mechenostsev*", s. 275 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 11, d. 110, l. 163.

321 Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, 236-8; Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 360; Landis, *Bandits and Partisans*, s. 277-9.

322 Mnatsakanian, *Postlansy Sovetskoi Rossiii*, s. 56-7.

323 King, *Ghost of Freedom*, s. 169.

324 Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia*, s. 288-9; Iskenderov, *Iz istorii bor'by kommunisticheskoi partii Azerbaidzhana za pobedu sovetskoi vlasti*, s. 527-9.

Stalin'in memleketi 1918'den bu yana Menşevik eğilimli Gürcü Sosyal Demokratlar tarafından yönetiliyordu. Yönetimleri, feshettikleri sovyetler üzerinden değil şarta bağlanan bir parlamento tarafından sürdürülüyordu: Önce demokratik (burjuva) devrim.[325] Menşevik Gürcistan'ın başbakanı Noe Jordania, 1898 yılında, o zaman henüz yirmi yaşında ve sosyalist harekete girmeye hevesli Stalin'e derslerine dönmesini söyleyen ve 1904 yılında, Stalin'i "Gürcü Bundizmi"nden –yani resmen bağımsız bir Gürcü Sosyal Demokrat Partisini ve Gürcü devletini savunmaktan– ayrılmaya zorlayarak aşağılayan kişiydi.[326] Ancak daha sonra dünya savaşı, devrim ve imparatorluğun dağılması sonucunda Gürcü Menşevizmi Gürcü milliyetçiliğinin taşıyıcısı haline geldi.[327] Britanya tarafından resmen tanınma çabasının bir parçası olarak Lenin ve Chicherin 7 Mayıs 1920 tarihli antlaşmayla Gürcü Menşevik devletin bağımsızlığını onayladılar ve işlerine karışmamayı taahhüt ettiler.[328] Buna karşılık, Gürcü hükümeti –gizli bir ek madde ile– komünist partinin kendi topraklarında faaliyet göstermesine yasallık sağlamayı kabul etmişti. Böylelikle, aralarında Lavrenti Beria adında bir gencin de yer aldığı Bolşevik ajanlar Menşevik devleti yıkmak üzere işe koyuldular.[329] Bu sırada Moskova'daki Gürcüler Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'ı ele geçirmesi ile ilgili antlaşmanın son halinin imzalanmasını bekliyorlardı. Ermenistan sırasını savdıktan sonra, Bolşevik kuvvetler Menşevik Gürcistan'ı teslim alacaktı.

---

325 1918 yılında Jordania'nın, Kautsky'ye referansla açıkladığı gibi, "proletaryanın zafere ulaşması için atması gereken ilk adım sosyal reformlar değil demokratik kurumların oluşturulmaya başlaması ve parti programı minimumunun hayata geçirilmesidir, ancak ondan sonra sosyalist program bütününe kademeli olarak geçilebilir." Suny, *Georgian Nation*, s. 195.

326 Jordania, "Staline, L'Écho de la lutte"; Vakar, "Stalin"; Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia*, s. 249.

327 Menşevik cumhuriyetin algısı kuvvetli görgü tanıklarından birisi, "Özgür ve Bağımsız Sosyal Demokrat Gürcü Devleti," diyordu, "aklımda hep klasik bir emperyalist 'küçük devlet' örneği olarak kalacak. Hem dışarıdan toprak kapmak hem de içerideki bürokratik zorbalık bakımından, şovenizminin hiç sınırı yoktu." Bechhofer, *Denikin's Russia*, s. 14.

328 *Pravda*, 8 Mayıs 1920; *Mirnyi degovor mezhdu Gruziei i Rossiei*. Grigol Uratadze, David Sagirashvili (sürgüne gönderildiği Tsaritsyn'in, 1917 yılındaki eski Sovyet başkanı) ve Aristotle Mirsky-Kobakhidze Gürcistan'ın gizli müzakere heyetinde yer alıyordu. Gürcistan'a huzursuzluk çıkarmak üzere gönderilmiş olan Mirsky-Kobakhidze, barış misyonunu Metekhi'deki hapishane hücresinde kabul etmiş olabilir. Moskova'ya giderken heyetin yolu Orjonikidze tarafından kesildi, görüşmeleri kendisinin yürüteceğini ifade ediyordu. Mirsky-Kobakhidze bir biçimde Lenin'e ulaştı ve o da Orjonikidze'yi devreden çıkardı. Chicherin yardımcısı Lev Karakhan'a [Karakhanyan] imza attırdı; Gürcistan hükümeti adına imza atan Uratadze oldu. 10 Mayıs 1921'de Lenin Uratadze'yi ofisinde kabul etti. Uratadze ve Sagirashvili Stalin tarafından da kabul edildiler. Moskova'daki Gürcü topluluğu için bir ziyafet düzenlendi. De Lon, "Stalin and Social Democracy." Uratadze, kendi anlatımında Sagirashvili ya da Mirsky'den söz etmeyi uygun görmemişti: Uratadze, *Vospominaniia*. Daha sonra, 1921'de Çeka Sagirashvili'yi tutuklayarak (yeniden) Metekhi hapishanesine gönderdi; Kasım 1922'de kalabalık bir grupla birlikte Almanya'ya sürgün edildi.

329 Gizli ek madde konusunda bkz. *Rossiiskaia Sotisalisticheskaia Federativnaia Sovetskaia Respublika*, s. 16.

Lenin ve diğer Bolşevikler, Menşeviklere karşı hor görme ve korku karışımı bir tutum takınıyorlardı. Rus Menşeviklerinin 22-29 Aralık 1920'de toplanan 8. Sovyetler Kongresi'ne katılımlarının engellenmediği doğruydu (katıldıkları son kongreydi). Isıtılmayan ve loş Bolshoi Tiyatrosu'nda toplanan bu kongrede Lenin Rusya'yı heyecanlandıracak fantastik tasarısını açıklamıştı.[330] Ancak Troçki –Menşevik ve Sağ Sosyalist Devrimcileri, Ekim 1917 İkinci Sovyetler Kongresi'nde zaten tarihin çöplüğüne göndermişti– orada bulunan 2.537 delegeye, "iç savaşın sona ermesiyle Menşevikler ve SR özellikle tehlikeli hale geldiler ve onlara karşı istisnai bir acımasızlıkla mücadele etmek gerekiyor," dedi. Bu nokta Dzierzynski tarafından da tekrarlandı. Menşevik lider Fyodor Dan, Lenin'in konuşmasında antlaşma imzalanan ülkelerin uzun bir listesini çıkardığını ama birini unuttuğunu söyledi – bu ülke Gürcistan'dı.[331] Aslında Lenin, Gürcü milli duygularıyla ilgili, belli etmeden aşırı bir dikkat sarf ediyordu, bunun açık nedeni de Polonya'da yaşanan fiyaskonun öğreticiliğiydi. Lenin "Gürcistan'da kendi başına hareket etmemesi" konusunda Orjonikidze'ye açık bir talimat verdi.[332]

Troçki ve Stalin, tıpkı Bakü'nün devrimci bir sıçrama tahtası olarak kullanılması konusunda olduğu gibi, Gürcistan'ın askerî olarak ele geçirilmesi gerektiğinde de anlaşıyorlardı.[333] Stalin Polonya ile ilgili sıklıkla dillendirdiği tereddütleri Gürcistan için hiçbir şekilde göstermiyordu. Gürcü Menşeviklere karşı hıncının ötesinde, daha ileri bir politika için stratejik bir mantık ortaya koyuyordu. *Pravda*'ya verdiği demeçte (30 Kasım 1920), "Devrim için Kafkaslar'ın önemini belirleyen sadece ham madde, yakıt ve yiyecek kaynağı olması değil ama aynı zamanda Avrupa ve Asya arasındaki ve kısmen Rusya ve Türkiye arasındaki konumudur. Ayrıca çok önemli ekonomik ve stratejik yollar buradadır," diyordu.[334] Her şeyin ötesinde, Stalin'in iddiasına göre, Menşevik Gürcistan "dış müdahale ve işgale açık bir zemin" yaratıyordu – Sovyetler'in kalbine saldırmak için basılacak bir zemin; bu durum konuya belirgin bir aciliyet kazandırıyordu.[335]

---

330 *Gleb Maximilanovich Krzhinzanovskii*, s. 33-4.

331 David Dallin, "Between the World War and the NEP", Haimson, *The Mensheviks*, s. 191-239 (236'da). Menşevik olan Dallin kongreye katılmıştı.

332 Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 4 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 74, l. 3; d. 122, l. 2; d. 46, l.3; d. 55, l. 5).

333 Boersner, *The Bolsheviks*, s. 63.

334 *Sochineniia*, IV: 408. *Pravda*'da (4 Aralık) Stalin Taşnaklardan "İtilaf Devletleri'nin ajanları" diye söz ediyordu. *Sochineniia*, IV: 413-4.

335 *Sochineniia*, IV: 162, 237, 372. Daha fazla teşvik, Bolşevizm'in nefret hedefi ve Gürcü Menşevizminin kahramanı Karl Kautsky'den gelecekti. 1920 Eylül'ünden 1921 Ocak ayına kadar Bolşevik olmayan cumhuriyeti ziyaret eden Kautsky, bağımsız "Gürcistan'ın, dünyanın sadece en güzel değil ama aynı zamanda en zengin ülkelerinden biri olması için hiçbir eksiği yok," tespitini yapıyordu. Kautsky, *Georgia*, s. 14.

Birçok Bolşevik, Gürcü Menşevik hükümetin kendi gözden düşmüşlüğünün ve beceriksizliğinin ağırlığı altında çökeceğini tahmin ediyor ve bu yüzden bir halk ayaklanmasının beklenmesini öneriyordu. Yinede, Gürcistan'daki Komünistlerin sayısı 15 bindi ve bu kayda değer bir güç değildi. Menşevik sayısı en az 75 bindi ve daha fazla işçi desteğine sahiptiler.[336] Menşevik hükümetin sadakatsizliği ile ilgili suçlamalar –mesela Kuzey Kafkasya'daki Sovyet karşıtı isyanların desteklenmesi– duyulmaya başlayınca Moskova'daki askerî harekât karşıtı muhalefet yumuşadı. 14 Şubat 1921'de Lenin talimatını geri çekti ve nihayet Orjonikidze kontrolü ele geçirme iznini kopardı. Aslında, 11-12 Şubat'ta, Moskova'daki Stalin ve aynı zamanda Troçki ile gizlice anlaşan Orjonikidze, Ermenistan'da bulunan Kızıl Ordu birliklerini Gürcistan'a yollamıştı ve ihtilaflı, etnik olarak karışık Lori bölgesinde Ermeni ve Rus asiler ile bir "ayaklanma" sahneledi; bu, Kızıl Ordu'nun tümüyle işgaline bahane yaratacaktı.[337] 15 Şubat'ta Azerbaycan'dan Gürcistan'a kapsamlı bir Kızıl saldırı başlatıldı. 16 Şubat'ta Gürcü Bolşevik Pilipe Makharadze Gürcü Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti ve Sovyet Rusya'dan "yardım" istedi. 25 Şubat'ta Kızıl Ordu Tiflis'e girdi (bombalanmaması için şehir terk edilmişti).

Frunze'nin kendi memleketi Türkistan'a yaptığını Orjonikidze de memleketi Gürcistan'a yapmıştı. Moskova'ya çektiği telgrafta Orjonikidze "Çok Yaşa Sovyet Gürcistan!" diyordu. Stalin de İtilaf Devletleri'nin hizmetkârlarının yok edilmesi nedeniyle gururluydu. Fakat Lenin –1917'de devrimci hükümete Rusya'daki diğer sosyalistlerin girmesine izin verilmesi durumunda istifa edeceği tehdidini savurmuştu– şimdi, Orjonikidze'ye yenilgiye uğratılmış Gürcü Menşeviklerle *koalisyon* oluşturmaya çalışması için talimat veriyordu.[338] Anlaşılan, "küçük burjuva" Gürcistan'da Bolşevizm'in siyasi temelinin zayıf olduğu düşüncesi Lenin'i bu yola sevk etmişti. Ayrıca, Kızıl Ordu istilasının Sovyetler'in uluslararası itibarına gölge düşüreceği gerçeğine karşı da hassasiyet gösteriyordu: Gürcistan, Avrupa Sosyal Demokratları arasında

---

336 Jones, "Establishment of Soviet Power", s. 620-1.

337 Smith, "The Georgian Affair of 1922", s. 523 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 17, op. 3, d. 122, l. 2; op. 2, d. 46, l. 3; d. 55, l. 5; d. 56, l. 1); Makharadze, *Pobeda sotsialisticheskoi revoliutsii v Gruzii*, s. 420-3; Zhordania, *Moia zhizn'*, s. 109-12. Uzakta, Urallar'da bulunan Troçki bir araştırma istedi. 1921 yılı sonlarında Makharadze, Moskova'daki Gürcistan temsilcisi Tskhakaya'ya yakınıyordu: "Şu anda bile, Kafkas bürosunda, Trans-Kafkas cumhuriyetlerin resmi varlığını tanımayıp onları RSFSR'nin eyaletleri gibi gören yoldaşlar var." Smith, "The Georgian Affair of 1922", s. 524 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 157, op. 1/c, d. 14, l. 1-5).

338 *PSS*, XLII: 367. Lenin, 2 Mart'ta Orjonikidze'ye yazarak şunu istedi: "Gürcü aydınlar ve küçük tacirler için özel bir taviz politikası. ... Jordania ya da onun gibi Gürcü Menşeviklerle kabul edilebilir bir anlaşma zemini arayışı çok büyük önem arz ediyor. Gürcistan'ın hem iç hem de uluslararası meselelerinin Gürcü komünistlerin Rus modelini kullanmamalarını gerektirdiğini iyi anlamanızı bekliyorum. Her tür küçük burjuva unsura taviz vermeye dayalı özel taktikler geliştirme esneklik ve becerisini göstermeliler." Lenin, *Collected Works*, 32: 362.

ilgi odağı olan bir vaka olmuştu. Şaşkın Orjonikidze 3 Mart 1921'de Lenin'e bir telgraf çekti: "Gürcü aydınlarıyla temas ve antlaşma sağlanması için gereken her şey yapılıyor."[339] Ancak Orjonikidze bu denli temkinli bir politikanın kaybedeceği fikrindeydi.[340] Zaten Gürcü Menşevikler de Lenin'in koalisyon önerisini reddetti.

Gürcistan Polonya değildi, hele askerî anlamda hiç değildi ve Güney Kafkasya'nın üç küçük ve istikrarsız cumhuriyeti, üç küçük Baltık cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi, kanatları altında bağımsızlığa yürüyeceği Polonya eşdeğeri bir ülkeden yoksundu. Gürcü Menşevikler Londra ve Paris'e yöneldiler fakat İtilaf Devletleri yardıma gelmedi. Fransa, Beyazların bıraktığı ve İstanbul'da bir depoda duran paslı karabina ve makineli tüfekleri gönderme sözü verdi. Tiflis'in düştüğü gün Gürcü bakanlar hâlâ Paris'te askerî yardım için Fransa hükümet yetkililerine yalvarıyordu.[341] Britanya'nın gözü Hazar petrollerindeydi ve petrolü Almanlara kaptırmamak için kuvvet gönderdi ama uzayıp giden Kafkas işgalinin gider ve karmaşıklığıyla karşı karşıya kaldı. Tiflis'ten karısına yazan bir Britanya yetkilisi, "binlerce insanın havaya uçurmak istediği bir barut deposunun üzerinde oturuyorum," diyordu.[342] Dışişleri Bakanı Curzon, Rusya'nın ele geçirmesine engel olmak maksadıyla, hem Güney Kafkasya'da hem de İran'ın kuzeyinde Britanya'nın yüksek maliyetli askerî varlığını sürdürmesi için hükümetine çağrı yaparken Savaş Bakanı Winston Churchill –ki Curzon'dan daha az anti-Bolşevik değildi– daha fazla bölünecek Rusya'nın, gelecekte Almanya'nın tüm Doğu Avrupa'da ve belki de Doğu Akdeniz'de yayılması tehlikesini doğuracağını öne sürüyordu.[343]

Britanyalılar Bakü ve Tiflis'ten çekildiler ve batıya Batum limanına yöneldiler, sonra da Kafkasya'yı tamamen terk ettiler (7 Temmuz 1920). Gürcüler, tüm Batum'u Gürcü bayraklarıyla donatarak, Britanya'nın gidişini emperyalizme karşı kazanılmış bir zafer olarak kutladılar. Ancak Britanya'nın çekilmesi, Fransızların tereddüdü ile birlikte, Gürcülerin kaderini Moskova ve Ankara'nın belirlemesinin yolunu açtı.[344] Türkiye'de Mustafa Kemal, kardeş Azerbaycan Türklerine yardım açısından, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerin (Kars ve Ardahan) ilhakına öncelik verdi ayrıca Sovyet Rusya'yı Versa-

339 Ordzhonikidze, *Stat'i i rechi*, I: 172.

340 Orjonikidze'nin isteği, Kasım 1921 sonunda Tiflis'te Stalin'in söylediği gibi, "milliyetçilik kalıntılarını kızgın demirle dağlamaktı." Ordzhonikidze, *Stat'i i rechi*, I: 216.

341 King, *Ghost of Freedom*, s. 173; Avalon, *Nezavisimosti Gruzii*, s. 285.

342 King, *Ghost of Freedom*, s. 171.

343 Churchill'in 16 Ağustos 1919 tarihli uzun notasına bakılmalıdır. Kısaltılarak aktarıldığı kaynak, Churchill, *World Crisis*, s. 251-3.

344 Avalon, *Nezavisimosti Gruzii*, s. 288-9; Avalishvili, *Independence of Georgia*, s. 266-8. Gürcü edebiyatı ve tarihi araştırmacısı Oliver Wardrop Britanya temsilcisiydi.

illes'e karşı bir müttefik olarak görüyordu (Alman-Sovyet yakınlaşmasının başlamasına koşut olarak).[345] Kızıl Ordu Gürcistan'ı doğu ve kuzeyden işgal ederken Türkler güneyden ilerliyorlardı ve gözlerini, Kızıl Ordu kuvvetlerinden kaçan Gürcü liderlerin gittiği Batum limanına dikmişlerdi. 11 Mart 1921'de Fransız gemisi *Ernest Renan*, Gürcü altın stoklarını, kilise hazinelerini ve arşivlerini, daha sonra Fransa'ya nakledilmek üzere İstanbul'a taşıdı.[346] Beş gün sonra Türkiye Batum'u ilhak ettiğini açıkladı. Ancak Menşevik Gürcistan'ın 10 bin askeri, Batum'daki 2 bin askerin bulunduğu Türk garnizonunu silahsızlandırmayı başardı.[347] Kızıl Ordu, Menşevik işbirliği sayesinde, 22 Mart'ta Türkiye'den geri almak üzere Batum limanına girdi.[348] Üç gün sonra, Fransız ve İtalyan gemileri, Menşevik hükümeti, askerî komuta kadrosunu ve mültecileri aynı limandan İstanbul'a taşıdı ve oradan yollarına devam ettiler.[349]

Bu sırada Stalin kendisini zayıf düşüren bir hastalıkla mücadele ediyordu ve özel bir diyet yapıyordu. Nadya Alliluyeva 15 Mart 1921'de Kalinin'e yazdığı mektupta, "aylık yiyecek paketinde, 15 tavuk (sadece Stalin için), 7 kilo patates, bir tekerlek peynir var," diyor ve devam ediyordu, "ama daha önümüzde 15 gün var ve tavukların 10 tanesi tüketildi bile. Stalin diyetine bağlı olarak sadece tavuk yiyebiliyor." Aylık tavuk sayısının 20'ye ve patates miktarının 14 kiloya çıkarılmasını istiyordu.[350] 25 Mart'ta Stalin apandisit ameliyatı oldu.[351] Lenin asistanına talimat vererek Stalin'e "en iyisinden dört şişe Porto şarabı" gönderilmesini istedi. "Operasyondan önce Stalin'i güçlendir-

---

345 *Dokumenty vneshnei politiki*, II: 755; Garafov, "Russko-turetskoe sblizhenie", s. 247.

346 Gürcüler ülke dışında kültürel bir merkez oluşturmayı başaramadılar. Rayfield, *Literature of Georgia*, s. 234.

347 Büyük Savaş sırasında çarlık ordusunda 150 binden fazla Gürcü asker savaşmıştı fakat savaş meydanlarında ölümler, tutsaklıklar ve firarlar sonucunda General Kvinitadze sadece 10 bin askeri bir araya getirebilmişti. General Giorgi Kvinitadze [Chikovani] (1874-1970) Dağıstan doğumluydu ve önce St. Constantine Piyade Okulu'ndan sonra da Genelkurmay Akademisi'nden mezun olmuştu. Gürcüce konuşmuyordu. Jordania ile anlaşamıyordu ama yine de Jordania onu başkomutan olmaya davet etmişti. Sosyalizm ve enternasyonalizmin söylemsel olarak yaygınlaşığı ve gerçek bir ordu yerine "halk milislerine" eğilim gösterilen bir ortamda Gürcü Menşevikler tarafından yetkilerini kötüye kullanması nedeniyle uzaklaştırıldı. Onun gitmesine izin verdiler ve kriz zamanında tekrar geri çağırdılar. 1922 yılında Paris'te anılarını yazdı; Jordania ile aynı mezarlığa gömüldü. Kvinitadze, *Moi Vospominaniia*.

348 17-18 Mart'ta Jordania Batum'un hemen dışına yerleşen Bolşeviklerle müzakere için temsilcilerini gönderdi (Stalin'in kayınbiraderi Aleksandr Svanidze, Avel Yenuukidze ve Mamiya Orakhelashvili); Menşevikler Kızıl Ordu'nun Batum limanı üzerinden girmesine izin verdi, böylelikle Türklerin işgalinin önüne geçilecekti ayrıca Dmitry Zhloba'nın süvarilerine yük vagonları tahsis edilecekti. Bolşevikler af ve Sovyet hükümetinde makam vaadinde bulunsa da Menşevikler bu teklifi inandırıcı bulmadı.

349 Jordania Güney Fransa'ya yerleşti; sonunda Pilsudski'nin himayesine sığınacaktı.

350 Kuleshov, "Lukollov mir", s. 72-3 (RGASPI, f. 78, op. 1, d. 46, l. 1, 3).

351 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 675, l. 1-23.

mek gerek," diyordu.[352] Ancak Stalin'in başka sıkıntıları da vardı; belki tifüs bağlantılıydı, belki de devrimden önce kaptığı kronik, aktif olmayan veremle ilgiliydi (Sibirya sürgününde Stalin'in aynı odada kaldığı Sverdlov veremliydi; penisilinin olmadığı çağda tedavisi yoktu). 1921 yılı Nisan'ında politbüro Stalin'i bir kaplıca merkezine gönderdi ve Mayıs ayından Ağustos'a kadar Stalin Kuzey Kafkasya, Nalchik'te kaldı.[353] Lenin, Stalin'in sağlığını ve doktorların kanaatini sormak üzere Orjonikidze'ye birkaç kez telgraf çekti.

Stalin'in sağlık tatili, Güney Kafkasya dağlarında devam eden siyasal çalkantılarla aynı döneme rastladı. 10 Nisan 1921'de, Rustaveli Bulvarı üzerinde bulunan Tiflis Opera Salonu'nda 3 bin işçinin temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda, Bolşevik Devrimci Komitesi'ni Gürcistan'ın kendi kaderini tayin ve bağımsızlık hakkını savunmaya çağıran, rejimi yıkma hedefi olmayan tüm sosyalist örgütlerin ve hatta ayrı bir Gürcü Kızıl Ordu kurulmasının yasal hale getirilmesini talep eden bir kararname onaylandı. Böylesi hassasiyetler derinleşiyordu. Orjonikidze kendi vatandaşlarının yeni Bolşevik efendileri karşısında boyun eğmelerini sağlayacak bir katkı yapmak konusunda umudunu yitirdi ve dağdan inerek Tiflis'e gelmesi için Stalin'i çağırdı. Stalin kabul etti ve 2-3 Temmuz 1921 tarihli ve Orjonikidze'nin siyasal duruma ilişkin bir rapor sunduğu Kafkas bürosu genel kuruluna katıldı.[354] 5 Temmuz'da Tiflis Opera Salonu'nda yapılan diğer bir kitlesel işçi toplantısında Stalin konuşmasına "Devrim adına işçileri selamlayarak ve onların öncü rolünü vurgulayarak" başladı ama salon onu "Hain" ve "Katil" bağırışlarıyla protesto ederek karşıladı. Ana konuşmacı olan saygın Gürcü Marksist Isidor Ramishvili Stalin'i ve Bolşevikleri zorla işgal nedeniyle suçladı, coşkuyla alkışlandı. Tiflis işçi liderlerinden Aleksandr Dgebuadze, Stalin'e hitaben şöyle dedi: "sizi buraya kim çağırdı? Antlaşmamıza ne oldu? Kremlin'in emirleriyle burada kan döküldü ve siz hâlâ dostluktan söz ediyorsunuz! Soso, bizi güldürüyorsunuz!"[355] Dinleyiciler Gürcü özgürlük şarkıları söylemeye başladılar.[356]

O gece, kendi Gürcü mahallesinde küçük düşürülmesinin ardından Stalin aralarında Ramishvili ve Dgebuadze'nin de bulunduğu yüzden fazla ye-

---

352 RGASPI, f. 2, op. 1, d. 24278, l. 1-2.

353 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, VI: 390, IX: 348, 618, X: 348, 566, 588, 639, XI: 47, 113, 128; Meijer, Trotsky Papers, II: 26-9, 66-7; McNeal, *Stalin*, s. 50. Troçki'ye de aynı dönemde sekiz hafta izin verilmişti: RGASPI, f. 17, op.112, d. 149, l. 93.

354 *TsK RKP (b) – VKP (b) natsional'nyi vopros*, s. 47-9 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3530, l. 1-2; *Kommunist* [Bakü], 31 Temmuz 1921). Kafkas bürosunun beş üyesinden biri olan Amayak Nazaretyan, 1922 yılında Stalin'in Moskova'da baş asistanı oldu.

355 De Lon, "Stalin and Social Democracy", s. 125.

356 Troçki, *Stalin*, s. 359-60; Lang, *Modern History*, s. 238-9 (atıf yok, Menşevik göçmen ifadelerine dayandığı açık); Payne, *The Rise and Fall of Stalin*, s. 275-6 (Lang'ın açıklamasını tekrar ediyor).

rel Sosyal Demokrat Menşevik'in Çeka tarafından tutuklanmasını sağlayarak çarlık döneminden kalma Metekhi Hapishanesi'ni ve yeni nezarethaneyi doldurdu. (Artık bir Gürcü Menşevik olan çocukluk arkadaşı Soso Iremashvili'nin de tutuklandığını öğrenen Stalin onun bırakılmasını sağladı ve görüşmek için çağırdı fakat Iremashvili bu daveti reddetti –Stalin'i ihanetle suçlayarak– ve daha sonra da Gori günlerinin genç Stalin'ine dair samimi hatıralarıyla buradan göç etti.)[357]

6 Temmuz'da Stalin yerel Bolşevik parti merkezine giderek Gürcü liderleri (Pilipe Makharadze, Mamiya Orakhelashvili, Budu Mdivani) payladı ve Tiflis Komünist Partisi'nin genel toplantısında konuştu. Stalin'in, "Güney Kafkas milletlerinin işçi ve emekçileri arasında sadece kardeşçe dayanışmanın görüldüğü 1905-17 yılları arasını hatırlıyorum, kardeşlik bağlarının Ermeni, Gürcü, Azeri ve Rus işçilerini tek bir aile haline getirdiğini," dediği kayda geçmişti. "Şimdi, Tiflis'e bu gelişimde, Güney Kafkas işçileri arasında eski dayanışmanın yokluğu ile sarsıldım. İşçiler ve köylüler arasında milliyetçilik yayılmış ve başka milletlere mensup yoldaşları karşısında güçlü bir güvensizlik duygusu hâkim." Gürcü Menşevik, Azeri Musavat ve Ermeni Taşnak hükümetlerinin üç yıllık yönetimleri ile ortaya çıkan bu, "saldırgan milliyetçilik ruhunu" suçladıktan sonra Stalin'in Gürcü Bolşeviklere yaptığı çağrı "milliyetçilikle amansız mücadele ve eski uluslararası kardeşlik bağlarının yeniden tesis edilmesi" idi. Stalin, üç milliyetçiliği de kapsayacak Güney Kafkas Federasyonu düşüncesini de açtı ve bu şiddetli tepkilerle karşılandı.[358] Gürcü Bolşevikler, görevden alınan Menşeviklerden daha az milliyetçi değillerdi. Aslında, Polonya, Finlandiya ve Baltık ülkelerinin dışarıda kalmasından sonra Ukrayna ve Gürcü milliyetçilikleri yumuşatılması en zor olanlardı. 1921 sonrasında Stalin'in memleketi Gürcistan'ı siyasi ve manevi fethi, dramatik biçimde kendi kişisel diktatörlüğünü de şekillendirecekti.

İlk Sovyet uydusu

Biyografi yazarları zamanda geriye doğru bakarak, Stalin'in erken dönemlerinde bir psikopat ve katil görürler, aslında betimledikleri ise, Stalin'in çağdaşı Baron Roman von Ungern-Sternberg'dir.[359] Vahşi, çılgın baron 1880 yılında, Alman aristokrat bir anne ve Baltık Alman eski soylu bir aileye mensup babadan Avusturya'da doğmuştu. Ancak çocuk, savaş seferlerine katılan ataları gibi, imparatorluk Rusya'sının Baltık kıyılarında büyüdü. Doğu

---

357 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie*, s. 57-62.

358 *Pravda Gruzii*, Temmuz 1921, s. 13; Stalin, "ob ocherednykh zadachakh kommunizma v Gruzii i Zakavka'e", *Sochineniia*, V: 88-100 (95'te).

359 Belov, *Baron Ungern fon Shternberg*; Palmer, *Bloody White Baron*.

Baykal ve Amur bölgelerindeki çoklu etnik unsurlar barındıran Kazak oluşumları da dahil, imparatorluk Rus ordusuna hizmet etti ve Büyük Savaş'taki kahramanlığından dolayı bolca nişan aldı. Kararlı bir kişiliği vardı. Cesareti ve zalimliğiyle, bir bakıma Töton Şövalyeleri'ni örnek alıyordu ama aynı zamanda, bir gün Çin imparatoru olacağını ve Avrasya boyunca Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nu yeniden kuracağını arkadaşlarına böbürlenerek anlattığı da söyleniyordu. Baron on dokuz yaşında bir Mançuryalı prenses ile evlendi ve bu da ona ikinci bir kimlik olarak Mançuryalılığı kazandırdı. Sadık bir monarşistti ve Bolşevizm'in kutsal olana yönelik saygısızlıklarından nefret ediyordu. İç savaş sırasında Kızıllara karşı savaşmak üzere, Doğu Sibirya Kazakları, Tatarlar, Moğollar, Tibetliler ve diğer farklı kökenlerden kişileri barındıran ve Vahşi Tümen adıyla bilinen birliği topladı. Ancak Kolchak'ın yenilgiye uğramasının ardından Mançurya'ya sığındı. Baron Ekim 1920'de 800 kişilik küçük Vahşi Tümen'i ile Mançurya'dan birkaç bin mil yürüyerek Dış Moğolistan'a girdi. Dış Moğolistan 1911 yılına kadar Çin eyaletiydi ve Çing Hanedanı'nın düşmesinden sonra fiilen bağımsızlığını kazanmıştı. Ancak 1919 yılında, terör estirecek olan Çin askerlerince yeniden işgal edilmişti. Çinliler, Lamaist Budist sıralamada Dalai Lama (Lhasa'da) ve Panchen Lama'dan sonra üçüncü Yaşayan Buda ve Moğolistan'ın dünyevi hükümdarı olan Bogd Gegen'i, Baron'un yeniden kurmak istediği Moğolistan'ın dünyevi liderliğinden azletti. Ancak 1920 yılının Ekim ayı sonunda ve Kasım ayı başında, Ungern-Sternberg Çinlilerin elindeki, 12 bin askerin bulunduğu bir garnizon ile korunan Moğol Başkenti Urga'yı alamadı. Kendi birliklerinden kaçan askerleri öldürdükten sonra Moğolistan'ın doğusuna çekildi, Buda topraklarını kurtarmak için daha fazla Moğol ve Tibetli asker topladı, Çin'den gelen kervanları yağmaladı, esrar bağımlılığını yatıştırdı, cesaret ve kasaplık namını daha da parlattı. Yere yıkılana kadar kırbaçladığı insanlar hastaneye götürülüp iyileştiriliyorlardı ki yeniden kırbaçlanabilsinler. Baron bazen kurbanların saçlarını tutuşturmaya kafayı takıyordu; başka bir dönemde ise burun deliklerinden içeri su ya da makatlarından neft yağı dökmeye.[360]

1921 Şubat ayı başında Ungern-Sternberg 7 bin Çinli askere karşı 1.500 adamıyla Urga'ya yeniden saldırdı ve bu kez, hayırlı yeni ay yılında (4 Şubat) zafere ulaştı.[361] Çoğu süvari kılıç yarasıyla ölmüş yaklaşık 2.500 cesedin ortadan kaldırılması birkaç günlerini aldı. Ardından yağma başladı. Çok uzaklardan gelen Çin takviye birliklerinin yolu kesilerek bolca silah, erzak ve gü-

---

360 Alioshin, *Asian Odyssey*, s. 167, 183-7. Baron'u duygusal bir dille içeriden anlatan Omsk Üniversitesi'nden Polonyalı bir profesörün hikâyesi bestseller oldu. Ossendowsky, *Beasts, Men and Gods*.

361 Tornovskii, "Sobytiiia v Mongoli. Khalkhe", s. 168-328 (208-13'te); Alioshin, *Asian Odyssey*, s. 231.

müş ele geçirildi.[362] 21 Şubat'ta –geleceğin şahı Rıza Pehlevi'nin Tahran'da sağ-kanat bir darbe gerçekleştirdiği gün; Orjonikidze'nin Tiflis'i Menşeviklerden almasından dört gün, Kronstadt ayaklanmasının başlamasından yedi gün önce– Ungern-Sternberg Moğol başkentinde Bogd Gegen yönetimini yeniden tesis etti.[363] Moğol ve Tibetlilerin yaltaklanmalarının tadını çıkaran baron, Bolşevik komiserlere, Yahudilere ve her tür fiziksel özürlülere karşı saldırıya girişti. 846 hedeflik bir liste hazırlanmıştı ve bunların 38'i Yahudi'ydi, derhal infaz edildiler.[364]

Rus tüccarların ve gezginlerin, Çin'e bir geçit işlevi gören Dış Moğolistan'a girişleri oldukça eskiydi. Bolşevik rejim şimdi de Altay kökenli ve Komintern'in Moğolistan-Tibet departmanı başkanı Sergei Borisov'u, küçük bir "danışman" grubu ile birlikte Urga'ya gönderiyordu.[365] Budistlerin bir zamanlar din değiştirmesi için uğraştığı Şamanist bir halka mensup olan Borisov (kendisi Rus Ortodoks okuluna gitmişti), Doğu Sibirya'daki Buryatia Sovyetleri ile zaten temasa geçmiş olan Moğol milliyetçileri ile bir ittifak kurmak istiyordu. Moğol milliyetçileri iki gruptan oluşuyordu. Birincisi, Doğu Urga grubunun lideri alt düzey bir gümrük memuru olan ve yoksul bir kadından gayrimeşru doğan Danzan'dı (doğum 1885) ve ayrıca daha on dokuz yaşındayken Bogd Gegen'in ordusunda makineli tüfek alay komutanlığına yükselen Sükhbaatar da (doğum 1893) bu gruptaydı. Consular Hill [Konsolosluk Tepesi] (Urga'nın Ruslar tarafından daha önce işgal edilen bölgesine ithafen) adıyla bilinen diğer grup daha radikaldi ve liderleri bir Rus okulunda Moğolca öğretmeni olan Bodoo'ydu (doğum 1895), yoksullaşarak manastıra sığınan bir kadından gayrimeşru doğan ve eski bir lama olan Choybalsan da (doğum 1895) bu gruptaydı; Doğu Sibirya başkenti Irkutsk'a eğitimine devam etmek için gitmeden önce alelade işlerde çalıştığı sırada Rus tercüme okulu direktörü ile tanışmıştı.[366] 25 Haziran 1920'de iki Moğol grubu, Danzan'ın çadırında, güçlerini birleştirerek Moğol Halk Partisi'ni kurmaya karar verdiler. Amaçları şuydu: "Dinimize ve ırkımıza düşman yabancı kuvvetleri yok etmek; kaybolan hakları yeniden tesis ederek devlet ve dini gerçekten canlandırmak; ... tümüyle yoksul alt tabakanın çıkarlarına odaklanmak; ezmeden ve ezilmeden yaşamak."[367] Moskova'ya temsilci göndererek yardım

362 Kuz'min, *Istoriia barona Ungerna*, s. 184-5.

363 Iuzefovich, *Samoderzhets pustyni*, s. 3, 133-7.

364 Kuz'min, *Istoriia barona Ungerna*, s. 410-13; Alioshin, *Asian Odyssey*, s. 229.

365 Doğu halklarının sadece Müslümanlardan değil ama aynı zamanda Budistlerden oluştuğu konusunda ısrar eden İngiliz düşmanı Chicherin öncü bir rol oynadı. Britanya Hindistan'ının yanıbaşındaki Moğolistan ve Tibet potansiyel belaydı. Amur Sanai, "Kloiuchki k vostokou", *Zhizn' natsional'nostei*, 26 Mayıs 1919.

366 Onların Sovyet tarafından bir anlatımları için bkz. Genkin, *Severnaia Aziia*, 1928, no. 2: 79-81.

367 Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 202; Roshchin, *Politicheshaia istoriia Mongolii*, s. 35-6.

istemek için Borisov ile anlaştılar.[368] Kasım 1920'de yedi kişilik Moğol temsilci heyeti Sovyet başkentine vararak Lenin ve Stalin'le görüştü.[369]

Bu sırada Bogd Gegen yeniden kağan olmuştu ve Urga, Ungern-Sternberg'in işgali altındaydı. 1-3 Mart 1921 tarihleri arasında, sınırın Sovyet tarafında bulunan Troitskosavsk'ta (Kiakhta) toplanan Moğol Halk Partisi kongresi son gününde yirmi altı katılımcı sayısına ulaştı.[370] Ungern-Sternberg'i yerinden etmek için bir Geçici Devrimci Komite ile 400 atlının yer aldığı ve Güneydoğu Sibirya'da toplanan bir Devrimci Halk Ordusu kurdular; daha sonra, 18 Mart'ta –Sovyetler'in Polonya ile barış antlaşmasını imzaladığı gün– Sovyet-Moğol sınırını geçerken Kızıl Ordu birlikleri de onları takip ediyordu.[371]

Komintern'in jargonuyla söyleyecek olursak, Moğolistan'da "devrimci durum" yoktu fakat Ungern-Sternberg'in işgali hızır gibi yetişmiş ve Bolşevik işgal ve devrimci darbeye bahane yaratmıştı. 1921 baharında, Moğol karşıdevrim merkezine, varlığını Moğol çobanların hayvanlarına sınırsızca el koyarak sürdüren Ungern-Sternberg'in ordusuna yönelik Moğol-Sovyet saldırısı yoluna giriyordu. Ungern-Sternberg 21 Mayıs'ta, "Rus topraklarının meşru efendisi, tüm Rusya'nın imparatoru Mihail Alexandrovich" adına yayınladığı bildiride Sibirya'daki Rusları Bolşevizme karşı ayağa kalkmaya çağırırken, "komiserleri, komünistleri ve Yahudileri yok edeceğine" yemin ediyordu.[372] (II. Nikolay'ın kardeşi Grandük Mihail'in 1918 yılında Perm'de infaz edilmiş olmasının bir önemi yoktu.) 16 Haziran'da politbüro gecikmeli olarak "devrimci saldırıyı" onayladı. Düzmece bir resmi Sovyet askerî yardım "talebi" hazırlandı. Sükhbaatar ve Kızıl Ordu kuvvetleri 5-6 Temmuz 1921'de Urga'yı aldılar.[373]

Stalin Moskova'dan uzakta tatildeydi ve Gürcü başkenti Tiflis'te bir Bolşevik emperyalist olarak tepki görüyordu. Gürcistan ve Moğolistan'daki gelişmelerle eş zamanlı olarak Üçüncü Komintern Kongresi Moskova'da toplandı ve ana gündem maddelerinden birisi milli kurtuluştu. Lenin, elliden fazla ülkeden gelmiş 605 delegeye 5 Temmuz'da, "Sömürgelerdeki hareketlerin önemini vurgulamak istiyorum," diyordu. "Yaklaşmakta olan dünya devri-

368 Murphy, *Soviet Mongolia*, s. 13-4.

369 Rupen, *Mongols of the Twentieth Century*, I: 139; Sumiatskii, "Na zare osvobozhdeniii Mongoli," *Pravda*, 26 Temmuz 1920, Eudin ve North, *Soviet Russia and the East*, s. 203-4.

370 Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 216; Rupen, *Mongols of the Twentieth Century*, I: 141, 155. Geriye dönük olarak bakıldığında, bu konferans 1. Parti Kongresi idi.

371 I. I. Lomakina, "Kommentarii", Pershin, *Baron Ungern*, s. 189-259 (176-7'de).

372 Lepeshinskii, *Revoliutsiia na Da'lnem vostoke*, s. 429-32; Kuz'min, *Istoriia barona Ungerna*, s. 238.

373 Varşova doğumlu Kızıl Ordu komutanı Konstanty Rokossowsky (doğum 1896) kendi güçlü süvari birliğini Sükhbaatar'ın önderlik ettiği Moğol güçleriyle birleştirdi ancak Rokossowsky yaralandı ve alanı terk etti. Roshchin, *Politicheskaia istoriiia Mongolii*, s. 20-1; Kuz'min, *Istoriia barona Ungerna*, s. 244-5, 263.

minin nihai savaşlarında, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu teşkil eden hareketlerin önce milli kurtuluşa yönlendirilecekleri ve daha sonra da kapitalizm ve emperyalizme karşı savaşacakları aşikârdır, belki de umduğumuzdan daha büyük bir rol oynayacaklardır." Geri kalmış ülkeler birdenbire devrimci öncülere dönüşececektir (böyle olacağı "fiilen kanıtlanmıştır"). Nasıl Sovyet Rusya "kendi özgürlük mücadelelerinde Doğu halklarına güçlü bir siper" olmuş ise, "şimdi de Doğu ülkeleri dünya emperyalizmine karşı ortak mücadelemizde bizim müttefikimizdir."[374] 11 Temmuz'da Moğolistan'ın bağımsızlığı yeniden ilan edildi. Bu arada Ungern-Sternberg'in kuvvetleri, Sibirya yolunda çok sayıda Çinliyi kolaylıkla esir alırken ya da defederken, Sibirya'da gerçekleşeceğini varsaydığı anti-Sovyet ayaklanmanın ateşini tutuşturamıyor ve kaçmak zorunda kalıyordu; bir komintern raporu onun adamlarını, "vurguncu, morfin bağımlısı esrarkeşler... ve diğer karşı-devrim unsurlarının kalıntıları" diye tanımlıyordu.[375] Baron, son yürüyüşüne tanıklık etmiş birinin ifadesine göre, "başı göğsüne düşmüş bir vaziyette, askerlerinin önünde sessizce at sürüyordu. Şapkasını ve çoğu giysisini yitirmişti. Çıplak göğsünde, birçok Moğol tılsım ve nazarlığının asılı olduğu sarı bir kordon asılıydı. Tarih öncesi bir maymun-adamın reenkarnasyonu gibiydi."[376]

Ungern-Sternberg bir suikastten kurtuldu (çadırı bombalanmıştı) ama 22 Ağustos 1921'de yakalanarak Kızıl Ordu'ya teslim edildiğinde kimliğini ifşa etti.[377] Moğol rehberi tabii ki 1.800 kilo altın, gümüş ve kıymetli taşlarla sıvışıp bir nehir yatağına saklandı. Baron'a, Batı Sibirya başkenti Novonikolaevsky'e kadar bir konvoy eşlik etti ve yapılan soruşturma sonucunda "psikolojik anlamda kesinlikle sağlıklı olmadığı" tespit edildi.[378]

Lenin, Hughes cihazı ile Moskova'da bir açık duruşma yapılması talimatını verdi fakat Sibirya Lenin'i olarak tanınan Ivan Smirnov yerel yargılamanın daha etkili olacağı konusunda ısrar etti.[379] 15 Eylül 1921'de, Novoniko-

---

374 *Pravda*, 9 Temmuz 1921; Eudin ve North, *Soviet Russia and the East*, s. 196-7. 3. Kongre Moskova'da 22 Haziran-12 Temmuz 1921 tarihleri arasında toplandı. Komintern yürütme komitesine seçilen beş Sovyet arasında Stalin yer almıyordu (Zinoviev, Bukharin, Radek, Lenin ve Troçki). Kongre sırasında güneyde sağlığına kavuşmaya çalışıyordu.

375 Morozova, *Comintern and Revolution in Mongolia*, s. 16 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 154, d. 20, l. 1-7).

376 Alioshin, *Asian Odyssey*, s. 266.

377 Kuz'min, *Istoriia barona Ungerna*, s. 287-8.

378 Palmer, *Bloody White Baron*, s. 228 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. 9427, op. 1, d. 392, l. 36). Aynı zamanda bkz. Kuz'min, *Baron Ungern v dokumentakh i memuarakh*, s. 199-242 (RGVA, f. 16, op. 3, d. 222, l. 123-4ob., 125, 1-19; f. 16, op. 1, d. 37, l. 128, 337, 333, 329; GARF, f. 9427, op. 1, d. 392, l. 7-13, 47-60, 35-46); *Sovetskaia Sibir'*, 13 Eylül 1921 (Ivan Pavlunovsky, Sibirya Çeka).

379 Kuz'min, *Baron Ungern v dokumentakh i memuarakh*, s. 198-9 (RGASPI, f. 17, op.3, d. 195, l. 1; op. 163, d. 180, l. 3-3ob.). Hiçbir şeyin yanlış gitmemesini garanti altına almak için Moskova, Emilyan Yaroslavsky adıyla bilinen Minei Gubelman'ı savcı olarak gönderdi; Yaroslavsky bir

laevsk ana parkında, Ob Nehri kıyısındaki ahşap yaz tiyatrosunda birkaç bin kişinin izlediği bir duruşma düzenlendi. Baron sarı Moğol kaftanıyla geldi, göğsüne imparatorluk Rusya'sının St. George Haçı iliştirilmişti. Yaklaşık altı saatin sonunda, bir Merkez Asya devleti kurmak için Japonların yararına çalışmak, Romanovları geri getirmek, işkence, anti-Semitizm ve uyguladığı zulümden suçlu bulunduğu ilan edildi. Sadece Japonlarla bağlantısını reddetti.[380] Aynı akşam ya da gece yarısı sonrası yerel Çeka tarafından infaz edildi.[381] Çılgınlığının semeresini başkaları görecekti. Baron, Moğollar adına, sadece Çin askerlerini Moğolistan'dan kovmakla kalmamış ama aynı zamanda yağmacılığı ve acımasızlığı, Çinli köylü yerleşimcilerin de gitmesine neden olmuştu; 1911'de yaklaşık 100 bin olan sayıları 1921'de 8 bine düştü.[382] 14 Eylül 1921'de Moğol hükümeti Çin hükümranlığını kabul etmediğine dair bir bildiri yayınladı.[383] Rusya adına Chicherin de iki yönlü bir bildiri yayınladı ve Çin'in hükümranlık iddiasını açıkça reddetmedi ama diğer yandan Moğolistan'ın bağımsızlığını tanıdı.[384]

Von Ungern-Sternberg'in hem Moğol bağımsızlığına ve hem de ilk Sovyet uydu devletinin yaratılmasına –İkinci Dünya Savaşı sonrasının Doğu Avrupa'sından yıllar önce– katkısı tarihe geçecek cinstendi zira Kızıl Ordu kalıcıydı.[385] Danzan liderliğinde, aralarında yirmi altı yaşındaki Sükhbaatar'ın da bulunduğu bir Moğol heyeti Eylül 1921'de Moskova'ya giderek Sovyet dışişleri komiserliğini şaşırttı (bu ziyaret tam da Çin ile diplomatik ilişki kurma çabasının ortasına rastladı). Moğollar finans, altyapı ve silah yardımı arayışındaydı ve Sovyet Rusya'yla toprak anlaşmazlıkları ile imparatorluk Rusya'sının duraklamada olan ekonomik imtiyazlarını görüşmek istiyorlardı.[386-387] 26 Ekim

---

Yahudi'ydi ama azgın anti-Semit baronu kimin mahkûm edeceğine karar verilirken bu durum pek etkili olmamış gibiydi. Zaten Yaroslavsky Doğu Sibirya'daydı (bir sürgünün çocuğu) ve yakın zamanda Merkez Komite sekreterliğine getirilmişti.

380 *Sovetskaia Sibir'*, 16, 17, 18 ve 20 Eylül 1921; *Da'lnevostochnaia pravda*, 25 Eylül 1921; Kuz'min, *Baron Ungern v dokumentakh i memuarakh*, s. 242-63; Kuz'min, *Istoriia barona Ungerna*, s. 294-304.

381 Kuz'min, *Baron Ungern v dokumentakh i memuarakh*, s. 263 (RGVA, f. 16, op. 1, d. 37, l. 330).

382 Misshima ve Tomio, *Japenese View of Outer Mongolia*, s. 27.

383 Nyamaa, *Compilation of Some Documents*, s. 7-8.

384 Slavinskii, *Sovetskii Soiuz i Kitai*, s. 51-3 (AVP RF, f. 08, op. 5, psap. 3, d. 17, l. 1-2; d. 18, l. 4-5); Tsziun, "Sovetskaia Rossiia i Kitai", s. 54-5.

385 Roshchin, *Politicheskaia istoriia Mongolii*, s. 37 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 152, d. 9, l. 12-4: Boris Shumyatsky'den Cicherin'e, 12 Ağustos 1921); Kuz'min, *Baron Ungern v dokumentakh i memuarakh*, s. 264 (RGASPI, f. 5, op. 1, d. 145, l. 38: Joffe mektubu); Kuz'min, *Istoriia barona Ungerna*, s. 199; aynı zamanda bkz. Murphy, *Soviet Mongolia*; Hammond, "Communist Takeover of Outer Mongolia."

386 RGASPI, f. 495, op. 152, d. 11, l. 19-23.

387 Chicherin bir toplantı yapılmasını uygun görüyordu ve Lenin'e şöyle yazdı: Moğolistan "devrimci hükümeti elimizdeki maça ası. Kurulması Japonya'nın Pasifik'ten Hazar Denizi'ne kadar

1921'den başlayarak beş oturum yapıldı. Buryatia'dan Komintern yetkilisi Boris Shumyatsky 2 Kasım'da Lenin'e, sosyalist devrim bir yana burjuva devrimi bile görsek şanslı sayılırız diyecekti, zira Moğolistan Sovyet Rusya'dan iki yüzyıl gerideydi: Erkek nüfusun neredeyse yarısı manastırlarda rahipti ve tek otorite figürü Yaşayan Buda Bogd Gegen idi. Shumyatsky şunu da ekliyordu: "Yeni savaş bakanı Sükhbaatar alt tabakadan ve Moğolistan ile yeni gelişen ilişkilerin bir ürünü. Genç ama alışılmadık derecede cesur. Moğol Halk Partisi'nin en etkin mensuplarından ve en iyi hatibi... Tümüyle Sovyet Rusya'ya odaklanmış. Biraz Rusça da konuşuyor."[388] 5 Kasım'da, çarlık Rusya'sının gizli antlaşmalarını tanımadığını ilan eden Sovyet hükümeti Dış Moğolistan ile kendi eşitsiz antlaşmasını imzaladı.[389] Kızıl Ordu askerlerinin kalması "istendi" ve iki hükümet –Çin'i daha fazla düşman etmemek için iki devlet denmiyordu– birbirlerini tanıdı. Shumyatsky bir dokümanter hazırladı (Stalin döneminde film endüstrisinin başına geçecekti). Bogd Gegen'in pozisyonunu korumasıyla Moğolistan bir anayasal monarşi olmuştu ama aynı zamanda "yeni tür bir halk demokrasisi" idi.[390]

Tarihte başka hiçbir iç savaş böylesine devasa bir alanda gerçekleşmemişti. Büyük Savaş ile kıyaslandığında, Rusya iç savaşının askerî muharebelerinin ya da fetih savaşlarının hiçbirisi önemli bir ölçekte değildi fakat yine de 1918-1923 yılları arasında 8-10 milyon arası insan öldü. Bunların belki onda dokuzu sivildi. Tifüs, tifo, kolera, grip ve açlık düşman ateşinden daha fazla can aldı. Muharebe meydanında yaralanan sayısız asker, sahra hastanesi, doktor, ilaç, ulaşım imkânı ve hastane yokluğundan hayatını kaybetti. Buna ek olarak 200 bin insan Kızıl Teröre ve en az 50 bin insan Beyaz Teröre kurban gitti. Refahın yok oluşu da korkunç bir boyuttaydı. 1921 yılında ekonomik çıktı 1914 öncesinin altıda biri seviyesine ulaşmadı; 1921 tahıl hasadı 1913 seviyesinin yarısı kadardı.[391] Rusya dünya tahıl ihracatçısı pozisyonundan (1913) kanni-

---

uzanacak bir anti-devrimci cephe oluşturma planını bozuyor. Dost bir Moğolistan ile sınırımız tümüyle güvenli hale geliyor." Luzyanin, "Mongolia", s. 76.

388 Roshchin, *Poliyticheskaia istoriia Mongolii*, s. 70. (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 495, op. 152, d. 9, ı. 65); Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 222 (atıfta bulunduğu kaynak dış ilişkiler merkez arşivi, F-117, H/N-01); Morozova, *Comintern and Revolution in Mongolia*, s. 43 (RGASPI, f. 495, op. 152, d. 9, l. 63-4).

389 Ancak Ocak 1922 başlarında, iki ay sonra, Sovyet-Moğol antlaşmasının içeriğine dair söylentiler Pekin hükümeti tarafından da duyulmaya başladı. Elleman, "Secret Sino-Soviet Negotiations."

390 Bolşevikler, Moğolistan'da çok az sınıf ayrımı ya da üst-sınıfta el konulacak kadar zenginlik olduğunun farkındaydı (Dış Moğolistan'a Sovyet keşif heyetinin bir parçası olarak katılan araştırmacı Ivan Maisky'nin rapor ettiği üzere). Maiskii, *Sovremennaia Mongoliia*, s. 127.

391 Malle, *Economic Organization of War Communism*, s. 506 11.

balizme varmıştı (1923).[392] Ayrıca, kitleler halinde göç eden doktorların, bilim insanlarının, öğretmenlerin, sanatçıların ve diğerlerinin sayısı 1,5 milyon kadardı ve (1789 sonrasında Fransa'da yaşanandan farklı olarak) çoğu dönmediler – Rusya Avrasya'sı uygarlığını dünyanın her yerine yaydılar ve Sovyet Rusya dış politikasını şekillendirdiler. Ülke içinde bir değil iki güçlü yapı ortaya çıktı: Beyazlara zor zamanlar yaşatan köylü devrimi ve "köylü Brest-Litovsk'unu" kabul etmek zorunda kalan Bolşevik diktatörlük. İkincisiyle, kumar oynamaya düşkün Lenin bir kez daha kumar oynayacaktı. Daha sonraları, 1921 baharının "ekonomik yenilgisini", Kolchak, Denikin ya da Pilsudski kaynaklı askerî yenilgilerden "daha ciddi" addedecekti.[393] Ancak ne yazık ki Lenin'in Mart 1921 tarihli 10. Parti Kongresi'nde, parti içindeki hatırı sayılır muhalefete rağmen ayni vergi ve yasal serbest ticaret konusunda gecikmeli de olsa ödün vermesi, ülkeyi açlık nedeniyle yaşanan ölümlerden korumak için geç kalmış bir adımdı ama rejimi kurtarmak için henüz geç değildi.

Rus-Avrasyalı mücadelesi aynı zamanda ekonomik bir mücadeleydi zira kaydedilen her ilerleme ganimet sağlıyordu: Tahıl, içki, giysi, çizme, yakıt ya da Buhara'da olduğu gibi, altın. Askerler veya diğer personelin ele geçirdiği ganimetler genellikle yeni yeni filizlenen karaborsada boy gösteriyordu. Kendi hesabına soygunculuk da yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Kızıl Ordu'ya ait her tür harp malzemesi (tüfekler, makineli tüfekler, top mermileri), Kızılların kontrol ettiği bölge pazarlarında satılıyordu. Silahlar bazen savaş meydanlarından değil doğrudan depolardan ya da tren istasyonlarından geliyordu ve resmi görevlilerin ve muhafızların aldıkları rüşvet sadece iş yapmanın bir bedeliydi. Pazarı yok etmek için yapılan devrim, rejimin kendisi de dahil tüm ülkeyi yasadışı borsa aktörlerine dönüştürdü. Devlet planlama komisyonundan bir görevli, "Yeni Ekonomi Politikası" cennetten yeryüzüne düşmedi, günahkâr bir zeminde filizlendi ve kapitalist sisteme karşı Ekim'in "taksiratı" ile gelişti.[394] Fazlasıyla tuhaf olan, Nisan, Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında yağmur gibi gelen kararnameler ile isteksizce şu ya da bu özel girişime izin vererek yasal pazarların tesis edilmiş olmasıydı (9 Ağustos 1921 tarihli bir kararname devlet kurumlarına kararnamelerin uygulanması talimatını veriyordu).[395] Ancak geçmişin zorunlu mülksüzleştirmelerinin hemen üstesinden gelinemedi.[396] NEP'in mülkiyet yasaları, birçok

392 Lih, *Bread and Authority*; Narskii, *Zhizn' v katastrofe*, s. 5.

393 *PSS*, XLIII: 18, 24, XLIV: 159.

394 Vaisberg, *Den'gi tseny'*, s. 10.

395 NEP kararnameleri 1923 yılına kadar sürerken, yayıncılık, kredi ile tasarruf ve borç alanlarında; devletten fabrika kiralamada; devlet fabrikalarının NEP'in yatırımcıları diye küçümsenen özel tüccarlarla iş yapmasında özel teşebbüs yasal hale getirildi.

396 Devlet tarafından el koyma ve geçici el koyma işlemlerinde, 17 Ekim 1921 tarihli bir kararname ile her tür geçici el koyma işleminde bir protokol düzenlenmesi, protokolde mallarına el konu-

bakımdan, Komünist parti egemenliği altında pazar ilişkileri tesisinin muğlaklığı nedeniyle, karmaşıktı.

Milliyetler politikası da benzer bir biçimde kocaman bir kördüğümdü. Rus Avrasyası'nın kapsayıcılığının kıymetini bildiğini Bolşevik egemen çevrelerde defalarca gösteren kişi olarak Stalin kendisini ön plana çıkarıyordu. Milliyetler üzerine sağlam düşünceleri vardı ve bu alanda Lenin'i bilgilendirecek kadar özgüvene sahipti.[397] Ancak Lenin Polonya milliyetçiliği meselesinde Stalin'in uyarılarını dikkate almadı, dışarıdan devrim gerçekleştirmek maksadıyla talihsiz bir batı saldırısını zorladı.[398] Polonya'nın yıkıcı 1920 Sovyet Rusya yenilgisi, milliyetçiliği kapsayabilmek için "istenmese de katlanılan duruma" açık bir jeopolitik boyut kazandırdı: Hem Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti hem de Belarus Sovyet Cumhuriyeti –oluşumunda Stalin'in parmağı vardı– şimdi Polonya'nın büyümesinin karşısında denge unsuruydu.[399] Ancak Polonya milliyetçiliği içsel yansımaları olan dışsal bir sorun iken, aynı şekilde güçlü olan Gürcü milliyetçiliği, Stalin'in entrikalarına bağlı önlemler sayesinde bünyeye alınabilmişti. Bu tür bir milliyetçiliğin nasıl dizginleneceğini ve nasıl Komünist hedefler doğrultusunda kullanılabileceğini çözmek Stalin'in kafasını kurcalıyordu. Sınıfsal yaklaşıma gönülden bağlıydı fakat milli azınlık Komünistleriyle geçici br uzlaşma zemini gerektiğine de ikna olmuştu. Bölgenin Sovyetler Birliği'nin dış düşmanları tarafından Sovyet devletini zayıflatmak ve belki de istila etmek üzere kullanılabileceğini hissetse bile, ayrılıkçılığa izin vermedi.[400]

Lenin'in kaygıları farklıydı: Büyük Rusya'nın daha küçük milletlerle ilişki-

---

lanların, el koyanların ve malları depolamak üzere teslim alanların isimlerinin yanı sıra malların tam dökümünün kayıt altına alınması şarta bağlandı. Protokol imzalanacak ve imzacılar arasında en az iki de şahit olacaktı (genellikle komşular). Ayrıca el konulan malların tazmin koşulları belirleniyor ve geçici el koymalar yasal cezai bağlam ile sınırlandırılıyordu. *Izvestiia*, 26 Ekim 1921; Timashev, *Publichnopravovoe polozhenie lichnosti*, I: 177-8. Uygulamaya dair talimatlar her şeyin altını belirgin bir biçimde çiziyor ve yasal geçici el koyma iddiası öncesindeki sonuçsuz hükümlere son veriyordu. Yine el koymalarla ilgili diğer bir kararname 1922'de geldi ve 1917-22 yılları arasındaki devrimci kamulaştırma furyasına ilişkindi, el konulan malları elinde bulunduranların bu malları alıkoymayı sürdürmelerine olanak tanıyordu. *Izvestiia*, 29 Mart 1922.

397 Smith, "Stalin as Commissar for Nationality Affairs."

398 *VIII s"ezd RKP (b)*, s. 82.

399 Polonya-Sovyet Savaşı'nı sona erdiren Riga Antlaşması (1921) federal bir yapıya giden yolu pekiştiriyordu – imzacılar Belarus ve Ukrayna'ydı. Minsk'teki Sovyet Sosyalist Belarus Cumhuriyeti'nin Aralık 1919'daki ilhakında önemli bir rol oynayan Stalin, Ruslaşırılmış bir Ermeni Bolşevik olan Aleksandr Myasnikov (Myasnikyan) ile birlikte çalışmıştı. Bildirge, Rusça, Lehçe ve Yiddish dillerinde yayınlanmış ama köylülerin dili olan Belarusça yayınlanmamıştı. *Izvestiia*, 18 Aralık 1919; Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 71-5.

400 Ekim 1920'de Stalin şöyle not düşüyordu: "Rusya'dan sınır bölgelerinin ayrılma talepleri... sadece merkezle sınır arasında birlik tesis edilmesi meselesinin formülasyonuna aykırı olduğu için değil ama esas olarak hem merkez ve hem de sınırdaki kitlelerin çıkarına aykırı olduğu için reddedilmelidir." *Sochineniia*, IV: 352.

sine egemen olan lütufkârlık ve şiddet demesek de bariz ayrımcılık, ona göre, Sovyet Rusya'yı kötü gösteriyordu. Adolf Joffe 9 Eylül 1921'de Lenin'e sıkıntılı bir telgraf göndererek Türkistan'da, iki Bolşevik yetkili arasındaki politika farklılıklarının Ruslarla yerli halk arasındaki düşmanlığı körüklediğini aktarıyordu. 13 Eylül tarihli cevabında Lenin daha fazla bilgi ("somut gerçekler, somut gerçekler, somut gerçekler") istiyor ve şöyle bitiriyordu: "Sahip olduğumuz bütünsel *Weltpolitik* açısından, yerli halkın güvenini kazanmak hayati önem taşıyor; emperyalist olmadığımızı kanıtlamalıyız, bu doğrultuda bir sapma olmayacağını göstermeliyiz. Bu dünya ölçeğinde bir sorun, abartmıyorum dünya ölçeğinde. ... Bu Hindistan'ı, Doğu'yu etkiliyor, bu noktada dalga geçemeyiz, bin kat daha fazla tedbirli olmalıyız."[401]

Bu sıralarda Lenin büyük önemi haiz kuramsal tespitler yapmaya başladı. 1921'de, Bolşeviklerin sadece bir burjuva devrimini hayata geçirebildikleri düşüncesindeydi; henüz sosyalizme geçememişlerdi.[402] Dünya devriminin sürpriz bir biçimde başarısız olmasıyla ve artık parçalanmış olan Avrasya boyunca geri kalmışlığın ve çaresizliğin boyutlarına dair iç savaş "keşif yolculuklarının" sonuçları karşısında, Rusya'da sosyalizmin ne zaman ve nasıl inşa edileceği fiilen daha da akut bir mesele haline geldi.

Stalin, savaşın devrim ile ilişkisi de dahil, küresel devrim beklentisi konusundaki büyük resmin problemlerini çözmeyi sürdürüyordu. Radek'in 1920 tarihli bir çalışmasına düştüğü notta, "Rusya'da işçiler ve askerler birleşti (zira barış sağlanamamıştı) ama zaten *barışa* ulaşıldığı için Almanya'da birleşmediler," diyordu.[403] Zinoviev'in *War and the Crisis in Socialism* kitabına düştüğü notta ise Stalin, "bu yenilgi olmasaydı [1905'te Rusya'nın Japonlar karşısındaki yenilgisi] Rus Devrimi de olmazdı," diyordu.[404] Bu duyguların ifade edilmesi, eski imparatorluk sınır topraklarını –Ukrayna, Türkistan, Güney Kafkasya ve aynı zamanda Moğolistan– yeniden fethederek Kızıl Ordu'nun araçsal bir rol üstlenmesinden hemen önceydi. Ancak, Stalin Kızıl Ordu'nun devrimle ilişkisine henüz kapsamlı bir açıklama getirmemişti.[405] Chicherin'le özel yazışmalarında belirgin bir karamsarlık sergiliyordu.

---

401 *PSS*, LIII: 189-90. Çatışan iki görevli Mikhail Tomsky ve Georgy Safarov'du. Konu 13 Eylül'de Politbüro'da ele alındı ve bir ay içinde Türkistan'daki personel değiştirildi.

402 Kamenev'in gazetelerde yer alan makalelerinden bir derlemeyi, *Between Two Revolutions* başlığıyla 1922 yılında yayınlaması (1923'te ikinci baskısı da yayınlandı) bu bağlamdaydı. Gecikmeli olarak, Lenin ile yaşadığı ünlü Nisan 1917 tartışmasını Kamenev kazanmış görünüyordu. Bu tartışmada, sürgünden dönerek Finlandiya İstasyonu'na inen Bolşevik lider, "burjuva demokratik" devrimin alması gereken çok yol olduğunda ısrar ederek sınıf iktidarının ele geçirilmesine karşı çıkan Kamenev'e (ve Stalin'e) verip veriştiriyordu. Lih, "The Ironic Triumph of 'Old Bolshevism.'"

403 RGASPI, f. 558, op. 3, d. 299, l. 55.

404 RGASPI, f. 558, op.3, d. 68, l. 47.

405 Tucker, *Stalin in Power*, s. 45-9.

"Doğu ülkelerine ilişkin ekonomi politikası ile ilgili mektubuma, kendi ekonomik durumumuza dair aşırı karamsarlığa dayalı itirazlarınız, İtilaf merkezinin doğu ülkelerine ilerlemeyeceğini ve bu bağlamda güçsüz olduğumuzu varsayıyor," diye yanıtlıyordu Chicherin (22 Kasım 1921). "Ama durum böyle değil. Uzun bir süreçten bahsediyoruz ve bu süreç boyunca biz de olduğumuz yerde durmayacağız. Başlangıçta Batı merkezi ile bağlantıda olan ülkelerde bile milli burjuvazi İtilaf merkezinin saldırıları karşısında hemen teslim olmayacak ve aralarında uzun bir mücadele yaşanacaktır." Chicherin, Romanya, Türkiye, İran ve Mısır'dan söz ediyordu. Stalin yine de ikna olmadı. "Elbette bir noktada bu ekonomik harabeden sıyrılıp çıkacağız ve bunu yaptığımızda, bu ülkelerde atılacak ekonomik adımlardan söz edebiliriz." Ancak bu arada ruble değer kaybediyordu, Sovyet Rusya'nın ihraç edeceği hiçbir şeyi yoktu, ticaret dengesi iyi değildi ve yeterli altına sahip değildi. Stalin, ülkenin doğu sınırındaki bölgelerinin –Türkistan, Sibirya, Azerbaycan– geliştirilmesinin daha iyi olacağını savunuyordu.[406]

1921 yılı sonlarında Stalin karamsarlığını açıkça ortaya koydu. *Pravda*'da, "proleter devrim karşısında dünya burjuvazisinin 'korku' ya da 'dehşeti' hızla büyüyor, mesela Kızıl Ordu'nun Varşova'ya yürüdüğü günlerde bu korku ve dehşet [dünya burjuvazisini] ele geçirmişti," diyordu (17 Aralık 1921). "Bu sayede ortaya çıkan sınırsız merak, Avrupa işçilerinin Sovyet Rusya'ya dair neredeyse en ufak bilgi kırıntısına ulaşmasına sebep oldu." Jeopolitik açıdan, iç savaşla birlikte, dünya üzerinde Rusya'nın gücü önemli ölçüde azalmıştı. Britanya ile güçlükle sağlanan ticaret antlaşması dikenli bir zeytin dalıydı. "Unutmamalıyız ki şu anda Rusya'ya ticaret için ya da yardım için akan, ticari ya da her tür heyet ya da kurum, aynı zamanda dünya burjuvazisinin en önde gelen casuslarıdır ve şimdi dünya burjuvazisi Sovyet Rusya'nın zayıf ve güçlü yönlerini daha önce olmadığı kadar iyi biliyor – yeni bir müdahale girişimi durumunda aşırı derecede tehlikeli kaygı verici şartlar," diye yazıyordu Stalin. Güçlü tehdit olarak, Japonya'nın yanı sıra Polonya, Romanya ve Finlandiya'yı, hatta Türkiye ve Afganistan'ı ön plana çıkarıyordu.[407] Zafer kazanmış Sovyet devleti kuşatılmıştı ve bünyesine sızılmıştı. Kapitalist güçlerle geçici bir antlaşma için harcadığı yoğun çaba ile, içeride, Yeni Ekonomi Politikası üzerinden kapitalizmle kaygı verici uzlaşması el ele ilerliyordu. Durnovo'nun devrimci savaşı çelişkili sonuçlar doğurmuştu.

406 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 223-7 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 315, l. 252-3, 260).
407 *Sochineniia*, V: 117-27 (118-9'da); Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 349-50.

KISIM 3

DÜŞÜNCE AYRILIĞI

Lenin devrim için doğmuştu. Devrimci parlamaların gerçek dahisi ve devrimci liderliğin ustasıydı. Lenin hiçbir zaman kendisini devrimci sarsıntılar çağındaki kadar özgür ve mutlu hissetmemişti.

– STALIN, Ocak 1924[1]

Hakikat şu ki Sosyalist devrim katıksız bireyciliğe vardı... Bolşevik kesimin en büyük başarısı toprağın özel mülkiyetinin değerinin tam bilincinde bir köylü sınıfı yaratmış olmasıdır.

– MAX SERING, Rus tarımı üzerinde çalışan Alman araştırmacı, 1921[2]

Kırk yılda bir geleceğin öngörülmesi mümkün olabilir –çarlık içişleri bakanı Pyotr Durnovo'nun Almanya savaşının kaybı halinde kitlesel sosyal devrimi ve felaketi kestirebildiği gibi– ama genellikle kehanet imkânsızdır. Vladimir Lenin'in sağlığıyla ilgili gelişmeler ve sonuçları da bu ikinci kategoriye dahildir. O benzersiz bir siyasal figürdü. Kâbus gibi Büyük Savaş ve büyük çaplı dağılma, uzlaşmaz çarlık otokrasisinin yerini bir hukuk devleti yönetiminin almasını daha da zor hale getiriyordu, fakat bu konuda Lenin'in olumsuz etkisini de hafife almamak gerekir. Ağustos 1917'de, Bolşevik darbesinin de öncesinde kavgacı bir dille, "dünya devrimleri tarihinin gösterdiği gibi sınıf mücadelesinin rastlantısal değil kaçınılmaz olarak iç savaşa dönüşe-

1 Stalin, "O Lenine", yeniden basım *Sochineniia*, VI: 52-64 (61'de).

2 Sering, *Die Umwälzung der osteuropäischen Agrarverfassung*, s. 5-6; Antsiferov, *Russian Agriculture During the War*, s. 382-3.

ceği biliniyor," diyordu.[3] İktidara gelince Lenin siyasal şiddeti ilke haline getirdi.[4] Ona göre ılımlı sosyalistler açık karşı-devrimcilerden daha tehlikeliydi ve ılımlı sosyalistler, "halk hükümeti, kurucu meclis, özgürlükler ve benzerlerine ilişkin süslü Sosyalist Devrimci ve Menşevik ifade tarzlarıyla" onların suçuna iştirak ediyordu. "19. yüzyıl tarihi bütününden bunu öğrenmemiş olan umarsız bir ahmak" idi.[5] Olağan bir anlaşmazlığın arkasında meşru düşünceler değil art niyetli güçler görüyordu. Siyaset anlayışı siyasete dahi izin vermiyordu.[6] Lenin, her toplumun muhalif siyasal temsili ve dengeyi hak eden çoklu çıkarlardan oluştuğu düşüncesine, safça "yanlış" çıkarlara (burjuva ya da küçük burjuva) davetiye çıkardığı için kızıyordu.[7] Yürütme, yasama ve yargı erklerinin ayrılmasını bir burjuva hilesi olduğu için reddediyordu.[8] Yasaların egemenliğini devlete karşı bir korunma addetmiyor, sınıf egemenliğinin aracı olarak reddediyordu.[9] Devleti sınırlamak üzere toplumun kendiliğinden örgütlenmesine karşı çıkıyordu.[10] Sonuç, çarlığın birçok zayıflatıcı niteliğinin acımasızca yoğunlaştırılmasıydı: Parlamentonun etkisizleştirilmesi, asalak devlet görevlilerinin çoğalması, sivil vatandaş ve girişimcilere yönelik zulüm ve şantaj – kısacası, göz alıcı bir sosyal adalet ve ilerleme ideolojisine dayalı zalimce keyfilikle fazlaca genişleyen olağanüstü bir yürütme erki. Ancak daha sonra Lenin ölümcül bir hastalığa yakalandı.

3 Lenin'in bu ve diğer birçok hoşgörüsüz ifadeleri konusunda bkz. Getzler, "Lenin's Conception" (atıfta bulunduğu kaynak, *PSS*, XXXV: 268, XXXVIII: 339). 1921 yılı ortalarında kıtlık baş gösterdi ve Lenin uluslararası yiyecek yardımı arayışına girdi, iç savaşın "tüm ülkelerin toprak sahipleri ve kapitalistleri tarafından işçi ve köylülere dayatıldığını," vurguluyordu. Lenin, *Collected Works*, 32: 502.

4 Lenin, "O vremennom revoliutsionom pravitel'stve [May 1905]," *PSS*, X: 227-50; "Sed'maia (aprels'skaia) vesrossiiskaia konferentsiia RSDRP (b)" [Nisan 1917], *PSS*, XXXI: 339-81 (özellikle 353-4). Çoğunlukla bizzat Bolşeviklerin zemin hazırladığı krizlere tepki olarak, her zaman "sınıf savaşı" ve "karşı-devrime" karşı savaşı (kendilerine karşı çıkan herkesle) gündeme getirerek haklılık kazandırmaya çalıştıkları tutuklamalara ve kirli oyunlara (mesela seçmen hilelerine) başvurduklarını defalarca gösteren Rabinowitch olduğu halde, şimdi inanılmaz bir biçimde diktatörlüğün Lenin ve Bolşeviklere dayatıldığını öne sürüyordu. Rabinowitch, *Bolsheviks in Power*.

5 *Pravda*, 28 Ağustos 1919; Lenin, *Collected Works*, 29: 559.

6 Polan, *Lenin and the End of Politics*.

7 Marx da hiçbir zaman bir politika kuramı geliştirmemişti. Açık politik zeminde rekabet eden rakip siyasal platformların olabileceğini hiçbir zaman açıkça kabul etmedi; Mikhail Bakunin gibi muhalefet edenler böylesi bir tutumun olası sonuçlarını dile getirdiklerinde Marx sessiz kalıyordu. Marx için tek mesele proletaryanın "çıkarlarını" temsil etmekti, bunun sözcüsü de kendisi ve Engels'di; proleter çıkarlarını farklı ifade etme iddiasındaki diğer sosyalistleri topa tutuyorlardı. Marx için politika bir zaruriyet olmadığı gibi asla kendi içinde meşru bir zemin de değildi.

8 *PSS*, XXXIII: 109; *Pravda*, 15 Ocak 1919 (Osinsky, bir Sol Komünist). Kendisi için tuttuğu notlarda (iktidardayken), devlet için "sınıf mücadelesinde proletaryanın bir aygıtı, özel bir *zor aracı, hepsi bu!*" diyordu. "O diktature proletariat", *Leninskii sbornilk*, III (1925), yeniden basım, *PSS*, XXXIX: 261-9 (262'de). Lenin, bu notları almasının sebebi olan *Proletarya Diktatörlüğü Üzerine* başlıklı kitapçığı hiçbir zaman bitirmedi.

9 Carr, *Bolshevik Revolution*, I: 155 (adalet komiserliğinden bir görevliye atfen).

10 Polan, *Lenin and the End of Politics*, özellikle s. 91-2.

Bir kişinin bu denli büyük bir rol oynarken aniden kenara çekilmesi dünya tarihinde sıkça rastlanan bir durum değildir – çok farklı siyasal yönelimler söz konusu olsa da, Abraham Lincoln'ün iç savaş zaferi ve kölelerin özgürleştirilmesinin ardından suikaste kurban gitmesini anımsatan bir durum. Lenin'in erken vedası ancak iktidara el konulması ile kıyaslanabilecek istem dışı bir devrimci şoktu ve beklenmedik biçimde Stalin'i mutlak iktidara taşıyacak yolu açtı.

Lenin'in sağlık sorunları, herkesin bildiğinden çok daha uzun süre etkili olmuştu. Dönemin birçok yaygın rahatsızlıklarına katlanmak zorunda kaldı. Tifo, grip, yılancık (deri hastalığı) bu rahatsızlıklar arasındaydı ama ayrıca göz karartan baş ağrıları, uykusuzluk ve baygınlıklarla da mücadele ediyordu – iç savaş sırasında avlanırken bir ağaç çotuğu üzerine yığılıp kalmış, kıpırdayamamıştı ("karıncalanma" olduğunu söylemişti). 1920-21 kışında uykusuzluk ve baş ağrıları daha da sıklaştı ve doktorları buna çare bulamadı. Şubat 1921'de, Tambov isyanının ve Petrograd işçi grevlerinin yoğun günlerinde, Alman Clara Zetkin'e "maalesef çok hastayım," diye yazıyordu. "Sinirlerim *kaputt* [iflas etti]."[11] Bir ay sonra 10. Parti Kongresi boyunca güçsüz hissetme şikâyetini sürdürdü. Temmuz 1921'de Kremlin'deki dairesi tadil edilirken sinirleri tümüyle bozulmuştu: Odalar arasındaki duvarların "mutlak surette ses geçirmez olmasını ve yer döşemesinin kesinlikle gıcırdamamasını" istiyordu.[12] 1921 yazında politbüronun Lenin'in bir ay tatil yapınası için aldığı karar işe yaramadı; nihayet Ağustos ayında yumuşadı.[13] 1921 Eylül ayı ortasında tam kapasite çalışmayı denedi ama yapamadı. Ekim ayında birkaç kez baygınlık geçirdi.[14] Aralık 1921'de iyice azaltılmış iş yükü dahi fazla geldi; politbüro altı haftalık bir tatil kararı daha aldı ve 6 Aralık'ta Lenin kırsal bölgeye gitti. Burada, sadece acil telefon görüşmelerini gerçekleştirmek için günde sadece bir saat çalışma ile sınırlandırılması öngörülüyordu. 13 Ocak 1922'de Kremlin'e döndü fakat iyileşmemişti ve tekrar Moskova kırsalına gitti, sadece politbüro ve hükümet toplantıları için başkente gelecekti. Fakat bu gelişler de giderek seyrekleşti. 1 Mart 1922'de, Lenin'in Kremlin'e gelmesinin ertesi günü ailesi ve personeli geçici konuşma bozukluğu ve sağ tarafında hissizlik olduğunu bildirdiler.[15] 4 Mart'ta Lenin doktorlarından birine, "sözünü söylediğini, rolünü oynadığını ve görevini bir başkasına devretmesi gerektiğini," söyledi.[16]

---

11 *Voprosy istorii KPSS*, 1988, no. 10: 6. Aynı zamanda bkz. *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 2: 128.

12 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 410.

13 RGASPI, f. 17, op.2, d. 21, l. 18; d. 71, l. 2; op. 3, d. 174, l. 5; *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 2: 129, 130, 137; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XI: 47.

14 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 240, l. 1.

15 *Ogonek*, 1990, no. 4: 6 (Doktor Osipov). Aynı zamanda bkz. *PSS*, LIV: 203 (Lenin'den Varga'ya).

16 *Izvestiia, TsK KPSS*, 1991, no. 2: 131-2 (Darkshevich). 6 Mart'ta Lenin, metal işçileri sendikasının kongresinde Komünist hizbe hitaben, "hastalığım... birkaç aydır siyasal faaliyetlerde yer al-

Lenin ardılı için asla isim vermedi. Ancak Mart 1922 tarihli önemli bir yasa ile, açıkça Stalin için, partide yeni "genel sekreterlik" makamını tesis etti. Lenin'in, hiçbir zaman *gerçekten* Stalin'e bu denli yetki vermeyi istemediğine dair, anlaşılabilir nedenlerle, hikâyeler uyduruldu. Ancak bu hikâyeler gerçeklerle çelişiyor. Lenin birçok farklı konuda Stalin'i sırdaşı yapmıştı ve daha Ağustos-Eylül 1921'de parti işlerini denetlemesi için neredeyse tam zamanlı olarak onu görevlendirmişti; Stalin, politbüro toplantı gündemini saptıyor ve görevlileri tayin ediyordu.[17] O günlerde daha başka iki Merkez Komite sekreterinin olduğu doğruydu ama Stalin her ikisinin de üstüydü. Bu üst olma durumuna rağmen, 27 Mart-2 Nisan 1922 11. Parti Kongresi'nde yapılan atama duyurusuyla Lenin Stalin'in bu egemen konumunun altını çiziyor ve 3 Nisan Merkez Komite toplantısında resmiyet kazandırıyordu – Lenin her ikisine de katılmıştı.[18] Stalin kongrede 16 aleyhte oya karşı 193 lehte oyla "genel sekreter" seçilmişti; geri kalanlar (273 delege), oy hakkına sahip delegelerin yarısından fazlası, çekimser kaldı.[19] Bu Lenin'in girişimiydi ve elbette ne yaptığının farkındaydı. Kremlin'de 11. Kongre'nin açılışından hemen önce yan odada en güvenilir 27 adamının katıldığı bir komplo toplantısı düzenleyerek Troçki yandaşlarına karşı kendi tercih ettiği adayların Merkez Komite'ye seçilmesini garanti altına almaya çalıştı; Lenin'in listesinde Stalin adı "genel sekreter" olarak işaretlenmişti.[20] Kongrede, beklendiği gibi, Lenin'in listesinde yer alan 27 aday seçildi. Delegelerden biri (Preobrazhensky) Stalin'in eşzamanlı onca görevi nasıl taşıyacağını sorduğunda Lenin koruması altındaki Stalin'i kararlı bir biçimde savundu.[21]

---

mama izin vermedi," diyordu – devlet sırrını ifşa ediyordu. *PSS*, XLV: 6.

17 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, 160 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 263, l. 1; d. 265, l. 1-2), 162-7. Stalin önce, 22 Ağustos'ta ajitasyon-propaganda departmanında görevlendirildi; daha sonra, 13 Eylül'de politbüro, zamanının dörtte üçünü parti çalışmalarına dörtte birini ise Rabkrin'e [RKI-Workers and Peasents Inspectorate (İşçi ve Köylü Müfettişliği)] ayırmasına karar verdi. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 193, l. 2; d. 201, l. 5-6. Aynı zamanda bkz. Chuev, *Sto sorok*, s. 181, 229-30.

18 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 78, l. 7; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 267; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 170-1; Chuev, *Sto sorok*, s. 181. Başka hayali genel sekreterlik adayları da vardı (Ivan Smirnov, Jānis Rudzutaks, Mikhail Frunze). Bkz. Pavlova, *Stalinism*, s. 56. Aynı zamanda bkz. Trotskii, *Stalin*, II: 173-4.

19 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 172-7.

20 Chuev, *Sto sorok*, s. 181; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 170-1 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 48, op. 1, d. 21, l. 1-469); Sakharov, *Na rasput'e*, s. 95-6 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 78, l. 2, 6-7ob.; *PSS*, XLV: 139). Molotov ve Kuibyshev'in isimlerinin yanına Lenin "sekreter" yazmıştı. 27 kişi seçilirken en çok olumsuz oy alınması anlamında Stalin 10. sıradaydı. 11. Kongre'de yeni Merkez Komite için verilen oylar anlamlıydı: Lenin'e 478'de 477 oy çıkmıştı; Troçki de aynı oyu aldı (bu son kez oluyordu); Stalin 463 oy aldı; Kamenev 454 ve Zinoviev 448 oy aldı. Buradan da anlaşılacağı üzere, Zinoviev ya da Kamenev'in parti içindeki konumunun Stalin'in üzerinde olduğu iddiaları doğru değildi.

21 *XI s"ezd VKP (b)*, s. 84-5, 143; *PSS*, XLV: 122.

Lenin hiçbir şekilde Stalin'e çok büyük yetkiler teslim etmek niyetinde değildi. Zinoviev'in, gündelik işlerin takibini sağlamak maksadıyla Komintern'de bir "genel sekreter" makamının tesisi talebinin Politbüro tarafından kabul edilmesi durumu, Stalin'in yeni pozisyonunu Lenin'in nasıl tasavvur ettiğini daha yakından görmemizi sağlayabilir. Zinoviev Moskova'da ikamet eden Finlandiyalı komünist Otto Kuusinen'i genel sekreter olarak atarken kendisi (Petrograd'da) başkanlığını (*Predsedatel'*) sürdürüyordu.[22] Benzer bir biçimde Lenin hükümet (Halk Komiserleri Konseyi) başkanı olarak kalırken Stalin parti aygıtının genel sekreteri oldu.[23] Rus Komünist Partisi'nin güç merkezi olarak Komintern içindeki ağırlığı elbette çok fazlaydı ve Stalin'in "başkanının" sağlığı iyi değildi.[24] Ne olursa olsun hiç kimse Lenin'in tümüyle ve bu kadar hızlı iş göremez hale geleceğini düşünmemişti. 1922 Mart ayında Stalin, her birine 50 bin altın ruble ödeyerek iki Alman doktor, Otfried Förster (nörolog) ve Felix Klemperer'i (akciğer uzmanı) getirdi.[25] Akciğer uzmanı, Lenin'in şiddetli baş ağrılarını, dört yıl önceki suikast girişiminden sonra vücudunda kalan mermilerden (biri boynunda, ciğerini delen diğeri sol köprücük kemiğindeydi) kaynaklı kurşun zehirlenmesine bağladı.[26] 22 Nisan Lenin'in doğum günüydü –52 oluyordu– ve ertesi gün boynundaki merminin çıkartılması için ameliyata girdi: Mermi şah damarının üç milimetre yakınındaydı.[27] Ameliyat sonrası, 19 Mayıs'ta Lenin Stalin'e ne-

22 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 241, l. 2. 1922 Şubat ayında Profintern'in (sendika enternasyonali) bir genel sekreteri vardı (Rudzutaks). RGASPI, f. 17, op. 3, d. 361, l. 15. Zinoviev'in Komintern'i Petrograd'a taşıma talebi Lenin tarafından şiddetle reddedildi; (Moskova'da) Kuusinen'in atanması bir tavizdi.

23 3 Nisan tarihli Merkez Komite toplantısında, genel sekreterin üzerinde daimi bir Merkez Komite başkanı (*predsedatel'*) tayin edilmesi önerisi birisi tarafından –belli ki Lenin– engellenmişti. RGASPI, f. 17, op. 2, d. 78, l. 2-6.

24 Stalin'in genel sekreter atanmasının resmiyet kazanmasından üç gün sonra Lenin Kremlin eczanesinden bir çanta dolusu Alman ilacı –Somnacetin ve Veronal– ısmarladı. Lenin, *V. I. Lenin*, s. 529 (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 23036).

25 Volkogonov, *Lenin, Life and Legacy*, s. 412-3. Lenin'e Kafkasya ya da Ural dağlarında bir kaçış yeri bulma planları suya düştü. Lenin, *V. I. Lenin*, s. 379, 537; *Leninskii sbornik*, XXXVI: 468-9; *PSS*, LIV: 229-30; *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 2: 133-4 (RGASPI, f. 16, op. 3, d. 20); *PSS*, LIV: 241-2; Tsvigun, *V. I. Lenin i VChK* [1987], s. 536. Aniden eski Kafkas eşkıyası Kamo (Ter Petrosyan) çıkageldi, bölgede Lenin'e hizmet etmeyi ve onu korumayı vadediyordu. *PSS*, LIV: 230-1.

26 Klemperer, *New York Times*'a Lenin'in "hasta olduğunu ama ağır hasta olmadığını," söyledi ama teşhisini belirtmedi. *New York Times*, 4 Nisan 1922. Sağlık komiseri gazeteye yazdığı yazıda Lenin'i hedefleyen mermilerin, Amerika yerlilerinin ok uçlarına sürdükleri zehirli bir bitki olan kürara batırılmış olduğunu söylüyordu – bu doğru olsaydı Lenin'i 1918'de öldürmüş olurdu. Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 114 (atıfta bulunduğu kaynak, *Bednota*, 22 Nisan 1922: Semashko). İster Klemperer'in düzmece teşhisinden ister Semashko'nun sahte iddialarından kaynaklansın, Lenin'in "zehirlendiği" söylentisi yurtdışında da yayıldı: *Rul'*, 26, 29 Mart, 13, 15, 18, 21 Haziran, 19 Temmuz, 1, 2 Ağustos 1922.

27 *Pravda*, 28 Nisan 1922.

şe içinde kaleme aldığı bir not göndermişti.[28] Ancak hastanedeki doktorları Lenin'de "aşırı çalışmaya" bağlı "genel sinirlilik, ... nevrasteni" tespit etti. 23 Mayıs 1922'de ameliyat sonrası iyileşme sürecini tamamlamak üzere yeniden kırsala döndü.[29] Burada felaket gerçekleşti: 26-27 Mayıs gecesi ciddi hafıza kaybı, kısmi konuşma bozukluğu, sağ kol ve bacağında felç oluştu. Rejim, yayınladığı bültende Lenin'in mide rahatsızlığı olduğunu açıkladı.[30] Aslında, ağır bir felç söz konusuydu – Stalin'i genel sekreterliğe yükseltmesinin üzerinden henüz yedi hafta geçmişti.

Lenin'in hastalığı Stalin'in ona daha da yakınlaşması için yeni bir yol açtı. Devlet sırrı olan (tahtın varisi Aleksey'nin hemofilisi gibi) felç, Lenin'in güvenilir adamlarının ve yakınlarının azlığını ortaya çıkardı. Mirasçısı olabilecek bir çocuğu yoktu, diktatörlüklerde genellikle olduğu üzere, lideri darbeye kalkışabilecek bir İmparatorluk Muhafızları gücüne de sahip değildi. Politbürosu vardı ama Lenin'e yakın çalışan ve onu çok iyi tanıyan Molotov, "Lenin'in politbüroda hiç arkadaşı yoktu," diyecekti.[31] Bu durumun bir nedeni mesai arkadaşlarıyla yaşadığı bitmek bilmez anlaşmazlıkları olabilir.[32] Bir amir ve birkaç sekreterden oluşan son derece sadık bir hizmet personeli vardı ve bunların arasında en genç olanı, Nadya Alliluyeva, Stalin'in karısıydı.[33] Sevgilisi Inessa Armand'ın ölümünden (1920 sonbaharı) sonra iki gü-

28 Lenin'in notunda, Moskova'ya uzaklığı 800 kilometreden fazla olmamak kaydıyla örnek sanatoryumlara ihtiyaç olduğu konu ediliyordu. Lenin ek olarak, sanki bir komplodan söz eder gibi ("gizli not"), Stalin'in devlet daçasının [kır evi] bulunduğu, Lenin için ise yenisinin inşa edilmekte olduğu Zubalova'ya yiyecek tedariki ve nakliyenin takip edilmesi talimatı veriyordu. Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II: 34 (APRF, f. 45, op. 1, d. 694, l. 2). Zubalova'da Kamenev ve Dzierzynski'nin de kır evleri olduğu söyleniyordu.

29 *Vospominaniia o Vladimir Il'iche Lenine* [1956-61], II: 342 (V. Z. Rozanov, "Zapiski vracha").

30 Lenin'in faaliyetlerine ilişkin resmi kayıtların inme için verdikleri tarih 25-27 Mayıs: Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 349. Aynı zamanda bkz. *Vospominaniia o Vladimire Il'iche Lenine* [1979], III: 320; *Molodaia gvardiia*, 1924, no. 2-3: 113'te; Fotiyeva, *Iz zhizni*, s. 178-9; *Ogonek*, 1990, no. 4-6; *PSS*, LIV: 203; *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 1: 215; *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 2: 130-6; Troçki, *My Life* [1930], s. 475.

31 Chuev, *Sto sorok*, s. 193.

32 Mesela 1921 sonlarında Lenin, Kamenev için, "zavallı adam, zayıf, korkmuş ve samimi, diyordu. Ayrıca, Lenin, Kamenev ile ilgili görece olumlu kanaate sahipti ve onu Zinoviev'den daha çok seviyordu" (Molotov'un söylediğine göre). Pipes, *Unknown Lenin*, s. 138 (1 Aralık 1921); Chuev, *Sto sorok*, s. 183. Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II: 61. Yazılarının derlendiği bir kitaba yazdığı önsözde Lenin, Zinoviev'in aleyhinde suçlayıcı materyallere yer vermişti; yayınlanmadan hemen önce bunları çıkarmaya karar verdi (Stalin, Lenin'den olduğu gibi bırakmasını istemişti). Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 143-6.

33 Lidiya Fotiyeva Ağustos 1918'de Lenin'in özel sekreterliğini devralmıştı; 1920 yılına gelindiğinde (o da dahil yedi çalışan vardı): Beş yardımcı, iki yazman. Fotiyeva'nın iki kilit astı Glasser ve Volodicheva'ydı. Diğerleri N. S. Krasina ve N. S. Lepeshinskaya idi. Stalin'in karısı Nadya Alliluyeva, bir dönem için, Lenin'in arşivlerinden ve en gizli belgelerinden sorumluydu. Rigby, *Le-*

venilir yakını kalmıştı: *Pravda*'da çalışan evlenmemiş kız kardeşi Maria Ulyanova (doğum 1878) ve bilim sekreterliğinde çalışan karısı Nadezhda Krupskaya (doğum 1869); her ikisi de Lenin'le birlikte kalıyordu.[34] Stalin, Lenin'in sağ kolu ve her işine koşan kişi olarak sağlam bir konumdaydı.

Dünyadan tamamen habersiz olarak, Moskova'nın dışındaki sık ormanlık alana çekilmişti ve burada, güneydoğuda Gorki mülkleri uzanıyordu; defalarca el değiştiren 16. yüzyıldan kalma bu mülkler 1900'lerin başında harabeye dönmüş, iki kez dul kalmış (birincisinde önemli bir sanat koleksiyoncusundan daha sonra da son Moskova genel valisinden) bir kadın tarafından ana binası şatafatlı "Rus imparatorluk mimarisi" tarzında yeniden şekillendirilmişti. Ortaya çıkan altı beyaz kolonlu ve sarı renkteki heybetli köşk Bolşevikler tarafından kamulaştırıldı. Lenin'in Gorki'yi ilk ziyareti neredeyse ölümüne yol açacak olan saldırı girişiminden bir ay sonra, 25 Eylül 1918'deydi.[35] (Yerinde duramayan liderin iyileşme süresini uzatmayı sağlamak üzere, Yakov Sverdlov Lenin için İmparatorluk Senatosu'nda yeni bir Kremlin dairesi tefriş etmeye başladı: Lenin, Krupskaya ve Ulyanova'nın ayrı ayrı yatak odaları, daha önce koridor olan bölüme inşa edilen bir mutfak ve yemek odası vardı fakat dikkat çekici olan, ziyaretçi kabul edecek bir konuk odasının olmamasıydı.)[36] Lenin'in sağlığı kötüye gittikçe Gorki'de daha çok vakit geçirmeye başladı: Toplamda, ilk ziyaretinden sonraki beş yılın iki buçuk yılı. Gorki'de, aralarında işçi-aşçı Spiridon Putin'in de (Vladimir Putin'in dedesi) bulunduğu çalışanlar, büyük bir kütüphane ve Moskova ile doğrudan telefon hattı vardı. Alman Siemens firmasının çarlık Rusya'sındaki resmi pazarlama şefi ve şimdinin dış ticaret komiseri Leonid Krasin 1921'de, Lenin'in kullanımı için bir Rolls-Royce –"Silver Ghost"– satın almıştı. Ayrıca, Bolşevik yıldönümlerini ve Henry Ford'ın montaj hattı haber filmlerini izleyebileceği film gösterici vardı.[37] Ne

---

nin's Government, s. 103-5; Kolesnik, *Khronika zhizni sem'i Stalina*, s. 28; Rosenfeldt, *The "Special" World*, I. 123. (Bonch-Bruevich'in yerine geçen) Gorbunov, Halk Komiserleri Konseyi idari direktörlüğü ve özel sekreterliğinde Rykov'un altında çalışmaya devam etti.

34 Lenin, personelinden birine, güya "ben insan sarrafı değilim, onları anlamıyorum," demişti. Bu çalışanın dediğine göre, Lenin "uzun süredir yoldaşı olanlarla, Nadezhda Konstantinova ve Maria Ilichina ile fikir alışverişinde bulunmaya çalışıyordu." Yakov Shatunovsky, alıntılandığı kaynak, Shatunovskaia, *Zhizn' v Kremle*, s. 36-7. "Kişisel bağların toplumsal örgütlenmenin bir parçası olduğu bir toplumda Lenin'in yansızlığı kültürel anlamda devrimciydi." Jowitt, *New World Disorder*, s. 7.

35 Mal'kov, *Zapiski*, s. 150-2, 154, 181; Bonch-Bruevich, *Tri pokushenniie na V. I. Lenina*, s. 102; McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 185-6. Lenin, 1918 sonbaharında Gorki'nin ıhlamur ağaçları arasında dinlendiği sırada Kautsky'i çürüttüğü müthiş metni kaleme almıştı.

36 Konuk beklenmediği zamanlarda aile mutfakta yemek yiyordu. Yemek odası, cam kenarında bir yazı masası –pencere Senato Meydanı'na bakıyordu–, bir masa ve bir yatağın bulunduğu Lenin'in odasına açılıyordu. Krupskaya'nın sekreteri Vera Dridzo, aile ile birlikte dairede yemek yiyen az sayıda insandan bir tanesiydi. Dridzo, *Nadezhda Konstantinova Krupskaia*.

37 Zdesenko, *Gorki Leninskie*, s. 115, 144 (Rolls-Royce'un fotoğrafında kara uygun lastikleri var).

olursa olsun, ikinci evinde Lenin yalıtılmışlık yaşıyordu, onu aciz düşüren hastalık nedeniyle hapsolmuştu.[38] Dar çevreleri içinde Gorki'yi en fazla ziyaret eden Stalin'di –on iki kez– ve Lenin'in kızkardeşi Maria Ulyanova'ya göre, nüktelerle, rejimin diğer kişiliklerinin komik taklitlerini yaparak, Lenin'in doktorlarına yönelik polis takibatlarıyla ilgili şakaları paylaşarak, Lenin'i neşelendiriyordu.[39] Gorki'den politbüro toplantılarına geldiğinde "Ilich'ten selam" getirerek, liderin talimatlarını sözlü olarak aktararak Stalin bu ziyaretleri avantaja çeviriyordu.

Lenin'in tıbbi sorunları mermilerdeki kurşundan ya da aşırı çalışmadan kaynaklanmıyordu (hatta frengiden de kaynaklanmıyordu: Lenin'in testleri negatif çıkmıştı, gerçi dönemin devası olan arsenik aşısı yapılmıştı).[40] 27 Mayıs 1922'de nöropatolojist Profesör V. V. Kramer, Lenin'in sadece migreninin değil, akut endişe ve uykusuzluğunun da bir beyin hastalığından kaynaklandığını kesin olarak teşhis etti, ama "hastalığının temeli sadece beynin aşırı zorlanması değil ama aynı zamanda beyin kan damarlarındaki ciddi tahribattı." Teşhis, fibröz plakların arteri tıkaması (damar sertliği) sonucunda beyne yeterince kan gitmemesiydi. Kramer, hastasıyla ilgili olarak, "idrak kabiliyeti tam olsa da birkaç kısa cümleyi bile aklında tutma yeteneğini kaybetmiştir," diyordu – bu Lenin'in felç olma kaygılarını artıran ürkütücü bir gelişmeydi.[41] "Beyin hastalığının ilk bariz belirtileri ortaya çıktığında," diyordu Ulyanova, "Lenin Stalin'le bu durumu konuştu ve yaşamaya devam etmesinin anlamsız olduğunu söyleyerek ondan zehir istedi. Stalin, bu kaçınılmaz olduğunda isteğini yerine getirmeye söz verse de [bu olasılığa] kuşkuyla yaklaştı."[42] 29 Mayıs'ta doktorunun 12x7 sorusuna yanıt veremeyince Bolşevik lider "sona geldiğini düşündü ve en kısa zamanda Stalin'in gelmesini istedi." Lenin'in diğer Rus doktoru A. M. Kozhenikov bu görüşmeden vazgeçmesini istese de Lenin'in tutumu son derece sertti. 30 Mayıs'ta Stalin Nikolai Bukharin ile birlikte geldi. Bukharin dışarıda bekledi ve Stalin'in Le-

38 Zinoviev ve Kamenev ile işbirliği içerisinde olan Troçki'nin daha sonra öne sürdüğü iddia, Stalin'in Lenin'i izole etmeyi planladığıydı (birçok araştırmacı bu yorumu benimsedi). Aslında, Troçki de dahil olmak üzere bir bütün olarak politbüro Lenin'in Gorki'de kalma düzenlemelerini onaylamıştı.

39 Stalin'in 1922 ziyaretleri, 30 Mayıs, 10 Temmuz, 30 Temmuz, 5 Ağustos, 9 Ağustos, 15 Ağustos, 19 Ağustos, 23 Ağustos, 30 Ağustos, 12 Eylül, 19 Eylül ve 26 Eylül tarihlerindeydi. Ul'ianova, "Ob otnoshenli V. I. Lenina I. V. Stalina", s. 198; Ul'ianova, "O Vladimire Il'iche", no. 4: 187. Kamenev dört kez ziyaret etti: 14 Temmuz, 3 Ağustos, 27 Ağustos, 13 Eylül; Bukharin dört kez ziyaret etti: 16 Temmuz, 20 Eylül, 23 Eylül ve 25 Eylül; Zinoviev iki kez ziyaret etti: 1 Ağustos, 2 Eylül. *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 200-1.

40 Valentinov, *Novaia eknomicheskaia politika*, s. 46-53.

41 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 3: 183-7; Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 411-2 (aufta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 136-7).

42 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no.3: 185.

nin ile görüşmesi beş dakika sürdü. Bukharin ve Ulyanova ile birlikte arabaya doğru yürürken Stalin, Lenin'in "felç durumunda sahneyi terk etmesi için" siyanür isteğini hatırlattığını ve "bunun zamanı geldi," dediğini açıkladı. Üçü besbelli ki, doktorlarla konuştuğu ve onların Lenin'in durumunun çaresiz olmadığını söylediği yalanını söylemek üzere Stalin'i yeniden odaya göndermeye karar vermişlerdi.[43] Kozhevnikov not defterine şu kaydı düştü: "Stalin ziyareti. *Suicidium* [intihar] konusunu konuştular."[44] Eğer Stalin Lenin'i zehirlemek istiyorsa bu fırsatı Bolşevik lider ona, insani bir jest olarak ve şahitler huzurunda gerçekleştirmek üzere, altın tepside sunmuş oluyordu. Stalin bunu yapmadı.

Lenin'in hastalığı Troçki ile ilişkilerini de etkiledi. Hiç kimse ona Troçki kadar acı çektirmemişti. Bir politbüro toplantısı sırasında İngilizce çalışmakta olan Troçki kısa bir süre ara vererek politbüronun zayıf örgütlenmesini eleştirmişti – bu durum Lenin'in kontrolünü kaybetmesine yol açmıştı. Diğer bir politbüro toplantısında Bolşevik lidere "holigan" diyerek "tebeşir gibi bembeyaz" olmasına sebep olmuştu.[45] Mart 1921'de Lenin Troçki'yi, "politika hakkında bilgi sahibi olmadığı için... dengesiz" addetmişti.[46] 1921 yazında Lenin, Troçki'nin Ukrayna'ya gönderilmesi için dolap çevirenler arasındaydı; buna karşılık Troçki, parti disiplinini ihlal ederek direndi, Lenin geri adım attı.[47] Yine de, Lenin parti kurallarını ihlal ederek, "politbüro toplantılarını Troçki olmaksızın yapmamızı önerdi," diye anlatıyordu Molotov. "Ona komplo kurduk." Anlattıkları resmi kayıtlarla da çakışan Molo-

---

43 Maria'nın anlattığına göre Lenin "kurnazlık mı yapıyorsun?" diye sormuş ve Stalin de, "sen ne zaman benim kurnazlık peşinde olduğumu gördün?" diye yanıtlamıştı. *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 197-8.

44 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 3: 198.

45 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 132-3: *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 3: 121 (politbüronun topluca yazdığı 31 Aralık 1923 tarihli mektup); RGASPI, f. 17, op. 2, d. 209, l. 9-11 (1 Ocak 1926 toplantısı). "M. I. Ul'ianova ob otnoshenii V. I. Lenina i I. V. Stalina", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 196-9 (197'de); RGASPI, f. 14, op 1, d. 398, l. 1-8. Stalin'e sadık Emelyan Yaroslavsky'nin söylediğine göre Lenin,Troçki'den ve onun bitmek bilmez genel doktrin ve politika tartışmalarından "fena halde bıkmıştı." *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 4: 189.

46 Pipes, *Unknown Lenin*, s. 124 (13 Mart 1921).

47 Politbüro 16 Haziran 1921'de Troçki'nin yiyecek tedariki komiseri olarak Ukrayna'ya transferi meselesini görüştü. Troçki'nin politbüro kararını reddetmesi üzerine konunun görüşülmesi için Merkez Komite toplantısı öne alındı. Bu arada Troçki Ukrayna parti şefi Cristian Rakovski'yi telefonla aradı. Söylendiğine göre Rakovsky ona, Ukrayna'ya tahılın gelmesi için tüm çalışmaların yolunda olduğunu söylemişti. Fakat Lenin'in önüne gelen belgeler bu tablo ile çelişiyordu. Lenin ve Troçki, 16-23 Temmuz tarihleri arasında bir dizi görüşme yaptı. 27 Temmuz 1921'de Troçki'yi bir kez daha kabul eden Lenin geri adım attı. Troçki'nin davranışı ile ilgili olarak bir tür uzlaşmaya vardılar. Troçki Sovyet ordusundan sorumlu olma konumunu sürdürdü. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 135-42 (atıfta bulunduğu kaynak, *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 7: 187; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 190, l. 4: *Voprosy istorii*, 1989, no. 8: 138-9; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XI: 105-6; *Leninskii sbornik*, XXXIX: 359; RGASPI, f. 17, op. 2, d. 71, l. 5, 24; f. 2, op. 1, d. 200015, l. 1-1ob, 5, 24-5; *PSS*, LIV: 148).

tov devam ediyordu: "Lenin'in Stalin ile ilişkileri, iş temelinde olsa da daha yakındı."[48] Fakat artık, 1922 yılında, Lenin, Stalin ile Troçki arasında bir denge kurmaya çalışıyordu. 1922 yazında Lenin mucizevi bir iyileşme gösterdi –*Pravda*'da sevinçle karşılanan bir durum– ve 11 Temmuz'da Stalin onu ziyarete geldi.[49] Ulyanova'nın sözleriyle, "Ilich onu dostça karşıladı, güldü, şakalaştı ve benden Stalin'i ağırlamamı istedi, şarap ve başka şeyler ikram ettim." Ulyanova şöyle devam ediyordu: Bu ve takip eden görüşmelerde Troçki ile ilgili konuştular. ... Ilich'i ziyaret etmesi için Troçki'ye çağrıda bulunmayı tartıştılar. Ulyanova bunun "diplomatik nitelik taşıdığını", sadece yatıştırmaya yönelik olduğunu öne sürüyordu fakat çağrı samimi görünüyordu.[50] Troçki, uygun biçimde davet edilmiş olsa da, 1922 yılı içinde Lenin'i görmek için Gorki'ye hiç gelmedi.[51] 14 Temmuz'da Orjonikidze'ye çektiği telgrafta Stalin, Gorki'ye yaptığı ziyaret ile ilgili olarak, "bir buçuk ay sonra doktorlar ilk kez Lenin'in ziyaretçi kabul etmesine izin verdiler. Bugün onun ağzından bazı talimatlar kaleme aldık. Doktorlar bir ay sonra eski çalışma tarzına dönebileceğini düşünüyor," diyordu.[52] Stalin –bir yakınına yazarken– Lenin'in dönüşünden korkmadığını gösteriyordu; bu onun pozisyonu ile ilgili duyduğu güvenin ve belki de Lenin'e sevgisinin işaretiydi – ya da gerçek duygularını gizliyordu. 18 Temmuz'da Stalin'e neşeyle "beni kutlamalısın! Gazeteler için izin aldım," diye yazıyordu Lenin.[53] Aynı gün Lenin bir kez daha Stalin'e yazarak, hem kendisi hem de Kamenev için bilgi vermesini, Troçki ile ilgili olarak Lenin'e cevap vermek konusunda Kamenev'in Lenin'e verdiği sözü unutup unutmadığını araştırmasını istiyordu.[54] Lenin, birlikte cephe almaktan kaçınmalarını istemiş olabilir.

Lenin'in Troçki ve Stalin arasında bir denge sağlama çabaları kolay olmadı. Lenin'in kurduğu ve fiilen Stalin'in yönettiği parti çok fazla güce sahipti. Örneğin 20 Ağustos'ta, Troçki dahil tüm politbüro üyeleri, yönetici organının iz-

48 Chuev, *Sto sorok*, s. 193. Aynı zamanda bkz. Ulam, *Stalin*, s. 207-9; Service, *Stalin*, s. 189-90.

49 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 357; Fotiyeva, *Iz zhizni*, s. 183-4. Lenin o kadar iyileşmişti ki 13 Haziran 1922'de, bulunduğu ek binadan asıl köşk binasına geçti ama ertesi gün kafasındaki kan damarlarında spazm oluştu; Kozhenikov'a "Buraya kadarmış, felç geliyor," diyordu. Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 353-4; Volkogonov, *Lenin*, s. 414. 18 Haziran tarihli *Pravda* yayınladığı özel haberde, Lenin'in iyi hissettiğini fakat doktorların kısıtlayıcı rejiminden dolayı sıkıntı duyduğunu belirtiyordu.

50 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 2: 198-200; Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II: 23-5.

51 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 197-8; Volkogonov, *Trotskii*, II: 23.

52 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2397, l. 1.

53 *PSS*, LIV: 273; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 359. Stalin'e 18 Temmuz'da yazdığı mektubun girişi tam bir muammaydı: "Cevabına ilişkin çok düşündüm ve sana katılmıyorum." Bunun ne ile ilgisi olduğunu bilemiyoruz.

54 Lenin, *V. I. Lenin*, s. 547; Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 257 (aufta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 2, op. 1, d. 25996, l. 1).

ni olmaksızın "Lenin kesinlikle hiçbir toplantı yapmayacak" kararı aldığında, bu yaptırımı takip etmesi için Stalin'i görevlendirmişti.[55] Stalin bu görevi fazla abartmamaya çalıştı. Genel Sekreter atanmasından sonraki en büyük toplantı olan 12. Parti Konferansı'nda (4-7 Ağustos 1922) –kendisi ve kurmayları düzenlemişti– Stalin'in büyük bir tevazu içinde davrandığı gözlenmişti. Delegelerden biri olan Anastas Mikoyan, "bu davranış," diyordu, "delegelerin gözünde Stalin'in saygınlığını artırdı."[56] Parti işlerinde Stalin'in yönetimine Lenin'in güven duymaya devam ediyor oluşuyla ilgili arşivde bolca belge mevcut, fakat Halk Komiserleri Konseyi ve rejimin geleceğine ilişkin daha kapsamlı bir şeyler yapmak konusundaki çaresizliğinin sürüyor olduğu da var. Lenin 2 Eylül 1922'de kız kardeşi Maria ile lider kadroların yaşlarını tartışıyor ve Merkez Komite'de, sürekliliği sağlamak için, çeşitli yaşlardan insanların bulunmasının iyi olacağını söylüyordu.[57] Lenin 11 Eylül'de Stalin'e yazdığı (tüm politbüroya hitaben) mektupta, Troçki'yi Halk Komiserleri Konseyi'ne ve Kamenev'i Emek ve Savunma Konseyi'ne (paralel ama daha küçük, üst düzey yürütme organı) ekleyerek vekil sayısını artırmayı önerdi.[58] Lenin'i buna iten saiklerin ne olduğunu bilmiyoruz: Troçki'yi hükümetin tepesine yakın bir noktaya getirmeyi öneriyordu fakat Troçki'nin tercih ettiği ekonomi görevini önermiyor, onun ideoloji ve eğitimin yanı sıra uluslararası işlerin tali sorunlarını üstlenmesini ister görünüyordu.[59] Yeni Ekonomi Politikası'nın yasallaştırılan pazarlarını hazmetmesi için partiye göz dağı veren Lenin, acaba Troçki'nin devlet planlaması saplantısına ilgi duymaya mı başlamıştı? Yoksa Troçki'nin pozisyonunu mu yükseltmeye çalışıyordu? Bu konuda kesin bir şey söylemek imkânsız fakat muhtemelen Lenin'in kafasında her ikisi de vardı: Troçki'nin NEP-karşıtı tepkilerini sınırlamak ve Stalin'in gücünü dengelemek.

Troçki için Lenin'in önerisi çok büyük bir fırsattı.[60] Stalin bu öneriyi (eline geçtiği gün) telefonla, oylanmak üzere politbüro mensuplarının önüne koydu. Stalin, Rykov ve Kalinin ("karşı çıkmıyorum"), Lenin tarafında oy

55 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 416 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 23). Katılanlar, Kamenev, Troçki, Stalin, Tomsky, Molotov, Zinoviev, Rykov, Radek, Bukharin ve Chubar'dı.

56 Mikoyan, "Na Severnom Kavkaze", s. 202. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 6 Ağustos 1922.

57 Fotiyeva, *Iz zhizni*, s. 285-6.

58 Lenin, *V. I. Lenin*, s. 548-9 (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 26002); RGASPI, f. 5, op. 2, d. 275, l. 4-6; *XII s"ezd RKP (b)*, 198; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 816, l. 37-43, 49. Moskova Sovyeti ve Moskova parti örgütü başkanı Kamenev, zaten gayriresmi olarak hükümette Lenin'in asli yedeğiydi. Rigby, *Lenin's Government*, s. 201.

59 RGASPI, f. 5, op. 2, d. 275, l. 4-6; Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 11.

60 Volkogonov'a göre, özellikle Lenin'in politbüro kararı almamayı seçmesi ve reddetmesinin ardından Troçki için parti disiplinini işletmemiş olması göz önüne alındığında, Lenin Troçki'nin reddedeceğini bekliyor ve umuyor olmalıydı. Volkogonov, *Trotskii*, II: 23-4. Diğer bir dikkatli araştırmacı Sakharov da Lenin'in aslında Troçki'nin reddetmesini istediğini düşünüyordu. Sakharov, *Na rasput'e*, s. 98; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 190-1.

kullandı; Kamenev ve Tomsky adıyla bilinen Mikhail Yefremov çekimser kaldı. Troçki aleyhine oy kullanan tek bir kişi vardı – bizzat kendisi: "Koşulsuz reddediyorum."[61] Troçki'nin önde gelen biyografi yazarının kanaatine göre, Troçki reddetmişti zira "Lenin'in vekili olsa dahi, atacağı her adımda, çeşitli hükümet departmanlarına Bolşevik personel seçen ve sadece bu yolla bile onları etkin olarak denetim altında tutan Genel Sekreterlik kararlarına mahkûm olacağından emindi."[62] Aslında Troçki'nin nefret ettiği Stalin'e bağımlı olmaktı. Ancak Troçki'nin, yönetim tarafından yapılacak büyük revizyon ile kendisinin liderliğinde tüm ekonominin planlanmasına olanak tanıyacağı beklentisi içinde olması da eşit derecede önemliydi. 12 Eylül'de Stalin Lenin'i görmek için Gorki'ye gitti, konu belli ki buydu. Troçki'nin takındığı tutumun sonucu, 14 Eylül tarihli politbüro toplantısında, hem Halk Komiserleri Konseyi'nin hem de Emek ve Savunma Konseyi'nin saflarına sadece Kamenev'in eklendiği ve bundan böyle politbüro toplantılarına katılacağıydı. 14 Eylül tutanaklarında, "politbüro, yoldaş Troçki'nin koşulsuz reddini üzüntüyle kayda geçmektedir," deniliyordu.[63] Troçki'nin reddi –1922 yılında Lenin'i Gorki'de ziyaret etmemesi gibi– bir seçimdi.[64]

Troçki'nin hükümette Lenin'in vekili olmayı reddetmesinin hemen ardından, Stalin'in kontrolündeki parti organı *Pravda*, yayınladığı bir ekle (24 Eylül) Stalin'in 1922 Eylül ayında Gorki'ye yaptığı ziyarete dikkat çekiyor, Lenin'in ne denli iyi olduğunu göstermeye çalışıyordu. Lenin ile çok sayıda konuyu görüştüğünü söyleyen Stalin'den alıntılar aktarıyordu: "İçerideki durum ... hasat ... sanayinin durumu ... ruble kuru ... bütçe ... dış meseleler ... İtilaf Devletleri ... Fransa'nın tutumu ... İngiltere ve Almanya ... Amerika'nın rolü ... SR ve Menşevikler ... Beyaz basın ... göç ... Lenin'in ölümüne dair zorlama efsaneler."[65] Aslında Stalin kendi sınırsız sorumluluk alanlarını sıralıyordu. Makale, ek olarak, Ulyanova'nın çektiği ve Gorki'de Lenin ve Stalin'in gülümseyerek bahçede yan yana oturduğu bir resme yer veriyor, Lenin'in sözde sağlıklı halini ve Stalin'in ona yakınlığını, partiye, ülkeye ve tüm dünyaya gösteriyordu.[66] Haleflik mücadelesi sürüyordu ama Lenin'in iyileşmesi ile ilgili beklentiler henüz sönmemişti ve 2 Ekim 1922'de, dört ayın ardından Moskova'ya dönerek ertesi günkü Halk Komiserleri toplantısına başkanlık etti. Lenin'in sekretaryasından Lidiya Fotiyeva "toplantı çok kalabalıktı,

61 Lenin, *V. I. Lenin*, s. 548-9; Pipes, *Unknown Lenin*, s. 171, 174 (Lenin'in Stalin'e yazdığı ve üzeri işaretlenmiş bir mektubun kopyası, s. 172-3); Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 464, 466-7.

62 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 30-1.

63 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 312, l. 4; f. 5, op. 2, d. 275, l. 4-6.

64 Stalin kısa bir süre sonra Troçki'nin reddini 12. Kongre'de açıkladı: *XII s"ezd RKP (b)*, s. 198.

65 *Sochineniia*, V: 134-6.

66 Karagonov, *Lenin*, I: 382; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 371.

elli dört kişi katıldı," diyordu. "Herkes en kısa sürede ve olabildiğince yakından Lenin'i görmek istiyordu."[67] Troçki sorunu sürüp gidiyordu. Bu sıralarda, Kamenev ve Stalin'in Troçki'nin konumunu geriletme çabasına Lenin sert tepki gösterdi. Lenin, "(Merkez Komite'nin) denize önemli bir top atışı yapmayı planladığı ya da buna hazırlandığını yazıyorsunuz," diye yazıyordu Kamenev'e, "Troçki'yi gemiden atmak –kastınız bu olmalı, başka bir açıklaması olamaz– saçmalığın had safhası olacaktır. Eğer onmaz derecede aptallaştığımı düşünmüyorsanız böyle bir şeyi nasıl düşünürsünüz!!!" Lenin meseleyi Puşkin'in *Boris Gudonov*'undan "göz önündeki kan içinde çocuklara" dair uyarıcı bir alıntıyla bitirmeye kadar vardırıyordu – bu, siyasal ihtiraslar uğruna ihanetin bedeli konusunda açık bir dokundurmaydı.[68]

Felç geçirdikten sonra ilk kez, 31 Ekim'de Sovyet Merkez Yürütme Komitesi'nin kapanış konuşmasını yaptığında –uzun süre alkışlanmıştı– artık Lenin'in sağlık sorunlarını aşabileceği düşünülüyordu.[69] Bu aşırı iyimserlik fazla uzun sürmedi. Ekim Devrimi'nin beşinci yıl kutlamaları için 1918'de vurulduğu yer olan ve şimdi onun için adı değiştirilen Mikhelson fabrikasında 7 Kasım 1922'de yapılacak olan tören davetini geri çevirdi.[70] 13 Kasım'da, Almanya'daki Dördüncü Komintern Kongresi'nde bir saat konuştu ama terden sırılsıklam olmuştu ve çevresindekilere, konuşma sırasında "söylediklerini ve söyleyeceklerini unuttuğunu" söylemişti.[71] Lenin 20 Kasım'da Bolshoi Tiyatrosu'nda Moskova Sovyeti'nde bir konuşma yaptı. İzleyiciler onu görür görmez "Çok Yaşa Lenin!" diye bağırmaya başladılar ve avuçları kızarıncaya kadar alkışladılar. Nihayet, Kamenev konuşmacı olarak onu davet ettiğinde yeniden uzun bir alkış tufanı patladı.[72] Ancak görgü tanıkların-

---

67 İstek üzerine, gündem tamamlandıktan sonra, organizasyonun kayda geçmesi için bir fotoğrafçının (P. A. Otsup) grup fotoğrafı çekmesine Lenin izin verdi. Karaganov, *Lenin,* I: 400-2; *Vospominaniia o Vladimire Il'iche Lenine,* IV: 446; *Pravda,* 4 Ekim 1922.

68 Naumov "1923 god", s. 36; Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 257 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 2, op. 2, d. 1239, l. 1); Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret,* II: 24. Lenin'in yanıtının günü belirsiz; Naumov'un tahminine göre, 2 Ekim 1922'den sonra, Lenin Moskova'ya döndüğünde yazıldığıydı.

69 PSS, XLV: 245-51; *Izvestiia,* 1 Kasım 1922; Fotiyeva, *Iz zhizni*, s. 231-2. 1 Kasım 1922'de Lenin Kremlin'deki ofisinde üç erk temsilcisinin katılımıyla bir toplantı düzenledi: Stalin (parti aygıtı), Kamenev (hükümet) ve Zinoviev (Komintern). *Leninskii sbornik,* XXIX: 435; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin,* XII: 454.

70 *PSS*, XLV: 270. Bolshoi'deki resmi yıldönümü töreninde, Lenin'e Moskova'daki bir fabrikanın hazırladığı alüminyum Marx ve Engels tablosu hediye edildi. *Izvestiia,* 9 Kasım 1922; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin,* XII: 466-7.

71 *PSS,* XLV: 278-94; *Leninskii sbornik,* XXXIX: 440; *Vospominaniia o Vladimire Il'iche Lenine* [1979], V: 452, 459-61, 462-3, 468-9, 472-3; *Voprosy istorii KPSS,* no. 9: 41-3.

72 Pavliuchenkov, "Orden mechenostsev", s. 195-6 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 4, op. 2, d. 1197, l. 1); *PSS*, XLV: 30-9; *Leninskii sbornik*, XXXIX: 440; *Vospominaniia o Vladimire Il'iche Lenine* [1979], IV: 452-3; Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 268-9 (RGASPI, f. 85, op. 1/S, d. 13, l. 8-9: Nezaretyan'dan Orjonikidze'ye, 27 Kasım 1922).

dan birisi Lenin, "Dördüncü Kongre'deki haline kıyasla bana çok daha bitkin göründü," diyordu.[73] Görgü tanığı bir Fransız Komünist, "onu ilk kez görenler, 'Lenin hâlâ aynı!' diyorlardı. Ancak diğerleri için böyle bir yanılsama mümkün değildi; bildikleri dikkatli Lenin'in yerine şimdi felçten fazlasıyla etkilenmiş bir adam duruyordu, vasıfları kaybolmuştu ... her zamanki basit, hızlı ve kendinden emin konuşmasının yerini kararsız, sarsak bir üslup almıştı."[74] Konuşmasında, "daha uzun çalışma becerimi artık kaybettim," diye kendisi söylemişti.[75] Ertesi gün (21 Kasım 1922), Lenin'in durumunun izlenmesi için "sekreterlerinin günlük kayıt tutması" başlatıldı; ilk kaydı düşen Alliluyeva'ydı (Stalin'in karısı).[76] Dört gün sonra, koridorda yürürken bacaklarının kasılmasıyla yere düştü. Güçlükle ayağa kalktı. Doktorlarına danıştıktan sonra toplantı ve konuşmalarını iptal etmek zorunda kaldı. 30 Kasım'da, politbüro toplantısına katılamadığı bir günde "atıllığa devam," diye yazıyordu Engels'in *Political Testiment* [*Siyasal Vasiyet*] metninin bir kopyası üzerine (Moskova, 1922).[77] Belki de Lenin kendi siyasal vasiyetini yazmalıydı.

Sovyet tarihinde çok az konu Lenin'in Aralık 1922-Ocak 1923 tarihli sözde vasiyetinden daha fazla ilgi uyandırmıştır fakat göreceğimiz gibi, Lenin bu metni –araştırmacıların değişmez savlarının tersine– o dönemde dikte ederek yazdırmamıştır, hatta belki de hiç yazdırmamıştır. Ancak kaynağı ne olursa olsun, bu belge Stalin'in kuruluş aşamasındaki kişisel diktatörlüğünü ciddi derecede tehdit etmiştir ve hükümranlığının kalıcı, rahatsız edici bir yanı olmuştur. Genellikle Stalin'in Lenin'in meşru ardılı olmadığına kanıt olarak kullanılan vasiyet, Stalin'in ruhunun ve davranışının anlaşılmasında anahtar bir rol oynar. Vasiyet, olumsuz tutkularının, zulüm ve kurban anlayışının, herkese karşı güvensizliğinin ortaya çıkmasına yol açtığı gibi, kişisel yazgı anlayışını ve çelik kararlılığını da göstermiştir. Bunların hiçbirisi, hiçbir biçimde, Stalin'in Lenin'in ardılı olduğunu savlamayı gerektirmez. Ancak Stalin'in iktidarı "gaspettiği" iddialarının saçmalığını düşündürür. Stalin'in rejim içindeki yükselişini Lenin'in attığı adımlara borçlu olduğu gerçeğinin ötesinde, Komünist rejim bir darbe sonucu varlık kazanmıştır ve bir yandan proletarya adına hükümranlık iddiasında bulunurken diğer yandan partinin

73 Chervinskaia, *Lenin u rulia strany Sovetov*, II: 240-1 (B. M. Bolin).

74 Rosmer, *Moscou sous Lenine*, s. 231. Aynı zamanda bkz. Lewin, *Lenin's Last Struggle*, s. 33-4.

75 *Pravda*, 21 Ocak 1922; *PSS*, XLV: 300-1; Lenin, *V. I. Lenin*, s. 566-73 (tam metin).

76 *PSS*, XLV: 457.

77 *Pravda*, 21 Ocak 1927; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 509; *PSS*, XLV: 463; Bessonova, *Biblioteka V. I. Lenina*, s. 56; Fotiyeva, *Iz zhizni*, s. 240; *Izvestiia*, 1 Aralık 1922.

kendinden menkul tekelciliğini sorgulamaya cüret eden proleterleri infaz etmiştir. İktidarı gasp eden bizzat partinin kendisidir. Aslında, kasıtlı olarak ya da farkında olmadan Troçki ve yandaşlarını tekrarlayan araştırmacılar, Stalin'i zaten çalınmış olanı çalmakla suçlamaktadırlar.[78]

Benzer biçimde, Stalin öncesi kolektif Bolşevik liderlik savları da gerçek dışıdır. Lenin sekretaryasının sınırsız sayıda başlığı üstlenmesi bir örnek oluşturur ve hiç kimse, en yukarıdaki tek adamın hükümranlığına canlı örnek oluşturma konusunda Lenin'in önüne geçemez. (Diğer "kolektif liderler" Lenin ile aynı fikirde olmadığında, onları ihraç etmek ya da bu mümkün olmazsa partiden ayrılarak yeni bir parti kurmakla tehdit ediyordu.) Stalin'in sözde gasbı ve benzersiz tek yanlılığına işaret ederek konunun saptırılmasının dışında, Troçki ve diğer Stalin rejimi muhalifleri, aynı zamanda, zaferinin özel bir beceriden kaynaklanmadığını, özel koşulların ürünü olduğunu iddia ederler. Bu kesinlikle yanlıştır. Yine de, tersi yönde bir yanılgıya düşmemek ve onu kahramanlaştırmamak için temkinli davranmalıyız. İdare ve manipüle etmek konularında fazlasıyla mahirdir fakat Stalin'in iş yaparken öğrendiğini ve sıklıkla hata yaptığını da görmek gerekir. Bu durum sadece çok çeşitli yetersizliklerinden değil ama aynı zamanda Lenin'in bir yolunu bulup kurduğu ideolojik anlamda at gözlüğü takmış diktatörlüğünden ve yarattığı bedeli ağır global antagonizmden kaynaklanır. Leninist-Komünist diktatörlük ile birlikte dünyayı ciddi biçimde tehdit eden Rus gücünün dizginlenebilmesi, muhtemel ardılın kim olacağı sorusuyla daha da kafa karıştırıcı bir hal alıyordu. Stalin yoğun çaba gösteriyordu ama sonuç şüphesiz karmaşık olacaktı.

Kısım III, Bolşevik diktatörlük bünyesinde Stalin'in kişisel diktatörlüğünü nasıl yarattığını ve bu hatırı sayılır gücü hangi yollardan kullandığını inceleyecek. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni kuran, aksaklıkları giderici Yeni Ekonomi Politikası'na işlerlik kazandıran, partili kitlelere Leninizm'in niteliklerini anlatan Stalin'di. Birçok kişinin aklını çelerek ya da yetiştirerek, kendisine sadık geniş bir kesim oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda kendisi için Lenin'in sadık öğrencisi rolünü de uydurmuştur. Üstlendiği ideolojik vasilik rolü, yükselişinde, kaba bürokratik güç kadar önemlidir. 1920'lerde Komünist Parti toplantı, konferans ve kongreleri, Sovyet siyasi yaşamının ve Stalin biyografisinin nüvesini oluşturur; siyasal kavgacılığı, hükmetme yöntemlerini şekillendirmekle kalmamış, karakterini ve imajını da belirlemiştir. Sürmekte olan devrimi tanımlama mücadelesinde onu ve muhaliflerini meşgul eden sadece kişisel iktidar değil, çok büyük ölçüde *düşünceler* üzerine çatışmalar olmuştur. İdeoloji Bolşevik gerçekliktir: Zamanında açıklanmış ya da gizli tutulmuş belgeler, kesinlik-

78 Boffa, *The Stalin Phenomenon*.

le Marksist-Leninist düşünce biçimi ve kelime dağarcığı ile şekillenmiştir – proletarya, Bonapartizm, küçük burjuvazi, emperyalizm, kapitalist kuşatma, sınıf düşmanları, askerî uzmanlar, NEP'in yatırımcıları, kulaklar, sosyalizm. İdeoloji üzerinde hâkimiyet ve denetim, mutlak iktidarın kapısını açan anahtar olmuştur, ama aynı zamanda, ideolojinin muhteviyatının, iç ve dış meselelerdeki durumu trajiktir.

Devrimin ve iç savaşın yegâne sonucu Bolşevik diktatörlük olmadı. Ortaya çıkan iki paralel devrimdi: Birisi, büyümekte olan memur sınıfının –rejimin sosyal temeli– ve hızla çoğalan ve birbiri ile üst üste binen kurumların güç ve rüşvet için aralarında pençeleştiği kuzey illerinde; diğeri, hâlâ ülkenin açık ara en önde gelen refah kaynağı olan küçük çiftliklere sahip köy hanelerinin toprağa el koyduğu kırsal alanda. (Molotov, daha ileri yaşlarında, "devrim," diyordu, "küçük burjuva bir ülkede gerçekleşti.")[79] Bu iki devrim bir çatışma rotası üzerinde ilerledi. İyi tahkim edilmiş köylü devrimi Komünist diktatörlüğün siperlerine uzak duramazdı ama Bolşeviklerin hırsı karşısında en az uluslararası çevre kadar ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Buna karşılık, köylü taleplerine uyum sağlamak, birçok sadık partili için tahammül edilebilir bir durum değildi. Aslında, zaman geçtikçe, tam da militanların korktuğu gibi, Yeni Ekonomi Politikası'na uyum gösterme zorunluluğu Komünist partinin kompozisyonunu ve siyasal ruh halini değiştirmeye başladı ki bu da Stalin için bir uyarıydı. Lenin'in hastalığının hemen öncesindeki Troçki ile ihtilafları daha başlangıçtı. Çok daha önemlisi, Rus ve hatta dünya tarihinin en katmanlı ihtilafı için sahnenin hazır olmasıydı – bu ihtilaf Stalin'in kişisel diktatörlüğü ile tüm Rus-Avrasya köylülüğü arasındaydı.

Stalin'in en sonunda köylü devrimini vahşice tersine çevirme noktasına varması gerçekten fantastikti. Rus tarımı araştırmacısı son derece zeki Alman Max Sering'in 1921 tarihli bir çözümlemesinde vardığı sonuç şöyleydi: "Rusya'da, köylülerin kendi işledikleri toprağın bağımsız olarak sahibi olmayacakları bir rejimin varlığı artık *tasavvur edilemez.*"[80] Sering yanılıyordu: Köylüler yasal olarak toprağın sahibi değillerdi ama kullanım haklarını mülkiyet hakkından farksız görüyorlardı ve geri döndürülmesi tasavvur edilemeyecek olan bu durumdu. Ancak Stalin hem Sering'i hem de çoğunluk üyesi bu konuda umutsuz olan Komünist partiyi haksız çıkardı. Kolektifleştirme ve zengin çiftçilerin zorla mallarına el konulması (kulakların ortadan kaldırılması) –Stalin'in 1928-30 devrimci şok dalgası– Lenin'in 1917'deki şok darbesinden bile daha fazla dallanıp budaklanacaktı. Stalin'in girişimi, kırsal alanda nihai olarak bütün Bolşeviklerin görmeyi umduğu sosyalist

79 Chuev, *Sto sorok*, s. 381.

80 Sering, *Die Umwälzung der osteuropäischen Agrarverfassung*, s. 5-6 (italikler bana ait).

dönüşümü başlatma arzusu değildi. Oynanan kumar kitle direnişi ile karşılaşınca ve dipsiz bir yıkıma yol açınca Stalin'in bunu *sonuna vardırma çabasıydı.* Bolşevik lider kadrosunun içinde ya da çevresinde, Troçki dahil hiç kimse bu ölçekte kanlı bir toplum mühendisliği macerasını sonuna kadar götüremezdi. Stalin titizlikle kişisel diktatörlüğünü inşa ederken, Ocak 1928'den başlayarak, Avrasya'yı tümüyle dönüştürecek ve parçalayacak bir anti-kapitalist sosyalizm tasavvurunu sahneledi.

BÖLÜM 10

Diktatör

Başlangıçta Vozdvizhenka'da çalışıp daha sonra Eski Meydan'a [Kızıl Meydan] geçtiğimiz zamanlardaydı. Gece yarısına, 00.30'a ya da 01.00'e kadar birlikte çalışır ve sonra da Ilinka Caddesi boyunca yürüyerek Kremlin'e giderdik. Ben, Molotov, Kuibyshev ve diğerleriyle. Bir kış, yolda yürürken Stalin'in kulaklıkları olan bir şapka giydiğini ve bu kulaklıkların sürekli açılıp kapandığını hatırlıyorum. ... Kahkahalarla gülüyorduk, o bir şey söylüyordu biz cevap veriyorduk, birbirimize şakalar yapıyorduk ... tamamıyla özgürdük [*volnitsa*]. ... Etraftan geçenler kim bu arkadaş grubu diye soruyor olmalıydı. Hemen hemen hiç muhafızımız yoktu. Bazen çok az sayıda. Yoldan geçen sadece birkaç kişi olurdu. ... Hayatımızın mutlu bir dönemiydi. Stalin'in ruh hali de çok iyiydi.

– LAZAR KAGANOVICH, 1922-1924 dönemine dair anılar[1]

Sovyetler Birliği'nde her şey en sonunda hasata bağlıydı.

– Britanya diplomatik raporu, Aralık 1924[2]

Stalin'in diktatörlük içinde diktatörlük yaratması öngörülebilir değildi. Lenin tartışma götürmeyecek bir liderdi [*vozhd'*] ve onun aciz duruma düşebileceğini hiç kimse düşünemezdi. Birdenbire böyle bir durum hasıl olunca çoğu kişi kolektif liderliğin hüküm süreceğini zannetti: Diğer Bolşevik lider-

1 Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 190-1; Chuev, *Kaganovich*, s. 263.

2 Şöyle devam ediyordu: "Bu yılın hasadı şöyle böyle ve toplamı düşünüldüğünde beklentilerin oldukça altında. Galiba birkaç ay öncesinin tahminleri bile oldukça yüksek kalır. Gelecek yıla dair beklentiler parlak değil." Bourne ve Watt, *British Documents on Foreign Affairs*, VII: 376 (tarihsiz, tarih içerikten tahmin ediliyor).

ler kalplerinin derinlerinde kendilerini Lenin'e denk görseler de başka hiç kimsenin onları böyle algılamayacağını görebiliyorlardı. Aynı biçimde, Stalin'in hatırı sayılır siyasi meziyetleri de küçümseniyor ve hatta kibirli bir bakışla hor görülüyordu. Troçki, parlak bir ifade ile Stalin'i reddederken, "partimizin önde gelen vasatı," diyordu. Kamenev, Troçki'nin söylediğine göre, Stalin'i "kasaba politikacısı" olarak görüyordu.[3] Son olarak, Stalin'in yükselişini olağandışı gösteren ve daha az bilinen bir faktör daha vardı: Parti başkanlığı için onun önünde olan birkaç kişi vardı ve birinci olan ölünce, tüm rejimin odağına yeni bir liderin yerleşmesi şöyle dursun, bu işin üstesinden herhangi birinin gelebileceğine olan inanç da sarsılmıştı.

Parti'nin baştan beri önde gelen yöneticisi ya da parti sekreteri (Nisan 1917'den beri) Yakov Sverdlov'un bilinen özelliği, bir yetkilinin ağzından kaçırdığı gibi "partimizi diğer herkesten iyi tanıması," idi.[4] Aslında, sadece altı personelle, ülke ölçeğinde 1917'de 600 olan parti komiteleri sayısı mantar gibi çoğalarak 1919 yılında 8 bine yükseldiğinden Sverdlov fazlasıyla meşguldü ve eş zamanlı olarak Sovyet merkez yürütme komitesinin başkanlığını da (devlet başkanlığı) yürütüyor, Bolşevik olmayan sosyalistlerle ilişkileri yönlendiriyordu.[5] Otuz üç yıllık ömrünün on iki yılını çarlık zindanlarında ya da sürgünde geçirmiş olan Sverdlov 1919 yılında ölünce, Lenin onun yerine birisini bulmak konusunda umutsuzluğa kapıldı.[6] Sovyet'in merkez yürütme komitesi için Lenin, daha önce 1917 yılında görevinden alarak kızağa çektiği Kamenev'i bile geri çağırmayı önerdi. Sonuçta, Rus kökenli, yoksul bir köylü ailenin görünüş itibarıyla da köylü olan çocuğu Mikhail Kalinin bu görevi aldı fakat Sovyet merkez yürütme komitesi artık bir güç odağı olmaktan çıkmıştı.[7] Parti aygıtında, şifre uzmanı Yelena Stasova

---

3 L. D. Troçki, "Kak moglo eto sluchit'sia?", Trotskii, *Chto i kak proizoshlo*, s. 25-36 (25'te); Troçki, *Stalin*, s. 393. Aynı zamanda bkz. Troçki, *My Life*, s. 512. Sol eğilimli sempatikAmerikalı gazeteci Eugene Lyons, Stalin'in egemenliğini, sadece "vesayet altındaki siyasetçinin sıradan yeteneklerinin neredeyse dahilik boyutuna yükseltilmesi" olarak kabul ederken, bunun ne büyük bir kompliman olduğunun farkında değildi. Lyons, *Stalin*, s. 159.

4 E. O. Preobrazhenskii, "Stranitsa iz ego zhizni", *Pravda*, 18 Mart 1919: 2. Aynı zamanda bkz. Duval, "The Bolshevik Secretariat"; Duval, "Yakov M. Sverdlov."

5 Çeşitli bölgesel parti komitelerinin merkezden talepleri konusunda bkz. Service, *Bolshevik Party in Revolution*, s. 277-95.

6 18 Mart 1919'da Sverdlov'un küllerinin Kremlin duvarına yerleştirildiği gün Metropol Otel'deki toplantıda Lenin şunları söylüyordu: "Örgütlenme dünyasında tek başına yaptığı iş, kişilerin seçimi, çok çeşitli uzmanlık alanlarına göre onların sorumluluk görevlerine yerleştirilmeleri; artık bu görevlerin yerine getirilebilmesi için, yoldaş Sverdlov'un tek başına nezaret ettiği hepsi büyük-ölçekli branşlarda, bir grup insanın onun ayak izlerini takip ederek, onun tek başına yaptıklarına yaklaşmaya çalışması gerekecektir." *PSS*, XXXVIII: 79. Aynı zamada Lenin'in Sverdlov için kaleme aldığı anma yazısına bakılmalıdır. *Pravda*, 20 Mart 1919.

7 Troçki, Kalinin'in adaylığında kendi payı olduğunu öne sürüyordu. Trotskii, *Potrety revoliutsionerov*, s. 182 (Troçki'den Lunacharsky'e mektup, 14 Nisan 1926). Senede bir toplanan Sovyet Kongresi'nin gücü çarlık Duma'sından bile azdı. Yeni otoritenin gerçek yapısıyla ilgili en iyi çö-

sekreterliği üstlendi fakat birkaç ay sonra "kendisini siyasal meselelerde yetersiz bulduğu için," 1919 sonlarında görevi bıraktı.[8] Onun yerini alan Stalin'in üçüncü halefi, S. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu ve finans komiseri Nikolai Krestinsky oldu. Krestinsky eş zamanlı olarak politbüro ve orgbüro mensubuydu ve bu arada, partinin en tepesindeki yetkili makam olan sekreterliği üstlendi. Dillere destan bir hafızaya sahipti ama yine de işin kapsamı onu şaşkına çevirdi.[9] Nisan 1920'de, Leonid Serebryakov ve Yevgeny Preobrazhensky yerel parti örgütleri ile teması güçlendirme göreviyle Krestinsky'nin yanında göreve başladı.[10] Parti basınındaki kontrolden çıkma şikâyetlerinin de gösterdiği gibi, bu üçlünün hiçbirisi becerikli ya da gayretli değildi (finans komiserliğinde Krestinsky'nin de başına benzer şeyler gelmişti).[11] İncelenmeden üst üste yığılan dosyalar ve yetkililer arasındaki tehlikeli güç çekişmeleri neredeyse her yerde parti çalışmalarını felce uğrattı.[12] Ancak, Krestinsky-Serebryakov-Preobrazhensky üçlüsünün sonunu liyakatsizlikleri değil 1920-1921 sendika kapışmasında Troçki'yi desteklemiş olmaları getirdi. Lenin yaptığı temizlikle, bu üçlünün 10. Parti Kongresi'nde Merkez Komite'ye tekrar seçilmemelerini sağlama aldı.[13]

Lenin, partinin yeni "yetkili sekreteri" görevine Vyacheslav Molotov'u, Stalin'den önceki dördüncü Stalin olarak atadı. "1921'de hiç beklemezken," di-

zümleme, Vishniak, *Le regime sovietiste*. Teorik olarak, Halk Komiserleri Konseyi, Sovyet Merkez Yürütme Komitesi'ne hesap vermek durumundaydı zira Halk Komiserleri Konseyi ve Komiserlikleri oluşturma yetkisi resmen onlardaydı (Temmuz 1918 anayasası, madde 35). Halk Komiserleri Konseyi'nin görevi kararnameler ve yönetmelikler yayınlamaktı (madde 37-38) fakat bu kararnamelerin merkez yürütme komitesi tarafından onaylanması gerekiyordu; ayrıca Halk Komiserleri Konseyi'nin, merkez yürütme komitesine, haftalık faaliyet raporu sunması gerekiyordu (Avdeev, *Revoliutsiia 1917 goda*, VI: 167). Pratikte, Halk Komiserleri Konseyi bağımsız bir kurum gibi faaliyet gösteriyordu. Sverdlov, bir merkez yürütme kurulu toplantısında, düşüncesizce ama isabetle söylediği gibi, Halk Komiserleri Konseyi "iddia edildiği gibi sadece yürütme organı değil; yasama ve yürütmenin yanı sıra idari bir organ." *Zasedanie vserossiiskogo tsentral'nogo ispolnitel'nogo komiteta 4-go sozyva*, s. 66-77. Mikhail Vladimirsky merkez yürütme komitesinin vekil başkanıydı, 16-30 Mart 1919.

8 Stasova, *Vospominaniia*, s. 161. Aynı zamanda bkz. Isbakh, *Tovarishch Absoliut*.

9 Nikolai Osinsky 16 Ekim 1919'da Lenin'e yazarak, "Merkez Komite'nin iyi örgütçü üç üyesinden oluşan örgütsel bir diktatörlük" önermişti, verdiği isimler, Stalin, Krestinsky ve Leonid Serebryakov idi (Dzierzynski'nin de uygun olabileceğini söylüyordu). RGPASI, f. 5, op. 1, d. 1253, l. 6. 8. Parti Kongresi'nde Sverdlov hakkında Osinsky: *VIII s"ezd RKP (b)*, s. 165. Lenin, Brest-Litovsk'a karşı çıktığı için Osinsky'i yüksek makamlardan uzak tutmuştu.

10 Schapiro, *Origin of the Communist Autocracy* [1977], s. 266.

11 Daniels, "The Secretariat", s. 33. Krestinsky kusurları itiraf ediyordu: *IX s"ezd RKP (b)*, s. 41.

12 Örneğin, Zinoviev'in 11. Parti Kongresi'ndeki açıklamalarına bakılabilir: *Pravda*, 2 Nisan 1921.

13 Her ne kadar Lenin, Krestinsky'nin aday listelerinde yer almasına engel olsa da oy kullanan 479 delegenin 161'i onun adını yazmıştı, bu durumun parti tarihinde başka örneği yoktu. *X s"ezd* [1963], s. 402. Krestinsky politbürodaki koltuğunu da kaybetti (16 Mart 1921) ve Sovyet elçisi olarak Almanya'ya gönderildi. Lenin duygusal değildi: 1918 yılında vurulduğunda ona ilk müdahaleyi yapan doktor Krestinsky'nin karısıydı.

ye anlatıyordu Molotov, "Merkez Komite sekreteri oldum."[14] Yanına, her ikisi de vasat örgütçüler olan Yemelyan Yaroslavsky ve Vasily Mikhailov atandı. Her ikisi de görevde uzun süre kalamadılar. Çalışma saatleri uzun ve görev zorluydu: Sekreterlik bir yandan yetkililerin sarhoşluk, rüşvet, siyasal cehalet raporları ve ehliyetli kadroların sağlanması istekleriyle bunaltılıyordu, diğer yandan atanan ya da atanmaya aday olanların yardım, izin ya da lütuf beklentisi ile kapıya yığılmalarıyla. Parti sekreterliği 1921 yılı boyunca 254.468 ziyaretçinin –hafta sonu dahil günde ortalama 700 kişi– parti ofislerinin kapısını çaldığını kayda geçirmişti.[15] Ancak Lenin Nisan 1922'de, Molotov'un üstü olarak ve Yaroslavsky'nin yerine Stalin'i "genel sekreter" yaptıktan sonra, saygınlığı yüksek Molotov'un yetersiz kalan siyasal ağırlığının yarattığı boşluğu doldurmanın yanı sıra üst düzey liderlik ve verimlilik için çaba göstermeye başladı.[16] Stalin'i atamadan hemen önce 1922 baharında Lenin, "Merkez Komite büyük bir güce sahip," diyordu. "Aralarında parti dışından binlerce insanın da bulunduğu 200 bin-400 bin parti görevlisi kullanıyoruz. Bu devasa Komünist hedef bürokratizmin yarattığı sisle belirsizleşiyor!" Lenin'in talebi "ufak tefek meselelerin" aşılması, "yardımcılara ve vekillere aktarılması", gerçekten ciddi sorunlarla mücadele edilmesiydi.[17] Stalin, eş zamanlı olarak politbüro, orgbüro ve sekreterlikte olan yegâne kişiydi – ve kalıcı oldu.

Stalin'in yükselmesine ilişkin açıklamalar, haklı olarak bu durumu, Komünist partinin bazı önemli niteliklerine, özellikle merkezi atama sistemine ve bilgi, gündem, tabanla bağlantılar, tüm devlet organlarının denetimi üzerinde benzeri görülmemiş bir hâkimiyete yol açan komplocu gizliliğe bağlıyor.[18] Tüm bunlar elbette kurumsal ve kişisel yükselme için *kullanılabilir* fakat bu mekanizmaların daha da güçlendirilmesi ve kullanışlı hale getirilmesi gerekiyordu. Troçki bilinen tespitinde, "aygıtı yaratan Stalin değildi, aygıt Stalin'i yarattı," diyor.[19] Ancak durum kesinlikle tam tersi. Stalin aygıtı ya-

---

14 Nikonov, *Molotov*, s. 517-8; Zelenov, "Rozhdeniie partiinoi nomenklatury", 4. Aynı zamanda bkz. Ali, "Aspects of the RKP (b) Secretariat."

15 1920'de 82.859 olan ofislere müracaat bu rakama yükselmişti: *Izvestiia TsK*, no. 3 (39), Mart 1922; 55'te.

16 Harris, "Stalin as General Secretary: The Appointment Process and the Nature of Stalin's Power", 69 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 78, l. 2); *Pravda*, 2 Nisan 1922 [Zinoviev]; *Izvestiia TsKKPSS*, 1990, no. 4: 176'da.

17 *PSS*, XLIV: 393-4. Molotov, 1921 yılında parti sekreterliğine başkan olduğunda Lenin'in ona "Merkez Komite sekreteri olarak sen politikalarla meşgul olmalısın, tüm teknik işleri vekil ve yardımcılara devretmelisin," dediğini anlatıyordu. Chuev, *Sto sorok*, s. 181.

18 Daniels, "Stalin's Rise to Dictatorship"; Rosenfeldt, *Knowledge and Power*. Aynı zamanda bkz. Daniels, "The Secretariat"; Rigby, "Early Provincial Cliques"; Rosenfeldt, *Stalin's Special Departments*; hatalı bir şekilde önemsizleştiren değerlendirmeler, Gábor Rittersporn, *Russian History/Histoire Russe*, 17/4 (1990), s. 468 ve Arch Getty, *Russian Review*, 50/3 (1991), s. 372-74.

19 "Yosif Stalin: opyt kharakteristiki (22 Fylül 1939)", Trotskii, *Portrety revoliutsionerov*, s. 46-60 (59'da), 351, n 35 (Fel'shtinskii'nin notu, Troçki'nin 1930'lu yıllardaki defterlerine atıfta bulu-

rattı ve bu çok büyük bir başarıydı.[20] Göreceğimiz gibi, Stalin görev başında öğreniyor, önemli hatalar yapıyordu ve bu, sadece partinin değil ülkenin kabul gören Lideri (*vozhd'*) olmasından kısa bir süre önceydi. Fakat, üstün örgütsel beceriler, büyük bir çalışma iştahı, stratejik bir düşünme biçimi ve ustası Lenin'i andıran bir vicdansızlık sergiliyordu.[21] Stalin devraldığı araçları beceriyle kullanıyor ve yenilerini icat ediyordu. Kuşkusuz, personel üzerindeki de dahil, sahip olduğu güç, genellikle bu kişiler-üstü aygıtın gücü olarak görülüyordu. Troçki ve diğerlerinin kaçırdığı ya da kabul etmeyi reddettiği şey, Stalin'in siyasal temasa yatkınlığıydı: İsimleri ve insanların geçmişlerine dair olayları hatırlıyordu; hiyerarşinin hangi kademesinde olurlarsa olsunlar, herkesi, servis elemanlarını bile, samimiyeti, ilgisi ve dikkati ile etkiliyordu. Stalin, kırklı yaşlarının ortalarında, aradığını parti aygıtının içinde bulmuştu: Tüm huysuzluğuna rağmen o bir iletişim insanıydı ve politikacı olarak koruyucu-liderlik tarzına sahipti, gerçi sahip olduğu yönetim araçları –Komünist Parti'nin etkisi, disiplini ve göz kamaştırıcı gelecek ideolojisi– bir koruyucu-liderin hayal edeceğinin çok ötesindeydi.

Stalin'in yükselişi ile ilgili en göze çarpan nokta ise, yapısal anlamda, kendisine kişisel diktatörlük imkânının teslim edilmiş olmasıydı ve o da sadece genel sekreterlik görevlerini yerine getirerek bunu gerçekleştirmeye başladı.

Stalin hemen istisnai bir güç sahibi oldu. 1922 yılında yönetimi devraldığında, Merkez Komite, sekretarya ve orgbüroda çalışan sayısı 600 civarındaydı ve bu sayı iki yıl önce sadece 30'du. Daha önce hiç kimse bu sayıda personele liderlik etmemişti. Halk Komiserleri Konseyi'nde Lenin'in idaresinde 102 kişi vardı.[22] Hükümetten farklı olarak parti sadece yürütme birimi değil bir kitle örgütüydü ve bilinçli olarak diğer kurumları gölgelemesine niyet edilmişti. Bu aygıt üzerinde Stalin'in etkisi hemen hissedildi. Molotov, basit bir parti personeli kataloğu hazırlamak gibi bazı önemli adımlar atmıştı ama Stalin tüm bunları olağanüstü derecede genişletti.[23] 1922 bahar ve yaz ayları boyunca eyaletlerden çalışkan insanları getirdi ve yerel parti örgütlerine aylık rapor göndermeleri zorunluluğu getirdi. 1 Mayıs 1922'den 15 Ocak

---

nuyor). Troçki başka bir yerde, "Stalin'in iktidarı ele geçirmesi kişisel nitelikleri sayesinde değil, kişiler-üstü bir aygıt sayesinde gerçekleşti. Ayrıca, bu aygıtı yaratan kendisi değildi, aygıt onu yarattı," diyordu. Troçki, *Stalin*, s. xv.

20 Avtorkhanov, *Tekhnologiia vlasti*, s. 5; McNeal, *Stalin*, s. 82.

21 Tucker, son derece isabetle, "Stalin'in yirmili yıllar boyunca yükselme süreci 'otomatik' bir süreç değildi," diyordu 1973 yılında. "Alışılmadık derecede kabiliyetli olan bu adam, o yıllarda sergilediği beceriyle, Bolşevik siyasetin tehlikeli sularında dümen tutuyordu." Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 392.

22 Lenin'in kişisel sekretaryası ile Halk Komiserleri Konseyi'ninki çakışıyordu. 1918-1922 yılları arasında siyasal duruma dair her raporu ve önemli-önemsiz her politika önerisini derliyordu.

23 31 Mart 1920'de Dzierzinsky, birisi alfabetik diğeri bölgesel iki memur listesi tutulmasını önerdi ve bu öneri hemen hayata geçirildi. RGASPI, f. 17, op. 112, d. 14, l. 183.

1923'e kadar, altı ay içinde 13.674 yerel toplantı tutanağı, 1.737 özet rapor, siyasal havaya ilişkin 324 rapor ve 6.337 diğer bilgi raporu gelmiş, karşılığında 141 talimat sirküleri gönderilmişti.[24] Stalin'in atanmasından sonraki ilk kongre olan 12. Parti Kongresi'nde konuşmacılar sekreterliğin nasıl büyük bir gelişme kaydettiğine ilişkin şaşkınlıklarını dile getirdiler.[25] Tıpkı Krestinsky gibi Stalin'in de dillere destan bir hafızası vardı ama Stalin baskı uyguladı ve düzeni sağladı. İşini *sevmişti*. Daha da önemlisi işini *yapıyordu*. Stalin'in ilk baş yardımcısı, Kafkaslar'dan getirdiği Ermeni Amayak Nazaretyan, Tiflis'teki Sergo Orjonikidze'ye, "Ilich onda Merkez Komite'nin kapılarını kahramanca koruyan, tartışmasız en güvenilir Cerberus'u [sadık bekçi] buldu," diye yazıyordu (9 Ağustos 1922). "Merkez Komite'nin işi artık önemli ölçüde değişti. Burada karşılaştığımız durum tarif edilemeyecek derecede kötüydü. Yerelde de Merkez Komite ile ilgili görüşler nasıldı? Artık herkes silkelenerek kendisine getirildi."[26]

Rejimin fiziki coğrafyası Stalin'in müthiş gücünün kanıtıydı. Adresler, kendi içlerinde çok az şey ifade eder –Vozdvizhenka, 5 ve sonra Eski Meydan, 4; Znamenka, 23; Bolshaya Lubyanka, 2; Blacksmith Bridge, 15; Ilinka, 9– fakat bu adresler güvenlik polisi ve ordu arasındaki önemli temas hatlarını ortaya koyuyorlardı.[27] Araştırmacılar, yerel parti aygıtlarının, Stalin'in yerelde sadık adamlar bulması ve merkezi aygıta personel seçilmesi için bir depo işlevi görmeye başladığını çok önceleri zaten tespit ettiler. Biz ise, partinin başı olarak Stalin'in, bazısını parti aygıtına aldığı gizli polis üzerinden ve Lubyanka'daki polis ile çok sıkı bağlar kurarak, otoritesini ne kadar erken bir tarihte kullanmaya başladığını göreceğiz. Stalin ordu üzerinde de etkin bir denetim kurmuştu. Politbüro ve Merkez Komite toplantılarının ardından, ne karar alınmış olursa olsun, Stalin ofisine dönerek kararları yürürlüğe koyardı – ya da koymamayı tercih ederdi. Parti'deki ofisinden, toplantılardan bağımsız olarak, parti aparatçikleri ve gizli polis ajanları üzerinden bazı planları uygulamaya koyardı. Kendine personel atama konusunda tam yetki elde etmişti.[28] Aynı zamanda kendisine sadık adamları her yere yerleştirdi ve gözetim altında tutabilmek için onlara da düşmanlar buldu ya da yarattı.

24 RGASPI, f. 17, op. 11, d. 114, l. 14.

25 *XII s"ezd RKP (b)*, 62-3, 180 (12. Parti Kongresi Revizyon Komitesi üyesi Viktor Nogin). Nogin Mayıs 1924'te öldü.

26 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, 262-3 (RGASPI, f. 85, op. 1/S, d. 13, l. 10).

27 Bu bölümde, diğer kaynakların yanı sıra, *Vsia Moskva* (Moskova: Moskovskii rabochii, 1923) ve *Visa Moskva v karmane* (Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1926) kullanılmıştır.

28 Stalin, aşırı iş yükü nedeniyle bu veya diğer bir görevden azledilmek için Lenin'e ricada bulundu – Stalin'in işçi ve köylü müfettişliği ve milliyetler komiserliğinde geçirdiği zaman çok az da olsa bu istek temelsiz değildi. Stalin her iki hükümet makamından da feragat ederek tam zamanlı olarak parti aygıtına odaklandı ama yine de Kremlin İmparatorluk Senatosu binasında bir hükümet ofisi bulundurmayı sürdürdü.

Bu, genel sekreter görevlerini icra etmenin oldukça ötesinde bir işti ama yine, yapısal olarak bu makama yüklendi. Diktatörlük içinde bir kişisel diktatörlük kurmamak için Stalin'in alışılmadık biçimde kendini sınırlaması, saygı göstermesi ve ihtirassız davranması gerekirdi.

Ancak otoritenin coğrafyası, rejimin gücüne ve Stalin'in kişisel diktatörlüğüne sınır koyuyordu, özellikle de nüfusun beşte dördünün yaşadığı devasa kırsal alanda partinin yokluğu nedeniyle. Ekim darbesinin arifesinde, iki kıtaya yayılmış bir ülkede, Bolşevik partinin dört kırsal parti birimi ve 494 köylü üyesi vardı.[29] 1922 yılına gelindiğinde, kitlesel terhisler sonrasında Kızıl Ordu askerleri köylerine döndüklerinde kırsal alandaki parti üyesi sayısı 200 bine ulaşırken, toplam Komünist sayısı 515 bin idi.[30] Ancak yaklaşık 120 milyonluk kırsal nüfus içinde parti üyesi sayısı yüzde birin onda birinden azdı. Sadece yirmi beş köyün birinde parti hücresi vardı. Eyalet başkentleri kızıl bayraklar ve Komünist sloganlarla donatılmıştı fakat şehir sınırlarından yaya olarak on dakika uzaklaşılsa, rejimin varlığına görünür bir kanıt bulmakta zorlanılırdı.[31] Bu durum, parti egemenliğinin şehirlerde sorunsuz olduğu anlamına da gelmiyordu. Şehir sovyetlerinin seçiminde, gizli polis gözlemcilerin mevcudiyetinde, rejim gizli oylamadan açık oylamaya geçmekte zorlanıyordu ve bunun sonucunu, Aralık 1922 Moskova Guzhon İşletmeleri'nde de (kısa süre sonra Orak ve Çekiç olarak adlandırılacaktı) görüldüğü gibi, tahmin etmek zor değildi: Bolşevik adaylar 2'ye karşı 100 gibi oy oranlarıyla seçiliyorlardı – katılmayan sayısı 1.900.[32] Rejim, sindirmenin dışında, işçileri yönetime de seçiyor, düzenli maaş, konut, özel alışveriş imkânı ve başka imtiyazlar sunuyordu. Ama aynı zamanda onları, Komünist ayrıcalık ve yozlaşma algısı nedeniyle kızgın işçilere vaaz vermekle görevlendiriyordu.[33] Komünist rejimin toplumsal zemini bizzat kendisiydi. Bunun anlamı, genişleyen rejimin kendisinin bir toplum olduğuydu ve bu toplumun merkezinde Stalin vardı.

Yardımcısı Nazaretyan'dan farklı olarak, 1920'lerde Stalin'le karşılaşabilen herkes onda daha fazlasını görüyordu. Devrim Müzesi'nden, büst yapmakla görevlendirilen heykeltıraş Marina Ryndzyunskaya, "orta boyluydu ve yürüyüşü tuhaftı," diye yazıyor, "sol eli cebinde hızla yürüyordu," diye devam

29 Sharapov, *Razreshenie agrarnogo voprosa*, s. 174.

30 Bu tüm rejim tarihinde, kırsal parti üyeliğinin ulaştığı en yüksek *orandı*. Rigby, *Communist Party Membership*, s. 135.

31 Pethybridge, *One Step Backwards*. 1924 yılında, kırsal bir eyalet olan Smolensk'de, çalışma yaşına gelmiş 10 bin kent sakininin 16'sı komünistti. Fainsod, *Smolensk Under Soviet Rule*, s. 44. 1923 Parti Kongresi'nde Zinoviev, Komünist Parti'nin bir şehir partisi olduğunu söyleyecekti. *XII s"ezd RKP (b)*, s. 39.

32 Pirani, *Russian Revolution in Retreat*, s. 155.

33 Pirani, *Russian Revolution in Retreat*, s. 101.

ediyordu. "Kademeli olarak dönüyordu. Önce kafası, boynu ve sonra vücudu, ama tam anlamıyla asker gibiydi."[34] Evet ama onu *harekete geçiren* neydi? Yanında çalışanlar bile onu genellikle tam olarak anlatamıyordu. O sırada yirmi üç yaşında olan kurmay subay Aleksandr Barmine, Stalin'i ilk kez 1922 yılında Dördüncü Komintern Kongresi'nde Kremlin'in St. George Salonu'nda kısa bir süre görmüştü ve onu "sadece delegelerin önünde ya da izleyenleri hayran bırakmak üzere defileye çıkmış gibi değil ama ofisinde çalışırken" gördüğünü iddia ediyordu. Barmine ileri bir tarihte, yüz yüze gelindiğinde Stalin "daha kaba, sıradan ve daha küçük" görünüyor diye yazacaktı. "Yüzü çiçek bozuğu ve soluk. ... Gözleri koyu kahve ve biraz elaya çalıyor. İfadesinden duyguları anlaşılmıyor. Bende tuhaf bir kasvet ve hüzün duygusu yaratıyor. Görünüşü ne Avrupalı ne de Asyalı, ikisinin karışımı." Barmine'nin yazdığına göre Stalin toplantılarda kenarda oturuyor, sigara tütünü doldurulmuş pipo içiyor ve rastgele karalamalar yapıyordu, ama gücünün artmasını sağlayan, "irade sağlamlığı, sabır, kurnazlık, insanların zaaflarını algılama yeteneği ve onları küçümseyerek kullanması, ayrıca, seçtiği bir hedefin peşinde eğilip bükülmeden ve çekinmeden yürümek konusundaki olağanüstü becerisiydi."[35] Bu basite indirgenmiş değerlendirme –usta psikolog, çelik irade– özellikle geriye dönük olarak, yaygın kabul gördü, fakat bu bakış Stalin'in gücünün asli kaynaklarından biri olan Marksizm ile ilişkisini gözden kaçırıyor. Ayrıca, neden çok sayıda insanın ona karşı duyarlı olduğu sorusunu da açıkta bırakıyor.[36] Kariyer düşkünlüğü, genel sekretere bağlanmaya çalışmalarının bir nedeni olabilir, ama çoğu için Stalin'i ilgi çekici kılan, devrimci davaya ve devlet gücüne kararlı adanmışlığıydı.

Vozdvizhenka'dan Eski Meydan'a

Lenin hastalanmadan önce rejim onun fiziksel konumuna odaklıydı: Arasında mekik dokuduğu ve hem Halk Komiserleri Konseyi ve hem de politbüro tarafından kullanılan Gorki'deki kır evi ya da Kremlin İmparatorluk Senatosu'ndaki ofis ve daire, rejimin asli toplanma mekânları oldu.[37] Merkez Komite ofisleri daha az görkemliydi ve Kremlin duvarlarının dışında yer alıyordu. Başlangıçta, parti kurmayları, "aygıtın" tek bir daireye sığdırıldığı bir iş hanında çalışıyordu ama kısa süre sonra duvarı yıkarak ikinci bir daireyle bir-

34 "Menia vstretil chelovek srednego rosta...."

35 Barmine, *Vingt ans au service de l'U.R.S.S.*, s. 256-60.

36 Lenin "politikanın insanlar üzerinden yürütüleceğini" anlamıştı. *PSS*, XLV: 122-3. Stalin'in 1935 yılına ait "her şeye kadrolar karar verir" sloganının erken bir sürümü.

37 Shefov, *Moskva, kreml', Lenin*; Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 230; Duranty, "Artist Finds Lenin at Work and Fit."

leştirdiler. Stasova'nın, daha sonra Krestinsky'nin ve sonra Molotov'un burada ofisleri oldu. Kremlin Duvarı'nın hemen yanından, Trinity Kapısı-Kutafya Kulesi'nden başlayarak batı yönünde Arbat'a uzanan Vozdvizhenka Caddesi üzerindeydi (adres Vozdvizhenka 4 idi. Binanın arka cephesinden ise, Mokhovaya 7).[38] 1920 yılında genişleyen aygıt caddenin karşısına, Vozdvizhenka 5'e yerleşti. 18. yüzyılda, Kremlin İmparatorluk Senatosu'nun mimarı Matyvei Kazakov tarafından inşa edilmiş ama senato binasından daha küçük, gösterişli bir binaydı.[39] 1920 yılında ziyarete gelen bir Rus-Amerikalı anarşist, "Bekleme odaları ziyaretçilerle doluydu; çoğunluğunu kısa etekli, yüksek topuklu parlak ayakkabılar giyen genç kızların oluşturduğu birçok sekreter elleri dosyalarla dolu koşuşturuyorlardı," diyor ve memurlar "yetersiz beslenme, aşırı iş yükü ve endişenin sonucu olarak solgundular, çökmüş gözleri ve çıkık elmacık kemikleri vardı," diye ekliyordu.[40] Vozdvizhenka 5, Napolyon'u püskürtmeye yarayan yangınlar sırasında yanan manastırın konumuna yakındı. Daha önce, Korkunç Ivan'ın Oprichnina'sının mekânıydı. İçine tıkışılan bu neoklasik binada Stalin yeni genel sekreterlik ofisini kurdu.[41]

Parti *hizmet* aygıtının her şeye kadir hale gelmesi sürpriz olsa da rastlantı değildi.[42] Lenin bakanlık sistemine dayalı bir hükümet kurdu fakat meşguli-

---

38 Bu iş hanı bir toplama merkezi gibiydi: Sovyet merkez yürütme komitesi başkanı Kalinin ikinci katta ofisler açmıştı, Halk Komiserleri Konseyi başkan yardımcısı Aleksey Rykov da. Gerçi merkez ofisleri, İmparatorluk Senatosu'nda, Lenin ile aynı kattaydı. Vozdvizhenka 3, çarlık dışişleri arşivlerini barındırıyordu ve daha sonra Sovyet devlet arşivi oldu (bina Lenin Kütüphanesi'nin genişletilmesi için yıkıldı). Özel bir klinik olan Vozdvizhenka 6 ise Kremlin hastanesi oldu. Barmin, *Sokoly Trotskogo*, s. 155. Petergof olarak bilinen işhanı 1877 yılında inşa edilmiş ve 1902 yılında dördüncü kat çıkılmıştı. 4 No'lu Sovyet Binası olarak belirlenmişti. Merkez Komite'nin yayın şubesi Vozdvizhenka 9'daydı ve Moskova Askerî Bölgesi Subayları Ekonomik Topluluğu'nun inşa ettiği 10 numaralı bina askerî depo (*Voentorg*) haline gelecekti; ayrıca Komünist Gençlik Birliği Merkez Komitesi ofislerine, Genç Muhafızlar yayın kuruluşu ve bir yatakhaneye de ev sahipliği yapıyordu. 1923-37 yılları arasında Bela Kun, Hotel Lux'de değil burada kaldı. Vozdvizhenka boyunca, Morozov köşkü ve Sheremetyev ailesinin Moskova konutu olan ve Corner House adıyla bilinen bina vardı. Vozdvizhenka Kremlin'e dikey doğrultudaydı, Mokhovaya'ya ise paralel. Vozdvizhenka'ya 1935 yılında Komintern Caddesi adı verildi; Mokhovaya ise Karl Marx Caddesi oldu. Sytin, *Iz istorii Moskovskikh ulits* [1948].

39 *IX s"ezd RKP (b)*, s. 357, 610, n 118; Pavliuchenkov, *Russiia Nepovkaia*, s. 61; Pavliuchenkov, "*Orden mechenostsev*", s. 213-27. Daha sonra, Vozdvizhenka 5, Devlet Mimari Müzesi oldu ve bugün de varlığını sürdürüyor.

40 Berkman, *Bolshevik Myth*, s. 46, 36-7. Zhenotdel'in [kadın departmanı] karargâhı da –alaycı bir dille Tsentro-Baba [eksik etekler departmanı] olarak anılıyordu– Vozdvizhenko 5'te idi.

41 Kazakov'un binasına üçüncü kat 1898 yılında çıkılmıştı. Stalin'in, genel sekreter olmadan önce, neredeyse tam zamanlı olarak parti işleriyle görevlendirildiği dönemdeki ilk sekreterlik ofisi, en azından haberleşme adresi olarak, 26 Eylül 1921'de Trubnikovskii pereulok no. 19 ikinci katta kuruldu. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4505, I.,3; d. 1860, I. 1, 4.

42 1919'daki 8. Parti Kongresi'nde bir delege, "biz [parti] devlet haline geldik," diyordu. *VIII s"ezd* [1959], s. 178 (Varlam Avanesov). Zinoviev, Leningrad parti aygıtına sunmak üzere 8. Parti Kongresi ile ilgili hazırladığı raporda, "Rusya'daki Sovyet iktidarının liderinin Merkez Komite olduğu herkesin malumu, hiç kimse için sır değil," diyordu. *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 8: 187

yet nedeniyle gidemeyen halk komiserlerinin vekâlet gönderdiği Halk Komiserleri Konseyi toplantılarında, her kim katılmış olursa olsun, her halükârda Lenin hâkim oluyordu.[43] Esas itibarıyla Lenin, üst politika-yapıcı kurum işlevini partinin, öncelikle politbüronun ve bir ölçüye kadar Merkez Komite'nin görmesinde ısrar ediyordu. Ne Halk Komiserleri Konseyi'nin ne de her bir halk komiserliğinin yerel şubelerinin olması ve kararlarının uygulanmasında ve sadık addedilen personelin temininde yerel parti örgütlerine bağımlı olmaları durumu, Lenin'in bu tercihini destekliyordu.[44] Teknik olarak parti devletin bir organı değildi, bu nedenle kararlarının Halk Komiserleri Konseyi kararnameleri biçiminde ya da Sovyet merkez yürütme komitesi yasaları biçiminde formüle edilmesi gerekiyordu. Bu gereksiz çokluk karışıklığa yol açarak bazılarının partinin feshini, diğerlerinin de sovyetlerin feshini önermelerine yol açıyordu.[45] Hiçbirisi saf dışı bırakılmadı. Merkez parti aygıtı departmanları, Halk Komiserleri Konseyi yapılanmasına koşut hale geldi. Tüm Merkez Komite personeli gerçek yetkililerden (ya da *otvetstvennye rabotniki)* oluşmuyordu; birçoğu stenograf, muhasebeci, şofördü – aslında 600 personelin 240'ı parti üyesi değildi; 340'ı kadındı.[46] (Burada ve başka yerlerde, yazıcılık ve dosyalama işlerinin çoğunu Bolşeviklerin karıları, sevgilileri ya da "burjuva bayanlar" yapıyordu.)[47] Ne olursa olsun, parti odaklı rejim aygıtı yetenekli insanları kendisine çekti ve özel uzmanlık alanları oluşturan bu insanların hemen hemen her idari alana elleri değdi: Personel, propaganda, iletişim, ordu, donanma, dışişleri, güvenlik, maliye.[48]

Mekânsal anlamda sıkışmış durumda olan merkez parti aygıtı 1923 Aralık ayı sonunda, (yüksek duvarları ve kapı kuleleri Ortaçağ'dan kalan) eski şehrin ticaret bölgesi Kitaigorod'a taşındı ve Eski Meydan 4 numaraya, Mos-

---

43 Lenin'in hükümeti fiili bir kabineydi, kökleri meclis çoğunluğunda bir kabine sistemi (Britanya örneğinde olduğu gibi) söz konusu değildi. Rigby, *Lenin's Government*, s. 230.

44 Rigby, *Lenin's Government*, s. 176-86. Yerel Sovyetler elbette vardı fakat bu taban örgütleri, çoğunlukla, sovyetlerin içinden çıkan ve yükselen yeni siyasal seçkinleri tercih ediyordu. Abrams, "Political Recruitment and Local Government." Yerel öz-yönetim komiserliği, 20 Mart 1918'de resmen içişleri komiserliğine dahil edildi; bu arada, rejim *zemstvo* yerel hükümet organlarının (Rusya'nın 1860'lardaki Büyük Reform'larından kalmaydı ve Geçici Hükümet tarafından demokratikleştirilmiş ve kâğıt üzerinde, büyük ölçüde yaygınlaştırılmıştı) devre dışı bırakılmalarını kolaylaştırmıştı. Gronsky, "The Zemstvo System."

45 Yevgeny Preobrazhensky 9. Parti Kongresi'nde (Mart 1920), bazı delegelerin "sovyetlerimiz var dolayısıyla partiyi dağıtabiliriz, diyecek kadar ileri gittiğini ve bunu söyleyenler arasında çoğunluğun Komünist olduğunu," öne sürüyordu. Ancak, o sırada parti sekreteri olan Krestinsky, bunun yerine, eyaletlerdeki sovyetlerin elimine edilmesini öneriyordu. *IX s"ezd RKP (b)*, s. 68; *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 7: 160.

46 *Izvestiia TsK KPSS*, 1921, no. 28 (5 Mart): 23-4; no. 29: 7'de; 1922, no. 3 (39): 54. Aynı zamanda bkz. Schapiro, *Communist Party*, s. 250.

47 Sakwa, *Soviet Communists*, s. 49-53, 191-3; Figes, *A People's Tragedy*, s. 688.

48 Rosenfeldt, *The "Special" World*. 1924 yılına gelindiğinde, merkez parti aygıtı yaklaşık 700 kişiye yükseldi.

kova Ticaret Birliği'nin gösterişli eski ticaret evine yerleşti.[49] Kış günü gerçekleşen bu taşınma ile ilgili olarak, yetkililerden Aleksey Balashov, "mobilya ve dosyaları, uzun bir katar oluşturan kızaklara bizzat personel yükledi," diye anlatacaktı.[50] Stalin, ticari sermaye ile inşa edilmiş bu modernist-neoklasik karma binanın üst katında bir ofise yerleşti. Baş yardımcısının ve özel kuryesinin yerleştiği iki diğer ofisten geçerek Stalin'in ofisine ulaşılabiliyordu. Stalin'in süiti geniş ve düzenliydi. Arka taraftaki kapı, genellikle Molotov ile görüşmek için kulandığı geniş bir konferans salonuna açılıyordu (bu salonun arkasında da Molotov'un ofisi yer alıyordu).[51] Stalin'in ofisinde, sol tarafta yirmi kişinin oturabileceği büyük bir masa vardı; sağ tarafta, köşede çalışma masası ve hemen yanıbaşında telefonların ve özel kasasının bulunduğu daha küçük bir masa bulunuyordu. Stalin henüz gece kuşu haline gelmemişti. Uzun süre yanında çalışan bir muhafız, "Stalin genellikle saat 9.00'da kalkardı ve 11.00'de Eski Meydan'daki Merkez Komite'ye gelirdi," diye anlatıyordu. "Sıklıkla gece geç vakitlere kadar çalışırdı, özellikle de Lenin'in ölümünden sonra Troçkistlere karşı aktif bir mücadele yürüttüğü yıllarda."[52] İşten sonra, Kızıl Meydan'ı kat ederek ve Saviour Kapısı'ndan (üzerinde saat bulunan) geçerek eve yürürdü. Yanında, genellikle Molotov olurdu ve o da Kremlin'de ikamet ediyordu.

Hükümetteki makamı (milliyetler komiserliği) nedeniyle Stalin'in Kremlin İmparatorluk Senatosu binasında da odası vardı ama anlaşılan bu odayı idareli kullanıyordu. Kremlin, iki haftada bir yapılan politbüro toplantılarına da ev sahipliği yapıyordu. 1922 yılı itibarıyla yedi tam üyesi (Lenin, Stalin, Troçki, Zinoviev, Kamenev, Rykov, Tomsky) ve üç yedek ya da oy hakkı olmayan üyesi (Bukharin, Kalinin, Molotov) vardı, kısa süre sonra Stalin bir dördüncüyü (Jānis Rudzutaks'ı) ekleyecekti. Ancak politbüro toplantıları genişleyen bir faliyetti ve aygıttan birçok teknik personelin yanı sıra Merkez Komite üyelerini ve ayrıca kendileriyle ilgili gündem maddelerinin görü-

49 Sytin, *Iz istorii moskovskikh ulits* [2000], s. 70. "Kitai" Rusçada Çin anlamına gelebilir ancak bu kesinlikle Moskova'daki Kitaigorod'un anlamı değildir, hiç kimse kesin olarak Kitaigorod'un ne anlama geldiğini tespit etmemiştir. Kolodnyi, *Kitai-gorod*, s. 5-16. Vozdvizhenka 5 devlet planlama komisyonuna gitti. Moskova'da eksiksiz, ayrı bir parti organizasyonu aygıtı kuruldu: 25 Eylül 1919'da, Leontyev Caddesi, 18'deki merkezlerinin bombalanmasının ardından, devrimden önce –lokantası, sergi ve konser salonları, bilardo ve iskambil odalarıyla– zengin bir kulüp olan ve artistik salonlarıyla ünlü Bolshaya Dmitrovka 15a'ya taşındı. Merkez Komite sekreteriyken, eş zamanlı olarak Moskova parti şefi de olan (1930) Lazar Kaganovich, merkez aygıta ve Stalin'e yakın olmak için işçi komiserliğinden Eski Meydan 6'yı zorla alana kadar, Moskova örgütü Bolshaya Dmitrovka'da kaldı.

50 Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)," no. 5: 192.

51 Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 38-9.

52 Loginov, *Teni Stalina*, s. 95. Vlasik hatıralarını karısı Mariia'ya dikte ettirdi ve evlatlıkları Nadezhda da Georgii Egnatashvili'ye ulaştırdı. Egnatashvili'nin babası Aleksandr, Vlasik'in altında, politbüro mensubu Nikolai Shvernik'in koruma timinin başında çalışmıştı.

şüldüğü bölüme katılacak diğer kişileri kapsardı. Merkez Komite genel kurulları daha da geniş katılımlıydı ve ayda bir ya da iki kez toplanırdı.[53] Personele ilişkin kararların alındığı orgbüro toplantıları daha seyrek yapılırdı ve oturumları bazen günlerce sürerdi (orgies adıyla anılırdı). Parti sekretaryası ise aslında sürekli toplantı halindeydi. Ek olarak, merkez parti aparatçikleri, malumat toplarken ve politbüro ile Merkez Komite gündemlerini, raporları ya da Stalin'in önüne konulacak önerileri hazırlarken, tüm komiserliklerin personellerinin desteğini isteyebilirlerdi.

Fiziksel ya da kişisel olarak eski başkentteki eski rejimle hiçbir bağı bulunmasa da Stalin'in yükselmekte olan diktatörlük içinde diktatörlüğü önemli bir açıdan çarlığı hatırlatıyordu. 1917 öncesinde iktidarın yörüngesi, doğrudan çara bağlı, ismen bir hizmet aygıtı olan ve çarın kişisel idari kurumu ile bütünleşmiş imparatorluk başbakanlığıydı.[54] "Başbakanlığın başı" diyordu uzun süre hizmet etmiş başlardan biri, "tümüyle bağımsızdı ve Bakanlar Komitesi başkanının astı değildi."[55] Devlet üzerinde kuş bakışı bir izleme biçimi geliştirmiş, alanın çapı ve karmaşıklığının yanı sıra kendi ihtirasları ve yetenekleri sayesinde büyük bir güç elde etmiş olan başbakanlık görevlilerine kıyasla, bakanlar genellikle daha az malumat sahibi oluyorlardı. Tüm bunlar, Halk Komiserleri Konseyi ya da Sovyet merkez yürütme komitesi üzerinden, merkez Komünist Parti aygıtı için de söylenebilir. Ancak imparatorluk idari birimi hiçbir zaman bakanları tümüyle emri altına alamazken –Çar'ın idari birimini tüm devlet üzerinde kişisel gözetimini tesis etmek üzere dönüştürme çabası bürokratik iç çekişmeler nedeniyle sekteye uğradı–, Sovyet örneğinde, köylü komünleri hariç tüm örgütlerde, partinin devleti ve toplumu gözlemesini sağlayacak bir parti örgütlenmesi mevcuttu.[56] Her yere yayılmış parti hücreleri, etkili bir dünya görüşü

53 Politbüro genellikle Salı ve Perşembe günleri; Halk Komiserleri Konseyi ise Çarşamba günleri toplanıyordu.

54 Lieven, "Russian Senior Officialdom"; Armstrong, "Tsarist and Soviet Elite Administrators." Çar'ın sekretaryasının bazı görevlerini İmparatorluk Ailesi Bakanlığı devralmıştı, imparatorun mülklerini (Kabine Toprakları olarak biliniyordu, Rusya'daki en büyük toprak sahibiydi) yönetiyordu.

55 Remnev, *Samoderzhavnoe pravitel'stvo*, s. 83 (A. N. Kulomzin'in yayınlanmamış anılarına atıfta bulunuyor). İmparatorluk idari kurumu sadece özet çıkarmaktan fazlasını yapıyordu; görevlileri toplantı tutanaklarını yeniden yazıp şekillendirirken, sivrilikleri törpülenmiş düzgün politika metinleri oluşturmak için bazı argümanları dışarıda bırakacak kadar ileri gidebiliyorlardı, çara sunulacak evrakları hazırlıyorlardı. İdari birim genellikle çar raporlarını eyaletlerden "esirgiyordu." İmparatorluk idari birimi şubelerinin şefleri yasalara son şeklini verirken, bütün olarak idari birimin başkanı atamaları denetliyor ve neredeyse tüm özel komisyonlara katılıyordu. Remnev, *Samoderzhavnoe pravitel'stvo*, s. 68-110; Shepelev, *Chinovny mir Rossii XVIII-nachalo XX v.*, s. 47-55.

56 III. Aleksandr, idari birimin bürokrasi üzerinde kişisel bir gözetim aracı olmasına çalıştı ama başaramadı. Bakanlar bu değişime karşı çıktı ve engelledi, otokratın devlet üzerinde operasyonel denetim sağlaması mümkün olmadı. Lieven, *Russia's Rulers*, s. 286-7.

ve inanç sistemi sayesinde güçleniyordu. Stalin'in aygıtı çarlık otokrasisine dönüş değildi, diğer bir deyişle ifade edecek olursak, modern bir tek-parti diktatörlüğüydü.[57]

Eski Meydan 4, Sovyet rejiminin kalbi, 1917'nin enformel günlerini bilenler için ürkütücü bir tezat sunuyordu. Genevan adıyla bilinen Aleksandr Ilin, Petrograd'daki ilk Merkez Komite karargâhını, "herkesin masa başında oturup çay içtiği huzurlu bir aile ortamı" olarak hatırlıyordu. Şimdi ise "şube ve alt şubeler labirentiyle devasa bir bina" vardı. "Her katta çok sayıda görevli telaş içinde koşuşturuyor" idi.[58] Ilin bu değişimi kaçınılmaz ama üzücü addediyordu. Görünüşe bakılırsa değerini anlayamadığı ise, bu yeni "devasa bina" içinde varlığını sürdüren samimiyet ve yoldaşlıktı. Görevliler Stalin ile birlikte asansöre biniyor, bazıları koridorda onunla çarpışıyordu. Ofisinin kapısı kilitli değildi. Görevlilerden Belashov, "bazen onun kitaplarından birini alır okuma salonuna götürürdüm," diye anlatıyordu. "Orada, müthiş bir kütüphanenin bulunduğu raflar vardı. Merkez basımevinde basılan her kitaptan iki kopya Stalin'e gönderilirdi ve bunlar genellikle imzalı kopyalar olurdu. Birçok yazar kendi yazdıkları kitapları gönderirlerdi. Stalin kopyalardan birini bize verirdi ve biz de bu kitapları aramızda paylaşırdık." Stalin masasını kilitlemezdi. Belashov, "akşam, tüm gizli belgeleri kasaya kilitlerdi," diye anlatıyordu. Giriş bölümünde birisi görevli olurdu. Daha ileride muhafızlar vardı, neden korkacaktı ki?"[59]

Nomenklatura ve komplo

Personel üzerindeki baskı sayesinde Stalin'in aygıtı daha baştan erk sahibi oldu. Parti üyelerinin büyük çoğunluğunun, fabrikalarda ya da komiserliklerde tam zamanlı işleri vardı ve parti faaliyetleri gönüllülük temelinde algılanıyordu, fakat parti örgütü faaliyetlerinin sürdürülmesi için, tümüyle parti işleri ile meşgul az sayıda kişi (aparatçik) maaş alıyordu ve her ne kadar bu tür görevlilerin seçilmesi gerekiyor olsa da, iç savaş sırasında seçimler arka plana itildi. Çatışma yatıştıktan sonra birçok görevlinin seçimlere dönülmesinde ısrar etmesi, Lenin'in 11. Parti Kongresi'nde (Mart-Nisan 1921) şöyle karşılık vermesine sebep oldu: "Eğer Merkez Komite personel yerleştirme

57 E. H. Carr'ın devrimin ilk on iki yılına dair on dört ciltlik tarih kitabı, siyasal durumsallık (Stalin'in diktatörlüğü) ve birincil yapısal belirleyen (Rusya'nın geri kalmışlığı) olarak gördüğü şey arasındaki ilişkiyi açımlıyor. Okuyucu ciltler boyunca ilerledikçe Rusya'nın geçmişi kendisini giderek daha çok hissettiriyor, birçok Bolşevik devrimciye de hissettirdiği gibi. Ancak 1978'de yayınlanan son ciltte Carr, çarlığa yaptığı vurgudan söz ederek, "yanlış olmasa da artık bana sanki fazla abartılmış gibi görünüyor," der. Carr, *Foundations of a Planned Economy*, III/iii: viii.

58 Ilin-Zhenevskii, "Nakanune oktiabria", s. 15-6; Rabinowitch, *Bolsheviks Come to Power*, s. 57-9.

59 Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', s. 4 (20-e gody)," no. 5: 191-2.

hakkından mahrum bırakılırsa politikaları uygulayamaz hale gelir."[60] 6 Haziran 1922'de Stalin, yerel parti makamlarına aday tayini (genellikle bir kişi) konusunda Merkez Komite yöneticilerinin yetkisi ile ilgili bir genelge yayınladı.[61] Sözde bölgesel yetkililer, kısmen kişisel hırsları kısmen de kurum ve güç odaklarının çoğalması yüzünden yaşadıkları hayal kırıklığı nedeniyle, diğer yereller üzerine kendi iradelerini dayatmaya çalışıyorlardı ve merkezi aygıt taraf tutarak, arkasında durmadığı yerel görevlileri dışarıda bırakıyordu. Bu sayede bazı bölge görevlileri, eyalet parti şefi olarak otorite tesis ettiler ve buna karşılık, aşağıya doğru müdahalelerle kendilerine yakın kişilerin ilçe parti şefi "seçilmelerini sağlayarak" güçlerini merkezileştirdiler.[62] Stalin tüm ülkeyi asla merkezi bir yapıya kavuşturamazdı ama etkin bir biçimde, eyaletlerinde kendi güçlerini merkezileştiren şefleri merkezileştirdi.[63]

Stalin'in başarısı, ülkenin uzun mesafeleri ile ve karşılıklı korunma şantajları ile sınırlanıyordu fakat merkezi aygıt, yerelleri zorlayarak, periyodik soruşturma ve "temizlik" kampanyaları üzerinden daha fazla personel verisi aktarmaya zorluyordu ve ülkedeki tüm parti üyelerini kayda geçirmeye muvaffak oldu.[64] Stalin'in görevlileri, yerel aparatçiklerin birbirlerini mer-

60 *PSS*, XLV: 123. 1919 8. Parti Kongresi'nde de vurgulandığı gibi, tüm üyeler "parti disiplinine kesinlikle tabidir" ve "parti görevlilerinin atanması meselesi, partinin Merkez Komitesi'nin elindedir. ... Kararları herkesi bağlar. Merkez Komite, bu tür meselelerde, her tür yerelcilik ya da ayrımcılıkla kararlı bir mücadele vermekle görevlendirilmiştir. En üretken kullanımlarını sağlamak maksadıyla "görevlileri iş alanları veya bölgeler arasında sistematik olarak kaydırma" yetkisi Merkez Komite'nin elindedir. *VIII s"ezd RKP (b)* [1959], s. 426-8; *Kommunisticeskaia partiia Sovetskogo Soiuza*, I: 444.

61 1922 yazından 1923 sonbaharına kadar, 191 yerel parti sekreterinin 97'si seçilmişti; gerisini Moskova "önermiş" ya da doğrudan atamıştı. Tsakunov, *V labirinte*, s. 93 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 17, op. 68, d. 484, l. 170-85); Rigby, "Early Provincial Cliques", s. 15-19.

62 1922 yılında yayınladığı politika raporunda Merkez Komite, "yerel parti örgütlerinin iç işlerini sürekli olarak gözetim altında tutmayı, 'skloki' olarak bilinen hizip ve muhalefeti her yolu deneyerek yok etmeyi görev bilir," diyordu. *Izvestiia TsK*, Mart 1922, s. 13'te. Mesela, Nisan 1920'de Ukrayna Komünist Partisi'nin tüm Merkez Komitesi mensupları Rusya'ya transfer edildi. Ravich-Cherkasskii, *Istoriia kommunisticheskoi partii*, ek 12. Aynı zamanda bkz. Service, *Bolshevik Party in Revolution*.

63 RGASPI, f. 17, op. 84, d. 147, l. 150; *Spravochnik partiinogo rabotnika*, vyp. 3: 108, 118. Zinoviev yönetiminde Petrograd'daki merkezileşme süreci konusunda bkz. McAuley, *Bread and Justice*, s. 145.

64 Daniels, "The Secretariat"; Moore, *Soviet Politics*, s. 290. Kariyeristleri ve "nefret edilen" sınıf düşmanlarını hedef alan ve ihraç edilen 659 bin üyenin neredeyse dörtte birine mal olan (çoğu kendi iradeleriyle ayrıldı) 1921 sonbaharındaki parti temizliğinden –üç yıl içinde üçüncü kez– sonra, 1922 yılında, geride kalan yarım milyon Komünist yeniden kaydedildi: Bir parti "sayımı" yapılarak, merkezi aygıt tarafından hemen hemen her üye ve üye adayına anket formu doldurtuldu. *Spravochnik partiinogo rabotnika*, vyp. 3, s. 128-30; Service, *Bolshevik Party in Revolution*, 164; Gimpel'son, *NEP*, s. 329 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 34, d. 1, l. 19); *Izvestiia TsK RKP (b)*, 5 Mart 1921. 1921 yılında, birçok parti komisyonu, parti-dışı kitleleri, komünist bireylerle ilgili fikirlerini beyan etmeye davet etti. Moskova garnizonundaki bir askerî birimde, 400 parti-dışı asker 36 partili askeri toplantıdan çıkarmış ve kimlerin ihraç edileceğine kendileri karar vermişti, bu karar daha sonra iptal edildi. *Izvestiia MK RKP (b)*, 1922, no. 1:

keze ihbar etmelerini teşvik etti ve yerel hizipleri dağıtmak ya da en azından denetim altına almak üzere gezici komisyonlar gönderdi.[65] Geniş Rusya topraklarında bildik kedi-fare oyunu oynanıyordu –çok uzaklardaki yereller kaytarmaya uğraşıyor aksi takdirde merkezi talimatların üstesinden gelmek zorunda kalıyorlardı– fakat artık merkez güçlü bir parti işleyişi ve parti disiplinine sahipti. Burada dikkat çekici olan, yerel parti örgütlerinin önemli parti makamlarına merkezin önerdiği adayları genellikle reddedebilmeleri değil ama merkez aygıtın kendi iradesini yüksek bir oranda dayatabiliyor oluşuydu. Nisan 1922 ile Mart 1923 arasında orgbüro, en az kırk iki eyalet parti şefi de dahil, binin üzerinde atama yaptı.[66] Stalin'in, çeşitli yerlere atanan bu kadroların tamamını bilmesine olanak yoktu.[67] Yükselme arzusu içindeki yereller, eğer ayağını kaydıramıyorlarsa memnun etmeye çalışıyorladı. Başarılı yerel görevlilerin terfi ettirilip Moskova'ya alınmaları için Stalin Eylül 1922'de bir komisyon kurdu. O yılın gizli yazılı değerlendirmelerinde, eyalet parti komitesi sekreteri kırk yedi kişi arasında Urallar'dan bir görevlinin (Leonid) "ne sovyet ne de parti çalışmalarını yürüttüğü. Düşman etkisi altına girdiği. ... Eyalet seviyesinin altında bir görevli olduğu," belirleniyordu. Fakat bir diğeri, Nizhny Novgorod'dan Nikolai Uglanov, söylendiğine göre "inisiyatif sahibiydi. İşi kotaracak görevlileri bir araya getirebiliyordu. Otorite sahibiydi."[68] 1923 yılında Stalin, Uglanov'u oy

6. 1922 baharındaki 11. Parti Kongresi başlarken, aygıt tüm uyelerini listelemeyi başaramamıştı. *Pravda*, 10 Eylül 1921; *Protokoly XI*, s. 52; Leonard Schapiro, *Origin of the Communist Autocracy*, 1977, 337-8; G.mpel'son, *NEP*, s. 329 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 34, d. 1, l. 19); *Izvestiia TsK RKP (b)*, 5 Mart 1921.

65 Molotov 11. Parti Kongresi'nde (1921), Samara eyaletine gönderilen üç kişilik komisyonun, "disiplinin tamamıyla yok olduğunu" ve üye sayısının 13 binden 4 bin 500'e düştüğünü tespit ettiğini söylüyor (korkunç bir kıtlığın baş gösterdiğinden hiç bahsetmiyordu) ve Moskova'yı tüm Samara liderliğini atanacak kişilerle değiştirmeye zorluyordu, *XI s"ezd RKP (b)*, s. 57-8; *Izvestiia TsK*, Mart 1922: 35'te. Biri 30 Kasım 1922 tarihli olmak üzere birçok gizli genelge, görevliler arasında "çok büyük boyutta rüşvet alımına" ve bu durumun "işçi devleti aygıtının yozlaşmasına ve yıkımına" yol açacağına işaret ediyor, bu bela ile mücadele için her bölgede bir birey ya da komisyonun görevlendirilmesini istiyordu. Rüşvet, "ülkenin genel kültürsüzlüğüne ve ekonomik geri kalmışlığına" bağlanıyordu. RGASPI, f. 17, op. 11, d. 100, l. 234; op. 84, d. 291a, l. 282.

66 *Izvestiia TsK*, no. 42, Haziran 1922, no. 43, Temmuz 1922, no. 9 (45), Eylül 1922, no. 11-12.

67 Harris, "Stalin as General Secretary." Kısmen olağanüstü genişleme ve kısmen de yeni alınanların sayısı nedeniyle, partinin herhangi bir yıllık toplantısından diğerine taşınabilen Parti Kongre delegesi oranı % 20-40 arasındaydı. 7. Kongre'ye katılan, oy kullanma hakkına sahip olan ve olmayan 106 delegenin % 38'i 8. Kongre'de boy göstermişti; 8. Kongre'deki 442 kişinin % 23'ü 9. Kongre'ye taşındı; 9. Kongre'deki 593 kişinin % 22'si 10. Kongre'ye geldi; 10. Kongre'nin 1,135 delegesinin sadece % 15'i 11. Kongre'ye de katıldı; 11. Kongre'den 12. Kongre'ye aktarılan % 36'ydı. Ancak Merkez Komite'de devamlılık tatmin ediciydi, bu organda da genişleme olduğu halde (1918'deki 23 tam ve aday üye sayısı 1922 yılında 46'ya yükselmişti). Gill, *Origins*, s. 58, 61.

68 RGASPI, f. 17, op. 112, d. 370, l. 2; Pavliuchenkov, *Rossiia Nepovskaia*, s. 70 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 11, d. 142, l. 4).

kullanma yetkisine sahip Merkez Komite üyesi yaptı, bir sonraki yıl Moskova örgütü ikinci sekreteri olarak başkente terfi ettirdi ve kısa süre sonra da birinci sekreter oldu.[69]

Stalin'in orgbürosunun inisiyatifiyle hazırlanan bir "nomenklatura" (Latince *nomenclatura*, isim listesi) sayesinde kıdemli görevlilerin atama ve transferleri sistematik hale getirildi. Nomenklaturada bir pozisyon işgal eden görevliler, merkezi aygıtın onayı olmadan görevinden alınamazdı. İlk listede (Kasım 1923) 4 bin mevki/görevli yer alıyordu: Cumhuriyetlerin, eyaletlerin ve ilçelerin birinci sekreterleri; halk komiserleri ve yardımcıları; askerî bölge komutanları; elçiler.[70] Özellikle kayda değer diğer bir nokta ise, parti denetimindeki bu nomenklatura sürecinin devlet tarafından işletilen sanayi için de uygulanmasıydı. Bunca atamanın yapılması az bir iş değildi ve Stalin, merkezi aygıtın sorumluluk alanına giren mevkilerin sayısını azaltmaya çalıştı.[71] Eyalet parti örgütleri, kendi denetimlerindeki atamalar konusunda kendi nomenklaturalarını hazırlayarak merkezi taklit ediyordu. Atama pratikleri ve seçim ilkesi arasında, merkezi ve yerel yetkiler arasında gerilim sürüyordu ama nomenklatura sisteminin keşfi ve bu sistemin güncel personel verilerine gereksinim duyuyor olması güçlü ellerde önemli bir himaye mekanizmasıydı. Stalin yeterliliğe önem veriyor ve bunu sadakat üzerinden yorumluyordu. 12. Parti Kongresi'nde (Nisan 1923), "Öyle görevliler seçmeliyiz ki bu pozisyonları işgal eden kişiler talimatları uygulayacak beceride olsunlar, bu talimatları kavrayıp, sahiplensinler ve hayata geçirsinler," diyordu.[72] Merkez Komite talimatlarının yerine getirilmesi Stalin'in sürekli tekrarladığı bir slogan haline geldi, yerine getirilmeme şüphesi ise takıntısı.[73]

---

69 Merridale, *Moscow Politics*, s. 29.

70 *Izvestiia TsK VKP (b)*, Ocak 1924, no. 1 (59): 64-7; Nisan 1924, no. 4 (62): 41; 18 Ocak 1926, no. 1 (122): 22-4; Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)," no. 4: 186; RGASPI, f. 17, op. 68, d. 139, l. 74; Rigby, "Origins of the Nomenklatura System", s. 241-54; Rigby, "Staffing USSR Incorporated"; Korzhikhina ve Figatner, "Sovetskaia nomenklatura."

71 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 704-5; RGASPI, f. 17, op. 69, d. 259, l. 101. Ne olursa olsun, Merkez Komite aygıtı partili olmayan devlet bürokratlarının kayda geçirilmesi işini de eline geçirmişti – bu işlevi üstlenme girişiminde bulunan Sovyet merkez yürütme komitesini alt ederek. Pavliuchenkov, *Rossiia Nepovskaia*, s. 69; Pavliuchenkov, "*Orden mechenostsev*", s. 227-53. Kısa süre sonra, nomenklatura sisteminin Birliğin tüm cumhuriyetlerinde hayata geçirilmesi istendi. Daniels, "The Secretariat", s. 37-8; Rigby, "Staffing USSR Incorperated", s. 529-30. 1924 yılına gelindiğinde, liste ikiye bölünmüştü; birinci listede 3.500 kişi, ikinci listede 1.500 kişi yer alıyordu. Birinci listede yer alanlar politbüro tarafından belirleniyor, Merkez Komite tarafından onaylanıyordu. RGASPI, f. 80, op. 19, d. 1, l. 6-14.

72 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 63.

73 Yerel parti komitelerinin otoritesi kâğıt üzerindeydi. Tüm parti örgütlerine gönderilen Kasım 1922 tarihli bir Merkez Komite genelgesi, yerellerin herhangi bir parti genelgesinin mahiyetini değiştirme yetkisi olmadığını tespit ediyordu. Ancak bunun vuku bulması durumunda, genelgeye göre, herhangi bir ek önerisi Merkez Komite'nin kabulüyle mümkün olacaktı. Molotov ve

Stalin'in aygıtı başka araçlar da kullanıyordu. İç Savaş sırasında Üst Devrim Mahkemesi'ne nezaret eden, Çeka'nın kurucu üyelerinden Ivan Ksenofontov, üyelerin hak edişleri ve parti bütçesi gibi partinin gündelik işlerini idare eden ama aynı zamanda ofisleri ve tefrişlerini, daireleri, kumanyaları, tıbbi bakımı, arabaları ve şoförleri, yurtdışı seyahatlerini de denetleyen iş idaresi departmanının başına getirildi.[74] İş idaresi departmanının ayrıcalık sağlama ya da bundan mahrum etme gücü vardı ve Stalin'e müthiş bir kudret sağlıyordu. Diğer bir anahtar araç devlet telefon sistemiydi. Telefon santral memurlarının tüm konuşmalarını dinleyebileceğinden duyduğu kaygıyla rejim bir "vertushka" geliştirdi; böyle adlandırılıyordu zira doğrudan arama yapılabiliyordu ve o dönem için bir yenilikti. Başlangıçta, kendinden aramalı hükümet ağı yaklaşık altmış kişi arasındaydı; kısa süre sonra birkaç yüz kişi bu ağa dahil edildi ve gücün bir simgesi haline geldi (dolayısıyla yokluğu da güçsüzlüğün).[75] Karşıtlarından birinin iddiasına göre vertushka sisteminin kuruluşunu denetimi altında tutan Stalin'di ve sonuçta gizlice dinlenmelerinin yolunu da kendisi açtı.[76] Bu iddia akla yakın ancak başka kanıtlarla desteklenmiyor, en azından söz konusu erken dönem için.[77] Bu konu-

---

Kaganovich tarafından imzalanmıştı. Pavlova, *Stalinizm*, s. 73 (atıfta bulunduğu kaynak, PANO, f. 1, op. 2, d. 238, l. 32).

74 Nikolaev, *Chekisty*, Velidov'un makalesi; Parrish, *Soviet Security*, s. 219-20. 1924 yılı sonunda ya da 1925 yılı başında Ksenofontov işçilere gece Stalin'in ofisini onarmalarını emretti. Gece nöbetinde olan ama haberdar edilmemiş Belashov işçilerin Stalin'in ofisine girmelerine izin vermedi. Telefon açan Ksenofontov telefonda bağırıp çağırdı; ertesi gün Belashov, kendisini haklı bulacak olan Stalin'e haber verdi. Ksenofontov istifa etti; Stalin istifayı kabul etmek istemese de Ksenofontov ısrar etti. RSFSR sosyal refah komiserliğine geçti. Belashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", no. 5: 191. Ksenofontov 23 Mart 1926'da, kırk iki yaşında mide kanserinden acı içinde öldü. Ölüm ilanında (*Poletarskaia revoliutsiia*, 1926, no. 4: 232-4), "Çeka'nın yaratıcı ve kurucularından biri" olarak övülüyordu, oysa üç yıllığına Merkez Komite aygıtına transfer olmuştu.

75 Psurtsev, *Razvitie sviazi v SSSR*. Lenin sıklıkla telefon kullanıyordu; mesela NEP'in tanıtımıyla ilgili genel talimatlar politbüroya telefonla iletilmişti. P. I. Makrushenko, "Voploshchenie mechty", *Promyshlenno ekonomicheskaia gazeta*, 20 Nisan 1958: 3. Yeterli yatırım yapılmaması nedeniyle telefonun görevlilerin dışında fazlaca kullanımı mümkün olmadı ama komiserlikler ve diğer resmi organlar da kendi telefon ağlarını kurdular – bunlar kapalı sistemlerdi ve Sovyet memurlarının masalarında çok sayıda telefon bulunmasının sebebi de buydu. Solnick, "Revolution, Reform and the Soviet Telephone Network", s. 172-3; Lewis, "Communications Output in the USSR", s. 413'te.

76 Boris Bazhanov, bir keresinde Stalin'in bir telefon ağını dinleyişine rast geldiğini, masasının çekmecesine uzanan kabloya bağlı özel bir cihaz kullanmakta olduğunu, iddia eder. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 39-41. Bazhanov'un daha önceki çalışmasında bu olaya yer verilmemiştir: *Avec Stalin dans le Kremlin*.

77 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği'ne seyahat edenler her şeyin dinlendiğine inanıyorlardı –"söylendiğine göre Moskova'da birisi telefonla konuşuyorsa, doğrudan işlem merkeziyle de konuşuyor demekmiş"– ama dünya ölçeğinde tüm telefonlar santral memurları üzerinden gerçekleşiyordu. Lawton, *The Russian Revolution*, s. 282. Aynı zamanda bkz. Hullinger, *Reforging of Russia*, s. 114.

da söyleyebileceğimiz, çoğu vertushka telefonunun Eski Meydan'da olduğu ve bir düğüm noktası olarak parti aygıtını güçlendirdiğidir.[78] Rejim aynı zamanda bir şifre birimi kurdu ve her ne kadar Çeka'nın bir şubesi gibi görünse de fiiliyatta bağımsızdı; bu sayede politbüro telgrafları gizli polis liderliğinin denetiminden geçmiyordu.[79] Tiflis'te doğmuş ve St. Petersburg Madencilik Enstitüsü'nde matematik ve fizik okumuş Ukrayna kökenli Gleb Boki tarafından yönetilen şifreleme uzmanları, her gün, bölge parti örgütlerine, yurtdışındaki elçiliklere ve tatildeki görevlilere ait yüzlerce telgrafı kodluyor ya da çözüyordu – Gleb Boki aynı zamanda eş değiştirme ve içkili seks alemleri için bir koloni de oluşturmuştu.[80]

Merkez Komite adına tüm kurumlara ve yerellere sadece Stalin talimat gönderebiliyordu, politbüro ya da Merkez Komite'ye, komiserliklerden, gizli polisten ya da askerî birimlerden gönderilen her şey parti sekretaryasına gidiyordu. Eski Meydan posta odası, gizli polis kuryelerin zarfları yapıştırma, mühürleme veya açma faaliyetleriyle askerî bir operasyonu andırıyordu; kuryeler temiz, iyi yağlanmış ve dolu silah taşımak ve alıcıların kimliklerini tekrar tekrar kontrol etmek zorundaydı.[81] Yine de sızıntı ve ihlal şikâyetleri sürüp gidiyordu ve görevliler durmadan azarlanıyordu.[82] Parti'nin Sibirya Bürosu'na gönderilen Yeroslavsky, 1922 Temmuz ayında, içinde kod çizelgesi ve defterinin olduğu çantasını kaybetti. Yetkililer bulunması için 100 milyon ruble ödül koydular – tabii ki bu ödülü ödemek gibi bir niyet ya da ihtimal yoktu; çanta bulunsa da içindekiler kayıptı.[83] Nisan 1923'te, devlet güvenliğini ilgilendiren konuların yazılı hale getirilmesi yasaklandı; bunun

78 Stalin'in bekleme odası ile ofisi arasındaki küçük odada bir santral (komütatör) mevcuttu ve 1925 yılı ortalarına kadar burada operatör olarak çalışan iki kadının yerini alan erkek korumalar telefon operatörlüğü işini de yapıyorlardı. Eski Meydan'daki telefon sayısı hızla 250'lerden 500'lere fırladı. Belashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", no. 5: 192.

79 *Izvestiia TsK RKP (b),* 18 Eylül 1920; Pavlova, *Stalinizm*, s. 46-7 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 84, d. 171, l. 2); G. A. Kurnenkov, "Organizatsiia zashchity informatsii v strukturakh RKP (b)—VKP (b), 1918-1941 gg.: avtorefat kandidatskoi dissertatsii", RGGU, 2010; Anin, *Radioelektronnyi shpionazh*, s. 24-32. Boki, Ocak 1921'den 1937 Mayıs ayı ortalarına kadar şifreleme biriminden Boki sorumluydu.

80 Boki'nin daça [kır evi] komünü Moskova'nın doğusunda, Kuchino köyündeydi ve üyelerinin maaşlarından yüzde on alıyordu. Sovyet dış istihbarat ajanı Yevdokia Kartseva şöyle anlatıyordu: "İçki içme yarışlarına, kural olarak, vahşi bir holiganlık ve karşılıklı aşağılama eşlik ediyordu: Sarhoşlar özel yerlerine boya ve hardal sürüyorlardı. Zorla içirilip sarhoş edilenler sanki ölmüş gibi gömülüyordu... Tüm bu gösteri, Solovski manastırı-işçi kampından (Boki kuruluşunda rol oynamıştı) getirilen papazlara özgü teçhizat ile yapılıyordu. Genellikle iki üç kişi rahip kılığına giriyor ve bir sarhoş ayini gerçekleştiriyordu. Bir kimya laboratuvarından, teknik ihtiyaçları bahane ederek aldıkları laboratuvar alkollerini içiyorlardı." http:/www.solovki.ca/camp_20/butcher_bokii.php; Shambarov, *Gosudarstvo i revoliutsiia*, s. 592.

81 Rosenfeldt, *The "Special" World*, I: 141-4.

82 *XII s"ezd RKP (b)*: 70, 71, 74.

83 Pavlova, *Stalinizm*, s. 90 (atıfta bulunduğu kaynak, PANO, f. 5, op. 6, d. 142, l. 11).

yerine, güvenlik meseleleri, Politbüro'nun dikkatine sunulmadan önce Stalin'in sekretaryasında tartışılacaktı.[84] 19 Ağustos 1924'te politbüro "Merkez Komite belgelerinin dağıtımındaki gizlilik" ile ilgili bir karar yayınladı. Kararın ekinde, "Merkez Komite gizli belgelerinin dağıtım kuralları" düzenleniyordu. Talimatların birçoğu, görevlilerin, kimin gördüğü ve nasıl muhafaza edildikleri bağlamında, "belgelerin dağıtımında mutlak gizliliği sağlamalarını" öngörüyordu; gizli bir belgeyi takip eden her görevli imzalamak zorundaydı. Belgelerin birçoğu okunduktan sonra iadeyi gerektiriyordu. Aşırı gizlilik, Stalin'in hâkimiyetini güçlendiren sorgulanamaz bir ihtirasa dönüştü. O ve adamları, idari birimden, "gizli şube" adıyla bilinen ayrı bir organ oluşturdular ve bu organ, ihbar ve soruşturma, parti arşivleri ve gizli polis ile temastan sorumluydu. Başlangıçta mütevazı çapta olan gizli şubenin 1920'li yılların ortasına doğru personel sayısı birkaç yüz kişiye yükseldi ve yerel parti teşkilatlarında, orduda, fabrikalarda ve devlet kurumlarında –ve nihayetinde tüm temel kuruluşlarda– kendisine bağlı birimleri oldu. Bu gizli şubeler, sindirme amacıyla kullanılabilecek paralel bir enformasyon sistemi, rejim içinde rejim kurdular: Bu paralel kanallarda nelerin kaydedildiğini ve rapor edildiğini görevliler bilmiyordu. Merkezi gizli şube, fiziksel olarak, çelik kapılarla kuşatılmıştı. Ayrıldıktan sonra bir Sovyet görevlisi, "Eski Meydan gri binadaki sanctum sanctorum [en kutsal yer] gizli şubeydi," diye anlatacaktı. "Yukarıya asansörle çıkılıyor ve ucu görünmeyen uzun bir koridordan geçiliyor. Toplantılar akşam yapılıyor. Bu nedenle bina yarı karanlık, boş ve sessiz. Atılan her adım boşlukta yankılanıyor ve birdenbire içerideki muhafızlarla karşı karşıya geliyorsunuz. Özel geçiş izninizi kontrol ediliyor. Nihayet, bu şubeyi binanın geri kalanından ayıran çelik kapıdan geçiyorsunuz. Sonra da son kapıya varıyorsunuz."[85]

---

84 Pavlova, "Mekhanizm politicheskoi vlasti", s. 63. 8 Kasım 1919 tarihli politbüro toplantı tutanağında, Stalin'in "Merkez Komite'nin toplantıları hakkında belirli bilgilerin, kasıtlı olarak çarpıtılmış biçimde, herhangi bir yoldan düşmanlarımızın eline geçtiğinden" şikâyet ettiği belirtiliyordu. "Protokolleri çok az sayıda yoldaşın bilmesini sağlayacak" bir yöntem öneriyordu. Bu durum, talimat ya da bilgilendirme amacı taşıyan politbüro toplantı tutanağı pasajlarının kimlerin eline geçeceği ile ilgili kuralların yerleşmesine sebep oldu. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 37; *Archives of the Soviet Communist Party and Soviet State: Catalog of Finding Aids and Documents* (Hoover Institution Archives, 1995). 14 Haziran 1923'te politbüro, toplantılara katılamayanların bilgilendirilmesi maksadıyla, başlıca raporların ve temel gündem maddeleri ile ilgili özet açıklamaların stenografik kayıtlarının tutulmasına karar verdi. Adibekov, *Politburo TsK RKP (b) – VKP (b) povestki dnia zasedanii,* I: 223. Ancak stenografik kayıtlar nadiren tutuldu zira emek yoğun bir işti: Toplantılar çok uzayabiliyordu ve kayıt altına alınan açıklamaların, düzeltme ve onay için her bir katılımcıya gönderilmesi gerekiyordu. Ortaya çıkan ve pembe cilt kapağı nedeniyle "kızıl kitap" olarak bilinen yazılı metin, toplantıda sözlü ifadelerden, tutulan orijinal notlardan önemli ölçüde farklı olabiliyordu. 8 Aralık 1923'te politbüro, protokollerde "politbüro kararlarından başka hiçbir şeyin kayıt altına alınmamasına" karar verdi. *Istochnik*, 1993, no. 5-6: 88-95 (91'de).

85 Dimitrievskii, *Sovetskie portrety*, s. 108-9. İsveç Sovyet elçiliğinde memur olan Dmitrievsky 1930 yılında ayrıldı.

Aygıtın gücünün kaynağı hiçbir yönüyle esrarından kaynaklanmıyordu. Heykeltıraş Ryndzyunskaya, Eski Meydan'ın nadiren görülebilen iç mekânları için, "bu yerleşimde beni şaşkına çeviren ilk şey olağanüstü temizliği ve bir tür suskunluktu. Kelimelerin suskunluğu, hareketlerin sessizliğiydi, hiçbir fazlalık yoktu," diyordu. Daha sonra kendi stüdyosunda Stalin ile karşılaştığında ona Merkez Komite binasındaki ürkütücülüğün sinirlerini bozduğunu söyledi. Söylendiğine göre, Stalin gülümseyerek "çok memnun oldum," diye cevap vermişti, "öyle olması gerekiyor."[86] Ancak aygıtın sırları arasında en büyük olanı kontrolden çıkmış talimatçılığın, takıntı derecesine varan yazılı rapor talebinin ve sonsuz sayıda gezici komisyonun, parti-devlet içindeki idari kaosu daha da artırması ve Eski Meydan'ı da evraka boğmasıydı. Diktatörlük farkında olmaksızın kendisine sınırlar koyar. Orgbüro personeli, üretkenliğiyle bilinen ve Kerzhentsev adıyla tanınan Platon Lebedev'in yazdığı, mesela *Organizasyon İlkeleri* –ilk iki baskısı birkaç ayda tükenmişti; üçüncü baskısı (1924) 5 bin adet idi– gibi el kitaplarını okuyorlardı. "Hangi alanda çalışıyor olurlarsa olsunlar, alt düzey örgütçülere temel pratik liderlik" kazandırmayı hedefleyen Kerzhentsev, Amerika ve Britanya'da yapılan çalışmalara atıfta bulunuyor ve Britanya'da kullanılan personel için kartoteks sistemi –her bir çalışan için indeks kartı– örneklerini kopyalıyordu; sadece alfabetik olarak değil ama aynı zamanda meslek ve coğrafi konuma göre de kayıt derlenmesi gerektiğini öne sürüyordu.[87] Ancak, son olarak açıkça belirlenmiş talimatlar konusunda bilgi veriyor ve sonra da akıllıca tespitlerle, diktatörlerin, siyasal denetimi sağlamanın bir yolu olarak çoklu yargı ve diğer planlı verimsiz adımlara imkân tanıma hatta destekleme eğilimlerini kabullenmeyi reddediyordu.

İktidarı ele geçirmeyi hedefleyen bir gizli girişim, iktidardaki bir gizli girişim gibi hareket ediyordu.[88] Aygıtın, teorik olarak partinin geniş kesimlerine karşı şeffaf olması gerekirdi; Lenin, resmi iş saatlerinde, parti binası içinde, üzerinde Stalin'in adının yer aldığı alfabetik bir imza çizelgesinin asılı olmasında ısrar etti.[89] Bununla beraber, Lenin'in kendi yazılı emirleri ancak

---

86 "Menia vstretil chelovek srednego rosta..."

87 Kerzhentsev, *Printsipy organizatsii*. Kerzhentsev aynı zamanda oyun yazarıydı ve kitle tiyatrosu yanlısıydı. 1923-1925 yılları arasında İşçi ve Köylü Müfettişliği'nde çalıştı, bilimsel iş örgütlenmesi (Taylorizm) ve zaman yönetimi ve toplantı organizasyonu konularında kitapçıklar yazdı: *Nauchnaia organizatsiia truda (NOT) i zadacha partii* (St. Petersburg, 1923); *Bor'ba vremia* (Moskova, 1923); *Organizui samogo sebia* (Moskova, 1923); *Kak vesti sobaranie*, 5. baskı (Moskova, 1923).

88 Darbenin başarılı olmasının ardından Moskovalı bir Bolşevik, "bazı yoldaşlar yeraltının artık sona erdiği düşüncesine alışamadılar," diyordu. Gerçekte, düşman bir ülke ve dünyada iktidarı koruma çabası, takma isimleri ve şifreli mesajları hâlâ gerekli kılıyordu. Smidovich, "Vykhod iz podpol'ia v Moskve", s. 177. Smidovich Moskova Askerî Devrimci Komite'ye başkanlık ediyordu.

89 1922'de Lenin üç Merkez Komite sekreterliğinin, görevlileri, işçileri, köylüleri ve diğer tüm ziyaretçileri kabul etmek üzere sekreterliğin açık olacağı –ve *Pravda*'da yayınlanacak olan– mesai

okunduktan sonra iade ya da imha koşuluyla gönderiliyordu. 1919 yılında, Türkistan'ın Bolşeviklerce çökertilmesine atfen yazdığı gibi, her şeyin "son derece gizlilik içinde (çar egemenliği altındaki faaliyetlerimizden bildiğimiz şekilde)" yürütülmesi gerektiğinde ısrar ediyordu.[90] Diğer bir deyişle, gizliliğin/komploculuğun kökenleri ve süreklilik kazanması çok da Stalin'in kişiliğiyle ilgili değildi, her ne kadar, doğası gereği, Stalin en büyük komplocu ve artık bu durumdan birincil derecede fayda sağlayan kişi olsa da.

Znamenka, 23

Kremlin'in batısında, Vozdizhenka'ya paralel Znamenka Caddesi vardı ve adını eski kiliseden alıyordu. Znamenka 23, eski Aleksandr Askerî Okulu'na, Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi, savaş komiserliği ve Bolşevik Genel Karargâhı tarafından el konulmuştu.[91] İç savaş sırasında, Znamenka bir güç merkeziydi fakat seferberliğin sona ermesi ve zaferle birlikte, Kızıl Ordu nüfusu 5 milyondan 1923 yılı sonunda 600 bin askere düşerken, bu durum hızla değişti. (Asker kaçakları bu küçülmenin önemli bir kısmını oluşturuyordu.) Ordunun tüm birimleri, Komünist Parti'nin "siyasal departmanları" tarafından delik deşik edilmişti ve bu siyasal departmanlar bağımsız bir Ordu Siyasal Yönetimi altında toplanmıştı – fakat bu Stalin'in hedefi haline gelecekti. 1923 yılında orgbüro, ordu içindeki parti çalışmaları konusunda bir "araştırma" sipariş etti. Görünürdeki amacı, bu tür çalışmaların orgbüro yönergeleri ile uyumlu olup olmadığının tespitiydi; orgbüro ayrıca, parti-örgütlenme faaliyetlerinin tartışıldığı tüm askerî bölge toplantılarına parti aygıtı temsilcilerinin de katılması ve ordu siyasi yönetiminin Merkez Komite'ye düzenli olarak rapor göndermesi talimatı verdi. 1923 sonbaharında orgbüro, üst düzey ordu makamları için parti-kontrollü nomenklaturanın bir benzerini hazırladı ve merkez ve çevre askerî bölgelerdeki Devrimci Askerî Konseylerin mensuplarının yanı sıra yardımcılarını –askerî komuta; ordu siyasal yönetiminin; ordu temsilcileri ve ordu akademilerinin kilit kadroları– bu listelere dahil etti.[92] Savaş komiseri Troçki de dahil tüm üst düzey Bolşevik yetkililer partinin üstünlüğünü kabul etti.

---

saatlerinin tespitinde ısrar etti. Stalin'in ofisinde izlediği yöntemin kökeni buydu (Kremlin'deki değil, Vozdvizhenka'daki ve daha sonra Eski Meydan'daki ofisi için). Stalin, bir süre sonra bu tür herkese açık ofis saatleri yapmaktan vazgeçti, görevlilerle ve diğerleriyle sadece kendisi çağırdığı zaman görüşmeyi sürdürdü.

90 Pipes, *Unknown Lenin*, s. 74.

91 1918 yılında Znamenka'nın adı Kızıl Bayrak Caddesi olarak değiştirildi – Krasno Znamennaya. Ancak halk dilinde eski adını korudu. Znamenka 23, 1926 yılında yeniden numaralandırıldı ve no. 19 oldu.

92 RGASPI, f. 17, op. 11, d. 186, l. 129, 108; d. 171, l. 232, 167; op. 112, d. 474, l. 11; op. 11, d. 171, l. 198; op. 68, d. 49, l. 116.

Çoğu diktatörlükten farklı olarak ordu, Sovyet parti-devletinde siyasal anlamda zayıftı ve ayrıca ordu, toplumun zayıflığından da zarar görüyordu. Rejim Kızıl Ordu'yu bir "sosyalizm okulu" olarak kullanmayı umuyordu ve siyasi eğitimin yönlendirilmesinde Troçki aktif bir rol almıştı.[93] Tahmin edileceği gibi, Stalin bu meseleye el koyma arayışındaydı ve 12. Parti Kongresi'nde, diğerleri Kızıl Ordu'yu askerî saldırı ve savunma penceresinden görme eğilimindeyken, o "işçilerin ve köylülerin toplanma noktası" olarak görüyordu.[94] 1920'li yıllar boyunca, her yıl yaklaşık 180 bin köylü askere alınıyordu.[95] 1924 tarihli bir araştırma, askere çağrılanların, "Bolşevik parti çizgisinden, partinin Menşevizm ve diğer karşıt gruplarla mücadelesinden" bihaber olduklarını gösteriyordu.[96] Diğer bir araştırma, ordudaki siyasi eğitimcilerin onda dokuzunun iki yıldan fazla ilkokul eğitimi almadığını saptadı. Bu arada gazetelerin ve derslerin dili anlaşılmaz yabancı sözcüklerle, yeni ve özel terimlerle doluydu.[97] Ordu eğitmenlerinden birisi, "dürüst olalım," diyordu, "bankalar, borsalar, parlamentolar, tröstler, finans krallıkları ve demokrasiler hakkında konuşurken anlaşılmıyoruz."[98] Bir bakıma, askere çağırılan çok uluslu kitle için Kızıl Ordu, Rus dili düzeltme kursu olmanın ötesine geçemiyor, siyasi üs haline gelmiyordu. Sovyetler'in güvenliğini sağlayacak bir siper de değildi.[99] 1924 yılında Stalin "eğer bize Tanrı yardım etmezse ... ve bir sa-

93 5 Ağustos 1921'de Troçki, iç savaş zaferinin ardından, Kızıl Ordu siyasi yönetiminin çalışmalarını hızlandırmasını istedi. Khodynsk kampını ve bir genç subaylar okulunu ziyaret etti. Daha iyi gazeteler yayınlamalarını ve birlikte okuma toplantıları düzenlemelerini istedi: "Kızıl Ordu 36. tümen mensupları arasında çok sayıda Ukraynalı var. Onların arasında da uzun süre Polonya burjuvazisinin savaş esiri olmuş önemli sayıda insan var. Savaş esareti süresince onlara çok kötü davranıldı. Eski savaş tutsakları, tutsaklık konusu açıldığında canlanıyorlar. İki-üç gün boyunca gazete sayfalarını bu konuya açmak gerekir." Onlardan bilgi toplayacak ve daha iyi olan hikâyeleri seçecek bir gazeteci bulunmasını öneriyordu. Üniformalar, postallar ve hatta tüfekleri unutmamaları konusunda onları uyarıyor, ihtiyaçlarıyla ilgilenmelerini, kavramlarla ve klişelerle onları boğmamalarını istiyordu. Hizmet yemininin formalite icabı değil uygun bir biçimde yapılmasını sağlamaya çalışıyordu. Troçki aynı zamanda, Lenin'in talimatlarına göre hareket ettiğini gösteriyor, 23 Kasım 1921'de Lenin'den askerî doktrin üzerine yazılarını istiyordu (I. 173). Bir gün önce, diğer ülkelerin ve "öncelikle de Fransa'nın" Büyük Savaş-sonrası yeni Askerî Yönetmeliklerini talep etmişti (I. 182). Kızıl Ordu mensupları için ders materyali ve propaganda amaçlı kullanılmak üzere, olgusal temelde, birisi Polonya ve diğeri Romanya üzerine popüler tarzda iki kitap yazılmasını istiyordu – ve bu kitaplar ulaşılabilir olmalıydı. Ayrıca, *Journal of Military Science and Revolution* [*Askerlik Bilimi ve Devrim Dergisi*] adının *War and Revolution* [*Savaş ve Devrim*] olarak değiştirilmesini emretti. RGVA, f. 33 987, op. 1, d. 448, I. 84-6, Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 17.

94 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 59.

95 Shanin, *Awkward Class*, s. 190-2.

96 Zibert, "O bol'shevistskom vospitanii."

97 Shpilrein, *Iazyk krasnoarmeitsa*. Siyasi nedenlerle, rejim, köylüleri eğitmesi gereken kırsal bölge öğretmenlerine güvenmiyordu. Başka bir siyasi bakış açısıyla da olsa, tıpkı çarlık rejiminin güvenmediği gibi. Pethybridge, *One Step Backwards*, s. 79.

98 Von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship*, s. 271-9, 288.

99 Bir özel komisyon, Ocak 1924'te, "şu anda Kızıl Ordu, organize, eğitimli, siyasal anlamda bil-

vaşa girersek," diyordu, "kesin bir bozguna uğrarız."[100] Bununla beraber, genel sekreterin orduyu parti aygıtına tabi kılması, ismen hâlâ Troçki'nin başta olmasının dışında, epey yol almıştı. Daha 1923 yılında, Stalin'in denetimindeki işçi ve köylü müfettişliğinin isabetle ifade ettiği gibi, Troçki savaş ve donanma komiserliğinin gündelik işlerini gerçek anlamda yönetmiyordu.[101]

Lubyanka, 2

Moskova'nın mahallesi Lubyanka, adını III. Ivan'ın Ortaçağ kenti Novgorod'u fethetmesine borçludur ("Lubyanits" o şehirdeki bir semtin adıdır ve zorla Moskova'ya yerleştirilen sakinleri tarafından bu isim de taşınmıştır). 1918 ilkbaharında, Petrograd'dan taşınan merkezi Çeka, ana ticaret bölgesi yakınlarındaki Bolshaya Lubyanka, 11 (Dzierzinsky'nin ilk Moskova ofisinin bulunduğu yer) ve 13'e yerleşmişti. Kadro genişleyince ayrı bir Moskova bölge Çeka'sı kuruldu. 1919 sonbaharında Çeka Özel Şubesi, dar caddenin Lubyanka Meydanı'na açıldığı köşedeki Bolshaya Lubyanka 2'ye el koydu. Bu bina grubu, zarif 5 katlı dikdörtgen biçimliydi ve ön cephesinde bir saat mevcuttu, 1900 yılında Tüm-Rusya Sigorta Şirketi tarafından inşa edilmişti. Yakın bir mesafede yer alan, Parti aygıtının işgal ettiği Eski Meydan'daki yekpare yapı gibi, Moskova ticaret merkezinin zenginliğini ve zevkini yansıtıyordu. Sigorta şirketi, Bolshaya Lubyanka 2'nin giriş katı dükkânlarını (bir kitapçı, dikiş makinesi satıcısı, yatak satıcısı, birahane) ve her biri dokuzar odalı yirmiye yakın dairesini kiraya vermişti ama Çeka buraya çöktüğünde, zaten konutlar ve dükkânlar boşaltılmış, bina Sovyet sendikalarına tahsis edilmişti. 1920 yılında buraya bir iç hapishane kuruldu (daha sonra, binaya iki kat eklendikten sonra genişletildi). Hücre mahkûmlarından birisi, "dışarıdan bakıldığında hapishaneden başka her şeye benziyordu," diye anlatacaktı. Çeka, aynı zamanda, yakındaki binaları da kullanıyordu ve bir gözlemcinin de söylediği gibi, "şehrin ortasında tüm bir mahalleyi işgal ediyordu ... burada sonsuz sayıda idari şube ve alt şube vardı: 'gizli operasyonlar,' 'soruşturma', 'istatistik', 'belge ve çizelgeler' ve diğer faaliyetler ... gece ve gündüz çalışan ... *şehir içinde bir şehir*."[102]

Lubyanka 2 fiilen sivil hükümete değil Lenin ve politbüroya bağlıydı. Bunun anlamı, bu kurumun da parti aygıtının başı olarak Stalin'in görev alanına girdiğiydi.[103]

---

gi sahibi ve harekât araçlarıyla desteklenmiş güç olarak mevcut değildir. Şu anki yapısıyla Kızıl Ordu savaşa hazır değildir," diye not düşüyordu. Berkhin, *Voennaia reforma*, s. 60.

100 Von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship*, s. 183.

101 Berkhin, *Voennaia reforma*, s. 60.

102 Harrison, *Marooned in Moscow*, s. 227; Leggett, *The Cheka*, 34, 165.

103 Stalin'in gizli polise karşı "aşırı ilgisi" konusunda bkz. Gerson, *The Secret Police*, 28.

Çeka personeli sayısı tahayyül edildiği kadar fazla değildi.[104] 1921 Mart ayı itibarıyla Lubyanka 2'de bütçelendirilen personel sayısı 2.450 idi fakat ancak 1.415 kişi istihdam edilebilmişti ve bu sayının yaklaşık yarısını gerçek ajanlar oluşturuyordu. 1922 Ocak ayında merkez kadro sayısı 2.735'e yükseltildi ve aşağı yukarı öyle kaldı. 1923 Kasım ayında gizli polisin komutası altında 33 bin sınır askeri, 25 bin iç güvenlik askeri ve 17 bin konvoy muhafızı vardı.[105] 1920'de kayıtlarda görülen 60 bin muhbir sayısı, aynı yılın sonunda 13 bine düşmüştü.[106] Bölgesel Çeka şubelerinde personel sayısı değişkendi ama çoğunlukla, yarısı ajan olmak üzere, 40 civarı çalışan oluyordu ve sınırlı seyahat imkânlarıyla çok geniş alanlara yetmek durumundaydılar. Çeka, korkutucu namına güveniyordu. Çeka'nın, canlı canlı kurbanlarının derisini yüzdüğü, kazığa oturttuğu, kafa derisini yüzdüğü, çarmıha gerdiği, kalaslara bağlayarak, yavaş yavaş yanan fırınlara veya kızgın kazanlara soktuğuna dair haberler *Pravda*'da yer buluyordu. Kış aylarında, Çeka'nın, çıplak tutsakların üzerine su dökerek buz heykeller oluşturduğu ve yine bazı tutsakların boyunlarının çevirilerek kırıldığı söyleniyordu.[107] Doğru olsun ya da olmasın bu tür hikâyeler Çeka'nın gizemine katkıda bulunuyordu. Bu tatsız ün sahip olduğu gücün katlanmasına neden oluyordu ama nefreti de körüklüyordu.[108] Mayıs 1919'da, Dzierzynski'nin girişimiyle Çeka'nın o sırada yeni kurulmuş olan orgbüroya –yani Stalin'e– haftalık raporlar sunması emredildi. 1920'de Dzierzynski de orgbüroya katıldı.[109] Dzierzynski, zırhlı bir trenle ülkeyi dolaşarak Çeka düzenbazlarının ve suistimalcilerinin kökü-

---

104 İstihdamın biraz karmaşık olma nedeni kısmen personelin kaydının tutuluş biçimi ile ilgilidir. Başlangıçta, Çeka çok az kayıt tutabiliyordu – "her şey muharebe modunda, alelacele yapılıyordu ve ancak mümkün oldukça kayıt tutuyorlardı," deniliyordu tarihsel bir hatıratta. Latsis, *Otcheta VChK za chetyre goda ee deiatel'nosti (20 dekabria 1917 g-20 dekabria 1921* g. [sadece kurum içi], s. 13 (aktarıldığı kaynak V. K. Vinogradov, "Istoriia formirovaniia arkhiva VChK", Vinogradov, *Arkhiv VChK*, s. 5-50 [5'te]).

105 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 295-305 (TsA FSB, f. 2, op. 1, d. 138, I. 176-9). Kısa süre sonra, bürokrasinin ve harcamaların azaltılması konusunda sayısız nota yağmaya başladı. Dzierzynski yardımcılarından birine "Lüzumsuz kırtasiyeden kurtulmalıyız ve makam sayısını azaltmalıyız," diye yazıyordu (4 Temmuz 1921). V. K. Vinogradov, "Istoriia formirovaniia arkhiva VChK", Vinogradov, *Arkhiv VChK*, s. 9 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, f. 66, op. 1, d. 55, I. 108-108ob). Kronstadt'ta, Çeka da dahil, birçok kurum ve yayından derlenmiş üçyüz ciltten fazla arşiv belgesi var. *Kronstadtskaia tragedia*, I: 30.

106 Leonov, *Rozhdenii sovetskoi imperii*, s. 298-300; Baiguzin *Gosudarstvennaia bezopasnost' Rossii*, s. 436.

107 *Pravda*, 22 Şubat 1919 (Vladimir Çeka); *Sotsialistichekesii vestnik*, 21 Eylül 1922 (Stavropol Çeka).

108 Maksim Gorki'nin şiirsel bir dille yazdığı gibi, Çeka mensupları "iktidar sahibi olma yolunda tilki gibi, iktidarı kullanırken kurt gibi davranmış ve yakalandıklarında köpek gibi telef olmuşlardı." Gorki, *Untimely Thoughts*, s. 211.

109 Yine 1920'de, Çeka'nın yönetim kurulunda, politbüro temsilcisi olarak Bukharin'in yerini Stalin aldı. Leggett, *The Cheka*, s. 132-45, 159, 165. Nikolai Krylenko'ya göre, Kasım 1918'e kadar Çeka, denetim bir yana, "yasası ya da statüsü olmaksızın varlığını sürdürdü." Krylenko, *Sudoustroitstvo RSFSR*, s. 97.

nü kazımayı hedefleyen bir komisyonun başına ajan Mikhail Kedrov'u getirdi. Ancak, rejimin itibarını sarstıkları gerekçesiyle kovulan sadistler ve sefiller farklı bölgesel şubelerde yeniden ortaya çıkıyorlardı. Yarı-eğitimli bir hekim ve piyano virtüözü olan Kedrov'un bizzat kendisi kasaplığıyla nam salmıştı ve kısa bir süre psikiyatrik tedavi gördüğü söyleniyordu.[110]

Çeka, çarlıktan devralınan hapishaneleri kullanmakta hiç tereddüt etmedi ve mesela, çarlık döneminin Verkhne-Uralsk "tecrit binası" açıkça "siyasiler" için yeniden elden geçirildi. Çeka kadrolarının nefret edilen *okhranka*'nın eskileriyle dolup taştığı söylentileri yayıldı, bu yanlıştı –Çeka onlara karşı sürek avı düzenliyordu– ama yine de bu söylentiler namını lekeliyordu.[111] Ajanların kökeni ne olursa olsun, Mārtins Lācis adıyla bilinen Letonyalı bir Çeka başkan yardımcısının üzülerek söylediği gibi, "insanlar *okhranniki* olduğumuzu düşünerek bakmaya başlamışlardı."[112] Sovyet Rusya gardiyanlarının, sorgucularının ve infazcılarının hatırı sayılır bir kısmının Rus kökenli değil de Polonyalı ya da Yahudi olması da –bu durumun nedeni kısmen çarlık döneminde baskı altında yaşayan kesime mensubiyetleriydi, diğer bir neden ise atama yöntemleriydi (Yahudiler ve Polonyalılar kendilerinden olanları işe alıyorlardı)– itibar açısından bir işe yaramıyordu.[113] Çeka'nın ihlallerinin ve otoritesinin dizginlenmesi 1921 yılı boyunca tartışıldı – sonuçta, iç savaş bitmişti, neden gizli polis yargısız infazlarını sürdürüyordu? Politbüro içinde, polis yetkilerinin gözden geçirilmesini isteyenlerin önde gelenlerinden birisi Kamenev'di ve o yıl metal işçilerine yaptığı bir konuşmada, "haklı olarak Lubyanka'dan nefret eden insanlar var," demişti.[114]

---

110 Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 67-8.

111 Popoff, *The Tcheka*; Dmitrievskii, *Sud'ba Rossii*, s. 214. Çarlık polisi mensupları Çeka'da çalışmayı genellikle reddetmiş ancak birkaç tanesi talip olmuştu. Çeka'da çalıştığı bilinen üç *okhranka* ajanı vardı: İç pasaport şubesinde çalışan bir kişi, Paris için ajan seçimine katkı veren bir kişi ve eski rejimin baş şifre uzmanı, eski çarlık kriptoloji şubesi başkanı Ivan A. Zybin. Soboleva, *Istoriia shifroval'nogo dela*, s. 417-9. Bu durumun tam tersine, Bolşevik rejimin devlet denetim komisyonunun tahminen yüzde doksanı çarlık Prosekatura'sının eski mensuplarından müteşekkildi. Remington, "Institution Building in Bolshevik Russia." GPU'nun faaliyetleriyle ilgili olarak liderlik makamı için hazırlanan özet raporda, çarlık döneminden bazı yabancı ajanların katılımlarının sağlanmasındaki başarıdan söz ediliyordu. *Istochnik*, 1995, no. 4: 72-80. 1925 yılında OGPU, merkezi *okhranka*'nın merkez arşivini Moskova'ya taşıdı (Paris'teki yabancı arşivinin kayıp olduğu söyleniyordu fakat aslında gizlice kaçırılmış ve Stanford'da Hoover Institution arşivlerine emanet edilmişti). OGPU'nun kısa süre sonra, *okhranka*'nın ajan/muhbir indeks kartlarından hareketle yayınladığı isim listesinde yaklaşık on bin kişi vardı. *Spisok sekretnyky sotrudnivok, osvedomiteli, vspomogatel'nykh agentov byv. Okhrannykh otdelenii i zhandarmskykh upravlenii*, 2 cilt (Moskova, 1926-9).

112 Leggett, *The Cheka*, s. 190. Latsis, *Chrezvychainye komissii*, s. 11.

113 Kapchinskii, *Gosbezopasnosti iznutri*, s. 256-7.

114 Sözünü kesen birisi, suçsuzluğuna kanıt olduğu halde hapse atıldığını haykırdığında Kamenev, "Sovyet [Moskova] bu tür haksızlıklarla mücadele edecektir," diye söz verirken protestoların hedefi oldu. Pirani, *Russian Revolution in Retreat*, s. 39 (atıfta bulunduğu kaynak TsGAMO, f. 180, op. 1, d. 236, l. 9, 11, 21, 28, 46-7).

Kamenev, Çeka'nın siyasal suçlar, casusluk, haydutluk, demiryolları ve depoların güvenliği konuları ile sınırlandırılmasını ve diğer her konuyu adalet komiserliğine devretmesini öneriyordu. Lenin Kamenev'i destekledi.[115] Stalin de ona katıldı. Dzierzynski, Çeka'nın geniş yargı-dışı gücüne son verilmesi konusunda tereddüt ediyordu.[116] Ancak Lenin vazgeçmedi ve 6 Şubat 1922'de Devlet Siyasi Dairesi (GPU), Kamenev'in önerdiği bütünlükte olmasa da sınırları net biçimde çizilerek, Çeka'nın yerini aldı.[117]

GPU'ya geçiş, ayaklanma olasılığının yüksek görüldüğü Güney Kafkasya'da Şubat 1922'de yürürlüğe sokulmadı. Bunun anlamı, gerçek bir yetki kısıtlamasının planlandığı ama bu planın bizzat Lenin tarafından ihlal edildiği idi.[118] 20 Şubat 1922'de adalet komiserliğine yazdığı yazıda, "Sovyet iktidarının düşmanlarına ve burjuva ajanlarına karşı (özellikle Menşeviklere ve Sosyalist Devrimcilere) baskının artırılmasını" istiyor ve büyük şehirlerde "bir dizi yar-

115 Lenin 29 Kasım 1921'de şöyle yazıyordu: "Yoldaş Kamenev! Size yoldaş Dzierzynski'den daha yakınım. Geri adım atmamanızı ve meseleyi politbüroya taşımanızı öneririm." *PSS*, LIV: 39.

116 Kurulan diğer bir özel komisyon (1 Aralık 1921), Dzierzynski, Kamenev ve 1918-28 döneminin adalet komiseri ve genel prokürätör Dmitry Kursky'den oluşuyordu ve açmazdaydı. Dzierzynski, tutuklamalar, arama ve gözaltılar için daha doğru prosedürlerin yürürlüğe konulmasını önererek Kursky'i ikna etmeye çalışıyor, diğer yandan, yeni baş yardımcısı Jósef Unszlicht'i yönlendirerek, Lenin'i karşısına almadan, Çeka'nın istediğini elde etmeye çalışıyordu. Plekhanov ve Plekhanov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 339-40; D. B. Pavlov, *Bol'shevistskaia diktatura*, 54-5 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op. 1, d. 2558, l. 50); Zhordaniia, *Bol'shevizm*, s. 71. Kursky (doğum 1874) daha sonra Sovyetler'in İtalya elçisi oldu (1928-32) ve Aralık 1932'de intihar etti. Voloshin, "Dmitrii Ivanovich Kurskii"; "Dmitrii Ivanovich Kurskii: k 100-letiiu so dnia rozhdeniia", *Sotsialisticheskaia zakonnost'*, 1974, no. 11: 48-9.

117 Değişikliklerin hayata geçirilmesi için, Stalin, Kamenev ve Kursky'nin yer aldığı diğer bir komisyon kuruldu – ancak bu sefer, Dzierzynski adına, mücadele ederek geri çekilecek olan Unszlicht de vardı. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 108-11. Dzierzynski, GPU'nun saygınlığına gölge düşürmemek için, tabii ki yasallığa daha fazla bağlılık istiyordu. Unszlicht'in eski sekreterine (Andreeva), şüphelilerin herhangi bir suçlama olmaksızın iki haftadan fazla hapiste tutulmamaları konusunda yazdığı mektuba (2 Nisan 1923) bakılmalıdır. RGASPI, f. 76, op. 3, d. 49, l. 117. Çeka'yı fesheden politbüro kararnamesi, yeni kurumun "bilgiyi ve iç istihbarat toplamayı kurumsallaştıracağını ve tüm alanlardaki karşı-devrimci ve Sovyet karşıtı faaliyetleri aydınlığa kavuşturacağını" belirtiyordu. Bu talimatın üslubu, 1921 yılı sonlarında politbüro tarafından kurulan Menşevikler ve Sosyalist Devrimciler ile ilgili komisyondan kaynaklıydı. D. B. Pavlov, *Bol'shevistskaia diktatura*, s. 53 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 59, d. 16, l. 1-2, 4).

118 *Vysylka vmesto rasstrela*, s. 11. Daha 1921 yılı başında Sovyet hapishane ve kamplarında 2 binden fazla Menşevik vardı. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 400 (TsA FSB, f. 1, op. 6, d. 138, l. 100). Güney Kafkasya'daki Çeka 1926 yılında GPU oldu. Kafa karıştırıcı bir biçimde, merkez Çeka'nın Tiflis'teki yetkili şubesi 1922'de GPU'nun yetkili şubesi olmuştu ve Güney Kafkasya Çeka başkanı aynı zamanda Güney Kafkasya GPU'nun yetkili temsilcisiydi. Waxmonsky, "Police and Politics in Soviet Society", s. 126; *Organy VChK-GPU-OGPU na Severnom Kavkaze i v Zukavkaz'e, 1918-1934* gg. https://www.kavkaz-uzel.ru/system/attachments/0000/3107/%Do%9E%D1%80%Do%B3%Do%Bo%Do%BD%D1%8B_%Do%92%Do%A7%Do%9A-%Do%93%Do%9F%Do%A3-%Do%9E%Do%93%Do%9F%Do%A3_%Do%BD%Do%Bo_%Do%A1%Do%B5%Do%B2%Do%_%D1%80%Do%BD%D0%BE%Do%BC_%Do%9A%Do%Bo%Do%B2%Do%BA%Do%BO%Do%B7%Do%B5_%Do%B8_%Do%B2_%Do%97%Do%BO%Do%BA%Do%BO%Do%B2%Do%BA%Do%BO%Do%B7%D1%8C%Do%B5__1918-1934_%Do%B3%Do%B3._.pdf.

gılaına sahnelenmesini" ve bu yargılamaların "örnek olacak, ses getirecek, eğitecek" nitelikte olması çağrısı yapıyordu. "Yargılamaların öneminin mahkemeler ve basın tarafından kitlelere *izahı*" gerekirdi.[119] Kontes Sofia Panina'nın yargılanmasının (1918) yanı sıra, Devlet Bankası, resmi devlet mağazası, tekstil tröstü gibi örnekleri ve işçi ağırlıklı Donbass'ta proletaryayı bir araya getirme ve parti-dışı ekonomi yöneticilerini uyarma amacıyla sergilenenleri içeren bazı açık yargılamalar zaten yapılmıştı.[120] Ancak bu son yargılama en büyüğü olacaktı. Gorki'de bulunan Lenin, Mayıs 1922'de geçirdiği felç atağına rağmen, tutuklama dosyalarını inceledi.[121] 8 Haziran 1922'den 7 Ağustos 1922'ye kadar Sağ Sosyalist Devrimci Parti'nin üyesi olduğu varsayılan otuz dört kişi Sendikalar Merkezi'nin Sütunlu Salon'unda sanık sandalyesinde oturdular. Her biri, çarlık rejimi tarafından devrimci faaliyetleri nedeniyle hapsedilmişti ama şimdi, *Pravda*'ya göre, "burjuvazinin hain uşakları" idiler. GPU ele geçirilen SR Merkez Komite arşivlerini suçlamaları belgelemek için kullandı. (Dziga Vertov bir propaganda filmi yaptı, *The SR Trial.*)[122] Duruşma hâkimi Georgy "Yuri" Pyatakov önceden kararlaştırılmış ölüm cezalarını açıkladı.[123] Fakat bu durum ülke dışında büyük gürültü kopardı ve Kamenev akıllıca bir ara nokta bularak infazların şimdilik ertelenmesini ama SR partisi "suç" teşkil eden faaliyetlerini sürdürürse uygulanmasını önerdi.[124] Lubyanka'da oturan, ölüm hücresindeki Sosyalist Devrimciler gerçekte rehin alınmışlardı.[125]

119 *PSS*, XLIV: 396-400 (*pis'mo* D. I. Kurskomu). Aynı zamanda bkz. Pavliuchenkov, "*Orden mechenostsev*", s. 131 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op. 2, d. 50, l. 64). Stalin, Lenin'in mektubunu yayınlattı, *Bol'shevik*, 15 Ocak 1937. Daha 28 Aralık 1921'de politbüro Dzierzynski'nin Sosyalist Devrimcilerin açık yargılanması önerisini kabul etmişti ama davanın imal edilmesi zaman alacaktı. Tsvigun, *V. I. Lenin i VChK* [1987], s. 518.

120 Argenbright, "Marking NEP's Slippery Path": Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 143. Serbest ticaretin yasallaştırılması tavizinin üzerinden iki hafta bile geçmemişken, Nisan 1921'de, Ivar T. Smilga petrol sanayiindeki mühendislerin yargılanmasını önerdi. 1921-22 kışında Lenin adalet komiserliğinden ekonomi yöneticileri için göstermelik duruşmalar tertip etmesini istedi. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 155, l. 4; Rees, *State Control in Soviet Russia*, s. 35.

121 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 359.

122 Pethybridge, *One Step Backwards*, s. 206.

123 Sadece siyasi fayda değil ilkesellik açısından Gorki 1 Temmuz 1922'de Rykov'a şöyle yazıyordu: "Eğer SR yargılaması cinayetle son bulursa – bu taammüden cinayet, suç teşkil eden bir cinayet olacaktır! Düşüncelerimi Troçki ve diğerlerine iletmenizi rica ederim." Ayrıca, "cahil ve kültürsüz ülkemizin aydınlarının şuursuzca ve suç teşkil edecek şekilde katledilmesini," kınıyordu. Stalin'in değil Troçki'nin adını vermesi de anlamlıydı. *Shpion*, 1993, no. 1: 36 (RTSKHIDK, f. 7, op. 2, d. 2600, l. 11). Daha önce, 1919 yılında Gorki'nin eleştirilerine karşılık olarak Lenin, "sermayenin uşakları kendilerini milletin beyni olarak görüyorlar. Aslında beyni değil dışkıladıklarıdırlar," demişti. Koenker, *Revelations*, s. 229-30 (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 11164, l.1-6: Lenin'in mektubu, 15 Eylül 1919.

124 Vonogradov ve arkadaşları, *Pravoeserovskii politicheskii protsess*; Jansen, *Show Trial*; Morozov, *Sudebnyi protsess sotsialistov-revoliutsionerov*; Shub, "The Trial of the SRs."

125 Ölüm cezaları resmen 1924 Ocak ayında hafifletildi. Troçki, Kamenev'in önerisine sahip çıktı: *Moia zhizn'*, II: 211-2. 1 Mart 1922'de GPU'dan Mezynski, "tüm ajan güçlerinin SR gruplarının

Lenin'in sosyalistlere açtığı savaş polis reformunu etkisizleştirdi. Ağustos 1922'de GPU, yargılama ya da mahkeme kararı olmaksızın insanları sürgüne veya çalışma kampına gönderme yetkisine resmen sahip oldu ve Kasım ayında, sadece "şüpheye" dayalı, özellikle Sovyet-karşıtı bir eylemin söz konusu olmadığı vakalarda da bu ayrıcalığı kullanma hakkı bahşedildi.[126] Zamanı gelince gizli polis reformunun her halükârda hükmünü yitirebileceği belliydi: Kuşatma zihniyeti Bolşevizm'e yedirildi ve GPU, aynı personelle, Çeka'nın binasını kullanıyordu.[127] Yine de, 1922 sonbaharında kiralanan iki Alman gemisiyle (Felsefecilerin Gemisi diye adlandırılacaktı) ilahiyatçı, dil bilimci, tarihçi, matematikçi ve diğer aydınalardan oluşan bir grup insanın sürgün edilmesini Lenin kişisel olarak zorladı. GPU onlarla ilgili kayıtlar tutmuştu: "yabancı dil biliyor", "hicve başvuruyor."[128] *Pravda*'nın "ideolojik Wrangeller ve Kolchaklar" diye adlandırdığı çok daha büyük sayıda insan ülke içindeki uzak çalışma kamplarına gönderildiler – mesela, Beyaz Deniz'deki bir adada eski bir manastırın binalarında yer alan ve resmi olarak Özel Tayinlerin Kuzey Kampı olan Solovki'ye.[129]

Dünyadaki sınıf bölünmesinin ideolojikleştirilmesi gizli polisin sonsuz yetkilerle donanmasına yol açtı. Troçki, *Pravda*'da yayınlanacak olan röportajda (30 Ağustos 1922), John Reed'in dul karısı solcu yabancı gazeteci Louise Bryant'a, "göndermekte olduğumuz ve göndereceğimiz bu unsurlar siyasal anlamda değersizdir," diyordu. "Ancak muhtemel düşmanlarımızın elinde potansiyel silahtırlar. Yeni askerî karışıklıkların çıkması halinde ... savaş kurallarına göre onları vurmamız gerekir." Daha sonra Stalin'e atfedilecek olan ve varlıkları ile dış müdahaleyi cesaretlendirecek ve kolaylaştıracak olan *potansiyel* düşmanların kendi içlerinde barınmasına Sovyetler'in müsamaha gösteremeyeceğini öngören yaklaşım buydu.[130]

---

birleşmesini engellemeye" ve "birleşme girişimlerini ezmeye yönelmesini" emretti. *Sbornik tsirkuliarnykh pisem VChK-OGPU*, III/i: 301. GPU sosyalist partilerde danışman (*referenty*) sıfatıyla uzman çalıştırıyordu ve onlar da iftira kampanyalarının yürütülmesine katkıda bulunuyorlardı. Bu tür çalışmalar geniş kadrolu Gizli-Ajan Şubesi'nce yürütülüyordu, zaten on GPU şubesinin en az altısı sosyalistlerin ve anarşistlerin baskı altına alınması için çalışıyordu.

126 *Sbornik zakonodatel'nykh i normativnykh aktov o repressiiakh*, s. 12.

127 Gerson, *The Secret Police*, s. 222. Aralık 1922'de, Sovyet gizli polisinin beşinci yıldönümünde, Bolshoi Tiyatrosu'nda Zinoviev, dış ülkelerdeki proleterlerin "VChK" –Tüm-Rusya Çeka'sı– harflerini görünce "ağzının suyunun aktığını" ama burjuvazinin "bu ürkütücü harfleri duyunca titrediğini" söylediğinde, kalabalığın kahkahaları duyulacaktı. *Pravda*, 19 Aralık 1922: 3.

128 Limanda, eşlik eden GPU mensuplarının keplerini çıkardıkları söyleniyordu. Chamberlain, *Lenin's Private War*, s. 139 (Vera Ugrimova'ya atıfla, s. 204). İronik bir biçimde, bu sürgünlerin çoğu kendilerini sürenlerden daha uzun yaşadılar.

129 Robson, *Solovki*; Ascher, "The Solovki Prisoners"; Beliakov, *Lagernaia sistema*, s. 385-91. Özel tahsisli üç kamp vardı: Arkhangelsk, Kholmogorsky ve Pertominsky.

130 Dzierzynski "her aydın için bir dava dosyası açılmasını" önerdi – peşinen suçlu. Ancak aydın sınıfını, gözetim altında tutulmaları bakımından kabaca şu alt kategorilere ayırıyordu: "1) Ro-

Stalin gizli polisten gelen materyallere gömülmüştü. GPU, 1920'lerin ortalarında sürekli izlenen Sovyet nüfusunun 2 milyon kişiden fazla olduğunu öne sürüyordu.[131] *Okhranka*, "muhalefet"in yanı sıra, doğal afetler ve sansasyonel siyaset-dışı suçlar ile ilgili haftalık bir araştırma derlemesi, "çar için brifing" (*tsarskii listok*) hazırlardı ve yıl bazında sayfa sayısı 600'ü geçmezdi. Bu metinler II. Nikolay tarafından okunur, işaretlenirdi. Ancak Sovyet gizli polisi, çok daha düzenli olarak siyasal ortamla (*svodki*) ilgili geniş kapsamlı özetler derliyordu ve bu metinler, köy seviyesine kadar, neredeyse her kurum ve yerleşimden muhbirlere dayandırılıyordu.[132] Aynı zamanda, 10 bin kişi Sovyet devleti adına postayı tarıyordu, bu rakam 1914 yılında çarlık devletinde sadece 50 idi.[133] Gizli polisin ortam özetlerinin her bir kopyası numaralanarak Lenin, Stalin, Troçki ve onun askerî yardımcısı Sklyansky'e gönderiliyor ama Zinoviev ve Kamenev'e gönderilmiyordu. Kısa süre sonra Kamenev de listeye dahil edildi.[134] Ayrıca, buna ek olarak, Merkez Komite adına Stalin olağan kanalların dışında, kendi muhbir ağını kurarak, birinci elden özel raporları takip etmeye başladı.

mancılar, 2) bilginler ve politikacılar, 3) ekonomistler (finans, petrol, taşımacılık, ticaret, kooperatifler vb. alanların uzmanları), 4) teknikerler (buradaki alt gruplar: Mühendisler, bilimsel tarım uzmanları, doktorlar, genelkurmay personeli vb.), 5) profesörler ve öğretmenler vb." Şöyle devam ediyordu: "Şubemiz tarafından kalifiye yoldaşlara paylaştırılacak her bir grup ve alt grup, her yönleriyle aydınlatılmalıdır. Elde edilecek malumat her yönden doğrulanacak, böylelikle varacağımız sonuçlar hatasız ve değiştirilemez olacak; bugüne kadar, aydınlatma faaliyetinin aceleye getirilmesi ve tek yönlülüğü nedeniyle bu başarılamamıştır." Platova, *Zhizn' studenchestva Rossii*, s. 134. GPU'nun birinci başkan yardımcısı olarak Unszlicht'in son fiillerinden biri, 17 Mart 1923'te parti sekreterine, "parti kadrolarında düşmanlarımızın –Bolşevik olmayan sosyalistleri kastederek– hizipleşme ve fikir ayrılıklarına eğiliminin teşvik edilmesine" ihtiyaç olduğunu yazmaktı. D. B. Pavlov, *Bol'shevistskaia diktatura*, s. 3 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 59, d. 14, l. 38). Unszlicht ile ilgili olarak aynı zamanda bkz. Weiner, "Dzerzhinskii and the Gerd Case."

131 Izmozik, *Glaza*, s. 115 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 306, l. 156).

132 S. A. Krasil'nikov, "Politbiuro, GPU, ii intelligentsia v 1922-1923 gg.,", *Intelligentsiia, obshchestvo, vlast'*, s. 53. Partide de bir "istihbarat şubesi" kurulmuştu ve bu şube 1924 yılından itibaren (Troçki'ye karşı mücadelenin bir parçası olarak) sadece parti hücreleri değil ama aynı zamanda, işçiler, köylüler, sanayi, tarım, milliyetler ve bölgelerle ilgili de istihbarat toplamak üzere güçlendirilmişti. *KPSS v rezoliutsiiakh* [1984], III: 159. Aslında, Kızıl Ordu'dan Komünist Gençler Birliği'ne, tüm örgütler, takibat ve ortama dair bilgi toplama işine dahil oldu.

133 *Svodki*, ordu ve donanma için Geçici Hükümet tarafından da tutuluyordu ve Petrograd Bolşevikleri, asker ve işçilerin siyasal ortamını/ruh halini izlemek üzere bunu sürdürdü. Aslına bakılırsa, darbeden günler sonra, Petrograd Bolşevikleri, kitlelerin "iktidarın ele geçirilmesi" ile ilgili hisleri konusunda bölgesel parti gruplarına anket formları göndermişti. Izmozik, *Glaza*, s. 50. Büyük Savaş sırasında Britanya ve Almanya da mektupların incelenmesinin yanı sıra sansür ve propagandaya başvurmuşlardı. 1918 yılında Britanya'nın oransal olarak başvurduğu sansür, 1920'lerde Sovyetler Birliği'nin başvuracağıyla aynıydı. Holquist, "Information is the Alpha and Omega", s. 422, 440. Britanya, siperlerdeki ruh halini sadece kayıt altına almakla kalmamış, şekillendirmeye de çalışmıştır. Englander, "Military Intelligence." Fransız ve Alman orduları da farklı değildi. Becker, *The Great War*, s. 217-9.

134 RGASPI, f. 17, p. 84, d. 176, 196; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 131, 142-3.

Blacksmith (Demirciler) Köprüsü ve Lux Otel

Lubyanka'daki GPU genel merkezinden cadde boyunca aşağı doğru gidildiğinde, Blacksmith Köprüsü 15'te dışişleri komiserliğinin muazzam binaları vardı. İsmini (*kuznetskii most*), üzeri çoktan kapatılmış olan Neglinnaya Nehri üzerinde çok eskiden varolan taş köprüden alıyordu. Devrimden önce bu seçkin cadde, moda evleri, kitapçılar, fotoğraf stüdyoları ve lokantaları ile ünlüydü ve komiserlik binası gösterişli, yarı-neoklasik, altı katlı bir binaydı. 1905-6 yıllarında iki simetrik kanatlı bir formda inşa edilmişti ve 1918 yılında Tüm-Rusya Sigorta Şirketi'nin elinden alınmıştı.[135] Göz alıcı daireler (GPU başkan yardımcısı Yagoda burada yaşıyordu) ve ofisler mevcuttu. Çarlık dönemi bakanlıkları arasında, darbeden sonra en büyük personel değişimini yaşayan dışişleri oldu zira diplomatik kadrolar geri dönen Bolşevik sürgünler ve genç ateşli Bolşevikler tarafından dolduruldu. Leonid Krasin, "pekâlâ, Sovyet diplomatları, biz kimiz?" diye sormaktan hoşlanıyordu. "Ben bir mühendisim, Krestinsky ise öğretmen. İşte biz böyle diplomatlarız." Sovyetler, 'burjuva' terimi olan "büyükelçi" sıfatını reddediyor ve "tam yetkili temsilci" ifadesini kullanıyorlardı ama 1923 yılında dışişleri komiserliği yurtdışındaki diplomatlara, "burjuva toplumlarında görülen görgü kurallarına uyulmasına dair kısa talimatlar" gönderecekti.[136] Polonya temsilcisi Pyotr Voikov, genç diplomatlara, balolarda dans etmenin değerini anlatmaya çalıştı. İçlerinden birinin anlattığına göre, "mesela, diyordu ki, en büyük diplomatik başarılar müzik salonlarında kazanılır. Hayret edilecek kuramını desteklemek için verdiği örnekleri aktarmayacağım: Sadece, verdiği en yakın örneğin Viyana Kongresi [1815] ile ilgili olduğunu söylemek yeter."[137] 1924 yılına gelindiğinde, komiserliğin sorumlu makamlarında çalışanların sayısı 484 kişiydi ve bunların % 33'ü üniversite mezunuydu; bu oran merkez parti aygıtına kıyasla çok daha yüksekti.[138] Komiserlik personelinin yarıdan azı Rus kökenliydi.[139]

Blacksmith Köprüsü'nden çok uzak olmayan Tverskaya 36'da Lux Otel vardı; Komintern'e verildikten sonra, "dünya devriminin merkezi" –iro-

---

135 Bina, aynı zamanda 5/21 olarak numaralanmıştı. Komiserliğin önündeki meydana, Mayıs 1923'te İsviçre'de suikaste kurban giden çok dilli edebiyat eleştirmeni ve Sovyet diplomatı Waclaw Worowski'nin adı verildi – suikastçı, Baron Wrangel'in Beyaz kuvvetleri ile birlikte Kırım'dan ülke dışına çıkarılan Sovyet-karşıtı bir göçmendi. Bir İsviçre mahkemesi, cinayeti, Sovyet rejiminin zulmüne karşı meşru bir misilleme olarak değerlendirdi ve suikastı akladı. Chistiakov, *Ubit' za Rossiiu!* Kiev'in merkezindeki ünlü Kreshchatik caddesi de 1923-1937 yılları arasında Worowski'nin adını taşıyordu.

136 Liadov, *Istoriia Rossiiskogo protokola*, ek belge 2.

137 Besedovskii, *Revelations of a Soviet Diplomat*, s. 78-9.

138 Magerovsky, "The People's Commissariat," I: 246-53. Bir Sovyet kaynağına göre 1924 Ocak ayı itibarıyla toplam 1.066 personel vardı: *Desiat' let sovetskoi diplomatii.*

139 Uldricks, *Diplomacy and Ideology*, s. 97-115.

ni değil– diye bilinir oldu. Burası, bağlı tüm partilerin eleştirilebildiği yerdi – biri dışında.[140] Komintern'in Üçüncü Dünya Kongresi (Haziran-Temmuz 1921) sırasında Lux Otel'in küçük odaları elli iki ülkeden yaklaşık 600 delegeyi ağırladı.[141] Bina, birbirleri hakkında muhbirlik yapmaları için yabancıları kandırmaya ya da tuzağa düşürmeye çalışan gizli GPU ajanlarınca mesken tutulmuştu. Sovyet vatandaşlarıyla temas kesin sınırlarla düzenlenmişti.[142] Her şeye rağmen, haftada bir gün sıcak suyu olan Lux Otel'in art deco bir zarifliği vardı. Asıl Komintern ofisleri başka bir yerde, daha önce şeker baronu Sergei Berg'e ait olan iki katlı köşkteydi (Mirbach'ın öldürüldüğü ilk Alman elçiliği olarak da hizmet vermişti). 1921 yılında Lenin, Fin Sosyal Demokratlarının eski lideri ve Fin Komünistlerinin kurucusu Otto Kuusinen'i (doğum 1881) Komintern'in gündelik faaliyetleri ile ilgili karmaşayı çözmek üzere genel sekreterliği üstlenmesi için Stockholm'den çağırmıştı ve Kuusinen de daha sonra kişisel asistanı olarak Mauno Heimo'yu (doğum 1896) işe aldı. Heimo 1924 yılında Moskova'ya gelerek Komintern'in gündelik faaliyetlerini yürütme işini üstlendi. Söylendiğine göre Kuusinen ona, "Komintern'in doğru dürüst bir örgütlenmesi yok, sen ve ben birlikte kuracağız," demişti. "Uygun personel ve görev tanım çizelgesi yok. Bin beş yüz kişi çalışıyor ve maaş alıyor ama hiç kimse üstünün kim olduğunu ya da yetkilerinin ne olduğunu ve ne yapması gerektiğini biliyor."[143] Heimo'nun ilk icraatı daha iyi binalar temin etmek oldu. Öncelikle gözüne kestirdiği, Kremlin'in Trinity Kapısı-Kutafya Kulesi'nin hemen dışında, Mokhovaya 6'daki (aynı zamanda Vozdvizhenko, 1 olarak da bilinir) beş katlı bina oldu.[144] Binanın çı-

140 Rus olmayan Komintern temsilcileri –jargonda "işçi sınıfının en iyi temsilcileri" olarak ifade ediliyorlardı– özelde "Rus partisinin en iyi dostları" olarak anılıyorlardı. Jacobson, *When the Soviet Union Entered*, s. 39 (atıfta bulunduğu kaynak, Kuusinen'den Herbert Droz'a, 5 Şubat 1923: Archives de Jules Humbert Droz, I: 143).

141 Von Mayenburg, *Hotel Lux* [1978]. Barones Ruth von Mayenburg Sovyet askerî istihbaratı için çalışıyordu. Aynı zamanda bkz.Vaksberg, *Hotel Lux*; Von Mayenburg, *Hotel Lux* [1991]. 1933 yılında dört katlı bina altı kata çıkarılınca oda sayısı 300 oldu, Komünizm'i yasaklayan ülkelerden gelen yetkili ve mültecilerle dolduruluyordu. (Başlangıçta Tverskaya 36 iken artık Gorky 10'du.)

142 Sovyet halkından olanlar otele girerken kimlik bırakmak ve iki anket formu doldurmak zorundaydı; gece yarısı hepsi çıkmış olmalıydı. Kennel, "The New Innocents Abroad", s. 15.

143 Kuusinen, *Rings of Destiny*, s. 44. Kuusinen'in yanı sıra, üst düzey Komintern personeli arasında, Litvanyalı bir Yahudi ve eski marangoz olan, Pyatnitsky adıyla bilinen Osip Tarshis (doğum 1882) ve Dmitry Manuilsky (doğum 1883) vardı. Manuilsky, Ukraynalı bir Ortodoks köy papazının oğluydu, Ukrayna Komünist Partisi birinci sekreteriydi ve Stalin'e sadıktı.

144 Bkz. Heimo ve Tivel, *10 let Kominterna*. (Eski Berg köşkü, diplomatik ilişkiler düzeldikten sonra, Şubat 1924'te İtalyan elçiliğine verildi.) Komintern kütüphane ve arşivi, toplantıların da düzenlendiği giriş katında, kulüp odası olarak bilinen yerde muhafaza ediliyordu. Kuusinen'in karısı Aino, "daracık banklarda saatlerce oturmak kolay iş değildi, özellikle de sekiz saatlik işgününün ardından herkes yorgunken," diye not düşüyordu. "Rusları anlamayan yabancılar özellikle zor durumda kalıyordu ve esnemelerini gizleyemiyorlardı. Ancak protesto etmeyi kimse göze alamıyordu ya da en azından Yürütme Komitesi mensuplarının hiçbir zaman görülmüyor

kılamayan en üst katına (beşinci kat) GPU hâkimdi ve asıl işi denetliyordu: Yabancı Komünist partilere yasadışı para transferi, sahte vize, yeniden kullanılmak üzere düzeltilmiş çalıntı yabancı pasaportlar.

Komintern fonları sürekli olarak yok oldu ve çalındığı düşünüldü: Dış istihbarat etkisi söylentileri çıktı. Diğer Sovyet kurumları örgütü hor görüyordu (bir Sovyet istihbarat ajanı, "binlerce Komintern paraziti Sovyet maaş bordrosunda yer alıyor," diyordu).[145] Kuusinen'in karısı, "Komintern'in çalışmalarını anlayabilmek için iki şeyin farkında olmak gerekir," diyordu: "Birincisi, sürekli olarak yeniden organizasyona gidiliyordu ve ikincisi, faaliyetlerinin büyük bir bölümü kurmacaydı."[146] Chicherin, komiserliğinin görevlerini, "1 numaralı iç düşmanım" dediği Komintern ile ayırmak için çaba harcıyordu ("GPU belası" ancak ikinci sırada kendisine yer buluyordu). Ancak, delege de olacağı 1919 Komintern kuruluş kongresi davetiyelerini dağıtan kendisinden başkası değildi.[147] Aslında sadece Komintern ajanlarının yurtdışında yasadışı faaliyet yürütmeleri gerekirken, fiiliyatta elçilik personeli de katılıyordu.[148] Komintern personelinin ("yabancılar" olarak biliniyorlardı) genellikle Sovyet elçilikleri içerisinde pek de inandırıcı olmayan bir kılıf altında faaliyet gösterecekleri ofisleri olurdu ve bu ofisler GPU ("yakın komşu") ve askerî istihbarat ("uzak komşu") çalışmalarına da ev sahipliği yapardı. Dahası, Komintern icra komitesinde yer alan politbüro mensupları da dahil üst düzey Sovyet yetkililerin kamuya açık ifadeleri, diplomatik dost addedilen ülke hükümetlerine karşı, neredeyse her zaman "ezilenin" yanında olurdu. Buna rağmen, dışişleri komiserliği, Komintern'in ön planda olmasının ve GPU yargısız infazlarının Sovyetler'in uluslararası manevra alanını daralttığını politbüroya hatırlatmak üzere sayısız genelge yayınlıyordu: Yabancı hükümetler birlikte yasal işler yapmak konusunda böyle bir rejime

---

olduğuna değinmeyi." Kuusinen, *Rings of Destiny*, s. 55. Kütüphane, New York Halk Kütüphanesi'nde kütüphanecilik kursu almış olan Finli Allen Wallenius'un sorumluluğundaydı; arşivci Boris Reinstein idi.

145 Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 47.

146 Kuusinen, *Rings of Destiny*, s. 39, 41, 59-60. Pyatnitsky dışında, dış istihbarata geçmeden önce, Meyer Trilliser de Uluslararası İlişkiler Şubesi'nde çalışıyordu.

147 "Posledniaia sluzhebnaia zapiska Chicherina", *Istochnik*, 1995, no. 6: 108-10; Kennan, *Russia and the West*, s. 177.

148 Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 76 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 164, l. 2). Elçilik personelinin yasadışı faaliyet yasağını deldiklerinin göstergesi, iki yıl sonra, politbüronun Sovyet diplomatlarını devrimci literatürü yaymaktan –(Chicherin tarafından) açıkça izin verilmediği sürece– men etmesiydi. RGASPI, f. 2, op. 1, d. 24 539; f. 17, op. 3, d. 158, l. 2 ve d. 173, l. 2; Drachkovitch ve Lazitch, *Lenin and the Comintern*, s. 534. Komintern'in, yabancı Komünist partilere finansal destek sağlama işini dışişleri komiserliğinden devralması ve kendi ayrı uluslararası kurye sistemini geliştirmeye başlaması Zinoviev'i sevindirecekti. Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 25-6; Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 67.

güvenmiyorlardı ve ne zaman bu tür bir riski alsalar, mutlaka altından Sovyet-Komintern entrikasının çıktığı bir skandal patlak veriyordu.

Normal ilişkiler sürdürmek ve ticaret yapmak istedikleri ülkelerde devrimi körüklemeye çalışan Moskova'nın iki yüzlü dış politikasının arkasında, zaafiyete yol açan sınıf-temelli dünya görüşü vardı. Lenin, uluslararası "burjuvazinin" işçi devletinin daimi varlığını kabul etmeyeceğini öne sürüyordu fakat gerçek bunun tam tersiydi: Her ne kadar Sovyet rejimine karşı Batı'nın düşmanlığı sabit olsa da ve bazı Batılı bireyler Sovyetler'in alaşağı edilmesine kendilerini adasalar da, Batı *hükümetlerinin* düşmanlığı, George Kennan'ın ifade ettiği gibi, çoğunlukla "zaman zaman ortaya çıkan, bütünlük arz etmeyen ve örgütlü olmayan" mahiyetteydi. Kennan şunu da ekliyordu: "Batılı hükümetlerde birçok kişi Sovyet liderlerinden *yaptıklarından* dolayı nefret ediyorlar", Komünistler "Batılı hükümetlerden, ne yaptıklarından bağımsız olarak, *ne olduklarından* hareketle nefret ediyorlar."[149] Yani Moskova, bir işçi hükümetini ve Tory hükümetini, özde aynı oldukları için aynı kefeye koyabilirdi: Her ikisi de emperyalistti ve dolayısıyla her ikisi de kalleşti. Diğer bir deyişle, İtilaf Devletleri'nin Sovyet Rusya'ya karşı düşmanlığı Bolşeviklerin daha fazla Batı karşıtlığına sebep olamayacağı gibi, İtilaf Devletleri'nin uzlaşmacı yaklaşımı da dostça, mesafeli bir Bolşevik tutuma sebep olamazdı. Lenin'in iddiası, eğer kapitalistler Sovyet rejimiyle herhangi bir konuda uzlaşıyorlarsa buna zorlandıkları içindi; ya kendi işçilerinin militanlığı ya da yeni pazarların (Rusya gibi) peşine düşmeleri nedeniyle.[150] Stalin de bu çizgiyi harfiyen benimsiyordu ve uygun zaman bulduklarında kapitalistlerin, kapitalizmi yeniden inşa etmek için, yeniden askerî müdahalede bulunacaklarını söylüyordu.[151] Bu arada, yeni ticari antlaşmalar ve uzun vadeli krediler için yapılan müzakerelerde, kapitalistler ısrarla, reddedilen çarlık dönemi devlet borçlarının geri ödenmesini ve kamulaştırılan yabancı mülklerinin tazminini, ön koşul olarak öne sürüyorlardı.[152] Her ne kadar Lenin, dışişleri komiserliğinin, 1914 öncesi kontrata bağlanmış çarlık borçlarını görüşmeye Sovyetler'in hazır olduğunu ifade etmesine izin verse de ortaya çıkacak fırsatları elinin tersiyle itecekti.[153]

19. yüzyılın klasik *laissez-faire* ve serbest ticaret anlayışına sahip bir liberal olan Başbakan Lloyd George, Avrupa'nın ekonomik yeniden yapılandırıl-

---

149 "Moskova'nın yaklaşımına göre," diye devam ediyordu Kennan, "komünist olmayan devlet adamlarının bilerek yararlı bir iş yapma yeterliliği yoktu." Kennan, *Russia and the West*, s. 181-5.

150 Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 67-8; Jacobson, *When the Soviet Union Entered*.

151 Stalin, *Pravda*, 18 Aralık 1921, *Sochineniia*, V: 118-20.

152 Müzakerelerde Sovyetler, başvuracakları kapitalist ülkelerden yapacakları alımlarla o ülke ekonomisine ve destek gruplarına fayda sağlayacaklarının farkındaydı. Kennan, *Russia and the West*, s. 189-95.

153 *Pravda*, 29 Ekim 1921.

ması hedefiyle, geliştirilen barış antlaşması çerçevesinde, Rusya ve Almanya'yı sağlıklı bir yapıya kavuşturmak üzere uluslararası bir konferans düzenlenmesi fikrini geliştirdi. Bu Britanya'nın çıkarına olacaktı ve belki de, cesur bir hamleyle, kurduğu kırılgan koalisyon hükümetine payanda işlevi görecekti.[154] 1922 yılı başında, 10 Nisan'da Cenova'da yapılması planlanan ve otuz dört ülkenin temsilci göndereceği konferans için aldığı daveti Sovyetler kabul etti.[155] Lenin, söylendiğine göre, güvenlik gerekçesiyle, konferansa katılmıyordu (Çeka, Polonyalıların ona İtalya'da suikast planladıklarını rapor etmişti); aslında, Lenin 1917 yılında döndükten sonra hiç Rusya'dan ayrılmamıştı.[156] Ne olursa olsun Sovyet tavrını saptayan oydu. Dışişleri Komiseri Georgy Chicherin Cenova'ya gitmeye hazırlanırken, "eğer Amerikalılar 'temsili kurumlar' için ısrarcı olursa, kabul edilebilir bir ödün vererek anayasamızda küçük değişiklikler yapmamız sizce münasip midir?" sorusunu sordu. Lenin, "delilik bu," yazacaktı, politbüroda dolaştırdığı mektubun üstüne, "bu ve sonraki mektup Chicherin'in çok hasta olduğunu gösteriyor," diye de ekleyecekti.[157] (Amerikalılar sonunda Cenova'ya gelmeyi reddettiler.) Lenin kısa bir süre sonra Chicherin'e yazdığı mektupta "bu çok gizli," diyordu, "Cenova'nın kazaya uğraması bizim işimize gelir ... tabii ki sorumlusu biz olmadıkça."[158] Sonuçta, büyük güçlerin siyasi kurumlarının Moskova'ya karşı tam anlamıyla yumuşamaya hazır olup olmadığını bilmiyoruz.[159] Fakat Lenin onların bu belirgin kararsızlığını değil, birleşik kapitalist cephenin Sovyetler'e karşı ortak saldırı planını görüyordu, oysa bu konferansın düzenlenme amacı Rusya'nın diplomatik tanınmasına ve ticari ilişkilerine katkıda bulunmaktı.[160]

---

154 Orde, *British Policy*; Maier, *Recasting Bourgeois Europe*. Sovyetler'in katılımı konusunda: *Genuezskaia konferentsiia: Materialy i dokumenty* (Moskova: NKID, 1922); Ioffe, *Genuezskaia Konferentsiia*; Liubimov ve Erlikh, *Genuezskaia konferentsiia*.

155 Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, I: 270-2, 287-8. Rusya tek taraflı olarak, Cenova konferansına altı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni temsilen katılacağını ilan edince Ukrayna liderleri büyük bir öfkeye kapıldılar (Birlik antlaşması aynı yıl daha ileri bir tarihte imzalanacaktı).

156 APRF, f. 3, op. 22, d. 306, l. 8-9, Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 23; Molotov'a gönderilen Çeka notu, 23 Ocak 1922. Üst düzey hiçbir Bolşevik gitmedi. Çeka raporuna göre hedefler arasında Sovyet delegasyonuna başkanlık edecek Georgy Chicherin de vardı. Delegasyonda, Maxim Litvinov, Adolf Joffe, Cristian Rakovski, Leonid Krasin, Waclaw Worowski, Jānis Rudzutaks (otuz iki yaşındaydı) ve Aleksandr Beksadyan (Ermenistan dışişleri komiseri) yer alıyordu.

157 Lenin, "V. M. Molotovu dlia chlenov politbiuro TsK RKP (b)", *PSS*, LIV: 136-7.

158 Lenin'in yaptığı ekleme tipikti: "Tabii ki bundan gizli belgelerde dahi bahsedilmemeli." Pipes, *Unknown Lenin*, s. 144-5. Yeni bir emperyalist savaşın kaçınılmazlığı, kapitalizmin alaşağı edilmesi vb. konularda da Chicherin'in sessiz kalması için Lenin'in kesin talimatı vardı. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III/i: 120.

159 White, *Origins of Détente*; Fink, *The Genoa Conference*.

160 Britanya'da Lloyd George'un girişimine karşı çıkan uzlaşmaz Bolşevik karşıtları Lord Curzon ve Winston Churchill idi ama Lenin, Lloyd George'u Britanya emperyalist mızrağının keskin ucu

Lloyd George'un çabalarını sabote etmek açısından Lenin yalnız değildi. Konferansa katılmaya tenezzül etmeyen Fransa Başbakanı Raymond Poincaré, Almanların tazminat şikâyetlerini gündeme getirme fırsatlarının önünü kapatmıştı. Poincaré, Lloyd George'un Versailles Antlaşması'nda değişiklik yapma çabasının ("ne kazananları ne de kaybedenleri" tatmin etmişti) Fransa'nın zararına olduğunu düşünüyordu ama katı tutumu ters tepti. 1919 Versailles Antlaşması'nda Fransızlar 116. maddeyi ekleyerek Ruslara –Rusya'da Bolşevizm sonrası hayal edilerek– savaş için Almanya'dan tazminat alma hakkını bahşetmişlerdi ve şimdi, Ruslar bunu yapacaklarını ima ediyorlardı. Yeni atanmış olan Alman Dışişleri Bakanı Walther Rathenau, Batı ile uzlaşmaya odaklanmıştı ama yine de Demokles'in kılıcı 116. maddenin kaldırılması için Rusya ile ikili görüşme talep etme mecburiyeti hissediyordu.[161] Cenova'nın açılış oturumları sırasında Sovyetler'in Lloyd George'un özel villasında, Almanların katılımı olmaksızın, ayrı bir İngiltere-Fransa görüşmesi için girişimlerde bulunduğu söylentileri çıkınca Rathenau Britanya başbakanı ile görüşme talep etti, fakat reddedildi. 16 Nisan saat 1.15'te Sovyetler, Almanların gün içinde toplantı yapma teklifini kabul ettiler.[162] Rathenau'nun kurmayları Britanya'yı tekrar uyarmaya çalıştı ama Lloyd George'un asistanı cevap bile vermedi. Britanya başbakanının diplomatik amatörlüğü, istemeden de olsa Fransız başbakanının gerçekçi olmayan katılığını ve Lenin'in çok gizli ihanetini güçlendirdi.[163] Şiddetli yağmur altında Alman delegasyonu, Sovyet delegasyonunun Cenova'da konakladığı Imperiale Otel'e gitti. Ligurya tatil beldesi Santa Margherita ile daha büyük bir şehir olan Rapallo arasındaki yol üzerindeki bu otelde, aynı gün, Paskalya Pazarı akşama doğru ikili anlaşma imzalandı. Şartlar bir hafta önce Almanya'da belirlenmişti (Chicherin Cenova'ya Berlin üzerinden gelmişti) ama Rathenau ancak şimdi bu şartları kabul ediyordu.[164]

---

olarak görüyordu. *DBFP*, VIII: 280-306. Aynı zamanda bkz. O'Connor, *Engineer of Revolution*; Khromov, *Leonid Krasin*, s. 64-82.

161 Cenova konusunda bkz. Ernest Hemingway, "Russian Girls at Genoa", s. *Toronto Daily Star*, 13 Nisan 1922, yeniden basım, *Hemingway By-Line: 75 Articles and Dispatches of Four Decades* (Londra, Penguin, 1968), s. 46-7. Aynı zamanda bkz. Eastman, *Love and Revolution*, s. 285-90; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, I: 298-301 (Chicherin'in konuşması). Sovyet-Alman ikili müzakereleri fiilen Rus savaş esirlerinin iadesi konusuyla başladı. Williams, "Russian War Prisoners"; Shapiro, *Soviet Treaty Series*, I: 40-1. Hem Rus ve hem Alman okullarında eğitim görmüş olan ve 1919'da, yirmi dört yaşında makine mühendisi olarak Sovyet Rusya'ya dönen Gustav Hilger iade sürecine nezaret ediyordu. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 25. Herkes ülkesine iade edilmedi; 1921 yılında Avrupa'da 500 bin mülteci vardı.

162 Peter Krüger, "A Rainy Day, April 16, 1922: The Rapallo Treaty and the Cloudy Perspective for German Foreign Policy", Fink, *Genoa, Rapallo, and European Reconstruction*, s. 49-64.

163 Kennan, *Russia and the West*, s. 198-21; Fink, *Genoa Conference*. Aynı zamanda bkz. White, *Origins of Détente*.

164 *Dokumenty vneshnei politiki*, V: 226 (Litvinov).

Rapallo Antlaşması, Almanya'yı ikinci kez Sovyet devletini tanıyan ilk büyük güç yapıyordu –diğeri, feshedilen Brest-Litovsk antlaşmasıydı– ve yeniden kurulan bu diplomatik bağ çarlık borçlarının geri ödenmesi ya da Bolşevik diktatörlüğün gevşetilmesi gibi iç ödünlere gerek olmaksızın kuruluyordu. Almanlar Sovyetler'in Alman mülklerine el koymasının meşruiyetini kabul ediyordu ve Sovyetler 116. maddede yer alan tüm haklarından feragat ediyordu. İki taraf, daha sonra 'en çok kayırılan ülke' statüsü diye nitelenecek çerçevede, ticaret yapma konusunda anlaştılar.[165] Rathenau, hükümetteki makamının yanı sıra AEG'nin de –Alman elektrik şirketi– genel direktörüydü ve Rusya'nın hammadde arzcısı olarak ve özellikle Yeni Ekonomi Politikası ve pazarın yeniden tesis edilmesiyle birlikte Almanya'nın müşterisi olarak ekonomik değerini çok iyi anlıyordu. (İlk Yahudi Alman başbakanı olan Rathenau iki ay içinde sağ-kanat radikallerinin suikastı sonucu öldürüldü.) Rapallo, Almanya'nın Bolşeviklerin kaderi için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gösterdi ve Sovyet rejimine karşı güçlerin geniş koalisyonu ile ilgili Lenin'in şüphelerini boşa çıkardı. Almanların şikâyetlerini Fransızların kabullenmemesi, Britanya'nın Fransızları yumuşatamaması ve Sovyetler'in 116. madde manipülasyonu –Fransız icadı– Fransa'nın kâbusuna ve Lenin'in hayaline yol veriyordu: Bu, açık bir Sovyet-Alman anlaşmasıydı.[166] İttifaka varan askerî taahhütlerin yer aldığı gizli protokollerin de olduğu söylentileri Rapallo'ya eşlik etti ancak Fransa'ya gönderdiği bir notla Chicherin bunu kesin bir dille reddetti.[167] Aslında Kızıl Ordu ve Reichswehr arasındaki bağlar zaten yeterince sıkıydı ve 11 Ağustos 1922'de, askerî işbirliği konusunda iki ülke gizli bir resmi antlaşma imzaladılar. Versailles'in getirdiği kısıtlamaları devre dışı bırakarak, Alman ordusu hava ve tank kuvvetleri için Sovyetler Birliği topraklarında gizli eğitim olanaklarına kavuşuyordu. Bunun karşılığında, yine Sovyet topraklarında kurulacak ve her iki ülke silahlı kuvvetlerini teçhiz edecek tesisler ile Sovyetler'in Alman askerî sınai teknolojisine erişimi sağlanacaktı.[168] En azından verilen söz buydu.

---

165 *Izvestiia*, 10 Mayıs 1922; *Sbornik deistvuiushchikh dogovorv soglashenii*, III: 36-8. Lenin, büyük güçler arasında huzursuzluk çıkarmak amacıyla İtalya ile de ayrı bir antlaşma yapmayı ihmal etmedi ama antlaşma imzalandıktan (Mayıs 1922) sonra onaylanmadı.

166 Lenin, 6 Aralık 1920'de Moskova parti aktivistlerine şöyle diyordu: "Kendisi de emperyalist olduğu halde Almanya dünya emperyalizmine karşı müttefik aramaya mecbur hissediyor, zira kendisi de ezildi. Kendi avantajımıza çevirmemiz gereken nokta budur." "Doklad o kontsessiiakh", *PSS*, s. 55-78 (68'de).

167 Sandomirskii, *Materialy Genuezskoi konferentsii*, s. 327-8; Eudin ve Fisher, *Soviet Russia and the West*, s. 202 (Chicherin'den Barthou'ya, 29 Nisan 1922).

168 Gorlov, *Sovershenno sekretno, Moskva-Berlin, 1920-33*; Müller, *Das Tor zur Weltmacht*; Zeidler, *Reichswehr und Rote Armee* [1993]; Erickson, *Soviet High Command* [1962], s. 247-82. 19 Ağustos 1922'de, Berlin'e yeni atanan Sovyet elçisi Krestinsky, Troçki'ye yazdığı ve bir kopyasını da Stalin'e gönderdiği mektupta, Berlin'e Frunze ya da Tukhachevsky gibi bir askerî görevlinin gönderilmesini talep etti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 755, l. 1. Kasım 1922 Komintern kongre-

Lenin dışişlerini kişisel bir mülk idaresi gibi yürütüyordu. Muhtemelen en fazla telefon görüşmesini Chicherin'le yapıyor ve sıklıkla yüz yüze görüşüyordu ancak dışişleri komiserine ayak işlerine bakan bir çocuk muamelesi yapıyordu. Rapallo Antlaşması'ndan sonra dahi, Chicherin ve Sovyet delegasyonu Cenova Antlaşması'nı imzalamak ve reddedilmiş savaş dönemi borçlarını müzakere ederek kendilerine verilen talimatın biraz dışına çıkmaya başlamak istiyorlardı, zira harap olmuş Rusya'nın Batı yardımı olmaksızın yeniden inşasını mümkün görmüyorlardı, fakat Lenin müzakerecilerini "korkunç derecede utanç verici ve tehlikeli bir kararsızlık içinde" olmakla itham etti.[169] Sonuçta hiçbir çarlık borcu geri ödenmedi ve kamulaştırılmış hiçbir mülk için İtilaf Devletleri'ne tazminat ödenmedi. Bu durumda, Rusya için bir yatırım ortaklığı oluşturulmadı ve Rusya ile barış antlaşması imzalanmadı.[170] Lenin, kapitalist güçlerin küresel kapitalist gelişme mantığıyla Rus ekonomisini canlandırmak zorunda kalacağına inanıyordu ve böylelikle Rusya'nın Avrupa topluluğuna olası entegrasyonu için tek fırsatın kaçırılmasına göz yumdu. (Sovyetler için bir sonraki benzer toplantı 1975 yılında gerçekleşti.) Aynı zamanda, Weimar Cumhuriyeti ve Bolşevik diktatörlük birbirine yakın rejimler değildi ve aralarındaki işbirliği, Almanya Batı ile yakınlaşma arayışlarını sürdürürken, rahatsız edici bir meseleye dönüştü.[171] Sovyetler'in nasıl büyük ölçekte gelişmiş teknoloji sahibi olacağı havada asılı kaldı. Lenin'in hastalığından sonra Stalin dış politikadaki merkezi figür oldu, Leninist geçmişin uzlaşmazlığından kaynaklı tüm sorunların yükünü de miras alarak.

Eski Meydan, 8

Stalin kişisel diktatörlük inşa etme fırsatına sahip olduğu dönemde sadece Lenin felç geçirmemiş ama aynı zamanda, savaşla, siyasi terörle ve göçle milyonlarca kayıp veren Sovyet Rusya da tükenmişti. Aşırı yer değiştirme, Bolşeviklerin tahıla el koyma düşkünlüğünün boyutları nedeniyle iyice alevlendi, sonra da sert bir kuraklık ve sıcak rüzgârlar kara toprağı çöle dönüştürdü. Ekili alanlar zaten daralmıştı ve şimdi, ancak 38 milyon akre olan eki-

sinde yaptığı genel konuşmada Bukharin, bir işçi devletinin burjuva büyük güçler ile askerî anlaşmalar yapabileceğini açıkladı, borç da kabul edebileceği gibi. *IV Vsemirnyi kongress*, s. 195-6; Eudin ve Fisher, *Soviet Union and the West*, s. 209-10.

169 White, *Origins of Détente*, s. 181.

170 Jacobson, *When the Soviet Union Entered*, s. 90-98 (alıntı 98'de).

171 Almanya, Nisan 1922'den başlayarak, büyük savaş konusunda Poincaré ve Fransa'yı suçlayabilmek için küçük bir servet harcadı (sözümona 1870'te Alsace-Lorraine'in kaybının intikamı olarak). Bu propaganda saldırısına, savaşı Fransa-çarlık Rusya'sı saldırganlığı olarak resmederek II. Nikolay'ı daha da itibarsızlaştırma hedefiyle, Sovyetler de hevesle katıldı. Keiger, *Raymond Poincaré*, s. 288-91; Mombauer, *Origins of the First World War*, s. 200.

li toprakların 14 milyon akresinden mahsul alınamıyordu, böylece 18. yüzyıldan beri benzeri görülmemiş bir kıtlık başgösterdi. Köylüler, yabani otlar, öğütülmüş kemikler, ağaç kabukları ya da çatılarında biriken samanları kaynatarak elde ettikleri zehirli karışımların yanı sıra köpek, kedi, fare ve insan eti yemek zorunda kaldılar.[172] 35 milyonun üzerinde insan şiddetli bir açlığın pençesindeydi – tüm Volga vadisi, Güney Urallar ile Tatar ve Başkurt cumhuriyetleri, Kuzey Kafkasya, Güney Ukrayna'nın birçok bölgesi, Kırım. 1921-1923 yılları arasında açlıktan ve buna bağlı hastalıklardan 5-7 milyon arasında insan hayatını kaybetti ki bu da haftada 50 bin ölüm demekti.[173] Kıtlığın en fazla vurduğu bölgelerde aç insanlar mezarlardan ceset çıkarıp yemesinler diye GPU mezarlıklara bekçi dikiyordu. Sadece Volga vadisi ve Kırım'da, yetkililer 2 milyondan fazla kimsesiz ve çökmüş gözleri, şişmiş karınları, çöp bacaklarıyla mucize eseri hayatta kalmış insanı kayda geçti.[174]

Lenin –NEP'in iptali taleplerini geri çevirdikten sonra– şimdi de sıkıyönetim ilan edilmiş step bölgelerine yiyecek tedariki için görevliler gönderiyordu. Herhangi bir görevli, tahıl kotaları doldurulduğu takdirde nüfusun tamamının ellerinde tohum bile kalmaksızın bölgeyi terk etmek zorunda kalacağını söylediğinde, ona başlangıçta ne emredildiyse onu yapması söyleniyordu.[175] 1922 yılı başında Lenin, Felix Dzierzynski'yi, diğer yerdeki kuraklıktan etkilenmeyen ve hasadın aşağı yukarı normal seviyelerde kaldığı Sibirya'ya yiyecek seferine gönderdi.[176] Dzierzynski, iç savaşta olduğu gibi, tren vagonunda kalıyor ve çaresizlik içinde karısı Zofia Muszkat'a görevinin büyüklüğü ve eşzamanlı olarak yürüttüğü demiryolları komiseri olarak liderli-

---

172 Fisher, *Famine*, s. 300; *Golod 1921-1922*; Lubny-Gertsky, *Dvizhenie naseleniia na territorii SSSR*; Adamets, *Guerre civile et famine en Russie*. *Pravda* (30 Haziran 1921), felaket konusunda daha önce uyarmıştı. Yiyecek tedarik komiserliği, 4,3 milyon tonun altında bir tedarik öngörüyordu (1920 yılında tedarik miktarı 5,4 milyon tondu); vergi olarak alınan asıl miktar 2,7 milyon tondu. *Piat' let vlasti Sovetov*, s. 373; Genkina, *Perekhod*, s. 302. 1928 tarihli, dışarıdan bir uzmanın tahminine göre, 1916-1924 yılları arasında salgın hastalıklardan 8-10 milyon kişi ölmüştü. Grant, *Medical Review of Soviet Russia*, s. 15.

173 Fisher, *Famine*, s. 96. Aynı zamanda bkz. Pethybridge, *One Step Backwards*, s. 91-119. Norveçli yardım koordinatörü Fridtjof Nansen, yoğun açlığa maruz kalan tahmini nüfusun 20-30 milyon (Eylül 1921) ya da 50 milyon (1922) olabileceği konusunda tereddüt ediyordu. Milletler Cemiyeti, *Records of the... Assembly*, II: 545, III: 59. Aynı zamanda bkz. Graziosi, "State and Peasants", s. 65-117 (100'de).

174 Wehner ve Petrov, "Golod 1921-1922 gg.", s. 223 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. 1065, op. 1, d. 86, l. 12). Kriz bazı insanlara kâr sağlıyordu: 1922 yılında, yolculuk etmek isteyenlerin trende koltuk talepleri geri çevirilirken bir ekspres trendeki muhafız, tüm bir kompartmanı hatta tuvaleti tuz depolamak (takas maksadıyla) için kullanabiliyordu ve karısı da istasyonlarda alım-satım yapıyordu – "bir pound tuza karşılık bir kaz, bir yavru domuz karşılığında şu kadar tuz. Toplanan bu mallar, trenin geçtiği felaket bölgelerinde astronomik fiyatlara yeniden satılabiliyordu. Mackenzie, *Russia Before Dawn*, s. 229.

175 Logachev, "V khlebnom raoine Zapadnoi Sibiri': ot prodraverstka k golodu", s. 36-43.

176 Beisembaev, *Lenin i Kazakhstan*, s. 325-6.

ğinin yetersizliği üzerine mektuplar yazıyordu ("Daha yazdan kış için hazırlanmanın gerekliliğini şimdi çok iyi anlıyorum"). Orada kaldığı süre uzundu –Dzierzynski Sibirya'dayken, 6 Şubat 1922'de Çeka dağıtılmış ve yerini GPU almıştı– ve öğreticiydi. Şubat'ta karısına bir kez daha yazarak, "Sibirya deneyimi bana sistem yönetimimizin temel eksikliklerini gösterdi," diyordu. "Moskova'dan gelen en iyi düşünce ve talimatlar bile burada işe yaramıyor ve havada kalıyor."[177] Bu sırada GPU bir Sibirya eyaletinden gelen raporunda (14 Şubat), "tedarik görevlilerinin suistimalleri gerçekten inanılmaz bir seviyeye ulaştı. ... Her yerde, tutuklanan köylüler dondurucu tahıl ambarlarına kapatılıyor, kırbaçlanıyor ve ölümle tehdit ediliyor," diyordu. Ormana kaçan köylülerin "önce izi sürülüyor ve atlarla çiğneniyor, daha sonra da çırılçıplak soyularak ısıtılmayan tahıl ambarlarına kapatılıyorlar. Birçok kadın bayılana kadar dövülüyor, çırılçıplak kara gömülüyor ve tecavüze uğruyor."[178]

Aç kuzeybatı şehirleri için yiyecek bulmaya odaklanan rejimin açlık çeken kırsal bölgelerle ilgili tepkileri yavaş ve yetersizdi.[179] Lenin, "emperyalist" hükümetlerden yardım istemeyi reddediyordu ama sürgün edilen yazar Maksim Gorki, Lenin'in göz yummasıyla, "tüm onurlu insanlara" hitaben ve iki gün sonra olumlu bir yanıt veren Amerika ticaret bakanı Herbert Hoover'e hitaben özel bir çağrı yayınladı. Bir Quaker [bir Hıristiyan mezhebi mensubu] çocuğu olan Hoover (doğum 1874), çocukken yetim kalmış, Stanford Üniversitesi maden mühendisliğinin ilk öğrencilerinden olmuş ve Büyük Savaş sırasında, önce devlet kurumu olan ve daha sonra devlet destekli özel kuruluşa dönüştürülen Amerikan Yardım Örgütü'nü kurmuştu [ARA - American Relief Administration]. Sovyet Rusya'ya yardım çağrılarını dikkate almak için iki koşul öne sürüyordu: Amerikan yardım personelinin bağımsız olarak işlerini yürütmesine müsaade edilecekti ve Sovyet hapishanelerindeki Birleşik Devletler vatandaşları serbest bırakılacaktı. Lenin, Hoover'i lanetleyerek kabul etti. Olağanüstü bir yardımseverlik ve organizasyon başarısı sergileyen Hoover, ağırlıkla mısır, buğday, konsantre süt ve şekerden oluşan 60 milyon dolar değerinde yiyecek yardımı topladı. Bunun büyük bir bölümü Birleşik Devletler Kongresi'nin bağışıydı, bir kısmının karşılığı da Sovyet rejiminin güçlükle bulduğu para ve altınla (kiliselerden el konulan obje ve mücevherlerin eritilmesiyle elde edilen altınlar) ödenmişti. 100 bin Sovyet yardımcıyı da işe koşan 300 saha görevlisi ile, 19 bin sahra

177 Dzerzhinskii, *Felix Dzerzhinskii: dnevnik zakliuchennogo*, 229-30; Tishkov, *Dzerzhinskii* [1976], 335-8; Bartashevich, "Moskva zhdet ... khleba", s. 34-7; Plekhanov ve Plekhanov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 368-9.

178 Berelowich ve Danilov, *Sovetskaia derevnia glazami*, I: 572-4 (TsA FSB, 1, op. 6, d. 461, l. 69-76).

179 Edmondson, "The Politics of Hunger." Bir tarihçinin yerinde ifadesiyle, "köylüler şehirlere yardım edeceğine, milyonlarca köylü yardıma muhtaç hale geldi." Siegelbaum, *Soviet State and Society*, s. 89.

mutfağında ARA günde yaklaşık 11 milyona kadar insanı doyurdu.[180] Gorki, Hoover'e yazdığı mektupta, "yardımınız, büyük övgüyü hak eden, benzersiz ve devasa bir başarı olarak tarihe geçecek, ölümden kurtardığınız milyonlarca Rus'un hafızasından ... hiç silinmeyecek," diyordu.[181]

Stalin, tahıl dışalımlarını sorumluluğuna alması ve dış yardım işçilerinin gözetimine katılması için dışişleri komiserliğine baskı yapıyordu.[182] ARA'nın, acil yiyecek yardımlarının Sovyet topraklarındaki nakliye giderlerini ödemesini de önerdi.[183] Dış yardımlar, dışarıdan tohum alımları, uygun hava koşullarının geri gelmesi ve köylülerin yaşama içgüdüsü sayesinde 1922 hasadı iyi oldu. Ek bir yatıştırıcı da NEP'in köylülere yönelik teşviklerinin gecikmiş etkileri oldu ve 1923 ile birlikte iyileşme başladı.[184] Rejim de istemeden katkıda bulundu. Geçirdiği Toprak Yasası ile toprak alım-satımını yasakladı, toprak kiralamayı ve aile-dışı tarım işçisi istihdamını yasal anlamda ve kısmen de fiiliyatta kısıtladı ancak köylülerin istediği ürünü yetiştir-

---

180 Patenaude, *Big Show in Bololand*; *Itogi posledgol s 15/X-1922 g. 1/VIII-1923 g.* (Moskova: Tsentral'naia komissiia pomoshchi golodayushchim, 1923), s. 65. ARA 784 bin ton yiyecek yardımı teslim etti. Satın alınanlarla birlikte dışarıdan gelen toplam yiyecek miktarı 2 milyon tonun üzerindeydi. Fisher, *Famine*, 298 n, s. 554.

181 H. Johnson, *Strana i mir*, 1922, no. 2: 21. ARA, Bolşeviklerin demiryolu işçileri ya da başkaları üzerindeki acımasız kısıtlamalarından faydalanıyordu. Rejim, felaket bölgelerine gönderilen yardım tahılları ile yüklü trenlerini korumak için Kızıl Ordu askerlerini kullanıyordu (askerlere tayın veriliyordu ancak teslimat trenlerinin hesaplanandan daha uzun sürede varması durumunda askerler hedef noktaya zaten kendileri ölü gibi varıyorlardı). Fisher, *Famine*, s. 181-191.

182 *PSS*, XLV: 122, 127, L: 187, 388-9; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, VIII: 366; XI: 509; McNeal, *Stalin*, s. 48; Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 23.

183 Bolşevikler, ARA'nın öncelikle rejimin "sınıf düşmanlarını" doyuracağını varsayıyordu. Aslında, Hoover kendi yardım işçilerine, siyasal olarak örgütlenmek bir yana siyaset tartışmayı bile yasaklamıştı zira ARA'nın verimli çalışma örneğinin Rus halkına, Bolşevizmi alaşağı etme yönünde ilham kaynağı olacağını düşünüyordu. Bazı gözlemciler, böyle bir sürecin belki de başlayabileceğini düşünüyordu. 28 Mayıs 1923'te, Geçici Hükümet'in Birleşik Devletler elçisi Boris Bakhmeteff bir sırdaşına (Yekaterina Kuskova) yazdığı mektupta Hoover ile yaptığı konuşmaya değiniyordu. "Yakın bir zamanda, köylülerin üretim fazlasının mevcut Bolşevik egemenliği ile yüzleşmeye yol açacağı kanaatinde olduğunu bana ikna edici bir biçimde anlattı " diye yazmıştı Bakhmeteff. "ARA temsilcileri, bu üretim fazlası üzerindeki baskıyı ve köylüler arasında, doğal olarak, tahıllarını pazarda mümkün en yüksek fiyattan satma düşüncesinin yayıldığını, bu en yüksek fiyatın serbest dünya ticaretinin şartlarını yansıtacağını doğru bir biçimde Hoover'e aktarmış. Sanıyorum Hoover haklı ve tahılı için en yüksek fiyatı alma yönündeki doğal ve karşı konulamaz güdü ile ortaya çıkan uzlaşmazlık, Bolşevik sistemin en güçlü ve başa çıkılamaz düşmanı olacak." Pavel Nikolaevich Miliukov Belgeleri, ca. 1879-1970, Columbia Üniversitesi, kutu 1. Aynı zamanda bkz. Budnitskii, "Boris Bakhmeteff's Intellectual Legacy": Engerman, *Modernization*, s. 116.

184 NEP'in etkisinin görülmesi biraz zaman aldı. Bu politika yürürlüğe girdikten ancak iki ay sonra "NEP" terimi ilk defa kullanıldı. Ukrayna'da NEP'in yürürlüğe girişi ertelendi; Sibirya'da, ancak birkaç bölgede zorunlu teslimat kotasından ayni vergiye geçildi. *Izvestiia*, 23 Mart 1921; *PSS*, XLIII: 62; *Pravda*, 21 Mart 1921; Chamberlin, *Russian Revolution*, II: 502-3; A. M. Bol'shakov, "The Countryside 1917-1924", Smith, *Russian Peasant*, 48. Bir bölgesel parti yetkilisi vergi toplamanın "aynen savaş zamanında olduğu gibi devam etmesi" çağrısı yapıyordu. Alıntıya yer veren kaynak, Radkey, *Unknown Civil War*, s. 366-7. NEP döneminin vergi toplayıcıları genellikle geçmişin silahı zorla el koyucularıydı. Gimpel'son, *Sovetskie upravlentsy*.

mesine, istediği tür çiftlik hayvanı beslemesine ve toprak üzerinde her tür bina inşa etmesine izin verdi; kadını köylü hanesinin eşit bireyi olarak tanıdı. Her şeyden önemlisi, Toprak Yasası, köylü hanelerinin yasal arazi kiralamada her tür seçimi yapmasına olanak tanıyordu: Komünal-yeniden bölüşüm yoluyla, kolektif çiftçilik hatta birleştirilmiş arazi kullanımı (Stolypinizm gibi).[185] Toprak Yasası "komün" terimini kullanmıyor, bunun yerine "tarım topluluğu" diyordu ancak rejim, komünün kendi kendini yönetme salahiyetini tanımak zorunda kaldı.[186] Rejim, ekilebilir alanların artık daha da küçük bir bölümünü oluşturan (% 1'den de az) kolektif çiftliklere finansal desteğini de keskin bir biçimde kısmak zorunda hissetti. Sonuçlar çarpıcıydı: İster komünal-yeniden bölüşüm ister birleştirilmiş arazi kapsamında olsun, köylüler çok daha fazla ekonomik özgürlüğe sahip oldular.

Hasadın miktarı ve doğru zamanda toplanması ülke esenliğinin temel belirleyenlerinden biri olmayı sürdürdü ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine paralel olarak yürüyen köylü devrimi Sovyet devletini yeniden şekillendirecek güçteydi. İç savaşın yiyecek tedariki komiserliği, "el koyma komiserliği," baskın konumunu, proletarya diktatörlüğü içinde bir tür "köylü komiserliği" olan tarım komiserliğine kaptırdı. Bu değişime nokta koyan, partiye sadık ve pratik becerisi yüksek Aleksandr Smirnov'un (doğum 1898) yiyecek tedarik komiseri yardımcılığından tarım komiseri yardımcılığına kaydırılması oldu, daha sonra 1923 yılında üst makama yükselecekti. "El koyma komiserliği", Eski Meydan'a bakan Üst Ticaret Evleri [daha sonra GUM - Devlet Satış Mağazaları] binasındaydı; "köylü komiserliği" ise Komünist Parti merkezinin hemen altında, Eski Meydan 8 numarada, 1901-3 yıllarında *art nouveau* stilinde inşa edilmiş eski Boyarsky Dvor Oteli ve iş merkezi binasındaydı.[187] Kıtlık sırasında, tarım komiserliği personeli, köylülerin modern çiftçilik pratikleri konusunda cahil olduğu ve bu nedenle de sürekli olarak uçurumun kıyısında bulunduğu düşüncesinden hareketle bir varoluş nedeni üretiyorlardı. Yani, köylüler bilimsel tarım uzmanları ve diğer uzmanlar tarafından eğitilmeliydi.[188] Tarım komiserliği, merkez ve bölge ofislerindeki 30 bin personel ve ormanda çalışan bir diğer 40 bin kişi ile rejimin en kalabalık komiserliğiydi. Çalışan sayısı olarak, toplum polisi ve GPU'yu bünyesinde barındıran içişleri komiserliğini ve ikinci en kalabalık finans komiserliğini gölgede bırakıyordu.[189]

185 Carr, *Bolshevik Revolution*, II: 289, 295-6.

186 Atkinson, *End of the Russian Land Commune*, s. 235.

187 1928 yılında Aleksey Shchusev tarım komiserliği için Orlikov Caddesi 1 numarada konstrüktivist tarzda muazzam bir merkez dizayn etti. Aynı yıl içinde Smirnov kovuldu. Bir sonraki yıl SSCB tarım komiserliği kuruldu. Shchusev'in başyapıtı 1933 yılında tamamlandı.

188 Heinzen, *Inventing a Soviet Countryside*, s. 104-35.

189 1927 yılında tarım komiserliği personeli Sovyet komiserlik personeli toplamının beşte birini

Komünist rejimde bir finans komiserliğinin varlığı şaşırtıcıydı. İç savaş sırasında rejim hiç vergi toplamamış, kendi kaynağını el konulan tahıl ve diğer mallardan ve basılan kâğıt paralardan sağlamıştı.[190] Ülkenin mali temelini karmaşa kuşatmıştı. Halk hâlâ *nikolaevski* (II. Nikolay dönemi rublesi), *dumskie* (Duma dönemiyle özdeşleşen ruble) ve *kerenki* (Kerenski ve Geçici Hükümet yönetimi rublesi) kullanıyordu ki bu paraları, çift başlı kartalın üzerinde taç olmaksızın Sovyet rejimi de basmıştı. Ayrıca, yasadışı olarak ve çok yüksek kur oranlarıyla döviz de kullanılıyordu.[191] Denetimleri altındaki bölgelerde Beyazlar Sovyet basımı *kerenki* kabul ediyorlar ancak "gerizekâlı parası" diye damgaladıkları Sovyet rublesini (*sovznaki*) kabul etmiyorlardı.[192] Dörtnala giden enflasyon votkayı önemli bir değişim ve tasarruf aracı haline getirdi, takas yöntemi ekonomiye hâkim oldu. Durum Weimar Almanyası'ndaki hiperenflasyon kadar –Mark'ın değeri 1921 yılında 1 Dolar'a karşı 60 iken, iki yıl sonra 1 Dolar'a karşı 4,2 trilyondu– kötü değildi ancak çarlık dönemi üst düzey bir ekonomistin tahminine göre, 1914-1923 yılları arasında ruble 50 milyon kat değer kaybetmişti.[193] Bazı Bolşevik fanatikler hiperenflasyonun bir tür sınıf mücadelesi teşkil ettiğini iddia ediyorlardı ve bir tanesi matbaaları finans komiserliğinin makineli tüfeği" diye adlandırıyordu. İdeologlar, "paranın sonunu" komünizme doğru uygarlaşmada bir evrenin geçilmesi biçiminde değerlendiriyordu.[194] Ancak 1924'te Sovyet para birimi istikrar kazandı ve yeniden tedavüle çıktı; yeniden inşa edilen finans komiserliğiyle olayların akışı çarpıcı biçimde döndürülmüştü.

Finans komiserliği St. Petersburg Uluslararası Bankası'nın Ilinka 9'daki el konulmuş Moskova şirket binalarına yerleşti. Caddenin ismi İlyas Peygamberin adıyla [Ilya/Elijah] anılan eski bir manastırdan geliyordu fakat Ilinka, ticari binalar, bankalar ve borsalarla doluydu ve devrim öncesinin, Kitaigorod diye bilinen duvarlarla çevrili ticaret bölgesi içindeki, Moskova ticaret merke-

oluşturuyordu. Heinzen, *Inventing a Soviet Countryside*, s. 93-4; *Gosudarstvennyi apparat SSSR*, s. 16, 104-5. İstatistik komiserliği dördüncü büyüktü.

190 Buna rağmen hiçbir komiserlik istediği kaynağı tam olarak elde edemiyordu; savaş komiserliği 1919 yılında talep ettiğinin % 37'sini alabilmişti. Malle, *Economic Organization of War Communism*, s. 172-82. Para basımı için gereken boya altın karşılığı yurtdışından alınıyordu.

191 1918 yılı başından itibaren 1 Sterlin 45 Ruble karşılığı alınabiliyordu; bir yıl sonra bu rakam 400 oldu ve 1920 yılı ortalarına gelindiğinde 1 Sterlin, 222 misli artışla, 10 bin Ruble olmuştu; aynı süre içinde Mark karşısında Ruble 1'e 1 iken 100'e 1 oldu. 1921 sonbaharında, NEP'in uygulamaya konmasının ardından kara para borsası tamamen açık hale geldi, gerçi bu tür para alışverişi 1922 Nisan ayına kadar resmen yasallaşmayacaktı. Feitelberg, *Das Papiergeldwesen*, s. 50.

192 Aliamkin ve Baranov, *Istoriia denezhnogo obrashcheniia*, s. 194-5.

193 Katsenellenbaum, *Russian Currency*, s. 10.

194 Preobrazhenskii, *Bumazhnye den'gi*, s. 4. Aynı zamanda bkz. Arnold, *Banks, Credit, and Money*, s. 95-6; Feldman, *The Great Disorder*; Fergusson, *When Money Dies*.

zi gibi hizmet veriyordu. Yine Ilinka üzerinde dış ticaret komiserliği (14 numara), Stalin tarafından partinin Merkez Denetim Komisyonu'yla birleştirdiği işçi ve köylü müfettişliği (21 numara) –birçok Komünist disiplin altına alınmak üzere buraya çağırılıyordu– yer alıyordu. Kızıl Ordu, Znamenka'daki ana yerleşkesinin yanı sıra, ordu siyasal yönetimi için ikinci bir binaya, Ilinka 2'ye el koymuştu ve burası da hemen Kızıl Meydan'a bitişik eski Orta Ticaret Evleri toptancılar binasıydı; *Red Star* gazetesini burada çıkarıyordu. Ilinka, Eski Meydan ile Kızıl Meydan'ı birbirine bağlıyordu ve Stalin, kendisi gibi Kremlin'de kalan yoldaşlarıyla birlikte her gün bu caddeyi yürüyerek işe gelip gidiyordu. Ilinka 9'un makroekonomik başarıları olmaksızın Stalin, Sovyet rejimini kurtaran ve kişisel diktatörlüğünü kurmaya odaklanmasını mümkün kılan istikrarın keyfini süremezdi. Finans komiseri Grigory Sokolnikov'du (doğum 1888). 1922'de, kısa bir süre önce parti aygıtının tepesindeki eski görevini Stalin'e kaptırmış olan bahtsız Nikolai Krestinsky'nin yerini almıştı.

Sokolnikov'un devrimci biyografisi mükemmeldi.[195] Moskovalı Yahudi bir aile içinde burjuva ayrıcalıkları ile büyümüştü: Ailesi, doktor olan babasına ait binanın üst katında sekiz oda işgal ediyor ve giriş katında da bol kazanç getiren bir eczane işletiyordu. Büyük oğulları Grigory'nin Alman ve Fransız mürebbiyeleri vardı, komşu Arbat semtinde (Nikolai Bukharin ve Boris Pasternak ile birlikte) klasik liseye devam etti ve 1905 yılında Moskova Bolşeviklerine katıldı (devrimci adını şehrin Sokolniki bölgesinden almış olabilir [esas adı Girsh Yankelevich Brilliant]). Kendisini Sibirya'da buldu, daha sonra, dış sürgüne gönderildi ve Sorbonne'da ekonomi doktorası yaptı. Sokolnikov, Lenin'in mühürlü treninde Rusya'ya döndü ve Temmuz 1917'de küçük Bolşevik Merkez Komitesi'ne seçildi, parti basınının asli editörlerinden biri olarak Stalin'e yakın çalıştı ve gerçekleşmesine de katkıda bulunacağı darbe oylamasında lehte oy kullandı.[196] Daha sonra, Sokolnikov bankaların millileştirilmesine nezaret etti.[197] Yirmi dokuz yaşındayken, Brest-Litovsk'ta Troçki'nin yerine geçti ve antlaşmayı imzaladı.[198] İç savaş sırasın-

195 G. Ia. Sokol'nikov, "Avtobiografiia", Gambarov, *Entsiklopedicheskii slovar'*, XLI/iii: 73-88, yeniden basım, Anfert'ev, *Smerch*, s. 190-205 ve Sokolnikov, *Novaia finansovaia politika*, s. 39-50; Oppenheim, "Between Right and Left"; Carr, *Bolshevik Revolution*, II: 351. Krestinsky Berlin'e elçi tayin edilmişti.

196 *Pravda*, 14 Şubat 1919 (Stalin); Genis, "G. Ia. Sokolnikov." Mühürlü trenle ilgili olarak bkz. Sokolnikov, Anfert'ev, *Smerch*, s. 193. Ekim 1917 darbesini İkinci Sovyet Kongresi ile koordine etmeyi ilk öneren Troçki değil Sokolnikov olabilir. Rubtsov, "Voenno-politicheskaia deiatel'nost' G. Ia. Sokol'nikova", s. 47.

197 *Pravda*, 10 Aralık 1917; Sokol'nikov, *K voprosu o natsionalizatsii bankov*; Sokolov, *Finansovaia politika Sovetskoi vlasti*, özellikle s. 22-27.

198 Zinoviev gitmeyi reddedince görev Sokolnikov'a kaldı. Ivan A. Anfert'ev, "Vozvrashchenie Sokol'nikova," Anfert'ev, *Smerch*, s. 158-89 ve "Neizvestnyi Sokol'nikov", *Vozvrashchenye imena* (Moskova: Novosti, 1989), II: 223-42 (224-5'te); Sokol'nikov, *Brestskii mir*.

da, temel askerî eğitimi olmamasına rağmen Sokolnikov siyasi komiser değil komutan olarak görev yaptı ve Kızıl Bayrak Nişanı kazandı.[199] 1920'de Stalin güney cephesinde Polonyalılara karşı savaşta, yanına Sokolnikov'un gönderilmesini istedi.[200] Bunun yerine, Sokolnikov'a yeniden fethedilen Türkistan'ın sorumluluğu verildi. Orada, daha önce gördüğümüz gibi, bir karşı-isyan örgütledi ve ülkenin tümünde daha sonra uygulamaya konulacak olan NEP'in ayni vergisine işlerlik kazandırdı, özel pazarları yasallaştırdı ve bir mali reform uyguladı.[201] Almanya'da geçirdiği bir ameliyatın ardından (diğer hastalıklarının yanı sıra karaciğer sorunu vardı) Moskova'ya döndüğünde, devrim öncesinin finans uzmanlarından bir kadroyla birlikte Devlet Bankası'nın restorasyonuyla uğraştı. Chervonets diye adlandırılan –külçe altın ve dış rezervlerle desteklenen, az sayıda basılan "güçlü" ruble– yeni bir para biriminin yaratılmasına öncülük eden Profesör Leonid Yurovsky'nin sürülmesini engelledi.[202] Sokolnikov, üzerinde cinayete kurban giden II. Nikolay portresi bulunan altın paralarla chervonetsi takviye etti.

Sokolnikov yaygın bir direnişe ve parti içi idrak noksanlığına rağmen makroekonomik reformlarını gerçekleştirdi.[203] Güçlü para ve altın rezerv-

---

199 1919 yılında 8. Parti Kongresi'nde Lenin ona, Voroshilov ve diğerlerinin "askerî muhalefetine" ve partizan savaşı taktiklerinin karşısına ne konulacağını anlatma görevi verdi. Cepheye döndükten sonra Sokolnikov, bir zaferin ardından Birinci Süvari Ordusu'nun Don Vadisi'ndeki sivil halkı nasıl disiplinsizce ve sarhoş vaziyette yağmaladığı konusunda bir suç duyurusu kaleme alarak Semyon Budyonny'nin ebedi nefretine hedef oldu. Temmuz 1920'de, Troçki Sokolnikov'dan Genelkurmay Akademisi'nde bir dizi ders vermesini istedi, böylelikle, "derslerin yanı sıra, askerî meselelere dair iyi bir kitapla sosyalist literatür de zenginleşecekti." *VIII s"ezd RKP (b)* [1959], s. 144-52, 273 (Sokolnikov'un tezlerinin oylanması ile ilgili); Sokol'nikov, "Avtobiografiia", Anfert'ev, *Smerch*, s. 190-205 (200'de); Budennyi, *Proidennyi put'*, I: 374-406. Chigir, "Grigorii Iakovlevich Sokol'nikov", s. 63 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 760, op. 1, d. 71, l. 124).

200 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, IX: 108, 159.

201 G. Ia. Sokol'nikov, "Liquidatsiia Turkestanskogo rublia", *Pravda*, 30 Aralık 1920.

202 Arnold, *Banks, Credit and Money*, s. 126; Iurovskii, "Arkhitektor dnezhnoi reform", s. 141'de; Katzenelenbaum, *Russian Currency and Banking*, s. 149-52; Nikolaev, "Na puti k denezhnoi reforme 1922-1924 godov", s. 89. Katzenellenbaum Sokolnikov'un altında çalışıyordu. Yeniden özel banka kurma çabaları 1919 sonbaharında başladı ancak rejimin olağan ticari ilişkileri yeniden tesis etmeye çalıştığı –ki bu durum aynı zamanda çarlık dönemi borçlarına bir değer tayinini de gerektiriyordu– 1921 yılına kadar başarıya ulaşamadı. Sokolnikov'un sağlık sorunları konusunda bkz. V Rozanov, "Vladimir Il'ich Lenin", *Krasnaia nov'*, 1924, no. 6: 153'te. Devlet Bankası Neglinka, 12'de, iki katlı yekpare bir binadaydı. Bina cephesinde alegorik figürler yer alıyordu; 1894 yılında kurulan imparatorluk Rusyası Devlet Bankası'nın Moskova şubesiydi. Kasaları (Gokhran) Nastasinsky Caddesi'nde, 1913-16 yılları arasında 17. yüzyıl tarzında (Moskova-barok ya da neo-Bizans olarak biliniyordu) inşa edilmiş olan Moskova Hazinesi binasındaydı.

203 Al'tman, "Lichnost' reformatora", s. 159. Mali reform ayrıntılarının bulunabileceği kaynak, *Finansovaia politika Sovetsko*; Sokolov, *Finansovaia politika Sovetskogo gosudarstva: Denezhnaia reforma*; Atlas, *Ocherki po istorii denezhnogo obrashcheniia*. Atlas (doğum 1903), Sokolnikov'un adını anmadan mali reformların hikâyesini anlatıyor, bu durum kitabının yayınlanma tarihi (1940) ile ilişkili bir tuhaflık. Kendisi, SSCB Bilim Akademisi ekonomi enstitüsünde, kapitalist ülkelerde ve SSCB'de para dolaşımı ve krediler bölümünün başındaki kişiydi (profesör).

leri öncelikli olarak acil tahıl dışalımlarının finansmanında kullanıldı ancak 1922 yılının iyi hasadı yarattığı yeni dışsatım imkânlarıyla beklenmedik bir rüzgâr yarattı ve Ocak 1923'ün 15 milyonluk altın ruble rezervini bir yıl sonra 150 milyona yükseltti, böylelikle chervonetsin yükselişi mümkün oldu.[204] Sovyet rublesi (*sovznaki*), ciddi oranda değer kaybıyla üç aşamada yerini kaybederken, chernovets dolaşımdaki nakit paranın yaklaşık yüzde sekseni haline geldi.[205] Sokolnikov ödemeler dengesini de disiplin altına almaya çalıştı ve 1924'te Sovyetler dış ticaret fazlası vermeyi başardı.[206] Sokolnikov, gümrük vergisi, ulaştırma ve doğrudan vergilerin (tarımsal ayni vergiler ve gelir vergisi) yanı sıra kibrit, mum, tütün, şarap, kahve, şeker ve tuz gibi tüketim maddelerinden alınan dolaylı vergilerden elde edilen gelirlerle, olağan bütçe sisteminin hayata geçirilmesine nezaret etti. Tuza verginin kaldırılması 1881 gibi oldukça eski bir tarihe uzanıyordu ve bu durum Sokolnikov'un yeniden vergi koymasını tuhaflaştırıyordu. Rejim, 1923 yılında, votka satışlarında yeniden tekel uygulamasına geçti (çarın dalga geçilen "sarhoş bütçesi") ve bu sayede önemli gelir elde etti.[207] GPU Sokolnikov'un önünü kesti –politbüro, Dzierzynski'nin, döviz tüccarları da dahil tüm "spekülatörlerin" Moskova ve diğer büyük şehirlerden defedilmesi önerisini onaylamıştı– fakat Sokolnikov direndi.[208] Sokolnikov'un Dzierzynski'ye "ajanlarınızın para kaynağı ne kadar artarsa, kurgulanacak vaka sayısı da o kadar fazla olacaktır," dediği iddia ediliyordu.[209] Sanayi lobisi de Sokolnikov'la dişe diş mücadele ediyor ve onun sıkı para politikasının Sovyet sanayisini boğduğunu iddia ediyorlardı.[210] Ancak Sokolnikov aman vermedi ve "para basmak ekonominin afyonudur," diyerek onlarla dalga geçti.[211] Yuri Larin adıyla bilinen

204 Atlas, *Ocherki po istorii denezhnogo obrashcheniia*, s. 196 (yine Sokolnikov adını anmıyordu); Goland, "Currency Regulation"; David Woodruff, "The Politburo on Gold, Industrialization and the International Economy, 1925-1926", Gregory ve Naimark, *Lost Politburo Transcripts*, s. 199-223. Herbert Hoover, 1923 yılında Sovyet gıda ihracatının yeniden başladığını öğrenince – ondan habersiz tüfek ve makineli tüfek ithalatına harcanıyordu– ARA operasyonlarını durdurdu. Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 418-9.

205 Katzenellenbaum, *Russian Currency and Banking*, s. 84-8, 105, 145. Ruble, 10.000'e 1 iken (1 Ocak 1922), 100'e 1 (1 Ocak 1923) ve 50.000' e 1 (7 Mart 1924) oldu. Lawton, *Economic History of Soviet Russia*, I: 151.

206 Goland, *Diskusii ob ekonomicheskoi politike*, 1924 NEP'in bu türden son fazlası olacaktı.

207 1924-25'te votka bütçeye 500 milyon ruble sağladı – eski rejim "sarhoş bütçesinin" müthiş ve utanç verici dönüşü. Carr, *Interregnum*, s. 43, n 5.

208 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 278 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 231, l. 2).

209 Galina Serebriakova, "Iz vospominanii", Anfert'ev, *Smerch*, s. 230-49 (234'te).

210 Mau, *Reformy i dogmy*, s. 137-51.

211 *XI s"ezd RKP (b)*, s. 360-1. Larin, 1920'lerin ortalarında fikrini tümüyle değiştirmişti: "Sanırım, birincisi, komiserliklerimiz içinde en kabiliyetlisi olduğunu ve ikincisi, tüm zamanlarda net bir ekonomik çizgisi olan yegâne komiserlik olduğunu söylemek yerinde olacaktır." Alıntıya yer veren kaynak, Genis, "Upriamyi narkom s Il'inki", Sokolnikov, *Novaia finansovaia politika*, s. 5-38 (19'da).

Mikhail Lurye, 1924 yılında, finans komiserliğini kendi "diktatörlüğünü" dayatmakla itham ediyordu.[212] Aslında Sokolnikov Stalin'in makroekonomiyi, para arzı, enflasyon, ödemeler dengesi ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi öğrenmesine yardımcı olmuştu. Stalin onu destekledi.[213]

Stalin'in kanatları altında

Stalin'in gücü hem ayrıntılara hem de insanlara dikkat etmesinden kaynaklanıyordu – herhangi bir insana değil ama yeni insana. Eski Bolşevikler Cemiyeti 28 Ocak 1922'de kuruldu ve Stalin kuruluş toplantısında bir konuşma yaptı.[214] 1905 öncesinde partiye katılanlar üye kabul ediliyordu ve çarlık dönemindeki ağır zorunlu çalışma görevlerinin, maruz kaldıkları sürgünlerin ve kıdemliliklerinin tanınmasını umuyorlardı. Ancak, her ne kadar rejim bölgesel parti sekreterliği makamlarını, en azından Şubat Devrimi öncesi üye olmuş partililere ayırmaya karar vermiş olsa da pratikte bu çizgi ihlal ediliyordu. Eski Bolşevikler oransal olarak yönetimde aşırı temsile sahiptiler ama politbüro, alt düzey mevkileri ayrı tuttu.[215] Eski Bolşevikler, özellikle de Avrupa sürgünü yaşamış olanlar, yeni gelenleri inceliksiz ahmaklar olarak görüyor ve güvenmiyordu ama yeniler de Eski Bolşevikleri kuşku uyandıran burjuvalar olarak görüyorlardı. Her iki grup da aynı iç savaş deneyiminden geçmişti ve genç olanlar, başarmak için birkaç yabancı dil bilmelerine ya da üniversite mezunu olmalarına gerek olmadığının güveniyle bu deneyimden çıktılar. Kendisi de elbette Eski Bolşevik olan Stalin yenileri kayırıyordu. Hepsi olmasa da birçoğu işçi kökenliydi.[216] 1921 yılı itibarıyla parti üye-

---

212 Carr, *Socialism in One Country*, I: 490. İşçi ve Köylü Müfettişliği imtiyazları konusunda finans komiserliğine karşı mücadele etti.

213 Genç ve yetenekli gazeteci Mikhail Koltsov Sokolnikov'u, "Ilinka'nın inatçı komiseri" diye adlandırıyordu, her tür vergi ve kısıtlamayı dayatıyordu ama gerçek bir para ve ekonomik istikrar sağlamanın yolunu bulmuştu. Kol'tsov, *Izbrannoe*, s. 39.

214 Cemiyet, anma toplantıları düzenleyen ve anılarını yayınlayan altmış dört üye ile yola çıktı. Rejim içinde, buna paralel olarak, Eski Bolşevik düşüncesi ile ilgili olarak ve görece uzun parti mensubiyetinin bir tür üstünlük vesilesi sayılması konusunda, gerilim yaşandı. 1925 yılında parti neredeyse üye sayısını ikiye katlayarak 1,1 milyon üye ve aday üyeye ulaştığında, bunların ancak 8.500'ü (% 0,8) 1917 ve sadece 2 bini (% 0,2) 1905 öncesindendi (cemiyete seçilme hakkı kazanmak için belirlenen tarih). *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 460; Korzhikhina, "'Obshchestvo staryky Bol'shevikov", s. 50-65. *Ustav obshchestva starykh bol'shevikov*; *Rezoliutsii i postanovleniia pervoi Vsesoiuznoi konferentsii Obshchestva starykh bol'shevikov*; *Spisok chlenov Vsesoiuznogo obshchestvo starykh bol'shevikov*.

215 Rigby, "The Soviet Political Elite", s. 419-20. Rigby, 9. Kongre'ye katılan delegelerin sadece % 13'ünün Ekim Devrimi öncesi kongrelere katıldığına işaret ediyor; 10. Kongre'de bu oran % 5'e düşüyor. *IX s"ezd RKP (b)*, s. 483; *X s"ezd RKP (b)*, s. 762.

216 Lenin, tipik yaklaşımıyla, fazla işçi kabul ederek partinin sulandırılmasından endişe duyuyordu zira çoğu "küçük burjuva" köy çevrelerinden henüz gelmişti. Molotov'a bu konuda yakınırken, "partinin proleter politikalarını belirleyen kompozisyonu değil, eski parti muhafızları di-

lerinin dörtte birinin beyaz yakalı olduğu kabul ediliyordu. Ancak bu insanların çoğu çarlık kurumlarında hizmet etmiş kişiler değildi; önemli bir bölümü Şubat Devrimi'nin ürünüydüler ve çeşitli Geçici Hükümet kurumlarına katılmışlardı. Ekim'den sonra yeni rejime geçiş yaptılar.[217] Bir araştırmacı, "yeni politik seçkinler ağırlıkla proleter kökenli değildi," diye yazıyordu, "ama ağırlıkla avamdılar."[218] Devrimi yürütenler yarı eğitimliydiler ve çoğu, uzun çalışma saatleri sonrasında akşam okullarına devam ediyordu.[219] Stalin kendisini onlarla özdeşleştiriyordu; onun gençlik haliydiler. Yine de, en yakın çevresindekiler eklektik bir bileşim oluşturuyordu.

En önemlileri, belki de rejimin ilk aparatçiki olan ve Molotov ("Çekiç") adıyla bilinen Vyacheslav Skryabin'di (doğum 1890). Babası tezgâhtardı ve St. Petersburg Politeknik Enstitüsü'ne kaydolmayı başarmıştı ama partiye katılarak, kısa süreliğine yasallık kazanan *Pravda*'da editör oldu. Partideki takma ismi "Molotov'u" söylemenin kendisi gibi kekeleyen birisi için "Skrya-bin'den" kolay olması nedeniyle seçtiğini ifade ediyordu, ayrıca "Çekiç" proleter tınılıydı ve aydın kesimine mensup parti üyelerinden pek hazzetmeyen işçileri etkileyebilirdi.[220] (Molotov da Lenin'e benzer biçimde burjuva kıyafeti ve kravatı tercih ediyordu.) Stalin gibi Molotov da devrim öncesinde Vologda'da sürgün yaşamış, bir lokantada keman çalıp sarhoş tüccarları eğlendirerek orada geçimini sağlamıştı. Stalin ile ilk karşılaşmaları 1912 yılında St. Petersburg'da bir diş hekimine ait güvenli dairede saklanmaları sırasındaydı.[221] İki kez üst mevkilerden Stalin tarafından kenara itilen Molotov kin besleyebilir ve Stalin'in yolunu kesmek için gizli işbirlikleri yapabilirdi fakat o, hayallerini Gürcüye tabi kıldı, Lenin'in isteklerine ve Stalin'in on bir yaş büyüklüğüne rıza gösterdi. Troçki, Molotov ile "vasat-

---

ye de adlandırabileceğimiz dar kadrolarının, olağanüstü ve bölünmez otoritesidir." Ancak diğer çoğu üst düzey yetkili işçi partisindeki dikkat çekici işçi kıtlığından mahcubiyet duyuyordu. *PSS*, XLV: 17-20; Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 239-41 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 27, l. 9-10).

217 Fabrikalarda, 1921 yılı itibarıyla parti üyesi çoğunluğu proleterler değil müdür ve yöneticilerdi. 10. Parti Kongresi işçilerin partiye katılımına öncelik tanıdı ve bu hedef 11. Parti Kongresi'nde de yinelendi. Chase, *Workers, Society, and the Soviet State*, s. 50-1; *X s"ezd*, s. 236-41, 284, 564; Rigby, *Communist Party Membership*, s. 93-5.

218 Rigby, "The Soviet Political Elite." Aynı zamanda bkz. Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War*, s. 132.

219 Bir araştırmacının doğru tespitiyle, "alt-orta katmanların bariz biçimde ön planda olması devrimin sorunlarını yeniden ele almayı kaçınılmaz kılıyordu. Bu durum, yerine konduğunda yeni bağlantıların kurulmasını kolaylaştıracak eksik puzzle parçasının aranması gibiydi." Daniel T. Orlovsky, "State Building in the Civil War Era: The Role of the Lower Middle Strata", Koenker, *Party, State and Society*, s. 180-209 (203'te, n 3). Aynı zamanda bkz. Buldakov, *Bor'ba za massy*, s. 164-256; Hunt, *Politics, Culture, and Class*.

220 "Moi ded, Viacheslav Molotov, ne platil Leninu gonorarov", *Rodnaia gazeta*, 20 Mayıs 2005 (Viacheslav Nikonov ile mülakat).

221 Nikonov, *Molotov*, s. 88, 91-2, 109-13.

lık numunesi" diye alay ediyordu ama Lenin, iltifat etme gayesiyle, himayesindeki Molotov için "Rusya'daki en iyi dosya memuru" diyordu.[222] Aygıtta 1920'lerin başında çalışan Boris Bazhanov da ondan çok etkilenmişti. "Çok işine sadık, parlak değil ama çalışkan bir bürokrat," diyordu Molotov için. "Soğukkanlı, ağzı sıkı. ... Kendisine yaklaşan herkese karşı dürüsttü ve tam da yakınlaşılacak insandı, kabalığı yoktu, kibirli değildi, kan dökücü değildi, hiç kimseyi küçük düşürme ya da ezme peşinde değildi."[223] Bozhanov'un sözleri Molotov'u ne kadar anlatıyorsa Bolşevik siyasi kültürü de o kadar anlatıyordu.

Rus kökenli Sibirya yerlisi Valerian Kuibyshev (doğum 1888) askerî bir aile geçmişine sahipti. Omsk Askerî Okulu'ndan sonra Askerî Tıp Akademisi'ne girmek üzere başkente gitti fakat 1906 yılında siyasal faaliyetleri gerekçe gösterilerek atıldı ve tutuklanma olasılığına karşı kaçtı. Tomsk Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmeyi başarsa da bir yıl sonra bırakarak Bolşevik yeraltı hareketine katıldı. Defalarca tutuklandı ve sürgün edildi; bir keresinde Narym'e (1910) ve bir diğerinde Turukhansk'a (1915). Aynı yerlere Stalin de sürgün gitmişti. Kuibyshev, Molotov gibi müzisyen ve Stalin gibi şairdi. 1917'de Volga'nın Samara şehrinde Bolşevik darbede yer almış, iç savaş sırasında güney cephesinde hizmet etmiş ve sonra Türkistan'ın yeniden fethinde komuta görevi yürütmüştü. Stalin'in dikkatini ilk ne zaman çektiğini tam olarak bilmiyoruz ancak 1922 yılında, Stalin onu Merkez Komite tam üyesi ve Merkez Komite sekreteri yaptı. 1923'te Stalin tarafından partinin Merkez Denetim Komisyonu'nun –tarafsız bir temyiz mahkemesi olarak kuruldu ama Stalin'in yönetiminde parti mensuplarını cezalandırmanın aracı haline geldi– başına getirildi.[224] Kuibyshev, merkezden gelen talimatlara karşı çıkan yerel direnişe –gerçek ya da öyle varsayılan– şiddetle saldırdı, merkezdeki ve bölgelerdeki memurları Stalin'in arkasında hizaya soktu.[225] Kuibyshev için Troçki, "parti kurallarının ve ahlâkının bir numaralı ihlalcisi ve saptırıcısı," diyordu.[226] Kuibyshev'in Stalin'e sadakati sınırsızdı.[227] Görünen o

---

222 Watson, *Molotov and Soviet Government*, s. 43.

223 Bazhanov, *Vospominaniia* [1990], s. 179.

224 Kuibyshev, *Epizody iz moei zhizni*; Elena Kubiysheva, *Valerian Vladimirovich Kubiyshev*; Berezov, *Valerian Vladimirovich Kuybyshev*; G. V. Kuibysheva, *Valerian Vladimirovich Kuibyshev*; Khromov ve Kuibysheva, *Valerian Vladimirovich Kuibyshev*; Flerov, *V. V. Kuibyshev*; Buzurbaev, *Kuibyshev v Sibiri*; Erofeev, *Valerian Kuibyshev v Samare*.

225 Schapiro, *Communist Party of the Soviet Union*, s. 260-2; Schapiro, *Origin of the Communist Autocracy*, 1977 baskısı, s. 288-9. Kuibyshev Mikhailov'un yerine parti sekreterliğine gelmişti.

226 Troçki, *Stalin School of Falsification*, s. 126.

227 Kuibyshev, genellikle politbüro üye ve adaylarının (Molotov hariç) yer aldığı üst düzey rejim figürleri arasındaydı. Volin, *12 biografii*. Rusça yazılışlarına göre alfabetik sırayla bu 12 kişi, Bukharin, Dzierzynski, Zinoviev, Kalinin, Kamenev, Kuibyshev, Rykov, Smirnov, Stalin, Tomsky, Troçki ve Frunze idi.

ki Stalin'in hizbi için vazgeçilmez bir görevli olan Lazar Kaganovich'in Moskova'ya gelmesinde de rol oynamıştı.

Kaganovich (doğum 1893) çarlık dönemi Yerleşme Mıntıkası'nın küçük şehri Çernobil'den gelmeydi ve kaba pleb tarzının vücut bulmuş haliydi. Babası eğitimsiz bir tarım ve fabrika emekçisiydi; annesinin doğurduğu on üç çocuktan altısı yaşıyordu. Lazar Rusça, Ukraynaca ve az buçuk Yiddiş konuşuyordu. Kısa bir süre sinagoga bağlı İbranice kursuna katılmıştı. Ailesi eğitim giderlerini karşılayamadı ve yerel bir demircinin yanında çıraklık yaptıktan sonra Kiev'e taşınarak erkek kardeşlerinden birinin yanında hurdacıda çalıştı. Kaganovich on dört yaşında ayakkabı imalathanesinde çalışmaya başladı, 1912 yılında Kiev'de partiye katıldı, Büyük Savaş'a katıldı ve Bolşevik darbenin ardından, 1918 Ocak ayında, yirmi dört yaşındayken, Bolşevik delegesi olarak Petrograd'a Kurucu Meclis'e gitti.[228] İç savaş sırasında Troçki yandaşlarının baskın olduğu Nizhny Novgorod ve Voronezh'de görevliydi. Ancak sendikalar konusunda uyuşmazlık çıktığında ki artık o da bir sendikacıydı, Kaganovich Troçki'ye karşı Lenin'in yanında saf tuttu. Stalin'in genel sekreter olmasından sadece iki ay sonra Kaganovich merkez aygıtta görevlendirildi ve kısa bir süre sonra Kayıt ve Atama Şubesi'ni de yutacak olan Örgüt ve Eğitim Şubesi'nin sorumluluğunu üstlendi – böylelikle nomenklatura sistemine de nezaret edecekti. Kaganovich'in karizmatik Troçki'ye bağlılığı iç savaşın öncesindeydi (aygıttaki bir çalışanın ifadesiyle, Kaganovich "uzunca bir süre Troçki gibi görünmeye çalıştı. Herkesin Stalin'i taklit etmesi daha sonraydı").[229] Ancak kısa süre sonra acımasız kişisel saldırılarla Troçki'yi çileden çıkaracaktı. Su götürmez bir proleterdi ve Stalin gibi o da aydınlara ve "burjuva uzmanlara" güvenmiyordu.[230] Kaganovich, enerjisi ve örgütsel gücü yüksek, iyi bir hatip ve doğal bir liderdi. Bazhanov, "heyecanlı biri, aptal değil, genç ve enerjik," diye yazıyordu.[231] 1924'te Stalin tarafından Merkez Komite sekreterliğine getirildi.[232]

228 Rees, "*Iron Lazar*", s. 1-59.

229 "Buna her zaman güldüm. Mesela bir keresinde Makhover'e, herkesin önünde, 'hiçbir zaman Stalin'e benzemeyeceksin, farklı bir beynin var ve zaten bıyıksızsın' demiştim." Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)," no. 5: 195. Balashov çok kısaydı, 153 cm.

230 Kaganovich 1923 yılında, tüm sanayi branşlarının parti-dışı şüpheli kişilerin elinde olduğunu ve birçok durumda bunların parti-dışı uygun uzmanlar değil "sahtekâr kariyeristler" (*Iovkikh proidokh*) olduğuna işaret ediyordu. Kısacası, partinin kendi adamlarını işin içine katınası gerektiğinde ısrar ediyordu. Pavliuchenkov, *Rossiia Nepovskaia "Orden mechenostsev"*, s. 68 (atıfta bulunduğu kaynak, f. 17, op. 68, d. 49, l. 28-31).

231 Bazhanov, *Avec Staline dans le Kremlin*, s. 58.

232 7 Nisan 1925'te Stalin, Moskova ve Leningrad ile birlikte üç stratejik parti teşkilatından biri olan Ukrayna teşkilatında Kaganovich'i parti başkanı ilan etti. Rees, "*Iron Lazar*", s. 17. Granat'ın hazırladığı 1925 tarihli Sovyetler Birliği'nin 240 öndegelen kişisi bibliyografisinde Kaganovich yer almıyordu ama yine de Stalin aygıtının çekirdek kadrosunun bir parçasıydı. Gambarov, *Entsiklopedicheskii slovar'*.

Stalin hizbinin kolları ülkenin her köşesine uzanıyordu. Rusya'dan sonraki en önemli cumhuriyet olan Ukrayna'dan, geçmişte ya da şimdi birlikte çalıştığı bir grup sadık adamını topladı. Etrafındaki diğer bazı kişiler Kafkasya'dan gelmişti: Gürcü Orjonikidze (doğum 1886), Gürcistan'da parti şefi; Rus Sergei Kirov (doğum 1886), Azerbaycan'da parti şefi; Ermeni Anatas Mikoyan (doğum 1895), Kuzey Kafkasya parti şefi. Sonunda kendisini diktatörün yanında bulan diğer bir figür, Stalin'den üç yaş büyük olan ve yeraltı yıllarında benzer bir biçimde Kafkasya'da bulunan Mikhail Kalinin'di (doğum 1875).[233] Stalin iç savaş sırasındaki sadık adamı Klim Voroshilov'u Kuzey Kafkas Askerî Bölgesi'nin başına getirdi (1921-24); Tsaritsyn "klan"ından Stalin'in yanında kalan yegâne kişiydi.[234] İç savaş güney cephesinden diğer kişiler –her şeyden önemlisi, Birinci Süvari Ordusu ile ilişkili olanlar– geleceklerini Stalin'in yanında görüyorlardı; bunların arasında Birinci Süvari Ordusu komutanı Semyon Budyonny ve Aleksandr Yegorov da vardı. Sonuç olarak, 1920'lerin başında Stalin siyasal klanının çekirdek kadrosunda Molotov, Kuibyshev ve Kaganovich vardı. Bu insanların "Stalin'in kanatları altında" (*khodit' pod Stalinym*) yürüdüğü söyleniyordu.[235]

Stalin'in asistan kadrosu oldukça becerikliydi. Ermeni kökenli Amayak Nazaretyan bir tüccarın oğluydu, Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okumuştu (ama mezun olmamıştı) ve hakkındaki değerlendirme "son derece kültürlü, akıllı, iyi niyetli ve uyumlu" olduğu yönündeydi, ayrıca Sta-

233 1923 baharında Kuzey Kafkasya'ya yaptığı bir seyahatin (Dağıstan, Çeçenistan, Vladikavkaz, Nalçik) ardından Orjonikidze'ye yazdığı mektupta Voroshilov, "Kalinin iyi bir insan ve bizim için yeri doldurulamayacak birisi," diyordu. "Onu doğru bir biçimde anlayabilmek için birlikte köylere seyahat etmek ve köylülerle yaptığı konuşmaları dinlemek gerek; böylesi durumlarda tamamıyla kendisine has güzelliği ve doğrudan bir ifadeyle söyleyecek olursak, gücü ortaya çıkıyor. Partimizde onun gibi biri daha yok. Çok az insan teori ve pratiğimizi köylülere onun gibi açıklayabilir.. ... Önceleri biraz ahmak olduğunu düşünmüştüm ama şimdi pişmanlık duyuyorum ve Allah günahlarımı affetsin diye dua ediyorum. Kalinin'e seni Tiflis'te ziyaret etmesini önerdim ama Merkez Komite'nin izni olmaksızın böyle şeyler yapmayacağını bana açıkça anlattı." Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 274 (RGASPI, f. 85, op. 24, d. 150, I. 1-2).

234 Tsaritsyn Bolşeviklerinin başı olan Sergei Minin, 1925 yılında 14. Parti Kongresi'nde Stalin karşıtı muhalefetin yanında yer aldı. 1927 yılında akıl hastalığına yakalandı. Minin terör dönemini atlattı ve 1962'ye kadar yaşadı. *Pravda*, 29 Haziran 1962. Tsaritsyn'de Çeka başkanlığı yapan Donbasslı madenci Aleksandr Chervyakov, Bolşevik rejimin orada da tesis edilmesinin ardından 1919 yılında doğduğu Ukrayna'ya döndü ve Ukrayna Çeka'nın başkan yardımcılığını yaptı. 1921 yılında Zhitomir'de bir parti görevi ile kızağa çekildi; bir süreliğine Zaporozhe'deki kıtlıkla mücadele komisyonunda görev yaptı. 1922 yılında Ukrayna Sovyet yürütme komitesine tayin edildi. O da terör dönemini atlattı. Savaşın Moskova'yı tehdit etmesiyle cepheye gitmek için gönüllü oldu ancak genellikle geri hizmette olduğundan savaşı da atlattı. Savaştan sonra öğretmenlik yaptı ve yazdı; 1966 yılında öldü. Bu Cheryakov (Aleksandr Ivanovich), Belarus SSR'nin kurulmasına katkıda bulunan, SSCB merkez yürütme komitesinde görev yapan ve 16 Haziran 1937'de, bir Belarus parti konferansında ara verildiği sırada intihar eden Aleksandr Grigoryevich Cheryakov (1892-1937) ile karıştırılmamalıdır.

235 Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, s. 93.

lin'e "sen" diye hitap edebilen, Voroshilov ve Orjonikidze gibi az sayıda kişiden biriydi.[236] Onun dışında, yurtdışında eğitim görmüş ve profesörce bir tavrı olan Ivan Tovstukha (doğum 1889) vardı; Paris sürgünü sırasında bir grup Bolşevik'e Louvre'da sanat dersleri vermişti. (Bazhanov'un anlattığına göre, Stalin ona "annemin beslediği teke aynı sana benziyordu, tek farkı kelebek gözlükleri olmamasıydı," demişti.)[237] Devrimden sonra Tovstukha milliyetler komiserliğinde Stalin için çalışmıştı ve 1922'de, genel sekreter olmasının hemen ardından Stalin onu parti aygıtına dahil etti. Suskunluğuyla bilinen Tovstukha veremliydi ve tek akciğeri vardı, buna rağmen kısa süre sonra Nazaretyan'ın yerine Stalin'in baş yardımcısı oldu.[238] Stalin aynı zamanda, alt düzey bir çarlık memurunun oğlu ve kendisi de Paole Zion partisinin [20. yüzyıl başında Marksist-Siyonist Yahudi işçilerin kurduğu bir parti – ç.n.] mensubu olan Odessalı Lev Mehklis'i (doğum 1889) getirmişti. Mekhlis, ismen Stalin'in başkanı olduğu işçi ve köylü müfettişliğinden gelmişti; Mekhlis, orada devlet memur ve harcamalarının kısılmasına nezaret ediyor, yolsuzlukla savaşıyordu; 1922 tarihli bir belgede "aygıtı [devlet] nasıl düzelttiği" ile övünüyordu.[239] Mekhlis, Kremlin dairelerinin bir derece altında olan 1 numaralı Sovyet Konutlarına (Granovsky üzerinde) yerleşti. Sert ve asosyaldi. Aparatçik Balashov'un anlattığına göre, "Mekhlis ile astları arasındaki konuşmalar şu şekildeydi: 'Böyle yap. Anlaşıldı mı? Kovuldun.' Yarım dakika." Stalin Tovstukha'ya saygılı davranırken Mekhlis'e karşı daha kabaydı. Yine Balashov'a göre, "Mesela, Stalin 'Mekhlis kibrit!' ya da 'Kalemler!' diyebilirdi." "Tovstukha'ya karşı böyle değildi. Ona karşı çok saygılıydı, onu dinlerdi. [Tovstukha] çekingen, sıkıcı, az konuşan ama çok akıllı birisiydi. İyi bir liderdi." Ama her ne kadar "Mekhlis'in zor bir kişiliği olsa da," diyordu Balashov, "Stalin, ne görev verilirse verilsin yerine getireceğine inandığı için Mekhlis'in bu niteliklerine değer verirdi."[240]

Bu başlangıç yıllarında Stalin'in yakın çevresine giren sayısız yeni insanın bir kısmı başarısızdı ve bir kısmı da, Georgy Malenkov ya da Sergei Syrtsov gibi, önemli bir kariyere sahip oldu. Bir demiryolları memurunun oğlu, Ma-

---

236 Nazaretyan, Stalin'in Lenin'e (ya da Troçki'ye) özel mektuplarını göndermek için güvendiği kuryesi ve birçok Merkez Komite genelgesini yazmakla görevlendirdiği kişiydi. Bazhanov, *Vospominania* [1983], s. 53. Kun, *Unknown Portrait*, s. 286-8.

237 Rusanova, "I. P. Tovstukha." 1924-1926 yılları arasında Stalin onu Lenin Enstitüsü'ne direktöre yardım etmesi için gönderiyordu. Orada Lenin'in arşivinden ve *Toplu Eserler*'inden sorumluydu. 1930-1'de Stalin Tovstukha'yı yardımcı direktör ve arşiv müdürü olarak Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'ne yeniden gönderdi. Ağustos 1935'te öldü ve külleri Kremlin Duvarı'na defnedildi.

238 Stalin adına *Pravda*'da çalışmasının ardından, aşırı iş yükünden şikâyet eden Nazaretyan Gürcistan'a geri gönderildi. *Proletarskaia revoliutsiia*, 1935, no. 6: 129-31.

239 Rubtsov, *Iz-za spiny vozhdia*, s. 33.

240 Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", no. 6: 184-5.

kedon asıllı Malenkov (1902-1988) klasik liseden sonra Moskova Teknik Üniversitesi'nde okumuştu. Ukrayna'dan gelen Sergei Syrtsov (doğum 1893) partiye St. Petersburg Politeknik'te okurken katılmış (okulu bitirmedi), iç savaş sırasında Kazakların zorunlu sürgününden sorumlu siyasi komiserlik görevini yapmıştı. Syrtsov aynı zamanda, 10. Parti Kongresi delegesi olarak 1921'de Kronstadt'a karşı girişimlerde rol almış ve aynı yıl içinde Merkez Komite personel başkanı olmuş, 1924 yılında da ajitasyon ve propagandanın başına getirilmişti.[241] Stalin'in aparatçikleri arasında, tüm Sibirya'nın parti şefliğine getirilen Stanislaw Kopsior (doğum 1889), Nizhny Novgorod eyaletini alan Andrei Zhdanov (doğum 1896) ve Stalin'in Merkez Komite sekreteri olarak merkez aygıtta tuttuğu Andrei Andreyev (doğum 1895) vardı. Bu ve başka örneklerin gösterdiği gibi Stalin sadece eğitimsizleri terfi ettirmiyordu. Bu, özellikle Rusçanın yanı sıra altı yabancı dilin de ustası ve hünerli bir müzisyen olan dünya insanı Sokolnikov örneği için geçerliydi. Sokolnikov, Kaganovich'in tersine, gerçek bir dehaydı (Kaganovich Türkistan'da Sokolnikov'un astı olarak çalışmıştı).[242] Ayrıca, Sokolnikov'un örgütçülük yeteneği de Kaganovich'ten aşağı değildi.[243] Sokolnikov Lenin'in NEP'inin slogandan gerçekliğe dönüşmesine katkıda bulunmuştu ve Lenin, tipik davranışıyla, onu hor görmüştü.[244] Ancak Stalin tedirgindi. Sokolnikov Kremlin'in dışında yaşıyordu (o ve yazar olan genç üçüncü karısı Granovsky'de ikinci seviye bir site dairesinde yaşıyordu) ama 1924'te, Stalin onu politbüro aday üyeliğine yükseltti.

---

241 Demidov, *Politicheskaia bor'ba i oppozitsiia*, s. 61-72; Medvedev, *On Stalin and Stalinism*, s. 25. Malenkov 1921'de Moskova'da bir teknik üniversiteye girdi ve orada parti sekreteri oldu; karısı Valeria Golubtsova (teyzesi Lenin'i tanıyordu) orgbüroda iş buldu ve Kremlin yakınlarında, birçok genç aparatçikin yaşadığı eski Loskutnaya Otel'de (Sovyet Evleri, no. 5) ikamet etti. Malenkov 1924 yılında merkez aygıta katılma daveti aldı, Poskryobyshev'in himayesinde personel kayıtlarının tutulması görevini üstlendi. Poskryobyshev daha da önemli yetkiler üstlendiği ve Malenkov'un yeni şefi olduğu sırada, 1927 yılında, Nikolai Yezhov (doğum 1895) Stalin'in aygıtına katıldı. Danilov, *Tragediia Sovetskoi derevni*, III: 850; Petrov, *Kto rukovodil NKVD*, s. 184-6; Rosenfeldt, *Knowledge and Power*, s. 131-2. Loskutnaya Otel, 1930'ların başında Moskova metro inşaatının merkezi oldu; 1938 yılında yıkıldı ve Moskova'nın yeniden imarı kapsamında daha büyük bir meydana katıldı.

242 Rees, "*Iron Lazar*", s. 33-5.

243 Bazhanov (hem Stalin'in sekreterliğinde Kaganovich'in altında çalışmıştı hem de finans komiserliğinde Sokolnikov'un altında), "Bolşevik liderlerin en yetenekli ve en parlaklarından biri," diye yazıyordu. "Kendisine ne görev verilirse verilsin altından kalktı." Bazhanov, *Vospominania* [1990], s. 122.

244 Lenin Kamenev'e yazdığı mektupta, "pratik meselelerdeki en yetenekli ve değerlilerimizden sevgili Sokolnikov ticaretten hiç anlamıyor. Eğer fırsat verilirse cenazemizi kaldıracak," diye şikâyette bulunuyordu. Aynı zamanda, Lenin Sokolnikov'un *State Capitalism and the New Financial Policy* kitabını "çok başarılı" buluyordu. Lenin, *PSS*, XLIV: 428, LIV: 90. Lenin'in *Collected Works* (Cilt LIV) kitabında, 1921-22 yıllarına ait Sokolnikov ile birçok yazışma yer alıyor.

Birçok atamayı Stalin yapmıyordu. Mesela, bir aristokrat ve Aleksandr Pushkin'in uzaktan akrabası olan Georgy Chicherin (doğum 1872) Lenin tarafından atanmıştı.[245] Rejimin ilk gece kuşu Stalin değil Chicherin'di; Blacksmith Köprüsü 15'teki ofisine komşu bir dairede yaşıyordu ve sabaha kadar çalışıyor, saat 4.00 ya da 5.00'te bilgi almak ya da talimat iletmek üzere astlarına telefon etmesiyle biliniyordu (dinlenmek için Chicherin piyanoda Mozart çalardı). İtici bir güç olarak Stalin Chicherin'in başyardımcısı Maxim Litvinov'a (doğum 1876) gözünü dikti. Litvinov, Bialystok'lu varlıklı bir bankacı aileden gelmesine rağmen, Yahudi olduğu için liseye ve sonra da üniversiteye giriş başvuruları reddedildi.[246] Litvinov, dış işleri komiserliğine, daha 1898 yılında Rusya Sosyal Demokratlarına katılmış olan kendisinin değil ama henüz Ocak 1918'de Bolşeviklere katılmış olan Chicherin'in seçilmiş olması gerçeğini kabul edemiyordu. (Chicherin'e davet geldiğinde her ikisi da Londra'daydı.)[247] Lenin Litvinov'a komiserlikteki vazgeçilmez "parti militanı" olduğunu söylemişti ve Litvinov uzun süre partiye hizmet etmiş olmanın verdiği belli bir özgüvene sahipti.[248] Ancak aynı zamanda kuşkulu ve güvenilmez, yükselme çabası içinde, çalım satmaya meraklı ama aşağılık duygusu içinde, beğenilmeye muhtaç, çıkarcı birisi olarak da görülüyordu.[249] Chicherin ile zıtlaşması dillere destandı. Kutsal iç çemberde görevli Bazhanov, "birinden ya da diğerinden, 'çok gizli, sadece politbüro üyelerine' yazılı bir notun gelmediği tek bir ay bile geçmiyor-

245 1908 yılında Chicherin Lenin'le tartışmış ve Menşeviklerin tarafına geçmişti. 1917 yılında Britanyalılar onu barış ve Sosyalizm telkin ettiği için hapse attılar (bu tutumu Alman-yanlısı ve İtilaf-karşıtı addediyorlardı). Troçki, Britanyalılar için vize ve diplomatik kurye izninin uzatılmasına karşılık Chicherin'in serbest bırakılmasını sağladı. Dışişlerinde Troçki'nin yardımcısı oldu ve hızla onun yerini aldı. Debo, *Revolution and Survival*, s. 34-41. Aynı zamanda bkz. Debo, "The Making of a Bolshevik"; O'Connor, *Diplomacy and Revolution*. Chicherin solcuydu. Örneğin Ocak 1922'de, şöyle bir tehlikeden söz ediyordu: Yurtdışından "insanlar özel kişilere postayla gazete gönderiyorlar. Buna izin vermek bize karşı basın ajitasyonunun yeniden başlamasına imkân tanımaktır. Beyaz Muhafızlar basınının göz kamaştırıcı örnekleri Moskova'da dolaşacak." Goriaeva, *Istoriia sovetskoi politicheskoi tsenzury*, s. 427-8.

246 Litvinov bunun yerine, görme yetisi zayıf olduğu halde orduya katılınca Rusçada ve yeraltı devrimci literatüründe ustalaştı. 1898 yılında, Bakü'de görev yaparken grevdeki işçilerin üzerine ateş açmayı reddetti ve ihraç edildi. Georgii Cherniavskii, "Fenomenon Litvinova", *XX Vek: istoriia Rossii i SSSR*, 22 Ocak 1924.

247 Hâlâ Birleşik Krallık'tayken, 8 Eylül 1918'de Litvinov tutuklandı ve Bolşevik propagandayı teşvik etmekle suçlanıyordu; on gün sonra serbest bırakıldı, hapse atılan Britanya ajanı Bruce Lockhart ile değiş tokuş edildi. Pope, *Maksim Litvinoff*, s. 129-30.

248 Sheinis, "Pervye shagi diplomaticheskoi deital'nosti M. M. Litvoinov", s. 153; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 110-2.

249 Voroshilov Litvinov'dan nefret ediyordu. Dullin, *Men of Influence*, s. 13 (atıfta bulunduğu kaynak, *Zvezda* [Odessa], 21 Eylül 1928).

du," diye anlatıyordu. "Bu notlarda Chicherin, Litvinov'un asla diplomatik görev verilmemesi gereken yoz, cahil, görgüsüz ve kaba kriminal bir tip olduğunu yazıyordu. Litvinov ise Chicherin'in eşcinsel, aptal, manyak ve sapkın biri olduğunu."[250]

Politbüro Chicherin'den Batı konulu oturumlara Litvinov'u da getirmesini istiyordu, buna karşılık Chicherin Doğu meselelerinde kendisine yardımcı olarak Tiflis doğumlu (1889) ve Karakhan adıyla bilinen Ermeni Lev Karakhanyan'ı seçti.[251] Karakhan Troçkist enternasyonalistler grubundandı ve onunla birlikte 1917 yazında Bolşeviklere katılmıştı. Stalin başlangıçta, doğu halklarına daha uygun olacak bir Müslümana gerek olduğunu öne sürerek Ermeni Karakhan'ın değiştirilmesi için çaba harcadı. Ancak bir süre sonra, Stalin'in Karakhan'la yazışmaları fazla saygılı olmaya başladı. ("Sağlığınız nasıl, iyi misiniz? SSCB'yi özlemiş olmalısınız. ... Japon diplomatlara bir an bile inanmayınız; en güvenilmezi onlardır. ... Eşinize saygılar. Selamlar. I. Stalin. Not: Şimdilik hayattayım ve iyiyim..."). Karakhan da benzer bir biçimde karşılık veriyordu. ("En içten hislerimle ellerinizi sıkarım. Saygılarımla, L. Karakhan"). Anlaşılan o ki Karakhan Stalin'in gözüne girmişti, buna karşılık Stalin komiserlik içinde kendisine bağlı birini arıyordu. Ancak Litvinov da, Stalin'in görüşlerini bariz biçimde tekrarlayarak bu rol için yarışıyordu.[252] Bu dinamik tüm Sovyet sistemi içinde işliyordu – Stalin kendi çıkarına kullanabileceği kişisel düşmanlıkları kovalıyordu; memurlar, siyasi rakiplerine karşı onun teveccühüne taliptiler.

Gizli silah

Çeka-GPU'nun çekirdek kadrosunda üç adam yer alıyordu ve her biri Stalin ile yakın ilişkiler geliştirecekti. Toprak sahibi Polonyalı soylu bir ailenin sekiz çocuğundan biri olan ve Litvanya-Belarus sınırında Minsk yakınlarında 1877'de doğmuş olan Dzierzynski bunların başında geliyordu. Yetim kalmış ve Katolik papazı olmak için istekle okumuştu.[253] Kendisinden büyük erkek kardeşine "Tanrı benim kalbimde!" dediği söyleniyordu. "Ve eğer senin gibi Tanrı'nın olmadığı sonucuna varmış olsaydım kendimi öldürürdüm. Tanrısız yaşayamazdım."[254] Öğrenciyken Marksist oldu, Wilno

250 Bazhanov, *Bazhanov aand the Damnation of Stalin*, s. 88-9.

251 "Posledniaia sluzhebnaia zapiska Chicherina", *Istochnik*, 1995, no. 6: 100.

252 Georgii Cherniavskii, "Fenomenon Litvinova", *XX Vek: istoriia Rossii i SSSR*, 4 Şubat 1924. Litvinov'un özellikle antipatik bir portresini çizen firari Dmitrievskii [Dmitriev] oldu, *Sovetskie portrety*, s. 240-52, tercümesi, *Dans les coulisses du Kremlin* (Paris: Plon, 1933), s. 182-207.

253 Ivanov, *Neizvestnyi Dzerzhinskii*; Plekhanov ve Plekhanov, *Zheleznyi Feliks*.

254 Siniyavsky, *Soviet Civilization*, s. 126 (herhangi bir atıf yok). Tutuklanan Hıristiyan felsefeci Nikolai Berdyaev, Lubyanka hapishanesindeki bir sorgulamanın ardından, "Dzierzynski tam an-

lisesinden mezun olmasına iki ay kala atıldı ve kendi sözleriyle, "başarılı bir ajitatör" oldu, "hiç temas kurulmamış kitlelere ulaştı – sosyal aktivitelerde, barlarda ve işçilerin toplandığı her yerde."[255] Ama sonunda kendisini, on bir yılını geçireceği çarlık hapishanelerinde, iç sürgünde ve ağır çalışma koşullarının yaşandığı kamplarda buldu, verem hastalığına yakalandı.[256] 1920 yılında onun bir büstünü yapan Britanyalı heykeltıraş Clare Sheridan, "gözleri sonsuz bir acıyla gözyaşlarına boğulmuş intibaı uyandırıyordu ama ağzı hoşgörülü bir nezaketle gülümsüyordu," diye anlatıyordu. (Dzierzynski ona, "insan sabır ve soğukkanlılığı hapiste öğreniyor," demişti.)[257] 1917 yılında ancak Bolşeviklere katılan, Brest-Litovsk'ta (1918) ve sendikalar meselesinde (1921) Lenin'e karşı çıkan Dzierzynski'nin belli ölçüde politik savunmasızlığı söz konusuydu ancak karşı-devrimcilerin başına bela olduğu için ve çileci bir devrimci gibi yaşadığı için –ısıtması bulunmayan ofisinde demir somya üzerinde uyuyor, çay ve bir dilim ekmekle idare ediyordu– beğeni de kazanmıştı.[258] Lenin çalışamaz hale geldikten sonra ona bizzat bilgi taşıyordu ve Stalin'e daha da yaklaşmıştı. Stalin, Dzierzynski'nin tehdidi altında olmadığı gibi, gizli polisin yardımına ihtiyacı olduğunda tümüyle ona bağımlı da değildi.

Diğer bir Polonyalı Wiacezlaw Mezynski, Dzierzynski'nin baş yardımcısı oldu ve amiri eşzamanlı olarak demiryolları komiserliğini de üstlenmiş olduğundan (1924'ten itibaren Ekonomi Üst Konseyi'ne de başkanlık etmeye başladı) gizli polisin idaresini üstlendi. St. Petersburg'da doğmuştu ve babası Doğu Hıristiyanlığına geçmiş Polonyalı bir soylu ve öğretmendi. St. Petersburg Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Banka memuru olarak (Paris) ya da bir Bolşevik okulunda öğretmenlik yaparak (Bologna) 11 yıl Avrupa'da sürgün olarak yaşadı, bir yandan da resim yapıyor ve soneler yayınlıyordu. 1917 yılında Smolny'de eski bir kız mektebinin kuyruklu piyanosunda Chopin'in valslerini çaldığı söyleniyordu ve üç parçalı takım elbisesiyle bir banker ya da züppe kılığında çıkıyordu. Kısa süreli finans komiserliği ve diplomatik bazı görevlerin –Mezynski bir sürü dil biliyordu– ardından Dzierzynski, operas-

lamıyla ikna olmuş ve samimi bir kişi izlenimi uyandırıyordu. Tutucuydu ... Geçmişte bir Katolik papazı olmayı istemişti ve tutuculuğunu Komünizm'e taşıdı," diye yazacaktı. Berdiaev, *Samopoznanie*, s. 215.

255 *Dvadtsat' let VChK-OGPU-NKVD*, s. 20-3; Blobaum, *Feliks Dzierzynski*.

256 Tishkov, *Dzherzhinskii* [1976], s. 75,78. Bir keresinde, kendisi de oldukça zayıf olmasına rağmen, hapishane avlusuna çıkmalarına izin verildiğinde hasta bir hücre arkadaşını sırtında taşıdığı söyleniyordu. Dmitriev, *Pervyi chekist*, s. 53-62.

257 Sheridan, *From Mayfair to Moscow*, s. 95.

258 Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 227 (atıf yok); Shteiberg, *Ekab Peters*, s. 119; Victor Baklanov, "Slovo Dzherzhinskomu", *Gazeta "Dos'e"*, 3 Kasım 2002. Victor Chernov, Dzierzynski'den "hakiki bir çileci papaz ve gerçekten iyi bir insan" diye söz ediyordu. D. A. Lutokhin, "Zarubezhnye pastyri", *Minuvshee*, 1997: 71.

yonel sezgilerinin yanılmazlığına güvenerek onu Çeka'da terfi ettirdi.[259] Her ikisi de Kremlin'de yaşıyordu ve Arkhangelskoe'da (Gorki-6) bitişik kır evleri vardı. Mezynski hakkında efsane çoktu: Çin ipekleriyle kaplanmış bir kanepede uzanarak sorgulamalarını yapıyordu, parmağını ve ayak tırnaklarını kırmızıya boyuyordu, altın çerçeveli kelebek gözlük takıyordu, soylu ailenin dadısıyla evlenmişti ama kadın çocukları alarak onu terk etmişti. Lenin ondan söz ederken, "benim gözden düşmüş nevrotiğim," diyordu.[260] Aslında, Mezynski bir koltukta yatar vaziyette insanları kabul ediyordu. Paris'te geçirdiği bir trafik kazası işitme ve sinir sistemine ciddi zarar vermiş, omurgasında hasara yol açmıştı. Ayrıca, gençliğinde kızıl ve difteri geçirmiş, 28 yaşında tifüse yakalanmıştı, akut anjini ve damar sertliği, kalp büyümesi, migreni, nefes darlığı ve böbrek sorunu vardı. Boyu 1,80, kilosu 90'dı, günde 50-75 sigara içiyordu ve uykusuzluk hastalığı nedeniyle 5 saatten fazla uyuyamıyordu.[261] İç savaş sırasında Stalin'in sürekli olarak arkasından iş çevirdiği konusunda Troçki'yi uyarmıştı ama her ikisi de eski şair olan Stalin ve Mezynski iyi geçiniyorlardı. Zaten Mezynski'deki hastalık bolluğu onu tehdit olmaktan çıkarıyor, Stalin'in onunla çalışmasını mümkün kılıyordu.

Stalin için gizli polis içindeki en önemli görevli, Genrikh Yagoda adıyla bilinen Jenokhom Jehuda idi. Kendisi adını Yagóda olarak telaffuz etse de Stalin küstahça Yágoda (dut) diyordu. (Maksim Gorki ise ona "Küçük dut" [*Yágodka*] diye hitap ediyordu.) Yagoda, 1891 yılında Yaroslavl eyaletinde, Polonyalı-Yahudi bir ailenin sekiz çocuğundan biri olarak doğmuştu ve ailesi bir yıl sonra Nizhny Novgorod'a yerleşti; babası kuyumcu, annesi bir saat imalatçısının kızıydı. Yagoda'nın babası, Yakov Sverdlov'un babasının kuzeniydi. Yagoda liseye devam etti, Almanca ve istatistik öğrendi ama 1907 yılında, daha çok bir anarşist olarak devrimci siyasette faal hale geldi. Eczacı yamağı olan bir kız kardeşi anarşistti ve 1912 yılında o da altı ay eczacı yamaklığı yapmıştı; o yılın Mayıs ayında Moskova'da tutuklandı. Anlaşıldığı kadarıyla, hırsızlık, silah ve dinamit de dahil çalıntı mal alım-satımından. Yagoda, Sverdlov'un babasının yanında hakkak çıraklığı da yapmış, tüm iş aletlerini çalarak kendisine bir işlik kurmuş, başarısız olunca da ge-

---

259 Görünürde, operasyonel verilerin ortaya çıkmasını önlemek için Mezynski, OGPU memurlarına, siyasal suçlarla ilgili yetki ve belge devretmemeleri konusunda talimat vermişti. Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 305; Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 142-3, atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 3, d. 60, l. 40; Fomin, *Zapiski starogo chekista*, s. 214. Fomin Kuzey Kafkasya'da sınır muhafızlarına başkanlık etmiş dolayısıyla da Kislovodsk kaplıcalarını ziyaret eden çok sayıda Çeka mensubu görmüştü. Berlin'deki bir Sovyet diplomatının kızı, Mezynski'yi "sessiz, hüzünlü ve aşırı derecede kibar birisiydi – bana bile resmi bir şekilde 'siz' diye hitap ediyordu [o sırada on iki yaşındaydı]," diye anlatacaktı. Ioffe, *Vremia nazad*, bölüm 2.

260 Deacon, *History of the Russian Secret Service*, s. 286-7.

261 Fomin, *Zapiski starogo chekista*, s. 220-1; Mozokhin ve Gladkov, *Menzinskii*, s. 166-74.

ri gelerek özür dilemiş ve tekrar başlamıştı. Büyük Savaş'ta askere alındı (erkek kardeşlerinden birisi askerliği reddettiği için infaz edildi) ve 1915 yılında, gelecekte rejime katılımının yolunu açacak olan Sverdlov'un yeğenlerinden biriyle evlendi. Kasım 1919'da Çeka işletme direktörlüğünün başına getirildi. Oysa o, parti otobiyografisinde "hemen her cephede" ve "silah kullanmak dahil çok çeşitli görevlerde" gösterdiği askerî başarıyı vurguluyordu.[262] 1920'lerin sonunda, Dzierzynski'nin yokluğunda talimatların imzalanması yetkisi Yagoda'ya bahşedildi. Eylül 1923'te GPU ikinci başkan yardımcılığına getirildi ve Dzierzynski'nin çoklu görevlerinden ve Mezynski'nin hastalıklarından kaynaklı boşluğu doldurdu. Pek fazla yabancı dil bilgisi olmayan Yagoda, ekonomi yönetimi ve entrikalar konusunda isim yaptı.[263] Onun Stalin'e doğrudan gönderdiği raporların tarihi 1922 yaz ve sonbaharına kadar uzanıyordu ve bu durum Stalin'in yeni genel sekreterlik görevini yansıtmasının yanı sıra Stalin'in polis ajanları ile temaslarına da ışık tutuyordu.[264]

Yagoda Stalin'in gizli silahı haline geldi ama diktatör işini şansa bırakmayacaktı. Artur Fraucci gibi Yagoda düşmanlarını gizli polis içine yerleştirdi. Fraucci (1891 yılında) Tver eyaletinde İtalyan peyniri üreticisi İsviçreli bir baba ve Estonya-Letonyalı bir anneden dünyaya geldi. Çok iyi Almanca ve Fransızca konuşuyordu ve liseden altın madalya ile mezun olduktan sonra St. Petersburg Politeknik Okulu'nu bitirdi. Fraucci sıklıkla bas Fyodor Chaliapin'i dinlemek üzere operaya gidiyordu ve kendisi de hem söylüyor hem de piyano çalıyordu. Çeka'ya girişi bağlantıları sayesinde oldu (teyzelerinden birisi Mikhail Kedrov ile evliydi), adını Artur Artuzov olarak değiştirdi (Ruslara daha kolay geliyordu) ve 1922 Temmuz ayında karşı-istihbarat ona teslim edildi.[265] Lubyanka karargâhında mücadele hem karşı-devrimcilere karşı hem de rakip Çeka klanları arasındaydı. Artuzov ve profesyonel kadrosu, sınırlı karşı-istihbarat becerileri nedeniyle Yagoda ve adamlarını küçümsüyordu (Rus-Sovyet polis metotlarını ve Sovyet personelini çok iyi tanıyan Polonya istihbaratının Sovyet istihbaratına sızmasını önemsemiyorlardı).[266] Artuzov'un yanı sıra askerî istihbaratı yöneten Jozef Unszlicht ile de Stalin'in yakın ilişkisi vardı.

---

262 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 17.

263 Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 278-9. Yagoda Lubyanka binasını yeniledi, NKVD kulübünü ve polis sponsorluğundaki spor takımları için Dynamo stadyumunu ayağa kaldırdı, zorunlu emeğe dayalı birçok inşaat projesine nezaret etti.

264 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 273-5.

265 Gladgov, *Nagrada za vernost'-kazn'*; Kuvarzin, *Dorogami neskonchaemykh bitv*, s. 53; Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 295.

266 Frunze, "Kızıl Ordu kadrolarından yurtdışına gizli belgeler sızdırıldığına ilişkin veriler var. Mesela, ben talimatlarla ilgili bilgiyi Moskova'dan önce Polonya'dan alıyorum," diyordu. Mikhaleva, *Revvoensovet Respubliki*, s. 335.

Yagoda'nın yüksek hayat standardı ve tavizkâr tutumu da Stalin tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırıyordu. Yagoda, polis memurlarının "parası ya da kredisi, yiyeceği, üniforması olmadığı, en gerekli şeylerden mahrum olduğu" ve bu sebeple, "ahlâki çöküntü, rüşvetçilik gibi diğer tür çiçeklerin bu topraklarda bolca filizlendiği" konusunda dünya malına düşkünlüğü olmayan Dzierzynski'ye yakınıyordu. Yagoda'ya göre Karelia, hiçbir şeyin yokluğunu yazmayı mümkün kılacak kırtasiyeden dahi mahrumdu.[267] Ancak Yagoda'nın Blacksmith Köprüsü'ndeki seçkin bir binada konutu vardı ve inşa masraflarını devlet kaynaklarından sağlamıştı, büyük bir kır evi kompleksine sahipti ve özel dairelerde düzenlediği GPU toplantılarında su gibi akan votka eşliğinde krep ve havyar tüketiliyordu. Şüphe uyandıran tiplerden bir grup da oluşturmuştu. Bir seferinde, Yagoda'nın tahsildarlarından birinin sorumluluğunda olan 200 şişe el konulmuş brandy ve rom ortadan kaybolmuştu.[268] Daha da dile düşmüş çalışma arkadaşı "Sasha" Lurye, "el konulmuş" değerli eşyaları, güya GPU adına, sağlam para karşılığı yurtdışına satıyor, kendi pırlanta işinden Yagoda'ya pay veriyor, iyi yabancı şaraplar ve seks oyuncakları temin ediyordu. *Tüccar* Yagoda kirli kokular yayıyordu ve asıl patronu Stalin, Lurye gibilerin rezil yolsuzluklarını yakından izliyordu – bu durum diktatörün sigortasıydı.

"Mesele liderlik"

Bu mesele bizi rejimin odak noktası olan diktatörün bizzat kendisine götürüyor. Stalin'in karakteri dünya tarihinin önemli bir unsuru haline geldi ve her tür değerlendirmeyi renklendirdi. Bir araştırmacının karakteristik gözlemiyle, savaşın, devrimin ve iç savaşın meydana getirdiği "daimi aciliyet politikası" Stalin'in kişisel niteliklerine çok uygundu. Son derece doğru, fakat bu Bolşeviklerin büyük çoğunluğu için geçerliydi.[269] Stalin'in karakterine geriye dönük bir "bakış" fazlasıyla yanlış sonuçlara götürebilir. Stalin kendisini diğer çoğu üst düzey devrimcinin tanıttığı gibi tanıtıyordu: 1920 yılında bir parti anketinin "meslek" kısmını Stalin "yazar (alim) [*publitsist*]" diye doldurmuştu.[270] Bir yıl önce benzer bir parti anketine Lenin "profesyoel yazar [*literator*]" olduğunu yazmıştı; Troçki, Eski Siyasi Mahkûmlar Bir-

267 Vinogradov, *Genrikh Yagoda*, s. 312-7 (TsA FSB, f. 1, op. 6, d. 37, l. 102-3). Aynı zamanda bkz. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 228; *Istochnik*, 1995, no. 6: 154-5 (APRF f. 32, op. 1, d. 1, l. 27-27ob: Unszlicht, 21 Nisan 1922).

268 Ajan Jan Berzin kısa bir süre hapse atıldı. Dzierzynski onun altın yüzük ve saat gibi ıvır zıvıra zaafı olduğunu kabul etti, yine de serbest bırakılmasını sağladı. Gerson, *The Secret Police*, s. 69-70 (atıfta bulunduğu kaynak, *Pravda*, 25 ve 26 Aralık 1918).

269 Ward, *Stalin's Russia*, s. 36-7.

270 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 1594, l. 3; Gromov, *Stalin*, s. 72.

liği'ne mesleğini "yazar-devrimci" diye bildirmişti.[271] (Yazarlık ve editörlük elbette çarlık Rusya'sında devrimcilerin yasal faaliyetleri arasında yer alan sayılı alanlardandı. Stalin bir yandan Marksist ve Rus aydınları arasına girdiği için gurur duyarken, aynı zamanda, kendine özgü yöntemleri de vardı: Pratikçiydi, faaldi, proleter olmayan bir devrimcinin proleter kimlik kazanmasına uygun nitelikteydi. Bununla beraber, Stalin, ölçüt olarak sürekli Lenin'in yazılarına dönüyordu. Onunla ilgili temel olgu dünyaya Marksizm'in penceresinden bakıyor olmasıydı. Özellikle aydın kesimde Stalin'i nitelerken kullanılan en yaygın tespit aşağılık duygusu içinde olduğuydu. "Olağanüstü kıskançlığı ve hırsı yüzünden," diyordu Troçki, "Stalin'in, her adımda entelektüel ve moral yetersizliğini hissetmemesi mümkün değil."[272] Troçki, Stalin'in yetersizliğini tasvir eden her söylenti kırıntısını topluyordu. Troçki'ye, "onun bir dâhi olduğunu doğrulamamamı istiyor" diye Stalin'i anlatan Leonid Serebryakov'a göre, Avel Yenukidze, "yapmamı istediği her şeyi yapıyorum ama bu ona yetmiyor," diyordu.[273] Hal böyleyken, Troçki'nin Stalin'i ne kadar anladığı tartışılır. İkisi arasında bir sosyal ilişki yoktu. (Troçki, "Stalin'in evine hiç gitmedim," diye itirafta bulunuyordu ama bu durum onun Stalin'i tanımlamadaki kendinden emin tutumunu sınırlandırmıyordu.)[274] Hiç şüphe yok ki Stalin, sonuç odaklı bir insan için gereken yakıcı tutkuya sahipti; aslında bıkmaksızın bunun için çaba gösteriyordu. Stalin önemli sayıda derginin abonesiydi ve bir süre sonra Tovstukha'dan kütüphanesinin konulara göre tasnifini istedi: Felsefe, psikoloji, sosyoloji, siyasal ekonomi, Rus tarihi, diğer ülke tarihleri, diplomasi, askerî meseleler, edebiyat, edebiyat eleştirisi, hatırat. Bu, gösteriş için değil çalışmak içindi.[275]

Stalin'in aşağılık duygusuna ilişkin vurgular, aynı derecede, diğerlerinin üstünlük kompleksinin de göstergesiydi – ve bu sadece Troçki örneğiyle sınırlı değildi. Mesela, üniversite eğitimi almış, yüksek benlik bilincine sahip ve göç ettikten sonra Stalin'in zekâsını aşağılayan, "sıklıkla ne yapacağını ya da nasıl yapacağını bilemiyor ama bunu göstermiyordu. Genellikle onu tereddüt içinde görürdüm, olguları yönlendirmekten ziyade takip etmeye yönelirdi," diye onu anlatan Boris Bazhanov vardı. Bu tavır, sözümona, Stalin'in eğitimsizliğini, kültürsüzlüğünü, cehaletini sergiliyordu.[276] Hal böyleyken, bir röportajda, Bazhanov lütufkâr bir biçimde Stalin'in ihtiyatlı tutumunu olumlu bir bakış açısıyla değerlendirme noktasına geliyordu. "Sta-

---

271 *Leninskii sbornik*, XXXVI: 122; *Biulleten' oppozitsii*, 1933, no. 36-7: 10.

272 Troçki, *My Life*, s. 477.

273 Troçki, *Stalin*, s. 389 (bunu Yenukidze'den duyduğunu iddia eden Serebryakov'dan alıntıyla).

274 Trotskii, *Portrety revoliutsionerov*, s. 54-5.

275 Ilizarov, "Stalin"; Gromov, *Stalin*, s. 57-9; Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/ii: 118.

276 Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 105-6.

lin, herkes kendi argümanını tümüyle ortaya koyana kadar susmak gibi çok olumlu bir yaklaşıma sahip," diyordu. "Öylece oturup tartışmanın gidişini izler. Herkes konuştuktan sonra şöyle der: Evet yoldaşlarım, sanırım sorunun çözümü şöyle şöyle – çoğunluğun zaten yönelmiş olduğu sonuçları tekrarlar. Zaman geçtikçe, Stalin ile ilgili şöyle söylenir oldu... zor sorulara doğru cevaplar bulmasını sağlayan bir tür bilgeliğe sahip."[277]

Stalin'in pek de cömert olmayan tarzına ışık tutan birçok vaka vardır, ancak bunlar pek kayda değer değildir. Mesela şunu ele alalım: Lenin 1920 sonlarında entelektüel düşmanı Yuly Martov'a istemeden bir iyilik yaparak, Almanya'da katıldığı bir konferansın ardından Sovyet Rusya'ya yeniden girmesine izin vermedi. Böylelikle Martov Menşeviklere yönelen daha sonraki yargılamalardan kurtulmuş oldu. Bu sırada Martov veremliydi ve iki yıl sonra Lenin, Martov'un Berlin'deki tedavi masraflarının parti kaynaklarından ödenmesi için Stalin'e talimat verdi. Stalin bunu reddederken şüphesiz aklında 1918 yılında Martov'un onur kırıcı soygunculuk suçlamaları vardı. Söylendiğine göre Stalin, "ne, bir sınıf düşmanı için boşa para harcamaya başlamak mı?" diye cevap vermişti. "Bunun için kendine başka bir sekreter [parti] bul!"[278] Martov 4 Nisan 1923'te öldü; Berlin'deki cenazeye Lenin'i temsilen Rykov katıldı. Yine de, bu durumun Stalin'in intikamcı yönelimlerine bir kanıt teşkil ettiğini söylemek mümkün değil. Martov'a karşı husumetinde Stalin yalnız değildi. *Izvestiya* gazetesinde anma yazısını yazan Radek, Martov'u "zamanın devrimci küçük burjuvazisinin en içten ve özverili temsilcisi" diyerek uğurluyordu.[279] Martov'u "demokratik sosyalizmin Hamlet'i" diye nitelerken Troçki de daha saygılı değildi.[280] Aralarında anayasal demokratların da bulunduğu Martov'un sağ eleştirmenleri, hatta kendi Menşevik partisi, haklı olarak onu doktrincilik ve siyasal miyoplukla suçladı.[281] Ve Lenin, Martov hariç, Menşevik Sosyal Demokratların sadece siyasal olarak değil ama aynı zamanda fiziksel olarak da köklerinin kazınmasının peşindeydi.

Stalin, bazılarına yaklaşarak, birçoklarının arkasından iş çevirerek tarafgir davranırdı. (Kızıl süvari komutanı Budyonny, kendisinin atadığı şu veya bu kişi hakkında, özel görüşmelerinde, Stalin'in şüphelerini dillendirdiğini söylüyordu.)[282] Ancak 1920'lerin başında büyük bir fesatlığın peşinde oldu-

---

277 "Stalin Closely Observed", Urban, *Stalinism*, s. 6-30 (8'de).

278 Ul'ianov, "Ob otnoshenii V. I. Lenina I. V. Stalina", s. 197.

279 *Izvestiia*, 5 Nisan 1923.

280 *Sochineniia*, VIII: s. 66-8; Troçki, *History of the Russian Revolution*, III: 1156. Aynı zamanda bkz. Sukhanov, *Zapiski*, IV: 32-4.

281 Getzler, *Martov*, s. 218 (atıfta bulunduğu kaynak, *Poslednye novosti*, 11 Nisan 1923 ve *Sovremennye zapiski*, 1923, cilt 15: 368-70).

282 Budennyi, *Proidennyi put'*, I: 339.

ğunu gösteren kesin bir kanıt yoktu. Troçki, 1922 yılına ait olduğu anlaşılan ve Bukharin'e atfedilen şu anekdotu naklediyordu: "Daha yeni Koba'yı ziyaretten geldim. Zamanını nasıl geçirdiğini biliyor musunuz? Bir yaşındaki oğlunu yataktan alıyor, pipodan çektiği nefesle ağzını duman doldurup çocuğun yüzüne üflüyor, 'onu daha güçlü yapar' diyor Koba... Ona 'bu barbarca' dedim. Siz Koba'yı bilmezsiniz, o böyledir – biraz tuhaf."[283] Bu hikâye inandırıcı gibi ama farklı bir yaklaşımla daha sonra okunmalı. Yiyecek arzı komiserliğinden üst düzey bir memura göre Lenin 1921 yılında yapılan bir toplantıda kendisine şöyle demişti: "Gözlerinin içine baktığımda benimle aynı kanıda olduğun ve 'evet' dediğin anlaşılıyor ama arkamı dönüyorum 'hayır' diyorsun."[284] Eğer bu anekdot Stalin ile ilgili anlatılmış olsaydı, klinik paranoyaya mükemmel bir delil olarak anlaşılırdı.

Başlangıçta çok az insan Stalin'i çözebilmişti. Amayak Nazaretyan, Tiflis'te bıraktığı yakın arkadaşı Orjonikidze'ye yazdığı mektupta (14 Haziran 1922), "işimden memnun muyum?" diye soruyor ve devam ediyordu. "Hem evet hem de hayır. Bir yandan, tüm Rusya ve dünya meseleleriyle ilgili büyük bir tedrisattan geçtim, disiplin ve işte kusursuzluğu öğreniyorum, bu açıdan bakınca memnunum. Diğer yandan, iş fazlasıyla kırtasiye odaklı, yorucu ve öznel anlamda tatminkâr değil, ağır iş o kadar zaman alıyor ki nefes almaya imkân yok, özellikle de Koba'nın katı yönetimi altında." Nazaretyan, "ondan öğrenecek çok şey var. Onu yakından tanımak bende olağandışı bir saygı yarattı. Sadece gıpta edilecek bir karakteri var. Ona gücenemiyorum. Sertliğine, personeline karşı bir ihtimam eşlik ediyor," diye de ekliyordu.[285] Nazaretyan Stalin'i tam olarak anlamıştı: Hem sabırsız hem de talepkârdı ve her şeyden önemlisi azimle çalışıyordu. Hepsi bu kadar da değildi. Orjonikidze'ye yazdığı başka bir mektupta (9 Ağustos 1922), "kurnaz biri" diyordu. "Ceviz gibi sert, hemen kabuğunu kıramıyorsun."[286] Stalin'in düşmanla-

---

283 Troçki, *Portraits*, s. 217.

284 Mikhail S. Gorbachev, "Slovo o Lenine", *Pravda*, 21 Nisan 1990 (Aleksey Svidersky'den aktararak). Gorbachev bu kısa hikâye ile olası sabotaj aygıtı örneği olduğu için ilgilenmişti. Svidersky Stalin'in yönetiminde işçi ve köylü müfettişliği ile tarım komiserliğinde çalıştı; 1933 yılındaki doğal ölümünün ardından külleri Kremlin duvarına yerleştirildi. Aynı zamnda bkz. *PSS, spravochnyi tom*, chast' II: 471.

285 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 256-7 (RGASPI, f. 85, op. 1/s, d. 13, l. 6). Nazaretyan, aynı zamanda, Kremlin komutanı Avel Yenukidze'den aldığı daireden de söz ediyordu. "Daire harika" (Povarskaya Caddesi, 11). 9 Ağustos 1922'den sonra Orjonikidze'ye: "Koba beni en yüksek düzeyde eğitiyor. Kapsamlı ama aşırı derecede sıkıcı bir eğitimden geçiyorum. Şimdilik beni icraat memuru yapmaya çalışıyorlar, politbüro, orgbüro ve sekreterlik kararlarının uygulanmasının en önemli denetçisi." Nazaretyan, ağır kırtasiye işinden ayrılabilmek için Stalin ile görüşmeler yapmıştı. Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 262-3 (RGASPI, f. 85, op. 1/S, d. 13, l. 10).

286 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 262-3. Aynı zamanda bkz. Chevychelov, *Amaiak Nazaretian*.

rı, tahmin edilebileceği gibi, ondaki sabırsızlık-kurnazlık kombinasyonunu karanlık terimlerle ifade edeceklerdi.[287]

Stalin son derece kapalı ve ulaşılmaz olabiliyordu ama birden devreleri açıp bir cazibe odağı haline de gelebiliyordu ve "kanatları altındakilere" karşı uyumlu bir liderdi.[288] Stalin'i 1919 yılında tanıyan Mikoyan, onun sevdikleri üzerinde bıraktığı izlenimi yakalamıştı. Mikoyan, 1922 yılında Nizhny Novgorod'da parti şefi iken, 11. Parti Kongresi için bölgesel delegelerin seçimi ile ilgili olarak Stalin'in nasıl kendisini Kremlin'deki dairesine çağırdığını hatırlıyordu – ve birden Lenin'in içeri girdiğini. "Stalin'in gözümdeki değeri arttı," diyordu Mikoyan. "Böylesine önemli parti meselelerinde Lenin'in sağ kolu olduğunu gördüm." 1922 yazında Stalin Mikoyan'ı partiye başkanlık etmesi için güneydoğu bürosuna (merkezi Rostov'daydı) gönderdi. "11. Kongre'den sonra Stalin enerjik bir biçimde kadro oluşturmaya, bölgelerde ve merkezde onları örgütlemeye ve yerlerini değiştirmeye başladı," diyerek anlatmaya devam ediyordu Mikoyan. "Bildiğim kadarıyla, yaptığı şey hoşuma gitti, işimle ilgili kısmı da." Stalin, Mikoyan'ın getirdiği sorunları hemen kavramıştı ve bölgelerden gelenlerin önerilerini asla reddetmezdi. "Tüm bunlar Stalin'e güvenimi artırdı, sıklıkla ondan yardım istedim ve Moskova ziyaretlerimde ziyaret ettim." Mikoyan, "o zamanlar Stalin tüm gücüyle çalışıyordu... Formunun zirvesinde olmasıyla saygı uyandırıyordu ve tarzı ve davranışıyla da beğeni kazanıyordu," diye ekliyordu.

Mikoyan –hırsını açıkça dışarı vuruyordu– kendi kariyerist hesaplarından hareketle, yükselmekte olan yeni siyasal güce belirgin bir ilgi gösteriyordu. "1923 baharında, sanırım Mayıs ayındaydı, Moskova'dayken evinin önünde durdum," diye anlatmaya devam ediyordu. "O günlerde Kremlin Trinity Gate'in hemen sağındaki iki katlı binanın ikinci katında oturuyordu. Odalar sadeydi, yemek odası dışında pahalı eşyalar yoktu. Çalışma odası çok küçüktü." (Daha sonra Stalin Kremlin'de daha büyük bir daireye geçtikten sonra Moskova'ya terfi ettirdiği Mikoyan'a bu daireyi verdi.) "Stalin evdeki çalışma odasından kolu askıda çıktı. Bu durumla ilk defa karşılaşıyordum ve doğal olarak ne olduğunu sordum." Stalin şöyle söyledi: "Özellikle bahar aylarında kolum sızlıyor. Sanırım romatizma. Neticede geçecek." Stalin'in eklem

287 Troçki'nin en yakın adamlarından biri olan Adolf Joffe'ın (doğum 1883) karısı Maria Joffe, "Stalin'i sık sık görürdük," diye anlatıyordu. "Bolshoi Tiyatrosu'ndaki prömiyerlerde, tiyatro yönetimine ait localarda karşılaşırdık. Stalin genellikle, aralarında Voroshilov ve Kaganovich gibi yakın çalışma arkadaşları eşliğinde gelirdi. ... Herkesle son derece yakın, dostane bir dille konuşurdu ama bu samimi bir jest değildi. Stalin nadir meziyetlere sahip bir aktördü ve maskesini her koşula göre değiştirebilirdi. En sevdiği maskelerinden birisi de kesinlikle buydu. Duygularını açığa vuran, basit, sıradan iyi insan." Mariia Joffe, "Nachalo", *Vremia i my*, 1977, no. 20: 163-92 (178'de). Maria 1975 yılında İsrail'e göç etti.

288 Bu, literatürde büyük bir revizyon anlamına gelen bir tespitti, Rigby, "Was Stalin a Disloyal Patron?"

sorunları muhtemelen çocukluğunda başlamış ve zaman içinde, özellikle de Sibirya sürgünü sırasında artmıştı; periyodik ağrılara boğaz iltihabı ve grip eşlik ediyordu.[289] (1904'te, Stalin yirmi altı yaşındayken, çarlık polisi "belirgin özellik: Eski bir çıkık nedeniyle sol kolunu iyi kullanamıyor," diye not düşmüştü. Bu belli ki Stalin'in kendi sözlerinden aktarılmıştı.)[290] Mikoyan neden tedavi olmadığını sorduğunda Stalin şöyle yanıtladı: "Doktorlar ne yapacak?" Ancak Mikoyan doktorlarla görüştü ve 1923 yılından başlayarak, güneyde Matsesta tıbbi kaplıcalarında doktor nezaretinde tedavi için Stalin'i ikna etti.[291] Sülfürlü su işe yaradı, Stalin'in eklem ağrılarını azalttı ve onun her yıl tatil için güneye gitmesini sağladı. Mikoyan son olarak, "Stalin Soçi'yi çok severdi, Matsesta kaplıcalarına gitmesine gerek kalmadıktan sonra da ziyarete devam etti," diyordu.[292] (Aslında ağrıları sürüyordu.)

Diğer bir ayrıcalıklı toplanma mekânı Stalin'in Moskova dışındaki kır eviydi. Usovo'da, Medvenka Nehri'nin sol yakasında yer alan bu kır evi Levon Zubalov'a [Zubalashvili] aitti. Artık hasta olan Bakü'nün petrol patronunun, kendisi ve ailesi için değerli bir arazi üzerinde ve ağaçlar arasında, yüksek tuğla duvarlarla çevrili olarak inşa ettirdiği dört kır evinden biriydi.[293] Ana bina (Zubalova - 4) iki katlıydı; Stalin ve karısının ayrı odalara sahip olduğu üst katta Stalin'in çalışma odası da vardı. Nadezhda (doğum 1901) ya da kısaltmasıyla Nadya, yeni yeni yürümeye başladığında dizinde hoplattığı ve gençliğinde de Lenin'in sekreterliğini yapmış olan ikinci karısıydı. Hükümdar'ın karısı olarak bilinmenin dışında bir kariyer peşindeydi ama baş ağrılarından ve ruhsal çöküntüden mustaripti.[294] Alt kat, sonu gelmez akrabalar ve dalkavuklar tarafından kullanılıyordu: Geniş Alliluyeva klanının yanı sıra Svanidzeler (Stalin'in hastalıklı ilk karısının akrabaları) ile baldızlar, kayın biraderler ve onların eşlerinin oluşturduğu aile güruhu. Vasya'nın doğduğu yıl, Stalin'in ilk eşinden olan ve terk ettiği oğlu on dört yaşındaki Yakov, Stalin ile birlikte yaşaması için Tiflis'ten Moskova'ya gönderildi. Stalin onu, annesinin kız kardeşi ve amcası tarafından yetiştirilmek üzere Gürcistan'da bırakmıştı. Rusça ve hatta babasını bilmediği için Moskova'ya taşınmak zor oldu. Stalin Yakov'a düşmanca davranıyor, herkesin içinde ona "benim aptalım," diye hitap ediyordu, bunun nedeni belki de kaybettiği harika Gürcü karısını hatırlatıyor olmasıydı. Genç bir konuk, Artyom Sergeyev de bir süre bu evde kaldı. Sergeyev, Vasya'dan on dokuz gün sonra aynı hastanede doğmuştu ve es-

289 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1279, d. 1482.

290 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1289, l. 22.

291 Mikoian, *Tak bylo*, s. 357.

292 Mikoian, *Tak bylo*, s. 351-2.

293 1930'da toprağın bir kısmı Barvikha adı verilen seçkin sanatoryumun inşaatına kullanıldı.

294 Alliluev, *Khronika odnoi sem'i*, s. 29; *Josif Stalin v ob"iatiiakh sem'i*, s. 177.

ki bir iç savaş yoldaşı olan babası, uçak motoruyla donatılmış bir yüksek hızlı tren denemesinde meydana gelen kazada ölünce Stalin çocuğu kabul etmişti.

Zubalova Moskova'dan 13 kilometre mesafedeydi ve doğrudan bir yolu yoktu: Kışın zincirli teker takmak ya da kızaklı araba gerekiyordu. Stalin, çoğunlukla Pazar günleri ve seyrek olarak dışarı çıkıyordu. Kır evinde Zubalova günlerinden kalma bir piyano vardı –mucizevi şekilde hâlâ çalışıyordu– ve bu durum müziğe çok düşkün olan Stalin'in hoşuna gidiyordu. Ayrıca bahçede sebze yetiştiriyor, kaz, tavuk, beç tavuğu besliyor, küçük ölçekli arıcılık yapıyordu. Yakındaki devlet çiftliğinden zaman zaman atlı kızak alıyordu – en sevdiği yazar Çehov'un hikâyelerindeki sahneler gibi. "Akşamları," diyordu Artyom, "kızak kullanmayı Stalin gerçekten çok seviyordu."[295] Troçki'nin –Karargâh olarak bilinen– kır evi Moskova'nın hemen kuzeyinde, Arkhangelskoe yerleşiminde kamulaştırılmış Yusupov Sarayı'nda bulunuyordu. Önceleri Sheremetevlere, daha sonra Golitsynlere ait olmuştu ve duvarlarında hâlâ sanat eserleri asılıydı: Tiepolo, Boucher, Fragonard. Stalin'in kır evinden daha büyüktü ve sosyal bir buluşma noktası değildi. Bunun tersine, Orjonikidzeler ve daha sonraları, belki de Stalin'in en yakın arkadaşı olan Sergei Kirov, Stalin'i Zubalova'da ziyaret ediyorlardı. Dört çocukları ile birlikte Mikoyanlar burada (Zubalova - 2) daha büyük bir kır evine sahipti, ayrıca Voroshilovların da kır evi vardı.[296] Stalin bazen Zubolava'ya gergin bir ruh hali ile gelir ve Nadya ile tartışmaya başlardı. Evlilikleri, karısının rolüyle ilgili farklı yaklaşımları nedeniyle gerilirdi.

Nadya'nın altında çalıştığı Lidiya Fotiyeva, Stalin'in karısını "Gürcü gözlü çok güzel bir kadın," (dedesi Gürcü idi) diyerek anıyordu ama her ne kadar sesini yükseltmese de ("Stalin her zaman yumuşak konuşurdu"), "Stalin ona karşı çok kabaydı," diye de ekliyordu. Nadya, Lenin'in sekretaryasında çalıştığı sırada Stalin bazen kendi sözlerini ona yazdırırdı ama çoğu zaman dairelerine gelen misafirlere ev sahipliği yapmasını isterdi. Vasya'ya hamile kaldığı sırada (1920-21), Stalin ev dışındaki işlerden ayrılması konusunda ısrarcıydı. Stalin'in ayrılması için Nadya'ya baskı yaptığı Lenin'e haber verildiğinde, Fotiyeva'nın söylediğine göre, gelişmelerden haberdar edilmek istemişti; Stalin inadından vazgeçse de Lenin onun "Asyalı" olduğunu ifade edecekti. 10 Aralık 1921'de, Vasya'nın doğumundan sekiz ay sonra, Nadya –bir politbüro mensubunun karısı ve Lenin'in kişisel sekreteri– siyasi "pasiflikten" dolayı bir parti temizliği sırasında ihraç edildi.[297] Lenin'e bir dilekçe yazdı. Onu ihraç edecek cesaret ya da güce kim sahip olabilirdi? Sadece, ka-

295 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*.

296 Stalin'in kır evi Zubalova 4 idi. Dzierzynski'ninki ise Gorki 2'deydi. Seçkinleri doyurmak üzere burada bir GPU devlet çiftliği kurulmuştu. 1920'lerin sonundan itibaren Molotov da Gorki 2'deydi.

297 http://protown.ru/information/hide/6965.html (Aleksandr Bek'in Fotiyeva röportajı).

rısını eve dönmesi için zorlayan tek bir kişi. Lenin, Nadya'nın haklarının iadesi için Parti Merkez Denetim Komisyonu başkanına telefonla bir not iletti.[298] Nadya aday statüsü kazandı, tam üyeliğe ancak 1924 yılında hak kazandı.[299] *Pravda* yayıncılık imparatorluğu bünyesindeki *Revolution and Culture*'da sekreterlik yaparken, genel sekreterin karısı olduğunun bilinmesini ya da öyle davranılmasını istemiyordu. Nadya son derece zor olabiliyordu, migrene ve depresyona yatkınlığı vardı. Ayrıca, Stalin ben-merkezci, ataerkil bir koca ve kötü bir babaydı.

1920'lerin başında rejimin odağında böyle biri vardı: Cana yakın ama ketum, cazibeli ama rol yapan, istekli ama sert, sevecen ama sevgisine muhtaç karısına karşı kötü kalpli. "Aparatçikler" ailesi içinde patron Stalin'di. Nazaretyan, Stalin'in tuhaflıklarını anlatırken şu sonuca varıyordu: "Doğuştan gelen, tabiri caizse, yabanıl zekâsını bir kenara bırakacak olursak, yumuşak bir insandı, vicdanlıydı, insanlara değer vermeyi biliyordu."[300] Son olarak, Stalin ile ilgili ön plana çıkan unsur aygıt içindeki hükümranlığıydı. "Stalin ile birlikte çalışmak zordu, özellikle de sekretaryanın liderleri ve kendisine yakın asistanları için," diyordu memurlardan Aleksey Balashov. "Etrafında büyük bir gerilim hissedilirdi. ... Hiç abartısız, sadece uyumak için eve giderek, gece gündüz çalışmanız gerekirdi." Hepsi yorgunluktan tükenmişti, okumak için ayrılmanın hayalini kuruyorlardı. Bir keresinde, Balashov'un anlattığına göre, "gerçek Leninistler" toplantısı düzenlemişlerdi ve orada "Stalin, 'yoldaş Dzierzynski, [Grigory] Kanner eğitimi için izin istedi, bu konuda ne düşünüyorsun?' dedi. Tüm asistanlar suspus olmuştu. Dzierzynski cevap verdi: 'Benim küçük bir hücrem var, oturup orada çalışsın.' Hepimiz buz kesmiştik."[301] ("Koyun postu gibi kıvırcık siyah saçları" olan "ufak tefek bir adam" diye tarif edilen Kanner, Stalin'in aygıtına 1922 Mayıs ayı başında katılmış ve en berbat işlerle görevlendirilmesiyle nam salmıştı.)[302] Balashov, "korku yoktu. Stalin'in kararlılığına, çalışkanlığına ve kusursuzluğuna saygı vardı. Nasıl iyi bir lider-örgütçü olunacağı konusunda ondan öğrenilecek çok şey olduğunu düşünürdüm," diye devam ediyordu.[303]

298 "K istorii polsednikh Leninskikh dokumentov: Iz arkhiva pisatelia Aleksandra Beka, besedovavsheo v 1967 godu s lichnyi sekretariami Lenina", *Moskovskie novosti*, 23 Nisan 1989: 8-9.

299 McNeal, *Stalin*, s. 46-7.

300 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 262-3. Aynı zamanda bkz. Chevychelov, *Amaiak Nazaretian*.

301 Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)," no. 5: 193-5. Stalin 1926 sonbaharında Balashov'un Kızıl Profesörler Enstitüsü'ne girmesine izin verdi.

302 Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 93.

303 Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)," no. 5: 194. Bir araştırmacı şöyle yazıyordu: "Stalin'in parti içindeki gücünün temeli korku değildi: Cazibeydi... Aklını birini cezbetmek için kullandığında karşı konulmaz oluyordu." Cazibe tabii ki fazlasıyla vardı ama korku da vardı. Montefiore, *Stalin*, s. 41-2.

Gerçi Balashov bir konuya daha değinmişti: Genel sekreter aygıt baloncuğunun içinde yaşıyordu. "Stalin'in bir aparat [aygıt] görevlisi, aparatçik olmasından hoşlanmıyordum," diyordu. "Partinin ve ülkenin yönetimi, kitlelerin uyanları olmaksızın, yukarıdan bir üslupla bizim bünyemizden yürüyordu. Tabii ki [Stalin] çok farklı kişilerle görüşüyor, köy habercilerinin –mesela uzmanların– toplantılarına katılıyordu. Ancak tüm bunlar ofis içinde oluyordu. Sanki herkes sigara içiyor da dumandan hiçbir şey görünmüyor gibiydi."[304] Stalin'in kitlelerle sınırlı teması olsa da genç rejim memurlarıyla son derece sıkı bağlantıları vardı. Troçki ise memurları açıkça devrimi saptırmakla suçlarken, söylendiğine göre Bukharin, Menşevik Fyodor Dan'a, Stalin "partinin sembolü gibi, alt katmanlar ona güveniyor," demişti.[305] Kaganovich'in himayesinde bulunan ve amcası aracılığıyla Troçki ile özel ortamlarda da karşılaşan Balashov, merkez aygıtta çalıştığı yıllar boyunca (1922-1926) Troçki'nin sadece bir kez çıkageldiğini belirtiyordu.[306] Stalin bu insanlarla özdeşleşiyor, onların dertlerini dinliyordu ve her ne kadar gerçek bir empati kurma yeteneğine sahip olmasa da, orta ve alt düzey memurların becerilerini yükseltmek, Marksizm ve yöneticilik öğrenmelerini sağlamak için çabalıyordu. Hayatı boyunca avucunda tutacağı Sovyet sistemine karşı romantik bir yaklaşım geliştirmişti. Lenin'in 1923 tarihli bir çalışması üzerine yazdığı notta, "parti diktatörlüğü ne anlama gelir?" diye soruyordu. "Güce dayalı bir devlet iktidarı? Hayır, bu saçmalık! Parti için sınırsız haklar? Bu da değil! Mesele haklar değil, partiye güven ve güven sadece partiye sınırsız hakların zorunlu koşul olmasını gerektirmez. Mesele liderlikle ilgilidir."[307] İktidara gömüldükçe Stalin kendisini, sadece kişisel zaferi için değil ama aynı zamanda dünya ölçeğinde Rus gücünü artırmak için,

304 Balashov, "insanların nasıl yaşadığını kendi gözleriyle görmeliydi, kitlelerle vakit geçirmeliydi, onları dinlemeliydi ama tek yaptığımız bu insanlara açıklamalar ve talimatlar göndermekti. Bence, Stalin ve diğer liderlerin en büyük talihsizliği kuramsal meseleler üzerine çekişmeleriydi, tüm enerjilerini buna harcıyor ve gerçek insanlara çok az ilgi gösteriyorlardı. Tek ülkede sosyalizm inşası mümkün müdür yoksa değil midir? Sabahtan akşama kadar çiğnedikleri sakız buydu," diye ekliyordu. Balashov, eğer gerçek bir köylü ile aniden karşı karşıya gelirlerse ne derler sorusunu soruyordu; muhtemelen ona şaka yollu, "kulak" derlerdi. Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", no. 5: 194-5.

305 Dan, "Bukharin o Staline", s. 182.

306 Balashov ve Markashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", no. 4: 182. Balashov, tesadüf eseri, Troçki'yi sıklıkla görüyordu: Vera Inbor'la ve onun babasıyla –Troçki'nin amcasıydı– birlikte yaşıyordu. "Troçki ve çocukları (Sedov ve iki kızı) sık sık onu görmeye geliyorlardı, diğer yoldaşlarla toplantılar oluyordu" (no. 5: 193). Balashov Türkistan'da Kaganovich ile karşılaştı fakat Mart 1922'de onun peşinden Moskova'ya gitmedi. Balashov Semerkant'ta sıtmaya yakalanınca Rusya'ya transferini istemek zorunda kaldı; Rusya'ya döner dönmez, 1 Haziran 1922'de Kaganovich onu yanına aldı. Stalin Kaganovich'i Ukrayna parti şefi olarak atadığında, Balashov, Kaganovich'in Örgüt ve Eğitim Şubesi'nden Tovstukha'nın yardımcılığına geçti. Daha sonra Balashov, Maria Burakova'nın yerine politbüro kayıt sekreteri oldu.

307 RGASPI, f. 558, op. 3, d. 131, l. 270-1. Van Ree, *Political Thought of Joseph Stalin*, s. 148.

insanları ve şeyleri yönetmenin sırlarına vakıf olmak üzere hayat boyu sürecek bir arayışın içinde buldu.

Vozdvizhenka ve daha sonra Eski Meydan, Stalin krallığının oluşturduğu devasa çarkın merkezi oldu. Emperyal Rus halefi gibi Sovyet devleti de resmi kurumları dikine kesen bir patron-müvekkil ilişkisi labirenti olarak şekillendi. Ancak Stalin'in patron-müvekkil ilişkisi büyük ölçüde kurumsaldı: Komünist parti aygıtı, tüm yetersizlik ve uyuşmazlıklarına rağmen, çarlık rejiminin sahip olmadığı bir şeydi. Parti sayesinde, parti-devleti meydana getiren geniş kişisel yandaşlıklar yelpazesi tek bir kişiye, parti liderine yöneldi.[308] Son derece kısa bir süre sonra, gerekli her yerde Stalin'in adamları vardı ve davaya hizmet eden memurların aynı zamanda kişisel olarak ona da hizmet ettiklerini düşünüyor olmaları sıra dışı bir durumdu. Bu nefes kesen güç herkesi şaşırtmıştı çünkü Stalin'i hafife almışlardı. Tüm zamanların en önemli siyasal figürlerinden biri olduğu hemen kabul edilen biri tarafından tesis edilmiş olsa dahi bu ölçüde siyasal denetimin bu kadar kısa bir süre almış olması çağdaşlarını şaşırtmış olmalıdır. 1922-1924 yılları arasında diktatörlüğün kapsayıcı gücü elbette sınırlıydı ama yine de çarlık döneminden yüksekti zira otokrasiden farklı olarak Sovyet rejimi kendi adına kitle hareketliliğini destekliyordu. Hal böyleyken, harekete geçen kitleleri otoriter yönetim biçimine tümüyle entegre etmenin sırrını çözme konusunda Sovyet devleti de başarısız oldu.

Rejimin siyasal ve hatta fiziksel düzenlemeleri, 1917-1918'in birbirini ihtiyatla takip eden iki devrimini, Bolşevik ve köylü devrimlerini yansıtıyordu. Ek olarak, Yeni Ekonomi Politikası'nın iki yönetsel temel direği –Eski Meydan 8'deki (tarım) ve Ilinka 9'daki (maliye)– merkez parti aygıtını kuşatmıştı. Her üç kurum da Moskova'nın devrim öncesi ticari ve mali bölgesinin (Kitaigorod) tam kalbine yerleşmişti ve her üçü de ticari sermaye ve arzuların, mimari anlamda, vücut bulmuş haliydiler. Komünist partiyi yönetirken ve Komünizmin kapitalizme tavizi olan NEP'i denetimi altında tutarken, Stalin Moskova'nın devrim öncesi kapitalist merkezinde yaşamını sürdürdüğünün ne kadar farkındaydı bilinmez. Kesin olarak bilinen ise Stalin'in komü-

308 "Geniş kişisel yandaşlıklar yelpazesi" konusunda bkz. Armstrong, *Soviet Bureaucratic Elite*, s. 146. Önde gelen bir araştırmacıya göre patronaj [himaye/kayırma] kavramı, imparatorluk Rusyası, Sovyet ve Sovyet-sonrası yönetim biçimlerinin belirleyici niteliğini ifade ediyordu. Ancak dikkate değer bir benzerlik gösteren diğer sistemlerle bir karşılaştırma sunmuyordu. Hosking, "Patronage and the Russian State," metni esas olarak M. N. Afanas'ev'in çalışmasını yorumluyordu, M. N. Afanas'ev, *Klientelizm i Rossiiskaia gosudarstvennost'* (Moskova: Tsentr konstitutsionnykh issledovanii, 1997). Aynı zamanda bkz. Orlovsky, "Political Clientelism in Russia", 174-99; Ransel, "Character and Style of Patron-Client Relations in Russia."

nist ideoloji ile terbiye edildiğiydi. Birçok rejimde gizli polis ve düşman avı vardır. Bu rejimi farklı kılan özel tek-partili yapısı ve aşkın düşünce tarzıydı; bolluk içinde, sosyal adaletin ve barışın hâkim olduğu yeni bir dünya. Çoğu insan bu dünyayı tek parti sistemi çerçevesinde kurmaya adanmıştı ama diğerleri bu dünyanın gerçekleştirilememesinin hayal kırıklığını yaşıyordu. Yeni Ekonomi Politikası, Thermidor diye anılıyordu – karşı-devrimin gerçekleştiği ve Jakobenlerin alaşağı edildiği 1794 yılında, Temmuz ayına Fransız devrimcilerinin verdiği isim. Gerçekte NEP'i yürürlüğe koyan bizzat Bolşeviklerdi ve iktidarda kaldılar.[309] Yine de, bazı gözlemciler, sanayinin zorla özelleşmesinin kaçınılmaz olduğunu öngörüyorlardı ve buna karşılık gelen, siyasal sistem değişiklikleri olacaktı. Bu bakış açısından, NEP daha ilk tavizdi.[310]

Kasım 1922'de Lenin, "geri çekildikten sonra yeniden kararlı bir hamle yapabilmek için kendimizi nerede ve nasıl konumlandıracağımızı, örgütleyeceğimizi hâlâ bilmiyoruz," itirafında bulunuyordu.[311] Bunun cevabını bulmak Stalin'e düştü. Gerçi bunun öncesinde Troçki ile uğraşması gerekiyordu. Her diktatörlüğün kendisini içeriden tehdit eden bir "düşmana" gereksinimi vardır. Bu rol için Troçki biçilmiş kaftandı ve bunu keşfeden Stalin'in ödülü oldu. Genel sekreterlik pozisyonunda içkin mutlak güce ve Stalin'in psişik dengesine yönelik ölümcül tehdit, Zinoviev ya da Kamenev bir yana, Troçki bile değildi; Stalin'in asli patronu Lenin'di – ya da en azından Lenin'e atfedilen talimatlar bu yöndeydi.

309 Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 368-9.

310 Iu. A. Shchetinov, "Rezhim lichnoi vlasti Stalina", Kukushkin, *Rezhim lichnoi vlasti Stalina*, s. 19 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5865, op. 1, d. 41: Yekaterina Kuskova'ya mektup).

311 PSS, XLV: 302.

BÖLÜM 11

"Stalin'i Uzaklaştırın"

Yoldaş Stalin genel sekreter olduktan sonra sınırsız bir güç edindi; bu gücü her zaman yeterli bir dikkatle kullanacağından emin değilim.

– LENIN'e atfedilen ifade, verilen tarih 24 Aralık 1922, ortaya atılışı ise 1923 Mayıs ayı sonu[1]

Stalin çok kaba ve bu kusuru, her ne kadar içimizde ve biz Komünistler arasındaki ilişkilerde katlanılabilir olsa da, genel sekreterlik makamında hoş görülemez oluyor. Bu nedenle yoldaşlara Stalin'i uzaklaştırmak için bir yol bulmalarını öneriyorum.

– LENIN'e atfedilen ifade, verilen tarih 4 Ocak 1923, ortaya atılışı Haziran 1923[2]

Stalin'in kendisini içinde bulduğu olağanüstü iktidar, çoğu insan onu henüz tanımazken gelmişti. Lenin'in bir kenara çekilmesiyle Stalin'in nasıl olağanüstü bir iktidara sahip olduğunu 1922 sonbaharında ilk görenlerden birinin Troçki olduğu anlaşılıyor. Daha sonra göreceğimiz gibi, 1923 yazında Zinoviev ve Bukharin, Stalin'in içinde faaliyet gösterdiği imkânlar karşısında şaşkına dönecekti. Merkezi aygıtta Stalin'in emri altındaki araçları inceleyince –ki geçen bölümde bunu yaptık– mutlak hükümranlığa giden yol çocuk oyuncağı gibi görünüyor. Fakat diktatörlük içinde diktatörlük inşa etmenin araçlarını eline geçirmiş olsa da en beklenmedik şey gerçekleşti: Lenin, Stalin'in uzaklaştırılmasını istemiş gibi görünüyordu. Stalin'in büyük gücü, tam

1 PSS, XLV: 345.
2 PSS, XLV: 346.

da büyük bir gayretle inşa etmeye çalıştığı sırada, kuşatma altındaydı. Genel sekreterin çocuk oyuncağı gibi görünen yolu, daha ziyade, düşman bölgesindeki güvensiz bir konaklamaya dönüşmüştü.

Lenin'in Troçki'ye kızgınlığı uzun bir döneme yayılacak biçimde bolca belgelenmişti ama Lenin'in Stalin'e sözde öfkesi, 1923 bahar ve yaz aylarında aniden, esrarlı belgelerle ortaya çıktı. Bu belgelerin en önemlisi Lenin'in Vasiyeti (*zaveshchanie*) olarak bilinen, Lenin'in karısı Nadezhda Krupskaya tarafından, Lenin'in yanında çalışan kadınların, özellikle de Maria Volodicheva ve sekretaryanın başındaki Lidiya Fotiyeva'nın yardımlarıyla ya da tezgâhlarıyla ortaya atılmıştı. Lenin'e atfedilen bu çok önemli belgelerin asılları yoktur ("vasiyet" gibi bir başlık yoktur ve aslında ortaya ilk atıldıklarında herhangi bir başlık da taşımamaktadırlar). Bir Rus araştırmacının dikkatle yaptığı ayrıntılı incelemenin de gösterdiği gibi orijinallikleri hiçbir zaman kanıtlanamamıştır. Haklı olarak, bu ifadelerin Lenin'e ait olduğunu destekleyecek başka belgeler ortaya çıkmaz ise, kuşkuyla yaklaşmak gerektiğini öne sürmektedir.[3] Yine de, belgeler Lenin'in ağzından çıkmış olsun ya da olmasın ve eğer gerçekse hangi formda çıkmış olursa olsun, Sovyet siyasal yaşamında ve özellikle de Stalin'in hayatında gerçeklik haline geldiler. Lenin'e atfedilen belgeleri sözde ifade edildikleri tarihlere göre değil ama ortaya çıkarıldıkları tarihlere ve bağlamlara ve daha da önemlisi sonuçlarına göre çözümleyeceğiz. Belgelerin anahtar ifadesi, "Stalin'i uzaklaştırın" sonuçta Sovyet Avrasya'sını ve ötesindeki dünyayı etkisi altına alacaktı ama daha en baştan bizzat Stalin'i kuşattı.

1922-23 yıllarındaki gelişmeler oldukça tuhaftı. Stalin'in potansiyel olarak ölümcül siyasal sorunlarının başında, geride bıraktığı fakat Bolşevik rejimi yeniden fethederken tezgâhlar çevirdiği anavatanı Gürcistan vardı. Stalin'in Komünist Parti genel sekreterliğine devam etmesine karşı Moskova'da devasa bir entrika çarkına ilk hareketi veren Gürcistan'daki spesifik olay patlak verdi. Bu fiilde Stalin'in hiçbir rolü yoktu – o, iç savaştan çıkmış Sovyet cumhuriyetleri arasındaki gevşek, güvenilmez ve konfedere olduğu bile söylenemeyecek yapılardan işleyen bir devlet çıkarmak gibi neredeyse imkânsız bir görevle meşguldü. Sadece genel sekreter olması değil karmaşık milli meselelerdeki hâkimiyeti de sahip olduğu egemenliğin kaynaklarından biriydi. Ancak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri adını alacak unsurları bir arada tutmak gibi ağır bir görevi üstlendikten kısa bir süre sonra Stalin kendisini Zinoviev'in çılgınca komplosunun içinde buldu; tüm düşman kapitalist dünyanın ortasında bulunan ve Sovyetler Birliği ile gizli askerî işbirliği ve teknoloji transferi sözü vermiş yegâne ülkede, "Alman ekimi" ya da Komünist darbe teşvik edilecekti. Dahası, Almanya'da "devrimci durum" olduğunu iddia

3 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*.

eden Sovyet rejimi, adına hükümranlık sürdürdükleri işçilerin grev dalgalarıyla sarsılıyordu.[4] Ayrıca, iyileşme sağlayacağı umulan Yeni Ekonomi Politikası, kırsal bölgedeki yiyecek fiyatları ile şehirlerde imal edilen malların fiyatları arasında bir uçuruma sebep oldu. Tam bu günlerde, Lenin ardı ardına gelen ağır felç darbelerinin sıkıntısını çekiyordu.

Bu dönem genellikle, Troçki'ye karşı saf tutmuş olan Stalin, Kamenev ve Zinoviev'in üçlü yönetiminin oluşumuyla hikâye edilir. Her ne kadar, yıllarca, Stalin'in bu üçlünün küçük ortağı olduğu yanlış kanısı etkili olsa da, bu hikâyede gerçek payı vardı. Ancak Troçki karşıtı üçlü yönetim, giderek çalışır hale gelirken, Zinoviev ve Bukharin tarafından Stalin'e karşı başlatılan bir komplo olayıyla gölgelendi – bu arada Bukharin, Zinoviev ve Troçki arasında kendini aracı olarak konumlamaya çalışsa da başarılı olamadı. Üçlü yönetim hikâyesinin çok daha önemli bir hikâyeyi perdelemesine izin vermemek gerekir: Yani, parti genel sekreterinin diktatörlük içinde diktatörlük kurma kudretini –öngörülemeyen ama yapısal şartları mevcut kudreti– alt etmek için Bolşevik çekirdek kadronun sergilediği çabayı. Bu çabanın sonucu, yeni bir fiili durum oldu: Stalin'in yaşadığı kin ve ihanet duygusu. Bir önceki bölümde gördüğümüz, iktidarın çarklarını yönetirken cazibeli ve kendine güvenli olan Stalin, bu bölümde, Zinoviev, Troçki ve özellikle de Lenin'e atfedilen ifadelere karşı savaşırken, güvensiz, kendisine acıyan ve kurban olarak gören bir hükümran olarak karşımıza çıkacaktır.

Komünistin hayatı –kongreler, Merkez Komite toplantıları, politbüro toplantıları (Stalin'in hayatı)– tüm ülkenin yaşam ritmini tanımlamak bir yana, partinin alt düzey mensuplarının bir bölümünü bile kapsamaktan uzaktı. Nüfusun büyük bölümünü oluşturan köylülerin çoğu açısından parti, özenli bir söylemsel kamuflajın ardında topladığı vergileri ve zorunlu hizmetleri gizleyen açgözlü bir hasımdı. (Parti toplantıları halka kapalıydı, özellikle parti-dışı insanların partililere sataşması korkusu nedeniyle.) Köylüler kıtlıktan sağ salim çıkmak ve toprağı işlemekle meşguldüler; eğer varsa, sürülerinin sayı ve sağlığıyla; tahıl ve hava koşullarıyla; alet edinme ve muhafaza etmekle; hastalıkları ve kemirgenleri savuşturmakla; eşlerinin, yeni Komünist boşanma yasalarının avantajlarından yararlanmayı denemelerinin önüne geçmeye çalışmakla. Sosyalizmin toprakları, köylülerin felaketten çıkmaya çalıştığı, emeğin karşılığının alınamadığı topraklardı. 1920'li yılların başında, en azından kayıtlı ekonomik faaliyetler çerçevesinde kişi başı milli gelir yıllık 70 rubleden fazla değildi. Dolayısıyla ortaya çıkan manzara, Stalin'in telgraf ya da kuryeler aracılığıyla eline ulaşan çarpıtılmış çok gizli raporlar aracılığıyla izlediği ülke yaşamının bir portresi değildi. SSCB'nin kurulma-

4 Ağustos-Aralık 1923 tarihleri arasında, 51'i Moskova'da olmak üzere 217 grev gerçekleşmişti. Mozokhin, *VChK-OGPU*, s. 26 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 1, por. 794, l. 141).

sı ile sözde "Alman Ekim'inin" arasına sıkışmış, büyük arzuları ama sınırlı olanakları olan bir diktatörlüğün portresiydi; bu diktatörlüğün merkezinde bulunan kişi büyük bir beceriyle diktatoryal devlet imkânlarını genişletirken, bir yandan da sürekli olarak omuzunun üzerinden arkasına bakıyordu.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği - ve Tiflis'teki tokat

SSCB'nin oluşumuna dair büyük hikâye, Lenin'i milliyetleri savunma rolüne ve Stalin'i de Rus şovenist ve merkeziyetçi rolüne yerleştiren yanlış anlaşılmalarla doludur.[5] Stalin, Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'nin diğer Sovyet cumhuriyetlerini yutması suretiyle üniter bir devlet oluşturmayı önermişti ama onlara iç işlerinde "özerklik" bahşetmeyi de önermiş ve Lenin başlangıçta Stalin'in planını kabul etmişti. Troçki'nin tepkisi de benzerdi: "Yoldaş Stalin'in önerisi basitliği açısından bakıldığında son derece çekici."[6] Bu çerçevenin ivme kazanması, Britanya ve Fransız sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası'nın Tiflis'te bir şube açmasına Gürcü Komünistlerce izin verilmesine kızan Sovyet Rusya finans komiseri Grigory Sokolnikov'un bankanın Gürcistan'daki faaliyet izninin iptalini istemesi; böylelikle Gürcü Komünist Merkez Komitesi'nin öfkesini çekmesiyle oldu.[7] Ama Büyük Savaş sayesinde şişesinden çıkan milli devletler perisi yeniden şişesine konulabilecek miydi? Stalin öyle olduğunu düşünüyordu.

Devlet yapısıyla ilgili bir orgbüro komisyonunun başkanı olarak Stalin, "tek bir federasyonda birleşmeyi [Sovyet cumhuriyetleri], askerî ve ekonomik meselelerde ve dış bağlantılarda (dışişleri, dış ticaret) bütünleşmeyi ama iç meselelerde cumhuriyetlerin özerkliğini korunmasını" öneren tezler öne sürüyordu.[8] Ancak, Ukrayna, Belarus, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın yutulmasına dair resmi öneriyi kabul edenler, kendisi üzerinde tahakküm kuran bir İran devletiyle karşı karşıya kalan Azerbaycan Merkez Komitesi ve Ermenilerin katledildiği Türkiye ile karşı karşıya gelen Ermenistan oldu. Gürcistan Merkez Komitesi sadece, "bağımsızlığın tüm özelliklerinin korunması koşuluyla, ekonomik güçlerin ve genel politikaların birleştirilmesini" kabul etti. Belarus Merkez Komitesi, Sovyet Ukrayna ve Sovyet

---

5 Önemli istisnalar, Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 172-212 ve Van Ree, "Stalin and the National Question."

6 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2479, l. 159-60, 272-4.

7 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 9: 199.

8 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 646-7 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 278, l. 2; f. 558, op. 1, d. 2479, l. 262-5). Orgbüro komisyon üyeleri arasında, Stalin, Kuibyshev, Rakovski, Orjonikidze ve Sokolnikov'un yanı sıra cumhuriyetlerin temsilcileri yer alıyordu: Aleksandr Chervyakov (Belarus), Grigory Petrovsky (Ukrayna), Aleksandr Myasnikyan (Ermenistan), S. A. Aga-Maly-Ogly (Azerbaycan), Polikarp "Budu" Mdivani (Gürcistan) ve diğerleri.

Rusya arasındaki mevcut antlaşma koşullarının aynısını talep ederken, Ukrayna Merkez Komitesi yeni taslağı tartışmaya bile gerek görmedi.[9] Ancak olağanüstü bir kişiliğin olağanüstü çabasıyla işleyen bir entegre devlet ortaya çıkabilirdi.

Başlangıçta Stalin'in en kararlı muhalifi zamanın Ukrayna hükümet başkanı olan ve Cristian Rakovski adıyla bilinen Kryasto Stanchev'di. Mümkün en zayıf merkezi otorite ile bir konfederasyon istiyordu fakat Stalin'i durdurmak o kadar kolay değildi: 23-24 Eylül tarihlerinde Rakovski ve diğerleri tatildeyken, özerkliği tanıyan üniter devlet planını komisyona onaylattı.[10] Moskova parti sekreterliği, daha politbüro bile toplanmadan, evrakları Sovyet Rusya Merkez Komite üyelerine gönderdi. Stalin özel olarak Lenin ile de görüştü ve Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti [RSFSR] aygıtının sürekli olarak cumhuriyetlerin kararlarını baştan değerlendirmek zorunda kaldığını fakat cumhuriyetler tarafından Sovyet Rusya'nın "illegal" müdahalesinin protesto edildiğini anlatarak, planın fazlasıyla acil olduğunu aktardı. Kesin bir seçenek sunuyordu: "Ya gerçek bağımsızlık ("ayrılık") ya da, RSFSR Halk Komiserleri Konseyi, Emek ve Savunma Konseyi ve merkez yürütme komitesinin bağımsız cumhuriyetlerin karşılık gelen kurumları üzerinde resmen güç sahibi olacağı bir ekonomik bütünde Sovyet cumhuriyetlerinin birleşmesi." Yine de, "gerçek özerkliğin... dil, kültür, adalet, içişleri, tarım alanlarında korunacağını" belirtiyordu. Stalin, iç savaş sırasında "Moskova liberalizmi" tarafından cesaretlendirilmiş olan "Komünistler arasındaki bağımsızlıkçıların", eğer dize getirilmezlerse güçlenecekleri konusunda da Lenin'i uyardı.[11] Lenin Stalin'in mektubunu, orgbüro komisyonunun onayından sonra, 25 Eylül'de aldı. Ertesi gün Stalin uzun bir özel görüşme yapmak üzere Gorki'ye gitti. Bir daha hiçbir zaman Gorki'yi ziyaret etmeyecekti (Lenin ertesi hafta Moskova'ya dönecekti). Bir iddiaya göre, Stalin'in Gorki'den sinirli bir halde ayrıldığı gözlenmişti.[12]

Lenin üniter devlet düşüncesini kabul etmedi ve Stalin'e, RSFSR'ye "katılmak" yerine "RSFSR ile birlikte Avrupa ve Asya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çatısı altında resmi bir bütünleşmeye" geçilmesi talimatını verdi. Lenin'in karşı-önerisi, Sovyet Rusya da dahil tüm birimlerin eşit üyeler olmasını öngörüyordu ve sosyalist devrimini yapacak başka ülkeler de federasyona katılabilirdi. Stalin bu değişikliği kabullenmek zorunda kaldı ve o gün Lenin

9 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 9: 192-3, 196. Stalin'in kendi el yazısıyla resmi önerisi konusunda bkz. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 647-8 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2479, l. 241).

10 *PSS*, XLV: 556-8, n 136.

11 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 9: 198-9 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 28, l. 23-4: 22 Eylül 1922); *TsK RKP (b) – VKP (b) i natsional'nyi vopros*, s. 78-9; Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 181-4 (atıfa bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op. 2, d. 28, l. 19-21).

12 Fotieva, *Iz zhizni*, s. 220.

Kamenev'e "Stalin'in verdiği ödünün önemini" böbürlenerek anlatacaktı.[13] Lenin, RSFSR merkez yürütme komitesinin, tek devletin yürütme komitesi olmasına karşı çıkarak Stalin'le çelişiyordu ama Lenin Birlik komiserlikleri önerirken, Stalin cumhuriyet ölçeğinde komiserlikler (finans, yiyecek, emek) öneriyordu.[14] Ayrıca, Lenin RSFSR başkanı olarak, Sovyet cumhuriyetleri ile ilgili kararlar alırken gerçek bir federalist değildi.[15] Ancak, Kamenev'e yazdığı mektupta Lenin "'bağımsızlık lobisinin' değirmenine su taşımamak önemli, bağımsızlıklarını tahrip etmeyip yeni bir düzeyin, eşit cumhuriyetler federasyonunun kurulması gerekli," diyordu. Stalin de konunun ilkesel olduğunu düşünüyordu ama Lenin'in planında bazı cumhuriyetlere –Ukrayna, Belarus– Rusya ile eşit muamele edilirken, fiilen RSFSR içinde bulunan çeşitli özerk cumhuriyetlere böyle davranılmadığından şikâyet ediyordu. Kendisinin *tüm* milli cumhuriyetlere özerklik planının daha adil olduğunu savunuyordu. Stalin'in tasarısında Başkurtistan, Tataristan ve Türkistan, Ukrayna ya da Belarus ile eşit olacaktı. Aynı zamanda, Stalin'in tasarısında Rusya cumhuriyeti ana gemiydi ki Lenin de zaten buna karşı çıkıyordu.

Lenin bu konuyla ilgili olarak Gürcistan hatta Ukrayna'ya hiç ayak basmamıştı; Stalin'in çeşitli alanlarda çok daha fazla doğrudan deneyimi vardı ve siyasi sadakat sağlamak için milliyetçiliğe müsamaha etmek gerektiğinin bilincinde olsa da devletin milliyetçiliği yumuşatması gerektiğini düşünüyordu. Gürcüleri imparatorluk Rusya'sının küçük kurbanı gören Lenin'den farklı olarak, Stalin Gürcü milli şovenizminin diğer Kafkas halkları üzerinde nasıl tahakküm kurduğunu biliyordu.[16] Bunun da ötesinde, Gürcü Komünistlerin gerçek gündeminin sadece konfederasyon aracılığıyla *de facto* Gürcistan bağımsızlığı olduğundan, son derece haklı olarak, şüpheleniyordu. Hem orgbüro komisyonunun hem de Gürcistan Merkez Komitesi'nin üyesi olan Polikarp "Budu" Mdivani, hem Stalin'e hem de Güney Kafkasya'daki en üst düzey Bolşevik olan Orjonikidze'ye ithamlar savurduğu bir mektubu Lenin'e ulaştırmayı başardı – Bukharin tarafından iletildi.[17] 27 Eylül'de, Stalin ile görüşmesinin hemen ardından Lenin Mdivani'yi kabul etti.[18] Aynı

13 *Leninskii sbornik*, XXXVI; *PSS*, XLV: 211-3. Lenin'in kendisini kutlamasıyla ilgili olarak bkz. Lewin, *Lenin's Last Struggle*, s. 60.

14 Lenin, *PSS*, XLV: 211-3.

15 Bir Sovyet araştırmacının yumuşatarak dile getirdiği gibi, "RSFSR hükümetinin başı V. I. Lenin'in konuşmasında birden fazla kez, RSFSR iç ve dış politikasının, kendisiyle birleşen Sovyet cumhuriyetlerinin de çıkarlarını ifade ettiği söylenmişti." Filimonov, *Vozniknovenie i razvitie RSFSR kak federativnogo gosudarstva*, s. 22.

16 Bir tahmine göre Marx'ın yazılarında Milliyetçiliğe ayrılan pay % 2 iken bu rakam Lenin'de % 25 ve Stalin'de % 50 idi. Munck, *Difficult Dialogue*, s. 76.

17 Kun, *Bukharin*, s. 130-1.

18 Mdivani Lenin'e Gürcülerin SSCB'de eşitler arsında "birliğe" evet diyeceğini ama RSFSR'ye katılmayı kabul etmeyeceğini söyledi – Lenin'e gönderdiği bir politbüro notunun da gösterdiği gi-

gün Stalin patladı ve politbüro mensuplarına yazdığı öfkeli mektupta Lenin'i "milli liberalizm" ve "acelecilik" ile suçladı. Hiçbir üst düzey parti yetkilisi, o güne kadar, yazışmalarda Bolşevik liderle ilgili bu denli ölçüsüz bir dil kullanmamıştı.[19] Ancak Stalin Lenin'in tutarsız davrandığını biliyordu: 1922 yılının başlarında Bolşevik lider Ukrayna Komünistlerini, Moskova merkeziyetçiliğine karşı mücadele ederek parti talimatlarına uymamakla suçlamıştı – "oradaki insanlar sinsi."[20] Şimdi de Stalin Gürcü kardeşlerinin tam da aynı şeyleri yaptığını düşünüyordu; patlaması da bu nedenleydi. Ne olursa olsun, 5-8 Ekim Merkez Komite toplantısı için Stalin'in üyelere dağıttığı plan, tümüyle Lenin'in federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yaklaşımına karşılık geliyordu. Lenin toplantıya katılamayacak kadar hasta olduğu halde Stalin Lenin'in planının yürümesini sağlamıştı.[21]

Stalin'in Rusya-tarafından-yutulma planının tehlikeli açmazları vardı – sadece Lenin ve Gürcü milliyetçi Komünistler değil ama aynı zamanda, Romanya'da yetişmiş Bulgar kökenli Rakovski de dahil Ukraynalı Bolşevik liderler ve Ukrayna milliyetçi Komünistleri, orgbüro komisyonunda dişe diş mücadele ettiler.[22] Aslında, Mdivani'nin yarattığı kargaşada kaybolan, üniter devlet karşıtlarının kazandığı gerçeğiydi. ("Avrupa ve Asya'nın" seçilmesine itirazlar yükselmişti –Afrika ve Amerika'da devrimler gerçekleşirse ne olacaktı?– böylelikle coğrafi değerlendirme geçersiz hale geldi.) Sovyet devleti federasyon oldu. Yine tutkular girdabında kaybolan bir diğer durum, Stalin'in görünüşte Avrasya'nın merkezileşmesinin peşinde olduğu ama Lenin'in merkezileşmeciliğinin küresel olduğuydu. Polonya Savaşı sırasında, Kızıl Ordu'nun batı yönünde yayılmasının hemen ardından birçok devleti Sovyetleştirmek değil bünyesine katmak istiyordu. Stalin'in buna yanıtı şöyleydi: "Eski Rusya'yı oluşturan milletler açısından, uluslararası birlik için Sovyet tipi bir federasyonun uygun yol olduğunu düşünebiliriz ve düşünme-

---

bi Stalin bunu zaten kabul etmişti. Kharmandanian, *Lenin i stanovlenie Zakavkazskoi federatsii,* 344; *Izvestiia TsK KPSS,* 1989, no. 9: 208.

19 Pospelov ve arkadaşları, *Vladimir Il'ich Lenin.* Lenin daha önce yazdığı bir mektupta Stalin'i "acelecilikle" itham etmişti. 28 Eylül tarihli politbüro toplantısında Stalin ve Kamenev birbirlerine notlar gönderdiler. Kamenev: "Ilich bağımsızlığı korumak için savaşa karar verdi. Gürcülerle görüşmemi öneriyor." Stalin: "Ilich'e karşı sağlam durmalıyız." Kamenev: "Sanırım Ilich ısrarcı olursa direnmek en kötüsü." Stalin: "Bilemiyorum, nasıl uygun görürsen." *Izvestiia TsK KPSS,* 1989, no. 9: 206, 208-9; *PSS,* XLV: 214. 13 Eylül 1922'den itibaren Troçki'ye izin verildi ama o Moskova'da kaldı; Kamenev de, resmi olarak tatildeydi.

20 Reshetar, "Lenin on the Ukraine"; Szporluk, "Lenin 'Great Russia,' and Ukraine."

21 *Izvestiia TsK KPSS,* 1989, no. 9: 205. Lenin 6 Ekim 1922'de Kamenev'e yazdığı notta, "Büyük Rusya şovenizmine karşı ölümüne bir savaş başlatım," diyor ve SSCB Sovyet merkez yürütme komitesi başkanlığının üye cumhuriyetler arasında dönüşümlü olarak yapılmasını ve RSFSR tarafından kontrol edilmemesini talep ediyordu. Lenin de bu noktaya değindi (Stalin, Lenin'in notunun üzerine "doğru" diye yazmışu). *PSS,* XLV: 214, 559, n136; Lenin, *Sochineniia,* XXXIII: 335.

22 Borys, *Sovietization of the Ukraine.*

liyiz" ancak "geleceğin Sovyet Almanyası, Polonyası, Macaristanı ve Finlandiyası için" böyle düşünemeyiz. "Bu halklar... Sovyet Rusya ile, Başkurt ya da Ukrayna modelinde olduğu gibi, doğrudan federatif bir bağlanmayı kabul etmeyeceklerdir." Bunun yerine, "konfederasyonu (bağımsız devletlerin birliği), bir araya gelebilmenin en uygun biçimi" addediyordu.[23] Stalin aynı zamanda, "eski Rusya'nın" bileşenlerinden olan Polonya ve Finlandiya'yı Sovyet Rusya ile federasyona uygun olmadıkları için bir kenara bırakıyordu.[24] Lenin'in yanıtı, eğer verdiyse, kaybolmuş ya da kaybedilmiş olmalıdır, ama hülasası Stalin'in yaptığı özetlemeden anlaşılabilir: Lenin, Stalin'in Avrupa konfederasyonu önerisini "şovenizm, milliyetçilik" diyerek hor görüyordu ve "tek bir organın yönettiği merkezi dünya ekonomisine gereksinimimiz var" düşüncesinde ısrar ediyordu.[25] Stalin'in böylesi saplantıları yoktu.

1922'de Gürcü kargaşası sırasında gözden kaçan diğer bir durum, Avrasya'da herhangi bir federal devlet yapısının daha hayat bulmadan engellenecek olmasıydı. Bunun nedeni, Rus Komünist partisi milli Komünist partilerin kurulmasına izin vermiş olduğu halde, SSCB'nin kurulmasıyla bağlantılı olarak, 1919 yılında yapılan 8. Kongre'de belirlenen partinin federatif-olmayan yapısının değiştirilmemiş olmasıydı. Pratikte, cumhuriyetlerin Komünist partilerinin Moskova'ya kesin itaatinin sağlanması için boşa kürek çekiliyordu ama Marksistlerin bayıldığı ifadeyle, son tahlilde, parti devlete baskın çıkmıştı. Gerçekte Mdivani gibi milliyetçi Komünistlerden hesap sorulabilmesi de böyle mümkün oluyordu: Komünist parti disiplinine tabi idiler ve bunun anlamı Moskova'da Stalin denetimindeki aygıtın egemenliğiydi.

Ukraynalılar ve Gürcüler Rusya'ya ilhaka karşı çıkan çizgilerini korusalar da Gürcülerin derin tatminsizlikleri sürüyordu: Birlik içinde Ukrayna ile aynı statüye sahip olamıyor ve bunun için Orjonikidze'yi suçluyorlardı. 1922 yılında otuz altı yaşında olan Orjonikidze Batı Gürcistan'da serf olmayan bir aileye doğmuş, Tiflis'te tıp okumuş, asistan doktor vasfını kazanıp (1903 yılında) Bolşeviklere katılmıştı. 1907'de Bakü hapishanesinin 3 numaralı hücresinde Koba adıyla bilinen Stalin ile tanıştı.[26] 1920-21 yıllarında Orjonikidze, Stalin'le işbirliği halinde, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı askerî olarak geri alarak Gürcülerin öfkesini kabartacaktı. Orjonikidze'nin Merkez

23 PSS, XLI: 161-8 (164'te); Lenin, *Sochineniia*, XXV: 624: "Iz istorii obrazovanii SSSR", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 9: 191-218; 1991, no. 3: 169-82; no. 4: 158-76; no. 5: 154-76. Stalin'in mektubu, Lenin'in eserlerinin daha sonraki baskılarında ciddi biçimde kısaltılmıştı. Aynı zamanda bkz. van Ree, *Political Thought of Joseph Stalin*, s. 209.

24 Smith, "Stalin as Commissar for Nationality Affairs, 1918-1922", Davies ve Harris, *Stalin*, s. 51-2.

25 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 171. Jeremy Smith'in özgün tespitinde ortaya koyduğu gibi, baş-merkeziyetçi olarak Lenin gerçeği, akademik literatürde ortaya konulanın tam tersidir (Pipes, Lewin, Carrère d'Encausse). Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 179.

26 Orakhelashvily, *Sergo Ordzhonikidze*; Kirillov ve Sverdlov, *Grigorii Konstantinovich Ordzhonikidze*; Ordzhonikidze, *Put' Bol'shevika*; Dubinskii-Mukhadze, *Ordzhonikidze*.

Komite'den ihracına ancak Lenin'in güçlü müdahalesi engel oldu. Orjonikidze, "ne yapabilirim?" diyerek kendisini savunmaya çalışıyordu, "ben aceleci bir insanım. Belki elli yaşına gelince biraz daha hoşgörülü olabilirim ama şimdi bu konuda yapabileceğim bir şey yok."[27] Çok zaman geçmeden, Kasım 1921'de Orjonikidze, Gürcü Bolşeviklerin itirazlarına rağmen Güney Kafkas Federasyonu'nun oluşturulması için harekete geçti.[28] Gürcüler Tiflis'teki geniş Ermeni nüfusu, doğrudan ya da dolaylı olarak, zorla sürüyorlardı ve Gürcü Halk Komiserleri Konseyi Sovyet Gürcistan'ında etnik kritere dayalı vatandaşlık öngören bir yönerge yayınladı.[29] Silahlı bölgesel çatışmalar, gümrük duvarları ve diğer "zehirli şovenist" fiiller federasyon düşüncesini güçlendirdi.[30] Orjonikidze'nin en son oldu-bittisinin ardından, Stalin'e yazdığı mektupta (28 Kasım 1921) Lenin, erken doğum addetse de Güney Kafkas Federasyonu'nun oluşumunu kabul ediyordu.[31] Güney Kafkas Federasyonu ile ilgili resmi antlaşma 12 Mart 1922'de imzalandı.

Gürcü Merkez Komitesi rıza göstermedi. Hasta ilk karısı Kato'dan Stalin'in kayınbiraderi olan Aleksandr Svanidze çaresizlik içinde "Sevgili Yosif!" diye yazıyordu, "son zamanlarda, Sergo ve Budu arasında fırtınalı sahnelerin yaşanmadığı tek bir Merkez Komite toplantısı olmadı. ... Onlara birbirlerine saygılı olmayı öğret. Not: Beni bu ortamdan kurtarıp yurtdışında bir görevde çalışma şansı verirsen minnettar olurum."[32] Aynı şekilde Gürcü soylu bir ailenin çocu-

27 Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 14, 19-20.

28 Kafkas bürosu bir federasyon oluşturma kararını resmen 2-3 Kasım 1921'de verdi; Orjonikidze 8 Kasım'da Stalin'e telgraf çekerek sürecin başladığını bildirdi ve Moskova Merkez Komite'nin tepkisini sordu. Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 198-9 (atıfta bulunduğu kaynak, Ordzhonikidze, *Stat'i rechi*, I: 208; RGASPI, f. 17, op. 2, d. 231, l. 2; op. 3, d. 237, l. 2; f. 64, op. 1, d. 61, l. 16; *PSS*, XLIV: 255; Kharmandarian, *Lenin i stanovleniie*, s. 96-8, 202-3).

29 Smith, "The Georgian Affair of 1922", s. 528 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op. 2, d. 32, I. 61). Menşevik Gürcistan'ın Bolşevikler tarafından devralınmasından hemen sonra, Azerbaycan'da tam yetkili bir Bolşevik olan Behdub Aga Shakhtakhitnsky, patlamaya hazır bölgesel tartışmaları yönetebilmek için Güney Kafkasya federasyonu önerdi.

30 Gornyi, *Natsional'nyi vopros*, s. 144-5. Orjonikidze, siyasal birliği zorlamanın da öncesinde, Güney Kafkas demiryolu sistemini ve ekonomiyi birleştirmek için tek taraflı adımlar atmıştı. Jones, "Establishment of Soviet Power", s. 622, atıfta bulunduğu kaynak, Gürcistan parti organı *Communisti*, (Eylül 1921).

31 Smith, "The Georgian Affair of 1922," s. 529-30 (atıfta bulunduğu kaynak, Ordzhonikidze, *Stat'i rechi*, I: 208); RGASPI, f. 17, op. 2, d. 231, I. 2. Politbüro Lenin'in onayıyla şu kararnameyi çıkardı: "İlkesel düzeyde Güney Kafkas cumhuriyetleri federasyonunun kesinlikle doğru olduğunu ve koşulsuz gerçekleştirilmesini onaylıyoruz." *PSS*, XLIV: 255. Lenin'in Gorki'de Mdivani'yi kabul ettiği 27 Eylül 1922'de, Kamenev Bolşevik lidere Güney Kafkas Federasyonu ile birlikte SSCB'nin yapı şemasını gönderdi. Stalin'in ilk RSFSR özerkleştirme planında Gürcistan, tıpkı Ukrayna gibi özerklik verilmiş bağımsız bir birimdi. Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 186 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 28, I. 13-4.

32 Kharmandarian, *Lenin i stanovleniie*, s. 218. Gürcü Bolşeviklerin yaşlı devlet adamı ve o güne kadar enternasyonalistliği ile tanınan Pilipe Makharadze, Moskova'daki 6 Aralık 1921 tarihli Merkez Komite'de Kızıl Ordu'nun gelişinin "yabancı işgali gibi göründüğü" şikâyetinde bulunuyordu. "Gürcü kitlelerin bağımsız Gürcistan düşüncesini benimsediğini kabul etmeliyiz,"

ğu olan Mdivani de inatçı ve asabi idi ama onunla Orjonikidze arasındaki yoğun kişisel husumet, Gürcistan'ın Birlik içindeki yeri ile ilgili politikalar konusundaki ciddi anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu.[33] Orjonikidze'nin federasyon planı alt düzey delegelerin desteğiyle Gürcü Parti Kongresi'nden geçti.[34] Orjonikidze'nin arkasında Stalin vardı ve Stalin daha önce Başkurtlar ve Tatarlarla ilgili olarak yaptığını Gürcistan için yapmıyor, hiçbir argümanında onların lehine milli "eşitlikten" söz etmiyordu. Bu durum kısmen husumetten kaynaklıydı –Stalin ve Mdivani uzun süredir tanışıyor ve birbirlerinden hazzetmiyorlardı– ama aynı zamanda Gürcistan'ın sınır bölgesindeki konumu da etkiliydi. Stalin şöyle akıl yürütüyordu: Gürcü Menşevikler vakasında görüldüğü gibi, sosyo-ekonomik "geri kalmışlığın ürünü olan oportünistler", isteyerek ya da istemeyerek, milliyetçiliği Sovyet Rusya'dan toprak koparmak için kullanmış ve "yabancı müdahalesi ve işgali için bir alan" yaratarak uluslararası burjuvazinin eline koz vermişti.[35] Mdivani ve destekçileri, Gürcü olmayanların Gürcistan'a üşüşmesi konusunda, Moskova'nın Gürcü topraklarını Türkiye'ye bırakması konusunda ve Gürcistan'ın Ermeni ve Azerilere karşı toprak taleplerinin yok sayılması konusunda Lenin'e şikâyette bulunmuştu.[36] Stalin'in zihninde, bu davranışın Gürcü Menşeviklerden pek bir farkı yoktu.

SSCB'nin kuruluşu son aşamasına geldiğinde, Orjonikidze Gürcü Merkez Komite'yi "şovenist çürümeden" arındırmaya söz vererek öfkeyle patladı. 21 Ekim 1922 saat 02.55'te Mdivani Tiflis'ten Kremlin'i aradı ve Sovyet Merkez Yürütme Komitesi Prezidyumu sekreteri Gürcü kökenli Avel Yenukidze'ye Orjonikidze ile ilgili ağır hakaretler savurdu. Yenukidze keskin bir yanıt vererek, eğer Gürcistan'da durum kötüye gitti ise "bunun zeminini hazırlayan Gürcü Merkez Komitesi çoğunluğudur," dedi.[37] Lenin de artık bu durum-

---

diyordu. Bunun anlamı, Gürcistan'ın Güney Kafkasya Federasyonu'na katılmaya zorlanmaması gerektiğiydi. Lang, *Modern History*, 240 (atıf yok). Stalin Svanidze'yi Berlin'e gönderdi. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 257.

33 Smith, "The Georgian Affair of 1922."

34 Suny, *Georgian Nation*, s. 214-5; Ordzhonikidze, *Stat'i i rechi*, I: 226 ve devamı.

35 *Sochineniia*, IV: 162, 237, 372.

36 İmparatorluk Rus ordusu ayrı milli birimlere karşı çıkmış, hatta tüm birimlerin dörtte üçünün Doğu Slav olmasında ısrar etmişti. Troçki, Kızıl Kuvvetler içinde milli birimleri 1918-19'da kabul etti. Ancak, Ukrayna tecrübesi sayesinde gördüğü, tümüyle milliyetçi hedefleri kovalayan milli birimler düşüncesini değiştirdi. Fakat tek merkezden komuta edilen, bütünleşmiş bir Kızıl Ordu arzusuna ulaşılması yeni devletin sınır topraklarında mümkün değildi. 1922 Ağustos ayında, siyasi tatminsizliği yatıştırmak için, Gürcistan Kızıl Ordusu kuruldu. Kudriashev, *Krasnaia armiia*, s. 17 (APRF, f.3, op. 50, d. 251, l. 158). 1922 yılında subay kadrolarının % 97'si eski Menşeviklerden oluşuyordu. 1923 yılında "emekçi sınıflardan" asker alımları başladı; belirtilen hedeflerden birisi, partinin partili-olmayan kitle, özellikle de köylüler üzerindeki etkisini yaygınlaştırmaktı. 1925 yılında Gürcistan birliklerinde 40 bin asker vardı. Kacharava, *Bor'ba za uprochenie sovetskoi vlasti v Gruzii*, s. 51-3; RGASPI, f. 5, op. 2, d. 32, l. 7-17.

37 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 244-7 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 5, op. 2, d. 26, l. 10-12).

dan bezmişti ve aynı gün daha geç bir saatte çektiği telgrafta Mdivani'yi sert bir dille paylayarak Orjonikidze'yi savundu ve tartışmanın parti sekreterliğine –Stalin'i kastederek– taşınmasını önerdi.[38] Tiflis'te Orjonikidze'nin yanı sıra (o sırada Güney'de bulunan) Rykov'un da katılımıyla toplanan yerel Merkez Komite'de çoğunluğun imzaladığı kararname SSCB'ye Güney Kafkas Federasyonu biçiminde değil ama Gürcü Cumhuriyeti olarak katılmayı öngörüyordu ve bu Sovyet Rusya Merkez Komitesi kararına aykırıydı – parti disiplinine küstahça bir karşı çıkış. Gürcülere istifa etmeleri talimatı verildi ve 22 Ekim'de Gürcü Merkez Komitesi'nin on bir mensubundan dokuzu istifa etti. Orjonikidze istediği temizliği yapmıştı.[39] Ancak Gürcüler hâlâ geri adım atmayı reddediyordu ve Mdivani destekçilerinden biri elinde mermer kâğıt tutucu ve bıçak ile kendisini kovaladığı ve öldürmekle tehdit ettiği iddiasıyla Orjonikidze'yi resmen partiye şikâyet etti; Orjonikidze suçlamaları reddetti.[40]

Her ne kadar Güney Kafkas Federasyonu Gürcü oy çokluğuyla kabul edilse de suçlamalar yok sayılamazdı ve politbüro, 25 Kasım 1922'de, o sırada Tiflis yakınlarında, Karadeniz kıyısındaki Sukhum'da tatil yapmakta olan GPU başkanı Dzierzynski başkanlığında üç kişilik bir heyetin soruşturma için gönderilmesine karar verdi.[41] Her ne sebeple olursa olsun, Lenin komisyonun kompozisyonunu saptamak için yapılan telefon oylamasına katılma-

---

38 PSS, XLIV: 299-300; XLV: 595, n 210; Pipes, *Formation of the Soviet Union*, s. 274. Lenin Gürcüleri payladığı metnin bir kopyasını Orjonikidze'ye gönderdi. 21 Ekim 1922'de Stalin hem Orjonikidze'yi ve hem de Gürcü parti komitesi sekreteri Mamia Orakhelashvili'yi arayarak Lenin'in çok öfkeli olduğunu haber verdi ve Gürcü Merkez Komite üyelerinin iletişimlerini şifreleyemediğini ve yabancıların dinlemesine imkân tanıdıklarını da belirtti. Çok can yanacaktı. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2441, l. 1-2; d. 2491, l. 1-1ob. Makharadze de dâhil diğer Gürcüler, Stalin'e karşı tedbir almak için, Kamenev ve Bukharin aracılığıyla Lenin'e özel haberler gönderirken, bir yandan da Gürcistan'ın Ukrayna ya da Belarus ile aynı statüde Birliğe katılmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Kamenev ve Bukharin, Tiflis'te bulunan Makharadze ve diğerlerine vazgeçmeleri için telgraflar çektiler. *Sotsialisticheskii vestnik,* 17 Ocak 1923.

39 Kharmandarian, *Lenin i stanovleniie*, s. 351-4.

40 Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 201 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 5, op. 2, d. 32, l. 49-50: Mikhail Okujava).

41 Seçilen diğer üyeler Litvanyalı Komünist Vincas Mickevicius-Kapsukas (1918 yılının kısa ömürlü Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başkanı) ve Troçki destekçisi gazeteci Lev Sosnovsky idi fakat Mdivani Sosnovsky'e itiraz etti. Stalin, kendisine bağlı Ukraynalı merkeziyetçi Dmitry Manuilsky'i göreve getirmek için bu olayı fırsat bildi. Kharmandarian, *Lenin i stanovleniie*, 369-70; *XII s"ezd RKP (b)*, s. 541, 551. Dzierzynski, Rykov ve Yagoda ile birlikte Lakoba'nın, bu döneme dair, Sukhum'daki Zugdid Botanik Bahçesi'nde çekilmiş bir fotoğrafları mevcuttur. Frunze'nin başkanlık ettiği benzer bir komisyon, Mayıs 1922'de, egemenlik haklarına tecavüz ettiği gerekçesiyle Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Rusya'ya yönelik resmi protestosunu soruşturmak üzere kurulmuştu. O komisyon hem Ukrayna'nın varlığının hem de Merkez Komite ayrıcalıklarının devamına onay vermişti. *TsK RKP (b) – VKP (b) i natsional'nyi vopros*, s. 64-6 (RGASPI, f. 17, op. 112, d. 338, l. 122-3), s. 67-9 (RGASPI, f. 17, op. 84, d. 326, l. 1). Aynı zamanda bkz. Pentkovskaia, "Rol' V. I. Lenina", s. 14-5; Iakubovskaia, *Stroitel'stvo soiuznogo sovetskogo sotsialisticheskogo gosudarstva*, s. 139-40; Gililov, *V. I. Lenin*, s. 145-6

mıştı ama yine Sukhum'da tatilde olan Rykov'dan kendi adına meseleyi takip etmesini istemiş olabilirdi. Rykov, Orjonikidze'nin Tiflis'teki dairesinde kaldı ve orada, eski Sibirya sürgün arkadaşı, Mdivani grubundan Akaki Kabakhidze ile bir görüşme ayarladı. Muhtemelen birlikte içki içiyorlardı. Kabakhidze, Orjonikidze'yi devlet tarafından masrafları karşılanan beyaz bir atı alıkoymakla suçladı. Orjonikidze'nin arkadaşı Mikoyan, daha sonra, hayvanın Kafkas dağ kabilelerinin hediyesi olduğunu –böyle bir hediye geri çevrilemezdi– ve Orjonikidze'nin onu devlet ahırına teslim ettiğini, zaman zaman da bindiğini anlatacaktı.[42] Orjonikidze Kabakhidze'ye vurdu. Rykov onları ayırdı ve Moskova'ya tartışmanın siyasi değil kişisel olduğunu rapor etti.[43] Ancak bu tokadın yankıları olacaktı ve Stalin'in diktatörlüğüne meydan okumanın temelini teşkil edecekti.

Başarısızlığa uğrayan ekonomik diktatörlük arayışı

Stalin Avrasya boyunca işlevsel bir devlet kurma çabasına gömülmüşken, Troçki ekonominin dümenini ele geçirmeye çalışıyordu. 1922 baharındaki 11. Parti Kongresi'nden –Stalin'in Komünist Parti Genel Sekreteri olarak atandığı kongre– hemen önce, Lenin'e gönderdiği kritik notta Troçki, bölgesel parti örgütlerinin tarımsal ekim kampanyaları ya da fabrikaların kiraya verilmesi gibi ekonomik meselelerle meşgul olduklarından yakındı. "Parti, parti olarak, doğrudan yönetim ve denetim faaliyetinden kurtarılmazsa, partiyi bürokratizmden ve ekonomiyi de yolsuzluktan temizlemek imkânsız olacaktır." Troçki, partinin ilgisini gençlerin kuramsal konularda yetiştirilmesi gibi konulara yoğunlaştırması çağrısı yapıyordu.[44] Lenin, gelen bu notun üstüne şöyle yazdı: "Arşive."[45] Troçki, ekonomik planlama yapmayan ama yöneticilere geçici danışmanlık hizmeti sunan devlet planlama komisyonunun yetkilerinin geniş ölçüde artırılmasını önererek, "ekonomik diktatörlük" kurma mücadelesini sürdürdü.[46] Ancak Troçki'nin arzuladığı tarz-

---

42 Mikoyan, *Dorogoi bor'by*, s. 433; Kharmandarian, *Lenin i stanovleniie*, s. 370.

43 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 250-1 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 32, l. 43-43ob); Kirillov ve Sverdlov, *Grigory Konstantinovich Ordzhonikidze*, s. 174-7.

44 Sakharov, *Na rasput'e*, s. 41 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 325, op. 2, d. 50, l. 35-8); *Pravda*, 17 Mart 1922 (Zinoviev'in tezleri); *XI s"ezd RKP (b)*, s. 680-7. Lenin Troçki'nin haklı olduğunu kabul ediyordu: Kendisi eski yoğunlukta iş görme imkânına sahip değildi ve Stalin'e aşırı yük binmişti. Lenin, *PSS*, XLV: 103-4, 113-4, 122.

45 *V. I. Lenin: neizvestnye dokumenty*, s. 513-5. Lenin'in hastalandıktan sonra partide egemenliğini korumakla ilgili sözde girişimine dair Rigby'nin etkileyici anlatımı, içeriden birçok kaynakla çelişmektedir. Rigby, *Lenin's Government*, s. 207-22.

46 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 16-7; RGASPI, f. 325, op. 1, d. 88, l. 1, 2, 5. Aslında Devlet Elektrifikasyon Komisyonu'nun (GOELRO) devamı olan ve kırk çalışanı bulunan devlet planlama komisyonu, NEP ile eşzamanlı olarak devreye girdi. *Piat' let vlasti So-*

da bir planlama NEP ile uyumlu değildi. Troçki, küçük burjuva köylü okyanusunda boğulmakta olan bir devrim uyarısı yapıyordu. Lenin'in uyarısı ise, köylüler Bolşeviklerin "yargıcı" oldukları yönündeydi: Kırsal emekçiler Bolşeviklerin siyasal "kredisini" devam ettiriyordu ve eğer Bolşevikler yaşam standartlarını yükseltmeyi başaramaz ise buna son verebilirlerdi.[47] Lenin, köylülerle bir işçi sınıfı "ittifakı" (*smychka*) yapılmasının kaçınılmazlığından söz ediyordu "zira henüz Avrupa işçi sınıfının zaferine bel bağlamak söz konusu değil" idi.[48] Lenin'in girişimiyle 11. Kongre NEP'i ve partinin, ekonomi de dahil, tüm alanlardaki üstünlüğünü onayladı.

11. Kongre yenilgisinin ardından Troçki, Lenin'in önerilerinin devlet performansının geliştirilmesinde etkisiz kalabileceği yönünde eleştirilere başladı.[49] 1922 Ekim ayında yaptığı bir konuşmada Troçki, eğer dünya kapitalizmi bir on yıl daha ayakta kalmayı başarırsa "proleter devrimi dünya ölçeğinde ve tabii ki Sovyet Rusya'da ebediyen yok edecek güce ulaşacaktır," deyince, Lenin ile aralarındaki tartışma alevlendi.[50] Hiç şüphe yok ki Troçki Lenin'in NEP yaklaşımını değiştirmeye çalışıyor ve onu cevap vermesi için kışkırtıyordu. 20 Kasım 1922'de Moskova Sovyeti'nde Lenin –bu son kez topluluk huzuruna çıkışıydı– "başarıya yalnız başımıza ulaşacağımızdan... hiçbir zaman şüphe etmedik," diyordu. "Sosyalizm artık uzak geleceğin meselesi değildir," diye vurguluyordu. Kapitalist güçler arasındaki rekabetin bir çatlak oluşturacağını öne sürüyordu ama daha çok bir propaganda konuşması yapıyordu: "Sosyalizmi gündelik hayata soktuk ve burada da şekillendirmemiz gerekiyor." İşçiler fabrikalarda üretimi kendileri organize ediyordu, köylüler kooperatifler kuruyordu, sosyalizm ya da en azından sosyalizmin tohumları burada saklıydı.[51] Troçki, Lenin'in çaresizliğini teşhir etme-

---

vetov, s. 150-2. Ağustos 1921'den başlayarak Krzyzanowski devlet planlama komisyonuna başkanlık etti; Aralık 1923'te görevi Tsyryupa devraldı ve iki yıl sürdürdü (ardından Krzyzanowski geri döndü). Bu arada çalışan sayısı birkaç yüz kişiyi bulmuştu. 1923 sonrasında Pyatakov başkan yardımcısıydı. Troçki devlet planlama komisyonunun güçsüzlüğüne neredeyse kurulduğundan beri karşı çıkıyordu: Lenin Zinoviev'e "Troçki'nin saldırgan ruh hali katlanmış," diyordu. Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 42; *Leninskii sbornik*, XX: 208-9. Çekirdek kadro içinde Troçki'den başka hiç kimse devlet planlama komisyonuna olağan dışı diktatoryal yetkiler verilmesini istemiyordu. Mart 1921'de Lenin'e yazdığı mektupta Stalin Troçki ile dalga geçiyordu: Troçki'nin planlama ile ilgili önerisi, "kendisini Ibsen kahramanlarından biri gibi gören bir Ortaçağ zanaatkârının eski bir efsane ile Rusya'yı 'kurtarmaya' davet edilmesi gibi." Kalinin, *Stalin: sbornik statei*, yeniden yayınlandığı kaynak, *Sochineniia*, V: 50-1.

47 *Izvestiia*, 28 ve 29 Mart 1922; *PSS*, XLV: 69-116 (77, 81-2'de).

48 Dolayısıyla, Lenin'in akıl yürütmesine göre, eğer Batı Avrupa'da devrim başarılı olursa, Bolşevikler Sovyet Rusya halkının büyük çoğunluğunun arzularını bastırmaya girişebilirlerdi. *XI s"ezd RKP (b)*, s. 130.

49 Sakharov, *Na rasput'e*, s. 43-4.

50 *V Vserossiiskii s"ezd RKSM, 11-19 oktiabria 1922g.*, s. 31-2.

51 Lenin ekliyordu: "Bu görevin, zor olmadığı gibi yeni de olmadığına dair bir inanç ifadesiyle bitirmeme izin verin... Hepimiz, yarın ya da birkaç yıl içinde, hep birlikte ve ne pahasına olursa

yi sürdürdü ve derhal planlama yoluyla sanayileşmeye geçilmesini talep etti. Aslında Lenin sabırlı olunmasını öneriyordu: Şimdilik rejim tamamıyla güvendeydi ve zaman içinde, eğer kapitalist ilişkileri düzenleme görevini ifa ederse, mücadeleden galip çıkacaktı. Troçki ise ekonomide sosyalizm şimdi inşa edilmeli yoksa fırsat sonsuza dek kaçırılmış olacak diyordu.[52]

İkinci felç

Lenin'in felç sonrasında uzun, yavaş ve kısmi bir iyileşmenin ardından yeniden kamusal hayata katılması kısa süreli oldu: 2 Ekim 1922'den Aralık ayına kadar.[53] 7 Aralık'ta politbüro toplantısından erken ayrıldıktan sonra Gorki'ye geri götürüldü ve iki gün sonra, Tiflis'ten henüz iki gün önce dönmüş olan Rykov tarafından ziyaret edildi.[54] Lenin ısrarla Kremlin'e dönmek istiyordu ve 12 Aralık'ta döndü de. Ancak, gün boyunca Kremlin'deki ofisinde hükümet temsilcileriyle görüştükten ve akşam, Gürcistan olaylarıyla ilgili bilgi almak üzere Dzierzynski'yi kabul ettikten sonra, kendisini aşırı derecede kötü hissederek koridorun sonundaki dairesine çekildi.[55] Bu, Kremlin ofisinde çalıştığı son gün olacaktı. Ertesi sabah iki felç atağı geçirdi. Doktor kayıtlarında "her gün felç atakları geçiriyor" diye not düşülmüştü. "Vladimir Ilich üzgün ve durumunun kötüye gitmesinden dolayı kaygılı."[56] Yine de, Lenin 12.30'dan itibaren dairesinde iki saatten daha uzun bir süre Stalin'le görüştü.[57] Aynı gün, üzerinde çalıştığı meselelerden "kurtulur kurtulmaz" yeni bir tatile çıkmak zorunda olduğunu yardımcılarına bildirdi.[58] 14-15 Aralık tarihlerinde Lenin dairesinde çalışmaya devam etti ve ticarette devlet tekelinin sulandırılmasının önünü almak için Troçki de dahil bazı yetkililerle görüştü.[59] 15 Aralık'ta milli mesele üzerine bir mektup dikte ettirmek

---

olsun bu meseleyi halledeceğiz, NEP Rusya'sından Sosyalist Rusya doğacak." *PSS*, XLV: 309; Sakharov, *Na rasput'e*, s. 33-4.

52 Sakharov, *Na rasput'e*, s. 30-1.

53 Hepsi sayılacak olursa, Moskova'ya döndüğü 2 Ekim ile 16 Aralık arasında Lenin 224 mektup ve genelge kaleme aldı, 171 kayıtlı ziyaretçi kabul etti ve 32 toplantıya başkanlık etti. Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: xviii; *Voprosy istorii KPSS*, 1957, no. 4: 149'da (Fotiyeva).

54 *PSS*, XLV: 469. Lenin ile Rykov arasındaki görüşme belgelenmemiştir ama en azından bir bölümünde Gürcistan olaylarının konu edilmiş olması muhtemeldir. Fotiyeva'nın anılarında Rykov ile görüşme yer almamaktadır: Fotieva, *Iz zhizni*, s. 249.

55 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 534; Fotieva, *Iz zhizni*, 250-1; *PSS*, XLV: 596.

56 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 416.

57 Fotieva, *Iz zhizni*, s. 261.

58 *PSS*, LIV: 331-2.

59 Dış ticaret devlet tekeli 1918 yılında yürürlüğe girdi ancak NEP'e geçilmesiyle birlikte, Stalin dahil birçok Bolşevik tekeli sürdürülemez ve uygulanamaz addetti fakat Lenin bunun bir savunma tedbiri ("aksi takdirde yabancılar değerli her şeyi satın alır ve ihraç ederdi") ve önemli bir gelir olduğunu düşünüyordu. *PSS*, XLIV: 427, 548, LIV: 325-6, 338.

istese de muvaffak olamadı.[60] Yine de Stalin'e bir mektup göndererek ivedi meselelerden "kurtulduğunu" bildirdi ve Stalin'e Troçki'nin yaklaşan toplantıda ticaret tekeli konusunda kendisinin pozisyonunu savunacağını hatırlatarak sapma olmaması konusunda uyardı.[61]

Troçki'nin anılarında bu mektup, onun ve Troçki'nin ticaret tekeli konusunda bir "blok" oluşturduğu ve milli mesele ile ilişkili talihsizliklerin yanı sıra, bu konuyla ilgili olarak Lenin ve Stalin arasında kopuş olduğu şeklinde yorumlandı.[62] Ancak bu günlerde karşılıklı olarak yazışan Lenin ve Troçki sadece kısmi uzlaşmalarını (ticaret tekeli) değil süregiden farklılıklarını da (planlama) hafife alıyorlardı.[63] Ayrıca, ticaret tekeli konusunda, tıpkı SSCB'nin yapısı konusunda olduğu gibi, Stalin Lenin'in dileklerini hemen kabul etti. Blok da yoktu kopuş da. Yeniden iyileşebilmek için Gorki'ye yola çıkmasından hemen önce, 15-16 Aralık sabahının erken saatlerinde Lenin bir dizi daha hafif felç atakları geçirdi. Doktorlar, "durumu kötüleşti" diye kayıt düşüyorlardı. "Güçlükle yazıyor ama yazdıkları okunmuyor, harfler üst üste biniyor... parmağının ucuyla burnunun ucuna dokunamıyor."[64] Lenin bir daha hiç yazamadı.[65] Migren, kasılmalar, hafıza kaybı, konuşma bozukluğu, felç nöbetleri ve çaresizliğe rağmen Lenin bir biçimde üç yardımcısına bir mektup dikte ettirmeyi (Krupskaya tarafından kaydedildi) başardı. Rykov'a devlet planlama komisyonunun verilmesini istiyordu.[66] 16-18 Aralık arası bir zamanda Lenin Stalin'e gönderilecek bir mektup dikte ettirerek, birkaç gün önce (14 Aralık) Kamenev'i kabul ettiğini ve "parlak bir siyasi görüşme yaptıklarını, iyi uyuduğunu ve harika hissettiğini" bildiriyordu. "Daha sonra, Cuma günü (15 Aralık) felç geçirdim. Derhal buraya gelmenizi istiyorum. Hastalığın daha da kötülemesi ihtimaline karşı size söylemek istediğim bir şey var."[67] Lenin tümüyle felç olmaktan korkuyor ve zehir istiyordu. Stalin'in ziyareti Lenin'in ofis ziyaretçi defterine kaydedilmedi ama tıpkı Kamenev gibi o da dairesine kadar gitti.[68] 18 Aralık 1922'de yapılan Mer-

60 *PSS*, XLV: 596, n210.

61 *PSS*, XLV: 338-9.

62 Trotskii, *Stalinskaia shkola fal'sifikatsii*, s. 74-5; Trotskii, *Portrety revoliutsionerov*, s. 279. Aslında, Lenin ticaret tekelinin idamesi konusunda birkaç kişiye güveniyordu. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 203-22; Lenin, *PSS*, XLV: 471.

63 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 207-22.

64 RGASPI, f. 16, op. 2, d. 13, l. 180-90.

65 *PSS*, XLV: 472; LIV: 325-6.

66 *PSS*, XLV: 327.

67 Lenin'in bu mektubu *PSS*'de yok. Bkz. Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II: 329 (APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 19); Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 201. Maria Ulyanova'ya göre Lenin "Stalin'i çağırmış ve çok özel görevler vermişti." *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 196.

68 Lenin ile Stalin arasındaki son yüzyüze görüşme 13 Aralık 1922'de gerçekleşmiş olabilir. Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 537-43.

kez Komitesi toplantısında Stalin'in, aşırı iş yükü tanısından hareketle doktorların talep ettiği üzere, "personelle kişisel ilişkilerinde ve yazışmalarında Vladimir Ilich'in izolasyonundan" sorumlu olması için oylama yapıldı.[69] En yakın aile fertleri, doktorları, hizmetlileri ve sekreterleri dışında Lenin'i ziyaret etmek yasaklandı ve teması sürdürmesine izin verilen az sayıda kişinin de fiili meseleleri tartışmaya açarak onu heyecanlandırmaları yasaklandı.[70]

Doktor kayıtlarında, 19-22 Aralık tarihleri arasında Lenin'in herhangi bir faaliyeti yer almıyor.[71] Troçki'nin iddiasına göre, Lenin 21 Aralık'ta kendisine gönderilmek üzere Krupskaya'ya sıcak bir mektup dikte ettirmişti ("en sıcak yoldaşça selamlarımla"). Dış ticaret tekeli mücadelesini kazandığı için Troçki'ye teşekkür ediyordu.[72] Ancak Troçki'nin arşivindeki sözde mektup orijinal değildi, kopyanın kopyasıydı; Lenin'in arşivindeki mektup ise o kopyanın kopyasıydı.[73] Aslında Lenin'in mutlu olmak için elbette bir nedeni vardı: 18 Aralık'ta Merkez Komite Genel Kurulu, onun istediği gibi, devlet dış ticaret tekelinin sürmesi lehine oy kullanmıştı – karar taslağı Stalin'de idi.[74] Genel Kurul aynı zamanda Lenin'in tercih ettiği yeni devlet yapısını, SSCB'yi de oylamıştı ve bunu Stalin ayarlamıştı. Son olarak, Genel Kurul Troçki'nin

69 "O zhizni i delatel'nosti V. I. Lenina (vospominaniia, pis'ma dokumenty)", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 189-201 (191'de).

70 Lenin, bir politbüro üyesinin sağlığının partinin yetki sınırları içinde olması kuralını getirmişti. Ulam, *The Bolsheviks*, s. 560.

71 *Voprosy istorii KPSS*, 1991, no. 9: 44-5.

72 *PSS*, LIV: 327-8, 672. Troçki mektuptan Kamenev'e bahsetti ve o da Troçki'nin isteği üzerine Stalin'e bu konuda bilgi verdi. 20 Aralık 1922'de Almanya'dan doktor Otfried Förster geldi ve aynı gün Lenin'i gördü ancak ayın 21'inde ya da 22'sinde Lenin'i gördüğü kayıtlarda yer almıyor ve doktorun kayıtlarında Lenin'in rejiminde herhangi bir değişiklik belirtilmiyor. *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 191-2; Fotieva, *Iz zhizni*, s. 274.

73 1923 yılında, yurtdışında yayınlanan Menşevik dergi *Sotsialisticheski vestnik*'de Lenin'in Troçki'ye yazdığı mektup kuşkuyla yayınlandı. Ayrıca, mektup "N. Lenin" diye imzalanmıştı ki Lenin bu imzayı kullanmayı çok önce bırakmıştı ve kaydeden olarak da "N. K. Ulyanova" imzası vardı ki bu ismi Krupskaya hiçbir zaman kullanmamıştı. Lenin arşivindeki kopyanın üzerinde Krupskaya'nın Troçki'ye el yazısıyla yazdığı Lenin'e telefonla cevap vermesi notu vardı ancak bu notun ne zaman yazıldığı bilinmiyor (bunun, Troçki'nin neden yazılı bir cevap göndermediğini izaha bir katkısı olabilir). Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 387; Troçki arşivi, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, T 770; Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, 1: 72; *PSS*, XLIV: 327-8, 672; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 545.

74 Belge Stalin, Zinoviev ve Kamenev tarafından imzalandı. Stalin muhtemelen metni genel kuruldan önce Lenin'e göstermişti. Sakhahrov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 215-6 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 86, l. 7-7ob). Ancak genel kurul günü Lenin namına dış ticaret tekelinin sürdürülmesi kararı çıkarıldığıyla ilgili Troçki'nin yalanı araştırmacılar tarafından ortaya kondu. Kumanev ve Kulikova, *Protivostoianie*, s. 14-5. Aslında, Krupskaya, Lenin namına (Troçki düşmanı olan) Yaroslavsky'e de yazmış ve 16 Aralık'ta Lenin'in daha kötüye gittiği için, 18 Aralık 1922 genel kurul tartışmalarında Lenin'in yerine birisini bulmasını istemişti. Troçki'ye ticaret tekeli konusundaki toplantı tutanaklarının verilmemiş olması ve kendisinin de bunu talep etmemesi dikkate değerdir. Dış ticaret tekeli –güya Lenin'in Stalin'den uzaklaşmasının başlangıcı olmuştu– sonraki belgelerde yer almıyordu. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 203-22.

ekonomi yönetimini devlet planlama komitesi bünyesinde yeniden organize etme isteğini reddetti.[75] 21 Aralık tarihinde dikte edilen mektupla ilgili şüpheleri daha da artıran Krupskaya'nın 22 Aralık'ta ortaya attığı uydurulmuş iddiadır: Güya Stalin Lenin'in Troçki'ye sözde tebrik mektubunu bir gün önce öğrenmiş, telefon açarak Krupskaya'yı haşlamıştı.[76] Aslında Stalin Krupskaya'ya kızacaktır ama bu bir ay sonranın olayıdır ve göreceğimiz gibi, zamanlamadaki farklılık çok önemlidir. Kesin olarak bildiğimiz şey, 22 Aralık'ta Lenin'in, "insani bir tedbir olarak" siyanür için Stalin'e gönderilmek üzere (Lidiya Fotiyeva aracılığıyla) dikte ettirdiği resmi taleptir.[77] Hemen ardından Lenin'in en büyük korkusu gerçek oldu ve 22-23 Aralık gecesi ikinci ağır felç atağını geçirdi.[78] Doktorlar, "ne sağ kolunda ne de sağ bacağında bir hareket var," diye yazıyordu.[79]

Kesin olarak bildiğimiz bir diğer şey, 23 Aralık akşamı Lenin beş dakikalık dikte izni koparmıştı "zira," doktor kayıtlarına göre, "bir meseleden dolayı kaygılıydı ve uyuyamamaktan korkuyordu." Kısa bir yazı dikte ettirdikten sonra "sakinleşti." 23 Aralık'ta dikte ettirilen metnin Nadya Alliluyeva'nın elinden çıktığı anlaşılıyor.[80] Eğer doğruysa, bu Stalin'in karısının son

75 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 87, I. 1-2. Troçki anılarında, devletteki ama aynı zamanda partideki bürokratizme saldıran, özellikle de Stalin'in güç kaynağı orgbüroyu hedef alan, Lenin'le yaptığı bir sohbet icat ediyordu. Troçki'ye göre Lenin şu sonuca varıyordu: "Öyleyse sana genelde bürokratizme özelde de organizasyon bürosuna karşı bir blok öneriyorum." Troçki bu görüşmeyi kendi yandaşlarına –"Rakovsky, I. N. Smirnov, Sosnovsky, Preobrazhensky ve diğerleri"– aktardığını iddia ediyordu. Güya bu tekrar sayesinde sohbet aklında kalmışu. Trotskii, *Moia zhizn'*, II: 215-7; Troçki, *My Life*, s. 78-9.

76 Krupskaya Stalin'in kabalık olayını kayıt altına almak üzere Kamenev'e yazdı: "Doktorların izniyle Lenin'in dikte ettirdiği çok kısa mektupla ilgili olarak Stalin dün bana çok kaba bir dille saldırdı... Partinin ve Ilich'in çıkarları Stalin için ne kadar önemliyse benim için de o kadar önemli." Kamenev'e yazılmış bu mektup mevcut ancak üzerinde tarih yok; tarih eklenmiş – 23 Aralık 1922; *PSS*, LIV: 674-5 (RGASPI, f. 12, op. 2, d. 250); *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 1: 192; Lewin, *Lenin's Last Struggle*, s. 152-3. Troçki'nin Lenin'den mektup aldığını söylediği, Kamenev'in durumu haber vermek için Stalin'e gönderdiği not da tarihlenmemiş; arşivciler, geriye dönüp bakıldığında, "en geç 22 Aralık'ta" olabileceğini söylüyorlar ancak genel kurula değil "kongreye" atıfta bulunuluyor ve kongrenin düzenleniş tarihi Mart-Nisan 1923. Stalin Kamenev'e şöyle cevap veriyor: "Förster'in kesin yasağına rağmen İhtiyar Adam nasıl olup da Troçki ile yazışmış." Stalin'in cevabı genellikle 22 Aralık olarak tarihleniyor – bunun doğru olduğundan emin değilim. Stalin 22 Aralık'ta Krupskaya'ya telefon açarak hakaret etmedi. Merkez Komite'nin siyasi tartışmalarla ilgili getirdiği yasak liderlik kadroları ile temasa değinmiyordu; politbüro bu yasağı 24 Aralık'ta koydu. *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 6: 193.

77 *Voprosy istorii KPSS*, 1991, no. 9: 43-5; *PSS*, XLV: 474; Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II: 337-8; *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 6: 191; 1989, no. 12: 196; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 202.

78 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 542-6.

79 *Voprosy istorii KPSS*, 1991, no. 9: 45.

80 Sakharov, başka belgelerin yanı sıra, Alliluyeva'ya atfettiği el yazısı metnin suretini de çıkarmıştı: *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 352-53. Mektubun iki biçimi var; el yazması ve daktilo edilmiş. El yazması olanın "Kongreye Mektup" başlığının sonradan eklenmiş olduğu anlaşılıyor (çünkü o tür bir mektup olmadığı kanıtlanabilir). Daktilo edilmiş metnin bir başlık taşımaması da

kez dikte için çağrılışıdır.[81] Dikte ettirilen kısa metin Stalin'e kişisel bir mektuptu, zira başlıktaki hitap bir gruba yönelik olmayıp kişi ifade eden "Sen" hitabıyla başlıyordu; konu, parti başkanı olarak Stalin'in rolüyle uyumluydu: Merkez Komite üye sayısının 27'den 50 hatta 100'e çıkarılması öneriliyordu.[82] Lenin'in Stalin'e gönderdiği mektup, aynı zamanda planlama komisyonuna yürütme değil ama yasama yetkisi bahşetmeyi öneriyordu ve "belli koşullarda ve belirli bir dereceye kadar Troçki'nin düşüncesine yaklaştığını" da not ediyordu. Lenin, 24 Aralık'ta doktorlarıyla bir toplantı düzenlemek isteyen politbüroda kendisinden sorumlu alt komisyona (Stalin, Kamenev, Bukharin) karşı çıkarak, yazı dikte ettirmeye devam etmesi gerektiği konusunda ısrarını sürdürüyordu; "Vladimir Ilich her gün 5-10 dakika süreyle yazı dikte ettirebilir ancak bu karşılıklı yazışma formunda olamaz ve Vladimir Ilich cevap almayı talep edemez," şeklinde bir karar çıkarıldı – bu kısıtlamalar Lenin'i yatıştırmak bir yana öfkesini artırırken sözümona tıbbi niyetlerinin de önünü kesmiş oldu.[83] Yasaklar, politbürodaki çalışma arkadaşlarının onun talimatlarıyla çelişen siyasi kararları kendisinden sakladıkları yönünde Lenin'in paranoyaya varan şüphelerini de derinleştirdi.

Stalin elbette Lenin'in 23 Aralık tarihli mektubundan ve Troçki'ye ekonomi konusunda verilen tam netleştirilmemiş tavizden Troçki'yi derhal haberdar etti.[84] Troçki'nin bundan cesaretlenmiş olduğu anlaşılıyor zira yürütme kurumlarının topyekün yeniden organize edilmesi önerisinin yeniden gündeme alınması konusunda 24 ve 26 Aralık 1922 tarihlerinde iki mektup gönderirken, konunun yaklaşan Parti Kongresi gündemine alınmasında ısrar ediyordu.[85]

---

ilginç. Metinler uyuşmuyor. Fotiyeva, 29 Aralık'ta Kamenev'e Volodicheva'nın da hazır bulunduğunu yazdı. Volodicheva daha sonra mektubu Stalin'e verdiğini söylese de ve Fotiyeva'nın Kamenev'e yazdığıyla (29 Aralık) bu durum uyuşsa da söylediğinin doğruluğu net değildir. Stalin'e Nadya iletmiş olabilir. Volodicheva'nın hikâyesi için bkz. *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 191-2, 198; Genrikh Volkov, "Stenografistka Il'icha", *Sovetskaia kul'tura*, 21 Ocak 1989 (Volodicheva ile konuşmaların yer aldığı 18 Ekim 1963 tarihli el yazması metin); *PSS*, XLV; 343; "K istorii poslednikh Leninskikh dokumentov: Iz arkhiva pisatelia Alexandra Beka, besedovavshee v 1967 godu s lichnymi sekretariami Lenina", *Moskovskie novosti*, 23 Nisan 1989: 8-9. Aynı zamanda bkz. *PSS*, XLV: 474. Volodicheva (ya da onun namına başka birisi), Stalin'e mektubun verildiği fantastik sahneyi hayal etttiğinde, kendisi hariç sahnede yer alan diğer herkes ölmüştü. 15. Parti Kongresi bülteninde Lenin'in 23 Aralık tarihinde dikte ettirdiği mektup, Kongreye Mektup ya da Vasiyet'in bir parçası olarak yer almıyordu. Metnin numaralandırılarak tasnifi de daha sonra yapılacaktı. Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 73-8.

81 Fotiyeva, 23 Aralık 1923'ten sonra kendisi ve Volodicheva, Glasser (sadece bir kez), doktorlar ve hizmetliler ile Krupskaya'dan başka hiç kimsenin Lenin'le teması olmadığını yazıyor ancak bu doğru değil. Fotieva, *Iz zhizni*, s. 275.

82 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 278-89 (özellikle 282-3); *Otechestvennaia istoriia*, 2005, no. 2: 162-74.

83 *Voprosy istorii KPSS*, 1963, no.2: 68; Ulam, *The Bolsheviks*, s. 560.

84 *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 1: 57.

85 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 653-8 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 305, I. 1-5; d. 301, I. 1-2).

Mektuplarda Troçki, devlet planlama komisyonu ve Ekonomi Üst Konseyi'nin kendisinin emri altında birleştirilmesi için yol arayışındaydı.[86] Lenin mektupların kopyalarını aldıktan sonra Troçki'nin ekonomiyi yönetecek bir süper bakanlık önerisini açıkça reddetti ve Troçki'nin eleştirileri karşısında, güvenilir, tatlı dilli bir uzman olan devlet planlama komisyonu başkanı Gleb Kryzanowski'yi savundu.[87] 27 Aralık'ta politbüro için dikte ettirdiği metin Lenin'in personeli tarafından zamanında Stalin'e ulaştırıldı.[88]

30 Aralık 1922'de, Bolshoi Tiyatrosu'ndaki 10. Sovyetler Kongresi'nde, SSCB alkışlarla resmen ilan edildi ve bu kongre de böylelikle Sovyetler'in 1. SSCB Kongresi oldu. Kurucu cumhuriyetlere adalet, eğitim, toprak, sağlık, sosyal güvenlik komiserliklerinde idari yetki verilirken Moskova'daki Birlik Hükümeti de savaş, dışişleri, dış ticaret ve maliye komiserlikleri ile GPU'nun –artık yeniden isimlendirilerek "birleşik" eklenmiş OGPU olmuştu– yönetimini üstlenmişti. Lenin, yeni devlet biçiminin tartışıldığı Ekim 1922 ve Aralık 1922 Merkez Komite genel kurullarını kaçırdı, 10. Sovyetler Kongresi'ne katılamadı ve konuşma yapamadı ama SSCB devlet yapısı, onun görüşü olan eşit üyelerin federasyonu biçimine uygundu. Parti yüzünden SSCB'nin federatif niteliğinin çiğnendiği bir gerçekti fakat Lenin'in söylediğine uygun biçimde, Ukrayna gibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler RSFSR ile birleşik bir federasyon kursaydı, bir gün bunun müthiş sonuçları olurdu. SSCB kurucu cumhuriyetlerinin içinde kaybolacaktı ama RSFSR dokunulmazlığını korurdu. Lenin'in tercih ettiği SSCB yapısı, nihayetinde bir dünya devrimi iddiasıydı, Stalin'in önerisi –RSFSR'ye ilhak– dünya devrimini dışlamadan, tarihsel Rusya iddiasıydı.

İlk tanınma

Doktorların tavsiyesiyle Troçki'ye 6 Ocak 1923'ten itibaren altı hafta izin verildi ama o Moskova'da kaldı. Aynı gün, Stalin Merkez Komite'ye bir mektup göndererek Troçki'nin Ekonomi Üst Konseyi başkanı ve hükümet başkan yardımcısı olmasını önerdi. Stalin bu öneriyi, uygun bir dille, Lenin'e atfediyordu.[89] Troçki reddetti. Daha önce, Eylül 1922'de Lenin'in başbakan yardımcısı olması için yaptığı teklifi neden reddettiğine Troçki 15 Ocak'ta açıklık getirirken, hem komiserleri kendi komiserliklerini icra etmekten uzak-

86 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 459.

87 *PSS*, XLV:349-53; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 375 (RGASPI, f. 5, op. 4, d. 10, l. 13ob).

88 Sakharov, *Na rasput'e*, s. 58-9, n 33 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 5, op. 4, d. 98, l. 114-45); *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 453-4).

89 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 557-60 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 5, op. 1, d. 274, l. 1-2); Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, 1: 9-11.

laştırdığı için "vekiller meclisi" uygulamasından ve hem de (Stalin'in emri altındaki) parti aygıtı politikalarından hoşlanmadığını yazıyordu. Mesela askerî meselelerle ilgili kararlar "kurumun çıkarlarına aykırı olarak ve hatta arkasından iş çevirerek *de facto*" alınıyordu, dolayısıyla "başka kurumlar için daha fazla sorumluluk üstlenmeyi gerekli görmüyorum." Troçki, kadroların seçim, eğitim ve gelişiminin denetimi –Stalin'in uzmanlık alanı– için Lenin'in bir komisyon oluşturulmasını önerdiğini ancak bunun hiçbir zaman gerçekleşmediğini zira Lenin'in sağlığının kötüye gittiğini iddia ediyordu.[90] 17 Ocak'ta Stalin Troçki'nin devlet planlama komisyonu başkanı ve hükümet başkan yardımcısı olmasını önerdi.[91] Troçki yine reddetti.[92] Lenin'in ciddi hastalığına rağmen Lenin'in baş yardımcısı olmayı reddederek aslında Troçki hükümet yönetimini devralmayı reddediyordu. Bu açıklanamaz görünüyor. Yapılabilecek açıklamalardan biri, (Troçki'nin bu mektuplaşmalarda yazdığı üzere), Sokolnikov'un "maliye diktatörlüğünün" yerine bir "sanayi diktatörlüğünün" geçmesi gerektiği konusunda Troçki'nin ısrar etmesi ama bunu Lenin'in kesin bir biçimde reddetmesiydi. Yine önemli bir diğer unsur, parti başkanı olarak Stalin'in hükümet üzerinde denetimi olduğunu (birçok diğer aracın yanı sıra nomenklatura süreci aracılığıyla) Troçki'nin anlamış olmasıydı. Her ne kadar açıkça söylemese de Stalin'in altında bir pozisyonda çalışmak istemiyordu.

Troçki'nin sanayi diktatörlüğüne ve partinin ekonomiyi gözetim altında tutmasına son vermeye yönelik arzusunun hem yönetsel (planlama, süper sanayileşme) ve hem de siyasal açıdan olmak üzere iki yönü vardı: Bu, onun parti aygıtındaki Stalin diktatörlüğüne yanıtıydı. Ancak, artık NEP'e Troçki'den fazla değer vermeyen Stalin, Lenin gibi ve Lenin sayesinde, büyük amaca giden yolda esnek taktiklerin gerekliliğini anlıyordu: NEP'i kabul ediyordu. Meseleyi başka türlü ortaya koyacak olursak, 1922 yılında Stalin hem parti diktatörlüğüne sahip olabilir ve hem de NEP'i benimseyebilirdi. Troçki ekonomik diktatörlüğüne ve NEP'e aynı anda sahip olamazdı. Tüm çarpıtmalarıyla birlikte, Stalin'in yönelttiği Troçkizm ithamlarının yine de bir temeli vardı: Troçki, ekonomiyi Lenin'in temel politikalarına aykırı biçimde zorluyordu. Bu olayın gösterdiği bir diğer şey, Lenin'in işlevsiz duruma gelmesiyle birlikte Stalin'in birdenbire kazandığı muazzam gücü Troçki'nin fark etmiş olduğuydu.

---

90 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 660-2 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 5, op. 1, d. 275, l. 2-3); Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 9-11.

91 *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 10: 178-9 (Troçki'nin Merkez Denetim Komisyonu'na mektubu, Ekim 1923).

92 20 Ocak tarihli bir diğer mektubunda Troçki, son Komintern Kongresi'nde işe gömüldüğünden yakınıyordu. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 660-72 (RGASPI, f. 5, op. 1, d. 275, l. 2-3; d. 307, l. 5; d. 308, l. 1-5); Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 12-5.

Ne olursa olsun, Tiflis'teki tokat Stalin'in pozisyonunu zayıflatmıştı. Gürcü olaylarını örtbas etmeye çalıştıklarından şüphe ettiği iki kişide, bir Gürcü (Orjonikidze) ve bir Polonyalıda (Dzierzynski), Lenin en nefret ettiği şeyi görüyordu – Büyük Rusya şovenizmi.[93] 25 Ocak 1923'te, Lenin'in yokluğunda tüm politbüro üyeleri toplandı –izinli olmasına rağmen Troçki bile katılmıştı– Dzierzynski komisyonunu ve Mdivani'yi dinledi, ardından da Dzierzynski'nin Orjonikidze'yi aklayan bulgularını ve önde gelen dört Gürcü Komünistin Gürcistan'dan uzaklaştırılmasını onaylamak üzere oylama yapıldı.[94] Doktorun kesin talimatı nedeniyle hiç kimsenin parti meseleleri konusunda Lenin'e bilgi vermesi uygun değildi fakat 24 Ocak'ta, Lenin'in Maria Volodicheva'yı, Stalin ya da Dzierzynski'den, Dzierzynski Komisyonu belgelerini istemekle görevlendirdiği Lenin sekretaryasınca kayıt altına alınmıştı. Böylelikle sekretarya belgeleri inceleyecek ve kendisine aktaracak, o da yaklaşan 12. Parti Kongresi (1923 baharında yapılması planlanıyordu) için bir rapor hazırlayacaktı.[95] Doğuştan gelen şüpheciliği, hastalığıyla ve siyasetten uzak durması kuralı ile birlikte artmıştı. Doktorlarının söylediğine göre, baş sekreteri Fotiyeva'yı kendisine karşı "entrika çevirmekle" suçluyordu zira Dzierzynski'nin Moskova dışında olduğunu öğrenen Fotiyeva, o döndüğü zaman dosyaları isteyeceğini rapor etmişti.[96] Aynı günlerde, Ocak ayı sonunda Stalin ve Krupskaya telefonda yüzleştiler. Bunu doğrulayan kaynakların söylediğine göre, tartışma Dzierzynski raporlarının istenmesi konusunda patlak vermişti – Lenin sekretaryası raporları resmen 29 Ocak'ta Stalin'den istemişti.[97]

---

93 21 Aralık 1922 tarihli orgbüro toplantısında Dzierzynski komisyon raporlarının sonuçları tartışılmış ve onaylanmıştı. Dzierzynski komisyon raporu, Orjonikidze'nin bir Gürcü komünist yoldaşa vurduğunu doğruluyor, herhangi bir disiplin tedbirine gerek olmadığını beyan ediyor ve bunun yerine, (eski) Gürcü Merkez Komite üyelerinin Sovyet Rusya'ya geri gönderilmelerini öneriyordu. 13 Ocak 1923'te orgbüroda onaylandı ve politbüroya gönderildi; varılan sonuçların bir kopyası da Lenin'e gitti. Politbüro orgbüronun verdiği kararı ve Gürcü Merkez Komite'nin yeni oluşumunu tasdik etti. 18 Ocak'ta politbüro tartışmalara bir hafta süreyle ara verilmesi kararını aldı, böylelikle Mdivani ve diğerleri belgeler hakkında malumat sahibi olabileceklerdi. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 330, l. 3.

94 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 331, l. 1. Dzierzynski komisyon raporu: RGASPI, f. 5, op. 2, d. 32, l. 69-73.

95 *PSS*, XVL: 476; Fotieva, *Iz zhizni*, s. 300; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 568-9.

96 Fotieva, *Iz zhizni*, s. 301. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 276-7 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op. 4, d. 10, l. 23-23ob). Fotiyeva'nın önce Dzierzynski'ye sorduğunu ve onun da belgelerin Stalin'de olduğunu söylediğini itiraf ettiğini belirtmekte yarar var.

97 Molotov diğer bir seçenek sunuyordu: "Zinoviev ve Kamenev'in Lenin'i ziyaretine izin vermemek için Stalin bir sekreterlik kararı yürürlüğe koydu zira doktorlar bu tür görüşmeleri yasaklamıştı. Onlar da Krupskaya'ya şikâyet ettiler. Çok sinirlenen Krupskaya Stalin'le konuştu ve Stalin ona, 'bu Merkez Komite'nin kararı ve doktorlar Lenin'in ziyaret edilemeyeceğine inanıyorlar,' dedi. 'Evet ama Lenin istiyor!' 'Eğer Merkez Komite'nin kararı buysa, seni de onu görmekten men edebiliriz.'" Chuev, *Sto sorok*, s. 212.

Bu istek, doktorların talimatıyla politbüronun koyduğu yasağa rağmen, Lenin'in parti ve devlet işlerinden, muhtemelen Krupskaya tarafından, haberdar edildiğine dair bir kanıt olarak Stalin'i sarstı.

Stalin'i son derece iyi tanıyan Molotov ilerleyen yıllarda olayı şöyle anlatacaktı: "Stalin sinirlenmişti: 'Neden onun karşısında susta durmam gerekiyor? Lenin'le uyuyor olmak Leninizmi anlamak demek değildir!' Stalin bana aşağı yukarı şöyle söyledi: 'Lenin ile aynı banyoyu kullanıyor diye onu sanki Lenin'miş gibi takdir etmek ve saygı göstermek zorunda mıyım!' Fazlasıyla görgüsüz ve kabaydı."[98] Krupskaya Stalin'in telefondaki kabalığının aşırı olduğunu söylese de başka bir kaynak bu iddiayı desteklemiyordu. Görgü tanıklarından Maria Ulyanova –telefon Lenin'in odasının hemen dışında koridordaydı– Stalin'in, Krupskaya'nın politbüro kararını ihlal ettiğine "sert bir dille" dikkat çektiğini ve bunun üzerine Krupskaya'nın sinir krizi geçirdiğini söylüyordu: Çığlık atıyor, yerde yuvarlanıyordu. Belki de Krupskaya kasıtlı olarak unutulmaz bir gösteri sahnelemeye çalışıyordu. Ulyanova, Krupskaya'nın "birkaç gün sonra" olayı Lenin'e anlattığını ve Krupskaya ile Stalin'in barıştığını da anlatıyordu.[99]

Kabalık olayının Ocak ayı sonunda gerçekleşmiş olması –çoğunlukla iddia edildiği gibi 22 Aralık'ta değil– neden 1 Şubat 1923'te Stalin'in politbüroda, "doktorlar tarafından yoldaş Lenin için belirlenmiş olan rejimin gözetimi sorumluluğundan alınmasını" talep eden bir beyanda bulunduğunu açıklamamıza yardımcı olabilir. Poitbüro bu talebi oybirliğiyle reddetti.[100] Aynı gün, Stalin Dzierzynski Komisyonu'nun belgelerini Lenin'in sekretaryasına teslim etti. Bu talep alışılmışın dışındaydı zira belgelerin yeni bir "komisyon" tarafından yeniden incelenmesi söz konusuydu ve bu komisyon hiçbir parti organı tarafından görevlendirilmemişti ve sadece, belli bir statüsü olmayan teknik personelden oluşuyordu.[101] Ertesi gün, politbüro bir kez daha Troçki'nin ekonomik yetkinin devlet planlama komisyonunda toplanması ve sanayiye yatırım kanallarının açılması dayatmasını tartıştı; konu masaya yatırıldı.[102] Öneri önce Merkez Komite'ye sonunda da 12. Parti Kongresi'ne ak-

---

98 Chuev, *Sto sorok*, s. 212-3; Chuev, *Molotov Remembers*, s. 132.

99 Anıların tarihi 1926: Ul'ianova, "Ob otnoshenii V. I. Lenina k I. V. Stalina", s. 198, 196.

100 *PSS*, LIV: 329; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 332, l. 5.

101 *Kentavr*, Ekim-Aralık 1991, s. 100-1; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 392.

102 "Son tahlilde işçi sınıfı öncü pozisyonunu, hükümet aygıtı aracılığıyla değil, ordu aracılığıyla değil ama bizzat proletaryayı yeniden üreten sanayi aracılığıyla sürdürebilir ve güçlendirebilir," diye yazıyordu Troçki sanayi üzerine tezlerinde. "Parti, sendikalar, gençlik birliği, okullarımız ve diğerleri yeni işçi sınıfı nesillerini eğitmek ve hazırlamakla görevliler. Ancak tüm bunlar, eğer büyüyen bir sanayi temeline dayanmıyorsa, kumdan kaleler olacaktır." Troçki devlet kaynaklarının devlet sanayiine harcanmasını istiyordu. Daniels, *Documentary History of Communism* [1960], I: 234-6 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki arşivleri, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi: 6 Mart 1923).

tanıldı.[103] Troçki, Stalin'in parti diktatörlüğüne karşı ekonomik diktatörlük için yol bulma arayışını sürdürüyordu.

Şüpheli diktasyon

Politbüro ile ilgili meselelerle ilgilenen Lenin'in sekreteri Maria Glasser, Aralık 1922-Mart 1923 tarihleri arasında Bolşevik liderin "her gün yarım saati olduğunu bazen bunu biraz aştığını bazen de daha kısa tuttuğunu, büyük bir aceleyle gerekli her şeyi söylediğini ve yaptığını" hatırlıyordu.[104] Ancak Şubat 1923'te Profesör Kramer, "Vladimir Ilich aradığı bir kelimeyi hatırlamakta güçlük çekiyordu ya da sekreterine dikte ettirdiği metni okuyamıyordu, tümüyle tutarsız bazı şeyler söylemeye başlıyordu," diye not düşmüştü.[105] Lenin'e siyasal bilgiler aktarılmasına getirilen kesin yasağa rağmen rejime dair tüm belgeler hâlâ onun sekretaryasına gönderiliyordu ve Kremlin'deki küçük dairesinde sıkışıp kalan Lenin, sekreterlerini bir biçimde kandırarak güncel olaylara dair kendisine bilgi vermelerini ve adına telefon görüşmeleri yapmalarını sağlıyordu. Neredeyse hiç anlaşılmayan sözlerini ve yarı-felçli sessiz tiyatrosunu yorumlama görevini üstlenenler bu sadık kadınlardı – Fotiyeva, Volodicheva ve hepsinden önemlisi Krupskaya.[106] 14 Şubat'ta sekreterlerinden birine, "hakarete uğrayanlara (Gürcüler) onların yanında olduğunu bildirmesi" talimatını verdiği söyleniyordu. Lenin ekliyordu: "Stalin biliyor mu? Neden bir tepki vermedi?"[107] Doktorlar, 20 Şubat'ta Krupskaya'nın 10. Sovyetler Kongresi tutanaklarını Lenin'den sakladığını kayda geçtiler ve bunun anlamı Stalin'in Lenin'in iradesine uygun davrandığıydı.[108]

---

103 Savaşı Stalin kazandı ve reorganizasyon, 1923 yazında yapılan Merkez Komite genel kurulunda onaylanan onun önerileri doğrultusunda gerçekleşti. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 663-71; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 363, l. 2; d. 364, l. 5; d. 369, l. 5.

104 Naumov ve Kurin, "Leninskoe zaveshchanie", s. 36.

105 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 421 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 138-9).

106 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no 12: 198. Halk Komiserleri Konseyi sekreterliğindeki kadınlar Stalin'e karşı açıkça kötü niyetliydi. Daha sonraları, küçük Svetlana'nın doğumunda (28 Şubat 1926) eski mesai arkadaşları Nadya Alliluyeva'nın daveti üzerine Stalin'in dairesini ziyaret ettiler. Stalin kapıyı açtığında ve Nadya, "cereyandan çocuk üşütecek kapıyı kapat", dediğinde, söylendiğine göre, Stalin tuhaf mizah anlayışıyla, "soğuk alırsa daha çabuk ölür," diye yanıt veriyordu. Genrikh Volkov, "Stenografistka Il'icha", *Sovetskaia kul'tura*, 21 Ocak 1989: 3.

107 "Dnevnik dezhurnykh sekretarei V. I. Lenina", *PSS*, XLV: 607. Aynı zamanda bkz. Lewin, *Lenin's Last Struggle*, s. 96. Bu belki de, Gürcü meselesiyle ilgili, Lenin'in sadece Orjonikidze ve Dzierzynski ile değil ama aynı zamada Stalin ile ilgili şüphelerinin de inandırıcı bir biçimde belgelendiği ilk olaydır.

108 Doktorlar ekliyordu: "İsteğinin yerine getirilmemesi Lenin'i kızdırdı, zaten tutanakları okuduğunu sadece bir konuyla ilgili bakmak istediğini ifade etti. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 276. Glasser, "Gürcü Komünist partisindeki çekişme ile ilgili Merkez Komite'nin bölge par-

3 Mart'ta Fotiyeva, Dzierzynski Komisyonu raporunun madde madde çürütüldüğü Gürcistan dosyalarını Lenin'e ilettiğini kayda geçiyordu.[109]

Karşı dosya bariz biçimde taraf tutuyordu. Tek bir örnek verecek olursak: Pilipe Makaradze'nin Merkez Komite'ye gizli mektubu ile Kamenev'in cevabının göçmen Menşevik *Sosyalist Harold*'a sızdırılmış olduğu –yani Gürcüler devlet sırrını açığa vurmuştu– çarpıcı gerçeği görmezden gelinmişti.[110] Karşı dosya Tiflis'teki tokat meselesiyle ilgili olarak da siyasal yorumlar ortaya koyuyordu ("farklılıklar siyasal nitelik taşıyor ve bu durum bir sonraki Parti Kongresi'nde gündeme getirilecek"). Bu değerlendirmelerin kimin tarafından dosyaya eklendiği bilinmiyor ancak Troçki'nin dahlini iddia edenler var.[111] Fakat keyifsiz bir halde olan Troçki, Kremlin'de, Lenin'den ayrı bir binadaki dairesine kapanmıştı. "Ne Lenin ne de ben telefon görüşmesi yapabiliyoruz, zaten doktorlar Lenin'in telefonla konuşmasını da yasakladı," diyor ve Lenin sekretaryasının kendisi ile Lenin arasında mekik dokuduğunu ekliyordu. Gidip gelen notların 5 Mart 1923 tarihli olan ve Lenin tarafından gönderildiği düşünülen sonuncusu Troçki'den bir istekte bulunuyordu: "Parti Merkez Komite'sinde Gürcü meselesinin savunmasını üstlenmek. Bu meseleyi şu anda 'kovuşturanlar' Dzierzynski ve Stalin ama onların tarafsızlığına bel bağlayamam. Aslında tam aksini düşünüyorum!"[112] Aynı gün Troçki Lenin'in sekreterliğini arayarak Volodicheva ile görüştü ve Lenin'in isteğini yerine getiremeyecek kadar hasta olduğundan yakındı. Troçki, olayda Orjonikidze'nin davranışının sapıkça olduğunu da eklemişti.[113] Şartlar, Dzierzynski karşıtı dosyayı ve Troçki'ye giden notu planlayanın Krupskaya olduğunu düşündürüyor. Yine Volodicheva tarafından kaleme alınan ve güya Lenin'in dikte ettirdiği diğer bir not da Stalin içindi ve ertesi gün eline ulaştı.[114] Daktilo edilmişti; el yazması stenografik kop-

---

ti komitelerine gönderdiği Kısa Mektubun" kopyasını Lenin'e vermeyi reddetti. *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 9: 153 n1, 162-63.

109 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 589 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 32, l. 53-73); Fotieva, *Iz zhizni*, s. 315. Dosyadaki belgeler: RGASPI, f. 5, op. 2, d. 32, 33, 34. Glasser, Bukharin'e Lenin'in "zaten çalışmamızla ilgili bir önyargısı var ve bunu harfiyen söylüyor ve raporumuzda onun istediklerini ispat edemeyeceğimizden ve Kongre konuşmasını hazırlayacak zamanı olmadığından kaygı duyuyor," diye anlatıyordu. *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 9: 163.

110 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 501 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op. 2, d. 31, l. 1, 3, 4.

111 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 345-62.

112 RGASPI, f. 5, op. 2, d. 34, l. 15; Troçki, *My Life*, s. 482-8.

113 Smith, "The Georgian Affair of 1922", s. 538 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op.2, d. 34, l. 3); Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 208. Troçki ve Lenin'in (ve aynı zamada Rykov'un) ortak bir doktoru vardı, Alman F. A. Guetier; bu sayede Troçki Lenin'in fiili durumu ile ilgili birinci ağızdan bilgi alabiliyor ve Bolşevik liderle iletişim için fazladan bir kanal kullanabiliyordu.

114 *PSS*, XLV: 329-30.

yası mevcut değildi. Lenin sekretarya personelinin bir mektup gönderildiğine dair yapmak zorunda olduğu olağan kayıt da mevcut değildi. Daktilo edilmiş metin, Krupskaya'ya yönelik kötü davranış nedeniyle özür dilenmesini talep ediyor, aksi takdirde ilişkilerin kopacağı ile tehdit ediyordu. Her nasılsa bu notun kopyaları Zinoviev ve Kamenev'e de gitmişti. Stalin zaten Krupskaya'dan özür dilemişti ve konu şimdi yeniden açılıyordu. 7 Mart'ta Stalin yazılı olarak cevap verdi: "Yaklaşık beş hafta önce [yani Ocak sonunda], sadece karınız değil ama aynı zamanda eski bir parti yoldaşı olarak gördüğüm N. Konstantinovna ile bir görüşme yaptım ve ona (telefonla) yaklaşık şöyle söyledim: "Doktorlar, onun iyileşmesinde önemli bir tedbir olduğunu düşünerek Ilich'e siyasal bilgi aktarılmasını yasakladı ve siz Nadezhda Konstantinovna bu tedbiri ihlal ettiniz; Ilich'in hayatıyla oynayamazsınız ve bunun gibi şeyler." Stalin şöyle devam ediyordu: "Bu sözlerde size 'karşı' kaba ya da kabul edilemez bir şey bulunabileceğini sanmıyorum ve zaten sizin sağlığınıza kavuşmanızdan başka bir düşüncem yok. Ayrıca alınan tedbirlerin uygulanmasının gözetimini görev bilirim. N. Konstantinovna ile ilgili açıklamalarım, küçük bir yanlış anlaşılma dışında bir şey olmadığını ve olamayacağını gösteriyor. Yine de, 'ilişkilerin' korunması için 'sözlerimi geri almam' gerektiğini düşünüyorsanız, yukarıda söylediğim gibi, sözlerimi geri alırım ancak bunun nedenini, 'suçumun' ne olduğunu ve benden tam olarak ne istendiğini anlayamıyorum."[115]

Yine güya Lenin'in dikte ettirdiği, telgraf formunda ve 6 Mart tarihli diğer bir notun adresi Mdivani ve Makharadze idi: "Bu meselede tüm kalbimle sizin yanınızdayım. Orjonikidze'nin kabalığı ve Stalin ile Dzierzynski'nin müsamahakâr tavırları nedeniyle çok öfkeliyim. Sizinle ilgili notlar ve bir konuşma hazırlıyorum."[116] Daha birkaç ay önce Lenin, Mdivani ve Makharadze'yi sert bir dille uyarmıştı. Lenin'in bir mektup dikte ettirebilecek durumda olup olmadığı belli değildi. 6 Mart'ta doktorları şu kaydı düşmüştü: "Uyandığında bir hemşire çağırdı ancak konuşamadı, hemşirenin Nadzehda Konstantinovna'yı çağırmasını isteyecekti ama adını söyleyemedi. ... Vladimir Ilich allak bullak bir ifadeyle yatıyor. Yüzündeki ifade korkutucu, gözleri üzgün, bakışları kaygılı, gözünden yaşlar akıyor. Vladimir Ilich tedirgin, konuşmaya çalışıyor ama kelimeleri bulamıyor ve şöyle söylüyor: 'Ah şeytan,

115 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 192-3 (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 26004, l. 3); Volkogonov, *Stalin: politicheskii portret*, II: 384-5; Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 274 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 27-9). Not: "Yaklaşık beş hafta önce" – 23 Aralık değil Ocak sonu kastediliyor. 1919-1939 yılları arasında Krupskaya'nın kişisel sekreterliğini yapmış olan Vera Dridzo, 1989 yılında aniden Mart 1923'te Stalin'in nasıl Krupskaya'yı arayıp özür dilediğini hatırladı; Dridzo, Brejnev dönemi anılarında bundan söz etmiyordu. V. Dridzo, s. 105; karşılaştırın, Dridzo, *Nadezhda Konstantinovna*.

116 Troçki, *Between Red and White*, s. 81.

ah şeytan, böyle bir hastalık, eski hastalık geri geldi,' vb. Bazı tedbirler alındı 'konuşması düzeldi,' V. I. Lenin sakinleşti ve uyudu."[117]

Belirtilmesi gereken diğer bir husus, "Stalin, Orjonikidze, Dzierzynski hizbine karşı Lenin, *Krupskaya aracılığıyla* [italik bana ait], Gürcü muhalefet liderleriyle (Mdivani, Makharadze ve diğerleri) gizli bir ilişki kurdu," diyerek Troçki'nin yaptığı açıklamaydı.[118] Belki de Krupskaya, Lenin'in niyetini okuyarak Mart tarihli bu üç mektubu hazırlamıştı. Belki, Krupskaya önce bu sözleri Lenin'e söyledi ve Lenin tekrar etti, belki, Lenin benzeri sözler geveledi. Muhtemelen bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Menşei ne olursa olsun bu mektupların sonuçları oldu. 7 Mart'ta Stalin'e yazdığı mektupta Kamenev, Lenin'in "milliyetçi sapmacıları" desteklediğini söylüyordu; Zinoviev'e yazarken ise, Kamenev arabulucu rolüne soyunuyordu.[119] Bu arada Lenin'in hastalığı keskin bir eşiği atlayarak daha da kötülemişti: 6-7 Mart gecesi bir nöbet geçirdi.[120] (Lenin'in sekreterleri tarafından tutulan kayıt 6 Mart'ta cümle ortasında kesilmişti.)[121] Stalin'in 7 Mart tarihli Krupskaya konusunda Lenin'e yazdığı mektup için "okunmadı" kaydı düşülmüştü. Mart tarihli bu üç mektup, onlara verilen tarihler itibarıyla, Lenin'e atfedilen son belgelerdi ama onun adına ortaya atılan son belgeler olmayacaklardı.

Üçüncü inme ve sahte makale

9-10 Mart 1923 gecesi Lenin geçirdiği ağır inme sonucunda, nörolog Profesör Kramer'in sözleriyle, "konuşma yetisini tamamen kaybetti ve sağ uzuvları tü-

117 *Kentavr*, 1991, Oktiabr'—dekabr': 109-12. Lenin'in, devlet yönetimine ve devlet yönetimini geliştirmesi gereken İşçi ve Köylü Müfettişliği'ne yönelik keskin suçlamalar içeren (2-9 Mart tarihli) "Better Fewer but Better" metnini de dikte ettiren kişi olduğu düşünülüyordu. Troçki bu metni *Pravda*'da yayınlatmak için bir toplantı düzenlemeye çalıştığını iddia ediyordu. Troçki, *Stalin School of Falsification*, s. 72.

118 Trotskii, "*Zaveshchanie Lenina [Portrety]*, s. 280.

119 *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 9: 151. Stalin aynı gün Orjonikidze'ye, Lenin'in mektuplarını haber veren bir telgraf çekti. Troçki, Mdivani ve Makharadze için yazılan mektuptan Kamenev'i haberdar ettiğini öne sürüyordu ancak mektup zaten Kamenev'e ve Troçki'ye "kopyaları gönderilecek" ibareliydi. Troçki'nin iddia ettiği gibi, 6-7 Mart gecesi Kamenev-Troçki toplantısı yapıldığı net değildir; Troçki'den Kamenev'e bu mektubun geldiği Kamenev'in sekreterliğinde kayıtlı değildir. Kamenev, Lenin'in durumunun umutsuzluğu kesinleştikten sonra, Troçki ile bu toplantıyı yaptıklarını ifade etmiştir.

120 *PSS*, LIV: 329-30 (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 26004, l. 1-3 [Stalin'in yanıtını da içeriyor]); *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 192-3. Stalin mektubunun, kendisi tarafından imzalanmamış, Volodicheva'nın elinden çıkmış bir kopyası hâlâ mevcuttur; Stalin tarafından yazıldığı aşikâr diğer bir kopya imzalıdır ama suret gibi görünmektedir. Arşivde, Stalin'in yazısıyla bir kapak notu yer almaktadır: "Yoldaş Lenin'den sadece kişisel olarak Stalin'e." Ancak bu notun söz konusu mektup için mi yazıldığı belli değildir. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 395-7.

121 *Voprosy istorii KPSS*, 1963, no. 2, yeniden basım, *PSS*, XLV: 455-86 (Lenin'in sekreterlik "kayıtları", 21 Kasım 1922'den 6 Mart 1923'e).

müyle felç oldu."[122] Doktorların 11 Mart tarihli görev kayıtlarında, "hâlâ bir şeyler söylemeye çalışıyor ama sadece alçak ve kopuk kopuk sesler çıkıyor. ... Bugün, özellikle akşama doğru kendisine söyleneni anlama yeteneği daha da kötü hale geldi, bazen 'evet' demesi gereken yerde 'hayır' diyor," ifadesi yer alıyordu. Ertesi gün doktorlar şöyle yazdı: "Kendisinden yapması istenilen şeyi anlamıyor. Kendisine bir kalem, bir gözlük ve bir mektup açacağı gösterildi. Gözlüğü vermesi istendiğinde verdi fakat kalemi vermesi istendiğinde yine gözlüğü verdi."[123] 11 Mart'ta Stalin tüm yerel ve cumhuriyet parti örgütlerine şifreli bir yazı gönderdi: "Karışıklığa yol açmamak için kitlelerin ruh hali hakkında yerel komitelerin bilgilendirilmesine her zamankinden daha fazla ihtiyaç var." 1920'lerin Moskova'sı genellikle söylenti ve sızıntılarla çalkalanırdı ve Sovyet gazeteleri, göçmen dergileriyle polemik yazıları yayınlardı, dolayısıyla herhangi bir şeyi tümüyle gizli tutmak söz konusu olamazdı. *Pravda*'nın 12 Mart tarihli özel sayısında Lenin'in hastalığı, büyük bir özenle halka duyuruldu: "Sağ kol ve bacakta hareket fonksiyonlarında zayıflama", "konuşmada biraz bozulma."[124] Alman doktorların imzaladığı bu metin, dikkatli okurların Lenin'in kısmi felç geçirdiğini anlaması için yeterliydi.[125]

Aynı gün bölge ofislerine şifreli bir mesaj gönderen OGPU faaliyetlerin yoğunlaştırılması talimatı veriyordu: "Yoldaş Lenin'in sağlık durumu kritik. Kötü bir son olabilir. Sovyet-karşıtı kargaşalıkların önlenmesini sağlamak üzere gerekli tedbirlerin alınması için derhal gizli bir Troyka oluşturulmalıdır."[126] Dzierzynski, Fransa'daki göçmenlerin, Fransa'nın ve belki de Polonya'nın askerî bir müdahale ile durumdan yararlanabileceği yönünde kulis yapmalarından çekiniyordu. Politbüro sıkıyönetim ilan etmeyi düşünüyordu. 14 Mart'ta kısmi bir hareketlenme oldu. Lenin'in hastalığının halktan gizlenmesi ile ilgili olarak Troçki, kısa bir süre sonra yaptığı konuşmada, "yoldaşlarım, sanıyorum ki politbüronun bu toplantısının nasıl bir ruh halinde yapıldığını anlıyorsunuzdur. ... Parti dışındakilerin –köylüler, Kızıl Ordu mensupları– habere nasıl tepki vereceklerine dair gerçekten kaygı verici soruyu kendimize sorduk."[127]

---

122 Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II: 343.

123 17 Mart'ta: "Kısa bir süre sonra bir fikir ya da dilek ifade etmeye çalıştı ama ne hemşire, ne Maria Ilichna, ne de Nadezhda Konstantinova onu anlayabildi." Sakharov, *Politicheskoe zaveshanie*, s. 497. Doktor kayıtlarında Lenin'e "galeta verildiğini ama elini doğrudan tabağa götüremediği ve etrafında dolaştırdığı" not edilmişti. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 430 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 16, op. 2, d. 13). Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II: 343.

124 *Pravda*, 12 ve 14 Mart 1923; *Izvestiia*, 14 Mart 1923.

125 Valentinov, *Novaia ekonomicheskaia politika*, s. 33-40.

126 Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 27 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 76, op. 3, d. 287, l. 6-7, 13); Izmozik, *Glaza*, 84.

127 Trotskii, "O bol'nom" (5 Nisan 1923), *O Lenine*, s. 159-61.

Her şey haleflik prizmasından geçiyordu. *Pravda,* 14 Mart 1923'ten başlayarak Lenin'in sağlığıyla ilgili özel bültenler yayınlamaya başladı. Partinin resmi kuruluşunun yirmi beşinci ve Bolşevik hizbin oluştuğu 2. Parti Kongresi'nin yirminci yıldönümüne rast gelen sayıda o günlere dair yazılar yer alıyordu. Bu yazılardan biri dikkat çekiciydi: "Lev Troçki - Zaferin Mimarı" başlıklı yazısında Karl Radek, Troçki'yi "ilk lider" [*vozhd'*] addediyor, "zekâsını" övmek için aşırı bir dil kullanıyor ve hatta tartışmalı konularda bile methiyeler düzerek, mesela, "orduyu kurarken askerî uzmanların kullanılmasında gösterdiği cesur kararlılıktan" söz ediyordu.[128] Lenin'in halefi olarak Troçki'yi seçtiği söylentileri dolaşmaya başladı.[129] OGPU, kısa bir süre sonra, şehirlerdeki işçiler, şehirlere yakın yerlerde ya da demiryolu yakınlarında yaşayan köylüler arasında geçen konuşmaların izlendiğine –zira "Lenin'in hastalığıyla ilgili haberler asıl köylere daha yeni ulaşıyordu"– dair bir rapor yayınladı. Bazı insanlar Lenin'in hastalığıyla ilgili haberlere inanmazken diğerleri onun için kaygılanıyorlardı. OGPU'nun raporuna göre, halk Lenin'in halefinin kim olacağını isim isim tartışırken Troçki'nin adı da "özel bir duygudaşlık gösterilmeksizin" zikrediliyordu. OGPU bu durumu "kitlelerin anti-Semitizm'ine bağlıyordu. Halk Komiserleri Konseyi başkanlığı için adı geçen diğer isimler arasında Kamenev, Bukharin, Zinoviev ve Dzierzynski vardı.[130] Stalin'den hiç söz edilmiyordu. 1923 baharında, ülke genelinde Stalin pek tanınmıyordu. Ancak OGPU raporu ona sunuldu.

Lenin, çıldırmış bir halde bakıcılarından siyanür almaya çalışıyor ya da aynı amaçla Stalin'in çağrılmasını istiyordu. 17 Mart Cumartesi günü, Lenin'in "berbat" bir durumda olduğunu ve yine zehir istediğini söyleyerek bizzat Krupskaya Stalin'i çağırdı.[131] Lenin'in Kremlin'deki dairesine giden Stalin, aynı gün, Kamenev ve Zinoviev'e bir açıklama notu gönderdi ve dört gün sonra da tüm politbüroyu bilgilendirdi. Stalin Lenin'in odasına alınmamıştı; Krupskaya Lenin'in zehir talebi ve Stalin'in cevabında aracılık etmişti. Stalin, "zamanı gelince tereddüt etmeden isteğinizi yerine getireceğim," şeklinde muğlak bir cevap vermişti. Ancak politbüroya, "V. Ilich'in bu ricasını yerine getirecek gücüm yok ve bu görevi reddetmeliyim, zira insani de değil gerekli de." Politbüro üyeleri Stalin'in oyalama taktiğini desteklediler.[132] Yi-

---

128 Karl Radek, "Trotskii, organizator pobedy," *Pravda*, 14 Mart 1923, yeniden basım kendisine ait, *Portrety i pamflety* (Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1927) kitabında yer alıyor ancak sonraki baskılarda (1930, 1933-34) kaldırılmış.

129 Valentinov, *Novaia ekoniomicheskaia politika*, s. 54; Valentinov, *Nasledniki Lenina*, s. 13-4.

130 Sevostianov, "Sovershenno sekretno": *Lubianka – Stalinu*, I/i: 51-2 (TsA FSB, f. 2, op. 1, d. 42: 24 Mart 1923). Editörler tüm belgeyi değil bazı seçme pasajları yeniden yayınlıyor ve Stalin'in adının olmamasına değinmiyorlar.

131 Lenin, 30 Mayıs 1922'de ve 22 Aralık 1922'de Stalin'den zehir istedi.

132 *Sochineniia*, XVI: 25. Stalin'in mektubunun alıcıları Tomsky, Zinoviev, Molotov, Bukharin, Troçki ve Kamenev'di; Rykov ve Kalinin yoktu. Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II:

ne 21 Mart'ta Lenin'in sekreterliğine rejim belgelerinin gönderilmesine son verildi, bu ancak Stalin'in emriyle mümkün olabilirdi.[133]

Bu arada Kamenev, Gürcistan ile ilgili olarak kendi kendine üstlendiği arabulucu rolü için harekete geçti ve Kuibyshev'le (Merkez Denetim Komisyonu) birlikte, 14 Mart'ta Tiflis'te başlayan İkinci Gürcistan Parti Kongresi'ne gitti.[134] Gürcistan parti delegeleri, Mdivani ve diğer yedi "milliyetçi sapmacıyı" yirmi beş üyeli yeni Gürcistan Merkez Komitesi'ne yeniden seçmeyi reddetti ama Moskova temsilcileri dayattı.[135] Orjonikidze, Kamenev'in iki taraflı oynadığını fark etmişti.[136] 21 Mart'ta Stalin Orjonikidze'yi uyaran bir telgraf çekti; Kamenev ve Kuibyshev'den Güney Kafkas Federasyonu yasal düzenlemelerinin "yanlış ve illegal" olduğunu öğrendiğini, zira üç ayrı cumhuriyetin ekonomik komiserliklerinin gerçek operasyonel işlevlerden yoksun olduğunu bildirdi. "Bu hata mutlaka ve derhal düzeltilmeli" idi.[137] Troçki, gecikmeli de olsa, 23 Mart'ta aniden Gürcü Merkez Komite'nin amacını sahiplenerek, Orjonikidze'yi bertaraf etmek üzere politbüroda kulis yapmaya başladı fakat sadece bir üye onunla birlikte oy kullandı. Kamenev ve Kuibyshev Moskova'ya döndü ve 26 Mart'ta politbüroya, Gürcistan'da "her iki tarafın" hatalarını ortaya koyan bir rapor sundular. Troçki hamlelerini sürdürdü.[138] 1 Nisan'da, yaklaşan Parti Kongresi (30 Mart'tan 17 Nisan'a erte-

347-50 (APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 1-2). Stalin'in ölümünden sonra, Fotiyeva zehir talebini inkâr etmedi ve defterlerde kayıtlı olmamasını, "unutmuşum," diye açıkladı. *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 6, 217; Fotieva, *Iz zhizni*; "K istorii poslednikh leninskikh dokumentov", *Moskovskie novostii*, 23 Nisan 1989: 8-9 (1960'larda Aleksandr Bek'in Fotiyeva ve Volodicheva ile yaptığı röportajlar Bek'in ölümünden sonra yayınlandı: Bek'in düşüncesi, Lenin'in inmesi sayesinde Stalin'in mucizevi şekilde kurtulduğuydu); Ulyanova, "O zhizni i deiatel'nosti V. I. Lenina (vospominaniia, pis'ma, dokumenty)", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no 12: 189-201 (199'da). Lenin'in ilk zehir talebi (22 Aralık 1922) görev kayıt defterine kaydedilmemişti. *Izvestiia TSK KPSS*, 1991, no. 6: 217.

133 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, 273 n.

134 Stalin 16 Mart tarihli telgrafla Orjonikidze'yi rahatlatmaya çalıştı: "Kongredeki [Gürcistan] konuların iyi gideceğini düşünüyorum ve tıpkı 12. Rus Komünist Parti Kongresi'nde olduğu gibi, Güney Kafkasya Parti Komitesi'nin politikası desteklenecek." RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2518, l. 1.

135 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 505 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 5, op. 2, d. 33, l. 50).

136 Tiflis'te bulunan Orjonikidze'nin, Rostov'daki Voroshilov ve Mikoyan'a, Zinoviev'in yolda olduğunu bildirdiği telgrafta onunla ilgili şöyle söyleniyordu: "Bir biçimde milliyetçi sapmacılara meylediyor ama sapmacılara türlü türlü tavsiyeler veren aslında Kamenev. Ben Zinoviev ile konuştum. Sizler de konuşacaksınız. Şu anda kalkışacakları hiçbir girişim onlara bir şey kazandırmayacağı gibi, Kamenev'e karşı yoldaşlarımızı birleştirecek ve kongre için Güney Kafkas delegasyonunda hizipleşme yaratacaktır." RGASPI, f. 85, op. 24, d. 2479, l. 1-1ob.

137 *TsK RKP (b) – VKP (b) i natsional'nyi vopros*, s. 106 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2522, l. 1). 22 Mart'ta politbüroda, yaklaşan Parti Kongresi için Stalin'in milli mesele üzerine tezleri onaylandı. *XII s"ezd RKP (b)*, s. 816-9.

138 Troçki SSCB'nin politbüroda değil sekreterlikte kararlaştırıldığı suçlamasını getiriyordu. Politbüronun kolektif olarak imzalayarak Troçki'ye gönderdiği 29 Mart tarihli mektupta bu yalan reddediliyordu. Takip eden iki gün boyunca, Merkez Komite genel kurulunda Troçki yeniden Orjo-

lenecekti) öncesinde Bukharin'e milli mesele üzerine çarpıcı bir makale yazdırmaya çalıştı. *Pravda*'da Bukharin'e ait hiçbir yazı yayınlanmadı.[139] Ancak sonra olağandışı bir şey oldu: 16 Nisan'da, Lidiya Fotiyeva, Kamenev'e telefon ederek Lenin'in milliyetler üzerine yeni bir makale yazdığını haber verdi.

Fotiyeva daha sonra aynı bilgiyi paylaşmak için Stalin'i aradı. Stalin, "bu işe bulaşmak istemediğini" söyleyerek "makaleyi" almayı reddetti.[140] "Milliyetler Meselesi Üzerine Notlar" başlığını taşıyan bu makale, Lenin'in hayatı boyunca ve hatta yakın zamanda milliyetler meselesine yaklaşımından önemli farklılıklar gösteriyordu ve konfederasyonu savunuyordu.[141] "Notlar"da Lenin aynı zamanda, "sanırım Stalin'in aceleciliği ve hükmetme tutkusu ile 'milliyetçi-sosyalizm'e karşı duyduğu hınç burada vahim bir rol oynamıştır," diyordu. "Burada" derken kastedilen Gürcistan'da yükselen düşmanlıktı. "Siyasette hınç genellikle en başat roldedir."[142]

Lenin'in sözde "Notlar"ı 30-31 Aralık 1922 olarak tarihlenmişti ve daha sonra Fotiyeva bu uzun makalenin on beşer dakikalık iki seferde dikte ettirildiğini söyleyecekti.[143] Daktilo edilmiş metinde imza ya da paraf yoktu. Mevcut veriler, güçlü bir şekilde, Krupskaya ve Lenin sekretaryasındaki personelin Lenin'in tercihi olduğunu düşündükleri şeyi ortaya koymak için yaptıkları bir manevra olduğunu düşündürüyordu. Gürcü meselesini denetimi altına almak istediğini biliyorlardı; aslında bu konuda onu kışkırtmışlardı. Bu noktada Troçki de suç ortaklığı yapmış olabilirdi. Lenin'in "Milliyetler Meselesi Üzerine Notlar"ının Merkez Komite'nin eline geçmesinden önce –ve güya Lenin üçüncü inmeyi geçirmeden önce– aldığını [Troçki'nin] iddia etmesi ama anlaşılmaz bir şekilde onlara ulaştırmamış olması üzerine tartış-

---

nikidze'yi görevinden uzaklaştırmaya çalıştı ve yine kendisininki dışında tek bir oyla desteklendi. Smith, *Bolsheviks and the National Question*, s. 210. Kaganovich daha sonra, Troçki'nin Gürcü "milliyetçi sapmacıları" tüm gücüyle desteklediğini söyledi. Kaganovich, *Pamiatnye zapiski*, s. 282.

139 Kun, *Bukharin*, s. 130-1.

140 Bu aramadan sonra Fotiyeva Stalin'e yazdığı notta, makalenin "yazılışının" [metinde böyle!] ayrıntılarını ve nasıl "Vladimir Ilich'in yayınlanmasını önerdiğini" aktarıyordu ama "Vladimir Ilich'in resmi talimatı yok," diyordu. Fotiyeva hazırladığı üst yazıyı Stalin'e göndermemişti: "Göndermedim zira yoldaş Stalin bu işe bulaşmak istemediğini söyledi." Fotiyeva politbüro için Kamenev'e –ve bir kopyasını da Troçki'ye– mektup göndermiş, "son hastalığından hemen önce bu makaleyi daha sonra yayınlatmak istediğini söyledi. Sonra, nihai talimatlarını vermeden hastalandı," diyerek durumu izah etmişti – Stalin'e aktardıklarının ötesine giden bir açıklama. Makalenin Troçki'ye gönderildiğini de belirtiyordu. Kamenev Troçki'nin makaleyi kendisine bir ay önce gösterdiğini ve olağan bir prosedür gereği, yazışmaları parti sekreterliğine (yani Stalin'e) göndereceğini bildiren bir cevap verdi. *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no: 9: 155-6, 161.

141 Bu son dikte ettirilen belgedeki diğer her şey –Ekim yolunun doğru olduğu, parti otoritesini güçlendirmek ve aygıtın işleyişini geliştirmek, devrimin küçük burjuva yozlaşması ile yaşadığı tehlike, köylülerin sosyalizm yolunda pazarın üstesinden gelmesinin bir aracı olarak kooperatiflerin vaat ettikleri– Lenin'in görüşleriyle çelişiyor. Lih, "Political Testament."

142 *Kommunist*, 1956, no. 9, yeniden basım, *PSS*, XLV: 356-62.

143 Fotieva, *Iz zhizni*, s. 286.

ma çıktı.[144] Güya Lenin'in dikte ettirdiği metin Troçki'nin *Pravda*'da yayınlanan (20 Mart 1923) görüşleriyle uyum içindeydi.[145] Daha da çarpıcı olan, Lenin üçüncü inmesini geçirdikten ve konuşma yetisini kalıcı olarak kaybettikten sonra, Lenin sekretaryasının hâlâ Gürcistan üzerine karşı-dosya hazırlıklarına devam etmeleriydi – gelecek Parti Kongresi'ne sunulacak Lenin'in raporu için. Belgelerinin üzerinde şöyle bir not vardı (12 Mart tarihli): "Belgeleri aşırı derecede [milliyetçi] sapmacıların lehine olacak şekilde tasnif etmeyin, büyük güç şovenistlerinin kusuru üzerine de" – kastedilen Stalin idi. Aslında, Dzierzynski karşıtı Komisyon dosyaları "Milliyetler Meselesi Üzerine Notlar" makalesinin ilk taslağı gibiydi. 16 Nisan'da Fotiyeva "Notlar"ı devreye soktuğunda, Troçki, güya 6 Mart'ta Mdivani'ye gönderilmek üzere dikte ettirilmiş olan sözde Lenin mektubunu kanıt olarak ortaya sürdü. "Lenin'in Troçki'ye güvenini ifade ettiği ve ona bazı önemli görevler ve imtiyazlar verdiği" söylentileri yayılıyordu.[146]

Lenin'in yokluğunda

825 kişinin katıldığı, 408 oy hakkına sahip delegenin yer aldığı Moskova'da yapılan 17-25 Nisan 1923 tarihli 12. Parti Kongresi, 1917 yazında yapılan ve saklanmak zorunda olduğu için kaçırdığı 6. Kongre'den beri Lenin'in katılmadığı ilk kongreydi. Başlangıçta, her zaman olduğu gibi ana siyasi rapor Lenin'e tahsis edilmişti ancak şimdi Zinoviev'e kalmıştı.[147] Zinoviev, "Bu konuşmayı nasıl özlemle dinlediğimizi hatırlarsınız, sıcak bir yaz günü tertemiz bir kaynak suyuna rast gelen birinin kana kana su içmesi gibi," diyerek yükselttiği beklentileri karşılayamıyordu.[148] Stalin, organizasyon raporunda,

144 Sakharpv, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 514-8; Sakharov, *Na rasput'e*, s. 136-44; *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no.9: 151, 158; *Tainy natsional'noi politiki TsK RKP*, 97.

145 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 329-30, 335-6.

146 Valentinov, *Nasledniki Lenina*, s. 17.

147 Stalin örgütsel raporu üstlenmişti, Komintern raporu Zinoviev'in yerine Bukharin'e kaldı ve sanayi raporu da Troçki'ye verildi (ancak, devletin ekonomideki rolü üzerine tezleri konusunda politbüro bazı değişiklikler dayattıktan sonra). Kamenev, hasta olan Sokolnikov'un yerine vergi politikası raporunu sunacaktı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 329, l. 203; op. 2, d. 96, l.1; op. 3, s. 346, l. 5. Daha da ilginç olanı, temel siyasi rapor için Stalin'in Troçki'yi önermesi, Troçki'nin reddederek Stalin'i önermesi ve bu rol için can atan Zinoviev'in seçilmesi için Kamenev'in aracılık etmesiydi. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 30.

148 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 8-9. Zinoviev siyasi raporunda şöyle diyordu: Parti ve devlet arasındaki ilişkide, "iş bölümüne evet, iktidarın bölünmesine hayır." Bu sözler belli ki Troçki'ye yönelikti. *XII s"ezd RKP (b)*, s. 41-2. Zinoviev'le ilgili olarak Carr acımasızca, "Lenin'in gömleğini giymek için gösterdiği hırsı öylesine safça sergiliyordu ki, sattığı caka gülünçleşiyordu," diye yazacaktı. Carr, *Socialism in One Country*, I: 170. Bunun tersine Kamenev Lenin'den söz ederken, uygun tutumu sergiliyordu: "Karşılaştığımız şu veya bu sorunda, şu veya bu zorlukta öğretileri mihenk taşımız oluyor. Zihnimizde hepimiz kendimize soruyoruz, 'Vladimir Ilich buna nasıl yanıt verirdi?'" *XII s"ezd RKP (b)*, s. 523.

"son altı yıl boyunca Merkez Komite hiçbir kongreye bu kongreye hazırlandığı gibi hazırlanmamıştı," diyordu.[149] Aslında, açılış ertelenmişti çünkü delege seçimleri iptal edilmiş ve çok uzak bölgelerde yeni seçimler Merkez Komite "temsilcilerinin" nezaretinde yapılmıştı. Boşboğaz Zinoviev daha sonra şu itirafta bulundu: "İnsanlar bize şöyle diyebilir: Parti Merkez Komitesi, kendisinin eleştirileceği bir kongrenin hemen öncesinde ... üyelerin seçim haklarını kısıtlayarak kendi delegelerini seçti. ... Ancak, devrimin çıkarları açısından bakıldığında, bunu yapmak zorundaydık. Devrimin menfaati açısından, gerçek parti savunucularının oylamaya katılmasına karar verdik."[150] Tercümesi: Troçki destekçileri ıskartaya çıkarıldı. Şu anekdottan söz konusu keskinliğe dair bir anlam çıkarılabilir: Kongrede Voroshilov, Troçki'nin arkasında yürüyen Radek ile karşılaşınca, "işte Lev [Aslan] gidiyor, arkasında da kuyruğu" anlamına gelecek bir şeyler söylemişti. Radek, istifini bozmadan devam ederken cevabı yapıştırdı: "Ooo Klim, kafası gübre dolu kuş beyinli, Stalin'in kıçı olmaktansa Lev'in [Aslan'ın] kuyruğu olmak yeğdir."[151]

Parlak ışıkların ve çekim yapan kameraların arasında Troçki belirdiğinde bir alkış tufanı koptu.[152] Uzun ve karmaşık bir konuşma yaparken, rejimin ekonomi politikasını zora sokacak büyük krizi ifade etmek için harika bir metafor kullandı. Toparlanmakta tarımdan daha yavaş olan Sovyet sanayii yetersiz düzeyde mal üreterek yüksek fiyatlara yol açıyordu (sınai ekonominin, tekel fiyatları koymaya çalışan tröstler şeklinde örgütlenmiş olması bu durumu daha da ağırlaştırıyordu); bu arada, tarım ürünü fiyatları düşüyordu ve fiyat farklılığı köylülerin ürünlerini pazarlamasına engel teşkil ediyordu. Troçki imalat ürünleri fiyatlarının artışı ve tarımsal ürün fiyatlarının düşüşünü sansasyonel bir grafik ile açıklarken bu durumu açılan bir makasa benzetiyordu.[153] Konuşması planlamaya övgü ile sonuçlandı. "Yeni Ekonomi Politikamız ciddiyetle ve uzun vadeli olarak tesis edildi ancak sonsuza kadar değil," diyor ve pazarı "acımasız bir fenomen" olarak ifade edip alkış alıyordu.[154] Troçki planlamaya nasıl geçileceğini belirlemiyordu ama diyetinin nasıl ödeneceğine işaret ediyordu: "Devletin tam maaş ödeyemediği ya da yarım maaş ödediği zamanlar olabilir ve siz işçiler, maaşınız karşılığında devletinize kredi açacaksınız." Bu çağrı üzerine, Troçki'yi emek sömürüsü ile suçlayan sesler yükseldi ama liderlik mensupları, çoğunlukla, alkışlar-

149 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 199.

150 *Pravda*, 7 Aralık 1923.

151 Valentinov, *Novaia ekonomicheskaia politika*, 54 [1991], s. 99.

152 Daniels, *Conscience of the Revolution*, s. 205; *Izvestiia*, 7 Nisan 1923 (Petrovsky). Aynı zamanda bkz. Barmine, *One Who Survived*, s. 212; Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 94.

153 *XII s'ezd RKP (b)*, s. 393. Maurice Dobb, Strumilin'den alarak, grafiğin farklı bir versiyonunu yayınladı. Dobb, *Russian Economic Development*, s. 222.

154 *XII s'ezd RKP (b)*, s. 306-22 (321'de).

la karşılanan konuşmasına müdahale etmedi.[155] Troçki daha sonra ne yapmıştı? Ona hayran bir öğrencinin ifadesiyle, "konuşmasını bitirir bitirmez salonu terk etti. Koridorlarda kişisel bir teması olmadı."[156]

Stalin milliyetler üzerine ikinci bir rapor sundu ancak sahne performansında Troçki'yi alt edemeyeceği için işin özüne odaklandı ve o güne kadarki kariyerinin en iyi konuşmasını yaptı. Lenin'in "Milliyetler Meselesi Üzerine Notlar" makalesinin bir sahtecilik olduğunu söylemekten kaçındı ama "yoldaş Lenin unuttu, son zamanlarda çok şey unuttu. Birlikte Birliğin temellerini belirlediğimizi unuttu (Bir ses: Genel Kurul'da o yoktu)" diyordu.[157] Stalin birer birer "Notlar"da yer alan argümanları çürütmeye girişti. Stalin Lenin'i iyi tanıyordu. Bizzat Lenin'in konfederasyon tezini reddettiğini titizlikle ispat ederken, aralarındaki yazışmalara ve Lenin'in diğer birçok yazısına atıfta bulunuyordu. Stalin, Lenin'in federasyondan yana olduğunu sergiledi, zaten yakın zamanda kurulan Birlik bu yönde tasarlanmış ve onaylanmıştı; Lenin tek ve entegre bir ekonomiden yanaydı; "Lenin için milliyetler sorunu üst bir soruna –emekçi sorununa– tabi" idi.[158] Stalin, milliyetçi aşırılıkları bastıracak olan Güney Kafkas Federasyonu'nun ilk destekçilerinden birinin Lenin olduğunu da ispat ediyordu.[159] Gürcülerin milli azınlıkları ezdiklerini, sadece kabile toplulukları (Abazalar ve Osetyalılar) değil ama aynı zamanda Ermenileri de ezdiklerini –Gürcü yetkililerin yerli Ermenileri sürgün ederek "Tiflis'i gerçek bir Gürcü başkentine dönüştürme" gayretlerine bakılmalıydı– anlatarak meseleyi ikna edici biçimde açıkladı.[160] Diğer bir deyişle Büyük Rusyacılar şovenizm konusunda tekel değillerdi. Ne olursa olsun, önemli mesele şovenizm değil geri kalmışlık ve kalkınmanın gerekliliğiydi. Parti, bölgesel özerklik ve anadil eğitimini hayata geçirmeliydi, böylelikle milletlerin güçlenmesi gelişmelerini sağlayacaktı. Bu politika kongrede "yerelleşme" (*korenizatsiia*) olarak onaylanmıştı.[161]

İtiraz sesleri yükselir gibi oldu. Rakovski, cumhuriyet imtiyazlarının gasp edilmesini ve ürpertici "idari, aygıtsal, bürokratik psikolojiyi" yerdi, Lenin'i Stalin'in karşısına koymaya çalıştı. Ancak Stalin, 1920'de Polonya Savaşı sı-

---

155 Carr, *Interregnum*, s. 32-4.

156 Barmine, *One Who Survived*, s. 93-4.

157 Stalin ile yakın teması olan Avel Yenukidze'nin açıklaması daha az masumdu. "Yoldaş Lenin tek taraflı yanlış bilgilendirmenin kurbanı oldu," yorumunu yapıyordu Yenukidze. "Hastalığı nedeniyle gündelik olayları takip etme kabiliyetinden yoksun birine, şu veya bu yoldaşa hakaret edildi, dövüldü, kovuldu, sürüldü diye anlatılırsa, tabii ki onun böyle keskin bir mektup yazması olasıdır. *XII s"ezd RKP (b)*, s. 541. 18 Nisan'da Parti Kongresi presidyumu, "Milliyetler Sorunu Üzerine Notlar"ı bir ihtiyarlar heyetine gösterme kararı aldı.

158 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no.4: 171-2.

159 *Sochineniia*, V: 257.

160 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 449.

161 *XII s"ezd VKP (b)*, s. 31.

rasında Lenin'le aralarında yaşanan fikir alışverişlerini, kendi söylediklerini ve Lenin'in yanıtlarını aktararak baş-merkeziyetçinin Lenin olduğunu gösterdi, farklılıkları kabullenen Stalin'di. Böylelikle, güçlü bir dille söylenenlerin aksini ispat etti.[162] Ukrayna'dan Skrypnyk, Büyük Rusya şovenizmini "anne sütüyle birlikte emilen" dolayısıyla "birçok yoldaşta içgüdüsel olan" –bu durum, bir biçimde Gürcü Stalin'i de kapsıyordu– diyerek tarif ediyordu. Bu arada Mdivani Güney Kafkas Federasyonu'nun "yapay olarak tesis edildiğini" ilan etti. Hiç kimse Mdivani'ye güya Lenin'in yazdığı mektubu kullanmaya çalışmadı – Troçki hatta Mdivani de. Mdivani, sözde Lenin'e ait olan "Milliyetler Sorunu Üzerine Notlar" makalesini kullanmaya çalıştı ama toplantıya başkanlık eden Kamenev sözünü kesti.[163] Konfederasyonu destekleyen Rakovski'ye sadece Bukharin eşlik etti (Birlik federasyonu zaten kurulduktan sonra).[164] Delegelerin ezici çoğunluğu Stalin'in yanında yer aldı. Bukharin, "alkış tufanı her yerden duyuluyordu," diye itirafta bulunuyordu.[165] Bir yıl önce yapılan son kongrede, Stalin'in çok sayıda mevkiyi eşzamanlı olarak işgal ediyor olması nedeniyle Lenin'e karşı çıkan Yevgeny Preobrazhensky bile, "yoldaş Stalin'in raporu son derece sağlam, çok akıllıca bir rapor olduğunu söylemeliyim," diyordu.[166]

Stalin tüm dikkatleri üzerine çekmenin ve çarpıcı bir zaferin tadını çıkarıyordu.[167] Yeni Ekonomi Politikası ve Birlik federasyonu meselelerinde Lenin'in otoritesine karşı kendi otoritesini seçenek olarak Parti Kongresi'nin önüne koymuş olan Troçki bile, Lenin'e bağlılığını sergileyen Stalin'e yol ver-

---

162 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no.4: 171.

163 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 571, 650-2.

164 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 561-4; Sakharov, *Politichskoe zaveshchanie*, s. 521-34. Tartışma için kongrenin "milliyetler seksiyonuna" 25 Nisan'da yaklaşık yüz kişi katıldı; aralarında bulunan yirmi dört kişi kongre delegesi değildi ve bu tartışma oturumu için özel olarak çağrılmışlardı. Stalin tartışmanın sonuç raporunu kongreye sundu. *XII s"ezd RKP (b)*, s. 649-61.

165 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 564. Bukharin, her şeye karşın Büyük Rusya şovenizmi sorununun altını çiziyor ve ekliyordu. "Anladığım kadarıyla sevgili arkadaşımız, yoldaş Koba Rus şovenizmini sert bir dille eleştirmiyor ama bir Gürcü olarak Gürcü şovenizmini eleştiriyor." *XII s"ezd RKP (b)*, s. 614. Gürcüler arasında keskinlik vardı: Orjonikidze ve Stalin delegeler üzerinden dolap çeviriyorlardı. Dokuz oy hakkı olan Gürcü delegeler arasında sadece Makharadze milliyetçi Gürcü çizgisini savunuyordu. Mdivani ve Cote Tsinsadze (ilk Gürcü Çeka komiseri) aynı görüşü paylaşıyorlardı ancak oy hakkı olmayan katılımcılar arasındaydılar. Makharadze, Orjonikidze destekçileriyle doldurulmuş Gürcü Merkez Komite'yi "hastalıklı" ilan etti. Orjonikidze, Mdivani ve Pilipe Makharadze'yi, Gürcistan'da hükümet oldukları sırada (1918-20) Menşeviklerle işbirliği yapmakla, Gürcü partisinde sınıf düşmanlarını (toprak sahipleri) barındırmakla, "solculuk"la ve "maceracılık"la itham etti. Radek, "parti çoğunluğunun [milli] sorunun önemini anlamamasından" yakındı. *XII s"ezd RKP (b)*, s. 615.

166 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 113. Zinoviev, "yoldaş Stalin ve Merkez Komite'nin tezleri eşsiz, kapsamlı, iyi düşünülmüş, eksiksiz ve hiç kimse bir hata barındırdığını iddia edemez," diyerek böbürleniyordu. *XII s"ezd RKP (b)*, s. 557, 607.

167 Volkogonov, *Stalin: politicheskii portret*, 1: s. 160.

di. Kamenev de, "NEP sizin ya da daha üst bir Sovyet organının bir kararnamesi ile sonlandırılabilir ve bu siyasal bir sarsıntı yaratmaz," diyordu. Zinoviev, "şu an NEP'in değişeceği an değil," saptamasını yaptı.[168] Stalin, parti üzerinde "NEP unsurlarının yozlaştırıcı etkilerinden" çekiniyordu ve hatta NEP'i ve özel sermayeyi Büyük Rusya şovenizminin, "Gürcü, Azeri, Özbek ve diğer milliyetçiliklerin" güçlenmesinden sorumlu tutuyordu ama yine de rejimin tepesinde Lenin'in NEP'ini savunan oydu.[169] Genel sekreterliği bir kez daha onaylandı. Yeni Merkez Komite seçimleri oylamasında, bir önceki Parti Kongresi'nde ikinci sırada yer alan Troçki, otuz beşinci sıradaydı. Kamenev yirmi dördüncü, Zinoviev otuz ikinci olurken Stalin Lenin ile birlikte birinciliği paylaştı (her ikisi de toplam 386 oyun 384'ünü aldılar).[170] Eğer Lenin'in 23 Aralık tarihli mektubunda önerdiği gibi Stalin üye sayısını radikal biçimde artırmamış olsaydı, Troçki Merkez Komite üyesi olarak kalamayacaktı.

Mucizevi diktasyon

15 Mayıs 1923'te Lenin, bir grup doktor eşliğinde ve son derece yavaş bir yolculukla Kremlin'den Gorki'ye götürüldü. Felç dışında, uykusuzluk, yeme zorluğu, mide sorunları ve hafıza kaybından muzdaripti. Umutsuz bir biçimde konuşma yetisini yeniden kazanmaya çalışırken, genellikle alfabeyi ezberden okuyor ve "Enternasyonal" söylüyordu.[171] Ancak konuşması birkaç kelime ile sınırlıydı –"kongre", "köylü", "işçi"– ve Krupskaya'nın ona söylediği sözcükleri tekrar ederken anlamlarını bilip bilmediği anlaşılmıyordu. Doktorlar, "kendisine galeta verildiğinde uzun süre elini tabağa götüremediğini, etrafında dolaştırdığını" gözlemliyorlardı.[172] Ağlama nöbetleri vardı ve sanki suçlu onlarmış gibi doktorlara öfke kusuyordu. Artık siyasal hayatta tekrar bir rolü olamayacağı açık biçimde görülüyordu. 16 Mayıs'tan sonra sağlığıyla ilgili hiçbir resmi bülten yayınlanmadı. Krupskaya üzerinde çok büyük baskı vardı.[173] Lenin'in hayatını adadığı iş, devrimin kaderi, başkaları tara-

---

168 Shvetsov, *Diskusiia v RKP (b)*, s. 10.

169 Stalin, NEP'i, 1905'ten sonra devrimci mücadele için çaba harcamak yerine Duma seçimlerine katılmaya benzetiyordu. *Sochineniia*, V: 215, 238-40, 244-5, 248-9; Himmer, "The Transition from War Communism."

170 Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, s. 85 (aufta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 50, op. 1, d. 58, l. 17). Daha az oy alanlar sadece Rakovsky, Orjonikidze, Ukhanov, Zalutsky idi, seçilenler arasında en az oyu alan ise Kharitonov'du (264).

171 Doktor Kozhevnikov, "duyusal afazi iyileşti ve konuşmayı öğrenmeye başladı," diye umutla not düşmüştü. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 429 (aufta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 140).

172 Volkgonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 430.

173 1918 sonbaharında suikast girişiminin ardından Gorki'de Lenin'i ziyaret eden Angelica Balabanoff daha o zaman Krupskaya ile ilgili şöyle diyordu: "Onu son gördüğümden beri ne kadar

fından ileri taşınacaktı ve kendisi umutsuz bir yatalak hasta olarak günlerini tüketirken, halef olarak Stalin ortaya çıkmıştı.

Sonra birdenbire gökyüzü çatırdadı ve çakan şimşek gökyüzünü aydınlattı; 1923 Mayıs ayı sonlarında Krupskaya, Lenin'in dikte ettirdiğini iddia ettiği çok kısa bir belge ortaya çıkardı. Metni, İsviçre'deki sürgün günlerinden beri yakın ilişki içinde olduğu Zinoviev'e ulaştırdı.[174] 24-25 Aralık 1922'de birkaç oturumda yazılan metnin yine Volodicheva'nın elinden çıktığı söyleniyordu.[175] Ancak bu sözde diktasyon, Lenin sekreterliğinin belge kayıt defterine işlenmemişti. Daktilodan çıkmış bir metindi ve stenografik orijinal yazı arşivlerde bulunamadı. Lenin, felçli olmayan sol eliyle dahi metni parafe etmemişti.[176] Troçki'nin söylediğine göre daktilo edilmiş metnin başlığı yoktu.[177] Daha, sonra, başlık eklenecekti –"Lenin'in Vasiyeti" ya da "Kongre'ye Mektup"– ve metnin, Lenin'in ölümünden sonra açılması talimatı üzerine nasıl mum-

---

yaşlanmış ve bitkin olduğunu düşündüm. Son birkaç ayın gerilimi kocasından çok onu fazlasıyla etkilemişti. Balabanoff, *My Life as a Rebel*, s. 186-7.

174 Krupskaya onun ikinci karısı Zlata Lilina Bernstein'i çok seviyordu; sürgünde Leninler ve Zinovievler ailecek görüşüyorlardı.

175 *PSS*, XLV: 343-8, 593-4, n 208; Fotieva, *Iz zhizni*, s. 279-82. Güya dikte edilmiş metnin daktilo kopyası tuhaflıklar ve sıra dışı yanlışlar ihtiva ediyordu: Yukarısı olmadığı halde "yukarıda söylediğim gibi" ifadesi; Zinoviev ve Kamenev'den birlikte söz ederken o [erkek, birinci tekil şahıs] adının kullanılması (ona [*emu*]). *PSS*, XLV: 474-6, 482. Dikte edilen metinlerle ilgili olarak günümüze kalan steno kayıtlar, Fotiyeva'nın orijinal sözcük karmaşasını olduğu gibi bıraktığı, Volidicheva'nın ise gramatik düzeltmeler yaptığını gösteriyor.

176 Sekreterlik kayıt defteri girişleri birçok gün için kayıptır: 17 Aralık, 19-22 Aralık (Stalin'in Krupskaya'yı aradığı düşünülen gün); 25 Aralık-16 Ocak arasındaki tüm günlerde sadece üç kayıt bulunmaktadır. Bunlardan biri Lenin'in Sukhanov okuduğudur. Bu dönem, Lenin'in büyük önem arz eden önemli dokümanları dikte ettirdiği dönem olmalıdır. "Dnevnik dezhurnykh sekretarei Lenina", *PSS*, XLV: 457-86; 608, n 297. 1967 yılında yaşı seksen olduğunda Fotiyeva, Aleksandr Beck'e "günlüğe her şeyi yazmıyorduk," demişti. "K istorii polsednikh Leninskikh dokumentov: Iz arkhiva pisatelia Aleksandra Beka, besedovavsheo 1967 godu s lichnyi sekretariami Lenina", *Moskovskie novosti*, 23 Nisan 1989: 8-9. 1929 yılında Volodicheva, önce metni yazdığını, sonra beş kopya olarak çoğalttığını sonra da *Pravda*'ya göndermek üzere temiz bir kopya daktilo ettiğini söylüyordu. Dolayısıyla en az üç versiyonu olmalıdır. *PSS*, XLV, s. 592. Ancak bugün, ilk önce elle yazılan metinler (stenografi) ve yeniden yazılmış kopyaları mevcut değildir. Diktasyonda, çoğaltılmış kopyalar, düzeltmeler, eklemeler ve sonra da, mesela Lenin'in kopya edilmiş metnin üstünden geçmiş olduğunun görülmesi gerekir. Dikte edilmiş metinler nadiren tek hamleli bir iştir.

177 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 73. Fotiyeva, Halk Komiserleri Konseyi sekreterliğindeki personelin, kendisini ya da Volodicheva'yı Lenin'in yanından dönerken heyecanla beklediklerini, Lenin'in nasıl göründüğünü ya da hissettiğini merak ettiklerini yazmıştı. "Bazen Vladimir Ilich'in yanından döndükten sonra, Nadezhda Konstantinova [Krupskaya] ya da Maria Ilinichna [Ulyanova] Lenin'in dikte ettirdiği metni okur ve durumuyla ilgili düşüncelerini paylaşırlardı." Fotieva, *Iz zhizni*, s. 281. Vladimir Naumov, Stalin'in ve diğerlerinin bahse konu Vasiyet'ten hemen haberdar oldukları sonucuna varmıştı. *Pravda*, 26 Şubat 1988. Ancak Stalin'in tüm bildiği –Fotiyeva'nın Kamenev'e yazdığı 29 Aralık tarihli mektubun da doğruladığı gibi– 23 Aralık tarihinde dikte ettirilen metindi ki bu da zaten Stalin'e yazılan mektuptu; 24 ya da 25 Aralık'ta dikte ettirilen metinden hiç kimsenin haberi olmadı – zira muhtemelen böyle bir şey olmadı.

la mühürlenen bir zarfa konulduğu ile ilgili ayrıntılı bir hikâye uydurulmuştu. Tabii ki, Krupskaya mektubu Zinoviev'e daha Lenin hayattayken verdi.

Bu sayfalarda altı kişiyle ilgili iğneleyici değerlendirmeler yer alıyordu. (Stalin metni alıp okuduğunda, Lenin ile ilgili olarak "hem kendisine ihanet ediyor hem de bize!" diye bağırmıştı.)[178] Ancak, hepsi politbüroya tam üye olan Rykov, Tomsky ve Kalinin gibi, Lenin'le çok yakın çalışan ve politbüroya aday üye olan Molotov gibi bazı üst düzey görevliler es geçilmişti.[179] Buna karşın, yine politbüro aday üyesi olan Bukharin'in ve Pyatakov'un adı zikrediliyordu. Lenin bu ikisini Gorki'de görmüştü ve sonraki neslin kadrolarıyla meşguldü; sözde Lenin'e ait metinde onlarla ilgili olarak "(gençlik kuvvetleri içinde) ön plana çıkan en iyi unsurlar" deniliyordu. Buna rağmen, doküman her ikisine de birer kazık saplıyordu:

> Bukharin partinin sadece en değerli ve önemli kuramcısı değil; son derece isabetle tüm partinin gözbebeği kabul ediliyor fakat kuramsal yaklaşımının tümüyle Marksist olduğuna ihtiyatla yaklaşmak gerekir zira onunla ilgili skolastik bir mesele var (hiç diyalektik konusunu araştırmamış ve sanırım tümüyle anlayamamış). ... Pyatakov'a gelince, olağanüstü iradesi ve olağanüstü yeteneği tartışılmaz ancak ciddi bir siyasal anlayışla bakılması gereken idarecilik ve işin idari yönüne çok fazla heves gösteriyor.

Metin, o sırada otuz dört yaşında olan Bukharin ve otuz iki yaşında olan Pyatakov'a, "bilgilerini artırmak ve tek yönlülüklerini düzeltmek için zaman yaratma" çağrısı yapıyordu. Babacan bir tavsiye gibi görünse de bu bir sızı yaratacaktı.

Ancak, daktilo edilmiş metinde hemen bunun ardından gelen Zinoviev ve Kamenev ile ilgili yorumlar daha da tahripkârdı:

> Zinoviev ve Kamenev'in Ekim olayı tabii ki rastlantı değildi ama tüm suç kişisel olarak onların üzerine yıkılamaz, tıpkı Bolşevizm-dışılığın Troçki'ye yıkılamayacağı gibi.

Durum buydu: Rejimin en önemli iki figürü ile ilgili tek bir cümle, Ekim darbesine muhalefet etmeleriyle ilgili açık bir bağışlama cümlesi yıkıcı bir hatırlatma biçimine bürünüyordu.

Kamenev ve Zinoviev'in harcanmasını da aşan bölüm şok edici nitelikteydi:

> Yoldaş Stalin, genel sekreter olmasıyla birlikte sınırsız bir güce sahip oldu ama bu gücü her zaman gereken özenle kullanacağından emin değilim.

---

178 Kuromiya, *Stalin*, s. 64 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki'nin Max Eastman'a mektubu, 7 Haziran 1933: Troçki'nin elyazmaları, Lily Kütüphanesi, Indiana Üniversitesi, Bloomington). Aynı zamanda bkz. Bazhanov, *Vospominaniia* [1990], s. 107.

179 Sakharov, *Politicheskoe zaveschanie*, s. 311-3.

Sanki bu "sınırsız gücü" Stalin bir şekilde kendisi kazanmış, Lenin onu genel sekreterliğe atamamış gibi. Hemen takip eden cümle de gözleri yuvalarından çıkaracak özellikteydi:

> Yoldaş Troçki, demiryolları komiserliği meselesiyle ilgili olarak Genel Kurula karşı verdiği mücadelede, çok üstün vasıflara sahip olduğunu ispat etti. Mevcut Merkez Komite'nin en yetkin kişisi belki de odur. Ancak, aşırı bir özgüven sergiledi ve her tür konunun sadece idari kısmıyla aşırı derecede meşgul oldu.[180]

Metin, "mevcut Merkez Komite'nin öndegelen iki liderinin bu vasıfları –Stalin'in özensizliği ve Troçki'nin kendinden emin siyasal pervasızlığı– istemeden de olsa hizipleşmeye yol açabilir ve eğer partimiz bunu önleyecek tedbirleri almazsa, hizipleşme beklenmedik bir şekilde karşımıza çıkabilir," uyarısı yapıyordu.[181]

Her ne kadar metin her altısı hakkında ve söz edilmeye değer görülmeyen diğerleri hakkında şüphe uyandırsa da, en yetkin addedilen, 1917 yılına kadar sergilediği son derece yanlış Bolşevizm-dışılığı affedilen ve başkaları ile uğraşılırken bile adı geçen Troçki merkez figür olarak ortaya çıkıyordu. 12. Parti Kongresi öncesinde, sırasında ve sonrasında Troçki sonu gelmez, kaba bir saldırının hedefiydi. Merkez Komite'den Stalin, Zinoviev ve Kamenev'in ihracını talep eden isimsiz muhalif kitapçıklar yayınlandı ama çok daha fazla "yeraltı" çalışması Troçki aleyhineydi, mesela *A Small Biograpy of a Big Man* [*Büyük Adamın Küçük Biyografisi*] (Stalin yardakçısı Tovstukha tarafından kaleme alındığı söylentisi dolaşıyordu) ve *What Ilich Wrote and Thought About Troçki* [*Ilich'in Troçki Hakkında Yazdıkları ve Düşündükleri*] (Lenin'in kötü yorumları taranıp seçilmişti).[182] Dikkat çekici olan, güya 22 Aralık'ta dikte ettirildiği söylenen metindeki tüm ifadelerin, isimsiz Troçki-yan-

180 1922 yılı ortalarında, Dzierzynski demiryolları komiseriyken, politbüronun oluşturduğu bir komisyon yurtdışından yapılan alımları soruşturdu, bu Troçki'nin komiser olarak daha önce yaptığı çalışmaların değerlendiriliyor olduğunu gösteriyordu. Stalin, Rykov, Tomsky ve Kamenev lehte Troçki aleyhte oy kullandı. Lenin yoktu; bilgilendirildiğinde politbüro kararını durdurmak için hiçbir şey yapmadı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 298, l. 1, 6; *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no 3: 189-90; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 368-9.

181 *PSS*, XLV: 345. Volkogonov, kendisini fazlasıyla önemseyen bir adam olan Troçki'nin, "Kongreye Mektubu" Lenin tarafından halef olarak kutsandığının bir göstergesi –"belki de mevcut Merkez Komite'deki en yetkin kişi"– olarak kabul etmiş olabileceğini, Lenin'in kendisiyle ilgili bazı eleştiriler eklemiş olmasını da hızlı yükselişinin başkaları için yaratacağı darbeyi hafifletmeye yönelik olduğunu hayal edebileceğini düşünüyordu. Volkogonov, *Trotsky*, s. 264-5.

182 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 122, 136, 139; Valentinov, *Novaia ekoniomicheskaia politika*, s. 57-8; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 335. Kongrede üçlü liderlik Troçki'nin farazi Bonapartizmi ile ilgili bir fısıltı kampanyası başlatmıştı. Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 94-5; Deutscher, *Stalin*, s. 273. Bunların dışında el altından yapılanlar vardı: 19 Nisan 1923'te (12. Parti Kongresi'nin ikinci günü), *Economic Newspaper*, Troçki'nin devlet planlama komisyonu önerisine karşı Lenin'in 1921 tarihli eleştirilerini yeniden yayınladı. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 543-4.

lısı teksirlere ya da kongre sırasındaki Troçki yanlısı ya da karşıtı konuşmalara tekabül etmesiydi: Hizipleşme tehlikesi, üçlü yönetimin ya da lider grubun uzaklaştırılmasının gerekliliği, Troçki'nin Bolşevizm-dışı tutumu (Zinoviev dillendirmişti), Stalin'in kabalığı. Metnin basitleştirilmiş tam bir taslağı sendikacı Vladimir Kosier'in (Stanislaw Kosier'in kardeşi) konuşmasıydı. Bu konuşmada Kosier, bütün olarak partinin çıkarlarından farklı çıkarları olduğu için ve hizipleşme tehlikesi yarattıkları için, "üçlü yönetime", "sekreterlik kurumuna" ve "önde gelen parti organlarına parmak sallıyordu.[183] Genel olarak, Aralık 1922'de dikte ettirildiği düşünülen metnin yazarının, 1923 baharındaki 12. Parti Kongresi'ndeki konuşmaları incelediğine dair güçlü bir his oluşuyordu.[184]

25 Nisan'da sona eren Kongre'de, Krupskaya dahil hiç kimse, Lenin'in sözde metninin mevcudiyetine dair bir imada bulunmadı. Krupskaya neden bu belgeyi 12. Parti Kongresi'nde göstermeyi tercih etmemişti? Utanmazca bir sahtekârlıkla ortaya attığı "Milliyetler Meselesi Üzerine Notlar" ilgi çekmekten çok uzaktı.

Destekleyen herhangi bir kanıt olmamasına rağmen, altı personelin değerlendirildiği başlıksız, daktilo ile yazılmış metnin Lenin tarafından dikte ettirilmiş olma ihtimali yok sayılamaz. Lenin'in düşüncelerini bilen birinin, zar zor duyduğu gerçek sözlere ve jestlere bu biçimi vermiş olması da muhtemeldir. Ancak, herhangi bir dikte ettirme söz konusu olmadan, bazı aracılar Lenin adına cümleler yazmış da olabilirler. 1923 Mayıs sonu zamanlaması, 12. Parti Kongresi sonuçlarının –Stalin'in zaferi, Troçki'nin bozguna uğraması– oluşturduğu koşullarda, parti içi mücadelenin bir parçası olarak sözde Lenin metinlerinin üretilmiş olabileceğini düşündürüyor. Belgenin ortaya çıkışı, aynı zamanda, Lenin'in Kremlin'den Gorki'ye götürülmesinin ve sağlığıyla ilgili resmi bültenlere son verilmesinin –ki bu durumuyla ilgili belli bir umutsuzluğu gösteriyordu– ardından gerçekleşti.[185] Ayrıca, 2 Temmuz 1923'te ya da hemen öncesinde, Krupskaya'nın Zinoviev'e verdiği devlet planlama komisyonu ile ilgili Lenin'e ait olduğu iddia edilen metinde, şaşırtıcı da olsa Troçki'nin uzun süredir elde etmeye çalıştığı ekonomik dikta-

183 *XII s"ezd RKP (b)*, s. 47, 92-95, 121, 122, 136, 137, 139, 151; Sakharov, *politicheskoe zaveshchanie*, s. 418-27. Vladimir Kosier –Stanislav Kosier'in küçük kardeşi, Sibirya parti şefi ve Stalin'in adamı– Troçkist olduğu gerekçesiyle 1928'de partiden atıldı.

184 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 423.

185 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 427. Volkogonov, haklı olarak, "özellikle 16 ve 22 Aralık gecelerinde durumunun ciddi derecede bozulduğu düşünüldüğünde, Lenin'in bu uzun metinleri bu kadar kısa sürede dikte ettirebilmesi dikkate değerdir," diyordu. Sağlığının ciddi derecede bozulduğu tüm doktorları tarafından kayda geçilmişti – Kramer, Kozhenikov, Förster, Strumpfell, Hentschell, Nonne, Bumke ve Yelistratov. Ancak Volkogonov bağlantıları kuramıyordu: Aslında Lenin tüm bu çalışmaları dikte ettirmiş olamazdı. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 419.

törlük arzusu destekleniyordu, oysa ikinci ağır inme sürecinde Lenin bu çabaya karşı dişe diş mücadele etmişti.[186]

Kesin olan şudur: Mucize eseri dikte ettirilmiş olan bu metin, Lenin'in en yakın özel çevresinden Krupskaya'nın katkısı olmadan çıkamazdı.[187] Ancak Troçki'yi desteklemesinin bir nedeni olmalıydı. O ve Stalin bir süredir kanlı bıçaklıydılar, yine de Troçki ile zıtlaşmaları daha eskiye dayanıyordu.[188] 1898'de, Lenin'in sadece karısı değil ama aynı zamanda sekreteri de olduktan sonra kendisini Bolşevik-Menşevik bölünmesine yol açacak sert tartışmaların ortasında bulmuştu ve o güne ait kendi yazılarında sadece Martov değil Troçki aleyhine de keskin bir dil kullanıyordu, broşürlerinden birinin başlığı, "yıllar içinde devrimci hareketin en utanç verici sapmaları," idi.[189] Daha yakın zamanda, Troçki'nin iç savaş boyunca ve NEP'in ilk dönemlerinde kendisine karşı aralıksız sürdürdüğü açık polemikler nedeniyle Lenin'in hissettiği derin öfkeyi Krupskaya pekâlâ anlıyordu. Onu Troçki'nin yanında görmek yanlış olacaktır, tıpkı Maria Ulyanova'yı Stalin yandaşı görmenin yanlış olacağı gibi.[190] Her iki kadın da birine iyilik yapmanın değil denge kurmanın peşindeydi.[191] Lenin'in yanında geçirdiği çeyrek asrın sonun-

---

186 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 56 (Zinoviev'in, Stalin'e gönderdiği 2 Haziran 1923 tarihli kapak yazısı). Moshe Lewin, sözde Lenin'e ait olan Vasiyet'in asli *mesajının* enternasyonalizm adına milliyetçilikle mücadele, bürokrasiyle, özellikle de parti liderliği bürokrasisi ile mücadele ve Stalin'in uzaklaştırılması olduğunu doğru biçimde tespit ediyordu ancak, sonunda Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından Lenin'in *Complete Collected Works* külliyatına dahil edilen bu belgenin meşruiyetini sorgulamıyordu. Lewin, *Lenin's Last Struggle*, s. 132-3.

187 Troçki daha sonra, bu dikte edilmiş metne dahli olabileceği şüphesine yol açabilecek gerekçeyi kendisi yarattı. Bu metin, "son konuşmamızda Lenin'in bana yaptığı öneriyi tamamlıyor ve netleştiriyor," demişti. Troçki'ye göre Lenin, "bürokrasiyi canlandırdığı, memurlar arasında karşıtlık yarattığı için ve ayrıca keyfi yönetimi ile genel kabalığı nedeniyle 12. Kongre'de Stalin'e yıkıcı bir darbe indirmek üzere sistemli olarak hazırlanıyordu. Troçki neşeyle ekliyordu: "aygıt-görevlilerine ve bürokratlara karşı 'Lenin ve Troçki bloğu' düşüncesi o günlerde sadece Lenin'in ve benim bildiğim bir şeydi." Bunu başka hiç kimsenin "bilmiyor" olmasının nedeni, Troçki'nin hayal etmiş olmasıydı. Troçki, *My Life*, s. 479-81. Troçki, Lenin ile arasında geçtiğini söylediği konuşma için bir tarih vermiyor.

188 Kasım 1921'de Stalin, Krupskaya'nın nasıl "yine" aceleci ve yanlış davrandığına dair Lenin'e öfkeli bir mektup yazmıştı. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2176, I. 1-5ob. Krupskaya-Stalin düşmanlığı için aynı zamanda bkz. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 31 (Troçki'nin izinden giden bir metin).

189 McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 117.

190 "İhtiyar hizmetçi" diye isim taktığı Maria Ulyanova'yı sevmeyen Troçki, Krupskaya'nın bir kenara iterek onu Stalin'in kampına yaklaştırdığını zannediyordu ve bu çizgiyi takip eden araştırmacılar da Ulyanova'nın Stalin'in yanında, Krupskaya'nın Troçki'nin yanında olduğunu düşündüler. Troçki, *Diary in Exile* [1963], s. 33; Trotskii, *Dnevniki i pis'ma* [1986], s. 76; Trotskii, *Stalin*, II: 254-5.

191 Ulyanova, "Troçki ve politbüronun diğer üyeleri arasında, özellikle de Troçki ile Stalin arasında bir denge kurmak son derece zor," diye yazmıştı. "Her ikisi de aşırı derecede kendilerini önemsiyorlar ve sabırsızlar. Onlar için kişisel olan, davanın çıkarlarına ağır basıyor." Ul'ianova, "Ob otnoshenii V.I. Lenina k I. V. Stalinu", s. 197.

da Krupskaya siyasal entrika konusunda usta seviyesine yükselmişti ve hiç şüphe yok ki Lenin'in isteklerini bildiğine samimiyetle inanıyordu. Rejimin derinliklerinde, Stalin'in "sınırsız gücünü" görebiliyordu ve kurduğu oyun –eğer böyle bir oyun kurulduysa– Gürcü'nün Lenin'in tek halefi statüsüne yükselmesini engellemeye yönelik gibiydi.

Parlamento-2 operasyonu (Sultangaliyevcilik)

12. Parti Kongresi'nden hemen sonra Stalin kendine özgü kurnazca bir manipülasyona başvurdu ve hedefi, ihanet etmiş olmasından şüphe duyduğu milli azınlık parti kadrolarıydı. Yurtdışında ya da Sovyet topraklarında bulunan Müslüman ve Budistlerin sorumluluğunu üstlenen OGPU Doğu Şubesi ile başladı. Letonyalı Jekabs Peterss'in kurucusu ve başkanı olduğu Doğu Şubesi, Sovyet Müslüman Komünistler üzerinde sıkı bir gözetim oluşturmuştu ve siyasal görüşlerden evlilik dışı gizli ilişkilere kadar her şeyin izini sürüyordu. Parlamento-2 kod adıyla anılan operasyonun özel hedefi, Stalin'in koruması altındaki nevi şahsına münhasır Tatar Mirsaid Sultangaliyev idi. Tataristan'da sadece 3.483 parti üyesi vardı ve bunların ancak % 28,5'i Tatar'dı.[192] Karşımızda, zor bir seçmen kitlesi içinden (Batum ve Bakü'de Müslümanlar arasında ajitasyon çalışması yaptığı zamanlardan Stalin bu durumu iyi bilirdi) ciddi bir desteği arkasına almış kültürlü bir Müslüman vardı ancak Sultangaliyev, Müslüman Türkistan'ı Birliğin bağımsız bir cumhuriyeti yapmak yerine RSFSR'nin bir parçası haline getirmesi gibi konular nedeniyle, parti forumlarında Stalin'i sürekli eleştiriyordu.[193] Volga vadisindeki, Urallar'daki, Orta Asya'daki ve Kafkaslar'daki Müslüman halkları dünya devriminin sıçrama tahtası olarak görüyor, RSFSR tarım komiserliğinin Tataristan topraklarıyla ilgili buyruklarına karşı savaşıyor, Ortaçağ Tatar Hanlığı'nın yüceltilmesini destekliyor ve tüm Sovyet Rusya'daki Müslümanlar için Tatar dilinin ortak dil olmasını dayatmaya çalışıyordu. 1923 baharında Stalin, Başkurtistan'daki bir yoldaşa Tatarlar tarafından ulaştırılan ve bir yeraltı örgütünün varlığından söz eden komploya dair mektubu Sultangaliyev'e haber verdi ve dikkatli olması konusunda uyardı. Kurgu olsun ya da olmasın, bu uyarı Sultangaliyev'i harekete geçirdi. Yazıştığı kişilerden birine gönderdiği şifreli mektupta, daha önce yazdığı mektupların imha edilmesini istiyordu.[194] Bu mektup OGPU tara-

192 Blank, *Sorcerer as Apprentice*, s. 157-8 (atıfta bulunduğu kaynak, K. A. Khasanov, "Tatariia v bor'be za Leninskuiu natsional'nomu politiku", *Revoliutsiia i natsional'nosti*, 1933, no. 11: 30).

193 Bennigsen ve Wimbush, *Muslim National Communism*, s. 51-7.

194 Tagirov, *Neizvestnyi Sultan-Galiev*, s. 44-5 (TsGA IPD, RT, f. 8237, op. 1, d. 2, l. 112. Antonov-Ovseenko, mektubun, Sultangaliyev'i tuzağa düşürmek isteyen Stalin'in provokasyonu olduğunu iddia etti ve bu iddia başkaları tarafından da benimsendi. Antonov-Ovseenko, *Stalin bez maski*, s. 40-3; Landa, "Mirsaid Sultan-Galiev."

fından ele geçirilerek parti Merkez Denetim Komisyonu başkanı Kuibyshev'e gönderildi. 1923 Mayıs ayı başında Sultangaliyev Komisyon'a çağrıldı, pan-Türkçülük, pan-İslâmcılık ve milliyetçilik suçlamasıyla partiden ihraç edildi ve tutuklandı.[195]

Her ne kadar 13. Parti Kongresi'nde milli sorun derinlemesine tartışılmış olsa da merkezi hükümetten (Milliyetler Komiserliği Meclisi) bir üyenin ihracı, politbüronun özel bir milli Komünistler toplantısı düzenlemesi için yeterli oldu. Elli sekiz katılımcının yanı sıra Merkez Komite'den yirminin üzerinde üye ve aday üye toplantıda yer aldı. 9 Haziran 1923'te, Kamenev'in başkanlığında ve Sultangaliyev'in Lubyanka hapishanesinde olduğundan haberdar Müslüman delegelerin huzurunda, dört gün sürecek toplantı Kuibyshev'in sunduğu raporla açıldı. Raporda, Sultangaliyev'in suç teşkil eden, daha önceki mektuplarının imhasını istediği mektubundan ve aynı zamanda sorguda verdiği ifadeden pasajlar yer alıyordu. Kuibyshev, Sultangaliyev'in gizli yazışmayı itiraf ettiğini, kendi tutuklanmasını "yasal" bulduğunu ve "en ağır cezaya –idam– çarptırılmam da yasal olur ve bunda samimiyim," dediğini açıkladı. Kuibyshev, Sultangaliyev'in ağır suçlar işlediğini ama faaliyetlerini itiraf ettiği için serbest bırakılabileceğini söyleyerek bitiriyordu; aksi takdirde, (bu gizli toplantıda) sunulan kanıtlar nedeniyle Tatar kurban olabilirdi.[196] Ardından gelen tartışmaların büyük bir bölümünü, Sultangaliyev'e yakın çalışmış olup kendilerini anlatmaya gayret edenlerin konuşmaları oluşturuyordu. Bu arada, Orjonikidze daha yeni gittiği Türkistan'da iç çatışmanın Sünniler ve Şiiler, Türkler ve Persler arasında olduğunu ve milli Komünizm ile alakası olmadığını, ayrıca Kafkasya'da Azeri Müslüman öğretmen okulunda öğrencilerin Türk Mustafa Kemal'in yer aldığı rozetler taktığını, ifade etti. Milli azınlık Komünistlerinin (kendisi gibi) enternasyonalist olarak eğitilmeleri çağrısı yaptı. Bunun tersine Ukraynalı komünist Skrypnyk, birilerinin bu olayı milli Komünistlere karşı daha sert bir çizgi yönünde "politika değişikliği" için kullandığını belirtti (Troçki bağırdı: "Kesinlikle doğru").[197] Rakovski ile birlikte Skrypnyk, Birlik'in

---

195 Bulat Sultanbekov, "Vvedenie," *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, s. 4-11. Aynı zamanda bkz. Sultanbekov, *Pervaia zhertva Genseka*. Sultangaliyev'in SSCB'nin çeşitli bölgelerinden doğu Komünistlerinin katılacağı gizli bir kongre örgütlediğine dair gizli muhbir raporları da vardı. Tagirov, *Neizvestnyi Sultan-Galiev*, s. 32-4 (TsGA IPD RT, f. 8237, op. 1, d. 5, l. 22-3). İş yükünden şikâyetçi olan Dzierzynski bu davayı Mezynski'ye verdi. Tagirov, *Neizvestnyi Sultan-Galiev*, s. 71 (TsA IPD RT, f. 8237, op. 1, d. 2, l. 117).

196 *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, s. 15-23. Sorgu tutanaklarında bir idam edilme talebine rastlanmıyor: Tagirov, *Neizvestnyi Sultan-Galiev*, s. 74-5 (TsGA IPD RT, f. 8237, op. 1, d. 20, l. 103-4; d. 2, l. 121).

197 Skrypnyk, bir Müslüman milliyetçiden örnek teşkil etsin diye hesap sorulduğunu ama Rus-şovenisti Komünistlerin hiçbiri için bu yola başvurulmadığını da ekliyordu. Uzun bir konuşma yapan Troçki, Sultangaliyev meselesinin milliyetçilik değil ihanetle ilgisi olduğunu ve Türk el

idari yapısına son şeklini vermeyi hedefleyen anayasa komisyonunda Stalin'i kızdıranlardandı.[198]

Tartışma sırasında Stalin Kuibyshev'in raporundan sonra konuştu, aslında kendi raporunu aynı günün akşamı sunması planlanmıştı. "Burjuva ideolojisi" ve NEP koşullarında burjuvaziyi canlandıracak bir platform olarak gördüğü Müslüman milliyetçiliği Menşeviklerle eşleyerek, "sınır bölgelerde Marksist kadroların geliştirilmesinin, Marksist yenilikçiliğin yolundaki en temel düşünsel engel Milliyetçiliktir," diyordu. Dört günlük toplantının öncesinde, ölüm cezası ile sonuçlanacak bir devrim mahkemesi tasarlıyor olabilirdi.[199] Ama şimdi, Sultangaliyev'in serbest bırakılması gerektiği konusunda yardakçısı Kuibyshev ile aynı fikirdeydi. "Adam tüm günahlarını kabul etti ve affımıza sığındı," diyordu Stalin adeta alicenaplık göstererek. "Partiden atıldı ve tabii ki geri kabul edilmeyecek. Ancak ne amaçla hapiste tutulacak?" Biri araya girerek, Sultangaliyev ne işe yarayacak diye sorunca Stalin cevap verdi: "O bizden değil, bir yabancı, ama sizi temin ederim, önemli makamlarda önemli görevleri olan bazı askerî uzmanlardan daha kötü değil."[200]

çiliğinin görevlendirmesi ile değil ama milliyetçilikten gelen siyasal değişimden kaynaklı bu ihanetin "ona yakın çalışanların göstermesi gereken dirençle karşılaşmadığını," söyledi – şimdi bile mektuplarının kötü bir tercümesine atıf yaparak Tatar yoldaşlar onu korumaya çalışıyordu. *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, s. 54-7 (Orjonikidze), s. 61 (Skrypnyk, Troçki), s. 74 (Troçki).

198 Rakovsky ve Skrypnyk kendi anayasa taslaklarını sundular ve dışişleri ve dış ticaret cumhuriyet komiserlikleri istediler. Davletshin, "The Federal Principle in the Soviet State", s. 24'te; Sullivant, *Soviet Politics and the Ukraine*, s. 65-76; *TSK RKP (b) – VKP (b) i natsional'nyi vopros*, s. 120-9 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3478, l. 20-25, 30-7: 14 Haziran 1923 tarihli komisyon toplantısı). Moskova milli Komünistler toplantısı sona ermeden önce, Rakovsky ve Skrypnyk, Stalin'i arayarak SSCB ile ilgili olarak "birleşik" ve "bölünmez" kavramlarını kullanmaları ile ilgili hesap verdiler; Stalin, şikâyet ve taleplerinin, üzerinde uzlaşılan federasyonla değil ama konfederasyonla eşdeğer olduğunu sert bir dille ifade etti. *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, s. 270-2 (Rakovski ve Stalin).

199 Sadece Kamenev ve Zinoviev'in Sultangaliyev'i idamdan nasıl kurtardığı ile ilgili kulaktan dolma söylentiler ortaya çıkacaktı (1926 yılında Kamenev'in sekreterinden yayıldı). Daha da ikna edici olan, Sultangaliyev'in Moskova'daki Türk, İranlı ve Afgan diplomatlarla gizli temaslarının olduğunu iddia eden bir muhbirle ilgili olarak Mezynski'nin kuşkularını ifade ettiği nottu – bu tam da bu tür bir ihanet yargılamasında ihtiyaç duyulacak türden bir materyaldi. (Stalin parti toplantısında böylesi temaslardan gerçeklik olarak bahsetti.) *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, s. 64.

200 *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, s. 85. (Stalin'in *Works* kitabında belgenin biraz değişik bir versiyonu yer alıyor: *Sochineniia*, V: 301-12.) 6 Haziran 1923'te GPU'dan Mezynski de serbest bırakılmasını istemişti. Tagirov, *Neizvestnyi Sultan-Galiev*, s. 76-80 (80'de: TsGA IPD RT, f. 8327, op. 1, d. 5, l. 91-5). 10 Haziran akşamı sunduğu ana raporunda Stalin, Rus Komünist partinin çarlık yönetimi altında nasıl güçlendiği konusunda uzun ve ayrıntılı bir açıklamaya girişti; önce Menşevizm, burjuva eğilimleri ve sağcılarla ve sonra sol Komünistlere karşı mücadelede. Şimdi de parti ile ilgili benzer bir durum milli azınlıkların yaşadığı bölgelerde sürüp gidiyordu. Şunu da ekliyordu: Sınır bölgelerinde parti, Rus partisinin yaptığı gibi sağcılık ve solculukla farklı zamanlarda savaşamıyordu – birinin yardımıyla diğerine karşı. Eş zamanlı olarak mücadele etmek zorundaydı. *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, s. 99-106.

Milli azınlıklardan bir Komünisti çarlık askerî uzmanlarıyla aynı kefeye koyması, Stalin'in zihnini esir almış ihanet kuşkularının göstergesiydi. Sultangaliyev'i, tehdit ve denetimin bir örneği haline getirmişti. Zinoviev, forumda milli meselelerle ilgili cehaletini farkında olmadan sergilemeyi başardı. Siyasal vidaları sıkmak için Stalin'in sergilediği ustaca manipülasyondan haberdar olan Kamenev ise, Sultangaliyevcilik gibi iç tehditlerin, "en büyük emperyalist güç" Britanya'nın elinde silaha dönüşebileceğini katılımcılara hatırlatarak toplantıyı bitirdi.[201] 14 Temmuz'da, OGPU'dan Mezynski kırk beş gün hapis yatan Sultangaliyev'i serbest bıraktı (kendisini ülkenin avcılar birliğinde çalışmak üzere görevlendirilerek kızağa çekilmiş buldu).[202] Stalin, milli cumhuriyetlerin parti örgütlerinde istenilen tartışmanın yapılması için toplantının stenografik kayıtlarının derhal gönderilmesini sağladı. Tataristan parti örgütündeki toplantıya yerel OGPU şefi başkanlık etti.[203] 12. Parti Kongresi kararlarına uygun olarak milli kadroların yerelleşmesi gerçekleşecekti ama OGPU gözetimi altında. Stalin'in, Müslüman Komünistlerin dışında da uygulayabileceği teknikler vardı.

"Mağara toplantısı"

10 Temmuz 1923'te Zinoviev ve Bukharin uzunca bir tatil için Moskova'dan ayrılarak, tedavi edici "asitli sulara" (*kislye vody*) sahip ünlü güney şehri Kislovodsk'a gittiler.[204] Ayrılmadan önce, "Ilich'in sekreterle ilgili mektubu" başlıklı sansasyonel diğer bir sözde Lenin metnine sırdaş oldular. Sözümona 4 Ocak 1923'te, Bolşevik lider tarafından, 24-25 Aralık tarihli metne ek ola-

---

201 *Tainy natsiona'noi politiki TsK RKP*, 270-2 (Kamenev), s. 273-4. Dört günlük toplantının bir noktasında Zinoviev, "Merkez Komite içinde milli mesele ile ilgili kalıcı bir komisyon kesinlikle gerekli" yazan bir notu Stalin'e iletti. Stalin cevap yazdı: "Mesele karışık: Her bir ya da önde gelen milletlerden insan olması gerekiyor... [Milli Merkez Komiteler ve milli bölgesel parti komiteleri, eğer kararlar Moskova'da onların yokluğunda alınırsa mutsuz olurlar... Ayrıca az sayıda adamları var ve bu komisyona en iyi adamlarını değil en kötü adamlarını vereceklerdir, eğer verirlerse." Stalin, böyle bir komisyonu isteyip istemediklerini milli azınlık Komünistlerine sormayı öneriyordu. Stalin son cümlelerinde komisyon düşüncesini reddediyordu ("Ukrayna'dan iki üç kişi, Ukrayna Komünist partisinin Merkez Komitesi'ni temsil edemez"). *TsK RKP (b) – VKP (b) i natsional'nyi vopros*, s. 119 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 734, l. 15-6); *Sochineniia*, V: 338-9.

202 1928'de milliyetçilik ve Sovyet-karşıtı faaliyetlerinden dolayı tekrar tutuklandı ve Temmuz 1930'da öldürülmesine karar verildi ancak Ocak 1931'de cezası on yıl hapse çevrildi. 1934 yılında serbest bırakıldı ve Saratov eyaletinde yaşamasına izin verildi. 1937'de son kez tutuklandı; 28 Ocak 1940'ta Moskova'da infaz edildi.

203 Tagirov, *Neizvestnyi Sultan-Galiev*, s. 81-184 (TsGA IPD RT, f. 15, op. 1, d. 857, l. 1-249). Tataristan GPU şefi Sergei Schwartz idi.

204 3 Temmuz'da politbüro Zinoviev için altı hafta ve Bukharin için iki ay tatili onayladı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 362, l. 5. Harvard'lı Rusya tarihçisi Richard Pipes mağara toplantısından bir gün sonra Polonya'da doğmuştu (11 Temmuz).

rak yazdırılmıştı; Fotiyeva bu ekin kendisi tarafından kâğıda döküldüğünü iddia ediyordu.[205] Krupskaya yine Zinoviev'e ulaştı.[206] O sırada Moskova'da kalan Kamenev'in de haberi vardı. İçeriği son derece tartışmalıydı:

> Stalin çok kaba ve bu, biz Komünistler arasında kolaylıkla katlanılabilir olsa da genel sekreterlik makamında katlanılamaz bir zaaftır. Bu nedenle yoldaşlara Stalin'i makamından uzaklaştıracak bir yol bulmalarını ve onun yerine, her açıdan farklı özelliklere sahip, yani yoldaşlara karşı daha toleranslı, vefalı, saygılı ve düşünceli, daha az kaprisli birini getirmelerini öneriyorum. Bu sadece bir ayrıntı gibi görülebilir. Ancak hizipleşmeden korunma açısından ve yukarıda sözünü ettiğim Stalin-Troçki ilişkisi aşısından bu ayrıntının belirleyici bir önem kazanabileceğini düşünüyorum.[207]

Lenin açıkça onu düşünerek yarattığı genel sekreterlik makamından, sadece on beş ay sonra Stalin'i uzaklaştırmak istiyor olabilir miydi? Eğer öyle ise dikte ettiği bu metinde neden yerine geçecek kişiyi önermiyordu? Ve neden metinde Troçki'nin de adı geçiyordu?

"Ilich'in [genel] sekreterle ilgili mektubu"nun stenografik orijinali mevcut değil. Sekreterlik personeli tarafından tutulan, Lenin'in faaliyetleri ile ilgili kayıt defterinde böyle bir "Ilich mektubu" kaydı yer almıyor. 4 Ocak 1923 tarihli doktor kayıtlarında ise Lenin'in gece uykusuzluk çektiği, "kötü" hissettiği ve "iki kere yazı dikte ettirdiği ve okuduğu" yer alıyordu ama tek bir kaynak bile 4 Ocak'ta yazdırdığı metnin içeriğini doğrulamıyor.[208] Yine tuhaf olan diğer bir olgu ise, Zinoviev'in bu metni Mayıs sonunda altı rejim personelinin değerlendirilmesi ile birlikte ortaya çıkarınamasıdır. Daktilo edilmiş bu yeni metin ancak Haziran'da su yüzüne çıkmıştır.[209]

Bu sözde diktasyonun –belki de o güne kadarki tüm rejim tarihinin en önemli belgesiydi– siyasi faaliyetlerde radikalleşmeye yol açmış olması beklenebilir. Ancak Zinoviev ve Bukharin, Stalin'in genel sekreterlikten uzaklaştırılması yönünde Lenin'in görünürdeki talimatını biliyor olmalarına rağmen, bu yönde davranmadılar. Bu ikilinin attığı adım, yine Kislovodsk ya da yakınında tatil yapmakta olan az sayıda yetkiliyi bu sarp tepede gizlice

---

205 Fotieva, *Iz zhizni*, s. 295.

206 Bu bölüm Sakharov'un izini takip ediyor, Sakharov, *Poliicheskoe zaveshchenie*, s. 547-66, ancak önemli bir noktada ondan ayrılıyor: 1923 yazında Stalin'i uzaklaştırmaya yönelik bir komplo yoktu, frenleme çabası vardı. Aynı zamanda bkz. Chuev, *Sto sorok*, s. 183.

207 *PSS*, XLV: 343-8. Aralık 1922 tarihli, kongreye mektup diye sunulan sözde dikte edilmiş metin geniş parti kitlesine yönelikti; 4 Ocak tarihli ek daha dar bir gruba yönelik gibiydi: Sadece Stalin'e karşı komploculara. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 563-5. Sözde ekin bulunabileceği kaynak, *PSS*, XLV: 346.

208 *Voprosy istorii KPSS*, 1991, no. 9: 45, 47.

209 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 538-9.

bir araya getirerek bir "mağara toplantısı" düzenlemek oldu.[210] Zinoviev ve Bukharin dışındaki diğer katılımcılar Petrograd sendika başkanı ve Zinoviev'in en yakın dostu Grigory Yevdokimov; Sibirya ordu komutanı ve yine Zinoviev'in yakın bir destekçisi Mikhail Lashevich; 480 kilometre öteden Kislovodsky'e gelmesi için telgraf alan sadık Stalin yandaşı ve karargâhı Rostov'da bulunan Kuzey Kafkas askerî bölgesi komutanı Klim Voroshilov.[211] Toplamda beş "mağara adamı" vardı. 40 kilometre uzaklıktaki Zheleznovodsk'ta tatilde bulunan Ukrayna ve Kırım askerî bölgesi komutanı Mikhail Frunze'ye de davet gönderilmişti ama o bir gün sonra geldi.[212]

Troçki de Kislovodsk'ta tatildeydi ama söylendiğine göre mağara toplantısına katılmamıştı.[213] Tabii ki Stalin'in parti sekreterliğini yürütüş biçimine ilişkin olarak Bukharin ve Zinoviev'den daha az rahatsız değildi ama Troçki, muhtemel müttefiklerine karşı polemikleriyle kendisini uzak tutuyor ve kendisiyle ittifak kurulmasını neredeyse imkânsız hale getiriyordu. O yaz kendisini yazmaya kaptırmıştı ama yine de, yirmi bir ay kalmak üzere Sovyetler Birliği'ne gelen ve biyografisini yazmak için kendisiyle konuşmak üzere Kislovodsk'a gelen Amerikalı solcu yazar Max Eastman'ın ziyaretini kabul etti (Eastman, "evrensel anlamda, dünyanın en yetenekli insanı," diye yazacaktı).[214]

Zinoviev sonradan yaptığı açıklamada, "tüm katılımcılar sekreterliğin Lenin'in varlığında bir şey yokluğunda başka bir şey olduğunu anlıyorlardı," diyordu. Mağara sürecini teşvik etmiş olması muhtemel Bukharin, sekreterliği "politize etmelerini" önerdi, yani (Stalin'in yanına) Zinoviev ve Troçki'yi ya da Troçki ve Kamenev'i, belki de Troçki ve Bukharin'i ekleyerek sekreterliği küçük bir politbüroya dönüştüreceklerdi. "Bunun üzerine büyük tartışma çıktı," diye devam ediyordu Zinoviev, "ve (ben dahil) birçoğumuz, yol-

---

210 Molotov bu kumpası Zinoviev'in girişimi olarak anıyordu. Chuev, *Sto sorok*, s. 183.

211 Voroshilov 14. Parti Kongresi'nde şu açıklamayı yapıyordu: "Rostov'da iken yoldaş Zinoviev'den Kislovodsk'a gitmemi isteyen bir telgraf aldım. O sırada yoldaşlar Zinoviev, Bukharin, Yevdokimov, Lashevich ve diğer yoldaşlar oradaydı [kaplıcada]. Kislovodsk'a gittim ve yoldaşlar Zinoviev, Bukharin, Yevdokimov ve Lashevich ile birlikte yaptığımız özel toplantıların birinde, kolektif liderlik konusunu tartıştık." *XIV s'ezd VKP (b)*, s. 398-9. Bilahare, kongreye yazdığı bir mektupla Voroshilov mağara toplantısına açıklık getirdi: "Sözü geçen toplantıda 'mağarada' beş kişi vardı: Yoldaşlar Zinoviev, Bukharin, Yevdokimov, Lasevich ve ben." *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 950.

212 O zamana kadar Voroshilov ayrılmıştı. *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 950.

213 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 196. Troçki, hastalık nedeniyle, 15 Haziran'dan 7 Eylül 1923'e kadar tatil aldı. Molotov da tatil için Kislovodsk'a gitti.

214 Eastman, *Leon Trotsky*. Kislovodsk o yaz vızır vızırdı: Amerikalı dansçı Isadora Duncan da evlat edindiği kızıyla birlikte oradaydı; Eastman onlarla tren istasyonunda karşılaştı. Stalin bu gelen gidenlerden haberdar olmalıdır: Moskova gizli polisinde üst düzey bir görevli olan Yefim Yevdokimov henüz Kuzey Kafkasya GPU yetkilisi olmuştu (22 Haziran 1923'te) ve Yevdokimov, Rostov'da politbüro üyelerinin ve Kislovodsk'taki diğer önemli kişilerin güvenliğinin takibinde rol almış olabilir. Gizli "mağara toplantısı" konusunda Stalin'e bilgi taşıyıp taşımadığı ise bilinmiyor.

daş Troçki'nin bizimle birlikte çalışacağını ve istikrarlı bir güç dengesi kurmayı birlikte başaracağımızı düşünmüştük."[215]

Troçki karşıtı güçlü üçlü ittifakın kurulması 1923 yazında gerçekleşecekti; şimdilik, Lenin'in geçirdiği üç inmenin yarattığı endişe Troçki'nin değil Stalin'in gücüyle ilgiliydi.

Mağara toplantısından birkaç gün sonra, Tiflis'teki Güney Kafkas bölgesel parti komitesi başkanı Orjonikidze, sağlık sorunları nedeniyle daha önceden planlanmış Moskova üzerinden Berlin'e seyahati sırasında Kislovodsk'a uğradı. Stalin'e sadakatiyle bilinen Orjonikidze, mağara tartışmaları hakkında Zinoviev tarafından bilgilendirildi ve kendisine Stalin ve Kamenev'e ulaştırılmak üzere bir mektup verildi (29 Temmuz tarihli).[216] Tahmin edilebileceği gibi Stalin çok kızmıştı. Bu arada, Zinoviev'e Stalin'den gelen iki mektup (25 ve 27 Temmuz tarihli), genel sekreter olarak Stalin'in attığı adımlar konusunda bilgi veriyordu.[217] Zinoviev için en önemli olanı, Alman Komünistlerinin daha cesur davranması yönünde Zinoviev'in Komintern tarafından verilen talimatın Stalin tarafından iptal edilmiş olmasıydı. Bu durum Zinoviev'i çılgına çevirdi. Öfkeli Zinoviev, 30 Temmuz'da, Moskova'daki Kamenev'e Kislovodsk'tan bir mektup yazarak, Stalin'in buyurgan, kimseye danışmadan karar almasında onunla işbirliği yaptığı için Kamenev'i yerecekti. Zinoviev, "Sen Moskova'dasın," diyordu. "En ufak bir etkin yok. Stalin'in bizimle dalga geçmesine imkân tanıyorsun." Zinoviev çeşitli örnekler veriyor ve sonra ekliyordu: "Stalin bu atamalarla ilgili kimseye danıştı mı? Tabii ki bize danışmadı." Zinoviev'in (ve Bukharin'in) başkanlık ettiği Komintern toplantılarında bile Stalin hâkimiyeti vardı: "Stalin geliyor, şöyle bir bakıyor ve karar veriyor. Bukharin ve ben sanki ölmüşüz – bize hiçbir şey sorulmuyor." Zinoviev daha sonra can alıcı cümleyi yapıştırıyordu:

> Biz artık buna izin vermeyeceğiz. Parti, Stalin'in tek adam egemenliğinde bir süre geçirmeye (muhtemelen çok kısa) mahkûm olabilir, olsun. Ancak en azından ben, tüm bu kabalığın üstünü örtmeye niyetli değilim. Pratikte bir "üçlü yönetim" yok, Stalin'in diktatörlüğü var. Ilich yüzde yüz haklıydı.

Bu son cümle sadece "Ilich'in sekreterle ilgili mektubu"na işaret ediyor olabilir.[218]

Zinoviev, "sen kendin bunu kaç kez söyledin," diyerek Kamenev'e hatırlatmada bulunuyor, ardı ardına hem kızgınlığını ("eğer bu mektuba yanıt

---

215 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 455-7. Belki de Zinoviev, Troçki ile Stalin arasındaki namlı husumeti göz önüne alarak, kolayca arabuluculuk yapabileceğini hayal etmiştir.

216 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 953 (Orjonikidze).

217 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 192-5, 198; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 557.

218 "Il'Ich byl tysiachu raz prav", *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 192-208 (197-9'da).

vermezsen ben de bir daha yazmayacağım") hem de umudunu ("beni şaşırtan ise, Voroshilov, Frunze ve Sergo'nun neredeyse aynı şeyleri düşünüyor olması") sergiliyordu. Ancak burada Zinoviev gerçeği biraz kırpıyor olabilirdi. Frunze'nin Stalin'in iktidarı kullanış tarzına dair tutumu belirsizdir; gerçi "dengeleyici" bir stratejiye meylediyor olbilir. Orjonikidze ise –Gürcü meselesinde Stalin onu siyasi hırpalanmadan yeni kurtarmış olsa da– partideki yüksek konumunu sadece Stalin'e değil ama aynı zamanda Lenin'e de borçluydu.[219] Ama Frunze ve Orjonikidze'nin eğilimleri ne olursa olsun, Voroshilov kesinlikle Zinoviev'e karşı çıkmıştı.[220] Bu sırada Bukharin Kamenev'e kendi mektubunu yazarak (30 Temmuz'da), kendi yokluğunda ve ona danışılmadan Stalin'in *Pravda*'ya nezaret etmek üzere geçici bir editoryal komisyon atadığından şikâyet etti. Aslında, Politbüro önce Troçki yanlısı Preobrazhensky'i geçici editör olarak atamış ancak o, votka tekelinin yeniden uygulanmaya başlaması (sarhoşluktan gelir artırmaya yönelik ve çok eleştirilen çarlık uygulaması) nedeniyle istifa etmişti. Onun bu beklenmedik davranışı Stalin'i, Bukharin tatilden dönene kadar, başka bir geçici çözüm bulmaya zorlamıştı.[221] Stalin'in bu olayda ya da başkalarında kullandığı sıradan güç, Bukharin ve Zinoviev'i çok şaşırtmış gibiydi. Stalin'in aslında "sınırsız iktidarı" olduğunu keşfetmişlerdi.

Stalin'in *uzaklaştırılmasını* isteyen ve Lenin'e atfedilen dikte edilmiş metinler ortadayken ve kendisi Stalin'den sadece iktidarı paylaşmasını isterken Zinoviev makul davrandığını düşünüyordu – 31 Temmuz'da Stalin'e "Kötüye yorma. Soğukkanlılığını koru," diye yazmıştı.[222] Ancak Stalin öneriyi hoş karşılamadı. Dahası, sözde Lenin'e ait metni henüz görmemişti ve dokümanın tümünde daha neler olduğu konusunda endişeli hatta korkuyor olması gerekirdi. Orjonikidze, Voroshilov'a yazdığı mektupta (3 Ağustos 1923), Stalin'in Zinoviev-Bukharin önerisini, sanki eski bir çarlık generaliymiş gibi, kendisine nezaret etmek üzere "siyasi komiser" atanmasına benzettiğini söylüyordu. Stalin aynı gün Zinoviev ve Bukharin'e yazarak karşı saldırısını sürdürdü: "Mektubunuzu [29 Temmuz tarihli] aldım, Sergo ile konuştum. Beni lanetlememeniz için ne yapmam istendiğini anlamıyorum ya da sorunun

219 Oleg Khlevniuk'un ifadesine göre Orjonikidze komploya bulaşmaktan geri durmamıştı. Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 18-9. Molotov, hayatının daha ileri bir döneminde, Orjonikidze'nin gerçek bir Leninist olduğu için Zinoviev'e övgüler düzdüğünü ve Molotov bu ikiliye karşı çıkınca neredeyse yumruk yumruğa kavgaya tutuşacaklarını (Kirov ayırmak için araya girmişti; Bukharin arabulucu rolündeydi) anlattı. Chuev, *Sto sorok*, s. 190-1.

220 Merkez Komite üyesi ve mağara toplantısının düzenlendiği bölge olan Kuzey Kafkasya'nın parti şefi Mikoyan, Voroshilov'dan gelen bir mektupla toplantıdan haberdar olmuştu. Kendisinin ve diğer Merkez Komite üyelerinin, Zinoviev'in Stalin'in konumunu zayıflatma çabalarını kesin bir dille reddettiklerini söyleyecekti. Mikoian, *Tak bylo*, s. 110.

221 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 196-7; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 554-5.

222 *Izvestiia YsK KPSS*, 1991, no. 4: 199-200.

ne olduğunu?" Stalin yüz yüze bir görüşme öneriyordu – "eğer dostça çalışmayı sürdürebileceğimiz olasılığını dikkate alıyorsanız (zira Sergo ile yaptığım konuşmadan anlamaya başladım ki siz, belli ki kaçınılmaz gördüğünüz bir kopuşun şartlarının oluşmasına karşı değilsiniz)."[223]

Stalin, daha yeni Tatar Mirsaid Sultangaliyev'e yaptığının başkaları tarafından kendisine yapılmasına izin vermeyecekti. Yatıştırıcı tonda yazılmış diğer bir Zinoviev-Bukharin mektubunun (6 Ağustos) ardından ("'kopuştan' söz etmek sizin yorgunluğunuza işaret ediyor. Tabii ki böyle bir ihtimal yok") Stalin patladı. 7 Ağustos'ta, "Ilich'in [genel] sekreterle ilgili mektubundan söz etmek neden gerekiyordu – ki ben bundan habersizdim. Makam düşkünü olmadığım ve dolayısıyla da mektuplardan korkmayacağım belli değil mi?" diye yazıyordu. "Üyeleri birbirine gözdağı veren bir gruba ne denir? Stalin, kararların başkalarının dahli olmadan sadece sekreterlik tarafından alınmadığını ve gündemin de sekreterlik dışında kişilerin önerisi olmaksızın kararlaştırılmadığını ekliyordu. Kendisini bir kurban gibi gösteriyordu: "Siz şanslı insanlarsınız; tatilinizde her tür tertibi düşünecek, tartışacak fırsatınız var ve bu arada ben burada zincire bağlı bir köpek gibi çekiştiriliyorum ve 'suçlu' ben oluyorum." Bütün işi o yapıyordu! Onların dostluk numaralarıyla alay ediyor ve blöflerini görüyordu: "Genel sekreterlikte bir değişimi destekliyorum ama siyasi komiserlikler kurulmasına karşıyım (zaten siyasi komiserlerimiz az değil: Orgbüro, politbüro, genel kurul)."[224]

Stalin'in acındıran ama güçlü –ve istifa teklifini de içeren– yanıtı, Zinoviev ve Bukharin'in o güne kadarki en keskin mektuplarını yazmalarına yol açtı. "Evet, 12. Parti Kongresi'ne sizi yeniden genel sekreterliğe seçmemesini tavsiye eden bir Lenin mektubu var," diyorlardı 10 Ağustos'ta yazdıkları mektupta. "Biz (Bukharin, Kamenev ve ben) bu mektup hakkında henüz sizinle konuşmamaya karar vermiştik. Bunun anlaşılır bir nedeni var: Zaten V. I. ile olan anlaşmazlıkları fazlasıyla sübjektif bir biçimde değerlendiriyorsunuz ve biz de sizin sinirinizi bozmak istemedik." Böylelikle elbette onu sinirlendirdiler ve yatıştırma girişimleri gerginlikle sonuçlandı:

> Ilich yok. Dolayısıyla MERKEZ KOMİTE sekreterliğinin, nesnel bir şekilde bakacak olursak (size karşı kötü niyet beslemeksizin), Merkez Komite içinde oynamaya başlayacağı rol, diğer yerel bir parti örgütünde sekretaryanın oynadığı rol gibidir. Yani, fiilen (resmen değil) her şeye *karar verir*. Bu bir gerçek ve reddetmek mümkün değil. Hiç kimse siyasi komiserlikler kurmak is-

---

223 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no.4: 201-2.

224 Stalin'in mektubu "Voroshilov'a gönderilecek kopya" olarak işaretlenmişti. *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 203-4. Daha sonra Stalin, "eğer yoldaşlar planlarında ısrar etselerdi ortalığı velveleye vermeden ve açık ya da gizli hiç tartışmaya girmeden çekilecektim," diyerek duruma açıklık getirdi. *XIV s"ezd RKP (b)*, s. 506.

temiyor. (Orgbüro, politbüro ve genel kurulu bile siyasi komiser addediyorsunuz!) ... Durum (Troçki ile ve çeşitli "platformlar" ile) giderek karmaşıklaşıyor ve partide hoşnutsuzluk artıyor (yüzeysel bakmayın). Yani bu daha iyi bir birlikte çalışma arayışı.

Bu belge Bukharin tarafından el yazısıyla yazılmış ve sadece Zinoviev tarafından imzalanmıştı. Şu sonuca varıyordu: "Kumpas kurduğumuzu sakın düşünme. Dilediğince tatil yap. En iyi dileklerimle, Zinoviev."[225] Ancak bu mektup hiçbir zaman gönderilmedi.[226] Stalin'in 15 Ağustos 1923'te, bir buçuk aylık bir tatil için Kislovodsk'a hareket etmesi planlanmıştı fakat tatilini erteledi.[227]

Hezeyan

Stalin'in tatile çıkmasını erteleten temel konu Almanya'da Ekim tarzında bir devrim öngörüsüydü.[228] SSCB için dünyanın en önemli ülkesi, kıyas kabul etmeyecek biçimde Almanya'ydı. Yıkıcı bir enflasyon altında ezilen Almanya meydan okurcasına vadesi gelen savaş tazminatlarını ödemiyordu. Fransa Büyük Savaş'ta çok para kaybetmişti ve Britanya'nın Alman yükümlülüklerini azaltmak istemesi Fransa'yı daha da fazla öfkelendirdi. Savaş Tazminatı Komisyonu Almanya'nın ödeme yapmadığını açıklayınca Fransa ve Belçika, Alman çelik, dökme demir ve kömür madenlerinin yüzde sekseninin bulunduğu Ruhr Vadisi'ni askerî olarak işgal etti.[229] Bu durum Alman pazarlarını çökertti ve azgın enflasyonu daha da beter hale getirdi (Kasım 1923'te 1 Dolar almak için 130 milyar Mark gerekiyordu).[230] Rapallo ortağı ile dayanış-

---

225 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 205-6.

226 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 561 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyps. 104: Temmuz 1926 genel kurulunda Bukharin).

227 RGASPI, f. 17, op.3, d. 370, l. 7 (9 Ağustos'ta politbüronun karara bağladığı, 15 Ağustos'ta başlayacak 1,5 aylık tatil onayı).

228 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 565 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 374, l. 1; d. 375, l. 6).

229 Fischer, *The Ruhr Crisis*. Lyon belediye başkanı ve Fransa Radikal Parti lideri Edouard Herriot yardımcısı Edouard Daladier ile birlikte Eylül-Ekim 1922'de SSCB'yi ziyaret etmiş ve resmi bir seyahat olmadığı halde ve ödenmemiş çarlık borçlarının yarattığı engele rağmen, ticari ve diplomatik ilişkilerin yeniden tesisi için çaba harcamışu. Harriot Moskova'da, Chicherin ve Leonid Krasin'e (dış ticaret komiseri) "Fransa düşmanına karşı fazlasıyla alicenap," demişti. "Bu alicenaplığın bedeli herkesin bizden nefret etmesi ve Almanya'nın bize olan borcunu ödememesi. Savaş tazminatları sorunu hızla çözülecek. İki evreli olacak. Birinci evre: Almanya çok zayıf ve ödeme yapamıyor. İkinci evre: Almanya çok güçlü ve ödemiyor. Kesinlikle inanıyorum ki Almanya on beş yıl içinde yine bize saldıracak." Carley, "Episodes from the Early Cold War", 1277 (atıfta bulunduğu kaynak AVPRF, f. 04, o. 42, d. 53619, l. 259, 11, 23-25: Bronski'den Veishtein'e rapor, 22 Eylül 1922 ve l. 45: Chicherin'den Troçki'ye, 9 Ekim 1922). Aynı zamanda bkz. Williams, *Trading with the Bolsheviks*, s. 111-2; Namier, "After Vienna ve Versailles", s. 19-33.

230 Feldman, *The Great Disorder*.

ma içinde olduğunu açıklayan Sovyet Rusya, Alman krizinden yararlanmaya çalışmaması ve Versailles ile yaratılan Polonya koridorunun öteki ucundaki Prusya'yı işgal etmemesi konusunda düşmanı Polonya'yı uyardı.[231] Moskova, Almanya meselesinde müdahalesizlik politikasını benimsemeleri için Letonya ve Litvanya'yı da uyardı. Bu arada, Zinoviev ve Bukharin, bir Komünist darbe tertibiyle Almanya meselesine SSCB müdahalesi için koşulların olgunlaştığına karar vermişti. Kislovodsk'ta, bir yandan Stalin iktidarının nasıl dizginleneceğini düşünen ikiliye, eski bir duvarcı olan ve devrimci mücadelede yirmi beş yıllık deneyime sahip Alman komünist lider Heinrich Brandler'den (doğum 1881) bir mektup geldi (11 Temmuz tarihli). Brandler, Alman komünistlerinin çok yakında büyük bir anti-faşist gösteri düzenleyeceğini ve "öldürülen her bir Komünist için on faşist öldüreceklerini" söyleyerek böbürleniyordu.[232]

Karl Radek, sert anti-Komünist yaptırımlara bahane teşkil edecek çatışmalardan kaçınmaları için Brandler'i uyarırken, Zinoviev Brandler'in mektubunu yeni gelişen bir kararlılığın işareti, Radek'in yaptığını da itaatsizlik olarak değerlendirdi – Zinoviev Komintern'e başkanlık ediyordu. Almanya üzerine Zinoviev ile mektuplaşmalarında Stalin Radek'i destekledi ve kuşkularını dile getirdi, tıpkı 1920'de Polonya'da şartların olgunlaştığı söylendiğinde yaptığı gibi. Brandler, kendi adına, Radek'in uyarılarını dikkate almadı ve 31 Temmuz'da, Alman Komünistlerinin "siyasi iktidarı ele geçirme" niyetlerini duyurdu. Birkaç gün sonra, "burjuva düzeninin yıkılmak üzere olduğunu" ve "iç savaşın" başlamakta olduğunu beyan etti.[233] Stalin kuşkuculuğunu sürdürdü. 1917 Rusya'sına kıyasla 1923 Almanya'sında çok daha geniş bir işçi sınıfı olsa da, Zinoviev'e yazdığı 7 Ağustos tarihli mektupta Stalin Bolşeviklerin lehine olan özel koşulları sıralıyordu: Bolşevizme sadece ve öncelikle işçi desteği söz konusu değildi, aynı zamanda barıştan umudunu

231 Bir Sovyet gazetesinde yayınlanan başyazıda, "Polonya emperyalistleri Rus ve Alman topraklarını işgal etme planlarını gizlemiyor," deniliyordu. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerin birleşik federasyonunu dağıtmaya ve onları birbirine düşman devletler haline getirmeye, Belarus ve Ukrayna gibi bazılarını da doğrudan kendi etkileri altına almaya gayret ediyorlar." *Izvestiia*, 21 Ocak 1923, tercüme edilerek yayınlandığı kaynak, Eudin ve Fisher, *Soviet Russia and the West*, s. 200-1; Ruge, *Die Stellungnahme*, s. 32-59; Eichwede, *Revolution und Internationale Politik*, s. 154-75.

232 Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 155-6, n2 (RGASPI, f. 495, op. 2, d. 28, l. 45-6), 157-8; Babichenko,"Politbiuro TsK RKP (b), s. 126-7. Litvinov, Brockdorff-Rantzau ile yaptığı bir görüşmeye ilişkin raporunda, Almanya'daki Komünist yıkıcılığın kötü sonuçları konusunda Zinoviev'i uyarıyordu. Sevost'ianov, *Moskva-Berlin*, I. 165-7 (RGASPI, f. 359, op. 1, d. 7, l. 95: 5 Haziran 1923). Daha önce, 1918 yılı sonlarında Radek Almanya'yı saran devrim dalgasını ballandırarak Lenin'e anlatmış ve haksız çıkmıştı. Drabkin, *Komintern i ideia mirovai revoliutsii*, s. 90-8 (RGASPI, f.2, op. 2, d. 143, l. 22-6: 24 Ocak 1919). Radek 12 Şubat 1919'da Almanya'da tutuklanmıştı.

233 Orlova, *Revoliutsionnyi krizis*, s. 264; Gintsberg, *Rabochee i kommunisticheskoe dvizhenie Germanii*, s. 117.

kesmiş bir halk, toprak beylerinin mülklerine el koymaya hevesli bir köylü kitlesi söz konusuydu. "Şu anda, Alman Komünistleri için benzer bir durum yok," diyordu. "Tabii ki bir Sovyet ülkesi olan komşuları var ve bizim için bu mevcut değildi ama şu anda onlara ne sunabiliriz? Almanya'daki iktidar, tabiri caizse, tepetaklak devrilse ve Komünistler iktidarı ele geçirse, en iyi ihtimalle sonları ezilmek olacaktır. En kötü ihtimalde ise paramparça olmalarıdır. ... Kanımca Almanlar cesaretlendirilmemeli, ihtiyatlı olmaya davet edilmelidir."[234]

Anlaşmazlık telgraflar üzerinden çözülmedi ve 9 Ağustos'ta Stalin politbüronun, karşılıklı tartışmak üzere tüm üyelerini tatilden geri çağırmasını sağladı. 12 Ağustos'ta Zinoviev ve Bukharin'den olumlu yanıt geldi. Troçki, tıbbi tedavisini "en fazla bir hafta kesebileceği" şartını koştu.[235]

Almanya'yı kuşatan ve 3 milyon işçinin katıldığı çok sayıda grevin ulaştığı boyut Alman Komünist militanları bile şaşırtmıştı ve bahtsız Alman merkezi hükümeti istifa ettikten sonra onun yerini, klasik liberal siyasetçi Gustav Stresemann'ın Alman Sosyal Demokratları da içine alan geniş koalisyonu aldı. Bunun da öncesinde solcu Sosyal Demokratlar Brandler'in bölgesi olan Türingia-Saksonya yerel hükümetine girmişlerdi. Almanya'daki bariz radikalleşme Zinoviev'in en baştaki hevesini besliyordu; Alman işçi hükümetine karşı muhtemel Fransa ve Polonya askerî müdahalesi ve bu durumun SSCB'yi de girdabına çekebileceği konusunda Stalin uyarıda bulundu.[236] 21 Ağustos'ta politbüro illegal yollarla Almanlara 1 milyon goldmark gönderdi, hâlâ açlıkla boğuşan fakir ve harap bir ülkeden para akmaya başlıyordu.[237] İki gün sonra politbüroda yaşanan nefes kesen tartışmada Stalin, büyük bir gizlilik içinde olması koşuluyla darbeyi destekledi. Troçki, "Stalin'in bakış açısı doğru," diyordu. "Sadece biz değil Komintern de planın bir unsuruymuş gibi görünmemeli." Ayaklanmanın ayrıntılı bir planını isteyen Troçki kuşkulu görünürken Stalin heyecanlı bir şekilde, "ya Almanya'da devrim başarısız olur ve bizi de vurur ya da devrim başarılı olur, her şey yolunda gider

---

234 Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 159-60, 162-4; Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 129-30 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 317, l. 22). Troçki, Stalin'in Zinoviev'e mektubuna kitabında yer verdi, Troçki, *Stalin*, s. 368-9. Aynı zamanda bkz. Deutscher, *Stalin*, s. 393-5.

235 *Istochnik*, 1995, no. 5: 116.

236 "'Naznachit' revoliutsiii v Germaniu na 9 noiabria'", *Istochnik*, 1995, no. 5: 115-39 (115-7'de). Kislovodsk'ta, Ağustos'un ilk haftalarında Zinoviev Almanya'daki devrimci duruma dair radikal Komintern tezlerini kaleme aldı, Ağustos ortasında da Sovyet başkentine dönmeyi planlıyordu. Ruh hali ile ilgili olarak bkz. Kuusinen, *Neudavsheesia izobrazhenie "nemetskogo Oktiabria"*: 10. 13 Ağustos tarihli bir mektupta Radek, Brandler'e uyanık ve dikkatli olmayı tavsiye ediyordu. Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 165, nl (RGASPI, f. 495, op. 18, d. 175a, l. 275ob).

237 Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 166.

ve bizim pozisyonumuz da güvenli hale gelir." Burada kurnaz hesaplar var gibiydi: Eğer Almanya Komünist olursa ve Stalin kayıtlarda bunu desteklememiş görünürse, 1917'de Zinoviev ve Kamenev'in düştüğü duruma düşerdi. Ne olursa olsun, Stalin'in bu dönüşü, hesaplı bir gösteri sergilemenin ötesinde bir coşku yüklüydü. SSCB'nin "Almanya ile sınır komşusu" olması gerektiğini ve bunun da "komşu burjuva ülkelerden birini devirme" çabası ile mümkün olabileceğini heyecanla anlattı. Chicherin, SSCB'nin Çekoslovakya ve Yugoslavya'yı konsolide etmeye mi çalışacağını yoksa orada isyanlar mı teşvik edeceğini sorunca ortak bir ses yükseldi, "elbette her ikisi de."[238]

Komintern 25 Ağustos'ta, "faşist" tehdit karşısında birlikte hareket edilmesi konusunda tüm sendikalara ve sosyalist kesimlere dünya ölçeğinde bir çağrı yayınladı. Hiçbir yanıt gelmedi.[239] Aynı gün Troçki, Cumhuriyet Askerî Devrimci Komitesi'ndeki yardımcısı Yefraim Sklyansky'e, olası bir İtilaf Devletleri saldırısına karşı Kızıl Ordu'nun hazırlanması talimatını verdi.[240] Üç gün sonra, Merkez Komite sekreteri Rudzutaks bölgesel parti komitelerine gönderdiği şifreli telgrafta, Almanya'da devrimin çok yakın olduğunu ve Almanya'ya karşı, tıpkı Sovyet Rusya'ya karşı olduğu gibi, bir burjuva askerî müdahalesinin beklenebileceğini bildirdi.[241]

Bitmeyen korku

Stalin genişleyen hizbinin, onu savunmak için sertleşeceğini biliyordu. Kuibyshev ve Rudzutaks'ı, diğer merkez komite sekreterlerini ve sadık taraftarlarını bilgilendirdiğinde, Zinoviev'in entrikalarına gülüp geçtikleri söyleniyordu.[242] Ancak bu gülünecek bir mesele değildi: Politbüro mensuplarının elinde Stalin'in uzaklaştırılmasını isteyen açık bir Lenin talimatı vardı. Stalin'in hissettiği korkuyla ilgili güçlü bir dolaylı tanıklık *Proletarian Revolution* dergisinde yayınlandı. 1923 yılı Eylül ayında çıkan dokuzuncu sayıda, 1917 baharında Lenin'in Karpinsky ve Ganetsky'e yazdığı mektuplar yayınlandı – Geçici Hükümet'in ele geçirdiği ve 1917 Temmuz'unda Lenin'i Al-

---

238 *Istochnik*, 1995, no. 5: 120-7 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 375, l. 1-6). Bazhanov bu tartışma notlarını derledi. Ayrıca bkz. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 46-50.

239 *Kommunisticheskii internatsional*, s. 196.

240 Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, 168-9 (RGASPI, f. 325, op. 1, d. 518, l. 90).

241 *Istochnik*, 1995, no. 5: 115-39 (128'de). Politbüro, Moskova'da gizli, ortak bir tartışma için Almanya'nın yanı sıra Fransa, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika Komünist Parti temsilcilerinin de Komintern tarafından davet edilmesi yönünde Troçki'nin yaptığı öneriyi benimsedi. Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, 168, n1 (RGASPI, f. 495, op. 2, d. 17, l. 163); Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 131 (RGASPI, f. 495, op. 2, d. 19, l. 161-162ob).b

242 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 201.

man ajanı bir hain olmakla suçlamak için kullandığı mektuplar.[243] Böyle suçlayıcı bir metni, Lenin'i itibarsızlaştırmak üzere polis belgelerinden alarak yayınlama işini göçmen dergilerinin yapması beklenebilir, ama bir Sovyet dergisinde ve Ağustos 1923'te yayınlamak? Bu tuhaf bir tesadüf olabilir. Ama daha büyük olasılık, Lenin arşivlerini kontrolü altında tutan Stalin'in, Lenin'in namına leke sürmek üzere bu yayının önünü açmış olmasıdır.[244] Eğer öyleyse bu çaresizlikten yapılan bir hamledir. "Ilich mektubunu" Stalin'in ilk ne zaman okuduğu bilinmiyor. El yazısıyla üzerine notlar düştüğü bir kopyasının Stalin arşivleri arasında bulunması beklenebilirdi fakat günümüze ulaşan böyle bir metin de yok. Ona belgeyi kimin gösterdiğini, bunun ne zaman ve hangi koşullarda gerçekleştiğini, ne tepki verdiğini hiçbir zaman bilemeyebiliriz. Ancak, Zinoviev ve Bukharin 20 Ağustos 1923 civarında Moskova'ya döndüğünde, Stalin'in metni talep etmiş olabileceği yönünde bir tahminde bulunabiliriz. Ancak Krupskaya'nın metni Zinoviev'e vermeyip sadece okumasına izin vermiş olması ve bunun da Stalin'de daha fazla korkuya neden olması muhtemeldir.

Stalin mağara toplantısı girişiminin etkisini, diğerlerinin de kabul ettiği akıllıca iki öneriyle azalttı: İki politbüro üyesi, Zinoviev ve Troçki'nin orgbüroya tam üye olarak katılması ve iki yeni orgbüro üye adayı olarak Ivan Korotkov (Moskova'ya tayin edilmiş bölge parti şefi) ve Bukharin'in (ikinci sıraya konmuştu) seçilmesi. Tahmin edilebileceği gibi, emek-yoğun orgbüroya Troçki ve Bukharin hiç uğramadı, Zinoviev ise birkaç kez katıldığını iddia edecekti.[245]

Mağara toplantısı kumpasının başarısız olması kısmen Troçki'nin davranışı nedeniyleydi. Bukharin durumu şöyle açıklıyordu: "Kişisel olarak, en önemli kişileri, Stalin, Troçki ve Zinoviev'i Merkez Komite'nin üst katmanı olarak bir araya getirmeye uğraştım. ... Elimden gelen her şeyi yaparak parti içinde barışı sağlamaya çalıştım. ... Yoldaş Zinoviev önce bocaladı ve sonra da Troçki'ye karşı acımasız bir saldırı başlattı. Yoldaş Troçki ilişkileri berbat etmek için elinden geleni yaptı."[246] Bu doğruydu fakat daha da önemli faktör Kamenev'in durumuydu.[247] Toplantıları beceriyle yönetebildiği için

243 *Proletarskaia revoliutsiia*, 1923, no. 9: 227-32.

244 11 Aralık 1923'te Lenin çalışanlardan derginin Eylül sayısını getirmelerini istedi; birilerinin onu haberdar ettiği açıktı. Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 650.

245 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 456. Troçki, orgbüro toplantılarından "uzak duracak öngörü ve hayal gücüne" sahip oldukları için kendisini ve Bukharin'i kutlayacaktı. Troçki, *Stalin*, s. 368.

246 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 550 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyp, s. 104: Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu'nun Temmuz 1926 tarihli ortak genel kurulu).

247 Bukharin ya Zinoviev adına ya da kendi inisiyatifiyle ve 29 Temmuz tarihli Stalin ve Kamenev'e ortak mektuptan da önce, Kamenev'e bir mektup yazarak henüz belirlenmemiş "org[anizasyonel] yöntemler" için desteğini istedi. 29 Temmuz tarihli ortak mektupta Bukha-

Kamenev işbilirliği ile nam salmıştı fakat onu yakından tanıyanlar entrikaya düşkünlüğünü de anlıyorlardı. Elimizde, bu dönemdeki düşünce biçimini gösteren bir belge yok. Kamenev, Zinoviev'i iyi tanıyordu ama ona değer vermiyordu, tıpkı Zinoviev'in de ona vermediği gibi. Benzer biçimde, Stalin'i de uzun yıllardır, 1900'lerin başından beri Tiflis'ten tanıyordu ve 1917'de Sibirya sürgününden Petrograd'a birlikte dönmüşlerdi. Kamenev elbette Stalin'in bir melek olmadığını görüyordu –alıngan, ikiyüzlü, tehlikeli bir provokatör– ancak Kamenev Stalin'i *özel* bir tehlike olarak görmüyordu zira görseydi ona karşı oluşan harekete katılırdı. Bundan çıkaracağımız sonuç, daha sonraki canavar Stalin'in, en azından 1923 yılında henüz var olmadığı ya da kendisine bu denli yakın çalışan birine dahi kendisini göstermediğidir. Tam tersine, Kamenev'in Stalin'i kontrol edilebilir biri olarak gördüğü anlaşılıyor zira Orjonikidze'ye, Zinoviev ve Bukharin'in şikâyetlerinin abartılı olduğunu söyleyecekti.[248] Kamenev'in aynı zamada, Stalin'in genel sekreter olarak taşıdığı ağır yükü takdir etttiği de düşünülebilir. SSCB anayasa taslağı 6 Temmuz 1923'te Sovyet Merkez Yürütme Komitesi tarafından Büyük Kremlin Sarayı'nda resmen onaylandı –milliyetler komiserliği kaldırılmıştı dolayısıyla Stalin'in resmi bir hükümet makamı yoktu– ancak SSCB yapısının pratikte uygulanması gerekiyordu ve bu noktada Stalin vazgeçilmezdi.[249] Kamenev'in tam olarak hesabı ya da yanlış hesabı ne olursa olsun, Stalin'in yanında yer alması düşünülmüş bir tutumdu ve genel sekreterin siyaseten varlığını sürdürebilmesi açısından hayati önemdeydi.

Zinoviev ve Bukharin Kamenev'i yanlış değerlendirmişlerdi, buna karşılık Kamenev de Stalin'i yanlış değerlendirmişti ancak en büyük gizem Zinoviev'in davranışındaydı. Zinoviev'in bir numara olmak için planlar yaptığı herkesin malumuydu.[250] Hal böyleyken, 1923 yazında Krupskaya ona Stalin'in uzaklaştırılmasını tavsiye eden Lenin'den bir mektup vermişti. Zinoviev böyle bir şey yapmadı. Ona tarihin akışını değiştirecek bir fırsat sunuldu fakat o bunu değerlendirmedi. Elbette Rykov, Kalinin ve Tomsky'nin yanı sıra Molotov'un yaklaşımları da hesaba katılmalıydı; Kamenev'in Stalin'in yanında yer alması ise –uzaklaştırma henüz öneri düzeyindeyken– Zinoviev

---

rin Zinoviev'den çok daha keskin ve doğrudan bir tutum sergilemişti. *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 206-7. Sakharov mektupların (*Izvestiia TsK KPSS*'de) nasıl rastgele yayınlandığını anlatıyordu: *Politicheskoe zaveschanie*, s. 553-4.

248 Orjonikidze, Voroshilov'a yazdığı 3 Ağustos tarihli mektupta Kamenev'le konuştuğunu –belki de Orjonikidze'nin Stalin ile ilgili siyasi kararsızlığının bir göstergesi– ve Kamenev'in, Zinoviev ve Bukharin'in şikâyetlerini abartılı bulduğunu yazıyordu. *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 201.

249 Hirsch, *Empire of Nations*. 13 Temmuz tarihli bir deklarasyon, "gelecekte kurulacak tüm Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerin, Birliğe kendi iradeleriyle katılma" hakkına sahip olduğunu karara bağlıyordu. Aynı gün, Troçki destekçisi Cristian Rakovsky, yurtdışına diplomatik görevle sürülmesi planlanarak Stalin tarafından Ukrayna hükümet başkanlığından alındı.

250 Chuev, *Sto sorok*, s. 182-3.

için berbat bir sürprizdi. Ayrıca, Zinoviev'in Bukharin aracılığıyla ulaştırdığı anlaşılan, henüz olgunlaşmamış tekliflerle ağız aramaları karşısında Troçki olağan soğuk duruşunu takınmıştı. Ne olursa olsun, Zinoviev Lenin'in iradesinin yerine getirilmesini isteyerek, Stalin'in çok önemli genel sekreter pozisyonundan uzaklaşması için çaba sarf edebilirdi. Konuyla ilgili olarak bir Merkez Komitesi genel kurulu, hatta olağanüstü parti kongresi talep edebilirdi. Bunun yerine Zinoviev mağara toplantıları düzenledi, Bukharin'in Stalin'e yazdığı ve hiçbir zaman gönderilmeyecek mektupların altına imzasını attı. Stalin'in kişiliğinin çok mühim sonuçları olacağı gerçeği göz önüne alındığında, Zinoviev'in bariz ihtiraslarının gereğini yapamamış ve Stalin'in uzaklaştırılması meselesini zorlayamamış olmasının, Lenin'in geri dönülmez biçimde saf dışı kalmasının ardından bir politbüro üyesinin sergilediği en kayda değer eylem (ya da eylemsizlik) olduğu şüphesizdir – Stalin'in sahip olduğu gücün sadece frenlenmesi meselesinde Kamenev'in yaşadığı duraksamadan da önemlidir.

Krupskaya'nın 1923 yazında devreye soktuğu "Ilich'in [genel] sekreter hakkında mektubu" dönülemeyen bir dönüm noktası oldu. Ancak Stalin için olay kesinlikle kapanmamıştı. Muhtemelen, Zinoviev'in bu sözde Lenin mektubuna geri döneceği ve belki de Merkez Komite'ye ya da daha ileriye taşıyacağına dair Stalin'in kaygıları vardı. Ayrıca, Troçki de buna katılabilirdi. Kamenev acaba daha ne kadar süre desteğini sürdürecekti? Şu mağara entrikasında Bukharin'in bariz rolü ne olacaktı? Gerçi, Stalin'in en önemli endişesi yine Lenin'di, Bolşevik lider konuşamıyor ve yazamıyor olsa da. Lenin, Gorki'de, dışarıdan getirilmiş tekerlekli sandalyede gezdiriliyor, sol eliyle bazı kelimeler ("anne", "baba") karalamaya çalışıyor, Krupskaya'nın bir bebeğe okur gibi okuduklarını dinliyordu.[251] Lenin bir daha sosyal hayata asla dönemedi. Fakat ona atfedilen belgeler, güya dikte ettirildikleri tarihten aylar sonra, parça parça piyasaya sürülüyordu. Stalin, güvenlik kisvesi altında, OGPU üzerinden Gorki'ye geleni gideni sıkı gözetim altında tutabilirdi ama Krupskaya'yı kontrol altında tutamazdı ve "Ilich" talimatları olduğu iddia edilecek başka hangi belgelerin gün yüzüne çıkacağından emin olamazdı. Son olarak, Stalin'in Ağustos sonunda Kislovodsk'a gitmek üzere yola çıktığı anlaşılıyor.[252] Ancak, Demokles'in kılıcı başının üzerinde sallanırken

251 Krupskaia, "Poslednie polgoda zhizni Vladimira Il'icha." Yevgeny Preobrazhensky Gorki ziyareti sırasında şaşkınlıkla etrafa bakınırken, Lenin'in güvenlik şefi Abram Belenky eliyle işaret ederek "bak orada, onu taşıyorlar," demişti. 29 Temmuz 1923'te Bukharin'e yazdığı özel mektupta Preobrazhensky durumu şöyle anlatıyordu: "Nasıl davranacağımı hatta kesin olarak kiminle karşılaşacağımı bilmeden gittim. ... Kuvvetli bir biçimde elimi sıktı. Gayri ihtiyari onu kucakladım. Ama yüzü! bir bebek gibi ağlamamak için kendimi zor tuttum." *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 4: 186-7.

252 31 Ağustos 1923'te Kislovodsk'ta, Britanyalıların diplomatik tanıma görüşmelerinde Sovyet görüşmeci olarak Rakovsky'i kabul ettikleri haberini aldı; Stalin, Troçki'nin destek üslerinden bi-

bunun ne tür bir "tatil" olacağını kestirmek güç. Ne olursa olsun bu kuşkulu tatil kısa sürdü, Eylül'ün üçüncü haftasında başkentteki toplantılara katıldı.

Küçük düşürme

Eylül 1923'te Moskova'yı devrim ateşi sardı. Ağustos sonunda Brandler geldi ve Eylül ortasında gelen diğer Alman Komünistler, şehrin yaklaşan "Alman Ekim'ini" ilan eden afişlerle doldurulduğunu gördü, bu arada Sovyet işçiler Alman meslektaşlarına nasıl yardım edebilecekleri ile ilgili fabrika toplantıları düzenliyorlardı.[253] Alman Komünistler ise sol, sağ ve merkez hizipler olarak bölünmüş birbirleriyle gırtlak gırtlağa gelmişlerdi ve Brandler, Zinoviev ya da Troçki'nin ayaklanmaya liderlik etmesi için yalvarıyordu. O Eylül'de, Bulgaristan'da, zaten kendisi de yakın bir zamanda darbeyle iktidara gelmiş bir hükümeti devirmek üzere Komintern'in kışkırttığı bir ayaklanma bastırıldı ve ardından Bulgar düzen güçleri intikam çılgınlığıyla 2 bin Komünist eylemci ve çiftçiyi öldürdü. Ancak bu da Almanya ile ilgili planlarda bir duraksamaya yol açmadı.[254] Zinoviev, Ekim 1917'de iktidara el konulmasına karşı çıkmanın etkilerini bertaraf edecek bir Alman atılımı peşinde koşuyordu. Stalin de ondan geri kalmıyordu. 20 Eylül'de, Almanya'nın Komünist yayın organı *Die Rote Fahne* editörünün makale isteğine cevaben, "Almanya'da yaklaşan devrim günümüzün en önemli küresel olayıdır," diyordu. "Almanya devriminin zaferi, Avrupa ve Amerika proletaryası için, altı yıl önceki Rus Devrimi'nin zaferine kıyasla, çok daha doğrudan bir etkiye sahip olacaktır. Alman proletaryasının zaferi ile dünya devriminin merkezi şüphesiz Moskova'dan Berlin'e taşınacaktır."[255]

Politbüronun ya da politbüro Alman komisyonunun toplantıları 21 Eylül'den 23 Eylül'e kadar sürdü.[256] Ana gündem maddelerinden birisi Alman Sosyal Demokratlarla ilgili olarak ne yapılacağıydı. Stalin, eğer Komünistle-

---

rini yok etmek niyetiyle, Rakovsky'i Ukrayna'daki görevinden daha Temmuz'da almıştı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 67, l. 1. Ukrayna'da Rakovsky'nin yerini Vlas Chibar aldı.

253 Fischer, *Stalin and German Communism*, s. 312.

254 Bulgaristan ayaklanmasının Komünist elebaşıları kaçtı. Aralarında, önce Yugoslavya'ya daha sonra Sovyetler Birliği'ne giden ve Lux Otel'e yerleşen Georgi Dimitrov da vardı.

255 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 139, l. 11 (Stalin'den August Thalheimer'e). *Rote Fahne*, Stalin'in 10 Ekim 1923 tarihli mektubunu yayınladı; bu haberi radyodan duyan Chicherin Molotov'a şöyle yazdı: "Bu radyo haberi tamamen fabrikasyon mu yoksa içinde bir gerçek barındırıyor mu?" Molotov mektubu Stalin'e iletti. Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 169-70 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 139, l. 31).

256 Eşzamanlı olarak, Rus, Alman, Polonyalı, Çekoslovak ve Fransız Komünistlerinin katıldığı bir konferans Moskova'da, Komintern gözetiminde toplandı. Konuşmacılar ardı ardına koroya katılarak Almanya için devrim çağrısı yaptı. Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b), Komintern*, s. 172-85 (RGASPI, f. 495, op. 19, d. 68 ve başka yerlerde.).

rin küçük ortağı olmayı kabul ederlerse onlarla işbirliği yararlı olabilir, diye düşünüyordu; bunu reddederlerse, Alman işçilerine teşhir edilmiş olacaklardı – hatta bu daha da iyiydi.[257] Oturumların tam ortasında, merkez yürütme komitesi Prezidyum sekreteri Avel Yenukidze, güneş ışığı üzerinde duran bir dünya tasviri üzerine yerleştirilen orak ve çekiç ile altı dilde (Rusça, Ukraynaca, Belarusça, Gürcüce, Azerice, Ermenice) "dünya işçileri birleşin!" ibaresi, SSCB resmi arması olarak resmen kabul edildi.[258] Zinoviev, Avrupa İşçi-Köylü Cumhuriyetleri Birleşik Devletleri ihtimalini ayrıntılı bir şekilde anlattı.[259] Troçki'nin *Pravda*'da yayınlanan (23 Eylül 1923), Fransız ve Rus devrimlerindeki devrimci taktiklerin değerlendirildiği yazısının hedefi Almanya'daki Komünist güçleri bilgilendirmekti. Berlin'de Almanca olarak yeniden yayınlanan makalenin Alman Komünist örgütçüler üzerindeki etkisi ne olmuştur bilinmez ama Moskova'daki Alman elçisinin resmi protestosuna yol açtığı kesindi.[260] Zinoviev coşku ile kendinden geçmişti ve Znamenka 23'teki savaş komiserliği ofisinde Troçki ile birlikte geceler boyunca oturarak, Kızıl Ordu askerî başkomutanı Sergei Kamenev'e Almanya ile ilgili operasyon soruları soruyordu.[261] Moskova yakınlarında düzenlenen Polonya Komünist Partisi Kongresi'nde Brandler, Alman Komünistlerinin 350 bin üyesi olduğu, 200 bin silahlı işçiyi sahaya sürebileceği, her birinde 5 bin asker bulunan on beş tümeninkine eşdeğer silah ve cephe gerisi için 330 partizan grubu ile övünüyordu – bu rakamlar göz alıcıydı ya da göz boyamak içindi.[262]

23 Eylül'den 25 Eylül'e kadar Merkez Komite genel kurulu, elli iki katılımcıyla Büyük Kremlin Sarayı'nda devam etti. Açılış gününde biri Zinoviev'in Almanya'yı ele alan uluslararası durum değerlendirmesi, diğeri hükümet Birinci Başkan Yardımcısı Rykov'un ülkenin korunması ve özel rezerv fonunun yaratılması ile ilgili değerlendirmesi olmak üzere iki rapor sunul-

---

257 Firsov, "K voprosu o taktike edinogo fronta v 1921-1924gg.", s. 118. Politbüro Zinoviev'in gözden geçirilmiş Komintern tezlerini oybirliği ile kabul etti. Bu tezler Alman devriminin yakın olduğunu ve dünya emperyalizminin düşmanca girişimlerinin olabileceğini öngörüyordu. Yine de, "Sovyet Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki ittifak" sayesinde "Alman Komünist partisi iktidarı elinde tutacak" idi. Almanya'da başarılı bir devrimin SSCB'de NEP belasının ilgasını mümkün kılacağına dair imalar vardı. Pavlova, *Stalinizm*, s. 208 (atıf yok).

258 Luppol, "Iz istorii sovetskogo gosudarstvennogo gerba."

259 *Istochnik*, 1995, no. 5: 130-5. Buna karşın *Pravda*'da (22 Eylül 1923) Almanya değerlendirmesinde, "bize göre, iktidarı ele geçirmek zor değil ve tam anlamıyla ulaşılabilir bir hedef. Daha karmaşık ve zor olan iktidarın nasıl elde tutulacağı," düşüncesine yer veriliyordu.

260 Internatsionale Presse Korrespondenz, 6 Ekim 1923: 957-9.

261 Kamenev, genelkurmay akademisine, İtilaf Devletleri'nin Almanya'yı işgal için hazır kaç tümeni olduğunun tespiti için bir araştırma yaptırdı. Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 131 (RGASPI, f. 325, op. 1, d. 41, l. 47-50), 135 (f. 17, op.2, d. 109, l. 15, 18, 19).

262 Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 132, n 32; Iwanski, *II Zjazd Komunistycznej Partii Robotniczej Polski*, I: 156, 162-3.

du.[263] Genel kurul, Alman darbesi için, kayzerin tahttan vazgeçişinin ve "burjuva" devriminin yıldönümü (yani Cumhuriyet'in kuruluşu) olan 9 Kasım'ı belirledi.[264] Kuibyshev, Troçki'nin başkanı olduğu Devrimci Askerî Konsey'in kompozisyonundaki değişiklikleri sundu. Diğer bir deyişle, Stalin'in uzaklaştırılması yönündeki Lenin'in açık talebini –"Lenin'in [genel] sekreterle ilgili mektubu"– konuşmak yerine, kendisine danışılmadan hazırlanan bir tasarıyla Troçki tuzağa düşürülüyor, Devrimci Askerî Konsey'in genişletilmesi ve Stalin, Zinoviev ve Kamenev'in partizanlarıyla doldurulması planlanıyordu. Troçki tüm görevlerinden –politbüro ve Merkez Komite de dahil– istifa etme niyetini beyan etti ve planlanan Alman Komünist darbesine yardım etmek üzere "bir devrim neferi" olarak yurtdışına gönderilmeyi talep etti.[265] Petrograd'dan bir katılımcı, Nikolai Komarov adıyla bilinen Fyodor Sobinov –yoksul bir köylü çocuğu ve kendisi de eski fabrika işçisi– birdenbire "neden böyle çalım sattığını" sorunca Troçki patladı. "Bu küçük düşürücü komedinin aktör listesinden beni silin," diyerek öfkesini dillendirdikten sonra, demir kapıyı çarpma kararlılığıyla dışarıya doğru yürüdü – ağır demir kapı, duyguları yansıtacak şekilde çarpılmaya pek uygun değildi. Ancak yavaşça kapatmaya muvaffak olurken, istemeden güçsüzlüğünü de sergilemiş oldu.[266]

İster tasarlayarak olsun ister tesadüf, Stalin, Zinoviev ve Kamenev Troçki'yi küçük düşürmüştü.

Onu ikna etmek üzere yakındaki konutuna bir heyet gönderildi fakat o reddetti ve devam eden genel kurulda onun bu davranışı resmi olarak kınandı.[267] Toplantı tutanaklarına daha fazlası da geçmişti: "Seçili bölümler derhal yoldaş Troçki'ye gönderilsin." Yokluğunda, genel kurul bazı Merkez Komi-

---

263 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 101, l. 15-15ob.

264 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 103. Genel kurulun ikinci ve üçüncü günü, kooperatifler, ücretler, atanmışlara karşı seçilmişler, parti makamları (Dzierzynski'nin konusu) ve makas krizi gibi konulara ayrılmıştı. Dziezynski'nin sunduğu raporun içeriği tutanaklarda belirtilmemiş. RGASPI, f. 17, op. 2, d. 102.

265 Deutscher'in söylediğine göre, karşılık olarak Zinoviev Komintern başkanı sıfatıyla kendisinin Almanya'ya gitmesini önerdi fakat Stalin araya girerek politbüronun her iki sevilen üyesinin de gönderilemeyeceğini söyledi. Ayrıca Troçki'nin istifalarının kabulünü düşünmek bile mümkün değildi. Bu anlatıma göre, Stalin uyumun bozulmaması için Devrimci Askerî Konsey'e kendisinin katılmamasını teklif etti. Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 111-2 (atıf yok). Böyle bir anda, "Ilich'in [genel] sekreterle ilgili mektubu"ndan haberdar olduğu halde susan bir Troçki hayal etmek zor.

266 Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 50-1; Bazhanov, *Vospominaniia* [1980], s. 67-8; *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 3: 216.

267 "Merkez Komite, yoldaş Komarov'un konuşmasına –ki Merkez Komite bu konuşmada yoldaş Troçki'ye bir saldırı unsuru görmemektedir– bağlı olarak yoldaş Troçki'nin toplantı salonunu terk etmesi ile zor durumda kalmıştır. Merkez Komite, kendisine yapılan salona dönme ricasını geri çeviren ve böylelikle Merkez Komite'yi, Devrimci Askerî Konsey'in kompozisyonu meselesini onun yokluğunda konuşmak zorunda bırakan Troçki'nin yanlış davrandığını düşünmektedir." RGASPI, f. 17, op. 2, d. 102.

te üyelerinin Devrimci Askerî Konsey'e eklenmesini oyladı.[268] Kompozisyon Troçki aleyhine ikinci kez değişiyordu; birincisi Mart 1919'da Lenin tarafından gerçekleştirilmişti ve bu yapılan o zaman da Troçki'nin istifasını açıklamasına zemin hazırlamıştı. İstifa 1919'da reddedilmiş ve Lenin tarafından teskin edilmişti. Şimdi de istifa reddediliyordu ama bu sefer ortamı yumuşatacak ve karakter çatışmalarını dengeleyecek bir Lenin yoktu.

Politbüronun üst düzey mensupları ancak şimdi kararlılıkla bir üçlü yönetim gibi davranmaya başlıyorlardı. İzleyen politbüro toplanılarından birinde Troçki ile arasında çıngar çıkan Zinoviev, "bir çemberin [*obruch*] içinde olduğunu görmüyor musun?" diye parlayacaktı. "Hilelerin artık işe yaramıyor, azınlıkta kaldın, tek kaldın." Bu noktadan itibaren, politbüro toplantıları öncesi ön hazırlıkları tamamlamak için ne zaman Zinoviev ve Kamenev gizlice Stalin'in sekreterliğine gitse, aralarındaki bu gizli üçlü toplantı herkes tarafından "çember" olarak anılacaktı.[269] Etrafındaki bu çember Troçki'yi öfkelendirdi.

Sol muhalefet

NEP'in pazarları gönülsüzce yasallaştırmasının, rejimin adına iktidarı elinde bulundurduğu işçilerin bariz sefaletini hafifletecek bir etkisi olmadı. Sanayi devasa tröstlerle (metal, pamuk) yeniden şekillendirildi ve aralarında en önemli addedilen kurumlar devletin koruması altındaydı. Ancak bu bile bazı fabrikaları kepenk kapatmaktan ya da kiralanmaktan –bazen eski kapitalist sahiplerini– kurtarmadı. İhtiyaç fazlası işçiler işten çıkarılırken, kovulmayanlar, tıpkı eski rejimde olduğu gibi, maaşlarının üretim kotalarına bağlandığını gördüler.[270] Bu arada mühendisler ve "uzmanlar" adeta devrim olmamışçasına, bariz ayrıcalıklarının keyfini sürüyorlardı. Sendikaların başında bulunan Mikhail Tomsky, işçilerin yaklaşımını özetlerken, "uzmanlar daha iyi yaşıyor, daha çok ücret alıyor, emirleri veriyor, istekte bulunuyor; uzmanlar yabancı, Ekim Devrimi'ni uzmanlar yapmadı," diyordu.[271] Ülkedeki

---

268 Kararname iki Troçki destekçisi (Pyatakov, Nikolai Muralov), bir Zinovievci (Mikhail Lashevich) ve Stalin'in üç adamı (Orjonikidze, Voroshilov ve Stalin) ile ilgiliydi. RGASPI, f. 17, op. 2, d. 103, l. 2-3. Sonuç itibarıyla, Pyatakov, Muralov ve Stalin üye olmazken, Voroshilov, Orjonikidze ve Lashevich ile atamaları 1924 Şubat'ında yürürlüğe giren diğer iki kişi (Andrei Bubnov ve Ali Heydar-Karaev) Konsey üyesi oldu. Nenarokov, *Revvonsovet Respubliki*. Sklyansky (Troçki'nin sağ kolu) ve Antonov-Oveseyenko (Troçki fanatiği) ile Kamenev ve Frünze'ye katıldılar; Konsey'e yakın zamanda Rus olmayan üyelerin (Shalva Eliava, Vatslav Bogutsky, Heydar Vezirov, Inagadan Hydyr-Aliev ve Unszlicht) yanı sıra Semyon Budyonny de eklenmişti.

269 Volkogonov, *Trotsky*, s. 241 (Baklashov'a atıfla); Volkogonov, *Trotskii*, II: 8-9. Balashov bu olay için gün vermiyor.

270 Chase, *Workers, Society, and the Soviet State*, s. 231-2.

271 *XI s"ezd VKP (b)*, s. 279 (Tomsky). Aynı zamanda bkz. Chase, *Workers, Society and the Soviet State*, s. 231-2.

yoksulluk anlatıldığında, işçiler, parti patronlarının pek de yoksulluk yaşıyormuş gibi görünmediği şehir restoranlarına gidip bakmaları gerektiği cevabını yapıştırıyorlardı.[272] Bu gerilimli durum, en büyük fabrikalarda 1923 baharında başlayarak güze kadar süren grev dalgalarıyla kendini gösterdi.[273] Sovyet ve Britanya istihbaratları, birbirlerinden bağımsız olarak, yaklaşmakta olan savaşa ve Sovyet rejiminin yıkılışına dair söylentiler arasındaki bağa dikkat çekiyorlardı.[274] Parti merkezine gönderilen gizli raporlara göre, OGPU geniş kapsamlı tutuklamalara başvuruyordu ama ardından, işçiler arkadaşlarını kurtarmak üzere yeniden greve çıkıyordu. Olaylar Kronstadt'taki canlılığı hatırlatıyordu: sadece fanatikler ("özel görev birimleri") proleterlerin başını ezebilirdi.[275]

Bolşevik propaganda işçi ayaklanmalarına makul bir açıklama getirmeye çalışırken, proletaryanın kırsal alandan yeni katılımlarla ve kadınlarla ya da safsatalarla "sulandırılmasına" atıfta bulunuyordu. 1923 yılında, partinin yirmi beşinci kuruluş yıldönümü vesilesiyle verdiği bir dizi konferansta Zinoviev "birkaç işçi partisi olsa da tek bir proleter partisi var" vurgusu yapıyordu. "Bir parti, bileşenleri itibarıyla işçi partisi olabilir ama yönelimi, programı ve politikaları açısından proleter olmayabilir," diye de ekliyordu.[276] Diğer bir deyişle, rejimin "proletaryası" artık, kısmen dahi olsa, sosyolojik bir varlık değil ama tümüyle ideolojik bir varlıktı.

Gizli polis, bağımsız sendikalara ve Komünist-olmayan işçi hareketlerine getirilen yasağı zor kullanarak uyguluyordu fakat tek parti içindeki sözde alternatif Troçki etrafında oluştu ve Sol muhalefet olarak bilinir hale geldi. 1923 sonbaharından itibaren Troçki "parti içi demokrasi" talep etmeye başlarken, "parti aygıtındaki bürokratikleşmenin, sekreter seçimi [atama] yöntemiyle nasıl benzeri görülmemiş boyutlara ulaştığından" ve nasıl "çok geniş bir memur tabakası yaratıldığından ve parti yönetim aygıtına girdikten sonra bu memurların partiye ilişkin fikirlerinden ya da en azından bunu ifade etmekten vazgeçmelerinden" şikâyet ediyordu.[277] Özel mülkiyete yönelik Bolşevik saldırılar elbette şaşırtıcı değildi ve yasaların egemenliği, esnek, verimli ve hassas bir kamu hizmetinin oluşumu sonucunu doğurmadı. Bir yandan, yargısız infazlarla acımasız bir sınıf savaşı sürdürmesi beklenen aparatçikle-

---

272 Brovkin, *Russia After Lenin*, s. 176-7 (atıfta bulunduğu kaynak, *Golos rabochego* [Sormovo], Eylül 1923 [illegal bir dergi].

273 *Pravda*, 13 ve 21 Aralık 1923.

274 Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 34-5.

275 Brovkin, *Russia After Lenin*, s. 175 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 87, d. 177, l. 5).

276 Zinov'ev, *Istoriia Rossiiskoi kommunisticheskoi partii*, 1. Konferans; Pethybridge, *One Step Backwards*, s. 270 (atıfta bulunduğu kaynak, Zinoviev, *History of the Bolshevik Party: A Popular Outline* [Londra: New Park, 1973], s. 10).

277 Troçki ve Shachtman, *The New Course*, s. 154.

rin, diğer yandan, bir Yunan şehir devletinin yolunu açması beklenemezdi. Açıklaması güç bürokratik satraplıklar [eski İran medeniyetinde idari birimler/eyaletler – ç.n.], siyasi sindirme girişimleri ve kişisel çıkar gözetme alışkanlıkları, Troçki'nin Komünizme bağlılığının kaçınılmaz sonuçlarıydı. Ayrıca, bürokratik "yozlaşmadan" yakınırken bile, ekonomiyi "planlamak" için bir süper uzmanlar bürokrasisi (mümkünse kendi denetiminde) öneriyordu. Sol muhalefetin pozitif programı grevdeki çalışan insanlara hiçbir şey vaat etmiyordu. 1917 sonbaharında Troçki, en zor düşünceleri bile çalışan insanlar için anlaşılır hale getirebilen, büyük kalabalıkların kendi savunduğu görüş peşinde heyecanla ant içmesini sağlayan bir siyasi sihirbaz olarak ortaya çıkmıştı. Oysa şimdi, 1923 sonbaharında, yazılarında gerçek işçilerin ve ailelerinin zor durumundan ya da iş ya da konut ihtiyacından hiç söz etmiyor, soyut bir dille "krizden" bahsediyordu. Ödenmemiş ücretler, devlet "borçları" için zorunlu kesintiler popülist bir diskur için biçilmiş kaftandı ama Troçki onları kışkırtmak için düzenli bir çaba içinde değildi.

Ne olursa olsun Troçki'nin eleştirisi aygıt üzerinde önemli bir etki yaptı. 12 Ekim 1923'te, Troçki'nin Merkez Komite'ye sert bir mektup göndermesinden sadece dört gün sonra Molotov tüm parti örgütlerine gönderdiği genelgede "aşırı lüks" konutları, "yarış ve binek atı ahırlarını", "lokantalarda yüksek harcamaları" ve benzerlerini listeliyordu. Genelge, "Merkez Komite'nin elinde, merkezi ve yerel parti örgütlerinin ... görev gereği olmaksızın otomobil ve at arabası filoları bulundurduklarını gösteren bilgiler var" diyerek devam ediyordu. "Sadece tek bir yolcuyu taşımak üzere sıklıkla güney tatil beldelerine özel otorayların gitmesi dikkat çekicidir... Devletin parasıyla, tüm nakliye vagonları güney sahil beldelerine araba nakliyatı için seferber edilmiştir."[278] Aygıta, jargona uygun ifadeyle, "kitlelerden kopuk" sarhoş, güce tapan, hırsız memurlarla ilgili raporlar yağıyordu.[279]

---

278 Gimpel'son, *NEP*, s. 347-8 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 84, d. 467, l. 128-9); Brovkin, *Russia After Lenin*, s. 38 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 84, d. 467, l. 2). Daha 14 Ekim'de Troçki'nin 8 Ekim mektubu (Troçki'nin asli parti örgütü olan) Moskova parti iç dairesinde kınanmıştı ve bu da Molotov'un sekretaryada politbüronun izin verdiğinden daha geniş bir çevreye mektubunu dağıttığı için Troçki'yi suçlama imkânı verdi; Troçki ise, kendi açısından, sekreterliği belgeyi dağıtmakla suçladı. Ertesi gün Merkez Denetim Komisyonu presidyumu özel oturumunda Troçki'nin mektubu, partide hizipleşme faaliyeti olarak sert biçimde eleştirildi. Troçki yakıcı tezlerini sadece parti içi organlara gönderdi (yine de bazıları, kısa süre sonra yurtdışında yayınlanmıştı). RGASPI, f. 17, op. 2, d. 685, l. 53-68; *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 5: 165-73; *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 10: 184. Bazı pasajlar, *Sotsialisticheskii vetsnik*'de yayınlandı, 24 Mayıs 1924. Aynı zamanda bkz. Eastman, *Since Lenin Died*, s. 142-3; Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 174-5 (RGASPI, f. 17, op. 2, d 685, l. 93-5), 176-7 (l. 91-2), 178-80 (l. 96-7), 222.

279 Brovkin, *Russia After Lenin*, s. 44-5. Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 17, op. 87, d. 177, l. 5 (Donbas, Yagoda); Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 282-6 (284'te; RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2565, l. 2-7; Donbas, Magidov); Vil'kova, *RKP (b), vnutripartinaia bor'ba*, s. 55-61 (RGASPI, f. 17, op. 87, d. 177, l. 93-94, d. 178, l. 15, 18-19, 22-9), 61-2 (op. 84, d. 531, l. 97-97ob.), 63 (l. 63).

1923 sonbaharında Troçki üçlü yönetim ile ilgili açık bir tartışmayı kışkırttı ancak sınırları çarpıcı derecede dardı – modern toplumun karmaşıklığının, genel insanlık düşüncesinin ötesinde, sınıf bağlamında tartışılmasına yönelik tekelci parti *prosedürleri* üzerine öfkeli polemikler.[280] Steril programına ek olarak, parti-dışı kitleler bağlamında, Sol muhalefet rejimin yapısı ile ciddi biçimde sakatlanmıştı. Bolşevikler, 1903 yılında kopan ve azınlıkta olan bir hizipten başka bir şey değildi. O zaman, kendilerini Bolşevikler (çoğunlukçular) ve karşıtlarını da Menşevikler (azınlıkçılar) diye adlandırmışlardı. Ancak, 10. Parti Kongresi'nde parti birliği karara bağlandıktan sonra, aynı fikirdeki parti mensuplarının partiden atılma riski olmaksızın parti politikalarını eleştirmesi için bir yol kalmadı. Bilinen adıyla 46'lar Deklarasyonu –politikaları eleştiren heterojen bir grup– durumu tersine çevirmeye çalışarak, merkez parti aygıtındaki "hizip rejiminin" yerine, "yoldaş birliği ve parti içi demokrasi rejiminin almasını" talep etti.[281] Ne Troçki ne de herkesçe bilinen destekçileri metne imza koydular. Sonuçta, üçlü yönetim hem belgeyi ve hem de Troçki'nin kişisel mektubunu yasa dışı hizipçilik olarak mahkûm etmek üzere parti organlarını harekete geçirdi.[282] Ancak, rejimin başarısızlıkları öylesine barizdi ki sol muhalefetin önergeleri Moskova'daki ana parti örgütü toplantılarında tepki oylarını topladı. Stalin'in baş yardımcısı Nazaretyan kazanan oyları çöpe atarak *Pravda*'da yayınlanmak üzere sahte sonuçlar gönderdi. Sonunda, Nazaretyan'ın yardımcısı vicdan azabı ile itirafta bulundu. Her ikisi de merkez aygıttan uzaklaştırıldılar ancak üzerinde oynanan oylar yeniden değerlendirilmedi.[283] Troçki karşıtı mücadele, partinin kendi kurallarını ihlal etme alışkanlığının kurumsallaşmasını hızlandırdı.[284]

---

280 Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 409-14 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 318, l. 60-9); *Pravda*, 7 Kasım 1923 (Zinoviev). Kasım 1923'te Anastas Mikoyan Kuzey Kafkasya'dan Moskova'ya gelmiş ve atmosferi koklaması için üniversite toplantılarına yönlendirilmişti; iddiasına göre, öğrencilerin muhalefet lehine sergiledikleri tutku onu şoke etmişti. Mikoian, *Tak bylo*, s. 111. Aynı zamanda bkz. Daniels, "The Left Opposition."

281 *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 6: 189-93; Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 83-8; Carr, *Interregnum*, s. 367-73; Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 83-8.

282 Ivanov ve Shmelev, *Leninizm i ideino-politicheskii razgrom trotskizma*, s. 343. 46'lar Deklarasyonu'nu Troçki'nin yazdığı kesin değildir. Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 212. Aynı zamanda bkz. Carr, *Interregnum*, s. 303-7, 374-80.

283 Balashov ve Markhashov, Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)," no. 6: 181. Aynı zamanda bkz. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 57-8. Buna paralel olarak Troçki, Radek ve Pyatakov da resmen Nazaretyan'ın toplantılardaki "not tutuşunu" ve "resmi belgelerde kasten ve kötü niyetli değişiklikler yapmasını" protesto ettiler. RGASPI, f. 323 [Kamenev], op. 2, d. 64. Aynı zamanda bkz. Graziosi, "New Archival Sources", s. 40.

284 Troçki, kavgada olağandışı araçlar kullanmaktan azade olmayabilir: Troçki'nin emri altında Askeri Devrimci Konsey'de hizmet eden ve özel görevler verilen eski çarlık yüzbaşısı E. A. Berens ile Geçici Hükümet'in ilk savaş bakanlığını yapmış ve Beyazları desteklemiş olan Paris sürgünü Aleksandr Guchkov arasındaki ilişkiye bakılmalıdır. Berens'in kendi başına mı yoksa Troçki'nin telkini ile mi faaliyet gösterdiği meçhuldür ancak Stalin'in Troçki'yi itibarsızlaştırmak

Fransa ve Polonya Komünist partileri Troçki'nin iftiraya uğramasını protesto girişimine önayak olunca, Stalin Troçki'yi Komintern'i bölmeye çalışmakla suçladı.[285] Fransız hareketinin itici gücü olan ve Souvarine adıyla bilinen Boris Lifschitz, daha sonra, harika bir eleştirel Stalin biyografisi yazacaktı.[286]

Yüzleşme

Sürekli başkalarını küçümseyen kişiliği nedeniyle Troçki düşmanlarını bölmekten ziyade birleştirdi.[287] Soğuk yaradılışı sebebiyle, geriye dönüp bakarken bile sonuçlara karşı ilgisizdi, zira egemen gruptaki diğer insanlarla sosyal ilişkiler kurmayı neden geçmişte reddettiği sorulduğunda verdiği cevap, çünkü "bu tür bir sıkıntıya girmekten nefret ediyordum. Birbirini evlerde ziyaret, düzenli olarak bale takip etmek, katılmayanların paramparça edildiği içki partilerine gitmek, bunlar bana çekici gelmiyordu. ... Birçok grup sohbetinin ben gelir gelmez kesilmesi bu yüzdendi," şeklindeydi.[288] Yine de, Troçki zamanında sıkı mücadele etmişti.[289] Ancak fiziksel anlamda zayıftı. Kendi anlatımıyla, 1923 Ekim'inin bir pazar günü, Moskova'nın kuzeyinde, Tver eyaleti bataklıklarında kaz, çulluk ve ördek avlarken soğuk suyla dolu bir çukura düşmüş, arabada bir türlü ısınamamış ve grip belirtileriyle geri dönmüştü.[290] Sebebi ne olursa olsun, ateşlenmişti ve doktorların zorlamasıyla yatağa mahkûm oldu. Bir saygı belirtisi olarak, Kamenev'in önerisiyle, 16 Ekim tarihli politbüro toplantısı Troçki'nin Kremlin Süvari binasındaki

---

üzere bu temasları kullanmaması Berens'in GPU'nun görevlendirmesi ile bir provokasyon yürütmediğini göstermektedir. Volkogonov, *Trotsky*, s. 329 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1049, l. 96; GARF, f. 5868, op. 1, d. 15: Guchkov'dan, "Amiral B" olarak adlandırdığı N. N. Chebyshev'e).

285 *XIII s"ezd RKP (b)* [1924], s. 371-3 (Boris Souvarine); Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 140-1.

286 Souvarine, *Staline*. Moskova'da sürgünde olan Polonya Komünist Partisi mensupları Sovyet Merkez Komitesi'ne Troçki'nin peşinin bırakılmamasını yeren mektuplar gönderince, Stalin tüm Polonya Merkez Komitesi'ni değiştirdi, usulen de olsa bir Polonya parti kongresi düzenlemeye bile gerek duymadan. Dziewanowski, *Communist Party of Poland*, s. 103-10. Aynı zamanda bkz. *Bol'shevik*, 20 Eylül 1924; *Sochineniia*, VI: 264-72.

287 Liberman, *Building Lenin's Russia*, s. 79; Lunacharsky, *Revolutionary Silhouettes*, 43, 62; Lunacharskii, *Revoliutsionnye siluety*, s. 27; Eastman, *Heroes*, s. 258-9. Carr'ın söylediği gibi, Troçki "alçakgönüllü ikna yöntemleriyle ya da kendisinden entelektüel kalibre olarak daha geride olan insanların görüşlerine sıcak bir ilgi göstererek çalışma arkadaşları arasında otorite tesis edebilecek biri değildi." Carr, *Socialism in One Country*, I: 166. Deutscher'in, Troçki'nin nahoş kişiliğine yönelik tepkiyi haksızlık karşısında bir öfkeden ziyade "aşağılık duygusuna" bağlaması doğru bir yaklaşım değil. Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 34.

288 Troçki, *My Life*, s. 504. Yazdığı mektuplarda Stalin "Yoldaş Lenin", Troçki ise "Sevgili Vladimir Ilich" ifadesini kullansa da, Stalin ya da Bukharin'den farklı olarak Troçki Lenin'i evinde ziyaret etmiyordu. Volkogonov, *Lenin; Life and Legacy*, 256.

289 Troçki, *My Life*, s. 481; Eastmen, *Since Lenin Died*, s. 17; Daniels, *Conscience of the Revolution*, s. 206-7.

290 Troçki, *My Life*, s. 498.

dairesinin çalışma odasında yapıldı. Troçki'nin Merkez Denetim Komisyonu tarafından "hizipçilik" nedeniyle derhal soruşturulmasına karar vermesi bu toplantıdaydı. Savaş komiseri, karısının anlattığına göre, "çalışma odasından sırılsıklam çıkmış, soyunmuş ve yatağa girmişti. Çarşafı ve giysileri, sanki sağanak yağmur altında ıslanmış gibiydi ve kurutulmaları gerekti."[291]

Troçki siyasi saldırı altında ve ateşler içindeyken tuhaf bir olay oldu: 18 Ekim 1923'te Lenin, beş aydır uğramadığı Kremlin'de boy gösterdi.[292] Olay şöyle gelişmişti: Gorki'de olağan ikindi yemeğini yedikten sonra Lenin tekerlekli sandalyesiyle garaja götürülmesini istedi ve ortopedik ayakkabılarıyla Silver Ghost'una [Rolls-Royce arabasına] tırmandıktan sonra, inmedi ve Moskova'ya gitmekte –davranışlarıyla– inat etti. Personeli kapalı bir arabaya geçmesi için onunla konuştu ve saat 04.00'te, Krupskaya, Maria ve hemşirenin eşliğinde yola çıktı. Bu arada, doktorları Profesör Osipov, Rozanov, Piorov ve korumalar diğer bir arabayla ona eşlik ettiler. İmparatorluk Senatosu'na vardıktan sonra Kremlin'deki dairesine bir göz attı, çay içti ve yemek yedi. Geceyi orada geçirdi. 19 Ekim'de Kremlin'deki ofisine giderek oradan bazı kitaplar aldı (üç cilt Hegel ve Plekhanov'un kitapları). Kremlin'in bahçesinde onu dolaştırmaları için ısrar etti –dolaşırken elbette görenler onu tanıdı– ama sağanak yağmur başlayınca Moskova merkezinde araba turuna çıkarak, basında da heyecanla takip ettiği ve yakında kapanacak olan Tarım ve El Sanatları Sergisi'ni ziyaret etti. Yağmur nedeniyle arabanın penceresinden bakmakla yetinecekti. Akşamüstüne doğru, bitkin bir halde, Gorki'ye dönmeyi kabul etti.[293] Lenin'in şoförünün anlattığına göre, "Vladimir Ilich'in geliş haberi Kremlin'de yayılmıştı ve herkes kapılardan, pencerelerden dışarı bakıyordu."[294] OGPU kanalıyla parti sekreteri Lenin'in her yaptığından haberdar edildiğinden, Stalin'in bilgisi olmadığı düşünülemezdi. Ayrıca, Lenin'in şoförleri, Stalin'in baş şoförü olan Özel Hizmet Garajı başkanına durumu rapor etmişti. Ayrıca, Savaş Komiseri olarak Troçki Kremlin garnizonundan ve Moskova askerî bölgesinden mutlaka haber alırdı. Tu-

291 Troçki, *My Life*, s. 500.

292 V. Doroshenko ve I. Pavlova, "Poslednaia poezdka", *Altai*, 1989, no. 4: 3-18. Lenin'in sürpriz seyahatinin ayrıntıları görevli hemşire (Zinovy Zorko-Rimsha), kız kardeşi Maria ve karısı Krupskaya ile zamanında kayda geçmiş tanık ifadelerinden alınmadır.

293 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 431-2 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 4, op. 1, d. 142, l. 406-7); "Zapis' Z. I. Zor'ko Rishmi", *Izvestiia TsKKPSS*, 1991, no. 8 (RGASPI, f. 16, op. 2, d. 17, l. 857-76: 18 Ekim 1923; l. 877-88: 19 Ekim 1923); "Poslednii priezd Vladimira Il'icha v Moskvu: vospominaniia M. I. Ul'ianovoi", RGASPI, f. 16, op. 3, d. 37, l. 1-3 (1930'lar); Krupskaia, "Poslednie polgoda zhizni Vladimira Il'icha (3 fevralia 1924 goda)", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 4: 169-78 (174'te). Aynı zamanda bkz. *Kul'tura i zhizn'*, 1975, no. 1: 11'de (G: P. Koblov); *Gudok*, 23 Nisan 1924; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XIII: 638-9.

294 *Izvestiia Tsk KPSS*, 1991, no. 8: 177 (RGASPI, f. 4, op. 2, d. 1744, l. 7-8: V. I. Ryabov, 16 Ağustos 1940).

haf olan, tüm kaynaklara göre, Lenin'in Stalin, Troçki, Zinoviev ve Kamenev ya da lider kadrosundan diğer herhangi bir kişi ile görüşmemiş olmasıydı.

Lenin'in çalışma odası ve dairesine bitişik salonda yapılması gereken 18 ve 19 Ekim tarihli (Perşembe ve Cuma) olağan politbüro ve Halk Komiserleri Konseyi toplantı saatlerinde salon boştu. Lenin'in o toplantıları mı yakalamaya çalıştığını bilemiyoruz. Daha sonra seyahatle ilgili anılarında Maria Ulyanova, "O [Lenin] bu seyahatte yoldaşlardan biriyle mi görüşmek istiyordu?" diye soruyor ve yanıtlıyordu, "sanmıyorum. Seyahatten kısa bir süre önce bir şey söyledi ve kafamızı ne kadar zorlasak da ne istediğini anlayamadık. Yoldaşlardan birini görmek isteyip istemediğini sorarak birkaç isim sıraladım ama o acıyla ve olumsuz anlamda kafasını salladı – onları görmesi için bir sebebi yoktu zira çalışma imkânından yoksun kalmıştı."[295] Her ne olursa olsun, tüm kaynakların üzerinde anlaştığı konu, Gorki'den gelen ve içinde Lenin'in bulunduğu arabanın ufkuna altın kubbeli Moskova silüeti girer girmez, heyecanla parmağıyla işaret ettiğiydi ve bu jestin kabul edilen anlamı şuydu: "İşte bu, işte bu, işte bu, işte buuu!"[296] Moskova'da geçirdiği süre boyunca Lenin'in keyfi yerindeydi. Gorki'ye döndüğünde üzüntüsü açıkça görülüyordu. Seyahat, Moskova'yı çıplak gözle bir kez daha görmek için çoktan beri hissettiği arzuyu tatmin etmiş gibiydi. Kremlin'e bir daha hiç ayak basmadı.

Lenin bir Bolşevik "iktidar komplosu" arayışında olsaydı da bulamayacaktı zira 18 Ekim tarihli politbüro toplantısı, kaderin bir cilvesi olarak, ateşler içinde yatan Troçki'nin Süvari binasındaki dairesinde düzenlenmişti ve Lenin'in dairesinin bulunduğu İmparatorluk Senatosu binasından ayrıydı (ayrıca toplantı daha Lenin gelmeden bitmiş de olabilirdi). Gündemde, planlanan Komünist darbeye karşı Almanya komşularının muhtemel tutumlarına bağlı olası iç savaşa karşı Almanya'ya acilen tahıl gönderilmesi vardı. Toplantı sırasında Stalin bir kâğıt parçası üzerine, "sanırım Polonyalıların ağzını aramaktan kaçınıp Letonyalıların ağzını aramak daha iyi, Letonyalıların gözü kokutulabilir, çaresiz bırakılabilir," yazmıştı. "Bunu Polonyalılara yapamazsınız. Polonyalılar tecrit edilmedi. Onlarla savaşmak zorundayız. Onları kovamayız, kozlarımızı oynamalıyız. ... Polonyalılar tecrit edilmeli. Letonyalılar satın alınmalı (ve gözleri korkutulmalı). Romanyalılar satın alın-

295 "Poslednii priezd Vladimira Il'icha v Moskvu: vospominaniia M. I. Ul'ianovoi", RGASPI, f. 16, op. 3, d. 37, I. 1-3 (1930'lar). Daha sonra bir *Pravda* muhabiri, Lenin'in bir diğer hemşiresinin, Lenin'in liderlik mensuplarıyla karşılaşmadığı için hayal kırıklığına uğradığı güne dair anılarına atıfta bulunuyor fakat referans gösterilen anıların mevcut arşiv kayıtlarında böyle bir pasaj yer almıyor. *Kul'tura i zhizn'*, 1975, no. 1: 11'de (D. I. Novoplianskii, atıfta bulunduğu kaynak V. A. Rukavishnikov).

296 V. A. Rukavishnikov'a göre, Rusçası, "Voot, voot, voot, voot!" (RGASPI, f. 16, op. 2, d. 91, I. 37-8: 19 Ekim 1923).

malı. Ancak Polonyalılar için bekleyeceğiz."[297] Stalin için Alman devrimi, diğer her şeyin yanı sıra, eski çarlık topraklarının tümüyle ya da kısmen parçası olan yeni bağımsız devletlerin varlığına dikkat çekmenin bir aracı olmayı vaat ediyordu.

19 Ekim'de Lenin Kremlin bahçesinde gezerken ve Troçki Süvari binasındaki köşesine çekilmişken, Troçki'nin Merkez Komite'ye gönderdiği kritik mektuplara politbüro, aslında Stalin'in hazırladığı uzun bir metinle, kolektif bir yanıt verdi – Vozdizhenka'daki parti sekreterliği tarafından daktilo edilmiş ve dağıtılmıştı. Politbüronun yanıtında, "Eğer partimiz, 8 Ekim 1923 tarihli mektubundaki korkunç yanlışları reddetmesi için yoldaş Troçki'yi zorlamaz ise, sadece Komünist Parti değil ama tüm SSCB ve Alman devrimi büyük zarar görecektir" deniliyordu.[298] Politbüro, 25-27 Ekim tarihleri arasında Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu için ortak bir genel kurulun yanı sıra (yine Troçki'nin dairesinde) yeni bir toplantı yapmaya da karar verdi. 25 Ekim genel kurul açılış oturumunda, Stalin'in raporunun hemen ardından, Troçki kırk beş dakika sahne aldı. Bu ortak toplantı da aygıt içinde daha fazla sadık taraftar kazanmak için Stalin'in kurguladığı bir oyundu. Artık (tarafsız olmaktan ziyade) cezalandırmaya eğilimli Denetim Komisyonu personelini davet etmekle yetinmeyip, Stalin'in orgbürosu tarafından atanmış ve yerel parti şefleri olduğu anlaşılan on büyük parti "sınai" kuruluşunun "temsilcilerini" davet ederek oyununu daha da ileri götürmüştü. Bu arada, kırk altı Deklarasyon imzacısının sadece on ikisinin gelmesi istenmişti ve bu sadece ikinci gün ile sınırlıydı.[299] İkinci gün tartışmalara ayrılmıştı ve duruma ilişkin özetlemelere dönüştü. Önce Troçki (10.33-11.25) sonra Stalin (11.25-12.10) konuştu. Stalin, politbüro kayıt sekreteri Boris Bazhanov'dan gizlice konuşmaları derlemesini istemişti, bunları Troçki aleyhine kullanmayı düşünüyordu.[300]

Lenin'in yokluğunda Stalin ve Troçki bir parti toplantısında ilk kez yüzleşiyordu ve hazır bulunanlar sonuçlarını görecekti.

---

297 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 25, l. 110; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 1, l. 21-2.

298 *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 7: 176-89; Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 197-220 (RGASPI, f. 51, op. 1, d. 21, l. 51-4). İmza koyanlar, alfabetik sırasıyla (Rusça), Bukharin, Zinoviev, Kalinin, Kamenev, Molotov, Rykov, Stalin ve Tomsky idi; Lenin ve Rudzutaks'ın imzası yoktu. O sırada Leningrad'da olan Bukharin bazı metin değişiklikleri için ısrar eden bir telgraf çekti ancak Stalin bu telgrafı yok saydı ama Bukharin'in imzasını yine de ekledi. *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 7: 190.

299 Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 266-71. 26 Ekim'de çağırılan 46'lar arasında, Kosior, Lobanov, Muralov, Osinsky, Preobrazhensky, Serebryakov ve Smirnov vardı. Tartışmalara katılanlar, Preobrazhensky, Osinsky, Kamenev, Rykov, Yaroslavsky, Bumazhny ve Dzierzynski'ydi.

300 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 478. Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 9, 18-19; RGASPI, f. 5, op. 2, d. 305, I. 2-4. Ocak 1924'ten önce politbüro toplantılarının stenografik kaydının tutulması gibi bir uygulama yoktu

Troçki, hamlesinde, iki yıl önceki sendikalar tartışmasındaki rolü veri alınarak, aynı suçu yinelemekle suçlandığını söylüyor ama artık "politbüro içinde bir diğer politbüro, Merkez Komite içinde bir diğer Merkez Komite olduğu için fiilen tartışmaların dışında bırakıldığını... sonuçta bu yola başvurmaya mecbur kaldığını" söylüyordu. Görünüşte açıklanamaz görünen tutumunu –Lenin'in hükümet başkan yardımcısı olma teklifini neden reddettiğini– açıklamaya çalışırken, 1917 yılında da Lenin'in içişleri bakanı olması için yaptığı teklifi geri çevirdiğini anlatıyordu. "Hakikat şu ki, kişisel hayatımı ve gündelik faaliyetlerimi etkilemese de işimin kişisel bir boyutu çok büyük önem arz ediyor," diyordu. "Bu boyut benim Yahudi olmam. ... Lenin'in teklifini, daha önce olduğu gibi, düşmanlarımıza ülkemizin bir Yahudi tarafından yönetildiğini söyleme fırsatını vermemek için geri çevirdim."[301] Yakın zamanda, Lenin hükümette kendi yardımcısı olması önerisini getirdiğinde de Troçki teklifi aynı zeminde geri çevirdiğini söylemişti. Bu ifşaata itibar etmek zor zira Troçki hükümette diğer üst düzey atamaları kabul etmişti.

Genel Kurul'a yaptığı konuşmada Troçki, Lenin ile ekonomi politikaları konusunda anlaşamadıklarını ve ilişkilerinin gerildiğini itiraf etse de, partinin, ideoloji ve parti hayatıyla ilişkili işleri, ekonomi uzmanlarının ise ekonomiyi yürütmesi gerektiğini bir kez daha tekrar etti. "Diğer işlerden alınarak devlet planlama komisyonuna gönderilirsem itiraz etmem," diyordu. "Devlet planlama komisyonu en önemli kurumumuz." Ancak fiili kurumsal yapılanma ona uygun değildi. "Soruya geri dönecek olursak: 'Eğer devlet planlama komisyonunun yeniden yapılandırılması, söz konusu olmaz ise Halk Komiserleri Konseyi'nde ne yapacağım?" Karakterinin, "üstünkörü iş yapılmasına, baştan sona düşünülmemiş işlere" tahammül etmeye uygun olmadığını iddia ediyordu. Kapanışta, Troçki toplantıya katılanlardan kendisini hizipçilikle suçlamamalarını istedi. "Yoldaşlar, ... durumumu düşünmeye ve anlamaya çalışın. Aşırı derecede trajik koşullar altındaydım." – Parti basını ve fısıltı kampanyası onu Lenin-karşıtı olmakla, "Troçkizm" yaratmakla itham ediyordu; onun olmadığı toplantılar düzenleniyordu, çembere alınmış gibiydi: "Bunu kırmam gerekiyordu."[302]

Stalin'in konuşması küçümseyiciydi. "Hiç kimse devlet planlama komisyonunun gelişmesine karşı olabilir mi?" diye soruyordu. "Devlet planlama komisyonunun geliştirilmesi gereği üzerinden bir tartışma ortamı yaratmak

301 Aynı zamanda bkz. Carr, *Socialism in One Country*, I: 57.

302 Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 255-65 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 685, l. 39-49); Ivanov ve Shmelev, *Leninizm i ideinopoliticheskii razgrom trotskizma*, s. 344 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 104, l. 46). Troçki'nin konuşmasının daha az ayrıntılı bir versiyonu: RGASPI, f. 17, op. 2, d. 104, l. 31-8. Yayınlandığı diğer kaynaklar, *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 10: 183-7 ve *Voprosy istorii KPSS*, 1990, no. 5: 33-9.

komik... Bu ciddi sorunları tartışmak yerine, tartışma ortamlarından söz ediliyor. Muhaliflerin beyanlarında tek bir somut öneriye rastlamadım." Partide demokrasi için yaptıkları somut çağrıya yanıtı ise, "Merkez Komite parti kongrelerinin kararlarını yerine getiriyor," oldu. Şöyle devam ediyordu: "Demokratlar kongreye NEP'in etkilerinden uzak durmaya gerek olmadığını söylüyorlar. Kongrenin sizinle aynı fikirde olup olmadığını göreceğiz." Katılımcılardan birinin "tartışma olmadığı" yakınmasına karşı Stalin onu, "'hava verin bana hava!' diyen Çehov'un Lady'sine" benzetti. "Meselenin tartışma olmadığı zamanlar vardır," dedikten sonra, arsızca, "birinin Merkez Komite'ye bir sorunun tartışılmasını önerdiği ve Merkez Komite'nin reddettiği bir durum hiç olmadı," diye de ekledi. 46'lar grubunu ve Troçki'yi, Merkez Komite'nin "hataları" ile ilgili ifadelerini uygun parti kanallarının dışına taşıdıkları için suçlarken doğrudan parti kitlesine hitap ediyordu. Stalin, "şu anda merkezde bir tartışma özellikle tehlikeli olur. Hem köylüler hem de işçilerin bize güveni sarsılır, düşmanlarımız bunu zaaf olarak görür. Bu tür tartışmayı 1921'de yaşadık. O zaman fazlasıyla kaybettik. ... Lenin'in sendikalar komisyonundaki tartışmaları sınırlama önerisine uymayı reddederek bunu yeniden başlatan Troçki oldu. ... Troçki, bizi hizipleşmeye götürecek bu adımı tekrar attı."[303] Aslında, 1921'de Troçki'yi kasıtlı olarak açık tartışmaya zorlayan Lenin'di; şimdi, 1923'te de Troçki parti kitlesine hitap etmemişti – parti basını Stalin'in denetiminde olduğundan böyle bir olanağa sahip değildi.

Stalin'in konuşmasından sonra cevap hakkı verilmedi. Troçki'nin, Lenin'in yardımcılığını reddetmesine dair manasız savunması ve planlamayla ilgili bitmeyen takıntısı bir yana, açık yalanlara başvurmasına gerek yoktu. Stalin çaresizce yapay argümanlar uyduruyor, kendi alınganlığını ve entelektüel zorbalığını açık ediyordu. Elbette ortam zaten hazırlanmıştı: Troçki ve Sol muhalefetin hizipçilik ve bölünmeye zemin hazırlamakla suçlandığı uzun önergenin oylanması 102 lehte ve sadece 2 aleyhte oy ile sonuçlanırken 10 kişi katılmamıştı. Parti kuralları ihlal edilerek, Merkez Komite üyesi olmayanların –Stalin tarafından davet edilen on büyük parti "sınai" kuruluşunun yirmi "temsilcisi"– oy kullanmasına olanak tanındı.[304] Bu tür manipülasyonlar zayıflık göstergesiydi. Stalin Troçki ile bu yüzleşmesinin gizlice kaydedilen tutanaklarını hiçbir zaman kullanmadı.

"Birleşik" genel kurula katılan Stalin'in diğer bir önemli düşmanı Krupskaya, 31 Ekim'de Zinoviev'e sitem dolu bir mektup yazdı. Troçki'ye karşı oy kullanan çoğunluğun içinde yer almıştı ama şimdi, bu özel mektupta, parti-

303 Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 250-5 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 104, l. 31-8).

304 Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 266-8 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 104, l. 1-4); Koloskov, *XIII konferentsiia RKP (b)*, s. 14.

nin bölünmesinde tek suçlunun Troçki olmadığını, "her ne kadar parti içinde olup biten" onlardan gizli tutulmuş olsa da "işçilerin sadece Troçki'yi değil kendilerini de ciddi biçimde yargılayacağını" iddia ediyordu. "Zaman, bölünme yaratmak ve Troçki'yi psikolojik olarak çalışamaz hale getirmek için fazla tehlikeli." Kullanılan "sert dili" ve "kişisel çekişme ile ağız dalaşlarını" eleştiriyor, özellikle bir konuda kırgınlığını belirtiyordu: "Vladimir Ilich adı istismar ediliyor. ... Ilich'e atıflar yersiz ve samimiyetten uzak. ... Sadece riyakârlık." Troçki'nin parti içi kurumlara gönderdiği mektubun Lenin'in hastalığını azdırdığı imalarına özellikle kızmış görünüyordu ("bunun yalan olduğunu haykırmalıydım"). Zinoviev'e, Stalin'den kaynaklı hizipçilikle ilgili Lenin'in uyarısını hatırlatıyordu.[305] Böyle olsa da, Lenin'in sözde istekleri konusunda söz söyleyebilecek yegâne kişi olan Krupskaya bu düşüncelerinin hiçbirini, bir önem arz edebileceği genel kurulda dillendirememişti. Dünya devrimiyle kendinden geçmiş ve Stalin'in gücünü dizginleme görevine uygun olmayan Zinoviev'e bel bağlamıştı.

OGPU ve Komintern Almanya'yı para ve ajanla doldurmuştu ve dışişleri komiserliğiyle işbirliği içinde çalışıyor, Chicherin'in onayıyla şifre kodlarından ve diplomatik çantalarından yararlanıyordu.[306] Ancak, Brandler'in Alman Komünistlerinin komuta ettiği kuvvetlerin büyüklüğüne dair iddiaları artık netlik kazanmıştı: Almanya'daki Komintern ajanı Macar Mátyás Rákosi (doğum 1892), düzen güçlerinin silahlı Komünistlere oranını 20'ye 1 olarak rapor etmişti. Brandler'in daha önceki böbürlenmelerinin tersine, Saksonya'da 200 bin değil sadece 800 tüfek vardı.[307] Silah satın alması ve yığınak yapması beklenen Komintern ajanları bu zor görevin altından kalkamadılar ya da tahsis edilen fonları çaldılar. Fakat en ciddi başarısızlık Alman Komünistlerinin 1.400 yerel sendika komitesinin sadece 200'ünde ve 70 bin fabrika komitesinin sadece 5 bininde çoğunluğa sahip olmalarıydı.[308] Aman işçileri büyük bir ağırlıkla Sosyal Demokratlara üyeydi. Stalin'in Alman sağına karşı bir "birleşik cephe" oluşturma önerisi sadece taktikti ve hedefi Alman Sosyal Demokratları bölmek ve sol kanadını itibarsızlaştırmaktı, böylelikle tüm devrimci alan Komünistlere kalacaktı. Alman Sosyal Demokratlar –Komünistlerin fark

---

305 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 2: 201-2.

306 Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 136 (RGASPI, f. 495, op. 19, d. 362, l. 117). Chicherin üye olmadığı halde politbüro toplantılarına katılıyordu.

307 Brandler'in solcu rakibi Ruth Fischer, Zinoviev'le birbirlerini sevmediklerini ve Brandler'in Troçki ile yakınlaştığını yazmıştı. Fischer, *Stalin and German Communism*, s. 318, 323. Aynı zamanda bkz. *Lessons of the German Events*, s. 36-7; *XIII konferentsiia RKP (b)*, s. 158-78.

308 Sovyet gazeteci Grigory N. Kaminsky (doğum 1895), Alman proletaryasının gücü hakkında olmayacak saçmalıklar öne süren meslektaşından farklı olarak, 15 Ekim'de Dresden'den (Saksonya) hakikati bildirmişti: Sadece, zaten bağlılık göstermiş işçilere ulaşabilen Alman Komünistler savaşa hazır değildi. Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 135 (RGASPI, f. 495, op. 293, d. 673, l. 58; op. 18, d. 182, l. 10-1)

edip Moskova'ya rapor ettiklerine göre– kendi gizli genelgelerini yayınlayarak, sağa karşı, sadece mutlak bir gereklilik hasıl olması durumunda Alman Komünistlerle işbirliği yapılmasını ve bu arada Komünistlerin Sosyal Demokratlara karşı girişeceği düşünülen saldırılara karşı gizli mücadele birimleri oluşturulmasını istemişti.[309] Stalin'in düzmece "birleşik cephe" stratejisi, Sol Sosyal Demokratları işçilerin gözünde –Stalin'in beklediği şekilde– itibarsızlaştırmadığı gibi, Alman Komünistlerini tamamen açığa düşürmüştü.[310]

Boş cephanelikler, Alman Komünistlerin hazırlıksızlığı ve Sosyal Demokratların uzak duruşu bölgede bulunan Sovyet ekibinin son dakikada ayaklanmayı iptal etmesine sebep oldu. Komintern bünyesinde görünüp Sovyet askerî istihbarat memuru olan birçok kişiden biri ve Kuusinen'in karısı Aino, "22 Ekim [1923] gecesini çok iyi hatırlıyorum. Lux Otel'deki dairemizde, Otto [Kuusinen], [Osip] Pyatnitsky ve [Dmitry] Manuilsky oturmuş Berlin'den gelecek ve devrimin patladığını haber verecek telgrafı bekliyordu. Sigara ve kahve içerek Otto'nun çalışma odasında saatlerce kaldılar. Lenin'in Gorki'de hasta yattığı odaya çekilmiş doğrudan bir telefon hattı vardı ve bütün gece açık tutulmuştu: Lenin birkaç hece gevelemek dışında konuşamıyordu ancak zihni tam olarak tetikteydi." Berlin'den telgraf gelmedi ve üçlü gün doğarken dağıldı. "Komintern liderleri öfke ve hayal kırıklığıyla deliye dönmüşlerdi ve neyin yanlış gittiğini bilmek için sabırsızlanıyorlardı ve tabii kimin hatası olduğunu öğrenmek için de.[311] Ancak Almanya'nın ikinci büyük şehri olan Hamburg'da 300 Komünist kendi inisiyatifleriyle 23-25 Ekim tarihleri arasında ayaklandılar, polis karakollarına saldırarak çok sayıda silah ele geçirdiler fakat takviye kuvvetler tarafından ezildiler; tahminen 90 kişi öldü ve yüzlercesi yaralandı.[312] Hem erteleme hem de katliam Moskova'da politbüroyu şaşkına çevirdi.[313] Almanya'daki Sovyet ajanları da ülkelerindeki Troçki karşıtı bölücü politikadan dolayı şaşkına dönmüşlerdi ve Almanya'daki görevlerini bırakmakla tehdit ediyorlardı.[314] Stalin olup biteni çöz-

309 Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 134-5 (RGASPI, f. 495, op. 293, d. 14, l. 177).

310 Saksonya'daki koalisyon hükümetinde dahi Komünistlerin çabası bir hareketin inşası değil Sosyal Demokratlar aleyhine fitne ve entrika çevirmekti ki bu da, talimatı yukarıdan verilen samimi bir "birleşik cephe" stratejisinin sınırlarını gösteriyordu. Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 143 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 109, l. 22: Pyatakov, 15 Ocak 1924). Berlin'deki Sol Komünistlerin kendi partileri içindeki mücadeleye, ayaklanma hazırlıkları yapmaktan daha fazla enerji harcamaları da buna tuz biber ekiyordu. Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 151 (RGASPI, f. 558, op. 2-e, d. 6968, l. 3: Vasily Shmidt'ten Stalin ve Zinoviev'e).

311 Kuusinen, *Rings of Destiny*, s. 63-5.

312 Voss, *Von hamburger Aufstand zur politische Isolierung*, s. 13; Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)," 139-40 (RGASPI, f. 495, op. 293, d. 14, l. 37).

313 3 Kasım'da politbüro Almanya'ya gönderilen ekibin Moskova'ya geri çağrılmasına karar verdi. Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 216.

314 Stalin Berlin'le ilgili olarak Pyatakov'dan düzenli rapor alıyordu ve bu raporlar çoğunlukla devrimin sahnelenmesindeki güçlüklerden yakınıyor ve yanı sıra, memleketteki bölücü politikala-

meye çalışıyordu. Berlin'deki ajan grubuna yazarak (8 Kasım 1923), "eğer Ilich Almanya'da olsaydı şöyle derdi: 'Sanırım devrimin asli düşmanı Sosyal Demokratlar, özellikle de sol kanatları,'" demişti.[315] Tam ertesi gün, kafasının karışıklığını da sergileyerek, Sosyal Demokrat "sol kanat birçok açıdan haklı," diyerek tersini söyleyecekti: Alman Komünistler işçi desteğine sahip değil ve iktidarı ele geçirme çabası başarısız olacak.[316] Ancak bozguna uğrayan tek siyasi grup Komünistler değildi: 8 Kasım'da, Adolf Hitler, yanında Hermann Göring, Rudolf Hess ve bir Kahverengi gömlekliler birliği ile birlikte Münih'teki Şehir Birahanesi'ne yürüyeceklerdi.[317]

Bolşevik rejim ülkeyi ve kendisini kırtasiye ve bürokrasiye boğuyor, onca yoksullaşmanın ortasında hortumculuğun musluğunu elinde tutuyordu, düşmanlık gösterse de pazara bağımlıydı ve sadece köylülerin değil işçilerin de siyasal eğilimlerinden çekiniyordu. Yine de, bu karmaşanın ortasında Stalin kişisel diktatörlüğünü inşa ediyordu. Onun yaşamını tezler ve karşı-tezler, toplantı tutanaklarının derlenmesi ve dağıtılması, genişleyen personel aygıtının orgbüroya yüklediği angarya, OGPU, ordu, dış elçilikler, gazete muhabirlerinin gönderdiği veya onlarla ilgili ihbar ve gizli raporların sonuca bağlanması oluşturuyordu. SSCB'yi var eden herkesten çok oydu. Yüksek nüfuslu Doğu'nun Müslüman Komünistlerini dize getirme planları yapan oydu. Lenin'in aforoz edilen Yeni Ekonomi Politikası'nı savunan oydu. Nesnel olmak gerekirse, Komünist teşebbüs için gündelik bazda hiç kimse ondan daha önemli değildi ve Stalin bu noktaya kendi çabasıyla varmıştı. Ancak, bu yıllar içinde, uzaklaştırılmasını isteyen bir kâğıt parçası onun gücüne büyük bir tehdit oluşturdu. Volodicheva ve Fotiyeva'nın, Stalin'in ölümün-

---

ra dair kaygıları (Pyatakov Troçki'ye yakındı) dillendiriyordu: "Not: Bizim SSCB'deki parti içi çekişmelerimizden endişe duyuyorum... Tanrı aşkına bir kavga başlatmayın yoksa buradaki görevimizi bırakırız." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 785, l. 1-8ob.

315 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 785, l. 23-6.

316 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 785, l. 28. Radek Moskova'ya devrim için "erken" olduğunu yazdı. Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 209-13; *Komintern i ideia mirovoi revolutsii: dokumenty*, s. 428-35. Pyatakov, Stalin'in Alman Komünistlere odaklanması için çaba harcıyor ve 14 Kasım'da ona şöyle yazıyordu: "Böyle bir partinin şu anki yapısıyla işçi sınıfını silahlı ayaklanmaya çekmesinin mümkün olmadığını belli ki sizler fark etmiyorsunuz." Politbüro, Almanya meselesiyle ilgili açık bir yazı kaleme alınmasına karar verdi ancak metin üzerinde anlaşmaya varamadılar. Babichenko, "Politbiuro TsK RKP (b)", s. 145 (RGASPI, f. 495, op. 293, d. 638, l. 20-2). Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 218-20. Birinci Milli Özerkliğin beşinci yıl dönümü kutlamasından hemen sonra, Kasım 1923'te Volga Vadisi Almanları liderliği "Özerk Volga Almanları Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" kurmayı önerdi. GARF, f. 58s, op. 1, d. 9, l. 14-10. Hoover Institution Archives, Volkogonov belgeleri, konteyner 21.

317 Gordon, *Hitler and the Beer Hall Putsch*.

den sonra yazılan (aşikâr nedenlerle) anılarında inanılması güç ya da doğrudan imkânsız bazı ayrıntılar mevcuttur. Lenin'in doktorları da hiçbir zaman dikte edilen metnin kaynağı konusunda bir açıklık getirmediler.[318] Krupskaya, en azından kayıtlardan bildiğimiz kadarıyla, bu metnin oluştuğu özel koşulları hiçbir zaman açıklamadı. Molotov, "Krupskaya Stalin'e karşı büyük kin besliyordu. Ama Stalin de ona karşı kin besliyordu zira Vasiyet, söylendiğine göre Krupskaya'nın etkisiyle Lenin tarafından imzalanmıştı ya da Stalin öyle inanıyordu," diyordu.[319] Bu garip bir açıklama, zira metinde Lenin'in imzası yok fakat Stalin'in, Krupskaya'nın içerikten hatta Vasiyet'in varlığından sorumlu olduğuna inandığını gösteriyor.

Maria Ulyanova'nın bu kilit metnin herhangi bir yönüne doğrudan dahli olmadığı anlaşılıyor ama erkek kardeşini o da her gün görüyordu ve Lenin'i rahatsız eden Stalin ile ilgili iki olayı ifade etmişti. Bunlardan birisi, 1921'de Menşevik lider Yuly Martov'un hastalandığı ve Lenin'in, Martov'un tıbbi tedavisi için para gönderilmesi ricasını Stalin'in reddetmesiydi. Diğeri, çok daha önemli sonuçları olan 1922 Gürcü sorunuydu. Birkaç yıl sonra, "bir sabah Stalin beni Lenin'in çalışma odasına çağırdı," diye anlatıyordu. "Son derece gergin ve üzgün bakıyordu. Bana, 'bütün gece uyumadım' dedi. 'Ilich beni ne sanıyor, beni nasıl görüyor! Sanki ben bir hainmişim gibi. Onu tüm kalbimle seviyorum. Arada sırada bunu ona hatırlat.'" Ulyanova, "bana gerçekten incinmiş gibi göründü, Stalin için üzüldüm," diyordu. Stalin'in olağanüstü gücü tehlikedeydi. Ulyanova, Stalin'in onu çok sevdiği mesajını Lenin'e iletmiş fakat Lenin bunu soğuk karşılamıştı. Ulyanova daha sonra kardeşine, "nihayetinde Stalin akıllı biri," demiş ve onun kaşlarını çatarak "hayır akıllı değil," demesinin yolunu açmıştı. Ulyanova, bunun öfkeyle değil bir hakikat ifadesi olarak söylendiği ve bildiği kadarıyla, kardeşinin uzun süreli düşünceleriyle de bağdaştığını –yıkıcı bir yorum– ekliyordu. Söylediklerini yumuşatmak maksadıyla ama daha da keskinleştirerek Lenin'in "Stalin'e pratik bir tip olarak değer verdiğini" ekliyordu. Bu Stalin'i yaralamış olmalıdır. Ulyanova Stalin'in adanmışlığını ve çalışkanlığını övüyordu ancak vardığı sonuç, Lenin'in tuhaflıkları nedeniyle Stalin'in denetim altında tutulmasını istediği ve genel sekreterlikten uzaklaştırılmasını da bu yüzden istediğiydi.[320]

Metni kardeşinin yazdığını ya da kesin oluşturulma tarihini ispat etmeden, Ulyanova –Stalin düşmanı değildi– Lenin'in görüşlerine uyumlu olduğu düşüncesini pekiştiriyordu. Tüm hayatı boyunca Stalin'e bağlılık ve hay-

---

318 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 311.

319 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 135.

320 "M. I. Ul'ianova ob otnoshenii V. I. Lenina k I. V. Stalinu", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 196-201 (198-9'da: RGASPI, f. 14, op. 1, d. 398, l. 1-8). Ulyanova, 26 Temmuz 1926 tarihinde genel kurula yaptığı açıklamaya atıfta bulunuyordu: Bkz. Bölüm 13.

ranlık göstermiş Molotov'un da metindeki eleştirileri doğrulamış olması Ulyanova'nın söyledikleri kadar önemliydi. "Sanırım Lenin Stalin değerlendirmesinde haklıydı," diyordu Molotov. "Bunu, Lenin'in ölümünden sonra politbüroda bizzat ben söyledim. Sanırım Stalin bunu hatırlar çünkü Lenin'in ölümünden sonra Kremlin'de Zinoviev'de toplanmıştık, Stalin ve ben dahil beş kişiydik ve 'Vasiyet' üstüne konuşmuştuk. Ben Lenin'in Stalin üstüne tüm değerlendirmelerini doğru bulduğumu söylemiştim. Elbette Stalin bu durumdan hoşlanmadı. Buna rağmen, yıllarca birbirimize yakın durduk. Sanırım, başkalarının sahtekârca kaçındığı konularda açık konuştuğum için beni takdir ediyordu ve 'Vasiyet' ile ilgili açık sözlülüğümü görmüştü."[321] Lenin tarafından dikte ettirilen metnin orijinalliği konusunda Stalin hiçbir zaman açıkça şüphesini dillendirmedi. Kişiliği ile ilgili yaygın görüşle –her ne kadar imal edilmiş olsa da– Lenin'in metni arasındaki uyum kaçınamayacağı bir durumdu. Diğer bir deyişle, tamamen ya da kısmen düzmece olsa bile metin inandırıcı duruyordu. Geçen bölümde gördüğümüz üzere, Stalin'in liderliğinin, parçalanan rejimi bir arada tutma yönünde uzun bir yol kat etmesi gerekti, yine de art niyetli olabilirdi ve aşırı güç sahibiydi.

Stalin her ne kadar Krupskaya'yı suçlasa da, bu metin Lenin'e karşı hislerini etkilemiş olabilir. 1922-1923 yıllarında Stalin'in duygusal durumuna ilişkin doğrudan kanıtlar çok çok az. Kaganovich gibi yakın çalışma arkadaşlarının anıları, bu yıllardaki parti genel merkezini sevgiyle, sosyal davranışlar içindeki ve çevresine sıcaklık yayan Stalin'in kahkaha ve şakalarıyla aktarıyor ("hayatının mutlu bir dönemiydi. Stalin'in ruh hali iyiydi").[322] Ancak kayıtlar aynı zamanda, Stalin'in Kislovodsk'ta bulunan Zinoviev'e yazdığı mektubu da kapsıyor; kurban olduğu duygusu ve kendine acıma hissi, o günlerde yakın çevresini oluşturaların gözlemleriyle de doğrulanıyor. Metnin etkileri henüz başlıyordu.

---

321 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 212.

322 Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 190-1; Chuev, *Kaganovich*, s. 263.

BÖLÜM 12

Sadık Öğrenciler

Yoldaş Lenin bizden ayrılarak, büyük parti üyeliği unvanının saflığını yüceltmemizi ve korumamızı emretti. Yoldaş Lenin sana söz veriyoruz, buyruğunu yerine getirmekten şeref duyarız!

Yoldaş Lenin bizden ayrılarak, parti bütünlüğünü gözümüz gibi korumayı emretti. Yoldaş Lenin sana söz veriyoruz, bu buyruğunu da yerine getirmekten şeref duyarız!

– STALIN, 26 Ocak 1924[1]

Böylesi paradoksların ortasında Stalin'in baş döndüren yükselişi gerçekleşiyordu: Parti genel sekreteri olarak atandığı 1922 baharından başlayarak "sınırsız güce" sahip oldu ve bundan bir ay sonra Lenin ilk inmeyi geçirdi. Sadece bir yıl sonra, 1923 baharında aniden ortaya Stalin'in uzaklaştırılmasını isteyen bir kâğıt parçası çıktı. Bu egemenlik-güvensizlik ikilisi onun içsel rejimini tanımlıyor ve karakterini şekillendiriyordu. Aynı zamanda, Bolşevik diktatörlüğün dış dünyayla endişeli ilişkisine –tehlike arz eden kapitalist kuşatma ve devrimci hedefin küresel ölçekte kaçınılmazlığı– koşut hale getiriyordu. Saldırgan bir tutku ve kuşatılmışlık düşüncesinin bu türden birleşimi elbette Rus tarihinin uzun geçmişinden biliniyordu; Avrasya'nın karmaşık uzamında, özlemleri her zaman yeteneklerini aşar görünen bir büyük güç söz konusuydu. Ancak bu zor durum aynı zamanda Lenin'in eseriydi – tekelci bir partinin iktidarı ele geçirmesi ve uluslararası ilişkilere kötümser bir yaklaşım. Hem bütünlüğü içinde devrim ve hem de içerdiği Stalin'in kişisel

1 "Po povodu smerti Lenina", *Pravda*, 30 Ocak 1924, yeniden yayınlandığı kaynak, *Sochineniia*, VI: 46-51.

diktatörlüğü; kendilerini bir tür yerleşik ve yapısal paranoyaya hapsolmuş buldular, muzaffer fakat yine de kötü niyetlilerin ve düşmanların kuşatması altında. Devrimin çıkmazı ve Stalin'in kişiliği, Lenin'in dikte ettirdiği metin ile oluşan baskı altında, birbirlerini güçlendirmeye başladılar ve bir tür Mobius şeridi oluşturdular. Stalin'in hayatında Lenin her zaman tek en önemli ilişki olarak kaldı, bir himaye ilişkisiydi – sadece gerçeklikte değil ama aynı zamanda ve esas olarak kendini tanımlamada da. Göreceğimiz gibi, Stalin 1924 yılında kendisini Lenin'in halefi olarak konumlandırmada şaşırtıcı derecede başarılıydı fakat yine paradoksal biçimde, bu durum sadece söz konusu metnin yarattığı hayati tehdidin dayanaklarını artıracaktı.

Stalin'in bu ikilemi gevşetmekte yardım aldığı kişi Troçki'den başkası değildi. Özellikle rejimin tepesindekiler açısından Troçki'nin Bolşevik geçmişi uzun değildi ve bu geç katılma (1917 Temmuz) durumu onu fazlalık olduğu suçlamalarına –Menşevik olduğu, gerçek Leninist olmadığı– karşı savunmasız kılıyordu. Troçki bu suçlamalara bizzat kendi kalemiyle zenginlik katıyordu. Ağustos 1904'te, Menşevik-Bolşevik bölünmesinin hemen ardından Lenin'i, "Proletarya üzerinde diktatörlük" kurmak isteyen bir "yarım vekil", bir "Robespierre" olmakla itham etti. Yağdırdığı hakaretler arasında, "korkunç", "sefih", "demagog", "kötü niyetli ve ahlâken itici", vardı. Troçki'nin bu türden abartılı, doğruluğu belirsiz ithamları yıllarca sürdü.[2] Yazılarında Lenin de, yakası açılmadık hakaretlerle karşılık veriyordu. Lenin Ekim 1904'te, "Yakında Troçki'nin yeni bir kitapçığı yayınlandı... küstahça bir dolu yalan," diye yazıyordu.[3] Ağustos 1909'da, "Troçki alçak bir kariyerist ve hizipçi gibi davranıyor. Partiyi destekler gibi görünüyor ve tüm diğer hizipçilerden beter davranıyor," diyordu.[4] Aynı yılın Ekim ayında yazdığı mektupta aşağılayıcı "Troçkizm" terimini ortaya attı.[5] Ocak 1911'de "hain Troçki," diye hitap ediyordu.[6] 1917 gibi geç bir tarihte (Inessa Armand'a) yazarken, "Al sana Troçki!!! Her zaman kendine göre davranan = kıvıran, kazık atan, solcu kılığına giren, fırsat bulduğunda sağcılara yardım eden..."[7] Lenin arşivini ellerinde bulunduran merkez aygıtta Stalin yardakçıları, Troçki-karşıtı değerli ifadeleri bulup çıkarmakta güçlük çekmediler.[8] Yeni bir keşfe gerek yoktu, yine de epeyce imalat ve tahrifat yaptılar. Troçki ise kendisi-

---

2 En iyi Troçki biyografi yazarı, "hiçbir Menşevik yazar Lenin'e bu boyutta bir kişisel nefretle saldırmamıştı," yorumunu yapıyordu. Deutscher, *Prophet Armed*, s. 93.

3 V. I. Lenin, "Letter to Yelena Stasova and Others", Lenin, *Collected Works*, 42: 129.

4 V. I. Lenin, "Letter to Grigory Zinoviev", Lenin, *Collected Works*, 34: 399-400.

5 *Kommunist*, 1988, no. 6: 3-5 (Goldenberg'e, 28 Ekim 1909).

6 V. I. Lenin, "Judas Troçki's Blush of Shame", *Collected Works*, 18: 45. "What a swine that Troçki is!" Lenin, *Collected Works*," 39: 290.

7 *PSS*, XLIX: 390.

8 Trotskii, *Trotskii o Lenine i Leninizme; Lenin o Trotskom i trotskizme*.

ni Lenin'in dengi, hatta bazı açılardan üstünü göstererek yapılanların etkisini daha da artırdı. Troçki, Lenin ile ilişkisinin olgusal gerçeklikle değil pozisyon almayla bağlantılı bir mesele olduğunu pek de anlamış görünmüyordu.[9]

Stalin'in, Troçki'den başlayarak, rakipleri konusunda kısmetli olduğu çoktan beri bilinen bir durumdu.[10] Her ikisi de Stalin'den beş yaş büyük olan Kamenev ve Zinoviev, genellikle onlara atfedilenden çok daha fazla siyasal beceriye sahiptiler, özellikle de Leningrad'da alt etmesi güç bir makine yaratan Zinoviev. Buna karşın, araştırmacıların isabetle ortaya koyduğu gibi, Kamenev çoğunlukla bir liderden ziyade yardımcı olarak görülüyordu ve Zinoviev'in kişiliği de yaygın bir husumet uyandırıyordu (İtalyan Komünist Angelica Balabanoff onun için, "Mussolini'den sonra... hayatta tanıdığım en alçak insan," diyordu.)[11] Aslında yeterince anlaşılamayan nokta, Troçki'nin, Stalin'in bir araç olarak kullanırken abarttığı kadar büyük bir engel teşkil etmediğiydi. Nasıl ki Bolşevik rejim devleti şekillendirirken iç savaşa gereksinim duyduysa, Stalin de kendi kişisel diktatörlüğünü pekiştirmek için "muhalefete" gereksinim duyuyordu – ve aradığını buldu. Troçki, şu ya da bu rejim politikasına karşı polemiğe girmekten zevk alırken –ki bu niteliğiyle bölünmeye yol açma ve hizipçilik suçlamalarına katkıda bulunmuştu– Stalin kendisini, Merkez Komite'nin ve Lenin mirasının sadık savunucusu biçiminde sundu. Aynı zamanda, çıkıntılı burnu ve ağır aksanlı konuşması da dahil, bariz fiziksel niteliklere sahip olan Stalin'di fakat yabancı addedilen Troçki oldu.[12] Bakımlı Troçki ile kıyaslandığında Stalin devrimin çalışkan, değeri bilinmemiş piyade neferi gibi görülebilirdi. Rusya'nın küçük, kozmopolit entelektüel çevresi içinde, birkaç Avrupa dilini iyi bilen, kültür ve siyaset üzerine sürükleyici kitapların yazarı Troçki'nin popülaritesi ile kıyaslandığında, geniş orta sınıfların özlemlerini büyük bir iştahla sahiplenen Stalin, bu kesimin temsilcisi sayılabilirdi.[13] Stalin, dünyaca ünlü Troçki ile savaşa-

---

9 Stalin'in, Lenin'in yardımcılığı rolünü nasıl anladığı konusunda, 1923 tarihli ve milliyetler komiserliğinde bulunan, "Stalin ile ilgili Biyografik Ayrıntılar" başlıklı daktilo edilmiş açıklayıcı metne bakılmalıdır, Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 512 (RGASPI, f. 1318, op. 3, d. 8, l. 85).

10 Carr, *Socialiam in One Country*, I: 151-202 (Troçki, Zinoviev, Kamenev, Bukharin ve Stalin'in portreleri).

11 Balabanoff, *My Life as a Rebel*, s. 243-4. Ancak Carr'ın Zinoviev'i hem değersiz göstererek ("entelektüel anlamda boş" ve "zayıf kanaatli") hem de fazla överek (yanlış biçimde, "üçlü yönetim boyunca partinin lider figürü" diyordu) tanımlama biçimi doğru değildi. *Socialism in One Country*, I. 165-169. Tersi bir yaklaşım olarak bkz. Lih, "Zinoviev."

12 Walter Duranty bile durumu anlamıştı ve şöyle yazmıştı: "Özü itibarıyla, entelektüel bir snop demesek de bir entelektüel aristokrat olan Troçki, Bolşevik muhitte biraz uygunsuz kaçıyordu." Duranty, *I Write as I Please*, s. 199.

13 Kızıl Ordu'nun beşinci yıldönümü için 1923 yılında Troçki'nin portresini yapmakla görevlendirilen Yuri Annenkov onun sadece "boylu, yapılı, geniş omuzlu ve adaleli" olduğunu keşfetmekle kalmamış ama aynı zamanda, Annenkov'un yeni çıkan portre kitabından haberdar oldu-

rak ve alt ederek, ortodoks Leninist olma ve herkes tarafından bilinir hale gelme altın fırsatını yakalayacaktı.

Stalin elbette kurnazlık sergiledi, sürekli manevralarla ortodoks ortak paydayı elinde tutmaya çalıştı. Açıkça bölünmeye yol açabilecek hizipçi pozisyon alanlara karşı eleştirilerini yöneltirken, klasik yönteme başvurarak, siyasi ittifaklarını kendi lehine değiştirdi fakat bu tür kitabi kurnazlıkların da netice itibarıyla bir sınırı vardı. Sonrasında kavga vardı, sadece ham iktidar değil ama aynı zamanda düşünceler ve hikâyeler üzerinde. Özellikle, yeni semboller, yeni sözcükler, yeni dünya görüşü, yeni aidiyetler, yeni mitler yaratmanın da mücadelesini gerektiren bir devrim çerçevesi içinde, hiçbir şey etkileyici bir hikâye kadar güçlü değildir.[14] 1924'te Stalin 1917'dekinden bile daha önemli bir metne imza attı. Yılın ve o güne kadarki tüm hayatının en büyük çalışması olan "Leninizm'in Temelleri" intihaldi.[15] Metin çarpıcı bir başarı kazanırken, yansıttığı sadece sahtekârlık değil aynı zamanda ihtimam ve akla yakın değerlendirmelerdi: Mükemmel bir eser seçmiş ve anlaşılan keskinleştirmişti. Bunun dışında, Stalin'in ürettiği bir diğer önemli eser *Tek Ülkede Sosyalizm* kendisine ait bir metindi ve genel kanının aksine dünya devrimini terk etmekle hiçbir ilgisi yoktu ve uygulanabilir bir Marksist jeopolitik yaklaşımı tasavvur etme uğraşını ortaya koyuyordu. Lenin'in sadık öğrencisi olma gayreti içindeki Stalin, 1924-25'te hem bir ideolog ("kapital", "burjuvazi", "emperyalizm") hem de başlangıç safhasındaki bir jeostratejik düşünür olarak sahne almıştı.

İfşa

8 Ocak 1924 tarihli *Pravda* Troçki'nin hasta olduğunu duyurdu. OGPU muhbirlerine göre, alt kademeler bu açıklamayı yakında görevinden alınacağının işareti olarak algıladılar.[16] Kontrol edilemeyen ateş, migren, göğüs ağrıları, üst solunum yollarında iltihap, bronş çevresi lenf bezlerinde büyü-

ğunu ve Matisse ve Picasso hakkındaki bilgisini de keşfetmişti. Annenkov, *Dnevnik moikh vstrech*, II: 286-7. Aynı zamanda bkz. Annenkov, *Semnadtsat' portretov*, II: 295-6. Troçki, Zinoviev, Kamenev ve başkalarının portrelerini içeren bu Annenkov kitabının, 1928 yılında, tüm Sovyet kütüphanelerinden, satış yerlerinden ve özel koleksiyonlardan kaldırılması talimatı verildi. Annenkov aynı zamanda, Lenin'i anti-entelektüel olarak resmettiği yıkıcı bir tasvir de kaleme almıştı: *Dnevnik moikh vstrech*, II: 268-70. Annenkov'un 1921'de çizdiği Lenin portresi Sovyet posta pullarında kullanıldı ve 1925 Paris sergisi Sovyet reyonunda yer aldı.

14 Lawrence Freedman, "stratejiyi, gelecek zamanda ve birinci karakterin perspektifinden anlatılan bir iktidar hikâyesi" olarak ele almamızı öneriyor ki bu da, katı Marksist çerçeve içinde, tam anlamıyla Stalin'in bir başarısıydı. Freedman, *Strategy*.

15 Stalin'in konferanslara dayalı kitabı *O Lenine*, Kremlin askeri öğrencilerine yaptığı konuşmayla birlikte çıktı. Zinoviev de kendi adına kitabı Leningrad Yayınevi'nde (Priboi) bastırdı. Aynı zamanda Ukraynaca (Kharkov: Derzhavne vyd-vo Ukraïny), Almanca (Viyana: Verlag für Literatur und Politik), Fransızca (Paris: Bureau d'éditions) ve diğer dillerde yayınlandı.

16 Vil'kova, *RKP (b) vnutripartiinaia bor'ba*, s. 409-14 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 318, l. 60-9).

me, iştah ve kilo kaybından mustaripti. Bazı uzmanlara göre hastalığı paratifo idi; Kremlin doktorları grip teşhisi koydular.[17] Troçki destekçileri kavgayı sürdürdüler.[18] Troçki Moskova dışında bir köyde iyileşmeye çalışırken, Stalin iki günlük Merkez Komite toplantısında (14-15 Ocak 1924) onu eleştiriyordu. Çoğu oy hakkına sahip olmayan 350 delegenin katıldığı –salonun azami düşmanlık için doldurulduğu aşikârdı– 13. Parti Konferansı'na (16-18 Ocak) gönderdiği rapor daha da acımasızdı.[19] Stalin, sanki "aparatçiklerin kötü niyeti nedeniyle engelleniyormuşçasına", parti üyelerinin "demokrasi, her koşulda mümkündür" fetişleştirmesine tepki gösteriyordu. Sıradan parti üyeleri parti disiplinine uymaya mecburken Troçki'nin neden kendisini "Merkez Komite'nin koyduğu kuralların, aldığı kararların üzerinde bir süpermen olarak gördüğünü" bilmek istiyordu.[20] Stalin daha sonra sadede geliyordu: "Yoldaş Lenin'in önerisiyle 10. Kongre'de benimsenen ancak kamuya açıklanmayan parti birliği ile ilgili karar maddesinin açıklanma zamanı geldi sanırım"; yani, yasadışı hizip oluşturanların, Merkez Komite üyeliğinden oyların üçte ikisiyle ihraç edilmeleri kararının.[21] Stalin, belli ki Troçki'yi yokluğunda alt etmenin daha kolay olacağını düşünmüştü.[22] 13. Parti

---

17 *Pravda*, 8 Ocak 1924.

18 12 Ocak'ta parti gazetesi, Moskova'da bulunan yüksek öğrenim kurumlarındaki 72 parti hücresinden 32'sinin (toplam üye sayısı 2.790) Merkez Komite lehine 40'ının (üye sayısı 6.594) Sol muhalefet lehine oy kullandığını duyurdu: 'Sanayi *şimdi*, sosyalizm *şimdi*' sabırsız programının ilgi çektiği yer burasıydı. *Moskovskie bol'sheviki*, s. 83 (atıfta bulunduğu kaynak, MPA, f. 3, op. 5, d. 2, l. 200); Abramovich, *Vospominaniia i vzgliadi*, I. 22, 36.

19 Grigory Sokolnikov (Bay Mali Disiplin) Yevgeny Preobrazhensky'e (Bay Sanayi Finansmanı için Para Basan) karşı çıkınca hararetli bir tartışma çıktı. Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, II: 34, 101; *XIII konferentsiia RKP (b)*; Vil'kova, *RKP (b): vnutripartiinaia bor'ba*, s. 390-406.

20 Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 385-93 (RGASPI, f, 17, op. 2, d. 109, l. 6ob-7ob); RGASPI, f. 17, op. 2, d. 107, l. 14-7 (14-15 Ocak 1924'teki bu toplantı ile birlikte Merkez Komite toplantılarının stenografik kaydı tutulmaya başlandı); *XIII konferentsiia RKP (b)*, s. 95. Parti denetim komitesinin yerel muadilleri muhalefete karşı harekete geçirildi: Olekh, *Povorot, kotorogo ne bylo*, s. 146 (atıfta bulunduğu kaynak, *Dni*, 19 Aralık 1923).

21 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 107, l. 100-1; *X s"ezd*, 524; *Sochineniia*, VI: 15. Schapiro, *Origin of the Communist Autocracy* [1977], s. 317-8. Radek, haklı olarak, hiçbir Parti Kongresinde ceza maddesi ile ilgili ifşaatta bulunulmadı diyerek itiraz etti fakat hiç kimse Stalin'den hesap soramıyordu. Daniels, *Conscience of the Revolution*, s. 230; Vil'kova, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba*, s. 403-8 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 109, l. 13ob-14).

22 Radek Troçki'nin "tuzağa düşürüldüğü" ile ilgili ithamda bulununca Stalin bunun tadını çıkaracaktı. 18 Ocak'ta kapanış konuşmasında, 1923 Eylül'ünde yaşanan olayı hatırlatıyordu: "Troçki fırladı ve salonu terk etti. Hatırlayacağınız gibi Merkez Komite toplantısından bir 'heyet' geri dönmesini rica *etmek* üzere Troçki'ye gitti. Bildiğiniz gibi Troçki bu ricayı geri çevirdi." "Zakliuchitel'noe slovo (18 ianvaria [1924 g.]", *Sochineniia*, VI: 27-45 (38-39'da). Bu yaralayıcı tutum öylesine acımasız bir hal aldı ki, Stalin, Troçki'nin 11 Aralık tarihli "The New Course" başlıklı yazısını neden önceden engelleyemediği eleştirilerine yanıt vermek zorunda hissetti: "Merkez Komite açısından bu çok tehlikeli bir adım olurdu. Moskova sokaklarında zaten yüksek sesle okunmakta olan bir Troçki makalesini yasaklamak!" (33).

Konferansı, Sol muhalefeti, "sadece Leninizm'in reddi değil ama aynı zamanda küçük burjuva sapmasının açık bir ifadesi," diyerek şeytanlaştırıyordu.[23] Stalin'in soğuk kapanış konuşmasının ardından, İtalyan bir gazeteci, "çoğu kişi yoldaş Troçki'nin siyasi rolünün sona erdiği görüşünde," diyordu.[24]

Troçki, tüm benliğiyle kendisini adadığı partiden gelen, karalamalarla bezenmiş sonu gelmez hakaretlerden depresyona girmiş gibiydi. Menşevikleri, Sosyalist Devrimcileri, Kronstadt denizcilerini itham ederken ve karalarken kendisi de elbette son derece başarılı olmuştu ama tüm bunlar şu anki etkilenişini hafifletmiyordu.[25] Karısı Natalya Sedova, "*Pravda*'nın bitmek bilmez sayfalarındaki her bir satır, hatta her bir sözcük yalandı," diyordu. "L. D. [Lev Davidoviç] sükûnetini koruyordu. ... Aile içinde bu zulümden söz etmemeye çalışıyorduk ama başka hiçbir şey de konuşamıyorduk."[26] Troçki'nin en çok güven duyulan doktoru Fyodor Guetier, güneyde uzun bir dinlenme önerdi, böylece 18 Ocak 1924'te, Stalin'in konferans kapanış konuşmasını yaptığı gün, Troçki güneyde Karadeniz'e çekildi. Zamanlama çok önemliydi.

Lenin rejim için ölse de hâlâ yaşıyordu. Sovyet gazeteleri onun durumuyla ilgili sahte umut dağıtıyordu.[27] 13. Konferans sırasında verilen aralarda, Maria Ulyanova etrafında toplanan delegelere Lenin'in daha iyi olduğunu, Gorki'deki Ortodoks Noel şenliklerine katıldığını söyledi.[28] Bu sırada Krupskaya

---

23 *Pravda*, 26 Ocak 1924. Aynı zamanda bkz. Halfin, *Intimate Enemies*; Robert Service, "How They Talked: The Discourse of Politics in the Soviet Party Politburo in the 1920s", Gregory ve Naimark, *Last Politburo Transcripts*, s. 121-34. Stalin 13. Parti Konferansı'nın askerî reform komitesi oluşturmasını da sağladı ve kendi adamlarının kontrolündeki parti Merkez Denetim Komisyonu üyesi Sergei Gusev de bu komisyonun başkanı oldu. Konferans, partiye 100 bin yeni işçi üye kaydını öngören 5 Aralık tarihli kararı da onayladı.

24 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 576 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 16, op. 1, d. 98, l. 107).

25 Troçki'nin yokluğunda indirilen darbelerin öncülüğünü yapsa da Stalin yalnız değildi. Sendikacı ve zamanında yasadışı işçi muhalefetinin liderlerinden biri olmuş Alexander Shlyapnikov, 1921 yılında işçi muhalefetinin bastırılmasındaki suç ortaklığından dolayı Troçki ve Sol muhalefeti yerden yere vuruyordu. Shliapnikov, "Nashi raznoglasiia", *Pravda*, 18 Ocak 1924.

26 Troçki, *My Life*, s. 515.

27 Gecikmeli olarak, 1923 Ağustos ayı sonunda, sağlık durumu biraz düzeldikten sonra rejim hastalığının vahametini duyurdu ancak bu ifşaat sonrasında dahi resmi raporlar dayanaksız bir iyimserlik sergilemeyi sürdürdü ("azımsanmayacak bir iyileşme... büyük aşama"). *Pravda*, 30 Ağustos 1923; *Pravda*, 21 Ekim 1923 (Sağlık Komiseri Samashko). Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 414 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 16, op. 3, d. 6, l. 7), s. 430 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 410); Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 646, 650; Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 115-7. Kamenev, son bir portresinin yapılması için ressam Yuri Annenkov'u Gorki'ye gönderdi. Annenkov'un söylediğine göre Krupskaya, "bir portrenin söz konusu olamayacağını" söylemişti. "Aslında Lenin, şezlonga yaslanmış, battaniyeye sarılmış ve ikinci bebekliğini yaşayan bir adamın çaresiz, çarpık, çocuksu gülümsemesiyle bize bakan haliyle, sadece hastalığının resmini oluşturabilir." Annenkov, "Vospominania o Lenine", s. 141-9.

28 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 658-9; Krupskaia, "Chto nravilos' Il'ichu iz khudozhestvennoi literatury", *Narodnyi uchitel'*, 1927, no. 1: 4-6. 19 Ocak'ta Tüm-Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Mikhail Kalinin delegelere, Lenin'in hastalığı yenerek çalışmaya dönmesi ile ilgili "umut

kocasının ağrılarını hafifletmeye çalışıyordu ve 19 Ocak'ta ona yüksek sesle Jack London'ın, doğada aç kalan ve ölmesini bekleyen bir kurt tarafından takip edilen Kanadalı bir altın arayıcısı ile ilgili *Love of Life* (1906) hikâyesini okumuştu. Ertesi gün Lenin kendisini kötü hissederek uyandı; aynı günün akşamı gözleri sabit bakıyordu. Moskova'dan çağırılan göz doktoru akşam 10.00'da geldi fakat bir gözünde miyop dışında tanısı olmadı. 21 Ocak Pazartesi günü Lenin doktorları tarafından muayene edildi; onlar ayrıldıktan dakikalar sonra sarsılmaya başladı. Bukharin, her zamanki gibi, Gorki'de Lenin'in evi yakınlarında bulunan parti örgütünün tesislerinde kalıyordu ve sadece Lenin'i uzaktan görmeye hakkı olsa da bu kez doktorlar tarafından çağrıldığı anlaşılıyordu.[29] Bukharin "Ilich'in ilaçlarla ve doktorlarla dolu odasına girdiğim anda son nefesini verdi," diye durumu anlatıyordu. "Yüzü çökmüştü ve korkunç derecede solgun görünüyordu, bir hırıltı duyuldu, elleri titredi."[30] Krupskaya'nın anlattığına göre göğsü hırıldarken muhafız-hemşire onu kollarından tutuyordu ve Lenin "aralıklarla inliyordu, tüm vücudunu saran bir titreme geldi, önce sıcak ve ıslak elini tuttum, sonra havlusunun kandan kırmızı olduğunu gördüm, sararmış yüzünde ölümün izleri belirdi."[31] Doktorlar suni solunum uyguladılar. Saat 18.50'de öldü.[32]

Maria Ulyanova Kremlin'e telefon açtı ve 11. Rusya Sovyetleri Kongresi presidyumunun yapıldığı Bolshoi Tiyatrosu'ndaki küçük Beethoven Salonu'na yönlendirildi; Stalin ya da Zinoviev'i istedi. Anlaşılan telefona Stalin gelmişti.[33] Haber salonu paramparça etti. Bolshoi'de bulunan Komünist Gençlik Birliği'nden on yedi yaşındaki bir görgü tanığı, "hayatımda hiç bu sayıda ağlayan adam görmemiştim," diye anlatacaktı.[34] Çekirdek kadro Zi-

ışığı görünmeye başladı," diyordu. Gazeteye olayın yansımasına göre, kongre salonundan "yaşasın!" sesleri yükselmişti: *Izvestiia*, 20 Ocak 1924.

29 Bukharin hemen her Cumartesi geliyordu, *Izvestiia TsKKPSS*, 1989, no. 4: 174-5.

30 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 299-301; Kun, *Bukharin*, s. 135. Lenin'in ölüm döşeğindeyken yanında Bukharin'in mevcudiyeti, daha sonra Stalin'in yardakçıları tarafından silindi: Mikoian, *Myski i vospominaniia*, s. 235-6. Krupskaya da, yayınlanmamış anılarında, ısrarla Bukharin'in içeri girmesine izin verilmediğini söylüyordu. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 433 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 307, l. 175).

31 Volkogonov, *Lenin: politicheskii portret*, II: 361 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 33, d. 307, l. 175-6); Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 435.

32 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 662, 664; Prof. V. Osipov, "Bolezn' i smert' V. I. Lenina", *Ogonek*, 1990, no. 4; Ul'ianova, "O Vladimire Iliche," no. 3; N. Petrenk [B. Ravdin], "Lenin v Gorkakh: bolezn' i smert'", *Minuvshee: Istoricheski almanakh*, 1986, no. 2: 189-91.

33 Mikoyan, 21 Ocak öğleden sonra strateji tartışmak üzere Stalin'in dairesine gittiğini ve "yarım saat konuştuktan sonra Bukharin'in heyecanla içeri daldığını ve çığlık çığlığa Gorki'den Maria'nın aradığını, 'Lenin'in 18.50'de öldüğünü' söylediğini," yazmıştı. Bu, Lenin'in ölümü sırasında Bukharin'in Gorki'de, yanında bulunduğunu gizlemek için uydurulmuş bir yalandı: Lenin'in ölüm haberi Stalin'in dairesine değil toplantı halindeki Sovyetler Kongresi'ne gelmişti. Mikoian, *Tak bylo*, s. 113.

34 Ioffe, *Vremia nazad*, bölüm 4.

noviev'in Kremlin'deki dairesine gitti ve akşam 21.30 sıralarında kızaklı araçlarla Gorki'ye hareket ettiler.[35] Rykov hastaydı ve Troçki de güneye doğru yola çıkmıştı. Basın açıklamasını hazırlamak için Molotov ve Rudzutaks parti merkezinde kaldılar; Dzierzynski de kamusal düzene nezaret etmek üzere Moskova'da kaldı. Anlatıldığına göre, odaya ilk önce teatral bir tavırla Stalin girmişti. "ağır, sessiz ve kararlı bir biçimde, sağ eli yarı-askerî ceketinin arkasında yürüyordu," diye anlatıyordu görgü tanıklarından biri ve ekliyordu, "Stalin hiç düşünmeden, heyecanla, aniden Lenin'in yüzüne doğru yaklaştı: 'Elveda, Elveda Vladimir Ilich... Elveda!' Ve solgunlaşmış bir yüzle, Lenin'in başını iki elinin arasına alarak göğsüne, kalbine doğru yaklaştırdı, yanaklarından ve dudaklarından öpmeye başladı. ... Elini salladı ve hızla geri döndü."[36] Kamenev, Zinoviev ve Bukharin de veda ettikten sonra heykeltıraş Sergei Merkulov Lenin'in ellerinin ve yüzünün alçıdan kalıbını çıkardı ve bunlar Stalin'in eski meydandaki ofisine konuldu.[37]

Çekirdek kadro 22 Ocak sabaha karşı 02.30'da Moskova'ya döndü ve Sovyet Merkez Yürütme Komitesi prezidyumu toplanarak bir cenaze komisyonu kurulması kararı aldı ve hazırlıkları görüştü.[38] Gorki'de yapılan otopside Lenin'in beyni açıldı ve beyne kan ve oksijen taşıyan arterlerin tıkandığı tespit edildi, bunun bir tedavisi yoktu. Bazı arterler öylesine kireçlenmişti ki bir saç telinin bile geçmesi imkânsızdı. Oluşan basınçla nihayet arterler çatlamış ve beyne kan dolmuştu. Tahrip olan damarlar beynin solunumla ilgili bölümündeydi ve Lenin soluk almaz oldu.[39] Yayınlanan haberler takıntı boyutundaydı ve beynin net ağırlığı (1.340 gram) dahi ayrıntısıyla aktarılıyordu.[40] Nörolog Profesör Kramer düştüğü kayıtta Lenin'in has-

---

35 Vladimir Bonch-Bruevich de, sağlık komiseri, otopsi ve mumyalamayı yapacak doktor ekibi ile henüz Gorki'ye ulaşamayan aile fertleri (Lenin'in kız kardeşi Anna ve erkek kardeşi Dmitry) için iki vagonlu bir tren hazırlamıştı. Bonch-Bruevich, "Smert' i pokhorony Vladimira Il'icha"; *Pravda*, 21 Ocak 1925; *Otchet Komissii TsIk SSSR*, s. 5.

36 Bonch-Bruevich, "Smert' i pokhorony Vladimira Il'icha", s. 189-90. Bonch-Bruevich, Bukharin'i kızaklı araçlarla ya da trenle Gorki'ye gidenler arasında değil odada vedalaşan diğerleri arasında sayıyordu.

37 *Izvestiia*, 24 Ocak 1922.

38 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 576 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 16, op. 1, d. 44, l. 1).

39 *Izvestiia*, 25 Ocak 1924; *Pravda*, 26 Ocak 1924. Sovyet sağlık komiseri Nikolai Semashko, Lenin'in kafatasındaki kan damarlarıyla ilgili olarak, "bir cımbız ile vurulduğunda taş gibi ses çıkarıyor," diyordu. *Pravda*, 24 Ocak 1924; Semashko, *Otchego bolel*, s. 35. Aynı zamanda bkz. Fischer, *Life of Lenin*, s. 672. "Tedavisi olmayan bir damar hastalığına" atıfta bulunan yayınlanmış raporlar, Lenin'in doktorlardan bir yardım alamadığının ifadesi gibiydi; onu kurtaramazlardı ve bundan dolayı suçlanmamalıdırlar. Fakat Samashko Lenin'in "insanüstü zihinsel faaliyetine, sürekli gergin yaşamına ve sonu gelmez heyecanına" vurgu yaparken, doktor Abrikosov Lenin'in damar sertliği için kalıtsal etmenlerden söz eder. *Izvestiia*, 25 Ocak 1924; Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 172, n 34.

40 Valentinov, *Novaia ekonomicheskaia politika*, s. 87.

talığı "tam olarak iki buçuk yıl sürdü ve genel nitelikleri, Rus ya da yabancı tüm nörologlann kabul ettiği üzere alışılagelmiş bir sinir sistemi hastalığı değildi," diyordu.[41] Lenin'in babası, anlaşıldığı kadarıyla, ellili yaşlarının başında, muhtemelen damar tıkanıklığından kaynaklanan beyin kanamasından ölmüştü. Bu durum Lenin'in ruh halini etkiledi: Aşırı sevinçliyken birdenbire depresyona giriyordu; anlamsız kahkahalar atıyordu; aşırı derecede hassastı.[42]

Lenin bir yıldan fazladır iş göremez haldeydi ancak şimdi rejim ebedi yokluğu ile yüzleşmek durumundaydı. 22 Ocak'ta Kalinin, orkestranın çaldığı bir cenaze marşı eşliğinde, 11. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi delegelerinin ayağa kalkmasını istedi ve gözünden yaşlar akarak "yoldaşlarım", diye söze başladı, "Size korkunç bir haber vermek zorundayım. Vladimir Ilich'in sağlığı..." Çığlıklar salonun sessizliğini deldi. Bazı delegeler hıçkırıklara boğuldu. Kamenev, Zinoviev, Budyonny ve prezidyumun diğer üyeleri ağlıyordu. Sovyet merkez yürütme komitesi sekreteri Avel Yenukidze araya girerek sükûnete davet etti ve Kalinin yeniden ağlamaya başladı. Geçit ve cenaze töreninin ayrıntılarını anlatmak üzere Mikhail Lashevich kürsüye geldi. Kongre ertelendi.[43] Stalin'in duygusal durumuna dair güvenilir kayıt mevcut değil. Lenin'in ani ölümünden bir gün önce Büyük Kremlin Sarayı'nın ek binasındaki küçük dairesinde Stalin'i ziyaret eden bir yetkili "kitap bolluğu"ndan söz ediyordu.[44] Stalin'in Lenin ile kurduğu ilişki hep böyleydi ve böyle olacaktı: Yazdıkları aracılığıyla. 23 Ocak sabahı saat 13.00'te Lenin'in tabutu, Bolshoi orkestrasının çaldığı ağıt eşliğinde Moskova'ya geldi. Kırmızı beze sarılı tabut sekiz kilometrelik geçit töreninin ardından Sendikalar Binası'na geldi ve Kolonlu Salon'a yerleştirildi.[45] Geniş alanın ortasına yerleştirilen katafalkın etrafında sayısız çelenk, güzel kokulu zambaklar ve nöbet tutan merasim kıtası mensupları vardı. O akşam saat 19.00'da kapılar halka açıldı. Daha 1923 baharında, Lenin ölümcül derecede hastalandığı sırada, bölgesel askerî komutanlar, ayaklanmaları bastırmaya hazırlanmalarını isteyen gizli

---

41 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 409 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 307), l. 135: Aralık 1935'te Kremlin tıbbi idaresi başkanı Khodorovsky tarafından keşfedilen ve gizli arşive kaldırılan doktor notları.

42 Service, *Lenin*, III: 255-62. Lenin 1900 gibi erken bir tarihte, henüz Almanya'da iken sinir bozukluğu nedeniyle uzman doktorlara başvurmuştu. RGASPI, f. 2, op. 1, d. 385, l. 1.

43 Duranty, "Lenin Dies of Cerebral Hemorrhage"; *Pravda*, 24 Ocak 1924. Kongre devam etti ve SSCB yeni anayasasını onayladıktan sonra, 29 Ocak'ta sona erdi. *XI Vserossiiski s"ezd Sovetov.*

44 Maksimov, "U tovarsihcha Stalina (po vospominaniiam byvshego detkora)", *Raboche-Krest'ianskii korrespondent*, 1934, no. 10: RGASPI, f. 558, op. 4, d. 649, l. 208 (Viktor Maksimov).

45 Ia. G. Zimin, "Sklianskii Efraim Markovich", Nenarokov, *Revvoensovet Respubliki*, s. 56-70 (68'de); Zetkin, *We Have Met Lenin*, s. 73-5; Gil', *Shest' let s V. I. Leninym*, s. 100-1; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 664-79.

bir telgraf almışlardı.[46] Şimdi, Dzierzynski OGPU kanalları üzerinden "esas olarak Siyah Yüzlere, monarşistlere ve Beyaz Muhafızlara dikkat edimesi gerektiği" yönünde talimatlar gönderirken, "tamamıyla soğukkanlı kalınmasını ve paniğe karşı tedbir alınmasını, dışa dönük davranışlarla ya da temelsiz tutuklamalarla paniğe bahane yaratılmamasını" sağlama almak istiyordu.[47]

OGPU'nun parti merkezine gönderdiği siyasi atmosfer raporları okunduğunda –ki Stalin okuyordu– SSCB'nin monarşistler ve "eski" adamları, papazlar ve mollalar, düşman aydınlar, öfkeli işçiler, mülkiyet tutkunu köylüler, hoşnutsuz Kızıl Ordu mensupları tarafından işgal edildiği düşünülebilirdi.[48] Dzierzynski sürekli olarak, "bu raporların kasvetli, hiç umut olmayan mutlak karanlık bir izlenim yarattığı" konusunda Yagoda'ya şikâyette bulunuyordu. (Yagoda'nın değişmez cevabı, "bizim görevimiz karanlık tarafa ışık tutmak. Dolayısıyla raporlarımızın karanlık bir izlenim yaratması doğaldır," oluyordu.)[49] Ocak 1924'te kırsal alandan gelen raporlar, köylülerin, Lenin'in yokluğunda rejimin çökeceğini ve emperyalist güçlerin avantajlı duruma geçerek müdahale edeceğini sandıklarını gösteriyordu.[50] Sovyet rejiminin duygusal taşkınlığa karşı tümüyle hazırlıksız olması bu nedenleydi: Üç gün içinde 500-bin-1 milyon arası insan, Sendikalar Binası'nın Sütunlu Salonu'nda duran Lenin'in açık tabutunun önünden geçerken, dışarıda -33 derece soğukta 2 kilometreden uzun kuyruk oluştu. (Devlet ya da parti kurumlarından heyetler randevu verilen saatlerde kuyruğa girmeden ziyarette bulunabiliyordu.) Elbette Lenin'i ölü görmekten hoşnut olan birçok kişi vardı. Ancak çok sayıda insan, onun diğer komünistlerden iyi olduğuna inanıyorlardı, Yeni Ekonomi Politikası'nı yürürlüğe koymuştu ve bu uygulama hatanın kabulü ve insani bir yöntemdi.[51] Cenaze törenine tanıklık eden ve rejimin parçası olmayan bir görgü tanığı, "nüfusun ezici birçoğunluğu," diyordu, "Lenin'in ölümü karşısında büyük bir acı yaşadı."[52]

Siyasi felç karşısında kutsal yeminler

Güney'e Abhazya'ya gitmek üzere Moskova'dan ayrılan Troçki'nin treni dört gün sonra, 22 Ocak Salı gününün erken saatlerinde Tiflis tren istasyonuna

---

46 Izmozik, *Glaza*, s. 84.

47 Sevost'ianov, "Sovershenno sekretno," I/i: 52-3 (TsA FSB, f. 2, op. 2, d. 1, l. 1).

48 Izmozik, *Glaza*, s. 160-1. Izmozik, parti ve Sovyet görevlilerinden farklı olarak, Çeka yetkililerinin kendi etki alanlarında durumu olduğundan farklı göstermediklerini iddia ediyordu ama 1920'li yılların sonunda onların raporlarının da "daha az nesnel" hale geldiğini öne sürüyordu.

49 RGASPI, f. 76, op. 3, d. 325, l. 4-6.

50 Von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship*, s. 291-2.

51 Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 63.

52 Valentinov, *Novaia ekonomicheskaia politika*, s. 88-9.

girdi. Karadeniz kıyısına varmak için son bir etap kalmıştı. Ancak bir ulak, gizli polis kanalları üzerinden gelmiş ve şifresi çözülmüş bir telgrafı vagonlarına getirdi: "Yoldaş Troçki'ye haber verin. 21 Ocak saat 18.50'de yoldaş Lenin'i zamansız olarak kaybettik. Ölüm, solunum merkezinin paralizi sonucu gerçekleşti. 26 Ocak'ta defnedilecek. Stalin." Troçki telgrafla yanıt verdi: "Moskova'ya dönmem gerektiğini düşünüyorum." Tren istasyonda bekledi. Bir saat sonra Stalin'in cevabı geldi: "Cenaze Cumartesi günü. Yetişemezsiniz. Politbüro, sağlık durumunuz nedeniyle Sukhum'a devam etmeniz gerektiğini düşünüyor. Stalin"[53] Troçki'nin iddiasına göre, Sukhum'a vardıktan sonra, verandada battaniyelerin altında iyileşme sürecini geçirirken, cenaze töreninin bir gün ertelendiğini öğrenmişti, Stalin onu kandırmıştı.[54] Elbette Stalin hilekâr biriydi. Ancak, bazıları Tiflis'ten de uzaktan gelen özel trenler başkente akmaya devam ediyordu ve bu nedenle Dzierzynski'nin başkanlık ettiği cenaze komisyonu ancak 25 Ocak'ta Lenin'in cenazesinin bir gün sonraya, 27 Ocak Pazar gününe ertelendiğini duyurmuştu.[55] (Ayrıca işçiler Kremlin Duvarı'nın önündeki donmuş zemini dinamitlemişlerdi ve oraya geçici bir ahşap odacık inşa ediyorlardı.) Stalin'in ilk bildirdiği programa göre bile Troçki'nin 1.600 kilometre uzaktaki Moskova'ya gitmek için yaklaşık 100 saati vardı. 1918 Eylül ayında Lenin vurulduğunda Stalin Tsaritsyn'de kalmış fakat Troçki iç savaşın çok uzak doğu cephesinden çıkıp gelmiş ve vurulma olayından iki gün sonra Moskova'ya varmıştı. Bu olay, rejimin Cumhuriyet Devrimci Askerî Konseyi'ni oluşturduğu sıradaydı ve 1924 Ocak ayında Troçki hâlâ bu konseyin başındaydı. Eğer treninin Moskova'ya zamanında varamayacağından kaygı duyuyor olsaydı, karargâhı Tiflis'te bulunan Güney Kafkas askerî bölgesinin elinde bulunan askerî ya da sivil bir uçağa el koyabilirdi.

Lenin'in cenazesini kaçıran tek üst düzey yetkili Troçki değildi: Grip olan Rykov, sahte isimle, karısıyla birlikte birkaç aylık tedavi için İtalya'ya gitmişti ancak yokluğunun siyasi kariyeri üzerinde bir etkisi olmayacaktı; sonuçta Lenin'in yardımcısıydı ve sadece bürokratik anlamda potansiyel halefiydi. Moskova'da herkes Troçki'yi bekliyordu. *New York Times* muhabiri, "son üç gün boyunca hasta olduğu Kafkasya'dan dönmekte olduğuna dair bir haber geldi" diye yazıyordu. "Birkaç kez onu karşılamak üzere istasyonda insanlar toplandı ve resmi fotoğrafçılar Sütunlu Salon'a girişini görüntülemek üzere soğukta saatlerce beklediler. Son ana kadar birçok kişi geleceğine inanıyordu."[56]

---

53 Volkogonov, *Trotsky*, s. 266 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 80, l. 587; RGASPI, f. 2, op. 1, d. 27088, l. 1; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 816, l. 75-6).

54 Troçki, *My Life*, s. 508; Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 131-4.

55 *Izvestiia*, 25 ve 26 Ocak 1924.

56 *New York Times*, 28 Ocak 1924 (Walter Duranty). Daha sonra Duranty, *Le Temps*'te yazan bir Fransız gazeteciyle Moskova'da aralarında geçen bir konuşmayı canlandırıyordu: "Aman tanrım, kaçırılmayacak bir fırsat! Aşil küsmüş çadırında somurtuyor. Ne budalalık. Sanki sahip ol-

Troçki'nin Moskova'da bulunan on yedi yaşındaki oğlu 38 derecenin üstünde ateşle yattığı yatağından kalkarak, Lenin'e saygısını göstermek üzere Sütunlu Salon'a gelse de babasının boşluğunu dolduramadı."[57] Troçki, halka ve dünyaya gösterilecek haber filminde de görünmeyecekti.[58] Onlarca yıl sonra, "ne pahasına olursa olsun gitmeliydim," diyerek pişmanlığını dillendirecekti.[59] Bu doğruydu ancak yine yıllar sonra yazdığına göre, 22 Ocak'ta Lenin'in ölüm haberi ona iletildikten sonra treni Tiflis'te beklerken yalnız kalmak istemişti. Yerel yetkililerden oluşan bir heyetin ricasıyla aceleyle kısa bir övgü kaleme aldı: "Artık Vladimir Ilich yok. Parti öksüz kaldı. İşçi sınıfı öksüz kaldı. Öğretmenimizin ve liderimizin ölüm haberi ile yükselen duygumuz budur. Nasıl ilerleyeceğiz, yolumuzu bulabilecek miyiz, yoldan çıkmamayı başarabilecek miyiz? ... Tarihin lütfu sayesinde Lenin'in çağdaşı olan, onunla yan yana çalışan, ondan öğrenen hepimizin kalbi sonsuz bir acıyla çarpıyor. ... Nasıl devam edeceğiz? Elimizde Leninizm feneriyle."[60] Dokunaklı ve belki de Troçki'nin öksüz kalmakla ilgili kişisel duygularının göstergesi.

Ocak 1924 parti toplantılarında Stalin manipülasyonu ile gerçekleştirilen komplo sonucu hizipçilikle suçlanmasıyla yaşadığı moral bozukluğunun ardından, Lenin'in ölümü Troçki'ye kapalı kapılar ardındaki toplantıların yarattığı geçici başarısızlığı tersine çevirmek için potansiyel bir çıkış momenti sunuyordu. En büyük sahneye, Kızıl Meydan'a çıkarak hepsini gölgede bırakabilirdi. Lenin'in Finlandiya İstasyonu'nda yaptığı gibi, çok uzaklardan çarpıcı bir biçimde gelebilir ve Lenin'in ölümü ile yaşanan acıyı gücüyle ele geçirebilir ve kitleleri heyecana sürükleyebilir, sonra da devrimi somutlaştırabilirdi. "İsyan sanatı" üzerine nefes kesici metni yazan Troçki'den başkası değildi ve şimdi bu sanatı, pigmeler diye adlandırdıklarınca etrafında oluşturulan "çemberi" paramparça etmek için kullanabilirdi. Devrimi koruma yüce amacı adına parti disiplinini ihlal ederek Kızıl Meydan'da sözde Lenin'in yazdığı metni okuyabilir, Lenin'in genel sekreterlikten "Stalin'i uzaklaştı-

---

duğu gücün, Lenin'in baş yardımcısı ve destekçisi olarak kitlelerin gözünde kazandığı itibardan ibaret olduğunu bilmiyor gibi... Eğer Moskova'ya gelseydi... sizin Amerika'da dediğiniz gibi, tüm ilgi onun üzerinde olacaktı." Duranty, *I Write as I Please*, s. 225-6. Duranty'nin isim vermeyi ihmal ettiği (ya da adını bilmediği) bu gazeteci Henri Louis-Victor-Mars Rollin idi ve Quai D'Orsay tarafından Bolşevik ajanı olarak görülüyordu. Rollin, on yıllar boyunca *Protocols of the Elders of Zion* ile ilgili yazılmış en önemli tarihsel metnin (*L'apocalipse de notre temps*, 1939) yazarıydı.

57 Natalya Sedova'nın annesi Moskova'da, Lev'den aldıkları mektupla ilgili olarak, "mektubunun insana hissettirdiği," diyordu, "acı yüklü bir şaşkınlık ve mahcup bir serzenişti." Troçki, *My Life*, s. 511. Aynı zamanda bkz. Patenaude, *Stalin's Nemesis*, s. 170-3.

58 RGAKFD, ed. khr. 1-14097 (yıl 1924).

59 Troçki, *Stalin*, s. 381.

60 "Artık Vladimir Ilich Yok", *Pravda ve Izvestiia*'da yayınlanmak üzere Moskova'ya telgrafla iletildi: *Pravda*, 24 Ocak 1924; *Izvestiia*, 24 Ocak 1924; Volkogonov, *Trotsky*, s. 266 (aufta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 2, op. 1, d. 27088, l. 1).

rın," çağrısını slogan haline getirerek, 1917 yılında olduğu gibi işçileri harekete geçirmek üzere fabrikadan fabrikaya uçurabilir – onu tutuklamalarını sağlayabilirdi. Bunları yapabilmek için tabii ki Troçki Lenin'in ölümünü stratejik bir fırsat olarak algılamalıydı, büyük sosyalist rüyanın yeniden canlanmasını sağlayacak, Lenin ile tüm o sert tartışmalarının neden rastlantısal olduğuna, kutsal Leninist davayı ileri taşımak için neden özellikle kendisinin ehil olduğuna dair ikna edici bir hikâyesi olmalıydı. Yumuşak bir ifade ile söylersek bu zor bir işti. Fakat eğer Lenin diğerlerinin kendisine komplo yaptığını tespit ettiyse, onun kendi partisine karşı bir darbe başlattığına kim inanırdı? Stalin Troçki'nin konumunda olsaydı, kitleleri kazanacak coşkulu sokak eylemleri konusunda yetersiz kalırdı. Ama tabii ki Stalin'in bunu yapmasına gerek kalmamıştı: O zaten, Eski Meydan'da yerleşik iktidar kumandasını elinde bulunduruyordu. Aslında, Stalin Eski Meydan'daki yeni parti merkezine tam olarak Ocak 1924'te yerleşti.

Stalin için Lenin'in ölümü farklı türden bir olanak sunuyordu ve o da bunu gördü. 26 Ocak'ta Bolshoi'de 2 bin delegeli İkinci SSCB Sovyetleri Kongresi toplandı ve ilk gün Lenin anmasına programlandı. Kalinin (devlet başkanı) ve Krupskaya'nın (dul eş) ardından sahne alan ve saygısını göstermek için toplanan kalabalığa şaşıp kalan Zinoviev herkesin, her zaman, "yoldaş Lenin benim yerimde olsaydı ne yapardı?" diye sorması gerektiğini söyledi. Fakat Zinoviev Lenin'in yerinde olsa ne yapardı, onu bilemiyoruz. Sonra kürsüye gelen Stalin gizemli bir çağrı yaptı. Lenin'in vefatı ile ilgili bilinen ilk cümlesi, "yoldaşlar, biz Komünistler farklı bir yaradılışın insanlarıyız," oldu. "Hamurumuz farklı. Proletaryanın büyük stratejistinin ordusuyuz, yoldaş Lenin'in ordusuyuz. Bu orduya mensubiyetten daha büyük bir onur yoktur. Kurucusu ve lideri yoldaş Lenin olan partinin üyesi unvanından daha yüksek bir unvan olamaz. Böyle bir partinin üyesi olmak herkesin harcı değildir." Şimdi bu onura erişmiş olanların sınanma zamanıydı. Stalin, "Yoldaş Lenin bizden ayrılarak, büyük parti üyeliği unvanının saflığını yüceltmemizi ve korumamızı emretti. Yoldaş Lenin sana söz veriyoruz, buyruğunu yerine getirmekten şeref duyarız!" dedi. "Yoldaş Lenin bizden ayrılarak, parti bütünlüğünü gözümüz gibi korumayı emretti. Yoldaş Lenin sana söz veriyoruz, bu buyruğunu da yerine getirmekten şeref duyarız!" dedi. Yeminler sürüp gidiyordu: Proletarya diktatörlüğünü, Yeni Ekonomi Politikası'nın işçi-köylü ittifakını, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni, Komünist Enternasyonal'i korumak. Her seferinde toplu yemin tekrar ediliyordu: "Bu buyruğunu yerine getirmekten şeref duyarız!"[61] Stalin'in ayinsel sihir-

61 "Po povodu smerti Lenina", *Pravda*, 30 Ocak 1924; *Sochineniia*, VI: 46-51. Politbüroda karar verilen orijinal konuşmacılar listesinde Stalin'in adı yoktu; sonraki bir listede adı "duruma göre" *(unslovno)* ibaresiyle yer alıyordu. Bunun ne anlama geldiği çok açık değil. Krupskaya'nın

li sözlerinin çarpıcı bir etki yapmasının tek nedeni, normalde üstün bir hatip olan Zinoviev'in sönük konuşması değildi, herkes böyle düşünüyordu.[62] Ancak konuşmalar *Izvestiia*'da yayınlanırken, editör Stalin'in konuşmasının dinsel havasını yok etmişti.[63] Belki de Komünist hassasiyetler korunuyordu. Stalin, genel sekreter olarak, konuşmaların tamamını üç gün sonra *Pravda*'da yeniden yayınlattı.[64] Lenin'in ölümünün üzerinden daha birkaç gün geçmeden, eski papaz okulu öğrencisi, nasıl bir kazanma formülü ortaya koyacağını belli etmişti: Hayatını ve tüm partiyi, tüm gücüyle, Lenin'in kutsal "buyruğuna" adayacaktı.

Sovyetler Kongresi delegeleri Petrograd isminin Leningrad olarak değiştirilmesini, SSCB'nin her yerine Lenin heykelleri dikilmesini, eserlerinin milyonlarca kopya basılmasını onayladı, sonra dışarıda yapılacak cenaze töreni ertesi güne ertelendi. -30 derecede soğuk, sert bir havada yapılan tören altı saat sürdü.[65] Saat 16.00'da tabut geçici ahşap odaya yerleştirildi ve tüm radyo ve telgraf yayınlarından tek bir mesaj geçildi: "Yoldaşlar ayağa kalkın. Lenin mezara konuluyor!" Tüm fabrikalar ve arabalar durdu, tüm ülkede etkileyici bir saygı duruşu başladı. Saat 16.04'te radyolar yeni bir mesaj geçti: "Lenin öldü – Leninizm yaşıyor!"

Merhum Lenin'e yakınlık konusunda geçmişe dönük araştırma tüm hızıyla sürüyordu.[66] Stalin 28 Ocak'ta, bu kez Kremlin askerî öğrencilerine hitaben bir konuşma daha yaptı ve 1903 yılında, Lenin'den fiili tanışıklıklarını derinleştiren "basit ama derin anlamı olan bir mektup" aldığını vurguladı.[67] Troçki destekçileri ise, cenaze için ülkenin dört bir yanından gelen parti üyelerine dağıtmak üzere Lenin'e ait olduğu iddia edilen metni çoğaltıyorlardı. Troçki'nin adamlarının metne ekledikleri "Vasiyet" (*zaveshchanie*) başlığı ilk kez kullanılıyordu. Merkez Denetim Komisyonu, 30 Ocak'ta Lenin belgesinin dağıtımını açıkça yasakladı.[68] Aynı akşam, İkinci SSCB Sovyetleri Kong-

---

adı hiçbir konuşmacı listesinde yoktu fakat konuşacağından kuşku duyulmuş olmasına imkân yoktu (konuştu da). RGASPI, f. 16, op. 2s, d. 47, l. 1-4. Stalin, Kremlin askerî okul öğrencilerine 28 Ocak 1924'te bir konuşma daha yaptı.

62 "Zavěty Lenina" 24 Ocak 1924 tarihli *Izvestiia*'nın ön sayfasında yer alan metnin başlığıydı.

63 *Izvestiia*, 27 Ocak 1924. Aslında zeki bir analist olan Ulam, yanlış bir değerlendirme yaparak konuşmayı yersiz bulmuştu. Ulam, *Stalin*, s. 235.

64 *Pravda*, 30 ve 31 Ocak 1924.

65 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XII: 678. Politbüro kalıcı bir mozolenin, ahşap olanın granit kopyasının inşa edilmesine karar verdi, 1933 yılında tamamlandı.

66 Troçki'ye çok yakın olan Adolf Joffe, Zinoviev'e yazarak Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Lenin'in yerine kimsenin geçmemesini bunun yerine Troçki, Zinoviev ve Kamenev'den oluşacak bir prezidyum önerdi; ancak, eğer tek bir hükümet başkanına karar verecekseniz o Troçki olmalı, diyordu. Joffe kendiliğinden mi harekete geçmişti yoksa mektubun yazılmasında Troçki'nin dahli var mıydı bilmiyoruz. Vasetskii, *Trotskii*, s. 193.

67 *Pravda*, 12 Şubat1924, *Sochineniia*, VI: 52-64.

68 *Izvestiia TsK KPSS*, 1990, no. 6: 200 (RGASPI, f. 16, op. 2, d. 48, l. 41).

resi yeniden başladı ve ertesi gün, yeni SSCB Anayasası'nı onayladı.[69] Rykov resmen SSCB Halk Komiserleri Konseyi başkanı ilan edildi ancak İmparatorluk Senatosu'nun üçüncü katındaki geleneksel toplantı alanında, eski ofisinin hemen önünde duran Lenin'in koltuğu boş bırakıldı.[70] Ne olursa olsun, rejimin özel hizmet garajının sorumluluğunu üstlenmek gibi birçok ayrıntı Stalin'in nüfuzunu kanıtlıyordu. Hiçbir şey az sayıdaki devlet araçlarının dağıtımı kadar nüfuzu gösteremezdi. Ayrıca otomobiller her zaman Stalin'in özel ilgi alanındaydı, II. Nikolay'ın annesi için İngiltere'den satın alınan (ve Şubat Devrimi'nden sonra Miliukov tarafından kullanılan) altı silindirli 1914 model *Vauxhall*'dan, Tsaritsyn'de Stalin tarafından kullanılan on iki silindirli *Packard Twin Six*'e (aslen çarlık ordusu için satın alınmıştı) kadar. Stalin kısa süre sonra rejim için bir dizi Amerikan arabası almaya karar verdi. *Lincoln*ler, *Cadillac*lar, *Buick*ler ve kendisi için de bir *Packard*. *Packard* on yıllar boyunca Stalin'in tercih ettiği araba oldu – ağır ama hızlıydı.[71] Bu arada, Lenin gömüldükten sonra, 1924 Şubat ayı başında Stalin tatile çıktı.

İşin tuhafı, Stalin'in yükselişinin kanıtı Troçki'nin tatiliydi. O 1924 kışında Troçki ilk kez Abhazya'yı ve ılık Karadeniz kıyısında bulunan başkenti Sukhum'u ziyaret ediyordu. Bu kaçamak Troçki'yi mest etmiş gibiydi. Dağ eteğinde, devrim öncesi sahibinin dünyanın çeşitli yerlerinden getirttiği yüzlerce çeşit bitki ve hayvan barındıran bir botanik parkının içindeki villaya yerleştiler.[72] Natalya Sedova, "Konuk evinin duvarında asılı olan iki portre-

---

69 Üç gün süren Merkez Komite genel kurulu, 31 Ocak'ta 100 bin kişinin partiye üye olması planının yeniden onaylanması ile sona erdi – "Lenin Kayıtları." Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, XI: 679. Lenin Kayıtlarının 240 bin yeni parti üyesi yarattığı iddia ediliyordu.

70 Shelestov, *Vremia Alekseia Rykova*, s. 222-3. Yine Lenin'in doldurduğu ikinci bir idari makam vardı –Emek ve Savunma Konseyi başkanlığı– ve Kamenev tarafından devralınacaktı. Lenin'in kız kardeşi ve karısı (1939 yılına kadar) Kremlin'deki dairede kaldılar ve Lenin'in odasını olduğu gibi muhafaza ettiler. Stalin, Krupskaya ve Maria Ulyanova'yı Lenin'in Gorki'deki kır evinden çıkardı ve önce kendisi kullanmayı düşündü fakat daha sonra bu ev müze haline getirildi. Nisan 1955'te Khrushchev Lenin'in Kremlin'deki dairesini halkın ziyaretine açtı (2 milyondan fazla insan tarafından ziyaret edildi); 1994 yılında Lenin'in Kremlin'deki dairesinde bulunan bütün eşyalar Gorki'deki kır evine taşındı ve senato yeniden halka kapatıldı. 1994'ten 1998'e kadar İmparatorluk Senato binasının iç kısmında büyük bir renovasyon yapılarak tanınmayacak derecede değiştirildi.

71 Artamonov, *Spetsob"ekty Stalina*, s. 33-4; Korotyshevskii, "Garazh osobogoznacheniia," Özel Hizmet Garajı Lenin'in baş şoförü Stepan Gil'in gözetimindeydi fakat daha Lenin ölmeden, Stalin'in baş şoförü Pavel Udalov onun yerini almıştı. Stalin'in diğer bir şoförü Nikolai Solovyov geçmişte General Brusilov'un şoförlüğünü yapmıştı. Sovyet rejimi 1922-1925 yılları arasında, Lenin ve diğer seçkinler için İngiltere'den yetmiş üç Silver Ghost satın almıştı (1925'te modelin üretimi durduruldu). SSCB'nin dondurucu soğuğuna ve kar yağışına rağmen üstü açık arabaları tercih ediyorlardı.

72 Villa 1922-3 yıllarında inşa edildi fakat mülk Nikolai Smetskoi'ye (bazen Smetskii olarak yazılır) aitti ve bu mekân, Merkez Yürütme Komitesi 3 numaralı Yazlık olarak kaydedilmişti. 1 numara Kursk eyaletinde (Ivanov-Lgovsky mülkü), 2 numara Kırım'daydı (Gurzuf). Artamonov, *Spetsob"ekty Stalina*, s. 128.

nin biri –siyahla çerçevelenmiş olan– Lenin'in diğeri de L. D.'nin [Troçki] idi," diye yazmıştı.[73] Ev sahipleri ufak tefek Nestor Lakoba'ydı ve neredeyse duvar gibi sağırdı – kullandığı işitme cihazı pek işe yaramıyordu. Abhazyalı (şaka yollu Lakobistan olarak anılıyordu) hemşehrileri tarafından çok sevilen bu halk adamına Troçki'nin kanı kaynadı.[74] Lakoba neredeyse her gün Troçki'yi ziyaret ediyor, portakal, mandalina, limon getiriyor, uzun süre oturup sohbet ediyordu. Ancak bu Kafkas misafirperverliğinin daha başka nedenleri vardı: Dzierzynski, Troçki'nin Moskova'dan ayrıldığı gün bir telgraf göndermiş, savaş komiserinin Sukhum'da dinlenmekte olduğunun "yurtdışında dahi bilindiğini ve Beyaz Muhafızların bir suikast girişiminde bulunmasından endişelendiğini" yazmıştı. Ah bu Beyaz Muhafızlar, teröristler: Dzierzynski, Troçki'nin tam bir yalıtılmışlık içinde tutulmasını istiyordu. Aynı gün Lakoba Tiflis'ten de bir mektup almıştı. Bu mektup Güney Kafkas parti şefi Orjonikidze'den geliyor ve Lakoba'dan Troçki'yi gözetmesini istiyor ve Tiflis'te "her şey son derece yolunda gidiyor. Sol muhalefetin kökü kazındı," diye ekliyordu.[75]

Bu ibretlik Kafkas misafirperverliğiyle rahatlayan Troçki, arka plandaki gizli saiklerden şüphelenmemiş gibiydi ama ne olursa olsun burası Stalin'in kendi bahçesiydi.[76] 23 Ocak'ta, daha Troçki Sukhum'a ayak bastığı gün, Gürcü Çeka'sında başkan yardımcılığına yükselmiş çok genç bir polis ajanı (doğum 1899) Moskova'daki Yagoda'ya yazdığı mektupta Troçki'yi ziyaret ettiğini anlatıyordu. Ziyaretin görünürdeki nedeni, bir konuşma yapmasının gerektiğini haber vermekti (hâlâ ateşli olan Troçki bir makale yazma sözü verdi). Gerçek, Troçki'nin ne düşündüğünü anlamaya yönelik kişisel bir inisiyatif olduğuydu. Yazdığı raporda, "Ilich'in ölümü onu fazlasıyla sarsmış,"

73 Troçki, *My Life*, s. 509.

74 Rikhter, *Kavkaz nashikh dnei.*

75 Hoover Institution Archives, N. A.Lakoba belgeleri, s. 1-23. Aynı zamanda bkz. Lakoba, "Ia Koba ty Lakoba", s. 50-4. Troçki, yine "güvenliği" açısından, korumalarıyla gelmişti. 6 Ocak 1924'te, Lenin'in koruma ekibi başkanı Abram Belenky, Lakoba'ya "Çok Gizli" ibaresiyle bir mektup gönderdi: "Doktorlar yoldaş Troçki'nin çalışmasını yasakladı ve sağlığına kavuşması için derhal iki aylığına güneye tatile çıkmasını istediler. Doktorlar özellikle Sukhum'da ısrar ettikleri için sizin yanınızdan daha uygun bir yer olduğunu sanmıyorum. Daha önce yoldaş Dzierzynski ve yoldaş Zinoviev'in misafir edildiği Smitskova kır evine yerleştirilmesi çok uygun olacaktır." Belenky, doktorların mutlak sükûnet önerdiklerini belirtiyor, "sevgili yoldaş Lakoba, sizden istirhamım gözünüzü ve dikkatinizi onun üzerinden ayırmamanız ve onu kanatlarınız altına almanızdır ki biz burada rahat olabilelim." Troçki'nin yemeğinden ve güvenliğinden Kauzov sorumlu olacaktı. "Her konuda beni anladığınızı düşünüyorum. Herhangi bir toplantı ve tören olmayacağı açıktır sanırım. ... Yoldaş Kauzov size Zubalova'da çektiğim bazı fotoğraflar verecek. Yoldaş Dzierzynski ve yoldaş Yagoda'dan kalpten ve sıcak selamlar." Lakoba belgeleri, 1-28.

76 Çiftin Sukhum'a yolculuğu sürerken, Troçki'nin karısı Natalya Sedova, "belirsizlik insanın sabrını zorluyor: Sukhum'da nasıl bir hayat bizi bekliyor? Orada düşmanlarımız mı olacak yoksa dostlarımız mı?" diye not düşmüştü. Troçki, *My Life*, s. 508.

diyordu Troçki'yi ziyaret eden gizli polis. "Şu anda bir arada durmanın [*splochennost*] gerekliliğine ... Lenin'in yerini ancak bir topluluğun alabileceğine inanıyor. Yoldaş Troçki iyi hissetmiyor."[77] Bu zamanından önce yükselmiş Gürcü Çeka'sı mensubu, Moskova'daki üstü Yagoda'dan, saygılı bir dille, istenilen raporu ivedilikle Stalin ile paylaşmasını istiyordu. Bu gizli polis ajanının adı Lavrenti Beria idi.

Troçki'nin siyasal karantinasını bozan Krupskaya'nın gönderdiği (29 Ocak) sıcak not oldu. Bir ay önce "kitabınızı gözden geçirirken Vladimir Ilich, Marx ve Lenin'i değerlendirdiğiniz yerde durdurdu ve bir kez daha okumamı istedi: Büyük bir ilgiyle dinledi ve sonra da kendisi baktı. Size söylemek istediğim bir şey daha var: Sibirya'dan Londra'ya bize geldiğiniz günden ölene kadar V. I.'nın sizinle ilgili düşüncesi hiç değişmedi. Lev Davidovich, size güç ve sağlık dilerim, sevgiyle kucaklarım."[78] Bunları yazan Krupskaya, aynı ayın başlarında, Troçki'nin yakın dönem yazılarına karşı çıkmış, partinin halka yabancılaştığı iddiasını reddetmiş ve bürokratizm suçlamalarına, mevcut memurların yerine Troçki yandaşlarını getirmenin dışında pratik çözüm getiremediğinin altını çizmişti.[79] Ancak şimdi, Stalin'e karşı bir denge kurmak üzere Krupskaya açık bir siyasi adım atıyordu.[80] Bu arada Stalin, Troçki'ye Frunze başkanlığında bir heyet göndererek, savaş komiserliğinde Troçki'ye sadık baş yardımcı Yefraim Sklyansky'nin yerine bizzat Frunze'nin geçeceğini haber veriyordu.[81] Abhazya'da Troçki, daha önce ateşlenmesine sebep olan amatör hevesi avcılığa başlayacak kadar iyileşmişti. Kendisi keskin bir nişancı olan Lakoba, yerel *Dawn of the East* gazetesine ballandıra ballandıra Troçki "uçan kazları vuruyor; Sukhum'un eteklerinde av hayvanı bulunan hiçbir göl ya da bataklık gözünden kaçmıyor," diye anlatıyordu.[82] Aslında, nihayet Moskova'ya doğru yola çıktığı 1924 Nisan ayı ortalarına kadar Lakoba'nın gözünden kaçamayan Troçki idi.

---

77 Vinogradov, *Genrikh Jagoda*, s. 307-8 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 9, l. 247).

78 Volkogonov, *Trotsky*, s. 267 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki arşivi, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, bMS/Russ. 13.1, 8967-86, dosya 1/2, 1-2); Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 89; Troçki, *My Life*, s. 511.

79 *Pravda*, 3 Ocak 1924. Krupskaya, Bauman yönetimindeki Moskova parti örgütü bünyesinde, parti konferansı seçimleri bağlamında ve üçlü yönetim adına (sadece Zinoviev'e övgüler düzmüştü) bir konuşma daha yapmıştı ve bu konuşma *Pravda*'da yayınlandı (11 Ocak 1924). McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 233-4.

80 Max Eastman'ın ifadesine göre, "Lenin'in ölümünden birkaç gün sonra Lenin'in karısından gelen ve daha önceki arkadaşlıklarına değinen mektup, Troçki'nin arkadaşları arasında iyi biliniyordu." Eastman, *Since Lenin Died*, s. 13.

81 Kudriashov, *Krasnaia armiia*, s. 96-102 (APRF, f. 3, op. 50, d. 254, l. 77, 83-84ob., 99-99ob., 103-7). Görev değişikliği 11 Mart 1924'te resmiyet kazandı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 424, l. 8. Dzierzynski, Sklyansky'i Ekonomi Üst Konseyi'nde görevlendirerek Moskova tekstil tröstünün başına getirdi. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 424, l. 8.

82 Lakoba, "Ia Koba, a ty Lakoba'", s. 55.

Lenin'in Kremlin duvarı önünde bir mozolede görülmek üzere mumyalanması kaçınılmaz bir durummuş gibi görülebilir fakat çekirdek kadronun çoğu mensubu bu düşünceye karşı çıkmıştı; kararın alınmasında, bir zamanlar Katolik din eğitimi almış olan, cenaze komisyonu başkanı Dzierzynski etkili olmuş, papaz okulu öğrencisi Stalin de onu desteklemişti. Dzierzynski, "eğer bilim bir insan bedeninin uzun süre korunmasını sağlıyorsa neden yapmayalım?" diye soruyor ve ekliyordu: "Çarlar sadece çar oldukları için mumyalandılar. Biz ise o büyük bir insan olduğu için, benzersiz olduğu için bunu yapacağız."[83] Lenin'in görülebilir bir kutsal emanet olarak korunması, hemen işleme konulamayacak olağanüstü yüksek bir bilimsel teknik seviyeyi gerektiriyordu; ekibin başındaki biliminsanı nihayet, alışılmadık bir karışımda karar kıldı; gliserin, alkol, su, potasyum asetat, kinin klorid karışımıyla bedeni olduğu gibi muhafaza etmeyi başardı.[84] Orijinal derme çatma yapının yerine kalıcı bir mozole için rejim, Moskova'daki *art nouveau* Kazan demiryolu istasyonu ile tanınan mimar Alexei Shchusev'i görevlendirdi. Shchusev, Maya motiflerine dayalı, koridorlarla birbirine bağlı yatay üç küpten oluşan cazip bir tasarım hazırladı.[85] İçeride, Lenin, hava geçirmez cam ile çevrili kırmızı çizgili bir lahit üzerine yatırılacaktı. Lenin'in üzerinde her zaman giydiği burjuva kıyafetleri değil haki bir tunik olacak, ölümünden sonra kendisine verilen Kızıl Bayrak Nişanı göğsüne takılacaktı.[86] Leonid Krasin, kitlelere hitap edilecek bir terasın da projeye eklenmesini önerdi ve Shchusev bunu uyguladı fakat ön cephede değil yanlarda.[87] Mozolenin resmi açılışı

---

83 Velikanova, *Making of an Idol*, s. 52-3 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 16, op. 2s, d. 49, l. 2-4; d. 48, l. 12; op. 3, d. 412, l. 1; op. 2s, d. 49, l. 37); Bonch-Bruevich, *Vospominaniia o Lenine* [1965], s. 435; *Izvestiia*, 26 Ocak 1924. Krupskaya Lenin'in mumyalanması planına ve dinsel çağrışımlar taşıyan yüceltmeye şiddetle karşı çıktı. *Pravda*, 30 Ocak 1924. Bir araştırmacının vurguladığı gibi, Mısır Kralı Tut'un 1922 yılında Luxor'daki yağmalanmamış bir sit alanında mumyasının bulunması ve tüm dünyada yarattığı heyecan Sovyet basınında geniş yankı bulmuştu. Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 179-80. 1924 yılında Sovyet Rusya'da henüz krematoryum yoktu.

84 1918 yılında daha Lenin vurulduğu sırada dini betimlemeler baş göstermeye başlamıştı ve o sırada köylü faaliyetleriyle ilgili gazetenin (*Bednota*) editörü olan Lev Sosnovsky Lenin'i bir mesih figürü olarak tanımlıyor, "Lenin öldürülemez... zira Lenin ezilenlerin yükselişidir," diyordu. Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 83-4 (aufta bulunduğu kaynak, L. Sosnovskii, "K pokousheniiu na tov. Lenina", *Petrogradskaia Pravda*, 1 Eylül 1918).

85 Kotyrev, *Mazvolei V. I. Lenina*.

86 Hükümetin işletme direktörlüğü başkanı Nikolai Gorbunov, 22 Ocak'ta ölü Lenin'in gömleğine kendi Kızıl Bayrak Nişanı'nı taktı, Lenin'in kendi madalyası ertesi gün takılacaktı. Ancak anlaşılan Gorbunov'un nişanı 1943 yılına kadar Lenin'in üzerinde kaldı. Muhtemelen Gorbunov Lenin'e takılanı almıştı.

87 Krasin, "Arkhitekturnye uvekovechenie Lenina", *Izvestiia*, 3 Şubat 1924; Ennker, *Die Anfänge des Leninkults*, s. 234. Aynı zamanda bkz. Ennker, "The Origins and the Intentions of the Lenin Cult", s. 118-28.

1924 yılının daha ileri bir tarihinde yapıldı.[88] *New York Times* gazetesinden Walter Duranty hayranlıkla "vücut mükemmel bir biçimde korunmuş," diyor, Sovyet profesörlerin, Mısır firavun mumyalarından farklı olarak, sadece vücudun değil yüzün de bütünüyle korunduğunu övünerek anlattığını ekliyordu. Duranty, "mumyalama işlemini yapanların bir gülümseme yerleştirmeyi dahi becerdiklerini" ekliyordu.[89] Bu aziz gibi figürün gerçek gibi mumyası rejim için çok büyük bir değer taşıyordu.

Hiç umulmadık bir biçimde, Sovyet rejimi Kızıl Meydan'da etkileyici bir kutsal mekân edinmişti. (Lenin'in birçok ziyaretçisi batıl inançlara gark oluyorlardı).[90] Bu arada, Lenin Müzesi de kurulmuştu.[91] Oradaki bazı eşyalar ziyarete açık değildi. Bir kitap için fotoğraf seçmek üzere davet edilen sanatçı Yuri Annenkov cam bir kavanozu fark etmişti, içinde "Lenin'in beyni alkolde muhafaza ediliyordu... bir yarısı sağlıklı ve tam boyutlarındaydı, kıvrımlar açıkça seçiliyordu; diğer yarısı, pörsümüş, büzüşmüş ve ezilmişti, cevizden büyük değildi ve bu hali nedeniyle bir bantla asılmıştı."[92] Halka açık kısımda Lenin çocukluk fotoğraflarıyla insanileştiriliyor, bu fotoğrafların yanı başında devrimin kahramanlık sahneleri yer alıyordu. Erken bir tarihte müzeyi ziyaret eden Chicagolu profesör, "1918 yılında vurulduğu tabanca cam bir kutuda duruyor," diye yazmıştı. "Çıkarılan kurşun, ameliyatı gerçekleştiren doktorun imzalı raporu ile birlikte sergileniyor."[93] Lenin'in yazılı vasiyetinin düzenlenmesi de sürüyordu. Resmi olmayan Lenin Enstitüsü Moskova parti örgütünün girişimiyle oluşmuş ancak Stalin tarafından merkez aygıtın bünyesine alınmıştı; bunun nedeni kısmen daha iyi bir mali temele oturtmak olsa da daha çok denetiminde olmasını sağlama almaktı.[94] Marksist-alim olan yardımcısı Ivan Tovstukha'yı gündelik operasyonların başına getirdi.[95]

---

88 *Izvestiia*, 2 Ağustos 1924.

89 *New York Times*, 4 Ağustos 1924.

90 Ziyarette bulunan Amerikalı yazar Theodore Dreiser, "o orada olduğu sürece, değişmediği sürece Komünizm güvende olacak ve Rusya gelişecek," diyordu. "Ancak –fısıltıyla– eğer solarsa ya da tahrip edilirse işte o zaman büyük, üzücü değişim gerçekleşir – güzel rüya sona erer." Dreiser, *Dreiser Looks at Russia*, s. 31.

91 *Pravda*, 8 Temmuz 1923. 1925 yılının ilk yedi ayında Lenin Müzesi, çoğu organize turlarla gelen 37 bin ziyaretçi çekti. Arosev, "Institut V. I. Lenina"; Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 125; Holmes ve Burgess, "Scholarly Voice or Political Echo?", s. 387.

92 Annenkov, "Vospominaniia o Lenine", s. 144. 25 Ocak 1924'te müzeye Lenin'in sadece beyni değil kalbi de getirilmişti.

93 Profesör, Lenin "kültünü," partinin "aktif unsurunu daha da aktif hale getirmeye" ilham kaynağı olan işleviyle tanımlıyordu, onlar için "Lenin yol göstericiydi – okunmalı ve izlenmeliydi, ilkeleri sadakatle hayata geçirilmeliydi." Geniş kitleler için Lenin doğaüstü bir varlık olarak resmediliyordu, "bulutların arasından parlak ışığıyla süzülen bir güneş" gibi. Harper, *Civic Training*, s. 39-40.

94 *Izvestiia*, 22 Ağustos 1923 ve 28 Eylül 1927; *Pravda*, 27 Ekim 1923.

95 Ocak 1927'de Kamenev direktörlükten uzaklaştırıldı.

Stalin, Sovyet Meydanı 1/3'te (daha önce Tver Meydanı'ydı) modernist tarzda beş katlı yeni bir bina yapılmasını istedi, devrimden sonra inşa edilen ilk büyük kamu binalarından biriydi.[96] Kamenev Lenin'in *Toplu Eserleri* için editörlüğünü sürdürse de Tovstukha önemli Lenin metinlerinin derhal basılmasına ya da gizli tutulmasına nezaret ediyordu.[97] Lenin'i tanıyan herkesin hatıralarını Lenin Enstitüsü'ne göndermeleri istendi.[98] Krupskaya kendi yazdıklarını değerlendirmesi için Stalin'e gönderdi; Stalin bu metni üzerinde oynamadan yayınlattı.[99]

Büyük ihtimalle Bukharin tarafından kaleme alınmış olan ve *Pravda*'da çizilen portre yeni yükselen ortodoksluğun ifadesiydi: Lenin'in ılımlılığı, muhakemenin ağırlığı, ilkelere sadakat, kitlelere inanç, azim ve irade.[100] Sözü edilmeyen, olağanüstü gaddarlığıydı. Kendiliğinden sürgün yazar Maksim Gorki'nin 1924 tarihli kısa kitabında gayet güzel özetlediği gibi, Lenin insanları sadece "genel anlamda" seviyordu. "Sevgisi, nefret sisinin arasında uzaklardan görülüyordu."[101] Hem Lenin hem de Stalin ile birlikte çalışan Molotov, Lenin "daha katı" ve "kırıcı" olandı, diyerek doğru bir değerlendirme yapıyordu.[102] Lenin kendisini Marx'ın eşiti gibi görmekten hoşlanıyordu (bir keresinde, karşılaştığı fabrika işçisi bu anın fotoğraflanmasını isteyin-

---

96 *Izvestiia*, 21 Ocak 1927; *Vestnik Kommunisticheskoi akademii*, 1928, no. 27: 298'de; *Zapiski Instituta Lenina*, 1927, no. 1: 176; "IMI. k 100-letiiu so dnia rozhdeniia V. I. Lenina." *Kommunist*, 1968, no. 17. Başka girişimler de vardı: Bunlardan biri, parti tarihinin yazılması için bir tasarı oluşturulmasıydı (Rusçada *Istpart* olarak biliniyor), bu düşüncenin kaynağı, Lenin'in, Ekim darbesi ile parti örgütlenmesi teorisinin doğrulandığı yönündeki inancıydı; bir diğeri, Marx ve Engels'in yazdığı ya da onlar hakkında yazılmış belgelerin derlenmesi ve incelenmesiyle görevli Marx kurulunun, Marx-Engels Enstitüsü'ne dönüştürülmesiydi. Her iki girişim de, sonunda, Lenin Enstitüsü'ne dahil edildi. *PSS*, XLI: 176 (Mikhail Pokrovsky ve Vladimir Adoratsky); Komarov, "Sozdanie i deitel'nost' Istparta 1920-1928 gg."; Volin, "Istpart i Sovetskaia istoricheskaia nauka", s. 189-206; Burgess, "The Istpart Commission"; Komarov, "K istorii instituta Lenina", s. 181-91; Ivanova, "Institut Marksa-Engelsa-Lenina,"IV: 214-23.

97 Lenin, *Sobranie sochinenii*; Lenin, *Sobranie sochinenii*, 2. ve 3. baskılar. 1925 yılında 6.295 adet Lenin pulu kataloglandı. Karpovich, "Russian Revolution of 1917", s. 258.

98 *Otchet 15 s"ezdu partii*, s. 71.

99 Velikanova, *Making of an Idol*, s. 110-1 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 12, op. 2, d. 41, l. 1-1ob). 19 Şubat 1925'te politbüro Krupskaya'dan Lenin'in biyografisini yazmasını istedi. RGASPı, f. 17, op. 3, d. 489, l. 4.

100 *Pravda*, 12 Şubat 1924.

101 Gor'kii, *Vladimir Ilich Lenin*, s. 10. Eski Sosyalist Devrimci Parti başkanı, sürgündeki Victor Chernov, Amerikan *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanan ve zekice çizdiği portrede Lenin'in "hayatı boyunca hizipçi" olduğu fakat parti içi hizipçilikten ölümüne korktuğu sonucuna varıyordu. "Lenin'in zekâsı canlı ama soğuktu... alaycı, küçümseyici, kötücül bir zekâ," diye de ekliyordu. "Onun için hiçbir şey duygusallıktan daha kötü değildi, siyasetteki tüm ahlâki ve etik kaygıları böyle adlandırmaya hazırdı." Chernov, "Lenin." Rusya'ya Komünist olarak giden fakat zihninde soru işaretleri uyanan Bertrand Russell, Lenin hakkında "eğer onunla kim olduğunu bilmeden tanışsaydım büyük bir insan olduğunu tahmin edemezdim; fazlasıyla sabit fikirliliği ve dar ortodoksluğu beni şaşırttı." Russell, *Practice and Theory of Bolshevism*, s. 42.

102 Chuev, *Sto sorok*, s. 184.

ce, Lenin adamın cebinin üzerinde bulunan Marx portreli rozeti çıkarmıştı). Her ne kadar önemli bayramlarda devasa Marx ve Lenin portreleri Kızıl Meydan'da yan yana asılsa da, çoğu kişi için Marx kuramcı, Lenin (sadece) kılgıcıydı.[103] Eşitliklerini sağlayan ise Stalin olacaktı. Nisan 1924'te, Sverdlov Komünist Üniversitesi'ne, 1923 sonbaharında Troçki'nin sol muhalefetinin parti toplantısında oyları süpürdüğü yere gitti.[104] Stalin konferansları, "Leninizm'in Temelleri" başlığı altında, Nisan-Mayıs 1924 tarihlerine yayılan bir dizi oluşturuyordu.[105]

Stalin çok uzun süredir, kuramcı değil örgütçü yaftasını taşıyordu.[106] Yazdığı "Anarşizm mi Sosyalizm mi?" (1906-7) metninin tümüyle, artık hayatta olmayan Giorgi Teliya'dan intihal olduğunu çok az kişi biliyordu. Şimdi, "Leninizm'in Temelleri" için de hâlâ hayatta olan Filipp Ksenofontov'un (hiçbir yakınlığı olmayan Çeka ajanı Ivan Ksenofontov ile karıştırılmamalıdır) elyazması *Lenin'in Devrim Doktrini* kitabından intihal söz konusuydu. Gazeteci ve editör Ksenofontov (doğum 1903), ödünç aldıklarından dolayı Stalin'i protesto ettiği söylentileri arasında, birdenbire Taşkent'e gönderildi. (Stalin yazdığı özel bir mektupta Ksenofontov'a yardımlarından dolayı minnettarlığını ifade etmişti; daha sonra Stalin Ksenofontov'un bu mektuba atıfta bulunmasını yasakladı).[107] 1924 yılında, Taşkent'te bulunduğu sırada, Büyük Savaş'ın onuncu yıldönümünde *Lenin ve Emperyalist Savaş 1914-1918* başlıklı bir kitap yayınladı. Bu kitapta Lenin'i sunuşu Stalin'in adıyla yayınlanan metinle benzerlikler taşıyordu.[108] "Leninizm, herkesin düşündüğü gibi

---

103 *Soldatskaia pravda,* Mayıs 1917, yeniden basım, *Zapiski instituta lenina*, 1927, no. 2: 24-33; *Pravda,* 16 Nisan 1927, yeniden yayınlandığı kaynak, *PSS*, XXXII: 21; Savitskaia, "Razrabotka nauchnoi biografii V. I. Lenina", 4. 1924 yazında birçok belgede Marksizm-Leninizm kombinasyonu yer alıyordu. Shcherbakov, "A kratkii kurs blagoslovil", *Pravda,* 13 Eylül 1990. Aynı zamanda bkz. Nikolai Babakhan [Sisak Babakhanyan], "Marksizim i leninizm", *Pravda,* 6 Nisan 1923.

104 Musskaya Meydanı 6 numarada, eski Shanyavsky Moskova Halk Üniversitesi'nin bulunduğu binadaki, bilinen adıyla Sverdlovka, Sovyet Rusya'daki en donanımlı yüksek öğrenim kurumuydu. Reznik, *Trotzkizm i Levaia oppozitsiia*, 38; *Desiat' let Kommunisticheskogo universiteta*; Ovsiannikov, *Miusskaia ploshchad'*, s. 6; Harper, *Civic Training*, s. 285. Komünist Üniversitesi, başlangıçta, Malaya Dmitrovka 6 numarada bulunan ve modern tarzda yapılmış, eski Moskova ticaret birliği kulübüne ait binaları elde etmeyi başarmıştı (lambalardan, mobilya ve perdelere kadar) fakat 1923 yılında burası sinema ve caz salonu oldu.

105 *Sochineniia*, VI: 52-64, 69-188. Sverdlov Komünist Üniversitesi en sonunda Yüksek Parti Okulu'na dönüştürüldü (kuruluş 1939).

106 Mikoian, *Tak bylo*, s. 370. 1918 yılında 7. Parti Kongresi'nde, Stalin yeni bir parti programı yazacak komiteye seçildiğinde, kuramsal yazıları olmaması nedeniyle itirazlar yükselmişti, ancak oturumu yöneten başkan, Stalin'in milli mesele üzerine çalışmalarına işaret edince ortalık yatıştı. *VII ekstrennyi s"ezd RKP (b), mart 1918 goda*, s. 163.

107 30 Aralık 1926'da, diğer bir özel mektupta Stalin, Ksenofontov'un 1924 mektubuna atıfta bulunmasını reddetti. *Sochineniia*, IX: 152.

108 *Uchenie Lenina o revoliutsii*. Medvedev, *Let History Judge*, s. 821-2.

sadece Marksizm'in pratiği değil," diyordu Ksenofontov, aynı zamanda "emperyalizm koşullarında işçi sınıfı devrimci siyasetinin bilimidir, yani proleter devrimin teori ve pratiğidir."[109] Stalin'in "Leninizm'in Temelleri" metnindeki versiyon daha etkiliydi: "Leninizm, emperyalist çağın ve proleter devrimin Marksizm'idir."[110] Stalin, 1917'deki zaferi sağlayanın Troçki (ya da Stalin) değil Lenin olduğunu net bir biçimde ortaya koyuyordu.

Troçki'nin paralel çabası, eski materyalleri ve yeni hatıraları derlediği Mayıs 1924 tarihli çalışması Stalin'in müritliğinden oldukça farklı bir yaklaşım sergiliyordu.[111] Onun yazdığı *Lenin Üzerine,* tahmin edilebileceği gibi, Lenin'den çok, Troçki'nin Lenin ile sözümona yakınlığı üzerineydi (bu kitabın, bir Troçki yandaşı tarafından yazılan dalkavukça değerlendirmesinde vurguladığı gibi).[112] Ancak Troçki kendisini devrimin eş-lideri olarak sunuyordu ki bu tutum, Lenin hayatta iken de defalarca başını belaya sokmuştu. Aslında, Ekim 1917'de Lenin *Troçki'den tavsiyeler alıyormuş* gibi anlatılıyordu. Öfke büyük oldu. Molotov, Lenin'i hata yapmaya meyilli gösteren Troçki'ye saldırdı.[113] Zinoviev, kendi [Troçki] 1918 Brest-Litovsk beceriksizliği ile Lenin'in 1920 Polonya Savaşı başarısızlığını aynı kefeye koyan Troçki'ye çıkıştı.[114] Kibri belki de Troçki'den beter olan Zinoviev, kendi anılarında başka hiç kimsenin yer vermeyeceği aptalca pasajlar kullanmıştı. "Bir keresinde Paris'te yeni kitabının başarısına içiyorduk ve bir kafede gecenin geç saatlerine kadar oturduk (gerçi, dürüst olmak gerekirse, bir avuç Sosyal Demokrat dışında bu kitabı kimin okuyacağını merak ediyordum)," diye yazmıştı.[115] Zinoviev, daha çok utanç verici diğer uca, yeni yükselmekte olan azizleştirme standartlarıyla dahi kıyaslanamayacak derecede aşırı dalkavukluğa yöneliyordu: "Okyanus kadar derin, Mont Blanc kadar sarp ve ulaşılmaz; Gü-

---

109 Ksenofontov, *Lenin i imperialisticheskaia voina 1914-1918 gg.*, s. 16. 1929 yılında Ksenofontov *Volga commune* gazetesinin editörü oldu ama kısa süre sonra sağcı olduğu gerekçesiyle uzaklaştırıldı; 1930 sonbaharında Moskova Kızıl Profesörlük Enstitüsü'nden ayrıldı. 16 Mart 1937'de Samara'da tutuklandı ve Troçkizm'le suçlandı. Kuibyshev eyaletinden vali muavini Detkin şöyle yazıyordu: "Bölge gazetesi editörü olarak hizmet ettiği 1929 yılında, çevresinde gazete çalışanlarından Troçkist bir grup oluşturdu." Ksenofontov bunu reddetti ve Moskova'ya gönderildi ama Lefortova Hapishanesi'nde de itirafta bulunmayı reddetti. Resmi ölüm tarihi 1 Ocak 1938'dir ve sorguda ölmüştür.

110 Stalin, *O Lenine*; *Sochineniia*, VI: 69-71.

111 Trotkskii, *O Lenine*. Aynı zamanda bkz. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 356.

112 *Kransaia nov'*, 1924, no. 4: 341-3.

113 *Za leninizm*, s. 186.

114 *Leningradskaia Pravda*, 13 Haziran 1924; Carr, *Socialismin One Cpuntry*, II: 14.

115 Zinoviev, "O zhizni i deiatel'nosti V. I. Lenina", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 7: 178'de. O sırada eski başkentte çalışmakta olan Ivan Maisky, 10 Mart 1924'te Molotov'a şöyle yazacaktı: "Yoldaş Zinoviev Leningrad'da fazla vakit geçirmiyor." Ama Zinoviev, Lenin'in Finlandiya İstasyonu'na gelişinin yıldönümü olan (yeni takvime göre) 16 Nisan 1924'te oradaydı ve Lenin anıtının temeline ilk taşı koydu. *Pravda*, 18 Nisan 1924; *U Velikoi mogily*, s. 517-9.

ney güneşi kadar şefkatli; dünya kadar büyük; çocuk kadar insancıl."[116] Sahip olduğu belagat hünerine rağmen Zinoviev, Stalin'in aksine, yazdığı metinde fazlasıyla dağınıktı.

Daha 1924 baharında, Leninizm'i tarif etme savaşını Stalin'in kazandığı belliydi.[117] *Bolşevik*'de yer alan imzalı bir değerlendirmeye göre, "Stalin'in kitabı, her ne kadar benzer diğer yayınlar gibi parlak ve gösterişli bir başlık taşımasa da, hiç şüphesiz o güne kadar yazılmış en iyi Leninizm metniydi." Değerlendirme yazarı Alexander Slepkov (doğum 1899) Sverdlov Komünist Üniversitesi'nden yetişmişti. Bu üniversite ve ilk yüksek öğrenim kurumu olan Kızıl Profesörler Enstitüsü (1924), edebiyat eleştirisinden doğal bilimlere kadar her konuda Marksizm temelinde kurulmuştu. Stalin'in hedef okuyucu kitlesini şekillendiriyordu[118] Slepkov –genel sekreterin metni ile ilgili– bazı eleştiriler yapıyordu ama kitabın genel kavramsallaştırmasıyla, her bir bölümün organizasyonu ve kusursuzluğuyla, ifade tutumluluğuyla ve "proletaryanın tarihsel çıkarlarının ifadesi olarak" partinin asli ilkesini ortaya koyuşundaki berraklıkla ilgili övgüsünü ayrı tutuyordu.[119]

Kongre'ye mektup

13. Parti Kongresi, 23-31 Mayıs 1924 tarihleri arasında Büyük Kremlin Sarayı'nda ve 736 bin işçiyi temsil eden 1.164 delegenin (748'i oy kullanma hakkına sahipti) katılımıyla gerçekleştirildi. Bu 736 bin işçinin sadece 150 bini şehir dışında yaşıyordu ve onların da 61 bini Rusya Cumhuriyeti ve Ukray-

---

116 Zinoviev aynı zamanda şöyle de yazmıştı: "Lenin, Leninizm'in dâhisidir." Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, s. 281 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 324, d. 246, l. 2; d. 267, l. 4-7), s. 285 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 324 op. 1, d. 490, l. 2). Zinoviev'in Lenin üzerine asıl çalışması, kitap olarak da yayınladığı, 13. Parti Kongresi'ne sunduğu rapordur: *po puti Il'icha* (Leningrad: Priboi, 1924). Aynı zamanda bkz. Zinov'iev, *Leninizm*.

117 Rosenfeldt, *Knowledge and Power*, s. 170-1.

118 Kızıl Profesörler Enstitüsü 1921 yılında kuruldu ve 1924 yılında, 105 öğrenciden 51'inin üç yıllık eğitimi tamamlamasıyla ilk mezunlarını verdi, aynı yıl eğitim süresi dört yıla çıkarıldı; üçte ikisi memurdu ve çok azı işçiydi. Öğretmen açığı vardı. İlk olarak, 1919 yılında Savaş Komiserliği'nin el koyduğu ancak daha sonra (1921-22) rahibeler tarafından geri alınan eski bir rahibe manastırında kuruldu (öğrencilerin yanı sıra rahibeler de kalıyordu); kısa bir süre sonra enstitü Ostozhenka 51'deki eski Katkov Lisesi binasına taşındı. 1929 yılında 236 mezunun 19'u işçiydi. Nisan 1928'de rahibe manastırı Merkez Arşiv Kurumu'na devredildi; bina 1937'de yıkıldı ve yerine Pushkin anıtı inşa edildi, daha sonra sinema oldu. Bu arada Ostozhenka'daki Kızıl Profesörler 1932 yılında yurtlara kavuşacaktı.

119 Slepkov, Lenin'in Yeni Ekonomi Politikası düşüncesiyle ilgili Stalin sunumunu sorgulayarak ("Köylü Sorunu" bölümünde), işçi-köylü "ittifakının" sonradan akla gelen bir fikir olmadığını ileri sürdü, zira 1917'de "köylüler, eğer toprak istiyorlarsa sermayeye karşı mücadelede proletaryayı desteklemeye zorlanmışlardı." *Bol'shevik*, 1924, no. 9 (5 Ağustos): 102-5. Bir sonraki ay Slepkov *Bolshevik*'in editörü Bukharin'in yardımcısı oldu. Slepkov 1924 yılında, aynı zamanda, yine Bukharin'in yönetiminde olan *Pravda*'nın yayın kuruluna girdi. 1925'te eş zamanlı olarak *Komsolskaya pravda* editörü oldu.

na'nın merkez bölgelerindendi. Sovyet Belarus'unda parti üye sayısı ancak 3 bin kadardı, Uzak Doğu Rusyası'nda da.[120] Rejim güçlenmeye devam etse de fazlasıyla sınırlı kalıyordu. Kongrede üçlü yönetim, işi şansa bırakmadı: Sol Muhalefet sadece oy hakkı olmayan delegelerle sınırlanmıştı ve onların arasından sadece Troçki kırk iki kişilik kongre prezidyumuna seçildi.[121]

Lenin ebediyen gittiği için bu kongrenin olağandışı bir seyri olacağını herkes biliyordu ama yine de delegeleri şaşırtacak şeyler olacaktı. Krupskaya, artık Lenin'in "Kongre'ye Mektubu" olarak anılan metni yayınlatmak üzere aylardır mücadele ediyordu.[122] Lenin'in dikte ettirdiği geç tarihli metin zaten basılmıştı ama muhtemel haleflerin değerlendirildiği altı madddelik tahripkâr metin ya da Stalin'in uzaklaştırılmasını isteyen "Ilich'in sekreter hakkındaki mektubu" yayınlanmamıştı.[123] Yayınlanmasını tek başına savunan Troçki tartışmayla ilgili notlar tutuyordu. Kamenev: "Yayınlanamaz: Bu politbüroda bahsi geçmeyen bir konuşma. O kadar." Zinoviev: "N. K. [Krupskaya], sadece Merkez Komite'ye verilmesi konusunda bizimle hemfikirdi. Basılmasını söz konusu etmedim zira hariç tutulması gerektiği kanaatindeydim (ve kanaatindeyim)." Stalin: "Basılması için bir gerek olmadığını düşünüyorum özellikle de Ilich'in basılması için bir onayı olmaması nedeniyle."[124] 21 Mayıs akşamı, kongre arifesinde toplanan olağan Merkez Komite genel kurulunda, Lenin belgeleri özel komisyonu adına Kamenev bir rapor sundu.[125] Bu raporun bugüne ulaşan bir kopyası yok. Aparatçik Baz-

---

120 Carr, *Socialism in One Country*, II: 332-3.

121 *XIII s"ezd VKP (b), mai 1924 g.*, s. 749-66.

122 Krupskaya'nın uzun süreli sadık sekreteri Vera Dridzo, Krupskaya ile üçlü yönetim arasındaki müzakereler "üç buçuk ay sürdü ve kongrenin hemen arifesinde, 18 Mayıs'ta, kongre delegelerine okunmak üzere Vasiyetnameyi teslim etti," diye anlatacaktı. Dridzo, "O Krupskoi", s. 105. Anlaşılan üçlü yönetimi alt edemeyeceğini anlayınca onlara bir dayatma yapmak istemişti: 18 Mayıs'ta, kongre arifesinde, Merkez Komite'ye elyazısı ile bir mektup gönderdi. Sakharov'un işaret ettiği gibi mektup, Krupskaya'nın belgeyi Zinoviev'e bir yıl önce zaten verdiğini gösteriyordu ve "teslimat protokolü" zamanın tipik bir Merkez Komite belgesine benzemiyordu, teslimatla değil daha çok yayın ya da dağıtımla ilgiliydi. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 535; *PSS*, XLV: 594.

123 Troçki daha sonra, Stalin'in paketi yardımcıları Lev Mekhlis ve Sergei Syrtsov'un yanında açtığını ve ardından Lenin'e küfürler savurduğunu iddia ediyordu fakat Troçki'nin bunu nasıl öğrendiği belli değil. Troçki, *Stalin*, s. 37.

124 Tomsky, Bukharin, Molotov ve Kuibyshev (Merkez Denetim Komisyonu prezidyumu) hemfikirdi. Troçki'nin özeti, politbüro ve Merkez Denetim Komisyonu toplantısından söz ediyor fakat tartışmanın ne zaman yapıldığını belirtmiyor. Fel'shtinskii, *Kommuisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, I: 56.

125 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 129, l. 1-3. Stalin, sekretaryanın Krupskaya'dan gelen paketi, kendisinin, Zinoviev'in, Kamenev'in, Bukharin'in, Kalinin'in ve Alexander Smirnov'un (tarım komiseri) yer aldığı özel "Merkez Komite komisyonuna" yönlendirmesini sağladı. Bu komisyon, "belgeyi, parti kongresinin dikkatine sunma önerisiyle birlikte Merkez Komite genel kurulunun dikkatine sunma" kararı aldı. Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 579 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246 IV vyp., s. 65).

hanov'a göre, Kamenev yüksek sesle dikte edilmiş metni okumuş ardından Stalin'i savunmak üzere Zinoviev ayağa kalkmıştı ve bu, tartışmanın olduğu toplantıya başkanlık eden Kamenev'in pekiştirdiği bir mesajdı.[126]

Stalin çekilmeyi teklif etti. Troçki'nin aktardığına göre, "evet ben kesinlikle kabayım," demişti Stalin. "Ilich sizden sadece dışa dönük nezaket konusunda benden farklı birini bulmanızı istiyor. Tamam o zaman, öyle birisini bulun." Ancak Stalin yandaşlarıyla dolu salondan bir ses yükseldi: "Bunun önemi yok. Biz kabalıktan çekinmeyiz, tüm partimiz kaba, proleter."[127] Bu tuhaf bir durumdu ancak zaten bu moment olağandışıydı. Geçmişte, 1923 yazındaki mağara toplantısı olayı sırasında Stalin genel sekreterlik makamını bırakabileceğini tersinden ima etmişti ama o sadece bir özel mektuptu.[128] Bu ise, onu görevden alma yetkisine sahip bir genel kurul. Ancak Stalin kurtuldu: kongre öncesi genel kurul onu görevde tuttu.[129]

23 Mayıs'ta 13. Kongre Genç Öncülerin geçit töreni ile açıldı, bu 10-16 yaşlar arası gençler için, Kızıl Meydan'da ahşap Lenin mozolesinde gerçekleştirilen bir etkinlikti.[130] O gün, Stalin yazdığı *Lenin* kitabının imzalı bir kopyasını Azerbaycan parti şefi Kirov'a armağan ederken, başka hiç kimse için kullanmadığı bir ifade seçiyordu: "Arkadaşım ve sevgili kardeşim Kirov'a." 12. Kongre'de olduğu gibi ana siyasi raporu Zinoviev sundu ve Sol

126 Alman yazar Emil Ludwig, Radek ile bir sohbete atfen, Stalin Vasiyeti yüksek sesle okudu diyerek yanlış bir iddiada bulunuyordu. Troçki bu iddiayı reddetti. Troçki, muhalefetin Vasiyetten şimdi 22 Mayıs'ta, kongre delegasyonları kıdemliler konseyinde ilk defa haberdar olduğu yönünde yalan bir iddia ortaya atıyordu. Troçki, "On the Testament of Lenin [31 Aralık 1932]", Troçki, *Suppressed Testament*, s. 11-3; Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 577-8; Trotskii, "Zaveshchanie Lenina", s. 267-8.

127 Trotskii, "Zaveshchanie Lenina" [Gorizont], s. 38-41.

128 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 398-9, 455-7, 506; *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 192-207; Chuev, *Sto sorok*, s. 183.

129 Bazhanov, Stalin'in yeniden genel sekreter seçilmesi için Zinoviev'in öneride bulunduğunu, Troçki'nin karşı çıkamadığını ve az sayıda aleyhte ve birkaç çekimser oy çıktığını söylüyordu (kendisinin kalkan elleri saymakla görevlendirildiğini iddia ediyordu) fakat bu yanlış gibi duruyor: Gitmekte olan bir Merkez Komite'nin Parti Kongresi öncesinde genel sekreterin yeniden seçimi için oylama yapma yetkisi yoktu; bu sadece Parti Kongresi sonrasında, kongrede yeni seçilecek Merkez Komite tarafından yapılabilirdi. Bazhanov, kongre öncesi ve kongre sonrası Merkez Komite toplantılarını karıştırmış olabilir. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 75-6; Bazhanov, *Vospominaniia* [1980], s. 106-7; Bazhanov, *Avec Staline dans le Kremlin*, s. 43-5; Bazhanov, *Stalin*, s. 32-4. Diğer kaynaklar: Eastman, *Since Lenin Died*, s. 28-31; Wolfe, *Khrushchev and Stalin's Ghost*, s. 258-9; McNeal, *Stalin*, s. 110; Stalin, "Trotskistkaia oppozitsiia prezhde i teper': rech' na zasedanii ob"edinennogo plenuma TsK 1 TsKKK VKP (b) 23 oktiabria 1927g.", *Sochineniia*, X: 172-205. Stalin yandaşı Yaroslavsky "Lenin tarafından yazılan o birkaç sayfa okunduğunda Merkez Komite mensuplarının tepkisi inanamama ve panik oldu," diye anlatacaktı.

130 1922 yılında kurulan Genç Öncüler SSCB çapında sadece 161 bin üyeye sahipti; o gün kızıl meydanda yeni, değiştirilmiş bir ant içtiler: "genç öncü ilke ve geleneklerini, Ilich'in buyruklarını sadakatle yerine getireceğimize." *XIII s"ezd RKP (b)* [1924), s. 629-33. Aynı zamanda bkz. Balashov ve Nelepin, *VLKSM za 10 let v tsifrakh*, s. 34-7.

muhalefetten açıkça vazgeçmelerini istedi.[131] Konuşmak üzere Troçki kalktığında uzun süre alkışlandı, tıpkı bir önceki kongrede olduğu gibi. Saldırıya geçme ve Lenin'in dikte ettirdiği metni yüksek sesle okuma fırsatı verilmiş olsa da Troçki bunu kullanmadı. Geri adım da atmadı. Bunun yerine, uzlaşmacı bir üslupla yumuşatmaya çalıştı. "Yoldaşlar, hiçbirimiz partimiz karşısında haklı olamayız ve zaten bunu istemeyiz," diyordu. "Son tahlilde parti mutlaka haklıdır çünkü parti, temel görevlerini yerine getirmesi için işçi sınıfına verilmiş benzersiz bir araçtır. ... Partiye karşı haklı olmanın olanaksızlığının farkındayım. Sadece parti ile birlikte ve parti aracılığıyla haklılık söz konusudur zira tarih, doğru olanı gerçekleştirmek üzere başka izlekler yaratmamıştır." Troçki İngilizlerin bir deyişiyle meseleye açıklık getirerek –doğru ya da yanlış, ülkemin yanındayım– ve "bu hâlâ benim partim" diyerek bitiriyordu.[132] Bu jest geri tepti. Krupskaya bile ona çıkıştı ve eğer parti haklı idiyse, yeni bir yol izlenmesi için yarım yıla varan tartışmayı hiç başlatmamış olması gerekirdi.[133] Alınan resmi bir kararla Sol muhalefet bir kez daha "küçük burjuva sapma" olarak lanetlendi. Yeni Merkez Komite'ye seçilen elli iki kişi içinde Troçki'nin elli birinci olduğu söylentileri yayıldı, bu muhtemelen Stalin'in kışkırtıcılığıydı zira rejim dikkat çekici bir biçimde geleneği bozmuş ve oy toplamlarını açıklamamıştı.[134]

Kongre öncesi genel kurulda alınan kararla "Kongre'ye Mektup" kongre oturumunda sunulmayacak, her bir delegasyona ayrı ayrı sunulacaktı.[135] Bunun anlamı, kongre stenografik kayıtlarında –Stalin'in sekretaryası tarafından kontrol ediliyordu– bu tatışmaların akışının es geçilebileceğiydi. Yine de, anılar bir fikir veriyor. Komünist Gençlik Birliği çalışanı Alexander Milchakov (doğum 1903) "mektup okundu ve herkes şoka girdi," diye anlatıyordu, mensubu olduğu Kuzey Kafkas delegasyonu mektubun tekrar okunmasını istemişti. "Tekrar okunduktan sonra dinleyenler şu öneride bulundu:

---

131 *XIII s"ezd RKP (b)*, s. 106-7. Bunu kitapçık olarak yayınladı: Zinov'vev, *Po puti Il'icha: politicheskii otchet TsK XIII-mu s"ezdu RKP (b)* (Leningrad: Priboi, 1924). Zinoviev'in saldırı köpeği işlevi görmesine müsaade eden Stalin, ardından örgütsel çalışma ile ilgili bir rapor sundu ve makul davrandı. (Tutanakların daha ileriki bölümlerinde Stalin Troçki'ye patlıyordu.) *Sochineniia*, VI: 220-23; *XIII s"ezd RKP (b)*, s. 259-67.

132 *XIII s"ezd RKP (b)*, s. 153-68 (158, 165-6'da); *XIII s"ezd RKP (b)* [1924], s. 372; *XIII s"ezd RKP (b)* [1963], s. 167.

133 *Sochineniia*, VI: 227; Medvedev, *Let History Judge*, s. 127-8.

134 *Sotsialisticheskii vestnik*, 24 Temmuz 1924: 13. Stalin'in adamları saldırıya geçerken, Nikolai Uglanov, Sormova Mühendislik İşleri'nde işçiler "Merkez Komite" için oy kullanırken, mühendislerin –eski rejimin kalıntıları– Troçki için oy kullandığını ifade ediyordu, dolayısıyla muhalefetin temelinde karşıt bir sınıfsal mevcudiyeti gösteriyordu; Molotov, muhalefetin sınıf karşıtları arasında yuvalandığını tekrar vurguladı. *XIII s"ezd RKP (b)*, s. 169, 523.

135 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 584-5 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246 IV vyp.), 62, 64: Stalin'den politbüroya 17 Temmuz 1925 tarihli mektup, Max Eastman'ın 1925 tarihli kitabının Troçki tarafından reddedilmesini istiyordu ve Troçki de buna uydu.

Ülkenin ve partinin içinde bulunduğu zor durum, Komintern'in durumu ve yoldaş Stalin'in yoldaş Lenin'in eleştirilerini dikkate alacağına söz vermiş olması göz önüne alınarak, yoldaş Stalin'in genel sekreterlik makamında kalmasının istenmesi yönünde bir öneride bulunuldu. Kuzey Kafkas delegasyonu bunu kabul etti."[136] Benzer onaylar, merkez sanayi bölgesi Volga vadisi delegasyonlarının 25 Mayıs toplantısından (başkanlığını Stalin destekçileri "Filipp" Goloshchokin ve Nikolai Uglanov yapmıştı) ve Urallar, Sibirya, Uzak Doğu, Başkurtistan ve Vyatka eyaletleri delegelerinin (başkanlığını sadık Zinovievci Mikhail Lashevich'in yaptığı) 26 Mayıs toplantısından da geldi. Bu iyi planlanmış toplantılarda Lenin'in eleştirilerini onaylayan ve davranışlarını değiştireceğine söz veren Stalin'in vaadi, devasa bir yükün altında olduğu ve Lenin kaygı duyuyor olmasına rağmen karakteri nedeniyle Stalin'in gücünü kötüye kullanmadığının geçen zamanda anlaşıldığı kabul edildi .[137] Kongre sonrasında yeni Merkez Komite onu oy birliği ile genel sekreter seçti.[138] Hatta, mağara toplantısı sonrasında alınmış olan Zinoviev'in ve Troçki'nin orgbüroya katılmaları kararı resmen kaldırıldı.

Eğer, düşünülenin tersine, Lenin'in dikte ettirdiği metin yaygın olarak okunmuş ve tartışılmış olsa bile, birçok anlamlı belge gizlenmişti. Örneğin bir grup işsiz, Yoldaşlar Zinoviev, Kamenev ve Stalin'e –Rusçaya göre alfabetik sırayla– yazdıkları mektupta, "yoldaşlar, hiç kimse milyonluk işsizler ordusundan söz etmiyor," diyordu.[139] Beyhude yere mektuplarının kongrede okunmasını istiyorlardı ve "bize iş, bir parça ekmek vermenizi istiyoruz, geçimimizi sağlayabilelim ki, orada 'debdebe' sürerken burada ailelerimiz açlıktan ölmesin," diye ekliyorlardı.[140] Köylerin öfkesi de daha hafif değildi. Polis tutanaklarına göre, 1924 yılındaki bir gösteride öfkeli bir köylü, "siz Kızıl kasapların bilmesi gerekir ki köylü sabrının buhar kazanı bir gün patlayabilir," diye haykırıyordu. "Bilmeniz gerekir ki sabah dualarında köylüler siz zorbalara lanet okuyor. ... Nerede doğruluk? Nerede adalet? Özgürlük, toprak, barış ve eşitlik gibi vaatlerle bizi neden kandırdınız?"[141]

136 *Komsomol'skaia Pravda,* 11 Haziran 1988. Norilsk ve Magadan kamplarında on altı yıl geçiren Milchakov 1973'te öldü.

137 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 582-3 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 1, d. 57, l. 184-6). Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde Şubat 1956'da yaptığı gizli konuşmada Khrushchev, Lenin'in "Vasiyetinin, 13. Parti Kongresi'nde delegelere duyurulduğu ve orada Stalin'in Genel Sekreterlik görevinden gönderilmesinin tartışıldığını" doğruluyordu. Khrushchev, "Secret Speech", s. 7.

138 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 130.

139 Emek komiserliğinin bünyesinde çalışan iş bulma bürosunun kayıtlarına göre, Ocak 1922'de 160 bin olan işsiz sayısı Ocak 1924'te 1,24 milyona fırlamıştı. Rogachevskaia, *Likvidatsiia bezrabotitsy*, s. 76-7.

140 APRF, f. 3, op. 27, d. 13, l. 53-4, *Istochnik*, 1995, no. 3: 132-3.

141 RGASPI, f. 17, op. 16, d. 175, l. 165; Rozhkov, "Internatsional durakov", s. 61-6.

Bolşevizm dışında, anayasal liberal düzenlere karşı, Büyük Savaş döneminin diğer önemli kitlesel başkaldırısı Faşizm oldu. Daha 1922'de Benito Mussolini, her ne kadar faşist partisi seçimlerde 500 sandalyenin sadece 35'ini kazanabilmeyi başarmış olsa da, *squadristi* olarak bilinen Siyah Gömlekliler sürüsüyle Roma'ya yürüyeceği tehditleri savurarak başbakan seçilmeyi talep ediyordu. Bu ekipler hafif silahlıydı ve sayıları abartılıyordu.[142] "Yürüyüş" iddiası tam bir blöf, psikolojik savaş uygulamasıydı ve Kral III. Vittorio Emanuele bu kabadayıları dağıtması için orduyu göreve çağırmaya hazırdı. Ancak kral kan döküleceğini tahmin ederek geri adım attı ve iyi silahlanmış ordu da kendiliğinden harekete geçmedi.[143] Aksine, yüksek rütbeli subayların yanı sıra etkili iş çevreleri, papa ve hatta bazı meşrutiyetçiler, sola karşı çare olarak, Mussolini'ye "düzeni yeniden tesis" için bir şans verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Kararsızlık içindeki kral Mussolini'ye telgraf çekerek kurulacak koalisyonun başbakanı olmasını istedi (sadece millet meclisindeki otuz beş milletvekili ile).[144] 30 Ekim 1922'de, otuz dokuz yaşındaki faşist lider lüks bir yataklı vagon içinde yaptığı seyahat sonrası Roma'dan bir önceki durakta indi ve sonra yürüyüşle gelmişçesine şehre girdi. Mussolini neredeyse cesaretini tümüyle kaybediyordu; bir yoldaş ona moral vererek onu canlandırdı.[145] Ancak o başbakan ilan edildikten sonra 20 bin faşist yürüyüşçü Roma'ya girdi. Çoğu önceden kararlaştırılan buluşma noktalarına gidememişti ve gidebilenler de silahsız ve yiyeceksizdi. *Squadristi* Roma'yı fethetmişçesine dolaştıktan, Meçhul Asker Anıtı'nda ve eski Roma usülünde selamladıkları (sağ kol ileri uzatılarak) kralın sarayında tören yaptıktan sonra Mussolini onları eve gönderdi.[146] Ancak Roma'daki varlıkları başarılı bir darbe miti yaratmıştı.

Faşizm Moskova'daki Komünistleri şaşırttı. 3 Ekim 1922'de Roma'dan Lenin'e yazan Yemelyan Yaroslavsky --deli, sadist ve sözde Moğolistan fati-

142 1922 yılında İtalyan Faşist Parti üyelerinin yarısı bile üyeliklerini yenilememişti. Bosworth, *Mussolini's Italy*, s. 152.

143 İtalya hükümeti, hükümete faşistler yerine, illegal, parlamento-dışı davranışlardan vazgeçmeleri koşuluyla reformist Sosyalistleri dahil ederek geniş bir anti-faşist koalisyon oluşturması gerekirken durumu protesto ederek istifa etti. Ancak bunun yapılabilmesi için faşist hareketi bölmek ve siyaseten daha sorumlu unsurlarını ikna etmek gerekirdi ki bu yapılmamıştı. Lyttelton, *Seizure of Power*, s. 79.

144 İtalyan faşizminin önemli tarihçisi Adrian Lyttelton, "her tür otorite güvene dayalıdır," diye izah ediyordu, "ve sonuna kadar rasyonel, genel anlamıyla insanlara inançsız Kral için bu söz konusu değildi. Her şeyi yapabilecek olan ve onun güçsüzlüğüne ikna olmuş birisinin... yolunu açtı." Lyttelton, *Seizure of Power*, s. 93. Ayrıca kral, kendisinden daha etkili görünen kuzeninin umudunu artıran saray entrikalarından da kaygı duyuyordu.

145 Lyttelton, *Seizure of Power*, s. 85 (Michele Bianchi).

146 Berezin, *Making the Fascist Self*, s. 81.

hi Baron von Ungern-Sternberg davasının savcısı– faşizmin iktidarı ele geçirmenin eşiğinde olduğunu öngörüyor ve örgütlenme kabiliyetlerinin işçileri etkilediğine işaret ederek "faşistlerin kuvvetinden etkileniyorlar," diyor ve ekliyordu, "İtalyan görevdaşlarımızın" (yani İtalyan Komünistler) "faşistlerden öğreneceği çok şey var."[147] Ancak Yaroslavsky'nin, faşizmin işçileri ve köylüleri cezbedebilecek, sağda bir hareket olduğu haklı öngörüsü Moskova'da fazla ilgi uyandırmadı. Bunun yerine, *Izvestiya* 31 Ekim'den başlayarak birkaç gün boyunca, Mussolini'nin sosyalist (Komünist değil) kökenli olduğuna dikkat çeken ve faşist zaferle İtalya Sosyalist Partisi'ni ilişkilendiren Komintern konuşmalarını yeniden yayınladı.[148] Dönek sosyalist Mussolini, kısa süre sonra, bir burjuva sınıfı düşmanı gibi kanat yakalı uzun paltolar, tozluklar giymeyi alışkanlık haline getirerek görünürdeki sosyalist-faşist bağlantısını güçlendirdi. Mussolini'nin biyografisi ve kıyafeti üzerinden edinilen bu sahte izlenim Komünist düşüncede, özellikle 1923 sonbaharındaki Komünist darbe fiyaskosu sırasında Alman işçilerin Sosyal Demokratlarla ittifak yapması sayesinde güçlenmişti. Oysa gerçekte faşizm ve Sosyal Demokrasi amansız düşmanlardı. (Aslına bakılırsa, bir tarihçinin de dediği gibi, "Bolşevizm ve faşizm sosyalizmden sapmalardı.")[149] Ayrıca, İtalya'da faşizmi iktidara getiren Sosyal Demokrasi değil geleneksel sağ idi ve bu sırada Komünistler solu bölerek İtalyan ve Alman sağını güçlendiriyordu.

Stalin'in faşizmi anlayamadığı apaçık ortadaydı. Bolşevik olmayan solun –Menşevikler, Sosyalist Devrimciler ve diğer ılımlılar– tüm karşı-devrimlerin en tehlikelisi olduğunu zira sosyalizm maskesinin arkasına gizlendiklerini ısrarla öne süren Lenin'in izinden gidiyordu. Soldaki bu derin yanılma faşizmin yanlış yorumlanmasına zemin sağlıyordu. 49 ülke, 46 partiyi temsil eden 504 delegenin katılımıyla Büyük Kremlin Sarayı'nın ihtişamlı Andreyev Salonu'nda 17 Haziran-8 Temmuz 1924 tarihleri arasında toplanan Beşinci Komintern Kongresi'nde bu durum küresel anlamda kurumlaştı. Kongre net bir biçimde "Bolşevikleştirme" sloganı etrafında şekillenmişti ve bunun anlamı üye partilerin "küçük burjuva sapma" ile savaşmak üzere Leninist çiz-

---

147 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 263-5 (RGASPI, f. 5, op. 2, d. 326, l. 20-2). Fazla sözü edilmeyen bir yorumunda Bukharin de İtalyan faşizmi karşısındaki şaşkınlığını ifade ediyordu. 12. Parti Kongresi delegelerine, "faşist mücadelenin bir özelliği olan Rus Devrimi deneyimini pratikte benimseyip uygulamayı, her partiden daha çok onlar gerçekleştirdi," diyordu. "Resmi açıdan yani siyasi yöntemlerinde kullandıkları teknikler bakımından ele alındıklarında, tümüyle Bolşevik taktikleri uyguladıkları fark edilecektir. Özellikle de, kuvvetlerin hızla toplanması, sağlam yapılandırılmış askerî örgütün zinde savaşçılığı anlamında, kuvvetlerin kararlılıkla savaşa sokulması, personel tayini, harekât ve gerektiğinde ya da koşullar zorunlu kıldığında düşmanın acımasızca imha edilmesi anlamında, özellikle Rus Bolşevizmi'nin taktiklerini." *XII s"ezd RKP (b)*, s. 273-4.

148 *Pravda*, 31 Ekim, 1 Kasım 1922.

149 Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, s. 253.

gide örgütlenmesinin istendiğiydi. Yani, Stalin'in Komintern'deki rolünün (ki Almanca bilmiyordu) genişlemesini kolaylaştıracak biçimde Ruslaştırmaydı.[150] Troçki'nin Komintern yürütme komitesindeki yerini Stalin aldı.[151] Troçki ve yabancı "işbirlikçileri" ile ilgili sonu gelmez suçlamalar sürerken, bir Fransız Çinhindi delegesi araya girdi: "Anlıyorum ki tüm dünya proletaryasının kaderinin ... sömürgelerdeki ezilen ulusların kaderiyle sıkı sıkıya bağlı olduğu düşüncesi yoldaşlar tarafından yeterince idrak edilmemiş." Bu delege Nguyen Ai-Quec'ti, yani daha çok bilinen adıyla Ho Chi-Minh.[152] Ortamın gerginliğine rağmen oturumların kapanışında "Enternasyonal" söylendi. Kongre delegeleri Lenin mumyasını da ziyaret ettiler ve kongre oturumlarından birisi Kızıl Meydan'da yapılırken konuşmacılar mozoleum kürsüsünden konuştular.[153] Ancak, Beşinci Kongre'nin belirgin özelliği, Zinoviev'in de konuşmasında değindiği gibi, "burjuvazinin sağ kolu faşistler sol kolu ise Sosyal Demokratlardır" düşüncesini kurumlaştırması oldu. Stalin konuşmasında bu noktayı tekrar vurguladı ve Komintern'in ihtiyacı "Sosyal Demokratlarla bir koalisyon değil, faşist-leştirilmiş güçlerin destekçisi oldukları için onlara karşı ölümüne savaştır," dedi.[154]

İtalyan faşizmi Stalin düşüncesinin vahim sınırlılığıyla ilgili önemli bir ders sunarken, iktidara geliş hikâyesinde de diğer bir ders gizliydi: Diktatörlüğün nasıl kök saldığı. Nisan 1924'te Başbakan Mussolini'nin milli listesi oyların % 66,3'ünü kazanırken, sosyalist ve Komünistler % 14,6, Katolikler % 9,1 oy aldılar. Böylelikle faşistler 535 sandalyenin 374'ünü aldılar. 30 Mayıs'ta, Veneto'dan varlıklı bir ailenin oğlu, Bologna Hukuk Fakültesi mezunu ve Birleşik Sosyalist Parti lideri olan, Giacomo Matteotti inatla Mussolini'yi eleştirerek büyük prestij kazanmıştı ve şimdi de faşistleri korku salmakla ve hile yapmakla suçluyor, seçimin iptalini istiyordu. "Ben sözümü söyledim," diye bitiriyordu. "Artık siz benim cenaze konuşmamı hazırlarsınız."[155] On

---

150 *V vsemirnyi kongress*, I: 156-7, 175-92; *Diskussiia 1923 goda*, s. 262 (27 Haziran 1924 tarihli Rykov-destekli Komintern kararı).

151 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 141-51.

152 Boersner, *The Bolsheviks*, s. 152 (atıfta bulunduğu kaynak, *Protokoll des Fuenften Kongresses der Kommunistischen International*, 2 cilt [Hamburg: Carl Hoym, 1924], I: 237).

153 *Izvestiia*, 19 Haziran 1924; *New York Times*, 20 Haziran 1924; Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 193-4. 13. Parti Kongresi delegeleri Mayıs 1924'te henüz tamamlanmamış mozoleye özel bir organizasyonla giderek Lenin'in bedenini görmüşlerdi. *Pravda*, 13 Haziran 1924; Zbarskii, *Mavzolei Lenina*, s. 41.

154 Firsov, "Nekotorye voprosy istorii Kominterna", s. 89; Claudin, *Communist Movement*, s. 152-3. Stalin gizemli bir not da yazmıştı: "Almanya'da devrimin yenilgiye uğraması Rusya ile savaş yolunda bir adımdır." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 25, l. 101 (tarih yok). Zinoviev ile birlikte Stalin daha da ileri giderek Alman aşırı solculardan Arkadi Maslow ve Ruth Fischer ile görüştü. Onların yıkıcı eylemleri darbe girişimine de bir sabotajdı. Ancak, Sovyet üçlü yönetiminin düşmanı Sol muhalefete düşman oldukları için desteklendiler (Radek ve Pyatakov).

155 Matteotti, *Un anno di dominazione fascista*.

bir gün sonra bir arabaya tıkılarak götürüldü, marangoz bıçağıyla birkaç kez bıçaklanıp öldüresiye dövüldü. İki ay sonra, 16 Ağustos'ta cesedi Roma'nın 30 kilometre dışında üstünkörü kazılmış bir mezarda bulundu. Öldürülme gerekçesi anlaşılamadı.[156] Ancak faşist suç ortaklığı hemen tespit edildi: Faşist gizli polis ile bağlantılı beş cani hemen tutuklandı. Mussolini'nin suç ortaklığına ya da en azından önceden biliyor olduğuna dair spekülasyonlar yapıldı; bunun doğruluğu ya da yanlışlığı asla kanıtlanamamasa da cinayet Mussolini'nin koalisyonunu genişletmek için çevirdiği gizli entrikalarını baltalayacak ve hükümetini dağılma noktasına getirecekti. Sokaklarda anti-faşist gösteriler düzenlendi, genel grev söylentisi çıktı ve Meclis'teki birçok merkezci Mussolini destekçisi faşist parti rozetlerini çıkardılar. (Toscanini opera salonunun "birahane olmadığını" söyleyerek La Scala'da faşist gençlik marşı "Giovinezza"yı çalmayı reddetti.)[157] Mussolini sorulara kaçamak cevaplar veriyordu. 1924 Aralık ayına gelindiğinde, yaygın kanı Mussolini'nin istifa etmek zorunda kalacağıydı. Kral, Mussolini'yi azletmeyi reddetti ve bu durumda parlamentonun anti-faşist vekilleri, onu istifaya zorlamak için meclisi terk ettiler ve eski Roma'da pleblerin patricilerden intikamını aldığı Aventine Tepesi'ne doğru yürüyüşe geçtiler.[158] Bu aptalca girişimleri, Menşeviklerin ve Sosyalist Devrimcilerin Ekim 1917'de Sovyetler Kongresi'ni terk etmelerini anımsatıyordu.

Bir tarihçinin ifadesine göre, İtalya Senatosu'ndaki anti-faşistlerin lideri "Mussolini'nin ani bir saldırıyla tutuklanmasından yanaydı fakat çoğu antifaşist yasadışı araçlara başvurulmasını reddediyordu.[159] Bu arada, aptalca bir eylem olan Matteotti cinayetini lanetleyen, aşağıdan yukarıya bir faşist yenilenme çağrısı yapan ve Roma'ya yeni bir darbe yürüyüşü yapma tehdidi savuran uzlaşmaz faşistler Mussolini'yi teşvik ediyorlardı.[160] 3 Ocak 1925'te Mussolini Meclis'te ayağa kalktı ve "bu kutsal meclisin ve tüm İtalyan halkının huzurunda, tüm olanların siyasal, ahlâki ve tarihsel sorumluluğunun bana, sadece bana ait olduğunu beyan ederim," dedi. Kendisini soruşturmak için toplananlara kafa tutuyordu. Başarılı da oldu. 10 Ocak'ta, faşistler hariç tüm partileri yasadışı ilan etti ve basını kontrolü altına aldı. Meclisten çekilmeleri sebebiyle vekilliklerini kaybettiklerini ifade ettiği muhaliflerinin yeniden meclise girmelerini reddetti. Artık İtalya anayasal monarşiden tek parti diktatörlüğüne geçiyordu. Üniversitelerde, okullarda iş bulmak için faşist parti üyelik kartı ön koşuldu. Kısa süre sonra Mussolini kendisini *duce* ilan

---

156 Canali, *Il delitto Matteotti*, s. 218.

157 Bosworth, *Mussolini's Italy*, s. 197.

158 De Felice, *Mussolini il fascista*, I: 632-6.

159 Lyttelton, *The Seizure of Power*, 242-3.

160 Bosworth, *Mussolini's Italy*, 212-3.

etti. Faşistlerin iktidarı ele geçirmesi 1922 Roma yürüyüşü ile değil, Matteotti krizinin muhaliflerinin aleyhine döndürülmesi sayesinde oldu.

Tarihte dönüm noktası olabilecekken dönmeyen hatta ters yöne dönen anlar vardır ve 1924 yılında bu durum, parlamentodan çekilenler ve kral yüzünden faşist İtalya'da, Zinoviev ve Kamenev yüzünden de Sovyetler Birliği'nde eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Kongre Stalin'in en savunmasız olduğu az sayıdaki anlardan biriydi – ve kongre genel kurulunda uzaklaştırılmayı talep etmişti, yani Zinoviev ve Kamenev meseleyi kongre gündemine alabilirdi. Stalin'in hırslarından bihaber olmaları ihtimal dahilinde değildi.[161] Belki de dikte edilen metnin ortaya çıkmasıyla yara aldığı inancı onları tatmin etmişti. Ne olursa olsun, sadece oportünizm bile sözde Lenin metnine sarılmalarını ve genel sekreteri alaşağı etmelerini sağlayabilirdi. İtalya örneğinde, Mussolini'nin siyasal imhası cılız parlamenter sistemin, sokak çetelerinin baskısına ve kralın beceriksizliğine göğüs germesini sağlayabilirdi ama Mussolini'nin devre dışı kalması, çok daha radikal bir faşist toplumsal devrimi dayatabilecek en sert ve en korkunç yerel faşist liderlerin, mesela Roberto Farinecci gibilerin yükselişini de kolaylaştırabilirdi. SSCB örneğinde, Stalin'in uzaklaştırılması, rakiplerinin donukluğu göz önüne alındığında, geçici olabilirdi; ya da aynı gerekçeyle, Stalin'in bir arada tuttuğu tek parti düzeninin nihai çözülüşünün zeminini hazırlayabilirdi.

Mussolini nasıl Matteotti krizinden zaferle çıktıysa Stalin de Lenin metni krizinden zaferle çıktı ama Stalin hasarsız atlatamadı. 13. Parti Kongresi'nin yaklaşık 1.200 delegesi onun küçük düşürülmesine tanıklık etti. Birçoğu, kuşkusuz, temsil ettikleri yedi yüz elli bin parti üyesine anlatacakları bir hikâye ile geri döneceklerdi. Paris merkezli Menşevik göçmen gazetesi *Socialist Herald* Lenin metninden söz ediyordu (24 Temmuz 1924).[162] Artık tüm dünya haberdar olacaktı: Lenin Stalin'in uzaklaştırılmasını istemişti.

Sovyet jeopolitiği

Moskova'da, SSCB'nin muhtemel bir alternatif küresel düzen oluşturup oluşturamayacağı sorusunun kestirme bir cevabı yoktu ama mevcut düzen de ortadan kalkmamıştı.[163] 1920'li yılların ortasında, neredeyse tüm büyük

161 Troçki'yi "Kızıl Ordu'nun lideri [*vozhd*]" olarak niteleyen bir belge üzerine Frunze'yle konuşurken Stalin, kendisini kastederek, "sanırım sadece parti bağlamında bir *vozhd* söz konusu edilse daha iyi olacak," diyordu. Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 298-9 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5254, l. 1: 10 Aralık 1924).

162 *Sotsialisticheskii vestnik*, 24 Temmuz 1924: 11-2.

163 Lenin'in devre dışı kalmasıyla Chicherin daha fazla hareket özgürlüğü kazanacağını düşünmüş olabilir ama kısa süre sonra, dış meselelerde Stalin'in "müdahalelerinden" şikâyet etmeye başladı. Debo, "G. V. Chicherin", s. 27-8; Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodtsvo*, s. 295.

ülkelerin –Almanya, Britanya, Fransa, İtalya (ancak Birleşik Devletler yoktu)– dahil olduğu yaklaşık yirmi ülkede ve ayrıca Japonya ve Polonya'da Sovyet devleti tanınmıştı ama hiçbirisi Komünist diktatörlüğü yakın, güvenilir bir ortak olarak görmüyordu. Sovyet davranış biçimi göz önüne alındığında nasıl görebilirlerdi?[164] Bir bakımdan, SSCB'nin zamanın diğer ülkelerinden farkı yoktu; onlar da yabancıların radyo sinyallerini ve postalarını ele geçirmeye ve şifrelerini çözmeye çalışıyordu. Özel kriptoloji şubesi 1921 yılından itibaren Moskova'dan Berlin'e ve Ankara'ya giden yabancı elçiliklerin şifreli telgraflarını okuyabiliyordu, 1924 yılından itibaren de Polonya şifreleri çözüldü. (1927 yılında Japon şifreleri çözüldü); bu trafiğe ulaşım ile birlikte, düşmanla bir temas biçimi olarak "diplomatik ilişkilerde," zaten var olan Sovyet kötümserliği daha da derinleşti.[165] Bu arada da Britanyalılar Sovyet şifrelerini kırmıştı, böylelikle ülke içi Komünist söylem ile dışarıdaki yalan beyanları kıyaslayabiliyorlardı. Sonuç, zaten zayıf olan Sovyet güvenilirliğinin tamamen yok olmasıydı. Ancak Stalin, kendisini dışarıdan izleyen mevkidaşlarından farklı olarak, uluslararası ilişkilerde karşılıklı güven tesis edilmesi gereksinimini anlamıyor ya da ilgi göstermiyordu. Sovyet topraklarındaki yabancı elçilikler emperyalizmin Truva atı olarak görülürken –hayati ticari anlaşmalar bile "emperyalizm ajanlarının" casusluk ve yıkıcılık faaliyeti olduğu varsayımıyla izleniyordu– yurtdışındaki Sovyet elçilikleri Komünist darbe kışkırtıcılığının karargâhları addediliyordu, SSCB bu ülkelerle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurduğu halde.[166]

Komünist tarzda bir "devrim" yapan yegâne diğer ülke olan Moğolistan'ın özel bir yeri vardı. Lenin öldüğünde Moskova'da bulunan bütün kordiplomatik adına Alman elçisi Kont Ulrich von Brockdorff-Rantzau bir çelenk koyarken Moğolistan elçisi "dünya emekçilerinin lideri, ezilen milletlerin arkadaşı ve koruyucusuna" ayrı bir çelenk koydu.[167] 1924 yılında yarı-kral devlet başkanı Bogd Gegen öldü; elli beş yaşındaydı. Yerine geleneksel biçimde birinin getirilmesine izin verilmedi. Bunun yerine, Sovyetler, "Moğolistan Halk Cumhuriyeti" ilan edilmesinin takipçisi oldu.[168] Sovyet "danışman-

164 1924 yılına gelene kadar, eski çarlık toprakları olan Estonya, Letonya, Litvanya ve Finlandiya'nın yanı sıra, Arnavutluk, Avusturya, Danimarka, Yunanistan, Norveç, İsveç, Afganistan, İran, Çin, Meksika ve Türkiye, SSCB'yi tanımıştı.

165 Anin, *Radioelektronnyi shpionazh*, s. 24.

166 Stalin ve Lenin'in dış ticaret misyonlarını casusluk faaliyeti olarak görmeleri ile ilgili olarak bkz. *Sochineniia*, V: 117-20; Carr, *Bolshevik Revolution*, III: 349-50.

167 *Izvestiia*, 26 Ocak 1924.

168 Chicherin Sovyet diplomatların riyakârca davranarak, SSCB'nin "Dış Moğolistan'ı Çin Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası kabul ettiğini ve orada Çin'in egemenlik haklarını tanıdığını" Çin'e bildirmesini ve yapılacak Çin-Sovyet konferansında benimsenecek bir takvim çerçevesinde Sovyet askerlerinin çekileceği taahhüdünde bulunmalarını sağladı. Elleman, *Diplomacy and Deception*.

lar" zaten bilinen Moğol liderlerin iplerini elinde tutuyordu.[169] OGPU'nun Moğol versiyonu kurulduktan sonra, Moğol partisinin üye sayısı, yapılan temizlik nedeniyle yarı yarıya düştü; aralarında, Sovyet yardımı almaya çalışan gerçek Moğol devrimcilerinin de bulunduğu birçok şüpheli ölüm gerçekleşti. Bir Alman dışişleri yetkilisi ziyaretinin ardından Moğolistan'ın "fiilen Rus eyaleti olma yolunda ilerlediği" tespitini yaptı.[170] Sovyetler'in önayak olduğu tek ve merkezi bir ticaret kooperatifi yaratma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı, okullara sadece 400 Moğol çocuğu kaydoldu ve siyasi beyin yıkamanın araçları yaratılmaya başlandı: 10 Kasım 1924'te Moğol dilinde, Moğolistan Halk Partisi'nin organı olan ilk gazete yayınlandı – Sibirya, Irkutsk'ta.[171] Çoban ve keşişlerden müteşekkil bir toplumda sosyalist düzen kurmak, Komünist ideoloji ve pratik açısından derin sorunlara yol açıyordu. Gerçi, Moğol uydu devletinden hemen beklenen şey, Asya'daki milli özgürleşmenin ileri üssü olarak Sovyet güvenlik çıkarlarına hizmet etmesiydi.

Avrupa'ya gelince, Alman ve Bulgar fiyaskoları yeni Komünist darbe hayallerini yok etmemişti. Eski bir Letonya askeri ve Sovyet askerî istihbaratı başkanı olan, Jan Barzin adıyla bilinen Peteris Kuzis, Estonyalı Komünistlerle iktidarı ele geçirme hazırlıkları yapmaları için altmış ajanı 1924 baharında gizlice Estonya'ya soktu.[172] Buna karşılık, Estonya karşı-istihbaratı yerel Komünist yeraltı hareketine sızma faaliyetlerine hız vermişti ve 10-27 Kasım 1924'te yapılan yargılamada 149 yerli Komünist, gizli Komünist örgüte üyelikle (parti yasaklanmıştı) ve SSCB'nin casusu olmakla suçlandı. Yedisi suçsuz bulundu ama suçu kanıtlananların cezası ağırdı: Biri ölüme, otuz dokuzu ömür boyu ve yirmi sekizi on beş yıl hapse mahkûm oldular.

Moskova'nın komplosu yine de sürecekti.[173] 1 Aralık Pazar sabahına doğru, küçük ekipler halindeki birkaç yüz kişi –yasadışı Baltık Komünistleri, Sovyet deniz ticaret filosu işçileri, Sovyet elçilik personeli– Estonya başken-

---

169 Ballis, "The Political Evolution of a Soviet Satellite"; Thomas T. Hammond, "The Communist Takeover of Outer Mongolia: Model of Eastern Europe", Hammond ve Farrell, *Anatomy of Communist Takeovers*; Barany, "Soviet Takeover."

170 Almanlar, "Ruslar eski çarlık emperyalist politikasını Çin'e karşı yeniden devreye sokacaklar" uyarısı yapıyordu. Aktarıldığı kaynak, Elleman, "Secret Sino-Soviet Negotiations", s. 546. Aynı zamanda bkz. Tang, *Russian and Soviet Policy*, s. 388-9; Rupen, *How Mongolia is Really Ruled*, s. 44.

171 Murphy, *Soviet Mongolia*, s. 89-90.

172 Bu harekâtı çok çok dar bir çevre biliyordu: Stalin'in aygıtındaki çoğu memura bilgi verilmedi. Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", no. 6: 187.

173 Zinoviev'in daha önceki başarısız girişimlerden hareketle vardığı sonuca göre, grevler ve kitlesel protesto eylemleri yetkilileri teyakkuza geçirmekten başka bir işe yaramıyordu, bu nedenle şimdi Komintern ani bir darbe tezgâhlıyordu ve bunun Sovyet Sosyalist Estonya Cumhuriyeti kurulmasına destek olmaya yönelik bir işçi ayaklanmasına ilham vereceği umuluyordu. Fischer, *Stalin and German Communism*, s. 463; *Krivitsky*, I Was Stalin's Agent, s. 64-5; Leonard, *Secret Soldiers*, s. 34-7.

ti Talinn'de stratejik hedeflere saldırdı.[174] Darbeciler, karanlıkta yarı-çıplak askerleri koşuşlarının etrafında kovaladılar, pimini çekmeden el bombaları attılar, garaj kapılarının kapalı olduğunun dahi farkına varmadan tanklara tırmandılar.[175] Yine de, ekipler ana demiryolu istasyonunu neredeyse iki saat işgal etmeyi başardılar (ve oradaki şamatanın sebebini anlamaya gelen) demiryolu bakanını öldürdüler, hükümet başkanının (devlet büyüğü) konutunu ve bir askerî havaalanını ele geçirdiler. Ancak eşlik etmesi beklenen işçi ayaklanması asla gerçekleşmedi. Sabah saat 10.00'da darbe sona ermişti.[176] Resmi rakamlara göre 250 darbecinin 12'si çatışmalarda öldürülmüştü; birkaç ay devam eden insan avında daha fazlası ölecek ve 2 bin kişi tutuklanacaktı. Bazıları SSCB'ye kaçtı. Sovyet basınında çıkan, Estonya işçilerinin ayaklanmasının "Beyaz Muhafızlar burjuva kliği" tarafından bastırıldığı haberi gerçekten uzaktı.[177]

Tam da bu günlerde Stalin *Pravda'da* (20 Aralık 1924) Troçki aleyhtarı bir yazı daha yayınladı ve bu yazıyı, "Tek ülkede Sosyalizm" başlığıyla, *Ekim'e Giden Yol* derlemesine (Ocak 1925) önsöz olarak yeniden yayınladı. Tek ülkede sosyalizmin mümkün olduğuna vurgu yapıyordu.[178] Stalin Ağustos 1917'deki 6. Parti Kongresi'nde de bunu söylemişti ve şimdi özellikle Sovyetler Birliği'nin yedi yıllık mevcudiyetini vurguluyordu. Lenin de, eğer gerekirse, sosyalizmi tek bir ülkede inşa etmenin mümkün olduğu görüşüne yavaş yavaş yaklaşmıştı.[179] Troçki bile Sverdlov Komünist Üniversitesi'nde verdiği yayınlanmamış bir konferansında, "Eğer Rusya dışında tüm dünya çökerse biz yok olur muyuz? ... Hayır, kaynaklarımız göz önüne alınırsa, dünyanın altıda birini oluşturduğumuz göz önüne alınırsa, yok olmayız," diyordu.[180] Stalin'in Nisan ve Mayıs 1924'te dizi olarak ve *Lenin ve Leninizm Üzerine* başlığıyla ayrıca yayınlanan "Leninizm'in Temelleri" metninde

174 Saar, *Le 1-er décembre 1924*; Kuusinen, *Rings of Destiny*, s. 66.

175 "The Reval Uprising", Neuberg (sahte isim), *Armed Insurrection*, s. 61-80.

176 Pil'skii, "Pervoe dekabrai," I: 218-9.

177 Rei, *Drama of the Baltic Peoples*, s. 180-6; Sunila, *Vosstanie 1 dekabria 1924 goda*. Aynı zamanda bkz. Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 48.

178 Stalin, *Na piutiakh k Oktiabriu*; *Sochineniia*, VI: 348-401. Marx ve Engels kategorik olarak tek ülkede sosyalizmi reddediyordu ancak onların Avrupalı Sosyal Demokrat takipçileri bu yaklaşımı revize ettiler. 1878 yılında Bavyeralı bir demokrat sosyalist, "Sosyalizmin herhangi bir veya birkaç ülkede nihai zafere ulaşması" mümkündür demişti: von Vollmar, *Der isolierte sozialistiche Staat*, s. 4. Kautsky'nin 1891 tarihli Alman Sosyal Demokratları Erfurt Programı da benzer bir yaklaşımı benimsemişti: Kautsky, *Das Erfurter Programm*, s. 115-6.

179 *PSS*, XLV: 309; van Ree, "Socialism in One Country" metni, Carr, *Socialism in One Country* kitabının yerini almıştı, II: 49-50; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 368-94. Stalin, 25 Ocak 1925 tarihli özel bir mektupta, "Tek Ülkede Sosyalizm" makalesine yönelik bir eleştiri notuna yanıt verirken, yaklaşımının köklerinin Lenin'in yazılarında olduğunu iddia ediyordu. *Sochineniia*, VII: 16-8.

180 Tsakunov, *V labirinte*, s. 143-4 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 325, op. 1, d. 108, l. 44-5).

yer alan bir paragrafta, tek ülkede sosyalizmin mümkün olabileceğinin yadsındığı elbette doğruydu fakat 1924 tarihli ikinci baskıda bu bölüm çıkarılmıştı.[181] Ayrıca Stalin, tek ülkede sosyalizmin *başlangıçta* mümkün olduğunu ifade ediyordu zira sosyalizmin "nihai" zaferinin birden fazla ülke proletaryasının yardımını gerektirdiğine, dünya devriminin büyük bir olasılıkla emperyalizmin boyunduruğu altındaki ülkelerdeki ayaklanmalarla gerçekleşeceğine ve onların SSCB'den yardım isteyebileceğine de değiniyordu. Bunun anlamı, tek ülkede sosyalizmin aslında "uluslararası bir nitelik taşıdığı" ve Rusya'nın devrimcilik kılıfı altında özel bir misyonu olduğuydu.[182] Bu metin onun en fazla yanlış anlaşılan yazısıydı fakat ilk yayınlandığında hiç tartışma yaratmamıştı.[183]

Bir süre sonra Avrupa'da yayınlanan Menşevik gazete *Socialist Herald* Stalin'in yaklaşımını "Avrupa'yı küçümsemek – biz kendimiz halledebiliriz" ifadesiyle sansasyonel bir hale getirdi.[184] Böyle bir duygunun Rusya'da derin kökleri vardı. imparatorluk Rusya'sının uluslararası tavrı, bir yandan Batı ile ittifaklar gerçekleştirmenin peşinde koşmak, diğer yandan, hem Bizans İmparatorluğu'nun ve hem de Büyük Avrasya Moğol İmparatorluklarının mirasçısı olarak sadece kendisine ait bir uzamda özel ve mesihvari bir misyonun peşinde koşmak arasında gidip geliyordu. Stalin'in tek ülkede sosyalizm ile ilgili ifadesi görünüşte öylesine bir bağımsızlık deklarasyonu gibiydi –Sovyetler Birliği Batı'da devrimi beklemeden ilerleyebilirdi– ve bu nedenle de kendine ait geniş bir uzam ile ilgili eski anlayışa bir özlem gibiydi. Bu tür bir siper alış, Rusya'yı Batı'dan fiilen kurtaramazdı: Onlar güçlüydü ve dolayısıyla jeopolitik bir tehdit oluşturuyorlardı, ayrıca Rusya (artık SSCB) için zorunlu olan gelişkin makinelere sahiptiler. "Rus kalesi" bakış açısı, tüm cazibesine rağmen, hiçbir zaman işlememişti ve bunu Troçki kadar Stalin de biliyordu. "Tek Ülkede Sosyalizm" makalesinin anahtarı Batı'ya nanik yapmasında değil, Büyük Savaş'la ilgili üç koşula gönderme yaparak Bolşevik zaferinin görece kolaylığını açıkladığı pasajdaydı: Bu üç koşul; "İngiltere-Fransa ve Avusturya-Almanya'nın oluşturduğu iki emperyalist bloğun" mevcudiyeti ki bu bloklar çatışma yorgunu olduklarından Rusya'daki devrime ciddi bir ilgi göstermelerinin mümkün olmaması; nefret edilen savaşın Rusya'da

---

181 McNeal, *Stalin's Works*, s. 110-1; *Sochineniia*, VI: 61-2.

182 Stalin'in "Tek Ülkede Sosyalizm" makalesi Komintern'de benimsendi. Claudin, *Communist Movement*, s. 76-7.

183 Kamenev, Kasım 1924 tarihli Troçkizm karşıtı makalesinde, Troçki'nin kalıcı devrimi, "Rusya'daki işçi hükümetini, Batı'da gerçekleşecek bir acil proleter devrime tümüyle tabi kılıyor," diyerek konuya noktayı koyuyordu. Kamenev, "Leninizm ili Trotkizm (Uroki partiinoi istorii)", *Pravda*, 26 Kasım 1924, yeniden yayınlandığı kaynak, Kamenev, *Stat'i i rechi*, s. 188-243 (229'da); Carr, *Socialism in One Country*, II: 57.

184 *Sotsialisticheskii vestnik*, 20 Haziran 1925: 21.

güçlü bir barış özlemi doğurmuş olması ve proleter devrimin bu çatışmadan çıkmanın yolu olarak görülmesi; savaşın, Rusya devrimine sempati duyan emperyalist ülkelerdeki güçlü işçi hareketlerini tahrik etmesi idi.[185] Diğer bir deyişle, Stalin sınıf çözümlemesi üzerinden ilkel bir faşizm anlayışı sergilese de, devrimi, sadece sınıfa değil ama savaşa da bağlayarak ideolojik bir atılım yapmayı başarmıştı.

Buna ek olarak, dünya devrimi düşüncesinin, Sovyetler Birliği'nin özel küresel bir misyonu kovalaması ve kapalı jeopolitik uzamından çıkması için imkân yarattığının Stalin farkındaydı. Eski Moskova Knezliği günlerinden beri Rusya, zayıf komşularının (İsveç, Polonya, Osmanlı İmparatorluğu) zararına genişlerken, her zaman uzun-açık sınırlarının güvenliğini sağlama bahanesini kullanmıştı. Tamamıyla bir maceracılık gibi görünse de –önce Orta Asya ve sonra Mançurya'ya girilmesi, Rusya Vladivostok yolunu kısaltmak için buraya demiryolu döşedi– başlanan bir hamleyi yarım bırakmayıp nihayetine erdirmek olarak da görülebilirdi.[186] Bolşeviklerin dünya devrimini körüklemesi, bir bakıma, "savunmaya yönelik" bir yayılmacılık idi. Çarlık döneminde sınır toprakları, çarlığın *iç* düşmanları arasında tedirginlik yaratacak şekilde yabancı güçlere açık hale gelmişken, şimdi de çoğu sınır bölgesi tam anlamıyla Sovyet-karşıtı ülkelere dönüşmüştü: Estonya, Letonya, Litvanya, Finlandiya, Romanya, Polonya. Sovyet deyişiyle bu "sınırdaş" ülkeler, SSCB'ye tekrar askerî bir müdahale durumunda büyük güçlerin bu küçük ülkelerle işbirliği yapma yükünü dayatıyordu. Sovyet bakış açısıyla, bu küçük devletler dünya emperyalizminin dizaynında oyuncaktan başka bir şey değildi. Stalin'in Estonya'daki darbe hesabı, kısmen, Sovyet-karşıtı güçlere Baltık ülkelerinde bir harekât üssü vermeme arzusuydu.[187] Bir Sovyet istihbarat analizi, Finlandiya'nın üç Baltık ülkesiyle 1924'te bir konferans düzenlediğini rapor ediyordu. Bu ülkeler, Helsinki, Riga, Tallinn (Revel), Lwów ve Wilno'da bulunan dinleme merkezlerine dayalı olarak SSCB ile ilgili istihbarat paylaşımına gidecekler ve göçmen yakınlarına kavuşmayı uman göçmen aile fertleri arasından ajanlar bulup çalıştıracaklardı.[188] (Bu tür istihba-

---

185 *Sochineniia*, VI: 358-9.

186 Le Donne, *Russian Empire and the World*, s. 222.

187 10 Mart 1921'de, o sırada Estonya Sovyet elçisi olan Maxim Litvinov, Estonya dışişleri bakanına bir nota göndererek, Kronstadt'ı savunan eski Kuzeybatı Ordusu mensuplarının Estonya topraklarında birimler oluşturulmasını protesto etti ("Bu durumda, suç işlemiş unsurlar Estonya'yı Rusya Cumhuriyeti'ne karşı düşmanca faaliyetler için bir üs haline getirmeye niyetleniyorlar"). Estonya bakanı bu unsurların varlığını kesinlikle reddetti. *Kronstadtskaia tragediia*, I: 348-9, 371. Sovyet karşı-istihbaratının 1922'den itibaren beş yıl içinde yüzden fazla Estonya casusunu ve onların işbirlikçilerini ele geçirdiği aşikârdı ve bunların otuz beşi, ele geçirme girişimi sırasında Çeka mensupları tarafından idam edilmiş ya da öldürülmüştü. Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 307-8.

188 Litvinov ve Sidunov, *Shpiony i diversanty*, s. 39.

rat, eski imparatorluk Rusyası bölgelerinin bağımsızlıklarını gayrimeşru görme eğilimlerini pekiştirdi.)[189] Dünyanın Rusya'nın durumuna dair mülahazaları, Stalin'in –Polonya'nın ve aynı zamanda Baltık ülkelerinin bağımsızlığına darbe indireceğini düşündüğü– Almanya'da bir Komünist darbe yapma konusundaki vahşi tutkusunu harekete geçirmişti, aksi takdirde bu hamlenin bir açıklaması olamazdı.

19 Ocak 1925 tarihli Merkez Komite genel kurulunda savunma bütçesi görüşülürken Stalin Estonya'daki başarısız darbe hakkında anlamlı açıklamalar yaptı. Troçki'nin savaş komiseri ve Devrimci Askerî Konsey başkanı olarak görevine devam etmesi sorununu genel kurul gündemine taşıdı.[190] Troçki kovulmayı beklemedi ve 15 Ocak'ta istifa ederek yeniden güneye Abhazya'ya gitti.[191] Kamenev, kurnazlıkla, orduda Troçki'nin görevini Stalin'in üstlenmesini önerdi; Stalin parti aygıtından ayrılmayacak ve parti içi yetkileri eksilmeyecekti.[192] Yakın zamanda politbüro üyeliğine aday tayin edilen ve savaş komiserliğinin gündelik faaliyetlerinin zaten başında bulunan Mikhail Frunze, baş yardımcılıktan komiserliğe terfi etti.[193] Genel kurul Estonya çözümlemesi açısından da kayda değerdi. Stalin, "oradaki insanlar faaliyete geçti, gürültü çıkardı ve bazı kazanımlar elde etmeye çalıştı fakat her tür veri, Kızıl Ordu'nun varlığı olmaksızın, birlikte ve tetikte durulmaz ve [sahada] fiili durum yaratılmaz ise, ciddi hiçbir şey elde edilemeyeceğini gösteriyor," diyordu. "Eskiden olduğu gibi bayrağımız barış bayrağıdır fakat savaş başlarsa eli kolu bağlı oturmamalıyız – harekete geçmeliyiz ama sonuç almalıyız. Tüm ağırlığımızı koymalı, belirleyici olmalıyız. Dolayısıyla vardığım

---

189 Aydınlanma komiseri Anatoly Lunacharsky, "sadece küçük toprak parçaları" diye tarif ettiği Estonya ve diğer eski çarlık bölgeleriyle ilgili olarak, "Batı Avrupa vahşi milletlerinin desteği sayesinde burjuvaların ayakta kalabildiği küçük ülkelerin, Büyük SSCB etrafında oluşturduğu bir çember vardı," diyordu. A. V. Lunacharskii, "Okrovavlennaia Estoniia" [1925], Lunacharskii, *Sobranie sochinenii,* II: 308.

190 1925 yılı başında Stalin, Ukrayna parti şefi tayin ettiği Emanuel Kwiring'e şifreli bir telgraf çekmiş ve Troçki'yi kastederek, "onun Devrimci Askerî Konsey'den ihracı şart," demişti. Ancak Stalin, çoğunluğu dikkate alarak, "politbürodan ihracı uygun olmasa da bir uyarı yayınlanmalı," diyor ve Merkez Komite politikalarının yeniden ihlali halinde, politbüronun "onu politbürodan ve Merkez Komite içindeki görevinden derhal uzaklaştırabileceğini" de ekliyordu. Stalin'e göre, "küçük bir azınlık onun politbürodan hemen çıkarılması ama Merkez Komite'de kalmaya devam etmesi" taraftarıydı. Stalin kendisini bu azınlığın içinde sayıyordu. *Izvestiia TsK KPSS,* 1991, no. 7: 183.

191 *Pravda,* 20 Ocak 1925. Resmi olarak, Troçki 26 Ocak 1925'te Sovyet merkez yürütme komitesinden ihraç edildi. Troçki'nin uzun istifa mektubunun yer aldığı kaynak, Eastman, *Since Lenin Died,* s. 155-8. Nestor'un üvey kardeşi ve Abhazya içişleri bakan yardımcısı Mikhail Lakoba, Troçki'nin koruma ekibine dahil edildi. Gürcü Çeka'dan Shalva Tsereteli de. Hoover Institution Archives, Lakoba belgeleri, 1-47, 1-37.

192 *XIV s"ezd VKP (b),* s. 484.

193 Çeka'dan savaş komiserliği tedarik şubesine gönderilmiş olan Jósef Unszlicht, Frunze'nin baş-yardımcısı oldu. *Pravda,* 7 Şubat 1925.

sonuç şudur: Her şeye hazırlıklı olun, ordumuzu hazırlayın, giydirin, eğitin, teknolojisini geliştirin, kimyasal silahlarını geliştirin, havacılığı geliştirin ve genel anlamda Kızıl Ordu'yu gerekli seviyeye çıkarın. Uluslararası koşullar bize bunu dayatıyor."[194]

Lenin'in ölüm yıldönümünün (21 Ocak 1925) ardından, Kızıl Ordu Siyasi İdaresi Troçki'ye rapor göndermeyi bıraktıktan birkaç gün sonra, başta Stalin'in *Lenin ve Leninizm Üzerine* kitabının yer aldığı tavsiye edilen kitaplar listesi yayınladığı sırada, Stalin savaş-devrim temasını yineledi.[195] 27 Ocak'ta Moskova parti konferansında "yoldaşlar tuhaf görünebilir ama bu bir gerçek," diyordu. "1917 emperyalist savaşı sırasında iki ana kapitalist ülke koalisyonu birbirleriyle ölümcül bir savaşa tutuşmamış olsalardı, birbirlerinin gırtlağına yapışmamış olsalardı, kendi kaygıları ağır basmayıp zamanında Sovyet rejimine itiraz edebilselerdi, o zaman Sovyet rejiminin varlığını sürdürmesi mümkün olmazdı. Düşmanlarımız arasındaki mücadele, çatışma ve savaşlar, tekrar söylüyorum, bizim en büyük müttefikimizdi."[196] Sovyet jeopolitiği doğuyordu.

Avrupa'yla uzlaşmanın reddi

Kapitalist ülkeler arası savaş sayesinde kucağına düşen fırsatın Stalin'in aklını çelmesi anlaşılır bir durumdu. Komünistler, çarlık Rusya'sı dış politikasını altüst eden ikileme takılıp kalmışlardı: Yani, Durnovo'nun savunduğu gibi Almanya'ya yakınlaşma ya da talihsiz çarlık rejiminin seçtiği İngiltere-Fransa'ya yakınlaşma.[197] Lenin gibi Stalin de Britanya'yı küresel emperyalizmin temel direği olarak görüyor, Marksizm-Leninizm prizmasından bildik bir korkuyu, imparatorluk Rusya'sının Anglofobisini yansıtıyordu. Ayrıca, yeni bir Fransız-Rus ittifakının tekrarı zordu zira hem Komünistler Fransa'yı aforoz etmişti hem de Rusya'nın stratejik değeri, Almanya'nın diğer yanında Polonya devletinin yeniden hayat bulmasıyla, azalmıştı; Berlin'i frenlemek için Paris, Varşova ile ortaklık peşindeydi. Stalin, kendi açısından Alman gücü-

194 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 162, l. 62; *Sochineniia*, VII: 11-4.

195 "Literatura po leninizmu", *Sputnik politrabotnika*, 1925, no. 8-9: 24-40. Aynı zamanda bkz. "Pomoshch' samoobrazovaniiu: kratkaia programma po izucheniiu leninizma po skheme Stalina", *Krasnyi boets*, 1924, no. 13: 58. Stalin aynı gün *İşçi Gazetesi* yayın kuruluna da yazarak Lenin'i "öğretmen" olarak anıyor ve tüm Sovyet vatandaşlarını, vefat etmiş "liderlerini" [*vozhd*] sevmeye ve öğrenmeye çağırıyordu. *Rabochaia gazeta*, 21 Ocak 1921, *Sochineniia*, VII: 15.

196 *Pravda*, 30 Ocak 1925, *Sochineniia*, VII: 25-33 (27'de).

197 Bazı gözlemciler Chicherin'in, Almanya yanlısı güçlü bir tarafgirliğin yanında Britanya İmparatorluğu'na aşırı derecede karşıt bir politikadan yana olduğuna inanıyorlar, bunun anlamı ise, Doğu'daki milli bağımsızlık savaşlarına ve Komünist partilere destektir. Chicherin'in başyardımcısı Maxim Litvinov ise Britanya-Fransa yönelimini destekliyordu. Haslam, *Soviet Union and the Threat from the East*, s. 17.

nün frenlenmesini daha az sorun ediyordu; Fransa ile çarlık ittifakı ve daha sonra Versailles ve teknoloji transferine karşı Almanya'yı bir dayanışma kaynağı olarak kullanmanın arkasında yatan akıl yürütmeye dayanıyordu. Ancak kötü bir sürpriz Stalin'i bekliyordu: Çarlık Rusya'sına hayati bir seçenek sunan iki zıt blok, bu fırsatı SSCB'nin eline vermeyecekti.

Önce bazı Sovyet manevraları yaşandı. Stalin kapitalist güçlerin taleplerini umursamadı, özellikle de ikili anlaşmalardaki anti-propaganda maddeleri gibi Britanya taleplerini – Britanya sürekli olarak Sovyet iç politikasındaki baskıcı yöntemlere karşı propaganda yapıyordu, sanki kendi polisleri greve çıkan işçileri dövmüyormuş gibi. Bu arada Sovyetler, Britanya İmparatorluğu'ndaki Komintern propagandasını bilmezden geliyor ya da simgesel olarak inkâr ediyordu.[198] Çok arzulanan diplomatik tanınma Şubat 1924'te sağlandı ve 8 Ağustos 1924'te, Britanya'nın tarihteki ilk İşçi hükümeti, Britanya mallarına en tercih edilen ülke statüsü kazandıran ve karşılık olarak SSCB'nin önemli kredilere kavuştuğu ticari anlaşma taslağını onaylarken, bunun öncesinde, çarlık borçlarının durumuna ilişkin pazarlıklar da başarıyla tamamlanmıştı.[199] İkinci anlaşma resmiyet kazanmadan, 29 Ekim'de Britanya'da parlamento seçimleri yapıldı ve İşçi Partisi kaybetti (Britanya istihbarat servisinin gizli çabasıyla yıkılmışlardı). Tory Stanley Baldwin başbakan oldu ve yeni Britanya dışişleri bakanı Austen Chamberlain Moskova'ya resmi bir not iletti: "Majestelerinin hükümeti bu anlaşmaları parlamentonun dikkatine ya da kralın onayına sunmaya uygun bulmamıştır." Zinoviev'e atfedilen ve Britanya Adaları'nda Komintern'in yıkıcı faaliyetlerinin yanı sıra İşçi Partisi'nin Moskova ile flörtünü doğrulayan sahte bir mektup ortaya çıktı.[200] Birleşik Krallık'ta anti-Komünist yaklaşımlar işlerlik kazanırken, SSCB'de çok az Komünist Allah'ın cezası çarlık rejiminin kan emici Britanyalı kapitalistlere yaptığı borcun ödenmesiyle elde edilecek değerin farkındaydı.[201] Ne olursa olsun, büyük kapitalist ülkelerin gü-

198 1923 yılındaki tartışmaya bakılmalıdır. *DBFP*, VIII: 280-306.

199 *Izvestiia*, 10 Ağustos 1924; *Dokumenty vneshnei politiki*, VII: 609-36; Adibekov, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (B) i Evropa*, s. 48-9.

200 *DVP SSSR*, VII: 556-60, 560-1; Jacobson, *When the Soviet Union Entered*, s. 136-9.

201 Belaruslu bir grup *Pravda*'ya gönderdikleri 18 Ağustos tarihli bir makaleyle ("İngiliz Antlaşması Üzerine") itiraz etti. Rakovsky'e atfen, sadece Britanya'nın yeni borç vermesi için "eski borçları ödüyoruz," diyorlardı. "Böylelikle, Ekim Devrimi'nin yabancı burjuvazi üzerindeki etkisini neredeyse tümüyle yok ediyoruz," diye yazmışlardı. "Hiç kimse bu anlaşmayı imzalarken bize sormadı." Anlaşmayı, "devrimin savaşmadan yenilgiye uğraması" biçiminde tanımlıyor, konunun parti çapında tartışılması çağrısı yapıyorlardı. Khromov, *Po stranitsam*, s. 216-7 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 290, l. 5-7). Makaleyi imzalayanlar N. Makarov, P. Leblev ve Minsk eyaletinin bir yerleşiminden A. Vasilev idi. *Pravda*, makaleyi Stalin'e gönderdi. 25 Ağustos'ta Stalin de Belarus Merkez Komitesi'ne (parti şefi Asatkin'e) gönderdi: "Adı geçen kişilerin Komünist olup olmadıklarının, makaleyi imzalayıp imzalamadıklarının, eğer imzaladılarsa içeriğini neyin belirlediğinin tespiti önem arz ediyor. Yazarlara karşı baskıcı yaptırımlar uygulanmayacak" (l.

cü yok sayılamazdı.[202] Teknoloji Batı'da idi.

Moskova, diplomatik tanınma ile birlikte Berlin'le de ticari ilişkiler kurmayı başardı ve beklenti Alman yardımıyla Sovyet endüstrisinin modernize edilmesiydi fakat burada da kurulan ilişkiye Komintern'in gölgesi düşecekti, özellikle de Almanya'daki darbe girişiminin.[203] Berlin, Alman Komünistlerinin Weimar Cumhuriyeti'ne karşı Alman sağ kanat milliyetçileri ile gizli ilişki içinde olmasına hayıflanırken, Sovyetler Almanların Batı ile uzlaşma arayışı nedeniyle çılgına döndü. Sovyet askerî istihbaratının ele geçirdiği gizli bir belgede, Almanya'daki Batı yanlısı unsurlar, "Moskova'nın Alman çıkarlarını feda etmeye hazır olduğuna hiç şüphe yok," diyorlardı.[204] Ancak Alman diplomasisinde, Kolchak ve diğer Bolşevik-karşıtı güçleri destekleyen ama nihai yenilgilerini bile beklemeden Bolşevik rejimden en iyi şekilde faydalanmaya çalışan Almanya'nın Moskova büyükelçisi Kont Ulrich von Brockdorff-Rantzau'nun da aralarında bulunduğu bir "Doğu Ekolü" vardı.[205] Daha önce Weimar Almanyası'nın ilk dışişleri bakanı olduğu sırada Brockdorff-Rantzau 1919 Versailles görüşmelerinde Alman heyetine başkanlık etmiş ve Almanya'yı tek suçlu ilan etmenin yanlış olacağını beyan ederek, Versailles şartlarının Almanya'da bir milliyetçilik ve sosyalizm bileşimi doğuracağı konusunda uyarmıştı.[206] Sovyetler'le yakın ilişkilerin, Fransa'nın Versailles diktasını aşmanın ve dünya üzerinde Almanya'nın özel misyonunun gereği olarak görüyordu. Aslına bakılırsa Bolşevizm'den nefret ediyordu ve Fransız olan her şeye yakınlık duyuyor, konyak biriktiriyordu. Berlin'deki meslektaşlarının Almanya'yı Britanya ile yakınlaştırarak Sovyetler'i Fransa'nın kollarına atmalarından korkuyordu. Bu, Büyük Savaş'ın ölümcül İki Cephe senaryosunun tekrarı olurdu. Kont ve yine bir aristokrat olan Chicherin'in gayeleri ortaktı hatta her ikisi de benzer gece planlamalarını tercih ediyorlardı (genellikle gece yarısından sonra buluşuyorlardı).[207] Daha da önemlisi, Chicherin – Brockdorff-Rantzau ikili dansı, Stalin'in Leninist Anglofobik ve Alman-sever eğilimine uygundu.

3). Diğer bir deyişle, Britanya'nın muhafazakâr Torilerinin yaklaşımı ile Belaruslu solcu Komünistlerin yaklaşımı çakışıyordu.

202 Aslında, gönderilen elçilerden de anlaşılacağı gibi Sovyetler, Britanya ile ilişkilere büyük önem veriyordu: Krasin, Rakovsky, Dovgalevsky ve Maisky.

203 Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 124.

204 Batı yanlısı Almanlar, "Rapallo anlaşması bize çok şey verdi ve uluslararası politikada bir ağırlığımız olmasını sağladı ama Bolşevikler tarafından daha fazla kullanıldı" diye düşünüyorlardı ve Komintern ajanları hakkında atıp tutuyorlardı. D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, s. 60-4 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 98, l. 153-7: 5 Şubat 1925.

205 Kont, 1919 yılında Karl Radek'in bir Alman hapisanesinden salıverilmesi için aracı olmuştu. Debo, *Survival and Consolidation*, s. 67-70.

206 Ulrich Brockdorff-Rantzau, *Dokumente*, s. 146 ve devamı.

207 Rosenbaum, *Community of Fate*; O'Connor, *Diplomacy and Revolution*, s. 95-6.

Alman-Sovyet bağlantısının gizlenen bir boyutu da gizli askerî işbirliğiydi ve Lenin zamanında başlamıştı.[208] Versailles Alman ordusunun büyüklüğüne, eğitimine, silah üretimine ve hatta yurtdışına askerî ataşe gönderme hakkına ilişkin ciddi kısıtlamalar getirmişti fakat Sovyetler Almanya'nın bu kısıtlamaları ihlal etmesini sağlayacak imkânlar sunuyordu. Büyük Alman imalatçıları (Blohm & Voss, Krupp, Albatrosswerke) Sovyet topraklarında denizaltı, uçak ve top üretebiliyorlardı ve Reichswehr'in gizli eğitim tesisleri vardı. Sovyetler, kendi açısından, kira yoluyla ya da imtiyazlarla Alman firmalarını cezbetmenin ve can çekişen silah fabrikalarını devralarak canlandırmalarını sağlamanın peşindeydi. Sovyetler, SSCB topraklarında Alman ekonomik imtiyazlarını yürütecek, komisyon formunda "gayriresmi" bir Alman askerî misyonunu memnuniyetle karşıladı. Bu komisyon gizli belgelerde Moskova Merkez olarak biliniyordu ve başında Oskar von Niedermeyer vardı. Niedermeyer, Arabistanlı Lawrence tipinde bir adamdı ve Büyük Savaş sırasında Afganistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Britanya'ya karşı kabilelerin ayaklandırılması görevine liderlik etmişti. Almanlar Moskova Merkez'i işbirliğinin yanı sıra istihbarat toplamak için de kullanırken, Junkerler hemen Moskova'nın dışındaki (Fili'de) bir uçak fabrikasını yeniden açtı.[209] Almanya, Sovyetler'in askerî çerçeveyi aşan sınai alımları için, çok istenen avans ve mali kredi sözünü tuttu. Von Brockdorff-Rantzau'nun doğrudan Alman şansölyesine rapor verdiğini bilen Chicherin, 1924 sonbaharında, Rapallo ortaklığının genişletilerek Britanya'ya karşı Fransa ile birlikte bir "kıtasal blok" kurulmasını büyükelçiye önerirken Asya'da Sovyet ve Britanya çıkarlarının çatıştığını da vurguluyordu.[210]

Sovyetler'e güvensizliğin sürmekte olduğu Berlin'de ise Almanya'nın Fransa'ya karşı Versailles'in gözden geçirilmesini isteyen Britanya'ya ihtiyacı olduğu konusunda fikir birliği vardı; Almanya Sovyet teklifini reddetti.[211] Kıtasal blok teklifi reddedilen Chicherin, politbüronun tam desteğiyle, ikili Sovyet-Alman ittifakı önerdi.[212] Alman tarafı, Polonya'ya karşı ortak düşmanlığı ve ortak hak iddialarını göz önüne alarak, bu düşünceyi hemen reddetmedi fakat bu son konuda Sovyet tarafı, en azından Chicherin'in aktardığına göre, tereddüt ediyordu. Chicherin, Polonya'da yeni bir bölünme değil, Polonya tarafından ya da Polonya topraklarından gelebilecek bir saldırıya karşı güvenlik garantisi istiyordu.[213] Sovyetler, SSCB'yi (Ekim 1924'te) tanı-

208 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, xxxiii (RGASPI, f. 2, op. 2, d. 515, l. 1).

209 Akhmatzian, "Voennoe sotrudnichestvo SSSR", Zeidler, *Reichswehr und Rote Armee* [1994].

210 Dyck, "German-Soviet Relations", s. 68 (atıfta bulunduğu kaynak, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, L337/L100564-68: Rantzau'dan Stessmann'a, 9 Mart 1925.

211 Dyck, "German-Soviet Relations", s. 69 (atıfta bulunduğu kaynak Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 5265/E317849-52: Rantzau'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Aralık 1924).

212 Carr, *Socialism in One Country*, III: 257.

213 Jacobson, *When the Soviet Union Entered*, 156-8.

mış olan Fransa'yı da yok saymıyordu fakat Fransa'daki muhafazakârlar yeniden açılan Sovyet elçiliğinde dalgalanan kızıl bayrağa karşı aşırı bir nefret sergiliyorlardı. Komintern yetkilisi Karl Radek Alman gazetelerinde Sovyetler'in Fransa ile müzakerelerinden söz etse de bu durum Berlin'i harekete geçirmedi. Rapallo Anlaşması atılımından bağımsız olarak Alman-Sovyet cilveleşmesi, her iki tarafın da diğerini aldattığı bir mantık evliliğini andırıyordu. Stalin'in yaklaşımı şöyleydi: "Britanya ve Amerika arasında petrol, Kanada ve pazarlar konusundaki mücadele, İngiltere-Amerika bloğu ile Japonya arasında Doğu pazarları konusundaki mücadele, Britanya ve Fransa arasında Avrupa üzerindeki etki konusundaki mücadele ve son olarak, esir alınmış Almanya ve egemen İtilaf Devletleri arasındaki mücadele – tüm bunlar herkesin bildiği gerçekler ve sermayenin kazandığı başarıların geçici olduğunun, kapitalizm 'yükselirken' kendi doğal zayıflık ve parçalanma tohumlarını da içinde taşıdığının göstergesi." Bu arada, Alman dışişleri bakanı Gustav Stresemann İtilaf Devletleri ile normalleşme için arayış içindeydi.[214]

Kendi imparatorluğuna öncelik veren Britanya, kıta Avrupa'sına önemli kaynaklar teslim etme konusunda temkinliydi ve dolayısıyla da savaşın muhtemel kaynağını ortadan kaldırmak üzere, belki de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni denetim altına almasını sağlamak üzere, Almanya'yı siyasal ve ekonomik olarak kaynaştırmaya hevesliydi. Britanya Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, Londra'nın üst düzey bir yetkilisinde ender rastlanacak bir biçimde, Fransız güvenlik kaygılarına duyarlıydı ama Almanya'yı Sovyetler Birliği'nden uzak tutmaya da kararlıydı. Stresemann, kendi adına, Alman-Sovyet askerî işbirliğinin sürdürülmesinden yanaydı. 15 Nisan 1925'te bir havacılık okulu açılması konusunda anlaşmaya varıldı ve Sovyetler Birliği'nin Lipetsk şehrinde temeli atıldı (iki yıl içinde tamamlanarak faaliyete geçti).[215] Ağustos 1925'te Reichswehr subayları ilk kez Kızıl Ordu tatbikatı izlediler (Alman Komünist işçileri kisvesi altında gelmişlerdi). Karşılık olarak bir grup Kızıl Ordu subayı da Bulgar oldukları söylenerek sonbahar tatbikatını izlemek üzere Almanya'ya gittiler. 3 Ekim 1925'te delegasyon başkanı Mikhail Tukhachevsky, "Alman komuta kademesi askerlerle temas etmememizi sağlama aldılar," diye rapor ediyordu Moskova'ya ve ekliyordu, "gizlice izleniyorduk." (Sovyet yetkililere tahsis edilen Alman şoförler Rusça bildikleri halde bilmiyormuş gibi davranıyorlardı.) Tukhachevsky'nin özellikle etkilendiği konu şuydu: "Asker kitlesi katı bir disiplin altında ve bu disiplin ciddi biçimde benimsenmiş. Subayların askerlere kaba muamelesini görmedim ama astsubayların gördüm. ... Sahra ordusu komutasındaki ve genel-

---

214 "K mezhdunarodnomy polozheniiu i zadacham kompartii", *Pravda*, 22 Mart 1925, Sochineniia, VII: 52-9 (53).

215 1933 yılına kadar Liptesk'te 450 Alman Hava Kuvvetleri pilotu eğitildi.

kurmaydaki aristokrat sayısının çokluğu hemen göze çarpıyor."[216] Yine de, tam da bu günlerde, Stresemann'ın Batı'da yaptığı sondajlar netice verecekti.

Locarno Barış Anlaşması, Maggiore Gölü kıyısında bir tatil beldesinde, Britanya, Fransa, İtalya, Belçika ve Almanya ile Polonya ve Çekoslovakya arasında müzakere edilen (5-16 Ekim 1925) yedi anlaşmalık bir paketti. Almanya batı sınırını (Rhineland sınırı) kabul ediyor, Alsace-Lorraine'i fiilen Fransa'ya bırakıyor ve doğu sınırının hakem kararıyla çözümünü kabul ederek gelecekte yapılacak bir değişikliğe imkân tanıyordu. Almanya'ya, dışlanmışlığından sıyrılarak Milletler Cemiyeti'ne girmenin yolu açılmıştı. Fransa dışişleri bakanı Aristide Briand (Verdun kuşatması sırasında hükümet başkanıydı), "savaşın kapıları kapanmıştır" açıklamasını yaptı. Ancak Almanya'nın küçük doğu komşularıyla ilişkilerine dair bir saldırmazlık taahhüdü ya da müşterek güvenceler ilan edilmedi. Polonya dışişleri bakanı Józef Beck, "Almanya'dan, resmen, batıda barış karşılığında doğuya saldırması istendi," diye şikâyet ediyordu. Emekli, eski devlet başkanı Józef Pilsudski, "her onurlu Polonyalı kelimeyi [Locarno] duyduğunda yere tükürüyor," diyordu.[217] Yine de, üç dışişleri bakanı (Briand, Stresemann, Chamberlain) Nobel ile ödüllendirildi. Davet edilmemiş olan Sovyetler, Almanya'nın, Britanya tarafından yönlendirildiği düşünülen Sovyet karşıtı koalisyonun bir parçası olarak yeniden batının yörüngesine çekiliyor olmasından kaygılıydılar. Chicherin, Almanya'nın, SSCB karşıtı yaptırımlara katılmayacağına ya da Polonya ile sınır anlaşması arayışına girmeyeceğine dair Stresemann'dan güvence aldı.[218] Fakat Almanya ile ilgili şüpheler sürecekti. Sovyet basınında "Sovyet karşıtı birleşik emperyalist blok" ifadesi kullanılıyordu.[219]

Locarno'nun –iki kapitalist bloğun anlaşma yapıyor olmasının– dolaylı olarak ima ettiği şey, kapitalizm içi savaştan Sovyet rüzgârı doğmasına dair Stalin teorisinin tersine dönebileceği idi. Bu kapitalist "istikrar" olabilir miydi?[220] Stalin, 1925 yılı sonunda yapacağı bir konuşmaya hazırlanır-

---

216 Gorlov, *Sovershenno sekretno: al'ians Moskva-Berlin*, s. 146.

217 Schroeder, "The Lights That Failed." Beck, *Dernier rapport*. Aynı zamanda bkz. Salzmann, *Great Britain, Germany and the Soviet Union*; Johnson, *Locarno Revisited*; Wright, "Locarno: A Democratic Peace?"

218 Jacobson, *When the Soviet Union Entered*, s. 1174. Jacobson'un başka bir yerde özetlediği gibi, "Fransa'nın güvenliği Almanya'nın güvensizliğiydi; Almanya'nın güvenliği Polonya'nın güvensizliğiydi." Jacobson, "Is There a New International History of the 1920s?", s. 620.

219 *Pravda*, 20 Ekim 1925; *Izvestiia*, 24 Kasım 1925 (Litvinov).

220 Üst düzey bir Sovyet analisti olan Macar iktisatçı ve kısa ömürlü Bela Kun Macar Sovyet hükümetinin maliye bakanı Jenő Varga (doğum 1879), Komintern kongrelerine "kapitalizmin krizi" konulu uzun raporlar sunuyordu fakat Locarno ile birlikte, diğerleri gibi Varga da "kapitalizmin istikrarı" üzerine yazmaya başladı. Varga 1926 yılında Troçki ve Zinoviev'in ortak muhalefetine karşı Stalin'in yanında yer aldı. Varga kısa sürede Stalin'in baş dış politika yardımcısı oldu ve 1925 yılında kurulan Dünya Ekonomisi ve Dünya Siyaseti Enstitüsü'nün başına getirildi. Yerine geçtiği çarlık Litvanyası doğumlu ve otuz yıl Büyük Britanya'da yaşamış olan Fyodor A.

ken kendisi için tuttuğu notlarda Locarno'nun anlamını çözmeye çalışıyordu. "Fransa-Prusya savaşından önce var olan 'güvenceli paktlar' tarihini yeniden yaratmak istiyorlar" diye yazmıştı. "O zaman ve şimdi, barış güvencesi (barış garantisi) ifadesinin altında yeni bir savaş için güç gruplaşmalarının mevcudiyeti yatmaktadır." Stalin, ancak o zaman, diye devam ediyordu, Rusya emperyalist gruplar için sadece bir yemdi oysa şimdi "Rusya, burjuva devletleri için bir silah, ya da yedek kuvvet şeklinde yem olmayacaktır ve olmamalıdır." Polonya'yı SSCB'ye karşı kullanma planları yapmakta olduğundan şüphelendiği Britanya muhafazakârlarının oyunlarına da dikkat çekiyordu.[221] 1925'e ilişkin diğer yorumlarında Stalin, uluslararası durumun Büyük Savaş'ın hemen öncesini andırdığını söylüyordu.[222] Diğer bir deyişle, *sürekli* bir kapitalist istikrar düşüncesini reddediyordu. Locarno şokuna rağmen Stalin emperyalist bloklar arasında bir kardeş kavgası öngörmekte ısrarlıydı ve muhtemel sonuç SSCB'nin bundan kârlı çıkması ve devrimci patlamalardı. Tersini düşünmek, ana ilkelerde Sovyetler'in kapitalist güçlere büyük tavizler vermesi –iç siyasi çoğulculuğa izin vermeye kadar– anlamına gelirdi. Ya pazarlar ve sömürgeler için kapitalist güçler arasındaki doğal rekabet kardeş savaşına yol açacak ya da Leninizm yanlış çıkacak ve SSCB zor durumda kalacaktı.

İkili yönetim

Stalin'in aygıtı ile birlikte Leningrad'daki Zinoviev'in aygıtı, Troçki'nin Ekim darbesi ve iç savaş sırasında gösterdiği kahramanlıkların izini silmeye ve imajını karartmak için kamusal alanı kitapçık yağmuruna boğdu ("Leninizm'den yana Troçkizm'e karşı").[223] Stalin bu yaklaşımın tüm yerel basını aynı anda kaplamasını sağlayacak araçlara sahipti.[224] Yine de, Troçki'nin şöhretini, özellikle de uluslararası bilinirliğini yok edebilmek için daha çok yol alması gerekirdi: Şubat 1925 tarihli OGPU'nun ele geçirdiği raporda bir Britanyalı diplomat Troçki'yi –görevinden uzaklaştırıldıktan sonra– "Rus Bolşevizminin en güçlü figürü" hatta "sosyalist devrimci Avrupa'nın en

---

Rothstein, enstitü dergisinde Troçki yazısı yayınlamıştı. Eran, *The Mezhdunarodniki*, s. 32; Duda, *Jenő Varga*, s. 37, 85, 97-8; Mommen, *Stalin's Economist*.

221 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 23, l. 126-7: 14. Parti Kongresi ana siyasi raporu için notlar, Aralık 1925. Sunduğu rapor ile ilgili olarak: *Sochineniia*, VII: 273-4.

222 *Sochineniia*, VII: 12-13, 28, 280.

223 White, "Early Soviet Historical Interpretations." Sergei Kirov, başkanı olduğu Bakü parti örgütüne Şubat 1925'te Troçki'nin *Ekim Dersleri* üzerine sunduğu raporda, "burada sorun sadece basit bir kuramsal yumruklaşma değil, daha çok, kelimenin tam anlamıyla, partimizin ve devrimin kaderi söz konusu" – bu belki de bezdirici polemiklerin tetiklediği bir patlamaydı. *Bakinskii rabochii*, 5 Şubat 1925.

224 Lenoe, "Agitation, Propaganda, and the 'Stalinization' of the Soviet Press", s. 6.

önemli kişisi" olarak tanımlıyordu. Raporun bir kopyası da Stalin'e gönderildi.[225] Ancak artık Troçki Stalin'in tek hedefi değildi. Daha 1924 yılı sonunda Stalin müttefikleri Kamenev ve Zinoviev'den uzaklaşmaya başlamıştı. Kamenev'in himayesindeki Moskova parti şefi ve Merkez Komite sekreteri yerine yeni sadık adamı Nikolai Uglanov'u getirdi.[226] Uglanov daha önce Leningrad'da Zinoviev'in emrinde çalışmış ancak ikili uyuşamamıştı ve Stalin Uglanov'u Nizhny Novgorod'da bularak başkente getirtmişti; Uglanov Moskova'da Zinoviev'in ikna çabalarını savuşturdu.[227] En önemlisi, Lenin'in ölümüyle açılan politbüro boşluğunu doldurmak üzere Nikolai Bukharin atandı ve böylelikle tam (oy hakkı sahibi) üye sayısı yedi ile sınırlı kaldı – ayrıca Stalin onda çok ısrar etmişti. Ağustos 1924'ten sonra üçlü yönetimin politbüro toplantıları "yedili" toplantılara döndü: Zinoviev, Kamenev ve Stalin'e ek olarak Bukharin, Rykov, Tomsky ve Kuibyshev de katılıyordu – yani Troçki hariç tüm politbüro üyeleri ile Merkez Denetim Komisyonu başkanı (Kuibyshev).[228] Bu arada Stalin yeni bir yapılanma üzerine çalışmaya başlamıştı, otuz altı yaşındaki Bukharin'in yanı sıra Rykov ve Tomsky ile ittifak yapacaktı.[229]

Troçki, Stalin'in bu planına farkında olmadan ama kararlılıkla destek oldu. 1924 yılı sonunda, yine ateşli hastalığından kurtulmak üzere gittiği şifalı suları ile bilinen Kislovadsk şehrinde yazılı bir bomba patlattı: "Ekim Dersleri."[230] Metinde, 1917 darbesine Zinoviev ve Kamenev'in muhalefeti-

225 Volkogonov, *Trotsky*, s. 207. Kızıl Ordu'nun 1923 yılındaki beşinci yıldönümü sergisinde salonlardan biri tümüyle Troçki'nin efsnevi iç savaş trenine ayrılmıştı ama son yolculuğunu 1922 yılında yapan tren resmen Temmuz 1924'te hizmetten alınmıştı. *Jubileinaia vystavka Krasnykh*; Argenbright, "Documents from Trotsky's Train."

226 Medvedev, *Let History Judge*, s. 145. Isaac Zelensky Haziran 1924'te Merkez Komite sekreterlerinden biri olarak henüz atanmıştı; Ağustos'ta Taşkent'e gönderildi.

227 Uglanov daha sonra, Zinoviev ve Kamenev "benimle konuşmaya devam ettiler ve benim bundan anladığım, Stalin ile anlaşmazlıklarını benim üzerime yıkmak için dolambaçlı bir yola başvurmaya çalışıyorlardı," diyecekti. Ancak onların "davetlerini geri çevirmişti." *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 193. Leningrad'da Uglanov ve bir grup genç partili Zinoviev'le çatıştıklarında Lenin'le birlikte Stalin ve Molotov gençleri desteklemişti. Merridale, *Moscow Politics*, s. 29 (atıfta bulunduğu kaynak, *Moskovskaia Pravda*, 12 Şubat 1989). Aynı zamanda bkz. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 142; Carr, *Socialism in One Country*, II: 62.

228 Nadtocheev, "'Triumvirat' ili 'Semerka'?", s. 61-82. Grup aynı zamanda "öncü kolektif" olarak da biliniyordu. Troçki muhakkak arkasından iş çevirildiğini düşünmüş olmalıdır. 1926 yılında Zinoviev, Stalin ona da aman vermemeye başladığında, Troçki'ye karşı yedili grubun varlığını itiraf etti. Ancak Troçki 1927 yılına kadar yedili grup hakkında konuşmadı. Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, III: 87; Lars Lih, "Introduction," Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 5.

229 Stalin-Bukharin ittifakı 1924 yılı sonunda Stalin'in girişimiyle başlamış gibi görünüyor: *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 136, 397-8, 459-60, 501; Cohen, *Bukharin*, s. 429, n1. Üçlü yönetimin dağılması konusunda bkz. Daniels, *Conscience of the Revolution*, s. 235-7; Carr, *Socialism in One Country*, II: Bölüm 13.

230 Trotskii, *Sochineniia*, III/i: xi-lxvii; *Uroki Oktiabria*; "Lessons of October", Trotsky, *The Essen-*

ni anlatıyor "asla kaza eseri olmayan" –Lenin'in dikte ettirdiği metinden olduğu gibi alınmış bir ifade– ve "kaçış" olarak yaftalıyordu. (Sanki 1917'de mevcut değilmiş gibi Stalin'den hiç söz edilmiyordu). Troçki, olağan davranışını sergilemekten kendisini alamıyor ve zaman zaman Lenin'in yanlışlarını düzelttiğini örnekliyordu. Ne olursa olsun, üçlü yönetime çarpıcı bir darbe indirmişti. Stalin tüm Troçki karşıtı güçleri harekete geçirdi: İki ay içinde *Pravda*'da "Troçkizm" aleyhtarı en az otuz makale çıktı ve yazarlar arasında Bukharin, Kamenev, Zinoviev ve hatta Sokolnikov vardı.[231] Tek bir *Pravda* sayısında, Kamenev'in yazdığı uzun ve ağır saldırı ile Stalin'in yazdığı kısa ve tahripkâr yazı yayınlanmıştı.[232] Krupskaya'nın karşı yazısı Troçki'nin "olağanüstü enerjisini" takdir etse de "Marksist çözümlemede" onu zayıf addediyor ve partinin rolüne dair "sırf 'idari' ve tümüyle yüzeysel bir anlayışa meyilli olduğunu" söyleyerek Lenin'in dikte ettiği metni tekrar ediyordu.[233] Ancak Zinoviev'in ve Kamenev'in aldığı darbe ciddiydi: Parti kitlesi bu ikilinin 1917 darbesine muhalefet ettiğinden genel olarak haberdar değildi ve Troçki bu durumu 1923 başarısız Alman darbesi ile ilişkilendiriyor ve bu tür "korkaklıkların" ileriye dönük olarak tehlikeli olduğu uyarısında bulunuyordu.

Stalin'in muhaliflerinin önünü kesmek üzere kurduğu siyasi ittifaklardaki değişim –Troçki'ye karşı Zinoviev ve Kamenev, Zinoviev ve Kamenev'e karşı Bukharin, Rykov ve Tomsky– özel bir dehanın kanıtı değildi, sadece Kişisel Diktatörlüğe Giriş dersinin birinci kuralıydı. Yine de basit taktikleri, sabık ortaklarını şaşırttı. Zinoviev ve Kamenev, Lenin'le paylaştığı ve kullanmaya devam ettiği dairede Krupskaya ile bir toplantı yaptılar. Aynı günlerde Stalin'in

---

tial Trotsky, s. 125, 157, 172, 175. Aynı zamanda bkz. Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 151 ve devamı; Pavliuchenkov, *Rossia nepovkaia*, s. 97 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 325, op. 1, d. 361, l. 3). 16 Ekim 1924'te Stalin, Zinoviev ve Kamenev, Troçki'nin peşini kovalamak için ne yapacaklarını planlamak üzere Kamenev'in dairesinde toplanmışlardı, *Pravda* ve diğer mecraları kullanarak ona üstünlük kurmaya çalışıtılar – ama Troçki onlara tuzak kurmuştu. Troçki "Dersler"i 1917'ye yoğunlaştığı ve kronolojik sıranın dışında yayınladığı *Toplu Eserleri*'nin üçüncü cildine önsöz olarak yazmıştı.1927 yılında 27 cilt yayınlandı: Lenin dahil, tüm diğer üst düzey liderlerden fazla. Trotskii, *Sochineniia*. Aynı zamanda bkz. *Ekonomicheskaia zhizn'*, 10 Aralık 1924. Troçki gibi Zinoviev'in de konuşmalarını sonradan yayınlanmak üzere kaydeden yardımcıları vardı. 1924 yılında Zinoviev'in "eserlerinin" altı cildi yayınlandı (birinci cildin önsözü Ekim 1923 tarihini taşıyordu): Zinov'ev, *Sobranie sochinenii*, s. I, II, III, V, XV, XVI. Lenin'in *Toplu Eserleri*'nin editörlüğünü yapan Kamenev kendi çalışmalarını yayınlamadı; 1907 yılında üç ciltlik bir yayın yapmak üzere anlaşma yapmış ama sonuç çıkmamıştı. 1924 yılında *Konuşmalar*'ının üç cildini (I, X, XII) yayınladı. Bu yayının devamı gelmedi.

231 *Pravda*, 2 Kasım 1924 (Bukharin), yeniden yayınlandığı kaynak, *Za leninizm*, s. 9-25; *Trotskizm i molodezh'*, s. 41-7 (Zinoviev); *Bol'shevik*, 1925, no. 14 (5 Kasım): 105-13 (Sokolnikov): *Za leninizm*, s. 28-30, 60-2 (Kamenev).

232 *Pravda*, 26 Kasım 1924. Aynı zamanda bkz. Kamenev, *Stat'i rechi*, I: 188-243; *Za leninizm*, s. 87-90, 94-5; Stalin, *Sochineniia*, VI: 324-57. Aynı zamanda bkz. Zinoviev, *Bol'shevism ili trotzkizm?*

233 *Pravda*, 16 Aralık 1924, Krupskaia, *Izbrannye proizvedeniia*, s. 142-3; McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 249. Krupskaya'nın yumuşak yazısına bu sivri ifadeleri kimin sokmuş olabileceği bilinmiyor.

onlarla ilgili provokasyonları da apaçık ortadaydı: Parti sekreterliğinde Molotov, Zinoviev yanlılarını Troçki'siz yapılan yarı-kapalı parti toplantılarına davet etmeyi bırakmıştı ve bunun sebebi, belki de Leningrad ekibini ayrı toplantı yapmaya sevk etmekti. Böylelikle yasadışı bir hizip görüntüsü ortaya çıkacaktı. Buna ek olarak, Troçki'nin daha sonraki iddiasına göre –ki akla yakındı– Stalin'in emri altındakiler patronlarının Troçki ile bir uzlaşma arayışında olduğu ve hatta Mart 1925'te Abhazya'ya onun yanına özel temsilciler gönderdiği (temsilcileri taşıyan uçak düşmüştü) yönünde söylentiler yayıyordu. Troçki, "Stalin kendisini hiç bulaştırmadan, Troçkistler arasında kafa karışıklığı ve Zinovievciler arasında da panik yaratmaya çalışıyor," diyordu.[234] Peki öldürücü son darbe ne olacaktı? Zinoviev ve onun Leningrad parti örgütü destekçileri saldırgan bir üslupla Troçki'nin politbüro, Merkez Komite ve hatta partiden ihracını talep ettiklerinde Stalin bu saldırılar karşısında Troçki'yi *savundu.*[235] Bukharin'e gelince, Troçki'ye yönelik saldırının ardından, zevkle Kamenev ve Zinoviev karşıtı kötülüklerine döndü. Tümüyle Stalin'in emri altında, Bukharin yeni şekillenen ikili yönetimin diğer yarısı haline geldi.

Kendinizi zenginleştirin

Yeni Ekonomi Politikası işlerini yürüten ideolog Bukharin değil maliye komiseri Grigory Sokolnikov'du. Deri kıyafetli bildik Bolşevik görünüş Sokolnikov'un tarzı değildi. Karısı Galina Serebryakova, "efemine görünüşlü bir beyefendi olarak yüzünde Hint prenslerinin ifadesi vardı," diye anlatıyordu. "Rafine jestleri, belirgin ve şekilli burnu, koyu renk gözleri, uzun boyu, alışılmadık derecede konturlu dudakları ve güzel kulakları – tüm yönleriyle ve boylu boslu, güçlü fiziğiyle İngiliz asilzadeleri gibiydi."[236] Oysa Sokolnikov

234 "Yenukidze" [8 Ocak 1938], Trotskii, *Portrety revoliutsionerov* [1991], s. 233-44 (241'de), [1984], s. 251-72 (264-6'da). 22 Mart 1925'te, Myasnikov adıyla bilinen Güney Kafkas Halk Komiserleri başkan yardımcısı Alexander Myasnikyan ve Güney Kafkas Çeka başkanı Solomon Mogilevsky, Tiflis'in küçük havaalanından kalktıktan hemen sonra düşen Junkers uçağında hayatlarını kaybettiler. İki gün sonra gelen diğer bir uçakta, Troçki'nin arkadaşları, merkez yürütme komitesi üyeleri vardı: Sovyetler'in Fransa büyükelçisi Rakovski ve posta halk komiseri Smirnov. Söylediklerine göre Stalin'in çalışma arkadaşı ve merkez yürütme komitesi sekreteri Avel Yenukidze uçak tahsis etmişti. Kaza yapan uçak havada alev almıştı; bu yangının sebebi hiçbir zaman anlaşılamadı. Pilotlar da ölmüştü. Sonuçsuz kalan ilk inceleme komisyonuna Beria başkanlık etmişti; Moskova'dan Karl Pauker'in başkanlık ettiği ikinci ve üçüncü komisyonlar olayı açıklığa kavuşturamadılar. Gürcü Menşeviklerden şüphelenen Troçki cenaze için Sukhum'dan Tiflis'e gitti. *Trudovaia Abkhazia,* 25 Mart 1925; *Proletarskaia revoliutsiia,* 1925, no. 6: 234-6; *Biulleten' oppozitsii,* Ocak 1939: 2-15.

235 Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo,* s. 108-9 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 17, op. 2, d. 179, l. 105).

236 Anfert'ev, *Smerch,* s. 233. Sokolnikov ile tanıştığında Galina (doğum 1905) on yedi yaşındaydı ve Moskova Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne gitmek üzereydi – yaşadıkları dairelerin girişi ortaktı (Galina bir kat üstte oturuyordu). Sokolnikov, Galina'nın ilk kocası Leonid Serebryakov ile satranç

sert bir adamdı. Aparatçiklerin ücretlerini artırarak, para zarflarını ("ikramiye"), özel yiyecek paketlerini, moda atölyelerini, devlet destekli kır evlerini [Dacha], kişisel otomobilleri ve benzerlerini ortadan kaldırmanın mücadelesini veriyordu. Ücretler yükselse de bu ek gelirler kökleşmişti fakat devlet bütçesini aparatçiklerin kişisel finansmanından ayırma yönünde etkili bir gayret gösteren Sokolnikov vaaz ettiği hayatı yaşıyordu. Karısının iddiasına göre, "tanımadığı kişilerden hediyelere tahammülü yoktu ve astlarından asla bir şey almazdı. Sovyet iktidarının her bir kapikini korur ve dış seyahatler için kendisine verilen parayı harcamamakla kalmaz, ilke olarak, avanslarının büyük bir kısmını da iade ederdi. Yurtdışında üçüncü sınıfta seyahat eder en ucuz otellerde kalırdı."[237]

Sokolnikov, savaş sonrası Avrupa kapitalist deneyiminden SSCB için dersler çıkarmıştı. Mesela Temmuz 1924'te yaptığı bir konuşmada, Fransa ve Almanya'da burjuvazinin *özel* mülkiyete dayalı sanayinin desteklenmesi için, işçi ve köylülerin zararına enflasyonu kullandığını anlatıyordu. Devlet sanayinin *çıkarı* ile "siyasi bir örgütlenme" olarak devletin çıkarı çatışabilir uyarısını yapıyor ama yine de devletin sahibi olduğu sanayinin yeğlenmesi gerektiğini savunuyordu. Diğer bir deyişle, eğer devlet sanayii istediğini koparırsa, ortaya çıkacak enflasyon nedeniyle, parasını hemen çeviremeyecek ve parası değer kaybedecek, köylüler bu durumdan zarar görecekti. Sokolnikov'un Avrupa enflasyonundan çıkardığı diğer bir sonuç, istikrarlı bir para biriminin yokluğunda Sovyet devletinin, Weimar Almanyası bir yana Fransa'da da yaşandığı gibi, siyasi bir krizin girdabına kapılacağıydı. Sokolnikov'a göre Sovyet devleti enflasyonu kullanarak endüstriyi sağlama almaya çalışsa bile geri adım atmaya zorlanacaktı, tıpkı Avrupa'da "burjuvazinin" başına geldiği gibi.[238] Birçok Komünist, partinin en önemli tepeyi (ağır sanayi, demir yolları, dış ticaret) denetimi altında tutuyor olmasıyla avunsa da, altının bir değer güvencesi sağladığından ve SSCB'nin yabancı döviz rezervleri oluşturma zorunluluğundan kuşku duyuyorlardı.[239] Sovyet sanayi tröstleri geleceğe yatırım yapmak bir yana birikmiş ücretleri ödemenin mücadelesini veriyordu. Aralık 1924 tarihli gizli bir Britanya diplomatik raporu, "Sovyetler Birliği'nde büyük bir sermaye açığı var," diyordu. "Fabrikaların yeniden teçhiz edilmesi gerekiyor fakat bunun için kaynak nereden bulunacak?"[240]

---

oynamak üzere evlerine gidiyordu (Galina onunla 1923'te evlenmiş ve 1925'te Sokolnikov'la evlenmek için ayrılmıştı). Galina Serebriakova, "Iz vospominanii", Anfert'ev, *Smerch*, s. 235.

237 Anfert'ev, *Smerch*, s. 23-4.

238 Woodruff, *Money Unmade*, s. 27; Sokol'nikov, *Novaia finansovaia politika*, s. 200-1.

239 Johnson ve Temin, "The Macroeconomics of NEP", s. 753. Kuşku konusunda bkz. Barmine, *One Who Survived*, s. 125; Serge, *Ot revoliutsii k totalitarizmu*, s. 177.

240 Bourne ve Watt, *British Documents on Foreign Affairs*, VII: 376 (tarihsiz, içeriğinden tarihini anlamak mümkün).

1925 yılı ortalama sınai üretimi 1913 yılının yarısından daha azdı ve Sovyet sanayi lobisi içindeki rakipleri, Sokolnikov'un sosyalizmin kurulması için ülkenin ihtiyacı olan "maddi temeli" yok ettiğini haykırıyorlardı. En dikkat çekici olan sol iktisatçı Yevgeny Preobrazhensky'nin "Sosyalist Birikim Yasasının Temelleri" başlıklı bilimsel metindi ve Marx'ın ilkel sermaye birikimi düşüncesine dayandırarak, zorla "artık ürüne el konulmasını" savunuyordu; bunun anlamı, kırsal bölgeden dışarıya kaynak aktarılması ve düşük ücretli zanaatkâr emeğiydi.[241] Sokolnikov'un mali reformları ve sıkı bütçesi yarar sağladı –1924 yılında ayni verginin yerini nakdi vergi aldı ve ekonomi yeniden parasal sisteme döndü– ancak devlet sanayiinde maliyetler artarken emek üretkenliği artmıyordu, bu arada kötü yönetim ve israf şahlanmıştı. Devlet tröstleri pazar disiplininden büyük ölçüde korunuyordu: Sapkın bir biçimde, daha iyi performans gösterenler daha düşük bütçe payı alırken, en kötüler iflas etmekten kurtarılıyordu.[242] Sokolnikov'un tereddüdü tam anlamıyla doğru çıkmıştı. SSCB sistemini "devlet kapitalizmi" diye tanımladığı kitap ve makaleler yazarak bu noktayı vurgulamış, geçiş döneminde kapitalist yöntemlerin proletaryanın yararına olduğunu ve ülkenin ekonomik olarak dünya ekonomisine yeniden bağlanarak canlanabileceğini savunmuştu.[243]

Sokolnikov'un yoluna taş koyan 1924 hasadının zayıf olması ve bazı bölgelerde kıtlığın son bulmamasıydı. Yabancı döviz girdisi sağlayan tahıl ihracatı, o açlık yazında tamamen durmuştu.[244] Hükümet başkanı Alexei Rykov ve OGPU'dan Yagoda, gazeteciler eşliğinde Volga vadisini gezdiler. Doğduğu yer olan Saratov'un ana meydanında Rykov olağanüstü bir kalabalığa hitap etti. Tam on iki yıl önce, eski rejim hüküm sürerken, 1 Mayıs gösterileri sırasında burada dayak yemişti. "Bu taşlar bizim kanımızla kızıla boyanmıştı," diye anlatıyordu. "O günlerde Rusya'yı çarlığın çürümüşlüğünden kurtarmayı hayal ediyorduk. Bu hayali artık gerçekleştirdik. Ancak mutlakiyetçiliğin yıkılması hedeflerimizin sadece biriydi. Bugün amacımız gerçekten

241 *Vestnik Kommunisticheskoi Akademii,* 1924, no. 8: 47-116, yeniden yayınlandığı kaynak, *Novaia ekonomika* (1926), s. 52-126. Bukharin'in yanıtı "İşçi-Köylü İttifakı Nasıl Yıkılır?" başlığını taşıyordu (*Pravda,* 12 Aralık 1924). Aynı zamanda bkz. Carr, *Socialism in One Country,* 1: 219-26.

242 L. A. Neretina, "Reorganizatsiia gosudarstvennoi promyshlennosti v 1921-1925 godakh: prontsipy i tendentsii razvitiia", Davies, *NEP,* s. 75-87; Brovkin, *Russia After Lenin,* s. 179-81. Özel sanayi ile kıyaslandığında serbest ticaret çok daha önemliydi ama baltalanıyordu. Davies, *Soviet Economy in Turmoil,* s. 76-9.

243 Sokol'nikov, *Gosudarstvennyi kapitalizm; Leninskii sbornik,* XXIII: 192-3.

244 Zinoviev, Lenin'in varisi sıfatıyla kendi itibarını artırmak için oynadığı kumarın bir parçası olarak tarım politikasını ele geçirmek üzere bir hamle yaptı ve partiye "yüzünü kırsal bölgelere dönme" çağrısı yaptı. Ancak Zinoviev'in bilgisizliği çok açıktı: Onun gazetesi *Leningrad pravda,* 3 Temmuz 1924 tarihinde büyük tahıl ihracatı öngörüyordu. *Pravda,* 30 Temmuz 1924; *Leningradskaia pravda,* 30 Temmuz 1924; Zinov'ev, *Litsom k derevne.*

özgür, sosyalist Rusya'yı kurmak." Meydan alkışlarla inliyordu. Ancak köyleri gezerken Rykov'a köylüler soruyordu, "kulak nedir? Atı, ineği ve biraz kümes hayvanı olan mujik mi kulaktır?" Rykov köylüleri yatıştırmaya çalışıyordu ama şöyle cevap verdi: "Eğer kulakların gelişmesine izin verirsek eski sisteme geri döneriz, her köyde birkaç zengin köylü ve gerisi fakir. Bu sömürücüleri istiyor musunuz?"[245] Elbette Rykov çok iyi biliyordu ki, tehlike yetersiz ve yoz devlet yönetimiydi.[246] Tarım politikası ile ilgili parti görüşmeleri, kulakların kooperatiflerde ve köy sovyetlerinde denetimi ele geçirdiğine dair raporlar her yanı sararken, sınıf ayrımı tartışmalarına harcandı.[247]

Çarlık rejiminde olduğu gibi devlet kendi kendini yöneten köyleri tam anlamıyla "göremedi." Köylü devrimi komünleri güçlendirmiş, "tarım topluluklarını" yeniden tanımlamıştı ama rejim bunu geri kalmışlık çağının kalıntıları gibi görüyordu. Komün sisteminde büyükbaş hayvanlar, bir arada otlatılsa da, genellikle kişilere ait olurdu (ailelere) ve toprak kolektif değil aile bazında işlenirdi (bazı çim biçme işleri dışında). Kolektif olarak komün ise toprakta kullanım hakkı veriyor, her aile farklı boyut ve konumlarda toprak şeritlerine sahip oluyordu. Bu şeritler, değişen aile nüfusu ve başka gerekçelerle her yıl yeniden dağıtılıyordu. Birisine ait şeritlerin gübre ya da başka araçlarla zenginleştirilmesinin bir anlamı yoktu zira yeniden pay edilebilirdi. Kara topraklı bölgelerde hane başına verilen şerit sayısı normal olarak

245 *Izvestiia*, 3 Eylül 1924 (Rykov); Reswick, *I Dreamt Revolution*, s. 84-96. (Reswick Rusya'da doğmuş bir Amerika vatandaşıydı ve Sovyet rejimi tarafından kullanılmaya hazırdı.)

246 Merkez Komite sekreterlerinden Andrei Andreyev, Sibirya, Urallar ve Kuzey Kafkasya'yı dolaştı ve meselenin özünü yakaladı. "Yasaların bürokratik [*chinovnich'e*] uygulaması kurumlarımızdaki ürkütücü formaliteleri daha da büyütüyor – asıl dert bu," diyordu. "Sovyet ve parti görevlilerimiz köylülerin öne çıkardığı küçük somut sorunlara çok az vakit ayırırken çoğu zamanlarını genel cevaplar yağdırmaya ayırıyorlar. Çiftçi somut bir soru soruyor, karşılığında devlet ve uluslararası önemli meselelerle ilgili bir laf kalabalığına maruz kalıyor." Gimpel'son, *NEP*, s. 384 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 112, d. 733, I. 170).

247 3 Ocak 1925 tarihli politbüro toplantısında hazır bulunanlardan Stalin, Menşevik göçmen gazetesinde David Dallin'in dizi olarak yayınlanan yazısını okumalarını istedi zira "tarım kooperatifleri hakkında mujiklerin nasıl düşündüğü ve kendisinin bunu neden tercih ettiği konusunda müthiş veriler vardı." Stalin, Sokolnikov'un "tüketici kooperatifleri bir bilinmeze atlamaktır" savını kabul etmiyor ancak tarım kooperatiflerine odaklanmanın gerekliliği konusunda yaptığı vurguyu onaylıyordu. Kulakların üye olmalarına izin verilmesini de savunuyordu: "Bunun olağanüstü bir etkisi olacak çünkü bütün köylerin kooperatiflere katılmasında özendirici olacak." Bu arada, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti tarım komiseri Alexander Smirnov'un, kulakların sadece üye olmalarına değil yürütme görevini üstlenmelerine de izin verilmeli, önerisine karşı çıktı: "Toplum yönetiminde tek bir kulakın varlığı bile son derece tehlikeli," diyordu. "Kulak akıllı ve deneyimli. Yöneticilik becerisi ile kulak olmayan on kişiyi yanına çeker." Lenin'in, ancak iç savaş sonrasında kulakların sovyetlere seçilmesine olanak tanınması talimatı verdiğini hatırlatıyordu fakat Beyazların yenilgiye uğratılmasından beş yıl sonra Stalin, "iç savaşı tam anlamıyla tasfiye etmek için daha uzun bir yolumuz var ve o noktaya kısa sürede varmayacağız," diyordu. Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politburo*, I: 305-7, 314-5; *Sotsialisticheskii vestnik*, 1925, no. 20, 21, 23, 24. Aynı zamanda bkz. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 91 (atıfta bulunduğu kaynak, *Nashe otechestvo*, [Moskova, Terra, 1991], II: 197).

20-30 arasındaydı; siyah toprak olmayan bölgelerde ise bu sayı 50-80 arasıydı. Bazı şeritler 2-5 metre eninde ve 20 metre boyunda –son derece dar– olabiliyordu. Bu şeritler on beş ya da daha fazla kilometre uzakta da olabiliyordu ve bazen köylüler bu toprakları işlemekten vazgeçiyordu. Bazı tarıma elverişli topraklar ulaşım yollarına giderken, yeniden dağıtım, yerinde ölçüm ve toplantılar gerektirdiğinden zaman kaybına yol açıyordu. Sovyet mevzuatı verimsizliğe sebep olduğu için yeniden dağıtıma kısıtlama getirmeye çalıştı ancak köyleri kırsal sovyetler altında toplamak genellikle başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Komünler kendi gelirlerini yaratırken –vergileri kendileri topluyordu– kırsal sovyetlerin yukarıdan devlet yardımına gereksinimi vardı (ve kaynakları idari maaşlara harcıyordu).[248] Köylüler, Stolypin tarzında, komünden ayrılabiliyordu ve kuzeybatıda, Ukrayna ya da Belarus'ta komünden ziyade çevrili topraklarda çiftçilik hüküm sürüyordu fakat buralarda da parti ve sovyetlerin nadiren dahli vardı. 1924 yılında partinin teorik dergisi dalga geçerek NEP'ten söz ederken "Stolypin-Sovyeti" ve "kulak sapması" ifadelerini kullanıyordu.[249]

Sokolnikov, "kulak tehlikesine" karşı ana mücadele aracının ekonomik olmasında –aşamalı vergilendirme– ısrar ediyordu fakat Bolşeviklerin acilen ve daha fazla tahıla gereksinimi vardı. Politbüro, büyük gereksinim duyulan konvertibl paraya mal olsa da, tahıl ithalatını onaylamak zorunda kaldı. Bu durumda bile, Rykov'un ziyaret ettiği Volga vadisi dahil, bazı bölgelerde köylüler 1925'e girerken yedek yiyeceklerini tüketiyordu. Hayvan sürüleri sayıca büyüyordu, tüketim artıyordu ve ekili arazi büyüklüğü nihayet 1913 seviyesini yakaladı fakat dönüm başına verim önemli ölçüde düşük kaldı ve genelde tahıl alışverişi geriliyordu.[250] Tarımsal fiyatlar hızla yükseliyordu, Bir *pud* (16 kilo) çavdarın fiyatı 102'den 206 kopek'e yükselmişti. Fiyatların daha da artacağı beklentisiyle kulakların satın aldıkları tahılı stokladıkları haberleri geliyordu. *Pravda* özel sermayeyi iç tahıl pazarını "altüst etmekle" suçluyordu.[251]Rejim, devlet fabrikalarında çalışan işçilerin ekmek alabilmeleri için yükselen ücretlere bütçeden daha fazla pay ayırmaya zorlanıyordu. Ayrıca, ithalat Sokolnikov'un güçlü para ve bütçe disiplinini tehdit ediyordu: Tahıl ithalatı ülkeyi ticaret açığına sürükleyecekti. Talihsiz iklim koşulları, kötü yönetim ve politika hataları gibi çoklu açmazların suçu tarımın "geri kalmışlığına" yıkılıyordu.

Stalin'in tutumu, Lenin tarzında, esnek taktikler ve sarsılmaz ilkesel fikirlerin birleştirilmesiydi. Parti yetkililerine, kulakları dışarıda tutarak köylülerin

---

248 Male, *Russian Peasant Organization.*

249 *Bol'shevik,* 1924, no. 3-4: 23, 25 (Slepkov).

250 Gladkov, *Sovetskoe narodnoe khoziaistvo*, s. 73, 343.

251 *Pravda,* 19 Aralık 1924; Carr, *Socialism in One Country*, s. 208-11.

güvenini kazanmaları çağrısı yaparken, Lenin'in NEP ile ilgili son mütalaasını takip ediyordu. Aynı zamanda, kapitalist gelişme yolunun, ücretli kölelerden oluşan bir alt-sınıf yaratarak Sovyet köylüleri yoksullaştıracağını, serbest ticaret yapanların köylüleri kazıklayacağını vurguluyordu, dolayısıyla tarımsal ve ticari kooperatiflere kitlesel köylü katılımı gerekliydi. Bu da Lenin'in NEP anlayışına uygundu.[252] 7 Kasım 1924'te, devrimin yedinci yıldönümünde Stalin Moskova'daki Dynamo fabrikasını ziyaret ederken, düşünce derinliğine bakış imkânı yaratıyordu. Ziyaretçi defterine yazarken, "Dynamo işçileri ve tüm Rusya işçileri için", diyordu, "sanayimizin büyümesini dilerim, böylelikle kısa sürede Rusya'daki proleter sayısı 20-30 milyona yükselecek, köylerde kolektif tarım gelişecek ve özel çiftçiliği kendi etkisi altına alacaktır." Stalin'in o günkü sözleri –bir sol manifesto– birkaç yıl boyunca yayınlanmadı.[253] Ocak 1925'te, bu kez açık bir ortamda, Stalin çok az bilinen görüşünü kısmen açığa vurdu. Moskova parti örgütünün bir toplantısında, "[Köylüler] bizim yanımızdalar, onlarla yaşıyoruz, birlikte yeni bir hayat inşa ediyoruz, iyi ya da kötü," diyordu. "Bu müttefik, sizler de biliyorsunuz, fazla güçlü değil, köylüler gelişmiş kapitalist ülkelerin proletaryası gibi sağlam bir müttefik değil." Ancak Stalin aynı zamanda, köylülüğü hafife aldığı için sürekli Troçki'yi de suçluyordu ve konuşma esnasında "Troçkizm"i "devrim güçlerine inançsızlık, işçiler ve köylüler arasındaki ittifaka [*smychka*] inançsızlık" olarak nitelendiriyordu, oysa bu NEP'in başarısı ve devrimin nihai zaferi için kaçınılmazdı. Diğer bir deyişle, Troçki'ye saldırılar NEP'e güçlü bir destek biçimini alıyordu.[254]

Nisan 1925'te 14. parti konferansının arka planı böyleydi ve Sokolnikov'un mali disiplinin zaruriyeti ve para istikrarı konusundaki tavsiyesine uymaya devam ederken bir yandan da Bukharin'in köylü sorunu ile ilgili uzlaşıda ısrarını hoş gören Stalin, NEP ile ilgili imtiyazların iki katına çıkarılmasına nezaret ediyordu. Merkez Komite tarımsal vergileri ve çiftçilik araçlarının maliyetini düşürdü, kiracılık ve işçi çalıştırma haklarını genişletti, kredileri artırdı ve küçük-ölçekli ticaret üzerindeki kısıtlamaları kaldırdı.[255] Umuluyordu ki bu tedbirler hem hasatta bolluk yaratarak ülkeyi doyursun ve hem de ihracat aracılığıyla sanayileşmenin ivme kazanmasını finanse etsin.[256]

Stalin üstün liderlik vasıflarını sergilemekten büyük keyif alıyordu, özellikle de diğer üst düzey kişiler tarafından değersiz görüldüğü için. Mesela,

252 *Sochineniia*, VI: 135, 243-4.

253 *Pravda*, 4 Haziran 1930, *Sochineniia*, VI: 321.

254 *Pravda*, 30 Ocak 1925, *Sochineniia*, VII: 25-33 (28'de).

255 *XIV konferentsiia VKP (b)*.

256 Bkz. NEP'in başarısıyla ilgili olarak Stalin'in Moskova parti örgütündeki 14. Parti konferansına sunduğu rapor: *Pravda*, 12 ve 13 Mayıs 1925, yeniden yayınlandığı kaynak, *Sochineniia*, VII: 90-132 (128-9'da). Aynı zamanda bkz. Graziosi, "Building the First System."

dış ve iç ticaret komiserliklerinin birleştirilmesi ve başına Lenin'in eski yardımcısı Alexander Tsyurupa'nın getirilmesi politbüroda görüşülmüş ve Kamenev onunla konuşmaya gitmişti. "Elini salladı, bembeyaz oldu ve son derece belirgin bir biçimde alınganlık gösterdi ve ben de konuşmayı sona erdirdim," diyordu Kamenev, Stalin'e yazdığı mektupta. Stalin'in cevabı şöyleydi: "Onunla ben de konuştum (kendisi istedi). Güya adaylık durumunu protesto ediyordu ama gözlerinin içi gülüyordu. Bu durumda, onun üzerinde anlaşmaya varıldığını açıkça söyledim. Sessiz kaldı. Sanırım yapacak."[257] Uluslararası ekonomi-politik meselelerinde de Stalin hızlı öğrendiğini ve becerili olduğunu gösterdi. Sovyetler Birliği, iyi de olsa kötü de olsa yarı altın standardını ve konvertibl para rezervini yeniden yürürlüğe koyan kapitalist mali dünyada faaliyet gösteriyordu ama Merkez Komite'de hiç kimse bu meseleleri kavrayamıyordu.[258] Stalin sürekli söz alarak konuları anlatıyor, kuralcı anlatımını devreye sokuyordu (birinci madde, ikinci madde, üçüncü madde). Örneğin fiyatlar konusu tartışılırken, sosyalist ticaret söz konusu olduğu halde neden hâlâ ticaret marjlarının geçerli olduğuna açıklık getiriyordu. Parasal emisyon ve enflasyon arasındaki nedensel bağ konusunda Sokolnikov'un yaptığı vurguyu pekiştiriyor ve harcamaların denetim altına alınması gerektiği uyarısını yapıyordu, bunun anlamı, yüksek düzeyde işsizlik ile birlikte düşük düzeyde ekonomik gelişmenin sürdürülmesiydi, tıpkı aynı durumda kapitalistlerin yaptığı gibi.[259] Ancak NEP'in derinleşmesinin açıklanmasında ilgiyi üzerinde toplayan, Stalin'in lütfu ile Bukharin oldu.

17 Nisan 1925'te Moskova parti etkinliğinde yaptığı unutulmaz konuşmada Bukharin, köylüleri hor görenleri, "sanayimizin köylü pazarına dayalı olduğunu anlayamamaktan daha vahim bir şey yoktur," diyerek eleştiriyordu, sanayinin köylü talebi ve mamul malları satın alabilme gücüne dayalı olduğunu kastediyordu. "Varlıklı köylü üst tabakaları ve zenginleşmeye çalışan orta tabaka köylüler artık birikim yapmaktan korkuyorlar. Öyle bir ortam oluştu ki, kulak addedilmemek için evlerinin üstüne metal çatı yapmaya çekiniyorlar; eğer bir makine alacaklarsa bunu Komünistlerin görmeyeceği bir yolla yapıyorlardı. Yüksek teknoloji bir gizlilik meselesi haline geldi," diye de yakınıyordu. Bu arada, fakir köylüler Sovyet iktidarında varlıklı köy-

---

257 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 23, l. 45. Komiserlikler birleştirildiğinde (1926'da) Stalin Mikoyan'ı ticaret komiseri olarak atayacaktı.

258 Eichengreen, *Golden Fetters*, s. 4-5; Pittaluga, "The Genoa Conference." Altın standardının ve para deflasyonu gerektirmesinin, fiyatları kontrol etmek üzere ekonomiye otoriter müdahaleci ideolojik eğilimlere ek bir itici kuvvet sağladığı ileri sürülmüştür. Polanyi, *The Great Transformation*, s. 233-4.

259 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politbiuro*, I: 379 (2 Kasım 1925), I: 533 (12 Aralık 1925), II: 507 (3 Ocak 1927). Stalin'in parti forumlarında sergilediği ekonomi-politik kavrayışına dikkatimi çektiği için Profesör Paul Gregory'e teşekkür ederim.

lülerce istihdam edilmelerinin engellenmesinden şikâyetçiydiler. (İşçi çalıştıran çoğu köylü kendisi de çalışıyordu; rantiye toprak ağası değildiler.) Partinin tutumu, ülkenin esenliği ve sanayi için gerekli üretimi sınırlandırıyordu. Bukharin kolektif çiftlik fantezisinden vazgeçmişti zira köylüler katılmıyorlardı. "Her yolu deneyerek köylüler arasında kolektif çiftlik oluşumunun propagandasını yapmamız gerektiği doğrudur ancak sosyalizm yolunda köylü kitlesel hareketine giden bir anayol olduğunun söylenmesi doğru değildir," diyordu. Bunun yerine ekonomik teşviklere başvurulması gerekiyordu. Parti aktivistlerine, "tüm köylülere, tüm katmanlarına şunun söylenmesi gerekir: "Zenginleşin, biriktirin, çiftliklerinizi geliştirin," diyordu. "Her zaman yoksulların olması gerektiğini ancak bir geri zekâlı söyler; yapmamız gereken yoksulluğun yok olacağı politikalar yürütmektir."[260]

Bukharin'in tipik kışkırtıcı hitabeti bir yana, rejimin kendi siyasetinin mantıksal sonuçlarını ortaya koyuyordu: Komünistler daha düşük hasat mı istiyordu? Köylüler kulak olarak görünmemek için daha az üretmeye mi teşvik edilecekti? Bukharin'in saldırgan akıl yürütmesine karşı bir öfke patlaması oldu. Şimdi, gecikmeli olarak, öfkeli muhalifler Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" düşüncesine de saldırı başlatmışlardı ve Stalin'in yaklaşımını dünya devrimi karşıtlığı olduğu konusunda demagoji yaparak onu kendi silahıyla vuruyorlardı.[261] Bukharin'in ihtiyatsız konuşması ve Stalin'in kasten yanlış yorumlanan makalesi, yeni ikili yönetim muhaliflerine önemli bir fırsat yarattı. 1925 Mayıs ayında Zinoviev, "bir devrimci partinin başına gelebilecek en kötü şey [devrimci] perspektifini kaybetmektir," diyordu.[262] Refah ve ayrıcalıkta eşitsizliğe karşı yükselen hoşnutsuzluğun tam olarak farkındaydı. Bu konuda Leningrad deneyimini yaşamıştı: Orada işçiler sürekli

---

260 Bukharin, "O novoi ekonomichheskoi politike i nashikh zadachakh", s. 3-15.

261 Mesajı güçlendirmek için Bukharin bir kitapçık hazırladı: *Can We Build Socialism in One Country in the Absence of the Victory of the West European Proletariat?* (Nisan 1925). 14. Parti konferansı (27-29 Nisan 1925) dolayısıyla Stalin Zinoviev'in taslak tezlerini yeniden gözden geçirdi, bazı pasajları çıkardı ve bazılarını ön plana çıkardı, sonuç şöyleydi: "Leninizm'in öğrettiği, burjuva ilişkilerinin restorasyonuna karşı kesin teminat olması anlamında sosyalizmin nihai zaferinin ancak dünya ölçeğinde (ya da bazı belirleyici ülkeler ölçeğinde) mümkün olacağıdır." Stalin şunu da ekliyordu: "Genel anlamda sosyalizmin zaferi (nihai zafer değil) kesinlikle tek ülkede mümkündür." RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3359, l. 11, 6, 15. Zinoviev, Eylül 1925'te Leninizm üzerine kitabında Stalin'in yaklaşımına eleştiri getirdi fakat tutarsızdı (bir noktada, "eğer bize tek ülkede sosyalizmi kurabilir misiniz ve kurmalı mısınız diye soran olursa cevabımız kurabiliriz ve kurmalıyız olacaktır"). Van Ree, "Socialism in One Country", s. 107. Parti sekreterliği basın şubesi başkanı Jonava Vareikis Eylül 1925'te bir kitapçık yayınladı: *Vozmozhna li pobeda sotsializma v odnoi strane?* (Moskova: Melodaia gvardiia, 1925). Lider'in ölümünden beri Leninizm'e tek ciddi katkının Stalin'in Aralık 1924 makalesi olduğunu söyleyerek övgüler düzüyordu.

262 Lih, "Zinoviev." Ocak 1924'ten sonra (13. Parti konferansı) "ilkelerden ziyade kişiliklerin tehlikede olduğu açıkça görülüyordu," diyen Carr'ın haklı olmadığını iddia eden Lih haklıydı. Carr, *Interregnum*, s. 340.

iş yavaşlatma ve greve başvuruyordu ve bu bağlamda, NEP'e yatırımın katlanması kulaklar üzerine bir kumar gibi algılanacaktı ve aslında öyle de oldu.[263] Bukharin'in savunmasını, Bolşeviklerin kapitalizme daha fazla taviz vermeye zorlanacağı yönünde göçmen eleştirmenlerin öngörüsüne uygun olarak, farkında olmadan kapitalist restorasyonun yoluna taş döşemek biçiminde değerlendiriyordu. Zinoviev, köylülerin % 14'ünün tahılın % 60'ını üreterek yarım milyar ruble kazandığını ifade ediyordu.[264] Haziran 1925'te, kapalı kapılar ardında Stalin, "'zenginleşin' sloganı bizim sloganımız değil," diyor ve ekliyordu, "bizim sloganımız sosyalist birikim."[265] Bukharin zenginleşme davetini defalarca resmen inkâr etti zira muhalefet bununla vurmayı sürdürüyordu.

Ancak Yeni Ekonomi Politikası ile ilgili tüm sorunlar varlığını sürdürdü. Lenin, bizzat kendisi "köylü Brest-Litovsk"unda kendi bulaştıkları kapitalist restorasyonun tehlikeleri konusunda uyarıda bulunmuştu fakat asıl Brest-Litovsk Batı cephesinde Almanya'nın yenilgisiyle tersine dönerken, NEP'in ne ile tersine döndürüleceği meçhuldü. Nereye kadar geri çekilinecekti? Lenin'in ifadeleri fazlasıyla muğlaktı ("ciddi bir biçimde ve uzun bir süre", "yıllarla ölçülecek uzun bir süre", "on yıldan az değil, belki daha da fazla", "25 yıl fazla kötümser").[266] Tek kesin olan, NEP'i sonsuza kadar sürdürme niyetinin olmamasıydı. Bu arada, yol sosyalizme mi yoksa kapitalizmin tam anlamıyla yeniden tesisine mi çıkacaktı? NEP sanayileşme mecburiyetini nasıl kolaylaştıracaktı? Preobrazhensky gibi solculara göre, sanayileşmek için gerekli kaynağı sağlayacak "üretim fazlasını" NEP asla oluşturamayacaktı; öyleyse neden kulaklara müsamaha gösterilecekti?[267] Mayıs 1925'te *Pravda*'da Stalin "15-20 milyon sanayi işçisine gereksinimimiz var," diye kendisi söylemişti ki bu sırada sanayi işçisi sayısı yaklaşık 4 milyondu.[268] Bu gerçekleştirilebilir miydi? Emperyalistler arası çelişkilerden yararlanmayı konuşmak iyiydi ama modern makine sanayi olmadan sosyalizm nasıl varlığını sürdürecekti? Eğer kulak çiftlikleri bezdirilir ve sınırlanırsa, kapitalist kuşatma altında küçük ölçekli köylü çiftçiliği ile ülke nasıl yeniden inşa edilecekti? NEP Rusya'sı nasıl sosyalist Rusya olacaktı? Zinoviev çizgisinin tersine Stalin, Mayıs 1925 14. Parti konferansında "şu anda esas yapılması gereken köyde sınıf savaşının fitilini ateşlemek değildir," diyor ve anlamsızca

---

263 Black, "Zinoviev Re-Examined."

264 Brovkin, *Russia After Lenin*, s. 160 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 16, d. 766, l. 253).

265 *Sochineniia*, VII: 153. Olayın ele alındığı kaynak, Carr, *Socialism in One Country*, I: 260, 284.

266 *PSS*, XLIII: 330, 333, 357, XLIV: 325, XLV: 372.

267 Carr, *Socialism in one Country*, II: 79.

268 *Pravda*, 13 Mayıs 1925; *Sochineniia*, VII: 132.

ekliyordu, "işçi sınıfı liderliği, yapılanmanın sosyalizm yolunda ilerleyeceğinin teminatıdır."[269]

Polis, parti ve habercilik kanalları kulak köylerindeki derin kırgınlıktan söz etmeye devam ederken devlet görevlilerine yönelik öfkeyi es geçiyorlardı.[270] Rejim kendi öfkesini, "NEP yatırımcıları" diyerek aşağıladığı özel tüccarlara yöneltiyordu. Kendi adına çalışanların büyük çoğunluğu, kendi ektiklerini ya da imal ettiklerini (veya sahip olduklarını) satan önemsiz seyyar satıcılardı ancak OGPU ajanları düzenli olarak pazara baskın yaparak rastgele denetim yapıyorlardı. "Hoş görülebilir kâr ile yasadışı spekülasyon arasında çok ince bir çizgi vardı," diye yazıyordu tutuklamalara tanık olanlardan biri ve bu süreç NEP'in köpüğünü sıyırmak olarak biliniyordu. "Aşçı balık çorbasının köpüğünü sıyırmayı bilir ama tüm NEP yatırımcılarının köpük mü yoksa balık mı olduklarını anladıklarından emin değilim."[271] Az sayıda NEP yatırımcısı zenginliklerini kullanıp lokanta, bilardo salonu, hamam, eğlence tesisleri gibi halkın toplanacağı yerler açtılar. Buralarda insanlar bilgi, söylenti ve düşünce alışverişinde bulunuyordu. Yine az sayıda NEP yatırımcısı da, düşük ücretli memurlara rüşvet vererek stratejik demiryolu ağlarını kontrol altına aldılar. Ukrayna'da üslenen bir özel havayolu şirketi bile vardı ve bu şirket Kharkov (başkent), Rostov, Odessa, Kiev ve Moskova'da faaliyet gösteriyordu.[272] Ancak hiçbir NEP yatırımcısı, otoritelerin ve özellikle de söz konusu lokantaların seçkin salonlarına el koyan OGPU'nun suç ortaklığı olmadan diğerlerinin üzerine çıkıp orada kalamazdı.[273] Koyu ideolojik çorbanın dışında Sovyetler Birliği'ne yönelik en büyük tehdit ne kulaklar ne de NEP yatırımcılarıydı, asıl sorun haraca ve yolsuzluğa batmış memurların "zenginleşin" tavrıydı.[274]

---

269 *Sochineniia*, VII: 111, 123-4.

270 *New Village* dergisi editörü "bu mektuplarda öylesine yoğun bir öfke ve hayal kırıklığı hissediliyor ki insan şaşkına dönüyor," diyordu. "Daha önce, gelişmekte olan yeni tarımsal haneye yönelik kırgınlığın, nefretin ve kıskançlığın bu denli yoğunlaştığı mektuplara rastlamamıştık. Aç ve yoksul bir köylü, çalışan varlıklı köylülerden öylesine nefret etmeye başlıyor ki onları mahvetmek istiyor." Brovkin, *Russia After Lenin*, s. 159 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op.87, svodka 45), s. 160.

271 Ehrenburg, *Memoirs*, s. 68.

272 Sutton, *Western Technology and Soviet Economic Development*, I: 256 (atıfta bulunduğu kaynak, U.S. State Department Decimal File, 316-164-205).

273 NEP'i "nihayetinde bir silahlı mütareke" ifadesiyle niteleyen Amerikalı gazeteci, NEP yatırımcıları da "göz yumulduğu için varolan, toplum tarafından küçümsenen ve aşağılanan ve hükümet tarafından baskı altında tutulan bir sınıf. Kapitalizm ile ilgili tuhaf bir parodi, içine kapanık, güvenilmez, sindirilmiş ve komik" diyerek tanımlıyordu. Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 84-5. 1925 yılında, NEP yatırımcılarına konulan resmi vergiler savaş-öncesi tüccarlarına uygulanan vergileri geçmişti. Yine de yetkililer "lüks maddeler" ile ilgili "cezai" ek vergiler koydular ve bu tanım kolaylıkla şişirilmeye müsaitti. Trifonov, *Ocherki istorii klassovoi bor'by*, s. 84.

274 Rüşvet alma ve diğer yolsuzluk yöntemleri erken devreye girdi ve kalıcı oldu: Epikhin ve Mozokhin, *VChK-OGPU v borb'e s korruptsiei*, s. 312 (TsA FSB, f. 66, op. 1, por. 36, l. 324), 315-

Reddedilen vasiyet

Stalin'in ek bir endişesi daha vardı: Troçki destekçileri tarafından Vasiyet diye anılan, Lenin'in lanet metni. Metnin bir kopyası, biraz Rusça bilen ve Nikolai'nin (yakın zamanda yardımcı adalet komiseri olmuştu) kız kardeşi Yelena Krylenko ile evli, yazar Max Eastman'a ulaştırılmıştı. 1925 yılı baharında Eastman, *Since Lenin Died* kitabını yayınladı. Kitapta, Stalin dönemindeki bürokratik deformasyona dair Troçki'nin çözümlemeleri ayrıntılarıyla aktarılıyor, sözde Lenin metninden alıntılara yer veriliyor ve Lenin'in ölümünün hemen ardından Krupskaya'nın Troçki'ye gönderdiği samimi özel mektuba atıfta bulunuluyordu. Fransa'ya tayin edilen (bu bir çeşit sürgündü) Sovyet elçisi Cristian Rakovski'nin Eastman'ın elyazmalarını okumuş olması nedeniyle Amerikalılar bunu Troçki'nin onaylanması biçiminde yorumladılar. Aynı yılın Mayıs ayında, Moskova'da Troçki kendini izah etmeye çalıştı ve Eastman'la bir buçuk yıldan daha uzun süredir temas kurmadığını ve ona hiçbir gizli belge vermediğini iddia etti. Ancak "burjuva" basınında Eastman'ın kitabına atıflar yer alıyor ve yurtdışındaki Komünistlerin zihninde sorular oluşuyordu.[275] Stalin'in aygıtı metni Rusçaya çevirdi ve o da 17 Haziran 1925'te yazdığı uzun mektupta, birçok özel pasaja atfen Lenin'e ve partiye "iftira" edildiğini belirterek Troçki'nin yazılı olarak bunları yalanlamasını istedi. Ertesi gün Troçki politbüroya çağırılarak Eastman'ın kitabını kınaması talimatı verildi. Troçki'nin gönderdiği ilk yazı taslağını Stalin reddetti. Bu metin, Komintern ajanı ve Stalin'in adamı Manuilsky tarafından sızdırıldı –amaç Troçki'yi daha fazla sızıntı ile karalamaktı– ve Fransızca yayınlandı.

Nihai Troçki metni bizzat Stalin tarafından hazırlandı.[276] Uzun yazı *Sunday Worker*'da (19 Temmuz'da) İngilizce ve daha sonra da Sovyet partisinin ana teori dergisinde Rusça yayınlandı. Troçki'nin yazısında, "Kısa kitabının belli bölümlerinde Eastman, Lenin'in yaşamının son dönemlerinde yazdığı bazı çok önemli metinleri Merkez Komite'nin partiden 'sakladığını' söylüyor," deniliyordu. "Bu, partimizin Merkez Komite'sine iftira atmaktan başka bir şey değildir." Troçki metninde, ayrıca, Eastman'ın öne sürdüğünün aksine Lenin bu belgelerin yayınlanmasını amaçlamamıştı deniliyordu. Bunlar sadece "örgütsel nitelikli tavsiyeler" idi, "Lenin bir 'Vasiyet' de bırakmadı ve zaten parti ile ilişkisinin tabiatı ve bizzat partinin tabiatı böylesi bir Vasiyet'i

---

17 (TSA FSB, f. 66, op. 1, po. 106, I. 64-64ob.), 334-35 (TSA FSB, f. 66, op. 1, d. 108, I. 83), 339 (APRF, f. 3, op. 58, op. 187, I. 16), 482-4 (TsA FSB, 2, op. 4, por. 32, I. 5-6); Plekhanov ve Plekhanov, *F.E. Dzerzhinskii*, s. 442-3 (TsA FSB, f. 66, op. 1-T.D. 100v., I. 6).

275 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 202, n 1.

276 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 69-84: Kosheleva, *Pis'ma I. V. Stalina V. M. Molotovu*, s. 13-26.

imkânsız kılıyor."[277] Troçki'nin metninde, Lenin belgelerinin saklanmadığı, "13. Parti Kongresi'nde büyük bir dikkatle incelendiği" de söyleniyordu.[278] Varılan sonuç şuydu: Eastman'ın "küçük kitabı Komünizm'in ve devrimin sefil düşmanlarına hizmet edecektir ve bu anlamda somut bir karşı-devrim silahıdır."[279] Kişisel risk alarak Vasiyet'i gizlice dağıtan Troçki destekçileri şaşkına dönmüştü. İçlerinden biri, Troçki altına imzasını koyduğu yalanlarla "kendisini rezil etti," diyordu.[280] Ancak metnin içeriği politbüroda oylanmıştı ve Troçki de parti disiplinine tabi idi.[281]

Lenin'in dul karısı Krupskaya da Eastman'ı reddetmeye çağrılmıştı ve açıklamaları *Sunday Worker*'da (2 Ağustos 1925) ve partinin teori dergisinde yer aldı.[282] "Lenin'in istediği gibi tüm kongre delegeleri mektuplar hakkında bilgi edindiler," diyordu. "Bu mektupların 'vasiyet' olarak adlandırılması yanlıştır zira gerçek anlamıyla Lenin'in Vasiyeti çok daha geniş kapsamlıdır – son makalelerini ve partinin temelleri ve Sovyet çalışmaları üzerine söylediklerini içerir." Krupskaya, "Rusya Komünist Partisi düşmanlarının, partinin mevcut liderlerini ve partiyi itibarsızlaştırmak üzere 'Vasiyeti' kullanmalarını" lanetliyordu. Eastman'ın, Ocak 1924'te Troçki'ye yazdığı özel mektubu kullanmasını da kabul etmiyordu: "Bu mektup asla Max Eastman'ın yorumladığı biçimde ele alınamaz. Bu mektuptan Lenin'in Troçki'yi vekil olarak gördüğü sonucu çıkarılamaz."[283] Stalin'in tepkisine dair bir kayıt yok.[284] Ancak, düşmanlarından gelen bu ödülün Vasiyet'e saplanan bir hançer olduğunu düşündüyse yanılıyordu. Etkisi hiçbir zaman yok olmayacaktı.

---

277 *Bol'shevik*, 1925, no 16 [Eylül]: 67-70. Aynı zamanda bkz. Carr, *Socialism in One Country*, II: 74-7; Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 169-70, 247-8; Eastman, *Love and Revolution*, s. 442-55, 510-16.

278 Stalin Troçki'den alıntı yapıyordu: "[Lenin] 'vasiyetinin' güya bastırıldığı ya da ihlal edildiğine dair her tür ifade şeytanca bir yalandır ve tümüyle Lenin'in gerçek iradesine ve kurduğu partinin çıkarlarına aykırıdır." *Sochineniia*, X: 175.

279 *Bol'shevik*, 1925, no. 16 [Eylül]: 67-70. *Bol'shevik* 40 bin kopya bastı. Beş kişilik yayın kurulunun üç üyesi, Kamenev, Bukharin ve Yarovslavsky idi.

280 Valentinov, *Novaia ekonomicheskaia politika* [1991], s. 295.

281 Troçki, daha sonra, ifadelerim "politbüro çoğunluğu tarafından bana dayatıldı" iddiasında bulundu. *Biulleten' oppozitsii*, 19 Mart 1931 (11 Eylül 1928 tarihli mektup).

282 Eastman'ı reddetmesi, onun da Eastman meselesine karışmış olabileceği ve belki de Troçki ile bağlantılı olduğu şüphelerini gündeme getirecekti. Shvetsov, "Lev Trotskii i Maks Istmen", s. 141-63.

283 *Bol'shevik*, 1925, no. 16: 71-3 (Krupskaya'nın mektubu 7 Temmuz 1925 tarihliydi).

284 Bazıları Rakovski'nin bir aracı olduğunu tahmin ediyordu, diğerleri ise Krupskaya'yı işaret ederek, uluslararası borçlar üzerine bir konferansla bağlantılı olarak yurtdışına gitmekte olan bir muhalefet mensubuna verdiğini ve onun da Paris'te Fransız solcu Boris Souvarine'e ilettiğini öne sürüyorlardı. McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 258; Troçki, *The Real Situation in Russia*, s. 320-3.

Voroshilov'un yükselişi

Stalin'in jeopolitik teorisi Kızıl Ordu'nun güçlü olmasına dayanıyordu fakat bu araç rejime sorun yaratacaktı. Frunze'nin, henüz komiserliğe yükseltilmeden önce başkanlık ettiği askerî komisyon, Eylül 1925'te kabul ettirdiği reform ile mevcut (ve yetersiz) bölgesel milis şistemiyle düzenli barış dönemi ordusunu birleştirmiş, yaşama koşullarını ve ödenekleri iyileştirmiş, ordunun parti üyeliğine ve Komünist Gençlik Birliği destek gruplarına katılımını artırmıştı.[285] Frunze, tüm eski çarlık subaylarının yerine (kendisi gibi) Kızıl komutanlar getirmeyi ve askeriyenin, Batı askerî üretimi geliştiği halde, 1916'nın hatırı sayılır derecede gerisinde kalmış olan (Brusilov saldırısı sırasındaki) maddi altyapısını dönüştürecek bir hızlı sanayileşme planlıyordu. Ancak NEP koşullarında Frunze sadece özel askerî fabrikaları elde edebildi: Kızıl militarizm sadece itici bir kelime değildi, aynı zamanda pahalıydı.[286] Bu arada, her ne kadar 75 bine kadar yükselen sayıları (subay olmayanlar dahil) şimdi iki binin altına düşmüş olsa da, çarlık subayları etrafında çevrilen entrikalar durulmuyordu.[287] Eski çarlık subayları Genelkurmay Akademisi dahil askerî eğitim kurumlarında hâkimiyet kurmuşken Kızıl Ordu'nun Komünist partiye bağlı olan kesimi % 6'dan fazla değildi.[288] Onların kitlesel olarak orduya katılmalarının baş sorumlusu olan Troçki bile, 1925 tarihli bir yazısında çarlık subaylarını, bilinçli olarak Beyazların yanında savaşmayı seçen bir azınlık ve Bolşevizm'i seçen fakat yine de karşı tarafa geçebilecek olan "kararsız, kanaatsiz ve korkak" birçoğunluk olarak ayırıyordu.[289] Orduyu neyin daha fazla tehdit ettiğini bilmek çok zor: İlkel maddi altyapı mı yoksa paranoid sınıf politikası mı?

---

285 Frunze ayrıca birçok kesimi askerlikten muaf tutmuş ve milli birimlerin Büyük Savaş deneyimini kutsamıştı. Berkhin, *Voennaia reforma*, s. 116-45; Erickson, *Soviet High Command* [2001], s. 164-213; Von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship*; Von Hagen, "The *levée en masse*", s. 159-88. Reformla ilgili tartışmalar esas olarak Mart 1921 tarihli 10. Parti Kongresi'nin kapalı oturumunda başladı. Sergei Gusev ve Mikhail Frunze, yeni "milli savunma savaşı" stratejisi çizgisinde Kızıl Ordu'nun yeniden yapılandırılmasını isterken Troçki, "devrim ihracı" stratejisi çizgisinde bir Kızıl Ordu'yu savunuyordu. Simonov, *Voenno-promyshlennyi kompleks SSSR*, s. 22.

286 Sokolov, *Ot voenproma k VPK*, s. 39-42 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 2097, op. 1, d. 64, l. 8-24: 2 Mart 1924 tarihli rapor.

287 Kavtaradze, *Vopennye spetsialisty*, 174. 1 Ocak 1921 itibarıyla tüm seviyelerdeki Kızıl Ordu komutanlarının % 34'ü çarlık subayıydı, toplam subay sayısı 12 bin civarındaydı. 1921 yılında Özel Şube'nin başlattığı Kızıl Ordu nüfus sayımında 400 bin kişi on beş soru cevapladı, iç savaş sırasında Beyaz ya da milli ordularda hizmet edenlerin tespitine çalışılıyordu. Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 337 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, f. 1, op. 6, d. 670, 216-216ob.)

288 Kavtaradze, *Voennye spetsialisty*, s. 174; Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 342 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv UFSB po Omskoi oblasti, f. 39, op. 3, d. 4, l. 77); Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 269 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 3, d. 674, l. 5); Antonov-Ovseenko, *Stroitel'stvo Krasnoi armii*, s. 31.

289 Trotskii, *Kak vooruzhalas' revoliutsiia*, II: 92-3.

OGPU raporları eski çarlık subaylarını, ortak değerleri olan, tek vücut olarak hareket edebilen, bir fırsat çıkmasını beklemek üzere pusuya yatmış, birbirine sıkı sıkıya bağlı bir kast olarak resmederken Sovyet dış istihbaratı neredeyse tümüyle göçmen çevrelerine, özellikle de askerî bir yönü olan çevrelere sızmak amacıyla örgütlendi.[290] OGPU'nun ordudaki özel kolları sahte Sovyet-karşıtı komplolar tezgâhlarken Çeka mensubu olan eski Beyaz subayları kışkırtıcı olarak kullanarak Sovyet-karşıtı tavrı ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Bu arada, yurtdışında, özenle hazırlanmış ve Umut (ya da Birlik) adıyla bilinen bir OGPU operasyonu gerçekleştiriliyordu. Bu çerçevede, eski çarlık subayları, üst düzey çarlık mensupları ve mallarına el konulmuş sanayicileri birleştirdiği iddia edilen sahte bir gizli monarşist "merkez" etrafında, Bolşeviklere hizmet maskesi altında gizli komplolar hazırlanıyordu.[291] Umut'un ajanları yurtdışına bazı gerçek belgeleri gizlice kaçırıyorlardı ve bu yolla kazandıkları güven sayesinde, Kızıl Ordu'nun durumu ve planları konusunda dezenformasyon pompalamaları mümkün oluyordu.[292] OGPU yöntemlerinden haberdar kuşkucu göçmenler bile vatanlarının Allah'sız, barbar Bolşeviklerden bir biçimde geri alınabileceğine inanmak istiyor, yurtsever bir harekete liderlik edecek Napolyonvari bir figür ile ilgili sonu gelmez hayallere kapılıyor, sıklıkla Mikhail Tukhachevsky'nin adını anıyorlardı: Doğuştan soylu, megalomanlık düzeyinde hırslı Tukhachevsky'nin "her konuda ve sürekli Napoléon'u taklit ettiği, biyografisini ve tarihini okuduğu" söyleniyordu.[293] Tukhachevsky ile "tipik bir

290 Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 102, atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 3, d. 773, l. 2 (A. Snesarev). Sovyet dış istihbaratı, yirmi yedi ülkede ajan ya da temsilci istihdam etmeyi başardı. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 283; Kapchinskii, *Gosbezopasnosti iznutri*, s. 115 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 130, op. 5, d. 89, l. 565-6), s. 117 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 84, d. 227, l. 57). Devrim ve iç savaş sırasında 2 milyona yakın insan Rusya'yı terk etmişti ve yaklaşık 1,2 milyon insan hâlâ yurtdışındaydı. Ülkeyi terk etmeyen çok fazla sayıda insanın "yurtdışında", genellikle eski imparatorluk topraklarında akrabaları vardı ve iletişim halindeydiler. Sistematik bir izlemenin hedefi oluyorlardı. *V zhernovakh revoliutsii*; RGASPI, f. 76, op. 3, d. 331, l. 1-2: 30 Mart 1924).

291 Umut'un kaynağı hakkında birbiriyle bağdaşmayan iki hikâye var. Bazılarına göre, Sovyet karşıtı gizli birliğin asli kaynağı Polonya istihbaratının girişimleriydi: 1920 baharında yeraltı Polonya Askerî Örgütü'nün gizli üyesi Wiktor Kijakowski-Steckiewicz (doğum 1889), iddiaya göre, Petrograd'da bir istihbarat ağı kurma göreviyle Sovyetler Birliği'ne geçmiş fakat tutuklanmıştı ve yine bazılarına göre işbirlikçi olmayı kabul etmişti. (Karısı onu terk ettikten sonra, umutsuzluğa kapılarak intihara teşebbüs etmiş ve karşı-istihbaratta çalışmaktan vazgeçmişti. 1932 yılında dış istihbarata transfer edilerek Moğolistan'a gönderilmiş ve orada bir ayaklanma sırasında ölmüştü.) Diğer hikâye, adına ele geçirilen mektuplarda rastlanan, ulaşım komiserliği memuru ve katı bir monarşist olan Alexander Yakushev etrafında dönüyordu. Az sayıda adamını toplamak yerine GPU onu işbirliğine ikna etti ve Orta Rusya Monarşist Örgütü kuruldu ve bu örgüte "Umut" kod adı verildi. Bkz. Voitsekhovskii, *Trest*.

292 Fleishman, *V tiskakh provokatsii*; Gilensen, "V poednike s pol'skoi 'dvuikoi' pobedili sovetskie 'monarkhisty'", s. 75; Gaspar'ian, *Operatsiia Trest*; Seregin, "Vyshii monarkhicheskii sovet i operatsiia 'Trest'", s. 67-72; Pares, *My Russian Memoirs*, s. 595.

293 Minakov, *Sovetskaia voennaia elita*, s. 58 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5853, op. 1, d. 1-24: Berlin göçmenlerinin gizli analizi, 15 Şubat 1922). Wrangel'in Berlin'deki temsilcisi Ge-

maceracı, kendine tutkun, özgüvenli ve tek bir amacı var: Kariyer ve güç," diyerek dalga geçen bir göçmen yayınında, Paris Komüncülerini katleden Fransız generalin ayak izlerini takip etmekte "kararlı olabilir" deniliyordu. Neticede, Tukhachevsky Kronstadt'da denizcilere ve Tambov'da köylülere bunu yapmıştı, onun için Komünistler kim oluyordu?[294] Tukhachevsky'nin bu gizli sadakatsizliği ile ilgili bu tür fanteziler Sovyet istihbaratı tarafından birkaç kanaldan teşvik ediliyordu. Örneğin, OGPU'nun sponsoru olduğu ve Berlin'de Rusça yayınlanan *Savaş ve Barış* dergisi onu yabancı istihbarat çevreleriyle bağlantılı, Bolşevik karşıtı milliyetçi bir kurtarıcı olarak destekliyordu.[295] Ülke içinde ise Tukhachevsky sıkı polis takibatı altındaydı.[296]

Ek bir kaygı kaynağı da Frunze'nin kırılgan sağlığıydı. Mide yırtığına yol açan ülser yüzünden 1916'da ameliyat geçirmesine rağmen kronik yangıları sürüyordu ve doktorlar onu iç organlarının fazlasıyla yıprandığı konusunda uyarıyor, zamanın koşullarında tek çare olan cerrahi eksizyon öneriyorlardı. O ise sadece ameliyat dışı tedavileri kabul ediyordu. Bu durum iç kanamalarının ciddi ölçüde arttığı 1925 yazına kadar sürdü; Eylül'de politbüro yedi haftalık tatil talimatı verdi. Frunze karısı Sofia ile birlikte Yalta'ya hareket etti fakat 29 Eylül'de dönerek Kremlin Hastanesi'ne yattı. Onu muayene eden en az bir düzine öndegelen dahiliyeci ve cerrah ameliyat gerektiğine karar verdi.[297] 26 Ekim'de hâlâ Kırım'da olan karısı Sofia'ya yazdığı mek-

---

neral von Lampe, Tukhachevsky ile ilgili olarak, özel günlüğünde, "'devrimci Bonaparte' diyordu." Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 280-1 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5853, op. 1, d. 2, l. 422).

294 "Glavkoverkh Tukhachevskii," *Rul'*, Ekim 1922 (Antar mahlasıyla Prens F. Kasatkin-Rostovsky tarafından yazılmıştı); Minakov, *Sovetskaia voennaia elita*, s. 60-2.

295 Editör M. I. Tmonov (sonra A. K. Kelchevsky, sonra V. Kolossovsky) olsa da derginin arkasında B. Bortnovsky ve G. Teodori vardı. Teodori, Tukhachevsky'nin Varşova yenilgisini, diğer Sovyet ordusu kuvvetinin gelmemesiyle yan cephesinin savunmasız kalmasına vurgu yaparak açıklamaya çalışıyordu (örtük bir Stalin eleştirisi). Teodori aynı vurguyu Sovyet basınında da yaptı. Eski Prag arşivindeki N. Korzhenevsky'nin notuna da bakılmalıdır: Joffe, "'Trest': legendy i fakty."

296 Batı Askerî Bölgesi'ndeki manevralar sırasında Özel Departman, Polonya'dan intikam almayı çok isteyen Tukhachevsky'nin kendi savaşını başlatabileceğinden kuşku duyuyordu: Tüm emir ve faaliyetleri, 1923 yazında birdenbire titiz bir soruşturmanın konusu haline geldi. Manevralar bittikten sonra, 29 Eylül 1923'te, Polonya ile ilgili her konuya takıntısı olan Dzierzynski, merkez OGPU Özel Departmanı'nın Tukhachevsky hakkında daha titiz bir soruşturma yapmasını emretti. Sonuçlar hakkında bilgi edinmesinin ardından Dzirzynski, Ocak 1924'te Wiaczeslaw Mezynski'ye yazarak acil eylem talimatı verdi. "Smolensk [Batı karargâhı] Kremlin'e isteklerini dayatırken pasif bir bekleyiş içinde olmamız imkânsız." Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 285-7 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 1, d. 882, l. 829; op. 2, d. 27, l. 1; d. R-9000, t. 24, l. 165). 1925 yılında Minsk'te yapılan 7. Belarus Sovyetleri Kongresi'nde Tukhachevsky, Belarus hükûmetinin "savaş meselesini [Polonya ile] gündeme aldığını" ifade ediyordu. *VII Vsebelorusskii s"ezd sovetov*, s. 231.

297 8 Ekim Salı günü doktorlar ameliyat olmasına karar verdi; iç kanama Frunze'yi korkutsa da kendini tuttu. Stalin ameliyat olmaya ikna etmesi için Mikoyan'ı Frunze'ye gönderdi ve sonra da kendi gitti. Frunze, Yalta'da bulunan karısı Sofia'ya şöyle yazıyordu: "Hastanede hareket-

tupta, "artık tümüyle sağlıklı hissediyorum ve ameliyata girmek bir yana bunu düşünmek bile saçma," diyordu. "Ama yapılan konsültasyonlar sonucu ameliyata karar verildi. Bu karar beni de tatmin etti. Orada ne varsa, kesin olarak söküp alsınlar ve sonuç verici bir tedavi olsun."[298] İki gün sonra ülkenin en iyi tesisi olan ve Lenin'in ameliyatının da yapıldığı Soldatyonkov Hastanesi'ne nakledildi. Ertesi gün öğleden sonra, Lenin'i tedavi eden Dr. V. N. Rozanov'un ekibi tarafından ameliyat edildi. Bir buçuk gün sonra, 31 Ekim 1925 günü sabaha karşı, gazetelerin haberine göre anestezinin yol açtığı kalp yetmezliği nedeniyle, Frunze öldü.[299] Yüksek dozda aldığı anlaşılan kloroformun hayati organlarında kas distrofisine yol açtığı anlaşılıyordu.[300] Frunze 3 Kasım'da Kremlin Duvarı yakınına gömüldü.[301] Doğup büyüdüğü Kırgızistan'daki Bişkek'e onun adı verildi.

Proleter liderin, yerine geçmesinin intikamını almak için Troçki'nin adamları tarafından öldürüldüğü söylentileri ortaya çıkarken, Troçki'nin müritleri tam tersini iddia ederek Stalin'i suçladı.[302] Bu gerçek dışı suçlama-

---

siz yatıyorum. Cumartesi günü [10 Ekim 1925] bir konsültasyon daha olacak. Ameliyatın bir şekilde reddedilmesinden korkuyorum [*kak by ne otkazali v operatsii*]." Kanonenko, "Kto ubil Mikhail Frunze" (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 32392, d. 142, l. 3-5).

298 Volkogonov bu mektubu çarpıtıyordu: Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/i: 127-8. Tam metnin yer aldığı kaynak, Kanonenko, "Kto ubil Mikhail Frunze."

299 *Pravda*, 29 ve 31 Ekim 1925; *Pravda*, 1 Kasım 1925 (A. I. Abrikosov tarafından gerçekleştirilen ve tüm tıbbi ekip tarafından imzalanan otopsi).

300 Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 100-2; Bazhanov, *Vospominaniia* [1990], s. 141; Gamburg, *Tak eto bylo*, s. 181-2.

301 *Pravda*, 3 Kasım 1925.

302 Bir Troçki destekçisinin yazar Boris Pilnyak'a anlattığı Frunze cinayetinin bir versiyonu kısa bir öykünün, "Söndürülemeyen Ay'ın Hikâyesi"nin konusu oldu. Bu öykü *Novyimir* dergisinde yayınlandı ve sansürcüler tüm kopyalara el koydu. Ulam, *Stalin*, s. 260-1; Carr, *Socialism in One Country*, II: 123-4. Frunze'nin yoldaşları, Eski Bolşevikler Cemiyeti'nin gözetimi altında özel bir soruşturma yapılmasını talep ettiler. Sağlık komiseri Nikolai Semashko Merkez Komite tıbbi komisyonunda bir ülser uzmanı olmadığını ve komisyon karar vermeden önce Profesör Rozanov'un Stalin ve Zinoviev ile konuştuğunu itiraf etti. Soruşturma ancak bu noktaya kadar ilerlemiş olabilir. Medvedev, *Let History Judge*, s. 156-8. Daha sonra, Stalin Yefraim Sklyansky cinayetini örgütlemekle de suçlanacaktı. Troçki'nin savaş komiserliğindeki eski yardımcısı olan Sklyansky, Sovyet-Amerikan Ticaret Ortaklığı (Amtorg) başkanı Isaiah Hoorgin'i ziyareti sırasında Manhattan'ın 560 kilometre kuzeyinde, New York dışındaki bir gölde yaşanan tekne kazasında Ağustos 1925'te ölmüştü. İkili, trenlerinin New York'a geri dönmesini beklemek üzere bir kanoda vakit öldürürken kuvvetli bir rüzgâr küçük teknelerini alabora etmişti. Her ikisi de usta kürekçi değildi ve kayıklarıyla eşlik edenler onları kurtarabilmek için fazla uzaktılar (ya da heyecandan elleri ayaklarına karışmıştı). Hoorgin otuz sekiz, Sklyansky otuz üç yaşındaydı. L. Trotskii, "Sklianskii pogib", *Pravda*, 29 Ağustos 1925; *New York Times*, 30 Ağustos 1925; *Time*, 14 Eylül 1925; *Pravda*, 22 Eylül 1925. Cinayet suçlamasını yönelten Bazhanov oldu; olay, o Stalin'in hizmetinden ayrıldıktan sonra gerçekleşmişti: Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 65-6. Hoorgin'in vefatı önemliydi. 1925 yılı sonunda Litvinov Stalin'e yazarak, "siyasi çalışmaların liderliğini hemen üstlenebilecek, resmi olmayan konularda Amerikalı resmi yetkililerle müzakereler sürdürebilecek, önerilerde bulunabilecek, karşı tarafın önerilerine karşılık verebilecek otoriter bir yoldaşın" atanmasını istiyordu. Gaiduk, "Sovetsko-Amerikanskie

ların ötesinde, hastalıklara karşı Bolşevik hassasiyeti günün konusu olacaktı ve bir psikonörolojist, her yeri saran "devrimci tükenmişlik ve zayiat" üzerine acımasız bir yazı kaleme almıştı.[303] Medikal klinikleri ziyaret eden üst düzey partililerin yaklaşık yarısının şikâyeti sinir bozukluğuydu (verem çok geride kalıyordu, dörtte bir oranındaydı).[304] Dzierzynski ve Mezynski'den başlayarak, Rykov ve Stalin'e kadar, rejimin önde gelen figürlerini muayene etmek üzere davet edilen iki Alman uzmanın ne sonuca vardığı bilinmez ama iç tartışmalarda Troçki dahil çoğunluğun düşüncesi, daha iyi tedavi ile kurtulabilecek olsa da Frunze'nin doğal nedenlerle öldüğüydü.[305] Stalin için Frunze'nin vefatı yeni bir fırsattı. Tukhachevsky olağan bir dedikodu ortamında Sergo Orjonikidze'ye desteğini ifade etmişti –hiç vakit kaybetmeden ihbar edilmişti– ancak kötü alametler belirmişti: Stalin, yakın çalışma arkadaşı Voroshilov'u atadı.[306]

Voroshilov iç savaştaki inişli çıkışlı rolünün ardından, ordudan uzak kalmak için Stalin'e yalvaran bir mektup yazdı ("bana acıyın") fakat Stalin onun yalvarmalarını görmezden geldi.[307] Mayıs 1924'te onu, Troçki'nin çalışma arkadaşı Nikolai Muralov'un yerine Moskova askerî bölgesi komutanlığına atadı. Frunze'nin yokluğunda Voroshilov bir sonraki en üst "proleter" komutan oldu. Zinoviev'in adamı Mikhail Lashevich savaş komiseri baş yardımcısı oldu.[308] Tukhachevsky, ordunun beyni addedilen genelkurmay başkanlığı makamına atanarak, genelkurmay başkanlığının gücünü sınırlamaya başlayan ve askerî istihbaratı kapsamı dışına çıkaran Voroshilov'a güçlü bir rakip haline geldi. Tukhachevsky sert bir şikâyet yazısı yazsa da Voroshilov

---

otnosheniia" (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 413, op. 2, d. 2040, l. 144-5). Geçici olarak Hoorgin'in yardımcısı Piyotr Ziv görev aldı. Kısa süre sonra Amtorg, Saul Bron'a emanet edildi.

303 Zal'kind, "O zabolevaniiakh partaktiva." Kasım 1925'te Leonid Krasin ölümcül bir hastalığa yakalandı; kan testleri akut anemi olduğunu gösteriyordu. Kan nakli deneyleri yapmakta olan Alexander Bogdanov, yöntemini Krasin'e de uygulamayı önerdi. Deneyleri biraz incelemesinin ardından Krasin tedaviyi kabul etti ve anlaşılan yeniden canlanmıştı – mucize tedavi söylentileri yayılmıştı ve güya Stalin Bogdanov'u çağırmıştı. Bogdanov'un Stalin ziyareti [1925 Aralık sonu] Bogdanov'un günlüklerinde yer alsa da Stalin'in ofis kayıt defterinde yoktu; ne konuştukları ise bilinmiyor. Bogdanov 1928 yılında ters giden bir deney sırasında öldü: yine bir kan nakli deneyiydi, sıtmalı ve veremli bir öğrencinin kanını kullanıyordu; kan uyuşmazlığı olabilirdi. Krementsov, *A Martian Stranded*, s. 61 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. A-482, op. 42, d. 590). Zalkind, 1936 yılında, eve giderken otuz sekiz yaşında kalp krizinden öldü.

304 RGASPI, f. 17, op. 84, d. 704, l. 27.

305 Bkz. Adibekov, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b): povestki dnia zasedanii*, I: 421; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 533, l. 10; Krementsov, *A Martian Stranded*, s. 66 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 84, d. 701, l. 73-95); *Izvestiia*, 28 Şubat 1926: 5. Almanlar Friedrich Krause ve Otfried Förster idi.

306 Teplianikov, "Vnikaia vo vse", s. 169-70. Orjonikidze, Cumhuriyet Devrimci Askerî Konsey üyesi tayin edilmişti.

307 *Voennye arkhivy Rossii*, vyp. 1: 406.

308 *Pravda*, 7 Kasım 1925.

yerinde kaldı.[309] Muhtemelen Stalin bile Troçki'den Voroshilov kadar nefret etmiyordu ancak Voroshilov-Tukhachevsky düşmanlığı dramatik boyutlara ulaştı. Bu durum Stalin'e sıkı denetim imkânı sağlasa da savaşma kapasitesini artırmak için hiçbir şey yapılmadı. Tukhachevsky yazdığı raporda, "Kızıl Ordu çok zor durumda, eğer düşmanlar bundan haberdar olursa bazı girişimlerde bulunmak isteyebilirler," diyordu.[310]

Dzierzynski'nin kafa karışıklığı

Stalin'e yakın olsa da Kamenev Zinoviev'in Leningrad muhalefetine katılmıştı ve Eylül 1925'ten sonra konuşmaları basında ve hatta parti toplantılarının "stenografik" kayıtlarında yer almamaya başladı.[311] Leningrad'daki Zinoviev'den farklı olarak Kamenev'in siyasi bir aygıtı ya da bir yayınevi yoktu ama entrika yeteneği vardı ve Finans Komiseri Sokolnikov'un ikili yönetim liderleri Stalin ile Bukharin'e karşı çıkmasını sağladı. Bu üçlü, Krupskaya ile birlikte, her ne kadar yayınlanmamış olsa da Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu üyelerine dağıttıkları "dörtlü platform" metnini hazırladılar. Metin 3-10 Ekim Merkez Denetim Komisyonu genel kurulunda tartışıldı.[312] Diğer imzacıların aksine Sokolnikov NEP'in uzlaşmacı köylü politikasını destekliyor fakat parti içi tartışma ve zorbalık taktiklerinin kısıtlayıcılığına itiraz ediyordu. Kurnaz Kamenev OGPU lideri Dzierzynski'ye de yanaşmaya çalıştı ve başarılı oldu: 5-6 Ekim gecesi Dzierzynski Stalin'e sefil bir mektup yazdı ve bir kopyasını da Orjonikidze'ye gönderdi. "Leninist hizbi toplantıda bu mektuptan haberdar etmenizi rica ederim," diye başlıyor, Zinoviev ve Kamenev'in "komplosunu" ifşa ediyor ve "parti içinde yeni bir Kronstadt" olduğunu belirterek, bunun özellikle ürkütücü olduğunu söylüyordu, "çünkü," diyordu, "köylü çoğunluğu, karşı olmasalar da bizimle değiller – henüz onları yanımıza çekmeyi başaramadık." Parti içinde hizipçiliğin düşmanlara kapı aralayacağını ve Thermidor'u kaçınılmaz hale getireceğini açıkladıktan

---

309 Tukhachevsky (31 Aralık 1926'da), "size zaten sözlü olarak ilettiğim gibi, Kızıl Ordu genelkurmayının içinde bulunduğu anormal koşullar, üretken bir çalışmayı imkânsız kılıyor ve personelin sorumluluk almasına engel teşkil ediyor," diye yazmıştı. Minakov, *Stalin i ego marshal*, s. 356-7.

310 Samuelson, *Soviet Defense Industry Planning*, s. 41.

311 Merridale, *Moscow Politics*, s. 260. Emek ve Savunma Konseyi'nin (hükümete paralel yürütme organı) başı olarak, ortada böyle bir kaynak olmadığını bildiği halde, Kamenev işçi ücretlerinde % 20 artış yapılması için önerilerde bulunuyordu. Aynı zamanda işçilerin fabrika kârlarında payı olmasını da öneriyordu (hemen hiçbir fabrika kâr etmiyordu). *Moskovskie bol'sheviki*, s. 128-9 (atıfta bulunduğu kaynak, MPA, f. 3, op. 6, d. 28, I. 45: *XIV Moskovskaia gubpartkonferentsiia biulleten' no. 1*, 133).

312 Carr, *Socialism in One Country*, II: 66. Bu entrika, üyelerin birkaç "özel oturum" boyunca tartışmasına yol açtı: Dmitrenko, *Bor'ba KPSS za edinstvo svoikh riadov*, s. 211.

sonra Dzierzynski, aklı başına gelmeden önce bu komployа katıldığını itiraf ediyordu. "Ben politikacı değilim, bir çözüm bulamam ya da öneremem. Belki beni yargılarken bir çözüm yolu bulabilirsiniz. Fakat ben [muhalif] hizipten ayrılıyorum ve Leninist olarak kalıyorum zira partiye yıkım getirecek hizipçiliğin bir parçası olmak istemiyorum." Görevinden alınacağını bekleyen Dzierzynski, kendisine ne iş verilirse yapacağını söylüyordu.[313]

Stalin OGPU içinde başka kimlerin muhalefet saflarına çekilmiş olabileceğini düşünmek zorundaydı. Siyasi polis başkanı olan ve itibarlı adı nedeniyle görevinden uzaklaştırılması güç olan Dzierzynski, potansiyel olarak etkili bir makamı işgal ediyordu. Stalin onu uzaklaştırmak için elbette herhangi bir hamle yapmadı; aralarının bozuk olduğunun duyulması aleyhine olabilirdi.

Şehit edilmiş Polonyalı-Alman solcu Rosa Luxemburg'un portresini Lubyanka'daki ofisinin duvarına asan Dzierzynski kararlı bir Sol Komünist idi fakat çok sayıda "burjuva" ekonomisti istihdam ettiği Üst Ekonomi Konseyi'nin başkanı sıfatıyla sürdürdüğü pratik faaliyetlerden edindiği deneyim onu sağlam bir NEP savunucusu haline getirmişti.[314] Daha 1923 yılında, "yepyeni kurumların ortaya çıkışını, her türden bürokratizm canavarını, kâğıt yığınlarını ve yüz binlerce yeteneksiz yazıcıyı, devasa bina ve tesislere el konulmasını, otomobil salgınını" eleştirmiş ve bu duruma "yasal *kormlenie*" diye isim takmıştı – anlamı, eski Moskova Knezliği'nde olduğu gibi, hizmetinde bulundukları toplulukların sırtından parazit gibi geçinmeleriydi.[315] Aşırı bürokrasi ve hırsızlığın sistemi iflas ettireceğini öngörüyor ancak pratik bir çözüm önermiyordu.[316] Molotov'a yazdığı gizli mektuplarda "Felix" diye andığı (diğer herkesi soyadıyla anıyordu) Dzierzynski'nin iş yükünü ve kalp rahatsızlığını Stalin biliyordu. Dzierzynski ilk kalp krizini 1924 sonunda geçirmiş ama doktorların çalışma saatlerini azaltması önerisini duymazdan gelmişti.[317]

---

313 *Politicheskii dnevnik*, s. 238-41; Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 309-12 (RGASPI; f. 76, op. 2, d. 28, l. 1-8): Kun, *Bukharin*, s. 159-61.

314 Blobaum, *Feliks Dzierzynski*, s. 231. Özellikle Bukharin'e karşı Dzierzynski'nin OGPU'yu savunması konusunda bkz. Koenker, *Revelations*, s. 18-9 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 345, l. 1-1ob, 2-2ob); Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 297-98, 302-6. Ekonomi yetkilileri Dzierzynski'yi "sağcı" bir Bolşevik olarak görüyorlardı. Valentinov, *Novaia ekonomicheskaia partiia*, s. 23, 102-6; Izmozik, *Glazal*, s. 131.

315 Khelemskii, "Soveshchanie v Sovnarkome o gosapparate [1923 g.]", s. 113-4, 118: RGAE, f. 3429, op. 6, d. 86, l. 12-31: 1923.

316 1925 yılı itibarı ile en az 1,85 milyon beyaz yakalı çalışan vardı. Gimpel'son, *NEP*, s. 386 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 374, op. 171, l. 14-15). Devrimden önce devlet makamları için 600 özel unvan vardı, şimdi ise 2 binden fazlaydı. *Tekhnika upravleniia*, 1925, no. 1: 23-4.

317 Karısı Zofia Muszkat, "Pazar günleri bile," diyordu, "şehir dışındaki kır evinde, dinlenmek yerine belgeleriyle oturuyor, Ekonomi Üst Konseyi şubelerinin sunduğu belgeleri, veri tablolarını tahkik ediyor, rakamsal veriler yığınının üzerinden geçiyordu." Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 174.

1925 yazında Dzierzynski istifa etti.[318] Sochi'ye doğru yola çıkmış olan Stalin ona yazdığı mektupta, "yalvarırım bunu yapma," diyor ve sabırlı olmasını istiyordu.[319] Stalin aynı gün Bukharin'e de yazdı: "Dzierzynski sadece çok gergin, boğuluyor. Geçecek."[320] Ağustos 1925'te, güneye tatile giden Dzierzynski'nin kendisini Sochi'de ziyaret etmesinin uygun olup olmadığını sormak üzere telgraf çeken Tovstukha'ya Stalin'in cevabı şöyleydi: "Dzierzynski ve çalışma arkadaşlarını memnuniyetle kabul edeceğim. Stalin."[321] Bundan kısa bir süre sonra, ekonomi politikasının OGPU'da yarattığı hayal kırıklığının farkında olan Kamenev Dzierzynski'ye yakınlaşmıştı.

Dzierzynski kısa sürede Kamenev ve Zinoviev'e sırt çevirse de muhalefet gevşemedi. Moskova parti teşkilatının 5 Aralık 1925'te başlayan (ve 13'üne kadar devam eden) konferansı ya da daha erken bir tarihte başlayıp biten Leningrad örgütünün bir konferansı da dahil muhalif bölgesel parti konferanslarıyla saldırıya geçtiler. Leningrad'da delegeler Bukharin'e ve onun "zenginleşin" sloganına saldırdılar; Moskova'da Bukharin kendini kaybetmiş bir vaziyette Zinoviev ve destekçileri ile "isterik genç bayanlar" diyerek dalga geçti ve Leningrad parti örgütünün tutumunu "parti-karşıtı" olmakla itham eden bir karar çıkarmak istedi.[322] NEP'in kulak-yanlısı eğilimi etrafında dönen politika tartışmasının yanı sıra Leningrad parti örgütü özerkliğini korumak için de savaşıyordu. Ancak yeni muhalefet, Menşevik göçmen dergisinin de işaret ettiği gibi, aykırı eğilimleri bir araya getiriyordu.[323] Sokolnikov konuşmasında, kapitalizmden farklı olduğunu iddia ettiği pazar ilişkilerini ve kulaklardan farklı olduğunu iddia ettiği kültürlü çiftçileri göklere çıkarıyordu. Bu tür bir formülasyon, en azından kırsal kesimlerde, pazarı sosyalizmle bağdaşabilir addediyordu. Ancak Sokolnikov NEP'in kalbindeki te-

318 9 Ocak 1924'te Dzierzynski Stalin'e bir mektup yazdı: "Kişisel. Yoldaş Stalin'e. Parti tartışmaları gösteriyor ki, parti politikası bağlamında, Merkez Komite tarafından bana emanet edilen kurumlarda –GPU ve demiryolları komiserliğinde– durum son derece sağlıksız. Özellikle Sovyet çalışmalarıyla fazlasıyla meşgul olduğumdan, kişisel olarak parti sorunlarına yeterince zaman ayırıp belaları def edemediğim hatta zamanında ortaya çıkaramadığım için, rahatsızlık hissediyorum." Dzierzynski iki sekreter istiyordu (Stalin metinde bu satırın altını çizmişti). Biri GPU'da diğeri demiryolları komiserliğinde parti işlerini takip edeceklerdi. Stalin isteği kabul etti: Adamlarını kendi seçebilirdi. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 726, l. 28-9.

319 RGASPI, f. 3, op. 1, d. 527, l. 1.

320 Khromov, *Po stranitsam*, s. 92 (atıf yok); Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 277.

321 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 35, l. 43, Liubianka, *Stalin i VChK*, s. 108.

322 *Pravda*, 10 Aralık 1925 (Bukharin'in konuşması); *Robochaia Moskva*, 13 Aralık 1925 (Kamenev'in konuşması); *Pravda*, 20 Aralık 1925 (Moskova parti komitesinin Leningradlılara cevabı); *Novaia oppozitsiia* (Leningrad, 1926) (Leningradlıların madde madde suçlamaları reddettikleri kitapçık). Moskova parti komitesi Leningradlılara bir cevap hazırlayarak NEP'i ve tek ülkede sosyalizmi savundu, *Pravda*, 20 Aralık 1925. Carr, *Socialism in One Country*, II: 133-43; Merridale, *Moscow Politics*. Yeni muhalefeti sadece kişisel ve kariyerist olması nedeniyle hor gören Carr haksızdı.

323 *Sotsialisticheskii vestnik*, 1926, no. 17-18: 5.

mel soruna da parmak basıyordu: "Köylülerin orta katmanını önce cesaretlendirip sonra baskılamaya başlıyoruz." Diğer bir deyişle, siyaset ekonomik büyümeyi sınırlandırıyordu. *Peasent Newspaper*'ın kurucusu ve editörü olan diğer bir konuşmacı Yakov Yakovlev'in dolambaçsız önerisi, rejimin, köylülerin işledikleri toprağı, alınabilir, satılabilir ya da miras bırakılabilir özel mülkiyet olarak kendi üstlerine kaydetmelerine izin vermesiydi. Sadece kullanım hakkı yerine yasal mülkiyet ürünü artırırdı çünkü köylüler el emeklerinin karşılığını çocuklarına aktarabilecekti.[324]

Dzierzynski'ye gelince, 12 Aralık'ta Stalin'e yazdığı uzun mektupta ekonominin zorlu problemlerini sıralıyor, sağlığının ve sinirlerinin durumu nedeniyle bu sorunlara yetişemediğini belirterek Ekonomi Üst Konseyi'nden istifa etmesine izin verilmesini istiyordu: "Eminim ki Vladimir Ilich hayatta olsaydı bu isteğimi kabul ederdi."[325] Stalin bir kez daha isteğini geri çevirdi. Ancak Stalin, 1925 sonlarına yakın bir dönemde, 14. Parti Kongresi yaklaşırken bir grup önemli kişinin Ukraynalı Komünist Petrovsky'nin dairesinde toplanarak, Dzierzynski'nin gıyabında, onu Stalin'in yerine genel sekreter yapmayı tartıştıklarını öğrendi.[326] Ancak çoğu diktatörlükteki gizli polis şeflerinin aksine o en üst iktidara hevesli değildi. Aslında, 14. Kongre'de konuşma da yapmayacaktı.

Doğum günü ithamları

Stalin 14. Parti Kongresi'ni iki defa erteledi ve nihayet toplandığında (18-31 Aralık 1925) bir önceki kongrenin üzerinden geçen on sekiz ay, iki kongre arasında o güne kadarki en uzun süreydi. Leningrad delegasyonu 14 Aralık gibi erken bir tarihte gelerek, davalarını anlatmak üzere fabrikalara ve partinin mahalle örgütlerine dağıldılar. Stalin'in Zinoviev ile hâlâ ittifak içinde olduğu bir önceki kongrede, bu ikilinin kararı bir sonraki kongreyi Leningrad'da yapmaktı fakat Ekim 1925'te Stalin'in yeni politbürosu çoğunluğu bu kararın "yürürlükten kalkması" için iptal oyu kullandı. Kongreye katılan 1.306 delege (665'inin oy hakkı vardı) 1.088 bin parti üye ve aday üyesini temsil ediyordu. Stalin devrim öncesinden beri ilk kez ana siyasi raporu sundu. Ancak açılış gününde Zinoviev *Leningrad Pravda*'da ağır bir saldırı yöneltti. "Kulaklara karşı savaşıyorlar ama 'zenginleşin!' sloganını öneriyor-

324 Brovkin, *Russia After Lenin*, s. 156 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 16, d. 533, l. 199).

325 *Kommunist*, 1989, no. 8: 82-4. Daha önce, 6 Aralık 1925'te Stalin'e, inisiyatif almayı körelten devlet aygıtı üzerine bir not daha yazmış fakat göndermemişti. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 278.

326 Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 278. Lenin'in ölümünün hemen ardından Dzierzynski'nin hükümeti üstleneceği söylentileri çıkmıştı (belli ki bunlar korkuyla ortaya atılan söylentilerdi: Merhametsiz biri olarak biliniyordu). Velikanova, "Lenina v massovom soznanii", s. 182.

lar," diyordu. "NEP Rusya'sının sosyalist bir ülke olduğunu ilan ediyorlar." Stalin kurnazca davranarak konuşmasında Zinoviev ve Kamenev ile anlaşmazlıklarından hiç söz etmedi, böylelikle muhalefet anlaşmazlığın müsebbibi olarak görülecekti. Beklenildiği gibi, Leningrad delegeleri Zinoviev'in de bir rapor sunması için dilekçe verdiler. İkinci günün akşamında gerçekleşen ve dört saat süren konuşmasında Zinoviev ağır bir dille Bukharin'i hedef aldı.[327] Kısa bir aranın ardından sahne alma sırası Bukharin'deydi ve onun sıkıcı konuşması daha da uzun sürdü.[328] Ortam çok gergindi. Muhalefet adına konuşan Krupskaya Stalin'den hiç söz etmedi ama Bukharin'in "zenginleşin" sloganını sosyalist olmaması nedeniyle kınadı. Ayrıca delegeleri Zinoviev'in konuşmasını "utanç verici" bir biçimde kestikleri için azarladı. Menşeviklerin çoğunlukta olduğu 1906 Stockholm Parti Kongresi'ne atıfta bulunurken, azınlıkta olan şimdiki Zinoviev, Kamenev, Krupskaya grubunun gerçek Bolşevik-Leninistler olduğunu ima ediyordu.[329] Kongrenin en heyecan verici konuşmasını ise hiç umulmadık biri, kaçamak konuşmalarıyla bilinen Kamenev yaptı. 21 Aralık'ta verdiği söylevin dili son derece netti.[330] O gün aynı zamanda Stalin'in doğum günüydü (resmen kırk altı oluyordu).

Kamenev, Lenin Enstitüsü'nün nominal direktörü olarak kendi sorumluluklarına atıfla konuşmasına başlarken Leninist kimliğini vurgulamayı hedefliyordu. Daha sonra, Lenin'in Yeni Ekonomi Politikası ile ilgili çizilen "pembe" tabloları hedef aldı.[331] "Birçok konferansta yoldaş Stalin'i kınadım ve şimdi de tekrar ediyorum: [NEP yanlısı] bu çizgiyle gerçekten hemfikir değilsiniz ama onu savunuyorsunuz ve parti lideri olarak yanılgınız buradadır," diyordu Kamenev. "Siz güçlü bir adamsınız ama parti çoğunluğunun yanlış bulduğu bu çizgiyi partinin güçlü bir biçimde reddetmesine olanak ta-

---

327 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 99-130.

328 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 130-53. Bukharin gibi Stalin de artık âdet hale geldiği üzere Zinoviev'i aşağılıyordu: "Bu politika değil histeri." *Sochineniia*, VII: 378. Mikoyan, "Zinoviev çoğunluktayken boyun eğdirmek için çelik disiplinden yana. Çoğunlukta olmadığında ... çelik disipline karşı," diyordu. *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 1186.

329 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 158-66. Stalin Krupskaya'nın NEP'in kapitalizm olduğu değerlendirmesini reddederken, kibarca "beni bağışlasın," diye de ekliyordu fakat daha sonraki sözleri iğneleyiciydi: "Yoldaş Krupskaya'yı diğer sorumlu bir yoldaştan farklı kılan tam olarak nedir?" *Sochineniia*, VII: 364-5, 383-4. Aralık 1927 tarihinde yapılacak 15. Kongre'ye kadar Krupskaya muhalefetten resmen ayrılmadı. Açıkça özeleştiri yapması istenmedi ve tutuklanmadı. 1927 yılında yaptığı bir konuşmada, 1925 yılında "yeterince sosyalist bir yapıya sahip olduğumuzu kabul etmek gerekiyordu," anlamına gelecek şeyler söylemişti ve bu söylediklerinden artık muhalefetin içinde olmadığı anlamı çıkıyordu. Aslında muhalefetle ilişkisini bir yıl önce kesmişti. *Pravda*, 5 Kasım 1927.

330 Molotov kongrede, meselelerin her zaman "tartışılarak" ele alınmasından yana olan Kamenev'in, sanki daha başlarken geri adım atmaya hazırmış gibi davrandığından söz ediyordu. *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 484-5. Kamenev'in "yumuşak" karakterli izlenimi yaratması konusunda aynı zamanda bkz. Sukhanov, *Zapiski*, II: 243-5.

331 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 96, 246. *Leninskii sbornik*, V: 8-11.

nımıyorsunuz." Stalin'i, "yazarı ve gerçek temsilcisi yoldaş Bukharin olan bu çizginin tutsağı" addediyordu. Ancak Kamenev, Stalin ile Bukharin arasına ayrım koymanın çok ötesine gidecekti.

"Bir 'lider' kuramı yaratmaya karşıyız, bir 'lider' oluşturmaya karşıyız. Sekreterliğin politika ve örgütü fiilen birleştirip asli siyasal organın üzerinde yer alması düşüncesine karşıyız. ...

Kişisel olarak düşüncem, genel sekreterin eski Bolşevik genel merkezi kendi etrafında toplayacak biri olmadığıdır. ... Birçok vesileyle yoldaş Stalin ile konuştuğum için, birçok vesileyle Lenin'in yoldaşlarıyla konuştuğum için şimdi Kongre'de de söylüyorum: Vardığım sonuç yoldaş Stalin'in Bolşevik merkezi birleştirme işlevini yerine getiremeyeceğidir."

Kamenev bu çok önemli sözleri dillendirirken defalarca konuşmasına müdahale edildi ve yuhalamalar kulakları sağır edecek bir düzeye ulaştı:

"Yalan!" "Saçma." "Stalin! Stalin!" Delegeler ayağa kalkarak Yoldaş Stalin'i selamladılar. Alkış tufanı... "Yoldaş Stalin çok yaşa." Uzun alkış tufanı. "Yaşasın" sesleri. Genel bir kargaşa.

Yayınlanan steno kayıtları şöyle devam ediyordu: "Yevdokimov oturduğu yerden: 'Rusya Komünist Partisi çok yaşa! Yaşasın! Yaşasın!' (delegeler ayağa kalkarak bağırdılar 'Yaşasın!' Gürültü. Uzun süren alkış tufanı) (Oturduğu yerden Yevdokimov) 'Parti Merkez Komitesi çok yaşa! Yaşasın!' (delege bağırışları 'Yaşasın!') 'Evet! Parti her şeyin üzerinde!' (alkışlar ve bağırışlar, 'Yaşasın!')"[332]

Stalin hiç böyle bir doğum günü geçirmemişti (bundan sonra da geçirmeyecekti).

Cevap için Tomsky kürsüye geldi: "Burada bazı yoldaşların yaptığı gibi konuşmak, birisinin iktidarı kendinde topladığını göstermeye çalışmak çok saçma. ... Bu nasıl olabilir?"[333] Tomsky'nin sorduğu sorunun cevabı, kısmen, katedilen yolun her adımında Stalin'e suç ortaklığı yapmış olan Kamenev'in kendisiydi.

Stalin'in doğum günü kutlamaları henüz bitmemişti. Aynı günün akşamı Sokolnikov kürsüye geldi. NEP konusunda Stalin tümüyle ona bel bağlamıştı. Karısı Galina Serebryakova, kocasının gerçek ön adının (Gersh) küçültmeli ifadesiyle, "Garya'nın Stalin ile ilişkisi dostçaydı," diyordu. "Genellike vertushka [kapalı devre telefon sistemi] üzerinden konuşmalarını duyuyordum. Hiçbir zaman bir gerilim, ses tonunda bir değişim olmazdı. ... Kongre'den önce, Garya'nın bana söylediğine göre, Stalin onunla buluşmuş, Krupskaya ve Klavdiya Nikolaeva'yı desteklememesini, Lenin'in Va-

332 *XIV s"ezd VKP (b), 18-31 dekabria 1925 g.*, s. 273-5: Daniels, *Documentary History of Communism* [1984], 1: 183-6.

333 *XIV s"ezd VKP(b)*, s. 289-92

siyet'inden ve yeni bir genel sekreter seçmek gerektiğinden söz etmemesini rica etmiş. Fakat Garya bunu kabul etmemiş. Stalin, 'Grigory buna pişman olacaksın' diye tehdit etmiş ve aynı günün akşamı vertushka üzerinden arayarak destek istemiş ve konuşmasında Vasiyet'ten söz etmemesini istemiş." Sokolnikov geri adım atmayı reddetmişti.[334] Kongrede yaptığı bir saatlik konuşmada Bukharin'e karşı Lenin'e atıfta bulundu, SSCB'nin "devlet kapitalizmi" olduğunu ifade etti ve makine ithalatının ödemelerini yapabilmek için, kulakların mülklerine el koymak yerine tarımın seviyesini yükselterek daha fazla tahıl üretimi sağlanması çağrısı yaptı, böylelikle zaten gerekli döngü sağlanarak tarım gelişecekti, sanayileşmeye giden gerçekçi yol buydu. Ancak, Sokolnikov ekonomi politikaları konusunda muhalefet yerine Stalin-Bukharin Merkez Komite çoğunluğunu desteklemiş olsa da partide demokrasi yokluğu ve gücün Stalin'de toplanması konusunda muhalefete arka çıktı.[335]

Yayınlanmış stenografik kayıtlar Sokolnikov'un yaptığı konuşmanın sadece ana hatlarına yer veriyor ama yayınlanmamış versiyonunda daha fazla ayrıntı yer alıyor. Parti basınında ve resmi kararlarda yer bulan Zinoviev ve Kamenev ile ilgili yanlı değerlendirmeler konusunda şöyle diyordu: "Ne zamandan beri böyle suçlayıcı ifadelerle güç gösterisine başladınız?" Sıklıkla sözü kesiliyordu –"bize gerçeklerden bahset!"– ama direndi, Kamenev ve Zinoviev'siz bir politbüro düşünemediğini ifade etti ve ülkeyi sekreterliğin değil politbüronun yönetmesini talep etti. Genel sekreter olan Stalin'in politbüroda yer almaması gerektiğini de ekledi. "Yoldaş Stalin'e karşı, kişisel ya da siyasi kesinlikle hiçbir düşmanlık hissi beslemiyorum – kesinlikle," diyordu. "Bunu belirtmek zorundayım çünkü insanlar ilişkimizde kişisel düşmanlığın etkili olduğunu iddia ediyor. Öyle değil, tüm parti içinde, yoldaş Stalin'in çalışmalarıyla en fazla katkıyı sağladığından hiç şüphem yok." Genel sekreteri bir darbeyle değiştirme suçlamalarına karşı Sokolnikov soğukkanlılıkla şöyle diyordu: "Bölgesel herhangi bir parti örgütünün tartıştığı bir konuyu, açık söyleyecek olursak kimin sekreter olacağını, kongrede bizim tartışamamamız olur mu?" Sokolnikov konuşmasını bir meydan okumayla bitirdi: Eğer "yoldaş Stalin, Lenin'e duyulan türden bir güvenin" keyfini sürmek istiyorsanız, "bu güveni kazanmalısınız!"[336]

---

334 Genis, "G. Ia. Sokolnikov, s. 80 (atıfta bulunduğu kaynak, o sırada henüz basılmamış olan G. I. Serebriakova otobiyografisi); Galina Serebriakova, "Iz vospominanii", Anfert'ev, *Smerch*, s. 230-49 (241'de).

335 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 327-35.

336 Chigir, "Grigorii Iakovlevich Sokol'nikov", s. 119-32 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 54, op. 1, d. 13, l. 76-117, özellikle 111-2, 114-5. Resmi stenografik kayıtlardan Stalin'in otoritesini sarstığı düşünülen tüm cümleler çıkarılmış ve metin onunla Stalin arasındaki mesafeyi açacak biçimde yeniden düzenlenmişti; bazı kelime hatta cümleler sanki Sokolnikov'a aitmiş gibi

Kongrenin geri kalan bölümünde, ağırlıkla Stalin'in gücü –boyutu ve meşruiyeti ölçüsünde– hâkim oldu. Voroshilov, "Yoldaş Stalin, sorunları formüle etme konusunda politbüronun tüm üyelerinden daha başarılı, buna ister doğası gereği ister yazgı deyin. Yoldaş Stalin politbüronun en önemli üyesidir," diyordu.[337] Zinoviev yeniden konuştu ve Vasiyet'i hatırlattı. Mağara toplantısından Stalin'e gönderdiği mektubun diliyle, "Vladimir Ilich'in yokluğunda Merkez Komite sekreterliğinin kesinlikle belirleyici bir önemi olacağı herkesin malumuydu," diyordu. "Herkes işleri nasıl yürüteceğimizi düşünüyordu ... bir güçler dengesi oluştuğundan dolayı büyük siyasi hatalar yapılmıyordu. O dönemde, yoldaş Stalin ile bazı kişisel cepheleşmeler yaşandı – keskin cepheleşmeler."[338] Bu konuşma Stalin'e iğneleyici bir cevap fırsatı yarattı, "partide mağara adamları olduğunu bugüne kadar bilmiyordum!"

Dalkavuklar Stalin'in kişisel diktatörlüğüne ilişkin bir konuşmaya engel oldular.[339] Stalin tarafından merkez aygıtın gazetelerden sorumlu şubesine başkan tayin edilen Sergei Gusev, "şimdi, sekreterliğin ve genel sekreterin 'sınırsız gücüne' ilişkin olarak bakın tecrübeler ne söylüyor. Bu güç kötüye kullanılmış mıdır? Bu gücün kötüye kullanıldığına dair tek bir kanıt gösterin. Bu kötüye kullanma hadisesi kim tarafından ortaya atıldı? Biz Merkez Denetim Komisyonu üyeleri, politbüro toplantılarında politbüro sekreterliğinin ve bir yandan da genel sekreterin çalışmalarını sistematik olarak izliyoruz. Bu 'sınırsız gücün' kötüye kullanıldığına rastladık mı? Hayır, böyle bir kötüye kullanıma rastlamadık," diyordu.[340] Leningrad'dan bir delege, ihbarcılığın yaygınlığından yakınarak, "öyle ki en yakın arkadaşınıza samimi düşüncelerinizi söyleyemiyorsunuz," deyince, Gusev cevap verdi: "Lenin bize her bir parti mensubunun Çekacı olduğunu öğretti, yani izleyeceğiz ve ihbar edeceğiz. ... Bir sıkıntımız varsa bu ihbar etmekten değil ihbar etmemekten kaynaklanıyor."[341]

Ciddi politika meseleleri de konu edildi. Stalin'in raporu, kapitalistlerle "barış içinde bir arada yaşamayı" diliyordu. Bu ifade rejimle birlikte doğmuştu fakat bazı kişiler, mesela dış işleri komiser yardımcısı Litvinov, bunu savaşın engellenmesi için ortak çabayı –sosyalizm, herkes için barış– ima ettiğini düşünüyordu. Stalin, uluslararası çatışmaların temelde ekonomik ol-

---

metne eklenmişti. Rykov, muhalefetin bölünmüşlüğüyle alay ediyordu: Krupskaya Zinoviev'i fakirliğin bakış açısından destekliyordu, Sokolnikov ise onları "Sağ'dan" destekliyordu (daha derin pazar ilişkilerini savunarak). Carr, *Socialism in One Country*, II: 156.

337 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 156.

338 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 455-6.

339 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 508.

340 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 601.

341 *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 570, 600-1.

duğunu iddia ediyor ve bu nedenle kapitalist güçlerin kendi aralarında çatışacaklarını bekliyordu, aslında bunu umuyordu. Kongre kararında sadece "belli bir süre için burjuvazinin dünyası ile proletaryanın dünyası arasında 'barış içinde birlikte yaşamak' mümkün olacaktır" iması vardı.[342] Bu sırada, Sovyetler Birliği altın harcayarak makine ve yiyecek ihraç ediyor ve Rus altın rublesinin [chervonet] kur oranını desteklemeye çalışıyordu. Bu sürdürülebilir bir politika değildi; Stalin iki tarafa da oynuyordu, Sokolnikov'un "pozitif ticaret dengesi, sanayileşme hızının kontrolü ve enflasyondan kaçınmanın önemi" ile ilgili ısrarını tekrar ediyor ama finans komiserliğini Sovyetler Birliği'nin Batı'ya ekonomik bağımlılığını devam ettirmeye çalışmakla suçluyordu.[343] Bukharin'in kongre metninde Stalin'in yaptığı düzeltmeler, tarımın makinelerle teknik modernizasyonuna dair net olmayan bir geleceği ve kolektif tarım için köylüler arasında esrarengiz bir "tam desteği" vurguluyordu. Stalin'in hazırladığı versiyon kongrede onaylandı.[344] Kongre, bir şekilde, dünya çapında bir askerî sanayi yaratılmasını da karara bağladı.[345]

Stalin'in 23 Aralık kapanış konuşması komikti; Zinoviev ve Kamenev "yoldaş Bukharin'in kanını istiyor," ama "bu kanı size vermeyeceğiz," dedi. Şöyle devam etti: "Zinoviev ve Kamenev'le aynı fikirde değiliz zira üyelerin ihracı politikası parti için büyük tehlikeler doğuracaktır, ihraç politikası, kan kaybı –onlar kan istiyordu– tehlikeli ve bulaşıcıdır. Bugün birisi ihraç edilir yarın bir diğeri, sonraki günlerde başkaları – evet ama partiden geriye ne kalacaktır? (Alkışlar)"[346]

Leningrad delegasyonunu "Leninist partimizin birliğini yok etmeye çalışmakla" itham eden bir karar çıktı.[347] Kongre delegelerinin Stalin'i destekleme gerekçeleri sadece onları atayan koruyucu lider olması ve onun hükmedici gücünü tanımaları değil ama aynı zamanda her birinin kendi bölgelerinde ortak düşmanları –"oportünistler" (başka bir deyişle oradaki rakipleri)– olması ve Stalin'in onların yerel iktidarlarını pekiştirmelerine peşinen yar-

342 *Sochineniia*, VII: 262; Carr, *Socialism in One Country*, III: 491; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III/i: 3-5.

343 David Woodruff, "The Politburo on Gold, Industrialization, and the International Economy, 1925-1926", Gregory ve Naimark, *Lost Politburo Transcripts*, s. 214-5.

344 Kuzmin, *Istoricheskii opyt sovestkoi industrialzatsii*, s. 28-9. Stalin Sokolnikov'un "devlet kapitalizmi" adlandırmasını reddederken, demiryollarının, dış ticaretin ve bankacılık sisteminin devlete ait olmasına işaret ediyordu. "Belki Sovyet aygıtınız da Lenin'in kurduğu proleter türde bir devleti değil kapitalizmi temsil ediyordur," diyerek dalga geçiyordu. RGASPI, f. 54, op. 1, d. 13, l. 82; f. 558, op. 3, d. 33; *XIV s"ezd*, s. 14.

345 *Resolutions and Decisions of the Communist Party*, II: 258-60.

346 *Pravda*, 29 Aralık 1925; *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 504-5. Yayınlanan stenografik kayıtlarda Stalin'in konuşmasının büyük bölümü daha keskin hale getirilmişti: RGASPI, f. 54, op. 1, d. 13, l. 60; f. 558, op. 3, d. 33; *XIV s"ezd*, s. 8. Konuşma yeniden yayınlandığında Bukharin'in kanıyla ilgili bölüm çıkarılmıştı. *Sochineniia*, VII: 363-91 (379-80'de).

347 *XIV s"ezdVKP (b)*, s. 710-1.

dım etmesiydi.[348] Yeni Merkez Komite seçimlerinde Kamenev aleyhine 217, Zinoviev aleyhine 224, Stalin aleyhine 87 ve Bukharin aleyhine 83 oy çıktı.[349] Troçki aday listesinde yoktu. Bir daha hiçbir Parti Kongresi'ne katılmadı. Önceden, bazı destekçileri Stalin'e karşı Zinoviev ve Kamenev ile bir blok kurulmasını savundular –sonuçta, Zinoviev ve Kamenev artık "Troçkistlerin" haklılığını teslim ediyordu– fakat diğer Troçki yandaşları her iki tarafa da mesafeli kalınmasını istediler. Troçki gizlice Zinoviev ve Kamenev'le buluştu ancak bir sonuç çıkmadı.[350] Stalin'in, kongreden hemen önce, Zinoviev'i yok etmek için Troçki hizbinin desteğini almaya çalıştığı söylentileri dolaşıyordu.[351] Eğer bu doğruysa, sebebi Stalin'in Troçki'nin desteğine ihtiyacı olması değil ama muhalifler arasında daha fazla uyuşmazlık tohumu ekme isteği olmalıydı. Kongrede Stalin yandaşları (Mikoyan, Yaroslavsky) Zinoviev ve Kamenev'e karşı Troçki'yi övdüler. Zinoviev Lenin'in Vasiyet'ini ortaya attığında Troçki hiçbir şey söylemedi. Kongre prezidyumunda, doğrudan kendisine hitap edildiğinde dahi sessizliğini korudu. Yaklaşık iki hafta süren oturumlar boyunca sadece bir kez müdahalede bulundu. Stalin'in kişisel diktatörlüğü ile ilgili Kamenev'in keskin ve cesur suçlamalarına Troçki'nin tepkisiz kalması dikkat çekiciydi. "Böyle bir patlamayı kesinlikle beklemiyordum," diye yazacaktı Troçki. "Kongre sırasında, kararsızlık içinde bekledim zira durum tümüyle değişmişti. Bana tümüyle karışık görünmüştü."[352]

Ve artık tek kişi

Ocak 1926'da Voroshilov, politbüro üye adayı olmadan, doğrudan tam üye oldu. Bu, askerler açısından Stalin döneminde bir ilkti. Molotov ve Kalinin de tam üyeliğe kabul edilince oy verme hakkına sahip üye sayısı dokuza yükseldi. Kamenev aday üyeliğe indirilerek Dzierzynski ve Stalin'in himayesindeki üç kişiye (Rudzutaks, Petrovsky, Uglanov) katıldı. Stalin Sokolnikov'u politbüro üyesi adaylığından ve finans komiserliğinden uzaklaştır-

---

348 Harris, "Stalin as General Secretary: The Appointment Process and the Nature of Stalin's Power."

349 Mawdsley ve White, *Soviet Elite*, s. 36-9.

350 Troçki, *My Life*, s. 521-2. 14. Kongre'de Serebryakov, "Zinoviev yoldaş Troçki ile ittifak önerdi," o ise "bu bloğu koşulsuz reddetti," diyordu. Orada bulunan Troçki söz konusu ifadesini reddetmeye çalışmadı. *XIV s"ezd VKP (b)*, s. 455-6.

351 Stalin'in Leonid Serebryakov'a bizzat yaklaştığı söyleniyordu. Serebryakov bir hizipleri olmadığı –hizip yasadışıydı– yönünde konuşunca Stalin'in şöyle yanıt verdiği iddia edildi: "Leonid seni ciddi bir görüşme için çağırdım. Önerimi 'eski adamına' [*starik*] (Troçki'yi kastediyordu) ilet." Tsakunov, *V labirinte*, s. 169 (Leonid Serebryakov ile aynı binada yaşayan I. Vrachev'le yapılan bir sohbete atfen).

352 Dewey, *The Case of Leon Trotsky*, s. 322-3; Trotskii, *Moi zhizn'*, II: 273; Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 248-9.

dı. Sokolnikov'un karısı Serebryakova, "Stalin Sokolnikov ile ilişkilerini tümüyle kesmedi. Birbirlerini daha az görmeye başladılar," diyordu.[353] Sokolnikov'un sıkı para ve altın rezervi birikimi politikaları bir politbüro toplantısında resmen kabul edildi ama orada sanayi lobisine karşı dişe diş mücadele edecek Sokolnikov'un yokluğunda, para emisyonunun fırladığı anlaşılıyordu.[354] Şiddetli itirazlarına rağmen Kamenev ticaret komiserliğine getirildi (Merkez Komite'ye, "bu meseleleri bilmiyorum" diye yazmıştı). Volkan gibi patlayan konuşmasının bedelini ödüyordu.[355] Zinoviev'in Leningrad aygıtı daha büyük bir sorundu ve Stalin oraya, Molotov ve Voroshilov'un önderliğinde, daha geniş bir komisyon ve Komünist Gençlik Birliği aktivistlerinden oluşan ekipler gönderdi. Leningrad üniversitelerinde ve büyük fabrikalarında sert parti toplantıları yapıldı. Stalin tarafından Leningrad parti örgütünü devralmakla görevlendirilen Sergei Kirov, 16 Ocak'ta yakın dostu Orjonikidze'ye, "dün 2.200 kişilik Üç Melek Fabrikası'ndaydım," diye yazıyordu. "Ekim [1917] günlerinden beri rastlamadığım inanılmaz bir arbede yaşanıyordu. Parti üyeleri arasında böyle bir toplantı olacağını hayal bile edemezdim. Zaman zaman iş birbirlerine tokat atma noktasına kadar geldi. Gerçekten böyleydi, abartmıyorum."[356] Zinoviev karşıtı kararların geçmesini garanti altına almak için Molotov tehditler savuruyordu: "Seni piç kurusu, sabotajcı, karşı-devrimci, senin tozunu atacağım, Merkez Denetim Komisyonu'nun karşısına çıkaracağım."[357]

Kirov Bakü'ye geri dönmesine izin verilmesi için Stalin'e yalvardı fakat Stalin'in ona Leningrad'da ihtiyacı vardı.[358] Oradaki ilk yılında Leningrad'daki her bir fabrikaya –180'den fazla fabrika vardı– gitti, teoride zayıf olduğunu kabul ederek basitliği ve doğruluğuyla insanları kazanmaya çalıştı. Gör-

---

353 V. L. Genis, "Upriamyi narkom s Il'inki", Sokolnikov, *Novaia finansovaia politika*, s. 5-38 (23'te); Genis, "G. Ia. Sokolnikov", s. 80 (G. I. Serebriakova'nın henüz yayınlanmamış otobiyografisine atfen); Galina Serebriakova, "Iz vospominanii", Anfert'ev, *Smerch*, s. 230-49 (241'de).

354 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 680. Aynı zamanda bkz. *XIV s"ezd*, s. 323-36 (özellikle 335-6).

355 Stalin, Kamenev'i tarım komiseri tayin etmeyi de düşünmüş olabilir. Politbüro toplantısında Zinoviev'in Kamenev'e ilettiği not şöyledir: "(diğer şeylerin yanı sıra) şunu ifade etmelisin: Eğer Sokolnikov finans komiseri olmuyorsa ben de tarım komiseri olmam." Zinoviev'in notu, Troçki'yi kendi yanlarına çekmek istediklerine dair ipuçları da taşıyordu. Fakat Zinoviev umutsuzdu zira Moskova'nın *Leningrad Pravda* editörünü zorla değiştirmesine Troçki sessiz kalmıştı. Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, s. 138 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 210, l. 101-229; f. 323, op. 2, d. 29, l. 59-60, 73).

356 Kvashonkin, *Bol'shevistkoe rukovodstvo*, 318 (RGASPI, f. 85, op. 25, d. 118, l. 2-3).

357 Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, s. 143-4 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 324, op. 1, d. 540, l. 37-38ob). Bu toplantılardaki Molotov ile ilgili olarak aynı zamanda bkz. Grigorov, *Povoroty sud'by i proizvol*, s. 413-9; *Leningradskaia pravda*, 22 Ocak 1926.

358 Kvashonkin, *Bol'shevistkoe rukovodstvo*, s. 319 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2756, l. 1), 323-4. (RGASPI, f. 85, op. 25, d. 120, l. 1-2).

gü tanıklarından biri, "ilk defa Kirov'un mükemmel bir konuşmacı olduğunu fark ettim," diyor ve Kirov'un konuşma üslubu "özel bir derinliğe sahip değil ama kinayeler, mecazlar, kıyaslamalar, halk deyişleri ile dolu. Konuşurken samimiyeti hissediliyor," diye de ekliyordu.[359]

Kamenev 18 Mart 1926 tarihli politbüro toplantısında Stalin tarafından gelecek bir tavize tutunmaya çalışıyordu, "kongrede Stalin'in Bolşevik kurmay heyetini kendi etrafında toplayamayacağını söylediğimde ve bu gürültülü bir şekilde protesto ederek Stalin'e alkışlarla destek verdiğinde, ben sadece Ilich'in sözlerini tekrar ediyorum deseydim bu alkışlar kesilirdi." Stalin araya giriyordu: "Neden söylemedin?" Kamenev: "Çünkü bu tür yöntemlere başvurmak istemiyorum."[360] Bunu söyleyen, 1904 yılında Machiavelli'nin Rusça tercümesini Stalin'e hediye eden Bolşevikti. Kamenev, Stalin için en az Troçki kadar ve kesinlikle Zinoviev'den daha değerli bir armağandı.

Daha fazla ihtilaf çıkarabilmek için Stalin işi Troçki ile ikili görüşmeye kadar götürürken, diğer yandan, Stalin denetimindeki parti basınında Troçki ile ilgili karalama sağanağı sürüyordu.[361] Buna paralel olarak Kamenev de Troçki'yi Kremlin'deki dairesinde Zinoviev ile birlikte toplantıya davet etti. Son üç yılda ilk kez bu tür bir toplantı yapıyorlardı ve Troçki methiyeler düzüyordu: "Senin ve Zinoviev'in aynı platformda görünmesi yeterli, parti gerçek Merkez Komitesi'ni bulacaktır."[362] Birlikte, Stalin'in aksanını ve fiziksel hareketlerini taklit ettiler, birbirlerine neredeyse özür dileyen açıklamalar gönderdiler. Ancak bir Troçki destekçisi, "bizi avlayan ve iftira atan, partinin ilke ve düşüncelerini katleden bürokratlarla nasıl aynı masada otururuz?" diye itiraz edildiğini anımsıyordu.[363] Troçki'ye gelince, o kılık değiştirip (keçi sakalını kesmişti) seyahat ederek, Berlin'e tıbbi tedavi için iki aylı-

---

359 Grigorov, *Povoroty sud'by i proizvol*, s. 420. Kirov'un parti şefliği, Dzierzynski'nin de katıldığı Şubat 1926 Leningrad bölge konferansında resmen kabul edildi. *Leningradskaia pravda,* 12 Şubat 1926. Eski bir telefon fabrikası işçisi olan Leningrad ikinci sekreteri Nikolai Shvernik (doğum 1888) kıyaslanabilecek becerilere sahip değildi ve kısa süre sonra Stalin Şhvernik'i merkez parti aygıtına geri gönderdi.

360 Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, s. 150 (atıf yok).

361 27 Mart 1926'da Stalin'e yazan Leonid Serebryakov, Merkez Komite'de çalışma koşullarının normale dönmesi için onun önerisiyle işbirliğine gidilmesine duyulan isteğe işaret ederek, 1923 muhalefetine yönelik karalama kampanyasının basında neden hâlâ kesintisiz sürdüğüne anlam veremediğini söylüyordu. "Sekreterin onayı olmaksızın bunun yapıldığına hiç kimse inanmaz," diyordu Serebryakov. "Troçki, Pyatakov ve Radek ile konuştum. Troçki'nin hem Bukharin ve hem de sizinle olan, benim sizinle olan türden iletişimi sürdürmeye herkes hazır olduğunu ifade ediyor." Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 324-5 (RGASPI, f. 85, op. 1/s, d. 171, l. 1). Troçki, 2 Nisan 1926'da Serebryakov'a, Stalin'in zaten Troçki ile doğrudan konuştuktan sonra (Serebryakov aracılığıyla) "dolambaçlı bir yol" kullanmasını tuhaf bulduğunu yazdı. Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, 1: 188.

362 Troçki, *Stalin*, s. 417; Trotskii, *Moia zhizn'*, II: 265-6. Aynı zamanda bkz. Fischer, *Stalin and German Communism*, s. 547-8 (Zinoviev ile konuşmaya atfen).

363 Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, s. 212; Deutscher, *Prophet Armed*, s. 267

ğına gitmişti.[364] Yıllar sonra, 1926 yılı başındaki entrikalar konusunda, destekçilerinin birinden alıntı yapıyordu: "Ne Stalin'le ne de Zinoviev'le; Stalin hile yapacaktır, Zinoviev kaçacaktır."[365]

Stalin, kurtarılan Leningrad'a 12 Nisan'da bizzat giderek, kısa süre önce yapılan Merkez Komite genel kurulu konusunda rapor sundu. Chagin adıyla bilinen gazeteci Pyotr Boldovkin, Kirov'un dairesine çağrılmıştı ve gittiğinde Stalin de oradaydı. Chagin, üzerinde çalıştığı Stalin'in konuşmasının prova baskılarını teslim edip ayrılmak istedi ancak Kirov ve karısı Maria Markus, diğerleriyle birlikte yemeğe kalmasını istediler. Chagin'in hatırladığına göre Kirov şöyle söylemişti: "'Lenin'siz elbette zor olacak ama partimiz var, Merkez Komite var, politbüro var, onlar Leninist çizgide ülkeyi yöneteceklerdir.' Stalin odayı arşınlarken, 'evet doğru – parti, Merkez Komite, politbüro. Ama insanların bundan pek bir şey anlamadığını da hesaba katmalısınız. Yüzyıllardır halk çar tarafından yönetildi. Rus halkı çarcıdır. Yüzyıllardır Rus halkı, özellikle de köylüler tepede tek kişinin olmasına alıştı. Şimdi de bir kişi olacak."[366]

Tehditkâr manevralar

Almanya ile üç yıllık gizli askerî işbirliği Sovyet silah üretiminde fazlaca bir artışa yol açmadı ve Almanca konuşan bir Polonyalı olan silahlanma askerî komiser yardımcısı Jozef Unszlicht, yeni bir atılım isteği çerçevesinde, 1926 baharında Berlin'e giden delegasyona başkanlık etti. Sovyet topraklarında Alman-Sovyet ortak üretiminde çok büyük bir genişleme hedefleniyordu: Tanklar, ağır silahlar, makineli tüfekler, hassas görüş cihazları, sahra telefonları, radyolar.[367] Unten den Linden'deki Sovyet elçiliğinde, Alman şansölyesi, dışişleri bakanı ve ordu başkomutanının katılımıyla 30 Mart 1926'da gerçekleşen büyük resepsiyonda, Sovyet raporuna göre, Alman hükümeti kararsız davranıyor, "özel Alman şirketleriyle Sovyet kurumları arasında

---

364 Troçki'nin hastalığı belirsizdi ama bir doktorun tavsiyesiyle bademcikleri alındı. Trotskii, *Moia zhizn'*, II: 266-8. Alman polisinin, Beyaz göçmenlerin olası bir suikast girişimi ile ilgili uyarısına kadar özel bir klinikte kalan Troçki, Sovyet elçiliğine taşındı (destekçisi Krestinsky elçilik sürgünüyle burada bulunuyordu). Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 265-6.

365 *Biulleten' oppozitsii*, Mart 1937, no. 54-5: 11 (Sergei Mrachkovsky'den aktararak).

366 Bu anekdotla ilgili tek kaynağımız olsa da akla yakındır. Chagin şunu ekliyordu: "Bu hiç beklenmedik açıklama beni öylesine şaşırttı ki neredeyse kelimesi kelimesine aklımda kaldı." APRF, f. 3, op. 24, d. 493, I. 1-2 (Chagin'in Khrushchev'e yazdığı mektup, 14 Mart 1956), Hoover Institution Archive, Volkogonov belgeleri, konteyner 23. Kirov'un dairesinde bulunan diğerleri: N. P. Komarov, N. K. Antipov ve I. P. Zhukov. Chagin (1898-1967), Azerbaycan'da Kirov'un ikinci sekreteri olarak görev yapmıştı.

367 Zakharov, *Voennye aspekty* (RGVA, f. 33988, op. 3, d. 78, I. 67-76); Akhtamzian, "Soviet-German Military Cooperation", s. 100.

aracı rolüyle yetinmek" istiyordu.[368] Buna karşın Alman özel şirketleri, potansiyel rakiplerin silah imal etmesine yardım etmek yerine onlara silah satmayı tercih ediyordu. Alman dışişleri yetkilisi Herbert von Dirksen, Moskova'nın askerî işbirliğinin geliştirilmesini, "onlarla ilişkimizi sürdürme arzumuzun en ikna edici kanıtı olarak gördükleri" konusunda hükümetini uyardı.[369] Alman egemen çevreleri, Britanyalıların Versailles'in revize edilmesine ne ölçüde olanak tanıyacakları konusunda umutsuz olsalar da, Alman hükümeti Britanya karşıtlığı olarak algılanabilecek şekilde Moskova'yla bir pazarlığı istemiyordu. Bu arada, NEP'e rağmen, Moskova'daki rejimin liberal olmayan yapısı Almanya'da antipati uyandırıyordu.[370] Ne olursa olsun, Almanların kâbusu Batı'yı kazanmadan Doğu'yu kaybetmekti ve bir ara çözüm bulundu: 24 Nisan 1926'da, Berlin Anlaşması olarak da bilinen Alman-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı imzalandı. Bu anlaşma daha önceki Rapallo anlaşmasının onayı gibiydi: İki devlet, içlerinden biri üçüncü tarafların sebepsiz saldırısına maruz kaldığında tarafsız kalmayı taahhüt eder. Bu madde önemliymiş gibi görünse de aslında fazlaca anlamı yoktu ve özü itibarıyla, SSCB'ye düşman bir güce Almanya'nın transit geçiş hakkı vermemesinin teminatıydı.[371] Almanya Batı ile yakınlaşma umudunu sürdürdükçe SSCB bu umut için bir araç olma özelliğini korudu.[372]

Stalin, Britanya'yı küresel emperyalist düzenin bir kalesi olarak görüyor ama onlarla bir anlaşmaya da kapıları kapatmıyordu fakat global siyasal ekonomi, ticari müzakerelerin sürdürülmesinin yolunu tıkıyordu. Avrupa'nın ortak bir kararla, Büyük Savaş öncesinin sterlin-altın paritesi ile altına dönmesi, sterlin-dolar kur oranına (4,86 dolar) dönülmesi anlamına geliyordu ve bu da Britanya ihracatını pahalı hale getiriyordu. Para değerinin yüksekliği ödemeler dengesinde açığa ve altın kaçışına yol açtı ve bu durum iç ekonomik faaliyetleri baskıladı. Eleştirmenler bu durumu altın uğruna sanayinin feda edilmesi biçiminde değerlendirdiler ancak apaçık ortada duran çö-

---

368 Akhtamzian, "Voennoe sotrudnichestvo", s. 12.

369 Alıntıya yer veren kaynak, Dyck, *Weimar Germany and Soviet Russia*, s. 76.

370 Korbel, *Poland Between East and West*; Dyck, "German-Soviet Relations", s. 81 (atıfta bulunduğu kaynak, Alman Dışişleri Bakanlığı arşivi, K281/K097454-60: Dirksen'in memorandumu, 19 Eylül 1927).

371 Dyck, *Weimar Germany and Soviet Russia*, s. 13, 68-72; Kennan, *Russia and the West*, s. 208-23; Carr, *Socialism in One Country*, III: 438-9.

372 Alman elçisi von Brockdorff-Rantzau Nisan anlaşmasının ardından Başkan von Hindenburg'a şöyle yazmıştı: "Buradaki görevime geldiğimden beri sürekli olarak, Sovyet Rusya ile yakın ilişki kurarak Batı'ya karşı bir denge oluşturmaya çalışıyorum ki İtilaf Güçleri'nin olumlu ya da olumsuz anlamda insafına –tam da bende tiksinti uyandıran ifade– kalmayalım. Sovyet Rusya ile ilişkilerimiz ... her zaman, belli bir ölçüde blöfe dayanacak. Mesela, sözde *eski* düşmanlarımız karşısında Sovyet Rusya ile gerçekte olduğundan daha yakın bir ilişki izlenimi yaratmak yararlı olabilir." Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III/i: 36 (atıfta bulunduğu kaynak, Brockdorff-Rantzau Nachlass, 9101/24038-224046).

züm, yani sterlin değerinin düşürülmesi Londra finans çevrelerinde iflasla ya da kredi verenlerin dolandırılmasıyla eşanlamlı görülüyordu. Maliye bakanı Winston Churchill, İngiltere Bankası müdürünün nasıl olup da, "bir milyon iki yüz elli bin kişinin işsiz olduğu bir durumda Britanyalıların dünyanın en itibarlısı olmasından mutluluk duyduğunu" anlayamıyordu ve "Maliyenin daha az gururlu ve sanayinin daha olumlu olmasını tercih ettiğini" ifade etti.[373] (Bu, Stalin'in desteklediği Sokolnikov ile Ekonomi Üst Konseyi başkan yardımcısı Pyatakov'un sanayi lobisi arasında Sovyetler Birliği içinde yaşanan tartışmanın da iç yüzüne ışık tutuyor.) Altın standardı ve mali sıkılık özellikle Britanya madenciliğini vurdu. Büyük Savaş ihracatı aksatmış ve diğer ülkelerin kendi iç kömür sanayilerini geliştirmelerine imkân tanımıştı. Diğer yandan, Almanya'nın Versailles yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla "ücretsiz" kömür ihraç etmesi, tam da Britanya'da fazla işlenen damarlarda üretkenliğin düştüğü bir dönemde, dünya fiyatlarında düşüşe yol açtı. Aşırı kapasiteyi ortadan kaldırmak için yapısal bir yeni düzenlemeye gitmek kaçınılmaz görünüyordu ama Britanyalı madenciler ve aileleri nüfusun yaklaşık yüzde onunu oluşturuyordu ve ücretleri zaten düşmüştü. Bazı maden sahipleri uzlaşmaya hazırken diğerleri, Büyük Savaş sırasında şekillenmiş ulusal pazarlık koşullarını geçersiz kılmak ve kendi ücretlerini dayatmak için sabırsızlanıyordu; Muhafazakâr Tory hükümeti uzlaşmaz maden sahipleriyle anlaştı ve 1 Mayıs 1926'da yaklaşık bir milyon madenci işten çıkarıldı. Britanyalı madencilerin seçimi, kabullenme değil mücadele oldu.[374] 3 Mayıs'ta sayıları bir buçuk milyonu bulan işçi, dayanışma için genel grev başlattı ve bu Britanya tarihindeki ilk (ve tek) genel grevdi. Yiyecek üretimi ve dağıtımı da dahil tüm ekonomi altüst oldu.[375] 4 Mayıs'ta politbüro Britanya işçilerini parasal olarak destekleme kararı aldı ve bu basın aracılığıyla ilan edildi.[376] Zinoviev, Britanya'daki "müthiş gelişmeleri" ballandıra ballandıra *Pravda*'da anlatıyordu.[377] Ancak genel grev başarısızlıkla sonuçlandı ve madencilerin grevi aylarca sürse de, sonucu ücret kesintileri oldu. Sovyetler Birliği'nin kolu kanadı kırılmıştı ve ikili ticaret anlaşmalarının geliştirilmesi için görüşmelerin sürdürülmesiyle ilgili büyük umutlar tehlikeye atılmış oldu.

Polonya'daki olaylar daha doğrudan tehditler barındırıyordu. Parlamenter sistemleri, para birimleri Zloty'nin çöktüğü Mayıs 1926 tarihine kadar

373 Moggridge, *The Return to Gold*, s. 45-6.

374 McIlroy, *Industrial Politics*: Robertson, "A Narrative of the General Strike of 1926."

375 Aynı gün Stalin, Britanya kömür madencilerinin grevini Rykov ve Bukharin'e bildirerek görüşlerini istedi. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 34, l. 68.

376 Adibekov, *Politbiuro TsK RKP (b) i Evropa*, s. 117-20, 123-7.

377 G. Zinov'ev, "Velikie sobytiia v Anglii", *Pravda*, 5 Mayıs 1926; Carr, *Socialism in One Country*, III: 494. Zinoviev, gelişmiş Avrupa ülkeleri arasında proleter devrim adayları sıralamasında Britanya'yı Almanya'nın yerine birinci sıraya yerleştirdiğini açıkça ilan etmişti bile.

en az on dört farklı kabinenin geçit törenine sahne oldu.[378] Sovyet-Alman Berlin Anlaşması, ılımlılığına rağmen, Varşova açısından, güçlü komşuların elinde bölünmekle ilgili kâbus senaryoyu yeniden akla getirdi. Mayıs başında tatili biten ve bir aylığına Ukrayna'ya gitmeye hazırlanan Dzierzynski'nin yokluğunda –Geçici Hükümet'in eski savaş bakanı, göçmen Alexander Guchkov'dan gözünü ayırmaması için Moskova'daki Yagoda'ya talimat vermişti– artık sivil bir vatandaş olan emekli Polonyalı general Pilsudski 12 Mayıs sabahı evinden çıktı ve kendisine sadık askerlerle buluşarak Varşova'ya doğru yürüyüşe geçti.[379] Mareşal güç gösterisinin ve sonsuz prestijinin, bir haftalık merkez sağ hükümeti görevden alması için başkanı ikna edeceğini bekliyordu fakat başkan, Varşova girişindeki köprüde Pilsudski'yi karşılayarak onunla hesaplaşmayı seçti. Kansız olması planlanan darbe çatışmaya dönüştü. Cesareti kırılmış olan Pilsudski'nin şansı yaver gitti: 13 Mayıs'ta hükümet güçlerinin komutanı, taktik zaferlerini bir sonuca ulaştırmak yerine destek kuvvetlerin gelmesini beklemeyi seçti ve bu hata, Pilsudski'nin Sosyalist Parti içindeki eski dostları –sırtını dayadığı ordu değil– demiryolu işçileriyle gizli bir plan yaparak, Pilsudski'ye sadık askerlere yol verip sağ kanat hükümete sadık askerlerin gelişini engelleyince, ölümcül hale geldi. 14 Mayıs'ta başkan ve başbakan istifa etti. Pilsudski bir darbe yapma fikrini hep küçümsemişti. 27 Mayıs'ta yayınlanan ifadelerine göre, birkaç yıl önce bir gazeteciye, "eğer yasaları çiğneyecek olsaydım darbe ve ayaklanma peşindeki tüm maceracılara kapı açardım," demişti.[380] Artık yeniden Polonya'nın efendisiydi. Meclis onu başkan seçse de o reddetti, başkomutan ve savaş bakanı olarak hüküm sürdü. Polonya'nın yarı-demokrasisi yumuşak bir diktatörlüğe dönüşürken siyasi partiler, sendikalar ve basın varlığını sürdürdü.

Dahli olmayan Britanya, darbeyi genel olarak olumlu karşıladı.[381] Zaten gergin olan Sovyet-Polonya ilişkileri daha beter hale geldi.[382] Birkaç yıl ön-

---

378 Rothschild, *Pilsudski's Coup d'Etat*, s. 20-1; Rothschild, *East Central Europe Between the World Wars*, s. 46, 54-5.

379 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 329-30 (RGASPI, f.76, op. 3, d. 390, l. 3-4). Dzierzynski Yagoda'ya Polonya'nın Ukrayna ve Belarus'u ele geçirmek için savaş başlatabileceğini yazmıştı. RGASPI, f. 76, op. 3, d. 364, l. 55.

380 Rothschield, *Pilsudski's Coup d'Etat*, s. 47-64, 360-1 (atıfta bulunduğu kaynak, *Kurjer Poranny*, 27 Mayıs 1926).

381 Wandycz, *Twilight of French Eastern Alliances*, s. 48. Britanyalı yetkililer, aynı zamanda, Danzig ve Polonya Koridoru'nu yeniden kazanması için Almanya'yı cesaretlendirirken, Polonya'ya bağımsız Litvanya'nın bir kısmını, hatta hepsini vererek zararının telafisini öneriyordu. Von Riekhoff, *German-Polish Relations*, s. 248-55.

382 Karl Radek Polonya ordusu ve toplumundaki bölünmeler ile ilgili olarak *Pravda*'da ayrıntılı çözümlemeler yayınladı. Pilsudski ile dalga geçiyor ("Polonya milliyetçiliğinin son Mohikanı") ama zaferini inkâr etmiyordu. *Pravda*, 15 Mayıs, 18 Mayıs, 22 Mayıs, 2 Haziran 1926.

ce olduğu gibi Pilsudski'nin aniden doğu yürüyüşünü tekrarlaması ihtimaline karşı hazırlıklı olmak amacıyla Tukhachevsky Minsk'e ve Alexander Yegorov Kharkov'a gönderildi. Bu arada, Kızıl Ordu birliklerinin Polonya sınırına yığıldığı söylentileri Sovyet resmi haber ajansı TASS tarafından yalanlanıyor, bunun tipik bir Polonya provokasyonu olduğu söyleniyordu.[383] Mareşal, Varşova'daki Sovyet elçisine, eğer Ruslar benim savaş istediğime inanıyorlarsa aptal olduğumu düşünüyor olmalılar, zira bu savaştan Polonya'nın kazanacağı bir şey yok, diyordu.[384] Gerçeği söylemek gerekirse, Litvanya'ya hasım, Çekoslovakya karşısında alaycı ve hatta müttefiki Fransa'ya karşı soğuk, Ukraynalı ve Belaruslu büyük etnik azınlıklara karşı ayrımcı olan ve diğer yandan Sovyet Ukraynası ile Sovyet Belarusu üzerine bölgesel planlar kuran, düşman Almanya ve düşman Sovyetler Birliği arasında sandviç olmuş bir Polonya'nın önemli bir Avrupa gücü olma rolünü oynaması mümkün görünmüyordu. Yine de, Dışişleri Komiseri Chicherin, Pilsudski'nin "sağı solu belli olmaz" diye düşünüyordu. Büyük Romanya da endişeliydi zira Büyük Savaş sonucu eklenen birçok azınlığın ortasında Romanya milli projesi radikalleşmişti. İtalya ve Almanya'nın ardından en güçlü üçüncü faşist hareket oradaydı ve anti-kentsel, anti-Semit milli ideolojileri anti-Bolşevizm'e dönüşmüştü.[385] Romanya, SSCB'yi diplomatik olarak tanımayı da reddetmişti. Elbette Romanya 17 milyonluk ve Polonya 32 milyonluk köylü uluslardı ancak 1926 yılında karşılıklı yardım anlaşması imzaladılar ve Fransa ile ittifak halindeki –ya da daha sinsi bazı emperyalist entrikaların kışkırtıcılığına kapılmış– Sovyet devletinin amansız düşmanı bu ikili Moskova'yı öfkelendirdi.

Stalin aynı zamanda doğu kanadının savunmasız kalmasından da endişe duyacaktı. Japonlar 1925 yılında diplomatik tanımayı ve Sakhalin'in kuzeyini tahliye etmeyi kabul ederken, adanın güney yarısını ellerinde tuttular ve kuzeyde petrol ve kömür çıkarmak için kapsamlı bir kontrat elde ettiler. Sovyetler Birliği de Mançurya'da Japon egemenliğini kabul etti.[386] Ancak uzayan balıkçılık anlaşması ve kereste imtiyazı görüşmeleri asgari iyi niyet yokluğuna işaret ediyordu ve Moskova'da, Sovyetler Birliği'nin uluslararası durumunda meydana gelebilecek herhangi bir pürüzden Japonların yararlanmaya çalışacağından hemen hemen hiç kimsenin şüphesi yoktu. Sovyet Uzak Doğu'sunda, anavatanları Japon İmparatorluğu'na ilhak edilmiş olan Kore kökenlilerin nüfusu neredeyse üçe katlanarak 1926 yılında 170 bine yükseldi. Bu durumda, SSCB'nin stratejik öneme sahip Vladivostok bölge-

383 *Pravda*, 16 Mayıs 1926; Korbel, *Poland Between East and West*, s. 205.

384 Wandycz, *August Zaleski*, s. 35.

385 Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*.

386 *Dokumenty vneshnei politiki*, VIII:72-6; Lensen, *Japanese Recognition of the USSR*.

si nüfusunun dörtte birini oluşturuyorlardı.[387] Japonların, toprakları üzerindeki bu kalabalık Doğu Asya nüfusu arasında casuslar edindiği Sovyetler'in malumuydu. Stalin, milli Kore bölgesi ve sayısız milli Kore yerleşimi oluşmasına, Kore dilinde eğitime izin verdi ama aynı zamanda, rejim içinde, yoğunlaşan Koreli nüfusun sınırdan uzak bir bölgeye sürülmeleri tartışılıyordu ki bu da kırılganlığın göstergesiydi.[388] Sovyet topraklarının Avrupa tarafında Polonya kökenli nüfus 2,5-4 milyon arasında tahmin ediliyordu ve aralarındaki çok sayıda hoşnutsuzdan bazılarının Polonya istihbaratı ile işbirliği içinde olduğu düşünülüyordu.[389] Buna ek olarak, Finlandiya sınırının Sovyet tarafında Fin kökenliler vardı. Sınırın diğer yanında soydaşları bulunan etnik nüfusların sadakatsizliğinden şüphelenmek konusunda SSCB hiç de yalnız değildi fakat Sovyet sınırları kıyaslanamayacak derecede uzundu.[390]

Lenin'in ölümü, rejim için ve özellikle de Stalin için onun tekrar hayata dönüşüydü. Troçki'nin siyasi pozisyonunun Lenin'in fiziksel mevcudiyetine bağlı olduğu anlaşılmıştı.[391] Troçki siyaseten daha becerili olsaydı dahi, geçmişi (eski bir Menşevik, entelektüel), kişiliği (kibirli, soğuk) ve görevi (savaş komiseri), özellikle zorlu bir rakip karşısında, ona Lenin'in varisi olma konusunda pek şans tanımayacaktı. Tabii ki Troçki'nin zihninde Stalin, "yorgun radikallerin, bürokratların, NEP yatırımcılarının, sinsi muhbirlerin, kulakların, türedilerin, gübrelenen devrimin altüst edilmiş toprağından sürünerek dışarıya çıkan tüm solucanların" elbirliğiyle ortaya çıkardığı bir deformasyondu.[392] Stalin de düşmanlarını tam olarak böyle nitelendirirdi. Eğer bir Troçki olmasaydı Stalin icat etmek zorunda kalırdı. Daha açık ifadesiyle, Stalin ihtiyacı olan Troçki'yi keşfetmişti ve bu sadece geriye dönüp bakıldığında kolay addedilecek bir görevdi. Güçlü ideoloji sahibi ama savunmasız biri olarak algılandığı düzlemde Stalin Troçki'yi yenmişti. Ona bir garantör rolü de sağlayan ikna edici ve ulaşılabilir bir Leninizm yayarken, fikir hırsızlığı açısından da bir ustalık sergiliyordu. Stalin kesinlikle tüm bürokratik avantajlarını sergiliyor ve başarılı manevralar yapıyordu ama aynı zamanda

387 Anosov, *Koreitsy v ussuriiskom krae*, s. 7-8; Brianskii, *Vesoiuznaia perepis' naseleniia 1926 goda*, VII: 8.

388 Gelb, "The Far Eastern Koreans"; Martin, "The Origns of Soviet Ethnic Cleansing", s. 835 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 1235, op.140, d. 141, l. 144).

389 Iazhborovskaia ve Papsadanova, *Rossiia Pol'sha*, s. 83.

390 Bir araştırmacı, "harekete geçmiş diaspora ile ilgili etnik şüphenin asli kaynağı, egemen seçkinlerin kontrolü altındaki bölgelerin dışında bir 'anavatanın' mevcudiyetidir," diyor ve ekliyordu, "egemen etnik seçkinlerin kuşkuları, bizzat kuşkularının gerçekleşmesine çağrı niteliğindedir." Armstorng, "Mobilized and Proletarian Diasporas", s. 400-2.

391 Medvedev, *Let History Judge*, s. 111-2.

392 Troçki, *Stalin*, s. 215; Trotskii, *Predannaia revoliutsiia* [1937], s. 25-7.

sürekli okuyordu. Dönemin bir Sovyet edebiyatı eleştirmeni, "Stalin'in yazar ve hatip olarak etkinliğini açıklayabilmek için birkaç kelime eklemeliyim," diyordu. "Kamenev, Zinoviev, Bukharin ve hatta Troçki'nin, Stalin'e kıyasla Lenin'in yazılarına aşinalıkları çok daha az. ... Onlardan farklı olarak Stalin, Lenin'in metinlerini okumuş ve basılı eserlerini çok iyi biliyor. Gerek gördüğünde Lenin'den bir alıntı yapmakta hiç güçlük çekmiyor."[393]

Stalin kendisine Lenin'in "emrinde" olma pozisyonunu seçmişti. Troçki gibi farklı bir tercih yapabilir ve kendisini Lenin'in eşiti olarak konumlandırabilirdi. Stalin'de de bu ego vardı. Ancak o daha stratejik bir duruşu, alçak gönüllü görünmeyi, çıraklığı tercih etti ve bunu mükemmelen gerçekleştirdi.[394] Belki tuhaf ama Stalin empati kurma açısından da Troçki'den çok daha yüksek bir beceri sergiledi. Daha sonraları Troçki, Stalin yandaşı memur Kaganovich'le acımasızca alay ederken, eğitimsiz Kaganovich'in inanılmaz örgütsel yetenek ve kavrayışının değerini takdir edemeyecekti. Bir zamanlar Troçki hayranı olan Kaganovich son derece zeki biri olduğunu gösteriyor, Troçki'nin toplum huzurunda konuşma konusunda ve hatta örgütçülükte (iç savaşa atfen) olağanüstü yetenekli fakat strateji konusunda Stalin'den kötü olduğu değerlendirmesini yapıyordu.[395] Stalin gerçekten de stratejistti, karşısına çıkan ani fırsatları hızla ve doğallıkla değerlendiriyor ve avantaj elde ediyordu; Kaganovich ve onun gibi nice diğer kendini geliştirmiş adamın sunduğu devasa fırsatlar konusunda olduğu gibi. Ancak Stalin, kin, kendine acımanın öfkesi, küskünlük, mağduriyet ile muzaffer oldu. Birçok araştırmacı bu duyguları aşağılık duygusuna yordu ki bu doğru ya da yanlış olabilir. Ancak kesin olan şu ki Stalin kişisel diktatörlüğünü derin bir yapısal husumetin ortasında icra edecekti. Stalin, kendisinin uzaklaştırılmasını isteyen bir adamın öğrencisiydi. Bu kuşatılmışlık durumu, bir bütün olarak devrimin içinde bulunduğu duruma da ayna tutuyordu.

Stalin'in, kaçınılmaz addettiği ve yeni devrimler doğuracak bir sonraki emperyalistler arası savaşın dikenli yollarından kaçınabilecek bir Sovyetler Birliği ile ilgili jeopolitik vizyonu, Locarno'da iki kapitalist blokun açık yakınlaşması ve yeni bağımsızlığını kazanan Polonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, genişleyen Romanya ve Japonya'nın düşmanca tutumu ile kuşkulu hale geldi. Stalin 1926 yılına, yakın komşuların husumeti ile ilgili derin bir sessizlik içinde giriyordu, Yeni Ekonomi Politikası'nın belirsiz yörüngesi de cabasıydı. Lanetli Vasiyet ise peşini bırakmıyordu.

---

393 Medvedev, *Let History Judge*, s. 90-1 (Igor Sats, Lunacharsky'nin baş yardımcısı).

394 Bir araştırmacı, "Stalin'in nihai başarısındaki etmenlerden birisi, Lenin ile ilişkisini, rakiplerine kıyasla, alt düzey üyelere çok daha cazipmiş gibi göstermekteki becerisiydi," diyordu. Gill, "Political Myth and Stalin's Quest for Authority in the Party", s. 99.

395 "Dve basedy s L. M. Kaganovichem," s. 114. Aynı zamanda bkz. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 114-7, 122.

BÖLÜM 13

Mükemmel Hezimet

Yoldaşlar! Üç yıldır beni genel sekreterlik görevinden almanızı talep ediyorum. Genel Kurul bunu her seferinde reddetti. ... Yoldaş Lenin'in bilinen mektubuna rağmen benim genel sekreterlikte tutulmamın bir zorunluluk olduğunu kabul ediyorum. Ancak söz konusu koşullar artık ortadan kalktı. Ortadan kalktı çünkü muhalefet ezildi. ... Bence artık Lenin'in talimatını dikkate almanın zamanıdır. Bu nedenle, genel kurulun beni Merkez Komite genel sekreterliğinden almasını talep ediyorum. Yoldaşlar, sizi temin ederim bu partinin yararına olacaktır.

– STALIN, Merkez Komite Genel Kurulu, 19 Aralık 1927[1]

Stalin'in dairesi, mütevazı, üç katlı eski bir boyar konutu olan ve Üçlü Kapı'nın hemen içinde yer alan Kremlin Eğlence Sarayı'nın (*Poteshny Dvor*) ikinci katındaydı. En son Kremlin kumandanının karargâhı olarak kullanılmıştı. Oval bir yemek odası, iki çocuk odası, bir yetişkin odası, bir çalışma odası ve küçük bir telefon odasıyla, toplam altı odalıydı. Stalin yetişkin odasını, karısı Nadezhda "Nadya" Alliluyeva çocuk odalarının birini almıştı. Beş yaşındaki Vasily ile babası iç savaşta ölen ve aynı yıl doğan Artyom diğer odayı paylaşıyordu. Artık on dokuz yaşında olan Stalin'in ilk çocuğu Yakov yemek odasında uyuyordu. Nadya'nın odası Aleksandr Bahçeleri ve Kremlin'in geride kalan tek açılır köprü kulesi olan Kutafya Kulesi'ne bakıyordu.[2]

1 Cherniavskii, "Samootvod", s. 68-69 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 335, l. 4-8: Düzeltilmek üzere Rykov'a gelen stenografik kayıt kopyası). Aynı zamanda bkz. Murin, "Eshche raz ob otstavkakh I. Stalina", s. 72-3.

2 Burası 1932 yılında kendisini öldüreceği yerdi. Bina hâlâ yerli yerinde ve Kremlin Kongre Sarayı'nın tiyatro bilet gişelerinden sağa doğru bakıldığında görülebiliyor.

Genel olarak daire lüks değildi ama yine de bir iyileşme göstergesiydi: Bu daire ailenin Kremlin'deki ikinci dairesiydi ve birincisi, Büyük Kremlin Sarayı'nın gürültülü ek binasındaydı.[3] Stalin'in Lenin'e şikâyeti sonrasında, lider koruma ekibi şefi Abram Belenky, Stalin'in Büyük Kremlin Sarayı ana binasındaki odalara taşınmasını önerdi. Müze direktörü olan Troçki'nin karısı Natalya Sedova buna karşı çıkarak binanın müzenin yetki alanına girdiğinde ısrar etti.[4] Daha sonra yumuşadı ve konut için müzenin çalışma odalarını vermeyi teklif etti fakat Stalin, bunun yerine, kumandanın kullandığı odaları aldı.[5] Belenky'nin Stalin'i memnun etme çabaları ise geri tepecekti. Stalin, "yeni daireye taşınırken, meğer merkez komite iş departmanından birisi, muhtemelen GPU'dan yoldaş Belenky, dairem için devlet bütçesinden yeni mobilyalar sipariş etmeyi iş edinmiş," diye yakınıyordu. "Bu keyfi operasyon benim eski mobilyalarımdan son derece memnun olduğumu ifade etmeme rağmen yapılmış." Stalin, Merkez Denetim Komisyonu başkanından sorumlunun bulunmasını ve cezalandırılmasını ve yeni mobilyaların derhal depoya ya da gerekli olduğu başka bir yere götürülmesini istiyordu.[6] Rejim personeli Stalin'in samimi alçak gönüllü yaşam tarzı tercihi ile çevresinde türeyen mesuliyetsizlik arasındaki ince çizgiyi tutturma konusunda zorlanıyordu.

Stalin pek de aile reisi rolü oynamıyordu. Kremlin'deki dairenin sıkışıklığı aşikârdı. Moskova'nın hemen dışında, Zubalova'da bulunan iki katlı Gotik kır evinin on iki odası vardı ve 1.500 metrekarelik bir alana sahipti ama Stalin'in kır evine yaptığı pazar ziyaretleri, yazın dahi düzensizdi. Dul annesi Keke Geladze Gürcistan'da yaşamaya devam ediyor ve Moskova'ya gelmiyordu; Nadya onunla haberleşmeyi sürdürüyordu ("Size Moskova'dan selam yolluyoruz. Hepimiz iyiyiz ve sağlığımız yerinde. Çocuklar büyüyor...").[7]

3 Stalin'in önceki Kremlin dairesi için: Mikoian, *Tak bylo*, s. 351.

4 Kasım 1921-Şubat 1922 tarihleri arasında Stalin'in daire sorununun çözümü için Lenin Kremlin görevlilerine üç yazı yazdı. *PSS*, LIV: 44; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, V: 622-3; Shturman, *Mertvye khvataiut zhivykh*, s. 23; Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 108. Belenky 1918'de Dzierzynski ile birlikte Sol Sosyalist Devrimciler tarafından tutuklanmıştı. 1919-1924 yılları arasında Lenin'in koruma ekibinin şefiydi ve 1921'den 1928 Ocak ayına kadar, aynı zamanda, tüm lider kadro korumalarından sorumluydu. Stalin, 1938 yılında Belenky'i tutuklattı ve 1940 yılında öldürttü.

5 Sedova Lenin'e şöyle yazmıştı: "Yoldaş Stalin yaşayan bir insan, müzelik bir nadide eser değil ve kendisi de müzede yaşamak istemiyor ve kendisine önerilen konutu reddetti, tıpkı aynı konutu bir yıl önce Zinoviev'in reddettiği gibi. Yoldaş Stalin halen Flakserman ve Malkov'un ikamet ettiği daireyi almak istiyor." Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 150 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 5, op. 1, d. 1417, I. 1-1ob.); *PSS*, XLIV: 162. Troçki, parti sekreterliğinde bir aparatçik olan (Troçki'ye yakın) Leonid Serebryakov'un kendi dairesini Stalin'e önererek sırayı tamamladığını düşünüyor. Trotskii, *Portrety revoliutsionerov* [1991], s. 54-5. Stalin'in başlangıçta yaşadığı ek bina İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkılarak yerine Kongre Sarayı yapıldı.

6 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 753, I. 3 (12 Haziran 1925).

7 *Iosif Stalin v ob' iatiakh sem'i*, s. 14 (9 Eylül 1927 sonrası herhangi bir gün yazılmış mektup). Artyom, birlikte yaşamak üzere, Moskova National Otel'de odası bulunan annesi Elizaveta'nın yanına döndü.

Nadya'nın ailesi, Sergei ve Olga Alliluyeva Leningrad'a taşınmıştı. Stalin'in merhum ilk eşi Kato Svanidze'nin ailesi Moskova'da yaşıyor ve Stalin ile zaman zaman görüşüyorlardı. Bu görüşmelerin ne sıklıkta gerçekleştiğini bilmiyoruz. Stalin eşini bile çok az görüyordu. Stalin'in evliliği pek de mutlu bir tablo değildi. Nadya'yı sevdiği anlaşılıyordu ama ihmalkârdı ve onunla ilgilendiğinde de kötü davranıyor, küfrediyor ya da daha katlanılmaz olanı yaparak hiç konuşmuyordu.[8] Nadya dermansız bırakan migren ağrılarından ve yalıtılmışlıktan muzdaripti. 1926 yılı başlarında Nadya, Stalin'in ilk karısından kayınbiraderinin karısı olan ve Berlin'de yaşayıp sıkıldığından yakınan Maria Svanidze'ye, "Moskova'daki hiç kimse ile yapacak hiçbir şeyim yok," diye yazıyordu. "Bazen tuhaf geliyor: Bunca yıl sonra tek bir yakın arkadaşa sahip olmamak ama elbette bu bir karakter meselesi. Garip ama parti dışından insanlara daha yakın hissediyorum (kadınlara tabii ki). Bunun nedeni ise daha sade olmaları." Nadya, bir liderin karısı olma rolüne ve avantajlarına pek meraklı değildi. Aksine, ev dışında çalışmazsa ciddiye alınmayacağından korkuyordu ve aynı zamanda elde ettiği herhangi bir pozisyon için ehliyetli olmak istiyordu. Svanidze'ye yazdığı sırada ikinci çocuklarına hamileliğinin son safhasındaydı ve "kendimi aile ilişkilerine daha da fazla bağladığım için üzgünüm," diye ekliyordu.[9]

18 Şubat 1926'da kız çocuğu Svetlana doğdu ve bakımı için Nadya'nın odası hazırlandı. Stalin'den geriye kalan çok miktarda belge arasında doğuma gösterdiği tepkiye dair hiçbir kayıt yok. Evde olduğu zamanlarda, özellikle geç yenen öğle yemeklerinde Stalin çocuklarına karşı ilgiliydi ve zaman buldukça onlara neler yaptıklarını sorar, kitaplar hediye eder, tiyatroya gönderir, onlara hayat tecrübesi sağlayacak tarzda yetiştirmeye çalışırdı. Ev ve çocukların sorumluluğu büyük ölçüde baş hizmetçi Karolina Til'in omuzlarındaydı. Ailenin yiyeceklerini Kremlin kantininden tedarik eden de oydu. Bu arada, Stalin Nadya'yı ne kadar seviyor olursa olsun, henüz genç bir kızken evlendiği kadın, şimdi ataerkil bir lider olarak ihtiyaç duyduğu neşeli ve uysal kadın değildi. Nadya'nın, en azından bir kere, Vasily ve Svetlana ile birlikte kendisini anne-babasının Leningrad'daki evine attığı biliniyordu.[10] Bu nedenle Kremlin'de kocasını "terk ettiği" dedikoduları çıktı.[11] Sonra geri döndü. Yakov'un sevecen kişiliği onu üvey kardeşlerine ve üvey annesine (ondan sadece altı yaş büyüktü) yakınlaştırdı. Stalin'in aile içi zalimliğinin üvey annesi ile birlikte hedefi oldu.[12] Yakov elektromekanik lise eğitimi-

8 Shatunovskaia, *Zhizn' v Kremle*, s. 188; Bazhanov, *Vospominaniia* [1983], s. 154.

9 *Iosif Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 154 (APRF, f. 44, op. 1, d. 1, l. 417-9).

10 Allilueva, *Dvadtsat' pisem*, s. 98; Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 103.

11 *Iosif Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 177.

12 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 19 20.

ni tamamladıktan sonra üniversiteye gitmek yerine on altı yaşındaki okul arkadaşı Zoya Gunina ile evleneceğini ilan edince Stalin patladı. Yakov, ailenin Eğlence Sarayı'ndaki dairesinin mutfağında yalnızken kalbine bir silah dayadı, yaşamsal organı birkaç santimle ıskalasa da yaralandı. Stalin, Nadya'ya yazdığı mektupta Yakov'u "serseri ve şantajcı" olmakla yaftalıyor, "şimdi ve bundan sonra benimle hiçbir işi olamaz," diyordu.[13] Stalin'in gözünde Yakov'un eylemi, babası tarafından asla onaylanmamanın çaresizlik çığlığı değil ama bir tür baskı uygulama çabasıydı. Yakov yine de Zoya ile evlendi ve Nadya onları kendi anne-babasının evlerine yerleştirdi. Zoya bir kız doğurdu –Stalin'in ilk torunu– ama bebek zatürreden öldü.[14]

Stalin'i kendi mutlak iktidarı dahi tam anlamıyla keyiflendirmedi. Bir yandan sevinç duymasına sebep olurken diğer yandan kendine acıma duygusunu depreştirdi. İlgi odağı, karar verici, Lenin'in halefi, lider olmak onu heyecanlandırıyordu fakat Lenin'in Vasiyet'inde kendisinin uzaklaştırılmasını istediğinin herkesçe biliniyor olması içini kemiriyordu. Baş döndüren haz ve azap, uzun süren arzu ve şimdiki sorumluluk, iktidarının paradoksları tüm ağırlığıyla üzerine çöktü. Büyük 14. Parti Kongresi'ni düzenlemenin formaliteleri ve daha birçok başka etmen ile bitkin düştü. 1 Şubat 1926'da, "İki hafta içinde kısa bir tatile çıkmayı düşünüyorum, gerçekten çok yorgunum," diye yazıyordu Tiflis'teki Orjonikidze'ye. Stalin'in sınırsız gücü onu bunaltmaya devam ediyordu: Devlet Bankası başkanı, devlet istatistik dairesi personeli, merkez tüketici kooperatifi başkanı, demiryolları, Ukrayna yetkilileri, Başkurt yetkilileri, Belarus yetkilileri, Dağıstanlılar, Kazakistanlılar, Buryat Moğolları, sağlık komiseri, devlet tröstlerinin yöneticileri, şu veya bu yerel parti şefleri, işçi temsilcileri, sendika görevlileri, gazete editörleri, üniversite rektörleri, dışişleri personeli, büyükelçiler, yabancı Komünistler, gizli polis, yüksek rütbeli subaylar, gençlik örgütleri, Almanya ile hayal kırıklığı yaratan anlaşmanın müzakereleri, kadın örgütleri, 1 Mayıs yürüyüşü ve resepsiyonu, Britanya'daki ilk büyük genel grev ile ilgili görüşmeler. Nihayet tüm bunlardan kaçtı. Orjonikidze'ye, 16 Mayıs'ta "birkaç gün içinde Soçi yakınlarında olacağım," diye yazıyordu. "Tatilini nasıl geçirmeyi planlıyorsun Koba?"[15] Stalin 23 Mayıs'ta geldi. Derhal Moskova'da sorumluluk üstlenmiş olan Molotov'a şifreli bir telgraf gönderdi (24 Mayıs Pazartesi): "Buraya Pa-

---

13 *Iosif Stalin v ob"iatiakh sem'i*, 22 (APRF, f. 45, op. 1, d. 155, l. 5, şimdi RGASPI, f. 558, op. 11; Stalin'den Nadya'ya, 9 Nisan 1928). Aynı zamanda bkz. Alliluev, *Khronika odnoi sem'i*, s. 179; Allilueva, *Dvadtsat' pisem*, s. 124.

14 Bebek (Galina) 7 Şubat 1929'da doğdu. Bebeğin sekiz aylıkken ölümünün ardından çift ayrıldı; Teknik olarak hâlâ Yakov'la evli olan Zoya, toplum polisi (*militsia*) Timor Kozyrev ile birlikte yaşamaya başladı. Yakov bir süre teknik eğitim aldıktan sonra elektrikçi olarak montaj işinde çalışmaya başladı. *Komsomol'skaia Pravda*, 20 Aralık 2005.

15 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 34, l. 21.

zar akşamı vardım. Hava berbat. ... Belensky bana şunları söyledi: 1) Troçki Çarşamba sabahı [Berlin'den] Moskova'ya dönmüş; 2) Preobrazhensky onu Berlin'de ziyaret etmiş (sözleştiler mi?). İlginç."[16] Evet, tatilde bile durum buydu.

Stalin genel sekreter ilan edildikten yaklaşık dört yıl sonra, Moskova'dan uzak olduğunda bile kişisel egemenliği güvendeydi. Bununla birlikte, iktidarının sürekliliği hâlâ politbüroda çoğunluk sağlamasına bağlıydı. 1926 Şubat'ına kadar bu organın oy hakkına sahip üye kompozisyonunda büyük değişiklikler olmuştu: Sverdlov'un ölümünden sonra Temmuz-Eylül 1919 tarihleri arasında kısa bir süre Yelena Stasova görev yaptı; 1921 yılında Nikolai Krestinsky Lenin tarafından görevden alındı ve yerine Zinoviev getirildi; 1924 yılında merhum Lenin'in yerini Bukharin aldı. 1926 yılına gelindiğinde Zinoviev ve Troçki hâlâ tam üyeydi. Ocak 1926'da Stalin Kamenev'i aday (oy kullanma hakkına sahip olmayan) üye statüsüne indirirken Voroshilov, Molotov ve Kalinin'i tam üyeliğe getirmeyi başardı. Dokuz kişilik grupta Stalin'e oy çoğunluğu sağlayacak olan üyeler bu üç kişinin yanı sıra Rykov, Bukharin, Tomsky üçlüsüydü. Yıpranmış Dzierzynski de, Stalin'in himayesindeki Moskova parti şefi Nikolai Uglanov, Merkez Komite sekreterlerinden Janis Rudzutaks ve Ukraynalı devlet görevlisi Petrovsky –1926 yılında ülkenin en büyük onuncu şehri olan Yekaterinoslav'ın adı Dnepropetrovsk olarak değiştirilmişti– ile birlikte beş aday üyeden biriydi. Diğer bir deyişle Stalin yandaşları oy kullanma hakkına sahip değillerdi. 1926 yazında politbüro kompozisyonunu kendi lehine biraz daha değiştirmeyi başardığı doğruydu. Ancak Zinoviev-Troçki muhalefetini partiden tümüyle uzaklaştırması ve iç sürgüne gönderınesi 1927 yılı sonunu bulacaktı. Tüm bu süreçte, çirkin siyasi çekişme sürdükçe sürdü, bir parti toplantısından diğerine, Stalin'in çevresindeki herkesi içine çekerek ve onun ruhsal durumunu etkileyerek.

Stalin, Aralık 1927'de muhalefete karşı kazandığı kesin siyasi zaferinden sonra, politikalarında birbirini izleyen hezimetler yaşadı. Neredeyse tüm sorunların kaynağı rejimin gücündeydi: Yani Komünist ideolojide. Bolşevik sosyalizm (anti-kapitalizm) hücum kıtası aktivistlerini cezbediyor ve onlara bir amaç kazandırıyordu, parti içindeki ve ötesindeki milyonlara bir dil ve dünya görüşü sağlıyordu. Kamusal alanda bir tekel olmayı başarıyordu ancak tam da bu siyaseten güç kazandıran ideoloji, uluslararası durum ya da içerideki sendeleyen yarı-pazar ekonomisini taşıyamıyordu. Aksine ideoloji bu zorlu sorunların denetlenebilirliğini azaltıyordu. İktidarın ele geçirilme-

---

16 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 103; *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 55. 1926 yılında Soçi-Matsesta özel "devlet tatil beldesi" oldu. O dönemde, toplam 465 yatağı bulunan, altı genel devlet sanatoryumu mevcuttu. Ancak bunların dışında, tek tek devlet kurumlarına ait ve sadece kendi personeline hizmet veren yirmi bir sanatoryum daha vardı ve bunların yatak sayısı 1.175 idi.

si Rusya'nın dünya üzerindeki gücünü yönetmenin seçenek yelpazesini daraltırken, dışarıdaki büyük güçlere ve içeride çoğunluk köylü nüfusuna karşı bir zıtlık teşkil ediyordu. Stalin'in siyasal zaferiyle sadece intikam açlığını keskinleştirdiği kişisel dinamik, kuşatılmışlık hissiyatını da pekiştiriyordu. Cömertlik ona uzaktı. Bozguna uğrayan rakiplerine sahte bir alicenaplık gösteriyordu. Adanmış devrimciler, uzun süreli silah arkadaşları, onun kişisel diktatörlüğünü ya da rejim politikalarını sorgulayan hainler haline getirildi. Bu şeytanlaştırma elbette Bolşevizm'in doğasında vardı ve Lenin'in davranışıyla büyük benzerlik taşıyordu fakat Stalin bunu çok ileriye taşımış ve Komünistlere de uygulamaya başlamıştı. Parti içindeki rakipler Stalin tarafından ezildikten sonra, onu öldürme planları ve yabancı güçlerle işbirliği yapan sözde teröristler oldular.

Devrimin sorunları Stalin'in paranoyasını ortaya çıkarmıştı ve Stalin de devrimin doğasında olan paranoyayı ortaya çıkardı. 1926-27 yılları, bu karşılıklı duygunun niteliksel şiddetlenmesine sahne olurken bunun nedeni hem gelişen olaylar ve hem de muhalefetin şiddetini artırmasıydı. Parti içinde, çevresinde saf tutanların onu kriminal bir zorba olarak algılamadıkları anlaşılıyor. Duygusallığa ve kindarlığa eğilimini elbette görüyorlardı ama aynı zamanda, azimli, yorulmak bilmez, sert ve yetenekli, işkolik parti ve dava liderinin de farkındaydılar, esas olarak politbüroyu kullanıp onun ruh halini ve kaprislerini dizginleyebileceklerini umuyorlardı. İçeriden birilerinin, 1927 Aralık ayına gelindiğinde bile, Stalin'in karakterinin derinlerine gerçekten vakıf olup olamadığı ise yanıtlanması gereken bir soru.

Kafkasya gezisi

26 Mayıs'ta Soçi'ye varır varmaz, komşu Kuzey Kafkasya bölgesinin otuz yaşındaki şefi Anastas Mikoyan Stalin'in aklını çeldi. Yazdığı mektuplara samimiyetle "Sevgili Soso" –Stalin'in annesinin kullandığı kısaltma– diye başlayan Mikoyan, Soçi yakınlarındaki Matsesta'da bulunan tıbbi sülfür banyolarına Stalin'i ikna eden kişi olmuştu ve bu güney seyahatleri her yıl tekrarlanır hale gelmişti.[17] Şimdi de Mikoyan Stalin'i memleketi Güney Kafkasya'da aylaklık etmeye ikna ediyordu. Aynı gün Karadeniz sahiline, Tiflis'e gitmek üzere trenle yola çıktılar. Stalin yanına sadece çamaşır ve bir av tüfeği almıştı. "Önce biraz dolaşırım sonra da sağlığıma ve iyileşmeme bakarım," diyordu.[18] 28 Mayıs'ta gelen telgrafta Tovstukha, bir politbüro toplantısında, Molotov'un sakıncalı bulduğu bir yabancılara imtiyaz sözlemesi ile ilgili olarak

17 Mikoian, *Tak bylo*, s. 351-2.

18 Khromov, *Po stranitsam*, s. 10 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 69, l. 23-24ob.).

Troçki ve Molotov'un birbirlerine girdiklerini haber veriyordu; sözleşmeyi Troçki aylar önce imzalamıştı ama ayrıntıları şimdi gün yüzüne çıkıyordu. Stalin'in maiyetinden birisi aynı gün Tovstukha'ya yazdığı cevapta, bırak Troçki'yi Molotov benzetsin diyordu, "Efendi'nin keyfi yerinde."[19]

Tımar sahibinden türetilmiş eski bir terim olan "Efendi" (*khoziain*), giderek Stalin'in takma adı haline geliyordu fakat güneyde, eski hemşehrileri için o hâlâ intikamcı Koba'ydı. Mikoyan'la birlikte kaynak sularıyla ünlü Borjomi'yi, Kutaisi'yi ve hatta Gori'yi ziyaret ettiler. (Buradaki heyecanı hayal etmek zor değil.) Seyahatin bir noktasında Stalin, yoluna devam edip papaz olan Tiflis Papaz Okulu'ndan arkadaşı Peti "Pyotr" Kapanadze ile karşılaştı, duvarında resmi asılıydı.[20] Tiflis'te operaya gitti ve sanatçıları ve yönetmeni tebrik etti. Gürcü başkentinde o ve Mikoyan, Orjonikidze'nin evinde kaldılar, Sergo'nun ağabeyi Konstantin orada Stalin'in söylediği müstehcen Gürcü şarkısını hatırlatıyordu.[21] Stalin'in tercih ettiği arkadaş çevresi buydu. Tek eksik, şu anda Leningrad'da bulunan ortak yakın arkadaşları, Kafkas hemşehrileri Kirov'du.

Moskova'da, 3 Haziran 1926'da politbüro Britanya'daki grevleri görüşmek üzere, Stalin'in yokluğunda toplandı. Troçki'nin açıkça savunduğu, Britanya'nın düzenden yana işçi sendikalarına Sovyet desteğinin sürmesinin yanlış olduğuydu zira burjuva rejimiyle işbirliği yapan güçler direnç kazanmamalıydı aksi takdirde Britanya Komünist Partisi zayıf düşerdi ve işçi sınıfı, devrimci bir atılım için, yaklaşmakta olan kriz-fırsata hazırlıksız yakalanırdı.[22] Kırk üç kişinin katıldığı politbüro toplantısı altı saat sürdü. Toplantı günü Molotov'a çektiği talimat telgrafında Stalin, son derece isabetle, genel grevin "Britanya muhafazakârlarının bir provokasyonu" olduğunu ifade ediyordu, yani "saldırı altında olan sermaye değil devrimdi." Ayrıca, "sonuç olarak söz konusu olan devrimci saldırının yeni bir evresi değil ama devam eden istikrardı, geçici, dayanıksız ama yine de istikrar. Kendisini savunmaya mecbur bırakılan işçilere yeni saldırılar düzenlemek için sermayenin yeni girişimleri," diyordu. Troçki'nin ve de Zinoviev'in radikal duruşunu, ufuklarında devrim olmamasıyla, sadece Britanya sendikacılık hareketinin bölüneceği korkusu yaratmakla itham ediyordu.[23] Britanya sendikalarına ve grevdeki işçilere Sovyet desteğini Stalin, SSCB'ye karşı yeni saldırılara bir engel olarak değerlendiriyordu. Yine de, 1924 yılında havada kalan ikili ticaret görüşmelerinin tamamlanmasını istiyordu. Genel grev sırasında Moskova'daki

---

19 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 69, l. 5 (M. Gorbachev).

20 "Neopublikovannye materialy iz biografii tov. Stalina", *Antireligioznik*.

21 Medvedev, *Let History Judge*, s. 590-1 (K. K. Orjonikidze'nin yayınlanmamış anılarına atıfla).

22 Troçki, *Where is Britain Going?*

23 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 108 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3266, l. 1-2).

Britanya elçisi, "Rusya ile şu veya bu şekilde bir anlaşma" için yeniden görüşmelere başlanması için Londra'ya bir kez daha özel ricasını iletiyordu.[24] Ancak, sömürgelerde gizlice devrim yayma çabalarının üstüne bir de Sovyetler'in grevcilere para transfer ettiği ilan edilince, Britanya hükümetinin ticaret görüşmelerini yeniden başlatma planları rafa kaldırıldı.[25]

Ne Cenova (1922), yani Sovyetler Birliği ve Almanya'nın uluslararası düzene yeniden dahil olması düşüncesi, ne de Rapallo (1922), yani Almanya ile karşılıklı özel ilişki tesis edilmesi, sürdürülebilir bir Sovyet güvenlik politikası sağlıyordu. Şimdi de, genel grev bittiği ve başarısız olduğu halde, Britanya muhafazakârları Sovyetler Birliği'ne misilleme için yürütülen kampanyaya öncülük ediyordu. Troçki politbüro toplantısında genel grevin hiç aralarında tartışılmamış olmasından yakınıyordu ancak bu doğru değildi: 4, 6 ve 14 Mayıs tarihlerinde konu politbüroda tartışılmış ve Sovyet sendikaları başkanı Tomsky başkanlığında özel komisyon kurulmuştu (Troçki bu komisyonun üyesi değildi). 3 Haziran'da yapılan toplantıda Zinoviev'in Britanya genel grevinin öğrettiklerine dair Komintern tezleri reddedildi. Zaten gergin olan ortam sürekli atışmalarla daha da gerildi. Kamenev konuşmasını tehditlerle kesenlere alaycı bir dille soruyordu: "Neden hepiniz bana yardım ediyorsunuz?" Troçki müdahale etti, "'Kolektif liderlik' herkes birbirini engellediğinde ya da birbirine saldırdığında belli olur (Gülüşmeler)."[26] Troçki belki de gerilimi düşürmeye çalışıyordu. *Kolektif liderlik – hah!* Stalin'e tam bir rapor iletildi.

Kafkasya'da Stalin uzun zamandır olmadığı yerde, evindeydi. 8 Haziran'da, yirmi yıldan fazla bir süre önce genç bir ajitatör olarak bulunduğu Ana Demiryolları Atölyeleri'nden bir delegasyonu kabul etti. Yerel gazetede yazılanlara göre, alçakgönüllülükle, "içtenlikle söylemeliyim ki burada benim hakkımda söylenen övgü sözlerinin yarısını bile hak etmiyorum," demişti. "Ekim Devrimi'nin kahramanı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin lideri, Komünist Enternasyonal'in lideri, olağanüstü bir savaş kahramanı ve düşünülebilecek benzer niteliklere sahip olduğum anlaşılıyor. Yoldaşlarım bunların hiçbir anlamı yok, sadece gereksiz abartılar. Genellikle vefat eden bir devrimcinin mezarı başında sarf edilecek sözler, fakat benim henüz ölmeye niyetim yok. ... Ben gerçekte Tiflis demiryolları atölyelerinin öncü işçilerinin bir öğrencisiydim ve hâlâ da öyleyim." Bu sahte alçakgönüllü duru-

---

24 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III/i: 18 (atıfta bulunduğu kaynak DBRFP, seri I A, ii [1968], 724-9).

25 Gorodetsky, "The Soviet Union and Britain's General Strike of May 1926."

26 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politburo*, I: 743-827 (743, 780'de: RGASPI, f. 17, op. 163, d. 686, l. 146-51, 152-6); Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, s. 152 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 323, op. 2, d. 22, l. 47). Aynı zamanda bkz. Stalin'in talimatları: *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 55-69.

şu sürdüren Stalin devrimci yeraltı hareketinde nasıl yükseldiğini, "işçilerin öğrencisi" olduğu 1898 yılındaki ilk işçi "çevresinden" 1917 yılında "büyük öğretmen Lenin'in" öğrencisi olmaya giden yolu anlattı. Züppe bir entelektüel değil işçilere ve Kurucu'ya sıkı sıkıya bağlı çalışkan devrimci bir emekçiydi. "Acemi çaylak unvanından (Tiflis), çırak unvanına (Bakü) ve oradan da devrimimizin liderlerinden biri olma (Leningrad) mertebesine – yoldaşlar, devrimci üniversitemin dersleri bunlar oldu ... eğer abartısız ve insaf sınırları içinde söylenecekse, geçmişte ve şimdi kim olduğumun gerçekçi fotoğrafı budur. (Alkışlar giderek arttı ve bir tufana dönüştü.)"[27]

Bu kez durum, beş yıl önce Stalin'in Tiflis'te ıslık ve sövgülere maruz kalarak toplantı salonunu terk etmesinden çok farklıydı. Orjonikidze ve adamları her tür çabayı göstermiş ve işi şansa bırakmamıştı. Ancak o gün demiryolları atölyelerinde Stalin'in kendisini ifade ederken söyledikleri yayınlanmadı, dışişlerine ilişkin düşünceleri de. Özellikle dikkat çekici olan Polonya'da geçen ay gerçekleşen darbeye dair yorumuydu. Önce geriye dönük olarak, demagojik bir dille, Pilsudski'nin girişimini (muhafazakâr bir hükümete karşı) desteklemesi nedeniyle Polonya Komünist Partisi'ni açıkça suçladı, daha sonra Pilsudski güçleriyle sağcı rakiplerinin, Milli Demokratların siyasal farklılıklarını açıkça ortaya koyarak, Pilsudski güçleri askerî anlamda daha güçlü olsa da Milli Demokratların kazanacağı tahmininde bulundu: Polonya daha sağa ve şovenizme kayacaktı. Bu arada, Stalin Pilsudski'yi faşist değil ama küçük burjuva olarak niteliyordu. Pilsudski'nin attığı adımlar aslında Stalin'in onun rakiplerinden beklediği adımlardı ve bu durumda görüşü değişti.[28] Gürcü milliyetçiliğinin ehlileşme yönünde mesafe aldığı bir sırada bağımsız Polonya'daki milli duygular tümüyle farklı bir sorundu.

Moskova'da sertleşme yükseldikçe yükseliyordu. Stalin'in yokluğunda 14 Haziran'da yapılan bir politbüro toplantısında Ukrayna'ya yaptığı seyahatten dönmüş olan Dzierzynski iç tartışmalarının kayda geçirilmesinin (muhalefetin yasal bir talebi) "suç" teşkil ettiğini savununca Troçki karşılık verdi: "GPU'ya bizi susturma görevi verelim; bu her şeyi kolaylaştırır."[29] Dzierzynski bürokrasinin hâkimiyetine öfke duyuyordu ve o yılın Haziran ayında Ekonomi Üst Konseyi'ndeki astlarına Sovyet idari aygıtının "evrensel güvensizliğe dayalı" olduğunu söylüyor ve "bu sistemi hurdaya çıkarmak gerekir" sonucuna varıyordu. Ur gibi büyüyen aygıt, emekleriyle gerçek bir değer üreten işçi ve köylüleri yiyip bitiriyor, diye de ekliyordu.[30] Rykov'a yaza-

27 *Zaria vostoka*, 10 Haziran 1926; *Sochineniia*, VIII: 173-5.

28 *Sochineniia*, VIII: 168-72.

29 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politburo*, II: 109.

30 Adibekova ve Latsis, "V predchuvstvii pereloma", s. 85-6; Plekhanov ve Plekhanov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 654-5 (RGASPI, f. 76, op. 2, d. 257, l. 46-8); Gimpel'son, *NEP*, s. 382, 384.

rak, "Bu hükümetin politikalarına katılmıyorum. Anlamıyorum ve anlam da veremiyorum," diyordu.[31] Kuibyshev'e ise şöyle yazmıştı: İyi idareciler bile "kurumlar arası eşgüdüm, raporlar, kırtasiye, komisyonlar arasında boğuluyor. Kapitalistlerin her birinin kendi yöntem ve asli sorumlulukları var. Şimdi bizde Emek ve Savunma Konseyi ve politbüro her şeyin cevabını veriyor. ... Bu iş değil ıstırap." Diğer yandan, Dzierzynski eleştirilerinin "ülkeyi uçuruma sürükleyenlerin –Troçki, Zinoviev, Pyatakov– elinde oyuncak olmasından" korkuyordu. "Eğer doğru gelişme çizgisini ve temposunu bulamazsak muhalefet büyür ve ülke diktatörüne, çok güzel süslenmiş kıyafetinin ardındaki devrimin mezar kazıcısına, teslim olur. Bugünlerde tüm diktatörler eski Kızıllardan çıkıyor – Mussolini, Pilsudski."[32]

Çeşitli hastalıklar

Üç Kafkas silahşörün kısa gezintisi sona erdi: Dönüş treninde Orjonikidze Karadeniz limanı Poti'ye kadar Stalin ve Mikoyan'a eşlik etti ve oradan, Stalin ve Mikoyan tekne ile 15 Haziran 1926'da Soçi'ye geçtiler. Eğer Stalin tüm yıl orada kalsaydı ve rejimi oradan yönetseydi bundan son derece hoşnut olurdu diye düşünmemek elde değil. Rejime ait belgeleri iş olarak değil zevk için okuyor, gorodki oynuyor ve bahçe işleriyle uğraşıyordu. Stalin'in Litvanyalı koruma şefi Ivan Jusis'in kızının anlattığına göre "pikniğe gitmeyi seviyordu. Genellikle dağlara doğru gidiyor, ilginç bir nokta bularak orada konaklama hazırlıklarına başlıyorduk. Yanımıza her zaman beyaz bir masa örtüsü, kebaplar ve havyarlı, mersin ya da somon balıklı çeşitli sandviçler alıyorduk. Peynir ve otlar –özellikle kişniş– bulunuyordu. Babam ayı etinden Litvanya usulü sosis yapmayı biliyordu ve Stalin bu sosisleri çok seviyordu."[33] Jusis'in Stalin'e özellikle yakın olduğu anlaşılıyor. Moskova'da, seçkin Çekacıların yaşadığı Versonefyev Caddesi'nden (Lubyanka

31 RGASPI, f. 76, op. 2, d. 270, l. Dzierzynski, Pyatakov'la arasında giderek büyüyen fikir ayrılıklarından yakınarak, ekonomiyi yürütmesine yardımcı olacak birinin baş yardımcılığa getirilmesini Rykov'dan istediğinde, aldığı yanıt Pyatakov ve Troçki'nin Kamenev ve Zinoviev ile birlikte bir komplo hazırlığında olduğu ve eğer Pyatakov idari görevlerinin yükünden kurtulursa siyasi komplolara karışacak daha fazla zamanı olacağıydı. Rykov'un yeni birini bulmaktan mı kaçındığı yoksa tam da bu hesapları mı yaptığı ise bilinmiyor. Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 326 (RGASPI, f. 76, op. 2, d. 168, l. 11).

32 Dzierzynski şöyle bitiriyordu: "Bu çelişkilerden artık yoruldum." *Kommunist*, 1989, no 8: 87-8; Plekhanov ve Plekhanov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 659-60 (RGASPI, f. 76, op. 2, d. 270, l. 29-30: 3 Temmuz 1926). Kızıl-kahverengi dönüşümü onun için bildik bir hikâyeydi: 9 Temmuz 1924'te Dzierzynski Stalin ve diğer politbüro üyelerine yazarak, "eğer bir gelişme kaydedilmez ise devrimi gömecek bir diktatör çıkacaktır, üniformasına ne tür kızıl tüyler takılmış olursa olsun," uyarısında bulunuyordu. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 277 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 2, d. 746, l. 14, 17).

33 http://kremlin-9.rosvesty.ru/news/111/.

yakınında) Büyük Kremlin Sarayı'na taşınmış, daha önce nedimelerden birinin kullandığı daireye yerleşmişti. Dzierzynski aynı koridorun sonunda ikamet ediyordu; ünlü proleter şair Demyan Bedny bir üst kattaydı, Voroshilov da. Soçi'de Jusis sadece bir koruma değil aynı zamanda bir arkadaş gibiydi.

Stalin bozuk balıktan zehirlenerek yatağa düşmüştü ve doktorlar onu diyet yapmaya zorladı. Bazı tıbbi tahliller de yapmayı başardılar ve bu belki de o güne kadarki en ayrıntılı sağlık kayıtlarıydı. Soçi yakınlarındaki Matsesta Sanatoryumu'na yeni atanmış olan bilim direktörü Ivan Valedinsky ve diğer üç doktor, kalmakta olduğu 4 numaralı kır evinin küçük bir odasında Stalin'i muayene ettiler. Valedinsky, "yoldaş Stalin balkon kapısından içeri girdi ve biz doktorların karşısına oturdu, son derece gösterişsiz hareket ediyordu," diye anlatıyordu. "Biz doktorlar çok rahat ettik." Stalin'de aktif olmasa da kronik verem vardı. Zehirlenme belirtileriyle bağırsaklarından rahatsızdı (aslında gençliğinde tifüs kapmıştı ve bundan dolayı mide duvarında ülser oluşmuştu). İshal ataklarından şikâyetçiydi. Kalbine yeterli kan gitmediğinden göğüs ağrıları vardı ve limonla bunu kendi kendine tedavi etmişti. Sol el parmaklarının ağrısından şikâyetçiydi. Eklemleri iltihaplı ve kızarıktı. Doktorlar sol omuzunda kas zayıflaması tespit ettiler. "Sol üst kolda myalji ve artrit" diye yazmışlardı. (Myalji ya da kas ağrısı bir travmadan kaynaklı değilse genellikle bir viral enfeksiyona bağlıdır.) Doktorların bir diğer tanısı kronik bademcik (bademcikte apse) idi ve boğaz ağrısı ve şişmesine neden oluyordu. Stalin zor nefes alıyordu ancak bunun sebebi olan sağ ciğerdeki patoloji (plevral efüzyon ya da sıvı birikimi) yıllar sonra fark edilecekti. Sesinin zayıflığı da bundan kaynaklı olabilirdi: Mikrofon kullanılmaya başladıktan sonra dahi sesi güçlükle duyuluyordu.

Valedinsky'nin yazdığına göre, Stalin'in iç organlarının muayenesinde herhangi bir patolojik değişim bulgusuna rastlanmamıştı. Yine de muayene sonucunda Erb Charcot hastalığı tanısı konduğu anlaşılıyor – yorgunluk, kramp ve ilerleyen zayıflama.[34] Doğru tanı ne olursa olsun, Stalin'in dirseği iltihaplı sol kolu giderek kötüleşiyor ve kullanılamaz hale geliyordu. Sürekli olarak, dizlerinde ve çevirdiği zaman boynunda çıtırdama hissediyordu. Ağrıyan kasları kas distrofisinin izlerini taşıyordu, Erb-Charcot hastalığının belirtileri de olabilirdi, genetik bir hastalık da.[35] Doktorlar Matsesta'da sülfür banyosu önerdiler. Muayeneden çıktıktan sonra Stalin "biraz brandy içmeye ne dersin?" diye sormuş ve Valedinsky "Cumartesi günleri biraz yoldan çıkmak mümkün ve Pazar günleri de gerçekten dinlenmek gerekiyor, Pazartesi günleri mutlaka berrak bir kafayla işe gitmeliyim," cevabını vermişti. Muhabbet organizasyonu için muzipçe bir Komünist kod kullanarak, "bu cevap

34 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1289, l. 6, 6ob.

35 Ilizarov, *Tainaia zhizn'*, s. 113.

yoldaş Stalin'i memnun etti ve bir sonraki sefere bana hiç unutamayacağım bir 'gönüllü Cumartesi' [*subbotnik*] hazırladı," diye ekliyordu.[36] Stalin'in Valedinsky'e kanı kaynamıştı. Babası papazdı ve kendisi de papaz okulunu bitirmiş ve babasının izni ile tıp eğitimi için Tomsk'a gitmişti. Orada doktorasını aldıktan sonra Birinci Dünya Savaşı'na katılmış ve daha sonra Kremlin Sanatoryumu'nda çalışmaya başlamıştı. Stalin, istediği zaman, özellikle hizmet personeline karşı son derece cana yakın davranabiliyordu. Soçi-Matsesta'nın verdiği rahatlama hissi de Stalin'in ruh haline olumlu etki etmiş olabilirdi.

Bozuk balığın kalıcı etkilerine karşın, harika haberler vardı: Kuşatılmış muhalefet, hor gördüğü diktatöre farkında olmadan başka bir hediye daha sunuyordu. Moskova'nın Krasnaya Presnya semtinde parti şefi olarak kalmayı başarmış olan Sol muhalif Grigory Belenky, Moskova'nın 30 kilometre dışında ormanlık alandaki bir kır evinde, yaklaşık yetmiş kişinin katılımıyla bir toplantı düzenlemişti. Büyük fabrikalarda, eğitim kurumlarında ve devlet dairelerinde örgütlenmeyi hedefliyorlardı.[37] Katılımcılardan biri, "eğer devrimin ve getirdiği işçi demokrasisinin geri kazanılması için yüzde birlik bir ihtimal dahi varsa, ne pahasına olursa olsun ona ulaşmaya çalışmak gerekir, diyordu.[38] Belenky, bölgesinde otuz iki parti hücresinin desteği olduğunu tahmin ediyordu. "Krasnaya Presnya'yı kazanırsak her şeyi kazanırız," dediği söyleniyordu.[39] Bunların hepsi kuruntuydu. Parti hücresi toplantılarında OGPU kışkırtıcıları dikkat çekici bir biçimde otururken ve oylamalar el kaldırma usulüyle açık yapılırken kim onlar için hayatını tehlikeye atardı? Ormandaki toplantıya Belenky, savaş komiseri başyardımcısı Mikhail Lashevich'i de çağırmıştı ve söylendiğine göre, muhalefetin ordu içindeki örgütlenmesi sorulduğunda Lashevich, "burada durum mükemmel," diye cevap vermişti.[40] En azından bir katılımcı grubu ihbar etti ve 8-9 Haziran'da soruşturma başladı.[41] Ormanda toplanan gizli muhalifler ve aralarında savaş komiseri başyardımcısı: Bu umulmadık bir talih kuşuydu.

Tovstukha 24 Haziran'da Soçi'ye telgraf çekerek Moskova'da yapılacak Merkez Komite genel kurulunu Stalin'in henüz dönmemiş olması nedeniyle 12 Temmuz'a kadar erteleyeceğini bildirdikten sonra, Stalin muhalefetin son "komplosundan" azami yararlanmak üzere harekete geçti ve 25 Haziran'da

---

36 Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", s. 68.

37 Merridale, *Moscow Politics*, s. 38. Söz konusu toplantı 6 Haziran 1926'da idi ama birden fazla toplantı yapılmış olabilir.

38 Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, s. 220.

39 *Moskovskie bol'sheviki*, s. 189-90 (atıfta bulunduğu kaynak MPA, f. 69, op.1, d. 374, l. 107).

40 Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 316-7 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 4, d. 145, l. 15: V. Vasilev).

41 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 100 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 613, op. 1, d. 46, l. 21-2).

"Molotov, Rykov, Bukharin ve diğer arkadaşlara" gönderdiği yanıtta, "Zinoviev Grubu'nun" mutlaka bu "Lashevich Olayı'na" eklenmesi gerektiğini belirtti. Zinoviev o gün orada ormanda değildi fakat ne olursa olsun *her şey birbirine bağlıydı*. Stalin, sıkı sıkıya kenetlenmiş muhalefet ilişkilerinde nasıl ilk kez gedik açıldığına dair yanlı açıklamalar yapıyor ve sadece Lashevich'in savaş komiserliğinden atılmasını değil Zinoviev'in politbürodan ve buna bağlı olarak Komintern'den uzaklaştırılmasını da istiyordu. Stalin, keyfini gizlemeden, "sizi temin ederim ki partide ve ülkede hiç kimse Zinoviev için üzülmeyecek, zira onu iyi tanıyorlar," diyordu.[42]

Stalin'e eşlik eden görevlilerden biri Moskova'daki üstlerine rapor verirken, şair Demyan Bedny "sıklıkla geliyor. Müstehcen şakalarıyla bizi eğlendiriyor," diyordu. Ne olursa olsun, diktatörü başkente geri gelmeye ikna etmek için geç bile kalınmıştı. 1 Temmuz 1926'da Molotov ısrarla "7 Temmuz'da gelmenizin şart olduğunu düşünüyoruz" diye yazmıştı. Molotov'un yazışmaları Stalin'in güçlü liderliğini ve etkileyiciliğini takdir etmenin de göstergesiydi. Stalin 6 Temmuz'a kadar Moskova'ya gitmek üzere yola çıkmadı.[43] Dzierzynski'nin, Polonya'daki Pilsudski darbesinin arkasında Britanya'nın olduğunu yazmasının hemen ardından Stalin başkente döndü. Dzierzynski, "çok sayıda veri şüpheye yer bırakmayacak şekilde Polonya'nın, Belarus ve Ukrayna'yı SSCB'den koparmak üzere bize saldıracağını gösteriyor," diyordu. "Pilsudski'nin tüm çalışmaları buna odaklı. ... Kısa süre içinde Romanya İtalya'dan, denizaltılar da dahil, büyük ölçekli silah alımlarına başladı." Şunu da ekliyordu, "bütün sınır komşularımızdaki Beyaz Muhafızların faaliyetlerinde bir canlanma var" – Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya. Pilsudski darbesinin hemen arkasından Sovyetler Birliği, Estonya ve Letonya'ya saldırmazlık anlaşması önerdi fakat her ikisi de kesin bir yanıt vermedi.[44] Dzierzynski, ancak iç siyasal etkenlerin Pilsudski'yi dizginleyeceğini ve işgali başlatmak için tek ihtiyacının kamuoyunu hareketlendirmek olduğunu düşünüyordu. Dzierzynski Merkez Komite'den Kızıl Ordu'nun savaşa ne ölçüde hazırlıklı olduğunu, tedarik, mobilizasyon ve tahliye kabiliyetini tespit etmesini istiyordu.[45] Moskova'ya hoş

42 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 115-7; *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 72-5. Stalin aynı zamanda "Troçki yeniden sadakat gösterecek" tahmininde bulunuyor, ona yumuşak davranılmasını tavsiye ediyordu. Temmuz 1926 genel kuruluna karşı yazılı bir protestoya, Zinoviev, Kamenev, Krupskaya ve diğerlerinin (toplam on üç kişi) yanı sıra Troçki de katılmıştı fakat kayıtta açıklamaya yer verilmiyordu. Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 116, not 1.

43 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukavodstvo*, Khromov, *po stranitsam*, 1-1 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 69, l. 53).

44 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III/i: 76-80.

45 *F. E. Dzerzhinskii – predsedatel'*, s. 663-4 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 364, l. 57-8, 70); Khromov, *Po stranitsam*, s. 326 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 558, op. 11, delo belirlenmemiş, l. 56-56ob). 18 Temmuz'da Dzierzynski, bir mektup göndererek, Polonya, Belarus, Ukrayna ve

geldiniz yoldaş Stalin! (her karşılaşmada bitmek bilmez bu tür selamlaşmalar kulaklarında çınlıyordu.)

Yeniden vasiyet

Ertelenen Merkez Komite genel kurulu 14 Temmuz'da başladı (yirmi üçüne kadar sürdü). İkinci gün, genel kurulun dışında, Polonya ve Romanya'ya yakın bölgelerdeki yerel OGPU arşivlerinin uzaklaştırılması konusunda Dzierzynski Yagoda'ya talimat verdi. Ayrıca, batı sınırına yakın hapishanelerde tutulan ajanların, Beyaz Muhafızların ve haydutların başka yerlere transferini önerdi.[46] Dzierzynski 20 Temmuz'da genel kurula bir rapor sundu. Çok yakın zamanda Moskova ve diğer şehirlerdeki spekülatörlerin temizlenmesi için Yagoda'ya emir vermiş olan Dzierzynski, şimdi de bölgesel OGPU'nun "özel tüccarları tutukladığı, sürdüğü, hapse attığı, baskı altına aldığı ve şantaj yaptığından (ki bu arada 14-16 saat çalışma gününe hazırlanıyorlardı)" yakınıyordu.[47] Troçki destekçisi devlet planlama komisyonu başkan yardımcısı Pyatakov'u "sanayinin yegâne büyük düzen bozucusu" ilan ediyordu. Kendisini bulunduğu makama atayan Kamenev'e, "çalışmaya değil entrikaya [*politikantsvo*] angaje olmuşsunuz," diyordu. Dzierzynski, muhalefetin Moskova dışında yaptığı toplantıları önceden haber almış olsa "makineli tüfekleriyle iki OGPU birliğini devreye sokarak meseleyi çözmekten asla imtina etmeyeceğini" söylüyordu. Bolca ter dökerek ve solgun halde güçlükle konuşmasını bitirip yerine oturdu. Kısa süre sonra salondakilerin yardımıyla toplantı salonunun dışındaki bir koltuğa yatırıldı. Oradakilerden birisi kâfur verdi. Büyük Kremlin Sarayı yakınındaki evine gitmeye çalıştı fakat yığıldı. Kırk dokuz yaşında öldü. Genel kurul konuşması sırasında kalp krizi geçirmişti. Yapılan otopsi özellikle kalbe giden damarlarda ileri derecede damar sertliği tespit etti.[48] 22 Temmuz'daki cenaze töreninde Stalin, "Frunze'den sonra şimdi de Dzierzynski," diyerek kısaca görüş bildiriyordu, "'burjuvazinin baş belası' – ona böyle diyorlardı."[49]

Genel kurul devam etti. Troçki kendi adına bir konuşma yaptı. Kamenev ve Zinoviev, aygıtın tiranlığına karşı, NEP'e karşı işçi çıkarlarının savunul-

---

Romanya ile ilgili olarak karşı istihbaratın güçlendirilmesi konusunda ne yapıldığını Yagoda'ya sordu: *F. E. Dzerzhinskii – predsedatel'*, s. 668 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 364, l. 62).

46 Plekhanov ve Plekhanov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 665 (RGASPI, f. 76, op. 3, d. 88, l. 37).

47 Shishkin, *Vlast', politika, ekonomika*, s. 296.

48 *F. E. Dzerzhinskii – predsedatel'*, s. 670 (RGASPI, f. 76, op. 4, d. 30, l. 50-1); *Pravda*, 1 Ağustos 1926; Dzerzhinskii, *Izbrannye proizvedennia*, II: 381-92; Dzerzhinskaia, *V gody velikikh boev*, s. 400-3.

49 *Pravda*, 22 Temmuz 1926, *Sochineniia*, VIII: 192-3. Aynı zamanda bkz. *Torgovo-promyshlennaia gazeta*, 1 Ağustos 1926.

ması için, kulakların vergilerinin artırılması için, tarımın kolektivizasyonu için ve hızlı sanayileşme için ortak mücadelelerini dile getirdiler. Stalin'in cebinde "Lashevich olayı" vardı ama muhalifler Lenin'in Vasiyeti'ni dağıtıyorlardı, üstelik Troçki'nin Bolşevik olmamasına ilişkin satırlar da çıkarılmıştı. Stalin bu sinir bozucu Vasiyet'i kaptı ve yüksek sesle tümünü okumaya başladı. Troçki daha sonra, Stalin'in öfkesini bastırarak, çarpıtmalarını haykırmak üzere sürekli okumayı kestiğini, yazacaktı. Troçki'nin iddiasına göre, "sonunda tamamen dengesini kaybedip, parmak uçlarında yükselerek, sesini zorlayarak, eli havada boğuk bir sesle bağırmaya başladı, tüm salonu şaşkına çeviren çılgınca suçlamalar ve tehditler savurdu." "Onu ne daha önce ne de daha sonra böyle bir durumda gördüm," diyordu.[50] Fakat tartışmanın açıklanan kayıtları muhalefetin savunmada olduğunu ve Stalin'in saldırdığını ortaya koyuyordu.

22 Temmuz'da yaptığı uzun konuşmada, "Lenin'in mektubunu Vasiyet diye adlandırmak doğru değil," diyordu Stalin. "Lenin'in mektubunda altı yoldaş konu ediliyor. Bunlardan üçünün, Troçki, Kamenev ve Zinoviev'in rastlantı eseri olmayan ilkesel hatalarının olduğu söyleniyor. Sanırım 'vasiyette' Stalin'in ilkesel hatası olduğuna dair tek bir kelime bulunmadığı gerçeğinden söz etmek küstahlık olmayacaktır. Ilich, Stalin'i eleştiriyor ve kabalığından bahsediyor ama mektupta Stalin'in ilkesel hataları olduğuna dair bir ima bile yok."[51] Stalin, kendisinin eleştirileri dikkate aldığını ancak Troçki, Kamenev ve Zinoviev'in yok saydığını da ekliyordu. Stalin, Troçki'nin yönteminin söylentilerle saldırmak olduğunu ve daha da önemlisi her şeyi kişilik meselesine çevirdiğini vurguluyordu. "Mektup, Troçki'yi Bolşevik olmaması nedeniyle 'kişisel' olarak suçlamamalıyız diyor ... buradan hareketle, Bolşevik olmaması konusunda Troçki'ye çare bulunması gerektiği sonucu çıkıyor," diyordu Stalin. "Ancak buradan yoldaş Troçki'nin Leninizm'i revize etme hakkı olduğu sonucu çıkmaz, Leninizm'i revize ettiğinde kafamızı sallayıp onaylayacağımız sonucu çıkmaz." Troçki, Bolşevik olmamasının "geçmişe ilişkin" olduğunu söyleyince Stalin'in cevabı, "mektup 'geçmiş' demiyor sadece 'Bolşevik olmamak' diyor ... ikisi çok farklı şeyler. Troçki'nin Bolşevik olmaması bir gerçekliktir. Yoldaş Troçki'yi Bolşevik olmaması nedeniyle 'kişisel' olarak asla eleştiremeyeceğimiz de bir gerçeklik. Ancak Troçki'nin Bolşevik olmadığı olgusuna karşı mücadele etmek gerekiyor – bu da şüpheye yer bırakmayacak bir gerçeklik. Lenin tahrif edilemez."[52] Stalin Lenin'in

---

50 Trotskii, *Stalin*, II: 184. Troçki'ye göre, Stalin bunun hasta bir insanın mektubu olduğu ve Lenin'in gereğinden fazla kadınların etkisi altında kaldığı (bebek) izlenimini yaratıyordu, kastettiği Krupskaya ve belki de Fotiyeva ile Volodicheva idi. Trotskii, *Stalin*, II: 253.

51 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyp., s. 62, 66-7 (*Stenograficheskii otchet Ob" edinennogo plenuma TsK i TsKK VKP (b)*, 14-23 iiunia 1926g).

52 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyp., s. 105.

"Milliyetler Sorunu Üzerine Notlar"ını, liderin zayıflayan hafızası nedeniyle reddediyor ve Mdivani'nin ve Gürcülerin, kendisinin [Stalin'in] verdiğinden çok daha ağır bir cezayı hak ettiklerini öne sürüyordu: Netice itibarıyla bir hizip oluşturmuşlardı ve bu yasadışıydı. Stalin sadece kendi kabalığını teslim ediyordu ki zaten Troçki'nin görünüşteki Leninizm-dışılığına karşı mücadelenin ışığında, bu durum önemsiz kabul edilebilirdi.[53]

Stalin, Zinoviev ve Kamenev'in "Ekim hadisesini" de görmezden geliyor değildi, Vasiyet'i hatırlatarak, her ikisinin de, Troçki'nin Bolşevik olmaması gibi, "rastlantısal olmadığını", süregiden, kronik, endemik, karakteristik olduğunu söylüyordu. "'Hadise' tekrarlanabilir. Zinoviev ve Kamenev'in Ekim hatalarının tekrarının, hataların bir tür tekerrürünün 14. Parti Kongresi'nde gözlerimizin önünde sergilendiğini düşünmüyor musunuz yoldaşlarım?" Yanıt beklemediği soruya Stalin kendi cevap veriyordu: "Evet bu doğru. Buradan hareketle varılacak sonuç Kamenev ve Zinoviev yoldaşların Lenin'in direktiflerini dikkate almadığıdır."[54] Zinoviev, cevap vermek için fırsat bulduğunda, "birçok hata yaptım," diyerek itirafta bulunuyordu, "1917'de yaptığım ilk hata hepinizin malumu. ... Birincisi Lenin'in varlığında yapıldı ve Lenin tarafından düzeltildi. Çok daha tehlikeli olduğunu kabul ettiğim 1923'teki ikinci hatam...", bu noktada Orjonikidze onun sözünü keserek, "ne yapıyorsun, bütün partiyi aptal yerine mi koyuyorsun?" dedi. Orjonikidze 1923 yazında mağara toplantısı entrikasında yer almaktan geri kalmamıştı ve genel kurul üyelerinin bunu öğrenmesini istemiyordu.

Böylelikle, Stalin asli silahlarını –lanet Vasiyet'i– etkisiz hale getirmekle kalmıyor onları bu silahla vuruyordu.[55] Tüm bu süreçte, parti iradesinin mütevazı hizmetkârı, icracısı olmayı sürdürdü. "13. Kongre delegeleri bu konuyu tartıştı ve istisnasız tüm delegelerin Stalin'in genel sekreterlik makamında tutulmasından yana fikir belirttiğini söylemem tevazuyu bir kenara bırakmak olmayacaktır. Bu kararlar yanımda ve isterseniz yüksek sesle okuyabilirim. Sesler: "Gerek yok." Stalin: "Bu gerçeğe rağmen, 13. Kongre'nin hemen ertesinde, ilk Merkez Komite genel kurulunda istifamı sundum. Benim görevden alınma isteğime karşın genel kurulun kararı, hatırladığım kadarıyla oybirliğiyle, genel sekreterlikte kalmam oldu. Yoldaşlarım, ne yapabilirdim? Özgür irademle davranmayıp kendimi genel kurulun kararına tabi kılıyorum."[56]

Zinoviev'in tümüyle politbürodan uzaklaştırılması yönünde oy kullanıldı.

---

53 Medvedev, *Let History Judge*, s. 85-6.

54 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyp., s. 66.

55 Sakharov, *Politicheskoe zaveshchanie*, s. 599-601.

56 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyp., s. 66.

Kararda, "Kahrolsun hizipler ve hizip kavgası, yaşasın Leninist partinin birlik ve uyumu," deniliyordu.[57] Hal böyle iken Stalin ılımlı bir tutum takınmayı başardı, Zinoviev ve Kamenev karşısında kararlılık gösterirken Troçki'nin politbürodan uzaklaştırılmasını reddetti.

Stalin'in politbüroda tam üyeliğe yükselttiği Rydzutaks Zinoviev'in yerini alırken, Kafkas ikili Mikoyan ve Orjonikidze'nin yanı sıra, Leningrad'dan Kirov, Kaganovich ve Andrei Adreyev aday üyeliğe getirildi. Birkaç gün sonra Stalin Kafkasya parti şefi Mikoyan'a Kamenev'in yerine ticaret komiseri olarak Moskova'ya transfer olduğunu haber verdi. Mikoyan ayak direse de Stalin onu zorladı.[58] Dzierzynski'nin Üst Ekonomi Konseyi başkanlığındaki halefi olarak Stalin Valerian Kuibyshev'i getirdi, Merkez Denetim Komisyonu'nda bir boşluk oluştu. Başkanlık için Tiflis'ten çağrılan Orjonikidze'yi Stalin, "karşı çıkmaması" için uyardı. Yine de, bu transfer için hatırı sayılır derecede baskı gerekti.[59] Henüz yıl bitmeden Stalin, Leningrad'daki önemli müttefikinin (Kirov) yanı sıra başkentte de iki önemli müttefik (Mikoyan, Orjonikidze) kazandı.[60]

Dzierzynski'nin ofisi dürüst çilecinin kutsal mekânı oldu. Eski okul arkadaşlarından birisi, "basit bir masa, dar demir bir somyayı gizleyen eski bir paravan ... bayramlar dışında asla ailesinin yanına gitmezdi," diye anlatıyordu.[61] Lenin'in mumyalanmasında ısrarcı olan Dzierzynski de bir derece altı ile onurlandırılacaktı: Dzierzynski'nin ellerinin ve yüzünün kalıbı alınmış, OGPU mensupları kulübünde üniformasına yerleştirilerek cam bir mahafaza içine

---

57 *Pravda*, 25 Temmuz 1926; *KPSS v rezoliutsiiakh* [1970], III: 332-54.

58 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 69, l. 89, 102, 105.

59 Orjonikidze reddetti: "Ben bu tür işe uygun değilim, aniden sinirleniyorum ve kabayım, cahilim – tek kelimeyle ifade edersek, yazamıyorum. ... Fiziksel arbede (*mordoba*) nedeniyle basında yer alacak biçimde kınandığımı unutmayın." 1923 yılı başındaki meşhur tokat olayından söz ediyordu. Kendisinin yerine Rudzutaks, Kaganovich ya da Andreyev'i öneriyordu. Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 39, 323-4 (RGASPI, f. 85, op. 25, d. 120, l. 1-2: 17 Mart 1926); Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 23-4 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 34, l.84, 87); *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 82-6.

60 Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 23-4. 30 Ağustos 1926'da Stalin Molotov'a yazarak kararnamenin daha sonra tekrar kaleme alınması talimatını verdi; Molotov inisiyatif alarak 9 Eylül 1926'da "Sevgili Sergo"ya yazdığı mektupta, "kendi adıma, Kuzey Kafkasya'da fazla kalmayacağınızı ve fazla uzak olmayan bir tarihte Moskova'ya intikal edeceğinizi umuyorum," diyordu. *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 82-6; Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 336-7 (RGASPI, f. 85, op. 25, d. 151, l. 1-3: 9 Eylül 1926).

61 Sinyavsky, *Soviet Civilization*, s. 128 (atıf yok); Polikarenko, *O Felikse Edmundoviche Dzerzhinskom*; "Nad grobom Dzerzhinskogo", *Pravda*, 23 Temmuz 1926: 1. Aynı zamanda bkz. Pavlov, *Chekisty*, s. 12. Dzierzynski'nin ölümüyle arşiv kayıtlarındaki artış, Lenin arşivleri örnek alınarak, rejimin onun için "kişisel arşiv" derlemesini teşvik etti. Parti arşivlerindeki Dzierzynski klasörlerinde (RGASPI, f. 76) 5 binden fazla dosya bulunmaktadır. Yeni yurtdışı istihbarat ajanları onun doğum gününde (11 Eylül) görev yemini ediyorlardı. Daha sonra, tüm Çeka çalışanlarının maaşları her ayın 11'inde ödenmeye başlandı. Leonov, *Likholet'e*, s. 354; Andrew ve Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, s. 30.

konulmuştu.[62] Dzierzynski kültü polis rejimini güçlendiriyordu. Çiçek toplarken, yakındaki karınca yuvasına basmamaya dikkat ederdi, diye anlatılıyordu – ancak devrim düşmanlarına karşı amansızdı.[63] OGPU başkanlığına resmen Mezynski getirildi. Ajan Raisa Sobol, "askerce nitelikleri olmaması herkesi şaşırtmıştı," diyerek onu anlatıyordu. "Alçak sesle konuşuyor, salon gergin bir sessizlik içinde olduğu için sesi duyulabiliyordu. Konuşma tarzı buyurgan değil düşünceliydi. Başkan, ilginç bir biçimde, öğretmeni andırıyordu."[64] Ancak, Dzierzynski'nin ölümüyle bunalıma giren ve fiziksel rahatsızlıkları bulunan Mezynski sülfür banyosu için altı haftalığına güneydeki Matsesta'ya gitti.

Vasiyet tatsızlıkları genel kurul oturumunun ötesine taştı. Zinoviev, "yoldaş Stalin'e yazdığı özel bir mektupta Lenin onunla yoldaşlık ilişkisini kesmişti," ithamında bulundu.[65] Stalin buna verdiği yazılı cevapta, "Lenin benimle yoldaşlık ilişkisini hiçbir zaman kesmedi – bu aklını yitirmiş birinin iftirası. Lenin'in hastayken birkaç kez bana çok önemli görevler verdiği, Zinoviev ya da Kamenev'e, Troçki'ye asla vermediği türden görevler verdiği gerçeği göz önüne alınarak benimle ilişkisi değerlendirilebilir. Politbüro üyeleri ile Krupskaya ve Maria Ilinichna [Ulyanova] yoldaşlar bu görevlendirmelerden haberdardır," diyordu.[66] (Stalin bu görevlendirmelerin zehirle ilgili olduğunu belirtmekten kaçınıyordu.) 26 Temmuz 1926'da Ulyanova, Lenin'in kız kardeşi olması sıfatıyla sahip olduğu saygın konumunu, Vasiyet anlaşmazlığında Stalin'i savunmak üzere kullandı ve yeni tamamlanmış birleşik genel kurul prezidyumuna gönderilen resmi bir mektuba imza attı; arşivlerde Bukharin'in onun için hazırladığı taslak mevcut (Ulyanova, Bukharin'in

---

62 Andrew ve Gordievsky, *KGB*, s. 42 (muhafızların eski üyesi hain Peter Deriabin ile yapılan görüşmeye atıfla). Dzierzynski kültünün dini yönleriyle ilgili olarak bkz. Sinyavsky, *Soviet Civilization*, s. 125-34.

63 Fedor, *Russia and the Cult of State Security*, s. 11-29; Hingley, *The Russian Secret Police*, s. 130. Aynı zamanda bkz. Mikoian, *Feliks Dzerzhinskii*.

64 Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 353 (atıf yok). Sobol, Irina Guro mahlasıyla yazar oldu. Mezynski ile ilgili ilginç bir gizli gerçek vardı. Haziran-Temmuz 1915'te, sahte isimle, Paris merkezli Rusça çıkarılan bir gazetede (*Our Echo*) Lenin'e acımasızca saldırmıştı. "Lenin kendisini Rus tahtının yegâne varisi olarak görmekle kalmıyor ama aynı zamanda Enternasyonal'in de tek varisi olarak görüyor," diye yazıyordu Mezynski ve devam ediyordu: "Lenin ... yıllar boyunca anlık hedeflerine göre Marksizm'i eğip büken bir entrikacıdır ve sonunda düzeltilemez biçimde kafası karışmıştır. ... Leninistler bir hizip bile değildir, bir parti çingeneleri klanıdır; gür sesleri ve sağa sola kırbaç sallama tutkularıyla, işçi sınıfının yönlendirilmesinde tartışmasız hak sahibi olmayı hayal etmişlerdir." Muhtemelen ihbarlar sayesinde Stalin bu sahte isimle yazılmış tiradın Mezynski'ye ait olduğunu öğrenmişti ve bir kopyasını koz olarak kullanmak için saklıyordu. S. D., "Lenin", *Nashe ekho*, 19 Haziran 1915: 6-7; 15 Temmuz: 6-7. *Our Echo* Nisan-Ağustos 1915 tarihleri arasında yayınlandı. Araştırmacılar genellikle yanlış tarihlendiriyor ve yanlış aktarıyorlar: Örneğin bkz. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 110. Mezynski Aralık 1927'de Merkez Komite üyesi oldu; hiçbir zaman politbüroya yükselemedi.

65 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyp., s. 32.

66 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyp., s. 105.

editörlük yaptığı *Pravda*'da çalışıyordu). Mektupta, "V. I. Stalin'e çok değer verirdi," diyordu ağabeyinin adının baş harflerini kullanarak. "V. I. onu çağırır ve en kişisel isteklerini iletirdi, özellikle insanın çok güvendiği kişilere ileteceği türden istekler, devrimci samimiyetinden emin olduğu, yakın yoldaşı bildiklerine." .. Aslında, tüm hastalığı boyunca, yoldaşlarını görme fırsatını bulduğunda en fazla davet ettiği Stalin'di ve hastalığının en zor zamanlarında davet ettiği tek Merkez Komite üyesi Stalin'di. "Politikalarla alakası olmayan tamamıyla kişisel nitelikli" bir durumun ortaya çıktığını itiraf ediyordu, zira Stalin, Lenin'in hastayken siyasal meselelerle meşgul olmasına doktorların koyduğu yasağı uyguluyordu. "Yoldaş Stalin affını istedi ve bu durum sona erdi. ... İlişkiler çok yakın ve yoldaşçaydı, öyle de kaldı."[67]

Bunun üzerinden fazla bir zaman geçmeden, biraz da suçluluk duygusuyla Ulyanova, taslağını başkasının hazırlamadığı bir mektup daha yazdı. Kamenev ve Zinoviev'in entrikalarını engelleme bağlamında değil çok daha geniş bir çerçevede o günleri aktarmaya çalıştığını söyleyerek ilk mektubun eksik kaldığını belirtiyordu: Lenin aslında, kişisel vasıfları nedeniyle Stalin'in gücünü dizginlemek ve onu genel sekreterlikten uzaklaştırmak istemişti.[68] Ancak Ulyanova'nın ikinci mektubu, birinciden farklı olarak, birleşik genel kurul üyelerine dağıtılmadı. Birleşik genel kurulun mensubu olan ve dolayısıyla da Ulyanova'nın ilk mektubunu okuduğunu varsayabileceğimiz Krupskaya, onun söylediklerini yadsımadı.[69] Krupskaya hâlâ Vasiyet'i yayınlamak istiyordu ama Stalin, partinin en üst organı olan kongrenin yayınla ilgili 13. Parti Kongresi'nde alınan yasağı kaldırma hakkına sahip olduğuna işaret ediyordu. "Merkez Komite ve Merkez Denetleme Komisyonu birleşik genel kurulunun bu mektupları basında yayınlama kararı alma yetkisine sahip olmamalarından dolayı üzgünüm," diyordu. "Bundan derin bir üzüntü duyuyorum ve 15. Parti Kongresi'nde bunun yapılmasını sağlayacağım."[70] Ülke ölçeğinde parti örgütlerine dağıtılan genel kurul belgesinde Vasiyet'e değiniliyordu.[71] Muhalefetle ilgili her bir zor kazanıma kara bir bulut eşlik ediyordu.

---

67 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 194-6. *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 4: 78. Troçki'nin mektubu ve onu "yaşlı kız kurusu" diye tanımladığı not defteri konusunda bkz. Trotskii, *Dnevniki i pis'ma* [1990], s. 76-7.

68 Ul'ianova, "Ob otnoshenii V. I. Lenina k I. V. Stalinu", s. 198-9 (RGASPI, f. 14, op. 1, d. 398, l. 1-8).

69 Troçki'ye göre 1926 yılında Krupskaya arkadaşlarının arasında özel sohbette "eğer bugün Volodya hayatta olsaydı hapiste olurdu," demişti. Trotskii, *Moia zhizn'*, II: 219; Trotskii, *Portrety revoliutsionerov* [1984], s. 56.

70 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, IV vyp., s. 64. Vasiyet, 15. Parti Kongresi'nin özel bir bülteninde yayınlandı ve Stalin'in ölümünden sonra da olağan tutanakların yeni baskısında. *XV s"ezd VKP (b)*, II; 1477-8. Vasiyet'i dağıtmaya çalışan binlerce kişi tutuklandı. 1929 yılında tutuklanan yirmi iki yaşındaki öğrenci Varlam Shalamov da bunlardan biriydi.

71 *Moskovskie bol'sheviki*, s. 174-5.

Rusya'nın yeni egemeni (gözler Amerika'da)

Zinoviev kâğıt üzerinde hâlâ Komintern başkanıydı ama Stalin'in Komintern meselelerini onun üzerinden yürüttüğü günler çok geride kalmıştı. Zinoviev'i gıyabında sömürge yöneticisi olarak anan Komintern genel sekreteri Kuusinen tüm ciddi konuları Stalin'e rapor ediyordu.[72] Stalin Kamenev'i İtalya büyükelçiliğine atadı. Kısa ömürlü ticaret komiseri, İtalyan Komünist Partisi'ni finanse etmek üzere gizlice 600 bin altın ruble getirmişti. Kamenev ile Mussolini arasında bilinen tek görüşmede, *duce*, sadece Komünist olmayıp aynı zamanda kendi hükümetinin de gözünden düşmüş bir adamı elçi olarak kabul etmekten hiç hazzetmemişti. Kamenev, kendi adına Mussolini'ye "Rusya'dan ve Stalin'den uzaklaştığı için çok memnun olduğunu" söylemişti.[73] Kamenev'i sürgüne göndermeden bir gün önce Stalin Amerikalı bir gazeteciye mülakat verdi – o güne kadar verdiği ilk mülakat. SSCB'de eski bir YMCA lideri, aktivist bir işçi ve Yale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi profesörü olan gazeteci Jerome Davis, kendini yenilikçiler olarak tanımlayan yaklaşık yirmi kişilik bir Amerikan delegasyonu ile gelmişti. Sovyet devletinin Birleşik Devletler tarafından diplomatik olarak tanınmasını sağlayabileceği bahanesiyle Stalin ile görüşmeyi başardı.[74] Davis, muhafazakâr William Randolph Hearst'ün sahibi olduğu *New York American*'da, Stalin'i kastettiği "Rusya'nın Yeni Hâkimi" başlığıyla sansasyonel bir yazı yayınladı. "İçten bir tokalaşmanın ardından," diyordu Davis, "kıvırcık ve siyah saçlı, erkeksi bıyıkları olan, kahverengi gözlü ve yüzünde çiçek hastalığının izlerini taşıyan, güler yüzle karşılayan güçlü, çekici bir adamın karşısına oturdum."[75]

---

72 Kuusinen, *Rings of Destiny*, s. 78. Ancak Stalin sabırsız bir amir olabiliyordu. Versailles Anlaşması ile Fransızların Almanlardan geri aldığı bir bölge olan Alsace-Lorraine'in özerkliği konusunda Kuusinen'in hazırladığı Komintern taslak metnini okuduktan sonra Stalin, 14 Ağustos 1926'da sert bir yazı gönderdi: "Özerklik mücadelesinin Alsace-Lorraine proletaryası ile Fransız proletaryası arasındaki bağların zayıflaması anlamına gelmediği, tam tersine bu bağları önemli ölçüde güçlendirdiği konusunda bir paragraf eklemelisiniz." Stalin, metnin küçümseyici bulduğu tonuna da itiraz ediyordu ve tekrarlardan arındırılarak kısaltılmasını istiyordu. RGASPI, f. 558, op.11, d. 755, l. 114, 118-20.

73 Pogerelskin, "Kamenev in Rome", s. 102 (atıfta bulunduğu kaynak ACDS, Busta, 15 Fasciola: Kamaneff, Mussolini: colloquio con Kamaneff, 3 Şubat 1927), s. 103.

74 *Na prieme*, s. 765. Davis, Birleşik Devletler senatosu dışişleri komitesi başkanı William Borah'dan referans mektupları getirmişti. 1924-25 yıllarında Birleşik Devletler'i ziyaret etmiş olan Osinsky'nin de, Davis'in Birleşik Devletler delegasyonunun Rusya seyahatinin raporunu yayınlayacağı ve bu raporun Sovyet Devleti'nin Birleşik Devletler tarafından kabul edilmesini sağlamak üzere kullanılacağı konusunda Stalin'e bir mektup yazmasını sağlamıştı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 726, l. 95-95ob, 96. Davis önceden yazılı sorular hazırlamıştı.

75 Davis, "Stalin, New Leader." Rusça çevirisi: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 726, l. 119-32. Davis Stalin'in Rusçasını anladığını iddia ediyordu, tercümanlığı Tivel yapıyordu. Sovyet tarafı konuşmayı kayda alıyordu. Stalin, söylediklerinin onda dokuzunun çarpıtıldığını gerekçe göstererek

Davis bir boşluğu doldurmuştu. Ancak Hearst'ün gazetesinde yayınlanan yazı Amerikan basınının geri kalanında yorumsuz geçiştirildi ve TASS'ın New York büro direktörüne göre, Associated Press ya da *New York Times*'ın bünyesinde yer alsaydı böyle olmazdı – Stalin bu pasajın altını çizmişti.[76] Yine de, uluslararası yankının sınırlılığına rağmen, yayınlanan yazı her iki tarafa da bir imkân sundu: Stalin açık sözlü biri olarak resmediliyordu; yaşamına ve siyasi yaklaşımına dair ilginç ayrıntılara yer veriyordu (Davis'in başarısı).

Görüşme sırasında Davis Stalin'den biyografisinin bir kopyasını istediğinde diktatör ona bir fotoğraf verdi ve fotoğrafın altında kısacık bir not yer alıyordu "Bu çok az," diye yanıtladı Davis. "Nasıl Komünist oldunuz?" Stalin: "Bunu anlatması zor. İnsan önce muhalif sonra devrimci oluyor, ardından kendisine bir parti seçiyor. Bizde birçok parti vardı: Sosyalist Devrimciler, Menşevikler, Anarşistler, Bolşevikler." Davis ısrar etti, "neden Komünist oldunuz?" Stalin: "Bizde komünist çoktu zira Rus kapitalizmi en vahşisiydi. ... En sert siyasal sisteme sahiptik ve bu nedenle en barışçı olanlar dahi muhalif oldu; ayrıca basit bir muhalefet muhaliflerin işine yaramazdı. Zengininden işçisine, Sibirya'ya sürgüne gönderiliyordu, böylelikle hükümete karşı keskin tavır alacak ve çok kararlı davranacak bir parti yaratmaya yeltendiler. Muhalefete meyledenler Bolşeviklere yakınlık duydu ve onları kahraman gibi gördüler." Stalin hikâyeyi Marx okuduğu için papaz okulundan kovulmasına bağladı. Hükmetmekle ilgili bir kuram da öne sürdü: Komünist Parti'nin 1 milyon üyesi olduğunu –tartışma kulübü değil, mücadele örgütü– ama 1 milyon üyeli bir örgütün bile bu büyüklükte bir ülkeye hükmedemeyeceğini açıklıyordu. Karar alındığında uygulanması gerekirdi. Bunun için rejimin paylaşılan bir görev anlayışına gereksinimi vardır. Davis Bolşevizmin komplocu niteliğine işaret edince Stalin Britanya siyasetindeki "gölge komitelere" atıfta bulundu ve politbüronun her yıl yeniden seçildiğini söyledi.[77] Davis köylülere değindiğinde Stalin, "sadece propagandayla hiçbir şey yapamazsınız. Köylüleri cezbedebileceğimizi umuyoruz zira köylüleri Bolşeviklerin yanına itecek maddi koşulları yaratıyoruz." Köylülerin karşılayabilecekleri tüketim mallarına, krediye ve kıtlık durumunda yardıma gereksinimi vardı. "Bolşeviklere bayıldıklarını söyleyecek değilim. Ancak köylüler pratiktir ve onlarla konuşmak istemeyen, onları sömüren kapitalistlerle, onlarla konuşan, ikna eden, onları soymayan Komünistleri karşılaştırıyorlar ve

Rusça tercümesinin yayınlanmasını yasakladı, ikiyüzlülükle konuşmanın hiç kimse tarafından kaydedilmediğini ekliyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 726, l. 139. Davis Stalin'in Kremlin'deki kayıt defterinde görülmüyor; görüşme Eski Meydan'daki ofiste gerçekleşmiş. Davis bir yıl sonra Stalin'i Moskova'da bir kez daha görmek istese de reddedilmiş. Aynı zamanda bkz. Harper ve Harper, *The Russia I Believe In*, s. 234-5; Hollander, *Political Pilgrims*, s. 162, 165.

76 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 726, l. 148.

77 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 726, l. 97-105; Khromov, *Po stranitsam*, s. 249-57.

bizimle daha iyi olduğu sonucuna varıyorlar. Bizi ideal değil, diğerlerinden daha iyi addediyorlar."[78]

Sovyet Devleti'nin imajını yumuşatmaya gayret ederken Stalin'in asıl meselesi, Sovyet ekonomisini geliştirmek üzere, Amerika'nın diplomatik tanıma, ticaret ve dış yatırım açmazını çözüme kavuşturmaktı. Somut olarak daha fazla neler yapması gerektiğinin net olmamasından yakınıyordu; SSCB ilişkilerin normalleşmesi arzusunu gösteren sayısız resmi açıklama yapmıştı. Davis, devletin tanınması için, çarlığın ve Kerensky hükümetinin borçlarının kabul edilmesi; mallarına el konulan Amerikalıların zararlarının tazmini ve Sovyet temsilcilerinin yurtdışında propaganda çalışmaları yapmalarından vazgeçilmesinin Stalin tarafından düşünülmesi gerektiğini belirtti. Stalin, Birleşik Devletler'e karşı her tür ajitasyonun, diğer güçlerden farklı olarak, Sovyet Devleti'ni tanımamasından kaynaklandığı yanıtını verdi. Ticari cephede, Sovyetler Birliği'nde ücretlerin uluslararası seviyede olmaması sayesinde Averell Harriman'ın Lena altın madenlerinden elde ettiği kâra işaret ediyordu. Davis Sovyetler'in yaptıkları anlaşmalara uyup uymadıklarını sordu. "Bolşevikler göz önüne alınırsa, yemedikleri, içmedikleri, insan olmadıkları, aileleri olmadığı, birbirleriyle savaşmaktan ve birbirlerini alaşağı etmekten (sonra anlaşılıyor ki herkes yerli yerinde) başka bir şey yapmadıkları, gece gündüz demeden tüm dünyaya talimatlar yağdırdıkları yönünde türlü türlü hikâye anlatılıyor," diye cevap verdi. "Bu durum, burada sadece kahkahalara sebep oluyor." Stalin, Birleşik Devletler hükümetinin ahlâki zeminde Komünistlerle ilişki kurmayı reddedeceğine ihtimal vermiyordu; zaten ne zaman emperyalistlerin ahlâk kuralları olmuştu ki? "Almanya teknik düzeyde ve kültürde Birleşik Devletler'in gerisinde bulunuyor ama yine de daha fazla kontrat [imtiyaz] alıyor, pazarı daha iyi tanıdıkça daha fazla ilgi gösteriyor. ... Neden?" diye soruyordu Stalin. "Almanya bize krediler sunuyor." Stalin aynı şeyi Birleşik Devletler'den de bekliyordu. "Amerika'nın teknik becerileri ve yüksek sermaye fazlası dikkate alındığında," diyordu, "Rusya'ya yardım için daha uygun bir ülke yok. ... eğer işbirliği yaparlarsa, Amerika'nın üstün teknolojisi ve Rusya'nın kalabalık nüfusunun ihtiyaçları Amerikalılara büyük kâr getirecektir."

Stalin'in Birleşik Devletler'de tam olarak ne gördüğünü anlamak zor değil: Küresel üretimde Amerika'nın payının kısa süre sonra üçte bir seviye-

78 Köylüler üzerine: "Köylülerin sonunda bize katılacağını umuyoruz. ... Onları bizim yanımıza itecek maddi koşulları hazırlıyoruz. Köylü pratiktir. Ne ister? Uygun fiyatla imalat ürünleri sağlamak gerekir, krediye ihtiyacı vardır, hükümetin onun çıkarını önemsediğini, kıtlık zamanında yardım ettiğini, onunla ve onun için çalışmayı istediğini hissetmek ister. ... Ellerinden topraklarını alacak olan eski toprak beylerinden onları koruduğumuzu biliyorlar. Onlara daha önce hiç sahip olmadıkları bir kültürel hayat sunuyoruz." Davis, 1927 yılında Stalin'in annesiyle Tiflis'te görüştüğünü de iddia ediyor.

sine ulaşacak olması heyecan uyandırıyordu. Söz gelimi, Ford'un T model araba arzı yüksek talebi karşılayamıyordu. Ford Highland Park'ta açtığı yeni fabrikada, otomobil kasasının mekanik taşıyıcılar üzerinde hareket ettirildiği, seri üretim olarak bilinen bir sistem çerçevesinde, her bir işçinin basitleştirilmiş ve tekrarlanan tek bir işi bant üzerinde icra ettiği modelin avantajlarını kullanıyordu. Sistem, üretimin asli yönlerinde standartlaşma sağlıyor, atölyeler arasındaki akışa yeni bir organizasyon getiriyor ve el emeğinin yerini makinelerin almasını mümkün kılıyordu. Ford'un Detroit yakınlarındaki River Rouge fabrikasında üretim bandından her on saniyede bir üretimi tamamlanmış araba iniyordu ve bunun etkileri hem ekonomide hem de sayısız toplumsal kesimde hissediliyordu. Çalıştırdığı 68 bin işçi ile River Rouge dünyanın en büyük fabrikasıydı ama daha da önemlisi, arabalar milyonlarca ton çelik alaşımı, çok büyük miktarlarda cam, plastik, tekstil ve petrol gerektiriyordu. Ayrıca arabalar için yollara ve petrol istasyonlarına ihtiyaç vardı. 45 milyonluk işçi ordusunun mevcudiyetinde, doğrudan ya da dolaylı olarak toplamda 4 milyon iş otomobile bağlıydı. Birleşik Devletler üretim ve iş organizasyonu dünyayı büyülüyordu.[79] Ayrıca, bu daha hikâyenin yarısıydı. 1925 yılında Amerika'da, ulusal düzeyde altı kişiden biri, Los Angeles'te iki kişiden biri araba sahibiydi zira standardizasyon T model araba fiyatlarını 850'den 290 dolara düşürmüştü. Ford, işçilerine günde 5 dolar ödeyerek –bu ülkedeki ortalama imalat ücretlerinin yaklaşık iki katıydı– arabalarına olan talebi daha da artırıyordu. Ford şöyle yazmıştı: "Seri üretimin gerekli ön koşulu, büyük ölçekli üretimi eritebilecek, potansiyel olarak mevcut ya da oluşturulmuş *seri tüketim* kapasitesidir. İkisi birlikte ilerler ve ikincisinin birincinin nedeni olduğu söylenebilir."[80] 1920'li yıllarda Birleşik Devletler'de ortalama hane geliri % 25 artış gösterdi. 1920'li yılların ortasında 11 milyon ailenin kendi evi vardı. Stalin, bu *tüketici* cumhuriyetinin aşkın gücünü anlamaktan uzaktı. SSCB için Amerikan modern sanayiinin avantajlarından yararlanmak mümkün olmayacaktı.

Devrimin mezar kazıcısı

Ağustos 1926'da Stalin Moskova'ya dönünce akla gelebilecek her kesimden insan Eski Meydan'da kuyruğa girdi, yerel parti şefleri, parti Merkez Denetim Komisyonu üyeleri, merkez tüketici kooperatifi başkanı, işçi ve ticaret komiserliği görevlileri, İran'daki Sovyet elçisi, *Bolshevik* editörü, Komünist Gençlik Enternasyonali başkan vekili, savaş komiseri yardımcısı ve hatta Stalin'in "Leninizm'in Temelleri" yazısının gerçek yazarı Filipp Ksenofon-

79 Nolan, *Visions of Modernity*.

80 Henry Ford, "Mass Production", *Encyclopedia Britannica* (13. Baskı), XV: 38-41.

tov.[81] Kuyruk böylece uzayıp gidiyordu, ta ki Stalin Ağustos ayı sonunda, Eylül sonuna kadar kalmak üzere sevgili Soçi'sine geri dönene kadar. Orada, Britanya madenci grevleri ile ilgili gazete haberlerinin geç ulaşmasından rahatsızdı. Bu arada, bir Britanya heyeti Moskova'ya varmak üzereydi ve 27 Ağustos'ta Stalin telgraf çekerek, grevdeki Britanya madencilerine 3 milyon ruble gibi hatırı sayılır bir yardım yapılmasını istedi.[82] 5 Eylül'de Stalin'e çektiği telgrafta Molotov SSCB'nin 3 milyon rubleyi gönderdiğini haber veriyordu. Para, güya uluslararası dayanışmanın bir göstergesi olarak, devlet tröstlerinde çalışan Sovyet işçilerinin cebinden çıkmıştı. Bu durum Britanya'daki anti-Komünist itirazları da besliyordu.[83] Ancak "finans kapital" Stalin'in gözünü korkutamazdı.

Bu arada Troçki bazı düşüncelerini kaleme alıyordu. "Parti birliği sloganı, egemen hizbin elinde, giderek ideolojik terörün aracı haline geliyor," iç eleştiriyi baskı altına alıyor, diyordu. Bunun da ötesinde, saptadığı aşikâr strateji, "yakın zamana kadar Leninist eski muhafızlar olarak bilinen çekirdek kadronun tümüyle yok edilmesi ve yerine, her zaman kendisini onaylayan bir grup yoldaşına dayalı Stalin'in tek adam liderliğini getirmek" idi. Troçki'nin öngörüsü şuydu: "Stalin'in ve dar çevresinin 'parti birliği' diye adlandırdığı partideki tek adam hükümranlığı sadece mevcut birleşik muhalefetin yok edilmesi ve uzaklaştırılmasını gerektirmekle kalmıyor, aynı zamanda mevcut egemen hizbin otoriter ve etkili temsilcilerinin de kademeli olarak uzaklaştırılmasını gerektiriyor. Stalin'in egemenliğinde, Uglanov, Kaganovich, Petrovsky ve diğerlerinin oynadığı rolü, Tomsky, Rykov ve Bukharin'in –geçmişleri, otoriteleri vb. nedenlerle– oynayamayacağı, buna uygun olmadıkları son derece açıktır." Troçki, yakın bir dönemde Kaganovich ve diğerlerinin, Rykov, Bukharin ve Tomsky'nin peşinden gideceği tahmininde bulunuyordu. Hatta, "parti içindeki oportünist unsurlar, 'sol' önyargılara fazlasıyla bulaştığından ve kendilerinin daha hızlı ve açık yükselişlerine engel olduğu için Stalin'i topa tutacaklar" tahmininde bulunuyordu.[84] Troçki, siyasal dinamiğin yönünü görme kabiliyetini kanıtlaması ve hatta bu açıdan benzersiz olması dikkate değerdi ama daha dikkat çekici olan, Stalin'i kişisel diktatörlüğün bağımsız yürütücüsü olarak görememesi ve onu, bürokratik genişleme içinde gelişen toplumsal güçlerin sadece bir aracı olarak algılamasıydı.

Troçki, Zinoviev ve Kamenev gecikmeli olarak birleşik muhalefeti oluşturdular ve 1926 Ekim ayı başında, Zinoviev politbürodan uzaklaştırıldıktan

---

81 *Na prieme*, s. 759-66. Parti işletme departmanı eski başkanı Ivan Ksenofontov, 23 Mart 1926'da, kırk iki yaşında mide kanserinden öldü.

82 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 119-20; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 34, l. 98-101.

83 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 70, l. 20.

84 "Ob edeintsve partii", Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, II: 77-82 (79-80'de).

sonra, bir kez daha Kamenev'in Kremlin'deki dairesinde strateji konuşmak üzere toplandılar. Troçki, ikisi arasında sonu gelmez düşmanlığa sebep olan, daha önceki "Troçkizm'e" yönelik şiddetli saldırıları nedeniyle Zinoviev'e hesap sormaya devam etti.[85] Ancak üçlü, karşılıklı güç ilişkilerini göz önüne alarak, Stalin'e bir ateşkes önermeye karar verdiler: Muhalif faaliyetlerden vazgeçme sözü vereceklerdi.[86] Koşulları o belirledi: Tüm Merkez Komite kararlarının bağlayıcı olduğunu onaylayacaklar, hizip faaliyetlerini açıkça reddedecekler, yabancı Komünistler arasındaki destekçilerini (Ruth Fischer, Arkadi Maslow, Boris Souvarine) onaylamayacaklardı. Sokolnikov ve Pyatakov tarafından da imzalanan ortak açıklamaları 17 Ekim'de *Pravda*'da yayınlandı.[87] Fakat hemen ertesi gün Max Eastmann Lenin Vasiyetinin tam metnini *New York Times*'ta yayınladı. SSCB için tatsız bir sürprizdi ve tüm dünya basınında yer buldu.[88] 19 Ekim'de, bu kez yazılı olarak, Stalin yine istifa etti. Yaklaşan Merkez Komite genel toplantısına yazdığı notta, "Lenin'in ayrılmasından ve sonra da vefatından sonra Zinoviev ve Kamenev yoldaşlarla politbürodaki bir buçuk yıllık ortak çalışmamızın bana net biçimde gösterdiği, tek dar bir kurumun içinde bu yoldaşlarla dürüst, samimi bir ortak siyasi çalışmanın imkânsızlığıdır," diyordu. "Bu bağlamda, politbürodan ayrıldığımı göz önüne almanızı rica ederim." Politbüro üyesi olmayan birinin sekreterliğe ve orgbüroya başkanlık etmesi mümkün olamayacağından, bu makamları da bıraktığımın bilinmesini isterim diye de ekliyordu. İki ay istiyor ve sonrasında, devrim öncesi sürgünde sıkışıp kaldığı Sibirya Turukhansk'a ya da uzak Yakutia'ya, hatta yurtdışına tayinini istiyordu.[89]

Stalin kendine acıma duygusu ile ilgili oldukça başarılı bir izlenim yaratıyordu. Onun bakış açısından, *New York Times*'ın Vasiyet'i yayınlaması, muhaliflerini hain düşmanlar olarak gören şüpheci yaklaşımını güçlendirecekti. Ne politbüroda sahip olduğu çoğunluk –Troçki'nin, özel olarak, yakında gücünü kaybedecekleri tahmininde bulundukları da dahil– ne de Merkez Komite'de sahip olduğu çoğunluk istifasını kabul ettiler. Tersine, 22 Ekim'de *Pravda*, 15. Parti Konferansı için çok uygun bir zamanda, Stalin'in muhale-

85 Troçki, *Stalin School of Falsification*, s. 89-90 (Troçki'den Merkez Komite'ye mektup, tarih 22 Kasım 1927).

86 9 Ekim 1926'da birleşik muhalefet "aktif" mensubu on üç kişi, içlerinden birinin, Ivan Bakayev'in Moskova Sokolniki mahallesindeki evinde toplanarak, muhalif faaliyetlerden vazgeçmekle ilgili bir Troçki-Zinoviev metnini tartıştılar. *Moskovskie bol'sheviki*, s. 205 (atıfta bulunduğu kaynak MPA, f. 85, op.1, d. 318, l. 228).

87 *Pravda*, 17 Ekim 1926.

88 1956 yılında Eastman'ın Isaac Deutscher'e yazdığı mektuba göre, Vasiyeti Paris'e Boris Souvarine'ye getiren aracı sayesinde, Krupskaya'dan bir tam kopyasını alabildiğini söylüyordu. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, II: 16, n2.

89 Murin, "Eshche raz ob otstavkakh I. Stalina", s. 72-3 (APRF, f. 45, op. 1, d. 126, l. 69-9: verilen 1924 tarihi yanlış).

feti suçlayan "tezlerini" yayınladı.[90] Ertesi gün, parti konferansı gündemine son halini vermek üzere Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu'nun ortak toplantısına katılarak, kendisinin sunacağı muhalefetle ilgili bir "özel raporu" gündeme ekledi: Bir haftalık ateşkes sona ermişti.[91]

26 Ekim'de başlayan (3 Kasım'a kadar sürdü) 15. Parti Konferansı'na 194 oy hakkı bulunan delegeyle birlikte 640 oy hakkı olmayan delege, hatırı sayılır sayıda izleyici katıldı. Troçki, gecikmeli olarak Stalin'in "tek ülkede sosyalizm"ini dünya devrimine "ihanet" ve Rusya'da kapitalist restorasyonun garantisi olmakla suçladı.[92] Zinoviev de bu tema üzerinden gitti. "Tek ülkede nihai zafer kuramı yanlıştır," diyordu. "Nihai zaferi kazanacağız zira diğer ülkelerde devrim kaçınılmazdır."[93] (Zaten Stalin tek ülkede *nihai* zafer imkânsızdır demişti.) Krupskaya sessiz kaldı, muhalefetin hedeflerini terk ettiği anlaşılıyordu. 1 Kasım'da Stalin raporunu sundu. Kendi açısından, muhalefetin tüm tarihini yeniden anlatırken Troçki'nin yazılarındaki sözde müzikalite ile dalga geçiyordu. "'Fiziksel emeğin masküler kavranışı' olarak Leninizm" ifadesine atıfla alay ediyordu. "Yeni, özgün, derin, yoksa değil mi? Hiçbir şey anladınız mı? (gülüşmeler). Tüm bunlar çok güzel, müzikal, hatta gösterişli. Sadece küçük bir noktayı atlıyor: Leninizm'in basit ve insani dokunuşunu."[94]

Troçki ayağa kalktı, Gürcüye dönüp parmak sallayarak haykırdı, "ilk sekreter devrimin mezar kazıcılığı makamına adaylığını ortaya koymuştur!" Stalin öfkeden kıpkırmızı kesildi ve kapıyı çarparak salonu terk etti. Oturum kargaşayla kesildi.

Troçki'nin süvari binasındaki dairesine kendisinden önce gelen destekçileri, sergilediği patlama ile ilgili endişelerini dile getirdiler. Pyatakov: "Neden, neden Lev Davidovich böyle bir şey söyledi? Stalin onu uzun süre asla affetmeyecek!"[95] Troçki Stalin'i kızdırmıştı ve bundan aldığı haz her ne ise uzun sürmedi; ertesi gün, parti konferansı kaldığı yerden devam ederken, yapılan oylama ile Stalin Troçki'nin politbürodan atılmasını sağladı. Kamenev, politbüro aday üyeliğinden uzaklaştırıldı ve Stalin, Zinoviev'in Komintern başkanlığından uzaklaştırılmasını, o organın yürütmesini bir sonraki

---

90 *Sochineniia*, VII: 233.

91 *Pravda*, 24 Ekim 1926; *KPSS v rezoliutsiiakh*, III: 360-1.

92 *XV konferentsiia VKP (b)*, s. 531-3. Aynı zamanda bkz. Trotskii, *Kommunistichekii internatsional posle Lenina*, s. 109-10.

93 *XV konferentsiia VKP (b)*, s. 564-566.

94 "O sotsial-demokraticheskom uklone v nashei partii", *Pravda*, 5-6 Kasım 1926, *Sochineniia*, VIII: 234-97 (276'da).

95 Serge, *La vie et la mort*, s. 180-1 (olayı 1927 olarak yanlış tarihleyen Troçki'nin karısı Natalya Sedova'nın anılarına atıfla); Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 296-7; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, II: 16-7; Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 323, op. 2, d. 98, l. 304.

toplantı gündemine koydu. Zinoviev ve Kamenev, Stalin'in öfkesini çektiği için Troçki'yi karşılarına aldılar. Kendilerini diktatörün iftiralarına karşı savunmaya çalıştılar ancak sürekli sözleri kesiliyordu. Yuri Larin, "devrimin en dramatik sahnelerinden biri, ... devrim bazı liderlerini terk ediyor," diyerek bu duruma dikkat çekiyordu.[96] Bukharin'in konuşması, kendi standartlarında bile fazlasıyla saldırgandı, Troçki'nin "devrimin mezar kazıcısı" ifadesine alaycı bir dille atfta bulunarak durumu tersine çevirdi.[97] Stalin, Bukharin'in konuşmasına eklediği saçma ifadelerle keyiflenmişti. "Aferin Bukharin, aferin, aferin. Onlarla tartışmıyor, rastgele darbeler indiriyor!"[98]

Ah, karşılıklı suçlamaların tatlı hazzı. 3 Kasım'da konferansın son sözünü Stalin söylerken Zinoviev, Kamenev ve Troçki ile uzun uzun dalga geçerek kahkahalara neden oldu.[99] Bu arada, Kasım 1926 tarihli yeni seçim yasası, NEP'e karşı eğilimi keskinleştirerek daha fazla kulak ve özel tüccarı oy hakkından mahrum ediyordu ve parti konferansında bazı konuşmacılar ufuktaki savaşa dair uyarılarda bulunuyordu.

Stratejik durumun incelenmesi

Hiçbir şey Sovyet güvenliğini garanti altına alamazdı ve rejim, hırçın söylemi ve genellikle saldırgan eylemlerinden bağımsız olarak, kendisini korumasız hissediyordu. Olası bir savaş nedeni ile ilgili Sovyet kuramları çeşitliydi; Moskova'nın çarlık dönemi borçlarını ödemeyi reddetmesi ya da Ukrayna'yı, Kafkasya'yı ve Orta Asya'yı ayırarak Rusya'yı parçalamayı sürdürmek için yanıp tutuşan Batı'ya yeterince ham madde tedarik etmemesi gibi. Tedarik konusunda bir abluka ile Sovyetler Birliği'nin boğulabileceğinden hareketle, emperyalistlerin saldırmalarına bile gerek olmadığı, taviz için sadece rejime şantajın yeterli olacağı söylentileri dolaşmaya başladı.[100] Gerçek bir savaş ihtimali yok sayılamazdı, OGPU bunun Britanya ve Fransa'nın kışkırtması ve desteğiyle ortak bir Polonya-Romanya saldırısı biçimini alabileceğini rapor ediyordu, Letonya, Litvanya, Estonya ve Finlandiya'nın da dahili olasıydı – tüm "sınır komşuları."[101] Batı güçlerinin Anti-Sovyet koalisyonuna piyon olarak hizmet etmeye gönüllü olmanın bedelinin bir gün bağımsızlığını kaybetmekle sonuçlanacağı konusunda Chicherin Baltık ülkelerini tekrar

96 *XV konferentsiia VKP (b)*, s. 535.

97 *XV konferentsiia VKP (b)*, s. 578.

98 *XV konferentsiia vsesoiuznoi kommunisticheskoi partii (b)*, s. 599, 601. Aynı zamanda bkz. Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 35; Cohen, *Bukharin*, s. 240.

99 *Pravda*, 12 Kasım 1926, *Sochineniia*, VIII: 298-356.

100 Simonov, "Strengthen the Defence of the Land of Soviets", s. 1357.

101 Golubev, *Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku*, s. 98-104; Samuelson, *Soviet Defence Industry Planning*, s. 40-4

tekrar uyarıyordu. Polonya'yı da benzer biçimde uyarıyordu.[102] OGPU, düşman yabancı güçlerin Sovyet topraklarındaki hoşnutsuz unsurları kışkırtma planları yaptığına da inanıyordu – nihayetinde, İtilaf Devletleri daha önce de vekiller kullanmıştı (Rusya İç Savaşı sırasında Beyazlar).

Britanya'nın kışkırtması olmasa bile, Varşova'daki diktatörlüğün, Ukrayna ve Belarus'un henüz denetim altına alamadığı bölgelerine göz diktiği sır değildi.[103] Stalin, Polonyalıların Sovyet Ukraynası ve Sovyet Belarusu'na sızma ve Sovyet topraklarında sabotaj girişimi hazırlıklarına dair ardı ardına gizli raporlar okuyordu. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Polonya kökenliler arasında Sovyet-karşıtı hissiyatı yatıştırmak için Belarus topraklarında Polonyalılar için fazlasıyla reklamını yaparak ulusal bölge oluşturmuştu ancak bunun işe yarayıp yaramayacağı belli değildi.[104] Pilsudski'yi denemek için Sovyetler, Ağustos 1926'da, o yılın daha erken bir döneminde başlamış olan saldırmazlık anlaşması görüşmelerini canlandırdı ama müzakerelerde bir ilerleme kaydedilemedi. Polonya, Moskova ve Berlin ile paralel, dengeleyici anlaşmalar planlıyordu fakat Almanya ile görüşmeler henüz başlatılmamıştı. Sol bir hükümetin, komünistler de dahil olmak üzere siyasi mahkûmları serbest bıraktığı Litvanya'da Polonya işgaline ilişkin söylentiler artmıştı ve 28 Eylül 1926'da Sovyetler Birliği ile saldırmazlık anlaşması imzalamaları "Bolşevizm" protestolarını daha da şiddetlendirdi. Litvanya'nın daha önceki sağ Hıristiyan Demokrat hükümetinin Moskova'yla müzakereleri başlatmış olması görmezden geliniyordu. Sovyet-Litvanya anlaşmasının Polonya karşıtı bir boyutu da vardı.[105] SSCB'nin doğu kanadında, Sovyet askerî istihbaratı, Japonya'nın olası yeni bir askerî müdahalesine ilişkin tehlikeden haberdardı. Japonya'nın iç savaş dönemindeki Sovyet toprakları işgalinden vazgeçmesi diğer tüm müdahaleci güçlerden sonra olmuştu. Kore'yi, Mançurya'yı ve hatta Sovyet uydusu Moğolistan'ı ilhak ederek etki alanını genişletmişti. Ağustos 1926'da Tokyo, Sovyetler'in saldırmazlık anlaşması teklifini reddetti. Sibirya OGPU şefi, Letonya kökenli –Leonid Zakovsky adını kullanan– Henriks Stubis (doğum 1894), Mezynski'ye gönderdiği raporda, "Çin'deki Rus Beyaz Muhafızlar çevresi önemli ölçüde canlandı," diyordu, ona göre bu durum, göçmen dinamiğinin değil kuzeye saldırmaya yönelik Japon planlarının bir göstergesiydi. Zakovsky'nin önerisi, Japon askerî işgaline karşı, sınırın Sovyet tarafında partizan savaş birliklerinin hazırlanmasıydı.[106]

---

102 O'Conner, *Diplomacy and Revolution*, s. 131-2.

103 Golubev, *Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku*, s. 98-104.

104 Ken ve Rupasov, *Politbiuro TsK VKP (b)*, s. 484-5, 491, 497.

105 Wandycz, *Twilight of French Eastern Alliance*, s. 50.

106 Plekhanov, *VcH-OGPU*, s. 305: Zakovsky'den Mezynski'ye, 31 Ocak 1927.

Ancak her zaman olduğu gibi Britanya en önemli endişe konusuydu. Britanya askerî ataşesi, OGPU'nun Stalin'e rapor ettiğine göre, Moskova elçiliğinde Kızıl Ordu'nun yüksek rütbeli subaylarına ziyafetler düzenliyor, "yoldaşlarımızın bu ziyafetlerde genellikle sarhoş olmasıyla ... konuşkanlık ve gevezeliğimizden" yararlanmak için misafirperverliği kullanıyordu. Sarhoş olan Sovyet subayları Çin'de sürdürülen gizli görevlerden söz ederek, boğaya kırmızı bayrak sallamak deyişine uygun biçimde, zaten aşırı şüpheci olan Britanyalıları kızıştırıyorlardı.[107] Londra'da, Doğu Kargaşalıkları Şubeler Arası Komitesi, Türkiye, Afganistan, Çin, İran ve en önemlisi Hindistan'daki Bolşevik entrikalarının dökümünü çıkarmıştı.[108] 3 Aralık 1926'da Britanya gazetesi *Manchester Guardian,* sızdırılan bilgileri kullanarak, Versailles Anlaşması'nı ihlal eden gizli Sovyet-Alman askerî işbirliğini göz önüne serdi. İki gün sonra Alman Sosyal Demokrat gazetesi raporu yeniden yayınladı.[109] Reichstag'da kıyamet koparken, Sosyal Demokratlar Alman ordusunun yasadışı faaliyetlerini topa tuttular. Sağlık sorunları nedeniyle Berlin'de bulunan Chicherin ve Büyükelçi Krestinsky, konuyu tatlıya bağlamak amacıyla 6 Aralık'ta Alman Şansölyesi Wilhelm Marx'ı ziyaret ettiler. *Pravda* gecikmeli olarak 16 Aralık'ta skandalı kabul ederken sızıntı için "İtilaf Devletleri'nin uşağı Alman Sosyal Demokratları" suçluyordu. Sovyet gazetesi bazı imtiyazlar temelinde Almanların Sovyet topraklarında uçak, zehirli gaz ve silah üretimi için tesislerin kurulmasına yardımcı olduğunu doğruluyor ancak Sovyetler'in kendisini savunma hakkını bir kez daha vurguluyordu.[110] Britanya kendi içinde diplomatik ilişkilerin kesilmesine kafa yoruyordu fakat Dışişleri, pragmatik temelde şimdilik buna karşı çıkıyordu: Böylesi bir girişim Sovyet tutumunun değişmesine yol açmaz ve Berlin'deki "doğuya yönelmeyi" isteyen kesimi cesaretlendirirdi. Ne olursa olsun, Britanya-Sovyet ilişkileri son derece gergindi. 10 Aralık 1926'da bir Britanya Dışişleri yetkilisi, "Sovyetler, aslında Britanya İmparatorluğu ile savaş halinde – sadece doğrudan silahlı çatışma eksik," diye yazmıştı. "İçerideki grevlere müdahil olarak ya da Çin'deki Britanya karşıtı güçleri kışkırtarak, aslında, Riga'dan Java'ya tüm dünyadaki girişimleriyle Sovyet iktidarının ana hedefi Britanya nüfuzunu yok etmektir."[111]

Bir hafta sonra Litvanya'da askerler demokratik olarak seçilmiş iktidarı –Sosyal Demokratlar, Köylü Halk Birliği ve Alman, Polonyalı, Yahudi etnik

---

107 Plekhanov, *VcH-OGPU*, s. 318 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, f. 2, op. 5, d. 32, l. 16. 19).

108 Neilson, *Britain, Soviet Russia and the Collapse*, s. 52-3.

109 Melville, *Russian Face of Germany*.

110 *Pravda*, 16 Aralık 1926, Eudin ve Fisher, *Soviet Union and the West*, s. 208-9; Fischer, *Stalin and German Communism*, s. 529-36.

111 Neilson, *Britain, Soviet Russia and the Collapse*, s. 53 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371/11787/N5670/387/38: J. D. Gregory raporu.

azınlıkların küçük partilerinin katıldığı bir sol koalisyon– devirdi. Darbeciler, ülke çapında 2 bin üyesi ve parlamentoda üç sandalyesi bulunan Litvanya Ulusal Birliği başkanı Antanas Smetona ile sağ bir diktatörlük kurdular. Sol koalisyonu iktidara getirmiş olan Hıristiyan Demokratlar ilk defa çoğunluğu kaybetti ve darbeyi destekledi. Sıkıyönetim ilan edildi ve yüzlerce Litvanyalı Komünist tutuklandı. Litvanya-Polonya husumeti artık anti-Komünist dayanışma ile yarışacaktı.

Sovyet askerî istihbaratının başı Jan Berzin 1926 yılı sonunda SSCB'nin uluslararası durumunu özetlerken, gerilimin arttığını kabul ediyordu ancak Sovyet karşıtı bir "askerî saldırının 1927 yılında beklenmediği" varsayımında bulunuyordu.[112] Ancak, Türkiye, İran ve Çin ile dostane ilişkiler geliştirmenin ötesinde Berzin'in önerileri neredeyse tümüyle reaktifti: Danzig ve Yukarı Silezya'da Polonyalı-Alman yerleşimine engel olmak, Polonya-Baltık ittifakını yıkmaya çalışmak, Almanya'nın Batı tarafına geçişini engellemek, Britanya-Fransa'nın Almanya'ya karşı ve de doğrudan Britanya ve Fransa arasındaki, Birleşik Devletler ile Japonya arasındaki gerilimleri ağırlaştırmak.[113] Kapitalist istikrarın "kırılganlığı" ile ve Avrupa'da ve kolonyal dünyada devrimci hareketler meydana getirmeyle ilgili basmakalıp Komünist düşünceler gerçekliğin acımasızlığıyla yüz yüze geliyordu.

1926-1927 mali yılında Sovyet askerî harcamaları, 1913 seviyesinin sadece % 41'ine ulaşabildi.[114] İç savaş sırasında Beyazlardan ele geçirdikleri eski Batı yapımı tanklar dışında Kızıl Ordu'nun aslında hiç tankı yoktu.[115] Kızıl Ordu askerleri Kızıl Meydan'daki bayram resmigeçitlerinde ve tatbikatlarda bisiklet kullanıyorlardı. Askere alınanların üçte birinde üniforma bile yoktu.[116] Voroshilov'a göre, 1926 yılının çeşitli olası gelişmelerini hesaba katan kapsamlı bir savaş planı da yoktu.[117] 26 Aralık 1926'da savunma komiseri yardımcısı Mikhail Tukhachevsky, herhangi bir savaş durumunda "bizim harekât için kıt muharip kaynaklarımız savaşın birinci aşamasına yetmeyecektir," diyerek bu durumun altını çiziyordu. Devlet planlama komisyonu savunma sektörü başkanı olarak atanmak için kurnazlık peşindeydi ve durumu dramatize ediyordu ama yine de haklıydı. "Durumumuz, özellikle bir

112 Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 36 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 128, l. 24: 29 Ocak 1927).

113 D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, s. 80 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 128, l. 26: Jan Berzin'den Voroshilov'a, 29 Ocak 1927); Duraczynski ve Sakharov, *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia*, s. 63.

114 Davies, David Stone incelemesi (atıfta bulunduğu kaynak, *Vestnik finansov*, 1927, no. 8: 140-1).

115 Erickson, *Soviet High Command* [2001], s. 301-4.

116 Stone, *Hammer and Rifle*, s. 22.

117 Erickson, *Sovet High Command* [2001], s. 288.

kuşatma karşısında mutlaka kötüye gidecek," diye devam ediyordu. "Ne Kızıl Ordu ne de ülke savaşa hazır."[118]

Stalin beklenmedik bir biçimde yeniden istifa etti. 27 Aralık'ta Rykov'a yazarak, "Merkez Komite Genel Sekreterliği makamından azledilmemi rica ederim. Bu makamda artık çalışamayacağımı, bu makamda çalışacak durumda olmadığımı söylemek isterim."[119] Bu kendine acıma krizini tam olarak neyin tetiklediği bilinmiyor. Daha dört gün önce Stalin, güneyde tatilde olan Molotov'a yazdığı mektupta, "dönmek için acele etmene gerek yok – bir hafta daha, hatta daha fazla kalabilirsin ... Bizim için burada her şey yolunda gidiyor," demişti.[120] Stalin'in ruhsal durumunu çözümlemek, en az Sovyetler Birliği'nin dış düşmanlarının niyetlerini çözümlemek kadar zorlaşıyordu.

Kuşatılmışlık durumu

Gerçek bir askerî müttefikin ya da herhangi bir müttefikin yokluğunda Sovyet büyük stratejisi (kapitalistler arası savaş) çok umutsuz görünüyordu. Dış koşullar bariz biçimde kötüye giderken, Voroshilov'un 1927 Ocak ayı başında, Moskova parti bölge konferansında yaptığı konuşma *Pravda*'da da yer buldu: "Bir savaşın eşiğinde bulunduğumuzu unutmamamız gerekir ve bu savaş hiç de eğlenceli olmayacak."[121] Aynı günlerde, Rykov ve Buharin de aynı minvalde konuşmalar yaparak, savaşın bir iki gün içinde ya da baharda ya da sonbaharda başlayacağını söylüyorlardı.[122] Bu tür uyarılar bir istihbarata dayalı değildi ve tamamen farklı olayları bir grupta toplayarak arkalarında komplo arama eğilimi ile birleşen ve derinleşen kaygılardan kaynaklanıyordu.[123] 1927 yılı başlarında Moskova'daki bir Britanyalı diplomat, "tüm önemli kişilerin her konuşmasında duyulabilen ve önde gelen basın mensuplarında okunabilen şu andaki panik hali 'sahte' değil," diyordu, "aslında Komünist Parti ve Sovyet hükümetinin his ve duygularını yansıtıyor."[124]

---

118 Kudriashov, *Krasnaia arnniia*, s. 139-41 (APRF, f. 3, op. 50, d. 257, l. 30-31); Sokolov, *Ot voenproma k VPK*, s. 62-3 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 8418, op. 16, d. 3, l. 355); Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 21.

119 Murin, "Eshche raz o b otstaavkakh I. Stalina", s. 73 (APRF, f. 45, op. 1, d. 131, l. 64-5).

120 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 131-2.

121 *Pravda*, 9 Ocak 1927.

122 *Pravda*, 9 Ocak, 13 Ocak, 14 Ocak ve 20 Ocak 1927.

123 Hayali manipülasyona dayalı yorumlar yüzeysel bir bakış ortaya koyuyordu: L. N. Nezhinskii, "Byla li voennaia ugroza SSSR v kontse 20-x – nachale 30-x godov?", *Istoriia SSSR*, 1990, no. 6: 14-30; Velikanova, "The myth of the Besieged Fortress."

124 Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 35 (atıfta bulunduğu kaynak, Pro, Dışişleri, N530/190/38: 26 Ocak 1927). Bazı araştırmacılar savaş korkusunun hakiki olduğu yönünde doğru bir tahminde bulunuyordu. Schapiro, *Communist Party*, s. 303-4.

Sovyetler Birliği'nde konuşulan her şey kapitalist kuşatma ile ilgili değildi. 1927 Ocak ayı ortalarından Mart ayı sonuna kadar, Paris sürgününden dönen Sergei Prokofyev, Moskova, Leningrad ve memleketi Ukrayna'yı (Kharkov, Kiev, Odessa) kapsayan yorucu bir konser turuna çıktı. 1918 yılında ülkesinden ayrılmış, İspanyol bir şarkıcıyla evlenmiş ve her ne kadar Avrupa'da Stravinsky kadar göz kamaştırmasa da, uluslararası düzeyde beğeni kazanmıştı. (Stravinsky, Prokofyev'in kendisinden sonra Rusya'nın en büyük bestecisi olduğunu düşünüyordu.) Ülkesine geri döndüğünde–hâlâ Rus pasaportuna sahipti– bir genç besteciler gecesinde yirmi yaşındaki Dmitry Shostokovich'in kendi Birinci Piano Sonatı'nı seslendirmesini dinledi. SSCB'de müzik sahnesi canlıydı ve Prokofyev'in *Love For Three Oranges* operası Sovyet izleyicileri heyecanlandırdı. Bununla beraber, telefonu dinleniyordu; tutuklanan bir kuzeninin (çocukluktan oyun arkadaşı) serbest bırakılmasını sağlayamamıştı; ayrıca, provalar, konserler, hayranları, menajerler ve dolandırıcılar (bir kuru temizlemeciye, "eğer durum böyleyse bana söyler misin neden Moskova'da herkes geçimini ütü yaparak kazanmıyor?" demişti) onu yıprattı. Sahne tasarımcısı Isaak Rabinovich, Prokofyev'e "Moskova kesinlikle utanç verici görünüyor," demişti. Polonya'ya giderken Prokofyev'i Sovyet gümrük memurları da tanımıştı ve "bagajda ne var, portakal mı?" diye sormuşlardı.[125]

Stalin Prokofyev ile görüşmedi. Aslında, 1927 yılı itibarıyla ofisinin ziyaretçi defterinde hiçbir müzisyen, aktör, yönetmen, dansçı, yazar ya da ressam adı yoktu. Sanata, özellikle de müzik dünyasına elbette güçlü bir ilgisi vardı fakat daha sonraları istediği zaman sanatçıları çağıracak itibarı kazanacaktı, şimdilik onları performanslarını izlemek üzere gittiğinde görüyordu. Stalin canlı tiyatro izlemeyi çok seviyordu ve birbiri ardına şaşırtıcı sayıda oyun sahneleniyordu: Aleksandr Ostrovsky ve Nikolai Erdman'dan, sırasıyla *The Forest* ve *The Mandate,* sahneye koyan Vesvolod Meyerhold idi; Stalin'in en beğendiği oyun yazarı Mikhail Bulgakov'un *Days of the Turbins.* Kremlin'den Tverskaya Caddesi'ni takip ederek ulaşılan, Bolshoi Gnezdnikov Bulvarı üzerinde yer alan ve o gün için Moskova'nın en yüksek binası olan Nirnzee Apartmanı'nın çatı katındaki sinemaya da zaman zaman giderdi.[126] (Bulgakov ve Moskova yüksek sosyetesinin diğer saygın kişileriyle de orada karşılaşırdı.) Prokofyev'in turneye çıktığı günlerde Stalin, Konstantin Gerulaitis-Stepuro ile görüşme imkânı buldu. Devrim öncesinin sürgün günlerinden, Turukhansk'tan bir tanıdıktı ve partili değildi. Mesai saatleri dahilinde "kişisel bir mesele" için Eski Meydan'a gelmişti. İşsizdi, aynı

---

125 Prokofyev, *Soviet Diary 1927*, s. 43-4, 59, 66, 106, 156. 1930'lu yılların başında Stalin Rusya'sına kesin dönüş yaptı ve sonuna kadar Shostokovich ile birlikte çalıştı.

126 Loginov, *Teni Stalina*, s. 95.

donmuş Sibirya bataklıklarından başlayan yaşam yolu yalın bir biçimde Stalin'in yükselişini gösteriyordu.[127]

Eğlence faaliyetleri lükse giriyordu. Danzig ve Polonya Koridoru'nu denetim altına alması için Britanya'nın Almanya'yı cesaretlendirdiğinin –Ukrayna'nın bir kısmı (hatta tamamı) ile Polonya'nın kaybı telafi edilecekti– Stalin farkındaydı.[128] Almanya onun büyük hayal kırıklığıydı. Alman yüksek rütbeli askerleri, tam da gizli Alman-Sovyet işbirliği *Manchester Guardian* tarafından ortaya serildiği gün, Kazan'da gizli bir ortak tank okulu açılması için Moskova'da bir anlaşma imzalamayı onaylamışlardı. Ama Moskova için bu durum beklentilerin çok gerisindeydi. Unszlicht, karamsar bir bakışla, işbirliğinin tüm boyutlarını Stalin'e ana hatlarıyla aktardıktan sonra –havacılık okulu (Lipetsk), Tomko (kod isim) kimyasal savaş deneme tesisleri (Samara), Dreise makineli tüfekleri, Bersol şirketinin kimyasal aygıtları, Junkers uçak imtiyazları ve tank okulu (Kazan)– meseleyi şöyle bağlıyordu: "Alman yatırımlarını askerî sanayimize çekme girişimlerimiz başarısız oldu." Unszlicht'in önerisi, "tank okulu ve hava okulu ve kimyasal savaş testlerindeki ortak çalışmanın sürdürülmesi" idi.[129] Diğer Sovyet egemenleri alışverişe sıkı sıkıya sarıldı. 18 Ocak 1927'de Kerestinsky Berlin'den yazarak, "manevralar için ya da akademilere devam için buraya gelen her bir yoldaş, istisnasız, Alman ordusunun teknolojik yeniliklerinin teşhirini faydalı buldu," diyordu Litvinov'a. "Almanlara sunduğumuz hiçbir şeyin bizim için bir maliyeti yok zira karşılığını ödüyorlar, SSCB'nin gizli derinliklerinde okulları ve küçük askerî tesisleri için yer bulmakta da hiçbir sorun yok."[130] Yine de, Kızıl Ordu'nun maddi temelinin güçlendirilmesi hedefi ulaşılmazlığını koruyordu.[131]

Bu sırada Sovyet karşı-istihbaratı "Rusya'ya Karşı Genel Stratejik Tedbirler" başlıklı bir Japon belgesini ele geçirdi ve belge 7 Şubat'ta Rusçaya tercüme edildi. "Sovyetler Birliği'ndeki ırksal, ideolojik ve sınıfsal çatışmaların özellikle de Komünist Parti içindeki iç gerilimlerin" kışkırtılması ve Avrupa Rusya'sına karşı Asya'da bulunan tüm ulusların birleştirilmesi isteniyordu. Uzak Doğu'daki Sovyet askerî planları ve operasyonları ile ilgili gizli bilgilerin elde edilebilmesi için ordudaki Rus-olmayan askerler hedef alınmış-

127 *Na prieme*, s. 766-73.

128 Von Riekhoff, *German-Polish Relations*, s. 248-55.

129 D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, s. 71-6 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 151, l. 18-23).

130 Akhtamzian, "Voennoe sotrudnichestvo", s. 14-5; Akhtamzian, "Soviet-German Military Cooperation", s. 105. Aynı zamanda bkz. Dyck, *Weimar Germany and Soviet Russia*, s. 96-7; Jacobson, *When the Soviet Union Entered*, s. 227-9.

131 Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 32-3 (aufta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 611, l. 18: 13 Ocak 1927).

tı. Sovyetler Birliği'nin batı ve güney sınırındaki devletlerin kışkırtılması ve böylelikle Sovyetler'in doğuya birlik kaydırma kabiliyetinin etkisizleştirilmesi, SSCB'nin ulaşım ve altyapısına, telgraf ve telefon bağlantılarına sabotajlar düzenlenmesi de hedefler arasındaydı.[132]

Stalin endişeliydi. 1927 Ocak ayı ortasında, dışişleri komiserliği kurumunun bir toplantısında Maxim Litvinov, Sovyetler'in uluslararası tutumunu sözünü sakınmadan eleştirdi ve bir muhbir tüm detayları gizlice Stalin'e iletti. Söylendiğine göre Litvinov, "bize karşı İngiliz politikası düşmanca çünkü biz kendimiz onlara karşı düşmanca bir politika izliyoruz," ve "İngiltere büyük bir güç ve İngiliz dış politikasında göreceli olarak önemsiz bir rol oynuyoruz," demişti. Rapor edildiği haliyle Litvinov'un en büyük sapkınlığı, "Avrupa'daki çıkarlarımız İngiliz çıkarlarıyla çelişmiyor ve her yerde 'İngiliz parmağı' görmek büyük bir hata," demesindeydi. Sözünü ettiği konu Polonya'daki Pilsudski darbesiydi. Bu, Stalin'in dünya görüşü ile tümüyle çelişiyordu. Asya'da bile, diye belirtiyordu muhbir, Litvinov Britanya-Sovyet karşılıklı çıkarlarını bağdaşabilir addediyor. Britanya'ya karşı Sovyet politikasını kendi kendisini baltalayan bir dava olarak görüyor ve Sovyet askerî istihbarat ve dış istihbarat raporlarını % 99 Sovyet dezenformasyonu ya da ajanların "fantezisi" şeklinde değerlendiriyor. "Yoldaş Litvinov sürekli bunların kişisel görüşünü ortaya koyduğunu vurguluyordu ki bu bizim resmi görüşümüzle çelişiyor," dedikten sonra muhbir, dışişleri komiser yardımcısı, SSCB hataları nedeniyle savaşa sürükleniyor, uyarısı dahi yaptı, diye ekliyordu.[133] 12 Şubat 1927 tarihli bir Merkez Komite genel kurulunda Voroshilov Sovyetler'in askerî hazırlıklılığı konusunda bir sunum yaptı; politbüro taslak tezleri eleştirdi: "Sanayinin ve genelde ekonominin savaşın gereklerine adaptasyonuna dair çok az şey söylendi."[134] Litvinov uluslararası durumu değerlendiren bir konuşma yaptı. Tabii ki Litvinov'un söylediklerinden zaten ha-

132 Plekhanov, *VcIIK-OGPU*, s. 53-4 (TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 110, l. 114-5).

133 APRF, f. 3, op. 63, d. 137, l. 23-47 (Sergei Kudryashov'un izni ile). Muhbirin raporu, dışişleri komiserliği memuru Mieczyslaw Loganowski tarafından yazılmış ve/veya desteklenmiş olabilir – birisi daktilo edilmiş metnin üstüne kırmızı kalemle ve büyük harflerle adını yazmış. Loganowski Kızıl Ordu istihbaratından emekliydi ve yakın zamanda diplomat kılıfı altında, eşzamanlı olarak sivil (GPU) ve askerî (GRU) istihbaratta, Varşova'da çalışmış, orada silahlı sabotaj ekipleri kurmuş ve Pilsudski'ye suikast planı hazırlamıştı. Polonyalı dostları Dzierzynski ve özellikle Unszlicht'in himayesi altındaki Loganowski, Moskova dışişleri komiserliğine atanmadan önce, aynı görevi Avusturya'da üstlendi. Varşova'daki bir Sovyet diplomat onu "güçlü irade sahibi, demir gibi dayanıklı ve hayvan gibi vahşi biri" olarak anıyordu. Besedowskii, *Na putiakh k terimodoru*, s. 92-3; Sever ve Kolpadiki, *Spetsznas GRU*. Çeşitli ülkelerde Unszlicht'in koordine ettiği sabotaj-darbe ekipleri ile kendisi doğrudan ilgilendiği için Stalin Loganowski'yi biliyordu. Loganowski'nin belge üzerinde adının bulunması yazarı olduğuna işaret edebileceği gibi, takibi için kendisiyle temasa geçilmesine ilişkin bir hatırlatma notu da olabilir.

134 Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 39 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 74, op. 2, d. 39, l. 6.

beri olan Stalin, genel kurul sırasında Molotov'a bir not göndererek bir düzeltme açıklaması yapmanın uygun olup olmayacağını sordu. Molotov bazı alaycı yorumların gelebileceği ancak meseleyi geçiştirmenin yerinde olacağı cevabını verdi. Rykov, "Stalin'in bir uyarı açıklaması yapması mümkün olabilir," diye yazdı.

15 Şubat 1927'de Stalin'e ve birer kopya da politbüro üyelerine gönderdiği mektupta Litvinov, yaptığı çözümleme konusunda dışişleri komiserliği kurumunun da hemfikir olduğunu cesaretle iddia ederek –"en az yüzde doksan beşi, belki de yüzde yüzü, Chicherin de dahil,"– tezini savunmayı sürdürdü. Litvinov doğuda bir savaş tehdidi olmadığını kabul ediyor, sadece Batı'da savaş çıkarsa Sovyetler'in doğu kanadında belirli bir savunmasızlık oluşabileceğini, Batı tehdidinin Pilsudski'den, Polonya'nın müttefiki Romanya'dan ve Litvanya (Polonya'nın düşmanı) hariç tüm sınır ülkelerden kaynaklandığını söylüyordu. Ancak Polonya'nın bağımsız bir aktör olduğunu, Batı'nın elinde oyuncak olmadığını vurguluyor ama yine de Sovyet-Batı düşmanlığından yararlanmanın peşine düşebileceklerini de açıkça ifade ediyordu. Dolayısıyla Sovyet politikası sadece Polonya-Baltık ittifakını engellemeye çabalamamalı ama aynı zamanda, genel savaş koşulları yaratmaktan –mesela yapay bir Britanya-Sovyet anlaşmazlığı gibi ki bu durumun SSCB için ekonomik bir maliyeti de vardı– kaçınmalıydı. Dahası, Fransa'nın Polonya üzerinde büyük bir etkisi olduğundan, Litvinov, reddedilen imparatorluk Rusya'sı borçları konusunda taviz vererek Paris ile anlaşma yapma çabasına hız vermişti. Asıl mektubun bir parçası olmayan ek sayfalarda (en azından arşiv dosyalarında bu şekilde bir araya getirilmiş), Litvinov Almanya ile ilgili başka değerlendirmeler de yapıyor ve Almanya'nın SSCB ile yararlı flörtünden uzaklaşarak Batı'ya yaklaşması olasılığının ve doğuracağı ters sonuçların altını çiziyordu. Mektubun birer kopyasını, dışişleri kurumu mensuplarının hepsine değil ama bir kısmına (Boris Stomonyakov, Teodor Rotsein, Rakovski, Kerestinsky) gönderdi. "Politbüronun yukarıdakileri ele almasını ve varılan hangi sonuçların yanlış olduğunu dışişleri komiserliğine bildirmesini rica ederim," diye küstah bir dille de bitiriyordu.

Stalin büyük bir öfkeyle, politbüro için, çok sayfalı ve kırmızı kalemle yazılmış, 19 Şubat tarihli ve dört günde tamamlanan bir rapor hazırladı. Litvinov'un tersine kendisinin (Stalin) genel kurulda onu sadece kendi adına değil tüm politbüro adına reddettiğini ifade ederek başlıyordu. Ayrıca Litvinov'un sözünü ettiği dışişleri kurumundaki yüzde yüz destek, genel kurulda Lev Karakhan'ın söyledikleriyle çelişiyordu (zaten mektubun kopyasını ona göndermemişti). Esas itibarıyla Stalin'in tekrarladığı, bir numaralı düşmanın "İngiliz finans burjuvazisi ve muhafazakâr hükümeti" olduğu ve "SSCB'yi Doğu'dan (Çin, Afganistan, İran, Türkiye) ve Batı'dan (komşu ül-

keler ve diğerleri) kuşatma politikası uyguladıkları" idi. Litvinov'un, "eğer ilişkiler kötüye giderse bu öncelikle parti basınımızın ve parti sözcülerimizin hatasıdır" iddiasıyla dalga geçiyor, "sanki bu günahlar işlenmese (basının ve sözcülerin aşırılığı) İngiltere ile anlaşma imzalayacaktık," diyordu. SSCB'nin Çin'deki devrimci ileriye dönük politikasına karşı Britanya'nın aktif bir biçimde çalıştığını, oysa bu politikanın Sovyet güvenliği ve dünyanın özgürleşmesi için büyük önem taşıdığını öne sürüyordu. Stalin'in diğer bir iddiası da "tüm burjuva devletleri tek kümede toplayan, Almanya ve diğer 'büyük güçler' arasında bir ayrım yapmayan" Litvinov'un Almanya'ya karşı Sovyet politikasını anlamadığıydı. Sovyet ekonomik gelişmesinin kaçınılmaz olarak kapitalist devletlerle çatışmayı körükleyeceği Merkez Komite açısından son derece açıktır diyerek Stalin kendisi tam da bunu yapıyor gibiydi. "'Tüm' burjuva devletleriyle 'iyi' ve 'dostça' ilişkiler kurma olasılığıyla ilgili hayaller besleyemeyiz," diye yazmıştı. "Bize karşı en büyük düşmanlığı besleyen burjuva devletleriyle bir noktada ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktır ve bu kaçınılmaz durum ne basının ılımlı bir dil kullanmasıyla ne de diplomatların anlayışlı davranışlarıyla çözülür." Bir sosyalist devlet, diyordu Stalin bitirirken, "sosyalist bir dış politika uygulamalıdır," bunun anlamı, "söz konusu büyük güçlerin emperyalist politikalarıyla" ortak çıkarlar olamayacağı ve sadece "emperyalistler arası çelişkilerin istismar edileceği" idi.

24 Şubat'ta politbüronun Sovyet dış politikasıyla ilgili liderlerinin öngörü ve hedef açıklamalarını onaylaması sürpriz değildi ve dışişleri komiserliğini Merkez Komite talimatlarına uymaya ve ayrıca Britanya'yı "baş düşman" olmasını sorgulayan tartışmaları sürdürmekten vazgeçmeye zorlanması karara bağlandı. Aynı gün, adeta tam lafının üstüne gelircesine, Britanya dışişleri Moskova'ya keskin dilli bir nota göndererek, Sovyet liderin konuşmalarından alınan birçok pasaja atıfla SSCB'nin derhal Britanya karşıtı propagandaya ve dış ülkelerde devrim için askerî destek sağlamaya son vermesini istedi. Britanya siyasi figürlerinin konuşmalarından Sovyetler Birliği üzerine aynı minvalde konuşmalar derlenebilirdi ve sonuçta, Litvinov'un uyarıda bulunduğu gibi, ilişkiler bıçak sırtındaydı. Buna rağmen, Stalin'i takip eden dışişleri komiserliği Londra'ya tehditler savurarak yanıt verdi.[135]

Stalin, belli ki istemeden, SSCB'yi bir kuşatılmışlık durumuna sürüklüyordu. Tesadüf eseri, Britanya notasından bir gün sonra bazı Leningrad fabrikaları greve çıktı ve hoşnutsuz kitleler, şehrin Vasilyev Adası'nda düzenledikleri gösteride konuşma ve basın özgürlüğü, fabrika komitelerine ve sovyetlere serbest seçim talep ettiler. Rejim bunu işçilerin özlemlerinin bir ifadesi olarak değerlendirmek yerine uluslararası burjuvazinin dış müdahale-

135 *Anglo-Sovetskie otnosheniia*, s. 100-4; *DVP SSSR*, X: 6-62.

sine proletaryanın suç ortaklığı yaptığı sonucunu çıkardı.[136] OGPU'nun rapor ettiği toplumdaki bozguncu konuşmalar girdabının ortasında, Stalin dedikoduları bastırmaya çalışıyordu. Moskova'daki demiryolu atölyesi işçilerine "bu yıl, ne ilkbaharda ne de sonbaharda savaş olacak," demişti ve bu sözleri *Pravda*'da yer buldu (3 Mart 1927). "Bu yıl savaş olmayacak çünkü düşmanlarımız savaşa hazır değil, çünkü düşmanlarımız savaşın sonuçlarından herkesten daha fazla korkuyor, çünkü Batı işçileri SSCB'ye karşı savaşmak istemiyor ve işçiler olmadan savaşmak imkânsız, son olarak, çünkü biz istikrarlı ve tereddütsüz bir barış politikası sürdürüyoruz ve bu durum ülkemizle savaşa engel teşkil ediyor."[137] Ancak eline geçen raporlar Sovyet sivil cephesine ilişkin sorular sormayı sürdürüyordu. Aynı yılın ilkbaharında Stalin'e ve politbüroya yazan merkez tüketici kooperatifinin üst düzey bir memuru, "dış komplikasyonların oluşması durumunda," diyordu, "sağlam bir köylü üretimimiz yok." Asıl vurguladığı nokta, fiili tarımsal ürün ve ham madde ihracatının –"savaş öncesi seviyenin yarısından az"– ihtiyaç duyulan sanayileşme seviyesini karşılayamayacağıydı.[138]

İç patlama

Lenin, eğer ucuz emek, ham madde ve pazar elde ettiği sömürge ya da yarı-sömürge topraklarıyla ilişkisi kesilebildiği takdirde kapitalizmin zayıflayacağını, hatta ölümcül derecede yaralanacağını düşünüyordu. Aynı zamanda, sömürge halklarının, Avrupa'nın gelişmiş ülkelerindeki proleter devrimler için "stratejik rezerv" oluşturduğuna inanıyordu.[139] Bu nedenle Sovyet stratejisi sadece ve hatta öncelikle Asya'daki komünistlere dayanmayacak, sınıf düşmanı burjuva milliyetçi partilerinin dostluğunu kazanmaya ve Yabancı Komünistlerin sovyet oluşturmalarını engellemeye yönelecekti. Hintli Komünist Roy, Lenin'e çıkışarak sömürge dünyasında da sovyet kurulmasını istediğinde, Lenin, genel olarak sömürge topraklarındaki işçilerin iktidarı

---

136 Chernykh, *Stanovlenie Rossii sovetskoi*, s. 13. 1927 yılında Yakutistan'da birkaç düzine insanın Sovyet iktidarına karşı ajitasyon yaptığı ve Sovyet iktidarının yıkılacağı öngörüsünde bulunduklarına dair Moskova'ya söylentiler ulaştı. Bahar yağmurları ve çamur Eylül ayına kadar bir polis birliği göndererek, "ayaklanmalarını" başlatmadan komplocuların tutuklanmasına engel oldu. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 386 (TsA FSB, f. 2, op. 4, d. 204, l. 19).

137 *Pravda*, 3 Mart 1927, *Sochineniia*, IX: 170.

138 *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 8: 199-201 (A. G. Gorbunov, 16 Nisan 1927). Kırsal alandan gelen bazı raporlar köylülerin siyasi sadakatinin tam olduğunu kabul ediyordu. Ulyanovsky'den gelen bir rapor durumu, "savaş istemiyoruz – daha diğerinin etkisini üzerimizden atamadık – ama hiçbir şey için Sovyet iktidarından vazgeçmeyiz," şeklinde özetliyordu. Savaş halinde, bu köylülerin sözü, "son ferdimize kadar savaşacağız," olurdu. Penner, "Stalin and the Ital'ianka", s. 53 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op.32, d. 110, l. 10: 20 Temmuz 1927).

139 Lenin, *Collected Works*, 30: 93-104 (Eylül-Ekim 1919).

ele geçirmek için sayıca az ve çok zayıf oldukları iddiasını sürdürmüştü ama bazı durumlarda sovyetlerin uygun olabileceğini teslim etti. Yani, hem sovyetlerin engellenmesi ve hem de oluşturulması Leninist idi.

Asya ile ilgili Stalin'in düşüncesi Leninist kalıp içinde gelişim gösterdi. Sömürge bölgelerindeki Komünist partilerin ve işçilerin, "emperyalist güçlere" karşı bağımsız "devrimci-demokratik milli" devletlerin güçlenmesini desteklemeleri gerektiğine inanıyordu, bu mücadele Bolşevik devrimden ziyade 1905 ve Şubat 1917 olayları ile kıyaslanabilirdi. "Ekim 1917'de uluslararası koşullar Rus Devrimi için son derecede uygundu," diyordu 1926'da Endonezyalı Komünistlere. "Bu koşullar şimdi yok, zira emperyalist savaş yok, emperyalistler arası bölünme yok. ... Bu nedenle devrimci-demokratik taleplerle işe başlamalısınız."[140] Ancak Stalin, önerilen burjuvazi-sömürge dünyası ittifakının bir "devrimci blok", "Komünist parti ile devrimci burjuva partisi" bileşimi olması gerektiğini söylüyordu. Modeli Çin'di.

1920'lerde, imparatorun çöküşü ve 1911'de cumhuriyetin kuruluşu sonrası oluşan kaos hâlâ Çin'de etkisini sürdürüyordu. Başkent Pekin'deki sözde hükümet uluslararası düzeyde tanınıyordu fakat sadece bir yerel diktatörlük söz konusuydu ve ülke çapında buna benzer birçok yerel iktidar mevcuttu. Güney'de, Canton'da (Guangzhou) milliyetçiler ya da Kuomintang tarafından bir rakip başkent kurulmuştu. Kuomintang hareketi alt katmanlara hitap etmenin peşindeydi ama sınıf temelli değildi; sınıflar-üstü milliyetçi bir şemsiye hareketti, önemli bir çekim odağı oldu fakat dağınıktı. Aynı zamanda, ülkede bulunan çok sayıdaki Sovyet danışman, gevşek bir ağ oluşturan militan aydınlar topluluğunu Çin Komünist Partisi'ne dönüştürmeyi başardı. Parti, pamuk fabrikaları, doklar, enerji santralleri, demiryolları ve tramvay, matbaa ve hassas mekanik üretiminde çalışan ve milliyetçiliğin yanı sıra sınıfsal bir siyasal dil ve dünya görüşü yayan kentli işçi hareketiyle bağlantı kurdu.[141] Çinliler 1921 yılının Temmuz ayında, Şangay Fransız imtiyaz bölgesindeki kız mektebinde kurucu kongrelerini yaparken, iki Komintern yetkilisi, kendisi katılamayan önde gelen bir Çinli Komünistin temsilcisi ve toplam elli üç parti üyesini temsilen on iki delege katılmıştı.[142] (Mao Zedung iç bölgelerdeki Hunan Eyaleti delegesi olarak katılmıştı.) 1926 yılı ortalarına gelindiğinde Çin Komünist Partisi'nin üye sayısı yaklaşık 20 bine yükselecekti. Temmuz 1926'da, çoğu Şangay'da olmak üzere, Şangay, Canton ve Hunan'da tam zamanlı çalışan aparatçik sayısı sadece 120'ydi.[143] Yi-

140 Van Ree, *Political Thought of Joseph Stalin*, s. 222 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 4, d. 598, l. 5-8).

141 Smith, *A Road is Made*.

142 Smith, *A Road is Made*, s. 28.

143 Wilbur ve How, *Documents on Communism*, s. 733.

ne de, Temmuz 1926'dan sonraki bir yıl içinde parti üye sayısı yaklaşık üçe katlanarak 60 bin oldu.[144] Ancak Sovyet danışmanlar Kuomintang'ın gevşek kişisel ağlarının da dönüşümüne yardımcı olarak, benzer biçimde, Leninist tarzda hiyerarşik, askerî bir parti haline gelmesini sağladılar. Kuomintangların Komünistlerden yaklaşık 5 bin fazla üyesi vardı ve daha iyi eğitimliydiler: Beşte biri üniversiteye gitmişti. Ancak Kuomintang'da üyelik genellikle sadece statü göstergesiydi: Düzenlenen bir ankette parti ile ilgili faaliyetleri sorulduğunda üçte birinden fazlası "hiçbir şey" cevabını vermişti. Diğer bir yüzde elli propaganda faaliyetlerine katıldığını söylüyordu. Sadece yüzde altısı kitlesel eylemlere katılmıştı.[145] Komünist Parti bir eylemciler partisiydi. Bununla birlikte, her ikisi de gerçek anlamda kitle partisi değildi: Çin'in nüfusu yaklaşık 500 milyondu.

Komintern politikası Çinli Komünistleri küçük ortak olarak Kuomintang ile koalisyona zorladı, böylelikle Kuomintang'ın "emperyalizme" (Britanya etkisine) karşı siper olma rolü pekişecekti. Bu amaca uygun olarak, iki paralel ve birbirine rakip partiyi ittifaka zorlamanın ötesinde, Sovyet danışmanlar gerçek, disiplinli bir Çin ordusu da kurdular.[146] Sovyetler, Kuomintang'ın kurucusu Sun Yat-sen'in Mançurya'ya Kızıl Ordu birlikleri gönderilmesi isteğini geri çevirdi zira bu tehlikeli derecede kışkırtıcı olacak, bir "Japon müdahalesine" davetiye çıkaracaktı.[147] Ancak Sovyetler ona silah, finans ve askerî danışman desteği sağladılar. Sovyetler Çin Komünist Partisi'ne yılda yaklaşık 100 bin Dolar gibi hatırı sayılır bir meblağ gönderiyordu ama Kuomintang'a askerî yardım olarak gönderdikleri yılda 10 milyon Ruble'den fazlaydı.[148] Bu yardımın bir kısmı 1925 yılında Canton yakınlarında açılmış olan Whampoa (Huangpu) Askerî Akademisi'ne gidiyordu. Akademiyi yöneten de Japonya'da eğitim görmüş, Sun Yat-sen'in himayesi altındaki kurmay başkanı Çan Kay Şek'ti (doğum 1887).[149] 12 Mart 1925'te Sun Yat-sen elli sekiz yaşında karaciğer kanserinden öldükten sonraki varislik mücadelesini Çan Kay Şek kazandı. Bir Sovyet danışman onu "kibirli, içine kapanık ve hırslı" diye tanımlıyor ama yine de faydalı bulduğunu söylüyordu zira "nazik övgülere mazhar oluyor ve eşitlik temelinde" muamele görüyordu. "Ay-

---

144 Smith, *A Road is Made*, s. 168.

145 Smith, *A Road is Made*, s. 171.

146 Stalin Kuomintang ordusuna fazlasıyla güveniyordu. Kasım 1926'da, Çin devrimci hareketini 1905 Rusyası'na benzetiyor fakat şunu da ekliyordu: "Çin'de eski hükümetin askerleriyle karşı karşıya gelenler silahsız insanlar değil, devrimci ordunun silahlı insanları. Çin'de silahlı devrim silahlı karşı-devrimle savaşıyor." *Sochineniia*, VII: 357-8, 363.

147 *VKP (b), Komintern i natsional'no-revoliu'sionnoe dvizhenie v Kitae*, I: 64.

148 *VKP (b) Komintern i natsional'no-revoliu'sionnoe dvizhenie v Kitae*, I: 494.

149 Michael Weiner, "Comintern in East Asia, 1919-39", McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 158-190 (164'te, atıf yok).

rıca sahip olduğu gücün gasp edilmeye çalışıldığını asla belli etmiyordu."[150] Aslında, sahadaki Sovyet danışmanlar kendi uzmanlık ve danışmanlıklarının değerini abartırken Çinli görevlilere tepeden bakma eğilimindeydiler ve ismen yetkili olan Çinlilerin görevlerini gasp ediyorlardı. Ne olursa olsun, Whampoa Akademisi, Çan Kay Şek'in komuta edeceği Çin'in en güçlü ordusunun ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmuştu.[151]

İdeolojik anlamda Leninizm anti-emperyalizm ile anti-kapitalizmi birleştirmişti ancak sonradan Marksist olanlar da dahil Çinli aydınların vardığı sonuç, yabancı güçlerin elinde Çin'in yaşadığı yıkımın anti-emperyalizmi temel görev kıldığıydı.[152] Troçki kendisi için tuttuğu notlarda, "bizim için ana kriter [Çin'de] ulusal boyunduruğun sürekliliği olgusu değil sınıf savaşının değişen yörüngesidir," diyordu, bu Çin'deki hissiyatın tam anlamıyla tersiydi.[153] Stalin, savaş beylerini ve onların emperyalist finansörlerini yenilgiye uğratabilmek için dünya devriminin sözde "burjuva" Kuomintang'a gereksinimi olduğunu düşünüyordu, böylelikle Çin'in birliği sağlanacak, Komünistler "devrimci burjuvaziyle" ittifak yapacak fakat bir noktada bağımsız nihai hareketi başlatmak için hazırlık yapacaklardı.[154] Yani Stalin için Çinli Komünistlerin Kuomintang ile ittifakı ihanet koşuluna bağlıydı: Komünistler ortak hareketin temelinde pozisyon alacaklar ve mekanikte olduğu gibi aşağıdan yukarıya baskı uygulayacaklardı.[155] Bu durum, Çinli Komünistlerin "devrimi" içeriden fethetmelerini mümkün kılacaktı. Sovyet politikası Komünistlerin Kuomintang ile ittifakını "içeriden blok" diye adlandırıyordu.

Almanya, Bulgaristan ve Estonya'daki bozgunla kıyaslandığında Çin uzun bir süre Komintern'in ışıltılı başarısı olarak kaldı.[156] Oysa görünen yüzeyin altında, çok sayıda Komintern danışmanı kendi himayeleri altındaki kişileri destekleyerek Çin siyasal sahnesinde bölünmelere sebep oluyor, birbirlerinin kuyusunu kazmaya gayret ediyorlardı. 25 Nisan 1925'te Voitinsky adıyla bilinen Grigory Zarkhin, Sovyetler'in Pekin elçisi Lev Karakhan'a şöyle dert yanıyordu: "Ertesi gün, yaptığımız uzun görüşme sırasında anlaşıldı ki Stalin,

150 Wilbur ve How, *Miisionaries of Revolution*, s. 248-50. CU East Asian DS740.5.S65 W55 1989.

151 Liu, *Military History of Modern China*, bölüm 2.

152 Karl, *Staging the World*, s. 195 (Chen Duxiu'dan alıntı, 1904 tarihli yazı).

153 Evans ve Block, *Leon Trotsky on China*, s. 113-5.

154 *Pravda*, 22 Mayıs 1925; RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2714, l. 17, yeniden basım, *Sochineniia*, VII: 133-52 (ama "Kuomintang modelinin arkasında" tümcesi olmadan). Stalin Çin meselesinde, öyle görünmediğinde dahi, solcuydu. Pantsov, *Bolsheviks and the Chinese Revolution*, s. 86-9, 129; Kara-Murz, *Strategiia i taktika Kominterna v natsional'no-kolonial'noi revoliutsii*, s. 112.

155 Brandt, *Stalin's Failure in China*, s. 44-5.

156 Kartunova, "Kitaiskii vopros", Kartunova, "Novyi vzgliad na razryv s Chan Kaishi ..."; Perskova, "Stanovleniie diplomaticheskikh otnoshenii mezhdu Sovetskoi Rossiiei i Kitaem"; Peskova, "Diplomaticheskie otnosheniia mezhdu SSSR."

Komünistlerin Kuomintang içinde eridiğine, bağımsız bir duruşları olmadığına ve Kuomintang'ın onlara 'kötü davrandığına' inanıyordu. Komünistlerin bağımlı durumuyla ilgili üzüntülerini dile getiren yoldaş Stalin fiili koşullarda böylesi bir durumun tarihsel anlamda kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Komünistlerin kendilerine ait örgütlenmelerinin Kuomintang'dan daha uyumlu olduğunu, Komünistlerin Kuomintang içinde eleştiri hakkına sahip olduğunu, bizzat Kuomintang çalışmalarının büyük ölçüde bizim yoldaşlarımız tarafından yürütüldüğünü anlattığımızda şaşkına döndü." Voitinsky, Stalin'in yanlış bilgiye dayalı yaklaşımını, Chicago'da okul müdürü olan Letonya'da eğitim görmüş ve Borodin adıyla bilinen Belaruslu Yahudi Mikhail Grusenberg'in raporlarına bağlıyordu.[157] Fakat ittifak içindeki bloku sürdürmesi beklenen Voitinsky bunun yerine Komünistlerin bağımsızlığı için çaba harcadı. Olayların gelişimi de bu yönde bir çekim yaratıyordu.

Belki de arka plandaki en büyük çelişki Çan Kay Şek'in, Sovyet askerî yardımını çok istemesine rağmen Komünistlere güvenmemesiydi. Çan, 1923 yılında Moskova'ya giden bir heyete Sun adına başkanlık etmişti. Yazdığı özel bir mektupta, "gördüklerimden hareketle bir değerlendirme yapacak olursam, Rus Komünist Partisi'ne güvenmek imkânsız," diyordu. "Sovyet Rusya'da bize söylenenlerin ancak % 30'una inanabiliriz."[158] 20 Mart 1926'da, askerî birimlere bağlı, çoğu Komünist olan tüm siyasi komiserlerin tutuklanmasını istedi, Sovyet danışmanlar ev hapsine alındı ve işçi saldırı komitelerini silahsızlandırdı. Çan, işçi sendikalarını ortadan kaldırmak ve köylü ayaklanmalarını bastırmak için (ve orduyu beslemek üzere ellerindeki pirince el koymak için) cezai saldırılara başvurmak istiyordu. Ayrıca, komplolarla ilgili bilgi sızdırmak maksadıyla kendi güvenlik güçlerinin Çinli Komünistlere işkence yapmasını da sağlıyordu. Çinli Komünistler içeriden bloku terk etmek ve Çan'a karşılık vermek için Moskova'dan resmen izin istediler ama Stalin reddetti. Mayıs 1926'da Çan ve Kuomintang Merkez Yürütme, komünistleri üst makamlardan uzaklaştırdı fakat bu arada ev hapsinde tutulan Sovyet danışmanlar serbest bırakıldı. 20 Mayıs'ta bir politbüro komisyonu Çan Kay Şek'in "darbesi" ile ilgili bir rapor aldı.[159] Stalin yine de içeriden bloku sürdürdü.[160]

Troçki Çin'e çok az ilgi gösteriyordu.[161] Korkulan Britanya-Japonya ittifa-

---

157 *VKP (b), Komintern, i natsional'no-revoliutsionnoe dvizhenie v Kitae*, I: 549-53; Pantsov, *Tainaia istoriia*, s. 126; Pantsov, *Bolsheviks and the Chinese Revolution*, s. 84-5.

158 Slavinskii, *Sovetskii soiuz i Kitai*, s. 101, aufta bulunduğu kaynak, Tszian Chzhun-chzhen [Çan Kay Şek], *Sovetskii Soiuz v Kitae*, 26 (14 Mart 1924).

159 RGASPI, f.17, op. 3, d. 561, l. 1.

160 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 3, l. 55 (29 Nisan 1926).

161 Brandt, *Stalin's Failure in China*, s. 155-60; Pantsov, *Bolsheviks and the Chinese Revolution*, s. 101-23.

kının önünü almak için Mançurya'nın "özerkliğini" ilan etmeyi, Sovyetler'in Dış Moğolistan'ı elde ettiği yöntemi kullanarak Japonya'yı bir uydu teklifiyle ayartmayı öneren komiteye başkanlık etmişti.[162] Ancak Troçki tıbbi tedavi için Berlin'e gitti ve Çin konusunda sessiz kaldı. Bu arada Zinoviev, Stalin'i öfkelendiren bir çıkış yaptı. Zinoviev uzun süredir Komintern'in içeriden blok politikasının en önemli sözcüsü olmuş ve hatta Kuomintang'ı "işçilerin ve köylülerin (çok sınıflı) partisi" ilan etmişti. Zinoviev, Şubat 1926'ya kadar Kuomintang'ın Komintern'e kabul edilmek için yaptığı başvurunun kabulünü istemişti.[163]

Temmuz 1926'da Çan Kay Şek, Kuomintang egemenliğini Çin'e yaymak üzere savaş beylerine karşı Kuzey Seferi'ni başlattı. Nankin'deki Kuomintang hükümetine bağlı olarak çalışan Sovyet askerî baş danışmanı Vasily Blyuker planlama desteği sağlıyordu. Temmuz-Aralık 1926 tarihleri arasında saldırıyı bütünleştirmek için baskı uygularken Kuomintang bölündü: Sol bir hizip, Şangay'ın batısındaki Yangtze vadisindeki Hankow ve diğer şehirleri bir araya getiren merkezi Wuhan şehrindeki bir üse kendi ordusunu yerleştirdi. Kuzey Seferi sırasında Çan, Borodin'in baskısına rağmen doğuya, Şangay'a ilerlemeye karar verdi. Ordusu şehrin hemen dışında beklerken, Komünistlerin etkisi altındaki sendikalar genel grev çağrısı yaptı ve savaş beylerinin egemenliğindeki Şangay'ı ele geçirmek için yaptıkları üçüncü çağrının sonucunda grevi yönetenleri harekete geçirdiler. Mart 1927'de 3 milyonluk şehirde 500 bin işçi greve çıktı. Şangay'daki ayaklanma "içeriden blok" politikasının dışındaydı; bazı yerel Çin Komünistleri bir sovyet yönetimi tesis etmek istemişti. Komintern Şangay'daki Komünistlere silahlarını bırakma ve Çan'ın ordusuna karşı çıkmama talimatı verdi. Bu sayede 1 Nisan'da Çan'ın ordusu hiçbir direnişle karşılaşmadan Şangay'a girdi. Stalin, 5 Nisan'da Sendikalar Binası'ndaki Kolonlu Salon'da toplanan 3 bin görevliye, "Çan Kay Şek disiplini kabulleniyor," diyordu, "öyleyse neden darbe yapalım? Çoğunluk bizdeyken ve Sağ bizi dinlerken Sağ'ı defetmek neden? Stalin, "Çan Kay Şek'in muhtemelen devrime bir sempatisi olmadığını" kabul ediyor ama general "orduyu yönetiyor ve emperyalistlere karşı başka türlüsü mümkün değil," diyordu. Kuomintang sağ kanadı için Stalin'in düşüncesi şöyleydi: "Zengin tüccarlarla bağlantılı ve onlardan para alabiliyor. Dolayısıyla onlardan yararlanmak gerekir, limon gibi sıktıktan sonra bir kenara atmak gerekir."[164]

---

162 Brandt, *Stalin's Failure in China*, s. 73 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki arşivleri: "Voprosy nashei politiki v otnoshenii Kitaia i Iaponii"). Voroshilov da aynı komitedeydi.

163 *VKP (b), Komintern i natsional'no-revoliutsionoe dvizhenie v Kitae*, II: 36-40; Pantsov, *Tainaia istoriia*, s. 163 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 495, op. 1, d. 73, l. 15; Zinoviev'den Hu'ya, 8 Şubat 1926 ve f. 514, op. 1, d. 233, l. 33); Pantsov, *Bolsheviks and the Chinese Revolution*, s. 111-2.

164 Isaacs, *Tragedy of the Chinese Revolution*, s. 162, 351-2, n 12.

Bu arada, her yerde felaket alametleri beliriyordu. 6 Nisan 1927 saat sabah 11.00'de Pekin'de kalabalık bir grup, Sovyet elçiliğine saldırdı ve metropolitan polisi yabancı kordiplomatiğin rızasını alarak Sovyet yerleşkesine girdi ve Çin'deki Sovyet destekli yıkıcı faaliyetlerle ilgili töhmet altında bırakacak belgeler bulup götürdüler.[165] Bu sırada, Çan Kay Şek'in Şangay'daki özel hizmetler başkanı, önde gelen çetecilerle birlikte Kızıllara bir saldırı hazırlığındaydı. 12 Nisan'da çetelerin düzensiz birlikleri ve Kuomintang kuvvetleri Çinli Komünistlerin Şangay'daki karargâhını yerle bir etti. Sonraki iki gün boyunca, sağanak yağmur altında, Şangay'ın önemli mahallelerindeki Komünistleri ve işçi eylemcileri makineli tüfek ve tüfeklerle katlettiler. Birkaç yüz kişi, belki de daha fazlası öldürüldü; işçilerin elindeki binlerce tüfek müsadere edildi; ev ev yapılan aramalarla Komünistler yakalandı.[166] Komintern şehirdeki işçilere Çan'ın birlikleriyle –yani kendilerini katledenlerle– çatışmadan kaçınma talimatı verdi. Talimat uygulanmadı ancak bu kepazeliğin sürmesine sebep oldu.[167] Hayatta kalan Komünistler kırsal bölgelere kaçtılar.

13 Nisan'da, daha önce planlanan üç günlük Sovyet Merkez Komite genel kurulu Moskova'da başladı. Tatsız tartışmaların büyük bölümü ekonomi üzerineydi. Zinoviev yandaşlarından biri Çin devrimi ile ilgili politikanın değerlendirilmek üzere gündeme eklenmesini talep etti; Stalin sürekli olarak onun sözünü kesti fakat konuyu tartışma sözü verdi. Daha sonra Zinoviev genel kurulu tuzağa düşürerek, Çin'de Stalin'in yaptığı hataları eleştiren, elli sayfayı aşan "tezlerini" aktardı. Çin'de sosyalist devrim için şartların olgunlaştığını, Çan Kay Şek yönetimindeki Kuomintang'ın kaderinin tıpkı Türkiye'deki Atatürk gibi anti-sosyalist bir diktatörlük olduğunu öne sürüyordu. Bu arada Çinli işçi ve köylüler Kuomintang'la bambu benzeri çubuklarla savaşmaya zorlanıyordu.[168] 15 Nisan oturumunda Troçki ve Stalin, Çan'ın saldırısıyla ilgili olarak ağız dalaşına girdiler:

> Troçki: Şu ana kadar bu mesele senin desteğinle ilerledi.
> Stalin (sözünü keserek): Senin desteğinle! ...
> Troçki: Biz Çan'a yardım etmedik, ona imzalı portrelerimizi göndermedik.
> Stalin: Ha Ha Ha.

---

165 *Izvestiia*, 8 Nisan 1927; Wilbur ve How, *Documents on Communism*, s. 8-9.

166 Slavinskii, *Sovetskii soiuz i Kitai*, s. 131-3; Kapitsa, *Sovetsko-kitaiskie otnosheniia*, s. 177-81; Schwartz, *Chinese Communism*, s. 42-60.

167 Wilbur, *Nationalist Revolution in China*, s. 108.

168 Paul R. Gregory, Hsiao-ting Lin, Lisa Nguyen, "Chiang Chooses His Enemies", *Hoover Digest*, 2010, no. 2; RGASPI, f. 17, op. 2, d. 279, l. 1-7, 10, 12, d. 280, l. 2-17, d. 281, l. 1-17, d. 282, l. 94-154 (Zinoviev'in tezleri), d. 283, l. 259-60, d. 284 (genel kurulun düzenlenmiş ve kısaltılmış kaydı, 15 Nisan çıkarılmış), l. 22-30 (Zinoviev tezlerinin eklendiği toplantı tutanakları); Golubev, *'Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku,'* s. 49 (atıfta bulunduğu kaynak, TsDOOSO, f. 4, op. 5, d. 448, l. 20).

Aslında Çan Kay Şek Komintern yürütme komitesinin onursal üyesiydi ve 12 Nisan'da Çinli Komünistlere yönelik saldırıları başlatmadan sadece birkaç gün önce Bolşevik yüksek tabakaya Komintern'in gönderdiği Çan'ın imzalı fotoğrafları dağıtılmıştı (kısa süre sonra fotoğrafların iadesini isteyen mektuplar geldi).[169] Stalin'in ekibi genel kurul stenografik kaydının durdurulması için bağırmaya başladı ve böylelikle muhalefetin suçlamalarına yanıt verilmeden oturum sonlandı. Stalin, Zinoviev'in tezlerinin tutanaklara eklenmesine izin verdi ancak Merkez Komite basın şubesinden gelen gizli bir genelge, genel kurulun Çin'deki olayların tartışılmasını yasakladığı konusunda uyarıda bulunuyordu; aynı zamanda, çeşitli bölgesel parti gazetelerinde muhalefetin Çin'deki fiyaskoyla ilgili tezlerini çürütmeye çalışan makaleler yayınlandı.[170]

Marksist-Leninist dar sınırlar içinde ifade edilecek olursa, Çan ve burjuvazi Çin devrimine "ihanet" etmiş, feodallere ve burjuvazinin emperyalist finansörlerinin safına katılmıştı. İşin gerçeği, parasal çıkarlara yenik düşmemişti, sadece anti-komünist idi. Çan, Borodin ve Blyukher'in "kaçmasına" izin verdi ve katliam sonrasında bile Moskova'ya sevimli görünme çabasını sürdürdü. Ayrıca doğru söylemek gerekirse, Stalin için, Çin'in birliği ve istikrarı açısından, güçlü Kuomintang ordusu hâlâ en iyi seçenekti. Çan, savaş beylerini yenilgiye uğratmak ve emperyalistleri defetmek üzere, bedeli büyük olsa da kuzeye ilerleyişini sürdürdü. 1927 1 Mayıs'ında Kızıl Meydan'da Lenin, Stalin ve Marx'ın yanı sıra Çan'ın posteri de taşındı. Stalin, "gerici" burjuvazinin yanında durmakla ve Çin devrimine ihanet etmekle suçlandı. Çin politikasıyla ilgili ilk açık eleştirisini 31 Mart 1927 tarihinde yapan Troçki, geriye dönük olarak, SSCB'nin Çinli Komünistlerin içeriden bloktan ayrılmasına ve sovyetleri kurmasına izin vermesi gerekirdi, diyordu.[171] Oysa Çin Komünist Partisi'nin gecikmeli olarak milli siyasi bir güç haline gelmesi ancak savaş beylerini alt etmeye ve Çin'i birleştirmeye yönelik Milli Kuzey Seferi sırasında mümkün olmuştu. Ne olursa olsun, muhalefetin eleştirisi, gecikmeli ve hayali de olsa, Çinli Komünistlerin yönetimi içeriden ele geçirmesini hedefleyen içeriden blokun nasıl bunun yerine Kuomintang'ın iktidarı ele geçirmesine olanak sağladığına işaret ediyordu. Sovyetler Birliği sayesinde Kuomintang'ın bir ordusu vardı ama Çinli Komünistlerin yoktu. Son

---

169 Brandt, *Stalin's Failure in China*, s. 115 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki arşivleri, 18 Nisan 1927 tarihli mektup).

170 Slavinskii, *Sovetskii soiuz i Kitai*, s. 155-6.

171 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 327. Zinoviev ve Troçki, 1927 Mayıs ayı sonunda, "mevcut politbüronun çekirdek lider kadrosu ile Çin meselesi üzerine ilk anlaşmazlığımız 1926 yılı başına kadar uzanıyor," diye yazmışlardı. Çin Komünistlerinin Kuomintang'dan ayrılması konusunda Troçki ve Zinoviev'in önerisi, Temmuz 1926 genel kurulunda Stalin ve Bukharin tarafından teyit edildi. Pantsov, *Tainaia istoriia*, s. 162 (RGASPI, f. 495, op. 166, d. 189, l. 2; *Ob"edeninennyi plenum TsK i TsKK VKP (b), 14-23 iiulia 1926 g.* Vyp. 1, l. 15, 75).

zamanlara kadar Kuomintang ordusunda Komünist parti hücreleri yoktu ve nihayet olduğunda da fazlasıyla etkisizdi.[172]

Stalin içeriden blokun zaten ihaneti içeriyor olması ile böbürleniyordu ve haklıydı da – fakat bu ihaneti gerçekleştiren kendisi olmayacaktı. Çan Kay Şek erken davrandı ve bu sırada Stalin, Çin'de Britanya etkisine ("emperyalizm") karşı araç olarak hâlâ tümüyle Çan'a bağımlıydı.

Sovyet dış politikası kendi girdiği bir çıkmaza sıkışıp kalmış gibi görünüyordu. Fransa sahillerinde ve Almanya'da, hepsi psikosomatik olmayan (diabet, sinir iltihabı) hastalıklarına deva bulmak üzere uzatılmış tatil izninde bulunan Chicherin, Stalin ve Rykov'a yazdığı mektupta, Bukharin'in Sovyet basınında yer bulan aptalca Almanya karşıtı nutukları öylesine bir tahribat yarattı ki diyordu, "dışişleri komiserliği makamından azlimi istemek üzere Moskova'ya dönüyorum."[173] Ancak daha acil endişe kaynağı Britanya idi. 12 Mayıs 1927'de Britanya polisi, Londra'da bulunan ve Britanya yasaları altında faaliyet gösteren Tüm-Rusya Kooperatif Ortaklığı binasına (Moorgate, 49) dört gün süren güçlü bir baskın düzenledi; aynı bina, resmi Sovyet ticari misyonu ofislerine de ev sahipliği yapıyordu. Kilitli dolaplar ve çelik kasalar havalı matkaplarla kırılarak açıldı ve belgeler alınıp götürüldü.[174] Şifreleme personeli dövüldü, kodlar ve şifre anahtarlarına el konuldu, Lenin portresi tahrip edildi.[175] Birkaç yıl önce benzer bir olay Sovyet-Alman ticari ilişkilerine büyük zarar vermişti; bu sefer de Moskova "zayıflık göstermedi." 13 Mayıs'ta politbüro Britanya savaş kışkırtıcılığına karşılık vermek üzere saldırgan bir basın kampanyası ve kitlesel gösteriler başlatma kararı aldı.[176]

Aynı günlerde Japonya Sovyetler'in yinelediği saldırmazlık anlaşması girişimini geri çevirdi.[177] Tüm bunlar Stalin'in endişelenmesine yetmezmiş gibi, Çan Kay Şek'in eylemleri Troçki'nin atıp tutmalarına yeni bir soluk oldu. 17 Mayıs 1927'de, "Stalin ve Bukharin Bolşevizm'in özüne, proleter devrimci enternasyonalizme ihanet ediyorlar," diyerek Krupskaya'ya yakınıyordu Troçki. "1923 Alman devriminin yenilgisi, Bulgaristan ve Estonya'daki mağlubiyetler, İngiltere genel grevi [1926] yenilgisi ve Nisan'daki Çin Devrimi yenilgisi, tüm bunlar uluslararası Komünizm'i ciddi ölçüde zayıflattı."[178] Ertesi gün başlayan

172 Brandt, *Stalin's Failure in China*, s. 90.

173 Vygodskii, *Vneshniaia politika SSSR*, s. 292, 145 (atıfta bulunduğu kaynak, *Izvestiia*, 4 Aralık 1962).

174 *Lubianka: Stalin i VChK-OGPU-NKVD*, s. 133-4 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 5, l. 35). Gorodetsky, *PreciriousTruce*, s. 221-31; Fischer, *Soviets in World Affairs*, s. 500-10; Fischer, *Russia's Road from Peace to War*, s. 169.

175 Khinchuk, *K istorii anglo-sovietskikh otnoshenii*, s. 46; *Izvestiia*, 18 Mayıs 1927 (Mikoian).

176 *Lubianka: Stalin i VChK-OGPU-NKVD*, s. 131.

177 Aynı şeyi Mart 1928'de bir kez daha yapacaktı. Slavinsky, *Japanese-Soviet Neutrality Pact*.

178 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, III: 57-9; Volkogonov, *Trotsky*, s. 287.

Komintern'in genişletilmiş sekizinci genel kurulunda Stalin Çin çizgisini yeniden onaylatmaya kararlıydı.[179] 24 Mayıs konuşmasında Troçki ile alay ederken, "kahramandan çok aktörü andırıyor ve bir aktör hiçbir koşulda bir kahramanla karıştırılmamalıdır," diyor ve Britanya başbakanına atıfta bulunarak ekliyordu, "[Austen] Chamberlain'den Troçki'ye uzanan bir tür birleşik cephe doğdu."[180] Troçki karşılık verdi: "Stalin'in yanlış politikaları, özellikle de Çin politikası kadar Chamberlain'in işini kolaylaştıran başka bir şey olmadı."[181]

Stalin köşeye sıkışmıştı. Komintern genel kurulunda, beklendiği üzere, "muhalefet (Troçki, Zinoviev) önerilerinin tam anlamıyla oportünist ve kapitülasyonist olduğunu ifade eden" bir kararname oya sunuldu.[182] Ancak 27 Mayıs'ta Britanya'daki muhafazakâr Tory hükümeti diplomatik ilişkileri keserek Sovyet diktatörü şaşkına çevirdi.[183] Stalin çok kızmıştı: Emperyalistler Sovyet karşıtı göçmen örgütlerine sığınma sağlıyor, Sovyet topraklarında (Ukrayna ve Kafkasya) bulunan Sovyet karşıtı milliyetçi yeraltı örgütlerini finanse ediyor, karınca sürüsü gibi ajan gönderiyor sonra da Komintern'in sözümona yıkıcılığı konusunda büyüklük taslıyordu! Aslında bu bir blöftü. Britanya Sovyetler Birliği'nin en önemli ticaret ortaklarından biri haline gelmişti.[184] Britanya muhafazakârları kendi işçi sınıflarını Sovyetler'e karşı bir savaşa hazırlıyor gibi bir görüntü vardı. Sovyet basını savaşın eli kulağında olduğuna dair uyarılarla doluydu ve savaş hazırlıkları için geniş katılımlı toplantılar düzenleniyordu, bu durum istemeden de olsa bozguncu konuşmaları körüklüyordu.[185] Britanya'nın saldırıya hazırlanmadığının farkın-

---

179 *VKP (b), Komintern i natsional'no-revoliutsionnoe dvizhenie v Kitae*, II/i: 763-4.

180 *Bol'shevik*, 31 Mayıs 1927, *Sochineniia*, IX: 311-2.

181 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 336-7.

182 Troçki ve Zinoviev seksenden fazla destekçiyle birlikte, ilk destekçilere atıfla 84'lerin Deklarasyonu olarak bilinen uzun bir dokümanı (daha sonra imzacı sayısı 300'ün üzerine çıkacaktı) Merkez Komite'ye göndererek, Çin'deki devrimci hareketin yok edilmesinin tartışılacağı gizli bir Merkez Komite oturumu tertip edilmesini istedi. Metinde, ayrıca, köylü politikası ve sanayileşme, istihdam, ücretler, konut –sayıca yetersizdi– konularında Stalin'in ülke içi hataları da sıralanıyordu. NEP-karşıtı ve devrim-yanlısı sol bir manifestoydu. "Decleration of 84", Troçki, *Challenge of the Left Opposition*, II: 224-39.

183 Gorodetsky, *Precarious Truce*; Jacobson, *When the Soviet Union Entered*, s. 222. Henderson ve Dovgalevsky, "Anglo-Soviet Relations." İlişkiler 1929 yılına kadar düzelmedi.

184 Ticari ilişkiler 1921 yılında yeniden başladığından beri Moskova Londra'ya 70 milyon pound tutarında mal satarken 24,3 milyon tutarında mal satın almıştı – pamuk, yün, makine, kauçuk, araç-gereç. Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 54 (atıfta bulunduğu kaynak, Foreign Office, 371, 1927, cilt 12595; 191, 193; cilt 12593: 161.)

185 Werth, "Rumeurs défaitistes et apocalyptiques"; Viola, "The Peasant Nightmare." Aynı zamanda bkz. Simonov, "Sthrengthen the Defence of the Land of Soviets", s. 1355-6; *Lubianka: Stalin i VChK-OGPU-NKVD*, s. 117. Leonard Schapiro Sovyet liderliğinin gerçekten telaşa kapıldığı tahmininde bulunuyordu – bu doğruydu. Schapiro, *Communist Party*, s. 303-4. Aynı zamanda bkz. Sontag, "Soviet War Scare"; Meyer, "The Soviet War Scare of 1927"; Romano, "Permanent War Scare", s. 103-20.

da olan Stalin, yine de emperyalistlerin savaş için başkalarını kışkırtacağına inanıyordu. Rykov da aynı inancı taşıyor gibiydi.[186] Britanya'nın, bir yandan Almanya ve Polonya'yı uzlaştırmaya çalışırken, diğer yandan Romanya, Finlandiya ve Baltık ülkeleri ile geniş bir Sovyet-karşıtı blok inşa etmeye çalıştığı biliniyordu.[187]

Büyük bir baskı altında kalan Stalin 1 Temmuz 1927'de Sol Kuomintang Wuhan üssündeki Komintern ajanlarına gönderdiği uzun bir telgrafla Çin konusunda yüz seksen derecelik bir dönüşe başladı. Onlara 50 bin kişilik bir devrimci ordu kurmaları, "gerici" subayları askerî mahkemeye göndermeleri, Çan Kay Şek'le –tüm asker ve subayların bağlılık yemini ettiği mevcut ordunun başkomutanıydı– her tür teması men etmeleri ve köylülerin "fazla ürünlerini" kontrol etmeleri talimatı verdi.[188] Böylesi bir talimatın gerçekleştirilebilmesi imkânsızdı. Telgrafın alıcılarından Manabenda Rath Roy telgrafı Sol Kuomintang liderine gösterdi. Zaten Nanjing'deki Sağ Kuomintang ile uzlaşmaya meyilli olan lider, Moskova'nın ihanetinin kanıtını da görmüştü.[189]

Terörizm

Gelişmelerin ciddiyetinden bağımsız olarak, Stalin 5 Temmuz 1927'de çok sevdiği Soçi'ye tatile gitti, bu kez Soçi ve Matsesta arasındaki sarp yamaçta, eski sahibinin adıyla Puzanowka olarak bilinen 7 numaralı daha büyük bir kır evinde kalıyordu. Ivan Valedinsky daha sonra, "biz doktorlar kır evine vardığımızda Nadezhda Sergeyevna Alliluyeva karşıladı, son derece candan ve misafirperver bir kadındı," diye anlatacaktı. "O yıl Stalin'i üç kere muayene ettim: Matsesta hamamlarındaki kürüne başlamadan önce, kür sırasında ve sonrasında. Geçen yıl olduğu gibi Stalin yine kol ve bacak kaslarındaki ağrıdan yakınıyordu." Stalin'in röntgen filmleri ve elektrokardiyogramı da çekildi. Anormal bir durum yoktu. Tansiyonu bile normaldi. Valedinsky, "genel olarak bu muayeneler Stalin'in sağlıklı olduğunu gösteriyordu. Şakacı yaradılışını ve özenli, canlı görünüşünü de dikkate aldık," diyordu. Sıcak banyonun ardından sadece bir havluyu sarınarak, çıplak vaziyette uzun süre uzanıyordu ve böylelikle kanın deriye, kaslara, kol ve bacaklara akması sağlanıyordu. Valedinsky, "bu iyileştirci yöntem Stalin'in kol ve bacaklarını ısıtıyordu," diye not düşmüştü. Stalin, tıbbi banyo kürlerinin ardından Valedinsky ile birlikte diğer doktorları Cumartesi günü "brandy" içmeye da-

186 Rykov, *Angliia i SSSR*, s. 4-5, 21-31, 36.

187 Von Riekhoff, *German-Polish Relations*, s. 248-55.

188 Eudin ve North, *Soviet Russia and the East*, s. 303-4; *Sochineniia*, X: 31-3; Brandt, *Stalin's Failure in China*, s. 133.

189 Wu, "A Review of the Wuhan Debacle."

vet etti ve eğlence Pazar sabahının ilk saatlerine kadar devam etti. Başlangıçta Vasya ve Svetlana da terasa gelmişlerdi. "Yosif Vissarionovich son derece neşeliydi, hep birlikte hedefe atışlar yapıldı, aslında atışları son derece isabetliydi."[190]

Stalin'in tatile çıkmasından bir gün sonra RSFSR [Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti] ceza kanununa karşı-devrim suçlarıyla ilgili yeni bir yasa eklenmişti. Karşı-devrimci saldırılar zaten kapsamlı ve çok net olmayan bir biçimde tanımlanmıştı ama şimdi daha da genişletiliyordu. Sovyet sistemini yıkmaya değil sadece "zayıflatmaya" çalışmak da karşı-devrimdi; rejim personeline ya da işçi hareketi temsilcilerine karşı "terörist fiiller" silahlı ayaklanma ile aynı kabul ediliyor ve ölüm cezası gerektiriyordu; bir karşı-devrim suçunu önceden bilip rapor etmemenin cezası bir yıldan on yıla çıkarılıyordu.[191] Göçmenleri tuzağa düşürmek üzere OGPU'nun ikili oynamasının ortaya çıkması ve ardından göçmenlerin zorladığı ikili çalışan ajanların, 3 Temmuz'da Moskova'daki bir OGPU yatakhanesinde (Lesser Lubyanka, 3/6) bomba patlatmaya çalışıp başarısız olmaları olayının tahriki ile Stalin bu yasal girişimi başlatmıştı.[192] 7 Temmuz'da, OGPU'nun önceden tespit edemediği, bölümlere ayrılmış bir göçmen terörist ekibi, Leningrad'ın mer-

190 Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", s. 69.

191 Ceza kanunu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ölçeğinde değil tekil cumhuriyet ölçeğinde çıkarıldı ve 1926 yılına gelindiğinde RSFSR ceza kanunu ile, kişi belirli bir suç işlemeden, sadece bir "kriminal çevreyle bağlantısı" ya da "geçmişteki faaliyetleri" nedeniyle "tehlikeli" addedilebiliyordu (madde 7). Ceza kanununda, Sovyet siyasal düzenine karşı suçlara ilişkin özel bir madde vardı (madde 58), bu suçlar "en tehlikeli" kategorisindeydi ve ölüm cezası söz konusuydu. Goliakov, *Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodatel'stva SSSR*, s. 220-3, 267-9, 293-7; Berman, *Soviet Criminal Law*, s. 23-4; *Lubianka: Stalin i VChK-OGPU-NKVD*, s. 796-8, n 61. Aleksandr Soljenitsin, "gök kubbenin altında, 58. maddenin ağır şartlarıyla cezalandırılamayacak, adım, düşünce, eylem ya da eylemsizlik yoktu," diyecektı. Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*, I: 60.

192 "Sovetskii Azef", *Segodnya* [Riga], 9 Mayıs 1927. OGPU, Trust adıyla bilinen Rus göçmenleri hedef alan büyük operasyonunu gevşetme kararı aldı. Polonya istihbaratı zaten durumu anlamışu: Trust'tan gelen bilgi ile Polonyalıların istihbarat kanallarından elde ettikleri birbirini tutmuyordu. Trust, aynı zamanda, Sovyet rejimine karşı planlanan ayaklanmayı, zamanın uygun olmadığını söyleyerek ertelediği için şüpheleri artırıyordu. Oyun aslında oynanmıştı. Birçok kişi ağa yakalanmıştı ama gizli polis, subaylar için ana göçmen örgütü ve Sovyet dış istihbaratının birincil hedefi olan Tüm-Rusya Askerî Birliği başkanı General Kutepov'u tuzağa düşürmeyi başaramamışu. Aleksandr Opperput ve Eduard Staunitz adlarını kullanan Letonyalı, çift taraflı ajan Aleksandr Upenmysh (Upelints) 12-13 Nisan 1927 gecesi izinsiz olarak Rusya'dan Finlandiya'ya geçti ve Rusça yayınlanan bir göçmen dergisinde Trust'ı ifşa ederek kendisini ele verdi. İfşaatı, GPU'nun her yerde olduğu, her şeyi bildiği, her yere ve herkese nüfuz ettiği izlenimini yaratacaktı. Ancak GPU için bu ifşaat inciticiydi. Kutepov Finlandiya'ya gitti ve Opperput-Staunitz ve Kutepov'un yeğeni Maria Zakharchenko-Schultz'un, GPU'dan kopma konusunda samimi olduklarını ispat etmek için SSCB'ye sızarak terörist bir saldırı düzenlemelerinde ısrar etti. Ajanlar samimiyetlerini göstermek için Kutepov'un talimatlarını gerçekleştirmek dışında bir seçenekleri olmadığını düşünerek kabul ettiler ancak kaçarken, Smolensk yakınlarında, Opperput-Staunitz öldürüldü; Zakharchenko-Schultz daha sonra, ya açılan bir ateş sonucu ya da kendi elleriyle hayatını kaybedecekti. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, s. 150.

kezinde, Moika Kanalı, 59'daki parti kulübünde bir bomba patlatmayı başardılar ve en az yirmi altı kişiyi yaraladılar; içlerinden biri aldığı yaralardan dolayı öldü. Eylemi gerçekleştiren üç terörist Finlandiya'ya dönmeyi başardı.[193] Aynı gün Varşova tren istasyonu peronunda gerçekleştirilen terörist eylem daha da dikkat çekiciydi: Bağımsız Litvanya'da Belarus dilinde yayınlanan bir gazetenin mensubu olan Boris Koverda, Sovyetler'in Polonya elçisi Pyotr Voikov'u vurdu. Monarşist göçmenlerin gözü Voikov'un üzerindeydi zira daha önce Romanovları katleden Ural Sovyeti'nin başkanıydı.[194] Ancak istasyonda bulunan çok sayıda üniformalı ve sivil polisin arasından, on dokuz yaşındaki anti-Komünist bir göçmen çocuğunun nasıl kaçtığı gizemini koruyor; aslında Koverda'nın nasıl olup da Voikov'un o sabah tren istasyonunda olacağını bilmesi de aynı derecede merak konusuydu.[195] (Voikov, Londra'dan ayrılan ve Moskova yolunda olan diplomatik personeli istasyondan uğurlamak için orada bulunuyordu. Otuz dokuz yaşındaki Voikov bir saat sonra bir Polonya askerî hastanesinde hayatını kaybetti.

Stalin'e göre, Polonya topraklarındaki şüpheli suikast, Londra'daki baskın, diplomatik ilişkilerin Britanya girişimiyle kesilmesi ve Sovyet politikasının emperyalistleri bir köprü başını tutmaktan mahrum etmeye yöneldiği Çin'deki patlama ile ardı ardına gelmişti. Voikov suikastıyla ilgili 8 Temmuz'da Molotov'dan gelen şifreli bir telgrafın arkasına, "İngiltere'nin parmağı olduğunu düşünüyorum," yazmıştı. "Polonya ile bir çatışmaya [bizi] kışkırtmak istiyorlar. Saraybosna'nın tekrarlanmasını istiyorlar." Stalin, İngiliz ajanlara yönelik birkaç yargılama sahnelenmesini ve bu arada "hapishanelerimizde ve toplama kamplarımızda bulunan tüm önde gelen monarşistlerin vakit kaybetmeksizin rehin ilan edilmelerini" ve "beş on tanesinin" öldürülmesini, basında bunların duyurulmasını öneriyordu.[196] Mo-

---

193 Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 323-4. 26 Ocak 1930'da OGPU ajanları Paris'te Kutepov'u kaçırmayı başardılar. Ya hâlâ Paris'teyken ya da Marseilles'ten Novorossiyka'ya giden Sovyet gemisi *Spartak*'ta, Kutepov kalp krizinden öldü. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 91; *Nedelia*, 1989, no. 49.

194 Arsen'ev, *Podzhigateli voiny*, s. 21-2; *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, V: 151-2; Zhukovskii, *Polnomochnyi predstavitel' SSSR*, s. 202-5; Shishkin, *Stanovlenie vneshnei politiki postrevliutsionnoi Rossii i kapitalisticheskii mir*, s. 283-91; Blackstock, *Secret Road to World War Two*, s. 136-61; Korbel, *Poland Between East and West*, s. 217-20. Suikastçı Boris Kovorda Polonya mahkemesi tarafından ömür boyu hapse mahkûm edildi fakat 15 Temmuz 1937'de Polonya hükûmeti tarafından affedildi.

195 Shiskin, *Stanovlenie vneshnei politiki postrevliutsionnoi Rossii kapitalisticheskii mir*, s. 289-90. Sovyet protestosu: Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, II: 220-1, 228-31.

196 *Lubianka: Stalin i VChK-OGPU-NKVD*, s. 133 (RGASPI, f. 550, op. 11, d. 71, l. 2-3); *Pravda*, 8 Haziran 1927. Aynı zamanda bkz. Shishkin, *Stanovlenie vneshnei politiki postrevliutsionnoi Rossii kapitalisticheskii mir*, s. 283-91; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, II: 220-1, 228-31; *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, V: 151-2; Zhukovskii, *Polnomochnyi predstavitel' SSSR*, s. 202-5; Blackstock, *Secret Road to World War Two*, s. 136-61; Korbel, *Poland Between East and West*, s. 217-20.

lotov Stalin'in talimatlarını politbüro kararnamesi haline getirdi. Aynı gün OGPU ek yargı dışı yetkiler kazandı. Bu yetkiler arasında, davaları hızlandırmak için olağanüstü hal mahkemelerinin yeniden devreye sokulması da vardı (resmen onaylanması sadece bazı eyaletlerde gerçekleşti ve kontrgerilla operasyonlarına destek içindi).[197] Molotov 9 Temmuz'da cevap yazdı: "Birkaç yoldaş" misilleme niteliğindeki baskılarla ilgili "hükümet tebliği yayınlanmasının gerekliliği konusunda tereddüt etti ama artık tam zamanı olduğunda herkes hemfikir."[198] 9-10 Temmuz gecesi, yakın zamanda monarşist "örgütlenmenin" bir parçası olarak tutuklanan yirmi kadar soylu, Sovyet liderlerine "terörist saldırı" planlamakla suçlanarak yargısız infaz edildi. Beş tanesinin Britanya istihbaratının ajanı olduğu iddia edildi.[199] Parti örgütleri, infazları olumlamak için yüzlerce fabrikada toplantılar düzenledi ve işçilerin, "nihayet Çeka işe el koydu" diyerek durumu onayladığı aktarıldı.[200]

Stalin Soçi'den Mezynski'ye çektiği telgrafta, "benim kişisel görüşüm," diyordu, "Londra'nın buradaki ajanları göründüğünden daha derindeler ve daha yüzeye çıkmadılar." Karşı-istihbarattan Artuzov'un tutuklamaları duyurmasını, böylelikle Britanya'nın ajan devşirme çabalarının boşa çıkarılmasını ve Sovyet gençliğinin OGPU'ya katılım için aklının çelinmesini istiyordu.[201] Temmuz'da, güya Leningrad'da bulunan bir Britanya ajanının emri altında olan bir "terörist Beyaz Muhafızlar" grubunun infaz edildiği *Pravda*'da duyuruldu.[202] 1926 yılının ikinci yarısında tek bir casusluk vakasının gösterilmediği Sibirya'da, 1927 yılı itibarıyla çok sayıda casusluk vakası teşhir ediliyordu.[203] Ülke çapında OGPU tarafından 20 binden fazla ev araması yapıldığı, 9 bin kişinin tutuklandığı Mezynski tarafından politbüroya gizli bir rapor-

197 *Lubianka: Stalin i VChK-OGPU-NKVD*, s. 137-8 (APRF, f. 3, op. 58, d. 3, l. 113-113ob), s. 796, n 60.

198 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 767, l. 35-6.

199 *Pravda*, 10 Haziran 1927. OGPU aynı zamanda, Stalin'in talimatları doğrultusunda, bu sözümona eski insanlar (eski çarlık üst sınıfı ve rahipler) arasından bazı yeni kişiler seçerek ajan ağını da güçlendirdi. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 313.

200 Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 130 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 5, d. 136, l. 10; d. 36, l. 3). 19 Haziran'da Mezynski "[yargısız] infazların sayısını görece daha düşük bir sayıya" düşürdü. Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 24. Mezynski, "Belarus, Smolensk, Moskova, Leningrad ve benzerlerinde çok az sayıda aktif monarşist grup tespit edildiğini" itiraf ediyordu. Vinogradov, "Zelenaia lampa", s. 5.

201 *Lubianka: Stalin i VChK-OGPU-NKVD*, s. 135 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 71, l. 29). Tam da bunun üzerine, Leningrad'da imha edilen Britanya casus çemberi ile ilgili bir rapor aldı. Finlandiya'da da ajanları vardı ve güya hedefi Kızıl Ordu'nun ve donanmanın, kimyasal silah kabiliyeti de dahil olmak üzere, muhariplik düzeyini tespit etmekti; yirminin üstünde kişi tutuklandı. Plekhanov, *VChK-OGPU, 1921-1928*, s. 285 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 5, d. 136, l. 26-9).

202 *Pravda*, 10 Temmuz 1927.

203 Tepliakov, "Nepronizaemye nedra", s. 194.

la bildirildi.[204] İsveçli bir diplomat Stockholm'e gönderdiği raporda, "büyük bir kara bulut, korku tüm toplumun üzerini kaplıyor ve her şeyi felce uğratıyor," diyordu.[205] Stalin'in zihni de toplumun siyasal atmosferi de karışıktı.

Kral çıplak

Sürekli savaş söylentilerinin dükkânlardan yoğun talebe, stokçuluğa yol açtığı, bir savaş durumunda savaşmayı reddetme ile ilgili atıp tutanlar olduğu, OGPU'nun siyasal durum raporlarının değişmez temalarıydı ve rejimin en derin korkularını yansıtıyordu.[206] Chicherin Avrupa'daki uzun sağlık tatilinden Moskova'ya 15 Temmuz civarı geri döndü. Sovyet sempatizanı Amerikalı dış muhabir Louis Fischer'e, "Moskova'da herkes savaştan söz ediyor," diye anlatıyordu. "Onları ikna etmeye çalıştım. 'Hiç kimse bize saldırmayı planlamıyor' diyerek ısrar ettim. Bir meslektaşım beni aydınlattı. 'Şşşt! Bunu biz de biliyoruz. Ama Troçki'ye karşı buna ihtiyacımız var.'"[207] Chicherin'in uluslararası tansiyonu düşürme çabaları anlaşılabilirdi fakat savaş korkusu doğrudan, rejimin küstah dış politikasıyla birleşen ve devrimin ayrılmaz bir unsuru olan yapısal paranoyadan (kapitalist kuşatma) kaynaklıydı.[208] Düşmanla (kapitalist güçler) ilişkiler menfaatin dışında bir anlam kazanamazdı; dillendirilen niyetleri ne olursa olsun içeriden eleştirenler, ahenksizlik yayıyor, SSCB'yi zayıf düşürüp kuşatıyor ve dış düşmanları kışkırtıyordu. Ayrıca Marksizm-Leninizm konusunda yeterli eğitime sahip olmayan parti görevlileri baştan çıkarıcı seslere duyarlıydı.

Stalin Soçi'den Molotov'a "arkayı güçlendirmek için muhalefeti derhal dizginlemek gerek" yazdığında (17 Temmuz), sadece kendi çıkarını düşünmü-

---

204 Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 299 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op.5, d. 269, l. 9).

205 Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 74-5. Aynı zamanda bkz. Simonov, "Krepit'oboronu stranam sovetov", s. 157; Solomon, *Soviet Criminal Justice*, s. 66-7.

206 Sevost'ianov, "*Soverhenno sekretno*", V: 362-78, 401-8, 411-83, 484-584, 855-906 (TsA FSB, f.2, op. 5, d. 385, l. 256-361, 422-81; op. 4, d. 386, l. 45-84; op. 5, d. 394, l. 99-108; op. 6, d. 394, l. 109-12). Werth, "Rumeurs défaitistes et apocalyptiques"; Viola, "The Peasent Nightmare."

207 Ağustos 1929'da Fischer Almanya, Wiesbaden'da Chicherin'le birkaç gün geçirdi. Fischer, *Russia's Road from Peace to War*, s. 172; savaş korkusu hadisesinin genel kapsamı ile ilgili olarak bkz. s. 165-79. Chicherin'in yardımcısı Litvinov, politbüroyu anlaşılmaz buluyordu. Sheinis, *Maxim Litvinov*, s. 194. Haziran 1927'de Merkez Komite toplantısında Troçki, "biz muhaliflerin savaş tehdidini sömürdüğümüzü söylüyorlar," diyordu, "oysa muhalefete zulmetmek ve onu yok etmeye hazırlanmak üzere savaş tehdidini sömüren sizsiniz." Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, III: 96.

208 Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 47, 76-7; M. M. Kudiukhina, "Krasnaia armiia i 'voennye trevogi' vtoroi poloviny 1920-kh godov," ve A. V. Baranov, "'Voennaia trevoga' 1927 g. kak factor politischeskikh nastroenii v neposvskom obshchvestve (po material iuga Rossii)", *Rossiia i mir glazami druga druga: iz istorii vzaimovospriiatiia* (Moskova, IRI RAN, 2007), s. 153-74, 175-93.

yor ve alay etmiyordu.[209] Her ne kadar kişisel bir saplantı olmaya devam etse de Troçki ile mücadele artık onun için daha çok bir devlet güvenliği meselesiydi. Merkez Denetim Komisyonu ceza oturumunun tutanaklarını okuduktan sonra Stalin kızgın bir dille Molotov'a yazdı (23 Haziran): "Sorgulamayı ve suçlamayı yapanlar komisyon üyeleri değil Zinoviev ve Troçki. Bazı komisyon üyelerinin ortalıkta olmaması tuhaf. Sergo nerede? Nereye gitti ve neden saklanıyor? Bu durumdan utanç duymalı. ... Gerçekten dağıtmaları için bu tutanaklar Zinoviev ve Troçki'ye teslim mi edilecek! Bu tam da istediğimiz şey."[210]

Aslında Orjonikidze oradaydı. Troçki uzun bir monoloğu kısmen ona yöneltmişti. Zaman zaman sözleri kesilirken, "şunu söylüyorum, bürokratlar için, memurlar için bir mecraya girdiniz, kitleler için değil," diyordu. "Örgüt devasa bir içsel karşılıklı destek, karşılıklı koruma yapısına dönüştü."[211] Orjonikidze yine de sert bir karşılık vermekte tereddüt etti. Zinoviev ve Kamenev "partimize çok fazla katkıda bulundular," dedi.[212] İhraç ile ilgili lehte ve aleyhte oylar aşağı yukarı eşit dağıldı. Orjonikidze, Kalinin ve hatta Voroshilov, muhalefet mensuplarının Merkez Komite'den ihracı meselesinin yaklaşan Parti Kongresi'ne bırakılmasını savundular. Stalin gıyabında kendi oyunun sayılmasında ısrar ederken, Molotov ihraç marjını yakalamak için Kalinin'in saf değiştirmesini sağlamıştı.[213] Ancak Orjonikidze, bunun yerine kınamayı yeğledi. Bununla birlikte, Troçki ona "muhalefetin yok edilmesi aslında sadece zaman meselesi," diyordu.[214]

Stalin Soçi'deyken, genç öğretmen Serafim Pokrovsky'le (doğum 1905), 1917 parti politikasının tüm köylülerle mi yoksa sadece yoksul köylülerle mi bir ittifakı tercih ettiği konusunda yazılı bir tartışmayı sürdürme imkânı buldu. 23 Haziran 1927'de öğretmeni küstahlıkla suçladığı ve öfkeyle yazdığı mektupta diktatör, "bu yazışmaya başlarken karşımda hakikatin peşinde olan bir adam var sanmıştım," diyordu. "İnsanın senin yaptığın gibi meseleleri tersyüz etmesi için cahil arsızlığına ve dar kafalı bir cambazın kendini beğenmişliğine sahip olması gerekir sayın Pokrovsky. Sanırım seninle yazışmayı kesmenin zamanı geldi. I. Stalin."[215] Stalin kuramsal meselelerde çelişkiye düşürülmekten nefret ederdi.

---

209 Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 25.

210 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 135. 24 Haziran'da, Merkez Denetim Komisyonu Prezidyumu öncesinde Stalin, Troçki ile Fransız Devrimi'ni tartıştı!

211 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, III: 126-7.

212 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 388-9.

213 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 767, l. 35-9, 45-8, 56-60; Gorlizki ve Khlevniuk, "Stalin and His Circle", III: 243-67; *Pravda*, 26 Haziran 1927.

214 Troçki arşivleri, T 965 (28 Haziran 1927).

215 *Sochineniia*, IX: 315-21. Pokrovsky (doğum 1905), karşı-devrimci kışkırtıcılıktan 16 Ocak 1934'te tutuklandı. Ufa'da üç yıl sürgün cezası aldı. Büyük Terör [Büyük Temizlik] dönemini atlatmayı başardı.

Çin fiyaskosu yaklaşan 15. Parti Kongresi'ni domine etme potansiyelini taşıyordu, Stalin'in ihraçların önceden yapılması için bastırma nedeni buydu. 27 Temmuz'da Troçki Merkez Komite'ye "bu devrimden bu yana yaşanan en kötü kriz," diye yazıyordu.[216] Stalin çizgisini destekleyenler Wuhan'daki sol kanat Kuomintang hizbine bel bağlamıştı fakat aynı gün, Stalin Molotov'a yazdığı mektupta, "korkarım Wuhan korkuya kapılacak ve Nanjing'in (yani Çan Kay Şek'in) idaresi altına girecek," diyordu. Stalin yine de umudunu koruyordu: "Hâlâ direnme imkânı varken Nanjing'e boyun eğmemesi için Wuhan'a ısrar etmeliyiz. Bağımsız bir merkez olarak Wuhan'ı kaybetmenin anlamı, en azından, devrimci hareket için bir merkezin kaybıdır, işçiler açısından özgürce toplanma ve gösteri yapma imkânının yitirilmesidir, Komünist partinin açık varoluş imkânının kaybıdır, açık devrimci basın imkânının kaybıdır – diğer bir deyişle proletarya ve devrimin açıkça örgütlenme imkânını yitirmektir." Wuhan'a rüşvet verilmesini öneriyordu: "Sizi temin ederim, Wuhan'a fazladan 3-5 milyon vermeye değer."[217] Bu arada Molotov alışılmadık biçimde paniklemişti. 4 Temmuz'da, "Tek bir oy sonuç üzerinde rol oynayabilir," diye yazıyordu Stalin'e. "Planlanandan önce [Moskova'ya] dönme gereği duyabileceğini düşünüyorum." Molotov, Stalin'e sadakatin tanımı olan Voroshilov'u Stalin'e gammazlıyordu: "'geçen son iki yıl içindeki liderliğin' ile ilgili sert eleştiriler dillendirecek kadar ileri gidiyor."[218]

Merkez Komite'nin oy kullanma hakkına sahip üyelerinin üçte ikisini oluşturan bölgesel parti şeflerini Stalin atamıştı ama yine de, eğer devrimi açıkça korumaz ise ona karşı dönebilirlerdi.[219] Ama Stalin telaşa düşmedi. Temmuz başlarında bir gün Molotov'a Soçi'den "hastayım ve yatıyorum bu yüzden kısa kesiyorum," diye yazıyordu. "Gerekiyorsa ve ertelerseniz genel kurula gelebilirim." Sonra, sol Kuomintang Wuhan hükümeti, işçileri silahsızlandırdı ve Stalin bir kez daha zor durumda kaldı. Buna rağmen, Stalin çok şaşırmış rolü yapmayı sürdürdü ve 8 Temmuz'da şöyle yazdı: "Wuhan liderliğini kullanabileceğimiz kadar kullandık. Onları gözden çıkarma zamanı geldi." Belki de hayal dünyası içinde yaşıyordu. "Grup [kendi hizbi] içindeki durumdan korkum yok. Nedenini geldiğim zaman açıklarım." Fakat ertesi gün, belki de gelen haberlerin idrakiyle, öfke kusuyor, Molotov ve Bukharin'i kendisini aldatmakla (Wuhan'la ilgili bütün kötü haberleri aktarmamakla) ve Voroshilov'u da Wuhan'a savunma komiserliği fonları göndermeyi durdurmak için bahane aramakla suçluyordu. 11 Temmuz'da, "duyuyorum ki bazıları Çin politikamız ile ilgili pişmanlık duyuyorlarmış," diye

216 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 339.

217 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 136-7.

218 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 3-4. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 767, l. 56-60.

219 Rigby, *Communist Party Membership*, s. 113.

yazıyordu. "Geldiğim zaman politikamızın tek doğru politika olduğunu kanıtlamaya çalışacağım." 15 Temmuz'da, Wuhan rejimi de Komünistlere karşı terör uygulamaya başladığı halde, Stalin hatayı kabul etmeyi reddetti. Zira kabul etmek şeytanlaştırılmış muhalefetin haklılığının teslimi anlamına gelecekti, uygulanan politikalara dair muhalif görüşlerin kendisine duyulan kişisel nefretin ötesinde olduğununun ve ihanetle eş tutulmaması gerektiğinin kabulü olacaktı. Troçki'yi yurtdışına, Japonya'ya göndererek –elbette elçi olarak– ortadan kaybolmasını sağlamayı düşünüyordu. Fakat bu durum Troçki'ye Stalin'in Asya politikasındaki başarısızlıklarından yararlanma fırsatı doğuracağından diktatör bu düşünceden derhal vazgeçti.[220] Stalin uzatmalı düşmanından kurtulabilme konusunda çaresizdi.

Çark etmek

1927 baharında Voroshilov, mevcut Sovyet sanayinin, gelişkin silahlar şöyle dursun, tüfek ya da makineli tüfek konusunda dahi Kızıl Ordu'nun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu rapor etti.[221] Ancak hakikatin bilinmesi için güvenlik uzmanı olmaya gerek yoktu.[222] Gizli polis raporuna göre bir Kızıl Ordu askerinin emperyalistlerle "nasıl yarışacağız" dediği işitilmişti, "savaş gemileri, uçakları, topları var, bizim hiçbir şeyimiz yok."[223] Temmuz 1927'de, Stalin Soçi'de olduğu sırada Unszlicht'in Berlin'e giderek yeni bir ortak sınai üretim anlaşması için çaba göstermesinde şaşılacak bir şey yoktu, Almanlara, SSCB'nin Polonya ve Romanya'nın saldırısına maruz kalacağı kanısında olduğunu söylemişti. Sovyet önerileri şaşırtıcı boyutlara çıkmıştı ve Almanlar temkinliydi. Britanya-Sovyetler ilişkisinin kopması, Alman dışişlerinde bir iç tartışmayı tetiklemişti; tartışmaya katılanlardan biri, "Almanya'nın Rusya ile bağlarının şimdi ve gelecekteki siyasi çıkarlarımıza yeterince uygun olabilmesi için, bu bağı kurmanın taşıdığı siyasi bedel ve riskleri üstlenmeye değmesi gerekir," diyordu. Bazı Almanlar çaresiz hissediyordu. Almanya'nın Moskova elçisi Kont Brockdorff-Rantzau, "Sovyet hükümetinin yakın gelecekte yaşanacak felaketi dikkate aldığı," kanısındaydı.[224] Berlin Unszlicht'in önerilerini kabul etmedi. Almanya SSCB'nin iki

220 Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. 138, 139, 141-2, 143.

221 Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 40-1 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 250, l. 60). Voroshilov, çok gizli ibareli raporda, 1927 yılında ordunun durumundan ve askerî reformların başarısından emin görünüyordu fakat savunma sanayi konusunda bu durum geçerli değildi. Kudriashov, *Krasnaia armiia*, s. 161-71 (APRF, f. 3, op. 50, d. 257, l. 98-119).

222 Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 21.

223 Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 93.

224 Dyck, "German-Soviet Relations", s. 80 (atıfta bulunduğu kaynak, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, L337/L100554-60: von Brockdorff-Rantzau raporu, 24 Temmuz 1927.

büyük ticari ortağından birisiydi (diğeri Britanya) ve bu durum çarlık dönemiyle benzeşiyordu fakat Sovyet beklentilerini karşılamaktan çok uzaktı. Moskova, Berlin'i siyasi anlamda Londra ve Paris'ten koparamadı. Sovyetler, Almanya ile karşılıklı ilişkilerin tümüyle çözülmesini kabul edecek durumda da değildi.[225] Stalin bu şartlarda bile Sovyet askerî sanayiine Alman yardımından vazgeçemiyordu. Diğer yandan, parti basınında Almanya'ya yönelik saldırılar sürüyordu.

Stalin tatilini erken bitirdi ve 23 Temmuz Cumartesi günü Moskova'ya vardı.[226] Genel kurulun altı gün sonra yapılması planlanmıştı. Hemen öncesinde, 28 Temmuz'da *Pravda* Stalin'in bu tehlikeli durumda muhalefetin tutumuna ilişkin uzun ve dolambaçlı eleştirisini yayınladı. "Şimdiki temel sorun, şüpheye yer bırakmayacak şekilde, yeni bir emperyalist savaş tehdididir," diyordu. "Bu, tanımsız ve soyut bir yeni savaş 'tehlikesi' değildir. Genel anlamda gerçek ve özgün bir yeni savaş tehdidi, özelde ise SSCB'ye karşı bir savaş tehdidi söz konusudur... Tüketici pazarları için, sermaye ihracı pazarları için, bu pazarlara ulaşımı sağlayan deniz ve kara yolları için, dünyanın yeniden paylaşımı için bir mücadele vardır." Emperyalistleri dizginleyen, Sovyetler Birliği'nin ve dünya proletaryasının ortaya koyduğu devrimci imkânlar çerçevesinde, müştereken zayıf düşme korkusudur, diyordu. "Sovyet halkı, birkaç yıl önce İngiliz sermayesi yüzünden ülkemizin maruz kaldığı tecavüz, yağma ve askerî istilayı asla unutmayacaktır," diye devam ediyordu. "Ancak İngiliz burjuvazisi kendi elleriyle savaşmaktan hazzetmez, her zaman başkasının elleriyle savaşmayı tercih eder. Onun adına başını belaya sokacak kullanışlı aptallar bulur." Bu duruma bağlı olarak şöyle bitiriyordu: "Görevimiz arkamızı güçlendirmek ve posalardan arındırmaktır. Bu temizliğe imalathane ve fabrikalarımızı yangın yerine çeviren 'soylu' terörist ve kundakçılar da dahildir zira güçlü ve devrimci bir arka cephe olmaksızın ülkemizin savunulması olanaksızdır." Stalin, İngilizlerin Ukrayna ve Kafkasya'da, Leningrad ve Moskova'da Sovyet karşıtı yeraltı örgütlerini desteklediğini iddia ediyor ve "köprüleri havaya uçuran ve fabrikaları ateşe veren, SSCB elçilerine karşı terör eylemlerine kalkışan ajan ve terörist çetelerini" finanse etmekle suçluyordu.[227] Muhalefet bu bağlamda değerlendirilmeliydi.

225 Dyck, *Weimar Germany and Soviet Russia*, s. 96-7; Dyck, "German-Soviet Relations", s. 67 (atıfta bulunduğu kaynak, Dirksen raporu, 19 Eylül 1927), s. 83. Aynı zamanda bkz. Dyck, *Weimar Germany and Soviet Russia*, s. 66-107; Erickson, *Soviet High Command* [1962], s. 144-63, 247-82.

226 OGPU'nun raporuna göre sürgündeki Menşevikler Komünist Parti'nin onun yüzünden başarısız olacağına inanıyorlardı. Aslında sürgündeki Menşevikler, Troçki ve muhalefetin ezileceğini doğru biçimde tahmin etmişlerdi. Volkogonov, *Trotsky*, s. 293-4 (Arkhiv INO OGPU, d. 672, tom 1. 1. 196); *Sotsialisticheskii vestnik*, 1 Ağustos 1927.

227 "Zametki na sovremennye temy", *Pravda*, 28 Temmuz 1929, *Sochineniia*, IX: 322-61 (322, 327-30'da).

Genel kurulda Molotov, Troçki ve Kamenev'i, düşmanların asker topladığı bir dönemde ülkenin arka cephesini karıştırmakla suçladı ve böyle insanların "hapse atılması gerekir," dedi. En keskin konuşmayı yapan Voroshilov bir noktada Zinoviev'e dönerek "kesinlikle hiçbir şey bilmiyorsun," deyince Troçki hemen tepki göstererek araya girdi: "Bu tam olarak kendin için söyleyebileceğin bir şey." Troçki, Voroshilov'u kendi üstü olan ordu mensuplarının (Primakov, Putna) rütbelerinin indirilmesinde rol oynamakla suçladı. Voroshilov, Troçki'nin iç savaş sırasında Komünistleri infaz ettiğini söyleyerek karşılık verdi. Troçki: Voroshilov "onursuz bir alçak gibi yalan söylüyor." Voroshilov: "Alçak ve partimizin düşmanı olan sensin."[228] Genel kurul sonuna kadar bu şekilde devam etti. Merkez Komite'nin on beş üyesi, yaklaşan 15. Parti Kongresi'nde tartışılmasını istedikleri bir "muhalefet programı" sundular fakat Adolf Joffe ve diğer bazı muhalifler bu belge aralarında görüşülmeden verildiği için itiraz ettiler, bu tavır tam da Troçki'nin uzun süredir eleştirdiği "aygıtı" andırıyordu.[229] Zinoviev ve Troçki'nin hizipçi faaliyetleri nedeniyle kovulması için Stalin hararetle ısrar etse de genel kurul, parti Merkez Denetim Komisyonu başkanı Orjonikidze'nin önerisini benimsedi, ikili bağlılıklarını bildirecek ve kalacaklardı.

Çin politikası Stalin cephesindeki en büyük yara olmaya devam ediyordu. Temmuz sonunda *Pravda*'da Stalin şöyle dedi: "Sovyetler [kurma] sloganı bugün artık geçerli."[230] Artık Komintern Çin'de bir dizi silahlı eyleme izin veriyordu ve buna güz hasadı ayaklanması adı verildi. Troçki'nin, Stalin'in Çin burjuvazisinin bir devrime götürebileceğini varsaymasını eleştirmesi yakıcıydı. Birleşik genel kurulda Stalin, Çinli Komünistlerin Kuomintang'a koşulsuz boyun eğmeleri talimatı verdiğini ya da köylülerin tarımsal mücadelesini dizginlediğini reddetti.[231] Moskova'daki genel kurul sırasında, 7 Ağustos'ta Çinli Komünistler Hankow'da acil bir toplantı yaptılar; Stalin durumu kurtarmak için Gürcü Komünist ve Gençlik Birliği görevlisi Beso Lominadze'yi gönderdi. Bukharin, Çin Komünist liderliğini "oportünist hataları" nedeniyle eleştirmesi için talimat telgrafları gönderiyordu. Durum berbat bir karmaşaya dönüşmüştü: Çin Merkez Komitesi Kuomintang'ın kurulan bloka ihanet edeceğini kestirememekle suçlanıyordu ama aynı Çinli Komünistler hoşlanmadıkları halde Moskova tarafından buna zorlanmışlardı; Moskova tarafından sovyet kurmalarına izin verilmeyen Çinli Komünistler köylüleri ve işçileri silahsızlandırmakla suçlanıyorlardı. Hepsinden daha tuhafı,

228 Nazarov, *Stalin i Bor'ba za liderstvo*, s. 162 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 317, vyp I. 1. 76, 50, 81).

229 Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, s. 163 (atıf yok).

230 *Pravda*, 25 Temmuz 1927.

231 *Sochineniia*, X: 3-59 (51'de).

Çinli Komünistlerin Kuomintang tarafından imha edilmesiyle Çin devriminin burjuva demokratik evresinin hızlanacağı söylenmişti.

Büyük bir bölümü yok olan Çin partisi şimdi de intiharla eşanlamlı olan kitlesel ayaklanmalara hazırlanacaktı.[232] Sovyet politbürosu –artık Zinoviev, Kamenev ve Troçki yoktu– Çinli Komünistlere 300 bin Dolar para göndermesi için Komintern'e talimat verdi ve Stalin 15 bin tüfek ve 10 milyon fişek gönderilmesini emretti.[233] Lominadze'nin başkanlık ettiği Hankow'da Mao Zedung'un (doğum 1893) söylediği gibi, "iktidar silahın namlusunda" idi. Ancak, Stalin sayesinde, Kuomintang'ın elinde bu silahların çok daha fazlası vardı.

Absürt tiyatro

Kıtlık her yeri sarıyordu ve sosyalizmin özgürlük, bolluk, sosyal adalet olduğunu düşünen kitleler ile daha sıkı siyasal denetim ve sınai gelişme için fedakârlık anlamı çıkaran parti rejimi arasındaki çatlak, polis teftiş raporlarını dolduruyordu. 6 Eylül'de Leningrad'daki Putilov fabrikası işçileri "sosyalizme değil tereyağına ihtiyacımız var," diyorlardı.[234] İki gün sonra, muhalefetin yaklaşan Parti Kongresi'ne kendi "programını" sunma planına bağlı olarak politbüro ve Merkez Denetim Komisyonu Prezidyumu birleşik oturumu gerçekleştirildi. Troçki ve Zinoviev kovuldukları politbüroya davet edildiler. Zinoviev, parti genel kurulunda Kamenev bir program sunacaklarını söylediğinde hiç kimsenin karşı çıkmadığını ama şimdi bunun cezai bir faaliyet olarak kınandığına işaret etti. Zinoviev ve eski yardakçısı Uglanov arasındaki laf yetiştirme yarışının ve Stalin'in araya girmesinin ardından Zinoviev ona, "bize yapabileceğin her türlü kötülüğü zaten yapmış durumdasın," dedi. Molotov iğneleyici bir dille Zinoviev'e, kendisinin ve Kamenev'in "Ekim 1917'de cesaret" gösterip göstermediklerini sordu. Zinoviev, 1918'de Brest-Litovsk'a sadece Troçki'nin değil ama Bukharin'in de karşı çıktığını hatırlatınca Kaganovich araya girdi, "Bukharin hatalarını tekrar etmeyecek." Troçki destekçisi Muralov, tasarı nedeniyle muhalefeti itham eden kararnameyi magazin yazısı diye adlandırdı ve tüm parti mensuplarının programı okuya-

---

232 Boersner, *The Bolsheviks*, s. 244-6.

233 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 5, l. 74-9, 86-8 (17 Ağustos 1927). Komintern ajanı Borodin Çin'den ayrıldıktan hemen sonra bir yabancıya, "Moskova'ya gelen ve 'devrime selam olsun' diye bağıran bir Çinli general olduğunda en iyisi hemen GPU'yu çağırmak. Bunların tek istediği tüfek," demişti. Strong, *China's Millions*, s. 242. Borodin Eski Bolşevikler Topluluğu'na da, Çan Kay Şek ile ilgili yaşadığı tereddütten pişmanlık duyduğunu söylemişti: "Çok büyük bir hata. Nanjing'in ele geçirilmesinden sonraki Çan Kay Şek'i yok etme fırsatı bizim hatamız yüzünden kaçtı." *VKP (b), Komintern i natsional'no-revoliutsionnoe dvizhenie v kitae*, II/ii: 926.

234 Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 90.

rak kendi kararlarını vermelerine müsaade edilmesini istedi. "Anneler [parti toplantılarına] bebekleriyle geliyor ve eleştirenlerin sesi meme emen bebek sesleriyle bastırılıyor," diyordu. "Bebekler anne sütüyle beraber bu muhalefet nefretini de emiyorlar." Bukharin kurbanları suçluyordu: "Benim düşüncem partinin muhalefetin taciz ve saldırısı altında olduğudur." Zinoviev: "Sen parti değilsin." Bukharin: "Hırsızların her zaman yaptığı 'hırsızı yakalayın!' diye bağırmaktır. Zinoviev hep bunu yapıyor (salonda şamata, başkan zili çalıyor, Zinoviev'in haykırışı duyulmuyor.)"[235]

Troçki kendisinin de hırçın olabileceğini göstermişti. Stalin'e sadık Avel Yenukidze konuşurken Troçki sözünü keserek Yenukidze'ye, "ben seni parti içine çektiğimde sen Bolşeviklere karşıydın," diyerek hatırlatmada bulundu. Yenukidze patladı: "Bak, ben parti kurulduğundan beri buradayım ve senden 14 yıl önce Bolşevik oldum." Toplantının daha sonraki bir bölümünde Rudzutaks konuşurken, idari becerilerinin yetersizliği konusunda Stalin'in arkasından konuştuğunu Rudzutaks'a hatırlatmak için onun da sözünü kesti. Stalin, "bunu rüyanda gördün," diyerek araya girdi. Rudzutaks cevap verdi: "Yoldaş Troçki ben seni tanıyorum. İnsanlara iftira atma konusunda uzmansın. ... Evine güya Stalin'in yerleştirdiği meşhur telefonu unutmuş olmalısın. Küçük bir çocuk gibi yalanlar söylüyordun [gizli dinleme ile ilgili] ve teknik bir inceleme yapılmasını reddetmiştin." Troçki: "Telefonların gizlice dinlendiği bir gerçek." Bukharin konuşurken de Troçki araya girdi ve 1918 yılında Almanya ile Brest-Litovsk müzakereleri sırasında Bukharin'in Lenin'i tutuklamak istediğini söyledi. "Harika" diye yanıtladı Bukharin. "O zamanın ideal olduğunu, Brest Anlaşması sırasında yaygın tartışmalar ve hiziplere özgürlük olduğunu söylüyorsun. Bizde bunun suç olduğunu."[236] Troçki kürsüye çıktı ve Stalin'i takip ederek iç savaş sırasındaki olaylardan bahsetti. "Yanlış politikalarından dolayı Lenin ve ben iki kez onu Kızıl Ordu'dan attık," diyordu. "Onu Tsaritsyn'den uzaklaştırdık ve sonra da yanlış politika uyguladığı güney cephesinden." Stalin sözünü kesince Troçki Lenin'den aldığı bir belgeye atıf yaptı: "Lenin, Stalin'in başkomutan aleyhinde konuşmasının yanlış olduğunu, mızmızlandığını, kaprisli olduğunu yazıyor. Bu gerçek!" Stalin bir kez daha sözünü kesti. "Yoldaş Stalin kesmeyin, son sözü siz söyleyeceksiniz, her zaman olduğu gibi." Stalin: "Neden olmasın."[237]

Stalin kürsüye geldiğinde iki kez cepheden uzaklaştırıldığını inkâr etti ve geri çağrılanın Troçki olduğunu ileri sürünce Troçki araya girdi. Stalin: "Ya-

---

235 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politbiuro*, I: 579-80.

236 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politbiuro*, II: 566, 573-4, 582. 12 Eylül'de Troçki, destekçisi Yeltsin'den Yenukidze'nin Nisan-Ekim 1917 tarihleri arasındaki parti üyeliğini araştırmasını istedi: Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 176-7.

237 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politbiuro*, II: 586.

lan söylüyorsun çünkü sen korkak bir zavallısın, gerçeklerden korkuyorsun." Troçki: "Kendini komik duruma düşürüyorsun." Troçki, iç savaş sırasında parti Kızıl Ordu'nun başına beni getirdiği için Stalin partiyi karalıyordu hatırlatması yapınca Stalin yeniden "sen bir zavallısın," dedi, "en temel hakikat duygusuna sahip değilsin, korkak ve tükenmişsin, küstah ve alçaksın, gerçeklikle hiç alakası olmayan sözler söylüyorsun." Troçki: "İşte Stalin tam da bu: Kaba ve vefasız. Lider mi madrabaz mı belli değil." Stalin'e ayrılan süre doldu ve Troçki beş dakika daha süre verilmesini talep etti. Stalin: "Yoldaş Troçki, parti kararlarını alma yetkisine sahip Merkez Komite ile kuyusunu kazmaya çalışan muhalefet arasında eşitlik talep ediyor. İlginç bir istek! Hangi örgüt adına parti huzurunda böylesine küstahça konuşma hakkı buluyorsun?" Zinoviev kongre huzurunda parti üyelerinin konuşma hakkı olduğunu söyleyerek yanıt verdi ve Stalin onları partiden "ayırmakla" tehdit etti. Zinoviev: "Lütfen, lütfen tehdit etmeyin." Stalin: "Lenin zamanında rejim farklıydı diyorlar, Lenin zamanında muhalifler başka yerlere gönderilmiyordu, sürülmüyordu falan diyorlar. Muhalefetten yoldaşlar, sizin hafızanız zayıflamış. Lenin'in Troçki'yi Ukrayna'ya sürmeyi önerdiğini unuttunuz mu? Yoldaş Zinoviev, bu doğru mu değil mi? Neden sesiniz çıkmıyor?" Zinoviev: "Ben sorguda değilim. (kahkahalar, gürültü, oturum başkanının zili.)"[238]

Sonra, dışarıda tartışma yeniden alevlendi. Troçki: "Lenin'in Vasiyetini gizliyor musun? Lenin Vasiyet'inde Stalin ile ilgili her şeyi ortaya koyuyor, ne eksik ne fazla." Stalin: "Lenin'in Vasiyeti saklanıyor dersen yalan söylemiş olursun. Pekâlâ biliyorsun ki tüm parti Lenin'in Vasiyet'inden haberdar. Parti gibi sen de yine biliyorsun ki Lenin Vasiyet'inde seni, muhalefetin fiili liderini yerle bir ediyor. ... Zavallısın, gerçeklik duygun yok, korkaksın, tükenmişsin, küstah ve alçaksın, kim gerçeklikten bu kadar farklı sözler sarf edebilir."[239]

Stalin'in neden Zinoviev ve Troçki'yi politbüroya çağırarak kendi kendini bu tartışmaya maruz bıraktığını insan merak ediyor. Politbüronun yayınladığı karar, bir kez daha, muhalefet programını, "Leninist parti yerine Troçkist bir parti yaratma" çabası diye tanımlıyordu.[240] Zinoviev'in programlarının yayınlanması talebini sürekli tekrarlaması üzerine Stalin'in yanıtı son derece anlamsızdı: "Partiyi tartışma kulübüne çevirmeye niyetli değiliz."[241]

Ertesi gün, 9 Eylül 1927'de Stalin Amerikan işçi temsilcileri heyetini kabul etti. Lenin'in Marksizm'i bir biçimde revize edip etmediğini, Komünist Parti'nin Sovyet hükümetini ve sendikaları denetleyip denetlemediğini, Komü-

---

238 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politbiuro*, II: 593-6.

239 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politbiuro*, II: 597 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 705).

240 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 650, l. 1-2.

241 Vatlin, *Stenogrammy zasedanii Politbiuro*, I: 579-80, 595.

nistlerin partiler arası bir yarışın yokluğunda parti desteğine sahip olup olmadıklarını nasıl bilebildiklerini öğrenmek istiyorlardı. "SSCB proletaryasının burjuvaziyi ve toprak beylerini fabrika ve işliklerinden, topraklarından ve demiryollarından, bankalarından ve madenlerinden (gülüşmeler) mahrum etmesine heyetin karşı olmadığı anlaşılıyor fakat gördüğüm kadarıyla heyet proletaryanın bu noktada durmaması ve daha ileri giderek burjuvaziyi siyasal haklarından da mahrum etmesi konusunda şaşkınlık yaşıyor," diyerek yanıtlıyordu Stalin ve soruyordu: "Burjuvazi, iktidarda olduğu Batı ülkelerinde işçi sınıfına karşı en ufak bir bağışlayıcılık sergiliyor mu? İşçi sınıfının gerçek devrimci partilerini yeraltına inmeye zorlamıyorlar mı? SSCB proletaryasının sınıf düşmanlarına karşı bağışlayıcı olması neden isteniyor? Mantıklı olmalısınız." Amerikalılar Stalin ile Troçki arasındaki farkı da sordular. Stalin farklılıkların kişisel olmadığını ve yayınlanan metinlerde çerçevesinin çizildiğini söyledi.[242]

12 Eylül'de Troçki dinlenmek üzere Kafkasya'ya gitmek üzere yola çıktı fakat aynı akşam Stalin ona tatsız bir sürpriz hazırlayacaktı. Muhalefet programını yaklaşan parti kongresinde izinsiz dağıtmaya karar vermiş ve içlerinden birkaç kişi gizlice karbon kopyalarını çıkarmıştı ancak OGPU muhbirleri ve provokatörler gruba sızmıştı. 12-13 Eylül gecesi "yeraltı matbaasına" baskın düzenlendi.[243] Olaya karışanlardan biri Baron Wrangel komutasında bir subaydı ve askerî bir görevli üzerinden Beyaz Muhafızlar bağlantısı, planlı darbe imasını kolaylaştırıyordu.[244] "Matbaa" skandalında yakalanan bir diğer kişi, niyetinin Polonya'daki Pilsudski darbesi çizgisinde bir askerî darbe olduğunu "itiraf" etti. Stalin, OGPU'nun sağladığı materyallerin kopyalarını 22 Eylül'deki politbüro ve Merkez Denetleme Komisyonu toplantısı katılanlarına dağıttırdı ve ardından "itiraflar" Merkez Komite üyelerine, Komintern yürütme komitesine ve bölgesel parti sekreterliklerine gönderildi.[245] Her ne

242 Sonra Stalin kendi sorularını sordu: Neden Amerika'nın 18-19 milyon sanayi işçisinden sadece 3,5 milyonu sendikalıydı ve AFL neden SSCB'nin tanınmasını desteklemiyordu? İçlerinden biri, "Amerika'nın işçi sınıfı uluslararası meselelere ilgi duymuyor," diye yanıtladı. *Pravda*, 15 Eylül 1927; *Sochineniia*, X: 92-148; *Na prieme*, s. 25.

243 Serge ve Troçki, *Life and Death*, s. 148; *Pravda*, 29 Eylül ve 1 Ekim 1927; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, II: 35-6. Devlet Dikiş Makinesi Tröstü başkanı ve onunla birlikte sorumluluk alan Preobrazhensky ve Leonid Serebryakov derhal partiden atıldı.

244 Zdanovich, *Organy gosudastvennoi bezopasnosti*, s. 289-93, 382-3.

245 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 189; Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 320 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, delo R-8209, l. 69; f. 2, op. 5, d. 98, l. 43, 98). 1927 Ağustos'unda yapılmış olan Merkez Komite-Merkez Denetleme Komisyonu birleşik genel kurulunda Troçki şu itirafta bulunmuştu: "Bazı askerî çalışanlar, olası savaş tehdidinin etkisiyle, silahlı kuvvetlerimizdeki durumla ilgili olarak yakın zamanda fikir alışverişinde bulundular... Bu yoldaşlar arasında yoldaş Muralov (kara-deniz kuvvetleri müfettişi), yoldaş Putna ve yoldaş Primakov (birlik komutanları) ve muhalif görüşlerinden dolayı uzaklaştırılan yoldaş Mrachkovsky ve yoldaş Bakayev'i sayabilirim." Ülkenin savunması için, ordu

kadar tutuklamalar yapılsa da bazı Merkez Komite mensupları askerî darbe suçlamaları konusunda ikna olmadılar.[246] Ayrıca, Mezynski ve sonra da bizzat Stalin, Beyaz Muhafızlar subayının OGPU muhbiri olduğunu itiraf edeceklerdi.[247]

Troçki güneydeki inzivasını yarıda keserek bu provokasyona karşı savaşmak için Moskova'ya döndü. Orada onu bekleyen 27 Eylül tarihli Komintern yürütme toplantısıydı ve tüm yabancı Komünist partilerin Stalin tarafından atanmış fedailerinin sözlü ifrazatlarına maruz kalmasının ardından, yine onlar tarafından bu organdan kovuldu. Bukharin Troçki'nin yüzüne, "Senin için bir Komünist Enternasyonal yok, Stalin var, en fazla Stalin ve Bukharin var, geri kalanların hepsi kiralık adamlar," derken şaka yapmıyordu. Stalin durumu özetlerken, "bugün söz alanlar, özellikle de yoldaş Bukharin o kadar güzel konuştular ki ekleyecek bir şey kalmadı," diyordu ve Troçki buna "yalan söylüyorsun," diyerek karşılık verdi. Stalin: "Kötü sözlerini kendine sakla, bu tür tacizlerle kendini küçük düşürüyorsun. Sen bir Menşeviksin!" Sadece Komünist Gençlik Enternasyonali başkanı Yugoslav Voja Vujovic Troçki'ye destek çıktı ve o da atıldı.[248] Eylül ayı sonunda *Pravda* Britanya ve Letonya istihbarat servislerinin yönlendirdiği "monarşist-teröristlerin" maskesinin düşürüldüğü haberini veriyordu: Yeni ilgi odağı buydu.[249] Çin'den dönen Vasily Blyukher önderliğindeki Sovyet askerî danışmanları, berbat edilmiş –Çan Kay Şek gibi askerî bir figür tarafından zapt edilmiş– sözde devrimci hareketin akıbeti hakkında doğrudan bilgi sahibiydiler.[250] Çin Komünist ordu birimleri Kuomintang'a karşı gerilla faaliyetlerine başladıktan sonra Stalin devrimin "burjuva" evresini desteklemekten resmen vaz-

---

içindeki devrimci ve savaşçı ruh halini yükseltmek için gerekli tedbirlerin yer aldığı bir belge hazırlamışlardı; Troçki'nin niyeti, politbüroda tartışılması için bu belgeyi hükümet başkanı Rykov'a iletmekti. Bu durum, Troçki'nin askerî darbe hazırlığı içinde olduğu ithamına temel teşkil edecekti – bu Troçki'nin öngördüğü bir ithamdı. Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 44.

246 Mezynski Ekim 1927 genel kurulunda konuştu; onlara OGPU'nun Eylül sonunda askerî darbe hazırlığında olan beş kişiyi tutukladığını anlattı; ikisi orta rütbeli subaylardı ve diğerleri yakın zamanda terhis olmuşlardı. Iddiasına göre yeraltı matbaa operasyonu esnasında tespit edilmişlerdi. Aslında ilk tespit edilmeleri matbaa meselesinden önceydi ama matbaa düşüncesi gün ışığına çıktıktan sonra dikkatler onlara çevrilmişti. Stalin'in vekili Merkez Denetim Komisyonu mensubu Yaroslavsky, Mezynski'ye gözaltında bulunan herkesi sorgulamaması için talimat verdi; askerî darbe düşüncesi yeterliydi, daha fazla ayrıntı ya da karışıklığa gerek yoktu. Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 321 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 5, d. 54, l. 88, 93-4).

247 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 357-8; *Sochineniia*, X: 187.

248 Volkogonov, *Trotsky*, s. 291-3 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 505, op. 1, d. 65, l. 1-35). Troçki'yi Komintern'den atma önerisi John Murphy'e aitti ve o da kısa bir süre sonra partiden kendisi ayrılacaktı: Murphy, *New Horizons*, s. 274-7.

249 *Pravda*, 23 Eylül ve 25 Ekim 1927.

250 *V. Ia. Bliukher v Kitae*.

geçti. *Pravda*'da (30 Eylül 1927) yayınlanan başyazı "Çinli işçi ve köylülerin devrimci ordusunu" selamlıyordu. Bu durum, kaynak belirtmeden, yenilgiye uğratılan muhalefetin çizgisine sarılmak gibiydi.[251] Çin'de ne gibi bir etki yaratacağını ise bekleyip görmek gerekiyordu.

Fransız-Sovyet anlaşmazlığı

Çarlığın finans bakanı olarak Sergei Witte Rusya'nın 1890 sınai yükselişini (Batı'dan makine ithalatı), köylülerin sırtına yüklediği (tahıl ihracatı) dış borçlarla (uzun dönemli krediler) finanse etmiş ve Fransa'yla (ana kredi kaynağı) siyasi ittifakla güçlendirmişti fakat 1918'de Bolşevikler, mecburiyetten dolayı (ödeme güçlüğü) çarlık dönemi borçlarını reddetmişlerdi.[252] İzleyen dönemde kapitalist güçlerle yapılan her müzakerede bu borçlarla ilgili verilen sözün tutulmasının gerektiği gündeme geldi. 1926'dan itibaren Moskova Paris ile gizli bir pazarlığa girişti ve şimdi alacakları 250 milyon dolar kredi karşılığında, *takip eden altmış iki yıl boyunca,* her yıl 60 milyon altın frank (yaklaşık 12 milyon dolar) tazminat ödemeyi teklif etti. Fransa hükümeti borçların tazminine, Fransız üretim mallarının satışına ve Sovyet petrolünün ithal edilmesine istekliydi fakat Komünist rejimin finansmanı için vergilerden elde ettiği parayı kullanmak istemiyordu. Fransız muhafazakârları kıyameti kopardılar. Fransız koalisyon hükümeti bununla alakasız sebeplerden düşünce, ardından kurulan hükümet, Rusya'daki kamulaştırılan Fransızlara ait mülklerin tazminini de talep etti. Nisan 1927'de Fransız karşı-istihbaratı, yöneticileri polis tarafından izlenen Fransız Komünistler ile irtibat halinde olan 100'den fazla Sovyet askerî istihbarat ajanını topladı. "Ele geçirilen belgeler," diyordu Fransız yetkililer, "karşı karşıya bulunduğumuz casusluk örgütünün, savaştan bu yana tespit edilenlerden çok daha büyük olduğunu gösteriyor."[253] Sovyetler'in Paris elçisi Cristian Rakovski ile ilgili skandal patlak verdiğinde gidişat böylesine endişe vericiydi. Rakovski, devlet adamı Prens Klemens von Metternich üzerine kısa bir kitap yazmıştı ve Troçki'yi desteklemesi nedeniyle, bir tür sürgün olan bu elçiliği elde etmişti.[254]

251 Pantsov, *Bolsheviks and the Chinese Revolution*, s. 156.

252 1914 yılında Rusya, küresel sınır ötesi borçlanmanın % 11'inden sorumluydu ve mutlak veriler ışığında sadece Birleşik Devletler'in gerisinde kalıyordu. Birleşik Devletler, aynı zamanda, önemli miktarda borç da verdiği için Rusya küresel olarak en büyük *net* borçluydu. Cameron ve Bovyekin, *International Banking*, s. 13.

253 Dallin, *Soviet Espionage*, s. 32-41 (alıntı 36'da, atıfta bulunduğu kaynak, *New York Times*, 11 Nisan 1927).

254 Rakovskii, *Kniaz Mettrenikh*. Rakovski Birleşik Devletler okuyucusu için fiili Sovyet dış politikası üzerine kısa bir araştırma yayınladı: "The Foreign Policy of Soviet Russia", *Foreign Affairs*, 4/4 (Temmuz 1926): 574-84

Ağustos 1927'de istişare için Moskova'ya döndüğü sırada Rakovski'nin imzaladığı bir muhalefet deklarasyonunda, "kapitalist ülkelerin her onurlu proleteri kendi hükümetini yıkmak için aktif olarak çalışır," ve "ülkesinin efendilerine hizmet etmek istemeyen her yabancı asker Kızıl Ordu'ya katılır," çağrısı yer alıyordu.[255] Genel olarak, büyükelçilerin ev sahiplerine karşı açık ihanet çağrısı yapmaları alışıldık bir durum değildi. Ancak bu fiil Rakovski'nin zaafından çok öteye, Sovyet dış politikasının çarpık mantığına –eş zamanlı olarak kapitalist dünya düzenine katılmak ve onu yıkmaya çalışmak– uzanıyordu.[256]

Rakovski vakit kaybetmeden ihanet çağrılarının Fransa için uygulanabilirliğini reddetti (başka her yer için uygundu) ve karşılıklı "içişlerine karışmama" anlaşması sözü verdi fakat Fransız uzlaşma karşıtları ayağa kalktı. Basında, "bir evdeki misafir gümüş sofra takımlarını çalmamaya söz verir mi?" diye soruluyordu.[257] Eylül 1927'de durumu kurtarmak için Sovyetler, ittifakın bir adım gerisi anlamına gelen tam saldırmazlık anlaşması önerecek kadar ileri gitti ve hatta Sovyet halkına çarlık bonosu sahibi Fransız özel kişilere büyük miktarlarda ödeme yapılacağını duyurdu. *Pravda*, "Avrupa'daki kapitalist ülkelerden biriyle barışçıl ekonomik ilişki imkânını satın almak istiyoruz ve Fransa da bu imkânı bize satıyor," diyerek durumu açıklıyordu.[258] Ancak hiçbiri işe yaramadı. Rakovski istenmeyen kişi ilan edildi ve Ekim ayı ortasında arabasına binip SSCB'ye döndü.[259] Paris'te iken temsilcisini güçlü bir biçimde destekleyen Moskova, döndükten sonra onu Troçkist olduğu gerekçesiyle partiden ihraç etti. Üzerinde Batılı şık bir ceket bulunan Rakovski Fransız yazar Pierre Naville'ye durumu izah ederken, "muhalefetin deklarasyonunu imzaladığım için Fransızlar beni Paris'ten kovdular," diyordu. "Aynı deklarasyon imzası yüzünden Stalin de beni dışişleri komiserliğinden kovdu. Ancak her iki durumda da ceketim üzerimde kaldı."[260] (Sovyet diplomatlar ülkelerine döndüklerinde, kıyafet hariç, yurtdışında edindikleri tüm eşyaları teslim etmek zorundaydılar.) Uzun süredir devam eden Fransız-Sovyet müzakereleri sona erdi. Fransa, Britanya'nın yaptığı gibi, diplomatik ilişkileri kesecek kadar ileri gitmedi ve Paris'e başka bir büyükelçi atanacak-

255 *Izvestiia*, 11 Ağustos 1927. İtalya büyükelçisi Kamenev de manifestoyu imzalamıştı ancak Mussolini ve İtalya hükümeti hiç aldırış etmedi.

256 Jacobson, *When the Soviet Union Entered*, s. 273-80.

257 *Le Matin*, 13 Eylül 1927.

258 *Pravda*, 16 Eylül 1927 (Litvinov); *Izvestiia*, 16 Eylül 1927; "Novaia ugroza franko-sovetskomu soglasheniiu", *Kommunisticheskii internatsional*, 7 Ekim 1927: 7-8; Senn, "The Rakovski Affair"; Carley, "Episodes from the Early Cold War." Sovyetler tekliflerini daha cazip hale getirdiği ve talep ettiği kredi miktarını düşürdüğü halde başarısızlık hasıl oldu. Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, II: 248-54.

259 Conte, *Christian Rakovski*, s. 196-204.

260 Naville, *Trotsky Vivant*.

tı ancak Fransız-Sovyet anlaşması şöyle dursun, bir kredi anlaşmasının bile başarı şansı çok azaldı.

Son kez karşı karşıya

1927 Eylül ayındaki berbat politbüro yüzleşmesi, 21-23 Ekim'de yapılan Merkez Komite ile Merkez Denetim Komisyonu birleşik genel kurulunda bir kez daha yaşandı. Troçki, kendisinin ve Zinoviev'in Merkez Komite'den ihracı için önerilen kararnameyi yanıtlarken Lenin'in Vasiyet'inden bir alıntı yaptı: "Partiyi bölünmeye ve felakete götürebilecek olan Stalin'i uzaklaştırın." Stalin destekçileri bağırarak onu susturdular: "Yalancı", "hain, alçak" ve tabii ki, "Devrimin Mezar Kazıcısı." Troçki bir kolunu uzatarak, hakaretler arasında metnini okumayı sürdürdü. "Önce şu Troçkizm ile ilgili birkaç kelime. Tahrifat fabrikası tam gaz ve gece gündüz Troçkizm'i kurmak için çalışıyor." Sonra da ekledi: "Lenin'in kabalık ve sadakatsizlik üzerine yazdıkları artık basitçe kişisel nitelikler değil; egemen hizbin alametifarikası oldu, uyguladığı politikası ve rejimi haline geldi."[261] Haklıydı. Troçki muhalefetin "matbaası" ile özdeşleştirilen eski Wrangel subayının aslında OGPU ajanı olduğunu ortaya koyunca birisi bağırdı, "bu toplantı gündeminin dışında." Kaganovich haykırdı, "Menşevik! Karşı-devrimci!" Oturum yöneticisi tekrar tekrar zili çaldı.[262] Birisi tuğla kalınlığında bir ekonomi istatistikleri cildini Troçki'ye fırlatırken bir diğeri bardak dolusu suyu savurdu (tıpkı çarlık Duma'sında sağ kanattan Purishkevich'in liberal meşrutiyetçi Miliukov'a yaptığı gibi). Stenograf şöyle kayıt düşmüştü: "Yeniden ıslıklar. Sürekli artan şamata. Hiçbir şey duyulmuyor. Başkan sükûnete davet ediyor. Daha fazla ıslık. 'Kürsüden in' haykırışları. Başkan oturuma ara veriyor. Yoldaş Troçki konuşma metnini okumaya devam ediyor ancak tek kelime duyulmuyor. Genel kurul üyeleri yerlerinden kalkarak sırayla salonu terk ediyor."[263]

Stalin layıkıyla hazırlanmıştı. 23 Ekim konuşmasına artık kanıksanmış hale gelen kendine-acımasıyla başladı: Muhalefet onu lanetliyordu. "Her neyse, Stalin kimdir, Stalin sıradan bir insandır. Lenin'i ele alalım. Ağustos bloğu sırasında Troçki'nin liderlik ettiği muhalefetin Lenin'e karşı çeteci bir kampanya yürüttüğünü bilmeyen yoktur." Daha sonra 1913 yılında Troçki'nin Karlo Chkheidze'ye yazdığı Lenin'i eleştiren mektubu okudu. "Bu nasıl bir dildir. Yoldaşlarım dikkat edin. Bunu yazan Troçki ve Lenin hakkında yazıyor. Bu kadar kaba bir dille büyük Lenin'den söz eden Troçki'nin bugün Le-

261 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 219-24.

262 Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, 164-5 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 321, l. 4-5.

263 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 223, 230-1; Miliukov, *Vospominaniia*, II: 19-20.

nin'in birçok öğrencisinden birine kibirle hakaret etmesinde şaşılacak bir şey yok – yoldaş Stalin."

Mezynski, muhalefetin cezai faaliyetleri hakkında konuşurken, muhalefetin yasadışı matbaası ve Sovyet karşıtı unsurlarla kurdukları "blok" ile ilgili olarak tutuklanan Wrangel subayının itiraflarına atıfta bulundu ve parti-dışı aydınlardan söz etti. Stalin de karşılık olarak Mezynski'ye atıfta bulunuyordu: "Yasadışı, parti-karşıtı matbaanın bazı işçilerinin bağlantılı olduğu Beyaz Muhafızlar ile ilgili olarak yoldaş Mezynski'nin açıklama yapması neden gerekliydi? Bu konuyla ilgili olarak muhalefetin dağıttığı parti-karşıtı kitapçıklardaki yalan ve iftiraların anlaşılması için. ... Yoldaş Mezynski'nin raporunda aktarılan bilgi nedir? Muhalefet, yasadışı matbaayı kurarken burjuva aydınlarına mahkûm olmuştur ve bu aydınların bir kısmının da askerî komplo tasarlayan Beyaz Muhafızlarla ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır."

Stalin Vasiyet'e dönerek, metnin Parti Kongresi'nde delegelere okunduğunu ve Eastman'ın Vasiyet'in gizlendiğine dair iddiasının Troçki tarafından reddedildiğini herkese hatırlattı. Troçki'nin 1925 tarihli kendi reddiyesinden okuyordu: "Açıkça anlaşılıyor değil mi? Bunları Troçki yazdı." Daha sonra Stalin yüksek sesle Zinoviev, Kamenev ve Troçki ile ilgili Vasiyet'te yer alan aleyhte pasajları okudu. "Açıkça anlaşılıyor." Açıklamasını sürdürüyordu: "Gerçekte, Lenin 'Vasiyet'te Troçki'yi 'Bolşevik olmamakla' suçluyor ve Ekim sırasında, Zinoviev ve Kamenev ile ilişki içinde yaptıkları hataların 'rastlantı' olmadığını söylüyor. Bunun anlamı nedir? Bunun anlamı, siyasi olarak Troçki'ye de ... Kamenev ve Zinoviev'e de güvenilemeyeceğidir." Ardından Vasiyet'ten kendisi ile ilgili pasajı okudu. "Bu tamamıyla doğru. Yoldaşlar, kabalıkla ve haince partiyi yok eden ve bölenlere karşı ben kaba bir insanım. Bunu geçmişte saklamadım şimdi de saklamıyorum." Stalin kabalığını *amacının hizmetine koşuyordu*. Kabalığı *himmet* idi. Vasiyet'teki uzaklaştırma çağrısıyla ilgili olarak, "13. Parti Kongresi sonrasındaki ilk Merkez Komite'de genel sekreterlik görevinden azlimi talep ettim. Konu kongrede de tartışıldı. Her bir delegasyon konuyu tartıştı ve Troçki, Zinoviev ve Kamenev de dahil olmak üzere, tüm delegasyonlar, oybirliğiyle Stalin'i makamında kalmaya zorladılar. Ne yapabilirdim? Makamımı terk mi edecektim? Bu benim karakterim değil. Hiçbir zaman bir makamı terk etmedim ve buna hakkım da yok. Parti bana bir görev verdiğinde uymak zorundayım. Bir yıl sonra, genel kurula bir kez daha istifamı sundum fakat yine beni kalmaya zorladılar."[264] Evet, öyle yapmışlardı: Her zaman olduğu gibi sadık ve mütevazı bir hizmetkârdı. Stalin, birçok yoldaşın Zinoviev ve Troçki'nin Merkez Komite'den ihracı taleplerini yerine getirmenin zamanı gelmedi mi diye sor-

264 "Trotskistskaia oppozitsiia prezhde i teper'," *Pravda*, 2 Kasım 1927, *Sochineniia*, X: 172-205 (172-6'da).

duğunda, orada bulunanlar coşkuyla alkışladılar. *Pravda,* Troçki'nin konuşmasını tahrif ederek yayınlayacaktı. Aynı gün yayınlanan Stalin'in konuşmasında, Lenin'in Vasiyet'inden yüksek sesle okuduğu kendisiyle ilgili pasaj da yer alıyordu.[265]

Bir parti toplantısında Stalin ve Troçki'nin ilk cepheleşmeleri tam dört yıl önceydi; 23 Ekim 1927 birbirlerini son görüşleri oluyordu. Parti politikası gereği düzeltmeler ve eklemeler yapma hakkına sahip olduğu için bir tutanak "sureti" verilen Troçki şikâyet ediyordu: "Tutanaklarda yer almıyor ... prezidyumda bana bir bardak fırlatıldı ... katılımcılardan biri kolumdan çekerek beni kürsüden indirmeye çalıştı ... konuşma yaptığım sırada yoldaş Yaroslavsky bana bir istatistik kitabı fırlattı ... bunlar ancak faşist holiganların kullanacağı yöntemler olabilir."[266]

Bölgesel parti şeflerinden askerlere ve yurtdışındaki elçilere kadar yüzlerce rejim personeli bu tür toplantıların tutanak kopyalarını görüyordu. İçeriklerini astlarıyla tartışmaları gerekiyordu ve bu yüzden tutanakların didaktik olmaları gerekiyordu. İyi de işçileri giydirip doyurmaya çalışan, tahıl satmaları için köylülere dil döken ya da yurtdışında Sovyet çıkarlarını korumaya çalışan memurların bu üst düzey toplantıların ana fikri ile ne işleri olabilirdi? Ülkeyi kim yönetiyordu? Tabii ki, memurların düşünceleri ne olursa olsun, karşılıklı izleme ağları ve Stalin'in giderek daha da şiddetlendirdiği aşırı-güvensizlik atmosferi göz önüne alındığında, ifade etmemeye özen göstermek zorundaydılar. Genel kurul, bu sırada, Stalin'in ısrarıyla, "kulaklara karşı daha kararlı mücadele" çağrısı yapan ve "kulaklara ve serbest ticaret yapanlara daha sistematik ve kalıcı sınırlamalara geçme imkânlarını" zorlayan kararnameleri onaylıyordu.[267] 1926-1927 hasadı olumsuz hava koşulları nedeniyle bazı bölgelerde mahsul alınamadığından 1925-1926 hasadından birkaç milyon ton daha düşük olmuştu. Daha beteri 1927 Ekim ayı itibarıyla, tahıl tedarikinde keskin bir düşüş meydana gelmiş ve bir yıl önce aynı dönem tedarikinin yarısını bile bulmamıştı. Köylüler tahılı, daha çok para eden çiftlik hayvanları ve mandıracılıkta yem olarak kullanıyor ama aynı zamanda savaş korkusunun yarattığı tedirginlik ortamında tahıl stokluyorlardı. Ellerinde vergilerini ödeyecek ve tahıl fiyatlarının yükselmesini bekleyebilecek kadar para vardı. Daha fazla tahıl olmazsa, rejim bahar aylarında kuzey şehirlerinin ve Kızıl Ordu'nun açlığıyla karşılaşabilirdi. 1927 Ekim ayında ana ticaret dergisinde "tüm toplumu kapsaya-

265 *Pravda,* 2 Kasım 1927, "Trotskistskaia oppozitsiia prezhde i teper'," *Sochineniia,* X: 172-205; Stalin, *Ob oppozitsii,* s. 723. Stalin'in daha sonraki *Toplu Eserler*'inde Vasiyet'ten doğrudan alıntı yer almayacaktı. Carr, *Interregnum,* s. 267.

266 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR,* IV: 230-1; Kun, *Bukharin,* 208-9 (atıf yok).

267 *KPSS v rezoliutsiiakh* [1981], IV: 210-49.

cak şekilde denetimli dağıtım ve tayına bağlamanın" kaçınılmaz olabileceği tahmini yer alıyordu.[268]

Onuncu yıldönümü: Baskı için bahane

Stalin'in geliştirdiği teoriye göre, muhalefetin faaliyetleri içeride ahenksizlik ve zayıflık yarattığından, nesnel olarak haindiler ve dış müdahaleye davetiye çıkarıyorlardı, şimdi ise yeni ve tehditkâr bir yön daha eklenmişti. 1 Kasım 1927'de Molotov, *Pravda*'da, muhalefetin Stalin'e yönelik "zulmünü" parti karşıtı şeytanca saldırılarının maskesi addediyordu. "Kişisel saldırılarla ve bireyleri itham ederek kavgayı kızıştırmaları," diyordu hiçbir yanlış anlamaya mahal vermeyecek biçimde, "parti liderlerine karşı cezai terör eylemi tasarlamanın doğrudan kışkırtıcılığı işlevi görebilir." Bu makale, muhtemelen muhalefeti potansiyel suikastçı olarak gösteren ilk metindi. Molotov, Stalin'i yönlendirmeye devam ederek 5 Kasım'da *Pravda*'da "muhalefet lağımından belirgin bir sol SR kokusu sızıyor," diyecekti.[269] Sol SR Bolşevik dilde darbe plancısı anlamı taşıyordu.

Aynı gün, devrimin onuncu yıldönümü yaklaşırken, Stalin çeşitli ülkelerden sekiz kişilik duygudaş bir yabancı heyeti kabul ederek Sovyet gizli polisi ile ilgili sorulan sorulara cevap verdi. OGPU'yu, *Pravda*'ya da taşınan satırlarda, "Büyük Fransız Devrimi sırasındaki Kamu Güvenliği Komitesi'ne aşağı yukarı eşdeğer" diye tarif etti ve yabancı burjuvazinin Sovyet gizli polisini karalamaya çalıştığını iddia etti. "İçerideki durum açısından bakıldığında devrim güvende ve istikrarlı, yani OGPU olmadan da yolumuza devam edebiliriz," diyor ve ekliyordu, "kapitalist devletlerle kuşatılmış bir ülkeyiz. Ülke içinde devrimimizin düşmanları tüm ülkelerin kapitalist ajanları. Kapitalist devletler ülkemizin iç düşmanlarına zemin ve destek sağlıyor. İç düşmanlarla savaşmak, tüm ülkelerin karşı-devrimci unsurlarına karşı mücadele anlamına geliyor. Bu koşullar altında, OGPU çizgisinde cezai organlar olmaksızın devam edip edemeyeceğimizi siz düşünün." Yabancıların hararetle alkışladığı söyleniyordu.[270]

Siyasi rejim hissedilir biçimde sıkılaşmıştı. Kamenev ve Rakovski Moskova parti örgütüne hitap etmek istediklerinde susturulmuşlardı. Onlara karşı ayarlanan oy oranının 1'e 2.500 olduğu belirtiliyordu.[271] 7 Kasım 1927'de,

---

268 *Voprosy torgovli*, 1927, no. 1: 63.

269 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, II: 41.

270 Stalin, *Beseda s inostrannymi rabochimi delegatsiaiami*, s. 44-8; *Pravda*, 13 ve 15 Kasım 1927, yeniden basım, *Sochineniia*, X: 206-38 (237'de). Toplantı Stalin'in ofis kayıt defterinde yer almıyordu zira grup ofiste kabul edilemeyecek kadar genişti.

271 Daniels, *Conscience of the Revolution*, s. 314 (atıfta bulunduğu kaynak, *Inprecor*, 3 Kasım 1927).

devrimin onuncu yıldönümünde, her yıl yapılan resmigeçit için sabah saat 10.00'da mozoleye geldiklerinde genel durum buydu. Kızıl Ordu birimleri ve ardından büyük fabrikaların işçileri önceden hazırlanmış saflar halinde geçerken film kameraları kayıttaydı. Muhalefetin Kızıl Meydan'da ve çevresinde karşı gösteri düzenlemeye çalışacağı öngörüldüğünden İç Moskova silahlı kampa çevrilmişti. O gün muhalif yürüyüşçülerin sayısı azdı ve sivil ve diğer görevliler, muhalif pankart ya da konuşmalara anında müdahale etmek üzere Stalin ve OGPU tarafından hazır bulunduruluyordu. İşçi toplulukları yürüyüş kolunda yer alan az sayıda muhalif, Troçki ve Lenin posterleri kaldırmaya çalıştılar. Bazıları, geniş kamusal alanın bir köşesinde üstünkörü hazırlanmış pankart ve konuşmalarla (Kahrolsun Kulaklar, NEP yatırımcıları ve Bürokratlar!) kısa süre de olsa Kızıl Meydan'daki resmi töreni aksatmayı başardılar. Ancak sivil OGPU görevlilerinin yönlendirdiği gönüllüler tarafından dövüldüler ve gözaltına alındılar.[272] Yürüyüşçüler ne kadar olup bitenin farkındaydı bilmiyoruz zira muhalefetin girişimini yayınlayacak rejim-dışı bir gazete zaten yoktu.[273] Devrim Meydanı'na yakın yan caddede arabayla dolaşan Troçki ve Kamenev hoşnutsuz ıslıklarla karşılandılar; havaya ateş açıldı. Rejim taraftarları arabanın camlarını kırdı.[274] O akşam Sta-

272 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 254-6 (Troçki'nin 9 Kasım 1927 tarihinde politbüro ve Merkez Komite'ye gönderdiği mektup); Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, II: 42-3.

273 Rejim yanlısı kibirli bir yabancı muhabir, bir köylü deyişine başvurarak "çok bulut az yağmur," diyordu. Reswick, *I Dreamt Revolution*, s. 205. Reswick, Donkişotça fiillerin Stalin'e yoğun bir baskı için bahane sağladığını düşünüyordu (207-8). Muhalefet fiillerinin en akıllıca olanları arasında Smilga ve Preobrazhensky'nin, Kızıl Meydan'a doğru yürüyenlere, iyi bir konumu olan eski Grand Otel Paris'in balkonundan seslenmeleri vardı. Kremlin'in karşısında, Hunter's Row ve Tver caddesinin kesiştiği köşede yer alan bu üç katlı binada Smilga'nın dairesi vardı. Smilga 1917 yılında Ekim Devrimi'ni desteklemek için Baltık filosunu Neva Nehri'ne indirmişti. O ve yardımcıları Lenin, Troçki ve Zinoviev'in posterlerinin yanı sıra "Lenin'in vasiyetini yerine getirin" pankartı açmışlardı. Elbette bazı yürüyüşçüler sevinç gösterdi fakat Kızıl grubuyla birlikte arabasıyla geçmekte olan Kresnaya Presnya parti şefi bir yandan "Yahudi muhalefetini haklayın" diye bağırırken bir yandan da balkona tuğlalar fırlatıyordu. Yolun karşısındaki altı katlı National Otel'in rejim yanlısı personeli Smilga'nın balkonuna patates ve buz kalıpları fırlatmaya başladı. Kısa süre sonra on beş ile yirmi kişilik bir askeri akademi ve polis akademisi öğrencisi kapıyı kırıp içeri girdi, pankartı indirdi ve dairenin camını çerçevesini indirdi. Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 250-2 (Muralov, Smilga ve Kamenev'in 7 Kasım 1927 tarihli notu). s. 258-60 (Smilga'nın mektubu, 10 Kasım 1927). National, 1920'lerin sonunda yeniden otel haline getirildi; Paris Otel, Tver caddesi genişletilirken 1935 yılında yıkıldı ve eskiden bulunduğu yerin yakınında yeni bir Halk Komiserleri Konseyi binası yükseldi. Bir tarihçi, bazı muhalif figürlerin Vozdvizhenka ve Mokhovaya'nın köşesinde bulunan binanın balkonundan konuştuklarını söylüyor. Bu bina Komintern Karargâhı ya da Sovyet merkez yürütme komitesinde ofisleri bulunan eski parti genel merkezi olabilir. Medvedev, *Let History Judge*, s. 173.

274 Volkogonov, *Troçki*, s. 300-1. Aynı zamanda bkz. Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 256-7 Nikolayev'in Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu'na gönderdiği 10 Kasım 1927 tarihli mektup). Benzer bir sahne Leningrad'da Kış Sarayı yakınında yaşandı. Zinoviev karşıdaki bir pencereden kısa bir konuşma yaptı ve diğer Leningrad muha-

lin Sergei Eisenstein'in *Ekim* filminin ön gösterimini izledi ve onu Troçki'nin göründüğü sahneleri çıkarmaya ve Lenin'in tasvirinde değişiklikler yapmaya ("Lenin'in liberalizmi için uygun zaman değildi") zorladı.[275]

Çin'de Kuomintang Şangay'daki Sovyet konsolosluğuna saldırmak için bu Kızıl bayramı seçti; bir hafta sonra Nanjing'deki hükümet diplomatik ilişkileri kesti. Moskova'da, muhalefetin umutsuz karşı-gösterilerinden istifade etmek üzere Stalin hızla harekete geçti. Bu durum, rejimin çekirdeğinde yer alan diğer kişilerin itirazlarına rağmen parti muhalefetinin ezilmesini dayatma konusunda Stalin'in elini güçlendirdi. 14 Kasım 1927 tarihli Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu genel kurulunda Troçki ve Zinoviev, karşı devrimi teşvik ettikleri gerekçesiyle partiden ihraç edildiler; Kamenev, Rakovsky ve diğerleri Merkez Komite'den çıkarıldılar.[276] Ertesi gün arkadaşları Kremlin'deki dairesini boşaltan Troçki'ye yardım ettiler ve onu Granovsky yakınlarında, Kremlin Duvarı'nın hemen dışında, bir destekçisinin yanına yerleştirdiler.[277] 16 Kasım'dan başlayarak Zinoviev, Kamenev, Radek ve diğerleri Kremlin'den uzaklaştırıldılar. İç kale kısa sürede rejim-dışı personele tamamen kapatıldı ve turistik gezilere son verildi.[278]

---

lifleri resmi yürüyüşçülerin Saray Meydanı'na akışını aksatmaya çalıştı. Atlı asker ve denizciler geldi ve karşı-göstericileri dağıttı. Askeri Devrimci Komite'nin komutan muavini Lashevich ve eski Leningrad GPU başkanı Bakayev, üzerlerinde rütbeleri sökülmüş kalın asker paltolarıyla, polislere kendinizden utanmalısınız diye bağırıyorlardı. En az seksen bir kişi tutuklandı. Ertesi gün de olaylar ve yeni tutuklamalar oldu. Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 183 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGAIPD SPb, f. 16, op. 1, d. 8485, l. 258-9); Trotskii, *Moia zhizn'*, II: 280; Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, s. 226-7. Tüm sıralar önceden belirlenip denetlenerek işsiz işçilerin yürüyüşü ile muhaliflerin yürüyüşünün birbiriyle buluşmasının önüne geçiliyordu. Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 181-2 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGAIPD SPb. f. 24, op. 5, d. 75, l. 69). Yıldönümü kutlamaları için Rykov Leningrad'a gönderilmişti ve eski Tauride Sarayı'nda, Sovyet merkez yürütme komitesinin yıldönümü toplantısında bir konuşma yaparak, açtığı devasa bir grafik üzerinde, ekonominin 1921'de tabanı gördükten sonra nasıl 1913 seviyesini de oldukça aşarak V-şekilli bir gelişim gösterdiğini anlattı. *Izvestiia*, 19 Ekim 1927; Rykov, *Ten Years of Soviet Rule*. Okul Çalışma Yöntemleri Enstitüsü, devrimin onuncu yıldönümüyle bağlantılı olarak 120 bin kişi üzerinden büyük-ölçekli bir sosyolojik araştırma sürdürmüş ve 1,5 milyon beyan toplamıştı. Kozlov ve Semenova, "Sotsiaologiiia detstva", s. 47-8.

275 Chertok, *Stop-Kadr*, s. 54. Halk Komiserleri Konseyi'nin onuncu yıl için hazırladığı bir sergide muhaliflerin portrelerine rastlandı ve derhal kaldırıldı. Portreleri kaldırtan partinin Denetim Komisyonu'ndan Matvei Shkiryatov idi. Fakat Lenin'in tabutunun Stalin ve yoldaşları tarafından değil de sembolik figürler tarafından taşındığı bir heykeli kaldırtmak için de uğraşıyordu. Bunun için Stalin'e mektup yazıyor, özür dileyerek onun devreye girmesini talep ediyordu (konu politbüro gündemine alındı). *Voprosy istorii*, 2004, no. 11: 16-7 (RGASPI, op. 11, d. 826, l. 1-2), yeniden basım, Pikhoia ve Zelenov, *I. V. Stalin: istoricheskaia ideologiia*, I: 44-7.

276 *Pravda*, 16 Kasım 1927.

277 Fel'shtinskii, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR*, IV: 264.

278 1925 yazında devlet görevleriyle ilişkisi olmayan tüm Kremlin mukimlerinin bir hafta içinde konutlarını boşaltmaları istendi; turizm azaltıldı. Daha geniş çerçevede Kremlin'in Bolşevik kolonizasyonu konusunda bkz. Rolf, *Sovetskie massovy prazdniki*, s. 149.

Aynı günün gecesinde, sabaha karşı Sovyet diplomat Adolf Joffe kendisini vurdu. *Signal* gazetesinin yazı işlerinde çalışan karısına haber verildi. Japonya'da yakalandığı polinevrit nedeniyle yatağa düşmüştü ve her ne kadar daha önce tıbbi tedavi için Avusturya'ya gitmiş olsa da, yakın zamanda Almanya'da tedavi görmeyi talep etmiş ama politbüro tedavi masraflarını karşılamayı reddetmişti. Joffe bu seyahatin masraflarını kendisinin ödemesini teklif etse de Stalin gitmesine izin vermedi. Joffe, Troçki'yi 1910'dan beri tanıyordu, Bolşeviklere 1917 yazında katılmıştı, Troçki'nin savaş komiseri olarak atanması telgrafını Lenin adına o imzalamıştı. "Thermidor başladı" Joffe'nin bıraktığı on sayfalık intihar notunun öne çıkan ifadesiydi ve Maria Joffe bu notu güvenilir aracılar üzerinden Troçki'ye ulaştırdı.[279] "Ölümüm, itibarsızlaşmaya hiçbir biçimde tepki gösteremeyecek hale getirilen bir savaşçının protestosudur," diye yazmıştı Joffe. Troçki'ye hitaben de, "sen her zaman haklıydın ve her zaman kaçtın. ... Benim seninle ilgili hep düşündüğüm şey, gelecekte yaratacağı çoğunluk için seçtiği yolda yalnız kalmaya hazır olan Lenin'in sarsılmaz kararlılığına sahip olmadığındı," diyordu.[280]

Eski devrimci yeraltı örgütü için kaybedilen yoldaşların cenazeleri her zaman kutsal törenlerdi ve şimdi bu tören kendi rejimlerinde gerçekleşiyordu. Joffe'nin defni 19 Kasım'da, işgünü olmasına rağmen hatırı sayılır bir kalabalığın katılımıyla gerçekleştirildi. Dışişleri komiserliğinden Chicherin, Litvinov ve Karakhan'ın yanı sıra muhalefetten Troçki, Zinoviev ve Lashevich Novodevichy Mezarlığı'na kadar korteje eşlik ettiler. Bu mezarlık, onurlandırma bakımından sadece Kremlin Duvarı'nın gerisindeydi. Bir görgü tanığı, "hiç işçi katılımı olmaması nedeniyle cenaze merasiminin kompozisyonu ile ilgili durup düşünmek gerekir," diyordu. "Birleşik muhalefetin proleter desteği yok."[281] Anısına konuşma yapanların sonuncusu Troçki oldu ve kısa bir konuşma yaptı. "Mücadele devam ediyor," diyordu. "Herkes makamı-

279 "Mariia Joffe, Nachalo", *Vremia i my*, 1977, no. 20: 163-92 (178-82'de). Joffe, *One Long Night*. Aynı zamanda bkz. Joffe, *Back in Time*.

280 Trotskii, *Portety revoliutsionerov*, s. 396-8; Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 381-2; Volkogonov, *Trotsky*, s. 303.

281 Medvedev, *Let History Judge*, s. 174 (hapishane ve kamplarda yirmi dört yıl kalan ve hayatını Kazakistan, Karaganda'da bir bakım evinde geçiren Mikhail Yakubovich). Medvedev'in kaynağı Yakubovich, Stalin'in karısı Nadya Alliluyeva'yı cenazenin arkasında, kalabalığın arasında dikkat çekmeden yürürken gördüğünü iddia ediyordu fakat bu doğrulanmamıştı. Medvedev, *Let History Judge*, s. 174 (atıfta bulunduğu kaynak, Mikhail Yakubovich'in yayınlanmamış anıları). Yagoda ve Yenukidze oradaydı. 1927 yılında Moskova parti örgütünden ihraç edilen 143 muhalifin 82'si öğrenci, 41'i beyaz-yakalı memurdu; 16'sı işçiydi. Merridale, *Moscow Politics*, s. 44. Çekoslovak diplomatik misyonu başkanı I. Girs, "muhalefetin büyük bölümü entelektüellerden oluşuyordu ve entelektüel düzeyleri partinin geri kalan çoğunluğundan yüksek olduğu için onlara karşı belli bir güvensizlik vardı," diyordu. "Stalinist pozisyonun gücü partinin sayısal olarak hâkim kesimini temsil etmesindendi yani entelektüel anlamda vasat insanları." Shishkin, *Vlast', politika, ekonomika*, s. 149.

nı koruyor. Kimsenin ayrılmasına izin vermeyin." Bu sözleri Troçki halk huzurunda Sovyetler Birliği'nde yaptığı son konuşmada sarf ediyordu. Kalabalık Troçki'nin etrafını çevirerek cenazeyi siyasal bir gösteriye çevirmeye çalıştı ve onun ayrılmasına uzun süre izin vermedi. Ancak dağıtıldılar.[282] Aynı akşam, Rykov'dan gelen bir mektupla, Troçki son resmi idari makamından (yabancı imtiyazlar komitesi başkanlığı) azledildi.[283] Ertesi gün Ukrayna Komünist Partisi Onuncu Kongresi'nde konuşan Rykov, muhalefetin "Stalin ve diktatörlük", "Stalinist yöntemler" gibi ifadeleri kullanmasından şikâyet ediyordu. Rykov, "Bu durum tüm partiye ve yoldaş Stalin'e karşı bir kötülük ve iftira," diyor ve politbüroda "tek bir meselenin bile bir kişinin tek taraflı kararı ile çözülmediğini" ekliyordu.[284] Söylediği hem doğru hem de yanlıştı. Rykov'un aynı gün katıldığı politbüro toplantısında Stalin genel sekreter oldu, Rykov mutlak birçoğunluğun önemli mensuplarından biriydi. Ancak herkesten iyi biliyordu ki Stalin politbüro dışında birçok karar alıyordu – Eski Meydan'da, Kremlin'deki dairesinde, Soçi'de kır evinde, OGPU ile telefon görüşmesi sırasında.

15. Parti Kongresi (2-19 Aralık 1927)

15. Parti Kongresi 1.669 delege (898'i oy kullanma hakkına sahip) ile en geniş katılımlı parti toplantısı oldu. Troçki ve Zinoviev aralarında değildi. Muhalefetin oy hakkına sahip tek delegesi bile yoktu.[285] Açılış töreninden sonra ana siyasi raporu Stalin sundu. Bu onun genel sekreter olarak ikinci sunumuydu. Adı anons edilince delegeler ayağa kalktı (uzun alkış tufanı; tüm salondan alkışlar, "Yaşasın!" çığlıkları). "Yoldaşlarım, ülkemiz kapitalist kuşatma koşulları altında varoluyor ve gelişiyor," diyerek başladı. "Ülkemizin dışsal durumu sadece iç güçlerine değil ama aynı zamanda bu kapitalist kuşatmanın gidişatına, ülkemizi çevreleyen kapitalist ülkelerin durumuna, güçlü ve zayıf yönlerine, tüm dünyadaki ezilen sınıfların gücüne ve zayıflığına da bağlı." Bu doğrultuda, dünya ekonomisi, ticareti ve dış pazarların ayrıca küresel ganimetlerin yeniden bölüşümü için sürdürülen yeni bir emperyalist savaş hazırlığının kapsamlı değerlendirmesini yaptı. "Dünya kapitalizminin en derin krizinin ve giderek artan istikrarsızlığının her tür belirtisi ortaya çıktı," diye bitirirken, kapitalist istikrarın "giderek koflaştığını", sö-

---

282 Fischer, *Men and Politics*, s. 94; Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 383-4; Shishkin, *Stanovlenie vneshnei politiki postrevliutsionnoi Rossii i kapitalisticheskii mir*, s. 282. N. P. Ryutin ve A. M. Lezhava Moskova parti komitesi adına oradaydı.

283 Volkogonov, *Trotsky*, s. 279, 303 (GARF, f. 5446, op. 2, d. 33, l. 19).

284 *Pravda*, 25 Kasım 1927.

285 *Moskovskie bol'sheviki*, s. 106 (atıfta bulunduğu kaynak, MPA, f. 63, op. 1, d. 153, l. 75; f. 3, op. 5, d. 2, l. 200: *Pravda*, 2 Aralık 1927).

mürgecilik karşıtı hareketlerin ve işçi hareketlerinin "büyüdüğünü" söylüyordu. Stalin, daha sonra SSCB'nin sanayi ve tarımdaki ekonomik gelişimini, işçi sınıfının genişlemesini, ülkede genel kültür seviyesinin yükselmesini ele aldı, "Sovyet iktidarı dünyanın en istikrarlı gücü," diyerek bitirdi. (Alkış tufanı.)[286] Öğlen verilen yemek arasının sonrasında Stalin yeniden kürsüye geldi ve muhalefet ile ilgili hiddetli bir değerlendirme yaptı. Toplamda dört saat konuşmuştu.

Stalin'in raporunu sunduğu gün (3 Aralık) Kamenev, ihracına karar verilen fakat parti kararlarına bağlı kalma sözü vermiş 121 muhalifin adının yer aldığı bir dilekçe sundu.[287] Stalin onlarla alay etti ve bir zamanlar Zinoviev'in Troçki'den istediğini onlardan istedi: "Tüm dünyanın huzurunda anti-Bolşevik görüşlerinden açıkça ve dürüstçe vazgeçmeli, yaptıkları hataları –ki bu hatalar parti için artık suç niteliğindedir– ilan etmeliler. Yoksa partiyi terk etmeleri gerekir. Eğer gitmezlerse biz atarız!" Büyük bir gürültü koptu.[288] Grigory Yevdokimov ve Nikolai Muralov gibi kürsüye gelmesine müsaade edilen birkaç muhalefet mensubu aralıksız yuhalandılar ve kürsüyü terk ettikten sonra da sözlü saldırıya uğradılar. Chelyabinsk delegesi (daha sonra orada parti şefi olacaktı) Kuzma Ryndin, "Bu düzenbazlara güvenilmez," diye bağırıyordu. Filipp Goloshchokin, "Partiyle bu kadar alay etmek yeter: Parti ve proletarya buna tahammül etmek zorunda değil. Bizim çalışmamıza engel olmak isteyenlerin hepsini partiden atın!" diyordu. "Eğer muhalefetle ilgili sessiz kalırsak kendi boğazımızı kesmiş oluruz." Kamenev muhaliflerin siyasi görüşleri nedeniyle hapse atıldığını söyleyince Rykov cevap verdi, "muhalefetin yaratmaya çalıştığı duruma rağmen sadece birkaçı hapiste. Yakın gelecekte hapishane nüfusunun artırılmayacağına dair güvence veremem (Salondan sesler: 'Doğru!')."[289]

Kamenev'in oy kullanma hakkı bulunmayan delege olarak katılmasına izin verilmişti ve sözleri, her ne kadar iki yıl önce Stalin'in partiyi birleştirme yeteneğine sahip olmadığını söylediği günden tümüyle farklı olsa da, yine hatırlanmaya değer sözlerdi. Aralıksız sözü kesilerek ve Troçkizm, yalancılık ve daha beterleri ile suçlanarak konuşurken, "önümüzde iki yoldan birini seçme sorunu duruyor," diye açıklıyordu Kamenev. "Bu yollardan birisi ikinci bir parti. Bu yol, proletarya diktatörlüğü koşullarında, devrim için tahripkâr olacaktır. Bu yol siyasi ve sınıfsal yozlaşmanın yoludur. Yaklaşımımızın ve tüm Lenin öğretilerinin ışığında, bu yol bize kapalıdır. ... Dolayısıyla önümüzdeki yegâne yol ikinci yoldur ... yani, partiye her bakımdan ve

286 *XV s"ezd VKP (b)*, I: 43-74.

287 *XV s"ezd VKP (b)*, II: 1596-8.

288 *XV s"ezd VKP (b)*, I: 89-90; *Sochineniia*, X: 351.

289 *XV s"ezd VKP (b)*, I: 291. Medvedev, *Let History Judge*, s. 175.

tümüyle itaat etmek. Bu yolu seçiyoruz zira doğru Leninist politikanın, parti dışında ve partiye karşı değil, parti içinde ve parti aracılığıyla zafere ulaşacağına içtenlikle inanıyoruz."[290] Sonuçta, her şeye rağmen Stalin'in partiyi birleştirdiği ortaya çıkıyordu: Kanıtı da Kamenev'in alçalmasıydı.

7 Aralık'ta sunduğu raporla ilgili tartışmaları kapatırken yaptığı açıklamada Stalin muzaffer bir eda ile, "Yevdokimov ve Muralov'un konuşmaları konusunda öze dair hiçbir şey söylemeyeceğim zira söylediklerinde özsel herhangi bir şey yoktu. Onlarla ilgili yegâne söyleyeceğim şudur: Allah onları affetsin." Delegeler gülüyor ve alkışlıyordu. Kamenev'in itaatkâr konuşmasını riyakârlıkla yaftaladı. Stalin partinin canlı bir organizma olduğunu söylüyordu: "Eski ve köhne olan gider (alkışlar) yeni olan büyür ve gelişir (alkışlar). Bazıları sahneyi terk eder. ... Hem üst hem de alt düzeylerde yeni güçler gelişiyor ve hedefi ileri taşıyor. ... Eğer şimdi bazı liderler, sıkıca oturmayı reddettikleri için devrim arabasından düşüyorlarsa bunda şaşacak hiçbir şey yoktur. Bunun tek sonucu, ayak sürüyerek ilerlemesine engel olanlardan partinin kurtulması olacaktır." Onlar, "arabadan düşenler için yol budur! (heyecanlı alkışlar. Tüm kongre ayağa kalkarak yoldaş Stalin'i alkışlıyor)."[291]

Muhalefeti itham eden bir kararname aceleyle oya sunuldu ve oybirliği ile kabul edildi. Sonrasında, bir kez daha, lanetli Vasiyet ortaya çıktı.

1926 Temmuz ayında Stalin kendisini eleştirenlere meydan okuyarak bir sonraki parti kongresinde (yani şimdi) Lenin'in Vasiyet'inin yayınlanmasını talep edeceğini söylemişti. 9 Aralık'ta Orjonikidze bu doğrultuda resmi bir öneri yaparak 13. Parti Kongresi kararının aksi yönde değiştirilmesini istedi. Rykov, sadece Vasiyet olarak bilinen metnin değil, Lenin'in dikte ettirdiği son dönem yazılarının tümünün yayınlanmasını ve Vasiyet'e 15. Parti Kongresi tutanaklarında yer verilmesini önerdi. Rykov'un önerileri oybirliği ile kabul edildi.[292] Ancak yayınlanan toplantı tutanaklarında Vasiyet yoktu.[293] Bunun yerine, Stalin kongre sırasında, "sadece parti mensupları için" Vasiyet'in ayrı bir bülten olarak 13.500 kopya (delege sayısının dokuz misli) basılmasını sağlamıştı. Bu bültenin dağıtım yöntemi ve kaç kişinin bu kopyaları okuduğu ise bilinmiyor.[294]

Kongrede birçok konu örtbas edilmişti. Gizli polis kanallarından "mal kıtlığı" ve yaygın toplumsal öfkeyle ilgili raporlar yağıyordu. OGPU raporuna göre, "insanların birbirlerini ezdikleri ve kavgaya tutuştukları yiyecek ve giysi

290 *XV s"ezd VKP (b)*, I: 279-85.

291 *XV s"ezd VKP (b)*, I: 411-21; *Sochineniia*, X: 354-71 (371'de).

292 *XV s"ezd VKP (b)*, I: 623; Medvedev, *Let History Judge*, s. 86.

293 *XV s"ezd VKP (b)*.

294 Bülten no. 30, ek no. 1: 35-7; Medvedev, *Let History Judge*. Vasiyet, tutanakların Stalin-sonrası baskısında yer alacaktı: *XV s"ezd VKP (b)*, II: 1477-8.

kuyrukları (Merkez, Belarus, Volga vadisi, Güney Kafkasya) olağan hale gelmişti. "Kadınların bayıldığı bazı vakalar vardı." Polis, geçmiş örneklerden hareketle, yiyecek kuyruğundaki kadınlara özel ilgi gösteriyordu ve un temin etmek için tüm gün kuyrukta bekledikleriden ve işten gelen kocalarının evde yiyecek bir şey bulamadığından yakındıklarına kulak misafiri oldular.[295] İşçileri yatıştırmak için rejim günlük çalışma süresinin yedi saat olduğunu duyurdu, bu durum imalat ürünleri açlığı çeken köylülerin ihtiyaçlarına pek uygun değildi. Aralık 1927 tarihli ülkedeki genel havaya ilişkin OGPU raporuna göre, bir köylü "şimdi bile dükkânlarda mal yok, yedi saatlik çalışma süresiyle hiçbir şey kalmayacak," demişti. Bir "kulak", rapora göre, "eğer köylüler herhangi bir biçimde örgütlü olsalardı ve tek ses olup, size bu fiyata tahıl satmayacağız, diyebilselerdi o zaman işçiler imal ettikleri mallarla oturup açlıktan ölürlerdi, o yüzden de yedi saat çalışma süresini unuturlardı," demişti.[296] Bolşevik devrimin zaferle gelen yıkım görünümü her gün biraz daha fazla belirginleşiyordu.

Stalin'in Çin politikası yeni iç patlamalar yaratmaya devam etti. Moskova'daki parti kongresi sırasında, 11 Aralık 1927'de, Çinli Komünistler nihayet Guangzhou'da bir sovyet kurmayı başardılar; Kuomintang kuvvetlerince mensupları ortadan kaldırılan sovyetin toplam ömrü altmış saat oldu. 1927 yılında Çin Komünist Partisi, toplamda üyelerinin % 85'ini kaybetmişti. Pavel Mif adıyla bilinen Sovyetler'in Çin uzmanı Mikhail Fortus bu durumu, "Guangzhou, Şangay, Tientsin, Hankow ya da endüstrinin en gelişmiş olduğu diğer bölgelerde devrim gelişemezdi zira buralarda emperyalizm ve Çin burjuvazisi daha güçlü bir pozisyonda," diye açıklıyordu. Önerisi, uzak kuzeybatıya geri çekilerek, "emperyalizmin kalelerine" saldırmak için Komünistlerin orada güç toplamasıydı.[297] Mao Zedung, kentleri ele geçirmeye çalışmaktan ziyade kırsal üslenme ve köylü orduları oluşturmanın gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Fakat kentsel nitelikli Komünist hareketi kırsala iten Çan Kay Şek oldu. Aralık 1927'de Çin'de Komünistlerin feci yenilgisini gazete haberlerinden okuyan Sovyet köylüleri, OGPU raporuna göre, Moskova'daki Komünistlerin de yenilgisi anlamına geleceği yorumunu yapıyordu, bu iyimser bir hayalcilikti.[298]

---

295 Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 119-35 (TsA FSB, f. 2, op. 5, d. 386, l. 1-3, 15-45). Tatsız bir şaka kulaktan kulağa dolaşıyordu: "Söylendiğine göre 'M' harfini kaldırmışlar – et (*miaso*) yok, tereyağ (*maslo*) yok, giysi için materyal (*manufaktura*) yok, sabun (*mylo*) yok ve dolayısıyla tek bir soyadı, Mikoyan (Sovyet ticareti başkanı) için 'M' harfini tutmaya da gerek yok. Diğer bir nükte de aynı derecede keskindi: "Devrim işçilere rapor (*doklad*), memurlara maaş (*oklad*), eşlerine hazine sandığı (*klad*) ve köylülere cehennem (*ad*) verdi." Ivanova, *Gulag v sisteme totalitarnogo gosudarstva*, s. 30.

296 Sevost"ianov, *Sovershenno sekretno*", V: 675.

297 Mif, "Kitaiskaia Kommunisticheskaia partiiia v kriticheskie dni", s. 106.

298 "Iz istorii kollektivizatsii 1928 god: poezdka Stalina v Sibir", *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 7: 182-6.

Birleşik muhalefet bölündü. 10 Aralık'ta Kamenev ve Zinovievci Yevdokimov ile Bakayev, hiziplerini dağıtma sözü vererek, haklarının iadesi için yazılı olarak yaptıkları başvuruyu yinelediler ve tutuklanan muhaliflerin serbest bırakılmasını talep ettiler.[299] Ancak aynı gün, Troçki destekçileri Muralov ve Rakovski, ikinci bir parti kurmanın imkânsızlığını kabul ettiklerini duyururken, diğer yandan, tek parti içinde muhalif düşüncelerini savunmaya devam etme hakkına sahip olduklarını iddia ediyorlardı.[300] Stalin Zinovievcilerin teslimiyetini reddetmeye karar verdi. Başlangıçta yaptığı gibi sadece sessiz kalmalarını talep etmek yerine haftanın geri kalan günlerinde fikirlerinden vazgeçtiklerini ve boyun eğdiklerini kamu önünde ifade etmelerini emretti. 17 Aralık'ta, bir önceki genel kurulda oylaması yapılan Troçki, Zinoviev ve diğerlerinin partiden ihracı onaylandı.[301] İki gün sonra, Zinoviev, Kamenev ve diğerleriyle birlikte toplam yirmi üç kişi kongreye hitaben yazılmış onur kırıcı bir dilekçe imzalayarak, "yanlış ve anti-Leninist yaklaşımlarını" terk ettiklerini ifade ettiler – salona şahsen girip sunmalarına dahi izin verilmemişti. Stalin görevlerine iade edilmelerini bir kez daha reddetti.[302] Düşük seviye işlerde çalışmaya devam etme arayışındaki yüksek profilli Troçkistlerin durumu ile ilgili olarak Orjonikidze görüşmeler yapsa da Stalin kısa süre sonra onları iç sürgünle dağıttı.[303] 1924 yılı ortalarında politbüro içinde Büyük Rusya kökenliler % 46 iken ve aralarında üç Yahudi, birer Polonyalı, Letonyalı ve Gürcü bulunurken, artık politbüronun üçte ikisi Rus'tu (sonra da Rus çoğunluk hep korunacaktı).[304] Kongre ile ilgili olarak "Musa Yahudileri Mısır'dan çıkarmıştı ve Stalin de onları Merkez Komite'den çıkardı," deniliyordu.[305]

Kongrenin ertelenmesinden önceki gün (18 Aralık) Sovyet gizli polisi onuncu yıldönümlerini kutlamak üzere atlı birlikler ve zırhlı araçlarla Kızıl

299 *XV s"ezd VKP (b)*, II: 1599. Aynı zamanda bkz. Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 385-9.

300 *XV s"ezd VKP (b)*, II: 1599-1600.

301 *XV s"ezd VKP (b)*, II: 1398-1400.

302 Merkez Denetim Komisyonu başkanı olarak resmen Orjonikidze tarafından teslim edilen kongre kararnamesi önde gelen yetmiş beş muhalifin ihracını istiyordu; tartışılmadan kabul edildi. *XV s"ezd VKP (b)*, II: 1468-70. Muhaliflerle ilgili resmi suçlama, bozguncu "ideolojik yönelim" idi ve bu yönelim "Troçkist muhalefeti SSCB içinde küçük burjuva demokrasisinin aracına ve sınırların dışındaki uluslararası sosyal demokrasinin yedek gücüne dönüştürmüştü." *Pravda*, 20 ve 21 Aralık 1927; *KPSS v rezoliutsiakh*, IV: 13-74. Kongre sonrasında yaklaşık 1.500 kongre mensubu ihraç edilirken, yaklaşık 2.500 kişi de fikrini değiştirdiğine dair belge imzaladı. Popov, *Outline History of the C.P.S.U.*, II: 327; Conquest, *The Great Terror*, 11 (atıf yok).

303 Troçki, *My Life*, s. 521.

304 1917-1923 yılları arasında Merkez Komite mensuplarının sadece % 49'u Büyük Rus idi; bu rakam 1934 yılında % 54'e yükselirken, 1939 yılında Büyük Ruslar ezici çoğunluğa ulaştı. Evan Mawsdley, "An Elite Within an Elite: Politburo/Presidium Membership Under Stalin, 1927-1953", s. 74.

305 Grigorov, *Povoroty sud'by i proizvol*, s. 507. Troçki [Bronstein], kendisinin, Zinoviev'in ve Kamenev'in Yahudi oluşlarının yenilgilerinde önemli rol oynadığına inanıyordu. Trotskii, *Stalin*, II: 224-5.

Meydan'da bir geçit töreni düzenledi ve fiili şefleri, Birinci Başkan Vekili Yagoda tarafından kabul edildiler. Akşam Bolshoi'deki gala akşamında devrimin "kılıç ve kalkanı" [kalkan devrimin müdafaasını ve kılıç da düşmanlarının cezalandırılmasını simgeliyordu – ç.n.] sergilendi. Moskova'daki Dinamo fabrikası işçileri sahnede devasa bir metal kılıç canlandırdılar ve seremoniye katılan işçiler, "burjuvaziden geriye kalan her şey mazi olana kadar" kılıcın kınına sokulmamasını istediler. Ertesi sabah *Pravda*, "proleter devrim yolunu izlemeyenlere –spekülatörler, sabotajcılar, soyguncular, Beyaz Muhafızlar, ajanlar, dünün yoldaşı bugünün en rezil hain ve düşmanları"– savaş ilan etti.[306] Bolshoi'de Voroshilov ve Bukharin konuşma yaptı. Kaganovich "sınıf mücadelesinin" yeni biçimler aldığını söylüyordu, özellikle ekonomik baskı ve NEP proletaryaya düşman sınıflar doğurmuştu.[307] Hâlâ çok hasta olan OGPU başkanı Wiaczeslaw Mezynski kısa açıklamalar yaptı. Gizli polis kahramanlarının hikâye ve fotoğrafları üç gün boyunca gazetelerin ön sayfalarını süsledi. Eski bir Çeka mensubu şöyle yazmıştı: "Eğer şimdi pişmanlık duyacağımız bir şey varsa, düşmanlarımıza karşı çok zalimce davrandığımız değil fazlasıyla müşfik davrandığımızdır".[308] Kutlamalarla ilgili olarak başkentin seçkin lokantalarına National, Grand ve Savoy otellerine birer temsilci gönderilmişti ve her bir toplanma noktasında, "Büyük Çeka Mensubu" olarak kadeh kaldırmak üzere Yagoda boy göstermişti.[309] Devletin en büyük ödülü olan Kızıl Bayrak Nişanı sadece ona değil neredeyse tüm üst kademeye verildi; tek gözden kaçan Yagoda tarafından sevilmeyen, karşı-istihbaratın kontrolünü kaybeden Artuzov'du.

Stalin'in zaferi bundan daha bütünsel olamazdı ancak o mağduriyet ve kendine-acıma duygusunu sürdürüyordu. 19 Aralık'ta, kongrenin yeni onayladığı Merkez Komite'nin başlangıç toplantısında, kendisinin genel sekreterlikten uzaklaştırılmasını isteyen Lenin'in Vasiyetini yeniden gündeme getirdi. Lenin'in çağrısını partinin daha önce dikkate almamasının bazı nedenleri olduğunu kabul ediyordu: Muhalefet vardı. Fakat artık yoktu. Stalin muzaffer bir üslupla, "Daha önce muhalefet böyle bir yenilgi yaşamamıştı zira sadece ezilmekle kalmadılar aynı zamanda partiden atıldılar," diyordu. Artık, genel sekreterlik görevinden azledilme isteğimin genel kurul tarafından reddini haklı gösterecek bir zemin kalmadı. Ayrıca, hesaba katmamazlık edemeyeceğimiz Lenin'in talimatı var ve bence artık yürürlüğe konması gerekiyor." Orgbüro çalışanı Aleksandr Dogadov araya girerek Stalin'in isteğini tartışmadan oylamayı önerdi, belki de herkesi övgü yarışına girmekten korumaya çalışıyordu. Voroshilov hemen söz alarak Stalin'in talebinin reddini

306 *Pravda*, 18 Aralık 1927.

307 Mozokhin, *VChK – OGPU*, 24 (TsA FSB, f. 2, op. 5, por. 1, I. 31).

308 Gerson, *The Secret Police*, s. 269.

309 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 22.

önerdi. Hükümet başkanı olarak bu toplantılara başkanlık eden Rykov, Dugadov'un önerisini uyguladı. Eller havaya kalktı – kimler Stalin'in genel sekreter olarak kalmasını istiyordu? Kimler istemiyordu? Lehte oybirliği vardı, kime ait olduğu bilinmeyen bir çekimser oy vardı.[310]

Rykov beceriyle sorunu halletmişti. Ancak Stalin yeni bir öneride bulundu: "Belki de Merkez Komite genel sekreterlik kurumunu ortadan kaldırmayı uygun bulacaktır. Partimizin tarihinde böyle bir makamın mevcut olmadığı dönemler vardı." Voroshilov yeniden araya girdi fakat Stalin, Merkez Komite'ye hizmet eden diğer sekreterliklerin üzerinde bir genel sekreterlik tesis edilmeden önceki parti tarihini kısaca anlatarak yanıt verdi. "Bu ölü kurumun neden muhafaza edilmesi gerektiğini anlamıyorum," diyordu. Tepede, genel sekreterlik kurumu ile ilişkilendirilmiş fiili özel yetki ve görevler yokken, yerelde bozukluklar var ve sekreterlik denilen bu kurumlaşma nedeniyle yoldaşlar arasında tartışma çıkıyor, mesela milli Merkez Komitelerde. Birçok genel sekreter var ve yerelde onların özel hakları var. Buna neden ihtiyacımız var?" Bu makamın kaldırılmasını istiyordu. "Bunu yapmak kolay, parti statüsü içinde değil."

Durumu idare etmek yine Rykov'a düştü. Son derece net bir biçimde Merkez Komite'nin, Lenin'in tesis ettiği ve partiden atılan muhalifler de dahil herkesin oylarıyla Stalin'e verilen genel sekreterlik makamını koruyacağını ifade etti. Lenin ölmeden önce de sonrasında da Stalin'in çalışmalarıyla bu atamayı haklı çıkardığını ifade etti. Bu sefer oybirliği vardı. Rykov'un yaptıkları, tıpkı yakın zamanda Ukrayna Parti Kongresi'ndeki yorumları gibi, ya Stalin'i idare edebileceğine duyduğu fevkalade güvenin göstergesiydi ya da kendisi gibi alanında iddialı olanların bile, Stalin'in merhametine sığınmanın ve en iyisini ummanın tek seçenek olduğunu anladıklarının. Veya belki de Rykov, tıpkı eline geçen Stalin'i uzaklaştırma fırsatını tepen Kamenev kadar bile Stalin'i tanımıyordu. Stalin tehlikesi artık çok daha aşikârdı. Fakat Stalin tehlikesi, aynı zamanda rejimin dili ve dünya görüşüyle–kapitalist kuşatma, düşmanın her yerde olması, ihtiyat, acımasızlık– giydirilmişti. Bunları Rykov da benimsiyor ve muhalefete karşı tatbik ediyordu, bu arada, bir yandan da kulaklar dışında kalan köylüleri kazanmaya çalışıyordu.

Hiç kimse Stalin'i mecbur etmediği halde tekrar tekrar istifasını sunmuştu. O kadar çok istifa bu ritüele maruz kalanlar için bezdirici hale gelmiş olabilirdi. Mağara toplantısının ardından "sekreterle ilgili Ilich'in mektubunu" uy-

310 Cherniavskii, "Samootvod", s. 67-70 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 335, l. 4-8: Rykov'a düzeltme için verilen stenogram kopyası). Aynı zamanda bkz. Murin, "Eshcheraz ob otstavkakh I. Stalina", s. 72-3.

gunsuz biçimde ifşa eden Bukharin ve Zinoviev'e yazdığı 7 Ağustos 1923 tarihli mektuptaki özel imalar dışında, bilinen altı açık istifa vakası vardı: Mayıs 1924 tarihli 13. Parti Kongresi'nin öncesinde ve hemen sonrasında; 19 Ağustos 1926 tarihli Merkez Komite'ye mektupta; Merkez Komite adına Rykov'a gönderdiği 27 Aralık 1926 tarihli mektupta; ve şimdi bir kez daha, 19 Aralık 1927'de. Lenin'in Vasiyeti gün yüzüne çıktıktan sonra toplanan üç parti kongresinin sadece birinde (on dördüncü) istifa etmemişti ve onda da "sınırsız gücüne" ilişkin ağız dalaşı yaşanmıştı. Şimdi, 15. Kongre sonrasının ilk genel kurulunda Rykov genel sekreterlik makamının mevcudiyetini tasdik ettikten sonra dahi Stalin tatmin olmamıştı. "Yoldaşlar ilk oylama sırasında oy kullanmadım, unuttum," diyerek araya giriyordu. "Benim oyumun aleyhte olduğunu kabul ederek değerlendirin."[311]

Bu ne anlama geliyordu, bitmek bilmez bir kırgınlığın ifadesi mi? En derin korkusunun, Merkez Komite tarafından uzaklaştırılmanın dile gelmesi mi? Rejimin merkezine yönelik kışkırtıcı bir test mi? Zaferinin ve muhalefetin ihracının tuhaf bir biçimde tadının çıkarılması mı? Alçakgönüllü, vazgeçilmez parti hizmetkârı görüntüsü vermenin kıymetini anlayan bir adamın sahte tevazu jesti mi? Belki de bunların hepsi doğruydu – egemenlik ve kuşatılmışlık, gurur ve kendine acıma, Stalin'in gücünün paradoksları.

Stalin'in ulaştığı iktidar seviyesi, en çılgın hayalleri –muhtemelen kendi hayalleri dışında– aşacak seviyedeydi fakat onun için iktidar, içeride ve dışarıda Komünist zaferi yükseltme sorumluluğunu da beraberinde getiriyordu. 1927 yılında savaş çıkmadı ama Sovyet rejiminin verdiği gizli tavizlerin bunu sağladığı yönünde söylentiler dolaşıyordu: Tahıl, altın, atlar, limanlar, kömür madenleri ve toprak devri. (Bazı boşboğazların tahmini, Batılı güçlerin Sovyet rejimini devirmekten kaçındığıydı, böylelikle tüm dünya sosyalistlerine hayallerinin ne kadar boş olduğunu görecek bir zaman tanınmış olacaktı.) 15. Kongre sanayileşme ile ilgili, klasik Marksist terimlerle ifade ederek, üretim araçlarının üretimi ve bu arada SSCB'de üretilmeyen makinelerin ithalatı için bir kararname çıkardı.[312] Bu nasıl finanse edilecekti. Gizli polis raporları, Sovyet memurlara karşı cinayete varan saldırılar olduğunu rapor ediyordu ve devlet tahıl alımı zaafa uğruyordu. 12 Aralık 1927'de Osinsky adıyla bilinen Sol Komünist Valerian Obelensky, Rykov'un tahıl toplamada genel değil kısmi bir krizin söz konusu olduğunu savlayan kongre raporuna tepki niteliğinde bir mektup yazarak Rykov ve Stalin'e gönderdi. Merkez İstatistik Dairesi'nde çalışan ve tarımı iyi bilen Osinsky'nin ifadesiyle, bu yıl için tahıl toplama süreci "tedarik fiyatları artırılsa bile zaten tümüyle yitirildi" – çarpıcı ifadeler. "Böylesi bir artış zaten yenilgidir zira baş-

311 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 335, l. 3-7. Aynı zamanda bkz. Cherniavskii, "Samootvod."

312 *KPSS v rezoliutsiiakh* [1970], III: 247; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/i: 710.

ka fiyat artışları beklentisiyle daha fazla tahıl stoklanmasını teşvik edecektir." Osinsky, tedarik fiyatlarının yükseltilmesi ve köylüler için sanayi mallarıfiyatlarının düşürülmesi konusunda Mikoyan ve diğer üst düzey yetkililere defalarca çağrı yapmıştı (Ocak 1927, 1927 yazı, 1927 sonbaharı). "Kanımca tedarik kampanyamızdaki düşüşün (şimdilik yarı yarıya) –ki bu düşüş derin genel zorluklar doğuracaktır– daha temel sebepleri, üretimin ülkemizin gerçek imkânlarına karşılık gelmeyen artış hızı ve yönüdür."[313] Osinsky'nin mektubu, tahıl tedariki ile ilgili etkili bazı şeyler yapmanın şart olduğunu, aksi takdirde sanayileşmenin ham hayal olarak kalacağını ima ediyordu.

Eski maliye bakanı Sokolnikov, sanayileşmede "Amerikan hızının" yakalanmasının ancak tarımın geliştirilmesi ile mümkün olacağını tekrar ediyor ve köylülerin tahıl rezervlerinin Sovyet iktidarına karşı bir tür kulak savaşının ifadesi olduğu değerlendirmesini son derece aptalca buluyordu. El koyma yöntemine dönmeden ekonomik araçlar kullanılması çağrısı yapıyordu.[314] Sonuçta 15. Parti Kongresinde Stalin'in emriyle "kırsal alanda çalışma" konusunda bir kararname oylandı. "Tüm ekonomik organların seferber edilmesi, daha önce olduğu gibi fakir ve orta gelirli köylü kitlelere güvenilmesi, kulaklara yönelik saldırının yoğunlaştırılması ve kırsal alanda kapitalizmin gelişmesini engelleyecek yeni tedbirler alınması ve köylü ekonomisinin sosyalizm yolunda ilerlemesi" çağrısı yapıldı.[315] Bu "yeni tedbirlerin" ne olduğu açık değildi. Ancak kırsal kesimle ilgili nihai kararnamenin oylanması sırasında, kongrenin tenhalaştığı bir sırada, ortaya bir ek çıktı: "Şu anda, küçük tekil çiftliklerin büyük-ölçekli kolektif çiftliklerle birleşmesi, kırsal alanda partinin temel görevi kabul edilmelidir."[316] *Şimdi,* kolektifleştirme? Tutanaklarda, ek maddenin okunmasıyla birlikte salonda uğultular olduğu kayda geçmişti; oturum başkanı kongrenin bitmesine yirmi dakika kaldığını belirterek delegelerin yerlerine oturmalarını söyledi. Ek kararnamenin oybirliği ile geçtiği söylendi.[317]

İstifanın reddedilmesinden sonra, 21 Aralık'ta, resmi kırk sekizinci yaşgününü kutladı.[318] Yaklaşık yarım yüzyıl, izleyenlerin onu çözebilmesi için fazlasıyla yeterli olmalıydı fakat o kendisini, karanlık ve büyük bir Sibirya tayga ormanından daha fazla ele vermiyordu. Büyük biyografi yazarı YMCA direktörü Jerome Davis bile kuşku içinde kalıyordu: Stalin Rusça yeniden basımı-

---

313 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 357-61 (GARF, f. R-5446, op. 55, d. 1338, l. 1-4).

314 *XV s"ezd VKP (b)*, II: 1132.

315 *XV s"ezd VKP (b)*, II: 1454-68; *Pravda*, 20 Aralık 1927.

316 *XV s"ezd VKP (b), dekabr' 1927 goda*, I: 66-7, II: 1419. Bir araştırmacı, 15. Parti Kongresi'ni yakından izleyenlerin dahi, ülkenin devrimci bir yeni yapılanmanın eşiğinde olduğunu tahmin edemediğini iddia ediyordu. Pethybridge, *One Step Backwards*, s. 230.

317 *XV s"ezd VKP (b)*, I: 63, 66-7, II: 1419-22.

318 Stalin doğum gününde odasında toplantılar yaptı: *Na prieme*, s. 773.

nı yasaklamıştı ve Aralık 1927'de bir dışişleri komiserliği görevlisi, Associated Press'in Davis mülakatının fabrikasyon olduğunu ilan ederek itibarsızlaşması için çaba sarf etmişti.[319] Yine de, doğum gününün bir dönüm noktası olması hasebiyle, Stalin'in baş yardımcısı Ivan Tovstukha merkezi aygıtın işbirliği içinde derlediği biyografik materyal üzerinde çalıştı ve bu kez Stalin'den yayın onayı almayı başardı – 1927 yılında yaklaşık 250 devrimcinin yer alacağı *Granat Encyclopedia* içinde. Stalin ile ilgili bölüm, ilk baskısı 50 bin adet olan ayrı bir kitapçık halinde de yayınlandı. Nihayet bir Stalin *biyografisi* çıkmıştı. Devrimci dönüm noktalarından geçişi sıralanarak selam duruluyordu: Marx'ı keşfedişi, yeraltı örgütlenmesi, çeşitli başlangıç kongreleri, sürgün dönemleri ve diğer siyasi cezalandırılmalar. Metin on dört sayfaydı ve büyük, kalın puntoyla yazılmıştı.[320]

319 *Pravda,* 18 Aralık 1927; Reswick, *I Dream Revolution*, s. 210-9. 6 Kasım 1926'da, Davis'e verdiği mülakatın Rusça yayınlanmasına izin vermediğini *Leningrad Pravda*'ya yazıyla bildirdi.

320 Ivan P. Tovstukha, "Stalin", Gambarov, *Entsiklopedichheskii slovar'*, XLI/iii: 107-10; Tovstukha, *Iosif Vissarionovich Stalin*. Stalin'in doğum günü vesilesiyle 1929 yılında *Pravda*'da biraz genişletilerek yayınlandı. Bkz. *Proletarskaisa revoliutsiia,* 1935, no. 6: 130; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 428.

BÖLÜM 14

Sibirya'ya Seyahat

Tahıl rezervleri olmadan çingeneler gibi yaşayamayız.

– STALIN, Merkez Komite genel kurulu, 9 Temmuz 1928[1]

Stalin ideolojik bir kişilikti. Onun için asli mesele düşünceydi.

– LAZAR KAGANOVICH[2]

Stalin'in bindiği ve sıkı korunan tren Sibirya'ya doğru yola çıktı. Günlerden 15 Ocak 1928, Pazar'dı.[3] Kas ve eklemlerindeki berbat ağrılardan kurtulmak üzere Karadeniz'e gitmek dışında, ülke içinde dahi nadiren seyahat ederdi. Sibirya'yı ise çarlık rejimi sırasında defalarca sürüldüğü ve son olarak Büyük Savaş sırasında gittiği için 1917 öncesinden iyi tanıyordu. Orada Sıkıntı ve Sivrisinek Cephesi'nde savaşmıştı – yani, uzak kuzeyin önce donan sonra çözülen bataklıklarında siyasi sürgün olarak yıllarca debelenmişti. Fakat 1928 yılında yaptığı bu seyahat Sibirya'nın güney kesimineydi: Batı Sibirya'nın tahıl ambarı Novosibirsk ve Altai'nin yanı sıra, Doğu Sibirya'da Krasnoyarsk'a. Krasnoyarsk, 1917 yılı başlarında, bir çarlık askere alma heyeti tarafından ayak parmaklarındaki sorun ve gerektiği gibi bükemediği sol dirseği nedeniyle reddedildiği yerdi. Şimdi, on bir yıl sonra bu uzak topraklara ülkenin hâkimi ve Komünist Parti'nin genel sekreteri olarak dönüyordu. Novosi-

1 *Sochineniia*, XI: 170 (ilk yayınlanışı 1952); Viola, *War Against the Peasantry*, s. 101.

2 Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 1.

3 *Sochineniia*, XI: 369-70. 17 Ocak'ta Stalin'in kabul ettiği ziyaretçiler ofis kayıt defterinde mevcut –Antipov ve Japonya'dan Goto– ancak Stalin gittiği için ziyaretçileri başka biri de kabul etmiş olabilir. 28 Ocak 1928'de Stetsky'nin kabul edildiği yazıyor fakat o gün Stalin hâlâ Sibirya'da idi. *Na prieme*, s. 26, 768, 774, 781.

birsk'te, üst düzey yerellerle yaptığı toplantıda devletin tahıl tedarik krizinin çözülmesi için zorlayıcı tedbirler uygulanmasını istedi. Ayrıca, beklenmedik bir şekilde, acilen tarımsal kolektifleştirmeyi geliştirmenin kaçınılmazlığına değindi. Birkaç gün sonra, Sibirya'nın en zengin tahıl bölgesinin idari merkezi olan Barnaul'a gitmek üzere tali tren yolunda seyahat etti. Orada, alt düzey memurlarla görüşecekti. Birleşik Devletler'deki 20 milyon motorlu araca karşılık Sovyetler Birliği'nde sadece 5.500 araba ve kamyon vardı. Barnaul'da ise hiç yoktu. Stalin terminalden toplantı mekânına ilkel bir ahşap oturaklı kızakla götürüldü. Bu nakil vasıtası, köylü yaşamının yeniden kurulması ve iki kıta arasında devlet gücünün tesisi için gerekenlerin cesametini gösteriyordu.

Kendini gerçekleştiren kriz

Sovyet kılığına bürünmüş modern Rus iktidarı hâlâ un ve çavdara dayalıydı. Tüm modernlik hayallerine rağmen 1928 yılı itibarıyla sanayi, Yeni Ekonomi Politikası'nın kısmen meşru pazarlarının mümkün kıldığı uzun iyileşme sürecine rağmen, 1913 çarlık dönemi seviyesine güçlükle ulaşmıştı.[4] Oysa Britanya ve Almanya'da 1913'e kıyasla sanayi % 10 büyümüştü; bu rakam Fransa'da % 40, Birleşik Devletler'de ise devasa bir artışla % 75 olmuştu.[5] Rusya konumunu kaybetmişti. Ayrıca, NEP köylülerin "artık ürünlerini" – yani yiyecek ya da kaçak içki için tükettiklerinin fazlası– sadece özel tüccarlara (NEP yatırımcıları) değil ama aynı zamanda devlet tedarik kurumlarına da, devletin saptadığı fiyattan satmaya gönüllü olacaklarını varsayıyordu. Temmuz'dan Haziran'a kadar süren tarımsal yılın hasat ve devlet tedarik dönemi olan Temmuz-Aralık ayları arasında, 1927 yılında, Sovyet devleti sadece 5,4 milyon ton tahıl alabilmişti. Bu dönem için hedef 7,7 milyon tondu ve bu durum Leningrad, Moskova ve Kızıl Ordu için bahar aylarında açlık tehdidi yaratacak bir açık demekti. 1927 yılı Kasım ve Aralık tedarikleri özellikle endişe vericiydi çünkü bir önceki yılın ancak yarısına ulaşılabilmişti.[6] Yiyecek kıtlığı çeken pamuk üreticilerinin kendilerini beslemek için tahıl üretimine geçmekte ısrar ettiği Sovyet Özbekistan'ı gibi uzak diyarlardan telaş yaratan raporlar geliyordu. Görevliler her yerde tahıla el koymaya başladı, hepsine ve tüm üreticilerden.[7] Moskova'daki otoritelerin büyük huzursuzluklara tahammülü yoktu – ekmek kıtlığından kaynaklı sokak gösterile-

---

4 Paul R. Gregory, "National Income", Davies, *From Tsarism to the New Economic Policy* [1990], s. 247'de.

5 Kindleberger, *World in Depression*, s. 46.

6 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/ii: 943 (tablo 7).

7 Koniukhov, *KPSS v bor'be*, s. 66 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. [numaralandırılmamış], d. 95, l. 29-30).

ri çarlık rejiminin yıkılışına eşlik etmişti ve Geçici Hükümet'in altının oyulmasında da kıtlıklar önemli rol oynamıştı.

Uzun vadeli görüntü daha da sıkıntılıydı. Çarlık Rusya'sı İngiltere ve Almanya'yı beslemişti ve 1913 yılında tahıl ihracatı yaklaşık 9 milyon ton olmuştu fakat şimdi, 1927 yılında sadece 2,2 milyon tondu ve makine ithalatı ve sanayileşmenin finansmanı için çok daha az sağlam para girişi sağlıyordu. Aynı zamanda, Stalin'in önündeki tabloya göre dramatik bir düşüş yaşanmış, çarlık döneminden beri hasadın pazarlanan kısmı % 26'dan % 13'e düşmüştü (düşük miktarda hasatlar için).[8] Köylü devrimi sonucunda, pazar için üretim yapan bazı topraklara el konulmuştu ve şimdi geçimlik tarımda kullanılıyordu dolayısıyla hasat miktarı fazla değişmese de köy sınırları dışında daha az tahıl pazarlanacaktı.[9] Sovyet tarımsal seviyesi elbette Çin ya da Hindistan'ın üstündeydi ama SSCB, Britanya, Fransa ve Almanya ile yarışıyordu; araç-gereç ve makineleşmede, kredilerde, pazarlama kooperatiflerinde sağlanan belli iyileştirmelere rağmen tarım kesinlikle çağdışı kalmıştı. Tahılın dörtte üçü elle dikiliyordu, yaklaşık yarısı orak ve tırpanla toplanıyordu, beşte ikisi zincir ve benzeri el aletleriyle harmanda dövülüyordu.[10] Büyük güçler arasında makineleşme hızla gelişirken Rus tarımı yerinde sayıyordu. Genel tahıl üretiminin nasıl artırılacağı meselesi derin bir kaygı yaratıyordu. NEP altındaki 77 milyon tonluk zirve hasattan (1925-26) sonra 1926-27 hasadı 73 milyon ile hayal kırıklığı yaratmıştı ve 1927-28 hasadı da hayal kırıklığı yaratacaktı zira resmi tahmin 73 milyon civarında olacağıydı ve muhtemelen 70 milyondan fazla olmayacaktı.[11] Bunlar yadsınamayacak gerçeklerdi ve Rusya'daki her tür hükümeti zor duruma düşürürdü, Bolşeviklerin uygulamaları ise engellenemez bir biçimde NEP'in yarı-pazarının temellerini sarsıyordu.[12]

8 Jasny, *Socialist Agriculture*, s. 223-7; Dohan, "The Economic Origins of Soviet Autarky", s. 605; Davies, *Socialist Offensive*, s. 419 (tablo 1); Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/ ii: 698, 916-9, 1,027 (tablo 38). Devrim sonrasında NEP'in rekor hasadı 1925-26 yılında oldu: 76,8 milyon ton.

9 Davies, *Socialist Offensive*, s. 1-18.

10 *Itogi vypolneniia pervogo piatiletnego plana*, s. 135.

11 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 446; Davies, *Socialist Offensive*, s. 4, 13. 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin hasat verileri tahmini idi: İstatistikçiler belli bir köylü örneklem grubuna gerçekleştirecekleri tahmini hasat miktarını birden beşe bir ölçek üzerinden soruyorlar, sonra öngörülen ortalamanın yüzdesini türeterek bunu devrim öncesi bir ortalama ile çarpıyorlardı. Vergilerden kurtulmak için köylülerin tahmini hasatlarını düşük gösterdiği inancıyla sezgisel tahminlerini yükseltiyorlardı. Resmi sonuçlar muhtemelen hasat miktarının üzerinde tahmin ediliyordu. 1929 yılında istatistikçiler devrim öncesi ortalama kullanımını geçersiz kıldı ve böylelikle 1920'li yıllar için tüm tahminler geçersiz hale geliyordu. Tauger, "Statistical Falsification in the Soviet Union." Kolektivizasyon Sovyet hasadının daha doğru değerlendirilmesini sağlasa da bu durum doğru sonuçların rapor edilmesi anlamına gelmiyordu.

12 Rejim politikaları ve sanayileşmeyi destekleyen ekonomi anlayışının –Stalin hizbinden çok daha geniş bir çevrede– NEP'le uyumsuzluğu Stalin Sibirya'ya gitmeden önce vardı. Davies ve

SSCB özel sanayi toplam üretimin yüzde onundan daha dar bir alana sıkıştırılmıştı ve payı düşmeye devam ediyordu fakat asli üreticiler olan ve devasa tröstler biçiminde kurulan devlet fabrikalarını, aşırı yüksek üretim maliyetlerini düşürmeye ve hatta satılabilir mal imal etmeye yöneltecek tedbir yok denecek kadar azdı. 1927'de yayınlanan bir kararname asli kriter olarak kârlılığı değil üretim kotasını vurguluyordu. Bu durumda, en kötü performans için daha fazla sübvansiyon şeklindeki mevcut ters teşvik uygulaması güçleniyordu.[13] Rejimin çaresizce beklediği sınai gelişimin finansmanını para basarak karşılamaya direnememesi enflasyona yol açtı ve bunun sonucu da pazarın işleyişini iyice zorlaştıran yersiz fiyat denetimleri oldu. Diğer bir deyişle, ekonomiye idari yaptırımlar uygulamak dengesizlikleri körükledi ve daha fazla idari tedbir eğilimini besledi, böylelikle kısır bir döngü ortaya çıktı.[14] Ocak 1928'de Ekonomi Üst Konseyi başkanı Valerian Kuibyshev parti örgütüne hitaben, kendi uzmanlık alanında "eğer sanayileşme programı ve pazar dengesi arasında bir seçim yapmak gerekirse, pazar yol vermeli" diyerek esip gürlüyordu. "Pazar bir akım olabilir ama bir Komünist ve Bolşevik her zaman akıntıya karşı yüzme becerisine geçmişte de şimdi de sahip olmuştur," diyor ve şu sonuca varıyordu: "Parti iradesi mucizeler yaratabilir ... ve pazarla ilgili tüm bu olgulara rağmen mucizeler yaratıyor ve yaratacak."[15] Sadece birkaç hafta sonra, Kuibyshev Ekonomi Üst Konseyi prezidyumunda, "devletin iradesi konjonktürü [pazarı] parçaladı," diyordu.[16] Bu tür aptalca şişinmeler, istemeden de olsa, keskin bir düşüş yaşayan devlet tahıl tedarikinde kendi kendini sakatlayan boyutu göz önüne seriyordu.

Bazı köylüler yeni bir kıtlık korkusuyla tahıllarını saklıyordu ancak uzmanlar pazara sunulan üründeki azalmayı düşük kişi başı üretim, yüksek kişi başı köylü tüketimi ve hepsinden önemlisi tahıl (düşük) ve köylülerin özlemini çektiği imalat malları (yüksek) arasındaki fiyat uçurumuna bağ-

---

Wheatcroft, "Further Thoughts", s. 798. Bir araştırmacı, "NEP kum üzerine inşa edilmiş bir evdi," diyerek durumu renkli bir biçimde ifade ediyordu. Pethybridge, *One Step Backwards*, s. 250.

13 L. A. Neretina, "Reorganizatsiia gosudarstvennoi promyshlennosti v 1921-25 godakh: prontsipy i tendentsii razvitiia", Davies, *NEP*, s. 75-87 (84'te).

14 Davies ve Wheatcroft, "Further Thoughts", s. 798; Dmitrenko, "Chto takoe NEP?", s. 46. Çiftçilere yardım için tasarlanmış serbest ticareti icra edenlerin bezdirilmesi ve fiyat denetiminin dayatılması, ticari koşulları fiilen çiftçilerin aleyhine çevirirken, Bolşeviklerin idrak edemediği bir dinamikle, parasal istikrarı da bozdu. Fiyatların pazarda belirlenmesine izin verilmesi çiftçiler ve genel makroekonomi için daha iyi olurdu. Johnson ve Temin, "The Macroeconomics of NEP"; Gregory ve Mokhtari, "State Grain Purchases."

15 "V. V. Kuibyshev i sotsialisticheskaia industrializatsiia SSSR", *Istoricheskii arkhiv*, 1958, no. 3: 56'da.

16 Alıntıya yer veren kaynak, Bogushevskii, "Kanun piatiletki", s. 478. Aynı zamanda bkz. Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 7.

lıyorlardı: Troçki'nin ünlü makas metaforunda, uçların ters yönde açılması.[17] Köylülere fazlasıyla yüksek tahıl fiyatı ödemek ve para basımını insafsızca kısmak açılan makası kapatırdı ancak tahıla yüksek fiyat, ekmek için işçilerin daha fazla ödemesini gerektirecekti ve sanayileşmeye zarar verecekti (yüksek fiyattan iç tahıl alımları ihracat gelirlerini düşürecekti); para basımında kısıtlama ise sınai büyüme arzusunu frenleyecekti.[18] Stalin köylülere yeniden bu tür tavizler vermekten nefret ediyordu zira bunlar yapıldıktan sonra da rejim aynı noktadaydı. Bunun yerine politbüró 1927'de imalat ürünü fiyatlarında önemli bir indirime gitti. Stalin bu uygulamayı, "ne pahasına olursa olsun, kâr marjını düşürmek, fiyatları indirmek, kooperatiflerin ve diğer ticari kuruluşların direncini kırmak" diye ifade ediyordu.[19] Birkaç yıl önce, canlandırılabilecek kullanılmayan sınai kapasitenin mevcudiyetinde bu manevra işe yaramıştı fakat şimdi, en yüksek fiyatlarla dahi, sınırlı arz nedeniyle talep karşılanamıyordu ve fiyat indirimi –yazın, işçiler tatile çıktığında ve üretimin normalde sıkıntılı olduğu dönemde de olduğu gibi– bomboş mağaza raflarına doğru gidiş eğilimini güçlendiriyordu.[20] Aralık 1927 ülkenin siyasi atmosferine dair gizli polis raporunda, "bazı semtlerde," deniyordu, "köylüler her gün kooperatife gelerek mal gelip gelmediğini keşfediyorlar."[21] Ocak 1928'de Moskova bölgesindeki tekstil fabrikalarının Cumartesi günleri de çalışarak tahıl üreten bölgeler için imalat yaptığı doğruydu fakat mal kıtlığı sürdü.[22]

---

17 Carr, *Interregnum*, s. 20-2; Barsov, *Balans stoimostnykh obmenov mezhdu gorodom*, s. 23; Millar ve Nove, "A Debate on Collectivization", s. 57; S. G. Wheatcroft, "Agriculture", Davies, *From Tsarism to the New Economic Policy* [1990], s. 79-103; Gregory, *Russian National Income*, s. 102-21, 194. Köylülerin tahıllarını satmamalarını gerekçelendirişleri konusundaki bir araştırmanın sonuçları konusunda bkz. *Statistika i narodnoe khoziatstvo*, 1928, no. 2: 146'da.

18 Dohan, "Soviet Foreign Trade in the NEP Economy", s. 343-5. Daha önce, 1925 yılındaki bir tahıl tedarik krizinde, otoriteler tahıla ödenen fiyatları yükseltmişti. Davies, *Socialist Offensive*, s. 37-41. Aynı zamanda bkz. Woodruff, "The Politburo on Gold, Industrialization, and the International Economy, 1925-1926", s. 206-8.

19 Harrison, "Prices in the Politburo, 1927", s. 224-46. 15. Parti Kongresi sırasında Rykov tahıl bölgelerinden memurlarla buluşarak tahıl fiyatlarındaki artışın sözünü dahi etmeyi onlara yasakladı, bu tutum 24 Aralık 1927 tarihli politbüro kararında formüle edilmişti: Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 112.

20 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/i: 46, I/ii: 724-30. Yaz dönemi üretkenliği meselesi şaşırtıcıydı. Mesela 1927 yılında yapılan bir tekstil işçileri araştırması, *ortalama* işçi üretkenliğinin Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında *arttığını* öne sürüyordu, bu toprak sahibi işçilerin tatil için köylerine döndükleri zamandı. Antropov, "Sviaz' tekstil'nykh rabochikh", s. 4-7. Ortalamalar yükselirken de mutlak üretim düşüyordu.

21 Sevost'ianov, "*Sovershenno sekretno*", VI: 58-60 (TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 575, l. 1-58).

22 Çağdaş araştırmacılar mal kıtlığını hafif sanayi için ham madde (pamuk, kumaş, yün, deri) ithalinde ödeme güçlüklerine bağlıyorlardı. Dohan, "Foreign Trade", s. 223. Rejim ticaret bürokrasisinde maliyetleri düşürmek ve verimliliği artırmak için birleştirme ve personel azaltma yoluna gitti. Koniukhov, *KPSS v bor'be*, s. 95 (atıfta bulunduğu kaynak, *Molot*, 1 Şubat 1928), s. 131-2 (atıfta bulunduğu kaynak *Izvestiia Sibkraikoma*, 1928, no. 4: 4-5).

Savaşın yaklaşmakta olduğu söylentileri de köylülerin tahılları ile vedalaşmakta gönülsüz olmalarında etkendi; Sibirya parti örgütü, an meselesi olan yabancı istila konusunda "basında yer alan ahmakça ajitasyonların" durdurulmasını talep etti.[23] Parti görevlilerinin kafa karışıklığı tüm bunların üstüne tuz biber ekiyordu. 7 Kasım 1927, devrimin onuncu yıldönümü, uzun bir içki alemine vesile oldu, ardından Aralık ayının büyük bölümünü dolduran 15. Parti Kongresi seçim ve oturumları geldi. Gazeteci kisvesi altındaki bir Alman casusu Sibirya'daki resmi görevliler hakkında, "tahıl satın almak hiç kimsenin umurunda değil" diye yazmıştı. "Tüm parti şefleri, yetkililer parti kongresi için, yıldönümü kutlamaları için, sovyet toplantıları için Moskova'da ve alt düzey parti şeflerinin, gençlik örgütlerinin kafasında sadece devrimin yıldönümü var."[24] Fakat kongreden hemen sonra politbüro sadece tahıl tedariki gündemi ile özel bir toplantı yaptı.[25] *Pravda* da alarm zillerini çalmaya başladı. Moskova'da bulunan bir *London Times* muhabirinin duyurduğu gibi (3 Ocak 1928), aniden, "köylülerden tahılı çekip almak için etkili yaptırımlar uygulanması" konusunda açık bir tartışma patlak verdi.

Stalin iki yoldan baskıyı artırdı. Birincisi, hukuki kanallar dışında cezalandırma yetkisi bahşedilen gizli polis idi. 4 Ocak'ta OGPU ikinci başkanı Yagoda, tüm bölgesel gizli polis kollarına "en büyük özel tahıl tüccarlarının derhal tutuklanması ... hızlı ve ikna edici bir tahkikat yapılması, vakaların Özel Kurullara devredilmesi ve bu durumun pazar üzerindeki etkilerinin acilen bildirilmesi" talimatı verdi.[26] Stalin gizli polisin açık müdahalesinin asgariye indirilmesini istiyordu (OGPU şefi Wiaczeslaw Mezynski Ocak 1928'de OGPU Ukrayna başkanı Vsevolod Balytsky'e, "tahıl toplama operasyonuyla ilgili duyurular yayınlamayı durdurun" emrini vermişti).[27] İkincisi, parti aygı-

23 Danilov, *Tragediia sovetskoi derevnia*, I: 27, 108. Aynı zamanda bkz. *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 762-3, 975-7; Velikanova, *Popular Perceptions*, s. 86-8.

24 Cleinow, *Neue Sibirien*, s. 408. 1927 Aralık ayı başında, dikkatini dağıtmayan belki de yegâne üst düzey yetkili olan Mikoyan, "inanıyoruz ki tahıl tedarikindeki düşüş geçicidir ve pek yakında yerini yükselme eğilimine bırakacaktır" diyordu. *Ekonomicheskaia zhizn'*, 3 Aralık 1927. Bir hafta sonra, Rykov durumu "kriz" olarak niteledi ancak iyimser bir yaklaşımla, daha fazla imalat ürünü arzıyla aşılabileceğini belirtiyordu. *XV s"ezd VKP (b)*, II: 859-60.

25 Danilov, *Kak lomali NEP*, I: 9 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 662, l. 3).

26 Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 136 (TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 982, l. 99). 107. maddenin özel tüccarlara uygulanmasına 1927 yılında başlanması planlıydı. Yagoda 29 Ekim 1927'de hükümet başkanı Rykov'a yazarak şöyle uyarıyordu: "Pazarlarda kısa süre içinde iyileşmeyi tetiklemek istiyorsak acilen zorunlu tedbirler uygulamamız gerekir." Ayrıca, spekülatörlerle (özel tüccarlar) ilgili olarak hazırladığı bir taslak kararnameyi hükümet adına yayınlanması için göndermişti. Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 100-1 (TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 567, l. 1-5). OGPU zaten belirli suçlar için –mesela görev sırasında OGPU personeli tarafından işlenen suçlar, kalpazanlık, soygunculuk– yargı-dışı soruşturma ve cezalandırma (infaz dahil) ayrıcalığına sahipti; ek olarak, özel vakalarda OGPU aynı yetkiyi talep edebiliyordu fakat buna ekonomik suçlar dahil değildi. Aynı zamanda bkz. Nove, *Economic History of the USSR*, s. 127.

27 Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 257 (auf yok).

tıyla ilgiliydi: 14 Aralık tarihinden (Parti Kongresi sırasında) başlayarak, bir ay içinde tüm büyük parti örgütlerine keskin bir dille yazılmış dört adet gizli genelge gönderildi.[28] Genelge, tarımsal vergi son ödemelerinin tarihini 15 Ocak 1928'e ve sigorta ödemelerini de 15 Ocak'a (31 Ocak'tan) çekiyordu. Yetkililer bu değişiklikleri köylülere kitlesel toplantılarla duyurdular.[29] Ancak köylüler, fiyatları ağırlıkla pazarda belirlenen ve talep fazlalığı nedeniyle fiyatı yüksek olan et, mandıra ürünleri ya da deri satarak nakit borçlarını karşıladılar. Depoladıkları tahılı ellerinde tuttular.[30] Dahili gizli polis raporları "artan kulak kışkırtmaları" konusunda uyarıyordu – yani, köylülerin daha iyi fiyat beklentisiyle bahara kadar dayanmayı aralarında tartışıyor olduklan konusunda.[31]

Olası bir bahar kıtlığı ve yiyecek ikmali sağlanamazsa doğacak kentsel kargaşa ile birlikte tahıl ihracatı olmamasının sanayileşmeye vereceği zararı düşünen politbüro üyeleri, "acil önlemler" alınması için Stalin'in yaptığı dayatmayı ihtiyatla kabul ettiler. 6 Ocak 1928 tarihinde gönderdiği üçüncü gizli parti genelgesinde, "tahıl tedarikini artırmak için Merkez Komite'nin iki kesin talimatına rağmen hiçbir iyileşme sağlanamamıştır" diyerek durumu kabul eden Stalin, kendi başkanlığında bir Merkez Komite tahıl komisyonu kurulduğunu duyurdu. Böylelikle, gerekli gördüğü acil tedbirleri uygularken sadece fiilen değil hukuken de yetki sahibi olacaktı. Bu fazladan yetki ile Stalin, OGPU tarafından özel tüccarlara karşı kullandığı anti-spekülasyon yasasının –ceza kanunu, madde 107– kapsamını, "pazara ürün vermemek" gerekçesi ile tahıl üreticilerini kapsayacak biçimde genişletti.[32] Kendi adına yetiştirdiği tahılı sadece pazarda satmamanın cezası üç yıl hapis ve mülklerine el konulması idi. Ukrayna ve Kafkasya'da, büyük depolarda "stoklanmış" tahıl ele geçirildiği rapor edilerek yüzlerce insanın tutuklandığı duyuruldu.[33] Bu bölgelerde Stalin, Ukrayna parti şefi olan Kaganovich ve genişleyen Kuzey Kafkasya'ya parti şefi olarak yeni atadığı, himayesindeki bir diğer kişi olan Andrei Andreyev gibi güvenilir adamlarına bel bağlıyordu. Ama onlar da Stalin'in baskı uygulamasını istiyordu (oysa yeni geldiği sırada Andreyev karısına yazdığı bir mektupta, "şimdi, aslında, partizanları dizginle-

28 "Iz istorii kollektivizatsii 1928 god", no. 5: 193-5; Viola, *War Against the Peasantry*, s. 32-4, 45-7.

29 Egorova, "Khlebozagotovitel'naia kampaniia 1927-1928", s. 262 (PANO, f. 2, op. 1, d. 2571, l. 310-1), 264-5.

30 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/i: 44-6. Köylülüğün pazar davranışını Bolşeviklerin nasıl gördüğü konusunda bkz. Larin, *Sovetskaia derevnia*, s. 217.

31 Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 105-8 (107'de: TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 53, l. 32-49).

32 *Ugolovnyi Kodeks RSFSR* [1926], s. 31; *Ugolovnyi Kodeks RSFSR* [1927], s. 178; *Ugolovnyi kodeks RSFSR* [1929], s. 64-5. Zorlayıcı tedbirlere dönülmesi konusunda bkz. Manning, "The Rise and Fall of 'the Extraordinary Measures.'"

33 *Pravda*, 8 Ocak 1928.

yecek talimatlar yayınlamalıyım," diyordu ve bu tam olarak Stalin'in mesajı değildi).[34] Stalin Kuzey Kafkasya'ya Mikoyan'ı gönderdi fakat bu bölgeler, Ukrayna ile birlikte, her zaman olduğu gibi ülke genelinde pazarlanan tahılın üçte ikisini üretmekten çok uzaktı ve Stalin gözünü "son rezervler" dediği Urallar ve Sibirya'ya çevirdi. 9 Ocak'ta politbüro iki üst düzey adamını göndermeye karar verdi. Vyacheslav Molotov Urallar'a ve Sergo Orjonikidze Sibirya'ya yönlendirildi, ancak 12 Ocak'ta Orjonikidze'nin hastalandığı söylenerek seyahati iptal edildi.[35] Ertesi gün Stalin tarım, ikmal ve ticaret yetkililerini toplantıya çağırdı.[36] Sibirya'ya bizzat gitmeye karar vermişti.[37]

Ocak 1928'de hareket halinde olan sadece Stalin değildi. Eski Meydan'ın en erişilmez nüvesinde yer alan eski başyardımcı Boris Bazhanov'un ülkeden kaçışı sarsıcı bir darbe oldu. Sınır muhafızlarının yeni yıl kutlamalarının etkilerini hâlâ üzerlerinden atamadıkları sırada (1 Ocak) gizlice kaçmış ve ilk önemli Sovyet sığınmacısı olmuştu. Bazhanov, ödünç aldığı ithal spor ekipmanını iade etmemesinin ardından Eski Meydan dışına atanmıştı; daha sonra iki ayrı metresten iki gayrimeşru çocuk sahibi olmuştu. Metreslerinden birini, "karısı" olarak devlet harcırahıyla yurtdışına götürmüştü. Aşılması daha kolay İran sınırından birkaç kilometre uzaklıkta olan Türkmenistan, Aşkabat'a kendisini tayin ettirmeden önce Romanya, Finlandiya ya da Polonya sınırından sızmayı tasarlamıştı. Sadece yirmi yedi yaşında olan Bazhanov samimiyetinin ispatı olarak yanında gizli politbüro belgelerini taşıyordu. Sınırı geçerken yabancı istihbarat servislerinden yardım alıp almadığı bilinmiyor fakat İran'a varmasının ardından, deniz yoluyla Marsilya'ya git-

---

34 Andreev, *Vospominaniia*, s. 168-9 (27 Ocak 1928 tarihli mektup). *Pravda*, (24 Aralık 1927), merkez yetkililerinin önemli tahıl bölgelerine yükleneceğini duyuruyordu – Andrei Zhdanov Volga vadisine, Nikolai Shvernik Urallar'a ve Anastas Mikoyan Kuzey Kafkasya'ya.

35 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 5: 193. Bir tarihçi Orjonikidze'nin hastalığının Stalin'in bizzat gidebilmesi için bir bahane olduğunu iddia ediyordu. Ancak Stalin bir bahane yaratmaya gerek duymadan elbette görevi üstlenebilirdi. Shishkin, "Poezdka I. V. Stalina v Sibir'", s. 44.

36 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 5: 193-5; *Na prieme*, s. 779.

37 Pavlova, "Poezdka Stalina v Sibir'", s. 133-55; Kosachev, "Nanakune kollektivizatsii", s. 101-5; Chuev, *Sto sorok*, s. 377. İki yetkili, merkez orgbüro aygıtı görevlisi Alexander Dogadov ve Pankratov zaten Novosibirsk'te idi ve Sibirya liderleri ile 6 ve 9 Ocak 1928'de görüştüler; 10 Ocak'ta Sibirya'daki görevliler, tahıl tedarik operasyonunu yönetmek üzere Novosibirsk'te askerî tarzda bir karargâhı olan özel bir "üçlü yönetim" kurdular: Üçlü yönetim Syrtsov, Robert Eihe ve Sibirya Sovyet Yürütme Komitesi başkanı ve Sibirya ticaret şefi Letonya kökenli A. N. Zlobin'den oluşuyordu (GANO, f. 47, op. 5, d. 68, l. 197-9). Ocak sonunda, aşağı doğru tüm idari bölgelerde, tahıl tedarikini hızlandırmak üzere kopya üçlü yönetimler kuruldu. Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 780, n 55; Shishkin, "Poezdka I. V. Stalina v Sibir'", s. 196-9; Gushchin, *Sibirskaia derevnia*, s. 185; Egorova, "Khlebozagotovitel'naiakampaniia 1927-1928", s. 262 (atıfta bulunduğu kaynak, PANO, f. 2, op. 1, d. 217, l. 229); Gushchin ve Il'inykh, *Klassovaia bor'ba*, s. 172. 12 Ocak 1928'de yedi yüz demiryolu memuru ve işçisi işçi disiplinini ve tahıl sevkiyatının nasıl yapılacağını tartışmak üzere Novosibirsk'te toplandı. İbret olması için birkaç amir kovulmuştu. Hughes, *Stalin, Siberia*, s. 136. Kısa süre sonra Dogadov, Sağ diye bilinen kesime katıldı (1928-29) ve 1931 yılında tenzili rütbe ile Transkafkasya'ya gönderildi.

mek üzere Hindistan dağlarını aşmasına yardım edildiği açıktı. Ayrı ayrı Sovyet-İran sınırını geçmeye çalışırlarken yakalanan metresini de geride bırakmıştı.[38] Bazhanov henüz bir yeniyetme iken ülkesi Ukrayna'da partiye katılmış ve daha yirmi iki yaşında orgbüroya yükselmeyi başarmıştı. Sovyet kamuoyundan gizlenen bu sıkıntı yaratan ihanet, ışıltılı gelecek hayalinin sadece sistemin gücünün kaynağı olmadığını ama aynı zamanda asli kırılganlığı olduğunu gösteriyordu: İnsanlar başlangıçtaki yanılsamaları konusunda öfkeden deliye dönebilirdi. Daha 2 Ocak'ta, Sovyet istihbaratı Doğu Şubesi şefi, Agabekov adıyla bilinen Ermeni asıllı Georgy Arutyunov yabancı topraklarda insan avı başlattı (kendisi de iltica edene kadar).[39] Bazhanov Fransız istihbaratı tarafından kapsamlı bir sorguya alındı ve Batılı güçlerin altını oymak için sürdürülen gizli Sovyet entrikaları ve Stalin'in saydam olmayan rejimi hakkında yüzlerce sayfalık materyal ortaya çıktı. Mesela, Fransızlara Stalin'in "inanılmaz derecede duygularını gizleyebilen son derece kurnaz biri ve hepsinden önemlisi kindar" olduğunu anlatmıştı.[40] Kısa süre sonra Fransızca bir ifşaat yayınlayarak Stalin'in "herkesin çok fazla gevezelik ettiği bir ülkede benzersiz ve üstün bir sessiz kalabilme meziyetine sahip olduğunu" yazmıştı.[41]

Bazhanov çoğu açıdan Stalin'i yanlış değerlendiriyordu, örneğin, Sovyet lider "hiçbir şey okumuyor ve hiçbir şeyle ilgilenmiyor," ve "sınırsız ve yakıcı tek bir tutkusu var: Şiddetli iktidar arzusu," demesi gibi.[42] Stalin devrim ve Rusya devlet iktidarı için yaşıyordu, onu yeniden Sibirya'ya sürükleyen de buydu. Kendi kişisel iktidarı, telgraf, telefon, gazete, radyo ve Komünist ideoloji aracılığıyla Eski Meydan'ın sınırlarını fazlasıyla aşsa da bu araçlar köylere kadar ulaşmıyordu. İktidarı yurtdışında etkisizdi. Sovyetler'in yurtdışındaki işçi ve milli kurtuluş hareketlerini destekleyerek devrime enternasyonal bir boyut kazandırmaktan vazgeçmeyi reddetmesiyle, Leninist temel dış ilişkiler inancının –düşmanla temas–, 'kendi kendini gerçekleştiren kehanet'

---

38 Bazhanov orgbüro kadrosuna 1922 yılında katıldı ve kısa bir süre, Maria Glyasser'in yerine politbüro teknik sekreteri olarak çalıştı (Ağustos 1923-Mayıs 1924). 28 Kasım 1927'de Türkmenistan parti sekreterliğinde işletme direktörlüğüne (*upravdelami*) atandı. RGAE, f. 7733, op. 18, d. 527, l. 1-25 (Bazhanov'un kişisel dosyası). Balashov'un iddiasına göre Bazhanov Aşkabat'taki Britanya konsolosluğuna sınırdan geçmesine yardım etmeleri için yalvarmıştı ve evli sevgilisi Moskova'dan gelerek kaçmak üzere ona katılmış fakat sınırı geçmeye çalışırken yakalanmıştı.

39 Agabekov, *OGPU*, s. 132-8, 234; Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 191. Aynı zamanda bkz. Bortnevskii, "Oprichnina." Agabekov, Istanbul'da yaşadığı sırada, 13 Haziran 1930'da taraf değiştirdi; 1937 yılında Fransa-İspanya sınırında bulundu ve öldürüldü.

40 Brook-Shepherd, *Storm Petrels*, s. 19-84, 107-8. 12 Ocak 1937'de Bazhanov Polonya istihbaratına bir brifing verdi – 1939 yılında Doğu Polonya (Batı Belarus) zaptı edildiğinde Sovyetler'in eline geçen bir belge. Duraczynski ve Sakharov, *Sovetsko-Pol'skie otnoshenii*, s. 65-6 (RGANI, f. 453, op. 1, d. 54, l. 25-33).

41 *Stalin, der rote Diktatur* (Berlin, Aretz, 1931), s. 21.

42 Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, s. 105-6.

haline gelmesini sağlıyordu fakat kapitalist ülkelerden bir biçimde ileri sınai teknoloji alabilme sorunu devam ediyordu. Sovyetler'in durumunu daha da karmaşıklaştıran 1927-28 yılında küresel buğday pazar fiyatının çakılmasıydı ve bu düşüş diğer Sovyet ihracat ürünlerini de etkiliyordu (kereste, petrol, şeker). Ayrıca, yurtdışı gümrük vergilerinin artışı alınan darbeyi daha da güçlendiriyordu.[43] Duygusuz küresel siyasal ekonominin tüm ana mal üreticilerine uzattığı kısa çöp şuydu: Makine almakta ihtiyaç duyduğu sağlam paraya ulaşmak için Sovyetler Birliği ticari ürünlerini yok pahasına satacaktı.[44] Dahası, ekipman alımı ve ticari açığın kapatılması için Avusturya ve Alman hükümetlerinden kısa vadeli ve bazı orta vadeli krediler sağlama başarısı gösterilmiş olsa da Sovyetler, Paris, Londra ve hatta Berlin'den uzun vadeli kredi alamamıştı. Stalin, Sovyet rejiminin yaşam çizgisini uluslararası proletaryaya yaslamak yerine, uluslararası burjuvazinin ayaklarına kapanmak durumunda kalmasına katlanamazdı. Tıpkı köylülerin tahıllarını satmayı reddettikleri gibi, yabancı kapitalistler, en azından ileri teknolojilerini satmayı reddederek, Kızıl rejimin yok edilmesini hedef alabilirdi.

Stalin, ülkenin siyasi atmosferiyle ilgili karanlık OGPU raporlarına gömülmüş durumdaydı. Bu raporlar, hem geribesleme döngüsü içinde kendi dünya görüşü tarafından biçimlendirilmişti hem de SSCB'nin düşman kuvvetlerce kuşatıldığı, karınca gibi iç düşman kaynadığı yönündeki konuşma ve metinlere kulak kabartarak elde edilen rejim-karşıtı sözlerle dolup taşıyordu.[45] Sovyet sınır toprakları kuşku uyandırıyordu: Ukrayna, Kuzey ve Güney Kafkasya, Belarus ve Uzak Doğu'da, deniliyordu polis raporunda, "bulunan bazı unsurlar, dışsal sorunlar hasıl olduğunda yabancı karşı-devrim tarafından kullanılabilir."[46] Sanayide ve orduda görev yapan çarlık dönemi uzmanları kuşku uyandırıyordu: Bir polis muhbirine göre, Kızıl Ordu'da levazım direktörlüğünde görev yapan, çarlık döneminin hava kuvvetleri kurmay başkanı ve bir soylu olan eski Tümgeneral Nikolai Pnevsky, Britanya'nın diplomatik ilişkileri kesmesi konusunda, "kum üstüne kurulu bir sistem olarak Sovyet iktidarının çökmesi kaçınılmaz," demiş ve eklemişti: "Bu bir savaş başlangıcı ve bu savaş, SSCB askerî teknolojisinin geriliği ve savaşın sebep olduğu siyasi ya da ideolojik iç zorluklar göz önüne alındığında, Bolşevizm'in kesin sonunu getirecektir."[47] Köyler kuşku uyandırıyordu: Ülkenin köylü bilgesi

---

43 Kindleberger, *World in Depression*, s. 73-4; Malenbaum, *World Wheat Economy*.

44 Bu aynı zamanda ülkede yokluğu çekilen, mesela pamuklu kumaş gibi, ürünlerin yurtdışına satılması anlamına geliyordu. Dohan, "Soviet Foreign Trade in the NEP Economy", s. 482-3; Dohan, "Foreign Trade", s. 223.

45 Rieber, "Stalin as Foreign Policy Maker: Avoiding War, 1927-1953", s. 141-2.

46 Aktarıldığı kaynak, Danilov, "Vvedenie", Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 25 (Haziran 1927). Aynı zamanda bkz. Ken ve Rupasov, *Politbiuro TsK VKP (b)*, s. 484-5, 491, 497.

47 Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 382 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB,

gibi davranan Mikhail Kalinin politbüroya, "birçok köylü ile konuştum, yabancı ülkelerle çatışma durumunda hatırı sayılır bir köylü tabakasının Sovyet iktidarını hararetle savunmayacağını kesinlikle söyleyebilirim," diyordu ve bu durum parti içinde de rapor edildi.[48] Rus göçmen basını Sovyet rejiminin gizli iç icraatları hakkında bilgi sızdırıyordu.[49] Stalin için yakın çekirdek kadrosu da kuşkulu hale gelmişti. Onlara danışmadan ve nasıl gelişeceği son derece belirsizken, 1928 yılında siyasi hayatının en büyük kumarını oynadı.

Şok eden konuşma

Stalin geliyordu. Sibirya parti şefi Sergei Syrtsov, resmi görevlilerin genel sekreteri karşılamaya hazır olduğundan emin olmak üzere Batı Sibirya tahıl depolarına –Barnaul, Biysk, Rubtsovsk– yıldırım hızında bir teftiş başlattı.[50] Stalin'in Moskova'daki iç aygıtının eski bir mensubu olarak entrika konusunda uzmanlık eğitimini tamamlamış olan Syrtsov, iki yıl önce Stalin tarafından (Zinoviev destekçisi Mikhail Lashevish'in yerine) Sibirya'ya gönderildiğinde otuz üç yaşındaydı. 17 Ocak 1928'de, Stalin'in gelmesine saatler kala Syrtsov, tahıl "stokçularına" karşı 107. maddenin uygulanması için Merkez Komite'nin verdiği talimatı yürürlüğe sokacak somut bir planı Sibirya parti örgütüne onaylattı: Sibirya gizli polisi her bir yerel tahıl üretim bölgesinden dört-on arası sayıda kulakı, "büyük tahıl stokları bulundurmak ve ekmek kıtlığını vurgunculuk ve fiyat yükseltmek için kullanmak" suçlamasıyla tutukladı. Sibirya OGPU başkanı Zakovsky, "operasyonu derhal başlatın!" diyordu.[51] 18 Ocak'ta, yerel parti bürosunu ve yerel tahıl tedarik personelini temsil eden yaklaşık altmış üst düzey Sibiryalı memur kendilerini Stalin'in, yardımcılarından oluşan topluluğun ve önceden gönderdiği görevlilerin huzurunda buldu.[52] Stalin onlara Sibirya'nın hasadının yüksek olduğunu ve Merkez'e 1 milyon ton tahıl gönderme yükümlülükleri olduğunu söylerken Sibirya'nın kendi ihtiyacı için sadece 400 bin ton tahıl bırakıyordu.[53] Her bir idari

---

d. PF 10289, t. 2, l. 393, 395). Kızıl Ordu'da hizmet eden çoğu çarlık subayından farklı olarak Pnevsky (doğum 1874), 1928 yılında eceliyle öldü.

48 RGASPI, f. 17, op. 163, d. 103 (3 Ocak 1927).

49 Nazarov, *Missiia Russkoi emigratsii*, I: 43-4.

50 Bir Sovyet göçmeni, kulaktan dolma bilgilerle, Syrtsov'un çabalarını, inandırıcılığı olmayan kurgular yapmak –Stalin OGPU'ya sırtını yaslamışken sanki mümkünmüş gibi– diye tarif ediyordu. Avtorkhanov, *Stalin and the Communist Party*, s. 11-2.

51 Zakovsky de Syrtsov ile aynı zamanda Novosibirsk'e gönderilmişti. Siyaseten yükselmekte olan genç Lavrenti Beria tarafından alt edileceği Güney Kafkasya'ya gönderilen şanssız Ivan Pavlunovsky'nin yerine geçti.

52 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 119, l. 1-2.

53 Sovyet ölçüleri poods (36 pounda eşit birim) cinsindendi. Stalin toplam 82 milyon poods'un 60'ını istiyordu.

birimde uygulamadan kimin sorumlu olacağının ismen belirlenmesini ve demiryolları tarafından taşınabilir hale getirilmesinin garanti altına alınmasını talep ediyordu – mazeret kabul etmeyecekti.[54] Tahmin edilebileceği gibi, Stalin tahıl stoklarını satmayı reddeden herkese 107. maddenin uygulanmasında ısrar ediyordu. Syrtsov, Sibirya'da zaten başlatılmış (bir gün önce) stokçuluk karşıtı operasyonu anlattı.[55] Stalin bu uygulamayı beğendi ancak imajının yumuşatılmasını istedi. İcrasını, siyasi polisten alarak, basında da uygulamayı açıklayacak ve yasaları takip edecek olan dava vekillerine devretti ve köylülerin geri kalanını tahıllarını pazarlamaya ikna etmek üzere, basit prosedürlerle kulakların açık yargılama hazırlıklarının yapılmasını istedi.[56]

Stalin'in yardımcıları, Sibirya parti örgütünün köy düzeyinde geçmiş yıllarda yayınladığı broşür ve diğer materyalleri toplamıştı ve uzun tren yolculuğu boyunca Stalin bunları okumuştu.[57] Yol üzerindeki şehirlerden yeni gazeteleri de aldırmıştı ve mesela Sverdlovsk'ta yayınlanan *Ural Worker*'da tahıl tedariki ile ilgili "tek bir satır" olmadığını; daha ileride, Tyumen'de yayınlanan yerel *Red Banner*'ın tahıl tedarikine –Ukrayna'da– bolca yer verdiğini not almıştı. Ocak 1928 OGPU Sibirya siyasi atmosferi raporu, kulak kışkırtması olarak nitelenen bilgilerle doluydu ("1920'yi yeniden yaratmak istiyorsunuz, tahılı insanlardan zorla almak istiyorsunuz ama bunu başaramayacaksınız, bir ineğimizi satacağız, iki ineğimizi satacağız fakat tahılımızı vermeyeceğiz"). Kapsamlı rapora Sovyet-karşıtı kitapçıklar da eklenmişti.[58] Novosibirsk'te Stalin *Soviet Siberia*'nın tüm Ocak sayılarını okudu ve ancak çok yakın zamanda bölgenin amiral gemisi olan gazetelerin tedarik konusuna ilgi göstermeye

54 9 Ocak 1928'de Sibirya tahıl tedarik üçlü yönetiminin üçüncü üyesi A. N. Zlobin, Sibirya hasadının ortalama seviyede olduğunu Dogadov'a haber verdi. Sibirya parti örgütünden M. Basovich'e göre, kişi başı hasat verileri Sibirya'da 6,9, Urallar'da 7,5, Orta Volga'da 12, Aşağı Volga'da 13,3, Ukrayna'da 13,9 ve Kuzey Kafkasya'da 14 poods olarak gelmişti. Pavlova, "Poezdka Stalina v Sibir'", s. 134 (atıf yok). 1913-1925 yılları arasında hemen hiç Sibirya tahılı ihraç edilmemişti; Moskova ve Leningrad'ın sınai bölgelerinin yanı sıra Rusya Uzak Doğu'suna gönderiliyordu. 1926-27 yılında 345 bin ton Sibirya buğdayı ihraç edildi fakat 1927-28 yılında sadece 5.700 ton ihraç edilebildi. Gushchin, *Siberiskaia dervenia*, s. 108; *Vneshniaia torgovlia SSSR*, s. 94-110.

55 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 5: 196-9; Danilov, *Tragediia sovetskoi derveni*, I: 152-4 (GANO, f. 2, op. 4, d. 24, l. 26-28ob); Viola, *War Against the Peasantry*, s. 69-71; *Za chetkuiu klassovuiu liniiu*, s. 76 (Syrtsov'un Mart 1928 Sibirya parti genel kurulu raporu); Gushchin ve Il'nykh, *Klassovaia bor'ba*, s. 172-3.

56 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 121, l. 6-7, 47-9.

57 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 121, l. 2. Stalin'in seyahat kayıtlarını (açıklamaları da dahil) tutan yardımcı Konstantin Sergeyev (doğum 1893) aşağıdaki broşürleri listelemişti: *Rodinskii raion Slavgorodskogo okruga*; *materialy obsledovaniia sibiriskoi derevni* (Novosibirsk, 1927); *Men'shikovskii raion Barabinskogo okruga*; *materialy obsledovaniia sibiriskoi derevni* (Novosibirsk, 1927); *Abakinskii raion Minusinskogo okruga*; *materialy obsledovaniia sibirskoi derevni* (Novosibirsk, 1927). Aslen Tulalı olan Sergeyev, Ocak 1925 - Haziran 1928 arasında Stalin'in yardımcılığını yaptı.

58 Sevost'ianov, "*Sovershenno sekretno*", VI: 58-60 (TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 575, l. 1-58).

başladığını fark etti. Sibirya'da partinin "sınıf çizgisini takip etmediği" sonucuna vardı.[59] Yine de, Syrtsov'un hızlı ön girişimi sayesinde Stalin 18 Ocak Novosibirsk toplantısından pozitif bir izlenimle ayrılmış görünüyordu.[60] Merkez Komite sekreteri olan ve Eski Meydan'da sorumluluk alan (ve bir zamanlar Sibirya parti şefi olan) Stanislav Kosior'a 19 Ocak saat 08.00'de çektiği şifreli telgrafta Stalin şöyle yazmıştı: "Toplantıyla ilgili temel izlenimim: Tedarikteki gecikme kâbus gibi, kaybedileni geri kazanmak çok zor, kaybedilenin geri kazanılması ancak aşırı baskı ve liderlik becerisi ile mümkün olabilir, durumu düzeltmek için görevliler işe girişmeye hazırlar."[61]

Bu boş bir hayal miydi? Stalin bazı tehditkâr gizli genelgeler yayınladı, yeni bir politikayı hayata geçirdi (cezai 107. maddenin uygulama alanını genişletti) ve kişisel bir ziyaret yaptı ("aşırı baskı"), peki sonuç – kentler ve ordu için oluk gibi tahıl mı akacaktı? Bazı sorunlar çıktığına ilişkin haberler geliyordu: SSCB Tarım Bankası'nın Sibirya şubesine henüz başkan olarak atanmış, Novosibirsk toplantısı katılımcılarından Sergei Zagumyonny Stalin'in otoritesine karşı çıkacak yürekliliği göstermişti. Zagumyonny'nin sözlü itirazları o günün yegâne çatlak sesi değildi; Sibirya tüketici kooperatifleri başkanı baskı değil ustaca ajitasyon çağrısı yaptı.[62] Ancak ertesi gün (19 Ocak) Zagumyonny itirazlarını Stalin'e ve Syrtsov'a yazılı ve ayrıntılı olarak aktarmaya karar verdi. İddiası şuydu: Eğer kulaklar sadece depolarındaki tahılı satmayı reddettikleri için tutuklanırlarsa orta gelirli ve fakir köylüler bunu NEP'in sonu olarak değerlendirirler ve sonuçta ülkede daha az tahıl üretilir – niyetlenilen politikadan beklenen sonucun tam tersi. Felaket kehanetinde bulunmadan hemen önce, "kahin olmak istemem," diye yazmıştı Zagumyonny. Stalin dahil tüm üstlerinden daha fazla malumata sahip olduğunu öne sürüyordu: "Köyü iyi biliyorum, hem orada büyüdüğüm

59 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 121, l. 4-4o, 9.

60 Syrtsov daha sonra, "kendimiz sorumluluk alarak tüm tahıl tedarik bölgelerinde kulaklara baskı yapılması talimatı yayınladık," diye böbürleniyordu. "Yoldaş Stalin'in yolda olduğunu bilsek de geciktirmememiz gerektiğini düşünerek Bölgesel Komite talimatını yayınladık." Demidov, "Khlebozagotovitel'naia akampaniia 1927/28 g. v sibirskoi derevne", s. 126. Stalin Ocak 1928 başında Syrtsov'a çektiği telgrafta, Sibirya'da parti görevlilerinin imalat ürünleri ile tahıl takası çağrısı yaparken "paniğe kapılmalarını" küçümsüyordu. *Za chetkuiu klassovuiu liniiu*, s. 75-6.

61 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 5: 201-2; Viola, *War Against the Peasantry*, s. 74-5. 19 Ocak (sabah) tarihli bu telgrafta Stalin, Molotov'un Merkez Siyah Toprak Bölgesi'ne gönderilmesini emrediyordu. Stalin, aynı gün daha ileri bir saatte (17.35), bu kez Molotov ve Kosior'a bir telgraf daha gönderdi. Tehlikenin belki de daha büyük olabileceğine işaret ediyor, başarı beklediğini tekrarlıyordu. Belirtmek gerekir ki Sibirya'da tedarik kampanyaları genellikle Eylül'de başlıyordu (hasat Sibirya'da biraz daha geç, Ağustos'tan Eylül başına kadar, gerçekleşiyordu). 1928'de de, devrim öncesinden beri yetersiz yatırım yapılması nedeniyle Sibirya'da sadece dört yetersiz büyüklükte tahıl ambarı faaliyetteydi. Gecikmeli de olsa birkaç yeni ambar inşa ediliyordu. Lebedev, "Sostoianie i perspektivy razvitiia elevatornogo khoziaistva", s. 34.

62 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 121, l. 11.

için ve hem de fakir bir köylü olan babamdan yakın zamanda gelen mektuplar sayesinde."[63] Stalin kalemini aldı, bazı bölümlerin altını çizdi ya da alaycı notlar ("ha ha") düştü. Zagumyonny'nin düşüncelerini odada bulunan diğerlerinin ve başkalarının da paylaştığını fark edip etmediğini bilmiyoruz fakat Sibirya parti bürosuna 20 Ocak'ta ikinci bir kez ve daha dar bir çevreyle hitap etmeye karar verdi.

Bu toplantıya davet edilmeyen Zagumyonny'den aldığı özel mektubun varlığını ve içeriğini gizli tuttuğu için özür diledikten sonra Stalin, "evvelki gün sözünü ettiğim tedbirler kulakları ve pazara hâkim olanları vuracak ve dolayısıyla fahiş fiyat olmayacak. Köylüler fiyat artışı olmayacağını, tahılı pazara getirmek gerektiğini, aksi takdirde hapse gireceklerini anlayacak ... Yoldaş Zagumyonny bunun tahıl tedarikinde düşüşe yol açacağını söylüyor. Bunu nereden biliyorsun?" Stalin'in "pazar" derken kastettiği arz ve talep değil ama devletin köylünün ürününe el uzatma becerisiydi. "Ukrayna'da," diyordu, "spekülatörlerin kafasını ezdiler ve pazar yeniden canlandı."[64] NEP'i yürürlükten kaldırdığını reddediyordu ama orada bulunanlara bir hatırlatma yapıyordu, "ülkemiz kapitalist bir ülke değil, sosyalist bir ülke, NEP'e izin versek de son söz hakkı devletindir dolayısıyla tavrımız doğrudur." Şu eklemeyi de yapıyordu: "Güç kullanımını savunmak ekonomik araçların kullanımını savunmak kadar anlamlıdır, hatta bazen daha da anlamlıdır, mesela pazar [tahıl tedariki] istismar edildiğinde ve tüm ekonomik politikamızı kapitalizm rayına oturtmaya çalıştıklarında; bunu yapmayız." Zagumyonny'nin orta gelirli ve hatta fakir köylülerin saldırıya maruz kalan kulakların yanında saf tutacağı iddiasına verdiği yanıtı güçlendirmek için Stalin ve Sibirya parti örgütü, açık yargılamalar sonucunda el konulacak kulak tahılının % 25'ini yoksul ve "ekonomik anlamda zayıf" orta gelirli köylülere dağıtacaktı ve böylelikle onlar da partinin tahıl tedarik girişimiyle ilişkilendirilecekti.[65] Zagumyonny'nin cüretkârlığı uygulanan politikanın keskinleşmesine payanda olmuştu, aslında daha fazlasının da sebebi olabilirdi. Genellik-

---

63 *Izvestiia TsKKPSS*, 1991, no. 5: 193-204 (199-201); Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, 154-6; Viola, *War Against the Peasantry*, s. 71-4. 1930'da Zagumyonny (doğum 1897) malulen emekli edildi ancak kolektif çiftlik başkanı seçilerek çalışmaya devam etti, sonunda kendi memleketi Saratov eyaletinde devlet çiftliği başkanı oldu. Halen bu görevde iken, 5 Ağustos 1937'de tutuklandı. Mayıs 1938'deki açık yargılamanın ardından 28 Kasım 1938'de infaz edildi. Gusakova, "Veril v luchshuiu zhizn' naroda."

64 "Iz istorii kollektivizatsii 1928 god", no. 6: 212'de Aynı zamanda bkz. *Sochineniia*, XI: 3. 1928 Ocak ayından başlayarak Mart'a kadar Kuzey Kafkasya'da 3.424 kişi mahkûm edildi ve bunların 2 binden fazlası orta gelirli ve yoksul köylüydü (rejim istatistiklerine göre). Osklokov, *Pobeda kolkhoznogo stroia*, s. 134.

65 Karar, Stalin'in de katıldığı 26 Ocak 1928 tarihli "tahıl üçlü yönetimi" toplantısında alındı. Pappkov, *Obyknovenyi terror*, s. 33 (atıfta bulunduğu kaynak, GANO, f. P-20, op. 2, d. 176, l. 92-3); *Sovetskaia sibir'*, 29 Ocak 1928; *Sochineniia*, XI: 4.

le kozunu aşırı bir gizlilikle oynayan Stalin onun düşüncelerine derinlemesine bir ilgi göstermişti.[66]

Stalin, birdenbire, Sibiryalı memur çevresine Sovyet tarımsal gelişiminin çıkmaza girdiğini lafı dolandırmadan söyledi. Devrimle birlikte toprak sahibi sınıfın nasıl mülksüzleştirildiğini ve büyük çiftliklerinin bölünerek küçük köylü hanelerine paylaştırıldığını ve onların da uzmanlaşmadığını ve her şeyden biraz –tahıl, ay çiçeği, süt için inek– yetiştirdiğini anlattı. "Böyle küçük haneye dayalı bir karma ekonomi büyük bir ülke için talihsizlik," diyordu. Bu büyük bir sorundu zira devrimden önce 15 milyon özel toprak sahibi köylü [*edilonichniki*] var idiyse, şimdi bu sayı 25 milyona çıkmıştı. Büyük çoğunluğu makinelerden, bilimsel yöntemlerden hatta gübreden yararlanmıyordu.[67] "Kulakların gücünün kaynağı neydi?" diye soruyordu Stalin. "Asla güçlü doğmuş olmaları değildi, büyük ölçekli tarım yapıyor olmalarıydı." Kulakların makineleşme ve modernleşmeden yararlanabilmeleri ölçek sayesindeydi. "Macaristan, Doğu Prusya, Amerika ve diğerleri gibi, büyük-ölçekli tarıma ve latifundiaya koşut olarak, tek tek çiftliklerde kulak tarzı bir tarım geliştirebilir miydik?" diye soruyordu Stalin. "Hayır, yapamazdık. Biz bir Sovyet ülkesiyiz, sadece sanayide değil ama tarımda da kolektif bir ekonomiyi yerleştirmek istiyoruz. Bu yolu takip etmemiz gerekir." Ayrıca Stalin, eğer Sovyet rejimi özel-toprak sahibi büyük-ölçekli kulak çiftlikleri gibi bir yöntem geliştirmek *isteseydi* dahi, bu yaklaşım başarısızlığa mahkûmdu çünkü "tüm Sovyet sistemi, tüm yasalarımız, tüm mali uygulamalarımız, köylere tarım ekipmanı ikmali uygulamalarımız, her şey özel-toprak sahibi büyük-ölçekli çiftlik oluşumunu sınırlamak üzerine kurulu." Sovyet sistemi "kulakların her yönden önünü kesiyor, bunun sonucu da şu anda tarımımızın içine girdiği çıkmaz sokak." Bu çıkmaz sokaktan çıkmak için, geriye sadece "kolektif türde büyük-ölçekli çiftlikler geliştirme yöntemi kalıyor." Tam olarak söylenirse, küçük-ölçekli çiftçilerin kullandığı kooperatifler değil ama kolektif çiftlikler (*Kolhozlar*): "Küçük köylü hane çiftliklerinin büyük kolektif-çiftliklerde birleşmesi ... bizim için yegâne yoldur."[68]

Tek yol – Stalin boş hayaller dile getirecek biri değildi. 1920'li yılların büyük bir bölümünde Komünist Parti içinde Sol muhalefet, daha sonra da birleşik muhalefet NEP'e vahşice saldırmıştı. Bu sol saldırılar karşısında Stalin NEP'i savunmuştu.[69] Bu meselelerin tartışılması sadece resmi parti top-

---

66 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 118, l. 1-74 (stenogramma zasedaniia Sibkraikoma ot 20 ianvaria 1928 g.).

67 1928 yılında tüm Sibirya'da yaklaşık 700 bilimsel tarım uzmanı mevcuttu ve büyük bir kısmının yüksek eğitimi yoktu. *Sibir'skaia Sovetskaia entsiklopediia*, I: 17-8.

68 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 6: 203-5; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 118, l. 23-6.

69 *Sochineniia*, VII: 122-29 (Nisan 1926), 286-7 (Kasım 1926).

lantılarıyla sınırlı değildi. Birçok akşam, Stalin hizbi günlük çalışmanın ardından Kremlin'e geldiklerinde –Stalin, Molotov ve Orjonikidze Eski Meydan, Ilinka caddesinden ve Voroshilov Znamenka caddesinden geliyordu– içlerinden birinin Kremlin'deki evinde toplanıyorlardı; çoğunlukla Voroshilov'un (en yaşlı oydu) bazen Stalin'in evinde. Bu toplantılarda, hasadın artmaması ve tarımın modernizasyonunun aciliyeti, düşman çokluğu, müttefik yokluğu, orduda modern silah yokluğu gibi konuları enine boyuna düşünebiliyorlardı. Stalin hizbinin sıkı adamları pratik bir çıkış yolu bulma konusunda ona bel bağlamışlardı. NEP'in açmazı sadece sınai büyümenin çok düşük seviyede olması ve SSCB'nin NEP uygulaması ile gerçek bir sanayi ülkesi haline gelmesi için ne kadar süre geçeceği konusunda insanları kaygılandırması değildi. Açmaz sadece modernleşmemiş teknik düzey ve küçük bölünmüş tarım arazileri –bu bölünmüşlük nedeniyle hasat, tarımsal olanlar da dahil makine ithalini finanse edecek kadar tahıl ihracatını desteklemiyordu– değildi. Açmaz sadece, yiyecek ikmali ve kırsal bölgeler üzerinde rejimin kontrolü olmasında da değildi ki bu nedenle köylülüğün fiil ve kararlarına mahkûm oluyordu. Tüm bunlar can alıcı sorunlardı ancak NEP'in *ana* açmazı ideolojikti: NEP'le geçen yedi yıl sonunda sosyalizm (kapitalizm-olmayan) ufukta görünmüyordu. NEP, açıkça anti-kapitalist ya da sosyalist devrimini yapmış bir ülkede gönülsüzce tolere edilen bir kapitalizme varmıştı.

Stalin'in köyü sosyalizm yoluna girmeye zorlamanın zamanı geldiğine tam olarak ne zaman karar verdiğini bilmiyoruz. Kalinin daha sonra, 1927 yılında kurulan ve Molotov'un başkanlığını yaptığı kolektif çiftliklerle ilgili politbüro komisyonunu "zihinsel devrim" diyerek anacaktı.[70] Sibirya'ya yola çıkmadan kısa bir süre önce Moskova'nın düzenlediği parti konferansında (23 Kasım 1927) Stalin, "köylü çoğunluğuyla uyuşmayan bir politikanın peşinde koşmak köyde iç savaş çıkarmak anlamına gelir, sanayimize tarımsal hammadde (pamuk, şeker pancarı, keten, deri, yün vb.) ikmalini zorlaştırır, tarımsal ürünlerin işçi sınıfına ulaşmasını aksatır, sanayimizin temelini sarsar," diyordu.[71] Novosibirsk'te, aslında Stalin kendi söylediklerini inkâr ediyordu. Söylediklerinde yalnız da değildi. Moskova parti örgütünde üst düzey bir görevli olan ve Karl Bauman adıyla bilinen Letonya asıllı Kārlis Baumanis (doğum 1892), aynı Moskova parti forumunda (27 Kasım), kesin bir dille, "biri kırsal alan diğeri şehirler için iki sosyalizm olamaz," diyordu.[72] Yi-

---

70 *XVI partiinaia konferentsiia VKP (b), aprel' 1929 g.*, s. 293. Bukharin Nisan 1925 14. Parti konferansında, "kolektif çiftlik etkili bir yöntem ama sosyalizme giden en elverişli yol değil," demişti.

71 "Partii i oppozitsiia", *Pravda*, 24 Kasım 1927, yeniden basım, *Sochineniia*, X: 252-68 (259'da).

72 *XVI Moskovskaia gubernskaia konferentsiia VKP (b)*, bülten no. 10: 88. *Stenograficheskii otchet*, s. 492 520, 544-7. Stalin Nisan 1928'de Bauman'ı parti sekreterliğine aldı. 1929 yılında Mosko-

ne de bu henüz resmi politika ilan edilmemişti. Aralık 1927 tarihli 15. Parti Kongresi'nin son dakikalarında, solcu Troçki, Zinoviev ve Kamenev'in ihraç kararının mürekkebi kurumamışken, "köyde iş" ile ilgili bir kararnamede kırsal alanda partinin öncelikli görevinin büyük ölçekli kolektif çiftçilik olduğu açıklayıcı değişiklik maddesiyle tespit edilmişti. Stalin'in girişimi olan –genel terimlerle ifade edilmiş ve bir zaman çizelgesine oturtulmamış– bu kararnamenin önemi, ülke bütünü bir yana parti genelinin gözünden de kaçmış olabilirdi. 14 Aralık-14 Ocak tarihleri arasında Stalin'in tüm yerel parti örgütlerine gönderdiği tahıl tedariki ile ilgili kaygılı Merkez Komite genelgelerinde büyük ölçekli kolektif çiftlikten hiç söz edilmiyordu. Genelgelerin sonuncusu Sibirya'ya hareket etmesinden bir gün önce gönderilmişti.[73] Molotov ve Stalin'in çalışma odaları aynı konferans salonuna açılıyordu ve hiç kimse genel sekreterle onun kadar çok görüşme ve konuşma fırsatı bulamıyordu. Buna rağmen Molotov, tahıl tedariki için Urallar'a ve ondan önce de Ukrayna'ya kendi yaptığı seyahatlerle ilgili olarak Merkez Komite'ye sunduğu uzun raporda (25 Ocak 1928), topyekûn kolektifleştirme dayatılmasıyla ilgili hiçbir şey söylemiyordu.[74] Ayrıca Stalin 20 Ocak'ta çok dar bir çevreye Sibirya ile ilgili konuşma yaptı. Sibirya'ya yaptığı seyahat bile gizlilik içinde ele alınıyordu: Sovyet gazetelerinde hiç değinilmiyordu.[75] Ne olursa olsun, yayınlanmamış Sibirya konuşması şok ediciydi.

Yaklaşık on sekiz yıl önce 10 Ağustos'ta, çarlık döneminin en büyük resmi görevlisi Pyotr Stolypin, bazen trenin ulaştığı son noktadan at sırtında 800 kilometreden fazla yol kat ederek, onu alkışlarla karşılayacak olan köylülerle buluşmak üzere Batı Sibirya steplerini taramıştı.[76] Stolypin karısına, "en azından belgelerde göremeyeceğim ve öğrenemeyeceğim şeylerle karşılaştım" diye yazmıştı.[77] Çarlık başbakanının cesur reformları –köylü huzursuzluğunun kaynağı olarak gördüğünü kesip atarak, köylüleri komünlerden çıkmak konusunda cesaretlendirdi, toprağı bitişik çiftlikler biçiminde düzenledi ve bu geniş toprakları özel mülkiyete geçirdi– Rusya'nın bütünüyle yeniden yapılandırılması arayışıydı. Avrupa Rusya'sından farklı olarak Sibirya'da komünler yoktu ama özel mülkiyet çiftliklerinin Sibirya'ya da

va'da birinci sekreterliğe yükseltildi. Molotov'un yerine gelmişti ve yerini 1930'da Kaganovich'e bıraktı. 1931-34 yılları arasında Merkez Asya bürosunu üstlendi.

73 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 5: 194-6.

74 Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 172-92 (RGASPI, f. 82, op. 2, d. 137, l. 1-55).

75 Tabii ki genel sekreterin orada olduğu bilgisi kulaktan kulağa yayılıyordu. Krasnoyarsk'tan bir parti sekreteri, işçilerin kendi fabrikalarında konuşma yapması isteğini iletmek üzere Stalin'e mektup yazmıştı. Verdiği yanıtta Stalin, "yoldaşlara *iç meselelere* dair talimatlar vermek üzere *gayriresmi* olarak geldim," diyordu. "Açık bir toplantıyla kitleye hitap etmem yetki aşımı ve parti Merkez Komitesini hiçe saymak olacaktır." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 119, l. 1045.

76 Donald Treadgold, *Great Siberian Migration*, s. 155-83.

77 Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 323.

genişletilmesi ile ilgili bir yasa (14 Haziran 1910) geçmemiş, Stolypin, köylülerin Sibirya'daki boş topraklara göçünü teşvik eden paralel programının komünün orada köklenmesiyle sonuçlanmasından kaygılanmıştı.[78] Diğer bir kaygısı, Sibirya'da karşılaştığı güçlü köylü eşitlikçilik ruhunun, telkin etmeye çalıştığı bireyci ama otoriter monarşist değerlere tepki göstermesiydi.[79] Yayınlanan seyahat raporunda Stolypin, Sibirya'da toprakta özel mülkiyetin sadece fiilen değil yasal olarak da tesis edilmesini öneriyor ve Sibirya'nın sadece küçük ölçekli tarıma (yaygınlaşıyordu) değil, "büyük toprak sahipliğine" de ne kadar ihtiyaç duyduğunun altını çiziyordu.[80] Ancak raporu yayınlandığında Stolypin ölmüştü – Kiev Opera Salonu'nda suikaste uğramıştı.

Stalin, Stolypin'in sokakta binlerce köylü tarafından karşılandığı ve 1912'de anısına bir taş sütun dikilen kuzeybatıdaki Altai'ye –Slavgorod yakınlarında– gitti.[81] Ancak Stolypin anısına dikilen sütunu göremeyecekti: Stolypin'in birleştirilmiş çiftlikler hamlesini tersine çeviren ve özel toprak şeritleriyle komünü güçlendiren 1918 devrimci köylü toprak işgalleri sıra-

78 Sibirya dönüşü Stolypin II. Nikolay'a yazdığı özel mektupta (26 Eylül 1910), "genel izlenimim ziyadesiyle rahatlatıcı," diyor ama uyarıda bulunuyordu: "Komünü özel mülkiyete alışkın topraklar üzerinde, kiracılık hakları temelinde kuruyoruz. ... Tüm bunlarla beraber başka acil ve yakın sorunlar da var. Aksi durumda, bilinçsiz ve programsız bir yöntem, muazzam, vahşi bir demokrasinin hüküm sürdüğü bir ülke yaratacak ve bu da kısa sürede Avrupa Rusya'sını boğacaktır." "Iz perepiski P. A. Stolypina s Nikolaem Romanovym", *Krasnyi arkhiv*, 1928, no. 5: 82-3. Aynı zamanda bkz. Syromatnikov, "Reminiscences of Stolypin", s. 86; Pokrovsky, *Brief History of Russia*, II: 291. Sibirya'da "özgür" toprak kullanım hakkı gelişti, böylelikle köylüler çıkageliyor, toprağı sürüyor ve ekiyordu fakat herhangi bir yerdeki ekilebilir alanların tamamı işgal edildiğinde, seçme ve yeni dağıtım üzerinden "eşitlenmiş" bir toprak kullanımına geçiliyordu – yani, komün görülmeye başlıyordu. Bu geçiş genellikle aniden ve tek hamlede gerçekleşmiyordu. Ayrıca sadece yoğun yerleşim bölgelerinde (çoğunlukla Avrupa Rusya'sına yakın Tobolsk bölgesinde) görülüyordu fakat bu durum, daha fazla yerleşimin gerçekleşeceği uzun vadeyi düşünen Stolypin için kaygı verici bir işaretti. Soldatov, "Izmeneniia form obshchinnogo zemlepol'zovaniiia", s. 36; Kocharovsky, "Aleksandr Arkadievich Kaufman", VIII: 550. Stolypin'e Sibirya seyahatinde toprak ve iskân bakanı Krivoshein eşlik etti ve tüm ekilebilir arazilere zaten yerleşildiği karşı tezini ispata çalıştı. 1910'daki ürün azlığı çok sayıda yerleşimcinin Avrupa Rusya'sına geri çekilmesine sebep oldu. Robinson, *Rural Russia*, s. 250-1; Pavlovsky, *Agicultural Russia*, s. 177-8; Treadgold, *Great Siberian Migration*, s. 34.

79 Ascher, *P. A. Stolypin*, s. 325; Treadgold, *Great Siberian Migration*, s. 182-3.

80 *Poezdka v Sibir' i povol'zhe*, s. 114, 117; Antsiferov, *Russian Agriculture*, s. 340-3; "Zemel'nye poriadki za uralom", I. 537. Sibirya'da toprak devlete, imparatorluk ailesine ya da Kazaklara aitti fakat köylüler intifa hakkıyla (*zemlepol'zovanie*) üzerlerine kaydedilmiş toprağı mülkiyete eş görüyorlardı. Köylüler toprağın fiilen kendilerine ait olduğunu zaten düşünüyorlardı ancak ölçüm ve kayıt yapılmasını istiyorlardı, bu özellikle ilk göçmenlerin çok geniş topraklar üzerinde hak iddia ettikleri ama tümünü ekemedikleri yerlerde geçerliydi, daha sonra gelen göçmenlere kiraya vermeye çalışıyorlardı. Treadgold, *Great Siberian Migration*, s. 182-3; *Poezdka v Sibir'i povol'zhe*, s. 55-6, 64-5. 1917'de Geçici Hükümet, Kabine topraklarını (imparatorluk ailesine ait olan) hazineye devretti; yerel yetkililer bu topraklardan bağışlar yaptı. Brike, "Ekonomicheskie protessy", s. 13-4; Zhidkov, "Krest'iane Altaia ot fevralia k Oktiabriu," vyp. 2: 92-110.

81 Voshchinin, *Na sibirskom prostore*, s. 47-8.

sında tahrip edilmişti.[82] Fakat NEP ile birlikte Stolypin'in çiftçisi yeniden ortaya çıktı. Sovyet rejimi, verimlilik için çok tarlalı ürün rotasyonu yapılacak birleştirilmiş çiftliklere dönüşü desteklerken yasal olarak özel mülkiyete dönülmesine karşı çıktı. Ancak tüm SSCB topraklarının reorganizasyonu için sadece 11.500 uzman ve teknik personel mevcuttu ve bu durum bir ölçüde, Stolypin reformlarının ilerlemesine ket vuran personel kıtlığını anımsatıyordu.[83] Ne olursa olsun, çok tarlalı birleştirilmiş çiftlikler 1922 yılında ekilebilir arazilerin % 2'sini oluştururken, 1925'te % 15 ve 1927'de yaklaşık % 25'e yükselmişti.[84] Ancak birleştirme sonrasında da makineleşme genel olarak söz konusu değildi ve yerel memurlara rüşvet verebilen zengin köylülerin yapılan çalışmayı kendi lehlerine çevirdikleri yönünde yağmur gibi şikâyet geliyordu. Stolypin gibi kalabalık köylü kitleleriyle buluşmak bir yana Stalin'in gerçek köylülerle görüşüp görüşmediği dahi bilinmiyor.[85] Tek bildiğimiz Stalin Stolypin'i hor görse de, onun yüz yüze geldiği zorluklarla karşılaştığı idi – Rusya'nın kaderini belirleyen köyler, hüküm süren rejime muhalefet ederek siyasi sorun teşkil ettiği düşünülen köylüler. Oysa Stalin tam olarak zıt bir politika öneriyordu: Kolektif olarak çalışılan ve sahip olunan çiftlikleri için tekil küçük toprak sahipliğinin ortadan kaldırılması.

Sovyet Avrasya'nın kolektifleştirilmesinde "plan" olmadığı yönündeki akademik argümanlar tümüyle yersizdir.[86] Herhangi bir plan *olamazdı* zira o dönemde, tümüyle kolektifleştirmeye fiilen ulaşmak şartlar nedeniyle hayal dahi edilemezdi. Dünyanın altıda birinde kolektifleştirme? Nasıl? Hangi vasıtalarla? Ultra-solcu Troçki bile birkaç yıl önce yaptığı bir konuşma-

82 Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde 1927 yılı Ocak ayı itibarıyla, ekilebilir toprakların % 95'i komünal topraklardı; % 3,4'ü kişisel özel mülktü. Carr, *Socialism in One Country*, I: 214; Thorniley, *Rise and Fall of the Soviet Rural Communist Party* [Basingstoke], s. 10. Bu durumun tam tersi, 1917 öncesinden beri birleştirilmiş çiftlik yüzdesinin fazla olduğu Belarus için geçerliydi. Pershin, *Uchastkovoe zemlepol'zovanie Rossii*, s. 46-7.

83 Danilov, *Rural Russia*, s. 160; Atkinson, *End of the Russian Land Commune*, s. 246.

84 Danilov, *Rural Russia*, s. 169.

85 Stalin'in bir köyü ziyaret etmiş olabileceği düşüncesinin kaynağı, Sibirya konuşmalarının birleştirilerek düzenlenmiş stenogramında yer alan, "bölgenizin bir semtinde dolaşım," cümlesidir (*Sochineniia*, XI: 2). Ancak bu herhangi bir köye gittiğini göstermez. Avtorkhanov kulaktan dolma bilgi ile (Sorokin) Stalin'in köylülerle sohbetinden söz ediyor. Avtorkhanov, *Stalin and the Communist Party*, s. 12.

86 Mesela Moshe Lewin, Stalin'in kendi yol açtığı krize çözüm aradığını ve kolektifleştirme için savunduğu bir ideolojik planı dayatmadığını iddia ediyordu: Lewin, *Russian Peasants*, s. 107-16, 296-302. Benzer şekilde, Carr ve Davies, "bu dönemde Stalin ve Molotov'un beyanları, bilinçli olarak Sol'a kayan birinin sözleri değildi, yakın gelecek için köylülüğün kitlesel kolektifleştirilmesinin pratik bir politika olduğunu düşünen birinin hiç değildi, daha çok zorlu bir sorun karşısında kararsız ve afallamış ancak yine de üstesinden gelme umudu taşıyan bir adamın ifadeleriydi." Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/i: 85. Lewin, Carr ve Davies, birçok kilit belgeye ulaşım kısıtlaması altında çalışıyorlardı; ek belgeler onların savlarını değiştirir miydi, değiştirirse bu hangi yönde olurdu bilmiyoruz.

da, tarımda "kolektif biçimlere geçiş birkaç nesil sürecektir," diyordu. "Yakın gelecekte, küçük köylü özel çiftliğinin büyük önemini hesaba katmak zorundayız."[87] 1928 yılında köylüler kolektif çiftliklere hâlâ gönüllü olarak katılmıyordu. Ticari kooperatifler köylü hanelerinin % 55'ini kapsarken üretim odaklı kooperatifler nadirdi. Kolektif çiftlikler toplamın sadece yüzde birini oluşturuyordu, ortalama 15-16 köylü hanesi kayıtlıydı ve herbiri sekiz at ve sekiz-on arası inek sahibiydi – ekonomik anlamda çok küçüklerdi.[88] Ayrıca, idari olarak rejim kırsal alanda çok az varlık gösteriyordu: Bölgesel başkentler dışında, yeni düzenin kızıl bayrakları, sloganları ve sembolleri kaybolmuştu ve alanda görevli personel şaşırtıcı derecede azdı. 1922 parti sayımı köylüler arasındaki parti üyesi oranını % 0,13 olarak rapor etmişti; 1928 yılında bu oran ikiye katlandı fakat hâlâ kırsal bölgede yaşayanların sadece % 0,25'ini oluşturuyordu, 120 milyon kişilik kırsal nüfusun sadece 300 bini Komünist idi.[89] Sibirya'da 4.009 köy sovyeti olsa da parti hücresi sayısı sadece 1.331'di (ve zaten her köyün sovyeti de çalışmıyordu).[90] Ayrıca bir "parti hücresinin" kimlerden oluştuğu da açık değildi: Batı Sibirya'daki bir Ortodoks Kilisesi sovyeti, yerel parti hücresini kumar ve kariyer düşkünlüğü nedeniyle şikâyet etmişti; diğer bir kırsal parti hücresinin Karl Marx'ın hayaletiyle konuşmak için seanslar düzenlediği tespit edilmişti.[91] Zaten hasadın cüzi bir kısmını alma çabası içinde şaşkına dönmüş bu kadrolar 120 milyonluk kırsal nüfusu kolektif çiftçiliğe zorlayabilir miydi?

Hatta Stalin en üst düzeyde bir topyekün kolektifleştirme programını onaylatabilir miydi? Sadece NEP taraftarlığına muhalefet eden politbüro üyelerini –Bukharin, Tomsky, Rykov gibi– değil ama aynı zamanda bu tür bir program konusunda kararsızlık yaşayan kendi sadık hizbini de aşması gerekirdi. Topyekün kolektifleştirmenin nasıl ve kimin tarafından yürütüleceğini Stalin kendisi de henüz bilmiyordu. İmkânsızı gerçekleştirme "planı"? Gerçi Stalin'in vardığı sonuç –Novosibirsk konuşmasının gösterdiği gibi– imkânsızın kaçınılmaz olduğuydu. Zihninde, rejimin fiyat makasından çok daha beter bir yere hapsolduğu düşüncesi vardı: Sınıf temelinde bir kısır döngüye. Bolşevikler çaresizlik içinde köylülerin iyi hasadını bekliyordu

87 Pavliuchenkov, *Krest'ianskii Brest*, s. 158 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 325, op. 1, d. 67, l. 5: Mart 1920).

88 Danilov, *Sovetskoe krest'ianstvo*, s. 233.

89 Köylü hanelerinin partililik oranı 140'ta 1'den azdı. *Izvestiia TsKRKP (b)*, 1928, no. 23 (255): 9'da; Rigby, *Communist Party Membership*, s. 418. Bir araştırmada belirtildiği gibi, "parti denetlemeye de çalışsa destek kazanmaya da çalışsa, elindeki insan gücü ve bağlantılar bu görev için son derece yetersizdi." Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, II: 188. Kırsal bölge parti rakamları konusunda aynı zamanda bkz. Thorniley, *Rise and Fall of the Soviet Rural Communist Party* [New York], s. 11-7, 200-4.

90 *Izvestiia Sibkraikoma VKP (b)*, 1928, no. 7-8: 1-2.

91 Pethybridge, *One Step Backwards*, s. 306-7.

fakat köylüler daha iyi hasat aldıkça daha fazla sınıf düşmanı –yani kulak– oluyorlardı. Diğer bir deyişle, kolektifleştirilmemiş kırsal kesimin siyaseten tehdit oluşturmaması için köylülerin fakir olması gerekiyordu ancak köylüler fakir olursa, kuzey şehirleri, Kızıl Ordu ve ihracat için yeterince üretim yapamıyorlardı. Bu nedenle, Stalin'in kolektifleştirme ile ilgili Marksist motivasyonunu reddeden araştırmacılar, en az "plan" yokluğuna dikkat çeken ya da kolektifleştirmeyi "zorunlu" addeden araştırmacılar kadar yanılmaktadır.[92] Stalin sınıf-temelli bir bakış açısının tam mantığına varırken ideolojik bağlantıları kuruyordu. Elbette her şey doğaçlama olacaktı. Ancak Stalin'in hukukun üstünlüğünü ve anayasayı yerleştirmesi doğaçlama değildi, köylülere özgürlük vermesi, polis gücünü sınırlaması doğaçlama değildi. Sosyalizmi inşa programının oluşumu, büyük ölçekli kolektif çiftlikleri gündeme getirmesi, özel mülkiyet yokluğu ise doğaçlama olacaktı. Dolayısıyla anlamamız gereken sadece Stalin'in neden yaptığı değil ama aynı zamanda nasıl yaptığıdır.

Solcuları sürmek, solculuğun kabulü

Stalin'in 15 Ocak 1928'de ayrılışıyla Troçki'nin Moskova'dan zorunlu sürgünü aynı günlere rastladı.[93] Her biri kendisini diğerine göre tanımlıyordu: Lenin'in birbirinden çok farklı, her ikisi de sınır bölgelerinden gelen iki yetenekli öğrencisiydiler. Biri, Ukrayna Üniversitesi'nde bir süre tahsil görmüş, kendini bilen bir entelektüeldi, diğeri de Gürcistan'da bir papaz okulunda birkaç yıl okumuş ve kendi kendini yetiştirmişti. Troçki, II. Nikolay'ın infaz emrini imzalamış olan fakat daha sonra muhalif olduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilen, destekçisi Alexander Beloborodov'un evinde kalıyordu (o da anjin ataklarından dertliydi). Başlangıçta Stalin'in teklifi Troçki'nin Güneyde Astrakhan şehrine gönderilmesiydi fakat nemli iklimin kronik sıtma hastalığını azdıracağı korkusuyla bunu reddetti. Stalin bunun üzerine, Güneydoğu Kazakistan'ın iklimi kuru yerleşimi Alma-Ata'ya göndermeye karar verdi. Bir anlatıma göre, Bukharin Troçki'yi arayarak gideceği sürgün yerini bildirmişti.[94] Diğer anlatımlara göre, Troçki OGPU'ya çağrılmış ve alt düzey bir memur bir kararname okumuştu: İç sürgün, 16 Ocak saat 22.00'de hareket. Hangisi olursa olsun, yaşam boyu süren bir siyasi faaliyet toplanıyordu, yirmi sandık dolduracaktı. 15 Ocak'ta Troçki ile görüşme yapmaya muvaffak

92 Örneğin Carr'ın Stalin Marksizmini "yüzeysel" addetmesi yanlıştı. Carr, *Russian Revolution*, s. 163.

93 OGPU'nun ele geçirdiği mektupları "Komintern'e karşı Troçkist Yıkıcılık" başlığı altında yayınlayarak olayı kutlayan *Pravda* oldu (15 Ocak).

94 Fel'shtinskii, *Razgovory s Bukharinym*, s. 14 (Natalya Sedova'nın 29 Şubat 1960 tarihli bir mektubuna atfen: Institute of International History, Amsterdam, Sara Jacobs-Weber belgeleri).

olan bir Alman gazetesi muhabiri, "tüm koridor ve geçişler kitap yığınlarıyla dolu" diye yazmıştı, "her yer kitap – devrimcilerin besini."[95] 16 Ocak'ta, saçları neredeyse beyazlaşmış, görünümü hastalıklı, tıknaz yapılı Troçki, karısı Natalya Sedova ve iki oğlu –büyük olanı Lev karısını ve çocuğunu Moskova'da bırakarak babasının iletişim ve dışişleri "komiseri" olarak sürgüne eşlik etmeyi planlıyordu– gizli polisi bekliyorlardı.[96]

Kararlaştırılan saat geçti ve OGPU'dan gelen olmadı. Yakın zamanda itibarını yitiren Sovyetler'in Fransa elçisi ve ateşli Troçki taraftarı Cristian Rakovski, telaşla Beloborodov'un dairesine dalarak, Kazan Demiryolu İstasyonu'nda toplanan kalabalığın vagona Troçki posteri astığını ve cesaretle tezahürat yaptıklarını ("Troçki çok yaşa!") haber verdi. Nihayet OGPU da daireyi arayarak yolculuğun iki gün ertelendiğini haber verdi. Gizli polis komik bir yanlış hesap yapmıştı (Troçki'ye yolculuğun gün ve saati doğru bildirilmişti). Stalin'in trenine telgraf çekerek (Sibirya'ya gitmek üzere yoldaydı), 16 Ocak'ta Moskova tren istasyonunda 3 bin kişilik bir kalabalığın toplandığını ve karısı hastalandığı için (Sedova gerçekten ateşliydi) Troçki'nin sürgününü iki gün ertelemek zorunda kaldıklarını bildirme sorumluluğu Stanislaw Kosier'de idi.[97] Kosier Stalin'e "kalabalık treni durdurmaya çalışarak, 'Kahrolsun Jandarma!,' 'vurun Yahudilere,' 'Kahrolsun Faşistler!'" diye bağırdıklarını da haber vermişti. 19 kişi gözaltına alınmıştı. Kosier, sanki silahlı gizli polis tehdit altındayınış gibi, "birkaç OGPU ajanını dövdüler" diye yazmıştı. Kosier'e göre, bir gösterici, iki günlük ertelemeyi öğrenmişti ve kalabalığı 18 Ocak'ta toplanmaya çağırmıştı. Bu durumu OGPU düşünmüştü ve ertesi gün (17 Ocak) ajanlar Beloborodov'un dairesinde boy gösterdi. Kandırılan Troçki yerinden kımıldamayı reddetti fakat OGPU pijama ve terliklerinin üstüne zorla kürk paltosunu ve şapkasını giydirerek onu Yaroslavl İstasyonu'na sürüklediler.[98] Kosier, Stalin'e çektiği şifreli telgrafta, "yürümeyi reddettiği için zorla kaldırıp taşımak zorunda kaldık ve kendisini odaya kilitlediği için kapıyı kırmak zorunda kaldık," diyordu [99]

Troçki meselesi Stalin'in karakterinde olumsuz bir iz bıraktı. Bu uzun süren horoz dövüşünde yaptıklarıyla herhangi birinin takdirini kazanmış olabilir miydi? Çin politikası fiyaskosundan güç bela paçayı kurtarmıştı. Troçki'nin sebep olduğu üzüntü bir yana, bazı politbüro üyeleri Troçki'nin sü-

---

95 Scheffer, *Sieben Jahre Sowjetunion*, s. 158-61.

96 Serge, *Le tournant obscur*, s. 155. Adolf Joffe'nin dul eşi ve Abram Belenky'nin kız kardeşlerinden biri de (Bertha) vardı. Belenky konusunda Beria'nın Stalin'e gönderdiği nota bakınız, 6 Eylül 1940: http://stalin.memo.ru/spravki/13-038.HTM.

97 Troçki, *My Life*, s. 539-50; Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 391-4.

98 Troçki, *My Life*, s. 539-42; Serge ve Troçki, *Life and Death*, s. 155-7; Patenaude, *Stalin's Nemesis*, s. 88-9; Volkogonov, *Trotsky*, II: 92-5.

99 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 5: 201, n 2.

rülmesine kayıtsızdı hatta karşı çıkıyordu.[100] Stalin Kosier'e kısa ve öz bir cevap yazdı: "Troçki ve Troçkistlerin soytarılıklarıyla ilgili şifreli telgrafı aldım."[101]

Bu sefer Kosier ve OGPU tren istasyonunun tam anlamıyla temizlenmesini sağlama aldılar; makineli tüfek taşıyan askerler ve zırhlı araçlar tüm yolları tuttu. Buna rağmen trene uygun adım yürünmeyecekti. Gündüz vakti oldukça içkili olan sürgünden sorumlu üst düzey Çeka mensubu Georgi Prokofyev'in, Sovyet sempatizanı yabancı muhabire, "cephede onun emrinde görev yaptığım günleri unutamam," dediği söyleniyordu. "Ama ne adamdı! Ve biz onu nasıl da severdik! Mucizeler yaratırdı – gerçekten mucize yaratırdı. ... hep sözlerle ... her sözü bir gülle, bir bombaydı." Ancak şimdi bir zamanların kudretli lideri acınacak hale düşürülmüştü. Gazetecinin anlattığına göre Troçki bir OGPU görevlisinin kollarında havadaydı, "hastane yatağından alınmış bir hasta gibi görünüyordu. Kürkünün altında pijama ve çoraptan başka bir şey yoktu ... Troçki bir bavul gibi trene yüklendi."[102] Bir motris, arkasında Troçki ve aile üyelerini, OGPU konvoyunu çekerek Moskova'dan ayrıldı – 20 sandık dolusu, Çoğu Troçki'ye verilen çok gizli politbüro raporlarından oluşan kitap ve belge olmaksızın. Yaklaşık otuz yıl önce yeniyetme Bronstein ilk kez Moskova'yı görmüştü: Odessa'daki cezaevinden Sibirya sürgününe giderken Moskova'dan geçen cezaevi vagonunun içindeydi. Şimdi de Moskova'yı son kez ve yine bir cezaevi nakil aracının içinden görüyordu.[103] Troçki kısa süre sonra Orta Asya tren hattının son durağı olan Kırgızistan'ın Bişkek şehrine vardı; inanılmaz da olsa kitap sandıklarına ve hatta arşivine kavuştu. Bagajın da yüklendiği bir otobüs karlı dağlardan oluşan son 250 kilometreyi aşarak onları, 25 Ocak saat 03.00'te Alma-Ata'ya ulaştırdı. Gogol Caddesi üzerindeki Seven Rivers Oteli'ne yerleştirildiler – zaten başka bir yer de yoktu.[104]

Troçki yalnız değildi: 20 Ocak'ta –Stalin'in Sibirya yüksek mercilerine kolektifleştirme ile ilgili düşüncelerini ifşa ettiği gün– Sovyet gazeteleri Moskova'dan onlarca muhalifin, Stalin'in tercih ettiği ifadesiyle "Solun şerefsizle-

---

100 Politbüro Troçki'nin sürülmesini defalarca tartışırken, Nikolai Bukharin ve Alexei Rykov karşı çıkıyor, Stalin ve Voroshilov savunuyor, geri kalanlar da rıza gösteriyordu. Volkogonov, *Troty-ki*, s. 308 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 45, op. 1, d. 19, 20.

101 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no 5: 201. 9 Haziran 1927'de Ivars Smilga planlama şubesinde çalışmak üzere Uzak Doğu'daki Khabarovsk'a gönderilirken Yaroslavl İstasyonu'na geldiğinde, vedası bir muhalefet gösterisine dönmüş, Troçki ve Zinoviev konuşmalar yapmıştı. Stalin hemen harekete geçerek, hizipçilikten uzak duracaklarına dair 16 Ekim 1926'da verdikleri sözü tutmamakla suçlanmalarını sağlamıştı. Troçki, *My Life*, s. 530-1.

102 Reswick, *I Dreamt Revolution*, s. 226-9. Reswick Sovyet-düzenlemesi bir izinle Troçki'nin sürgününe görgü tanıklığı yapan tek gazeteci oldu ve AP yılın öne çıkan hikâyesi ödülünü kazandı.

103 Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 394.

104 Troçki ailesi sürekli durumu protesto etti ve kısa süre sonra dört odalı bir konuta taşındılar.

ri ve ruh hastalarının," sürgüne gönderildiği haberini veriyordu. Onları, doğuya (Uralsk, Semipalatinsk, Narym, Tobolsk, Barnaul), kuzeye (Arkhangelsk), güneye (Astrakhan, Ermenistan) dağıtmıştı.[105] Alma-Ata'daki Troçki ilk mektubu zaten Tobolsk'ta olan Radek'ten aldı.[106] Stalin, başlangıçta Troçkistler arası yazışmaya engel olmadı zira gizli polis sayesinde mektupları okuyabiliyordu. Troçki, Radek'e verdiği yanıtta bazı tavsiyelerde bulunuyordu: "Kendinizi korumak için düzenli bir hayat kurmanızı hararetle tavsiye ederim. Hâlâ çok ama çok işimiz var."[107] 1928 yılında Stalin ile ilgili büyük bilgi boşluğunu –yazacağı yazılarla Stalin'e bakışı ciddi ölçüde şekillendirerek–, kendisinin dolduracağı konusunda Troçki'nin hiç kuşkusu yoktu ya da Stalin, Troçki'yi kötü anlamda "kullanmanın" yollarını keşfedecekti. Stalin'in zihninde Troçki büyük bir yer işgal ediyordu ve sonunda Stalin, kötü olan her şeyin vücut bulmuş hali ve sebebi haline getirerek onun Sovyet siyasi tahayyülünde de aynı büyüklükte bir yer kaplamasını sağladı. Bu arada, parti içinde bulunan "Solun şerefsizleri ve ruh hastalarının" daimi liderini henüz sürmüş olan Stalin, Sibirya'da, partiyi ve ülkeyi sola kaydırma çalışmalarına hemen başladı.

İzlenen Komünist parti

Stalin ve maiyeti Sibirya topraklarında yola koyuldu. 20 Ocak'taki parlak Novosibirsk konuşmasının ertesi günü –Lenin'in dördüncü ölüm yıldönümüydü ve resmi tatildi– Barnaul'a doğru yola koyuldu. Barnaul, Altay Dağları'nın yamacında imparatorluk Rusya'sının askerî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ve serf emeğiyle kurulmuş bir gümüş madenleri şehriydi. Sert kara iklimi yazları Asya çöllerinden sıcak ve kuru rüzgârları taşıyor, uzun kış aylarında ise insan boyunu aşan kar yağışına sebep olan dondurucu ve nemli Kuzey rüzgârlarını getiriyordu. Ancak toprak bambaşkaydı: Kara ya da kestane rengi toprak bu bölgeleri Rus köylüleri için cennete çeviriyordu.[108] Barnaul memur kesimi, 22 Ocak'ta Stalin ve Syrtsov'un kürsüye çıktığı büyük bir tören düzenlediler (Stalin'in bölge içi seyahatlerine nezaret eden OGPU görevlisi Zakovsky de gelmişti). Ahşap kızaklar tren istasyonu önündeki meydanı doldurmuştu. Stalin'e tahsis edilen kızak, bir görgü tanığının ifadesine göre, "liderin donmaması için ayı postuyla izole edilmiş, kalın bir pal-

---

105 İfade ile ilgili bkz. Baumont, *La faillite de la paix*, I: 370.

106 Lerner, *Karl Radek*, s. 150. Radek bir süre sonra Tomsk'a gönderildi.

107 Volkogonov, *Trotsky*, s. 280 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 326, op. 1, d. 113, l. 72: 27 Şubat 1928). Uzun sürgün döneminde umudunu yitiren Radek, bir süre sonra mektuplarında Troçki eleştirilerine yer vermeye başladı, bu Stalin'in gözüne girmeye çalışmanın ve haklarının iadesi için yalvarmaya doğru atılan bir adımın işaretiydi.

108 *Pravda*, 31 Ocak 1928; Koniukhov, *KPSS v bor'be*, s. 146-7.

to ile örtülmüştü" ve Marat (Fransız devrimci) isimli bir at tarafından çekiliyor, yerel bir OGPU kumandanı tarafından kullanılıyordu – bu kumandan sonradan ödüllü bir infazcı olacaktı.[109] Stalin grup fotoğrafı çektirme isteğini kabul etti fakat ziyafet olmayacaktı. Yaptığı konuşmada, tahıl tedarik krizinin "bir nedeni" diyordu, "[muhalefetle] tartışmanın dikkatimizi başka yöne çekmesi, ardından gelen kolay kongre zaferi ve kongre sonrası yoluna giden yoldaşların bayram havasında olmasıydı." Fakat orada olma nedeni bahaneler bulmak değildi ve tedarikteki açık konusunda genel yerel sebepleri aşağı yukarı sıraladı –sert kar fırtınaları, satış için imalat ürünlerinin bulunmaması, söylendiğine göre düşük hasat– ve "sebep içimizde, örgütlenmemizde," dedi. "Yoldaşlar, geç kaldık" diyerek memurları uyardı. "Bazı görevliler şaşırıyor: 'Bu nasıl olur' diyorlar, 'biz o kadar tahıl gönderiyoruz ve Moskova'da feryat ediyorlar.' ... Hedeflerle ilgili mazeret ve geri adıma izin veremeyiz! ... Bu meseleyi Bolşevik tarzda zorlamalısınız (alkışlar)."[110]

Stalin'den sonra Syrtsov da mesajı güçlendiren bir konuşma yaptı ve "orta sınıf köylülerin" Ocak 1928'de, bir yıl önceye kıyasla pazara sürdüğü tahıl miktarının % 60'tan % 30'a düştüğünü belirtti. Diğer bir deyişle, tahıl stoklayan sadece kulaklar değildi. Stalin'in kulakları tutuklayarak orta sınıf köylülere mesaj göndermek istemesinin sebebi buydu – tahıl saklanmasına müsamaha edilmeyecekti.[111] Ertesi gün, Semipalatinsk memurlarının da çağrıldığı, diğer bir idari merkez olan Rubtovsk'ta Stalin'in görünmesiyle birlikte güçlü alkışlar yükseldi ve Stalin bu alkışlara şu sözlerle karşılık verdi: "Arkadaşlar harika, siz Sibiryalılar konserlerde el çırpabiliyorsunuz ama çalışmıyorsunuz!"[112] Toplantıdan sonra, katılımcılardan birinin ifadesiyle, tabii ki dondurucu soğuğu bahane ederek Stalin biraz ev yapımı brandy içmişti, "küçük çapta bir kar fırtınasına rağmen" Stalin, geceyi geçireceği dikkatle korunan trenine "yürüyerek gitmek istedi," diye de ekliyordu.[113]

Sovyet diktatörün seyahati gerçekleri ortaya çıkarmak için değil ama baskıcı tedbirlerin mantığını açıklamak ve uygulanmasını garantiye almak içindi, yine de seyahat bir esin kaynağına dönüştü. Öğreniyordu, mesela kulakların bildiğinden çok daha güçlü olduğunu. Köylü refahının döngüsel oldu-

---

109 Bezrukov, "Za chem Stalin priezhal na Altai?"; Bezrukov, *Priezd I. V. Stalina na Altai*; Dimitreva, *Barnaul v vospominaniiakh starozhilov*, s. 97 (P. I. Zakharov). Kızağı süren Ivan Sergovantsev'di.

110 "Iz istorii kollektivizatsii 1928 god", no. 6: 212-4; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 118, l. 78-84.

111 Kavraiskii ve Nusinov, *Klassy i klassovaia bor'ba*, s. 78 (atıfta bulunduğu kaynak, PAAK, f. 4, op. 2, d. 27, l. 48).

112 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 119, l. 35.

113 "Stalin v Rubtsovske", *Khleborod Altaia*, 28 Aralık 1991 (L. A. Nechunaev'in anıları); Popov, *Rubtsovsk 1892-2000*, s. 107-8.

ğunun ve sadece çok az hanenin ayrı bir kapitalist sınıf oluşturacak şekilde nesiller boyunca zenginliğini sürdürebildiği gerçeğinin bir önemi yoktu; herhangi bir verili anda kulaklar vardı. Daha varlıklı tarımsal bölgelerden biri olan "Sibirya kırsal bölgesinde sermayenin saldırısı," Troçkistlerin saplantısı olmuştu. Syrtsov bu türden beyanları "isterik haykırışlar" diyerek reddediyordu fakat kendi sipariş ettiği karşı-araştırma çiftlik makinelerinin ve kredilerin zenginlerin elinde olduğunu gösteriyordu.[114] Şimdi Stalin bu durumu doğrulayan itirafları birinci ağızdan öğreniyordu. Ayrıca, Sibirya'da partinin bu tür gelişmelere karşı mücadele etmek yerine onunla kirlendiğini öğrenmişti ve bu da Sol muhalefetin kaygılandığı meselelerden biriydi. Barnaul'a sürülmüş olan Sol muhalif gazeteci Lev Sosnovsky Kazakistan'daki Troçki'ye Stalin'in gizli Sibirya ziyaretini yazdı (bu mektup ülke dışına çıkarılarak dış basında yayınlandı ve Stalin'in yaptığı seyahatin yegâne açık bilgi kaynağı oldu). Sosnovsky Sibirya parti aygıtının "yeni yaklaşımla ilgili görevleri (köylülere karşı baskıcı yaptırımlara başvurmak) yerine getirmeye uygun olmadığı" sonucuna varıyordu.[115] Sibirya Komünistlerinin yarısı partiye 1924'ten beri yani NEP döneminde katılmıştı ve üçte biri hâlâ tarımla meşguldü. Bu oran şaşırtıcıydı; Sibirya parti liderliği sanayileşmenin bile tarımın gereksinimlerine hizmet için panlanmasını bekliyordu ve tarım aletlerine, tahıl depolamasına, yiyeceklerin işlenmesine öncelik istiyordu.[116] Ne gariptir ki, Troçkistleri sürdükten sonra Stalin sorununun az sayıdaki muhalif olmadığını anlamaya başlıyordu. Sorun bir bütün olarak partinin kendisiydi.[117]

Sibirya aygıtı zaten içki yüzünden nam salmıştı. Sibirya OGPU içindeki parti hücresi ile ilgili olarak Zakovsky bir parti toplantısında, "sarhoşluk gündelik olay haline geldi, fahişelerle birlikte içiyorlar, parti hücresi bürolarının mensupları bile," diyor ve Moskova'daki şeflerinin bu noktaya dikkatini çektiğini ekliyordu. Zakovsky kendisi de sefa düşkünüydü, birkaç metresi vardı, içki içmediği nadirdi ve vardığı sonuç şuydu: "İçmekte bir sorun yok ama kendi dar Çeka çevremizde içmek gerekir, halka açık ortamlarda değil (muhtemelen etraftaki orospuların onları rahatça görebileceği –çok az sayıda olduğu için kolayca ayırt edilebilecek– arabaların içinde dolaşarak içmek

114 *Bol'shevik*, 1927, no. 15-16: 90-9, 100-16. Yazar Georgy Safarov [Voldin] 1917 yılında Lenin'le birlikte mühürlü trenle Rusya'ya dönmüş ve Komünist Gençlik Birliği'nde lider olmuştu. Hughes, *Stalin, Siberia*, s. 88-96.

115 Sosnovskii, "Chetyre pis'ma iz ssylki", s. 27. Sosnovsky o yıl içinde Kazakistan'daki Troçki'ye üç mektup yazmıştı. (30 Mayıs 1928 tarihli dördüncü mektubun adresi Vardin'di.) Daha sonra Sosnovsky tutuklandı ve Chelyabinsk'te hapse atıldı.

116 Hughes, *Stalin, Siberia*, s. 58.

117 Sol muhalefet olarak yenilgiye uğramalarının Christian Rakovsky tarafından yapılan çözümlemesine bakılmalıdır, Trotskii, *Predannaia revoliutsiia segodnia* [1990], s. 61 (Astrahan'dan Alma-Ata'daki Troçki'ye mektup, 6 Ağustos 1928).

de buna dahildi).[118] Ancak Stalin'in onları paylama nedeni sarhoşluk değildi. Sibirya memurlarına, "Yoksa kulak toprak beylerinin huzurunu kaçırmaktan mı korkuyorsunuz?" diye soruyordu tehditkâr bir dille.[119] Birçok Sibirya memurunun "kulakların evlerinde yaşadığını, onlarla birlikte yediğini içtiğini" biliyorum diyordu, bunun sebebi, kendisine söylendiğine göre "kulak evlerinin daha temiz olması ve sizi daha iyi beslemeleri" idi.[120] Kırsal bölgedeki parti görevlileri kulak kızlarıyla evlenmeye can atıyorlardı. Bu tür hikâyeler Stalin'in sınıf hassasiyetini harekete geçiriyordu: Onun Marksist tahayyülünde, Sovyet memurları hem maddi hem de siyasi olarak kırsal refaha bağımlı hale geliyordu.

Stalin, köylerde sözde yaygın olan ve giderek artan sınıf kutuplaşmasının kendi yaptırımlarıyla güçleneceğini umuyordu. Sibirya yolculuğu sırasındaki bir özel görüşmelerinde Syrtsov'a, "eğer baskı uygulayacağımıza ve kulakların tepesine çökeceğimize dair bir işaret verirsek, [köylülerin büyük çoğunluğu] fazlasıyla heyecan duyacaklardır," demişti.[121] Görünüşe bakılırsa baskıcı tedbirleri başarılı da olmuştu. Daha 24 Ocak'ta, Barnaul yerleşiminde, Sibirya'daki 107. maddeden ilk açık yargılama (üç kulak yargılanıyordu) gerçekleşti ve ertesi gün gazetelerde geniş yer buldu.[122] En sansasyonel vakalardan birinde, Rubtsovky yerleşiminden, geniş bir ailenin yetmişlik reisi kulak Teplov'un 3 evi, 5 ahırı, 50 atı, 23 ineği, 108 koyunu, 12 domuzu olduğu ve 242 ton tahıl stokladığı söyleniyordu. İddiaya göre, "bana makine satmayan Sovyet iktidarına neden tahıl satacakmışım," diyordu. "Bana iyi bir traktör satsalardı durum farklı olurdu." Teplov 11 aya ve tahılının 213 tonunu vermeye mahkûm edildi; geri kalanının büyük bölümü de çürüdü.[123] Ocak

118 Isaev ve Ugrovatov, *Pravokhanitel'nye organy Sibiri*, s. 150-1; Tepliakov, "Nepronitsaemye nedra", s. 262-4 (atıfta bulunduğu kaynak, GANO, f. 1204, op. 1, d. 4, l. 57-8); Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 7-78 (23-4'te).

119 *Sochineniia*, XI: 3-4.

120 *Sochineniia*, XI: 4. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 3 Temmuz 1928, yeniden basım, *Sochineniia*, XI: 105'te. Aynı yıl içinde bu tür memurları, "sınıf politikamızın temelini anlamayan ve işleri, kırsal bölgelerdeki hiç kimseyi gücendirmeyecek tarzda yürüten" kişiler olmakla itham ediyordu. *Sochineniia*, XI: 235 (Moskova parti komitesi ve Denetim Komisyonu huzurunda yapılan konuşma, 19 Ekim 1928).

121 *Za chetkuiu klassovuiu liniiu*, s. 56 (17 Şubat 1928'de Syrtsov'un partililere yaptığı konuşma). Sibirya'da sürgünde bulunan solcu ve eski Zinovievci O. Barabhasev, yerel gazetede yer alan yazısında, "Stalin, kulaksızlaştırma sloganına parti artık hazır derken haklı," sonucuna varıyordu. "Kulaklar üzerinde baskı iktidar partisi kadrolarında eski usul kulaksızlaştırma ruhunu yerleştiriyor." *Sovetskaia Sibir'*, 28 Ocak 1928.

122 *Sovetskai Sibir'*, 25 Ocak 1928. 22 Ocak'ta Sibirya genel vekili (I. D. Kunov) yerel basında bir makale yayınlayarak 107. maddenin sadece imalat ürünleri tüccarlarına değil ama aynı zamanda tahılını satmayı reddeden köylülere de uygulanabileceğinin yasal gerekçelerini açıklarken büyük güçlük çekiyordu. *Sovetskaia Sibir'*, 22 Ocak 1928.

123 *Stepnoi pakhar'*, 8 Şubat 1928; Kavraiskii ve Nusinov, *Klassy i klassovaia bor'ba*, s. 82; Koniukhov, *KPSS v bor'be*, s. 101.

ve Şubat 1928'de Sibirya'da toplam 1.400 kulak yargılandı. İstisnasız tüm gazeteler duruşma salonlarının izlemeye gelen köylülerle dolu olduğunu yazıyordu.[124] Yetkililer suçlu bulunanların 120 bin ton tahılına el koydular (o yılın bölgesel tahıl tedarikinin yüzde birinden az) fakat bu durum ifşa edilmedi.[125] Bu arada, Sibirya vekâleti ayak sürüyor, Zakovsky'nin izleme listesinde bulunanlara –çarlık subayları, iç savaş zamanından geriye kalan eski Beyazlara dair 58. maddeden tutuklama emirlerinin çoğunu onaylamayı reddediyordu. 58. madde (karşı-devrim), spekülasyona kıyasla çok daha ağır cezalar anlamına geliyordu.[126] Stalin hâlâ Sibirya'da iken yerel parti örgütü gazetesi *On the Leninist Path,* sadece heyecan yokluğunu değil ama aynı zamanda yasal aygıt mensuplarının, 107. maddenin Sovyet yasalarını ihlal etmeleri gerekçesiyle tahıl üreticilerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi yönündeki parti talimatına karşı "yoğun protesto" sergilediklerini de teslim ediyordu. Stalin'in, "Bolşeviklerin yazdığı yasalar Sovyet iktidarına karşı kullanılamaz," yanıtı aktarılıyordu.[127]

Stalin'in elbette 107. maddenin uygulanmasından çok daha büyük hırsları vardı. NEP'in akıbeti konusunda son derece dikkatli davranmaya devam ediyordu. Sorulduğunda, herkesi rahatlatacak şekilde, sürdürüleceğini iddia ediyordu. NEP'i, sosyalist saldırıyla *birleştirilen geçici* bir geri adım olarak tanımlayan asli formülasyona dönüş yaptığını muhatapları anlayamadılar. *On the Leninist Path* gazetesinin, 107. maddenin uygulamasıyla ilgili anlaşmazlıkları da yayınlayan aynı sayısında (31 Ocak 1928), "küçük ölçekli, dağınık, tekil çiftlikler doğaları gereği gericidir. Bu temelde, bizim için vazgeçilmez olan üretici güçlerin daha fazla gelişmesi olanaksızdır," deniliyordu. Başyazı, "kırsal kesimler büyük ölçekli kolektif çiftliklere yönelecektir" sonucuna varıyordu.[128] Bu, ortaya çıkmak üzere olan çok önemli dönüşe ilişkin SSCB'de yayınlanan ilk yazı olabilirdi.

---

124 *Sovetskaia Sibir'*, s. 27 ve 29 Ocak 1928 (yeniden satmak üzere komşu eyaletlerden tahıl satın almakla suçlanan 14 kulakın Biysk yerleşimindeki yargılanma raporu).

125 Yetkililer aynı zamanda 78 un değirmeni ve 68 ahıra da el koydu ve 1.500 deri atölyesini yok etti. *Pravda,* 14 ve 29 Şubat 1928 (Syrtsov); *Za chetkuiu klassovuiu liniiu*, s. 251; Gushchin, *Sibirskaia derevnia*, s. 186, 190. Mayıs sonu itibarıyla tutuklu sayısı 1.748'e yükselmişti ve bunların % 92'si mahkûm oldu. Sibirya'da çok sayıda orta gelirli ve yoksul köylü de 107. maddeden hüküm giydi. Egorova, "Khlebozagotovitel'naia kampaniia 1927-1928", s. 269 (atıfta bulunduğu kaynak, PANO, f. 2, op. 2, d. 217, l. 744). Mayıs 1928 itibarıyla 8 bin hane "kulaksızlaştırılmıştı." *Istochnik*, 2001, no. 1: 64.

126 1928'de GPU'nun Sibirya izleme listesinde 36.674 isim vardı. Ugrovatov, *Krasnyi banditizm v Sibiri*, s. 187. 29 Şubat 1928'de Sibirya GPU'su 58. maddeden (karşı-devrim) 123 kişiyi tutukladı, bunların 64'ü onay için vekâlete gönderildi (sadece yirmisi onaylandı). Tepliakov, "*Nepronitsaemye nedra*", s. 222-3.

127 Leonidov ve Reikhsbaum, "Revoliutsonnaia zakonnost' i khlebozagotovski", s. 36-40. Aynı zamanda bkz. Hughes, *Stalin, Siberia*, s. 211.

128 *Na Leninskom puti*, 31 Ocak 1928: 3.

Fakat eğer Sibirya parti örgütü kulakların tahılına dahi el koyamıyorsa kırsal alanın topyekûn sosyalist dönüşümünü nasıl sağlayacaktı? Sibirya'nın parti otoriteleri büyük bir hareketlilik sergilediler, Ocak-Mart 1928 tarihleri arasında 12 bin gibi beklenmedik sayıda "yoksul köylü" toplantısı düzenlediklerini rapor ettiler (iddialarına göre toplamda 382.600 kişi katılmıştı).[129] Tüm bu çabalar, 1 Mart 1928'de Novosibirsk'te ilk kez düzenlenen ve Sovyetler Birliği çapında 102 delegenin katıldığı Sibirya "yoksul köylüler" konferansıyla doruğa ulaştı. *Pravda*'ya göre delegelerden biri "kulakların kötü niyetli tahıl stokçuları ve devlet düşmanı olduklarını köylerde yaşayan herkesin anlamasını sağlamalıyız," demişti.[130] Fakat ilk başta, Sibirya idari yerleşim seviyesindeki parti örgütlerinde aparatçikler, tahıl tedarikini hızlandırmak için kurulan yeni "üçlü yönetimlerin", varlıklarını belli etmeden sadece parti binalarında faaliyet göstermesi talimatını verdi, "böylelikle halk arasında ve alt düzey partili kitleler arasında yanlış anlamaların önüne geçilecek" idi.[131] Stalin sert zora dayalı yaptırımların geniş kesimlere duyurulmasını isterken, kırsal bölgelerde parti saklanmak istiyordu.

Yeni bir devrimin hayata geçirilmesi ile ilgili meydan okuma en fazla Syrtsov'da benlik kazanıyordu. Omsk'taki bir parti toplantısından sonra Stalin'i uğurlayıp Novosibirsk'teki Batı Sibirya Karargâhı'na dönmüştü. Orada, 31 Ocak'ta, Stalin'in Yeni Ekonomi Politikası'ndan vazgeçilmeyeceğine dair verdiği güvenceyi Sibirya parti örgütüne tekrarladı.[132] Syrtsov liberallik yanlısı değildi –iç savaş sırasında Kazakların, memleketi Ukrayna'dan sürülmesine öncülük etmişti– ancak kolektifleştirmeyi, kendi ayakları üzerinde duramayan talihsiz yoksul köylüler için tek çıkış kabul ediyordu. Stalin'in ziyaretinden bir yıl önce kırsal meselelerle ilgili bir konferansta Syrtsov, "Orta gelirli köylülere, güçlü çiftliklere ve varlıklı olanlara diyoruz ki: 'Biriktirin, şansınız bol olsun,'" ifadesiyle teşvik ediyordu.[133] Stalin'in ziyareti sonrasında da Syrtsov, ferdi köylü başarısının devletin yararına olduğu inancını dillendirdi. Mart 1928'de gerçekleşen bir sonraki büyük bölgesel parti toplantısında Sibiryalı Komünistlere, "eğer bir örümcek sinekten kan emiyorsa onun da çok uğraşması gerekir," diyecekti.[134] Bu, Stalin'in himayesindeki birinin kulaklarla ilgili mazeretiydi. Syrt-

129 *Izvestiia Sibkraikoma VKP (b)*, 1928, no. 13: 10.

130 Alıntılanan diğer bir delege, baharda köylülerin tahılına düşük fiyat verilmesini öneriyordu. *Pravda*, 2 Mart 1928.

131 *Altaiskaia pravda*, 8 Aralık 1988.

132 Gushchin, *Sibir'skaia derevnia*, s. 188 (RGASPI, f. 17, op. 67, d. 365, l. 9). Syrtsov konusunda bkz. Hughes, "Patrimonialism and the Stalinist System"; Hughes, *Stalin, Siberia*, s. 200-4. Politik-yöntem bakımından Syrtsov sağ ile özdeşleşse de o sağ ile mücadelede Stalin'i destekleyecekti.

133 Moletotov, *Sibkraikom*, s. 24.

134 *III Sibir'skaia partiinaia kraevaia konfeterentsiia VKP (b)*, s. 33.

sov yalnız değildi. Sibirya'daki diğer bir üst düzey memur, ilk kariyerini iç savaş sırasında yiyecek tedariki komiserliğinde yapmış olan, Letonya asıllı yoksul bir aileden gelen Roberts Eihe (doğum 1890), 1927 tarihli bir bölgesel parti toplantısında Syrtsov ile benzer düşünceler dile getirmişti ("kulaklardan korkan ve zengin çiftlikleri tahrip ederek sosyalist inşa sürecini hızlandıracağımızı düşünen yoldaşlar ... büyük bir yanılgı içindeler").[135] Şimdi ise Eihe, papağan gibi, Stalin'in her yeri saran "kulak sabotajı" yorumunu tekrarlıyordu. Eihe gibi memurlar –hem kendi halkına karşı kıyıcı olmayı midesi kaldıran hem de yeni siyasi rüzgârlara göre yön değiştirebilenler– daha da yükselebilirlerdi. Gerçekten de kısa süre sonra Eihe, Syrtsov'un yerine Sibirya parti şefi oldu. Zakovsky de parlak kariyerini geliştirecekti.[136] Hayvani bir korkuyla birleşen dizginsiz hırs, Stalin aygıtının alt edilmez bir aracı haline geliyordu. Ne olursa olsun Sovyet Avrasya'nın bütünsel dönüşümünü sürdürmek için oportünist üst düzey memurlardan fazlası gerekiyordu.

Stalin Barnaul'dan Rubtsovsky ve Omsk'a doğru yolculuk yaparken ve oradan da doğuya, Krasnoyarsk'a (Syrtsov'un önerisiyle ve Eihe'nin eşliğinde) yönelirken, Moskova'ya gönderdiği telgraflar yakın hedeflere ulaşınada ilerleme sağlandığını gösteriyordu ("Tedarik canlandı. Ocak sonu ya da Şubat başında ciddi bir atılım başlayacak"). Ancak yerel memur sınıfının ciddi tutumundan bahsetmiyor, nasıl "yapılması gerektiği gibi herkesi kışkırttığını" vurguluyordu.[137] 31 Ocak akşamı geç saatlerde Krasnoyarsk'ta Doğu Sibirya'nın çeşitli yerlerinden gelen partili üst düzey yetkililerle bir toplantı yaptı – yerel gizli polis tesisinde. Stalin onları tahıl tedarikiyle ilgili olarak yüreklendirdi ama aynı zamanda, "kapitalist kuşatmaya" bağlı olarak "kulakların dizginlenmesinin" zorunluluğuna değindi ve "savaş aniden patlak verebilir, uzun bir savaş olacak ve çok büyük kuvvetler gerektirecek," dedi. Toplantı 1 Şubat sabaha karşı 06.00'da sona erdi. Stalin, hâlâ Kuzey Kafkasya'da bulunan Mikoyan'a telgraf çekerek Şubat ayı Sibirya tahıl tedarik hedefinin 235 bin tondan 325 bin tona çıkarılmasını istedi. "Bu, tedariği tetikleyecektir" diye yazmıştı. "Şimdi bu çok gerekli."[138] 2 Şubat'ta Stalin Moskova'ya doğru yola çıktı.[139] Ertesi gün Krasnoyarsk gazeteleri, halkı "kulaklara darbe indirmeye" çağırıyordu.[140] Stalin henüz başkente varmadan Sibirya

---

135 *III Sibir'skaia partiinaia kraevaia konfeterentsiia VKP (b)*, s. 30-1, 43-4, 197; Hughes, *Stalin, Siberia*, s. 62.

136 Nisan 1932'de Zkovsky, Belarus GPU başkanı olarak Minsk'e gönderildi, buraya Sibirya'da oluşturduğu geniş bir ekiple gitti.

137 "Iz istorii kollektivizatsii 1928 god", no. 6: 214-5.

138 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 119, l. 97, 112.

139 "Iz istorii kollektivizatsii 1928 god", no. 7: 178-92.

140 Papkov, *Obyknovenyi terror*, s. 34-5 (atıfta bulunduğu kaynak, Tsentr khraneniia i izuchenia dokumentov noveishei istorii Krasnoiarskgo kraia, f. 42, op. 1, d. 435, l. 2-2ob; d. 438, l. 8

"tahıl üçlü yönetimi" kendi Şubat hedeflerini 400 bin tona çıkardı. Stalin'in yokluğunda yerelden ne beklenebileceği ise soru işaretiydi. Bölgenin Şubat ayı tedariki Ocak ayının bir buçuk misliydi ancak 400 bin ton değildi. Mart ayı kotası 375 bin ton olarak belirlendi ancak Sibiryalı memurlar ayda 217 bin ton toplayabileceklerine inanıyorlardı.[141]

Stalin üç haftalık yolculuğun ardından 6 Şubat 1928'de Moskova'ya vardı. Eski Meydan'a geldikten sonra seyahatinin yankılarını sadece parti kanallarından değil gizli polis raporlarından da takip ediyordu. Mesela 10 Şubat'ta, OGPU'nun gönderdiği siyasi atmosfere ilişkin kaygı verici özette, Sibirya'daki "parti üyelerinin, birçok bölgede, tahıl tedarikini artırmak ile ilgili yaptırımlara gösterdiği ilgi köylü kitlelerinden daha fazla değil" deniliyordu. Her yerleşim birimi için, zorlayıcı yaptırımlarda yer almayı reddedenler isim isim belirtiliyor ve bazılarının muhalefetin haklı olduğunu ima eden ifadeleri aktarılıyordu: Merkez Komite ülkeyi krize sürüklüyordu.[142] 13 Şubat'ta Stalin Sovyetler Birliği ölçeğinde tüm parti örgütlerine Eski Meydan'dan bir gizli genelge daha gönderdi. "Tahıl tedarik krizinden çıkıyoruz," diyor, ama partinin "kulaklara ve kulak tehlikesine karşı mücadeleyi görmezden geldiğini," iddia ediyordu. Parti "kulaklarla barış içinde yaşamak isteyen" insanlarla doluydu. Onları tırnak içinde "Komünistler" diye niteliyordu. "İşlerinin selameti için değil devrimin selameti için" çalışmalarını talep ediyor, parti şeflerinin "tedarik kampanyası sürecinde partiyi, sovyeti ve kooperatif örgütlerini denetlemelerini ve kararlılıkla temizlemelerini, yabancı ve asalak unsurları kovmalarını ve yerlerine sınanmış partili ve onaylanmış parti-dışı memurlar atamalarını" istiyordu.[143] Fakat eğer parti NEP kapitalizminin ve kulakların güçlü etkisi altındaysa güvenilir kadrolar nereden gelecekti?

Rejim için çok daha şaşırtıcı olan, kırsal çatışmanın giderek sınıf temelli olmaktan çıktığı daha çok kuşak ve cinsiyet temelli olduğuydu; rejim, orta gelirli ve yoksul köylülerin "kulakların etkisi altında" olduğunu söyleyerek dolaylı olarak bu durumu kabul ediyordu.[144] Köyde büyük bir "sınıf savaşını" kışkırtabilmek için dışarıdan gelecek bir zorlamaya gerek olduğu an-

---

[1953-54 yıllarında kaydedilen görgü tanıklarının anıları], 36 (atıfta bulunduğu kaynak, *Krasnoiarskii rabochii*, 2 Şubat 1928).

141 Il'inykh, *Khroniki khlebnogo fronta*, s. 143 (atıfta bulunduğu kaynak, GANO, f. P-2, op. 2, d. 217, l. 151), s. 158 (atıfta bulunduğu kaynak, GANO, f. P-2, op. 2, d. 217, l. 472).

142 "Iz istorii kollektivizatsii 1928 god", no. 7: 179-82. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 10 Şubat 1928 (Mikoyan).

143 *Sochineniia*, XI: 10-19. *Pravda*'da yayınlanan bir makale (15 Şubat) gizli genelgede yer alan birçok satırı tekrarlıyordu ("Kırsal ekonomi büyüdü ve gelişti. Daha önemlisi kulaklar büyüdü ve gelişti"). Şubat-Mayıs 1928 tarihleri arasında 1.434 Komünist memur disipline sevk edildi (278'i ihraç edildi) – bu durum yaklaşmakta olanın küçük bir habercisiydi. Ikonnikova ve Ugrovatov, "Stalinskaia repetistiia nastupleniia na krest'ianstvo", s. 74-7.

144 Shanin, *Awkward Class*, s. 1-2, 46-74; Fainsod, *Smolensk Under Soviet Rule*, s. 239.

laşılıyordu. Zaten Stalin'in Sibirya seyahati ile bağlantılı olarak, Moskova ve Leningrad'dan 100 işçi-Komünist militan, kulaklara karşı Sibirya'ya gönderilmişti. Sovyetler Birliği genelinde, kısa süre sonra Stalin, tahıl tedariki için eyalet ve yerleşim yeri düzeyinde faaliyet göstermek üzere yaklaşık 4 bin kentli parti görevlisini harekete geçirdi, bunlar "en güvenilir ve en deneyimli Bolşevikler" idi. Ayrıca, alt düzeyden 26 bin "aktivist" de vardı.[145] Gönderilenler orada bazı yerel yandaşlar da buldu. Leningrad'dan Sibirya'ya gönderilen Odessa doğumlu Komünist Gençlik Birliği aktivisti ve gazeteci Oleg Barabashev (doğum 1904), *Siberia* gazetesinde (kendisi yayına hazırlıyordu), "Stalin, parti kulaksızlaştırma sloganına hazır derken haklıdır" diye yazmıştı. Barabashev'in kastı partideki işçi unsurlardı. Omsk yakınlarında bulunan tren yolu kavşağındaki bir parti hücresi toplantısını izledikten sonra, işçi sınıfının yokluklar ve fiyat enflasyonu karşısındaki korkusunu ve "kulak spekülatörlerin" tutuklanmasını görme arzularını kaleme aldı.[146] Barabashev, halen dikkat çekici bir ayrıcalığın ve gücün keyfini süren çarlık dönemi mühendis ve subaylarının kelleleri için de güçlü bir istek olduğuna dikkat çekiyordu. Bu kızgınlığa yatıştırıcı bir karşılık vermek Stalin için bir mecburiyetti ve politikalarına karşı çıkanlar da onu durduramadı.

Rykov'un ikilemi

Gündelik bazda hükümet faaliyetlerini sürdüren Alexei Rykov, zorla tahıl alımı için herhangi bir bölgeye gitmemişti (Tomsky ve Bukharin de gitmemişti). Rykov NEP'i, tüm eksiklerine rağmen, istikrarsızlaştırıcı alternatifine kıyasla tercih edilebilir buluyordu. Köylü soyundan, Stolypin'in vali olarak görev yaptığı Saratov'da doğmuş Rus asıllı Rykov (doğum 1881) her zaman Bolşevik idi ve Halk Komiserleri Konseyi başkanı olarak Lenin'in koltuğunda oturuyordu. (Bilinmeyen bir nedenle Rykov, Lenin'in de bitirdiği Kazan Üniversitesi hukuk programını tamamlayamamıştı.)[147] Rykov, Stalin yaşlarındaydı ve Kremlin'de aynı binada ikamet ediyordu fakat aralarında sosyal bir ilişki yoktu. İç sürtüşme sırasında muhalefete karşı durmak konusunda Rykov hiç duraksamadı ve her ne kadar Stalin'in devlet tahıl deposunu doldurmak için uyguladığı baskıcı yaptırımları desteklemiş olsa da, Sta-

145 *Izvestiia TsK VKP (b)*, 1928, no. 12-13: 1; *Istoriia kommunisticheskoi partii Sovetskogo Soiuza*, s. 544-5. Sadece Ukrayna'ya 10 bin kişi gönderildi. Koniukhov, *KPSS v bor'be*, s. 118 (atıfta bulunduğu kaynak, *Visti*, 28 Mart 1928).

146 *Sovetskaia Sibir'*, 28 Ocak 1928. Barabashev, "Isil'kul'skie zheleznodorzhniki o kihebe", s. 47-8; Carr, *Socialism in One Country*, II: 118, 177. Barabashev, Irkutsk'ta ve daha sonra Kırım'da çalışmaya devam etti, 1937 yılında orada tutuklanarak infaz edildi. "Kak skladyvalas' zhizn', O. V. Rissa": www.oleg-riss.ru/files/Riss_part01.doc.

147 Senin, *A. I. Rykov*.

lin'in Sibirya seyahati sonrası aciliyet-çiliği sürdürme eğilimi karşısında şaşkına döndü.[148] En sonunda, Troçki ve birleşik muhalefet tamamıyla temizlendikten sonra, Stalin şimdi onların programını mı uygulayacaktı?[149] Baskıcı yaptırımların yürürlükten kaldırılmasını savunurken Rykov, yakın krizi önleyen Stalin'in güçlü faaliyetlerine işaret ediyordu: Şubat ayı tedariki bir ayda ulaşılan en yüksek miktardı (1,9 milyon ton) ve 1927-28 yılı toplam tedarikini bir önceki yılın önüne geçirmişti. Rykov, Kuibyshev'in dayattığı gerçekçi olmayan sanayileşme hedeflerine karşı da savaşıyordu. Stalin'in vekili Molotov'un, yeterince hırslı olmadığı için Rykov'un hazırladığı 1927-28 sınai-mali planını eleştirdiği politbüro toplantısının ardından, 7 Mart 1928'de Stalin'i örnek alarak bir adım attı: Stalin, Molotov ve Bukharin'e istifa mektubunu gönderdi. Stalin'in bir zamanlar sürgün olarak bulunduğu uzak ve kasvetli Turukhansk'a (Sibirya) gönderilmeyi talep ettiği gibi o da Urallar'a yeniden atanmak istiyordu. Rykov niyetinin ciddi olduğunu göstermek üzere aynı gün bir mektup daha gönderdi.[150]

Stalin görünüşte potansiyel bir rakip olan Rykov'un istifasından istifade etmeye çalışmadı. Stalin'in Rykov'a ihtiyacı vardı, özellikle de ekonominin idaresinde, atama mümkün değildi. Bunun yerine Stalin, Rykov'un kendisi için yaptığını yaptı, onun gönlünü almaya çalıştı. İstifa mektubuna cevaben, "meseleyi bu şekilde ortaya koymamak gerekir: Bir araya gelmeliyiz, bir şeyler içmeli ve samimiyetle konuşmalıyız," diye yazdı. "Böylelikle tüm yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırabiliriz." Sadece Bukharin değil Molotov dahi Rykov'un istifa olasılığını reddediyordu. Görünen o ki Rykov meramını anlatabilmişti.[151] Büyük ekonomik kararlarda özellikle de sanayi ve bütçeyle ilgili olanlarda, otoritesi çiğnenmeyecekti – ya da bu devasa sorumluluğu omuzlamak üzere başkanın yerine başkasını bulacaklardı. Ancak, ona oy veren bloğun kilit isimlerinden Bukharin'in güçlü bir karakteri ya da keskin zekâsı olmamasından tutun da Stalin'in onu gözlemek ya da mat etmek için birçok seçeneği bulunmasına kadar, siyasal açıdan zayıf yönü çoktu. Rykov ise istifa tehdidi dışında, Stalin üzerinde yönlendirici gerçek bir araca sahip değildi.

Politbüronun karar alma yetkisine rağmen, hiçbir üyesinin, Stalin'in alınan resmi kararları uygulamasını (ya da başka kararlar uygulamasını) sağ-

---

148 Troçki arşivi, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, T 1106; *Sotsialisticheskii vestnik*, 23 Temmuz 1928, 15; *XVII s"ezd VKP (b)* [1934], s. 210; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/i: 61; "Materialy fevral'sko martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", s. 19 (Bukharin/Pyatakov). Aynı zamanda bkz. Medvedev, *Let History Jiudge*, s. 194-5; Lewin, *Russian Peasants*, s. 218-20; Cohen, *Bukharin*, s. 278, 444, n 31.

149 Sadece Molotov ve Kuibyshev, Stalin'e koşulsuz destek verdiler. Rykov krizin boyutunu azımsadığını kabul ediyordu; Molotov ise süresini. Lewin, *Russian Peasants*, s. 217-9.

150 *Kvashonkin, Sovetskoe rukovodstvo*, s. 22-4.

151 Danilov, *Kak lomali NEP*, I: s. 29-30.

lama gücü yoktu. Toplantılar arası dönemde Stalin'in önemli meselelerde yasal yetkisi vardı, tüm parti örgütlerinin ve devlet organlarının idaresi gibi; rejimin güç coğrafyası, iletişim sistemi ve aşırı gizlilik göz önüne alındığında, pratikte, fiili yetkileri çok daha genişti.[152] Mikoyan Stalin'in hareket tarzına karşı çıktığı 1920'lerin sonuna rast gelen bir vakayı anlatıyordu. Politbüro Stalin'in tutumuna arka çıkmıştı ve sonunda sadece Stalin fikir değiştirdiği için karar hiçbir zaman uygulanmadı; ama politbüro, resmi kararı hiçbir zaman yürürlükten de kaldırmadı.[153] Diğer bir vakada Stalin, Kafkasya'da birkaç hafta süren isyanları, kendisi bastırana kadar Rykov'a haber vermemeyi tercih etmişti.[154] Stalin tüm resmi kanallara hâkimdi ve gayriresmi bilgi kaynakları yaratıyordu, bu arada kendisine bağlı memurlar genellikle yasal olarak tanımlanmamış görevler icra ediyordu.[155] Merkez Komite'ye gönderilen ya da kendi topladığı ancak politbüro üyelerine ulaştırmadığı materyalleri ya da Merkez Komite adına çeşitli kurumlara verilen talimatları başka hiç kimse tahkik edemezdi. Daha da önemlisi, diğer üst düzey memurları bizzat kendi "güvenlikleri" için gizlice izlemenin araçları sadece Stalin'in tekelindeydi ve onların astlarını muhbir olarak seçebiliyordu zira Merkez Komite adına OGPU ile bağlantı kuran bir tek o vardı.

"Maden Kuyuları" (Shakhty) adında bir şehir

Rykov'un istifasının reddinden sadece üç gün sonra, 10 Mart 1928'de, *Pravda* isimsiz bir başyazıyla, şimdi yurtdışında yaşayan devrim öncesinin "kapitalist" maden sahipleri adına faaliyette bulundukları söylenen ve çarlık döneminde eğitilmiş "burjuva uzmanların" Sovyet iktidarını sabote etmek ve kapitalizmi yeniden kurmak üzere kalkıştığı karşı-devrimci planını OGPU'nun nasıl ortaya çıkardığını duyurdu.[156] Bu sözde plan Shakhty ya da "Maden Kuyuları" adıyla bilinen 33 bin nüfuslu küçük madenci yerleşiminde meyda-

---

152 Khlevniuk, *Stalinskoe politburo*, s. 113 (editörün notu). Aynı zamanda isabetli bir metin olarak bkz. E. A. Rees, "Stalin, the Politburo, and Rail Transport Policy", s. 104-33.

153 Mikoian, *Tak bylo*, s. 292.

154 Rosenfeldt, *Knowledge and Power*, s. 34.

155 Rosenfeldt, *The "Special" World*, 1: 468-74.

156 *Pravda*, 10 Mart 1928; Kuzey Kafkasya parti sekretaryasının 16 Mart tarihli toplantısında Andreyev, "*Pravda*'da yayınlanan başyazı ve Moskova'nın meseleyi formüle ettiği çizgide yerel bir başyazı kaleme alması" için Andreyev Yevdokimov'a direktif verdi. Kislitsyn, *Shakhtinskoe delo*, s. 30-1. Politbüro, Molotov (Stalino'ya gönderildi), Tomsky (Shakhty'e gönderildi) ve Yaroslavsky'den (Artemovsk'a gönderildi) oluşan bir soruşturma komitesi oluşturdu. Yaroslavsky'nin üslubu o kadar öfkeliydi ki Stalin onu dizginlemek için telgraf çekmek zorunda kaldı, böylelikle henüz başlamamış olan yargılama kuşku yaratmayacaktı. Kukushkin, *Rezhim lichnoi vlasti Stalina*, s. 96.

na gelmişti.[157] Ancak Shakhty'nin kömür ocakları Ukrayna'nın stratejik Donetsk havzasına komşuydu ve "soruşturma" Ukrayna ve hatta Moskova'nın üst düzey ekonomi yetkililerine, aynı zamanda Almanya ile ilişkilere uzanacaktı. Shakhty meselesiyle ilgili *Pravda*'da yer alan (11 Mart) genel değerlendirmede Rykov tüm suçlamaların arkasında duruyor fakat "uzmanlara saldırıda" aşırıya kaçılmaması uyarısı yapıyordu. İlaveten, "tahıl krizi sorunu gündemden çıkmıştır" diye de yazmıştı. Oysa Stalin için, Shakhty ve köyde "aciliyet-çilik" aynı şeydi. Sanayileşmeyi hızlandırmak ve tarımda kolektifleşmeyi sağlamak için rejimin toplumsal temelini ve kendi siyasi gücünü genişletmek üzere altüst edilmiş yeni bir sınıf savaşı düşüncesini devreye sokuyordu. Shakhty'nin kaynağı, gevşeyebildiği yegâne yer olan Soçi'de, Karadeniz'e yukarıdan bakan sarp tepelerde Stalin'in aklına düştü. Yanında bolca gizli doküman ve erkek hizmet personeli vardı. Stalin'in orada görüştüğü kişilerden birisi uzun zamandır Kuzey Kafkasya OGPU başkanı olan Yefim Yevdokimov'du. Diktatörün yıllık güney tatilleri sırasında oluşturulan güvenlik kozasından sorumluydu ve bu bulunmaz bir fırsattı.

Yevdokimov bir fenomendi. Kazak steplerinde, iki kilisesi ve bir camisi olan küçük bir şehirde doğmuştu (1891). Köylü babası çarlık ordusunda hizmet ediyordu. Ancak o Sibirya, Chita'da büyüdü ve ilkokulu orada bitirdi. Sonunda anarşist bir sendikacı oldu ve Moskova'ya giderek 1917 sonbaharında uzun süren devrimci darbeye katıldı. Ertesi yıl rejim, başkentini Moskova'ya taşıdığında Yevdokimov Bolşeviklere ve Kızıl Ordu'ya katıldı. 1919 yazında Dzierzynski onu Kızıl Ordu polis Özel Şubesi'nin başına getirdi. Kısa süre sonra iç savaş yaşanan Ukrayna'ya gönderilen Yevdokimov, Beyaz Muhafızlar'a yönelik katliamlarla adını duyurdu. Ayrılırken düzenlenen ziyafette, Yevdokimov'un yerine gelen Vsevolod Balytsky onu "Cumhuriyet'in ilk gizli şube ajanı" olarak selamladı ve "eşkıyalığa karşı etkili mücadelesi" için, ikinci Kızıl Bayrak Nişanı'nı takdim etti.[158] Yevdokimov orada bulunanları "iyi çalışan bir makine" sözleriyle överken, kendisinin sadece "bu makinenin işlemesini sağlayan bir kumanda kolu" olduğunu söyledi. 1923 yılında geniş Kuzey Kafkasya bölgesine gönderildiğinde, Yevdokimov beraberinde Rostov'a kendisine müşfik bir baba ya da Kazak başkanı (ataman) gibi tapan bir kardeş

---

157 Yerleşim aslen Grushevka (buradaki ırmağın adıyla) olarak biliniyordu ama suikaste uğrayan Çar II. Alexander'ın anısına Alexandrovsk-Grushevsky adını aldı ve 1920 Şubat'ına kadar bu ismi taşıdı. 1923 Kasım ayında Shakhty'deki 10 bin işçi, nerdeyse tüm işgücü, greve gitti ve muhafızlarının silahlarını aldı, daha yüksek ücret ve güvenlik kurallarına uyulması talebiyle yerel GPU binasına yürüdü. Askerler kalabalığa ateş açarak bazı protestocuları öldürdü ve geri kalanları da dağıttı. GPU madencileri madene sokmadı ve aktivist olduğu düşünülenleri tutukladı. 4 Kasım'da Nikolai Krylenko geldi. Kırbaçla dövülen işçilerin ortaya çıkmasını istediğinde, ya korkudan ya da güvensizlikten, hiç kimse buna uymadı. *Sotsialisticheskii vestnik*, 1924, no. 1: 7.

158 *Z arkhiviv VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 1997, no. 1-2: 321'de.

grubuyla gitti.[159] Daha önce Lubyanka karargâhındaki masa başı işten farklıydı zira Kafkasya'da iç savaş hiç bitmemişti ve Yevdokimov'un yaşamı, zorunlu olarak, sarp dağlardaki "eşkıyalara" karşı sonu gelmez, zalimce bir mücadeleyle geçiyordu. Çeçenya'da 20 bin ve İnguşetya ve Osetya'da bir o kadar daha, Karaçay-Çerkesya'da ve Kabardino-Balkarya'da 12 binden fazla tüfek ele geçirdiği "büyük çaplı operasyonların" ardından Yevdokimov, Yagoda'ya "tepeden tırnağa silahlılar ve son derece karanlıklar" diye yazmıştı.[160] Kuzey Kafkasya, bir nesil GPU ajanının ve sınır muhafızının, sivillere karşı olağandışı kontrgerilla teknikleri konusunda eğitilmesini sağlamıştı.

1927 yazında Stalin Soçi'ye geldiğinde Yevdokimov'un ona bir hediyesi vardı. Daha sonra Moskova'daki büyük bir toplantıda Yevdokimov, "her zaman olduğu gibi bana her şey yolunda mı diye sordu," diye anlatıyordu. "Özellikle bir vakayı anlattım" – Vladikavkaz şehrindeki "karşı-devrimci komployu." "Dikkatle dinledi ve ayrıntılı sorular sordu. Konuşmanın sonunda şöyle dedim: 'Üretimin bilinçli olarak altını oyan insanlarla uğraştığımız benim için çok açık fakat önderinin kim olduğunu bilmiyorum. Genelkurmaylar (yabancı güçlerin), özellikle de Polonya genelkurmayı olabilir ya da geçmişte bu işletmelere sahip olan ve üretimin altını oymaktan çıkarı olan bir grup olabilir, mesela Belçikalılar.'" Yevdokimov'un anlattığına göre Stalin, "soruşturmanı bitirdiğin zaman materyalleri Merkez Komite'ye gönder," demişti – bunun anlamı olağan OGPU kanallarının baypas edilmesiydi. "Geri döndüm, yeraltı çetesini [*bratva*] topladım –ifade için özür dilerim– yani yoldaşları [gülüşmeler] ve, haydi harekete geçiyoruz, dedim."[161] Stalin ile yüz yüze görüşmeleri sayesinde cesaretlenen Yevdokimov, Kuzey Kafkasya'da yaşayan yetmiş dokuz iç savaş "Beyaz Muhafızlar" mensubunun polis dosyası fotoğraflarını albüm haline getirerek yerel parti şefine gönderdi ve yaptıkları herhangi bir şeyden dolayı değil ama yapabileceklerinden dolayı onlardan kurtulmak için izin istedi. Yevdokimov parti şefine "onları yok etmek çok önemli" diye yazmıştı, "uluslararası bir çatışma durumunda bize karşı önemli bir güç" işlevi görebilirler diyordu.[162] Yevdokimov'un hızlı infazlar için fotoğraf albümü yaklaşımı her durumda başvurulabilecek bir yenilikti. Üçüncü Kızıl Bayrak Nişanı'nı kazanan ilk kişi belki de oydu. Bu arada, Stalin'in 1918 yılında bizzat kendisinin karşı devrimci komployu ortaya

159 Yevdokimov'un sadık yakın çevresinde Mikhail Frinovsky, Fomin, Elza Grundman, Nikolai Nikolayev-Zhuid, V. Kursky ve başkaları vardı.

160 Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 382-5; *Istochnik*, 1995, no. 5, 140-51 (APRF, f. 3, op. 61, d. 648, l. 9-14).

161 *Voprosy istorii*, 1995, no. 2: 3-7. Yevdokimov'un Stalin'e yakınlığı gizli polis içinde iyi biliniyordu. Orlov, *Secret History*, s. 28.

162 Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 130 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB RF, f. 2, op. 5, d. 29, l. 1). Aynı zamanda bkz. Wheatcroft, "Agency and Terror", s. 30.

çıkardığı ve yirminin üzerinde "ajan" ve "sabotajcıyı" infaz ettiği şehir olan Tsaritsyn, o zamandan beri Stalingrad adını taşıyordu.

Yevdokimov'un kurmaca Vladikavkaz davası fos çıktı ama o Stalin'e yeni bir dava ulaştırdı; OGPU'nun olası sabotaj zannıyla sınai kazaları yeniden incelediği 1927'nin savaş korkusu ortamında, kömür şehri Shakhty'de ortaya çıkan bir dava. Bu sefer bazı "itiraflar" da hazırdı.[163] Sibirya seyahatinden döndükten kısa bir süre sonra Shakhty vakası materyalleri Stalin'in eline geçti. Kulakların giderek azdığına ve kırsal Komünist partinin sınıf düşmanlarıyla çıkar ilişkisi içinde olduğuna dair kuşkuları doğrulanmış oluyordu.[164] 2 Mart 1928'de, Yagoda'nın üst yazısıyla gelen uzun Shakhty raporunun eline geçtiği gün diktatör, Yevdokimov'u kabul etti, Yagoda da onlarlaydı.[165] 8 Mart'ta politbüro açık yargılama yapılmasını onayladı.[166] Ertesi gün, politbürodan bir grup, iddianameyi inceledi ve tümünü yeniden yazdı (belgenin büyük bölümünün üstü çizilmişti), günler ve diğer sözde gerçekler değiştirildi. Suçlamalar açıklandıktan sonra SSCB genel savcısı Nikolai Krylenko Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin üçüncü büyük şehri olan Rostov'a ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başkenti Kharkov'a gönderildi ve tüm işleri tamamlamak için verilen süre sadece bir aydı.[167] Rejim

---

163 Yevdokimov 1930 16. Parti Kongresi'nde övgü aldı: *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 538 ve devamı; Ordzhonikidze, *Stat'i i rechi*, II: 230. Anlaşılan işçilerin ihbarlarıyla, ilk tutuklamalar 14 Haziran 1927'de gerçekleşti ve başlangıçta dava altı kişiyi kapsıyordu. GPU elbette dava verileri toplamakta güçlük çekiyordu ve davayı hazırlamak ya da sorgudakileri serbest bırakmak için konulan yasal sürenin uzatılması için ardı ardına talepte bulunuyorlardı. 16 Ocak 1928'e gelindiğinde davanın durumu belirsizdi. 9 Şubat 1928'de OGPU Rykov'a dava haberini verdi. Bu sırada "soruşturma" başlayalı yaklaşık altı ay olmuştu. Krasil'nikov, *Shakhtinskii protsess*, s. 822, n 1 (TsA FSB, f. r-49447, t. 26, ch. 1, l. 213-4, 608-9), n 2. Aynı zamanda bkz. Avtorkhanov, *Stalin and the Communist Party*, s. 26-30 (Rezhnikov ile görüşmelere atfen); Bailes, *Technology and Society*, s. 69-94; Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*, s. 44-5; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/ii: 584-90.

164 Kuzey Kafkasya'ya yeni atanmış olan Andrei Andreyev zor Shakhty vakasını miras olarak aldı ve 27 Şubat 1928'de Stalin'e yazarak Yevdokimov'un bizzat gelmesini istedi. Andreev, *Vospominaniia*, s. 209; Krasil'nikov, *Shakhtinskii protsess*, I: 72.

165 Danilov, *Kak lomali NEP*, I: 348-400 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 132, l. 3-18); *Na prieme*, s. 27. Yevdokimov, Kuzey Kafkasya OGPU ekonomi şubesi başkanı ve Shakhty davasının önemli ismi Konstantin I. Zonov'u yanında Moskova'ya getirdi: GARF, f. 3316, op. 2, d. 628, l. 20. Aynı zamanda bkz. Starkov, "Perekhod k 'politike razgroma,'" vyp. 2: 260-1; Iu. A. Shchetinov, "Rezhim lichnoi vlasti Stalina", Kukushkin, *Rezhim lichnoi vlasti Stalina*, s. 9-97 (68'de, atıfta bulunduğu kaynak GARF, ayrıntı verilmemiş).

166 Krasil'nikov, *Shakhtinskii protsess*, s. 163-4, 177-81.

167 Krylenko 30 Mart'taki Kuzey Kafkasya parti komitesi genel kuruluna katıldı ve burada ana raporu Yevdokimov sundu. Krylenko, "uzmanlar meselesi herkes için net olmalı, onlarsız idare edemezdik," dedi. Andreyev onu tekrar ediyordu: "Sadece kendi ellerimizle sosyalizmi kuramayız, uzmanları kullanmaya ihtiyacımız var. Sanırım aramızda, yöneticiler arasında, GPU organlarıyla ilgili bir iç güvensizlik var. Bu organlar suç bulmakla meşguller ve bunda aşırıya kaçıyorlar. Bu güvensizlik var. Sanırım bu güvensizliği kökten çözmemiz gerekiyor." Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 267-93.

elli üç sanık seçti, bunların çoğu (otuz beş) devrimden önce eğitilmiş maden mühendisleriydi; diğerleri tekniker ya da elektrik teknisyeniydi. Azami etkiyi sağlamak için duruşma Donetsk kömür bölgesinden Moskova'ya alındı.

Shakhty, karmaşık olgular, yalan ve çarpıtılmış yasalar demekti. Shakhty parti örgütüyle ilgili bir araştırma, sanayi konusunda (asli görevleriydi) ihmalkârlığı ortaya koyuyordu. Daha çok Don (Rus kökenli) ve Kuban (Ukrayna kökenli) hizipleri arasındaki çekişmeyle –ikincisi ağır basıyordu– meşguldüler.[168] Hal böyleyken, Ukrayna başkentine karargâh kurmuş olan Donetsk Kömür Tröstü, 1927-28'de 2,5 milyon ton kömür çıkarmayı başardı, bu rakam 1913 seviyesinin üstündeydi ve iç savaş çöküşünün ardından yakalanan büyük bir başarıydı. Ülke genelinde kömürün % 15,8'i makine ile çıkarılırken Shakhty-Donetsk bölgesinde bu oran % 45 idi. Bu önemli başarı deneyimli mühendis ve işletmecilerin yanı sıra işçiler sayesinde mümkün olabilmişti. Aynı zamanda, pahalı ithal ekipman uygun biçimde kullanılmıyordu; bunun nedeni kısmen mevcut teknolojiye uygun olmaması ya da vasıflı kurucu ve operatör olmamasıydı. Kömür çıkarma azınine eşlik eden organizasyon yetersizliği güvenlik prosedürlerinin ihlali, madenlerin uygunsuz kazılması ve su baskınları ayrıca patlamalar olması anlamına geliyordu. Bazı Shakhty sanıkları işçi ücretlerinin azaldığını ve iş standartlarının yükseldiğini kabul ediyordu –bu rejim politikasıydı– ve eski maden sahipleriyle bağlantılar vardı: Sovyet rejimi, kendi mülklerini onlara kiraya vermek ve yeniden canlandırmalarını istemek üzere göç etmelerinden sonra onları toplamıştı. Suçlanan bir maden mühendisi, bir madeni havaya uçurmak için "dışarıdan para" aldığını itiraf etmişti fakat söz konusu maden (Novo-Azov) 1921 yılında Kömür Tröstü talimatıyla patlatılmıştı zira tüm madenleri yeniden üretime açacak kapasiteye sahip değildi ve bazılarını güvenlik gerekçesiyle mühürlemişti. Söylenti ve dedikodular suçlamalara fazladan güvenilirlik sağlıyordu. Polonya büyükelçisi Alman uzmanların, sabotajcı olmasalar da Almanya adına casusluk yaptığına (istihbarat topladığına) ikna olmuştu. Ancak Litvanya elçisi Alman meslektaşına, Polonya'nın finanse ettiği geniş bir örgütlenmenin Shakhty yakınında sabotaj yaptığını söylüyordu.[169]

Sovyet yasalarına göre sabotajda kasıt aranmıyordu: Eğer birinin talimatları ya da faaliyetleri kazaya yol açtıysa karşı-devrimci bir niyet olduğu sonucuna varılabiliyordu.[170] Ancak rejim Shakhty'de kasıt olduğunu iddia edi-

---

168 Kislitsyn, *Shakhtinskoe delo*, s. 51-2.

169 Mikhutina, "SSSR glazami pol'skikh diplomatov", s. 58; Rosenbaum, *Community of Fate*, s. 248.

170 Ocak 1928'de yıkıcılık ile ilgili cezai duruma (madde 58.7) ilişkin bir açıklama yayınlanarak kovuşturma için "karşı-devrimci niyetin" ispatına gerek olmadığı belirtildi. Solomon, *Soviet Criminal Justice*, s. 139-40. Zaten 1927 tarihli bir OGPU genelgesi, suç niyeti olsun ya da olmasın, sanayi yangınlarına, göçüklere ya da patlamalara yol açıyorsa, ihmali (*khalatnost'*) sabotaj-

yordu ve bunun anlamı OGPU'nun sanıklardan itiraf almak zorunda olduğuydu. Bu zorlu iş için gizli polis, dayanılmaz soğuk hücrelerde tecrit, uzun süre zorla uyutmama ("konveyör" yöntem ile "sorgulama") ve daha az ceza alacaklarına dair umut verme gibi metotlara başvuruyordu. Bu durum komik çark etmelere yol açıyordu: Atfedilen tüm suçlamaları kabul eden bir sanık, avukatına sadece birkaç ay hapis cezası alacağını söyleyince, avukat ölüm cezası alabileceğini söyledi. Bu durumda sanık itirafını geri almak istedi fakat sorgucu bu karar değişikliğini kayda geçmeyi reddederken bu karar değişikliğinin her ikisinin de mahvına sebep olacağından korkan savunma avukatı istifa etti.[171] Stalin bu kötü niyetin uluslararası para desteğiyle ilişkisinde ısrar ediyordu ve bu durumda sorgucuların görevi daha da güçleşiyordu zira duruşma açık ve yabancılar için de izlenebilir olacaktı. OGPU şefi Mezynski aşırı ağrıları ve grip hastalığı nedeniyle kısa süre sonra sülfür banyosu tedavisi için ayrıldı; bu olanlar onun sorunu değildi.[172] Moskova'da sorumluluğu Yagoda aldı. Ne o ne de Yevdekimov aptaldı ve her ikisi de ortada planlı bir sabotaj olmadığını biliyordu.[173] Yine de, Stalin'in baskısı yoğundu ve Yevdokimov ile Yagoda ona istediğini verdiler: Donetsk Maden Tröstü'nde "yıllardır varlığını sürdüren güçlü karşı-devrimci örgütten" tutun da "Alman ve Polonyalıların ortak gizli tezgâhlarına" kadar.[174]

Dış "ekonomik" müdahale

Türbin ve maden makinelerinin kurulumu işini sürdüren AEG çalışanı beş Alman makine mühendisi Shakhty ile ilgili olarak tutuklandı. (Politbüro, İngiliz uzmanların da sorgulanmasına karar verdi ama onlar serbest bırakıldı.) Sovyet kaynaklarının açıklamalarına göre, Avrupa işçi sınıfı, burjuva savaş çığırtkanlarının askerî istilasını dizginliyordu ama emperyalistler gözle görülmez bir savaşa dönmüştü – ekonomik karşı-devrim veya "yıkıcılık", diğer bir deyişle yeni bir Sovyet karşıtı mücadeleye.[175] 10 Mart'ta AEG yö-

---

la eşit tutuyordu. Bu genelge OGPU'ya mahkemeler dışında ceza uygulama gücü bahşediyordu. Viktorov, *Bez grifa "sekretno"*, s. 147.

171 Kuromiya, "The Shakhty Affair", s. 46-7 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. 1652, d. 49, l. 1-9).

172 Mezynski'nin bacağındaki ağrı hafifledi ancak damar sertliğinden kaynaklandığı söylenen işitme kaybı kötüye gidiyordu; doktorlar kalpte ve aortta biraz genişleme de tespit etmişlerdi. Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 345-6 (atıf yok).

173 Yagoda 1937 yılında ortadan kaldırılırken Yevdokimov'un bu konuda bir diyeceği vardı: "Sana soruyorum Yagoda, o zaman benim patronumdun, kendi adına ne tür bir destek sağladın? (Yagoda: 'Shakhty davasında mı? Buna kendin de inanmıyordun.') Saçma sapan konuşma." *Voprosy istorii*, 1995, no. 2: 6-7.

174 *Lubianka: Stalin i VChK-GPU-OGPU-NKVD*, s. 148-52 (APRF, f. 3, op. 58, d. 328, l. 20-5).

175 *Lubianka: Stalin i VcHK-GPU-OGPU-NKVD*, s. 148-61; Krylenko, *Ekonomicheskaia kontr-revoliutsiia*. Yevdokimov'un elinde mühendislerin yurtdışındaki insanlarla yazışmalarının ("ele ge-

netim kurulu başkanı, Berlin'deki dışişleri bakanlığından Moskova'daki Alman Büyükelçisi Brockdorff-Rantzau'ya telgraf çekerek, eğer çalışanları serbest bırakılmazsa, AEG'nin tüm faaliyetlerinin durdurulacağının ve tüm personelin geri çekileceğinin bildirilmesini istedi; ertesi gün büyükelçi telgrafı Chicherin'e okudu. 12 Mart'ta Dışişleri Komiser Vekili Litvinov, Berlin'den Stalin'e ve Chicherin'e çektiği telgrafta Almanların tutuklanmasının Alman-Sovyet ilişkileri üzerindeki korkunç etkisini anlatıyordu.[176] Chicherin Moskova'daki Alman büyükelçisine, doğması muhtemel bu kabul edilemez durumun birlikte halledilebileceğini umduklarını söyleyerek zararı hafifletmeye çalıştı.[177] Ancak Almanya için zamanlama hiç gerçekçi değildi. Komplo iddiasından sadece bir ay önce Sovyetler, Berlin'de yeni ikili ticaret anlaşması başlatmış, başka teşviklerin yanı sıra 600 milyon Mark tutarında kesin sipariş sözü vermiş, karşılığında 600 milyon Mark kredi ve uzun vadeli borç talebinde bulunmuştu. Sovyetler, ayrıca, Sovyet devlet tahvillerinin Alman mali pazarında işlem görmesini istemişti.[178] Alman sanayici ve yatırımcılarının da kendi talep listeleri vardı ancak artık tüm bunlar boş görünüyordu. Stalin, Sovyet elçisi Cristian Rakovski'nin davranışının yarattığı fiyasko nedeniyle Fransa'nın güvenini tümüyle kaybetmişti fakat şimdi de kasıtlı olarak Almanların gözünü oymaya çalışıyordu. 2 Mart 1928'de, politbüroya Molotov ile birlikte gönderdiği notta, "Almanya'daki seçimler sırasında bir duruşma düzenlersek durum çok ilginç bir hal alabilir," diyordu.[179]

15 Mart 1928'de Almanya, beş vatandaşının tutuklanmasını gerekçe göstererek ikili ticaret ve kredi görüşmelerini süresiz erteledi.[180] TASS görüş-

---

çirilmiş") bulunduğu söyleniyordu ve bu yazışmaların zararsız görünen içeriği aslında şifreliydi. Ancak bu belgeler duruşmada ortaya çıkmadı. Avtorkhanov, *Stalin and the Communist Party*, s. 28-29. 1927 yılında alaycı Radek –belki esecek siyasi rüzgârı sezerek belki inanarak– burjuva uzmanları isim vererek itham ederken, diğer yandan, rejimin sanayileşme yönelimine yabancılaşan yoz, "sağcı" bürokratları ve işçileri eleştirmişti. Graziosi, "Stalin's Antiworker Workerism", s. 252.

176 Rosenbaum, "The German Involvement in the Shakhty Trial." Litvinov, sadece Almanların suçlarını tespit etmek ve sorgulamada Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan bir temsilcinin katılımını temin etmek için yetkilendirilmiş bir komisyon kurmayı önerdi. Böyle bir komisyon kurulmadı. Sovyet-Alman askerî ilişkilerine nezaret eden Voroshilov 13 Mart'ta politbüronun Shakhty komisyonuna eklendi.

177 Krasil'nikov, *Shakhtinskii protsess*, I: 164-5; *ADAP*, Seri B, VIII: 300-1; Dyck, *Weimar Germany and Soviet Russia*, s. 129-30 (atıfta bulunduğu kaynak, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, 2860/D559468-70: Rantzau'dan Stresemann'a, 16 Mart 1928); Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 217-8.

178 Akhtamzian, "Sovetsko-Germanskie ekonomicheskie otnosheniia", s. 53. Dyck, *Weimar Germany and Soviet Russia*, s. 119-29.

179 Krasil'nikov, *Shakhtinskii protsess*, I: 163-4.

180 *Torgovaia promyshlennaia gazeta*, 17 Mart 1928: 1; Dyck, *Weimar Germany and Soviet Russia*, s. 131 (atıfta bulunduğu kaynak, 5265/E319203-5: Litvinov'la bir görüşmeye istinaden Stresemann'dan Rantzau'ya.

melerin kesilmesiyle ilgili olarak Berlin'i suçladı ve Stalin'in aygıtı tarafından teşvik edilen Sovyet basını, Alınan kalleşliğine karşı bir yaylım ateşi başlattı. Almanya'daki Sovyet elçisi Nikolai Kerestinsky 17 Mart'ta Berlin'den Stalin'e (ve bir kopyasını da Chicherin'e) gönderdiği mektupta tutuklu Alman vatandaşlarından Franz Goldstein'in serbest bırakılmasını istiyordu. Çok öfkelenen Stalin, dört gün sonra, bir kopyasını da Chicherin'e gönderdiği yanıtta Kerestinsky'i, "görüşmelerin kesilmesinde suçu bizim üzerimize atmak için" Almanların tutuklamaları kullanma çabalarına rezilce alet olmakla suçluyordu. Diktatör şöyle devam ediyordu: "Egemen bir devletin temsilcileri senin yapılınasını zorunlu gördüğün tonda bir müzakere sürdüremez. Almanların küstahça iç işlerimize müdahalesini anlamak güç ve siz Almanlarla görüşmeye son vereceğinize onlara şirin görünmeye mi çalışıyorsunuz? Iş, *Frankfurter Zeitung*'un Almanların tutuklanması konusunda Moskova ile olan anlaşmazlığınızı yayınlamasına kadar vardı. Bunun ötesi yok. Komünist selamlar, Stalin."[181]

Ancak her ikisi de AEG çalışanı olan Goldstein ve Heinrich Wagner birdenbire serbest bırakıldı. Karşı-istihbarat uzmanı Artur Artuzov, Mezynski için yazdığı notta şöyle anlatıyordu: Goldstein'in sorgucularının gözüne girmek için AEG Almanya'da Rusya departmanında çalışan ve aşırı derecede Sovyet karşıtı olan üç göçmen Beyaz Muhafızlar mensubu tanıdığını ve onları çok fazla miktarda parayla gördüğünü, söyledi. Daha fazla göze girmek için, yeniden Rusya'daki işine dönmeye ne kadar istekli olduğunu da ifade etmişti.[182] Oysa Berlin'de, dışişlerinden bilgi almasının ardından, Goldstein Sovyet sabotaj iddialarını reddetti ve ekipmanın arızalanmasını işçilerin aldırmazlığına, parti-dışı uzmanların tutuklanma korkusuna, parti denetçilerinin ehil olmamasına ve genel organizasyon yokluğuna bağladı. Sovyet sanayiini kurtarmaya çalıştığı bir sırada, uydurma suçlamalarla tutuklanmasına karşı öfkesini yüksek sesle dillendirdi, diğer Alınanları "bilgi ve yeteneklerini" Sovyet rejimiyle paylaşınama konusunda uyardı ve bölgesel bir Sovyet hapishanesine (Stalino) kapatıldığındaki korkunç koşulları ayrıntılarıyla anlattı. Bunun üzerine kıyamet koptu.[183] Bu arada, serbest bırakılınayan üç Alınan –Max Maier, Ernst Otto ve Wilhelm Badstieber (Knapp madencilik şirketinde çalışıyorlardı)– kimseyle görüştürülmüyordu ve bu durum Al-

181 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 824, l. 54-64.

182 Kislitsyn, *Shakhtinskoe delo*, I; 218-9 (19 Mart 1928).

183 Kislitsyn, *Shakhtinskoe delo*, I: 231-3, 239-41; Rosenbaum, *Community of Fate*, s. 254-5. Sovyet kömür sanayiindeki organizasyon bozukluğu ve kötü yönetimin ayrıntısıyla anlatıldığı kaynak, "Report of Stuart, James & Cooke Inc. to V. S. N. H.", bölüm 1, s. 2. Hoover Institution Archives, Charles E. Stuart belgeleri, kutu 1. 1980'li yılların sonunda SSCB kasıtlı yıkıcılık ya da göçmen eski maden sahipleri veya yabancı istihbaratlar adına çalışma suçlamalarını, kanıt yetersizliği nedeniyle düşürdü. Mozokhin, *VChK-OGPU, karaiushchii mech diktatury proletariat*, s. 315.

man konsolosluk yetkililerinin onları görme hakkını belirleyen ikili anlaşmalara aykırıydı. Hepsi bu değildi: Chicherin'in Brockdorff-Rantzau'ya ulaştırdığı Yagoda'dan gelen notta bir Alman vatandaşının sözde suçları ayrıntılarıyla anlatılıyordu ama verilen isim Sovyetler Birliği'nde bulunan hiçbir Alman vatandaşıyla eşleşmiyordu; suçlananın ismine benzer isimde biri en son 1927'de Sovyetler Birliği'nde bulunmuştu ve bu durum Almanların OGPU'nun "davasına" yönelik kuşkusunu pekiştirdi.[184]

Alman vatandaşlarının tutuklanması Fransız-Sovyet ilişkilerini de etkiledi ve Fransa'da birçok kişinin Moskova'da iş yapılmayacağına dair görüşünü pekiştirdi. Fransa gibi Almanya da işi diplomatik ilişkileri kesmeye vardırmadı ancak bazı Alman şirketleri oradaki mühendislerini çektiler.[185] Stalin hâlâ Alman uzmanları, Alman teknolojisini, Alman sermayesini istiyordu ama kendi koyduğu kurallar çerçevesinde. AEG 22 Mart'ta, Sovyetler Birliği'ndeki inşaat projelerine devam etme kararı aldı. Bir hafta sonra, tutuklamaların üstünden 22 gün geçmesinin ardından, Sovyet rejimi Harkov konsolosunun Alman vatandaşlarını (Rostov'da tutuluyorlardı) görebileceğini Alman elçiliğine bildirdi; Alman büyükelçisi Moskova elçiliğinden birinin ziyaretine izin verilmesinde ısrar etti ve bu da kabul edildi. 2 Nisan'daki ziyaretler, OGPU ajanlarının nezaretinde onar dakika sürdü.[186] Beş gün sonra üç Alman duruşmaya hazırlık olarak Moskova'daki Butyrka Hapishanesi'ne nakledildi.

Sınıf savaşı kışkırtıcılığı

Stalin ateşle oynuyordu. Tüm Sovyet kömür sanayiinde çalışan yaklaşık 1.100 eğitimli mühendis vardı ve sadece bir davada 50'sini yargılamak ekonomik anlamda riskliydi, özellikle de diğer mühendislerin korkarak etkinliklerini yitirmelerine yol açtığı ve işçileri sözlü ve fiziksel saldırılara teşvik ettiği için.[187] "Shakhtyci" ilan edildiği ve tutuklanma ile tehdit edildiği için intihar eden ve Shakhty davasıyla hiçbir ilgisi olmayan bir mühendis bırak-

---

184 Kislitsyn, *Shakhtinskoe delo,* I: 839, n 48. 21 Mart'ta politbüro, GPU'nun tutuklananların "kesin listesini" teyit etmesini kararlaştırdı. *Lubianka: Stalin i VChK-GPU-OGPU-NKVD*, s. 153-4 (APRF, f. 3, op. 58d. 328, l 195); Kislitsyn, *Shakhtinskoe delo,* I: 222-3.

185 Chicherin, sadece Almanya ile sınırlı olmayan güçlü yabancı tepkisi hakkında (12 Mart 1928) Stalin'e yazdı ve suçlanan Alman vatandaşlar ile ilgili bir komisyon kurulmasını önerdi fakat Stalin reddetti. Berlin'deki Sovyet elçisi Kerestinsky, (16-17 Mart 1928'de) Sovyet-Alman ilişkilerinin akıbetiyle ilgili olarak Stalin'e uzun, dokunaklı bir mektup yazdı ("Alman sanayii ile ve bu durumda hükümeti ve kamuoyuyla uzun ve zor bir mücadeleye giriyoruz"). Krasil'nikov, *Shakhtinskii protsess,* I: 203-4, 210-1, II: 856-61.

186 Rosenbaum, *Community of Fate*, s. 258-63.

187 Terpigorev, *Vospominaniia gornogo inzhenera*, s. 183; Starkov, "Perekhod k 'politike razgroma'", s. 255-6 (15 Mart 1928, polis durum özeti).

tığı notta, "eğer bir hırs söz konusuysa masum insanlar suçlanabiliyor, öyle bir dönemi yaşıyoruz," diyordu. "Lekelenmek istemiyorum, masum olduğum halde acı çekmek ve kendimi savunmak istemiyorum, lekelenmek ve acı çekmek yerine ölümü yeğliyorum."[188] Leningrad'daki tüm sanayi, bin işçi ve 11 mühendise sahipti; bu sayı Moskova'da 9, Urallar'da 4'tü.[189] Molotov dışındaki, köylülere baskıyı destekleyen sıkı Stalin yandaşları Stalin'in Shakhty üzerinden sergilediği çılgınlığı dizginlemeye çalışıyordu.[190] Merkez Denetim Komisyonu işçi ve köylü müfettişliği başkanı Orjonikidze 26 Mart'ta bir grup yeni mezuna yaptığı konuşmada Shakhty mühendislerinin farklı olduğunu, mühendislerin Sovyet sanayii için hayati önem taşıdığını, yabancı uzmanların Sovyet sanayiinde çalışmasına izin vermek gerektiğini ve Sovyet uzmanların da yurtdışına gitmesi gerektiğini söyledi.[191] İç savaş sırasında Sol Komünist olan ve çarlık "askerî uzmanlarının" istihdam edilmesine karşı çıkan Kuibyshev, şimdi, Ekonomi Üst Konseyi başkanı sıfatıyla sınai yöneticileri toplantısında yaptığı ve kurumunun gazetesi *Trade-Industrial Gazette* tarafından yayınlanan konuşmasında, "her bir yanlış iddia, her bir abartılı haksız suçlama çok zorlu bir çalışma ortamı yaratıyor ve bu tür eleştiriler zaten yapıcı olmaktan uzak," diyordu.[192] Yine Kuibyshev, 28 Mart'ta bir grup Moskovalı mühendis ve biliminsanını, Shakhty davasının yeni bir teknik uzmanlar politikasının habercisi olmadığına ikna etmeye çalışıyor, "hükümet Shakhty davasıyla ilgili olarak, masum olan tek bir mühendisin mağdur olmamasını sağlayacak her tür tedbiri alacaktır," diyordu.[193]

Stalin'in hizbi Shakhty'e karşı çıkarken, onun baskıcı köylü politikasına karşı çıkan politbürodaki muhalifleri yıkıcılık suçlamalarını destekliyordu. Voroshilov, kömür bölgesinden henüz dönmüş olan sendikalar başkanı Mikhail Tomsky'e tehlikeye değinen bir mektup yazdı (29 Mart): "Misha, sa-

188 Mektup şöyle devam ediyordu: "Lenin ilkeleri ölüyor olabilir mi?" Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 291-2 (Boris Sysoev, 9 Haziran 1928). Ukrayna hükümet başkanı Vlas Chubar intihar notunu Stalin'e gönderdi ve o da politbüroya iletti.

189 Bailes, *Technology and Society*, s. 79.

190 *Sovetskoe rukovodstvo: perepiska*, s. 28 (Voroshilov'dan Tomsky'e, 29 Mart 1928); Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 30-1. Voroshilov, Yevdokimov'u iç savaş sırasındaki güney cephesi komiseri olduğu dönemden ve Kuzey Kafkasya askerî bölgesi başkanlığından (1921-24) tanıyordu. Rykov ve Shakhty konusunda bkz. *Pravda*, 11 Mart 1928; Reswick, *I Dream Revolution*, s. 246-51.

191 *Pravda*, 28 Mart 1928. Politbüronun siyasi davalar için zaten bir komisyonu vardı ama Shakhty için, Rykov, Orjonikidze, Molotov, Kuibyshev ve Stalin'den oluşan özel bir komisyon kuruldu; Alman-Sovyet askerî işbirliğinden sorumlu Voroshilov kısa bir süre sonra komisyona dahil edildi.

192 *Torgovo-promyshlennaia gazeta*, 6 Mart 1928. Shakhty davasının Kuibyshev'in kurumunun gazetesinde duyurulması engellendi. *Torgovo-promyshlennaia gazeta*, 10 ve 11 Mart 1928; Khavin, *U rulia industrii*, s. 79-81.

193 *Torgovo-promyshlennaia gazeta*, 29 Mart 1928.

mimiyetle söyle, Shakhty davası oturumu ile birlikte duvara toslamıyor muyuz? Bu meselede yerel memurlar, mesela bölgesel OGPU, aşırıya kaçmamış mıdır? Eski bir taşbaskıcı, kısa ve tıknaz, korkunç dişlere sahip, bir kulağı sağır, aşırı içkici, depresyondan mustarip ama kaba ve kırıcılık derecesinde nüktedan Tomsky, politbürodaki yegâne gerçek işçiydi (köylü Kalinin de fabrikalarda çalışmıştı) ve işçiler arasında Stalin'den çok daha fazla tanınıyordu.[194] Tomsky, bürokratizm ile savaşılabilmesi için aygıtın "işçileştirilmesine" çoktan beri hevesliydi ve rejimin işçileri aktivizme çağırması işine gelirdi.[195] Tomsky, burjuva uzmanlar "bizi gölgede bıraktı!" diyordu Voroshilov'a. Mühendislerin dış bağlantıları nedeniyle Sovyet madencilik planları "Fransızlar tarafından onaylanıyor" idi. "Durum ortada" diyerek Voroshilov'u rahatlatıyordu, "Asıl kişiler itiraf etti. Bana göre beş-altı Komünistin hapse atılması hiç de fena olmaz."[196] Bukharin Leningrad parti örgütüne yaptığı bir konuşmada (13 Nisan), kömür sanayiindeki yaygın yıkıcılığa ilişkin Stalin çizgisini desteklemenin yanı sıra benzer "örgütlenmelerin" başka sanayileri sabote etme ihtimalini ve üretim toplantıları biçimindeki "proleter demokrasisini" de onaylıyordu. Almanların tutuklanmasından sonra Batı Avrupa'da patlak veren Sovyet-karşıtı kampanyaya ve Almanlarla ilişkilerin keskin biçimde bozulmasına dayanarak, Sovyetler'in tetikte olmasının doğruluğuna dikkat çekiyordu.[197] Bukharin, Preobrazhensky ile birlikte yazdığı The *ABC of Communism* kitabında belirttiği gibi, uzun süredir "burjuva mühendisleri" hain olarak görmeye yatkındı. Bukharin, aynı zamanda, Stalin'in kendisini bölücülük ve hizipçilikle suçlamasına bahane yaratmaktan kaçınmaya da özen gösteriyordu. Ancak Shakhty partinin NEP savunucularına siyasi bir saldırı olmaktan çok Stalin'in kendine sadık hizbi üzerinde hâkimiyet kurmasıyla ilgiliydi.

Stalin aynı zamanda doğrudan işçilere hitap ederek onları geri kazanmaya, sanayileşme ve kolektifleştirme için harekete geçirmeye çalışıyordu. Yaklaşık 2 bin kamulaştırılmış fabrikaya dağılmış sanayideki ücretli işçi sayısı 1928 yılında 2,7 milyona ulaşarak nihayet 2,6 milyon olan 1913 seviyesini kıl payı geçti.[198] (Diğer bir yarım milyon işçi inşaat sektöründe çalışıyordu.) Ancak proleterler hâlâ dar koğuşlara ve barakalara sıkışıp kalmıştı ve evsiz olanların sayısı da hiç az değildi. Gündelik hayat gereksinimleri (yiyecek, giyecek, barınma) işçi maaşlarının dörtte üçünü tüketiyordu, tabii bir maaşları

194 Trotskii, *Portrety rvoliutsionerov*, s. 228.

195 *Stenograficheskii otchet pervoi Leningradskoi oblastnoi konferentsii VKP (b)*, s. 19.

196 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 28 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 45, l. 4-4ob, 6-6ob).

197 *Pravda*, 19 Nisan 1928; Danilov, *Kak lomali NEP*, I: 417-37. Aynı zamanda bkz. Bukharin, *Izbrannye proizvedenie*, s. 376.

198 *Trud v SSSR*, s. 61; Schwarz, *Labor in the Soviet Union*, s. 6-7. Aynı zamanda bkz. Krzhizhanovskii, *Desiat' let khoziiastvennogo stroitel'stva*.

varsa: NEP boyunca işsiz sayısı hiçbir zaman 1 milyonun altına düşmedi ve sağlıklı nüfusun % 20'sine yaklaştı. Başkent dahil, her dört sanayi işçisinden biri işsizdi ve bu utanç verici durum bir açıklama ya da günah keçisi gerektiriyordu.[199] Bu sırada, işçilerin tam gözü önünde, pahalı bir gece hayatı sürüp gidiyordu – proleter topraklarında bu kimin içindi?[200] Devrime ne olmuştu? İktidarı NEP yatırımcılarına ve spekülatörlere teslim etmek için mi iç savaş yapılmış ve kazanılmıştı? Kulaklar hiçbir ceza görmeden depolar dolusu tahıl stoklarken, tarihin "evrensel sınıfı" aç mı kalacaktı? İşçilerin gönderildiği madenler üzerlerine çöküyordu – bu sadece kaza mı idi? "Burjuva uzmanlar" ve fabrika patronları, suyu ve elektriği olan beş odalı evlerde, hizmetçileri ve şoförleriyle lüks bir hayat sürmüyorlar mıydı?[201] Kendine işçi devleti diyen devlet işçiler için ne yapıyordu? Proletaryanın sadakati ile ilgili şüpheler parti yetkililerinin kendilerini, aparatçikleri rejimin toplumsal tabanı olarak görmelerine sebep oluyordu, bu durum, Troçki'nin "bürokrasi" eleştirileri olmasaydı da garip bir durum değil miydi? Dahası, saldırgan bir kampanyayla işçileri kaytarıcı ve çıkarcı, ayyaş ve dönek resmederken, sendikaların işçiler için düzenlediği "üretim toplantıları" fiilen daha fazla üretim dayatmaya hizmet ediyordu. Ancak 1928 yılında parti komiteleri bu toplantıları denetlemeye son verince, toplantılar üretim işçileri için, kötü yönetim, israf ve çıkarcılığı göz önüne serme fırsatına dönüştü.[202]

Shakhty davası belgeleri patronların da hain olabileceğini açıkça gösteriyordu.[203] *Pravda,* "'Komünist liderlerin' burnunun dibinde bu yıkıcılığın yıllardır devam ettiğini" iddia ediyordu. Böylece kışkırtılan daha genç parti mensupları, genç proleterlerin bastırılmış sınıf hınç ve hırslarını –elbette kendilerininkini de– kullanma fırsatı elde ettiler. Polis raporları, Shakhty davasını takip eden işçilerin genellikle kendi işyerlerinde de benzer olgulara rastladığına işaret ediyordu. 24 Mart 1928 tarihli bir rapora göre, Leningrad Bolşevik fabrikasında bir işçinin, "bizim fabrikamızda korkunç bir ekonomik yönetim zafiyeti var, çok iyi makineler depolara atılıyor" dediği işitilmişti. "Bu ikinci [Shakhty]."[204] Bu hissiyat kırsal bölgelere de ulaştı. *Peasent Newspaper*'a gönderdiği mektupta bir köy muhabiri "parti, sendika ve OGPU

199 Merridale, *Moscow Politics*, s. 18. Hesaplamada yararlandığı kaynak, *Statisticheskii spravochnik goroda Moskvy i Moskovskoi gubernii* (Moskova: Mosgorkomstat, 1927); Davies, *Economic Transformation of the Soviet Union*, s. 84.

200 Duranty, *I Write as I Please*, s. 145-7.

201 Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 104-5 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 9474, op. 7, d. 259, l. 110), 141.

202 Chase, *Workers, Society, and the Soviet State*, s. 278-82; Chase, "Workers' Control and Socialist Democracy", s. 235-6.

203 Graziosi, "Stalin's Antiworker Workerism", s. 228.

204 Kislitsyn, *Shakhtinskoe delo*, II: 943-6.

neredeydi de on yıldır bizi parmaklarında oynatmalarına izin verdiler?" diye soruyor ve yerel soruşturma organlarının, benzer biçimde, köylülere zulmeden "bürokratları" ve "yabancı unsurları" cezalandırmadığını dile getiren şikâyetleri ekliyordu.[205]

İşçilerin bağımsız örgütlenme çabaları acımasızca bastırılmaya devam ediyordu fakat hem iç hem de dış düşmanlara karşı yüksek sesli bir kampanya ile artık işçilerin hıncı köpürüyordu.[206] Kömür madenindeki yıkıcılığı ve ötesini "tartışmak" üzere toplantı üstüne toplantı düzenleniyordu ve bazı işçiler "yıkıcıların" öldürülmesini talep ediyordu; Shakhty'i, utanmazca günah keçisi üretmek olarak tanımlayan mühendis ve yöneticiler henüz suçlanmamış uzmanların da aslında suçlu olabileceği şüphelerini güçlendiriyordu.[207] Bilimsel-teknik aydın kesimin bulunmadığı yerlerde, mesela Volga'daki geri kalmış Mari Otonom İdari Bölgesi'nde, OGPU, kendi bölgelerinin ve halklarının tarihini araştırma ve öğretme suçlamasıyla hümanist aydınları (çoğu köylü kökenliydi) hedef almıştı.[208] Sınıf savaşı geri dönmüştü. Stolypin'in yoksul köylü kumarı şöyle dursun, Lenin'in yoksul köylü kumarı da geride kalmıştı. Köylerin sosyalist yeniden inşasına öncülük için Stalin'in kumarı, köylerini yakın zamanda terk etmiş *kentli* alt sınıflardan genç ve erkek çalışanlardı. Burada çoklu egemenlik teknikleri söz konusuydu: Sadece köydeki tahıl stoklayan kulaklara karşı değil ama aynı zamanda şehirlerdeki "burjuva" uzmanlara ve gönüllü olarak düşmanla işbirliği yapan ya da göz yummak anlamına gelecek şekilde keyfine bakan parti görevlilerine karşı bir "mücadele" söz konusuydu. Bu kitlesel bir seferberlikti ve mesajı ayartıcıydı: Rejim işçi hayallerinin terk edilmesine, umursamazlıkla kaybedilmesine, ideallerin satılmasına izin vermeyecekti. Ancak bu seferberlik belirsiz bir sonuç için korkunç bir parçalanma riskini göze almak anlamına geliyordu.[209]

Taktik geri çekilme (Nisan 1928)

Stalin'in sanayide çalışan mühendislerin tutuklanmalarının ve intihar etmelerinin kötü sonuçlarından duyduğu kaygı, köylülere yönelik baskının kötü sonuçlarından duyduğu kaygıdan daha fazla değildi. Sibirya'ya gitmek üzere Moskova'dan ayrılmadan bir gün önce Ukrayna'da bulunan Kaganovich'e sopalarını kullanmaktan çekinmemelerini yazmıştı. "Birçok Komünist, or-

---

205 Storella, *Voice of the People*, s. 244-5 (RGAE, f. 396, op. 6, d. 114, l. 748-50).

206 Kuromiya, "The Shakhty Affair", s. 51 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. 5459, op. 9, d. 354, l. 5); Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 116.

207 Kislitsyn, *Shakhtinskoe delo*, II: 940-2.

208 Sanukov, "Stalinist Terror in the Mari Republic."

209 Kuromiya, "Crisis of Proletarian Identity."

ta gelirlileri korkutmamak için aracı ya da kulaklara dokunamayacaklarını düşünüyorlar," diyordu. "Bu, Komünistlerin zihnini meşgul eden en anlamsız düşüncelerden de daha anlamsız. Durum tam tersi." Stalin, baskının orta gelirli köylüler ve kulakların arasını açacağını savunuyordu: "Ancak böyle bir politikayla orta gelirli köylü tahıl fiyatlarında artış beklentisinin spekülatörlerin bir icadı olduğunu fark edecektir ... yani, kaderlerini spekülatörlerin ve kulakların kaderine bağlamanın tehlikeli olduğunu ve kendisinin, orta gelirli köylünün işçi sınıfı ile ittifak yapma görevini yerine getirmesi gerektiğini."[210] OGPU'nun kendi yaptığı istatistiklerde dahi, tutuklananlar arasında kulaklar azınlıktı ve kulak olmayanların tutuklanması baskıcı politikalara karşı önemli bir basınç oluşturdu.[211] Adalet Komiseri Nikolai Yanson, olağanüstü tedbirleri "geçici" ilan eden bir genelge yayınladı ve tarım yılının sona ermesiyle (Haziran 1928) süresinin dolacağını belirtti.[212] Fakat sadece Rykov değil birçok memur da "aciliyet-çiliğin" derhal sona erdirilmesini istiyordu. 6-11 Nisan tarihleri arasında düzenlenen Merkez Komite ve Merkez Denetleme Komisyonu ortak genel kurulunun arka planı buydu. Açılış gününde rejim "Soçi meselesini" duyurdu: Üç yıldır Karadeniz tatil bölgesine giden parti ve sovyet liderleri, devlet malına konma, kişisel çıkar için resmi görevini kullanma, sarhoşluk ve ahlâki düşkünlük sergilemekle suçlanıyorlardı. Yapılan soruşturma sonucunda, Karadeniz parti örgütünün yaklaşık yüzde on ikisine tekabül eden 700 kişi ihraç edilmişti. İhraç edilenler arasında iç savaş kahramanları da vardı.[213] Stalin'in yıldırmak üzere hedef aldığı sadece köylüler değildi.

Genel kurulun gündeminde tahıl tedarik raporları (Mikoyan) ve Shakhty davası (Rykov) ile bu iki konu bileşiminin Stalin'in kurnaz stratejisi üzerinden teyit edilmesi vardı. 9 Nisan'da Shakhty ile ilgili tereddütleri dağıtmaya çalışan Rykov, örneğin, tedarik görevlisi Nikolai Krylenko'nun OGPU çalışmalarını araştırdığının (bu iki kurum rakipti) ve Tomsky, Molotov ve Yaroslavsky'nin durumu görmek için bizzat Don havzasına gittiğinin altını çi-

---

210 *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 5: 195-6.

211 Ukrayna'da 1928 yılının ilk birkaç ayı içinde tutuklanan 1.017 kişinin 452'si kulaktı; Kuzey Kafkasya'da aynı dönemde tutuklanan 2.661 kişinin 1.087'si; Urallar'da ise 903 kişinin 272'si. Başlangıçta tutuklanan kulak sayısının fazla olduğu Sibirya'da bile, orta gelirli köylü olarak sınıflandırılabilecek kişilerin sayısı yükselmeye başlamıştı. Manning, "The Rise and Fall of 'the Extraordinary Measures'", s. 15 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 567, l. 498-504).

212 Manning, "The Rise and Fall of 'the Extraordinary Measures'", s. 15 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 353s, op. 16s, d. 6, 16-17: 23 Şubat 1928). 12 Şubat'ta Mikoyan *Pravda*'da "düzensizlikleri" kabul ederek tutuklamaların gerçek kulaklarla (en az 36 ton tahılı olan köylüler) sınırlandırılması çağrısı yapmıştı, ertesi gün politbüro bu esaslara harfiyen uyulması konusunda memurları uyardı.

213 Shemelev, *Bor'ba KPSS*. Aynı zamanda bkz. Brower, "The Smolensk Scandal and the End of NEP."

ziyordu. "Varılan asıl sonuç ortada bir abartı olmadığı gibi, ilk ortaya çıkarıldığında öngörülemeyecek kadar büyük ve ciddi olduğu gerçeğiydi," diyordu. Bazı sanıkların da zaten itiraf ettiğini ekliyordu: Denikin için savaştıktan sonra Sovyet iktidarı için çalışmışlardı ama riyakârca olağanüstü ayrıcalıklarının keyfini sürmüşlerdi. Shakhty'e gerçekten inanıyor muydu yoksa sadece kullanışlı olduğunu mu düşünüyordu bilinmez ama işini başarmaya çalışıyordu. "Uzmanlar olmadan sanayileşemeyiz," diye ekliyordu. "Bu alanda fevkalade gerideyiz ve bu meseleye ilgimiz fevkalade zayıf."[214] Tartışma için altmış kişi kayıt yaptırmıştı ve Kuibyshev'in uzmanlara zulmedilmesine karşı yaptığı konuşmaya Molotov Stalin'in ödünsüz tarzıyla cevap verdi.[215]

Stalin 10 Nisan sabahı kürsüye geldi ve Shakhty davasındaki burjuva uzmanların Rus göçmenler ve Batılı kapitalist örgütler tarafından finanse edildiğini söyleyerek bu tür eylemleri, sanayi kazası değil "ekonomik müdahale girişimi" olarak tanımladı. Muhalefetin dağıtılmasından sonra partinin rahatlamak istediğini ancak tetikte olmaya devam etmek zorunda olduğunu ifade etti. "Uluslararası sermayenin bizi rahat bırakacağını düşünmek budalalık olur," diye düşünüyordu. "Hayır yoldaşlar bu doğru değil, sınıflar var, uluslararası sermaye var ve sosyalizmi kuran bir ülkenin gelişimini sessizce izleyemez." Sovyetler Birliği'nin önünde iki yol var, diyordu: Ya devrimci bir politika uygulamaya ve SSCB çevresindeki dünya işçi sınıfını ve sömürge halklarını örgütlemeye devam edecekti ki bu durumda her bir adımda uluslararası sermaye tarafından engellenecekti; ya da iddiasından vazgeçecekti ki o zaman da uluslararası sermaye "sosyalist ülkemizi 'güzel' bir burjuva cumhuriyetine dönüştürmemize 'yardım etmekten' imtina etmeyecekti." Britanya, İran'ın, Afganistan'ın ve Türkiye'nin iki etki alanına bölünmelerini önermişti, SSCB bu tür bir ödün verebilir miydi? "Ortak cevap: Hayır!" Birleşik Devletler SSCB'nin dünya devrimi politikasından vazgeçmesini talep etmişti – SSCB bu tür bir ödün verebilir miydi? "Ortak cevap: Hayır!" Eğer Mançurya'yı paylaşmayı kabul ederse SSCB Japonya'yla "dostane" ilişkiler geliştirebilirdi – SSCB bu tür bir ödün verebilir miydi? "Hayır!" Stalin bu minvalde devam ediyordu. Dış ticaret üzerindeki devlet tekelini kaldır, emperyalistlere çarlık ve Geçici Hükümet dönemlerinin savaş borçlarını öde? "Hayır!" Uluslararası sermayenin, iç düşmanları payanda yaparak "ekonomik müdahalede" bulunmasının sebebi, Stalin'e göre, SSCB'nin bu tür ödünler vermemesiydi – Shakhty de bunun sonucuydu. Tüm bu söylenenler bir biçimde akla yakındı.

---

214 Danilov, *Kak lomali NEP*, I: 156-68. Aynı zamanda bkz. Lutchenko, "Rukovodstvo KPSS formirovaniem kadrov tekhnicheskoi intelligentsia", s. 29-42 (33'te, atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 354, l. 790); Gimpel'son, *NEP*, s. 254 (atıfta bulunduğu kaynak, *Pravda*, 3 Ekim 1988).

215 Danilov, *Kak lomali NEP*, I: 203, 214-24.

Stalin izlediği bir oyundan, genç "proleter" oyun yazarı Vladimir Kirshon'un (doğum 1902) *The Rails Are Buzing* eserinden söz etti. Baş kahraman işçilikten yükselen Komünist fabrika direktörüydü ve devasa fabrikayı yeniden yapılandırma gereği duyduğunda önce kendisi de dahil insanları yenilemesi gerektiğini fark ediyordu. "Gidin bu oyunu izleyin, işçi-direktörün her yerde desteklenmesi gereken fedakâr bir idealist olduğunu göreceksiniz," diyordu Stalin ve ekliyordu, "NEP yatırımcıları pusuda bekliyor, burjuva uzmanlar her yolu deneyerek altını oymaya çalışıyor ve hatta karısı ona saldırıyor, tüm bunlara rağmen o mücadelesini sürdürüyor."[216]

Genel kurul, yabancıların "SSCB'ye karşı savaş ve müdahale hazırlığında olduğu" yönündeki Stalin'in Shakhty yaklaşımını harfiyen destekleyen bir kararnameyi onayladı.[217] Partinin polis aygıtı derhal durumun gereğini yaptı: Ukrayna OGPU şefi Balytsky, Yagoda'ya gönderdiği gizli yazıda, Shakhty soruşturmalarının, "bir müdahale hazırlığının" mevcudiyeti ile ilgili olarak "yoldaş Stalin'in genel kurula sunduğu raporda vardığı sonuçları" tam anlamıyla kanıtladığını ifade ediyordu.[218] Ukrayna parti şefi Kaganovich de ulaşılan bu sonucu Stalin'e ileterek, sınai tröstlere, "OGPU'nun tam yetkili temsilcilerini dahil ederek "GPU'nun rolünün güçlendirilmesi" çağrısı yaptı.[219] Kaganovich Stalin'i çok iyi tanıyordu.

Sonuna kadar Leninist olan Stalin Shakhty ile ilgili saldırısını kararlılıkla sürdürdü fakat tahıl tedarikinde taktik bir geri adım attı.[220] Pozisyonu hâlâ politbüro oy çoğunluğunu elinde tutmasına bağlıydı ve Voroshilov, Orjonikidze ve Kalinin'in oylarını kaybetmemek için –zaten Shakhty'i kabullenmiş olan– Rykov'a ödün veriyordu. Genel kurulun köy ile ilgili kararnamesi tedarik konusunda "kulak etkisinden" söz ediyordu ama "tüm bu zorlukların kökeninde pazar dengesinin ihlali var" –Rykov'un yaklaşımı– diye bir açıklama da getiriyordu. Aciliyet tedbirleri ile ilgili ölçüsüzlük şikâyetleri yağmur gibi yağıyordu: Nisan ayı ortasına gelindiğinde Sovyetler Birliği ölçeğinde tutuklananların sayısı 16 bine ulaşmıştı ve 1.864'ü 58. maddeden (karşı-devrim) tutuklanmıştı. Genel kurul kararnamesi 107. maddenin tahılını satmayan çiftçilere uygulanmasına son verdi.[221] Bunun da ötesinde: Kulak olma-

216 Danilov, *Kak lomali NEP*, I: 233-5.

217 *KPSS v rezoliutsiiakh* [8. baskı], IV: 84.

218 *Lubianka: Stalin i VChK-GPU-OGPU-NKVD*, s. 158-61 (APRF, f. 3, op. 58, d. 329, l. 32-7: 25 Nisan 1928).

219 *Lubianka: Stalin i VChK-GPU-OGPU-NKVD*, s. 156-8 (APRF, f. 3, op. 58, d. 329, l. 28-31).

220 Carr ve Davies Nisan 1928 ile ilgili olarak, "bu dönemde liderlerin çoğunun ve özellikle de Stalin'in tümüyle baskıcı yöntemlere bağlandığını ya da pazar yöntemlerini bir doğrudan eylem politikası için terk ettiklerini varsaymak peşin bir hüküm olacaktır," diyorlardı. Ancak Stalin'in icraatlarının tamamı tersine işaret ediyordu. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I: 65-6.

221 *KPSS v rezoliutsiiakh* [1984], IV: 315-6; Manning, "The Rise and Fall of 'the Extraordinary Measures'", s. 13.

yanları cezalandıranlar ("sınıf yaklaşımının" ihlali) cezalandırılacaktı; bazıları yargılandı, hatta infaz edildi.[222] Bu, çarpıcı bir geri dönüştü.

Üst düzey liderlerin yayınlanan konuşmalarında göze çarpan farklılıkları bulup çıkarmak için gazeteleri didik didik eden alt düzey partililer, Stalin ile Rykov arasındaki kopuş hakkında konuşmaya başladılar. Nisan 1928 tarihli bir politbüro toplantısında Stalin Voroshilov'a gönderdiği bir notta şöyle diyordu: "Sanırım sürekli parti çalışanlarının toplantılarına sızmaya çalışan muhalifler (gizlenen), Stalin ve Rykov hiziplerinden söz ediyor."[223] Stalin'in, Kuzey Kazakistan, Urallar, Güney Sibirya, Kuzey Kafkasya ve hatta Ukrayna'nın bakir topraklarında devasa "devlet çiftlikleri" kurulması –daha önce çiftlik bulunmayan yerlere– konusunu gündeme getirdiği toplantı (23 Nisan), belki de aynı toplantıydı. Belki de dünyanın en büyük ve en üretken çiftliği olan Montana'daki büyük ölçekli Thomas Campbell mekanize çiftliğini (385 bin metrekare) model alıyordu.[224] Devlet çiftliklerinden yana olan Kalinin bu modelin (zaten sonunda kolektifleştirilecek olan) mevcut çiftliklere ek olması gerektiğini söyleyince Stalin araya girerek onayladığını belirtti (iki kere).[225] Diğer bir deyişle, Stalin'in attığı geri adım kısmiydi. Genel kurulun, şartlar gerektirdiğinde, partinin olağanüstü yaptırımlar uygulama hakkını tanımasını sağladı. Genel kuruldan sonra, Moskova parti örgütüne şunları söyledi; "kriz aşıldı" ve eğer "kapitalist unsurlar yeniden 'dümen çevirmeye' çalışırlarsa" 107. madde geri gelecekti (13 Nisan).[226]

Stalin'in uzun süre beklemesi gerekmedi: Nisan ayı tahıl tedariki Mart ayının beşte biri, Şubat ayının onda biri seviyesindeydi; köylüler devlet memurlarını atlatarak devletin verdiği fiyatın beş katına pazarda satıyorlardı. Rejimin attığı yanlış adımların ve pazar ekonomisiyle sosyalist rejim arasında daha büyük bir aykırılık meydana gelmesinin sonucunda, Sovyet ekonomisi ile ilgili yanılgı marjı düştü. Bazı bölgeler –özellikle Ukrayna ve Kuzey Kafkasya– kuraklık ve mahsul kıtlığından mustaripti. Kuzey Kazakistan'da kötü hava koşulları ve yetersiz hasat birçok hanenin kendi tüketimi için pazardan yiyecek almaya çalışmasına yol açtı ve bu da fiyatların yükselmesine sebep oldu; ancak hasat toplanmaya başlandığında satılık tahıl pazardan çekildi. Hasadın düşük olduğu bölgelere tahıl gitmesine engel olmak için yol-

---

222 Leningrad parti örgütü genel kuruluna sunduğu raporda Bukharin'in de dikkat çektiği gibi: Bukharin, *Put' k sotsializmu*, s. 284.

223 Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 6 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l. 30).

224 Küresel olarak yüksek talep gören Campbell iki kez Sovyetler Birliği'ne getirildi, birincisi Ocak 1929'daydı ve Stalin ile tanıştı, ikincisi ise Haziran 1930'daydı. Kuzey Kafkasya'daki geniş mekanize çiftlikler gösterildi. Campbell, *Russia: Market or Menace*.

225 Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 462-5.

226 *Pravda*, 18 Nisan 1928, yeniden basım, *Sochineniia*, XI: 54 (46 ve 48'de). Aynı zamanda bkz. Fitzpatrick, "The Foreign Threat During the First Five Year Plan."

lara kontrol noktaları kurulurken, daha iyi durumda olan köylüler –tahılı olanlar– belirlenen düşük fiyatlardan satmayı reddettiler ancak yüksek fiyata pazarda satmaktan da korkuyorlardı. Bazı yoksul köylüler neden kulakların daha fazla sıkıştırılmadığını soruyorlardı.[227] 24 Nisan'dan başlamak üzere, Molotov ve Mikoyan'ın başkanlığında, bölgesel parti şeflerinin katılımıyla, apar topar bir dizi konferans düzenlendi: Bazı bölgesel şefler 107. maddenin yeniden uygulamaya konulmasını ve 36 ton tahıla sahip olmak şeklinde yapılan kulak tanımının on iki hatta yedi ton üzerinden yapılmasını istediler, köylü affı ve tahıl elde etmeyi başarmış memurların soruşturulması önerilerini eleştirdiler. Bölge sekreterlerinden biri basında yer alan "ürün fazlası" tartışmalarına son verilmesini istiyordu zira bu durum seferberliğin sona erdiği hissiyatına sebep oluyordu.[228] Her zaman olduğu gibi Stalin'i papağan gibi tekrar eden Molotov onlara şöyle söyledi: "Kulaklar bile yoksul köylü ağzıyla Moskova'ya yazıyor. Gördüğünüz gibi kulaklar Moskova'ya karşı tedbir almayı herkesten iyi biliyor."[229] Herkes aynı fikirde değildi: Bazı bölge parti şefleri sağlam temelli bir kuşkuculukla ihtiyaç duyulan tahılın alınmak üzere orada olduğunu ifade ederken, perde arkasında baskıdan uzak bir yönetim politikası ile ilgili mücadele sürüyordu.[230] Ancak düşen tedarik miktarının yarattığı baskıyla, 26 Nisan'da politbüro 107. maddenin üreticilere de uygulanmasını geri getirmeyi oylayarak kabul etti.[231]

1928 yılı Stalin'in geri adım atmasını umut ederek geçiyordu fakat kararının belirtileri giderek her yerde daha görünür hale geldi. Gizli polisin ülkedeki atmosfere ilişkin özet raporları, fiyat makaslarından, imalat ürünü açığından ya da "sabotajdan" "sınıf düşmanlarına" kadar bir dizi diğer olgudan söz etmeyi bıraktı.[232] Zaman zaman Stalin'in güç gösterileri komik

227 Zima, *Chelovek i vlast' v SSSR*, s. 77-8 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 89, d. 11, l. 94-5: F. Cherepanov).

228 Manning, "The Rise and Fall of 'the Extraordinary Measures'", s. 22 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 165, d. 13, l. 5).

229 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 683, l. 89.

230 *Moskovskie b'olsheviki*, s. 251 (atıfta bulunduğu kaynak, *Ob'edinennyi plenum MK i MKK VKP (b), 23-25 aprelia 1928 g.: doklady i rezoliutsii. Moscow 1928*, s. 34-5).

231 Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 236 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 683, l. 1-2), 261-2 (d. 684, l. 18-20), 255-62. 21 Nisan'da rejim çiftlik gelirlerindeki fert başına verginin yerine artan oranlı vergi sistemine geçti ve buna yüksek gelire "ferdi" vergi ve en üst tabaka ya da kulak seçkinlerine ek refah vergisi de dahildi. Bu durum ekonomik araçlarla kulakları baskı altına alma zihniyetine uygundu. Atkinson, *End of the Russian Land Commune*, s. 329. Eski Beyaz Muhafızlar subayı Pyotr Wrangel 25 Nisan 1928'de, kırk dokuz yaşında Brüksel'de aniden öldü. Ölüm sebebinin tehlikeli türden bir tüberküloz olduğu söyleniyordu fakat birçok kişiye göre geçmişte bu hastalığa yakalanmışlığı yoktu. Aile mensupları şüpheli bir Sovyet ajanı tarafından evde zehirlendiğini düşünüyorlardı ya da bu ajan, ölümünden on gün önce hastane hizmetlisi kisvesi altında gelen kişiydi. *Bolezn', smert' i pogrebenie generalleitenanta barona Petra Nikolaevicha Vrangelia.*

232 Ugrovatov, *Informatsionnaia deiatel'nost' organov bezopasnosti*, s. 82-4; *Sovetskaia derevnia glazami VChK-OGPU-NKVD*, II: 7-8, 21, 38, 46; Krasil'nikov, *Shakhtinskii protsess*, I: 212-83.

derecede istemsiz gelişiyordu. Mesela OGPU'nun yerel kolları bölgelerindeki parti komitelerine ve sovyetlere siyasi atmosfere dair raporlar gönderiyordu ancak 16 Mayıs 1928'de Yagoda'nın gönderdiği "çok gizli" ibareli genelgede, "yerel kurumlarda dolaşıma sokulan siyasi atmosfer raporlarının bazılarında memurlarla ilgili ismen onur kırıcı atıflar yer alıyor" ve bu "memurların söyledikleri ya da kime söyledikleriyle ilgili sıkı takibat altında olduğu yönünde 'yanlış bir izlenim' doğuyor" deniliyordu. "Memurlara atıfların sadece dışa yönelik atmosfer raporlarında değil iç dolaşıma sokulan raporlardan da çıkarılması gerekmektedir."[233] Rejim memurlarının gizli polis tarafından takibat altında tutulması – elbette yanlış bir izlenimdi.

Göstermelik duruşma

Sovyetler Birliği'nde, Sendikalar Binası Sütunlu Salonu'nda 18 Mayıs 1928 günü başlayan ve kırk bir gün süren Shakhty duruşması gösterisine benzer büyüklükte bir patlama daha önce hiç yaşanmamıştı.[234] 1922'den beri Sovyetler Birliği ölçeğinde yapılan ilk büyük açık duruşmaydı ve öncekini çok geride bırakacaktı. 1928 yılında siyasi dersler vermek üzere başka yargılamalar da tasarlandı, mesela Leningrad sınır bölgesindeki sözde "İngiliz-Fin casus şebekesi" ile ilgili askerî yargılama, ancak Shakhty'nin ağırlık ve önemine ulaşmaktan çok uzak kaldı.[235] Göz önünde olması için Moskova'da yapıldı; titizlikle seçilmiş 100 yabancı ve yerli gazeteci duruşmaları haberleştirdi.[236] 30 binden fazla Sovyet vatandaşı kızıl perdelerle süslenmiş duruşma salonunda bulundu (partinin iddiasına göre bu rakam 100 bin idi) – işçiler, Komünist Gençlik Birliği aktivistleri, şehir dışından gelen heyetler. Amerikalı bir muhabir, "kalabalık gürültüyle içeri doluyor ve daha iyi koltukları kapmak için yarışıyordu" diye yazmıştı. "Localar yavaş yavaş diplomatlar, önemli yetkililer ve diğer ayrıcalıklı gözlemciler tarafından dolduruluyordu

233 Plekhanov, *VChK-OGPU, 1921-1928*, s. 420-1 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 66, op. 1, d. 187, l. 227ob). Aynı gün Komünist Gençlik Birliği kongresinde Stalin, "hayır, yoldaşlarım, sınıf düşmanlarımız var. Ve sadece var olmakla kalmıyor, güç kazanıyor ve Sovyet iktidarına karşı harekete geçmeye çalışıyor," diyordu. Onlara, "aşağıdan yukarıya kitlesel eleştiri getirme" çağrısı yaptı. *Pravda*, 17 Mayıs, 1928, *Sochineniia*, XI: 66-77 (69'da).

234 *Izvestiia*, 19 Mayıs 1928. Belli aralıklarla yargılamalar olmuştu: 1925 yılında, bir zamanlar mülkiyeti yabancılara ait olan metalürji tesislerindeki bazı mühendis ve eski elemanlar casusluktan yargılanmış ve mahkûm edilmişlerdi. *Pravda*, 4-16 Haziran 1925. 1926 yılında, sınai kazalar nedeniyle Don bölgesi kömür havzasında çalışan teknik personelin yaklaşık yüzde ellisi yargılandı. Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 143 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5459, op. 7, d. 2, l. 139, 150), 144-5.

235 Ivanovich, "Finliandskie shpioni", s. 193-7; *vozrozhdenie*, 6 Ocak 1928; *Pravda*, 1 Ocak 1928.

236 Markova, "Litso vraga", s. 79-99 (80-1'de).

– birçoğu selamlaşıyor ve el sıkışıyordu."[237] Mahkeme başkanı Andrei Vyshinsky kostümü ve kelebek gözlükleriyle dikkat çekiyordu, başsavcı Nikolai Krylenko avcı ceketi, binici pantolonu ve tozluk giymişti. Haber filmi ve ayrıca belgeselinin hazırlanması için Shakhty kayda alınırken, Krylenko'nun tıraşlı kafası parlıyordu.[238] Duruşmalar radyoda yayınlanıyordu. Shakhty ülkeyi heyecanlandırmıştı.

Kapitalistler tabii ki gitmişlerdi ve devrim öncesinin mühendisleri ve yöneticileri rollerini oynamak zorundaydı.[239] Elli üç sanıktan yirmisi suçunu kabul etti, on biri suçlamaları kısmen kabul etti ve gerisi masum olduğunu öne sürdü. Suçlamaları reddedenler Sovyet rejimiyle ilgili hoşnutsuzluklarını ya da sosyalizm kurma hülyalarına inanmadıklarını gizlemediler fakat profesyonel olduklarını savlıyorlardı, hâlâ işlerini itina ile yapabilirlerdi; ama düşmanca görüşler ifade etmiş olmaları sabotaja katıldıklarına delil sayıldı. Krylenko, "işçi sınıfının vampirlerinin" elinde kötü muamele görmeleriyle ilgili olarak işçilere ait olduğunu öne sürdüğü ifadeler aktardı.[240] Sovyet yanlısı bir yabancı muhabir daha sonra bu durumu, "baştan sona tribünlere oynadı," diye anlatacaktı. "Polislerin topladığı izleyicilere söylev çekmek ve alkış almak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Sanıklardan bazılarının da izleyicilerle beraber alkış tuttuğu anlar oldu."[241] Ancak itiraflarda "karşı-devrimci" örgütlemenin kuruluşuna dair farklı tarihler verilmişti. Alman teknisyen (doğum 1876) Max Maier, gece sorgularından bitkin düştüğü için itirafname imzaladığını ve Rusça bilmediğini (yani ne imzaladığını da bilmiyordu) Vyshinsky'e söyleyince koreografi daha da bozulacaktı. Vyshinsky Sovyet vatandaşı Abram Bashkin'in suçunu onaylayıp onaylamadığını sorunca Maier, Bashkin'in Sovyetler Birliği'nde tanıdığı en dürüst mühendis olduğunu ve kendisini ithal edilen tribünlerin işletilmesine adadığını söyledi; sanık bölümünde oturan Bashkin aniden daha önceki ifadesinin (birkaç dakika önceki) yalan olduğunu haykırdı. Vyshinsky oturuma ara verdi. Kırk dakika sonra, Bashkin önceki itiraflarını yeniden kabul etti.[242]

Yaygın kanı suçsuz birinin itirafta bulunmayacağıydı. Ayrıca manipülasyonların arkasında ancak kısmen gerçekliği kanıtlanabilecek kaygılar yatıyordu. Mart 1927'de hava kuvvetleri dış imtiyazlar şube müdürü tutuklanmış, Junkers'ten kasten yüksek fiyata kalitesiz uçak yedek parçaları almak, Alman fir-

---

237 Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 42.

238 Bailes, *Technology and Society*, s. 90.

239 Bir araştırmacının değerlendirmesine göre, Stalin'in hedefi teknokratik dünya görüşlerini ve olası siyasi dayanışmalarını kırmaktı. Bailes, "Politics of Technology", s. 464.

240 Bailes, *Technology and Society*, s. 91-2.

241 Reswick, *I Dream Revolution*, s. 247.

242 Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 219-20. Hilger duruşmaya katılmıştı. Bashkin Almanya'da eğitim görmüştü.

masına fazladan kâr sağlamak, hatırı sayılır miktarda rüşvet almak ve Sovyet güvenliğini sarsmak ile itham ediliyordu. Yetkili aynı zamanda Sovyet havacılık sanayiinin durumunu kendi evinde Alman personele ifşa etmekle de suçlanıyordu, profesyoneller arasında bir iş görüşmesi addedilebilecek bu durumun sının aşıp casusluğa girdiği kabul ediliyordu. Tutuklanmasından iki ay sonra hava kuvvetleri dış imtiyazlar şube müdürü sözde suç ortaklarıyla birlikte infaz edildi. Sadece olağan maddi dürtülerle, yabancılarla işbirliği yapan çarlık dönemi uzmanları, eğitimsiz Sovyet denetim personelinin teknik cehaletinden ve rüşvet almaya yatkınlığından yararlanabilirdi. Olağanüstü güvensiz Stalin elbette düşmanca sınıf çıkarlarının da onları motive ettiğini düşünüyordu. Durum ne olursa olsun, burjuva mühendisler çok geniş kapsamlı bir güç kullanıyorlardı ve Stalin ciddi biçimde göz korkutma dışında bir yol görmüyordu.[243]

Moskova Merkez olarak bilinenlerin arasındaki önemli figürleri, Lazar Rabinovich (doğum 1860); Donetsk Kömür Tröst'ü Moskova temsilcisi olan ve karşı-devrimci faaliyetler ile ilgili malumatı rapor etmemekle suçlanan Solomon Imenitov (doğum 1865) ve Amerika'dan Berlin üzerinden dönerken meslektaşlarının tutuklandıklarını okuduğu halde yine de Moskova'ya giden Ekonomi Üst Konseyi görevlisi Nikolai Skorutto (doğum 1877) idi. Skorutto mahkemede suçunu kabul ettiğini söylemişti ama gazeteci bir görgü tanığının anlattığına göre, "sanık yakınlarının oturduğu locadan yükselen tüyler ürpertici bir feryat salonu elektriklendirmişti. ... kadın 'Kolya' diye bağırıyordu, 'Kolya sevgilim yalan söyleme. Yapma! Masum olduğunu biliyorsun.'" Skorutto çöktü kaldı. Vyshinsky ara verdi. On dakika sonra Skorutto yeniden söz alarak itirafını geri çektiğini söyledi. "Bu mahkemenin, eğer suçu kabul eder ve başkalarını itham edersem daha müşfik olacağını ummuştum," dedi.[244] Imenitov gibi Rabinovich de suçlamaları reddetti. "Ben kesinlikle suçlu değilim, hiçbir pişmanlık duymuyorum, hiçbir şey için özür dilemeyeceğim," dedi. İç savaşın harabeye çevirdiği kömür madenleri ile tüm Sovyet kömür sanayiinin başı olarak onu görevlendiren Lenin'den başkası değildi. "Ardımda kamusal ve özel hayatımın elli yıllık güveni, saygınlığı ve onuru var. Herkese karşı açık oldum. Gücümün yettiğince, bana tam bir güvenle yaklaşan ve benim için iyi çalışma şartları yaratan proletaryanın ilkelerine hizmet ettim. Sonuna kadar dürüstçe işimi yaptım. Sabotajla ilgili hiçbir şey bilmiyordum."[245] Rabinovich St. Petersburg Madencilik Enstitüsü mezunuydu ve kariyerine 1884 yılında başlamıştı; aynı zamanda Çarlık Duma'sın-

243 Mozokhin, *VChK-OGPU*, s. 274-75 (TsA FSB, f. ugolovnoe delo N-3738). Sovyetler, Junkers teknik müdürünün, Büyük Savaş sırasında Alman doğu orduları istihbaratının başkanı olarak itiraflarının eski çarlık dönemi arşivlerinde yer aldığını keşfetmişti. Değişmez fiziksel niteliklere bağlanan bu eski hikâye, onun tarafından sürdürülen casusluk faaliyetine delil kabul edildi.

244 Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 125-6.

245 *Torgovaia promyshlennaia gazeta*, 4 Temmuz 1928.

da eski bir Kadet vekiliydi – bu durum sınıf çıkarlarına düşmanlıkla ilgili delil kabul edilecekti. Rabinovich ölümle cezalandırılmasını talep etti. Altı yıl hapis cezası aldı: "Hapishanede kendi yatağımdaki gibi huzurlu uyuyorum. Vicdanen rahatım ve hiçbir şeyden korkmuyorum."[246] (Hapishanede öldü.)

Pozisyonu itibarıyla yabancılar arasında en yüksek mevkiye sahip olan Alman büyükelçi Von Brockdorff-Rantzau gırtlak kanserinden muzdarip idi ancak acil tıbbi tedavi için Moskova'dan ayrılmayı reddediyordu (ama konyağı bırakmıştı).[247] Fransız ya da Polonyalı değil ama sadece Almanların töhmet altında olması kontu kızdırıyordu ve kendisinin iyi ve kötü günde ilişkileri sürdürme gayreti göstermesinin, ülkesinin Sovyet amaçları doğrultusunda bu şekilde istismarını mümkün kılmasından hayıflanıyordu. Yine de, en azından *Izvestiia* Stalin'in saldırganlığının etkisini hafifletmek üzere, "töhmet altında olan Alman Reich'ı değil, Alman sanayii ve Alman şirketleri de değil, sadece bazı Alman vatandaşları," diye yazmıştı. Almanların tutuklanmasını onayladığı sırada Stalin'in gözlemekte olduğu Alman seçimleri duruşmalar sırasında gerçekleşti. Sosyal Demokratlar 9,2 milyonla (katılanların % 30'u) en yüksek oyu alırken, Alman Komünistleri de yüzde on barajını aşarak 3,2 milyon oy aldılar ve dördüncü parti oldular. Nazilerin, Bira Salonu Darbesi yasağı kaldırılmıştı ancak sadece % 2,6 oy alabildiler. 31 Mayıs'ta Voroshilov, Alman komuta kademesinin, bu yıl yeniden sekiz Sovyet subayının eğitim için gelmesini tavsiye ettiklerini Stalin'e bildirdi; Almanlar ayrıca Sovyet askerî manevrasına, General von Blomberg de dahil altı gözlemci göndermek istiyorlardı. Voroshilov bu durumu Almanların Kızıl Ordu'nun giderek artan gücünü gözlemlemek arzusu şeklinde yorumluyordu ve şöyle yazmıştı: "Almanlar Kızıl Ordu'nun Polonya ve Romanya ile karşı karşıya gelecek kadar güçlü olduğunu düşünüyorlar." Alman teklifinin kabul edilmesini öneriyordu ve gönderilecek Kızıl Ordu subayları öneri listesini de eklemişti. Stalin onayladı.[248] Bunların hiçbirisi onu sanayinin ya da en gelişkin teknolojinin finansmanını sağlamaya yaklaştırmayacaktı.

Kürsüde (Mayıs-Haziran 1928)

Bahar aylarındaki zora dayalı yeni tahıl tedariki dalgası keskin fiyat artışlarının, uzun kuyrukların ve açlığın yolunu açtı. Büyük şehirler için karne sistemi ufukta göründü.[249] "Gizlenmiş" tahılı aramak üzere silahlı ekipler kı-

246 Kuromiya, "The Shakhty Affair", s. 48-9 (aufta bulunduğu kaynak, GARF, f. 9474, op. 7, d. 253, l. 106-16).

247 Walter Duranty, *New York Times*, 19 Mayıs 1928.

248 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 29-31 (RGASPI, f. 78, op. 7, d. 120, l. 1-3; f. 17, op. 162, d. 6, l. 100, 113).

249 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/ii: 702-4.

sa süre içinde ikinci kez geldiğinde yaşanan çaresizlik ve öfkeyi aksettirebilmek için Urallar'dan bir memur, kendini asan yaşlı adamın hikâyesini anlatmıştı: "Oğlu komisyona tüm rezervi gösterdi. Onlara, 14 kişiye sadece 2 pood (32 kilo) tahıl bıraktılar. 80 yaşındaki adam bir boğazın eksilmesine karar verdi. ... Beni daha çok çocuklar kaygılandırıyor. Evlerine sadece korku ve gözyaşı taşıyan temsilcileriyle Sovyet iktidarı acaba onlarda nasıl bir intiba bırakacak?"[250]

OGPU, köy muhbirlerine –Sovyetler Birliği ölçeğinde sayıları 8.596 idi– özel köy kahvelerinde ve kuyruğa girmiş kadınlar arasında "Sovyet-karşıtı kışkırtıcılığa" dikkat etmeleri talimatı verdi.[251] Bazı yerellerde hangi yiyecekleri karneyle vereceklerine dair spekülasyonlar başladı. Syrtsov Sibirya'dan yazarak (24 Mayıs 1928), köylülerde artık tahıl kalmadığını ve Sibirya şehirlerinde de açlık yaşanabileceğini belirtiyordu.[252] Stalin'in Novosibirsk'e gönderdiği Stanislaw Kosier giderken yardımcısı Aleksandr Poskryobyshev'i –kısa süre sonra Stalin'in başyardımcısı olacaktı– götürdü. 3 Haziran'da Sibirya parti komitesinin, Kazakistan ve Urallar ile Sibirya'nın tüm bölgelerinden memurların katılımıyla düzenlediği "tahıl sempozyumunda" Kosier 107. madde ile kulakları baskı altında tutmaya devam etmek gerektiğini vurguladı.[253] Ülke çapında, Haziran 1928 itibarıyla tarımsal yılın tahıl tedariki çok az düşmüştü (10,59 yerine 10,382 milyon ton).[254] Kuraklığın üstüne Nisan ayı sonunda "olağanüstü yaptırımların" yeniden uygulanmaya başlaması iç tahıl pazarını iyice karıştırmıştı.[255] Haziran ayında rejim yeniden tahıl ithalatına başladı. Daha da büyük sorun, birçok çiftçinin ekecek tohum bulamamasıydı.[256] Diğerleri ise, gizli genelgelere ve basında yer alan teşviklere rağmen, tahıl ekmeyi doğrudan reddediyorlardı.[257]

---

250 Zima, *Chelovek i vlast' v SSSR*, s. 78 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. 5446, op. 89, d. 11, l. 110: A. Lesnikov).

251 Plekhanov, *VChK-OGPU, 1921-1928*, s. 420 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 66, op. 1, d. 187, l. 8, 15, 280).

252 Papkov, *Obyknovennyi terror*, s. 39 (atıfta bulunduğu kaynak, GANO, f. P-2, op. 2, d. 289A, l. 69ob). Novobirsk'teki Syrtsov'un astı olan Irkutsk bölge parti komitesi başkanı Nikolai Zimin, rejim politikasını uygulamadığı gerekçesiyle, Mart 1928'de Syrtsov'u Moskova'ya şikâyet etmişti ve bu olay daha sonra Irkutsk meselesi olarak namlanacaktı. Moletolov, *Sibkraikom*, s. 44; Hughes, "The Irkutsk Affair,"

253 Gushchin, *Sibirskaia derevnia*, s. 187 (atıfta bulunduğu kaynak, PANO, f. 2, op. 2, d. 279, l. 6); Il'inykh, *Khroniki khlebnogo fronta*, s. 165-6 (atıfta bulunduğu kaynak, GANO, f. P-2, op. 2, d. 217, l. 738); Rosenfeldt, *The 'Special' World*, I: 164.

254 1927-28 hasadı 1926-27 hasadının en az 5 milyon ton altındaydı ancak Haziran 1928 tarihi itibarıyla devlet tahıl tedariki 1926-27 düzeyine ulaştı. Carr, "Revolution from Above", s. 321.

255 Bordiugov ve Kozlov, "The Turning Point of 1929."

256 Mektup hükümet başkanı Rykov'a ulaştırıldı. Zima, *Chelovek i vlast' v SSSR*, s. 75 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 89, l. 12-15, 25, 56-64: V. Repin).

257 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I: 67. Tahıl teslimat kotaları, bir araştırmacının haklı olarak belirttiği gibi, risk taşıyordu: "Köylülerin iki tür geleneksel tepkisini: Kısa dö-

Stalin yılmayacaktı. 28 Mayıs 1928'de, Ostozhenka, 53'te bulunan eski Çareviç Nicholas Okulu'ndaki Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde boy gösterdi; Sverdlov Komünist Üniversitesi, Rus Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüsü ve Komünist Akademi'den seçkin öğrenciler de davet edilmişti ve konferansçının adının verilmemesi beklentileri yükseltti. Enstitüde bulunan genç bir Çeçen Komünistin anlattığına göre, hazırlık olarak "temizlikçi kadınlar yerleri daha titizlikle sildi ve cilaladı, işçiler bahçeyi temizledi, kütüphaneciler en iyi kitapları sergiledi, baca temizleyiciler çatılara çıktı ve profesörler berberde kuyruğa girdi." Yetkililerin salona büyük boy yağlıboya bir Stalin portresi astıklarını da ekliyordu ama "kör bir kesici aletle biçimsiz bir biçimde kesilmiş kafa yerde duruyordu." Vandallar Stalin'in göğsüne gazeteden kesilmiş harflerle bir ifade yapıştırmıştı: "Proletaryanın Stalin'in kafasından başka kaybedecek bir şeyi yoktur. Tüm dünya proleterleri sevinin!"[258]

1922 yılında Gorki'de Lenin'in yanına asılan Stalin portresi hızla getirilip asıldı. Bu vandalizmi kimin sergilediği bilinmiyor. Enstitüde Troçki ve Sol olağanüstü derecede popülerdi; çoğu solcu öğrenci okuldan atılmıştı. Öğrencilerin farkında olmadığı şey ise Stalin'in hayatının en saldırgan sol konuşmasını yapmak üzere olduğuydu. Stalin'in "Tahıl Cephesi Üzerine" başlıklı konferansı, 20 Ocak'ta Novosibirsk söylevinin sonunda ifade ettiği cesur yeni dünya nakaratının tekrarıydı.

Stalin bir kez daha büyük ölçekli çiftliklerle, acil ve topyekûn tarımsal modernleşmeye ilişkin heyecan verici yaklaşımı özetledi – bireysel olan kulak türü değil kolektifleştirilmişi. Fiilen kolektifleştirilecek çiftliklerin bulunmadığı yerlerde çok büyük ölçekli yeni devlet çiftlikleri kurulacaktı. Çeçen Komünist'in anlattığına göre "Stalin sakin, tekdüze ve büyük fasılalarla konuşuyordu. Gürcü aksanı, sinirlendiğinde özellikle belirginleşiyordu." Stalin "hiç durmaksızın yaklaşık iki saat konuştu. Sıklıkla önündeki bardaktan su içiyordu. Bir ara, karafı kaldırdığında boştu ve bu gülüşmelere yol açtı. Prezidyumdan biri Stalin'e yeni bir karaf uzattı. Stalin dolu bir bardağın neredeyse hepsini içtikten sonra muzip bir gülümsemeyle izleyicilere dönerek şöyle dedi: 'Gördüğünüz gibi, son gülen iyi güler! Her neyse, size iyi bir haberim var: Konuşmam bitti.' Büyük bir alkış patladı." On dakikalık aranın ardından Stalin yazılı soruları yanıtladı ve bu soruların bazıları saygısızcaydı: Öğrencilerin biri, açıkça Troçki destekçisi Adolf Joffe'nin intihar notunu soruyordu, bir diğeri de parti kademelerinde neden OGPU muhbirlerinin yer aldığını (bunlara cevap verilmedi). Toplanan öğrenciler Stalin'in konuşmasının NEP üzerinde yaratacağı etkiyi de sordular; Stalin, Lenin'in diyalek-

---

nemde stokları gizleme ve uzun dönemde kendi ailesini beslemeye yetecek kadar toprak dışında ekim yapmayı reddetme." Carr, *Bolshevik Revolution*, II: 154.

258 Avorkhanov, *Tekhnologiia vlasti*, s. 7-11.

tik, taktik öğretisiyle yanıtladı. Çeçen Komünist, "tarihsel bir anda olduğumuz anlaşıldı," diyerek durumu yeni kavrıyordu, "Stalin geleceğin 'kolektif çiftçilik devrimi' planını ilk kez açıklıyordu."[259] Konuşma *Pravda*'da yer aldı (2 Haziran 1928).[260]

Stalin'in sosyalizme hızlı sıçramasına kulak veren kitlenin nüvesini işçi sınıfının yanı sıra gençlik oluşturuyordu. Komünist Gençlik Birliği'nin 22 bin olan üye sayısı (1918) 2 milyonun üzerine çıkmış (yaklaşık 30 milyon kişi arasında) ve Birlik bir kitle örgütü haline gelmişti. 1920'lerin sonunda parti üyelerinin üçte biri geçmişte Gençlik Birliği üyesi olmuş kişilerdi.[261] Stalin'in aygıtı silahlı Gençlik Birliği mensuplarını, başkalarıyla birlikte köylere gönderiyordu ve orada "fazla ürünü" gözleriyle tartıyorlar, silahlarıyla köylüleri dipçikliyorlar ve tahıl stoklarını teslim edene kadar köylüleri tuvaletlere kilitliyorlardı. Buna paralel olarak, polisin 107. madde ve 58. maddeden yaptığı tutuklamalar Mayıs ve Haziran aylarında yeniden yükselerek kendiliğinden "kulaksızlaştırma" hamlesine yol açtı. Birçok köylü yakın şehirlere ya da başka bölgelere kaçtı; hatta bazıları kolektif çiftliklere katıldı, aksi takdirde aç kalacaklarından korkuyorlardı. Fakat bazı köylüler bir direniş örgütlemeye giriştiler. Yıl içinde Stalin'in gizlice ziyaret ettiği Batı Sibirya Biysk idari bölgesinden bir grup köylü, "köylerdeki tahıl rezervi hükümete verilmeyecek" kararı aldı. Parti yetkilileri köylülerin toplanmasına engel olmaya çalıştı ancak Biysk'te yoksul bir köylü kırsal Sovyet'e giderek başkana şöyle dedi: "Tahılı biz yoksul köylülere verin. Eğer vermezseniz zorla alırız. Önce parti sekreterine gideceğiz ve eğer tahılı gönüllü olarak vermezse onu öldüreceğiz. Tüm tahılı almalı ve Komünistler olmaksızın temiz bir sovyet iktidarı kurmalıyız." Başka yerlerde, "kazmalarımızı alalım ve partizan olalım," denildiği rapor ediliyordu.[262] Dış işgal ve Beyazların dönüşü rivayetleri dolaşmaya başladı. Haziran 1928'de Rykov hükümetine gönderilen bir mektupta, "köylüler haydut Stalin'in boyunduruğu altındalar," deniliyordu. "En yoksul köylüler ve işçiler düşmanınızdır."[263]

Ordu içinde yayılan "kulak" huzursuzluğu, Ukrayna "milliyetçileri" huzursuzluğu ve "köylü" huzursuzluğu OGPU raporlarıyla bilinir hale gelirken, Stalin'in dayattığı kuşatma, kuşatmanın gerekliliğine ilişkin kanıtları da

---

259 Avorkhanov, *Tekhnologiia vlasti*, s. 11-2.

260 *Pravda*, 2 Haziran 1928, *Sochineniia*, XI: 81-97.

261 Carr, *Socialism in One Country*, II: 106-7 (atıfta bulunduğu kaynak, Shokhin, *Kratkaia istoriia VLKSM*, s. 115-6); Kenez, *Birth of the Propaganda State*, s. 168-9; Balashov ve Nelepin, *VLKSM za 10 let v tsifrakh*, s. 21-2.

262 Manning, "The Rise and Fall of 'the Extraordinary Measures'", s. 30 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 599, l. 385-7).

263 Zima, *Chelovek i vlast' v SSSR*, s. 81-2 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 89, d. 9, l. 9-10).

üretiyordu.[264] Rykov'u korkutan genel kriz belirmeye başlamıştı.

Stalin, tıpkı karısı Nadya ile konuşmayı reddettiği gibi, Bukharin ile konuşmaya da son verdi – bu bir yok saymaydı ve Bukharin olayında da, Stalin'e yakın olduğunu düşünen birini şaşırtıyor ve çılgına çeviriyordu.[265] Mayıs'ta ve daha sonra Haziran başında Bukharin "Koba" hitabıyla mektuplar göndererek bu durumu aşmaya çalıştı. "Ülkenin iç ve dış durumunun çok zorlu olduğunu düşünüyorum," diyor ve vergiler, imalat ürünleri, fiyatlar ya da ithalat konusunda hiçbir akılcı eylem planı göremediğini de ekliyordu. Ülkede neredeyse bir sonraki hasat dönemi başlıyordu. Bukharin, saygın bir Marksist kuramcı olan Jan Sten'in "15. Parti Kongresi *hataya düşmüştür*, Troçkistlerin doğruluğu anlaşılmış, tarih onları haklı çıkarmıştır," demesinin, skandal bir olgu olarak altını çizmişti. Aslında Bukharin, "olağanüstü yaptırımlarımız (zorunlu), ideolojik olarak *zaten* dönüşüyor ve yeni bir siyasi çizgiye oturuyor" diye yazmıştı. Moskova'da yapılacak yaklaşan Komintern Kongresi ve Çin Komünist Partisi Kongresi'nden sonra, "her nereye olursa gitmeye hazırım, kavgasız, gürültüsüz ve mücadele etmeden" diyerek bitiriyordu Bukharin mektubunu. Stalin'in tüm stratejik alanı geri dönülmez biçimde keskin sol bir yöne doğru değiştireceğine inanamadığını gösteriyordu. "Sadece birkaç yıl içinde kurulacak kolektif çiftlikler bize yol aldırmaz," diyordu Bukharin. "Onları iş sermayesi ve makinelerle hemen teçhiz etmemiz mümkün değil."[266]

Stalin yanıt vermedi.[267] Ancak 27 Haziran politbüro toplantısında tartışma çıktı, Bukharin, Tomsky ve Rykov parti politikasındaki kırılmadan söz edince Molotov da onların bu açıklamasını "parti-karşıtı" ve kaygı verici ilan etti.[268] Ne bu toplantıda ne de Stalin'in Rykov ile uzlaşı komitesi kurduğu izleyen politbüro toplantısında Stalin ile Bukharin arasındaki en beter yüzleşme

264 Zdanovich, *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 306 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 6, d. 48, l. 15-6).

265 Kun, *Bukharin*, s. 229-34, Troçki arşivindeki Frumkin'e ait mektubun kopyasına atıfta bulunuyor, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi; *Sochineniia*, XI: 116-23.

266 Yayınlanan bir belge derlemesinde Bukharin mektubunun tarihi Ağustos 1928 olarak veriliyor fakat Nisan 1929'da genel kurulda bu mektubu yüksek sesle okuyan Bukharin 1-2 Haziran tarihini veriyor. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 38-40 (RGASPI, f. 329, op. 2, d. 6, l. 58-60); Bukharin, *Problemy teorii i praktiki sotsializma*, s. 298-99.

267 Stalin, tarım komiser yardımcısı Moisei "Mikhail" Frumkin'den gelen ve uluslararası burjuvazinin ekmeğine yağ sürdüğü için Stalin'in baskıcı tarım yaklaşımını tenkit eden, 15 Haziran 1928 tarihli mektubuna yanıt verdi. Parti kuralları bu tür bir mektuba bir hafta içinde politbüronun ortak bir yanıt vermesini gerektiriyordu. Stalin, öfke içinde, beklemeden kendi adına bir yanıt verdi. *Sochineniia*, XI: 116-26.

268 27 Haziran 1928'de Rykov, Ukrayna Chernihov eyaletinde bulunan bir köydeki yakın tanıdığından mektup aldı. "Alexei! Deneyim anlamında Lenin'den aldığınız zenginliğe rağmen düzmece aygıtınızla ülkeyi yok oluşa sürüklüyorsunuz. ... Biliyorsun, biz eski devrimciler, başka bir devrim için yeniden ormanlara gitmek zorunda kalıyoruz." Zima, *Chelovek i vlast' v SSSR*, s. 79 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 89, d. 9, l. 5-6: T. S. Tregubov).

henüz yaşanmıştı. Sonunda Stalin Bukharin'i ofisinde kabul etmeye tenezzül edecekti. Bukharin'in karısının hatıratına göre, "sen ve ben Himalayalarız – diğerleri önemsiz kişiler," diyerek Stalin onun gururunu okşamıştı. Daha sonra politbüro toplantısında Stalin onu payladığında, Bukharin kendisini nasıl göklere çıkardığını hatırlatırken diğerlerinin "önemsiz kişiler" olduğu ifadesine de değindi. Öfkeden kuduran Stalin bağırmaya başladı, "Yalan söylüyorsun. Politbüro mensuplarını bana karşı kışkırtmak için bu masalı sen uydurdun."[269]

İkinci taktik çekilme (Haziran 1928 genel kurulu)

Köylülerin öfkesi için için alevlenmeye devam ediyordu. Bir köylü, 4 Temmuz 1928'de *Peasant Newspaper*'da, "hükümetin en üst düzeyi üçkâğıtçılık ile iş görüyor – aşağıdaki herkesin fikri bu" diyor ve ekliyordu: "Yoldaş Lenin'in ölümü talihsizlikti. Erken öldü, bu işi sonuna taşıyamadı. Hükümetteki yoldaşlar, savaş durumunda köylülere fazla güvenmeyin. ... Köylüler bir hafta boyunca aç otururken, bizim tahılımız İngiltere, Fransa ve Almanya'yı beslemek üzere gönderiliyor."[270] Aynı gün diğer bir Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu birleşik genel kurulu yapıldı ve ilk birkaç gününde Komintern meseleleri görüşüldü. Daha sonra, 6 Temmuz'da Mikoyan sert bir rapor sundu. Dış ticaret "aşırı derecede gerilmiş durumda, son iki yılda hiç olmadığı kadar gergin" diyordu. Petrol üretimi iç tüketimin fazlasıyla üzerine çıkmıştı ancak petrol ihracatı tahıl kadar gelir getirmiyordu (kereste, kürk, şeker ve pamuk ihracatı da öyle). Tahıl ihracatı, çarlık sanayileşme hamlesini desteklemişti. Mikoyan, eğer Sovyet hasadı mucizevi bir artış göstermezse, gerçekçi bir bakışla, çarlık ihracatlarının ancak üçte birine ulaşmanın mümkün olduğu acı gerçeğini dile getiriyordu.[271] Üst düzey partililer arasında tedirginlik hâkimdi.[272]

Aynı günün gecesi saat 01.30'da, 7 Temmuz'da, Andrei Vyshinsky, Sütunlu Salon'da Shakhty kararlarını ilan etti. Elli üç sanığın dördü, iki Alman Ernst Otto ve Max Maier de dahil olmak üzere suçsuz bulunmuştu. Diğer bir dört kişi suçlu bulunmuş ancak cezaları ertelenmişti. Wilhelm Badstieber bu

---

269 Danilov, *Kak lomali NEP*, IV: 558-63 (RGASPI, f. 84, op. 2, d. 40, l. 2-11); Larina, *This I Cannot Forget*, s. 117.

270 Storella, *Voice of the People*, s. 235-6 (RGAE, f. 396, op. 6, d. 114, l. 747-8).

271 Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 184-7, 448. Aynı zamanda bkz. "Foreign Trade", s. 225-6.

272 Merkez Denetim Komisyonu prezidyumu üyesi Aaron Solts, 1 Temmuz'da Orjonikidze'ye, yıl başında yürürlüğe konulan acil önlemlerle ilgili bir mektup yazdı, "Molotov ve Stalin'in seyahatleri, istesinler ya da istemesinler, keyfiliğe ve yasalara önem vermemeye genel bir çağrı niteliğindeydi," diyordu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 31-4 (RGASPI, f. 85, op. 1/s, d. 156, l. 2-15: 1 Temmuz 1928.

dörtlünün içindeydi (58. maddeden aklanmış ama 53. maddeden, rüşvetten mahkûm edilmişti). Otto ve Maier bir iki saat içinde serbest bırakılarak büyükelçilik konutuna gittiler; Badstieber de serbest bırakılmış ve Knapp tarafından işten çıkarılmıştı ancak Almanya'ya dönmeyi reddetti. Kont Brockdorff-Rantzau da nihayet Moskova'dan ayrılıyordu; dışişleri komiserliğinden hiç kimse onu uğurlamak üzere istasyona gelmedi.[273] Başsavcı Krylenko yirmi iki ölüm cezası istemişti ve okuduğu her ismin ardından "idam" demişti. Sonunda on bir idam cezası açıklandı ve bunların altısı hapis cezasına çevrildi. Toplamda, yaklaşık kırk kişi hapse girdi. Çoğu dört-on yıl arası ceza aldı ancak bir-üç yıl arası ceza alanlar da az değildi. Sıkı denetim altında ve yabancı izleyicileri davet ederek bu tür açık duruşma sahnelenmesi büyük bir başarıya dönüştü: Rejim, kusursuz olmayan bu gösteriyle ilgili özel bir döküm hiçbir zaman yayınlamadı.[274] Yine de, ajitatörler için yayınlanan duruşmayı özetleyen kitapçıkta, proletaryanın gücü sayesinde yıkıcılığın sonunda nasıl engellendiği, bürokratizm ile savaşma konusunda özeleştiriyi artırdığı, burjuva uzmanları gözleyen "komiserlerin" daha iyi olmasını sağladığı ve yeni Sovyet mühendis kadroları yarattığı vurgulanıyordu.[275] Stalin, Shakhty davasının "işçi sınıfının eyleme geçmeye hazırlıklı olmasına katkıda bulunduğunu" iddia ediyordu.[276]

Genel kurulda 9 Temmuz akşamı eleştiriye müsamaha göstermedi. Politbüro olağanüstü tedbirlere başvurdu zira gerçek bir aciliyet –"rezervlerimiz yoktu"– vardı, diyor ve uygulanan baskıyı ülkeyi kurtardığı için övüyordu: "Olağanüstü tedbirler her koşulda kötüdür diyenler yanılıyorlar."[277] Sonra da genel stratejiye geçti. İngiltere sömürgeler sayesinde sanayileşirken Almanya, 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı sonunda dayatılan tazminatlardan yararlanmış ve Birleşik Devletler de Avrupa'dan aldığı borçları kullanmıştı. SSCB'nin sömürgeleri, tazminatları ve alabileceği uzun vadeli dış kredileri yoktu, geriye sadece "iç kaynaklar" kalıyordu. Bu noktaya kolay kolay hiçbir Bolşevik itiraz edemezdi. Ancak Stalin, Bolşevik tutumun man-

---

273 Scheffer, *Sieben jahre Sowjet union*, s. 323. Brockdorff-Rantzau 8 Eylül 1928'de Berlin'de öldü.

274 Yayınlanmamış doküman, GARF, f. 9474sch, op. 7s, d. 181-261.

275 Krumin, *Shakhtinskii protsess*. Kruminsch, kısaltılmış haliyle Krumin (1894-1943), Petrograd Üniversitesi tarih bölümü mezunuydu ve *Ekonomicheskaia zhizn'* gazetesinin editörüydü, 1928 yılında *Pravda* yayın kuruluna girdi.

276 *Sochineniia*, XI: 47. Shakhty davasına ve 1928-31 "sınıf düşmanlarına" karşı teröre işçi sınıfının sergilediği büyük ilgi için bkz. Kuromiya, "The Shakhty Affair", s. 51, 56.

277 Danilov, *Kak lomali NEP*, I: 361; *Sochineniia*, XI: 158-87. Kendi açıklamalarını yayına hazırlaması için verilen dokümanın üzerine Stalin şöyle not düşmüştü: "Tahıl toplama krizinin, köylerdeki kapitalist unsurların Sovyet politikasına karşı ilk saldırısı olduğu doğru değildir." Daha sonra retorik bir soruyla Lenin'e atıfta bulunuyordu: "Lenin'in, yoksul köylüye bel bağlamak, orta gelirli köylüyle ittifak yapmak ve kulaklarla savaşmak sloganının, kırsal alanda çalışmamızın temelini oluşturması gerekmez mi?" (I: 360).

tığını tam anlamıyla ortaya koymaya çalışıyordu. Köylüler, "devlete sadece doğrudan ya da dolaylı olağan vergileri ödemiyor ama aynı zamanda, öncelikle, sınai ürünlere görece yüksek fiyatlarla yüksek ödeme yapıyorlar ve ikinci olarak, tarımsal üretimlerine düşük fiyat alıyorlar," diyerek gerçekçi bir açıklama yapıyordu. "Bu, yükselen sanayinin çıkarları doğrultusunda köylülere ödetilen bir ek vergidir ve köylüler de dahil tüm ülkenin yararınadır. Bu bir tür 'haraç' ['*dan*'], bir tür ek vergi, sanayinin mevcut gelişme temposunu korumak ve artırmak için, tüm ülke sanayinin ihtiyaçlarını karşılamak için geçici olarak almak zorunda olduğumuz bir vergi." Stalin durumu sevimli hale getirmeye çalışmıyordu: "Üzerinde durduğum tatsız bir konu. Ancak bu gerçeği gözardı edersek ya da gözlerimizi kaparsak Bolşevik olamayız, köylülere ek vergi olmadan maalesef sanayimiz ve ülkemiz durumu yönetemez."[278] Açık sağlam mantığına rağmen, "haraç" ifadesini kullanmış olması –zamanında bu ifade yayınlanmamıştı– salondakileri sinirlendirdi.[279]

Stalin diğer politika seçeneklerini reddetti, mesela politbüro üyesi Sokolnikov'un köylülere ödenen tahıl fiyatının (yüzde yirmi beş) artırılması önerisi gibi. "Kent ve köy arasındaki 'makası' kapatmak ya da tüm bu düşük ve fazla ödemeler gerekli midir?" diye soruyordu Stalin artık imzası haline gelen tarzda. "Evet, şüphesiz bu durum ortadan kaldırılmalıdır. Sanayimizi ve genelde ekonomimizi zayıflatmadan şimdi ortadan kaldırabilir miyiz? Hayır, kaldıramayız."[280] Görünüşte, hızlandırılmış sanayileşmenin acımasız "mantığı" böyle işliyordu: "Haraç" çekip almak, pazar imtiyazlarını – en azından şimdilik– gölgede bırakıyordu. "Haraç" kalıcı hale gelebilir miydi? Stalin bundan bahsetmiyordu. Ancak izlenecek yolun daha da çetin olacağını göz önüne seriyordu. "Biz yol aldıkça kapitalist unsurların direnişi artacak, sınıf mücadelesi keskinleşecek, güçlerini giderek artıracak olan Sovyet iktidarı bu unsurların tecrit edilmesine yönelik bir politikayı hayata geçirecek, ... sömürenlerin direncini kırma politikasını," diyordu. "Zamanını dolduran sınıfların, bir direniş örgütlemeden, pozisyonlarından gönüllü olarak feragat ettikleri görülmemiştir ve görülmeyecektir ... sosyalizme yönelen hareketler, sömürü unsurlarını kendisine karşı direnmeye sürüklemelidir ve sömürenlerin direnci kaçınılmaz biçimde sınıf mücadelesini keskinleştirmelidir."[281]

---

278 Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 354, 513.

279 *Sochineniia*, XI: 159, 188-9 (ilk yayınlanış tarihi 1949).

280 Danilov, *Kak lomali NEP*, s. 354-5. Tartışmanın ilerleyen bölümlerinde Stalin, köylü tahıl satışlarını tetiklemek için tahıl fiyatlarında yapılacak % 40'lık bir artışın yılda 300 milyon Rubleye mal olacağını ve "bu paranın ya sanayiden ya da ticaretten alınması gerektiğini" ifade etti" (II: 519, düzeltilmemiş daktilo metni).

281 Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 360-1; *Sochineniia*, XI: 170-1.

Lenin iç savaş sırasında, amansız düşmanlarının yenilgileri yaklaştıkça dirençlerinin arttığı düşüncesini ortaya atmıştı.[282] Bundan daha da önce, henüz Stalin adını daha hiç kimse duymamışken, Rusya'da Marksizm'in babası sayılan Georgi Plekhanov, kapitalistler tarihsel olarak mahkûm bir sınıf olduklarını fark ettiklerinde daha fazla direniş göstereceklerdir, demişti.[283] Bununla beraber, Stalin'in "haraç" terimini kullanması gibi "sınıf mücadelesinin keskinleşmesi" ifadesi de, aykırılığı nedeniyle salonda bulunan birçok kişiyi şaşırttı. Stalin, köylülerin ürünlerini sabit düşük fiyattan devlete satmama kararlarının "tahıl grevi" ve "Sovyet hükümetine karşı kapitalist unsurlar tarafından kırsal alanda sürdürülen, NEP koşulları altındaki ilk ciddi eylem" olduğuna dikkat çekiyordu.[284] Kapitalist kuşatma koşulları, SSCB içindeki kapitalist sınıf unsurlarının düşmanlığı ve yeni NEP dönemi burjuvazisinin (kulaklar) yarattığı tehlikeler, iç ve dış düşmanlar arasındaki bağlantılar, yeniden ortaya çıkan "müdahale" tehdidi ile –yani, Shakhty ile– ilgili olarak yıllar boyunca Stalin herkesten fazla ses çıkarmıştı. Shakhty çok büyük bir oldubitti girişimiydi ve en az Sibirya yolculuğu kadar önemliydi. Tüm iyi icra edilen stratejilere eşlik eden gizemli tesadüfler gibi –yani, belli bir stratejik doğrultudaki bir kendiliğinden oluş– Shakhty'nin beş idam kararı Stalin'in genel kurul konuşmasını yaptığı güne rastladı.

Shakhty davası geride kalmıştı fakat "acil-iyetçilik" mirası varlığını koruyordu. 10 Temmuz sabahı, Stalin'den hemen sonra Bukharin kürsüye geldi. Stalin'in kendisini Merkez Komite ilkelerine "muhalefetle" suçlamasına imkân tanıyacak bir tuzağa düşmekten öylesine korkuyordu ki konuklar da dahil 160'tan fazla üst düzey dinleyiciye seslenirken farklı düşüncelerini ortaya koymak istemedi.[285] Bukharin kulakların tehdit oluşturduğunu ve baskı altına alınmaları ve hatta mallarına el konulması gerektiğini kabul ediyordu – diğer bir deyişle, kırsal alanda onlara uygulanan baskı, bir ölçüye kadar, uygundu. Sosyalizmi inşa etmenin gerekliliğini, ülkeyi sanayileştirmenin gerekliliğini, yıkıcılığa karşı dikkatle savaşmanın gerekliliğini kabul ediyordu.

---

282 Proletarya diktatörlüğü ile ilgili bir kitapçık için Eylül-Ekim 1919'da kaleme aldığı notlarda Lenin şöyle yazmıştı: "Sınıf savaşında özel (daha üst seviyeden) bir saldırganlık, kapitalizm ve daha üst aşamaları ile bağlantılı olarak yeni direniş biçimleri (komplolar, sabotaj, küçük burjuvazi üzerinde etki, vb.) ... Sömürücüler alaşağı edilmelerinden *önce* direnişe başlarlar ve sonrasında, iki yönden, daha da *keskinleşirler*." "O diktatura proletariata", *PSS*, XXXIX: 261-3. Benzer bir biçimde, Dzierzynski ve Molotov'un Şubat 1921 tarihli ortak genelgesinde, "dış cephede savaşı kaybedince, karşı-devrim çabalarını içeriden Sovyet iktidarını yıkmaya yoğunlaştırıyor. Bu hedefe ulaşmak için her türlü aracı kullanacaktır, tüm deneyimini ve her tür ihanet tekniğini deneyecektir." Lauchlan, "Young Felix Dzerzhinsky", s. 1-19 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 17, op. 84, d. 228, l. 52.

283 Van Ree, *Political Thought of Joseph Stalin*, s. 114-5.

284 *Sochineniia*, XI:45; Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 6 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki arşivi, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, T-1835).

285 Kun, *Bukharin*, s. 233-4.

Taktisyen Stalin Nisan 1928 genel kurulunda Bukharin'in eleştirilerini geri çekilerek etkisizleştirmiş, tetiklenen olaylar (baskının getirisi giderek azalıyordu) ve manipülasyonlar (Shakhty) sayesinde övgüyü alan da Stalin olmuştu. Konuşmaya çalışırken Stalin taraftarları tarafından izlenen Bukharin, genel kurulun olguları tartışması gerektiğinde ısrar ediyor, ülke çapında 150 büyük protesto eylemi olduğunu söylüyor ve "Semipalatinsk'te bir isyan, Leningrad ve Moskova iş bulma kurumlarında şiddet, Kabardiya'da bir ayaklanmaya" değiniyordu – gerçekte tüm bunlar ve daha fazlası olmuştu.[286] Aslına bakılırsa, 20 Mayıs-15 Haziran 1928 tarihleri arasında, çeşitli şehirlerdeki iş bulma kurumlarında on üç şiddetli çatışma rapor edilmişti.[287] Genel yayın yönetmeni olduğu sırada *Pravda*'ya geldiği anlaşılan köy ve işçi muhabirlerinin mektuplarından söz etti ama aynı zamanda, bu rahatsız edici olayları çok yakında ve sadece OGPU'ya gidip iki gün boyunca siyasi atmosfer raporlarını (normalde politbüroya sunulmaları gerekiyordu) okuması sayesinde öğrendiğini iddia etti. Kosier, "onu [Bukharin] neden GPU'ya hapsettiniz?" diye bağırdı (gülüşmeler oldu). Mezynsky yanıtladı: "Panik çıkarmaktan" (gülüşmeler).

Bukharin, hoşnutsuzluk ve sosyal istikrarsızlığa dayandırarak, olağanüstü tedbirlere son verilmesinde ısrar etti. Birisi, "sonsuza kadar mı?" diye bağırdı. Bukharin, olağanüstü tedbirlerin zaman zaman gerekli olabileceğini ancak kalıcı hale gelmemesi gerektiğini söyledi, aksi takdirde "kulakların başlatacağı, örgütleyeceği ve yöneteceği bir köylü ayaklanmasıyla karşı karşıya kalırsınız. Küçük burjuvazi işçi sınıfına karşı ayaklanarak sert bir darbe indirir ve en keskin sınıf savaşının neticesi olarak proletarya diktatörlüğü yok olur," diyordu. Bukharin'in çizdiği toplumsal kriz ve işçi isyanı tablosu karşısında Stalin, "korkunç bir rüya ama Tanrı merhametlidir," diye bağırdı (gülüşmeler).[288]

Bu taciz ortamında, 11 Temmuz'da Kalinin devlet çiftlikleri üzerine bir rapor sundu ve kulakların zorla sürgün edilmesine karşı çıktı, zira yeni kaynaklar yaratılmadan onların tahılının kaybı riski alınamazdı. "Tek kişi dahi olsa, yeterli tahıl olduğunu söyleyebilecek kimse var mı?" diye soruyordu. "Tüm bu konuşmalar, kulakların tahıl sakladığı, aslında tahıl olduğu ama teslim etmedikleri – bunlar laf, sadece laf. ... Eğer kulaklarda çok tahıl olsaydı alırdık." Politbüro oylamasında Rykov-Tomsky-Bukharin acil önlemlerin yürürlükten kaldırılması yönünde davranırdı ama Ka-

286 Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 380.

287 19 Nisan'da iki bin işsiz insan Leningrad iş bulma kurumuna saldırdı; 3 Mayıs'ta on bin kişi Moskova iş bulma kurumunda ayaklandı, polis (*militia*) kanı döktü ve ticari satış noktalarına saldırdı; 15 Mayıs'ta Sempalatinsk'te (Kazakistan) üç bin kişi belediye binasına saldırdı, mağazaları yağmaladı. Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 5-6 (RGASPI, f. 17, op. 85, d. 307, l. 28-31, 41-5).

288 Danilov *Kak lomali NEP*, II: 382-7.

linin de Stalin gibi düşünüyor, tahıl açığının belli bir ölçüde, "üretim eksiğinin" sonucu olduğunu söylüyor, bu durum "bizi devlet çiftlikleri kurmaya itiyor," diyordu.[289]

O gün öğleden sonra Stalin bir kez daha konuşarak diğer konuşmacılara, özellikle Tomsky'e cevap verdi (Stalin'in Tomsky'e sözlü saldırısını dinledikten sonra Sokolnikov Kamenev'le özel bir görüşme daha yaptı ve Stalin'in görünüşü ile ilgili, "kasvetli, rengi atmış, kötü ve sinirliydi. ... Bize en çarpıcı gelen ise kabalığı oldu," diyordu.[290] Bukharin (ve Rykov) gibi Tomsky de uçurumun kıyısından dönülmesini öneriyordu. Stalin, "bugün geri çekileceksiniz, yarın geri çekileceksiniz, yarından sonra geri çekileceksiniz, sonsuza kadar geri çekileceksiniz – işçiler ve köylüler arasındaki ittifakı bunun güçlendireceği söyleniyor," dedi. "Hayır yoldaşlar bu doğru değil. ... Sürekli ödün politikası bizim politikamız değil."[291] Sonra, şaşırtıcı biçimde Stalin teslim oldu, genel kurul oybirliğiyle olağanüstü tedbirleri kaldırdı.[292] Kısa süre sonra tahıl fiyatları artırıldı.[293] Tahıla ulaşmak maksadıyla izinsiz arama ve tutuklama yapmak, pazarların kapatılması ceza gerektiren fiiller haline getirildi; yoksul ve orta gelirli köylülerle ilgili 107. madde davalarına son verildi, demir parmaklıklar ardındaki köylüler bir afla serbest bırakıldı.[294] Stalin'in genel kuruldaki çeşitli müdahaleleri, Novosibirsk'te duyurulan ve Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde tekrarlanan yaklaşıma derinden bağlılığı konusunda şüpheye yer bırakmıyordu.[295] Ancak ikinci kez, taktik geri çekilmeye başvuruyordu. Belki de oyları bölen ve parçalanmaya yol açan kişi olmaktan kaçınmak istiyordu. Ayrıca Bukharin'in, Orjonikidze, Voroshilov ve Kalinin de dahil diğer politbüro üyeleriyle, genel kurulda genel sekreterlikten uzaklaştırılması konusunu görüştüğünü duymuş olmalıydı, bu da Stalin'i tedbirli olmaya itecekti.[296] Bununla birlikte, Eski Meydan'a giderek OGPU'ya müracaat edebileceğini biliyor olmak geri çekilmeyi kolaylaştırıyordu.

---

289 Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 460-1.

290 Fel'shtinskii, *Razgovory s Bukharinym*, s. 43. Aynı zamanda bkz. Lewin, *Russian Peasents*, s. 306.

291 Danilov, *Kak lomali NEP*, II: 516-7.

292 *KPSS v rezoliutsiiakh* [1984], IV: 351; *KPSS v rezoliutsiiakh* [1984], II: 516-7.

293 *Pravda*, 5 Ağustos 1928 (Molotov).

294 Aynı zamanda, başsavcı Krylenko, 107. maddenin spekülatörler ve tahıl pazarını ele geçirmeye çalışanlara uygulanması için adalet kurumlarına talimat vermişti. *Pravda*, 20 Temmuz 1928; Danilov, *Kak lomali NEP*, III: 6. Fainblitt'in tutuklu köylülerle ilgili affı gecikmeli olarak 7 Ağustos'ta geçti ve adalet komiseri Yanson 107. maddeden hapis yatan köylülerin salıverilmesi emrini verdi. Manning, "The Rise and Fall of 'the Extraordinary Measures'", s. 41 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, f. 66, op. 1, d. 243, l. 243). Fainblitt, *Amnistiia i sudebnyi prigovor*.

295 Genel kurula sunduğu raporda Stalin Leningrad parti örgütüne "ne olursa olsun, tahılın alınması gerek," diyordu. *Pravda*, 15 Temmuz 1928, *Sochineniia*, XI: 204-18.

296 Kumanev ve Kulikova, *Protivostaianie*, s. 142-4.

Zinoviev ve Kamenev'in Troçki ile kısa ömürlü birleşik muhalefeti, zaten aşırı olan keskinliklerini daha da artırmanın ötesine geçemedi.[297] Stalin, 1928 yılı başında Zinoviev ve Kamenev'i Moskova'ya 180 kilometre uzaklıktaki Kaluga'ya iç sürgüne gönderdi. Zinoviev partideki görevine iadesi için yalvarmayı sürdürüyordu. *Pravda*'da yayınlanan gurursuzca makalesi, acımasız Troçki'nin, "Zinoviev ıslak bir kuşa benziyor ve *Pravda*'nın sayfalarından yükselen sesi su çulluğunun bataklıktan yükselen ötüşünü andırıyor," demesine yol açtı.[298] Nihayet Haziran 1928'de Stalin, kırk diğer kişi ile birlikte Zinoviev ve Kamenev'i partiye geri aldı.[299] Ancak anlaşılan o ki Stalin yardakçıları, dolaylı olarak, Bukharin ve yandaşlarının Zinoviev ve Kamenev'in geri kabulünün aleyhine oy kullandıkları yönünde gerçek olmayan bir söylentiyi sinsice dolaşıma soktular. Bu söylenti, tahmin edilebileceği gibi Bukharin'i telaşa düşürdü. Grigory Sokolnikov hem Kamenev ve hem de Bukharin'e oldukça yakındı ve belli ki Kamenev, Kaluga'dan Moskova'ya bir seyahat sırasında Sokolnikov'a bu söylentiden söz etmişti. Sokolnikov durumu ilettiğinde Bukharin ondan arabuluculuk yapmasını istedi. Sokolnikov Kaluga'da bulunan Kamenev'e yazdığı mektupta Moskova telefon numarasını da vermişti; Kamenev 9 Temmuz'da arayınca Sokolnikov onu Bukharin'le görüştürmek üzere başkente çağırdı.

Bu hikâyenin ne kadarı kurnaz Stalin'in planıydı ve lehine çevirdiği bu durum ne ölçüde rastlantıydı bilinmez. Bilinen ise Stalin'in bu ara bozucu söylentiyi bastırmak için hiçbir şey yapmadığıydı. Besbelli olan diğer bir nokta ise sürgünde olan Kamenev ile her tür temasın OGPU tarafından enine boyuna araştırıldığı ya da engellendiğiydi. Sokolnikov Stalin'in uzmanlık eseri entrikalarından birinde isteyerek rol alacak bir tip değildi. Ya Kamenev? Hiçbir engelle karşılaşmadan Moskova'ya seyahat edebilirdi. Stalin onun Kremlin'deki dairesini de elinden almamıştı ve 11 Temmuz sabahı, genel kurul sürüyorken, o dairede Kamenev'e Sokolnikov'dan ikinci bir telefon geldi. "Durum çok değişti ve Bukharin Stalin ile ipleri kopardı," diyordu Sokolnikov. "Stalin'in uzaklaştırılması meselesi somut olarak gündeme geldi: Kalinin ve Voroshilov sözlerinden döndüler." Bu, bir Merkez Komite üyesinin dışarıdan birisiyle –dinlenen bir hat üzerinden– dikkatsizce ve korkusuzca kurdu-

---

297 Troçki, "1927 yılı başında," diyordu, Çin olayları onu aczinden geçici olarak kurtarana kadar, "Zinoviev teslim olmaya hazırdı." Troçki ve destekçileri 15. Parti Kongresi'nde geri adım atmayı reddederken, Troçki'nin işaret ettiği gibi, Zinoviev ve Kamenev Stalin'e yalvarmaya gitmişti. Trotskii, *Moia zhizn'* [1991], s. 502.

298 Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo,* 119-20 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 326, op. 1, d. 99, l. 12). Ocak 1928'de Zinoviev blok içinde Troçki ile bir "mücadele" olduğunu ifade etti. Nazarov, *Stalin i bor'ba za liderstvo*, s. 119 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 324, op. 1, d. 363, l. 7).

299 Medvedev, *Let History Judge*, s. 196-8.

ğu bir bağlantıydı. Sokolnikov ve Kamenev'i bağlayan bir nokta vardı. Parti Kongresi'nde Stalin'in genel sekreterlikten uzaklaştırılması çağrısı yapan yegâne iki kişi onlar olmuştu ve Sokolnikov hâlâ bu arayışın peşinde olabilirdi. Kamenev de muhtemelen hâlâ bu hayale tutunuyordu ama tıpkı Zinoviev gibi, yeniden itibar görmeye, öz-algısına ve geçmişine uygun bir üst makama yeniden kavuşmaya da istekliydi. İkinci telefon konuşmasından kısa bir süre sonra Sokolnikov, Bukharin ile birlikte Kamenev'in dairesine geldi. (Sokolnikov Bukharin'den önce ayrıldı.) Her zaman yaptığı gibi Kamenev Sokolnikov'la yaptığı gizli görüşmeye dair notlar aldı ve Bukharin'i, Stalin'e sadakatsiz, coşkuyla atıp tutan biri olarak tasvir ediyordu.

Notlara göre Bukharin Kamenev'e, "Stalin çizgisini devrimin bütünü için ölümcül addediyoruz," demişti. "Stalin ile aramızdaki anlaşmazlık çoğu zaman seninle olandan çok daha ciddi. Benim, Rykov'un ve Tomsky'nin durumla ilgili ortak formülasyonumuz şöyle: Politbüroda Stalin'in yerine Zinoviev ve Kamenev olsaydı bizim için çok daha iyi olurdu." Bukharin, Rykov ve Tomsky ile bu durumu açıkça konuştuğunu ve haftalardır Stalin'le görüşmediğini de eklemişti. "O, her şeyi kendi iktidarını sağlamlaştırmak için kullanan ilkesiz bir entrikacı. Herhangi bir anda ihraç etmek istediği insanlara göre teorisini değiştiriyor." Birlikte geçirdiği bunca yıldan sonra Bukharin hâlâ Stalin'in kararlı bir solcu olduğunu ve Leninist esnek taktiklere başvurduğunu bilmiyordu. Bukharin yine de en azından "kendilerine zarar vermek için" Temmuz genel kurulunda Stalin'in "tavizler verdiğini" ve "kendilerini bölücü ilan etmek için manevralar yaptığını" anlamıştı. Bukharin, aynı zamanda, Stalin'in "Shakhty davasında tek bir infaz önermediğini", bunun yerine arkasına yaslanarak onun için bunu başkalarının yapmasını beklediğini, ılımlı görünürken diğer yandan tüm müzakerelerde sözde tavizler verdiğini, ortaya koyuyordu. Yine de Bukharin Stalin'in genel kuruldaki iki önemli formülasyonuyla, "ahmakça cehalet" diyerek alay ediyordu: Bu iki formülasyon, köylülerden "haraç" ve sosyalizm geliştikçe sınıf savaşının keskinleşmesi idi. Kamenev Bukharin'e gücünün çapını sordu. Bukharin kendisiyle birlikte, Rykov, Tomsky, Nikolai Uglanov, bazı Leningradlıların adını saydı ama Ukraynalılar yoktu (Stalin Kaganovich'i uzaklaştırarak onları yanına çekmişti). Sonra da şu eklemeyi yaptı: "Yagoda ve Trillisser" –OGPU'dan– "bizimle" ama "Voroshilov ve Kalinin son anda caydılar." Ayrıca Orjonikidze "bir savaşçı değil, bana geldi ve Stalin'e lanet okudu ama en önemli anda bize ihanet etti" de demişti, "Petersburg [Leningrad] insanları ... Konu Stalin'in uzaklaştırılmasına gelince korktular ... berbat bir bölünme korkusu var" da.[300]

---

300 Danilov, *Kak lomali NEP*, IV: 558-63 (RGASPI, f, 84, op. 2, d. 40, l. 2-11). Aynı zamanda bkz. Daniels, *Documentary History of Communism* [1960], I: 308-9 (Troçki arşivinden, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, T-1897); Kun, *Bukharin*, s. 251-61.

Böylesine çok gizli, önemli meseleleri politbüro üyesi olmayan ve iç sürgüne gönderilmiş Kamenev'e ifşa ederek Bukharin ne yapmaya çalışıyordu? Pek saf sayılmazdı. Kamenev'i telefondan kendisini aramaması için aceleyle uyarmıştı zira dinlendiğini biliyordu (bir keresinde Stalin, Zinoviev ve karısı arasındaki özel konuşmanın dökümünü Bukharin'e göstermişti).[301] Kamenev'e takip edildiklerinden de söz etti. Ancak anlaşılan o ki Bukharin çaresizlik içindeydi. Kamenev'in yazdığına göre Bukharin'in "zaman zaman heyecandan dudakları titriyordu. Bazen kendisiyle ilgili hükmün kesildiğini bilen biri gibi bir izlenim yaratıyordu."[302] Dolayısıyla Bukharin risk almıştı. Ancak davranışı aynı zamanda umudunu yitirmediğini de gösteriyordu. Asıl amacı, Kamenev ve Zinoviev'in, Bukharin, Tomsky ve Rykov'a karşı Stalin tarafından işe koşulması hamlesini boşa çıkarmak üzere, Kamenev'in geri kabulüne karşı oy kullandığı ile ilgili söylentilerin inkârıymış gibi duruyordu. Stalin'in iki Kaluga sürgününü ihtiyaç duyduğu için geri kabul etmesi aklın alacağı iş değildi fakat Bukharin, Stalin'in ülkeyi tek başına yönetemeyeceğini varsayıyordu.[303] Bukharin, Stalin hizbinde önemli kişilerin varlığına da inanmıyordu (Kamenev'e Molotov ile ilgili olarak, "'süzme ahmak' diye andığımız moron Molotov, bana Marksizm öğretiyor," diyordu). Netice itibarıyla, eğer açıkça sola kaydığı görülen Stalin, Bukharin, Tomsky ve Rykov'un oluşturduğu yükten kurtulacaksa, Bukharin'e göre, Zinoviev ve Kamenev'i hatta Troçki'yi geri çağırmaktan başka seçeneği yoktu. Toplantı bu üzücü yanlış değerlendirmeden kaynaklanıyordu.

Stalin'in sola kayarken kendisinin hizmetine ihtiyaç duyacağı yönünde bir yanılsama Kamenev için de geçerliydi ancak, Kamenev'in durumunda, Bukharin pekâlâ hedefe götürecek bir araç olabilirdi.[304] Bukharin Kamenev'e "Stalin tek bir araç bilir: İntikam ve bıçağı sırtına saplar. 'Tatlı intikam' teorisini unutmayalım." Bu, Kamenev tarafından anlatılan bir anekdota göndermeydi. 1920'lerde grup olarak gidilen bir piknikte, sarhoş muhabbeti arasın-

---

301 Larina, "Nezabyvaemoe", s. 120; Larina, *This I Cannot Forget*, s. 118.

302 Danilov, *Kal lomali NEP*, IV: 561.

303 Bukharin'in, henüz sürgüne gönderilmemiş Troçki'nin de bulunduğu bir ortamda, Stalin'den söz ederken "aklını yitirdi," dediği iddia ediliyordu. "Her şeyi yapabileceğini düşünüyor, tek başına her şeyi omuzlayabileceğini, tüm diğerlerinin sadece ayak bağı olduğunu düşünüyor." Troçki, "Iz chernovikov nezakonchennoi Trotskiin biografii Stalina" [1939?], Trotskii, *Portrety revoliutionerov* [1991], s. 180-1 (181'de); [1988], s. 141.

304 Troçki'nin kendisini ve Zinoviev'i sürekli olarak "teslimiyet" nedeniyle azarlaması nedeniyle Kamenev hayal kırıklığı yaşıyordu ve Eylül 1928'de Bolshoi Tiyatrosu'nun önünde birkaç Troçki destekçisine Troçki'nin "inatçı bir adam" olduğunu söylüyor, Troçki'nin hiçbir zaman Kamenev ve Zinoviev gibi Moskova'ya çalışmak üzere geri çağrılmayı talep etmeyeceğini ekleyerek, "ona özel bir tren gönderilene kadar Alma-Ata'da oturacaktır. Ancak bu treni göndermeleri için ülkenin öyle bir durumda olması gerekir ki, zaten Kerensky eşikte bekliyordur." "Vstrecha i razgovor tt. K. i P. s Kamenevym 22 sentiabria 1928 goda", Fel'shtinskii, *Razgovory s Bukharinym*, s. 51-4 (53'te).

da birinin sorduğu, dünyanın en güzel şeyi nedir sorusuna güya Kamenev "kitaplar", Radek "kadın, kadın", Rykov "konyak" ve Stalin de düşmandan alınan intikam, demişti.[305] Dikkat çekici bir biçimde bu anekdotta –farklı anlatımları da vardı– adı geçen kişilerle ilgili klişeler kullanılıyordu: Okumaya düşkün Kamenev, esprili zampara Radek, alkolik olduğu iddia edilen Rykov ve kindar Stalin. Fakat eğer Kamenev'in kendisi, 14. ve 15. kongrelerde kendisini haince söküp atan Bukharin'e karşı intikam peşinde ise ne olacaktı? Ya Kamenev Stalin'e yaklaşmaya çalışıyorsa ne olacaktı? Kamenev birinci sınıf entrikacıydı. Defalarca Stalin ile birlikte iş görmüşlerdi, mesela Mirsaid Sultangaliyev ve Müslüman Komünistlere karşı usta işi entrikada. Kamenev pekâlâ Bukharin'e tuzak kuruyor olabilirdi. Kamenev gizli görüşmeleri kayıt altına almakla kalmıyor ama bunları hâlâ Kaluga'da bulunan Zinoviev'e de gönderiyordu.[306]

Kamenev, daha sonra, Moskova'da bir süre kalmayı planladığını ve Zinoviev'e yüz yüze anlatmak için beklemeyi istemediğini iddia etmişti. Bu belki de doğruydu. Hal böyle iken, on beş yılını Bolşevik yeraltı faaliyetlerinde geçiren ve Sovyet gizli polis faaliyetlerini içeriden bilen Kamenev gibi birinin, bu tür bir mektubun –Zinoviev'e– ele geçirilmeyeceğini ve rapor edilmeyeceğini düşünmesi olacak şey değildi. O zaman mesele Kamenev'in çizdiği son derece tahripkâr Bukharin portresiydi. Bukharin daha sonraları Kamenev'in notlarından yakınırken, "en hafif ifadeyle, tek taraflı, kasıtlı ve bir dizi önemli düşüncenin yok sayılması ya da tahrif edilmesi ile yazılmıştı," diyecekti.[307] Sokolnikov'un daha doğru ifadesiyle, Kamenev'in notları "iç ilişkilerin keskinliği ve keskinleşmesi değerlendirmesinden hareketle, belirli bir çıkarı temsil ediyordu."[308]

Kamenev'in Bukharin ile ödeşmeye ve böyle garip, taraflı bir belge üzerinden Stalin ile arasını düzeltmeye çalışıp çalışmadığını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ne olursa olsun, sıkı biçimde izlenen Kremlin sınırları içinde bu anlamsız yüz yüze görüşmeyi başlatan Kamenev değildi. Bukharin'in Kamenev'le gizli planı –elbette bu müttefikleri Rykov ve Tomsky'nin bilgisi dışında gerçekleşiyordu– Stalin'e çok büyük bir armağandı. Bukharin politbüro sırlarını üye olmayan birine ifşa etmişti ve isim vererek Stalin'i uzak-

---

305 Stalin'in sarf ettiği iddia edilen sözler, çeşitli biçimler aldı: *Trotsky's Diary in Exile* [1958], s. 64; Ioffe, *Odna noch'*, s. 33-4; Serebriakova, "Oni delali v chest' idee", s. 3.

306 Kamenev, kendisinin ve Zinoviev'in partideki görevlerine iade şartlarını onayladıklarını ifade etmeye zorlanmıştı. RGASPI, f. 84, op. 2, d. 40, I. 12-3.

307 Bukharin, "bütün olarak belge güvenilir değil ve düzmece," diye ekliyordu. Danilov, *Kak lomali NEP*, III: 572-6 (RGASPI, f. 84, op. 2, d. 40, I. 25-31: Orjonikidze'ye mektup, 30 Ocak 1929).

308 Sokolnikov, Bukharin'in Kamenev ve Zinoviev ile bir blok arayışında olmadığını, sadece Stalin'e karşı mücadelede tarafsızlık beklediğini, ekliyordu. Danilov, *Kak lomali NEP*, IV: 564-5 (RGASPI, f. 84, op. 2, d. 40, I. 14-5: Orjonikidze'ye mektup, 28 Ocak 1929).

laştırma çabalarını itiraf etmişti. Stalin ile özel görüşmeye çağırılan Rykov, Bukharin'in gizli politbüro meseleleri üzerinden eski Troçki komplocusu onursuz Kamenev ile pazarlık yaparak genel sekreteri uzaklaştırmaya çalıştığını öğrendi. Bukharin'in Kremlin'deki dairesine yönelen Rykov, onun yüzüne "siyasetçi değil budala bir kadın" olduğunu haykırdı.[309] Stalin, isteklerini gaddarca örgütleyen ve icra eden yetenekli kişiler olarak öncelikle Molotov'a ve sonra da Kaganovich'e sırtını dayayabilirdi; Rykov'un böylesi meziyetleri yoktu. Tomsky, kaba ama yenilmiş bir savaşçıydı ve Bukharin de işgal ettiği önemli rejim makamının gerektirdiği siyasi hesapları yapmaktan ne yazık ki acizdi. Kamenev'in notları sayesinde Bukharin, Orjonikidze'yi zan altında bırakmayı da başarmıştı. Oysa Orjonikidze, belki de ondan nefret etmeyen tek Stalin yandaşıydı. Orjonikidze, Koba'nın gözünde kendini aklamak zorunda kaldı. Genel sekreterin uzaklaştırılması için OGPU desteği konusunda Bukharin'in söyledikleri nedeniyle Yagoda da yazılı bir açıklama göndermek zorunda kaldı. Tüm bunlar, Kamenev ve Zinoviev'in geri kabulüne Bukharin'in karşı çıktığına ilişkin gerçek olmayan söylentinin sonucuydu.

Geleceğin dostları, şimdinin düşmanları

Dünyanın tersine döndüğüne dair belirtiler aşikârdı. 12 Temmuz'da Molotov yeni uzmanların eğitimi üzerine bir raporla Sovyet partisi genel kurulunu kapatırken Sovyet bilim laboratuvarlarının ve teknik bilginin geriliğine işaret ediyor, 1847 tarihli ekipmanların bulunduğu ve 1895 tarihli ders kitabının okutulduğu Moskova'daki bir okulu örnek gösteriyordu. Devasa Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'nde, teknik konularda doktora yapan sadece 117 öğrenci olduğunu açıklıyordu. Gizli polis ve basın elbette az sayıdaki burjuva gerçek uzmanın izini sürüyordu.[310] Stalin bu sınıf düşmanlarına karşı borçlu hissetmeyecekti. Sovyet genel kurulu sırasında Çin Komünist Partisi'nin Moskova'da yapılan Altıncı Parti Kongresi sona erdi. Bu Çin dışındaki ilk kongreydi ve seksen dört delege katıldı (Mao Çin'de kalmış, gelmemişti). Moskova ayrı bir Çin Komünist ordu birliği kurulmasına resmen rıza gösterdi fakat Stalin, Çan Kay Şek'in katliamlarına rağmen, Kuomintang bayrağı altında kalmaları gerektiğinde diretiyordu. Çan Kay Şek, kendi açısından, askerî birleşme kampanyasını sürdürüyordu ve eski bir haydut ve savaş beyinin elinden 6 Temmuz'da Pekin'i aldı (Japonların koruyacağını uman Zhang Zuolin, Mançurya'ya çekilirken bombayla öldürüldü). Her ne kadar evde bir tür Troçkist yaklaşımı yürürlüğe sokmaya çalışı-

309 Larina, *This I Cannot Forget*, s. 115-7. Olay sırasında Larina 15 yaşındaydı.

310 Danilov, *Kak lomali NEP*, II. 531, 535.

yor olsa da, Stalin kendisini, Çin Komünist Partisi içindeki Troçkist yaklaşımın kökünü kazırken buldu.[311]

Sadece en keskin Kremlinolojistler rejimin oluşturduğu sisi çözebilirdi. Stalin'in Komünist Akademi'de yaptığı ve Sibirya'daki kapalı oturumda söylediklerini tekrar ettiği konuşmanın yayınlanmış versiyonunu okuduktan sonra, görevden alınan Geçici Hükümet'in Birleşik Devletler elçisi Boris Bakhmeteff, sürgünde olan arkadaşı Anayasal Demokrat Vasily Maklakov'a Ağustos 1928'de yazdığı mektupta, "diktatörlük rejimi kendisini yerleşik ve rahat hissedemez zira ülke ekonomik yaşamının ana ekseni –tarım– son tahlilde, milyonlarca toprak sahibi köylü bireyin iyi niyetine bağlıdır," diyordu. Bakhmeteff, Stalin konusunda, "her ne kadar yabancı yazarların çoğu onu sadece Rusya'yı kapitalizme geri götüren bir fırsatçı gibi görmeye meyletseler de ... o az sayıdaki tartışılmaz fanatiklerdendir," diyor ve Stalin'in, tıpkı sanayide yaptığı gibi, "Sovyet iktidarının tarımsal üretimin kaynağını elinde tutması gerektiğinin bilincinde" olduğunu da ekliyordu. Bakhmeteff'in işaret ettiği bir diğer konu, kulak olarak adlandılan çiftçilerin –"her ne kadar özünde sömürücü değil ama iki ata ve iki-üç ineğe sahip adamlar olsalar da"– giderek eski toprak sahibi soyluların tarımsal işlevini yerine getirerek, yönetenlerin çaresizce beklediği artık ürünü ürettikleriydi. Bakhmeteff, Stalin'in daha önce 1920'li yılların ortalarında NEP üzerine Troçki ve diğerleriyle girdiği polemiklere gülüp geçiyordu zira şimdi Stalin bizzat kendisi bu üretici-kulakları boğazlamaya başlamıştı, bu tutum, özel toprak sahibi yerine "ekmek fabrikalarını, yani kolektif devlet çiftliklerini" gerektiren "Marksist mantık ve Komünist doktrin" açısından doğruydu, böylelikle "rejimi köylü yığınların kapris ve duygularından kurtaracak yeterli tahıl elde edilecekti." Bakhmeteff'in farkına vardığı bir diğer nokta, "Stalin'in yeni çizdiği yola karşı, parti içinde düşünüldüğünden çok daha sert ve hızlı bir akımın hissedilebildiği" idi.[312]

Bakhmeteff ve hatta rejimin kendi içinden kişiler bile kolektifleştirme ve hızlı sanayileşmeyi zorlamak için Stalin'in yaptığı müthiş dönüşün, sadist bir titizlikle Bukharin'in küçük düşürülmesinin üzerinde yoğunlaşacağını öngöremezdi. 17 Temmuz'da, dünyanın çeşitli yerlerinden elli Komünist partiyi temsil eden 500 katılımcıyla Altıncı Komintern Kongresi Moskova'da başladı (1 Eylül'e kadar sürecekti). 1924'ten beri toplanan ilk Komintern Kongresi'ydi ve bu utanç verici derecede uzun bir aralıktı. Her neyse: Stalin ikili yönetim ortağına karşı diğer bir araca daha ulaşmıştı. Daha Stalin Sibirya'dan döner dönmez toplanan Komintern yürütme komitesi genel kurulu bir sağ sapmanın maskesini düşürmüştü. Hedeflerden biri olan Tomsky bu çirkin

311 McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 70.

312 Budnitskii, "*Sovershenno lichno i doveritel'no!*", III: 404-10 (16 Ağustos 1928).

kampanyayla ilgili olarak, "her gün küçük bir fırça darbesi – buraya bir dokunuş, oraya bir dokunuş ve tamam! ... bu akıllıca küçük adımlarla bizi 'sağcı' yaptılar," diyordu.[313] Bukharin ismen hâlâ fiili başkandı ama Komintern merkezinde boy göstermeyi bırakmıştı. Stalin'in ajanları, kongre koridorlarında, Bukharin'in başkanlıkta sayılı günü kaldığı ve Alma-Ata'ya iç sürgüne gönderilecekler arasında ilk sırada olduğu şeklinde söylentiler yayıyorlardı. Troçki, oradan, bunca yıllık korkunç iftiraların karşılığında katkıda bulunuyor, Bukharin'in kongrede konuşması için ayrılan sürenin karar verici yetkileriyle ters orantılı olduğunu ifade ediyordu.[314] Yaz boyunca kongre uzayıp giderken, Stalin Ağustos 1928'de Molotov'u Komintern yürütme komitesine soktu, amacı "sağ eğilimlere" karşı kıyımı artırmaktı.[315]

1923 mağara toplantısından başlayarak, iktidarını dizginlemek ya da genel sekreterlikten uzaklaştırmak için Bukharin'in gösterdiği çabayı Stalin hoş karşılamıyordu ancak bu durum, 1917 yazında Bolşeviklere katılmasıyla aralarında korkunç bir hasımlık başlayan ve sonunda nefrete dönüşen Troçki vakasına benzemiyordu. Stalin, kendisinden sadece on yaş küçük olmasına rağmen, Bukharin'e olmayan erkek kardeşi hatta oğlu gibi davranmıştı.[316] Bukharin Sovyet Evleri No. 2'de, yani Metropole Otel'deki üç odalı dairesinde dul babasıyla (emekli matematik öğretmeni) yaşarken ve bu ev genç siyasi dostların toplanma mekânı haline geldiğinde, Stalin de ziyarete geliyordu. 1927 yılında Stalin Bukharin'in Kremlin'e taşınmasını sağladı. Bukharin'in ikinci karısı, St. Petersburg'dan diplomalı, Letonyalı Yahudi Esfir Gurvich Metropole Otel'de ayrı yaşamaya devam etse de Stalin'in karısı Nadya Alliluyeva'yla yakınlık kurmuştu. Çiftlerin, her ikisi de Svetlana adını taşıyan kızları Zubalova 4 kır evinde çok yakın arkadaş oldular. Bukharin Zubalova'ya Stalin'in Packard arabasıyla ve onunla birlikte gidip geliyordu, bu görülmemiş bir ayrıcalıktı. Bukharin ve Gurvich Stalin'in Nadya'ya kötü davranmasına doğrudan tanık olmuşlardı ve bir süre sonra, Gurvich özel hayatı hakkında çok şey bildiği için Stalin'in onunla Bukharin'in arasını açtığı yönünde söylentiler çıktı. (Çift bir süre sonra ayrıldı.)[317] Ancak buradaki sebepler çok daha derindi ve sosyalizmin inşasına dair stratejileri de içeriyordu. Ne olur-

---

313 Vatkin, "Goriachaia osen' dvadtsat vos'mogo", s. 103.

314 Troçki Alma-Ata'dan kongreye taslak programla ilgili eleştirilerini gönderdi, sürgündeki yaklaşık iki yüz muhalifin desteğini almıştı. Degras, *The Communist International* [Londra], II: 446-55.

315 Adibekov ve Shirinia, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern*, s. 541-3 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 700, l. 1-2), 551-2 (RGASPI, f. 495, op. 19, d. 228, l. 129); McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 68-90.

316 Bukharin'in üçüncü karısı Anna Larina'nın söylediğine göre, Stalin bir keresinde Bukharin'in babasına şöyle demişti: "Bu oğlunuzu nasıl yaptınız? Aynı yöntemi ben de uygulamak istiyorum. Ama ne çocuk! Ne çocuk!" Larina, *This I Cannot Forget*, s. 221-3.

317 Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 31; Gregory, *Politics, Murder, and Love*, s. 16-8; Young, "Bolshevik Wives."

sa olsun, kötü niyet beslenmesi tuhaftı. Stalin, Bukharin'i ("teoristi") kongre program metnini yazmaya zorladı sonra da küçük düşürücü bir tarzda üzerini çizerek baştan aşağıya yeniden yazdı. Sola yönelik Komintern deklarasyonu Bukharin imzasıyla çıktı.[318] Stalin'in kötü niyeti barizdi. Küresel solun iç savaşla ortaya çıkan uzlaşmaz hizipçiliği de korkunç bir biçimde sergileniyordu. Altıncı Komintern Kongresi, sosyalist partilerin (komünist-dışı partilerin) faşistlerin uşağı olmakla itham edilmelerini kurumlaştırdı. Sosyal Demokrasiye sempatiyle bakmamasına rağmen İtalyan Komünist Partisi lideri Palmiro Togliatti, sınıf temellerini (çalışan kitleler) faşizmden (küçük burjuvazi ve üst orta sınıf) ayrı görüyordu ve "sosyal faşizm" sloganına karşı çıktı ("bu düşünceyi tümüyle kabul edilemez addediyoruz. Heyetimiz hakikatin bu şekilde saptırılmasına kararlılıkla karşı çıkacaktır").[319] Bukharin de "sosyal demokrasi ve faşizmi bir araya getirmek hatadır," diyordu.[320] Ancak, Molotov ve diğer Stalin yardakçılarının egemen olduğu bu tehditkâr ortamda, Komünist Parti içindeki "sağ sapmanın" tamamlayıcısı olarak "sosyal faşizm solun geri kalanına dayatıldı.[321]

Komintern Kongresi sırasında Stalin esasen 10 Haziran'da çıkmayı düşündüğü Soçi tatilini 2 Ağustos'a erteledi. Stalin'in 1928 tatiline dair yeterince belge yok.[322] Doktor Valedinsky'nin ünlü nevropatolojist Vasily Verzilov ve terapist Vladimir Shchurovsky'yi getirdiğini biliyoruz ancak koymuş oldukları tanıya dair bir kayıt yok. Stalin'in, olağan şikâyetlerini yinelediği anlaşılıyor – sıcak sülfür banyosuyla hafifleyen kas ve eklem ağrıları. Doktorlarla tarım, devlet çiftliklerinin güçlendirilmesi, yani kafasında net olan meseleler hakkında da konuşmuş.[323]

Kamenev en az üç kez daha Bukharin'le buluştu ancak bunu kendi hedefleri doğrultusunda mı yoksa Stalin'in ikili ajanı olarak mı yaptı bilinmez.[324]

---

318 Taslak program Sovyet partisi hariç diğer hiçbir parti tarafından tartışılmadı; oylanacak tezlerin kongre başlayana kadar görülebilir dahi olmadığını da belirtmek gerekir. Eudin ve Slusser, *Soviet Foreign Policy*, I: 106-20; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III/i: 193-222.

319 Firsov, "N. I. Bukharin v Kominterne", s. 189-90; *International Press Correspondence*, 23 Ağustos 1928: 941.

320 *International Press Correspondence*, 4 Eylül 1928: 1.039.

321 Britanya heyeti sağ sapma karşıtı bir deklarasyon yayınladı (22 Ağustos 1928): "Yoldaş Kuusinen ve belli başka yoldaşların başlattığı polemiğin zamanlama ve yöntemine karşı güçlü protestomuzu ifade etmek isteriz", özellikle de "farklı görüşten olan yoldaşları yaftalamakla ilgili aceleci yöntemi." *International Press Correspondence*, 27 Aralık 1928: 1.743-4; McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 233-4.

322 Molotov'a o yıl için Stalin'den gelen bir mektup yok. Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, s. xiv. Stalin'in kayda geçen Moskova'daki son toplantısı 1 Ağustos'taydı (Amerikalı Komünist Jay Lovestone); Moskova'ya dönüş sonrası ilk kayıtlı toplantısı ise 5 Ekim 1928'de (yazar Fadeyev). *Na prieme*, s. 28, 774, 780-1.

323 Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", s. 68-73.

324 Danilov, *Kak lomali NEP*, IV: 689; Trotskii, *Moia zhizn'*, II: 111.

Devlet çiftliği taraftarı Kalinin'in, genel kurulda nihayet Stalin'in yanında yer alması, Stalin'in elinde onu tavize zorlayan belgeler olduğu söylentilerine yol açtı (Kalinin'in balerinlerle evlilik dışı ilişkileri nedeniyle adı kötüye çıkmıştı). Tomsky'nin, genel sekreterin koruması altında olan ve tereddüt yaşayan Andreyev'i ve bazı başka kişileri yanına çekmeye çalıştığı Stalin'in kulağına gitmişti. Ağustos 1928'de Stalin Molotov'a, "hiçbir şart altında Tomsky'nin (ya da bir başkasının), Kuibyshev ya da Mikoyan'ı 'hırpalamasına' izin verilmeyecektir" diye açıkça yazdı.[325]

Temmuz-Eylül 1928 tarihleri arasında yeniden tahıl ithal edilmesi nedeniyle SSCB altın (45 milyon ruble değerinde) ve diğer kıymetli madenler (10 milyon ruble değerinde) harcamak zorunda kaldı. Döviz rezervleri % 30 azalarak 330 milyon rubleye düştü. Hiç kimse SSCB'ye uzun-vadeli borç vermiyordu ve giderek büyüyen ticari denksizlik sadece kısa vadeli kredilerle karşılanabilirdi. Bu kredilerin yenilenmesi maliyetliydi ve garantisi yoktu. Sovyetler'in dış borcu 370 milyon rubleye yükseldi.[326] Alman bankaları kısa vadeli finansmanın uzatılmasının uygunluğunu sorgulamaya başladı; Almanya, Birleşik Devletler sermayesinin akışındaki azalmayla ilgili kendisi sıkıntılar yaşıyordu. 23 Ağustos 1928'de Soçi'de bulunan Stalin'e yazan ("Sevgili Soso") Mikoyan, "iki tehlikeli cephede güçlükler var: Döviz/dış ticaret ve tahıl tedariki," diyordu. Siyasi ve sınai çevrelerin belirsizlikler nedeniyle SSCB ile iş yapılmasına karşı çıkışları ile birlikte, Almanya, Birleşik Devletler ve Fransa tarafından SSCB'ye yönelik bir "kredi blokajının" başlamakta olduğunu öne sürüyordu. Mikoyan, "bu durum ithalat planlarının kesilmesini zorunlu kılıyor; zarar verdiği noktada kesmek durumundayız," diye yazmıştı. "İthalat göz önüne alındığında, bu yılki büyüme hızımızda önemli bir düşüş yaşanacak." Tahıl dışındaki ithalata da dikkat edilmesini istiyordu. Zira "tahıl cephesinde" tedariklerin çok hassas olduğu değerlendirmesini yapıyordu.[327]

Genel kriz hissiyatı son derece aşikârdı. Coğrafya kimyacısı-maden bilimci Vladimir Vernadsky (doğum 1863) Ağustos 1928'de günlüğüne şöyle yazmıştı: "Yurtdışından dönünce savaş beklentisi ve buna tekabül eden basın propagandası insanı şaşırtıyor" ve "köylerde şunu söylüyorlar: Savaş geliyor ve intikamımızı alacağız; Komünistlerden, aydın kesimden, kısacası şehirden."[328]

---

325 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 22 (atıf ya da tarih yer almıyor).

326 Dohan, "Foreign Trade", s. 223.

327 Danilov, *Kak lomali NEP*, III: 591-3 (592'de); RGASPI, f. 558, op. 11, d. 765, l. 48-49ob.

328 Vernadskii, *Dnevniki*, s. 76, 87. Kalinin'in idaresindeki Sovyet yürütme komitesi bünyesinde, toprak ve seçim komitesi başkanı olan V. G. Yakovenko Temmuz-Ağustos 1928'de Sibirya köylerine yaptığı olağan gezinin ardından 3 Ekim 1928'de Stalin'e yazdığı mektupta "çiftçiler Sovyet iktidarının kendilerinin insanca yaşamasını istemediğinden kesinlikle eminler," diyordu. *Izvestiia, TsK KPSS*, 1991, no. 7: 186-90.

Stalin kendi dünyasında yaşıyordu. Ağustos 1928'de Mikoyan'a yazdığı cevapta "sanırım kredi blokajı gerçek," diyordu. "Tahılla ilgili zor koşullarda bunu beklemeliydik. Almanlar bize özellikle zarar vermek istiyorlar zira Batı ile (Amerika dahil) ilişkilerimizi kolayca tekellerine almak için bizim tamamen yalıtıldığımızı görmek istiyorlar."[329] Birkaç hafta sonra (17 Eylül), muhtemelen daha iyi bir ruh haliyle, Mikoyan'a bir kez daha yazdı: "Abhazya'daydık. Sağlığına kadeh kaldırdık."[330] Mikoyan'ın paylaştığı telaş yaratması gereken malumatın ciddiyetini Stalin'in tam olarak idrak etmiş olup olmadığını bilmiyoruz. Mikoyan, yaklaşmakta olan uluslararası mali blokaj ve ithalatın azaltılması zorunluluğu ile ilgili olarak 19 Eylül'de Rykov'a da yazdı – o da Moskova dışında tatildeydi. Mikoyan, köylüler yiyecek aramak için şehre indiğinden Leningrad'da uzun kuyruklar oluştuğunu ve Ukrayna'daki kısmi hasat başarısızlığının tüm komşu bölgelerde bir dalgalanma yarattığını zira insanların yiyecek aramak üzere hareketlendiğini, rapor ediyordu. Mektup, Orjonikidze'nin sağlığının kötüye gittiği ve doktorların ortak bir tanı koyamadığı bilgisiyle son buluyordu.[331] Orjonikidze tıbbi tedavi için Almanya'ya gönderildi.[332] Rykov, aynı ay içinde, mahsul başarısızlığına bağlı olarak yaşanan yiyecek yardımı çabalarını incelemek üzere Ukrayna'ya gitti. Yerel basına yansıyan konuşmasında, "dört yıldan daha uzun bir süredir Ukrayna'daki kuraklıkla boğuşuyoruz," diyordu. "Yaptığımız harcamaların yeterli sonuç verdiğini düşünmek elbette mümkün değildir."[333]

Oysa bu arada, gayretli süper sanayileştirici Valerian Kuibyshev, Leningrad parti örgütünün 19 Eylül tarihli bir toplantısında beş yıllık sanayileşme planının iddialı bir biçimde devam edeceğini söylüyordu. Rykov gibi eleştirenleri yok sayarak, "bize 'aşırı-sanayileştiğimiz' ve 'yutabileceğimizden büyük lokma çiğnediğimiz' söyleniyor," diyordu. "Ancak tarih daha yavaş ilerlememize izin vermez, aksi takdirde bir ertesi yıl çok daha ciddi aksaklıklarla karşılaşırız."[334] Öfkelenen Bukharin, *Pravda*'da (30 Eylül 1928) "Bir Ekonomistin Notları" başlıklı yazıyla yanıt verirken, görünüşte isimsiz "Troçkistleri" –aslında Kuibyshev ve arkasında duran parti genel sekreterini– hedef alıyordu. Dengeli, "kriz-üretmeyen" sanayileşme talep eden Bukharin, köylülerin kolektifleşmeye zorlanmasının yanı sıra pazarın tümüyle ortadan kaldırılmasının partiyi ezen inanılmaz bir bürokrasi yaratacağını öngörüyordu.

---

329 Pribytkov, *Apparat*, s. 87-90 (Mikoyan'ın arşivinde bulunan kopya). Stalin mektubunu Orjonikidze'nin sağlık durumunu sorarak bitiriyordu.

330 Pribytkov, *Apparat*, s. 100 (kopya: 98-9).

331 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovidstvo*, s. 44-8 (RGASPI, f. 669, op. 1, d. 30, l. 124-9).

332 Danilov, *Kak lomali NEP*, III: 591-3 (592-3'te; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 765, l. 48-49ob).

333 Tauger, "Grain Crisis of Famine?", s. 167 (atıfta bulunduğu kaynak, *Visty*, 27 Eylül 1928: 2).

334 *International Press Correspondence*, 19 Ekim 1928: 1337-8, 26 Ekim 1928: 1383, Daniels, *Documentary History of Communism* [1993], I: 164-6.

Bukharin, sanayileşme "planı" ile dalga geçiyor, "'yarının tuğlasıyla' 'bugünün fabrikası' inşa edilemez," diyordu.[335]

Ancak geleceğin tuğlasıyla inşa Stalin'in önerisiydi. Bukharin'in "Bir Ekonomistin Notları" metnine yazılı bir cevap hazırlamaya başladı ancak hiçbir zaman tamamlamadı.[336] Belki de Bukharin'e kamuya açık bir tartışma imkânı yaratmak istemedi. Stalin Soçi'den döner dönmez, Rykov, Tomsky ve Bukharin'in itirazlarına rağmen, Merkez Komite izni olmadan yayınladığı Bukharin makalesi nedeniyle politbüronun *Pravda*'yı kınamasını sağladı.[337] Bukharin'in söylediği hiçbir şey Stalin'in tutumunu yumuşatmadı. 26 Eylül'de Soçi'den Mikoyan'a yazan Stalin, "Tahıl tedariki ne kadar iyi giderse gitsin yaşanan zorlukların kaynağını yok edemez – makineleşme topraklarımızın üretkenliğini artırmadan ve tarım yeni bir temel üzerinde örgütlenmeden, sadece yaralarımızı kurutabilir (sanırım bu yıl öyle olacak) ama hastalığı iyi edemez," diyordu. "Birçok kişi olağanüstü tedbirlerin kaldırılması ve tahıl fiyatlarının artırılmasının zorlukları aşmanın temelini oluşturacağını düşündü. Boş Bolşevik liberallerin boş umutları!"[338]

1928 sonbaharında köyleri, birinci (Ocak-Şubat) ve ikinci (Nisan sonu-Temmuz başı) dalgalardan daha sert bir üçüncü dalga tahıl zoralımını vurdu. Baskı, rejimin öngöremediği ölçekte köylü protestolarını ateşledi.[339] Yıl sonu gelmeden büyük şehirlerde ekmek karnesi uygulaması resmen duyuruldu.[340] Geliştirilmiş tohum, gübre, traktör ve diğer makinelerden beklenen daha yüksek mahsul ve kolektifleştirilen tarımın özel, bireysel çalışmayı aşması henüz hiçbir yerde ufukta görünmüyordu. Bukharin'in istifa ile ilgili homurtularını Stalin terslemeye devam ederken bir yandan da sağcıların parti için ölümcül bir tehlike oluşturduğunu ilan ediyordu. "Bana basitçe 'size güvenmiyoruz' demek yerine Bukharin, kanımca yanlış bir yol izliyorsun, yollarımızı ayıralım –ben bunun yapılmasını önerdim– denilince" Bukharin şüpheye düştü. "Başlangıçta, lekelemek, itibarsızlaştırmak, ezmek gerekiyordu, böylece mesele benim istifa etme isteğimi kabul etmekten çıkacak 'sabotaj' nedeniyle 'uzaklaştırma' olacaktı. Oyun bariz biçimde ortada."[341]

• • •

335 Daniels, *Documentary History of Communism* [1993], I: 166-9. Aynı zamanda bkz. Cohen, *Bukharin*, s. 295-6.

336 Danilov, *Kak lomali NEP*, III: 12.

337 Vaganov, *Pravyi uklon v VKP (b)*, s. 161-3, 174-5.

338 Pribytkov, *Apparat*, s. 108.

339 Danilov, "Vvedenie", Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, I: 59. Aynı zamanda bkz. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/i: 237.

340 *Izvestiia*, 7 Şubat, 19 Şubat, 22 Şubat 1929.

341 Bukharin, *Problemy teorii i praktiki sotsializma*, s. 306-7 (18 Nisan 1929).

Arabulucu Orjonikidze, Almanya'daki tıbbi tedaviden döndükten sonra, Kasım 1928'de üzgün olan ve yine istifayı düşünen Rykov'a uzun bir mektup yazdı. "Seninle ve diğerleriyle (Stalin) yaptığım konuşmalar ilkesel farklılıklar olmadığına beni ikna etti, önemli olan da bu," diye anlamsız bir şeyler yazmıştı. Daha da anlamsız bir eklemeyle, "sizden içtenlikle rica ediyorum, Bukharin ve Stalin arasında bir uzlaşma sağlayın," diyordu, sanki bu Rykov'un elindeymiş gibi. Rykov ne düşünmüş olabilirdi? Orjonikidze kararlı bir Bolşevik, Kafkas geleneklerine bağlı bir Gürcü'ydü, anasız ve babasız büyümüştü, huysuzluğu ve sinirliliğiyle kötü nam salmıştı ama yine de Stalin gibi aşırı kindarlık göstermiyordu. Dahası, Stalin'e herkes kadar yakın olan Orjonikidze bu noktada onu anlamıyor ya da anlamak istemiyordu. Politbürodaki bitmek bilmez düşmanlıkları sadece yakın zamandaki tahıl tedarik kampanyasına bağlıyor, böylesi ağır baskının kalıcılığını ve bu politikayı eleştirenleri Stalin'in düşman olarak gördüğünü kabul etmiyordu.[342]

Stalin Nikolai Uglanov'un peşindeydi. Bir zamanlar himayesine alarak Moskova parti aygıtı şefliğine yükselttiği, Troçkistlere zulümde vazgeçilmez olan Uglanov açıkça Bukharin'in yanında yer almıştı ve Kasım ayı sonunda yerine kullanışlı Molotov getirilmişti. Aynı ay içinde Bukharin uzun süredir kovaladığı Stalin ile görüşmeyi yapabildi. Altı saat sürdü. Mikoyan'a göre, Bukharin Stalin'e şunu söylemişti: "kavga istemiyorum, bu partiye zarar verir. Eğer bir kavga başlarsa Leninizm'den döndüğümüzü ilan edeceksin." Bukharin devam ediyordu: "Ama biz seni kıtlığın organizatörü diye adlandıracağız."[343] Stalin etkilenecek gibi değildi: Sibirya seyahatinde ülkeyi anti-kapitalizme itme niyetini ifade etmişti ve Moskova'ya döndüğünden beri, yakın siyasi müttefiklerine ve arkadaşlarına karşı ürkütücü bir düşmanlığa düşkünlük göstermeye de başlamıştı.

---

342 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 58-9 (RGASPI, f. 669, op. 1, d. 30, l. 133-42).

343 Danilov, *Kak lomali NEP*, III: 16 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 417, l. 125).

SON BÖLÜM

STALİN ÖLÜRSE

Bunu yapacaktı. Stalin, yaklaşık 100 milyon insanın yaşamını sürdürdüğü Sovyet köylerinde ve göçebe steplerinde, 1928-1933 yılları arasında kolektifleştirmeyi dayattı, bu ikinci cildin konusu. Ülkenin en üretken çiftçilerinden ya da hayvancılarından oluşan en az 5 milyon kişi "dekulakizasyona" tabi tutuldular, yani, sığır vagonlarına kapatılarak, genellikle kış aylarında, uzak ve boş arazilere atıldılar; yaklaşık bir o kadar kişi kendilerini dekulakizasyona tabi tutarak, sürgünden kurtulabilmek için aceleyle mülklerini sattılar ya da terk ettiler. Kolektifleşmeye zorlananlar mahsulleri yaktılar, hayvanları öldürdüler, görevlilere suikastler düzenlediler.[1] Rejimin kentli şok birlikleri köylü direnişini kırdı fakat ülkenin at envanteri 35 milyondan 17 milyona, sığır 70 milyondan 38 milyona, domuz 26 milyondan 12 milyona, koyun ve keçi 147 milyondan 50 milyona düştü. Kazakistan'da kayıp daha da sarsıcıydı: Sığır 7,5 milyondan 1,6 milyona, koyun 21,9 milyondan 1,7 milyona düşmüştü. Ülke çapında yaklaşık 40 milyon kişi ciddi ya da ölümcül açlığa maruz kaldı ve bu korkunç kıtlıkta, rejimin varlıklarını reddettiği 5-7 milyon arası insan öldü.[2] Bir görgü tanığına, Ukrayna köyünde, "tüm köpekleri yedik," demişlerdi. "Elimizin erdiği her şeyi yedik –kediler, köpekler, tarla fareleri, kuşlar– yarın hava aydınlandığında ağaç kabuklarının soyulduğunu göreceksin zira onlar da yendi. At dışkısı da yendi evet at dışkısı. Onun için kavgaya tutuştuk. Bazen içinde tahıllar olduğu gibi kalıyor."[3]

---

1 Viola, *Peasant Rebels*, s. 238; Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, II: 787-808 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 679, l. 36-72: 15 Mart 1931).

2 Nove, *The Soviet Economy*, s. 186. Courtois, *Black Book of Communism*, s. 167-8.

3 Kravchenko, *I Chose Freedom*, s. 67.

Köylü bir ülkeyi modern çağa itmek için Stalin'in kolektifleştirmesi kaçınılmazdı diyen araştırmacılar kesinlikle yanılıyordu.[4] imparatorluk Rusya'sı gibi Sovyetler Birliği de vahşi bir duygusuzluğun hüküm sürdüğü uluslararası düzende modernleşme mecburiyetiyle karşı karşıya kalmıştı ancak pazar sistemleri, köylü toplumları için de geçerli olmak üzere, hızlı sanayileşmeye uyumluydu. Zorla toptan kolektifleştirmenin sadece Komünist ideolojinin dar kalıpları içinde ve kapitalizmi reddetmesi çerçevesinde zorunlu olduğu anlaşılıyordu. Ekonomik anlamda kolektifleştirme amacına ulaşmadı. Stalin, hem devletin düşük fiyatlı tahıl tedarikini hem de genelde hasadı artıracağını varsaymıştı fakat her ne kadar tahıl tedariki kısa sürede ikiye katlansa da hasat azaldı. Daha uzun vadede kolektif çiftçilik büyük ölçekli kapitalist çiftlikten üstün değildi hatta makine, gübre, bilimsel tarım ve etkin dağıtımla desteklendiği sürece küçük ölçekli kapitalist çiftçilikten de.[5] Kısa vadede kolektifleştirme Sovyet sınai büyümesine net bir katkı sağlamadı.[6]

Kolektifleştirme bir diktatörlüğü ayakta tutmak için de gerekli değildi. Özel sermaye ve diktatörlük her açıdan uyumluydu. Faşist İtalya'da sanayiciler çok büyük özerk güçlerini koruyorlardı. Tıpkı Stalin gibi Mussolini de enflasyona ve ödemeler dengesi açığına yüklenme çabalarını destekledi –oysa iç istihdam üzerinde olumsuz etkisi vardı– zira o da "güçlü" parayı rejimin prestiji olarak görüyordu. Ayrıca, Mussolini için de siyasi iktidarına kıyasla ekonomi ikincildi ama o sınıf savaşı ve benzeri teorileri benimseyen solcu bir ideolog değildi. Tek ihtiyacı sanayicilerin onun siyasi egemenliğini tanımalarıydı. Sanayicilerin ısrarla karşı çıktığı 21 Aralık 1927 tarihli lira revalüasyonuna rağmen –ihracat düşecek (ve işsizlik en az yüzde on fırlayacaktı)– buna ulaştı zira Mussolini faşizmin sendikalist kanadının devlet himayesi altında üretimin ve tüketimin artışa zorlanması taleplerini reddetmişti. Bunun yerine, faşist rejim iç sanayi için vergileri ve nakliye maliyetlerini düşürdü, yıpranma ve amortisman paylarını artırdı, devlet ihalelerinde iç üreticilere öncelik tanıdı, kârlılık seviyelerini yükseltmek için sanayide merkezileşmeyi destekledi, gümrük vergilerini artırdı ve İtalyan sanayicilerin ülke dışı sözleşmelerinden kaynaklı borçları ile ilgili kur risklerini kısmen üstlendi.[7] İtalyan diktatör, ülkenin ekonomik anlamda başarılı insanlarını ortadan kaldırmaya yönelmedi. Eğer siyaseten muhalif görüş ifade edecek kadar aptallarsa elbette derhal hapse atılırlardı. Bundan kasıt, İtalyan fa-

4 Alec Nove, "Was Stalin Really Necessary?", s. 86-92, yeniden basım, Nove, *Was Stalin Really Necessary?*, s. 17-39 ve Nove'nin kitabının değerlendirmesi, Gregory Grossman, *Europe-Asia Studies*, 17/2 (1965): 256-60; von Laue, *Why Lenin?*; Hobsbawm, *Age of Extremes*. Aynı zamanda bkz. Kotkin, "Left Behind."

5 Nove, "The Peasants, Collectivization, and Mr. Carr"; Lih, "Bukharin's 'Illusion.'"

6 Davis, *Economic Transformation*, s. 11-13.

7 Cohen, "The 1927 Revaluation of the Lira."

şizminin herhangi bir biçimde model olarak onaylanması değil ama sadece Komünist diktatörlüğü özel sermayeye sarılmaktan alıkoyan hiçbir şeyin faşizmde mevcut olmadığına dikkat çekmek – tabii sabit fikirli olmayı saymazsak.

Dünya ekonomisinde kolektifleştirmeyi zorunlu kılacak ters bir yönelim de söz konusu değildi.[8] Emtia fiyatlarındaki küresel düşüş Sovyetler Birliği'ni elbette vurmuş, Sovyetler'in dışarıya sattığı tahıl, petrol, kereste ve şekerden elde ettiği gelir düşmüştü ama Stalin, 20 Ocak 1928'de Sibirya'da yaptığı önemli konuşmada bu koşulların, kararını belirleyen bir unsur olduğundan bahsetmedi. Eğer birincil mal üreticileri için küresel dış ticaret hadleri uygun olsaydı, o gün Novosibirsk'te Stalin, kendi istihdam edecekleri işçilerle büyük ölçekli özel kulak çiftliklerini geliştirelim der miydi? Şu yüksek küresel tahıl fiyatlarına bakın, köylüleri hiçbir zaman kolektifleştirmemiz gerekmeyecek! Eğer Sovyetler Birliği 1927-28'de bolca uzun vadeli dış kredi elde edebilseydi, Stalin iç pazarları ikiye katlayalım der miydi? Parti tekelini tehlikeye atsak ne olur ki! Küresel kapitalizmin, sanayiyi finanse edecek ihracat mallarının kontrolünü elinde tutmak isteyen Stalin'i aşırı şiddete ve acımasız bir yönetim sistemi kurmaya sevk ettiği yönündeki kötücül düşünce, başta SSCB'nin uluslararası durumunun beter hale gelmesinde ideolojinin rolü olmak üzere, ideolojinin ön planda olduğunun çok sayıda kanıtını yok sayar. 1920'li yıllarda SSCB'de ülkenin nasıl modernleşeceğine ilişkin bir tartışma yaşanmıştı fakat bu tartışma, önemli seçeneklere kapalı olduğu için önemli ölçüde dar kapsamlıydı.[9]

Bu nedenle, kolektifleştirmeyi, tarım mevsiminin (kuzey iklimi Kanada'ya eş) sadece 125 gün –bu süre, dönüm başına mahsulün daha yüksek olduğu Avrupa'nın yaklaşık yarısı– olması nedeniyle, ağırlıkla köylü toplumu olan bu ülkede Rus devletinin namlı zor uygulamalarına diğer bir örnek diye basitleştirmemek gerekir. Yüzyıllar boyunca Rus devletinin ülke içinde acımasız bir askerî istilacı olduğuna dair yaratılan imaj, yanlı bir bakıştır: Aleksandr'ın serfleri özgürleştirmesi ve Stolypin'in köylü reformları iradidir. Stalin'i de daha şanslı Avrupalı rakiplerine karşı motive eden rekabetten fazlasıdır. Stolypin gibi Stalin de birleştirilmiş, bitişik düzen çiftliklerden yanaydı, ayrı, küçük şeritlerden oluşan komün düzeninden değil. Ancak Stolypin'in bağımsız yeoman çiftçilere (kulak) yatırım yapma rotasının dışına çıkıyordu. Ülke dışındaki Bolşevizm eleştirmenleri eski rejimin profesyonelle-

8 Sloin ve Sanches-Sibony, "Economy and Power in the Soviet Union." Bunun dayandırıldığı okuma, Dohan, "Soviet Foreign Trade in the NEP Economy"; Dohan, "The Economic Origins of Soviet Autarky."

9 Sovyet tartışmalarına ilişkin çözümlemeler, ideolojik dar görüşlülük dışında, ikna edicidir: Ehrlich, *The Soviet Industrialization Debate*; Lewin, *Political Undercurrents*.

rini Sovyet rejimi için çalışmaya davet ederken kesinlikle, Rus milliyetçi düzeninin tesisi ve kapitalist restorasyonun sağlanması doğrultusunda onu içeriden dönüştürmeyi hesaplıyorlardı.[10] Bu tür umutlar Stalin'in korkularıydı. Kolektifleştirme devasa kırsal alanda Komünistlere denetim olanağı sağlayacaktı, çok arzulanan bu imkân Rusya'da hiçbir rejime nasip olmamıştı. Ancak daha da önemli olan, kolektifleştirmenin, devletin işlettiği ve sahibi olduğu sanayi gibi, kapitalizmi olumsuzlayan sözde modernizasyon olmasıydı. Stalin, Lenin'in son kamuya açık konuşmasında sarf ettiği "NEP Rusya'sı sosyalist Rusya olabilir," sözünü, bu Bolşevik muammayı bu yöntemle "çözüyordu."[11]

Tarihte hep seçenekler vardır. Konuyla ilgili soru şudur: Leninist devrim bünyesinde başka seçenek var mıydı? Bukharin, Stalin ile siyasi müttefik olarak yakınlaştıklarında NEP'in altında yatan sihirli düşünceyi ortaya koymuştu. *The Path to Socialism and the Worker-Peasant Alliance* kitabında Bukharin, "tek bir darbeyle pazar ilişkilerini yok etmenin mümkün olduğunu sanıyorduk," diyordu. "Anladık ki sosyalizme pazar ilişkileri üzerinden ulaşacağız." Anlamadım? "Pazar ilişkileri kendi gelişimlerinin sonucunda yok olacaklardır." Nasıl emin olabiliriz? Bukharin şöyle açıklıyordu: Kapitalizmde büyük işletmeler pazar rekabetinde küçükleri yok edecektir, bundan dolayı, Sovyetler Birliği örneğinde, devlet denetimindeki büyük firmalar, ayrıca birleştirilmiş köylü kooperatifleri küçük özel köylü çiftliklerinin varlıklarına son verecektir.[12] Bu sihirbazlığın –Sovyetler Birliği'nin, bir şekilde NEP üzerinden "sosyalizme dönüşeceği"– bazı versiyonları, partinin birçok kesimlerini etkisi altına almıştı. Ancak Bukharin aynı zamanda, farkında olmadan, köylülere yönelik "zenginleşin" çağrılarıyla pazar üzerinden anti-kapitalizme evrilmenin olanaksızlığını belirginleştiren kişiydi.[13] Elbette, herhangi bir köylünün de ona söyleyebileceği gibi –nitekim Bukharin'in editörlüğünü yaptığı *Pravda* ve diğer yayın organlarına yazarak bunu yapıyorlardı– ne zaman bir köylü hanesi başarı gösterse acımasız vergi cezalarıyla sıkıştırılıyordu. 1928'deki tahıl tedarik açığı ile çalışkan köylüler cezai yaptırımlarla karşı karşıya kaldı. Silahlı ekipler Aktyubinsk idari bölgesinden B. Bondarenko'ya ait sekiz boğa, yedi inek, dört dana, üç at, otuz altı ton tahıl, bir at arabası, bir harman makinesi ve bir değirmene el koydu ve Bondarenko bir yıl hapis cezasına mahkûm

10 Ustrialov, *Pod zankom revoliutsii*; Bukharin, *Tsezarizm pod maskoi revoliutsii*.

11 Sakharov, *Politcheskoe zaveshchanie*, s. 645.

12 Bukharin, *Izbrannye proizvedeniia*, s. 146-230 (196-7'de). Aynı zamanda bkz. Siegelbaum, *Soviet State and Society*, s. 228.

13 Bukharin, "O novoi ekonomicheskoi politike", s. 3-15.

edildi. Herhangi bir suç işlemediğini söyleyerek duruşma hâkiminden mahkûmiyetinin sebebini açıklamasını istediğinde, hâkim "amacımız sizleri kulaklaşmadan kurtarmak," diyerek tersledi.[14] Can alıcı formül buydu.

NEP orta halli başarısıyla kulakları yaratıyordu ve onlar da karşılık olarak mahsulü üretiyordu. Kamenev, 11 Temmuz 1928'de karşılaştıklarında Bukharin'e kasıtlı olarak tahıl tedarik planını sormuştu ve aktardığına göre aldığı yanıt şöyleydi: "Kulaklar olabildiğince dava edilebilir ama orta gelirli köylüyle barışmak zorundayız." Fakat bu tür kararların aynı sınıf analizini tatbik eden memurlar tarafından alındığı kırsal bölgelerde, 1925 yılında üç ve 1928 yılında altı ineği olan bir çiftçi için birdenbire "sınıf düşmanı" kaydı düşülüyordu. Mandıracılık merkezi olan ve çarlık döneminde Stalin'in iç sürgünde birkaç yılını geçirdiği Vologda'da, sadece 1927-1928 yılları arasında kulak sayısı 6.315'ten 8.462'ye fırladı ve idari bölgede yerel Komünist sayısı sadece 2.500 iken 2 binden fazla yeni "kan emici" peydahlandı.[15] Pazara sunulan tahıl için rejim, her biri sekiz hektardan fazla toprak işleyen 2 milyon üretici köylü hanesine bağımlıydı.[16] Bu, çalışkanlıkları nedeniyle sınıf düşmanı olarak sınıflandırılmaya açık önemli bir nüfustu – Bukharin'in sadece % 3-4'ü kulak ifadesi doğru değildi. Bukharin dahil tüm üst düzey Bolşeviklerin katıldığı sınıf çözümlemesi, NEP'in başarılı olmakla kendi sonunu getireceğini garanti ediyordu.

Siyasi bir ağırlığa ya da örgütsel bir seçmen grubuna sahip olması bir kenara bırakılsa dahi Bukharin Stalin'e hakiki bir alternatif oluşturmuyordu. Daha fazla itibar ve yetenek setine sahip olan Rykov'du ve o da NEP'in açık ara en önde gelen destekçisiydi. Politbüro toplantılarına başkanlık eden ve 15. Parti Kongresi'ni açıp kapayan güvenilir Rykov'du. Hünerli bir yönetici olarak, Kamenev'in kısmen sahip olduğu, Zinoviev ve Troçki'nin hiç sahip olmadığı nitelikleri vardı. Onu 1906 yılından beri tanıyan ve devrimden sonra yanında çalışan Simon Liberman, Rykov "sosyal ve samimiydi ve astalarını, Komünist olmasalar dahi, sıklıkla evlerinde ziyaret ederdi," diye anlatıyordu. "Onlarla birer kadeh içmeyi ve hoşça sohbet etmeyi seviyordu. Hafif kekemeliği onu diğer asık suratlı meslektaşlarına kıyasla çok daha insancıl kılıyordu."[17] Liberman'ın tahayyül ettiği saygılı cana yakın bölge doktoru, muhalefetle savaş sırasında inatla Troçki'yi kovalayan ve asla tereddüt etmeyen Rykov değildi. Rykov'un alkole düşkün olduğu söyleniyordu – tatsız

14 Manning, "The Rise and Fall of 'The Extraordinary Measures'", s. 15 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 374, op. 217, d. 1556, l. 22-8).

15 Brovkin, *Russia After Lenin*, s. 168. Bukharin'in kulakları önemsizleştirmesi konusunda bkz. Cohen, *Bukharin*, s. 187-92.

16 Davies, *Socialist Offensive*, s. 27.

17 Liberman, *Building Lenin's Russia*, s. 65-8.

bir şakada söylendiği gibi, "Troçki son dileğini ifade ederken, beyninin alkol içinde muhafaza edilmesini istemişti, beynin Stalin'e ve alkolün Rykov'a gönderilmesi koşuluyla" – fakat bunun doğru olup olmadığı bilinmiyor. Rykov kararlı bir Bolşevikti ama ihtiyatlı türdendi, mali disiplinden ve ayağını yorganına göre uzatmaktan yanaydı. Zamanı gelince küçük ölçekli çiftliklerin yerini büyük ölçekli ve mekanize çiftliklerin almasına ve modernleştirilen çiftliklerin "sosyalist" (kolektif) olmasına karşı çıkmıyordu fakat NEP ile mümkün kıldığı sınıf uzlaşmasının sağladığı istikrara büyük önem veriyordu. Düşüncesi, zorla kolektifleştirmenin gerçekleştirilemeyeceğinden ve gerçekleştirme girişiminin iç savaştan ve kıtlıktan beri sağlanan ilerlemeyi yok ederek yeni felaketler yaratacağı yaklaşımından çok, NEP'in kapitalizmi sosyalizme dönüştüreceği (Bukharin) fikrine daha yakındı.

Rykov, zorla kolektifleştirmenin korkunçluğu ve istikrarı yok edecek sonuçlarıyla ilgili öngörüsünün umutsuzluğunu yaşıyordu fakat ne yapılması gerektiği konusunda NEP'in başarısızlık rotasını izlemek dışında bir fikri yoktu. Ancak, yıllarca Rykov'un altında çalışmış diğer birinin, Grigory Sokolnikov'un bir fikri vardı. Bukharin'in lise arkadaşı Sokolnikov yumuşaklığı ve entelektüel yönüyle biliniyordu. Siyasi anlamda kuşku uyandırabilecek varlıklı ailelerden gelen Bolşevikler grubuna –Krasin, Chicherin, Rakovski– dahildi. Ancak maliye komiserliği için neredeyse biçilmiş kaftan olduğu anlaşılacaktı. Bukharin Stalin ile ittifak yapıp birleşik muhalefeti sıkıştırırken, Sokolnikov, ekonomi politikası konusunda temelde anlaşamadığı Zinoviev ve Kamenev'in açıkça tartışılması da dahil, tekelci Komünist Parti içinde açık tartışmayı savunarak, diktatör ile karşı karşıya geldi. Bukharin'in "zenginleşin" konuşmasının ardından kopan kıyamet sırsında bile Sokolnikov pazar ilişkilerini övmekten geri adım atmadı. Aslına bakılırsa, *Peasant Newspaper*'ın kurucusu ve editörü Yakov Yakovlev'den farklı olarak Sokolnikov, köylülerin fiilen sahip oldukları toprakları alınabilir, satılabilir ve miras bırakılabilir özel mülkler olarak kayda geçirmelerine rejimin izin vermesini savunacak kadar ileri gitmiyordu. Yine de Sokolnikov pazarın, en azından kırsal bölgelerde, sosyalizmle bağdaşabilir olduğunda ısrar ediyordu – sadece mevcut zor konjonktürde değil daimi olarak. Kulak namıyla anılanların da düşman değil çiftçi olduklarını savunmaya devam ediyordu.

Sokolnikov, Rykov ve Bukharin'in pazar dengesiyle bağdaşabilir bir sanayileşme versiyonunda ısrarcı olmalarını benimsiyor fakat çok daha ileri giderek, neredeyse tüm Komünistlerin aklını çelen pratikte kapsamlı bir ekonomik planlamanın hayata geçirilmesi yaklaşımını reddediyordu. (İkincil bir imkân olan eşgüdümü ön plana çıkarıyordu.)[18] Tabii ki finans komiser-

18 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/ii: 733-5. Yeni Ekonomi Politikası ve açmazları ile ilgili en iyi çözümlemeyi yazmış olan R. W. Davies, NEP'in Sovyet sanayileşme prog-

liğindeki ve diğer yerlerdeki Komünist olmayan hemen hemen tüm uzmanlar bunu söylüyordu ancak Sokolnikov Merkez Komite üyesiydi. Argümanları kapitalizm yanlısı değildi –herhangi bir Bolşevik'in bunu yapıp hem de liderlik pozisyonunda kaldığına şahit olmak zordu– ama onun pazar sosyalizmini hayata geçirmek de kolay değildi. Sovyet parti devletinin bir pazar ekonomisini maharetle düzenleyecek kurumsal yeteneği yoktu (Sokolnikov hariç). Ülkenin fiyat denetimi ve özel tüccarlara karşı devlet gücü kullanımı bağlamında ülkenin makroekonomisi üzerinde yapacağı etkinin incelikle anlaşılmasını gerektiren NEP'in karma pazar ekonomisi için bu özellikle doğruydu.[19] Ne olursa olsun, pazarın benimsenip planlamanın reddi, Stalin'in Ocak 1928'de Novosibirsk'te açıkladığına alternatif her tür izlek için olmazsa olmazdı.

Stalin 1926 yılı başında Sokolnikov'u politbürodan ve maliye komiserliğinden uzaklaştırıp devlet planlama komisyonuna başkan yardımcısı tayin etti –Sokolnikov'un planlamaya karşı olduğunun bilincinde olarak– fakat Sokolnikov'un kariyeri burada sona ermedi. Mayıs 1927'de Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'de düzenlediği dünya ekonomik konferansında Sovyet heyetinde yer alıyordu, Sovyet ekonomisi ve sosyalizm üzerine yaptığı güçlü ve başarılı konuşma, en azından yabancı dinleyicilerin bir bölümünü etkilemişti. (Sorbonne'dan diplomalı Sokolnikov'un Fransızcası Bukharin'den de iyiydi. Sokolnikov'un iddiası Sovyet tarzı sanayileşmenin, kitlelerin eşgüdümü ve katılımı nedeniyle farklı olduğuydu ancak kapitalist dünya ile Sovyetler Birliği arasında ticaret ve işbirliği çağrısı yapıyordu ve bu çağrı özellikle dış yatırım içindi.[20] Sola sıcak bir İsveçli gazeteci ve *Pravda*'ya göre, "kapitalist ekonomi parlamentosunun tüm sıralarından" alkışlar yükselmişti, "Sokolnikov'un konuşmasının onaylandığının işareti olarak, İngilizler dahi alkışladı."[21] Sokolnikov'un muhalefetten kopmasıyla 1927 yazında parti organı ona ılımlı yaklaşmaya başladı.[22] Aralık 1927 15. Parti Kongresi'nde Stalin Sokolnikov'un yeniden Merkez Komite'ye seçilmesine olanak tanıdı, eski bir muhalif için böyle bir karar belki de tek örnekti. 1928 ilkbaharında Stalin Sokolnikov'u petrol tröstünün başkanlığına atadı; petrol ihracatından önemli bir gelir elde edilmeye başlandı.

---

ramıyla ölüme mahkûm olduğunu söylüyordu. Bu doğru ya da yanlış olabilir. Ancak sanayileşme programını harekete geçiren ve aslında Bolşevizm tarafından desteklenen her şey sosyalizme (kapitalizm-karşıtlığına) sadakat ile ilgiliydi. Bu bir ideolojiydi. Davies, *Socialist Offensive*, s. 36-7. Aynı zamanda bkz. Carr, *Socialism in One Country*, I: 520.

19 Johnson ve Temin, "The Macroeconomics of NEP"; Chaudhry, "The Myths of the Market."

20 Sokol'nikov, *Finansovaia politika revoliutsii*, II: 479-90.

21 *Pravda*, 8 Mayıs 1927. Diğerleri Sovyet heyeti ile ilgili hayal kırıklığına uğramışlardı: Runciman, "The World Economic Conference at Geneva."

22 *Pravda*, 3 Ağustos 1927.

Hal böyleyken, Sokolnikov bir hizip değil sadece bireydi. Hiçbir üst düzey asker ona sadakat beslemiyordu; hiçbir üst düzey GPU ajanı ona çalışmıyordu; emrinde bir Kremlin telefon ağı (vertushka) yoktu; mensubu olduğu Merkez Komite adına talimatlar vermeye yetkili değildi. Sokolnikov'un en etkili olduğu dönem Stalin'in himayesinde olduğu dönemdi ve şimdi, pazardan yana planlama-karşıtı yaklaşımı siyaseten güçlü bir üst gerektiriyordu – mesela Rykov. Rykov-Sokolnikov siyasi-entelektüel liderliğinin Stalin'e gerçek bir alternatif oluşturabilmesi için Rykov ve yönetici koalisyonda yer alan diğerlerinin, köyde kapitalizm-karşıtlığı vaadinden vazgeçmeleri gerekirdi. Böyle bir olası sonuç çok önemli soruları beraberinde getirirdi: Rejim şehirde bir sistem (sosyalizm) kırsal alanda başka bir sistem (küçük burjuva kapitalizmi) sürdürebilir miydi? Böyle bir düzenleme şehirde sosyalizme olanak tanır mıydı? Sonuçta Komünist Parti siyasi tekelinden feragat etmek zorunda kalacak mıydı ve eğer öyleyse Rykov-Sokolnikov liderliği buna razı mı olacaktı yoksa sürdürmeyi mi isteyecekti? Stalin'e Sokolnikov'dan çok daha yakın olan ve esasen pazarlar meselesini anlamayan Rykov'un Sokolnikov'u partner olarak kabul etmesi mümkün müydü?[23]

Tabii ki Stalin'in kişisel diktatörlüğünün ortadan kalkması için, tercih ettiği izleğe herhangi bir gerçek alternatifin –sadece entelektüel bir pratikten farklı olarak– belirmesi ve onun iktidarına baskın çıkması gerekirdi; ya çevresindekilerin onu terk etmesi sayesinde oy üstünlüğü sağlayarak ya da onu uzaklaştırarak. Bukharin böyle bir manevra denemiş ve başarısız olmuştu ancak Stalin istifa etmeyi teklif ederek bu fırsatı tanıdığında Rykov kullanmamıştı. Stalin'in gücü ve kindar yaradılışı düşünülürse, Rykov siyaseten kendini korumak amacıyla böyle davranmış olabilir. Ancak Rykov ve diğer politbüro mensupları Stalin'de sadece huysuz, benmerkezci, genellikle asık suratlı, kindar bir kişilik değil ama aynı zamanda, Lenin'in düşüncelerine tümüyle sadık, tüm aygıtı, ülkeyi ve dünya devrimi ülküsünü sırtında taşıyabilecek yılmaz bir Komünist ve sağlam karakterli bir lider görüyorlardı.[24] Stalin, zalimlik de taşıyan –Bukharin'in sadistçe ve siyasi amaçlı zaaflarıyla boy ölçüşebilecek düzeyde– stratejik bir akıl sergiliyordu ama aynı zamanda, bu stratejik aklın milliyetlerin ve bölgesel parti aygıtlarının idaresinde bazı sonuçları da vardı. Ek olarak, Stalin'in yanında saf tutan grup kıyaslanmayacak

23 1926 yılında, kısmen de Sokolnikov'u itibarsızlaştırmak için, Stalin döviz piyasasını karıştırdığı iddiasıyla bir maliye komiserliği yetkilisinin yargılanma ve mahkûmiyetinin yolunu açtı; tutuklanma ve infaz haberleri esasen döviz piyasasını işleme kapatmıştı ancak Rykov bu kararı alkışlıyordu. 1926 parti genel kurulunda Rykov, "döviz piyasasında karaborsa Sokolnikov'un eseridir, bu durumu o başlatmış ve her zaman korumuştur," diyordu. "Biz Sokolnikov'un bu eserini ortadan kaldırıyoruz. ... Daha fazla para harcamak zorunda kalmayacağız" (döviz kurunu destekleyerek). Mozokhin, *VChK-OGPU*, s. 208-10 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 57, d. 91, l. 58; TsA FSB, f. 2, op. 5, pro. 581, l. 121-2); RGASPI, f. 17, op. 2, d. 246, l. 53.

24 Stephen F. Cohen, *Bukharin*, s. 329.

ölçüde onun gerisindeydi. Orjonikidze bir stratejist değildi ve sürekli hastaydı; Voroshilov asker değildi ve bunun bilincindeydi; Kirov bir halk siyasetçisi izlenimi yaratıyordu fakat tembel ve kadın düşkünüydü; Kaganovich yetenekli bir örgütçü olsa da eğitimi yetersizdi; Mikoyan, sadece kariyeristlik nedeniyle değil ama aynı zamanda genç olduğu için Stalin'e tapıyordu; Kalinin hafife alınıyordu ama yine de bir Stalin değildi; Molotov bazen siyaseten diş gösteriyordu ama o da Stalin'in gölgesinde iş görüyordu. Stalin'in karanlık tarafı idari anlamda küçük bir mesele olmaktan çıkmıştı fakat onun liderliği tamamen ortadan kalktığında ne olacaktı?

En sonunda Rykov belki de Stalin'in baskıcı manevrasının aptalca olduğunu göreceği umuduna sarılmıştı. Ama Stalin, Bukharin ve Rykov'u kendi Leninizm'lerinin mantığını kabul etmemekle itham etti. Eğer Sovyetler Birliği birleştirilmiş çiftlikler temelinde tarımı makineleştirmek zorundaysa (ki yapmıştı), bunun sonuçta sosyalist (kapitalist-olmayan) çerçevede olması gerektiğine inanılıyorsa (üst düzeyde hemen herkes böyle düşünüyordu) ve eğer köylüler gönüllü olarak kolektiflere katılmıyorlarsa (katılmıyorlardı) varılacak Leninist sonuç ne idi? Ya kırsal bölgelerde üretim araçlarına el konulacak ya da uzun vadede parti tekelini feda etmeye hazırlıklı olmak gerekecekti zira Marksizm için sınıf politikanın belirleyeniydi ve yeni bir burjuvazinin filizlenmesi kaçınılmaz olarak siyasi sonuçlar doğuracaktı. Ukrayna parti aygıtında Stalin'in Sibirya seyahati sırasında yükselmeye başlayan Nikita Khrushchev, Stalin "sınıf meselesinde dürüst ve tavizsizdir," diyordu. "En sağlam niteliklerinden biri budur ve bu nedenle büyük saygı görür."[25]

Eninde sonunda, Stalin'in temel alternatifi Bolşevik rejimin gönüllü terki ya da gönülsüz olarak yerinden edilmesiydi – ki bunu Stalin neredeyse gerçekleştiriyordu, üstelik sadece kolektifleştirme nedeniyle de değil.

Dünyanın otoriter egemenleri, kişisel rejimlerini tehlikeye atarak, büyük güçlere kafa tutacak kadar cesareti asla sergilemezler. Özel çıkarlarını kovalarlar, akraba ve dostlarını mevki sahibi yaparlar, harem kurarlar, anavatanın çıkarlarının korunmasına dair popülist konuşmalar yaparlar ve sonra ülkelerini, kendilerini ve çevrelerini zenginleştirmek uğruna Avrupalılara ya da gringolara [Amerikalılara] satarlar. Mesela Güney Amerika'daki caudilloların [liderlerin] hikâyeleri buna örnektir. Sovyetler Birliği'nin dünya gücü olmaya, dünya devriminin merkezi olmaya dair kendisiyle ilgili şüphesiz bir algısı vardı ancak yine de bir köylü toplumuydu ve bırakınız tüm dünyaya kafa tutmayı hâlâ iç savaş ve kıtlığın acısını çekiyordu. Yaptıkları darbe ile Bolşevikler kapitalist kuşatmaya zemin hazırlamıştı ve sonra da, büyük ça-

25 *Khrushchev Remembers*, s. 222.

balar sonucu diplomatik tanınma elde ettikleri ve ticaret hacmini artırmaya çalıştıkları ülkelerdeki darbe teşebbüsleriyle, içine düştükleri açmazı pekiştirecek biçimde adımlar atmaya devam ettiler. Dünyada Rus etkinliğine karşı duruş –ki her zaman güçlüydü– hiç müttefiği ya da gerçek dostu olmayan Komünist rejim için daha da güçlüydü. Bu durum Stalin'in küstahça meydan okumasıyla daha da kötüledi.

Küresel Britanya İmparatorluğu ile uzun süren yarışın üzerine, Bismark'ın Almanya'yı birleştirmesi ve Japonya'daki Meiji restorayonu ile büyüyen tehdidin geçmişte yarattığı şoklara yenileri ekleniyordu: Eski imparatorluk Rusya'sı topraklarında kurulan Sovyet-karşıtı devletler – "sınırdaş" Polonya, Finlandiya ve Baltık ülkelerinin yanı sıra Büyük Romanya. Dahası, Almanya, Birleşik Devletler, Britanya, Fransa hatta İtalya gelişkin sınai teknolojiye sahipti ve Sovyetler, gelişkin makineler, kurulumları ve işletilmeleri için teknik destek karşılığında iyi para ödemeyi teklif ederek kapitalistlerin açgözlülüğüne hitap etmeye çalışıyordu. Bu çaba pek işe yaramadı. Çarlık borçlarını kabul ederek Fransa ile anlaşmaya çalışan Stalin, yabancı bankerlere bağımlı hale gelmeyi ve Sovyet iç siyasi düzenlemelerinde değişiklik yapmayı kabullenme ihtimalinden hoşlanmıyordu. Tam da Almanya'dan elde edilecek önemli kredi ve yatırımlar için müzakerelerin başlamasının ardından, kışkırtıcı bir yöntemle Shakhty uydurmacası kapsamında Alman mühendisleri tutuklatarak Berlin ve diğer başkentleri şaşkına çevirdi. 1928 yazı sonlarında *Pravda* kaba bir dille Sovyetler Birliği'nin "dışarıdan yardım almadan kendi gücüne" yaslanması gerektiğini yazıyordu.[26] Fakat tek başına yol almak bir hayaldi: Kızıl Ordu üstün teknoloji karşısında ezilebilirdi.

Stalin kolektifleştirme sürecinde ülkenin en üretken çiftçilerinin büyük ölçekli kaybına ve çiftlik hayvanlarının yarısının yok olmasına neden olmakla kalmamış, tarım Sovyet sanayi için gerekli makineleri –tarımda ihtiyaç duyulan traktörler de dahil olmak üzere– elde etmeyi de başaramamıştı: onun egemenliği altında Leninist devrimin yok olma riski doğuyordu. Fakat rastlantısal bir gelişme onu bu pervasız kumardan kurtardı. 4 Eylül 1929'da New York'ta hisse senedi fiyatları düşmeye başladı ve 29 Ekim'de borsa çöktü. Pek çok yapısal etmen ve politika yanlışları mali sarsıntıyı büyük bir buhrana dönüştürdü. 1933 yılına gelindiğinde sınai üretim Amerika'da % 46, Almanya'da % 41, Britanya'da % 23 oranında düşmüştü. Birleşik Devletler'de yüzde yirmibeşe varan işsizlik başka yerlerde daha da yüksekti. Uluslararası ticaret yarısına düştü. İnşaat sektörü tümüyle durdu. Dünyanın yaşadığı talihsizlik Stalin'in büyük, öngörülmeyen talihi oldu.

Bu durum Marksist düşüncede elbette rastlantı değildi: Kapitalizm doğası gereği ani çıkış ve düşüşlere, pazar ekonomisinin ürettiği buhranlara, den-

---

26 *Pravda*, 10 Ağustos 1928.

gesiz sermaye tahsisatına, kitlesel işsizliğe yatkındı ve bunun varsayılan çaresi de planlamaydı. Ancak daha önce hiç Büyük Buhran ölçeğinde bir kapitalist kriz yaşanmamıştı (o günden bugüne de yaşanmadı). Ayrıca Stalin açısından buhranın zamanlaması bundan daha iyi olamazdı: Tam da kolektifleştirmenin ve kulaksızlaştırmanın başlamasının ardından. Bu tam bir talih kuşuydu. Binden fazla fabrika inşa edildi ya da baştan aşağıya elden geçirildi, tüm gelişkin makineler yurtdışından gelmişti.[27] Buhran Stalin'e benzeri görülmemiş bir kaldıraç oldu: Birdenbire, kapitalistlerin Sovyet pazarına ihtiyaçları, Sovyetler'in onların gelişkin teknolojilerine ihtiyacı düzeyine çıktı. Büyük Buhran olmasaydı kapitalistler, ne pahasına olursa olsun, Sovyet pazarını kovalamak için karşı konulmaz böyle bir dürtü geliştirirler miydi? Aslında kapitalist güçler en iyi teknolojilerini Komünist rejime satmakla kalmamış, Sovyetler'in kontratlara sadık kalmadığı anlaşıldıktan sonra da bunu sürdürmüşlerdi: Bir fabrika için aldıkları tasarımları diğerleri için de kullanıyorlardı ve bu yabancı firmaların kayıtlarında öfkeyle ve bolca dillendirilen bir hilekârlıktı; kapitalistlerin büyük yatırım malları için başka müşterisi yoktu. Araştırmacıların Moskova ile ilgili olarak, "işbirliği yapmayan bir dünya ekonomisi" ile karşı karşıya kaldığını yazmaları artık kesinlikle geride kalmıştı.[28] İdeoloji ve parti tekeli sınır koyan ve küresel ekonomi olanak sunandı. Aslında küresel ekonomik kriz iki yönlü bir ödüldü. Stalin'in sistemine bu ölçüde meşruiyet kazandıran başka hiçbir şey olmamıştı. Fakat Büyük Buhran'ın bu denli yakın olduğundan ve yabancı kapitalistleri önünde diz çöktüreceğinden Stalin'in haberi bile yoktu.

Büyük Buhran yüzünden Stalin'in kumarının ne kadar çılgınca olduğu unutuldu – en az Lenin'in Ekim darbesi, Brest-Litovsk ve NEP kadar hatta belki de daha büyük. Ülke geneli bir yana, Komünist Parti bile topyekûn kolektifleştirmeye hazır değildi. Partinin etrafından dolanmak için tabii ki polisi kullanabilirdi ama "sınıf savaşı" ateşini harlamak için gündemi belirleyecek bir açık yargılamaya ihtiyacı vardı. Shakhty davasıyla başlatılan topyekûn seferberlik sonucunda, birçok nitelikli mühendis, sürmekte olan ciddi kıtlığın ortasında ve rejimin sanayileşme amacı nedeniyle fazlasıyla ihtiyaç duyulduğu halde, tutuklandı.[29] Sözde asi ve sabotajcı mühendisleri uzaklaştırmanın yol açtığı aksama, bu sözde yıkıcıların, ne yaparlarsa yapsınlar, yol açabileceklerinden fazlaydı. Kolektifleştirme ve sınıf savaşı seferberliği Stalin'in yakın çevresine karşı da üstünlük sağlamasını gerektiriyor-

27 Sutton, *Western Technology and Soviet Economic Development*, cilt II. Yoğun Batı teknik desteği olmadan SSCB'nin idare edip edemeyeceği konusundaki şüpheler yersiz değildi ve SSCB açısından bu durumda bir tuhaflık yoktu. Keller, *Ost minus West = Null*.

28 Sanches-Sibony, "Depression Stalinism."

29 Kısa süre sonra OGPU "burjuva" uzmanlar için hapishane araştırma enstitüleri kuracaktı. Viktorov, *Bez grifa "sekretno"*, s. 108, 146-7.

du – ancak bugünden geriye bakıldığında bunu yapmasının kolay olduğu düşünülebilir.

Shakhty davası ve ilgili faaliyetler, Stalin diktatörlüğünün kolektifleştirmeye direnç gösteren aparitçiklerin hakkından gelmesini ve rejimin kendi sınırlarının ötesinde kök salmasını mümkün kılacak gücü sağladı. Bu görevin aciliyeti, Troçki'nin eleştirisini –Stalin rejiminin bir memurlar rejimi olduğu– boşa çıkarmaktan öte, Stalin'in işçi sınıfının toplumsal tabanına gerçekten inanıyor olmasıydı. İlaveten, birçok genç insan, özellikle de şimdi Stalin'in bir araya toplamaya çalıştıkları, gizli Troçki hayranlıklarını sürdürüyordu.[30] Daha geniş anlamda, devrimin bolluk ve toplumsal adalet sağlayamaması nedeniyle hayal kırıklığı Sovyet toplumunun her köşesine sinmişti. Polis raporlarında kayda geçen "Sovyet-karşıtı" ifadelerin büyük bölümü aslında halkın sosyalist hedeflere ulaşmayı talep etmesi ya da dilemesi ile ilgiliydi. Egemeniliğinin acı gerçeklerine rağmen saptırılmış "baba Lenin" nostaljisi, devrim vaatlerine geri dönülmesine duyulan özlem bağlamında anlam kazanıyordu. Shakhty, başlangıçtaki şevkin yeniden kazanılması yönünde bir değişim vaat ediyordu. Kırsal bölgelerden maden ve fabrikalara kadar, yaşanan tüm bu altüst oluşun Stalin'in lehine gelişeceğinin ise bir garantisi yoktu. Kişisel iktidarı da dahil olmak üzere her şeyi tehlikeye atmıştı.

Biyografi öznelerinin kişilik oluşumunun, otorite ve itaate –yani iktidara– dair görüşlerinin, çocuklukta ve özellikle de aile içinde şekillendiği kurgulanır. Yine de, Stalin politikalarının ve hatta sorunlu ruh halinin kaynağını Gori'de çocukken yediği iddia edilen dayaklara gerçekten bağlamalı mıyız? Bu dayaklar hiç yenmemiş olabilir, en azından anlatıldığı boyutta olmayabilir, öyle olsa dahi bu bağlantı kurulmalı mı? Benzer bir biçimde, Tiflis papaz okulundaki bunaltıcı gözetim, gammazlık, keyfi idare mi Stalin'in hayatının kritik belirleyici deneyimleri olmuştur? Papaz eğitiminin temelinde bir despotluk ve ispiyonculuk ağı mevcuttu fakat bu durum otokrasi yönetimindeki Rusya'nın bütünü için de geçerliydi ve en yumuşak huylu birçok Gürcü Menşevik de Stalin'le aynı papaz okulundan çıkmıştı. Cesur Lado Ketshkovili ile yoğun ilişkileri ve Lado'nun çarlık gardiyanlarının ellerinde erken ölümü elbette Stalin'de derin bir iz bırakmış ve ömür boyu sürecek Marksist fikirlerinin pekişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Stalin'in, Gürcü Sosyal Demokratlar arasında ezici çoğunluğa sahip Menşeviklere karşı bir Bolşevik ve Lenin yandaşı olarak uzun mücadelesi de, gerek ruhuna kötülük tohumları ekerek gerek olanı ortaya çıkararak, kalıcı izler bırakmış olabilir. Diğer bir deyişle, Stalin'in çok önemli siyasi kararlarına rengini veren bariz kişi-

30 Avtorkhanov, *Tekhnologiia vlasti*, s. 26.

sel nitelikler siyasi hayatın bir sonucudur. Stalin'in kişiliğini bu şekilde siyaset üzerinden açıklama önerisi fazlasıyla amaca uygundur (çocukluk dönemi ve iç dünyasına dair bol ve güvenilir kaynak yokluğunda). Her ne kadar kişisel diktatörlük imkânını Lenin'den miras almış olsa da, Lenin'in halefi kabul edilme mücadelesinde Stalin çok önemli ve çetin psikolojik sınavlardan geçti.

Daha 1917 yılında başlayan, iç savaş sırasında neredeyse saplantı boyutuna ulaşacak kadar yoğunlaşan ve Lenin'in ölümcül hastalığı ile parti içi yaşamı kaplayan büyük çekişmedeki rakibi Troçki'den kurtulmak, Stalin açısından yıllar süren bir kovalamaca ve gerilime mal oldu. Troçki ile mücadele Stalin'in karakterinde derin bir etki yarattı. Lenin'in dikte ettiği metinle mücadelesinin bıraktığı iz de daha az değildi. Mayıs-Haziran 1923'ten başlayarak Stalin birkaç yıl boyunca bir iç çatışmayla boğuşurken, Lenin'in sözde Vasiyet'i aniden ortaya çıkmış ve tekrar tekrar gündeme gelmiş, bir türlü yok olmamıştı. Sahip olduğu çok katmanlı kişisel iktidar araçlarıyla kendisinden farklı fikirler ifade edenlerin acımasızca izini sürerken, hep kendisini kurban addetmiştir. Tüm bunların, sonu gelmez boyutta, herkesi kendine düşman görme duygusu mu yarattığı yoksa bunun daha yakın geçmişe mi dayandığı mevcut kaynaklarla saptanamaz. Ancak, kesinlikle söylenebilecek olan, muhalefetle –sadece Troçki, Zinoviev ve Kamenev değil ama aynı zamanda Vasiyet– yıkıcı savaşın onun bu davranışını görünür kıldığıdır.

Dikkat edilmesi gereken, "haleflik mücadelesinin" bir kâğıt parçasına bağlı olduğuydu – daktilo edilmiş birkaç satır, imza yok, tanınabilir bir paraf yok. Bu satırlardaki öneriyi memnuniyetle karşıladı fakat Vasiyet durdurulamaz yankılar üretmeye devam etti; Stalin'in kişiliği tehlikeli; onu uzaklaştıracak bir yol bulun. Tekrar tekrar istifa etti. Ateşkes için uzlaşmaya çalıştı, onlar Vasiyet'i *New York Times*'ta yayınlattı. Kimseye güvenemezdi. Bu arada *her şeyden* o sorumluydu. Yük onun sırtındaydı. Kimse bunu takdir ediyor muydu? Daha iyisini yapmalarına imkân tanıyordu, yeniden liderliğini onaylıyorlardı. Ancak asla tatmin olmuyorlardı.

Köşeye sıkışmış ama sosyal, kindar ama tedirgin Stalin kendisini iki yönlü tanımlama girişimlerini yerle bir ediyordu. İstediğinde son derece cana yakın olabilen despot eğilimli biriydi. Esnek bir pragmatik ideologdu. Saplantı derecesinde saygısız olsa da erken olgunlaşan bir jeostratejik düşünürdü –Bolşevikler arasında benzersiz bir vasıf– ama fevkalade kötü stratejik gaflar yapmaya yatkındı. Stalin hem kurnaz hem de at gözlüğü takmış bir hükümdardı, çalışkandı ama kendi kendini baltalıyordu, alaycıydı ama inançları samimiydi. Soğuk hesaplılık ve saçma hayaller aynı zihnin ürünüydü. İnsanların aklından geçeni görecek kadar zekiydi fakat aptalca inançları tekrarlamaktan kaçınamıyordu. Tüm bunların ötesinde, 1920'li yıllarda tümüy-

le komplolara batmıştı. Stalin'in artarak paranoyaya yaklaşan aşırı kuşkuculuğu temelde politikti – ve Bolşevik devrime içkin yapısal paranoyayı yansıtıyordu; ezici kapitalist bir dünyada düşmanlarla çevrili ve düşmanların sızdığı Komünist rejimin çıkmazı.

Rus devrimi –tiranlığa, yozlaşmaya ve bir ölçüde çarlığın kifayetsizliğine karşı– yükselen yeni bir bolluk, sosyal adalet ve barış dünyası umudunu tetikliyordu. Ancak, eski rejim devletinin hastalıklarını ve talancılığını istemeden ama sürekli olarak yeniden üreten Bolşevikler tüm bu umutları devre dışı bıraktı (öncüleri olan Fransız Devrimi'nin Fransa'da yaptığından da beter bir biçimde – Alexis de Tocqueville tarafından gösterildiği gibi). Bunun gerekçesi koşullar değil siyasi tekel hedefi ve komünist inançlardı ki bu da takatsiz bırakan koşulları ağırlaştırarak daha fazla devletçiliği ve şiddeti mazur göstermeye yarıyordu. Elbette sosyoekonomik sınıf yadsınmıyordu (ve yadsınmayacaktı). Ancak siyasi düzenin, ortak insanlık ve bireysel özgürlükler değil ama sınıf temelinde yeniden tesisi tahripkârdı (ve hep öyle olacaktı). Leninist olmayan tüm sosyalistler, gerçek demokrasi isteniyorsa, Marx'ın kapitalizm ve pazarı olumsuzlama ve aşma çağrısını terk etmeleri gerektiğini anlamıştı. Sovyet örneğinde, ideolojik çorbaya devasız biçimde bulanmamış olan herhangi biri için, yaşanan gelişmeler yeniden düşünmek konusunda büyük bir fırsattı – Leninist açmazdan acilen çıkmak gerektiğinin farkına varma fırsatı: Kendi kendini baltalayan sınıf savaşı yaklaşımının terki, pazarı doğası gereği kötü addetmemek, başarılı çiftçileri devam etmeleri için cesaretlendirmek ve diğerlerinin yükselmesine destek olmak. Ancak önemli çoğu Bolşevik için bunların kabulü çok zordu.

Ne olursa olsun, kısıtlayıcı Leninist çerçevede bile, rejimin dış dünyayla ilişkisinde ve ülke içi yapısında yerleşik paranoyayı azaltmak için bir Sovyet lider rotasını değiştirebilirdi. Bir Sovyet lideri, kapitalizmin aslında küresel olarak can çekişmediğini ve kapitalist güçlerin aslında ne pahasına olursa olsun devrimci rejimi alaşağı etmeye can atmadığını kavrayarak kısmi bir uyumun bedelini ödemeyi göze alabilirdi. Ancak Stalin böyle bir lider değildi. Tüm otoriter rejimler, karşıt görüşleri baskı altında tutmak ve kitleleri canlandırmak için çok sayıda "düşmanı" olmasını ister. Üstelik Stalin, Leninizm'de içkin kanaat ve kişisel nitelikler düzeyindeki çılgınlığı, tüm dünya ile sürekli savaş halinin ülke nüfusunun çoğunluğuyla çatışmaya yol açtığı noktaya kadar taşıdı ve Leninist programı nihai hedefi olan anti-kapitalizme vardırdı.

Her ne kadar Lenin gibi ve Lenin yüzünden büyük hedef için pragmatizme başvurmayı biliyor olsa da Stalin'in NEP sevgisi Troçki'den fazla değildi. 1928 yılına gelindiğinde, Troçki'nin Kazakistan'a sürülmesinin hemen ar-

dından Stalin eski sol özsel kanaatlere göre adımlar atmaya başladı zira 1921 yılında NEP'in yürürlüğe girdiği zamanlarda Lenin nasıl devrimin tehlikede olduğunu düşündüyse o da şimdi öyle düşünüyordu ve siyasi olarak bu imkâna sahipti. Troçki ve Sol muhalefetin NEP eleştirilerinde haklı olduklarını Stalin asla kabul etmezdi: Gerçek yüce gönüllülük Stalin'in karakterine uygun değildi ve zaten bunu yapsa, Troçki'yi iç sürgüne göndermesindeki mantığı sarsarak, Troçki'nin göreve iadesi çağrılarına sebep olabilirdi. Ancak, yerinde olsaydı Troçki de aşağı yukarı Stalin ile aynı adımı atardı diye düşünenler yanılıyor. Troçki, insanların olduğunu düşündüğü ya da Stalin'in sonunda olup çıktığı gibi bir lider değildi.

Lenin'in yokluğunda Troçki bir daha asla 1917'de ve iç savaş sırasında Lenin'in otoritesi altında sergilediği liderliği sergileyemedi. Stalin'in genel sekreter olarak atanması ve Lenin'in felç geçirmesi sayesinde miras aldığı kişisel diktatörlüğün engebeli zemininde Troçki parlak polemikler sergileme becerisi sergiliyordu ama daha geniş katılımlı bir hizip oluşturmak, düşmanını bölmek, kanaatlerine gerekli taktik düşünceleri de eklemek konusunda başarısızdı. Dahası Troçki hiçbir zaman yorulmaz, zorlukların üstesinden gelen bir yönetici ya da karşısına çıkan imkânları değerlendiren fırsatçı bir stratejist değildi. Onun ve Stalin'in özsel düşüncelerinde çakışma ölçüsü ne olursa olsun, Stalin'in becerileri ve azmi bir kademe yukarıdaydı.

Peki Stalin ölse ne olurdu?[31] 1921 yılında ameliyat gerektiren ciddi bir apandisit sorunuyla yatağa düşmüştü. Dr. N. V. Rozanov daha sonra "ameliyat sonucunu kestirmek zordu," diye anlatıyordu. "Lenin sabah ve akşam beni hastaneden aradı. Sadece Stalin'in sağlığını sormakla yetinmeyerek çok kapsamlı bir rapor istedi."[32] Lokal anasteziye rağmen Stalin ağrılarından şikâyetçiydi ve Rozanov yüksek dozda kloroform uyguladı. Bu dozu 1925 yılında Frunze'ye de uygulamış ama o ameliyatından kısa bir süre sonra ölmüştü.[33] Ülser hastası (muhtemelen tifüs hastalığına bağlı) olması da muhtemel Stalin, ameliyatından sonra –Politbüro talimatıyla– Mayıs-Ağustos 1921 tarihleri arasında Kuzey Kafkasya Nalchik'te yatak istirahatine çekildi.[34] Aralık 1921'de tekrar hastalanarak yatağa düştü.[35]

---

31 Moshe Lewin Stalin ölseydi ne olurdu sorusunu soruyor ancak tam anlamıyla cevaplamıyor: *Journal of Modern History*, 47/2 (1975): 364-72 (değerlendirme, Tucker, *Stalin as Revolutionary*.)

32 Lenin, sekreteri Fotiyeva'ya şöyle yazmıştı (28 Aralık 1921): "Stalin ile görüşmeliyim, öncesinde beni telefonla [Doktor V. A.] Obukh'a bağla, Stalin hakkında konuşacağım." *PSS*, LIV, s. 99; Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, IX: 565, 572. Stalin ekinde sağlığıyla ilgili günümüze ulaşan ilk belgelerden biri olan metne bakınız: RGASPI, f. 558, op. 4, d. 675, l. 1-23 (25 Mart 1921).

33 Nikolai Nad, "Kto ubil Mikhaila Frunze", *Izvestiia*, 26 Ekim 2010.

34 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, VI: 390, IX: 348, 618, X: 348, 566, 588, 639, XI: 47, 113, 128: Meijer, *Trotsky Papers*, II: 26-9, 66-7; McNeal, *Stalin*, s. 50.

35 Golikov, *Vladimir Il'ich Lenin*, IX: 565, 572.

Daha sonra, Kremlin doktorları Stalin'in gençliğinde sıtma geçirdiğini kayda geçtiler. 1909'da sürgündeyken Vyatka hastanesinde tifüs nöbeti geçirmişti, çocuklukta da geçirdiği hastalık nüksetmişti. Stalin'in hiç tanımadığı büyük ağabeyi Giorgy tifüsten ölmüştü. Stalin'in 1915 Sibirya sürgününde yakalandığı romatizma zaman zaman azıyor ve buna bademcik iltihabı ve grip eşlik ediyordu.[36] Devrimden önce verem de geçirmişti. İlk karısı Kato tüberküloz ya da tifüsten ölmüştü. Sibirya sürgününde aynı odada kaldığı Yakov Sverdlov verem olduğunda Stalin odadan ayrılmak zorunda kalmıştı. Sverdlov'un 1919 yılında veremden öldüğü anlaşılıyor. Verem Stalin'i de öldürebilirdi.

Stalin suikaste kurban gidebilirdi. Arşiv, potansiyel suikastçıların ona yaklaşabildiği ve geçmesi olası yollarda mevzilendiği şüpheli örnekleri kayda geçmişti. Mesela, bir akşam tiyatroda Dzierzynski içeride asılı duyurulara bakan birini fark etmişti; Stalin çıkarken başka bir adam aynı yerde aynı şeyi yapıyordu. Aynı akşam yazdığı talimat notunda, "eğer *bizimkiler* değilse," diyordu, "mutlaka dikkat etmek gerekir. Açıklığa kavuşturun ve rapor edin."[37]

Aynı günlerde Mussolini dört suikast girişiminin hedefi olmuştu ve sonuncusunda Bolonya'da bir genç ateş etmiş ve az farkla ıskalamıştı.[38] 6 Temmuz 1928'de, Sovyet partisi genel kurulu sırasında, Moskova OGPU giriş ofisine bir bomba atıldı. Failleri göçmen teröristlerle irtibattaydı.[39] Belaruslu yoksul bir köylünün oğlu olan ve liderin güvenliğinden sorumlu şubede çalışan ancak o sırada tatilde olan Nikolai Vlasik (doğum 1896) Moskova'ya geri çağrıldı. Çeka, Kremlin, devlet kır evleri ve liderlerin seyahat güvenliklerinin sağlanmasının reorganizasyonundan sorumlu bir özel görev ekibine dahil edildi. Daha sonra hayatı boyunca Stalin'in baş muhafızlığını yapacak olan Vlasik'e göre, 1928 yılında diktatörün tek koruması Litvanyalı Jusis idi ve Zubalova ve Soçi'deki kır evlerine seyahatlerinde, Eski Meydan'a gidiş gelişlerinde ona eşlik ediyordu.[40] Stalin kararlı bir suikastçı için ulaşılabilir durumdaydı, ayrıca bir de rejim içi ihtimaller vardı.

1928 yazında Kamenev'le görüşmesinde Sokolnikov, Bukharin'e atıfla, Tomsky'nin, sarhoş olduğu bir sırada Stalin'in kulağına eğilerek, "kısa süre sonra işçilerimiz size ateş etmeye başlayacak," dediğini aktarıyordu.[41] Bu

---

36 RGASPI, f. 558, d. 1279, d. 1482.

37 Plekhanov ve Plekhanov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 583 (TsA FSB, f. 2, op. 3, d. 4, l. 2: 8 Şubat 1925).

38 Bosworth, *Mussolini's Italy*, s. 240.

39 Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 52. O sırada Moskova askerî bölgesi OGPU Özel Şubesi başkanı olan Mikhail Frinovsky (doğum 1898), Serpukhov Otoyolu'nda 25 kilometre uzakta teröristleri yakaladı. Ele geçirilen failler, Georg Radkovich ve Dmitri Monomakhov idi. Kasım 1928'de Yagoda, Kremlin garnizonunun başına Frinovsky'i getirdi.

40 Loginov, *Teni vozhdin*.

41 Fel'shtinskii, *Razgovory s Bukharinym*, s. 43. Aynı zamanda bkz. Deutscher, *Prophet Unarmed*, s. 442.

hikâyenin başka sürümleri de vardı ve genellikle Stalin'in Soçi kır evinde, birinin doğum günü sırasında içki içip kebap yiyerek Rus folk şarkıları ve devrimci şarkılar söylenirken bu olayın gerçekleştiği söyleniyordu.[42] Ayrıntılar bir yana, Stalin'e yönelik bir suikast politbüroda beklenmiyor değildi.

Eğer Stalin ölseydi *zora dayalı* toptan kolektifleştirme ihtimali sıfıra yakın ve Sovyet rejiminin başka bir şeye dönüşmesi ya da güç kaybetmesi ihtimali yüksek olurdu. Tarihçi E. H. Carr, "tarihteki diğer önemli adamların hepsine kıyasla," diyordu, "Stalin, kişinin koşulları değil koşulların kişiyi yarattığı tezine çok daha iyi bir örnekti."[43] Tümüyle ve her şartta yanlış. Stalin, dünyanın altıda birinin tüm sosyoekonomik manzarasını değiştirdiği için tarih yapıcıydı. Kitlesel isyanlar, kitlesel açlık, yamyamlık, ülkedeki çiftlik hayvanlarının yok olması ve benzeri görülmedik siyasi istikrarsızlık sırasında bile Stalin geri adım atmadı. Aldatıcı taktik geri adımlar sayılmazsa, rejim içinden yetkililer bir felaketin yaklaşmakta olduğunu yüzüne söylediklerinde bile yoluna devam etti – tüm hızıyla sosyalizme yürüyordu. Kendi açısından bunu yapabilmek olağanüstü manevra kabiliyeti, yıldırma ve şiddet gerektiriyordu. Aynı zamanda yapılması gerektiğine inanmayı. Stalin müthiş bir kişisel diktatörlük kurmada alışılmadık derecede yetenekliydi ama aynı zamanda beceriksizdi; faşizmi anlayamamıştı, dış politikada tökezliyordu ama irade sahibiydi. Ocak 1928'de Sibirya'ya giderken arkasına bile bakmamıştı. Tarihi yapan, iyisiyle kötüsüyle, vazgeçmeyenler oluyordu.

---

42 "Samoubiistvo ne opravdanie", s. 93. Tomsky bu olaydan bir daha hiç söz etmeyecekti (22 Ağustos 1936'da Stalin'e yazdığı intihar notu hariç) fakat Tomsky'nin yardımcıları (A. Slepkov, D. Maretsky ve L. Ginzburg), 1929 sonbaharında Tomsky'nin tehdit hikâyesini tekrar anlattılar.

43 Carr aynı zamanda, "çok az sayıda büyük şahsiyetin," diyordu, "yaşadıkları zaman ve uzamın ürünü olmaları Stalin kadar belirgindi." Carr, *Socialism in One Country*, I: 151, 192.

Albüm

Japonya'nın yükselişi ve ilk felaket işareti: Rus Pasifik Filosu sancak gemisi Petropavlovsk Port Artur dışında iki mayına çarptıktan sonra, Rus-Japon Savaşı, 31 Mart 1904. Kaybın telafisi için Rusya, Baltık filosunu dünyayı dolaştırarak bölgeye gönderdi fakat bu filonun gemileri de hemen batırıldı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), albüm 1068, no. 80.]

Sergei Witte, New Hempshire Oteli, Ağustos 1905. Witte'nin Trans-Sibirya Demiryolu'nun inşasına verdiği desteğin, Japonya'yla savaşın kışkırtılmasında kısmen de olsa payı vardı fakat Rusya'nın yenilgisinden sonra, Postmouth, New Hampshire'daki barış müzakerelerinden kârlı çıkacaktı. II. Nikolay onu Rusya'nın ilk başbakanı olarak atadı ancak ona tahammül edemedi. [Kaynak: Rus Siyasi Tarihi Devlet Müzesi (GMPIR).]

Devlet Duma'sı (alt meclis) açılış merasimi. Çar II. Nikolay, 27 Nisan 1906'daki merasime Kış Sarayı tahtlı salonunda başkanlık ediyor. Çar, Rusya'nın ilk yasama organının kurulmasına izin verdiği için hemen pişman olmuştu ve gücünü kırmak ya da dağıtmak için planlar yapmaya başladı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), albüm 830, no. 20.]

Pyotr Durnovo. Siyasal sert önlemlerle 1905-1906'da otokrasiyi kurtaran İçişleri bakanı. Ona yakın bir yetkili, "ufak tefek, sırf kas ve sinir," diyerek onu tarif ediyordu. Bu karikatür Zinovy Grzhebin'e ait ve üst düzey yetkililerin iğneleyici portrelerinden oluşan seride ("Olympus") yer alıyor. [Kaynak: Adskaia pochta, 1906, no. 3.]

Pyotr Stolypin (sağdan ikinci, beyaz kıyafetli). Stolypin başbakan Witte'nin halefiydi ve aynı zamanda içişleri bakanı olarak Durnovo'nun yerini de aldı. Ağustos 1911, Kiev. II. Nikolay Kiev bölgesi köylülerini selamlıyor. Stolypin kısa bir süre sonra Kiev Opera Salonu'nda suikaste uğrayacaktı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 5-4736.]

İçi boşalan otokrasi için bir metafor . 12 Ağustos 1906, Stolypin'in devlet kır evi. Daha erken tarihli bu suikast girişiminde, başbakanın on beş yaşındaki kızı da dahil yirmi sekiz kişi ölmüştü (Fotoğraf: Karl Bulla). [Kaynak: Merkezi Fotoğraf, Film ve Fonografik Belgeler Devlet Arşivi, St. Petersburg (TsGAKFFD SPb), E-6486.]

Kraliçe Victoria (alt ortada) ve kraliyet ailesinden akrabaları: Alman Kayzeri II. Wilhelm (sol altta yukarıya bakıyor), geleceğin Rus Çarı II. Nikolay (melon şapkalı). Victoria'nın torunları, Saxe-Coburg/ Edinburgh Prensesi Victoria Melita ("Ducky") ile Hesse/ Almanya Grandükü Ernst Ludwig'in düğününden iki gün sonra, 21 Nisan 1894'te Almanya Coburg Sarayı'nda. Diğer bir torun ve damadın kız kardeşi Alix, Nikolay'ın evlenme teklifini daha yeni kabul etmişti ve kısa süre sonra Rus İmparatoriçesi Alexandra olacaktı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), albüm 1057, foto 2.]

Tahtın varisi altı yaşındaki Aleksey denizci refakatçisi Andrei Derevenko ile özel donanımlı bisiklet ile prensin annesinin memleketinde, Ağustos 1910. Yorulmaması ya da yaralanmaması için –hemofili hastası çocuk kanamadan ölebilirdi– Aleksey genellikle kucakta taşınıyordu. Hayatını tehdit eden bu hastalığı annesinden ve o da Kraliçe Victoria'dan miras almıştı. [Kaynak: Getty Images.]

Besarion "Beso" Cugaşvili. Stalin'in babası Beso olduğu bilinen kişinin yegâne resmi. [Kaynak: Gori Stalin Müzesi.]

Stalin'in annesi Ketevan "Keke" Geladze. [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 558, op. 11, d. 1671, l. 01.]

Gürcistan, Gori'de Stalin'in doğduğu ev. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 4-8936.]

Gori'li taverna sahibi Yakobi "Koba" Egnatashvili. Stalin'in babası olduğu söylentileri doğru değildi. Stalin'in eğitim masraflarını karşılamıştı. [Kaynak: Gori Stalin Müzesi.]

Gori kilise okulu öğrencileri ve öğretmenleri, 1880'lerin sonu: Bu Stalin'in bilinen ilk fotoğrafıdır. [Kaynak: Gori Stalin Müzesi.]

Tiflis Ortodoks Papaz Okulu öğrenci ve öğretmenleri, 1896; Cugaşvili (son sıra, soldan ikinci) tertemiz tıraş olmuş. [Kaynak: Gori Stalin Müzesi.]

Stone Sack olarak da bilinen, bir gözetim ve muhbirlik rejimi altında, Stalin'in hem eğitim gördüğü ve hem de yaşadığı neoklasik papaz okulu binası. [Kaynak: Ostrovskii, Kto stoial za spinoi Stalina.]

Lado Ketskhoveli (1877-1903), Stalin'in Marksizm ve devrim konularındaki ilk akıl hocası. Lado çarlık hapishane görevlileri tarafından öldürülmüştü, bu Stalin de dahil birçok solcunun başına gelebilirdi. [Kaynak: Hoover Institution Archives.]

Stalin'in hapishane hücresi, Kutaisi, 1903. [Kaynak: Ogonyok dergisi, Aralık 1949.]

Kutaisi Hapishanesi'nde (Gürcistan) bir grup fotoğrafından Stalin'in yakınlaştırılmış portresi, 1903. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 2-19694.]

Talihsizlik ve ızdırap: Kalbini çalan ancak Aralık 1907'de hastalanıp acı içinde ölen Yekaterina "Kato" Svanidze'nin tabutunun başında Stalin. Henüz bir yıl önce evlenmişlerdi. Stalin henüz bebek olan oğulları Yakov'u (doğum Mart 1907) yetiştirmeleri için Yekaterina'nın akrabalarına bıraktı. [Kaynak: Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Arşivi (II), fond no. 6, I. Stalin belgeleri.]

Çarlık polisi dosyasındaki Stalin fotoğrafları, Bakü, 30 Mart 1910. Stalin hapishanede vaktini genellikle kitap okuyarak, Esperanto öğrenerek ve polis ajanı olduğu söylentilerini inkâr ederek geçiriyordu. Bu söylentiler, her ne kadar doğrulanamasa da, hiçbir zaman sona ermedi. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. V-2]

Avusturya-Macaristan'da, Bosna-Hersek'in başkenti Sarajevo, 28 Haziran 1914. Habsburg tahtının varisi Arşidük Franz Ferdinand, başarısız bir suikast girişiminin ardından, arabasıyla Schiller's Delicatessen yakınındaki köşe başına yaklaşıyor. Burada on dokuz yaşındaki Gavrilo Princip bekliyor. Arşidük'ün değişen yol güzergâhı şoföre önceden bildirilmediği için girdiği yanlış yoldan dönerken arabayı yavaşlatıyor. [Kaynak: Saraybosna Tarih Arşivleri.]

Princip, tahminen 1915, hapishanede.
[Kaynak: Bosna Hersek Milli Arşivleri.]

Büyük Savaş'ın büyük bir bölümünde Stalin'in yaşamını sürdürdüğü, Kuzey Kutup dairesinin hemen altında bulunan Sibirya, Kreika köyü. Sekiz binası ve altmış yedi köy sakiniyle burada yaşanan kasvetli yalıtılmışlık duygusunu, kar fırtınalarının ve buz gibi ayazın olmadığı kısacık mevsimde bile görmek mümkün. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 4-8391.]

Turukhansk idari bölgesi (Britanya, Fransa ve Almanya'nın birleşik alanından daha büyük), Monastyrskoe'de Sibirya sürgünleri, Temmuz 1915. Alt sırada oturan gözlüklü Sverdlov, hemen yanındaki şapkalı Hryhory Petrovsky. Stalin arka sıradaki siyah şapkalı. Stalin'in sağında Lev Kamenev, solunda, daha otuz dört yaşındayken bu buzlu topraklarda ölen Suren Spandaryan var. Kamenev, Bolşeviklerin Rusya'nın askerî yenilgisi için çaba gösterdikleri yaklaşımı konusunda Lenin ile ters düştüğü için parti "yargılamasından" geçiyordu. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 0-140426.]

İmparatorluk Rusya'sı başkomutanı Lavr Kornilov, 1917. Kornilov, Kerensky'nin ifadesiyle, "her ne kadar kapıları Genelkurmay subaylarına açık olsa da revaçtaki kabul salonlarında pek az boy gösteriyordu. ... Utangaç hatta biraz 'yabani' gibi görünüyordu." Aslında Rus vatanseverleri kurtuluş için Kornilov'a güveniyorlardı. [Kaynak: Kornilov (seri: zhizn' zamechatel'nykh liudei).]

Aleksandr Kerensky [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 2-30761.]

Lenin. Fotoğraflayan, tıpkı bu iki siyasal hasım (Kerensky ve Lenin) gibi Simbirskli olan Pavel Zhukov. [Kaynak: The Granger Collection, New York.]

Rusya Mariinsky İmparatorluk Tiyatrosu baş balerini ve II. Nikolay'ın eski sevgilisi Polonyalı Matyld Krzesinsky, St. Petersburg, 1900. Şık köşküne 1917 yılında el konuldu ve Temmuz ayına kadar Bolşeviklerin ilk karargâhı olarak kullanıldı. (Balerin Fransa'ya göç etti, iki Romanov sevgilisinden biriyle evlendi ve neredeyse yüz yaşına kadar yaşadı.) (Fotoğraf: Yakov Steinberg.) [Kaynak: Merkezi Fotoğraf, Film ve Fonografik Belgeler Devlet Arşivi, St. Petersburg (TsGAKFFD SPb), Sankt-Peterburga, d. 19316.]

Art nouveau stilindeki köşkün dış cephesi. Köşk, Kış Sarayı'nın karşı kıyısında stratejik bir noktada bulunuyordu ve Lenin küçük balkondan güçlü bir sesle söylev veriyordu. [Kaynak: Jonathan Sanders.]

İktidarın ele geçirilişi: Petrograd, Tauride Sarayı, darbenin ikinci günü, 26 Ekim 1917 İkinci Sovyet Kongresi, afişlerde "Tüm İktidar Sovyetlere" yazıyor (Fotoğraf: Pavel Otsup). Tarihçi Nikolai Sukhanov, "salona girdiğimde," diyordu, "kel, temiz tıraşlı tanımadığım bir adam sahnedeydi ve boğuk ve gür sesle heyecanlı bir konuşma yapıyordu, sesi adeta gırtlaktan geliyordu ve sözcüklerin sonunu dikkat çekecek biçimde vurguluyordu. Evet! Bu Lenin'di."
[Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. V-2410.]

İlk gün darbeyi protesto ederek kongre salonunu terk eden Menşeviklere önderlik eden, Martov olarak bilinen Julius Tsederbaum. 1918 yılında Stalin'i eleştirecekti ve Stalin ile Lenin arasındaki husumetin kaynağı olacaktı. [Kaynak: Hoover Institution Archives.]

Petrograd Smolny'de Bolşevik Hükümet (Halk Komiserleri Konseyi). Ortada Lenin, duvarın önünde ayakta duran ve eli yüzünde olan Stalin, 1918 başları. Posta ve telgraf komiseri Prosh Proshyan (Lenin'in sağında) gibi Sol Sosyalist Devrimcilerin Bolşevik egemenliğindeki hükümete katıldığı kısa zaman diliminde. Troçki yok (muhtemelen Almanlarla müzakere için Brest-Litovsk'ta). [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 393, op. 1, d. 26.]

Sol SR'nin lideri, ünlü terörist Maria Spiridonova, Petrograd, 1917. Spiridonova Temmuz 1918'de Lenin hâkimiyetine son verebilirdi, fakat bunu yapmadı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 58898.]

Stalin'in fotoğraf albümünden bir sayfa, kendisi (1915) ve Nadya Alliluyeva (1917); 1918 yılında evlendiler ve Stalin baharda onu sekreteri olarak Tsaritsyn'e götürdü. Stalin 1918 yılında Tsaritsyn'de kişisel bir diktatörlük kuracaktı ve bu durum onun tüm ülkede iktidarı ele geçireceğinin habercisiydi. [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 558, op. 11, d. 1651, l. 18, 19.]

Savaş Komiseri ve Devrimci Askerî Konsey başkanlığına yeni atanmış olan, deri kıyafetli Troçki, Volga kıyısında Kazan, Eylül 1918. Lenin yeni vurulmuştu ve Troçki, Moskova'ya çok kısa bir ziyaretin ardından, du umu kurtarmak üzere cepheye dönmüştü. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. G-343.]

Türkistan cephesi komutanı, Grigory Skolnikov adıyla bilinen Gersh Brilliant (sağdan üçüncü), emrindeki Lazar Kaganovich (sağdan ikinci) ve Bolşevik Türkistan Komisyonu'nun yerli mensupları ile birlikte, 1920 sonbaharı. Kaganovich merkez aygıtta Stalin'in himayesi altına girdi. Sokolnikov, Stalin döneminde SSCB maliye komiseri oldu ve Yeni Ekonomi Politikası'na nezaret etti. [Kaynak: Vladimir Genis, S Bukharoi nado konchat': k istorii butaforskikh revoliutsii: dokumental'naia khronika.]

Büyük Moğol İmparatorluğu'nun yeniden kuruluşunun sözde önderi Baron Roman von Ungern-Sternberg; Dış Moğolistan'ı farkında olmadan Sovyetler'e teslim etti. Fotoğraf, işgalci Bolşevikler tarafından sorgulandığı sırada çekilmiş ve Moğol kaftanının üzerinde imparatorluk Rusyası St. George Kahramanlık Nişanı taşıyor. Ele geçirdiklerinin kalplerini sökerek kafatası formunda çanaklara yerleştirdiği, Tibet Budist tanrılarına sunduğu söyleniyordu. [Kaynak: S. L. Kuz'min, Istoriia barona Ungerna: opyt rekonstruktsii.]

Beyaz orduların sonuncusuna, Baron Pyotr Wrangel'e karşı kazanılan zafer sonrası Kızıl Ordu süngüleri, 1920. [Kaynak: David King Collection, Londra.]

Golgotha. İmparatorluğun zayıflığının ve şişkin ihtirasların, çok büyük yanlış hesapların ve düşüncelerin getirdiği – kıtlık kurbanları, Tsaritsyn, 1921-22 kışı. Şehir 1925 yılında Stalingrad adını aldı. [Kaynak: Hoover Institution Archives.]

Stalin ve Lenin Moskova'nın hemen dışındaki Gorki'de, Eylül 1922. Fotoğraf Lenin'in kız kardeşi Maria Ulyanova tarafından çekilmiş. Stalin, ziyaretlerini belgeleyen fotoğrafları yayınlatarak Lenin'in güya iyileştiğini gösteriyordu – ve de Bolşevik lidere olan kendi yakınlığını. Bu poz yayınlananlar arasında değildi. [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 393, op. 1, d. 32, l. 3.]

Nisan 1923 12. Parti Kongresi'nde Stalin, Büyük Kremlin Sarayı'nda sekiz yüzden fazla katılımcının arasında, maiyeti yanında yer almıyor. Lenin bu kongreye katılmamıştı. Bundan hemen sonra Krupskaya, Lenin'e atfedilen ve Stalin'in genel sekreterlikten uzaklaştırılmasını isteyen dikte edilmiş metni ortaya çıkardı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. V-1438.]

Lenin Gorki'de, 1923. Maria Ulyanova tarafından çekilmiş son fotoğraflarından biri. Yanında doktor ve hemşire. [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 393, op. 1, d. 39, l. 7.]

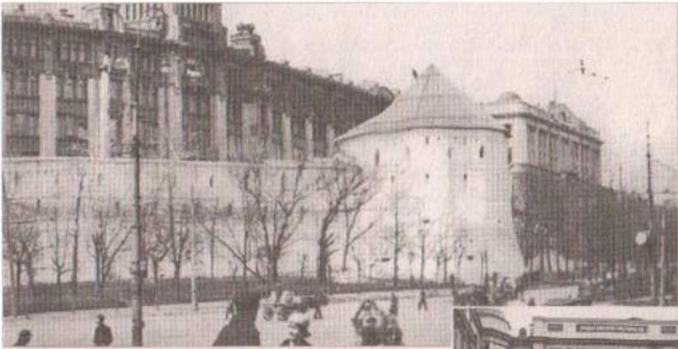
Lenin'in cenazesi, Stalin ve kasketiyle Molotov, dondurucu bir gün, 27 Ocak 1924. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 4-8538.]

Heykeltıraş Sergei Merkurov Lenin'in naaşından yüz kalıbı alıyor. Daha sonra Stalin'in çalışma odasına konulacak. [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 394, op. 1, d. 30, l. 4.]

Stalin'in çok satan kitabı Lenin ve Leninizm Üzerine (Moskova, 1924). Sadece aygıtın değil ideolojinin de üstadı, Stalin'in iktidarını güçlendirecekti. [Kaynak: David King Collection, Londra.]

Eski meydan, 4: Komünist Parti karargâhı (beyaz kulenin sağı) ve Eski Meydan, 8, Tarım Komiserliği (kulenin solu), her ikisi de Moskova'nın ticari bölgesini çevreleyen Kitai-gorod duvarının arkasında. Eski Meydan 4'ten Stalin, polis, asker ve dışişlerinin yanı sıra partiyi yönetiyordu. [Kaynak: Shchusev Mimarlık Müzesi.]

Blacksmith Köprüsü, 15: Dışişleri Komiserliği. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD).]

Znamenka, 23: Daha sonra savaş komiserliği ve genelkurmay karargâhı olan Aleksandr Askerî Okulu. [Kaynak: Rus Devlet Kütüphanesi (Leninka), Moskova, kartpostal.]

Lubyanka, 2: Çeka-GPU-OGPU karargâhı. [Kaynak: David King Collection, Londra.]

Stalin'in diktatörlük içinde diktatörlüğünün çekirdek personeli, Eski Meydan, 1924: Amayak Nazaretyan (oturanlar, sağ), Stalin'in başyardımcısı; Ivan Tovstukha (ayaktakiler, soldan ikinci), o da başyardımcılardan; Grigory Kanner (ayakta, en solda). Anarşist bir komün görüntüsü bir yana, çalışanlar son derece nitelikliydi. [Kaynak: David King Collection, Londra.]

Stalin ve askerler: 14. Parti Konferansı, Moskova, Nisan 1925. Soldan sağa: Mikhail Lashevich (savaş komiseri yardımcısı), Mikhail Frunze (savaş komiseri), Aleksandr Smirnov, Aleksey Rykov, Kliment Voroshilov (Moskova askerî bölgesi komutanı), Stalin, Mykola Skrypnik, Andrei Bubnov (Kızıl Ordu siyasi şube başkanı), Grigol "Sergo" Orjonikidze, Jozef Unszlicht (savaş komiseri yardımcısı). Troçki'nin yerine geçen Frunze aynı yıl içinde ölecekti. Stalin onun yerine kendi adamı Voroshilov'u atadı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. V-20.]

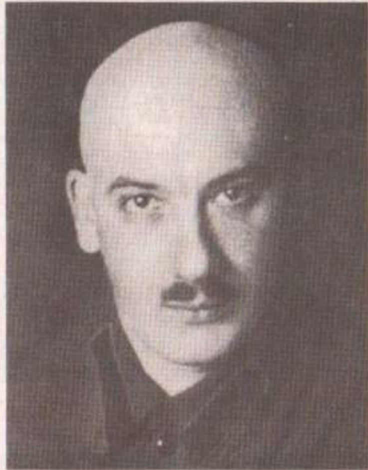

Sovyet gizli polis şefi Felix Dzierzynski iyileşmek üzere gittiği Abhazya, Sukhum'da, Karadeniz kıyısı, 1922. Uzun süreli sağlık sorunları ve aşırı iş yükü nedeniyle 1926'da kalp krizinden öldü. [Kaynak: Alexander Plekhanov ve arkadaşları, Feliks Dzerzhinskii: k 130-letiiu so dnia rozhdeniia.]

Dzierzynski'nin naaşı taşınıyor, Temmuz, 1926. Sağdan sola: Önde Unszlicht, Yenukidze, Bukharin, Rykov, Stalin ve Voroshilov. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. V-3334.]

Dzierzynski'nin yerini alan ancak kendisi de çok hasta olan Wiaczeslaw Mezynski. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD).]

Stalin'in gizli polis içindeki gizli ajanı, Genrikh Yagoda adıyla bilinen Jenokhom Jehuda (yeni başkan yardımcısı). [Kaynak: Artuzov (Seri: zhizn' zamechatel'nykh liudei).]

Yagoda'nın düşmanı, Artuzov adıyla bilinen Artur Fraucci (karşı-istihbarat başkanı). Dzierzynski, Artuzov için "tam anlamıyla temiz yoldaş," diyordu. [Kaynak: Artuzov (Seri: zhizn' zamechatel'nykh liudei).]

Kuzey Kafkas OGPU şefi Yefim Yevdokimov. Soçi kır evine Stalin'i ziyaret ederek düzmece sınai sabotaj hediyesini getirmişti. [Kaynak: Telifsiz.]

Valery Mezhlauk'ın Aralık 1925'te çizdiği ve Grigory Zinoviev'in partinin Yeni Ekonomi Politikası'na yönelik oportünist addedilen eleştirileri ile dalga geçen karikatürü. Altyazı: "Masha, Merkez Komite genel kurulu bu akşam: Kulak ve NEP yatırımcıları kuklalarını çıkar, sonra geri getirdiğimde naftalinleyip kaldırırsın, sonbahara kadar ihtiyacımız olmaz." [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 74, op. 2, d. 168, l. 21.]

Stalin Zinoviev'in yerine yeni Leningrad parti şefi olan Sergei Kirov ile birlikte, Smolny, 1926. Soldan sağa: Nikolai Antipov, yeni Leningrad ikinci sekreteri; Stalin; Kirov; Nikolai Shvernik, Leningrad ikinci sekreterliğinden ayrılarak Merkez Komite aygıtına gönderiliyor; Nikolai Komarov adıyla bilinen Fyodor Sobinov, Leningrad Sovyeti'nin başkanı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 5-10767.]

Üç Kafkas Silahşör, 1926 yazı: Mikoyan, Stalin, Orjonkidze, gazetede yayınlanan rötuşlu bir fotoğraf. [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), ed. khr. G-21.]

Zubalova, 4, daha önceki sahibi petrol zengini Gürcü asıllı Levon Zubalashvili [Zubalov olarak Ruslaştırılmıştır] olan ve 1919 yılından sonra Stalin ailesince kır evi olarak kullanılan, Moskova'nın batısındaki bina. [Kaynak: Sergei Deviator ve arkadaşları, Blizhnaia dacha Stalina.]

Poyeshny Dvorets (Eğlence Sarayı), çatıdaki üçgenler 17. yüzyıldan kalmadır, Kremlin içinde varlığını sürdüren yegâne Boyar konutu. Stalin ve ailesi bu binada yaşadı. Aleksey Rykov da bu binada yaşadı. Kremlin kulelerindeki çift başlı kartallar 1930'lu yıllarda söküldü. [Kaynak: Shchusev Mimarlık Müzesi, Moskova.]

Vasily Stalin (doğum 1921, soldaki) ve Artyom Sergeyev, Yalta, 1926. Artyom Vasily'den birkaç ay sonra doğmuştu ve babası bir iç savaş kazasında ölünce Stalin ailesince gayriresmi olarak evlat edinilmişti. [Kaynak: Artem Sergeev, Besedy o Staline.]

Nadya ve yeni doğmuş Svetlana, 1927. Moskovalı ünlü özel stüdyo fotoğrafçısı Nikolai Svishchov tarafından çekilen fotoğraf. Stalin'in kayınpederi Sergei Alliluyev'in albümünden. [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 558, op. 11, d. 1651 albüm 1. 9, foto 27.]

Yakov Cugaşvili (doğum 1907), Stalin'in ilk evliliğinden, Kato Svanidze'den olma ilk çocuğu, tahminen 1927. [Kaynak: The Granger Collection, New York.]

Stalinlerin evini çekip çeviren Karolina Til (solda) ve Svetlana'nın dadısı Alexandra Bychkova. [Kaynak: Alliluyev Aile Koleksiyonu.]

Sovyet-Polonya savaşının muzaffer Polonyalı Mareşali Jozef Pilsudski, Polonya'nın askeri müttefiki Romanya'ya bir resmi ziyarette, 1922. Özellikle Romanya'nın müttefiki olarak Polonya, Sovyet askerî istihbarat raporlarında en büyük tehdit olarak yer alıyor. [Kaynak: Bettmann/CORBIS.]

Çan Kay Şek, 13 Mart 1927, siyasi müttefiki Çin Komünist Partilileri katletmeden hemen önce. Saldırısının başarılı olduğunu öğrendiği zaman günlüğüne düştüğü notta içinin "ferahladığını", Komünistlerin "ölümü hak ettiğini" yazacaktı. Yine de Stalin, Çin üzerindeki Britanya ve Japon etkisine karşı siper olmak üzere Çinli diktatörün yanında durma mecburiyetini hissetti. [Kaynak: Bettmann/ CORBIS.]

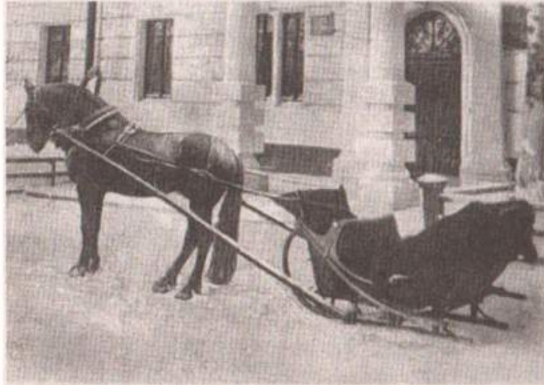
1 Mayıs 1926'da Kızıl Meydan'daki Lenin mozolesinin önünde geçit töreni yapan bisikletli Kızıl Ordu mensupları (Fotoğraf: Pyotr Otsup). Manevralarda bisiklet kullanan Sovyet askerleri de büyük bir savaşta yer alma kabiliyetine sahip değildi. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD).]

Aralık 1927 15. Parti Kongresi, zaferin zirvesinde. Stalin'in solunda Emelyan Yaroslavsky adıyla bilinen kullanışlı memur Minei Gubelman. Stalin, kongrenin öncesinde ve sonrasında yine genel sekreterlik görevinden azlini istemişti. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. V-40.]

Düşman sırası: 1928 1 Mayıs geçit töreninde yabancı askeri ataşeler. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 2-51874.]

Stalin 22 Ocak 1928'de Barnaul, Sibirya'da. Aralarında bölge parti şefi Sergei Syrtsov'un da bulunduğu bu Sibiryalı memurların birçoğu, iki gün önce Novosibirsk'teki basına kapalı toplantıda Stalin'in yaptığı yeni bir döneme işaret eden konuşmada duyurduğu zorunlu kolektifleştirme politikasına karşı çıkıyordu. Zorunlu kolektifleştirme ile ilgili olarak, "Şimdi," diyordu Stalin bu fotoğrafta yer alan Barnaullulara, "kimin gerçek Komünist olduğunu ve Komünist gibi konuştuğunu göreceğiz. ... İhtiyaç duyduğumuz iktidara sahibiz ancak bu iktidarı kullanacak kabiliyetimiz yok." [Kaynak: Altay Bölgesel Devlet Müzesi (AGKM), nvf 20.32.]

Demiryolu son durağından Barnaul toplantısına giderken Stalin'in kullandığı ulaşım aracı; Marat isimli at ve ahşap kızak (kızak üzerinde örtü olarak kullanılan siyah palto), 1928. Barnaul'da motorlu taşıt yoktu. [Kaynak: Altay Bölgesel Devlet Müzesi (AGKM), nvf 2627.]

Shakhty duruşması, 1928 baharı, Sendikalar Binası Sütunlu Salon'da gazeteciler. Duruşma filme alınmış ve yoğun ilgi uyandırmıştı. Stalin Shakhty'i kitleleri heyecana sevk etmek ve harekete geçirmek için kullandı. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 2-54971.]

Mahkemede öne sürülen yegâne "kanıt", sorgu tutanakları. [Kaynak: Rus Devlet Fotoğraf ve Film Belge Arşivi (RGAKFD), ed. khr. 2-53820.]

Köylerde sınıf, Vyatka bölgesi, 1928, kulakların baskı altına alınmasından hemen önce: Deri çizmeli bir "kulak (zengin köylü), ayaklarına havlu sarmış ve ağaç kabuğundan sandalet giymiş çalışan bir yoksul köylüyü izlerken görülüyor. Aslında, işçi çalıştıran çoğu köylü kendisi de çalışıyordu. [Kaynak: FotoSoyuz.]

Nikolai Bukharin'e ait Stalin karikatürü, 20 Şubat 1928. Stalin genç Bukharin'i siyasi müttefiki kabul ediyordu, ancak daha yılın sonuna gelmeden, siyasi ustalığını ve benzersiz kinini göstererek onu karşısına aldı. 11 Temmuz 1928'de Bukharin, "bizi hizipçiliğin faili olarak göstermek için dolap çeviriyor," diyerek Stalin'i Kamenev'e şikâyet edecekti. [Kaynak: Rus Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 74, op. 2, d. 169, l. 22.]

KAYNAKÇA

Yıllar süren araştırma ve eğitmenlik sürecinde aşağıda sıralanan arşivlerin çoğunda belli bir zaman geçirdim (neredeyse tüm araştırmacılara kapalı olan çok önemli eski KGB arşivi hariç). Eski Komünist Parti Arşivi'nde ve Hoover Enstitüsü Arşivi'nde (Sovyet dönemi arşiv dosyası kopyalarından oluşan çok geniş bir koleksiyonun yanı sıra bolca orijinal materyal barındırıyor) kapsamlı araştırmalar yaptım. Tarama ve dijitalleştirme geliştikçe birçok arşiv dosyasına başvurmak için kişisel ziyaret gerekliliği ortadan kalktı (özellikle de kolay erişime sahip Rus meslektaşlar paylaştığında). Girişilen işin boyutu göz önüne alındığında en verimli araştırma stratejisi mümkün olduğunca arşivlerde çalışmanın yanı sıra hem yayınlanmış belge koleksiyonları ve hem de güvenilir yayınlanmamış belge kullanan araştırmacıların çalışmaları üzerinde kapsamlı araştırmalar yapmakmış gibi görünüyor. Doküman koleksiyonları ve kısıtlı arşivlere ulaşım ayrıcalığına sahip bir avuç araştırmacı, gizli polis ve askerî konularda özellikle çok önemlidir. Dönemin zengin süreli yayın kaynaklarını da taramayı ihmal etmedim ve çok önceleri yapılmış araştırmaları atlamamaya çalıştım. Araştırmanın farklı zaman ve yerlerde sürdürüldüğünü okuyucunun bilmesini isterim. Bazı kaynakların, örneğin bir parti kongresinin ya da yayınlanmış anıların tek bir baskısı varken diğerlerinin birden fazla baskısı vardır ve bunlar son notlarda belirtilmiştir. Okur, kişi isimlerinin farklı biçimlerde verildiğini fark edecektir –metinde ve İngilizce kitaplarına atıfta bulunurken "Trotsky" ve Rus dilindeki çalışmalarda "Trotskii." Bunlar farklı alfabeyle yazmanın getirdiği kısıtlamalardır. Rus olmayanların isimleri metin içinde orijinal biçimleriyle kullanılmıştır– mesela Polonya kökenli Dzierzynski sadece notlarda ve kaynakçada Ruslaştırılmıştır (Dzerzhinskii).

APRF: Rus Başkanlık Arşivleri (eski politbüro arşivleri)

AVP RF: Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi

GANO: Novosibirsk Devlet Arşivi

GARF: Rusya Federasyonu Devlet Arşivi

GF IML: Komünist Parti Arşivi Gürcü Bölümü

GIAG: Gürcistan Devlet Tarih Arşivi

RGAE: Rusya Devlet Ekonomi Arşivi

RGAKFD: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi

RGALI: Rusya Devlet Edebiyat ve Sanat Arşivi

RGASPI: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi

RGIA: Rusya Devlet Tarih Arşivi

RGVA: Rusya Askerî Arşivi

TsA FSB: Federal Güvenlik Servisi (eski KGB) Merkez Arşivi

TsGAKFFD SPb: Merkezi Fotoğraf, Film ve Fonografik Belgeler Devlet Arşivi, St. Petersburg

Abraham, Richard, *Alexander Kerensky: The First Love of the Revolution*. New York: Columbia University Press, 1987.

Abramovich, Isai L., *Vospominaniia i vzgliadi*, 2 cilt, Moskova: KRUK-Prestizh, 2004.

Abramovitch, Raphael R., *The Soviet Revolution, 1917-1939*. New York: International University Press, 1962.

Abramowicz, Hirsz, *Profiles of a Lost World: Memoirs of East European Jewish Life before World War II.*, Detroit: Wayne State University Press, 1999.

Abrams R., "Political Recruitment and Local Government: The Local Soviets of the RSFSR, 1918-1921", *Soviet Studies*, 19/4 (1968): 573-80.

Abrosimova, T. A. ve arkadaşları, *Peterburgskii komitet RSDRP (b) v 1917 godu: protokoly imaterialy zasedanii*, St. Petersburg: Bel'veder, 2003.

Adamets, Serguei, *Guerre civile et famine en Russie: le pouvoir bolchevique et la population face à la catastrophe démographique, 1917-1923*, Paris: Institut d'etudes slaves, 2003.

Adelman, Jonathan R., "The Development of the Soviet Party Apparat in the Civil War: Center, Localities and Nationality Areas", *Russian History* 9/1 (1982): 86-110.

Adibekov, G. M. ve Shirinia, K. K., yayına hazırlayanlar, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Komintern, 1919-1943: dokumenty*, Moskova: Rospen, 2004.

Adibekov, G. M. ve arkadaşları, yayına hazırlayan, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b) i Evropa: resheniia 'osoboi papki', 1923-1939*, Moskova: Rosspen, 2001.

—, *Politbiuro TsK RKP (b) – VKP (b): povestki dnia zasedanii 1919-1952*, 3 cilt, Moskova: Rossen, 2000-1.

Adibekova, Zh. ve Latsis, O. "V predchuvstvii pereloma: poslednye pis'ma i zapiski F. E. Dzerzhinskogo", *Kommunist*, 1989, no. 8: 79-88.

Agabekov, Georges, *OGPU: The Russian Secret Terror*. New York: Brentano's, 1931.

Agafonov, V. K., *Zagranichnaia okhranka*, Petrograd: Kniga, 1918.

Agursky, Mikhail, "Stalin's Eccelsiastical Background", *Survey* 28/4 (1984): 1-14.

Airapetian, G. A., *Legandarnyi Gai*, Moskova: Voenizdat, 1965.

Airapetov, Oleg, "Revolution and Revolt in the Manchurian Armies, as Percieved by a Future Leader of the White Movement", *The Russian Revolution of 1905: Centenary Perspectives*, yayına hazırlayan Jonathan D. Smele ve Anthony Heywood, Londra ve New York: Routledge, 2005.

Akhtamzian, Abdulkahn, "Voennoe sotrudnichestvo SSSR i Germanii v 1920-1933 gg.", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1990, no. 5: 3-24.

—, "Soviet-German Military Cooperation, 1920-1933", *International Affairs* [Moskova] (1990), no. 7: 95-113.

—, "Sovetsko-Germanskie ekonomicheskie otnosheniia v 1922-1932 gg.", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1990, no. 5: 42-56.

Albertini, Luigi, *The Origins of the War of 1914*, 3 cilt, New York: Oxford University Press, 1952-57.

Aldanov, Mark, "Durnovó: Prophet of War and Revolution", *Russian Rewiew*, 2/1 (1942): 31-45.

Aleksandrov, G. F., *Iosif Vissarionovich Stalin: kratkaia biografiia*, 2. baskı, Moskova: OGIZ, 1947.

Alekseenkov, P., *Kokandskaia avtonomiia*, Tashkent: Uzgiz, 1931.

Aleshkin, P. F. ve Vasil'ev, Iu. A., yayına hazırlayanlar, *Krest'ianskie vosstaniia v Rossii v 1918-1922 gg: ot makhnovshchiny do antonovshchiny*, Moskova: Veche, 2012.

Alfred Rosenberg, *Der jüdische Bolschewismus*, n. p., 1921.

Ali, J., "Aspects of the RKP (b) Secretariat, March1919-April 1922", *Soviet Studies*, 26/3 (1974): 396-416.

Aliamkin, Andrei V. ve Baranov, Alexandr G., *Istoriia denezhnogo obrashcheniia v 1914-1924 gg.: po materialam Zaural'ia*, Ekaterinburg: Ural'skii gos. universitet, 2005.

Alioshin, Dmitri, *Asian Odyssey*, New York: Henry Holt, 1940.

Allen, W. E. D., "The Caucasian Borderland", *Geographical Journal*, 99/5-6 (1942): 225-37.

—, *A History of the Georgian People from the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, Londra: K. Paul, Trench, Trubner, 1932.

Alliluev, Sergei, "Moi vospominaniia", *Krasnai letopis'*, 1923, no. 5: 169-81.

—, "Vstrechi s tovarishchem Stalinym", *Proletarskaia revoliutsiia*, 1937, no. 2.

—, *Proidennyi put'*, Moskova: OGIZ, 1946.

Alliluev, Vladimir, *Khronika odnoi sem'i: Allilue vy, Stalin*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1995.

Allilueva, Anna S., *Vospominaniia*, Moskova: Sovetskii pisatel', 1946.

Allilueva, Svetlana, *Dvadtsat' pisem k drugu*, New York: Harper and Row, 1967.

Alliluyeva, Svetlana, *Only One Year*, New York: Harper and Row, 1969.

—, *Twenty Letters to a Friend*, New York: Harper and Row, 1967.

Alstadt, Audrey, "Muslim Workers and the Labor Movement in Pre-War Baku", *Turkic Culture: Continuity and Change*, yayına hazırlayan S. M. Akural, Bloomington: Indiana University Press, 1987.

Al'tman, M. M., "Lichnost' reformatora: narkom finansov G. Ia. Sokol'nikova 1888-1939", *Denezhnaia reforma v Rossii, istoriia i sovremennost': sbornik statei*, Moskova: Drevlekhranilishche, 2004.

Amelung, Heinz, *Bismarck-Worte*, Berlin: Deutsches Verlaghaus Bong, 1918.

Anan'ich, Boris V. ve Ganelin, R. Sh., "Nikolai II", *Voprosy istorii*, 1993, no. 2: 58-76.

—, "Opyt kritiki memuarov S Iu. Vitte", *Voprosy istoriografii i istochnikovedeniia istorii SSSR: sbornik statei*, Moskova-Leningrad: Akademiia nauk SSSR, 1963.

Anchabadze, I. D. ve Volkona, N. Ia., *Stary Tblisi: Gorod i gorozhane v XIX veka*, Moskova: Nauka, 1990.

Anderson, K. M., yayına hazırlayan, *Stenogrammy zasedanii politbiuro TsK RKP(b) – VKP(b) 1923-1938 gg.*, 3 cilt, Moskova: Rosspen, 2007.

Andreev, A. A., *Vospominaniia, pis'ma*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1985.

Andrew, Christopher M., *Her Majesty's Secret Service: The Making of the British Intelligence Community*, New York: Viking, 1986.

— ve Gordievsky, Oleg, *KGB: The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, New York: HarperCollins, 1990.

— ve Mitrokhin, V. M., *The Mitrokhin Archive*, Londra: Allen Lane, 1999.

Anfert'ev. I. A., yayına hazırlayan, *Smerch*, Moskova: DOSAAFSSSR, 1988.

Anglo-sovetskie otnosheniia so dnia podpisaniia torgovogo soglasheniia do razryva (1921-1927 gg.): noty i dokumenty, Moskova: Litizdat narkomindela, 1927.

Angress, Werner T., *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921-1923*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963.

Anin, Boris Iu., *Radioelektronnyi shpionazh*, Moskova: Tsentropoligraf. 2000.

Anin, David S., "The February Revolution: Was the Collapse Inevitable?", *Soviet Studies*, 18/4 (1967): 435-57.

Anisimov, Evgeny, *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1994.

Annenkov, Iurii, "Vospominaniia o Lenine", *Novyi zhurnal*, no. 65, 1961.

—, *Dnevnikh moikh vstrech: tsikl tragedii*, 2 cilt, New York: Inter-Language Literary Associates, 1966.

—, *Semnadtsat' portretov*, 2 cilt, Leningrad: Gosizdat, 1926.

Anosov, S. D., *Koreitsy v ussuriiskom krae*, Khabarovsky-Vladivostok: Knizhnoe delo, 1928.

Anstiferov, Alexis ve arkadaşları, *Russian Agriculture During the War*, New Haven, CT: Yale University Press, 1930.

Antonov-Ovseenko, Anton, *Stalin bez maski*, Moskova: Vsia Moskva, 1990.

—, *The Time of Stalin: Portrait of a Tyranny*, New York: Harper and Row, 1981.

—, *Stroitel'stvo Krasnoi armii v revoliutsii*, Moskova: Krasnaia nov', 1923.

Antonov-Ovseenko, Vladimir, *Zapiski o grazhdanskoi voine*, 4 cilt, Moskova: Gosizdat/Otdel voennoi literatury, 1924-33.

Antropov, S. V., "Sviaz' tekstil'nykh rabochikh s zemleiu i iiul'skie otpuska", *Izvestiia tekstil'noi promyshlennosti i torgovli*, 1927, no. 23-24.

Antsiferov, Alexis N. ve arkadaşları, *Russian Agriculture During the War: Rural Economy*, New Haven, CT: Yale University Press, 1930.

Aptekar', Pavel A., "Khimchistka po-Tambovskii", *Rodina*, 1994, no. 5: 56-7.

—, "Krest'ianskaia voina", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, 1993, no. 1: 50-55.

Aralov, Semen I., *Lenin i Krasnaia armiia: vospominania*, Moskova: Znanie, 1958.

—, *Lenin vel nas k pobede: vospominaniia*, Moskova: Gospolitizdat, 1962.

Arenshtein, A., "Tipografiia Leninskoi 'Iskry' v Baku", *Voprosy istorii*, 1956, no. 11: 105-12.

Argenbright, Robert, "Bolsheviks, Baggers and Railroaders: Political Power and Social Space, 1917-1921", *Russian Review*, 52/4 (1993): 506-27.

—, "Documents from Trotsky's Train in the Russian State Military Archive: A Comment", *Journal of Trotsky Studies*, 4/1 (1996): 1-12.

—, "Honour among Communists: 'The Glorious Name of Trotsky's Train'", *Revolutionary Russia*, 11/1 (1998): 45-66.

—, "Marking NEP's Slippery Path: The Krasnoshchekov Show Trial", *Russian Review*, 61/2 (2002): 249-75.

—, "Red Tsaritsyn: Precursor of Stalinist Terror", *Revolutionary Russia*, 4/2 (1991): 157-83.

Arkomed, S. T., *Rabochee dvizhenie i sotsial-demokratiia na Kavkaze: s 80-kh godov po 1903 g.*, 2. baskı, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1923.

Armstrong, John, "Mobilized and Proletarian Diasporas", *American Political Science Review* 70/2 (1976): 393-408.

Armstrong, John A., "Tsarist and Soviet Elite Administrators", *Slavic Review*, 31 (1972): 1-28.

—, *The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukranian Apparatus*, New York: Praeger, 1959.

Arnold, Arthur Z., *Banks, Credit and Money in Soviet Russia*, New York: Columbia University Press, 1937.

Arosev, A., "Institut' V. I. Lenina", *Proletarskaia revoliutsiia*, 1923, no. 11: 269-74.

Arsen'ev, E., *Podzhigateli voiny*, Moskova: Moskovskii rabochii, 1931.

Arsenidze, Razhden, "Iz vospominaniia o Staline", *Novyi zhurnal*, no. 72 (1963): 218-36.

Arshinov, Petr., *Istoriia makhnovskogo dvizheniia, 1918-1921 gg.*, Berlin: Izd. Gruppy russkikh anarkhistov v Germanii, 1923.

Artamonov, Andrei, *Spetsob'ekty Stalina: ekskursiia podgrifom "sekretno"*, Moskova: Algoritm. 2013.

Ascher, Abraham, "Prime Minister P. A. Stolypin and his 'Jewish' Adviser", *Journal of Contemporary History*, 30/3 (1995): 515-32.

—, "The Coming Storm: The Austro-Hungarian Embassy on Russia's Internal Crisis, 1902-1906", *Survey*, 53 (1964): 148-64.

—, "The Solovki Prisoners, the Mensheviks and the Socialist International", *Slavonic and East European Review*, 47 (1969): 423-35.

—, *P. A. Stolypin: The Search for Stability in Imperial Russia*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2001.

—, *The Revolution of 1905*, 2 cilt, Stanford, CA: Stanford University Press, 1988-1992.

Askew, William C., "An American View of Bloody Sunday", *Russian Review*, 11/1 (1952): 35-43.

Asprey, Robert B., *The German High Command at War: Hindenburg and Ludendorff Conduct World War*, New York: W. Morrow, 1991.

Astaf'ev, I. I., *Russko-germanskie diplomaticheskie otnosheniia, 1905-1911 gg.: ot Portsmutskogo mira do Potsdamskogo soglasheniia*, Moskova: Moskovskii Universitet, 1972.

Astrov, W. ve arkadaşları, yayına hazırlayan, *An Ilustrated History of the Russian Revolution*, 2 cilt, New York: International Publishers, 1928.

Atkin, Muriel, "Russian Expansian in the Caucasus to 1813", *Russian Colonial Expansion to 1917*, yayına hazırlayan Michael Rywkin, Londra: Mansell, 1988.

Atkinson, Dorothy, *The End of the Russian Land Commune, 1905-1930*, Stanford University Press, 1983.

Atlas, Zakharii V., *Ocherki po istorii denezhnogo obrashcheniia v SSSR 1917-1925 gg.*, Moskova: Gos. finansovoe izdatel'stvo, 1940.

Avalov, Z. D., *The Independence of Georgia in International Politics, 1918-1921*, Londra: Headley Brothers, 1940.

—, *Prisoedinenie Gruzii k Rossii*, St. Petersburg: A. S. Suvorin, 1901.

—, *Nezavisimost' Gruzii v mezhdunarodnoi politike 1918-1921 gg: vospominaniia, ocherki*, Paris: Imprimerie de Navarre, 1924.

Avdeev, N. ve arkadaşları, *Revoliutsiia 1917 goda: khronika sobytii*, 6 cilt, Moskova: Gosizdat, 1923-30.

Avrekh, A.Ia., "Chrezvychainaia sledstvennaia komissiia Vremennogo pravitel'stva: zamysl' i ispolnenie", *Istoricheskie zapiski*, 118 (1990): 72-101.

Avrich, Paul, *Anarchist Portraits*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988.

—, *Kronstadt, 1921*, New York: W. W. Norton, 1974.

Avtorkhanov, Abdurakhman, *Proiskhozhdenie portokratii*, 2 cilt, Frankfurt-am-Main: Posev, 1973.

—, *Stalin and the Communist party: A Study in the Technology of Power*, New York: Praeger, 1959.

—, *Tekhnologiia vlasti*, Münih: Tsentral'noe ob'edinenie politicheskikh emigrantov iz SSSR, 1959.

Aydin, Cemil, *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought*, New York: Columbia University Press, 2007.

Azhavakov, A., "Gorod Gori", *Sbornik materialov dlia opisaniia mestnosti i plemen Kavkaza*, Tiflis: Upravlenie Kavkazskogo uchebnogo okruga, 1883.

Azovtsev, N. K., *Grazhdanskaia voina v SSSR*, 2 cilt, Moskova: Voenizdat, 1980-5.

Baabar, C., *Twentieth-Century Mongolia*, Cambridge: White Horse, 1999.

Babel, I., *1920 Diary*, New Haven, CT: Yale University Press, 1995.

—, *Konarmiia*, Moskova: OGIZ, 1926.

Babichenko, Leonid G., "Politbiuro TsK RKP (b), Komintern i sobytiia v Germanii v 1923 g.:novye arkhivnye materialy", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1994, no. 2: 125-57.

Babkov, Andrew, "National Finances and the Economic Evolution of Russia", *Russian Review*, 1/3 (1912): 170-9.

Baddeley, John F., *The Russian Conquest of the Caucasus*, Londra: Longmans, Green, 1908.

Badriashvili, N, I., *Tiflis*. Tiflis: Tifsovet, 1934.

Baedeker, Karl, *Russia: A. Handbook for Travelers*, New York: C. Scribner's Sons, 1914. New York: Arno Press, 1971.

Bagilev, K. N., *Putovoditel' po Tiflisu*, Tiflis: K. N. Begichev, 1896.

Baiguzin, R. N., *Gosudarstvennaia bezopasnost' Rossii: istoriia i sovremennost'*, Moskova: Rosspen, 2004.

Baikaloff, A., *I Knew Stalin*, Londra: Burns Oates, 1940.

—, "Moi vstrechi s Osipom Dzhugashvili", *Vozrozhdenie*, 1950, no. 3-4.

Bailes, Kendall E., "The Politics of Technology: Stalin and Technocratic Thinking among Soviet Engineers", *American Historical Review*, 79/2 (1974): 445-69.

—, *Technology and Society Under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917-1941*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978.

Bailey, F. M., *Mission to Tashkent*, Londra: J. Cape, 1946.

Bailey, Sydney D., "The Russian Constituent Assembly of 1918", *Parliamentary Affairs*, VII/3 (1953): 336-44.

Balabanoff, Angelica, *Impressions of Lenin*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1964.

—, *My Life as a Rebel*, New York: Greenwood Press, 1938.

Balashov, A. P. ve Markhashov, Iu. S., "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", *Polis*, 1991, no. 1: 180-7, no. 2: 166-74, no 4: 182-8, no. 5: 189-96, no. 6: 180-7.

Balashov, A. P. ve Nelepin, *VLKSM za 10 let v tsifrakh*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1928.

Ballis, William B., "The Political Evolution of a Soviet Satellite: The Mongolian People's Republic", *Western Political Quarterly* 9/2 (1956): 293-329.

Barabashev, O., "Isil'kul'skie zheleznodorzhniki o klhebe", *Na leninskom puti*, 1928, no. 1 (31 Ocak).

Baranov, A. V., "Voennaia trevoga' 1927 g. kak faktor politicheskikh nastroenii v neposvskom obshchvestve (po material iuga Rossii)", *Rossiia i mir glazami druga druga: iz istorii vzaimovspriiatiia*, Moskova: IRI RAN, 2007: 175-93.

Baranov, Valentin, *Krest'ianskoe vosstanie v Tambovskoi gubernii: 1920-1921 gg*, Tambov: n. p., 1991.

Barany, Zoltan, "Soviet Takeover: The Role of Advisors in Mongolia and in Eastern Europe after World War II", *East European Quarterly*, 28/4 (1994): 409-33.

Bark, Sir Peter, "The Last Days of the Russian Monarchy. Nicholas II at Army Headquarters", *Russian Review*, 16/3 (1857): 35-44.

Barmin, A. G., *Sokoly Trotskogo*, Moskova: Sovremennik, 1997.

Barmine, Alexandre, *Vingt ans au service de l'U. R. S. S.: souvenirs d'un diplomate soviétique*, Paris: Albin Michel, 1939. *One Who Survived: The Life Story of a Russian Under the Soviets* başlığıyla tercüme edilmiştir. New York: G. P. Putnam's Sons, 1945.

Baron, Salo W., *The Russian Jew under Tsars and Soviets*, New York: MacMillan, 1964.

Baron Samuel H., "Between Marx and Lenin: G.V. Plekhanov", *Soviet Survey*, 32 (1960): 94-101.

—, *Plekhanov: Father of Russian Marxism*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1963.

Barraclough, Geoffrey, *An Introduction to Contemporary History*, New York: Basic Books, 1964.

Barrett, Thomas M., *At the Edge of Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700-1860*, Boulder, CO: Westview, 1999.

Barsov, A. A., *Balans stoimostnykh obmenov mezhdu gorodom i derevnei*, Moskova: Nauka, 1969.

Bartashevich, K. M., "Moskva Zhdet... khleba." *Pogranichnik*, 1967, no. 16: 34-37.

Batenina, E. S., *Kavkaz*, Moskova: Transpechat' NKPS, 1927.

Batsell, Walter Russell, *Soviet Rule in Russia*, New York: MacMillan, 1929.

Batumskaia demonstratsiia 1902 goda, Moskova: Partidat, 1937.

Bauer, Otto, "The Nationalities Question and Social democracy", [1907], *The Nationalism Reader*, yayına hazırlayan Omar Dahbour ve Micheline R. Ishay, Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press, 1995.

Baumgart, Winfried, yayına hazırlayan, *Von Brest-Litovsk zur deutschen Novemberrevolution*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971.

—, *Deutsche Ostpolitik 1918: Von Brest-Litovsk bis zum Ende des Ersten Wltkrieges*, Viyana ve Münih: Oldenbourg, 1966.

—, *The Crimean War 1853-1856*, New York: Oxford University Press, 2000.

Baumont, Maurice, *La failite de la paix, 1918-1939*, 2 cilt, Paris: Presses universitaires de France, 1951.

Bazhanov, Boris, *Avec Staline dans le Kremlin*, Paris: Les Éditions de France, 1930.

—, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, yayına hazırlayan David W. Doyle, Colombus: Ohio State University Press, 1990.

—, *Bajanov révelè Staline: souvenirs d'un ancien secrétaire de Staline*, Paris: Gallimard, 1979.

—, *Stalin: der Rote Diktatur*, Berlin: P. Aretz, 1931.

—, *Vospominaniia byvshego sekreteria Stalina*, Paris: Tret'ia vol'na, 1980. İkinci baskı, Paris ve New York: Tret'ia Vol'na, 1983. Moskova: SP Sofinta, 1990.

Beatty, Bessie, *The Red Heart of Russia*, New York: Century Co., 1918.

Bechhofer, Carl Eric., *In Denikin's Russia and the Caucaus, 1919-1920*, Londra: W. Collins Sons, 1921.

Beck Hermann, *The Origins of the Authoritarian Welfare State in Prussia: Conservatives, Bureaucracy, and the Social Question, 1815-70*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.

Beck, Józef, *Dernier rapport: Politique polonaise 1926-39*, Neuchatel: Éditions de la Baconnière, 1951.

Beckendorff, Paul, *Last Days at Tsarskoe Selo: an Inside Account*, http://www.alexanderpalace.org/lastdays/intro.html.

—, *Last Days at Tsarskoe Selo*, Londra: W. Heinemann, 1927.

Becker, Jean-Jacques, *The Great War and the French People*, Dover, NH: Berg, 1985.

Becker, Seymour, *Nobility and Privilage in Late Imperial Russia*, Dekalb: Northern Illinois University Press, 1985.

—, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.

Beer, V. A., *Kommentarii novykh provintsial'nykh uchrezhdenii 12 iulia 1889 goda, Moskova: Tip, A.* I. Mamontova, 1894.

Beisembaev, S., *Lenin i Kazakhstan*, 2. baskı, Alma-Ata: Kazakistan, 1987.

Beletskii, Stepan P., "Grigorii Rasputin: Iz vospominanii", *Byloe*, no. 20 (1922), no. 21, 22 (1923).

Beletskii, S. P., *Grigorii Rasputin: iz zapisok*, Petrograd: Byloe, 1923.

Beliaev, N. Z. ve arkadaşları, *Mikhail Kol'tsov, kakim on byl*, Moskova: Sovetskii pistael', 1989.

Beliakov, L. P., *Lagernaia sistema i politicheskie represii, 1918-1953*, Moskova-St. Petersburg: VSEGEI, 1999.

Belov, Evgenii, *Baron ungern on Shternberg: biografiia, ideologiia, voennye pokhody, 1920-1921 gg.*, Moskova: Agraf IV RAN, 2003.

Belov, G. A., yayına hazırlayan, *Iz istorii Vserossiiskoi Chrezvychainoi komissii, 1917-1922 gg.: sbornik dokumentov*, Moskova: Politicheskaia liteatura, 1958.

Bender, Sara, *The Jews of Bialystok during World War II and the Holocaust*, Hanover, MA: University Press of New England, 2008.

Bennigsen, Alexandre S. ve Wimbush, S. Enders, *Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary Strategy for the Collonial World*, Chicago: University of Chicago Press, 1979.

Benvenuti, Francesco, *The Bolsheviks and the Red Army, 1918-1922*, New York: Cambridge University Press, 1988.

Berberova, Nina, *Zheleznaia zhenshchina*, Moskova: Knizhnaia palata, 1991.

Berdiaev, Nikolai, *Samopoznanie*, Moskova: Mysl', 1991.

Berdzenishvili, V., "Iz vospominanii", *Zaria vostoka*, 28 Şubat 1938.

Berelowich, A. ve Danilov, V. P., yayına hazırlayanlar, *Sovetskaia derevnia glazami VChK-OGPU-NKVD: dokumenty i materialy, 1918-1939*, 4 cilt, Moskova: Rosspen, 1998.

Berezin, Mabel, *Making the Fascist Self: The Political Culture of Inter-war Italy*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1997.

Berezov, Pavel I., *Valerian Vladimirovich Kuibyshev, 1888-1935*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1958.

Berghahn, Volker R., *Germany and the Approach of War in 1914*, 2. baskı, New York: St. Martin's Press, 1993.

—, *Imperial Germany, 1871-1914: Economy, Society, Culture, and Politics*, Providence, RI: Berghahn Books, 2005.

Beria Sergo, *Beria My Father: Inside Stalin's Kremlin*, Londra: Duckworth, 2001.

Beriia, L. P. ve Broido, G., yayına hazırlayanlar, *Lado Ketskhoveli: sbornik*. Moskova: Partizdat, 1938.

Berk, Stephen M., "The Coup d'État of Admiral Kolchak: The Counter-Revolution in Siberia and Eastern Russia, 1917-1918", doktora tezi, Columbia University, 1971.

Berkhin, I. B., *Voennaia reforma v SSSR 1924-1925*, Moskova: Voenizddat, 1958.

Berkman, Alexander, *Kronstadt*, Berlin: Der Syndikalist, 1922.

—, *The Bolshevik Myth: Diary 1920-1922*, Londra: Hutchinson, 1925.

Berlin, Isaiah ve Jahanbegloo, Ramin, *Conversations with Isaiah Berlin*, New York: Scribner's, 1991.

Berman, Harold J., *Soviet Criminal Law and Procedure: The RSFSR Codes*, gözden geçirilmiş baskı, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972.

Bernstein, Herman, *The Willy-Nicky Correspondence*, New York: Knopf, 1918.

—, *Na putiakh k terimodoru*, Paris: Mishen, 1931.

Besodovskii, Grigorii, *Revelations of a Soviet Diplomat*, Londra: Williams and Norgate, 1931.

Bessonova, A. M. ve arkadaşları, *Biblioteka V. I. Lenina v Kremle*, Moskova: Vsesoiuznaia knizhnaia palata, 1961.

Best Geoffrey, "The Militarization of European Society, 1870-1914", *The Militarization of the Western World*, yayına hazırlayan John Gillis, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1989.

Bestuzhev, I. V., *Bor'ba v Rossii po voprosam vneshnei politiki 1906-1910*, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1961.

Bezobrazov, Vladimir Mikhailovich, *Diary of the Commander of the Russian Imperial Guard, 1914-1917*, yayına hazırlayan Marvin Lyons, Boynton Beach, FL: Dramco, 1994.

Beznukov, Griorgii N., "Za chem Stalin priezhal na Altai?", *Altaisklaia pravda*, 8 Aralık 1988.

—, *Priezd I. V. Stalina na Altai: ianvar' 1928 g.: materialy k seminarskim zaniatiiam po politistorii dlia studentov*, Barnaul: BGPU, 1997.

Bialika, B. A. ve arkadaşları, *V. I. Lenin i A. M. Gor'kii: pis'ma vospominaniia, dokumenty*, 2. baskı, Moskova: Akademiia Nauk, 1961.

Bibineishvili, B., *Kamo*, Moskova: Staryi bol'shevik, 1934.

Biggart, John, "Kirov before the Revolution", *Soviet Studies*, 23/2 (1972): 345-72.

Black, Clayton, "Zinoviev Re-Examined: Comments on Lars Lih's 'populist Leninist'", *The NEP Era: Soviet Russia, 1921-1928*, 2 (2007): 25-38.

Blackstock, Paul W., *The Secret Road to World War Two: Soviet Versus Western Intelligence, 1921-1939*, Chicago: Quadrangle Books, 1969.

Blainey, Geoffrey, *The Causes of War*, New York: Free Press, 1973.

Blank, Stephen, "Soviet Nationality Policy and Soviet Foreign Policy: The Polish Case, 1917-1921", *International History Review*, 7/1 (1985): 103-28.

—, "Soviet Politics and the Iranian Revolution 1919-1921", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 21/2 (1980): 173-94.

—, "The Contested Terrain: Muslim Political Participation in Soviet Turkestan, 1917-19", *Central Asian Survey*, 6/4 (1987): 47-73.

—, "The Struggle for Soviet Bashkiria, 1917-1923", *Nationalities Papers*, 11/1 (1983): 1-26.

—, *The Sorcerer as Apprentice: Stalin as Commissar of Nationalities, 1917-1924*, Westport, CT: Greenwood, 1994.

Blium, Arlen V., *Zakulisami "ministerstva pravdy":tainaia istoriia sovetskoi tsenzury 1917-1929*, St. Petersburg: Akademicheski proekt, 1994.

Blobaum, Robert E., "To Market! To Market! The Polish Peasantry in the Era of the Stolypin Reforms", *Slavic Review*, 59/2 (2000): 406-26.

—, *Feliks Dzierzynski and the SDKPiL: A Study of the Origins of Polish Communism*, Boulder, CO: East European Monographs, 1984.

Blum, Jerome, *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century*, Princeton: Princeton University Press, 1961.

Boersner, Demetrio, *The Bolsheviks and the National and Colonial Question 1917-1928*, Cenevre: Librairie E. Droz, 1957.

Boffa, Guiseppe, *The Stalin Phenomenon*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.

Bogdanovich, A. V., *Tri poslednikh samoderzhavtsa: dnevnik*, Moskova ve Leningrad, L. D. Frenkel', 1924, Novosti, 1990.

Bogushevskii, V., "Kanun piatiletki", *God vosemnadtsatyi: al'manakh vos'moi*, yayına hazırlayan M. Gor'kii, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1935.

Bohn, T. M., "Dummheit oder Verrat'– Gab Miljukov am 1. November 1916 das 'Sturmsignal' zur Februarrevolution?", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 41/3 (1993): 361-93.

Bohon, J. W., "Reactionary Politics in Russia: 1905-1909", Doktora tezi, University of North Carolina, 1967.

Bolezn', smert' i pogrebenie generalleitenanta barona Petra Nikolaevicha Vrangelia, Brüksel: Soiuz gallipoliitsev v Belgii, 1928.

Bolsheviks and the October Revolution: Central Committee Minutes of the Russian Social-Democratic Labour Party (bolsheviks), August 1917-February 1918, Londra: Pluto, 1974.

Bolshevik Propaganda: Hearings before a Subcommittee on the Judiciary, United States Senate, Sixty-Fifth Congress, third session and thereafter, pursuant to S. Res. 439 and 469: February 11, 1919 toMarch 10, 1919, Washington, D. C.: Government Printing Office, 1919.

Boltinov, S., "Iz zapisnoi knizhki arkhivista: novye dannye ob ubiistve Lado Ketskhoveli", *Krasnyi arkhiv*, 91 (1938): 271-75.

Bompard, M., "Le traité de Bjoerkoe", *Revue de Paris*, 25 (1918): 423-48.

Bonch-Bruevich, Mikhail D., *Vsia vlast' sovetam: vospominaniia*, Moskova: Voenizdat, 1957, 1958, 1964.

Bonch-Bruevich, Vladimir D., "Smert' i pokhorony Vladimira Il'icha (po lichnym vospominaniiam)", *Krasnaia nov'*, 1925, no. 1: 186-91.

—, *Izbrannye sochinenii*, 3 cilt, Moskova: Akademiiia nauk SSSR, 1959-63.

—, *Na boevykh postakh fevral'skoi i oktiab'rskoi revoliutsii*, 2. baskı, Moskova: Federatisia, 1931.

—, *Pereezd Sovetskogo pravitel'stva iz Petrograda v Moskvu (po lichnym vospominaniam)*, Moskova: Zhizn' i znanie, 1926.

—, *Pokushenie na Lenina 30 Avgusta 1918 g.: po lichnym vospominaniiam*, Moskova: Zhizn' i znanie, 1924.

—, *Tri pokusheniie na V. I. Lenina*, Moskova: Federatisia, 1930.

—, *Ubiistvo germanskogo posla Mirbakha i vosstanie levykh eserov (po lichnym vopsominaniiam)*, Moskova: Gudok, 1927.

—, *Vospominaniia o Lenine*, Moskova: Akademiia nauk, 1963. Nauka, 1965. Nauka, 1969.

Bond, Brian, *War and Society in Europe, 1870-1970*, New York: St. Martin's Press, 1984.

Bordiugov, G. A., yayına hazırlayan, *Neizvestnyi Bogdanov*, 3 cilt, Moskova: Airo-XX, 1995.

Bordiugov, G. A. ve Kozlov, V. A., "The Turning Point of 1929 and the Bukharin Alternative", *Soviet Studies in History*, 28 (1990): 8-39.

Borges, E., "The New Czar and What We May Expect from Him", *Harper's*, Haziran 1895: 129-38.

Borodin, A. P., "P. N. Durnovó: Portret tsarskogo sanovnika", *Otechestvennaia istoriia*, 2000, no. 3: 48-69.

—, *Gosudarstvennyi sovet Rossii, 1906-1917*, Kirov: Viatka, 1999.

Borrero, Mauricio, *Hungry Moscow: Scarcity and Urban Society in the Russian Civil War, 1917-1921*, New York ve Oxford: Peter Lang, 2003.

Bortnevski, V. G., "White Administration and White Terror: the Denikin Period", *Russian Review*, 52/3 (1993): 354-66.
—, "Oprichnina: nevozrvrashchenets Grigorii Agabekov i sekretnaia sluzhba Stalina", *Sobesednik*, 1989, no. 34 (Ağustos): 12-3.
—, "White Intelligence and Counter-Intelligence During the Russian Civil War", Carl Beck Papers, no. 1108, 1895.
— ve Varustina, E. L., yayına hazırlayanlar, "A: A. Borman: Moskva 1918 (iz zapisok sekretnogo agenta v Kremle)", *Russkoe proshloe*. Leningrad: Svelen, 1991.
Borys, Jurij, *The Sovietization of the Ukraine, 1917-1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination*, Edmonton: Canadian Institute of Ukranian Studies, 1960, 1980.
Borzecki, Jerzy, *The Soviet-Polish Treaty of 1921 and the Creation of Interwar Europe*, New Haven, CT: Yale University Press, 2008.
Borzunov, V. F., "Istoriia sozdaniia transsibirskoi zhelezno-dorozhnoi magitrali-nachala XX. vv", 3 cilt, doktora tezi, Tomsk, 1972.
Bosworth, R. J. B., *Mussolini's Italy: Life Under the Fascist Dictatorship, 1915-1945*, New York: Penguin, 2006.
Bourne, Kenneth ve Watt, D. Cameron, yayına hazırlayanlar, *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*, Bölüm 2, From the First to the Second World War. Seri A, *The Soviet Union, 1917-1939*, 17 cilt, Bethesda, MD: University Publications of America, 1984-92.
Boyd, John, "The Origins of Order Number 1", *Soviet Studies*, 19/3 (1967): 359-72.
Brackman, Roman B., *The Secret File of Joseph Stalin: A Hidden Life*, Londra ve Portland, OR: Frank Cass, 2001.
Bradley, James F. N., *Allied Intervention in Russia*, New York: Basic, 1968.
Bradley, Joseph, *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism, and Civil Society*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.
Brandt, Conrad, *Stalin's Failure in China, 1924-1927*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1958.
Brewer, John, *Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688-1783*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.
Breyfogle, Nicholas, *Heretics and Colonizers: Forging Russia's Empire in the South Caucasus*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.
Brianskii, A. M. ve arkadaşları, *Vsesoiuznaia perepis' naseleniia 1926 goda*, Moskova: TsSU SSSR, 1928.
Bridge, F. R., *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914: A Diplomatic History*, Londra: London School of Economics and Political Science; Weidenfeld and Nicolson, 1972.
Brike, S., "Ekonomicheskie protsessy v sibirskoi derevne", *Zhizn'sibiri*, 1927, no. 1.
Brinkley, George A., *The Volunteer Army and the Allied Intervention in South Russia, 1917-1921*, South Bend, IN: University of Notre Dame Press, 1966.
Brinton, Crane, *Anatomy of Revolution*, New York: W. W. Norton, 1938.
Broadberry, Stephen ve Harrison, Mark, yayına hazırlayanlar, *The Economics of World War*, New York: Cambridge University Press, 2005.
Brock, J., "The Theory and Practice of the Union of Russian People, 1905-1907," doktora tezi, University of Michigan, 1972.
Broido, Vera, *Lenin and the Mensheviks: The Persecution of Socialists under Bolshevism*, Aldershot, İngiltere: Gower/M. Temple Smith, 1987.
Brook-Shepherd, Gordon, *Storm Petrels: The First Soviet Defectors, 1928-1938*, Londra: Collins, 1977.
Broué, Pierre, *The German Revolution, 1917-1923*, Leiden, Hollanda: Brill, 2005.
Brovkin, Vladimir N., *The Mensheviks After October: Socialist Oppression and the Rise of the Bolshevik*

Dictatorship, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1987.

—, "Workers' Unrest and the Bolsheviks' Response in 1919", *Slavic Review* 49/3 (1990): 350-73.

—, *Behind the Front Lines of the Civil War: Political Parties and Social Movements in Russia, 1918-1922*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.

—, yayına hazırlayan, *Dear Comrades: Menshevik Reports on the Bolshevik Revolution and the Civil War*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1991.

—, *Russia after Lenin: Politics, Culture, and Society, 1921-1929*, Londra ve New York: Routledge, 1998.

Browder, Robert Paul ve Kerensky, Alexander F., yayına hazırlayanlar, *The Russian Provisional Government: Documents*, 3 cilt, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1961.

Brower, Daniel R., "The Smolensk Scandal and the End of NEP," *Slavic Review*, 45/4 (1986): 689-706.

Brown, Stephen, "Lenin, Stalin and the Failure of the Red Army in the Soviet-Polish War of 1920", *War and Society*, 14/2 (1996): 35-47.

Brunck, Helma, *Bismarck und das preussiche Staatministerium, 1862-89*, Berlin: Duncker and Humboldt, 2004.

Brunn, Geoffrey ve Mamatey, Victor S., *The World in the Twentieth Century*, 4. baskı, Boston: Heath, 1962.

Brusilov, A. A., *A Soldier's Note-book, 1914-1918*, Londra: MacMillan, 1930.

—, *Moi vospominaniia*, Moskova: Voenizdat, 1963.

Brutzkus, B. D., "Die russiche Agrar-revolution," *Zeitschrift für die gesammte Staatwissenschaft*, 78 (1924): 301-45.

Buber-Neumann, Margarate, *Von Potsdam nach Moskau: Stationen eines Irweges*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1957.

Bublikov, A. A., *Russkaia revoliutsiia*, New York: [belirtilmemiş], 1918.

Bobnov, Andrei ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Grazhdanskaia voina 1918-21*, 3 cilt, Moskova: Voennyi vestnik, 1928-30.

Buchan, John A., *History of the Great War*, 4 cilt, Boston: Houghton Mifflin, 1922.

Buchanan, Sir George, *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memories*, 2 cilt, Boston: Little, Brown, 1923.

Buchanan, Meriel, *Petrograd: The City of Trouble, 1914-1918*, Londra: Collins, 1918.

Budberg, Alexsei, "Dnevik", *Arkhiv russkoi revoliutsii*, derleyen Gessen, XV (1924): 254-345.

Budennyi, S. M., *Proidennyi put,'* 3 cilt, Moskova: Voenizdat, 1958-1973.

Budnikov, V. P., *Bol'shevistskaia partiinaia pechat' v 1917 g.*, Kharkov: Kharkovskii universitet, 1959.

Budnitskii, O. V., *Rossiiskie evrei mezhdu krasnymi i belymi (1917-1920)*, Moskova: Rosspen, 2006.

Budnitskii, Oleg, yayına hazırlayan, *Sovershenno lichno i doveritel'no!' B. A. Bakhmetev-V. A. Maklakov: perepiska 1919-1951*, 3 cilt, Moskova ve Stanford: Rosspen ve Hoover Institution Press, 2001-2.

—, "Boris Bakhmeteff's Intellectual Legacy in American and Russian Collections", *Slavic and East European Information Resources*, 4/4 (2003): 5-12.

—, *Den'gi russkoi emigratsii: kolchakovskoe zoloto 1918-1957*, Moskova: Novoe literaturnoe obozrenie, 2008.

Bukharin, N. K., "O novoi ekonomichheskoi politiki i nashikh zadachakh", *Bol'shevik*, 1925, no. 9-10 (1 Haziran): 3-15.

—, *Izbrannye proizvedeniia*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1988.

—, *Problemy teorii i praktiki sotsializma*, Moskova: Politizdat, 1989.

—, *Put' k sotsializmu v Rossii: izbrannye proizvedeniia*, Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otdelenie, 1990.

—, *Tsezarism pod maskoi revoliutsii: po povodu knigi prof. N. Ustrialova Pod znakom revoliutsii*, Moskova: Pravda, 1925.

Bukhnikashvili, G., *Gori: Istoricheskii ocherk*, Tblisi: Zaria vostoka, 1947.

Bukov, K. I. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Nedorisovannyi portret, 1920: 50-letie V. I. Lenina v rechakh stat'iakh, privetstviiakh*, Moskova: Moskovskii rabochii, 1990.

Buldakov, V. P. ve arkadaşları, *Bor'ba za massy v trekh revoliutsiakh v Rossii: proletariat i srednie gorodskie sloi*, Moskova: Mysl', 1981.

Bullock, David, *The Russian Civil War, 1918-1921*, Oxford: Osprey, 2008.

Bulygin, Paul, *The Murder of the Romanovs*, Londra: Hutchinson, 1935.

Bunin, Ivan, *Cursed Days: A Diary of Revolution*, Chicago, Ivan R. Dee, 1998.

Bunyan, James, *Intervention, Civil War, and Communism in Russia, April-December 1918: Documents and Materials*, Baltimore: Johns Hopkins University, 1936.

— ve Fisher, Harold H., yayına hazırlayanlar, *The Bolshevik Revolution, 1917-118: Documents and Materials*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1934.

Burbank, Jane, *Intelligentsia and Revolution: Russian Views of Bolshevism, 1917-1922*, New York: Oxford University Press, 1986.

Burdzhalov, E. N., "Revolution in Moscow", *Soviet Studies in History*, 26/1 (1987-8): 10-100.

—, *Vtoraia russkaia revoliutsiia: vosstanie v Petrograde*, Moskova: Nauka, 1967. *Russia's Second Revolution: The February 1917 Uprising in Petrograd* başlığıyla tercüme edildi. Bloomington: Indiana University Press, 1987.

Burgess, William Francis, "The Istpart Commission: The Historical Department of the Russian Communist Party Central Committee, 1920-1928", doktora tezi, Yale University, 1981.

Burgina, Anna, *Sotsial-demokraticheskaia menshevistskaia literatura*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1967.

Bushkovitch, Paul, "Princes Cherkasskii or Circassian Murzas: The Kabardinians in the Russian Boyar Elite, 1560-1700", *Cahiers du monde russe*, 45/1-2 (2004): 9-30.

—, *Peter the Great: The Struggle for Power, 1671-1725*, New York: Cambridge University Press, 2001.

Bushnell, John, "The Tsarist Officer Corps 1881-1914: Customs, Duties, Inefficencies", *American Historical Review*, 86/4 (1981): 753-80.

—, *Mutiny amid Repression: Russian Soldiers in the Revolution of 1905-1906*, Bloomington: Indiana University Press, 1985.

Buzurbaev, G. U., *Kuibyshev v Sibiri*, Novosibirsk: Novosibirskoe obl. gosizdat, 1939.

Rykov, P. M., *Pozlednie dni Romanovykh*, Sverdlovsk: Ural-kniga, 1926.

Cameron, G. Poulet, *Personal Adventures and Excursions in Georgia, Circassia, and Russia*, 2 cilt, Londra: Henry Colburn, 1845.

Cameron, Rondo ve Bovykin, V. I., yayına hazırlayanlar, *International Banking, 1870-1914*, New York: Oxford University Press, 1991.

Campbell, T. D., *Russia: Market or Menace*, Londra: Longman, 1932.

Canali, M., *Il delitto Matteotti: affarismo e politica nel primo governo Mussolini*, Bologna: Il Mulino, 1997.

Carley, Michael Jabara, "Episodes from the Early Cold War: Franco-Soviet Relations 1917-1927", *Europe-Asia Studies*, 52/7 (2000): 1275-1305.

—, "The Politics of Anti-Bolshevism: The French Government and the Russo-Polish War, December 1919 to May 1920", *Historical Journal*, 19/1 (1976): 163-89.

—, *Silent Conflict: A Hidden History of Early Soviet-Western Relations*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2014.

Carr, Edward Hallett, "Revolution from Above: Some Notes on the Decision to Collectivize Soviet Agriculture", *The Critical Spirit: Essays in Honor of Herbert Marcuse*, yayına hazırlayan K. H. Wolff ve Barrington Moore, Jr. Boston: Beacon (1967): 313-27.

—, "The Origins and Status of the Cheka", *Soviet Studies,* 10/1 (1958): 1-11.

—, *Socialism in One Country 1924-1926,* 3 cilt, New York: Macmillan, 1958.

—, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923,* 3 cilt, New York: Macmillan, 1953.

—, *The Interregnum, 1923-1924,* New York: Macmillan, 1954.

—, *The Russian Revolution from Lenin to Stalin, 1917-1929,* New York: Macmillan, 1979.

— ve Davies R. W., *Foundations of a Planned Economy, 1926-1929,* 3 cilt, Londra ve Basingstroke: Macmillan, 1969-1978.

Carsten, Frederick L., *Revolution in Central Europe, 1918-1919,* Berkeley: University of California Press, 1972.

Chaikan, Vadim A., *K istorii Rossiikoi revoliutsii,* vyp, 1. Moskova: Grzhebin, 1922.

Chakhvashvili, I. A., *Rabochee dvizhenie Gruzii, 1870-1904,* Tbilisi: Sabchota Sakartvelo, 1958.

Chamberlain, Lesley, *Lenin's Private War: The Voyage of the Philosophy Steamer and the Exile of the Intelligentsia,* New York: St. Martin's Press, 2006.

Chamberlin, William Henry, *The Russian Revolution,* 2 cilt, New York: Macmillan, 1935.

Channon, John, "The Bolsheviks and the Peasantry: The Land Question during the First Eight Months of Soviet Rule", *Slavonic and East European Review,* 66/4 (1988): 593-624.

—, "Tsarist Landowners After the Revolution: Former pomeshchiki in Rural Russia during the NEP", *Soviet Studies,* 34/4 (1987): 575-98.

Chaquèri, Cosroe, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921: Birth of the Trauma,* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1995.

Chase, William J., *Workers, Society, and the Soviet State: Labor and Life in Moscow, 1918-1929,* Urbana: University of Illinois Press, 1987.

—, "Workers' Control and Socialist Democracy", *Science and Society* 50/2 (1986): 226-38.

Chaudhry, Kiren Aziz, "The Myth of the Market and the Common History of Late Developers", *Politics and Society,* 21 (1993): 245-74.

Chavchavadze, David, *The Grand Dukes,* New York: Atlantic International Publications, 1990.

Chavichvili, Khariton A., *Patrie, prisons, exil-Stalin et nous,* Paris: Defense de la France, 1946.

—, *Révolutionnaires russes à Genève en 1908,* Cenevre: Poésie vivante, 1974.

Chelidze, Karlo S., *Iz revoliutsionnogo proshlogo Tbilisskoi dukhovnoi seminarii,* Tbilisi: Tbilisskoi universitet, 1988.

Chermenskii, E. D., "Nachalo vtoroi rossiiskoi revoliutsii", *Istoriia SSSR,* 1987, no. 1.

—, *IV Gosudarstvennaia Duma i sverzhenie tsarizma v Rossii,* Moskova: Mysl', 1976.

Cherniavskii, Georgii, "Samootvod: kak Stalin sam sebia s genseka snimal", *Rodina,* 1994, no. 1: 67-69.

Cherniavsky, Michael, yayına hazırlayan, *Prologue to Revolution: Notes of A. N. Iakhontov on the Secret Meetings of the Council of Ministers,* 1915, Englewood Cliffs, NJ: Prentice, Hall, 1967.

—, *Tsar and People: Studies in Russian Myths,* New Haven, CT: Yale University Press, 1969.

Chernina, Eugenia, Dower, Paul Casteneda ve Markevich, Andrei, "Peoperty Rights, Land Liquidity, and Internal Migration", çalışma raporu.

Chernomortsev, A., "Krasnyi Tsarityn", *Donskaia volna (ezhede'lnik istorii, literatury, i satiri),* 3 Şubat 1919: 6-10.

Chernov, Victor M., "Lenin: A Contemporary Portrait", *Foreign Affairs* (Mart 1924): 366-372.

—, *The Great Russian Revolution,* New Haven, CT: Yale University Press, 1936.

Chernov, V. M., *Rozhdenie revoliutsionnoi Rossii (fevral'skaia revoliutsiia),* Paris, Prag, New York: Iubeleiyni komitet po izdaniiu trudov V. M. Chernova, 1934.

Chernykh, Alla I., *Stanovlenie Rossii sovetskoi: 20-e gody v zerkale sotsialogii,* Moskova: Pamiatniki istoricheskoi mysli, 1998.

Chertok, Semen, *Stop-Kadr,* Londra: OPI, 1988.

Chervinskaia, N. S., *Lenin, u rulia strany Sovetov: po vospominaniiam sovremennikov i dokumentam, 1920-1924*, 2 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1980.

Chevychelov, Ciacheslav Ia., *Amaiak Nazaretian*, Tblisi: Sabchota Sakartvelo, 1979.

Chicherin, G., *Two Years of Soviet Foreign Policy: The Relations of the Russian Socialist Federal Soviet Republic with Foreign Nations, from November 7, 1917 to November 7, 1919*, New York: The Russian Soviet Government Bureau, 1920.

Chicherin, G. V., *Vneshniaia politika Sovetskoi Rossii za dva goda: ocherk, sostavlennyi k dvukhletnei godovshchine raboche-krest'ianskoi revoliutsii*, Moskova: Gosizdat, 1920.

Chickering, Roger, "Sore Loser: Ludendorff's Total War", *The Shadows of Total War: Europe, East Asia, and the United States, 1919-1939*, yayına hazırlayanlar Roger Chickering ve Stig Förster, New York: Cambridge University Press, 2003.

Chigir, Olesia Ia., "Grigorii Iakovlevich Sokol'nikov: lichnost' i deiatel'nost'", Doktora tezi, Ryazan, 2009.

Chistiakov, K., *Ubit' za Rossiiu! Iz istorii Russkogo emigrantskogo "aktivizma", 1918-1939 gg.*, Moskova: Ippolitov, 2000.

Chistiakov, O. I., "Formirovanie RSFSR kak federativnoe gosudarstvo", *Voprosy istorii*, 1968, no. 8: 3-17.

—, "Obrazovanie Rossiiskoi Federatsii, 1917-1920 gg.", *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1957, no. 10: 3-12.

Chkhetia, Shalva K., *Tblisi v XIX stoletii (1865-1869)*, Tblisi, 1942.

Chmielski, E., "Stolypin's Last Crisis", *California Slavonic Papers*, 3 (1964): 95-126.

Chokaiev, Mustapha, "Turkestan and the Soviet Regime", *Journal of the Royal Central Asian Society*, 18 (1931): 403-20.

Christensen, Thomas J. ve Synder, Jack, "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity", *International Organization*, 44/2 (1990): 137-68.

Chudaev, D. A., "Bor'ba Kommunisticheskoi partii za uprochnenie Sovetskoi vlasti: razgom levykh eserov", *Uchenye zapiski Moskovskogo oblastnogo pedagogicheskogo instituta*, XXVII/ii (Moskova, 1953), 177-226.

Chuev, Felix, *Kaganovich, Shepilov*, Moskova: Olma, 2001.

—, *Molotov: poluderzhavnyi vlastelin*, Moskova: Olma, 1999.

—, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics*, Chicago: I. R. Dee, 1993.

—, *Sto sorok besed s Molotovym*, Moskova: Terra, 1991.

—, *Tak govorii Kaganovich: ispoved' stalinskogo apostola*, Moskova: Otechestvo, 1992.

Chugaev, D. A., *Revoliutsionne dvizhenie v Rossii v avguste 19-17 g.: razgrom kornilovskogo miatezha*, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1959.

— ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Petrogradskii voenno-revoliutsionnyi komitet: dokumenty materialy*, 3 cilt, Moskova: Nauka, 1966-67.

Chulok, I. S., *Ocherki istorii batumskoi kommunisticheskoi organizatsii 1890-1921 gody*, Batum: Sabtsota Adzara, 1970.

Churchill, Rogers Platt, *The Anglo-Russian Convention of 1907*, Cedar Rapids, IA: The Torch, 1939.

Churchill, Winston, *The World Crisis: The Aftermath*, Londra: T. Butterworth, 1929.

Clark, Christopher, *Kaiser Wilhelm II*, Harlow: Longman, 2000.

—, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, New York: Penguin, 2012.

Claudin, Fernando, *The Communist Movement: From Comintern to Cominform*, New York: Monthly Review Press, 1975.

Cleinow, Georg, *Neue Sibirien (Sibkrai): eine Studie zum Aufmarsch der Sowjetmacht in Asien*, Berlin: R. Hobbing, 1928.

Codrescu, Andrei, *The Posthuman Dada Guide: Tzara and Lenin Play Chess*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.

Cohen, Jon S., "The 1927 Revaluation of the Lira: A Study in Political Economy", *Economic History Review*, 25/4 (1972): 642-54.

Cohn, Norman, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, Londra: Eyre & Spottiswoode, 1967.

Colton, Timothy J., "Military Councils and Military Politics in the Rusian Civil War", *Canadian Slavonic Papers*, 18/1 (1976): 36-57.

—, *Moskow: Governing the Socialist Metropolis*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University, 1995.

Conant, Charles A., *Wall Street and the Country: A Study of Recent Financial Tendencies*, New York ve Londra: G. P. Putnam's Sons, 1904.

Conquest, Robert, *Stalin: Breaker of Nations*, New York: Viking, 1991.

—, *The Great Terror: A Reassessment*. New York: Oxford University, 1990.

Conrad, Sebastian, *Globalisation and Nation in Imperial Germany*, New York: Cambridge University Press, 2010.

Conte, Francis, *Christian Rakovski, 1873-1941: A Political Biography*, Boulder, CO: East European Monographs, 1989.

Cook, Andrew, *To Kill Rasputin: The Life and Death of Gregori Rasputin*, Londra: Tempus, 2006.

Coox, Alvin D., *Nomonhan, Japan against Russia, 1939*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1985, 1990.

Cotton, Sir Henry, *New India, or India in Transition*, Londra: Kegan Paul, Trench, Trûbner, 1907.

Courtois, Stéphane ve arkadaşları, *The Black Book of Communism*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

Crampton, R. J., "The Balkans, 1914-1918", *The Oxford Illustrated History of the First World War*, yayına hazırlayan Hew Strachan, New York: Oxford University Press, 1998.

Crawford, Rosemary A. ve Crawford, Donald, *Michael and Natasha: The Life and Love of Michael II, the Last of the Romanov Tsars*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1997.

Crisp, Olga, "The State Peasents under Nicholas I", *Slavonic and East European Review*, 37, no. 89 (1959): 387-412.

—, *Studies in the Russian Economy Before 1914*, New York: Barnes and Noble, 1976.

D'Abernon, Edgar V., *The Eighteenth Decisive Battle of the World: Warsaw 1920*, Londra: Hodder & Stoughton, 1931.

Dakhshleiger, G. F., *V. I. Lenin i problem kazakhstanskoi istoriografii*, Alam-Ata: Nauka KSSR, 1973.

Dallin, David j., *Soviet Espionage*, New Haven, CT: Yale University Press, 1955.

Daly, Jonathan W., *Autocracy Under Siege: Security Police and Opposition in Russia, 1866-1905*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 1998.

—, *The Watchful State: Security police and Opposition in Russia, 1906-1917*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 2004.

Dan, Lidiia, "Bukharin o Staline", *Novyi zhurnal*, 1964, no. 75: 181-2.

Dan, Theodore, *The Origins of Bolshevism*, New York: Harper and Row, 1964.

Daniels, Gordon ve arkadaşları, "Studies in the Anglo-Japanese Alliance (1902-1923)", London School of Economics, Suntory and Toyota International Centres for Economics and Related Disciplines, Paper no. IS/2003/443, Ocak 1903. Erişim adresi: http://sticerd.lse.ac.uk/dps/is/is443.pdf.

Daniels, Robert V., "Stalin's Rise to Dictatorship", *Politics in the Soviet Union*, yayına hazırlayanlar Alexander Dallin ve Alan F. Westin, New York: Harcourt, Brace and World, 1966.

—, "The Bolshevik Gamble", *Russian Rewiev*, 26/4 (1967): 331-40.

—, "The Left Opposition as an Alternative to Stalinism", *Slavic Review*, 50/2 (1991): 277-85.

—, "The Secreteriat and Local Organization in the Russian Communist Party, 1921-1923", *American Slavic and East European Review*, 16/1 (1957): 32-49.

—, *Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviey Russia*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

—, *Red October: The Bolshevik Revolution of 1917*, New York: Scribner's, 1967.

—, *The Nature of Communism*, New York: Random House, 1962.

—, yayına hazırlayan, *The Russian Revolution*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1972.

—, yayına hazırlayan, *A Documentary History of Communism*, 2 cilt, New York: Random House, 1960, Gözden geçirilmiş baskı, 2 cilt, Hanover, NH: University Press of New England for University of Vermont, 1984, 3. baskı Hanover, NH: University Press of New England for University of Vermont, 1993.

Danilevskii, A. F., *V. I. Lenin voprosy voennogo stroitel'stva na VIII s"ezd RKP (b)*, Moskova: Voenizdat, 1964.

Danilov, G., "How the Tsar Abdicated", *Living Age*, no. 306 (Nisan 1929): 99-104.

Danilov, Iu. N., *Rossii v mirovoi voine, 1914-1915 gg*, Berlin: Slovo, 1924.

—, "Moi vospominaniia ob imperatore Nikolae II-om i vel. kniaze Mikhaile Aleksandroviche", *Arkhiv Russkoi revoliutsii*, yayına hazırlayan Gessen, XIX, 1928.

Danilov, V. P., "We are Starting to Learn about Trotsky", *History Workshop*, 29 (1990): 136-46.

—, "Pereraspredelenie zemel'nogo fonda Rossii v rezul'tate Velikoi Oktiabr'skoi revoliutsii", I. I. Mints, yayına hazırlayan, *Leninskii dekret "o zemle" v deistvii: sbornik statei*, Moskova: Nauka, 1979, 261-310.

—, *Rural Russia under the New Regime*, Bloomington: Indiana University Press, 1988.

—, ve Khlevniuk, Oleg, yayına hazırlayanlar, *Kak lomali NEP: stenogrammy plenumov TsK VKP (b) 1928-1929 gg*, 5 cilt, Moskova: Demokratiia, 2000.

—, yayına hazırlayan, *Nestor Makhno, krest'ianskoe dvizhenie na Ukraine, 1918-1921: dokumenty i materialy*, Moskova: Rosspen, 2006.

— ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Krest'ianskoe vosstanie v Tambovskoi gubernii v 1919-1921 gg., "Antonovshchina": dokumenty i materialy*, Tambov: MINTS, 1994.

—, *Sovetskoe krest'ianstvo: kratkii ocherk istorii, 1917-1970*, ikinci baskı, Moskova: Politizdat, 1973.

—, *Tragediia sovetskoi derevni: kollektivizatsiia i raskulachivaniie, dokumenty i materialy, 1927-1939*, 5 cilt, Moskova: Rosspen, 2000.

Darlington, Thomas, *Education in Russia*, Londra: Wyman and Sons, 1909.

Daulet, Shafiga, "The First All-Muslims Congress of Russia, Moskova, 1-11 Mayıs 1917", *Central Asian Survey*, 8/1 (1989): 21-47.

Davatts, V. Kj., ve L'vov, N. N., *Russkaia armiia na chuzhbine*. Belgrad: Russkoeizdate'stvo, 1923.

Davies, Noman, "Izaak Babel's 'Konarmiya' Stories, and the Polish-Soviet War", *Modern Language Review*, 67/4 (1972): 845-57.

—, *White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War, 1919-1920*, Londra: Macdonald, 1972.

Davies, R. W., "Carr's Changing Views of the Soviet Union", *E. H. Carr A Critical Appraisel*, yayına hazırlayan Michael Cox, Londra: Palgrave, 2000.

Davies, Robert W., *From Tsarism to the New Economic Policy: Continuity and Change in the Economy of the USSR*, Basingstroke: Macmillan, 1990.

—, *From Tsarism to the New Economic Policy: Continuity and Change in the Economy of the USSR*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991.

—, David Stone değerlendirmesi, International *History Review*, 23/3 (2001): 699-701.

—, *The Socialist Offensive: The Collectivization of Soviet Agriculture, 1929-1930*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980.

—, *The Soviet Economy in Turmoil, 1929-1930*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.

— ve Wheatcroft, Stephen G., "Further Thoughts on the First Soviet Five-Year Plan", *Slavic Review*, 34/4 (1975).

—, *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933,* New York: Palgrave Macmillan, 1994.

— ve arkadaşları, *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-,945.* New York: Cambridge University Press, 1994.

—, yayına hazırlayan, *NEP: priobreteniia i poteri,* Moskova: Nauka, 1994.

Davies Sarah ve Harris, James, yayına hazırlayanlar, *Stalin: A New History,* New York: Cambridge University Press, 2005.

Davis, Jerome, "Stalin, New Leader, Explains Aims and Policies of Soviets", *New York American,* 3 Ekim 1926: 1-2.

—, *Behind Soviet Power: Stalin and the Russians,* West Haven, CT: Reader's Press, 1949.

Davis, Mike, *Late Victorian Holocausts: El Nino, Famines, and the Making of the Third World,* Londra ve New York: Verso, 2001.

Devletshin, Tamurbek, "The Federal Principle in the Soviet State", *Studies on the Soviet Union,* 6/3 (1967).

—, *Sovetskii Tatarstan: teoriia i praktika Leninskoi natsional'noi politiki,* Londra: Our World, 1974.

Davydov, Mikhail A., *Vserossiiskii rynok v kontse XIX-nachale XX vv. i zheleznodorozhnaia statistika,* St. Petersburg: Aleteiia, 2010.

Dawrichewy, Joseph, *Ah: ce qu'on rigolait bien avec mon ami Staline!,* Paris: Jean-Claude Simoen, 1979.

de Basily, Nicolas, *Diplomat of Imperial Russia, 1903-1917: Memoirs,* Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1973.

de Begnac, Yvon, *Palazzo Venezia: storio di un Regime,* Roma: La Rocca, 1950.

de Felice, Renzo, *Mussolini il fascista,* Turin: G. Einaudi, 1966-68.

—, *Mussolini il rivoluzionnario, 1883-1920,* Turin: G. Einaudi, 1965.

de Gaulle, Charles, *Lettres, notes et carnets,* 12 cilt, Paris: Plon, 1980-88.

de Groot, Gerard J., *Douglas Haig, 1861-1928,* Londra: Unwin Hyman, 1988.

De Lon, Roy Stanley, "Stalin and Social Democracy: The Political Memoirs of David A. Sagirashvili", Doktora tezi, Georgetown University, 1974.

de Madariaga, Isabel, *Russia in the Age of Catherine the Great,* New Haven, CT: Yale University Press, 1981.

De Michelis, Cesare G., *The Non-Existent Manuscript: A Study of the Protocols of Sages of Zion,* Lincoln, NB: University of Nebraska Press, 2004.

de Taube, Michel, *La politique russe d'avant-guerre et la fin de l'empire des tsars (1904-1917): mémoires,* Paris: E. Leroux, 1928.

Deacon, Richard, *A History of the Russian Secret Service,* New York: Taplinger, 1972.

Deal, Zack, *Serf and Peasant Agriculture: Khar'kov Province, 1842-1861,* New York: Arno, 1981.

Debo, Richard K., "G. V. Chicherin: A Historicak Perspective", *Soviet Foreign policy, 1917-1991: A Retrospective,* Londra: Frank Cass, 1994, yayına hazırlayan Gabriel Gorodetsky.

—, "Lloyd George and the Copengagen Conference of 1919-1920: The Initiation of Anglo-Soviet Negotiations", *The Historical Journal.* 24/2 (1981): 429-41.

—, "The Making of a Bolshevik: Chicherin in England, 1914-1918", *Slavic Review,* 25/4 (1966): 651-62.

—, *Revolution and Survival: The Foreign Policy of Soviet Russia, 1917-18,* Toronto: University of Toronto Press, 1979.

—, *Survival and Consolidation: The Foreign Policy of Soviet Russia, 1918-1921,* Montreal ve Buffalo: McGill-Queen's University Press, 1992.

Dedijer, Vladimir, *The Road to Sarajevo,* New York: Simon &Schuster, 1966.

Degoev, Vladimir, V., *Kavkaz i velikie derzhavy, 1829-1864 gg.: Politika, voina, diplomatiia,* Moskova: Rubezhi XXI, 2009.

Degras, Jane, yayına hazırlayan, *Soviet Documents on Foreign Policy*, 3 cilt, Londra ve New York: Oxford University Press, 1951-53.

—, *The Communist International, 1919-1943: Documents*, 3 cilt, New York: Oxford University Press, 1956-65.

—, *The Çommunist International, 1919-1943: Documents*, 2 cilt, Londra: Frank Cass, 1971.

Deist, Wilhelm ve Freuchtwanger, E. J., "The Military Collapse of the German Empire: The Reality Behind the Stab in the Back Myth", *War in History*, 3/2 (1996): 186-207.

Dekrety Sovetskoi vlasti, 16 cilt, Moskova: Gosizdat/Rosspen, 1957.

Demidov, V. V., "Khlebozagotovitel'naia kampaniia 1927/28 g. v sibirskoi derevne", *Aktual'nye problemy istorii sovetskoi Sibiri*, yayına hazırlayan V. I. Shishkin, Novosibirsk: Nauka, sibirskoe otdelenie, 1990.

—, *Politicheskaia bor'ba i oppozitsiia v Sibiri, 1922-1929 gg.*, Novosibirsk: Sibirskii kadrovyi tsentr, 1994.

Denezhnaia reforma 1921-1924 gg., sozdanie tverdoi voliuty: dokumenty i materialy, Moskova: Rosspen, 2008.

Dnezhnoe obrashchenie i kreditnaia sistema Soiuza SSR za 20 let: sbornik vazhneishikh zakonodatel'nykh materialov za 1917-1937 gg., Moskova: Gosfinizdat, 1937.

Denikin, A. I., *Ocherki russkoi smuty: Krushenie vlasti i armii*, 5 cilt, Paris ve Berlin: J. Provolozky & cie, 1921-26.

Desiat' let Kommunisticheskogo universiteta im. Ia. M. Sverdlova: 1918-1928 gg., Moskova: Kommunisticheskii universitet, 1928.

Desiat' letsovetskoi diplomatii: akty i dokumenty, Moskova: Litizdat narkomindela, 1927.

Deutscher, Issac, *Stalin: A Political Biography*, 2. Baskı, New York: Oxford University Press, 1967.

—, *The Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921*, New York: Oxford University Press, 1954.

—, *The Prophet Unarmed: Trotsky, 1921-29*, New York: Oxford University Press, 1959.

—, *The Unfinished Revolution: Russia, 1917-1967*, New York: Oxford University Press, 1967.

Dewey, John ve arkadaşları, *The Case of Leon Trotsky: Reports of Hearings on the Charges Made Against Him in the Moscow Trials, by the Preliminary Commission of Inquiry*, New York: Harper and Row, 1937.

D'iachenko, V. P., *Istoriia finansov SSSR 1917-1950 gg.*, Moskova: Nauka, 1978.

Diakin, V. S., "Stolypin i dvoriantsvo (Proval mestnoi reformy)", *Problemy krest'ianskogo zemlevladeniia i vnutrennei politiki Rossii: dooktiabr'skii period*, Leningrad: Nauka, 1972, 231-74.

—, "The Leadership Crisis in Russia on the Eve of the February Revolution", *Soviet Studies in History*. 23/1 (1984): 10-38.

—, *Burzhuaziia, dvorianstvo i tsarizm v 1911-1914 gg.*, Leningrad: Nauka, 1988.

—, *Russkaia burzhuaziia i tsarizm: v gody pervoi mirovoi voiny (1914-1917)*, Leningrad: Nauka, 1967.

D'iakov, Iu. L. ve Bushueva, T. S., yayına hazırlayanlar, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR, Krasnaia Armiia i Reikhsver, tainoe sotrudnichestvo 1922-1933: neizvestnye dokumenty*, Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1992.

Dickerman, Leah, yayına hazırlayan, *Dada*, Washington, D. C.: National Gallery of Art, 2006.

Dickinson, G. Lowes, *The International Anarchy, 1904-1914*, New York: The Century Co., 1926.

Dickson, P. G. M., *Finance and Government under Maria Theresa, 1740-1780*, Oxford: Clarendon, 1987.

Dillon, Emile Joseph, *The Eclipse of Russia*, Londra ve Toronto: J. M. Dent & Sons, 1918.

Dimanshtein, S. M., yayına hazırlayan, *Revoliutsiia i natsional'nyi vopros*, Moskova: Kommunisticheskaia akademiia, 1930.

Dimitriev, Iu A., *Sovetskii tsirk: ocherki istorii, 1917-1941*, Moskova: Iskusstvo, 1963.

Dirketivy glavnogo komandovaniia Krasnoi Armii (1917-1920), Moskova: Voenizdat, 1969.

Diskussiia 1923 goda: materialy i dokumenty, Moskova: Gosizdat, 1927.

Dmitrenko, Segei L., *Bor'ba KPSS za edinstvosvoikhriadov, oktiabr' 1917-1937 gg.*, Moskova: Politiizdat, 1976.

Dmitrenko, V. P., "Chto takoe NEP?", *Voprosy istorii*, 1988, no. 9: 44-7.

Dmitriev, Iurii, *Pervyi Chekist*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1968.

Dmitriev, V. K., *Kriticheskie issledovaniia o potreblenii alkogoliia v Rossii*, Moskova: V. P. Ribaushinskii, 1911.

Dmitrieva, L. M., yayına hazırlayan, *Barnaul v vospominaniakh starozhilov: XX vek*, Barnaul: Altaiskii gos. universitet, 2007.

Dmitrievskii, Sergei V., *Sovetskie portrety*, Berlin: Strela, 1932.

—, *Sud'ba Rossii: pis'ma k druz'iam*, Stockholm: Strela, 1930.

Dnevnik imperatora Nikolai II, 1890-1906 gg., Berlin: Slovo, 1923. Moskova: Polistar, 1991.

Dobb, Maurice, *Russian Economic Development Since the Revolution*, 2. Baskı, Londra: Routledge, 1929.

Dobrorolski, S. K., *Die Mobilmachung der russichen Armee 1914*, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschat für Politik und Geschichte m. b. h. 1922.

Dobroynin, V. V., *Bor'ba s bol'shevizmom na iuge Rossii: uchastie v bor'be donskogo kazacehstva*, Prag: Slvianskoe izdatel'stvo, 1921.

Doctorow, Gilbert S., "The Russian Gentry and the *Coup D'État* of 3 June 1907", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 17/1 (1976): 43-51.

Doctorow, G. S., "The Fundamental State Law of 23 April 1906", *Russian Review*, 35/1 (1976): 33-52.

—, "The Introduction of Parliamentary Institutions in Russia during the Revolution of 1905-1907", Doktora tezi, Columbia University, 1975.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, 62 cilt, Londra: H. M. Stationery Office, 1946-. DBFP olarak gösterildi.

Dohan, Michael R., "Soviet Foreign Trade in the NEP Economy and Soviet Industrialization Strategy", Doktora tezi, Massachusetts Institut of Technology, 1969.

—, "Foreign Trade", *From Tsarism to New Economic Policy: Continuity and Change in the Economy of the USSR*, yayına hazırlayan R. W. Davies, Ithaca, NY: Cornell University, 1991, 212-34.

—, "The Economic Origins of Soviet Autarky, 1927/8-1934", *Slavic Review*, 35/4 (1976): 603-35.

"Dokladnaia zapiska Vitte Nikolaiu II", *Istorik-Marksist*, 1935, no. 2-3: 130-39.

Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii, 12 cilt, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1963-1986.

Dokumenty vneshnei politiki SSSR, 21 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1957-77. DVP SSSR olarak gösterildi.

Dolbilov, Mikhail, "Rozhdenie imperatorskikh reshenii: monarkh, sovetnik i 'vysochaishaia volia' v Rossii XIX v.", *Istoricheskie zapiski*, 9 (2006), 5-48.

Dower, Paul Castenada ve Markevich, Andrei, "Do Property Rights in Russia Matter? The Stolypin Titling Reform and Agricultural Productivity", çalışma raporu, New Economic School, Moskova, Rusya (2012).

Dowling, Timothy C., *The Brusilov Offensive*, Bloomington: Indiana University Press, 2008.

Drabkin, Iakov S. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Komintern i ideia mirovoi revoliutsii: dokumenty*, Moskova: Nauka, 1998.

Drabkina, E., "Moskva 1918", *Novyi mir*, 1958, no. 9: 156-57.

Drabkina, S. M., "Dokumenty germanskogo polsa v Moskve Mirbakha", *Voprosy istorii*, 1971, no. 9: 120-30.

Drachkovitch, Milorad M. ve Lazitch, Branko, yayına hazırlayanlar, *The Comintern: Historical Highlights, Recollections, Documents*, New York: Praeger, 1966.

—, *Lenin and the Comintern*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, Stanford University, 1971.

Dreiser, Theodore, *Dresier Looks at Russia*, New York: H Liveright, 1928.

Drezen, A. K., *Burzhuaziia i pomeshchiki 1917 goda: chastnye soveshehaniia chlenov Gosudarstvennoi Dumy*, Moskova-Leningrad: Partizdat, 1932.

Dridzo, Vera, *Nadezhda Kostantinovna*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1958.

—, "O Krupskoi: pis'mo v redakstiiu", *Kommunist*, 1989, no. 5: 105-6.

Drujina, Gleb, "The History of the North-West Army of General Iudenich", Doktora tezi, Stanford University, 1950.

Dubenskii, D., yayına hazırlayan, *Ego Imperatorskoe* Velichestvo Gosudar' Imperator Nikolai Aleksandrovich v *desitvuiushchei armii*, 4 cilt, Petrograd: Ministerstvo Imp. Dvora, 1915-16.

Dubentsov, B. ve Kulikov, A. "Sotsial'naia evoliutsiia vysshei tsarskoi biurokratii vo votroi polovine XIX-nachale XX v.", *Problemy sotsial'no-ekonomicheskoi i politicheskoi istorii Rossii XIX-XX vekov: sbornik statei*, yayına hazırlayan, Boris Ananich ve arkadaşları, St. Petersburg: Aleteiia, 1999.

Dubinskii-Mukhadaze, Ilya Moiseevich, *Ordzhonikidze*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1963, 1967.

Dubrovskii, Sergei M., *Stolypinskaia zemel'naia reforma: iz istorii sel'skogo khoziaistva i krest'ianstva Rossii v nachale XX veka*, Moskova: Akademiia nauk, 1963.

Duda, Gerhard, *Jeno Varga und die Geschiste des Instituts für Wltwirtschaft und Weltpolitik in Moskau 1921-70: zu den Möglichkeiten und Grenzen wissenschaftlicher Auslandsanalyse in der Sowjetunion*, Berlin: Akademie, 1994.

Dullin, Sabine, *Men of Influence: Stalin's Diplomats in Europe, 1930-1939*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

Dumova, N., "Maloizvestnye mateialy po istorii kornilovshchiny", *Voprosy istorii*, 1968, no. 2: 69-93.

Duraczynski, E. ve Sakharov, A. N., yayına hazırlayanlar, *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia v politicheskikh usloviakh Evropy 30-x godov XX stoletiia: sbornik statei*, Moskova: Nauka, 2001.

Duranty, Walter, "Artist Finds Lenin at Work and Fit", *New York Times*, 15 Ekim 1922.

—, "Lenin Dies of Cerebral Hemorrhage: Moscow Throngs Overcome With Grief; Trotsky Departs Ill, Radek in Disfavor", *New York Times*, 23 Ocak 1924.

—, *I Write as I Please*, New York: Simon & Schuster, 1935.

Durnovo, Nikolai, *Sud'ba gruzinskoi tserkvi*, Moskova: Russkii stiag, 1907.

Duval, Jr., Charles, "The Bolshevi Sekreteriat and Yakpv Sverdlov: February to October 1917", *Slavonic and East European Review*, 51, no. 122 (1973): 47-57.

—, Yakov M., "Sverdlov and the All-Russia Central Executive Committee of Soviets (VTsIK): AStudy in Bolshevik Consolidation of Power, October 1917-July 1918", *Soviet Studies*, 31/1 (1979): 3-22.

Dvadtsat' let VChK-OGPU-NKVD, Moskova: OGIZ, 1938.

"Dve besedy s L.M. Kaganovichem", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1999, no. 2: 101-22.

Dyck, Harvey L., "German-Soviet Relations and the Anglo-Soviet Break 1927", *Slavic Review*, 25/1 (1966): 67-83.

—, *Weimar Germany and Soviet Russia 1896-1933. A Study in Diplomatic Instability*, New York: Columbia University Press, 1966.

Dzerzhinskaia, S., *V gody velikikh boev*, Moskova: Mysl', 1964.

—, *Izbrannye proizvedeniia*, Moskova: OGIZ, 1947.

Dzerzhinskii, F. E., *Felix Dzerzhinskii: dnevnik zakliuchennogo, pis'ma*, Minsk: Belarus, 1977.

Dziewanowski, M. K., *Communist Party of Poland: An Outline of History*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959.

—, *Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918-1922*, Stanford: Hoover Institution Press, 1969.

Easter, Gerald M., *Reconstructing the State: Personal Networks and Elite Identity in Soviet Russia*, New York: Cambridge University Press, 2000.

Eastman, Max, *Heroes I Have Known: Twelve Who Lived Great Lives*, New York: Simon & Schuster, 1942.

—, *Leon Trotsky: The Portrait of a Youth*, New York: Greenberg, 1925.

—, *Love and Revolution: My Journey through an Epoch*, New York: Random House, 1964.

—, *Since Lenin Died*, New York: Boni & Liveright, 1925.

Edgerton, David, *The Shock of the Old: Technology and Global History since 1900*, New York: Oxford University Press, 2006.

Edmondson, Charles M., "The Politics of Hunger: The Soviet Response to the Famine of 1921", *Soviet Studies*, 29/4 (1977): 506-18.

Egerov, Aleksandr, *L'vov-Varshava, 1920 god: vzaimodeistvie frontov*, Moskova-Leningrad: Gosizdat otdel voennoi literatury, 1929.

Egorova, L. P., "Khlebozagotovitel'naia kampaniia 1927-1928 gg. i bor'ba s kulachestvom v zapadnosibir'skoi derevne", *Voprosy istorii Sibiri*, Tomsk: Tomskii gosudarstvenyi universitet, 1967, vyp. 3: 255-70.

Ehrenburg, Ilya, *Memoirs: 1921-1941*, Cleveland, OH: World Pub, 1968.

Ehrlich, Alexander, *The Soviet Industrialization Debate, 1924-1928*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960, 1967.

Eichengreen, Barry J., *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*, New York: Oxford University Press, 1992.

Eichwede, Wolfgang, *Revolution und Internationale Politik: zur kommunistichen Interpretation der kapitalistischen Welt, 1921-1925*, Köln: Böhlau, 1971.

Einaudi, Luca, *Money and Politics: European Monetary Unification and the Gold Standard, 1865-1873*, New York: Oxford University Press, 2001.

Ekonomicheskoe polozhenie Rossii nakunune Velikoi Oktiabr'skoi sotsialisticheskoi revoliutsii: dokumenty i materialy, 3 cilt, Moskova: Akademiia nauk, 1957; Leningrad: Nauka, 1967.

Eleuov, T. E., *Inostrannaia voennaia interventsiia i grazhdanskaia voina v Srednei Azii i Kazakhstane: dokumenty i materialy*, Alma-Ata: Akademiia nauk Kazakhskogo SSR, 1964.

Elleman, Bruce A., "Secret Sino-Soviet Negotiations on Outer Mongolia, 1918-1925", *Pacific Affairs*, 66/4 (1993-4): 539-63.

—, *Diplomacy and Deception: The Secret History of Sino-Soviet Diplomatic Relations, 1917-1927*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1997.

Ellis, John, *Social History of the Machine Gun*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1976-1986.

Elpatevskii, S. Ia., *Vospominaniia*. Leningrad: Priboi, 1929.

Elwood, Ralph Carter, *Roman Malinovsky: A Life without a Cause*, Newtonville, MA: Oriental Research Partners, 1977.

—, *Russian Social Democracy in the Underground: A Study of the RSDRP in the Ukraine, 1907-1914*, Assen: Van Gorcum, 1974.

Ely, Christopher, "Te Question of Civil Society in Late Imperial Russia", *A Companion Volume to Russian History*, yayına hazırlayan Abbott Gleason, Oxford: Blackwell, 2009.

Emmons, Terence, yayına hazırlayan, *Time of Troubles: The Diary of Iurii Vladimirovich Got'e*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988.

—, *The Formation of Political Parties and the First National Elections in Russia*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.

Engel, Barbara, "Not By Bread Alone: Subsistance Riots in Russia During World War I", *Journal of Modern History*, 69/3 (1997): 696-721.

Engelstein, Laura, *Moscow 1905: Working Class Organization and Political Conflict*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1982.

Engerman, David C., *Modernization from the Other Shore: American Intellectuals and the Romance of Russian Development*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.

Englander, David, "Military Intelligence and the Defence of the Realm", *Bulletin of the Society for the Study of Labour History*, 52/1 (1987): 24-32.

Ennker, Benno, "The Origins and Intentions of the Lenin Cult", *Regime and Society in Twentieth Century Russia*, yayına hazırlayan Ian Thatcher, Londra: Macmillan Press, 1999, 118-28.

—, *Die Anfänge des Leninkults in der Sowjetunion*, Köln: Böhlau, 1997.

Enukidze, A., *Nashi podbol'nye tipografii na Kavkaze*, Moskova: Novaia Moskva, 1925.

Epikhin, A. Iu. ve Mozokhin, O. B., *VChK-OGPU v borb'e s korruptsiei v gody novoi ekonomicheskoi politiki, 1921-1928*, Moskova: Kuchkovo pole, 2007.

Erdmann, Karl Dietrich, yayına hazırlayan Kurt Riezler; *Tagebücher, Aufsätze, Dokumente*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.

Erickson, John, *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941*, New York: St. Martin's, 1962, 3. Baskı, Londra ve Portland, OR: Frank Cass, 2001.

Erikson, Erik H., *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis in History*, New York: W. W. Norton, 1958.

Erofeev, Valerii, *Valerian Kuibyshev v Samare: mif stalinskoi epokhi*, Smara: Samarskoe otdelenie Litfonda, 2004.

Eroshkin, N. P., *Ocherki istorii gosudarstvennykh uchrezdenii dorevoliutsionnoi Rossii*, Moskova: Gos. Uchebno-pedagogicheskoe izdatel'stvo, 1960.

Erykalov, E. F., *Oktiabr'skoe vooruzhennoe vosstanie v Petrograde*, Leningrad: Lenizdat, 1966.

Esadze, Semen, *Istoricheskaia zapiska ob upravlenii Kavkazom*, 2 cilt, Tblisi: Guttenberg, 1907.

Esikov, S. A. ve Kanishev, V. V., "Antonovskii NEP", *Otechestvennaia Istoriia*, 1993, no. 4: 60-71.

Esthus, Raymond A., "Niholas II and the Russo-Japenese War", *Russian Review*, 40/4 (1981): 396-411.

Etherton, P. T., *In the Heart of Asia*, Londra: Constable and Co., 1925.

Eudin, Xenia ve Fisher, Harold T., yayına hazırlayanlar, *Soviet Russia and the West, 1920-1927: A Documentary Survey*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1957.

— ve Slusser, Robert, yayına hazırlayanlar, *Soviet Foreign Policy, 1928-1934: Documents and Materiaks*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1967.

Eudin, Xenia Joukoff ve North, Robert C., yayına hazırlayanlar, *Soviet Russia and the East, 1920-1927: A Documentary Survey*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1957.

Evans, Les ve Block, Russell, yayına hazırlayanlar, *Leon Trotsky on China*, New York: Monad, 1976.

Evreinoff, N., *Histoire du théâtre Russe*, Paris: du chène, 1947.

Faerman, E., "Transportirovka 'Iskry' iz-za granitsy i rasprostranenie ee v Rossii v 1901-1903 gg.", *Muzei revoliutsiii SSSR: pervyi sbornik*, Moskova, 1947.

Fainblitt, S., *Amnistiia i subednyi prigorov: s prilozheniem vazhneishikh aktov ob amnistii za 10 let*, Moskova: Gosizdat, 1928.

Fainsod, Merle, *International Socialism and the World War*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1935.

—, *Smolensk Under Soviet Rule*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1958.

Falasca-Zamponi, Simonetta, *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, Berkeley: University of California Press, 1997.

Fallows, T., "Governer Stolypin and the Revolution of 1905 in Saratov", *Politics and Society in Provincial Russia: Saratov, 1590-1917*, yayına hazırlayanlar Rex A Wade ve Scott J. Seregny, Colombus: Ohio University Press, 1990.

Farbman, M., *Bolshevism in Retreat*, Londra: Collins, 1923.

Fay, Sidney B., "The Kaiser's Secret Negotiations with the Tsar, 1904-1905", *American Historical Review*, 2/1 (1918): 48-72.

—, *The Origins of the World War*, 2 cilt, New York: Macmillan, 1929.

Fearon, James D., "Rationalist Explanations for War", *International Organization*, 49/3 (1995), 379-414.

Fedor, Julie, *Russia and the Cult of State Security: The Chekist Tradiition, from Lenin to Putin*, Abingdon, Oxon ve New York: Routledge, 2011.

Fedyshyn, Oleh S., *Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917-1918,* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1971.

Feigina, L. A., *B'orskoe soglashenie,* Moskova: Izd. M. i S. Sabashnikovykh, 1928.

Feis, Herbert, *Europe: The World's Banker 1870-1914: An Account of European Foreign Investment and the Connection of World Finance with Diplomacy Before the War,* New Haven, CT: Yale University Press, 1930.

Feitelberg, M., *Das Papiergeldwesen in Räte-Russland,* Berlin: Praeger, 1920.

Feldman, Gerald D., *The Great Disorder: Politics, Economics, and Society in the German Inflation, 1914-1924,* New York: Oxford University Press, 1993.

Feldman, Robert, "The Russian General Staff and the June 1917 Offensive", *Soviet Studies,* 19/4 (1968): 526-42.

Fel'shtinskii, Iurii, yayına hazırlayan, *Kommunisticheskaia oppozitsiia v SSSR, 1923-1927: iz arkhiva L'va Trotskogo,* 4 cilt, Benson, VT: Chalidze, 1988.

Fel'shtinskii, Iurii, *Bol'sheviki i levye esery, oktiabr'1917-iuin' 1918: na puti k odnoi partiinoi diktatury,* Paris: YMCA, 1985.

—, *Brestskii mir, oktiabr' 1917 goda-noiabr' 1918 g.,* Moskova: Terra, 1992.

—, *Razgovory s Bukharinym,* New York: Telex: 1991.

Ferguson, Niall, "Political Risk and the International Bond Market between the 1848 Revolution and the Outbreak of the First World War", *Economic History Review,* 59/1 (2006): 70-112.

—, *The Pity of War,* New York: Basic Books, 1999.

Fergusson, Adam, *When Money Dies: The Nightmare of Deficit Spending. Devaluation, and Hyperinflation in Weimar Germany,* New York: Public Affairs, 2010.

Ferris, John, "Turning Japanase: British Observations of the Russo-Japanese War", *Rethinking the Russo-Japanese War, 1904-05,* 2 cilt, yayına hazırlayan Rotem Kowner, Folkstone: Global Oriental, 2007.

Ferro, Mark, "The Russian Soldier in 1917: Undisciplined, Patriotic, and Revolutionary", *Slavic Review,* 30/2 (1971): 483-512.

—, *La révolution de 1917: la chute du tsarisme et les origines d'Octobre,* Paris: Aubier, 1967.

—, *The Great War,* Londra: Routledge and Kegan Paul, 1973.

"Fevral'skaia revoliutsiia i okhrannoe otdelenie", *Byloe,* 1918, no. 1: 158-76.

Fic, Victor M., *The Bolsheviks and the Czechoslovak Legion: The Origins of Their Armed Conflict,* New Delhi: Abinav, 1978.

Field, Daniel, çeviri, "Petition Prepared for Presentation to Nicholas II", Documents in Russian History. Ulaşılabileceği adres, http://academic.shu.edu/russianhistory/index.php/Workers'_Petition_January_9th,_1905_(Bloody_Sunday).

Figes, Orlando ve Kolonitskii, Boris, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917,* New Haven, CT: Yale University Press, 1999.

Figes, Orlando, "The Failure of February's Men", *The Historical Journal,* 31/2 (1988): 493-9.

—, *A people's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924,* Londra: Jonathan Cape, 1996.

—, *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917-1921,* Oxford: Clarendon Press, 1989.

Filat'ev, D. F., *Katastrofa Belogo dvizheniia v Sibiri, 1918-1922 gg.: vpechatleniia ochevidtsa,* Paris: YMCA-Press, 1985.

Filimonov, V. G., *Vozniknovenie i razvitie RSFSR kak federatifnogo gosudarstva: material v pomoshch' lektoru,* Moskova: Obshchestvo po rasprostraneniiu politicheskogo i nauchnogo znanii, 1958.

—, *Obrazovanie i razvitie RSFSR.* Moskova: Iuridicheskaia literatura, 1963.

Finansovaia politika Sovetskoi vlasti za 10 let: sbornik statei, Moskova: Moskovskii rabochii, 1928.

Finer, Samuel E., *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics,* 2. Baskı, New York: Penguin, 1976.

Fink, Carole, *The Genoa Conference: European Diplomacy, 1921-1922*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1984.

— ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Genoa, Rapallo, and European Reconstruction in 1922*, New York: Cambridge University Press, 1991.

Firsov, F. I., "K voprosu o taktike edinago fronta v 1921-1924 gg.", *Voprosy istorii KPSS*, 1987, no. 10: 113-27.

—, "N. I. Bukharin v Kominterne", *Bukharin: chelovek, politik, uchenyi*, yayına hazırlayanlar, V. V. Zhuravlev ve A. N. Solopov, Moskova: Politicheskaia literatura, 1990.

Firsov, Fridrikh I., "Nekotorye voprosy istorii Kominterna", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1989, no. 2: 75-107.

Fischer, Conan, *The Ruhr Crisis, 1923-1924*, New York: Oxford University Press, 2003.

Fischer, Fritz, *Germany's Aims in the First World War*, New York: W. W. Norton, 1967, 1976.

—, *War of Ilusions: German Policies from 1911 to 1914*, Londra: Chatto & Windus, 1975.

Fischer, George, *Russian Liberalim: From Gentry to Intelligentsia*, Cambridge, MA: Harvard, 1958.

Fischer, Louis, *Men and Politics: Europe Between the Two World Wars*, New York: Harper & Row, 1946.

—, *Russia's Road from Peace to War: Soviet Foreign Relations 1917-1941*, New York: Harper & Row, 1969.

—, *The Life of Lenin*, New York: Harper & Row, 1964.

—, *The Soviets in World Affairs: A History of Relations between the Soviet Union and the Rest of the World, 1917-1929*, 2 cilt, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1951.

Fischer, Ruth, *Stalin and German Communism: A Study in the Origins of the State Party*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1948.

Fisher, Harold H., *The Famine in Soviet Russia, 1919-1923: The Operations of the American Relief Administration*, New York: Macmillan, 1927.

Fitzpatrick, Sheila, "The Civil War as Formative Experience", *Bolshevik Culture: Experience and Order in the Russian Revolution*, yayına hazırlayanlar, Abbott Gleason ve arkadaşları, Bloomington: Indiana University Press, 1985.

—, "The Foreign Threat during the First Five Year Plan", *Soviey Union/union soviétique*, 5/1 (1978): 26-35.

Fleer, M. G., yayına hazırlayan, *Rabochee dvizhenie v gody voiny*, Moskova: Voprosy truda, 1925.

Fleischhauer, Ingeborg, *Die Deutschen im Zarenreich: Zwei Jahrhunderte deutsch-russiche Kulturgemeinschaft*, Stutgart: Deutsche verlags-Anstalt, 1986.

Fleishman, L., *V tiskakh provokatsii: operatsiia "Trest" i russkaia zrubezzhnaia pechat'*, Moskova: Novoe literaturnoe obozrenie, 2003.

Flerov, Vasili S., *V. V. Kuibyshev – vydaiushchiisia proletarskii revoliutsioner i myslitel': stat'i, vospominaniia, dokumenty*, Tomsk: Tomskii gosudarstvennyi universitet imeni V. V. Kuibysheva, 1963.

Fofanova, M. V., "Poslednoe podpol'e V. I. Lenina", *Istoricheskii arkhiv*, 1956, no. 4: 166-72.

Fokke, D. G., "Na tsene i za kulisami Brestskoi tragikomedii tmemuary uchastnika", yayına hazırlayan, Gesseu, *Arkhiv russkoi revoliutsii*, 1930, no. 20, 5-207.

Fomin, Fedor T., *Zapiski starogo chekista*, 2. Baskı, Moskova: Politicheskaia literatura, 1964.

Forster, Kent, *The Failures of the Peace: The Search For a Negotiated Peace During the First World War*, Washington, D. C.: American Council on Public Affairs, 1942.

Förster, Stig, "Dreams and Nightmares: German Military Leadership and the Images of Future War", Manfred F. Boemke ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871-1914*, Washington, D. C.: German Historical Institute, 1999, 343-76.

Fotieva, L. A., *Iz zhizni V. I. Lenina*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1967.

Frank, Allen J., *Bukhara and the Muslims of Russia: Sufism, Education and the Paradox of Prestige*, Leiden ve Boston: Brill, 2013.

Frank, V. S., "The Land Question and the 1917 Revolution", *Russian Review*, 1/1 (1945): 22-35.

Frankel, Edith Rogovin ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Revolution in Russia: Reassessments of 1917*, New York: Cambridge University Press, 1992.

Freedman, Lawrence, *Strategy: A History*, New York: Oxford University Press, 2013.

Freeze, Gregory L., "Reform and Counter-Reform 1855-1890", *Russia: A History*, yayına hazırlayan Gregory L. Freeze, New York: Oxford University Press, 1997.

French, David, *British Strategy and War Aims, 1914-1916*, Londra: Allen & Unwin, 1986.

Frenkin, Mikhail, *Zakhvat vlasti bol'shevikami v Rossii i rol' tylovykh garnizonov armii: podgotovka i. provedenie Oktaibr'skogo miatezha, 1917-1918 gg.*, Kudüs: Stav, 1982.

Frankin, Mikhail S., *Russkaia armiia i revoliutsiia, 1917-1918*, Münih: Logos, 1978.

Freund, Gerald, *Unholy Alliance: Russian-German Relations from the Treaty of Brest-Litovsk to the Treaty of Berlin*, New York: Harcourt, Brace, 1957.

Fridenson, Patrick, "The Coming of the Assambly Line to Europe", *The Dynamics of Science and Technology*, yayına hazırlayanlar Wolfgang Krohn ve arkadaşları, Dordrecht, Holland ve Boston: D. Reidel Publishing Company, 1978.

Frierson, Cathy A., yayına hazırlayan, *Aleksandr Nikolaevich Engelhardt's Letters from the Country, 1872-1887*, New York: Oxford University Press, 1993.

Fuhrmann, Joseph T., *Rasputin: A Life*, New York: Prager, 1990.

—, yayına hazırlayan, *The Complete Wartime Correspondence of Tsar Nicholas II and the Empress Alexandra: April 1914-March 1917*, Westport, CT: Greenwood, 1999.

Fuller, Jr., William C., "The Russian Empire", *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessments before the Two World Wars*, yayına hazırlayan Ernest F. May., Princeton: Princeton University Press, 1985.

—, *Civil-Military Conflict in Imperial Russia, 1881-1914*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.

—, *Strategy and Power in Russia 1600-1914*, New York: Free Press, 1992.

—, *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006.

Fülöp-Miller, Réné, *Rasputin: The Holy Devil*, New York: Viking Press, 1928.

—, *The Mind and Face of Bolshevism: An Examination of Cultural Life in Soviet Russia*, Londra ve New York: G. P. Putnam's Sons, 1927.

—, *The Mind and Face of Bolshevism: An Examiation of Cultural Life in Soviet Russia*, New York: Knopf, 1928.

Futrell, Michael, *Northern Underground: Episodes of Russian Revolutionary Transport and Communication through Scandinavia and Finland*, New York: Praeger, 1963.

Gafurov, B. G., *Lenin i natsional'no-osvoboditel'noe dvizhenie v stranakh vostoka*, Moskova: Vostochnaia literatura, 1970.

Gagliardo, J., *From Pariah to Patriot: The Changing Image of the German Peasent, 1770-1840*, Lexington: University Press of Kentucky, 1975.

Gaida, Fedor A., *Liberal'naia oppozitsiia na putiakh k vlasti* (1914-vesna 1917 g.), Moskova: Rosspen, 2003.

Gaiduk, Il'ia, "Sovetsko-Amerikanskie etnosheniia v pervoi polovine 20-x godoov i sozdanie 'Amtorga'", *Russkii vopros*, 2002, no. 2.

Galai, Shmuel, *The Liberation Movement in Russia, 1900-1905*, New York: Cambridge University Press, 1973.

Galoian, G. A., *Rabochee dvizhenie i natsional'nyi vopros v Zakavkaz'e, 1900-1922*, Erevan: Aiastan, 1969.

Gal'perina, B. D. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Sovet ministrov Rossiiskoi imperii v gody Pervoi mirovoi voiny: Bumagi A. N. Iakhontova*, St. Petersburg: Bulanin, 1999.

—, "Chastnye soveshchanii gosudarstvennoi dumy – tsentr splocheniia burzhuaznykh partii Rossii", *Neproletarskie partii Rossii v trekh revoliutsiakh: sbornik statei,* yayına hazırlayan K. V. Gusev, Moskova: Nauka, 1989.

Gambarov, Iu. S. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Entsiklopedicheskii slovar' russkogo bibliograficheskogo instituta Granat,* 58 cilt, Moskova: Russkii biogaricheskii institut Granata, 1922-48.

Gamburg, Iosif K., *Tak eto bylo: vospominaniia,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1965.

Gammer, Moshe, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechenia and Daghestan,* Londra ve Portland, OR: F. Cass, 994.

Ganelin, Rafail, "The Day Before the Downfall of the Old Regime: 26 February 1917 in Petrograd", *Extanding the Borderlands of Russian History: Essays in Honour of Alfred J. Rieber,* yayına hazırlayan Marsha Siefert, New York: Central University Press, 2003.

Ganelin, Rafail ve arkadaşları, "Vospominaniia T. Kirpichnikova kak istochnik po istorii fevral'skikh revoliutsionnykh dnei 1917 g. v Petrograde", *Rabochii klass Rossii, ego soiuzniki i politicheskie protivniki v 1917 godu,* Leningrad: Nauke, 1989.

Gann, Lewis H., "Western and Japanese Colonialism: Some preliminary Comparisons", *The Japanese Colonial Empire, 1894-1945,* Yayına hazırlayanlar Ramon Meyers ve arkadaşları, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.

Gapon, George, *The Story of My Life,* Londra: Chapman and Hall, Ltd., 1905.

Gaponenko, L. S., yayına hazırlayan, *Revoliutsionne dvizhenie v Rossii posle sverzheniia samoderzhaviia,* Moskova: Akaademiia nauk SSSR, 1958.

— ve V. M. Kabuzan, "Materialy sel'sko-khoziastvennykh perepisei 1916-1917 gg.", *Voprosy istorii,* 161, no. 6: 97-115.

Garafov, Vasif, "Russko-turetskoe sblizhenie i nevazisimost' Azerbaijana 1919-1921 gg.", *Kavkaz i globalizatsiia,* 4/1-2 (2010): 240-48.

Gaspar'ian, Armen, *Operatsiia Trest: Sovetskaia razvedka protiv russkoi emigratsii, 1921-1937 gg.,* Moskova: Veche, 2008.

Gatrell, Peter, *Government, Industry, and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism,* New York, Cambridge University Press, 1994.

—, *Russia's First World War: A Social and Economic History,* Harlow, Ingiltere: Pearson-Longman, 2005.

—, *The Tsarist Economy, 1857-1914,* New York, 1986.

—, *A Whole Empire Walking: Refugees in the Russian Empire During the First World War,* Bloomington: Indiana University Press, 1999.

Gageshidze, Zinaida T., *Georgii Teliia: biograficheskii ocherk,* Tblisi: Sabchota Sakartvelo, 1958.

Geifman, Anna, *Entangled in Terror: The Azef Affair and the Russian Revolution,* Wilmington, DE: Scholarly Resources, 2000.

—, *Revoliutsionnyi terror v Rossii, 1894-1917,* Moskova: Kron Press, 1997.

—, *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894-1917,* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

Gelb, Michael, "The Far-Eastern Koreans", *Russian Review,* 54/3 (1995): 389-412.

Gellner, Ernst, *Encounters with Nationalism,* Oxford: Blackwell, 1994.

Genis, Vladimir L., "G. Ia. Sokolnikov", *Voprosy istorii,* 1988, no. 12: 59-86.

—, "*S. Bukharoi nado konchat'*": *k istorii butaforskikh revoliutsii, dokumental'naia khronkia,* Moskova: MNPI, 2001.

Genkina, Efsir' B., "Bor'ba za Tsaritsyn v 1918 godu", *Proletarskaia revoliutsiia,* 1939, no. 1: 75-110.

—, "Priezd tov. Stalina v Tsaritsyn", *Proletarsskaia revoliutsiia,* 1936, no. 7: 61-92.

—, "Vi I. Lenin i perekhod k novoi ekonomicheskoi politike", *Voprosy istorii,* 1964, no. 5: 3-27.

—, *Perekhod sovetskogo gosudarstva k novoi ekonomicheskoi politike, 1921-1922,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1954.

—, *Tsaritsyn v 1918 godu,* Moskova: Politizdat pri TsK VKP (b), 1940.

George, David Lloyd, *War Memoirs,* 2 cilt, Londra: Odhams Pm, 1942.

Gerasimov, Aleksandr V., "Na lezvii s terroristami", *Okhranka: vospominaniia rukovoditelia politicheskogo syska,* 2 cilt, yayına hazırlayan Z. I. Peregudovaia, Moskova: NLO, 2004.

—, *Na lezvii s terroristami,* Paris: YMCA, 1985.

Gerassimoff, Alexander, *Der Kampf gegen die erste russische Revolution: Erinnerungen,* Frauenfeld: Leipzig, 1934.

Germanis, Uldis, *Oberst Vacietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution,* Stockholm: Almqwist & Wiksell, 1974.

Gershchenkron, Alexander, "Agrarian Policies and Industralization in Russia 1861-1917", *The Cambridge Economic History of Europe,* yayına hazırlayan H. J. Habakkuk ve M. Postan, New York: Cambridge University Press, VI/ii: 706-800.

Gerson, Lennard D., *The Secret Police in Lenin's Russia,* Philadelphia: Temple University, 1976.

Gerutis, Albertis, yayına hazırlayan, *Lithuania: 700 Years,* New York: Manyland Books, 1969.

Gessen, I. V., yayına hazırlayan, *Arkhiv Russkoi revoliutsii,* 22 cilt, Berlin: Slowo, 1921-37.

Getzler, Israel, "Lenin's Conception of Revolution As Civil War", *Slavonic and East European Review,* 74/3 (1996): 464-72.

—, "The Communist Leaders' Role in the Kronstadt Tragedy of 1921 in the Light of Recently Published Archival Documents", *Revolutionary Russia,* 15/1 (2002): 24-44.

—, *Kronstadt, 1917-1921: The Fate of a Soviet Democracy,* New York: Cambridge University Press, 2002.

—, *Martov: A Political Biography of a Russian Social Democrat,* New York: Cambridge University Press, 1967.

Geyer, Dietrich, *Russian Emperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860-1914,* New Haven, CT: Yale University Press, 1987.

Geyer, Michael, "Insurrectionary Warfare: The German Debate about a *Levée en masse* in October 1917", *Journal of Modern History,* 73/3 (2001): 459-527.

—, "The Militarization of Europe", *The Militarization of Western World,* yayına hazırlayan John Gillis, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1989.

"Gibel' tsarskogo Petrograda: fevral'skaia revoliutsiia glazami gradonachl'nika A. P. Balka", *Russkoe proshloe: Istoriko dokumental'nyialm al'manakh,* 1991, no. 1: 7-72.

Gil', Stepan K. Shest' let s V. I. Leninym: vospominaniia lichnogo Shovera Vladimira Il'icha Lenina, 2. Baskı, Moskova: Molodaia gvardiia, 1957.

Gilensen, V. M., "Neizvestnoe iz zhizni spetsshluzb: 'dvuikoi' pobedili sovetskie 'monarkhisty'", *Voennoistoricheskii zhurnal,* 2001, no. 6: 71-76.

Gililov, Solomon S., *V. I. Lenin, organizator Sovetskogo mnogonatsional'noe gosudarstvo,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1960.

Gill, Graeme J., *Peasants and Government in the Russian Revolution,* New York: Barnes and Noble, 1979.

—, "Political Myth and Stalin's Quest for Authority in the Party", *Authority, Power, and Policy,* yayına hazırlayanT. H. Rigby, New York: St. Martin's, 1980, 98-117.

—, *The Origins of the Stalinist Political System,* New York: Cambridge University Press, 1990.

Gilliard, Pierre, *Thirteen Years at the Russian Court,* Londra: Hutchinson, 1921.

Gimpel'son, Efim G., *NEP i Sovetskaia politicheskaia sistema 20-e gody,* Moskova: Institut Rossiiskoi istorii RAN, 2000.

—, *Sovetskie upravlentsy, 1917-1920 gg.,* Moskova: Institut Rossiiskoi istorii RAN, 1998.

—, *Sovetskii rabochii klass, 1918-1920 gg.,* Moskova: Nauka, 1974.

Gindin, Aron M., yayına hazırlayan, *Kak bol'sheviki ovladeli gosudarstvennym bankom: fakty i dokumenty oktiabr'skikh dnei v Petrograde,* Moskova: Gosfinizdat, 1961.

Gintsberg, L. I., *Rabochee i kommunnisticheskoe dvizhenie Germanii v bor'be protiv fashizma, 1929-1933*, Moskova: Nauka, 1978.

Gippius, Zinaida, *Siniaia kniga: Peterburgskii dnevnik, 1914-1918*, Belgrad: Radenkovich, 1929.

Gizzatullin, I. G. ve Sharafutdinov, D. R., yayına hazırlayanlar, *Mirsaid Sultan-Galiev: statti, vystupleniia, dokumenty*, Kazan: Tatarskoe knizhnoe izd-vo, 1992.

Gladkov, I. A., *Sovetskoe narodnoe khoziaistvo 1921-1925 gg.*, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1960.

Gladkov, Teodor, *Nagrada za vernost' – kazn'*. Moskova: Tsentrpoligraf, 2000.

Gleason, William, "Alexander Guchkov and the End of the Russian Empire", *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, 73/3 (1983): 1-90.

Gleb Maksimilianovich Krzhizanovskii: zhizn i deiatel'nost, Moskova: Nauka, 1974.

Glebov, Serguei, "The Challenge of the Modern: The Eurasianist Ideology and Movement, 1920-129", Doktora tezi, Rutgers University, 2004.

Glenny, M. V., "The Anglo-Soviet Trade Agreement, March 1921", *Journal of Cotemporary History*, 5/2 (1970): 63-82.

Glinka, Ia. V., *Odinnadtsat' let v Gosudarstvennoi Dumy, 1906-1917: dnevnik i vospominaniia*, Moskova: NLO, 2001.

Glurdzhidze, G., "Pamiatnye gody", *Rasskazy starykh rabochikh Zakavkaz'ia o velikom Staline*, Tblisi: Molodaia gvardiia, 1937: 17-21.

Gogokhiia, D., "Na vsiu zhizn' zapomnilis' eti dni", *Rasskazy starykh rabochikh Zakavkaz'ia o velikom Staline*, 2. Baskı, Tblisi: Molodaia gvardiia, 1937: 7-16.

Gogolevskii, A. V. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Dekrety Sovetskoi vlast o Petrograde, 25 oktiabria (7 noiabria) 1917 g.–29 dekabria 1918 g.*, Leningrad: Lenizdat, 1986.

Goikhbarg, A. G., *A Year in Soviet Russia: A Brief Account of the Legislative Work of 1917-1918*, Londra: People's Information Bureau, 1929.

—, *Sotsial'noe zakonodatel'stvo sovetskoi respubliki*, Moskova: Narodnyi komissariat iustitsii, 1919.

Goland, Iurii, "Currency Regulation in the NEP Period", *Europe-Asia Studies*, 46/8 (1994):1251-96.

—, *Diskusii ob ekonomicheskoi politike v gody denezhnoi reformy, 1921-24*, Moskova: Ekonomika, 2006.

Golder, Frank A., yayına hazırlayan, *Documents of Russian History, 1914-1917*, New York ve Londra: The Century Co., 1927.

Goliakov, Ivan T., *Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakondatel'stva SSSR i RSFSR, 1917-1952 gg.*, Moskova: Iuridicheskaia literatura, 1953.

Golikov, Georgii N., yayına hazırlayan, *Vkadimir Il'ich Lenin: biograficheskaia khronika*, 12 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1970-1982.

Golinkov, D. L., *Krushenie antisovetskogo podpol'ia v SSSR*, 2 cilt, Moskova: Politizdat, 1978.

Golod 1921-1922: sbornik, New York: Predstavitel'stvo Rossiskogo obshchestva Krasnogo kresta v Amerike, 1923.

Golovin, N. N., *Rossiiskaia kontrrevoliutsiia v 1917-1918 gg.*, 5 cilt, Paris: Illustrirovaniia Rossiia, 1937.

—, *The Russian Army in the World War*, New Haven, CT: Yale University Press, 1931.

—, *Voennye usilia Rossii v mirovoi voine*, 2 cilt, Paris: Tovarishchestvo ob'edinennykh izdatelei, 1939.

Golub, P. A., "Kogda zhe byl uchrezhden institute voennykh kommissarov Krasnoi Armii?", *Voprosy istorii KPSS*, 1962, no. 4: 155-60.

Golubev, A. V., *Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku': sovetskoe obshchestvo i vneshniaia ugroza*, Moskova: Kuchkovo pole, 2008.

— ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Direktivy glavnogo komandovaniia Krasnoi Armii, 1917-1920: sbornik dokumentov*, Moskova: Voenizdat,1969.

Goncharov, V. L. ve arkadaşları, *Vozvyshenie Stalina: oborona Tsaritsyna*, Moskova: Veche, 2010.

Goodwin, Barry K. ve Grennes, Thomas, "Tsarist Russia and the World Wheat Market", *Explorations in Economic History* 35 (1998): 405-30.

—, *Vladimir Ilich Lenin*, Leningrad: Gosizdat, 1924.

Gordienko, A. A., *Obrazovanie Turkestanskoi ASSR*, Moskova: Iuridicheskaia literatura, 1968.

Gordon, Jr., Harold J., *Hitler and the Beer Hall Putch*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1972.

Gorgiladze, "Rasprostranenie marksizma v gruzii", *Ocherkii istorii Gruzii*, V (1990), bölüm 15, yayına hazırlayanlar M. M. Gaprindashvili ve O. K. Zhordaniia, Tblisi: Metsnieraba.

Goriachkin, F. T., *Pervyi russkii fashist: Petr Arkadievich Stolypin*, Kharbin: Merkurii, 1928.

Goriaeva, T. M., *Istoriia sovetskoi politicheskoi tsenzury: dokumenty i kommentarii*, Moskova: Rosspen, 1997.

Gor'kii, A. M., "Prazdnik shiitov", *Nizhegorodskii listok*. 28 Haziran 1898.

—, *Nesvoevremennye mysli i rassuzhdenii o revoliutsii i kul'ture 1917-1918 gg.*, Moskova: Interkontakt, 1990.

Gor'kii, Maksim, *Sobranie sochinenii*, 2. Baskı, 25 cilt, Moskova-Leningrad: Khudozhestvennaia literatura, 1933.

Gorky, Maxime, *Lénine et la paysan russe*, Paris: Editions du Sagittaire chez Simon Kra, 1925.

—, *Untimely Thoughts: Esaays on Revolution, Culture, and the Bolsheviks, 1917-1918*, New York: P. S. Eriksson, 1968.

Gorlizki, Yoram ve Khlevniuk, Oleg, "Stalin and His Circle", *The Cambridge History of Russia*, yayına hazırlayan Ronald Grigor Suny, New York: Cambridge University Press, 2006.

Gorlov, S. A., *Sovershenno sekretno: al'ians Moskva-Berlin, 1920-1933*, Moskova: Olma, 2001.

Gorlov, Seregi A., *Sovershenno sekretno, Moskva-Berlin 1920-1933: (Voenno-politicheskiie otnosheniia mezhdu SSSR i Germaniei)*, Moskova: IVI RAN, 1999.

Gornyi, V. A., yayına hazırlayan, *Natsional'nyi vopros v perekrestke mnenii, 20-e gody: dokumenty i materialy*, Moskova: Nauka, 1992.

Gorodetskii, E. N., *Rozhdenie Sovetskogo gosudarstva (1917-1918 gg.)*, Moskova: Nauka, 1965.

Gorodetsky, Gabriel, "The Soviet Union and Britain's General Strike of May 1926", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 17/2-3 (1976): 287-310.

—, *Precarious Truce: Anglo-Soviet Relations, 1924-1927*, New York: Cambridge University Press, 1977.

Gosydarstvennyi apparat SSSR, 1924-1928 gg., Moskova: Tsentral'noe statisticheskoe upravlenie SSSR, 1929.

Gosudarstvennyi Sovet: stenograficheskie otchety, on üç oturum., St. Petersburg: Gosudarstvennaia tip., 1906-17.

Goulder, Alvin, "Stalinism: A Study of Internal Colonialism", *Telos*, no. 34 (1977-8): 5-48.

—, *The Two marxisms: Contradictions and Anomialies in the Development of Theory*, Londra: Macmillan,, 1980.

Gourko, Basil, *War and Revolution in Russia*, New York: Macmillan, 1919.

Graf, D. W., "Military Rule behind the Russian Front, 1914-1917: The Political Ramifications", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 22/3 (1974): 390-411.

Grant, S., "The Peasant Commune in Russian Thought, 1861-1905", Doktora tezi, Harvard University, 1973.

Grant, W, Horsley, *A Medical Review of Soviet Russia*, Londra: British Medical Association, 1928.

Grave, Berta, yayına hazırlayan, *Burzhuaziia nakanune fevral'skoi revoliutsii*. Moskova: Gosizdat, 1927.

Grazhdanskaia voina v SSSR, Moskova: Voenizdat, 1986.

Graziosi, Andrea, "Building the First System of State Industry in History': Piatakov's VSNKh and the Crisis of the NEP, 1923-1926", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 32/4 (1991), 539-80.

—, "Stalin's Antiworker Workerism, 1924-1931", *International Review of Social History*, 40/2 (1995): 223-58.

—, "State and Peasants in the Reports of the Political Police, 1918-1922", *A New, Peculiar State: Explorations in Soviet History, 1917-1937*, yayına hazırlayan Andrea Graziosi, Westport, CT: Praeger, 2000.

—, "The New Archival Sources: Hypothesis for a Critical Assessment", *Cahiers du monde russe*, 40/1-2 (1999): 13-64.

—, *Bol'sheviki i krest'iane na Ukraine, 1918-1919 gg.*, Moskova: Airo-XX, 1997.

Gregor, A James, *The Fascist Persuasion in Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1974.

—, *Young Mussolini and the Intellectual Origins of Fascism*, Berkeley: University of California Press, 1979.

Gregory, Paul R., "Grain Marketings and Peasant Consumption. Russia, 1885-1913", *Explorations in Economic History* 17/2 (1980): 135-64.

—, *Before Command: An Economic History of Russia from Emancipation to the First Five-Year Plan*, Princeton, NJ: Princeton, University Press, 1994.

—, *Politics, Murder, and Love in Stalin's Kremlin: The Story of Nikolai Bukharin and Anna Larina*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2010.

—, *Russian National Income, 1885-1913*, New York: Cambridge University Press, 1983.

— ve Naimark, Norman, *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship*, New Haven, CT: Yale University Press, 2008.

Gregory, Paul ve Mokhtari, Manouchehr, "State Grain Purcheses, Relative Prices, and the Soviet Grain Procurement Crisis", *Explorations in Economic History*, 30/2 (1993): 182-94.

Grigorov, Grigorii I., *Povoroty sud'by i proizvol vospominaniia, 1903-1927 gody*, Moskova: OGI, 2005.

Grinevetskii, V. I., *Poslevoennye perspektivy Russkoi promyshlennosti*, 2. Baskı, Moskova: Vserossiiskii taentral'nyi soiuz potrebitel'skikh obshchestv, 1922.

Gromov, Evgenii S., *Stalin: iskusstvo i vlast'*, Moskova: EKSMO Algoritm, 2003.

Gronsky, Paul P., "The Zemstvo System and Local Government in Soviet Russia, 1917-1922", *Political Science Quarterly*, 38/4 (1923): 552-68.

— ve Astrov, Nicholas J., *The War and the Russian Government*, New Haven, CT: Yale University Press, 1920.

Gross, Jan, "War as Social Revolution", *The Establishment of Communist Regime in Eastern Europe, 1944-1949*, yayına hazırlayanlar Norman Naimark ve Leonid Gibianskii, Boulder Co.: Westview Press, 1997.

Gruber, Helmut, *International Communism in the Era of Lenin: A Documentary History*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1967.

Grunt, A. Ia., *Moskva 1917-i: Revolutsiia i kontrrevolutsiia*, Moskova: Nauka, 1976.

"Gruzinskii ekzarkhat", *Pravoslavnaia bogoslovskaia entsiklopedia*, yayına hazırlayan A. P. Lopukin, St. Petersburg: Milshtein, Nevskaia, Rossiia, 1900-11.

Guins, George Constantine, *Sibir', soiuzniki i Kolchak, povorotnyi moment russkoi istorii, 1918-1920: vpethacleniia i mysli chlena Omskogo pravitel'stva*, 2 cilt, Pekin: Russkaia dukhovnaia missiia, 1921.

Gul', Roman B., *Krasnye marshaly: Tukhachevskii, Voroshilov, Bliukher, Kotovskii*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1990.

Gulevich, K ve Gassanova, R., "Iz istorii bor'by prodovol'stvennykh otriadov rabochikh za khleb i ukreplenie sovetskoi vlasti (1918-1920 gg.)", *Krasnyi arkhiv*, 89-90 (1938): 103-54.

Guliev, A., *Muzhestvennyi borets za kommunizm: Lado Ketskhoveli*, Baku: Arzernesir, 1953.

Gumz, Jonathan E., *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914-1918*, New York: Cambridge University Press, 2009.

Gurko, Vladimir Iosifovich, *Features and Figures of the Past: Government and Opinion in the Reign of Nicholas II*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1939.

Gurvich, Georgy S., *Istoriia sovetskoi konstitutsii, Moskova: Sotsialisticheskai akademiia, 1923.*

Gusakova, Z., "*Veril v luchshuiu zhizn' naroda*", Gazeta nedeli [Saratov], 20 Kasım 2012.

Gusev, K. V., *Krakh partii levykh eserov*, Moskova: Sotsial'no-ekonomicheskaia literatura, 1963.

Gushchin, N. Ia., *Sibirskaia derevnia na puti k sotsializmu: sotsial'no-ekonomicheskoe razvitie sibirskoi derevni v gody sotsialisticheskoi rekonstruktsii narodnogo khloziaistva 1926-1937 gg.*, Novosibirsk: Nauka, sibirskoe otdelenie, 1973.

— ve Il'inykh, V. A., *Klassovaia bor'ba v sibir'skoi derevne, 1920-e seredina 1930-x gg.*, Novosibirsk: Nauka, 1987.

Gvardeitsy Oktiabria: rol' korennykh narodov stran Baltii v ustanovlenii i ukreplenii bol'shevistskogo stroia, Moskova: Indrix, 2009.

Gvosdev, Nikolas K., *Imperial Policies and Perspectives towards Georgia, 1760-1819*, New York: St. Martin's Press, 2000.

Haber, Ludwig F., *The Poisonous Cloud: Chemical Warfare in the First World War*, Oxford: Clarendon, 1986.

Häfner, Lutz, "The Assassination of Count Mirbach and the 'July Uprising' of the Left Socialist Revolutionaries in Moscow, 1918", *Russian Review* 50/3 (1991): 324-44.

—, *Die Partei der linken Sozialrevolutionäre in der russichen Revolution von 1917/18*, Köln: Böhlau Verlag, 1994.

—, *Gesellschaft als lokale Veranstaltung: Die Wolgastäsdte Kazan und Saratov (1870-1914)*, Köln: Böhlau Verlag, 2004.

Hahlweg, Werner, *Der Diktatfrieden von Brest-Litowsk 1918 und die bolschewistische Weltrevolution*, Münster: Aschendorff, 1960.

—, *Lenins Rückkehr nach Russland, 1917: die deutschen Akten*, Leiden: E. J. Brill, 1957.

Haimson, Leopold H., "The Mensheviks after the October Revolution, Part II: The Extraordinary Party Congress", *Russian Review*, 39/2 (1980), 181-207.

—, "The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-17", *Slavic Review*, 23/4 (1964): 619-42 ve 24/1 (1965): 1-22.

—, "The Workers' Movement After Lena: The Dynamics of labor unrest in the wake of the Lena goldfield massacre (April 1912-July 1914)", *Russia's Revolutionary Experience, 1905-1917: Two Essays*, New York: Columbia University Press, 2005.

—, yayına hazırlayan, *The Mensheviks From the Revolution of 1917 to the Second World War*, Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Halévy, Elie, *The World Crisis of 1914-1918: An Interpretation*, Oxford: Clarendon, 1930.

Halfin, Igal, *Intimate Enemies: Demonizing the Opposition, 1918-1928*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2007.

Hall, Coryne, *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinskaya and the Romanovs*, Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton, 2005.

Hamilton, Richard F. ve Herwig, Holger H., *Decisions for War, 1914-1917*, New York: Cambridge University Press, 2004.

Hammond, Thomas T., "The Communist Takeover of Outer Mongolia: Model for Eastern Europe?", *Studies on the Soviet Union*, 11/4 (1971): 107-44.

— ve Farrell, Robert, yayına hazırlayanlar, *The Anatomy of communist Takeovers*, Münih: Institute for the Study of the USSR, 1971.

Harvace, Sidney, *Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia: A Biography*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2004.

Hard, William, *Raymond Robins' Own Story*, New York ve Londra: Harper & Bros., 1920.

Harding, Neil, *Leninism*, Durham, NC: Duke University Press, 1996.

Hardy, Eugene, "The Russian Soviet Federated Socialist Republik. The Role of Nationality in its Creation", Doktora tezi, University of California, Berkeley, 1955.

Harper, Samuel N., *Civic Training in Soviet Russia,* Chicago: University of Chicago Press, 1929.

—, *The New Electoral Law for the Russian Duma,* Chicago: University of Chicago Press, 1908.

— ve Harper, Paul V., *The Russia I Believe in,* Chicago: University of Chicago Press, 1945.

Harris, James, "Stalin as General Secretary: The Appointment Process and the Nature of Stalin's Power", *Stalin: A New History,* yayına hazırlayanlar Davies ve Harris, 63-82.

Harrison, Margeurite, *Marooned in Moscow: The Story of an American Woman Imprisoned in Russia,* New York: Doran, 1921.

Harrison, Mark, "Prices in the Politburo, 1927: Market Equilibrium Versus the Use of Force", *Lost Politburo Transcripts,* yayına hazırlayanlar Gregory ve Naimark, 224-46.

Hart, B. H. Liddell, *The Real War: 1914-1918,* Boston: Little, Brown and Co., 1930.

Hasegawa, Tsuyoshi, "Crime, Police and Mob Justice in Petrograd During the Russian Revolution of 1917", *Religious and Secular Forces in Late Tsarist Russia: Essays in Honor of Donald W. Treadgold,* yayına hazırlayan Charles E. Timberlake, Seattle: University of Washington Press, 1992.

—, *The February Revolution: Petrograd, 1917,* Seattle: University of Washington Press, 1981.

Haslam, Jonathan, *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933-41: Moscow, Tokyo and the Prelude of the Pacific War,* Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 1992.

Headrick, Daniel, R., *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century,* New York: Oxford University Press, 1981.

Heenan, Louise Erwin, *Russian Democracy's Fatal Blunder: the Summer Offensive of 1917,* New York: Praeger of Greenwood, 1987.

Hegelsen, M. M., "The Origins of the Party-State Monolith in Soviet Russia: Relations Between the Soviets and the Party Committees in the Central Provinces, October 1917-March 1921", Doktora tezi, University of New York at Stony Brook, 1980.

Heimo, M. ve Tivel, A., *10 let Kominterna v resheniiakh i tsifrakh,* Moskova: Gosizdat, 1929.

Heinzen, James W., *Inventing a Soviet Countryside: State Power and the Transformation of Rural Russia, 1917-1929,* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2004.

Helfferich, Karl, *Der Weltkrieg,* 3 cilt, Berlin: Ullstein & Co., 1919.

Helie, Richard, "The Structure of Russian Imperial History", *History and Theory,* 44/4 (2005): 88-112.

Henderson, Arthur ve Dovgalevsky, V., "Anglo-Soviet Relations, 1918-1929", *Bulletin of International News,* 6/7 (10 Ekim 1929): 3-12.

Hennock, E. P., *The Origin of the Welfare State in England and Germany, 1850-1914: Social Policies Compared,* New York: Cambridge University Press, 2007.

Herwig, Holger H., "Germany and the 'Short War' Illusion: Toward a New Interpretation", *Journal of Modern History,* 66/3 (2002): 681-93.

Hewitson, Mark, "The Kaiserrisch in Question: Constitutional Crisis in Germany before the First World War", *Journal of Modern History,* 73/4 (2001): 725-80.

—, *Germany and the Causes of the First World War,* New York: Berg, 2004.

Hickey, Paul C., "Fee-Taking, Salary Reform, and the Structure of State Power in Late Qing China, 1909-1911", *Modern China,* 17/3 (1991): 398-417.

Hilger, Gustav, ve Meyer, A. G., *The Incompatible Allies: A Memoir History of German-Soviet Relations, 1918-1941,* New York: Macmillan, 1953.

Hill, George, *Go Spy the Land,* Londra: Cassell, 1932.

Hillis, Faith, "Between Empire and Nation: Urban Politics, Violence and Community in Kiev, 1863-1907", Doktora tezi, Yale University, 2009.

Himmer, Robert, "First Impression Matter: Stalin's Brief Initial Encounter with Lenin, Tammerfors 1905", *Revolutionary Russia.* 14/2 (2001): 73-84.

—, "Soviet Policy toward Germany during the Russo-Polish War, 1920", *Slavic Review,* 35/4 (1976): 665-82.

—, "The Transition from War Communism to the New Economic Policy: An Analysis of Stalin's Views", *Russian Review*, 53/4 (1994): 515-29.

Hindus, Maurice, *The Russian Peasent and the Revolution*, New York: Holt, 1920.

Hingley, Ronald, *The Russian Secret Police: Muscovite, Imperial Russian, and Soviet Political Security Operations*, New York: Simon & Schuster, 1971.

Hirsch, Francine, *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca, NY: Cornell University, 2005.

Hitler Trial Before the People's Court in Munich, The. Arlington, VA: University Publications of America, 1976.

Hoare, S., *The Fourth Seal: The End of a Russian Chapter*, Londra: W. Heinemann Ltd., 1930.

Hobsbawm, Eric, *Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, New York: Pantheon Books, 1994.

Hoch, Steven L., *Serfdom and Social Control in Russia: Petrovskoje, a Village in Tambov*, Chicago: University of Chicago, 1986.

Hochschield, Adam, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*, New York: Houghton Mifflin, 1998.

Hoetzch, Otto, *Russland*, Berlin: G. Reimer, 1915.

Hoffmann, Max, *War Diaries and Other Papers*, 2 cilt, Londra: M. Secker, 1929.

Hollander, Paul, *Political Pilgrims: Western Intellectuals in Search of the Good Society*, New Brunswick, NJ: Transaction, 2004.

Holmes, Larry E. ve Burgess, William, "Scholarly Voice of Political Echo? Soviet Party History in the 1920s", *Russian History/Histoire Russe* 9/1-2 (1982): 378-98.

Holquist, Peter, "Information is the Alpha and Omega of Our Work': Bolshevik Surveillance in Its Pan-European Context", *Journal of Modern History*, 69/3 (1997): 415-50.

—, "Anti-Soviet *Svodki* from the Civil War: Surveillance as a Shared Feature of Russian Political Culture", *Russian Review*, 56/3 (1997): 445-50.

—, "Dilemmas of a Progressive Administrator: Baron Boris Nolde", *Kritika*, 7/2 (2006): 241-73.

—, "State Violance as Technique: The Logic of Violence in Soviet Totalitarianism", *Modernity and Population Management*, yayına hazırlayan Amir Weiner, Stanford, CA: Stanford University Press, 2003.

—, "Violent Russia, Deadly Marxism? Russia in the Epoch of Violance, 1905-21", *Kritika*, 4/3 (2003): 627-52.

—, *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914-1921*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

Hone, Joseph N. ve Dickinson, Page L., *Persia in Revolution: With Notes of Travel in the Cacasus*, Londra: T. Fisher Unwin, 1910.

Honig, Jan Willem, "The Idea of Total War: from Clausewitz to Ludendorff", *The Pacific War as Total War*, Tokyo: NIDS International Forum on War History, National Institute for Defence Studies, 2012.

Hooker, James R., "Lord Curzon and the 'Curzon Line'", *Journal of Modern History*, 30/2 (1958).

Horak, Stephen, yayına hazırlayan, *Poland's International Affairs, 1919-1960: A Calender of Treaties, Conventions and other International Acts, with Annotations, References, and Selections from Documents and Texts of Treaties*, Bloomington: Indiana University Press, 1964.

Horne, John, yayına hazırlayan, *A Companion to World War I*, Chichester, U. K. ve Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010.

Horney, Karen, *Neurosis and Human Growth: The Struggle toward Self-Realization*, New York: W. W. Norton, 1950.

—, *The Neurotic Personality of our Time*, New York: W. W. Norton, 1937.

Hosking, Geoffrey A., *The Russian Constitutional Experiment: Government and Duma, 1907-1914*, New York: Cambridge University Press, 1973.

—, "Patronage and the Russian State", *Slavonic and East European Review*, 78 (2000): 306-13.

—, *Russia: People and Empire, 1552-1917*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

Hounshell, David, *From the American System to Mass Production, 1800-1932*, Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1984.

Howard, Michael, *The Causes of Wars*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.

—, *The First World War*, New York: Oxford University Press, 2002.

Hughes, J. R., "The Irkutsk Affair: Stalin, Siberian Politics and the End of NEP", *Soviet Studies*, cilt 41/2 (1989): 228-53.

—, *Stalin, Siberia, and the Crisis of the New Economic Policy*, New York: Cambridge University Press, 1991.

—, "Patrimonialism and the Stalinist System: The Case of S. I. Syrtsov", *Europe-Asia Studies*, 48/4 (1996): 551-68.

Hughes, Lindsay, *Peter the Great: A Biography*, New Haven, CT: Yale University Press, 2002.

Hull, Isabel V., *Absolute Destruction: Military Culture and the Practises of War in Imperial Germany*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.

—, *The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 1888-1918*, New York: Cambridge University Press, 1982.

Hullinger, Edward Hale, *The Reforging of Russia*, New York: E. P. Dutton, 1925.

Hunczak, Taras, yayına hazırlayan, *The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution*, Cambridge, MA: Harvard Ukranian Research Institute, 1977.

Hunt, Lynn, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, Berkeley: University of California Press, 1984.

Hynes, A. L. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Letters of the Tsar to the Tsaritsa, 1914-1917*, New York: Dodd, Mead, 1929.

Iakov Mikhailovich Sverdlov: Sbornik vospominanii i statei, Leningrad: Gosizdat, 1926.

Iakubovskaia, S. I., *Stroites'stvo soiuznogo sovetskogo sotsialisticheskogo gosudarstva, 1922-1925 gg.*, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1960.

Iaroslavsky, E., *O Tovarishche Staline*, Moskova: OGIZ, 1939.

Iarov, S. V., "Krest'ianskoe vol'nenia na Severo-Zapade Sovetskoi Rossii v 1918-1919 gg.", *Krest'ianovedenie, teoriia, istoriiia, sovremennost': ezhegodnik*, yayına hazırlayan P. Danilov ve T. Shanin, Moskova: Aspekt, 1996.

Iazhborovskaia, I. S. ve Papsadanova, V. C., *Rossiia i Pol'sha: sindrom voiny 1920 g.*, Moskova: Akademia, 2005.

Ignat'ev, Anatolii V., *Russko-angliiskie otnosheniia nakanune Oktiabr'skoi revoliutsii, fevral'-oktiabr' 1917 g.*, Moskova: Nauka, 1966.

Ignat'ev, Gennadii S., *Moskva v pervyi god proletarskoi diktatury*, Moskova: Nauka, 1975.

—, *Oktiabr' 1917 goda v Moskve*, Moskova: Nauka, 1964.

III Sibir'skaia partiinaia kraevaia konferentsiia VKP (b): stenograficheskii otchet, Novosibirsk: Sibkraikom VKP (b), 1927.

Ikonnikova, I. P. ve Ugrovatov, A. P., "Stalinskaia repetistiia nastupleniia na krest'ianstvo", *Voprosy istorii KPSS*, 1991, no. 1: 68-81.

Il'nykh, Vladimir A., *Khroniki khlebnogo fronta: zagotovitel'nye kampanii kontsa 1920-kh gg. v Sibiri*, Moskova: Rosspen, 2010.

Il'in-Zhenevskii, Aleksandr F., "Nakanune oktiabria", *Krasnaia letopis'*, 1926, no. 4 (19): 5-26.

—, *The Bolsheviks in Power: Reminiscences of the Year 1918*, Londra: New Park, 1984.

Ilizarov, B. S., *Tainaia Zhizn' Stalina*, Moskova: Veche, 2002.

Ilizarov, S., "Stalin, Strikhi k portretu na fone ego biblioteki i arkhiva", *Novaia i noveishaia istoriia*, 2000, no. 3: 182-205 ve no. 4: 152-66.

Ioffe, A. A. (V. Krymskii), *Genuezkaia Konferentsiia*, Moskova: Krasnaia nov', 1922.

—, *Mirnye pregovory v Brest-Litovske s 22/9 dekabria 1917 g. po 3 marta (18 fevralia) 1918 g.*, Moskova: NKID, 1922.

Ioffe, Genrikh, "Trest': legendy i fakty", *Novyi zhurnal*, 2007, no. 2047.

—, *Revoliutsiia i sud'ba Romanovykh*, Moskova: Respublika, 1992.

Ioffe, Mariia, *Odna noch': povest' o pravde*, New York: Khronika, 1978.

Ioffe, Nadezhda, *Vremia nazad: moia zhizn', maia sud'ba, moia epokha*, Moskova: Biologicheskie nauki, 1992.

Iosif Stalin v ob'iatiakh sem'i: iz lichnogo arkhiva, Moskova: Edition q, 1993.

Iremashvili, Joseph, *Stalin und die Tragödie Georgiens*, Berlin: Verfasser, 1932.

Iroshnikov, M. P., "K voprosu o slome burzzhuaznoi gosudarstvennoi mashiny v Rossii", *Problemy gosudarstvennogo stroitel'stva v pervye gody Sovetskoi vlasti: sbornik statei*, Leningrad: Nauka, 1973: 46-66.

—, *Predsedatel' soveta narodnykh komissarov V. I. Ul'ianov (Lenin): ocherki gosudarstvennoi deiatel'nosti v 1917-1918 gg.*, Leningrad: Nauka, 1974.

—, *Sozdanie sovetskogo tsentral'nogo gosudarstvensogo apparata*, Moskova: Nauka, 1966.

Isaacs, Harold R., *The Tragedy of the Chinese Revolution*, gözden geçirilmiş baskı, Stanford, CA: Stanford University Press, 1951.

Isaev, V. I. ve Ugrovatov, A. P., *Pravokhanitel'nye organy Sibiri v sisteme upravleniia regionom, 1920-e gg.*, Novosibirsk: Nauka-Tsentr, 2006.

Isbakh, Aleksandr A., *Tovarishch Absoliut*, Moskova: Znanie, 1963, 1973.

Iskenderov, M. S., *Iz istorii bor'by kommunisticheskoi partii Azerbaidzhana za pobedu sovetskoi vlastii*, Baku: Azerbaidzhanskii gosizdat, 1958.

Iskhod k vostoku, Sofia: Rossiisko-Bolgarsko knigo, 1921.

Iskrov, M. V., "O razrabotke V. I. Leninym prodovol'stvennoi politiki 1918 g.", *Voprosy istorii KPSS*, 1963, no. 7: 74-86.

Israelin, V. L., "Neopravdavshiisia prognoz graf Mirbakha: Iz istorii antisovetskoi politki germanskogo imperializma v 1917-1918 gg.", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1967, no. 6: 56-65.

Istoricheskie mesta Tblisi: putevoditel' po mestam sviazannym s zhizn'iu i deiatel'nost'iu V. Stalina, 2. Baskı, Tblisi: GF IML, 1944.

Istoricheskii ocherk razvitiia tserkovnykh shkol za istekshee dvadtsatipiatiletie, 1884-1909, St. Petersburg: Uchilishchchnyi sovet pri Sviateishem synode, 1909.

Istoriia grazhdanskoi voiny v SSSR, 5 cilt, Moskova: Gosizdat, 1935-60.

Istoriia kommunisticheskoi partii Sovetskogo Soiuza, Moskova: Politizdat, 1970.

Istoriia Moskvy, 6 cilt, Moskova: Akademiia nauk, 1952-59.

Istoriia natsional'no-gosudarstvennogo stroitel'stva v SSSR 1917-1972, 2 cilt, Moskova: Mysl', 1972.

Iswolsky, A. P., *Recollections of a Foreign Minister*, New York: Double Day, 1921.

Itogi vypolneniia pervogo piatiletnego plana razvitiia narodnogo khoziaistva Soiuza SSR, Moskova: Gosplan SSSR, 1933.

Iubileinaia vystavka Krasnykh Armii i Flota, 1918-1923: kratkii pudevoditel', Moskova: Muzei Krasnykh Armii i Flota, 1923.

Iudin, V. N., *Lenin pisal v Tsaritsyn: Dokumental'no-publitsiistkie ocherki*, Volgograd: Nizhne-Volskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1985.

Iuldashbaev, B Kh., yayına hazırlayan, *Obrazovanie Bashkirskoi Avtonomnoi Sovetskoi Sotsialisticheskoi Respubliki: Sbornik dokumentov i materialov*, Ufa: Bashkirskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1959.

Iurovskii, V. E., "Arkhitektor denezhnoi reform 1922-1924", *Voprosy istorii*, 1995, no. 2: 138-43.

Iurtaeva, E., *Gosudarstvennyi sovet v Rossii (1906-1917 gg.)*, Moskova: Editorial URSS, 2001.

Iuzefovich, L., *Samoderzhets pustyni: fenomenon sud'by barona R. F. Ungern-Shternberga*, Moskova: Ellis-Bak, 1993.

Iuzhnyi front (mai 1918-Mart 1919), bor'ba sovetskogo naroda s interventami i belogvardeitelsami na iuge Rossii: sbornik dokumentov, Rostov-na-Donu: Rostovskoe knizhnoe izd-vo, 1962.

Ivanov, Anatoli, *Neizvestnyi Dzerzhinskii: fakty i vymysly*, Minsk: Valev, 1994.

Ivanov, I. E., *Podpol'nye tipografii Leninskoi "Iskry" v Rossii: 1901-1903 gody*, Kishinev: Shtintsa, 1962.

Ivanov, N. Ia., *Kornilovshcina i ee razgrom*, Leningrad: Leningradskii universitet, 1965.

Ivanov, Vsevolod M. ve Shmelev, A. N., *Leninizm i ideino-politicheskii razgrom trotskizma*, Leningrad: Leninzdat, 1970.

Ivanova, Galina M., *Gulag v sisteme totalitarnogo gosudarstva*, Moskova: Moskovskii obshchestvennyi nauchnyi fond, 1997.

Ivanova, L. V., "Institut Marksa-Engelsa-Lenina: Komissiia po istorii oktiabr'skoi revliutsii i istorii kommunisticheskoi partii (Istpart)", Ocherki istorii istoricheskoi nauki v SSSR, yayına hazırlayan M. V. Nechkina, Moskova: Nauka, 1966.

Ivanovich, P., "Finlandskie shpioni: delo Pauku i drugie v Voennom tribunale Leningradskogo voenogo okruga", *Sud idet* [Leningrad], 1928, no. 4.

Iwanski, Gereon ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *II Zjazd Kommunistycznej Partii Rabotniczej Polski, 19.IX-2.X.1923: Protokoly, Obrad, i Uchwaly*, Varşova: Ksiazka i Wiedza, 1968.

I Leningradskai oblastnaia konferentsiia VKP (b), 15-19 noiabria 1927 goda: stenograficheskii otchet, Leningrad: VKP (b), 1929.

III vserossiiskii s"ezd sovetov rabochikh, soldatskikh i krest'ianskikh deputatov, Petrograd: TsIK 1918.
IV Vsemirnyi kongress Kommunisticheskogo Internatsionala, 5 noiabria-3 dekabria 1922 g: izbrannye doklady, rechi i rezoliutsii, Petrograd: Gosizdat, 1923.

IV Vserossiikii s"ezd sovetov rebochikh, soldatskikh, krestianskikh, i kazach'ikh deputatov: Stenografischeskii otchet, Moskova: Gosizdat, 1919.

IX s"ezd RKP (b), mart-aprel' 1920: Protokoly, Moskova: Politicheskaia literatura, 1960.

IX konferentsiia RKP (b), sentiabr' 1920 goda: protokoly, Moskova: Politicheskaia literatura, 1972.

"Iz besedy tovarishcha Stalina s nemetskim pisatelem Emilem Liudvigom, 13 Dekabria 1931 g.", *Bol'shevik*, 1932, no. 8: 33-42.

Iz istorii grazhdanskoi voiny v SSSR: sbornik dokumentov i materialov, 3 cilt, Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1960-1.

"Iz istorii kollektivizatsii 1928 god: poezdka Stalina v Sibir'", *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 5: 193-204, no. 6: 202-16, no. 7: 179-86.

Iz istorii VChK: sbornik dokumentov, 1917-1921 gg., Moskova: Politizdat, 1958.

Iziumov, Aleksei S., yayına hazırlayan, *Khleb i revoliutsiia: prodovol'stvennaia politika kommunisticheskoi partii i sovetskogo provitel'stva v 1917-1922 gg.*, Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1972.

Izmozik, Vladlen S., *Glaza i ushi rezhima: gosudarstvennyi politicheskii kontrol' za naseleniem sovetskoi Rossii v 1918-1928 godakh*, St. Petersburg: Sankt-Peterburgskii universitet ekonomiki i finansov, 1995.

"Iz perepiski E. D. Stasovoi i K. T. Novgorodtsevoi (Sverdlovoi), mart-dekaibr' 1918 g.", *Voprosy istorii*, 1956, no. 10: 91-2.

Izvolsky, Alexander, *The Memoirs of Alexander Izwolsky*, Londra: Hutchinson, 1920.

"Iz zaiavleniia uchashchiksia tifliskoi dukhovnoi seminarii ekzarkhu Gruzii, 1 dekabria 1893", *Lado Ketsokhevli: sbornik dokumentov i materialov*, Tblisi: Sabchota sakartvelo, 1969.

Jablonowski, Horst, "Die Stellungnahme der russischen Parteien zur Aussenpolitik der Regierung von der russisch-englischen Verständigung bis zum ersten Weltkrieg", *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 5, (1957): 60-92.

Jacobson, Jon, "Is There a New International History of the 1920s?", *American Historical Review*, 88/3 (1983): 617-45.

—, *When the Soviet Union Entered World Politics*, Berkeley: University of California Press, 1994.

Jahn, Hubertus F., *Patriatic Culture in Russia during World War I*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995.

Janos, Andrew C. ve Slottman, William, yayına hazırlayanlar, *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, Berkeley: University of California Press, 1971.

Jansen, Marc A., *Show Trial Under Lenin: The Trial of the Socialist Revolutionaries, Moscow, 1922*, Lahey ve Boston: M. Nijhoff and Kluwer, 1982.

Jarausch, Konrad H., "Cooperation or Intervention? Kurt Riezler and the Failure of German Ostpolitik, 1918", *Slavic Review*, 31/2 (1972): 381-98.

—, *The Enigmatic Chancellor: Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany*, New Haven, CT: Yale University Press, 1972.

Jasny, Naum, *The Socialized Agriculture of the USSR: Plans and Performance*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1949.

Jászi, Oscar, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago: University of Chicago Press, 1929.

Jaurès, Jean, *L'Organization socialiste de la France: l'armée nouvelle*, Paris: L'Humanité, 1911.

Jersild, Austin, *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845-1917*. Montreal: McGill Queen's University Press, 2002.

Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Relations*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976.

Joffe, Maria, *One Long Night: A Tale of Truth*, Londra: Clapham, 1978.

Joffe, Nadzehda, *Back in Time: My Life, My Fate, My Epoch*, Oak Park, MI: Labor Publications, 1995.

Johnson, Gaynor, yayına hazırlayan, *Locarno Revisited: European Diplomacy 1920-1929*, Londra, Routledge, 2004.

Johnson, Simon ve Temin, Peter, "THe Macroeconomics of NEP", *Economic History Review*, 46/4 (1993): 750-67.

Jones, David R., "Imperial Russia's Armed Forces at War, 1914-1917: An Analysis of Combat Effectiveness" (1986), *Military Effectiveness*, yayına hazırlayan Millet, A. R. ve Murray, W., 3 cilt, Boston: Allen and Unwin, 1988, I: 249-328.

—, "Nicholas II and the Supreme Command: An Investigation of Motives", *Study Group on the Russian Revolution: Sbornik*, no. 11 (1985): 47-83.

Jonas, Stephen F., "Russian Imperial Administration and the Georgian Nobility: The Georgian Conspiracy of 1832", *Slavonic and East European Review*, 65/1 (1987): 55-76.

—, "The Non-Russian Nationalities", *Society and Politics in the Russian Revolution*, yayına hazırlayan Robert Service, New York: St. Martin's Press, 1992.

—, *Socialism in Georgian Colors: The European Road to Social Democracy, 1883-1917*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005.

—, "The Establishment of Soviet Power in Trascaucasia: The Case of Georgia, 1921-1928", *Soviet Studies*, 40/4: 616-639.

Jordania, N. N., "Staline, L'Écho de la lutte" [Ekim 1936], yayınlanmamış elyazmaları, Hoover Institution Archives, Boric Nicolaevsky Collection, kutu 144, klasör 3, 1-2.

Journal intime de Nicholas II (juillet 1914-juillet 1918), Paris: Payot, 1934.

Jowitt, Ken, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, Berkeley: University of California Press, 1992.

Kabuzan, Vladimir M., *Russkie v mire: dinamika chislennosti i rasselniia (1719-1989): formirovanie etnicheskikh i politicheskikh granits russkogo naroda*, St. Petersburg: BLITS, 1996.

—, *Izmenenie v razmeshchenii naseleniia Rossii v XVIII-pervoi polovine XIX vv.*, Moskova: Nauka, 1971.

Kacharava, Iu. M., yayına hazırlayan, *Bor'ba za uprochenie sovetskoi vlasti v Gruzii: sbornik dokumentov materialov (1921-1925 gg.)*, Tblisi: Sabchota Sakartvelo, 1959.

Kaganovich, L. M., *Pamiatnye zapiski rabochego, kommunista-bol'shevika, profsoiuznogo, partinogo i sovetsko-gosudarstvennogo rabotnika*, Moskova: Vagrius, 1996.

Kahan, Arcadius, *The Plow, The Hammer and the Knout: An Economic History of Eighteenth Century Russia*, Chicago: University of Chicago Press, 1985.

Kahn, David, *The Codebreakers: The Story of Secret Writing*, New York: Macmillan, 1967.

Kak russkii narod zavoeval svobodu: Obzor revoliutsionnykh sobytiii, Petrograd: S. Samoilov, 1917.

Kakurin, N. E., *Kak srazhalas' revoliutsiia*, 2 cilt, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1925-6.

—, *Russko-pol'skaia kampaniia 1918-1920: politiko-strategicheskii ocherk*, Moskova: Vysshii voenno-redaktsionnyi sovet, 1922.

—, *Razlozhenie armii v 1917 godu*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1925.

— ve Melikov, V. A., *Voina s belopoliakami i 1920 goda*, Moskova: Voenizdat, 1925.

Kalinin, M. I., *Stalin: sbornik statei k piatidesitiletiu so dnia rozhdeniia*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1929.

Kalyvas, Stathis N., *The Logic of Violence in Civil War*, New York: Cambridge University Press, 2006.

Kamenev, Lev B., *Bor'ba za mir: otchet o mirnykh peregovorakh v Breste*, Petrograd: Zhizn' i znanie, 1918.

—, *Stat'i rechi*, Leningrad: Gosizdat, 1925.

Kamenev, Lev, *Mezhdu dvumia revoliutsiiami: sbornik statei*, 2. Baskı, Moskova: Novaia Moskva, 1923.

Kaminskii, V. ve Vereshchagin, I., "Detstvo i iunost' vozhdia", *Molodaia Gvardiia*, no. 12. 1939.

Kann, S. K., "Opyt zheleznodorozhnogo stroitel'stva v Amerike i proektirovanie Transsiba", *Zarubezhnye ekonomicheskie i kul'turnye sviazi Sibiri (XVIII-XXvv.)*, yayına hazırlayan L. M. Goriushkin, Novosibirsk: RAN, Sibirskoe otdelenie, 1995.

Kanonenko, Veronika, "Kto ubil Mikhail Frunze", *Shpion*, 1994, no. 1 (3): 78-81.

Kantor, Julia, *Voina i mir Mikhaila Tukhachevskogo*, Moskova: Ogonek, 2005.

Kantor, R., "K istorii chernykh kabinetov", *Katorga i ssylka*, XXXVII (1927).

Kantorovich, V. ve Zaslavskii, D., *Khronika fevral'skoi revoliutsii: fevral'-mai 1917*, Moskova: Byloe, 1924.

Kapchinskii, Oleg, *Gosbezoposnosti iznutri: Natisonal'nyi i sotsial'nyi sostav*, Moskova: Iauza-Eksmo, 2005.

Kapitsa, Mikhail S., *Sovetsko-kitaiskie otnosheniia*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1958.

Kappeler, Andreas, *The Russian Empire: A Multiethnic History*, Harlow, U. K.: Longman, 2001.

Karaeva, T. F., yayına hazırlayan, *Direktivy komandovsaniia frontov krasnoi armii, 1917-1922 gg.: sbornik dokumentov*, 4 cilt, Moskova: Voenizdat, 1971-8.

Karaganov, A. V., *Lenin: Sobranie fotografii i kinokadrov*, 2. Baskı, 2 cilt, Moskova: Iskusstvo, 1980.

Kara-Murz, G. S. ve arkadaşları, yayına hazırlayan, *Strategiia i taktika Kominterna v natsional'no-kolonial'noi revoliutsii na primere Kitaia: sbornik dokumentov*, Institut MKh, MP, 1934.

Karl, Rebecca, *Staging the World: Chinese Nationalism at the Turn of the Twentieth Century*, Durham, NC: Duke University Press, 2002.

Karliner, M. M., "Angliia i Petrogradskaia konferentsiia Antanty 1917 goda", *Mezhdunarodnye otnosheniia, politika, diplomatiia XVI-XX veka: Sbornik statei k 80-letiiu akademika I. M. Maiskogo*, yayına hazırlayan V. V. Al'tman, Moskova: Nauka, 1964.

Karpinskii, V. A., "Vladimir Il'ich za granitsei v 1914-1917 gg.", *Zapiski instituta Lenina*, 3 cilt, Moskova: Institute Lenina pri TsK VKP (b), 1927-8.

Karpov, Nikolai, *Krest'ianskoe dvizhenie v revoliutsii 1905 goda v dokumentakh*, Moskova: Gosizdat, 1926.

Karpovich, Michael, "The Russian Revolution of 1917", *Journal of Modern History*, 2/2 (1930): 258-80.

—, "Two Types of Russian Liberalism: Maklakov and Miliukov", *Continiuty and Change in Russian and Soviet Thought*, yayına hazırlayan Ernest J. Simmons, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1955.

Kartevskii, S. I., *Iazyk, voina i revoliutsiia*, Berlin: Russkoe universal'noe izdatel'stvo, 1923.

Kartunova, A. I., "Kitaiskii vopros v perepiske G. V. Chicherin i L. M. Karakhana", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1998, no. 6: 3-18.

—, "Novyi vzgliad na razryv s Chan Kaishi", *Vostok*, 1997, no. 1.

KatalogTifliskoi deshevoi biblioteki, chast' 1, Tiflis,1896.

Katkov, George, "German Foreign Office Documents on Financial Support to the Bolsheviks in 1917", *International Affairs*, 32/3 (1956): 181-9.

—, *Russia, 1917: The February Revolution*, New York: Harper & Row, 1967.

—, *The Kornilov Affair: Kerensky and the Breakup of the Russian Army*, New York: Longman, 1980.

Katsenellenbaum, S. S., *Russian Currency and Banking, 1914-1924*, Londra: P. S. King, 1925.

Kaufman, A. E., "Cherty iz zhizni gr. S. Iu. Vitte", *Istoricheskii vestnik*, no. 140 (Nisan 1915).

Kautsky, Karl, *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil erläutert*, Berlin-Bad-Godesberg: Verlag J. H. V. Dietz Nachf., 1974.

—, *Georgia, A Social-Demokratic Peasant Republic: Impressions and Observations*, Londra: International Bookshops, 1921.

Kavkaz: Opisanie kraia i kratkii istoricheskii ocherk ego prisoedineniia k Rossii, 3. Baskı, Moskova: I. V. Leont'eva, 1911.

Kavkaz: spravochnaia kniga storozhila, 2. Baskı, chast' 1, Tiflis: E. G. Meskhi, 1889.

Kavraiskii, V. ve Nusinov, I., *Klassy i klassovaia bor'ba v sovremennoi derevne*, Novosibirsk: Sibkraiizdat, 1929.

Kavtaradze, A. G., *Voennye spetsialisty na sluzhbe Respubliki sovetov, 1917-1920 g.*, Moskova: Nauka, 1988.

Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia, 1917-1921*, New York: Philosophical Library, 1951.

Keegan, John, *The First World War*, New York: Knopf, 1999.

Keep, John L., H. *The Russian Revolution: A Study in Mass Mobilization*, New York: W. W. Norton, 1976.

—, *The Rise of Social Democracy in Russia*, Oxford: Clarendon, 1963.

—, "1917: The Tyranny of Paris over Petrograd", *Soviet Studies*, 20/1 (1968-9): 22-35.

—, "Light and Shade in the History of the Russian Administration", *Canadian-American Slavic Studies*, 6/1 (1972): 1-9.

—, *Soviet Studies*, 18/3 (1967): 376-80.

—, yayına hazırlayan ve tercüme eden, *The Debate on Soviet Power: Minutes of the All Russian Central Executive Committee, Second Convocation*, Oxford, 1979.

Keiger, John F. V., *Raymond Poincaré*, New York: Cambridge University Press, 2002.

Keller, V. ve Romanenko, I., *Pervye itogi agrarnoi reformy*, Voronezh: Gosizdat, Voronezhskoe otdelenie, 1922.

Keller, Werner, *Ost minus West = Null: der Aufbau Russlands durch den Western*, Münih-Zürih: Drömersche Verlagsanstalt Th. Knauer Nachfolger, 1960. *East minus West = Zero: Russia's Dept to the Western World, 1862-1962* başlığıyla tercüme edilmiştir. New York: Putnam, 1962.

Ken, O. H., *Mobilizatsionnoe planirovanie i politicheskie resheniia, konets 1920-seredina 1930-kh godov*, St. Petersburg: Evropeiskii universitet, 2002.

Ken, O. N. ve Rupasov, A. I., *Politbiuro TsK VKP (b) i otnosheniia SSSR s zapadnymi sosednimi gosudarstvami (konets 20-30-kh gg.): problemy, dokumenty, opyt kommentariia*, St. Petersburg: Evropeiskii dom, 2000.

Kendirbai, Gulnar, "The Alash Movement", *The Turks*, yayına hazırlayan Hasan Celal Güzel ve arkadaşları, Ankara: Yeni Türkiye, 2002.

Kenez, Peter, "Changes in the Social Composition of the Officer Corps during World War I", *Russian Review*, 31/4 (1972): 369-75.

—, "The Ideology of the White Movement", *Soviet Studies*, 32/1 (1980): 58-83.
—, *Civil War in South Russia*, 2 cilt, Berkeley: University of the California Press, 1971, 1977.
—, *The Birth of the Propaganda State: Socil Methods of Mass Mobilization, 1917-1929*, New York: Cambridge University Press, 1985.
Kennan, George F., "The Sisson Documents", *Journal of Modern History*, 37/2 (1956): 130-54.
—, *Russia and the West Under Lenin and Stalin*, Boston: Little Brown, 1961.
—, *Russia Leaves the War*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1956.
—, "The Breakdown of the Tsarist Autocracy", *Revolutionary Russia*, yayına hazırlayan Richard Pipes, s. 1-15.
—, *The Fatefull Alliance: France, Russia and the Coming of the First World War*, New York: Pantheon, 1984.
Kennedy, David, *Over Here: The First World War and American Society*, New York: Oxford University Press, 1980.
Kennedy, Paul M., *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914*, Boston: George Allen and Unwin, 1980.
Kennel, Ruth, "The New Innocents Abroad", *American Mercury*, XVII (Mayıs 1929).
Kerenskii, A. F., *Delo Kornilova*, Ekaterinoslav, 1918. *Prelude to Bolshevism: The Kornilov Rising* başlığıyla tercüme edilmiştir. New York: Dodd, Mead, and Company, 1919.
Kerensky, Alexander F., "Lenin's Youth—and My Own", *Asia*, 34/2 (1934): 69-74.
—, *The Catastrophe: Kerensky's Own Story of the Russian Revolution*, New York: D. Appleton, 1927.
—, *The Kerensky Memoirs: Russia and History's Turning Point*, New York: Duell, 1965.
Kern, Stephen, *The Culture of Time and Space, 1880-1918*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.
Kerzhentsev, P. M., *Printsipy organizatsii*, 3. Baskı, Moskova-Petrograd: Gosizdat, 1924.
Ketskhoveli, Vano, "Druz'ia i soratniki tovarishcha Stalina", *Rasskazy o Velikom Staline*, kn. 2. Tblisi: Zaria vostoka, 1941.
—, "Iz vospominanii o Lado Ketskhoveli", *Zaria vostoka*, 17 Ağustos 1939.
—, "Na zare sozdania partii rabochego klassa", Zaria vostoka, 17 Temmuz 1939.
Kayes, Ralph, *The Quote Verifier: Who Said What, Where, and When*, New York: Macmillan, 2006.
Keynes, J. M., *The Economic Consequences of the Peace*, Londra: Macmillan, 1919.
Khachapuridze, G., "Gruziia vo vtoroi polovine XIX veka", *Istorik Marksist*, 1940, no. 8: 46-66.
Khadziev, Khan, *Velikii boiar*, Belgrad: M. A. Suvorin, 1929.
Khalid, Adeeb, "Tashkent 1917: Muslim Politics in Revolutionary Turkestan", *Slavic Review*, 55/2 (1996): 270-96.
—, *The Politics of Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, Berkeley: University of California Press, 1998.
Kharmandanian, Segvard V., *Lenin i stanovlenii Zakavkazskoi federatsii, 1921-1923 gg.*, Yerevan: Aiasgan, 1969.
Khaustov, V. N. ve arkadaşları, *Lubianka: Stalin i VChK-GPU-OGPU-NKVD, ianvar' 1922-dekabr' 1936*, Moskova: Mezhdunaordnyi fond demokratiia, 2003.
Khavin, A. F., *U rulia industrii*, Moskova: Politizdat, 1968.
Khelemskii, Iu. S., "Soveshchanie v Sovnarkome o gosapparate [1923 g.]", *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1990, no. 9, 111-12.
Khinchuk, L. M., *K istorii anglo-sovietskikh otnoshenii*, Moskova: Gosizdat, 1928.
Khlevniuk, Oleg V., *In Stalin's Shadow: The Career of "Sergo" Ordzhinikidze*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1995.
—, *Master of the House: Stalin and His Inner Circle*, New Haven, CT: Yale University Press, 2009.

—, *Politbiuro mekhanizmy politicheskoi vlasti v 30-e gody*, Moskova, Rosspen, 1996.

— ve arkadaşları, yayına hazırlayan, *Stalinskoe politburo v 30-e gody. Sbornik dokumentov*, Moskova: AIRO-XX, 1995.

Khmel'kov, Andrei I., yayına hazırlayan, *K. E., Voroshilov na Tsaritsynkom fronte: sbornik dokumentov*, Stalingrad: Stalingradskoe oblastnoe knizhnoe izdatel'stvo, 1941.

—, yayına hazırlayan, *Stalin v Tsaritsyne: sbornik statei i dokumentov*, Stalingrad: Stalingradskoe oblastnoe knizhnoe izdatel'stvo, 1939.

Khoshtaria-Brose, Edisher V., *Ocherki sotsial'no-ekonomicheskoi istorii Gruzii: promyshlennost', goroda, rabochii klass (XIX v.-nachalo XX v.)*, Tblisi: Metsniereba, 1974.

Khromov, S. S., *Po stranitsam lichnogo arkhiva Stalina*, Moskova: Moskovskii gos. universitet, 2009.

Khromov, S. S. ve Kuibysheva, G. V., *Valerian Vladimirovich Kuibyshev: biografiia*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1988.

Khromov, Semen S., *Leonid Krasin: neizvestnye stranitsy biografii, 1920-1926 gg*, Moskova: Institut Rossiiskoi istorii RAN, 2001.

Khrushchev, Nikita, *Khrushchev Remembers*, Boston: Little, Brown, 1970.

—, *Memoirs*, 4 cilt, University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 2004-7.

—, "Secret Speech to 20th Congress CPSU", *The Anti-Stalin Campaign and International Communism: A Selection of Documents*, New York: Columbia University, Russian Institute, 1956.

Kilcoyne, Martin, "The Political Influence of Rasputin", Doktora tezi, University of Washington, 1961.

Kim, M. P., yayına hazırlayan, *Istoriia Sovetskogo krest'ianstva i kolkhoznogo stroitel'stva v SSSR: materialy nauchnoi sessii, sostoiavsheisia 18-21 aprelia 1961 g. v Moskve*, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1963.

Kimitaka, Matsuzato, "Sōryoku-sensōto chihōtōchi: daiichiji sekaitaisenki roshsia no shokuryōjigyō to nōjishidō", Doktora tezi, Tokyo University, 1995.

Kin, D. ve Sorin, V., yayına hazırlayanlar, *Sed'moi s"ezd mart 1918 goda*, Moskova: Gosizdat, 1928.

Kindleberger, Charles P., *The World in Depression, 1929-1939*, Berkeley: University of California Press, 1986.

King, Charles, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, New York: Oxford University Press, 2008.

Kingston-Mann, Esther, "Deconstructing the Romance of the Bourgeoisie: A Russian Marxist Path Not Taken", *Review of International Political Economy*, 10/1 (2003): 93-117.

—, "Lenin and the Beginnings of Marxist Peasant Revolution: The Burden of Political Opportunity July-October, 1917", *Slavonic and East European Review*, 50 (1972): 578-88.

Kirby, D. G., *War, Piece, and Revolution: International Socialism at the Crossroad 1914-1918*, Aldershot, UK: Glover, 1986.

Kir'ianov, Iu. I., *Pravye partii v Rossii, 1911-1917*, Moskova: Rosspen, 2001.

—, yayına hazırlayan, *Pravye partii: dokumenty i materialy, 1905-1917*, 2 cilt, Moskova: Rosspen, 1998.

Kirilina, Alla, *Neizvestnyi Kirov: mify i real'nost'*, Moskova: Olma, 2001.

Kirillov, V. S. ve Sverdlov, A. Ia., *Grigorii Konstantinovich Ordzhonikidze (Sergo): biografiia*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1962.

Kirion, Episkop, *Kratkii ocherk istorii Gruzinskoi tserkvi i ekzarkhata*, Tiflis: K. P. Kozlovskii, 1901.

Kislitsyn, S. A., *Shakhtinskoe delo: nachalo stalinskikh represii protiv nauchno-tekhnicheskoi intelligentsia v SSSR*, Roston-na-Donu: NMTs Logos, 1993.

Kitanina, T. M., *Voina, khleb i revoliutsiia: Prodovol'stvennyi vopros v Rossii 1914-oktiabr' 1917 g.*, Leningrad: Nauka, 1985.

Kitchen, Martin, *The Silent Dictatorship: The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*, New York: Holmes & Meier, 1976.

Kizevetter, A. A., "Moda na sotsializm", *Russkie vedomosti*, 25 Haziran 1917.
Klante, Margarete, *Von der Wolga zum Amur: Die tschechische Legion und der russissche Bürgerkrieg*, Berlin: Ost-Europa Verlag, 1931.
Klement'ev, Vasilii F., *V Bol'shevitiskoi Moskve (1918-1920)*, Moskova: Russkii put', 1998.
Klemm, Max., yayına hazırlayan, *Was sagt Bismarck dazu?*, 2 cilt, Berlin: A Scherl, 1924.
Klepikov, S. A., *Statisticheskii spravochnik po narodnomu khoziaistvu*, vyp .2., Moskova: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1923.
Klier, John Doyle, *Russia Gathers Her Jews: The Origins of the "Jewish Question" in Russia, 1772-1825*, Dekalb: Northern Illinois University Press, 1986.
Kliuev, Leonid, *Bor'ba za Tsaritsyn 1918-1919 gg.*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, otdel voennoi literatury, 1928.
Klyuchevsky, Vasily, *Peter the Great*, Boston: Beacon, 1958.
Knei-Paz, Baruch, *The Social and Political Social Thought of Leon Trotsky*, Oxford: Clarendon, 1978.
Knobler, S. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *The Threat of Pandemic Influenza: Are We Ready? Workshop Summary*, Washington, D.C.: The National Academies Press, 2005.
Knox, Alfred, "General V. A. Sukhomlinov", *Slavonic Review*, 5/13 (1926): 148-52.
—, *With the Russian Army, 1914-1917; being chiefly extracts from the diary of a military attaché*, 2 cilt, New York: Dutton, 1921.
Kochan, Lionel, "Kadet Policy in 1917 and the Constituent Assambly", *Slavonic and East European Review*, 45 (1967): 183-92.
Kocharovsky, K., "Aleksandr Arkadievich Kaufman", *Encyclopedia of the Social Sciences*, yayına hazırlayan Edwin Seligman ve Alvin Johnson, New York: Macmillan, 1948.
Koda, Yoji, "The Russo-Japenese War: Primary Causes of Japenese Success", *Naval War College Review*, 58/2 (2005): 10-44.
Koehl, Robert Lewis, "A Prelude to Hitler's Greater Germany", *American Historical Review*, 59/1 (1953): 43-65.
Koenker, Diane, *Moscow Workers and the 1917 Revolution*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1981.
— ve arkadaşları, yayına hazırlayan, *Party, State, and Society in the Russian Civil War: Explorations in Social History*, Bloomington: Indiana University Press, 1990.
—, yayına hazırlayan, *Revelations from the Russian Archives: Documents in English Translation*, Washington, D.C.: Library of Congress, 1997.
Kofod, A. A., *Russkoe zemleustroistvo*, 2. Baskı, St. Petersburg: Sel'skii vestnik, 1914.
Kokovtsov, Vladimir N., *Iz moego proshlogo: vospominaniia, 1903-1919*, 2 cilt, Paris: Özel yayın, 1933.
—, *Out of My Past*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1935.
Kol'tsov, M. E., *Izbrannoe*, Moskova: Moskovskii rabochi, 1985.
Kolesnichenko, I., "K voprosu o konflikte v Revvoensovete luzhnogo fronta (sentiabr'-oktiabr' 1918 goda)", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, 1962, no. 2.
— ve Lunin, V., "Kogda zhe byl uchrezhden institut voennykh kommissarov Krasnoi Armi?", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, 1961, no. 9.
Kolesnik, Aleksandr, *Khronika zhizni sem'i Stalina*, Moskova: IKRA, 1990.
Kolodnyi, Lev, *Kitai-gorod: avtorskii putevoditel'*, Moskova: Golos-Press, 2004.
Kolonitskii, Boris I., "'Democracy' in the Consciousness of the February Revolution", *Slavic Review*, 57/1 (1998): 95-106.
—, "Anti-Bourgeois Propaganda and anti-'*Burzhui*' Consciousness in 1917", *Russian Review*, 53/2 (1994): 183-96.
—, "Kerensky", *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, yayına hazırlayanlar Edward Acton ve arkadaşları, Bloomington: Indiana University Press, 1977.

—, "Pravoekstremistskie sily v marte-oktiabre 1917 g. (na materialakh petrogradskoi pechati)", *Natsional'naia pravaia prezhde i teper': istoriko-sotsiologicheskie ocherki*, yayına hazırlayan O. T. Vite, 3 cilt, St. Petersburg: Institut sotsiologii Rossiiskoi Akademii nauk, Sankt-Peterburgskii filial, 1992.

—, *Symvoly vlasti i bor'ba za vlast': K izucheniiu politicheskoi kul'tury Rossiiskoi revoliutsii 1917 goda*, St. Petersburg: Dimitrii Bulanin, 2001.

Koloskov, V. V., *XIII konferentsiia RKP (b)*, Moskova: Vysshaia shkola, 1975.

Komarov, N. S., "K istorii instituta Lenina i tsentral'nogo partiinogo arkhiva 1919-1931 gg.", *Voprosy istorii*, 1956, no. 10: 181-91.

—, "Sozdanie i deietel'nost Istparta 1920-1928 gg.", *Voprosy istorii KPSS*, 1958, no. 5: 153-65.

Komintern i Vostok: bor'ba za leninskuiu strategiiu i taktiki v natsional'no osvoboditel'nom dvizhenii, Moskova: Vostochnaia literatura, 1969.

Kommunisticheskaia partiia Sovetskogo Soiuzo v rezoiliutsiiakh i resheniiakh s'ezdov, konferentsii i plenumov TsK, 1898-1986, 15 cilt, 9. Baskı, Moskova: Politicheskaia literatura, 1983-.

Kommunisticheskaia partiia Sovetskogo Soiuza v rezoliutsiiakh i resheniiakh s'ezdov, konferentsii i plenumov TsK, 8. Baskı, 13 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1970.

Kommunisticheskii internatsional: kratkii istoricheskii ocherk, Moskova: Politizdat, 1969.

Kondratenko, E., *Kratkii ocher ekonomicheskogo polozheniia Kavkaza po noveishim ofitsial'nym i drugim otchetam: prilozhenie k Kavkazskomu kalendariu (na 1888 g.)*, Tiflis: [belirtilmemiş], 1888.

Kondrat'ev, Nikolai, *Rynok khlebov i ego regolilirovanie vo vremia voiny i revoliutsii*, Moskova: Novaia derevnia, 1922.

Koniukhov, Grigorii A., *KPSS v bor'be s khlebnymi zatrudneniami v strane 1928-1929 gg.*, Moskova: Sotsial'no-ekonomicheskaia literatura 1960.

Korbel, Josef, *Poland Between East and West: Soviet and German Diplomacy toward Poland, 1919-1933*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963.

Korbut, M., "Uchet departamentom politsii opyta 1905 goda", *Krasnyi arkhiv*, 18 (1926): 219-27.

Korkunov, N. M., *Russkoe gosudarstvennoe pravo*, St. Petersburg: M. M. Stasiulevich, 1901.

Kornakov, P. K., "Opyt privlecheniia veksilologicheskikh pamiatnikov diia resheniia geral'dicheskikh problem", *Novye numizmaticheskie issledovaniia*, no. 4, Trudy Gosudarstvennogo Istoricheskogo muzeia, 1986, vyp. 61: 134-48.

—, "Znamena Fevral'skoi revoliutsii", *Geral'dika: materialy i isledovaniia: sbornik nauchnykh trudov*, yayına hazırlayan G. V. Vilinbakov, Leningrad: Gos. Ermitazh, 1983.

Kornatovskii, Nikolai A., *Razgrom kontrrevoliutsionnykh zagovorov v Petrograde v 1918-1919 gg.*, Leningrad, Lenizdat, 1972.

—, *Stalin – rukovoditel' oborony Petrograda, vesna-leto 1919 goda*, Leningrad: Gazetno-zhurnal'noe i knizhnoe izd-vo Leningradskogo soveta RK i KD, 1939.

Koroleva, V.V., "Deiatel'nost' V. I. Lenina po organizatsii dostavki 'Iskry' v Rossiiu (dekabr' 1900 g. - noiabr' 1903 g.)", *Trudy Kazanskogo aviatsionnogo instituta*, vyp. 54 (1962): 17-30.

Korotyshevskii, Viktor, "Garazh osobogo znacheniia", *Proza*, 27 Mayıs 2009. Erişim adresi: *http://www.proza.ru/2009/05/27/581*.

Korros, Alexandra, *A Reluctant Parliament: Stolypin, Nationalism, and the Politics of the Russian Imperial State Council, 1906-1911*, Lenham, MD: Rowman and Littlefield, 2002.

Korzhikhina, T. P. ve Figatner, Iu., "Sovetskaia nomenklatura: stanovlenie, mekhanizmy, deistviia", *Voprosy istorii*,1993, no. 7: 25-38.

Korzhikhina, T. Z., "Obshchestvo starykh Bol'shevikov (1922-1935)", *Voprosy istorii KPSS*, 1989, no. 11: 50-65.

Kosachev, V. G., "Nanakune kollektivizatsii: poezdka I. V. Stalina v Sibir'", *Voprosy istorii*, 1998, no. 5.

Kosheleva, L. ve arkadaşları, *Pis'ma I. V Stalina V.M. Molotovu, 1925-1936 gg.: sbornik dokumentov*, Moskova, Rossiia molodaia, 1995.

Kostin, N. D., *Vystrel v serdtse revoliutsii*, Moskova: Politizdat, 1989.

Kostiuskho, I. I., *Pol'skoe biuro TsK RKP (b) 1920-1921 gg.*, Moskova: RAN Institut slavianovedeniia, 2005.

Kostiushko, Ivan, yayına hazırlayan, *Pol'sko-Sovetskaia voina 1919-1920 gg.: ranee neopublikovanye dokumenty i materialy*, 2 cilt, Moskova: Institut slavianovedeniia i balkanistiki RAN, 1994.

Kostrikova, A. M. ve Kostrikova, E. M., *Eto bylo v Urzhume*, Kirov, 1962.

Kotel'nikov, K. G., yayına hazırlayan, *Vtoroi vserossiiskii s"ezd sovetov R. . S.D.*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1928.

Kotel'nikov, K. G. ve Mueller, V. L., yayına hazırlayanlar, *Krest'ianskoe dvizhenie v 1917 godu*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1927.

Kotkin, Stephen, "Left Behind: Is Eric Hobsbawm History?", *New Yorker*, 29 Eylül 2003.

—, "Modern Times: the Soviet Union and the Interwar Conjuncture", *Kritika*, 2/1 (2001): 111-64.

—, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley: University of California, 1995.

Kotsonis, Yanni, *Making Peasants Backward: Managing Populations in Russian Agricultural Cooperatives, 1861-1914*, New York: St. Martin's Press, 1990.

Kotyrev, Andrei N., *Mavzolei V. I. Lenina: proektirovanie i stroitel'stvo*, Moskova: Sovetskii khudozhnik, 1971.

Kournakoff, Sergei, *Savage Squadrons*, Boston ve New York: Hale, Cushman, and Flint: 1935.

Kozhevnikova, V., "Gody staroi *Iskry: 1901-1902 gg.*", *Proleterskaia revoliutsiia*, 1924, no. 3 (26): 133-41.

Kozlov, V. A. ve Semenova, E. A., "Sotsiaologiiia detstva: obzor sotsial'no-pedagogicheskikh obsledovanii 20-x godov", *Shkola i mir kul'tury etnosov*. Moskova, 1993, vyp. 1.

Kramer, Alan, *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*, New York: Oxford University Press, 2007.

Krasil'nikov, S. A., yayına hazırlayan, *Shakhtinskii protsess 1928 g.: podgotovka, provedenie, itogi*, 2 cilt, Moskova: Rosspen, 2011.

— ve arkadaşları, yayına hazırlayan, *Intelligentsiia, obshchestvo, vlast': opyt vzaimootnosheni, 1917-konets 1930 gg.*, Novosibirsk: RAN, Sibirskoe otdelenie, 1995.

Krasin, Leonid, *Voprosy vneshnei torgovli*, Moskova: Gosizdat, 1928.

Krasnaia Moskva, 1917-1920 gg., Moskova: Moskovskii sovet, 1920.

Krasnov, Valerii G. ve Daines, V., yayına hazırlayanlar, *Neizvestnyi Trotskii: krasnyi Bonapart: dokumenty, mneniia, razmyshleniia*, Moskova: Olma, 2000.

Krastins, Jānis, yayına hazırlayan, *Istoriia Latyshskikh strelkov, 1915-20*, Riga: Zinatne, 1972.

Kratkaia istoriia grazhdanskoi voiny v SSSR, Moskova: Politicheskaia literatura, 1962.

Kravchenko, Victor, *I Chose Freedom: The Personal and Political Life of a Soviet Official*, New York: Scribner's, 1947.

Kreindler, Isabelle, "A Neglacted Source of Lenin's Nationality Policy", *Slavic Review*, 36/1 (1977): 86-100.

Krementsov, Nikolai, *A Martian Stranded on Earth*, Chicago: University of Chicago Press, 2011.

Krivitsky, Walter G., *In Stalin's Secret Service*, New York: Harper & Bros., 1939.

—, *I Was Stalin's Agent*, Londra: H. Hamilton, 1939.

Krivosheev, G. F., yayına hazırlayan, *Grif sekretnosti sniat*, Moskova: Voennoeizdat, 1993.

—, *Rossiia i SSSR v voinakh XX veka: Poteri vooruzhenykh sil, staticheskoe issledovanie*, Moskova: Olma, 2001.

Kronstadskaia tragediia 1921 g.: dokumenty, 2 cilt, Moskova: Rosspen, 1999.

Krumin, Garal'd I., *Shakhtinskii prostess*, Moskova-Leningrad: Moskovskii rabochii, 1928.

Krupskaia, N. K., *Izbrannye proizvedeniia*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1988.

—, *O Lenine: sbornik stat'ei vystuplenii*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1965.

—, "Poslednie polgoda zhizni Vladimira Il'icha (3 fevralia 1924 goda)", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 4: 169-78.

Krupskaya, N. K., *Memories of Lenin*, New York: International Publishers, n. d. [1930].

—, *Reminiscences of Lenin*, Moskova: Progress, 1959.

Krylenko, Nikolai V., *Sudoustroitstvo RSFSR: lektsii po teorii i istorii sudoustroitstva*, Moskova: Iuridicheskoe izdatel!stvo NKIu, 1924.

—, yayına hazırlayan, *Ekonomicheskaia kontrrevoliutsiia v Donbasse: itogi shskhtinskogo dela, stat'i dokumenty*, Moskova: Iuridicheskoe izsatel'stvo NKIu RSFSR, 1928.

Kryzhanovskii, Sergei E., *Vospominaniia iz bumag S. E. Kryzhanovskogo, posliedniogo gosudarstvennogo sekretaria. Russiiskoi imperii*, Berlin: Petropolis, 1938.

Krzhizhanovskii, G. M., *Desiat' let khoziaistvennogo stroitel'stva v SSSR, 1917-1927*, 2. Baskı, Moskova: Gosplan, 1927.

Ksenofontov, F. A., *Lenin i imperialisticheskaia voina 1914-1918 gg.: k desiatiletiiu imperialisticheskoi voiny*, Taşkent: Sredne-aziatskoe biuro, 1924.

Kshesinskaia, M., *Vospominaniia*, Moskova: ART, 1992.

Kudelli, Praskov'ia F., yayına hazırlayan, *Pervyi legal'nyi Peterburgskii komitet bol'shevikov v 1917 godu: sbornik materialov i protokolov zasedanii*, Moskova ve Leningrad. Gosizdat, 1927.

Kudiukhina, M. M., "Krasnaia armiia i 'voennye trevogi' vtoroi poloviny 1920-kh godov", *Rossiia i mir glazami druga druga: iz istorii vzaimovospriiatiia*, Moskova: IRI RAN, 2007, 153-74.

Kudriashov, Sergei, yayına hazırlayan, *Krasnaia armiia v 1920-e gody*, Moskova: Vetsnik arkhiva prezidenta Rossiiskoi Federatsii, 2007.

Kuibyshev, V. V., *Epizody iz moei zhizni*, Moskova: Staryi bol'shevik, 1935.

Kuibysheva, Elena, *Valerian Vladimirovich Kuibyshev, 1888-1935: iz vospominanii sestry*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1938.

Kuibysheva, G. V., *Valerian Vladimirovich Kuibyshev: biografiia*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1966.

Kukushkin, Iu. S., *Rezhim lichnoi vlasti Stalina: k istorii formirovanii*, Moskova: Moskovskii universitet, 1989.

Kuleshov, Sergei, "Lukollov mir", *Rodina*, 1991, no. 9-10: 72-5.

Kulikov, S., "Vremennoe pravitel'stvo i vysshai tsarskaia biurokratiia", *The Soviet and Post-Soviet Review*, 24/1-2 (1997): 67-83.

Kul'sharipov, M. M. Z., *Validov i obrazjovanie Bashkirskoi Avtonomnoi Sovetskoi Respubliki (1917-1920 gg.)*, Ufa: Bashkirskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1992.

Kumanev, V. A. ve Kulikova, I. S., *Protivostoianie: Krupskaia-Stalin*, Moskova: Nauka, 1994.

Kun, Miklos, *Bukharin: ego druz'ia i vragi*, Moskova: Respublika, 1992.

—, *Stalin: An Unknown Portrait*, Budapeşte: Central European University Press, 2003.

Kuromiya, Hiroaki, "The Crisis of Proletarian Identity in the Soviet Factory, 1928-1929", *Slavic Review*, 44/2 (1985): 280-97.

—, "The Shakhty Affair", *South East European Monitor*, 4/2 (1997): 41-64.

—, *Freedom and Terror in the Donbas: A Ukranian-Russian Borderland, 1870-1990s*, New York: Cambridge University Press, 1998.

—, *Stalin*, New York: Pearson/Longman, 2005.

—, *Stalin's Industrial Revolution: Politics and Workers, 1928-1932*, New York: Cambridge Univerity Press, 1988.

Kuropatkin, A. N., *The Russian Army and the Japanese War*, 2 cilt, Londra: J. Murrey, 1909.

Kurzman, Charles, *Democracy Denied, 1905-1915: Intellectuals and the Fate of Democracy*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.

Kuusinen, Aino, *Rings of Destiny: Inside Soviet Russia from Lenin to Brezhnev*, New York: Morrow, 1974.

Kuusinen, Otto, *Neudavsheesia izobrazhenie "nemetskogo Oktiabria": po povodu "Uroki Oktiabria" Trotskogo,* Leningrad: Gosizdat, 1924.
Kuvarzin, A. I., *Dorogami neskonchaemykh bitv,* Kiev: Politicheskaia literatura Ukrainy, 1982.
Kuz'min, N. F., *Krushenie poslednego pokhoda Antanty,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1958.
—, "Ob odnoi ne vypolnennoi dikertive glavkoma", *Voenno istoricheskii zhurnal,* 1962, no. 9: 49-66.
Kuz'min, S., *Pod gnetom svobod (Zapiski natsionalista),* St. Petersburg: M. Aleneva, 1910.
Kuz'min, Sergei L., yayına hazırlayan, *Baron Ungern v dokumentakh i memuarakh,* Moskova: KMK, 2004.
—, *Istoriia barona Ungerna: opyt rekonstruktskii,* Moskova: KMK, 2011.
Kuz'min, V. I., *Istoricheskii opyt sovetskoi industrializatsii,* Moskova: Mysl', 1969.
Kvakin, A. V., yayına hazırlayan, *Okrest Kolchaka: dokumenty i materialy,* Moskova: AGRAF, 2007.
Kvashonkin, A. V., yayına hazırlayan, *Bol'shevistskoe rukovodstvo: perepiska, 1912-1927,* Moskova: Rosspen, 1996.
Kvinitadze, G. I., *Moi vospominaniia v gody nezavisimosti Gruzii 1917-1921,* Paris: YMCA, 1985.
Lado Ketskhoveli: Sbornik dokumentov i materialov, Tblisi: Sabchota Sakartvelo, 1969.
LaFeber, Walter, *The Clash: A History of U.S.-Japenese Relations,* New York: W. W. Norton, 1997.
Lakoba, Stanislav, "Ia. Koba, a ty Lakoba", *Moe serdtse v gorakh: ocherki o sovremennoi Abkhazii,* yayına hazırlayan Fasil Iskander, Ypshkar Ola, 2001: 50-78.
Lambert, Nicholas A., *Planning Armageddon: British Economic Warfare and the First World War,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012.
Lamzdorf, V. N., *Dnevnik, 1891-1892,* Moskova: Akademiia, 1934.
Landa, R. G., "Mirsaid Sultan-Galiev", *Voprosy Istoriia KPSS,* 1999, no. 8: 53-70.
Landis, Erik C., *Bandits and Partisans: The Antonov Movement in th Russian Civil War,* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2008.
Lane, D., *Roots of Russian Communism: A Social and Historical Study of Russian Social-Democracy, 1898-1907,* Assen: Van Gorcum, 1969.
Lang, David Marshall, *A Modern History of Soviet Georgia,* New York: Grove Press, 1962.
—, *The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832,* New York: Columbia University Press, 1957.
Lapin, N., yayına hazırlayan, "Progessivnyi blok v 1915-1917 gg.", *Krasnyi arkhiv,* 56 (1933): 80-135.
Laporte, Maurice, *Histoire de l'Okhrana, la police secrète des tsars, 1880-1917,* Paris: Payot, 1935.
Lappo, D., *Iosif Vareikis.* Moskova: Politicheskaia literatura, 1966.
Larin, Iurii. "Ukolybeli", *Narodnoe khoziaistvo,* 1918, no. 11.
—, *Sovetskaia derevnia,* Moskova: Ekonomicheskaia zhizn', 1925.
Larina, Anna, "Nezabyvaemoe", *Znamia,* 1988, no. 11.
—, *This I Cannot Forget: The Memoirs of Nikolai Bukharin's Widow,* New York: W.W. Norton, 1993.
Larsons, M. J., *Im Sowjet-Labyrinth,* Berlin: Transmare Verlag. 1931.
Laruelle, Maarlène, *L'idéologie eurasiste russe, ou Comment penser l'empire,* Paris: L'Harmattan, 1999.
Latsis, M., *Chrezvychainye komissii po bor'be s kontr-revoliutsiei,* Moskova: Gosizdat, 1921.
—, *Otchet VChK za chetyre goda ee deiatel'nosti, 20 dekabria 1917-20 dekabria 1921 g.,* Moskova: VChK, 1922.
—, "Vozniknoveniie Narodnogo kommisariata vnutrennikh del i organizatsiia vlasti na mestakh", *Proletarskaia revoliutsiia,* 1925, no. 2 (37): 136-59.
Latyshev, A. G., *Rassekrechennyi Lenin,* Moskova: Izd-vo Mart, 1996.
Lauchan, Iain, "The Accidental Terrorist: Okhrana Connections to the Extreme-Right and the Attempt to Assassinate Sergei Witte in 1907", *Revolutionary Russia,* 14/2 (2001): 1-32.

—, "Young Felix Dzerzhinsky and the Origins of Stalinism", *http://www.ed.ac.um/polopoly_fs/1.124547!/fileManager/wp-iain-lauchan-YoungFelix.pdf.*

—, *Russian Hide-and-Seek: The Tsarist Secret Police in St. Petersburg, 1906-1914*, Helsinki: Suomalaisen Kirjiallisuuden Seura/Finnish Literature Society, 2002.

Lawton, Lancelot, *An Economic History of Soviet Russia*, 2 cilt, Londra: Macmillan, 1932.

—, *The Russian Revolution, 1917-1926*, Londra: Macmillan, 1927.

Lazarski, Christopher, "White Propaganda Efforts in the South during the Russian Civil War, 1918-19: The Alekseev-Denikin Period", *Slavonic and East European Review*, 70/4 (1992): 688-707.

League of Nations, *Records of the ... Assembly, Plenary Meetings*, 26 cilt, Cenevre: Publications Department of the League of Nations, 1920-46.

Lebedev, M., "Sostoianie i perspektivy razvitiia elevatornogo khoziaistva v sibkrae", *Zhizn' sibiri*, 1928, no. 2.

Le Donne, John P., *The Russian Empire and the World 1700-1917: The Geography of Expansion and Containment*, New York: Oxford University Press, 1997.

—, *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order, 1700-1825*, New York: Oxford University Press, 1991.

—, *The Russian Empire and the World, 1700-1917: The Geopolitics of Expansion and Containment*, New York: Oxford University Press, 1997.

Lee, Hermione, *Virgina Woolf's Nose: Essays on Biography*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

Lee, John, *The Warlords: Hindenburg and Ludendorff*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2005.

Leggett, George, *The Cheka: Lenin's Political Police*, Oxford: Clarendon, 1981.

Lehovich, Dimitry V., *White Against Red: The Life of General Anton Denikin*, New York: W. W. Norton, 1974.

Lelashvili, G., "Lado Ketskhoveli, besstrashnyi revoliutsioner", *Rasskazy o Velikom Staline*, kn. 2. Tbilisi: Zaria vostoka, 1941.

Lelevich, G. (L. G. Kal'manson), *Oktiabr v stavke*, Gomel: Istpart, 1922.

Lemke, Mikhail, *250 dnei v tsarskoi stavke (25 sentabria 1915-2 iiulia 1916)*, Petersburg: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1920.

Lenczowski, George, *Russia and the West in Iran, 1918-1948*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1949.

Lenin v pervye mesiatsy sovetskoi vlasti: sbornik statei i vospominanii, Moskova: Partizdat, 1933.

Lenin v vospominaniiakh chekistov, Moskova: Pogranichnik 1969.

Lenin, V. I., *Collected Works*, 45 cilt, Moskova: Foreign Languages Pub. House, 1960-70.

—, *Lenin o Trotskom i trotskizme*, Moskova: Novaia Moskva, 1925.

—, *Leninskie dekrety o Moskve*, Moskova: Moskovskii rabochii, 1978.

—, *Pol'noe sobranie sochinenii [PSS]*, 5. Baskı, 55 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1958-65. *PSS* olarak geçiyor.

—, *Sobranie sochinenii*, 20 cilt, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1920-6.

—, *Sobranie sochinenii*, 2. ve 3. baskılar, 30 cilt, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1925-32.

—, *Sobranie sochinenii*, 4. Baskı, 45 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1941-67.

—, *V. I. Lenin: neizvestnye dokumenty: 1891-1922*, Moskova: Rosspen, 1999.

—, *Selected Works*, 3 cilt, Moskova: Progress, 1975.

Leninskii sbornik, 40 cilt, Moskova: Gosizdat, 1924-85.

Lenoe, Matthew E., "Agitation, Propaganda, and the 'Stalinization' of the Soviet Press, 1922-1930", Carl Beck Papers, no. 1305, 1998.

Lensen, George A., "Japan and Tsarist Russia: The Changing Relationship", *Jahrbücher für geschichte Osteuropas*, 10/3 (1962): 337-49.

Lensen, George Alexander, *Japenese Recognition of the USSR: Japenese-Soviet Relations, 1921-1930,* Tallahassee. FL: Diplomatic Press, 1970.

Leonard Raymond W., *Secret Soldiers of the Revolution: Soviet Military Intelligence, 1918-1933,* Westport, CT: Greenwood Press, 1999.

Leonidov, I. ve Reikhsbaum, A., "Revoliutsonnaia zakonnost' i khlebozagotovski", *Na leninskom puti,* 1928, no. 1-2 (31 Ocak).

Leonov, Nikolai S., *Likholet'e.* Moskova: Mezzhdunarodnye otnosheniia, 1994.

Leonov, S. V., *Rozhdenie sovetskoi imperii: gosudarstvo i ideologiia, 1917-1922 gg.,* Moskova: Dialog-MGU, 1997.

Leont'ev, Iaroslav V., yayına hazırlayan, *Partiia levykh sotsialistov-revoliutsionerov: dokumenty i materialy, 1917-1925 gg.,* 3 cilt, Moskova: Rosspen, 2000.

Leontovitsch, Victor, *Geschichte des Liberalismus in Russland,* Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1957.

Lepeshinskii, I., *Revoliutsiia na Da'lnem vostoke,* Moskova: Gosizdat, 1923.

Lerner, Warren, "Attempting a Revolution from Without: Poland in 1920", *Studies on the Soviet Union,* 11/4 (1971): 94-106.

—, "Poland in 1920: A Case Study in Foreign-Policy Decision Making under Lenin", *South Atlantic Quarterly,* 72/3 (1973): 406-14.

—, *Karl Radek: The Last Internationalist,* Stanford, CA: Stanford University Press, 1970.

Leroy-Beaulieu, Anatole, *The Empire of the Tsars and Russians,* 3 cilt, New York ve Londra: G. P. Putnam's Sons, 1898.

Leskov, Valentin, *Okhota na vozhdei: ot Lenina do Trotskogo,* Moskova: Veche, 2005.

Lessons of the German Events, Londra: Londan Caledonian Press, 1924.

Levine, Isaac Don, *Stalin's Great Secret,* New York: Coward-McCann, 1956.

Lewin, Moshe, *Lenin's Last Struggle,* New York: Panetheon, 1968.

—, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates: From Bukharin to the Modern Reformers,* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1974.

—, *Russia/USSR/Russia: The Drive and Drift of a Superstate,* New York: New Press, 1995.

—, *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization,* New York: W. W. Norton, 1968.

Lewis, Ben ve Lih, Lars, yayına hazırlayanlar, *Zinoviev and Martov: Head to Head in Halle,* Londra: November Publications, 2011.

Lewis, J. Patrick, "Communications Output in the USSR: A Study of the Soviet Telephone Systems", *Soviet Studies,* 28/3 (1976): 406-17.

Lewis, Jon E., *The Mammoth Book of Eyewitness World War I: Over 280 First-Hand Accounts of the War to End All Wars,* Philadelphia: Running Press, 2003.

Liadov, M., "Zarozhdenie legal'nogo i revoliutsionnogo marksizma v Rossii", *Front nauki i tekhniki,* 1933, no. 2.

Liadov, P. F., *Istoriia Rossiiskogo protokola,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 2004.

Liberman, Simon, *Building Lenin's Russia,* Chicago: University of Chicago Press, 1945.

Liebich, André, "Menshevik Origins: The Letters of Fedor Dan", *Slavic Review,* 45/4 (1986): 724-8.

Lieven, Dominic C. B., "Bureaucratic Authoritarianism in Late Imperial Russia: The Personality, Career, and Opinions of P. N. Durnovó", *Historical Journal,* 26/2 (1983): 391-402.

—, "Dilemmas of Empire 1850-1918: Power, Territory, Identity", *Journal of Contemporary History,* 34/2 (1999): 163-200.

—, Pro-Germans and Russian Foreign Policy 1890-1914", *International History Review,* 2/1 (1980): 34-54.

—, "Russia, Europe, and World War I", *Critical Companion to the Russian Revolution, 1914-1921,* yayına hazırlayan Edward Acton ve arkadaşları, Bloomington: Indiana University Press, 1997.

—, "Russian Senior Officialdom under Nicholas II: Careers and Mentalities", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 32/2 (1984): 199-223.

—, *Empire: The Russian Empire and its Rivals*, New Haven, CT: Yale University Press, 2002.

—, *Nicholas II: Twilight of the Empire*, New York: St. Martin's Press, 1994.

—, *Russia and the Origins of the First World War*, New York: St. Martin's Press, 1983.

—, *Russia's Rulers under the Old Regime*, New Haven, CT: Yale University Press, 1989.

—, *The Aristocracy in Europe, 1815-1914*, New York: Columbia University Press, 1992.

—, yayına hazırlayan, *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*, Part 1, Series A, Russia, 1859-1914, 6 cilt, Frederick, MD: University Publications of America, 1983.

Lih, Lars, "The Ironic Triumph of 'Old Bolshevism'", *Weekly Worker*, 25 Kasım 2010. Erişim adresi: http://www.cpgb.org.uk/home/weekly-worker/843/the-ironic-triumph-of-old-bolshevism.

Lih, Lars, T. Lenin *Rediscovered:* What is to be Done? *Context*. Leiden: Brill, 2006.

—, "1912: 'A faction is not a party'", *Weekly Worker* 912, 3 Mayıs 2012.

—, "Bolshevik *Razverstka* and War Communism", *Slavic Review*, 45/4 (1986): 673-88.

—, "Bukharin's 'Illusion': War Communism and the NEP", *Russian History/Histoire Russe*, 27/4 (2000): 417-59.

—, "Political Testament of Lenin and Bukharin and the Meaning of NEP", *Slavic Review*, 50/2 (1991): 240-52.

—, "Zinoviev: Populist Leninist", *The NEP Era: Soviet Russia, 1921-1928*, 2 (2007): 1-23.

—, *Bread and Authority in Russia, 1914-1921*, Berkeley University of California Press, 1990.

—, *Lenin*, Londra: Reaktion Books, 2001.

— ve arkadaşları, yayına hazırlayan, *Stalin's Letters to Molotov*, New Haven, CT: Yale University Press, 1995.

Lincoln, W. Bruce, *Passage Through Armageddon: The Russians in War and Revolution, 1914-1918*, New York: Simon & Schuster, 1986.

—, *Red Victory: A History of the Russian Civil War*, New York: Simon& Schuster, 1989.

Lipatnikov, Iu., "Byl li agentom okhranki Sverdlov?", *Situatsii*, 1991, no 1.

Lipitskii, S. V., *Voennaia deiatel'nost' TsK RKP (b) 1917-1920*, Moskova: Politizdat, 1973.

Litvak, Dmitriy ve Kuznetsov, Alexander, "The Last Emir of Noble Bukhara and His Money", *International Bank Note Society Journal*, 50/3 (2001).

Litvin, Alter, yayına hazırlayan, *Levye eseri i VChK: Sbornik dokumentov*. Kazan: NKT, 1996.

—, *Krasnyi i belyi terror v Rossii, 1918-1922 gg.*, Kazan: Tatarskoe gazetno-zhurnalnoe izd-vo, 1995.

Litvinov, M Iu ve Sidunov, A. V., *Shpiony i diversanty: bor'ba s pribaltiiskim spinozhem i natsionalisticheskim bandformirovaniiami na Severo-Zapade Rossii*, Pskov: Pskovskaia oblastnaia tipografiia, 2005.

Liu, F. F., *A Military History of Modern China, 1924-1929*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1956.

Lubimov, Nikolai Nikolaevich ve Erlikh, Aleksander Nikolaevich, *Genuezskaia konferentsiia: vospominaniia uchastnikov*, Moskova: Institut mezhdunarodnykh otnoshenii, 1963.

Liubosh, S., *Russkii fashist: Vladimir Purishkevich*, Leningrad: Byloe, 1925.

Liulevicius, Vejas Gabriel, *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*, New York: Cambridge University Press, 2000.

Livezeanu, Irina, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995.

Lobanov, M. P., *Stalin v vospominaniakh sovremennikov i dokumentakh epokhi*. Moskova: Eksmo-Algoritm, 2002.

Lockhart, R. H. Bruce, *British Agent*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1933.

—, *Memoirs of a British Agent: Being an Account of the Auther's Early Life in Many Lands and of His Official Mission to Moscow in 1918*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1932.

Loewe, Heinz-Dietrich, *Antisemitismus under Reaktionaere Utopie: Russischer Konservatismus um Kampf gegen Wandel von Staat under Gesellschaft, 1890-1917*, Hamburg: Hoffman und Campe, 1978.

Logachev, Vladimir A., "V khlebnom raoine Zapadnoi Sibiri': ot prodraverstka k golodu", *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta: Istoriia, 2012, no. 3.*

Loginov, V. T., *Leninskaia "Pravda" 1912-1914* gg., Moskova, 1962.

Loginov, Vladimir, *Teni Stalina: General Vlasik i ego soratniki*, Moskova: Sovremennik, 2000.

Lohr, Eric, "War and Revolution, 1914-1917", *The Cambridge History of Russia*, yayına hazırlayan Dominik Lieven, New York: Cambridge University Press, 2006.

—, *Nationalizing the Russian Empire: The Campaign Against Enemy Aliens During World War I*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.

Loukianov, Mikhail, "Conservatives and 'Renewed Russia, 1907-1914", *Slavic Review*, 61/4 (2002): 762-86.

Loukomsky, A. S., *Memoirs of the Russian Revolution*, Londra: Fisher, Unwin, 1922.

Löwe, Heinz-Dietrich, "Political Symbols and Rituals of the Russian Radical Right, 1900-1914", *Slavonic and East European Review*, 76/3 (1998): 441-66.

Lubny-Gertysk, I. L., *Dvizhenie naseleniia na territorii SSSR za vremia mirovoi voiny i revoliutsii*, Moskova: Planovoe khoziaistvo, 1926.

Luchinskaia, A. V., *Velikii provokator Evno Azef*, Petrograd: Raduga, 1923.

Ludendorff, Erich, *My War Memories, 1914-1918*, 2 cilt, Londra: Hutchinson, 1919.

Lukomskii, A. S., *Vospominaniia*, Berlin: Otto Kirchner, 1922.

Lunacharskii, A. V., *Sobranie sochinenii*, 8 cilt, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1963-67.

—, *Revoliutsionnye siluety*, Moskova: Deviatoe ianvaria, 1923.

Lunacharsky, Anatoly, *Revoliutsionary Silhouettes*, New York: Hill and Wang, 1967.

Luppol, A. P., "Iz istorii soetskogo gosudarstvennogo gerba", *Ezhegodnik Gosudarstvennogo istorichheskogo muzeia*, Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1960.

Lutchenko, A. I., "Rukovodstvo KPSS formirovaniem kadrov tekhnicheskoi intelligentsia, 1926-1933 g.", *Voprosy istorii KPSS*, 1966, no. 2: 29-42.

Lutovinov, I. S., *Likvidatsiia miatezha Kerenskogo-Krasnogo*, Moskova ve Leningrad: Voenizdat, 1965.

Luxemburg, Rosa, *Die russische Revolution: eine kritische Würdigung*, Berlin: Gesselschaft und Erziehung. 1920.

Luzyanin, S. G., "Mongolia: Between China and Soviet Russia (1920-1924)", *Problems of the Far East*, 1995, no. 2.

Lyandres, Semyon, "On the Problem of 'Indecisiveness' among the Duma leaders during the February Revolution: The Emperialist Decree of Prorogation and the decision to Convene the private meeting of February 27, 1917", *The Soviet and Post-Soviet Review*, 24/1-2 (1997): 115-27.

—, "Progressive Bloc Politics on the Eve of the Revolution: Revisiting P. N. Miliukov's 'Stupidity or Treason' Speech of November 1, 1916", *Russian History*, 31/4 (2004): 447-64.

—, yayına hazırlayan, "'O Dvortsovom perevorote ia pervyi raz uslyshal posle revoliutsii...': Stenogrmma basedy N. Z. Bazili s A. S. Lukomskim (parizh, 24 fevralia 1933 g.)", *Russian History*, 32/3-4 (2005): 215-58.

Lyons, Eugene, *Assignment in Utopia*, New York. Harcourt, Brace, 1937.

—, *Stalin: Tsar of All the Russias*, Philadelphia: J. B. Lippincott, 1940.

Lyttelton, Adrian, *The Seizure of Power: Fascism in Italy, 1919-1929*, 2. Baskı, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987.

Macey, David A. J., *Government and Peasant in Russia, 1861-1906: The Prehistory of the Stolypin Reforms*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 1987.

Machiavelli, Nicolo, *Gosudar*, yayına hazırlayan N. Kurochkin, St Petersburg, 1869.

MacKenzie, David, *Apis: The Congenial Conspirator. The Life of Colonel Dragutin T. Dimitrijevic*, Boulder CO: East European Monographs, 1989.

Mackenzie, F. A., *Russia Before Dawn*, Londra: T. F. Unwin, 1923.

MacMillan, Margaret, *Paris 1919: Six Months that Changed the World*, New York: Random House, 2002.

Magerovskii, D. A., *Soiuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublic: obzor i materialy*, Moskova: NKID, 1923.

Magerovski, E. L., "The People's Commissariat for Foreign Affairs, 1917-1946", Doktora tezi, Columbia University, 1975.

Magidov, B., "Kak ia stal redaktorom 'Soldat revolutsii'", *Bol'shevistskaia pechat'*, 1936, no 11: 30-3.

Magnes, Judah L., *Russia and Germany at Brest-Litovsk*, New York: Rand School of Social Science, 1919.

Maier, Charles S., *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade after World War I*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1975.

Maiskii, Ivan, *Sovremennaia Mongoliia*, Irkutsk: Irkutskoe otdelenie, 1921.

Makarov, S. V., *Sovet ministrov Rossiiskoi Imperii 1857-1917*, St. Petersburg: St Petersburg University Press, 2000.

Makarova, G. P., *Narodnyi Komissariat po delam natsional'nostei RSFSR 1917-23 gg.*, Moskova: Nauka, 1987.

Makeev, N. Ia., "Bakinskaia podpol'naia tipografiia 'Nina' (1901-1905)", *Trudy Azerbaidzhanzkogo filiala IML pri TsK KPSS*, Baku, 1952.

Makharadze, F., *K tridsatiletiiu sushchestvovania Tiflisskoi organizatsii: podgotovitel'nyi period, 1870-1890. Materialy*, Tiflis: Sovetskii Kavkaz, 1925.

Makharadze, F. E. ve Khachapuridze, G. E., *Ocherki po istorii rabuchego i krest'ianskogo dvizheniia v Gruzii*, Moskova: Zhurnal'nogazetnoe obideneniie, 1932.

Makharadze, Filipp, *Ocherki revoliutsionnogo dvizheniia v Zakavkaz'e*, Tblisi: Gosizdat Gruzii, 1927.

Makharadze, N. B., *Pobeda sotsialisticheskoi revoliutsii v Gruzii*, Tblisi: Sabchota Sakartvelo, 1965.

Makintsian, P., yayına hazırlayan, *Krasnaia kriga VChK*, 2 cilt, Moskova: Gosizdat, 1920.

Maklakov, V. A., "The Agrarian Problem in Russia before the Revolution", *Russian Review*, 9/1 (1950): 3-15.

—, *Pervaia Gosudarstvennaia Duma: vospominaniia sovremennika*, Paris: L. Beresniak, 1939.

Maksakov, B., yayına hazırlayan, "Iz arkhiva S. Iu. Vitte" ve "Doklady S. Iu. Vitte Nikolaiu II", *Krasnyi arkhiv*, 11-12 (1925): 107-43, 144-58.

Maksakov V. ve Turunov, A., *Khronika grazhdanskoi voiny v Sibiri 1917-1918*, Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1926.

Mal'chevskii, I. S., yayına hazırlayan, *Verossiiskoe Uchreditel'noe Sobranie*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1930.

Male, Donald J., *Russian Peasant Organization Before Collectivization: A Study of Communes and Gathering, 1925-1930*, New York: Cambridge University Press, 1971.

Malenbaum, Wilfred, *The World Wheat Economy, 1885 1939*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1953.

Malia, Martin, *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812-1855*, Cambridge, MA: Harvard, 1961.

Maliavskii, A. D., *Krest'ianskoe dvizhenie v Rossii v 1917 g. (mart-oktiabr')*, Moskova: Nauka, 1981.

Malinovskii, Iu. P., "K pereezdu TsK RKP (b) i Sovetskogo pravitel'stva iz Petrograd v Moskova (Mart 1918 g.)", *Voprosy istorii*, 1968, no. 11: 99-103.

Mal'kov, Pavel D., *Zapiski komendanta Moskovskogo Kremlia*, 3. Baskı, Moskova: Molodaia gvardiia, 1959, 1967.

Mal'kov, V. L., yayına hazırlayan, *Pervaia mirovaia voina: prolog XX veka*, Moskova: Nauka, 1998.

Malkov, Pavel D., *Reminiscences of a Kremlin Commandant*, Moskova: Progress, 1960.

Malle, Silvana, *The Economic Organization of War Communism, 1918-1921*, New York: Cambridge University Press, 1985.

Malozemoff, Andrew, *Russian Far Eastern Policy, 1881-1904, with Special Emphasis on the Causes of the Russo-Japanese War*, Berkeley: University of California Press, 1958.

Malyshev, M. O., *Oborona Petrograda i izgnanie nemetskikh okkupantov s severeozapada v 1918 godu*, Leningrad: Leningradskii universitet, 1974.

Mamontov, V. I., *Na Gosudarevoi sluzhbe: vospominaniia*, Tallinn: Tallina Eesti Kirjastus-Ühisuse trükikoda, 1926.

Manchester, Laurie, *Holy Fathers, Secular Sons: Clergy, Intelligentsia, and the Modern Self in Revolutionary Russia*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 2008.

Manikovskii, A. A., *Boevoe snabzhenie russkoi armii, 1914-1918 gg.*, Moskova: Voennyi Redaktsion, 1923.

Manikovskii, Alexei A., *Boevoe snabzhenie russkoi annii v mirovoiu voinu*, 2 cilt, Moskova: Voennaia literatura, 1930.

Manning, Roberta T., "The Rise and Fall of 'the Extraordinary measures', January-June 1928: Towards a Reexamination of the Onset of the Stalin Revolution", Carl Beck Papers, no. 1504, 2001.

Manuil (Lemeshevskii), Metropolitan, *Die Russischen orthodoxen Bischöfe von 1893 bis 1965: Bio Bibliographie*, 6 cilt, Erlangen: Lehrstuhl für Geschichte und Theologie des Christlchen Ostens, 1979-89.

Manusevich, A. Ia., "Pol'skie sotsialdemokraticheskie i drugie revoliutsionnye grupy v Rossii za pobedu v uprochenie sovetskoi vlasti ("oktiabr" "1917-ianvar" 1918 gg.)", *Iz istorii pol'skogo rabochego dvizheniia*, Moskova: Sotsial'no-ekonomicheskaia literatura, 1962.

March, G Patrick, *Eastern Destiny: Russia in Asia and the North Pacific*, Westport, CT: Praeger, 1996.

Markina, N. A. ve Federovna, T. S., yayına hazırlayanlar, *Baltiiskie moriaki v bor'be za vlast' Sovetov v 1919 godu: dokumenty i materialy*, Leningrad: Nauka, 1974.

Markov, Evgenii, *Ocherki Kavkaza: Kartiny kavkazskoi zhizni, prirody i istorii*, 2. Baskı, St. Petersburg ve Moskova: M. F. Vol'f, 1904.

Markov, Nikolai E., *Voiny temnykh sil*, Paris: Doloi Zlo, 1928-30.

Markova, Liliana, "Litso vraga", *Kino: politika i liudi, 30-e gody*, Moskova: Materik, 1995.

Marks, Steven, *Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia, 1850-1917*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991.

Marshall, Alexander, "Turkfront: Frunze and the Development of Soviet Counter-insurgency in Central Asia", *Central Asia: Aspects of Transition*, yayına hazırlayan Tom Everett-Heath, Londra: Routledge-Curzon, 2003.

Martin, Terry, "The Origins of Soviet Ethnic Cleansing", *Journal of Modern History*, 70/4 (1998): 813-61.

Martov, L., *Spasiteli ili uprazdniteli? Kto i kak razrushal* R.S.D.R.P., Paris: Golos Sotsialemokrata, 1911.

Martynov, A., "Ot abstraktsii k konkretnoi deiatel'nosti", *Nashe slovo*, 16 Eylül 1915.

Martynov, A. P., *Moia sluzhba otdel'nom korpuse zhandarmov: Vospominaniia*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, Stanford University, 1972.

Martynov, Evgenii I., *Kornilov: popytka voennogo pervorota*, Leningrad-Moskova: Izdatel'stvo voennoi tip. upr. delami Nkvm. i RVS SSSR, 1927.

—, *Tsarskaia armiia v fevral'skom perevote*, Leningrad: Izd. Voennoi Tip. upr. delami narkomvoenmor i RVC SSSR, 1927.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Selected Correspondence of Karl Marx and Friedrich Engels: A Selection with Commentary and Notes*, Londra: M. Lawrence, 1944.

—, *Selected Correspondence*, Moskova: Progress, 1965.

—, *Collected Works*, 50 cilt, New York: International Publishers, 1975-2004.

—, *Selected Works*, Londra: Lawrence and Wishart, 1968.

—, *The Communist Manifesto*, Stephen Kotkin'in sonsözüyle, New York: Signet, 2010.

Masaryk, T. G., *The Making of a State*, Londra: Allen and Unwin, 1927.

Maslov, P., *Agrarnyi vopros v Rossii*, 2 cilt, St. Petersburg, 1905-8.

Maslov, S. S., *Rossiia posle chetyrekh let revoliutsii*, Paris: Russkaia pechat', 1922.

Masolov, Aleksandr, *Pri dvore imperatora*, Riga: Fillin, tarih yok.

Massell, Gregory, J., *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1974.

Massie, Robert K., *Nicholas and Alexandra*, New York: Atheneum, 1967.

"Materialy fevral'sko-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", *Voprosy istorii*, 1992, no. 2-3.

Materialy "Osoboi papki" Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) po voprosu sovetsko-pol'skikh otnosheniii 1923-1944 gg., Moskova: RAN Institut slavianovedeniia, 1997.

Matteotti, Giacomo, *Un anno di dominazione fascista*, Roma: Uffacio stampa del Partito Socialista Unitario, 1924.

Mau, Vladimir, *Reformy i dogmy, 1914-1929: ocherki istorii stanovleniia khoziastvennoi sistemy sovetskogo totalitarisma*, Moskova: Delo, 1993.

Mawdsley, Evan ve White, Stephen, yayına hazırlayanlar, *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and Its Members, 1917-1991*, New York: Oxford University Press, 2000.

—, *The Russian Civil War*, Boston: Allen & Unwin, 1987.

—, "An Elite Within an Elite: Politburo/Presidium Membership under Stalin, 1927-1953", *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1924-1953*, yayına hazırlayan E. A. Reese, New York: Palgrave Macmillan, 2004, 59-78.

Maylunas, Andrei ve Mironenko, Sergei, yayına hazırlayanlar, *A Lifelong Passion: Nicholas and Alexandra, Their Own Story*, New York: Doubleday, 1997.

Mayzel, Matitiahu, *Generals and Revolutionaries: The Russian General Staff During the Revolution. A Study in the Transformation of Military Elites*, Osnabrück: Biblio, 1979.

McAuley, Mary, *Bread and Justice: State and Society in Petrograd, 1917-1922*, Oxford: Clarendon, 1991.

McCann, James M., "Beyond the Bug: Soviet Historiography of the Soviet Polish War of 1920", *Soviet Studies*, 36/4 (1984): 475-93.

McCauley, Martin, yayına hazırlayan, *The Russian Revolution and the Soviet State 1917-1921: Documents*, Londra ve Basingstoke: Macmillan, 1975.

McClelland, Charles E., *The German Historians and England: A Study in Nineteenth-Century Views*, New York: Cambridge University Press, 1971.

McCullough, David, *The Path Between the Seas: The Creation of the Panama Canal, 1870-91*, New York: Simon & Schuster, 1977.

McDermott, Kevin ve Agnew, Jeremy, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 1996.

McDonald, David MacLaren, "A Lever without a Fulcrum: Domestic Factors and Russian Foreign Policy, 1905-1914", *Imperial Russian Foreign Policy*, yayına hazırlayan Hugh Ragsdale, Washington: D.C., ve New York: Woodrow Wilson Center ve Cambridge University Press, 1993.

—, "The Durnovo Memorandum in Context: Official Conservatism and the Crisis of Autocracy", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 44/4 (1996): 481-502.

—, "United Government and the Crisis of Autocracy, 1905-1914", *Reform in Modern Russian History*, yayına hazırlayan Theodore Taranovski, Washington, D.C.: Woodraw Wilson Center ve Cambridge University Press, 1995.

—, *United Government and Foreign Policy in Russia, 1900-1914*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992

MChK: iz istorii Moskovskoi chrezvychainoi komissii (1918-1921), Moskova: Moskovskii Rabochii, 1978.

McIllroy, John ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Industrial Politics and the 1926 Mining Lockout*, 2. Baskı, Cardiff: University of Wales Press, 2009.

McKean, Robert, *The Russian Constitutional Monarchy, 1907-1917*, New York: St. Martin's Press, 1977.

McKean, Robert B., "Constitutional Russia", *Revolutionary Russia*, 9/1 (1996): 33-42.

—, *St. Petersburg Between the Revolutions: Workers and Revolutionaries, June 1907-February 1917*, New Haven, CT: Yale University Press, 1990.

McLellan, David, yayına hazırlayan, *Karl Marx: Selected Writings*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

McNeal, Robert H., "Stalin's Conception of Soviet Federalism", *Annals of the Ukranian Academy of Arts and Sciences in the United States*, 9/1-2 (1961): 12-25.

—, *Bride of the Revolution: Krupskaya and Lenin*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972.

—, *Stalin: Man and Ruler*, New York: New York University Press, 1988.

—, *Stalin's Works: An Annotated Bibliography*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1967.

McReynolds, Louise, "Mobilising Petrograd's Lower Classes to Fight the Great War", *Radical History Review*, 57 (1993): 160-80.

Medish, Vadim, "The First Party Congress and its Place in History", *Russian Review*, 22/2 (1963): 168-80.

Medlin, Vergil D. ve Powers, Steven L., yayına hazırlayanlar, *V. D. Nabokov and the Russian Provisional Government 1917*, New Haven, CT: Yale University Press, 1976.

Medvedev, Roy, "New Pages from the Political Biography of Stalin", *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*, yayına hazırlayan Robert C. Tucker, New York: W. W. Norton, 1977.

—, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*, New York: Columbia University Press, 1989.

—, *On Stalin and Stalinism*, Oxford ve New York: Oxford University Press, 1979.

Medvedeva Ter-Petrosyan, S. F., "Tovarishch Kamo", *Proletarskaia revoliutsiia*, 1924, no. 8-9 (31-32): 117-48.

Mehlinger, Howard D. ve Thompson, John M., *Count Witte and the Tsarist Government in the 1905 Revolution*, Bloomington: Indiana University Press, 1972.

Meijer, Jan M., yayına hazırlayan, *The Trotsky Papers, 1917-1922*, 2 cilt, Lahey: Mouton, 1971.

Meir, Natan, *Kiev, Jewish Metropolis: A History, 1859-1914*, Bloomington: Indiana University Press, 2010.

Mel'tiukhov, Mikhail, *Sovteskopol'skie voiny: voenno-politicheskoe protivostoianie 1918-1939 gg.*, Moskova: Veche, 2001.

Melancon, Michael S., *The Lena Gold-Fields Massacre and the Crisis of the Late Tsarist Stare*, College Station: Teksas A&M University Press, 2006.

—, *The Socialist Revolutionarists and the Russian Anti-War Movement*, Columbus: Ohio State University Press, 1990.

—, "From the Head of Zeus. The Petrograd Soviet's Rise and First Days, 27 February-2 March 1917", Carl Beck Papers, no. 2004, 2009.

Mel'gunov, Sergei P., *"Zolotoi nemetskii kliuch" k bolshevitskoi revoliutsii*, Paris: Dom knigi, 1940.

—, *Kak bol'sheviki zakhvatili vlast': oktiabr'skii perevorot 1917 goda*, Paris: La Renaissance, 1953.

—, *Martovskie dni 1917 goda*, Paris: Editeurs reunis, 1961.

—, *Sud'ba Imperatora Nikolaia II posle otrecheniia*, Paris: La Renaissance, 1951.

—, *Tragediia Admirala Kolchaka: iz istorii grazhdanskoi voiny na Volge, Urale i v Sibiri*, 3 cilt, Belgrad: Russkaia tipografiia, 1930-1.

Melgunov, Sergei P., *The Bolshevik Seizure of Power*, Santa Barbara, CA: ABC-Clio, 1972.

Melikov, V. A., *Geroicheskaia oborona Tsaritsyna v 1918 godu*, Moskova: Voenizdat, 1940.

—, *Srazhenie na Visle v svete opyta maisko-avgustskoi kampanii 1920 goda: politiko-strategicheskii i operativnyi ocherk*, Moskova: Krasnoznamennaia voennaia akademiia R.K.K.A. im M. V. Frunze, 1931.

Melville, Cecil F., *The Russian Face of Germany: An Account of the Secret Military Relations Between the German and Soviet-Russian Governments*, Londra: Wishardt and Co., 1932.

Mendel, Arthur, "Peasant and Worker on the Eve of the First World War", *Slavic Review*, 24/1 (1965): 23-33.

"'Menia vstretil chelovek srednego rosta ...' Iz vospominaniia skul'ptura M. D. Ryndiuksoi o rabote nad biustom I. V. Stalina v 1926 g.", *Golosa istorii: muzei revoliutsii. Sbornik nauchnykh trudov*, vyp. 23 kn. 2 (Moskova, 1992): 111-8.

Menning, Bruce W., *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861-1914*, Bloomington: Indiana University Press, 1992.

Merridale, Catherine, *Moscow Politics and the Rise of Stalin: The Communist Party in the Capital, 1925-32*, New York: St. Martin's Press, 1990.

Meyer, Alfred G., "The Soviet War Scare of 1927", *Soviet Union*, 5/1 (1978): 1-25.

Meyer, Alfred, *Leninism*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957.

Mgaloblishvili, Sofron, *Vospominaniia o moei zhizni: Nezabyvaemye vstrechi*, Tblisi: Merani, 1974.

Mgeladze, Akaki, *Stalin, kakim ia ego znal: stranitsy nedavnogo proshlogo*, Tblisi, 2001.

Michel, Kettle, *The Allies and the Russian Collapse, March 1917-March 1918*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1981.

Mif, Pavel, "Kitaiskaia kommunisticheskaia partiiia v kriticheskie dni", *Bol'shevik*, 1927, no. 21, 23-24.

Mikhailovich, Alexander, *Once a Grand Duke*, New York: Farrar and Rinehart, 1932.

Mikhailovich, Velikii kniaz' Aleksandr, *Kniga vospominaniia*, 2 cilt, Paris: Biblioteka illiustrirovanoi Rossoi, 1933.

Mikhaleva, V. M., yayına hazırlayan, *Revvoensovet Respubliki: protokoly 1920-1923* gg., Moskova: Editorial URSS, 2000.

Mikhhutina, I. B., "SSSR glazami pol'skikh diplomatov (1926-1931 gg.)", *Voprosy Istorii*, 1993, no. 9: 45-58.

Mikhutina, I. V., *Pol'sko-Sovetskaia voina, 1919-1920* gg., Moskova: Institut slavianovedeniia i blakanistiki, 1994.

Mikoian, A. I., "Na Severnom Kavkaze", *novyi mir*, 1972, no. 12.

—, *Dorogoi bor'by: kniga pervaia*, Moskova: Politizdat, 1971.

—, *Feliks Dzerzhinskii*, Moskova: Partizdat, 1937.

—, *Mysli i vospominaniia o Lenine*, Moskova: Politizdat, 1970.

—, *Tak bylo*, Moskova: Vargrius, 1999.

Mil'chik, I. I., "Fevral'skie dni", *Leningradskaia pravda*, 28 Şubat 1917.

Miliukov, P. N., "From Nicholas II to Stalin. Half a Century of Foreign Politics", daktilo edilmiş metin (tarih yok), Hoover Institution Archives (el yazmasının 1942 yılından olduğu anlaşılıyor).

—, *Istoriia vtoroi russkoi revoliutsii*, 3 cilt, 1, Sofiia: Rossiisko-Bolgarskoe izd-vo. 1921-4.

—, *Ocherki po istorii Russkoi kul'tury*, St. Petersburg: I. N. Skorokhodov, 1904.

—, *Vospominaniia, 1859-1917*, 2 cilt, New York: Izd-vo im. Chekhova, 1955.

—, *Vtoraia Duma: publitsitskaia khronika 1907*, St. Petersburg: Obshchestvenaia polza, 1908.

— ve Stites, Richard, *The Russian Revolution*, Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1978.

Miliukov, Paul ve arkadaşları, *Histoir de Russie*, 3 cilt, Paris: E. Leroux, 1932-3.

Miliutin, Vladimir, *O Lenine*, Leningrad: Gosizdat, 1924.

Millar, James R. ve Nove, Alec, "A Debate on Collectivization: Was Stalin Really Necessary?", *Problems of Communism*, 25/4 (1976): 49-62.

Miller, Viktor I., *Soldatskie komitety russkoi army v 1917 g.: vozniknovenie i nachal'nyi period deiatel'nosti*, Moskova: Nauka, 1974.

Minakov, S. T., *Sovetskaia voennaia elita*, Orel: Orelizdat, 2000.

—, *Stalin i ego marshal*, Moskova: Yauza Eksmo, 2004.

Minczeles, Henri, *Histoire générale du Bund: un mouvement révolutionnaire juif*, Paris: Editions Austral, 1995.

Ministerstvo finansov, 1802-1902, 2 cilt, St. Petersburg: Ekspeditsiia zagotovleniia gosudarstvennykh bumag, 1902.

Ministerstvo vnutrennykh del: istoricheskii ocherk, 2 cilt, St. Petersburg, 1902.

Mints, I. I., *Dokumenty velikoi proletarskoi revoliutsii*, 2 cilt, Moskova: Gosizdat, 1938, 1948.

Mintslov, S. R., *Peterburg v 1903-1910 godakh*, Riga: Kniga dlia vsekh, 1931.

Mirnyi dogovor mezhdu Gruziei i Rossiei, Moskova: Prodput', 1920.

Mironov, Georgii E., *Gosudari i gosudarevy liudi: gosudari i gosudarevy liudi, rossiiskie reformatory i kontr-reformatory XIX-nachala XX veka*, Moskova: Mart, 1999.

Misshima, Yasou ve Tomio, Goto, *A Japanese View of Outern Mongolia*, New York: Institute of Pacific Relations, 1942.

Mitchell, Allan, *Revolution in Bavaria, 1918-1919: The Eisner Regime and the Soviet Republic*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966.

Mitchell, David J., *1919: Red Mirage*, New York: Macmillan, 1970.

Mitchell, Mairin, *The Maritime History of Russia, 1848-1948*, Londra: Sidgwick and Jackson, 1949.

Mlechin, L. M., *Russkaia armiia mezhdu Trotskim i Stalinym*, Moskova: Tsenrtopoligraf, 2002.

Mnatsakanian, A., *Poslantsy Sovetskoi Rossii v Armenii*, Erivan: Aipetrat, 1959.

Moggridge, D. E., *The Return to Gold, 1925: The Formulation of Economic Policy and Its Critics*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1969.

Moletotov, I. A., *Sibkraikom: partiinoe stroitel'stvo v Sibiri 1924-1930* gg., Novosibirsk: Nauka, 1978.

Molotov, V. M., *Na shestoi god*, Moskova: Gosizdat, 1923.

Mombauer, Annika, "A Reluctant Military Leader? Helmuth von Moltke and the July Crisis of 1914", *War in History*, 6/4 (1999): 417-46.

—, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War*, New York: Cambridge University Press, 2001.

—, *The Origins of the First World War*, Londra: Longman, 2002.

Mommen, André, *Stalin's Economist: The Economic Contributions of Jenö Varga*, Londra ve New York: Routledge, 2011.

Monas, Sidney, "The Political Police: The Dream of a Beautiful Autocracy", *The Transformation of Russian Society*, yayına hazırlayan Cyril Black, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967.

—, *The Third Section: Police and Society in Russia under Nicholas I*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1961.

Montefiore, Simon Sebag, *Young Stalin*, New York: Knopf, 2007.

—, *Stalin: Court of the Red Tsar*, Londra: Weidenfeld, 2003.

Moore, Berrington, *Soviet Politics: The Dilemma of Power*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950.

Morozov, K. N., *Sudebnyi protsess sotsialistov-revoliutsionerov i tiuremnoe protivostoianie (1922-1926): etika i taktika protivoborstva*, Moskova: Rosspen, 2005.

Morozov, V. M. *Sozdanie i ukreplenie sovetskogo gosudarstsvennogo apparata, noiabr' 1917 g.-Mart 1919 g.*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1957.

Morozova, Irina Y., *The Comintern and Revolution in Mongolia*, Cambridge: White House, 2002.

Morris, Edmund, *Colonel Roosevelt*, New York: Random House, 2010.

Moskalev, M. A., *Bol'shevistskie organizatsii Zakavkaz'ia pervoi russkoi revoliutsii i v gody stolypinskoi reaktsii*, Moskova, 1940.

Moskovskie Bol'sheviki v bor'be s pravym i "levym" opportunizmom, 1921-1929 gg., Moskova: Moskovskii rabochii, 1969.

Moskvich, Grigorii, *Potevoditel' po Kavkazu*, 20. Baskı, St. Petersburg: Putivoditeli, 1913.

Mostashari, Firouzeh, *On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus*, Londra ve New York: I. B. Tauris, 2006.

Mostiev, B. M., yayına hazırlayan, *Revoliutsionnaia publitsistika Kirova, 1909-1917 gg.*, Ordzhonokidze: Ir. 1971.

Motherwell, Robert, *Dada Painters and Poets: An Anthology*, New York: Wittenborn, Shultz, 1951.

Motojirō, Akashi, *Rakka ryūsui: Colonel Akashi's Report on His Secret Cooperation with the Russian Revolutionary Parties During the Russo-Japanese War*, Tercüme eden [kısaltarak] Inaba Chiharu, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1988.

Mozokhin, O., *VChK-OGPU, karaiushchii mech diktatury proletariat: na zashchite ekonoimicheskoi ezopasnosti gosudarstva i v bor'be s terrorizmom*, Moskova: Iauza-Eksmo, 2004.

Mozokhin, Oleg ve Gladkov, Teodor, *Menzhinskii: intelligent s Lubianki*, Moskova: Iauza, 2005.

Mstislavskii, Sergei D., *Five Days Which Transformed Russia*, Bloomington, Indiana University Press, 1988.

—, *Piat' dnei: nachalo i konets Fevral'skoi revoliutsii*, 2. Baskı, Berlin: Z. I. Grzhebin, 1922.

Müller, Rolf-Dieter, *Das Tor zur Weltmacht: Die Bedeutung der Sowjetunion für die deutsche Wirtschafts – und Rüstungspolitik zwischen den Weltkriegen*, Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1984.

Munck, J. L., *The Kornilov Revolt: A Critical Examination of the Sources and Research*, Aarhus, Denmark: Aarhus University Press, 1987.

Munck, Ronaldo, *The Difficult Dialogue: Marxism and Nationalism*, Londra: Zed, 1986.

Murin, Iurii, "Eische raz ob otstavkakh I. Stalina", *Rodina*, 1994, no. 7: 72-3.

Murphy, George G. S., *Soviet Mongolia: A Study of the Oldest Political Satellite*, Berkeley: University of California Press, 1966.

Murphy, J. T., *New Horizons*, Londra: J. Lane, 1941.

Murtazin, M. I., *Bashkiriia i bashkirskie voiska v grazhdanskuiu voinu*, Moskova: Voennaia tipografiia upr. delami Narkomvoenmor i RVS, 1927.

Nabokov, V. D., *Vremennoe pravitelstvo: vospominaniia*, Moskova: Mir, 1924.

—, "Vremennoe pravitel'stvo", *Arkhiv russkoi revoliutsii*, yayına hazırlayan Gessen, I: 9-96.

"Nachalo voiny 1914 g: podennaia zapis' b. ministerstva innostrannykh del", *Krasnyi arkhiv*, 1923, no. 4: 3-62.

Nad, Nikolai, "Kto ubil Mikhaila Frunze", *Izvestiia*, 26 Ekim 2010.

Nadezhdin, P. P., *Kavkazskii krai: priroda i liudi*, 2. Baskı, Tula: E. I. Druzhinina, 1895.

Nadtocheev, Valerii, "'Triumvirat' ili 'semerka'? Iz istorii vnutripartiinoi bor'by v 1924-1925 godakh", *Trudnye voprosy istorii: poiski, razmyshleniia, novyi vzgliad na sobytiia i fakty*, yayına hazırlayan V. V Zuravlev, Moskova: Politicheskaia literatura, 1991.

Nafziger, Steven, "Communal Institutions, Resource Allocations, and Russian Economic Development, 1861-1905", Doktora tezi, Yale University Press, 2006.

Naida, S. F., *O nekotorykh voprosakh istorii grazhdanskoivoiny v SSSR*, Moskova: Voenizdat, 1958.

Nalbandian, E. N., "'Iskra' i tipografiia 'Nina' v Baku", *Trudy Azerbaizhanskogo filiala IML pri TsK KPSS*, Baku, 1960.

Namier, Lewis, "After Vienna and Versailles", *Conflicts: Studies in Contemporary History*, yayına hazırlayan Lewis Namier, Londra: Macmillan, 1942.

Na prieme u Stalina: tetradi (zhurnaly) zapisei lits, priniatykh I. V. Stalinym: 1924-1953 gg., Moskova: Novyi khronograf, 2008.

Narskii, I. V., *Zhizn' v katastrofe: budni naseleniia Urala v 1917-1922 gg.*, Moskova: Rosspen, 2001.

Nash, Ian Hill, *The Anglo-Japanese Alliance: The Diplomacy of Two Island Empires 1894-1907*, Londra: Athlone, 1966; Curzon yeniden basım, 2004.

Naumov, A. N., *Iz utselevshikh vospominanii, 1868-1917*, 2 cilt, New York: A. K. Naumova ve O. A. Kusevitskaia, 1954-5.

Naumov, V. ve Kurin, L., "Leninskoe zaveshchanie", *Urok daet istoriia*, yayına hazırlayan V. Afanas'ev ve G. Smirnov, Moskova: Politizdat, 1989.

Naumov, Vladimir, "1923 god: sud'ba leninskoi al'ternativy", *Kommunist*, 1991, no. 5: 30-42.

Naville, Pierre, *Trotsky vivant*, Paris: Juillard, 1962.

Nazanskii, V. I., *Krushenie velikoi Rossii i doma Romanovykh*, Paris, 1930.

Nazarov, Mikhail, *Missiia Russkoi emigratsii*, Stavropol: Kavkazskii krai, 1992.

Nazarov, O. G., *Stalin i bor'ba za liderstvo v bol'shevistkoi partii v usloviakh NEPa*, Moskova: IVI RAN, 2002.

Nielson, Keith, *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia, 1894-1917*, Oxford: Clarendon Press, 1995.

—, *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939*, New York: Cambridge University Press, 2006.

—, *Strategy and Supply: The Anglo-Russian Alliance, 1914-1917*, Londra: George Allen & Unwin, 1984.

Nekliudov, M. A., "Souvenirs diplomatiques: l'Entrevue de Bjoerkoe", *Revue des deux mondes*, 44 (1918): 423-48.

Nenarokov, A. P., *K edinstvu ravnykh: kul'turnye faktory ob"edinitel'nogo dvizheniia sovetskikh narodov, 1917-1924*, Moskova: Nauka, 1991.

Nenarokov, Al'bert P., yayına hazırlayan, *Revvoensovet Respubliki, 6 sentiabria 1918 g.-28 avgusta 1923 g.*, Moskova: Politizdat, 1991.

"Neopublikovannye materialy iz biografii tov. Stalina", *Antireligioznik*, 1939, no. 12: 17-21.

Nettl, J. P., *Rosa Luxemburg*, New York: Oxford University Press, 1966.

Neuberg, A., *Armed Insurrection*, Londra: NLB, 1970.

Nevskii, V. I., *Doklad ot narodnogo kommissara putei soobshcheniia predesedateliu soveta narodnykh komissarov tov. Leninu*, Moskova: Narkomput, 1919.

Newstad, E. R. W., "Components of Pessimism in Russian Conservative Thought, 1881-1905", Doktora tezi, University of Oklahoma, 1991.

Newton, Lord Thomas, *Lord Lansdowne: A Biography*, Londra: Macmillan, 1929.

Nicolaevsky, Boris, *Aseff: The Russian Judas*, Londra: Hurst and Blackett, 1934.

Nicolson, Harold, *King George V: His Life and Reign*, Londra: Constable, 1952.

—, *Peacemaking 1919: Being Reminiscences of the Paris Peace Conference*, New York: Houghton Mifflin, 1933.

Nielsen, Jes Peter ve Weil Boris, yayına hazırlayanlar, *Russkaia revoliutsiia glazami Petrogradskogo chinovnika: dnevnik 1917-1918 g.*, Oslo: Reprosentralen Universitetet i Oslo Slavisk-Baltisk Institut, 1986.

Niessel, Henri A., *Le triomphe des bolschéviks et la paix de Brest-Litovsk: Souvenirs, 1917-1918*, Paris: Plon, 1940.

Nikoalevskii, Boris, *Tainye stranitsy istorii*, yayına hazırlayan Iu. Fel'shtinskii, Moskova: Gumanitarnaia literatura, 1995.

Nikolaev, A. N., *Chekisty: sbornik*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1980.

Nikolaev, M. G., "Na puti k denezhnoi reforme 1922-1924 godov: chetyre arestov N. N. Kutlera", *Otechestvennaia istoriia*, 2001, no. 1.

"Nikolai II – imperatritse Marii Fedeorovne, 12 ianvaria 1906", *Krasnaia nov'*, 1927, tom 3 (22).

Nikolai-on [Danielson], *Ocherki nashego poreformennogo obshchestvennogo khoziaistva*, St. Petersburg: A. Benke, 1893.

Nikol'skii, B. V., "Iz dnevnikov 1905 g.", *Nikolai II. Vospominaniia. Dnevniki*, yayına hazırlayan B. V. Anan'ich ve R. Sh. Ganelin, St. Petersburg: D. Bulanin, 1994.

Nikonov, V. A., *Molotov: molodost'*, Moskova: Vagrius, 2005.

Nikulin, Lev, *Zapiski sputnika*, Leningrad: Izd. Pisatelei, 1932.

Nish, Ian, "The Clash of Two Continental Empires: the Land War Reconsidered", *Rethinking the Russo-Japanese War, 1904-05*, 2 cilt, yayına hazırlayan Rotem Kowner, Folkstone: Global Oriental, 2007.

—, *The Origins of the Russo-Japanese War*, Londra: Longman, 1985.

Nolan, Mary, *Visions of Modernity: American Business and the Modernization of Germany*, New York: Oxford University Press, 1994.

Nol'de, Boris, "Tseli i real'nost' v velikoi voine", *Dalekoe i blizkoe: istoricheskie ocherki*, Paris: Sovremennye zapiski, 1930.

Nosovich, A. L., *Krasnyi Tsaritsyn, vzgliad iznutri: zapiski belogo razvedchika*, Moskova: Airo-XXI, 2010.

—, *Zapiski vakhmistra Nosovicha*, Paris: Kendi yayını, 1967.

Nove, Alec, "The Peasants, Collectivization, and Mr. Carr", *Soviet Studies*, 10/4 (1958-9): 384-9.

—, *An Economic History of the USSR*, Londra: Allen Lane, 1969.

—, *The Soviet Economy: An Introduction*, 2. Baskı, New York: Praeger, 1969.

—, "Was Stalin Really Necessary?", *Encounter*, Nisan 1962: 86-92.

—, *Was Stalin Realy Necessary? Some Problems of Soviet Political Economy*, New York: Praeger, 1964.

Novitskaia, T. E., *Uchreditel'noe sobranie, Rossiia, 1918: stenogrammy i drugie dokumenty*, Moskova: Nedar, 1991.

Nowak, K. F., yayına hazırlayan, *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*, 2 cilt, Berlin: Kulturpolitik, 1929.

Nyamaa, D., yayına hazırlayan, *A Compilation of Some Documents Relating to the Foreign Relations of the Mongolian People's Republic*, Ulaanbaatar: State Publishing House, 1964.

O'Brian, Phillips Payson, *The Anglo-Japanese Alliance, 1902-1922*, Londra: Routledge Curzon, 2004.

Occleshaw, Michael, *Dances in Deep Shadows: The Clandestine War in Russia, 1917-1920*, New York: Carroll and Graf, 2006.

O'Connor, Timothy, *The Engineer of Revolution: L. B. Krasin and the Bolsheviks, 1870-1926*, Boulder, CO: Westview Press, 1992.

—, *Diplomacy and Revolution: G. V. Chicherin and Soviet Foreign Affairs, 1918-1930*, Ames: Iowa State University Press, 1988.

Odet, Eran, *The Mezhdunarodniki*, Ramat Gan: Turtledove Publishers, 1979.

Offer, Avner, "Going to War in 1914: a Matter of Honour?", *Politics and Society*, 23/2 (1995): 213-41.

—, *The First World War: An Agrarian Interpretation*, Oxford: Clarendon, 1989.

Okorokov, A. Z., *Oktiabr' i krakh russkoi burzuazhnoi pressy*, Moskova: Mysl', 1970.

Oldenbourg, Serge, yayına hazırlayan, *Le coup d'état bolchéviste 20 octobre-3 decembre 1917*, Paris: Payot, 1929.

Ol'denburg, Sergei S., *Gosudar' Imperator Nikolai II Aleksandrovich*, Berlin: Stiag i fond po izdaniiu tsarskikh portretov, 1922.

—, *Istoriia tsarstvovaniia Imperatora Nikolaia II 1894-1917*, 2 cilt, Belgrad: Obshchestvo rasprostraneniia russkoi natsional'noi i patrioticheskoi literatury, 1938.

—, *Last Tsar: Nicholas II. His Reign, and His Russia*, 4 cilt, Gulf Breeze, FL: Academic International Press, s. 1975-8.

Olekh, G. L., *Povorot, kotorogo ne bylo*, Novosibirsk: Novosibirsk universiteta, 1992.

Omissi, David, *The Sepoy and the Raj: The Indian Army, 1860-1940*, Basingstoke: Macmillan, 1994.

Oppenheim, Samuel A., "Between Right and Left: Grigorii Yakovlevich Sokolnikov and the Development of the Soviet State, 1921-1929", *Slavic Review*, 48/4 (1989): 592-613.

Orakhelashvili, Mamia, *Sergo Ordzhonikidze: biograficheskii ocherk*, Leningrad: Partizdat, 1936.

Orde, Anne, *British Policy and European Reconstruction after the First World War*, New York: Cambridge University Press, 1990.

Ordzhonikidze, G. K., *Stat'i i rechi*, 2 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1956-7.

—, "Bor'ba s men'shevikami", *Dvadtsat' piat let bakinskoi organizatsii bol'shevikov*. Bakü: 1924.

Ordzhonikidze, Zinaida G., *Put' Bol'shevika: stranitsy iz zhizni G. k. Ordzhonikidze*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1956, 1967.

Orlov, Alexander, *Secret History of Stalin's Crimes*, New York, Random House, 1953.

Orlov, Boris, "Mif o Fanni Kaplan", *Istochnik*, 1993, no. 2: 70-1.

Orlova, M. I., *Revoliutsionnyi krizis 1923 g. v Germanii i politika kommunisticheskoi partii*, Moskova: Moskovskii universitet, 1973.

Orlovsky, Daniel, "Corporatism or Democracy: The Russian Provisional Government of 1917", *Landscaping the Human Garden: Twentieth Century Poulation Management in a Comparative Framework*, yayına hazırlayan Amir Weiner, Stanford, CA: Stanford University Press, 2003.

—, "Political Clientalism in Russia: The Historical Perspective", *Leadership Selection and Patron-Client Relations in the USSR and Yugoslavia*, yayına hazırlayanlar T. H. Rigby ve B. Harasymiw, Londra ve Boston: Allan & Unwin, 1983.

—, "Reform During Revolution: Governing the Provinces in 1917", *Reform in Russia and the USSR: Past and Prospects*, yayına hazırlayan Robert O. Crummey, Urbana: University of Illinois Press, 1989.

—, "Russia in War and Revolution", *Russia: A History*, yayına hazırlayan Gregory Freeze, New York: Oxford Univrsity Press, 1997.

Osipova, T. V., *Klassovaia bor'ba v derevene v period podgotovki i provedeniia oktiabr'skoi revoliutsii*. Moskova: Nauka, 1974.

O'Rourke, Kevin ve Williamson, Jeffrey, *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth -Century Atlantic Economy*, Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press, 1999.

Osinskii, "Glavnyi nedostatok", *Prodovol'stvennaia politika v svete obshchego khoziaistvennogo stroitel'stva sovetskoi vlasti: sbornik materialov*, Moskova: Gosizdat, 1920.

Os'kin, D. P., *Zapiski soldata*, Moskova: Federatisia, 1929.

Osklokov, E. N., *Pobeda kolkhoznogo stroia v zernoykh raionakh Severnogo Kavkaza*, Rostov-na-Donu: Rostovskii universitet. 1973.

Osorgin, M. A., *Okhrannoe etdelenie i ego sekrety*, Moskova: Griadushchee, 1917.

Ossendowski, Ferdinand, *Beasts, Men, and Gods*, New York: E. P. Dutton, 1922.

Ostal'tseva, Alevtina F., *Anglo-russkoe soglashenie 1907 goda: vliianie russko-japonskoi voiny i revoliutsii 1905-1907 godov na vneshniuiu politiku tsarizma i na peregruppirovku evropeiskikh derzhav*, Saratov: Saratovskii universitet, 1977.

Ostrovskii, Aleksandr V., "Predki Stalin", *Genealogicheskii vestnik*, no. 1, 2001.

—, *Kto stoial za spinoi Stalina?*, Moskova: Tsentropoligraf-Mim Delta, 2004. (Önceki baskı, Olma, 2002).

Otchet 15 s"ezdu partii, Moskova: VKP (b), 1925.

Otchet Komissii TsIK SSSR po uvekovecheniiu pamiati V. I. Ul'ianova (Lenina), Moskova: TsIk SSSR, 1925.

Otchet po revizii Turkestankogo kraia, St. Petersburg: Senatskaia tip., 1910.

Ottokar (Theobald Otto Maria), Czernin von und zu Chudenitz, Graf. *In the World War*, New York: Harper & Brothers, 1920.

Ovsiannikov, A. A., *Miusskaia ploshchad', 6*, Moskova: Moskovskii rabochii, 1987.

Owen, Launcelot A., *The Russian Peasant Movement, 1906-1917,* Londra: P. S. King & Son, 1937.

Paléologue, Maurice, *An Ambassador's Memoirs,* 3 cilt, Paris: Plon, 1921-2.

—, *La Russie des Tsars pendant la grand guerre,* 3 cilt, Paris: Plon, 1921-2.

Palij, Michael, *The Ukranian-Polish Defensive Alliance, 1919-1921: An Aspect of the Ukranian Revolution,* Edmonton: Canadian Institute of Ukranian Studies, 1995.

Pallot, Judith, *Land Reform in Russia, 1906-1917: Peasant Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation,* New York: Oxford University Press, 1999.

Palmer, James, *Bloody White Baron: The Extraordinary Story of the Russian Nobleman Who Became the Last Khan of Mongolia,* New York: Basic Books, 2009.

Pankratova, A. N. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Revoliutsiia 1905-1907 gg. v Rossii: Dokumenty i materialy,* 5 cilt, Moskova. Akademiia nauk, 1955-61.

Pantsov, Alexander, *Tainaia istoriia sovetsko-kitaiskikh otnoshenii: bol'sheviki i kitaiskaia revoliutsiia 1919-1927,* Moskova: Muravei-Gaid, 2001. *The Bolsheviks and the Chinese Revolution, 1919-1927* başlığıyla tercüme edilmiştir. Richmond, Surrey: Curzon, 2000.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: Russia, 1918, 3 cilt, Washington, D.C.: Department of State, 1931-2.

Papkov, Sergei, *Obyknovenyi terror: politika Stalinizma v Sibiri,* Moskova: Rosspen, 2012.

Paquet, Alfons, *Im kommunistischen Russland: Briefe aus Moskau,* Jena: E. Diederichs, 1919.

Pares, Bernard, yayına hazırlayan, *Letters of the Tsaritsa to the Tsar, 1914-1916,* Westport, CT: Hyperion, 1979.

—, *My Russian Memoirs,* Londra: J. Cape, 1931.

—, *The Fall of the Russian Monarchy: A Study of Evidence,* New York: Knopf, 1939.

Park, Alexander G., *Bolshevism in Turkestan, 1917-1927,* New York: Columbia University Press, 1957.

Parkadze, G., "Boevye bol'shevistskie druzhiny v Chiatura v 1905 gody", *Rasskazy o Velikom Staline,* kn. 2, Tblisi: Zaria vostoka, 1941.

Parrish, Michael, *Soviet Security and Intelligence Organizations, 1917-1990: A Biographical Dictionary and Review of Literature in English,* New York: Greenwood Press, 1992.

Parsons, J. W. R., "The Emergence and Development of the National Question in Georgia, 1801-1921", Doktora tezi, University of Glasgow, 1987.

Pashukanis, S., yayına hazırlayan, "K istorii anglo-russkogo soglasheniia 1907g.", *Krasnyi arkhiv,* 69-70 (1935): 3-39.

Patenaude, Bertrand, *A Wealth of Ideas: Revelations from the Hoover Institution Archives,* Stanford, CA: Stanford General Books, 2006.

—, *Stalin's Nemesis: The Exile and Murder of Leon Trotsky,* Londra: Faber and Faber, 2009.

—, *The Big Show in Bololand: The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921,* Stanford, CA: Stanford University Press, 2002.

Paustovskii, Konstantin, *Povest o zhizni,* Moskova: Sovremennyi pistael', 1993, 1966-7.

Paustovskii, Konstantin, *The Story of a Life,* New York: Pantheon Books, 1967.

Pavel, Sudoplatov, *Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness, a Soviet Spymaster,* Boston: Little, Brown, 1994.

Pavlovsky, George, *Agricultural Russia on the Eve of the Revolution,* Londra: G Routledge and Sons, 1930.

Pavliuchenkov, Sergei A., "Orden mechenostsev": *Partiia i vlast posle revoliutsii 1917-1929,* Moskova: Sobranie, 2008.

—, *Krest'ianskii Brest, ili predystoriia bol'shevistskogo NEPa,* Moskova: Russkoe knigoizdatel'skoe t-vo, 1996.

—, *Rossiia Nepovskaia,* Moskova: Novyi khronograf, 2002.

Pavlov, A. A., yayına hazırlayan, *Chekisty: sbornik dokumental'nykh rasskazov i povesti*, Gorky: Volgo-Vyatskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1968.

Pavlova, Irina V., "Mekhanizm politicheskoi vlasti v SSSR v 20-30-e gody", *Voprosy istorii*, 1998, no. 11-12: 49-66.

—, "Poezdka Stalina v Sibir': pochemu v Sibir'?", *Eko*, 1995, no. 2.

—, *Stalinizm: Stanovlenie mekhanizma vlasti*, Novosibirsk: Sibirskii khronograf, 1993.

Pavlovich, M., "SSSR i vostok", *Revoliutsionnyi vostok*, Moskova-Leningrad, 1927.

Payne, Robert, *The Rise and Fall of Stalin*, New York: Simon & Schuster, 1965.

Pearce, Brian, *How Haig Saved Lenin*, New York: St. Martin's Press, 1987.

Pearce, Cyril, *Comrades in Conscience: The Story of an English Community's Opposition to the Great War*, Londra: Francis Boutle, 2001.

Pearson, Raymond, *The Russian Moderates and the Crisis of Tsarism, 1914-1917*, New York: Barnes and Noble, 1977.

Pedroncini, Guy, *Les mutineries de 1917*, 2. Baskı, Paris: Publications de la Sorbonne, Presse Universitaires de France, 1983.

Pegov, A. M. ve arkadaşları, *Imena moskovskikh ulits*, Moskova: Moskovskii rabochii, 1979.

Penner, D'Ann R., "Stalin and the Ital'ianka of 1932-1933 in the Don Region", *Cahiers du monde russe*, 39/1-2 (1998): 27-67.

Pentkovskaia, V. V., "Rol' V. I. Lenina v obrazovanii SSSR", *Voprosy istorii*, 1956, no. 3: 13-24.

Peregudova, Z. I., "Deitel'nost komissii Vremennogo pravtitel'stva i sovetskikh arkhivov po raskrytiiu sekretnoi agentury tsarskoi okhranki", *Otechestvennye arkhivy*, no. 5 (1998): 10-22.

—, *Politicheskii sysk Rossii, 1880-1917*, Moskova, 2000.

Pereira, Norman G. O., *White Siberia: The Politics of Civil War*, Montreal ve Kingston: McGill-Queen's University Press, 1996.

Perepiska sekretariata TsK RSDRP (b) s mestnymi partiinymi organizatsiiamii: sbornik dokumentov, 8 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1957-74.

Perepiska V. I Lenina i rukovodimykh im uchrezhdenii s partiinymi organizatsiiami, 1903-1905 gg. Moskova, 1975.

Perlmutter, Amos, *Modern Authoritarianism: A Comparative Institutional Analysis*, New Haven, CT: Yale University Press, 1981.

Perrie, Maureen, "Food Supply in a Time of Troubles: Grain Procurement and the Russian Revolution", *Peasant Studies*, 17/3 (1990): 217-25.

—, "The Russian Peasant Movement of 1905-1907: Its Social Composition and Revolutionary Significance", *Past and Present*, 57 (1972): 123-55.

—, *The Agrarian Policy of the Russian Socialist-Revolution Party: From its Origins through the Revolution of 1905-1907*, New York: Cambridge University Press, 1976.

Pershin, D. P. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Baron Ungern: Urga i Altan-Bulak*, Samatra: Agni, 1999.

Pershin, P. N., *Uchastkovoe zemlepol'zovanie Rossii: khutora i otruba, ikh rasprostranenie za desiatiletie 1907-1911 gg. i sud'by vo vremia revoliutsii (1917-1920 gg.)*, Moskova: Novaia derevnia, 1922.

Pervaia vseobshchaia perepis' naseleniia Rossiiskoi imperii, 1897 g., LXIX (Tiflisskaia guberniia). St. Petersburg: Tsentral'nyi statisticheskii komitet MVD, 1905.

Pervyi kongress Kominterna Mart 1919 g., Moskova: Partizdat, 1933.

Pervyi legal'nyi Peterburgskii komitet bol'shevikov v 1917 godu: sbornik materialov i protokolov zasedanii, Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1927.

Pervyi s"ezd narodov vostoka, Baku, 1-8 sentiabria, 1920-g.: stenograficheskie otchety, Petrograd: Kommunisticheskii internatsional, 1920.

Peskova, G. N., "Diplomaticheskie otnosheniia mezhdu SSSR i Kitaem, *1924-1929 gg.*", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1998, no. 1, 2.

—, "Stanovleniie diplomaticheskikh otnoshenii mezhdu Sovetskoi Rossiiei i Kitaem, 1917-1924 gg.", *Novaia i noveishaia istoriia,* 1997, no. 4: 105-34, 1998, no. 1: 106-19, no. 2: 66-88.

Pestkovskii, S. S., "Ob oktiabr'skie dniakh v Pitere", *Proletarskaia revoliutsiia,* 1922, no. 10: 94-104.

—, "Vospominaniia o rabote v Narkmonatse", *Proletarskaia revoliutsiia,* 1930, no. 6: 124-31.

Peters, [Ia], "Vospominaniia o rabote VChK v pervyi gody revoliutsii", *Proletarskaia revoliutsiia,* 1924, no. 10 (33): 5-32.

Peterson, Claes, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms: Swedish Antecedents and the Process of Reception,* Stockholm: A.-B/ Nordiska Bokhandeln, 1979.

Pethybridge, Roger, *One Step Backwards, Two Steps Forward: Soviet Society and Politics in the New Economic Policy,* Oxford: Clarendon, 1990.

—, *The Spread of the Russian Revolution: Essays on 1917,* New York: St. Martin's Press, 1972.

Petrogradskaia obshchegorodskaia konferentsiia RSDRP (bol'shevikov), aprel' 1917 goda: protokoly, Moskova: Politicheskaia literatura, 1958.

Petrov, Iurii P., *Partiinoe stroitel'stvo v Sovetskoi armii i flote: deiatel'nost' KPSS po sozdaniiu i ukrepleniiu politorganov, partiinykh i komsomolskikh organizatsii v vooruzhennykh silakh (1918-1961 gg.),* Moskova: Voenizdat, 1964.

Petrov, Nikolai, *50 i 500,* Moskova: Vserossiiskoe teatral'noe obshchestvo, 1960.

Pflanze, Otto, *Bismarck and the Development of Germany,* 2. Baskı, 3 cilt, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.

Piaskovskii, A. B., yayına hazırlayan, *Vosstanie 1916 goda v Srednei Azii i Kazakhstane: sbornik dokumentov,* Moskova: Akademiia Nauk, 1960.

Piat' let vlasti Sovetov, Moskova: TSIK, 1922.

Pietsch, Walter, *Revolution und Staat: Institutionen als Träger der Macht in Sowjetrussland 1917-1922,* Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1969.

Pikhoia, R. G. ve Zelenov, M. V., yayına hazırlayanlar, *I. V. Stalin: istoricheskaia ideologiia v SSSR v 1920-1950-e gody: perepiska s istorikami, stat'i zametki po istorii, stenogrammy vystuplenii. Sbornik dokumentov i materialov,* St. Petersburg: Nauka-Piter, 2006.

Pilenko, Aleksandr, yayına hazırlayan, *At the Court of the Last Tsar: Being the Memoirs of A. A. Mossolov, Head of the Court Chancellery, 1900-1916,* Londra: Methuen, 1935.

Pil'skii, P. M., "Pervoe dekabrai", *Baltiiskii arkhiv: russkaia kul'tura v Pribal'tike,* yayına hazırlayanlar Irina Belobrovtseva ve arkadaşları, Tallinn: Avenarius, 1996.

Piontkowski, S., *Grazhdanskaia voina v Rossii: khrestomatiia,* Moskova: Kommunisticheskii universitet im. Ia. M. Sverdlova, 1925.

Pilsudski, Josef, *Year 1920,* New York: Pilsudski Institute of New York, 1972.

Piotrovskii, Adrian, *Za sovetskii teatr!,* Leningrad: Academiia, 1925.

Pipes, Richard, "The First Experiment in Soviet Nationality Policy: the Bashkir Republic, 1917-1920", *Russian Review,* 9/4 (1950): 303-9.

—, *Peter Struve,* 2 cilt, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1970, 1980.

—, *Russia Under the Bolshevik Regime,* New York: Knopf, 1994.

—, *The Degaev Affair: Terror and Treason in Tsarist Russia,* New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 2003.

—, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1953.

—, *The Russian Revolution,* New York: Knopf, 1990.

Pipes, Richard, yayına hazırlayan, *The Unknown Lenin: From the Secret Archive,* New Haven, CT: Yale University Press, 1996.

—, *Revolutionary Russia,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.

Pirani, Simon, *The Russian Revolution in Retreat, 1920-24: Soviet Workers and the New Communist Elite,* Londra: Routledge, 2008.

Pitcher, Harvey J., *Witnesses of the Russian Revolution*, Londra: John Murray, 1994.

Pittaluga, Giovanni B., "The Genoa Conference: Was it Really a Failure?", Erişim adresi: http://dev3.cepr.org/meets/wkcn/1/1671/papers/The_Genoa_Conference_finale.pdf.

Platova, E. E., *Zhizn' studenchestva Rossii v perekhodnuiu epokhu, 1921-1927gg.*, St. Petersburg: SPbGUAP SPbGU, 2001.

Platten, Fritz, *Die Reise Lenins durch Deutschland in plombierten Wagen*, Berlin, 1924.

Plekhanov, A. A. ve Plekhanov, A. M., *Zheleznyi Feliks: Belye piatna v biografii chekista*, Moskova: Olma, 2010.

—, yayına hazırlayan, *F. E. Dzerzhinskii – predsedatel' VChK-OGPU: sbornik dokumentov, 1917-1926*, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2007.

Plekhanov, A. M., *VChK-OGPU v gody novoi ekonomicheskoi politiki 1921-1928*, Moskova: Kuchkovo pole, 2006.

—, *VChK-OGPU, 1921-1928*, Moskova: X-History, 2003.

Plekhanov, Aleksandr, *Dzerzhinskii: Pervyi chekist Rossii*, Moskova: Olma, 2007.

Pabeda oktiabr'skoi revoliutsii v Uzbekistane: sbornik dokumentov, 2 cilt, Taşkent: Fan, 1963-72.

Podbolotov, Sergei, "Monarchists Against their Monarch: The Rightists' Criticism of Tsar Nicholas II", *Russian History*, 31/1-2 (2004): 105-20.

"Podpol'naia tipografiia 'iskra' v Baku (Materialy Vano Sturua)", *Iz proshlogo: Stat'i i vospominania iz istorii Bakinskoi organizatsii i rabochego dvizheniia v Baku*, Bakû: Bakinskii rabochii, 1923.

Podvoiskii, N. I., *Krasnaia gvardiia v oktiabr'skie dni*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1927.

Poezdka v Sibir' i povol'zhe: zapiski P. A. Stolypina i A. V. Kriosvehina, St. Petersburg: A. S. Surovin, 1911.

Pogerelskin, Alexis, "Kamenev in Rome", *The NEP Era: Soviet Russia,1921-1928*, 1(2007): 101-81.

Pogrebinskii, A. P., "Voennopromyshlennye komitety", *Istoricheskie zapiski*, 11 (1941): 160-200.

—, *Ocherki istorii finansov dorevoliutsionnoi Rossii, XIX-XX vv.*, Moskova: Gosfinizdat, 1954.

Pokhlebkin, V. V., *Velikii psevdonim*, Moskova: Iudit, 1996.

Pokrovskii, M. ve Gelis, I. R., yayına hazırlayanlar, "Politcheskoe polozhenie Rossii nakanune fevral'skoi revoliutsii v zhandarmskom osveshchenii", *Krasnyi arkhiv*, 17 (1926): 3-35.

Pokrovskii, M. N. ve Iakovlev, Ia. A., yayına hazırlayanlar, *Gosudarstvennoe soveshchanie*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1930.

Pokrovsky, M. N., *A Brief History of Russia*, 2 cilt, Londra: Martin Lawrence, 1933.

Polan, A. J., *Lenin and the End of Politcs*, Berkeley: University of California Press, 1984.

Polanyi, Karl, *The Great Transformation*, Boston: Beacon, 1957.

Poletaev, V. E. ve arkadaşları, *Revoliutsionnoe dvizhenie v Rossii: aprel'skii krizis*, Moskova: Akademiia nauk, 1958.

Polikarenko, I. E., yayına hazırlayan, *O Felikse Edmundoviche Dzerzhinskom: vospominaniia, stat'i, ocherki sovremennikov*, Moskova: Politiizdat, 1977.

Politicheskii dnevnik, 1964-1970, Amsterdam: Fond Imeni Gertsena, 1972.

Politika Sovetskoi vlasti po natsional'nym delam za tri goda. 1917-1920 gg., Moskova: Gosizdat, 1920.

Polivanov, A. A., *Iz dnevnikov i vospominanii po dolzhnosti voennogo ministra i ego pomoshchnikov, 1907-1916 gg.*, Moskova: Vysshii voen, redaktsionnyi sovet, 1924.

Pollock, Troy E., *Creating the Russian Peril: Education, the Public Sphere, and National Identitiy in Imperial Germany, 1890-1914*, Rochester, NY: Camden House, 2010.

Pol'ner, T. I., *Zhiznennyi put' kniazia Georgiia Evgenevicha L'vova*, Paris: [belirtilmemiş], 1932; Moskova: Russkii put', 2001.

Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, seri 3, St. Petersburg: Tipografiia II Otdieleniia Sobstvennoi Ego Imperatorskago Velichestva Kantseliarii, 1830-1916.

Polovtsoff, Peter A., *Glory and Downfall: Reminiscences of a Russian General Staff Officer*, Londra: G. Bell, 1935.

Polovtsov, A. A., *Dvenik gosudarstvennogo sekretaria*, yayına hazırlayan P. A. Zaionchkovskii, 2 cilt, Moskova: Nauka, 1966.

Pope, Arthur, *Maksim Litvinoff*, New York: I. B. Fischer, 1943.

Popoff, George, *The Tcheka: The Red Inquisition*, Londra: A. M. Philpot, 1925.

Popov, M. A., *Rubtsovsk 1892-2000: istoricheskie ocherki*, Rubtsovsk: [belirtilmemiş], 2004.

Popov, Nikolai, *Outline History of the C.P.S.U.*, 2 cilt, New York: International Publishers, 1934.

Pospelov ve arkadaşları, Petr N., *Vladimir Il'ich Lenin; biografiia*, Moskova: Politicheskaia liteatura, 1960, 1963.

Pozhigailo, P. A., yayına hazırlayan, *P. A. Stolypin - programma reform: dokumenty i materialy*. 2 cilt, Moskova: Rosspen, 2003.

Pravilova, Ekaterina, *Zakonnost' i prava lichnosti: administrativnaia iustitsiia v Rossii, vtoraia polovina 19 veka – oktiabr' 1917*, St. Petersburg: Obrazovanie-Kultura, 2000.

Preobrazhenskii, Evgenii, *Bumazhnye den'gi v epokhu proletarskoi diktatury*, Moskova: Gosizdat, 1920.

Pribytkov, Viktor, *Apparat*. St. Petersburg: VIS, 1995.

Price, M. Philips, *My Reminiscences of the Russian Revolution*, Londra: G. Allen & Unwin, 1921.

Price, Morgan Philips ve Rose, Tania, yayına hazırlayanlar, *Dispatches from the Revolution: Russia 1916-1918*, Londra ve Chicago: Pluto, 1997.

Prior, Robin ve Wilson, Trevor, *The Somme*, New Haven, CT: Yale University Press, 2005.

Prishvin, Mikhail M., *Dnevniki*, 11 cilt, Moskova: Moskovskii rabochii, 1991-2012.

Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference [electronic resource]: the peace negotiations between Russia and the Central Powers 21 November, 1917-3 March 1918, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1918.

Prokofiev, Sergei, *Soviet Diary 1927 and Other Writings*, Londra: Faber and Faber, 1991.

Protasov, L. G., *Vserossiiskoe Uchreditol'noe Sobranie: istoriia rozhdeniia i gibeli*, Moskova: Rosspen, 1997.

Protokoly Tsentral'nogo komiteta RSDRP (b), Avgust 1917 g. – fevral' 1918 g., Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1929. Moskova: Politicheskaia literature, 1958.

Protokoly zasedanii Vserossiiskogo Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta V-go sozyva: stenograficheskii otchet, Moskova: VTsIK, 1919.

Protokoly zasedaniia VTsIK Sovetov rabochikh, soldatskikh, krest'ianskikh i kazach'ikh deputatov II sozyva, Moskova: VTsIK, 1918.

Psurtsev, N. D., *Razvitie sviazi v SSSR*, Moskova: Sviaz', 1967.

Purishkevich, V. M., *Bez zabrala: otkrytoe pis'mo bol'shevikam Soveta Petrogradskikh rabochikh deputatov*, Harbin, Bergut, syn i ko., 1917.

—, *Vpered! Pod dvukhtsvetnym flagom (Otkrytoe pis'mo russkomu obshchestvu)*, Petrograd, 1917.

Putintsev, N. D., "Statisticheskii ocherk Tomskoi gubernii", *Otchet po kommandovaniiu predsedatelia ot voennogo ministerstva v ekspeditsiiu dlia izyskaniia Zapadno-Sibirskoi Zheleznoi dorogi*, Samara, 1892.

Putna, Vitovt, *K Visle i obratno*, Moskova: Voennyi vestnik, 1927.

Rabinowitch, Alexander, "Dos'e Shchastnogo: Trotskii i delo geroia Baltiiskogo flota", *Otechestvennaia istoriia*, 2001, no. 1: 61-81.

—, "Maria Spiridonova's 'Last Testament'", *Russian Review*, 54/3 (1995): 424-44.

—, *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*, Bloomington: Indiana University Press, 1968.

—, *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd*, Bloomington: Indiana University Press, 1976.

—, *The Bolsheviks in Power: The First Year of Soviet Rule in Petrograd*, Bloomington: Indiana University Press, 2007.

Radek, Karl, *Vneshnaaia politika sovetskoi Rossii,* Moskova-Petrograd: Gosizdat, 1923.

—, *Voina pol'skikh belogvardeitsev protiv Sovetskoi Rossii (Doklad na sobranii agitatorov Moskovskikh organizatsii kommunisticheskoi partii 8 maia 1920 g.),* Moskova: Gosizdat, 1920.

Radkey, Oliver H., *Agrarian Foes of Bolshevism,* New York: Columbia University Press, 1968.

—, *Russia Goes to the Polls: The Election to the Russian Constituent Assembly of 1917,* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989.

—, *The Sickle Under the Hammer: The Russian Socialist Revolutionaries in the Early Months of Soviet-Rule,* New York: Columbia University Press, 1963.

—, *Unknown Civil War in Soviet Russia: A Study of the Green Movement in the Tambov Region, 1920-1921,* Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1976.

Radzinskii, Edvard, *Ubiistvo tsarskoi sem'i,* Moskova: Novosti, 1991. *The Last Tsar: The Life and Death of Nicholas II* başlığıyla tercüme edilmiştir, New York: Doubleday, 1992.

Radzinsky, Edvard, *Stalin: The First In-depth Biography Based on Explosive New Documents from Russia's Secret Archives,* New York: Doubleday, 1997.

—, *The Rasputin File,* New York: Nan A. Talese/Doubleday, 2006.

Raeff, Marc, *Understanding Imperial Russia,* New York: Columbia University Press, 1984.

—, "Spme Reflections on Russian Liberalism", *Russian Review,* 18/3 (1959): 218-30.

—, "The Bureaucratic Phenomenon of Imperial Russia, 1700-1905", *American Historical Review,* 84/2 (1979): 399-411 (özellikle 405-6).

—, "The Russian Autocracy and its Officials", *Harvard Slavic Studies,* 4 (1957): 77-91.

Rakh'ia, Eino, "Poslednoe podpol'e Vladmira Ilicha", *Krasnaia letopis',* 1934, no. 1 (58): 79-90.

—, "Moi predoktiabr'skie i posleoktiabr'skie vstrechi s Leninym", *Novyi mir,* 1934, no. 1: 24-39.

Rakovskii, Kh., *Kniaz' Metternikh: ego zhizn' i politicheskaia deiatel'nost',* St. Petersburg: Iu. N. Erlikh, 1905.

Raleigh, Donald J., "Revolutionary Politics in Provincial Russia: the Tsaritsyn 'Republic' in 1917", *Slavic Review,* 40/2 (1981): 194-209.

—, *Experiencing Russia's Civil War: Politics, Society, and Revolutionary Culture in Saratov, 1917-22,* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002.

—, *Revolution on the Volga: 1917 in Saratov,* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984.

—, yayına hazırlayan, *Provincial Landscapes: Local Dimensions of Soviet Power, 1917-1953,* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2002.

Randolph, John, *The House in the Garden: The Bakunin Family and the Romance of Russian Idealism,* Ithaca: Cornell, 2007.

Rank, Otto, *The Trauma of Birth,* New York: Harcourt Brace, 1929-1973.

Ransel, David, "Character and Style of Patron-Client Relations in Russia", *Klientelsysteme im Europa der Frühen Neuzeit,* yayına hazırlayan Antoni Maczak, Münih: R. Oldenbourg, 1988.

Ransome, Arthur, *Russia in 1919,* New York: B. W. Heutsch, 1919.

Rapoport, V. N. ve Geller, Iu., *Izmena rodine,* Moskova: Pik strelets, 1995.

Rappaport, Helen, *The Last Days of the Romanovs: Tragedy at Ekaterinburg,* New York: St. Martin's Press, 2009.

Raskol'nikov, F. F., "V. iiul'skie dni", *Proletarskaia revoliursiia.* 1923, no. 5: 53-101.

—, *Krosnshtadt i piter v 1917 godu,* Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1925.

—, *Na boevykh postakh,* Moskova: Voerilzdat, 1964.

—, *Rasskazy michmana Il'ina,* Moskova: Sovetskaia literatura, 1934.

—, "V tiur'me Kerenskogo", *Proletarskaia revoliutsiia,* 1923, no. 10 (22): 150-2.

Ravich-Cherkasskii, M., *Istoriia kommunisticheskoi partii (bol'shevikov) Ukrainy,* Kharkov: Gosizdat Ukrainy, 1923.

Rawson, Don C., *Russian Rightist and the Revolution of 1905,* New York: Cambridge University Press, 1995.

Rawson, Donald, "The Death Penalty in Tsarist Russia: An Investigation of Judicial Procedures", *Russian History*, 11/1 (1984): 29-52.

Rayfield, Donald, "Stalin as Poet", *PN Review*, 41 (1984): 44-7.

—, *Stalin and His Hangmen: An Authoritative Portrait of a Tyrant and Those who Served Him*, New York: Viking, 2004.

—, *The Literature of Georgia: A History*, 3. Baskı, Londra: Gannett, 2010.

—, *The Literature of Georgia: A History*, Oxford: Clarendon, 1994.

Reed, John, *Ten Days That Shook the World*, New York: Boni and Liveright, 1919. New York: Vintage, 1960.

Rees, E. A., *"Iron Lazar": A Political Biography of Lazar Kaganovich*, Londra ve New York: Anthem Press, 2012.

—, "Stalin, the Politburo, and Rail Transport Policy", *Soviet History 1917-1953: Essays in Honour of R. W. Davies*, yayına hazırlayanlar Julian Cooper, Mayreen Perrie ve E. A. Rees, New York: St.Martin's Press, 1995.

—, *State Control in Soviet Russia: The Rise and Fall of the Workers' and Peasants' Inspectorate, 1920-1934* (1987).

Rei, August, *The Drama of the Baltic Peoples*, Stockholm: Kirjaustus Vaba Eesti, 1970.

Reichenbach, Bernard, "Moscow 1921: Meetings in the Kremlin", *Survey*, 53 (1964): 16-22.

Reiss, Tom, *The Orientalist*, New York: Random House, 2005.

Reissner, Larisa, *Oktober, ausgewählte Schriften*, Berlin: Neuer deutscher Verlag, 1927.

Remak, Joachim, *Sarajevo: The Story of a Political Murder*, New York: Criterion, 1959.

Remington, Thomas, "Institution Building in Bolshevik Russia: The Case of 'State Kontrol'", *Slavic Review*, 41/1 (1982): 91-103.

Remnev, Anatolii V., *Samoderzhavnoe pravitel'stvo: komitet ministrov v sistema vyshshego upravleniia Rossiiskoi imperii (vtoraia polovina XIX-nachalo XX veka)*, Moskova: Rosspen, 2010.

Rendle, Matthew, *Defenders of the Motherland: The Tsarist Elite in Revolutionary Russia*, New York: Oxford University Press, 2010.

Reshetar, John, *The Ukranian Revolution, 1917-1920*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1952.

—, "Lenin on the Ukraine", *Annals of the Ukranian Academy of Arts and Sciences in the United States*, 9/1-2 (1961): 3-11.

Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union, 5 cilt, Toronto ve Buffalo, NY: University of Toronto Press, 1974.

Reswick, William, *I Dream Revolution*, Chicago: H. Regnery Co., 1952.

Rezanov, A. S., *Shturmovoi signal P. N. Miliukova: s prilozheniem pol'nago teksta rechi, proiznesennoi Milliukovym v zasiedanii Gosudarstvennoi Dumy 1 noiabria 1916 g.*, Paris: kendi yayınlamış, 1924.

Reznik, Aleksandr V., *Trotzkizm i levaia oppozitsiia v RKP (b) v 1923-1924 gody*, Moskova: Svobodnoe maksistskoe izdatel'stvo, 2010.

Rezoliutsii i postanovleniia pervoi Vsesoiuznoi konferentsii obshchestva starykh bol'shevikov (25-28 ianv. 1931), Moskova, 1931.

Riabushinskii, V. P., yayına hazırlayan, *Velikaia Rossiia*, 2 cilt. Moskova: P. P. Riabushinkii, 1911.

Riasanovsky, Nicholas V., "The Emergence of Eurasianism", *California Slavic Studies* 4 (1967): 39-72.

—, *The Teaching of Charles Fourier*, Berkeley: University of California, 1969.

Riddell, John, tercüme eden ve yayına hazırlayan, *Workers of the Worldand Oppressed Peoples, Unite!: Proceedings and Documents of the Second Congress, 1920*, 2 cilt, New York: Pathfinder Press, 1987.

—, Yayına hazırlayan, *Founding the Communist International: Proceedings and Documents of the First Congress, March 1919*, New York: Pathfinder Press, 1987.

—, *To See the Dawn: Baku 1920 – First Congress of the Peoples of the East*, New York: Pathfinder Press, 1993.

Rieber, Alfred, yayına hazırlayan, *The Politics of Autocracy: Letters of Alexander II to Prince A. I. Bariatinskii, 1857-1864*, Paris: Mouton, 1966.
Rieber, Alfred J., "Stalin: Man of the Borderlands", *American Historical Review*, 106/5 (2001): 1651-91.
—, "Alexander II: A Revisionist View", *Journal of Modern History*, 43/1 (1971): 42-58.
—, "Persistent Factors in Russian Foreign Policy, An Interpretative Essay", *Imperial Russian Foreign Policy*, yayına hazırlayan Hugh Ragsdale, Washington, D.C.: Wilson Center Press, 1993.
—, "Stalin as Foreign Policy Maker: Avoiding War, 1927-1953", *Stalin: A New History*, yayına hazırlayanlar Davies ve Harris, New York: Cambridge University Press, 2005: 140-58.
—, "Stalin as Georgian: The Formative Years", *Stalin: A New History*, yayına hazırlayanlar Davies ve Harris, New York: Cambridge University Press, 2005: 18-44.
Rigby, T. H., "Birth of the Central Soviet Bureaucracy", *Politics* [Sydney], 7/2 (1972): 121-135.
—, "Early Provincial Cliques and the Rise of Stalin", *Soviet Studies*, 33/1 (1981): 3-28.
—, "Staffing USSR Incorporated: The Origins of the Nomenklatura System", *Soviet Studies*, 40/4 (1988): 523-37.
—, "The First Proletarian Government", *British Journal of Political Science*, 4/1 (1974): 37-51.
—, "The Origins of the Nomenclatura System", *Felder und Vorfelder russischer Geschichte*, yayına hazırlayanlar Inge Auerbach ve arkadaşları, Freiburg (im Breisgau): Rombach, 1985.
—, "The Soviet Political Elite, 1917-1922", *British Journal of Political Science*, 1/4 (1971): 415-36.
—, "Was Stalin a Disloyal Patron?", *Soviet Studies*, 38/3 (1986): 311-24.
—, *Communist Party Membership in the U.S.S.R., 1917-1967*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1968.
—, *Lenin's Government: Sovnarkom, 1917-1922*, New York: Cambridge University Press, 1979.
— ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Authority, Power, and Policy in the USSR: Essays Dedicated to Leonard Schapiro*, Londra: Macmillan, 1980.
Riha, Thomas, *A Russian European: Miliukov*, South Bend, IN: University of Notre Dame Press, 1969.
Rikhter, Zinaida, *Kavkaz nashikh dnei*, Moskova: Zhizn' i znanie, 1924.
Robbins, Jr., Richard G., "Choosing the Russian Governors: The Professionalization of the Gubernatorial Corps", *Slavonic and East European Review*, 58 (1980): 541-60.
—, *The Tsar's Viceroys: Russian Provincial Governors in the Last Years of the Empire*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1987.
Robertson, D. H., "A Narrative of the General Strike of 1926", *Economic Journal*, 36 (1926): 375-93.
Robinson, Geroid T., *Rural Russia under the Old Regime*, New York: Columbia University Press, 1934.
Robson, Roy P., *Solovki: The Story of Russia Told Through its Most Remarkable Islands*, New Haven, CT: Yale University Press, 2004.
Rodzianko, M. V., *Krushenie imperii*, Leningrad: Priboi, 1929.
—, *Reign of Rasputin: An Empire's Collapse*, Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1973.
Rodzyanko, Mikhail V., *The Reign of Rasputin*. Londra: Philpot, 1927.
Rogachevskaia, L. S., *Likvidatsiia bezrabotitsy v SSSR 1917-1930 gg.*, Moskova: Nauka, 1973.
Rogger, Hans, "Russia in 1914", *Journal of Contemporary History*, 1/4 (1966): 95-120.
—, "Russia", *The European Right: A Historical Profile*, yayına hazırlayanlar Hans Rogger ve Eugen Weber, Berkeley: University of California Press, 1965.
—, "the Formation of the Russian Right: 1900-1906", *California Slavic Studies*, III, yayına hazırlayanlar Nicholas Riasanovsky ve Gleb Struve, Berkeley ve Londra: University of California Press, 1964.
—, "Was There a Russian Fascism? The Union of Russian People", *Journal of Modern History*, 36/4 (1964): 398-415.
—, *Russia in the Age of Modernization, 1881-1917*, Londra ve New York: Longman, 1983.
—, *Jewish Policies and Right-Wing Politics in Imperial Russia*, Londra: Macmillan, 1986.

Röhl, John C. G. ve Sombart, Nicolaus, yayına hazırlayanlar, *Kaiser Wilhelm II, New Interpretations: The Corfu Papers*, New York: Cambridge University Press, 1982.

Rolf, Matte, *Sovetskie massovy prazdniki*, Moskova: Rosspen, 2009.

Rullin, Henri, *L'apocalypse de notre temps: les dessous de la propagande allemande d'après des documents inédits*, Paris: Gallimard, 1939.

Romano, Andrea, "Permanent War Scare: Mobilization, Militarization, and Peasant War", *Russia in the Age of Wars, 1914-1945*, yayına hazırlayanlar Andrea Romano ve Silvio Pons, Milano: Feltrinelli, 2000.

Romanov, B. A., "Rezentsiia: Graf S. Iu. Vitte, Vospominaniia tsarstvovaniia Nikolaia II", *Kniga i revoliutsiia: ezhemesiachnyi kritiko-bibliograficheskii zhurnal*, 1923, no. 2 (26): 54-6.

—, *Rossiia v Man'chzhurii 1892-1906*, Leningrad: Institut Dal'nego vostoka, 1928.

Ronaldshay, Earl, *The Life of Lord Curzon: Being the Authorized Biography of George Nathtaniel. Marquess Curzon of Kedleston, K. G.*, 3 cilt, Londra: Ernest Benn, 1928.

Ropponen, Risto, *Die Kraft Russlands*, Helsinki: Historiallisia tutkimiksia, 1968.

Rorlich, Azade-Ayşe, *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1986.

Rose, Kenneth, *King George V.*, New York: Random House, 1984.

Rosenbaum, Kurt, "The German Involvement in the Shakhty Trial", *Russian Review*, 26 (1962): 238-60.

—, *Community of Fate: German-Soviet Diplomatic Relations, 1922-1928*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1965.

Rosenberg, Alfred, *Der jüdische Bolschewismus*, [yer belirtilmemiş] [yayınevi belirtilmemiş], 1921.

Rosenberg, William G., "Representing Workers and the Liberal Narrative of Modernity", *Slavic Review*, 55/2 (1996): 245-69.

—, *Liberals in the Russian Revolution: The Constitutional Democratic Party, 1917-1921*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1974.

Rosenfeld, Nils Erik, *Knowledge and Power: The Role of Stalin's Secret Chancellery in the Soviet System of Government*, Kopenhag: Rosenkilde and Bagger, 1978.

—, *Stalin's Special Departments: A Comparative Analysis of Key Sources*, Kopenhag: C. A. Reitzels Forlag, 1989.

—, *The "Special" World: Stalin's Power Apparatus and the Soviet System's Secret Structures of Communication System*, 2 cilt, Kopenhag: Museum Tusculanum, 2009.

Roshchin, S. K., *Politicheskaia istoriia Mongolii, 1921-1940 gg.*, Moskova: Institut vostokovedeniia RAN, 1999.

Roshwald, Aviel, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923*, Londra ve New York: Routledge, 2001.

Rosmer, Alfred, *Moscou sous Lenine*, Paris: Pierre Horay, 1953.

Rossiia: entsiklopedicheskii slovar', St. Petersburg: Brokgauz i Efron, 1898.

Rossiia v mirovoi voine 1914-1918 (v tsifrakh), Moskova: Tip M.K. Kh. imeni F. Ia. Lavrova, 1925.

Rossiiskaia Sotisalisticheskaia Federativnaia Sovetskaia Respublika i Gruzinskaia demokraticheskia respublika, ikh vzaimootnoshenii, Moskova: Gosizdat, 1922.

Rostunov, I. I., *General Brusilov*, Moskova: Voenizdat, 1964.

—, *Russkii front pervoi mirovoi voiny*, Moskova: Nauka, 1976.

Rothschild, Joseph, *East Central Europe Between the World Wars*, Seattle: University of Washington Press, 1974.

—, *Pilsudski's Coup d'Etat*, New York. Columbia University Press, 1966.

Rozhkov, A., "International durakov", *Rodina*, 1999, no. 12: 61-66.

Rubakin, N. A., *Rossiia v tsifrakh*, St. Petersburg, 1912.

Rubtsov, Iurii, *Iz-za spiny vozhdia: politicheskaia i voennoia deiatel'nost' L.Z. Mekhlisa*, Moskova: Ritm Esteit, 2003.

—, *Marshaly Stalina*, Moskova: Feniks, 2002.

Rubtsov, V. I., "Voenno-politicheskaia deiatel'nost' G. Ia. Sokol'nikova, 1917-1920 gg.", *kandidatskaia dissertatsiia*, Moskova, 1991.

Ruge, Wolfgang, *Die Stellungnahme der Sowjetunion gegen die Besetzung des Ruhrgebiets: zur Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von Januar bis September 1923*, Berlin: Akademie-Verlag, 1962.

Runciman, W. Leslie, "The World Economic Conference at Geneva", *Economic Journal*, 37 (1927): 465-72.

Rupen, Robert, *How Mongolia is Really Ruled – A Political History of the Mongolian People's Republic 1900-1978*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1979.

—, *Mongols of the Twentieth Century*, 2 cilt, Bloomington: Indiana University Press, 1964.

Rusanova, I. B., "I. P. Tovtukha: k 80-letiiu so dnia rozhdeniia", *Voprosy istorii KPSS*, 1969, no. 4: 128-30.

Russell, Bertrand, *Justice in War Time*, Chicago: Open Court, 1916.

—, *The Practice and Theory of Bolshevism*, New York: Harcourt, Brace and Howe, 1920.

Russky, N. S., "An Account of the Tsar's Abdication", *Current History*, 7/2 (1917): 262-4.

Rutherford Ward, *The Tsar's War, 1914-1917: The Story of the Imperial Russian Army in the First World War*, gözden geçirilmiş baskı, Cambridge, UK: Ian Faulkner, 1992.

Rutych, Nikolai N., *Belyi front generala Iudenicha: Biografii chinov Severo-Zapadnoi armii*, Moskova: Russkii put', 2002.

Ruud, Charles A. ve Stepanov, Sergei A., *Fontanka 16: The Tsar's Secret Police*, Montreal: McGill-Queen's University, 1999.

Rykov, A. I., *Angliia i SSSR: doklad na plenume Moskovskogo soveta 1 iiunia 1927 g.*, Moskova: Gosizdat, 1927.

—, *Izbrannye proizvedennia*, Moskova: Ekonomika, 1990.

—, *Ten Years of Soviet Rule: An Economic, Social and Political Survey of the Soviet Government's Achievements from 1917 to 1927*, Londra: National Committee of Friends of Soviet Russia by the Labour Research Dept, 1928.

Saar, Juhan (Eduard Laaman), *Le 1-er décembre 1924: léchec du coup d'état tenté par les communistes à Tallinn (Esthonie)*, Tallinn: Walwur, 1925.

Sadikov, P., yayına hazırlayan, "K istorii poslednikh dnei tsarskogo rezhima (1916-1917 gg.)", *Krasnyi arkhiv*, 14 (1926): 227-49.

Sadoul, Jacques, "La Fondation de la Troisiéme international", *La Correspondance international*, 4/17 (12 Mart, 1924).

—, *Notes sur la révolution bolchevique, octobre 1917-janvier 1919*, Paris: Éditions de la Siréne, 1919.

Safarov, Georgii I., *Kolonial'naia revoliutsiia: opyt Turkestana*, Moskova: Gosizdat, 1921.

Sagan, Scott D., "1914 Revisited: Allies, Offense, and Instability", *International Security*, 11/2 (1986): 151-76.

Sakharov, Valentin A., *Na rasput'e: diskussiia po voprosam perspektiv i putei razvitiia sovetskogo obshchestva, 1921-1929*, Moskova: Akva-Term, 2012.

—, *Politicheskoe zaveshchanie Lenina: real'nost' istorii i mify politiki*, Moskova: Moskovskii universitet, 2003.

Sakwa, Richard, "The Commune State in Moscow in 1918", *Slavic Review*, 46/3-4 (1987): 429-49.

—, *Soviet Communists in Power: A Study of Moscow During the Civil War, 1918-1921*, New York: St. Martin's Press, 1988.

Sal'ko, S. V., "Kratkii otchet o deiatel'nosti Glavnogo Neftianogo Komiteta za pervyi god ego sushchestvovaniia", *Izvestiia Glavnogo Neftianogo Komiteta*, no. 213 (1919): 77.

Salzmann, Stephanic C., *Great Britain, Germany and the Soviet Union: Rapallo and After, 1922-1934*, Rochester, NY: Boydell Press, 2003.

Samoilo, A. A., *Dve zhizni*, 2. Baskı, Leningrad: Lenizdat, 1963.

Samoilov, F., *Pervyi sovet rabochikh deputatov*, Leningrad: Molodaia gravdiia, 1931.

"Samoubiistvo ne opravdanie: predsmertnoe pis'mo Tomskogo Stalinu", *Rodina*, 1996, n. 2: 90-93.

Samuelson, Lennart, *Plans for Stalin's War Machine: Tukhachevskii and Military Planning, 1925-1941*, New York: St. Martin's Press, 2000.

—, *Soviet Defence Industry Planning: Tulhachevskii and Military-Industrial mobilization*, Stokholm: Stokholm Institute of East European Economies, 1996.

Sanborn, Joshua, "The Genesis of Russian Warlordism: Violence and Governance During the First World War and the Civil War", *Contemporary European History*, 19/3 (2010): 195-213.

Sanches-Sibony, Oscar, "Depression Stalinism: the Great Break Reconsidered", *Kritika* 15/1 (2014): 23-39.

Sandomirski, German, yayına hazırlayan, *Materialy Genuezkoi konferentsii: podgotovka, otchety zasedanii, raboty komissii, diplomaticheskaia perepiska i pr*, Moskova: Izd. pisatelei, 1922.

Sandqvist, Tom, *Dada East: The Romanians of Cabaret Voltaire*, Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press, 2006.

Santoni, W., "P. N. Durnovo as Minister of the Interior in the Witte Cabinet", Doktora tezi, University of Kansas, 1968.

Sanukov, Ksenofont, "Stalinist Terror in the Mari Republic: the Attack on 'Finno-Ugrian Bourgeois Nationalism'", *Slavonic and East European Review*, 74/4 (1996): 658-82.

Sapir, Boris, yayına hazırlayan, *Fedor Il'ich Dan: pis'ma (1899-1946)*, Amsterdam: Stichtung Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 1985.

Sarkisov, A., *Bakinskaia tipografiia leninskoi "Iskry"*, Bakû, 1961.

Savchenko, Viktor A., *Avantiuristy grazhdanskoi voiny: istoriucheskie rassledovaniie*, Kharkov: Folio; Moskova: AST, 2000.

Savel'ev, Iu. S., *V pervyi god velikogo oktiabria*, Moskova: Mysl', 1985.

Savich, G. G., yayına hazırlayan, *Novyi gosudarstvennyi stroi Rossii: spravochnaiai kniga*, St. Petersburg: Brokgauz-Efron, 1907.

Savich, N., *Vospominaniia*, St. Petersburg ve Dusseldorf: Logos and Gluboi vsadnik, 1993.

Savinkov, B. S., *K delu Kornilova*, Paris: Union, 1919.

Savitskaia, R. M., "Razrabotka nauchnoi biografii V. I. Lenina", *Voprosy istorii*, 1971, no. 4: 120-30.

Savko, N., *Ocherki po istorii partiinykh organizatsii v Krasnoi Armii, 1917-1923 gg.*, Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1928.

Sazanov, S. D., *Vospominaniia*, Paris: E. Sial'skaia, 1927.

Sbornik deistvuiushchikh dogovorv soglashenii i konventsii, zakliuchennykh R.S.F.S.R. s inostrannymi gosudarstvami, 5 cilt, St. Petersburg: Gosizdat, 1921-23.

Sbornik tsirkuliarnykh pisem VChK-OGPU, Moskova: 1935.

Sbornik zakonodatel'nykh i normativnykh aktov o repressiiakh i reabilitatsii zhertv politicheskikh repressii, Moskova: Respublika, 1993.

Schafer, Daniel E., "Local Politics and the Birth of the Republic of Bashkortostan, 1919-1920", *A State of Nations: Empire and Nation Making in the Age of Lenin and Stalin*, yayına hazırlayanlar Ronald Grigor Suny ve Terry Martin, New York: Oxford University Press, 2001.

Schapiro, Leonard, "Lenin after Fifty Years", *Lenin, the Man, the Theorist, the Leader: A Reappraisal*, yayına hazırlayanlar Leonard Schapiro ve Peter Reddaway, New York: Praeger, 1967.

—, "The Birth of the Red Army", *The Red Army*, yayına hazırlayan Liddel Hart, New York: Harcourt, Brace, 1956.

—, "The General Department of the CC of the CPSU", *Survey*, 21/3 (1975): 53-65.

—, *The Origin of the Communist Autocracy: Political Opposition in the Soviet State, First Phase 1917-1922*, Cambridge, MA: Harvard University, 1955; New York: Praeger, 1965, Londra: LSE, 1977.

—, *Soviet Treaty Series: A Collection of Bilateral Treaties, Agreements, and Coventions, Etc., Concluded Between the Soviet Union and Foreign Powers*, 2 cilt, Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1950.

Scheffer, Paul, *Sieben Jahre Sowjetunion*, Leipzig: Bibliographisches Institut Ag., 1930.

Scheibert, Peter, *Lenin an der Macht: Das Russische Volk in der Revolution 1918-1922*, Weinheim: Acta Humaniora, 1984.

Scheidemann, Philipp, *Memoiren enies Sozialdemokraten*, Dresden: Reissner, 1930.

Schimmelpennick van der Oye, David, *Toward the Rising Sun: Russian Ideologies of Empire and the Path to War with Japan*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 2001.

Schleifman, Nurit, *Undercover Agents in the Russian Revolutionary Movement: The SR Party, 1902-14*, Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1988.

Schneiderman, Jeremiah, *Sergei Zubatov and Revolutionary Marxism: The Struggle for the Working Class in Tsarist Russia*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1976.

Schorske, Carl, *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*, New York: Knopf, 1980.

Schroeder, Paul W., "Stealing Horses to Great Applause: Austria-Hungary's Decision in 1914 in Systematic Perspective", *An Improbable War: The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914*, yayına hazırlayanlar Holger Afflerbach ve David Stevenson, New York: Berghahn Books, 2007.

—, "The Lights that Failed – and Those Never Lit", *International History Review*, 28/1 (2006): 119-26.

Schurer, H., "Radek and the German Revolution", *Survey*, 53 (1964): 55, 59-69, (1965): 126-40.

Schwartz, Benjamin I., *Chinese Communism and the Rise of Mao*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.

Schwarz, Solomon, *Labor in the Soviet Union*, New York: Praeger, 1952.

Schwittau, G. G., *Revoliutsiia i narodnoe khoziaistvo v Rossii 1917-1921*, Leipzig: Tsentral'noe t-vo kooperativnogo izdatel'stva, 1922.

Scott, James C., *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition have Failed*, New Haven, CT: Yale University Press, 1998.

Seaton, Albert, *Stalin as Miltary Commander*, New York: Praeger, 1976.

VII (aprel'skaia) Vserossiiskaia konferentsiia RSDRP (bol'shevikov), Moskova: Politicheskaia literatura, 1958.

VII ekstrennyi s"ezd RKP (b), Mart 1918 goda: stenograficheskii otchet, Moskova: Politicheskaia literatura, 1962.

Selected Correspondence of Karl Marx and Friedrich Engels: A Selection with Commentary and Notes, Londra: Lawrence, 1944.

Sel'skokhoziaistvennoe vedomstvo za 75 let, 1837-1912, St. Petersburg: Kantselariia Glavnoupravleniia zemleustroitsom i zemledeliem, 1914.

Selunskaia, V. M., *Izmeniia sotsial'noi struktury sovetskogo obshchestva: oktiabr" 1917-1920*, Moskova: Mysl', 1974.

Semashko, Nikolai, *Otchego bolel i umer V. I. Lenin*, Leningrad: Gosizdat, 1924.

Semevslkii, V. P., *Monarkhiia pered krusheniem*, Moskova-Leningrad, 1927.

Senin, A. S. A., *I. Rykov: stranitsy zhizni*, Moskova: Rosvuznauka, 1993.

Senn, Alfred Erich, "Lithuania's Fight for Independence: The Polish Evacuation of Vilnius, July 1920", *Baltic Review*, 23 (1961): 32-9.

—, "The Rakovsky Affair: A Crisis in Franco-Soviet Relations, 1927", *Études Slaves et Est-Européennes/Slavic and East-European Studies*, 10/3-4 (1965-6): 102-17.

—, *The Russian Revolution in Switzerland, 1914-1917*, Madison: University of Wisconsin Press, 1971.

Seraphim, Ernst, *Russiche Portrâits: die Zarenmonarchie bis zum Zusammenbruch 1917*, 2. Baskı, 2 cilt, Zürih-Leipzig-Viyana: Almathea, 1943.

Serebriakova, Galina, "Oni delali v chest' idee, kotoroi sluzhili", *Izvestiia*, 30 Ocak 1989.

Serebrianskii, Z., "Sabotazh i sozdanie novogo gosudarstvennogo apparata", *Proletarskaia revoliutsiia*, 1926, no. 10: 5-17.

Seregin, A. V., "Vyshil monarkhischeskii sovet i operatsiia 'Trest'", *Vorprosy istorii*, 2012, no. 11.

Serge, Victor, *la vie et la mort de Léon Trotsky (avec Natalya Sedova)*, Paris: Amiot-Dumont, 1951.

—, *Le tournant obscur*, Paris: Iles d'or, 1951.

—, *Memoirs of a Revolutionary, 1901-1941*, New York: Oxford University Press, 1963.

—, *Ot revoliutsii k totalitarizmu: vospominaniia revoliutsionera*, Orenburg: Praksis, 2001.

Serge, Victor ve Trotsky, Natalya Sedova, *The Life and Death of Leon Trotsky*, New York: Basic Books, 1975.

Sergeev, A. A., yayına hazırlayan, "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 goda," *Krasnyi arkhiv*, 21 (1927): 3-78.

Sergeev, A. F. ve Glushik, E. F., *Besedy o Staline*, Moskova: Krymskii most, 2006.

Sergeev, Evegeny, *Russian Military Intelligence in the War With Japan, 1904-5: Secret Operations on Land and at Sea*, New York: Routledge, 2007.

Sergo, Ordzhonikidze v Tsaritsyne i Stalingrade, Stalingrad: Obl. kn-vo, 1937.

Sering, Max, *Die Umwälzung der osteuropäischen Agrarverfassung*, Berlin: Deutsche Landbuchhandlung, 1921.

Service, Robert, *Lenin: A Political Life*, 3 cilt, Bloomington: Indiana University Press, 1985.

—, *Spies and Commissars: Bolshevik Russia and the West*, Londra: Macmillan, 2011.

—, *Stalin: A Biography*, Cambridge, MA.: Harvard Belknap, 2005.

—, *The Bolshevik Party in Revolution: A Study in Organisational Change, 1917-1923*, New York: Barnes and Noble, 1979.

Seton-Watson, Hugh, *The Russian Empire, 1801-1917*, Oxford: Clarendon, 1967.

Sever, Aleksandr ve Kolpakidi, Aleksandr, *Spetsnaz GRU: samaia pol'naia entsiklopediia*, Moskova: Eksmo-Iauza, 2012.

Sevost'ianov, G. N., yayına hazırlayan, *Moskva-Berlin, politika i diplomatiia Kremlia, 1920-1941: sbornik dokumentov*, 3 cilt, Moskova: Rosspen, 2011.

—, *"Sovershenno sekretno": Lubianka-Stalinu o polozhenii v strane (1922-1934 gg.)*, 10 cilt, Moskova: IRI RAN, 2001-13.

—, *Delo Generala Kornilova, materialy Chrezvychainoi komissii po rasledovaniiu dela o byvshem Verkhovnom glavnokomanduiushchem generale L. G. Kornilove i ego souchastnikakh, avgust 1917-iiun' 1918: dokumenty*, 2 cilt, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2003.

Shagrin, Boris ve Todd, Albert, yayına hazırlayanlar, *Landmarks: A Collection of Essays on the Russian Intelligentsia*, New York: Karz Howard, 1977.

Shambarov, Valerii, *Gosudarstvo i revoliutsiia*, Moskova: Algoritm, 2001.

Shanin, Teodor, *Late Marx and the Russian Road: Marx and the Peripheries of Capitalism*, New York: Monthly Review Press, 1983.

—, *The Awkward Class: Political Sociology of Peasant in a Developing Society*, Oxford: Clarendon Press, 1972.

—, *The Rots of Otherness: Russia's Turn of the Century*, 2 cilt, New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 1986.

Shankowsky, Lew, "Desintegration of the Imperial Russian Army in 1917", *Ukranian Quarterly*, 13/4 (1957): 305-28.

Shaposhnikov, B. M., *Na Visle k istorii kampanii 1920 g.*, Moskova: Voenizdat, 1924.

Sharapov, German V., *Razreshenie agrarnogo voprosa v Rossii poske pobedy oktiabr'skoi revoliutsii, 1917-1920 gg.*, Moskova: VPSh i AON pri TsK KPSS, 1961.

Shatsillo, K. F., "Delo polkovnika Miasoedova", *Voprosy istorii*, 1967, no. 4: 103-16.

Shatunovskaia, Lidiia, *Zhizn' v Kremle*, New York: Chalidze Publications, 1982.

Shchēgolēv P. E., *Okhranniki i avantiuristy, sekretnye sotrudniki i provokatory*, Moskova: GPIB, 2004.

—, yayına hazırlayan, *Padenia tsarskogo rezhima: stenograficheskie otchety doprosov i pokazanii, dannykh v 1917 g. v Chrezvychainoi sledstvennoi komissii Vremennogo pravitel'stva*, 7 cilt, Leningrad: Gosizdat, 1924-7.

—, *Otrechenie Nikolaia II*, Leningrad: Krasnaia gazeta, 1927.

Shefov, A. N., *Moskva, kreml', Lenin*, Moskova: Politizdat, 1969.

Sheinis, Z., "Pervye shagi diplomaticheskoi deiatel'nosti M. M. Litvoinov", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1988, no. 1: 152-69.

Sheinis, Zinovy, *Maxim Litvinov*, Moskova: Progress Publishers, 1990.

Shelestov, Dmitrii, *Vremia Alekseia Rykova*, Moskova: Progress, 1990.

Shelokhaev, V. V., *Politicheskie partii Rossii, konets XIX-pervaia tret' XX veka: entsiklopediia*, Moskova: Rosspen, 1996.

—, yayına hazırlayan, *Russkii liberalizm: istoricheskie sud'by i perspektivy. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, Moskva, 27-29 maia 1998 g.*, Moskova: Rosspen, 1999.

Shepelev, L. E., *Chinovny mir Rossii XVIII-nachalo XX v.*, St. Petersburg: Iskusstvo-SPB, 1999.

Sheridan, Clare, *From Mayfair to Moscow: Clare Sheridan's Diary*, Londra: Boni and Liveright, 1921.

Shestakov, Andrei V., *Krest'ianskaia revoliutsiia 1905-1907 gg. v Rossii*, Moskova: Gosizdat, 1926.

Shevtsov, A. V., *Izdatel'skaia deiatel'nost' russkikh nesotsialisticheskikh partii nachala XX veka*, St. Petersburg: Rossiiskaia Natsional'naia Biblioteka, 1997.

Shikman, A. P., *Deiateli otechestvennoi istorii: Biograficheskii spravochnik*, Moskova, 1997.

Shin, Peter Yong-Shik, "The Otsu incident: Japan's Hidden History of the Attempted Assassination of Future Emperor Nicholas II of Russia in the town of Otsu, Japan, May 11, 1891 and its Implications for Historical Analysis", Doktora tezi, University of Pennsylvania, 1989.

Shipov, D. N., *Vospominaniia i dumy o perezhitom*, Moskova: M. i. S. Sabashnikov, 1918.

Shishkin, V. I., "Poezdka I. V. Stalina v Sibir' (15 ianvaria-6 fevralia 1928 g.)", *Problemy agrarnogo i demograficheskogo razvitiia Sibiri v XX-nachale XXI vv.: materialy vserossiiskoi nauchnoi konferentsii*, yayına hazırlayan V. A. Il'nykh, Novosibirsk: Institut istorii SO RAN, 2009.

—, yayına hazırlayan, *Sibirskaia Vandeia, 1920-1921*, 2 cilt, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2000-01.

Shishkin, Valerii A., *Stanovlenie vneshnei politiki postrevliutsionnoi Rossii i kapitialisticheskii mir 1917-1930 gody: ot revoliutsionnogo "zapadnichestva" k "natsional bol'shevizmu," ocherk istorii*, St. Petersburg: Dmitrii Bulanin, 2002.

—, *Vlast', politika, ekonomika: Poslerevoliutsionnaia Rossiia (1917-1928 gg.)*, St. Petersburg: Dmitrii Bulanin, 1997.

Shklovsky, Viktor. A, *Sentimental Journey: Memoirs, 1917-1922*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984.

Shliapnikov, A. G., *Kanun semnadtsatogo goda: vospominaniia i dokumenty o rabochem dvizhenii i revoliutsionnom podpol'e za 1914-1916 gg.*, 2 cilt, Moskova: Gosizdat, 1923.

Shliapnikov, Aleksandr G., "Nashi raznoglasiia", *Pravda*, 18 Ocak 1924.

—, *Semnadtsatyi god*, 4 cilt, Moskova ve Leningrad: Gos. Sotsekon. izd., 1923-31.

Shmelev, N. N., *Bor'ba KPSS za razvitie tiazheloi promyshlennosti na Severnom Kavkaze, 1926-1932 gg.*, Rostov-na-Donu: Rostovskii universitet, 1981.

Shokhin, Andrei, *Kratkaia istoriia VLKSM*, 2. Baskı, Moskova: Molodaia gvardiia, 1928.

Showalter, Dennis E., *Tannenberg: Clash of Empires*, Hamden, CT: Archon, 1991.

Shpilrein, I. N. ve arkadaşları, *Iazyk krasnoarmeitsa*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1928.

Shreider, Mikhail, *NKVD iznutri: zapiski cheskista*, Moskova: Vozvrashchenie, 1995.

Shteinberg, Valentin, *Ekab Peters*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1989.
Shturman, D., *Mertvye khvataiut zhivykh: chitaia Lenina, Bukharina i Trotskogo*, Londra: Overseas Publication Interchange, 1982.
Shtyrliaev, V., "Geroi grazhdanskoi voiny Dmitrii Zhloba", Voenno-*istoricheskii zhurnal*, 1965, no. 2: 44-46.
Shub, David, "The Trial of the SRs", *Russian Review*, 23/4 (1964): 362-9.
—, *Lenin: A Biography*, Garden City, NY: Doubleday, 1949.
Shukman, Harold, *Lenin and the Russian Revolution*, New York: Putnam, 1967; 1981.
Shul'gin, V. V., *Chto nam v nikh ne nravitsia: ob antisemitizme v Rossii*, Paris: Russia Minor, 1929.
—, *Dni*, Belgrad: M. A. Suvorin, 1925.
—, *Gody. Dni. 1920*, Moskova: Novosti, 1990.
—, *Days of the Russian Revolution: Memoirs from the Right, 1905-1917*, Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1990.
Shveitzer, V. I., "V achinskoi ssylke", *Izvestiia*, 12 Mart 1937.
Shveitzer, Vera, *Stalin v turukhanskoi ssylke: vospominaniia starogo podpol'shchika*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1943.
Shvetsov, V. V., "Lev Trotskii i Maks Istnen: istoriia odnoi politicheskoi druzhby", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1990, no. 6: 152-69.
—, *Diskussiia v RKP (b) 1923 goda: k 70-letiu nepa*, Moskova: Znanie, 1991.
Sibir' i velikaia zheleznaia doroga, St. Petersburg: I. A. Efron, 1896.
Sibir'skaia Sovetskaia entsiklopediia, 3 cilt, Novosibirsk: Sibirikoe kraevoe izd. 1929-32.
Sidorov, Arkadii L., yayına hazırlayan, *Revoliutsionnoe dvizheniie v armii i na flote v gody pervoi mirovoi voiny, 1914-fevral' 1917*, Moskova: Nauka, 1966.
Sidorov, Vasilii, *Po Rossii. Kavkaz. Putevye zametki i vpechatleniia*, St. Petersburg: M. Akifiev i I. Leontiev, 1897.
Sidorovnin, Gennadii, yayına hazırlayan, *Stolypin, zhizn' i smert': sbornik*, 2. Baskı, Saratov: Sootchestvennik, 1997.
Siegelbaum, Lewis H., "The Workers Group and the War-Industries Committees: Who Used Whom", *Russian Review*, 39/2 (1980).
—, *Soviet State and Society Between Revolutions, 1918-1929*, New York: Cambridge University Press, 1992.
—, *The Politics of Industrial Mobilization in Russia, 1914-1917*, New York: St Martin's Press, 1983.
Sigler, Krista Lynn, "Kshesinskaia's Mansion: High Culture and the Politics of Modernity in Revolutionary Russia", Doktora tezi, University of Cincinnati, 2009.
Simonov, N. S., "Strengthen the Defence of the Land of Soviets': The 1917 'War Alarm' and its Consequences", *Europe-Asia Studies*, 48/8 (1996).
—, "Krepit' oboronu stranam sovetov (voenna trevogo 1927 i ee poledstviia)", *Otechestvennaia istoriia*, 1996, no. 3: 155-61.
—, *Voenno-promyshlennyi kompleks SSSR v 1920-1950-e gody: tempoy ekonomicheskogo rosta, struktura, organizatsiia proizvodstva i upravlenie*, Moskova: Rosspen, 1996.
Simonova, T., "Mir i schast'e na shtykakh", *Rodina*, 2000, n. 10: 60-64.
Sinel'nikov, S S., *Kirov*, Moskova: 1964.
Singleton, Seth, "The Tambov Revolt", *Slavic Review*, 25/3 (1969): 497-512.
Sinyavsky, Andrei, *Soviet Civilization: A Cultural History*, New York: Arcade, 1990.
Skobelev, M., "Gibel' tsarizma", *Ogonek*, 13 Mart 1927: 1-2.
Skvortsov-Stepanov, Ivan I., *S Krasnoi Armiei na panskuiu Pol'shu: vpechatleniia i nabliudeniia*, Moskova: Gosizdat, 1920.
Slashchov-Krymskii, Ia., S. *Belyi Krym 1920 g.*, Moskova: Nauka, 1990.

Slavinskii, Dmitrii B., *Sovetskii Soiuz i Kitai: istoriia diplomaticheskikh otnoshenii, 1917-1937 gg.*, Moskova: Iaponiia segodnia, 2003.

Slavinsky, Boris N., *The Japanese-Soviet Neutrality Pact: A Diplomatic History, 1941-1945,* Londra ve New York: Routledge Curzon, 2004.

Sletov, S., *K istorii vozniknoveniia partii sotsialistov revoliutsionerov,* Petrograd: P. P. Soikina, 1917.

Slezkina, Yuri, "The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism", *Slavic Review,* 53/2 (1994): 414-52.

Sloin, Andrew ve Sanches-Sibony, Oscar, "Economy and Power in the Soviet Union, 1917-39", *Kritika,* 15/1 (2014): 7-22.

Slusser, Robert, *Stalin in October: The Man Who Missed the Revolution,* Baltimore, John Hopkins University Press, 1987.

Smidovich, P. G., "Vykhod iz podpol'ia v Moskve", *Proletarskaia revoliutsiia,* 1923, no. 1 (13): 171-77.

Smirnoff, Serge, *Autor de l'assassinat des Grand-Ducs,* Ekaterinbourg, Alapaievsk, Perm, Pétrograd, Paris: Payot, 1928.

Smirnov, N., *Repressirovanoe provosudie,* Moskova: Gelios ARV, 2001.

Smith, Edward Ellis, *The Young Stalin: The Early Years of an Elusive Revolutionary,* New York: Farrar, Strauss and Giroux, 1967.

Smith, Jeffrey R., "The Monarchy Versus the Nation: The 'Festive Year' 1913 in Wilhelmine Germany", *German Studies Review,* 23/2 (2000): 257-74.

Smith, Jeremy, *The Bolsheviks and the National Question, 1917-1923,* New York: Macmillan, 1999.

—, "The Georgian Affair of 1922–Policy Failure, Personality Clash or Power Struggle?", *Europe-Asia Studies,* 50/3 (1998): 519-44.

—, "Stalin as *Commissar for Nationality Affairs, 1918-1922*", *Stalin: A New History,* yayına hazırlayanlar Davies ve Harris, s. 45-62.

Smith, Leonard V., *Between Mutiny and Obedience: The Case of the French Fifth Infantry Division during World War I,* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.

Smith, R.E.F., yayına hazırlayan, *The Russian Peasant 1920 and 1984,* Londra: Cass, 1977.

Smith, Steve A., *A Road is Made: Communism in Shanghai 1920-1927,* Hanolulu: University of Hawaii Press, 2000.

Snyder, Jack, *Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914,* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984.

Sobolev, Ivan, *Bor'ba s "nemetskim zasiliem" v Rossii v gody Pervoi Mirovoi Voiny,* St. Petersburg: Rossiiskaia natsional'naia biblioteka, 2004.

Soboleva, T. A., *Istoriia shifroval'nogo dela v Rossii,* Moskova: OLMA, 2002.

Sokol'nikov, G. Ia, *Brestskii mir,* Moskova: Gosizdat, 1920.

—, *Finansovaia politika revoliutsii,* 2 cilt, Moskova: Nauka, 2006.

—, *Gosudarstvennyi kapitalizm i novaia finansovaia politika,* Moskova: NKF, 1922.

—, *K voprosu o natsionalizatsii bankov,* Moskova, 1918.

—, *Novaia finansovaia politika: na puti k tverdoi valiute,* Moskova: Nauka, 1995.

Sokolov, A. K., *Ot voenproma k VPK: sovetskaia voennaia promyshlennost' 1917-iiun' 1941 gg.*, Moskova: Novyi khronograf, 2012.

Sokolov, Aleksandr S., *Finansovaia politika Sovetskogo gosudarstva 1921-1929 gg.*, Moskova: Zvedopad, 2005.

Sokolov, E. N., *Finansovaia politika Sovetskoi vlasti (oktiabr' 1917-avgust 1918 gg.),* Ryazan: Riazanskii gos. universitet im S. A. Esenina, 2008.

Sokolov, Nikolai A., *Ubiistvo tsarskoi sem'i,* Berlin: Slowo, 1925.

Soldatov, V. V., "Izmeneniia form obshchinnogo zemlepol'zovaniiia v Sibiri", *Voprosy kolonizatsii,* 1910, no. 7.

Solnick, Steven L., "Revolution, Reform and the Soviet Telephone System, 1917-1927", *Soviet Studies*, 43/1 (1991): 157-76.

Solomon [Isetskii], Georgii, *Sredi krasnykh vozhdei: lichno perezhitoe i vidennoe na sovetskoi sluzhbe*, 2 cilt, Paris: Mishen, 1930.

Solomon, Jr., Peter H., *Soviet Criminal Justice Under Stalin*, New York: Cambridge University Press, 1996.

Solov'ev, E. D. ve Chagunov, A. I., *Pogranichnye voiska SSSR, 1918-1928: sbornik dokumentov i materialov*, Moskova: Nauka, 1973.

Solov'ev, Iu. G., "Samoderzhavie i dvorianskii vopros v kontse XIX v", *Istoricheskie zapiski*, 1971, no. 88: 150-209.

Solzhenitsyn, Aleksandr, *The Gulag Archipelago*, 3 cilt, New York: Harper & Row, 1973.

Sontag, John P., "The Soviet War Scare of 1926-1927", *Russian Review*, 34/1 (1975): 66-77.

Sontag, Raymond James, *Germany and England: Background of Conflict, 1848-1894*, New York ve Londra: D. Appleton-Century, 1938.

Sorokin, Pitirim A., *Leaves from a Russian Diary*, New York: E. P. Dutton & Co, 1924.

Sosnovskii, L. S., "Chetyre pis'ma iz ssylki", *Biulleten' oppozitsii*, Eylül 1929, 3-4: 15-29.

Sotsialistickheskoe stroitel'stvo SSSR, Moskova, 1923.

Souvarine, Boris, *Stalin: A Critical Survey of Bolshevism*, New York: Longman, Green, 1939.

—, *Staline; aperçu historique du bolchévisme*, Paris: Plon, 1935.

Sovetsko-Germanskie otnosheniia ot peregovorov v Brest-Litovske do podpisaniia Rapall'skogo dogovoro: sbornik dokumentv, 2 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1968-71.

Sovety v Oktiabre: sbornik dokumentov, Moskova: Kommunisticheskaia akademiia, 1928.

"Sovremennoe pravosudie", *Dym otechestva*, 1914, no. 22: 1-2.

Spiridovich, Aleksander I., *Istoriia bol'shevizma v Rossii: ot vozniknoveniia do zakhvata vlasti, 1883-1903-1917*, Paris: Franko-Russkaia pechat', 1922.

—, *Zapiski zhandarma*, Kharkov: Proletarii, 1928.

—, *Raspoutine 1863-1916, d'après les documents russes et les archives privées de l'auter*, Paris: Payot, 1935.

—, *Velikaia voina i fevral'skaia revoliutsiia 1914-1917 gg.*, 3 cilt, New York: Vseslavianskoe izd., 1960-2.

Spirin, L. M., *Klassy i partii v grazhdanskoi voine v Rossii*, Moskova: Mysl', 1968.

—, *Krakh odnoi aventiury, miatezh levykh eserov v Moskve 6-7 iiulia 1918 g.*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1971.

—, *Krushenie pomeschchik'ikh i burzhuaznykh partii v Rossii nachalo XX v-1920 g.*, Moskova: Mysl', 1977.

Spisok chlenov Vsesoiuznogo obshchestvo starykh bol'shevikov na i ianv, Moskova: 1933.

Spring, D. W., "Russia and the Coming of War", *The Coming of the First World War*, yayına hazırlayanlar R. J. W. Evans ve Hartmut Pegge von Strandmann, Oxford: Clarendon, 1988.

Stalin, I. V., *Beseda s inostrannymi rabochimi delegatsiaiami*, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1927.

—, *Na piutiakh k Oktiabriu*, Moskova: Gosizdat, 1925.

—, *Ob oppozitsii: stat'i rechi, 1921-1927*, Moskova: Gosizdat, 1928.

—, *Na putiakh k Oktiabriu: stat'i i rechi, mart-oktiabr' 1917*, Moskova: Gosizdat, 1925.

—, *O Lenine i o leninzme*, Moskova: Gosizdat, 1924.

—, *Sochineniia*, 13 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1946-51, 14-16'ncı ciltler, yayına hazırlayan Robert H. McNeal, Stanford, CA: Hoover Institution, 1967.

Staliunas, Darius, *Making Russians: Meaning and Practice of Russification in Belarus and Lithuania After 1863*, Amsterdam: Rodopi, 2007.

Stankevich, V. B., *Vospominaniia 1914-1919 gg.*, Berlin: J. Ladyschnikow, 1920.

Starkov, Boris A., "Perekhod k 'politike razgroma': shakhtinskoe delo", *Istoriki otvechaiut na voprosy*, yayına hazırlayanlar N. N. Maslov ve A. N. Svalov, Moskova: Moskovskii rabochii, 1988.

Starr, S. Frederick, *Decentralization and Self-Government in Russia, 1830-1870*, Princeton: Princeton University Press, 1972.

Startsev, Vitalii I., "Begstvo Kerenskogo", *Voprosy istorii*, 1966, no. 11: 204-5.

—, *Vnutrenniaia politika Vremennogo pravitel'stva: pervogo sostava*, Leningrad: Nauka, 1980.

Stasova, E. D., *Vospominaniia*, Moskova: Mysl', 1969.

Stasova, Elena, *Stranitsy zhizni i bor'by*, Moskova: Politizdat, 1957.

"Stavka 25-26 oktiabria 1917g.", *Arkhiv russkoi revoliutsii*, yayına hazırlayan Gessen, VII: 279-320.

Stead, W. T., *Truth About Russiia*, Londra ve New York: Cassell & Company, 1888.

Steimetz, George, *Regulating the Social: The Welfare State and Local Politics in Imperial Germany*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

Steinberg, Isaac, "The Events of July 1918", tarihsiz el yazmaları, Hoover Institution Archive.

—, *Spiridonova: Revolutionary Terrorist*, Londra: Methuen, 1935.

—, *Ot fevralia po oktiabr' 1917 g.*, Berlin-Milano, Skify, 1919.

Steinberg, John W., *All the Tsar's Men: Russia's General Staff and the Fate of Empire 1898-1914*. Washington, D.C. ve Baltimore: Woodrow Wilson Center/Johns Hopkins University, 2010.

Steinberg, Jonathan, *Bismarck: A Life*, New York: Oxford University Press, 2011.

—, *Yesterday's Deterrent: Titpitz and the Birth of the German Battle Fleet*, Londra: Macdonald, 1965.

Steinberg, Mark, "Revolution", *The Fall of the Romanovs: Political Dreams and Personal Struggles in a Time of Revolution*, yayına hazırlayanlar Mark D. Steinberg ve Vladimir M. Khrustalëv, New Haven, CT: Yale University Press, 1995.

—, "Workers and the Cross: Religious Imagery in the Writings of Russian Workers 1910-1924", *Russian Review*, 53/2 (1994): 213-39.

—, *Moral Communities: The Culture and Class Relations in the Russian Printing Industry 1867-1907*, Berkeley: University of California Press, 1992.

— ve Khrustalëv, Vladimir M., yayına hazırlayanlar, *The Fall Of Romanovs: Political Dreams and Personal Struggles in a Time of Revolution*, New Haven, CT: Yale University Press, 1995.

Steiner, Zara S., *The Lights that Failed: European International History 1919-1933*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

Steinwedel, Charles Robert, "Invisible Threads of Empire: State, Relgion, and Ethnicity in Tsarist Bashkiria, 1737-1917", Doktora tezi, Columbia University, 1999.

Steklov, Iu. M., *Bortsy za sotsialism*, 2. Baskı, 2 cilt, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1923-24.

Stephan, John J., "The Crimean War in the Far East", *Modern Asian Studies*, 3/3 (1969), 257-77.

—, *The Russian Far East: A History*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1994.

Stepnaov, S. A., *Chernaia sotnia v Rossii 1905-1914 gg.*, Moskova: Rosvuznauka, 1992.

Stepun, Fedor, *Byvshee i nesbyvsheesia*, 2 cilt, New York: Izd-vo im. Chekhova, 1956.

Stevenson, David, *Armaments and the Coming of War: Europe, 1904-1914*, Oxford: Clarendon, 1996.

—, *Cataclysm: The First World War as Political Tragedy*, New York: Basic Books, 2004.

Stites, Richard, *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental life in the Russian Revolution*, New York: Oxford University Press, 1989.

Stockdale, Melissa Kirschke, *Paul Miliukov and the Quest for a Liberal Russia*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1996.

—, "Politics, Morality and Violance: Kadet Liberals and the Question of Terror", *Russian History*, 22/1 (1995): 455-80.

Stone, David R., *Hammer and Rifle: The Militarization of the Soviet Union, 1926-1933*, Lawrence: University Press of Kansas, 2000.

Stone, Helena M., "Another Look at the Sisson Forgeries and their Background", *Soviet Studies*, 37/1 (1985): 90-102.

Stone, Norman, *The Eastern Front, 1914-1917*, New York: Scribner's, 1975.

Storella, Carmine J. ve Sokolov, A. K., yayına hazırlayanlar, *The Voice of the People: Letters from the Soviet Village, 1918-1932*, New Haven, CT: Yale University Press, 2013.

Storozhev, V. N., "Fevral'skaia revoliutsiia 1917 g.", *Nauchnye izvestiia* (Moskova, 1922), sbornik 1: 142-3.

Strachan, Hew, *The First World War*, New York: Oxford University Press, 2003.

—, *The First World War*, New York: Viking, 2004.

Strauss, Leo, "Kurt Riezler, 1882-1955", *Social Research*, 23/1 (1956): 3-34.

Strizhkov, Iu. K., *Prodovol'stvennye otriady v gody grazhdanskoi voiny I inostrannoi interventsii, 1917-1922*, Moskova: Nauka, 1973.

Strong, Anna Louis, *China's Millions: The Revolutionary Struggles from 1927 to 1935*, New York: Knight Publishing Co., 1935.

Struve, P. V., "Istoricheskii smysl russkoi revoliutsii i natsional'nye zadachi", *Iz glubiny: sbornik statei o russkoi revoliutsii*, Moskova: Moskovskii universitet, 1990.

—, yayına hazırlayan, *Food Supply in Russia in During the War*, New Haven, CT: Yale University Press, 1930.

—, "Witte und Stolypin", *Menschen die Geschichte machten: viertausend Jahre Weltgeschichte in zeit- und lebensbildern*, 3 cilt, yayına hazırlayanlar Peter Richard Rohden ve George Ostrogorsky, Viyana: L. W. Seiden & Sohn, 1931.

Sukennikov, M., *Krest'ianskaia revoliutsiia na iuge Rossii: s pis'mami L. N. Tol'stogo tsariu*, Berlin: Ioann Rede, 1902.

Sukhanov, Nikolai, *The Russian Revolution, 1917: Eyewitness Account*, 2 cilt, New York: Harper and Row, 1962.

—, *Zapiski*, 7 cilt, Berlin: Z. I. Grzhebin, 1922-23.

Sukhorukhov, V., T. *XI Armiia v boiakh na Severnom Kavkaze i Nizhnei Volge, 1918-1920 gg.*, Moskova: Voenizdat, 1961.

Suliashvili, David, *Uchenicheskie gody*, Tblisi: Zarya vostoka, 1942.

Sullivant, Robert S., *Soviet Politics and the Ukraine, 1917-1957*, New York: Columbia University Press, 1962.

Sultanbekov, Bulat, *Pervaia zhertva Genseka: Mirsaid Sultan-Galiev, sud'ba, liudi, vremia*, Kazan: Tatarskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1991.

Sultan-Galiev, Mirsaid, *Stat'i, vtystupleniia, dokumenty*, Kazan: Tatarskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1992.

Sumbadze, A. S., *Sotsial'no-ekonomicheskie predposylki pobedy Sovetskoi vlasti v Azerbaidzhane*, Moskova: Nauka, 1972.

Sunila, August A., *Vosstanie 1 dekabria 1924 goda: opyt kommunisticheskoi partii Estonii v podgotovke i provedenii vooruzhennogo vosstania estonskogo proletariata 1924 goda i ego istoricheskoe znachenie*, Tallinn, Eesti Raamat, 1982.

Suny, Ronald Grigor, yayına hazırlayan, *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change: Essays in the History of Armenia*, 2. Baskı, Ann Arbor: University of the Michigan Press, 1996.

—, "A Journeyman for the Revolution: Stalin and the Labor Movement in Baku, June 1907-May 1908", *Soviet Studies*, 23/3 (1972): 373-94.

—, "Beyond Psychohistory: The Young Stalin in Georgia", *Slavic Review*, 50/1 (1991): 48-58.

—. "Tiflis, Crucible of Ethnic Politics, 1860-1905", *The City in Late Imperial Russia*, yayına hazırlayan Michael F. Hamm, Bloomington: Indiana University Press, 1986.

—, *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*, Bloomington: Indiana University Press, 1993.

—, *The Making of the Georgian Nation*, 2. Baskı, Bloomington: Indiana University Press, 1994.

Suslov, P. V., *Politicheskoe obespechenie sovetsko-pol'skoi kampanii 1920 g.*, Moskova: Gosizdat, 1930.

Sutton, Antony C., *Western Technology and Soviet Economic Development*, 3 cilt, Stanford, CA: Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, Stanford University, 1968-73.

Suvorin, A. S., *Dnevnik*. Moskova-Petrograd, 1923.

Suvorin, S. A., *Chetvertyi (ob"edinitel'nyi) s"ezd RSDRP: Aprel' (aprel'mai) 1906 goda: protokoly*, Moskova, Politicheskaia literatura, 1959.

Suvorov, N. I., yayına hazırlayan, *Trekhsotletie doma Romanovykh 1613-1913: istoricheskie ocherki*, Moskova: A. I. Mamontov, 1913.

Sverchkov, Dmitrii F., *Kerenskii*, 2. Baskı, Leningrad: Priboi, 1927.

Sverdlov, Iakov Mikhailovich, *Izbrannye proizvedennye*, 3 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1957-60.

Sverdlova, K. T., *Iakov Mikhailovich Sverdlov*, Moskova: Molodaia Gvardiia, 1957, 1960, 1976. 4. Baskı, Moskova: Molodaia gvardiia, 1985.

Sviatitskii, N. V., *Kogo russkii narod izbral svoimi predstaviteliami*, Moskova: Zemiia i volia, 1918.

Svod zakonov Rossiiskoi imperii, 16 cilt, St. Petersburg: Obshchestvennaia pol'za, 1897.

Swain, Geoffrey, "The Disillusioning of the revolution's Praetorian Guard: Latvian Riflemen Summer-Autumn 1918", *Europe-Asia Studies*, 51/4 (1999): 667-86.

—, "Vacietis: The Enigma of the Red Army's First Commander", *Revolutionary Russia*, 16/1 (2003): 68-86.

Syromatnikov, Sergius, "Reminiscences of Stolypin", *Russian Review*, 1/2 (1912): 71-88.

Syrtsov, V. A., *Skazanie o Fedorovskoi Chudotvornoi ikone Bozhei materi, chto v g. Kostrome*, Kostroma, 1908.

Sytin, P. V., *Iz istorii Moskovskikh ulits*, Moskova: Moskovskii rabochii, 1948. Sovremennik, 2000.

Szeftel, Marc, *The Russian Constitution of April 23, 1906: Political Institutions of the Duma Monarchy*, Brüksel: Éditions de la Librarie encylopédique, 1976.

Szporluk, Roman, "Lenin, 'Great Russia,' and Ukraine", *Harvard Ukrainian Studies*, 28/1-4 (2006): 611-26.

Tagantsev, N. A., *Perezhitoe: uchrezhdenie Gosudarstvennoi Dumy v 1905-1906 gg.*, Petrograd: Gos. Tip. 1919.

Tagirov, I. R., yayına hazırlayan, *Neizvestnyi Sultan-Galiev: rassekrechennye dokumenty i materialy*, Kazan: Tatarskoe knyzhnoe izdatel'stvo, 2002.

Tainy natsional'noi politiki TsK RKP: chetvertoe soveshchanie TsK RKP (b) s otvestvennymi rabotnikami natsional'nykh respublic i oblastei v Moskve 9-12 iiunia 1923 g., Moskova: INSAN, 1992.

Talakavadze, Sevastii, *K istorii kommunisticheskoi partii Gruzii*, Tiflis: Glavpolitprosvet, 1926.

Tang, Peter S. H., *Russian and Soviet Policy, in Manchuria and Outer Mongolia, 1911-1931*, Durham, NC: Duke University Press, 1959.

Taranovski, Theodore, "The Politics of Counter-Reform: Autocracy and Bureaucracy in the Region of Alexander III, 1881-1994", Doktora tezi, Harvard University, 1976.

Tarasiuk, D. A., *Pozemel'naia sobstvennost' poreformennoi Rossii: istochnikovedchestvennoe issledovanie po perepisi 1877-1878 gg.*, Moskova: Nauka, 1981.

Taratuta, V. K., "Kanun revoliutsii 1905 g. na Kavkaze (iz vospominaniia", *Zaria vostoka*, 19 Aralık 1925.

Tarkhova, N. S., "Trotsky's Train: An Unknown Page in the History of the Civil War", *The Trotsky Reappraisel*, yayına hazırlayanlar Terry Brotherstone ve Paul Dukes, Edinburg: Edinburgh University Press, 1992.

Tarle, E. V., "Germanskaia orientatsiia i P. N. Durnovó v 1914 g.", *Byloe*, 1922, no. 19: 161-76.

—, "Zapiska P. N. Durnovó Nikolaiu II: Fevral 1914 g.", *Krasnaia nov'*, 1922, no. 10: 178-99.

Tatishchev, S. S., *Imperator Aleksandr Vtoroi*, 2 cilt, St. Petersburg: A. S. Suvorin, 1903.

Tauger, Mark B., "Grain Crisis or Famine? The Ukranian State Commission for Aid to Crop-Failure Victims and the Ukranian Famine of 1928-1929", yazarın yayınlanmamış metinleri.

Tauger, Mark B., "Statistical Falsification in the Soviet Union: A Comperative Case Study of Projections, Biases, and Trust", Donald Treadgold Papers, University of Washington, 2001.

Taylor, A. J. P., *The First Wrld War: An Illustrated History*, Londra: H. Hamilton, 1963.

—, *The Struggle for Mastery in Europe*, Oxford: Clarendon, 1963.

—, *War by Timetable*, Londra: Macdonald, 1969.

Tepliakov, Aleksei G., *"Nepronitsaemye nedra": VChK-OGPU v Sibiri 1918-1929 gg.*, Moskova: AIRO-XXI, 2007.

Tepliankov, I. A., "Vnikaia vo vse", *Marshal Tukhachevskii vospominaniia druzei i soratnikov*, yayına hazırlayanlar Nikolai Koritskii ve arkadaşları, Moskova: Voenizdat, 1965.

Terpigorev, Aleksandr M., *Vospominaniia gornogo inzhenera*, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1956.

Teruyuki, Hara, *Shibberia shuppei: kakumei to kansho, 1917-1922*, Tokyo: Chikuma Shobo, 1989.

Thaden, Edward, yayına hazırlayan, *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855-1914*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1981.

Thatcher, Ian D., "Trotskii, Lenin, and the Bolsheviks, August 1914-February 1917", *Slavonic and East European Review*, 72/1 (1994): 72-114.

—, *Leon Trotsky and World War One: August 1914-February 1917*, New York: St. Martin's Press, 2000.

Thompson, John M. *Russia, Bolshevism and the Versailles Peace*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966.

Thompson, Wayne C., *In the Eye of the Storm: Kurt Reizler and the Crisis of Modernity*, Ames: University of Iowa Press, 1980.

Thorniley, Daniel, *The Rise and Fall of the Soviet Rural Communist Party, 1927-1939*, New York: Macmillan, 1988.

Thun, Alphons, *Istoriia revoliutsionnykh dvizhenii v Rossii*, St. Petersburg: Ligi Russk, Revoliuts, Sots.-Dem., 1906.

Tiander, Karl, *Das Erwachen Osteuropas: Die Nationalbewegung in Russland und der Weltkrieg*, Viyana ve Leipzig: Wilhelm Braumueller, 1934.

Tikhomirov, L. A., "Nuzhny li printsipy?", *K reforme obnovlennoi Rossii: Stat'i 1909, 1910, 1911 gg.*, yayına hazırlayan Tikhomirov, Moskova: V. M. Sablina, 1912.

Tilly, Charles, "War Making and State Making as Organized Crime", *Bringing the State Back In*, yayına hazırlayanlar Peter B. Evans ve arkadaşları, New York: Cambridge University Press, 1985.

—. *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Cambridge, MA: Blackwell, 1990.

Timashev, N. S., *Publichno-pravovoe polozhenie lichnosti. Pravo Sovetskoi Rossii*, Prag: Plamia, 1925.

Tishkov, A. V., *Felix Dzerzhinskii: Commemorating the Centenary of His Birth*, Moskova: Novosti Press Agency Publishing House, 1976.

Togan, Zaki Validi, *Vospominaniia: bor'ba musul'man Turkestana i drugikh vostochnikh tiurok za natsional'noe sushchestvovanie i kul'turu*, Moskova: [belirtilmemiş], 1997.

Tokés, Rudolf L., *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic: The Origins and Role of the Communist Party of Hungary in the Revolution of 1918-1919*, New York: Praeger, 1967.

Tolf, Robert W., *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1976.

Torke, Hans-Joachim, "Das Russische Beamtentum in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts", *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 13 (1967): 7-345.

Tornovskii, M. G., "Sobytiia v Mongolii-Khalkhe v 1920-1921 godakh: voenn-istoricheskii ocherk (vospominaniia)", *Legendarnyi baron: neizvestnye stranitsy Grazhdanskoi voiny*, yayına hazırlayan Sergei L. Kuz'min, Moskova: KMK, 2004.

Tovarishch Kirov: rasskazy rabochikh, inzhenirov, khoziastvennikov, uchenykh, kolkhoznikov i detei o vstrechakh s S. M. Kirovym, Moskova: Profizdat, 1935.

Tovstukha, I. P., yayına hazırlayan, *Iosif Vissarionovich Stalin: kratkaia biografiia,* Moskova: Gosizdat, 1927.

Treadgold, Donald, *The Great Siberian Migration,* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957.

Trepov, "Vespoddaneishaia zapiska D. F. Trepova (16 oktiabria 1905)", *Byloe,* 1919, no. 14: 109-11.

Trifonov, Ivan Ia., *Ocherki istorii klassovoi bor'by v SSSR, 1921-1937 gg.,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1960.

Trimberger, Ellen Kay, *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru,* New Brunswick, NJ: Transaction, 1978.

Troitskii, S. M., *Russkii absoliutizm i dvorianstvo v XVIII veke: Formirovanie biurokratii,* Moskova: Nauka, 1974.

Trotskii, L., "Vospominaniia ob oktiabr'skom perevorote", *Proletarskaia revoliutsiia,* 1922, no. 10: 59-61.

—, "Zaveshchanie Lenina [December 1932]", *Portrety revoliutsionerov* [1991], s. 265-91. Ayrıca, içinde, *Gorizont,* 1990, no. 6: 38-41.

—, *Chto i kak proizohlo: shest' statei dlia mirovoi burzhuaznoi pechati,* Paris: Navarre, 1929.

—, *Dnevniki i pis'ma,* Tenafly, NJ: Ermitage, 1986, 1990.

—, *Kak voorushalas' revoliutsiia (na voennoi rabote),* 3 cilt, Moskova: Vysshii voennyi redaktsionnyi sovet, 1923-25.

—, *Kommunisticheskii internatsional posle Lenina: velikiii organizator porazhenii,* Moskova: Spartakovets-printima, 1993.

—, *Literatura i revoliutsiia,* Moskova: Krasnaia nov', 1923.

—, *Moia zhizn': opyt avtobiografii,* 2 cilt, Berlin: Granit, 1930. Moskova: Panorama, 1991. Not: Aksi belirtilmedikçe tüm sonnot atıfları 1930 baskısınadır.

—, *O Lenine: materialy dlia biografii,* Moskova: Gosizdat, 1924.

—, *Piat' let Kominterna,* Moskova: Gosizdat, 1924.

—, *Portrety revoliutsionerov,* yayına hazırlayan Iu. Fel'shtinski, Benson, VT: Chalidze, 1984 ve 1988. Moskova: Moskovsky rabochii, 1991.

—, *Predannaia revoliutsiia,* Moskova: NII kul'tury, 1991.

—, *Sochineniia,* 21 cilt, Moskova: Gosizdat, 1920-27.

—, *Stalin,* 2 cilt, Benson, V. T: Chalidze, 1985. Moskova: Politicheskaia literatura, 1990.

—, *Stalinskaia shkola fal'sifakatsii: popravki i dopolneniia k literature epigonov,* Berlin: Granit, 1932.

— ve Safarov, G. I., *Trotskii o Lenine i leninizme: sbornik materialov,* Leningrad: Priboi, 1925.

Trotskizm i molodezh': sbornik materialov, Leningrad: Priboi, 1924.

Trotsky, Leon, *1905,* Moskova: Gosizdat, 1922. New York: Random Hause, 1971.

—, *Between Red and White: a Study of Some Problems of Revolution with Particular Reference to Georgia,* Londra: Communist Party of Great Britain, 1922.

—, *Challange of the Left Opposition, 1926-27,* 2 cilt, New York: Pathfinder Press, 1975, 1980.

—, *Lenin,* New York: Garden City Books, 1959.

—, *On Lenin: Notes Toward a Biography,* Londra: Harrap, 1971.

—, *My Life: An Attampt at an Autobiography,* New York: C. Scribner's Sons, 1930. New York: Pathfinder Press, 1970. Not: Aksi belirtilmedikçe tüm sonnot atıfları 1970 baskısınadır.

—, *Stalin: An Appraisal of the Man and His Influence,* New York: Harper and Brothers, 1941. New York: Stein and Day, 1946. Londra, Macgibbon and Kee, 1968. Not: Aksi belirtilmedikçe tüm sonnot atıfları 1941 baskısınadır.

—, *Terrorism and Communism: A Reply to Karl Kautsky,* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961.

—, *The Essential Trotsky,* New York: Barnes & Noble, 1963.

—, *The History of the Russian Revolution to Brest-Litovsk,* Londra: Socialist Labour Party, 1919.

—, *The History of the Russian Revolution*, 3 cilt, New York: Simon & Schuster, 1932.
—, *The History of the Russian Revolution*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1961.
—, *The Real Situation in Russia*, Londra: Allen & Unwin, 1928.
—, *The Stalin School of Falsification*, New York: Pioneer, 1937.
—, *The Suppressed Testament of Lenin*, New York: Pioneer Publishers, 1935.
—, *Trotsky's Diary in Exile, 1935*, Cambridge, MA: Harvard University, 1958. New York: Atheneum, 1963.
—, *Where is Britain Going?*, Londra: Communist Party of Great Britain, 1926.
—, *Writings of Leon Trotsky, 1936-1937*, New York: Pathfinder Press, 1978.
— ve arkadaşları, *Portraits: Political and Personal*, New York: Pathfinder Press, 1977.
— ve Shachtman, Max, *The New Course*, New York: New International, 1943.
Trud v SSSR: ekonomiko-statisticheskii spravochnik, Moskova: Ekonomgiz, 1932.
Trudy i Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Khoziiastva, 25 maia-4 iuinia 1918: Stenograficheskii otchet, Moskova: Vysshii sovet narodnogo khoziaistva, 1918.
Trusova, N. S., yayına hazırlayan, *Nachalo pervoi russkoi revoliutsii: ianvar'-Mart 1905 godu*, Moskova, 1955.
Tsakunov, S. V., *V labirinte doktriny iz opyta razrabotki ekonomicheskogo kursa strany v 1920-e gody*, Moskova: Rossiia molodaia, 1994.
Tsapenko, M. N., *Vserossiiskoe soveshchanie soveta rabochikh i soldatskikj deputatov*, Leningrad: Gosizdat, 1927.
"Tsensura", *Bol'shaia sovetskaia entsiklopediia*, 1. Baskı, LX.
Tsereteli, I. G., *Vospominaniia o fevrol'skom revoliutsii*, 2 cilt, Paris: Mouton, 1963.
Tsirk: malenkaia entsiklopediia, 2. Baskı, Moskova: Sovetskaia entsiklopediia, 1979.
TsK RKP (b) – VKP (b) i natsional'nyi vopros, Moskova: Rosspen, 2005.
Tsvigun, S. K. ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *V. I. Lenin i VChK: sbornik dokumentov 1917-1922 g.*, Moskova: Politizdat, 1975.
Tsziun, Lin, "Sovetskaia Rossiia i Kitai v nachale 20-x godov", *Novaia i noveishaia istoriia*, 1997, no. 3: 46-57.
Tuchman, Barbara Wertheim, *Guns of August*, New York: Macmillan, 1962.
Tucker, Robert C., "A Case of Mistaken Identity: Djughashvili-Stalin", *Biography*, 5/1 (1982): 17-24.
—, "A Stalin Biography's Memoir", *Psychology and Historical Interpretation*, yayına hazırlayan William McKinley Runyan, New York ve Oxford: Oxford University Press, 1988.
—, *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality*, New York: W. W. Norton, 1973.
—, *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1929-1941*, New York: W. W. Norton, 1990.
—, yayına hazırlayan, *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*, New York: W. W. Norton, 1977.
—, *The Lenin Anthology*, New York: W. W. Norton, 1975.
Tukachevskii, M. N., *Izbrannye proizvedenniia*, Moskova: Voenizdat, 1964.
—, *Pokhod za Vislu: lektsii, prochitannye na dopolnitel'nom kurse Voennoi Akademii RKKA 7-10 fevralia 1923 goda*, Smolensk: Tipografiia Zapfronta, 1923.
Tumarkin, Nina, *Lenin Lives! The Lenin Kult in Soviet Russia*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.
Tumshis, Mikhail ve Papchinskii, Aleksander, *1937, bol'shaia chistka: NKVD protiv ChK*, Moskova: Iauza-EKSMO, 2009.
Turner, L. F. C., "The Russian Mobilization in 1914", *The War Plans of the Great Powers, 1880-1914*, yayına hazırlayan Paul M. Kennedy, Boston: George Allan and Unwin, 1979.
Tutaev, David, Alliluyev, Sergei ve Alliyueva, Anna, *The Alliluyev Memoirs: Recollactions of Svetlana Stalina's Maternal Aunt Anna Alliluyeva and her Grandfather Sergei Alliluyev*, New York: Putnam, 1968.

Tyrkova-Williams, Ariadna, *From Liberty to Brest-Litovsk: The First Year of the Russian Revolution*, Londra: Macmillan, 1919.

Uchenie Lenina o revoliutsii i diktature proletariat, Moskova: Gosizdat, 1925.

Uglanov, N. A., "O Vladmire Iliche Lenine (v period 1917-1922 gg.)", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 4: 192.

Ugolovnyi Kodeks RSFSR, Moskova: NKIu, 1926, 1927, 1929.

Ugrovatov, A. P., *Krasnyi banditizm v Sibiri, 1921-1929 gg.*, Novosibirsk: IUKEA, 1999.

Ukhtomskii, E. E., *Puteshestvie na Vostok ego imperatorskogo vysohchestva gosudaria naslednika tsare-vicha, 1890-1891*, 3 cilt, St. Petersburg, 1893-97.

Ukraintsev, N., "A Document on the Kornilov Affair", *Soviet Studies*, 25/2 (1973): 283-98.

Ulam, Adam B., *Expansion and Coexistence: The History of Soviet Foreign Policy*, New York: Praeger, 1968.

—, *Stalin: The Man and His Era*, New York: Viking Press, 1973.

—, *The Bolsheviks: The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*, New York: Macmillan, 1965.

Uldricks, Teddy, *Diplomacy and Ideology: The Origins of Soviet Foreign Relations 1917-30*, Londra: Sage, 1979.

Ul'ianova, M. I., *O Lenine i sem'e Ul'ianovykh: vospominaniia, ocherki, pis'ma*, Moskova: Politicheska-ia literatura, 1978.

—, "O Vladimire Il'iche (poslednie gody zhizni", *Izvestiia TsK KPSS*, 1991, no. 1: 127-38, no. 2: 125-40, no. 3: 183-200, no. 4: 177-91.

—, "Ob otnoshenii V. I. Lenina k I. V. Stalinu", *Izvestiia TsK KPSS*, 1989, no. 12: 196-99.

Ullman, Richard H., *The Anglo-Soviet Accord*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1972.

Ulrich, Brockdorff-Rantzau, Graf, *Dokumente*, Charlottenburg: Deutsche Verlags, 1920.

Ulricks, T. J., "The 'Crowd' in the Russian Revolution: Towards Reassessing the Nature of Revoluti-onary Leadership", *Politics and Society*, 4/3 (1974): 397-413.

Upton, Anthony F., *The Finnish Revolution, 1917-1918*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980.

Uratadze, Grigorii I., *Vospominaniia gruzinskogo sotsial-demokrata*, Stanford, CA: Hoover Instituti-on Press, 1968.

Urazaev, Sh. Z., *Turkestanskaia ASSR-pervoe sotsialisticheskoe gosudarstvo v Srednei Azii*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1961.

Urban, G. R., *Stalinism: Its Impact on Russia and the World*, Londra: Maurice Temple Smith, 1982.

Uroki, Oktiabria, Berlin: Berlinskoe knigoizd-vo, 1924.

Urusov, S. D., *Zapiski tri goda gosudarstvennoi sluzhby*, Moskova: NLO, 2009.

Ushakov, A. I., *Belyi iug: noiabr' 1919-noiabr' 1920 gg.*, Moskova: AIRO – XX, 1997.

Ustav obshchestva starykh bol'shevikov: Instruktsiia po organizatsii filial'-nykh otdelenii, Spisok chlenov Obshchestvo i anketa, Moskova, 1928.

Ustrialov, Nikolai, *Pod zankom revoliutsii*, Harbin: Russkaia zhizn', 1925.

U Velikov mogily, Moskova: Krasnaia zvezda, 1924.

V Vserossiiskii s"ezd RKSM, 11-19 oktiabria 1922 g.: stenograficheskii otchet, Moskova-Leningrad: [AU: yayıncı belirtilmemiş), 1922.

V zhernovakh revoliutsii: Russkaia intelligentsia mezhdu belymi i krasnymi v porevuliutsionnye gody, sbornik documentov i materialov, Moskova: Russkaia panorama, 2008.

V. I. Lenin: neizvestnye dokumenty 1891-1922, Moskova: Rosspen, 1999.

V. Ia. Bliukher v Kitae 1924-1927 gg.: novye dokumenty glavnogo voennogo sovetnika, Moskova: Na-talis, 2003.

Vaganov, F. M., *Pravyi uklon VKP (b) i ego razgrom, 1928-1930*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1970.

Vaisberg, Roman E., *Den'gi i tseny: podpol'nyi rynok v period "voennogo kommunizma"*, Moskova: Gosplan, SSSR, 1925.

Vakar, N., "Stalin: Po vospominaniiam N. N. Zhordaniia", *Poslednie novosti*, 16 Aralık 1936.

Vaksberg, Arkadii, *Hotel Lux: les partis frères au service de l'Internationale communiste*, Paris: Fayard, 1993.

—, *Iz ada v rai i obraino*, Moskova: Olimp, 2003.

—, *Stalin's Prosecutor: The Life of Andrei Vyshinsky*, New York: Grove Weidenfeld, 1991.

Valedinskii, Ivan Aleksandrovich, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", *Istochnik*, 1998, no. 2: 68-73.

Valentinov, N., *Nasledniki Lenina*, Moskova: Terra, 1991.

—, *Novaia ekonomicheskaia politika i krizis partii posle smerti Lenina*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, Stanford University, 1971. Moscow: Sovremennik, 1991. Not: Aksi belirtilmedikçe tüm sonnot atıfları 1971 baskısınadır.

Valliant, Robert Britton, "Japan and the Trans-Siberian Railroad, 1885-1905", Doktora tezi, University of Hawaii, 1974.

Valuev, P. A., *Dnevnik P. A. Valueva*, 2 cilt, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1961.

Van de Ven, Hans J., "Public Finance and the Rise of Warlordism", *Modern Asian Studies*, 30/4 (1996): 829-68.

Van, Evera, Stephen, "The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War", *International Security*, 9/1 (1984): 58-107.

—, "Why Cooperation Failed in 1914", *World Politics*, 38 (1985): 80-117.

Van Hallen, D. J., *Memoirs of Don Juan Van Hallen*, 2 cilt, Londra: Henry Colburn ve Richard Bentley. 1830.

Van Ree, Erik, "Reluctant Terrorists? Transcaucasian Social-Democrats 1901-9", *Europe-Asia Studies*, 60/1 (2008): 127-54.

—, "Socialism in One Country: a Reassessment", *Studies in East European Thought*, 50/2 (1998): 77-117.

—, "Stalin and the National Question", *Revolutionary Russia*, 7/2 (1994): 214-38.

—, "The Stalinist Self", *Kritika*, 11/2 (2010): 257-82.

—, *The Political Thought of Joseph Stalin: A Study in Twentieth-Century Revolutionary Patriotism*, New York: RoutledgeCurzon, 2002.

Varneck, Elena, yayına hazırlayan, *The Testimony of Kolchak and Other Siberian Materials*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1935.

Vasetskii, N. A., *Trotskii opyt politicheskoi biografii*, Moskova: Respublika, 1992.

Vesil'chikov, Boris, *Vospominaniia*. Moskova-Pskov: Nashe nasledia, 2003.

Vasileva, Larisa, *Kremlin Wives*, New York: Arcade, 1994.

Vasilyev, A. T., *The Ochrana: The Russian Secret Police*, Philadelphia: Lippincott, 1930.

Vatkin, Iu., "Goriachaia osen' dvadsat vos'mogo (k voprosu o stalinizatsii kominterna)", *Oni ne molchali*, yayına hazırlayan A. V. Afanas'ev, Moskova: Politizdat, 1991.

Vatlin, A., "Panika: Sovetskaia Rossiia oseni 1918 goda glazami nemtsa", *Rodina*, 2002, n. 9: 78-81.

Vatlin, Aleksandr, *Komintern: idei, resheniia, sud'by*, Moskova: Rosspen, 2009.

— ve arkadaşları, yayına hazırlayanlar, *Stenogrammy zasedanii politburo TsK RKP (b), 1923-1938*, Moskova: Rosspen, 2007.

Vatsetis, J., "Grazhdanskaia voina: 1918 god", *Pamiat': istoricheskii sbornik* (Moskova 1977, Paris 1979), no. 2.

Velikanova, O. V., "Lenina v massovom soznanii", *Otechestvennaia istoriia*, 1994, no. 2.

Velikanova, Olga, "The Myth of the Besieged Fortress: Soviet Mass Perception in the 1920s-1930", Stalin Era Research and Archives Project, University of Toronto Center for Russian and East European Studies, çalışma raporları no. 7 (2002).

—,*Popular Perception of Soviet Politics in the 1920s. Disenchantment of the Dreamers*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.

—, *The Making of an Idol: On Uses of Lenin*, Göttingen: Muster-Schmidt, 1996.

Velikii pokhod K. E. Voroshilova ot Luganska k Tsaritsynu i geroicheskaia oborona Tsaritsyna, Moskova: Gos. voen. izd-vo Narkomata Oborony Soiuza SSR, 1938.

Vereshchak, Semyon, "Stalin v tiur'me (vospominaniia politicheskogo zakliuchennogo)", *Dni*, 22 Ocak 1928.

Vernadskii V. I., *Dnevniki, 1926-1934*, Moskova: Nauka, 2001.

Verner, Andrew, *The Crisis of Russian Autocracy: Nicholas II and the 1905 Revolution*, Princeton: Princeton University Press, 1990.

V Vsemirnyi kongress Kommunisticheskogo Internatsionala 17 iiunia-8 iiulia 1924 g.: stenograficheskii otchet, 2 cilt, Moskova: Gosizdat, 1925.

V Vserossiiskii s"ezd sovietov rabochikh krest'ianskikh, soldatskikhg i kazach'ikh deputatov, Moskva, 4-10 iiulia'1918 g.:stenograficheskii otchet, Moskova: VTsIK, 1918.

VI s"ezd RSDRP (bol'shevikov), avgust 1917 goda: protokoly, Moskova: Politicheskaia literatura, 1958.

VI (Parizhskaia) Vserossiiskaia konferentsiia RSDRP, 18-30 (5-17) aprelia 1912 g.: sbornik statei i dokumentov, Moskova: Politicheskaia literatura, 1952.

VII Vsebelorusskii s"ezd sovetov: stenograficheskii otchet, Minsk: TsIK BSSR, 1925.

VIII s"ezd RKP (b), Mart 1919 goda: protokoly, Moskova: Politicheskaia literatura, 1933, Politizdat, 1959.

VIII s"ezd RKP (b), 18-28 Mart 1919 goda: stenograficheskii otchet, Moskova: Kommunist, 1919, Partizdat 1933, Politicheskaia literatura, 1959.

Viktorov, B. V., *Bez grifa "sekretno": zapiski voennogo prokurora*, Moskova: Iuridicheskaia literatura, 1990.

Vil'kova, V. P., yayına hazırlayan, *RKP (b), vnutripartiinaia bor'ba v dvadtsatye gody: dokumenty i materialy*, Moskova: Rosspen, 2004.

Vionogradov, V. K., "Zelenaia lampa", *Nezavisimaia gazeta*, 20 Nisan 1994.

—, yayına hazırlayan, *Genrikh lagoda: narkom vnutrennykh del SSSR, general'nyi kommissar gosudarstvennoi bezopasnosti: sbornik dokumentov*, Kazan: [belirtilmemiş], 1997.

—, *Arkhiv VChK: sbornik dokumentov*, Moskova: Kuchkovo Pole, 2007.

— ve arkadaşları, *Fanni Kaplan, ili kto strelial v Lenina: sbornik dokumentov*, 2. Baskı, Moskova: X-History, 2003.

Vinogradov, V. K. ve arkadaşları, *Pravoeserovskii politicheskii protsess v Moskve, 8 iiunia-4 avgusta 1922 g.: stenogrammy sudebnykh zasedanii*, Moskova: Rosspen, 2011.

Viola, Lynne, "The Peasant Nightmare: Visions of Apocalypse in the Soviet Countryside", *Journal of Modern History*, 62/4 (1990): 747-70.

—, *Peasant Rebels Under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*, New York: Oxford University Press, 1996.

—, yayına hazırlayan, *The War Against the Peasantry, 1927-1930: The Tragedy of the Soviet Countryside*, New Haven, CT: Yale University Press, 2005.

Viroubova, Anna, *Memories of the Russian Court*, New York: Macmillan, 1923.

—,*Souvenirs de ma vie*, Paris, 1927.

Vishnevskii, N. M., *Printsipy i metody organizivannogo raspredeleniia produktov prodoval'stviia i predmetov pervoi neobkhodimosti*, Moskova: VSNKh, 1920.

Vishniak, Mark, *Dan' proshlomu*, New York: Chekhov, 1954.

—, *Le regime sovietiste*, Paris: Union, 1920.

—, *Vserossiiskoe uchreditel'noe sobranie*, Paris: Sovremennyia zapiski, 1932.

Vitte, S. Iu., *Samoderzhavie i zemtsvo: konfidential'naia zapiska ministra finansov stats-sekretaria S. Iu. Vitte (1899 g.)*, 2. Baskı, Stuttgart: J. H. W. Sietz Nachf., 1903.

—, *Vospominaniia: tsarstvovanie Nikolaia II*, 3 cilt, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1923-4. Moskova: Izd. sotsial'no-ekonomicheskoi literatury, 1960. Moskova: AST, 2000.

VKP (b), Komintern i natsional'no-revoliutsionnoe dvizhenie v Kitae: dokumenty, 4 cilt, Moskova: Buklet, 1994-2003.

Vladimirova, Vera, *Kontr-revoliutsiia v 1917 g.: kornilovshchina*, Moskova: Krasnaia nov', 1924.

—, "Levye esery v 1917-1918 gg.", *Proletarskaia revoliutsiia*, 1927, no. 4: 101-40.

—, "Iul'skie dni 1917 goda", *Proletarskaia revolutsiia*, 1923, no. 5: 3-52.

Vneshniaia torgovlia SSSR za 1918-1940 gg.: statisticheskii obzor, Moskova: Vneshtorgizdat, 1960.

Vodolagin, Mikhail A., *Krasnyi Tsaritsyn*, Volgogrod: Nizhne-Volzhskoe knizhnoe izd-vo, 1967.

Voeikov, Vladimir N., *S tsarem i bez taria: vospominaniia poslednego Dvortsovogo Komendanta Gosudaria Imperatora Nikolaia II*, Helsinki: [belirtilmemiş], 1936.

Voitsekhovskii, Sergei L., *Trest: vospominaniia i dokumenty*. Ontario, Canada: Zaria: 1974.

Volin, B. M., *12 biografii*. Moskova: Rabochaia Moskva, 1924.

—, yayına hazırlayan, *Sed'maia (oprel'skaia) konferentsiia RSDRP (b)*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1955.

Volin, M. S., "Istpart i Sovetskaia istoricheskaia nauka", *Velikii oktiabr': istoriia, istoriografiiia, istochnikovendenie: sbornik statei*, yayına hazırlayan Iu. A. Poliakov, Moskova: Nauka, 1978.

Volin, S. Iu., "Vokrug Moskovskoi Dumy", *Proletarskaia revoliutsiia*, 1922, no. 6.

Voline [Vsevolod Mikhailovich Eichenbaum], *The Unknown Revolution, 1917-1921*, New York: Free Life Aditions, 1974.

Volkogonov, D. A., *Lenin: politicheskii portret*, 2 cilt, Moskova: Novosti, 1994.

—, *Stalin: politicheskii portret*, 4. Baskı, 2 cilt, Moskova: Novosti, 1996.

—, *Stalin: Triumph and Tragedy*, New York: Grove Weidenfeld, 1991.

—, *Triumf i tragediia: politicheskii portret I. V. Stalina*, 2 cilt, Moskova, Novosti, 1989.

—, *Trotskii: politicheskii portret*, 2 cilt, Moskova: Novosti, 1992.

Vlokogonov, Dmitri. *Lenin: Life and Legacy*, Londra: HarperCollins, 1994.

—, *Trotsky: The Eternal Revolutionary*, New York: The Free Press, 1996.

Volkov, S. V., *Tragediia russkogo ofitserstva*, Moskova: Tsentropoligraf, 2002.

Volobuev, Pavel, *Ekonomicheskaia politika Vremmenogo Pravitel'stva*, Moskova: Nauka, 1962.

Volodarskii, M. I., *Sovety I ikh iuzhnye sosedi Iran i Afganistan 1917-1933*, Londra: Overseas Publications Interchange, 1985.

Voloshin, F. F., "Dmitrii Ivanovich Kurskii (k 100-letiiu so dnia rozhdeniia)", *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1974, no. 12: 98-102.

Vompe, P., *Dni oktiabrskoi revoliutsii i zheleznodorozhniki Materialy k izucheniiu istorii revoliutsionnogo dvizheniia na zheleznykh dorogakh*, Moskova: TsK zheleznodorozhnikov, 1924.

Von Bothmer, Karl Freiherr, *Mit Graf Mirbach in Moskau: Tagebuch-Aufzeichnungen und Aktenstrücke vom 19 April bis 24 August 1918*, 2. Baskı, Tübingen: Osiander'sche Buchhandlung, 1922.

Von Clausewitz, Carl, *On War*, New York: Knopf, 1993.

Von Geldern, James, *Bolshevik Festivals, 1917-1920*, Berkeley: University of California Press, 1993.

Von Hagen, Mark, "The levée en masse from the Russian Army to the Soviet Union, 1874-1938", *People in Arms: Military Myth and National Mobilization since the French Revolution*, yayına hazırlaayanlar Daniel Moran ve Arthur Waldron, New York: Cambridge University Press, 2003.

—, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917-1930*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990.

—, *War in a European Borderland: Occupations and Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914-1918*, Seattle: University of Washington Press, 2007.

Von Hindenburg, Paul, *Out of My Life*, 2 cilt, New York: Harper and Brothers, 1921.

Von Korostowetz, W. K. *Graf Witte, der Steuermann in der Not*, Berlin: Brückenverlag, 1929.

Von Kühlmann, Richard, *Erinnerungen*, Heidelberg: L. Schneider, 1948.

Von Laue, Theodore H., "A Secret Memorandum of Sergei Witte on the Industrialization of Russia", *Journal of Modern History*, 26/1 (1954): 60-74.

—, "The Fate of Capitalism in Russia: The Narodnik Version", *American Slavic and East European Review*, 13/1 (1954): 11-28.

—, "The High Cost and the Gamble of the Witte System: A Chapter in the Industrialization of Russia", *Journal of Economic History*, 13/4 (1953): 425-48.

—, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia*, New York, Columbia University Press, 1963.

—, *Why Lenin? Why Stalin? A Reappraisal of the Russian Revolution, 1900-1930*, Philadelphia, Lippincott: 1964, 1971.

Von Mayenburg, Ruth, *Hotel Lux: Das Absteigequartier der Weltrevolution*, Münih: Piper, 1991.

—, *Hotel Lux: Mit Dimitroff, Ernst Fischer, Ho Tschi Minh, Pieck, Rakosi, Slansky, Dr. Sorge, Tito, Togliatti, Tschou En-Lai, Ulbricht und Wehner im Moskauer Quartier der Kommunistichen Internationale*, Münih: Bertelsmann, 1978.

Von Moltke, Helmuth, *Erinnerungen, Briefe, Dokumente 1877 bis 1916*, Stuttgart: Der Kommende Tag Verl., 1922.

Von Müller, Georg, *The Kaiser and His Court*, Londra: MacDonald, 1961.

Von Riekhoff, Harald, *German-Polish Relations, 1918-1933*, Baltimore: John Hopkins Press, 1971.

Von Vollmar, Georg, *Der isolierte sozialistiche Staat: eine sozialökonomische Studie*, Zürih: Volksbuchhandlung, 1878.

Von, Zwehl, Hans, *Erich von Falkenhayn: General der Infanterie: eine biographische Studie*, Berlin: E. S. Mittler, 1926.

Voronin, E. P. ve arkadaşları, yayına hazırlayan, *Voennorevoliutsionnye komitety deistviiushchei armii, 25 oktiabria 1917-Mart 1918 g.*, Moskova: Nauka, 1978.

Voronovich, N., yayına hazırlayan, *Zelenaia kniga: istoriia krest'ianskogo dvizheniia v chernomorskoi gubernii*, Prag: Chernomorskaia krest'ianskaia delegatsiia, 1921.

Voroshilov, K. E., "Iz istorii podavleniia Kronshtadtskego miatezha", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, 1961, no 3: 15-35.

—, "Iz istorii podavleniia Kronstadskogo mitaezha", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, 1961, no. 3: 15-35.

—, *Lenin, Stalin, i krasnaia armiia: stat'i i rechi*, Moskova: Partizdat, 1934.

—, *Rasskazy o zhizni (vospominaniia)*, Moskova: Politizdat, 1968.

Voshchinin, V. P., *Na sibirskom prostore: kartiny preselentsev*, St. Petersburg: Nash vek, 1912.

Vospominaniia o Vladimire Il'iche Lenine, 3 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1956-1961, 2. Baskı, 5 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1979.

Voss, A. ve arkadaşları, *Von hamburger Aufstand zur politische Isolierung: kommunistische Politik 1923-1933 in Hamburg und in deutschen Reich*, Hamburg: Landeszentrale für politische Bildung, 1983.

Vsesoiuznaia Kommunisticheskaia Partiia (b) v rezoliutsiiakh s"ezdov, konferentsii i plenumov TsK, 1898-1935, 5. Baskı, 2 cilt, Moskova: Partizdat, 1935-6.

Vsesoiuznaia Kommunisticheskaia Partiia (b) v rezoliutsiiakh s"ezdov, konferentsii i plenumov TsK, 1898-1939, 6. Baskı, 2 cilt, Moskova: Partizdat, 1940-41.

Vucinich, Wayne S., "Mlada Bosna and the First World War", *The Habsburg Empire in World War I: Essays on the Intellectual, Political, Military and Economics of the Habsburg War Effort*, yayına hazırlayanlar Robert A. Kann ve arkadaşları, Boulder, CO: East European Quarterly, 1977.

Vulliamy, C. E., yayına hazırlayan, *From the Red Archives*, Londra: Geoffrey Bles, 1929.

Vygodskii, Semen Iu., *Vneshniaia politika SSSR, 1924-1929*, Moskova: Politcheskaia literatura, 1963.

Vysylka vmesto rasstrela 1921-1923: deportazatsiia intelligentsii v dokumentakh VChK-GPU, Moskova: Russkii put', 2005.

"Vystuplenie N. I. Bukharina posviashchennoe pamiati Skvortsova-Stepanova", *Voprosy istorii*, 1988, no. 5: 75-84.

Wade, Rex A., "Argonauts of Peace: The Soviet Delegation to Western Europe in the Summer of 1917", *Slavic Reviev*, 26/3 (1967): 453-67.

—, "Why October? The Search for Peace in 1917", *Soviet Studies*, 20/1 (1968): 36-45.

—, *Red Guards and Workers' Militias in the Russian Revolution*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1984.

—, *The Russian Revolution, 1917*, New York: Cambridge University Press, 2000.

—, *The Russian Search for Peace: February-October 1917*, Stanford CA: Stanford University Press, 1969.

Wagner, Moritz, *Travels in Persia, Georgia and Koordistan*, 3 cilt, Londra: Hurst and Blackett, 1856.

Waite, Robert G. L., *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Post-War Germany, 1918-1923*, New York: W. W. Norton, 1952.

Waldron, Arthur, "The Warlord: Twentieth Century Chinese Understandings of Violence, Militarism, and Imperialism", *American Historical Review*, 96/4 (1991): 1073-1100.

Waldron, Peter, *Between Two Revolutions: Stolypin and the Politics of Renewal in Russia*, Londra: UCL, 1998.

Walkin, Jacob, *The Rise of Democracy in Pre-Revolutionary Russia: Political and Social Institutions Under the Last Three Czars*, New York: Praeger, 1962.

Waller, Bruce, *Bismarck at the Crossroads: The Reorientation of German Foreign Policy After the Congress of Berlin, 1878-1880*, Londra: Athlone, 1974.

Wqandruszka, Adam, *House of Habsburg: Six Hundred Years of a European Dynasty*, New York: Doubleday, 1964.

Wandycz, Piotr S., *August Zaleski: Minister Spraw Zagranicznych RP 1926-1932 w Swietle Wspomnien i Dokumentów*, Paris: Instyut Literacki, 1980.

—, *Soviet-Polish Relations, 1917-1921*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969.

—, *Twilight of French Eastern Alliances, 1926-1936: French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988.

Ward, Chris, *Stalin's Russia*, New York: Routledge, Chapman and Hall, 1993.

Ward, John, *With the "Die-Hards" in Siberia*, Londra: Cassell, 1920.

Wargelin, Clifford F., "A High Price for Bread: The First Treaty of Brest-Litovsk and the Break-Up of Austria-Hungary, 1917-1918", *International History Review*, 19/4 (1997): 757-88.

Warth, Robert D., *Nicholas II: The Life and Reign of Russia's Last Monarch*, Westport, CT: Praeger, 1997.

—, *The Allies and the Russian Revolution*, Durham, NC: Duke University Press, 1954.

Waters, Brenda Meehan, *Autocracy and Aristocracy. The Russian Service Elite of 1730*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1982.

Waters M. A., yayına hazırlayan, *Rosa Luxemburg Speaks*, New York: Pathfinder Press, 1970.

Watson, Derek, *Molotov and Soviet Government: Sovnarkom, 1930-41*, New York: St. Martin's Press, 1996.

Waxmonsky, Gary Richard, "Police and Politics in Soviet Society 1921-1929", Doktora tezi, Princeton University, 1982.

Wcislo, Francis W., *Reforming Rural Russia: State, Local Society and National Politics, 1855-1914*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.

—, *Tales of Imperial Russia: The Life and Times of Sergei Witte, 1894-1915*, New York: Oxford University Press, 2011.

Weeks, Theodore, *Nation and State in Late Imperial Russia and Russification on Russia's Western Frontier, 1861-1914*, De Kalb: Northern Illinois University Press, 1994.

Wehner, Markus ve Petrov, Iu. A., "Golod 1921-1922 gg. v Smarskoi gubernii i reaktsiia sovetskogo pravitel'stva", *Cahiers du monde russe*, 38/1/2 (1997): 223-41.

Weiner, Douglas, "Dzerzhinskii and the Gerd Case: The Politics of Intercession and the Evolution of 'Iron Felix' in NEP Russia", *Kritika*, 7/4 (2006): 759-91.

Weissman, Neil, "Regular Police in Tsarist Russia, 1900-1914", *Russian Review*, 44/1 (1985): 45-68.

Weissman, Neil B., *Reform in Tsarist Russia: The State Bureaucracy and Local Government, 1900-1914*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1981.

Weitz, Eric D., *Creating German Communism, 1890-1990: From Popular Protests to Socialist State*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.

—, *Weimar Germany: Promise and Tragedy*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007.

Werth, Nicolas, "Rumeurs défaltistes et apocalyptiques dans l'URSS des années 1920 et 1930", *Vingtième siècle, revue d'histoire*, 71 (2001): 25-35.

Westad, Odd Arne, *The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Westwood, J. N., *A History of Russian Railways*, Londra: G. Allen and Unwin, 1964.

—, *The Historical Atlas of World Railroads*, Buffalo, NY: Firefly, 2009.

—, *Russia Against Japan, 1904-5: A New Look at the Russo-Japanese War*, Albany: State University of New York, 1986.

Wheatcroft, Stephen G., "Agency and Terror: Evdokimov and Mass Killing in Stalin's Great Terror", *Australian Journal of Politics and History*, 53/1 (2007): 20-44.

Wheeler-Bennett, John, *The Forgotten Peace: Brest-Litovsk, March 1918*, Londra: Macmillan, 1938.

—, "The Meaning of Brest-Litovsk Today", *Foreign Affairs*, 17/1 (1938): 137-152.

Wheen, Francis, *Karl Marx*, Londra: Fourth Estate, 1999.

White, Elizabeth, *The Socialist Alternative to Bolshevik Russia: The Socialist Revolutionary Party, 1921-1939*, Londra ve New York: Routledge, 2011.

White, Howard J., "1917 in the Rear Garrisons", *Economy and Society in Russia and the Soviet Union, 1860-1930: Essays for Olga Crisp*, yayına hazırlayanlar Linda Edmondson ve Peter Waldron, New York: St. Martin's Press, 1992.

—, "Civil Rights and the Provisional Government", *Civil Rights in Imperial Russia*, yayına hazırlayanlar, Olga Crips ve Linda Edmondson, Oxford: Clarendon Press, 1989.

White, J. D., "The Kornilov Affair: A Study in Counter Revolution", *Soviet Studies*, 20/2 (1968): 187-205.

White, James D., "Early Soviet Historical Interpretations of the Russian Revolution, 1918-1929", *Soviet Studies*, 37/3 (1985): 330-52.

White, John Albert, *The Diplomacy of the Russo-Japanese War*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1964.

—, *The Siberian Intervention*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1950.

White, Stephen, *The Origins of Détente: The Genoa Conference and Soviet-Western Relations, 1921-1922*, New York: Cambridge University Press, 1985.

Widerkehr, Stefan, "Forging a Concept: 'Eurasia' in Classica Eurasianism", 2007 Yıllık Soyuz Sempozyumuna sunulan bildiri, Princeton University, Nisan 2007.

Wilbur, C Martin, *The Nationalist Revolution in China, 1923-1929*, New York: Cambridge University Press, 1984.

— ve How, Julie Lien-ying, *Documents on Communism, Nationalism, and Soviet Advisers in China, 1918-1927: Papers Seized in the 1927 Peking Raid*, New York: Columbia University Press, 1956.

—, *Missionaries of Revolution: Soviet Advisors and Nationalist China, 1920-1927*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.

Wilcox, E. H., *Russia's Ruin,* Londra: Chappell & Hall, 1919.

Wildman, Allan K., *The End of the Russian Imperial Army,* 2 cilt, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980, 1988.

—, "Officers of the General Staff and the Kornilov Movement", *Revolution in Russia,* yayına hazırlayan Frankel, s. 76-101.

Williams, A. R., *Through the Russian Revolution,* New York: Boni and Liveright, 1921.

Williams, Andrew J., *Trading with the Bolsheviks: The Politics of East-West Trade, 1920-1939,* Manchester: Manchester University Press, 1992.

Williams, B. J., "Great Britain and Russia, 1905-1907 Convention", *British Foreign Policy under Sir Edward Grey,* yayına hazırlayan F. H. Hinsley, New York: Cambridge University Press, 1977.

Williams, Beryl, *The Russian Revolution, 1917-1921,* Oxford: Basil Blackwell, 1987.

Williams, Robert C., "Russian War Prisoners and Soviet-German Relations, 1918-1921", *Canadian Slavonic Papers,* 9/2 (1967): 270-95.

Williamson, Jeffrey G., "Globalization, Factor Prices and Living Standards in Asia before 1940", *Asia Pacific Dynamism 1550-2000,* yayına hazırlayanlar A J. H. Latham ve arkadaşları, Londra: Routledge, 2000.

Williamson, Jr. Samuel, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War,* Houndmills ve Londra: Macmillan, 1991.

Wilson, Keith, yayına hazırlayan, *Decision for War, 1914,* New York: St. Martin's Press, 1995.

Wohlforth, William C., "The Perception of Power: Russia in the Pre-1914 Balance", *World Politics,* 39/3 (1987): 353-81.

Wolfe, Bertram D., "Lenin and the Agent Provocateur Malinovsky", *Russian Review,* 5/1 (1945): 49-69.

—, "The Influence of Early Military Decisions upon the National Structure of the Soviet Union", *American Slavonic and East European Review,* 9/3 (1950): 169-79.

—, *Three Who Made a Revolution,* New York: Dial Press, 1948.

—, yayına hazırlayan, *Khrushchev and Stalin's Ghost,* New York: Praeger, 1957.

Woodruff, David, *Money Unmade: Barter and the Fate of Russian Capitalism,* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1999.

—, "The Politburo on Gold, Industrialization, and the International Economy, 1925-1926", *Lost Politburo Transcripts,* yayına hazırlayanlar Gregory ve Naimark, s. 199-223.

Woodworth, Bradley, "Civil Society and Nationality in the Multiethnic Russian Empire: Tallinn/Reval, 1860-1914", Doktora tezi, Indiana University, 2003.

Wortman, Richard, "Nicholas II i obraz samoderzhaviia", *Istoriia SSSR,* 1991, no. 2: 119-28.

—, "Russian Monarchy and the Rule of Law: New Considerations of the Court Reform of 1864", *Kritika,* 6/1 (2005): 145-70.

—, *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy,* 2 cilt, Princeton: Princeton University Press, 2000.

—, *The Crisis of Russian Populism,* New York: Cambridge University Press, 1967.

Wright, Jonathan, "Locarno: a Democratic Peace?", *Review of International Studies* 26/2 (2010): 391-411.

Wu, Tien-wei, "A Review of the Wuhan Débacle: The Kuomitang-Communist Split of 1927", *Journal of Asian Studies,* 29/1 (1969): 125-43.

Wyszczelski, Lech, *Varshava 1920,* Moskova: Astrel', 2004.

X s'ezd RKP (b), Mart 1921 goda: stenograficheskii otchet, Moskova: Gosizdat, 1921, Moskova: Partizdat, 1933, Moskova: Politicheskaia Literatura, 1963.

XI s'ezd RKP (b): protokoly, Moskova: Partizdat, 1936, *Stenograficheskii otchet,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1961.

XI Vserossiiskii s'ezd Sovetov: stenograficheskii otchet, Moskova: VTsIK SSSR, 1924.

XII s'ezd RKP (b): stenograficheskii otchet, Moskova: Politizdat, 1968.

XIII konferentsiia RKP (b): biulleten', Moskova: Krasnaia nov', 1924.

XIII s"ezd VKP (b), mai 1924 g.: stenograficheskii otchet, Moskova: Politizdat, 1963.

XIV konferetnisiia RKP (b): stenograficheskii otchet, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1925.

XIV s"ezd VKP (b): stenograficheskii otchet, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1926.

XV konferentsiia VKP (b), 26 oktiabria-3 noiabria 1926 g.: stenograficheskii otchet, Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1927.

XV s"ezd VKP (b): stenograficheskii otchet, Moskova, Gosizdat, 1928, 2 cilt. Moskova: Politicheskaia literatura, 1961-2.

XVI Moskovskaiagubernskaia konferentsiia VKP (b), Moskova: MGK VKP (b), 1927.

XVI partiinaia konfeentsiia VKP (b), aprel' 1929 g.: stenograficheskii otchet, Moskova: politicheskaia literatura, 1962.

XVI s"ezd VKP (b): stenograficheskii otchet, Moskova: Partizdat, 1935.

XVII s"ezd VKP (b): stenograficheskii otchet, 26 ianvaria-10 fevralia 1934 g., Moskova: Partizdat, 1934.

Yaney, George L., "Some Aspects of the Imperial Russian Government on the Eve of the First World War", *Slavonic and East European Review*, 43/ (1964): 68-90.

—, "The Concept of the Stolypin Land Reform", *Slavic Review*, 23/2 (1964): 275-93.

—, *The Systematization of Russian Government: Social Evolution in the Domestic Administration of Imperial Russia, 1711-1905*, Urbana: University of Illinois Press, 1973.

—, *Urge to Mobilize: Agrarian Reform in Russia, 1861-1930*, Urbana: University of Illinois Press, 1982.

Yanov, Alexander, *The Origins of Autocracy: Ivan the Terrible in Russian History*, Berkeley: University of California Press, 1981.

Yarkovsky, Jan M., *It Happened in Moscow*, New York: Vantage Press, 1961.

Yaroslavsky, E., *Landmarks in the Life of Stalin*, Moskova: Foreign Publishing House, 1940.

Yevtuhov, Catherine, *Portrait of a Russian Province: Economy, Society, and Civilization in Nineteenth Century Nizhnii Novgorod*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2012.

Yiulenev, I. V., *Sovetskaia kavaleriia v boiakh za Rodinu*, Moskova: Voenizdat, 1957.

Young, Harry F., "The Misunderstanding of August 1, 1914", *Journal of Modern History*, 48/4 (1976): 644-65.

Young, James, "Bolshevik Wives: A Study of Soviet Elite Society", Doktora tezi, Sydney University, 2008.

Za chetkuiu klassovuiu liniiu: sbornik dokumentov kraikoma VKP (b) i vystuplenii rukovodiashchikh rabotnikov kraia, Novosibirsk: Sibkraikom VKP (b), 1929.

Za Leninizm: sbornik statei, Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1925.

Zabih, S., *The Communist Movement in Iran*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1966.

Zagorsky, S. O., *State Control of Industry in Russia During the War*, New Haven, CT: Yale University Press, 1928.

Zaionchkovskii, P. A., *Pravitel'stvennyi apparat samoderzhavnoi Rossii v XIX v.*, Moskova: Mysl', 1978.

Zakharov, Vladimir V., *Voennye aspekty vzaimootnosheniia SSSR i Germanii: 1921-iiun' 1941*, Moskova: Gumanitarnaaia Akademiia vooruzhennykh sil, 1992.

Zal'kind, Aron B., "O zabolevaniiakh partaktiva", *Krasnaia nov'*, 1925, no. 4: 187-203.

Zalkind, I. A., "N.K.I.D. v semnadtsatom godu", *Mezhdunarodnaia zhizn'*, 1921, no. 10.

Zamoyski, Adam, *Warsaw 1920: Lenin's Failed Conquest of Europe*, Londra: HarperCollins, 2008.

Zamyatin, Yevgeny, "Comrade Churygin Has the Floor", *The Fatal Eggs and Other Soviet Satire 1918-1963*, yayına hazırlayan Mirra Ginsburg, New York: Grove, 1964.

Zarubin, V. G., *Bez pobeditelei: iz istorii grazhdanskoi voiny v Krymu*, Simferepol: Tavriia, 1997.

Zasedanie vserossiiskogo tsentral'nogo ispolnitel'nogo komiteta 4-go sozyva: protokoly, Moskova: Gosizdat, 1920.

Zashikhin, A. N., "O chisle zhertv krovavogo voskresen'ia", *Vestnik pomorskogo universiteta*, 2008, no. 3: 5-9.

Zbarskii, B. I., *Mavzolei Lenina*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1945.

Zdanovich, A. A., *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti i Krasnaia armiia: deiatel'nost' organov VChK-OGPU po obespecheniiu bezopasnosti RKKA, 1921-1934*, Moskova: Kuchkovo pole/Iks-Khistori. 2008.

Zdesenko, V. I., *Gorki Leninskie*, Moskova: Moskovskii rabochii, 1985.

Zeidler, Manfred, *Reichswehr und Rote Armee 1920-1933: Wege und Statioinen einer ungewöhnlkichen Zusammenarbeit*, Münih: R. Oldenbourg, 1993: 2. Baskı, 1994.

Zelenov, M. V., "Rozhdeniie partiinoi nomenklatury", *Voprosy istorii*, 2005, no. 2: 3-24.

Zeman, Z. A. B., *The Break-Up of the Habsburg Empire, 1914-1918*, New York: Oxford University Press, 1961.

—, yayına hazırlayan, *Germany and the Revolution in Russia 1915-1918: Documents from the Archives of the German Foreign Ministry*, New York: Oxford University Press, 1958.

"Zemel'nye poriadki za uralom", *Aziatskaia Rossiia*, 3 cilt, yayına hazırlayan G. V. Glinka, St. Petersburg: A. F. Marks, 1914.

Zen'kovskii, Aleksandr V., *Pravda o Stolypine*, New York: Vseslovianskoe, 1956.

Zenkovsky, Serge, "The Tataro-Bashkir Feud of 1917-1920", *Indiana Slavic Studies*, 2 (1958): 37-61.

—, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967.

Zetkin, Klara, *Reminiscences of Lenin*, New York: International, 1934.

—, *Vospominaniia o Lenine*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1955.

— ve arkadaşları, *We Have Met Lenin*, Moskova: Foreign Language Publishing House, 1939.

Zhidkov, G. P., "Krest'iane Altaia ot fevralia k oktiabriu: k istorii krakha kabinetskogo zemlevladeniia", *Voprosy istorii sotsial'no-ekonomicheskoi i kul'turnoi zhizni Sibiri i Dal'nego Vostoka*, Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otdelenie, 1968.

Zhilinskii, V. B., *Organizatsiia i zhizn' okhrannogo otdeleniia vo vremia tsarskoi vlasti*, Moskova: T-vo Riabushkinskikh, 1918.

Zhitkov, N., "Proudfurazhnoe snabzhenie russkikh armii v mirovuiu voinu", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, 1940, no. 12: 65-81.

Zhordaniia, N., *Moia zhizn'*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1968.

—, *Bol'shevism*, Berlin: TsK sotsial-demoktraticheskoi rabochei partii, tarih yok.

Zhukov, G. K., *Vospominaniia i razmyshleniia*, 3 cilt, Moskova: Novosti, 1995.

Zhukovskii, N. P., *Polnomochnyi predstavitel' SSSR*, Moskova: Politizdat, 1968.

Zhvaniia, G. K., *Bol'shevistkaia pechat' Zakavkaz'ia nakanune i v period pervoi Russkoi revoliutsii*, Tbilisi: Tsentral'nyi komitet Kommunisticheskoi partii Gruzii, 1958.

Zibert, V., "O bol'shevistskom vospitanii", *Na strazhe*, 1924, no. 25: 9-10.

Zima, V. F., *Chelovek i vlast' v SSSR v 1920-130e gody: politiki represii*, Moskova: Sobranie, 2010.

Zimmerman, Joshua D., *Poles, Jews, and the Politics of Nationality: The Bund and the Polish Socialist Party in Late Tsarist Russia, 1892-1914*, Madison: University of Wisconsin Press, 2005.

Zinov'ev, G., *Leninizm: vvedenie v izuchenie Leninizma*, Leningrad: Gosizdat, 1925.

—, *Litsom k derevne!*, Leningrad: Gosizdat, 1925.

—, *N. Lenin*, Petrograd: Petrogradskii Sovet, 1918.

—, *God revoliutsii: fevral' 1917-Mart 1918*, Leningrad: Gosizdat, 1925.

—, *Istoriia Rossiiskoi kommunisticheskoi partii (bol'shevikov)*, Yekaterinburg: Ural-kniga, 1923.

—, *Bol'shevism ili trotzkizm?*, Leningrad: proletarii, 1925.

—, *Bor'ba za Petrograd, 15 oktiabra-6 noiabria 1919*, Petrograd: Gos. sotsial'no-ekonomicheskoe izd., 1920.

—, *zwölf Tage in Deutschland*, Hamburg: C. Hoym Nachf. l. Cahnbley, 1921.

— ve Trotskii, L., *O miatezhe levykh s. r.*, Moskova: Petrogradskii Sovet, 1918.

Zitser, Ernest A., *The Transfigured Kingdom: Sacred Parody and Charismatic Authority at the Court of Peter the Great*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004.

Ziv, G. A., *Trotskii: kharakteristica (po lichnym vospominaniiam)*, New York: Narodopravstvo, 1921.

Zlokazov, G. I., *Petrogradskii Sovet rabochikh i soldatskikh deputatov v period mirnogo razvitiia revoliutsii*, Moskova: Nauka, 1969.

Znamenskii, Oleg N., *Vserossiiskoe Uchreditel'noe Sobranie: istoriia sozyva i politicheskogo krusheniia*, Leningrad: Nauka, 1976.

Zohrab, Irene, "The Socialist Revolutionary Party, Kerensky and the Kornilov Affair: From the Unpublished papers of Harold W. Williams", *New Zealand Slavonic Journal* (1991): 131-61.

Zuber, Terence, *Inventing the Schlieffen Plan: German War Planning, 1871-1914*, New York: Oxford University Press, 2002.

Zubov, Nikolai, *F. E. Dzerzhinskii: biografiia*, 2. Baskı, Moskova: Politicheskaia literatura, 1965.

Zubov, Platon, *Kartina Kavkazskogo kraia prinadlezhashchago Rossii, i soprediel'nykh onomu zemel': v istericheskom, statisticheskom, otnograficheskom, finansovom i torgovom otnosheniiakh*, 4 cilt, St. Petresburg: Konrad Vingeber, 1834-5.

Zuckerman, Fredric S., *The Tsarist Secret Police in Russian Society, 1880-1917*, Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1996.

Zviagintseva, A. P., "Organizatsiia i deiatel'nost' militsii Vremmenogo pravitel'stva Rossii v 1917 g.", Doktora tezi, Moscow State University, 1972.

Stephen Kotkin

STALİN

İktidar Paradoksları (1878-1928)

CİLT 1

Stephen Kotkin üç ciltlik büyük emek ürünü eserinin bu ilk cildinde, 20. yüzyıl tarihinin şüphesiz en etkili siyasi şahsiyetlerinden Stalin'in Çarlık Rusyası'ndan Ekim Devrimi ve sonrasına uzanan 1878-1928 arası "yetişme" sürecini anlatıyor. "Stalinizm"in kuluçka dönemi olarak da okunabilecek bir süreç.

Stalin'in gençlik dönemi ve onun Sovyet iktidarının ilk on yıllık döneminde bir lider olarak sivrilmesinin seyrini anlatıyor bu kitap.

Stalin'in -"o zamanki" adıyla Soso Cugaşvili- yoksul bir ailenin evladı olarak Gürcistan taşrasında geçirdiği çocukluk ve ilk gençlik, zorlu bir mahrumiyet hikâyesidir. Bunu, Tiflis'te bir papaz okulu tecrübesi izler. Dünyayı ve Rusya'yı sarsan çağ dönümünde, onun da yönü değişir. Gürcü sosyal milliyetçiliğinden etkilenir, onun üzerinden Marksist sosyalizme yönelir.

Kotkin, Stalin'in 1901-1917 yılları arasındaki hayatını, Rusya'da dönemin devrimcileri açısından tipik bir "kariyer" olarak anlatır: Gizli siyasi örgütleme faaliyeti, ajitasyon, Sibirya sürgünü, hapislik... "Öfke biriktirerek" geçen bir dönem...

Kitap, bu tipik kariyer içinde genç Stalin'i ayırt edeni de son derece canlı tasvir ediyor: Kabadayı kültüründen de beslenen bir gözüpeklik, yoldaşlarını "düşmanlaştırabilen" bir rekabet ve kuşkuculuk, "sıradan" kadroları örgütleme kabiliyeti. Sıradan olan veya öyle görünen bir militanın, liderliğe açılan yolu...

ISBN-13: 978-975-05-2468-4
9 789750 524684